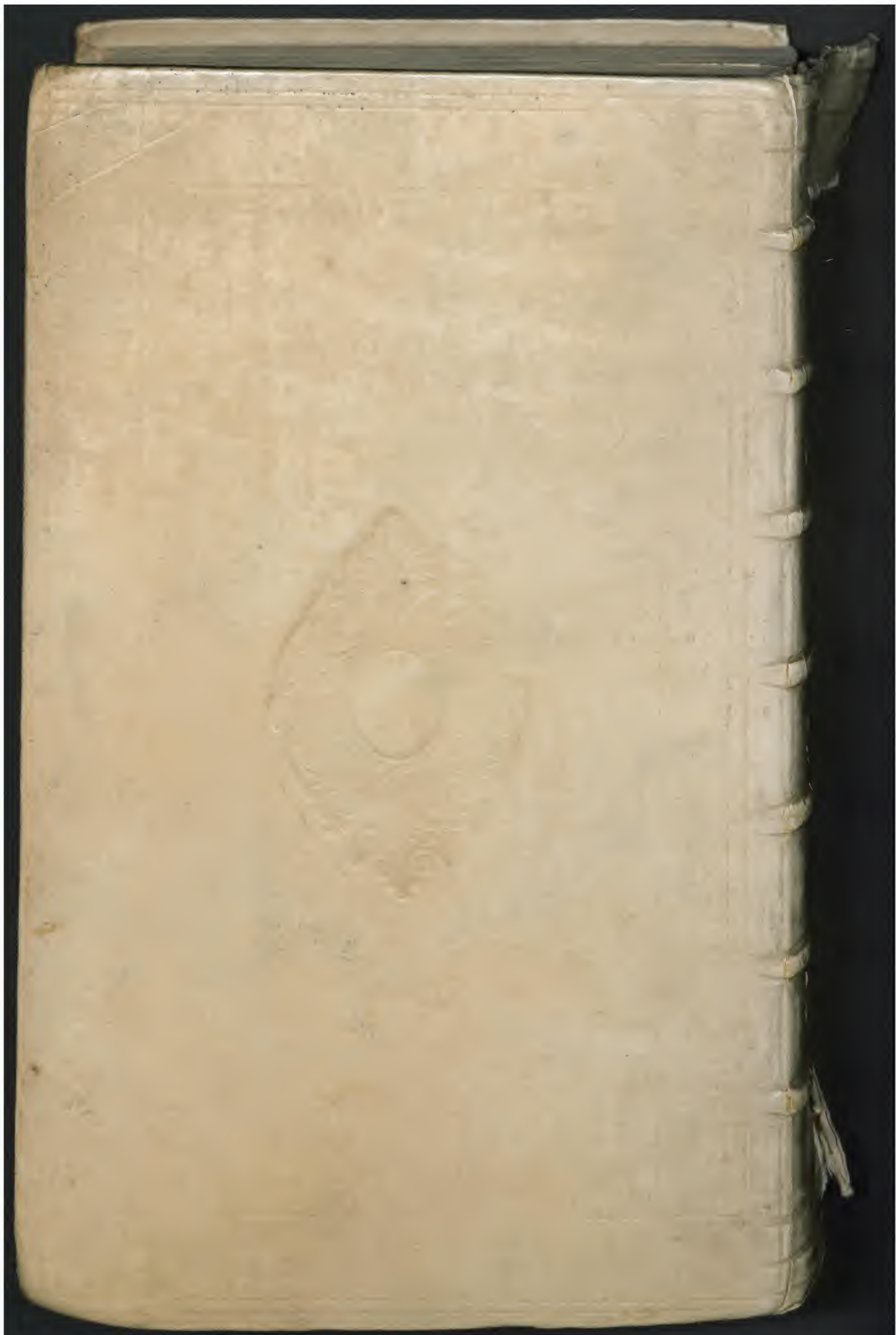

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
108 A 6 [1]

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
108 A 6 [1]

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
108 A 6 [1]

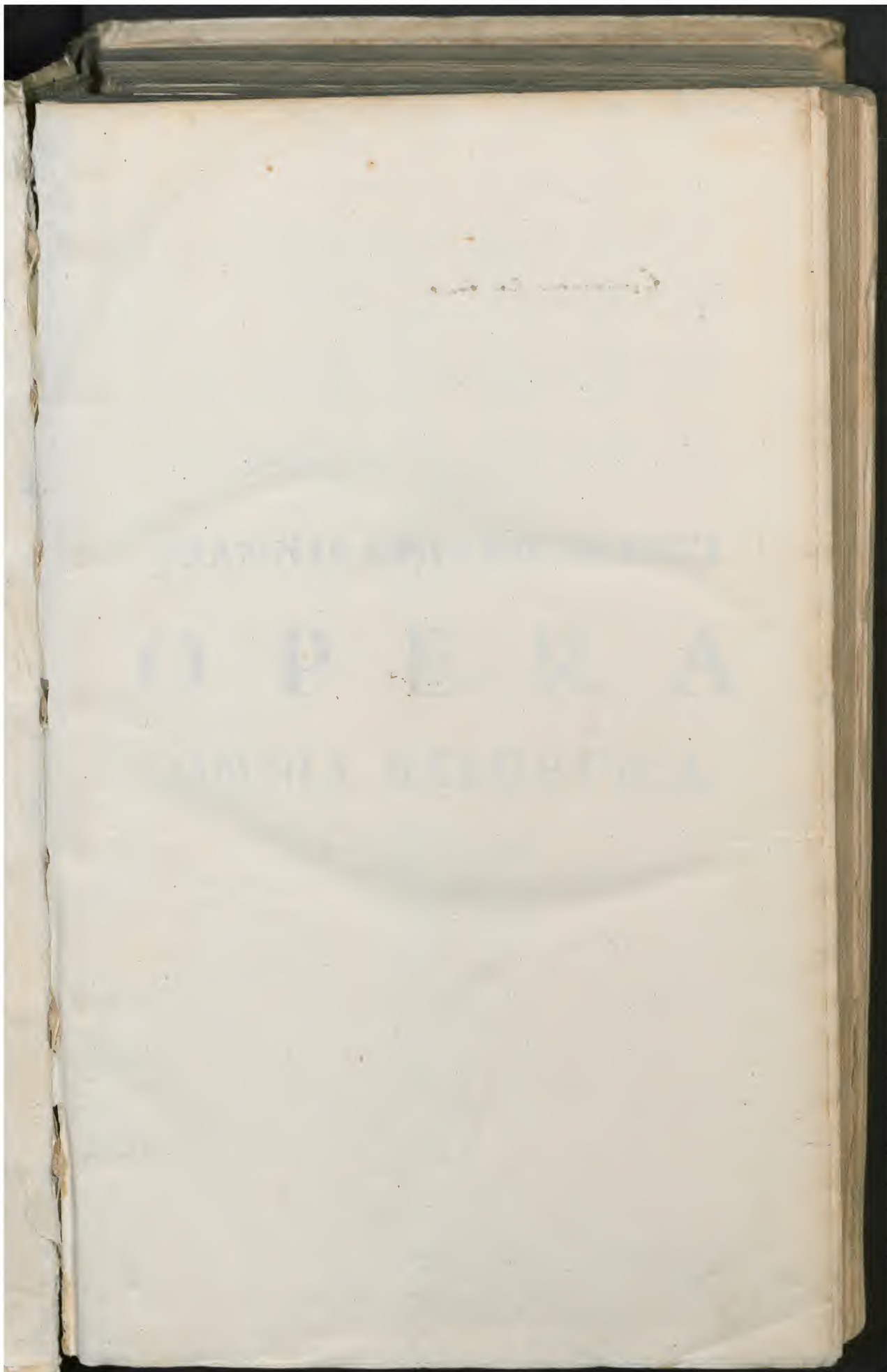

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
108 A 6 [1]

KW 100A6

~~937~~^a

~~11 III~~

Continetur hoc tomo.

I

EXEGETICORUM
TOMUS TERTIUS
JOANNIS CRELLII FRANCI

O P E R A

OMNIA EXEGETICA.

IOHANNIS CRISTII FRANCI

OPERA

OMNIA EXECUTICA

JOHANNIS CRELLII FRANCI
Operum
EXEGETICORUM
TOMUS TERTIUS.

*Contenta Sequens pagina
exhibet.*

Omnia haectenus inedita.

I R E N O P O L I
Post annum Domini 1656.

Catagogus generalis hoc volumine contentorum.

JOHANNIS CRELLII FRANCI Commentarius in varia loca Euangeliorum Matthæi, Marci & Lucæ.

- in Magnam partem Euangelii Johannis.
- in Magnam partem Actorum Apostolicorum.
- in plurima Capita & Loca Epistolarum Pauli Apostoli.
- in II ad Timotheum Epistolam.
- in multa loca Epistolarum Catholicarum.
- in maximam partem Apocalypseos Johannis.
- Synopses aliquot Concionum.

Catalogus particularis Librorum, Caputum & Locorum Sacræ Scripturæ, in hoc opere Explicatorum & resolutorum.

IN JOELIS.		ACT. APOST.		AD EPHESIOS.		APOCAL.	
Cap.	vers.	Cap.	vers.	Cap.	vers.	Cap.	vers.
II.		I.		II.	1 ad 11.	IV.	6 ad fin.
	MICH.	II.		III.	13.	V.	
V.	6.	III.		IV.	1.	VI.	
	MATTHÆI.	IV.			10 ad 15.	VII.	
II.		V.			AD COLOS.	VIII.	integra.
III.		VI.		III.	12.	IX.	
		VII.	1, 2.	II AD THESSAL.	X.	X.	
	11, 12.	VIII.	1 ad 24.	I.	3 ad fin.	XI.	1, 2.
IX.	1 ad 9.	IX.	1 ad 36.	III.	6 ad 15.	XII.	1 ad 12.
XII.	18 ad 22.	X.			I AD TIMOTH.	XIII.	5 ad fin.
	MARCI.	XVI.	16, 17, 18.		Argum. Epistolæ ab Authore correctum.	XIV.	
IX.	49, 50.		AD ROM.		Argum. Cap. 6.	XV.	
	LUCÆ.	VIII.	28 ad 33.	VI.	13.	XVI.	integra.
II.		XII.	20.		AD THESSAL.	XVII.	
			I COR.	II.	4 ad 7.	XVIII.	
	14.	III.	10 ad 16.		II AD TIMOTH.	XIX.	
IV.	18, 19.		21, 22, 23.		In totam Epistolam exceptis 12 postremis versibus.	XX.	
VII.	36 ad fin.	VI.	2, 3, 4.			XXI.	1 ad 12.
X.	25 ad fin.	VII.	7.				1 ad 9.
XI.	5 ad 14.	X.	1 ad 13.				Synopses Concionum in
XII.	13 ad 35.		16, 17.				1 Cor. X. 31.
XIV.	1 ad 15.	XI.	1 ad 14.	X.	26 ad 32.		Phil. IV. 13.
	16.		7.		23, 24, 25.		Jac. IV. 5.
XV.	totum.	XIII.	1, 2, 3.	XII.	22 ad finem.		2 Cor. IV. 17. 1a Conc.
XVI.	totum.		II AD COR.		EP. JACOBI.		2 Conc. in eundem locum.
XX.	34, 35, 36.	I.	3 ad 11.	I.	1 ad 5.		Phil. III. 7.
XXIV.	13 ad 35.	III.	4, 5, 6.		5 ad 9.		1 Cor. XIV. 20.
	JOHANNIS.		6, 7 ad fin.		25.		1 Joh. V. 4.
IV.	20 ad 25.	V.	1 ad 10.		26.		Hebr. III. 3.
V.	21.		11 ad 18.				1 Petr. V. 5.
	34 ad finem.		14, 15.		I PETR.		Matth. XVI. 24.
VI.	37, 38, 39.		16, 17.		18 ad fin.		1 Concio.
VII.		V.	1 ad 10.	III.	1.		2 Concio in eadem verba.
VIII.	integra.	X.	12.	IV.	17, 18.		Rom. IV. 25.
IX.		XIII.	5.		II PETR.		Col. III. 1.
X.			AD GALAT.	I.	5 ad 8.		
XI.	1 ad 21.	III.	20, 21.		JUDÆ.		
XII.	1 ad 49.		26.		vers. 22 & seqq.		
XIII.	2 ad 28.						
XIV.	1 ad 18.						
XX.	1 ad 19.						

Plura alia loca lector benevolus in primi voluminis, Tomo Sedundo inveniet, una cum eorum Catalogo.

E X P L I C A T I O

V A R I O R U M

M A T T H Æ I, M A R C I & L U C Æ

L O C O R U M.

In Joëlis cap. 2. vers. 12.

T etiam nunc dixit DOMINUS: Convertimini ad me in toto corde vestro, & in jejuniis, & in fletu, & in planctu.

Par esset ut homines semper ad voluntatem Dei, vitam moreque suos componerent. Id enim & mandantis Dei authoritati, & naturali justitiæ atque æquitati, & suæ denique utilitati, quæ inde emergit, debent. Sed aliter ferè fit: partim ipsa hominum non solum imbecillitate sed & perveritate, partim ob causas externas, quibus ad peccandum incitatur. Deus verò graves poenas sibi non obtemperantibus minatur. Quid hic agendum? Docet hic propheta, in verbis prælectis, quibus nos ad respicientiam vocat. Ea quippe tabula est, qua ex isto naufragio emergere datur.

Primo autem nobis notanda venit authoritas hortantis, quæ exprimitur his verbis, *dicit Dominus*. Si homo Dei nomine præsertim ab illo missus nos adhortaretur, merito illi obsequeremur. Quid quum Deus ipse præcipit, atque hortatur is qui jus habet in omnes nostras actiones, qui obsequentes remunerari, refractarios punire potest? Is qui manum jam sustulerat ad ferendum, rationem evadendi poenam per poenitentiam monstrat, & ad eam amplectendam nos incitat. Sic primo mundo antequam diluvium immitteret, præconem justitiæ Noam indulsit. Antequam Pharaonem oppressit, Moysen ad eum misit. Ad Sodomaeos Lotum, ad Ninivitas Jonam, ad Judæos Christum & Apostolos. vide Matth. 23. 34. Nota hic, prophetas non sua somnia, sed verbum Dei afferre debere. Vox dicebat Esaiæ, *clama*. nec ille tamen de suo proloqui ausus, quærit, *quid clamabo?* Esa. xi. 6. Michæ exemplum vide i Reg. 22. 14. Vide & Deut. 18. 22. Jer. 23. 28. Sic Paulus, Ego accepi à Domino, quod & tradidi vobis. i Cor. xi. 23. Duas autem notas populo tradidit Deus, quibus agnoscerent suum per prophetas prolatum sermonem. Prima fuit conformitas vaticiniorum cum lege Dei scripta, Esa. 8. 20. Secunda, vaticiniorum eventus, Deut. 18. 22. Jerem. 28. 9. Nos verò quum audimus dictum Domini, ita comparati sumus prout Samuellem instituit Heli i Sam. 3. 9. *Loquere Domine, servus tuus audit*, imò auscultat & obtemperare tibi paratus est.

Notandum deinde ad quid nos Deus hortetur, *Convertimini vel convertite vos*. Quum jubet converti, inquit eos averfos fuisse. Potest autem hæc averfio esse particularis, potest & universalis: atque ita duplex quoque conversio: quippe vel totius vitæ morumque omnium, vel in certo quodam vitiis virtutumque genere. Ad conversionem requiritur primò agnitio peccati: quæ paratur collatione factorum nostrorum legisque divinæ: si ve ea cordibus nostris sit inscripta, si ve libris sacris promulgata. Hac primò opus est. Nec enim de remediis morbi cogitabit ægrotus, si se ægrotare nesciat. Imponit autem nobis amor nostri, ne facile vitia nostra agnoscamus. Judex à partium studio alienus esse debet. Itaque ponamus affectus omnes quum de nostris ipsorum factis judicare volumus. Agnitionem peccatorum sequitur pudor, ac dolor de admisis. Pessimi enim sunt illi qui ad doloris sensum occalluerunt: quales deseribuntur Eph. 4. 19. Dolor

iste fit partim consideratione turpitudinis quæ peccatis ipsis inest, partim expensione iræ divinæ quæ peccata consequi solet, poenæque metu. Dolorem de admisis, sequitur odium eorundem. Odium fertur & in præteritum, & in futurum. In præteritum, ut aboleantur quæ male admisa sunt. Cæterum quum factum infectum fieri nequeat; non possunt quidem actiones malæ perpetratæ aboleri: sed reatus tamen illis inhærens ac poena eis debita aboleri potest, per remissionem, quæ sollicita deprecatione impetranda est. In futurum quod fertur odium, cavet ne iterentur peccata, imò ut peccatis succedat cultus justitiæ. Peccata cavendi optima ratio est, si peccatorum vites occasionem. Juvabit conatum tuum consideratio legislatoris atque judicis, qui supra te, angelorum hominumque, qui circa te, mortis atque inferni, qui sub te. Non sufficit autem declinare à malo, sed etiam faciendum quod bonum est, Psal. 34. 14. Nec sufficit conatus in hoc seculo, quem opere compleas in futuro, sed opus ipsum nunc temporis exigitur. Tit. 2. 12. His omnibus adesse imò præesse debet fides in Deum vera, quæ gratiam ejus amplectatur. Atque ita cenferi poterit plena esse conversio hoc loco præcepta. Cavendum autem sedulo in conversione, ne ab uno peccato conversi ad aliud revertamur. Eoque notandum tertio quod conversio debeat fieri ad DOMINUM. Is enim hic dicit, *ad me*. DOMINUS autem *sanctus est*, imò ipsa sanctitas. Ad DOMINUM converti, est ad voluntatem ac mandatum DEI vitam suam componere. Hæc enim cynosura nostra est ad quam collimandum. Non ergo attendendum ad hominum placita, ad patrum authoritates, ad conciliorum decreta. Notandum quartò quod inquit, *etiam nunc*. Quasi dicat, quamquam id quidem jam olim antea oportuisset fieri, tamen etiam nunc adhuc tempus est, nec diu tamen tempus erit. Observa non properare Dominum ad poenam, sed moram sepe numero longam interponere. Sic primo mundo 120 annos ad respicientiam concessit. Sic Babylonicam captivitatem, sic Jerosolymorum excidium, longè antè minatus est. Nobis quoque longo tempore non desunt minæ ex ipso Dei verbo peritæ, ac sæpius repetitæ. Observa tamen; Esse tempus aliquod ultra quod poenitentia differri non possit. Nota est parabola de quinque virginibus, Matth. 25. 10, 11, 12. vide & Luc. 13. 25. Item exemplum Esavi, de quo Gen. 27. 24, 28. & Hebr. 12. 17. Ignotum est verò nobis quousque Deus connivere peccatis nostris velit. Pendet enim hoc ab illius arbitrio. Itaque ne differamus unquam respicientiam nostram. *Hodie si vocem DOMINI audieritis, ne obdurate corda vestra*. Psal. 95. 7. Heb. 3. 7, 8, 13, 15. Ne nobis servator objiciat illud Matth. 16. 3. Et Jerem. 8. 7. Redimendum est tempus, Eph. 5. 16. vide & Gal. 6. 10. i Corinth. 7. 29. 2 Corinth. 6. 2. Luc. 19. 44.

Nota quintò, quod conversio debeat esse extoto corde. Non sufficit externa contestatio: sed in corde originem conversio habere debet. *Mortalis spectat quod est ob oculos, Deus autem quod est in corde* seu animo i Sam. 16. 7. Ipse est scrutator cordium & renum Psal. 7. 10. Cordis inclinationem externa deinde membra facile sequuntur. Sed nec in corde tantum utriusque debet esse conversio, verum *ex toto corde*. Ut *ex utroque pede claudicare* nobis non liceat, quod Israelitis

(a)

objecit

objecit Elias, 1 Reg. 18. 21. *Nemo potest duobus Dominis servire.* Matth. 6. 24. Summa legis est, *Diliges Dominum, Deum tuum, ex toto corde &c.* Luc. x. 27. Nec est quod quis impossibilitatem hic prætexat. David de se inquit, Psal. 119. 10. *Ex toto corde meo quaesivi te, ô Deus.* Vide etiam quid de Josua Rege dicatur, 2. Reg. 23. 25. Imò Judæis in genere tribuitur quod foedus inierint Deum ex toto corde quaerendi 2 Chron. 15. 12.

Notandum sextò: Ad conversionem cordis, externam quoque contestationem accedere debere. Ea fit *jejunio, fletu, planctu.*

De jejunio. Jejunium vel involuntarium vel voluntarium est. Involuntarium, quum quis vel non habet quod edat, etsi vellet: quale jejunium proculdubio Samaritæ fuit, 2 Reg. 6. 5. 26. Vel etiam si habet cibum, tamen fastidit, aut ob morbum, aut ob circumstantias, aut ob aliquod discrimen, ut Actor. 23. 5. 21. Voluntarium autem est naturale, aut civile, aut religiosum. Naturale quod quis suscipit ob naturæ conservationem, aut valetudinis recuperationem. Civile ob civilem finem suscipitur, ut illud 1 Sam. 14. 5. 24. Religiosum, quod ob finem religiosum, puta, ut quis humilletur coram Deo, ut carnem suam mortificet, ut aptus sit ad devotionem. [Esdrae jejunavit ob peccata eorum qui Babylone exiverant 1 Esd. 10. 6. 3 Esd. 8. 73, 74. Esther mandavit integrum triduum jejunare, ut obtineret populi Dei liberationem. Esth. 4. 15, 16.] Jejunium est abstinentia ab omni cibo & potu ad tempus certum. Ut apparet ex descriptione aliquot jejuniorum in saeris; Davidis, 2 Sam. 3. 35. Esdrae cap. 10. 6. Estheræ cap. 4. 16. Ninivitarum Jonæ 3. 7. Pauli Actor. 9. 9. Quin & per luctum afflictio nuntur jejunium Matth. 9. 15. Et dicitur afflictio nuntur mæ Esai. 58. 3. Quis verò luctus, quæ animæ afflictio quum quis piscibus probe effarctur, & vino sese ingurgitat? Jejunium Judæis ex lege ordinarium erat die decima septimi mensis, Levit. 16. 29. Idem tempore captivitatis Babylonice, mensibus quarto, quinto, septimo & decimo sibi jejunium indixerant. De quo vide Zach. 7. 5. & 8. 19. Sic alio tempore alia sibi jejunia vel populus integer vel privati homines pro arbitrio imponebant. Phariseus apud Luc. 18. 12. Jejunabat bis in hebdomada, nempe secundo & quinto die. Nec Christus jejunia improbat, quin potius legem illis certam præscribit, Matth. 6. 16. & 9. 14. Inquit appropinquare tempus quum discipuli sui jejunaturi sint. Laudatur jejunium Annæ Luc. 2. 34. & Cornelii Actor. 10. 30. Jejunavit Paulus Actor. 9. 9. 2 Cor. 6. 5. & xi. 27. Jejunavit Ecclesia Antiochena Actor. 13. 3. Paulus iterum, atque Barnabas Actor. 14. 23. Sic conjugibus commendatur jejunium 1 Cor. 7. 5. 5. Merito verò & nunc à Magistratu hujus urbis jejunium publicum indictum est, avertendo bello, pesti, aliisque malis, partim præsentibus, partim imminentibus. Edicto parère debent omnes qui possunt. Possunt autem omnes quotquot vel ætate ut pueri atque senes, vel morbo non sunt infirmi.

Cum jejunio jungitur *fletus*, testis & ipse doloris nostri, quem capimus ex præsentem rerum statu, desiderii quo cupimus ex eo liberari. Sic Petrus Matth. 26. 75, post negatum Dominum flevit amarè. Sic Luc. 7. 38. Mulier peccatrix fletu poenitentiam suam testata est. Vide & 6. 21. Unde cum jejunio fletus conjungi sæpe solet. Vide exemplum Israëlitarum Jerem. 9. 1. Judic. 10. 23, 26. Esd. 10. 1. Id quod fortasse, Israëlita adumbrare voluerunt 1 Sam. 7. 6. quum hauserunt aquam eamque coram Domino effuderunt. Hinc & pro ipso jejunio notando luctus sive fletus interdum ponitur. Ut Zach. 7. 5. 3. Matth. 9. 15. Flevit Dominus Jesus aliquoties legitur, risisse nunquam. Nobis quidem fendi argumentum nunquam deest, sive peccata nostra, sive aliena, sive præsentem rerum statum, & in hoc regno, & in vicinis regionibus; sive etiam impendentia mala cogitemus.

Cum fletu jungitur planctus. Is percussione quam significat quam quis adhibet ad vehementem suum dolorem testandum: quæ quidem ad pectus plerumque fieri solet. Id quod expressè legitur Luc. 18. 13, & 23. 48. Vide & Jer. 6. 26. XLVI. 3. Ezeec. 27. 31. Joël. 1. 13. Pectus enim est cordis & affectuum sedes. Inde mala quæ perpetravimus originem habent, Matth. 15. 19. Marc. 7. 21, 22. Ad illud quoque sensus doloris quem capere debemus pertinet: ut ista percussio vel castigatio quædam pectoris vel excitatio ad dolorem videri possit. Interdum verò etiam percussio ista fiebat apud Judæos ad femur, Jerem. 30. 6. & 31. 19. Ezeec. 21. 17. ad exemplum puerperarum, quæ in magno dolore similiter facere solent.

In Matth. 2. 6. Locus Mich. cap. 5. 6.

Continetur his verbis vaticinium de Christo Domino: ut non modò Pontifices & scribæ apud Matthæum, & Chaldæa paraphrasis, sed & ipsimet hodierni Judæi agnoscunt: quod opportune subjicitur ad consolationem Israëlitarum, postquam & ob peccata graviter eos increpavisset Propheta, & iram eis Dei fuisset minatus. Partes hujus vaticinii duæ sunt. Primò enim locum in quo Messias esset nasciturus designat; deinde ortus ejus antiquitatem deducit. De primo. Alloquitur locum ipsum ex quo Messias esset proditurus. Nec enim inventum est in Sacris Literis, ut majoris Emphasæ causa ad res inanimatas, ut ad coelum & terram atque ad urbes dirigatur. Locus in quo Messias esset nasciturus, vocatur *Bethlehem Ephrata*. Bethlehemi vicus seu oppidum erat sex passuum millibus ab Jerosolyma versus meridiem distans, in monte porrectum. Latine significat domum panis, ut credibile est à fertilitate, quam alterum ejus nomen *Ephrata* significat, quo prius fuit appellatum. Erat autem in tribu Judæ, ut apparet ex Matth. cap. 2. ubi loco Ephratæ *terra Juda* nominatur. Id autem factum est ad distinguendum illud ab altero Bethlehemo, quod in tribu Zabulon fuit. Oprimè autem conveniebat, ut in civitate Davidis, quemadmodum appellatur Luc. 2. 4. ex qua David oriundus erat 1 Sam. 16. 1. Messias Davidis progenies nasceretur. Adde quòd *panis vitæ* quo nomine sese Servator noster apud Joh. 6. aliquoties appellat, nusquam melius quam in domo panis exoriretur.

Nomini loci additur descriptio, sed ita comparata ut dignitatem ejus non parum imminuere videatur, dicitur enim *minima in millibus Judæ*. Erant tribus in millia divisa, ut videre est Judic. 6. 15. 1 Sam. 10. 19. suosque singula duces seu præfectos habebant, qui quidem apud Matthæum pro millibus ipsis substituantur. Non poterant autem ista millia omnia inter se exactè semper esse æqualia. Nam & numerum hominum interdum auctum, interdum diminutum fuisse credibile est, & opes & potentia sine dubio dispar erat. Ita & Bethlehemum inter minima fuisse hinc dicitur. Mirum ergo quòd in tam vili oppido Messiam Deus nasci voluerit: sed multum differunt cogitationes viæque Dei, à cogitationibus hominum. Esai 55. 8, 9. Infirmam enim & ignobiliam mundi Deus elegit, ne carulla gloriaretur. 1 Cor. 1. 27, 28. Unde neque nunc mirum cuiquam esse debet, renatum esse Euangelium, & cum illo ipsum quodammodo servatorem nostrum in gentibus quæ ab aliis pro barbaris habentur, & in vilibus oppidulis: qualia sunt aut Wittembergæ, aut similia illi alia oppida. Qualecunque verò sit Bethlehemum, ait tamen Deus apud prophetam nostrum, *Dux mihi ex te egredietur, qui sit dominator in Israël*. Egressus non ipsam nativitatem hinc significat, sed eam præsupponit. Erat Bethlehemi nasciturus Messias, atque inde egressurus. Non caret autem mysterio, quod inquit, *egredietur mihi*. Significatur enim hac ratione respectus Messiaæ illiusque nuntii, ad Dominum, ad cuius nuntium atque honorem ille sese actionesque suas omnes composurus sit.

Sequi-

Sequitur inſigne Meſſiæ elogium, qui ſit domi-
tor in Iſraël. Per Iſraëlem, Iſraëlis poſteros intelli-
gi, cuiuslibet patet. Erant autem quum hæc Mi-
chæas vaticinaretur, diverſæ tribus, neque unus
Rex Iſraëli toti imperabat. Imò Iſraëlis nomen
aliis à tribu Judæ diſtinctis nominatum tribuebatur.
Hæc tamen Deus tribum Judæ à Meſſiæ imperio ſine
dubio noluit excludere, ei enim præcipuè illum deſti-
nabat. Itaque per id omnes tribus omneſque poſteri
Iſraëlis, ut diximus, rectè intelliguntur. Qui maximus
illius honor reputandus eſt, quippe illud perfecturi
quod nemo per tot ſecula poterat. Quando hoc vatici-
nium impletum fuerit, vide Luc. 2. Ubi animadver-
te quomodo per multam Dei providentiam, Augu-
ſto Romanorum Imperatore regnante, Maria Domi-
num Jeſum in utero gerens, quæ domicilium alioqui
Nazareti habebat, Bethlethem adducta ſit, ut Meſ-
ſiam ibidem pareret. Judæi, quum negare nequeant,
Dominum Jeſum Bethlethem natum, quominus tamen
credant eum eſſe qui hoc in loco pro Meſſia deſi-
gnatur, obdunt Dominum Jeſum non fuiſſe domi-
natorem in Iſraële, quin contra Iſraëlem ipſi potius
dominatum. Sed ad poſterius ipſi reſponderunt Ioh.
18. 32. *Nobis non licet occidere quemquam.* & ſatis docet
hiſtoriam, nil illos id temporis niſi præſidijs Romanis
volentibus aut conniventibus potuiſſe. Malè verò Ju-
dæi Dominum Jeſum impugnant ex eo quòd dum in
terris ageret nullum ipſe dominium in Iſraëlem exer-
cuerit, quaſi nos intra illud tempus dominium iſtud
conarctemus. Habuit ille quidem jus regni & in terris,
unde & Regem ſeſe factus eſt coram Pilato, qui titu-
lum ejus deinde cruci affixit. Uſurpavit quoque jus
regni eatenus, quatenus jam tum leges plurimas à populo
ſuo obſervandas tulit. Plenam tamen uſurpationem,
præſertim eo modo quo Judæi eam intelligebant, etſi
oblatam, acceptare noluit, ut patet Ioh. 6. 15. Sciebat
pati ſe prius debere, atque ita ad gloriam ſuam ingredi,
Luc. 24. 26. Confer Philip. 2. 9. Hebr. 2. 9. Inde ergo
regnum ejus verè cenſendum eſt, ab eo tempore quo
plurimos habuit ex Iſraëlitis, qui imperium illius ac-
ceptarent, eique obſequerentur. Act. 2. 41. c. 5. 14.
xxi. 20. & alibi paſſim. Quotquot autem eum ac-
ceptare noluerunt, hos per everſam eorum Rempubli-
cam graviter punivit, & in ultimo porro judicio pun-
iet. Imò non ii tantum Iſraële cenſendi, qui ſecun-
dum carnem ex Iſraële nati, ſed & ex omnibus gen-
tibus quotquot promiſſionem Abraham factam accepta-
runt, eique hæredes facti ſunt, qui verus ſunt Dei
Iſraël. Rom. 9. 5, 7, 8. Gal. 6. 16. Hiſ omnibus ille im-
perat. Imò non tantum Iſraëlitis obedientibus, ſed
etiam refractariis omnibus, & non tantum hominibus,
ſed etiam Angelis, atque adeo quicquid eſt vel in cæ-
lo vel in terra ullius domini capax.

De ſecundo. *Egreſſiones ejus ab antiquo, à diebus
ſeculi.* Variè hunc locum variè & interpretantur & ex-
plicant. Plerique generationem hęc Meſſiæ æternam
ſignificari putant. Sed ii nimium ſunt abſurdi. Si enim
generatio Meſſiæ hęc ſignificatur, quomodo æterna
eſſe poterit? quum generatio ſit productio à non eſſe
ad eſſe. Piſcator in Apologia ſuæ verſionis, alio eam
reſutat argumento, quòd generatio filii divina, quam
ipſe alioquin concedit, ſitua, hęc verò de egreſſioni-
bus in plurali numero ſit ſermo. Reſponderi ſolet, vel
ad duas generationes Chriſti hęc reſpici, unam ex
Deo, alteram ex Maria: vel exprimi hæc ratione ejuſ-
dem ex Patre generationis continuationem. Sed prior
reſponſio, præter alia hoc habet abſurdi, quòd genera-
tio Chriſti ex Maria hæc ratione ab æterno ſit futura.
Poſterior quum generationis continuatio aſeritur, ge-
neratum facit quiddam fluxum & evaneſcens, quòd ni-
ſi perpetuò reſtauraretur, in nihilum abiturum ſit.
Piſcator egreſſiones Meſſiæ intelligit ejus ſub Angeli
alicujus forma ad Patres egreſſus. Sed ut hæc interpre-
tatio valere poſſit, primum probandum eſt, Ange-
lorum iſtorum quoniam qui Patribus apparuerunt,
Meſſiam fuiſſe. Id verò ille non facit. Nos verò alias
contra probavimus, nec inter illos qui Abrahamo ap-

paruerunt, Meſſiam fuiſſe, ex Heb. 13. 2. Nec in-
ter eos qui Moſi, ſive in rubo, Act. 7. 30, 35. ſive in
Sina, Act. 7. 38. Gal. 3. 19. Hebr. 2. 2, appa-
runt. Tertia explicatio eſt Sebaſtiani Munſteri,
Gloſſæ ordinariæ, & Calvinii, qui ad decretum Dei
de Meſſia reſpectum putant; cum quorum ſententia
convenire videtur, id, quòd Judæi vulgò ajunt, Meſ-
ſiam, ut & legem, & res alias quaſdam, ante mun-
dum creatas fuiſſe; quòd de decreto Dei explican-
dum, ratio docet. Quarta eſt Paraphraſe Chaldæi,
qui ſic habet: cujus nomen præparatur ab antiquo, à
diebus ſeculi. Cum quo ferè conveniunt Tremellius
& Junius, qui ſic: cujus exortus à principio, à diebus
ſeculi, & per exortus intelligunt declarationes atque
demonſtrationes, tanquam exortus ſolis. Quinta Jo-
hannis Toſarii, & Judæorum, qui de origine à primis
& præſci ſeculi Regibus ſermonem eſſe putant. Eligat
ex his tribus poſterioribus quam quis volet, aut om-
nes cas conjungat. Ultima tamen earum ſimpliciſ-
ſima videtur. Ad quam ut & penultimam confirman-
dam notandum; verba quæ in Hebræo habentur,
non rem ab æterno factam prophe- aut præciſe ſigni-
ficare, ut multi hęc prætendunt, ſed ut Piſcatoris in-
terpretatio rectè habet, *ab antiquo, & à diebus ſeculi,*
ſive mundi. Verba enim Hebræica antiquitatem ſive
temporis ſive loci ſignificare, idem Piſcator affirmat,
& probat. De tempore noſentur illa loca, Pſal. 74. 2, 12.
Dies ſeculi quoque æternitatem abſolutam
non ſignificare, patet ex illis, Malach. 3. 4. Pſal. 25. 6.
Eſai. 64. 4. Joh. 9. 32.

Notetur autem hoc quoque argumentum præſtan-
tiæ Meſſiæ, quòd egreſſiones ejus ab antiquo & à die-
bus ſeculi eſſe dicantur. Sive enim hoc ad decretum
Dei de illo factum, ſive ad declarationes per prophetas,
viſiones, atque typos, ſive denique ad originem gene-
ris ejus referas, omnia illa nihil vulgare ſed quiddam
penitus eximium aſerunt.

Matth. 3. 11.

Oſtendit his verbis Johannes ſui Chriſtice baptiſ-
mi, & per conſequens utriuſque eorum muneris
diſcrimen. Videamus primo quomodo nobis baptiſ-
mum munuſque ſuum proponat, deinde quomodo
Chriſti. De primo: *Ego quidem baptizo vos aqua.* Quid
hic loquar ex antecedentibus conſtat. Johannes ni-
mirum, Zachariæ atque Eliſabethæ filius, in ſenectute
eorum ſingulari Dei cura conceptus & genitus, in
deſerto educatus. Vir auſtera vita, veſte ex camelo-
rum pilis texta veſtitus, coriaceo cingulo cinctus, cu-
jus cibus erat locuſta & mel agreſte. Ad illum ſermo
Dei factus Luc. 3. 2. ipſeque miſſus à Deo fuerat Joh.
1. 6, & quidem ad baptiſandum ꝑ. 23. unde quòd deinde
de munere ſuo prædicat, non ſua ſponte, ſed divi-
no juſſu præſtitit exiſtimandus eſt. Noe enim ſu-
mere quicquam homo poteſt, niſi quæ à Deo illi fue-
rint data, ut ipſe loquitur Joh. 3. 27. Hic ergo Johan-
nes dicit: *Ego baptizo aqua.* Baptiſmus proprie im-
merſionem in aqua ſignificat, id apparet ex 2 Reg. 5.
ꝑ. 14. per conſequens vero etiam ablutionem & pur-
gationem, ut Marc. 7. 4. Johannem ita baptiſaſſe ap-
paret ex eo, quòd ſepulturam baptiſmo comparat Pau-
lus Rom. 6. 4. Col. 2. 12. Unde intelligi poteſt quan-
tum à baptiſmi ritu recedat, qui eſuſione aquulæ in
ſolum caput illum ſe perficere poſſe putant. Quum
nec vocabuli viſitudo ferat, nec ullo exemplo probari
poſſit. Porro quorū iſta immerſio hominum à Jo-
hanne uſurpata pertinuerit, id ſequentia docent,
quum addit: *in reſipiſcentiam.* Nimirum reproba-
bat Johannes Dei juſſu populo & ſingulis ex popu-
lo peccata ſua, & ut ab illis recederent juſtitie-
que ſtuderent, eos hortabatur, poenam graviffimam,
niſi facerent, minatus. Quotquot ergo ad illum
accederent, & peccata ſua confiterentur, hos bapti-
ſabat in reſipiſcentiam, ſive eo pacto ut à pecca-
tis reſipiſcerent, & meliori vitæ ſtuderent, qua ra-
tione

tionem futurum erat ut deinde remissionem peccatorum consequerentur: quemadmodum videre est Mar. 1. 4. Luc. 3. 3. Erat autem baptismi ceremonia ad hanc rem aptissima, utpote non modò à profanis gentibus sed ab Israëlitis Dei iussu ad purgationes expiationesque adhibita. De leproforum purgatione Levit. 14. 5, 9. De laborantibus feminis profluvio Lev. 15. 5, 6, 7, 8, 9. De iis qui tetigerint cadaver Lev. 17. 15. vide quoque Num. 19. toto. Hinc manasse videntur illa quæ ex Mar. 7. antea recitavimus. Imò ritus profelytos baptisfandi, quem in Thalmude & Rabbinis videre licet, hinc quoque est. Adumbrat verò commode externus baptisfimus internam animi à peccatis ablutionem. Unde & nos ter baptisfimus admonere potest internæ animi purgationis, cui semper studendum. *Facite fructus* (inquit hîc Johan. 7. 8.) *dignos resipiscentiæ.* Resipiscentia verò duo in se complectitur. Primum ut quis deleat de peccatis admissis, & ad ea nunquam redeat. Deinde ut bonum amet, atque faciat.

Porro quom Johannes inquit, *Ego vos baptisfo*, Judæos alloquitur, quippe ad quos missus fuerat. Nam Gentes Apostoli demum baptisfarunt. Paries enim intergerinus inter Judæos & Gentes per Christum ejusque crucem demum disiectus fuit. Particula *quidem* oppositionem seu discrimen inter Johannis Christique munus indicat: cujus unius descriptionem quum viderimus, videamus jam & alterius. *Qui autem post me venit, validior me est*, Christum intelligit, ut Johannes ipse interpretatur, Joh. 1. 29, 30, & seqq. Post Johannem enim Christus venit, non ut servus post Dominum, sed contrà, ut Dominus post antebulionem. Illud post ad locum propriè refertur, consequenter etiam ad tempus. Nam qui loco posterior incedit, is & tempore posterius venit. *Venire autem Christus dicitur non quum natus est, sed quum munus suum aggressus est*: quod ex hoc loco perspicue apparet: & notandum est propter illud *in carne venit* 1 Joh. 4. 2. & 2 Joh. 7. quod ad nativitatem vulgò sed male refertur. Erat autem adventus Christi cum hæc Johannes loqueretur, in propinquo, ut apparet ex iis quæ apud Evangelistam nostrum sequuntur; itaque non dicit veniet in futuro, sed *venit* in præsentia.

Cum Christus Johanne *validior* dicitur, non ad robur corporis, sed ad virtutem Spiritus respicitur: de qua & Heb. 1. 9. Vide ejusdem Johannis Baptisfæ confessionem, Joh. 1. 7. & Joh. 3. 28. Notanda hæc præstantiæ Christi confessio, ab eo edita, qui quantus vir fuerit, vide Matt. 11. 7. Nobis roboris Christi consideratio eo quoque; servire debet quòd Paulus eam applicat 1 Cor. 10. 22. ut ne Dominum ad zelum irriteremus. Pergit Johannes exaggerare Christi præstantiam cum addit: *Cujus non sum dignus portare calceamenta.* Dignitatem Christi ex eo adstruit, quòd ipse vilissimo ejus ministerio indignus sit. Id enim proverbiali hac locutione denotatur. Cui similis est illa Mar. 1. 7. Luc. 3. 16. ubi se dicit indignum qui corrigiam calceamenti ejus solvat. Et illa Psal. 60. 10. & Psal. 108. 10. ubi David se super Edomum dicit projecturum calceamenta sua. Locutio inde sumta videtur, quòd accubitori calceos deponebant, quos honoratioris servi aservabant. *Quin & locum Sacrum ingressuros verisimile est calceos posuisse*: quod Mosi mandatum legimus Exo. 3. 5. & Jos. 5. 15: quodque Turcis & Africanis etiam nunc in usu est. Notanda hic iterum summa Christi præstantia & dignitas. Notanda & summa in Johanne animi demissio, ut tanto in viro; eaque nobis imitanda, cum alibi, tum inprimis quando cum Christo negotium nobis est. Notandum tamen & hoc quod Johannes licet sese indignum agnoscat qui vel calceamenta Christi gestet, munus tamen præcurforis Christi, à Deo sibi delatum non detrectaverit sed pro virili administraverit. Ita & nobis infirmitatis nostræ agnitio non debet obitare quominus officium faciamus. Malè Moses balbutiem, Jeremias juvenutem suam prætendebat, contra Domini mandatum.

Ille vos baptisfabit Spiritu sancto & igne. Ostendit Christi baptismum non modò à suo diverium, sed & eo

longè præstantiorem atque efficaciorè, ut non vanè illum se fortiorem dixerit. Quanto enim plus potest Spiritus atque ignis, quàm aqua? Opponi posset, legi nihilominus & Dominum Jesum aquà baptisfasse Joh. 3. 22. IV. 1. quod quanquam ibid. 7. 2. explicetur, per discipulos ejus id fuisse peractum, credibile est tamen discipulos nil nisi volente magistro in re tanti momenti fecisse: id etiam dici potest de baptisfimo ab iisdem post ascensionem Christi administrato. Sed responderi potest non statim negari, Christum aqua baptisfarum, etsi Spiritu sancto quoque & igne eum baptisfarum affirmetur; atque hoc sufficere ut baptisfimus hujus tanquam præstantior Johannis Baptisfimo aquæ opponatur. Sumit enim ad Christi Baptisfimo potissimum eumque argumentum ex Christi Baptisfimo potissimum eumque suo aquæ Baptisfimo opponit; qui & ipso discipulorum Christi aquæ Baptisfimo inferior dici potest. Iste enim & resipiscentiam perfectiorem, & remissionem peccatorum pleniorè adumbrabat, & in nomine Christi administratus fidem in eum apertè requirebat. Jam quòd Christum Spiritu baptisfarum dicitur, id quomodo intelligendum sit, ipsemet ostendit Act. 1. 5. Et Petrus Act. 11. 16. Respicitur enim hac phrasi, primum ad abundantiam Spiritus, quæ tanta futura esset, ut illa veluti obrui & immergi possint: quam abundantiam Christus notat Joh. 7. 38. Deinde & ad purgationis effectum, quem & Petrus notat Epist. 1. c. 1. 7. 22. Quod autem additur, *& igne*, id nonnulli proprie intellectum volunt, quemadmodum de Abyffinis fertur, eos aqua baptisfatis notam igne inurere. Alii, ut Origenes, Hieronymus, ad purgatorium ignem hoc trahunt, ineptè. Cum & purgatorius ille ignis nulpam sit, & Baptisfimo ignis non pœna sed beneficium potius hoc loco denotare Johann. videatur. Certè si hîc ignis intelligendus esset noxius, ille potius intelligeretur cujus & in antecedenti & in sequenti versu fit mentio. Sed ex collatione Marci, qui de Baptisfimo Spiritus loquens ignem omittit, Mar. 1. 8, satis constare videtur per ignis Baptisfimum nihil hic à Spiritus Baptisfimo diversum significari, sed illum potius explicari. Vult quippe Johannes significare, Dominum Jesum igneo quodam Spiritu suos donaturum, qui mentes eorum illustret, incendat, purget. Hanc virtutem Spiritus notat Esaias c. 4. 4. & c. 6. 7. Ea res verò significatur eo quoque quòd die Pentecostes Spiritus sancti effusio, symbolo linguarum divisarum instar ignis figurabatur. Unde videmus quanta subito in discipulis Domini immutatio facta fuerit. Baptisfer nos quoque Dominus Jesus Spiritu S. & igne, quo ab omnibus peccatis purgati, plenaque veritatis notitia collustrati, fervide feramur ad id quod nobis injunxit, faciendum, ejusque Patrique ejus gloriæ studio flagremus.

Matth. 3. vers. 11, 12.

Argumentum. In his verbis Johannes Baptisfa extollit præstantiam muneris Domini Jesu Christi; idque comparatione inter se atque illum, ratione muneris instituta. Loci duæ sunt partes: Protasis comparationis & Apodosis. In protasi seu priori comparationis parte suum munus exprimit Johannes, in Apodosi seu altera parte, munus Christi, seu muneris ipsius præstantiam muneri suo opponit. Prius illud continetur 7. 11. *Ego Baptisfo vos aqua in penitentiam.* Ubi duo explicantur. 1. Quid Johannes ratione sui muneris fecerit. 2. Quem in finem. Illud est, *Baptisfo vos aqua*, hoc, *ad penitentiam.* Per Baptisfina autem in aqua simul etiam doctrinam suam intelligit. Quanquam posset aliquis jure suspicari Johannem noluisse totum munus suum explicare, sed partem ipsius, nempe aquæ Baptisfimum tantum, absque doctrina ipsa: quia eam opponit Baptisfimo Spiritus, qui hoc loco non videtur complecti Baptisfimum doctrinæ. Altera pars comparationis continetur in sequentibus 7. 11 & 12. ubi duo sunt consideranda. 1. Quomodo Dominum Jesum describat. 2. Quomodo præstantiam muneris ipsius exprimat. Primum est ibi *qui verò post me venit.* Alterum duplici ratione prætat. 1. Generatim, 2. Speciatim. Generatim ibi, *Fortior me est, cujus non sum dignus*

dignus calcementa portare. Ubi in priori parte exprimitur ista præstantia, in posteriori amplificatur. Speciatim verò in sequentibus. Ista autem duabus in rebus cernitur. Primò in præstantia istius doni quod Dominus Jesus suis, vel hominibus in se credentibus in hoc seculo largiturus erat. Deinde in eo quòd potestas judicandi ipsi fuerit donata. Vel potius, primò in eo quòd divinissimum donum in hac vita in suos sit estururus; deinde quòd iudicium de hominibus instituturus sit. Prius illud explicat in verbis, *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igne.* Ubi videndum, primò quomodo hoc donum exprimat; secundò qua ubertate illud Dominus Jesus estururus erat. Donum ipsum 1. voce *Spiritus 2. ignis*; ubertas effundendi illius, voce *baptizandi* exprimitur. Posterius in versiculo 12, 10. continetur. In quo iterum duo possunt considerari. Nam primò, potestas illa iudicandi explicatur; deinde illius exercitatio & actus sive effectus. Illud est ibi, *Cujus ventilabrum in manu ipsius.* Quanquam eadem verba possunt etiam significare præparationem quandam, & ut ita dicam accinctionem ad iudicis munus exercendum: quasi dicat, jam est paratus & accinctus ad iudicandum. Exercitatio verò in sequentibus exprimitur. Ubi consideranda 1. descriptio bonorum, & ipsorum felicitatis 2. descriptio malorum & ipsorum infelicitatis. Vel potius exercitatio ista exprimitur, primò quidem generatim, in verbis, *& perpurgabunt aream suam*, deinde speciatim: dum duas veluti partes illius exprimit, quarum prior ad bonos spectat, estque læta, ibi *& congregabit triticum suum in horreum*; posterior ad malos, estque tristes, *paleam comburet igni mes singuilibi.*

De sensu verborum.

EGo vos baptizo aqua. His verbis Johannes vel solum baptismum intelligit, à doctrina distinctum, vel simul & doctrinam comprehendit: & ita una parte muneris expressa totum munus intelligit: quemadmodum fit & alibi Matth. 21. 27. Expressere autem voluit hoc pacto vilitatem quandam muneris sui, quòd nimirum aqua, quæ res est vulgaris, & ad animum hominis plane non penetrat, nullamque per se ad pietatem efficiendam habet efficaciam, homines tingeret. Erat autem baptismus ille adumbratio quædam duarum istarum partium quæ in munere Johannis continebantur: hoc est tum ejus quòd hominibus ipsis faciendum præcipiebat, tum ejus quòd Dei nomine iisdem si obtemperassent promittebat. Præcipiebat enim poenitentiam, promittebat peccatorum remissionem. Utrumque repurgatio & ablutio quæ ablutio quædam est, illa quidem ipsarum peccati sordium, hæc verò reatus, seu poenarum. Quare utraque ablutione quadam externa adumbrabatur.

Hinc doctrina, 1. Non esse baptismum aquæ per se magnificandum, neque illi tribuendam esse per se vim & efficaciam aliquam in salutis negotio, quam quidem ut jam diximus per se habent, quicquid tandem velis in & cum aqua ista fieri. Sed per se adumbratio tantum illi quædam tribuenda est rerum earum quæ ad salutem istam pertinent, vel in quibus etiam ipsa salus quodammodo posita est. Adeoque baptismum aquæ tantum tribuendum est in salutis nostræ negotio, quantum vim habere potest externa, & hominum ipsorum operâ peccata negotii salutis adumbratio. Per accidens enim non est negandum posse aliquid baptismum aquæ tribui. Adumbratio autem ista eatenus tantum aliquid virium in hoc negotio potest habere, quatenus ejus consideratio nos aliquo modo ad pietatem incitare potest. Eo præsertim addito quòd si hoc modo à Johanne sese abluendos curabant, ea ratione solenniter stipularentur se id præstituros quod ea ablutione designabant: hoc est animum à sordibus peccatorum repurgaturos, & vitæ rationem in melius mutaturos. Quæ res si memoria teneatur, & diligenter expendatur, hominem ad virtutis studium aliquo modo excitare potest. Nota obiter, discrimen hac in parte esse inter Dei verbum, & baptismum aquæ, quòd atinet ad rationem nos ad pietatem

impellendi. Verbum Dei, præsertim Evangelium, ipsummet, modò consideretur, ad pietatem nos invitat & impellit, non ratione alicujus accidentariæ qualitatis: Imò verbum Dei, modò intelligatur, & in animum incidat bene præparatum, tanquam in agrum fertilem, sua majestate ac præstantia efficere videtur ut diligenter consideretur. Baptismus autem aquæ, hoc est ipsa ablutio, quæ aqua fit, ratione qualitatis seu finis accidentarii tantum, qui non per se sed ex instituto, sive Dei, sive hominum illi additur, nempe quatenus aliquid adumbrat, vim aliquam habet, si ea res consideretur; nec tamen illa ipsa adumbratio tanti est ut hominem videatur magnò opere ad diligentem considerationem excitare: longè sane minus quàm Dei verbum illud vivum & permanens in æternum, quòd promissiones maximas & pretiosissimas quæ animum hominis maxime feriunt ac perstringunt, complectitur. Unde etiam fit, ut etsi tandem æque diligenter utrumque perpendatur, longe minus tamen baptismus efficiat quàm Dei verbum, imò propemodum nihil. Adde quòd ratio istius adumbrationis, unde totum id proficiscitur quòd baptismus hac in parte efficere potest, ferè in nuda tantum consideratione sit posita, adeoque sit intellectus ipsius humani quædam operatio. Ablutio quidem ipsa, & similitudo quæ inter eam & spiritualem nostram ablutionem est, à consideratione nostra non pendet, sed tamen quòd ea ablutio istum in finem adhibeatur ut ablutionem spiritualem adumbret, id totum videtur intellectu nostro niti. At verò id quòd Dei verbum nos ad pietatem excitat, intellectus nostri operationem antecedit: nempe voluntas divina, partim de promissionibus nobis re ipsa exhibendis, partim de pietate à nobis præstanda, & si quæ sunt quæ promissionum aut certitudinem ostendunt, aut ullam ad pietatem illam vel plenius intelligendam vel commendandam vim habent, quale est exemplum Domini Jesu, & similia. Quòd ad Spiritum sanctum attinet, ille quia per se in animum hominis illabitur, vel consideratione non videtur indigere, sed sua veluti sponte nos ad pietatem incitare, cum in nobis cogitationem rerum salutarium ipsemet excitet, & spem salutis confirmet, augeat, atque altius elevet, ita ut etiam sensum quandam voluptatum futurarum præstet: vel si indiget, eam considerationem partim ipse excitare facile potest, partim aliquid amplius præstat quàm ipsa tantum ejus consideratio, & hac ratione vel ipsum Dei verbum quòd est sigillum quoddam, superat. Istud enim tantum in nobis videtur efficere quantum ejus consideratio præstare potest. Spiritus autem sanctus, aliquid amplius in nobis præstat quàm id est quòd ex ejus consideratione proficiscitur.

Doctrina 2. Quando sermo est de baptismo qui à Christo in Christianos proficiscatur & Christianorum plane sit proprius, non debere aquæ baptismum intelligi: siquidem hunc Iohannes tanquam sui muneris proprium ponit, & Christi baptismum quo ille suos sit abluturus opponit.

Appendix. Potest hoc loco differi de causis cur aquæ baptismus fuerit usurpatus ab Apostolis, tum Christo adhuc in terris versante, tum etiam post ipsius ascensionem in coelos: & præterea quòd sit discrimen inter baptismum Iohannis & Apostolorum, præsertim post ascensionem D. Jesu. Videatur Faustus Socinus de baptismo.

Ad poenitentiam, hoc est ut homines hac ratione poenitentiam & profiteantur & agant, vel potius hoc solum ut agant. Hoc ipso partim commendat illud quòd hætenus quodammodo deprefferat: quasi dicat, habet tamen iste baptismus aquæ egregium finem, licet ipse per se non sit tanti, partim etiam videtur deprimere vel se suum munus, quasi dicat, ut ita homines præparentur ad aliquid longe majus, quòd postea Deus per Christum est facturus. Hæc erat præparatio viæ Domini, vide Canticum Zachariæ Luc. 1. 76, & prophetiam Esaiæ 40. 3. *Vox clamantis in deserto, parate viam Domini.* &c.. Tanto autem magis hoc admittendum videtur, quia poenitentia quam Iohannes prædicabat non erat usquequaque perfecta. Nam supra legem Moysi & id quòd naturalis ratio dicitur vix ascendebat.

Hinc Doctrina. Requiritur ad salutem poenitentiam: imò etiam ut doctrina Christi commodius & facilis recipiatur requiritur aliquam vitæ emendationem, ut homines saltem secundum legem & rationis dictamen vivant. Non tamen hoc absolute requiritur, sed ut tanto facilius & commodius suscipiatur. Nam duplex est probitas quæ potest reperiri in eo qui Christi doctrinam non fuerit amplexus, quarum altera est omnino necessaria, altera utilis ad istam doctrinam suscipiendam. Illa imperfectior, hæc perfectior. Illa in prouitate tantum animi seu propensione quadam ad virtutem consistit, etiamsi facta ipsa à virtute abhorreant, hæc factorum etiam probitatem complectitur, non contra. Poenitentia seu respicientia est animi primum deinde actionum externarum ex animo proficiscientium in melius mutatio. Sed mutatio illa vel est imperfectior, vel perfectior. Illa quæ ad normam legis Mosaicæ & rationis dictamen est instituta: perfectior quæ ad Christi doctrinam. NB. Sacrae Litteræ iisdem vocabulis nunc plura nunc pauciora complectuntur. Plura cum minus proprie illis utuntur, & breuius loqui volunt: pauciora cum magis proprie & explicatius loquuntur. Sic poenitentiam nonnunquam accipiunt proprie planè, ita ut animi tantum mutationem in melius significet: quod fit cum fructus poenitentia: seu bona opera à poenitentia tanquam effectum à causa distinguunt. Nonnunquam minus proprie, cum eo nomine & factorum externorum in melius mutationem ex animi mutatione proficiscientem complectuntur: ut hoc loco, & aliis omnibus ubi officium hominum qui remissionem peccatorum adipisci velint, hoc solo nomine exprimitur. Præterea interdum adhuc latius quodammodo extenditur hoc vocabulum, cum non tantum pro perfectissima quadam mutatione tum animi tum morum sumitur, quæ nimirum est instituta ad normam Euangelii, sed etiam fidem quæ illius est causa efficiens, complectitur: quæ tamen aliàs à poenitentia distinguitur. Hoc modo sumitur poenitentia Luc. 24. 47, ubi prædicatio Euangelii Apostolis demandata duabus in rebus ponitur, *annuntiatione poenitentia*, & *remissionis peccatorum*: cum tamen nemo nesciat illos fidem quod attinet ad hominum officium prædicare debuisse. Ita Act. 5. 31. Hoc tantum fortassis dici potest ibi ubi fides à poenitentia distinguitur imperfectiori quadam fere ratione poenitentiam accipi, hoc est ut eam tantum animi & factorum mutationem significet, quæ ad legis & naturalis rationis regulam sit instituta. Eodem modo fides nonnunquam plenius accipitur, & totum Christianorum officium seu totum id quod ex parte nostri ad salutem est necessarium comprehenditur, ut cum dicimur *fide iustificari*: interdum à charitate, quæ altera est eaque maxima officii nostri pars, tanquam causa à suo effectum distinguitur, & magis proprie sumitur. Interdum denique pro firma de rebus diuinitus nobis reuelatis, & de certitudine promissorum diuinorum, persuasionem, ab ea-rundem desiderio seu spe, quam superior significatio complectebatur, sejuncta, sumitur: quæ significatio maxime propria est, ut 1 Cor. 13. ult. Sic etiam *spes*, nunc fidem complectitur, nunc à fide distinguitur. Idem contingit in *cognitione Dei & Christi*: nunc enim utriusque sit mentio simul, & utraque paulo strictius sumitur, nunc alterius tantum horum cognitio utriusque notitiam complectitur.

Qui post me venit. Hoc est qui munus suum post me demum aggreditur. Ratio est quia Christi munus debuit esse longe præstantius ac perfectius Johannis munere: perfectiora autem tempore solent fieri posteriora. Hæc ratio potest ita illustrari: Johannis munus fuit quadam præparatio ad id quod Christus postea peragere debuit, atque adeo peregit. Venit enim Johannes ut præpararet viam Domino. Præparatio autem rem ipsam cuius est præparatio antecedere debet. Quare hinc elici potest quadam commendatio muneris Domini Jesu. Hic fortasse est occasio differendi, cur Deus postquam denuo voluit in lucem producere

veritatem, non omnia statim aperuerit quæ ad plenissimam veritatis cognitionem pertinent. Quia perfectiora solent fieri tempore posteriora, & ad perfectiora illa intelligenda præparationibus quibusdam opus est, quas Deus voluit præmittere: quemadmodum olim voluit per Johannis prædicationem præparari animos hominum ad Christi doctrinam recipiendam. Doctrina. Non semper antiquissima sunt optima & præstantissima. Prior fuit Johanne lex Mosis, & tempora quæ Legem antecesserunt: nec tamen præ doctrina Christi & nostris temporibus præstantiora. Hoc quidem certum est, quòd illa quæ habita ratione ejus temporis quòd à Christi revelatione initium ducit sunt antiquiora, ratione doctrinae, sint meliora, præsertim respectu temporis quòd ascensionem Christi breui est consequutum. Nam hic non tantum Doctorem sed & auditorum ratio habenda. Omnis nempe quæ est in doctrina Evangelica præstantia ea exinde pendet, & ad illam conformari debet, tanquam ad normam suam perfectissimam: ita ut supra illam ascendere infra illam fere subsistat. Quod attinet ad auditores, illi qui olim fuerunt poterant aliqua ex parte nostros superare: sed non est impossibile eisdem aliquatenus superare ab hodiernis.

Fortior me est. Id est ob præstantiam muneris sui præ meo, majores vires ac potentiam ad ea quæ muneris ipsius sunt, exercenda, consequutus est: idque jure quodam, quia finis istius muneris fuit etiam præstantior, nempe salutem humani generis plane perficere: ad quam rem plura requirebantur quam ad inchoationem. Doctrina. Quòd majus & præstantius munus Deus alicui imponit, eo majores vires addit. (Sed nemo idcirco debet sibi arrogare aptitudinem ad aliquod munus cui non est par.) Nota, loco prioris qua voce Johannes utitur, Joh. 1. 15 & 30; tres Evangelistas uti voce *fortioris*. *Fortior me* id est fortis. [Ut 1 Pet. 3. 17. *Melius est beneficientes pati, quam maleficientes*. Hoc est, illud solum est bonum.] Nam Johannes ad Spiritu sancto baptifandum, & iudicium exercendum, nihil habuit roboris. Fieri tamen potest ut istam fortitudinem opponat viribus naturalibus quas habuit ad baptifandum aqua. Majoribus viribus est instructus, inquit, quàm ego, qui nullas hujusmodi habeo vires.

Cujus non sum dignus calceamenta portare. Exaggeratio præstantia Christi præ Johanne. Quasi dicat: Non tantum non sum illi æquiparandus, sed ne dignus quidem ut vilissimum illi seruitium præstem, vel qui inter vilissima ipsius mancipia reputer: quales ii sunt qui solent portare calceamenta dominorum. [Vide Maldonatum, aut alium quemvis de consuetudine ambulandi nudis pedibus, vel tantum cum soleis.] Doctrina. De modestia singulari Johannis; & simul de præstantia Domini Jesu. Magnum eum esse oportet, præstantia Domini Jesu. Magnum eum esse oportet, præstantia Domini Jesu. Magnum eum esse oportet, præstantia Domini Jesu. Magnum eum esse oportet, præstantia Domini Jesu.

Illo vos baptifabit, Spiritu sancto. Hic primo descriptio istius doni consideranda, deinde etiam quantà ubertate istud donum Dominus Jesus sit effuturus. Modus quo describitur primus est quum dicitur *Spiritus sanctus*. Videtur autem hoc loco Spiritus sanctus potissimum debere accipi de donis istis visibilibus quæ ab initio in Apostolos Christi quæ Ecclesiam effundebantur. Qua de re vide Act. 1. 4, 5. Sed potest deinde accommodari ad dona illa invisibilia Spiritus sancti, quæ etiamnum effunduntur in eos qui Christo fidunt ac parent, & effunduntur usque ad finem seculi. Eadem enim per Christum etiam hominibus tribuuntur. Est enim Dominus ille per quem omnia. Potest etiam accommodari, quanquam minus proprie ad doctrinam illam spiritualem, seu à Spiritu sancto profectam, qua Christus hominum animos imbut. Sed de hac vix videtur sermo esse: partim quia est dissimilis admodum

modum istis donis de quibus Christus hæc verba revera explicat, & alterius revera generis: partim quia doctrina Christi vix fortasse ipso Spiritu sancti nomine significatur, licet alias Spiritus appelleretur, & eodem pacto etiam Spiritus sanctus dici queat: sed hic non quid fieri possit, verum quid fiat, & quidem usitate in Sacris Literis spectandum est: partim denique quia hic sermo esse videtur non de effectu muneris prophetici Domini Jesu, sed potius muneris Regii, & summæ illius potentæ Christi, quæ in isto munere cernitur, cujus ratione Johannes hoc loco omnino dixisse videtur Christum se robustiorem, & se indignum qui vel calcamenta ipsius portet. Secundus modus describendi hoc donum, & igne. Quod idem donum intelligatur ex collatione locorum constat. Dicitur autem ignis ob effectus similes effectibus proprii ignis. Ignis lucet adeoque res obscuras aut in tenebris potius illustrat, deinde calefacit ac denique urendo purificat. Spiritus ille sanctus collustrat etiam hominum mentes, præsertim conjunctus cum doctrina ista ad cujus confirmationem impertiebatur. Idem calefacit, & ardorem tum erga Deum, tum erga proximum, seu maxis erga pietatem universam gloriamque divinam excitat: atque hac ratione etiam exurit si quid est impuratum. Incidit tamen etiam aliud quippiam ob quod Johannes videtur Spiritum sanctum ignis nomine descripsisse, quia numirum illum aquæ tanquam rei terrestri opponit; ignis autem quidpiam magis cœlestis videtur, & nature cujusdam præstantioris, præsertim propter lucem & claritatem quandam. Nam quæ lucida sunt ea cœlestia videntur. Unde *Angelus lucis*, & *Deus inhabitare lucem inaccessam* dicitur: & contra tenebræ malè audiunt. Hinc alia cœlestia ostenta, ignea specie apparuerunt. Ut Deus sive Angelus Moisi in rubo arderet. Elias curru igneo raptus in cœlum. Elifæi servo currus & equi ignei apparere. Mons Sinai fumabat, eo quod Deus descendisset in igne. Exod. 19. 18. Vide & 3 Reg. 19. 14, 12. Quanquam ibi non in igne Deus, sed ignis illum sibilum proxime antegressus est in quo Deus erat. Quæ etiam causa esse videtur cur ignis quadam specie (ita enim statuendum videtur) potius fuerit hic Spiritus effusus in Apostolos: & facile fieri potest ut Spiritus divinus per Johannem loquens ad eam rem aliquo modo alluderet, ac ita quodammodo indicaret quidnam illud esset quod hoc loco promitteretur: quanquam id nisi re exhibitâ intelligi vix poterat. Hæc causa videtur probabilior superiore quæ ex effectibus propriis ignis ducitur, ad quam vix videtur Johannes respexisse.

Ubertas istius doni indicatur in voce *baptisabit*. Ille vos non asperget aliquo modo, sed veluti immerget & penitus imbuet. Vide 1 Cor. 12. 13, quasi dicat, exterius & interius vos ejus participes faciet. Nam istis duobus modis potest aliquis liquoris alicujus fieri particeps, quem utrumque modum una baptisandi voce hoc loco Johannes expressit.

Doctrina 1. Hic potest commendari singulari ratione hoc donum Spiritus sancti: sed ita ut ad totum genus hujus doni hæc præstantia extendatur, non tantum ad visibilia, sed etiam ad invisibilia.

Doctrina 2. De nostro officio, & de signis ex quibus pateat nos esse Spiritu sancto præditos.

Doctrina 3. Spiritus sanctus non est persona Dei. Nemo enim baptisari potest Deo, vel Christo.

Doctrina 4. De Dei & Christi benignitate, qui non parca sed ubertim dat tam præclarum donum: habita tamen ratione necessitatis. *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum.* Joh. 3. 34. Quasi dicat Johannes Baptista ibi, non habet Deus certam aliquam mensuram, ut nimirum pariter omnibus Spiritum impertiat, sed nunc ubertius nunc parcius, prout vult; Christo uberrime.

Reliqua pars tota per similitudinem seu allegorie prolata est. Ducitur autem similitudo a Patre familias, qui postquam frumentum tribula excussit, ventilabro repurgat, &c. Primum autem potestas Domini Jesu

exprimitur, dum dicitur esse *in ipsius manu ventilabrum*. Secundo cum dicitur illum *repurgaturum aream suam*, per quam non tantum Ecclesia, sed etiam illi omnes intelliguntur ad quorum aures Euangelium pervenit. Johannes videtur proprie ad Judaicam gentem respicere. Itaque area ista est cœtus hominum istorum qui habuerunt occasionem amplectendi Christi veritatem, sive amplexi sint, sive minus, sive ei obedierint, sive minus.

Doctrina. Populus Dei est jam Christi populus. Quanquam prioribus verbis non tantum potestas sed etiam illud denotatur, quod paratus sit, adeoque velit, judicare. Hic potest insituri comparatio inter Christum & alios Dei servos. Nemo illorum habuit hoc ventilabrum.

Repurgare est separare ratione mercedis bonos à malis.

Doctrina. Etsi sunt permixti boni malis, separabuntur tandem. Huc pertinet parabola de *Zizaniis*, & de *sagena*. Matth. 13. 40, 41. seqq. & 47. seqq.

Doctrina 2. De præmio bonorum, & pœna malorum.

Hic bonorum descriptio, & ipsorum felicitatis, descriptio item malorum & ipsorum infelicitatis consideranda. Nota hanc repurgationem non tantum pertinere ad ultimum illum diem, sed etiam ad alia judicia divina: in quibus discrimen est inter bonos & malos. Et hoc potissimum pertinet ad excidium Jerusalemitanum. *Triticum* vocantur boni, quia hoc est utile, & hoc quærit is qui repurgat. Pii demum sunt Deo grati. *Paleæ* nulli fere sunt usui. Nam porci in Judæa non alebantur eis: quemadmodum etiam apud Turcas. Imò & in Podolia, in Russia paleæ exuruntur. Et quia exuri solitæ, ideo aptissimè malis idem accommodatur. *Ignis inextinctus* est in primis ille futurus, qui ita consumet omnia, ut ad meliorem statum nullus sit reditus, & exitium plane æternum afferet. Deinde etiam alia judicia, licet temporaria, æternum tamen exitium secum trahentia. *Per korreum* partim cœlum, partim locus aliquis tutus & veluti munimentum quoddam adversus Dei judicia intelligitur.

De Judiciis Dei.

DE Judiciis seu pœnis divinis non nihil dicturi, & abyssi hujus ripas aliquomodo lecturi 1. Semo-
vibimus aliqua Dei judicia quæ singulares tantummodo homines nominatim prosequuntur, & de iis tantum dicemus aliquid, quæ ad totam aliquam societatem & veluti corpus ex pluribus membris constatum pertinent. Hujusmodi autem societates sunt Regna integra, Civitates, familiæ, in primis autem etiam Ecclesiæ, de quibus postis potissimum hic nobis erit discernendum.

Jam ut ad pœnas, quæ integram aliquam communitatem premunt, aditum nobis aliquem struamus, intelligendum est esse nonnunquam totius alicujus societatis quædam vitia & veluti morbos, qui non pauca tantum aliqua membra occupent, sed per totum propemodum corpus serpent, ita tamen ut alia membra minus, alia magis iis laborent, nonnulla etiam iis prorsus vacent, sed pauciora. Hinc fit ut tota etiam societas à Deo puniatur, ita tamen ut non singula membra attingat pœna, nec etiam ea omnia membra, quæ malum aliquod ex pœna totius corporis sentiunt puniri dici debeant, sed pœna ad totum illud corpus proprie spectat, quod in membris nunc pluribus, nunc paucioribus supplicium patitur. Nam cum membra illa inter se singulari ratione sint colligata, fieri non potest, quin pluribus calamitatem aut afflictionem in se experientibus, ad cætera membra partim dolor, partim ejusdem mali metus præter alia incommoda redundet, ita ut totum corpus jure punitum censei debeat. Verum tamen in ipsis corporis totius membris, quod ad malorum istiusmodi perpersionem attinet, magna est varietas & singularis ac ut

Sacræ Literæ loquuntur haud peruestigabilis Dei cernitur sapientia, cujus vix vestigia legere etiam liceat. Quantum tamen licet, & fas est ingenio humano scrutari, ejus rationem assequi pro viribus conemur. Quod ut præstemus distinguenda sunt primum Dei judicia, quæ partim ex ira tantum proficiuntur atque ad perdendum solummodo spectant, partim ex amore quodam manant atque ad corrigendum pertinent quæ castigationes proprie appellamus. Deinde distinguenda sunt Societatis quæ punitur membra. Alia enim meliora sunt, alia deteriora: Et rursus alia quæ præstant & cætera veluti gubernant; Alia quæ subsunt & reguntur. Et hæc quidem nunc ad Ecclesiam, de qua nobis potissimum agendum transferamus.

Quod ad ea judicia attinet, quæ ex ira Dei profecta ad perdendum tantum pertinent non ad corrigendum, non dubium est, quin magnum hic sit discrimen inter meliora societatis alicujus membra & deteriora, præsertim si meliora illa verè etiam bona dici queant, & deteriora videantur prorsus insanabilia. Nam qui vere sunt boni & ejus vitii, quo pleraque alia membra sunt infecta expertes, proculdubio judiciis istis divinis subducuntur, licet nonnunquam aliquam rerum suarum jacturam patientur, aut incommodum aliquod naturæ rei ita ferent, sentiant. Hac ratione Loth Gen. 19. 10. & ante eum, Gen. 7. toto, Noë servatus fuit, cæteris omnibus ad eandem societatem pertinentibus, judicio divino pereuntibus. Sic Josue & Caleb inter Israëlitas. Num. 14. 30. Legatur etiam hac de re id quod est apud Jerem. 36. 26. & 45. toto. Jeremiam ubi imminente urbis Hierosolymitanæ vastatione & excidio, Baruch de miseria sua conquerenti Deus promittit, ipsum animam suam in lucro habiturum, eaque re illum debere esse contentum. Quod si meliora illa membra cæteris tantummodo comparata meliora dici queant, interim tamen simpliciter bona dici nequeant; plerumque etiam una cum prioribus eadem poena corripuntur, nisi forte singulare aliquod illorum factum eos communi poenæ eximat. Quemadmodum videtur contigisse olim Eimelecho Æthiopi, qui Jer. 38. 7. & seq. Hieremiam in squalidissimo carcere morti jam fere vicinum inde liberaverat, cui etiam Deus liberationem à morte quam cæteri subituri essent, promittit.

Quod ad membra deteriora attinet, eorum tum nullum vel propemodum nullum evadit pro ratione supplicii, quod Deus tum immitit. Nam Gen. 7. toto, in diluvio, & Gen. 19. toto in incendio, Sodomæ urbium integrarum terræ hiatis forpionibus nemo evadit: in aliis omnibus, ut in bello aut incendiis naturali quadam ratione excitationis aut grassantibus in pestilentia quidam etiam mali evadunt, qui si sint plane deplorati ad majora judicia reservantur, quin etiam cæteri, qui istis poenis divinis postmodum non corriguntur. Fit autem nonnunquam ut ii, qui omnium sunt pessimi, aut ii à quibus contagio vitiorum in reliqua membra manarat, quales ferè sunt ii, qui præstant, non corripantur primi ubi judicium divinum moram aliquam habet, & non statim omnes uno veluti icu conficit, ideo nimirum ut tanto gravius puniantur, cum oculis suis veluti cernunt poenam sibi imminentem, præsertim cum terror nonnunquam ipso malo fit gravior, & melius videatur cum illis agi, qui poena cito defunguntur.

Sed jam ad ea judicia deveniamus quæ tamen ex amore aliquo divino proficiuntur & ad emendationem societatis spectant: quod fit cum pauci sunt in societate aliqua prorsus improbi atque incurabiles, sed plerique morbo aliquo laborant qui medicinam tamen admittant, nonnulli etiam vere boni reperiuntur. Jam quod ad meliora membra attinet, perque cum de Ecclesia potissimum agamus intelligimus eos qui nullo vero & perfecto vitii alicujus habitu laborant, ea distinguenda sunt, quemadmodum etiam paulo ante fecimus, in eos qui simpliciter etiam boni dici queant, & tales sunt qui ex vi Novi Fœderis nul-

li poenæ aut damnationi sunt obnoxii nec æternæ nec temporariæ, hoc est ii omnes qui in Christo Jesu non secundum carnem, sed secundum Spiritum ambulant & tamen ratione aliqua perfectiori, & eos, qui vel dispositionem quandam, ut loquimur, ad vitium aliquod habent, & à vero habitu parum absunt, atque ita veluti in confinio versantur eorum, qui secundum carnem ambulant, vel saltem ob facta aliqua seu lapsus graviores judicio divino sunt obnoxii, præsertim si sese, ut Paulus loquitur, non diducant, idque in tempore.

Jam quod ad priores attinet, hoc est verè bonos, eos admodum probabile est ab eo malo, quod tori corpori infligitur esse immunes, licet ob conjunctionem cum aliis fieri vix possit, quin dolorem aut incommodum aliquod ex eorum malis sentiant. Quod si tamen fortassis eodem malo, quod cæteros premit involvantur, id poenæ loco habendum non est; idque tum demum videtur contingere, cum vel ipsimet in periculum se conjiciunt, aut cum illud vitare possunt, non vitant, & bonum aliquem in finem v. gr. ut fratres juvent, aut aliquos ex suis domesticis, consanguineis, amicis: qui interdum non modo sine peccato aliquo, sed etiam magna, cum charitatis laude facere possunt, cum nimirum est locus illi præcepto quod animam pro fratribus ponere jubet. Neque enim iis, qui tam egregium facinus suscipiunt. Neque enim à Deo facta est, quod periculum omnino effugere debeat. Nam hoc pacto facile esset animam pro fratre ponere, si semper aut plerumque saltem ii, qui hoc faciunt, vi promissi divini periculum effugerent, imo hujusmodi promissum præceptum quodammodo everteret. Vix vero dici potest eum animam ponere pro fratribus, qui certam spem habet periculum effugiendi. Deinde ejusmodi judiciorum divinum tempore, non vulgarem, sed singularem quandam in precibus ardorem ac diligentiam requiri arbitror, quo fiat ut Deus etiam naturalem alicujus mali vim inhibeat, & singularem aliquam corporis ac vitæ tuæ aut etiam tuorum, vel etiam rerum tuarum curam suscipiat. Quæ diligentia in precibus si absit, fieri posse videtur, ut Deus naturæ vim non inhibeat, & sic malum aliquod verbi gratia pestis aut incendii ad eos etiam perveniat, qui alias verè boni sunt, si alias naturæ ratio ita ferat. Neque enim Deus naturæ cursum facile mutat, nec pios omnino vult ab iis rebus, quibus cæteri subjacent, prorsus esse immunes, ut hac ratione etiam judicia ejus aliquo modo tegantur & iis quos improbitas planè ex cœcavit non sint manifesta. Unde etiam fit, ut si hujusmodi homines Deus malis aliquibus eripiat, tamen plerumque naturalia quædam media aut alias consueta adhibeat, ut cum eos ante periculum subducit, aut auxiliis aliquibus humanis aut naturalibus instruit, aut simile quidpiam præstat quod ad averendum ab iis malum vim habeat.

Quod ad eos attinet, qui licet non videantur esse hujusmodi ut ex vi novi Fœderis æternæ poenæ sint obnoxii, tamen sint poenæ alicui leviori, licet sæpè fiat, ut eorum culpa non admodum sit manifesta. Quo pertinent ii, de quibus sermo est 1. Cor. xi. qui postquam peccassent, se non diducant (quanquam ea verba forte non ad singulos sed ad totum cœtum sint referenda) ii facile possunt istiusmodi judiciis divinis corripri, quanquam forte non omnes, & verisimile est hic naturæ suum cursum relinquere Deum. Nam sive puniantur revera, præsertim morte, sive etiam discrimen effugiant, finem suum assequi potest Deus. Si moriantur exemplum quoddam divini iudicii in iis statuitur, unde ad cæteros metus perveniat. Si effugiant, causam habent & spatium ad id, ut sese corrigant & emendent, ac cautius in posterum in conspectu Dei versari discant. Fieri autem potest, ut si initio statim divini iudicii metu percussis respiciant & se diducant, lachrymis, precibus, jejunio, elemosynis Dei misericordiam anxie querant, in eorum numero à Deo reponantur.

Quod ad deteriora membra attinet, hoc est eos qui

vero

vero aliquo vitii habitu laborant, ii rursus vel curabiles sunt, vel incurabiles. Incurabiles vel in iudicio illo pereunt, vel ad gravius aliquod supplicium reservantur, & nonnunquam id, ut per eos puniantur alii.

Quod ad curabiles atinet, hic quoque naturæ vis multum valet, ita ut qui malo vicinior est, facilius corripiatur, & sic etiam pereat, non parum tamen etiam valere videtur id, si quis vitia sua aliis quibusdam virtutibus, aut egregiis factis quodammodo compenset. Inde enim fieri potest, ut Deus vel hanc illi gratiam largiatur, ne vitam saltem hanc amittat & spatium ad resipiscentiam habeat, vel quia æternam illi vitam daturus non est, ei vitam hanc proroget & à calamitatibus temporariis eum liberet. Atque hinc fieri videmus, ut ab initio istiusmodi Dei iudiciorum, nec pessimi, nec ii qui vero aliquo vitii habitu laborant, corripiantur, sed meliores ferè: ut cæteri & occasionem & incitamentum ad emendationem sui habeant, & cum metu illo percussî, quod cum viride lignum ardere videant, se quoque aridos & iræ divinæ opportunos incendium vix effugituros colligere queant.

Jam quod ad eos atinet, qui Ecclesiæ præsent (nam quæ hæcenus diximus ad cæterum auditorum referri volumus) quia illi in dextera Domini Jesu gestantur, & singulari aliqua cura foventur, si quidem illi officium suum diligenter faciunt; non est dubium quod ii hujusmodi Dei iudicia effugiant, quanquam dolore vacare non possint, nec à damnis aliquibus semper sint immunes. Quod si officium suum non fecerint, nec illud studium in corrigenda Ecclesia quod decebat adhibuerint, multo vero magis, si contagio ab ipsis in reliquos manarit, fieri vix posse videtur, quin pœna tum corripiantur, licet forte ad malorum exemplum referentur, ut terrore ipso diu excrutiatî puniri se sentiant, nec cito malo suo defungantur. Quanquam & hic resipiscentiæ aliquis est locus, & via ad pœnam effugiendam pro ratione tamen delictorum.

Matth. 9. 1. ad 9.

Describitur his verbis miraculum à Christo editum in homine paralytico. Quam descriptionem ita instituit Matthæus, ut i. Locum describat, ubi miraculum sit editum. 2. Ipsam miraculi historiam. Locus exprimitur his verbis: *Et ascendens in navigium, trajecit, & venit in propriam civitatem.* Suprà cap. 8. 28, dixerat, Christum fuisse in ulteriori parte lacus in regione Gergessenorum, & dæmoniacum curasse, dæmonibusque permisisse, ut ingrederentur in porcos: postea rogasse incolas, Christum, ut discederet à sinibus suis, quia magno metu tenebantur, ne graviore aliquo malo eos afficeret. Hoc factò, trajecit, & venit in civitatem suam, id est, Capernaumum, ut indicat Marcus cap. xi. 1, quæ urbs idèò vocatur ejus propria, quia in eà domum habuit vel propriam, vel conductam, vel talem, ad quam semper ei licuit divertere, inque eà habitare. In ipsius miraculi historia tria sunt consideranda. 1. Miraculi antecedentia. 2. Ipsum miraculum. 3. Miraculi consequentia. In primâ parte videndum. 1. Quæ fuerit Domino data occasio ad hoc miraculum edendum? 2. evibus verbis Christus aditum sibi fecerit quandam ad hoc miraculum? 3. Quo animo inimici Christi verba ejus acceperint? *Occasio* fuit allatio miseri ejusdem hominis, ejusmodi morbo affecti; qui hominem sensu & usu membrorum privat; fidelique eorum, qui ipsum asserabant: *2. Quæ* fides in eo erat, quod benè persuasi de Christi potentiâ benignitati ejus fuerint confisi. Et hanc fidem ita testati sunt, ut describit Marcus, ut cum ad Dominum appropinquare non possent propter turbam, detexerint tabulatam domus, in quâ erat, eoque perfosso, funibus demiserint grabbatum, in quo paralyticus jacebat. Tanto studio elaborarunt, ut hunc ægrotum ob oculos Domino poneret, ut viso eo sanaret illum.

Hoc arguit magnam eorum fidem. *Docemur* hîc, ut nos quoque eos imitari studeamus. Etsi enim præsentem ac conspicuum nunc non habeamus Dominum, ipsi tamen nos conspicui sumus, inque ejus oculis semper versamur. Feramus ergò ad eum etiam ægrotos nostros; exhibeamus eos ac listamus ipsi animo, fide ac precibus, ut eos respiciat, & sanitate donet. Hoc si faciamus, eandem charitatem exercebimus, quam exercuerunt isti, qui paralyticum Domino obtulerunt; imò majorem istâ: quia in eo quod isti fecerunt, minus est laboris, quam in precibus. Illud quisvis facere potest: hoc nemo nisi qui confidit Deo. *Discendum* etiam hinc, quàm misericors sit Dominus, qui ægris sanitatem restituit. Non id quidem nunc facit eo modo, quo tunc fecit, cum doctrina ejus confirmatione indigeret. Interim tamen nobis hodiè quoque miraculose auxiliatur, non ut in oculis omnium incurrat ejus auxilium, sed benedicit media, quibus utimur, vimque eis & efficaciam addit. Experti sumus ipsi sapissimè divinam ejus opem. Inquit autem Matthæus, *Videns Jesus fidem eorum.* Intelligitur hîc fides tum eorum, qui ægrum attulerant, non sine magno labore, tum ipsius ægri, qui se portari curavit: idèò ipsum potissimum Christus alloquitur: *Confide fili.* Sed videndum, de quali fide hîc sit sermo, & quomodò fides ista servaverit hunc calamitosum hominem. Non intelligitur hîc fides salvifica. Incredible enim est, eam in istis hominibus potuisse habere locum, cum nondum in Apostolis fuerit, qui non intelligebant, neque credebant, Christum moriturum ac resurrecturum. Deindè quia Christus ex ipsorum factò colligebat fidem eorum, apparet, eam non talem fuisse, ex quâ sequitur salus, sed eos credidisse tantum, quòd Dominus possit sanare ægros. Semper Christus requirebat talem fidem ab iis, quos curabat, qualem isti habuerunt: ut legimus infra hoc eodem capite *28. Dicit Jesus cæcis: Credidistis, me hoc posse facere? & 29. Secundum fidem vestram fiat vobis.* Noluit Christus, ut ad se accederent dubii & fluctuantes, ut cogitarent: si fieri poterit, ut nos sanet, benè est; sin minus nihil nobis nocebit. Nec tam de eo agebatur, ut illi crederent, Christum velle sanare, quàm eum posse, si velit. Hoc enim facile erat creditu, Christum si posset, velle id facere. Sed alterum erat difficilius. Hanc fidem habuit leprosus ille, qui dicit Matth. 8. 2. *Domine, si vis, potes me sanare:* & hæc fides in eo firma fuit. Demus & nos operam, ut tali fide simus præditi, camque gignamus in nobis per considerationem eorum beneficiorum Domini, quæ aliis hominibus, & nobis ipsis præstitit. Talis fides fuit & centurionis illius, qui dixit: *Non sum dignus Domino, ut subeas tectum meum* Matth. 8. 8. Cujus fide major ne in Israël quidem inventa est. Eadem fides fuit etiam mulieris illius Chananeæ Matth. 15. 22. Ità & alibi Christum fidem hominum requisivit, quandò miracula facturus erat. Similis fides in nobis quoque esse debet hodiè, ut credamus, quod possit nos juvare, etiam in morte constitutos, & quòd velit: quia benignus ac misericors est Deus, & Dominus noster Jesus Christus, & quod majus est; quia promissit, & hanc promissionem confirmavit morte suâ. Itaque & illi qui ad salutem aspirant, oportet ut tali fide sine præditi: quæ hoc in se complectitur, ut faciant ea sine quibus salus non potest contingere. Tales enim solum Dominus vult salvare. Hæc fide alios quidem salvare non possumus, sed possumus tamen procurare, ut media eis & subsidia ad salutem necessariâ suppeditentur. Quia fundamentum fidei salvificæ est credere, quòd Deus per Christum possit nobis dare vitam æternam. Quam si ex animo optamus ac desideramus, faciamus ea quæ nobis injuncta sunt: hoc pacto fides nostra consummata ac perfecta fiet; sicut fides Abrahami, cum filium suum offerret, in quo factæ ipsi erant promissiones. Desiderabat impleri istas promissiones in filio factas, ideoque occidit filium suum in animo suo, quamvis non reipsa. Perfectissima

fequiffimæ fidei specimen edidit. Si fides effectu careat, & operibus, nihil valet. Ità si homines ifti credidiffent quidem, Dominum poffe fanare paralyticum, fed id fe credere factò ac opere non monffraffent, non obtinuiffent id, quod obtinuerunt. Major fuiffet ipforum fides, fi eo non allato, pro ipfo oraffent. Novit quidem Jefus fidem eorum ex eo quia norat corda hominum & cogitationes, etiam eorum, qui murmurabant. Sed Euangeliffæ offendent, Chriffum ex eo cognoviffè fidem eorum, quod fecerunt; ex factis apparebat eorum fides. Ità noffra quoque fides ex factis & operibus debet patere Deo, Domino Jefu & omnibus. Si non vivamus, ut docet Chriffianos, non habemus hanc fidem. Quandò videmus, nos ut plurimum facere ea quæ Deus vult, poffumus & ipfi ex eo colligere, nos habere hanc fidem: & de aliis eodem modo judicare poffumus; quanquam non tam perfectè ut de nobis ipsis. Deus tam noffram quàm aliorum omnium fidem perfectè videt. In contrariam partem certior est illatio: Impiè vivit. Ergò non habet fidem. Hactenus fuit occasio miraculi.

Sequitur aditus, quem fibi Dominus fecit ad miraculum verbis fuis; cum dixit Paralytico: *Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.* In quibus continetur confolatio data ægro; ubi simul elucet insignis Chriffi humanitas ac comitas. Ità dixit quoque infra *ÿ. 22.* mulieri illi hemorrhoidiffæ: *Confide filia.* Confide, id est, certus est one dubita, te confecuturum, quod petis ac defideras. Quare? quia *remiffa sunt tibi peccata.* Apparet iftum hominem ægrotum peccatorum fuorum confcientiâ fuiffè vexatum. Fieri enim potest, ut fanus cum efferet, gravi fe peccato obffrinxerit, & subito fuerit hoc morbo correptus, poftèa verò fe recolligens, agnoverit peccatum fuum, anxiamque propterea mentem femper habuerit, & tunc quoque ante Chriffum jacens cogitarit: quis fcit, an me fit fanaturus, cum ille peccata fuo odio profequatur. Chriffus igitur applicat animo ejus fuaviffimum confolationis emplaftrum: quafi dicat. Ne fis follicitus amplius, jam tibi Deus id remisit, quo eum offendifti. Quodfi verò tunc homo ifte tales in animo non fovit cogitationes, nihilominus Chriffus ità loqui potuit, ut offenderet, morbum iftum non ex caufis naturalibus efferè profectum, fed propter peccata ipfi efferè à Deo immiffum; addens fimul folatium, hoc ipfi ad recipiendam fanitatem non fore impedimento. Quapropter & nos, quandò adverfi aliquid nobis accidit, examinemus nos ipfos, excutiamus actiones noffras, annon Deum ad iram provocaverimus aliquo factò voluntati ejus contrario; & fi quid in nobis tale deprehendamus, deprecemur factum ac detestemur. Si non deprehendamus, nihil nobis nocet iftud examen; quin potiùs incitamento nobis erit, ut impoferum timus cautiores. Multi feipfos decipiunt, quod fe non examinent, neque accufent. Magnus error est, cum existimas te innocentem efferè, cum fis nocens; multò gravior est hic error, quàm fi pures, tenocentem efferè, cum fis innocens: præfertim cum homines non fint proclives ad desperationem. Cum ægrotamus, oremus, ut nobis remittantur peccata: hoc fi obtineamus, ftatim fequetur effectus. Considerandum etiam qualem remiffionem hic Chriffus intelligat, & quomodo aliena fides afflicto ac ægro profuerit. Remiffio peccatorum est, quandò Deus jure fuo cedit, quod habuit ad puniendum aliquem, in primis autem, quandò homini dat privilegium, ne amplius pœnam timeat: perfectiffimè verò, quandò pœnam ipfam tollit & aufert. Cujus rei exemplum habemus in Davide, qui cum faffus efferet fe efferè virum mortis, feu reum mortis ac morte dignum, dixit ei Nathan: Tranffulit à te Jehova peccatum tuum, ut non fis mortuus. Sed pœnæ peccatorum aliæ funt æternæ, aliæ temporales. Temporales pœnæ nobis remittuntur, quandò in hac vitâ nos non punit Deus. Æterna remiffio est, quandò nobis condonat pœnam mortis femperternæ. Hæc remiffio in cælis est; hic autem

Chriffus loquitur de remiffione, quæ est in terris, quæ refpicit folùm pœnas temporales, à quibus liberatum iri hunc miferum promittit Dominus. Ità fub Lege legalis modus remittendi peccata erat in terris: nam & præcepta ibi tantum terrena erant. Homo ifte æger fub lege quoque conflitutus, legali pœnâ fuit affectus: quod & ex eo liquet, quod propter alienam fidem ei pœna ifta remiffa fit. Jacobus cap. *ÿ. 13.* cum ait, *Infirmatur aliquis inter vos? accersat feniores Eccleffie, & orent pro eo,* &c. loquitur de remiffione peccatorum in terris; perinde quafi dicat: Si peccata commiferit, quæ ipfi caufa morbi fuerunt, remittet ea Deus. Nam quod iuffificantem fidem attinet, propriâ tantum quisque iuffificabitur, & Deo fe approbabit. In rebus ad corpus fpectantibus multum nobis prodeffe etiam aliena fides potest. Cum ergò tam magna fit fidei efficacia, demus operam, ut eâ fimus præditi; consideremus potentiam & mifericordiam Dei, ac Domini noffri Jefu Chriffi. Ad res temporarias nullo privilegio nobis jus datum est: ad æternas datum habemus. Ideò dicit Jacobus: *Multum valet oratio iuffi,* &c. Non dicit: Omnia potest; quia loquitur de rebus temporariis, in quibus Deus multas læpenumerò caufas habet, cur eas nobis dare nolit, vel à nobis auferat: interdum nobis melius est fine illis. In ejuſmodi rebus debemus voluntati divinæ noffmet fubmittere. Punit autem Chriffus hic præfens pro futuro: *Remittuntur*, id est, remittentur tibi peccata tua.

Quo animo inimici Chriffi verba ifta ejus exceperint, defcribit Matthæus *ÿ. 3.* quod scandaliffati fint Phariffæ hoc Chriffi fermone, ubi etiam refponfo Chriffi attendenda est, quâ hoc scandalum refutavit. Nullos graviores inimicos Chriffus habuit, quàm Phariffæos, qui primatum obtinebant in populo Ifælitico. Populus Dominum glorificabat; illi ferre id non poterant, quia Dominum odio habebant. Sic & hodiè, qui primi deberent veritatem fufcipere, peffimi funt omnium. Dicebant, inquit Matthæus, *intrâ fe.* Cogitabant tantum, non loquebantur: ideò Marcus ait, Chriffum cognoviffè Spiritu eorum cogitationes. Ità interdum impii proferre non audent, pudore impediti, quæ cogitant mala. *Iffe,* ajunt, *blasphematur,* id est, dicit id, quod Deo contumelioſum est, quodque cum imminutione divinæ gloriæ est conjunctum. Argumentum eorum tale fuit: Solus Deus habet poteftatem remittendi peccata. Iffe fibi hanc poteftatem arrogat. Ergò blasphematur. Verbum blasphemandi varias habet in Sacris Literis fignificationes. In genere tamen fignificat detrahere alicujus dignitati ac honori verbis fuis: Sed interdum etiam hoc vocatur blasphemia, quandò quis, etiam fi nihil loquatur, Deum contumeliâ afficit. Aliquandò convitium etiam vocatur blasphemia.

Refponfo Chriffi est *ÿ. 4, 5, 6.* ubi primò reprehendit eorum factum, deinde argumentum eorum refellit ac diluit, oftendens eos non habere iufftam caufam scandaliffandi, & fe rectè efferè locutum. Liqueat hic primùm fapientia Chriffi in eo, quod in terris exiffens cogitationes hominum habuerit perfectas. Multò magis nunc omnia novit, cum fit conflitutus Judex, qui illuminabit occulta tenebrarum. Ad iudicium requiritur, fcire, quis & quam ob rem iudicandum fit: ad hoc intereff noffte occulta tenebrarum. Ille est qui ferutatur corda & renes. Proinde quàm cautiffimè in confpectu ejus agamus. Revereamur eum, & gaudeamus, quod Dominus videat & noffra & calumniantium nos adverfariorum corda. Si hominum aliquis poffet corda noffra introſpicere, non auderemus eo præfente quicquam cogitare mali. St metu ignominie vel pœnæ ab hominibus irrogandæ abftinemus ab inhonestis rebus: cur non magis revereamur Dominum, è cujus gratiâ & arbitrio omnis noffra felicitas pendet. Sed quia de eo non multum laboramus, inde fit, ut non tantum cogitare, fed & loqui ac facere ea nobis permittamus, quæ non decent. Conffringit eos porro Chriffus rationibus. *Quid est facilius, dicere, Remittuntur*

runtur peccata tua; an dicere, surge & ambula? Id est, si possim efficere id quod difficilius est, cur mihi etiam non liceat ita loqui? Statim reipsa id præstabo: ergo vtebentur tibi peccata. *Facilius inquit, est, dicere.* Nam & Nathan dixit Davidi, Transtulit à te Dominus peccatum; quamvis non haberet potestatem poenas auferendi. Nulla potestate opus est ad dicendum, *Remittuntur tibi peccata*, dummodò id velit Deus & Christus facere. At dicere, *surge*, risum moveret apud homines, si effectus non sequeretur. Potestate hæc opus est, sive propriâ, sive ab alio communicatâ. Facilius est pronuntiare aliquid de rebus remotis, quam proximis, de occultis, quam apertis & in omnium oculis incurrentibus.

Ipsum miraculum exprimitur *ÿ. 6. Ut autem sciatis, Filium hominis habere potestatem in terrâ remittendi peccata; ait paralytico: surge & c.* Confirmat Christus antecedentia. Credebant illi, neminem posse peccata remittere, nisi Deum: & hoc verum est, si addas, *per se ipsum, vel propriâ potestate*: sed potest etiam Deus alteri hanc potestatem communicare. Monstrat igitur Christus, collatam sibi esse talem potestatem. Itaque quoque dicitur, Deum solum facere miracula, quia reliqui omnes ejus vi sibi communicatâ ea faciunt. Apostoli etiam annunciarunt remissionem peccatorum ex Dei voluntate. *In terrâ.* Discrimen facit Christus inter remissionem peccatorum. Perfectior potestas data est Christo post resurrectionem ex mortuis. In tertis nemini poterat dare immortalitatem, sine quâ perfecta remissio peccatorum esse nequit, quia nec ipse tunc immortalitatem habuit. Nunc à dextris Dei sedens in cælis, potest vitâ æternâ donare, quem vult.

In eo verò est miraculum ipsum, quod dixerit paralytico: surge, tolle lectum tuum, & abiit domum; quod ille statim surrexit, & abiit. Magnum est paralytico, surgere: majus, tollere lectum suum; majus adhuc, portare illud domum. Itaque & Joh. 5. 8. Sabbato jubet lectum portare ægro. Eximia & insignis hæc fuit Christi potestas: sed insignior erit, quando omnes fideles suos simul, à morte in vitam reducet. Tunc admirabilis fiet in omnibus credentibus. 2 Thess. c. 1. 10. Hanc potestatem Christi consideremus, cique nos subiciamus.

Miraculi consequens fuit, quod turba videns mirata sit, & glorificaverit Deum, qui dederit talem potestatem hominibus: *ÿ. 8.* Proborum hominum ingenium, dignum imitatione, ut & nos ita Dei actiones spectemus, ut Deum laudibus celebremus, non tantum quando nobis ipsis, verum etiam, quando aliis hominibus beneficit. Non dicit Evangelista, quod Christum glorificaverint, ac celebraverint; quanquam & hoc fecerunt: sed quod crediderint, eum à Deo missum esse. *Quod dederit talem potestatem hominibus*, id est, quod per hominem tanta & talia beneficia in homines effuderit. Datam esse Christo potestatem dicit hic Evangelista, approbans judicium populi. Perperam igitur argumentantur, qui hinc colligunt, Christum esse unum illum Deum. Quæ sententia & Dei gloriam obscurat, & nobis solatium eripit; quod in eo situm est, quod Deus unum è genere mortalium ita extulerit, & gloriamque ac honore coronatum, ad dexteram suam collocavit, ut nobis daret penitentiam & spem remissionis peccatorum. Hoc nos altius in animum admittentes, laudemus Deum ac glorificemus exemplo istius turbæ, per Jesum Christum Dominum nostrum.

Matth. 12. à vers. 18 ad vers. 22.

IN his verbis continetur commendatio Christi, habita ratione ejus temporis quo munus suum in terris obiit. 1. Primò autem Deus qui in his verbis loquens introducit, eum describit, maxime ex suo erga ipsum affectu. 2. Deinde ea de ipso commemorat quæ ad rationem muneris ipsius quod in terris obiit magis pertinent. Quod ad prius attinet, id continetur illis verbis, *Ecce servus meus quem elegeri, dilectus ille meus, in quo complacuit anima mea.* Ubi 1. Attentio-

nem nostram excitat, ut eum quem commendaturus est veluti digito demonstret, quum ait *Ecce.* Deinde munus ipsius generali nomine describit, dum eum *servum suum* vocat: quæ appellatio ut ostendat quanto Christus fuerit Deo inferior, nihilominus tamen ad illius commendationem non parum facit. Est enim valde honorificum esse servum Dei, summi illius Regis, præsertim in re tanta quanta ea fuit in qua Christus Deo ministravit: hoc est in salute totius humani generis, primum promulganda ac confirmanda, ad eoque in Dei regno in terris constituendo. Hinc & Paulus auctoritatem sibi conciliaturus, nonnunquam in epistolarum initiis, se Dei aut Christi servum appellat, habita in primis muneris sui ratione. At in hoc servitio seu ministerio Paulus Christo ipsi subservit. Quodsi nihilominus ad laudem Pauli id pertinet quod Dei servus fuerit, quanto magis ad Christi laudem id pertinere censendum est, quod Dei servus olim fuerit, hoc est servorum omnium præstantissimus seu princeps servorum. Tertio denique suum erga illum affectum atque amorem exprimit, dum addit: *Quem elegeri, dilectus ille meus, in quo complacuit anima mea.* In Hebræo paulò alia sunt verba, licet rei summa eodem redeat. Ita enim ibi legitur: *Inimitar ei, electus meus; [in quo sibi] complacuit anima mea.* Ubi verba illa *inimitar ei*, per metaphoram dicta censerentur debent. Videtur enim Deus sese comparare cum hero seu patre familiaris administrationem, nulla de re sollicitus; quum nil dubitaret omnia recte ab eo curari. Ejusmodi servus est Domino instar scipionis cui innitatur, & quo sese fulciat. Simili ergo ratione Deus apud prophetam, Christum commendaturus, ait, se ei innixurum vel inniti, (futurum enim pro præsentis sumi potest, Hebræo more) quia nimirum ei tanquam fidei servo omnia sit commissurus: quum nullum sit dubium quin omnia rectissime sit administraturus & ex voluntate ipsius gesturus. Itaque quod ad sententiam attinet, non longe ab illis verbis discedunt Græca, *quem elegeri.* Significatur enim Deum servum hunc tanquam eximium ac fidelem delegisse, & munus ei singulare, nempe salutem humano generi & offerendi & confirmandi dedisse. Illa quæ sequuntur, ac divinum erga Christum amorem luculentius explicant, satis sunt perspicua, nempe illa: *Dilectus ille meus* (pro quibus est in Hebræo *electus meus*) *in quo complacuit anima mea* hoc est quo vehementer delectatur anima mea; qui mihi vehementissime placet; singulariter dilectus; dicuntur enim hæc *mat. 12. 20. 21.* Hæc de priori membro.

Quod ad posterius membrum attinet, in quo ea explicantur quæ ad muneris Christi in terris administrati rationem in primis pertinent, ea ad 4. capita revocari possunt. 1. enim ostenditur quo pacto eum Deus ad munus illud consecraverit, seu mavis consecraturus fuerit. 2. qua in re muneris illius administratio fuerit constituta. 3. qua lenitate ac mansuetudine in muneris illius administratione fuerit usus, & 4. denique quis muneris illius seu administrationis ejus officii futurus fuerit effectus, quamque late ejus fructus patere debuerit. Primum est in illis verbis, *ponam spiritum meum super eum.* In Hebræo est, *dedit spiritum meum super eum.* Vox *dandi* pro voce *ponendi* apud Hebræos frequentissime sumitur, ut & præteritum pro futuro. Itaque nihil hic est in re discriminis. Intellegitur autem hæc ille spiritus quo & mysteria divina exactissime tenebat, sibi jam antè à Deo revelata, cujusque adeo ductu omnia ipsius dicta ut & facta gubernabantur, ita ut nil nisi quod veritati divinæque voluntati usquequaque consentaneum esset, diceret, atque etiam faceret: & simul etiam occultas hominum cogitationes, resque longissime distitas atque ab externis sensibus reinotas perspiciebat, & denique miracula innumera longeque maxima edebat. Hujusmodi enim spiritu illi erat opus, partim ut sine omni errore salutarem veritatem sub-

limia-

limiaque illa Dei mysteria nobis explicare posset, partim ut eadem nobis luculenter demonstraret, & se divinitus missum esse omnibus testatum faceret. Esti autem hujus Spiritus ab incunte ætate habuerit quædam primitias, quæ cum ipsa ætate in ipso creverunt, ut ex Luc. cap. 2. 40. intelligitur; tamen tum temporis revera eo fuit impletus, quum post baptismum à Johanne susceptum cœlitus in eum descendit.

Secundum, nempe muneris istius administratio, illis verbis continetur, & *judicium gentibus annuntiabit*, vel, ut est in Hebræo, *proferet*. *Judicium* Hebræorum more pro jure seu legibus ponitur. Itaque sensus est, fore, ut leges, nempe divinas, non tantum genti sed omnibus terræ nationibus promulget servandasque tradat. Ubi una quidem tantum administrationis illius pars exprimitur, sed tamen altera etiam tacite in ea intelligitur, nempe promissorum quoque divinorum administratio. Illam autem solam expresse commemoravit, quia si Dei scopum hac in parte spectes, promissa illa ideo promulgavit per Christum, ut leges ac præcepta ipsius servarentur: ita ut promissiones legibus earumque observationi subserviant. Nos quidem leges observamus, ut promissa obtineamus; sed nihilominus tamen Deus promissa nobis proposuit, ut leges observare vellemus. Itaque legum promulgatio aliqua ratione est potior annunciatione promissorum. Dico aliqua ratione, quia alia ratione diversum statui potest, nempe respectu Dei: non quod præcepta sint præstantiora promissis. Eandem autem rem paulò post iterum veluti aliud agens commemorat Deus, quum significat Christum ejectionem judicium ad victoriam, de quibus paulò post agemus in explicatione tertiæ particulæ, ad quam nunc statim accedimus.

In ea autem diximus exprimi singularem Christi lenitatem ac mansuetudinem, quâ in munere suo administrando, vel totius istius administrationis tempore fuerit usus, atque adeo usus fuit: Quæ quidem res explicatur illis verbis; *Non litigabit, neque clamabit, neque audiet quispiam in plateis vocem ejus: calamus contusum non confringet, & linum fumigans non exstinguet, donec eiciat ad victoriam judicium*. Quorum verborum primum nobis sensus est eruendus: deinde ostendendum quomodo ea ad rem propositam pertinent: siquidem hæc sola esse videntur ob quæ totus locus à Matthæo fuerit hic citatus. Duplex autem mansuetudinis, adde & modestiæ atque humilitatis Christi effectus in his verbis commemoratur, quorum alter in verbis alter in factis consistit. Prior in v. 19, posterior in 20. In quo etiam ejus virtutis constantia ostenditur. Quod ergo ad v. 19 attinet, primò animadvertendum est, in Hebræo non existare ista verba, *non rixabitur, vel non litigabit*. Interim tamen sententia ejus verbi satis in Hebræo continetur. Et Paulò post aliud verbum quod in Hebræo existat, in Græco omissum est, nempe *non exaltabit* seu *tollet*. Intellige, vocem suam: quemadmodum nimirum illi solent qui cum aliis rixantur, ac pertinaciter certant, isque vel minantur, vel conviciantur. Quare sententia verbi *litigandi* satis videtur expressa, tum in isto *exaltandi*, tum etiam in *clamandi* verbo. Adjunctum enim rixarum est expressum, nempe clamor. Facile autem est intelligere, disputationes ac certamina Christi, quæ cum singulari modestia, mansuetudine, ac patientia, pro veritate cum adversariis suis suscepit, nequaquam his Prophetæ verbis adversari, aut rixarum nomine censenda esse. Aliud enim est disputare, idque pro veritate, maxime divina, cum singulari modestia, lenitate ac mansuetudine: aliud verò rixari ac litigare. Hoc enim iræ, pertinaciæ, atque ambitionis est, neque intra modestiæ limites consistit, & crebrius pro mendacio quam pro veritate, libentius pro iniquitate quam pro æquitate suscipitur. Ex his etiam perspicui facile potest, quid per istum clamorem intelligi debeat, dum hic dicitur *eum non clamaturum, neque vocifera-*

turum, neque auditorum quenquam esse in plateis voceri ipsius. Talc nimirum clamoris genus intelligi debet, quod iracundorum vel saltem ambitiosorum est proprium. Cujus generis est illud clamoris genus quod Apostolus prohibet, Ephes. 4. v. 31. ubi ex antecedentibus & consequentibus, quivis videt de eo clamore sermonem esse, qui ex ira vindictæque cupiditate & quadam animi impotentia proficitur, ac proinde comitati ac mansuetudini opponatur. Cum quo clamore conjungenda est & illa vociferatio quæ hominum est pertinacium & ambitiosorum, dum cum aliis certant iisque cedere nolunt, ne de laude illis aliquid deperat, aut etiam ad certamen alios provocant. Cæteroquin notum est, Christum ut veritatem salutarem hominibus inculcaret, sæpe etiam clamasse, & vocem extulisse, ut ab omnibus exaudiri posset: idque vel in templo, vel in aliis locis publicis, qui hic *platearum* nomine significantur. Et hæc de mansuetudine Christi, quatenus ea in verbis seu voce apparet. Quod attinet ad facta in quibus mansuetudo ipsius fuit conspicua, ea exprimitur illis, cum ait, *calamus contusum non confringet, & linum fumigans non exstinguet, donec eiciat ad victoriam judicium*. Ubi etiam virtutis istius constantiam explicari supra monuimus. Verba autem ista, præsertim priora hujus versiculi, allegorica esse nemo non videt. Verus autem & genuinus illorum hic est sensus, Christum tanta usum lenitate, tanta mansuetudine ut nemini planè noceret, ne illi quidem cui nocere facillime posset, maximaque hac in re usum esse cautione ac prudentia: perinde atque si quis adeo leniter incederet adeoque molli-ter vestigia pedum imponeret rebus subjectis, ut ne quidem calamus jam aliqua ratione contusum, in quo pedem poneret, confringeret, aut linum fumigans, quod pede impresso facile extingui potest exstingeret, seu ut nostri loqui consueverunt, ne quidem si per ova incederet eorum ullum confringeret. Solent aliàs hæc verba vulgò ita accipi, ac si dictum esset, Christum ea mansuetudine usum erga homines fide infirmos, aut habita ratione pietatis imbecilles, ut eos supplicis suis non conterat, nec auxilium illis suum ut convalescere ac corroborari queant subducat, sed potius ut manum salutarem illis admoveat, eos sanet, fide corroboret, spe fulciat, & robur illis ad pietatem colendam inspiret. Sed hic sensus, licet aliàs eximius, & consolationis plenus, genuinus tamen non est: quod clariùs apparebit postea, ubi de scopo agemus, ad quem Matthæus hæc verba citans respexit. Addit autem propheta, *donec eiciat ad victoriam judicium*. In Hebræo est, *ad veritatem proferet, vel egredi faciet, judicium*. Cur nomen *veritatis* in nomen *victoriae* fuerit mutatum, Maldonatus non pauca disputat, qui videri potest. Cæteroqui quod ad rem ipsam attinet, non multum interest inter Hebræam & Græcam lectionem. Duplici autem modo utraque verba tum Hebræa tum Græca accipi possunt. Prior sensus est, Christum exactè atque ad verum omnia in judicio examinaturum, & ita jus dicturum non ut Judices terreni solent, qui sæpe eum condemnant quem absolvere, aut absolvent quem damnare, deberent, sed justam de unoquoque sententiam laturum. Et de verbis quidem Hebræis dubium esse non videtur, ea sententiam istiusmodi ferre. De Græcis dubitari potest. Sed nihilominus tamen idem de illis statui posse, is animadvertet, qui intelligit ea nos sic interpretari posse quasi dictum esset, Christum effecturum, ut judicium, hoc est, jus atque æquum vincat, atque ita ad victoriam perducat. Jus enim tum vincit cum justa sententia tandem obtinet, & ad verum omnia examinantur, ac pronunciantur. Verùm hæc istorum verborum sententia, non tam muneri Christi prophetico quam regio, atque ut ita dicam judicio convenit. Hic autem Christum ratione muneris prophetici revera spectari diximus: quod verba v. 18 satis arguunt, & id ostendit quod Matthæus hæc verba ad illud tempus retulit quo

Christus

Christus in terris fuit versatus, idque eum in finem ut ostenderet, qua mansuetudine Christus tum temporis usus erga hostes suos fuerit. Quare aliquanto diversa istarum verborum sententia inquirenda est. Quam quidem non difficile erit deprehendere, si nomen iudicii eodem modo hic accipiamus, quo antea y. 18, nempe pro legibus atque adeo in universum pro doctrina Christi. Illæ autem leges tum ad victoriam ejiciuntur, vel conatu labore, curâ, perducuntur, quum efficitur ut leges illæ inter homines obtineant, & pro justis ac veris agnoscantur. Tum enim jura divina vincunt. Eadem autem esse potest verborum Hebræorum sententia. Tum enim profertur iudicium hoc est jura, ad verum, quum efficitur ut illa vera iusta ac legitima agnoscantur. Significabitur ergo Christum tandem usurum istiusmodi lenitate, quamdiu in eo sit versaturus ut leges doctrinamque suam hominibus tradat atque ita confirmet ut ab omnibus merito ea recipiatur, & pro vera divinaque agnoscat, ac sic in animis hominum regnet. Quanquam quum dicitur *donec* id fiat, non est omnino intelligendum, Christum post illud tempus non amplius ea mansuetudine usurum, sed tantum eum intra id tempus ab ea lenitate non recessurum, licet sit multas plurimasque habiturus causas quæ eum ad vindictam de adversariis sumendam incitent, eumque de tanta animi mansuetudine deducere posse videantur. His ita explicatis, jam videndum est, quorsum hæc verba citaverit Matthæus, vel quomodo ad scopum ipsius pertineant. Omisissis igitur aliis ea de re sententiis, de quibus Maldonatus videri potest, hæc omnium videtur esse simplicissima, quod nimirum rationem ostendere voluerit Matthæus, cur Christus cum cognovisset Pharisæos consilium inter se inisse de ipso interimendo, illorum furori cesserit, & postea quum alibi tantam ægrotorum multitudinem curasset, apertumque documentum dedisset quàm facile ipsi esset non tantum resistere adversariis suis, verum etiam uno verbo atque adeo halitu eos penitus frangere atque prostrernere, tamen ne illos irritaret, atque ad se persequendum incitaret, his interdixit ne ipsum manifestum facerent, hoc est ubinam versaretur indicarent. Poterat enim aliquis ita secum cogitare, Quid causæ est cur Christus tanta præditus potentia, tam eximius Dei legatus, adversariis suis cedat, eos fugiat, & tanquam eos metuere sese occulter? Cur non potius homines perditissimos perdit, & sic sese de illis ulciscitur? Respondet Matthæus eam ob causam id factum esse ut impleteret illud quod à propheta de Christo fit scriptum, nempe eum toto illo tempore quo munus suum sit in terris administraturus, adeo mansuetum, adeo lenem adeoque modestum fore, ut nec verbis adversarios suos irriter eosque provocet aut offendere cupiat, nec alia aliqua ratione eos lædat, eive nocent: ut ut ejus iræ maxime paterent, & ab eo instar calami contusi facile confringi, atque instar lini fumigantis facile extinguere possint. Itaque nullam tantam fore injuriam, quæ eum ab hac lenitate deducat: ut ita mirum nequaquam sit, Christum maluisse adversariis hostibusque suis cedere, quàm vi ac potentia qua divinitus erat instructus illis resistere, eosque conterere ac perdere.

Restat ultima secundi membri atque adeo totius loci particula, & in nomine ejus gentes sperabunt. Nam quæ in Hebræo inter hæc & superiora verba interjiciuntur, nempe illa; *Non remissus erit, nec frangetur animo, donec ponat in terra iudicium*, eorum sententia in præcedentibus saltem ex parte continetur. Nam quod ad priora attinet, nempe *non remissus erit nec frangetur animo*, quanquam id tantum significare videntur, eum non iri debilitatum adversariorum injuriis, ita ut ab instituto suo deducatur, tamen etiam illud intelligi potest quod antea dictum fuerat, eum à mansuetudine animi nullis adversariorum injuriis deductum iri. Etenim & hæc quædam animi imbecillitas est, si cujus patientia ac lenitas expugnetur, ita ut injurias ferre amplius non possit, atque adeo ad

vindicandum sese, contra pristinum animi propositum permoveatur. Illa verò posteriora, *donec ponat in terra iudicium*, continentur in illis versiculi præcedentis, *donec ejiciat in victoriam iudicium*. Et non est incredibile horum postremorum verborum repetitionem quandam in causa fuisse, ut & ipsa, & unâ cum illis præcedentia ejusdem versiculi verba omittentur, tanquam eandem cum prioribus sententiam continentia. Quod autem attinet ad illa verba quæ ultimo loco à Matthæo expressè citantur, illa in Hebræo paulò aliter leguntur, hoc nimirum pacto, & *legem ejus insulares expectabunt*. Ubi primum quæri potest, cur pro lege positum sit nomen. Est autem credibile, Græcam lectionem, non quidem in Matthæi codice, sed in ipsa Græca Esaiæ interpretatione etiam ante Matthæum fuisse mutatam, & pro voce *vsquo* scriptum *vsquale*, non modo ob similitudinem ipsarum vocum Græcarum, verum etiam propterea quod vox *vsquale*, melius videatur sententiæ & communi loquendi apud Hebræos usui congruere. Etenim non satis convenienter loquendi consuetudini dictum videtur, aliquem sperare in lege alicujus, sed in nomine alicujus sperare, credere, aut confidere, id Hebræicæ loquendi consuetudini maxime congruum est. Itaque ab illis qui Hebræum textum non inspexerunt, credi potuit, errore quodam vocem *vsquo* pro *vsquale* in Græcam interpretationem irrepsisse, itaque hanc posteriorem tanquam genuinam pro illa reponendam. Quam lectionem non mutavit Matthæus, utpote quæ nec falsam efficiat sententiam, nec revera diversam ab ea quæ ipsorum Hebræorum verborum est. Etenim eatenus *insulares* vel *gentes* dicuntur expectaturæ legem Christi, quia legem ejus avidè sunt recepturæ, tanquam æquisimam, & sibi maxime salutarem: quod qui faciunt eo ipso in nomine ipsius spem ac fiduciam suam collocant. Quod verò pro *insularibus* quorum in Hebræo fit mentio, reponuntur *gentes*, in eo etiam verborum potius quam sententiæ discrepantia est. Etenim apud prophetas *insula* vel homines insulares poni solent pro gentibus longissime à Judæa terra distitis. Quasi dicat, Non tantum homines qui terras Judææ propinquas incolunt, sed remotissimi etiam terrarum populi, quales sunt ii qui in insulis degunt, legem atque jura ipsius avidè & inquirent, & recipient: nec mare eis obtabit, quominus ei se subjiciant, felicitatem sibi ab eo certam pollicentes. Quare synecdochice insulares pro gentibus omnibus ponuntur, species nimirum certa, quam aliàs minimè verisimile esset id facturam de quo hic sermo est, pro genere hoc est gentibus universis. Itaque sententiam nihil immutarunt sive Græci interpretes, sive Matthæus illos sequutus, dum pro insularibus gentes reposerunt. His ita explicatis vix quidquam restat quod ad sententiam hujus loci eruendam pertineat: quandoquidem satis apparet, quid sit gentes in Christi nomine seu in ipso Christo spem suam esse collocaturas, nempe eas spe certæ felicitatis quam sibi pollicentur, si Christi legibus paruerint, leges eas inquisitionibus, ac recepturas, & ad earum observationem sese composituras. Ostendere nempe voluit Deus, Christi doctrinam non intra unius Judæicæ regionis aut gentis terminos constitutam, sed in omnes terras propagandam, nec unam tantum illam gentem Christo parituram, sed omnes gentes. Quæ de re vide quæ apud prophetam Esaiam legantur ibidem paulò post, versiculo 6.

Explicatio locorum quorundam difficultiorum in Euang. Marci & Lucæ.

In Marci 1x. 49, 50.

Hæc verba duobus modis cum superioribus connecti possunt. Vel enim referuntur ad ea quæ sunt remotiora, hoc est ad ea quæ de eruendo oculo de abscondendo

(b) di

dis pedibus ac manibus si nos offendant, supra dicta sunt. vel ad proximè præcedentia, ubi dicitur ignem quo cruciandi sunt ii qui præceptum hoc Dei neglexerunt, non extinguat. Priori modo si superioribus annexantur, scopus horum verborum erit, docere, iis qui Deo placere velint, omnium necessarium esse ut præceptum Christi de eruendo oculo observent, ita ut sensus sit, omnem qui Deo velit placere, igne quodam qui vehementer urat, debere condiri, ac veluti saliri, ut ita quicquid ibi impurum est expurgetur: & omnem victimam, hoc est quemvis qui seipsum Deo consecrare eique placere velit, debere sale quod ipsum quoque valde mordet, condiri, ut ita putredo ac corruptio omnis ab eo averteretur: quemadmodum sub lege quoque omnis victima quæ grata esse Deo debebat, sale erat conspergenda. Per ignem autem istum intelligi poterit doctrina Evangelii aspera & in carnem nostram dura, quæ non sine dolore aliquo vitia nostra expurgat, & nos à corruptione liberos atque immunes reddit. Quanquam in sequentibus Christus eadem voce *salis* qua in præcedentibus usus fuit in abstracto, utitur in concreto, & eum intelligit hominem qui sale sit asperus, seu doctrinæ Evangelii imbutus, Christianique discipulus: quemadmodum ex collatione hujus loci cum verbis Mat. 5. 13. & Luc. 14. 34. duobus ultimis apparet. Tandem iterum in abstracto sumit in verbis ultimis hujus capituli, cum dicit, *Habete in vobis sal.* Qualis diversitas significationis etiam alibi reperitur: ut inter alia in voce *lucis* Eph. 5. 8. 2 Cor. 5. ult. quamvis ibi vox *peccati* diversa significatione usurpatur. Videtur autem propterea Dominus Jesus doctrinam suam igni & sali hac in parte comparasse, ut ostenderet, doctrinam suam ea hominibus præcipere, quæ carni nostræ admodum essent molestæ, eamque urere, ac morderent: quia præceptum illud quod superius tradiderat, de oculo eruendo, manu & pede abscidendo, carni nostræ est molestissimum: siquidem eo præcepto adeo jubemur rerum jucundarum & carni nostræ allubescerentium conspectu, aut tactu, aut etiam auditu, abstinere. ut iis ipsis membris propemodum nosmet ipsos privare dici queamus. Quare, ut Dominus Jesus nobis persuadet, id licet acerbissimum nobis sit, tamen nobis esse necessarium, ait: Necessè esse quemvis qui Deo probari velit, & tanquam victimam ipsi se consecrare, igni & sale condiri, & nullam carnis molestiam aut dolorem de fugere.

Si posteriori modo hæc verba superioribus connectas, tum per ignem intelligitur ille ignis quo cruciabantur transgressores mandati Domini Jesu superius traditi: & per vocem illam *salis* seu omnis intelligitur omnes illi qui vel istud mandatum vel aliquod simile fuerint transgressi. Quam interpretationem reddit verisimilem tum vicinitas seu propinquitas verborum, tum vox ignis utrobique posita. Duplici tamen modo nihilominus verba hæc accipi poterunt. Primum ita ut vult Maldonatus, quasi dicat: quod dixi ignem non extinguat, adeoque significari poenam eorum qui mandatum istud meum transgredientur, fore ignem, id ideo asserui, quia omnis qui poenam subibit, & in ista victimæ iræ divinæ maculabitur, igne salietur, ac veluti condietur: quemadmodum omnis victima legalis sale condiri debet. Solent enim qui à Deo morte puniuntur, victimæ vocari, quod tanquam victimæ quæ sacrificanti resistere non possunt, à Deo ad ipsius gloriam, & declarationem potentæ aut etiam justitiæ quodammodo trucidentur. Quam in sententiam citat Maldonatus loca, Esai. 34. 6. Jer. 12. 3. & 46. 10. & 51. 40. Ezech. 2. 9. 10. & 39. 17. Quia enim Christus in verbis superioribus, *vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur*, respexit ad locum Esai. 66. 24., in quo de occisione bellica agitur, ii verò qui in bello à Deo occiduntur, ejus vocantur victimæ, perstitit in metaphora admodum Prophetis usitata, & de damnatis tanquam de victimis loquutus est. Ac quia victima omnis sub lege salienda erat, dixit etiam damnandos esse saliendos, verumtamen eorum sale non esse istum quo alias

victimæ saliri Lex præcipiebat, sed pro sale futurum illis ignem in extinguibilem, cujus cruciatibus torqueri debent. Verba verò sequentia, *Et omnis victima sale salietur*, quæ ex Levitico citantur, ita connectit Maldonatus præcedentibus, ut conjunctionem *Et* ex Hebræorum idiomate, non tam copulativam hoc loco quam comparativam esse velit: quasi dicat Christus; sicut omnis victima, quemadmodum in Lege præscribitur igne salitur, ita omnis damnatus salietur igne. Cujus locutionis exempla Prov. 25. 3. & 23. & 25. & 27. Quæ apud ipsum videre licet. De sequentibus, *Bonus est sal.* &c. suspiciatur, ea à Christo non hoc sed alio loco fuisse prolata; à Marco autem, ut alia multa, alieno loco posita, ea tantum occasione quod salis mentio in superioribus fuerit facta: quemadmodum soleamus in solitis colloquiis unius verbi occasione in alios labi sermones.

Deinde possunt ita accipi hæc verba, ut vox *quis* non sit casus instrumenti, sed finem quodammodo denotet, adeoque vertenda sit *signi* Dativo casu, non igne. Nam non semel Dativus finem ut loquuntur *cui* denotat: idque tum Hebraicum tum Græci sermonis consuetudo permittit: cum & Hebræi præfixum *Lamed* quod Dativi solet esse nota, ponant pro *ad*: ut hoc loco *lo esch igni* pro ad ignem; & Græci. Unde illa appellatio est nata *τὸ τῆς ἡ.* Exempla hujus rei in Sacris Literis habemus Mich. 5. 2. ubi vide Vatablum. Esai. 9. 6. Luc. 12. 21. ubi opponuntur ditescere sibi, & ditescere in Deum. 1 Cor. 14. 20. Imò etiam ibid. 1. 2. & 3. & 2 Cor. 2. 15. Hoc ergo dicere censendus erit Christus; omnem eum qui instar victimæ maculatus, igne consumi debet, & ad divini numinis gloriam ob sua scelera puniri, sale condendum, & hoc modo ad ignem præparandum esse: quemadmodum omnis in universum victima, ut olim sub lege, sale propriè sic dicto, ita nunc sub Evangelio sale doctrinæ Christi, quæ res Deo gratas efficere, & à corruptione conservare debet, est condenda. Probamus enim Maldonati conjecturam de allusione, quæ in primis hujus loci verbis ad victimas fiat, atque in primis ad holocausta. Sed considerandum est, duplicis generis esse victimas; Aliæ enim igne judiciorum divinorum ad nominis ejus laudem commendæ sunt, aliæ per vitæ pietatem nominis divini gloriæ consecrantur. Utriusque generis victimæ præparantur & veluti consecrantur per celestis vel itatis sale: quemadmodum olim nulla victima sine sale Deo erat grata. Nam ut aliquis merito cum singulari divinæ justitiæ laude puniri queat, cognitio divinæ veritatis, ejus præsertim quæ in Evangelio continetur, efficit: Ut ex multis Sacrarum Literarum locis patet. Rursus ut aliquis per veram vitæ pietatem Dei gloriæ consecratur, & victima grata efficiatur, itidem doctrina Christi quæ perfectam pietatem sub spe immortalitatis præscribit, præstat. Utrumque hunc salis effectum in sequentibus verbis non obscure Christus explicat, dum ait: *Bonus est sal.* hoc est vehementer est utilis doctrina mea, vel doctrinam meam imbutum esse admodum est fructuosum; *sed si sal saporem suum amisit*, hoc est si is qui doctrinam meam imbutus est, vel eam abiciat, vel ei convenienter non vivat, adeoque sit plane insipidus; *qua re iterum condietur?* hoc est qua ratione poterit in pristinum statum restitui?

Quibus verbis gravissima istiusmodi hominum poena describitur. Quemadmodum ex Matth. & Lucæ verbis supra citatis apertius constat. Unde tandem admonitionem subjungit Christus, *ut habeant sal.* seu doctrinam suam sanctam testam usque ad finem retineant, ejusque vim expriment, atque in primis pacem inter se mutuè colant, non verò ut supra eos fecisse legimus, inter se de primatu certent, aut aliis Christi professoribus levi de causa negotium faceant, ut apparet ex 1. 34. & 1. 38, 39.

Planior esset sensus verborum primorum, si admitenda esset conjectura Josephi Scaligeri, qui arbitrat

rratur verba Græca ab aliquo vel per incuriam, vel quia ea non satis intellexerat, mutata esse. Nam pro $\pi\alpha\sigma\alpha\ \nu\upsilon\lambda\iota\alpha$, legendum esse $\pi\alpha\sigma\alpha\ \nu\upsilon\lambda\iota\alpha$, vel saltem $\pi\alpha\sigma\alpha\ \nu\upsilon\lambda\iota\alpha$. hoc est, omnis enim incensio, seu omne sacrificium igne consumendum. Facile enim fieri potuit ut a ultimam in voce $\nu\upsilon\lambda\iota\alpha$ propter a initiale sequentis dictionis ab aliquo fuerit ablatum, qui illud per incuriam putavit additum, ob sequentis dictionis initium, quæ cum priore aliquomodo fuit confusa: præsertim cum olim non ita accurate spiritus, qui initiis à vocalibus incipientium nunc adduntur, & eas à prioribus aperte distinguunt, apponerentur. Mutata autem voce $\nu\upsilon\lambda\iota\alpha$, etiam in prima voce $\pi\alpha\sigma\alpha$ mutatio aliqua fuit facienda, & vel a prorsus abjiciendum, vel adjectis duabus literulis, in particulam aliquam nempe $\nu\alpha\upsilon$ convertendam, unde hæc quam codices vulgati habent, nata est. Ingeniosa quidem conjectura, sed cui sine codicum autoritate non facile est fidendum. Quanquam illam valde reddit probabilem, etiam sine codicum autoritate, quod sensus loci hoc pacto longe foret planior: dicereque posset aliquis, cum in aliis compluribus locis deprehendamus varietatem, eamque tanto majorem quanto plures reperitur codices, & nonnunquam ea lectio sit probior quæ in paucioribus aut uno tantum existet; non mirum esse si quis hoc in loco idem factum suspicetur, licet ob defectum codicum testimonio destituamur, cujus loco nobis ratio esse debeat. Quod si aliquid huic conjecturæ tribuendum est, nostra de Dativo $\nu\upsilon\lambda\iota\alpha$ sententia fit probabilior, cum ex ea lectione idem sensus eliciatur, licet res non sit ita plana: tunc aperta: dici que potest non sine Dei providentia factum esse, ut licet lectio vera fuerit mutata, non tamen ita mutari poterit, quin nihilominus verus sensus verbis aliquantum depravatis accomodari possit, & sic faciem præferentibus loci circumstantiis ex illis elici. Atque hinc etiam ratio aliqua peti potest, cur vocem $\nu\upsilon\lambda\iota\alpha$ non pro instrumentalium sed pro Dativo casu accipiamus, cum tamen postea vocem $\alpha\lambda\iota$, eidem verbo $\alpha\lambda\iota\delta\iota\sigma\tau\iota\alpha$, cum quo etiam $\nu\upsilon\lambda\iota\alpha$ in præcedentibus conjuncta fuerat, præpositum, pro casu instrumentalium accipiamus, & in similibus quod ad Grammaticæ rationem attinet phrasibus, dissimilem tamen significationem agnoscamus. Neque enim id mirum censei debet, si lectio loci fuit mutata, & genuina verba non integrè retenta. Quanquam illud quoque duritiem istam excusare debet, quod nisi hæc admittatur, alia sit admittenda hæud minor, nempe quod aliquis igne debeat saliri, quod certe omnes durissimum esse animadvertunt.

In Luca 2. vers. 14.

Hujus voti & gratulationis Angelicæ, duo, si rem ipsam spectes sunt membra: licet eorum alterum, de cuius sententia controversetur, duabus iterum veluti partibus constet. Nam quum dicitur, *Et super terra pax, in hominibus benevolentiam, seu benevolentiam*, in prioribus quidem ipse effectus nempe felicitas quæ in terris regnare debeat, exprimitur, in posterioribus autem ejus felicitatis fons ac causa, nempe benevolentia, qua homines Deus complectatur, aut qua ut Deus homines complecteretur Angeli optabant. Quasi dicant, Deus hominibus favet eosque singulari amore, prout quidem jam facere aliquomodo cepit, profequatur: inde felicitas in eos manet. Cur autem si verba spectentur duas putemus esse hujus posterioris membri partes, facit constans Græcorum codicum lectio, facit etiam vocum vis & loquendi consuetudo. Nam quod ad prius attinet, ita legunt Græci codices; *in hominibus benevolentiam*: quum Latini legant, *hominibus bonæ voluntatis*: primum particulam *in* quæ in Græcis constanter legitur, expungentes, deinde nominativum *in* Genitivum vertentes. Quod factum esse ideo non est mirandum, quod authores istiusmodi lectionis ignorare potuerunt quæ vis esset phra-

seos, & cum commodam sententiam verborum Græcorum reperire non possent, & præterea si rem ipsam spectes duo tantum hujus voti seu mavis hymni Angelici membra esse cernerent, inde putarunt ex duobus verborum commatibus unum omnino esse constitutum. Idem etiam Græcis quibusdam accidere potuit. Quare quod aliter illi hunc locum interpretati sint, aut legendum putarint, id fidei codicum Græcorum vulgatorum præjudicare nihil debet. Sed deinde, quod attinet ad vim verborum, si legas *hominibus bonæ voluntatis*, quæ bona voluntas Græce est *εὐδοκία*, & Hebraico *Ratzon* responder, non videtur sat commodus inde emergere sensus; nam homines *εὐδοκίας* seu favoris, significare potius viderentur homines qui ipsi benevoli sint aliis, quàm quos quispiam alius, nempe Deus, benevolentiam complectatur: quum tamen benevolentia hæc activè non nisi Deo tribuatur: passive autem cuiuspiam tribui, ita ut nimirum quispiam dicatur esse homo *εὐδοκίας*, legere vel audire non memini. At illa phrasim *εὐδοκίαν ἔχειν*, hoc est alicui favere, satis est in Sacris Literis usitata. Sic, dicit Deus de Christo, *εὐδοκίαν ἔχει*. Sic Author ad Hebræos Habacuci verba citans, *εὐδοκίαν ἔχει* $\mu\epsilon$ *ἐν ἀδελφῷ* Heb. 10. 28. Cum hæc autem phrasim plane congruit hæc, *εὐδοκία* scilicet *ἔχει ἐν ἀδελφῷ*. ut particula *ἐν* denotet objectum in quod feratur, seu quod respiciat favor ac benevolentiam divinam. Deinde hoc modo distinguere angeli homines ab hominibus, & significarent non omnibus hominibus sed tantum certis, se felicitatem istam vovere atque cupere: quemadmodum etiam illi volunt qui Latine interpretationis lectionem Græcæ lectioni præferunt. Atqui longè magis est & menti Angelicæ, & præcedentibus Angeli pastores alloquentis verbis consentaneum, ut illi hominibus gratam pacem ac felicitatem hic optent. Dixerat Angelus $\gamma\acute{\iota}\nu\epsilon\iota$ 10. *Ecce annuncio vobis gaudium magnum, quod erit omni seu toti populo*: & hoc sanè proculdubio cupiverunt Angeli, ut toti populo Israëlítico, ac porro etiam cæteris omnibus hominibus gaudium illud contingeret, id autem gaudium, pacem illam de qua hic loquuntur, complectitur. Cur ergo non censebatur id ipsum hic optasse? Neque enim refert quod non omnibus re ipsa contingat. Optari enim nihilominus rectè potest ut omnibus contingat. Id quæ est Angelorum benevolentia erga homines, & gaudium quod hic testantur admodum consentaneum.

Luca 2. vers. 41. ad finem.

In his verbis narratur Historia de Domino Jesu, quum duodecim annorum esset, & simul quid post illud tempus eo factum fuerit, breviter explicatur. Historia autem illa est, quod cum parentibus profectus Jerosolymam ad festum, iis ignorantibus ibidem postea subliterit, & in templo cum Doctoribus fuerit colloquutus, & factum suum defendit, redierit tamen cum parentibus domum, iis paruerit, & incrementum tum corpore tum animo ceperit.

Etsi autem multæ sunt hujus narrationis partes, quum non tantum ipsius Christi facta dictaque, sed etiam aliorum, & in primis parentum dicta & facta, istorum quæ Christus fecerat occasione narrentur, tamen tota Historia ad tria capita potest reduci. Primum autem narratur occasio qua Christus Jerosolymam pervenerit. Deinde quid Jerosolymæ fecerit, dixeritve, & quid ejus occasione parentes fecerint dixerintve. Denique quid Christus fecerit eive contigerit, postquam Jerosolymis discessisset. Quod ad primum caput attinet, occasio illa est profectio parentum Christi ad festum Jerosolymis agendum: explicatur autem γ . 41. & 42: quæ profectio iterum duobus modis exprimitur, 1. Generatim, 2. Speciatim. Generatim γ . 41, ubi ista tria ordine confideranda sunt. 1. Descriptio Josephi & Mariæ, voce *parentum*, 2. Illorum assiduitas in profectioe Jerosolymam suscipienda, nempe quod quotannis iverint Jerosolymam.

(b 2)

man.

mam. 3. Quo tempore, nempe in festo Paschæ. Quod ad primum, ostendendum diversa ratione Mariæ, & diversa Josepho accommodari parentis vocem; quod etiam infra notandum, *Eccæ ego & pater tuus*. Illa enim naturalis, hic legalis erat parens Christi. Secundò considerandum præceptum Dei de festis agendis, & quidem in loco eo quem Dominus elegerat, ut apud Mosen scriptum est. Locus autem est Hierosolyma. Ubi 1. Quanta molestia fuerit in hoc itinere ter repetendo. Unde exemplum. 2. Quod cultus divinus fuerit alligatus certo loco. Qua in re differentia N. Fœd. a veteri observanda. Nempe, quod olim certus locus & status fuerit electus, ad quem omnes omnino Judæi deberent convenire, & cultum divinum publicum peragere, extra quem Deum adorare, & solennem ei cultum exhibere, non licebat. At hodie nullus ejusmodi locus est, qui certus sit & fixus, & extra quem, Deum colere non liceat, locus tamen semper est aliquis, præsertim ubi res ipsa permittit. Est autem ille, ubi convenierit inter Christianos, præsertim vicinis, ut eo convenient, & ibi verbum Dei audiant, ac cætera peragant, quæ ad solennem ac publicum Dei cultum pertinent. Nam quicquid fuit in hac re positum ut loquuntur, & ex placito Dei pependit, id cessavit. Quod naturale est, non desit. Naturale autem est, ut fideles, ad publicum solennemque Dei cultum, & cætera quæ singuli peragere vel non possunt, vel non quæ commodè possunt, certo aliquo in loco, quem ipsimet pro arbitrio elegerint convenient. Quare, non est statuendum, istud esse hac in parte inter Antiquum & N. Fœderus discrimen, quòd ibi aliquis fuerit locus, ubi ea quæ ad publicam religionis exercitationem spectant, peragerent, hic verò nullus prorùs est: sed, ibi fuisse fixum, hic non fixum. Ibi unum, hic posse esse innumeros. Ibi, Deum ipsum, rem hanc definitivè, hic ipsorum Christianorum arbitrium & commodum valere.

Causæ autem cur Christiani homines, illi nimirum, qui possunt unà esse præsertim commodius, omnino & quam frequentissimè inter se, ad publicum religionis exercitium, convenire debeant, ad tria possunt revocari capita. 1. Quia id ipsum à divino spiritu præceptum est. 2. Quia ea sunt præcepta, quæ non nisi in publico aliquo fidelium conventu possunt peragi, ita ut hac quoque in parte id de quo agitur, quasi præceptum esset, censeri possit. 3. Quia insignes inde manant fructus, & utilitates. Quod ad primum attinet, Præceptum ea de re continetur, Heb. 10. 25, ubi præcipitur ne fideles relinquunt congregationem suam mutuum, quemadmodum quidam consueverint, sed adhortentur, nempe se invicem. Nam est non desint, qui verba ista, ita intelligenda putent, quasi tantum prohibeatur apostasia à doctrina Christi & sic etiam à societate fidelium, tamen vel hunc solum, vel præcipuum esse sensum, verba non permittunt. Nam primum vox *intervenire*, non tantum significat societatem, quæ sit inter fideles, sparsim etiam existentem; sed omnino significat congregationem in unum aliquem locum, seu conventum publicum. Quare jubentur fideles non relinquere conventus publicos. Adde quod autor ille dicit, quibusdam id in more fuisse positum, ut relinquere istam congregationem, quod significat eosdem crebro id factitasse. At non est verisimile, aliquos fuisse, qui crebro committerent, ut, nunc ad ecclesiæ societatem accederent, nunc recederent, idque frequenter. Denique, quòd oppositio hujus relictionis, & finis istius congregationis, satis indicet, non tantum de societate, quam omnes fideles inter se colunt, hic sermone esse; sed de conventibus quos Christiani inter se agitent. Nam verbis illis, *Non relinquentes congregationem vestram mutuum*, opponuntur illa, *Sed adhortantes nempe vos mutuo*, id quod tum omnium commodissime & usitatissime fit, cum pii inter se conveniant, & res sacras, unà tractant. Quin etiam verba superiora *ŷ. 24. Sed considerantes alii alios, ad incitationem caritatis & bonorum operum*, quibus subjungun-

tur illa, *Non relinquentes* satis indicant, istum in finem hanc congregationem, cujus postea fit mentio, institui debere, & sic à nemine relinqui, quia nimirum hoc pacto alii aliorum mores inspicere, & se mutuo incitare possunt ad charitatem, aliaque bona opera exercenda. Plura hac de re dici poterunt in sequentibus, ex quibus facile erit colligere, idem si non expressis verbis, tacitè tamen, quamquam non ita obscurè, quin quivis id intelligere queat, idem esse præceptum.

Quod ad alterum caput attinet, duo imprimis sunt, quæ non nisi in publicis conventibus à piis peragi possunt, aut debent; quorum alterum est, cœnæ dominicæ celebratio, de qua Paulus ait, in ea commemorationem esse corporis Christi, quia unus panis, unum corpus, multi simus, quandoquidem uno pane participemus, satis aperte indicans, cœnam dominicam, à pluribus vel omnibus Christianis, qui simul vivant, celebrari debere. Aliàs enim non possent ex illo cœnæ Dominicæ ritu, ista communio Christianorum apparere, non magis quam ex aliis, quæ quivis separatim facit. Adde, quod ibi vult, ut cum cœnam dominicam volunt celebrare, alii alios expectent, nec sese invicem præveniant. Ne quid dicam de illis verbis, *Congregatis igitur vobis, non est id cœnam dominicam comedere*. &c. in quibus pro concessio sumit Apostolus, cœnam Dominicam in congregatione ipsorum haberi solitam. Alterum est, quod ecclesiæ sit hoc officium, ut illos qui peccant enormiter aut inordinatè ambulat, à communione sua segreget, & à consortio illorum se removeat. Quin etiam si frater offenderit fratrem, ad rem illam cognoscendam, & eum qui peccaverit, ac privatim non resipuerit corrigendum, ut Christus loquitur, sit parata: quod fieri non potest, nisi conventus publici, & quidem usitati habeantur, cum possint tales causæ, præsertim in frequentiori cœtu creberimè incidere, nisi quis dicat, per legatos, aut per literas, debere hanc rem peragi, quod nemo cordatorum dixerit, & communis ratio atque usus in ejusmodi rerum genere, contrarium docet. Quomodo enim singuli, præsertim in frequentiori & numerosiori cœtu, separatim causas audire & defensionem si ea sit opus, cognoscere queant; quomodo item, si diversitas sententiarum oriatur, res commodè disceptari, & argumenta inter se conferri; quomodo denique, una eademque sententia, ab omnibus generatim ferri potest. Nulla judicia in ulla Repub. quæ quidem à pluribus debent haberi, à singulis separatim exercentur. Ratio omnes gentes docuit, judicium in unum convenire debere; quod idem in aliis suffragiis fieri videmus. Huc refer locum Matth. 18. ubi etiam potestas quædam datur ecclesiæ ligandi & solvendi, & promissio additur, ratum id fore, in cœlis, quod ipsa in terris concluderit. Refer huc locum 1 Cor. 5. ubi tum de incesto isto, ex ecclesiæ medio tollendo & quidem in unum collectis agitur, tum de aliorum qui fratres appellantur, sed in peccato aliquo hereant, vitando consortia: quæ omnia ad ecclesiæ totius judicium pertinent, & in conventibus publicis, agitari debent. Huc pertinet, quod Timotheo Paulus præcipit 1 Tim. 5. 20. ut peccantes nempe presbyteros coram omnibus arguat, ut & reliqui timorem habeant. Quomodo autem id fieri potest, nisi omnes convenient. Alia nonnulla, quæ huc referri possent, in tertio cap. videbimus, ad quod nunc accedimus, in quo fructus istorum conventuum publicorum, nobis sunt considerandi. Fructus autem illi, trium sunt generum. Quidam enim ad Deum Christumque pertinent. Quidam ad ipsos fideles. Quidam denique ad extraneos, seu à veritate alienos. Quod ad primum genus fructus attinet, nemo non videt illustriorem quandam ad Deum redundare gloriam, ex publicis religionis exercitationibus quæ & à multis simul agitantur, ac omnium oculis sint expositæ, quam ex privatis singulorum, quæ sæpius regendæ potius sunt, quam oculis omnium exponendæ. Quanquam enim ex illis quoque Deo proficitur gloria, multum ei rei decederet, si publici cœtus non habe-

haberentur. At si publicæ religionis exercitationes, cum privatis conjungantur, tum demum hac in parte, plena ac perfecta erit, divini nominis celebratio.

Quod ad alterius generis fructus attinet, qui ad ipsos fideles spectant, iis sunt sanè plurimi. Primum autem locum obtinere potest inter eos, ille, qui verbis Christi, Matth. 18. 20 exprimitur, ubi Dominus Jesus promittit, se ubi duo aut tres congregati fuerint, in ipsius nomen, in eorum medio fore; quod ut omnes intelligunt, nihil est aliud, quam cum singulari quadam gratia favore, & auxilio iis adfuturum; qualem singulis fidelibus, ordinariè, non præstet; nempe, si cætera sint paria. Nam alioquin fieri potest, ut uni alicui valde pio, magis adsit Christus, licet soli, quàm aliis duobus aut tribus, pluribusve, quorum omnium pietas, etiam juncta istius solius pietate minor est, & minor erga Christum amor, & gloriam ejus fervor. Duo autem ad hanc Christi præsentiam, potissimum pertinent; nempe donum Spiritus sancti, quod tunc in suos Christus solet effundere, idque vel immediatè in singulorum animos, vel ita ut eos qui cœtui præsent, eum docent, ac regunt, cœlesti isti dono primò imbuat, ut ex iis tamquam ex fonte aliquo, rivi aquæ viventis, ad reliquos omnes manent, & sic omnes isto Spiritu potent. Deinde Angelorum à Christo emissorum præsentia & custodia, piis circumposita, ne vel Satanas, ille malus, ut aliàs semper, ita tum maxime intentus, cum pii id agunt, quod ipsi maxime displicet, vel mali homines, vel aliud aliquid incommo- dum, illis noceat. Unde Paulus etiam vult, ut mulieres in ecclesia, capita regant, propter angelos. Quamquam haud scio, an plus hac in parte præstent angeli, quam ut fideles tantum à periculis externis custodiant, & non potius aliquid amplius, ad ipsam religionem pertinens, præstent piis. Nam si Satanas homines ad mala incitare, & impias cogitationes in illorum cor injicere potest, quemadmodum de Juda legimus, cur non boni angeli, bonas injicere queant, aut cur Deus ac Christus, illorum hac in parte opera non utatur, cum is ubi ordinaria adfunt media, extraordinaria adhibere non solet; qua de re nunc non est amplius dis- ferendi locus.

Secundum locum, inter fructus illos obtinet, quod divinum verbum ab omnibus audiri possit, unde omnes fidem, vel in ea incrementum acquirere, & ad omnis generis pietatem, excitari possunt. Nam si dicas, Possè quemlibet privatim divinum verbum legere, primò non animadvertit, id non possè ab omnibus præstari, nec etiam si præstetur, eodem fructu præstari plerumque solere. Etenim plerique ferè in ecclesia, rudiores esse solent, qui ipsi, vix ea ex S. L. satis possunt colligere, quæ ad salutem profus sunt necessaria, ne- dum ut alia, ad eam valde utilia, spontè sua inde colligere queant; & fieri vix potest, quin si singuli seorsim S. tractent Literas, & neminem in consilium adhibeant, in varios errores, utut tandem saluti per se non noxios, noxios tamen aliquomodo non incidant. Adde, quòd viva vox, plus videatur habere efficaciam, præsertim quando dicentis accedit fervor, devotio ac religio, quæ verbis, spiritum & animam quandam in- dit, quam eadem, tantum lecta, & hunc fervorem, auditorum quoque frequentia, & devotio in om- nium vultu apparens, imprimis autem suspiria ad Deum Christumque pro dicentibus missa, divinum- que auxilium, illis cœlitus suppeditatum, facillimè excitare possunt. Quare vel hac ipsa de causa, longe satius est conventus eosque quantum fieri possunt nu- merosissimos, quam creberrimè frequentare. Et sanè si quis tum Christi, tum Apostolorum exempla con- sideret, videbit illos frequentes cœtus agitasse, & conciones ad eos qui confluerent, aut ad ipsam eccle- siam habuisse. Quin etiam Paulus ita sæpe in episto- lis loquitur, ut omnino pro concessio ponat, conventus in ecclesiis haberi, & in iis res divinas tractari. Quo pertinet illud, quod 1 Cor. 14. docetur, de donis spiritualibus, imprimis verò de prophetiæ dono, item- que linguarum, & earundem interpretationibus, in

ecclesiæ utilitatem conferendis; deque cœtui erudien- do, consolando, hortando, ut alia jam loca præter- eam. Huc etiam pertinet, quod prohibet, ne mu- lieres in ecclesia doceant, itidem pro concessio po- nens, ecclesiam convenire & debere & solere, & in ea esse debere, qui doceant: quæ res ita manifesta est, ut probatione nulla indigere videatur, potest- quæ hæc res annumerari iis quæ secundo loco exposuimus, nempe quæ sine conventibus publi- cis, rectè exerceri nequeant. Adde huic quod eccle- sia universa donis singulorum quæ in ecclesia sunt, iis divinitus, ad ecclesiæ totius ædificationem concessis perfrui vel plane non possit, vel vix ac ne vix quidem possit, nisi conventus istiusmodi agitentur, ubi om- nes suo loco ac tempore dicere, & cœtum erudire; atque instruere queant. Atqui Deus, non ided largi- tur singulis dona peculiariora, ut iis singuli tantum per- fruantur, sed ut omnes, qui inlar ejusdem corporis membra sunt, quorum alterum alteri succurrere, omnia autem totius corporis usui, servire debent.

Qua de re prolixè Apostolus 1 Cor. 12. & Rom. 12. Tertium locum obtinet id, quod autor ad Hebr. cap. 10. ut supra vidimus, pro sine quodam ponit con- gregationum publicarum, nempe, ut alii aliorum vit- tam moreque inspiciant, sese mutuò ad officium faci- endum cohortentur, reprehendant, corrigant, con- solentur, confirmant, erudiant ac instruant, quo in- ter alia multa pertinet præceptum Apostoli 1 Theff. 5. 14. At nisi frequentes, omnium habeantur conventus, nec facile, quid alii agant rescire, nec eos ita com- mode emendare, & prout opus est, castigare, ad frugemque reducere possumus, neque etiam ita commo- de consolari & confirmare.

Quartò. In publicis conventibus, alii etiam alio- rum exemplo, ad religionem, devotionem, ac pieta- tem majorem excitari possunt, & cum singuli pii, ali- quid ferè habeant peculiare, quo præ cæteris emineant, ex singulis aliquod discere, & ad omnia præclara, hoc pacto excitari quisque fidelium potest.

Quintò. Conventus isti, mutuam concordiam & amorem, qui inter pios, tamquam ejusdem corporis membra, servari debet, imprimis alunt, ac fovent. Quod si congregationes illas tollas, facile concor- diam quæ inter fideles servari maxime debet, & quæ discipulorum Christi nota est, & ecclesiæ veluti spi- ritus, convelles, & sic ipsam quoque ecclesiam dissol- ves, ac destrues, non secus ac si corporis membra se- parares. Rectè olim dictum est, *αὐτὸ ἀπορροήσας* seu si- lentium, multas amicitias dissolvit, & Philosophi do- cent, imò ipsa quoque experientia, con victum, ami- citias retinere, eoque sublato, illas quoque concidere. Quare idem continget amicitia & societati illi, quæ inter pios esse debet, si crebrò non conveniant, & se- cum non colloquantur, ac conversentur. Nam si dicas per literas aut internuncios id fieri possè, vix est cur respondeamus, cum nec omnes nec facile, nec eod- em fructu, nec ita frequenter id præstare queant, nisi conventus illi agitentur.

Sextò. Communibus consiliis & auxiliis sæpissimè opus est, tum ad gloriam divinam promovendam, tum ad aliorum salutem curandam, tam ad pauperes, ægros, aliosque sublevandos, quorum nil rectè, aut commode, nisi conventus illi habeantur, perfici potest.

Septimò. Ipsi quoque fideles, cum unà sunt, com- munes preces de certa aliqua re concipere, & id faci- lius quod petunt, à Deo Christoque secundum promissum ipsis Matth. 18. 18 impetrare possunt, qui fructus, vel inter præcipuos numerandus est. Quo perti- net etiam, singulorum fratrum commodum, qui alios omnes ad preces pro se ad Deum fundendas, excitare facilius possunt.

Octavò. Ipsi illi, qui ecclesiam docent, hoc pacto, ad diligens in officio faciendum studium, excitari possunt, & sic à segnitie, quæ omnibus facile obrepit, prohi- beri. Excitat enim auditor studium, non facile autem dici potest, quantum damnum ad ecclesiam redundet, si doctores ac ministri ecclesiæ segnescant. Idem enim

(b 3) vitium,

vitium, facillime ad totum cœtum manat, cum ad eorum exemplum, totus cœtus componatur facillime. Contra autem maximum redundet ad ecclesiam commodum, si doctores & pastores ecclesiarum lectioni ut Timoth. hortatur Apostolis, ac doctrinæ, diligenter incumbant. & quod simul etiam istorum conventuum, ope, perfici potest, ipsimet in officio contineantur. Hoc enim pacto, ut Apostolus ait, & seipos servant, & eos qui illos audiunt. Hoc idem transferri potest ad omnes qui aliquid in ecclesia munus gerunt. Nam nescio quo pacto, omnes ferè, negligentius facimus officium, cum nullus est officii exactor, & metus omnis reprehensionis abest. Is verò non aberit, si crebri conventus instituantur, in quibus ratio officii ab omnibus exigatur.

Quod ad extraneos attinet ad eos ex istis conventibus, magna redire potest utilitas. Quia hoc pacto, facilius omnes verbum Dei audire, cum viris piis, & divinorum mysteriorum gnaris colloqui; illorum fervore, religione, ac pietate in Deum ad eorundem virtutum imitationem excitari facilius queant: Potestque huc jure referri illud, quod generatim, de omnis generis pietate dictam est, *Luceat lux vestra coram hominibus ut videant*, &c. Ne de eo nunc quidquam dicam, quod in publicis conventibus facilius etiam à multis, de eorum salute consilium capi, & cura suscipi potest.

Dicit hic aliquis. Præceptum illud, quod supra extare diximus ut & cætera eum quæ præcepti vim habent, ad eos tantum spectare, qui eodem in loco habitant, vel saltem ita sunt inter se vicini, ut facili negotio convenire inter se queant.

Responderi potest. Præceptum illud, proculdubio omnes illos comprehendit, qui id quod præcipitur, præstare possunt & ad eam rem, occasionem, & adjuvamenta, qualia in humanis requiruntur habent. Quare, si qui ita distiti sunt inter se loco, ut licet aliquanto difficilior illis accidat, ut unà sint, tamen si id fieri queat, ita nempe ut res humanæ ferunt, omnino illi curare debent, ut inter se conveniant, & tantò crebrius, quanto vel commodius id facere possunt; & magis ea re indigent, aut vel gloria divina, vel ipsorum, vel aliorum salus ac necessitas id postulat. Minus tamen crebri conventus ab iis exiguntur necessariò, in quibus contraria locum habent. Proportio enim hic instituenda est inter eos qui convenire debent, tum ratione commoditatis id perficiendi, tum ratione necessitatis aut utilitatis, quæ duo non semper æquali passu ambulant, ita ut nonnunquam is, qui longius verbi gratia habitat, magis ea re indigeat, ut crebro frequenter cœtum, quam is qui propius. Commoditas autem illa, non tantum ex longinquitate & propinquitate æstimanda est, verum etiam ex aliis adjumentis & impedimentis quæ hic aliquid habeant momenti. Potest autem nonnunquam is qui remotior est facilius frequentare cœtum, quam is qui propior est, vel quia valetudo firmior est; vel quia res familiaris, cæteraque negotia, id facilius admittunt. Interea omnibus cogitandum est, He rem gratiorem Deo facturos, & tanto majorem fructum ex suo labore percepturos, quanto majori cum difficultate id fecerint.

Queri hic potest. Quid tum faciendum foret, si in locis admodum vicinis exempli gratia, duobus aut tribus milliaribus à se distantibus, plures sint ministri, qui suis quique locis possent conventus aliquos, licet non ita solennes instituire, & extraneos etiam ad sese admittere. Hic primum dicendum est. Nisi singuli illi conventus, qui in diversis locis habeantur, ita sint frequentes, seu ratione personarum numerosi, ut pro solennibus habendi videantur, etiamsi fortè non sit simpliciter necessarium, ut plures illi cœtus inter se conveniant, tum si quis rationes superius allatas diligentius perpendat, facile videbit, valde utile, imò propemodum necessarium esse, ut illi cœtus, certis temporibus, de quibus inter ipsos convenit, & quam creberrimè fieri potest inter se cœtant, & celebriores conventus agitent, præsertim

ad cœnæ dominicæ celebrationem, quin etiam ad disciplinam, tantò majori cum gravitate & fructu exercendam, maximè cum de iis agitru, qui autoritate aut opibus, in ecclesia aliqua excellunt, qui facilius in ecclesia numerosiori à multis, qui sapientia & autoritate pollent, coerceri, & in officio contineri queunt, quam à cœta quodam exiguo, præsertim eo, cui ipsi præsent, aut qui ab illis ferè totus pender, quales sunt patroni & ministri, tum denique ad consilia publica, quæ possunt esse varia. Nam quemadmodum omnium ecclesiarum inter se, debet esse aliqua conjunctio, & societas spiritualis quæ usu ipso exerceatur, ita proportione multò major debet esse conjunctio inter ecclesias viciniore, præsertim exiguas, quum ut ita loquar sint mobiles, & propè totæ ex uno loco in alium migrare, queant; & quemadmodum ii, qui in eodem planè loco vivunt, in unum cœtum coire debent, nisi fortè ipse numerus superet, ita ut in eadem etiam urbe, plures constitui debeant ecclesiæ, ita etiam habita ratione analogiæ, plures cœtus privatorum, & exigui, qui singulis personis aliquando respondent, in unum cœtum, si id fieri queat convenire debent, habita ratione, ut supra diximus, tum commoditatis seu facilitatis, tum utilitatis, necessitatisque. Quæ in re, variæ circumstantiæ sunt observandæ. Primò ergo, ut diximus Synaxis illa sacra, seu cœnæ dominicæ celebratio, & quæ cum hac conjuncta esse solent, crebrò unà essent peragenda, v. g. tertia, aut quarta quæque septimana. Deinde si id fieri queat, etiam viciniore cœtus, singulis septimanis ex pacto inter se convenire possent, & nunc hic illum, nunc ille hunc adire; quo tamen tempore videndum esset, ne nimis multi cogerentur in loco aliquo subsistere, & auditu verbi divini carere; qui si domi maneret loci minister, eo possent uti. Præterea cœtus minus numerosus, aut etiam ubi major esse potest aliorum ædificatio, aliquomodo cedere debent, ut jam alias circumstantias omittam, quæ ad commoditatem itineris faciendi, aut cœtum cogendi pertinent, quæ generatim definiri vix queunt, easque prudentia moderari debet.

Tertium est, de tempore anni, quo proficisci solerent, Hierosolyma; nempe festo paschæ, de quo legatur Exod. 12. Hoc autem loco, causa reddi potest, cur deus voluerit, ut omnes Israëlitarum, quorum unum in locum inter convenirent, ad festum, Hierosolymae agendum. Videtur autem id fecisse Deus, imprimis ad unitatem religionis ac cultus divini, & sic etiam ejusdem puritatem conservandam; deinde ad concordiam totius populi, politicam & civilem, & quæ inde nascitur, felicitatem, quæ ea nititur alendam. Quod de unitate diximus, id ex superioribus quoque facile constare unicuique potest, & patet exemplo contrario, nempe ex facto Jeroboami 3 Reg. 12. 26. & seq. qui cum vellet regnum sibi reddere firmum, & prohibere, ne tribus decem, quibus ipse præerat, cum reliquis duabus denuo jungerentur & eundem eligerent regem, ex familia Davidis, effecit, ne populus amplius Hierosolymam ad festa iret; sed alia illis designavit loca, eaque duotantum, in quibus populus ille in diversis partibus conveniret; videmus quæ ab eo tempore, & religionis & Reipublice unitatem, ita fuisse dissolutam, ut nunquam postea coiverit. Quod autem ad religionis puritatem attinet, ea facilius inter multos servari poterat, quam inter paucos sparsim sacra foveri, postquam jam vera religio, toti populo esset tradita. Nam facilius est paucos corrumpere, & à vera religione deducere, quam multos, aut omnes, qui communia sacra habeant, quemadmodum Aristoteles, de Repub. populari ait, eam stabiliorem esse, & consilia ferè minus corrupta, quam cum pauci rerum potiuntur, & aut quemadmodum aqua magna, quale est mare difficilius corrumpitur, quam parva, ita etiam populum magnum, quam parum. Adde quòd hoc pacto, major esse poterat, religionis istius, seu cultus ceremonialis reverentia, si non in diversis obscurisque locis, sed in unico

unico tantum loco celeberrimo, ad quem exornandum omnes, opes studiaque sua conferrent, quemque omnes frequentare cogenterent, perageretur, qui ob suam imperfectionem facile potuisset evilescere, nisi splendor ille & magnificentia accessisset. Huic adde, quod hoc pacto, omnis sacerdotum & Levitarum ordo, uni loco ferviens ac ministrans, multum majestatis, & loco & cultui divino addere poterat, quod factum non fuisset, si populus potuisset, diversis in locis, sacra privata, aut saltem minus solemnia peragere. Ut nunc illud taceam, quod longe major futura fuisset, in sacerdotum forte inæqualitas, si in diversis locis, singuli primitias, victimas, oblationesque consulissent. Nam omnibus istis rebus, quæ ad sacerdotum victum & sustentationem pertinebant, in unum locum collatis major poterat esse inter omnes hac in parte æqualitas.

Hinc colligi potest, etiam si non sint sub N. Foed. fixa aliqua, certaque tempora, præsertim in perpetuum, à Deo constituta, quibus omnes Christiani convenire debeant, (hoc enim non erat naturale, sed planè positivum) tamen quia naturalis aliqua subest ratio, qua conventuum istorum utilitas ac necessitas ostenditur, hinc patet, Christianos ipsos, vehementer decere, ut ipsi pro commoditate & usu, certas aliquas & maxime solennes instituant congregiones seu Synodos, ad quas, totius alicujus si fieri possit regni incolæ, aut saltem præcipua singularum ecclesiarum membra, conveniant. Ita enim charitas & conjunctio omnium ecclesiarum, quæ sunt instar magnorum, magni alicujus corporis membrorum, facilius conservari potest, quæ absque his tandem prorius exolesceret. Quinetiam gloria divina, hoc pacto facilius promoveri, communibus omnium consiliis & auxiliis, eam in rem collatis, aliæque ecclesie ab aliis facilius curari, & adjuvari queunt, & exorientibus malis aut erroribus occuri, ac præterea si semel divina veritas omnium animos occuparit, facilius hoc pacto religionis puritas, & inter omnes de ea consensus, retineri potest. Verisimilius enim est, eos à se dissentire, qui de religione inter se nunquam colloquia instituant, & communia sacra peragant, quam qui id faciunt. Quanquam non est dissentendum, errores etiam hoc pacto, facilius stabiliri posse ac solere, ita ut hac quidem in parte, conventus illi, errantibus ecclesiis, quodammodo sint perniciosi. Dico, quodammodo; quia etiam possunt esse salutares, si nimirum deus excitet viros aliquos, qui universam istam Synodum, erroris admoneant, & veritatem edoceant. Itaque propter hunc abusum, vel malum accidentarium, conventus isti haudquam sunt intermittendi; præsertim cum concordia, quæ ecclesie omnium maxime necessaria, & ejusanimata est ac spiritus, hoc pacto firmari potest, ut antea diximus. Different autem istorum conventuum tempora, seu mavis festa illa, non uno modo, ab ipsis legalibus. Primum enim, non tam fixa esse debent, quin pro arbitrio ipsarum ecclesiarum, mutari queant, prout usus exegerit. Deinde, numerus etiam eorum, non erit definitus, ut in lege fiebat. Tertio, non omnes mares, ut in lege ad eas frequentandas necessario obstringantur, præsertim, cum ipsi illi etiam conventus, non sint simpliciter & omnino necessarii; sed vehementer tantum utiles. Maxime autem, illos celebrare decet istiusmodi conventus, qui sapientia & rerum gerendarum dexteritate, aliisque donis, maxime excellent, quique universos præ cæteris juvare possunt, tum eos qui ea re maxime indigent, vel habita ratione suæ personæ; vel ecclesiarum in quibus vivunt, aut quibus præsunt. Omittit alias differentias, quæ circa festa illa occurrunt, & ad celebrandi modum, ritus, ac ceremonias spectant. Nam, quidquid hic naturale est, id solum debet esse firmum ac stabile, cætera, vel planè omitti debent, vel pro utilitatis ratione, nunc omitti, aut aliqua ratione mutari, nunc servari. Omitti ea debent, quæ spirituali cultui, qui conventuum istorum finis esse debet, obsunt, retineri ea quæ sunt utilia, & si, nunc hæc, nunc illa sunt

utilia, ea protemporum ratione sunt mutanda. Hujus rei occasione considerandum est, quæ de causis leges ceremoniales, & ex judicialibus nonnullæ, Placita appellentur; cum tamen naturalis iis videatur subesse ratio, quamquam non omnibus æque. Placita autem illa dici merentur, quæ non naturali aliqua ratione nituntur, sed tantum arbitrio constituentis, nempe ejus, qui potestatem legem aliquam ferendi habet. Hic nodus, ita potest expediri. Omnes leges, quas positivas vocant, jure dici possunt Placita, seu dogmata, licet eæ omnes ex utilitate aliqua pendeant, & ad usum societatis aut Reipub. alicujus, vel eorum qui Reipub. præfunt, interdum etiam privatorum aliquorum sint comparatæ. Hæc enim earum natura est, ut tum ex jure civili, tum ex lib. 5. ethic. Aristot. constet. Quo pacto decretum Augusti, de universo orbe, qui nimirum Romanæ potestati esset subiectus censendo, aut describendo, dogma appellatur Luc. 2. non quod nullam haberet rationem naturalem (utile enim erat cognoscere, totius imperii vires, aut etiam fortassis facultates) sed quod ratio illa non esset planè cogens, nec ex perpetua naturæ ratione petita. Opponuntur enim leges positivæ naturalibus, quarum ratio perpetua in ipsa natura est defixa, ita ut eas mutare sine scelere aut delicto aliquo, nemo possit. At nihil peccasset Augustus, etiam si decretum illud non tulisset, licet aliquam utilitatis partem neglexisset. Idem dicendum est, de legibus ceremonialibus, quæ licet ratione aliqua nitantur, tamen ea nunquam est perpetua, & in ipsa natura ita defixa, ut leges istas planè ferre cogat, ita ut ad leges eas figendas, omnino accedere debeat arbitrium, ac voluntas, constituentis. Unde jam jure dogmata seu placita appellantur; quia nimirum nisi id videatur, aut placeat ei, qui pietatem habet, alios lege obstringendi, eæ neminem obstringant, sed in cujusque arbitrio sint positæ. Sed deinde, inter ipsas leges positivas, magnum est discrimen. Aliæ enim, ad naturales propius accedunt, aliæ sunt ab illis remotiores; & illæ quidem firmiter nituntur rationibus ac naturæ propioribus; unde fit ut in illis non tanta sit in diversis locis, regionibus ac provinciis, aut urbibus, aut etiam in eodem loco, diversis temporibus varietas. Hæc verò majorem varietatem admittant, & minus sint constantes. Prioris generis, multæ sunt judiciariæ leges, apud Moysen, quibus etiam in Romano jure, & aliarum etiam gentium legibus, non pauca sunt similes; his adde ceremonias quasdam, sed pauciores. Posterioris autem generis pleraque fuerunt ceremoniarum, quæ adeò longe, à legum naturalium conditione discedunt, ut nonnunquam vix ratio aliqua naturalis pateat, cur eæ sint constitutæ, ita ut robor istarum legum, totum censendum sit, in constituentis arbitrio ac voluntate esse situm, & hæc leges, *καὶ τὰς ἐπιθετικὰς* dicuntur placita, earumque ratione, populus Israeliticus, præcipue fuit segregatus ab aliis gentibus. Animadvertendum autem præterea est, nonnunquam rem ipsam, magis ex natura & ratione certa pependisse; modum autem ac circumstantias ac tempus, magis ex arbitrio constituentis, nonnunquam etiam contra, quod nunc prolixius persequi non est opus.

Hactenus Lucas, generatim descripsit profectionem parentum Christi Hierosolymitanam, sequitur ut specialem descriptionem videamus, quæ continetur ʒ. 42. in quo itidem tria continentur. 1. Tempus, 2. Ipsamet profectio. 3. Causa impulsiva. Primum est ibi. *Et cum factus esset puer Jesus, annorum 12.* Hoc loco queri potest, cur nihil de Christo habeamus descriptum, ab ejus in templum oblatione, fuga; in Ægyptum, & exinde reditu, usque ad annum ipsius 12. & inde iterum usque ad annum circiter trigessimum, cum munus suum obire cœpit. Causa autem hæc esse videtur potissima, quod nullæ adeò insignes Christi actiones, aut Dei circa illum, per illud tempus apparuerint, ut in historia sacra, ubi nil nisi divina ac Christi majestate digna referri instituerunt viri divini, commemorari mereantur; præsertim cum alia essent longe majora, ut miracula, de quibus Johannes, cap. ultimo & penultimo,

(b 4) quæ

quæ tamen prolixitatis causa, fuerunt omiſſa, cum cætera ad Christo fidem habendam, & ejus doctrinam quantum satis erat cognoscendam fuissent. Nam etsi certum esse debet, ut ex y. ult. hujus cap. ut postea videbimus, satis apparet, totam Christi vitam fuisse laudabilem, & in eo sapientiam etiam quandam singularem apparuisse, tamen quia Deus aliquo pacto ipse videtur ejus dignitatem tum oculuisse, quæ postea esset apparitura, ut ne Johannes quidem Baptista eum antea, quam Deus certo argumento ipsi ostendebat, nosset, ut sic munus postea suum obire incipiens, & planè novus inaudita sapientia ac potentia divina præditus, in conspectum omnium prodians, probis quidem & verè cordatis, tanto esset admirabilior, & tanto facilius à Deo venisse crederetur; improbis verò occasio quædam daretur offensiois, quòd is qui antea inter vulgares homines fuisse videretur; postea tamen novam doctrinam proponere auderet, & tantam sapientiam præ se ferret, quod in patria ipsius potissimum accidisse legimus. Quia inquam, hoc Dei consilium fuit, apparet in eo non apparuisse facta tum illustria & notabilia, quæ hic commemorare esset necesse. Et certè si talia apparuissent, præsertim crebra ac manifesta, vix fieri potuissent, ut in patria sua ita esset contentus, ut ei objiceretur: *Nonne hic est ille fabri filius?* vel ut alicubi legimus, *faber*; unde huic ista sapientia? & si quæ sunt similia. Adde quod ita ferè homines sunt comparati, ut plerumque ea quæ maximi sunt momenti, vel prætereant, vel minoris faciant, ac minus diligenter considerent, quam ea, quæ longè sunt minora; facile etiam fieri potuissent, ut si Christi facta, vel in pueritia, vel in juventute, pleraque fuissent describta, majori diligentia cognoscerentur atque adeò etiam præferrentur iis, quæ ab eotempore gessit; ex quo munus suum obire cepit ad salutein nimirum, vere pertinentia. Quin etiam, si quid tale de illo fuisset scribitum, quod imitari aliquomodo potuissimus, etiam tandem id per se, ad religionem non pertinuisset, homines perfertios, facilius, ad earum rerum imitationem se composuissent, quam ad sequenda, in quibus revera Christum se nobis imitandum proposuit. Videmus sanè, quantopere mundus hac in parte desipuerit, qui cum semper velit, puerum atque infantem agere, non potuit in historia Christi virili conquiescere, sed pueriles, pueritiæ Christi historias, nobis prouidit, & non sine veneratione quadam & delectatione complexus est: quid tum futurum fuisse putamus, si divini scribtores, quorum auctoritas sacrosancta est, historiam pueritiæ, adolescentiæ, ac juventutis Christi retulissent, annon putamus, facile eam reliquæ historiæ præferre potuisse. Sed hæc nunc sufficiant.

Ipsa profectio, quàm secundo loco, in hoc versu expressam diximus, est in illis verbis: *Ascendentibus illis Hierosolymam*, ubi nil occurrit notatu dignum; siquidem, id in superioribus jam est explicatum. Causa impulsiva, est in illis *secundum consuetudinem festi*, &c. hoc est ita exigente ritu isto festi Paschatos, à Mose describitur, & à populo Judaico recepto. Nam consuetudo, interdum sumitur pro ritu ut Act. 6. 14. fortasse ideò, quia in consuetudinem, vel abeant, vel abire debeant, vel etiam simpliciter, quia externa facta, non habita ratione crebræ iterationis, aut publicæ consuetudinis, mores Latine, Græce *is* appellari solent. Quod si velis accipere hoc de consuetudine ipsorum Christi parentum, qui festi illius tempore ire solerent Hierosolymam, non admodum repugnaverim; sed illud tamen malim.

Hæc de prima loci parte. Sequitur altera, in qua narratur quid Dominus Jesus Hierosolymæ dixerit feceritque, & quid ejus rei occasione, parentes. Primò ergo de factis Christi agendum est; deinde de dictis, in quibus factorum suorum rationem reddit, eaque defendit. Facta autem duo imprimis sunt. 1. Quòd Hierosolymæ inſciis parentibus remanserit. 2. Narratur etiam, quare per illud tempus, fuerit occupatus. Prius narratur y. 43. ubi tria conside-

randa: tempus, quo Dominus Jesus subſtiterit Hierosolymæ in verbis, *Et cum abſoluissent*, dies nempe festi, *cum referrentur ipsi*, nempe parentes. 2. Ipsa Christi permanſio. *Remansit puer Jesus Hierosolyma* &c. 3. Modus, quòd ignorantibus parentibus id fecerit, *Et non noverunt*, &c. Antequam ad alteram factorum Christi partem tranſeat Lucas, subjungit ipsorum parentum Christi facta, quæ occasione facti illius Christi contigerunt y. 44, 45. usque ad medium y. 46. nempe verba, *& factum est, post dies tres repererunt illum*, &c. Primus autem effectus parentum Christi est, quòd venerint, hoc est ierint dici iter, nempe domum versus; qui effectus illustratur, à causa impulsiva; nempe quòd putarent eum esse in comitatu, ubi potest aliquid dici, quod ad excusationem parentum Christi pertineat, qui aliàs negligentia videntur fuisse accusandi, quod diligentem curam filii non gesserint, nempe quia cum haberent alios ex civitate sua comites, & quidem cognatos ac familiares, ut ex sequentibus verbis apparet, nil dubitarent, quin Christus, cum secum non esset, inter cæteros comites ac consanguineos saltem esset, neque enim illis in mentem venerat suspicari, eum sponte sua aliò ivisse, aut post parentes alicubi restituisse. Secundus effectus est, *Quòd inquisierint Jesum inter cognatos & notos*. Tertius, *Quòd reversi fuerint Hierosolymam*, qui effectus illustratur itidem à causa impulsiva; nempe quòd filium non invenissent, tum à fine, qui etiam novi effectus rationem habet, in verbis *quærentes eum*. Quartus, vel si mavis. Quintus, qui ex superiori aliquomodo pendet, est, *Quòd Jesum reperiant*, qui illustratur à circumſtantiâ temporis & loci. Temporis, *factum est post dies tres*. Loci, *In templo*: quanquam hæc posteriora verba, ad sequentia quoque referri possunt.

Videamus jam alteram partem factorum Christi, hoc est, *Quare* Dominus Jesus, postquam Hierosolymam mansisset, fuerit occupatus. Id autem exprimitur y. 46. & seq. 47. & initio 48, ab effectibus illustratur. Occupatio illa fuit, *Quòd in templo sederit in medio doctorum*, & audierit illos, eosque interrogaverit. Ex sequenti autem versu apparere videtur Dominum Jesum, etiam respondiſſe ad quasdam doctorum, ipsius fortasse ingenium & profectum explorare volentium, quæſtiones. Dicitur enim quòd auditores mirati fuerint ipsius intelligentiam & responsiones. Nam hoc loco, durum videtur, responsiones sumi pro interrogationibus, quas Christus ad doctorum illorum dicta, interrogationesque attulerit, nisi fortasse censendum sit Do. Jesum interrogando quodammodo ad quædam doctorum dicta respondiſſe. Hinc duplex potest capi exemplum. Alterum ad ecclesiæ doctorum pertinet, alterum ad auditores, & imprimis hoc quidem loco, ad pueros aut adolescentes. Istud est, ut doctores in publicis ecclesiæ conventibus, res sacras imprimis tractent, populo explicant, & si qui sint, qui erudiri cupiant, & scrupulos quosdam sibi eximi, illos libenter audiant, iisque respondeant. Hoc verò, quòd auditores ipsosque etiam pueros & adolescentes, vehementer deceat, tractationi rerum sacrarum ubi aliquid præclari discere possint inter esse, docentibus diligenter auscultare, & ubi fieri potest, siquid non intelligant, de eo diligenter quærere. Effectus quibus factum hoc Christi illustratur, duo sunt, alter in auditoribus Christi, alter in parentibus y. 47. *Obstupuerunt autem omnes*, &c. Causa autem stuporis fuit, intelligentia ac sapientia Christi, in sermonibus ejus lucens. Quæ res ad singularem Christi commendationem pertinet. Posterior est initio y. 48. *Et fidentes, eum*, &c. scilicet parentes, *attoniti redditi sunt*, &c. Ex quo obiter id notari potest, quòd supra asseruimus ante hac quidpiam ita illustre, in Christo non apparuisse, aliàs admiratione rei non ita obstupuissent. Hactenus Christi, ac parentum facta. Sequitur ut videamus dicta Christi, quibus factum hoc suum defendit. Ubi consideranda imprimis tria. Primò occasio istius defensionis. Deinde ipsa defen-

sio:

fitio. Tertio ejus consequentia, vel effecta. Occasio defensionis fuit, interrogatio matris, qua à Christo, rationem facti requisivit, & eum non obscure reprehendit, causamque indicavit, cur id minimè probandum esset, ab effectu petita. Interrogatio ipsa, qua ratio facti exigitur, & Jesus reprehenditur est, *Et dixit ad eum mater ipsius, fili, quòd fecisti nobis ita &c.* Causa interrogationis, & reprehensionis est petita, ab effectu facti Christi, qui gravitatem illius arguere videbatur. *Ecce ego & pater tuus anxii vel cum dolore, querebamus te, &c.* Responso seu defensio ipsa continetur *Y. 49.* cujus duæ sunt partes. Primò enim ad rationem Mariæ & sic posteriorem sermonis illius partem respondet. 2. Sui facti rationem reddit, & sic ad interrogationem illius, seu priorem sermonis illius partem respondet. Vel si mavis, Prius, aliquomodo factum parentum reprehendit. Postea, suum factum defendit, & rationem affert prioris dicti sui. Primum est ibi, *Quid est quod &c.* quasi dicat nulla erat causa, cur me ita anxie quæreretis. Secundum in quo ratio hujus dicti, & superioris facti Domini Jesu continetur est ibi *An nesciebatis &c.* quasi dicat facile poterat vobis in mentem venire, me debuisse Hierosol. subsistere, & ea tractare, quæ ad Deum, quem patrem meum nolis spectant, & in religionis negotio totum occupari, non verò ea prætermittere, & ab iis discedere, quæ ad eam rem pertinent, atque adeò etiam, me nulli alii rei hæctenus fuisse intentum, facile erat conjectare. Qua propter nulla erat causa, cur me hinc inde quæreretis, tanquam alibi temere vagatum, aut de me solliciti essetis.

Hoc loco quæri potest, fuerit ne hæc Domini responso sufficiens. Nam dicit aliquis saltem debuisse Dominum Jesum indicare suis parentibus se Hierosol. substituturum & res facias, ibi tractaturum, ne illi postea, illum quæreret, quemadmodum factum videmus cogenerentur, & de illo redderentur anxii: præsertim cum reverentia parentibus debita id videretur exigere. Neque enim Dominus Jesus, licet Dei filius, ab obedientia parentibus præstanda fuit solutus, præsertim cum legamus eum post hoc dictum, cum parentibus descendisse Nazaretham, & illis fuisse subjectum. Respondendum videtur, Dominum Jesum, ipsa oratione sua satis ostendisse, non fuisse opus, ut is parentibus suis, talia indicaret, & aut ab iis licentiam ejus rei peteret, aut expectaret, siquidem ipsi parentes, id per se ipsos nosse & poterant & debebant. cum tot haberent apertissima indicia, & paterfactiones divinas, atque imprimis mater, quibus edocerentur, filium hunc suum, esse verum propriumque Dei filium, idque excellentiori quadam ratione, quam omnes alii Dei filii essent, vel fuissent, atque adeò ipsum esse Messiam.

Unde erat promptum admodum colligere, hunc in iis omnino debere esse occupatum, quæ ad Deum patrem suum verum ac proprium pertinerent, nec Deum permittendum, ut ille vel aliquid agat, quod non deceat, vel temerè alicubi hæreat, aut detrimentum aliquod patiat & sic pereat. Jam verò, quæ ad Deum Christi patrem pertinebant, Hierosol. revera agebantur, & tractabantur, præsertim circa festum tam solenne, & proculdubio non fugiebat Josephum & Mariam, res divinas eo tempore, in templo solere tractari, & legem divinam explicari. Quare concludere debent, si rationem tantum consulere vellent, Jesum non alibi esse, quam in templo inter doctores, & ibi rebus divinis vacare. Quod si hoc non intelligebant, illorum hæc culpa erat, non Christi, qui non indicasset id, quod indicare non erat opus. Dices, saltem poterat indicare, cum id videatur esse humanius, & charitati erga parentes convenientius, etsi tandem id esset factum non omnino necessarium. Respondendum videtur, Deum voluisse ab illo jam tempore indicare, D. Jesum, in iis quæ ad Deum religionemque spectant, à parentibus haudquam pendere; sed potius parentes debere ex ipso talia quæreret, eumque consulere, numquid velit facere ad religionem & cultum divinum pertinens. Qua de causa & Joh. 2 legimus, Do-

minum Jesum matri, miraculum aliquod tacitè ab eo postulanti, ita respondisse, ut maternam potestatem & auctoritatem ea in parte, se non agnoscere profiteretur, & huc auctoritatem maternam planè non extendi ostenderet, sed eo loco habendam esse Mariam ab ipso, quo alia quævis mulier cum qua nihil illi sit commune, quæ ad ipsum planè non pertineat. Ita enim respondet *mulier &c.* In aliis rebus, quæ ad communem hanc vitam pertinebant, agnovit Dominus Jesus, parentum suorum auctoritatem, & illis obedivit, ac paruit. Nam eatenus & tantum illorum erat filius: in rebus divinis, nullius supra se, auctoritatem ullam vel minimam, præter patris sui agnovit. Dico vel minimam, quia non tantum non licuit parentibus Christo imperare ad religionem pertinens, quod vel Deus non præcepisset, vel, idque multò minus, quod Deus prohibuisset, id quod omnibus videtur esse commune, sed ne hoc quidem, ut ipsi modum illi perscriberent, in rebus divinis versandi, & nunc tractandi sacra, nunc omittendi, etiam si fortasse tale aliquid liberis præcipere, aliis parentibus esset permittum: præsertim cum jam tum parentibus proculdubio, sapientia & cognitione rerum divinarum antecelleret, & futuri illius officii ac dignitatis, quædam in eo cernerentur præludia, inter quæ hoc ipsum, quod Hierosol. fecit Christus, reponi potest. Hinc apparet, Parentum Domini Jesu, in rebus ad Deum pertinentibus nullam fuisse supra Christum auctoritatem, non magis quam alienorum.

Unde liquet quanto in errore versentur pontificii, qui Christi matri tantam auctoritatem tribuere audent, & nunc etiam, postquæ Christus non amplius puer est, qui munus publicum nondum susceperit, sed qui jam rex populi divini evaserit, & ad dexteram Dei fuerit collocatus, Mariam dicunt thronum suum, supra Dei per quem Christum intelligunt solium extulisse, rogantque Christum, ut patiat ipsos sui loco matri suæ servire, & si quæ sunt similes blasphemie audentque verba, quæ postea sequuntur, quod nimirum Dominus Jesus subditus fuerit parentibus, ad hoc etiam tempus trahere, atque ad res divinas extendere, cum cernamus, ipsos ne puero quidem Domino Jesu potuisse quidquam in religionis negotio præscribere. Quanquam mirum sit, cum de parentibus hic sermo sit, ipsos Mariæ soli, hoc juris & pietatis tribuere, non etiam Josepho, cum tamen ipsa quoque Maria, ut uxor, marito, fuerit subdita tum temporis cum Dominus Jesus utriusque esset subditus.

Deinde potest aliquomodo colligi per quandam analogiam, parentes non debere sibi in filios arrogare imperium, ratione conscientie, seu in rebus divinis. Quanquam alia quadam ratione, quam in Christo intelligitur, liberos etiam, non teneri jussu parentum in rebus divinis omnino sequi, sed tantum eatenus, quatenus Dei voluntati minimè repugnant. Nam D. Jesu, nihil hac in parte proferri licebat præscribere, nisi quantum in lege Deus definiisset, ut in reliquis liberis sufficit, nequid illis præcipiatur, aut ab iis fiat, ob parentum auctoritatem, quod Dei voluntati repugnet. Tertio. Omnis negligentia & oscitantia in consideratione rerum divinitus paterfactarum fugienda est, nec excusationem meretur, sed reprehensionem, & unum etiam ex alio colligendum est, & ratione utendum; quod si quis facere nolit, in illud vitium incurret, quod D. Jesus suis discipulis apud Marcum, non semel objicit, nempe quod non intelligerent. Nam id videmus, parentibus Christi à Domino Jesu objici, qui scire poterant, si animum attendissent, & id quod ex divinis paterfactionibus de Christo colligi haud difficulter poterat deduxissent.

Denique, discant hic omnes qui se Dei filios esse profiterentur, & cum Christo hac in parte communionem aliquam habere se gloriantur, ut diligentissimè versentur in rebus iis quæ ad Deum patrem suum pertinent. Admonentur imprimis adolescentes ac pueri, qui ea jam sunt ætate, ut doctrinam cœlestem possint capere, ut rerum divinarum tractationi li-

ben:

benignissime intersint, easque unice curent. Hæc de ipsa defensione. Sequitur tertio loco eventus, vel Sermonis ejus Christi ac defensionis consequentia; quæ sunt duplicia. Alterum enim ad utrumque parentem Christi pertinet; alterum, ad matrem tantum. Illud exprimitur *ŷ. 50. Sed ipse non intellexerunt*, &c. quod tamen fortasse ad præsens illud tempus restringendum est, nempe, quòd tum non intellexerunt, quorsum id pertineret; vel si mavis ad sequentia tempora trahere, id de pleniore quadam verborum horum intelligentia, accipiendum est, quia nimirum vim & scopum orationis Christi non capiebant. Notatur hic stupiditas quædam in parentibus Christi, quæ non profus vacabat culpa. Alterum effectum, seu consequens, quod ad matrem Christi proprie pertinet, explicatur in post. part. *ŷ. 51.* quæ tamen pars cum his, si rem ipsam spectes, proxime cohæret, nempe, *Et mater ejus diligenter conservabat* &c. Ubi diligentia quædam matris, in sermonibus illis, Christi memoriæ mandandis, non verò expendendis & rimandis notatur. Videtur tacite significari, Josephum hoc non fecisse, eumque hac in parte fuisse negligentem. Nam cur aliàs non similiter ejus diligentia, hac in parte commemoraretur, cum antea, communis cum Maria, non intelligentia verborum Christi, fuisset notata. Non pugnat autem hoc cum præcedentibus, ut jam indicavimus, quia ibi de intelligentia agitur, hic de memoria. At potest quis meminisse etiam eorum, quæ non intelligit, aut parum admodum intelligit. Hactenus secundum loci membrum. Reliquum est tertium, in quo narratur, quid post illud tempus Christus fecerit, postquam Hierosolymâ excessit. Ea autem tria sunt. 1. Quod descenderit cum parentibus & Nazaretham venerit; quod ideo videtur commemorari potissimum, ut patria, ejus aut locus, unde debet appellari, ex prædictionibus prophetarum notaretur, Quæ de re videre est Mat. 2. Secundum. Quod fuerit parentibus subjectus &c. quod quoque extendendum, & quid respondendum pontificiis hunc locum urgentibus, jam dictum supra. Exemplum obedientiæ liberis omnibus imitandum hinc petatur, præsertim cum liberi omnes, longe sint minores Christo ea ætate existente. Tertium idque potissimum, quod exponitur *ŷ. 52.* nempe, profectus Domini Jesu: quod in tribus rebus consistit; Sapientia statura & gratia, eaque tum apud Deum, tum apud homines. Primum ergo hic considerandum, quid nomine profectus significetur. Ubi contra pontificios ostendendum, verum profectum hic intelligi, non autem id, quod fieri tantum videretur, partim quia nulla sit causa, cur à proprietate verborum discedatur, à qua sine gravi ratione discedendum non est; partim quia id, quod medio loco collocatur, nempe statura, quin etiam ultimum, cujus eadem ratio, quæ primi, nempe gratiâ apud Deum & homines, postulat, ut de vero profectu id intelligatur. Nam quod illi imprimis obijciunt superius *ŷ. 40.* posita, ubi dici videtur, Christum jam antea plenum fuisse sapientia, & Dei gratiam fuisse super ipsum. Primum non rectè verba vertunt. Deinde etiamsi ita vertenda essent nihil tamen efficerent, & potius illa verba *ŷ. 40.* ex his *ŷ. ultimi,* essent explicanda, quam contra. Primum non rectè vertunt verba, quia ibi non est nomen *πληρῆς*, quod plenum significat, sed *πληρῆμων* præfens nempe participium passivum vel imperfectum, quod significat impletionem, quæ in actu adhuc versatur, non verò sit perfectum; præsertim cum verba quæ præcedunt, in imperfecto sunt posita, ita ut participium *πληρῆμων*, quod & præfens & præteriti imperfecti significationem habere potest, pro imperfecto potius sit accipiendum, & si resolvatur in verbum indicativi modi, cum particula copulativa, ita reddendum sit, quemadmodum à Beza & Piscatore, rectè animadvertum est: Et implebatur seu implebaturque, quod jam indicat, actionem implendi significari, sed nondum perfectam, ac completam, & quæ sit in fieri, ut loquuntur. At, qui hoc pacto impletur, illi porro multum

accedere potest, imò accedit. Ex quo etiam confirmatur id, quod de hoc loco asserimus, & satis indicatur, nullam esse causam, cur hic à proprietate verborum discedatur; præsertim, cum ultima hujus cap. verba, istis superioribus omnino respondeant, & Lucas omnino videatur indicare velle, Quemadmodum puer Jesus, antea creverit, nempe ratione staturæ, & spiritu fuerit confirmatus, hoc est subinde auctus fuerit sapientiâ, eaque repletus, & apud Deum gratia valuisse, ita etiam idem post illud tempus fuisse factum. Differentia tantum in eo est, Primum, quòd corroborationis spiritus, ibi fuit mentio, quæ hic non est expressa, Verum ea tacite etiam hic continetur. Nam corroboratio ista spiritus postea explicatur, per quandam exegesis, cum additur *πληρῆμων σοφίας.* Participium enim illud, modum rei indicat, quia eatenus corroborabatur Dominus Jesus spiritu, quatenus sapientia, ex divina virtute sibi concessa augebatur. Nam etiam animus alicujus robustus esse dicitur, robustum item judicium, aut judicium firmari dicitur, cum scientia augetur, ac firmior, certior & plenior evadit. Similis loquendi modus est supra cap. 1. *ŷ. ult.* ubi de Johanne etiam dicitur, quod fuerit corroboratus spiritu, quod simili quadam ratione, licet non pari intelligi potest, de incremento quodam sapientiæ. Et sanè, si corroboratio ista spiritu, quidpiam fuisset diversum, ab incremento sapientiæ, non videretur Lucas, in ultimis verbis, istius roboris, mentionem fuisse prætermisurus. Neque enim verisimile est Dominum Jesum, ante duodecimum annum corroboratum fuisse, postea verò corroborari desiisse; sed potius omnino itatuendum, eum porro in isto robore, ac viribus, incrementum capere perrexisse. Quare si Lucas id non censendus est omisisse, statuendum est, eum in istis verbis expressisse, in quibus ait Dominum Jesum profectum sapientiâ: quod tanto fiet verisimilius, si id memoria repetatur, quod supra diximus, verba hæc superioribus respondere, & Lucam ipsum, modum ipsius corroborationis expressisse in verbis *πληρῆμων σοφίας.* Potest autem vox spiritu, vel de animo accipi ac mente, vel de spiritu Dei; imò istud propemodum est verisimilius. Deinde in eo quoque aliqua est differentia, sed minoris momenti, quod in superioribus verbis, tantum sit sermo, de gratia Dei supra Christum, hic non tantum de gratia Christi apud Deum, quæ cum illa est eadem, sed etiam apud homines. Nam hoc posterius per se minoris est momenti, & potuit superius omitti, ac præterea nihil impedit, quominus in posterioribus aliquid addatur, quod antea fuerat omisum, & denique fieri potest, ut post illud tempus proficeret, quia ab eo tempore inter homines versari cepit, & ea in ipsorum conspectu facere, unde illis gratus redderetur, quod antea factum non fuerat, præsertim tam insigniter, ut postea. Deus autem qui illum à primo ortu semper noverat, favoris causas in illo semper habebat. Favor enim ex notitia & agnitione oritur, quæ semper in Deo fuit, in hominibus non semper.

Sed jam tempus est, ut ad alteram responsonem nostram veniamus, quæ est quòd etiamsi ibi legeretur Dominum Jesum fuisse plenum sapientia, tamen non sequeretur inde, nullum potuisse in eo dari sapientiæ incrementum. Nam etiam de aliis quibusdam legitur, quòd pleni fuerunt spiritu sancto, non quòd nullum posset esse in illis incrementum, sed quòd singularis quædam copia S.S. in illis esset. At copia, nunc major, nunc minor est, & magnum in ea datur incrementum. Dicitur de Johanne supra cap. 1. 15. cum Spiritu sancto repletum iri; adhuc ex utero matris suæ, nemo tamen dixerit, in eo non potuisse habere locum, incrementum; imò vix quemquam esse arbitror, qui non fateretur S.S. donum in eo auctum fuisse. Sic etiam de Zacharia eodem cap. 1. 67 dicitur, quòd repletus fuerit Spiritu sancto,

& ta-

& tamen proculdubio, majus dari poterat spiritus illius incrementum. Hic de Elizabetha (quod exemplum, anteponi debuit) eodem cap. 4. 1. & de Stephano Act. 7. 55, & 6. 5. de aliis quoque Stephani collegis. Hic de Paulo, Act. 13. 9. ut alia omittam. Dicit enim potest, duplicem esse plenitudinem. Aliam planè absolutam, ad quam nihil possit adjici, aliam secundum quid, seu sufficientem, ac pro statu & conditione hominis, rationeque temporis & actionis sufficientem. Priori modo Dominus Jesus, non fuit plenus spiritu sancto, in pueritia sua præsertim, cum videmus, Christo in baptismo, qui hæc tempora de quibus loquimur, longè post sequutus est. Spiritum sanctum, fuisse visibiliter donatum, & supra ipsum mansisse, & sic ad munus suum, propheticum fuisse unctum. Qua de re vide etiam Luc. 4. & Act. 10. Quomodo ergo jam ita plenus fuit spiritu, ab ineunte ætate, aut ante annum 12 ætatis, ut nihil illi addi possit. Statuendum ergo est posteriori modo Christum fuisse plenum ante illud tempus, nempe pro ratione ætatis & conditionis suæ, & actionibus quibus tum incumbere debebat, ita ut nihil illi deesset donorum spiritualium aut sapientiæ, quod illi tum esset necessarium. Quo pacto etiam intelligenda sunt exempla superiora, de spiritus plenitudine, quæ aliis tribuitur. Cum ergo vox plenitudinis, aut impletionis, alium possit sensum, ex communi loquendi consuetudine admittere, quam volunt aduersarii, vocis autem proficiendi, nullum queat afferri exemplum; ubi non de vero incremento, sed de eo tantum, quod augeri videatur sumatur, potius illud verbum huic, quam hoc illi cedere debet, & locus superior ex posteriori, non contra explicandus: præsertim cum aduersarii distiteri nequeant, verum incrementum saltem ex parte, in istis verbis intelligi, nempe ratione ætatis, & ratione gratiæ, apud homines, unde nimirum argumentum duci potest, ad verum incrementum hoc loco probandum, quemadmodum supra indicavimus. Nam ne illud repetamus, quod nulla possit afferri idonea causa; anidem verbum, respectu diversorum vocabulorum ei subsectorum, diversimode sit accipiendum, quæ tamen omnino esset afferenda, illud quoque accedit, quod concinnitas etiam, & elegans sermone ac consuetudo loquendi, talem diversitatem, qualem hic illi volunt, nullo modo admittat, ita ut fateri cogantur, Lucam eo modo loquutum esse, quo nemo hominum loquitur; idque nullo addito, ejus rei indicio, quod nihil est aliud, quam dicere, eum intelligi noluisse. Etenim respectu sapientiæ improprie dictum qualem permutationem, non tam respectu diversorum verborum, sed etiam respectu ejusdem vocis, ad diversa subiecta tantum relate nullum planè exemplum ostendunt. Ne de eo nunc quidquam dicam, quod cum diversitas significationis est, cum plura conjunguntur, vel respectu singulorum diversam significationem admittendam esse, vel respectu omnium eandem, non verò respectu duorum quidem, præsertim ordinis ratione disjunctorum unam, respectu unius alicujus; ejusque intermediis; & rursus ratione ultimi aliam, quod hoc loco contingeret. Prætereaque verbum Proficiebat respectu sapientiæ & gratiæ apud Deum, improprie accipiendum putant, statuunt id tamen significare proficere videbatur. Atqui itud effugium, nihil eos juvat. Nam vel verè videbatur Dominus Jesus proficere, vel falso. Si verè, habemus id quod volumus. Si falso, Quorsum hoc Evangelista commemorabat, præsertim quia satis constat, eum profectum istum in sapientia & gratia apud Deum, ad Dominum Jesum commendandum afferre. At quæ commendatio ex eo, quod ita fieri videbatur, sed tamen ita non erat. Reitat ergo ut proprium incrementum hoc loco intelligamus. Hæc de incremento ipso.

Quod ad res eas attinet, in quibus incrementum istud verum apparuerit, ex tres sunt. Primum & ultimum, sunt potissima, & ad animum pertinent, intermedium ad corpus; quanquam ni fallor, quæ-

dam exemplaria, medium reliquis præponunt. Vide Bezam: quod verifimilius facit, collatio hujus y. cum 40. Ubi primo loco dicitur, *Puer autem crescebat*, quod de incremento corporis, omnino videtur accipiendum, agnoscentibus id quod sciam interpretibus. Sed nos sequamur ordinem, qui in plerisque exemplaribus Græcis existat. Quod ergo ad sapientiam attinet, illa latè sumi potest, tum pro cognitione rerum divinarum, qua quidem illi, antequam munus propheticum obiret, aliquo pacto esset opus; tum pro prudentia quadam, qua in actionibus suis uteretur, ita ut tum ex dictis illius, si quid de rebus divinis loqueretur, tum ex ipsius factis, sapientia illa eluceret.

Quod ad secundum, nempe *statuam* attinet; de ea nihil opus est dicere amplius, quam cur Lucas id addiderit, quemadmodum & supra dicto y. 40. & de Joh. itidem cap. 1. y. ult. nempe quia significare voluit, dominum Jesum, ad justam & decentem statuam, per ætatem pervenisse, quæ dignitatem muneris ipsius deceret, & gravitatem quandam præ se ferret, ne vel ob eam causam redderetur contemptibilis.

Quod ad tertium, quod est *gratia apud Deum & homines*, id nihil est aliud, quam favor Dei & hominum erga Christum, qui inde proculdubio ortus fuit, quod in omnibus egregiè, & ut ipso dignum erat sese gereret, & quod ad homines attinet, etiam ideo, quod sapientia singularis & inusitata in ipso singulis ætatibus & temporibus appareret. Nam quod ad Deum attinet, dubium est, num dona quæ ipse in Christum contulerat, non verò à Christo labore fuerant aliquo & studio acquisita, qualis erat sapientia, favoris illius erga Christum causa fuerint. Sed verifimilius est ea, Christo favorem hunc conciliasse apud Deum, quæ ab ipso verè proficiscerentur, ejusque studio peragebantur, quales erant ejus actiones.

Hinc patet primò Quid pueri & adolescentes, sibi, aut parentes liberis suis optare potissimum debeant, & qua in re eos elaborare oporteat, nempe ut in his rebus incrementum capiant, quam potest fieri maximum, in quibus olim Christus, & imprimis in iis, quæ magis sunt spiritualia, & ad animam veramque felicitatem pertinent, qualis est sapientia & gratia apud Deum, quam vitæ integritas & sanctitas, nonnunquam bonitas antecedit, tanquam causa effectum.

Patet etiam hinc, Sapientiam inter alia quæ à Deo mortalibus conceduntur bona, esse bonorum ferè primum & maximum; imò si sapientia perfecta intelligatur, verè esse maximum, ex quo reliqua facile proficiscuntur. Nam si sapientia perfecta sit, spes quoque immortalitatis in ea continetur. Virtus autem, quæ aliqua ex parte est optabilior, non in eorum est numero bonorum, de quibus nunc loquimur, quæ Deo in solidum sint adscribenda, non etiam hominis industria ex aliqua parte, sed labore etiam nostro accedente, comparantur.

Tertiò. Videmus etiam quid potissimum debeamus quærere, & quo actiones & studia debeamus referre; quod adolescentibus hoc loco observandum; nempe ut gratia polleant apud Deum, & consequenter apud homines cum Deo consentientes: ille enim favor Dei, hanc felicitatem omnino secum trahit.

Quartò videmus, Non esse spernendum favorem hominum, imò etiam aliquo usque desiderandum, & quærendum, quatenus id cum Dei erga nos favore, consistere potest, & hominum judicia, cum Dei judicio consentiant. Aliàs si Deus, hominesque dissentiant, nullum est dubium, quin Dei favor, favori hominum longissimè sit præferendus.

Denique hinc refutantur ii, qui Christo divinam naturam tribuunt, atque imprimis ii, qui statuunt divinam illam naturam humanæ, à primo conceptionis momento, proprietates suas communicasse, aut donis supernaturalibus auxisse, ut nulli incremento esset locus, quales Lutherani & pontificii. Quamquam idem coguntur alii quoque facere, nisi velint, unio-

unionem personæ disjungere, & diversos intellectus, qui personarum sunt differentia ultimæ, in quorum altero sapientia fuerit immensa, nullius incrementi capax, in altero definita, & capax incrementorum, introducere, quod ipsum, est diversas personas constituræ. Adde, quod adversus omnes illud militat, quod dicitur Jesus simpliciter gratia crevisse apud Deum, & sic manifestè à Deo simpliciter ita dicto, distinguitur; & sanè mirum esset dicere Dominum Jesum apud semetipsum gratia crevisse, etiamsi tandem diversitatem naturarum admittas, non secus atque si quis dicat, aliquem apud semetipsum proficere gratia, quia corpus ipsius nunc minus, nunc magis sibi placeat. Quinetiam, quod ad futuram illam attinet, qua ratione Dominus Jesus secundum humanitatem, quæ certa statura, & magnitudine definita esset prædita; cum Deo, seu divina natura, quam immensam statuunt, fuit conjuncta. Nam vel ratione totius fuit conjuncta, vel ratione partis hoc est, vel humana ipsius natura, fuit exæquata divinitati, ita ut nihil esset divinitatis, cum quo non esset conjuncta humanitas, aut ejus pars; vel humanitas tantum, cum aliqua divinitatis parte, fuit conjuncta, & ratione illius cum toto, quemadmodum homo, cum homine, ratione unius lateris, aut ratione manus tantum. Si prius. Ergo humanitas fuit infinita. Infinitum autem incrementum non admittit. Eo enim nihil majus. At hic statura certa, & incrementum staturæ, Domino Jesu tribuitur, quod nemo etiam negare potest, nisi cum ratione velit insanire. Si posterius, Ergo divinitas partes habet, quod illis est abiurdissimum.

Luc. 4. vers. 18. & 19.

IN his verbis Christus muneris sui prophetici rationem ac scopum explicat, & quam læta hominibus Dei nomine annunciare debeat, docet. Sunt autem verba hæc ut ex præcedentibus etiam apparet, ex Esaia defumta, qui Christi typum gerens, ea de se aliquando pronuntiavit, ostendens se quoque ad lætissimum à Deo nuncium Judæis afflictis afferendum missum esse, hoc est ad liberationem ipsorum è captivitate Babylonica aliquando sequituram, quæ quidem liberatio typus fuit liberationis nostræ è tyrannide Diaboli, caterorumque hostium nostrorum spirituum. Sunt autem duæ loci partes. In priori auctoritatem dicitis suis propheta, & porrò ipse Christus, de quo verba hæc potissimum loquuntur, conciliat. Deinde scopum illum muneris sui proponit. Prius continetur illis verbis, *Spiritus Domini super me; propterea unxit me*. Addi etiam possunt illa sequentis commatis verba, *misit me* nempe Dominus.

Duo potissimum commemorat propheta quibus fidem orationi suæ conciliat; quorum prius & quidem apertius, complectitur donum præstantissimum, quo cum Deus intruxerat ad munus propheticum rectè & sine omni erroris periculo obeundum, ac fidem eidem adstruendam. Posterius est ipsa muneris collatio seu impositio divinitus profecta. Prius continetur illis verbis, *Spiritus Domini super me, propterea unxit me*. Quum aut spiritum Domini super se esse, significat se spiritum Dei regi, agi, ac commoveri, ac porrò non sua se sponte aut à se excogitata loqui, sed impellente spiritu ea pronuntiare quæ ipse spiritus dicitur. Similis phrasia est de Simeone Lucæ c. 2. v. 25. Quanquam longe perfectiori ratione spiritus Domini erat super Christo, quam super Simeone aut etiam super ipso propheta Esaia, qui insignem Christi gessit imaginem. Intelligitur hinc unde dictorum prophetorum certitudo pendeat, nempe quod ut Petrus ait, Epist. 2. c. 1. v. ult. *Non voluntate hominum allata sit aliquando prophetia, sed à Spiritu S. agitati loquuti sunt sancti Dei homines*. Quod idem intelligendum est etiam de Christi dictis, prophetico munere in terra fungentis. Quanquam interea non excludenda sunt ipsa oracula ad prophetas delata & divina veluti alloquia, quibus prophetas omnes superavit Christus, ut pote qui in cælis apud Patrem fuit, eum vidit,

& ab ipso præfens quæ aliis annunciaturus esset, accepit. Sed spiritus tamen sanctus fuit qui ea ipsius menti penitus impressit, & perpetuo postea suggestit, atque ut ad rem quamvis quæ ipsi explicanda esset, sine ullo errore, dubitatione, hæitatione, applicare posset, effecit. Ideo autem priori loco hujus rei mentionem facit, postea demum missionem commemoraturus, licet hæc aliquomodo videatur illam præcedere, quia manifestus erat Spiritu Sancto prophetam aut etiam Christum agi, quàm à Deo missum esse. Ita quidem ut hoc ex illo tanquam clariori potissimum esset demonstrandum. Quanta autem vis spiritus hujus fuerit quo Christus fuit à Deo imbutus, patet ex ejusdem Esaia verbis quæ habentur sup. c. x. v. 2 & 3. de quo loco agitur in Tractatu de Spiritu Sancto.

Addit autem propheta, hoc confirmaturus *propterea unxit me*. Non dubito perinde hæc verba esse accipienda ac si dictum fuisset, propterea quod unxit me, seu quia unxit me, ut est in Hebræo: quemadmodum & sententia ipsa postulat: de unctione enim sermo est, quæ ipso Spiritu sancto fuerit peracta, hoc est quæ in eo consistat quod Spiritum S. in Christum Deus effuderit. Jam verò non ideo Deus Christum Spiritu S. unxit, quia Spiritus S. jam super ipso fuerit, licet ita nonnulli interpretes ineptiant, sed propterea Spiritus S. super Christo fuit, quia Deus illum Spiritu S. unxit: quemadmodum Petrus de eo loquitur Act. 10. v. 38. Estque res inde manifesta, quod Spiritum Domini super aliquo vel super aliquem esse, sit effectus unctionis seu effusionis Spiritus S. super eandem personam, & hæc dudum etiam præteritâ, maneat ac duret. Et sanè hoc loco cum Christus ait, *Spiritus Domini super me*, de re præfenti loquitur, subaudiendumque est verbum *esset*, quasi dicat, Spiritus Domini super me est. At de unctione tanquam, de re præterita loquitur, quum ait, *unxit me*. Ideo autem Lucas dicit *propterea* quia ita habebat interpretatio vulgata Græca, quam mutare noluit, quum satis ex re ipsa intelligi sententia posset. Itaque *propterea*, hoc est propterea, positum est propterea quod. Quando autem Christus fuerit Spiritu Sancto unctus, satis ex historia sacra patet. Et si enim Christus à primo suo ortu Spiritu S. fuerit repletus, eoque subinde magis atque magis præteritâ ratione instructus, tum demum tamen uberrime eo fuit perfusus, quum post baptismum à Johanne susceptum Spiritus S. visibili specie in eum descendit: quandoquidem etiam illo demum tempore ad munus suum propheticum verè fuit consecratus: unde & interveniente tantum tentatione dierum 40 in deserto, protinus munus suum est exorsus: quemadmodum hoc ipso capite Lucas docet, & ipsa rei series, hoc & præcedenti capite explicatæ satis videtur unumquemque monere, ad quod tempus hæc unctio sit referenda. Confer inter sese v. 22, cap. præcedentis, & v. 1. hujus ipsius cap. quarti, itemque v. 14. ad hunc usque locum.

Quod ad posterius attinet, hoc est ad missionem, à qua munus Christi propheticum pependit totaque illius auctoritas, satis clarum est quid eo nomine significetur. In eo enim consistit *missio* quod alicui munus hominibus quippiam annunciandi demandetur: unde porrò fit ut verba ipsius omnia quæ Deo mandante pronuntiat, non ipsius sed Dei censenda sint. Hæc autem *missio* quibusnam sit necessaria, alibi docetur. Christo sanè omnino fuit necessaria, res antea inauditas Dei nomine hominibus annunciatura. Et hæc quidem de priori hujus loci parte dicta sufficiant.

Quod ad posteriorem partem attinet, pluribus verbis eandem rem exprimit propheta, & cum eo Christus: quanquam nonnulla verba, salvâ manente sententiâ, sunt immutata. Eorum autem summa hæc redit, quod eum in finem sit missus, ut homines ob peccata sua in miseriam servitutem delapsos, & ut peccati ita simul etiam Diaboli & mortis tyrannide oppressos, infinitisque conscientia vulneribus saucios, in libertatem vindicandos esse doceat, eorumque animos ac conscientias, tanto solatio erigat atque exhilaret. Et primum quidem ipse propheta seu mavis Christus, sum-

mam

nam rei explicat: postea ejus partim effecta subjicit, partim etiam paulò specialius beneficii istius rationem exprimit, partim denique causam unde id beneficium profuatur, indicat. Nam primum dicit, *se missum esse ad evangelizandum*, seu ad lætum nuncium ferendum *pauperibus*, sive hominibus afflictis. Etenim *pauperes* pro afflictis hic esse accipiendos, satis docet Maldonatus. Agebat enim propheta de illis qui in Babylonica captivitate aliquando essent detinendi, quibus ipse lætum liberationis nuncium tanto antè tempore afferre debebat. Illis autem respondent, ut supra jam vidimus, homines peccati, Diaboli, ac mortis sempiternæ servitute oppressi, quibus Christus lætum liberationis nuncium afferre debuit, atque adeo attulit. Finemque deinde ejus rei explicat, dum ait, *ad sanandum contritos corde*, hoc est ut eos hoc pacto solet, quorum animi ac conscientie tot vulneribus quæ peccatis suis sibi ipsis inflixerunt, faucibus sunt, nec spem gratiæ divinæ ac salutis concipere per se possunt. Etenim Dominus Jesus missus fuit ad remissionem peccatorum omnibus qui in ipsum crediderint, ac porrò vitam suam ad mandatorum ipsius normam composuerint, annunciandam ac confirmandam. Quæ quidem tam late patet, ut omnia peccata, quantacunque sint, & quocunque tandem numero, quæ ejusmodi fidem antecesserunt, & lapsus etiam, qui cum istiusmodi fide consistere possunt, iis qui fidem illam habent sint condonanda. vide Act. 13. 38, 39. Itaque omnia illa peccata quæ agnitionem veritatis antecesserunt, ita credentibus vi promissionis per Christum nobis propositæ condonantur, ut nihil illa prorsus ad gratiam divinam ac felicitatem sempiternam illis obstat. Quin etiam si quis post veritatis agnitionem non protinus peccati jugum excusserit, modò id postmodum excutiat, & sic illam peccati servitutem fides vera atque per charitatem efficax consequatur, etiam ejusmodi peccata vi promissionis istius remittuntur. Vide 1 Joh. 2. 2. Sed eo tamen hæc peccata differunt ab iis quæ ante agnitam veritatem sunt commissa, ut si quis aliquanto diutius in illis hæserit, paulatim sese divino auxilio quo ad excutiendum peccati jugum est opus, privet, & sic difficiliorem sibi ad remissionem peccatorum obtinendam aditum reddat: præsertim si aliorum piorum precibus accedentibus non juvetur. Deinde & illud efficit, ut etiam si mortis æternæ poenam non incurrat, aliis tamen in hac vita supplicis obnoxium se reddat. Vide 1 Cor. xi. 30 seqq. Tertio quod ad lapsus attinet qui fidei ac pietatis cursui interveniunt, ii si & leves per se sint, & non adeo crebri, nec quicquam contumaciæ sibi habeant adjunctum, proculdubio divina benignitate, vi promissionis ipsius per Christum nobis factæ, penitus teguntur: præsertim si accedat singularis coram Deo humiliatio animi culpam suam agnoscentis, ac porrò etiam deprecatio, tum propria, tum aliena, ardor præterea charitatis, & in pauperes atque afflictos major misericordia, ac liberalitas effusior. His enim omnibus magna vis ineit ad lapsus ejusmodi tegendos, imò etiam ad graviorum quorundam lapsuum poenam avertendam. At si quippiam horum, vel etiam plura, absint, facile fieri potest ut is qui deliquit aliquam sibi accerferat poenam, eamque tanto majorem, quanto aut gravius aut sæpius deliquerit, aut pauciora remedia ad reatum suum delendum adhibuerit. Denique si contigerit ut aliquis postquam fidem per charitatem efficacem habere cœperit, & in vera pietate aliquamdiu duraverit, ad unum alterumve peccatum relabatur, si nihilominus sese recipiat & ad veram illam atque efficacem fidem redeat, ejusmodi etiam peccata, quæ fidei ut ita dicam filum abruperant, vi promissionis divinæ per Christum nobis factæ delentur. (Huc faciunt exempla quæ existant in epistolis ad Ecclesias Asiaticas; Apoc. 2. 5, 16, 22: 3. 3, 19. Quanquam etiam ex generalibus promissis, credentibus factis, remissionis peccatorum & vitæ æternæ idem patet.) Sed istiusmodi tamen hominis status admodum est periculosus: propterea quòd facile fieri potest ut à Deo induretur, & respicientie locus illi non pateat. Duo tamen potissimum sunt quæ sublevare hujusmodi miseriam pos-

sunt, quorum alterum in ipso situm est, alterum in aliis. In ipso, si & antea pietatem atque inprimis charitatem erga alios fervide fuerit sectatus, & ut in aliqua peccata denuo fuerit prolapsus, alias tamen pietatis partes non desererit, atque inprimis charitatem erga fideles, aliosque miseros atque afflictos; vide Hebr. 6. 10. & præterea si animum respiscendi non abiciat, seque ipsum subinde accuset, à conscientia stimuletur; In aliis verò illud situm est, ut ardentibus eum apud Deum juvent precibus, ut Deus illius misertus, opem illi suam, aut occasionem respiscendi ne subtrahat, sed potius varia morbo ejus sanando adhibeat remedia: (vide 1 Joh. 5. 16.) simul etiam quæcunque facere ad eam rem ipsi possunt, diligenter faciant, hoc est moneant, corrigant, nunc acrius objurgent, nunc lenius, prout res exigit, tractent, nunc terrent suppliciorum divinatorum metu, nunc etiam solentur, & spem divinæ gratiæ faciant, aut si quæ sunt adhuc alia quibus eum ad frugem revocare possint. Vide Jud. 5. 22, 23. Interim tamen id etiam metuendum est illis hominibus, & multo quidem magis quàm istis qui post agnitam veritatem in peccato aliquo perseverant, vel crebrius aut gravius dum in fidei stadio versantur, labuntur, ne aliis quibusdam supplicis divinis sese involvant, ut æternum effugiant. Quod si autem aliquid istorum defuerit quæ remedium tantis malis afferre posse diximus, facile fieri potest ut justo Dei judicio aditus illis ad respiscendam quodammodo præcludatur; maxime si ad peccata illa accesserit animi contumacia.

Sequitur nunc ut videamus quomodo aliquanto specialius propheta id beneficium explicet quod Christus Dei nomine hominibus annunciare debuit. Id autem facit in illis verbis, *Ad prædicandum captivis remissionem, vel emissionem, & cæcis receptionem visus, ad mittendum vulneratos in remissionem*. Specialiora enim hæc esse, quàm præcedentia, facile cuivis constat. Latius enim patet nuncium lætum afflictis allatum, & solatium iisdem adhibitum, quàm prædicatio de liberatione à captivitate, de receptione visus, & dimissione eorum qui sint vulnerati. Quæ autem de re literali sensu inspecto loquatur propheta, satis jam antea est indicatum. Quin & illud quæ de re mystico sensu loquatur Christus. Quomodo enim ait *se missum esse ad prædicandam dimissionem captivis*, significat se eum in finem esse missum, ut iis qui peccati ac mortis inprimis sempiternæ veluti captivi erant, Dei nomine annunciet, fore ut à peccati reatu, ac sempiternæ mortis supplicio vindicentur, modò respiscant. Vox *quæ remissionem* significare in Sacris Literis solet, hoc loco non ad peccata, sed ad homines ipsos refertur, & hominum dimissionem à captivitate significat: quæ in remissione quidem peccatorum sita est, si mysticum sensum spectes, sed tamen eam remissionem primò aut propriè non denotat. Quod verò ad sequentia verba attinet, quomodo ait Christus, *& cæcis receptionem visus, ad mittendum vulneratos in dimissionem*, ea in Hebræo aliter leguntur. Ubi unum tantum est membrum, non duo. Nihil enim ibi dicitur aliud quàm *& vincit apertionem carceris*. Cur autem eo modo saltem ex parte verterint Græci interpretes atque ita citavit Lucas, explicatum est à Maldonato. Ultima denique verba quæ habentur versic. 19, ita explicant divinum beneficium, hominibus per Christum annunciandum, ut simul fontem ejus nempe divinam benignitatem aperiant, dum ait *ad prædicandum annum Domini acceptum*. Hebræicè ita sonant, *ad prædicandum annum beneplaciti*, seu benevolentie ac benignitatis, *Domini*. Cætera apud Maldonatum videantur.

Lucæ 7. vers. 36 usque ad finem cap.

IN his verbis narrat Lucas quomodo scemina quædam ob peccata infamis, gratiam D. Jesu & quæsierit & impetraverit: quoq; pacto Christus hoc tum suum tum illius factum defenderit. Tria ergo potissimum in iis spectanda nobis proponuntur. 1. Quomodo scemina illa ad Christum accesserit, ejusque gratiam ambiverit.

(c)

2. Quo-

2. Quomodo Christus tum id quod mulier fecerat ipseque admiserat, tum quod porro facturus erat in mulieris gratiam defenderit. 3. Quomodo gratiam foeminae illi exhibuerit.

Ad primum quod attinet, rursus tria sunt à Luca nobis proposita. 1. Locus simul & occasio quæ foeminae illi fuit data adeundi Christum & gratiam ipsius ambiendi. 2. Facta illius mulieris quibus gratiam ambivit. 3. Effectum quoddam in hospite Christi enatum, quod sequenti defensionis occasionem præbuit: quæ proinde particula primo membro cum secundo quodammodo communis est.

Locus & occasio quæ mulieri illi data fuit ut Christum adiret, & gratiam ejus ambiret, exponitur y. 36. & ex parte etiam 37. Nempè quòd à Pharisæo quodam rogatus ut cibum unà caperet, ædes ipsius ingressus, accubuerit, idque foemina illa cognoverit. Ubi occasio est differendi de eo quatenus liceat Christianis hominibus commercium habere cum infidelibus, & ipsum etiam mensa uti, aut conviviis interesse. Alterum verò, hoc est facta mulieris quibus gratiam Christi ambivit recensentur y. 37 & 38. Quanquam priusquam ea recensentur, ipsa prius foemina aliqua ratione describitur, dum dicitur fuisse peccatrix, quæ in eadem illa urbe vixerit. Vix videtur esse dubium significari eam fuisse meretricem. Nam quemadmodum de viris peccatorum nomen ab Evangelicæ historiæ scriptoribus usurpatur potissimum de publicanis, quamvis de variis flagitiorum generibus quibus illi sunt contaminati accipi possit; Sic de foeminis peccatricum nomen usurpatum scortationis vitium sive solum sive unà cum aliis videtur omnino completi. Hoc enim vitium inprimis in foeminis solet notari easque præ cæteris infames reddere: Non quod foeminis sit familiarium naturæ viris, sed potius propter id ipsum quòd quum natura eas ad pudorem ac verecundiam finxerit, gravius ab illis delinquantur si verecundiæ ac castitatis metas fuerint transgressæ: unde eas publica infamia statim solet consequi: Ut alias nunc rationes taceam. [Qualis illa est quod quum periculum ex libidine illis sit majus, & ex effectu sæpe in illis libido evadat manifestior, atque ad matrimonia honesta aditum sibi hac ratione præcludant, existimatione fidei quam maritis uxores præstare debent perditæ, quia verendum est ne alienos foetus maritis supponant; ideo tanto majorem illarum libido arguit impudentiam, quod metu etiam illo non absterritæ, verecundiæ limites transilierint.]

Facta autem illius mulieris hæc sunt. Primò quòd attulerit vasculum ex alabastris confectum, unguento repletum, quod factum sequentium quædam est præparatio. Secundò quòd ad pedes Christi consistens, & quidem à tergo, flevit. Ubi ipsius singularis demissio apparet, quòd non ausa fuerit ad caput ipsius consistere, in lectulo ad mensam accumbentis, neque oculos ejus subire, pudore ex memoria peccati sui suffusa; sed à tergo ipsius constiterit: & denique quòd flevit peccatumque suum acerbè deploraverit. Ubi unà cum demissione etiam dolor ex peccatis commissis conceptus apparuit: quæ duo omnibus peccatoribus, si peccatorum veniam à Deo Christoque impetrare velint, sunt imitanda. His enim rebus eluuntur quodammodo peccata, & ad misericordiam Deus flexitur. Quanquam in illis non est acquiescendum; sed charitas quoque in Deum ac Christum, ut ab hac muliere factum esse mox videbimus, quibus possumus modis testanda, & vita univerfa emendanda. Tertium illius factum ex secundo quodammodo enatum, est, quòd coeperit rigare pedes Christi lacrymis suis. *Capit* inquit, *rigare*, hoc est rigavit. Ita enim in Sacris Literis vox incipiendi non semel usurpatur, ut Act. 1. y. 1. Unde apparet & ubertim profluxisse illi lacrymas, quod majoris doloris argumentum est; & voluisse eam hac ipsa ratione Christi pedes quodammodo abluere, & hac quoque ratione ipsius gratiam ac misericordiam sibi conciliare: utpote cujus pe-

des non aqua, sed lacrymis ex capite oculisque suis promanantibus ut ablueret, dignum judicasset.

Quartum illius factum est quòd capillis capitis sui exterlerit ipsius pedes. In quo iterum illius apparet humilitas seu demissio & veneratio Christi, quem dignum judicavit cujus pedes non linteo aliquo, sed comis suis, comis inquam capitis, quibus superbiere tolerent mulieres, & ipsa proculdubio superbiere, abstergeret, ac purgaret.

Quintum est, quòd osculata fuerit ipsius pedes; quòd itidem summæ demissionis & charitatis in Christum est argumentum. Osculum quidem aliàs charitatis est, sed pedibus fixum, humilitatis. Unde & vulgò quum significare volumus nos non detrectare quominus nos coram aliquo prosternamus ac deiciamus, dicere solemus nos paratos esse etiam pedes illius osculari.

Ultimum illius factum est quòd eisdem pedes unxerit, unguento illo quòd attulerat. Id quòd charitatis fuit: Amici enim amicos ungere in convivio solebant; & venerationis: quòd Christi non tantum caput sed ipsos etiam pedes dignos judicavit, quos unguento ungeret. Imò simul & humilitatis, quòd non ausa fuerit unguento caput ipsius perfundere, quasi indigno quòd caput ipsius contingeret, seu mavis quasi ipsa sit indigna quæ caput ipsius tangeret.

Hæc illa tunc fecit, quia Christum habebat in terribis corpore præsentem; nunc absens aliis est modis colendus, & nostra erga eum charitas contestanda: ac præcipue in ipsius membris, seu ut ipse eos appellare dignatur, fratribus, quibus quicquid præstatur boni, id sibi imputat.

Non omnia autem quæ foemina hæc præstitit Christo, imò vix quidquam eorum membris Christi convenit: partim quia cum Christo dignitate haudquaquam sunt comparandi, ac porro tam humilia officia sibi ab aliis præstari, ferre per modestiæ leges non possunt aut debent, quæ Christus Dei filius ac tantus Dei legatus salva modestia potuit admittere; partim quia quædam saltem ex illis consuetudo abrogavit. Itaque loco horum officiorum alia sunt Christo in ipsius membris exhibenda, atque inprimis beneficentia in ipsos exercenda. Hæc erunt loco ablutionis cujusdam, & unctio- nis pedum Christi.

Sequitur nunc tertium, quòd in primo hujus loci membro contineri diximus, nempè effectum quoddam in hospite Christi enatum, quòd sequenti Christi orationi ac defensionis occasionem præbuit: ac porro non magis ad primum quam ad secundum loci membrum referri potest. Continetur autem y. 39. ubi dicitur, *Videns autem Pharisæus qui vocaverat ipsum, dixit, seu cogitavit, apud seipsum, inquit: Hic si esset propheta, nosset vel cognosceret utique, quæ aut qualis sit foemina quæ ipsum tangit, quia peccatrix est.* Concluit ex hoc mulieris factò quòd Christus admitteret, eum prophetam non esse. Ita enim ratiocinatus est: Si Jesus esset propheta, cognosceret cujusmodi hæc sit mulier, nempè ob peccatum infamis. At non cognoscit: quandoquidem eam admittit, & sese tangi ab ea patitur: id non facturus si nosset esse foeminam ob peccata sua infamem. Quare apparet eum prophetam non esse. Ex suo nimirum ingenio æstimavit Christum, & quia ipse aliique ejusdem generis homines, sanctitatis opinione inflati, cum ejusmodi foeminis ne minimum quidem commercii habere velent, & ab illis tangi putarunt esse contaminari; ideo putavit etiam Christum si hanc foeminam nosset idem fuisse facturum: ignorans rationem muneris Christi, qui peccatorum servandorum causa venerat. Quanquam etiam in eo falsus fuit, quòd putavit omnino necessarium esse, ut propheta protinus cognosceret quales essent homines qui ad eum accederent, eumque tangerent. Neque enim id omnium prophetarum, vel certè non quovis tempore fuit. Et de primo quidem hujus loci membro hæc tenent.

Sequi-

Sequitur defensio Christi, qua & factum illius mulieris commendat, & jure illam non modo à se admitti, sed etiam gratiam ei exhiberi, docet. Uritur autem ad hanc rem ostendendum, parabola seu comparatione, cujus protasis proponitur vers. 40 & tribus sequentibus: tum demum apodosis seu applicatio, à vers. 44. usque ad finem 47.

Illà ita proponitur, ut prius attentionem hospitis sui excitet Christus, eumque ad audiendum comparet vers. 40. Deinde rem ipsam partim ipse exprimat, partim ex Simone isto eliciat, ut ipsius judicio confirmata, postea ad rem accommodari rectius queat, & ad convincendum Simonem, illum hospitem, tanto majorem vim habeat. Summa autem parabola hæc est, ut ostendat ex duobus debitoribus eum magis diligere solere creditorem cui plus sit condonatum, eum minus cui minus. Unde postmodum, ut in applicatione videbimus, vult colligi etiam illum plus diligere Deum cui plus peccatorum condonetur, minus illum cui minus. Unde porrò vult colligi, hanc mulierem peccatricem quæ longe magis ipsum atque in ipso Deum dilexerit, aut diligere se ostenderit, quàm Simon: plus etiam illi quàm isti à Deo condonatum esse; ac porro non spectandam esse illam à Simone ut mulierem peccatricem, sed ut illam cujus peccata sunt apud Deum deleta: ita ut jure Christus eam ad se admittere debuisset, ac porro etiam certà remissionis peccatorum promissione aut spe solari debeat.

Sed jam singula protaseos membra propius spectemus. Proponit ergo spectandum feceritorem seu creditorem quendam, & duos ipsius debitores. Deinde debita illorum, magnitudine diversa. Tertiò effectum creditoris circa utrumque debitum, seu mavis debitorem. Denique Simonis judicium elicit, de effectu in ipsis debitoribus, ex creditoris facto seu beneficio nato. Hic feceritorem seu creditorem, Deum proculdubio refert, & ipsum Christum, Deo hac in parte subordinatum, & personam ipsius sustinentem. Quandoquidem Christus Dei nomine debita apud ipsum contracta, hoc est peccata hominum vel remittere vel retinere poterat, in eum finem à Deo missus ut remissionem peccatorum hominibus respicientibus annuntiaret, non respicientibus poenam comminaretur. Vocabulum *feceritoris* ad Christum accommodatum, id quod vitiosum in se completi solet quum de hominibus proprie dicitur, perdit. Quomodo autem Deus sit creditor, mox apparebit, quum videbimus quomodo nos fiamus ipsius debitores. Debitores autem Dei evadimus, quod quidem ad rem presentem attinet, peccando: quandoquidem peccata omnia sunt offensæ divinæ majestatis. Offensa autem Dei majestate, nos quidem debitores poenæ, Deus autem creditor evadit. Jam quod ad alterum attinet, hoc est diversitatem debitorum, eam ita exprimit, ut dicat, *unum debuisse denarios 500, alterum vero 50 tantum*. Alterum debitum decuplo superat alterum. Qua in re Christus attemperat sermonem, hominis illius cum quo ipse reserat, judicio, vel potius opinioni, ut eum postea tanto facilius constringat. Etenim quia mulierem illam peccatricem cum Simone hospite suo conferre volebat, ideo debitores introducit, æris alieni ratione admodum impares: quandoquidem Simon ita sentiebat, se longe minus in Deum peccasse, quàm femina illa peccatrix. Itaque Christus illi decimam tantum debiti alterius partem adscribit, seu mavis ei debitori qui istum refert. Quanquam interea fieri potest ut nonnunquam tam imparia sint hominum merita, & alter alterum decuplo superet: sed tamen nos ipsi nostra delicta eorumque gravitatem ac multitudinem extenuare non debemus, & satius est illis aliquid addere ponderis quàm demere. Ad tertium quod attinet, hoc est effectum creditoris circa utrumque debitum, seu mavis debitorem, est, quòd quum non haberent quod redderent, utrique condonaverit. Ubi divinæ remissionis ratio nobis exprimitur. Ustirpatur autem hic verbum *ixxi-
αίτο*, quod gratiam ac liberalitatem remittentis expri-

mit. Jam quod ad effectum attinet in utroque debitore inde enatum, de eo judicium ipsius Simonis Christus exquirat, & responsum etiam refert ac denique approbat. Querit ergo uter illorum plus vel magis creditorem illum sit dilecturus: id quod videtur omnino de effectu illius remissionis accipiendum, hoc est de charitate erga creditorem in debitoribus inde natam quòd debita ipsis essent remissa. Quanquam non desunt qui de charitate ea loqui Christum existiment quæ condonationem præcesserit: quasi ita dixisset Christus, Quis ergo ipsorum magis dilexisset censendus erit? Quæ de re inf. y. 47. plura dicentur. Hoc autem loco antequam ulterius progrediamur, quæri potest, cur quum femina illa humilitatis quoque ac demissionis officiis, ut ex superius dictis animadverti potest, superaverit Pharisæum, non hanc quoque commendare voluerit, & mulierem hoc nomine præferre, ac porro in parabola quoque ejus mentionem facere, seu mavis talem parabolam instituire in qua humilitatis quoque haberetur ratio. Respondemus id tum demum faciendum fuisse, si Christus hic causam voluisset afferre remissionis peccatorum obtinendæ, seu medium proponere quo interveniente mulier illa remissionem peccatorum fuerit consequuta, aut adhuc consequutura. At Christus non hoc agebat, sed argumentum quærebat, remissionis peccatorum, quæ mulieri illi quodammodo jam contigisset, ab effectu quodam manifesto petitum: ut ita ostenderet Simoni, non spectandam esse illam feminam ut peccatricem, nec ob peccata sua fuisse ab ipso repellendam, sed ita tractandam ut dignum esset ea cui Deus ipse peccata condonasset.

Ad hoc autem ostendendum, non humilitas aut demissio, aut demissionis magnitudo, sed charitatis faciebat. Neque enim cum quis sese coram aliquo demittit magis quàm alius quisquam, idque tanto cum pudore, animique dolore, ac sollicitudine, id est argumento eum majoris debiti remissionem impetrasse, sed potius nondum impetratæ argumentum est, vel saltem magis nondum impetratam esse delicti condonationem, quàm impetratam esse arguit. Adde quòd licet verisimile sit, eum cui plus sit condonatum, eatenus magis coram creditore à quo debiti condonationem impetravit, sese prosternere eumque honorare; tamen illud humiliationis seu demissionis genus, quod condonationem sequitur, aliud est ab eo quod mulier illa factis suis ostendit. Illud enim cum gaudio ac voluptate quadam conjunctum est: hoc verò mulieris, cum dolore ac lacrymis conjunctum fuit. Quod si dicas potuisse Christum ex causâ argumentum ducere, & ostendere, non esse eam mulierem à se repellendam, sed potius peccatorum remissionem ipsi Dei nomine annunciandam, quia tantopere se demiserit: clementiam enim consentaneum esse ut ei plus condonetur qui magis sese humiliet ac demittat; Respondemus, non fuisse Christum tantam gratiam, ipsius mulieris facto alicui ita adscribere ut non significaret id ex Dei clementia, facta mulieris bona ac laudabilia quibus eum ad misericordiam fleteret, antegressa, revera pendere; & Dei clementiam potius peccatoribus etiam maximis veniam largissime offerentis in causa fuisse cur illam mulierem à se non repellat, quàm mulieris illius sive demissionem sive charitatem. Neque verò frustra paulò antè Christus, cum de remissione debitorum istorum imparium loqueretur, ejus rei hanc attulit causam, quòd non haberent debitores unde redderent. Fecit id nimirum ut significaret, meram Dei benignitatem, hominum miseriam ac perniciem miserantis tanti beneficii causam fuisse, non meritum aliquod ipsorum hominum antegressum, aut factum quo Deum ad tantam clementiam commoveret. Quod tamen non eo dictum volumus, quasi ad plenum beneficii istius fructum percipiendum, nullum hominis factum requiratur, ac nominatim humilitas ac charitas: sed quia hic ut postea dicitur, non de pleno remissionis actu seu effectu, sermo est, sed de divino potius decreto, ejusque contestatione ac declaratione, qua jus remissionis peccatorum conceditur:

tur: quæ res non ex hominum factis, sed ex sola Dei clementia pependit.

Responsio autem Simonis est, arbitrari se, eum ex debitoribus magis dilecturum creditorem, cui is plus remiserit; Nempe quia id rei ipsius naturæ est consentaneum, ut is magis diligat alterum, qui majus ab eo beneficium accepit, quam qui minus. Quanquam non ita est necessarium, quin aliter interdum fieri queat, atque adeo fiat, aliis nimirum causis beneficii majoris vim aliqua ratione impediens. Et hæc forte causa fuit, cur maluerit Christus hanc sententiam ex ipso potius Simone elicere, quam eam ipse inferre, ne postea rem forte revocare auderet, sed fateri cogereur ita rem sese habere, seu id plane esse consentaneum ac vero simillimum. Unde cernimus, quo quifque majorum peccatorum sibi conscius est, eo illum debere, Deum qui ea ipsi se remissurum esse pollicitus est, ardentius amare. Quanquam ne cæteri quidem cedere hujusmodi hominibus debent; propterea quod licet hoc forte beneficii genere cedant aliis, aliis tamen rursus vel vincunt cæteros, vel saltem æquant. Debent autem hoc pro beneficio Dei maxime insigni habere, quod eos à gravioribus sceleribus immunis illibatosque conservaverit. Interea tamen negari non potest, habere considerationem clementiæ divinæ, quæ in remittendis peccatis cernitur, singularem quandam vim, ad eos Deo devinciendos qui illam magis sunt experti. Ut non injuriâ dici queat, consentaneum esse ut il magis Deum diligant, quibus plus à Deo est condonatum, quam quibus minus; ut ut forte si cætera Dei beneficia spectes, & cum eo quod in remissione peccatorum cernitur conferas, illis sint pares, quibus plus est remissum. Quam ob causam etiam Christus hoc Simonis responsum comprobans, dixit ei, *Rectè judicasti.*

Ahuc protasis comparationis fuit: succedit Apodosis. Ad quam primum sibi aditum parat Christus, attentionem Simonis excitans, deinde rem ipsam proponit: partim quidem majorem illius mulieris erga se charitatem, qua, Simonis comparatione ac contentione quadam, effectum utriusque ostendit. Deinde beneficio quoque divino, seu remissione peccatorum hanc mulierem ipsum superare significat. Aditum sibi parat & attentionem Simonis excitat, cum ita ait Lucas, v. 44. *Christum conversum ad feminam dixisse Simonis, vides mulierem hanc.* Conversus fuit ad mulierem, quia ea à tergo confiterat: itaque ut & ipse eam intueretur, & Simonem quoque ad eam intuendam excitaret, se ad ipsam convertit, aut vultum reflexit. Quod autem ut eam Simon intueretur justit, ideo factum est ut altius hæc in Simonis animum descenderent, si mulierem spectans, ea quæ Christus de ipsa diceret, audiret: & quam indignam judicaverat quæ vel pedes Christi contingeret, eam sibi & charitate in Christum & beneficio divino præferri videret.

Comparatio autem charitatis, ex contentione effectuum utriusque hoc est & Simonis & mulieris illius, tribus constat membris. 1. est eodem v. 44. dum ait, *Ingressus sum domum tuam, aquam super pedes meos non dedisti: hæc autem lacrymis rigavit meos pedes, & comis capitis sui extersit.* Ubi nihil sine emphasi dicitur, ut & in sequentibus membris: adeo ut accuratissima hæc sit ac sapientissime instituta contentio. Nam primum dicit, se venisse in aedes Simonis, intellige, ut cibum caperet, & tamen pedes suos ne aqua quidem esse lotos, quod ministerium alias etiam exiguum, hospitibus passim solebat exhiberi. Hæc autem femina, inquit, nempe ad quam non ego accessi, sed quæ aliunde ad me venit, non aqua sed lacrymis è capite suo fluentibus rigavit meos pedes, & non linteo aliquo, sed ipsis capitis sui comis, ipso capitis ornamento quo superbere solent feminae, absterfit postea pedes meos.

2. Membrum est v. 45, *osculum inquit, mihi non dististi, id quod aliis Judæis familiare erat, quod illis etiam præstiti solebat cum quibus non adeo magna illis intercederet familiaritas. Hæc autem, inquit, à quo tempore ingressa est, non desit osculari meos pedes.*

Quasi dicat, Tu nullum mihi dedisti osculum, hæc dedit: tu ori meo negasti, illa pedibus, infimo ac quodammodo contentiissimo membro ac vilissimæ corporis parti oscula fixit. Tu ne femel quidem me osculatus es; illa toto illo tempore osculari pedes meos non desit.

3. Membrum est, *oleo caput meum non unxisti; hæc autem unguento unxit meos pedes.* Tu oleum mihi negasti, simplex liquoris genus; hæc unguento me unxit: tu ne caput quidem meum unxisti oleo; hæc autem pedes meos unxit unguento. De his autem supra jam actum est, & qua ratione nobis imitanda explicatum.

Sequitur nunc comparatio hujus feminae cum Simone, seu mavis contentio, ratione divini beneficii, quod in remissione peccatorum consistit: quanquam de muliere quidem illa, ac remissione peccatorum ipsi vel concessa vel concedenda, speciatim loquitur, de Simone non item, sed cum generali tantum oratione, ut omnem orationi demeret acerbis speciem, designat. Hæc autem contentio continetur v. 47. Quumque omnis comparatio ac contentio duobus constet membris, prius, hoc est protasis, comprehenditur illis verbis, *Quam ob causam, dico tibi, remissa sunt peccata illius multa quia dilexit multum.* Ubi verba illa *χάρις* seu *cujus rei gratia* tantum inferendi seu concludendi vim habere videntur, quasi dixisset, itaque. Præteritum autem illud *ἀκούσας remissa sunt*, vel vim præteriti retinere potest, vel etiam pro presenti accipi: quasi dicat, remittuntur peccata ejus multa. Id autem quomodo sit intelligendum, aut intelligi saltem queat, ex ratione addita apparebit, *quia dilexit multum.* Quæ verba duplici modo accipiuntur ab interpretibus, vel ut causam rei ipsius denotent, vel ut causam tantum conclusionis, ut loquuntur, hoc est rationem qua proxime præcedens assertio probetur, ut ab effectu petita. Si prius sequi velis, vel sequenda est illorum sententia, qui verba Christi superius v. 42 posita, *uter ipsorum plus ipsum diligit?* ita accipiunt, ac si dixisset, *uter ipsum plus dilexisset* censendus erit, vel statuentium, utrumque intelligi illis verbis voluisse, licet alterum tantum aperte expresserit, alterum cogitandum reliquerit, nempe eum quidem ex debitoribus plus diligere creditorem cui plus ab ipso fuerit remissum: sed vicissim etiam verisimile esse, si ex duobus debitoribus alter plus diligat, alter minus, illi creditorem qui benignitate in utrumque uti velit, plus remissurum, à quo magis se diligi animadvertent. Itaque in protasi prius quidem illud fuit aperte expressum, quia ei loco magis quadrabat; at posterius hæc fuisse à Christo quodammodo assumptum, tanquam æque probabile, quia rei de qua agebat magis conveniret. Prius illud quod nonnullos interpretes asserere diximus, propterea minus est verisimile, quod & verba omnino præ se videantur ferre, de charitate ea in creditorem sermonem esse, quæ debiti remissionem consequatur; & hic etiam in altera antitheseos parte hæc verba exstant, *cui autem parum remittitur, parum diligit.* Quorum verborum simplicitati longe convenientior est ille sensus, ut dicatur, eum cui parum remittitur, parum etiam tantum ob beneficium illud acceptum amare eum qui remiserit, non contra. Adde, quod ad ostendendum, eum cui multum remissum sit, magis antea dilexisset creditorem, quam illum cui minus; videretur debuisset Christus ponere æqualia debita utriusque debitoris. Nam alioquin non sequitur, eum plus dilexisset creditorem cui plus postea remissum est, quam cui minus: quia fieri potest, ut æque diligat uterque, sed alteri tamen minus condonetur, alteri plus; quia nimirum alter plus debuerit, alter verò minus, ita ut illi qui minus debuerat, ut ut æque creditorem diligenti, tantum remitti non posset, quantum alteri. Alia autem ratio fuisset, si æquale utriusque fuisset debitum. Quæ posterior ratio me movet, ut ne posteriori quidem explicandi rationi quam pauld antè proposuimus satis fidam: quia & hanc aliqua ratione videtur labefactare. Itaque valde in eam sententiam inclino, quæ multis quoque interpretibus placuit, ut sentiam particulam *quoniam*

quoniam vel quia non rei sed conclusionis causam significare. Quasi dicatur, inde apparet illi peccata multa esse remissa, quoniam dilexit multum. Cui postea recte opponitur. *At ille cui parum remittitur parum diligit.* Quod etiam rationis cuiusdam loco est: quasi dicat, si cui parum diligeret, parum illi remitteretur, aut remissum fuisset, perinde ut tibi contigit qui parum diligit. Sed nihilominus tamen duplex in hac quoque explicatione occurrit difficultas. Prima est, quod charitas erga Deum & Christum non effectus esse videatur remissionis peccatorum, sed causa: quum sciamus tum demum peccata nobis condonari ubi respuerimus, & ubi in luce ambulaverimus, ut Deus est in luce: qua in re vitæ pietas, atque adeo dilectio quoque Dei ac Christi continetur. Altera est, quod tum demum charitas major ex remissione majoris debiti consequitur, si debitori de remissione conficit. At huic femine de remissione peccatorum suorum nondum videtur constiterit. Ideo enim tot lacrymas videtur fudisse, & Christi gratiam tam sollicitè ambivisse, ut remissionem peccatorum ab ipso, vel per ipsum à Deo impetraret, ac spem illius certam concipere ex ipsius verbis posset. Quam ob causam etiam Christus, post hæc verba, ad ipsam sermonem suum convertens, dixit, *Remissa sunt tibi peccata tua.* ut ob peccata mortem erigeret, & ne de gratia divina erga se dubitaret, hoc pacto efficeret. Ad primam, respondemus: Remissionem peccatorum duplici modo sumi, vel pro ipso remissionis actu, vel pro ipsius oblatione ac declaratione quadam, qua jus datur peccatori ad eam obtinendam. Priori modo sumta remissio effectus est charitatis nostræ erga Deum & Christum, præsertim si actus ille remissionis plenus ac perfectus intelligatur. Nam imperfectus etiam præcedere charitatem nostram in Deum & Christum, quæ effectus ipse sese exerat, potest: quum ad eum sufficit fides seu fiducia in Deo & Christo collocata, & propensio quædam animi nostri ad pietatem nobis à Christo præscriptam colendam, etiam si effectus ille, hoc est ipsa vitæ pietas, nondum fuerit consequuta. At, si posteriore modo sumatur remissio, ea charitatis nostræ erga Deum ac Christum causa est, & eam in nobis excitat, ac parit. Et hoc modo videtur sumendum hoc loco verbum *remittendi.* Ad alteram difficultatem respondemus; non constare, imò ne verisimile quidem esse hanc mulierem de remissione peccatorum ad eum modum accepta non audivisse, vel quod audivit non credidisse: sed potius ideo eam ad Christum venisse, & ipsis lacrymis, humilitate, ac charitatis suæ contestatione, remissionem peccatorum, certamve ejus promissionem ac spem obtinere voluisse: quia audivit eum hominibus respicientibus, Dei benignitatem, & ex ea pendente remissionem peccatorum ac vitam æternam polliceri, nec quoniam à se repellere, quibuscunque antea moribus fuerit. Itaque etiam si nondum crediderit sibi jam planè esse peccata à Deo remissa; animadvertit tamen sibi apud Christum atque adeo apud Deum paratam esse veniam; vel saltem haud incredibile esse sibi quoque veniam peccatorum ab ipso datum iri. Atque hæc remissionis cognitio satis erat ad charitatem illius erga Christum excitandam. Neque verò necesse est, ut per omnia remissio hujus mulieris dilectionem præcedens respondeat illi remissioni quæ charitatem debitoris erga creditorem in parabola propositam præcedit. Satis est & hic & illic remissionem aliquam esse, & utrinque cognitionem ejus aliquam existare in debitoribus, qua ad creditorem diligendum accendatur.

Reliquum est, ut videamus tertium hujus loci membrum in quo gratiam exhibet mulieri illi Christus, dum ei de remissione peccatorum quam tam anxie quærebat, spondet. Id autem fit tribus versiculis ultimis. Ubi 1. narratur quomodo Christus ei mulieri certam remissionis sive spem sive fidem fecerit. 2. qui effectus inde in hospitibus simul accumbentibus ortus fuerit: qui Christum aliqua ratione impulit, ut quod mulieri illi promiserat vel sponderat, confirmaret. 3. exponitur quo pacto id quod dixerat mulieri confirmaverit, & bono illam animo esse jussit, causa

exposita ob quam tanta illi gratia contingat. Primum exponitur vers. 48. ubi ait, *Dixit autem illi Jesus, nempe, mulieri, Remissa sunt tibi peccata.* Quasi dicat, ne sis sollicita amplius, non sunt metuendæ tibi peccatorum tuorum pœnæ. cas tibi Deus condonare decrevit, idque ego tibi nunc Dei nomine denuncio. Remissio de qua hic sermo est in actu quidem aliqua ratione consistit, hoc est decreto divino de reatu ac pœnis peccatorum hujus mulieris delendis auferendisque, atque adeo in jure quodam quod dabatur jam illi femine ad pœnas evadendas: sed hæc remissio nondum erat penitus absoluta, verum à conditione quadam adhuc pendebat, si nimirum in posterum peccare desineret, & Deo per Christum confisa pareret.

Effectus verò in unâ discumbentibus hinc ortus, exprimitur v. 49. ubi ait Lucas eos *cœpisse dicere in seipsis.* hoc est cogitasse apud seipsos, (vox enim incipiendi ita usurpatur, ut sup. v. 38.) *Quis hic est qui etiam peccata remittit?* quasi dicant, Quem hic seipsum facit, aut esse putat, qui non tantum alia sibi tribuit, & prophetam sese dicens multa & præcipit, & Dei nomine pollicetur; verum etiam à peccatorum reatu audet homines, & quidem tam flagitiosos absolvere? Est enim hæc res divini tantum juris ac potestatis. Unde etiam alibi legimus, quum Christus paralytico dixisset, *Remissa sunt tibi peccata tua,* cogitasse Scribas & Phariseos, *Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata nisi solus Deus?* ut loquitur Lucas superius cap. 5. v. 21. Quæ verba horum etiam quodammodo sunt explicatio. Oriebatur nimirum hæc cogitatio illorum hominum, ex ignoracione tantæ Christi divinitatis ac potestatis, qua in terris adhuc degens à Deo fuerat instructus, qua fiebat ut in ipsius arbitrio esset positum, cui vellet remissionem peccatorum Dei nomine offerre ac denunciare, ac denunciando aut spondendo plenum ejus jus alteri dare: poteratque non tantum generatim polliceri hominibus respicientibus peccatorum veniam, aut etiam his illivè nominatim, sub illius respicientiæ conditione, quod utrumque postea potuerunt & Apostoli, ipsius legati, autoritate ab illo tanta instructi; verum etiam quum animos hominum nosset, & fidem hominum vel infidelitatem, animi respicientiam, vel contrà animum respiscere nescium, sinceritatem aut hypocrisim cognosceret; poterat etiam non minus quam ipse Deus, quos vellet ita nominatim à reatu absolvere, ut jam illis actu quodammodo peccata remissa esse sponderet, & jus remissionem plene accipiendi illis largiretur: præsertim cum id quoque in manibus ipsius esset positum, ut & temporales pœnas, si quas Deus ob peccata aliquibus infixisset, pro arbitrio suo tolleret. Quæ in re itidem Apostolos suos superavit, qui precibus aut voto, quo Domini Jesu opem implorabant ejus rei effectum subinde cogebantur impetrare: ut ita ea res magis in Christi quam in ipsorum potestate esset. Quoniam promisso se illis Christus obligasset, ut quoties illi non hesitanti fide opem hac in parte suam implorassent, effectus precum sequeretur, & voto ipsorum eventus responderet. Fuit ergo illa res etiam in potestate Apostolorum, sed magis tamen in Christi: quemadmodum etiam dicere licet, in Christi potestate cum in terris viveret remissionem peccatorum & ablationem pœnarum temporalium sitam fuisse, sed magis tamen Dei, à quo Christi potestas & potestatis effectus pendebat: Ita ut licet Christus non in singulis miraculis edendis Dei nomen invocaret, aut tale quippiam diceret quod invocationis esset loco, quale fuisset si dixisset, Deus te sanat, aut, in nomine Dei surge & ambula, quo pacto Apostoli Christi nomen invocarent; nihilominus tamen & invocaverit Christus Deum, ut hanc quam sibi dedisset potestatem, in ipso perpetuam esse vellet, neque unquam permitteret; ut deficiente ejus virtute effectus eum unquam falleret, quum cuipiam hanc gratiam facere vellet ut ab eo pœnas peccatorum temporales auferret. Unde Christus ad miracula sua respiciens, gratias egit

Deo quod ab eo semper exaudiretur; vide Joh. XI. 4. 1. 42. exauditionis enim instar erat quod quoties volebat, miracula divinâ virtute ac potestate semel concessa cederet.

Supereft jam quomodo Christus id quod mulieri antea sponderat, aliqua ratione confirmet, eamque bono esse animo jubeat. Dixit ergo ad mulierem illam, *Fides tua salvam te fecit, vel servavit te. Abi in pacem*, ut Græca habent, seu, quod perinde est, *in pace*. Quia animadverterat, convivas putare, nimis arroganter à se dictum, quod mulieri proxime dixisset, de remissione peccatorum certam ei fidem faciens, rem quodammodo repetit, & causa illius quæ in muliere exstabat, indicatâ, aliquo modo confirmat. Maxime quia fieri poterat, ut & mulier illa adhuc vacillaret, nec ex sollicitudine illa sua tam facile se posset recolligere, ut flagitiorum suorum tam gravium memor, eorum sibi veniam certo polliceri, ejusque fiduciam capere ex verbis Christi posset. Præsertim si ex vultu convivarum animadvertere potuit eos ad verba illa Christi veluti attonitos non satis æquo animo accipere, & nimis arroganter vel etiam blasphemè dicta existimare. Quare illi salutem spondet; & fidem ipsius hoc impetrasse significat; ut causa indicatâ & res tanto fieret verisimilior, & hac ipsa ratione moneretur foemina ut in fide quæ tantum bonum sibi peperisset constanter perseveraret. *Fidem* autem intelligit Christum eam, quod credidisset Jesum esse verum prophetam, Deique legatum, & talem quidem per quem etiam flagitiorum suorum gravissimorum ob quæ ipsa tam male audiret, veniam consequi posset, & cujus gratia sibi esset quibus posset modis ambienda. Major enim aliquanto fides in hac muliere existisse, & à Christo ei tributa fuisse videtur, quàm in aliis quibusdam, quos ipsorum fides servasse eatenus à Christo dicitur quatenus sanitatem ejus ope fuerunt consecuti. In illis enim hæc tantum fides fuit à Christo spectata, quod crediderint posse Christum sese sanare. Quamquam hæc fides ab illa vix sejungi poterat, imò cum ea conjuncta fuisse censenda est, qua credebatur Jesum esse verum prophetam atque à Deo missum; licet interea nondum fortè animadverteretur quanta ab ipso vel per ipsum à Deo bona impetrari possent: id quod hæc mulier aliquanto rectius videtur animadvertisse. Consentaneum autem est, Christum, qui antea charitatem mulieris illius erga se tantopere commendaverat, quam ad pariendam remissionem peccatorum magnam vim habere, aliunde satis constat, quamque huic mulieri quoque remissionem peccatorum conciliasse verba y. 44 omnino indicare videntur; Consentaneum inquam est Christum fidei nomine charitatem illam quoque per metonymiam synecdochicam complexum fuisse: ut & alibi in Sacris Literis fit, quum de fide salvifica sermo est, vel saltem intelligi voluisse fidem illam in causa fuisse, partim quidem per se, partim etiam ob charitatem illam quam in foemina ista erga Christum accenderat, ut remissionem peccatorum consequeretur. Maluit nempe Christum fontem istius felicitatis quæ mulieri huic contigisset, fontem inquam in ipsa existentem quam rivum inde deductum exprimere & ei felicitatem illius mulieris adscribere, partim quidem, quia etiam ipsa fides per se magnam vim habet ad remissionem, eo præsertim modo quo hic accipitur, impetrandam, partim verò quia hoc modo significatur fidem esse illud medium quo cætera quoque comparare & possumus & debeamus quæ ad remissionem peccatorum ac salutem consequendam requiruntur, ac proinde arctissimè nobis esse complectendam ac retinendam. Superius autem charitatem potius mulieris urfit, quàm fidem: primum quia, ut nobis magis probatur, non de causa illic agebat remissionis peccatorum, quæ huic mulieri esset à Deo destinata, sed de illius tantum argumento, hic autem de causa, non de argumento, præsertim omnibus manifesto, agit. Deinde quia etiam si ibi quoque de causa remissionis fuisset Christus loquutus, non tamen ita conveniebat fidem mulieris fidei Pha-

rifæi opponere, ut charitatem charitati. Quia utut facta illa mulieris essent fidei etiam ipsius argumentum, & illa Phariseum etiam fide superaret, non tamen tam apertè ostendebant eam fidei Phariseo esse superiorem, quàm charitate. Poterat enim hoc totum quod illa faciebat inde tantum proficisci, atque adeo maximè etiam inde profectum fuerat, quod majus à Deo per Christum beneficium quæreret atque expectaret, ac proinde se ad eum magis diligendum obligatam esse cerneret: & hoc inspectâ tantum mulieris illius vitâ ac famâ unicuique in mentem venire facile poterat, fidei autem majoris argumentum censeret non poterant ipsius facta: quia cogitare uniusquisque facile potuit, etiam si uterque parem fidem Christo haberet, seu Phariseus non minus Christo fidem haberet quàm mulier illa, Phariseum tamen ideo minus dilexisset Christum, aut dilectionis signa ipsi ostendisset, quia minus ipsius gratiâ indigere se existimaret, ac minus beneficii ab ipso expectaret: mulierem contra ardentius eum dilexisset, quia ejus gratiâ magis se indigere senserit, & plus ab eo boni expectarit, & sibi apud ipsum quodammodo paratum esse crediderit. Interim tamen nequaquam negaverimus, voluisse Christum illis verbis quibus mulieri fidem, & fidei illius salutem adscribit, oblique perstringere atque notare Phariseum, qui minus quàm mulier illa peccatrix fidei haberet, & hanc quoque ob causam minus eum diligeret.

Addidit denique Christus, ut mulierem penitus solaretur, *Abi in pace*, quasi dicat, bene ambula, seu animo sis bono, & omnia tibi prospere eventura spera. Vel, si mavis, ut omnia tibi prospera eveniant, opto ac voveo. Videtur enim Christus usitatâ inter Judæos loquendi formulâ usus: quanquam fieri potest ut pleniore sensu; & quod alii tantum voverent, id ille potius promitteret, ac sponderet, deque eo certam esse mulierem juberet.

Luca XI. à vers. 5. usque ad vers. 14. initium.

IN his verbis incitat nos Christus ad precationis studium: idque ita ut partim rationem proponat, quæ nos ad opem divinam implorandam impellere debeat, partim nos ea de re admoneat, seu ipsum precationis studium nobis præscribat. Ratio autem quam affert, petita est ab insigni precationis fructu. Docet enim nos si instemus orationi, impetraturus id quod petimus. Ita enim in tota hac re progreditur, ut primum rationem afferat à simili petitam, ex qua liquet quantum oratio constans efficere possit. Deinde rationem illam veluti concludens, simul & officium hoc nostrum hoc est orationis studium nobis præscribat, & fructum ejus summum exprimat. Denique iterum ratione quadam fructum precum assidue ad Deum susurrum demonstret, & specialius explicet. Primum continetur y. 5, & tribus sequentibus: Ubi proponit exemplum ejus hominis qui importunis precibus invitum amicum eo adigat, ut sibi gratificetur. Ubi quidem tria imprimis proponuntur spectanda. 1. Preces illius hominis importunæ, earumque causa. 2. Detrectatio illius amici, petitioni alterius certas ob causas satisfacere nolentis. 3. vis & effectus precum.

De primo ita ait: *Quis ex vobis habebit amicum, & ierit ad ipsum media nocte &c. y. 5 & 6.* Ubi id primum ponitur, quod amicus ad amicum veniat: quia etiam in re quam confirmare vult Christus, ponitur nobis esse rem cum benignissimo patre. Deinde exprimitur quam importuno tempore amicum adeat, & cum sibi gratificari postulet, nempe *media nocte*. Et hæc duo revera ad scopum pertinent: cætera pro emblematis censeret possunt. Quamquam precibus illis quæ subjiciuntur, hic preces nostræ quibus varia à Deo bona petimus, respondent. Sed quod *tres panes* nominatim hic commemorantur, & ratio additur, *quia amicus meus ex itinere ad me venit, & non habeo quod ei*

appo-

apponam, id emblemata est, & per se ad scopum non pertinet: sed servit concinnitati rei unde exemplum petitur. Neque enim facile noctu pecunia verbi gratiâ petitur, sed tale quippiam quod præsentis necessitati serviat, qualis est verbi gratiâ panis. Sed quia cogitare is possit à quo panes petuntur, quorum tibi media nocte panes? aut, cur mihi tam importuno tempore de panibus molestus es? ideo ratio quæ eum huc impulerit, & queque factum ejus hoc excuset additur, nempe y. 6. Detrectatio verò amici ejusque causæ, exprimitur y. 7. Cui quidem rei id in re de qua agere instituit Christus respondet, quod nonnunquam Deus nolit quempiam exaudire, & sat graves ejus rei causas habeat, quæ tamen, ut postea apparebit, precibus assidue suis vincuntur. Quare quod dicitur hoc loco amicus ille hanc asserere causam, *Jam janua clausa est, & liberi mei mecum sunt in lecto, seu strato, non possum surgens dare tibi*, his speciatim nihil respondet; sed generatim tantum significatur, Deum quoque habere causam cur precibus nostris non protinus annuat. Vis autem & effectus precum, si ab illis non desistatur, exprimitur y. 8. ubi ait Christus, *Dico vobis etiam si non det ei surgens propterea quod amicus ipsius sit, saltem propter impudentiam ipsius surgens, dabit illi quibus indiget* seu, ut Græca vox sonat, *quos vel quantis*, indiget. Quasi dicat; Tanta est vis hujusmodi precum, si quis illis insistat, nec se repelli patiarur, ut ut audiat sibi negari quod petat, ut tandem impetret quod querit: & majorem esse hujus in petendo constantiæ etiam cum impudentia quadam conjunctæ vim, quàm amicitie: cui tamen multum alias inter homines dari solet.

Sequitur jam altera hujus loci pars, ubi rationem præcedentem concludens Christus, ad preces fundendas nos hortatur, & generale earum fructum nobis spectandum proponit. Idque facit & admonitione, & fructu illo ter repetito. Primum autem proprie utrumque proponit, deinde improprie seu metaphoricè. Primo enim dicit, *petite, & dabitur vobis*; quæ verba sunt per se clara. Deinde idem repetens ait; *Querite* nempe Dei gratiam, precando, & *invenietis* hoc est impetrabitis. Et tertio idem repetens, ait; *pulsate, & aperietur vobis*. Metaphorâ ductâ ab illis qui fores alienas pulsant, ut in aedes intromitantur, idem plane significat quod præcedentibus: hoc est petere jubet, ut impetremus quod volumus. Ipsa autem repetitione harum rerum, simul & assiduitatem ac constantiam quæ in precibus fundendis sit adhibenda quodammodo exprimit, & quàm certus sit precum constantiter fusarum fructus, indicat.

Reliquum est tertium hujus loci membrum. Fulcit id quod de fructu precum tam insigni dixerat Christus, primum generali ratione. Deinde argumento à minori ad majus ducto, ab ipsorum hominum exemplo petito. Generalis ratio est y. 10 expressa, ubi ait; *Omnis enim qui petit accipit &c.* Nam si omnis qui petit accipit. Ergo & vos si petieritis accipietis, & sic in cæteris. Ratio verò illa quæ à minori ad majus ducta, & ab ipsorum hominum exemplo est petita, continetur y. 11, & duobus sequentibus. Ubi si Logice velis argumentationem illam resolvere, primum minoris sententia, seu majoris exempla quibus Minor confirmari potest, proponuntur. Deinde Major connexa, seu consequentia: quæ ut in connexis propositionibus fit, conclusionis sententiam in se complectitur. Etenim si rationem illam ad certam formam redigere velis, talis ea erit: Si vos homines soletis bona dona dare liberis vestris; quanto magis pater ille cælestis, dabit spiritum sanctum petentibus ipsum. Atqui vos soletis bona dona dare liberis vestris. Ergo multo magis pater ille cælestis, &c. Major propositio ut diximus est y. 13. Minor illis exemplis probatur, quæ ponuntur vers. 11. & 12. Ita ut illius sententia in his contineri quodammodo dici possit. Sed si popularius rem velis proponere, dicere possis Christum, 1. fundamentum quoddam sternere suæ argumentationis 2. argumentationem super hoc fundamento extruere. Fun-

damentum sternit dum exemplis docet quàm benigni sint patres erga filios suos y. 11 & 12. ubi exemplis tribus id quod diximus docet. Ea verò ita proponit, ut non tam exprimat quid dare soleant parentes liberis, quàm neget eos dare res perniciosas, rebus utilibus quas liberi petant contrarias: sed eo ipso significat, parentes solere res liberis utiles atque necessarias dare. Exempla ipsa per se sunt satis manifesta. Illud tantum observari hic potest, pani opponi lapidem, pisci serpentem, ovo scorpionem: quia aliqua tamen inter res illas tunc ratione formæ sive ratione saltem magnitudinis intercedit similitudo: licet qualitatibus longe inter se differant, atque adeo inter se sint contrariæ. Lapis & panis, forma aliqua ratione inter se conveniunt, similiter piscis & serpens. Ovum autem & scorpionis magnitudine potius quàm figura: nisi forte quum scilicet contrahit & caudam reflectit, ad ovi rotunditatem aliquantulum accedat.

Sequitur nunc argumentatio super hoc fundamento extructa, y. 13. *Si ergo inquit Christus, vos cum mali sitis, nobis dona bona dare liberis vestris, quanto magis pater ille cælestis dabit, &c.* Ubi considerandum est & antecedens hujus enunciationis, seu quis mavult dicere argumentationis, & consequens, & utriusque interfecta consequentiæ ratio. Antecedens est quod nos homines sciamus dona bona hoc est utilia dare liberis nostris. Ubi nosse idem videtur significare, quod libenter solere. Illa verò verba *quum mali sitis* ad consequentiæ rationem pertinent: cujus pars altera huic opposita, in illis verbis quanquam tacite continetur, quum nobis malis opponitur *pater ille qui est ex celo*, quem benignissimum esse nemo non novit. Vox autem *mali* seu mali duritiem potissimum in alios & tenacitatem ac illiberalitatem significare videtur. Quanquam nihil prohibet quominus & alia vitia quæ ad nocendum aliis sunt comparata, & à beneficentia nos abducunt simul includas. Significat ergo Christus, nobis duritiem etiam & illiberalitatem nostram aut tenacitatem non obstat tamen quominus liberis nostris beneficiamus.

Huic membro opponitur consequens; *Quanto magis pater ille qui est ex celo, dabit spiritum sanctum petentibus ipsum?* Ubi & author doni præstantissimi describitur, & ipsum illius donum, quod ab eo impetraturum simus, & modus impetrandi, & facilitas quædam impetrandi, seu impetrationis certitudo. Quanquam hæc primis vocibus indicatur, dum ait; *Quanto magis*. Cur verò dicat, *quanto magis* jam aliqua ratione patet ex consequentiæ ratione à Christo indicata. Nam si ii qui mali sunt, seu duri, parci, ac tenaces, libenter tamen liberis suis beneficiunt, petentibus; quanto magis pater ille cælestis, quem in filios suos benignissimum ac liberalissimum esse, constat; dabit spiritum sanctum rogantibus ipsum? Authorem deinde describit doni præstantissimi, dum ait, *Pater ille ex celo*, ubi Hebraismus est, pro pater cælestis; unde apud Matthæum est, *qui est in celis*. ut *Angelus ex celo* est angelus cælestis. Gal. 1. y. 8. (quanquam hæc verba ita possis accipere, quasi dicatur angelus ex celo veniens) In hac autem descriptione omnia sunt comprehendenda quæ ad largitionem donorum quæ petimus, ac nominatim spiritus sancti pertinent, nempe & dantis potentia, rerumque divinisimam apud eum copia, & benignitas, ut jam paulo ante monuimus: quæ *patris* in primis voce significatur. Quanquam illi additæ voces *qui è celis est*, vim insignem addunt, & omnem illam duritiem quam in patribus terrenis paulo ante notaverat Christus, Deo adiungunt. In hac autem argumentatione tacite ponitur, illos qui à Deo optimum etiam spiritus sancti donum impetrare velint, debere esse ipsius filios, seu filiorum instar ab eo diligere, ut ut forte nondum perfecta ratio filii illius sint. Jam donum quod in hac vita nobis contingere possit divinisimum, exprimit, cum ait, *dabit spiritum sanctum*. Apud Matthæum cap. 7. y. 11. ubi de eadem cæteroque re agitur, & similis plane argumentatio Christi exprimitur, generalis dicitur,

dabit bona petentibus ipsum. Sed hoc loco Christus ma-
luit speciale donum commemorare quod nobis in hac
vita contingere possit, & esset nobis maxime opta-
bile atque in primis necessarium, & Novi Foederis
maxime proprium: ac non obscure indicaret, instare
jam tempus quo ubertim divinissimum hoc munus
Deus esset in homines sibi addictos effusus. Quod
etiam postea contigisse, historia Sacra abunde docet.
Addi fortasse potest & hæc causa, cur cum videatur
generaliter concludere debuisset, nempe Deum multo
magis bona daturum esse petentibus, ut apud Mat-
thæum fecerat, maluerit nominatim spiritum sanctum
promittere petentibus; quia dicere non injuria
possis, spiritus sancti dono quodammodo contineri
omnia, quæ in oratione initio capituli hujus nobis
prescripta, petere à Deo Christus iussit. Etenim, ut
nomen Dei sanctificetur, ut regnum ipsius veniat,
ipseque per Christum in animis hominum veluti reg-
net, utque ipsius à nobis perficiatur voluntas, maxi-
mum adjumentum affert divinus spiritus. Unde por-
ro & remissionem peccatorum à Deo obtinere facile
est, & ut in tentationibus firmiter subsistamus, nec
à Satana vincamur, idem S. S. in primis efficit. Quare
non mirum est, Christum, S. S. petentibus promississe,
quasi nimirum eo impetrato, omnia quodammodo im-
petrasse censendi sint. De hoc autem loco egimus non-
nihil in libello de spiritu sancto.

Modus denique donum hoc obtinendi exprimitur,
dum ait Christus, daturum esse Deum *petentibus*, seu ro-
gantibus, *ipsum*: eum nimirum proponit doni hujus ob-
tinendi modum, ad quem nos tota hac oratione incitavit.

In *Luce* cap. xv.

IN hoc cap. continetur defensio D. Jesu adversus cri-
minationes adversariorum de conversatione cum pec-
catoribus. Ubi tres parabolas proponit Christus, quibus
sele defendit adversus iniquam adversariorum repre-
hensionem, id in ipso carpentium quod cum peccatori-
bus familiaris versaretur, & in ipsos telum veluti re-
torquens, propter hanc ipsam reprehensionem reprehendendos esse docet. ubi 1. consideranda est hujus sermonis
Christi occasio. 2. deinde sermo ipse quo sele defendit.

Occasio exponitur *y. 1* & *2.* quæ constat duabus re-
bus, quarum posterior ex priori pendet, seu quarum
prior fuit occasio posterioris; quemadmodum poste-
rior rursus occasio est propria, sequentis Domini Je-
su sermonis. Prior est actio publicanorum & peccato-
rum, conjuncta cum facto ipsius Christi, quæ expo-
nitur *y. 1.* nempe quod omnes publicani qui ob injustas
exactiones pessime apud omnes audiebant, & peccato-
res hoc est homines qui ob scelera aut peccata manifesta
publicè erant infames, ad Christum accesserint, ut eum
audirent. Ubi tacite intelligendum est, Christum id
non modò non prohibuisse, sed libenter etiam permi-
sisse, uti ex sequentibus apparet. Potest autem hoc in-
telligi vel de eo quod sæpius fieri solet, vel de eo quod
certo quodam loco ac tempore factum fuerit. Fieri
enim potuit ut certo quodam in loco omnes seu pleri-
que publicani ac peccatores qui illuc viverent, ad ip-
sum convenirent. Unde adversarii Christi insignior
quædam data est occasio ipsum hoc nomine reprehendendi.
Posterior est adversariorum Christi murmur seu
reprehensio; Christum ideo carpentium quod peccato-
res reciperet, seu ad familiare colloquium & con-
gressum admitteret, & unà cum illis cibum caperet.
Adversarii autem illi fuerunt *Pharisæi*, & *Scribæ*, ho-
mines nimirum & sapientia & pietatis laude inter Ju-
dæos celeberrimi. Nullos autem acriores habuit Chris-
tus adversarios, quam qui minimè esse debebant, &
propter sapientiæ ac pietatis famam, veritati doctrinæ
Christi adversarij minime omnium videbantur. Quo-
modo sele Christus hac in parte defendat, suumque fa-
ctum à reprehensione liberet, postmodum videbimus.
Interim non erit alienum, etiam hoc loco non nihil
dicere, ad ejus rationem tanto rectius intelligendam,
& nos ne forte præpostere imitemur, seu mavis, aliud
agentes, imitari videamur, monendos. Visum fuit ad-
versariis Christi absurdum, eum qui se pro propheta ge-
reret, & divinorum mandatorum observans videri vel-

let, familiaris versari cum hominibus ob peccata sua
infamibus, à quibus non modò ipsi, sed & alii vulgò
paulò honestiores ita abhorrent, ut cum illis com-
mercium habere, & cibum unà capere nollent. Sed non
animadvertentibus, primùm ad hoc ipsum fuisse Chris-
tum à Deo missum, ut hoc hominum genus quæreret,
& ad resipiscentiam vocaret. Deinde non animadver-
tebant eum ita cum illis versari, ut medicus cum ægris
solet, nempe ut eos ad sanitatem mentis revocaret: &
non modò nullum esse periculum, fore ut eorum con-
suetudine quadam contumperetur, sed etiam fore ut
eos meliores redderet, & salutis compotes faceret. Itaq;
etiam si homines illi non ultro ac sponte sua ad Christum
accessissent, potuisset ille, imò etiam debuisset eos ipse
met adire ac quædere. Cum scopus ac ratio muneris sibi
demandati, id exigeret. Multò autem minus eos à se re-
pellere debuit, cum ipsimet ultro sese offerrent. Neque
verò dubitandum est, Christum, si illi sæpe diuque mo-
niti, & divinam voluntatem edocti, resipiscere nolui-
sent, omniaque adjumenta ad vitæ pietatem sectandam
frustra habuissent, aut si animadvertisset eos canibus
porciq; similes esse, qui divina oracula vilipenderent;
eorum congressionem ac consuetudinem familiarem
fuisse fugiturum. unde jam apparet non posse eos se hoc
Christi facto tueri, qui cum hominibus prorsus pro-
fanis atque impiis, quibus res sacræ ludus & jocus sunt,
ac de quibus nulla aut vix ulla spes superest reditus ad
frugem, libenter versantur, eorumq; congressum etiam
cum nulla urget necessitas, non refugiunt; vel, quod de-
terius est, etiam ambiunt. Nec illi se hoc facto Christi
defendere possunt, qui cum hominibus ob peccata in-
famibus aliam aliquam ob causam quippiam habent
commercii, quàm ut illos ad sanioerem mentem revo-
cent. Nam etiam si id facere nonnunquam licet, ut Pau-
lus docet, 1. Cor. 5. 10. tamen hoc Domini Jesu exem-
plum eò nihil facit. Multo autè minus illi se hoc Chris-
ti exemplo tueri possunt qui cum iis quos Christi Ec-
clesia fraterna consuetudine & familiaribus congressi-
bus indignos judicavit, familiariter nihilominus ver-
santur, etiam tum cum id haudquaquam agunt ut eos ad
frugem reducant. Siquidem nec hujusmodi fuit illorum
cum quibus Christus versatus fuit, status, ut fortè à
Synagoga Judaica essent exclusi: propterea quòd Chris-
tus per divinam voluntatem sibi patefactam, & per se
aliis publicandam etiam hujusmodi hominibus gratiam
divinam offerret, & legalia vincula solvere poterat. Quum
illa vincula quibus Christi Ecclesia constituit eos qui
Euangelicam veritatem habent cognitam, & nihilomi-
nus tamen contenti tanta Dei benignitate, divina man-
data violant, solvi non possint ulla ratione, nisi resipis-
centia eorum interveniat: & ipsius Christi interdictum
nos ab hujusmodi hominù familiari consuetudine arceat.

Sed jam ad ipsas Christi parabolas quibus sele defen-
dit, & reprehensionem in se injurià contortam in ad-
versarios retorquet, videamus. Ex tribus autem quibus
sermo Christi constat, parabolis, duæ priores inter se
sunt admodum similes, & eodem prope modo à Chris-
to tractatæ. Tertia & fusior est, & prioribus utut sco-
po similis, tractatione tamen admodum dissimilis. Itaq;
priores illæ duæ simul tractari à nobis possunt. In utra-
que duo ostendit. 1. Majori quadam diligentia quæri so-
lere rem eam quæ pericrat, quàm custodiri etiam longe
plura, quæ nobis sunt salva. 2. Deinde majorem solere
percipi lætitiã ex re quæ antea pericrat inventa, ac re-
cuperata, quàm ex longe pluribus illis quæ non perie-
rant, & nobis sunt salvæ. Quod posterius ad institutum
suum appertè applicat Christus, dum utrobique ostendit,
magis gaudere ipsos in cælis angelos uno peccatore re-
sipiscente, quàm ex nonaginta novem iustis qui resipis-
centiã non indigeant. Horum utrumque quidem per-
tinet ad defensionem facti Domini Jesu; sed posterius
tamen magis est comparatum ad factum adversariorum
reprehendendum: qui non tantum non lætabantur pec-
catores à Christo ad resipiscentiam vocari, & hunc in fi-
nem eum cum illis versari; sed etiam dolebant remque
illam indigne ferebant. Ut ergo utrumque illud doceat,
exempla proponit. Primò viri alicujus, ovem unam quæ
perierat, relicti alijs 99 in ipso deserto, sine custode,
soli-

folicite quærentis, eamque receptam magno cum gaudio humeris suis impositam domum deferentis, atque ad communionem gaudii ac congratulationis amicos ac vicinos suos excitantis. Deinde fœminæ ex 10 drachmis unam quæ perierat folicite scrutantis, & ea inventa, amicas ac vicinas suas similiter velut ad commune gaudium vocantis. Quo ipso significat, mirari neminem debere, ipsum atque adeo Deum per ipsum, relictiis quodammodo iis qui innocenter viverent, in peccatoribus ad respicientiam vocandis tam diligenter tamque folicite laborare: præsertim cum longe plures essent quam qui cum virtute vitam traducerent. Quandoquidem illi homines perierant: rei autem natura, ut parabolæ illæ ostendunt, ita fert, ut majori cura quæramus ea quæ perierunt, quam custodiamus ea quæ salva sunt, & de quibus ne forte peccant, non admodum metuimus. Præsertim quia inde consequitur esset ut ipsi quoque angeli cœlestes gauderent: quod ipsum gaudium significat, quàm ea res sit Deo, ad cuius voluntatem illi sese penitus attemperant, grataque accepta. Hoc ipso autem & nobis exemplum præbuit Christus, ut summam quoque adhibeamus curam ac diligentiam in peccatoribus ad frugem revocandis, si modo spes de illis bona nobis affulgeat: præsertim si plures illi sint. Nam si vel unum tam folicite quærare deberemus, uniusque respicientia tantum Angelis cœlestibus affert gaudium; quid de pluribus cogendum erit? Hoc ergo pacto seipsum Christus potissimum defendit. Sed adversarios ea ratione in primis reprehensione dignos ostendit, quod partim in parabola docuit, & cupere eos qui rem perditam recuperarent ut alii quoque sibi gratulentur, secumve lætentur, & ipsam humanitatem ut id fiat requirere: partim dum similitudinem ad institutum suum accommodans, docet ipsos quoque Angelos tantopere gaudere super uno peccatore qui respicitur. Ubi primum opponit gaudium istud, illorum dolori atque indignationi: deinde Angelos hominibus: peccatores qui respiciunt, iustis respicientiâ non egentibus, unum peccatorem, 99 iustis, & gaudium de illo uno perceptum, gaudio ex 99 iustis capto. Significat enim illos non tantum non debuisse indignari aut dolere hoc Christi factò conpacto, sed etiam gaudere, & tum Christo, qui homines illos perditos in viam revocaret, tum ipsis peccatoribus ad respicientiam sese quodammodo comparantibus, ipsiusque doctrinam qua ad eam vocabantur audientibus gratulari: idque tanto magis quod & Angeli in cœlis voluptatem ac lætitiâ ex ea re percipiant. Si enim Angeli id faciunt, & natura & actionibus ab illis longe discreti; quanto magis id homines facere debent, qui & naturâ cum peccatoribus istis conjuncti sunt, & ut tandem honeste atque innocenter vitam traduxerint, non sunt tamen à lapsibus prorsus immunes. Adde quod si non modò æque gaudent Angeli ob respicientiam hominum nocentium quàm ob vitam ab aliis innocenter actam, sed magis ex illa quàm ex hac gaudent: adeo quidem ut major exoriatur lætitiâ vel ex unius peccatoris respicientia, quàm ex longe plurium innocentia, atque in pietate colenda, constantia; quis non videt, quàm gravem mereantur reprehensionem ii, qui non tantum non gaudent plurimos peccatores ad respicientiam adduci, verum etiam dolent, atque illi qui id curat, succensent. Hac autem ratione non illi tantum monentur qui cernunt alios in peccatoribus ad frugem revocandis occupatos esse, ut non tantum ægre id non ferant, sed etiam gaudeant; verum etiam ii quibus facultas est & occasio homines ad frugem revocandi, ut ea utantur, nec occasione sibi fortè oblatam negligant; quum sciant quàm gratam Angelis cœlestibus ipsique adeo Deo sint rem præstituri, si peccatores ab errore viæ suæ in rectum salutis iter deduxerint, aut deducere conati fuerint: siquidem & conatus in laude est, ac præmium apud Deum habet, ut eventus non sequatur. Et denique ipsi peccatores, monentur ut respicientes gaudium Angelis cœlesti-

bus parent, nec reditum ad saniorum mentem discedendo illorum gaudium differant. Verum antequam hinc abeamus, illud explicandum est quod dicit de iustis qui non indigent respicientia. Illud quidem planum est, quod verba ista, *qui non indigent respicientiâ* non addita sint ad distinctionem iustorum, quali nimirum alii sint qui indigent respicientiâ, alii non indigent, & de his, non verò de prioribus illis, loqui se Christus indicet; sed proprium quoddam iustorum omnium seu iustitiæ ipsius consequens, generale exprimat; Quasi dicat; qui quidem iusti penitentia non indigent. Verum illud non satis apud omnes constat, an sint, vel quinam sint illi iusti qui respicientia non indigent. Nos quidem nihil dubitamus eos iustorum nomine hinc intelligi, qui à primis annis legis divinæ noticia imbuti, (de hoc enim hominum genere sermonem hinc habet Christus) eam pro virili semper sunt exsecuti, ita ut quemadmodum Paulus de seipso testatur, secundum iustitiam quæ in lege præcipitur essent irreprehensibiles. Cuiusmodi sunt inter alios Zacharias, Johannis Baptistæ pater, & ipsæque uxor Elisabeta, quemadmodum aperte testatur Lucas euangelii cap. 1. v. 6. itemque Josephus Mariæ maritus, Matth. 1. v. 19. Simeon Luc. 2. 25. & alii. Tales censeri poterunt omnes quicunque nihil admitterent unquam quod sacrificiis expiari non posset, nec quicquam tale quod præter sacrificium multâ esset expiandum, aut tali aliquo vitio laborarent, quod ipsa ratio atque honestas vitæ respiceret: quale fuisset, si ebriosi aut luxuriosi fuissent, si nimis iracundi, aut superbi. Nam nonnulla vitia nisi modum nimium excedant, vulgò feruntur, iisque ita ignoscitur, ut bonorum virorum nomen non amittant qui in illis haerent. Ex quibus jam intelligitur, existitisse & existare etiamnum posse iustos huiusmodi homines. Jam verò inde facilius intelligi potest quo pacto dici possit, iustos huiusmodi, respicientia non indigere. Etenim quum ii homines nunquam animum habuerint aversum à virtute & pietate, quinimo eam, quatenus non tantum ratione duce, verum etiam ex lege divina agnoverant, studiose semper coluerint, respicientia in illis locum non habuit. Respicientia enim si proprie loqui velis, huiusmodi est animi ac vitæ mutatio in melius, ut cum antea vel plane aversum habueris ab aliqua saltem pietatis parte animum, vel certè non ita eam sequendam omnino statueris, atque adeo sequutus fueris, quin multa commiseris quæ te committere nullo pacto debere vel agnoveris vel agnoscere facile poteris, jam porro aliud apud te decernas; & virtutem ac pietatem à te agnitam, constanter sequendam statuas, ac pristina facta detestatus, melioris vitæ iter ingrediaris. Profectus in pietate atque ad perfectionem progressus, locus in illis esse potuit, imò omnino fuit; sed aliud est in pietate proficere; atque ad majorem sanctitatem aspirare, aliud respicere. Licet etiam is qui in pietate proficit, defectus priores relinquat, & eos improbet; sed huiusmodi tamen mutatio, respicientiæ nomine in Sacris Literis non solet significari: hoc certè loco non intelligitur.

Veniendum nunc est ad tertianam parabolam, quæ fusior est. In qua duo Christus docet. Primum ac præcipuum est quàm promptus sit Deus ad peccatores respicientes in gratiam recipiendos. Alterum, quàm consentaneum sit divinæ huic benignitati ac voluntati, ut homines ceteri, etiam ii qui respicientia non indigent nec indigerunt unquam, ex aliorum respicientia summam capiant voluptatem. Hoc ut mentibus nostris infigat, tres nobis potissimum personas earumque actiones proponit spectandas: patrem nimirum cum duobus filiis, quorum alter peccatores qui postmodum respiciant, alter homines iustos respicientia non indigentes, repræsentat. Pater autem ipsum Deum, qualem sese per Christum hominum generi exhibere cœpit, refert. Primum autem de illo agit filio qui peccatores postmodum respicientes nobis exhibet. Deinde de Patre, hunc quidem filium in gratiam recipientem, alterum verò qui iustos refert, ut inven-

invento fratre gaudeat, monente; & denique de altero illo filio. Quamquam membra hæc non ita sunt inter se distincta, quin ea quæ patri tribuuntur, inferantur partim hujus partim illius filii actionibus aut sermonibus.

Quod ad priorem filium attinet, illius primum ætas, deinde actiones, actionumque effecta, vel consequentia describuntur. *Ætas* indicatur, dum dicitur fuisse *junior*: eam proculdubio ob causam quia ætas juvenilis petulantior, ad luxum ac lasciviam pronior est: & juniores filii indulgentius sæpe habentur à parentibus, unde laxatis postea habentibus ad voluptates sese abiciunt, & sua libenter abigunt. Itaque rem hanc ita refert Christus, ut ad consuetudinem vulgarem sermonem suum accommodet, quo probabilior fiat parabola, & historiae similior. Jam quod ipsius actiones, actionumque effecta attinet, tria de illo hic narrantur. 1. Ipsius delictum, vel potius delicta. 2. Deinde miseria, in quam suo de delicto præcipitavit. 3. & denique resipiscentia. Nam quod postea in gratiam fuerit à patre receptus id ad patris potius actiones quàm ad filii pertinet.

Delictum ipsius eo continetur, quod ausus fuerit partem hæreditatis ad se spectantem à patre vivente petere, & acceptam dilapidare. Quæ hic fufius recensentur, additis quibusdam circumstantiis quæ in rebus unde petita est hæc similitudo cerni solent. Ut quod omnia illa quæ ad se ex patrimonio pertinerent bona intra dies non adeo multos collegerit, quod quæ longè à patre, quò licentiosius ac sine monitore molestoque inspectore vivere posset, abierit, atque ibi per luxum rem patriam dilapidaverit. Huic factò simile est omnium peccatorum, eorum præsertim qui legem divinam habuerunt cognitam & fœdere cum ipso juncti fuerant, institutum. Etenim qui abjecto Dei metu peccatis indulgent, patrimonium quodammodo suum dilapidant ac profundunt. Quamquam alioqui jactura gratiæ divinæ ac bonorum quæ in fœdere illis fuerant destinata, consequens est peccatorum, de quo in sequenti statim particula agemus. Quocunque autem quispiam delicti genere Deum offendat, similis est prodigo huic ac perditò adolescenti: ac non minus Deum offendit, quàm ejusmodi filius offenderet suum patrem, qui & frugi habere filium vellet, & ægerrime ferret bona magno labore à se comparata, ac diligenter custodita, per luxum ac libidines profundi.

Miseria in quam incidit, describitur *ÿ. 14, 15, 16.* & quibusdam veluti gradibus attollitur, atque iterum ad verisimilitudinem accommodatè exprimitur. 1. Primus gradus est, quod consumptis omnibus inopiâ laborare ceperit: idque eo tempore quo annonæ caritas ac fames, regionem in qua vivebat, oppresserat. 2. Secundus, quod ad vilissimum ministerium, hoc est ad fues pacendæ, cuidam civi, homini extraneo sese addiderit. 3. Tertius, quod deterior ipsius conditio fuerit quàm ipsorum quos pascebat porcorum: quandoquidem ne siliquæ quidem ipsi suppeditaverint, quibus explere latrantem stomachum utcumque posset, quibus tamen fues vescebantur. Hæc si ad Christi scopum accommodare velis, significant statum peccatoris miserimum, ac nullis lacrymis fatis deplorandum. Perdit nimirum istiusmodi homo Dei gratiam, & quicquid ab illa proficiscitur bonorum, nihil autem non ab hoc fonte proficiscitur. Contra, variis sese implicat suppliciiis, & iræ divinæ fit victima. Nullus jam gratiæ divinæ ac benignitatis sensus est, ut ut quispiam sibi videatur omnibus hujus mundi abundare bonis, fame nihilominus ipsius anima moritur, & deterior ipsius est quàm porcorum conditio.

Resipiscentia illius describitur *ÿ. 17, 18, 19, parte 20, & 21.* inferitur jam initium paternæ gratiæ in quam per resipiscentiam recipitur. Quo quidem loco, resipiscentiæ & ortus & progressus egregie nobis depingitur. 1. primum enim describitur id quod eum ad resipiscentiam vitæque rationem mutandam impulit, nempe agnitio miseriæ in quam incidit. 2. Deinde consilium mutandi facti sui, & confessionis delicti, unâ cum supplicæ precatione. 3. Denique hujus consilii exsequutio, h. e. reditus ad patrem, & delicti sui humilis confessio.

Primum exprimitur *ÿ. 17,* ubi dicitur, *in se ipsum autem rediens, dixit: Quot mercenarii Patris mei abundant panibus, ego autem fame pereo.* Ubi infelicitatem suam ita considerat, ut statum suum cum feliciore etiam hominum longe vilioris conditionis conferat, & illos se longè esse feliciores æstimet. Ubi videmus, si quis resipiscere velit, ei necesse esse ut in seipsum descendat, & probè quid secum fiat, quo loco res ipsius sint, quàm periculoso quamque misero in statu versetur, apud animum suum accurate expendat; & deprehensâ hujus miseriæ suæ causâ, nempe discessu à patre, de ratione cogitet, qua possit se hac miseriâ eximere, & ad feliciorum conditione emergere.

Alterum, hoc est consilium mutandi instituti, seu redeundi ad patrem, & culpam apud ipsum tum confitendi, tum humiliter deprecandi, ac gratiam ipsius ambiendi, continetur *versic. 18 & 19.* Ubi nobis prima veraque resipiscentiæ pars depingitur, nempe animi illa mutatio, quam postea vitæ ipsius mutatio, cum confessione delicti, ac deprecatione conjuncta, sequi debet. Ita ergo apud se cogitasse à Christo dicitur; *Surgens ibo ad patrem meum, & dicam illi, pater, peccavi in celum &c.* Duo, ut diximus, sibi proponit. Primum est reditus ad patrem; quo significatur conversio vera ad Deum, hoc est reditus ad pietatem, ac vitæ in melius mutatio. Quemadmodum enim peccando discedimus, nosque avertimus à Deo; ita peccata deferendo, ac justitiam colendo, ad Deum redimus. Alterum est confessio illa ac deprecatio supplicæ, ac valde demissa. *Dicam inquit, Pater, peccavi in celum, & coram te. & non amplius sum dignus ut vocer filius tuus, sicut me sicut unum ex mercenariis tuis.* Quasi dicat: Et in Deum peccavi, qui in cælis habitat, & in te; adeo, ut indignus jam sim qui filii loco à te habeatur, quin & nomine illo sum indignus. Neque etiam postulo, ut filii loco apud te sim, seu sicut filius à te tracter. Satis mihi erit, ut mercenarii apud te sim loco: id unum à te peto, amplius nihil postulo: hoc ipsum gratiæ ac beneficii summi loco sum habiturus. Quo loco de duobus monemur, quæ resipiscere volentibus sunt observanda. Primum ut culpam apud sese agnitam, fateri velint, neque eam præsertim coram Deo tegere ac silentio præterire velint. Deinde ut quàm indigni propterea sint divinâ gratiâ, simul agnoscant, ac confiteantur, sibi nihil deberi, præsertim magnum atque insigne, statuunt, & fatis sibi fore agnoscant, si aliqua saltem eos gratiâ Deus dignetur. Nam & ingenua illa confessio, ex animo sincero, candidoque pectore profecta, & illa animi demissio atque humilitas, Deum ad misericordiam flecit, & iram ejus placat. Exsequutio hujus consilii ac decreti exponitur partim initio *ÿ. 20,* partim *ÿ. 21.* Etenim initio *ÿ. 20* narratur quomodo cæperit ad patrem suum redire: *ÿ. autem 21* quomodo confessionem delicti sui, suæque indignitatis, ediderit. Ubi quid intelligendum sit, jam satis ex modò dictis apparet. Per reditum enim illum ad patrem, reditus ad frugem seu abjectio pristinorum peccatorum, & vitæ emendatio intelligitur. De confessione res per se liquet. Sed illud tamen observandum est ratione ordinis inter rem à qua similitudo ducitur, & inter id quod similitudine declaratur, discrimen esse. Etenim confessio peccatorum atque indignitatis nostræ, non consequi tantum nostrum ad frugem reditum debet, sed & antecedere. Verùm ordo ille in re à qua similitudo ducitur servari non poterat, propterea quod filius à patre longè absens, confiteri coram ipso delictum ac culpam deprecari non poterat. Itaque prius surgendum & ad patrem redeundum erat, tum demum ubi ad patrem venisset, confessio edenda & deprecanda. Hinc autem apparet, non satis esse ad resipiscentiam veram ac perfectam hominiquè fructuosam, apud animum aliquid boni decernere, & reditum ad Deum, hoc est ad frugem seu mutationem vitæ in melius apud animum proponere; sed necesse etiam esse, re ipsa ad frugem redire, & hoc pacto ad Deum sese convertere: nec satis esse confessionem tantum delictorum edere, culpamve deprecari; sed & factis esse opus quibus ad Deum reditur, & amicitia eum eo quæ res

sciffa

sciffa fuerat, denuo sancitur. Est autem & illud notatu dignum, quod filius nihilominus dicitur culpam indignitatemque suam confessus, etiam si jam videret quam gratus patri suus esset adventus. Dicit enim Christus, patrem quidem quum eum è longinquo videret, ipsius miserum accurrisse, & complexum osculatumque fuisse: sed nihilominus filium dixisse, *pater peccavi* &c. *non amplius sum dignus ut vocer filius tuus.* Quod nobis exemplo est, ut etiam videamus quam gratus sit Deo nosster ad frugem atque adeo ad ipsum reditus, quantaque nos charitate complectatur, non desinamus tamen culpam indignitatemque nostram confiteri, & coram ipso nos poiterere, eum deprecari, ac veniam petere. Quæ causa ferè præcipua fuit, cur Christus voluerit, ut delictorum nostrorum veniam à Deo quotidie peteremus. Et de factis filii junioris, peccatores respicientes nobis representantis, hætenus.

Sequuntur nunc patris facta, eaque duplicia. Priora præcipue spectant ad filium perditum in gratiam recipiendum, & beneficiis singularibus afficiendum. Posteriora ad alios monendos, ac præcipue filium alterum, ut fecum lætari ob filium restitutum velit.

Priora exprimentur partim v. 20. partim 22 & parte 23. Etenim v. 20 dicitur, filio illo juniore adhuc longe absente, patrem illum ipsum vidisse, & misericordiam motum accurrisse, & eum in amplexus suos recepisse, osculatumque fuisse. Ubi singulari quodam artificio vel potius sapientia utitur Christus in exprimenda summâ Dei erga peccatores charitate, ac propensissimâ voluntate: qui non expectata plena perfectaque eorum respicientia ac vitæ emendatione, illos statim simul atque respicere ac vitam emendare inceperint, gratiâ suâ complectatur, & peccatorum ab illis commissorum memoriam protinus deponat, iisque mirum in modum favere incipiat. Quandoquidem statuitur hic pater non expectasse donec filius ad sese veniret, & advolutus forte pedibus, culpam prius deprecaretur, tantum absente ut deprecantem etiam ac diu multumque veniam orantem à se repelleret, & vultum ab eo suum averteret; sed potius è longinquo conspecti miserum fuisse, & accurrisse, eum amplexu osculatumque fuisse. Indulgentissimi nimirum & amantissimi patris ingenium hac in parte exprimit. Quanquam hæc non ita sunt accipienda, quasi remissio peccatorum quæ homini peccatori respicere incipienti apud Deum parata est, jam sit plane absoluta ac perfecta. Tum enim demum absoluta ac perfecta evadit, ubi & respicientia fuerit penitus absoluta: alioquin à Deo revocatur. Quod verò ad v. 22 attinet, ibi exprimentur paterni illius affectus effectus majores. hoc est beneficia in filium collata: quæ significantur dum dicitur pater ille iussisse servos afferre stolam præcipuam & induere filium, imò & annulo eum ornare, similiter & sandalia subligare pedibus, & convivium illius causâ mactato vitulo instruere. His rebus adumbrantur insignia Dei beneficia quibus Deus peccatores respicientes partim hæc afficit, partim in altera vita est ornaturus. Jam ut ad alterum factorum hujus patris genus veniamus, quæ spectant ad alios monendos, ut & ipsi gaudere unâ velint ob filium qui perierat receptum; illud primum paulò generalius est quod servis præcepit ut mactarent vitulum faginatam, & cibum capientes omnes unâ sese exhalarent: causâ additâ v. 23. *quia hic filius meus mortuus erat & revixit &c.* Quandoquidem ut jam supra vidimus ita rei natura fert, ut rebus perditis inventis, & maximè iis quæ charissimæ nobis fuerunt, vehementer lætemur, atque adeo magis quam si nunquam periissent: maximè verò cum filios perditos recipimus, & veluti à mortuis excitatos recuperamus. Quale autem gaudium illud fuerit, postea melius declaratur, dum versic. 25 significatur symphoniam quoque & choreas ibi fuisse institutas, & à filio majore natu ex agro redeunte, auditas. Sed illud specialius est quod filium quoque majorem natu ad eandem læticiam unâ capiendam hortatus fuerit, & repugnantem indignantemque impellere fuerit conatus: qua de re agitur à versic. 24 usque

ad finem capituli. Ubi patris & filii majoris natu dicta factaque inter se ut supra monuimus mîcentur. Unde primò generatim discimus, velle Deum, & summo quidem jure, ut omnes qualescunque tandem sint, ex hominum peccatorum respicientia summam capiant læticiam.

Verum ne quid prætere possent Christi adversus quos sese hic defendit adversarii, & ut eorum iniqua obmurmuratio retunderetur, ideo eos in filio hujus patris majore veluti depingit, & eorum indignationem exprimit, & nequaquam probandam esse ostendit, patre simul introducto qui illum filii sui iram mitiget, & rationem exponat cur gaudere unâ jure & ipse debeat, ipsiusque rationem qua sese defenderet refellat. Primum igitur, ut in altero filio, ita & hic alterius filii ætatem, deinde facta dictaque nobis spectanda proponit. Illam dum dicit eum fuisse *seniorem*: idque propterea quod grandior ætas ad morum quandam constantiam & vitæ frugalitatem non parum adferat adjumenti: quodque majores natu liberi minus indulgenti à parentibus haberi & laboribus exerceri magis solent. Quare hujus filii persona magis fuit accommodata ad representandos homines justos, aut justitiæ saltem famam habentes. Quod ad facta dictaque filii attinet, dictis patris veluti interjuncta, ea plura quidem sunt, sed non omnia ad scopum revera pertinent: quædam enim sunt veluti emblemata, quæ Christus huic picture addit, hoc est quædam interjicit, quæ ad narrationis probabilitatem rerumque connexionem quandam spectant, & cætera quæ ad rem pertinent magis illustrant. Etenim duo imprimis sunt in hoc filio nobis propoita quæ ad scopum revera pertineant. Prius est illius indignatio, & animus à gaudio illo quod pater unâ cum servis ex filii reditu caperet, aversus: posterius, hujus indignationis causa. Verum ut res hæc verisimilior, occasio etiam hujus indignationis exprimitur, & facta quædam illius filii referuntur ad hanc rem valde accommodata: nempe vers. 25, 26, 27. Ubi primum dicitur, filium illum seniorem fuisse tum temporis in agro, nempe quum adveniret frater ipsius junior, & à patre exciperetur, ac convivium appareret. Nam si adfuisset, impediturus statim rem fuisse videretur; itaque abfuisse statuitur. Quod verò in agro dicitur fuisse, id indicat eum fuisse diligentem, laboriosum ac frugi, & patri obsequentem, qui agrum curaverit: ut ita ipsius oratio quam infra ad patrem habuit, v. 29. *Ecce tot annos servio tibi, & nunquam mandatum tuum transgressus sum*, fiat verisimilior, & justiorem videatur habuisse indignationis causam. Adde quod hoc pertinet ad indignationem ipsius tanto magis acuatam, quod ipse ex agro id est à labore durissimo à patre sibi demandato rediens, curata refamiliari, deprehendit ex improvviso filium qui rem patriam magno labore partam dilapidasset, & postmodum revertus domum tam lautè fuisset à patre acceptus, quam laute ipse nunquam. Itaque suæ diligentie ac laboris recens memoria, & illius alterius desidia, luxus, perditique mores, tanto magis ipsi bilem moverunt. Deinde narratur propior illius indignationis occasio, quod cum appropinquaret domui paternæ, audiret symphonias & choreas: à qua postmodum venit ad proximam. Hac enim causâ motus, dicitur vocasse unam è pueris vel servis & causam hujus rei siscitatus ab eo, audivisse fratris causâ tam lautum convivium fuisse apparatus. Hæc ergo ut diximus emblemata quodammodo sunt: quanquam id quod ultimo loco narratur aliquid hæc et quod in re qua de hic agitur illi responderet. Quod enim viderunt Pharisæi & Scribæ Christum tam familiariter admittere publicanos & peccatores, ut etiam cum illis ederet, respondebat ei quod hic filius dicitur audivisse Symphonias & choreas, audiveritque lautas epulas à patre fuisse in gratiam filii perditii institutas. Sequuntur nunc illa ut diximus facta dictaque filii ad rem imprimis pertinentia. Et indignatio quidem filii atque detrectatio læticiæ exponitur initio vers. 28. Cui quid in adversariis Christi tum temporis respon-

dit,

derit, satis ex initio hujus capitis liquet. Interfertâ postmodum patris exhortatione, qui egressus filium monuerit, ut nimirum ingrederetur, & unâ hilarem sese præberet; additur res altera: nempe oratio filii qua causam hujus suâ indignationis exponit, & jure se succensere offendere conatur. Illa verò causa exponitur v. 29 & 30. Ubi se cum fratre juniore ita comparat, ut partim merita utriusque, partim præmia, seu mavis conditionem qua sit apud patrem inter se contendat. Se enim obsequio erga patrem constanti amorem illius ac beneficia meritum, præmium tamen nullum hucusque retulisse. At contrâ filium alterum, non modò nullum præmium, sed iram potius patris meritum, id consequutum tamen esse, ut tam laute nunc acciperetur. Hanc ergo meritorum ac conditionis imparitatem, ac rei ipsius indignitatem quandam, meritò indignationem suam accendere. Protasis hujus comparationis exponitur v. 29; apodosis v. 30. Utraque autem bimembris est: siquidem partim merita, partim conditionem meritis minime respondentem explicat. Sua merita his verbis exponit atque exaggerat, quum ait, *Ecce tot annos servio tibi; & nunquam mandatum tuum transgressus sum.* In singulis prope verbis emphasis est aliqua. *Ecce*, inquit; rem ipsam modò considera, jam ipsis oculis propemodum subjectam. *Tibi ego servio*; filius quum sim, servi tamen officia ac munia tibi præsto, & labores eos qui mancipiis imperari solent, tolero. Idque ad hunc usque diem: non servivi tantum tibi antehac, sed ad hoc usque tempus tibi ministro. Neque id per unum tantum atque alterum diem, neque per unum alterumve annum; sed *tot annos.* Neque verò ita tibi servio ad hunc usque diem, ut aliquando saltem tibi fuerim immorigerus; *nunquam ego mandatum tuum transgressus sum*; nunquam contrâ quam justitiam, feci. Ita loquentem facit hunc filium Christus, ut hac ejus oratione postmodum à patre refutatâ, omnibus etiam justissimis, aut justitiæ opinione vel maxima tumentibus, omnem adimat causam ob quam de tanta Dei erga peccatores clementia ac benignitate, ac porrò de Christo tantam illis Dei benevolentiam offerente, & quodammodo representante, conquerantur. Siquidem hic filius patri non minus fuit obsequens, quàm isti, Deo, sive revera, sive opinione sua paruerunt: nec minus ille apud patrem, quàm hi apud Deum, imò plus etiam meritus fuerat. Conditionem suam, meritis illis suis vitæque actæ minime respondentem, his exprimit verbis: *Et mihi nunquam dedisti hædum, ut cum amicis meis me exhilararem.* Quasi dicat, non modò vitulum, & quidem bene saginatum, nunquam meâ gratiâ mactasti; sed nec quod minimum est hædum aliquem dedisti. Neque verò ad certum tantum tempus hanc tam exiguum benevolentiam mihi non præstitisti; sed *nunquam.* Nec tantum id mihi negasti, ut cum scortis aut nequam hominibus, genio indulgerem, sed etiam ne cum amicis meis aliquando me oblectarem. Ubi videtur aliqua ratione exprimi eorum conditio, qui sub lege Deo ita paruerunt ut iustorum nomen mererentur, habita ratione donorum celestium. Etenim nunquam illis tantum præmium obtulit, nunquam tam divina in illos effudit dona, atque in peccatores sub Novo fœdere. His & immortalis vitæ præmium apertè obtulit, sub Veteri Fœdere aperte non promissum, & uberrima spiritus Sancti dona impertit: quæ nec tanta nec tam vulgaria sub Veteri Fœdere fuerunt. Porrò de fratre suo ita loquitur, ut meritum ejus primum, seu mavis indignitatem his exprimat verbis; *Quando autem filius tuus iste qui abligurivit tuum vitulum cum scortis &c.* Primum ne nominare quidem eum dignatur, nec suum appellat fratrem; sed tantum dicit *filius tuus*, & quidem additâ voce *iste*, quæ ipsa ad contemptum vel indignitatem expri-

mendam pertinet. Deinde ait eum non aliquid tantum de fortunis paternis absumpsisse, sed simpliciter ait *vitulum* seu facultates, quasi dicat, id ex quo tuiple vivere debebas, & magnam substantiæ tuæ partem. Neque ait, inpendit in res necessarias, sed *devoravit* vel abligurivit, per luxum profudit; idque *cum scortis*, sceminis impurissimis: quo simul & libidines ejus, & profusionis major turpitudine notatur. Hac tota re quid designetur, jam superius monuimus. Respondent enim huic filii illius prodigi factò omnia hominum peccatorum delicta ac flagitia. Ut non minus turpiter quisque eorum se peccasse fateri debeat, quàm filius ille prodigus, tam fœde rem patriam frangens. Conditionem rursum ipsius apud patrem, meritis ipsius minime respondentem, nimiamque fortunam, his exprimit verbis: *quum venit mactasti illi vitulum illum saginatum.* Quasi dicat; postquam his talibus flagitiose perpetratis, ad te rediit; non hædum aliquem, sed vitulum, cumque bene saginatum ac pinguem, mactari curasti, ut quam lautissimo eum convivio exciperes. Huic filii illius perditì conditioni respondet, ut paulò ante indicavimus, summa illa Dei benignitas, ac felicitas quam Deus peccatoribus respicientibus præstat.

Huic orationi filii, subjungitur patris responso, qua illam refutat, & ostendit nullam illam habere justam indignationis causam. Contrâ autem, causam esse magnam cur & ipse de fratris sui reditu ac salute lætari debeat. Itaque duæ sunt istius responsonis partes. In quarum priori ostenditur, nullam huic filio licet tam obsequenti, fieri ab ipso, nempe patre, injuriam. In posteriori, ostenditur causa, cur meritò non alii tantum, sed & ipse gaudere debeat. Prius fit v. 31. posterius vers. 32. In illo ita respondet pater; *Fili, tu semper mecum es, & omnia mea tua sunt.* Quasi dicat: non mirum est me nunquam tam laute te exceperis, aut quicquam tibi dedisse, quo te aliquando cum amicis exhilarares, quandoquidem nec tu mihi, nec quicquam tibi apud me perit. Tu semper apud me perstitisti, nunquam ut frater iste tuus, hinc profectus peristi. Itaque non est mirum, quod nunquam tale tempus exstiterit quo ex tua salute singularem aliquam & insignem caperem lætitiâ, qua ad te lautius tractandum, aut convivium tua causa parandum incitaret. Interea tamen omnia quæ adhuc mihi supersunt bona, tua sunt; illis tu poteras hucusque & debebas esse contentus: semper tua conditio nihilominus fuit satis beata, quandoquidem patrimonium tuum apud me tibi erat salvum. Itaque etiam si te nunquam lautius exceperim, forte tamen tu poteras penitus esse contentus. Quibus verbis significatur, non habuisse etiam illos qui sub Veteri Fœdere juste atque innocenter vitam traduxerint, aliquam de Dei erga se benignitate conquerendi causam, etiam si non tam laute, ut ita loquar, fuerint à Deo tractati, ac peccatores respicientes sub Novo Fœdere: Quandoquidem quum nunquam perisissent, nullum etiam præ cæteris existit tempus quo de illis insignite veluti lætatus Deus suis donis tam amplis qualia nunc in peccatores respicientes effundit, eos cumularet atque exhilararet. Deinde quia nihilominus illos manebat divina hæreditas ac bonorum etiam celestium possessio; etiam si servili quodammodo apud patrem conditione viverent. Jam quod ad alterum attinet, aliam ostendit esse filii alterius rationem, dum ait; *Exhilarari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus iste mortuus erat, & revixit, & perierat, & inventus est.* Quasi dicat: Hic autem causa erat, cur non modò ego sed & tu unâ mecum lætaretis: quandoquidem hic frater tuus antea mortuus propemodum fuerat, jam verò quodammodo revixit, antea perierat, nunc repertus est. Quis autem non gaude-

gauderet, si vel frater vel filius, qui fuisset mortuus revivisceret, atque ab inferis rediret; Certe longe magis gauderet quam si nunquam mortuus fuisset. Quis non gauderet, reperto fratre aut filio, qui antea periisset? Ita sane rei natura fert, ut magis gaudeamus re quae perierat, quam nunquam perita. Quare mirari non debes me convivium in fratris tui gratiam instituisse, & tu ipse nobis hilaritatis focus accedere debuisses, ac nunc etiam debes. Haec verò quid significant, jam superius satis est explicatum.

In Luca 16, parabolam priorem, cum annexis.

IN his verbis describit Lucas sermonem Christi, quo homines divites ad liberalitatem in pauperes excitat, atque ab avaritia dehortatur; illiusque orationis eventum seu effecta quaedam. Quum enim superiori capite ostendisset Christus quanta sit Dei erga peccatores respicientis benignitas, nunc videtur ostendere velle, quo pacto homines peccatores gerere se debeant, ut divinae illius benignitatis re ipsa tandem fiant participes, seu fructum ejus plenum ac perfectum consequantur: Exemplo in divitibus proposito, quos benignitate in homines egenos gratiam divinam ac felicitatem sempiternam comparare sibi jubet, quandoquidem haec in parte plurimum possit. Unde & ceteri peccatores exemplum capere debent, ut qua quisque re maxime valet ea potissimum quoque ad divinam benevolentiam sibi conciliandam ejusque fructum plenissime percipiendum utatur. Nos igitur primò in ipsam Christi orationem ab initio capitis usque ad finem vers. 13 descriptam, deinde & eventum versiculis duobus sequentibus expressum videbimus. Oratio Christi consistit in comparatione seu similitudine quadam. Cujus protasis seu res unde similitudo ducitur, quam parabolam solemus appellare, proponitur usque ad finem vers. 8. Inde sequitur apodosis, seu similitudinis ad scopum propositum applicatio, ejusque confirmatio, usque ad finem vers. 13.

In protasi autem hujus comparationis nobis primum personas quasdam, deinde earum actiones actionumque eventa, spectanda proponit. Personae sunt in primis duae. Homo dives, & ipse oeconomus. Per hominem illum divitem non dubium est quin Deus, cui est immensa rerum bonorumque copia, intelligatur. Quorum quidem bonorum partem concedidit hominibus divitibus. Unde facile apparet, per ejus oeconomum seu dispensatorem, de notari homines divites: propterea quòd bona terrena à Deo habent non mancupi, sed usui, tantum ad certum tempus data: quae proinde summa fide tractare, & non ad suum sed ad Dei arbitrium dispensare debent.

Jam quod ad actiones actionumve eventa attinet, ea licet partim illius hominis divitis sunt, partim oeconomi, tamen ad oeconomi ipsius facta eventaque revocari non incommodè possunt. Suntque duplicis generis. Primò enim narratur quomodo oeconomus sua quadam prosperitate exciderit. Deinde quo pacto sese à miseria ac calamitate vindicare conatus fuerit, quomodoque ipsius consilium fuerit laudatum approbatumque. Prius continetur parte altera vers. 1. & vers. 2. In priori, ipsius culpa exponitur, qua poenam sibi accersivit, & ut suis fortunis excideret, meruit. Posteriori, poena seu calamitas in quam incidit, exprimitur.

Culpa illius fuit, quod dilapidaverit bona Domini sui: quae quidem culpa ad ipsum Dominum fuit delata. Illa bonorum kerilium profusio, respondet illi divitum profusioni qua utuntur dum bona sibi divinitus in usus longe meliores concessa, in luxum ac abidines aliaque hujus generis profundunt, itaque

multis modis abutuntur. Quanquam & alia peccatorum genera hic comprehendi non tantum possunt sed etiam debent, à divitibus commissa: imo etiam, si scopum Christi spectes, omnia quorumvis hominum delicta. Quandoquidem hic ut diximus, divitis exemplo monentur omnes quid sibi faciendum sit, ut peccatorum veniam supremamque felicitatem consequantur. Quisquis delinquit in viribus aut facultate aliqua divinitus sibi concessa abutitur, eamque veluti profundit. Quod autem dicitur hic oeconomus fuisse apud Dominum accusatus, & eo nomine delatus (vox enim Graeca *δὲκαστος*, non calumniam, sed accusationem seu deatationem hoc loco simpliciter significat) id ad Deum translatum, significat Deo culpam nostram nostraque peccata esse cognita, nec quicquam eum latere ac fallere posse.

Jam quod ad poenam seu calamitatem attinet, quam oeconomus ille sua sibi culpa accersivit, ea exprimitur vers. 2. ubi dicitur Dominus eum advocasse, & cum eo expositulasse, ac justissime rationem reddere suae dispensationis: quia non possit amplius eo munere fungi, hoc est, quia non amplius conveniat ipsum eo munere fungi, nec possit herus à se impetrare, ut tam infidelem dispensatorem amplius ferat. Hoc significat, homines divites, uti & ceteros peccatores, suis delictis mereri, ut Deus omnibus eos bonis quae illis utenda dederit, exutos domo veluti ejiciat: hoc est non tantum opibus si quas ex ipsius benignitate habent, sed & ipsa vita privet, & perire patiatur. Indigni enim sunt qui divinis beneficiis amplius fruuntur: licet interim Deus illis non nihil spatii relinquat, antequam eos ad rationem sibi reddendam penitus adigat, ut intorea sibi adhuc consulere, si velint, possint: quemadmodum ab hoc oeconomo factum esse mox videbimus.

Jam enim nobis accedendum est ad alterum actionum hujus oeconomi genus, quibus sese à calamitate in quam incidit aut mox casurum se animadvertentem, vindicare conatus est; earumque actionum approbationem. Quod ad actiones ipsius attinet, tres in primis nobis spectandae proponuntur. 1. Quomodo calamitatem suam in quam incidit apud se expenderit. 2. Quomodo consilium mox invenit sibi salutare. 3. quomodo id exequutus fuerit. Primum continetur vers. 3, ubi ait Lucas, *Dixit autem hoc est cogitavit in seipso ille oeconomus. Quid faciam? quòd, vel quum Dominus meus auferet, vel auferet, dispensationem à me: fodere non valeo, mendicare erubescio.* Quasi dicat, inops nunc sum propemodum consilii, nec quid inceptem scio, ubi Dominus meus ab hoc munere me removerit. Nam quum duo videantur tantum suppetere modi, quibus vitam tolerem, nempe ut vel duro manuum labore victum quaeram, fodiendo atque arando agrum, aliove simili laboris genere, vel ut mendicando me sustentem: neuter mihi modus aptus est. Ille nimis durus, cui ego minime assuevi, atque adeo mihi intolerabilis: hic nimis pudendus, ac turpis. Hoc pacto significatur, iis qui peccatis suis commerti sunt, ut omnibus divinis donis exuti, à Deo abjiciantur, nullam suppetituram esse rationem, qua se à tanta calamitate vindicent, nisi ut quamdiu divinis adhuc donis fruuntur illis quàm celerrime ad suum utantur compendium, & sibi in postem prospiciant. Aliàs funditus perirent, nec ulla illis spes extremam perniciem evadendi superferret.

Secundum indicatur vers. 4. ubi non quidem exprimit consilium istum oeconomus ille, sed tamen se id jam habere in promptu, idque sibi valde utile esse significat, dum ait, *Novi quid faciam, seu facturus sim, ut cum remotus fuero à dispensatione recipiant me in domos suas.* Ubi vox *recipiant*, absolute ponitur, seu ut loquuntur impersonaliter, non exprimit

(d)

pressis

pressis personis quæ id sint facturæ; perinde ac si dictum esset, ut recipiar ab aliis in eorum domos. De industria autem non exprimit Christus hoc loco œconomi consilium, partim quia id ex sequentibus, hoc est ipsa consilii ejus exsequutione intelligitur, partim quia id facit ad exprimendam hominis tam callidi diligentiam atque industriam, qui invento consilio non immoretur illius explicationi, sed statim rem aggrediat. Divitiibus, nobisque adeo omnibus res hæc tanto est expeditior, quod non invenire demum consilium, ut œconomus ille necesse habemus; quum ab ipso Christo id nobis hoc loco suppeditetur: satis est ab illo suppeditarum consilium istud cognoscere, & quam celerrime ac constantissimè exsequi: quale illud sit, sequentia Christi verba ut diximus nos docebunt. Interim, quam utile, quamque salutare sit, inde patet, quod eo faciat, ut quum omnibus hujus mundi bonis & ipsa denique vitæ exiti fuerimus, recipiamur in æterna tabernacula, ut Christus ipse inferius loquitur. Debemus autem hujus hominis industriam ac celeritatem imitari: ut non tam in eo occupati simus, ut dicamus quid faciendum sit, quam ut quam primum id opere ipso exsequamur.

Tertium, hoc est exsequutio ipsa illius consilii continetur vers. 7, & duobus sequentibus, ubi docet, Christus quomodo œconomus ille advocatis Domini sui debitoribus, singulis aliquid de debito remiserit, eo sine ut hujus gratiæ memores postea ab officio amorum, vicissim gratia sua profecerentur, eumque libenter in ædes suas reciperent, ac foverent, atque ita beneficium illud ei compensarent. Ait ergo eum advocasse quemvis ex debitoribus Domini sui: quanquam postea quid duobus tantum dixerit recensetur: sed de cæteris, ut videtur, simile quippiam cogitandum relinquitur. Dixit ergo primo, *Quantum debes Domino meo?* quum verò ille dixisset, *centum batos olei*, iussit eum accipere chirographum, & celeriter scribere quinquaginta. Primum interrogat eum quantum debeat; ut is intelligat tantum se omnino debere quantum in chirographo sit scriptum, & magnitudine debiti æstimatâ, postquam sibi tam multum remitti postea viderit, tantò majoris id beneficium æstimet. Sumit autem genus debiti tum temporis usitatum: ex liquidis quidem oleum, ex aridis verò, ut postea intelligetur, triticum: & genera etiam mensurarum usitata sunt, hic batos commemorat, postea coros. Deinde non ipse mutat chirographum, sed ipsum debitorem jubet sumere & dimidium ejus quod antea debuerat scribere: ne postea à Domino fraus ob diversitatem manus agnoscat. Jam quod ad secundum attinet, cum eo similiter agit; nisi quod non tam multum de debito detrahi jubet, sed minus: nempe non dimidium sed tantum quintam partem summæ: pro centum coris tritici, postis octoginta. Itidem ut credibile est callido consilio, ut ob dissimilitudinem numeri fraus minus agnosceretur: aut forte quia minus verisimile videri posset tantum fuisse tritici ab eo debitore redditum; vel tam parum illi fuisse creditum. Id dubium non est, callidi hominis ingenio accommodare hanc narrationem Christum voluisse. Hæc quid significant, nihil est necesse occupare dicere, quandoquidem ipse Christus hanc imprimis hujus parabolæ partem in apodosis explicabit, atque ad institutum suum accommodabit.

Quare statim ad approbationem hujus consilii accedimus: quæ continetur vers. 8. Ubi primò quis & quomodo consilium istud approbaverit, ostenditur: secundò illa approbatio ratione quadam fulcitur. Illud docetur his verbis, *Et laudavit Dominus œconomum injustitiæ quod prudenter fecerit.* Ubi quidem per Dominum, articulo in Græcis verbis præxiò notatum intelligitur Dominus illius ipsius œconomi, & articulus ut alij interpretes notarunt, est ἀναφύμιος, id est referens seu revocans animum ad id subjectum de quo

antea sermo fuit institutus. Neque enim Luca sunt hæc verba; cujus si essent, Domini nomine Christus videretur intelligendus: sed sunt Christi de alio quopiam loquentis. Ut intelligitur ex verbis sequentibus 9. ubi Christus pergit loqui ad hunc modum, *Et ego vobis dico, facite vobis amicos &c.* Quæ verba non rectè præcedentibus de quibus nunc agimus annexerentur, si ea Luca essent, de Christo loquentis, non autem ipsius Christi. Perinde ergo est ac si dixisset Christus; Et laudavit Dominus ille, hujus nempe œconomi, intellige postquam rem illam rescivit. Atque hoc addit parabolæ vim quandam, & consilium istius œconomi tanto magis commendat, quod ipse quoque ille Dominus cui damnum hac ratione fuit illatum, & non exigua bonorum pars interversa, coactus tamen fuerit laudare illud consilium, seu illius inventorem. Dicitur enim quod laudaverit *dispensatorem iniquitatis*, seu inquam, atque injustum: Est enim in istis verbis Hebraismus, quo nomini substantivo additum alterum substantivum, in casu secundo seu genitivo, ponitur pro nominativo adjectivo. Quatenus autem laudaverit, id statim explicatur, dum additur, *quod prudenter fecerit*, hoc est ad suam utilitatem valde accommodate, quod consilium invenit quod aptum fuerit vitæ ipsius in posterum tolerandæ. Prudentiæ nomen tam late hic extenditur, ut calliditatem quoque ac vafriam in se complectatur: vulgi more, quod eos quoque prudentes appellat qui commodis suis optime norunt consulere, ut ut ipsorum consilia sint cum turpitudine conjuncta, qualibus ille qui vere prudens est non utitur.

Ratio autem quæ huic approbationi subjungitur, hæc est; *quia filii seculi hujus prudentiores super filios lucis in generationem suam sunt.* Redditur autem ratio posterioris sententiæ proximæ partis: nempe quod prudentia œconomo illi in consilio isto inveniendò adscribitur, & significatur id non esse mirandum in hoc hominum genere: sed potius dolendum parem prudentiam atque industriam non reperiri in hominibus luce veritatis collustratis, habita ratione rerum earum circa quas vel hoc vel illud hominum genus versatur. Significat enim Christus, homines qui in rebus ad hoc seculum seu præsentem hanc vitam spectantibus sunt occupati, prudentius istis in rebus sese gerere, quam illi qui cœlestis veritatis luce sunt collustrati se gerunt, illis in rebus quæ ad lucem illam divinæque voluntatis cognitionem, seu majoris res quas luce illa collustrati agnoscunt, spectant. Illi enim melius sibi in rebus terrenis consulunt, quam hi in spiritalibus & ad cœlestem beatitudinem comparandam pertinentibus: facilius illi inveniunt quod in rem ipsorum sit, & majori industria exsequuntur, quam hi superiores.

Hucusque extenditur hujus comparationis protasis. Sequitur apodosis, quæ & exprimitur, & confirmatur atque illustratur. Exprimitur 9. Confirmatur atque illustratur quatuor sequentibus. Est autem apodosis non plene quidem proposita, sed quæ summam tantum eorum complectatur quæ docere nos Christus tota hac comparatione voluit. Ait ergo, *Et ego vobis dico*, Quasi dicat: *Quare quemadmodum Dominus ille laudavit hujus œconomi sui ingenium ac prudentiam, in inveniendò consilio rebus suis accommodatò, & parandis sibi amicis de bonis alienis, ut ab iis postea in ipsorum ædes receptus foveretur; ita & ego vobis simile consilium, in re diversa, simili tamen sequendum esse suadeo, nempe ut, faciat vobis amicos ex mammona injustitiæ, ut ubi defeceritis, seu ad egestatem redacti fueritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Commendari hic beneficentiam ac liberalitatem in egenos, & hunc ei fructum proponi, quod ea nobis sit futura adjumento ut in coelum recipiamur, satis liquet. Amici ergo illi sunt homines in quos beneficentiam exercuerimus: qui

partim

partim propterea sic appellantur, quod beneficentia aliorum animos nobis adungere, eosque nobis amicos efficere solet, Proverb. 19. vers. 4. partim quod si nobis amici animo revera evadant, si minus; nihilominus tamen amicorum nobis vicem quodammodo præstant, & nos, ut ut forte ea de re ne cogitent quidem, in beatitate cælesti adipiscenda maximopere juvent: propterea quod ipsorum causa seu ideo quia illis benefecerimus, aliquando in cælum simus recipiendi. Quam ob causam verba illa, *ut recipiant vos in aeterna tabernacula ad illos ipsos amicos seu homines pauperes referri possunt.* Quanquam nihil impedit quominus id verbum eo modo quo supra vers. 4. diximus, impersonaliter accipiamus, perinde ac si dictum esset, ut recipiamini. *Mammonam* sumi pro divitiis notum est. Dicitur autem *Mammonas injustitiae*, hoc est per Hebraismum injustus; siue quod ferè per fraudes atque injurias acquiri divitiarum solent: unde nescio quis dixit: Dives aut injustus est, aut injusti haeres: siue quia ea opes quas in terris possidemus, non verè sunt divitiarum, sed divitiarum tantum quaedam umbræ: quia aded sunt caduca ac fugitivæ, & si cum cælestibus opibus conferantur, exiguum habent usum. Quod posterius eo videtur confirmari, quod paulò post vers. 11. injusto Mammonæ opponitur id quod verum est: nisi tamen contra malis verum accipere pro justo. Quid si Mammonas injustitiae dicatur, quia quod super est nobis, id injuste retinemus: quemadmodum ille æconomus ex bonis Domini injuste acquisitis vel subdole interverfis sibi consuluit. Sed huic sensui non fido: quia tum demum sunt injustæ opes quæ retinentur præter Domini voluntatem. Verba porro illa, *ubi defeceritis* significare tempus mortis & quod mortem consequitur non est obscurum: tum enim revera deficimus, quum omnibus plane rebus exuti è terrena hac Heri nostri domo veluti expellimur. De *aeternis tabernaculis* vix opus est dicere quid significent. *Tabernaculi* autem vox simpliciter pro habitatione sumitur. Nam aliàs terrenæ potius ædes tabernacula sunt, quàm domus illa cælestis, si voce tabernaculorum fragilitatem quandam velis indicari. *Aeterna* autem tabernacula opponuntur temporalibus seu ad tempus durantibus, quales erant ædes ea in quas dispensator ille à creditoribus Domini sui recipi cupiebat, & ut reciperetur curabat.

Sequitur jam confirmatio atque illustratio hujus admonitionis Christi in apodosi hujus parabolæ nobis à Christo propositæ. Confirmatio continetur vers. 10, & duobus sequentibus, ubi proponitur iniurgens damnum quod sit consequiturum si illud Christi consilium non fuerimus sequuti: nempe quod cælestia bona nobis alioqui à Deo destinata non finimus consequuturi, nisi terrenis his opibus recte fuerimus usi, hoc est eas in beneficentium ac liberalitatem converterimus. Id autem duplici docet ratione. Priorem vers. 10, & 11 complectitur, posteriorem vers. 12. In priori ita versatur, ut 1. ejus quoddam fundamentum sternat, 2. ipsam rationem super hoc fundamento exstruat. Fundamentum est vers. 10, ubi ait, *qui fidelis est in minimo, etiam in multo fidelis est, & qui in minimo injustus, etiam in multo.* Quasi dicat, ita communis fert consuetudo, ut de hominis fide atque equitate, aut contraria perfidia & iniquitate, ex rebus etiam minimis argumentum sumatur: & is judicetur etiam in rebus magnis fidelis qui in re minima fuerit, ut contra etiam infidelis aut injustus, qui in re minima vel admodum parva injustus fuerit deprehensus. Neque enim hic de eo sermo est quid omnino ac perpetuo verum sit, sed quod verum esse solet, & probabiliter colligitur. Hinc jam ita rationem suam necit atque exstruit Christus vers. 11: *Si ergo in injusto mammona fideles non fuistis, verum quis vobis credet?*

Ubi quidem ratio hujus connexionis omiſſa est, atque à nobis subintelligenda, hæc nempe, quod si quem in rebus magnis infidelem aut injustum fore existimemus, aut suspicemus, illi res magnas nos credere atque committere non solemus. Unde consequitur, si nos Deus infideles deprehendat, in mammona injusto seu non vero, siue fugitivis atque evanidis divitiis, eum nobis veras illas cælestesque opes non commissurum, hoc est non daturum. Satis enim apparet similitudinem quandam his verbis esse implicatam, perinde ac si dixisset Christus: *Quemadmodum homines non solent res opesque suas omnes, aut majorem ipsarum partem committere illis quos in rebus exiguis infideles aut injustos esse deprehenderint, veriti ne magnum rerum suarum detrimentum patiantur; ita & Deus cælestia illa bona & veras solidaque opes non largitur iis quos deprehendit in bonis his vilibus ac caducis sese non ita ut oportet gessisse, seu eas non ita administrasse ac dispensasse prout ipsius voluntas postulabat. Quo loco animadvertendum est, aliquantulum hic discedi ab allusione ad factum æconomi antea nobis propositum: interim tamen non discedi penitus ab allusione ad æconomos aut dispensatores. Ab enim Christus nobis suaserat ut imitaremur dispensatorem illum injustum in re illa in qua illius non fides sed fraus potius apparuit. At hoc loco fidem nobis ille commendat in bonis his terrenis ac fugacibus à Deo nobis commissis dispensandis. Recte autem ac sapienter ab eo factum est. Significare enim voluit Christus, nos dum de heri nostri hoc est ipsius Dei bonis nobis in terra commissis largimur aliis, imitari quidem aliqua ratione iniquum & fraudulentum dispensatoris illius factum; sed in eo tamen nos fidem nostram Deo maxime probare. Quod enim ille perfide fecit, id nos dum in bonis curæ nostræ commissis facimus, maxima fide facimus. Ille enim contra Domini sui voluntatem, ipso inficio contraque officium suum id fecit; nos autem cum de terrenis bonis largimur egenis, voluntatem heri nostri, cujus illa sunt bona, maxime exsequimur, & officium nobis injunctum facimus. Sequitur jam altera ratio qua idem Christus demonstrat, vers. 12 comprehensa; *Et si in alieno fideles non fuistis, vestrum quis vobis dabit?* Ubi itidem involuta quaedam est similitudo: quasi dicat; *Quemadmodum homines cordati, cum vident juvenem v.g. aliquem cujus res in ipsum sunt potestare, in alienis rebus non esse fidelem, sed illas arrodere profundere ac dilapidare, non libenter illi res ipsius proprias tradere solent; veriti ne has longe citius dissipet, quandoquidem ne aliena dilapidaret, pudor aut metus continere illum poterat, qui uterque vel abest vel longe minor est cum quis rebus suis pro arbitrio uti potest. Ita Deus vobis non est daturus ea bona quæ essent vobis futura propria, si vos deprehenderit in alienis infideles, hoc est, si viderit vos non ita dispensare hæc bona ad tempus tantum vobis data, & curæ vestræ ita commissa ut iis potissimum ad liberalitatem ac beneficentiam in egenos utamini. Animadvertendum autem in utraque ratione illud est, causam cur homines non soleant majora illis committere quos in minoribus injustos aut infideles deprehenderunt, aut sua tradere iis, quos in alienis non satis fidos esse animadvertunt, diversam esse ab ea ob quam Deus nobis non sit daturus maximas illas & stabiles perpetuasque divitias, si nos in evadendis his alienisque bonis infideles deprehenderit. Etenim illic metus potissimum damni ab hujusmodi hominibus accipiendi obstat: hic vero indignitas potius hominis bonis divinitus concessis non recte utentis; non metus ne videlicet etiam cælestibus divitiis si ad eas admittatur non satis recte utatur. Quis enim tanta felicitate abuteretur, ad eam**

(d 2)

summa

summâ Dei clementiâ ex miserissimo statu translatus? Præsertim cum habeat ante oculos exemplum Satanæ severissime puniti. [Quamvis aliqui non videatur negandum non fore prorsus impossibile ut abutatur aliquis vita æterna. Nam non est credibile Deum nos privaturum libero arbitrio: nisi velis eum naturam nostram mutaturum. Et si certum sit propemodum impossibile id futurum: nisi forte extrema improbitas alicujus accedat. Nec obstat quod æterna vita sit promissa. Quemadmodum si Rex aliquem in filium adoptet, in hujus potestate est ne excidat tanta dignitate.]

Progrediendum nunc est ad illustrationem apodoseos, seu præcepti nobis in ea propositi, quæ continetur vers. 13. ubi Christus nos dehortatur à vitio beneficentiæ in pauperes valde adverso, eamque prorsus impediende, nempe avaritia. Idque argumento ab effectu & turpissimo & damnosissimo, petito: nempe quia Deo servire non possumus, si avaritiæ simus dediti, ac divitiarum studio mancipati. Ita autem se rem habere, argumento à similibus seu majoribus ducto ostendit. Quod argumentum, primò proponit, secundò comprobatur, & denique ad institutum accommodans, concludit. Proponit, dum ait: *Nullus servus potest duobus dominis servire.* Jam verò duorum dominorum instar sunt, Deus & Mammonæ. Unde sequitur id quod postea infert Christus, non posse nos simul Deo servire, & Mammonæ. Probatio rationis illius seu primæ propositionis, continetur illis verbis: *Aut enim unum odio habebit, & alterum diliget, aut uni adhaerebit, & alterum contemnet.* Ubi ne videatur esse in verbis Christi tautologia, duplici ratione ea possumus explicare. Altera est ut vox unius, posteriori præsertim loco posita, vel sumatur Hebraica consuetudine pro primo, vel saltem referatur ad eum de quo antea dictum fuerat; *Aut unum odio habebit.* Quasi dicat: Aut vice versa, illi de quo modo dixeram quod eum odio sit habiturus, adhaerebit, & contra illum alterum quem dixeram eum dilecturum, contemnet. Altera verò explicandi ratio hæc est, ut hæc verba quandam correctionis vim habere censueamus: quasi dicat, vel saltem si tale discrimen non faciet inter illos dominos, ut alterum odio habeat, alterum diligat, ubi tamen tantum adhaerebit, alterum verò negliget. Fieri enim potest, ut quis neutrum odio habeat, neutrum etiam omnino diligat: sed illud tamen fieri non potest quin eodem tempore uni tantum adhaereat, alterum vero negligat; quum utriusque adherere simul non possit. Quare si priorem explicationem sequi velis, necesse est ut verbum *μισῶν* seu odio habendi non plane proprie accipias, sed sumas pro minus diligere, aut ut postea Christus loquitur spernere vel negligere. Quemadmodum contra diligere pro adherere, & alteri præferre. Conclusio continetur illis verbis; *Non potestis Deo servire, & Mammonæ:* quasi dicat; fieri non potest ut simul & divitiis studeatis, atque in opibus congerendis sitis occupati, & Deo ministretis ita ut par est. Alterutri tantum rei vacari eodem tempore potest. Cogitandum autem relinquit Christus, quàm & turpissimum & damnosissimum sit Deo non servire: & necesse omnino esse, ut Mammonæ studium ac curam negligamus, atque avaritiam procul habeamus. Quod si fiat, dubium non est, quin si quod demus nobis suppetat, illud Deo sic jubente in pauperes libenter erogemus. Hucusque sermo ille Christi quo ad beneficentiam erga pauperes excitat homines divites extenditur.

Sequitur nunc eventus, seu sermonis illius effectus quadam, & quidem duo, quorum alterum alterius iterum fuit effectum, seu consequens. Prius est sanæ adversariorum quibus Christum hancque ejus orationem, maxime de vitando opum studio exceperunt. Posterius est gravis eorundem

hominum objurgatio à Christo profecta. De illa dicitur vers. 14. hæc exponitur vers. 15. Subannatio autem illa Phariseorum ita commemoratur, ut simul causa ejus impulsiva proëgumena seu interna exprimat, nempe eorum avaritia. Ait enim Lucas, *Audierunt autem hæc omnia etiam Pharisei.* (id est non tantum discipuli Christi, ad quos loquutus dicitur) *qui erant avari, & irriserunt vel subannaverunt eum.* Ita enim fieri solet, ut qui vitio aliquo laborant, sermones quibus id reprehenditur ægre ferant: tantò autem ægrius, quanto minus id illi pro vitio habent, & præsertim si sanctitatis opinione tument. Objurgatio horum hominum à Christo profecta, ita refertur à Luca, *Et dixit illis, nempe Christus, vos estis qui justificatis vos ipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra. Quia quod in hominibus sublime est abominatio coram Deo est.* Ubi hypocritarum ac falsam justitiæ ostentationem ipsis objicit, & objectum crimen, seu assertionem hanc suam occupatione objectionis cujusdam illustrat, ac confirmat. Illud facit, dum ait: *Vos estis qui justificatis vos ipsos coram hominibus, Deus autem cognoscit corda vestra.* In prioribus ostentationem justitiæ illis objicit, in posterioribus vanam illam esse apertius ostendit. Quamquam & priora verba ita sunt concepta ut non obscure significent vanam hanc esse justitiæ ostentationem. Perinde enim est ac si dixisset, Non mirum est vos meam hanc doctrinam tam sanctam, naso suspendere adunc atque irridere: vos enim illi estis qui coram hominibus tantum justitiam quandam ostentatis, & speciem sanctitatis præ vobis fertis, atque in eo toti estis, ut ab hominibus pietatis laudem referatis, quam interim coram Deo, qui vestra corda inspicit nihil minus quam justis sitis. Aliud ille intus in vobis videt quam exterius præ vobis fertis, & coram hominibus simulatis. Tale enim quippiam intelligendum est in verbis istis, *sed Deus novit corda vestra:* quum hæc verba præcedentibus opponantur. Quare quum in præcedentibus dixerit, *Phariseos coram hominibus se justificare;* in his significat eos coram Deo justos minime apparere. Confirmatio autem atque illustratio hujus intentionis per objectionis occupationem est in illis verbis, *Quia quod in hominibus altum est, abominatio coram Deo est.* Quasi dicat; Tantum enim abest ut coram Deo etiam propterea justis censeretur debeat, quia tantam justitiæ speciem apud homines ostentatis, & sanctitatis opinionem atque estimationem vobis comparatis; ut potius hoc ipsum argumento sit vos Deo planè displicere atque abominabiles esse. Ita enim fieri ferè solet, ut quod ab hominibus maximi æstimatur, id Deo sit invisum atque abominabile.

Lucæ x. vers. 25 usque ad finem Cap.

IN his verbis describitur colloquium Christi cum quodam Legisperito, in quo agitur de ratione vitam æternam consequendi: & duæ quæstiones expediuntur à Legisperito illo propositæ, ad rationem salutis æternæ consequendæ inspectantes: quarum posterior è priori quodammodo enata fuit. De priori agitur usque ad y. 28, finem, de posteriori inde usque ad finem capituli.

De priori tria in primis sunt consideranda. 1. Quis ille fuerit qui quæstionem illam Christo proposuit. 2. Ipsa quæstio. 3. Denique respondendi & quæstionem expediendi modus.

Primum est comprehensum illis in verbis, *Et ecce legisperitus quidam surrexit, tentans illum.* Quis quæstionem proposuerit, indicatur nomine legisperiti cujuspiam, seu ejus qui Doctorem esset Legis, qui eam populo publicè interpretaretur atque explicaret. Quo ipso indicatur non cum vulgari homine Christo

Christo rem tunc fuisse, & eum tum cum victoriam quæreret, laudemve aliquam captaret, vel alias infidias Christo tenderet, Christi sapientiâ victum facile fuisse. Adde quod hoc ipso verisimile videtur facere voluisse Lucam, id quod statim subjecturus erat, nempe eum tentandi gratiâ Christum interrogasse. Hoc enim genio ac moribus legisperitorum erat admodum accommodatum: magis certè quàm vulgi, qui sinceriori se à animo quaestiones Christo proposuit. Et quia quaestionem proposuit ea de re de qua ex lege constare aliquomodo poterat, atque omnino conitare legis Doctores tibi persuserant. Quo animo interrogaverit ostenditur dum dicitur eum tentasse Christum, hoc est, non discendi animo hanc quaestionem illi proposuisse, sed aliquid eliciendi quod carperet, ac traduceret, forte & periculum aliquod Christo pararet. Atque hoc ideo in primis narrare videtur, ut causa intelligatur, cur non ipse Christus, ut alias facere solitus est, suis ad eam quaestionem verbis responderit, sed responsum ex ipso metelicuisset: ut hæc ipsa ratione palam faceret, non discendi animo, sed potius aliquid captandi, ac carpenti, eum quaesivisset: quandoquidem id quaesivisset quod ipsemet ex lege nosset, ac nosse, quam legis scientiam profiteretur, deberet.

Quaestio autem ab ipso ad hunc modum fuit proposita, *Magister, sive Doctor, quid faciens, seu quid quum fecero, vitam æternam hereditabo?* Breviter, Quid mihi faciendum est, ut vitam æternam consequar? Quaestio sane omnium gravissima, & maxime necessaria.

Ad modum responsionis quod attinet, videmus, primò Christum non respondere, sed quaestione vicissim proposita legisperito, responsum ex ipso metelicuere. Deinde responsum ex Lege ab ipso Legisperito afferri. Denique eam responsum à Christo approbari.

Primum est ibi: *Is verò nempe Christus, dixit ad ipsum; in lege quid scriptum est? quomodo legis?* Quia cum homine legisperito ipsi res erat, & tentandi tantum gratiâ ipsum interrogante, ideo, ut antea monuimus, non ipse suis respondet verbis, sed responsum ex ipso elicit: præsertim quum responsum ex Lege peti aliqua ratione posset, & adversarius cum iymittis suis inde responsum peti posse, omnino ut apparet censebat. Quod ut apertum fieret, Christus ipsum sibi ipsi notum solvere jubet.

Responsum continetur vers. 27. Ubi ratio vitam æternam consequendi duobus explicatur præceptis, quorum alterum charitatem in Deum, alterum charitatem in proximum præscribit. Et charitatem quidem, si verba per se spectes, perfectam: præsertim eam quæ Deum respicit.

Primum præceptum continetur illis verbis, *Diliges Dominum tuum ex toto corde tuo* &c. Ubi & ipsius dilectionis natura consideranda venit, & illius modus. Quanquam & objectum istius dilectionis, nempe *Dominus Deus tuus*, hoc est Deus Israëlitarum, expressum est. Natura dilectionis Dei in eo consistit ut Dei voluntati nos attemperemus, & ea quæ illi grata esse novimus, præsertim ab ipso nobis præcepta, libenter faciamus, & honori ejus ac gloriæ studemus. Estque hoc præceptum, præsertim si Mosis locum inspicias, unde hæc verba sunt deprompta, generale, & totius legis observationem complectitur. Etiam si ob appositum præceptum de diligendo proximo, hoc aliisve similibus locis, quodammodo restringitur, & speciale evadit: ita ut studium in primis erga gloriam divinam, eo præcepto nobis præscribi, censi debet. Quanquam observatio omnium mandatorum divinorum, etiam hoc similibusque locis, potest hoc præcepto comprehendere, quatenus in iis observandis, metus ac reverentia divini numinis spectatur. Nam & hæc ad amorem

illum erga Deum pertinet; quum Deo sit gratissima. Charitas autem erga Deum id quod Deo gratum esse novimus, præstare jubet. Proinde non ita distinguendum est hoc præceptum à posteriori ut prorsus diversum; sed ut generale quodammodo respectu specialis, & certum observationis divinatorum mandatorum respectum comprehendens, qui sequenti præcepto non significatur.

Modus autem diligendi Deum, comprehenditur illis verbis; *ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota mente tua.* Quod nihil aliud significat, quàm ut quicquid est in nobis facultatis quod ad diligendum Deum facere queat, id totum ad ejus dilectionem, hoc est mandatorum ipsius exsequutionem, ad venerationem ipsius contestandum atque ad studium gloriæ & honoris ipsius convertamus. Non est autem necesse, ut quatuor illa quæ hic enumerantur, plane divisa esse putemus. Quia solent nonnunquam Sacre Literæ uno ex his modis, aut duobus, nonnunquam tribus, totum id complecti, quod quatuor hic vocibus exprimitur: ut à Janzenio est ostensum. Quanquam interea vis ac significatio singulorum verborum propria aliquantulum differat. Et hæc etiam videtur fuisse causa, cur quum uno vocabulo id totum complecti possent Sacre Literæ pluribus tamen uti maluerunt: ut & res tanto magis inculcetur, & intelligeretur nihil prorsus omisum esse quod ad facultatem diligendi Deum spectaret. Interim tamen, si quis omnino hæc putet esse distincta; hoc modo discerni non incommode poterunt, ut *cor*, affectus vel affectuum fontem significet; quasi dicat, toto cordis affectu, quàm ardentissime ac sincerissime. *Anima* autem significet voluntatem: quasi dicat, tota voluntatis propensione, ita ut penitus apud te stituas ac decernas id quod Deo gratum est, & cum reverentia atque honore nominis ipsius conjunctum, exsequi. In affectibus continetur appetitus, cujus commotio & ardor est affectus cordis. A quo tamen distinguitur voluntas, quæ quid faciendum sit decernit, & interdum cohibet ardorem: quamquam hic debent conspirare. Appetitus est instar equi; voluntas instar iessoris: ille objectum simpliciter apprehensum amplectitur: hæc verò arbitrium habet, & potest appetitum vel intendere vel remittere. Est enim cum ratione conjuncta: nam voluntas est appetitus intellectualis. Verbi gratiâ, misericordia est affectus appetitus: voluntas autem potest eum affectum refrenare vel etiam vim affectus augere, & cum eo conjuncta, fortius impellere ad juvandum proximum. *Vires* rursus significare poterunt eas corporis omniumque membrorum facultates, quæ ad exsequendum id quod affectus desiderat, & voluntas decernit, pertinent. Quasi dicat, ita ut omnes vires, omnes nervos intendas, ut Deum opere ipso diligas. Nec absurdum fuerit, aut à re alienum, ut etiam facultates externas, seu in opibus ac fortunis sitas, hac voce complectaris; non quidem primò, sed veluti secundariò. Quanquam alioqui magis nobis placet, ut virtus hæc seu robur, adjunctum tantum sit cordis atque animæ: quasi dicat, ut quantum potes Deum diligas. *Mens* denique intellectum significat: quæ mens & cognoscit res Deo gratas, & de ratione cogitare potest qua illas exsequutioni mandes. Quasi dicat, totam mentem totumque intellectum tuum in id impendas, omnes tuas cogitationes ed convertas, ut ea quæ Deo grata sunt facias. Non exiit autem apud Mosen hæc ultima particula, *ex tota mente tua.* Est autem credibile ideo hic & apud Marcum positam, quamquam diverso ordine (apud Marcum enim prius ponitur *ex tota mente tua*, posteriùs *ex tota virtute* vel

vel robore tuo) quod in Græca veteris Testamenti interpretatione fuerit lectionum diversitas: quia alii pro *δυναμικος* (quæ vox nodie exstat in Græca interpretatione Veteris Testamenti, & olim existisse videtur) ob quandam vocabulorum affinitatem legerint *δυναμίας*: quod vel ex Marthæo apparet, qui eadem verba cap. 22. v. 37 recitans, non habet illud membrum *ex tota virtute tua*, quod esset *ἐξ ὅλης δυνάμικος* vel *ὅλης ἰχθὺς σῶ*, sed pro eo habet *ἐν ὅλη τῇ δυνάμει σῶ*. Unde facile fieri potuit, ut quia utrumque ad rem satis quadraret, nonnulli utrumque retinerent, & ita locum apud Mosen scriberent citarentque, quos deinde Marcus & Lucas fuerunt sequuti: & quia duo unius loco sunt posita, ideo ordinis ratio non eadem fuit ab omnibus observata, quam ob causam id quod Marcus præposuit, Lucas postposuit. Quodsi literalem verborum Mosis sensum spectes, putarim *animam & cor* pro eodem sumi: *vires* autem significare cordis seu animæ adjunctum quoddam, & ideo addi, ut tanto magis exprimat quomodo ex toto corde totave anima Deus sit diligendus, ita nimirum ut omnes animi vires intendatur, & ad Dei amorem conuertantur.

Secundum præceptum continetur illis verbis, *Et, scilicet diliges, seu diligas, proximum tuum, sicut teipsum*. Ubi & natura istius dilectionis, & ejus objectum, & denique dilectionis modus, consideranda sunt. Quanquam de objecto hoc est proximo, in alterius questionis enodatione agetur.

Dilectio in eo consistit, ut quæ alteri grata utiliaque sunt, ei & cupias & præstes.

Modus dilectionis, ut similiter alteri & cupias & præstes ea quæ ipsi grata sunt & utilia, sicut tibi ipsi. Breviter totius hujus præcepti ratio explicatur à Christo, Matth. 7. v. 12. *ut omnia quæ volumus nobis præstari ab aliis, ea nos aliis præstemus*. Est autem de utroque hoc præcepto observandum, id cum per se generale sit, ex specialium præceptorum natura æstimandum esse, & eoque extendendum quousque specialium præceptorum ratio extendendum esse monet. Itaque sub Veteri Fœdere non tam multa in se complectebantur, seu magis non tam perfecta charitatis in Deum & proximum officia, ut sub Novo Fœdere: quia specialia Veteris Fœderis præcepta tam perfectam sanctitatem charitatemque in Deum & proximum, quam Novi Fœderis specialia præcepta imperant, ab Israëlitis non exigebant. Quare vis quidem illorum verborum per se inspecta eadem est, sed ad diversa tempora diversamque hominum conditionem relata, nunc perfectiorem, nunc aliquanto imperfectiorem aut minus plenum sensum acquirunt. Quæ de re & Maldonatus apud Matthæum non nihil dixit.

Sequitur nunc approbatio istius responsionis, à Christo profecta, qui dixit illi legisperito, *Rectè respondisti, hoc fac, & vires*. Verba per se satis sunt simplicia, & intellectu facilia, sed circa sententiam aliqua occurrit difficultas. Posset enim aliquis dicere, non hanc esse rationem vitam æternam consequendi, ita præsertim, ut si quis hoc fecerit, protinus vitam æternam sit consequitur, quemadmodum ultima Christi verba videntur significare, quandoquidem fides in Christum vis non comprehendatur, quæ tamen est ad vitam æternam consequendam ita necessaria, ut eâ sola Sacræ Literæ Novi Testamenti foleant completi universam salutis adipiscendæ rationem. Respondemus; Etiam si hæc præcepta per se atque absolute sumta, non comprehendant omnino fidem in Christum, & ea quæ hujus fidei sint propria: habitâ tamen ratione temporis & circumstantiarum, seu magis conditionis in qua post Christi adventum homines sunt positi, etiam fidem in Christum & quæ ejus sunt propria, illis comprehendendi. Etenim Christo nondum exhibitio, non requirebatur ad Deum diligendum ut quis in Christum crederet, ejusque mandatis pareret: sed postquam is exhibitus fuit, non potuit quisquam Deum ita ut par est, diligere, hoc est diligere ex toto corde, tota anima, totis viribus totaque mente, nisi etiam in Christum crederet, eumque diligeret, &

mandata ipsius observaret: quandoquidem diximus, ad hujusmodi dilectionem hoc requiri ut id summo studio præstemus quicquid Deo gratum esse animadvertimus, præsertim si id ab ipso sit præceptum. Jam autem Christo exhibitio, non modo gratissimum Deo est in Christum credere, eumque diligere, & mandatis ejus parere: sed id omnino ab ipso exigitur, seu ab ipso nobis est præceptum: ita quidem ut qui Christum non diligit, Deum ipsum non diligere sit censendus. Deinde, addi etiam & illud potest, quod ita hæc verba sint concepta, ut non modo ea ratio vitam æternam consequendi hic intelligi possit, quæ Novi Fœderis est propria, sed etiam illa quæ veteri propria fuit: quæ nimirum consistit in exactissima erga Deum & proximum charitate, uno verbo in exactissima, totius legis, & mystico quidem sensu, seu sensu perfectiori acceptæ observatione. Potuit enim Christus ita rem hanc temperare, ut non videretur tollere penitus velle id quod Lex mystico licet sensu de ratione vitam æternam consequendi tradidisset: præsertim quia modus ille ratur apud eum omnino foret, si homines eum observarent; vel saltem futurus fuisset ratur si eum homines observassent: ut Paulus indicat in epist. ad Galat. cap. 3. v. 21. Interim tamen ita quoque intelligi potuerunt hæc verba, ut ad modum quoque sub Novo Fœdere præscriptum accommodari possent; & significaretur Christum, licet novum quandam modum vitam æternam consequendi præscriberet, non tamen ea quæ Lex de pietate in Deum & proximum præcepisset, & ad vitam à Deo promissam obtinendam requisivisset, abrogare, sed potius stabilire: quo pacto & Paulus dicit, per Fidem non aboleri Legem, sed stabiliri. Rigor enim tantum ei detractus est, res autem ipsa mansit.

Sequitur nunc altera hujus colloquii pars, in qua de altera questione, à Legisperito proposita agitur. Primò ergo narratur à Luca, quomodo ea questio fuerit à Legisperito proposita. Secundo, quomodo ad eam Christus responderit, & Legisperitum illum officii monuerit. Prius fit v. 29. Ubi primum narratur quo animo quove consilio hanc questionem Christo proposuerit Legisperitus. Secundo quæ fuerit questio quam proposuerat.

Prius est in verbis, *Is autem volens justificare seipsum*. Quæ verba duplici modo accipi posse videntur. Primo ita ac si dictum esset, voluisse illum hominem ostendere, se non tentandi causâ sed serio questionem priorem Christo proposuisse, & habuisse se causam non exiguam cur eam questionem moveret, nempe ut hoc pacto ad hanc questionem quæ non satis explicata esset, sed inter legis etiam peritissimos adhuc controversa, deveniret, & quisnam sit proximus ille qui diligi à nobis jubeatur, recte cognosceret. Secundo ita accipi possunt hæc verba, quasi dictum esset; eum voluisse hoc pacto ostendere, se legis observantem esse, & eam ob causam questionem has proponere, quod vellet mentem legis recte cognoscere, ut eam porrò etiam tanto rectius observaret. Prior explicandi ratio nobis magis probatur. Videntur enim hæc verba quodammodo opposita illis v. 25. ubi dictum fuerat eum tentandi Christi causâ questionem illam proposuisse. Quare quum postea animadverteret, artem hanc suam à Christo deprehensam ostensamque fuisse, & se quodammodo seipsum prodere fuisse coactum, voluisse eum hanc nihilominus suspensionem tollere, & alia questione proposita ostendere non sine causa, nec tentandi tantum gratiâ se se interrogasse. Scivisse quidem se quo pacto ad priorem questionem esset respondendum, sed voluisse tamen eam ob causam Christo questionem illam proponere, ut ex ejus responsione occasionem haberet de altera questione quæ esset difficilior & magis implicata, sententiam ejus rogandi. Accedit illud, quod non appareat quam causam habuerit Lucas dicendi eum hoc consilio proposuisse hanc Domino Jesu questionem quod vellet se justificare, non inquam magis in hac questione quam in priori. Nam si hæc ratione opinionem illam

illam captavit Legis peritus quod quæstionem ad legem spectantem Christo proponeret, quod non nisi hominis illius esset qui iustitiæ esset studiosus; non video cur id hac magis quæstione quam illa præstiterit. Imò priori longe magis id videretur quælivisse, quando quidem ibi quælvit ut vitam æternam consequatur, quod videtur esse hominis qui pietati ac iustitiæ sit deditus: præsertim cum ex responsione postea apparuerit ipsum ita iudicasse, omnino pietatem in Deum ac proximum sibi esse colendam, si vitam æternam consequi velit. Quod si dicas, hac eum ratione existimationem iustitiæ consequi voluisse, quod hac quæstione proposita voluerit postmodum ostendere se proximum suum dilexisse; non apparet quomodo ea de re Lucæ confiterit, nempe ex ipsa re gesta: Quandoquidem nihil postea addidit legis peritus ille quod huc spectaret. Et credibilis est, si hoc legis peritus ille voluisset, eum dicendum fuisse cum juvene illo de quo est in historia evangelica Matth. 19. se ea ab adolescentia vel saltem hucusque observasse. Neque est quod dicas, vocem *justificandi* id non ferre: *justificare* enim est hoc loco iustum sese ostendere, quod ut ad universam hominis vitam referri solet, ita etiam ad certum hominis factum: quo pacto iudex reum etiam quum de certo tantum factum sermo est, justificare dicitur, hoc est iustum pronunciare, quum eum absolvit. Quare nil etiam prohibet, quominus quis possit dici seipsum justificare, quum respectu certi facti ostendere conatur quod se in eo recte gesserit, nec quicquam malo aut fraudulento animo fecerit.

Quæstio quam homo ille Domino Jesu proposuit est illis verbis expressa, *Et quis est meus proximus?* Vocabulum inferendi quodammodo vim habet. Responsio Christi ad quæstionem propositam refertur sat fusa, ab initio vers. 30 usque ad finem 37. Respondet autem parabolâ proposita. Cujus protasis partim à Christo ipso exponitur, partim ex ipso jurisperito iterum elicitur: ut ipsius iudicio confirmata, tanto majorem ad ipsum monendum movendumque vim habeat. Deinde breviter applicatio ejusdem subjicitur. Ad sermonem autem Christi referendum accedens Lucas, aditum his verbis sibi facit, dum ait: *suscipiens autem Jesus dixit:* hoc est eum Legis periti sermonem excipiens, breviter, et sermoni responsum statim subjungens, & ex eo sermonis animam ac materiam sumens. Jam quod ad ipsam parabolâ illius protasin attinet, in ea exemplum proponit hominis qui charitatem exercuerit eximiam in hominem alienigenam, etique hoc pacto proximus evaserit, eumque tanquam proximum suum tractaverit: quum alii ejusdem gentis homines, ejusdem inquam cum homine illo misero, & tales quidem qui legis & videbantur & debebant esse studiosissimi, nullum ei charitatis officium præstitissent. Et primum quidem, calamitosum illum hominem nobis spectandum proponit: deinde eos qui charitatem in eum vel exercere neglexerant, vel exercuerant. Tum comparisonem inter eos instituit, ac iudicium ea de re ipsius legis periti elicit. Quod ad personas illas attinet, miserum illum hominem nobis spectandum proponit *Y. 30*, ubi ait: *Homo quidam descendit à Jerosolyma in Jericho &c.* Ubi quum dicit hominem illum descendisse Jerosolymis Jerichuntem versus, id non obscure significat, eum fuisse Judæum, & quidem Jerosolymitanum civem vel incolam. Neque enim id solum videtur significare velle, eum hominem Jerosolymitanum discessisse, sed quum Jerosolymis aitas habitaret, Jerichuntem inde tetendisse. Ea verò res tanto magis pertinet ad ostendendam, hinc quidem Sacerdotis & Levitæ, qui charitatem misero non ostenderint immisericordiam, partim ad commendandam hominis alienigenæ, & quidem Samaritani charitatem: quam in eum exercuit qui & Judæus esset, & præcipue adhuc urbis incolâ. Quod autem *descendisse* dicitur Jerosolymis Jerichuntem, id locorum situm indicat: nempe quod Jerosolyma editori loco ac montoso esset sita; Jericho autem loco humiliori, ad Jordanem fluvium. Videtur ideo Je-

richuntem denominasse tanquam itineris hujus metam, ut id quod de latronibus in quos incidit viator ille, statim subjicit, evadat verisimilius. Est enim credibile id quod à viris doctis scribitur, fuisse vias inter utramque urbem latrocinis infestas. Jam quod ad calamitatem attinet, ea his est verbis comprehensa, quod incidit in latrones qui & spoliarint eum, & vulneribus ipsi inflictis abierint, ac semimortuum reliquerint, seu animam jam prope agentem. Gravem fanè hominis calamitatem, & conditionem periculosissimam, in qua tamen auxilio aliquis esset locus, describit; ut ex gravitate calamitatis, in qua tamen adhuc auxilio esset locus, illinc quidem intelligeretur immisericordia Levitæ ac Sacerdotis, hinc autem cura ac sollicitudo in eo juvando & magnitudo charitatis quam ei alienigena exhibuit.

Sequuntur nunc secundo loco personæ illæ quæ charitatem calamitoso illi homini, vel non exhibuerunt, vel exhibuerunt. Et primò illi qui non exhibuerunt, licet maxime deberent, quum Legis videri velent esseque deberent observantissimi. Sunt autem duæ tales personæ, Sacerdos, & Levita. Qui quo pacto à se invicem distinguantur, satis notum est. Levitæ enim illi appellari solent, qui quum ex Levitica essent tribu, sacerdotio tamen non fungerentur, propterea quod ex Aharonis familia non essent: ad quam solam sacerdotium legale fuerat divina lege adstrictum: quum interea tamen in templo aliis fungerentur ministeriis. Uti in libro Numerorum aliisque Sacrarum Literarum locis, præsertim *1. Paral.* videre est, Qui Sacerdotibus oppositi generale Levitarum nomen retinent: licet & Sacerdotes Levitæ habita ratione tribus ac familiæ essent. Patebat autem ad Sacerdotium omnibus Aharonis posteris aditus, modò ad id inepti aliqua ratione non essent: atque adeo fungi omnes hoc munere solebant, ubi nempe fuissent certis ritibus consecrati. Etiam si unus tantum ex illis summus esset Pontifex, cui soli in anniversario Sacrificio licebat adyta interiora, seu sanctum sanctorum ingredi. De utroque autem dicit eum forte fortuna cum per eandem viam descenderet, vidisse quidem hominem tam miserum, sed è regione transivisse: indicans utrumque charitatis erga proximum fuisse expertem: quum neutrum calamitas illius hominis quicquam moverit, ut eum aliqua saltem ratione juvarent. Et de utroque quidem expresse dicit, eum vidisse hominem: ne quis cogitare possit, quia eum jacentem non animadvertent, ideo præterivisse. Non est autem dubium quin hujus hominum generis mores notare voluerit Christus, & significare, Sacerdotes ac Levitas, qui sacris essent addicti, & aliis legem proponere solebant, & ejus observantissimi videri velent, ea tamen haudquaquam observare solere, atque imprimis charitatis in proximum magno laborare defectu. Sola enim Christus parabolâ petere ex iis rebus quas usus comprobatur, & consuetudini eas attemperare.

Succedit nunc is qui charitatem tantam in calamitosum illum hominem exercuit. Qui primum describitur à natione seu gente: quanquam ita ut & religio simul non obscure significetur, qua itidem erat à calamitoso illo homine distinctus. Deinde charitas illius erga istum hominem, ejusque effecta enumerantur. Natio simul & religio indicatur dum dicitur fuisse *Samarita*. Quinam isti fuerint, satis ex lib. 4 Reg. 17. 24. & 2 Paralip. itemque ex libro Esdræ & Nehem. constat. Fuerunt autem imprimis Chutæi. Quanquam enim ex pluribus fuerint populis, quos Rex Assyriorum Salmanassar in Samariæ regnum seu regionem à decem tribubus Israëlitarum antea cultam, loco illarum tribuum inde abductarum, ex Media transtulit; ii tamen interdum Chutæi tantum simpliciter dicuntur, proculdubio eam ob causam quod numero cæteros superarent. Quantum autem fuerit inter istos Samaritas & Judæos odium, ex æmulatione quadam ortum, tum liber Esdræ & Nehemæ, tum Josephi historia testatur, tum satis indicat ipsa historia Evangelica non uno loco: & controversia etiam de religione

gione indicatur à femina Samaritana, cum qua Christus colloquutus fuisse scribitur. Vide Joh. 4. §. 20. Hoc propterea memoratur à Christo, ut indicet nec gentis nec religionis etiam discrimen, nec odia quæ alioquin inter diversas gentes vigeant, obstare cuiquam debere quominus aliis in calamitate positus proximi fiamus, & ipsos proximorum instar tractemus. Eratque exemplum in Samaritano propositum, ad hominem Judæum qualis erat ille Legisperitus tanto magis convincendum aptissimum: Quandoquidem majus Judæis cum Samaritanis intercessit odium quàm cum aliis gentibus. Et quod hic quoque vim aliquam habet, majus videtur fuisse odium Judæorum erga Samaritanos, quàm horum adversus illos: & hi illorum amicitiam sæpe ambiunt, & pro ipsorum cognatis sese venditarunt, ab illis semper spreto, & semper repulsum passi. Unde tanto notabilior est hujus Samaritani charitas, quod illius gentis homini officia charitatis tot tantaque præstitit, à qua sua gens tantopere contemneretur, & cui ipse cum suis adeo invisus esset. Jam ad describendam ejus charitatem charitati que effecta progrediens, ad ea recensenda accedit, commemorata causa eorum procatartica seu occasione; quæ fuit quod iter illac fecerit, atque ad hominem illum calamitosum venerit, (vel ut vulgata versio habet, *secus illum* aut in locum illum juxta quem miser jacebat) eumque conspexerit. Inde enim oritur charitas, quod calamitatem hominis cernamus oculis, vel saltem cernere nobis quodammodo videamur. Porro charitatem illius describitur, primò ipsum charitatis seu mavis misericordie affectum exprimit, secundò illius ut diximus effectum. Affectus est, *misericordia commotus est*, seu quæ vis verbi est, visceribus fuit commotus. Qui affectus consistit in dolore ex aliena calamitate orto, & impetum in sese habet, hominem è calamitate liberandi. Effecta recensentur aliquot. Primum est quod ad eum accedens, obligaverit vulnera ipsius, oleo & vino infusus. Quanquam id etiam in duo effecta describere liceret, nempe accessum ad hominem, & vulnorum obligationem. Qua in re non tam impensa quàm cura ac labor hominis conspicitur, in homine illo servando atque sanitati restituendo. *Oleum & vinum* dicitur infudisse, non aliud aliquod unguenti aut emplastri genus adhibuisse, quia non hæc sed illa viator, jumento cui infidebat secum ferebat, in usus suos. Secundum effectum fuit, quod eum jumento suo impostum duxerit in publicum hospitium: qua in re & labor ipsius conspicitur, & molestie tolerantia, quod ipse maluerit pedes ire dummodo homini calamitoso consuleret. Tertium effectum est, quod *curam ipsius habuerit*, nempe etiam in ipso hospicio. Quasi dicat; non aliis jam hominis illius curam commendavit, tanquam satis officio jam functus; sed ipsemet quamquam ad alios jam deductum curavit, & ut resocillaretur, ac valetudini restitueretur operam dedit. Quartum quod sumtum etiam inde abiens in eum impenderit, & curam ejus hospiti ita commiserit, ut etiam in posterum si quis in eum sumtus ab hospite fieret, reddendum se promiserit. Quod dicitur *sequenti die egressus*, id emblema est; ut & illud, quod *hospiti* potius rem commendaverit quàm cuiquam alii. Hoc enim per se solum spectatur, quod sumtum impenderit. Prius enim illud ideo dicitur, quod significatum antea fuit, eum iter habuisse aliò, & casu tantum in hominem illum incidisse. Posterius verò quia dictum fuerat, eum utpote viatorem, in hospitium publicum deduxisse miserum illum hominem: quum viatoribus non inter suos versantibus locus communis sit publicum hospitium seu diversorium. Dicitur autem non tantum promississe sumtum, quod ii nonnunquam faciunt qui nihil præstare cogitant, sed in antecessum jam dedisse *duos denarios*, qui si ad nostram monetam qua nunc utimur redigerentur, aliquantum ultra 20 grossos con-

ficerent. Quod etsi quispiam credere possit esse exiguum; tamen si spectetur locorum ac regionum istarum, illo tempore ratio, ac rerum omnium copia simul & vilitas, non plane exiguum censeri potest: præsertim si consideres, & viatorem illum fuisse, qui in suos non in alienos usus pecuniam secum in via tulerit, & præterea paratus fuerit in reditu, si quid amplius erogaretur hospiti rependere. Hoc pacto significatur eum hominem nihil prætermisisse officii quod homini misero præstare posset, & occupationes ipsius itineris que ratio ullo modo ferret. Nam quod ipsemet ei posthac non assederit, nec in hospicio unà permanserit, hoc ratio itineris, ejusque causa sive necessitas non permittit: & tamen beneficentiam quoque suam compensari hospitis diligentia suo autem sumtu voluit.

Harum personarum factis ita descriptis, ad comparisonem earum inter sese accedit, habita ratione quaestionis ab initio propositæ; & de illa ipsius Legisperiti judicium exquirat, & responsum elicit. Quærit ergo vers. 36, *Quis ergo inquit, horum trium videtur tibi proximus factus fuisse*, seu existisse, *illius qui incidit in latrones*? Quæritio hæc ipsa intellectu est facilis: sed ex ea nobis difficilior oritur quaestio, quomodo hoc ad quaestionem ab initio propositam faciat? Etenim non id quaesierat Legisperitus, cui nam ipse fieri deberet proximus, sed quis ipsi esset proximus, quemque proinde diligere deberet. Diversæ sunt ea de re sententiæ: sed ex eis duæ tantum hoc loco videtur commemorandæ. Prima est quod non tam ad verba quaestionis à Legisperito propositæ responsum suum accommodaverit Christus, quàm ad ipsius mentem, & ad id quod spectabat, vel spectare videri vellet, nempe ut constaret quemnam diligere deberet, ut ita præcepto Legis de diligendo proximo satisficeret. Id verò illum satis, si scopum hunc spectes docuit Christus, dum ei in hac parabola ostendit, & exemplo Samaritani proposito eum monuit, ut cuius homini calamitoso, & auxilio illius indigenti, licet alienigenæ, licet aliis sacris addicto, & denique inimico, vel ex inimica gente orto, proximus evaderet, seu proximi atque amici officia præstaret: hoc enim pacto eum legi illi de diligendo proximo abunde satisfacturum. Quod ut efficeret Christus, argute quaestionis verba aliquomodo retinens, in sententiam paulò diversam flexit: ut evitata molesta ac spinosa de voce proximi controversia, inter Legis doctores ut credibile est admodum controversa, rem tamen ipsam maxime utilem ac necessariam hominem illum doceret. Itaque eo rem deduxit ut ipse Legisperitus cogere ei ea in re assentiri: qui fortasse si Christus de voce proximi ita differuisset ut ipse cupierat, controversiam illi fuisset moturum, plus contentionis quàm utilitatis habituram. Altera sententia est, voluisse Christum non ad id respondere quod ille quaesierat, sed quod quaerere potius debuerat: quasi dixisset; non tam de eo labores quis sit tuus proximus, quàm ut studeas fieri cuius homini ope tua indigent proximus. Sed prior explicatio magis nobis probatur. Nam si posteriorem admittas, dicendum erit, Christum quaestionem illam Legisperiti tanquam parum utilem rejicere, & de illa dicere nolle: quum tamen verba illa de quibus nunc agimus omnino significant illum de eo dicere voluisse, quis huic aut illi sit exlitterive proximus. Quod sane indicat, eum utrum non ita directè ad quaestionem propositam respondere voluerit, responderet tamen aliqua ratione voluisse, quod fiet si priorem sententiam amplectamur. Et sane causa non apparet, cur hanc quaestionem, ita ut posterior fert explicatio rejicere voluerit Christus, cum in ea non parum esset situm, ad legis intelligentiam & executionem. Incidit & hæc aliquando sententia, Christum utrum directè ad quaestionem propositam non responderit, indicasse tamen quid respondendum sit: cum enim docuerit, Samaritanum proxi-

mum evasisse homini Judæo, licet alia gens, alia sacra hujus & illius essent; indicasse eum hac ratione, eum quoque proximum qui à nobis diligendus sit esse posse qui alterius sit gentis, & aliis sacris addictus: præsertim quum nulla sit causa cur si alterius gentis ac religionis homo eatenus mihi possit esse proximus, quatenus amici officium mihi præstet, non eatenus etiam proximus esse possit quatenus ei amici officia à me sint præstanda. Ut ergo ad verba Evangelistæ revertamur, subjicit questionem à Christo propositæ responsum Legisperiti v. 37. Dicit enim eum respondisse, *Qui fecit misericordiam cum ipso*, scilicet is proximus factus est illi qui in latrones inciderat. Misericordiam facere cum aliquo, Hebraica phrasi est misericordem se erga aliquem præbere, & officia cuiuspiam præstare ea ad quæ misericordia impellit. Rectè autem ita respondit, quandoquidem nomen id Hebraicum quod *proximi* voce redditur à Græcis, significat amicum: amici autem officia, non sacerdos, non Levita, misero illi homini præstiterat, sed Samaritanus tantum. Itaque hunc, non duos illos, proximos illi existitisse seu evasisse, Legisperitus ille rectè judicavit.

Supereft brevissima applicatio parabolæ, admonitione comprehensa, qua jubet Legisperitum Christus, imitari Samaritanum, cum ait: *Vade & tu fac similiter*. Quasi dicat, Age igitur, & tu quoque imitatus Samaritanum illum, cuius homini ope tua indigenti, nullâ habita ratione generis, aut etiam religionis, succurre, & charitatis officia præsta. Sic nempe legentem illam de proximo diligendo impleveris.

Luca 25. à vers. 13 ad vers. 35.

In his verbis describitur, quomodo Christus eo quo resurrexerat die duobus discipulis Emmauntep euntibus apparuerit, & non pauca cum illis collocutus, tandem ab illis fuerit agnitus. Tria autem hic exponuntur. 1. Antecedentia istius congressus, ac colloquii Christi quod cum discipulis habuit. 2. Ipse congressus, & quæ in congressu illo utrinque dicta vel facta sunt. 3. Nonnulla istius congressus ac colloquii consequentia.

Primum continetur v. 13. & 14. Ubi & quinam illi fuerint quibus postmodum apparuit Christus, & quo tempore, & in quem locum iverint, & denique quid in itinere egerint, exprimitur. Quod postremum v. 14 ita exprimitur, *Et ipsi colloquebantur inter se mutuo de omnibus his quæ contigerunt*, hoc est & de morte Christi, & de indicis resurrectionis ipsius, de quibus eo die audiverant, ut ipsimet inferius Domino Jesu ea de re interroganti significant. Quum enim res illæ & maxime insignes essent, & ad ipsos plurimum pertinerent, & tam recens essent factæ, ideo mentes ipsorum rotas ad se converterant, ut nulla illis esset alia sermonum materia. Hic solet tractari à concionatoribus locus communis, qualia debeant esse colloquia Christianorum, etiam in itinere.

Quod ad secundum loci membrum attinet, ejus duæ iterum sunt partes. Primò enim narratur, quid inter Christum & illos fuerit factum dictumve in ipso itinere. Secundo, quid in meta itineris, hoc est ipso loco ad quem tetenderant.

In priori parte tria exponuntur, 1. Accessus Christi ad discipulos, seu cum eis congressus. 2. Causa cur ab illis non fuerit agnitus. 3. Colloquium inter ipsos & Christum. Primum est v. 15. ubi dicitur quòd ipsorum colloquio & disputationi intervernerit Jesus, & cum illis unum iverit. Hic solent allegorias sectari plerique, quod cum de rebus sacris agunt fideles, Christus interveniat libenter. Secundum exprimitur v. 16. nempe quod oculi ipsorum retenti fuerint, quominus eum agnoscerent. Hoc quomodo factum fuerit, ex Marco quodammodo intelli-

gimus, qui ait eum duobus illis discipulis, *manifestatum fuisse in alia forma*. Apparet nimirum Christum, alium quodammodo vultum & totius corporis habitum, quàm quo antea fuerat quique illis erat notus præse tulisse, & hac ratione ipsorum oculos impeditos fuisse, quominus eum agnoscerent. Credibile est etiam vocem immutasse: quæ omnia ipsi præstito fuerunt admodum facilia. Quamquam haud negaverimus occulta quoque vi ipsorum visum fuisse à Christo impeditum, quominus eum tunc agnoscerent. Fecit id autem eam ob causam, ut haberet materiam atque occasionem cum ipsis ex Scriptura Sacra de morte ac resurrectione sua differendi, & eam comprobandi, & sic illorum quoque fidem explorandi, utrum nimirum credituri essent resurrectioni ipsius, solis Scripturæ dictis atque argumentis confirmatæ: præsertim quum jam ejus quædam haberent indicia ac nuncios, non expectato eo ut jam ipsis oculis rem cererent. Hujus autem rei occasio periisset, si se ipsis statim forma illis nota conspiciendum præbisset. [Deus fidem hominum exercet, dum non semper ita omnia hominibus aperit, ut nullam possint habere dubitandi ansam; sed à parvis initiis progreditur, ut quodammodo exploret utrum hominum animi sint sese inclinaturi in eam partem quæ veritati propior est, etiam si nondum res sit adeo clara: modò majora illius existent argumenta quàm contrariæ falsitatis. Hinc apparet animus veritatis studiosus, etiam si pondera videantur dubia, tamen quia præponderare videtur veritatis pondus, eo debet esse contentus is cui veritas cordi est.]

Sequitur tertium, nempe colloquium inter Christum & ipsos discipulos. Ubi primò ostenditur, quomodo Christus ipsos ad colloquium provocaverit, & ut colloquii sui argumentum ac scrupulos in animis suis enatos expromerent, impulerit. Secundo sermo illorum discipulorum, sui colloquii argumentum, ac dubitationes referentium. Tertio sermo Christi quo utrumque redarguit simul atque erudit, ac dubitationes illorum discutit.

Primum est v. 17. *Dixit autem ad illos, Qui sunt sermones &c.* Sic nimirum sæpe facimus, cum ad animi sui sensa aut scrupulos expromendos alterum incitare volumus, ut licet probe intelligamus quid ille velit, quidve sentiat, tamen eum interrogemus. Itaque Christus, licet probe sciret quid inter se illi agerent, eos ipsos tamen interrogavit, ut occasionem haberet tanto majorem eos & arguendi & erudiendi.

Hinc potest per allegoriam elici, Deum interdum præbere nobis occasiones inquirendi veritatem. Cupit Christus ignorantes erudire, & huic rei est intentus. Quod si ipsemet sermonem quem postea habuit, ita intulisset, ut scire videretur quid illi colloquerentur, statim eos ut ipsum cognoscerent impulisset. Siquidem inde protinus agnovissent eum illa quoque scire quæ non audivisset, nec naturali aliqua ratione cognovisset. Idem etiam apparet paulò post v. 19. ubi perrexit Christus interrogare, quænam illa essent quæ unus ex illis discipulis contigisse dixerat. Secunda illius colloquii pars, hoc est sermo istorum discipulorum exponitur, à v. 18. usque ad finem 24. Ubi primò unus ex illis discipulis sermo refertur, qui admirationem quandam continet, ex illa interrogatione ortam, & aditum ad rem de qua inter ipsos agebatur plenius explicandam. Deinde res tota ab utroque lucidius ac fusius explicatur, & colloquii ipsorum argumentum plenius exponitur. Prius fit v. 18. ubi dicitur respondisse unum ex illis discipulis, cui nomen fuerit Cleopæ, & Christo dixisse, *Tu solus habitas vel tanquam incola vivis Hierosolymis, & non scis quæ facta illis sint hisce diebus*. Ubi si vox *μαθητής* significat incolatum tantum, qui extraneis non civibus aut indigenis convenit, sensus erit; Mirum mihi est, te rem tantam tam vulgo notam ignorare unum, quæ non civibus tantum nostris, sed & omnibus qui nunc festi-

inpra-

inprimis causa Jerofolymis degunt extraneis, adeo nota est, ut hæc una videatur nunc esse sermonum ac colloquiorum inter eos materia. Quare ne interrogare quidem debebas, qua de re inter nos sermo esset. etiam si tandem incola tantum sis, non civis aut indigena. Sed potest tamen vox *παρισίων*, latius extendi, ita ut quamvis habitationem significet, & civibus quoque atque indigenis conveniat. Sequitur postea altera Christi interrogatio qua ad rem totam plenius explicandam, & scrupulos quibus urgeantur expromendos, Christus discipulos suos impulit, & eorum ad illam interrogationem responso, *γ. 19* & sequentibus. Christus enim adhuc ita agens, ac si ignoraret quid Cleopas dicere vellet, quærit quænam illa sint quæ istis diebus Jerofolymis essent gesta. Responso primò iterum rem summam proponit, secundò eam explicat ac fufius describit. Propositio brevior est, quum responderunt Christo, *ea quæ de Jesu Nazareno*, hoc est illa esse quæ Jesu Nazareno contigerint, de cove narrentur, hæc illa esse quæ dixerit his diebus Jerofolymis facta esse, quæque neminem ignorare putarit. Explicatio & enarratio uberius iterum bipartita est. Nam primò describitur ipse Christus, ejusque singularis præstantia. Secundò ea quæ ipsi istis diebus contigerint. Descriptio Christi ejusque singularis præstantiæ, continetur illis verbis, quod fuerit, *vir propheta potens in opere & sermone, coram Deo, & omni populo*, hoc est propheta ejusmodi qui & multa insigniaque ediderit miracula, & præclarissima docuerit, & Deo teste, seu revera, & judicio univerfi populi; seu cujus & in miraculis edendis & in docendo facultas, non modò populo fuerit probata, & summam apud eum admirationem meruerit; sed revera etiam talis qualis populo fuerit visa, existiterit. Ea verò quæ Christo nuper contigerint, duo recenset. Alterum ad mortem ipsius pertinet; alterum ad ipsius resurrectionem. Prius commemoratur vers. 20, & 21. Ubi primò & authores mortis, nempe summi Sacerdotes, ac principes populi, & mortis genus exprimitur, nempe crucifixio: & quàm id suæ spei atque expectationi adversum fuerit, ostenditur: præsertim cum jam tertius ab eo tempore quo hæc contigerint, labatur dies. Quod postremum narratur vers. 21, ubi dicitur: *Nos autem sperabamus quod ipse sit qui redenturus esset Israël*, hoc est de servitute populum Israëliticum liberaturus, & de potestate Romanorum in libertatem vindicaturus. Sed cum his omnibus tertia hæc dies nunc labitur, ex quo hæc facta fuerunt. Quasi dicat verum jam tertia labitur dies ex quo ille tam infami morte fuit è vivis sublatus, ita ut spes videatur nulla amplius superesse fore ut is populum Israëliticum liberet. Sequitur id quod ad resurrectionem Christi spectat, quod discipuli illi ita recensent, ut non in gaudii sed majoris potius perturbationis occasionem ac materiam convertant. Et primò quidem quid mulieres ea de re narraverint; secundò quomodo quidam ex ipsis etiam discipulis rem eandem exploraverint, & veram esse compererint. Prius fit vers. 22, ubi & effectus commemoratur, nempe perturbatio discipulorum, quæ orta fuerit ex illo sermone mulierum: deinde quid mulieres illæ de resurrectione Christi compererint; nempe quòd quum mane ad sepulcrum venissent, non reperto corpore Domini redierint, affirmantes, Angelos sibi apparuisse, qui dixerint Christum vivere. Posterius vers. 24, ubi dicitur abiisse quosdam eorum qui cum ipsis degant, ad monumentum, & reperisse ita quemadmodum & mulieres dixerint, sed ipsum Dominum non vidisse. Ubi verba illa, *& repererunt ita quemadmodum & mulieres dixerant*, non sunt ita accipienda, ac si Angelos etiam illos ibi reperissent, qui mulieribus antea apparuerint. Id enim historia sacra, & ea inprimis quæ Johannes ea de re fat fufus narrat, nequaquam comprobant, imò potius refellunt: sed referendum hoc est ad alias rei istius circumstantias: nempe quòd lapis ab ostio sepulcri fuerit amotus, quòd lintea

mina sola illic fuerint relicta, & si quæ sint his familia.

Sequitur nunc responso Christi ad hunc discipulorum sermonem, qua illos & arguit, & erudit. Primò enim eos reprehendit ob stuporem quendam, & tarditatem animi, in credendo iis quæ loquuti sunt prophetæ, vers. 25. Deinde causam ejus rei affert cur eorum inscitiam & incredulitatem tantopere reprehendat: duo præcipua prophetiarum de seipso capita proponens vers. 26. Et denique rem illam declarat, aut potius declarasse ac confirmasse scribitur, explicatis ea de re prophetarum omnium testimoniis.

De primo dicitur, quòd Christus ad hunc modum alloquutus fuerit discipulos illos: *O amentes seu mavis inconsiderati, & tardi corde, ad credendum super omnia quæ loquuti sunt prophetæ*. Quasi dicat: ò quam estis stupidi, qui minime consideretis quæ à prophetis sunt olim prædicta, quamque difficulter adducimini ut illis fidem adhibeatis.

Secundum his verbis continetur; *Nomine hæc oportebat pati Christum, & ingredi in gloriam suam*? quasi dicat. Nonne hoc est à prophetis prædictum, Christum ex Dei decreto debere & pati mortem truculentam, & hac demum interveniente, ad celestem gloriam summamque imperium evehi? Quæ duo infra his verbis explicantur, vers. 46, & 47. *Ita scriptum est, & ita oportebat pati Christum, & resurgere ex mortuis tertia die, & prædicari in nomine ipsius penitentiam, & remissionem peccatorum in omnes gentes, initio facto ab Jerofolya*. Ubi illius gloriæ Christi & initium commemoratur, nempe resurrectio ipsius tertio post mortem die consequuta, & ex effectu longe divinissimo, gloriæ illius perfectio ac complementum, intelligendum relinquuntur: nempe quòd debuerit ipsius jussu, autoritate, atque imperio prædicari per omnes terras ac gentes, seu mavis omnibus terræ gentibus, & penitentia, & peccatorum remissio: quarum rerum illa univerfam pietatem, præceptis Christi comprehensam, hæc felicitatem sempiternam complectitur. Hæc duo comprehendit etiam Petrus 1. epist. cap. 1. vers. 11. Ubi dicit Spiritum Christi qui in prophetis fuerit antea, fuisse testatum passiones in Christum casuras, & quæ has essent sequuturæ glorias.

De tertio ita ait Lucas, rem breviter potius perstringens, quàm explicans; *Et incipiens à Mose & ab omnibus prophetis, interpretabatur, seu explicabat ipsis, in omnibus scripturis ea quæ de ipso*, scilicet scripta essent. Intelligenda autem hic ea esse videntur quæ ad mortem & resurrectionem atque exaltationem Christi pertinent. Quanquam forte non omnia prorsus quæ in singulis prophetis extarent, sed illustriora tantum fuit persequutus. Neque enim dicit quòd omnia fuerit interpretatus, sed quòd ea quæ de ipso scripta essent in omnibus scripturis, seu quavis scripturæ parte sive libro, quæque in quovis propheta extarent, interpretatus fuerit. Et hæc de prima congressus ac colloqui cum discipulis Christi, parte, quæ in ipso itinere fuit absoluta.

Sequuntur modò ea quæ Emaunte, itineris nempe meta, ad quam contenderant discipuli illi, contigerunt, vel saltem prope ipsam Emaunte. Primò autem narratur quomodo discipuli illi Christum discedere volentem retinuerint. Deinde quid in hospitio in quod diverterant, contigerit. Quod ad prius attinet, primò refertur Christi factum, qui ulterius se iturum simulaverit. Quod non ita quidem videtur accipiendum, quasi nullo modo cogitarit abire, licet præ se ferret, se abire omnino velle. Credibile enim est Christum, nisi eum discipuli illi retinerent, & vehementer quidem urgerent, abiturum fuisse; sed intelligendum est, Christum id tum occultasse quòd desideraret quodammodo, idque ipsorum discipulorum causa, ut ab iis retineretur atque urgeretur, nec ullam ejus rei significationem dederit, quòd animus sibi sit, si rogetur, manendi.

Ipius

Ipsius enim & oratio & gestus, nihil aliud quam abitus consilium ac decretum ostendit. Quod ergo notum id quod animo volebat ac desiderabat, verbis factive externis expressit, sed quodammodo ejus contrarium præ se tulerit, id simulationem Lucas appellat. Quæ in re hujusmodi non est vitiosa: quum in rebus etiam majoribus viros divinos aliquid simulasse videamus: & nonnullos quidem ipsius Deijussu. Ut de Samuèle legimus 1 Sam. 16. v. 2.

Deinde exponitur quomodo eum retinuerint. Et primò quidem ipsorum ea in re diligentia & ardor exprimitur, quod eum *cogierint*, & modus quo eum permoverunt, nempe & rogando, & precum causam afferendo. Rogarunt enim dicentes, *maue nobiscum*. Causam attulerunt, *quia jam vespera instat, & declinavit dies*. Denique effectus sequitur, quod ingressus fuerit in vicum ac hospitium, & manserit cum illis.

Jam quod ad alteram attinet, hoc est ad ea quæ in hospitio contigerunt, primum exponitur quid Christus fecerit, unde eum postea cognoverint. Deinde ejus facti effectus, nempe Christi agnitio, & denique illius consequens, nempe quod Christus ab illis disparuerit. De primo ita dicitur v. 30. *Et factum est quum acumberet ipse cum illis, accepto pane benedixit*. Hoc est gratis Deo actus eum veluti consecravit, seu sanctificavit, uti nimirum cibos consecrari, per Dei verbum & precationem dicit Apostolus, 1 Tim. 4. v. 5; & fractum illis tradidit; morem nimirum suum sequutus, ut instar patrisfamilias cibis benediceret, & discipulis tanquam domesticis suis distribueret. Quæ res non parum illis attulit adjumenti ut Christum agnoscerent. Nam quum ipsi potius eum ad se invitarent, non vice verâ, ipsi potius & benedicere pani, & eum Jesu proponere debebant. Itaque quum contra ille faceret, & consuetum sibi morem, ipsis satis notum, & recenti adhuc memorie infixum sequeretur; statim illis in mentem venit, Dominum suum hunc esse ac Magistrum, qui hucusque solitus fuerit, quum cibum unâ cum ipsis caperet mentis benedicere, & panem fractum discipulis tradere atque inter eos distribuere. Quod in ultima quoque cæna fecisse legitur, idque non tantum quum myticum calicem ipsis porrexit; sed etiam ante institutionem Eucharistici ritus, quum poculum sumens gratis actus dixit, *Accipite, & disperimini hoc inter vos* Lucæ 22. v. 17. Fieri autem facile potest, ut etiam verbis hujusmodi usus fuerit Christus, quibus ut quorum similibus etiam antehac uti solitus fuisset, quæ aliis Judæis non soleant esse usitata ac familiaria. Neque enim credibile est Christum, aut precandi aut gratias agendi formulas ab aliis didicisse; sed suas quasdam habuisse & aliis ea in re prævisse. Quare quod sequitur, *ipsorum autem aperti sunt oculi, & agnoverunt ipsum*; videretur effectum significare, saltem ex parte, istarum Christi actionum, v. 30 expostarum, de quibus modo diximus. Credibile enim est non ita diversam Christum formam præ se tulisse ut de sua nihil retineret, sui que prorsus videretur dissimilis; sed potius habitum aut vultum ita fuisse diversum, ut non facile à discipulis agnosceretur. Sicut nobis interdum accidit, quos levior mutatio ab agnitione ejus avertit quem alias satis novimus. Quanquam haud negaverimus, potuisse Christum aciem eorum ita impedire ne sese protinus agnoscerent. At postquam ista contigerunt, & ipsorum animi non modo colloquio antegressò, sed & actionibus Christo familiaribus fuerunt excitati ad Christi faciem tanto diligentius lustrandam, cessit jam aliquomodo illa formæ diversitas, nec eos impedit quominus Christum agnoscerent; & ipse Christus si quam visui illorum vim occulte antea adhibuerat, eam adhibere desistit, & impedimentum omne, quod agnitioni sui obstat, amovit.

Sequitur jam porro eventus, nempe quod Christus

quum esset à discipulis agnitus, *disparuerit*, ita ut jam ab ipsis conspici non posset. Quod proculdubio factum est vi quadam occulta ac miraculosa, ipsorum oculis seu visui adhibita. Est autem hoc loco vox ἀφανίσθη, adjunctis illi vocibus ἀπ' αὐτῶν, quæ non significat eum factum fuisse invisibilem, quod esset eum factum fuisse ἀφανίσθη, sed eum illorum discipulorum aspectum ita repente occulta virtute eifugisse, ut conspici ab iis non amplius posset, etiam si eo ad breve aliquod tempus esset loco unde conspici ab illis potuisset, si ipsorum oculi impediti non fuissent. Causa vero cur Christus ita disparere voluerit, nec diutius his discipulis conspectum sui indulgere, duplex animadverti potest. Prima est quod nondum ita illis sese conspiciendum voluerit præbere, quin alius adhuc restaret modus sese patefaciendi perfectior; habita saltem diuturnitatis ratione: quandoquidem ut in loco Johan. 20 diximus, ab imperfectiori sese patefaciendi modo ad perfectiorem progredi constituit, ut discipulorum suorum fidem tanto commodius exploraret. Altera est quod noluit Christus aliis sese hominibus præter fideles suos conspiciendum præbere: id quod proculdubio evenisset, si apud hos discipulos diutius permansisset, jam ab illis agnitus. Siquidem in alienis forsan erant ædibus, neque dubium est quin alii quoque homines extranei in iisdem ædibus fuerint tum temporis versati. Quia autem fieri potuisset, ut discipuli illi Dominum agnitus alii quoque ostenderent, & suum gaudium cum aliis quodammodo communicarent, & ut in Christum paucis ante diebus crucifixum crederent, ac pro Messia & redemptore suo eum agnoscerent, hoc tam efficaci argumento resurrectionis ipsius eos impellere conarentur. Causam autem novimus factis gravem fuisse, cur Deus ac Christus noluerit, ut ab infidelibus quoque is redivivus cerneretur. Ut taceam, non decuisse ut infidelibus hominibus prius quam ipsis Apostolis Christus sese conspiciendum præberet.

Restat tertia atque ultima hujus loci pars; quæ duo iterum in se complectitur. Primum quid post illum Christi congressum inter se loquuti fuerint illi discipuli, & quomodo efficaciam sermonum illius quam in animis suis senserint, fuerint confessi; eo ipso significantes id argumentum fuisse & indicium Christi præsentis, licet eum non agnoscerint, & quodammodo admirantes se tam tardos fuisse, ut ex tanta sermonis illius efficacia ipsum non agnoscerent. Deinde exponitur quomodo Emaute Jerosolymam regressi, ex Apostolis cognoverint certum resurrectionis ipsius nuncium atque argumentum: & ipsi vicissim quæ sibi contigerint, & quomodo Christum agnoscerint, ipsis narraverint. Prius continetur v. 32. Ubi ita scribit Lucas, *Et dixerunt ad se invicem, Nonne cor nostrum ardens erat in nobis quum loqueretur nobis, & quum aperiret nobis scripturas?* Quorum verborum vis ac sententia jam aliquomodo est explicata. Posterius narratur v. 33, & duobus sequentibus. Ubi primo illorum ad alios discipulos reditus commemoratur. Secundo quid ex ipsis de resurrectione Christi & certa ejus apparitione Simoni nimirum seu Petro audiverint, v. 34. Cujus apparitionis fit mentio etiam apud Paulum 1 Cor. 15. v. 5. & prima constituitur ex apparitionibus factis iis quorum testimonio ibi utitur Apostolus. Cui postea statim subjungitur quod duodecim illis nempe Apostolis apparuerit Christus: quemadmodum & hoc loco fit apud Lucam vers. 36, & sequentibus: & apud Johannem cap. 20. v. 19 & seqq. Denique exponitur quomodo duo illi discipuli vicissim narraverint ea quæ in via ipsis contigissent, & quomodo agnitus ab iis esset Christus *in fractione panis*, seu dum panem frangeret, ipsisque distribueret: qua voce & antegressa benedictio seu gratiarum actio est comprehendenda.

Lucæ

Luca 20. vers. 34, 35, 36. Filii hujus seculi, &c.

Ut hunc contextum nobis explicandum sumferim, nemini eorum obscurum esse potest, qui norunt, quem actum hodie præ manu habeamus. Interim doctrina his verbis proposita, quanquam nonnullis nostrum peculiariter attingat, omnibus tamen communiter usui esse potest, tum iis qui cælibem vitam agunt, tum iis, qui matrimonium inierunt, vel inire cogitant. Docet his verbis Servator discrimen hujus & futuræ vitæ, ratione matrimonii, quod in hac quidem obtinet, in illa vero locum non habebit. Partes constitui possunt duæ. Prima hujus vitæ statum ratione matrimonii nobis ob oculos ponit: secunda futuræ. De prima sic inquit Servator. *Filii hujus ævi ducunt uxores, & nuptum dant.* Filiorum hujus ævi mentionem non nisi apud Lucam unum reperire est, & quidem cum bis apud eum legantur, non sit illud plane eadem significatio. Sunt autem homines ævi per Hebraicum homines moribus hujus ævi adeo similes, ut ex eo nati videantur. Cæterum cum mores hujus seculi plerumque mali sint, ideo fit, ut cap. 16. v. 8, per filios hujus seculi intelligantur homines malis ævi moribus dediti, opponuntur enim ibidem malis ævi moribus dediti, opponuntur enim ibidem malis ævi moribus dediti, qui in presenti seculo vivunt, & actionibus ad hujus vitæ usum pertinentibus vacant. De his inquit servator, quod *ducant uxores & nuptum dentur.* Quippe ut cibo, somno, potu, utuntur ad conservationem individuorum: ita & matrimonio ad conservationem specierum. Totus enim mundus, omneque ejus partes conservationem sui sectantur, eoque quia ipsa semper durare nequeunt, ut sol, luna, cæteræque stellæ, per generationem propagantur, ut in plantis omnibusque animalibus videre est. Quamquam autem servator hic tantum significare videatur, quid fiat, non autem an recte fiat, tamen constat id recte & sine peccato fieri. Omnia quippe quæ natura rerum ob sui conservationem exigit, pro licitis habenda sunt. Huc accedit quod & ipse naturæ auctor Deus post virum creatum fœminam ex illius costa formaverit, eamque ad virum adduxerit, & utrique insuper benedixerit, dicens, *crecite & multiplicamini & replete terram.* Quod & post diluvium Noam illiusque filios alloquens repetivit. Idem & de matrimoniis, rite tum inveniendis tum colendis tot leges populo Israelitico dedit. Quid quod ne Levitis quidem quorum tribum sibi peculiariter elegerat, imo ne Sacerdotibus quidem, summiisque Pontificibus matrimonio interdixit. Hinc quotquot in Veteri F. legimus Dei servos atque amicos, omnes mariti fuerunt. Sub Novo F. quanquam laudetur virginitas & cælibatus, permittitur tamen Christianis matrimonium, imo & suadetur 1 Cor. 7. 1, 7, 8, 25, 26, 28. Nec enim idem est omnium status atque ratio. Matt. 19. 11, 12. Quin & doctrina demoniorum, quæ matrimonium vetat, vocatur 1 Tim. 4. 3. Hoc vero privilegium & ad eos extenditur, qui Ecclesiæ præfecti sunt, ut patet ex lege Episcopis & Diaconis Iara. Paulus Apostolus idem sibi & Barnabæ permissum testatur, & quidem aliorum Apostolorum fratrumque Domini ipsius, & Cephæ, exemplo. 1 Cor. 9. 5. Ergo in hoc quidem nullum est discrimen inter servos Dei aliosque quod ad matrimonii jus in genere attinet. Finis tamen modusque tum in ineundo tum in usurpando matrimonio, his illisve, ex lege præsertim Christi, longe diversus est. Finis naturalis matrimonii est, propagatio generis, à quo fine ne Christianus quidem abhorrebit, is tamen & hoc maxime spectabit, ut hac ratione vitet omnes impuras libidines 1 Cor. 7. 2. Finis hominum seculi hujus est sepe numero voluptas, nonnullorum etiam ut per matrimonium ad honores & ad opes perveniant.

Modus in ineundo matrimonio Christianorum quidem est, ut *in Domino* matrimonium contrahant, id est ut mores atque vitæ honestatem in deligendo com-

pare maxime spectent, cæteras sive corporis, sive fortunæ dotes non contemnunt quidem, si adfint, non tamen si desint, nimium angantur. Homines hujus seculi adversa plane via incedunt. In usu matrimonii Christianus studebit, ut non tantum conjugii sed & Domino Jesu placeat, imo conjugii non aliter quam secundum leges à Domino Jesu illiusque Apostolis præscriptas, præcipue Eph. 5. 22. Col. 3. 18. 19. 1 Pet. 3. v. 1, & seqq. studebit. Paratus Domini Jesu causâ etiam conjugem cum aliis sibi charis relinquere, conjugemque habens, quasi non haberet, ut Apostolus loquitur 1 Cor. 7. 21. Homines vero hujus seculi alii quidem ex homine idolum faciunt nimio cultu, alii contemptim habent eum, aut, litis ferram quotidie reciprocant. Summa quidem conjugum Christianorum, erit secundum Epistolam ad Heb. 13. 4, honestum in omnibus, & lectus eorum incontaminatus: aliorum vero prout vel affectus vel occasio turberit.

Videamus jam secundo quis futurus sit status eorum, qui ad futuram vitam pervenerint, ratione matrimonii. De his inquit servator: Eos in matrimonio non futuros: idque allata deinde ratione probat. Expendamus primum affirmationem rei, deinde & illius rationem. In affirmatione notanda descriptio eorum, qui ad beatam vitam pervenient. Qui inquit *digni habebuntur ut assequantur seculum illud, & resurrectionem à mortuis.* Quia dignitas horum hominum commemoratur, apparet sermonem non esse de impiis qui resuscitantur ad iudicium, sed de piis, id quod seqq. confirmant. Notandus autem hic loquendi modus in Scriptura, quæ cum futuri seculi & resurrectionis mentionem faciunt, per illud beatum illum fideliū statum, per hanc ad beatum illum statum resurrectionem plerumque intelligunt. De futuro seculo exempla Heb. 2. 5. vi. v. 5. De resurrectione Joh. 6. v. 39, 44, 54. Phil. 3. 10. 1 Cor. 6. 14. cap. 15, passim. Et certè ea demum resurrectio appellari meretur, quæ est non ad iudicium, sed ad vitam, & ad vitam non quæ durat ad supplicium, sed quæ voluptatem affert. Quod autem hic dicitur de dignitate eorum, qui futurum seculum, & resurrectionem mortuorum assequantur, id non intelligendum est, de dignitate quæ veniat ex merito proprie dicto (quod enim ullius esse potest meritum tantum, ut vita æterna dignum sit) sed quod Dominus benigna quadam æstimatione pietati nostræ utur imperfectæ tribuet. Interim notandum est, sectandam esse dignitatem apud Deum per bona opera, 2 Pet. 3. v. 3. notetur locus.

Porro de his, qui futurum seculum, & resurrectionem assequantur, inquit servator eos in matrimonio non futuros. Erit ergo longe diversa illius ratio, ab hac qua nunc utimur. Simile est, quod Cor. 6. v. 13, *nec cibos illis* locum, atque ita nec esum, illic amplius habiturum dicit, imo ne *ventrem* quidem. Unde colligere licet, nec aliis membris, quibus ad animalis hujus vitæ usum indigemus, locum illic fore. Quin disertè Apostolus 1 Cor. 15. 50, *negat carnem & sanguinem hæredem Regni Dei* futurum. Unde liquet nec functiones illas corporis, quæ carne & sanguine peraguntur, nec voluptates, quæ ex talibus functionibus resultant, amplius futuras. Nec eo tamen deterior nostra conditio futura est. Quotquot enim sunt corporis hujus functiones, ita comparatæ sunt, ut nisi aliqua voluptate condiantur, ipsæ ab iis fere abhorreamus, & voluptates, quæ ex ejusmodi functionibus capiuntur, ita plerumque vanæ, ut nihil facilius, quam earum nobis tædium oboriatur. At futuræ vitæ actiones, atque voluptates plane erunt divinæ. *Videbimus Deum sicut est,* 1 Joh. 3. 2. *Videbimus autem facie ad faciem* 1 Cor. 13. 12, & *cognoscemus prout & cogniti sumus* ibidem. Ita & Dominum Jesum, Apoc. 22. 3. Incendemur utriusque amore. Laudabimus utrumque induti togis albis, & palmas tenentes manibus Apoc. 7. 9. 10. Confer Apoc. 19. 6, 7, 8. Quanta vero in hoc felicitas, explicatur sequentibus.

Expen-

Expendamus jam rationem cur qui futuræ vitæ participes erunt, matrimonio non amplius sunt daturi operam: ea continetur his verbis *quia mori amplius nequeunt*. Cui in seqq. fulcra duo substituuntur. Magnum id est, quod non modo non sint morituri, sed nec mori amplius possint. Videmus quanto studio omnia animalia mortem refugiant, quanto conatu, & armorum & mediõrum ei imminenti resistant. Est enim vita fundamentum omnium actionum, omniumque voluptatum, quas quis præcipue poscit. Quid ei non deberemus, qui vitam nobis vel ad mille annos propagare possit? Quid si ergo in æternum cujus nullus est terminus? Cæterum cum negat servator homines futuri seculi amplius morituros, negat etiam subiectos fore iis, quæ viam in hac vita nobis ad mortem aperiant sive morbis, sive casibus aliis. Unde ista in Apoc. 21. 4. Quæ vero est ratio consequentiæ: Homines in futuro seculo, mori non poterunt, ergo & in matrimonio non vivent. Ea patet ex fine matrimonii. Finis matrimonii est generatio prolis, & per generationem, speciei conservatio. Ubi ergo ipsa individua à morte immunia erunt, ibi nec speciei conservatio per generationem, nec matrimonium generationis causâ institutum, locum habet. Notetur hic probe generationem in æternis si modò ratio servatoris bene conclusa est, locum non habere. Quod quorsum extendatur, non est nunc explicandi locus: sapienti dictum satis.

Probat Servator hos tales mori non posse, duabus aliis rationibus. 1. Quod angelis pares sint futuri, 2. quod filii Dei. Primo de Angelorum natura operosum esset omnia congerere, quæ vel Scriptura S. de iis commemorat, vel ratio ex ejus dictis concludit. Id constat Spiritus esse, à Deo creatos, magnarum virtutum, magni roboris, 42. gloriæ item, ibidem. Cujus adumbrationem in Christo vide Matth. 17. 2. Denique æternæ vitæ participes, quæ sexcentis in Novo Fœdere illis promittitur.

Nec incredibile est, quamquam mirum, homines angelis similes fore: quum nunc etiam Angeli non erubescant hominum sese conservos appellare, Apoc. 19. 10, & 22. 8. Imo quum Christus homo, & qui non erubescit nos appellare fratres, angelorum sit Dominus, & ab illis colatur atque adoretur, 1 Cor. 15. 27. Ephes. 1. 22. Philip. 2. 10. Col. 1. 17. Secunda ratio quòd Dei sint filii. Videtur argumentatio per gradus ascendere. Amplius enim quid sonat Dei filium esse, quam angelis similem. Quid enim Deo sublimius? quis autem illius sublimitati propius accedit quam filius? Mirum autem videri potest, quod Dei filios nominet, quum antea concluderit, in æternis generationem non esse. Sed facilis est responsio. Eos qui Dei filii hic dicuntur, non generatos ex Dei essentia, ad speciei conservationem. Mirum autem & illud videri queat, quòd concludat Servator, homines futuri seculi participes, non morituros, ex eo quòd Dei sint filii: quandoquidem & in hoc seculo filii illius vocantur, qui tamen morti subiecti sunt. Omitto alia hujus rei exempla, quæ in Novo præsertim Fœdere frequentissima sunt. Memorabilis est locus Psal. 82. 2. 6. Sed nimirum ejusdem nominis non eadem semper vis est: sed pro diveritate status hominum, vel intenditur vel remittitur. Homines filii Dei dicuntur ob similitudinem cum ipso: quæ interdum major, interdum minor est.

In hac quidem vita, alii ob sanctitatem, alii ob potestatis similitudinem, Dei filii vocantur. In futura

vita, sanctitati accedit immortalitas, ad quam resurrectione nos perducit. Unde tanto major est hujus nominis vis, quam significare Servator voluit, quum addidit, *filii resurrectionis existentes*. Quid quòd ea de causa & divinæ confortes naturæ dicuntur, 2 Pet. 1. 4. Plenioris hujus significationis exempla, Joh. 1. 2. Rom. 8. 23. 1 Joh. 3. 2. 1, 2.

Luc. 12. vers. 13, ad 35.

Certa quadam occasione invitatus Christus, tradit hic doctrinam, qua nos debortatur ab avaritia, & adhortatur ad contrariam ei virtutem, id est, liberalitatem. Consideranda igitur venit 1. Occasio doctrinæ. 2. Ipsa doctrina. Occasio sic se habuit: *Dixit autem ei quidam è turba; Magister, dic fratri meo, ut dividat mecum hæreditatem, &c.* Christus tunc præclaras tradebat doctrinas, ingenti hominum turba auscultante, atque imprimis de nomine suo ac professione doctrinæ suæ non abneganda. Verum hujus hominis mentem aliæ cogitationes carnales occupaverant. Non de eo erat sollicitus, ut à Domino bona cælestia consequeretur, sed portionem bonorum terrestrium, quam frater suus injuste detinebat, cogitavit per Christum nullo negotio & sine longo juris strepitu recuperare. Credebat enim Christum tantominus Doctorem auctoritate sua haud difficulter effecturum apud fratrem suum, ut quod justum & æquum erat, faceret. Forte putavit etiam ad officium ejus qui magister omnium virtutum ac justitiæ erat, pertinere, ut fratrem contra justitiam agentem officii admoneret, & de injustitia redargueret. Sed Christus respondit: *Homo, quis me constituit judicem aut divisorem super vos?* Ostendit Christus, id quod ille petebat, à suo officio esse alienum. Quasi dicat: Non est hæc mea vocatio. Non sum constitutus iudex de hæreditatibus ac hereticundis familiis hominum in terra. Aliud mihi impositum est negotium ac munus. Missus enim sum ad monstrandum Judæis viam, quâ pervenire queant ad vitam æternam. Etsi verò etiam id ad justitiam pertineret, ut quisque quod suum erat obtineret, ne quis alterum injuria afficeret, & aliena detineret; tamen Christus non tenebatur ad res tam particulares descendere. Illius erat generales tradere vivendi regulas. Si voluisset Christus se implicare negotiis ac controversiis particularibus, unum oppidulum aut vicus abtulisset ei pene integrum tempus vitæ ejus. Sufficiebat proinde, quod Christus in genere ad colendam justitiam omnes hortaretur. Sed ut singulis jus diceret, & singulas controversias sententia sua dirimeret, non erat opus. Hoc etiam sibi capere debent Pastores & Antistites Ecclesiæ, ne se in quavis controversias ingerant, etsi justas. Videmus hic Dominum recusasse arbitrium de lite inter duos fratres, & dixisse, ad se litis itius dijudicationem non pertinere, etsi id fuerit valde justum, ut fratri injuria oppresso subveniretur. Satis est, si Pastores & Doctores justitiam auditoribus sedulo commendent, & inculcent, nec non qua in re illa consistat, dextre explicent: particularia sunt singulorum conscientie committenda. Tum demum Pastores debent controversiis ejusmodi componendis incumbere, quando pars utraque litigans est pertinax & nullius vult acquiescere iudicio: tunc ne lites ejusmodi & dissensiones de rebus terrenis erumpant in scandalum Ecclesiæ, & turbas aliquas dent inter fratres, Pastores debent quasi mediis intervenire disceptantibus & ad amicam compositionem utriusque partis animos disponere. Ac tum etiam satius est, ut ex auditoribus prudentiores eligantur, qui sint talium controversiarum arbitri, quam ut Pastores ipsi causis ejusmodi decidendis præsideant: nisi forte res ita ferat, ut aliter fieri nequeat.

(c)

Interca

Interea fratres qui turbant litibus suis Ecclesiam, spernentes aliorum fratrum iudicium, timeant Deum, & meminerint, quam acriter Apostolus invehatur in eos, qui se iudicari à fratibus non patiebantur. 1 Cor. 6. 1, & seqq. Videmus & hodie sæpius simile quid fieri ab auditoribus, qui suis querelis ac litibus molesti sunt Pastoribus, quod fecit hic homo fratrem suum apud Christum accusans. Interpellant Pastores suos & adeunt non raro, non ut aliquid ad salutem profuturum ab eis discant, sed tricas suas de rebus terrenis afferentes, nihilque nisi terram & huius mundi quietillas in animo & oculis suis gerentes.

Accedamus jam ad ipsam doctrinam, postquam occasionem ejus vidimus. In qua doctrinam Christum 1. Dehortatur ab avaritia. 2. Adhortatur ad liberalitatem ac elemosynam. Quod attinet dehortationem ab avaritia, ea duplex est, una generalis ad omnes auditores directa, aut etiam ad fratres illos litigantes, quos ambos adfuisse præsentis quidam probabiliter existimant (nam aliqui quomodo ille, qui accusabat voluisset, Christum dicere fratri suo, ut secum divideret hæreditatem, si frater non aderat? an enim Christus fratrem nescio ubi gentium quæret?) altera dehortatio directa est ad discipulos. In priori sermone Christus jubet vitari avaritiam in retinendis & servandis bonis terrenis. In altero docet vitari avaritiam in querendis rebus terrenis, paupertatis metum ac diffidentiam animis nostris eximens. *Dixit autem ad illos*: nempe ad turbam universam, vel etiam ad duos illos fratres. *Videte & cavete ab avaritia*. Continetur hic admonitio, & ratio eam confirmans. Primum igitur Christus ab avaritia dehortatur; secundo rationem offert, cur avaritia vitanda sit, tertio rationem hanc similitudine illustrat. Cum & ille qui petebat, ut Christus auctoritatem suam interponeret, & alter qui detinebat partem hæreditatis fratri competentem, avaritia laboraret; hinc sumfit Christus anam eos ab avaritia dehortandi. Nam & prior cum nullam haberet occasionem id petendi à Christo, sola avaritia inductus id fecit. Scilicet & tempore alieno postulatam istud suum proposuit, interrumpens importunè Christi doctrinam longè graviores & verè divinas; præterea Christum advocat interpellatione suà à rebus cœlestibus ad terrena, cum debuisset tali cum Magistro, rerum terrenarum oblitus, de rebus sublimioribus agere, animumque suum ad cœlum & cœlestia elevare. Sed in altero magis adhuc conspicua & palpabilis erat avaritia, qui aduncis manibus involaverat totam hæreditatem eique incubabat, fratri debitam partem denegans. Dicit ergo Christus: *Videte & cavete ab avaritia*. Monet, ut summa diligentia, attentio ac cura adhibeatur in vitanda avaritia: innuens, avaritiam facile se insinuare & irreperere in animos hominum, ut id non animadvertant. Nullum vitium & peccatum est occultius ac fallacius avaritia. Nemo si sit avarus, putet se ideo excusatum fore, quod definiri nequeat in specie. quot centenis vel millenis florenis quisque debeat esse contentus. Variæ enim sunt hominum necessitates, & varia sunt vitæ genera. Unus paucis indiget, alter pluribus. Unus oneratus est familiâ, alter solus est, vel pauciores habet domesticos. Deinde pro ratione locorum & temporum variant quoque necessitates hominum. Determinari ista præcisè à nemine possunt: præsertim cum & Dominus ipse non definiverit, quod nefas sit, si quid post obitum nostrum superfit. Satiis enim est, cum incerta sit vita, abundare, quàm deficere. Ne Deus quidem tam strictè requirit, ne vel minimum quid supra necessitatem habeamus. Adde casus innumeros, quodque ignotum sit, quamdiu simus innumeros, quæ necessitates suas latius extendit, quam oportet, & digerit ac disponit opes in multos annos. Quod etsi vitiosum esse videt homo prudens, tamen non facile persuadere potest avaro, ut credat, se esse avarum, vel eum in avaritia convincere. In-

super res est dulcissima pecunia, & lucri bonus est odor ex re qualibet: raro fit, ut qui habet opes, non habeatur ab eis. Quo igitur res est magis difficilis ac periculosa, eo magis caveamus nobis ab avaritia, quæ est radix omnium malorum, ut qui ei dediti sunt, facile aberrant à fide, & seipso transfigant doloribus multis. 1 Tim. 6. 10, ubi etiam ostendit Apostolus, avaritiam esse cupiditatem ditescendi, reponens pro avaritia voluntatem ditescendi. Sic enim ait v. 8. *Habentes alimenta & tegumenta, his contenti simas. At qui volunt ditescere, incidunt in tentationem, & laqueum, & desideria multa inutilia & noxia, quæ demergunt homines in interitum & perditionem*. Ita hic quoque Christus describit avaritiam, quod in eo consistat, si quis velit plus habere, vel retinere, quàm necessitas vitæ sustentandæ postulat. Deus concessit nobis tantum sumere aut quærere de bonis terrenis, quantum satis est ad vitam & valetudinem nostram conservandam: quantum satis est intellige non tantum patrifamilias cum conjuge, sed & liberis & toti familiæ; dum modò absit luxus, & modus in victu & vestitu servetur. Præterea danda est opera, ne ista quærantur cum rerum divinarum, vel alicujus officii Christiani neglectu. Si quid nostris necessitatibus superfit, id in res gloriæ Dei & necessitates proximorum egentium convertere debemus: & quamvis id non statim erogemus, meminisse debemus, nos esse dispensatores, & servare id debere tanquam alienum, ut quando opus est, quando occasio se offert, beneficentiam exerceamus.

Ratio admonitioni subjuncta est: *Quia non in eo, quod superest cupiamus ex bonis ejus, vita ejus est*. Sensus horum verborum est: Quia quod superest ex bonis, quod unice quærunt & appetunt avari, non facit ad conservandam vitam. Superest enim ac redundat. Quod facit ad conservationem vitæ, non redundat: at quod non facit, redundat. Non debent autem homines amplius appetere, quam sine quo vivere nequeunt. Quo non opus ad conservandam vitam, id propter nos ipsos appetere non debemus, sed tantum propter alios, & aliorum necessitatem, ut aliis benefaciendi habeamus materiam. Itaque quando proximi necessitas adest, non debemus retinere, quod eo sine assertum est, ut eo proximus juvetur. Appetere propter seipsum id quod superest, est avarum esse. Secundum naturam debemus vivere. Natura paucis contenta est. Indigemus cibis, vestibus, ædibus, sed ista non opus est, ut sint sumptuosa. In cibi qualitate nihil aliud spectandum, quàm ut sanitati ac valetudini consulatur, ut simus apti ad honestos labores, Deo & hominibus utiles peragendos. Vestitus sit ejusmodi, qui nos defendat à frigore & æstu, qui tegat nuditatem, & simul etiam nos à contemptu vindicet. Neque id pro superfluo habendum est, quod pertinet ac necessarium est ad cibum atque amictum acquirendum: uti est, ager, instrumenta rustica, boves ad arandum, sic etiam opificibus necessaria sunt varia instrumenta, & doctis libri, &c. Quanquam & hic mediocritas servanda est, & cavendum, ne appetamus plus quam necesse est, quo conservatio vitæ nostræ non indiget. Potest etiam alius esse istius rationis à Christo allatæ sensus: quasi dicat; Non facit hoc, quod redundat, ad vitam continuandam, ac producendam; quemadmodum avari existimant, se idè diutius victuros, quia sunt divites. Quo quis nummator ac opulentior est, eo longiorem sibi pollicetur vitam. Sed Christus ait: Potes tu esse dives & affluere opibus, nec tamen diu vivere, sed cito mori, & opes tuas aliis relinquere. Et hunc sensum videtur parabola subjecta comprobare & postulare: nisi quis velit dicere, parabola hac non rationem à Christo allatam, sed admonitionem ipsam confirmari.

In parabola ipsa Christus depingit miseram conditionem avarorum: qui hoc unum agunt ac spectant, ut quod corraferunt & coacervarunt, sibi ipsis servent

servent, & ipsi fruuntur. At Christus ostendit eorum summam infelicitatem, quod ipsi non fruuntur, sed aliis relinquunt, ipsi vero misere interibunt. Tria in hac parabola sunt attendenda. 1. Quomodo describatur dives & ejus animi cogitata. 2. Quomodo exprimitur ejus finis & interitus miserabilis, quam cogitata ejus in cassum reciderint. 3. Quid hinc discendum sit, praesertim avaris. Divitem sic describit: *Homini cujusdam dicitis ager uberes fructus attulit. Avarum describere volens, divitem describit. Nam et si pauperes quoque soleant esse avari, dum nimium sollicitè acquirere ac retinere laborant res terrenas: in divitiis tamen avaritia magis est conspicua, qui nullis opibus & abundantia rerum expleri ac satiari possunt. Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Multi nimium, nemo satis habet. Notandum autem est, Christum hic introducere avarum, qui iniquis mediis discescat. Homines enim vulgò cum tantum avarum esse judicant, qui aliena ad se injustè rapit, per fas & nefas pecuniam corradit; at Christus ostendit eum quoque avarum esse, qui ad se aliena non trahit, sed justis ac legitimis modis ad opes pervenit, cui Deus ipse divitias largitur, si eas sibi tantum retineat, & aliorum rationem habere nolit. Justissimae sunt opes, quae ex agriculturâ colliguntur. Haec enim absque ullius injuriâ comparantur, labore ac sudore proprio, Deo ipso labore prosperante. Mercatura vix potest absque peccato, absque defraudatione & injuriâ proximi exerceri. Hinc Ecclesiasticus: *Difficile eximitur mercator à delicto, neque justificabitur caupo à peccato.* cap. 26. ult. & cap. 27. 2. *Sicut inter compages lapideas clavus figitur: ita inter venditionem & emtionem haeret peccatum.* Nimirum in mercaturâ quod tibi accedit & accrescit, id alteri decedit. At in agriculturâ fructus colliguntur ex terrâ; nemini hic quicquam admittitur: licet hic vel maximam usuram sumere. Deinde talis hic introducit dives, qui iis rebus abundat, & cujus opes in iis rebus consistunt, quae hominis vitam alunt ac sustentant: & tamen ostenditur, ne tales quidem opes hominis avari vitam prolongare possent. Fruges terrae maximè sunt necessariae ad hominis sustentationem. Potest aliquis fame mori, etsi habeat aeris & argenti magnos acervos, si alimenta aere comparare non possit. Verum Christus monstrat, nihil prodesse ad longam vitam, & si quis abundet cibis & aliâ moniâ; cum vita hominis in solius Dei manu sit posita, qui eam decurtare prohibuit aut etiam producere potest.*

Avaras avari hominis cogitationes porrò depingit Christus: *Et ratiocinabatur apud se, dicens: Quid faciam? non enim habeo, quo congregem fructus meos.* Avari homines multis curis sunt diutenti, aliaque ex aliis curâ nascuntur. Semper de eo solliciti sunt, quomodo ea quae habent, retinere possint. Huic diviti plus frumenti accessit, plus etiam simul curarum & sollicitarum cogitationum. *Et dixit: Hoc faciam; destruiam horrea mea, & majora edificabo, & congregabo illuc omnes proventus meos & bona mea; & dicam animae meae &c.* Haec alternanti potior sententia visa est. Haec tandem fuit consultationis ejus conclusio, ex qua cernitur, cum neminem nisi se solum spectasse, in se unum omnia bona, quae habebat, convertere voluisse. Talis autem fuit iste dives, qui in mundo vix videatur ullam reprehensionem mereri. Non enim Euclionem aliquem triparcum inducit hic Christus, qui suum quoque defraudet genium, & opibus incubet esuriens ipse, quique medias inter opes inops sit: verum ejusmodi divitem, qui bene curare curiculam & laute ac opipare vivere gesticulat. Non solum qui injustè cumulat & acquirit divitias, non solum qui fordide & illiberaliter vivit, & Tantali instar in medijs sitit aquis, avarus est: sed etiam is qui justè acquirit opes, nemini facit injuriam, largeque fruitur partibus, si se unum respiciat, si solus fruatur congestis bonis, & in multis annos gaudia sua disponat. Quod faciebat hic dives. Non cogitabat; Nimium hoc est pro me; multa mihi supersunt; conferam

id, quod superfluum est, in pauperes; in gloriae divinae propagationem; Deus mihi dedit, æquum est, ut de eo vicissim ipsi dem & in gloriae ejus impendam aliquid. Ego forsitan non diu victurus sum; satius proinde est, ut dum vivo, beneficiam ex eo, quod mihi suppetit, quam ut opes istae post meam mortem in alienas & quidem indignas manus deveniant. Quia sic non cogitavit dives iste, avarus fuit. Ab hujusmodi autem cogitationibus plerumque omnes avari abhorrent. Cumque varia sint avarorum genera, ut alii lapsi vivant & per aliorum injurias ad divitias festinent, alii contra sibi nihil denegent: in eo tamen omnes conveniunt, quod non cogitant, ut aliis beneficiant, ut quod eis superest erogent in necessitates pauperum, vel in usus gloriae divinae. Caveamus igitur nobis ab isto avaritiae vitio. Si ultra necessitatem nobis Deus plura largiatur, ne cogitemus de voluptatibus, & de fovendis carnis cupiditatibus, sed de juvandis egentioribus, & de promovendâ Dei gloria. Ne cogitemus, nos diu hic esse victuros, sed vitae nostrae incertitudinem semper habeamus ante oculos, quam Jacobus etiam mercatoribus, & omnibus, qui brevi jaculantur aëvo multa, inculcat Cap. 4. 13. *Age nunc qui dicitis: Hodie vel cras proficiscemur in illam urbem, & agemus ibi annum unum, & mercabimur, & lucrabimur. Qui nescitis, quid futurum sit crassimo die. Quae enim est vita vestra? vapor enim ad exiguum tempus apparens, & deinde dissipareus.* Cogitemus incertas esse divitias, quas possidemus: nam vel igne consumi, vel ab hoste nobis eripi possunt; itaque eas non asservemus in longum tempus, sed eas ita collocare studeamus, ut monet Apostolus 1 Tim. 6. 18. de quo loco postea. De futuro tempore ne simus nimirum solliciti, ut in longum tempus habeamus, undè vivamus. Cogitemus, Deum nobis non defuturum, & ea quibus postea nobis opus erit, nobis suppeditaturum. Interea dum pollemus opibus meminerimus, nos esse constitutos à Deo dispensatores. Dispensatorum autem est non in se tantum & in suas necessitates vel voluptates commissâ sibi à Domino bona impendere, sed in eos usus convertere, in quos ea converti vult dominus.

Postea v. 20. Christus ostendit miserabilem avarorum finem ac interitum. *Dixit autem illi Deus: stulte hac nocte animam suam repetent à te; quae autem parasti, cui erunt? Dixit ei Deus, vel per Angelum, vel per somnium. Cogitationes ejus discussit Deus ac dissipavit. Ille cogitabat, Vivam diu & fruam delitiis. At Deus ipsi dicit: Hodie morieris, & relinques bona ista ei; cui nolis. Ille volebat sibi ea habere ac possidere, aliis nihil volebat ex eis concedere. Deus autem dicit: non tibi erunt, sed alijs.*

Doctrinam deinde generalem subdit Christus pro omnibus, atque in primis pro avaris: *sic erit qui sibi ipsi thesaurizat, & non in Deum ditescit.* Sibi ipsi thesaurizat, qui nullo alio fine thesauros colligit ac divitias, quam ut sibi ipsi beneficiat, ut ipse frui voluptatibus possit, nullam gerens curam de egenis deque gloria Dei. In Deum autem ditescit, qui apud se firmiter constituit, & re ipsa etiam facit, ut divitias suas ita dispense, prout jubet Deus; qui ita se gerit, ut praecipit Apostolus 1 Tim. 6. 17. Divitiis in praesenti seculo praecipue ut non alte sapiant, neque spem ponant in incertis divitiis, sed in Deo vivo, qui praebet nobis abundè omnia ad fruendum; ut benefici sint, divites bonis operibus, faciles ad impertiendum & communicandum, thesaurizantes sibi fundamentum bonum in posterum, ut apprehendant vitam aeternam. Primum vult, ut sint alieni à fastu & pompâ mundana. Plerumque enim divites sunt pleni arrogantiae & ostentationis: putant se nemine indigere, alios autem omnes se indigere; sciunt se multum posse: hinc erigunt cristas, & superciliosè alios despiciunt. Hoc est ingens divitum vitium, quod primum deponere jubet Apostolus. Deinde vetat spem reponi in divitiis, quia incertae sunt. Possunt eripi & auferri, vel etsi non auferantur, non juvant tamen in ne-

cessitate. Interdum dives omnibus facultatibus ac bonis suis libenter se redimeret ab interitu, vel ab aliquo morbo, aut infornio: sed nihil potest efficere. Quem Deus deserit, cum totus mundus juvare non potest. Jubet eos Apostolus spem collocare in Deo vivo potius, qui & ipse semper vivit, & aliis vitam prorogare atque à morte servare potest. A Deo itaque pendendum est nobis, à quo sunt omnia, cujus in manu & vita nostra & quicquid ad vitam pertinet, situm est. Porro Apostolus divites multis verbis ad beneficentiam adhortatur, & eam maxime inculcat, ut non tantum simpliciter sint benefici, sed etiam divites fiant bonis operibus. Quemadmodum sunt divites pecuniæ & bonorum terrenorum, ita studere debent, ut ditescant bonis operibus. Decrescat & minuat thesaurus opum ac pecuniæ, crescat autem thesaurus bonorum operum. Vult igitur Apostolus divites large & abundanter benefacere. Et non hoc tantum, sed etiam addidit, ut faciles sint ad impertendum. Dat interdum etiam alter, sed ægrè, sed animo reluctante, & non nisi summam cum difficultate. Liberalitas debet animo prompto ac hilari fieri. Hilarem datorem diligit Deus 2 Cor. 9. 7. Ita dandum est beneficium, tanquam si acciperes: quod etiam Ethnicus Philosophus Seneca monuit in libris de Beneficiis, ubi pulchra præcepta etiam Christianis observanda tradit. Qui ita se gerit, thesaurizat sibi fundamentum bonum; gradus sibi struit ad coelum: is est qui in Deo ditescit. At qui contra facit, cum eo ad istum agetur modum, sicut hic in exemplo divitis adumbratum est. Morietur ante tempus, & misere peribit.

Alter sermo Christi ad discipulos directus succedit, in quo Christus dehortatur discipulos ab eâ avaritiæ parte, quæ in quaerendis bonis hujus vitæ consistit; & nihil aliud est, quam sollicita cura de futuro. Ab hac ergo curâ & simul à metu ac diffidentia avocet nos Christus, ostendens 1. Curam istam esse inutilem, & 2. Dari alium modum longè meliorem acquirendi ea, quibus indigemus. Propter eâ dico vobis: Ne sitis solliciti de animâ vestrâ, quid manducetis &c. Ubi primùm consideranda admonitio, deinde rationes seu argumenta admonitionis. Vetat in admonitione sollicitudinem de animâ & corpore, id est, de victu ratione animæ, & de amictu ratione corporis. In victu autem & amictu includit, reliqua omnia, quæ ad hanc vitam sunt necessaria, ut habitationem & similia. Per sollicitudinem intelligitur cura, non simplex, sed auxilia & cum ægitudine animi, & metu paupertatis, adeoque diffidentia conjuncta. Alioquin enim non prohibetur curare, ut habeamus, unde vivamus, imò Apostolus nomine Domini nostri Jesu Christi præcipit, ut laboremus, & suum quisque panem comedamus. Ipse etiam Apostolus dies & noctes laborabat propriis manibus victumque sibi comparabat: quod sine cura esse non poterat. 2 Thess. 3. 7, 12. Et tamen Apostolus se imitari jussit, sicut ipse imitabatur Christum. 1 Corinth. xi. 1. Propterea illis qui operari nolunt, & egestate laborant, vetat Apostolus cibum præberi 2 Thess. 3. 10. Ad Ephesios autem scribit Cap. 4. 28, *Qui furatus est, ne furetur amplius; sed laboret potius, operando, quod bonum est, propriis manibus, ut habeat non solum, unde ipse vivat, sed etiam unde impertiri possit egentibus.* Non hoc ergo sibi vult Christus hanc suam admonitionem, ne simpliciter curam geramus de cibo & vestitu, sed ne more mundanorum hominum cum perturbatione animi, cum anxietate, cum tumultu quaeramus res necessarias. Talibus diffidentiam Christus objicit v. 28. appellans eos modicæ fidei. Etiam de rebus sine quibus vita consistere nequit, nimia & anxiosa cura prohibetur; quantum prohibetur magis de rebus, quæ necessariæ non sunt, sine quibus vivere possumus? Cibus & potus & amictus sunt res omnino necessariae; & tamen de eo nos vetat Christus esse sollicitos. Ad hanc sollicitudinem etiam

inprimis spectat, si quis destitutus licet rebus ad hanc vitam necessariis, easque labore suo quaerens, intermittat & negligat res magis necessarias, nempe divinas & ad salutem spectantes. Deus enim vult, ne cura nostri excludat curam de gloria Dei, deque salute nostra & aliorum, ne res terrenæ nos animosque nostros totos sibi vendicent. Qui labores ac curæ de corpore possunt unâ consistere cum curâ de salute, illæ corresse nobis sunt. Cura vitæ aeternæ primo loco à nobis poni debet; quicquid præterea superest temporis, in corpus & res corporeas impendere licet. Rationem deinceps admonitionis adfert Christus: *Anima plus est, quam cibus, & corpus plus quam vestimentum.* Quasi dicat quid opus est, ut aded sitis solliciti? sicut Deo, eum vobis ea, quibus opus est, largiturum. Cum enim vobis dederit, quod majus est, nempe animam & corpus, sine dubio etiam dabit, quod minus est, cibum scilicet & vestitum, quæ res sunt propter animam ac corpus. & sunt medium ad illa conservandum. Quando res præstantior sine viliori non potest consistere, necessariò sequitur, eum qui dedit id quod præstantius est, daturum etiam rem viliorum: si modò nos faciamus, quod jubet ratio, id est, laboremus. Postea peculiariter agit de victu, & peculiariter de vestitu. De victu v. 24. *Considerate corvos, quia non seminant, neque metunt, quibus non est cella, neque horreum, & tamen Deus alit illos: quantum magis vos præstatis volucris? Corvus avis est vilissima, nemo eum curat, imò omnes eum odio habent, Deus tamen & hanc inutilem avem vult vivere, dat ei alimentum, ut etiam non laborans habeat, quo vescatur. Quanto magis vos, qui laboratis, qui seminatis, & metitis, & habetis horrea, Deus alit & sustentabit, si modò faciatis officium, & celestia non negligatis. Avis creatura irrationalis, bruta & vilis est: vos estis creaturae Dei rationales, ad imaginem Dei conditæ, imò filii ejus estis ac filia. Quantum igitur major est vestra præstantia, quantum Deus majori vos charitate complectitur, & quantum ei conjunctiores estis; tantò magis sperare ejus debetis auxilium, tantò magis confidere ejus bonitati ac paternæ providentiæ, eum vos non derelicturum, neque passurum, ut earum rerum penuriâ laboretis, sine quibus vita constare non potest; ac proinde non debetis aded animi discurrere de cibo & potu vobis necessario. Pergens porro Christus, de amictu loquitur, & sollicitudinem de eo inutilem ac supervacua esse monstrat: *Quis autem ex vobis cogitans sollicitè, potest adjicere ad staturam suam cubitum unum. Si ergo neque quod minimum est, potestis, quid de cæteris solliciti estis? Quemadmodum sollicitudo de staturâ inutilis est, etsi vel minimum quid ei vellemus adjicere, quia id non est in potestate nostrâ, sed in Dei manu & arbitrio; ita etiam supervacua est & reliqua omnis de corpore sollicitudo, cujus conservatio à Deo, non à nobis pendet. Si ergo nihil prodest sollicitudo, mittamus eam. Confirmat alio exemplo, de amictu non debere nos esse sollicitos. *Considerate lilia, quomodo crescunt; non laborant, neque metunt.* Matthæus addit, *lilia agri*, quod habet peculiarem emphasin. Lilia enim hortensia ab hominibus curantur, & plantantur, & rigantur: sed lilia, quæ in agris nascuntur, solus Deus curat, sine hominum operâ ac labore. *Dico autem vobis, neque Salomon in omni gloriâ suâ fuit sic amictus, ut unum ex istis.* Locuto ista de Salomone videtur fuisse proverbialis, & vulgò tunc usitata. Nam & hodie dici solet: ne Salomon quidem id divinaret vel assequeretur. Indicat tantam esse liliorum pulchritudinem, ut nulla ars sit humana, quæ eam imitari aut exprimere possit.**

Si autem sensum, quod hodie in agro est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quantum magis vos modicæ fidei. Non hoc concludit, Deum nos pulchritudine vesti-

vestiturum; quam lilia. Nam ne Salomon quidem, ut supra dixit; cum se maxime ornare vellet more regio, tam pulchre ornatus fuit. At nobis nihil opus est, ut vel Salomoni in vestitu pares simus, nedum & eum superemus, & lilia pulchritudine æquemus, vel etiam vincamus. Sed simpliciter concludit, Deum nobis de vestitu necessario prospiciendum. De hoc enim solo agitur. Sed dices: Quod lilia tam pulchra sint & ornata, id natura facit. Ita quidem; sed Deus est auctor naturæ, & quemadmodum efficit, ut talis sit natura lilyorum, ita etiam efficit, ut qui eum ex animo querunt, non careant rebus in hac vita necessariis. Itaque si ordinariis mediis utantur, ita ut non intermittant interim divinarum rerum curam, nihil illis deerit. Quod labore eorum non poterit acquiri & effici, id Deus supplebit sua providentia. Repetit admonitionem. *Et vos ne querite, quid manducetis, aut quid bibatis, neque sublimia curate;* vel, ut alii interpretantur, ne cogitationibus vestris in sublime feramini. Ethnicis talia sunt relinquenda. Ideo addit: *Hæc enim omnia gentes mundi querunt.* Gentes Deum verum ignorant, & ejus providentiam, quæ Christianis notissima est. *Pater autem vester scit, quod his indigeatis.* Nullus est pater, qui liberis denegat ea quibus indigent, si modo habeat, unde det. Deus est pater noster, & semper habet quod det, inexhaustæ sunt divitiæ ejus, neque etiam eum latere potest nostra indigentia. Non est ergo quod dubitemus, eum defectus nostros impleturum. Deus non est Pater Ethnicorum, sed Christianorum, eorum peculiarem agit curam. Hi ergo etiam peculiariter ipsi confiteantur.

Ostendit jam Christus dari modum meliorem acquirendi res necessarias. *Veruntamen querite regnum Dei, & hæc omnia adjicientur vobis.* Loco sollicitudinis de rebus temporalibus, commendat studium & curam de regno Dei. Illa sollicitudo est modus inutilis acquirendi ea, quæ nobis necessaria sunt: multo melior & utilior modus est salutis æternæ studium, quo fit, ut uno labore duo capiamus lucra, regnum scilicet cœlestis, & res ad hanc vitam necessaria. Matthæus explicatius hanc sententiam Christi retulit Matth. 6. 33. *Querite primum regnum Dei & justitiam ejus.* Primum, id est, ante omnia regnum Dei querendum est, quia res major est & potior: majora autem magis curanda sunt. Hic sollicitudo adhibenda est: in rebus terrenis nocet sollicitudo, in divinis prodest. Regnum Dei est felicitas nobis à Deo destinata: justitia est medium & via ad hanc felicitatem ducens, quæ in eo consistit, ut observemus mandata Dei per Christum tradita. *Et hæc omnia adjicientur vobis.* Præter veram mercedem res terrenas nobis Deus adjiciet. Vera merces nostra erit regnum cœlorum & vita æterna, res autem corpori nostro necessariae, dabuntur nobis adjunctamenti loco. Unde patet, eas apud Deum non esse in magno pretio, & facile eum illas largiturum. Stolidus ergo est, qui terrena unice curat, negligens ac incuriosus cœlestium. Nam & illis non semper potitur & his certo excidit. At qui nihil prius, nihil antiquius habet cura rerum divinarum, utraque & cœlestia & terrena, quibus indiget, habebit. Ratio additur hujus moniti: cui præmittitur emphatica consolatio. *Ne time, pusille greges.* Timorem paupertatis vel multorum casuum, qui nos ad egestatem possent redigere, vult nos excutere animo, & Deo confidere. Talem autem timorem prohibet, qui fit cum neglectu hujus doctrinæ suæ conjunctus. *Gregem* vocat fideles suos, intellige ovium, non hircorum, non luporum. Christiani ovium naturam & mansuetudinem debent imitari. Congregari autem debent & gregem facere, adeoque gregatim pascua verbi Dei acire. *Pusillus* est gregis fidelium respectu innumerorum infidelium. Non debet autem terrere Christianos paucitas ipsorum, et m tot

gregibus luporum undique cincti sint. Habent enim pastorem bonum, qui posuit animam pro ovibus suis, qui pascit eas, ac tuetur, e cujus manibus nemo eas potest eripere. Ratio ipsa est: *Quia bene placitum est Patri vestro dare vobis regnum.* Si regnum rem inestimabilem, bonum illud inenarrabile vobis constituit dare, quidni det res minoris momenti, quibus in hac vita indigetis? Quid ergo sollicitudine de iis opus est? Nam aut egestatem Deus à nobis arcebit, aut si permittet eam propter suam gloriam, convertet eam in nostrum solatium. Bene-placito autem Dei, non nostro vel ullius alterius merito factum est, quod nobis Deus velit dare salutem. Mera gratia Dei hic agnoscenda est. Propterea tanto magis in eum omnes curæ nostræ sunt conjiciendæ, ut monet Petrus, 1 Petr. 5. vers. 7.

Sequitur altera pars doctrinæ Christi, in qua nos adhortatur ad liberalitatem, virtutem avaritiæ contrariam: ubi videnda 1. Adhortatio. 2. Adhortationis ratio. Adhortatio est in his verbis: *Vendite bona vestra & date eleemosynam.* Bona, quæ vendi jubet, intelliguntur superflua, quæ nobis præter necessaria redundant: quanquam & de necessariis aliquando vendenda sunt aliqua, si tanta sit pauperum aut Ecclesiæ necessitas, ut id omnino requiratur. Nam si vitam quoque propter fratres impendere tenemur, multo magis id quod ad conservandam vitam requiritur. Non ita intelligendum est hoc præceptum, quod teneamur omnia bona nostra semel & semel vendere & erogare pauperibus; sed ut id fiat pro ratione necessitatis pauperum, quibus hac in parte consulendum est. Non uebimus adeo addicti esse nostris bonis, ut non ex eis libenter aliquid demamus, quando aliorum defectus opem necessariam desiderat. Rara hæc est virtus in mundo, sed nostrum est exemplo omnium virtutum mundo præluere. Non satisfaciunt huic præcepto, qui assumtis secum bonis suis in monasterium secedunt. Ipsi enim bonis suis fruuntur. Quæ vero hæc est eleemosyna. Hoc sane facere possent aliquot divites, ut bona sua in unum conferrent, lauteque adeo ex communi viverent. Ratio adhortationis est, quia hac ratione alias divitias longe meliores in cælis acquirimus. *Facite vobis crumenas, quæ non veterescunt, thesaurum non deficientem.* &c. Rationem proponit per modum adhortationis. *Facite vobis, id est, quia sic, ut docui, vendendo bona vestra & dando eleemosynam, facietis vobis crumenas, &c.* Indicat autem præstantiam illarum divitiarum cœlestium, quas liberalitate nostra acquirimus, quod non sint unquam periturae. Hi enim inter alios sunt modi, quibus divitiæ perire solent, si crumena vel cista, in quibus pecunia servatur, veterascant, si fures auferant, quæ asservantur bona, si tinea corrodat ac corrumpat vestimenta & alia ad ornatum pertinentia. Cœlestes vero divitiæ ac thesauri his casibus ac periculis non sunt obnoxii. Ostendit etiam Christus utilitatem harum cœlestium divitiarum: *Ubi enim est thesaurus vester, ibi & cor vestrum erit.* Quis nescit, cor hominis adhærere thesauro suo? si igitur thesaurus noster in cælis erit, ibidem quoque cor nostrum erit, ac proinde omnes actiones nostræ erunt cœlestes, & vita cœlestis. Comparemus ergo nobis istum thesaurum inexhaustum & non deficientem: per quem intelligitur vel ipsa vita æterna, vel gratia Dei, ex qua illa proficitur. Regum etiam opulentissimorum thesauri exhauriuntur interdum ita, ut alienum æs contrahere cogantur. At Dei gratia nunquam exhauriri potest. Non perit nobis, quicquid damus pauperibus, sed per cambium id mittimus in cœlum: postea id cum multo fenore recepturi. Hoc itaque nobis unice curæ sit, ut thesauro huic cœlesti semper aliquid adjiciamus: quo thesauro ut aliquando in æternum fruamur, faxit Deus per Jesum Christum. Amen.

Luc. 14. I. ad 15.

Describitur nobis hoc loco historia de Christo, continens miraculosam sanationem cuiusdam hominis hydropici, & doctrinas singulares, quas Christus illa occasione protulit. Tres sunt istius textus nostri partes. 1. Sanatio hydropici ejusque adversus murmuratores defensio, quod in Sabbato fuerit facta. 2. Doctrina Christi de modestiâ & humilitate. 3. Doctrina de eo, quinam ad convivia à nobis sint invitandi. Quod sanationem attinet, consideranda sunt 1. Occasio & sanationis & ejusdem defensionis. 2. Ipsa sanatio miraculosa. 3. Ejus apologia seu defensio. 4. Effectum, quod fuit consecutum.

Occasio sic describitur: *Et factum est, cum intrasset Jesus in domum cuiusdam, qui erat à primariis Phariseis, Sabbato manducare panem. Ubi & locus indicatur, quod id acciderit in domo Pharisei cuiusdam non vulgaris, ad quem Christus non ultro venit, sed sine dubio ab eo invitatus: & tempus exprimitur, quod id Sabbato contigerit, & specialiter sub tempus prandii. Magis adhuc occasio describitur: Et ipsi, id est, Pharisei ac reliqui convivæ, qui aderant, observabant eum. Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum. Hydropicum istum Pharisei habebant apud se, & videtur fuisse iustitiam causa; unde patet, non bono animo Dominum fuisse à Phariseo ad prandium invitatum, sed animo tentandi, & explorandi, quid facturus esset Dominus in Sabbato. Misericordia hominis aegroti movit Christum & occasionem dedit huic miraculo, ut & alias sepe. Sabbatum autem fuit occasio, & causa, cur & Pharisei Christum observarent, & Christus factum suum defenderet. Docebant Pharisei & Legis periti, non licere morbos curare die Sabbati. Mar. 3. 2, ubi etiam Christum accusare voluerunt. Tam rigidi observatores Sabbati erant, ut etiam officia charitatis & pietatis intermittenda ducebant. At præceptum charitatis majus erat præcepto Sabbati: præsertim quum Christus verbo tantum sanaret aegrotos, non humana vi, sed divina. Illi tamen tam cæci erant, ut quod divinitus fiebat, non animadvertent, sed id maligno dente carperent. Ita supra quoque cap. 13. 14, legimus, cum Christus mulierem quandam à demone incurvatam & contractam curasset Sabbato, Archisynagogum indignatum fuisse, & cum non auderet Christum ipsum aggredi, bilem suam effudisse in turbam Christo præsentem, ac dixisset: *Sex dies sunt in quibus operiet operari. His ergo venit & curamini, ac non in dei Sabbati*: Hoc animo & hic Christum observabant adversarii ejus, ut eum tanquam transgressorem Sabbati possent odio populi objicere, vel in periculum aliquod adducere.*

Discendum est ex hujus historia occasione, quod liceat homini Christiano etiam conviviis hominum extraneorum interesse, dum modo memor sit vocationis suæ in edendo, bibendo, ac loquendo. Nam his modis ut plurimum in conviviis peccari solet: intemperantia atque excessu in sumptione cibi ac potus, & deinde vanis sermonibus, ac dictis, ubi mero incaluerint capita. Ubique lucere debet lux nostra, sed in primis inter alienos homines. Si videat Christianus, convivium fore luxuriosum, satius est, ut non veniat, aut si venerit, abeat, ubi viderit, se obfistere & mederi malo non posse. Absque gravi causa non debet Christianus talia loca adire. Sed aliquando necessarium quodammodo est, ut adit. Nam & Christus infra Judæorum ac potissimum Phariseorum arrogantiam perstringit, quod designati sint venire ad cænam vocati: *ÿ. 18, 19, 20*. Itaque si adest cogitard convivii Christianus debet cum ædificatione adeste, redarguere opera tenebrarum Ephes. 5. 11, & quaerere aulam & occasionem loquendi de rebus bonis; ut faciebat Christus. Nemo qui ebrietati dediturum hominum convivia frequentat, hoc se Christi facti tueatur. Hic enim nemo fuit ebrius, & Christus ita versatus est in convivio, ut aliquid boni doceret eos, qui

præsentem erant. Venit ad eos Christus, ut eos tanquam perditas oves ad Deum converteret. Præterea cauti esse debemus inter extraneos, qui nos observare solent, & sermonibus ac factis nostris inhiare, ut postea habeant, quod arrodant, & quo veritatem ac religionem nostram infament. Ideo monet Apostolus Colof. 4. 5. *Sapienter ambulate exga extraneos, opportunitatem redimentes. Sermo vester sit semper cum gratiâ, sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. Prudentia adhibenda est, moderandi atque, refrenanda lingua.*

Antequam Dominus ad miraculum faciendum accederet, quæsit ex adversariis suis: *An liceat Sabbato curare?* Qua quæstione significavit, licere. Christus defendit factum, priusquam id aggrederetur. Illi vero facuerunt. Videbant Dominum eos statim confutatum fuisse, si dixissent; Non licere: quod si dixissent, licere; sibi ipsis contradixissent, nec habuissent causam cum reprehendendi. Maluerunt igitur tacere, metuentes, ne veritate convincerentur. Veritatem oderant, quia mali erant. Nos ab exemplo Christi discamus, ut quicquid agimus, nos recte ac juste agere appareat, ut nihil habeant, quod vel inimici merito possint admordere. Christianus debet habere bonam conscientiam coram Deo & hominibus A& 24. 16, debet & famæ suæ inter homines rationem habere, ne merito suo malè audiat, sed ut bonam sibi apud omnes existimationem comparet. Id enim etiam ad Dei gloriam spectat: ut innuit Christus Matth. 5. 16, dum ait, homines videntes bona opera nostra glorificaturos Patrem nostrum, qui in cælis est. Contra vero infamia Christianorum in Dei contumeliam redundat.

Ipsam miraculum describitur: *Et apprehendens sanavit eum, & dimisit.* Magna & plane divina vis Christi fuit, quod solo tactu sanaverit hominem humanis mediis insanabilem. Perfecta hydrops enim superat Medicorum artem. Admiremur hanc vim Christi ac potestatem. Talia miracula fuerunt fulcra ac tibi cines doctrinæ ejus. Nos vero nunc habemus majus miraculum, quod sedeat à dextris Dei, & noxam in cælis curet salutem. Hoc demonstrarunt Apostoli, & innumeri martyres, qui doctrinam ejus tam adversam humanis cupiditatibus morte suâ ac sanguine obsignarunt. Apparet eos habuisse bonam causam. Qui negat, miracula à Christo & Apostolis facta esse, majus miraculum introducit, quod homines absque miraculis talem doctrinam susceperint, eamque ad truculentissimam mortem usque professi sint.

Sequitur altera pars defensionis Christi post factum & editum miraculum. *Cujus vestrum bos aut asinus in puteum cadet.* Sumit exemplum ab illis ipsis: & comparat inter se res maxime dissimiles, pecudem & hominem ad imaginem Dei creatum, quem Deus vocat ad æternam felicitatem. Illi miserebantur pecudis, asini vel bovis; & non miserebantur hominis à Deo dilecti: ac circa pecudem quidem labore opus erat, ut e puteo extraheretur; circa hominem nullo. Simpliciter tactu aut verbo Christus sanabat. Et tamen hoc vitio vertebant, illud ipsi faciebant. Interdixit quidem Deus sub Lege, ne ullum opus Sabbato susciperetur. Sed excipiebantur casus extraordinarii damnum ingens allaturi, quod Deus volebat homines subire. Sabbatum enim propter hominem. Simili modo etiam Cap. 13. 15, supra se defendit Christus, dicens ad archi-synagogum: *Hypocrita, nome unusquisque vestrum solvit Sabbato bovem suum aut asinum à præsepiti &c.* Hypocritam vocat: quia aliud ore promebat, aliud corde fovebat. Sabbatum nimis religiose urgebat, & charitatis minime erat studiosus. Ceremoniæ debent cedere dilectioni. Deus mavult misericordiam, quam sacrificium. Non erat tanti apud Deum illa quies Sabbati, quam charitas, præsertim talis, qualem exercuit Christus citra omnem laborem. Omnes isti sunt hypocritæ, qui ceremonias magis curant, quam veras virtutes. Quando inter se concurrunt ceremonialis præcepta cum moralibus, semper hæc prævalere debent.

Effectum

Effectum hujus miraculi defensionisque ejus tale fuit: *Et non poterant illi ad hoc respondere.* Bis obmuerunt. Non est expectandum, ut adversarii convictos se esse fateantur, quando errores eorum redarguimus. Quis poterat solidius disputare & revincere errores, quam Christus? & tamen parum proferit. Cum respondere non possent adversarii, tacebant, veritatem verò nequaquam agnoscebant. Hinc dicitur Christus Mar. 3. 5, iratus fuisse ac contristatus super callo cordis eorum. Pertinacia nulli etiam apertissimæ veritati dat locum. Monachi & sacerdotes nunc eodem se gerunt modo, quo olim Pharisei, imò deteriores etiam aliquando sunt Phariseis, eosque strophis, cavillis, veritatis odio, calumniis & malitia exuperant. Ne miremur: antiquo obtinet mundus.

Secundam partem textus nostri jam consideremus, in quâ habetur doctrina Christi de humilitate seu modestiâ: ubi rursus spectanda. 1. Occasio doctrinæ. 2. Ipsa doctrina. Occasio fuit hujusmodi: *Dixit autem parabolam ad vocatos, attendens, quomodo primos accubitus eligerent.* Voluit Christus tumorem animi eorum detegere, & ostendere, quid de iis sentiendum sit etiam in aliis rebus. Fuerunt homines ambitiosi, honoris avidissimi, certabant inter se de primatu loci superioris, non expectabant, ut à convivatore eis locus assignaretur, sed quisque sublimiorem præoccupare aliisque præripere gestiebat. Hoc idem nunc faciunt Clerici in convivii, aliisque conventibus, nec raro turbas dant ingentes, quando præcipua sedes eis non datur. Veri hæc in re successores sunt Phariseorum. Sed id tanquam inhonestum improbat Christus, præter hunc locum, Matth. 24. 6. In ipsa doctrina ostendit Christus 1. Quid non sit faciendum. 2. Quid sit faciendum. 3. Utrumque confirmat. Primum his verbis tradit: *Cum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne discumbas in primo loco, &c.* Dehortatur à re humilitati contraria. Fuit enim ille Magister divinitus datus, ut homines edoceret virtutes morum perfectissimas, atque inprimis modestiam. Rationem dehortationis adjungit: *Ne quando honorator te sit vocatus ab illo, & veniens is qui te & illum vocavit, dicat tibi, da huic locum, &c.* Ratio sumta est ab ignominia, quæ merito possit contingere homini ambitioso, ut jubeatur à superiori loco in inferiorem descendere. In hac una redocuit humilitatem, non ut in hac una tantum reservaretur, sed ut in omnibus vitæ actionibus pariter exerceretur: ideo doctrinam hanc Lucas appellat parabolam. Docet ulterius, quid sit faciendum; *sed cum vocatus fueris, vadens accumbe ultimo loco, &c.* Jube alios honore prævenire, ut etiam Apostolus monet Rom. 11. 10. Et rationem adhortationi itidem adjungit sumtam ab utili & decoro. *Ut cum venerit, qui invitavit te, dicat tibi, Amice ascende superius, & tunc erit tibi gloria, &c.* Quod tamen non ita intelligendum est, ut id debeat Christianus de industria quærere & affectare. Hæc enim esset præpostera ambitio. Confirmat porro utramque & dehortationem & adhortationem suam generali sententia seu doctrina: *Omnis enim qui se ipsum extollit, humiliabitur, &c.* Non semper quidem ita fit in mundo, sed sæpè tamen. Superbi omnibus invisibiles sunt, & probis afficiuntur; maxime autem superbi superbos ferre non possunt. Humiles autem & modesti omnibus grati atque accepti sunt, inprimis vero Deo. Deus superbis resistit, detrahit eos è fastigio, facitque ut quo altius ascenderunt, eo graviore lapsu ruant. Dei inimicus est omnis superbus; admittitque ei gloriam: quod enim Deo debetur, cui omnia bona adscribenda sunt, sibi tribuit. Humilibus Deus dat gratiam Jac. 4. 6. Christus alibi suum exemplum nobis proponit. Matth. 11. 19. Erat Christus *humilis corde*: idque multis comprobavit exemplis; inprimis lotionem pedum, cum se tanquam famulus ad pedes Apostolorum demitteret, & morte pleæ ignominie pro salute humani generis suscepta. *Non venit, ut ipsum ministraretur, sed ut ministraret, Matth. 20. 28.* Indoles modestie est, non tribuere sibi plus, quam decet, & tamen plus alius habeas, ta-

menita te gerere, præsertim adversus inferiores, quasi plus non haberes, Deo omnia adscribere, & coram eo quam maxime se submittere. Modestia neminem contemnit, omnes debito honore profequitur, pro ratione status ac dignitatis uniuscujusque, non quærit ipsa nec ambit honorem, non gloriatur de sua præstantia, nisi cogatur quodammodo aliquid de suis virtutibus dicere: ut fecit Paulus, quanquam parce, Deo omnia accepta ferens, 1 Cor. 15. 10. Hoc loco autem sensus verborum Christi est, eum qui se humiliat, exaltatum iri in cælum. Et si non statim Deus talem extollat, exaltabit tamen cum *tempore opportuno*, ut Petrus scribit 1 Petr. 5. 6, id est, quando tempus à Deo destinatum aderit. Humilitas vera cum charitate est conjuncta: nullum enim etiam vilissimum officium præstare fratri ex charitate detrectat; quin & animam pro fratribus ponere parata est. Qui autem charitatem habet, omnia habet, totam Legem implevit. Non potest proinde talis non esse gratissimus Deo & Christo. Ex humilitate quoque promanat studium concordie. Ephes. 4. 2, & Phil. 2. 3. Apostolus humilitatem commendat ac præscribit tanquam medium ad concordiam. Humilitas donis Dei optime novit uti, nempe ad gloriam Dei: ideoque etiam Deus humiles donis suis cumulat magis magisque. Cum enim Deus gloriam suam in omnibus quærat, quomodo non eum potissimum donis suis impleat, qui ea maxime scit ad gloriam ipsius convertere? Ad humilitatem quoque pertinet, agnoscere peccata sua coram Deo, sed & coram hominibus quos læsimus. Qui alterum læsit, & coram eo humiliari non vult, superbus est.

Restat tertia pars textus, quæ continet doctrinam de eo, quinam invitandi sint. 1. Ostendit, qui non sint invitandi, & quare. 2. Qui invitandi, & quare. Doctrinam autem istam ei, qui ipsum invitaverat, inculcat. Apparet eum hac in re peccasse, & solos divites invitasse ad convivium. Qui enim certabant de superiori accubitus loco, sine dubio non erant homines plebei. Ita Dominus venit non tantum ut ederet, sed etiam ut aliquid boni doceret, occasione sumta ex rebus quæ occurrerant. Discamus à Christo sapientiam, ut sciamus, quæ reprehendenda sint, quæ minus: discrimen inter bona & mala, licita & illicita dextre faciendum est. Caveamus, ne in reprehensionibus aut monitis verbis asperioribus utamur, sed placide homines instituemus, exemplo Christi. *Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos &c.* Hæc verba Christi sunt prudenter accipienda. Non prohibet Christus simpliciter vocare divites ad cœnam vel convivium. Hoc enim & humanitas sæpè postulat, & res ipsa. Ad nuptias & funera ut amici & propinqui ac vicini invitentur, mos fert, effectus indecorum, si id non fieret: quanquam hac in parte non est nimis consuetudini indulgendum. Omnino tamen & simpliciter id Christus non prohibet: cum erga omnes homines deceat nos esse comes, humanos, & hospitalis. Sed hic Christus agit de conviviis voluntariis, quæ non alia de causa instituantur, quam animo beneficiendi. Deinde non prohibet id Christus tanquam peccatum, quod hominem damnet, sed tanquam rem inutilem, & nullius momenti coram Deo, incitans ad rem, quæ utilis valde & apud Deum eximia est. Ratio, cur illud non sit faciendum: *Ne quando & ipse vicissim invitent &c.* Quid inde lucri habebis? Hoc unum, quod te vicissim invitabunt, & cibum apud eos capies. Sed poteras etiam domi cibum capere: non enim indiges, ut ab alio tibi cibus suppeditetur. Sic ergo carebis convivii tui pretio. Hoc de omnibus epulis & festivitibus nuptialibus dici potest, quod carebant compensatione à Deo. Et si honeste liceret per homines, quibuscum nobis vivendum est, facius esset ab iis abstinere. Sed quia omnia, quæcumque sunt bonæ famæ, nobis facienda sunt, hoc tantum videndum, ne mediocritatis limites transiliantur.

Quid sit faciendum, docet: *Sed cum facis convivium, voca pauperes &c.* Ratio: *Quia non habent, unde reddant tibi;* sed Deus tibi reddet. Doctrina hæc ad

(c 4) divites

divites spectat. Non præcipit Christus omnino ut convivia faciant, sed si velint facere, ostendit qualia debeant facere. & quos invitare. Tantundem valet, etsi non instruas ex professo convivium, si mittas pauperi cibos in domum ejus, si des ei pecuniam, qua sibi emere possit necessaria. Debent divites inter se distribuere pauperes, ut hi hos, illi illos curent. *Beatus eris: quomodo? reddetur enim tibi in resurrectione justorum, à Deo scilicet per Christum, qui dicit: Esurivi & deditis mihi cibum &c. Matth. 25. 35.* Homines generosi animi si quid eorum in gratiam fiat, absque remuneratione id abire non sinunt: quanto minus sine tantus Dominus, in cujus manibus sunt omnia. *In resurrectione justorum.* Non hic in terris pecuniam tibi retribuet. Non etiam statim post mortem remunerabitur. Sed in resurrectione demum. *In illo die,* ut ait Apostolus 2 Tim. 4. 8. Si statim post mortem retributio fieret, non dixisset Christus, *in resurrectione,* sed post mortem statim: ut docent hodie Christiani. Major hæc esset consolatio, si esset vera. Sed Apostolus ait, si non esset resurrectio, edamus, bibamus &c. 1 Cor. 15. 32. Ita Christus quoque argumentatur, fore resurrectionem, quia Deus non est Deus mortuorum &c. Matth. 22. 32. Si animæ Patriarcharum in cælo viverent, nihil opus esset resurrectione; & absque ea Deus esset eorum Deus, quorum animas cælestibus beavit gaudiis. Si anima posset absque corpore frui voluptatibus, & Deum videre, non indigeret corpore: voluptas enim ad animam pertinet. Sed quia absque corpore sentire gaudia nequit, ideo corpore ejusmodi, cujus ope ea sentire possit, inducitur: non statim post mortem, sed in resurrectione. Tum demum homines fient perfectè filii Dei, filii resurrectionis existentes, Luc. 20. 36. Addit: *In resurrectione justorum.* Justis istud præmium promissum est. Justi sunt, qui vitam ex præscripto Christi instituunt, etsi ante agnitionem veritatis in peccatis vixerint, & post agnitionem veritatem non statim jugum peccatorum excusserint, excusserint tamen cum tempore, & studeant perpetuo, ne unquam peccent. Demus operam, ut & nos ita justis simus: memores simus humilitatis, beneficentiae, aliarumque virtutum: sic aliquando mercedem justorum accipiemus ex gratia Dei per Jesum Christum, Dominum nostrum. Amen.

Luc. 14. 16, usque ad finem.

DUplex doctrina continetur his verbis, pro diversis occasionibus tradita.

I. Docet Christus, quam horrendo supplicio Deus mactaturus sit Israëliticum populum propter ejus erga se ingratitudinem, quâ rejecit Christum Dei gratiam ac summam felicitatem ipsis offerentem.

II. Docet, quanta animi fortitudine oporteat præditos esse eos, qui ei dant nomen, & quomodo instructus esse debeat, qui cupit verus esse Domini discipulus.

In priori doctrina hæc tria expendenda veniunt. 1. Quantam felicitatem Deus paraverit, destinaverit, & obtulerit populo Judaico per Christum, & adhuc per Apostolos offerre debuerit. 2. Quam ingrata tanti beneficii divini fuerit Judaica natio. 3. Quantâ poenâ tam nefarii contemptores gratiæ Dei sint puniendi. Primum membrum comprehenditur v. 16, 17, ubi ostendit, quodnam bonum Deus Judæis paraverit, & decreverit eis primum offerre, postea ipsâ donare. Deinde quomodo id Deus illis obtulerit, eisque suam gratiam patefecerit ipsâ, ut de ea scire, eamque amplecti possent.

Bonum oblatum exprimit his verbis: *Homo quidam fecit cenam magnam & vocavit multos.* Apud Matthæum cap. 22. 1 dicit, Regem fecisse nuptias filio suo, cum Rege terreno comparans Regem Regum & Dominum dominorum, creatorem rerum omnium, qui filio suo adornavit convivium magnum, & postea alios per eum ad hoc convivium invitavit. Hunc eundem Deum hic Christus comparat cum homine quodam

opulento. Itaque Deo salus nostra, & quæcunque circa eam facta sunt, ascribenda sunt, ei gratiæ agendæ, quia ex ipso sunt omnia, per Jesum Christum Dominum nostrum.

Cena est ipsa felicitas parata Judaico populo, & oblata per Christum & Apostolos. Per similitudines ac figuras nobis describit scriptura futuram nostram in cælis beatitudinem. Loquitur nobiscum Scriptura tanquam cum infantibus, qui non sumus capaces rerum cælestium & æternarum. 1 Cor. 13. 11. Paulus raptus in tertium cælum, vidit oculis suis felicitatem illam, nec tamen potuit eloqui eam, audivit ibi verba ineffabilia. A lætissimis rebus sumit Scriptura similitudinem, ut nobis depingat felicitatem illam, & desiderium ejus in nobis excitet. Revera autem nihil est in terris illi simile: nam *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in mentem hominis venerunt, quæ Deus paravit diligentibus se.* 1 Cor. 2. 9. Potest autem hic per cenam & convivium istud, non tantum futurum nostrum gaudium intelligi, quo fruemur in cælis apud Dominum, tanquam sponsa in thalamo sponsi sui: sed etiam varia queunt intelligi solatia ac beneficia, quibus Deus in hoc adhuc seculo pios cumulat: tamen si solatia in illa vita sint futura longe præstantiora ac perfectiora. Cena ista est quidem æterna felicitas, sed qua & nunc tamen spe frui possumus. Hanc spem si nobis nunc adimas, essemus miserissimi mortales. Ita ait Apostolus 1 Cor. 15. 19. Et ibidem v. 32 inquit: *si mortui non resuscitantur, edamus, bibamus; quia cras morimur.* Quemadmodum autem nunc spes nostra procul distat à re ipsâ, quam speramus, ita olim fructio istius boni superabit spem nostram & omnem de eo cogitationem. Cur per cenam ac convivia nobis figuret Scriptura felicitatem nostram, in causa est, quod sicut homines voluptarii conviviis & epulis unice delectantur; ita qui voluptatum cælestium desiderio flagrant, non minorem ex iis delectationem capiunt, quam homines ventri dediti ex epulis laudis ac opiparis. Hinc est, quod Apostolus jubet nos semper gaudere in domino, id est, gaudere propterea quod nacti simus talem dominum, per quem habemus spem vitæ æternæ, & per quem nomina nostra scripta sunt in cælo. Quapropter ad hanc cenam nos paremus, eam appetamus toto pectore. Quærite cibum non qui perit, sed qui permaneat ad vitam æternam. Joh. 6. 27. Anima macrescit, quando corpus flaginatur. Eo cibo utamur, quo animâ reficitur. Extendamus manus nostras ad ista fercula. Fieri enim potest, ut quis hic mentis assideat, & tamen non fruatur cibo, quia eos manu non capit sua. Contingit etiam non raro in mundo, ut quis abundans rerum omnium copiâ, cibum capere nequeat, & sic fame moriatur. Caveamus, ne idem nobis hic accidat nostra culpa.

Porro describit, quomodo Deus populo Judaico gratiam suam obtulerit. Primum dicit: *Et vocavit multos.* Postea addit: *Et misit servum suum borâ carne.* &c. Bis eis obtulit gratiam suam, eosque invitavit, uti solent, qui ad cenas & convivia hospites invitavit: principio eos rogant aliquot diebus vel septimanis ante convivium, ad nuptias, ut sibi interea præparare queant vestes nuptiales; deinde ipso tempore convivii vocant eos, ut veniant. Hoc modo & Deus tempestivè vocavit ad hoc convivium Judæos, quod perfectè factum est per Christum, quem misit ad prædicandam Judæis poenitentiam & regnum cælorum. Hæc prima fuit ipsius vox: Poenitentiam agite, quia appropinquavit regnum cælorum. Hoc idem etiam prodromus ejus Johannes Baptista prædicavit. Nondum tum erat Regnum istud, sed jam appropinquabat. Perfectè demum cœpit, cum Christus confedit in dextrâ Dei Patris sui in cælo. Etiam apud Prophetas fuit quædam, quamvis obscura, mentio istius Regni: itaque dici potest etiam per Prophetas invitatum fuisse hunc populum ad hanc cenam, sed perfectissimè tamen eos invitavit per Christum, qui primus debuit hujus convivii esse

esse particeps, quod demum perfectè factum est, cum in cœlum ascendit. Vocavit ergo eos per servum suum, id est, Christum, qui est primarius Dei servus. Matth. 12. 18. Non simpliciter autem vocavit Christus Judæos, sed etiam vocationem suam confirmavit morte suâ: & rursus Deus ex suâ parte eam confirmavit Christi resurrectione & exaltatione. Eum verò in finem Deus tempestivè Judæos invitari curavit, ut se meliùs ornarent sanctitate & promptius Deo fervire discerent. Tali veste & ornatu qui caret, ejicitur in tenebras exteriores. Præterea idcirco Deus voluit eos maturè invitari, ut homines, quo se solarentur in hac mortalitate, haberent. Mundus absque spe hujus Regni cœlorum, fuit inferni horrendi instar, ubi regnabat luctus & pavor & tristissima mortis imago. Placuit ergo Deo edulcare quodammodo hanc vitam spe vitæ sempiternæ. Hanc spem Christus primùm Judæis fecit prædicatione suâ, postea Apostoli à Christo missi, rursus eam confirmarunt, annunciantes eis, Deum ipsis fore propitium, dummodo veniant, & Evangelium suscipiant. *Venite, quia jam parata sunt omnia.* Hoc factum est, cum Christus in cœlum evectus est. Tunc enim quasi cœpit coena. Ipse mensæ affidens quodammodo jam expectabat convivæ. Antea nondum omnia erant parata, nondum omnia confecta, quæ ad ingenerandam hominibus spem vitæ æternæ pertinent. Dum Christus fuit in terris, nondum sciebant homines, quâ in re sita esset felicitas summa, nondum omnia firmamenta spei & argumenta erant præparata. Post exaltationem autem Domini, & post effusionem Spiritus Sancti in Apostolos, patuit demum quidnam sit paratum hominibus qualis assignata felicitas; patuit possibilitas & facilitas adipiscendæ hujus felicitatis; cum ejus specimen in uno jam sit propositum; patuit etiam, Deum non tantùm posse, sed & velle donare immortalitatem hominibus, cum dederit eam primùm Duci nostro, non modò soli fruendam ac possidendam, sed etiam nobis conferendam. Cum ergo felicitatem nostram in manibus suis habeat is, qui est Caput nostrum, cujus nos sumus membra, qui nos fratres suos vocare non erubescit, quid obstat, quominus firmam ejus spem concipiamus? Typus hæc in parte fuit Josephus fratrum suorum patronus ac curator in Ægypto. Præterea animum nobis addit mors Christi pro nobis suscepta tunc, cum ipsum & Patrem ejus odio profeceremur & offenderemus nostris flagitiis. Nunc cum jam conciliati simus cum eo, ejusque amici facti, & ipsius causâ mori parati, quomodo nobis non donabit, quod promisit? præsertim cum id conjunctum sit futurum cum propriâ ipsius gloriâ. Tunc enim glorificabitur in sanctis suis. 2. Thef. 1. 10. Antequam Christus mortuus esset, nondum Testamentum erat validum; nunc autem firmum est, postquam mortuus est, qui id fecerat. Testamenta enim & legata duntaxat post mortem testamentum sunt valida: quâ de re egregie differit locus Heb. 9. 15, 16. Misit proinde Apostolos, cum jam omnia perfectè essent parata. Et nobis jam omnia parata sunt, nihil restat, quàm ut vescamur ac fruamur paratis cibis ad satisfactionem. Non potest hic modus in fruendo excedi. Epulæ terrenæ, si modus in iis capiendis non servetur, sæpe mortem afferunt. At spirituales epulæ ita sunt comparatæ, ut quod copiosius sumuntur, eò magis nutriant, & majores vires addant. Non est Deus parvis ac restrictis convivoribus similis, qui torvis ac limis oculis aspiciunt convivæ avidè & magno cum appetitu comedentes. Vult Deus, ut affatim edamus ac bibamus. Qui habet, ei dabitur, & benè utens datis is majoribus amplioribus donis cumulabitur.

Pars secunda sequitur, de ingratitude Judæorum; *Et ceperunt simul omnes se excusare.* 3. 18, 19, 20. Non omnia verba similitudinis ad rem significatam sunt accommodanda. Sufficit scire, Christum indicare his verbis voluisse, eos mundo fuisse planè addictos

ac immerfos, ideoque gratiam Dei sprevisse, ac rejecisse occasiones ac media consequendæ salutis. Non legimus, homines ejusmodi excusationibus in causâ salutis esse usos. Sed facta eorum idem valent, quod verba. Ità se gesserunt, ac si rogarent Deum ut se haberet excusatos, occupati unice circa suas negotiationes, voluptates, ac rem familiarem. Hinc Christus eis dicebat: *Vos estis infernè, ego sum supernè.* Joh. 8. 23. Nihil nisi terram spirabant, nullum gustum spiritualium ciborum sentiebant: ægrotorum instar, qui cibos averfantur, benè conditos & sapidos, ac salubres, appetunt verò insalubres. Ità faciunt etiam, qui ægri sunt animo. Res terrenæ & cupiditates carnales sunt in causâ, quòd homines non recipiant doctrinam Evangelii, vel secundùm eam non vivant. Qui vult salvus fieri, oportet ut sibi caveat à mundo, à solitudine, à gulâ, ab ambitione. Quamdiu ista vitia hærent in animo, tamdiu amor æternorum bonorum in eo non potest habere locum. Deus vetat diligi voluptates carnis, sed vult ut diligamus ac cupiamus æternas. Non est gloria accipienda ab hominibus, quod faciebant Pharisæi Johan. 5. 44. Thesauri non in terris, sed in cœlis colligendi sunt, ubi tinea, & rubigo non consumit, nec fures possunt nocere. Nos quidem suscepimus doctrinam Christi; benè est, quòd nobis hæc res non obstitit; sed videmus, ne in nobis reliquiæ adhuc mundi & amoris ejus remanserint, quæ nobis ad vitam æternam consequendam obstat. Potest aliquis hinc in terris convivio spirituali interesse, & postea excludi ab illo futuro in cœlis, quia ei obstat res mundanæ, quia in corde suo rogat, ut se Deus excusatum habeat. Alii etiam ore se excusant; dicunt: Non possum hoc facere: sum occupatus. Laborandum mihi est circa panem lucrandum. Necessarius quidem est panis, sed magis necessarium est, ne pereamus in æternum. Unum est necessarium. Luc. 10. 42. Antè omnia querite regnum Dei & justitiam ejus. Matth. 6. 33. Ingratitudinem Judæis exprobravit acriter Paulus Actor. 13. 41. *Videte contemptores &c.* Non dicebant illi quidem: Non curamus vitam æternam, nolumus eam habere, imò eam sperabant; sed factis eam à se repellebant, & se indignos eâ judicabant; ut ibidem Apostolus eis objicit vers. 46. *Vobis quidem oportebat primùm loqui verbum Dei, sed quoniam repellitis illud, & vos ipsos indignos judicatis vitæ æternæ, ecce convertimur ad Gentes.*

Succedit pars tertia: Quàm graviter Deus hanc ingratitude Judæorum tulit, ac puniverit. 1. Exprimitur aditus ad poenam. 2. Modus poenæ illatæ. 3. Fins ac scopus poenæ. Aditus primùm quidam ad poenam describitur, vers. 21. *Et reversus servus nunciavit Domino suo hæc.* Inproprie hoc est intelligendum. Deus ipse videt omnia oculis suis; non opus est ipsi à quoquam aliquid nunciari. Videt ille abditissima quæque, etiam cogitationes nostras. Sed loquitur hic Christus de Deo humano more, quia eum tanquam hominem ac dominum terrenum introduxit. Domini autem per servos suos multa resciscunt. *Tunc iratus Paterfamilias.* De vindictâ suscepit cogitationem, quæ ipsi competit. Scriptum est enim: *Mibi vindicta. Ego retribuam.* Rom. 12. 19. Non potest Deus ferre sui contemptum ac contumeliam. Dignus enim est honore, & beneficia ejus grato animo suscipienda sunt. Etiam minimorum beneficiorum decet esse gratum, quantò magis maximorum? Videamus & nos, ne simus contemptores gratiæ Dei. Dignè nos geramus Deo & vocatione nostra.

Modus poenæ, seu medium quo Judæos Deus punivit, pro ingratitude, exprimitur, cum introducit Paterfamilias dicens ad servum suum; *Exi citò in plateas & vicus &c.* Modus puniendi in eo est, quòd Deus gratiam suam à Judæis transtulerit ad gentes indignissimas & coram Judæis abjectissimas. Dupli-

Duplicis generis homines hic ponuntur in parabola : Unum genus eorum qui in civitate sunt, pauperes, manci, cæci & claudi; quales non solent ad nuptias & convivia vocari, ab omnibus spernuntur, tantum micæ aliquæ aut reliquiæ ipsis conferuntur; alterum genus est adhuc vilius, eorum, qui in urbem non intrantur, sed in compitis viarum, & circa sepes extramœnia urbis versantur. Videtur Christus discrimen quoddam inter Gentiles indicare voluisse: quod alii fuerint cultiores & aptiores ad veritatem suscipiendam, alii ineptiores & magis barbari. Sed voluit etiam innuere, Deum plurimas gentes aut plurimos ex gentibus esse vocaturum, ne Judæis sit locus. Vult ergo omnia loca occupari à mendicis. *Et coge intrare.* Per coactionem non violentia ulla carnalis intelligitur, quæ in religione nullum habet locum: sed persuasionum assiduitas & instantia. Optimè Apostoli explicantur exemplo suo, qualis hic coactio intelligenda sit. Illi sanè nullis usi carnalibus mediis ad hominis convertendos. Arma militiæ nostræ non sunt carnalia. 2 Cor. 10. 4.

Finis ac scopus pœnæ istius expressus est his verbis: *Dico enim vobis, quia nemo virorum illorum, qui vocati sunt, gustabit meam cenam. Ideò vocati sunt Ethnici, ne Judæis sit locus. Dicit autem, nemo ex illis gustabit: quia pauci admodum ex Judæis conversi sunt, qui propter paucitatem non computantur. Notandum est Deum duplici ratione mitigasse hanc pœnam Judæorum, quæ nemo admittendus ad cenam cœlestem esse dicitur. 1. Quia reliquias servavit, & semen reliquit: ut Apostolus docet ex Esaiâ citatis duobus locis. Rom. 9. 27. Unus est ex Esai. 10. 22. *Si fuerit numerus filiorum Israël tanquam arena maris reliquiæ servabuntur.* Alter citatur locus ex Esai. 1. 9. *Si non Dominus Zebaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gommorrhâ similes fuissetus.* Rejecit Deus populum Judaicum & excidit, sed tamen pauci qui erant probioris animi, curâ Apostolorum servati & ad fidem in Christum adducti sunt. 2. Quia decrevit adhuc omnem Israël em servare, postquam plenitudo Gentium ingressa fuerit, id est, occasiones sufficientes & idonea Judaicæ genti suppeditare media ad convertendum: quod mysterium idem Apostolus explicat. Rom. XI. 25, 26.*

Nemini Deus vim faciet: sed occasionem dabit & opportunitatem cognoscendæ veritatis optimam. Clausas quasi fores aperiet, ut omnes intrare possint; quando scilicet scandala atque obstacula omnia removebit, quæ nunc Judæos à Christiana religione absterent, quando abolebit omnem impietatem & idololatriam, erit hoc letum admodum tempus. *Si enim ruina Judæorum est opulencia mundi, & diminutio eorum opulencia Gentium; quanto magis plenitudo ipsorum? Et, si abjectio eorum est reconciliatio mundi, quæ erit assumptio, nisi vita ex mortuis.* Rom. XI. 12, 15. Utinam digni simus videre tam felicia tempora, cum ostium veritatis divinæ Judæis pandetur. Interim nos felicitatem nostram consideremus, quod nunc rejectis Judæis assumpti sumus. Nos nunc sedemus ad mensam, quæ dignitas Judæis erat destinata. Debeamus nos tantum stare & spectare Judæos ad mensam assidentem, donec iis satiatis & nobis aliquæ reliquiæ porrigerentur. Sed nunc postquam Judæi se hæc dignitate indignos reddiderunt, versæ sunt rerum paginæ, ut nos mensæ accumbamus, & lautitiis cœnæ cœlestis pascamur, Judæi autem micæ tantum à nobis reliquias expectent. Ita factum est, uti prædixit Christus Matth. 8. 11. *Dico vobis, quia multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abrahamo, Isaac, & Jacobo in regno celorum: filii autem regni ejicientur foras.* Sed metuamus, ne propter ingratitude & nos rejiciamur. Nam *si Deus naturalibus ramis non pepercit, ut argumentatur & minatur Apostolus, vide ne tibi quoque non parcat.* Vide locum in signem Rom. XI. 21, 22.

Abolumus primam doctrinam Christi: veniendam est ad alteram, ubi ostendit, quomodo instructi

esse debeant ii, qui discipuli sui esse volunt. Quam doctrinam 1. Proponit. 2. Illustrat. Proposuit eam hæc occasione, quod irent cum eo multæ turbæ. Populi multitudo ingentis comitabatur Christum, videbanturque plerique eo animo eum affectari, quod voluerint ipsius fieri discipuli, & doctrinam amplecti. Itaque monendos sibi eos duxit Christus, ut bene præparato animo & consideratè id facerent, ne deinceps re temerè susceptâ pœnitentiâ ducerentur. Ostendit esse armandum fortitudine animum, & omnia infrâ doctrinam suam ponenda: etiam rerum charissimarum jacturam propter doctrinam suam esse faciendam, & res acerbissimas ac molestissimas perferendas ejus gratiâ. *Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, id est, si non ita, quando res postulat, deserit eum, quasi odisset eum.* Nominat hic Christus personas nobis conjunctissimas, quas alibi Deus & natura diligere jubet. Damnantur ii, qui sunt *deus & pater*, seu qui naturali affectione erga suos necessarios desituuntur Rom. 1. 31. 2 Tim. 3. 3. Et qui de suis curam non gerit, dicitur esse infideli deterior. 1 Tim. 5. 8. Hic tamen eosdem odisse jubemur. Sensus est: Quando de religione agitur, magis Dominum Jesum quam parentes nostros revereri debemus, magis illi, quam his obsequi. Etsi & hos honorare ac diligere debemus, sed cum limitatione tamen, quatenus id sine damno fidei in Christum & conscientiæ nostræ facere possumus. Nihil ipsorum in gratiam facere debemus, quod Christianæ pietati adversum sit. Non pauci peribunt propterea, quod homines magis dilexerint, quam Christum. Multos retardant in cursu pietatis pater, mater, uxor, liberi &c. favor Regum, principum. Mundus & Satanas multa promittit, sed pauca præstat. Felix est, qui omnia ista potest contemnere, & vincere obstacula, unum Deum & promissâ ejus respiciens. *Et animam suam, id est, vitam.* Fieri potest, ut quis jacturam amicorum ac propinquorum suorum levi pendat, dummodo seipsum conservet; ita seipsum & animam suam supra omnes sibi conjunctissimos diligit. Dabit facile pellem pro pelle, ut dicebat Satanas apud Jobum cap. 2. 4. dummodo ipse evadat. Vult ergo Christus, ut ne vitæ quidem nostræ parcamus: ut religionem vitæ hæc temporariâ potiorẽ ducamus. Qui vult servare animam suam, perdet eam. Matth. cap. 10. vers. 39. Hoc est abnegare seipsum, sibi ipsi non parcere, & seipsum tanquam alienum tractare, vitam suam propter Christum profundendo. Miles non potest esse bonus ac strenuus, nisi vitam sciat contemnere. Ita & Christianus, nunquam stare poterit & ad finem perdurare, nisi animum habeat mori paratum. *Et qui non portat crucem suam.* Est gradus superior, & in fortitudine summus. Cogitat alius interdum; si mors levis contingeret, non adeò refragarer. Sed nos Christus paratos esse vult ad mortem etiam acerbissimam & ignominiosissimam, qualis erat mors crucis. Non est inter mortis genera delectus faciendus: ad omnia debemus esse parati. *Et sequitur me.* Si nobis hoc arduum videatur, spectemus Christum Ducem nostrum, qui hic seipsum quasi pro exemplo nobis ponit; quasi dicat, Vultis exemplum ecce ego vobis præco, vos sequimini. Similitudo hæc sumta est ab iis qui cruciigendi erant: iis crux imponebatur, ut eam portarent ad locum supplicii. Ita nos quoque paratos esse decet, & quidem quotidie, ut addit Luc. 9. 23. Non est cogitandum; non fiet id tam citò, longe adhuc distat à nobis mors. Imò cogitemus singulis diebus, posse fieri, ut hodie ducamur ad mortem. Neque nos terreat imbecillitas nostra. Nos sumus infirmi, sed potens est Christus, in quo omnia possumus. Phil. 4. 3. Rom. 8. 37.

Illustrat hanc doctrinam suam Christus per similitudines duas: quas primum proponit, postea applicat. Similitudo una sumta est à turri ædificanda: altera à bello gerendo cum hoste potente. Summa harum similitudinum est. Quando homines aliquid magni aggrediuntur, ut cum propugnaculum aliquod volunt extruere,

struere, vel bellum cum hoste suscipere, quæ res requirit magnos sumptus ac impensas, solent prius inire rationem & deliberare secum, an res acceptanda sit, an omittenda. Ità hîc quoque deliberato & benè præparato animo ad religionem Christianam accedendum est. Non omnia quæ hic ponuntur in similitudine, ad rem significatam quadrant. Nam qui deliberatione institutâ videt sibi non sufficere sumptum ad ædificium extruendum, vel ad bellum movendum, illi licet desistere, & prudenter facit, si non incipiat. At hîc si audieris vocem Domini, & expensâ rei difficultate refiliâ, & nolis Christi disciplinam suscipere, non minùs damnationem incurres, quàm si ab incæpto desistas. Omnino ac necessariò nobis turris ista ædificanda est, bellumque gerendum. Vires autem ac sumptus suppeditabit Deus; tantum opus est, ut animum geramus fortem, Deum ac Christum suprâ omnia diligamus, & quicquid ipsi possumus, faciamus.

Applicatio similium est: *Sic omnis qui non valedicit omnibus possessionibus.* Per possessiones non tantum bona immobilia intelliguntur, sed in genere omnia, quæ habemus chara: etiam parentes, uxor, liberi, &c. de quibus suprâ locutus est vers. 26. si anima abijcienda est propter Christum, multò magis alii homines, vel aliæ res. Testamentum illicò conscribendum est ei, qui se dat in Christi disciplinam.

In applicatione subdit adhortationem ad constantiam in religione Christianâ. *Bonum est salus id est, bonum est, fieri meum discipulum, suscipere meam religionem.* Sal omnia conservat a corruptione, gratum quoque sapore cibis indit. Ità religio Christiana facit hominem Deo gratum, & præservat eum ab interitu sempiterno. Sed *si sal insaturatur, in quo consistit?* si Christianus depraverit, abijciat fidem, vel pietatem, desperata est ejus conditio. Sicut salis insulsi ac corrupti nullus est usus: ita & talis Christianus est inutile terræ pondus. Nihil restat, ei, nisi expectatio iudicii terribilis, & ardentis ignis, qui eum devoret. Hebr. 10. 27.

Qui habet aures ad audiendum, audiat. Quasi dicat: Hæc doctrina mea ad omnes pertinet, nemo se exceptum putet. Omnes aures audiant, & corde conservent hanc doctrinam, & opere ipso observent. Quam ad rem & nos omnem adhibeamus diligentiam. Deus verò nos adjuvet per Christum Jesum. Amen.

Ioh. 4. vers. 20, ad 25.

Colloquium Domini Jesu cum muliere Samaritana de loco ubi Deus sit colendus. Partes duæ. 1. Sermo mulieris ea de re. 2. Responsio Christi. In sermone mulieris, 1. Continetur argumentum, quo sententiam Judæorum, de loco ubi Deus sit colendus impugnat, suam vero, hoc est Samaritanorum, quam tacite insinuat, confirmat. 2. Sententia hac de re Judæorum, quam illa veritati non putabat consentaneam. Argumentum ductum est, ab exemplo Patriarcharum, adeoque ab antiquissima consuetudine, Deum eo loco colendi. *Patres nostri,* hoc est Abrahamus, Isaacus, & Jacobus, vide v. 12, quamquam falso eos suos patres vocat. Erant enim Samaritani, origine ethnici, à rege Assyriorum in locum Israëlitarum, quos in captivitatem abduxerant, substituti, quemadmodum liquet ex 2 Reg. 17. 24. & seqq. Verum ut ex Josepho apparet, florentibus Judæorum rebus, ejusdem se cum illis stirpis esse, jactare solebant, quod alias negabant. *In hoc monte Garizim,* in quo Sanaballet Churæus templum Hierosolymitano simile extruxit, & Manassen, ex Aaronica familia, generum suum, à Judæis sacerdotio privatum, confisituit pontificem. Joseph. lib. 11, antiquit. cap. 7, 8. *Adoraverunt* Deum coluerunt, seu solennia sacra, ibi peregerunt. Universum enim cultum externum ac solennem, Deo exhibitum, vox adorandi, hic complectitur.

Hic, locus est differendi de ritibus, qui antiquitatis

autoritate defenduntur, & consuetudine præcorum Dei cultorum commendantur, iis neminem obstringi, nisi Dei mandatum accedat, ex hoc loco satis docetur. Non omnia quæ antiquissima, etiam optima, & maximè observanda. Ad hunc mulieris sermonem, ita respondit Christus, ut primo falsam de loco ubi Deus sit colendus opinionem tollat; deinde, veram sententiam asserat. Nam primo sententiam utriusque gentis, id est, tum Judæorum, tum Samaritanorum de loco in quo Deus colendus, respecta temporis mox sequuturi, vanam esse ostendit. Secundo sententiam Judæorum ea de re, opinioni Samaritanorum, respectu temporis tum labentis præfert. Tertio veram sententiam, de ratione Deum colendi, adeoque etiam de loco, in quo id impostum sit faciendum adstruit.

Primum est v. 21, ubi primum fidem orationi suæ conciliat: *Mulier, crede mihi:* secundo tempus exprimit, cujus respectu, de loco Deum colendi loquitur, nempe mox futurum cum ait *venit hora* id est tempus. Nam alias respectu temporis præsentis ac multo magis præteriti, aliter erat statuendum, quandoquidem ipse Deus, locum certum sibi delegat ubi coli veller, vide Deut. 16. 5, & seqq. 26. 2, nempe Hierosolymam, vide 1 Par. 17. 12, & 22. 6, 2 Par. 6. 6. Psal. 78. 68, 69. Tertio utrorumque hoc est tum Samaritanorum, tum Judæorum ea de re sententiam, respectu sequuturi temporis rejicit. *Neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis patrem,* hoc est adorare tenebimini, seu ad adorandum eritis obligati. Nam de jure potius, quam de facto, seu eventu ipso loquitur; quanquam eventus etiam respondit, vastato utroque loco, seu templo, & solenni utrobique cultu sublato. Quando autem dicit. *Neque in monte hoc, neque Hierosolymis,* subaudiendum est, neutro in loco nominatim id faciendum quasi ad alterutrum cultus divinus, esset adstrictus. Nam cæteroque ut in aliis locis, ita etiam ibi adorare poterant, verum non magis ibi, quam alibi, ubi commodum esset, cultum divinum exercere, nec ideo, quasi gratior ibi esset Deo cultus, quam alibi. Exprimit autem simul quoniam sit ille cui impostum cultum sint præstituri, & hæc etiam præstiterint, dum ait *Patrem.* hoc est Deum illum, qui patrem se nunc exhibuit. Patrem autem vocat, non sui tantum ratione, sed etiam eorum, qui doctrinam ab ipso promulgatam, suscepturi, & in ipsum credituri essent. Descriptio Dei Novi Fœderis magis propria. Quibus de rebus hic differendum, satis patet. Primum, de locis, quibus cultus divinus hodiè alligari solet. Secundo de eo, cui primum & per se, cultus divinus seu religiosus debeatur, & quomodo adoratio ipsius, sit adoratio patris. Tertio, de differentia inter cultum, quem Deo præstiterunt ii, qui ante Christum, & quem ei nunc exhibent Christiani, non tantum ratione loci, sed etiam ratione modi, quo Deum colant, quòd illi Deum immediate coluerint, hi mediare. Illi tanquam creatorem, dominum & benefactorem, ratione hujus vitæ terrenæ; hi etiam ut patrem. Disseri etiam potest, de ratione, qua Deus, etiam Christi sit Pater & fidelium, explicata differentia, quæ inter nos sit & illum, quanquam etiam de convenientia aliquid dici potest, prout auditoribus fuerit necessarium, ut ita melius pateat ratio, qua Christus Dei filius sit. Secunda pars sermonis seu responsionis Christi est vers. 22. ubi primum sententiam Samaritanorum de loco rationeque cultus divini reprehendit. Deinde Judæorum sententiam approbat & confirmat. Primum est ibi. *Vos adoratis, quod nescitis* (hoc enim pacto Græcè legi indicandum est) particula *Quod,* licet rem ipsam seu objectum adorationis propriè significet, potest tamen etiam adorationis modum (latè sumta voce, pro quavis circumstantia exteriori) significare. Confer inter se locum Marc. cap. 4. 24, & Luc. 8. 18, in quorum priore est *Quid audiat.* In posteriore *Quomodo.* Sententia autem loci hic postulat, ut de modo, non de objecto adorationis, verba capiantur. Neque enim de eo, sermo

erat institutus utrum Samaritani eum colerent Deum, quem non noverant; sed utrum eo, quo debebant loco. Quod si quis tamen omnino velit, id dicere velle Christum, Samaritanos colere Deum illum quem ignorent, ignorantia illa ad voluntatem divinam, ad quam pertinebat etiam præceptum de loco ubi coleretur, erit imprimis referenda. Nam aliis probè sciebant Samaritani, quemnam colerent, nempe Deum illum summum, cœli & terræ creatorem. Sensus igitur erit vos colitis eum, cuius voluntatem, tum in aliis, tum ratione loci, ubi colendus sit ignoratis. Hic locus est, reprehendendi ignorantiam in rebus, ad cultum Dei pertinentibus, & excitandi segniores, ut ea, quæ ad rectam Dei colendi rationem spectant, inquirere velint, eamque curam in alios penitus ne rejiciant, sed ita se gerant, ut sibi quoque supinæ ignorantie rationem reddendam sciant, ne cœci cœcos sequantur duces, & unacum iis in foveam cadant.

Differi potest nonnihil de fervore in religione, absque scientia, atque imprimis de iis, qui hodie præter Dei institutum, multa faciunt eo animo, ut cultum Deo præstent, quorum non animus, sed facta ipsa, & ignorantia, vituperatione digna est.

Secundum est ibi. *Nos adoramus, quod scimus, quia salus &c.* Ubi primò simpliciter asseritur Judæis notitia veritatis, circa rationem aut locum, qua & ubi Deus sit colendus. Deinde, id etiam ratione comprobatur. Prius fit ibi. *Nos* (hoc est Judæi) *adoramus quod scimus* quod quid sit, ex superioribus constat. Illud addi potest verbum *scimus*, non tantum actum ipsorum sciendi, seu notitiam rei simpliciter significare; sed etiam hoc, quod ejus notitiæ veluti sedes quedam sit inter Judæos & locus proprius; quandoquidem Deus ipse, sui suæque voluntatis notitiam Judæis propriè concedidit Psal. 147. Rom. 3. Quapropter orta aliqua de cultu divino, inter Judaicum populum, & cæteras gentes controversia, consentaneum sanè erat à Judæis potius stare veritatem, quam à cæteris gentibus, præsertim si ostendi non posset, eos à religionis suæ principiis ac fundamentis, aliqua in re discessisse. Ita autem accipiendam esse vocem *scimus*, tum alia tum sequens etiam probatio, non obscure docet. Hic, vix quidquam dici potest præter ea, quæ in superiori particula dicta sunt. Iterari potest & urgeri adhortatio, ad inquisitionem eorum quæ ad cultum divinum rectamque ejus rationem pertinent. Posset etiam comparatio institui inter populum Christianum & Judaicum. Nam quemadmodum hic olim fuit sedes notitiæ de rebus divinis, ita nunc ille est columna & fundamentum veritatis, & in eo propria, notitia divinæ voluntatis sedem habet: non quidem quod ii qui ecclesiam constituunt, eam deferere nequeant, quemadmodum etiam olim Judæi, qui sæpe à Deo suo desciverunt; sed quòd extra eam nusquam veritas salutaris locum habeat.

Postremum, hoc est, ratio assertionis est *Quia salus ex Judæis est*, quasi dicat, inde apparet, nos potius Judæos, rectam colendi Dei rationem, aut locum nosse, quam vos, & certam illarum rerum scientiam apud nos sedem fixisse, quandoquidem Deus Judaicam gentem nominatim delegit, ut ex ea salus & felicitas omnium maxima cæteris omnibus contingeret, & iis quidem primò obveniret, ab iis verò ad alios demum dimanaret. Ex iis enim ipse quoque Messias, quem Samaritani quoque exspectabant, ut vers. 25 apparet, nasci debebat; iisque primò fuerat promissus, vide Rom. cap. 9. & 15. Consentaneum enim est, in eo populo, Deum suam notitiam existare voluisse & sedem ei fixisse, quem nominatim ad id elegerat, ut ex eo salus ad omnes dimanaret. Hac occasione, potest nonnihil dici de iis, quæ tradit Paulus Rom. xi. 17 & seqq.

Tertia pars responsionis Christi est vers. 23, 24. Ubi tria observanda s. Tempus, quo id fieri debeat,

quod hic tradit de ratione vera Deum colendi. 2. *Quæ sit vera ratio Deum in posterum colendi.* Tertio. Hujus sententiæ comprobatio. Primum est. *Sed venit hora & nunc est* particula sed opponitur illis, *Nos adoramus, quod scimus*: quasi dicat: Etiam si nos Judæi Deum rectius colamus, quam vos, & certam rationem ipsum adorandi norimus, venit tamen tempus, quo ne eo quidem modo, quo nos hæctenus facimus, veri adoratores, Deum colere tenebuntur. Dixit autem, non tantum venire horam, seu tempus; sed etiam addit & nunc est, hoc est jam ejus rei factum initium, ut mulierem illam cum qua loquebatur, tanto magis accenderet ad inquirendum, quoniam modo Deus in spiritu & veritate, adorandus esset; quandoquidem inde colligere poterat sua quoque interesse, id scire, siquidem ejus rei tempus, jam advenisset. Secundum est: *Cum veri adoratores adorabunt patrem in spum & veritate*, &c. Veri adoratores, sunt illi, qui rectè & legitime Deum colunt, *Adorabunt patrem*. De hoc supra. In spiritu & veritate hoc est spirituali culta, ac perfectò, non ea ratione, qua rei corporeæ certoque aliquo loco alligatæ; non item umbris ut sub lege. Spiritus enim opponitur corpori, seu rebus corporeis, qualis est locus certus, aut templum manufactum. Veritas autem umbris opponitur. Spirituale est, quod animo ac mente potissimum percipitur, & ex ea erumpit, eique est consentaneum. Verum autem id est hoc loco, quod solidum est ac perfectum. Utroque vocabulo excluditur certus locus, ubi Deus sit colendus, de priori id jam ostensum est. Posterius etiam liquet. Nam & templum Hierosol. fuit figura, atque umbra templi spiritualis, quod Christiani inter se juncti constituunt. Vide 1 Cor. 3. v. 16, 17. 2 Cor. 6. v. 16. Eph. 2. 21. 1 Pet. 2. 5. Et sanè, non male illi sentiunt, qui duobus vocabulis iidem reipià expressum volunt, licet per se diversa eorum vis sit. Idem enim verus est ille cultus sub Evangelio præscriptus, quia spiritualis, & quia verus & non in umbris consistens, sed solidus, ideo etiam spiritualis. Quibus de rebus, hic differendum, satis patet. Commendandus cultus ille, qui in animo devoto, precibus, gratiorum actionibus consistit, cæterisque virtutibus, quæ ex animo religioso ac pio manant. Secundo, Reversellendus illorum error, qui ex his Christi verbis colligunt, Satis esse, Deum animo colere; externa facta, adiaphora esse, qui error cum universis S. L. pugnat, quæ externorum factorum pietatem ubique inculcant. & opera carnis etiam externa, damnant. Spiritus, non excludit opera externa, ex spiritu animoque profecta; sed potius, omnia illa opera externa, ambitu suo comprehendit, quæ non potest non ex se gignere, animus Deo verè devotus, verum, ceremonias, ad quas animus etiam devotissimus, sua natura non impellitur, excludit. Tertio, Reprehendendi ii, qui tot ceremonias in Christianam religionem invexerunt, quo factum, ut spiritualis verusque cultus fuerit paulatim extinctus. Ita ferè sit, ut ubi circa externa, nimium laboratur, interna negligantur. Si occasio ferat, differi potest aliquid, de cœna Domini, & ostendendum illam non prohibere, quo minus cultus noster spiritualis simpliciter dici queat, quandoquidem hæc una tantum ceremonia, nobis in perpetuum præcepta est, & ea quidem simplicissima, ac denique, quod in ea positum est, spiritu peragitur. Tertium est: *Nam & pater tales querit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, & qui adorant, &c.* Duas asserit ejus rei rationes Christus, quarum prior, posteriore nititur. Prior enim sumpta est ex Dei voluntate; altera, ex Dei natura, unde illa Dei voluntas proficiscitur. Illa est ibi. *Nam & pater tales querit qui adorent eum, &c.* hoc est qui eum in spiritu & veritate colant, vel per se facile patet. Quanquam non est necesse, ubique doctrinas excerptere, cum nec trivialia nimis nec

nimis

nimis subtilia dicenda sint. Itaque quaedam etiam prætereunda, & ad alia properandum. Si quid sit, quod quisque per se videat, id duobus verbis indicandum, nisi forte necessarium sit immorari, vel propterea, quod alii contra sentiant; vel quod contra faciant.

Id forte hoc loco differi potest, cur Deus olim ceremoniale illum cultum præcepit, cum hodie aliter velit. Ratio satis nota est. Hæc est *Deus spiritus* scilicet est. Hanc enim Ischtionem malim. Indicandum tamen est, ita etiam legi aut verti posse hæc verba, ut nostri reddiderunt, Deus spiritum scilicet querit, cum *πνεῦμα* apud Græcos, utriusque possit esse casus. Si posteriori modo interpretaris, non erit hæc nova ratio, sed prioris tantum illustratio & expositio quædam; & spiritus significabit imprimis spiritum hominis seu animam, & ea quæ spiritui illi cognata sunt, eique consentanea. Sed si priori modo sumas, ratio hæc erit à priori diversa, aut illius fundamentum, ac probatio. quasi dicat; Ideo Deus spirituale cultum querit, quia ipse quoque spiritus est, non corpore aliquo crasso præditus, cui opus sit templo, aut hostiis, aut suffimentis, alioque externo apparatu, adedque eum, cultum suæ naturæ consentaneum querere, qualis non fuit legalis seu ceremonialis, sed spiritualis sub euangelio præscriptus. Vidit jam homo ethnicus Cato, vel quisquis ille fuit, qui sub Catonis nomine, vericulosus in scholis usitatos scribit. Si Deus est animus &c. Indicavit id ipse Deus, qui interdum cultum illum ceremoniale, quamquam à se præscriptum, sibi non placere testatur, quia sibi non sit accommodatus. Vide imprimis Psal. 50. 13. Esai. 66. 1. & seqq. Act. 7. 48. & 17. 24. 25. Quod verò ad tempus cultum illum externum accarnalem instituit, id fecit, non quod suæ naturæ esset accommodatus, sed quod accommodatus naturæ hominum, quibus præscribebat, accommodatus conditioni temporum. Quia vero ipsius naturæ non conveniebat, ided eum aliquando cessare, erat necesse. Et sanè sub ipsa etiam lege, eum cultum subinde desideravit, qui spiritualis esset, ut vel ex loco illo Psal. 50 apparet. Intelligi autem hinc potest, Vocem spiritus, non significare hoc loco spiritum sanctum, nec subiecti locum obtinere, sed prædicari. Nam si is esset sensus, quem nonnulli quamquam pauciores ex adversariis volunt, Spiritus sanctus est Deus, nihil ad rem facerent hæc verba Christi, & ratio esset nulla. Verum præbandum est, Patrem, in spiritu esse adorandum. Quæ verò ratio ista foret, Quia spiritus sanctus est Deus. Quid hoc ad patrem? aut quomodo inde sequitur Patrem in spiritu, seu spirituali ratione esse colendum? At si vocem Dei subiecti locum obtinere dicas, & spiritum sumas pro spirituali essentia, quæ corporeæ, hoc est crassæ opponitur, qualis est rerum illarum quas oculis nostris certaminus præferunt terrenarum, accipias, sensus est planus & elegans: Deus est spiritus seu essentia spiritualis. Ergo etiam spirituale & suæ naturæ convenientem querit cultum, non eum qui corporeæ aut terrenæ naturæ aptus est, qualis est templi veluti habitaculi constructio, pecudum immolatio, sanguinis oblatio, incensio victimarum aut suffitus, panum propositio, lucernarum incensio, Harmonia musica & concertus, ornatus templorum magnificus, aut vestimentorum quibus sacerdotes utantur, aliarumque rerum apparatus. Sensum hunc plerique ex adversariis nostris agnoscunt, & urgent, & cum probare volunt, Deum esse substantiam spiritualem, vix ullum alium adducunt locum, quo id probent, præter hunc ipsum, ac urgent, non esse hic sermonem de persona spiritus sancti, sed de essentia divina, vel de Deo indistincte sumto.

Differt hic aliquid potest, de Dei maiestate, & naturæ excellentia, quo pertinet etiam illud, *quem nemo hominum vidit, nec videre potest.* Et nisi id jam antea, quantum satis, factum fuerit, reprehendendi ii, qui istiusmodi rebus, quæ corpori aptæ sunt, Deum colunt, atque imprimis ii, qui imagines Deo ponunt, cuius figura nulla est, aut forma, quæ exprimi & oculis hominum subijci possit, quod ipse Deus reprehendit;

qua de re in Ethic. dictum. Cum addit, *Et eos qui adorant eum, in spiritu* &c. conclusio hæc est rationis præcedentis. Et ponitur pro *Ideoque* vel *Idcirco*. Quasi dicat, *Ideoque eos qui adorant* &c. Eodem modo sumatur. Marc. 9. 5. 2 Tim. 2. 19 & al. bi.

Ioh. cap. 5. vers. 21.

EX his verbis Domini Jesu colligi potest eum quod latinet ad vivificationem mortuorum, non ita esse adstrictum legibus ut nihil hac in parte ejus arbitrio liberæque voluntati sit relictum. Alias enim non posset dici eum vivificare quem vult. Quæ verba omnino postulant ut libertas aliqua Domino Jesu fuerit permissa in deligendis iis qui ab ipso sint vivificandi, hæcque illi quosdam ad vivificationem non eligere sed repudiare. Idem postulat etiam Regia Christi potestas. Rex enim non est qui ita legibus est adstrictus ut nil nisi quod iis est definitum ipsi liceat agere. Is enim tantum servus est, ac minister quidam eorum qui leges illas fixerunt, & quorum utilitati illæ sunt comparatæ. Idem requirit sessio ipsius ad Dei dexteram, quæ aliqua ex parte supremam & à superiore potestate non definitam nec limitatam potestatem complectitur. Adde quod si Dominus Jesus ita esset adstrictus legibus DEI, ut voluntas ejus per omnia esset legibus restricta, & sic eatenus nequaquam libera, nihil ejus misericordia & ut ita loquar *symplicia* nobis prodesset, quam tamen DEUS illi consultò voluit ingenerari, deque ea nobis constare: ut tanto firmiorem de auxilio quod ab illo requirimus spem conciperemus. Atqui ejus affectus erga nos nulla erit vis, nec ulla major ex eo ad nos manabit consolatio, quod Domini Jesu, qui non modò naturæ suæ nobiscum conjunctus est, sed & animam suam pro nobis posuit, & nos fratres suos appellare non erubescit, curæ simus commendati, & salus nostra univèrsa in ipsius manu sit posita; quàm si DEUS ipsemet suâ personâ hæc omnia administraret. Hoc enim pacto non magis moveri posset Domini Jesu voluntas ad nos juvandos, quàm ipsæ leges quibus esset adstricta: nisi quod Domini Jesu voluntas id exsequeretur quod leges omnino iussissent, & cum leges illæ à Dei erga nos voluntate & affectu fuerint profectæ, tantus esset Domini Jesu affectus, quod ad vim & effectum attinet, quantum in ipso Deo concipere possumus. Verum considerandum est quousque hæc libertas seu absoluta Christi potestas extendatur, & quatenus rursus legibus DEI sit adstricta. Atque ut ab hoc posteriori faciamus initium; Siquidem Dominus Jesus supremâ potestate ideo à Patre donatus est, ut ipsius de salute nostra voluntatem ad exitum perducatur: Dei autem voluntas est, ut ii tantum qui per Christum in se credunt, serventur, cæteri damnentur; consequitur eatenus Domini Jesu potestatem limitatam esse, quatenus neminem in se ac in ipsum Deum credentem servare potest, cæteros verò damnare. Breviter, Novi Fœderis legibus, quæ non à Christi sed à Dei voluntate sunt profectæ, (Deus enim doctrinam illam in qua tota Novi Fœderis ratio continetur Domino Jesu promulgandam primum tradidit, unde is eam non suam sed Patris sui à quo sit missus doctrinam esse dixit) potestas Domini Jesu est definita. Fœdus enim Novum, credentibus in Christum salutem promittit, cæteris exitum minatur. Jam quia fides in Christum in ejusdem Novi Fœderis doctrina est descripta, & leges certæ à DEO sunt fixæ illis omnibus observandæ qui fidem istam salutarem habere velint; illas quoque mutare, aut ab iis in judicando discedere Domino Jesu non licet. Verumtamen, ut id quod priore loco posuimus etiam exsequamur; quia generalis Novi Fœderis lex de credentibus servandis, & incredulis dammandis, vel secundum rigorem accipi potest, vel etiam secundum quandam æquitatem, quæ iterum latitudinem quandam habet, & à jure stricto vel longius vel minus longe recedit, ac benignitatem justitiæ nunc magis nunc minus

(f) misceat,

miscet, severitatemque temperat; Hic primum libertatem arbitrii & potestatis Domini Jesu locum habere censendum est; ita ut qui si strictè Novi Fœderis leges sumantur, damnari possent, quia nempe aliquid fidei ipsius defuisset, æquitate & benignitate Domini Jesu servari queat. Itaque quousque æquitas in accipiendis Novi Fœderis legibus & decretis locum habet, eousque potestas ipsius extenditur. Habet autem æquitas locum ibi ubi fides est, hoc est spes immortalitatis firma per Christum in Deo collocata, ejusmodi pietatem ex se pariens, ut quis præcepta Domini Jesu quæ cognita habet, pro viribus exsequatur. At fieri potest ut quis non omnia præcepta Domini Jesu habeat cognita, & sic non omnia exsequatur, exsequatur si cognita haberet. Quamquam ista ignorantio legum universalium non prorsus hominem excusat, nec omni culpâ vacat; interdum tamen aliqua saltem excusatione & veniâ digna est, nempe si quis exiguum habeat ad aliquod præceptum cognoscendum occasionem, aut per semet ipsum inquirendi facultatem: si quis eo loco vivat ubi contrarium vel ab omnibus vel a maxima parte doceatur, isque doctrinam aliquam falsam quæ isti cognitioni obstat, unâ cum materno lacte imbiberit: si rationes in speciem plausibiles, quas solvere ipse non sit, obtent: præsertim si appareat aliquid tale quod præcepto illo Christi prohibetur, à Deo sub Lege vel aperte permittitur, vel etiam præceptum fuisse, ita ut divina autoritas hominibus peccati illius cognitionem aliquomodo obstat; contra verò verba quibus Dominus Jesus præceptum illud complexus est, videantur aliam aliquam explicationem admittente. Quale est verbi gratiâ præceptum de vindicta ne per magistratum quidem repetenda, & si quid est simile. Hujusmodi ergo præcepti ignorantia & neglectus fidem ejusmodi hominis redit imperfectam, & si rigide cum eo ageretur, etiam vi Novi Fœderis possent eum à salute æterna excludere: sed æquitas benignitasque Domini Jesu ei succurrere potest; præsertim si ejusmodi homo aliis quibusdam virtutibus insigniter excellat, atque in primis charitate, de cujus vi alibi disseruimus. Idem forsasse statui potest de eo qui affectum aliquem aut peccatum quod hominibus aliis solet esse familiare, nec ita turpe ut ipsa humana ratio ab eo prorsus abhorreat, nec ita devicerit, ut habitum istius virtutis quæ in illo affectu domando cernitur, aut peccato illi opponitur, comparasse dici queat: in eo tamen vitio domando laboraverit; sed vel ob naturæ pravitatem quandam, & ad vitium istud proclivitatem, vel ob inveteratam consuetudinem, quæ nonnunquam ipsâ naturâ est robustior, vel ob alia externa impedimenta validaque ad peccatum incitamenta, illud prorsus expugnare nequiverit. Huic quoque si aliis virtutibus egregiis sit ornatus, si velit Dominus Jesus misericordiam ostendere potest: maximè si aliorum piorum precibus adjuvetur. Aliorum graviorum vitiorum alia est ratio: & prout peccati alicujus turpitudine, vel ob ipsius rationis naturalis iudicium, vel ob apertum Domini Jesu mandatum est manifestior, tantò minus hominem excusat. Hoc tamen addimus, fieri nonnunquam posse ut peccatum aliquod naturâ ipsius inspectâ sit altero gravius, facilius tamen condonari possit, quia plura quominus illud pro peccato agnoscat obstat. Quod tum fit in primis cum ipsum peccatum aliquod ab iis qui res divinas tractant, & sapientiæ cœlestis nomine maximam auctoritatem obtinent, pro particula aliqua cultus divini habetur. Quamquam hac de re haud temere quicquam statuendum est: necesseque foret insinuem aliis hujusmodi hominis esse probitatem, & in Deum Christumque amorem, cui tale peccatum condonari à Domino Jesu deberet: præsertim cum dixerimus licere Domino Jesu, non tantum aliqua ex parte eligere vivificandos; sed etiam repudiare. Hæc ergo prima esse videtur & prope maxima li-

bertatis Domini Jesu in salutis nostræ negotiâ pars, eaque videtur regni potestati convenientissima. Regum enim proprium esse videtur, aliquid de stricto jure, etiam si illud non pro summa injuria ut vulgò loquuntur, imò ne pro injuria quidem habendum sit, remittere, & benignitate quadam legum vim temperare.

Altera, & priori admodum vicina istius libertatis seu *libertatis* pars in spiritali vivificatione cerni videtur. Ea verò nihil aliud est, quam quod homines ignorantia & peccatorum tenebris oppressos, luce veritatis cœlestis pro voluntate sua colustrat, & ex hac animæ morte veluti in vitam revocat. Quæ in re late patet Domini Jesu potestas: Licet enim ei quibus vult, quando, & per quos vult, quo ænique libet modo veritatis cognoscendæ occasionem ac facultatem præbere, & ad quæ vult regna, provincias, urbes, homines, Evangelium suum mittere aut transferre. Et quamquam homines probi animi, qui ejus oves jam dici possunt, ut ex Iohannis cap. 10 constat, ejus curæ hac in parte potissimum sunt commissi; tamen licet quoque Domino Jesu ad eos etiam Evangelium suum mittere qui apti sunt ut tales fiant, nondum autem re ipsa sunt. Deinde inter eos ipsos qui probi sunt animi, licet ei discrimen aliquod facere, ut aliis prius, aliis posterioribus, aliis majorem aliis minorem cognoscendi evangelii præbeat occasionem. Et hæc quidem in parte tanta videtur esse Domini Jesu libertas ut non semper iis qui probiores censendi sunt, qui externam etiam morum probitatem quandam quæ quidem in homines evangelii ignaros cadit, cum animi sinceritate conjungunt, aut prius aut majorem largiatur evangelii cognoscendi facultatem; sed interdum iis qui animi quidem probitate aliqua sunt præditi, sed moribus & factis externis admodum sunt corrupti, cum possit non minor, imò etiam major ex horum conversione Deo Christoque nasci gloria, quam ex illorum. Et hæc libertatis imperii Christi pars, cum superiore in Iohannis loco conjungi potest: præsertim quum paulò inferius etiam de spiritali vivificatione mortuorum quam is voce sua effecturus erat sit sermo.

Sunt præter hæc alia etiam in quibus potestas Christi *divinitatis*, & legibus superioris potestatis non astricta cernitur, idque potissimum in gubernatione Ecclesiæ jam constitutæ. Nam etsi ejus gubernatio hac generali lege sit astricta ut ea ad Ecclesiæ, modò ne sit contumax, salutem tota dirigatur; quæ si contumax fiat atque esse pergat, gravissime puniatur, ac tandem rejiciatur; tamen quia hæc lex admodum est generalis, multa specialia ac singularia sub ea comprehensa ipsius arbitrio libero sunt permittenda. Primùm ergò videndum est quæ libertas sit Domini Jesu in Ecclesiæ officium suum faciente, in quam quidem nil nisi beneficia sua confert, etiam si nonnunquam secus videatur, gubernanda. Deinde quænam in Ecclesiâ ab officio suo recedente. Quod ad prius attinet, siquidem diximus Dominum Jesum eam gubernare Ecclesiæ quæ officium faciat, benefaciendo tantum; in beneficiis vel in eam universam, vel in certas aliquas personas quæ in ea existant, libertas illa versabitur. Poterit ergo Dominus Jesus pro suo arbitrio, Ecclesiæ aliquam nunc majore nunc minore spiritalium quin etiam temporalium beneficiorum copiâ donare. Quamquam temporalia parcius in Ecclesiâ conferre solet, & non sine necessitate, pietati aut virtutis promotioni aliquomodo serviente. Potest etiam pro arbitrio suo ministeria in Ecclesiâ distribuere, & vel hos vel illos homines ad publica in Ecclesiâ munera excitare, cosque donis suis ad eam rem necessariis instruere. Quin etiam actiones illas sive omnibus communes, sive aliquibus peculiarias, ad cultum divinum & religionis promotionem aliquomodo pertinentes, quarum infinitus est numerus, pro voluntate

sua dirigere. Præterea quod ad mala seu afflictiones attinet, eas præsertim quæ ad explorandam Christianorum hominum fidem in Deum, patientiam ac pietatem pertinent; quales imprimis hæc sunt quibus ob veritatis professionem ac virtutis studium sunt obnoxii: eas nunc Christus à piis pro arbitrio suo eo quod placet modo ac ratione avertit, nunc immitit, nunc mitigat, nunc intendit, prout nominis sui gloriæ, & tuorum salutis conducit; & simul etiam vires ad eas sustinendas subministrat: idque non uno modo, nec eadem mensura: aliis externa ad patientiam & constantiam sufficienti media, ut admonitiones, exempla, & si quæ sunt alia quæ aliquid hic momenti habere possunt: aliis interius divini spiritus robur indendum est: unde videmus interdum eos qui alias fuerunt imbecilliores, majore cum alacritate & gaudio tormenta mortalesque sustinere quam eos qui alias fortiore fuerunt animo, & ad patiendum paratior.

Quod ad posterius attinet, hoc est ad modum illum gubernandi Ecclesiam, officium suum non facientem, qui quidem ejus sit proprius; (Nam alias sunt quedam hujusmodi etiam Ecclesie cum priore seu officium faciente communia: cum non statim ubi officium Ecclesie vel languescit vel cessat, beneficentia etiam Christi desinat) ut is rectius intelligatur, Ecclesia iterum distinguenda est in eam quæ non sit plane contumax, sed sanabilis, & in eam quæ contumax sit, atque ita insanabilis vel jam sit vel evadat. In priore gubernanda duplici potissimum ratione conerere licet potestatis Domini Jesu libertatem. Nam primò certum tempus pro arbitrio definire potest, intra quod nisi respiciat, ab eo puniatur. Deinde in ratione & modo quo eam Ecclesiam ad respicientiam reducere conetur, pro voluntate sua agit. Nam nunc levioribus, nunc asperioribus uti potest ad eam rem perficiendam mediis. Levioribus si v. g. vel beneficiis aliquibus eos sibi devinciat, vel pios homines & zelo divinæ gloriæ fervidos excitet, qui Ecclesiam illam emendent. Asperioribus, si vel terrore poenarum, vel ipsas poenas illis immittat atque infligat: in quibus ipsius castigationibus tum quod ad afflictionum genera attinet, tum quod ad modum & personas quas illæ proxime attingunt, magna & prope infinita est varietas, in qua Domini Jesu libera voluntas versatur. Quod ad Ecclesiam contumacem & tempus emendationi suæ præstitutum negligentem attinet, eam à Domino Jesu certum quidem esse puniri: sed id variis modis fieri potest, quæ itidem in re ejus libertas cernitur. Nam vel cœcitate spirituali hujusmodi homines puniri possunt, vel pietatis exercendæ facultas & occasio eis eripi, aut aliis gravissimis divinis suppliciis in hoc seculo subijci queunt: quod idem quoque de iis dictum volumus, quibus cum lux veritatis affulsisset, eam tamen recipere noluerunt. Nam ibi quoque varietas judiciorum divinarum locum habet, & sic quoque libertas voluntatis ac potestatis Domini Jesu. Id enim in universum norandum est, quando leges à Deo fixæ quibus potestas Domini Jesu circumscribitur, in circumstantiis quibuscumque varietatem admittunt, ita ut legibus iis salvis aliquid vel fieri vel omitti queat. & ad finem ad quem gubernatio Christi ex Dei voluntate tendere debet, pluribus possit perveniri modis, ibi semper libertati voluntatis Domini Jesu ejusque arbitrio electionem esse permittam. Illud tantum addimus, quod non tantum generalibus legibus potestas Domini Jesu à Deo sit circumscripta, sed etiam specialibus quibusdam ipsius decretis, quæ ei mutare non licet: qualia sunt ea quæ in Apocalypsi sunt descripta, aut fortasse etiam in prophetis scriptis olim designata. Quanquam pleraque sint ejusmodi ut in iis rursus magna rerum sit varietas. Et licet aliquatenus rerum circumstantiæ sint definitæ, ut tempus, præsertim laxius sumtum, regiones, urbes, & si quæ sunt similia, tamen aliqua ratione in iis quæ ab ipso Deo

non sunt destinata, potestas libera Domini Jesu apparere potest. Ad singularia etiam hæc, à Deo decreta vel decernenda, jure referimus ultimi judicii diem, quem pater in sua potestate posuit. Loquuti autem hæcenus sumus de libertate potestatis Domini Jesu in ipsos tantum homines, & ea quæ in hominibus cernuntur. Intelligi autem facile potest, etiam in gubernatione rerum invisibilium, ut Angelorum & demonum, illum eandem habere.

In Iohannis Evangelii quodam capita, cap. 5.

Hæc dico. Addit hæc verba ut occurrat illorum interrogatiōni: Cur illud procureret, si illo non egeret? Propter vos inquit Dominus, & non propter me. Quasi dicat, Ego illo non egeo, nam *habeo majus*: vobis tamen commemorandum est, ut quia Iohannem magni fecistis, & testimonium ipsius ultro publica legatione decretâ & institutâ exquisivistis; *servemini*, id est testimonium istud ne spernatis, atque ita illi credendo, ac proinde me pro servatore vestro recipiendo salutem consequamini.

Verf. 35. *Ille erat lucerna ardens.* Comprobat superiorem sententiam, ut ostendat magnam isti testimonio inesse auctoritatem, nec se illo non egere, quia illud levis momenti est: putaret. Quasi dicat; Et ipsi etiam isti testimonio vos omnino fidem adhibere deberis: Magnus enim iste vir fuit, illustre in populo Dei lumen. Metaphora Sacris Literis usitata, qua res & personæ præstantes ac à Deo dilectæ lucis nomine vocantur. Facit id ad Iohannis munus & functionem commendandum. Rem autem eandem quod vir insignis & excellentibus à Deo donis ornatus esset, non contentus his vocibus *lucerna ardens* expressisse, addit explicatiōnis & majoris ut ita dicam intimatiōnis causa, & *lucens*. Hoc verò ipsorum etiam testimonio comprobat. Sed ita ut simul illorum perveritatem perstringat.

Vos autem voluistis ad horam exultare in ejus luce. Quasi dicat; Quod quidem & vos agnovistis, nec negare potestis vos gavisos esse tanto in viro conspectis dotibus, magnique illum fecistis, & ad illum quid factu opus esset, exquirentes convenistis. Verum quæ vestra perveritas est, & quod erubescere debetis, ad horam, id est citò iste affectus bonus in animis vestris resedit, vix ad n. omentum duravit, statim in illo zelo deseruistis, qui si ut debebat diutius in vobis fuisset, nã vos & meorum dictorum veritatem conspiceretis, & vestræ salutis melius confuleretis.

Verf. 36. *At ego testimonium habeo majus Iohannis.* Non Iohanne, ut vetus interpret vertit, quod observarunt etiam alii. Sequitur Apo. osis imparium, quam per particulam adversativam Ad subjungit antecedentibus. Quia Iohannem ipsum laudaverat, ac proinde testimonium ipsius: quasi rationem simul reddens cur nihilominus ipsius testimonio non egeret, quia videlicet majus haberet. Quasi dicat: Magnum quidem est hoc testimonium, & cignum cui vos acquiescatis; magnus enim ille vir fuit, & insigne populi Dei lumen; non tamen ego illo coram vobis nitior: quia longe luculentius & amplius habeo. Quodnam autem illud sit, exprimit statim, *opera enim* nempe illa miraculosa, tot & tanta, ac cum bono hominum perpetuo conjuncta, *quæ dedit mihi pater*, id est, quorum edendorum facultatem & jus tradidit, imò *ut ea perficerem*, mandavit ac præcepit, *testantur de me*, id est demonstrant & ostendunt. Testari enim propriè non nisi personarum est, *quod pater miserit me*, id est quod ego sim filius Dei, & hanc de qua superius disserui potestatem judicandi habeam. Et hic enim videtur vox mittendi latius sumi quam ut solam millionem propriè sic dictam significet. Miracula igitur Christi, fuerunt testis ille intaminatæ fidei.

Miracula inquam, ut Christus addit, quæ ipse fecit, & numero multa, & amplitudine magna, ac omnem vim creatam, qualis est Satanæ, excedentia. Quod ideo repetimus, ut obstruatur os illis qui quum nec tot nec tanta miracula hodie cedere possint, illis tamen se jactitant, & ab illis auctoritatem Ecclesiæ suæ adstruunt. Ut taceam nunc præsupponi à Christo tacite, non illa miracula ideo à se patrata fuisse, ut homines à Deo ad idola traderet. Scimus enim præmonitos esse Israëlitas à Domino, ne tales prophetae, ut magna signa eederent, fidem apud homines invenirent.

Verf. 37. *Et qui misit me Pater, &c.* Verba subobscuriora, & varias ab interpretibus explanationes sortita. Quidam enim testimonium id Patris referunt ad testimonia Scripturæ veteris instrumenti de Christo: nonnulli ad id quod contigisse in baptismo Christi legimus. Sed quum illa de Messia quidem testentur, Messiam autem esse Jesum non indicent: hoc verò non sit verisimile omnes vidisse, ut illo loco docuimus; obscuro satis & ad eludendum facili usus fuisset testimonio: quum tamen Patrem in testimonium advocaturus, maxime illustre & omnibus notum proferre debuisset. Videtur igitur dicere, eo ipso Patrem testari, quia illa miracula ipse faceret, quorum faciendorum ille jus ac facultatem Christo dederat. Quasi dicat, Atque ita ipse Pater qui me misit testatus est de me, quatenus videlicet mihi jus & potentiam ista miracula patranda largitus est. Maluit autem præterito uti *testatus est*, cum de operibus dixisset, *testatur*. Quod obesse huic interpretationi nostræ videri poterat, quia nimirum statim ac ipsi facultatem illam largitus est, imò eo ipso cum illi eam daret testimonium istud ipsi perhibuit: essetque istud quod in præfenti de operibus asseruit continuatio veluti istius quod in ipso statim muneris Christi exordio factum est.

Neque vocem ejus audivistis unquam. Eorum verborum cum sentus tum nexus subobscurus est, & varie explicatur avariis. Omnium autem simplicissimus videtur iste, ut, quemadmodum supra innuimus, à fide dictis suis facienda sensim delabatur ad eorum redargutionem, malitiæque ac perveritatis ipsorum exprobrationem. Quasi dicat, Sed quid ego verba in cassum profundo, & vos testimonii hujus auctoritate ad frugem revocare volo, de quibus non est sperandum ut illud recipiatis? cum ipsum patrem meum non noritis, ideoque de tanti testis auctoritate recte judicare non possitis. Verba autem *Neque vocem ejus unquam audivistis, neque speciem ejus vidistis*, etsi proprie alias intelligi & accipi possint, hic tamen proverbialem in se significationem continere videntur, ad denotandum quod penitus non norint Patrem: quia videlicet unumquemque vel ex ejus voce ac sermone, beneficio auditus, vel ex specie exteriori, oculorum interventu cognoscimus.

Verf. 38. *Et sermonem ejus non habetis in vobis manentem.* Comprobat id quod asseruerat ab effectu: quod videlicet neque voluntatem Dei noscent, neque secundum eam viverent. Quasi dicat, Neque illud quod vobis præcipit curatis, aut sermo illius vos ulla ex parte afficit. Quod ipsum deinde ex eo comprobat, *quia quem misit ille huic vos non creditis*, id est mihi, doctrinamque meam pro vera & cœlesti recipere non vultis.

Verf. 39. *Scrutamini Scripturas.* Vox *ipso* indicandi est, non imperandi. Non enim hic mandat quid faciendum illis esset, sed tantum indicat quid facerent. Est enim hic verficulus cum superiore connectendus, ut ille adversativam hujus contineat. Pergit videlicet in exprobranda illorum perveritate & amentia; quam tanto majori digniorem ostendit reprehensione, quanto magis à propria conscientia convinci, & ad sanitatem mentis, si modò vellent, citius revocari possent. Quasi dicat; Et sanè mirum est, vos scrutari scripturas, quia vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere, id est, quia existimatis in illis esse descriptam rationem ac modum vitæ æternæ consequendæ, adeoque vos posse illarum ope vitam æternam consequi: *nec tamen vultis ad me venire*, id est me pro doctore & Messia vestro

recipere, ut vitam habeatis, ut reipsa id consequamini quod in Scriptura queritis. *Et illæ sunt quæ testantur de me.* Cum Scriptura ipsa vos ad me mittat, & eo ipso quum Messia, ideoque mihi testimonium perhibet, vobis indicat ut me consulatis, qua tandem ratione id quod in ipsa anxie queritis, consequi possitis. Ex quo tanto major apparet contumacia vestra. Non dicit autem simpliciter, quia in ipsis vitam æternam habetis, quod verum est quatenus Scriptura veteris testamenti digitum intendit ad Christum, qui vitæ æternæ consequendæ rationem nobis aperit: sed vos videmini, quia videlicet non catenus in Scriptura vitam æternam seu rationem illam consequendi contineri putabant, quatenus illa ad Christum mittebat, sed simpliciter quasi in lege Mosis contineretur: ut qui nonnulli terrena quæque de Messia somniarent; & terrenum aliquem regem futurum existimarent. Ex quo est illud pariter percipi potest, quàm elumbe sit argumentum ex hoc loco probantium, vitam æternam in veteri fœdere esse promissam, idque in Scriptis illis contineri. Primum enim non asserit hic Christus, vitam æternam in illis contineri, sed tantum ita suis adversariis vitium esse. Deinde utur contineretur tanquam promissa, non tamen sine Christo promissam esse ostendi potest, cum manifeste Christus doceat, ad se omnino veniendum esse qui illam recipia habere velit.

Verf. 41. *Gloriam ab hominibus non capto.* Nec hujus ac sequentis verficuli sensus in aperto est, propter concisam loquendi rationem. Censent vulgo occurri iterum cogitationi adversariorum Christi, qui poterant dicere, Christum ea dicere ut laudetur, & auram sibi populi colligat: se verò non posse id in illo ferre, quum gloria Dei sit ipsis omnibus hominibus ac rebus antiquior. Utrumque igitur putant hic negari à Domino. Sed simplicior videtur futurus sensus, si dicamus, Dominum instar epiphonematis cujusdam concludere superiora. Quasi dicat, Ita igitur jam videre potestis, me gloriam ab hominibus non captare. Videtur enim respicere ad illa verba, *ego autem non ab homine testimonium accipio*, quum tanti testis auctoritate & advocacione me tueri possim. Verum quicquid ego dicam, nihil id vos movebit, neque afficiet, quia novis vos charitatem Dei non habere in vobis: id est probe mihi cognitum & exploratum est, vos ut ut id præ vobis feratis, non amare Deum. Charitas Dei passive ut patet respectu Dei hic est accipienda.

Verf. 43. *Ego veni in nomine Patris, &c.* Insistit cæptæ objurgationi, & improbitatem illorum exaggerat, à contrario ostendens, ita illos esse comparatos, ut qui Christum auctoritate Patris munitum spernerent, parati essent recipere impostores, qui ad ipsos nulla cœlestis auctoritate instructi, proprio motu & arbitrato venirent. Possunt autem ista verba superioribus annexi, ut ab effectis Christus probet illos charitatem Dei in se non habere. Secundum priorem acceptionem sensus erit ejusmodi: Tanto autem detestabilior est hæc vestra improbitas, quod me qui venerim in nomine Patris non recipitis, & tamen ita comparati estis, ut alium qui, &c. Secundum posteriorem talis: Nullam autem vobis in eo à me injuriam fieri, & recte hoc à me vobis objici, genius iste veteris & inductio animi luculentissime testari potest. Me enim non recipitis id est mihi non creditis, me pro doctore & Messia vestro non habetis, qui *veni in nomine Patris mei*, id est qui vos alloquor auctoritate Patris, à quo sum ad vos missus, & qui mihi hoc munus vos erudiendi & ad poenitentiam vocandi demandavit. Interim verò tales estis, ut ex moribus vestris id apertissime colligi possit, vos recepturos alium, illique fidem & assensum commodaturos, si venerit *in nomine suo*: id est, si nullo cœlesti mandato & auctoritate revera nixus, ut ut id præ se tulerit, provinciam vos docendi, & ad sui cerebri firmamenta vos pertrahendi arripuerit. Loquitur ingenere de omnibus impostoribus & pseudodidactis, qui vocationem & missionem aliquam divinam jactant, revera tamen ea carerent, & etiam si missi non essent, & propriæ tantum voluntatis cestro perciti, provinciam

allis

aliis præcundi, & suis phantasmatis eos irretiendi caperent. Ut enim *venire in nomine Patris*, est non solum id præferre, sed etiam revera esse missum à Patre, & instructum jure atque autoritate, seu Patris autoritate, homines alloqui; ita *venire in nomine suo* est non esse revera à Patre missum, nec ulla ab ipso homines alloquendi autoritate instructum, sed ex propria id libidine facere, ut ut illud obtendatur. Semper enim hoc subaudiendum est, cum de istis impostoribus agitur, qui nunquam ita candide cum hominibus egerint (neque enim operæ pretium tulissent) ut à se illa conficta esse dicerent quæ hominibus ingerebant, sed semper suis somniis superiorem vim obtulerunt, & cœlesti revelatione pruriginem improbæ temeritatis suæ palliarunt.

Verf. 44. *Quomodo vos potestis credere.* Altius ascendit, & ipsius fontis quem verf. 42 tetigit, ex quo incredulitas illa profuebat, venam aperit, nempe ambitionem & gloriolæ humanæ sitim. Quasi dicat; Et quid mirum vos charitatem Dei in vobis non habere, cum vosmet ipsos tantopere ametis, & non ut à Deo laudemini & approbemini curetis, sed in eo solo tantum sitis toti ut alii aliorum laudem & approbationem mereamini: hoc unicum vobis in voto est digito monstrari & dicer hic est. Qui autem sunt tales, non est ut ab eis fidem in me expectos. Vel si mavis, ita: Quid multis opus? Cum vos & mores vestros intueor, ne posse quidem vos mihi credere quandiu tales estis, video. Itaque non est quod vos testimonio isto quod jam protuli, ad adjungendum verbis meis fidem ulterius compellam. *Quomodo potestis credere?* Id est non potestis credere, scilicet mihi, & testimonio isti. Vox credendi supposita est pro voce recipiendi, qua superius est usus. Non posse autem eos credere dicit, non simpliciter, quasi id prorsus esset impossibile: Poterant enim si vim sibi facere & ambitione destitute voluissent; sed secundum quid, & naturâ morum (quos aliqui deponere poterant) gloriolæ videlicet captandæ studio, inspectâ. Quod genus impossibilitatis notavimus etiam. y. 30.

Qui gloriam ab invicem accipitis, id est qui id tantum itagitis ut ab aliis laudemini, nec id cogitatis, ut legem Dei implentes ipsi placeatis, sed ut pro talibus qui legem Dei implent, adeoque Deo placent, vulgò habeamini: denique os populi meruisse, hoc vobis palmarium, hæc summa votorum est. Ita existimatio apud homines, & opinio de vestra sapientia & pietate, cynosura vobis est & helice, ad quam cursum vitæ vestræ dirigitis. Exprobrat id Dominus Pharisæis etiam alibi. *Accipitis autem ponitur pro captatis & venamini*, ut etiam superius verf. 34. & 41.

Et gloriam que à solo Deo est non queritis. Id est, interim tamen gloriam illam veram, & quæ unicè vobis quærenda erat, nihil curatis: id est laudem & approbationem divinam ex eaque promanantem favorem ejus, ac denique summam felicitatem vestram. Porro advertendum, lectionem Græcam paulò aliter se habere atque illam nobis interpretatio Latina exhibet. Etenim ita legimus. *οὐκ ἐπιζητοῦντες τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων*. Quæ verba ob vim articuli *τῶν* ante vocem *ἐπιζητοῦντες* positi, ita debere locum istum verti docent, *et gloriam que (est) ab eo qui solus est Deus, non queritis*: sensu plane diverso ab eo quem nobis omnium interpretum versio exhibet, *et gloriam que est à solo Deo non queritis*. Illa enim cum particula exclusiva eum tantum à quo gloria proficitur describat, nihil determinat de quali & quanta gloria loquatur, tantum unde proficitur indicat: hæc autem perfectionem gloriæ omnino denotat. Etsi autem ista etiam tolerari possit, quasi articulus *τῶν* aut sit infartus, aut potius transpositus; fatius tamen est illam sequi, propter eam quæ antecessit vocis gloriæ significationem, quam nihil erat necesse mutare, & generalius ad certam speciem adstringere: ut sensus sit, illos favorem hominum & approbationem venari & colligere, de favore autem Patris sui qui tamen

solus sit Deus, eoque omnibus omnino hominibus jure opponi possit & debeat, securos esse. Participiorum verò cum verbis positionem habes cum alibi tum Ephes. 1. 20.

Verf. 45. *Ne putate me accusaturum vos.* Occurrit tacite adversariorum suorum cogitationi, qui ista audientes, hæc poterant animo volvere: Ex hac quidem tua ratiocinatione promptum est colligere, te si tui res sit arbitrii, nos facile in odium apud Deum vocaturum atque adeo nos coram illo accusaturum. Sed est Moses à partibus nostris, cui Deus ipse locutus est, & per quem fœdus nobiscum pepigit. Incaustum igitur minas istas jacies, & delicias facis cum ista dicis. *Quare occupat Dominus, & utrumque istorum ita repellit, ut in adversariorum caput retorqueat.* Non necesse videlicet esse ut ipse demum eos apud Patrem accuset. Esse enim alium qui prior illos sit accusaturus, atque adeo iste ipse Moses, cujus advocacionem sperarent, & quo se patrono tantopere tuerentur. Notandum autem primò cum dicit, *ne putate me accusaturum*, non eam esse vim sermonis hujus, quasi neget se omnino accusaturum, id enim ut mox apparebit, contra est; sed quod ad illos condemnandos, & gratiâ Dei excludendos, non sit necesse ut ille demum accuset, quemadmodum jam indicavimus, & ante nos explanarunt alii. Deinde voce accusandi improprie usus est Dominus: nec enim proprie necesse est, aliquem ad Deum tanquam ignorantem quid rerum inter homines geratur, deferre. Nullus enim proprie delatoribus & delationibus locus ubi omnia perfecte & exacte sciuntur. Sed metaphorâ ista exprimere voluit, quòd quemadmodum delatores in causa sunt ut nefaria facta puniantur, ita isti qui homines apud Deum accusare dicuntur, in causa sint cur Deus judicia sua in illos effundat. *In quo vos sperastis.* Id est in quo vos omnem fiduciam vestram collocastis, & cujus vos patrocinio tutos fore speratis. Non expressit autem causam aperte cur ille in causa futurus esset illorum condemnationis, sed insinuavit versic. subsequente: quia videlicet non crederent ipsi Christo. Id quod probat, dum subjungit;

Verf. 46. *Si enim crederetis Mose, crederetis mihi, id est,* Hoc autem locupletissimum est documentum vos frustra Mosis patrocinio vobis polliceri, neque adeo ipsi credere, ut ut id jactetis & præ vobis feratis, quia mihi non creditis & meam doctrinam aspernamini. Vox *credendi* latius hic usurpatur, quam ut ad certam materiam, puta illa quæ Moses de Christo scripsit restringatur. Negat videlicet simpliciter eos Mosei revera credere, ut ut illo gloriarentur. Argumentum ex eo sumit, *nam ille de me scripsit*, puta tum alia, tum in primis verba Jacobi Patriarchæ benedictis Judæ referens, & prophetam instar ipsius Mosis suscitandum ex Israëlitis, repromittens. Vis argumenti Christi in eo consistit, quia non sit possibile, ut aliquis ex animo fidem Mosis doctrinæ adhibeat, id est secundum eam mores & vitam suam componat, nec tamen Christum, ea vitæ innocentia præditum, tam sanctam & salutarem doctrinam populo annunciantem, in primis verò tot prodigiis signis & miraculis conspicuum, recipiat, legens præferim in Mose tale quid olim à Deo Israëliti promissum esse, & sciens hanc sub illa tempora universi populi expectationem fuisse, ut jam jam instare tempus præstandæ illius promissionis existimarent. Quibus addendum & illud est, receptum tunc inter Doctores populi Israëliti fuisse, reperriri multa loca in Mose, quæ ut ut sensum literalem alium præ se ferrent, mystico tamen ad Messiam omnino pertinerent, & de illo primario prolata essent. Atque ex his rectissime tandem concludit Dominus:

Verf. 47. *Quod si scripte est illius non creditis, in quibus videlicet apertam de Messia promissionem contineri creditis, impleri autem ista in me videtis; quomodo verbis meis creditis?* Non est quod ego sperem, me vobis fidem in me persuasurum, & vos ad mentis sanitatem revocaturum. Argumentum est à magis verisimili

rifimili ad minus verifimile. Si enim quod magis verifimile est, non est, neque id quod minus verifimile est erit. Magis enim verifimile est Judæos legi Moſaicæ innutritos & ei ab incunabilis aſſuetos, quamque cum ipſo lacte materno ſuxerint, legiſſatoris ſui quo ſe unice efferrent ſcriptis quæ pro intemeratis haberent aſſentiri, quàm Chriſti verbis, utut tot miraculorum irrefragabili teſtimonio eſſet munitus, quia doctrinam illis novam videbatur aſſerre: præmonitis autem jam ſe putabant in lege, ne temerè, furgentibus prophetis crederent. Et alioqui neſcio quomodo ſemper novitas ſuſpecta cordatioribus eſſe ſolet, tantaque eſt conſuetudinis à multis retro ſeculis inolitæ vis ac autoritas, ut vel errare plerique cum antiquitate malint, quàm cum recentioribus ſapere.

CAP. VI.

Capitis huius partes duæ ſunt: quarum utraque rurſum duo membra habet. In priore enim duo miracula narrat Euangelifta, quorum unum ad maris littus, alterum verò in ipſo mari patraverit Dominus. In poſteriore verò etiam duo colloquia, quorum unum alterius cauſa & occaſio fuit.

Pars prior extenditur ad verſ. 22. Membrum verò ejus prius ad verſ. 16.

Prius prioris partis membrum continet miraculum Chriſti cibatorum quinque millium hominum quinque panibus & piſciulis duobus. Cujus narrationem perſequitur Euangelifta; primò circumſtantias memorat, temporis, quando, & loci, in quo factum eſt, & occasionem qua Chriſtus impuſus eſt ad illud faciendum. Deinde quomodo ipſum miraculum factum ſit indicat. Tandem ea quæ illud ſunt conſequuta aperit. Circumſtantia temporis primo voculâ *poſt-hæc* inſinuat, id eſt poſt illud colloquium quod Chriſto cum adverſariis ſuis ſub feſtum Pentecoſtes, ut volunt quidam interpretes, interceſſit. Quod tamen non ita accipimus quaſi hoc miraculum continuò & ſine ullius alterius rei interventu iſti colloquio ſuceſſerit; contrarium enim videtur ex aliis Euangeliftis colligi poſſe: ſed ſimpliciter quòd poſt illud factum ſit. Notandum autem, non ſine cauſa S. Iohannem qui conſulèd abſtinuit in ſua narratione hiſtorica ab iis quæ alii memorant, huius tamen & ſubſequentis miraculi meminiffe. Propoſitum videlicet ipſi fuit omiſſa ab aliis euangeliftis referre. Docuimus enim ſupra illum ultimò omnium ad ſcribendum euangelium acceſſiſſe, idque ut verifimile eſt, poſtquam aliorum quæ nunc exiſtant ſcripta vidiffet. Atqui iſti utut conſtanter huius miraculi meminere, nullam tamen mentionem faciunt ejus quòd propterea plebs Jeſum ſalutare regem voluit: imò nec totius iſtius ſermonis cum turba iſta habiti, ex occasione miraculi iſtius orti: cum igitur ob illam cauſam, tum vel maxime ut ſciretur ex qua occasione ad ejuſmodi ſermonem de pane myſtico deſcenderit, cum ipſum miraculum perſequitur, tum omnia quæ inter illud & colloquium ipſum, continuo velut tractu interceſſerunt. Niſi quis & illud attendiſſe Apoſtolum paret quòd ipſe de ſermonem Chriſti ad Philippum injicit, & prætereunt alii. Sed hoc fortè minutius eſt. *Abiit Jeſus Jeruſolymâ* videlicet egreſſus eſt, & *abiit trans mare Galilee*, id eſt ſinum lacus Geneſaret, vel promontorium quoddam ejus prætervectus eſt. Non enim voculam *trans* ſignificare quaſi Dominus totum omninò illum lacum trajeceſſerit ex S. Luca patet, qui idem miraculum referens aſſerit illud factum eſſe ad Bethſaida. Atqui Geographice tabulæ oſtendunt in eadem continente ſita eſſe Jeruſolyma cum Bethſaida. Verifimile igitur eſt, Dominum, quum pedibus parcere, vel etiam ſolus cum diſcipulis ſuis eſſe vellet, navem inſcendiſſe, & mari ad illum locum vectum, ſinum quendam ejus trajeceſſiſſe, ſed ita ut promontorium etiam aliquod præterveheretur. Quòd eſt colligere ex eo, quia S. Marcus

narrat turbam ipſum pedibus antèvertiſſe, quòd fieri non poſſet ſi rectò & non flexuoſo ſinu illuc trajeceſſet. *Tiberiadis* id eſt, quòd eſt *Tiberiadis*. Vox enim iſta referenda ad vocem *Ἰαζάρις*, id eſt, quòd vocatur etiam mare Tiberiadis, ab urbe ſic dicta. Jam lacus etiam ab Hebræis maria vocari notum eſt. Pertinet id ad circumſtantiam loci.

Verſ. 2. *Et ſequebatur cum turba multa*. Videlicet quum cognoviſſet ut Marcus addit, & conjeceſſet quòd iſe ſe conferret. *quia videbat ejus ſigna* Cauſa impellens cur ipſum ſequeretur.

Tertiò loco jam incipit occasionem facti miraculi referre.

Verſ. 3. *Subiit verò in montem Jeſus*, qui videlicet propè eſſet, & *ibi ſedit cum diſcipulis ſuis*, ut videlicet cum illis ſeparatim colloqueretur & requiſceret. Et id ad circumſtantiam loci pertinet.

Verſ. 4. *Prope autem erat Paſcha*. Id ad circumſtantiam temporis ſpectat, & eſt velut in parentheſi ſcriptum legendum; nam ſuperius ſuum locum habuit. Cujus velut ibi oblitus, hic inferit: non tam propter Judæos, quàm propter alios. Scriptum enim, ut conſenſus eſt omnium, in Aſia, ideoque addit, *feſtum Judæorum*, terminum vocis Paſchæ explicans, cujus explicationis non egebant Judæi, ſed & nobiſalies eſt notus.

Verſ. 5. *Quum ergo ſuſtuliffet oculos*. Jam propius accedit ad occasionem & cauſam impellentem: cujus tamen non ita exerte meminit atque alii Euangeliftæ, proculdubio quia ab ipſis eſſet ſatis expoſita. Suſtuliffet autem oculos idem hic ſignificat quòd vidiffet: non quia ſemel tantum oculos ſublevavit, ſed quia ſubinde id fecerit. Sequentia enim, & *conſpexiffet turbam multam ad ſe venire*, ita accipimus, quaſi turba iſta non ſimul ſed catervatim adventaret, prout quique pedibus valeret. Unde etiam antèvertiſſe legimus. Porro in relatione iſtius occasionis videtur non nihil Iohannes abire à cæteris, qui conſtanter indicant, diſcipulos acceſſiſſe Dominum & rogariſſe ut illos comparandorum ciborum cauſa dimitteret. Mathæus autem etiam addit, Chriſtum viſis illis miſerum illorum eſſe, & ægrotos illorum ſanariſſe. Quorum utrumque noſter reticet, & occasionem videtur ipſi Chriſto tribuere, qui Philippum interrogaverit, *vide ememus panes ut iſti veſcantur?* Sed conciliari nullo negotio poſſunt. Quia enim quòd alii omiſerant referre, & quòd illi retulerant omittere decretum fuerat Iohanni; ſtatuendum, à diſcipulis quidem ortam occasionem, qui ad Dominum acceſſerint, & miſſionem turbæ à Domino petierint, Chriſtum autem audito illorum ſermone alloquutum eſſe Philippum.

Verſ. 6. *Hoc autem dicebat*, nempe ad Philippum. Refert in parentheſi cauſam cur ita Philippum eſſet alloquutus, *tentans eum* nempe explorandus ipſius fidei, num id fieri poſſe, & quidem à ſe cujus tam multa antea ſigna & prodigia viderat, cenſeret.

Ipſe enim ſciebat, id eſt, non quòd illius conſilium exquiret, quo ipſe deſtitutus eſſet, aut quid factò opus eſſet ignoraret. *Sciebat enim*, cauſam allocutionis falſam removet, & veram ponit.

Verſ. 7. *Reſpondit ei Philippus*. Elicuit vocem animi teſtem, & hdei adhuc expertem. Ait enim, *Ducentorum denariorum &c.* Quaſi dicat, Impoſſibile id eſt Domine. Nam ſi ducentis denariis panes emantur, vix ſuffecerint ut aliquid tantum de illis guſtent, nedum ſaturentur. Tantam autem pecuniæ ſummam unde nos habeamus? Denarius octavam partem Joachimici ſeu thaleri imperialis valet, ut obſervarunt etiam alii.

Verſ. 8. *Dicit ei unus ex diſcipulis ejus*, nempe Apoſtolis, Apoſtulus etiam ipſe, ut ſtatim explicat Euangelifta, dum addit, *Andreas frater Simonis Petri*. Contraſtus iſta tradunt cæteri Euangeliftæ, ideoque noſter iſtorum meminit. Facit autem id ad meliorem notitiam undenam fuerint iſti panes, poſtmodum miraculo multiplicati.

Verſ.

Verf. 9. *Est puer unus hic*, nempe in ista turba, sive unus ex illis qui huc ad te confluerunt. *Qui habet quinque panes*, nempe venales. Verisimile enim est turbam etiam comitatos fuisse qui venum exponerent, quemadmodum alias fieri solet ut populi multitudinem tales sequantur. Neque probabile est, isto sermone utros fuisse, si aut puer iste aut etiam panes, alicujus ex Apostolis essent. Et optime id quadrat cum illis Philippi verbis, Ducentorum denariorum panes non sufficient eis. Ita omnibus quæ antecesserunt miraculum discrete expostis, jam accedit ad ipsum modum quo Christus in eo patrando est usus.

Verf. 10. *Dicit ergo Jesus, facite ut isti discumbant*. Discumbere initio illos jubet, ut doceat se velle illos cibare. Discumbendi enim & accumbendi ritus cibis capiendis erat proprius. Quia verò multi erant, jubet Apostolos ut ipsi imperent illis accubitum.

Adit Apostolus, *Erat autem gramen multum in eo loco*, ut doceat locum accubitioni epulari fuisse non incommodum.

Tertio indicat illos paruisse, *discubuerunt ergo viri*. Viros proprie accipit, nam feminas & pueros non fuisse numeratos, discrete addunt reliqui Evangelistæ.

Jam quod dicit *quasi quinquies mille* propterea facit ut doceat non ita fuisse numerum illum exquisitum, & ostendat simul, ita populum illum numerari hic atque vulgo fieri solet, cum certus numerus ponitur, etiam si non adeo accurate. Addit Marcus accubuisse sigillatim per areolas, partim centenos, partim quinquagenos, ob commodiorem distributionem panum, ne cui forte fieret injuria. Et hoc est unum ex illis quæ in modo istius miraculi periculi consideranda sunt.

Verf. 11. *Accepit autem illos panes Jesus*. Alterum ex illis quæ in patracione miraculi fecit Jesus, nempe quod panes accepit scilicet in suas manus. *Et gratias egit*, nempe Deo Patri: eodem sensu ceteri dicunt suspicientem in eum benedixisse. Idem enim est hoc loco benedicere quod gratias agere. Est S. Lucas cum expresse dicat Christum benedixisse eis, id est panibus, videatur aliquid amplius exprimere voluisse. Id enim est quod ita gratiarum actione panes istos consecraverit, & pueros ad vescendum idoneos præstitit. Aperte enim Apostolus ait, nihil rejiciendum esse, puta ex cibis, quod cum gratiarum actione percipitur, quia sanctificetur per verbum Dei & orationem. 1. Tim. 4. 4, 5.

Distribuit discumbentibus ut habet vulgata versio. At Græci codices modum aperte exprimunt, *dedit discipulis, discipuli autem discumbentibus*. Id enim ab eis commodius præstari poterat, adeoque etiam fieri debebat, ut illi circumeuntes singulos nemine præterito, tantum porrigerent quantum unicuique erat opus. Hoc est tertium ex iis quæ in ipsa miraculi patracione facta. In quo jam ipsum miraculum quod mox exprimet Apostolus, perfectum est.

Cum autem quæri hic soleat, utrum panes isti in Christi, an verò in ipsius turbæ manibus, imò etiam ore creverint; dici non absurde potest, ubique illos crevisse. Et primò quidem in Christi manibus, quem majores buccas verisimile est porrexisse, velur partem demens, aut etiam integrum demensum uniuscujusque; tum in ipsius turbæ etiam, quæ manibus quæ ore, & dentibus: ut nec adeo diminueretur bolorum panis quantitas, licet ex illo dentibus subinde detraherent, & plus etiam roboris ad implendos eos haberent quam naturaliter solent.

Verf. 12. *Ut ergo expleti sunt*, id est saturati. Addit id, ut doceat non tantum gustasse omnes de illis panibus & piscibus, sed etiam illis saturatos fuisse. Et hoc unum est quod magnitudinem miraculi istius arguit. Alterum quod illam exaggerat, exprimitur in sequentibus, cum ait, *dixit Jesus discipulis suis, colligite quæ supersuerunt fragmenta*. Neque enim frugalitatis ergo, quod aliqui colligunt ex additis à Christo verbis, ne

quid pereat, id fieri mandavit Christus; sed ad majorem istius miraculi amplitudinem ostendendam: quod videlicet de tam pauculis panibus & pisciculis, non gustarunt tantum tot hominum millia, sed saturati etiam sunt omnes atque expleti: nec tantum saturati, sed plura fuerunt panum fragmenta, quàm ipiorum panum ratio naturaliter ferre potuisset.

Verf. 13. *Collegerunt ergo, & impleverunt duodecim cophinos*. Cur hic duodecim cophini reitant, ubi pauciores erant panes, & pisciculi, alias verò cophini septem, ubi panes erant plures, videlicet septem? Ratio simplex (cum adferri possit & illa quod libera Domino erat dispensatio multiplicationis istius) est, quod plures hic erant comedentes, quàm ibi: Unde cum longe plura necesse fuerit esse fragmenta in quæ frangebantur illi panes, plura etiam debebant esse residua: siquidem verisimile est unicuique illorum cui porrectus erat ille panis, aliquid de illo superfuisse, ad significandum unumquemque ad satietatem de illo comeditisse.

Verf. 14. *Illi ergo cum vidissent signum*, id est miraculum istud. Jam deinceps persequitur, quis fuerit istius miraculi eventus, & quæ illud subsecuta sint. Sunt autem numero tria. Primum est sententia turbæ de Christo. Alterum intentio & propositum illorum. Tertio factum Christi, quo propositum illorum fecit irritum. Primum exprimitur in hoc versiculo, quod animadvertentes quid secum Christus fecisset, ex miraculi magnitudine colligebant, *Hic est verè propheta ille qui venturus erat in mundum*. Id est, hic est magnus ille patribus nostris olim promissus propheta, nempe Messias. Audiverant enim proculdubio à suis senioribus sive etiam ipsi legerant, Messiam in cujus adventum tunc erant omnes erecti, cum signis & miraculis venturum. Adverte autem, turbam hanc, licet ab idololatria alienam, nihilominus tamen non illud quod nunc vulgò solent ex isto miraculo colligere, Christum esse naturà Deum altissimum, sed tantum esse illum prophetam: & ut Messiam è cælo ut carne humanam assumeret descendurum non arbitraretur, venturum tamen in mundum asserit. Videlicet non ea tum pharæos *veniendi in mundum* notio fuit, nec ea potestatis miranda faciendi vis, ut hæc quidem essentiam divinam, illa autem incarnationem Christi argueret.

Verf. 15. *Jesus ergo, &c.* Secundum & tertium eorum quæ subsequuta sunt miraculum, simul connectit Evangelistæ, quia illud hujus iterum erat causa, quemadmodum primum secundi. Est autem illud quod id animo agitarent, aut etiam fortè jam inter se consilia de eo conferrent, ut ad Christum venirent, & ipsum correptum sacerdotum rogem. Hoc verò, quod cum nosset Christus nempe miraculose & sine ullius indicio, non habebat enim opus ut illi quisquam testaretur de homine, ut qui ipsius etiam cordis cogitationes nosset, secessit rursus in montem solus. Id est quemadmodum è monte ubi antea quiescebat, ad illos cibandos descenderat, ita postquam ejusmodi illos consilia agitare deprehendit, subduxit se illis antequam plane in id omnes consentirent, aut etiam aliquid tentarent, & quod animo destinaverant re ipsa aggredierentur. Quæri autem hic solet, an secesserit ab illa turba ita ut se illis in momento redderet inconspicuum. Verisimile est nihil ejusmodi hic à Domino factum: sed ita Christum egisse, ut licet illum turba fecedere videret, nihil tamen ab illo tale quod evenit tentari, subodorari possit. Testantur enim alii Evangelistæ, Christum primò coegisse discipulos suos ut navem ingrederentur, & se antecederent, antequam ipse turbam dimisset. Ex quo colligere poterant illum ad se rursus rediturum. Nec obstat quod iidem testantur, illum dimissa demum turba secessisse. Possunt enim ita consistere. Christum videlicet turbæ dixisse, posse jam illos abire, & ita voce sua illos dimisisse, & statim ab eis in montem fecedere coepisse: & tamen illos ut ut ipsum a se abire viderent, nihil de eo quod ipse cogitabat suspicatos esse, quia videlicet, ut mox dicemus, adhuc

(f 4) secuta

secum esse viderent discipulos ejus; & ut abiissent, ipsum tamen cum nulla navis superesset, negotio propter quod secedebat absoluto, ad se rediturum. Quod autem secessit *solus*, & non cum discipulis, factum videri potest propterea, ne aut quod animo agitabat illi persentirent, aut etiam illum in loco illo, cogitata perficere volentes, quærent: quod facturi videbantur, si illum unâ cum discipulis aut secedere aut etiam secessisse animadvertissent. Ita videlicet Christus rem temperavit, ne quid illi cupidius in primo impetu facere attentarent, & interim affectus iste illorum sensim in ipsâ morâ ipsâ, dilabentibus aliis ut sit aliò, refrigeret.

Verf. 16. *Ut autem serum dici factum est.* Continuata narrationis seric transit ad alterius miraculi, vel potius miraculorum narrationem. Plura enim simul fuisse mox patebit. Quod hic à Johanne præter suum (ut qui ab aliis memorata prætereat) morem, narrari diximus, ut integram historiam haberemus ejus quomodo ad illud colloquium illos solos noctu navigasse. Testatur enim Matthæus, quartâ demum vigiliâ Dominum ad illos profectum esse.

Verf. 18. *Et mare vento magno,* &c. Et id propter alterius miraculi, ut mox videbimus, relationem adjectum. Docuimus enim multa simul prodigiosa circa hanc navigationem contigisse. An verò ventus iste naturaliter fuerit exortus, an supernaturali aliqua vi excitatus, supervacuum est quærere. nec potest definiri: & utrum liber fuerit, res eodem recidet, in magno vitæ periculo fuisse discipulos Christi. Disserte enim ait Matthæus & Marcus, *Navigium verò jam in medio maris erat vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.* Magnitudo autem periculi istius patet. cum ex eo quod Matthæus dicit, eos in medio mari fuisse jactatos, tum ex eo quod quartâ demum vigiliâ Christus ad eos accessit.

Verf. 19. *Provelti vero quasi stadia viginti quinque aut triginta.* id est circiter. Matthæus dicit eos in medio mari fuisse cum jactarentur à ventis.

Conspiciunt Jesum ambulans super mare. Hic duo miracula simul ponuntur. Unum explicitè, ambulatione videlicet Christi super mare. Implicitè alterum, nempe tam velox adventus ipsius ad mare, ut ipsi navis appropinquaret, licet ipsi tum solvisset cum ille in montem secessisset. Ubi cum orasse illum testentur Evangelistæ, non est verisimile illum statim itineri ad lacum & postea ad navigium se commisisset. Et alioqui navigium pedibus consequi, cum aliquid præterea itineris ad aquam sit conficiendum, non est naturæ viribus possibile. Quin & S. Marcus diserte testatur illum solum in terra fuisse cum navis erat in medio mari; circaque quartam demum vigiliam ad eos advenisse. Est igitur verisimile Dominum miraculose per aëra latum eos consequutum esse. Jam quod ambulationem super mare atinet, quæri vulgo solet, utrum corpus maris miraculose fuerit solidatum, ut ambulationis instrumentum esset, an verò potius corpus Domini fuerit in aëre velut suspensum, & ope divina, aut angelorum ministerio sustentatum ne mergeretur. Neutrum hoc est impossibile: posterius tamen verisimilius, id quod ipsa navigii ob maris commotionem agitatio indicare videtur.

Et timerunt. Spectrum videlicet esse putantes, ut addit Matthæus. Quod erat ipsis salutis, periculum augere visum.

Verf. 20. *Ille verò dixit eis.* Non patitur illos Dominus diu terreri, sed statim solatur, voce ipsis nota compellans illos: quemadmodum solemus loqui, cum alicui quærenti ce nobis, aut etiam dubitanti quinam simus, & quomodo vocemur, dicere solemus, ego sum, ut ex ipsâ voce & sono agnoscamur. Ita Dominus respondet, *Ego sum, ne timeate.* Id est, non est quod timeatis, nam ego sum, vester Dominus, qui vos adjutum venio.

Verf. 21. *Voluerunt ergo recipere eum in navim.* Evangelistæ alii dicunt, etiam receptum esse: unde non satis nostro cum illis convenire videri possit. Hinc quidam Græcam phrasin ἐπιβάντες αὐτὸν quæ ad verbum

me hic loquentem, & colloquium propter quod ista scribebat ob oculos habentem, ultimum terminum illius itineris exprimere voluisse, ad quem eundem esset per Genesaret: alios verò tantum terminum navigationis explicuisse. Nisi quis malit, illos cum potuerint navigio Capernaum appellere, vi tempestatis ad Genesaret appulsi, illic navi egresos, reliquum itineris pedibus Capernaum confecisse. Sed major difficultas in priori, quam conatur tollere Piscator, in suis ad hunc locum Scholiis. Summa est, verba Marci *ἵκεν εἰς βεθσαϊδὰς* aut esse jungenda cum verbo *ἵκεν*, ut notetur locus apud quem discipuli navem debuerunt conscendere; aut coherere cum proximè præcedentibus, deficiente articulo *εἰς*, quasi scriptum esset, *εἰς τὸ πέραν τὸ πρὸς βεθσαϊδὰς*, ac proinde vertendum, in ulteriorem ripam, Bethsaida oppositam.

Jam autem tenebræ erant, id est nox: additur id propter sequens miraculum, ut doceatur illos solos noctu navigasse. Testatur enim Matthæus, quartâ demum vigiliâ Dominum ad illos profectum esse.

Verf. 18. *Et mare vento magno,* &c. Et id propter alterius miraculi, ut mox videbimus, relationem adjectum. Docuimus enim multa simul prodigiosa circa hanc navigationem contigisse. An verò ventus iste naturaliter fuerit exortus, an supernaturali aliqua vi excitatus, supervacuum est quærere. nec potest definiri: & utrum liber fuerit, res eodem recidet, in magno vitæ periculo fuisse discipulos Christi. Disserte enim ait Matthæus & Marcus, *Navigium verò jam in medio maris erat vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.* Magnitudo autem periculi istius patet. cum ex eo quod Matthæus dicit, eos in medio mari fuisse jactatos, tum ex eo quod quartâ demum vigiliâ Christus ad eos accessit.

Verf. 19. *Provelti vero quasi stadia viginti quinque aut triginta.* id est circiter. Matthæus dicit eos in medio mari fuisse cum jactarentur à ventis.

Conspiciunt Jesum ambulans super mare. Hic duo miracula simul ponuntur. Unum explicitè, ambulatione videlicet Christi super mare. Implicitè alterum, nempe tam velox adventus ipsius ad mare, ut ipsi navis appropinquaret, licet ipsi tum solvisset cum ille in montem secessisset. Ubi cum orasse illum testentur Evangelistæ, non est verisimile illum statim itineri ad lacum & postea ad navigium se commisisset. Et alioqui navigium pedibus consequi, cum aliquid præterea itineris ad aquam sit conficiendum, non est naturæ viribus possibile. Quin & S. Marcus diserte testatur illum solum in terra fuisse cum navis erat in medio mari; circaque quartam demum vigiliam ad eos advenisse. Est igitur verisimile Dominum miraculose per aëra latum eos consequutum esse. Jam quod ambulationem super mare atinet, quæri vulgo solet, utrum corpus maris miraculose fuerit solidatum, ut ambulationis instrumentum esset, an verò potius corpus Domini fuerit in aëre velut suspensum, & ope divina, aut angelorum ministerio sustentatum ne mergeretur. Neutrum hoc est impossibile: posterius tamen verisimilius, id quod ipsa navigii ob maris commotionem agitatio indicare videtur.

Et timerunt. Spectrum videlicet esse putantes, ut addit Matthæus. Quod erat ipsis salutis, periculum augere visum.

Verf. 20. *Ille verò dixit eis.* Non patitur illos Dominus diu terreri, sed statim solatur, voce ipsis nota compellans illos: quemadmodum solemus loqui, cum alicui quærenti ce nobis, aut etiam dubitanti quinam simus, & quomodo vocemur, dicere solemus, ego sum, ut ex ipsâ voce & sono agnoscamur. Ita Dominus respondet, *Ego sum, ne timeate.* Id est, non est quod timeatis, nam ego sum, vester Dominus, qui vos adjutum venio.

Verf. 21. *Voluerunt ergo recipere eum in navim.* Evangelistæ alii dicunt, etiam receptum esse: unde non satis nostro cum illis convenire videri possit. Hinc quidam Græcam phrasin ἐπιβάντες αὐτὸν quæ ad verbum

verbum sonat voluerunt cum recipere, ita sunt interpretati, *cupido ergo receperunt eum*, sed sine necessitate. Non enim hoc genere loquendi usus videtur S. Iohannes, ut negaret illum fuisse receptum in navim, sed ut mentem discipulorum exprimeret, qui ob iactationem in mari & periculum voluerunt ipsum recipere (prout etiam receperunt) verum id non fuisse necesse, quia itatim extra periculum fuerunt, & navis solito citius imò itatim ad litus accessit. Et hoc est tertium in hac navigatione miraculum, navis supra naturalem rationem citus ad ripam appulsus. Omittit Iohannes quartum, nempe Petri super mare ambulationem, & quintum, nempe quod simulacrum Christi navem est ingressus, ventus conquievit, ut pote ab aliis memorata.

Verf. 22. *Postero die* id est postquam cibasset populum. Postquam narrasset quod discipulis in navigatione actum esset, redit ad narrationem quid sequenti die turti a illa egerit, ut rem deducat ad colloquium quod scribere proposuerat. Ceterum verborum huius & sequentium verficulorum sententia, haud usquequaque liquet, varieque à variis accipiuntur. Verique agnoscunt hic ἀναλιπαρίδιον, ut sententia verficuli huius pendeat, & verficulus sequens velut in parenthesi legatur, complementum verò eius sit verficulo demum 24. Sed non satis id explicant, & alia loquendi formula apostolis exprimitur quàm constructionis ratio postulat. Quod tamen non est novum. Vide Gal. 2. v. 6, & Rom. 5. 12, 14. Vulgata verò videtur pro ἰδὼν videns, legisse ἑὶς vidit, quasi posttricie demum vidisset id quod tum videre revera non poterat, & vidisse pricie, quod tum verè imò tantum videre poterat, sensu plane absurdo. Beza post voces ἰδὼν μαθητῶν αὐτοῦ, ponit distinctionem, & voculam ἀναλιπαρίδιον ad turbam refert, non ad discipulos. Verum nec idalicuius est momenti, & complures habet difficultates. Nam præterquam quòd eiusmodi interpunctio durior est, sensu plane absurdo. Nihil haberet verbum nisi subaudiendum esset ἀναλιπαρίδιον, quod tamen hic locum habere non potest. Ut igitur quod nobis videtur dicamus; primò si quis velit hic ἀναλιπαρίδιον esse, dicendum erit, pendere quidem sententiam verficuli 22, & verficulum 23 in parenthesi legendum, sed verba sequentia quom vidisset, &c. ad superiora esse referenda, tanquam rationem additam ad docendam cur turba staret trans mare: verba verò v. 24, per epanalepsin esse cum verficulo 22 iungenda, quorum prior pars sit descriptio subiecti, nempe turbæ, hoc sensu; Postero die turba quæ stabat transmare, propterea quòd vidisset illic non esse navigiolum, &c. (interea verò alia navigiola Tiberiade venerant, &c.) hæc igitur inquam turba quom vidisset, &c. Deinde potest etiam ita locus hic ordinari, quasi hoc S. Iohannes voluerit dicere, Postero die turba quæ steterat transmare, id est, complures ex illis qui pridie passi erant, nec dimissi domum se contulerant, licet vidisset illic non esse aliud navigiolum nisi unum illud in quod ingressi fuerant discipuli, nec Jesum unà cum illis ingressum, nihilominus tamen quia alia navigia Tiberiade venerunt, & animadvertisset jam Jesum in illo loco profus non esse, neque discipulos ejus, ingressi sunt & ipsi navigia, &c. Sed huic interpretationi hæc obstat difficultas, quòd in v. 23, necesse sit præcedere, nihilominus tamen. Vel denique ita, ut hic non tam rationem afferri dicamus cur turba illa navem inscenderit, quàm cur illa navigia quæ Capernaum ducebant inscenderint. Desunt quedam.

Verf. 25. *Et invento eo trans mare*, id est trans finem quem trajecerant.

Rabbi quando hic venisti, scilicet tam citò, cum viderimus te te minime cum discipulis tuis navem esse ingressum. Suspiciuntur miraculose illum eò pervenisse, ideo sciscitantur ut expiscentur rationem qua id fuerit factum.

Verf. 26. *Respondit eis Jesus & dixit*. Responde-

re dicit licet revera nihil ad interrogata respondeat, ut non frivola videatur ista interrogatio, & ex fundamento, ut est verisimile, non malo, quemadmodum jam diximus orta, quia videlicet suspiciantur miraculose id esse factum. Sed Christus Dominus ut hoc sciri ad suam gloriam pertinebat, noluit tamen illis quicquam de eo respondere, necum rationem sui adventus illis aperire; utpote qui miracula etiam sui inter pauciores facta sileri iuberet, nedum ipse aliis ignorantibus ea prædicaret; ne ita in suspensionem aliquam iactantiae veniret, fidemque suam obreccationi calumniatorum obijceret. Potius igitur ad id quo illi maxime opus habebant sermonem & responsum suum convertit, ad animum videlicet illorum, quem exprobat non talem ipsis esse qualis esse debebat. Verbis enim *Amen amen dico vobis*, id est pro certo etiam atque etiam affirmo id vobis, reprehendit eos quòd non id sectarentur in miraculis ipsius quòd maxime sectandum esset, & propter quod illa faceret. *Quæritis me*, id est sequimini me. *Non quia signa vidistis* id est non tam quia vidistis miraculum ut illius impulsu me pro vestro doctore & propheta à Deo misso recipiatis. *Sed quia comedistis panes illos*, id est sed quia cuticulam vestram curastis. Quasi dicat, Non id in miraculis meis attenditis quòd erat unice spectandum, cur videlicet illa fiant, & ut Spiritui vestro conducant, sed id quòd in illis est minùs principale & propter aliud, ac secundum carnem.

Verf. 27. *Operamini non cibum*. Postquam reprehendit illos, deinceps instruit quid ipsis esset faciendum. Quasi dicat: Pro ea autem quod cuticulæ vestræ curandæ advigilatis, & me ut illi sit bene sequimini, id potius curate & quærite quòd non corpus sed animum vestrum cibare possit. *Quærite verò à me qui solus id prætare possum*. Primò autem indicat quid ipsis sit inquirendum: deinde cur: tum à quo id petendum: & denique quare ab isto & non alio. Quid, & cur, est in his verbis. *Operamini non cibum qui perit, sed cibum qui permanet in vitam æternam*. Operari hic significat operando assequi, studio acquirere, ut Gen. 12. v. 2, cum animabus quas fecerunt, id est acquisiverunt, comparaverunt, & Ezech. 28. 4, fecisti tibi opes, id est acquisivisti, peperisti. Quasi dicat, Quocum scire vultis quid vobis sit unice quærendum, hoc etiam atque etiam afferere vobis, in id incumbite & huc nervos omnes contendite ut vobis acquirere possitis cibum non qui perit, id est non talem propter quem me nunc sequuti estis: hic enim ut ipse perit, ita neminem sic reficere potest ut eum à morte & interitu vindicet. Sed cibum qui permanet in vitam æternam, id est qui ita perdurat, ut illum qui ipso pascatur, ad vitam usque æternam conservet, & deducat. A quo verò cibum iste petendus sit, exprimit, cum ait, *quem filius hominis dabit vobis*, id est ego, licet sum homo: quia rem magnam de se asseruit, ideo in tertia persona de se quali de aliquo alio, modestiæ causa loquitur. Cur verò non ab alio, & ab isto omnino? *Hunc enim pater obsequavit*, id est quem signo velut impressio notavit, & demonstravit esse illum qui daturus sit istum panem, id est esse servatorem mundi, ut simulacris quis me inspexerit, animadvertat mihi esse credendum. Metaphora sumpta non solum à literis quibus confirmationis causâ sigillum imprimere solemus, sed etiam ab aliis omnibus rebus quas sigillo nostro notare solemus, ideo ut nostræ esse agnoscantur. Et aliàs scimus Romanis in more fuisse res sibi carissimas, ne aut contemnerentur, aut etiam sublegerentur, sigillo notare. Hoc verò sigillum non aliud erat quàm illa stupenda signa & miracula, luculentissima missionis ipsius à Deo documenta. Quia verò dixerat absolute quem obsequavit Pater, ne de terreno ipsum patre loqui putarent, addit vocem Deus, id est ille Pater qui Deus est. Videtur vox ista opponi appellationi filii hominis, qua

qua ostendere vult, se utut filius sit hominis, Deo tamen patre gaudere: ideoque non esse id contemnendum quod se à patre obsignatum dixerat.

Verf. 28. *Dixerunt ergo ad eum.* Responso Judæorum, ex qua apparet coniecisse illos statim quid sibi vellet Dominus, cum ipsos iussit acquirere cibum qui permanet ad vitam æternam. Interrogant enim, *Quid faciemus*, &c. significantes intelligere se, operari illum cibum, esse facere opera Dei, id est opera Deo grata, quemadmodum Psal. 51, dicuntur *sacrificia Dei* id est sacrificia Deo grata, & 1 Cor. 15 ultimo, *opus Domini*, id est Domino gratum & quod ad Domini gloriam pertinet. Notat Maldonatus, Judæos hac interrogatione promittunt quidem suam ad ejus mandata exhaurienda obruisse, cum hac tamen cautione, ne quid adversus voluntatem Dei facerent. Verum id à Christo præxigi ex eo ipso colligere poterant quia ad vitam æternam cibum illum permanere dixerat: cum satis abunde ipsis constaret à nemine alio præterquam solo Deo vitam æternam dari posse.

Verf. 29. *Respondit Jesus & dixit eis.* Hoc est illud opus Dei, id est opus Deo gratum. Singulari numero utitur, cum Judæi fuissent usi plurali, ut ostenderet unicum tantum ab hominibus requiri, fidem videlicet in Christum, ex qua velut ex perenni fonte omnes officiorum nostrorum rivuli defluant. *Ut credatis in eum quem misit ille*, nempe Pater: in me videlicet. Maluit autem tertia persona uti, modestiæ causa. Circumscriptio autem ista usus est, ut causam innueret propter quam sibi fides deberetur, quia videlicet esset à Deo patre missus.

Verf. 30. *Dixerunt ergo ei.* Ad directam Christi ostensionem instantiam asserunt Judæi, qua mobilitatem animi sui cupiditatemque produunt. Petunt enim signum, quasi nullum antea vidissent, & non recens tantum miraculum sensissent: cuius aded non obliviscuntur, ut tale quid nunc etiam petere videantur, non tam Spiritus quàm carnis gratià hoc quicquid est sermonis concipientes. Cum enim signum & petunt, & ex signis quibus Mosaica doctrina est confirmata unicum tantum commemorant, idque tale quod affinitatem cum proximo miraculo haberet, illis autem aded placuerat ut propterea Dominum vellet regem facere, eo ipso satis cupiditatem suam produunt, & insinuant se ejusmodi quid à Domino velle, quod eos sine ullo ipsorum labore pasceret, & omnis generis affluentia cumulare posset. Quasi dicant, Si igitur ita est ut tu dicis, exhibe aliquod signum quod indicio sit, tibi credendum, nec Mose tantum adhærescendum esse: idque ejusmodi quod sit confirmabile illi quod datum est Patribus nostris, imò illud superet & antecellat.

Verf. 31. *Patres nostri*, &c. Rationem petitionis suæ asserunt, simulque causam indicant cur nolint temere à Mose ad ipsum transire, quia videlicet tale signum fuerit olim exhibitum quod Mosem à Deo fuisse demonstrabat. Est autem hæc oratio emphatica, & in quolibet verbo latet vis ad miraculi istius exaggerationem, & virium ejus in concilianda fide Mosis doctrinæ amplificationem. Cum enim non dicunt simpliciter, olim fuisse tale signum exhibitum, sed *patres nostri* auctoritatem majorum obtendunt, & indicant non posse se aded temere discedere ab ea doctrina quam parentes ipsorum essent amplexi, à quibus illam velut luxerunt ipsi. Cum dicunt *comederunt* innuunt temporis diuturnitatem, ut tacite elevent proximam cibationem miraculosam: & magis cum addunt *Manna*, id est cibum illum longe præstantissimum & saporis jucundissimi: de quo vide interpretes, & in primis Piscatorem ad hunc locum, qui vocis etymon videtur affectus. Denique cum subjiciunt *in deserto*, ubi nulla spes erat cibi acquirendi, adeo ut actum esset de illis nisi ipsis ita succursum fuisset. Ne autem parum dixisse viderentur, confirmant id testimonio Palatis, sed ita ut simul commendent. Nam voces *sicut scriptum est* confirmationi serviunt: scri-

ptum autem nempe in Psalmis. Verba autem *panem de celo* faciunt commendationi, quod non fuerit panis ille vulgaris, puta hordeaceus, quo nuper fuerunt pasti, sed *de celo* id est cœlestis. Non enim voces *de celo* pertinent ad vocem *id est*, sed ad *est*, quod ante nos notarunt alii, ut non significet locum unde panis iste fuerit datus, sed qualis fuerit: quemadmodum alibi *pater de celo* id est cœlestis. Cœlestis autem vocatur, quia è nubibus depluebat, quas coeli nomine insigniunt sacri codices. Sunt autem verba ista ex Psal. 78. v. 24 adducta, ubi non panis sed frumentum cœlorum vocatur, quod videlicet loco frumenti fuerit illis: & addit *panem robustissimorum comedit vir* seu quisque, id est panem angelorum, vel quod angelorum operâ suppeditaretur, ut quidam volunt, vel quod dignus esset quo etiam ipsi angeli vescerentur si cibum caperent.

Verf. 32. *Dixit ergo eis Jesus.* Importunæ ipsorum instantiæ Dominus ita respondet ut illam de signo dando petitionem prætermittat, vel ob id ipsum non necessariam, quia & aliis multa ejus signa viderunt, & paulo ante experti sunt miraculum illo quod hic commemorant quodammodo majus: ostendit autem longe majorem se ipsis monstrare posse causam ob quam sibi credere debeant, quàm fuerit illa ob quam olim patres illorum crediderunt Mose, adeoque non posse sibi illam opponi, tanquam eam quæ aliquem arcere possit à fide sibi habenda. Se enim longe majora & meliora ipsis daturum, aut potius Patrem per ipsum, quàm olim sunt data. Ubi etiam simul tacite illos coarguit stultitiæ, qui id tantum quod ventrem faburraret cogitarent, nec mentis suæ aciem ad ea quæ sunt Spiritus, & veram in se vitam ac voluptatem continent, extenderent. Quasi dicat; Non est quod tantopere jactetis illud quod patribus vestris contigit, tantique esse momenti credatis, ut propter illud ne latum unguem vobis à Mose discedendum, nec ad me accedendum putetis, ideoque quid simile tanquam rem præstantissimam à me requiratis. Quod enim ad commendationem illius cibi ex Psalmo adduxistis, ut ille vocatus est panis cœlorum, revera tamen neque panis fuit, id est non præstitit in summo gradu id quod panis præstare debet, ut videlicet verè prorogaret, neque fuit cœlestis. Quod si panis vobis tantopere cordi est, advertite igitur Patrem meum per me vobis dare panem, qui & verè id est quod esse dicitur, & cœlestis est. Non enim hic sensus est verborum istorum *non Moses dedit vobis*, quasi Christus neget Mosen dedisse manna, (quod etiam non asseruerunt illi, sed simpliciter dixerunt *dedit* non expresse authore) quia videlicet Deus illud depluerit, ut verba præ se ferre videntur: Sed ut ante nos notarunt alii, panem pani opponit, opponens interea etiam Mose patrem, ita tamen ut non neget sed asserat quodammodo, illius man Mosen fuisse authorem, quia scilicet ad ipsum intercessionem datum fuerit à Deo. Ideo volunt quidam transpositionem esse vocalæ & non, ut scribatur, *Moses non dedit vobis*. Sed si scopus Domini probe attendatur, nihil opus est ista transpositione. Est itaque in vocibus istis *panem illum cœlestem* alia significatio atque fuit in versiculo superiore. Nam & vox *panis* sumitur in eanone propter quam ita nominatus est, quod pascat videlicet & vitam proroget, ideoque subaudienda vox veri in adversativa enunciatione expressa: & *cœlestis* non pro eo qui ex nubibus oritur, sed qui ex ipso celo descendat, ut mox videbimus.

Verf. 33. *Panis enim ille Dei*, id est, ille enim panis quem Deus dat, puta per me. Probat id quod asseruerat, panem quem Pater daret esse illum cœlestem, verum. *Is enim est qui de celo descendit*, est igitur cœlestis, & dat vitam puta æternam, est igitur verus, est perfecte id quod esse dicitur, qui non vitam momentaneam & caducam sed sempiternam proroget. Voculam autem *mundo* opponit vocibus superioribus *patres nostri*, ut ostendat beneficium istud, non in se tantum sed etiam respectu personarum quibus conferatur,

conferatur, longe amplius & illustrius esse: cum & in se sit prestantius & longe pluribus quam illud olim datur & conferatur.

Verf. 34. *Dixerunt ergo ei &c.* Petitionem istam Judæorum putant quidam merè esse ironicam, quasi deridentes Dominum ista dixerint. Quod ut omnino negari non potest, ita dicendum videtur medium quid in illa contineri, ut non intelligentes verba Domini, & carnale quid more suo somniantes, impossibilia quidem à Domino dici putarent, interim tamen recordantes quid secum ante aliquot dies egissent, cogitarint, quid si dabit nobis panis atque cibi è cœlo venientis & corpora egregie reficientis copiam? Ô quàm felices erimus! Petunt igitur, & derisuri nî istud promissum eveniat, & felices futuri si eventus voto ipsorum arriserit. Ideoque addunt voculam *semper*, quæ utrique isti rei optime servit. Nam quia Christus præstantiorem suum panem illo man dixerat, ne ad illam partionem nuperam ipsos revocare videretur, dicunt, *da semper*, non semel ut nuper, neque ad pauculos annos, sed quandoquidem ita aſſeris & promittis *semper*. Ut nempe per totam vitam nostram talis panis usu absque labore nostro gaudere queamus. Simile quid in re simili ad sermonem Domini de aqua eximia non intellectum dixit illa mulier Samaritana, supra cap. 4. verf. 15.

Verf. 35. *Dixit autem eis J̄esus.* Nihil moratus perverſitatem illorum; primò id quod peterent in manibus ipsorum esse dicit: deinde incredulitatem eis exprobrat, & causam ejus indicat: denique id quod primo loco asseruerat, comprobat.

Ego sum panis ille, quasi dicit; non est quod panem illum à me petatis, quum jam ipsum habeatis, modò illo uti & ad utrum accomodare licetis. Ego enim sum iste panis vite id est vitalis, seu, ut supra dixit, *qui dat vitam mundo*. Genitivus effecti. Non solum autem se panem esse ostendit, sed etiam rationem qua illo uti debeant indicat, & denique vires ipsius aperit. Est autem Christus panis vite, quatenus ille est in causa, tum doctrinâ tum potentia sua, ut homines vivant, præstetque id hominibus ratione vite æternæ, quod panis terrenus ratione vite terrene. Rationem qua isto pane uti debeant, his verbis indicat, *qui venit ad me*, id est me pro doctore & Messia tuo recipit, seu ut mox ipse addit *qui credit in me*: hoc enim est venire ad Christum, hoc loco, hoc isto pane uti, & illum manducare, & in succum ac sanguinem animæ suæ convertere. Vires denique hujus panis exprimit his verbis, *nunquam esuriat*, id est, ita saturabitur, ut nulla unquam fame prematur, hoc est vivet in æternum. Addit verò *non sitiet unquam*, cum tamen sitim reſtinguere sit proprium potûs, non panis, ut ostendat panem huic esse talem qui solus plene & solide hominem recreet & refocillet, ac vires instauret: ita ut non solum cibi sed etiam potus vices sustineat.

Verf. 36. *Sed dixi vobis &c.* Per quandam rejectionem ad reprehensionem eorum divertitur. Quasi dicit, sed quid ego id vobis nuac quasi rem novam & incognitam explico, laboremque dicenti in casum suscipio, quibus ab ipso sermonis mei initio ego dixi quod *qui vidisset me & non creditis*. Id est, quia licet animadvertisset, ex signis puta & miraculis meis me esse Messiam, & mundi doctorem, non credidisset id est, non tamen in me creditistis. Variè hæc verba explicantur ab interpretibus, sed simplicissima est explicatio quam diximus. Non enim insolens apud Græcos *ναί* sumi pro etiâ, vide inter alia exempla, Psal. 51. verf. 18. & Esai. 49. verf. 5. Vidisse autem illos, id est cognovisse Jesum esse Messiam, apparet ex verf. 14, in quo testimonium Christo perhibent. Cum verò se id illis jam dixisset ait, videtur respicere ad verf. 26: In quo Dominus ut diximus reprehendit eos, quòd cum proposuissent sibi Christum querere, non tamen id in eo spectarent quod esset spectandum. Carnalia quippe ut homines carnales spectabant atque spirabant, ad spiritualia autem que imprimis curanda erant aciem mentium suarum non dirigebant.

Verf. 37. *Quicquid dat mihi Pater &c.* Causam incredulitatis eorum aperit, quod videlicet non fuerint ipsi à Patre dati. Quod si simpliciter ut verba sonant accipiendum esset, ipsos excusare, omnem autem culpam in patrem conjicere & derivare videretur: cum tamen res ipsa loquatur illum eò hæc dicere, ut ipsos reprehendat, & perversitatem mentis eis exprobrat. Quare dicendum est in phrasi ista, *quicquid dat mihi pater*, poni effectum pro causa, videlicet ut significetur homo qui est animo probo & sequaci, quique se totum voluntati ac arbitrio divino permittat. Qui enim tales sunt hos Pater Christo dat, id est ipsius tutelæ commitrit, ipsi regendos & gubernandos tradit. Idemque hac phrasi plane vult quod inferius versu 44, *Nemo potest ad me venire, nisi pater qui misit me traxerit eum*, de quo suo loco. Quocirca hanc esse causam incredulitatis ipsorum asserit, quòd non essent animo probo & sequaci, seu obitinato & præfracto. Porò utitur vocula generis neutrius, propter majorem evidentiam universalitatis, licet homines tantum intelligat; quod non est in Sacris Literis novum, & mox verf. 39. & Apocal. 21. 27, & alibi sæpe. Jam cum dicit, *ad me veniet* idem est acsi dixisset in me credet, ut paulò ante monuimus. Utitur enim per Hebraismum quendam futuro, quasi hæc sint discreta, & non unum necessariò cum alio sit conjunctum; pro venire solet. Esti potest dici ideò futuro esse usus, quia non ad eos tantum qui jam dati erant ipsi respiceret, sed etiam ad eos qui postea quoque dandi erant.

Et cum qui venit ad me, id est qui autem crediderit in me. Rediit eo unde digressus erat, ad explicandum uberius fructum quem ex fide in se verf. 35, promanare dixerat. *Non ejiciam foras*, id est, non expellam à me, sed potius recipiam, illum regam & tuebor, semperque illi in omnibus ejus necessitatibus subveniam. Metaphora sumta ab hospite, ædes alicujus patris familias ingrediente, aut etiam ab aliquo sub patrocinium & tutelam alterius confugiente. Videtur autem longe minus dicere (etsi oratione generali) quàm superius verf. 35: cum tamen plane idem sit hujus sensus qui illius. Explicat videlicet rationem qua ipse usus esse possit hominibus, si videlicet ad ipsum veniant. Id quod etiam in sequentibus comprobatur.

Verf. 38. *Quia descendi è cœlo &c.* Comprobat se neminem qui ad se venerit ejectionem, ex eo quia voluntas ipsius consonet voluntati Patris. Hic autem vult omnem qui ad se veniat salvari. Jam descensus iste Christi de cœlo tam propriè potest accipi quàm improprie. Proprie quidem quia docuimus, illum antequam voluntatem Dei hominibus annunciare cœpisset, ad Patrem ut ibi mandata ab ipso acciperet, ascendisse. Improprie verò quia & ratione conceptus sui ostium è cœlo ducit, & ea hominibus annuntiavit ut cæteri quantumlibet à Deo missi terrenum quiddam respectu ejus annunciare, adeoque è terra esse & terrena loqui videantur. Huc spectant verba Iohannis Baptiste Christum ut multo excellentiorem sibi præferentis quæ habentur superius Iohan. 3. verf. 31.

Non voluntatem meam, Ne quis fortè putet me animi & voluntatis meæ impetum sic sequutum, ut alienior sim futurus ab eo qui me forte aliquando læserat & insuper habuerat. Dicit autem id non quasi aliquando voluntas ipsius à voluntate Patris discreparet, sed quia id non erat naturâ suâ impossibile. Dicit verò respectu Judæorum, qui cum præsupponerent se Deo esse charos, eoque nihil de ipsius erga se gratia dubitarent, de Christi quem non semel læserant erga se affectu ambigere poterant. Unde etiam superius cap. 5, vidimus eum huic cogitationi occurrere, cum verf. 30 ait *prout audio judico*. Alias eum Christianus qui Christum pro suo servatore & Domino agnoscit, ex voluntatis Christi noticia in

noti-

notitiam voluntatis Dei deducitur, & quia de illa certus est, in hac confirmatur. Ideo quippe excitatus & gloria coronatus est, ut fides ac spes nostra esset in Deo.

Sed voluntatem ejus qui misit me, id est Dei Patris, quem describere maluit quam dilerte exprimere, ut rationem statim includeret propter quam voluntas ipsius cum voluntate Patris conveniret, quia videlicet esset Patris legatus, propterea missus ad homines ut voluntatem ejus ipsis aperiret. Notavimus autem superius, missionem aliquanto sumi latius, ut etiam ea quæ ipsam sunt consequuta complectatur: quomodo videtur hoc & sequenti versiculo accipienda.

Verf. 39. *Hæc est autem voluntas ejus qui misit me.* Quia voluntatis paternæ meminerat, suamque cum illa semper facere dixerat, ideo quæ sit illa planius explicat, addens & uomen istius à quo se missum dicit, nempe *patris*.

Ut quicquid mihi dederit id est quemcumque meatutele & regimini commiserit. Iterum neutrum pro masculino. Phrasi autem ista jam magis proprie uti videtur, & ad effectum potius quem præ se fert quam ad causam ipsius (quod v. 37 fieri diximus) respiciendo. *Nou perdam ex eo* id est non sinam perire, non permittam ut pereat, nedum ipse perdam. Sæpius enim verba activa Hebræis non ipsam actionem sed tantum permissionem significant. Est autem in tota etiam phrasi ista ut *quicquid mihi dederit non perdam ex eo* Hebraismus, ut patet. Aliter enim nos loqueremur: videlicet ita, ne quicquam ex eo quod dedit mihi perdam, vel alio simili modo. Hebræi enim quia casibus revera carent, sæpe solent voces absolute ponere quibus postea casus per affixa largiuntur. Id quod creberrime occurrit in Sacris Literis. Vide inprimis Joh. 17. 2. & Psal. 32. 10. Item 18. 41.

Sed suscitavit illud nempe ex mortuis ad vitam æternam. Rationem denique exprimit quoniam non sit permissurus eum qui ad se venerit perire. Tempus etiam indicans quando id sit futurum, *in ultimo illo die*, id est cum veniet juratorum daturus. Jam voce resuscitationis strictius utitur & respectu fidelium: seu quia rationem voluit indicare qua fideles ad vitam æternam esse perducitur, seu quia cogitationi tacitæ voluit occurrere, quæ facile suboriri potuit talis: Atqui quales quales homines fuerint nihilominus morientur; peribunt igitur.

Verf. 40. *Hæc est autem voluntas &c.* Superiori assertioni immoratur, & clarius eam illustrat ac explicat. Ideoque satis est pro *autem* legi *enim*: ut etiam Græca quedam exemplaria habent. Jam quod ante dixerat *quicquid mihi dederit*, nunc dicit, *omnis qui videt filium & credit in eum*: ut doceat eos tantum dari Christo à Patre qui videant filium & credant. *Videant* id est cognoscant eum esse verum illum Messiam & mundi servatorem: cognoscant autem ex ejus qua dictis qua factis omnibus. Metaphora à sensu ad animum. Non contentus autem est voce *videndi*, quia non satis est doctrinam Christi nosse, & quid in se continet scire, sed opus est etiam *credere in eum*, id est doctrinæ quidem illius in omnibus assentiri & ipsam pro vera ac cælesti agnoscere, in ipso verò spem ac fiduciam suam collocare. Denique pro eo quod antea dixerat, *non perdam ex eo*, nunc dicit *ut habeat vitam æternam*, ut doceat quid sit illud & quam illustre bonum cum eo sit copulatum quod non sit permissurus illum qui ad se venerit perire. Quia vero inter hanc & futuram vitam interrenit mors, ideo repetit iterum illas voces, *ego verò suscitabo eum ultimo illo die*.

Verf. 41. *Murmurabant igitur &c.* Inter se videlicet & submissa proculdubio voce. Non enim Dominum alloquebantur, aut etiam clara voce ista proferebant. Indicat quomodo tam salutarem Domini sermonem & admonitionem acceptarint, sed ita ut mobilitatem ac perversitatem cordis illorum nobis ob oculos ponat. Quam bona fuerunt hujus sermonis initia? quam necessaria à Domino quærent, & velle se opera Dei facere præferunt? at ubi ad rem ventum, & quid

opus factum esset explicari cœptum, Vides recte id eis à Domino exprobatum fuisse, non ob eum finem illos Dominum quævisisse ob quem quærere debuerant, nec eo esse animo ut voluntatem suam cogèrent in obsequium Christi. Pro eo enim quod explicationem eorum quæ capere non poterant inquirere debebant, *murmurabant*, id est non placere sibi nec sui saporis esse, adeoque suo animo displicere sermonem Domini ostendebant. *Quia dixerat, Ego sum panis ille qui de celo descendi.* Materia murmurationis, causa autem versu sequenti.

Verf. 42. *Et dicebant* puta inter se, *nonne hic est Jesus?* Verisimile est turbam istam non unius urbis aut oppidi fuisse, sed ex pluribus vicis oppidifque: ac proinde poterunt in illa non pauci esse de Nazaret, ubi Dominus educatus, & de Capernaum, in qua libenter Dominus habitabat, unde urbs etiam ipsius nominari solet. Non mirum igitur si & patrem & matrem Christi se nosse dicunt. Christi inquam, ne quis pronomen *cujus* ad Josephum trahat quod ratio constructionis patitur. Cum enim de Christo sit sermo, non est verisimile eos in Josephi potius quam Christi genealogiam inquisivisse. Faciunt verò ista omnia ad contemptum Domini, & fidem dictis ejus derogandam. Concludunt enim ex iis *quomodo ergo dicit iste de celo descendi?* Putabant enim proculdubio neminem id de se affirmare posse qui sit verus homo, solumque id Deo aut etiam angelo competere posse. Quasi dicant, Unde ista temeritas & præsumptio? nobisne ille os sublinat, & tanta de se prædicet, quem nos quis sit & quibus parentibus ortus, optimè novimus?

Verf. 43. *Respondit ergo Jesus* ad illos videlicet clancularios ipsorum susurros, sive illos audivit, si voces aliquas extra dentium septa emittebant, sive tacitas ejusmodi cogitationes ipsorum spiritu cordium exploratore cognovit.

Ne murmurate inter vos id est indignationem & incredulitatem istam omitte, & pro eo quod sermones ejusmodi cæditis quibus dicta ista mea in dubium vocatis, quiescite, & animum ad ea quæ dico melius advertite.

Verf. 44. *Nemo potest venire ad me.* Sermo iste subobscurior est, variamque à variis sortitur interpretationem. A compluribus etiam ejusmodi quæ turbam istam cui perveritatem hæc Dominus exprobrat, excusabilem omnino reddit, omnique illos crimine liberans, totius incredulitatis ipsorum culpam in Deum conjicit. *Trahi enim à Patre* ipsius est illuminari Spiritu sancto, vel donari fide & Spiritu sancto. Non aliud igitur illis hic diceret Dominus per istos, quam, nolite murmurare, quia non estis donati à Patre fide & Spiritu sancto. Atqui istud vel maxima murmurationis causa esse poterat. Et quomodo eos Christus ab eo dehortaretur quod illi per istos non facere minime poterant, imò quod facere omnino debebant? Murmurare enim & trahi à Patre, adeo contraria sunt, ut ubi hoc non est illud insit necessario. Nec potest negari his verbis omnino causam reddi cur illos murmurare prohibeat. Quare ista interpretatione tanquam impia & absurda missa, quæramus aliam. Hanc autem ex ipsorum etiam fundamento indagabimus. Patentur etenim idem hæc significare dari Christo à Patre, *trahi à Patre*, & *audire ac discere à Patre*. Sed & ipse contextus docet, unam eandemque rem his licet diversis verbis à Domino exprimi. Ex quo consequitur, cum illa tractio quam ipsi hic somniant, è diametro pugnet cum tractioe de qua hic Christus loquitur, trahi à Patre idem esse quod Patrem audire ac ab eo discere, ab ejusque voce ac monitis ita pendere, ut omnes tuos gressus non ad tuum libitum & voluntatem dirigas, sed ad præscriptum ipsius Dei, non secus atque solet incedere is qui trahitur, non ut ipsi lubet, aut etiam quo impetus voluntatis eum rapit, sed quò funis qui trahit ipsum dirigit. Unde nec ducendi vocabulo utitur: qui enim ducitur libertatem habet quaqua velit eundi, aut viam sive corripiendi sive retardandi, dummodo ducentem con-

sequa-

sequatur : quod hic non fit. Qui enim Deum pro suo magistro agnovit, ita ab ejus imperio debet trahi ut omnia vitæ suæ vestigia ad ipsius voluntatem ponat. Quare hujus & antecedentis versiculi sensu ferit, Monere Dominum, ut pro eo quoddam adversus eum insurgent, ad rem ipsam potius animam attenderent & se sequaces imperii docentis & instruētis ipsos Dei ostenderent : ut qui non alia ratione in ipsum credere atque adeo veram salutem consequi possint, quam si Deum in hoc negotio pro Magistro suo agnoscerent, ejusque directionem & imperium sequerentur. Quali dicat, nolite mihi obloqui & adversum me insurgere, alias enim ad me non pervenietis. Si enim, quod præterditis, opera Dei facere, ac proinde ad me venire vultis, non mihi obloqui, sed imperium Dei rem ipsam procurantis agnosceret, ac illius voluntati vosmetipsos regendos & quod vult ipse trahendos præbere deberetis. Nemo enim potest venire ad me, non est alia ratio quæ ducat ad fidem in me, nisi pater traxerit eum id est, quàm si quis animo sit sequaci & ad imperium Patris celestis exhauriendum prompto ac docili, qui se quacunque voluntas patris mei intenderit duci & trahi patiatur. Causam, nempe tractionem, ponit pro ipso effectu nempe docilitate & ad obediendum Deo promptitudine : seu magis antecedens pro consequente. Hujusmodi autem loquendi ratione uti voluit, ut insinuaret Deo tanquam primo motori & impulsori hoc quicquid est celestis boni tribuendum & imputandum esse. Hic nos trahit dum nobis gratiam & evangelium suum offert : non quidem vim irresistibilem, ut isti somniant, adhibendo (jam enim qui non trahuntur essent extra culpam) sed suaviter ad se incitando & alliciendo. Unde quia non omnes invitationi huic divinæ sinum obsequii aperiunt, imò trahenti eos Deo reluctanter, fit ut merito culpentur, & tandem condemnentur. Porrò voce trahendi non violentam aliquam & cui resistere nequeas tractionem, sed suavem quandam & blandam allectionem ac invitationem significari, habes exempla, Prov. 7. v. 21, *Blanditiis laborum protaxit illum* Cant. 1. 4, *Trabe me post te*. Ose. 2. 4, *sunibus hominum traxi eos, sunibus charitatis*; id est allexi eos variis beneficiis. Apoc. 12. 4. *Cujus cauda trabeat tertiam partem stellarum cæli*. Ubi per stellas significari angelos à Diabolo seductos omnes quod sciam interpretes fatentur. Atqui nullam ipsis hic vim irresistibilem intulit, tantum perdidit, induxit.

Qui misit me ita describit patrem, ut insinuet causam cur dixerit doctrinâ suâ imperium paternum contineri, quia videlicet ipse sit ejus legatus.

Verf. 45. *Et scriptum in Prophetis* Sententiam superiorem confirmat testimonio Esaiæ prophætæ. Quasi dicat, *Quod enim dictum est per prophetas, futura olim tempora quibus omnes erunt docti à Deo*, id est voluntatem ipsius cognoscent, ex ipsius Magisterio & instructione, ea nunc jam advenerunt. *Docti* participium hic est, idemque significat quod apud Apostolum 1. Thef. 4, verf. 9. *Θυοδιδαστοι*. Et quod ex Jeremia commemorat divinus ille author epistole ad Hebræos, *Indam leges meas menti eorum, & cordibus inscribam, & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus*. Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrem suum dicentes, *cognosce Dominum &c.* In quibus etiam ratio ex parte indicatur quia Deus instruat homines, ac proinde trahat, cum videlicet gratiam illis suam offert, & remissionem peccatorum ac ejus consummationem vitam videlicet æternam pollicetur : cum addit, *Ero enim propitijs iniquitatibus eorum & peccatorum ipsorum ac iniquitatum non recordabor amplius*. Hoc autem cum omnibus offerat Dominus qui modò respicere voluerint, omnes etiam quantum in se est trahit. Sed quia non omnes sunt sequaces, & plerique tractioni huic ejus oblectantur, nec se promissis divinis ad Deum adduci patiuntur, inde fit ut non omnes

quoad effectum trahantur, id est pertrahi se patiantur. Ut enim tractio ipsa habita ratione normæ ad quam vitæ nostræ gressus sunt exigendi non est voluntaria, eatenus quatenus non licet nobis qua voluerimus ire, sed qua ducit funis ut ita dicam imperii divini; est tamen eatenus voluntaria, quatenus possumus illi obistere, non tantum ne loco moveamur ad illius impulsum, sed etiam ut ubi libuerit nobis subsistamus nec pedem ulterius promoveamus. Ex quo tandem concluditur, gratiam quidem specialem Dei prævenire fidem nostram, quatenus Deus mentes nostras per evangelium suum illustrat, & ad se incitat; sed tamen ad ipsum effectum fidei unicuique inferendum requiri præterea præparationem uniuscujusque nostrum, & animi ac studii nostri ad istam gratiam applicationem: quæ nisi accesserit, illa penitus est infructuosa. Quamquam nec generalis etiam gratia quædam, istam ipsam & præparationem & gratiam specialem anteveniens, negari potest, qua homo ad istam ipsam præparationem juvetur. Ea vero consistit in gubernatione & providentia divina uniuscujusque, per quam Deus alii plures, alii pauciores causas præbet se ad vitæ probitatem componendi, & turpitudinem vitiorum declinandi: dum videlicet hic illam magis expendit & animo suo subjicit quam alius. Ac propter hanc quidem gratiam fit (quemadmodum & ex ipso traduce, & educatione) ut alii aliis ad virtutem sint procliviores, & ad amplectendam veritatem, ubi gratia specialis mentibus ipsorum illuxerit, aptiores.

Omnis ergo qui audit. Concludit ex superiori testimonio, eum qui Deo obedire velit ad se venire, proindeque nec eos si discipuli Dei audire volunt, murmurare & obloqui sibi debere, id quod probandum ipsi erat. Si enim hoc illud tempus est quo omnes debebant discipuli esse Dei, Pater autem docet per me, quia misit me, profectò is tantum qui discipulus est Dei ad me venit, ac proinde qui nomen suum inter Dei discipulos profitetur ad me venire debet. Quare & vos si ut jactatis & præ vobis fertis Deum pro magistro vestro agnosceatis, id est opera ejus facere vultis, ut ipsi dixistis, ad me venire, me consulere, in me credere debetis. Quia verò Deum ut diximus hic considerat sicut Magistrum, & duo sunt officia discipuli, audire quæ dicuntur à præceptore, & discere, ideo hæc conjungit, *qui audit à Patre & didicit*, id est cognovit voluntatem Dei patris seu evangelium, & didicit id est credidit ei ac obedivit. *Is venit ad me*, id est, is demum credit in me. Neque enim id Christo propositum est probare, eum ad se venire seu in se credere qui à Patre audiverit & didicerit, sed non nisi eum. Versiculum enim 44, ut diximus probat hic Dominus.

Verf. 46. *Non quod patrem viderit quisquam*. Ne putarent id à Domino dici, Deum ipsum is etiam locuturum ipsosque illum visuros, ac proinde paratam responsum haberent, se illud tempus expectaturos, neu rogarent, ubinam & quando loquuturus ipsis esset Deus, occurrit Dominus, & ostendit nemini id auditorum eventurum, nec eò se id dicere quasi illi id etiam expectare debeant, sed sibi id tantum evenisse, quem cum audirent, ipsum Patrem audirent. Quasi dicat; Hoc verò non eò dico, quasi quisquam ex aliis hominibus Deum omnino aut viderit aut audiverit pollicerive id sibi debeat. Id enim in eum solum competit *qui est à Deo*, id est in me Christum. Oratio enim ista generalis restringenda est ad certum aliquem qui peculiari & quidem perfectissima ratione erat à Deo missus doctor. *Hic vidit patrem*, id est ego. Ponit autem hic unum sensum pro alio, cum superius dixerit *qui audit*. Est autem hujus versiculi sensus planè idem qui Joh. 1. v. 18, *Deum nemo vidit unquam, unigenitus ille filius qui est in sinu Patris ipse enarravit*. Nisi quod in illa enunciatione istud quod hic exprimitur, nempe vidisse Patrem,

(g) non

non exprimitur, sed tantum subintelligendum relinquatur: quemadmodum vice versa quod ibi exprimitur hic rursus reticeretur, nempe enarrasse nobis voluntatem Patris.

Verf. 47. *Amen amen dico vobis.* Postquam comprobavit quod proposuerat, nunc iterum inculcat, idque cum asseveratione & vocibus utens propriis. Quasi dicat; Quicquid igitur dicatis, & quæ vobis libet jactetis, à me id pro certo scitote, quod is qui credit in me, (quod ante dixerat, qui venit ad me, qui videt filium, & credit in eum,) habet vitam æternam: id est & olim certò habiturus est, & nunc jus ad illam habet. Utriusque enim hujus insinuandi causâ, præfenti habet profuturo habebit utitur, ut ante nos videretur alii.

Verf. 48. *Ego sum panis ille vitæ* id est vitalis, qui vitam dat mundo, ut y. 33 dixerat. Repetit rationem cur sibi fides adhiberi debeat, ad eam metaphoram regressum faciens à qua sermonem hunc inchoaverat, & ad principalem ejus scopum adversarios suos revocans. Panem autem se vocat, ut diximus, quia quemadmodum panis vires corporis humani instaurat, & est in causa ut vita hæc nostra prorogeretur, ita Christus quo ad suam videlicet doctrinam, & quidem multo magis (quia nisi accesserit gratia Dei & ipsius Christi inefficax est panis iste terrenus) vires nostras spirituales instaurat, & est in causa ut vera vita nostra prorogeretur.

Verf. 49. *Patres vestri* id est quos superius allegastis. Illustrat antithesin quod modo dixerat, & quia panis mentionem fecerat, ut eos revocaret eo unde sermonis exordium duxerant, illam etiam ipsorum ratiocinationem y. 31 expressam, & 32 ac 33 reflatam, rursus convellit, ostendens panem illum in deserto datum, ut illi magni facerent, non esse tanti ut sibi doctrinæque suæ. Moysen cum sua doctrina præferrent, eique se neglecto penitus adhaerescerent. Antithesis est in eo quod manna illud quod illi tantopere jactarent negavit fuisse panem, seu eas vires habuisse quas debet habere id quod panis voce notatur, vitam videlicet conferendi, quia non potuerit mortem ab iis arcere qui eo perfruerentur. Quasi dicat, Nam quod Patres vestros qui vobis animos faciunt attinet, comederunt illi quidem cibum in deserto miraculosum, videlicet manna; sed ille quomodo panis vocabitur, idque ut superius insinuabatis cælestis? cum illi qui ipso uterentur omnes sint mortui. Panis autem est conferre & prorogare vitam. Ideoque expresse dicit *manna* ut opponat vocem istam allegationi illorum ex Psalmo, *panem cælestem dedit eis*, insinuaretque nomen panis idque cælestis valde improprie illi cibo competere. Addit autem *in deserto*, sive ut simpliciter locum exprimat & tempus insinuet quando & ubi manna illo vescerentur, sive ut plene ratiocinationem illam repeteret, in qua hæc verba per emphasin posita esse superius annotavimus. *Et mortui sunt* id est sed mortui sunt. Id autem est de temporaria tantum morte accipi possit, quia nihil prohibet complures ex illis ab æterna morte vindicatum iri, verum quia id aliunde proveniet, nec ex illius cibi viribus aut beneficio, ideo præstat vocem istam ulterius extendi, eo sensu, ut intelligamus non sterisse per illum cibum quominus in æternum etiam morerentur.

Verf. 50. *Hic est panis ille.* Apodosis seu altera pars antitheseos, qua se vere panem esse ostendit, quia de cælo revera descenderit, & vitam veram conferat. Utitur autem tertia persona, non tam ob modestiam, quam quia major est vis ac emphasin in pronomine demonstrativo *hic*. Quasi dicat, Hic hic est vere id quod dicitur, nempe panis. Quomodo aliquem laudaturi aut etiam alicui antelaturi, dicere solemus, hic est ille doctor. Exprimit enim hic disertè descensionem de cælo, cujus non meminerat in protasi, quia nominata fuit in ipsa ratiocinatione Judæorum. Unde & sequentium *ut qui eo vescitur* non is est sensus, quasi ideo panem

hunc de cælo descendisse dicat, etiam si id verum est; quia non hoc erat propositum Domino ostendere cur de cælo descenderit, sed cur vere panis cælestis nomen ei competat. Quare verba *qui de cælo descendit* ad subiectum pertinent, ut quæ sub voce manna tacite comprehendebantur, tanquam expressè ab adversariis in ipsorum ratiocinatione prolata. Ut sensus sit, Non manna esse panem qui de cælo descenderit, sed se: ratio est ab effectu, quia qui manna vescerentur mortui sunt, qui se vescerentur non moriantur. Quasi dicat; At panis iste de quo dico, (id est ego ipse) ille verè est panis de cælo descendens: tantarum quippe virium est, ut qui eo vescitur non moriatur, puta in æternum, & morte secunda. Nam quod ad mortem primam & temporariam attinet, omnibus semel constitutum est mori.

51. *Ego sum panis vivens.* Quod in tertia persona propter emphasin dixerat, nunc disertè exprimit, ut tanto melius inculcet & adversariorum memoriæ infixat, adeoque ostendat minime se defugere tam augusti nominis laudem, ut ipse eam sibi, quicquid illi obloquantur, tribuat ac vendicat.

Si quis ediderit ex hoc pane, id est in me crediderit. Ratio per quam nobis prodest hic panis. Sermo metaphoricus, minus exprimens quam debebat; quia nos manducantes, de pane aliquid detrachere idque manducare solemus: Christus autem nobis totus est manducandus, nec sufficit alicui tantum ejus doctrinæ parti fidem adhibuisse.

Et panis autem quem ego dabo, &c. Generali doctrinæ subjungit specialem, quæ licet in superiori fuerit inclusa, non tamen ita apertè atque res ipsa postulabat. Intuenti enim thesin Christi versu 27 expressam, ad quam ille totam orationem suam convertit, apparebit in sequentibus de pane, sicut non omnino à priori diverso, ita non prolixius cum illo eodem agi. Quocirca sicut non omnino rejiciendi illi qui particulam *si autem* tanquam necessariam urgent, & novi hic aliquid contineri volunt; ita nec omnino approbandi qui nullam omnino vim habere, adeoque item in istis quod in antecedentibus Christum asserere contendunt. Sensus est, quasi dicat; Etiam si autem totus ego quantus quantus sum, sum panis ille vivificus quem pater meus vobis largitur, tamen est etiam in me quiddam quod peculiari quadam & perfectiori ratione panis nomen meretur, cujus ego ipse sum largitor. Id autem *caro mea est*, respectu mortis meæ truculentæ, per metonymiam. *Quam ego dabo* id est quatenus eam dabo, in mortem videlicet. Ea enim est in hoc negotio vocis dandi sicut & tradendi significatio, ut notavimus alibi. Porro advertendum hic est, ideo Christum cum de morte sua tanquam de pane loquitur, seipsum illius datorem nominari, cum patri id disertè tribuerit cum seipsum totum tanquam panem illis manducandum proponeret: quia in Christi quidem missione & doctrinæ ipsius annunciatione variisque miraculis confirmatione, potiores partes fuerunt ipsius Dei Patris, in morte vero subeunda potiores sunt filii. *Pro mundi autem*, id est omnium hominum (puta quoad consilium & intentionem Dei) *vita* dedit seipsum Christus carnemque suam Christus in mortem, quatenus ideo mortuus est ut mundus vitam æternam consequeretur. Quod quomodo factum sit, & istud ex illo consequatur explicavimus alibi. Quatenus videlicet & ipsa Christi mors dum nobis euangelium confirmat jus ad vitam æternam nobis largitur, atque ita vim quandam nos vivificandi in se habet, & Christus potestatem nos vitæ æternæ donandi non nisi per mortem est consequutus. Habes hic illustre documentum ejus quod vocula *pro* non significet vice seu loco quod illam valgo significare volunt, in hac de morte Christi materia.

Verf. 52. *Pugnabant ergo Judæi*, id est inter se mussantes. Iterum perversitatem mentis suæ produunt, dum ad rem ipsam non attendunt, neque etiam de eo quod non intelligebant sententiam Domini exquirunt, sed more suo murmurant, & verba Domini tanquam impossibilia

sibilia traducunt, rem crasse considerantes, & ad invidiam Domino faciendam exaggerantes, quomodo *posse hic vobis dare carnem*. Cum satis ex antecedentibus colligere potuerint, figuratum hunc esse loquendi modum nec debere proprie accipi. Sed quid facias hominibus nimia sui opinione turgentibus, & ad calculum ingenii aut potius ambitionis suae omnia revocantibus.

53. Dixit ergo eis Iesus quia non recte cum Domino procedebant, neque id sibi à Domino explicari petebant ut par erat quomodo verba eius essent intelligenda, sed statim illa tanquam impossibilia rejiciebant, ideo nec Dominus illis directe respondet, ut videlicet ostendat, quomodo id fieri possit, aut quomodo debeat intelligi quod asseruit, sed fortiori asseratione id ipsum quod jam dixerat munit. Quasi dicat; ut vos mihi obloquamini, & hoc quod jam dixi impossibile esse dicatis, ego tamen etiam atque etiam id vobis confirmo, adeo rem hanc de qua jam dixi unicuique vestrum esse necessariam, ut nisi cibi huius participes fiat, frustra spem aliquam de salute vestra animo foveatis. Carni subiungit sanguinem, quia loquitur specialius quam antea, & quia usitatum est ut qui pane vescitur potum etiam ad sitim extinguendam adjungat, ut ostendat id de quo loquitur ad integram hominis refectionem viriumque eius instaurationem & vitae prorogationem vim habere. Porro cum in superioribus Christum edere qui est panis ille qui de caelo descendit, non aliud sit quam credere in Christum, ut ex vers. 47 videri potest, etiam edere carnem Christi & bibere sanguinem eius, non potest aliquid omnino à fide diversum significare. Jam enim docuimus non loqui hic Christum de pane à priori omnino diverso, sed de eo qui in illo quidem includatur, habeat tamen aliquid magis speciale propter quod nomen istud mereatur. Ita *edere carnem Christi & bibere sanguinem eius* quod ad naturam quidem & essentiam eius quod per istas voces significatur, idem erit quod Christum ipsum edere, credere videlicet in ipsum: sed habebit sibi adjunctam peculiarem quandam schesin & respectum, cujus causa specificè carni & sanguini suo nomen panis & potus attribuit. Id autem dupliciter explicari potest. Vel ita ut caro & sanguis Christi sit tantum obiectum istius manducationis seu fidei, ut videlicet illam terminet, nec tam peculiaris ratio fidei per illam significetur, quam effectus peculiaris fidem illam consequens; ipsa autem caro & sanguis id est mors Christi truculenta accipitur metonymice pro ejus effectu, vi nempe mortis Christi: ut sensus sit; nisi credendo in me vim carnis & sanguinis id est mortis meae truculentæ perceperitis, atque ita jus vitae aeternae quod illa hominibus peperit vobis vindicaveritis. Vis enim ista mortis Christi in eo consistit, quod unicuique in Christum credenti dicitur eum jus habere vitam aeternam consequendi, & ratione istius vis secundum istam phraeos huius explicationem, caro id est mors Christi panis appellabitur. Vel etiam ita ut caro & sanguis Christi sit quidem obiectum in quod fides nostra feratur, sed simul etiam contineat in se affectionem quandam, quae fidem istam ex ipsius Christi manducatione in nobis ortam & excitatam velut animet, & robur quoddam ei addat ac ad ultimum perfectionis gradum adducat. Ut sensus sit; Nisi volueritis in me etiam crucifixum credere, & ipsa morte mea fidem vestram velut animare & in vobis ipsis augere, nedum ut propterea à me recedere debeat.

Non habetis vitam in vobis. Id est non potestis vobis vitam aeternam polliceri, non habetis in vobis id quod vitam vestram prorogare vosque ipsos de vita aeterna consequenda certos reddere queat. Habere vitam in seipso ponitur pro habere jus vitae, seu de vita consequenda certum esse. Id enim est jus illud quod parit nobis mors Christi. Et haec est illa vis quam nos percipere jubet dum jubet carnem suam manducare & sanguinem bibere.

Verf. 54. *Qui edit carnem meam*. Addit ista ut ostendat non solum sine cibo isto neminem servari posse,

sed etiam omnem qui fruatur isto cibo & potu, salutem sibi certo polliceri posse. Fieri enim potest ut aliquid ita sit ad rem aliquam consequendam necessarium ut sine ipso illam consequi nequeas, non tamen sit ad illam consequendam sufficiens.

Habet vitam aeternam, Respectu juris videlicet & certitudinis.

Et ego id est quia ego. Non novum est particulam *quia* sumi pro quia. Modum explicat quo vitam aeternam sit ejusmodi homo consequuturus, simulque occurrit objectioni, ex quotidiana fidelium morte suborienti.

Verf. 55. *Caro enim mea id est mors mea truculenta*. *vere est cibus*, id est iure & perfecte ei competit nomen cibi, respectu effecti, quia videlicet perfectissima ratione praestat id quod cibus praestare debet, vitam videlicet largitur. Vocem *veri* non ita hic accipi ut aequipolleat proprio, sed perfecto, notarunt ante nos alii, & patet ex omnibus illis metaphoris de Christo loquutionibus, quando se vel pastorem, vel vitem, vel januam vocat. Declarat hic quod versibus antecedentibus asseruerat.

Verf. 56. *Qui edit meam carnem*. Comprobat quod verf. 54 dixerat & 55 declaraverat. Quasi dicat; Ideo autem eum qui carnem meam manducaverit & sanguinem meum biberit assero vitam aeternam habiturum, quia qui carnem meam edit & sanguinem bibit, *in me manet & ego in eo*, id est mihi inseritur, mecum intime conjungitur: ut ego servator ipsius constituar, ille vero is qui sit à me servandus, quemque ego favore & summa charitate complecti debeo. Modus loquendi soli S. Johanni usitatus, quo & summa charitas & intima conjunctio indicatur. Esti autem *manere* possit accipi pro *simplici esse*, significat tamen durationem quandam: ut sensus sit hominem ejusmodi Christo in situm atque unitum & arctissimo charitatis vinculo ipsi copulatum permanere.

Verf. 57. *Sicut misit me &c.* Pertexit institutam rationem quae nondum fuit absoluta. Probandum enim erat hominem hujusmodi habere vitam aeternam. Christus vero tantum probavit eum in Christo manere. Quare probandum restabat eum qui maneret in Christo habiturum vitam aeternam: quae est major propositio argumentationis Christi. Syllogismus est talis: Qui manet in me habet vitam aeternam. Qui edit carnem meam & bibit sanguinem, manet in me. Ergo qui edit carnem meam & bibit sanguinem habet vitam aeternam. Assumptio praecessit vs. 56. Major cum sua probatione & cum conclusione hoc versiculo includitur. Est enim in his verbis hypallage. Non enim id ad propositum faciebat quod Pater qui vivat Christum miserit, quod hic à Domino dicitur, sed id quod pater qui illum miserit viveret: id enim ad rationem & institutum Christi pertinebat. Missionis vero suae meminit ut conjunctionem suam cum patre ostenderet. Non potest enim non conjunctissimus & intimus missus mittenti esse, in re praesertim ob quam mittitur. Videtur igitur missionem à Patre suam loco mansionis in se subjecisse, quam vis institutæ rationis exigebat.

Propter patrem voculam *ita* vertunt alii per, ut sensus sit, hoc velle Christum dicere, quod ipse vivat virtute & efficacia Patris. Quanquam autem non est novum voculam istam ita verti; & hunc quoque sensum his verbis subesse libenter fatemur, credimus tamen amplius quid voluisse Christum dicere, quod nempe propter ipsam cum Patre conjunctionem, quam voce missionis insinuari diximus, idque virtute Patris vivat. Ideoque satius est voculam istam cum vulgata versione interpretari propter. Quasi dicat; Mea cum Patre conjunctio, & virtus ab illo proficiens, in causa sunt quod ego vivam. Vivere autem se dicit in praesenti, puta in aeternum; Nam de hac vita sermo est institutus, propter jus & certitudinem.

Et qui ederit me, id est, ita & qui. Non enim novum est in Sacris Literis voculam *quia* more Hebraico simpliciter poni pro ita &. Ponit autem conclusionem pro majore, antecedens nempe *edere* pro consequente,

quente, nempe mansionem in se. Hoc enim & probationis institutæ ratio, & ipsa voci *Missionis* oppositio postulabat. *Vivet* puta in æternum, *Propter me* id est propter istam intimam conjunctionem quam manducatione ista mecum consequetur: *vivet* autem virtute & efficacia mea.

Verf. 58. *Hic est panis ille* id est ego. Generalis conclusio totius sermonis Christi, in qua summam quæ hucusque differuerat colligit, tacite insinuans maiorem esse causam cui sibi nunc homines adhaerescant & in se credant, quam olim Judæorum patribus Moysen sequendi fuerit. Ideoque in sequente sermone, *Non prout comederunt* est Hypallage & concisa loquendi ratio. Non enim hic revera comestio cum comestione sed panis cum pane confertur. Ponitur itaque hic effectus seu consequens pro causa & antecedente. Quod fit propterea, quia simul involvere voluit rationem propter quam manna illud cum quo adversarii sui provolarant, panem cœlestem esse negaret. Unde si resolvantur ista verba & quod involutum est evolvatur, sensus erit talis quasi dicat; Hic igitur, (ut se indicet, nempe ego) est panis ille qui de cœlo descendit, ei ratio nominis & appellationis istius verè competit: quia qui ederet hunc panem viveret in æternum. At illi quem vos pro exemplo attulistis, & panem cœlestem appellari dixistis, nomen id non competit, quia hoc non præstat, ut patet ex istorum ipsorum quibus datus erat exemplo: Licet enim ipsum comederint, sunt tamen mortui. Verba istius versiculi omnia explicavimus jam superius.

Verf. 59. *Hæc dixit in Synagoga.* Subjicit hæc Evangelista ob loci in quo ista dicebantur celebritatem, ut simul insinuaret cur historicam istam relationem poterit.

Verf. 60. *Multi ergo ex discipulis ejus.* Puta ex iis qui essent præter illos duodecim. Subjungit eventum huius colloquii ut transeat ad aliud cuius ista occasio fuit, quod habuit tum cum aliis discipulis, tum cum Apostolis. Sermonis cum aliis discipulis habiti causa fuerunt ipsorum taciti interea susurri ob antecedentem Christi concionem. *Dixerunt* puta inter se murmurantes voce submissa.

Durum est hic sermo id est non solum molestus auditu, sed etiam absurdus. *quis potest eum audire?* Quidam volunt *audire* positum esse pro intelligere, quod non est Sacris scriptoribus insolens: quasi ideo sermonem istum durum appellaverint quia eum intelligere non possint. Cum tamen illi quia intelligere se putarent quæ Christus dixit, durum esse dixerint. Simpliciter igitur vocula ista accipienda, quasi dicerent; Ita radere aures ista verba, ut ne audire quidem illa sustinerent, propter eorum absurditatem, ut patet ex responsione Christi.

Verf. 61. *Sciens autem Jesus apud se* id est spiritu suo tacitos illorum susurros cognoscens. *Hoc vos offendit.* Hoc vobis absurdum videtur? Nempe quod de carnis meæ manducatione & sanguinis bibitione differui. Hoc enim potissimum absurdum visum, & ideo ipsos præcipue murmurasse, arguunt sequentia in Christi responsione de carne & spiritu.

Verf. 62. *Si ergo videritis* &c. Verba subobscura, quia non satis apparet quomodo cum antecedentibus & consequentibus coherant, quidque illis Dominus voluerit. Putant autem nonnulli, post verba versiculi istius subaudiendum esse, *cognoscetis quod*: quasi docere voluerit, tum illos non iri offensum, quia videlicet cognitari sint quod spiritus vivificet &c. Sed præterquam quod vocula & connexionem versiculi istius cum antecedentibus & consequentibus duriorum reddit, reprehendi hic illos apertius est quam ut doceri debeat: quod tamen ex ista interpretatione non liquet. Satius est igitur ita hunc versiculum accipere, quasi dicat; Hoc vos offendit, cum tamen videatis inveniri posse rationem aliquam carnis meæ comedendæ quam diu vobiscum dego, qualis qualis illa tandem sit: *Si igitur videritis filium hominis*, id est me ascendentem ubi erat prius nempe in cœlum, hoc

est postquam igitur ascendero in cœlum; quanto magis offendemini? Nihilominus enim etiam tum caro mea vobis erit comedenda. Nulla autem jam à vobis ratio inveniri poterit qua caro mea possit manducari. Hæc versiculi istius explanatio, & simplicior est, & cum superioribus atque inferioribus connexionem habet, denique intentioni Christi accommodatissima est. Primò enim ostendit, temere illos adeo absurdum ejus sermonem esse dixisse ut nemo illum sustinere posset, quia paulò post aliquid minus verisimile audituri essent, & tamen ei manus necessario essent dandæ, quanto igitur magis huic? Deinde nullam in suo sermone esse absurditatem, visam autem ipsis fuisse ob non recte intellectam phrasin edendæ carnis & bibendi sanguinis: quia videlicet non ita sit caro sua comedenda atque illi voluerunt, puta oraliter & carnaliter. Id quod mox facit.

Verf. 63. *Spiritus est qui vivificat*, id est spirituale sit oportet quod vitam largiatur. *Caro* quoad suam substantiam, *non prodest quidquam* ad vitam puta æternam alicui largiendam. Quasi dicat; Non fuit autem quod hoc etiam sermone meo offenderemini. Satis enim animadvertere poteratis, non me loqui de carne mea oraliter quoad substantiam manducanda, quasi illam vobis sive crudam sive assam aut elixam, quod vos somniatis, præberi oporteat. Nihil enim ejusmodi præstare potest caro, ideoque non est opus ut illa ipsa os vestrum ingrediatur, eamque vos deglutiat, sed ad id ut carnem meam manducetis, sufficit ut spiritualiter id faciatis, id est mente vestra vim ejus percipiatis. Quod enim *vivificat* id est vitam largitur & prorogat *Spiritus est*, id est spirituale sit oportet. Spiritus vox accipienda est non tantum pro vi & efficacia divina, sed etiam pro ejus effectu qui vim illam in se velut desert, qualis est doctrina Christi, ut ex sequentibus apparebit.

Addit enim *verba quæ ego loquor vobis*. Quasi dicat; quod facietis si doctrinam meam receperitis & in me credideritis. *Verba mea* id est mea doctrina. Non enim ita stricte vox ista accipienda videtur, ut tantum ad ea de quibus controversia est instituta pertineat, sed ad universam Christi doctrinam extendendam, cujus particula quædam fuerunt ista de quibus controversia Christo fuit mota. *Spiritus sunt & vita*, id est de spiritu & vita loquuntur, ut quidam interpretes explicant. Vel potius ita accipe, ut plenum hic velut Sylogismum faciat Christus, & majori propositioni subjungat assumptionem & conclusionem. Ita: verba autem mea sunt spiritus, igitur & vita. Quare hæc comedite, id est amplectimini & recipite. Ita carnem meam comedetis, & vitam consequemini. Jam verba sua id est suam doctrinam vocat spiritum, tum quod à spiritu divino manat, tum quod vim in se spirituales continet, & quia quandoque cum ea spiritus ipse divinus conjunctus esse solet. Ita vocem spiritus sumi habes exemplum 2 Cor. 3. *vita sunt* id est sunt in causa ut homines vitam habeant nempe æternam, dum videlicet eam promittunt, & jus illam adipiscendum conferunt: qua ratione inferius cap. 12. verf. 50. *mandatum patris vitam æternam esse dixit*, quod vitam afferret.

Verf. 64. *Sed sunt* &c. Quia poterant occasione superiorum Christi verborum ita isti discipuli cogitare: Cum igitur omnes tua verba audivimus, omnes ergo vitam æternam habebimus; ideo subjicit ista, ut huic illorum cogitationi occurrat, & ostendat istam verborum suorum ut ita dicam manducationem, non esse sitam in sola eorum auditione & perceptione, sed requiri amplius aliquid, nempe ut illis credatur, ac proinde illos cum non omnes crederent, omnes etiam blandiri sibiipsum minime posse. Quasi dicat: Sed ne vobis temere blandiamini, sunt quidam è vobis qui non credunt, ut nomen meum profiteantur, & me pro doctore suo verbis agnoscant, verbaque mea auribus hauriunt. Credere verò verbis meis oportet cum qui cupit ut ipsi vitam

vitam adferant. Insinuare videlicet apertè voluit quid verbis suis faciendum esset, quod tacite in concisa superiore oratione subintellectum erat. *Ex vobis.* Alloquitur discipulos illos qui murmurabant, quibus haud dubie permitti erant etiam Apostoli, & ipse Judas, quem quoque hic à Domino esse petiit patet ex subiectis Evangelicis verbis.

Noverat enim. Ipsi S. Iohannis verba per parenthesis orationi Domini interjecta: quæ apponit ideo quia cum asseruisset ipse istos qui murmuraverant fuisse discipulos, adeoque credidisse (quomodo enim discipuli, si non crediderunt?) hic autem Christus affirmet quosdam ex iis non credere; poterat aliquis non injuriâ cogitare, illos cum antea credidissent, tum Christi isto sermone offensos, credere desuisse: adeoque non rectè factum à Domino qui tanti mali causam præbuerit. Occupat igitur utrumque horum S. Iohannes, dum causam indicat, ob quam Dominus incredulitatem quibusdam exprobrasset. Quasi dicat; Nemini autem id Christum dixisse mirum videri, aut in suspicionem, quasi hoc sermone deum offensi fidem abjecerint, venire debet. Multi enim inter illos qui nomen Christi profitebantur fugerunt, qui ut illius doctrinæ assentirentur, ipsumque pro propheta agnoscere; non tamen credebant, id est, non tamen ita animos eorum illius doctrina afficiebat, ut fides ipsa illis penitus infixæ hæret, quæ spem summi boni ex illius manibus consequendi illis ingeneraret: sed levicula quadam & quasi superficialis erat in illis persuasio, qua permoti, terrenum quid à Christo expectantes illum affectabantur. Non credendi vocem in significato pleniore usurpat, ut illis etiam fidem adimat (neque pro fide assensum ejusmodi censet) qui licet aliquam de Christo persuasionem habebant, ideoque ut aliquid boni ab illo perciperent, puta cibarentur ipsum sequebantur, non tamen penitus & ex animo illi in omnibus assentiebantur.

Dicit autem novisse à principio, id est simulac isti ad Christum accederent, & illum pro propheta se agnoscere testarentur. Non temporis scilicet tractu id explorat, sed ab ipso professionis uniuscujusque initio, mens ipsorum optime illi cognita & explorata erat. Superius cap. 2 dixit, Non opus ei fuisse ut quisquam ei testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine. Quod autem hic asseruit, verisimilius facit ista adjectione quod noverat etiam illum qui eum proditorus esset, id est qui ea esset animi versutia & perveritate ut ad id facile adduci posset, & quo Deus olim ad rem istam perficiendam esset usus, que nunc jam velut eò destinata: Non quidem necessariò, quod ad ipsius personam, sed inspecto interius recondito ipsius ob avaritiam ad omne scelus prompto ac venali animo. Ut enim Deus non ita istam personam huic rei destinavit quin aliter fieri nullo modo posset, sed tantum eatenus quatenus per domesticum prodi Christum voluit, iste autem inter domesticos ad eam rem esset aptissimus: cum omittit istud factum, imò etiam Christo penitus, magno licet nisu & molimine adhaerere posset, si vim sibi facere animumque pravum corrigere voluisset; ita prænoverat etiam & prædixerat id Dominus, non tanquam sequitur, sed tanquam *missus*, inspecta videlicet ipsius naturâ & animi inclinatione, non verò quasi ineluctabili fati necessitate ad id facinus traheretur. Alias enim injuriâ in ipsum tantopere invehetur, ut mox audiemus & alibi legimus.

Verf. 67. *Et dicebat, &c.* Adhuc sunt verba Iohannis, quæ propterea subjicit, quia continuum velut orationis Christi tenorem illa parenthesis interfecuerat. Itaque sequentia verba ita legenda ut eodem spiritu & sine interruptione cum prioribus prolata. Reddit enim in iis rationem cur superius dixerat v. 44, *Nemo potest venire ad me nisi pater qui misit me traxerit eum.*

Propterea quia scilicet sunt quidam ex vobis qui non

credunt, dixi vobis, versiculo videlicet 44. Apparet enim respici ad verba colloquii superioris. Nulla enim occurrunt præter ista v. 44, quibus tale quid videatur comprehensum. Unde colligitur, datum esse à Patre idem esse quod trahi à Patre, ac proinde audire ac didicisse à Patre. Ut sentus sit; *Neminem posse venire ad Christum*, id est credere in ipsum, nisi fuerit ei datum à Patre, id est, nisi donum sibi à Patre oblatum recipiat, nempe nisi fidem quam sibi vult inferere Deus, tanquam singulare Dei beneficium, agnoscat & amplectatur. Antecedens, nempe datio pro consequente nempe receptione, vel potius causa, nempe oblatio beneficii & invitatio ad fidem, pro effectu ejus nempe acceptatione, posita. Quod autem de superiori phrasi trahi à Patre diximus, id hic etiam repetendum est, nempe ideo id in quo partes etiam nostræ sunt non postremæ, fidem videlicet nostram, Deo hic tanquam ejus inferiori attribui, ut sciremus non esse illam ita opus nostram ut primum ad eam concipiendam principium sit in nobis, sed pendere à voluntate & gratia divina.

Verf. 66. *Ex eo multi discipulorum ejus.* Ex illis videlicet qui murmuraverant. Eventus colloquii cum ipsis Christi. Quem subjicit tum ad confirmandum rectè dixisse Dominum quod quidam ex iis non crederent, id enim eventus docuit statim; tum verò quia occasionem præbuit sequenti cum solis Apostolis colloquio Christi. *Abierunt retrò* id est relapsi sunt ad pristinum suum in religione statum. Non tam enim videtur ad id respicere quod à Christo corporibus discesserint, quam quod animis: etsi ne hoc quoque sit excludendum, tanquam illius apostasiæ consequens: præsertim cum addat, *nec amplius cum eo versabantur*, tanquam scilicet cum magistro & doctore suo. Apparet eos qui aliquem pro doctore suo agnoscerent sequi etiam ipsum solitos. Christum certe discipuli ejus sequebantur, ut celestem ex ipsius ore manantem sapientiam avidis auribus combiberent.

Verf. 67. *Dixit ergo.* Nempe cum videret illos pedem retulisse. Particula *ergo* innuit factum istorum causam fuisse alloquii sequentis Christi.

Num & vos vultis abire. Quo sine illos duodecim ita fuerit alloquutus, cum mentes omnium nosset, disputant interpretes, complures istius interrogationis causas afferentes. Inter quas hæc tres videntur præcipuæ. Prima est, quia voluit significare nolle eos vi atque in gratiis apud se retinere, ideoque indicat liberum ipsis esse ut à se abeant, nec tamen propterea se animo dejectioni futurum, aut ab opere suo cessaturum. Quasi dicat; Cum videatis tot discipulos me deseruisse, potestis vos etiam si libet factum eorum imitari, ego neminem invitum apud me retinebo. Secunda est, quia voluit ipsis ansam præbere, ut animadvertentes nullam subesse justam deserendi sui causam tanto magis ipsi adhaerescerent. Fit enim nescio quo ingenio humano ut quæ prohibentur magis appetamus, & eo ipso cum alicui quidpiam faciendi & non faciendi copiam damus, ad illam omnino faciendam eum animemus: ubi præsertim nullam subesse causam videt cur id non faciat. Ita Josua copiam fecit populo non serviendi Jehovah, cap. 24. v. 19, 20, ut tanto magis eos adstringeret Jehovah. Et Elias, *Quousque tandem claudicatis in duas cogitationes? Si Jehovah est Deus, ite post illum: si verò Baal, ite post ipsum.* Certè autem noluit ut Baalem antepo-nerent Jehovah. Tertia est quod voluerit ex ea occasione elicere declarationem ipsorum, testem futuram quod non vi aliqua adacti, sed sponte & propria inductione animi Domino adhaererint.

Verf. 68. *Respondit ergo ei Simon Petrus,* nomine videlicet etiam reliquorum. Vel quia natu reliquis major, eoque ei reliqui concederent, vel quia fervidior & audacior. Certè quod non suo tantum nomine ista dixerit, patet ex v. 70 verbis, *respondit eis Jesus.* Hoc enim ipso indicatur ita verba Petri à Domino accepta & intellecta esse atque si mens eadem fuisset omnium.

Domine ad quem abibimus? te videlicet relicto. Quasi dicat; Nemo est ad quem ire possimus. Ipsa interrogatione fortius negat se abiturum atque si simpliciter dixisset, non abibimus. Responsio cum causa conjuncta. Videtur enim tres causas voluisse afferre cur noluit ipsum deferere: quarum prima sit ista quod nullus sit propter quem ipsum deferere possint. Quanquam hæc verba ita accipi possint ut simplex tantum sit assertio cum negatione simplici convertibilis. Ut dicere, nullus est quem te relicto sequamur, idem sit atque istud, te igitur non relinquemus aut deferemus. Id quod duabus deinde comprobatur causis. Quia & rem omnium præstantissimam in suis manibus habere Christus ipsique polliceatur: & ipse sit omnium longe præstantissimus. Illud est in his verbis, *verba vitæ æternæ habes*. Alludit proculdubio ad ea quæ paulo ante præcesserunt, dum Christus dixit, *verba mea spiritus & vitæ sunt*. Illud *habes* emphatice dictum. Id est, non solum proponis simpliciter, quod facere poterant etiam alii, sed tibi est ejus annuntiandæ & proponendæ provincia commissa, in tuis velut manibus celestis ista doctrina est reposita. Cur igitur tantum bonum relinquamus? Ratio sumta ab effectu. Quam primo loco posuit, quia felicitatem summam habet secum conjunctam. Nihil autem potentius persuadet quam id quod cum bono & utilitate nostra conjunctum est.

Verf. 69. *Et nos credidimus*. Id est ut semel assensimus, ita etiam nunc credimus. Præterito usus pro præsentem, ad denotandum inoffensum & minime interruptum rei de qua loquitur tenorem & tractum. Altera causa sumta à summa ipsius Christi personæ præstantia. Postposuit autem fidei cognitionem, cum ait, *credidimus & cognovimus*, cum tamen fides necessario cognitionem præexigat, ut indicaret fidem suam non levibus de causis ortam, aut etiam imbecillis fundamentis esse nixam, sed solida & plena ejus præstantiæ cognitione. Solum enim levibus quandoque de causis fides in aliquibus oriri, ideoque non est durabilis. Quasi dicat; Nec levibus ad id argumentis adducti sumus ut ei rei assensumur sed documentis irrefragabilibus edocti id verum esse deprehendimus & comperimus. *Christum illam filium Dei viventis*. Hæc est augusta illa Jesu Domini præstantia quam se in eo deprehendisse, ac proinde nolle ab eo recedere profitentur Apostoli. Posita autem sunt ista duo *Christum & filium Dei*, non tanquam diversa, sed tanquam æquipollentia, & quorum unum explicet aliud per appositionem, ideoque etiam non aditur particula copulativa. Ideo quippe dicitur Christus quia filius Dei, & ideo filius Dei quia Christus. Neque enim videtur hic ad illam filiationis Christi causam respicere quod ex spiritu sancto est miraculose conceptus, quod forte tunc ignorabant Apostoli: sed quod Deo Optimo Maximo esset cum charissimus, tum etiam simillimus, quæ donorum sibi collatorum ratione, quæ vitæ puritate, ideoque etiam conjunctissimus. Vide pleniorum hujus rei explicationem, de uno Deo Patre, lib. 1. sect. 2. arg. 31.

Dei viventis Epithetum hoc sacra pagina Deo tribuit non tantum ut illum vitæ auctorem esse doceat, sed etiam ut idolis & diis gentium opponat, quæ non vivunt ipsa, nedum aliis vitam conferant.

Verf. 70. *Respondit eis Jesus*, Queritur hoc loco ab interpretibus cur ob ejusmodi declarationem non laudet hic Petrum Dominus, sed quodammodo tacitus illam prætervehatur, tantum ostendens non omnes ista confessione gloriari posse: cæterum de ipsa, an videlicet ipsi acquiesceret, ne verbum adjicit. Videri autem potest Christum id propterea fecisse, ne si laudasset Petrum, cupidius ejusmodi declarationem quævisisset, aut etiam sui ipsius laudem affectasse videretur: à quo ille fuit adeo alienus, ut quædam etiam miracula sua taceri juberet, nisi divulgarentur, propter captandam popularem auram ab ipso confecta crederentur. Jam quod ipsam responsionem attinet, cum ait, *Nonne ego vos duodecim elegi?* nempe ut essetis

mei Apostoli, corrigere quodammodo voluit Petri sermonem, non omnium illorum eandem esse de se sententiam & opinionem, ut ut esse debuisset. Quasi dicat; Nonne ego vos duodecim tanto affecti beneficio ut vos è reliquorum omnium numero eligerem, & ad augustissimum munus mihi segregarem ac destinarem, ut mihi proximos esse vellem. *Et unus ex vobis est Diabolus*. Id est, & tamen inventus est inter vos unus adeo ingratus, & gratiæ meæ immemor. In vocibus *ex vobis & diabolus* sunt emphases & vis ingens exaggerativa. *Ex vobis* inter vos quos ego ita arcte mihi adtrinxeram, quos tantopere adamaveram, quique utpote domestici mei, omnium optime dicta factaque adeoque munus meum persolvere & æstimare poteratis. *Diabolus* id est Diabolo similis, ingenium ejus referens: videlicet qui non ex animo sed superficialiter tantum credit, cujusque animum nihil ista omnia afficiunt, qui est animo pessimo, & tali cui facile Diabolus id etiam ut me prodat persuadere possit. Res enim verisimilis est illum jam tum de prodendo Domino cogitasse, sed postea demum id consilii inivisse: quod etiam sacræ literæ testari videntur. Reprehendit illum quod talis esset qualis esse minime debebat, animo videlicet versuto, callido, avaro, & regente pravitate, mox occasione oblata erupturam.

Verf. 71. *Loquebatur autem &c.* Quia nomen istius discipuli non expresserat, ne quis de auctore aliquo id protulisset Christum putaret, qui tanto se scelere contaminaret, addit Apostolus de Juda Iscariote id Christum dixisse.

CAP. VII.

Capitis hujus partes duæ sunt. Narrat enim Evangelista quid post proximum colloquium sive ipse Christus fecerit aut dixerit, sive circa ipsum evenerit, tum ante festum tabernaculorum in Galilæa, tum in festo tabernaculorum Jerosolymis.

Verf. 1. *Post hæc*, id est postquam ista quæ capite superiore recensuit, evenissent. Prima est capitis pars ad verf. 11. porrecta. Initio autem summam indicat, ubi & quare post omnia ista commorabatur, ut sibi sterneret viam ad ea quæ mox propositurus erat, & quorum cognitio ex his pendeat. *Ambulabat Jesus*, id est versabatur, morabatur. *In Galilæa*, sive Capernaumi, sive alibi in ista regione. Cur verò ibi maneret exprimit, *non enim volebat in Judæa ambulare*, quod munus ipsius postulare videbatur, ut in loco celebri moraretur, unde tanquam è specula conspici, & facilius omnibus innotescere posset. *Quia querebant eum Judæi interficere*. Ob illud videlicet miraculum quod supra retulit Evangelista cap. 5. Legimus enim expressè verf. 16. *& studebant eum interficere quod ista fecisset sabbato*. Magis autem ob apologiam ipsius qua factum istud suum tuebatur, ut additur verf. 18. Cur autem mortem subterfugeret quam se subiturum sciebat, in causa est quia nondum tempus à Deo constitutum venerat. Maluit verò impetum Judæorum ita declinare, quum miraculo quocumque & ut decunque vellet elabi posset, ne miraculo præter necessitatem uti cogeretur: cum presertim in ipsa Galilæa aliquid interea boni præstare posset. Hæc autem tempus mortis ipsius erat à Deo ipsi designatum, non tamen ita præfinitum absolute, quin hinc aliquid proutibus Christi hoc est prudentiæ & sapientiæ ejus esset reservatum, ne ipse etiam sibi malum accerleret, & se sine necessitate periculis exponeret. Cæterum quam longum tempus istius in Galilæa commorationis Christi fuerit, non indicat Evangelista, sed ex collatione versiculi sequentis cum versic. 4. capitis antecedentis colligi potest. Ibi enim innuitur cum instaret tempus paschatos illum Judæa excessisse, hic autem indicatur prope fuisse festum tabernaculorum, ad quod demum ascenderit Jerosolymam. Nec igitur ipso festo Paschæ, nec interjecto inter illud & scenopegia tempore, fuit in Judæa, sed totum istud tempus transegit in Galilæa.

Verf. 2. *Prope autem erat*. Invitationem Christi in Judæam,

Judæam, ac post ascensum etiam relaturus, tempus describit quod occasionem invitationi præbuit. Jam Scenopetia festum est tabernaculorum, de cuius origine & institutione lege Levit. 23.

Verf. 3. *Dixerunt igitur*, quia nempe festum istud imminet. *Fratres enim*, Consanguinei videlicet, sive consobrii, sive alio cognationis gradu Domino conjuncti.

Digredere hinc & vade in Judæam. Quasi dicant; Quid hic in locis istis obscurioribus lates, ubi nomen tuum non ita Judæis innotescere potest, quin potius hinc abis, & Judæam ipsam ubi est lux & celebritas, petis?

Ut tui quoque discipuli quos diceris habere non paucos tibi tuæ doctrinæ faventes, & te pro magistro suo agnoscetes.

Spectent opera tua, id est miracula, quæ facis quæ diceris hic facere, quemadmodum multa narrantur de te. Quo animo autem ita dixerint isti, Dominoque velut imperaverint, quærunthic interpretes. Utautem ex eo quod inferius de eorum incredulitate asserit Evangelista, patet non esse id ab animo sincero profectum, ita est verisimile illos vel propriæ gloriolæ studio id fecisse, sperantes id sibi quoque gloriosum fore, si in ipso velut orbis Judaici theatro consanguineus ipsorum approbaretur, utpote cum & ipsi eo profecturi essent: vel etiam ut invidiam à se amolirentur, qua non est profus incredibile ipsos deflagrassent, quod ex consanguinitate ipsorum unus populum turbaret, & novam sectam introducere conaretur: ipse verò si in loco illo illustri reprobatus & rejectus fuisset, hacratione compereretur & ab instituto suo retardaretur.

Verf. 4. *Nemo enim in occulto facit aliquid*, Nempe præclari & quod commendationem ac plausum mereatur. Simpliciter enim accepta ista oratio est falsa. Rationem sui sermonis adferunt. Quasi dicant; Hoc quod jam facis cum instituto & intentione tua minime convenit, imò est illi contrarium. Qui enim vult conspici & os populi mereri, qualis tu es, quæ te vis pro magistro & propheta ab omnibus recipi, non patrat in angulo quicquam ejusmodi quod ad famam & celebritatem nominis comparandum facit: sed loca illustra è quibus tanquam & specula ab omnibus conspici queat sectari & quærere solet. Oratio Evangelistæ videtur inverfa: pro eo quod scribere debuisset; Nemo qui quærit ipse in celebritate esse, in occulto facit aliquid. Jam *in nuptiis* quæ vox propriè libertatem in sermone significat, per synecdochem hic latius extendi videtur, ut celebritatem etiam denotet. Infra y. 26, *nuptiis* *marci* aperte loquitur.

Si hæc facis id est miracula tanta quanta circumferuntur de te. Conclusio ex ratione superiori educta. Est autem oratio de miraculis Domini subdubitantium.

Patefacito te ipsum mundo videlicet Judaico, ascende Jerosolymam, quò totus velut mundus colendi Dei gratia venire solet: mundus puta Judaicus, omnes vel plerique Judæi. Non enim de gentibus, cum ipsi essent Judæi eoque gratiam Dei extra ipsorum pomeria non extendi crederent, eos cogitasse par est.

Verf. 5. *Nam ne fratres quidem*. Id est non solum alii, sed ne isti quidem quos ob ipsum naturale vinculum magis verisimile erat ipsum sequuturos. Subjicit hæc Evangelista propter illa verba, *si hæc facis*, quæ innuebant illos subdubitasse de miraculorum Christi veritate. *Non credidisse* autem eos dicit voce fidei in pleniori significatione sumta. Habuissent enim eos aliquid fidei patet ex y. 3, quo aperte Christum miracula facere affirmant. Sed ut tere solent quibus magis mundus allubescit & res carnales sapiunt, nutabant, & cum utique Christum miracula facere negare non possent, non tamen ea tanta esse putarunt ut propter ea ipsi fidem penitus adjungendam exitimarent, atque ita magis in incredulitatem quam fidem propenderent.

Verf. 6. *Dicit ergo eis Jesus*. Responso Domini ad sermonem cognatorum, qua negat se cum illis itu-

rum. Primò autem causam adfert, cur non possit unà cum illis ire. *Tempus meum nondum adest*. Quasi dicat; Alia ratio est mei, alia vestri: vobis licet semper quando vultis eò proficisci, mihi autem non semper id expedit. *Tempus meum* id est proficiscendi eò. *Nondum adest* Non negat se etiam in Judæam profecturum, atque ita indicat, nolle se in angulo Galilææ latere & lucem hominum subterfugere, sed tantum nondum advenisse tempus quo vellet & posset tutò proficisci. Apparet cognatos istos Domini anticipasse tempus profectionis, & ante ipsum festum voluisse venire Jerosolymam, sive ut necessaria ad festum ibi peragendum sibi tempori compararent, sive ut purificarentur si qui impuri inter eos essent. Legimus enim infra cap. xi, multos ascendisse Jerosolymam ante Pascha eo fine ut purificarentur. Unde apparet usitatum id Judæis fuisse, si qui inter illos essent impuri. Quia verò verisimile est nil tenturos fuisse adversus Dominum in ipso festo, nam id etiam ipsi ut legimus alibi præcavebant, ne in festo comprehenderetur, ideo in ipso demum festo ascendit. Non verò prius, ne si animadversus esset miraculo cogere manus ipsorum effugere. Ideoque neque publice aut cum cognatis: quia verisimile erat Judæos, si voluissent ipsum comprehendere inter suos maxime ipsum quæsituros fuisse. Tam-jua igitur in Galilæa subsistit, nec cum ipsis etiam cognatis proficiscitur, donec odia Judæorum detumescant, & omnes occasiones ipsius comprehendendi Judæis subtrahantur.

Tempus autem vestrum semper est paratum. Vobis semper licet eò ire, nullus vos metus retinet quominus eatis.

Verf. 7. *Non potest vos mundus odisse*, Causam subjungit repositionis suæ, quæ ut illum metere jubebat, ita cognatos liberabat à metu. *Non potest* autem dixit, Non quòd id esset omnino impossibile, sed quia non verisimile aut credibile. Non est causa cur vos odio prosequantur homines. Nam & mihi non adhæretis, & vitam illis conformem transigitis.

Verf. 8. *Vos ascendite*. Expolitio qua eadem quæ superiori versu dixit repetit.

Verf. 9. *Hæc autem quum eis dixisset, mansit in Galilæa*. Dicitur & factum. Docet Evangelista Christum ita revera fecisse ut verbis præ se tulerat.

Verf. 10. *Ut ascenderunt autem fratres ejus*. Incipit altera capitis hujus pars. In qua describitur primo ascensus ipsius Christi Jerosolymam: deinde quæ tum de ipso alii dixerunt, tum quæ ipse inibi, & ad suos inimicos & ad turbam dixit. Deinde particule plures partis hujus constitui possunt. Prima hoc versiculo continetur, de ascensu Domini Jerosolymam. Dicit autem post ascensum demum fratrum ipsam ascendisse. Cum videlicet & de fervore illos jam aliquid suo remisisset conjiceret, & extra periculum quàm in itinere quàm in ipsa urbe se futurum videret.

Ad diem illum festum puta in ipso initio festi, sed ita ne quisquam illum adesse conspiceret, donec in medio festi ad templum ascendisset. Non enim statim in templum venisse simul ac Jerosolymam venit, collatio versiculi hujus cum 14 suadet. Unde sequitur illum incognito apud aliquem per tres puta dies in urbe delituisse. Nisi malis illum quidem paulò ante festum è Galilæa excessisse, & cum aliquid itineris confecisset, primo die festi sive Sabbato quievissse, & demum reliquum itineris absolvissse, atque ita non multo postquam urbem esset ingressus in templum ascendissse. *Non manifestè sed velut in occulto*. Ne videlicet in itinere insidiis hostium suorum obvius & expostus esset, ex quibus postea miraculose evadendi necessitas ipsi imponeretur.

Verf. 11. *Judæi ergo*, Particula altera: sermones de ipso varii, cum hostium ipsius, tum turbæ. Hostium quidem quòd non conspicientes illum quærerent ubi esset. Nam Judæorum nomine intelligendi videntur Jerosolymitani, ad distinctionem Galilæorum, & inter eos maxime primores civitatis, nempe principes &

facerdotes, cum & à turba distinguantur apertè, & iidem esse videantur cum illis vers. 13 nominatis, sed & vers. 15, quibus hoc expresse Dominus objicit quòd ipsum quærerent interficere. Cæterum cum particula *ergo* superiora respiciat, dici potest Iohannem innuere voluisse istos subolfecisse ipsius adventum in urbem, & ista cum ipsum nihilominus non viderent dixisse. Quasi dicat; Cum ergo ipsum adesse, inaudissent, nec tamen apertè conficeretur, quærebant & dicebant &c. Nisi mavis simpliciter ita: Cum ergo substitisset in Galilæa nec manifeste conficeretur Ierosolymis, quærebant & dicebant, *ubi est ille?* tanquam de noto loquuntur: nomen autem propter contentum & indignationem non exprimunt, dicturi proculdubio, ubi est ille seductor & turbator populi?

Verf. 12. *Et murmur multum erat.* Cum primores inquisitione & sermone suo dedissent occasionem, etiam turba quæ ex variis locis religionis ergo confluerat, de eo inter se confert: sed non clara voce, verum mufstant, & clanculariis susurris (causam mox audiemus) inter se agunt. Aliis quidem dicentibus *bonus est*, vir candidus est & rem agit integre, non est seductor. Bonitatem istam ad doctrinam potissimum & fidem Domini in agendo referendam, indicio est contrarium aliorum de Domino iudicium, qui bonitati isti opponebant *turbam seducit* id est, vector est, in errorem populum inducit, & à veris doctoribus seducit. Varia pro varietate animorum de Christo iudicia.

Verf. 13. *Nullus tamen palàm loquebatur de eo.* Etiam nomen ipsius in ore pluribus audientibus habere non audebat. Causam affert cur dixit murmur fuisse. *Propter metum Judeorum.* Ierosolymitanorum puta & in iis maxime procerum. Id autem potissimum de melioribus accipe: nam illis qui seductorem eum vocabant, quid poterat esse à Judæis periculi? Alii autem poterant vel correptionem & reprehensionem aliquam, vel è synagoga ejectionem, vel denique acriorem animadversionem metuere. *Metum* autem *Judeorum* dixit, quòd metuerent Judæos & ipsum atrocitatem.

Verf. 14. *Jam autem festo mediante.* Tertio puta, aut potius quarto die, qui proprie medius festi erat. Cum Dominus existimaret mora ipsa (nam ut diximus diutius aberat, & illi proculdubio ne in pascha quidem illum adfuisse compererant) iras primorum deferbuisse, nec ignota esse possent ipsi tam diversa de se turbæ iudicia, & nonnullos sibi æquiores animadverteret, nollet verò officio docendi deesse, *ascendit & ipse in templum, & docebat.* Tertia particula, qua & ascensus ipsius Domini in templum, & quæ tum ipse ibi dixerit, tum quid circa ipsum contigerit narratur ab Evangelista. *Docebat* addit hoc tum ut causam ascensus Domini in templum indicaret, tum etiam idque potissimum ut sequentibus quæ mox traditurus est viam aperiret quæ ex ista occasione proflexerunt. Fuerunt autem complura, inter quæ prius erat posterioris causa & occasio, ut fere in colloquiis & conversatione mutua fieri solet.

Verf. 15. *Et mirabantur Judæi.* Primores puta seu adversarii ipsius. Mirabantur autem doctrinam ejus, dicentes *quomodo iste literas novit*, id est tam egregia & præclara novit quæ non nisi in literis ac scriptis continentur & ab iis tantum qui sunt eruditi & literas didicerunt proficisci solent. *Quomodo didicerit*, cum scholas non frequentarit.

Verf. 16. *Respondit eis Iesus.* Ex ista hostium suorum admiratione arripit Christus occasionem doctrinam suam commendandi, & simul innocentiam suam ostendendi, ac illorum perversitatem quod se quærerent interficere coarguendi. Ac quod ad doctrinam attinet, docet minime id esse mirandum quòd talia doceret. Quasi dicat; Non est quod miremini me tam illustra & præclara docere, quæ non nisi ab iis qui literis insudarunt & inde magnam eruditionis copiam sibi collegerunt prodire solent, licet scholas non frequentaverim, quia *mea doctrina* id quod

ego doceo, *non est mea* non est id à me excogitatum, nec ego id inveni sumve ejus author. *Sed ejus qui misit me*, sed hausi eam aliunde, & ab eo *qui misit me*, patre videlicet meo cœlesti, qui istam doctrinam mihi tanquam legato ad vos suo dictavit & inseruit. Non exprimit eum cujus istam doctrinam esse velit, sed tantum describit, & vult ab illis quis is esset subintelligi. Describit autem ita ut simul rationem afferat, cur illam doctrinam quæ non sua esset ipse nihilominus & sciret & propagaret. Est autem in his verbis *doctrina mea non est mea* *invasioque* sive apparens contradictio, sed quæ facile tollitur. Erat videlicet ipsius quatenus eam propagaret & promoveret, non tamen ipsius, quia non ab ipso excogitata, sed à Patre hausta & demandata.

Verf. 17. *Si quis voluerit.* Quia nuda assertione nihil proficitur ab eo qui apud aliquem est suspectus, ideo ne rem ita ut asseruerat habere dubitarent, dupliciter id comprobatur, primò quidem ex ipsorum persona, deinde ex sua. Ex illorum, dum indicat quòd animo ad illam accedere deberent, confirmans iudicium illos de sua doctrina statim facturos. Quasi dicat; quodsi ita ut ego dico esse dubitatis, nec verbis meis fidem adhibetis, at vos mentem vestram ad faciendam Dei voluntatem componite, quod vos facereteneri ne ipsi quidem inficias iveritis, & cum pietatis ac vitæ integritatis studio ad meæ doctrinæ examen accedite, faxo ut ipsimet deprehendatis me nihil nisi quod mihi injunctum & commendatum est à Patre, docere. Hoc tantum subintelligit & velut in medio cogitationi ipsorum relinquit, pro eo subjiciens utrumque extremum. *Utrum ex Deo sit* id est Deum habeat auctoritatem, *an ego à me ipso loquar*, an verò ego ipse eam doctrinam excogitaverim. Est igitur multum in eo situm quo animo quis accedat ad doctrinam Christi: neque mirandum si in aliis multum in aliis verò nihil ea proficiat. Ipsa videlicet probitas animi & honestatis studium ducit & invitat unumquemque hominem ad doctrinam Christi. Non potest enim probitas non esse probitati conformis. Sed & Deus etiam hominem ejusmodi qui sit animo candido & pietatis studioso ipse ducit ac dirigit, nec patitur à recta veritatis via aberrare. Et potest quidem talis in aliquo errore versari, non tamen ejusmodi etiam & tanto qui sit cum periculo salutis conjunctus.

18. *Qui à semet ipso loquitur.* Aliud argumentum ab ipsius persona petitur, quo deprehendere possint se non loqui à seipso, sed tantum ea quæ ipse Deus commendaverat. Est autem quodammodo duplex. Prius tale: *Qui à semet ipso loquitur gloriam propriam quærit*, Ego gloriam meam non quæro, Ergo ego non loquor à meipso. *À semet ipso loqui* est doctrinam ut diximus à se inventam & excogitamam seu cerebri sui figmentum proponere. *Gloriam suam quærit*, id est primò omnium gloriolæ vanæ cupiditas illum titillat: quanquam ne compendia quidem & opes hinc excludendæ. Hæc enim simul conjungi solent, & alterum absque altero languet. Jam autem assumptionem non subjungit, sed illis relinquit, qui subumere facile poterant, animadverentes singularem ipsius modestiam, quòd minime esset sui ostentator, & qui premere etiam haberet miracula sua, de quibus suspicio aliqua esse poterat, nec nisi coactus ad auctoritatem suam vindicandam descenderet. Posterius argumentum est veluti inversum. *Qui quærit gloriam ejus qui misit ipsum, hic verax est, nec injustitia est in ipso.* At ego sum talis. Ergo &c. Et hanc etiam assumptionem retinet. Porro voces *qui misit ipsum* ad subjectum certum restringendæ sunt nempe Deum. Aliàs enim propositio falsa est: cum possit aliquis sciens aliquid ab alio esse confectum ipse tanquam verum urgere & inter homines spargere. *Verax est* candidè agit. *Et injustitia non est in ipso*, non seducit homines, non illudit credulitati humanæ. Idem cum eo quod supra dixit ex Deo est, non à se ipso loquitur.

Verf. 19. *Nomen Moyses.* De nexu horum verborum cum superioribus laborant interpretes. Et quidem nonnulli putant nullum esse, nec esse quærendum ubi nullus omnino

omnino fit. Sed videtur tamen aliquis esse, isque talis. Quia ostendendo unde doctrinam suam hausisset, simul etiam probaverat nihil esse causæ cur seductionis accusaretur, commoda oblata occasione ad recens ab illis sibi obiectum crimen redarguendum illisque malitiam eorum quod se iniuste occidere vellent exprobandam descendit. Quasi dicat; Atque hinc jam colligere potestis me esse innocentem: quid igitur me occidere vultis, obicientes mihi crimen cuius ipsi jure longe meliori rei estis, ut qui legem ipsi non impleatis, qua tamen vos iactatis, & cuius zelum vestro in me odio prætextis. Est hic oppositio tacita inter Christi innocentiam & illorum intentionem.

Verf. 20. *Respondit turba.* Videlicet quæ primoribus & Hierosolymitanis erat intermissa, & aliunde Hierosolymam ad festum confluxerat. Nec enim si ex Hierosolymitanis fuisset intentionem principum suorum ignorare posset. Nunc autem dicit, *dæmonium habes*, vel à dæmone obsessus, vel simpliciter dæmonium per te loquitur. *Quis te sedet trucidare?* cur nobis obicis quod nobis non venit in mentem? cur nos calumniaris? Intoleranda injuria se affectos à Domino putant, ideoque in ista tam atrociter verba erumpunt, & sermonem Domini interrumpunt.

Verf. 21. *Respondit Jesus & dixit eis.* Respondisse dicitur licet revera nihil ad hanc objectionem respondeat, sed potius inchoatum sermonem suum pertexat. Unde ista ita cum antecedentibus copulanda sunt tanquam ea quæ secum cohereant, interlocutione tantum Judæorum interrupta. Pergit enim in ostendenda innocentia sua, sed ita ut simul possent colligere injuriâ se in ista verba prorupisse, ex ipsa Domini rationatione colligentes fuisse alios criminis hujus reos, ut ut ipsi ab illo essent liberi & immunes.

Unum opus edidi. Nempe quod illum ægrotum sanavi. Quasi dicat; Ego tantum unum opus quod vos carpitis feci; vos verò nonne longe plura facitis, quæ si hoc jure carpitur, eadem ratione excusari minime poterunt.

Et omnes mirantini, propter hoc. Id est, & id adeo vobis insolens videtur, ut etiam indignari mihi (indignationis enim vocem inferius verf. 23 videtur pro ista admiratione substituere) sustineatis, imò & occidere me velitis. Et sane non eam hic admirationem intelligit quæ oriri solet ex causam ignorantia, aut etiam rei alicujus insignis præcellentia; sed de ea quæ ex aliquo insolito & inexpectato facinore & scelere provenit. Conjunximus autem voces *dicuntur* cum voce *sanavit*, quia sensus est simplicior si ad hunc versiculum rejiciantur, & similem simillimum vocum cum verbo *sanavit* juncturam habes Marc. 6. 6. *Quantum licet etiam in sequenti versiculi initio legatur, si subaudiatur vocula est, & vocula est explicetur per etiam.* sensus optime constabit, in hunc modum: Propterea quod Moses dedit vobis circumcissionem, etiam Sabbato circumciditis.

Verf. 22. *Moses dedit vobis circumcissionem.* Nempe Levit 12 verf. 3, cum ait, *Post die octavo circumcidetur caro præputii ejus.*

Dedit autem tanquam legislator, id est tradidit ut observetur.

Diximus versiculo antecedente, (quod etiam ex collatione ipsius cum verf. 19 liquere potest) tale quid subaudiri debere; vos autem longe plura ejusmodi sepiissime facitis, quæ multò magis reprehensionem merebuntur, imò & legis transgressionem sapient, si hoc quod ego feci, jure carpi & reprehendi potest. Id jam hoc versiculo comprobatur ab exemplo circumcissionis, quam ut legi modò laudatæ satisfecerat, etiam Sabbato sepius peragere solebant. Quasi dicat; Id verò quod jam dixi ita se habere, vel sola circumcissione docerit. Tanta est apud vos Mosis autoritas, ut quia ille circumcidit octavo die infantem iussit, (licet non ille circumcissionem primus præceperit, sed à patribus acceptam urserit) Sabbati etiam religione vos minime impediri credatis, quominus tum etiam

si dies iste octavus in Sabbatum incidit (necesse est autem incidere sæpe) infantem circumcidatis, imò ne hanc legem violetis, Sabbato etiam quod jam contra me tanti facitis, circumcidere soleatis.

Non quod ex Mose sit. Correctio. Additur id à Domino, ne quis ex adversariis ignorantia Dominum argueret, quòd Mose tribueret rem ante ipsum longo temporis tractu in populo receptam & approbatam. Quasi dicat; Id autem non eo dico quasi primus ille hanc caeremoniam instituerit, scio enim illam esse *ex patribus*, puta Abrahamo qui primus signaculum circumcissionis accepit, & Isaac, Jacobo. Non est autem hic subaudienda particula superior *est*, sed potius *est* vult enim simpliciter eam ex patribus esse.

Et Sabbato. Vocula *est* vel ita potest accipi, ut idem significet quod *etiam*, quasi dicat; Non expectatis donec Sabbato prætereat, sed Sabbato etiam circumciditis, nihil festivitatem ejus reveriti; vel ut idem significet quod *ideo*. Utrovis autem modo accipias, res eodem recidit.

Verf. 23. *Si circumcissionem accipit homo Sabbato.* Ex superiori exemplo concludit à comparatis, ut ostendar nullam ipsos iustam offensionis, nedum cædis ipsius, habere causam. Si igitur inquit vos, qui tantopere Sabbati observationem iactatis, & ejus religiosissimi observatores videri vultis, nihilominus tamen ut legi per Mosen latæ satisfiat Sabbato hominem circumciditis, quod & sæpius vos facere necesse est, toties videlicet quoties dies octavus infantis incidit in Sabbatum, aut festum Sabbato dignatione simile, & sine labore quali quali fieri non potest, denique ad certi tantum membri ab eo quod ipsum impurum reddit liberationem pertinet; qua tandem fronte mihi succensere, aut quod longe horribilius est, vitæ meæ insidiari potestis, qui & sine ullo labore, & semel tantum, rem eam feci, quæ non ad membri alicujus, sed ad totius hominis bonum pertinet? Sanavi enim eum. Feci autem id, majus quid quam est lex Mosis ante oculos habens, nempe Patris mei cœlestis voluntatem, qui omnibus bene esse cupit. Vel potius; Feci autem id, maxime attendens quòd præcipue lex ista Mosis respiciebat, est id nonnisi per accidens istius caeremoniæ observationem consequeretur, quatenus videlicet qui circumcidetur ex numero populi Dei non excidebatur. Longe enim verisimilius est eo cuius non poterat esse tanta necessitas, cum nonnisi per accidens proderet, ideoque differri posset in alium diem, Sabbatum violari, si præsertim sæpius fiat, & nec sine labore manuum peragi possit; quàm eo quod & per se prodest, & sine labore, solo verbo perfectum, ac semel tantum factum est. Quare si me culpatis, vos prius culpatis oportet. Sin vos extra culpam esse talia facientes creditis; me quoque absolvatis oportet, agnoscatisque temerè vos meo facto adeò indignari, ut de vita etiam mihi eripienda cogitetis. Hæc videtur esse vis comparationis & argumentationis Christi hoc versiculo expressæ. Est non expressit in Apodofi quidquam quod respondeat verbis in Protasi positus *ut non solvatur lex Mosis*, quod nos fecimus. Unde non immerito quis suspicari possit istud in hac comparatione à Domino non attendi, sed illa tantum quæ diximus urgeri. Interpretati autem sumus verba ista ut finalem causam denotent circumcissionis Sabbato fieri solitæ: licet possint ista verba ita quoque accipi; si circumcissionem accipit homo Sabbato, nec tamen solvitur lex Mosis, ut acceperunt alii: quia per illa *lex Mosis* significaret hoc loco legem de Sabbato. Manifestum autem est legem circumcissionis hic intelligi.

Verf. 24. *Ne judicate.* Occurrit tacitæ illorum objectioni. Poterant enim dicere, disparem esse rationem Mosis & ipsius, & quod licuit Mose, ipsi minime licuisse, eoque se nihil peccare qui Mosen hic sequantur, peccaturos verò si auscultent ipsi. Dicit igitur Dominus; Ne autem hoc vos moveat, quòd isthinc est Moses, hinc verò ego, quem illo minorem puta-

tis, rem æstimate, non personam, & momenta rerum expendite, videbitis rem ita ut dixi habere, nec posse vos ulla ratione mihi crimen impingere, ut non citius ipsi ejus invidia defragretis.

Secundum speciem id est secundum profopolepsian. Facies enim hominis Hebræis sumitur pro qualitatibus externis in sensu incurrentibus: sed generalis sumi solet pro omnibus quæ sunt extra causam, & iudicis animum inflectere vel potius pervertere possunt.

Verf. 25. *Dicebant ergo.* Cum videlicet illum cum Judæis & turba loquentem in templo viderent, voculâ enim ergo causâ colloqui illorum de Christo inter se innuitur. Hanc verò quam diximus fuisse, indicant superiora. Particula nova. Indicat tum quis sermo civium Jerosolymitanorum de Christo postquam illum viderunt fuerit, tum quod consilium. Sermo his tribus versiculis comprehenditur: Consilium y. 30.

Quidam ex Jerosolymitanis puta civibus qui tum in templo erant, non tantum senioribus aut Phariseis. Mirantur enim illi quòd nihil isti dicant.

Quem quærunt seu studet interficere, nempe primores & seniores nostri. Apparet consilium Phariseorum de Christo interficiendo notum fuisse Jerosolymitanis, quod incognitum fuisse turbæ vidimus. Unde turbam etiam illam abiitis Jerosolymitanis fuisse diversam liquet. *Palàm loquitur*, id est apertè, in templo videlicet, celeberrimo urbis loco.

Et nihil ei dicunt, & tamen nihil audent contra illum. Dicendi voce intelligunt etiam mentem & conatus illorum.

Num verè cognoverunt, Id est num deprehenderunt & certis argumentis assequuti sunt. *Primores* id est qui præstant sacris.

Hunc verè esse Christum, id est non solum id de ipso facta i, sed rem etiam ita habere. Mustant inter se & causam inquirent, cur nihil adversus Jesum tentarent seniores. Sed ut sit in ejusmodi addubitationibus & rationum inter se concertationibus, quod rebantur se invenisse, iterum repudiant & infirmant versu sequente.

Verf. 27. *Sed novimus unde hic sit.* Quasi dicant; sed impossibile est hunc esse Christum: novimus enim unde hic sit, id est novimus ejus parentes & patriam. Parentes inquam, nam illi credebant Dominum esse Josephi filium, quod etiam alibi expresse dicunt.

Cum autem venerit Christus. Ratio ex qua volunt evinci Jesum non esse Christum.

Unde sit nempe parentes & patria ipsius erit incognita, ut quasi de cælo descendisse videatur. Notandum in plebe tantum hanc fuisse de Christo opinionem, è cuius fœce erant sine dubio isti Jerosolymitani. Primores enim natales Messie non potuisse ignorare vel illud eviderit quod responderunt Herodi de loco ubi nasciturus esset Christus sciscitant: quod etiam asserunt alii rerum divinarum proculdubio peritiores infra y. 42: *Nomine scriptura dicit ex semine Davidis, & ex vico Bethlebem ubi erat David, venturum Christum?*

Verf. 28. *Clamabat ergo Jesus.* Istos videlicet Jerosolymitanorum susurros audiens. Excipit autem sermonem eorum, velut confirmans quedam ex illorum verbis, sed ita ut illa in sensum ab eorum mente alienum suæ verò intentioni accommodatum traducat. Quasi dicat; Rectè sanè asseruistis vos nosse unde sim. Et id enim quis & quantus ego sim noltis, & id unde venerim, cuius videlicet jussu atque autoritate munere isto defungar. Illi ad ortum Christi secundum carnem respiciebant, ideoque se nosse unde fuerit Dominus asseverabant. Dominus verò respicit ad suum officium & missionem à Patre. Nostre autem eos & quis Dominus fuerit & unde venerit, affirmat propterea quia si voluissent facile id animadvertere & deprehendere, facile authorem tam celestis doctrinæ & tantorum miraculorum subodorari poterant. Quia verò ex isto posteriori, unde videlicet esset, pende-

bat cognitio prioris nempe quisnam esset, ideo ei infisit in sequentibus, & à me ipso non veni. Id est, & sane non propria mea autoritate munus hoc quod ob eo sum auspicius, ad illudve mentem & manus adjeci.

Sed est verax qui misit me. Id est sed veni à Patre, illius autoritate & jussu ac imperio ad hoc officium accessi. Maluit autem periphrastice id exprimere, ut rationem simul adderet cur sibi obtemperare, & in se credere deberent: quia videlicet missionis istius author verax esset, nec in fraudem eos vellet inducere.

Verf. 29. Explicatio deest.

Verf. 30. *Quærebant* seu *studebant ergo.* Nempe Jerosolymitani, verbis Domini irritati.

Et nemo iniecit in eum manum. Id est, sed nemo ausus est id re exsequi quod animo coquebat.

Quia nondum venerat hora ejus. Id est, quia nondum venerat tempus à Deo ei rei destinatum. Addit id ut indicet causam quæ impeditur quominus animo suo morem gesserint & Dominum comprehenderint. Jam *horam* Hebræis significare tempus alicui rei accommodatum aut destinatum notius est quàm ut explicari debeat.

Verf. 31. *Multi vero exturba.* Effectum intentioni Jerosolymitanorum contrarium in subjectis aliis subicit Evangelista, opponens turbam vel potius complures ex illa Jerosolymitanis. Quasi dicat; Etiam si autem Jerosolymitani talia agitarent animo, quos complures fuisse par est, non pauci tamen exturba quæ videlicet ad festum confluerat, aliter animati erant. *Crediderunt in eum.* Id est, dictis ejus assensu sunt, illum pro vero doctore agnoscentes, sive prophetam tantum simpliciter esse putarunt, sive illum promissum olim Messiam & Christum esse crediderunt. Non enim satis apparet utrum istorum crediderint, & sequentia verba illorum fieri testes utrumque sensum patuntur.

Christus quum venerit num plura signa. Vel quod asserant Christum quem adhuc expectarent non editurum majora miracula: vel quasi dicant: Num Christum majora facturum miracula dicitur? quare hic Christus omnino est.

in iheros. Particula *in* redundat, ut aliàs non rarè.

Verf. 32. *Audiverunt Pharisei.* Nova particula. Factum videlicet Phariseorum: cuius causa irritatrix versiculo superiori est exposita, ut indicat Evangelista ipse. Metuebant videlicet ne (quod exprimitur alibi) ubi plures discipulos fecisset Jesus, ipsi relinquerentur. Quare licet aliquantulum deserverant, Christi sermonibus redargiti, hic rursus effervescent, verentes ne hujus turbæ sententiam sequantur plures. Cæterum ut constet ratio his omnibus nexuque inter relationes istas historicas appareat, illud animadvertendum est, in templo ista omnia, non solum à Domino sed & à Jerosolymitanis & à turba & ab ipsis denique Phariseis dicta & facta esse. Ac Christum quidem in templo tunc fuisse indicat y. 28. Phariseos autem ibidem sive turbæ immistos sive ab iis remotiones fuisse, sequentis versiculi verba docent: cum testentur Christum dixisse eis videlicet Phariseis. Nam versiculus iste continet ea quæ ad propositum Phariseorum retundendum faciunt. Unde consequitur turbam etiam illa quæ vidimus dixisse in templo: cum audivisse ista dicantur Pharisei. Nisi quis male ita dici potuisse, quia ex relatione id aliorum acceperint & non suis ipsi auribus hauserint. Sed huic interpretationi videtur obitare particula *verò* versic. 31. quæ cum doceat opponi hunc versiculum versiculo 30, eo ipso videtur subinnuere tam hos quàm illos indidem fuisse, atque in templo à Christi docentis ore pependisse.

Verf. 33. *Dixit ergo eis* Phariseis videlicet, deprocul tunc illos in templo ministros ad se comprehendendum expedientes intuitus, & sermone suo vanum esse hunc illorum conatum indicare volens. *Adhuc paulisper.* Quasi dicat; Ne sitis de me capiendi solliciti. Nam nunc quidem conatus vester omnis irritus erit, cum

cum quicquid vos faciatis comprehendere me non poteritis: vobis etiam invitis futurus sum inter vos. Interim tamen scitote non diu id futurum; nec multum me temporis vobiscum confuturum: adeo ut potius satagere debeatis quo cognoscere me possitis quis sim antequam vos derelinquam, nedum de me comprehendendo consilia inire debeatis.

Et seu deinde abibo, videlicet à vobis, idque per mortem, & quidem volens. Neque enim in aliena potestate sita est vita & mors mea: ideoque vobis invitis & ringentibus aliquamdiu verfabor adhuc inter vos, sed mox ultro me vobis comprehendendum offeram, ac deinde à vobis abibo in caelum. Vox abibo emphasin ut innumus habet: docet enim non in ipsorum sed in ipsius Domini potestate positum fuisse ut Dominum comprehendere & occiderent.

Verf. 34. *Queritis me.* Addit id ut ipsos ad agnitionem sui tanto magis alliciat. Quasi dicat; pro eo igitur quod me comprehendere vultis, potius me sectemini, & dicta mea vestris auribus combibite. Postquam enim à vobis abiero, etiam si me quaereretis & videre me velletis, non estis me amplius inventuri. Ita enim loqui solent Hebraei de re quae ita est ab oculis sublata ut amplius conspici nequeat, ut Psal. 10. 15. *Quaeres impietatem ejus & non invenies.* pro, etiam si quaereres impietatem ejus non tamen invenires, non amplius exstabit. Et Psal. 37. verf. 10. Esa. 41. 12. Ose. 2. 7.

Verf. 35. *Dixerunt ergo.* Cum ista dici à Domino audirent. *Judei* hostes videlicet Domini, puta Pharisei & Jerosolymitani. *Inter se* non alloquentes Dominum, sed inter se musitantes, ob non intellectum Domini sermonem. Memorat id ut indicet sermonem istum ab illis non fuisse intellectum. Quod enim Christus de abitu per mortem in caelum dixit, id ipsi accipiunt de abitu simpliciter in regionem aliquam longinquam.

Nunquid in dispersionem gentium intrus est? id est, Nunquid abiturus est ad Judaeos inter gentes dispersos ac in illorum regionibus degentes.

Et *Græcos docturus*, id est & docturus eos qui inter Græcos habitant, ut Græcos dixerit pro Judæis Hellenistis. Sed quia durius id est, nec exemplum forte inveniri poterit hujusmodi vocis *Græcorum* usurpationis, id eo satius est ista simpliciter accipi: quasi dixerint, num Græcos id est Gentiles docturus est, ad eos abiturus: quorum *ἑσπερίων* vocant, quod essent multi, & in varias easque longe porrectas regiones sese extendere.

Verf. 37. *Ultimo autem die magno festivitatis*, die videlicet octavo, qui primo celebritate fuit par, unde magnum hic vocat.

Stetit Jesus ut videlicet conspiceretur ab omnibus.

Et *clamavit* ut nempe exaudiretur. Nova est particula qua indicatur tum animus Christi imperterritus, quod licet sciret ministros jam ad se comprehendendum esse missos, nihilominus tamen & palam & audacter doceret, & quomodo id ipsi efferit, quidque hunc ipsius sermonem sit consequutum.

Si quis sitis, id est si quis desiderio refectiois spiritualis tenetur, vel simpliciter si cui deest id quo animum suum reficere & recreare possit. Sitis enim ista & desiderium refectiois spiritualis & simplicem defectum virium spiritualium significare potest, etiam si tandem nullo earum recreandarum desiderio tangere.

Veniat ad me, id est credat in me, id quod proprium etiam accessum ad Christum quodammodo praecipit.

Et *bibat* id est & ea ratione bibat id est hauriat aquam qua sitim istam restringere animumque suum reficere & refocillare queat. Facultatem bibendi largitur, sed ut innuat, adventum ad se seu fidem in se conquirentem istam bibitionem.

Verf. 38. *Qui credit in me.* Explicat quo pacto quis

ad se venire possit ut beneficii promissi particeps evadat, ostendens ejus cum praestantiam tum certitudinem. Quasi dicat; Ideo autem venienti ad me jus bibendi sum largitus, imò eum bibiturum promisi, quia quod scriptura promittit hominibus, ex illorum videlicet ventre flumina aquae vivae fluitura, id non nisi in me credenti competit. Hic autem ad me revera venit qui in me credit.

Sicut dicit Scriptura verba quidem ista non reperiuntur in nullo ex iis qui existant sacrarum literarum codicibus. Exstat tamen sensus. Vide Esa. 55. verf. 14, & 44. verf. 3. Ezech. 32. verf. 29. Joël. 2. verf. 28. cap. 3. verf. 18. Zach. 14. verf. 8.

Flumina aqua viva ex ventre ipsius fluent, id est copiosissime divino spiritu imbuetur. Quae copia effectum indicatur: ut hic reddat ipsam causam quod videlicet non ipsi tantum sit suffectura, sed aliò etiam sit eam derivaturus. Accipe id & de iis Spiritus sancti donis quibus seipsum in spe fideque sua sustentabant & de iis quibus eadem in aliis vel excitabant vel conservabant. Jam dicit *ex ventre* pro ex medio, ut idem significet quod *Kereb* Hebraicum: vel proprie quidem, sed ut sit in tota phrasi metapora, id est ex ipso. Denique aquam vivam Spiritum sanctum vocavit, non ob eam rationem ob quam aqua fontana vel scaturiens viva dici solet, quatenus videlicet ipsa subinde nova ex fonte ebulliens vel flumine decurrens motu suo vitam vigoremque praese fert, sed quod vitam hominibus largiatur, eoque vegetos & vividos spe & fiducia faciat. Quare vocis *viva* alia ratio est cum transfertur ad aquam, alia cum ad Spiritum sanctum.

Verf. 39. *Hoc autem:* nempe vel illa quae versiculo proximo, vel quae etiam illum antecedente 37 protulit.

Quem accepturi erant credentes in eum. Non solum die Pentecostes, sed consecutus etiam temporibus.

Nondum enim erat Spiritus sanctus. Hic jam videtur Evangelista rationem suorum ipsius verborum reddere, quod non dixit *quem acciperent*, sed *quem accepturi erant*, non in praesenti sed in futuro. Quia videlicet nondum in hominibus dona Spiritus sancti, praesertim passim, & in copia conspiciebantur. Alias enim ratione originis & essentiae suae semper fuit.

Quia Jesus nondum erat glorificatus. Noluim videlicet Deus Spiritum sanctum hominibus conferri, quamdiu filius suus in terris existeret, quia praesente Domino non videbatur hominibus necessarius, imò quodammodo esset supervocaneus. Ideoque voluit illius donum reservari initiis regni Christi, ut statim ex eo appareret qualis quantusque Dominus esset, & quam curam suorum gereret. Unde & Paracletus dicitur, quia velut in locum Christi absentis succedens, illius vices implebat. Sed nec ipse Christus ante mortem suam habebat potestatem illius hominibus largiendi. Verum *dextera Dei evehsus* (ut S. Petrus ait Act. 2.) & *promissum Spiritum sanctum adeptus à Patre*, demum die Pentecostes eum effudit, vel ut S. Paulus ex Psalmista ait, *Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, & dedit dona hominibus*, Ephes. 4. 8.

40. *Multi ergo de turba.* Deinceps persequitur quis eventus istius sermonis fuerit. Pro varietate autem hominum, varia de se excitavit judicia. *Quidam enim dicebant, verè hic est propheta ille*, id est unus ex prophetis. Nisi malis vim articuli urgendo (qui tamen vim hinc aliquam habeat non satis liquet) dicere illos existimasse praeter Christum existiturum aliquem prophetam insignem, & illis qui antecesserant majorem, idque male accipiendo verba Moïsi quae ille de Christo protulit.

41. Alterum iudicium de Christo erat melius, *Alii dicebant, hic est Christus.* Isti Jesum confitebantur esse Messiam illum olim expectatum.

Tertium iudicium malum, ex suppositione quidem non mala, sed minus recte applicata ortum: *Quidam autem dicebant, Numnam è Galilæa Christus venit?* Id est num è Galilæa oriundus erit, ibique nascetur. Et quod

quod ad propositionem quidem, nempe, Messias non natus in Galilæa, recte sentiunt, & bene istam propositionem vericulo sequenti comprobant. Sed in assumptione, Hic Jesus est de Galilæa oriundus hallucinantur. Quasi scilicet qui alibi natus esset, non possit alibi postmodum degere, aut qui in Galilæa commoraretur, non posset de familia Davidica esse. Errandi occasionem præbuit illis quod cum Christum in Galilæa sæpius commorari viderent, ibi etiam natum esse crederent, adeoque illum verè Galilæum esse, nec posse natales suos ad Davidem referre arbitrantur.

Verf. 42. *Nonne Scriptura dicit*, &c. Michææ videlicet cap. 5. v. 2.

Christum venturum id est ibi nasciturum.

Verf. 43. *Disidium ergo*, id est dissensio. Effectum subjungit consequens ex diversitate iudiciorum de Christo.

Verf. 44. *Quidam autem ex ipsis*. Hi fuerunt omnium longe deterrimi: qui non iam rationibus certabant, sed comprehendere Dominum volebant.

Verf. 45. *Veniunt ergo*. Postquam persequutus est quæ ultimo illo festi tabernaculorum die Christus dixerat, & quomodo id auditores acceptaverant, jam narrationis ipsius serie postulante indicat eventum intentionis Pharisæicæ pridie decretæ, & v. 32 expressæ. Quasi dicat; Cum igitur Ministri isti à Pharisæis ad comprehendendum Dominum pridie missi, omnibus occasionibus inhiarent, si quæ tempus opportunitum habere possent, nec pridie forte id præstare possent, ultimo autem festi die talia ipsum dicentem audirent, obstupescerunt, & maiestatem eius reveriti, non ausi sunt quidquam moliri adversus eum, atque ita mandato dominorum suorum minime exhausto ad Dominos suos redierunt. Quos illi conspicati dixerunt, *Quare non adduxistis eum? Quid est quod mandato nostro non satisfecistis? Quidnam vos inhibuit, quominus comprehensum eum nobis sisteretis? Eam connexionem hic cum superioribus esse videbit, qui & causam missionis Pharisæicæ, & tempus quo per illam ad comprehendendum Dominum fuerunt irritati consideraverit, nec putabit ex abrupto hæc à Johanne & sine ullo nexu esse prolata. Apparet videlicet cum illi ad Dominum comprehendendum mitterent, & tum Dominum verbis, & postea ipso in templum ingressu, & clamore, docere voluisse, conatus illorum esse frustra. Ministros autem insidiatos quidem ipsi, sed qui capere debebant Dominum, à Domino capros esse.*

Verf. 46. *Respondent ministri*. Rationem reddunt cur non sint mandato suorum dominorum obsecuti.

Loquutus est homo, id est ullus ex hominum vulgariis, nedum eorum numero qui tanquam illicita ausi vinculis essent digni.

Verf. 47. *Responderunt ergo*. Iniquo valde animo Pharisæi accipiunt verba quæ ministris expresserat maiestas doctrinæ Christi. Et primo quidem ostendunt quam inexpectata sibi fuerit illorum oratio, dum de pristina illorum fide dubitant. *Num & vos seducti estis?* id est, Num & vos jam illius dolis & fraudibus fidem adhibuistis? Sanè oratio ejusmodi non potuit nisi ab animo illius technis jam irritato proficisci. Ita solemus dicere, ubi præter expectationem nostram audimus aliquem ab illo laudari quem ipsi fore inimicissimum speraveramus.

Deinde ut scrupulum omnem ex illorum animis eximant, si quis fortè in illis hæssisset de præcellentia Christi, addunt, *Num quis ex primoribus*, &c. Quasi dicant; Atqui non sunt vobis longius quaerenda argumenta quibus dignoscere possitis quid hic statuendum sit vobis. Discipulos & sectatores ejus intuemini. Num aliqui ex principibus & pharisæis illius doctrinæ adhæserunt? Atqui hi legem norunt, & vobis etiam non reclamantibus omnium optime quid factò sit opus sciunt. Argu-

mentum istud his etiam temporibus plerisque familiare, imò ut illis videtur Achilleum. Tu lector videre potes quam vanum & elumbe. Sed dignum sanè hac patella operculum, cum aded similes habeant labra lactucas.

Verf. 50. *Dicit eis Nicodemus*. Indicat quomodo inter seipso adversarii propter Christum concurrerint. Ac primò, præpostero & temerario suorum sociorum iudicio intercedit Nicodemus. Qui quid esset hominis, ut lector nosset, revocat Johannes in memoriam factum quoddam ejus, cujus supra meminimus, cum ait; *Is qui venerat ad eum nocte*, simulque adjicit quiddam ad ipsius personæ præstantiam spectans, *cum esset unus ex illis*, nempe Pharisæis, iisque, ut supra vidimus, præcipuis.

Verf. 51. *Num lex nostra judicat* id est condemnat. Iniquum & præpostero esse iudicium illorum de Christo ostendit, adeoque quantum in se est, suspendere illud ad pleniorum rei cognitionem jubet.

Verf. 52. *Responderunt*. Rationem non attingunt, sed ut solent qui parum causæ suæ fidunt, ad furias properant, & suas vicissim rationes objiciunt ipsi. Ac primò hominem perstringunt, *Num & tu Galilæus es?* id est de Galilæa oriundus qui hunc sicut conterraneum tuum defendas. Deinde quasi ratio à Nicodemo allata hic temere adhiberetur, addunt, *Scrutare & vide ex Galilæa prophetam non surrexisse*. Quasi absurdum esset id aliquando fieri quod nondum fuit. Atqui hac ratione cujuslibet prophetæ autoritas elevari & in dubium vocari posset qui primus ex aliqua tribu, regione, familia, hoc officio fungeretur: nec liceret cuiquam nomen prophetæ sibi usurpare, cum ante primum prophetam nullus propheta fuerit.

Verf. 53. *Et profectus est unusquisque*. Dissidio videlicet & altercationibus, ut fieri solet, inter ipsos obortis. Addit id ut ostendat quis tandem finis itorum omnium illo die fuerit.

C A P. VIII.

Persequitur facta & dicta Domini postredie festi tabernaculorum. Sunt autem partes capituli duæ. Priori indicat quomodo mulierem in adulterio deprehensam, iudicio Pharisæorum exemerit. Altera colloquium Christi cum ipsis.

Verf. 1. *Jesus autem*. Versiculus hic ut indicat adverbativa particula *autem*, ad caput antecedens proprie spectat, utpote cum ibi in ipso sine fit indicatum quò se contulerant Pharisæi, postquam inter se de Christo altercati cepissent. Hic autem indicatur quò se Christus etiam qui cum illis erat loquutus contulisset. Videtur autem à superiore capite avulsum ut hic inchoaret, propter versiculum secundum, qui cum proprie caput hoc inchoet, (continet enim ingressum ad sequentis historiarum relationem) non exprimit tamen nomen Jesu, sed tantum subintelligit. Cæterum quia & ultimus capituli antecedentis versiculus & hic usque ad tredecimum, in nonnullis codicibus desideratur, totaque aded ista de muliere adultera narratio in suspicionem vocatur, de eo nonnihil nobis post alios dicendum erit: sed strictim. Jam enim ii docuerunt, non eum esse rationem historiam istam arvo sacris codicibus eliminantium vigorem, ut nisi aliunde sulciantur consistere possint. Suppetunt verò etiam argumenta illam ita firmiter assèrentia, ut mirum sit superesse amplius quemquam qui dubium hieci locum facere velit. Quod igitur primo loco dici solet, historiam istam à nonnullis veterum non agnosci, Papiamque ejus authorem esse ab Eusebio scribi; id quod ad prius membrum oppositione aliorum qui eam agnoscunt refellitur: quo ad posterius verò ita, ut dicamus non ideo quidem illam non esse pro-

scripturæ

scripturæ Apostolicæ parte agnoscendam, quia Papias etiam ejus meminit, si modo de eadem muliere hic & apud Eusebium sermo sit, quod tamen non potest necessario concludi, sed idem olim pro suppositicia habitam quia Papias quoque ejus tanquam traditionis à se demum proditæ meminisset. Quod verò secundo loco minus verisimile videtur quibusdam Dominum solum in templo cum muliere remansisse, vix eget responsionis. Cum dici poterit solus remansisse cura muliere respectu accusatorum, licet turba quam ille docere cœperat, & complures alii nihilominus in templo essent, & alias legimus solum Dominum cum muliere Samaritana colloquutum. Non plus momenti habet etiam tertium de lectionis varietate. Nam lectionis varietas est in verbis non in rebus: quam cernere est in aliis etiam sacræ scripturæ locis. Evenisse autem potest ex eo quia cum Papias eandem traderet, & Papiæ etiam esse putaretur, ad illius exemplar omnia à quibusdam revocarentur. Quanquam id totum perquam est exiguum, ut conferenti apparebit. Connexionem autem longe difficilior est ostendere expuncta hac historia. Cum enim ultima capituli antecedentis particula contineat Phariseorum inter se de Christo altercationem, ad quam progressus erat Iohannes eorum quæ Christi concionem consequuta erant relatione, non satis apparet cur è vestigio subjungeret, *Rursum ergo dixit eis.* Quod verò dici solet, quomodo poterit dici Phariseos ipsi dixisse qui egressi fuerant, id & ita poterit conciliari, ut dicamus alios fuisse istos Phariseos qui turba fuerint immixti quam Christus alloqueretur, præter accusatores qui erant egressi, & ita ut dicamus illos rursum fuisse revertis, cum Christus rursum ad docendum populum rediisset, unde eum accusatione sua importuna avocaverant. Ultimum est quod durum videatur & non alibi memoratum illum in terra scripsisse. Sed cur durum? si ut videbimus Domini proposito accommodatum. Et sunt etiam alia his non abfimilia rarius & fortè semel à Domino facta: de quibus non est amplius dicendi locus. Satis igitur est eam partem cum pluribus retinere: non ob styli tantum cum Apostolico convenientiam, & connexionem ea retenta priorum cum posterioribus faciliorem, sed etiam ob ipsius rei majestatem, & processus Domini qui divinum quid non humanum sapit ac spiritaugustam præstantiam. Ac de verborum quidem connexionem suo loco: rerum connexionem quod atinet, quid verisimilius quam Phariseos necem Domini anhëlantes, cum vi aperta nihil profecissent, & conatus suos in irritum cecidisse viderent, alia Dominum via fuisse aggressos, & circumspexisse si quo juris alicujus prætextu illaqueari & in odium omnium vocari possent.

Verf. 2. *Et diluculo.* Postridie videlicet festi tabernaculorum. Narraturus historiam de accusatione mulieris adulteræ à Phariseis instituta, & absolutione quidem à Domino pronunciata, rem ordit à circumstantia temporis, ac loci, itemque occasionis quam ad accusationem arripuerant explanatione. Ac tempus quidem fuit postridie festi tabernaculorum diluculum: locus autem templum. Occasio quod Christus cum diluculo ipso ex monte olivarum rediisset in templum. *Totus populus venit ad eum* ex his videlicet qui ad festum aliunde confluerant, nec adhuc domum se contulerant, sed iter eo die suscepturi templum prius orandi causâ ingressi erant. Hi igitur videntes Dominum in templo, omnes confluant ad eum. Ipse verò *sedens docebat eos*, puta de fide in se & via ad immortalitatem ducente.

Verf. 3. *Adducunt autem ad eum.* Id est, cum viderent populum ab ipsius ore pendere, & frustraneos fuisse pridiano conatus suos de illo comprehendendo, ægerrime ferrent, hanc technam commissuntur & arte Dominum aggrediuntur. Accedunt videlicet tanquam & ipsi crudiri cupientes in hoc ca-

su, ut scirent quod factu opus esset. Tota autem hæc historia ad tres partes revocari potest: accusationem videlicet Phariseorum, iudicium Domini, & ea quæ sunt consequuta. Ad accusationem refero non modum tantum accusationis, sed & personas, tum accusantium, tum rei. Et personæ quidem occurrentes fuerunt *Scribe & Pharisei* videlicet primores & ex ordine senatorio. *Rea mulier in adulterio deprehensa.* In modo accusationis primum est quod illam ad Dominum adduxerint, & *in medio* videlicet inter Dominum & populum ad quem ille concionabatur, vel etiam in medio templi statuerint: ipsa velut ad tribunal Christi mulieris adductione significantes se iudicium istius rei ad Dominum deferre, & illi vel condemnandam vel absolvendam permittere. Alterum verba quibus accuserint. Tertium animus quo id fecerint.

Verf. 4, 5. *Dicunt ei.* Verba accusationis per se plana quibus sententiam Domini exquirunt de ista muliere. *Preceptorem* autem vocant, ut ostendant se illi cognitionem rerum & prudentiam tribuere, ac ab ipso intrui velle.

In lege autem. Sane Levit. 20. verf. 10, ubi de pœna adulterorum agitur, in genere tantum dicitur, qui adulterium commiserit cum uxore proximi sui, morte moriturum commiserit cum uxore proximi sui, morte moriturum adulterum & adulteram, nec exprimitur species mortis: sed colligi solet ex pœna interrogari præcepta tam ei qui compresserit virginem alicui desponsatam, quam ipsi quæ se comprimi passâ fuerit, nec clamaverit. Tales verò expresse Deuter. 22. verf. 24 lapidari jubentur tanquam adulteri. Et hoc genus pœnæ quasi explicandi causa subjicitur eis quæ dicuntur ibidem verf. 22, generaliter de pœna adulterantium.

Tu ergo quid dicis? Quasi dicant; Habemus nos quidem intruccionem à Mose qui tales lapidari præcipit, sed quia videmus te multa innovare & præcipere, tuam etiam sententiam exquirimus, & cujus rei nobis author sis, scire volumus.

Verf. 6. *Hoc autem dicebant tentantes eum*, id est non animo probo & candido, aut discendi & informationis cupido, sed animo perverso & fraudulentato.

Ut possent eum accusare. Hac occasione inhiantes si quæ vocem aliquam ex ore Domini elicere possent, ut juris prætextu Dominum in eas insidias præcipitarent quæ illis pridie non successerant. Quod se facilius effecturos credebant quia res præsentem populo agebatur, quem non videbatur Jesus tristiori sententia à se alienaturus; sed potius (cum præsertim ad illum tanquam magistrum suum confluxisset) mitius aliquid in gratiam ipsius dicturus, atque ita contra tristitem Mosis legem dicens latus apertum hostibus præbiturus. Quia enim audiebant voces ex ore Domini prodeuntes misericordiæ & beneficentiæ plenissimas, videbant etiam Dominum semper occasione oblata populo benefacere, in eam spem adducebantur, fore ut hic etiam (nisi inconstantia notam subire, atque ita populi mentes à se abalienare sponte vellet) tale quid diceret quod Mosaicæ legis si non totalem relaxationem, certè mitigationem aliquam saperet. Quo protinus arrepto facile illum tanquam legis violatorem accusare, atque ita primo quidem in invidiam vocare, deinde ad periculum vitæ adducere poterant. Interpretes nonnulli putant cornuto hic adversarios syllogismo Dominum aggressos esse, ut utrumvis respondisset haberent causam ipsum criminandi: Inconstantia quidem & levitatis, si misericordiam erga peccatores professus, & poenitentia doctrinam ipsis annuncians, secundum legem pronunciaisset. Violationis verò legis, si in misericordia sibi constans non esse legi parendum dixisset. Licet autem fieri possit, illud etiam ipsos intendisse, vestimile tamen est hoc sperasse, cum præsertim res apud populum ageretur, id quod ista etiam verba insinuant, *Tu ergo quid dicis?*

Jesus autem incurvatus. Pertinet id ad alteram
(h) hito-

historiæ particulam, iudicium nempe Domini de ista muliere, in quo divina Christi sapientia elucescit. Videns enim proculdubio mentem ipsorum subdolum, & cruentis ipsorum manibus feminam illam eripere, atque ita quod sibi constaret factò ostendere volens, ut vulpeculas istas suis ipsorum fraudibus caperet, nec statim dat responsum, nec eiusmodi quale ipsi speraverant. Sed primo quasi non audiret quid dicerent vult à se iudicii huius invidiam amoliri. Deinde cum instarent, responsum ita temperat ut isti confunderentur. *Incurvatus deorsum scribat digito in terra.* Ut videlicet isto ritu ostenderet se aliis intentum & districtum esse, & præ se ferret aut se non audire, aut sibi non vacare, certè non admodum quid illi dicerent curare; cum præferim jam ipsi sententiam tulissent, & haberent iudices qui causis eiusmodi vacarent. Quæri hic solet ab interpretibus, primò quomodo in terra quæ solida fuerit, scribere poterit, deinde quid scripserit. Et illud quidem explicatu est facile, cum poterit dici scribere quia in terra figuras tantum literarum digito duceret, etiamsi tandem illæ non conspicerentur. Posterius non item, quia & Evangelista tacet, & licet multi multa & varia hic ardentur, talia tamen sunt ut quam facile quis ipsis assensum commodare velit, tam facile alius rejicere possit. Nam quod nonnulli (ut alios allegorizantes & nescio quid comminifcentes hic præteream) dicunt ita ipsa verba scripsisse quæ postea protulerit, eo ipso refelluntur quod iterum scripsisse dicatur: non sit autem verisimile eadem quæ jam dixerat scripsisse, cum illi quibus istud in mentem venerat, velint Dominum ideo scripsisse quia primò dicere noluerit. Dicendum igitur videtur simpliciter Dominum usum gestu hominum meditantium & suis cogitationibus intentorum, ac nihil eorum quæ dicerentur agerentur curantium, sive literarum aliquarum figuras pinxerit, sive minus. Solent enim homines meditando intra se velut ablati & cogitationibus suis immerfi, vel literas pingere, vel qualescunque figuras delineare, non quòd illis attendant, sed ut melius quodammodo illis quæ mente coquant vacare possint. Idem igitur hæc facit Dominus, ut ostendat, rem illam quam illi tanti facerent, & quam ad ipsum commodissimè in suas casses perducendum se reperisse gaudebant, se non admodum curare, & oblatum sibi ejus arbitrium minimè contra quàm illi speraverant arripere velle.

Verf. 7. *Quum autem.* Antequam responsum ipsam Domini indicet, primò quid illi fecerint videntes Dominum scribentem, explicat, id autem est quòd nihilominus Domino instabant. Nolebant enim sibi tam commodam occasionem eripi. Quare Dominusne simpliciter subterfugere videatur, atque rursus præbeat ipsis materiam criminandi; quasi declinans invidiam animi sentia promere defugerit, respondet ipsis *Qui vestrum immunis est à peccato,* puta sive speciei sive generis ejusdem, id est non tantum qui non est adulter, sed etiam qui non tenetur æquè gravi peccato & damnatione digno. Alias enim quemlibet removeret à iudicando.

Primus in eam jaciatur lapidem. Testibus id injunctum erat (ut legitur Deut. 17. 7.) ut ipsi primò lapidem jacerent in eum qui lapidandus erat. Ex eo hæc occasio aripit Dominus, ut non casses tantum illorum effugiat, sed ipsos etiam irretiat. Cum enim neque contra legem quicquam diceret, atque ita se illorum accusationibus opportunum præbere, & mulierem e manibus ipsorum eripere, atque ita verba sua cum factis consentanea esse ostendere vellet, rei arbitrium ad illos defert. Quasi dicat; Quid mihi importuna accusatione ista molesti estis? Jam profecti estis vos scire quid ea de re Moses sanxerit: Quod ego non moveo. Sed si quid ego hic præterea sentiam scire vultis, ego ita censeam, ut cum testes ipsi sitis, quandoquidem in actu ipsam reprehendisse dicitis, sitque hoc etiam in lege

constitutum, ut manus testium sit prima in lapidando, inter vos etiam qui vel ab hoc ipso vel etiam hujusmodi scelere se scit immunem, primus lapidem in eam projiciat. Obiter nota, omni crimine vacare debere eos qui alios judicare volunt: satiusque esse ut ii qui sceleribus sunt polluti iudicio se abdicent, quàm ipsi propterea iudicandi alios judicent. In criminibus tamen civilibus & quorum poenâ securitas publica continetur, satius est ea à pessimo etiam magistratu puniri, quàm impunita relinqui.

Verf. 8. *Et rursus incurvatus.* Sive ut ostenderet non tanti se questionem hanc facere, ut ei diutius immorari & ab eo quod animo volvere præfererebat abstrahi propter illam pateretur, sive potius ut spatium illis de responsum sua cogitandi, atque ita sensim & sine pudore sese Domino subtrahendi præberet.

Verf. 9. *Auditis autem his.* Sequuntur ea quæ iudicium Domini consequuta sunt. Quorum primum est quòd à conscientia redarguti, quæ videlicet testaretur similibus peccatorum ipsos crimine teneri, singularim alius post alium exhibant, id est non agminatim, sed sensim prout hunc vel illum prius tacitus conscientie morius submovebat, *initio factò à senioribus* sive ætate, sive etiam dignitate ac officio, sive utroque, usque ad ultimos, qui cum viderent ad eo sibi non fidere eos qui ipsi præirent, ipsi quoque facile cedebant.

Et relictus est solus Jesus & mulier, respectu accusatorum videlicet. Constat enim ex verf. 2, totum populum ad Dominum confluisse in templum, Dominumque illum docuisse: non nisi autem accusatores exceperunt.

In medio sive templi, sive loco inter Dominum & turbam intermedio.

Verf. 10. *Quum autem.* Alterum quod subsequutum illam Domini responsum, videlicet cum muliere colloquium & ejus absolutio.

Nemo te condemnavit? id est nemo professus est se lapidem in te missurum, atque ita te ream peregit. Alias enim jam eo ipso illam condemnaverant quod legem contra ipsam protulerant, & dignam supplicio dixerant.

Verf. 11. *Nec ego te condemno.* Cum igitur illi cessaverint in accusatione, & ipsa fuga se non audere te ream peragere demonstraverint, nec ego sententiam contra te feram. *Vade, & ne amplius pecca.* Cum dicit vade absolvit eam. Cum addit *ne amplius pecca,* commentatam fuisse poenam insinuat, & simul ad poenitentiam hortatur, munitans quodammodo nisi respicerit.

Verf. 12. *Rursus ergo eis Jesus loquutus est.* Incipit alia pars capituli. Colloquium videlicet Domini cum Judæis, quod quia est intercisum, ut in colloquiis fieri solet, multas particulas habet. Hoc autem versiculo præstantiam dignitatemque suam ob oculos ipsis ponit, ut illos ad se alliciat, & ad credendum in se adducat. Cæterum quibus relatio superior de muliere adultera suspecta est, non vident quomodo versiculus hic cum antedentibus conjungi queat. Putant enim vocula *eis* Phariseos designari, quia etiam illi sequenti vers. 13 obloquuti fuisset traduntur, hos verò excessisse illa historia dicat. Sed non animadvertunt nihil melius nexum appariturum, etiamsi rota hæc historia expungatur. Cum enim capite superiori in eo defierit, quomodo indignarentur Pharisei quod famuli Jesum non comprehendissent, adeo ut etiam inter se propter Dominum contenderint, nimis dilutum esse dicere, *Rursus loquutus est eis.* Res rota expediri facile poterit, si dicamus vocula *eis* intelligi populum quem docere cœperat sedens, ut vidimus verf. 2. Quam Domini orationem quia interpellatione sua interruperant Pharisei, ideo Evangelista dicit *Rursus*, id est postquam & Phariseos amolitus est à se, orationis ad populum suum interpellatores, & mulierem absolvit.

Ego sum lux illa mundi. Id est ego sum doctor ille hominibus à Deo datus, qui plenissima rerum divinarum

vinarum notitiā imbuam non unum aliquem hominem, aut ubi nationisve angulum, sed univarium mundum. Comparat se soli: quod sicut Sol exoriens dispellit omnes tenebras & luce sua totum orbem illustrat, ita ille veniens in mundum dispulit omnes ignorantiae voluntatis divinae tenebras, & luce cognitionis ac scientiae totum mundum illustravit. Quasi dicat; Id ego sum hominibus quod Sol est mundo: puta ratione officii & doctrinae, ut diximus.

Qui sequitur me. Id est qui meam doctrinam recipit. Ex illa praestantia sui conclusionem educit ab utili, persistens in metaphora de luce sumpta: etsi vocem lucis generaliter hic sumere videatur, non tam ad solem ipsum alludendo, quam ad faces: quod si faceret sequi solem in tenebris, ita Christum sequi, id est doctrinam eius amplecti, & pro cynosura ac helice omnium actionum nostrarum habere debeamus.

Non ambulat in tenebris. Non est verendum ne in ignorantia verferur, & ubi pedem ulterius promoveri abiret, aut labatur & impingat. Occurrit cogitationi tacitae. Poterant enim dicere: quid hoc ad nos quod tu es lux mundi? cui id fini & bono dicitur à te? Adde igitur Dominus non temere id à se dici, & interesse ipsorum id scire, quia tantus fructus ex eo possit decerpi ab eo qui se voluerit sequi. Quo ipso clarificum canit, & signum ad doctrinam suam amplectendam sustollit.

Sed habebit lumen vitae. Id est cognitionem & scientiam quae instruit ad vitam, pura aeternam, camque quodammodo parit, dum videlicet viam ad illam ducentem indicat & ostendit.

Verf. 13. *Pharisaei igitur.* Sive illi accusatores paulo post redierunt, & pudore absterfo, ne penitus confusi à Domino viderentur, Domino rursus obloqui voluerunt; sive alii ab iis, & qui forte inter turbam illam erant. Ut enim non omnes quotquot fuerunt Pharisaei sceminam illam adduxerunt, ita nihil absurdum est, si dicamus dum alii mulierem accularent, alios turbae fuisse immistos, & ad accusatores se tum non aggregasse. Sed postea ubi viderunt symmetiam suam à Domino confusos templo excessisse, ne solidam Domino victoriam concessisse viderentur, excipiunt sermonem ipsius, proverbio ex usu vulgari petito Dominum revincere tentantes. Quasi dicant; Non est quod tibi nimium placeas istis quae de te pleno ore praedicas. Ipse enim nobis testimonium ex ore proprio profectum non esse verum, id est idoneum, ratum, firmum, & cui turd quibus acquiescere possit. (Alias enim potest aliquis etiam de se verum dicere, ideoque esse verum testimonium, sed non solet esse firmum & ratum.) Quare cum & tu (puta ipse & solus) de teipso testaris, non potes id à nobis exigere ut testimonium tuum tanquam irrefragabilis auctoritatis & fidei recipiamus.

Verf. 14. *Respondit Jesus & dixit eis.* Pharisaeorum argumentum fuit tale: Qui de seipso testatur aliquid, ipsius testimonium non potest esse firmum. Atqui tu id facis. Ergo testimonium tuum non potest esse firmum. Respondet Christus dupliciter: Et primo quidem ad maiorem, cum ostendit illam non esse universalem, nec in se valere posse.

Etiamsi ego. Quasi dicat; Proverbium id cui vos innitimini, etiamsi aliàs verum sit, in mea tamen persona verum esse non potest, debetque testimonium meum pro rato & firmo haberi, etiamsi solus de me ipso testarer. Ratio est, *Quia scio unde venerim, & quo vadam.* Id est quia sum Deo conjunctissimus, & ut illius nomine ad vos veni, ita ad illum porro reciturus sum. Quasi dicat; Ut enim licet Deo testari de seipso, & facile hic concesseritis omnes proverbium istud vestrum exceptionem pati: ita licet id etiam mihi qui sum ei proximus: nec potestis vos testimonio meo invaliditatem obijcere. Vis rationis est in vocibus *unde venerim & quo vadam*, quibus summa personae istius testantis digni-

tas & praestantia exprimitur. Vocula autem *scio*, idem valet atque si dixisset, *Consciens mihi sum* quis quantusque sim: longe videlicet major quam ut auctoritas dictorum meorum velut per se decidua, alterius alicujus hominis testimonio fulciri debeat: Veni enim à Deo Patre & ad illum redeo: illius sum legatus, imò filius, illi conjunctissimus imò proximus.

Vos autem nescitis. Quasi dicat; Ego quidem iure nitor isto, sed vos nihilominus fidem testimonio meo non adhibebitis scio, quia *nescitis* id est non vultis scire, *unde venerim & quo vadam*, id quod facile scire poteratis, non solum ex miraculis & doctrina mea colligentes, sed etiam ex ore meo audientes.

Verf. 15. *Vos secundum carnem iudicatis.* Rationem affert ejus quod ultimo loco de ipsis afferuit. Quasi dicat; Ideo autem nescitis, quia *secundum carnem iudicatis*, id est, quia in sententia ferenda exteriora tantum rei respicitis, non rem ipsam, neque rationem sed cupiditatem in consilium advocatis, & secundum hujus non illius dictamen pronunciat. Voces *secundum carnem* & ad rem iudicandam referri possunt, ut sensus sit, vos exteriora tantum rei spectatis, seu qualis unaquaeque res est secundum carnem: & ad iudicium, ut sensus sit, iudicium vestrum carnale est, id est caro & cupiditas vestra iudicia regit. *Iudicatis* id est, sententiam fertis, pronunciat, sed ita ut condemnetis. Sub generali enim ista enunciatione specialis haec subintelligenda est: ideo me odistis & damnatis, quia ad me secundum carnem attenditis.

Ego non iudico quemquam. Ego autem id non facio, licet id iure meliori facere possem. Suum factum illorum facto opponit, ut ostendat quanto sit aequior eis quam ipsi ei. Quasi dicat; Vos id facitis quod vos non decet, quia tantum corticem exteriorum rei intuemini. Ego verò qui vos intus & in cute novi, possemque de unoquoque vestrum pronunciare, non tamen id facio. Quia vero se ut testem hic considerat, ideo vox *iudico* in significationem paulo à priori diversam videtur flexa, quatenus videlicet testibus competere potest, qui iudicare dicuntur, dum ea coram iudicio de reo testantur secundum quae iudices sententiam ferunt. Illis autem proprie vox ista competebar, quia illi iudicum partes sibi arrogabant in sententia de Christo ferenda.

Verf. 16. *Quod si etiam.* Rationem affert cur iure meliori ipsos iudicare possit, id est hoc vel illud de ipsis pronunciare, atque ita ipsos damnare.

Quia solus non sum. Non possum in iudicio ferendo decipi ut vos, *Non sum enim solus, sed ego & qui misit me*, id est quia mihi semper adest Pater, cujus ego instructionem & regimen ac iudicium in omnibus sequor, cum sim ipsius legatus, & ipsius ad vos nomine venerim.

Verf. 17. *Sed & in lege.* Redit eò unde paulum propter vocem iudicandi deflexerat, & ostendit, minorem etiam illius syllogismi, si sumatur ita ut ab illis proculdubio sumebatur, Tu solus de te ipso testaris, esse falsam. Connectitur autem cum superioribus hic versiculus ita: Ut autem iudicium meum non potest esse non firmum, quia simul cum Patre iudico, ita etiam testimonium. Non enim solus de me ipso testor, sed est alius testis omni exceptione maior qui una mecum testatur. Jam autem *in lege vestra* id est quam vos tantopere iactatis, cuiusque zelum simulatis. Emphasis. *Duorum hominum testimonium*, quanto magis meum, qui licet homo sim natus, sum tamen hominum numero propter meae personae amplitudinem eximendus: & patris mei, quem ne vos quidem dixeritis in comparisonem aliquam cum ullo hominum venire posse.

Verf. 18. *Testor de me, & voce, & miraculis, & vitae integritate.*

Et testatur de me qui misit me Pater, quatenus eam mihi

mihî potestatem & sapientiam tribuit, quam non nisi à Deo esse quilibet cui modò sinciput est sanum fateri cogitur.

Verf. 19. *Dicebant ergo ei.* Respondent Judæi Domino, sed non ut aut refellant Domini dicta, quod facere non poterant, aut agnoscant crimen, & poenitentiam polliceantur, quod faciendum erat, sed à perverfis sperari non poterat: verum quod homines malevoli solent, arrepto uno vocabulo carpunt Dominum, ut fidem dictorum ejus elevent. *Ubi est tuus ille Pater?* Quem nam tu nobis Patrem à quo missus es commemoras, cujus testimonium tanti vis fieri ut illi omnino acquiescere debeamus? Apparet illos conjecisse non loqui Dominum de Josepho, quem illi Patrem esse Domini credebant, aliàs enim facilè ipsum rejecissent: & quia audiverant antè à Christo, ac ægerimè tulerant. Deum esse ipsius patrem, ideo tale quid iterum hic audire volunt à Domino, ut Categorica responsione à Jesu audita, arrogantia simul & blasphemiae coram imperita plebe eum insimulare, atque ita ipsam in illum irritare possent.

Neque me nostis. Quasi dicat; Quid hanc quaestionem quasi difficilem, & cui solvendae ipsi non possitis sufficere, movetis, cum me ante oculos habeatis, quem si nostis id est si quis quantusque sim expendetis, *Patrem quoque meum nostis*, facile tacente etiam me colligere possitis quem ego Patrem meum vocaverim. Sed mirum non est istiusmodi vos quaestiunculas movere. Et me enim non nostis, & patrem meum, licet nosse possitis. Me cognoscite & patrem meum cognoscetis.

Verf. 20. *Hæc verba loquutus est.* Quia licet subobscuro sermo Christi, id tamen subindicabat quo aperte prolato Domino insidias frueri volebant Pharisei, ut indicet Christum ita & animo præsentis dixisse in loco celeberrimo, ubi summa erat frequentia hominum, ut par erat in templo & in gazophylacio ubi verisimile est magnam hominum elemosinas conferentium multitudinem fuisse, nectamen Phariseos quicquam ipsi nocere potuisse, quod subindicatur eo ipso cum dicit *& nemo prehendit eum*, unde apparet fuisse qui vellent id facere. Causa quia nondum venerat hora ejus. Id est, tempus à Deo præscriptum & destinatum.

Verf. 21. *Dixit ergo.* Nempe cum videret illos ardere desiderio comprehendendi sui, cujus insinuandi causa verba versiculi antecedentis interjecit Evangelista, simulque indicandi unde causam habuerit ea quæ statim rejarurus erat proferendi. *Iterum* post illa verba quæ paulò ante retulerat, & quæ ipsis bilem in natum conciverant.

Ego vado. Nempe ad Patrem, in cælum, sed per mortem. Quasi dicat; Frustra vos insidias mihi tenditis, & de me comprehendendo capita confertis. Non est id in vestra situm manu. Eri fiet quidem quod constituitis. Occidar ego à vobis; sed mortis istius finis erit abitus meus ad Patrem: nec tam vestra id opus erit voluntatis, quam mei ipsius arbitrii. Sed malo id vestro eveniet maximo. *Quæretis me* tum enim mei videndi desiderio tenebimini, & me videre voletis, audientes videlicet me ad patrem abiisse, & tot id signis ac prodigiis confirmari videntes. Sed frustra, *in peccato vestro moriemini*, id est, non dignabor vos conspectu meo, non conspicietis me redivivum, atque ita habentes ob mei absentiam quod perverso cordi vestro prætexatis, incredulitati sceleribusque vestris relicti peribitis, nec ad frugem redibitis. *Peccati* voce vel incredulitatem intelligit, vel simpliciter improbitatem & omne scelus ut numerus singularis ponatur pro plurali, quod non est sacris scriptoribus novum. *Quo ego vado* quia poterant dicere; Annon possumus te quoquo iveris consequi? Quid igitur ais nos te frustra quaesituros? occupat Dominus, ut & supra, & negat illos posse se consequi. Quasi dicat; Ego quidem ipse ad vos jam non redibo. Vos autem me

subsequi non poteritis. Non est igitur quod speretis vos me postea visuros, ac proinde non est etiam quod tantopere me interficere studeatis, atque ita ab initio istum à vobis meum quantum in vobis est accelleretis.

Verf. 22. *Dicebant ergo Judæi.* Videlicet inter se se. Superioris capitis 7 versu 35 aliter loquuntur & aliam verborum Christi interpretationem afferunt.

Verf. 23, 24. *Tunc dixit eis.* Sermo iste Domini dupliciter cum antecedentibus connecti & explicari potest. Primò si dicamus, nullam hic à Domino rationem eorum quæ Pharisei dixerunt haberi, sed taceite illorum verba transmitti, ac tantum inchoatum sermonem continuari, & causam dictorum afferri, quo altius in animos ipsorum descendeat. Quasi dicat; Hoc dico propterea, quia vos ex inferis estis, nil nisi terrena sapitis, & terrena cogitatis. *Ego sum de supernis*, è cælo profectus sum & cælestia spiro, ac tota vita mea spiritualis est. *Vos estis ex hoc mundo*, id est mundana tantum sapitis & cogitatis. *Ego autem non sum ex hoc mundo*, sum quippe ex supernis. Unde non est sperandum vos me recepturos atque ita iram Dei effugituros. Si verò secundum vestrum palatum esset, reciperetis me: nunc vero tam distidemus à nobis quam terra distat à cælo. Et hæc est causa cur dixi vos morituros in peccatis vestris. Nam si velitis id effugere ne in peccatis vestris moriamini, necessario vobis credendum est me esse id quod jam vobis dixi, mundi videlicet doctorem & Messiam seu Christum. Jam autem non is est genius vester ut id credere possitis. Non effugietis igitur iram cælestem, & supplicia incredulitati aliisque peccatis vestris destinata. Et hæc est prima responsionem hanc explicandi ratio. Ad quam nescio annon & illud possit addi, quod interpretum quidam arbitrantur hic etiam ejus rationem reddi, cur dixerit illos non posse eò venire quò ipse abiturus esset, quia videlicet non possint credere. Nisi fortè hoc etiam in vocibus *moriemini in peccatis vestris*, includitur. Deinde possunt ista verba ita accipi ut causam afferat cur illum suffugaverint. Quasi dicat; Non mirum est vos talia dicere, quia estis terreni, &c. Sed hac ratione sequentia erunt ita connectenda: Et hæc etiam est causa cur dixerim vos morituros in peccatis vestris. Hoc enim obstat quominus credatis, quia tales estis. Jam autem necesse est quemlibet in peccatis suis mori qui non crediderit mihi. Nisi igitur credideritis me esse, videlicet lucem mundi, doctorem & magistrum verum, moriemini in peccatis vestris.

Verf. 25. *Dixerunt ergo ei.* Ut solent qui carpere tantum aliena dicta volunt, minime respondent ad ea quæ ipsis objecerat, sed ex occasione ultimorum verborum, cum dixit, *nisi credideritis quod ego sum*, quaerunt ex Domino, *Tu quis es?* quid igitur tandem de te existimare, & quem te esse scire debemus? indica nobis, ut credamus tibi. Si verba aspicias bene videntur procedere. Nam de re longe maxima & unice necessaria interrogant. Præcedere enim fidem debet cognitio. Sed quia sæpius id jam à Domino audierant, potius tergiversantur & Dominum captant, quam ex animo læscitantur.

Tunc dixit eis Jesus. Quid responderit Dominus, & quomodo Græca verba responsionis ipsius vertenda sint, variè explicatur ab interpretibus: ut videre est in primis apud Bezam, annotatione super hunc locum. Rectissima autem & scopo ac intentioni Domini accommodatissima est ista quam defendit ipse, in qua particula *et*, distinguuntur, quarum illa sit articulus postpositivus. Ea autem est talis *Id quod à principio dico vobis.* Quasi dicat; Quid ex me istud exquiritis, quod jam dudum ex ore meo audivistis? Is sum quem me vobis jam pridem dixi, videlicet me esse lucem mundi, magistrum & doctorem orbis. *A principio.* Videlicet non tantum hujus colloquii vobiscum.

eum ; sed etiam muneris & officii mei. Utitur autem presenti *dico* loco præteriti *dixi*, ut indicet se in eo quod semel dixit adhuc perfitere.

Verf. 26. *Multa habeo quæ de vobis.* Laboratur & de horum verborum nexu cum antecedentibus ac consequentibus. Videtur autem is esse ipsum sensus & connexio, quasi dicat ; Ego quidem qui sum, jam pridem dixi vobis, & satis id constare potest vobis. Vos autem qui sitis, ego taceo, licet interea multa possem de vobis & moribus vestris dicere, imò etiam vos & condemnare. Sed vos quod in me carpatis & damnetis, non habetis. Nam quod ad prædicationem & doctrinam meam attinet, quam damnare soletis, *ille qui misit me*, cujus autoritate & jussu illam annuncio, & qui mihi hoc munus injunxit, *verax est*. Ego verò nihil dico nisi ex ipsius ore hausitum ac auditum. Unde necesse est vera esse, ac omni reprehensione vacare omnia verba & dicta mea. Maldonatus voculam *sed* in verbis *sed qui misit me* accipit pro *nam*, hoc sensu ; Habere multa de vobis dicere & ob ea vos condemnare. Quod si facerem, jure meo facerem. Nam qui misit me verax est. Ex quo sequitur, me etiam vera dicere, quippe qui nihil dicam nisi quod à Patre audiverim. Verùm præterquam quod multa in ista interpretatione adijcenda sunt in ipso textu subaudienda, durius est vocem *sed* sumi pro *nam*. Et non videtur Dominus ista ex ore Patris audivisse qualibus istis moribus essent, ut fert ista interpretatio, sed potius videtur respicere ad illa quæ ab initio audivit à Patre, nempe doctrinam & legationem sibi ab ipso injunctam.

Verf. 27. *Non cognoverunt.* Interjicit ista Apostolus, ut indicet ex qua occasione sequentia verba Dominus protulit. Lectio hic est varia. Simplificissima autem ista quam nobis exhibent plerique codices Græci, *Non cognoverunt eum loqui de Patre*, videlicet suo, id est Deo. Quasi dicat ; Cum autem diceret veracem esse eum qui ipsum misisset, unde colligi volebat sua etiam dicta & judicia vera esse, non animadvertenter ipsum nomine mittentes istius Patrem suum id est Deum intellexisse.

Verf. 28. *Dixit ergo eis.* Quasi dicat ; Cum igitur Christus vidisset, illos in istis verbis hæere, nec intellexisset de quo ipsis diceret, perrexit in sermone suo, & subjecit sequentia, explicationis & confirmationis antecedentium causam.

Quum exaltaveritis. Quasi dicat ; Quod autem dixi, me ea demum loqui quæ ab eo qui misit me id est à Patre audivi, id tum demum intelligeritis & verum esse deprehendetis, quando me in crucem egeritis. Tum enim cognoscetis me esse lucem mundi. Quo quid sibi vellet velut explicaturus, subjungit, & *ex me ipso nihil facere*. Faciendi verbo nunc utitur, cum antea dicendi usus esset, ex quo colligitur, tam late illud extendendum esse, ut etiam dicta & verba Domini comprehendat. Quasi dicat ; Nihil & dico & facio pro meo arbitrio & autoritate, *sed prout docuit me Pater*. Hic rursus pro voce faciendi substituit vocem loquendi. Unde patet, primariò ipsum respicere ad verba doctrinamque suam. Jam tum *cognituros* ait, quia causam ampliore id cognoscendi essent habituri. Quia enim non omnes crediderunt, non omnes etiam actu & re ipsa cognoverunt. Ita enim late hic vox cognoscendi sumitur, ut fidem etiam suo gremio comprehendat. Omnes tamen habuerunt causam cognoscendi, & quod consequens erat credendi. Tributur autem id exaltationi seu morti Christi, non quod sola mors Christi esset id effectura, sed quod propter mortem Christi esset id futurum, ipsa quidem cognitionem & fidem istam adjuvante, iis verò quæ illam sunt consequuta, resurrectione videlicet & glorificatione, eandem perficientibus. Referunt huc nonnulli miracula quæ Christo moriente &

mortuo contigerunt. Verùm ut ea non excluderem, quia propter insignem excellentiam & novitatem suam necesse est illa cordatiorum animis hæsisse, ita videtur Christus respicere potius ad ipsam mortem (quæ insignis documentum erat doctrinam Domini non esse ab ipso confictam) & quæ eam subsequuta est resurrectionem ac glorificationem. Unde inferius cap. 12, eandem plane sententiam sic extulit v. 32, *Ego si exaltatus fuero à terra, omnes traham ad me ipsum*.

Verf. 29. *Nam qui me misit.* Quod dixerat se non nisi ea loqui quæ Pater ipsum docuerat, nunc confirmat, tacite adversariorum cogitationi occurrens. Poterant enim ita cogitare ; Sit ita sanè, docuerit te Pater ; sed quis nobis præstabit, te non esse eorum oblitum, & nunc tibi relictum non errare. Quam proclivis est lapsus in iis quæ audimus, si soli tantum memoriæ nostræ fidamus ? Non est id cogitandum, inquit Dominus. Nam *qui misit me* id est Pater, *meum est* id est ope sua succurrit mihi, me regit, & suggerit mihi omnia.

Non reliquit me solum, Non ita mihi munus hoc injunxit, ut me postea desereret & mihi ipsi relinqueret. Causa & ratio ; *quia ego quæ placita sunt ei facio* id est ita ago ut in omnibus mandata ipsius exauriam. Apparet hinc, ut ut Deus gratiâ suâ Christum præveniret, sapientiâ eum divinâ imbuendo, & spiritûs sancti donis cumulando, illum tamen constanti & nunquam interrupta pietate ac innocentia sua favorem illum divinum retinuisse : quod etiam ex Cap. 15. verf. 10 ejusdem Evangelistæ discitur. *Facio* ad opera refer, & ad diligentiam in voluntate Dei annuncianda : *Semper* providens ne quid omittam aut subterfugiam quod ad salutem hominum faciat.

Verf. 30. *Hæc ipso loquente.* Cum audacia videlicet ejusmodi & animi præsentia, ut licet videret animos hostium ad ipsum comprehendendum intentos, id tamen nihilominus ageret quod sui officii esset ; quo accedebat quod auditores operum ejus admirandorum recordarentur. Et hoc quidem de operibus puto addendum, quia non est verisimile solum istum sermonem tantum apud istos potuisse.

Multi crediderunt in eum. Eventus sermonis Christi, quem & propterea addit, ut indicet quis fructus fuerit istius sermonis ejus, & propterea quia præbuit causam sequenti sermone Christi, adeoque colloquio ipsius cum adversariis suis. Dicit autem *multi*, ut doceat in ea turba fuisse etiam eos qui non crederent, & quidem credentibus non pauciores.

Verf. 31. *Dicebat ergo.* Cum animadverteret multos credidisse. *Iis Judæis qui crediderant ipsi* id est qui ipsum pro Messia, doctrinam verò ejus pro divina & cælesti receperunt eique assensu fuerunt. Additur id propterea quia non omnes quos tunc alloquebatur in eum crediderant, & ii qui crediderant immixti erant infidelibus, ut apparet ad quos ex illa turba quæ ipsum audiebat ista Christi verba pertinerent. Interim Christus generaliter omnes alloquebatur, verba concipiens ita, ut licet illi qui crediderant ad se tantum illa pertinere conjicerent, & infideles tamen illa ad se trahere possent : hoc sensu ; si vos doctrinam meam receperitis, ita ut in ea permaneat. Quasi dicat ; Et Christus quidem videns animos eorum qui in se crediderant, ad illos potissimum sermonem suum dirigebat, licet multi etiam qui non crediderant, ad se eum applicare possent. Hortatur autem eos ad constantiam, proposito præmio & fructu incomparabili. Admonitio ipsa exprimitur isto versiculo, *Si vos manseritis in sermone meo*, id est, si constanter mihi adhaeseritis, nec ulla ratione à præceptis meis vos avocari passi fueritis ; *vere discipuli mei eritis*, revera id eritis quod nunc præ vobis fertis, quodque discipuli nomine significatur. Quasi dicat ; Nunc quidem nomen inter meos discipulos estis professi, sed si id quod professi estis re ipsa esse vultis,

(h 3) opor-

oportet vos ita sermone meo assuescere ut illius ducem semper sequamini, imò ut ille in vobis habitet vosque regat in omnibus actionibus vestris. Is enim est verè discipulus Christi, qui sine cunctatione & tergiverfatione dictamen præceptorum Christi sequitur, & infracto animi robore omnia quæ sibi ab ipso imponuntur perfert. Qui verò est inconstans, & gradum citò revocat, aut etiam interjungit, vix discipuli nomen meretur.

Verf. 32. *Et cognoscetis veritatem.* Hæc verba quidam explicant ita ut per Hebraismum id significant quod experiemini verum esse quod dico. Sed altius quid & augustius hic à Domino exprimi videtur. Fructus videlicet promanans ex constantia in fide. Quasi dicat; Et subinde cognoscetis uberius quæ nunc leviter intelligitis, quantaque in mea doctrina mysteria lateant plenius videbitis, quæ vos mirum in modum recreabunt. Neque enim ob temporis brevitatem, & eorum quæ ex ore Christi hæcenus audiverant paucitatem, poterant aut præstantiam promissorum Christi, aut divinitatem præceptorum, aut ipsius denique personæ majestatem pernoscere; cum sciamus illos etiam qui ab ipso initio prædicationis Christi laeri ipsius adhererunt multa post ascensum Domini didicisse: quanto plura verò his discenda & cognoscenda erant, qui paucissima ex ore Domini hauserant. Veritatis autem nomine doctrinam suam intelligit, seu Euangelium: quomodo etiam hæc vox usurpatur superius cap. 1.

Et veritas id est doctrina mea, *vos in libertatem vindicabit*, id est eximet vos servitute peccati & mortis: de qua posteriori potius loquitur, licet de illa videatur loqui, si verf. 34 respicias, sed hæc consequenter tantum hic includi videtur. Alias enim omisit fructum præcipuum; quod non est verisimile. Porro veritas liberat, quatenus vires confert & largitur, ut vincula servitutis istius dirumpamus: Unde etiam Euangelium virtus Dei vocatur. Rom. 1. Jus autem nobis largitur ad vitam æternam & remissionem peccatorum consequendam, quod unicuique robur addit ad excutiendam tyrannidem peccati & mortis.

Verf. 33. *Responderunt ei.* Videlicet Judæi increduli, quibus immixtos fuisse diximus fideles. Illi putantes ad se hunc sermonem dirigi, nec scopum ipsius attendentes, more suo carpunt Dominum: & primò quia gens erat libertati assuetæ, imò omnis jugi humani impatiens, moleste ferunt ultima Christi verba, quibus asseruit, suos demum discipulos verè liberos futuros, subindicans reliquos omnes esse servos. Argumentum illorum tale est; Qui nulli unquam serviverunt, de illis dici non potest illos in libertatem vindicari debere. At nos nemini unquam servivimus Ergo. Major propositio deest. Minor cum sua probatione, quod videlicet semen Abraham essent, & conclusio, hoc versiculo comprehenduntur. Porro quod ad minorem attinet, in illa cum se nemini servivisse asserunt, vel mentiti sunt, si de servitute publica accipias; & tum enim Romanorum servi erant, ut illam servitorem Ægyptiacam & Babylonicam omittamus: vel de servili conditione privata erit accipienda. Quasi dicant; Nos quos hic videmus nemini unquam servivimus, puta servitute privatam.

Verf. 34. *Respondit eis Jesus.* Ad argumentum adversariorum respondet per distinctionem servitutis, quæ & civilis est & moralis: & quia propositio principalis tum demum vera est si de qualibet servitute accipiamur, descendit ad minorem, quæ prosyllogismo tali fulciebatur: Qui est semen Abraham ille nemini servit, servitorem puta privatam. Nos sumus semen Abraham. Ergo. Et respondet ad utramque præmissarum; & primò quidem ad majorem. ostendens illam esse falsam si de servitute morali accipiamur: quia etiam semen Abraham peccare possit. Qui verò committit peccatum, servus est peccati & mancipium, ita ut conditionem & consequens illius subire cogatur, nempe mortem. Quare vult dicere, Etiam si tandem semen Abraham sitis, servili conditione vos eximere non po-

testis. Licet enim non servivistis servitute civilem & privatam, estis tamen servi peccati, ejusque maximi; nam me trucidare vultis innocentem, imò & cæterorum complurium.

Verf. 35. *Servus autem.* Ne dicerent; si igitur de ista servitute loqueris, non multum pugnabimus. At quid interest ab ista servitute liberari, quantumve istud bonum est quod tui sectatoribus polliceris? Ideo explicat conditionem hujus servitutis, ex quo conspicitur permultum interesse ab ista servitute vindicari. Condicio ista servilis est in eo, quod *servus* id est mancipium, *non maneat in domo perpetuò*, id est excludi possit quando patrifamilias collibuerit, nec aut jus aut spem ullam firmam in domo illa permanenti, id est hæreditatem illius cernendi habeat. Usurpar videlicet servi nomen in alia significatione quam aliàs solet, cum homines servi Dei vocantur. Nam de cujus domo loquitur? de Dei. Atqui hujus respectu qui libet homo aliàs servus est. Imò servis peculiariter Dei promittitur illos habituros in æternum cum ipso. Servum igitur vocat qui est peccati vinculis irretitus, quod sit eo loco & conditione apud Deum quo mancipia apud heros suos, quæ exigi pro libitu ab illis quocumque tandem velint possunt.

Filius autem Conditioni servili opponit conditionem filialem, ex qua vult colligi, quantopere interfit in numero filiorum Dei censei, adeoque servitute spirituali eximi.

Manet perpetuò à nullo excludi potest, quia habet jus hæreditatis illius domus aedeundæ utpote filius herilis. Caterum ita loquitur ambigue, ut videatur de quovis filio verba facere; sed sequentia ostendunt à generali significatione ad specialem ipsum descendere. Vult dicere; Quare & vos, si tantum bonum consequi vultis, in id incumbite quod filiorum numero ascribamini. Quod non alia ratione assequemini quam si in me credideritis qui principem locum inter filios Dei habeo, imò omnibus in me credentibus jus istud adoptionis conferre possum: quod sequenti versiculo explicat apertius.

Desunt non pauca.

Verf. 46. *Quis ex vobis.* Quia simplicem versiculi superioris asseritionem, quod veritatem diceret in dubium vocare, & ita cogitare poterant; Undenam constare poterit, aut quibus id argumentis probabitur quod tam audaciter asseritur? Ideo comprobatur id hoc versiculo, & simul nullam in se doctrinam suam causam esse ostendit quod sibi non crederent. Quod quidem ita proponit, ut antecedente tantum ex quo sequitur illum vera dicere, posito, reticeat ipsam conclusionem, & loco ejus inferat id quod ex ea sequitur. Sunt itaque hic duo quasi Syllogismi inclusi. Prior est: si non dico veritatem, poteritis me convincere. Atqui non potestis me convincere. Ergo veritatem dico. Connexum reticetur, sicut & conclusio. Vis autem illius est maxima: neque enim fieri potest quin si quis doctrinam aliquam ipse confingeret, & pro divina vendicaret, idque tempore longo, nec uno in loco, & coram pluribus faceret; in omnibus suis dictis sibi constaret, nec contrarium iis quæ antea dixit postea effutiret: deinde ut iis esset moribus qui à nemine culpari & reprehendi possent. Quin ut doctrinam aliquam à se constetam pro divina hominibus obrudere, maxime improbitatis sit argumentum: non juvat autem gratis improbum esse; fieri non potest quin ejusmodi homo cupiditatibus suis obsequatur, & voluptatum, avaritiæ, ambitionis, ex illius pullulationum scelerum sit mancipium. Assumptio seu antecedens est, *Quis ex vobis arguit me de peccato?* Id est, nemo. Negationi enim requipollet ista interrogatio, & vim habet majorem quam si fuisset prolata simpliciter.

Arguit id est arguere potest, convincet. Præfens pro futuro.

De peccato. Peccati vox tam latè sumitur hæc ut mendacium etiam complectatur. Ut ex oppositione, *si autem veritatem dico* patet. Quasi dicat; Vos ipsi licet mihi sitis aded inveni ut sanguinem meum sitia-

tis, dicite mihi, quidam eiusmodi aut in doctrina mea deprehendistis, cui mendacium, aut in vita & moribus, cui crimen ac scelus aliquod merito obijci possit. En vos provoco, à vobis convinci volo. Non parceis enim scio mihi, neque dissimulabitis, si quid eiusmodi in me conspiciatis. Quod si id non potestis, agnoscite igitur non dolis ac fraudibus me gratiari, & mendacio credulitati vestræ illudere, sed rem dicere & veritatis viam secare.

Si veritatem dico. Illatio ex superiori conclusione, loco ipsius conclusionis posita: ex qua Syllogismus posterior talis emergit: Si veritatem dico, nulla est in me causa quod mihi non credatis. Atqui veritatem dico. Ergo.

Quare non creditis mihi? Id est, alibi quam in me sit oportet causa incredulitatis vestræ, quod sermonem meum rejicitis.

Verf. 47. *Qui ex Deo est.* Postquam ostendit non esse in se doctrinæ suæ causam incredulitatis, probat causam esse in ipsis, quia videlicet non essent ex Deo. Argumentum hujus loci est tale: Si qui est ex Deo, verbo Dei audit, incredulitatis vestræ causa est id quod non estis ex Deo. Atqui prius verum. Ergo & posterius. Neque enim aut id nunc erat in quæstione num essent ex Deo, aut etiam nunc audirent: sed ut verficulus antecedens indicat, cum in Christo nulla esset causa incredulitatis ipsorum, cur nihilominus non crederent. Quare qui alterutram ex illis conclusionem hujus loci esse volunt, non assequuntur scopum verborum Domini. Et illi quidem qui hoc quod ipsa verba præ se ferre videntur probari volunt, nempe illos non audire quia non sunt ex Deo, non animadvertunt hac ratione probatum iri obijctorum per æque obfusurum. Illi vero qui hoc tantum volunt concludi, illos non esse ex Deo, cum verbis *propterea & quia* revincuntur, tum versiculo antecedente, qui aperte indicat integram propositionem istam hic concludi, *propterea vos non auditis quia non estis ex Deo*: nec esse hic syllogismum. Categoriæ ut vulgò creditur, sed hypotheticum. Jam videlicet probaverat id versic. 44. illos non esse ex Deo, cum docuerat illos esse ex Patre Diabolo: ideo hic istud quasi pro concessio sumit; etsi negari etiam non possit, hac quoque ratione istud ab effectu probari posse. Sed non is est scopus orationis Domini.

Cæterum quod ad voces attinet, *ex Deo esse* est ex illo velut originem trahere, ut si ejus voluntati conformis, & cupias id quod Deus cupit. Et hæc est illa initiatio Dei imperfectior, quæ fidem etiam in Christum præcedit, quæ ex Deo esse dicitur is qui naturali probitate sua in id propendet quod rectum & honestum est, quodque Deo placet.

Qui ex Deo est, id est qui Deo originem suam debet, qui Deum pro patre agnoscit, mentem ipsius menti conformem habens, & eo sponte propendens quod Deo placet. Quemadmodum supra vidimus, illum pro patre habere Diabolum qui cupiditates ipsius explet.

Verba Dei audit. Id est libenter aufcultat illa quæ à Deo proficiuntur quæ ipsi placent, atque porrò illa recipit & amplectitur. Audire hic non est tantum aures ad alicujus sermonem arrigere, sed etiam illum approbare, animo recondere, & factis exprimere.

Verf. 48. *Responderunt* &c. Quia illos non semel hac oratione Dominus redarguit, dum eos ex patre Diabolo esse asseruit, & non esse ex Deo, ac cupiditates Diaboli expleri; ideo cum non haberent quid istis jure responderent, mentem verò mutare nollent, ad convicia descendunt, & Samaritanum ac dæmoniacum Dominum appellant.

Nomme heu dicimus. Talia cum de nobis loquaris, qui sumus Dei & Abrahami filii, qui legem Domini custodimus. Quomodo autem Dominum dixerint Samaritanum, non exprimitur. Sed fieri potest illos hac voce usos sæpius, ad constandam Domino invdiam, & docendum, illum non esse verum Dei cul-

tozem, sed simulare tantum & præ se id ferre: Ut Samaritani nomen, in religionis, non verò natalium (quod quidam opinati sunt illos dixisse, quia Galilæa ceteri Samaritæ contermina) opprobrium, ipsi tribuerent. Velut si hodie diceres aliquem Turcam, Judæum, qui tibi circa religionem errare videtur. Cum enim Samaritæ essent ex gente Cuthæorum, & nihilominus pro Judæis conseri vellent, non ferebant id Judæi, ideoque neque ad societatem templi Jerosolymitani admitti sunt ab ipsis. Unde postea illis templum Jerosolymitano simile Sanabalates in monte Garizim ædificavit. Ad quod quia multi ex veris Judæis transfugerant, inde crevit majus erga Samaritas odium, & Samaritani cognomen adeo exosum fuit olim apud Judæos, atque hodie apud Christianos hæretici.

Et demonium habes. Diaboli id instinctu & impulsu loqueris. Idem legimus objectum Domino c. 7. v. 20.

Verf. 49. *Respondit Jesus.* Modestissima simul & prudentissima responsio Christi. Neque enim aut commovetur convicio tanto, aut etiam dicit quod dicere merito poterat: Ego vobis utrumque horum jure meliori obijcere possum; quod juberet nunc alicui nostrum in casu simili splendida bilis. Sed simpliciter tantum ostendit, primò injuriâ sibi id obijci, deinde graviter eos isto convicio peccasse. Subjicit autem de cognomine Samaritani, quia cum ad posterius responderet, istud etiam à se amolitur.

Ego demonium non habeo. Injuriâ id mihi obijctis.

Sed honoro patrem meum. Ratio ab effectu, qua ostendit se demonium non habere. Neque enim fieri potest, ut is qui honorat Deum, sit instrumentum Diaboli, qui est hostis Dei.

Et vos inhonorastis me. Graviter peccastis convicio isto me profcindentes. Honorare enim me, propterea quia ego Deum ipsum honoro, debetis.

Verf. 50. *Ego verò non quero gloriam.* Quia iterum obijcere poterant; Apparet te gloriæ cupiditate teneri, quod non potes verba nostra ferre; occurrit Dominus & ostendit non sua sed illorum causâ se id dicere. Quasi dicat; Quod quidem factum vestrum non ideo volo mihi quia gloriam meam quæram, & doctrina mea os populi mereri cupiam, sed vestri causâ, ne vos penam eamque atrocissimam incurratis. *Est enim alius*, nempe Deus, pater meus, qui quærat gloriam puta meam, vult doctrinam meam à vobis recipi, ac me honorari.

Et judicet, id est injuriam meam vindicet, puniatque eos qui me contumeliâ afficiunt. Quod vobis etiam metuendum est, nisi respiciatis, & ad me convertamini.

Verf. 51. *Amen amen dico vobis.* Verba ista dupliciter accipi possunt. Primò, ut dicamus Dominum ex abrupto redire eò unde fuerat digressus, propositum videlicet suum principale, ut doceat quanti sit faciendus, & quanta commoda sint ei expectanda, qui se pro doctore & magistro receperit. Deinde ut dicamus causam in illis afferri eorum quæ ultimo loco versiculi antecedentis dicta sunt, nempe habere se eum qui suam gloriam quærat, videlicet Deum. Si enim tantus est, ut qui sermonem ipsius servaverit, non sit periturus; non mirum est Deum gloriam ipsius quærere. Sed illud verisimilius est, quod videlicet redeat eò unde ipsum interlocutiones adversariorum avocaverant. Quanquam simul etiam ostendat, se non esse dæmoniacum, neque contumeliâ ejusmodi affici se debuisse. Firmiter enim utrumque horum ex eo concluditur, si tanta manet utilitas discipulum & sectatorem suum.

Si quis sermonem meum servaverit. Id est si quis præceptis meis obsequutus fuerit, & promissis eidem adhibuerit. Servandi vox præcepta maxime respicit, sed tamen ita ut promissis fides habeatur. Tum enim verè servatur Christi sermo cum & præcepta ipsius factis exprimentur, & promissis fide expectantur.

Mortem non conspiciet. Id est hunc fructum reportabit,

(h 4)

bit, ut liber sit ab interitu: vel ut sup. cap. 6. 50. mortem nunquam videbit. Mortis nomine intelligitur hic ea quæ verum interitum afferat, id quod nomen mortis triste propriè significat. Neque enim mors illa temporaria quæ ita vitam hanc perdit ut Spiritus interea noster conservetur, verus est interitus & perditio. Jam *videre* hoc loco per Hebraismum idem est quod experiri, ideoque in ejus locum substituitur Judæi vocem gustandi *Y. 52. mortem non gustabit in æternum*. Ita dicitur *non videbit regnum Dei* id est non ingreditur: & Psal. 16, quod repetitur Act. 2, *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem*, id est vera corruptione: & mox, *neque caro ejus vidit corruptionem* id est sensit, experta est, non evenit illi corruptio.

In æternum id est nunquam.

Verf. 52. *Dixerunt ergo ei*. Talia cum dici audirent à Domino, nec frangere pervicacem animum velent, nihil autem haberent quod revertere Domino possent, ad furias properant. *Nunc cognovimus* id est, Nunc tuo jumento malum tibi accessivisti, & argumentum ipse nobis certissimum suppeditasti ejus quod tibi objeceramus, nempe quod dæmon te regat & velut insideat. Argumentum faciunt tale: *Qui se majorem facit Abrahamo & prophetis ille dæmonium habet*. Atqui tu talis es. Ergo. Adjungunt verò Abrahamo prophetas, ut res sit tanto invidiosior, & speciosius coram populo Dominum criminarentur. Deinde repetito Christi sermone rem adhuc magis exaggerant, innuentes ipsum non se tantum sed cultores etiam suos Abrahamo & prophetis antepone. Quasi dicant; Magnum quidem effectus deliramentum, & à dæmone agitati hominis non leve documentum, tantis viris se tantum ipsum præponere. At tu etiam discipulos tuos illis anteponis, dum illos mortem non gustaturos pronuncias. Atqui *Abraham mortuus est & propheta*. Hic latet ratio consequentis prosyllogismi quo minor probatur, quæ talis est: *Qui mortem non gustaturos ait cultores suos, is se antepone Abrahamo & prophetis*, Atqui tu talis es. Ergo.

Verf. 53. *Num tu major*. Ut rem tanto magis exaggerent, & ejus indignitatem iis qui audiebant ostendant, insunt rei, addentes *Patre nostro*. Quasi dicant; Ut tu negas nos ipsius liberos esse, ille tamen Pater noster est.

Et propheta Anacoluthon. Pro *& prophetis qui mortui sunt*. Hebraismus. Minus enim accurati sunt in ejusmodi locutionibus Hebræi: & sæpe antecedens sine relativo ponunt.

Quem tu teipsum facis? id est, quid tibi arrogas, & de teipso tibi persuades ac imaginaris. Conclusio nova: cum illa debuerit esse, Ergo dæmonium habes: cui probandæ sunt adducta illa de Abrahamo & prophetis. Sed ipsi quasi illo jam probato interrogationis ansam ex assumptione quaerunt. Quod si igitur te prophetis & Abrahamo majorem putas, quid tandem de teipso sentis, quid tibi arrogas?

Verf. 54. *Respondit Jesus*. In superiori argumentatione duæ quaestiones fuerant, & velut conclusiones. Prima quod haberet dæmonium, & velut conclusiones. Prima quod haberet dæmonium. Altera quod sibi tantum arrogaret. Ad utrumque respondet hic Dominus, & prius quidem ad posterius, ostendens captionem esse in hac interrogatione ipsorum. Licet enim unam rem continere videatur, revera tamen continet duas. Ita enim quantus esset Jesus quaerebant, ut innuerent Jesum ipsum id sibi arrogare. Cum igitur simpliciter responderi hic non posset. Christus ita sermonem suum temperat, ut & neget seipsum quicquam arrogare sibi, & licet reticere videatur, nihilominus innuat simul quanta sit, alio eoque omni exceptione majore teste, dignitas & præstantia sua.

Si ego glorifico. Id est, Si mea tantum sententia, sine alio teste & authore, quicquam mihi arrego, & meipsum laudo ac effero, meamve præstantiam deprædico: *gloria mea nihil est, laus ista & gloria*

mea quam mihi tribuo, nulla est, falsa est. *Est pater meus*. Quasi dicat; Sed non ita est, non ipse mihi quicquam sponte tribuo. Proinde gloria mea non est nihil. Habet enim testem omni exceptione majorem, & contra quem ne hiscere quidem audebitis, cum etiam illum Deum vestrum esse jactetis, & illo gloriemini. Glorificabat autem Pater filium, quatenus ut diximus testabatur operibus illis stupendis, cum illa per ipsum & cum ipso ederet, ipsum esse filium suum dilectum. Verba *quem vos dicitis Deum vestrum*, addita sunt, ut ostendatur testem itum omni exceptione esse majorem, & simul occasio sternatur sequenti objurgationi. Eo enim ipso quia Patrem dicebant suum esse Deum, id est, pro Deo & benefactore suo agnoscebant, illo nitebantur & gloriabantur, non poterant non testimonium ipsius amplecti & recipere. Quia verò utut illi Deo gloriarentur, non tamen illum agnoscebant, ideo non dicit, qui vester Deus est, sed, quem vos dicitis Deum vestrum esse, id quod statim objiciet ipsis.

Verf. 55. *Sed non nosis*. Id est, sed frustra id vobis arrogatis. Postquam ipsorum interrogationis impetum declinavit, retundit etiam ipsos. Quasi dicat; Quod quidem vos potius falso vobis arrogatis, cum nec Deum curetis, nec quæ sit voluntas ipsius à me discere velitis. Non noverant videlicet Deum, vel quia simpliciter non curabant, vel quia voluntatem ipsius à Christo discere nobilebant.

Ego verò ipsum. Occurrit tacite illorum cogitationi, quia poterant dicere: Quid verò tu? etiam de te idem dici potest. Negat id Dominus, & asserit contrarium, assertionemque istam exaggerat à contrario, & *si dixerò me eum non nosse*. Quasi dicat; In quo quidem adeò nihil mihi falsi arrego & vendico, ut si contrarium dixerim, sim futurus *vestri similis mendax*, qui non in hoc tantum mendaces estis quod Patrem Deum vestrum jactetis, quem tamen non noistis, sed etiam quod me dæmonium habere dicitis, qui Patrem honoro.

Sed eum novi. Rem eandem amplificat. Quasi dicat; Sed ut nemo id mihi objicere potest, ita nec ego contrarium dixerò, ut qui mihi optime sim conficius quod illum noverim. Quod vel explicat in sequentibus, & *sermonem ejus servo*, ut particula *&* sumatur pro *id est*, vel confirmat, qua ratione sumetur pro *nam*.

Verf. 56. *Abraham pater*. Absoluta una parte differentiationis adversariorum, interrogationem videlicet cornuta, transit ad alteram, refutationem videlicet illorum argumenti. In qua ita versatur, ut assumptionem quidem illam, quatenus in ea continetur ipsum Abrahamo esse majorem, tacite neget. Quæ sola eminentiæ Christi præ Abrahamo comprobatione funditus evertitur, sicut contrario ejus nitebatur. Porrò verba ista dupliciter accipi possunt. Primò in modo indicandi, prout vulgò solet, ut effectus hic aliquis absolute tribuatur Abrahamo, ex quo necessario consequatur illum esse Christo minorem. *Exultavit ut videret* id est cum magno gaudio affectavit & desideravit videre, summo in id studio & expectatione propendebat, pro magna felicitatis parte ponebat videre. Solemus videlicet rem aliquam magnam expectantes, spem ejus lætitiæ quadam præcipere.

Diem meum id est tempus meæ in terris conversationis & prædicationis. Hoc enim tempus alicujus dicitur quo ille floret, quodque sibi præclaris facinoribus suis velut vindicat.

Et vidit, tanquam propheta, videlicet in spiritu, habens id revelatum sibi per Spiritum sanctum à Deo. Propter quam rationem prophetæ in Sacris Literis *videntes* appellantur. Nam quod quidam fide vidisse interpretantur, eo ipso tollitur, quia visionem istam necesse est omnino fidem præcessisse. Quomodo enim videre gestiret, nisi futurum credidisset

disset atque fidem habuisset, ac proinde etiam ipsa fide velut vidisset? Quodsi eo ipso quod gestivit videre jam fide vidit & tamen videre desideravit, negari non potest, postquam vidisse etiam & huius sui desiderii compos existisse postea asseritur, excellentiori cum & perfectiori aliqua ratione vidisse. Ea autem est quod Spiritus Dei in ipso tanquam propheta inhabitans, diem istum Domini in imagine & figura aliqua ipsi ostenderit & exhibuerit. Sed deinde possunt ista verba ex proprietate idiomatici Hebraici ita accipi acsi essent modi conjunctivi. Cum enim Hebraei non nisi indicativi prateritum habeant, illo pro prateritis omnium modorum uti coguntur. Sed & Graeci aoristis indicativi sine particula *av* quales hic sunt, pro imperfectis & plusquam perfectis subiunctivi non raro utuntur. Quasi dicat; Abraham pater vester exultasset ut videret diem meum, & si videret utique gavisus esset. Huius interpretationis rationem vide cum alibi apud nostros, tum etiam Defensione animadversionum in asseriones Posian. cap. 9. pagina 268 & 269. Quanquam autem prior nihil in se continet absurdum, & fieri id poterit, haec tamen videtur illi ob hoc ipsum praeferrenda, quia non est verisimile Christum de re tanta sine scriptura pronuntiaturum fuisse, inter hostes suos praesertim. Nulla enim exstat eius rei nota in sacris codicibus qui ad manus nostras pervenerunt. Nisi forte dicamus Christum respexisse ad visionem illam Abrahamo Genes. 15 exhibitam, in qua etiam id quod hic asserit Christus, videtur ille in typo & imagine liberationis posteritatis suae.

Verf. 57. *Dixerunt igitur.* Quia nihil quod responderent habebant, & ab infita sua malicia discedere nolent, ad calumnias more suo convertuntur, oblata sibi commodâ occasione in verbis Domini, quae plausibiliter in alium sensum torqueri poterant. Sane non asseruit Dominus se Abrahamum vidisse, sed tantum quod Abrahamus (si receptam interpretationem sequamur) viderit diem suam, id quod sine illo fieri potuit. Isti verò quasi illud dixisset statim tanquam rem absurdissimam excipiunt. Quasi dicant; Quid jam absurdius à te dici potuit? Tunc Abrahamum quod de te asserit vidisti? At quomodo id fieri potuit? cum nondum annos habes quinquaginta: ille autem ante tot annos est mortuus. Dicunt autem *annos quinquaginta nondum habes*, majoris exaggerationis causa, cum constet trigefimum annum tunc Christum non multum excessisse, ut videlicet plus etiam quam erat Domino largiantur, & tamen impossibilitatem ipsius dicti ostendant.

Verf. 58. *Dixit eis Iesus Amen* &c. Locus controversia inter nos & alios nobilitatus. Volunt plerique omnes ita hic à Domino Judaeis responderi, quasi dicat; Vobis id videtur impossibile me Abrahamum vidisse? Atqui scitote me prius quam Abraham nasceretur fuisse, cum sim Deus aeternus. Verum istam interpretationem nec verba admittunt, neque res ipsa, seu id quod erat in controversia. Nam quod ad verba attinet, cum voces aoristicae modi infinitivi qualis hic est *vididit*, non prateriti tantum sed etiam futuri temporis vim habeant, ex verbo à quo illa pendunt quodnam istorum significanti diiudicari debet. Nam si verbum fuerit temporis prateriti, vox etiam aoristica temporis prateriti significabit, etsi id non semper: sin vero praesentis aut futuri, futurum omnino significabit. Unde etiam factum est, ut vox eadem *vididit* simili imò eadem structura verborum posita alibi, ab ipsis etiam non per prateritum sed per futurum sit versa: puta inferius cap. 13. v. 19, & cap. 14. v. 29. In quorum illo etiam adverbium idem quod hic positum est. Quod autem ad rem attinet, cum vox *vididit* necessarîo pendat aut à priore verbo nempe *dico*, aut à posteriore videlicet *ego sum*; si

prateriti significationem habebit, necessarîo, utrumvis dicas, praesens prius erit praterito, seu asseretur aliquid in praesenti de praterito tanquam nondum adhuc existente. Nam qui dicit verbi gratia, *dico vobis priusquam fieret*, aut *ego sum priusquam fieret*, ille asserit aliquid in praesenti de praterito tanquam nondum adhuc existente, atque ita praesens praterito prius facit. Atqui alterutro horum modorum verba ista necessarîo sunt accipienda. Adde jam quod (ut agnoverunt ante nos etiam alii) ne hac ratione quidem quidquam ad propositum Christus responderet, & potius eos luderet, mentemque eorum ab eo de quo erat sermo institutus alio deduceret & avocaret. Nempè illi litem intenderant homini quod se Abrahamum (ut illi calumniabantur) vidisse dixisset. Ipse etiam de se ut homine loquebatur. Fatentur enim omnes *diem* Christi hic vocari non respectu divinitatis, sed respectu humanitatis, seu praedicationis ipsius in terris: nec id illa phrasi *Abraham vidit diem meum*, significari, quod vidisset Christum esse Deum, sed quod vidisset qualis quantumque esset Christus cum in terris versaretur, & munus legationis à Patre sibi injunctae obiret. Quocirca si ut illi volunt respondiisset, priusquam Abraham nasceretur, ego sum Deus, nec ad suam nec ad adversariorum suorum mentem, respondiisset, imò plane controversiae statum mutasset, de se loquens ut de Deo, cum illi dubitarent de homine. At vulgò volunt Christum eis respondiisse, & quidem directe. Et hoc quidem tanti est momenti, ut si quis contra rationes ex vi verborum ipsorum alas vulgarem versionem mordicus tueri velit, ad aliam nihilominus quam quae vulgò creditur interpretationem sit confugiendum: ut Christus dicat se fuisse praedestinatum à Deo antequam Abraham fuerit natus. Quae responsio & veritati ipsi & verbis Christi quae calumniabantur Judaei est accommodatior, imò & ipsorum Judaeorum menti. Loquebantur videlicet de homine: ut igitur Christus tanquam homo praedestinatus fuit antequam Abraham nasceretur, ita etiam ab Abrahamo per spiritum propheticum tempora ejus praevideri poterant. Ita ad calumniam quidem nihil responderet, sed tantum nihil absurdi se dixisse quod Abraham diem suam vidisset ostenderet, atque adeo se Abrahamo praestantiorum esse doceret. Verum non opus est ad hanc licet nihil falsi in se continentem & ab ipsa quaestione non abhorrentem interpretationem confugere, cum apertam vim verbis ipsis (ut constare potest ex iis quae illam oppugnantes diximus) inferat: & verba ista versa quemadmodum ratio Grammaticae postulat, & verti posse exempla ostendunt, contineant sensum cata-trophe huius colloquii dignissimum. Ea est talis, *Amen amen dico vobis priusquam Abraham fiat, ego sum*, hoc sensu, ut Dominus vicens se nihil paternis suis monitis proficere, sed omnia sua sequius accipi, coque etiam impudentiae adversarios provehi ut ipsum calumniarentur, ad verba quidem ista nihil plane respondeat, sed ad principalem eos sermonis sui scopum revocet, & cum comminatione quadam etiam atque etiam moneat, ut maturè credant *se esse* videlicet lucem & doctorem mundi, videlicet *antequam Abraham fiat*, id est ante quam re ipsa fiat id quod vox Abrahami significat, nempe antequam gentibus fiat aditus ad gratiam Dei. Tum enim revera Abram ille videlicet homo qui ita vocabatur factus est Abraham, id est pater multarum gentium. Sed tum etiam cepit aditus Judaeis pracludi ad eandem gratiam, & populus iste duræ cervicis rejici. Et ejusmodi quidem responsione ac comminatione non propterea tantum erant digni, quia tam aperte auderent Dominum calumniari, sed etiam quia tantopere jactarent Abrahamum, & illius veluti injuriam cum se illi Dominus anteferreret ulciscerentur: cum tamen ad illum revera non pertinerent, nec genuina illius soboles essent. Quasi dicat; Ego verò calumnia ista vestra tam impudenti missa, istud etiam

atque

atque etiam vobis dico & edico, ut credatis me esse lucem mundi, antequam promissio Abrahamæ, quem vos falso patrem vestrum iactatis, impleatur, fiatque re ipsa id quod nomen ipsius significat. Tum enim jam poenitentia vestra erit sera, nec tam facilis ad me aditus. Porrò verba *ego sum*, idem valere atque *ego sum lux mundi*, vel quid simile, docent loca Joh. 8. v. 24, & 28. & cap. 13. vers. 19. Sed patet id etiam ex collatione verborum Christi apud Matthæum c. 24. v. 5, cum iidem à Luca & Marco scriptis. Quod enim isti dixerunt Christum monuisse, pseudoprophectas dicturos de se *ego sum* id ita ille extulit, *dicentes ego sum Christus*. Restat jam ut videamus quamnam vim habeant ea quæ potissimum contra ista afferri solent. Primò igitur omnium dicitur, hac ratione ad propositum non responderi. Quod quidem nos fatemur. Sed vidimus jam hujus rationis vim nec illos per se versione retenta declinare posse, cum manifeste ipsis fatentibus statum quæstionis secundum illam mutet. Deinde non est id Christo insolens: videmus illum aliquando indirectè tantum aliquando etiam nihil prorsus respondere. Vide si placet apud hunc eundem euangelistam cap. 4. vers. 10 & 16. cap. 6. vers. 26. cap. 12. vers. 23, 35. cap. 14. vers. 23. Et id quidem videmus etiam nunquam à Christo factum, cum de re non parvi momenti quæreretur, & nulla ansa declinandæ responsioni daretur. Hic verò (ut docuimus) ita cum iis procedendi sanè causam habuit maximam. Dicitur secundò per hanc interpretationem induci Dominum verbo lusisse. Sed nec id mirum videri debet, cum & hic præbuerint ipsi materiam, tantopere sibi Abrahamum asserentes & se illius patrocinio tuentes. Fecisse autem id Christus legitur etiam alibi. Vide apud Johannem cap. 4. vers. 10, 13, 32, 34, 35. cap. 6. vers. 27 & 38. cap. 8. vers. 37 & 39. In quibus idem verbum in eadem oratione aliter atque aliter usurpatur à Domino. Quin & hoc non est insolens sacris scriptoribus ut à nomine transeant ad rem. Vide Esa. 8. vers. 8 & 10, si conferantur inter se. Ita in nominibus aliquando alluditur ad rem, ut in nomine *Jacob*, *Noemi*, *Petrus*. Restat ultima ratio ex sequenti versiculo petita quòd Dominum lapidare voluerint. Sed quam elumbis? Nonne enim plures dari poterant causæ cur illi vellent Dominum lapidare, præter hanc quòd se Deum æternum esse diceret quod isti volunt? Annon poterat illis videri Dominum blasphemare, etiamsi non id ipsum dicere crederent? Sed si id etiam eos suspicatos esse constaret, quid hodie volunt, num illico sequeretur, id & non aliud istis vocibus Dominum intellexisse? quid si Dominus consultò etiam verba ista ita protulit ut causam haberent implendæ mensuræ improbitatis suæ, & quidvis aliud monstròsi & absurdi quam quod Dominus dicebat animo sibi fingerent? Quid si etiam quod Dominus volebat & intellexerunt, ideoque lapides corripuerunt? Sanè non potuisse illos ferre cum aliquid de gentium conversione diceretur, & ad furias ac cædem statim properasse, testantur isti loci Matth. 21, 46 & 22, 15. Luc. 4. 28. Act. 22. vers. 22.

Vers. 39. *Sustulerunt ergo lapides*. Sive sensum verborum Domini assequentes, sive utique conjicientes aliquid in illis absurdi adeoque blasphemii, aut certè ipsis molesti, lateris. Eventus sermonis Christi, impius videlicet, versus Christum Judæorum conatus. Quia verbis Dominum convincere nequeunt, lapidibus conficere volunt.

Jesus autem occultavit se. Id est proripuit se statim ex oculis eorum, atque ita turbæ se immiscuit, sive quod alii volunt invisibilem se illis præstitit, detentis puta aliquantisper ipsorum oculis, ne ipsum licet notum per medium sui transeuntem conspicerent, atque ita ictibus lapidum ad illum collimare possent. Miraculo certe res non vacavit, ut indicare videntur sequentia, quum *transisset per medios ipsos*.

Describitur historia sanati hominis cæci à nativitate. Cujus tres sunt partes. Prima continet ea quæ miraculum istud antecesserunt. Secunda miraculi ipsius parationem. Tertia, ea quæ sunt ipsam consequuta, quæ ut suo loco videbimus fuerunt varia.

Vers. 1. *Præteriens* id est, cum ita manus hostium suorum declinans templum relinqueret, & obvius fieret turbæ ad templum properanti. Prima capitis pars, quæ ad vers. 6 porrigitur. In qua primò tempus miraculi indicatur, simulque quodammodo locus innuitur. Cum enim dicitur *præteriens vidisse*, non tantum id significari videtur quòd id fecerit in ipso ferè fugæ suæ articulo, sed etiam quòd id fecerit non procul à templo, in loco aliquo qui à pluribus frequentaretur, & quem transire necesse fuerit omnes templo exeuntes & templum ingredientes. Ejusmodi enim loca obstruere solent ista hominum mendicabula, quòd facilius stipem à transeuntibus impetrare possint, & in tali loco potuit etiam cæcus ille assidue, vel etiam eò à custode suo ductus fuisse.

Vidit casu & fortuito in ipsum incidens, an potius spiritu suo talem hominem ibi adesse conjiciens, consultò oculis in ipsum iniecit? Hoc potius, ut videlicet ipso in illum intuitu daret occasionem discipulis suis illum intuendi, atque de illo aliquid vel sciscitandi, ut fecerunt, vel etiam petendi. Addit autem Evangelista, hominem istum fuisse *cæcum à nativitate*, ad ostendendam miraculi & certitudinem & magnitudinem: ne aut ex compacto actum quis putaret, cum homine qui mercede indutus id simulasset, aut certè tale quid hic à Christo factum quod & à medicis fieri posset.

Vers. 2. *Et interrogabant &c. Rabbi quis peccavit?* Id est postquam vidissent quòd Dominus cæcum istum intueretur, ut fortè etiam aliquantum subsisteret, & circa illum moraretur: ac fortasse etiam aut ipsum sanatum vellent, aut Dominum de illo sanando cogitare arbitrarentur. Alterum est quòd miraculum antecessit, & continet aditum ad miraculi parationem, seu occasionem, quæ fuit, discipulorum Christi de causa illius cæcitatatis interrogatio. In qua quidem præsupponunt illi cæcitatem & ejusmodi morbos aut mutilationes esse peccatorum pœnas. Quod vel ab ipso Domino didicisse poterant, cum sæpius audirent, à Domino in hominum ejusmodi sanatione dici, *vade & noli amplius peccare*: vel etiam ex recepta omnium quam ipsa quoque ratio non improbaret opinione hausisse. Cæterum quæri hic solet ab interpretibus quomodo illi de eo qui cæcus natus esset quærere potuerunt utrum ille peccasset, cum ante nativitatem ne peccare quidem potuerit. Cumque varii varias ejus interrogationis causas adferant, ut discipulos vel excusent, vel sensum illorum interrogationis assequantur, nobis simplicissimum videtur si interrogationem istam ita accipiamus quasi dicant: Cum sciamus peccata esse causas ejusmodi calamitatum, vellemus scire quis in hoc peccaverit, illene ipse, quod est minus verisimile, imò videtur nobis impossibile, an potius parentes illius, qui cum sint ipsi conjunctissimi, fortè ille ipsorum scelera luit, & in illo ipsi puniuntur? ut ita priorem interrogationis partem dicis tantum causâ protulerint & statim transfuderint, ac in hanc properaverint, ulterius fortasse quæsituri, si in eam partem ut illi sperabant ipsis aliquid respondisset.

Vers. 3. *Respondit Jesus*. Ostendit Dominus non semper verum id esse quòd illi pro fundamento immortæ veritatis ponebant, nempe omnem hominem propter peccata ejusmodi calamitatibus affici, darique posse aliam harum rerum causam. *Neque iste peccavit, neque parentes ejus*, puta ut cæcus naceretur, ut non peccati illos expertes faciat, sed peccata cæcitatatis illius causam esse neget.

Sed ut manifestentur opera Dei. Sed ita natus est ut in illo glorificetur nomen Dei, & ex illius sanatione patet fiat omnipotentia & misericordia Dei. Porrò cæcum

cum illum esse natum, ut in illo manifestarentur opera Dei, accipi potest vel ex eventu, quatenus scilicet alia quidem causa perse intercesserit, puta naturalis, sed id postea ita acciderit ut per id manifestarentur opera Dei; vel per se quatenus scilicet Deus simpliciter tales homines tunc & in iis etiam istum exstare voluerit, causas videlicet naturales non prohibendo, sed permittendo, ut ita materia esset operibus suis.

Verf. 4. *Oportet me operari.* Ex responsione ad interrogationem discipulorum, aditum sibi jam ad miraculi ipsius illo tempore patrationem struit. Postquam enim ostendit aliam esse atque ipsi rebantur cœcitatibus illius causam, eandem etiam dicit esse causam cur ipse debeat illum tunc sanare. Quasi dicat; Cum autem hæc sit cœcitatibus istius causa, ideo mihi etiam omnino & quidem hodie sanandus erit. Ratio consequentiæ est quia oportet me operari, id est quia mihi id incumbit, mei id muneris est. Non per alium Deus vult ista opera edi quam per me.

Donec dies est, id est dum tempus ei rei est aptum & accommodatum, videlicet quamdiu vivo. Allusio ad operarios diurnos, qui die inclinante laborem intendunt, & quanto minus lucis restat tanto alacrius operantur, ne noctu laborare cogantur tempore ad labores obeundos minus opportuno. Ita duo hic probat Christus. Unum quidem quod sibi omnino sit sanandus, quia videlicet oportet operari opera ejus qui misit me id est Patris. Sed maluit ipsum describere quam simpliciter exprimere, ut simul causam indicaret cur ipsi incumbat opera Dei operari: quia scilicet sit ejus legatus, & eo sine ab eo in mundum missus, ideoque ad ea faciendum obligatus. Alterum quod illo die & tempore, quia tum tempus esset accommodatum & opportunum, non diu autem esset futurum. Ideoque subjungit *venit nox*, id est tempus laboribus ineptum, mors videlicet ipsius. Quasi dicat; Non multum autem restat temporis quo id facere possim ideo non procrastinandum nec differendum est. Jam enim imminet mors mea. *Quando* pro in qua. Adverbium pro nomine cum relativo. Refertur autem non ad individuum, sed ad genus. Mors enim Christi illi soli nox erat, non vero aliis qui tum debebant operari, quibusque tum dies erat. Loquitur verò de operibus quæ edebat tanquam legatus. Nam post etiam multa edidit, imò omnia quæ ediderunt Apostoli ipse edidit, sed jam ut Rex populi sui, non ut legatus. Quasi dicat; Nocte autem nemo potest operari: vel simpliciter, quia sunt quedam opera quæ lucem eamque diurnam necessariò requirunt, vel non ita commode ac facile. Cæterum mirari quis possit, cur tam sollicitè causam hic reddat ejus miraculi quod editurus erat: nec enim videtur ratione vacare. Et putant quidem nonnulli, Dominum hac ratione suspensionem ambitionis à se voluisse amoliri, ne quis existimaret gloriolæ pruritu id ab ipso factum. Sed videtur in ipsius temporis quo miraculum est editum ratione causa latere. Indicatur enim verf. 14. Sabbatum cum fuisse. Ne igitur temere & præter necessitatem facere videretur quod tantam ipsi apud hostes suos invidiam conciliabat, rationem prius reddere voluit cum ipsi discipulis suis, tum etiam cœco, & manu ductori etiam ipsius quem proculdubio habuit.

Verf. 5. *Quamdiu fuero in mundo.* Amplius ostendit causam cur debeat operari, vel potius aliis significantioribus verbis exprimit quod paulo obscurius dixerat ante. Id est, Meum officium est ut luceam mundo, in hoc sum & destinatus & missus. Id autem me præstare oportet quamdiu sum in mundo, id est quamdiu in terris ago. Quas quia brevi sum relicurus, nullum tempus lucendi accommodatum est mihi prætermittendum. *Lux* autem erat seu lucebat & doctrina & operibus: doctrinam quidem quatenus ea mentes eorum illustrabat, operibus verò quatenus illa penitus doctrinæ ipsius veritatem animis illorum insigebant, & fidem in Christum ingenerabant.

Verf. 6. *Hoc cum dixisset,* id est cum ita sibi aditum ad ipsius miraculi patrationem fecisset. Secunda capi-

tis pars, duobus versiculis comprehensa: Miraculi nempe ipsius patratio. In qua & modus exprimitur, seu media quibus usus est in ipsius sanatione, & ipse effectus seu miraculum.

Sputum luti & fecit lutum. Commiscendo videlicet salivam cum pulvere in summitate terræ existente. Modus sanationis. Duo autem hic quæri solent. Primum cur mediis usus sit, & quidem ejusmodi quæ aliquem temporis tractum requirerent, nec statim, solo puta tractu, aut etiam solo verbo id fecisset, sed primum quidem spussit, tum luto oculos illevisset, & denique à se ad piscinam Siloam amandasset. Alterum est cur his & non aliis modis usus esset. Ad primum dupliciter responderi potest. Primum quidem voluisse Dominum explorare fidem istius cœci. Legimus enim aliàs Dominum omnes quos vellet sanare interrogasse an crederent. Non erat autem necesse ut eodem semper modo fidem eorum quibus opitulabatur exquiret. Ut igitur obsequium ipsius & ex obsequio fidem exploraret, jubet illum ad piscinam proficisci, nec alia re quam aqua luto abtergere: quo videlicet haberet spatium alterutrum horum prætergrediendi, si ad mandatum Christi implendum imperis & non fides initio ipsum traxisset. Simile quid legimus factum ab Eliseo in Naamane Syro. Secundò quia Christus erat modestissimus, omnem suspensionem affectatæ in isto miraculo gloriæ amoliri à se voluit. Quia enim proculdubio cæcus iste in loco aliquo ob commean-tium frequentiam celebriori consistebat, fieri non poterat quin si in illo statim loco visum recepisset ille è vestigio exclamasset Deum glorificans, & Domino gratias agens, atque ita clamore suo complures ad se excivisset qui Domino circumfunderentur, subindeque plures ad ipsum concurrerent. Unde gloriæ id suæ cupidine & ambitione factum à Domino, quò ita à pluribus digito monstraretur & adoraretur aliqui arbitrari, hostes autem etiam traducere possent. Amandat igitur illum à se, ut in alio loco beneficio accepto, alia ratione id palam faceret. Cui fortè accessit etiam id quod istud fiebat Sabbato, ne hac ratione videretur ipse sponte hostes suos irritare, quos proculdubio adversus se concitasset, si clamore aliquo exorto omnes ad ipsum accurrissent idque prope templum. Quod verò attinet alterum, sputum quidem ut faciat lutum, luto autem illinit, ut cæcus ille sciat non virtute id piscinæ Siloam factum, sed virtute Christi, qui sputo suo oculos ejus alleverit. Luto autem utitur & non alio medio, ut doceat mediis se uti arbitrariis, & nullam in illis esse aut fuisse vim ad effecta ista producenda. Quid enim commune luto cum oculorum aperature visusque collatione? Qua ratione olim Eliseus aquas reddidit dulces sale in eas coniecto, & ligno in aquam coniecto ferrum è fundo ad aquæ summitatem attraxit.

Verf. 7. *Vade lava in piscinam* ut pro ipso positum. ut Mar. 2. v. 1. Act. 26. 20. Nisi malis esse trajectionem, pro vade ad piscinam, & lava. Posset quis dicere *vade* esse infinitivum, ut dicat vade lotum in piscinam, nisi obstarent verba cœci v. 11. qui videtur ipse Domini verba referre. *Siloam* mentionem ejus habes Esai. 8. 6. Addit autem ejus interpretationem propter Græcos in quorum gratiam scribebat. Nam Judæis interpretari non erat opus. Propter quam etiam causam capite primo vocem Messie diximus ab ipso explicari.

Verf. 8, 9. *Vicini ergo.* Tertia pars capituli, ea videlicet quæ sunt miraculum ipsum consequuta. Sunt autem numero quatuor. Primum est, quomodo miraculum istud & vicinis & Phariseis innotuit. Alterum, quomodo cum illo qui cæcus erat sint Pharisei colloquuti, adeoque quid ipso factum. Tertium, quomodo se illi Christus patefecit. Denique quomodo Phariseis cœcitatatem exprobravit. De primo ait, non temere id creditum, sed prævia diligenti & accurata inquisitione, inter vicinos, qui cum videre cernentes dubitabant usque eò utrum is esset quem antea & cœcum esse & mendicare viderant, ut ipse cogeret de seipso testari quòd is & non alius esset.

Verf. 10.

Verf. 10. *Dixerunt ergo ei.* Eo quod primum erat in ista inquisitione absoluto, utrum videlicet is ipse esset quem putabant, & non alius ipsi similis, descendunt ad aliud, & inquirunt qua ratione visum accepisset.

Verf. 11. *Respondit ille & dixit.* Rem narrat simpliciter & sine ulla honorifica Domini mentione.

Homo qui dicitur Jesus, Etiam si ut ex verf. 17 patet, prophetam esse putaret, ne quid videretur gratiæ hominis dare, eoque rem ipsam suspectam redderet.

Verf. 12. *Dixerunt ergo ei.* Ut in rei quam exacte nosse interest diligenti inquisitione fieri solet, cognito facti autore, amplius, ubinam videlicet ille esset, exquirunt. Id autem proculdubio animo maligno, & ipsius comprehendendi cupido, ut ex sequenti eorum facto, deductione videlicet sanari ad Phariseos conficitur. Respondit autem cæcus *Nescio*, quia quum ipse tam longe iussu Domini fuisset profectus, non poterat scire utrum Dominus illo adhuc in loco moraretur, & verisimile est non substituisse illic diutius, quia cum Sabbato id fecisset, facile colligere poterat, illos qui ob simile factum ipsum comprehendere volebant, nunc multo minus ab eo sibi temperaturos.

Verf. 13. *Adducunt eum ad Phariseos.* Ut videlicet de re tota iudicent, & videant quid facto sit opus. Narrat quomodo res ista ad Phariseorum etiam notitiam pervenerit.

Verf. 14. *Erat autem Sabbatum.* Addit id Evangelista velut in parenthesi, ut initio statim causam reddat eorum quæ propter hoc miraculum sunt subsequuta, simulque innuat cur ad Phariseos fuerit adductus. Notabis autem nullam hic mentionem fieri ab Evangelista ejus quod cæcus lavisset, id enim illi etiam fatentibus Sabbato facere licebat, sed tantum ejus quod Dominus fecit, nempe quod *lutum fecerit & aperuerit oculos ejus*, ut lutum etiam ipsum fecisse Dominus videatur, propterea quod opus aliquod redolebat, ut haberent quod improbi & perversi illi Pharisei arroderent & exagitant, quod que illos ureret.

Verf. 15. *Rursus ergo interrogarunt eum & Pharisei.* Quod fieri solet in rebus magnis & aut cursum naturalem aut etiam nostram expectationem supergressis, ut non contenti simus una & simplici inquisitione, sed eadem nobis sæpius repeti & iterari velimus, velut attentius circumspicere num revera sit ita nec ne, idem hic etiam fieri videmus. Verisimile est vicinos istius hominis qui ipsum deduxerant ad Phariseos, rem totam illis indicasse, quod innuit vocula *rursus* & altera *etiam* (quasi dicat, Non tantum autem vicini sed & Pharisei) nihilominus tamen etiam Pharisei iterum in rem eandem inquirunt, proculdubio circumspicere an in omnibus relatio ipsius cum relatione vicinorum consentiret, & annon aliqua vestigia in ipsa titubationis deprehensuri essent.

Verf. 16. *Dicebant ergo.* Narrat deinceps quæ fuerint sequuta Phariseorum de tota ea re iudicia. Et alii quidem occasione ex eo arrepta quod Sabbato miraculum istud patrasset, dicebant, *Homo iste non est à Deo*, sermone isto vel in dubium rem totam simpliciter vocantes, quasi non esset revera facta, sed conficta, aut si facta nihilominus esset, non divina virtute, sed aliqua arte magica procurata. Et hæc causa est cur alii meliores & factum ita omnino credentes, dicerent, *Num potest quisquam peccator talia signa edere?* Nam hi & verbis miraculum istud quod illi fortè elevabant extollunt, & minime id fieri posse ostendunt, ut tale quid ab eo qui non esset à Deo patrasset. Vox *peccatoris* hic pro eodem ponitur, quod est non esse à Deo. Qua phrasi Pharisei rursus insinuatam volebant illum esse à Diabolo, non tamen id verbis exprimebant, ne tantam rem Diabolo manifeste tribuere viderentur.

Verf. 17. *Rursus dicunt cæco.* Puta illi qui sequitur de Christo senserunt & loquuti sunt. Quasi dicat; Cum verò inter se consentire non possent, & hi factum esse dicerent atque approbarent, alii verò prorsus negarent, provocarunt illi ad iudicium ipsius cæci, eo proculdubio consilio, ut ille videns ad se provocari tanto liberius loqueretur; illi autem velut ex insidiis

venarentur si quæ vox imprudenti excideret, qua postea arrepta, aut miraculum ipsum in dubium vocare, aut certe illius magnitudinem elevare possent. Ita igitur illum adoriuntur: *Tu quid dicis de illo?* Quasi dicant; Tu qui tantum ab illo beneficium accepisti, unus omnium optime de illo iudicare potes. Volumus ergo ex te percontari quid tu de illo ex factis illius sentias & status. Nam & quid tibi contulerit & quomodo, melius quàm cæteri nosti. Respondet autem ille *Propheta est.* Iterum ut ante simpliciter ne aliquid hominibus dare videretur strictim ipsos absolvit & directe. Prophetas autem vocabant olim homines qui à Deo missi essent, & peculiarem aliquam ab ipso revelationem haberent, sive prædicarent futura, sive minus. Cæterum notabis *cæcum* hic vocari eum qui jam videbat, quia olim cæcus fuerat.

Verf. 18. *Non crediderunt ergo.* Quasi dicat; Cum autem non solum non elicuerint ex ore ipsius pro sententia sua quicquam, sed etiam præter expectationem suam iudicium illius hominis de Jesu ejusmodi audivissent, rem etiam ipsam in dubium vocare ceperunt: quasi nimirum ab illo ideo esset conficta ut ejus prætextu testimonium Domino tam honorificum exhibere posset. Unde tandem res devenit eò, ut parentes etiam ipsius percontarentur, ex illius rei veritatem exquirerent, similiter illorum omnia dicta examinaturi, an in omnibus cum dictis illius hominis convenirent.

Verf. 19. *Ei interrogaverunt.* Tria interrogant. Primum an esset filius; Secundum an fuerit cæcus natus; tertium, si & filius esset, & cæcus natus, quomodo nunc tandem videret.

Verf. 20, 21. *Responderunt eis parentes.* Ad priora duo respondent directe, ad tertium verò directam responsionem subterfugiunt *nescire* dicentes, non quod non crederent, aut ab illo non audivissent, sed quia nec viderint ipsi nec interfuerint isti negotio. Quasi dicant; Nos juxta vobiscum rem istam scimus: ille potius qui unus omnium optime scire potest quid fecum sit actum dicat vobis. Nam est ejus ætatis ut possit dicere, & de re ista iudicare. Ita non solum mendacium quodammodo cum se nescire dicunt illis obtrudunt, sed etiam rem totam derivant in filium: ne si ad directam responsionem cogerentur, aliquid ipsis excideret quod eis odium & invidiam conciliare posset.

Verf. 22, 23. *Hæc dixerunt parentes.* Occurrit tacite lectorum cogitationi. Poterant enim cogitare, quidnam esset in causa quod rem totam in filium rejecissent, nec sensum de eorum aperuissent; num fortè à filio nihil de eo inaudivissent, aut si audiverint non credidissent? Aperit igitur veram causam, metum videlicet Judæorum, qui eum ejicere Synagoga constituissent qui modo Jesum pro Christo agnovissent. Parentes illius cæci sanati putabant isti crimini hoc etiam esse vicinum si dixissent illum oculos filii sui aperuisse, quia id ad honorem Jesu pertinebat, ideo ne in casses Judæorum incidere, maluerunt rem totam in filium rejicere. Judæos autem hoc & superiori verf. 18 vocat Phariseos & primores ac principes Judæorum, alias enim ipse etiam ille cæcus sanatus & parentes ipsius Judæi fuerant. *Constituunt* id est communibus suffragiis statuerant.

Verf. 24. *Secundo ergo.* Cum videlicet nihil ex parentibus ipsius explicari potuissent quod in rem suam esset. Apparet illos cæcum amovisse cum advocassent parentes & sine illo interrogassent. Cogitabant enim ista separata inquisitione id se assequuturos, ut aliquid parentes abique filio dicerent quod non usquequaque cum ipsius dictis congrueret, atque ita fraudem deprehenderent, aut certe ansam arriperent rem totam in suspicionem vocandi, & in illum cæcum tanquam mendaciorum in re tanta autorem animadvertendi. Cum igitur minus ex sententia processisset ipsis inquisitio cum parentibus, ipsum iterum advocant, & quasi aliquid ex parentibus explicari essent ex quo concludi posset Jesum esse peccatorem, atque ita sensim depel-

depellerent ipsum à sententia sua qua prophetam illum esse pronuntiaverat, cum obtestatione adoriuntur, *Tribus gloriam Deo*, quasi dicant; Fatere verum, & da istam reverentiam Deo coram cuius facies, ut propter illum id quod res est dicas. Eadem verba in materia simili leguntur Jos. 7. 19, & Jer. 13. 16; et si hujus loci alius etiam sensus esse possit. Ex quibus apparet, solennem hanc fuisse apud Judæos formulam cum aliquem ad culpam agnoscendam compellere vellent. Vide Bezam super hunc locum: qui etiam locum i Sam. 6. 5 his similem esse dicit.

Nos hunc hominem. Id est nos habemus certissima documenta, hunc hominem cui tu tam honorificum testimonium præbisti peccatorem esse: quare propheta esse non potest; & graviter peccatum est à te qui hunc ipsi titulum dedisti. Opponunt peccatorem prophetæ, idque de ipso pronuntiant ut illud extorqueant, & sensim rem eò deducant quasi nec miraculum etiam fecerit, & totum istud opus suspectum reddant.

Verf. 25. Respondit igitur ille. Vidit quod tenderent isto sermone suo, ideoque acute ipsis respondet, & cum ironia quadam. Sensus est quasi dicat; Quin ex eo ipso colligere potestis non esse peccatorem sed prophetam, quia oculos meos aperuit. Verum hoc illis cogitando relinquere maluit, ita sermonem suum temperando ne cum illis videretur contendere, ideoque istius rei quam se novisse dixerant iudicium à se amovet: illius sibi tribuendo quæ illos unice urebat, non poterat enim ab illis ulla ratione ipsi extorqueri. Hoc modo: An sit peccator, ego de eo nunc non disputo, vos id melius videritis, iudicium de eo mihi non sumo, sit sane id in dubio: hoc unum dico & assevero me quum cæcus fuerim, nunc videre, idque ejus operâ. Nescire se ironicè dicit (nam mox scivisse rem aliter habere probabit) ne in arenam disputationis cum illis descendere velle atque sapientiam aliquam sibi præ illis tribuere videretur: quod ipsum facile opportunum criminacionibus illorum reddere poterat. Interim, ut monuimus, id dicit quod rem aliter habere demonstrat. Modus loquendi usitatus quando invidiam declinatur id adversario producimus quod cum ille negare non possit, de illius etiam quod tan opere urit veritate subdubitare cogatur.

Verf. 26. Dixerunt autem ei rursus. Quia hac ansâ illum prehendere non poterant, aliâ tentant, & rursum sibi modum quo esset sanatus referri volunt, si quid fortè ei excideret quod commode arripere & ventilare possent. *Quid fecit tibi?* Quasi dicant; si modò dixeris nobis omnia & aperueris plene modum quo ille in sanatione tui usus est, nos ex modo ipso colligemus & tibi planum faciemus rem ita habere ut diximus, nec divinum istud sed magicum opus esse.

Verf. 27. Respondit eis. Indignatus tandem ob tam molestam questionem, audet etiam eos reprehendere & falsè ridere. *Jam vobis dixi.* Cur amplius id à me exquiritis? & non audivistis? cum interrogatione. *Vulgata legit simpliciter & audivistis.* Cur iterum quorundem toties eadem dicta vobis repetam?

Nam & vos fieri vultis. Facile poterat conjicere quorundem ista illorum toties repetita inquisitio vergeret, nempe ut illum etiam à Christo abstraherent, & miraculum istud si quò possent elevarent: à ille ut ægre ipsis faciat rem aliò detorqueat. Quasi dicat; Sane non video ullam causam esse cur vobis rem eandem toties repetam, nisi fortè & vos sicut alii complures vultis nomen vestrum inter illius discipulos profiteri. Id enim fortè tam accuratam hujus rei inquisitionem postulaverit. Nam sæpius nobis dici volumus quæ scire plurimum nostra interesse credimus.

Verf. 28. Itaque convitiati sunt ei. Senferunt aculeum, & cum conatus suos non tantum in irritum cecidisse, sed rideri etiam se viderunt, ad convitia descendunt. Quæ autem illa fuerint non exprimit Evangelista. Apparet illos tale quid dixisse, Tu qui homo es nequam & sceleratus sis sane si ita lubet ipsius discipulus.

Nos autem Mosis. Nos Mosem magistrum nostrum agnoscimus.

Verf. 29. Nos scimus. Quasi dicant, Et id quidem jure facimus, nam scimus Deum Mose loquutum esse.

Hic autem unde sit nescimus. Id est, de hoc autem non constat nobis quod sit à Deo missus. Non dicunt autem, hunc autem scimus non esse à Deo, vel, hunc autem scimus esse à dæmone, quod cogitabant: quia id nimis videretur impudens. Itaque ejusmodi circumloquutione utuntur, interim illud nihilominus intelligi volunt.

Verf. 30. Respondit eis ille. Ad convicia silet, ad proxime dictum respondet, & ratione convincit non posse illos ignorare unde sit Jesus, imò ex hoc ipso miraculo colligere posse illum esse à Deo.

In hoc enim mirabile & positum pro enim vero. *In hoc videlicet negotio.* Quasi dicat; At enim in hoc toto negotio id rursum miraculo dignum quod non agnoscatis unde iste sit, cum ipsum hoc ejus factum oculos unicuique vestrum aperire possit, & docere illum non aliunde esse quàm à Deo.

Verf. 31. Scimus autem. Adfert in super argumentum quo probat Jesum non esse peccatorem, ac proinde esse prophetam & Dei legatum. Jam enim vidimus ista duo hic sibi ita opponi, ut unoposito tollatur alterum, & vice versa. Est autem argumentum ejusmodi. In gratiam peccatoris Deus res magnas non facit. At fecit in gratiam hujus. Ergo hic non est peccator. Major propositio hoc versiculo continetur. Cæterum enunciatio ista *Deus peccatores non audit* aut generalis tantum est & tamen non ita universalis ut nullam penitus exceptionem patiatur, aut ita accipienda quemadmodum nos ferè illam in propositione quodammodo explicavimus, quod videlicet non solet res aliquas magnas & non tam ipsum quàm alios concernentes, in ipsius gratiam facere. Ipsum puta ut peccata ipsi condonet, aut ipsius miseratur: id enim quia ad rem de qua agitur non pertinet pro excepto reputari debet. *Non audit* id est non exaudit, nihil in gratiam illius facit. Præsupponit videlicet iste miraculum istud non nisi à divina virtute proficisci potuisse, adeoque Jesum illud precibus à Deo impetrasse.

Dei cultor dicitur: istud cum sequenti & voluntatem ejus facit idem est: nisi quis illo significari velit studium pietatis, hoc vero actiones ex illo promanantes.

Verf. 32. Ab omni ævo. Quasi dicat; Videtis autem quantam rem iste fecit. Probatio minoris. Dupliciter autem verba ista explicari solent. Primò quod nihil ejusmodi unquam cursu & mediis naturalibus sit factum, adeoque sit miraculosum. Secundo, & rectius, quod ne miraculosa quidem ratione id ab ullo antea hominum sit factum.

Verf. 33. Nisi esset à Deo. Conclusio cum sua ratione. *Non posset facere quicquam* puta ita miraculosa, & quod omnes creatas vires superet. *Idem nihil* universale ad subjectam materiam restrictum.

Verf. 34. Responderunt & dixerunt. Quia ad argumentum respondere non poterant, ad furias properant. Et primo quidem indignum facinus ab illo committi ajunt, qui cum sit ipse docendus, doceat alios, & quidem illos qui soli docere posse putabantur. Est emphasis in singulis vocabulis. *Tu in peccatis natus es.* Quasi dicant; O rem indignam, & facinus infandum! Tu qui nihil aliud ab utero matris tuæ quàm peccare didicisti, qui totus quantus es homo sceleratus & improbus es, & doces nos audes tibi id juris usurpare, ut contra nos disputes & nos qui scientiâ rerum divinarum alius præimus, doceas quem pro peccatore habere debeamus, nobisque in os resistas. *Natus in peccatis* Sermo hyperbolicus, Hebræis usitatus, qui volentes exprimere aliquem ab ineunte ætate qualitate aliqua fuisse præditum, cave adeò delectatum ut velut agnata ipsi videatur, dicere solent ipsum illam ab utero habuisse, vel in illa natum esse, idque tam in bonis quàm in malis. Vide si placeat Psal. 22. v. 10, 11. Psal. 58. v. 4. Psal. 71. v. 5, 6. Job. 31. v. 10. Sirac. 1. v. 12 citante Drusio, ubi de sapientia vel timore Domini est sermo.

(1) Esa.

Esa. 48. v. 2 & 8: quibus addunt nonnulli Esa. 49. v. 1. Deinde à verbis ad factum transeunt, *Et eiecerunt eum foras*. Eventus colloquii & exemplum tyrannidis ac ingenii eorum qui cum rationibus destituuntur ad vim properant. Foras autem eiectionem putamus, non quòd esset Synagoga eiectionem; Non enim aut id colloquium ipsis in Synagoga intercessit, aut etiam legimus uspiam voce *foras* Synagogam eiectionem significari: sed putamus simpliciter ipsum conclavi illo in quo quaestio illa habebatur extrusus & eiectionem esse, in morboniamque quod ille ait abire iustum.

Verf. 35. *Audivit Iesus*. Famam videlicet beneficio, cum non potuerit res tota esse obscura, & verisimile est id tunc in ore plerisque fuisse. Tertia tertiae partis capitis huius particula: Quomodo videlicet Dominus se isti homini patefecerit & quid illi sit loquutus.

Et cum irvenisset. Verba ita sunt posita acsi Dominus casu in ipsum incidisset, & ita occasione fortuito oblata illi loquutus esset. Sed verisimile est Dominum consulto illum quaesivisse, & oculos circumquaque circumtulisse ut ipsum videre & ulterius erudire posset, cum exploratum haberet quomodo se in initio gessisset, & quam candide egisset, Dominum pro propheta agnoscendo, & beneficium visus Deo atque ipsi imputando. Itaque postquam data copia illi loquendi, statim his verbis eum adoritur, *Tu credis in filium Dei?* Non norat quidem ille filium Dei seu Messiam, ideoque nec credere poterat; sed tamen proculdubio cum reliquis Iudeis ipsum expectabat. Sed Christus ita illum alloquitur quasi ipsi iam de filio Dei seu Messia constaret, ut tanto citius eliceret vocem interioris sensus testem. Solemus enim etiam nos aliquid ad rem aliquam tracturi quaedam in nostris sermonibus praesupponere quae vim occultam ejus ad nostram intentionem alliciendi contineant. Jam autem *filium Dei* pro Messia posuit, quia proculdubio erat id inter Iudeos, qui alios etiam filios Dei vocarent, ut Messiae quoque hunc titulum tribuerent, & pro eodem usurparent vocem Messiae & filii Dei in praecipua significatione.

Verf. 36. *Respondit ille & dixit*, &c. Quasi dicat; Quidni credam Domine, qui illius adventum expecto, sed ipsum non novi. Tu proculdubio nosti qui ejusmodi Sermone me adoriris, quare rogo aperi mihi, ut credam in ipsum.

Verf. 37. *Dixit autem ei Iesus, & vidisti*. Id est, & jam vidisti, puta postquam te alloqui ceppi. Quòd enim antè viderit nec Evangelista testatur, & ex ipsis caeci verbis aliud apparet, qui interrogatus de Jesu ubi nam esset, nescire se respondit. Proculdubio enim postquam visum adeptus est, statim antequam Dominum vidisset, adductus erat ad Phariseos, à quibus postea extrusus, nunc demum videt Dominum postquam Dominus incidit in ipsum.

Et qui loquitur tecum ille est. Id est, ego sum. Illis tamen verbis uti maluit, quia majorem emphasim habent quam ista. Quasi dicat; Non est quod illum tibi commonstrem, habes enim jam quod postulas. Iste qui tibi loquitur ille ipse est quem nosse desideras.

Verf. 38. *At ille ait, Credo Domine*. Id est, in te fiduciam meam colloco, tibi adhaerebo, te tanquam ducem sequar in omnibus, à tua voluntate & directione pendebo, persuasus me illa felicitate cumulatam iri à te quam expectamus à Messia. Majus hic quid exprimitur quam sola receptio Christi doctrinae pro vera. Et jam id fecerat cum Jesum esse prophetam confessus fuit. Quare si credere in filium Dei tam late hic accipiendum est ut fiduciam etiam necessariò in se quemadmodum diximus complectatur.

Et adoravit eum. Id est, Et veneratus est eum, in faciem vel genua procidens. Adorare enim aliquem est coram aliquo procidere, vel incurrare se ut honorem illi exhibeas. Atque hic quidem istius hominis cultus non fuit civilis, sed religiosus, utpote ex fiducia in Christum tanquam sua causa profectus. Addidit

autem id Evangelista, ut ab effectu probaret illum credidisse in Dominum.

Verf. 39. *Et dixit Iesus*. Particula quarta & ultima tertiae capitis partis, qua Phariseos notat, & coecitatem illis objicit. Porro vulgata legit ita, *Et dixit ei*, quasi ad illum tantum sermonem direxerit. Sed Graeci codices pronomen *ei* non habent. Et verisimile est Dominum generaliter hac coecitatem in loco aliquo publico (in templo, aut certe prope templum, nam non satis constat ubi) quia Pharisei dicuntur ibi fuisse congregati. Occasionem autem dedit sermone factum qua Phariseorum quae istius etiam caeci nati: quorum illi cum se acutum cernere crederent, id est sapientia caelesti praeditos esse, caecos tamen se esse factum Domini improbando, & hominem qui beneficium ab ipso contigerat à se extrudendo ostenderent; iste verò non solum visu fit corporali donatus, sed etiam quia istius beneficii fuit gratus. mox amplius à Domino, illuminationem videlicet spiritualem accepit. Quasi dicat; Non est mirandum rem ita habere, quia is fit finis sui in mundum adventus ut homines pro moribus suis tractentur. Unde fiat ut opera sua diversos in diversis aut potius contrarios in contrariis effectus pariant. Ad quam rem exprimendam utitur vocibus ex re quae contigerat desumptis, ad beneficium videlicet visus quòd caecus ille acceperat allusione facta. Porro *judicium* hic nonnulli capiunt pro condemnatione. Sed obstat huic interpretationi quod supra cap. 3. v. 17 dicitur, *Non enim misit Deus filium suum in mundum ut judicet mundum*. Nisi quis forte dicat, capite tertio dici de condemnatione simpliciter, & nullo respectu ad futuram hominum resipiscientiam factò, sed de ejusmodi quae non irresistibili quidem vi ab ipso irrogaretur, verum quam moribus suis accersiverint sibi. Sed fatius est vocem *judicii* latius sumere, ut videlicet non poenam tantum, sed praemium etiam complectatur, seque hic Dominus velut iudicem moralem constituat, qui secundum meritum de uniuscujusque causa pronunciet. Quasi dicat; Atque ita quidem & à Phariseis & cum homine isto factum esse, non est mirum. Ego enim veni ad discrimen inter homines constituendum, illosque pro meritis & qualitatibus ipsorum tractandos, ut aliis quidem bene sit, aliis male.

Ut qui non vident. Id est qui similes sunt isti caeco antequam visum adeptus est, hoc est cum in ignorantia rerum divinarum versentur non arrogant sibi sapientiam, quemadmodum iste caecus non arrogabat sibi visum antequam visum accepisset.

Videant id est mentes illorum collustrantur & illuminentur sapientia vera ac caelesti, quemadmodum iste collustratus est visu.

Et qui vident. Id est qui sibi sapere videntur, cum revera sint caeci & in rerum divinarum caligine versentur quemadmodum Pharisei.

Caeci fiant. Id est in ista ignorantia sua relinquuntur, aditus ipsis ad mentis illuminationem pracludatur. Atque hinc jam colligi vult Dominus non esse mirum quòd Pharisei non agnoverint beneficium Domini, caecus autem etiam illuminationem mentis sibi consequutus. Estque hic similis loquendi ratio illi cum Christus vocatur lapis offensionis, quòd videlicet alii ipsi innitantur alii autem in ipsum impingant.

Verf. 40. *Audierunt autem haec quidam*. Conjece-rant proculdubio Pharisei quid sibi vellet isto sermone Dominus seque tangi subodorabantur, quare statim cum ista subfannatione profiliunt, *Num & nos caeci sumus?* Quasi dicant; Ergo nos etiam penes quos sunt claves scientiae caeci tibi videmur? Atqui ut oculis corporis utimur, ita nemo nos sapientiae possessione deiecerit. Deliramenta sane loqueris.

Verf. 41. *Dixit eis Iesus*. Dupliciter ista responsio Domini potest accipi. Primum secundum Maldonatum ita; *si essetis caeci*, id est, si ut in rerum divinarum noticia caligatis, ita vos caecos esse sciretis, nec ullam vobis scientiam arrogaretis, *non haberetis peccatum* scilicet incredulitatis, non maneretis puta increduli,

increduli, oculosque infundenti se vobis cœlesti doctrinæ meæ luci aperiretis, atque ita visum acciperetis. Nunc verò cum cœcitas mentes vestras obfideat, interim tamen *dicitis videmus* id est, scientiam vobis arrogatis, & oculos ad meam doctrinam clauditis, *peccatum vestrum manet* in incredulitate vestra permanetis, ac proinde porrò etiam cœci fietis. Deinde si phrasim *habere peccatum* ita sumatur ut significet idem quod reum esse peccati, quasi dicat; si nullam omnino vobis voluntatis divinæ noticiam arrogaretis, istius peccati quod me non recipitis, non essetis rei. Nunc verò rei estis, quia vobis noticiam voluntatis divinæ arrogatis, & me rejicitis.

C A P. X.

Capitis hujus partes sunt duæ. Priori persequitur sermonem Christi in fine capitis antecedentis innotatum, quo similitudine à pastore sumta docet se esse verum mundi doctorem & servatorem. Posteriori enarrat colloquium aliquot mensibus post istum sermonem cum Judæis habitum cuique ipsi Judæi occasionem præbuerunt.

Verf. 1. *Amen amen dico vobis.* Prior capitis pars ad verf. 22. Quam antequam aggrediamur, cum de nexu illius cum antecedentibus, tum de occasione dicendum aliquid videtur. Inicidò autem constat, sermonem hunc esse continuationem illius qui cœpit ad finem capitis superioris: Unde quis dicere possit male esse ab illo, capitis distinctione avulsam. Nisi quis ne id quidem sine causa factum dicat, quia videlicet in istis ad aliam quasi materiam transierit, aliaque utatur metaphorâ, ad quam sequenti etiam colloquio alludat: ut quasi ejusdem materiæ sermo iste & colloquium secum jungi & copulari debuerint. Nexus autem videtur iste. In genere quidem, quòd ut aliàs sæpe ultro quæserit occasiones muneris sui commendandi & ad credendum in se auditores alliciendi, ita hic quoque idem fecerit. In specie verò, quòd tacitis Phariseorum cogitationibus qui solos se magistros & doctores esse crederent occurrere voluerit, docendo multum ipsos opinione sua falli, cum non nisi sibi pastoris adeoque etiam doctoris nomen competere possit. Quamquam posset etiam quis dicere, ideò hæc subjunxit ut ostenderet quam infelices sint qui cecitate ista puniantur, cum ipse sit verus & unicuique pastor seu servator hominum, ac proinde iudicium istud non esse parvi faciendum. Sed jam ad ipsam Christi doctrinam accedamus, qua se mundi servatorem esse docet, similitudine à pastore desumpta. Est autem hic sermo Christi interdictus. Nam primò quidem parabolam tantum ipsam sine applicatione seu protafin sine apodosis proponit. Deinde quia istam secum agendi rationem non intellexerant auditores, apponit etiam apodosis, sed protafin paululum id est etiam non secundum rem secundum verba tamen immutatâ. Cæterum etsi in priori sermonis istius parte apodosis non apponit, protafin tamen ipsam involvit, ut apparet ex vocibus *Amen amen dico vobis.* Nam quia loquitur de re manifestissima & ex communi vita desumpta, non videtur propter illam verba ista apposuisse. Quis enim adeò bardus est qui ista ignoret, quòd qui non ingreditur per ostium ovium, puta plerumque & nisi aliter casus aut necessitas postulet, (nam id hic addendum esse ne monendum quidem videtur) sit fur &c. Vult igitur dicere, Eriam atque etiam affirmo, omnes eos qui provinciam populi divini docendi suscipiunt pastoribus esse similes, debere iis qualitatibus muneris sui autoritatem probare quæ in pastoribus bonis conspiciuntur. Quæ cum in nullo eorum qui se pro Messia seu Christo venditantes in populum intruserant, conspiciantur, nulli etiam ipsorum ratio muneris sui constitit. In me verò conspiciuntur ista omnia. Sum igitur pastor bonus, omnesque ad meum nutum se componere, & me pro doctore ac servatore suo agnoscere debent. Hic enim est scopus istius parabolæ, ut ostendat se esse mundi servatorem, &

licet fuerint ante se alii qui se pro Messia venditarent, omnes tamen illos fuisse impostores, qui sui tantum id est gloriæ opum voluptatumque suarum, & non salutis populi rationem haberent. Ad quòd docendum octo notas veri pastoris ita ponit ut illas tacite sibi vendicat, excludat autem ab illis alios. Id quòd in posteriori hujus sermonis parte facit apertius, ut suo loco videbimus. In qua etiam ultimum octavum boni pastoris attributum ponit, hic septem tantum recensitis. Quorum primum est ingredi per ostium in caulam ovium. Quòd illustrat ex contrario, adeoque certam esse veri pastoris notam docet; ut qui faciat aliter non possit pastoris nomine censerì, cum ait; *Qui non ingreditur per ostium in caulam ovium, sed ascendit aliunde,* id est qui munus alios docendi sibi usurpat, & curam ovium id est populi divini regendi suscipit non divina autoritate munitus, sed propria cupiditate ad id tractus, *ille fur est & latro,* id est non id ut eos servet sed ut perdat quarit, suaque curat non ovium, quemadmodum fures & latrones solent, ideoque nihil est ipsi juris in oves.

Ingradi per ostium est ingredi seu docendi alios munus illorumque adeo curam in se suscipere autoritate divina nixum & munitum, qualiscunque tandem illa sit. Pro muneris enim ratione & varietate varia esse potest. Etsi autem sermo hic sit de summo pastore, Christo videlicet, qui ingressus est per ostium in caulam ovium quatenus est à Patre missus; potest tamen & ad alios accommodari, quatenus & illi egent autoritate quæ conveniat isti muneri quòd præ se ferunt. Et aliis missione quoque opus est, qui videlicet novi aliquid revelant, quales fuerunt prophetae & Apostoli: quibusdam verò satis est si istorum autoritate nitantur, & secundum canones Apostolicos ad munus pastoratus sui accedant, quia videlicet nihil novi adferre, sed tantum illorum vestigiis anxie se insistere velle præ se ferunt.

Verf. 2. *Qui verò ingreditur per ostium pastor est.* Id est, ille demum pastor est. Non enim hoc vult, omnem qui ingrediatur ita esse pastorem, cum famulus etiam ita possit ingredi: sed non ad unum actum aut etiam casum respicit, verum ad id quòd plerumque & communiter fiat: ut sensus sit; *Qui munus servandi homines sibi vendicat & per ostium ingreditur, ille demum verus & legitimus est pastor.* Dicere autem vult, ego talis sum: nam sum cœlestis & Paternæ missionis autoritate suffultus ac subnixus.

Verf. 3. *Hic* id est hic demum *aperit janitor.* Recenset alias veri pastoris notas, quas ita sibi applicat ut aliis insuisse neget. Est igitur secunda veri pastoris nota quòd ei *janitor aperiat.* Quæ verba vel ita possunt accipi, ut persona personæ respondeat, vel ita ut actio tantum actioni. Secundum priorem acceptionem sensus horum verborum erit, quòd vero demum pastori Deus qui hic janitoris nomine sit intelligendus, jus ad ovium caulam ingrediendi faciat. Secundum posteriorem iste simpliciter quòd illi tantum aditus fiat ad oves. Et sanè quia vilius est janitoris nomen quàm ut Deum repræsentare possit, videtur potius actio hic actioni quàm persona personæ comparari. Nisi quis velit, non omnia hic debere considerari quæ sunt janitoris (quia non currit simile quatuor pedibus) sed tantum id quòd jus habeat aperiendi. Jam *aperire ostium* est adjumenta largiri ejusmodi quibus scilicet aliquis ovibus commendare possit. Et Christo quidem aperuit Deus, quatenus ei dona dedit ejusmodi tantisque eum instruxit dotibus, quibus & se & doctrinam suam sufficientissime hominibus approbare, atque adeò ad illorum animos & intimos cordis recessus penetrare poterat. Ut vocè *aperiendi* non tam actus ipse significetur, quàm facultas illum actum exercendi.

Et oves vocem ejus audiunt, scilicet ut eam agnoscant, animumque ad eam applicant. Nam alioqui etiam extranei cum aures habeant possunt etiam eam vocem audire, verum non arriunt ad eam aures, ita ut ve-

lint ipsi adhærescere. Tertium veri pastoris requisitum; per quod in applicatione ad Christum illud intelligendum est quod *oves* id est homines animi probi, & qui aut jam sunt re ipsa, aut certè apti sunt ad id ut fiant discipuli Christi, agnoscant hanc doctrinam esse servitoris eamque amplectantur, & illa invitentur ac alliciantur ad illi parendum, fidemque in eo collocandam.

Et suas oves vocat nominatim. Quartum pastoris attributum: quod quidem in applicatione ipsa & respectu Christi omnino ad literam est intelligendum, nempe quod unumquemque suorum de nomine Christus novit, & est scrutator cordis uniuscujusque. Nam quod ad ovium proprios pastores attinet, & si illi al laborent ex variis accidentibus nomina illis imponere, & ex iis ipsas agnoscant, in magna tamen ovium multitudine impossibile videtur ut unamquamque singulatum noverint.

Et educit eas, puta ad pascua, id est curat ut habeant pascua. Quintum veri pastoris attributum, de quo fultus ipse Dominus infra vers. 9 & 10.

Vers. 4. Cumque suas oves emisit puta ad pascua, *an- regreditur eas.* Sextum veri pastoris attributum. Apparet illi olim in more fuisse illis in locis ut pastores anteirent gregem ovium suarum, quod etiam hodie in quibusdam regionibus fieri videmus, ut pastores sibilo oves ad se sequendum excitatas anteant, illæ sequantur, canes autem claudant agmen. Nec id ratione videtur carere. Nam apparet id ideo fieri, tum ut locum ipsis commodum & pascua bona commovent, atque ad ea deducant, tum etiam ut prospiciant ne lateat alicubi hostis, periculumque ab iis depellant. Ita Christus tanquam dux anteivit suos, tum ut voce atque exemplo ostenderet quomodo se ad nutum ejus componere debeant, tum ut periculum ab iis depelleret.

Et oves eum sequuntur septimum attributum, præcedentis consequens. Quod in applicatione idem significat atque faciunt re ipsa quod Christus jubet. Alias enim sequi Christum est simpliciter illi sese applicare & ipsum pro magistro agnoscere. Sed hic distinguenda est auditio, quæ fuit tertium requisitum, à sequitione, ut illa tantum significet assensio & doctrinæ Christi pro vera receptio, ad illamque re præstandam illectio: sequitio autem significet professionem unam cum factis, & mandatorum Christi impletione.

Quia norunt vocem ejus. Id est quia notitia quædam est illis impressa pastoris sui, norunt quæ sit vox pastoris sui, quæ non.

Vers. 5. Alienum autem nequaquam sequuntur. Proximum veri pastoris requisitum illustrat a contrario, docens illud omnino indicare quisnam sit verus pastor qui verò minus. Quia videlicet voce ejus qui non sit pastor fugantur, nedum allici ad ipsum possint.

Vers. 6. Hoc proverbium. Verba sua Christi verbis interjicit Evangelista, ut innuat causam cur Dominus eundem sermonem in sequentibus iteraverit, doceatque intercisum fuisse, & his quæ hucusque habuimus dictis, Dominum aliquamdiu interquiescisse; & rursum eundem explicatius proponere voluisse; quia ipsum auditores non intellexerant. Non intellexerant autem quia sine applicatione fuit propositus: est poterant nihilominus ipsum intelligere si voluissent. Porro voce *παρρησιας* quæ proprie proverbium & sermonem vulgi ore tritum significat, pro parabola ponit, quia paræmia sæpe habent comparationes tropicas & metaphoricæ.

Vers. 7. Jesus ergo rursum dixit eis. Cùm videlicet paululum à priori sermone interquiescisset, animadvertenter autem illum non capi ab auditoribus. Repetit eandem parabolam cum applicatione, sed ita ut paululum eam quoad verba immuter, non tamen quoad rem. Idem enim voce *ostium* vult intelligi cùm se ostium vocat, quod superius cùm vocem pastoris tacite sibi attribuit. Ideoque statim voce ista *ostium* omiſſa, voci pastoris insitit in eaque moratur. Antè videlicet

ostium consideravit respectu pastoris, nunc verò respectu ovium: nec aliud vult significare quàm se esse medium per quod salutem homines consequantur. Id quod etiam voce *pastoris* significatur: nisi quoddam vox ista innuit plura officium Christi concernentia, quàm illa. *Ostium* autem se esse dixit *ovium* id est medium per quod ut ita dicam ingredi debeant homines animi probi, sive jam doctrinæ Christi fuerint assensu, sive qui ad id faciendum sint apti, & facturi ubi eis affulerit occasio. Idque confirmat fortiori more suo asseveratione.

Vers. 8. Quotquot ante me venerunt. Puta Messæ & pastoris sibi nomen ac officium arrogantes: quales fuerunt Judas & Theudas, ut apparet Act. 5. vers. 36, 37. Nam venerant etiam ante Christum prophetæ: verum erant à Deo missi. Quin verisimile est fuisse etiam quosdam bonos & probos inter ipsos sacerdotes qui præerat populo. Porro hic non ad verba respicit, sed ad sensum. Quia enim sub *ostium* vocabulo rem pastoris voce significatam sibi tribuit, ideo nunc ad id quod vers. 1. dixerat respicit, & vult significare illos non fuisse per ostium ingressos, id est non habuisse jus & auctoritatem potestatis super Dei populum usurpandæ, ac proinde fuisse impositores. Id quod etiam comprobatur ex effectis, *sed non ascultarunt eis oves*, id est, sed homines probi minime ipsis adhæserunt illos se sequenti, turbabantur tantum, non autem illos sequebantur.

Vers. 9. Ego sum illud ostium. Quod vers. 7 asseruerat repetit & ab effectu comprobatur, salutem reprobis tunc ei qui per istud ostium fuerit ingressus.

Per me si quis introierit, id est si quis mihi nomen dederit, & in me credens discipulus meus evaserit, me pro magistro suo agnoverit, & me tanquam medio ad animæ bonum ducente uti voluerit.

Servabitur id est salutem æternam consequetur.

Et ingredietur & egredietur id est tutè & ingredi & egredi poterit. Quia egressionem ingressioni opponit, aliter quàm paulò antè voce ingressioni utitur. Ibi enim ingredi & introire est discipulis Christi aggregari & in caulam Christi recipi: at hic de iis qui jam in caula fuerint & Christum pro pastore suo agnoverint dicitur eos ingressuros & egressuros. Non significatur autem egressionem eos Christi jugum excussuros & à fide in eum defecturos. Videtur igitur alludi ad illum ingressum ovium quo se conferunt ex pascuis domum, & egressum quo ex caula ad pascua proficiunt: quod si dicat; habebunt quod se recipiant. Cæterum ista in eodem versiculo ejusdem vocis alia atque alia usurpatio docere potest, non esse mirandum quod superius etiam vocem *ostium* aliter atque aliter usurpaverit.

Vers. 10. Fur non venit. Quod modo dixerat illustrat à contrario, oppositionem instituens inter se & alios à fine, ut ostendat omnes quotquot ante nomen Christi sibi ambitiose vendicaverant, impositores fuisse, quia videlicet sua tantum curaverint non ovium: quemadmodum fures solent, qui non eò veniunt ad oves ut illis bene sit, sed ut sibi prospiciant, oves furem, macent, vel etiam prodigant, nihil pensi habentes quid ovibus fiat, dummodo desideria sua expleant. Sui verò adventus alium esse finem pronunciat, nempe *ut vitam habeant*, quotquot videlicet me pro doctore & pastore suo receperit, & in meam caulam discipuli mei facti introverint. Non contentus autem simpliciter vitæ promissione addit, & *abundè habeant* id est vitam cum rerum copia abundantem, omnifaria felicitate circumfluentem. Alludit ad oves & pascua proprie dicta. Habent enim aliquando oves pascua commoda quidem, ut in iis pasci possint, non tamen ejus sint ubertatis ut pingueſcant & sint bene habitæ. Possis autem id & ad vitam spirituales referre in hoc seculo, quatenus qui Christo adhærescunt habent ejusmodi animarum suarum cibos qui non ad satietatem tantum sufficiant, sed etiam ad voluptatem & delicias spirituales. Sed verisimilius est

Christi

Christum ad vitam illam sempiternam divinis illis delictis circumfluentem respexisse.

Verf. 11. *Ego sum pastor.* In eadem similitudine persistens, metaphora paulò commodiore utitur, dum se pastorem vocat, eumque *bonum*, ut se feribus pastoris sibi nomen vendicantis opponat: denique *illum*, videlicet præcipuum, & olim à Deo hominibus promissum. Alludit ad dicta de se prophetarum, præcipue Ezechielis, qui cap. 34. 23 promittit pastorem servum Dei Davidem. Talem autem se esse probat novo rursus boni pastoris requisito, quod est si superioribus accenseatur octavum, cum ait, *bonus pastor animam suam ponit.* Quæ verba dupliciter accipi possunt, vel ut tantum respiciant ad ipsum Christum, & ex effectu aliquem esse bonum pastorem arguant, non tamen omnem pastorem esse talem: vel ut generalis ista sit pronuntiatio, & sit generalis boni pastoris nota, hoc scilicet, omnis pastor bonus vitam suam propter oves in discrimen adducere non dubitat, & se in apertissimum periculum conjicere, ne oves suæ pereant. Syllogismus integer talis est: Quicumque animam ponit pro ovibus, ille est bonus pastor. Ego animam pono pro ovibus. Ergo. Conclusio unà cum propositione continetur hoc versiculo. Assumptio subsequetur demum verf. 15.

Verf. 12. *Mercenarius autem.* Propositionem, seu id esse requisitum boni pastoris ut ponat animam pro ovibus, ostendit à contrario, exemplo videlicet mercenarii. Describit autem idem subjectum tribus modis. Primò cum *mercenarium* vocat, deinde *qui non est pastor* tertio *cujus non sunt propria oves*, ut rem de qua loquitur tanto melius explicet.

Videt lupum venientem pro cum videt, ut Jacob. 1. 11. & albi non femel.

Verf. 13. *Mercenarius autem fugit.* Id est, etiam si videt ita futurum ut oves à lupo lamientur & disperantur, nihilominus fugit. Rationem superioris dicti subiungit, *quia mercenarius est*, propter id ipsum quia mercede conductus est. *Et non est illi cura ovium*, parum pensi habet quicquid fiat ovibus, mavultque sibi ipsi consulere, quam se in discrimen conjicere: quasi dicat; Nec mirum ita mercenarium facere. Cum enim non amore ovium illectus ad pacendum illas accesserit, sed spe mercedis, seipsum in discrimen conjiciendo, perderet id quod unice quærebat.

Verf. 14. *Ego sum pastor ille bonus.* Propositionem 7. 11. expressam repetit: quia posita tantum majore syllogismi quo eam probare volebat illius illustratione longius provectus erat. Hic verò subiungit assumptionem, sed ita ut ex priori sermone assumat aliquid, ostendens requisitum illud pastoris quod verf. 4 & 5 expresserat, sibi competere. Est autem istud, *Et agnosco meas.* & *agnoscor à meis.* Id est nam & ego oves meas amo ac diligo, & illæ vicissim me amant, allubescitque illis vox mea simulac illam audiverint. *Et positum pro nam.* *Agnosendi* autem vox non nudam & simplicem cognitionem significat, sed quam sequatur affectus animi, approbationem videlicet & dilectionem. Ut patet non solum ex prota prioris sermone quoad oves expressa, sed & ex addita comparatione qua hunc sermonem illustrat, cum ait, *Prout me novit pater*, ubi de archissimo inter patrem & filium charitatis vinculo sermonem esse, rectè anotavit Beza. Sensus est, quasi dicat; Ita ego illas favore meo complector, ut me pater, & me illæ ita diligunt ut ego patrem.

Verf. 15. *Et ego animam.* Assumptio, cujus propositio erat verf. 11. expressa. Porò in hac assumptione majus aliquid latet quam in propositione. Ita enim pastor animam ponere solet pro ovibus, ut in discrimen tantum se propter illas conjiciat, incertus an sibi situm moriendum, vix fortè facturus si id futurum certò sciret, & forte periculum fugiturus, oviumque perniciem suam antepositurus, si sibi omnino esse moriendum sciret, ut qui videret, morte sua minime se ovibus consuliturum, sed se simul cum illis perditurum. Christus autem ita animam posuit pro ovibus,

ut licet sciret sibi omnino mortem esse subeundam, non tantum in discrimen apertum se conjecerit, sed id etiam egerit, ut vitam omnino amitteret. Id autem fecit pro ovibus, quia hac ratione & foedus Dei quod cum his id est hominibus probis ac fidelibus sanxit, & jus salutis æternæ consequendæ acquisivit: ut alia ræcam, quæ mortem ejus sint consequuta.

Verf. 16. *Alias etiam oves habeo.* Postquam se illum verum & olim promissum pastorem esse docuit, nunc ostendit quàm latè pateat hoc ipsius munus, etiam si fortè tunc id minus est intellectum. Quasi dicat; Nec tantum Judæorum & qui sunt secundum carnem ex Abrahamo prognati sum pastor, sed gentium etiam, quæ vobis ad Deum pertinere non videntur. Earum etiam æque ac vestre, sum doctor ac servator.

Quæ non sunt ex hac caula. Id est, quæ non sunt ex vestra congregatione. *Caula* vocem hic aliter sumit quàm superius, pro repub. videlicet & communione aliqua respectu religionis considerata: ibi autem caulam sumit pro Ecclesia, ut non esse in caula significaverit ibi non esse ex numero discipulorum Christi. Republicam videlicet Judæorum & republicam gentium, respectu religionis eorum considerat tanquam duas caulas, ex quibus ipse sibi oves segregaturus, & in unionem fidei adducturus, facturus esset unam caulam.

Illas quoque oportet me adducere, ad me videlicet & caulam meam. Utrumque enim Christo faciendum erat in gentibus; docendæ erant fides in Christum, & Ecclesiæ ejus inferendæ, ac cum Ecclesia ex circumcissione conflata unendæ.

Et vocem meam audient. Hoc dupliciter explanari potest, vel ita ut & idem significet quod *ut*, id est curandum est mihi ut illas adducam, & quidem ita ut vocem meam audiant; vel simpliciter & revera audient: sive illas opponat Judæis, quasi dicat, & non erunt ita refractariæ ut vos estis, sed statim me sequentur, sive tantum comparet cum illis, pro & audient me non secus atque vos.

Fiet que unum ovile. Id est, ex ambobus populis evadet una respublica sacra, quemadmodum est unus pastor: vel & unus Pastor illis quoque præ erit, non illis alius & vobis alius, quemadmodum nunc videntur separatos habere pastores, hic unus utrumque populum reget.

Verf. 17. *Propterea pater me diligit.* Hoc & sequenti versiculo tacitis adversariorum cogitationibus occurrit. Primò enim poterat dicere, hoc quod ille pro nota sui pastoratus poneret temere ab ipso fieri, ideoque non posse eam vim habere quam ille diceret. Removet igitur à se & isto facto temeritatem, quia fit sibi id optime cessurum, & amorem patris propterea fit consequaturus, & hoc quidem prius. Quasi dicat; Quod quidem factum fugillari à vobis minime debet, adeò enim istius mihi ratio constat, ut propter hoc ipsum quia videt Pater me prompto & alacri animo ad id accingi, me diligit, & ubi reipsa mortuus fuero, dilecturus sit magis. Quod ostendit ab eventu, *ut eam rursus assumam.* Sum enim animam positurus ita ut eam sim beneficio patris iterum recepturus: quod quidem luculentissimum erit amoris in me paterni documentum. Ubi simul tacitè occurrit alteri cogitationi. Nam poterant dicere; quò istum amorem paternum jactaret? cum mors sit finis, & sibi moriendum adeoque pereundum videret. Ostendit igitur maxime sibi id profuturum, quia Patris potentia sit revicturus. Id quod etiam explicat versiculo sequente.

Verf. 18. *Nemo tollit eam à me.* Tertio poterant dicere, Non posse illum promittudinem hic suam jactare, quasi spontè se morti offerret, quam ob potentiam hostium quibus esset omnino impar nulla ratione effugere posset. Et hoc removet Dominus, ac dicit, *Nemo tollit eam à me*, id est, nemo hominum tantarum est virium & potentiarum ut animam meam extorque possit à me invito. Quare non potestis id mihi objicere, quasi invitus id subeam ad quod omnino necessitate cogar. *Nemo* inquam hominum, ut non excludatur voluntas Dei Patris. Quanquam etiam is ita

eam in arbitrio filii posuerat, ut non videretur vim facturus fuisse si filius id facere noluisse, certe nullam adhibuit.

Sed ego pono eam à meipso, id est, sed ego sponte, volens, lubens, promte eam pono.

Potestatem habeo. Effectum quem supra attigerat repetit iterum. Quia ut diximus poterat aliquis dicere, sit ita sanè ut dicis, tu tamen miser es, quomodo enim emerges? Id etiam Christus in sua potestate esse dicit, quemadmodum in sua sit potestate illam ponere. Quasi dicat; Quemadmodum autem nemo me invito vitam mihi eripere potest, ita nemo quominus eam recipiam impedire poterit. Indicat id etiam in sua esse potestate situm: quanquam diversa ratione. Estque in voce *potestatis* quaedam antanaclasis: in priori enim membro significatur eà facultas & jus cum actione quadam ejus cui dicitur inesse conjunctum, hic verò jus tantum ipsum sine ulla ipsius actione, quandoquidem à Patre animam suam erat recepturus. Licet autem totum id in manu patris erat positum, quia tamen ipse Christus erat in causa ut id omnino fieret, obligatus enim erat hoc facto pater, ideo ita dicere potuit: quia ibi etiam cum animam suam poneret, ut ut actionem ipse suam adjungeret, ad id potissimum respexisset quia non hostes sui sed ipse esset in causa quòd mortem ejusmodi subiret. Ita jus adoptionis nostræ voce potestatis Joh. 1. v. 12 appellatur.

Hoc mandatum accepi. Quasi dicat; Hoc ego præceptum habeo à Patre mihi datum ut animam ponam, sed sub ea spe ut eam iterum recipiam. Sub mandati voce & promissione comprehenditur: fuit enim istud mandatum conditionatum, id est promissionem sibi habebat adjunctam, si impleteretur. Temeritatem à se removet, & verisimilitudinem eorum quæ superius dixerat ostendit. Quia enim mandatum id ipsi erat à patre ut moreretur, non igitur temerè se in mortis angustias conjecit: quia verò moriendo mandatum Patris implevit, & quidem animo prompto atque alacri, consentaneum est eum à Patre amari: quia denique sub spe recuperandæ vitæ id erat ipsi injunctum ut mortem oppeteret, certum erat non male id ipsi cessurum.

Verf. 19. *Dissentio igitur iterum.* Eventus superioris sermonis, varia Judæorum de illo judicia, aliorum quidem recta, aliorum verò mala & præposterata.

Verf. 20. *Dicebant autem multi.* Judicium præposterum, cum convicio junctum, continens etiam dehortationem ab eo audiendo.

Verf. 21. *Alii dicebant. Hæc verba.* Judicium rectum sumptum ab adjuncto sermonis Christi, & comprobatum à recenti facto Christi. Num *dæmonium potest*, scilicet verè, & ita ne subsit fraus & collusio ulla.

Verf. 22. *Facta sunt autem.* Altera pars capituli, in qua aliud alterius temporis colloquium Christi cum suis adversariis describit, eventus etiam ipsius ut superioris mentionem faciens. Colloquium autem istud descripturus, exprimit accuratissime tum tempus quorum locum in quo illud fuit habitum. Quod facit tum propter historice rationem, tum ut doceat colloquium istud in magna hominum luce & celebritate fuisse institutum, & facile potuisse ad notitiam complurium pervenire. Ac ut temporis ita etiam loci meminit, tam remotioris quàm propioris. Tempus remotius est, quod id factum erat festo Encæniorum quod fuisse à Juda Macchabæo institutum propter repurgationem templi, factæ post ejectionem Jerosolymis Antiochi præsidium, docent interpretes: quod etiam ab alia circumstantia describit, cum ait, *Et hiems erat.* Institutum enim hoc festum erat mense Casleu, qui in nostrum Decembrem maxima ex parte incidit. Locus remotior *Jerosolymis* in urbe quæ fuit totius Judææ caput. Unde patet festum Encæniorum non oppidatim fuisse celebratum, sed ad illud celebrandum confluisse solitos ex aliis regionibus in ipsam urbem metropolitanam.

Verf. 23. *Et ambulabat Jesus.* Tempus & locus propior. Locus quidem porticus dicta Solomonis: tempus verò cum in illa Christus deambularet. Quæri hic à quibusdam solet, cur Dominus tempore præsertim hyberno ibi deambularet? Quæ quæstio futtilis licet sit, dici tamen potest, Dominum ideo ibi deambulasse, quia ibi tunc maxima fuisset hominum frequentia, ut occasionem aliquam illic de via salutis docendi haberet. Illud majoris videtur momenti, cur porticus illa; Solomonis dicta, cum sciamus templum quod à Solomone extructum erat funditus fuisse deletum, & aliud in ejus locum fuisse extructum. Videtur autem porticus ista ita dicta ad discrimen aliarum: complures enim proculdubio fuerunt. Et Maldonatus quidem putat porticum istam ita nominatam ideo, quia Rex Solomon olim post constructum & absolutum impensis populi templum, illam propriis impensis parte montis complanata extruxerat, quæ fortè templo destructo vel eadem manserat, vel alia in ejus locum extructa nomen vetus ad discrimen aliarum retinebat. Nisi quis malit porticum istam ita dictam, ad discrimen porticus ab Herode extructæ, qui novam in super porticum veteribus addiderat.

Verf. 24. *Cinxerunt igitur eum Judæi.* Id est cum igitur eum in tanta hominum luce inambulantem viderent, quasi occasionem illius illaqueandi nacti circumfeterunt eum, dicentes, *Quousque animam nostram suspendis?* Id est, quamdiu nos anxios & ancipites tenes, nec nobis aperte num tu sis Christus indicas? Quod suspicamur nos quidem, sed tamen nihil à te deserti hac in re audientes, non audemus plene decernere, ne aberremus à vero. Volumus igitur à te audire aperte. Cæterum ut verba aliud præferant, videntur ansam illius ad populum vel etiam seniores accusandi quæsisisse. Legimus enim superius decretum jam inter eos fuisse, ut synagoga ejiceretur si quis confessus fuisset eum esse Christum: quanto gravius futurum erat si id ipse de se asseruisset? Ut igitur hanc vocem ex ipso eliciant, rati tempus & locum idoneum se reperisse, in loco isto celeberrimo circumfunduntur ipsi, quò & ipse ob tantam hominum frequentiam citius id de quo quærebatur diceret, & illi testes haberent plures quibus ipsum coram judicio postea convincerent, si, quod credebant, apertam responsonem minime subterfugisset, sed directè & simpliciter se Christum esse dixisset.

Verf. 25. *Respondit eis Jesus.* Previdens quo animo ipsum accessissent, & quid intus coxisissent, ita responsonem suam moderatur, ut non usurpet quidem ista ipsa verba, Ego sum Christus, quod illi futurum crediderant, quæ in calumniam facilius trahere poterant; ita tamen aperte loquitur ut quid sibi vellet facile animadvertere possent: simulque objicit illis tacite hypocrisin, quòd aliud intra se premant, aliud lingua promant.

Dixi vobis. Quasi dicat; Cur id me nunc quasi rem antehac à me non auditam exquiritis? Jam pridem vobis, & quidem non semel ea dixi, ex quibus satis intelligere poteratis quid vobis esset de me sentiendum, nec tamen creditis. Apparet igitur aliam subesse hujus interrogationis vestræ causam, & non hanc quam nunc prætenditis. Loco autem verborum, Ego sum Christus, subjungit argumentum longe maximum, & contra quòd ne hincere quidem fas sit, quòd doceat illum esse Christum.

Opera quæ ego facio. Quasi dicat; Quin etiam si ego raceam, habetis tamen documentum invictæ auctoritatis, & ejusmodi quòd invictis ac reluctantis assensum exprimere possit. Videte opera id est miracula quæ ego facio, in nomine Patris mei, id est, mandato ac jussu Patris, & potestate viribusque ab illo datis. Omnia enim vocibus in nomine comprehendere debent quæ Pater fecit ut miracula per Christum fierent. Unde supra cap. 5. v. 36 dicit, *Opera quæ dedit mihi Pater ut ea perfererem.*

Hæc testantur de me. Hæc satis loquuntur & clamitant quid de me sit statuendum, me videlicet esse Christi.

Christum. Nam talia nemo ante me fecit. Miracula videlicet Jesu non tantum veram esse ejus doctrinam arguebant, sed ipsum etiam esse Christum clarissime ostendebant. Unde supra vidimus à turba dici, *Christus cum venerit, num signa plura edet iis quæ hic edidit?* Et ipse Dominus dixit, *Nisi opera fecissem in eis quæ nullus alius fecit.* &c.

Et non creditis, id est, nec tamen creditis. (Enunciatio discretiva.) Unde apparet aliam esse causam hujus nunc à vobis motæ questionis.

Verf. 26. *Sed vos non creditis.* Quasi dicat; Non igitur in me quasi id non dixerim vobis est causa infidelitatis vestræ, sed in vobis ipsis. Quod deinceps comprobatur, ut simul ostendat quanto bono se privent cum in ipsum credere nolunt: quo ipso illos tacite ad incredulitatem deponendam & fidem in se collocandam hortatur. Causam incredulitatis esse in ipsis indicat his verbis, *Non enim estis ex ovibus meis.* Ovium nomine aliis discipuli Christi intelliguntur; quod hic non fit: aliis enim id pro causa poneret quod ad effectum pertinet, & pro concessio sumeret quod erat probandum. Esse enim discipulum Christi, est credere: vel potius fides est causa cur aliquis sit discipulus. Quare hoc loco vox *ovis* significabit eum qui tantum sit aptus ad id ut sit recipia ovis, id est discipulus Christi, in quo videlicet insunt qualitates similes qualitatibus quæ conspiciuntur in ovibus proprie dictis, id est, qui sit mansuetus, tractabilis, non contumax, neque superbus. Sensus igitur hujus loci est, ut ideo dicat eos non credere quia non sint animo probato: quasi dicat; Non estis ex eo genere hominum qui sunt apti ad meam doctrinam recipiendam, & quales Deus esse voluit eos qui doctrinam meam erant recepturi.

Sicut dixi vobis. In superiore videlicet colloquio meo, quod antea mihi vobiscum fuit.

Verf. 27. *Oves meæ.* Comprobat illos non esse ex numero ovium, ab effectu, quia videlicet non audiant vocem ejus nec eum sequantur. Cæterum major tantum propositio hic ponitur; assumptio verò tanquam nota subintelligitur.

Audiant vocem meam. Id est, non tantum aures arguunt, & quid verbis meis velim capere, id enim etiam illi faciebant, & mentem verborum Christi assequiebantur; sed etiam animum ad mea verba inclinabant, mea dicta approbant, & pro veris agnoscent, id quod isti non faciebant.

Et ego eos agnosco, vel de simplici cognitione id capere, quod nemo possit Christum fallere qui præ se ferat animum viri boni, quod faciebant isti: vel de cognitione quæ est cum affectu, pro approbatione videlicet & favore. Illud tamen videtur potius.

Et sequantur me, id est, mihi parent, patiuntur se à me regi, me imitantur, quo ego duco, sive voce, sive exemplo, patiuntur se duci. Effectus auditionis.

Verf. 28. *Et ego vitam æternam do eis.* Hic quidem jus & spem ejus largiendo, olim verò recipiam illam conferendo. Ut vox *do* in generalissima significatione accipiat. Nisi quis malit præsens hic positum pro futuro. Exprimat fructum ex fide in se promanantem, ut doceat quanto bono se privent dum in ipsum credere nolunt: quo simul tacite ipsos, ut ante monuimus, ad improbitatem deponendam & fidem sibi adhibendam hortatur.

Nec peribunt in æternum. Occurrit tacitæ cogitationi. Poterant enim illum in dubium vocare, videntes etiam eos mori qui in Christum crederent. Occupat igitur Christus & docet hos ut perire videantur, non tamen revera perire, & ut ut ad tempus morti succumbant, non sint tamen in æternum perituri.

Neque rapiet eas. Iterum novæ objectioni occurrit. Poterat enim aliquis cogitare: Tu igitur unicuique tam felix es ut nulla ex tuis ovibus perat: quis fando de pastore ejusmodi audivit? Quid si vim aliquis inferat, annon illas in exitum præcipere poterit? Etiam hoc fieri posse negat, quia nemo possit eas ex manu sua eripere. Ego illas afferam, manu tuebor. Intellige au-

tem non posse perire oves Christi, quamdiu sunt tales, nempe oves, & propter vim aliunde illatam. Possunt enim perire à se, quatenus possunt degenerare in hædos. Habent enim libertatem arbitrii. Nec recte hinc concluditur non posse quenquam definire esse ovem: quia tantum hic sermo est de vi externa, quæ aliunde possit inferri ei qui sit ovis, non autem de eo quod respectu ejus qui sit ovis natura fieri possit.

Verf. 29. *Pater meus.* Hujus quod ultimo loco dixerat rationem addit, neminem videlicet ex manu ipsius oves erepturum. Quia inquit Pater una mecum tuetur oves meas, & ad eas tuendas vires suas confert. Unde si quis vellet oves ex manu mea eripere necesse esset eas eripere ex manu Patris. *Qui eas dedit mihi*, qui eas meæ fidei commisit, & proinde vult esse salvas. At quis erit talis qui eripiat, cum Pater meus sit *omnibus major*, id est potentior: & nemo illum fallere possit, ut astu illas intercipiat. *Neque* id est ac proinde nemo poterit eas rapere.

Verf. 30. *Ego & Pater unum.* Quia poterat aliquis dicere: Sit sane Pater omnibus major: quid tum? quid id facit ad te? Maxime inquit facit: quia ut voluntate ita operatione conspiramus. Quia quicquid ego volo vult Pater, & quicquid Pater operatur per me operatur.

Verf. 31. *Sustulerunt ergo rursus lapides.* Eventus: quo aperitur animus illorum, & consilium cur ita Dominum interrogassent. Ille quidem malevolus, hoc verò sanguinarius. Licet autem non ita ipsis ut arbitrati fuerant responderat, reperjunt nihilominus in quo genuinum insigant & necem Christo intendent. Dicit autem Evangelista *rursus*, ut revocet in memoriam idem illos etiam ante attentasse, ut legimus cap. 8. v. 59.

Verf. 32. *Respondit eis Jesus.* Quasi dicat; Cum autem jam manus ad corripiendos lapides mitterent, & se ad ipsum lapidandum accingerent, alloquutus est eos, ut videlicet furiosum istum illorum impetum paululum retardaret, si qua ad sanitatem mentis reduci & à proposito isto revocari possent. Id quod facit summam istius consilii absurditatem ipsis ostendendo. Utitur autem ironia non indecenti. Nam pro eo quod dicendum erat; quid mali designavi unquam, aut quod meum scelus nominare potestis, ut illud isto supplicio luere debeat? hoc quidem subtracet & subintelligi vult, contrarium verò ejus exprimit, cum ait *Multa opera demonstravi*, id est exhibui vobis. Quasi dicat: cum nullius mihi facinoris mali conscius sim, nec vos quicquam ejusmodi nominare possitis, ipsi enim testes mihi esse potestis quam multis & magnis vos beneficiis affecerim; forte ideo melapidare vultis quia tam beneficus in vos fui. Velim igitur dicatis mihi, quodnam beneficium meum tanto opere displicuit vobis ut illud lapidibus mihi rependere velitis? Nam si quid nunc vobis in sermone meo durius visum, beneficia mea impediisse vos debebant ne statim opinionem de me blasphemiam conciperetis, & in me ita insurgeretis. Unde jam videre potestis quam temerario & cæco in me feramini impetu, quamque absurde agere incipiatis. *Ostendi pro exhibui*, Hebraismus, ut ostendisti dura, & ostende nobis bona.

Ex patre pro à patre, ut cap. 8. v. 42, pro causa efficiente. Cæterum eo ipso commendat opera sua, dum non solum illa divinitus fuisse profecta docet, sed etiam ita comparata fuisse ostendit, ut & in se essent eximia, & singula beneficium aliquod complecterentur.

Propter quod dicitis meum non esse, id est quale pro non quod, *Lapidatis* id est lapidare vultis. Voluntas pro factio.

33. *Responderunt.* Declinant vim sermonis Christi, & se vero non esse ita absurdos docent, ut propter benefacta illum lapidare velint, sed ipsum sermone suo qui fuerit blasphemus id omnino meruisse.

Quia tu homo cum sis. Hæc est illa causa cur te lapidare volumus, blasphemiam videlicet tam horrenda tua. Homo tu es, & tamen facis te numen aliquod, divinum quid tibi arrogas, arrogas autem opinionem & verbis. Dei nomen sumserunt ita ut in hominem ca-

dere non potest. Cum autem expresse Christus non dixerit se Deum esse, colligunt id proculdubio ex eo quia Deum vocaverat patrem suum, & quidem ratione præ cæteris eximia, quia dixerit se cum illo unum esse. Ad utrumque igitur horum respexerunt, ad illud tamen potius, quia Christus ad illud tantum respondit: quanquam hoc etiam in illo revera continetur, & ex illo necessariò fluit. Cæterum vocula *patris* sumitur hic pro causa impulsiva, & respondet Hebraico *Al*.

Verf. 34. *Respondit eis Jesus*. Si summam responsionis hujus colligas, duo revera Dominis ipsis respondit. Argumentabantur illi ita: *Qui se Deum facit cum sit homo ille blasphematur*. Tu homo cum sis facis te Deum. Ergo blasphematur. Negat Dominus utramque præmissarum. Et in majori quidem diutius moratur, ut ostendat posse hominem vocari Deum, nec tamen blasphemiam crimen propterea impingi posse; ac proinde etiam si dixisset se esse Deum, non tamen blasphemasset. Ostendit autem id argumentatione ducta à minori ad majus: quia nulli hominum titulus iste competere possit atque sibi. Quod si cuiquam tamen tributus est, multo magis eum sibi tribui posse. Tributum autem fuisse ab ipso Deo iudicibus & principibus populi, Scripturæ testimonio docet. Argumentatio Domini integra est talis. Si sine blasphemiam nota potest homo Deus nominari, falsum est omnem qui se Deum vocat cum sit homo, blasphemare. Atqui prius verum, ergo & posterius. Minorem probat exemplo iudicium, ex testimonio legis. Ex quo deinde tacite argumentationem necit ejusmodi: Si iudices vocari poterunt sine blasphemiam dii, multo magis ego. Atqui verum prius. Ergo. Ratio connexi consistit in eo, quia sunt me longe inferiores. Sed Dominus rationem istam ita ponit ut eam ad aliam responsionis suæ partem accommodare videatur. Præcedit autem argumentationis Domini assumptio, seu antecedens, ipsius Scripturæ testimonio nixa, & quidem cum emphasi, dum addit, *in lege vestra*, id est quam vos tantopere jactatis, & qua vos niti dicitis.

Ego id est Deus ipse, dixi vos dii estis id est, vos deorum nomine censeri debere, vel Deos esse statui.

Verf. 35. *Si illos dixit Deus*. Hoc & sequenti versiculo continetur connexum seu major propositio argumentationis Domini: sed ita elata ut aliud consequens in locum illius supponat. Concisa nimirum argumentatione ista ostendere voluit Dominus eandem rationem esse ob quam & id quod ipsi objiciebatur potuisset sibi jure tribuere, & id quod revera tribuisset tribui ipsi legitime debere. Cæterum quia ut diximus & per se patet argumentatur hinc Dominus à minori ad majus, censent quidam verbis istis, *Me quem pater sanctificavit*, &c. opposita esse verba illa, *ad quos sermo Dei factus est*: Ut quemadmodum istis contineatur ratio cur Jesus & Deus & filius Dei vocari possit, ita his cur illi vocati fuerint dii. Sed non apparet ratio consequentiæ, aliquem propterea deum esse quia Deus illum sit alloquutus. Neque liquet Deum illos peculiariter aliquando alloquutum esse, ex qua alloquutione cum titulus iste tum res illo comprehensa in illos derivaretur. Satius igitur est ista verba ita accipere, ut sint tantum descriptio subiecti à Domino non nominati neque expressi, quod quale quantumque fuerit ipsis cogitandum relinquat. Quasi dicat; Si igitur homines ejusmodi quos tum Deus ipse alloquutus est, dei titulum habere possunt, qui quales fuerint vos ipsi aliunde nosse potestis, iudices videlicet, causis tantum forensibus dijudicandis destinati, & admodum limitata potestate circumscripti, mihi denique minime comparandi; quanto magis ego quem pater, &c.

Et non potest solvi scriptura. Id est, & ratum ac firmum necesse est sit quod scriptura sacra asseruit, nec quicquam contra eam excipere possit.

36. *Me quem Pater*. Consequens connexi superioris, in quo rationem ponens cur se Deum vocare possit, jure longe quam illi quos ipse Deus hoc titulo di-

gnatus est meliori; docet nihilominus se alium titulum, & qui minus esset calumniæ obnoxius sibi tribuisse, filii videlicet Dei. Qui enim dicit se filium Dei, eo ipso statuit se à Deo cujus est filius dependere eique id quod ipse est acceptum referre, nec possunt illius verba in eum sensum trahi atque si nomen se ejusmodi constitueret, quod à se esset & nulli subordinaretur, quomodo possunt accipi verba ejus qui se Deum simpliciter vocet. Eisdem autem causas ponitur cur & deum se nominare poterit, & filium Dei nominaverit, sanctificationem videlicet & missionem sui: argumento ut diximus ducto à minori ad majus. Cæterum *sanctificatio* ista vel solam ex aliorum numero electionem & muneri suo destinationem significat. Aliquando enim sanctificare tantum est aliquem muneri alicui destinare, ut Jerem. i. v. 5: qua ratione executio seu terminus istius sanctificationis erit missio in mundum. Vel non tantum destinationem quæ animo fiat, sed etiam præparationem ad illud munus: quod nempe illum donis ad munus illud obeundum necessariis impleverit: Spiritu videlicet consilii, prudentiæ, roboris &c. Quod si in hac voce non continetur, contineri tamen erit necesse in tota phrasi sanctificationis & missionis in mundum. Ut missio in mundum istud etiam denotet donis ipsam & autoritatem ejusmodi fuisse ditatum ut cum dignitate personam hanc sustinere & legationem istam obire possit.

Filius Dei sum. Dixit id quando Deum patrem suum vocavit, & quidem non ratione vulgari, sed singulari quadam & præ cæteris eximia, quando se unum cum Patre esse dixit. Est igitur ut ex hoc loco patet Jesus Dei filius propter summam Dei erga ipsum charitatem, quam primò ipsum muneri tanto destinando declaravit, deinde donis ad illud sustinendum cumulando comprobavit, tum propter similitudinem cum Deo, & arctissimam unionem: quæ similitudo in sapientia, potentia, & autoritate, divinis cernitur: quæ tanta fuerunt ut propter illa Deo similior quàm hominibus fuerit, imò ipsi æqualis fuisse dicatur.

Verf. 37. *Si non facio*. Responsionem suam confirmat argumento ab operibus suis petito. Quasi dicat; Atque his quæ jam assero non propter verba tantum mea credi volo, sed ad facta & opera mea vos revoco: hæc pressius intueamini & considerate. *Si non facio opera patris mei*. Id est, si in operibus meis nihil est cernere quod testetur me esse Dei filium, & Deum esse meum Patrem, adeoque si nihil facio ejusmodi quod non nisi à Deo, quem esse Patrem meum dico, patriari potest, *nolite credere mihi* quod videlicet asserui me esse à Patre sanctificatum & in mundum missum, adeoque Deum esse meum Patrem, & me cum illo esse unum.

Verf. 38. *Si vero facio*. Illustrat idem à contrario. Quasi dicat; Quod si opera mea talia sunt quæ testantur me genuinum esse Dei filium; *etiamsi mihi non creditis*, id est, etiamsi vobis non viderer dignus cujus nudis verbis fidem adhiberetis, at *operibus meis credite* quæ videlicet dictis meis testimonium præbent locupletissimum. Loquutio impropria, sed emphatica.

Ut cognoscatis & credatis. Finem, cur, vel modum, quomodo, operibus suis credere debeant exprimit, ita nimirum ut sciatis & credatis *Patrem in me esse & me in eo*, id est me esse ita Patri conjunctissimum, ut quicquid salutem hominum concernens facere velit non nisi per me faciat, & vicissim, quicquid ego facere velim ope ipsius adjutus faciam. Phrasis istius eadem vis est idemque illa continetur quod v. 30. *Ego & pater unum sumus*. Colligitur id ex cap. 17. Si conferantur inter se v. 11 cum v. 21, 22, 23.

Verf. 39. *Rursum ergo*. Eventus responsionis Christi. Furor quidem lapidationis ad vim responsionis Christi paulatim refedit, non tamen malevolentia & animus cædis Christi penitus exemitus: ideo cum lapidare non sustineant, comprehendere tentant, accusaturi proculdubio, & rem ad cognitionem iudicium vocaturi.

Sed

Sed exiit ex manu eorum. Siue miraculose, ut sæpe alias, siue simpliciter cum illi id consilium coquerent, nec plane decrevisset, Dominus mentem illorum videns, mature se illorum furori subduxit.

Verf. 40. Abiitque rursus trans Jordanem. In locum videlicet desertum, ut ita hominum frequentiam vitaret, & ab omni periculo tutus esset. Qui locus etiam describitur à circumstantia quadam propter fructum commorationis in eo dominicæ *in eum locum ubi erat Iohannes baptizans primum.* In Bethabara videlicet. Nam postea baptizabat alibi, nempe circa Salim in Ænon. Ut testatur Euangelista cap. 3. *v. 23. mansitque illic* per aliquod videlicet tempus, nec aliò se contulit, vitandi videlicet ut jam diximus periculi causa.

Verf. 41. Multi autem veniebant. Exprimit quo fructu fuerit ibi versatus, quem proculdubio pepererunt sermones & facta Domini Ierosolymitana. Nec enim credibile est illos tum sponte & sine istis præviis Dominum accessisse.

Et dicebant. Locus ipse memoriam Iohannis excitat in ipsis, ita ut simul ipsum pro propheta recipiant, et Christo fidem adhibeant. Cum enim signum nulum edidisset Johannem asserunt, eo ipso indicant id quod auctoritatem Iohannis elevare poterat; sed cum addunt, *quæcunque de isto* (nempe Jesu) *dixit, vera erant*, id est ut tum vera erant ita nunc sunt, vel ea vera fuisse experimento cognoscimus; eo ipso rursus auctoritatem non ipsi tantum Iohanni, sed etiam Jesu Christo stabilunt. Indicatur ergo hic primò ipsos Iohanni, postea ipsius de Christo testimonio credidisse.

Verf. 42. Et crederunt multi illi. tum propter Iohannis testimonium, tum propter ipsius facta videlicet.

CAP. XI.

HOc capite historia resuscitati Lazari prolixè narratur, tum quia inter magna Christi miracula maximum continebat miraculum, tum verò quia & in media hominum luce, loco videlicet celebri, & paulò ante festum Christique mortem contigisset, & denique Judæis de Christo interficiendo decernendi ansam dedisset. Partes ut in aliis historiis ejusmodi affolet, sunt tres: antecedentia miraculum, forma ejus, & consequentia.

Verf. 1. Ægrotabat autem quidam. Prima pars capituli hujus, extenditur ad verf. 38. In qua propter pleniorè tam illustri miraculi noticiam complura quæ illud antecesserunt commemorantur. Nam primò persona ipsa cui beneficium illo miraculo fuerat collatum describitur: deinde indicatur occasio ad illud præstandum Domino oblata, quæ fuit nunciuſ de morbo ipſius: tertio quomodo illa fuerit usus. Hic verò rursus indicatur, primò quomodo nunciuſ istum acceperit; deinde quomodo se iteneri commiserit; tertio quid in itinere, denique quid in ipſo loco ad quem properabat dixerit. Hoc verò versiculo fundamentum dicendis subternitur, cum ait: *Ægrotabat autem quidam*, illo videlicet tempore cum ille trans Jordanem in deserto ageret. Hujus ægroti non contentus nomen expressisse, cum ait *nomine Lazarus*, describit insuper eum à patria & consanguinitate. Illud est cum ait, *à Bethania*, quòd videlicet inde oriundus esset, & ibi habitaret: qua ratione suprà etiam cap. 1. Philippus dicitur fuisse *à Bethsaida civitate Andreæ & Petri*; Hoc cum addit *vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius*, id est quem incolebat Maria & Martha, quæ sorores ipsius erant: quomodo etiam loco modò laudato Bethsaida dicitur civitas Andreæ & Petri. Conjectura enim aut potiùs commentum illorum qui ex his loquendi formulis colligebant imò & docebant Petrum & Andream, ut de Maria ac Martha taceam, civitates quibus dominarentur habuisse, futillior est quàm ut refutationem aliquam mereatur. Cæterum ex hac Lazari descriptione patet sorores ipsius longe fuisse discipulis toticque Ecclesie ipſo Lazaro notiores: id autem propter insignes proculdubio earum virtutes, ob quas meruerant à Christo præ cæteris amari. Et sanè ex ipsa

frequenti, quæ hoc etiam loco satis innuitur, apud eas mansione Christi, hospitalitas illarum colligi potest: cujus diserte in Martha Lucas mentionem facit. Maria verò ea fuit quæ ob factum suum, cujus hic etiam Euangelista meminit hoc privilegium obtinuit à Domino, ut quocunque sonus euangelii eodem etiam facti illius notitia perveniret. Jam quod à nonnullis quæri solet, utra illarum junior fuerit, & utrum ætatis an dignitatis hic ordinem fuerit sequutus Euangelista, minutius est quàm ut ei immorari deceat. Videtur autem Martha fuisse senior, ut quam Scriptura tanquam matrem familias in domo sua commemorat. Maria verò ob factum quod mox exprimitur dignitas & eminentiæ ejusdem gratiâ prius esse posita. Alibi autem Martha Mariæ præponitur.

Verf. 2. Mariæ autem. Quia plures erant ejusdem nominis fœminæ inter discipulos celebres, ideo hanc notam per quam à cæteris discriminari poterat apponit, à facto, quod posterius quidem evenit, sed hic per occupationem quandam commemoratur. Vel simpliciter sensus est, Maria autem erat ea quæ etiam postea unxit Dominum, ut suo loco referetur; ut non tam hic per anticipationem dicatur, quàm simpliciter factum commemoretur, quod ut notissimum, & propter quod nomen istius fœminæ celeberrimum erat, facile de quanam hic sermo esset unumquemque docere poterat.

Verf. 3. Miserunt ergo sorores nempe Martha & Maria. Narrat jam quæ fuerit occasio ad beneficium Lazari præstandum oblata, & quomodo de illius morbo resciverit Christus: Ea autem erat nunciuſ fororum ultro ad Dominum missus, cum brevi quidem legatione, sed quæ petitionem in se tacitè contineret. Nam & honorifico titulo ipsum compellant, cum dicunt *Domine*, & de morbo Lazari referentes, pro ipsius nomine his verbis uti malunt *ecce quem amas ægrotat*, quæ in se tacitam petitionem beneficii ipsi conferendi continent. Ut enim miseris & afflictionibus eorum quos amamus facile afficimur, ita libenter eis si qua possimus opitulamur. Non exprimunt quid velint, sed subintelligi volunt à Domino ut se conveniat, & invisat, ut apparet ex *v. 21 & 32.* Et videtur peculiaris hæc Ethnicis fuisse fides ut crederent Dominum etiam absentem miracula patrare posse. Unde etiam ipse in Israël fidem se ejusmodi non invenisse dicit. Cæterum relativum *misit ad eum* respicit antecesserem remotius & in superiori capite nominatum nempe Jesum.

Verf. 4. Jesus autem hoc audito. Ex antecedentibus tertium, nempe quomodo nunciuſ de morte Lazari acceperit, quidve illi responderit. Est autem responsio ita à Domino concepta, ut non exprimat quidem aperte quid sit facturus, & consoletur tantum tum nunciuſ tum discipulos, non esse verendum ne moriatur, interim tamen innuat se in eo facturum quid ejusmodi quod illustrando nomini suo plurimum faceret: unde colligere poterant insigne aliquod ipsi beneficium præstiturum, adeoque pristinæ valetudini eum restitutum. Verum id non intellexerunt discipuli, ut nec hoc, *morbus iste non est ad mortem*: proculdubio enim putabant Christum dicere illum omnino in illo morbo non moriturum; at Christus de morte stabili loquebatur: quia enim intra breve tempus erat ab ipſo resuscitandus, non erat illa mors pro vera morte habenda. Unde etiam inferius discipulos alloquens *verf. 11,* dormire ipsum dicit: quod verbum quia non intellexerant, mortis demum vocabulo *verf. 14* utitur. Quasi dicat; Non est verendum ne ex hoc morbo in eam mortem incidat quæ ipsum ita ut alios quos occupavit apud se detineat.

Sed pro gloria Dei, id est, sed ad gloriam Dei tendit. Vocula *hinc* finem per accidens hic denotat. Neque enim credibile est, ideo per se & primario hunc morbum divinitus ipsi fuisse immissum: (etsi nihil absurdum contineat) sed id dicitur propter eventum, quia materiam suppeditaturam erat ad majestatem & potentiam Dei agnoscentiam: idque ea ratione, quia præbitura

bitura erat occasionem ut glorificetur filius Dei, postquam videlicet miraculum eo ex mortuis resuscitando edidisset. Inde enim occasionem habituri erant homines, cum Deum ipsum celebrandi, tum Jesum esse à Deo agnoscendi. Qualis autem illa glorificatio fuerit videtur explicare ipse *ŷ. 42, ut credant me à remissum esse*, in quem enim finem ista dixerat in eum etiam proculdubio ipsum excitaverat.

Verf. 5. Diligebat autem. Peculiari videlicet charitatis & dilectionis affectu (amabat enim alioqui omnes) propter insignem proculdubio illorum pietatem. Adicit enim hæc Evangelista propter sequentia quæ scripturus est, ut causam videlicet adferat, cur licet non statim, iverit eò tamen, & discipulos periculum timentes ad eundem perpulerit.

Verf. 6. Us ergo audivit, tum quidem mansit. Id est cum nuncius, ille ad ipsum pervenit: quia videlicet constituerat in sine aliquod miraculum edere, ideo ut majorem ejus patranda occasionem haberet, aliquamdiu in loco substitit. Mansisse autem dicitur *duos dies* proculdubio ut interea exspiraret Lazarus, & ita ipsi subministraretur occasio excellentis miraculi perficiendi. Recte enim videtur colligere Maldonatus ex *ŷ. 17*, tum demum se itineri accinxisse postquam ille exspiraverat, exspirasse vero eo ipso die quo de morbo ipsius Domino est significatum.

Verf. 7. Deinde postea biduo videlicet elapso, & postquam ex temporis ratione cognovit sat jam commodam occasionem esse perficiendi quod destinaverat, *dixit discipulis.* Quia propter metum Judæorum, qui ut superiori capite habuimus Dominum comprehendere voluerant, Jerusalemis auferat, atque adeò univèrsa eis Jordanina regione cesserat, ideo eos alloquitur Dominus, ut animos eorum ad iter præpararet, & causa professionis addita existimulet. *Judeam* vocat regionem cis Jordaninam *κατὰ ἰσραὴλ* opponens illam trans Jordaninæ, cum & illa alioqui Judææ nomine censeretur. Addit denique *rursus* quia eam velut reliquerant, & diutius trans Jordanem fuerant commorati. Notabis autem simplex *ἀπαυγῆ* poni pro composito *ὑπάγαι*, ut etiam alibi.

Verf. 8. Dicunt ei discipuli. Quia metuunt sibi & Domino à Judæis, dehortantur Dominum à consilio itineris, proposito periculo, quod etiam exaggerant, ut fieri solet in metu, cum dicunt *modo*, licet fere jam duo menses ab illo tempore effluxissent.

Verf. 9. Respondit Jesus. Hic versiculus est obscurior, & varie explicatur à variis. Simplificissima explicatio est ista quòd periculi magnitudinem prætentibus discipulis, vanum esse istum metum ostendat, quia mors sua non sit in hostium suorum potestate posita, sitque certum ac definitum suæ vitæ tempus, ante quod, utut hostes sui connitantur, non sit sibi ne se interficiat metuendum. Sed quia protasis tantum ponitur, apodosis autem reticetur, ideo Domini sermo est subobscurior. Explicari autem debet ita. *Quemadmodum* duodecim horæ sunt diei, & non plures nec pauciores (habita puta ratione regionum ubi dies in duodecim semper horas dividebatur, unde partium anni mutatione horæ illis erant longiores aut breviores); ita est certum ac definitum vitæ ac mortis meæ tempus, ante quod ego non moriar, & ultra quod non vivam. Et quemadmodum qui tempore diei ambulat non impingit (puta plerumque, nam ad id quod casu fieri possit non attenditur hic) ita nec mihi est metuendum ne occidat quamdiu durat tempus istud diei id est vitæ meæ: fieri enim non potest ut ante illud occidat: Ac proinde cum nondum exspiraverit imò luceat adhuc mihi lux diei istius, non est quod mihi periculum aliquod obtendatis, aut vitæ meæ metuatis.

Verf. 10. Si quis autem ambulat nocte. Illustrat rem à contrario. *Ambulare in nocte* hic significat ambulare eo tempore quo non est ei datum à Deo. *Quia lux non est in eo*, quia luce non utitur. Cum enim quis videt lucem, videtur lux quasi esse in eo, cum sit medium per quod visus se exierat.

Verf. 11. Hæc ait, & postea. Postquam metum pe-

riculi depulit, admovet insuper arietem amoris, quò animos illorum expugnet, & studium Judæam petendi in illis excitet. Ita autem verba sua temperat, ut non solum doceat non minores sibi quàm illis rationes esse illuc proficiscendi, cum ait, *Amicus noster*, id est quem vos juxta mecum amatis, ideoque ei consultum cupitis; sed etiam omnem jaçantia suspensionem fugiat, cum non dicit simpliciter mortuus est, ut postea necessitate cogente, quia non intelligebant, sed *dormit*; quæ vox innuebat quidem illum in morte non mansurum, mortemque illius esse somno simillimam, (qua ratione etiam puellam ut supra diximus dormire dixit) ideoque subjunxit *sed proficiscor ut à somno excitem eum*; non tamen gloriolæ captationem insinuat, sicut gloriari videretur si dixisset aperte, mortuus est, sed volo eò ire ut ipsum à mortuis excitem.

Verf. 12. Dixerunt ergo. Non intelligentes sermonem Domini, quod ille iis permovendis ad iter corripendum protulerat, id illi arripiunt pro se, ut Dominum ab itinere dehortentur: quasi dicant; Non est igitur necesse ut illuc eas, bonum enim istud est signum sanitatis futuræ. *Servabitur* id est, convalescet, non morietur.

Verf. 13. Hoc autem dixerat Jesus. Ne quis putaret Christum etiam verba sua in eo sensu protulisse quo discipuli acceperant, atque ita crederet ignorasse ipsum quid Lazaro factum esset, ideo interjicit verba sua, ut lectori hunc errorem eximeret, quibus verum verborum Christi sensum aperit: quo etiam ipso asserti causam cur apertius postea idem Christus discipulis dixerit. *Dormitio somni* est genitivus speciei.

Verf. 14. Tum ergo. Quasi dicat; Videns igitur illos verba sua non intellexisse, *dixit eis Jesus aperte*. Insinuat causam cur apertius eadem quæ ante dixerat repeteret. Non addit autem aperte quiddam de resuscitatione, ob eandem causam ob quam impropriis antè verbis fuerat usus, ne videlicet gloriari videretur: insinuat tantum id ipsum versiculo sequente.

Verf. 15. Et gaudeo propter vos. Versiculus iste dupliciter exponi potest. Vel ita, & gaudeo propter vos quòd non fuerim ibi, ut credatis, id est quia inde eventurum est ut vos conspecta ipsius resuscitatione, credatis me esse à Deo, ad quam fidem tam potenti documento vobis inferendam non esset tam luculenta occasio, si ægrotanti adfuisset: non enim ipsum mori passus essem. Vel ita, & gaudeo propter vos, rem scilicet ita accidisse, ut credatis quia illic non fuerim, ut videlicet ex eo ipso quòd non fuerim ibi vos credendi occasionem arripiatis. Sed ille sensus est simplicior.

Verf. 16. Dixit ergo. Id est, cum jam videret non posse hoc iter dissuaderi Thomas, alloquitur condiscipulos, *Eamus & vos*: quasi dicat; Proficiscitur ille ad certam mortem, sed quid faciamus, quando illi ita sententia sedit animo, subeamus & nos periculum cum eo. Non enim est nobis deferendus magister. Verba *cum eo* refero ad Christum, non verò ad Lazarum, ut recte multis probavit Maldonatus, & ante illum observarunt etiam alii. Cæterum vox *Didymus* quæ idem quod etiam vox *Thomæ* sonat, nempe gemellum, familiæ potius videtur nomen, aut etiam cognomen aliquod istius Apostoli fuisse, non autem quod revera fuerit ortu gemellus, si ita loqui licet.

Verf. 17. Venit ergo scilicet eò quòd contendebar. Breviter indicat iter Dominum absolvisse, cum non addiderit illud ingressum esse, sed tantum expresserit quomodo se ad illud accingeret.

Et invenit eum scilicet Lazarum. Relativum ad mortuus antecedens spectans.

Quartum jam diem. Si numeres ab illo tempore quo nuncius ad Christum de illius morbo pervenit: quo die si (ut ante diximus) est mortuus, & Christus altero die postquam itineri se commisit ad illum locum pervenit, eveniet illud tempus quod hic ab Evangelista exprimitur.

In monumento habere id est jacere. Habere in aliqua re, pro versari in illa, Hebraismus, ut supra cap. 5 *ŷ. 5, triginta & octo annos habens in infirmitate*, pro tot annis ægrotans, & cum illo morbo confictans.

Verf.

Verf. 18. *Erat autem Bethania.* Interferit id Euangelista propter sequentia, ut causam reddat cur frequenter ibi adfuerit Ierosolymitani, quos hic κατὰ τὴν ἑξῆς Iudeos vocat. *Fere stadiis quindecim*, id est non plenis milliariis Italicis duobus. Nam octo stadia conficiunt unum milliariū Italicum, ut notum est.

Verf. 19. *Multique ex Judæis, nempe Ierosolymitanis, ut jam monuimus, & ex versiculo antecedente patet: sive cognatis, sive aliis notis & familiaritate aliqua conjunctis.* Hoc verò ipsum additur ad miraculi istius amplitudinem & certitudinem exaggerandam. Testes enim isti omnes, ut postea videbimus, & quidem oculati tanti miraculi fuerunt.

Ut consolarentur. Ut fere fieri solet in luctibus ejusmodi. Apparet autem, ut etiam initio monuimus, satis notas Judæis, imò nobiles & in re lautiori mulieres istas fuisse: nec enim verisimile si pauperiores essent, tam multos ad illas consolandas advoluros fuisse. Cæterum notandus est hic Græcismus ἡμεῖς τῶν μαρτῶν καὶ μαρτῶν, pro ad Martham & Mariam, ut declaratur verf. 21. & 45. Similem Græcismum habes Act. 13. verf. 13, & cap. 21. verf. 8. Apud profanos autem scriptores est usitatus.

Verf. 20. *Martha ergo ut audivit.* Apparet illam ut matrem familias aliquid procurantem domo esse egressam. Opponitur enim *Maria sedens* puta intus cum Judæis qui eas consolatur venerant. Unde prius quàm illa rescire de adventu Domini potuit, vel quia ipse de suo adventu significaverit, nunciumque præmiserit, vel quacumque tandem alia ratione. Simulac igitur venire Dominum, id est appropinquare ad vicum illum (neque enim ipsum adhuc fuerat ingressus) audivit, occurrit ei, Mariam non præmonitâ, vel quia tam inopinato Domini adventu commota præripere gaudium ipsa volebat, separatim exquirens à Domino si quid adhuc spei superesset de fratre: vel quia Judæi circumsidebant illam, quos iratores esse Dominum sciebat, & necessè erat tumultum aliquem excitare, si simulac audiverat Dominum appropinquare in ædes irruens Mariam idem significasset: Unde etiam postea nonnisi secretò & in aurem id ei aperit. Illud tamen est verisimilius.

Verf. 21. *Dixit ergo Martha Jesu.* In ipsa statim salutatione pandit suam querimoniam, ut fere fieri solet in magnis luctibus, quando saluatur ab iis qui nobis optime cupiunt, & quos potuisse nobis esse auxilio novimus. Acculat autem non tam Dominum quòd non venerit. (si enim ut jam posuimus illo die quo nuncius ad eum pervenit est mortuus, conjicere facile poterat Dominum omnino venire non potuisse, adeoque esse extra culpam) quàm suam infelicitatem, quòd Dominus fratri ægrotanti non adfuerit. Quasi dicat; ò quàm male factum, quamque nos infelices, quòd tum non adfueris nobis quando nobis tuâ præsentiam maxime fuerat opus! nec enim ad has incitas fuissimus redacti. Verba fidei, sed oppidò quàm infirmæ ac debilis. Nondum videlicet pernoverat satis Domini cum potentiam, per quam absens etiam præstare quicquid vellet poterat, tum etiam sapientiam, per quam longissime etiam distitus quid aliquo suorum fuerit pernostrè poterat: alias enim nunquam ita dixisset. Ethnicorum videlicet illa & non Judæorum fides erat, tantam Domino potentiam tribuere.

Verf. 22. *Sed & nunc.* Querimoniam correctione quadam mitigat, ostendens nondum tamen se plane desperasse ut ut res ita ceciderit, simulque tacitam petitionem includit. Quasi dicat; Verumtamen licet res eò devenierit, ut plane de fratre meo actum nec locus miraculo ullus superesse videatur; scio ego nihilominus tanta te apud Deum pollere gratiâ, ut quicquid ab eo petieris impetraturus sis. Quo ipso tacite petit, sed verba petitionis reticet, & tale quid ipsi Domino cogitandum relinquit, ac si dixisset; Quare peto amorem illum tuum quo fratrem nostrum prosequeris, & nos adhuc prosequeris, ea ratione nobis demonstrata.

Verf. 23. *Dixit ei Jesus.* Quia nondum desperaverat

plane, & fidem aliquam conceperat Martha, ideo Christus etiam spem aliquam ipsi facit, sed oppidò quàm tenuem. Ita enim verba concipit, ut cum neque tempus neque auctorem resurrectionis quam promittit exprimat, aliò quàm quo Martha volebat trahi possint. Quod cum propter modestiam facit, tum verò ut fidem ejus tanto magis exploret, ut sequentia clarius doceant.

Verf. 24. *Dixit ei Martha.* Responso ista Marthæ indicat spem quidem aliquam ex Christi verbis concepissee, quia tamen aliò trahi poterant quàm quo illa volebat, sensum illum verborum præ se fert, ut tanto citius clarius responsum Christi pro sua parte eliciat. Quasi dicat; Illud quidem ego Domine dudum scio, illum die ultimo resurrecturum; sed ego quiddam aliud volebam à te audire, & scire an non nunc etiam resurgere possit.

Verf. 25. *Dixit ei Jesus.* Hic jam significat se illum omnino mox resurrecturum, nec opus esse expectare illum ultimum diem: interim tamen responsum ita concipit, ut verba ad illam longe post futuram resurrectionem respiciant. Quod facit fidem Marthæ exploraturus, & resurrectionis hujus fidem velut medium in ipsa vult intervenire, si voto potiri velit. Quasi dicat; Non est necesse diem illum expectare: ubi ego sum ibi est resurrectio & vita. Quare nunc etiam penes me est, illum à mortuis revocare & vivum tibi sistere. Sed hoc licet verbis his significaverit, non tamen expressit, quin verba ad illam resurrectionem longe post futuram conformavit, innuens videlicet tantum se nunc etiam rei tantæ præcludere posse: cæterum illud primò de se ab illa credi debere.

Ego sum resurrectio & vita. Id est sum causa & auctor resurrectionis ac vitæ, maxime quidem illius futuræ, sed ita ut nunc etiam tale quid præstare possim. Declarat autem id in sequentibus. Ac quoad resurrectionem quidem, his verbis, *Qui credit in me.* Hanc verò fidem exigit hic à Martha, cum alias in aliis simplicem tantum requisiverit, contentusque fuerit si quis crederet se posse id à Domino obtinere quod peteret: quia Martha jam erat Christi discipula, itaque illam necesse erat longius progredi in fide in Christum, nec in ipsius tantum initiis subsistere. *Vivet* id est revivificet, vitam recipiet. Simplex pro composito. Ad illam futuram resurrectionem respicit, non tamen ita ut excludat etiam illam quæ Marthæ fuit in voto.

Verf. 26. *Et quisquis.* Hoc declarat Christus se esse vitam, oratione quàm prior est generaliore, in qua videtur correctio quædam subesse prioris enunciationis. Quasi dicat; Quanquam quid dico etiam si mortuus fuerit, imò ne morietur quidem qui in me crediderit, morte videlicet vera & æterna. Nam mors quam sequitur resurrectio somnus potius est quàm mors. *In æternum* id est nunquam.

Credis hoc? Id à te exigo ut hoc credas, si vis beneficium aliquod à me obtinere. Non hoc nunc à te requiro quod ad solum fratrem tuum pertinet, sed quod ad omnes: Nam si hoc credis, multò magis illud.

Verf. 27. *Ait illi, etiam Domine.* Responso Marthæ, qua non solum proficitur apertè id se credere quod ab ipsa Dominus requisiverat, sed generali quadam de Christo confessione addita, confirmat etiam responsum suum. Professio simplex & categorica est in his verbis *etiam Domine*, id est credo sanè quod exigis à me Domine. Confirmatio ejus, *Ego credidi*, id est jam pridem enim illud credidi, *te esse Christum filium Dei*, id est te esse illum Messiam qui tuis Deo proximus, simillimus, & charissimus, qui in mundum venturus erat qui divinis oraculis venturus à Deo promittebatur, munusque suum in terris obiturus. Videtur significare, se probe intelligere, Christi esse proprium à mortuis excitare: quare cum illum esse Messiam & Christum diu crediderit, id etiam jam olim de ipso credidisse. Nisi quis ita responsum hanc accipere velit; Credo Domine, quia jam dudum crediti te esse filium Dei, ac proinde nihil falsi à te proficisci posse. Ut

non

non tam id olim crederent Christi esse à mortuis excitare, ac proinde etiam ipsius, quem Christum esse credit, quam ipsum esse Messiam & Christum, ideoque illi etiam quod jam ex ipsius ore audiverat fidem adhibere.

Verf. 28. *Et cum hoc dixisset.* Pergens in relatione eorum quæ miraculum antecesserunt, refert quomodo Martha Mariam sororem suam quæ adhuc nesciebat adesse Dominum de adventu Domini certiores fecerit, ipsamque ad Dominum accesserit. Et si autem sponte id fecisse videri potest, quia videlicet speculam jam aliquam de futuro Domini beneficio concepisset, nec auderet amplius à Domino quærere, sperans occasione à Maria suppeditata apertius aliquid de eo se ex ore Domini audituram, sive simpliciter gaudii ex tanto spei inopinatæ exortu plena noluit diutius sororem ipsius esse exortem, quod prima Evangelistæ verba insinuare videntur, cum dicit, *cum hæc dixisset abiit.* quasi scilicet sponte & à nullo monita abiisset; intuente tamen verba Marthæ quibus Mariam accessit, dicens *Præceptor adest, & te vocat,* verisimile est Dominum ipsum iussisse ut illam accesserit, simul ac confessionem istam edidit, Evangelistam autem id non expressisse, quia verba Marthæ re-laturus erat quibus id insinuaretur. Factum enim id à Domino videtur ut tanto magis Marthæ fidem exploraret, ad cuius confessionem videbatur jam exprimere Dominum aperte debuisse quid in animo haberet. Sed vult adhuc illam sub cultro esse, simulque fororis etiam ipsius fidem explorare. Porro *clam* vocavit sororem, insinuat id videlicet ei, ne audirent Judæi, quia sciebat illos esse Christo in-fensos.

Verf. 29. *Illam ut audivit surgit citò* id est non potest se continere præ lætitia, sed simul atque Martha ipsam alloquuta est discedit statim à Judæis, & confert se ad Dominum. Præfens pro præterito, ad celeritatem exprimendam posuit.

Verf. 30. *Nondum autem venerat.* Quia dixit Mariam ad Dominum propere abiisse, exprimit ubinam tum esset Dominus, quod videlicet substitisset adhuc in illo loco extra vicum ubi Martha ipsi occurrerat. Substitisse autem eo loci videtur, vel quia sepulchra tum erant extra vicus & oppida, ipse verò noluit fororum aedes ingredi antequam beneficium istud illis præstitisset: vel quia voluit hac occasione aliquos ex hostibus suis elicere ut interessent isti miraculo. Qui pro odio suo in Christum vel non sequuturi ipsum ob infidelitatem videbantur, si prius in ædibus illarum mansisset, & postea ad sepulcrum excitandi Lazari causa se conferre velle indicasset; vel etiam consilium de illo comprehendendo in initum statim ad exitum perducerent. Hac autem admiranda sapientia Domini his omnibus est occursum, & cum miraculum tam insigne factum est celebre, tum in animis hostium longe alia effecta sunt consequuta, ut mox docente Evangelista videbimus.

Verf. 31. *Judæi ergo Abitionis Mariæ consequens,* Judæorum videlicet factum, qui illam Jerosolymâ consolatum venerant. Narratur autem ab Evangelista propter sequentia.

Cum ea id est Maria. Relativum respiciens remotius non proprius. Versiculus verò superior velut in parenthesis legendus est. Exemplum simile habes cap. 20. Nota hic positum pro *ipse* ut mox verf. 38.

Verf. 32. *Maria igitur.* Exprimit jam quomodo Maria Dominum salutaverit. Quia autem eadem plane qua & Martha querimonia utitur, verisimile est illas ita inter se loquutas esse, ideoque apud Dominum etiam in has erumpunt voces.

Verf. 33. *Jesús ergo.* Responsio Domini ad salutationem Mariæ quam cum inter lacrymarum singultus ut in fletu fieri solet proferri videret, (id quod de Martha non indicatur, quod indicio est in majori merore fuisse Mariam) non jam amplius colloquio simili qualem cum Martha habuit indulget, sed primò *invenit spiritum & turbavit seipsum.* Id est vehementi intimo dolore correptus est & ipse. (Emphasis.) Sive

totius generis humani miseræ incertitudinique *Majorum* hujus seculi, sive privatim fororum illarum dolori ingemiscens & compatiens. Quare etiam rem compendi facit, & statim interrogat:

Verf. 34. *Ubi posuisti eum?* ut videlicet rem pro verbis, & beneficium pro querimonia reponat, toleretur tandem afflictas illius morte sorores. Quærit autem non quasi perse de loco sepulcri rescire non possit, si sapientiam hic suam exserere voluisset, sed quia ad id non attendebat, neque ullo hic opus erat miraculo. Quare etiam non exserit hic divinam sapientiam suam. Quæ ratione etiam infra verf. 39. Tollite ait lapidem, licet unico id nutu suo præstare posset, lapique ad ipsum imperium sine ullo visibil: adjumento statim se movisset.

Verf. 35. *Lacrymatus est Jesús.* Cernens videlicet jam sepulcrum ipsum in quo situs erat ille mortuus. Tertium ex effectis in Domino Jesu post querimonia Mariæ consequens.

Verf. 36. *Dixerunt ergo Judæi* nempe qui Mariam ad Dominum properantem erant sequuti. Narrat quomodo inimici Domini fletum Domini acceperunt. Non male autem conjiciunt tenerimo affectu Lazarum ab ipso admatum fuisse, ut patet etiam ex his quæ tota hac historia subinde inseruit Evangelista.

Verf. 37. *Quidam autem ex ipsis dicebant, Non poterat hic &c.* Putant quidam his verbis in dubium ab ipsis vocari etiam superius miraculum cæci sanati, quod nuper tantas turbas dederat, tantumque ipsi omnium eorum odium conciliaverat. Quasi dicant; ô si verum esset illud quod tantopere jactabatur, istum homini à nativitate cæco visum tribuisse, profectò neutiquam amicum tantum suum cujus morte tantopere afflictatur mori visisset, mortique ejus occurrisset. Longe verò est facilius, providere ne aliquis moriatur, quam ut is qui nunquam usum oculorum habuit, illis utatur. Quare cum hoc non fecerit, illud quoque tantopere celebratum miraculum prorius falsum & commentitium est. Quod non abhorret quidem ab ingenio Judæorum: videntur tamen hic aliud voluisse, incusare videlicet Dominum, qui morti Lazari non occurrisset, cum rem longe factu difficiliorem in oculorum cæci apertione præstitisset, adeoque mirari quod amici officium deseruisset.

Verf. 38. *Jesús ergo rursum.* Puta sive quia sepulcro appropinquabat in quo amicus ipsius conditus erat, sive cognitis illorum istis susurris exacerbatus, *fremens apud semetipsum* id est vehementer indoluit.

Ad monumentum ius pro *ipse*.

Erat autem spelunca. Descriptio sepulcri additur, propter ea quæ mox est narraturus, nempe ut anticiparet causam ejus cur lapis ibi fuerit, quem Christus tolli voluerit.

Verf. 39. *Ait Jesús.* Cur non miraculose lapidem sustulerit, jubendo videlicet ut loco cederet, aut simile quippiam faciendo, indicavimus supra verf. 34: quia non fuerit solitus præter ullam necessitatem miracula facere, ad quæ non ostentationis sed beneficii hominibus præstandi causâ semper accedere solebat, idque fere tum ubi opus aliquod humanis peragi viribus nequibat, aut certè fidei hominum in se aut conciliandæ aut etiam confirmandæ maxime faciebat.

Dixit ei Martha. Quæritur hic quando ista verba protulerit, utrum lapide jam summo, postquam tæter odor nares ipsius adhalasset, an verò Christi statim verba excipiens, & lapidis sublationem anticipans: quasi dicat; Non esse jam quod loco moveretur, cum jam fateret, plusque jam ex eo mali in ipsum etiam Dominum quam in se boni redundare posse: ideoque frustra operam in lapide isto amolendo consumi. Utrumque non abhorret à vero. Credibile enim est illam, sive ex eo quod in aliis cadaveribus ante quadriduum humatis venire sciret, sive quod dum lapide remoto tætrum odorem naribus perenticeret, causam tanti factoris Domino statim indicando, subdubitare non nihil de ejus excitatione cepisse: quod etiam ipsa responsio Domini quodammodo insinuat.

Verf. 40.

Verf. 40. *Dicit ei Jefus.* His verbis continetur reprehenfio tacita cum admonitione ne fidem fuam Martha labefactari patiatur, ut tamen mortuus fit frater & foceat. Quafi dicat; Itane credere debes? & hæccine est illa fides tua quam præ te modò tulifti? *Nonne dixi tibi* nonne te præmonui *fi crederis* fi fidem ei quod à te modo requifti habueris, *fore ut videas gloriam Dei*, id est vituram te in figne miraculum, quod cedit ad infignem Dei gloriam: quia videlicet & immentam Dei potentiam hominibus manifeftabit, & me effe Dei legatum, ab eoque ad homines miffum declarabit. Nihil igitur te hoc moveat, neque patiaris fidem tuam eo labefactari quod jam foceat. *Gloriam Dei* dixit pro opere Dei gloriofo & ad fumam ejus gloriam pertinente, per metonymiam effecti.

Verf. 41. *Sufulerunt ergo lapidem.* Dum videlicet illi ifta inter fe loquuntur, ifti interea lapidem fultulerunt. Accedit jam ad fecundam partem hujus hiftoriæ, formam videlicet iftius miraculi, feu relationem ejus quomodo Lazarus fuit in vitam ab ifta morte revocatus. Referuntur autem tria: primò quomodo Chriftus ad iftum iftud miraculum faciendum accelfit. Secundo quo medio in eo patrando fit ufus. Tandem effectum feu miraculum iftum. Ac de primo quidem ita inquit Evangelifta, *Jefus autem attollens fufum oculos* &c. ubi oftendit Chriftum Patri hunc honorem coram fpectatoribus tribuiffe, ut ab illo hanc fe potentiam hauiffie, non folùm oculis ad cælum fublatis infinuaret, fed etiam difertis verbis indicaret, ita iftum alloquentem Patrem introducens, *Pater gratias ago tibi quod me audiveris*, id est quòd mihi tantam potentiam & fubminiftrares, & porrò fubminiftraturus es, qua effectui dare id quod intendi, atque ita nomen tum gloriofum reddere potero. Queritur autem hic an revera & quando Chriftus oraverit, ut fibi potentia miraculi hujus patrando daretur à Deo. Ac licet id factum effe ab eo non fit abfurdum, & quidem tum cum infremeret fpiritu, & lacrymaretur; fieri tamen poteft non proprie iftum oraffe, fed defideraffe tantum, ut deliderium iftud inftar petitionis cujufdam & fimul exauditionis effet, quia data erat ei tanta poteftas ut quicquid vellet prætare poffet. Quafi dicat; Gratias tibi ago quod tanta mihi fit à te fuppeditata potentia, ut quicquid conftitui prætare & perficere poffim.

Verf. 42. *Ego verò dicebam me femper à te audiri.* Occupat objectionem vel tantum cogitationem circumftantiam, ex fuperioribus verbis orituram. Quafi dicat; Hæc verò non ed dico, o Pater, quafi novum fit id & in folens de quo nunc tibi gratias ago. Nunquam enim dubitavi, & expertus fum femper fuppeditari mihi à te potentiam quandocunque voluero, neque fubtrahere te mihi vires illas quas femel mihi contulifti.

Sed propter turbam circumftantem dixi. Id est, fed quia turba circumftat, hoc & factò & dictò meo fignificare volui, me non magica arte, aut diabolica ope, fed tua iftus divina potentia fretum, eaque fubnixum rem tantam & aggreffum effe & perfeciffe. Idque eum in finem, ut credant me à te miffum effe. Nam ex hoc factò videntes tantam mihi poteftatem à te effe collatam, facile colligere poterunt me tuum effe legatum, tuoque juffu ac imperio facere quicquid facio.

Verf. 43. *Et cum hæc dixiffet.* Rem iftam accedit, & poftquam oratione fua animos circumftantium ad credendum divinam id futurum potentiam præparaffet, medio quidem alio nullo utitur, fed tantum *inclamat voce magna*, quia videlicet cum mortuo res erat, non fecit atque fi cum furdafiro res effet, aut etiam cum eo qui in altiffimo fopore merfus effet. Proculdubio propterea ut oftenderet omnibus, non alia id ratione factum, quam folo juffu nutu & inclamatione illa. Notabis etiam Chriftum non exiftentes vocare tanquam exiftentes, id quod ipfi Deo tribuit fcriptura.

Verf. 44. *Tum qui fuerat mortuus* nempe Lazarus. Iftum miraculum & effectum vocis Chrifti, quod est in figne in dè summum divinæ in Chrifto cum inter

homines degoret potentia. *Prodit* id est furrexit aut conftitit extra fe pulcrum: vincus enim manus & pedes fuiffe dicitur. Nifi forte dicas, non ita illa vincula adftricta fuiffe, ut veftigia nullà ratione ponere poffet, fed quod ægerrime, ut fieri folet quando aliquis effe vincus, ut ut compedes fint laxiores. Unde etiam Dominus ut plenius miraculo fidem faceret dixerit: *folvite eum & finite abire*, quòd fcilicet nihil iftum impediret quominus tutò veftigia ponere & pedes extra pedes movere ac promovere poffet.

Verf. 45. *Multi ergo.* Tertia pars capituli, feu effecta miraculum confequuta. Enumerantur autem tria. Primum hoc verficulo continetur, quod multi ex fpectatoribus tantum Chrifti miraculum cernentes *crediderunt in eum*, id est doctrinæ iftus affenfi funt, illam pro vera, iftum verò pro Dei legato Meffia & Chriftito receperunt.

Verf. 46. *Quidam autem.* Alterum confequens feu effectum in aliis, quod novæ rursus eique longe peffimæ cogitationi & conclufioni occafionem dederit. Id autem effe factum aliorum ex miraculi illius fpectatoribus, qui miraculum quidem viderant, & factum illud effe inficiari non poterant, fraudem tamen adhuc aliquam fubeffe fufpicantes, & utrum à Deo illa effet potentia dubitantes, aut etiam fimpliciter non à Deo effe iftam putantes, in Chriftum non crediderunt, fed rem totam ad Pharifeos detulerunt, five plenius de ea ab eis, tanquam legis divinæ peritioribus exquiftum, five fimpliciter quid is quem pro feductore haberent ante oculos iftorum fecerit indicaturi.

Verf. 47. *Coegerunt ergo.* Poftquam fcilicet id fibi relatum effet quod circa Lazarum erat à Jefu factum. Effectum & confequens ejus quod fuperiori verficulo relatum effe. Tanquam in re maximi momenti, & in qua integritas iftorum verteretur, cogunt concilium. Nec male quidem, fi eo quo debebant animo ad id concilium defcendiflent. Verum ut in pofterioris ævi conciliis ferè omnibus factum, longe deterrimo, & gloriæ Dei inimico. Quanquam in hoc quidem, ut mox aperiet Evangelifta, rem ita moderatus effe Deus, ut imprudentes id facerent quod è gloria Dei & re hominum maxime effet. Exprimuntur autem in hujus concilii defcriptione tria. Perfonæ in illud congregatæ, confultationes, & conclufio illarum feu decretum. Perfonas nominat, *Pontifices & Pharifei* id est, homines in populo Judaico præcipui, & fumma autoritate, cum ob fanctitatis, tum ob fcientiæ legis divinæ opinionem, præditi, & confpicui, adeoque ii quos maxime decebat confilium hoc cogere, fi rem eo quo par erat animo, aut aggreffo fuiffent, aut etiam tractaffent, quofque ita aggreffos effe & tractaffe, ut hic proditur, maxime dedecebat, & quæ vocatione quæ exiftimatione iftorum indigniffimum erat. *Pharifei* autem vocat primarios sacerdotes feu eos qui in familiis facerdotibus eminebant, & inter eas erant præcipui, ut alias fæpe. Alias enim hoc nomen foli proprie Pontifici maximo tribui folet, cui videlicet jus erat fancta fanctorum ingredi. Jam confultationes eorum, primò exprimuntur generaliter, deinde in fpecie, cum fententia principis facerdotum affertur, in quam omnes pedibus iverint. Generaliter cum ait, & dicebant, *quid faciemus?* aut *quid facimus?* utroque enim modo verba *et noverunt* verti poffunt, fenfu paulum diverfo. Verba enim *quid facimus?* accufantium fe fe mutuo, fuamque feignitiam in eo quod femel ftatuerant exsequendo inculantium, effe videntur, & non de eo quid fibi effet faciendum inquirentium & confultantium. Quafi dicant; Cur tam feignes & remiffi fumus in eo quod jam ftatuimus exfequutioni tradendo, hominemque iftum quem jam dudum comprehendi oportuit, tam libere grafari, & fuam doctrinam inter populum fpargere permittimus? Scimus enim non femel jam iftos Dominum prehendere & occidere voluiffe, idque ipfos Dominum exprobraffe, & eà caufâ illorum fæpius confpectum vitaffe. Verba autem *quid faciemus?* confultantium funt, & rationem qua Jefus tandem coërceri poffit inquirentium. Et huic interpretationi favere

(k) vide-

videtur sententia à Caipha dicta, qua insinuat illos nondum plane antehac de ipso interficiendo omnino decrevisse, ac ultimam quod ajunt sententiam tulisse: licet sapius, ut legimus, de illo comprehendendo cogitarint. Senfus erit, quasi verbis istis rei magnitudinem & consilii difficultatem exprimere velint. Idem enim valere videntur ac si ita dicerent; Jam non semel huic homini volumus occurrere, omnes verò conatus nostri in irritum ceciderunt. Ecce videtis quantopere malum gliscit. Nunc igitur tandem aliquid decernamus, quo hæc contagio sisti, malumque ipsum extirpari queat. Jam enim eò ventum videmus, ut nisi mature occurramus, res in nervum postea sit eruptura, malumque evadat immedicabile.

Nam hic homo id est Jesus Nazarenus. Causam expriment propter quam concilium illud coegissent, & quid factò opus haberent consultandum esset. Sunt autem miracula Christi, ex quibus illi magna incommoda, imò ultimum exitum in se redundaturum ostendunt, nisi istis obviam eatur. Quasi dicant; Deliberatio ista non est ejusmodi quam aut negligere aut etiam differre debeamus: præ foribus cubat periculum, & quidem præsentissimum, nisi consilium salubre, & quidem maturè antequam vires malum sumat ineamus. Nam iste homo quem nos hucusque despeximus, & se jactare sive vimus, multa signa edidit, id est multa patrat miracula & in dies majora videtur patraturus, nisi ei occurramus. Quod si fiet, certo certius perimus, neque ultimum exitum effugere poterimus.

Vers. 48. *Si sciamus eum ita* id est, si permittamus ei libere sicut hætenus fecit inter nos & versari & doctrinam suam spargere, ejusque hominum animis insinuandæ & commendandæ gratiæ plura ejusmodi miraculosa facinora patrare; *omnes ei credent* id est doctrinam ipsius pro vera, ipsum autem pro Dei legato adeoque Messia & rege suo recipient, eique nobis relictis penitus adhærescent. Sed quid inde incommodi? quodve periculum? Pergunt ulterius, *venientque Romani* scilicet cum exercitibus adversus nos, ægreferentes nos regem agnoscere eum qui non sit nobis ab illis datus, ipsiusque pro rege receptionem rebellionem adversum se interpretantes. *Et debent esse nostrum locum*, id est funditus everteat, sive templum, ut quidam volunt, sive potius Jerosolymam, quam illi locum suum nominant. quod esset totius gentis Judaicæ caput & metropolis. *Et gentem* nempe Judaicam. Hic jam plenissime exprimunt quid maxime metuere, & cur tam solliciti de Jesu miraculis essent. Cæterum senserintne plane ita ut loquebantur, & metuerint arma Romanorum, si Jesum populus pro Christo recepisset; an verò id præterierint tantum, reticentes id quod illos maxime ureret, quia videlicet sibi ipsi & authoritati suæ metuerent, contentam & abjectam futuram, Jesu pro Christo recepto, perspicientes; id quia rationes in utramque partem invenire potest, in medio relinquimus. Certe posterius ab illorum ingenio non abhorret. Quod in ista ipsorum ratiocinatione, ut ut tandem id intus fovorent quod ore proferebant, maxime se exerit. Cur enim metuerent ne omnes credant in Christum? an quia id futurum esset contra Legem & voluntatem Dei? Minime. An ne Romanos in se irritarent? Atqui illud prius excutiendum erat, si ii erant pro quibus à populo & haberi & coli volebant, Legis nempe divinæ custodes, & vel universus orbis, nondum Romani soli sus deque habendi erant, ubi Christum à Deo esse constitisset. Constare autem facile poterat, si rem non ex affectu, sed ex verbo Dei æstimare voluissent. Non abimiles sunt ratiocinationes successorum istorum sacerdotum, qui dum sibi rebusque suis metuunt, ne fraude qua circumventos mortales in cassibus suis retinent detecta, ipsi vilescant & relinquuntur, Republicam interim turbatum iri clamitant, si veritati locus ad nidulandum inter eos permittatur. De eo autem ut doctrinarum in quas debacchabantur & quas pleno ore traducunt, accuratum examen ad Lydium verbi Dei lapidem instituitur, plane securi sunt. Quocirca eundem etiam eventum

cum ratiocinationibus & consultationibus suis expectare poterunt, quem experti sunt isti antecessores ipsorum. Ostendit videlicet tum reipsa Deus, vanos esse conatus mortalium qui contra se suscipiuntur, demonstravit stultas esse cogitationes illorum quæ ipsius verbo non dirigantur, etiam si in iis magnopere sibi placeant, & sapere videantur. Omnia enim plane contraria evenerunt consiliis & deliberationibus ipsorum. Volunt Christum occidi, quia metuebant ne omnes in ipsum crederent. At nisi occisus fuisset, non credidissent in eum tam multi. Nunc quia occisus est traxit omnes ad se. Volunt occidi, ne si pro rege à populo recipiatur, infurgant adversum eos Romani. At infurrexerunt ideo quia ipsum occiderunt, non facturi si Judæi tempus visitationis suæ per Jesum agnovissent.

Vers. 49. *Unus autem ex ipsis*. Id est, cum autem ipsi hærent, nec se satis explicare possent in eo quid sibi capiendum esset consilii, unus ex ipsis &c. Refert sententiam unius ex præcipuis, imò ipsius fortè capitis & directoris illius concilii, Pontificis videlicet Maximi, in quam postea pedibus iverint cæteri. Nominat autem ipsum primò, cum ait *Cajaphas*, deinde describit. *Pontifex maximus anni illius*, ut sciretur à qua manu ictus ille venerit, & cur tam citò in sententiam ipsius reliqui concesserint.

Hic desunt non pauca.

Ioh. cap. 6. vers. 37, 38, 39.

In his verbis explicatur à Domino Jesu, quanta benignitate sit usus erga illos, qui in ipsum crediderint. Primò autem hæc doctrina proponitur. Deinde, confirmatur. Proponitur vers. 37. in quo sunt consideranda tria. Primum. Quomodo describantur ejusmodi homines, qui ut Domino Jesu credant, apti sunt. Deinde, quomodo fides illa describatur: & denique, quæ sit illa benignitas, seu effectus benignitatis, quam illis Christus exhibiturum se pollicetur. Posset etiam bipartita fieri divisio. Nam primò describuntur ii, qui in Christum credunt. 2. Benignitas Christi erga illos, seu Benignitatis illius effectus. In priori duo sunt iterum consideranda. 1. Aptitudo & veluti accessus ad fidem. 2. Ipsa fides, seu fidei actus. Primum est ibi. *Omne quod mihi dat pater*. Quorum verborum hic sensus est proprius. Omnes illi quos meæ curæ pater committit ac tradit. Neutrum sumitur per Malculino. Deinde etiam effectus ponitur pro causa. Nam Christo à patre tradi, est effectus quidam, tum animi probitatis, quæ in iis existat, quum Christo à Patre traduntur, tum etiam laboris ut ita dicam, & curæ divinæ, quam Deus adhibet, idque per ipsum Christum, ut homines probi animi, ad ipsum adducantur, & sic sub illius cura ac patrocinio, ab interitus periculo liberentur, & salutem æternam consequantur. Quare, duo hic continentur. Alterum ex parte hominum, alterum ex parte Dei, quod etiam videtur apparere, ex collatione hujus loci, cum verbis y. 44. ubi quod hoc loco dicitur, Dari Christo à Patre, dicitur Trahi à Patre, & postea, Audire & discere à Patre. Nam idem planè effectus, nempe adventus ad Christum istis verbis adscribitur, & quidem etiam homines dicuntur *hæc esse videtur*: Quod isti homines ita sint dociles, & ad divinam quandam disciplinam apti, ut facile id animadvertant, & amplectantur, quod à Deo profectum est, & etiam si quædam sint, vel in doctrina ipsa dura, vel circa eam, aut cum ea quædam appareant, quæ vim quandam habent, ad homines ab ea absterrendos, illi tamen nihil his moveantur, divinam nihilominus vocem in omnibus sponte sua agnoscunt. Simili aliqua ratione Paul. ad Tessal. scribens, nihil opus esse ut de charitate fraterna edoceantur & admoneantur, quia ipsi à Deo sint edocti, ut alii alios diligant; quia etsi nulla fortè expresse doctrina, hæc de re illis fuerit tradita, tamen ipsi, quia animo probò esse præditi, sponte sua animadvertissent; debere se

charita-

charitatem erga se mutuam ac planè fraternali exercere, atque ad eam recipi exercerent. Quamquam illi hujus rei occasionem aliquam fuerant accepti; ita hoc quoque loco, illi videntur dici, qui sponte sua quodammodo ea cognoscunt, quæ cum Dei voluntate consentiunt, quamquam occasione nacti per ea, quæ Christus patris nomine, hominibus annuntiavit. Nam id, non sine doctrina Christi factum esse, indicant illa quæ subjiciuntur. *Non quod quisquam patrem viderit, nisi is qui est à Patre. Quasi dicat: Non quod Deus cum quoquam plane immediate loquutus fuerit, & illi voluntatem suam exposuerit, sed quod mihi & per me aliis, eam revelarit. Videtur autem hæc vox *ὁμοθυμαδον*, opponi iis, qui ab hominibus docentur, & peculiarem quandam doctrinam, quæ à Deo proficatur, qualitatem exprimerent. Ea verò talis est, quod Deus occultiori quadam ratione, quæ non omnibus pateat, docere solet; unde etiam fit, ut eam doctrinam, non omnes, quamquam sua culpa, percipiant, aut amplectantur. At homines, siquam revera docere velint, ac cupiant, omnia aperte solent explicare, & ea omnia removere impedimenta, quæ obstare possunt, quo minus ea doctrina recipiantur. Deus autem contra agit, qui vel absque voce aperta, hominis autem erudit quod tamen aut raro facit, aut non nisi, in doctrina quadam imperfecta, quæ quodammodo naturalis est; vel ea in doctrina sua vult existare, quæ hominibus non admodum probis, difficultatem parere, & illos ab ea abstergere queant; cujus rei in hoc ipso cap. habemus exemplum. Vel in ipsis doctoribus, talia vult existare, quæ eisdem ab ejus doctrinæ receptione itidem possunt distingere; & quicquid contentum parere potest; vel denique ea quæ homines plerisque capiunt, qualia sunt commoda mundi hujus, removet, & contraria potius ab auditoribus postulat, quæ omnia in Christi doctrina contigerunt; unde Christus ad suam doctrinam id peculiariter refert, quod in prophetis scriptum erat, *Et omnes erunt docti à Deo*; quasi nimirum antè, homines generatim à Deo docti non fuerint, cum tamen aliàs legem quoque Deus homines docuisset. Verum, quia in lege sua, Deus egit apertius, & cum quadam singulari pompa ac majestate, qua omnibus terrorem incuteret, & venerationem quandam legis in animis eorum excitaret, eam tulit, præterea terrena addidit commoda, aliaque similia, quæ plerisque homines ad se alliciunt; ideo aliquomodo negari potest, homines qui legem fuerant amplexi, fuisse *ὁμοθυμαδον* & rationem illius doctrinæ, non fuisse eam, quæ Deo fit propria. Ut ergo ad locum nostrum redeamus, si demum dicuntur Christo traditi, à Patre, qui ita sunt comparati, ut Deum etiam occultius agentem, & voluntatem suam illis exponentem, audiunt, ejusque ductum sequantur. Ii enim protinus ad Christum accedunt, animadvertentes ejus vocem, divinam esse vocem, & qui eam amplectantur, Dei ipsius doctrinam amplecti.*

Alterum, hoc est, Descriptio fidei ipsius in Christum collocatæ est: *Veniet ad me*. Describitur per adventum quandam ad Christum, & veluti ingressum in ejus ædes (opponitur enim ejectioni foras. Foras autem ejectionis, qui ex ædibus, aut loco aliquo veluti concluso, extruditur.) Est apud me; id est in meis ædibus. Venit ad me; id est in meas ædes, quia quemadmodum is, qui ad aliquem venit, cum eo magis quam ante conjungitur, estque ea res, indicium quoddam benevolentiae aut amoris cujusdam, erga eum, ad quem veniamus, saltem plerumque; ita etiam qui fidem habet verbis D. Jesu, cum illo conjungitur archissime, estque id amoris Dei, erga eum, argumentum.

Tertium est ibi. *Et venientem ad me, non ejiciam foras*. Effectus benevolentiae Christi in eo collocatur, quod ait, Se eum non ejectionem foras. Persequitur Christus Metaph. jam ceptam, & benevolentiae suæ ac benignitatis descriptionem, accommodat descriptioni fidei à se traditæ. Nam cum quis ad aliquem accedit, aut venit, præsertim in ejus ædes,

tum locus ei rei est, ut vel admittatur, tamquam gratus hospes, vel etiam ejicitur, aut expellatur. Prius istud benevolentia hospitis, aut Domini ædium, signum est erga hospitem advenientem; hoc contentus. Quare cum D. Jesus vellet dicere se singulari benevolentia & amore complexurum eum hominem, & eum in curam suam & patrocinium suscepturum, & apud se locum daturum, vel in sua familia, aut se eum non ejectionem foras. Videtur autem minus dici, quam sit intelligendum. Nam quemadmodum non est hoc perfectum benevolentiae hospitis, erga advenientem signum, qui illum non ejicit, sed cum etiam eum humaniter excipit & amplectitur, & quibus potest modis, ipsius adventum sibi gratum esse testatur; ita etiam non videtur esse hoc per se, sed magnum benevolentiae Christi, erga aliquem testimonium, si is eum non repudiet, neque à se repellat; seu si etiam eum, cum singulari alacritate excipiat, & sibi fovendum sumat. Verum ut jam monuimus, hoc posterius, licet verbis non videatur expressum, si ea prima fronte consideres, hic est intelligendum. Nam, qui non ejicitur à Domino Jesu foras, is ipsius gratia plene perficitur. Maluit autem D. Jesus, hoc modo loqui, quam dicere, se eum hominem libenter amplecturum, ut indicaret sepe magnam esse causam, cur advenientem ad se, repellere queat, nempe ob delicta varia, & nonnulla etiam in ipsum commissa, antequam quis Christum agnoverit à Deo profectum; quales tum temporis erant Judæi, & postea futuri erant, qui D. Jesum etiam occiderunt, non tantum, antea contemserunt, & variis contumeliis affecerunt. Significat ergo D. Jesus, se nullam habiturum rationem pristinorum delictorum & injuriarum, sed ita cum iis qui ad se venerint, acturum, ac si nil in ipsum deliquissent. Id quod plus etiam, si penitus consideretur significat, & plus consolationis præbet, quam si dixisset, se, venientem ad se complexurum. Potuissent enim aliquis cogitare, id de iis tantum intelligendum esse, qui D. Jesum antea non offendissent, sed ejus fuissent amici, cum hoc amicis ferè soleamus exhibere benevolentiae. At cum dixit, se ejusmodi hominem, non ejectionem foras, indicavit se eum quoque admittentem, qui eum offendisset, & commertisset, ut foras ejiceretur. Nam, vel necesse esset cogitare, D. Jesum, nimis esse inhumanum & crudelem etiam, qui etiam sine culpa alicujus, putaret quempiam foras posse ejici, quod nulla ratione apparebat. Vel cogitandum erat, eum inimicos etiam suos hac oratione complecti, cum homines ab humanitate non prorsus alieni, non nisi adversus inimicos & quidem graviore, ea severitate uti soleant.

Hactenus primà pars. Sequitur altera. Ubi iterum primò ratio ipsa, qua sententia hæc Domini Jesu proponitur, confirmatur. Deinde declaratur ac fulcitur *ÿ. 39.* Quod ad confirmationem attinet, Ratio petita ex fine muneris, divinitus sibi impositi, & à se recepti. Sunt autem consideranda duo. 1. Autoritas muneris, ejusque descriptio. 2. Finis istius explicatio. Primum est in verbis *descendi è caelo*, ubi auctoritatem conciliat muneri suo inde, quod id divinitus seu cælitus sibi sit impositum, revera etiam cæleste sit. Finis ipse, declaratus est per antithesin. Nam primo ostenditur quis finis non sit. Deinde quis sit. Illud *non ut faciam voluntatem meam*: hoc est quod mihi aliàs placeret. Quale esset, inimicos meos ulcisci, & venientes etiam ad me, postea ejicere foras & prorsus repudiare; non quod id voluerit D. Jesus, sed quod velle id poterat, quemadmodum plerique homines solent, & caro etiam ipsius, per se id tuaderet, licet nullus apud ipsum suasioni illi relinqueretur locus. Quis sit finis ille, explicatur ibi, *sed, scilicet, ut faciam, voluntatem ejus qui me misit*, quæ in sequentibus declarat. Quod ad *ÿ. 39* attinet; ibi finis ille declaratur, & simul ratio consequentiae superioris argumenti explicatur, hoc est ostenditur, cur D. Jesus omnes qui à de venerint, amplecti velit, eosque non ejicere foras. Venire ad Christum dicti sunt omnes illi, quos ipsi dat Pater.

(k 2)

Hic

Hic primò considerandum est, Quid sit illud, aut quomodo exprimat Christus illud quod declarare vult. Deinde, quomodo declarat. Definitum & definitio. Prius est, Hæc autem est, voluntas ejus qui misit me patris: ubi id quod ante expresserat, non adjicit; nempe quis sit ille, qui cum miserit; nempe pater. Quod ad ipsam declarationem attinet. Primò ostendit Dominus Jesus se omnibus in se credentibus fœlicitatem æterna ex Dei consilio præstare debere. Suntque hic consideranda duo. Primum, Cui fœlicitas debeat præstari. 2. Qua in re consistat. Prius ita, Ut omne quod mihi dat. Possit descriptionem effectui, qui sequitur propiore Domini Jesus exprimere nempe si dixisset. Omnis qui ad me venit; præfertim quia in verbis illis vers. 37. ad quorum probationem hæc pertinent, ita hos descripsit, Et venientem ad me. Verum, quia in eodem loco dixerat. Omne quod mihi dat pater, ad se venire, jurè potuit, hoc illius loco reponere, manente eodem sensu. Posterius ibi. Nil perdam ex eo; sed resuscitem. In duabus rebus, præstantia illius fœlicitatis collocatur, vel si mavis per antithesin explicatur. Nam primò interitum removet; seu Immunitatem abs interitu, illi se præstaturum promittit, cum ait, Nil perdam ex eo. Deinde ipsam salutem, quam iis præstare velit, pollicetur. Ubi primò consideranda descriptio istius salutis. Deinde tempus. Descriptio est, Sed excitem illud. Via, seu medium ac causâ proxima salutis expressa, ipsa salus intelligenda est, cum omnes illi, qui excitabuntur à Domino Jesu, filii Dei sunt futuri. Tempus est, Ultimo die.

Iohan. 10. à vers. 1. ad 21 finem.

IN his verbis describit nobis Johannes orationem Christi, qua docet se esse verum hominum præsertim proborum, Servatorem, animarumque curatorem à Deo datum: ejusque orationis quoddam in auditoribus effectum. Orationis autem Christi duæ sunt partes. Nam primùm se Servatorem esse hominum proborum docet, parabolâ quadam propositâ, seu potius ut proprie loquamur, parabolâ protasi, non addita applicatione. Deinde rotam comparisonem explicat, & protasin per partes quasdam ita repetit, ut simul apodofin seu applicationem adjungat. Prius facit verbis quinque prioribus; quibus brevem clausulam subiungit Johannes, qua exprimit eventum hujus parabolæ Christi, qui occasionem ipsi præbuit eam quodammodo reperendi atque explicandi. Ad verba Christi quod attinet, certas quasdam Servatoris hominum proprietates exprimit, oppositione contrariorum illustratas, ex quibus intelligi potest, ipsum nec ququam alium esse verum hominum servatorem, & curatorem animarum. Proprietates autem commemorat numero septem: quanquam earum una, ut postea dicemus, pro emblemate quodam haberi potest, aut pro alterius ad rem maxime facientis probatione.

Utitur autem in tota hac re explicanda similitudine à pastore ovium ducta. Cujus primam proprietatem à contrario illustratam proponit vs. 1 & 2. Et contrarium quidem quo rem illustrare vult, prius exponit, deinde id quod illustrare ab opposito voluit. Rem autem aggrediens auctoritatem primùm seu mavis fidem orationi conciliat, quum ait, Amen amen dico vobis. Deinde rem proponens, ait, Qui non ingreditur per ostium in caulam ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro. Ubi contrarium rei explicandæ continetur. Res vero ipsa explicanda, proponitur versu 2, cum ait: Qui verò ingreditur per ostium, pastor est ovium. Quasi dicat, Is demum pastor est ovium, non ille. Ideo autem à contrario statim incipit, quia ut antea quoque monuimus, ita se pastorem ovium esse docere hic instituit, ut simul alios amoveat, & hoc nomine indignos esse ostendat. Est autem proprietas in eo constituta, quòd verus ovium Pastor per ostium ingreditur, non aliunde. Per ostium autem hoc loco

ingredi, quia id respectu pastorum dicitur, aut saltem pro pastoribus sese gerentium, non respectu ovium, significat, ratione ac via legitima hoc munus suscipere atque aggredi. Legitima autem ea est, quæ à Deo ipso est constituta, indeque ducit initium. Illa autem via respectu principis pastorum à Deo constituta, de quo hic revera sermo est, est vocatio seu missio ac legatio divina. Siquidem nemo tantum munus sibi arrogare nisi Deo vocante, & munus hoc ipsi nominatim imponente potuit: cum ne illi quidem qui in hoc ei munere subservierunt primi, & autoritate ipsi proximi, sine divino peculiari mandato munus hoc suscipere atque obire quiverint. Sed si latius hoc extendere & vulgaribus etiam pastoribus hæc eadem accommodare volueris, sufficere ea ratio quæ certis est legibus ac canonibus in Sacra Scriptura comprehensa, & fidelibus præscripta. Etenim si quis ea in se habeat quæ canones illi in Doctore ac pastore Ecclesiæ alicujus particularis requirunt, is per ostium quoque ingreditur, hoc est legitima via ac ratione munus suum aggreditur: quandoquidem januæ ipsi loco est divina illa constitutio, ac permissio quemvis ad Doctoris & Episcopi munus admittens, qui & ad docendum aptus est, & vitæ est inculpatus. Unde facile etiam æstimari potest cur statuendum sit eum esse furem ac latronem qui aliunde quàm per ostium ingreditur: quandoquidem ut monuimus hic de principe pastorum revera sermo est, quòd munus si quis sibi arroget, nisi forte insaniat, non potest non pessimo id animo facere, nec nisi cum summo ovium id est hominum detrimento, ut furi ac latroni recte conferatur.

Secunda proprietas est expressa vers. 3 initio, cum ait, Huic aperit janitor. Quanquam id, tantum pro præcedentis proprietatis probatione haberi potest: nempe quòd is demum sit verus pastor qui per ostium ingreditur, quia huic demum janitor aperiat ostium, non furi, non latroni, hominive ad oves nihil pertinenti. Sed interea tamen etiam huic rei id respondere potest, quòd huic demum qui verus est animarum curator & servator hominum, aditus aperitur ad munus hoc perficiendum, & homines crudendos atque ad salutem perducendos: quatenus illi subministrantur vires, omniaque adminicula & subsidia ad functionem illius muneris necessaria. Quæ instructio, seu mavis adminiculorum suppeditatio, à legatione ipsa tanquam effectum à sua causa distingui potest. Quod autem illi janitor aperiat, hic autem Deus pastor aditus ad oves patefaciat, id quod attinet ad similitudinem, per accidens est: nec necesse est, ut Deus janitori respondeat, sed ut inter effectus tantum utriusque sit comparatio, hoc est inter patefactionem aditus ad oves, illic proprie dictam, hic metaphoricè sic appellatam, quarum illa in apertione ostii proprie sic appellati consistit, hæc in suppeditatione adminiculorum sine quibus frustra hoc munus pastor aggredere. Sed magis nobis placet ut hæc particula pro emblemate quodam habeatur, seu mavis pro illustratione ac confirmatione præcedentis. Alias ordo hujus & superioris proprietatis inverteretur.

Tertia proprietas est, & oves vocem ejus audiunt seu agnoscunt, & veri pastoris sui eam esse animadvertunt.

Quarta est, & suas oves vocat nominatim. Hoc est, si ad Christum referas, singulas oves suas habet cognitas. Etenim ex effectu causâ hic est intelligentia. In comparationis hujus apodofin explicatur id infra vers. 14.

Quinta proprietas est quòd educat oves, nempe ad pastum, quòd ipsius curam, quam pro ovibus gerit, significat. Comprehendenda enim hic sunt etiam ejus rei consequentia, nempe quòd de pastu illis prospiciat.

Sexta est, quòd cum suas oves emisit antegrediarur eas. Quod ad Christum relatum, significat eum exemplo

exemplo prætere iis quibus servandis est destinatus, & non doctrina magis quam factis rectum illis iter ostendere.

Septima & ultima non tantum exprimitur, sed etiam ratione addita confirmatur, & à contrario, uti & prima, amplificatur. Exprimitur, dum dicitur, *oves eum sequuntur*. Quod ad Christum relatum, significat homines servandos, hoc est probos atque ad virtutem propensos ei adhærescere, & ad ipsius ductum sequendum sese applicare, & exemplum quoque ejus imitari: quanquam prius magis placet. Ratio est à tertia proprietate vers. 3. expressa ducta, nempe *quia norunt vel agnoscunt vocem ejus*. Hoc est, si ad Christum referas, quia animadvertunt ex ipsius doctrina hunc esse verum suum servatorem, & animarum curatorem; hunc magistrum esse ac ducem sibi à Deo datum: quandoquidem ex ipsius doctrina appareat, eam esse plane divinam. Id quod probi animi homines facile animadvertunt: quia illorum animi qui sunt ad Dei mentem veluti conformati, doctrina Christi meram sanctitatem spirans, & tam divinam pietati premium proponens, illis mirum in modum allubescit. A contrario tum ipsa illa proprietates, tum ejus ratio illustratur vers. 5. *Alienum autem non sequuntur* &c. quæ ex præcedentibus intelligi possunt.

Hactenus parabola Christi verbis proposita: cujus eventus in auditoribus exprimitur vers. 6. qui præbuit causam sequentibus. Sequitur nunc altera pars sermonis Christi, in qua, tota parabola seu comparatio aliquo modo repetitur, & ad rem applicatur. Et primum quidem mutata aliqua ratione similitudine paulò ante proposita, ostio sese comparat, & omnes qui servari cupiant, non per alium quemquam servari posse quam per se ostendit. Deinde ad rationem qua similitudinem illam ab initio sui sermonis proposuerat, reversus, ea quæ de pastore bono dixerat, vel saltem eorum summam ad se transfert, ac sibi convenire docet. Prius fit vers. 7. & tribus sequentibus. Ubi primum sermoni suo fide denuo adstricta solennibus illis verbis, *Amen, amen dico vobis*, rem ipsam seu summam comparationis proponit. Deinde eam non uno modo illustrat, atque repetitam explicat. Proponit dum dicit, *Ego sum ostium*. Ubi necesse est ostii nomen aliter accipi quam antea sumtum fuerat, cum non obscure asseruit, se, ut pote qui verus fit pastor, per ostium ingredi, seipsum ab ostio manifeste distinguens: & si quis recte attendat, quod antea pastoris nomine extulerat, hic ostii nomine complectitur. Nihil enim hic *ostium* significat aliud quam medium salutis adipiscendæ, seu medium per quod ii qui servari velint omnia quæ ad salutem necessaria sunt consequi debeant, & sine quo obtinere ea non possint: quemadmodum ostium medium est per quod oves ad pascua progrediuntur, & hoc pacto vitæ subsidia inveniunt, ut vers. 9. explicabitur. Patet id etiam ex eo, quòd huic ostio opponat fures ac latrones, quos antea vers. 1 & 2, non ostio sed ipsi pastori opposuerat, quod & Metaphoræ concinnitas postulabat. Causa autem cur hoc loco ostio se comparare voluerit, ibi pastori per ostium ingredienti, alia ostii significatione, hæc est, quòd ibi primò ac præcipue sese furibus ac latronibus voluerit opponere. Opponitur autem uti diximus pastor furi, non ostium. Quanquam in eo inter utrosque delictum est, quòd ille per ostium ingrediatur, hi autem alia viâ. At hic sese ovibus quodammodo primò opponit, & tanquam unicum salutis adipiscendæ medium illis sese spectandum proponit. Quum ergo medium per quod oves salutem suam consequuntur, hoc est pascua salutaria, quibus vita ipsorum conservatur, Christus ipse fit, ideo ut se unum mediæ salutis causam ovibus suis seu hominibus probis esse à Deo propositum doceat, ostio se comparat. Verumtamen quia nihilominus hujusmodi ostium, simul est etiam pastor, & ca-

dem in re per similitudinem designata utriusque vocis vis est, ideo Christus sibi cum ostium sese appellasset, fures nihilominus & latrones opponit quos pastori antea opposuerat.

Ut igitur jam ad rei propositæ illustrationem accedamus, 1. à contrario rem illustrat, 2. eam repetens explicat, & cur se ostium appellaverit aperit. 3. Rem hoc pacto explicatam aliquo pacto confirmat. Primum fit vers. 8. ubi ait, *Omnes qui ante me venerunt fures sunt & latrones, sed non auscultarunt eis oves*. Ubi eos designat qui in hoc munus populum servandi sive aperte sive minus aperte sese ingrefferant, idve sibi arrogaverant. Eorum autem improbitatem designat, dum ait eos fures ac latrones fuisse *Fures* quia alienas oves rapere atque ad se pertrahere fuerunt conati, & in rem alienam, manus veluti iniecerunt. *Latrones* quia venerunt ut mactarent & perderent oves, ut dicitur vers. 10: *Quorum arrogantiam atque impiam audaciam ab eventu illustrat & redarguit, cum ait, sed non auscultarunt eis oves*. Quasi dicat: quos non esse veros pastores ex eventu ipso apparuit, quod oves hæc est homines animi probi, eorum vocem non agnoverint, neque iis aures præbuerint, eorumve persuasionibus locum dederint; quod fecissent si illi veri fuissent pastores, cum pastoris vocem oves audiant, ut dictum vers. 3, 4, 5.

Rem deinde repetens & explicans, ita ait vers. 9. *Ego sum illud ostium*. Hæc est repetitio propositionis. Explicatio autem, *per me si quis introierit servabitur, & ingredietur & egredietur & pascua inveniet*. Res ipsa paulò ante est explicata, & similitudinis ratio demonstrata. Sed observandum hic est, quod cum dicitur *per me si quis introierit*, intelligendum est de introitu in ovile, quod Ecclesiam significat, & de ingressu ovium non pastorum accipiendum est, ut liquet. Quod autem postea dicitur, *& ingredietur & egredietur, & pascua inveniet*; id additur ad explicandum illud quod dixerat *servabitur*. Quasi dicat: nam quemadmodum oves per ostium & ingrediuntur in ovile, ut ibi tutæ vel à lupis aliisque feris, adde & furibus, vel etiam ab injuriis cæli sint tutæ, & per idem egredietur ad pascua quibus nutriantur ac vitam conservent, ita eadem per me seu meâ unius operâ interveniente consequetur, quisquis meam doctrinam sequutus in ovile fuerit ingressus, seu meis se discipulis aggregaverit. Nam & tutus erit à periculis hostiumque insidiis, & pabulum habebit animæ salutare, omniaque ad salutem æternam necessaria.

Denique rem ita explicatam confirmat à fine sui adventus, quem à contrario iterum illustrat, ut simul id explicet quod ante dixerat vers. 8. quòd qui ante ipsum venerint fures fuerint ac latrones. Hoc autem fit vers. 10. ubi ait, *Fur non venit nisi ut furretur, & mactet, & perdat*. Hoc contrarium est rei quam vult illustrare, & simul explicatio ut diximus versiculi octavi. Sed furis nomen hic etiam latronem complectitur. Subintelligitur autem hic post verbum *perdat* nomen *oves*. Deinde alteram oppositionis partem subnectit, finem sui adventus, iis quæ de se versiculo 9. dixerat consentaneum, exprimit illis verbis; *Ego veni ut vitam habeant, & abundanter habeant, scilicet oves*. Vitæ nomine non ipsam tantum sempiternam vitam complectitur, sed & mediæ ac subsidia omnia ad vitam illam consequendam necessaria: ut videatur ea vox vitæ quodammodo designare, & pascuis respondere, quibus vita ovium mititur, cum vitæ abundantiam pollicetur ovibus suis. Quasi dicat; Non tantum habebunt subsidia quibus se utcumque sustentent, ac vitam conservent, sed ideo veni ut omnia abunde illis suppetant quæ ad vitam & pietatem pertinent.

Sequitur alterum secundæ partis membrum, in quo ad similitudinis rationem quam primo loco sequutus fuerat, reversus, eorum quæ ibi dixerat summam sibi applicat, quanquam cum quodam auctario. Etenim cum

ibi se pastorem tantum verum ac legitimum esse ostendit, vel indicasset potius, & se furibus ac latronibus opposuisset, hic se etiam fidelissimum ac valde eximium pastorem esse demonstrat, seque mercenariis opponit, qui & ipsi pastores quidem sunt legitimi, sed non tamen prorsus veri, aut admodum fideles, nendum eximii. Incipit hoc membrum à vers. 11. & extenditur usque ad finem vers. 18. Ejus tres sunt partes. In prima & ultima agit de præstantia muneris sui, atque adeo sui ipsius, ratione habita proprietatum quæ in eximio ac fideli pastore requirantur. In media de ejusdem muneris præstantia agit, ratione amplitudinis ipsius, seu multitudinis ovium sibi concreditarum, hoc est hominum quibus servandis sit à DEO destinatus. In prima parte rem & proponit & demonstrat. Proponit vers. 11. initio, *Ego sum pastor ille bonus*, quam propositionem postea alio argumento demonstraturus, repetit initio vers. 14. Demonstrat duobus argumentis, à proprietatibus duabus vel tribus potius boni ac fidelis pastoris petitis. Prius est quod ponat animam pro ovibus: posterius quod & agnoscat oves suas & ab eis agnoscat. Prius ita proponit, ut ejus primum (si logicè agere velis) Majorem propositionem constituat, deinde interjecto secundo argumento ex secunda boni pastoris proprietate petito, Minorem adjiciat. Nam primum vers. 11 & 12, per similitudinem oppositione illustratam docet, boni pastoris proprium esse ponere animam pro ovibus. Deinde vers. 15. asserit sibi illam proprietatem convenire, seu animam se pro ovibus ponere. Quod ad illud attinet, in vers. 11. simpliciter asserit bono pastori hanc rem inesse: sed versiculi 12, ubi à diversis atque oppositis priorem rationem illustrat, hæc est vis, ut ostendat soli pastori bono eam rem convenire: quia ne mercenario quidem (nendum furi ac latroni) conveniat, cum is tamen aliqua ratione legitimus sit pastor. Posterius argumentum proponit vers. 14. *Et* (quasi dicat Nam) *agnosco meas* (oves) & *agnoscor à meis*: & comparatione similibus, seu mavis parium, illustrat: *prout novit me Pater*, & *ego novi Patrem*. Hoc argumento interjecto, adjicit alteram argumenti prioris partem vers. 15. *Et animam meam pono pro ovibus*. Secunda pars quæ de amplitudine muneris Christi agit, existat vers. 16, ubi significat gentes quoque ad suam curam pertinere, & eas servandi munus sibi à Patre datum esse, vel potius datum iri ostendit: quæ res ab effectibus illustratur, 1. & *illæ vocem meam audient*, 2. illius consequens, & *erit unus grex*, & *unus pastor*, quasi dicat, sicut ut unus pastor. Tertia pars est vers. 17 & 18. ubi ad prius argumentum seu proprietatem boni pastoris rediens, id illustrat, 1. ab effectu, 2. à causa efficiente. Illud fit vers. 17. ubi duo effectus proponuntur positionis animæ pro ovibus, 1. dilectio Patris, seu charitas erga Christum. 2. receptio animæ, seu resuscitatio. Qui duo effectus faciunt ad probandum, Christum libenter positurum animam pro ovibus, quod nondum fecerat, nec patebat auditoribus. Qui enim non poneret animam pro ovibus, cum id ipsi majorem Patris amorem esset conciliaturum, & animam recepturum esset, ac si nulum inde detrimentum accepturus? Hoc verò, nempe illustratio à causa efficiente continetur vers. 18. ubi duplex causa ostenditur: altera in Christo, nempe libera ipsius voluntas, altera extra Christum, nempe mandatum Patris. Prior proponitur oppositione illustrata; *Nemo tollit eam à me*, sed *ego pono eam à meipso*. Ubi occurrit tacitæ cogitationi. Posset enim quis arbitrarî, Christum invitum id facere, remque ex hostium ejus qui animam illi ereptum irent arbitrio pendere. Quemadmodum contingit pastori etiam bono, qui mallet non ponere animam, sed cogitur: eripitur etiam invito sæpe anima à feris, quibus obistere non potest. Non ita Christus. Igitur hac in parte bonum etiam pastorem superat, licet fidelem & ovium amantem. Deinde id quod dixerat confirmat: *potestatem habeo ponendi eam*; & à paribus illustrat, posteriorem positionis animæ effectum vers. præcedente 17 propo-

situm, ut magis dubium, confirmaturus, dum ait, & *potestatem habeo rursus eam sumendi*. Quasi dicat, id in mea quodammodo potestate habeo ut etiam eandem recipiam. Jus enim ad eam rem habebat, ex promisso ac decreto DEI firmissimo pendens, quod ipsi eripi non poterat. Altera causa positionis animæ, est mandatum Patris: *Hoc mandatum* nempe ponendi animam, *accepi à Patre meo*. Quanquam id considerandum est unà cum annexa promissione de anima iterum sumenda: ita ut hic etiam effectus illius confirmatio tacita contineatur, quin etiam simul probetur prior effectus, nempe quod eum propterea sit dilectus Pater. Qui enim non diligit eum propterea quod suum mandatum, alioqui tam durum exequeretur filius?

Tandem oratione Christi obolutâ adjungit ejus eventum seu effectum Johannes, nempe dissidium Judæorum inde ortum. Quod proponit vers. 19. & explicat specialius per partes, seu sententias contrarias, vers. 20 & 21.

JOHANNIS CAP. XII.

* *

Quid fuerit alias inusitatum, & tum peculiare. Usitatum enim erat hospitum capita oleis & unguentis odoriferis inungi, ut conjici potest vel ex loco Luca 7. Pedes verò ungi non item. Factum autem id etiam esse ex ipsius quoque Marci historia, quæ sine dubio eadem est cum historia Matthæi, elici potest: cum ait, contracto alabastro unguentum esse effusum in caput. Ex quibus verbis non temere quis colligat, ad pedes etiam id dimanasse. Cæterum convivii istius mentionem facit Johannes, non solum quia occasionem præbuit facti Mariæ memorabili, sed etiam ut explicaret, quomodo animus Judæus avarus sese prodiderit, quamque ille occasionem ad Dominum sacerdotibus tradendum arripuerit.

Et Martha ministrabat. Id est convivium illud apparabat, tanquam ipsius præses & materfamilias.

Lazarus verò unus erat ex iis. Ille à Domino tantopere adamatus, tantoque ab eo beneficio auctus & cumulatus, fuit hujus convivii particeps. Commemoratur id propter ea quæ dicuntur infra vers. 9.

Vers. 3. *Maria ergo*. Quæ videlicet non esset ita ut ejus germana natu major occupata. Factum peculiare quod in illo convivio contigit: insignis Mariæ cum amoris in Christum, tum modestiæ & humanitatis documentum. Quod ut Judæi animum suum prodendi, mulieremque carpenti occasionem dedit, ita Christo, sui defendendi necessitatem quandam imposuit. Facti autem istius magnitudinem ostendit, & non pepercisse illam sumtui docet, dum non exigua aliquam portionem accepisse ait, sed *libram*, non olei ut alius solebant, sed *unguenti* ejusque non vulgaris, sed *nardi* quæ est odoris fragrantissimi, ejusque non cujuslibet, sed *pistici* quæ fuit pretiosissima: ideoque discrete addit *multi pretii*, ut doceat non nisi à tenerissimo & singulari quodam in Christum affectu factum id fuisse profectum. Porrò de voce *nardi* & ejus variis explicationibus, vide Bezam in Marc. 14. 3. Nobis omnium verisimillima videtur Sculteti observatio, qui ex quodam Medico notat nardum Opisticam (ab oppido ejus nomen esset Opis, quia inibi pararetur sic dictam) fuisse omnium celebratissimam & optimam. Dicit vero hic pisticam, per ablationem vocalis primæ, o propter euphoniæ.

Unxit pedes Jesu. Non quod solus tantum pedes unxerit, sed ad majorem ejus modestiam & charitatem erga Dominum indicandam, illo quod alias fieri solebat non memorato, hoc tantum quod erat in solitum commemorat. Cujus tam charitatis quàm modestiæ Mariæ aliud documentum superaddit, quod non contenta tam pretiosum unguentum in caput & pedes Domini effudit, insuper *extersit pedes ejus capillis suis*, quibus alias fæminæ superpire & lascivire solent. Voluit videlicet his externis signis ostendere quàm vel omnes etiam opes omniaque ornamenta sua libenter

in

in honorem Domini impendere parata esset, quàmque ut de Domino auguste & magnifice, ita de se anguste & tenuiter sentiret. Ad maiorem autem facti istius exaggerationem, addit adhuc Evangelista, *Domus autem impleta est odore unguenti*, quod & miram unguenti illius fragrantiam, & non exiguam copiam fuisse indicat.

Verf. 4. *Dixit ergo quidam*. Consequens illius facti, reprehensio nempe a Juda Iscariote, qua aliud præ se ferens animum suum avarum prodit, dum factum magnopere laudandum reprehendere audet. Cæterum quod alii Evangelistæ dicunt, plures discipulos hoc Mariæ factum ægritus tulisse, quod videtur nostro contradicere, id vel ita accipiendum est, quasi per Synecdochon integri pluribus esset tributum quod unius tantum esset, qua ratione latrones conviciari Domino dicuntur, cum tantum unus id fecerit, & qua ratione Jonas dicitur descendisse ad latera navis & dormisse Jon. 1. 5, cum non nisi ad unum latum dormire poruerit: vel ita ut hic quidem primus signum suffulerit, & in factum istud aperte insurrexerit, cæteri quod alii oratione eius speciem honesti præ se ferente inducti, neque rem penitus introspectantes, illi quodammodo assentirentur neque contradicerent. Nominat autem illum primò cum ait *Judas Simonis Iscariotes*, deinde describit, *qui erat eum proditurus*, vel ab eventu, quia id postmodum factum est, vel ex consilio, quia ad id quodammodo velut erat destinatus, ipseque jam tum de Domino prodendo cogitaret.

Verf. 5. *Quare hoc unguentum*. Oratio Judæ reprehensoria, qua sugillat factum Mariæ. Est verò modus loquendi concitus. Quasi dicat; Cur in rem parvi momenti tantus sumtus est factus? Sanè enim unguentum hoc trecentis denariis constabat. Quare si jam animus erat illud prodigere, satius erat id vendere, & pecuniam pro eo in usus longe utilissimos in pauperum videlicet necessitates erogare. Quod certe fructum aliquem eunquem maximum poterat Mariæ afferre. Hoc verò cuiam est usus? quidve pro eo præmii quod est in caput & pedes effusum? quos si honorare voluit, potuisset id certè oleo pretii longe minoris exquisitissime & luculentissime præstare.

Verf. 6. *Dixit autem hoc*. Quia oratio Judæ plausible erat, & speciem aliquam honesti præ se ferebat, viderique poterat vir bonus, & cum pauperes essent curæ; ideo antequam referat quomodo illi Dominus responderit, & Mariam sit tutatus, suum de illius oratione iudicium interserit, fontemque istius dicti aperit, ostendens non ab animo bono & pauperum curam habente, sed malo & avaritiæ pleno id fuisse profectum, quem ille voluerit isto plausible prætextu velare, re ipsa autem doluerit bonum sibi bolum velut è manibus fuisse ea ratione ereptum. Cum enim ipse pecuniam quæ Christo pro eius alimento conferebatur portaret, videbat ad se etiam illam pecuniam redituram fuisse, unde ille postea quantum vellet abradere posset. Cæterum *marisupium* ipsi datum est à Domino portandam, ut ita vir malus & fur haberet alimentum avaritiæ suæ cujus erat mancipium.

Verf. 7. *Dixit ergo Jesus*. Quasi dicat; Hæc cum ita diceret Judas, & cæteri simpliciore assentirentur, ut qui nec animum Judæ perviderent, nec facti ipsius rationem animadvertent, Jesus ad ejus dictum respondit. Responso Domini qua factum Mariæ tuetur. Quod facit dupliciter: primò quidem dum ostendit consistere illi rationem facti. Deinde cum rationem à Juda allatam refellit, nec tanti eam esse ostendit ut propter illam abstinere ab illo facto Maria debuisset. Cæterum quod alii Evangelistæ inducunt Christum pluribus respondisse, hic verò uni, id ex eo est quia unus tantum aperte loquebatur, cæteri verò ut diximus assentiebantur tantum, aut certè non erant principes istius reprehensionis. Sed quicquid illi dicebatur id ad alios etiam pertinebat.

Sine eam. Quasi dicat; Ne sis ipsi molestus, noli in

illam invehi, rectè fecit, & constat bene ratio isti facti. Quandoquidem res ita cecidit ut videatur velut ad servasse hoc unguentum ad me perungendum & funerandum. Quod si autem non reprehenderes (est enim id usitatum) aut certe reprehendendi justam causam non haberes, si post mortem demum meam corpus meum inungeret, certè multo minus nunc reprehendere debes: cum multo magis vivo mihi unctio ista prodesse possit, quàm mortuo. Jam autem mors mea instat, & illa aliquantum tantum temporis anteverit (quod addit Marcus) ut velut consulto ad me funerandum istud unguentum videatur ad servasse, tempus autem mortis expectare noluisse, sed aliquantum antevertere maluisse. Quod autem Dominus dicit Mariam id ad me funerandum fecisse, id est nonnulli ita accipiunt, quasi illa atlatu quodam correpta consilio id fecerit, prospiciensque instare mortem Domini, hoc exteriori signo ardentem in eum charitatem suam testari voluerit; verisimilius tamen est id totum quod ad Mariæ mentem ex accidente fuisse, neque illam de morte Domini mox futura quicquam scivisse. Solemus autem in familiari etiam colloquio rem ex eventu non ex intentione agentis judicare, eique gratias etiam agere quia aliqua fecerit quod in nostrum bonum redundarit, imò etiam ei tanquam id intendisset adscribere, etsi de eo ille ne cogitavit quidem, tantum propterea quia res ita ceciderit, & hic eventus factum illius sit consequutus. Cæterum de voce *ισαριαούς*, & quod non sepulturæ, ut vulgò vertunt interpretes, sed funerationis notionem habeat, videatur Beza & Piscator.

Servavit Maldonatus hic arguatur, quasi dicat; dum ita effudit & prodexit eo ipso servavit, perditura nisi effudisset.

Verf. 8. *Pauperes enim*. Altera pars responsionis Christi, qua rationem Judæ speciosam refellit. Sensus est quasi dicat; Quando duobus necessario est benefaciendum, satius est illi benefacere quando se occasio offert, cui postea benefacere licet maxime velis non poteris, quàm illi quem etiam nunc neglexeris, sapius postea juvare, & beneficentiam in eum tuam expromere possis. Quare ut verum sit curam habendam esse pauperum, satius tamen fuit mihi benefacere, quem non semper vobiscum habebitis: mox enim à vobis abibo, & frustra postea voletis mihi ejusmodi officia exhibere. Pauperibus autem quoties voletis postea benefacere poteritis, quia semper illi vobiscum erunt, semper erit in promptu occasio benignitatem eis exhibendi.

Verf. 9. *Cognovit ergo*. Tertia primæ capitis partis particula, qua refert quid postea successerit: nempe quomodo *multa turba ex Judæis* scilicet Jerosolymitanis ad illum accesserit Bethaniam, simulque indicatur causa adventus, nempe ut viderent non solum Jesum, sed etiam Lazarum. Quod ipsum indicavit propter ea quæ sequenti versiculo habebimus. Cæterum vocula *ergo* non vim illativam hic habet, quasi hoc ex superioribus sequutum indicet, sed tantum simpliciter connexivam, quod non est in Sacris Scriptoribus inusitatum.

Verf. 10 & 11. *Consultarunt autem*. Eventus seu consequens illius Judæorum ad Lazarum itionis. De liberatio sacerdotum de Lazaro trucidando. Cujus causam exprimit statim, quia multi ex Judæis magnitudine miraculi facti circa Lazarum à Christo percussis, non solum Lazarum visitabant, sed propter eum etiam in Christum credebant, id est doctrinam ejus pro vera, & ipsum pro Dei legato ac populi magistro recipiebant. Animus illorum sacerdotum erat animo Christi contrarius. Hic servavit eum qui perierat: illi autem eundem perditum cupierunt, propter ipsum tantum quia servatus à Christo erat & vivebat.

Verf. 12. *Postero die turba multa*. Secunda capitis pars quæ extenditur ad verf. 20. in qua narratur quomodo Christus urbem sit ingressus more insolito, & ut nunquam antehac fuerat ingressus. Cujus faciem depingit primò ex eorum qui ipsum deducebant multitudi-

titudine. Ait enim fuisse *turbam multam*, id est homines multos, quos hic describit à circumstantia quadam, cum ait, *quæ venerat ad diem festum*, ut inueniet, non Ierosolymitanos qui maxime debebant id officii Domino præstitisse, sed alios ad quos id minus pertinere videbatur. Deinde causam adfert que illos ad Dominum deducendum invitavit, *quum audissent Iesum venire Ierosolymam*, id est, non à Domino conducti, aut ab aliis incitati, sed sponte & simulac inaudiverunt illum urbi appropinquare. Mirabile Dei consilium. Hostes ipsius verentur ne non veniat ad festum, & ideo rationes exquirunt ubinam inveniri & quomodo comprehendi possit. Deus autem invenit rationem quomodo illo ipso tempore maxime solenni & inusitata sibi ratione urbem ingrederetur, hostibus ringentibus, nec tamen manus ipsi injicere audentibus. Ita tum maxime filii sui honori propiciebat, cum ipsum maxime eversum & oppressum adversarii cuperent.

Verf. 13. *Acceperunt ramos palmarum*. Tertiò indicat quid illa turba fecerit. Facta autem recenset duo: primum quòd in manibus *ramos palmarum* tanquam victori & triumphatori præferrent. Alterum, quòd ipsi honori ergo *obviam processerint*. Referunt alii Evangelistæ & tertium, nempe quòd vestimenta sua Domino subtraverint. *Et clamabant* puta non solum in itinere & extra urbem, sed in ipsa etiam urbe, imò & in templo, ut addit ab aliis. Quarta exprimitur quibus acclamationibus & omnibus Christum prosequerentur. *Hosanna* id est, opitulare quæso, scilicet filio Davidis, ut expresse addunt alii. Solennis acclamationum & congratulationum quibus omnia prospera regibus suis à Deo exoptabant, ritus, ideoque etiam peregrina voce ab Evangelista expressus: de qua plura ad Matthæum. Videntur autem hæc omnia desumpta esse ex Psalmo 118. v. 25. *Benedictus* scilicet sit à Deo, Deus illi benedicat, *qui venit in nomine Domini*, id est, qui venit iussu & autoritate ac mandato Dei. Possunt autem ista verba & ita accipi, ille rex Israël qui venit in nomine Domini sit benedictus: & ita, ille qui venit in nomine Domini ut sit rex Israël sit benedictus. Sed prior sensus est prior.

Verf. 14. *Nactus autem Iesus asellum*. Quintò describit quomodo Christus invehit sit seu cui animali infederit. Quod quidem plenius pertractatur à Matthæo, quem vide. Nec contradicit hoc illi quod & apud Prophetam & apud Matthæum legitur, ubi significari videtur quasi tam asinæ infederit quàm pullo. Illorum enim verba per synecdochen accipienda, quasi dicat, infidebat pullo asinam consecranti. Sed de his plenius illo loco. Sicut & de eo quod filium suum Deus asino invehi voluerit, ad significandum, illum fore regem pacis non belli, & mitem ac mansuetum, quod etiam utrumque in loco Prophetæ præsignificatur. *Sicut scriptum est*, nempe à Zacharia Propheta. Sextò ostendit talem Christi in urbem ingressum, non temere seu fortuito evenisse, sed multò antè per Prophetam fuisse prædictum.

Verf. 15. *Ne time filia Sion*. Testimonium Prophetæ: in quo citando non tam verba ipsa quàm rem illis comprehensam respicit. A Matthæo citatur plenius, quem vide.

Verf. 16. *Hæc autem non cognoverunt discipuli*. Historice narrationi interserit quandam velut notam seu admonitionem, qua docet, discipulos primò id est ante mortem Domini & cum hæc fierent, non cognovisse, seu non animadvertisse, Dominum ideo asino vectum Ierosolymam introivisse quia id à Propheta fuerat prædictum.

Sed cum glorificatus esset Iesus, vel ut de eo Petrus ait, dextera Dei Patris exaltatus, effudisset in eos donum Spiritus sancti, qui eos in cognitionem scripturarum introduxit, *tunc recordati sunt*, nempe ejus quod Christus fecerat, & quod hæc essent scripta de eo, illum nimirum ita ingredi debuisse. Porrò verba & sese hæc illi præstitisse, dupliciter accipi possunt: vel

ut referantur ad discipulos, qui cum hunc asinum tunc adduxissent Domino, postea cognoverunt, se cum nihil tale cogitarent, Deo operam hanc præstitisse, ut vaticinium illud impleteretur: vel ut respiciant ad turbam, quæ adventientem Christum ita honorifice excepit ut Propheta prædixit.

Verf. 17. *Testabatur autem turba quæ erat cum eo*. Adhuc immoratur illi honorifico Christi in urbem ingressui, aliud factum turbæ commemorans, ad gloriam Christi pertinens. Cum enim alii faustis omnibus & acclamationibus Christum urbem ingredientem prosequerentur, *turba quæ erat cum eo* quando Lazarum vocavit è monumento, &c. *testabatur* videlicet de eo, cum esse prophetam & illum promissum olim Messiam, testabatur inquam dignum esse cui tales solennitates exhibeantur. Aut simpliciter, admiranda ejus opera recensebat, eorumque se testem esse dicebat. Ita enim putamus versiculum istum interpretandum esse, ut vox *testabatur* absolute ponatur, & *in* legatur id est *quando* pro eo quod alii legunt *in* id est *quòd*. Præterquam enim quod vulgata ipsa versio legitur *quando*, & complures Græci codices habent *in*, versiculus etiam sequens qui causam aperit cur turba ei obviam processisset nostræ potius favet interpretationi. Testari verò aliquam rem esse factam, illius proprie est qui oculatus ejus testis fuit. At ista turba versiculo sequenti audivisse tantum dicitur eum hoc signum edidisse.

Verf. 18. *Propterea etiam*. Causam denique aperit quæ illos ad tantum ejus supra meminerat honorem Domino exhibendum compulerit, miraculum videlicet in Lazaro à mortuis excitando editum.

Verf. 19. *Pharisæi ergo*. Id est, cum igitur ista fierent, & Pharisæi id viderent atque audirent, mutò se negligentie incusabant, quòd tamdiu distulissent capere maturum consilium, Christi conatibus occurrenti. Quasi dicant; videtis quam noxia sit nostra cunctatio, quàmque istis tergiversationibus, dum videlicet non audemus illum adorari, malum istud aluimus.

Ecce mundus eum sequitur. Id est, aded multos sectatores habet, & complures habiturus videtur, ut velut omnes cum illo conspirasse videantur. Documentum illius quod ipse cap. xi. versic. 9 dixerat, nihil videlicet posse adversarios fidelium etiam maxima potentia subnixos, quamdiu eis non fuerit permittum à Deo. Decreverant jam videlicet Christum occidere, & negotium jam certis ejus comprehendendi dederant, nec tamen cum ultro & quidem cum solennitate ad se venientem vident, manus ipsi injicere audent.

Verf. 20. *Erant autem*. Tertia pars capitis, in qua narratur quid Christus dixerit feceritque Ierosolymis, quibus interjiciuntur quædam pertinentia ad eventum præteritorum. Particulæ ipsius sunt tres. Primò enim indicatur colloquium Christi cum diversis personis. Secundò quanta fuerit contumacia & incredulitas Judæorum, quòd licet tanta Christi miracula viderint, nihilominus tamen alii quidem penitus non crederint in ipsum, alii verò crediderint quidem sed non professi fuerint. Tertiò refertur sermo & admonitio Christi ad illos qui credere in ipsum volebant, quo causis in medium allatis ostendit eos necessario in se credere debere. Hoc autem versiculo narratur occasio primi quod habuit cum discipulis colloquii. Præbita autem ea fuit ab hominibus extraneis, qui Christum conventum volebant, nec tamen ipsi per se illum accedere audebant, sed per discipulos Christi aditum sibi parare tentaverant. Quod describit Evangelista ita, *Erant autem quidam Græci*, puta natione. Nam quod nonnulli putant ita appellari ab Evangelista Judæos illos qui inter Græcos dispersi habitarent, quod non est insolens, id consistere non posse ex eo ipso apparet quod eos ita describat, *qui ascenderant ut adorarent die festo*; si enim Judæi omnino erant, quid opus erat ejusmodi descriptione, cum omnibus id ubicunque habitarent Judæis ex lege divina faciendum incumberet? Itaque potius inter alios quæritur, annon licet natione Græci & extranei, religione tamen profelyti, & ita Judaico

Judaico populo per circumfionem infiti fuerint. Licet autem id eruditi quidam statuunt, hac ipsa illorum descriptione moti, contrarium tamen nobis potius probatur: cum ob rationem qua usi sumus ostendentes illos non fuisse gente Judæos, tum verò quia non recta ad Christum se conferunt, sed internunciis & velut paratis primò utuntur, mollem aditum quærentes ad Christum per discipulos: qui etiam nec ipsi statim audent rem Domino aperire, sed prius re inter se communicata, & sociatis velut operis. Quod nec illi nec isti fecissent proculdubio si illis isti aut natione Judæi aut certe religione profelyti fuissent, cum Christus omnes Israëlitas ad se promiscue vocaret, & illis sese communicaret. Ut autem de istis Græcis taceam, quos verisimile est suæ sibi indignitatis, quia ad fœdus Dei non pertinerent, confcios, minime recta Christum accedere ausos fuisse; discipuli ideo etiam forte prius rem inter se contulerunt, quia sciverunt quid Christus de gentilibus dixisset, & illorum quomodo petitionem aliquando accepisset. Porro voces *in rivo d'v'ba d'v'or' ex ascendentibus* tam ita verti possunt ut vertit vulgata versio & Erasmus, *qui ascenderant*, ut præsens sit positum pro aoristo, quam ita ut vertit Beza, *qui ascendere solebant*, ut significetur non fortuitum aut casualem adventum Jerosolymam Græcorum itorum fuisse, sed cum illorum ipsi licet morem & consuetudinem. Solitos autem fuisse etiam incircumcisos gentiles ad templum Jerosolymitanum ascendere, adorandi, id est religionis causâ, ex historiis doceri potest, & patet ex illo Enoch Caudaces reginæ exemplo. Quod etiam futurum prædixerat Salomon, 3 Reg. 8. 41. & Esaias 57. vers. 7. Denique vox *adorarent* idem significat quod colerent Deum secundum præscriptos in Lege ritus, holocaustis & victimis, quod nonnisi in templo illo fieri licebat: aliis enim Deum orare & adgeniculari ipsi licebat ubique locorum. Verisimile est autem extraneos peculiarem aliquem in templo locum habuisse, à Judæis separatum, quia non liceret illis eò quò Judæis ingredi.

Vers. 21. *Isti ergo venerunt ad Philippum.* Puta cum in ipsum incidissent, ipsi autem recta Christum convenire non auderent. Ita nimirum facere solent ii qui suæ sibi vilitatis sunt conscii, de illius autem quem conventum volunt honore & auctoritate magnificè sentiunt.

Vellemus Jesum videre. id est cuperemus te conciliatore Jesum salutare, alloqui, & notitiam cum illo contrahere. Metonymia.

Vers. 22. *Dixit Andreas.* Tanquam ei qui fortè sibi erat maxime familiaris, aut qui ipsi primò occurrerat.

Rursum Andreas & Philippus dicunt Jesu, nempe desiderium & petitionem Græcorum aperiunt, quidque sit illis respondendum à Domino exquirunt. Apparet hinc quam solliciti de illis fuerint, quia videlicet sciebant quam se alienum tunc à gentibus ostenderet.

Vers. 23. *Jesus respondit eis dicens. venit &c.* Non directa ut quilibet videt responsio. Licet enim verba per se considerata non sunt difficilia, quia tamen respondisse dicitur, non est res expedita quid illis responderit, & an rejecerit illos omnino, an verò admiserit. Nam aliquid tamen ipsum respondiisse credibile est. Videtur autem fecisse quidem ipsis ad se aliquem aditum, interim tamen significasse, nondum planè tempus illud quo Græcis ad se pateret via advenisse, & licet jam appeteret ac maxima sui parte instaret, aliquid tamen prius intervenire debere, quo perfectò plenissime omnibus gentilibus aditum ad se patefactum iri. Id autem erat mors ipsius truculenta. Quasi dicat; Jam quidem venit tempus ut ego glorificer, & omnibus pateat me adeundi via, quare non est ulla causâ cur à me arceantur isti; interim tamen nondum planè est eis via ad me patefacta. Moriendum enim mihi est antè, & quidem mors dira pro hominum peccatis subeunda, ac tum demum plenus eis ad me aditus patefiet. Alii hunc sensum esse volunt, quasi dicat; Non est quod nunc in me viden-

do sint occupati, sed mox erit quod videant, me videlicet morte affectum, invenient enim tum quod in me spectent. Alii denique omen & velut augurium glorificationis suæ Dominum ex ista Græcorum petitione captasse volunt: quasi diceret; quandoquidem jam extraneitiam ad me veniunt, jam instat tempus glorificationis meæ. Quod verisimile quidem est; sed nisi propter discipulos dictum statuatur, consistere nequit: cum aliunde id optime cognitum & exploratum habuisse poterit.

Venit hora id est, instat & appetit quadam sui parte tempus istud: quare non sunt amplius arcendi.

Ut glorificetur puta non solum per ascensionem in cœlum & exaltationem, sed etiam per prædicationem evangelii gentilibus eorumque ad Christum conversionem.

Vers. 24. *Amen amen dico vobis.* Cum versiculo antecedente innuisset non posse nec debere amplius extraneos à se arceri, quia jam imminet tempus glorificationis suæ, nunc deinceps significat nondum tum illos adhuc plenum ad se habere aditum, quia adhuc intervenire debuerit mors, qua devicta, & glorificatione obtenta, ille consequutus esset. Quasi dicat; sed nondum tamen plenum ad me habent aditum, quia moriendum mihi primum est, antequam glorificer: postquam autem mortuus fuero, cum ipse glorificabor, tum illis aditus plenissime patebit ad me quem nunc affectant paulò maturius. Rem per similitudinem proponit: cujus protasin tantum exprimit, apodosin autem vult à nobis subintelligi. Quæ talis esse potest: Ita nec ego qui munere prophæticò in me suscepto velut in terram cecidi, nisi moriar non glorificabor, ita videlicet ut & ipse ad eam quæ mihi destinata est gloriam non perveniam, nec alios mihi vèctigales faciam, atque ita manebò solus, & irritus erit omnis labor conatusque meus. Comparat se videlicet grano tritici: cujus in terram missiõni respondet muneris prophæticò susceptio ex conditione ut moreretur. Tritici autem in terram facti dissolutioni (quam hic mortem ejus appellat) respondet mors Christi.

Nisi fuerit mortuum, id est nisi per spiritum in illo femine latentem humore attracto & exalfecto dissolvatur.

Nullum fructum adfert. Per fructum istum plerique videntur intelligere id quod ad ipsos homines tantum esset ex morte ipsius redundaturum, nullâ ipsius personæ Christi habita ratione, quasi id tantum hic voluerit dicere, quòd non esset fidem in hominibus effecturus coque ad se pertracturus, atque ita labor illius omnis in hominibus Deo lucrificandis in cassum esset abiturus, nisi mortem subiret, qua consequuta fructum multum in hominibus ad se congregandis esset editurus. Sed videtur ad seipsum etiam respicere. Fructus enim & vigor grani, est ipsius grani ornamentum. Quasi dicat; non glorificabor nisi mortuus fuero, ubi autem mortem oppetiero, glorificabor ipse, in quo salus hominum continetur, quippe ea ratione omnes ad me traham, non Judæos tantum, sed etiam gentiles, atque ita fructum multum adferam. Non is igitur sensus est quasi dicere velit, ubi mortuus fuero multi in me credent, qua ratione gloriosus evadam: sed potius is; Cum ego ipse glorificabor, & à patre meo ornabor, tum multos mihi producam filios, quod pars erit gloriæ meæ non exigua.

Vers. 25. *Qui amat animam suam.* A se transit ad alios, & inde vult capere documentum discipulos quid & ipsis faciendum sit si vera felicitate potiri velint. Esti autem de aliis potius quam de se loqui videatur, oratio tamen ista ita generalis est ut nec seipsum excludere voluisse censendus sit. Quasi dicat; Non solum autem ego ad gloriosum illum statum pervenire nequeo, nisi prius variis contumeliis affectus mortem eamque ignominiosissimam subeam, sed omnium etiam hominum eadem est conditio: adèd ut quicumque *animam* id est vitam suam *amat* puta magis quam me,

ut

ut patet ex collatione verborum quibus usi sunt alii Euangelistæ eandem Christi sententiam exprimentes. Amat autem animam suam magis quam Christum, qui ubi eò ventum est ut aut vita retinenda & Christus abnegandus, aut Christo adhærendum & vita amittenda sit, mavult vitam suam retinere quàm Christo adhærescere. De tali igitur homine dicit Christus quod vitam suam perdat, id est, ut ut ille videatur sibi ad tempus consulere vitamque suam conservare, revera tamen eam amittat, quatenus eà sit privandus & morti eique æternæ adjudicandus. E contrario verò, *Et qui odit animam suam*, (& positum pro autem) id est, qui ubi eò res devenerit, ut alterutrum omnino ex commemoratis faciendum sit, vitam potius in discrimen apertum projicere & se periculo mortis exponere, quàm me doctrinamque meam deserere malit. *Odisse vitam* dicitur, non quòd simpliciter illam oerit qui hoc animo est affectus, sed secundum quid, & si res in comparationem veniat cum amore Christi, ut quia hunc anteponat vitæ suæ odisse quodammodo vitam suam videatur. Addit autem *in mundo hoc*, non tam locum exprimere volens in quo hoc sit faciendum, quàm vitam hanc caducam, locumque ejus tacite vitæ illi veræ & mundo futuro opponens. Quo tacite insinuare voluit hominem ejusmodi animam suam non verè odisse, quia id respectu tantum seculi hujus dici possit, respectu autem futuri minimè.

In vitam æternam custodiet eam, id est, ut ut illam amittere videatur, revera tamen eam conservat, & quidem ita ut eo ipso custodiat illam, quò tandem illi in vitam veram & nunquam cessaturam exeat, ipseque ea perfruatur.

Verf. 26. *Si quis mihi ministrat*. Adhortationem ex doctrina generali deducit. Quasi dicat; Quare cum ita res habeat, quicumque nomen suum inter meos servos profiteri vult, *me sequatur*, ut in omnibus quæcunque illi præcipio, ita potissimum in eo ut vitam etiam suam propter me profundere sit paratus, sequere mortis etiam periculo imò ipsi morti objicere non dubitet, quemadmodum me facientem videbit.

Adhortationi subjicit præmium quo ad ejusmodi imitationem sui vult servos suos inflammare, *Et ubi ego sum, illic & minister meus erit*, nempe in caelo. Id est, ejusdem generis felicitate qua ego coronabor & ille coronabitur. Nam in illo loco nemini male esse potest: Est quippe locus veræ voluptatis & felicitatis. Sermo sumtus è communi loquendi ratione, quando heri promittunt servis suis bene illis futurum, quandoquidem lateri semper suo sist adhæsurum.

Sum præsens pro futuro, nempe *ero* propter summam rei certitudinem.

Minister. Repetitur antecedens pro ille, more Hebræorum. Eadem phrasi veræ felicitatis donum describitur infra cap. 14. v. 3, & 17. v. 24.

Et si quis mihi. Et positum pro nam. Explicat enim & illustrat superiorem promissionem. Nisi quis malit positum pro imò, quasi quid augustius promittat, licet res sit eadem: quod videlicet ita simul cum Christo apud Patrem sit futurus, ut illius etiam curam habeat Pater, eique honorem quodam modo exhibeat. *Honorabit eum Pater*, honore videlicet quo superior inferiorem afficere potest, ostendendo videlicet quàm sibi charus quantoque apud se in pretio sit, atque ipsum magnopere evchendo.

Verf. 27. *Nunc anima mea turbata est*. In alium sermonem, rei tum isti de qua ceperat loqui servientem cumque ea conjunctum delabitur: & ostendit, se cogitatione mortis suæ de qua mentionem fecerat animo vehementer conturbatum esse. Quo ipso pondus adhortationi superiori adjicit, & animum ad mortem propter nomen suum oppetendam addit. Audientes videlicet exhortationem Domini facile cogitare poterant, non ita sibi esse in proclivi mortem cruentam ipsius causâ oppetere atque Christo, adeoque dicere; Facile est tibi tam audacter de tua morte differere, nosque ad eandem propter tuum

nomen subeundam admonere, qui ita es jam animo obfirmatus ut nullo mortis horrore percellare, cuique per ludum fortè & jocum propter vires cœlitus subministratas, ista cum morte lucta perageretur. At longe alia est nostrum omnium ratio, qui viribus ejusmodi penitus destituimur. Ostendit igitur Dominus non esse sui etiam atque illorum disparem hinc rationem, adeoque facile se perspicere, quàm ipsis rem arduam & difficilem injungat. Est verò rationi maximè consentaneum, propter hoc ipsum, ut videlicet in ipso Christo exemplar haberemus, non aliàs tantum sed hoc ipso maximè puncto Deum voluisse Christum conturbari & animo percelli. Sensus & connexio cum antecedentibus videtur esse talis, quasi dicat; Cum autem alios ad id ut mihi ministrant, adeoque animam vitamque suam propter me perdant admonco, ad eò non sum nescius quàm arduam & difficilem ipsis rem præcipiam, ut ipsa mortis meæ consideratione, & status ejus quem mox subiturus sum imagine totus horrescam ipse.

Et quid dicam. Horum & sequentium verborum sensus potest esse duplex. Unus quasi dicat; adeoque anceps ac dubius sum, ut propemodum nesciam quid ipse petere & optare debeam: Num hoc? *Pater salva me ex hac hora*, id est libera me ab hac morte. Ut se corrigat statim, & ostendat non decere se id optare & petere: quia propterea venerit in horam hanc.

Reliqua desiderantur.

Ioh. 13. 1. ad 18.

MOre receptum est hodiè inter Christianos, ut facta & dicta Christi, quæ mortem ejus proximè antecesserunt, in hiltioniam quandam quotannis convertant, existimantes, in eo sitam esse Dei gloriam, si actiones Christi mimicum in modum effingant ac repræsentent, cum interim facienda facere negligant. Nos verò ita actiones Christi consideremus, ut eas nobis in salutis nostræ commodum vertamus. Scopus hujus historiarum est, quòd voluerit Christus discipulos suos, & nos eorum successores, edocere modestiam cum charitate junctam; quæ duæ virtutes ita arcè inter se coherant, ut una absque altera nequeat esse perfecta. Ac primum describitur, quid impulerit Christum ad hanc actionem, quæ exemplum modestiæ atque charitatis suæ discipulis exhibuit. Secundò ipsa actio. Tertio colloquium Domini cum Petro super hæc actione. Quarto quomodo Christus explicet scopum hujus actionis suæ. Rem primam, quid impulerit Christum ad hanc actionem, duobus modis exprimit. Primum v. 1. *Antè festum Paschæ, sciens Jesus quia venit hora ejus, ut transeat*, &c. Ubi & tempus, quo id factum est, describitur, quòd id factum sit ante festum Paschæ, & causa impellens Christum ad hanc actionem. De tempore non est nunc dicendi locus, cum multò graviora hinc consideranda veniant. Causa impellens hic indicatur fuisse, Christi amor conitans & perfectus ergà discipulos, quorum salutis erat studiosissimus. *Quia venit hora, ut transeat ex hoc mundo ad Patrem*. His verbis exprimitur mors Christi: aliter enim transire ex hoc mundo ad Patrem non poterat, quàm per mortem. *Diligens proprios, qui erant in mundo*, nempe discipulos, quos in mundo erat relicurus, ipse verò ex eo discessurus. Joh. 17. 11 dicit: *Non amplius sum in mundo*, id est, post pauxillum temporis non ero, & *hi sunt in mundo, & ego ad te venio*. *Ad finem dilexit eos*, id est, sicut antè, ita & jam moriturus, in ipso fine vitæ suæ, specimen amoris sui ergà eos edidit. Alii *ad finem* interpretantur *plene, perfectè*; quæ interpretatio etiam admitti potest. Hinc petenda *consolatio*, quòd sicut mors Christi fuit transitus in gloriam Patris, ita & mors nostra propter nomen Domini Jesu suscepta non sit futura interitus noster, sed transitus in coelum ad vitam æternam. Christus nobis propositus est in exemplum tam sanctitatis, quàm felicitatis nostræ, si ipsi in sanctitate fuerimus similes. Non est, quòd horreamus mor-

tem

tem pro Christo, aut ulla calamitates & afflictiones hujus mundi, si veri sumus Christiani. Corroboremur igitur in Domino, & intueamur fidei nostræ ducem ac consummatorem Jesum, qui pro gaudio sibi proposito sustinuit crucem, ignominiam contemta, & ad dextram throni Dei confedit. Hebr. 12. 2. Discamus ab eo, quæ nos docuit, & facta ejus imitemur; & tunc qualem ille habuit transitum ad Patrem, talem & nos habebimus. Ex Christi amore ac dilectione capiamus quoque tum consolationem, tum doctrinam, ut Christi exemplum sequamur in dilectione, & quod sumus morti propiores, eò majora specimina charitatis erga fratres edamus. Cumque semel ingressi sumus cursum vitæ Christianæ, ita curramus, ut ad finem usque perseveremus in currendo, nevé deficiamus.

Hactenus fuit prima causa quæ impulit Christum, ut in re humili & ipsius dignitati minus decorâ ministraret discipulis, quò eis amorem suum testaretur. Altera causa sequitur, quæ expressa est y. 2. 3. *Et cenâ factâ, cum diabolus jam misisset in cor Judæ Simonis Iscariotæ, ut eum traderet; scies Jesus, Patrem omnia dedisse in manus suas, & se exivisse à Patre & ad Patrem vadere*: id est, videns Christus & considerans, jam appere tempus gloriæ obtinendæ, quam ei assignarat Pater, nihilque aliud restare, quàm ut mortem obiret, ad quam se accingebat, duxit consultum, ut discipulis suis insignis modestiæ suæ exemplum relinqueret. Ponitur autem hic præteritum pro futuro propter certitudinem. Hic & Joh. 5. 22, loquitur Christus in præterito de re futurâ: *Pater neminem judicat, sed judicium omne dedit filio. Et y. 27, Dedit quoque ei potestatem judicium facere, quia filius hominis est.* Itâ etiam Joh. 17. *Ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis.* Quò propius jam intabatur ejus exaltatio, eò magis se demittebat; & promotorum morte suâ opus salutis humanæ, voluit antè mortem jam propinquam exemplo suo discipulos ad submissionem excitare: quia postea non amplius futurum erat tempus. Considerandum etiam hic factum id à Christo, cenâ jam peractâ. Primum comederunt Pascha, in quo fiebat commemoratio illius insignis beneficii, quod Deus exhibuit Israëlitis in Ægypto, cum justit Angelo jugulanti primogenita Ægypti transilire & prætergredi domos eorum. Hanc cenam jam absolverat Christus; secuta est postea cæna Domini, quam Christus instituit ad mortis suæ commemorationem. *Cum diabolus jam misisset in cor Judæ Simonis Iscariotæ, ut eum traderet.* Diabolo adscribitur causa mortis Christi, non quòd coegerit Judam, eoque nihil hæc de re cogitante effecerit, ut Judas Dominum suum proderet; habebat enim Judas liberum arbitrium, ut posset id facere & non facere, si voluisset: sed quia avarus erat Judas ac fur, facile eum per illecebras avaro ac furaci animo allibescentes seduxit, & voluntatem ejus ad consentiendum huic facinori pertraxit. Potest Diabolus malas cogitationes injicere animis hominum, vel eas in ipsis excitare; sed id nihil nocere potest piis ac Dei timore munitis. Injicit Satanas quasi scintillas quasdam in corda hominum: si cor sit simile pyrio pulveri, mox igni corripietur, & exardebit; si verò sit aquæ simile, scintille illæ illicò extinguentur. Cor aptum & proclive ad deteriora protinus arripit injectas cogitationes. Judas inhiabat omni occasione lucri & quæritus sive honesti, sive inhonesti. Libenter igitur occasionem se offerentem amplexus est, & dedit apud se locum cogitationi, quam cordi ejus Satanas injecerat. Caveamus nobis, ne concedamus locum & opportunitatem agendi in cordibus nostris Satanae: semper præ oculis geramus verbum Dei ejusque promissâ. Ubi viderit Satan, nos esse otiosos & ad malum pronos, isdem rebus nos capiet, ad quas nos inclinatos ac propensos animo esse cernet. Itaque unicuique interest videre, ad quamnam pronus ac proclivis sit, atque ex hæc parte sibi maxime cavere: nam illices mox ponet Satanas. Non potest homo absque gravi culpâ suâ obsequi Diabolo. Cogere ad peccatum is neminem potest vi; & sine consensu nostro nihil potest efficere. Deus non vult bona opera in nobis efficere sine nostrâ

voluntate efi possit: Diabolus autem vellet mala in nobis efficere, si possit; sed Deus non permittit ei, quia vult, ut sit locus virtuti ac vitio. Præterea quò sumus præstantiores, vel dignitati alicui propiores, eò magis nos demittamus. Hoc idem etiam Ethnici docuerunt. Certemus cum Deo, ut quòd ille magis nos donis suis extollit, nos tantò magis nosmet humiliemus ac deprimamus.

Porrò sequitur ipsa actio Christi, quâ docuit egregias virtutes: *Surgit à cenâ, & ponit vestimenta*, nempe superiora. *Et accipiens linteam, præcinxit se.* Prorsus se ita gessit, ut famulus qui domini sui pedes lavaturus, se præcingit linteo aliquo; atque ita assumit formam servi. *Deinde injicit aquam in pelvum*, ipse scilicet, propriis manibus id fecit, non jussit sibi alferri ab alio, vel porrigi; ipse lavit pedes & absterxit, servi instar.

Occasione hujus facti ortum est cum Petro colloquium: *Venit ergò ad Simonem Petrum.* Fieri potest, quòd ab eo cæperit, estque id valde probabile, nec verba ullo modo repugnant. *Et dicit ei ille: Domine, tu lavas pedes meos?* quasi dicat. Quid hoc rei est? tu es meus Dominus; ego sum tuus servus; & tu deberes lavare meos pedes? Non patiar, non feram. Indignum hoc est & te & me. *Respondet Jesus, & dixit ei: Quòd ego facio, tu nescis modo, scies autem postea; quasi oïcar.* Sine modo, noli repugnare, est certa causa, cur id faciam, quam tu ignoras, sed mihi constat facti mei ratio, & tu postea id videbis & agnosces.

Reverebatur Petrus Dominum, & ipsum valde observabat: sed tamen peccavit refragando & reluctando ei. Debebat cogitare, Dominum esse sapienterem, & melius scire, quid ipsum facere deceret. Nunquam est contendendum cum Domino, sed ei prompte semper obediendum: quia nos errare possumus, ille nunquam. *Dicit ei Petrus: Non lavabis pedes meos in æternum.* Paulò pertinacius se gessit. Idèd meruit acriter redargutione perstringi. *Respondit ei Jesus: si non laverero te, non habes partem mecum.* Id est, non eris amicus meus amplius. Durior videtur esse locutio, & non factis congruens cum charitate Christi, ut propterea tam rigidè agere cum Petro debuisset, est is non egisset poenitentiam, cum id ex modestiâ & reverentiâ Domini fecerit. Sed hic Christus per similitudinem rei corporalis repræsentavit spiritualement: q. d. Tu non vis nunc à me lavari, & tamen nisi te laverò sanguine meo, cujus rei imaginem nunc lotionem pedum exhibeo, nullum habebis mecum commercium. Innuat se morte suâ peccata nostra ablaturum. Tunc enim maxime assumit formam servi cum fuit raptus manibus malefactorum, & captus, & consputus, & illusus, & in crucem actus. Itâ alibi dicitur, *Christum venisse, ut ministraret, & det animam suam pretium redemptionis pro multis.* Matth. 20. 28. Christus lavit nos sanguine suo à peccatis nostris. Apoc. 1. 5. Hoc sanguine Christi omnes lavari oportet, qui servari cupiunt. *Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro eâ, ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aque in verbo, ut exhiberet eam sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi, sed ut sit sancta & immaculata.* Eph. 5. 25. Ceremoniâ autem hæc voluit Christus effigiare & figurare illud, quòd debebat facere magnâ cum ignominia suâ. Dicit ergò Dominus: Oportet, ut te lavem, si vis meus esse amicus: tu verò recusas etiam figuram & adumbrationem illius lotionis admittere; cum id sit longè minus. *Dicit ei Petrus: Domine, non pedes tantum, sed & manus, & caput.* Remisit de suâ obstinatione Petrus, ubi tam rigidam sententiam audivit. *Dicit ei Jesus: Qui lotus est, non opus habet, nisi pedes lavare, &c.* Quasi dicat: Non opus est, ut & caput & manus tuæ laventur, es enim ex parte jam mundus. Sed est aliquis mundus esset toto corpore, tamen in Judæa opus erat, ut pedes lavaret, ubi moris erat nudis incedere pedibus, vel soleas tantum gestare. Hinc tam multa in Sacris Literis de lotionem pedum dicuntur. *Et vos mundi estis*, intellige, ex parte, & certo modo.

Sed

Sed non omnes. Judas enim non erat mundus. Omnes indigemus lotionem ac mundationem à Domino, ut fiat in ipsa ejus sancta, casta, & Deo ac Christo similis.

Reliqua est ultima pars historiae, in qua continetur sermo Christi ad discipulos; quo exponit scopum ac finem hujus actionis, quid illa sibi velit. Primum autem viam sibi ad hujus rei expositionem sternit, cum ait: *Scitis, quid fecerim vobis?* Vult Christus, ut non simpliciter in externum illius actionis corticem oculos dehxos teneant, sed aliquid aliud ex illa actione discant. Alioquin enim intelligebant, quid Christus faceret, & videbant, quod tanquam famulus ac servus pedes eorum lavisset. Sed Dominus hac interrogatione eis dat anam aliquid altius ac sublimius de hac actione cogitandi. Ita enim solemus per interrogationes attentionem audientium nobis conciliare. Ita Philippus interrogat Enochum Act. 8. 31. *Intelligis, quae legis?* indicans hac interrogatione, se posse ei locum explicare, si vellet. Quod doctrinam ipsam atinet, quam hic proponit Christus, duo in ea consideranda sunt. 1. Quid voluerit hac actione significare. 2. Quibus argumentis ac rationibus discipulos suos excitulet atque exhortetur ad hanc & similia facienda.

Prius continetur vers. 13, 14, 15. *Vos vocatis me, Magister, & Domine; & bene dicitis, sum etenim.* Exprimunt his verbis suam dignitatem, quam habebat, & quam discipuli quoque agnoscebant. Ut enim ostenderet suam humilitatem summam ac modestiam, prius proponit suam summam praestantiam. Non est mirum, si quis humilis & infimae conditionis homo aliquid humile & demissionem redolens faciat: sed in eo est vera humilitas ac modestia, si quis dignitate praestans faciat rem dignitate sua inferiore. Propterea Apostolus quoque Christi humilitatem, quam in morte subeunda demonstravit, describere volens, prius expressit ejus summam dignitatem & excellentiam Phil. 2. v. 6. *Qui in forma Dei existens, non rapinam arbitratus est se esse aequalem Deo. Sed se ipsum exinanivit, formam servi accipiens* &c. A sublimitate Christi descendit ad ejus humilitatem. Loquitur autem modestè de sua praestantia Christus. Non dicit simpliciter: Ego sum Dominus ac Magister. Sed ait: Vos me dicitis esse, vel ita me vocatis. Et hoc ipsos fecit, ex Evangelistis constat. Cum enim viderent, eum à Deo esse missum, & esse magnum illum Prophetam atque Messiam promissum seu Christum; non sunt contenti eum Magistri titulo ornare, sed etiam eum Dominum suum vocitabant. Et ne quis existimaret, eos hoc fecisse è vulgari consuetudine hominum, qui solent quemlibet appellare Dominum, addit Christus: *Et bene dicitis, sum etenim.* Magister ipsorum erat, quia eos docebat: Dominus verò quia aliqua ex parte dominium super ipsos habebat, sed potissimum quia Dei decreto ac constitutione erat designatus Rex ac Dominus caelestis. Dominium Christi perfectissimè cepit ab ejus exaltatione, cum factus est Dominus ac Christus Act. 2. 36. Sed jam etiam in terris aliquas dominii istius primitias habuit & exercuit. Nam ut Dominus mittebat discipulos, imperabat eis, & docebat eos tanquam potestatem habens. Ideo etiam dicit: *sum etenim.* Jam tunc se Dominum esse agnoscit, etiam nondum tam perfectè, ut nunc est, fuerit. Magister autem solutus non vulgaris fuit, sed perfectissimus & absolutissimus, à quo disci poterant omnia quae ad salutem quoquo modo faciebant. Nobis ergo quoque ab eo & ab iis, qui ab illo edocti sunt, discere plenam Dei voluntatem oportet. Et si verò facta scriptura interdum commendans nobis modestiam ac humilitatem animi, eam appellat *κατακλιση*, humilem sensum Phil. 2. 3. 1 Petr. 5. 5. vultque ut alij alios arbitremur nobis esse praestantiores: tamen id non est ita simpliciter ac propriè intelligendum. Christus voluit hic nobis proponere perfectissimum exemplum modestiae, & tamen discipulos suos se superiores ac praestantiores esse non dixit, nec du-

xit, sed se asserit esse magistrum, illos esse suos discipulos, se dominum, illos esse suos servos. Non in eo igitur sita est animi humilitas, ut statu & conditione suas humilis, sed in eo, ut licet aliis sis reipsa superior ac praestantior, tamen ita te geras, tanquam inferior esses, ne te pudeat in necessitate aliis in servire. Tantum cavendum est, ne in dignitate constitutus plus tibi tribuas & arroges, quam reverè est: hoc enim cum modestia pugnat. Demus operam, ne nos ipsos magnificiamus. Simus parvi in oculis nostris, ut simus magni in oculis Dei. Deo omnia seramus accepta, qui nobis dona sua impertitus est ad mutam aedificationem, non ad fovendam animi nostri elationem, sed ad sui nominis gloriam. Ipsi enim debetur soli gloria: nobis confusio. Quò quis majoribus donis ornatus est, eò magis se submittat & aliorum usus consecret. Porro ostendit Christus suam humilitatem, & finem hujus actionis suae tam humilis. *Si ergo ego lavi vestros pedes, Dominus & Magister: quasi dicat; Ego qui sum Dominus ac Magister id feci propter vos servos ac discipulos meos, cur non igitur vos servi propter me Dominum vestrum & propter alium conservum vestrum debeatis idem facere? Finem hujus actionis monstrat: Et vos debetis alii aliorum lavare pedes.* Ideo ego Dominus hoc feci, ut vobis exemplum relinquerem, quomodo alii alii etiam vilissima servitia praestare debeatis. Non vult Christus, ut comedia quaedam & histrionia inter nos exerceatur, uti exercetur à Christianorum nonnullis, qui humilem hanc Christi actionem in meram ceremoniam & ambitiosam quandam pompam converterunt. Punit hic Christus unam speciem humilis servitii pro omnibus speciebus. Itaque in morbis, inque aliis necessitatibus non debet recusare frater fratri, soror sorori servire. *Qui voluerit inter vos esse primus, sit vester servus.* Matth. 20. 27, servire autem debemus alii aliis per charitatem. Gal. 5. 13. servire per charitatem, res jucunda est, & facilis: sed ex coactione servire, molestum est ac difficile. Videte ut matres serviant parvis liberis suis, & gravissimas noctu & interdum molestias eorum causa perferant: & tamen quia ex charitate id faciunt, grata est eis haec servitus, quae alteri gravissima & onerosissima foret, si ad eam ab alio vi cogeretur. Charitas ergo ante omnia nobis intuenda est, cum qua si conjunctus fuerit animus demissus ac modestus, nullum erit tam vile officium, quod alter alteri, cum opus est, non simus praestituri. *Qui servit alteri, is habet alterum quodammodo pro superiori.* Sed nos alii aliis cedere nolumus, & contra quam jubet Apostolus, nos praestantissimos, alios omnes nobis inferiores ducimus. Hinc saepius rixae, invidiae & aemulationes oriuntur. Inscrubamus igitur pectoribus nostris illud Apostoli monitum: *Ne simus inanis gloriae cupidi, alii alios provocantes, alii aliis invidentes.* Gal. 5. vers. 26.

Videamus jam argumenta, quibus Christus hanc suam doctrinam discipulis persuadere conatur. Primò ait: *Amen, Amen dico vobis, non est servus major domino suo, neque legatus major est mittente.* Non debet servus velle & potestulare, ut meliori conditione sit, quam dominus ejus: non debet id recusare, quod non recusat dominus ejus. Quod verò Christus hic dicit, eum, qui mittitur, non esse majorem eo qui mittit, imò indicat eum qui mittit esse legato suo majorem, id ad Christum ipsum etiam referri potest, qui se missum esse à Deo & legatum ejus esse professus est, Deus ipsi mandata dedit, Christus se subjecit ejus voluntati. *Descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam, inquit Christus ipse, sed voluntatem ejus qui me misit.* Joh. 6. vers. 38. *Doctrina mea, non est mea, sed ejus qui me misit.* Joh. 7. 16. Fuit Christus obediens Deo usque ad mortem, mortem autem crucis. Phil. 2. 8. Unde patet salutas doctrinae hodiernorum Christianorum, qui omnimodam aequalitatem inter personas Deitatis asserunt. Cur verò non etiam aliquando Filius & Spiritus Sanctus mittunt Patrem?

Argumentum alterum ducitur ab utilitate: *Si haec non...*

moderitis, beati eritis, si ea feceritis. Ad scientiam & cognitionem rei adjicite etiam factum, ut opere ipso impleatis, quod scitis, & tum demum beati eritis. Propter rei alicujus scientiam nudam nemo est beatus. Aditum tantum & medium habet ad felicitatem serviens qui scit: sed nisi faciat quod scit, & nisi medio illo ad felicitatem utatur, infelicior est qui scit, quam qui nescit. Unde dicit Petrus 2 Epist. 2. *Satius erat nunquam cognovisse viam justitiæ, quam eam agnita non observare sancta precepta.* Ut facere requirit scire, ita & scire requirit facere. Sine scientiâ factum non potest existere, sine facto scientia non potest valere. *Beati eritis,* nempe in aeternum. Nam ubi erit modestia, ibi erit vera charitas, & omnes aliæ virtutes. Fides sine operibus mortua est, ac proinde neminem salvare potest. Ad fidem requiritur scientia. Sic ergo scientiam & notitiam sequatur fides accessit, fidem bona opera. *Qui dicit se nosse eum, & mandata ejus non servat, mendax est, & veritas in eo non est.* 1 Joh. 2. 4. *Qui scit bene facere, & non facit, peccatum ei est.* Jac. 4. ult. Deus det nobis velle, & perficere. Amen.

Iohan. 20. à vers. 1. usque ad 19.

In his verbis exponit Johannes quomodo resurrectio Christi innoverit primum ipsis discipulis: eo ipso nimirum die quo Christus resurrexit, & matutino quidem tempore, hoc est paulo post quam resurrexisset. Quanquam verò hic imprimis habetur ratio Apostolorum, & ostenditur quomodo illi sive per alios sive per se eam rem primum cognoverint; narratur tamen etiam quomodo aliis & quidem mulieribus quæ in Christum crediderant, & per eas porrò ipsis Apostolis, eadem resurrectio cognita fuerit.

Duplex autem cognitionis illius modus ostenditur. Primus est imperfectior, qui in eo consistit quod deprehenderint Christi discipuli sexus utriusque, Christum non amplius in sepulchro jacere. Alter perfectior, qui constat certis resurrectionis illius testimoniis. Etenim per quosdam veluti gradus Christus ad pleniorum resurrectionis suæ patefactionem, habita præsertim ratione Apostolorum suorum est progressus, ut fidei suæ exercendæ occasionem haberent. Ideo non proinus ipsis Apostolis, imò nec cuiquam suorum vivum sese exhibuit, antequam ex aliis indicis, licet minus apertis, de ipsius resurrectione constare posset. Nam primò id tantum deprehendi voluit, non adesse ipsius corpus amplius in sepulchro, & hac de re primum omnium mulieribus constitit, & per eas Apostolis. Hinc Apostolis idem fuit annunciatum, & ab ipsis tunc agnatum. Postea & Angeli qui Christum resurrexisset testarentur, & post hos ipse Christus apparuit, sed mulieribus, ut per has iterum res ad Apostolos deferretur: quæ res magis quam prior illa ad fidem ejus resurrectioni habendam impellere poterat. Quam verò nondum illi crederent, saltem plerique, apparuit seorsim Petro, ea re imprimis indigenti, & duobus Emauntibus euntibus; ut ea res ad cæteros delata fidem eorum excitaret: quumque nondum ita ut par erat crederent, ipsis tandem ejus diei vespere apparuit, eorumque in credendo tarditatem reprehendit: cumque non adesset eo tempore Thomas, ejus pertinaciam ultimo demum loco inter Apostolos expugnavit. Postea demum ad majorem progressus eorum, in Galilæa, ut apparet, plusquam quingentis fratribus sese ostendit. Hac ratione exploravit ipsorum fidem: quæ major fuisset si memores ipsius discipulorum, quæ ex ore ipsius antea audiverant, etiam ad primum ejus rei nuncium, licet non tam apertis indicis nixum credidissent. Quæ subinde si ipsius meritum spectes, minor fuit, quanto diutius quantoque majora atque apertiora argumenta expectavit: licet interea ob rem evidentiam esset firmior. Voluit nempe Christus ad tempus saltem aliquid illorum virtuti hac in parte ostendendæ materiam relinquere: quum postmodum eo rem nostræ salutis

causâ perducere vellet ut de resurrectione Christi dubitare non amplius possent. Itaque quum hoc posterius ad nostram salutem esset necessarium, de priori quidem cognita resurrectionis Christi modo agitur usque ad finem vers. 10. De posteriori verò inde usque ad finem vers. 18. Prioris membri iterum duæ sunt partes: Primò enim narratur quomodo certa quadam femina Christi discipula cognoverit aliterque indicaverit; Christum ejusve corpus in sepulchro non amplius jacere. Deinde quomodo duo Christi discipuli seu Apostoli, & quidem præcipui idem exploraverint atque cognoverint. Prius narratur vers. 1 & 2. ubi uti jam indicavimus, duo rursus narratur. 1. Quomodo illa rem istam quam diximus cognoverit. 2. Quomodo eam duobus Christi discipulis communicaverit, & sic iis causam præbuerit idem inquirendi & oculis ipsis lustrandi. Quam ob causam possit hæc particula referri ad sequens membrum primæ partis: Ubi ostenditur quomodo duo illi discipuli exploraverint ac cognoverint Christi corpus non amplius in sepulchro jacere; quum illud hujus fuerit occasio seu causa impulsiva. In priori particula describitur discipula illa, nempe quod fuerit Maria Magdalena, de qua apud Marcum dicitur, quod ab ea egerit aliquando Christus septem dæmonia. cap. 16. vers. 9. Quæ sola hoc loco commemoratur, quia eam inter feminas cæteras præcipuam fuisse, credibile est: unde & primo loco à tribus cæteris Evangelistis commemoratur: ac cæteris forè incitamento ad sepulchrum Christi adendum, eumque ungendum fuit. Quod accedit quòd Johannes inferius quippiam narrare voluerit quod ad eam solam revera pertinuit, vs. 11. & seqq. usque ad finem 19. Describitur & tempus: primò laxius, dum dicitur id factum fuisse *una* hoc est prima *Sabbatorum*, seu septimane: secundò angustius ac specialius, dum dicitur id factum fuisse *mane*, cum adhuc tenebræ essent. Et modus quo ad eam cognitionem pervenerit, nempe quod *venerit ad vel in sepulchrum*. Et denique res ipsa, seu magis effectus, quod *viderit lapidem sublatum à monumento*. In quo continetur & ejus rei cognitio quod non existaret amplius in monumento Domini corpus, ut ex seq. vers. intelligitur.

In posteriori particula, ubi effectus continetur prioris, causa autem atque occasio sequentium, 1. ostenditur ipsius diligentia quam adhibuerit, ut quam primum aliis eam rem annunciarer, quum dicitur eam cucurrisse. 2. illi describuntur ad quos primum venerit, & quibus proinde primum rem hanc annunciarit: qui quidem sunt Simon Petrus, & alius discipulus, nempe Christi, quem dilexerat Jesus 3. Ipsa annuntiatio, ejusve modus, quod dixerit ipsis, *susulerunt Dominum meum* &c. Sequitur jam alterum primæ partis totius hujus loci membrum, à vers. 3 usque ad finem 10. Ubi narratur quomodo duo præcipui ex Christi Apostolis, Petrus & Johannes eandem rem exploraverint ac cognoverint. Et primum quidem narratur junctim quid fecerint ut rem hanc cognoscerent, nempe quod iverint ad sepulchrum, quodque unà cucurrerint. Deinde specialius narratur ac distinctius quomodo & hic & ille eo pervenerit, & rem cognoverit; & denique quomodo inde iterum reversi fuerint. De priori nihil est necesse amplius dicere. Secundum exponitur vers. 4. & seqq. usque ad finem 9. ubi primo & ultimo loco de Johanne agitur, quomodo ille rem hanc exploraverit, medio autem quomodo Petrus. Nam de Johanne primum narratur quomodo ille rem quidem cognoverit, sed nondum ita accurate inspexerit: postea quomodo Petri exemplo motus, denuo, & quidem accuratius lustraverit, & certam resurrectionis fidem inde conceperit.

Prius sit vers. 4 & 5. ubi dicitur, *Et ille alius discipulus præcurrit celerius quam Petrus & venit primus seu prior, ad sepulchrum, & cum se inclinasset, videt posita linteamina sed non tamen est ingressus.* Quasi dicat ipsum tum contentum fuisse eo quod deprehenderit Christi corpus non adesse, prout à mulieribus audierat, & visis linteaminibus tantum sine corpore, jam satis quodam modo

modo habuisse, nec dubitasse ita se rem habere ut Maria Magdalena dixerat. Quanquam dubitare aliquis hic possit, putaverimne Johannes linteamine viso corpus Christi non adesse, & non minus illis visis, quam eo deprehensio quod sudarium quod super capite ipsius fuerat, seorsum esset positum, ut postea & ab ipsomet. & à Petro fuit deprehensum, arbitratum fuisse corpus Christi illo linteamine adhuc esse involutum: quandoquidem postea demum vers. 8. narratur eum quum post Petrum ingressus esset monumentum, & item quod ille vidisset, credidisse: quasi tum demum crederet eum resurrexisse, non antea. Id quod non ita videtur habitum fuisse locum, si etiam antea crederetur corpus Christi ibi non exstare. Sed non auctim hic quicquam asserere: amplius est deliberandum. Deinde de Petro narratur quomodo is tempore quidem posterioris, sed interim tamen accuratius rem illustrat atque cognoverit; vers. 6. & 7. Tertio denique narratur, quomodo etiam Johannes, exemplo nempe Petri motus, accuratius rem illustraverit & cognoverit, indeque fidem resurrectionis Christi conceperit, vers. 8. & 9. Ubi primum quomodo accuratius illustraverit narratur, cum dicitur, *eum ergo tunc etiam ingressum fuisse sepulcrum, & vidisse*, nempe ea quæ Petrum vidisse in precedentiibus versibus dictum fuit. Deinde eius rei effectus, nempe fides inde concepta, exponitur: & occupatione quadam objectionis illustratur. Exprimitur, dum dicitur, *& credidit*, intellige ex sequentibus, Christum resurrexisse ex mortuis. Illustratio per occupationem objectionis est vers. 9. *Nondum enim noverat scripturam quod oporteat eum ex mortuis resurgere.* Hoc est, quæ scriptura testetur quod oporteat ipsum ex mortuis resurgere. Poterat enim aliquis ita cogitare: quo pacto hic dicitur eum tum demum credidisse, nempe Christum ex mortuis resurrexisse, quum scriptura id testetur, eaque res fuerit ipsi aliisque discipulis à Christo antea prædicta, & aliaque ratione explicata. Respondet ipsos antea nondum intellexisse ea Scripturæ testimonia, atque adeo nondum existimasse Christum à mortuis, præsertim tamen cito tertia nempe die resurrecturum. Dicimus autem tam cito, quia aliqui de resurrectione mortuorum vulgaris fuit inter Judæos, nec ignota discipulis Christi sententia, de qua ab ipso Christo toties audiverant: neque ulla est ejus rei significatio, quod vel non intellexerint, vel dubitaverint. Ad de resurrectione Christi peculiariter, aliorum piorum resuscitationem antegressuram, nec scripturæ testimonia intellexerunt, nec Christi ea de re dicta: uti nec ea quæ de morte sua antea dixerat: quemadmodum apparet ex Mar. 9. vers. 10. & Luc. 18. vers. 31. & sequentibus tribus. His ita expositis, denique sequitur, quomodo illi reversi fuerint, vers. 10. *Abierunt ad seipos id est in locum suum ubi antea habitaverunt.*

Sequitur altera huius loci pars: Ubi ostenditur quomodo Maria primo loco commemorata, ex certis testimoniis Christum resurrexisse cognoverit, & rem eandem discipulis annuicaverit. Primo ergo de cognitione illa, sicut de nuntiatio agit. Ad primum quod attinet, duplici testimonio cum apparitione quadam conjuncto cognovit rem tam latam Mariam. Prius fuit duorum Angelorum, posterius ipsius Christi. De priori agit vers. 11. & duobus sequentibus. Ubi primum antecedentia illius ei exprimuntur, vers. 11. nempe quod Maria fletit ad monumentum suum extra, & quum fletet inclinaverit se in monumentum. Deinde commemoratur visio vel apparitio duorum Angelorum, vers. 12. *Et vidit*, inquit, *duos angelos in albis sedentes, unum ad caput & unum ad pedes, ubi positum erat corpus Jesu.* Quasi dicat 3 habita nimirum ratione positus corporis Christi. Tertio colloquium istorum angelorum, seu cum femina illa colloquium, vers. 13. nempe quod dixerint Angeli illi mulieri huic, *Mulier quid ploras? inique responderit illis, Quia sustulerunt Dominum meum, & non novi ubi posuerint illum.* Quanquam autem non satis ex hoc loco appareat, Angelos hos indicasse huic feminæ Christi resurrectionem, satis tamen id ex cæteris Evangelicæ historici scripturis constat. Quanquam fieri potest ut tunc quum hæc quæ Johannes hic narrat dicta fuerint, non protinus id ipsi dixerint: sed postea potius: quandoquidem Christus huic colloquio intervenit, idque abrupto. Quæ dicitur in sequentibus statim a J. Johanne: ubi narat quomodo Christus Mariæ apparuerit, & eum ipsa colloquens, indata cetera ad discipulos dedit. Quomodo apparuerit J. Mariæ, aut ea ipsum viderit, dicitur vers. 14. ubi ait Johannes, *Et cum hæc dixisset, uxor sua ei ait, Quæ sim tuam, sed non noverat quid J. es. Postea sequitur colloquium inter Christum & ipsam.* Et primum ea illius

colloqui pars quæ existit ante quam illa Christum cognosceret, vers. 15. Deinde altera pars in qua Christus à Maria agnitus, Ubi primum narratur quomodo eam Christus proprio compellavit nomine. Secundo quo modo illa J. suum inde agnito cum honorifice viderit compellavit, *Rabboni.* Et denique quid is ipsi mandaverit. Duo priora sunt vers. 16. & posteriori vers. 17. Qui locus in tota hæc historia maxime est insignis. In eo duo continentur. Primum enim rem certam prohibet Christus, ratione ejus exposita. Secundo rem certam ad Apostolorum singulorum gaudium pertinentem mulieri præcipit.

Prins est illic. *Ne me tange, nondum enim ascendi ad patrem meum.* Ubi, ut ab aliis viris doctis animadversum est, non significatur eam non attigisse planè Christum: quandoquidem ex Matth. cap. 28. vers. 9. constat, mulieres, inter quas & hæc ipsa Maria Magdalena fuit complexas fuisse ipsius pedes, & ipsum adorasse. Sed perinde est ac si dixisset Christus, ne sis in me tangendo atque amplectendo occupata, quasi me non amplius visura, & ultimum mihi amplexum datura, atque extremum vale dictura: seu, quod eodem recidit, Desine me tangere: quemadmodum verbi gratia dicitur, *Ne fleas, hoc est decline flere, seu noli amplius flere.* Luc. 7. vers. 13. *Nondum enim ascendi ad patrem meum.* Quali dicitur; nondum ego jam in cælestem illum selem sum transfatus: ita ut nunc & cælis veluti extra ordinem veniens tibi appaream, non amplius tibi conspicendus. Vel, Nondum illud, ut ita dicam, iter sum ingressus: ut ad patrem meum veniam: adhuc vobiscum aliqua mediū commorabor: ita ut possis adhuc ubi volueris me amplecti. Id autem propterea Christus fecit, ne illa diutius hæc in re occupata, discipulorum gaudium moraretur, sed ad eos quam celerrime properaret, ætiam legitur illis nunciandum afferret; quæ de re ita statim ipsi præcipit: *Abi vero: quasi dicit; quin potius abi, ad fratres meos, & dic illis, Ascendo ad patrem meum &c.* Ubi duo præcipit, quorum alterum alterius preparatio est, & ad istud additus. Primum est ut ear ad discipulos: quos ita describit, ut summum erga illos affectum atque amorem declararet, & eorum simul dignitatem exprimat, quum ait, *ad fratres meos.* Fratres enim illos appellat Christus istos, quia & sibi fratrum instar sint dilecti, & eadem cum ipso felicitati, à Deo destinati, quasi coheredes suos, & patrimonii cælestis participes dixisset. Hæc autem ratione tanto eos libentius describit, quod eorum animos periculo fugæ detectos, ac quodammodo prostratos, erigere vellet; istuc significare, se non desuisse ipsos deligere: nec tantum apud se ipsorum fugam sive desertionem, & quomodolibet eorum amorem compuncturam, quin ipsos & fraterno affectu ardemillimum, quem complectatur, & æternæ secum hereditatis participes fore speraret. Adeoque quanto propior erat cælesti illi felicitati, ac gloria ad quam sese mox evhendum esse, his ipsis verbis denunciari Apostolus voluit, tanto magis eandem, & singularem suam erga discipulos suos amorem, & cum is conjunctionem ac necessitudinem testari. Ut ita constaret, non modo ante mortem non indignum fuisse discipulos suos, sed ne post mortem quidem, quum suprema felicitati atque imperio cælesti esset proximus: nec credibile esse eum postmodum ipsorum oblivioni cepisse, esse vilipendisse.

Alterum est idque præcipium, ut annunciet illis, illum non multo post ascensurum esse ad patrem ac Deum sibi cum ipsis communicare. Ubi ratione distinctissima, & ad Apostolorum animos miraliter implendos accommodatissima, describit eum ad quem fit ascensus; dum eum & suum & illorum patrem, & eandem rem aliis verbis quodammodo repetens, Deum & suum & illorum vocat: hoc est summum beneficentorem, qui potentiam suam ad ipsos juvenandos ac locandos fit converteris; quem admodum & ipsi jam ex parte fecisset. Quæ accedit, quod quum his verbis significare vellet, se non multo post ab ipsis discessurum, indicare simul voluit id quod dolorem ipsorum quem ex ea re essent capturi minueret, atque adeo extinguere posset. Id verò est quod hæc ratione significaret & ipsi Christo & eius discipulis huic ipsi abritum profuturum. Quis enim dubitet, eum qui ad patrem suum Deumque suam abeat, ad singularem gaudium profecti? Præsertim si consideres, quo pacto Deus Christi sit pater; & quam beata sit illius sedes, ac quantis voluptatibus referta: ac præterea quantum honoris filio charissimo in paterna domo sit expectandum. Quam ob causam ipse Christus dixerat discipulis; *Si diligetis me, gaudeatis utique quod dixerim vado ad patrem; quia pater major me est.* Joh. 14. 28. Discipulis autem ideo profuturus erat hic ad patrem & suum & ipsorum accessus, quod fieri nequeat, quin charissimus filius fratribus suis omnia que illis sunt necessaria à patre benignissimo eodemque præpotenti Deo, impetret. Unde ipse Christus Joh. 14. vers. 13. fructum sui ad patrem abitis inter alios hunc commemorat, *quod quisquid discipulis ipsius petierit, in ipso nomine, id ipse sit facturus, ut gaudeat pater in filio.* Nec alienum est à mente Christi, ut significaret his verbis, quemadmodum ipse in cælos sit à virtutibus in quibus ipse habitat: ita ipsis quoque in cælos aperitur ut aditum, quum & ipsorum pater sit Deus. Cur autem illis ad patrem non sit aditus? præsertim si eorum primogenito accessus ad eum pariter. Voluit autem Christus propterea hoc loco commemorare suum in cælum ascensum, pariter ut significaret, ipsis properandum esse ut se se faciant, eo præsertim loco quem ipsis de signaverat, hoc est in Galilea, ut ex Matth. cap. 28. vers. 10. apparet, quæ verba videntur à Johanne hoc loco ommissa, propter id ipsum quod apud cæteros Evangelistas existit: quoniam apud Marcum & Lucam de Angelis tantum quod est de reloquuti fuerint, narratur. Deinde ut significaret, fore ut gloria ac dignitas ejus augetur, & ipse in cælum transfatus cetera quoque peragat quæ ad salutem & discipulorum & aliorum hominum pertinent. Id enim fieri non posse, nisi ipse ad patrem abeat, iam fati suse eos docuerat antea quam moreretur: ut ex cap. 14, & duobus sequentibus apud hunc eundem Apostolum liquet. Quasi dicitur, Postquam jam omni ad salutem vestram atque quoque hominum spectantia, atque in teris versanti mihi peragenda perfecti, ipsiusque mortis videtur evasi, iam nihil restat aliud, quam ut cetera quoque omnia perfecturam, ad patrem & meum & vestrum abeam. Meum, ut ab eo suprema felicitate ac gloria donec, & ipso sine felicitatis atque imperii suam participet: vestrum autem, ut ab eo obtineam, omnia vestra quoque felicitati serventia, ac locum vobis apud eum patrem.

Supereft altera posterioris membri paricula, nempe mandati huius, Christi, effectus, seu annunciatio: qua rem tam latam Maria illa ad discipulos retulit, vers. 18.

F I N I S

Commentarius in magnam partem ACTORUM APOSTOLICORUM.

Acta Apostolorum dicitur hic liber à potiori. Maxime enim Apostolorum gesta in eo commemorantur: licet & alia, quæ ad constituendam Ecclesiam primitivam, & aliorum quorundam fidelium statum nominatim pertinent, hinc inde inspergantur. Complectitur autem historiam circiter 20 annorum. Partes ejus constitui possunt duæ. Prior extenditur usque ad caput 13, in qua ea potissimum quæ in Judæa & Samaria gesta sunt ab Apostolis, iisve acciderunt, commemorantur, præmissis partim iis, quæ ad Apostolorum auctoritatem spectabant; partim iis, quæ veluti fundamenta & initium quoddam sunt eorum, quæ posteriori parte de collectione Ecclesiæ ex gentibus continentur. Posterior pars ea, quæ Pauli in primis ac sociorum ejus opera inter gentes vel præstita fuerunt, vel iis acciderunt, complectitur.

IN CAPUT I.

Capitis hujus tres sunt partes. 1. Transitio ab historia de Christo, ad historiam Apostolorum: 2. Ascensio Christi: 3. Electio & cooptatio Mattheæ in numerum Apostolorum.

Sermonem librum vertit Pisc. Non malè. Tam prolixus enim est iste sermo, ut librum constituat pene integrum. *Capit.* Verbum hoc non initium tantum significat, sed per Hebr. etiam sequentia includit. Sic Marc. 5. 17, 20. vi. 7. x. 20. Luc. 3. 8, infr. 2. 5. Casaub. notat hæc loca Gen. 2. 3. Luc. xi. 29. *Facere.* Sub factis Christi etiam passiones ejus comprehenduntur. Facta autem dictis præmittit, Lucas vel quia sunt illustriora, & magnam doctrinæ Christi auctoritatem conciliant; vel quia plura Christi facta quam dicta historia sua Evangelica complexus fuerat.

Verf. 2. *Usque ad illam diem.* Diem ascensionis, ut ex sequentibus & ex re ipsa satis apparet, intelligit. *Per spiritum sanctum.* Verba hæc vel cum præcedenti participio *videndum*, vel cum sequenti verbo *coherere* dici possunt. Si posterius dicas, erit tractatio Sacris Literis non inuitata. Vide Bez. Et hoc sensu apertius videtur Lucas auctoritatem muneris Apostolici commendasse, quam illo: quod nimirum Christus Spiritu sancto plenus] Apostolos ad functionem eorum elegerit. *Assumptus* vel receptus vel sursum assumptus est, in cælum videlicet.

Verf. 3. *Quibus se stitit vivum.* Cur Apostolis, non aliis promissæ, vivum se exhibuerit post resurrectionem Christus causa est, quod illi futuri erant testes resurrectionis ipsius. *In multis signis.* Id est, certissimis ac planè infallibilibus argumentis (quæ *mirabilia* appellari solent) demonstravit, se revera ex mortuis resuscitatum esse. *Per 40 dies* non quidem continuè, sed sæpius vel subinde. *Quæ de regno Dei,* id est de rebus ad regnum Dei spectantibus, de religione: quæ breviter alibi complexus est Lucas cap. 24. verf. 46, 47.

Verf. 4. *Et congregans.* Secunda pars capitis in qua ascensio Christi describitur ab antecedentibus, modo, & consequentibus. Antecedentia per colloquium Christi ante ascensionem cum discipulis habitum. *ovans* videtur potius mediæ significationis esse, & indicare Christum congregasse discipulos, quam passivæ. Quamvis Beza dissentire videatur. Verbum *separare* in reciproca significatione accipiendum est: *ne se separarent,* id est discederent. *Promissionem* promissio pro *promisso.* Sic infra cap. 2. t. 33. Hebr. 6. y. 12. Promissum verò Spiritus san-

cti Servator intelligit: de quo prolixè Ioh. 14. 15. 16. *Quam audivisti [ex] me.* Mutatio orationis obliquæ in rectam. Sic infra cap. 17. y. 3. Luc. 5. yf. 14.

Verf. 5. *Quia Johannes quidem.* Vel Christus ipse his omnino verbis usus vel potius Lucas verba Christi ad similitudinem verborum Baptistæ retulisse videtur. Verba Baptistæ extant Matth. 3. 11. *In aqua* particula *in* in quibusdam exemplaribus non habetur: redundat verò ex Hebraismo. Conf. Luc. 3. y. 16. Infra xi. y. 16. Verba autem Iohannis, quæ alias laxiorem significationem habent, & ad alios etiam fideles, præter Apostolos pertinent, hic ad solos Apostolos restringuntur.

Verf. 6. *Interrogavit illum,* &c. Quæstio hæc non ex verbis Christi nata, sed ideo Apostolis in mentem venisse videtur, quia eam rem subinde animo agitabant, maxime tum, cum existimarent tempus regni Christi (quod illi carnale ac terrenum fore, sibi imaginabantur, ut nominatim etiam ex petitione duorum fratrum Iohannis & Jacobi Matth. 20. videre est) jam instare. De iis enim quæ sic animo volvimus, etiam cum minus opportunum est, querere solemus. *Restitues.* Sic loquuntur, quia penè ademptum erat tum temporis Israëlitis regnum.

Verf. 7. *Non est vestrum nosse.* Id est vobis non licet scire, frustra estis ea de re solliciti, ut sciatis. *Tempora & opportunitates.* Quidam hæc distinguunt, ita ut *tempora* generalius, *opportunitates* verò specialius quid, nimirum temporum articulos & commodas occasiones denotent. Sed nihil absurdum est, si ea synonyma esse statuas. Loquitur autem de tempore adventus sui ad iudicium Christus. Non enim ex opinione discipulorum sed ex rei ipsius veritate illis respondet. Illud enim revera tempus est restitutioni Israëlitis destinatum & à Prophetis sub variis allegoriis prædictum. *Quas Pater posuit in propria potestate,* id est quæ tempora Pater non tantum sibi scienda reservavit, verum etiam ita moderatur, ut ea vel protrahere vel contrahere prout ex hominum usu esse videat, possit. Id quod etiam innuere videtur Petrus 2 Epist. 3. y. 9, dum ait: *Non tardat Dominus promissionem,* &c. Si enim tempus extremo iudicio præcisè destinasset Deus, non expectata hominum penitentia tempus illud ingrueret, nec rectè dici posset, Deum longanimitate uti. Similiter de ultimis in Apocalypsi prædictionibus iudicandum est. Etiam si vero dicatur, Patrem possuisse tempora & opportunitates in sua potestate: non tamen hinc, excludendus est Christus. Cum enim à Deo sit constitutus rex populi divini & iudex mortuorum ac vivorum, credibile non est, Deum diem iudicii eum celare voluisse. *Quamquam is dies* post exaltationem demum ipsi innovuisse censendus est: quem auidum & alia occulta Dei decreta. Vide de his Apoc. 5. y. 5.

Verf. 8. *Sed accipietis.* Ratio connexionis triplex esse potest. 1. Ne sitis propterea solliciti, quod tempora restitutionis regni Israëliti ignoretis. Ignorantiam enim illam abundè compensabit donum Spiritus sancti, qui vos omnia docebit & duces in omnem veritatem. 2. Non est vestrum curiose inquirere in tempora restituendi regni Israëliti: hoc potius considerate, de quo antea dixi, vos accepturos Spiritum sanctum. 3. Ne sitis solliciti, quod tempora restitutionis regni Israëliti vos lateant, quasi hac in parte felicitati

(12). vctre

vestrae quicquam desit. Spiritus enim sanctus vobis loco regni erit. Quanquam ista omnia coniungi possint, ut sit sensus: Ne sitis tantopere solliciti de temporum articulis restitutioni regni Israelitici destinatis. Vestra enim res non est ista scire. Quin potius hoc considerate vos accepturos S. S. qui vobis notitiam rerum ad salutem vestram aliarumque necessarium utiliumque abunde suppeditabit, ac loco regni cuiusdam vobis erit, & quidem longe præstantioris ac melioris, quam vos mente volvitis. *Virtutem Spiritus S. Genitivus est vel speciei, id est virtutem quæ est Spiritus S. vel effecti id est virtutem, quæ proficitur ex Spiritu S. Et eritis mihi testes.* Effectus virtutis Spiritus S. describitur. Pertinent hæc ad autoritatem muneris Apostolici commendandam *Mibi*, id est de me, mea doctrina, factis gloria. vide infra c. 4. 33. *Et in Jerusalem.* &c. Loca designantur, in quibus testimonium Christo perhibere debeant, & quidem per quosdam veluti gradus. Hierosolymæ debebat fieri initium. Illa enim erat metropolis Judææ, & reipub. sedes. Id quod etiam olim à variis prædictum Esai. 2. 23. Mich. 4. 1, 2. *Et in omni Judæa*, id est, in reliquis terræ Israeliticæ locis, non tantum Hierosolymæ confinitibus, sed & in Galilæa. *Et Samaria* Samaritani erant Judæis finitimi, & in religione velut æmuli, eundem Deum, licet adjunctis idolis, cum Israelitis, similitque modo colentes. Nam & templum in monte Garizim simile Hierosolymitano extruxerant, & sacrificiis aliisque ritibus more Judæorum Deum ibi colebant. *Et usque ad extremum terræ*, id est in toto terrarum orbe, etiam inter gentes.

Verf. 9. *Et hæc cum dixisset.* Ascensionis modus describitur in sequentibus. In historia Evangelica Lucas his, quæ Christum dixisse refert, addit, Christum jamjam abiturum discipulis benedixisse, id est bene precando valedixisse. *Videntibus ipsis* id est non disparuit, non fuit factus *invisibilis* seu inconspicuis, ut alibi Luc. 24. 31. Sed sensim, ipsis conspicientibus, fuit sublatus. *Sublatus* scilicet divina quadam virtute, & quidem ad nubem usque, quæ eum postea excepit & ab oculis discipulorum sustulit. *Et nubes suscepit eum.* &c. Simile quid Christo accidit, quod olim fidelibus in adventu Christi adhuc viventibus continget, qui, docente Apostolo 1 Thess. 4. 17. rapiuntur cum iis, qui à Christo ex mortuis resuscitati fuerint in nubibus, in occursum Domini in aërem. Credibile autem est nubem hanc à discipulis aliquantulum visam fuisse, quoque nimirum acies oculorum humorum potuit peringere. Consentaneum præterea est tum quoque Christum, mortalis corporis exuviis depositis immortalis corpore indutum fuisse. *Ab oculis ipsorum* ne viderentur ipsis amplius conspicuis esset. Quanquam particula *in* etiam locum designare potest, quod in ipsorum conspectu à nube fuerit sublatus.

Verf. 10. *Cumque intenderent oculos in cælum* id est cum diutius oculos in cælum haberent defixos, rati, eum fortasse mox rediturum. Hoc enim ex verbis angelorum colligi posse videtur. *Viri duo angeli*, ut ex ipsorum habitu & sermone facile est colligere. *In vestitu albo* ut splendor eorum tantò illustrior esset. Angelorum autem ministerio Deus hac in re est usus, ut discipuli de ascensionis Christi veritate planè certi redderentur.

Verf. 11. *Quid statis* id est, frustra oculis in cælum defixis Christi reditum nunc expectatis. Quin potius in urbem reditis, &c. *Hic Jesus* Particula *hic* emphatica est, denotatque angelos in Dominum Jesum dignitatem quasi intendisse. *Ita veniet*, &c. in nube scilicet (vide Matth. 24. 30. xxv. 31. Apoc. 1. 7) gloriose quadam & visibili ratione.

Verf. 12. *Tunc reversi sunt.* Consequens alterum ascensionis Christi: quod quo iam modo fuit ex priori. Proculdubio enim tacito angelorum monito excitati in urbem redierunt. Describitur autem reditus iste ita, ut primum indicentur ejus termini, tum à quo, tum ad quem; deinde recensentur nomina Apostolorum; denique quid iidem cum aliis Hierosolymis congregati egerint. Terminus ad quem, primo loco generatim, medio terminus à quo, postremo terminus ad quem spe-

ciatim describitur. *In Hierusalem.* Reversi sunt Hierosolymam, ut ibidem ex jussu Christi expectarent promissum Patris. Vide supra y. 4. *Ex monte qui vocatur Oliveti.* Terminus à quo. Mons Oliveti vocatur, quia magna in eo fuit olearum copia. Aditur descriptionis loco, qui est prope Jerusalem Sabbati habens viam. Id est distabat ab Hierosolyma 2000 passuum. Tantum enim itineris spacium in Sabbato conficere licebat; quemadmodum alii notant. Est autè verisimile Christum non ex ipso montis vertice in cælum ascendisse, sed à latere potius, quod Bethaniam versus spectabat. Bethaniam enim longius vertice montis Oliveti Hierosolymis distasse, alii notarunt: quam tamen non longius Hierosolymam, quam 15 circiter stadiis distasse, ex Joannis cap. 6. 18. constat. *xxv* pro *xxvii* ponitur.

Verf. 13. *Et cum ingressi essent.* His verbis quasi aditus quidam ad ultimam capituli partem continetur. *Ascenderunt in cenaculum* locus specialius designatur. Cenaculum autem istud videtur à discipulis Christi fuisse conductum, ut tanto commodius illic convenire, & divino cultui, expectantes promissum Spir. S. vacare possent. Vix enim credibile est, aliquem discipulorum Christi ædes quasdam proprias Hierosolymis habuisse. Hinc & ipse Christus antea discipulos ablegavit, ut sibi de divertorio prospicerent Luc. 22. 11, 12. *Ubi erant permanentes.* Id est ubi habitabant. *Petrus*: Catalogus Apostolorum in quo Petrus ut & alibi primas sibi vendicat, ob singularem suam præ reliquis, quorum veluti dux erat dignitatem. *Jacobus*. Hic Johanni præponitur propterea fortassis quia illo fuit natu major. Primo autem loco hi tres recensentur, quia Christo intimi, & ad illustriora quædam soli ab ipso admitti fuerant: ut ad resuscitationem filiole Jaira, Marc. 5. 37. Luc. 8. 51. ad transformationem suam in sacro monte Matth. 17. 1. ad agonem in horo Matth. 26. 37. *Et Andreas*. Hic apud Matthæum cap. 10. 2. & Lucam ipsum cap. 6. 14. cum Petro conjungitur, propterea, quod illius frater erat. *Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus*. Alibi alius est eorum ordo. Nam apud Matt. cap. 5. 3. Thomas Bartholomæo, apud Marcum verò cap. 3. 18. & Luc. 6. 14, 15. etiam Matthæo postponitur. *Jacobus Alphaei* filius: sic paulo post *Judas Jacobi*, scilicet filius. Quæ Ellipsis frequens est in Sacris Literis. *Simon Zelotes*. Sic appellatur etiam Luc. 6. 15. apud Matthæum verò & Marcum *Cananites* quod cognomen idem significat quod Zelotes. Derivatur enim ab Hebræo *Kana* zelatus est. *Judas Jacobi*. Hic Matthæus & Marcus Simonem Cananitem postponunt. Eundem Matthæus Lebbæum, qui cognominatus est Thaddæus. Marcus Thaddæum simpliciter vocat.

Verf. 14. *Hi omnes erant*. &c. Ostenditur quid congregati unà egerint, nimirum quod invigilantur precibus, fortassis cum jejuniis conjunctis, ut Deus eos tueretur, maxime verò, ut promissum in ipsos Spiritum effundere. Vox *unanimiter* notat eos non tantum animis inter se conspirasse, ac sine rixis & contentionibus cohabitasse; verum etiam, & quidem potissimum in negotio religionis, sigillatim autem in precibus idem actitasse & desiderasse. *Cum mulieribus*. Sic enim rectius vertitur, quod in Græc. o est, *οὐκ ἦσαν*. quam cum *mulieribus* ut Beza, & eam securus Pit. habent. *Videntur autem illæ mulieres intelligendæ, quæ Christum secutæ fuerant ex Galilæa, quæ recensentur alibi Luc. 8. 2, 3. xxiii. 55. xxiv. 10. Et Maria matre Jesu.* Hæc nominatim sigillatimque commemoratur ob excellentiam quemadmodum alibi Petrus Marc. 16. 7. *Et cum fratribus ipsis*. Per fratres intelliguntur cognati ut rectè colligit Hieronymus ex collatione Marc. 15. 40. & Joh. 19. 25. cum Matth. 13. 55. Eorundem Christi fratrum sit mentio apud Matth. d. 1. & c. 12. 46. & Joh. 7. 35. 16.

Verf. 15. *Et in diebus illis.* Tertia pars Capituli de electione & vocatione Matthæi in locum Judæ proditoris: ubi duo sunt membra prius est sermo Petri ad electionem istam instituendam adhortantis: posteriorius modus ipsius electionis. Antequam verò sermonem Petri ipsum describat Lucas, prius & tempus sermonis instituti totiusque quod gestum est, negotii & ge-

& gestum dicentis & eorum numerum, qui sermoni ac negotio isti adfuerunt, commemorat. Tempus notatur verbis jam assignatis. Intelligentur autem illi dies, qui intercesserunt inter ascensionem Christi & festum Pentecostes: Quotus verò ille dies fuerit scire nihil nostrà interest. Licet Erasinus id pridie Pentecostes factum existimet. Sed id nos statuere nullacogit ratio. Ante diem verò Pentecostes illud fieri necessè fuit, ut Matthias in numero Apostolorum allectus, cum iisdem tum temporis Spiritu sancto imbueretur, & ad functionem Apostolicam planè idoneus redderetur. Gestum dicentis describit Lucas, dum addit: *Exurgens Petrus in medio discipulorum.* Surrexit autem procul dubio impulsu quodam divini Spiritus excitatus ad dirigendum futuræ electionis Apostolicæ negotium. Id quod etiam ipse sermo ejus ostendit divina quadam sapientia plenus: quandoquidem in eo locorum quorundam scripturæ veteris sensus mysticus ingeniosissime ab ipso euitur, & ad negotium præsens accommodatur. Præterea res ipsa postulabat, non nisi divinitus Apostolum, utpote legatum Dei in prædicando Evangelio, eligi. Non solent enim legati regum ab aliis, quam ab ipsis regibus eligi. In initinctu ergo divino factum est à Petro, quicquid in negotio electionis Matthiæ factum est. Nam si id ex peculiari mandato Christi fuisset susceptum, dubium non est, quin idem à Luca fuisset commemoratum. *Erat autem turba nominum in id ipsum quasi 120.* Numerus eorum, qui tum sermoni Petri, tum negotio toti adfuerunt describitur: qui quidem per se contemnendus non est, sed tamen si dignitatem Christi spectes, satis exiguus. In numero autem eorum discipulorum, septuaginta illos, si non omnes, plerisque tamen fuisse credibile est. Per nomina intelliguntur capita: quemadmodum etiam Apoc. 3. 4. & xl. 13, nominatum enim capitum numerus iniri solet. Dicuntur autem fuisse in id ipsum id est, unà congregati nimirum ad preces habendas & alia, quæ ad cultum Dei spectarent peragenda. Occupare autem ejusmodi tempus voluit Petrus, quo plures conveniant, partim ut in copia tanto melior posset institui delectus; partim ut tanto plures tam ardui negotii testes adessent.

Verf. 16. *Viri fratres.* Sequitur sermo Petri, in quo paulatim ad suscipiendum perficiendumque electionis Apostolicæ negotium progreditur. Primum enim ejus causas recenset: deinde ex illis hortationem suam infert, & rem tractandam proponit. Compellat autem eos: *Viri fratres* recepto inter Judæos more. Vide inf. 2. 29. 37. vii. 2. xiii. 15, 26, 38. xv. 7, 13. xxii. 1. xxiii. 1, 6. xxviii. 17. *Oportebat impleri scripturam hanc.* Prima causa suscipiendæ electionis, cujusdam ex discipulis in locum Judæ, quod ille ex Apostolorum numero fuerit. Deducit autem eam ex vaticinio quodam Davidico. Dum verò inquit *oportebat impleri scripturam hanc*, ostendit nihil ea in re, quod Iudas è numero familiarium & Apostolorum Christi fuerit, temere, sed destinato Dei consilio accidisse, idque jam olim ab ipso per os Davidis prædictum fuisse. Notandum verò est, Deum tale quid decreto suo constituisse, non nominatim de Iuda, antequam nasceretur, & malus esset, neque simpliciter; sed generatim de aliquo ex familiaribus Christi; & quidem cum conditione, si nimirum per versus alias esset, & dignus, quo ad tam detestandum proditionis Christi facinus abuteretur; ac denique in optimum finem, nempe salutis nostræ gratiæ. Quæ tria in omnibus ejusmodi Dei decretis notanda sunt. Per *scripturam* autem *hanc*, cujus meminit Petrus, intelligitur id quod scriptum est y. 17: *quod annumeratus erat nobis*, &c. *Quam prædixit Spiritus S. per os Davidis.* Non enim scripturam proprie, sed id quod scriptum est prædixit Spiritus S. Prædixisse autem dicitur per Propheciam in S. L. valde usitam. Qua ratione etiam Scriptura dicitur *previdere* Gal. 3. 8 & loqui Ioh. 7. 38. & 19. 37. Rom. 4. 3. Gal. 4. 30. Sensus ergo verborum Petri est, ea Davidem Spiritu S. afflatum prænucciasse. De *Juda*, Non nominatim, sed generatim. Nam quod ea, si mysticum verborum Davidis sensum spectes, in Iudam

quadrant, id totum ex eventu est. Secus enim aliter fieri non potest, quàm ut Deus causa peccati Iudæ constituitur, Iudas autem reddatur excusabilis: quippe qui voluntati Dei ipsius voluntatem ad prodendum Christum occultè & intrinsecus determinanti non potuerit resistere, ac proinde coactus fecerit quicquid fecerit, & sic ne peccarit quidem: cum is demum *verè* peccare dici possit, qui potest etiam non peccare. Tum ergo demum Deus Iudam nominatim ad istud facinus designavit, cum jam ipse malus & in hoc peccatum sponte sua ob insignem avaritiam suam, proclivis esset: & quidem ita, ut nihilominus ipsi liberum esset id non facere, licet justo Dei judicio ob antegressa scelera sibi relictus, Satanæque potestati permittus esset: si modo sibi ipsi vim quodammodo facere, & Diaboli insultribus male resistere voluisset. Describit autem eundem Iudam Petrus ita: *qui factus fuit dux illis, qui comprehenderunt Jesum* digitum intendens ad ea, quæ de ipso commemorantur in historia Evangelica, quod cum impia militum ac ministrorum populi Iudaici turba egressus, locum illis ostenderit, ubi Christus solet pernoctare, eundemque osculo prodiderit. Quod indicio est, eum velut antesignanum ac ducem præcessisse, aliisque in capiendò Christo viam prævisse.

Verf. 17. *Quod annumeratus erat nobiscum* *hi hic eduxer* est. Denotat enim, quænam illa scriptura fuerit, cujus antea Petrus fecerat mentionem. Refert autem non ejus verba, sed sensum eumque mysticum. Verba, quæ extant Psal. 41. 10, ita in Hebræo habent: *Etiã vir pacis meæ, in quo fidebam, comedens panem meum, magnificavit super me calcaneum.* Quibus verbis David conqueritur de perfidia vel plurium in genere, vel unius sigillatim ex amicis suis, qui cum antea familiarissime cum ipso vixissent, & ad mensam quoque ejus achibiti fuissent, postea tamen ipsum non modò perfidè deseruerint, sed & contra ipsum infurrexerint variisq; injuriis affecerint. Mystico autem sensu verba hæc ad proditorè Christi pertinere, ipse Servator noster indicavit apud Ioh. 13. 18, ubi cum dixisset, se scire quos elegerit: addit: *Sed ut Scriptura impleatur; Qui comedit mecum panem susculit super me calcaneum:* quæ dicat, Etiam si duodecim ex vobis ad functionem Apostolicam elegerit: tamen unus ex vobis se munere isto indignum, me proditorum, præstabit, eodemque excidit. Id verò temerè non fiet, sed ut impleatur Scriptura, quæ olim de me vaticinata est, fore, ut unus ex domesticis meis adversus me insurgat, & me hostibus tradat. Atque hunc sensum Petrus vericuli hujus 17 verbis exprimit, quod ad priora verba, *Qui comedit mecum panem*, attinet. Nam ea proprie ad institutum Petri pertinent: licet etiam reliqua in Iudam quadrent. Annumeratum verò fuisse Iudam reliquis Apostolis, satis ex historia Evangelica, præsertim ex locis supra citatis, in quibus nomina eorum recensentur, constat. *Et sortitus est sortem ministerii hujus.* Metaphora est ab iis ducta, quibus hæreditas aliqua sorte designata cedit vel si mavis, à sacerdotibus, quorum functiones sorte distribui solitas fuisse Lucas cap. 1. 9 innuit. Vocabulum *sortis* cum voce *ministerii* junctum, vel genus denotat, ut ita genitivus *ministerii* speciem exprimat, quasi dicat; sortem quæ est ministerium; vel partem ministerii Apostolici veluti totius alicujus. Sensus tamen eodem recidit, Iudam nimirum ex numero Apostolorum ac proinde domesticorum Christi fuisse. Sunt autem hæc verba priorum hujus versic. verborum explicatio quædam.

Verf. 18. *Hic ergo.* Transit Petrus ad alteram causam in situendæ electionis Apostolicæ inde desumptam, quod Iudas miserè perierit, ac proinde locum muneris sui alteri alicui assignandi reliquerit. Sic autem inquit Petrus: *Hic quidem ergo acquisivit prædium ex mercede iniquitatis.* Non pertinebant quidem hæc ad Petri propositum: verum tamen quod cum interitu Iudæ ita fuerunt conjuncta, ut ejusdem effecta fuerint, voluit eadem Petrus inspergere, & quidem ideo, ut ostenderet, nihil in eo, de quo loqueretur, negotio temerè factum fuisse. *Acquisivisse* autem dicitur Iudas *prædium*, non consilio aut re ipsa, sed ex eventu. Causam enim ipse

ipse duntaxat, præbuit, ut prædium istud emeretur, projectis in templum 30 argenteis, quos precii proditiōnis Christi loco acceperat. Vide Matth. 27. 5. seqq. Sic sæpe verba actionem significantia de eventu duntaxat intelligenda veniunt. *Ex mercede iniquitatis* in pro *astu*, id est pro mercede. *Mercēs iniquitatis* vel per Hebraismum pro mercede iniqua, id est inique comparata ponitur; vel potius *astutia* pro flagitio usurpatur.

Verf. 18. *Et pronus vel præceps factus* &c. Horrendum Judæ supplicium describitur. Credibile est, eum fune jam præligato cum desiliisset, fune rupto præcipitem factum ita in terram corpore impegisse, ut, ventre ac pectore rupto, viscera maximam partem effunderentur.

Verf. 19. *Et notum factum est seu innotuit* &c. Referenda hæc sunt ad remotiora, quæ de acquisito agro pro mercede iniustitiæ, verf. 17. dicta sunt. Hoc enim est illius quoddam consequens, ad fidem ei conciliandam comparatum. Quanquam etiam ea, quæ de horrendo Judæ interitu proximè commemorata sunt non paucis innotuisse certum sit. *Aded ut appelletur*, &c. Comprobatur idem ex adjuncto prædii nomine *Propria dialecto*. *Dialectus* pro lingua ponitur, ut seq. cap. 5. 6. Existimant alii intelligi Dialectum Hierosolymitanam, quæ discrepât à Galilæorum dialecto [ut colligere est ex Marc. 14. 70.] qua usus fuerit Petrus; alii verò, & quidem rectius nostra sententiâ, existimant in his verbis emphasin quandam esse, & indicari, facinoris à Juda commissi in propria Judæorum lingua in nomine agri proditiōnis precio emi extare. *Akeldama* Chaldaicum vel Syriacum est, *Ager sanguinis*, Metonymicè dicitur, quod precio sanguinis emtus fuerit.

Verf. 20. *Scriptum est enim*. Sequentia duo ex Psalmis desumpta testimonia literaliter sensu ad hostes Davidis, vel saltem ad unum aliquem ex illis eumque insignem speciatim pertinent: mystico autem ad Judam sigillatim referuntur: quemadmodum ille locus qui supra 5. 17 fuit adductus. *Fiat commemoratio ejus deserta*, &c. Verba petita sunt ex Psal. 69. 30. Sensus est: pereat ipse cum tota posteritate ac familia sua. Quod quidem sensu primo execratio est hostium Davidis, qualis olim sub lege fuit licita; mystico autem sensu vaticinium potius de miserabili Judæ & posterorum ejus interitu ac maledictione. Quanquam hæc maledictio tacitam conditionem annexam habet, nisi videlicet à vestigiis parentis recesserit, & ejus flagitium insigni pietate compensarit. Non solet enim Deus impiorum parentum sobolem, si nulla ipsorum culpa accedat, & si in viis suis ambulent, solius impietatis parentum causa punire. Vide Ezech. 18. 2 seqq. *Et inspectioem ipsius*. Particula *&* vaticinium hoc ex Psal. 109. 39. desumptum cum superiori copulat: Ideoque etiam *ἐπιτομή* à sequentibus sejungenda est, quemadmodum etiam exemplaria multa habent. *Inspectioem* voce, quæ in fontibus est *Pekudab*, munus seu functio intelligitur. Quemadmodum enim ea, quæ sedulo curamus, crebro inspicere solemus: sic & officia muneris sedulo faciendâ, ac crebro quasi oculis lustrandâ sunt. Intelligitur autem hic, si ad Judam respicias munus Apostolicum.

Verf. 23. *Oportet igitur*. Conclusio præcedentium, & propositio sequentium, ostendens, quæ agenda sint; nimirum, aliquem in locum Judæ ad Apostolicum munus eligendum esse. Duo autem simul commemorat, alterum qualis, alterum quem in finem sit eligendus. Particula *oportet* non tantum ad præsentem illum actum, sed etiam ad ea omnia, quæ tum qualitatem eligendi, tum finem electionis concernunt referenda est. Ostendere enim vult Petrus non tantum aliquem in numerum Apostolorum cooptandum esse, verum etiam omnino videndum esse quis & quo sine eligatur. *Ex iis qui nobiscum convenerunt viris* ostendit qualis sit eligendus, nimirum, qui cum reliquis Apostolis ab ipso initio Christi concionibus ac miraculis alii que ipsius & circa ipsum factis interfue-

rit, eorum auditor spectatorque extiterit. *In quo ingressus & egressus est*. Id est quo inter nos versatus ac munere suo functus est. Sic enim phrasia hæc etiam alibi usurpatur Deut. 28. 6. & 31. 2. 1 Sam. 18. 16, & 29. 6. 1 Paral. 27. 1. 2 Paral. 1. 10. Psal. 121. 8. *Incipiens à baptismo Johannis usque in diem* &c. terminum temporis utrumque, à quo, & ad quem, ut vocant, describit. *A baptismo Johannis* illud tempus denotat, à quo Johannes suo munere perfunctus fuit. Tum enim Christus suum munus Propheticum cepit cum Johannes in carcerem conjectus fuit: ut patet ex Matth. 4. 12 seqq. *Baptismus* autem Johannis per synecdochen totum ipsius munus denotat, cujus illustrissima & maxime in oculos hominum incurrens pars erat. *Qua assumtus est*, sc. in cœlum de quo paulò superius. *Testem resurrectionis ipsius fieri*. Finis electionis, ut sit testis resurrectionis Christi. Hoc enim erat potissima Apostolicæ functionis pars, ut constat ex locis sequentibus Act. 2. 32. 3. 15. 4. 33, & 5. 32 conf. præced. 10. 40, 41. 42. Resurrectionis autem vox etiam reliqua, quæ eam consequuta fuerunt, imperium videlicet, majestatem ac gloriam Christi in se complectitur. Quanquam qui resurrectionem credit, etiam reliquis facile fidem adhibet. *Nobiscum unum eorum*. Epanalepsis, qua perspicuitatis causa, ob merethefin, qua usus fuerat utitur vel Petrus vel Lucas sermonem Petri describitur.

Verf. 23. *Et statuerunt duos*. Jam Lucas ad rem ipsam & modum electionis describendum accedit. Duplex verò fuit electio: prior duorum, ex quibus alteruter eligeretur; posterior unius ex illis. Quæri hic potest, cur Apostoli non potius Deo vel Christo rem totam commiserint, quam ipsi ad electionem Apostoli descendere voluerint. Facilis autem est responsio, primò quidem, quicquid factum est, divino instinctu ac gubernatione factum esse. Deinde voluisse Deum, ut prudentia humana hic aliquem haberet locum, & ut multorum testimonio constaret, illos maxime dignos Apostolico munere fuisse, qui tam unanimi omnium consensu fuerint electi. *Joseph appellatum Barsabam*. Nominantur qui fuerint electi. Sunt qui existimant hunc Josephum eundem esse cum Jose, qui cognominatus fuit Barnabas, cujus sit mentio infra cap. 4. 36. Et sanè magna est nominis Joseph & Josis, (quanquam & illic quædam exemplaria legant Joseph) Barsabæ & Barnabæ affinitas. Verum quia iste Joses infra sic describitur, ac si nulla ejus antea fuisset facta mentio, non est credibile eum cum hoc Josepho eundem esse. Josephum Matthiæ quod præmiserit Lucas, hæc fortasse causa est, quod postea de ipso nihil amplius dicturus, sed de Matthia historiam pertexturus erat.

Verf. 24. *Et precantes dixerunt*. Modus electionis describitur, ubi cum media, tum eventus commemorantur. Media fuerunt adhibita, duo, preces, & testes. Aoristus *προευχόμενοι* cum verbo *ἐκλεγον* conjunctus vim præsentis habet. Quod etiam aliàs fieri amat: vide Matth. 10. 5. 2 Pet. 2. 6, 15. Hebr. 1. 3. 7. 27. 9. 12.

Tu Domine cordium scrutator omnium, supple *hominum*. Domini nomine Deum intelligunt. Nondum enim ita majestatem Christi agnoverunt, ut auderent ad absentem & in cœlis agentem preces dirigere: quod postea tamen ab ipsis crebro factum, postquam Spiritus sanctus Christum glorificasset, id est, de gloria ipsius testatus fuisset. Describunt vero ipsum hoc epitheto, quòd sit *scrutator cordium omnium* hominum sc. quia ad eam rem, quam ab ipso precibus impetrare volebant scrutatione cordium opus erat. *Ostende*, signo videlicet aperto. Non est autem credibile, eos Deo quasi limites certos præscripsisse, & simpliciter rogasse, ut omnino alteruter duorum istorum in numerum Apostolorum allegeretur; sed si alteruter eorum ad tantum munus esset aptus, coque dignus quod tanquam probabile ab ipsis ponitur. *Quem elegeris*, id est qui tibi placeat. *Accipere sortem* electionis finis. Vox *accipere* etiam cum verbo *ostende* contritui possit: sed verisimilius est eam cum antecedenti ver-

bo elogeris connectendam esse. Sortem ministerii hujus vide supra §. 17, & Apostolatus particula & explicandi vim habet. Est enim in his verbis nihil aliud quam explicatio præcedentium. Ex quo transgressus est. Verbum *πῆσι* rectè hic à Tigurinis redditum est prævaricatus excidit. Revela enim duorum verborum vim habet. Ut abiret in locum suum, id est, ut periret. Qui enim pereunt in locum aliquem migrare videntur supplicio eorum destinatum. Verba autem ista ad eventum potius, quàm ad consilium referenda sunt. Revela enim Judas transgressione sua id non quaesivit, ut periret.

Verf. 26. Et dederunt sortes eorum. Alterum electionis medium, sortes. Dæ sorte hic idem est quod jacere. Quis verò modus jaciendarum sortium fuerit, quodammodo patet ex Prov. 16. 33 ubi ita scriptum est: *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur.* An verò etiam hodie in explorandis rebus dubiis atque occultis sortibus uti liceat, dubitari non immerito potest: cum res ista aliquid miraculose in se continere videatur. Sed sciendum est in eo non peccari si primum res sit admodum ardua, maximè verò quæ ad gloriam Dei insigniter pertinet: deinde, si quousque rationis acie pertingere possumus, progrediamur, & tum demum, ubi aqua nobis hæreat, Deum consulamus: denique si preces ardentissimæ adhibeantur. In rebus enim levibus nodisque qui prudentia humana dissolvi possunt, Deum consulere velle, est Deum tentare, & sacrosanctum ejus nomen profanare. Et cecidit fors super Matthiam. Eventus precum & fortitionis. Et annumeratus est. In Græco est *εὐκαὶ ἐπιείδην* quod propriè significat suffragiis allecctum esse. Sed hic simpliciter pro annumerari ponitur. Nisi velis dicere, ad id respici, quod antea antequam res Deo per sortes decidenda committeretur, per suffragia electus ab Apostolis aliique fuerit: quod tamen dici non est necesse.

IN CAPUT II.

Res sunt hujus Capituli partes: 1. Historia effusionis Spiritus Sancti in Apostolos, cum quibusdam ejus eventis: 2. Oratio Petri & ejusdem eventa: 3. quæ fuerit ratio vitæ fidelium in ipso Ecclesiæ Christianæ primordio.

Et cum completeretur. Pars prima de effusione Spiritus sancti in Apostolos cujus tum antecedentia, tum modus, tum denique consequentia recensentur. In descriptione verò antecedentium simul etiam tempus, locus & denique subjecta in quæ Spiritus sanctus fuit effusus, breviter commemorantur. Tempus initio statim indicatur, cum scribit Lucas: *Et cum completeretur dies Pentecostes:* Complementum refertur ad dies quinquaginta, qui intercedebant, inter festum Paschatis & Pentecostes: quasi dixisset Lucas: cum venisset illa dies, quæ complebat numerum 50 dierum. Pentecoste festum erat sic dictum, quod quinquagesimo à Paschatis festo die celebrabatur. Vocatur alias festum septimanarum. Septem enim Septimanis à Paschate elapsis celebrabatur. Erant omnes unanimiter in id ipsum. Descriptio loci & subjectorum, seu ubi, & in quos effusus fuerit Spiritus S. De loco vide supra ap. 1. 13. Subjecta denotantur voce omnes. Existimant autem eruditissimi quique interpretes per eos solos Apostolos intelligi: quorum etiam in fine præcedentis capituli solum fit mentio, quemadmodum etiam nihil est in rota hac historia, ex quo colligi possit, etiam in alio tum temporis Spiritum Sanctum effusum fuisse. Hoc ramen dici forte potest, alios hic non excludi, sed, quid Apostolis contigerit, tantum commemorari. Additur autem descriptionis loco eos fuisse unanimiter una, id est, unum idemque egisse expectantes promissum Patris. Vide supra cap. 1. 14.

Verf. 2. Et factus est subito ex caelo sonitus. Narrat his verbis Lucas, quid effusionem Spiritus sancti præcesserit, & quæ adventantis ejus signa fuerint. Primum fuit subito ex caelo factus sonitus, & quidem

quasi ruentis (in Græco est *ῥοιῦσθαι* quæ fertur) flatus violenti; id est, ejusmodi sonitus, qualis esse solet vehementissimi alicujus venti, summo cum impetu irruentis. Sonitum autem duntaxat, non verò ventum fuisse, particula *ἀέρας* denotat. Hoc autem sonitu Deus vim atque efficaciam Spiritu S. denotare voluit. Additur: *Et replevit totam domum ubi erant sedentes* quibus verbis significatur, tantam fuisse sonitus istius vehementiam, ut omnes domus illius, in qua erant congregati Apostoli angulos, intimosque recessus ac penetralia replevit.

Alterum lignum adventantis Spiritus sancti describitur §. 3. ubi ita scribitur: *Et visæ sunt illis dispersitæ linguæ tanquam ignis.* Dum ait Lucas linguas illis visas fuisse, indicat eas illis apparuisse in aère veluti volitantes. Linguæ autem illis apparuerunt, ad denotandum linguarum donum, quod illis Spiritus sancti efficacia contigit; dispersitæ autem ut variarum linguarum scientiam ipsis imperitum iri significaretur. Linguæ denique ut ignis vel idem denotant quod linguæ velut igneæ; vel quod linguæ ut linguæ ignis, id est flammæ. Sic enim flammæ ignis apud Hebræos appellantur. Vide Esaiæ 5. 24. Iterum indicatur vis Spiritus sancti. Quemadmodum enim ignis & lucet & ardet: sic etiam Spiritu sancto mentes hominum notitia divinæ voluntatis ac mysteriorum regni Dei illustrantur, & ad omnis generis pietatis officia singulari ardore ac vigore complentur. Id quod ipsorum Apostolorum exemplum, de quo paulò post plura ad oculum abundè demonstrat. *Et sedit super unumquemque ipsorum.* Non commemorat Lucas quis federit. Sed ex re ipsa facile videre est, Spiritum sanctum intelligi sub visibili linguarum velut ignis specie apparentem, sive simul supra omnes, sive certò ordine super quemque Apostolorum consedissem. Neque verò mirandum est, efficaciam divinam, quæ per se subsistere non potest, qualis est Spiritus sanctus, ejusmodi effecta, quæ substantis per se subsistentibus competunt, tribui. Potest enim isthæc efficacia cum cœlesti quadam materia copulari, ac proinde ad motum illius moveri: quemadmodum, verbi gratia, in odoribus aliisvè qualitatibus simile quid fieri sæpè cernimus.

Verf. 4. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto. His verbis ipsa Spiritus sancti effusio describitur, indicaturque divinum Spiritum larga copia opulentissimèque in Apostolos torrentis inlar derivatum fuisse, adè ut plane mutarentur, divinaque ac cœlesti quadam sapientia aliisque stupendis donis complerentur. Inter quæ non postremum fuit, quod statim à Luca, velut effectum Spiritus sancti, commemoratur, dum scribit: *Et ceperunt loqui aliis linguis.* Dum ait eos cepisse loqui, non præcise initium duntaxat miraculose istius loquendi rationis, sed & continuum ejus actum indicat: quo sensu etiam alibi verbum incipiendi usurpatur. Vide supra cap. 1. 1. Linguæ aliæ sic dicuntur respectu vernaculæ. Significat enim Lucas, eos ejusmodi linguis de repente usos fuisse, quas nunquam antea noverant. Addit: *prout Spiritus illis dabat eloqui.* Indicatur non ipsos, sed Spiritum sanctum illorum linguas rexisse, ipsisque & res & verba suppeditasse. Quanquam non est dubium cessantibus ejusmodi Spiritus motibus, reliquias quasdam eorundem mentibus infixas aliquantulum remansisse. Constat hoc, quod diximus, aliqua ratione potest ex 1 Cor.

14. 14: ubi ita ait Apostolus: *Si enim orem lingua, Spiritus meus orat, mens autem mea instructuosa est.* Quibus verbis Paulus significat, ejus precationem, qui linguam, peregrina videlicet, oret, non ab ipso mente ac cogitatione, quam is in sese excitet, proximo proficisci; sed totam proficisci exafflatu divini Spiritus, & verba & res ipsas suggerente, mentemque tum temporis suæ potestati atque arbitrio non relinqui, atque adè nec verba formare, aut linguam ita regere, quemadmodum aliis possit aut vellet, ut sensa sua cum aliis communicaret. An verò Apostoli aut alii hoc dono ita præditi fuerint, ut eo quovis tem-

pore ac quacunq; in re pro arbitrio, non secus ac vernaculo, vel quovis alio sermone, quem studio & exercitatione addidissent, uti possent, an verò tum demum, cum singulari afflatu corripentur, alibi à nobis disceptatum est, & allatis rationibus ostensum, posteriorem sententiam vero familiorem esse. Adhuc primum effusionis Spiritus S. effectum in Apostolis.

Verf. 5. *Erant verò in Jerusalem &c.* Sequitur alterum effusionis Spiritus sancti effectum in auditoribus & spectatoribus, & quidem pro eorundem diversitate diversum. Primum verò describuntur qui fuerint, ab adjunctis variis primò quidem, quòd habitaverint Hierosolymis, dum ait Lucas, *in Jerusalem habitantes*, sive in diebus potissimum festis, sive semper: deinde partim à natalibus, partim si profelytos iis adjungas, à religionis genere dum appellantur *Judæi* tum quòd à patriarchis ortum duxerant, tum quòd religionem populo Israëlito à Deo traditam sequebantur: præterea à pietate, dum eos Lucas appellat *inhabentes religiosos*, id est Deum metuentes, cultui divino dediti: denique addit Lucas *ex omni gente eorum [qui] sub cælo*: quibus verbis indicat, eos non fuisse Hierosolymis natos atque educatos, sed aliunde eò, sive perpetuò, sive potissimum in diebus festis habitatum commigrasse. Est autem præterea in his verbis Hyperbole sacris etiam literis non inusitata, quæ ex Synecdoche quadam generis ortum trahit. Similis hyperbole est Apocal. 21. 19 & alibi. Intelligendæ autem sunt hæc gentes, quæ in regionibus Judææ proximis, nec admodum remotis agebant: quæ etiam speciatim postea verf. 9 & 10 commemorantur.

Postea ad alterum spectatorum genus progreditur Lucas, ex promiscua plebe collectum, dum sic scribendo pergit: *Facto verò hoc rumore*. Ubi primum causam, ex qua concursus populi natus fuerit, indicat, rumorem videlicet hinc inde (ut famâ nihil solet esse velocius) in urbe sparsum, de miraculosa illa cælestis delapsa voce, & subsecuto in Apostolis Christi effectu, quòd variis linguis, sublimia quædam & humano ingenio augustiora loquerentur. Rectè igitur vox quæ à Beza *rumoris* voce est reddita. Non est enim credibile, sonitum illum, quem *ἤχος* nomine expressit Lucas supra verf. 2. hac voce, qua nunc utitur, intelligi, cum certum non sit eum sonitum ubique in tota urbe fuisse auditum; neque ex illius sonitus auditu statim miraculosi quid colligere poterint illi ex promiscua plebe, qui eum audierint, quin potius eam venti subsequentes quasi prænunciant fuisse. Quamquam negare nolumus, sonitum illum cordationibus quibusdam, vel curiosioribus ansam quandam præbuisse, percontandi, quid ille sibi veller, quid portenderet. Deinde ipsos auditores ac spectatores describit eorundemque confluxum his verbis: *convenit multitudo multitudinem vocat*, ut eos à religiosis Judæis, quorum paulò ante mentionem fecerat, distinguat, per eam vulgus intelligens. His ita præmissis ipsum effectum commemorat eumque geminum: alterum magis communem; alterum prioris spectatorum generi magis proprium. Ille verbo *confusa est* exprimitur, quòd significat, hominum istorum animos fuisse obtupefactos, suspensos, attonitos. Cui effecto causam subjungit inquit: *quia audiebant unusquisque propria dialecto loquentes ipsos se*. Apostolos. Hæc nimirum confusionis seu stuporis illius in vulgo auditorum fuit causæ, quòd audirent, Apostolos prout vel in singulos vel in multos aut incidissent, aut datâ operâ sermonem dirigerent, unumquemque vel multos eadem lingua utentes, sua propria dialecto alloqui. *Dialecti* autem vox hæc non pro singulari lingue alicujus idiosyncrasia, quo sensu verbi gratia Atticam, Ionicam, Doricam in lingua Græca dialectum dicimus, sed pro lingua quemadmodum eam *ἡ* seq. sumitur ut ex collatione *ἡ* 9 & seq. apparet.

Verf. 7. Alium effectum commemorat Lucas ex priorum natum, quamquam, ut videtur, viris religiosis magis proprium, dum pergit. *Obstupescabant autem omnes, & mirabantur*: quibus verbis indicatur eos rei

novitate gravissimè percussos, atque in admirationem raptos fuisse, cum nimirum linguarum earumque quæ variis efferebant linguis rerum notitia, tam subito, obtigisset. Hinc etiam natum, quòd statim addit Lucas, quòd dixerint alii ad alios: *Nome ecce omnes isti sunt qui loquuntur Galilæi?* Quibus in verbis est trajectio quadam. Verbum enim *sunt* ad vocem *Galilæi* proximè pertinet. Particula ecce admirationis indicium est.

Quæ verf. 8 sequuntur, *Et quemodo nos audimus quifque propria dialecto in qua nati sumus*, ad complendam sententiam versu præcedenti pertinent. Rationem enim reddunt, cur meritò obtupefcent atque admirentur; quia nimirum Apostoli, quos scirent esse in Galilæa natos, neque ullius antehac linguæ exoticæ gnaros fuisse, quam plurimorum, inter quos ipsi auditores nati essent, populorum linguas longè diversissimas callere, & cum ipsorum quovis lingua ipsius vernacula colloqui posse.

Verf. 9 & 10. Recensentur isti populi: *Parthi, & Medi &c.* Quæ verba vel ipsorum auditorum sunt, vel à Luca, ad rem tanto dilucidius explicandam atque exaggerandam, inserta. Si ipsorum auditorum verba esse dicas, hoc significant, alium dixisse se in Parthia, natum, alium, in media, & sic deinceps. Ex hac verò populorum enumeratione apertissimè videre est, Apostolos, revera multis variisque linguis locutos fuisse. In recensendis autem populis istis Lucas sic videtur progressus, ut eos tum ratione loci, tum ratione generis seu originis descriperit. Si locum spectes hunc ordinem observavit Lucas, ut ab iis ceperit, qui longissimè in regionibus Judæam circumjacentibus distiti erant, & quidem orientem versus, quales erant *Parthi, Medi*, notissimi ex historia partim sacra, partim profana, Asiæ populi; itemque *Elamitæ* per quos alii peculiare Mediæ populos, regionem Elam incolentes, alii Persas intelligunt; & denique *qui incolebant Mesopotamiam*; quæ regio inde nomen traxit, quòd inter duos fluvios admodum celebres, Euphraten & Tigrin sita. Initio sic ab orientalibus regionibus factò Lucas ipsam *Judæam* nominat, terram illam sanctam, in qua Judæi, à Juda Jacobi filio sic dicti, tanquam peculio suo habitabant. Inde progreditur in Asiam minorem, à Romanis olim sic appellatam, mentionem primo loco faciens *Cappadociæ*, quæ Judææ septentrionem versus erat proxima, inde tendens ad *Pontum* regionem Cappadociæ, Armeniæ, Iberiæ, Ponto Euxino ac Paphlagoniæ conterminam, cujus olim rex fuit Mithridates, rerum Romanarum scriptoribus celebratissimus. A Ponto posthac *in Asiam* pergit Lucas, regionem Asiæ minoris peculiariter sic dictam, cujus celeberrimæ inter alias fuerunt urbes, quarum sit mentio Apoc. 2 & 3. Eodem sensu etiam sumitur vocabulum Asiæ Cor. 2.

1. 8. Huic regioni vicina erat *Phrygia* quam subjungit Lucas, nec longè aberat *Pamphylia* quam ultimo loco inter regiones Asiæ minoris commemorat, Judææ reliquis propiore, *Ægypto* quoque quam mox subjungit velut è regione oppositam atque ab ea mari mediterraneo divulsam. Ab *Ægypto*, regione satis nota, transit *ad partes Libyæ*, quæ [est] secundum Cyrenen regionem, occidentem versus in Africa sitam, quæ alias Cyrenaica dicitur, ad distinctionem Libyæ exterioris, quæ *Ægypto* vicina est. Hinc ad remotiores occidentis partes excurrit. dum mentionem facit *advenarum Romanorum*, per quos eos intelligit, qui Romæ debebant, non quidem incolæ ac cives, sed accolarum duntaxat nomine. Postea interjicit ea, quæ ad genus & originem auditorum spectant, his verbis, *Judæi & Profelyti*. Ubi Judæorum nomine eos intelligit, qui non tantum ex Judaicis parentibus nati, sed etiam eorum religioni semper addicti fuerant; per *profelytos* eorum, qui licet ex Judæis originem non traxissent, eorum tamen religionem amplexi, eorundemque sacris per circumcisionem initiati, & sic corpori Synagogæ Judaicæ inserti erant. Tandem verf. 11: ad auditorum ratione loci descriptionem redit Lucas, commemo-

morans Cretas, qui in peculiari maris mediterranei insula habitantes à reliquis veluti divulli erant, & tandem Arabes finitimos Judææ meridiem versus populos, ut ita quodammodo in orbem hæc populorum recensio redeat. Quia verò recensione ista sermonem auditorum velut interruperat, per Epanalepsin quædam ex v. 8, verbis paululum immutatis repetit, inquit: *audimus loquentes ipsos nostris linguis*, & tandem breviter indicat, quidnam Apostoli aliis linguis locuto fuerint, nimirum *magnalia Dei*, per quæ intelligendæ sunt laudes ac præconia, quibus Apostoli, tum nomina, tum proprietates, ac denique facta Dei celebrarunt.

Verf. 12. Lucas effectum supra commemoratum repetit, sermonem inde ortum addendo, inquit: *Obstupescabant vero omnes ubi verò pro inquam poni videtur*, quasi dicat, obtupecebant inquam omnes, & *dubitabant vel hæsitabant alius ad alium dicentes*, unde verò dubitatio ista orta fuerit statim indicat Lucas sermone eorum per Mimesein expresso: *Quidnam vult hoc esse*. Id est, quid hæc res portendit? quid hæc de re sentiendum aut iturandum est? Atque hoc effectum in probioribus locum habuit.

Sequitur alterum, quod improbis fuit proprium, quod his verbis innuitur: *alii vero irridentes dixerunt: quia dulci vino pleni sunt*, ubi eorundem & geitus & verba exprimuntur. Gestus quidem, quod rem tam divinam, tam sanctam, tam stupendam cachinnis exceperint, remque totam in risum & jocum converterint. Verba verò, quod Apostolis ebrietatis notam inurere haud dubitaverint, quasi dixissent, ipsos nescire, quid loquerentur, ipsos talia dulci vino lymphatos veluti mira quædam verba, quæ nec ipsi nec alii intelligerent effutire. Particula *ὅτι, ἰσακρίως* hoc loco est, exprimendo irrisorum istorum sermoni fervens.

Adhuc prima pars capituli: sequitur secunda, orationem Petri continens: quæ partim apologetica est, diluens calumniam eorum, qui à postolis ebrietatis crimen objecerant, partim didactica, in qua veram sententiam exponit, atque ulterius confirmat atque illustrat, fuscè inter alia de majestate atque exaltatione Christi disserens, ut auditorum animos ad fidem ipsi habendam permoveret. Antequam verò orationem ipsam recensent Lucas, primum quasi aditum quendam ad eam describendam sibi parat verf. 14. his verbis: *Stans vero Petrus cum undecim, suscitavit vocem suam, & allocutus est eos dicens*. Petrus reliquorum undecim nomine verba facit ad auditores, quia reliquis autoritate forsitan & ætate præibat. *Suscitavit autem vocem suam*: ut in tanta auditorum frequentia ab omnibus exaudiri posset. Postea Lucas orationem ipsam Petri subjungit: cujus scopus est, ostendere auditoribus, quid rei sit, quod tam variis linguis loquerentur Apostoli, illudque donum ab Jesu Nazarenò profectum esse, de cujus etiam majestate & exaltatione in primis prolixè edisserit, eo nimirum fine, ut eos ad fidem in ipsum perduceret. Antequam verò rem ipsam aggrediatur Petrus, exordiolo quodam utitur, in quo attentionem auditorum sibi conciliat, inquit: *Viri Judæi*, nimirum tum natione, tum religione, & *qui habitatis Hierosolymæ*. Hos nominatim compellat, quia & frequentiores aderant, & reliquis celebrioris erant. Intelligit autem eos qui vel perpetuum Hierosolymæ rerum suarum sedem habebant, vel festi tempore. Quanquam illos potissimum videtur intelligere Petrus, quasi oicat & nominatim vos Hierosolymitani. *Hoc vobis notum est* id est, scitote, hoc vobis significo, manifestumque facio, & *auribus percipite*, id est, diligenter attendite, memorique mente recondate *verba mea*, quæ dicturus sum. Quibus verbis tacite se eorum animis insinuat, indicat quæ se de rebus magni momenti atque ad insignem eorum utilitatem spectantibus verba facturum.

Tractatio ipsa duabus partibus constat. Prior, quæ brevibus absolvitur apologetica est, & versatur in diluendo ebrietatis crimine, quod ab irrisoribus quibusdam objectum erat Apostolis: posterior verò didactica, in qua ostendit Petrus, quidnam ea res, de qua

dubitabant auditores, sibi vellet, quod variis linguis loquerentur Apostoli: unde stupendum istud donum in eos manarit: in primis verò divinitatem Christi magnificè commendat, & de ipsius miraculis, morte, resurrectione atque exaltatione insignitè disserit, atque ostendit, ab eo donum istud Apostolis obtigisse. Quod ad priorem partem attinet, ea verf. 15. comprehenditur, ubi ita loquitur Petrus: *Non enim, quemadmodum vos arbitramini, hi ebrii sunt*. Ita objectum crimen diluit, ut, quia illud ipsum etiam attentioni auditorum obstat poterat, simul ostendat, non esse ullam causam, cur falsis quorundam auditorum obtreccionibus paterentur se ab audiendo ejus sermone abstrahi, cum ebrietatis crimen illis injuria obijciatur, quasi dicat. Ideo verò diligenter debetis attendere, quia non ebriorum sermones, qui contemni possent, auditori estis. Nisi quis particulam *ἢ* redundare velit. Sic enim simplex duntaxat objecti criminis inficiatio istis verbis contineretur, nec ulla attentionis causa redderetur. Omnibus verò in verbis illis, *ut vos arbitramini*, id tribuit, quod quibusdam competebat, usitata Synecdoche: quasi dicat, ut nonnulli vestrum arbitrantur. Ne verò temerè objectum crimen negasse videretur Petrus, rationem negationis, asserti à circumstantia temporis peritam: *Est enim hora tertia diei*. Hora ista tertia diei ferme nostræ nonæ matutinæ horologii, ut vo cant dimidii, responderet. Solebant enim Judæi dies singulos artificiales (ut scholæ loqui amant) sive longiores, sive breviores: in duodecim horas distribuere, ut constat ex Joh. 11. 10. Quanquam longitudinis dierum in Judæa, quippe Tropico cæcæri admodum vicina, non magna est ratio longitudinis, ut eruditus notum est, diversitas. Ratio autem Petri licet videatur hæc temporibus nostris, quo homines etiam ipso fermè diluculo inebriari haud rarò solent, partim roboris habere: tum temporis tamen satis firma fuit, cum homines ne interdiu quidem, sed nocturnum inebriari solerent, ut constat ex 1 Thess. 5. 1. Et licet fortassis quis tale quid ausus fuisset interdiu facere; ejus tamen, quia rarissime, & non nisi à profligatissimis fiebat ratione habitam fuisse creabile non est: nec quicquam tale de Apostolis cogitari potuit, quippe qui alias viri graves essent, quorum gravitas non permisisset interdiu, inter tot hominum chiliades, & quidem non exiguo numero, si ebrii fuissent, comparere. Ut taceam, hodieque in nonnullis locis maximi probri loco duci, si quis ebrius præsertim media luce atque in conspectu hominum appareat.

Crimen ebrietatis hac ratione amolitus, postmodum docet Petrus quid sibi vellet ea, quæ sibi aliisque Apostolis contigissent. Continet autem hæc altera pars orationis Petri duo membra. In primo rem vaticinio Joëlis explicat atque illustrat; in altero verò speciatim Christi miraculis, morte, resurrectione ex mortuis & exaltatione ad dextram Dei commemoratâ, cum ipsum donum Spiritus sancti in Apostolos effudisse magna animi præsentia asserit. Prius membrum à verf. 16 ad 22 usque extenditur, in quo primum verba Petri quibus vaticinium Joëlis ad rem præsentem pertinere asserit consideranda sunt; deinde vaticinium Joëlis ipsum. Verba Petri quæ v. 6. extant, hæc sunt: *Sed hoc est, quod dictum est per Prophetam Joëlem*: quibus in verbis fallax, quæ ab auditoribus quibusdam improbis allata fuerat, causæ veram opponit, complementum nimirum vaticinii Joëlis, seu præstationem eique quod Deus olim per Joëlem populo suo promiserat. Quasi dicat, hæc est vera ac legitima causa, quod Deus id, quod olim per Joëlem promiserat, nunc re ipsa præstitit.

Vaticinium Joëlis ipsum ex cap. 2. 28. & seqq. prophetia ipsius desumptum verf. 17 & seqq. ponitur. Etiam si verò dubium non sit, vaticinium hoc duplicem sensum habuisse, literalem alterum, qui ad tempora veteris fœderis spectavit, alterum mysticum: tamen quia sensus iste literalis admodum dilutus fuit, is ipse jam dudum fermè evanuit, solo mystico, qui longè augustior est, remanente. Norandum & illud, non

non

non omnia hujus vaticini verba, sed *ŷ. 27. & 28* duntaxat proprie ad institutum Apostoli pertinere: qua ratione etiam alibi dicta veteris testamenti à sacris novi foederis scriptoribus citari solent. vide inter alia Matth. 12. 18 & d. ubi versus tantum 19 ad propofitum Matthæi facit: & infra hoc ipso cap. *ŷ. 25, 26, 27, 28.* ubi *ŷ. 27* Hebr. 1. 9. ubi posteriora tantum istius versiculi verba ad rem probandam faciunt. Continetur autem verbis Joëlis primò duplex promissio, deinde etiam comminatio, quam medio inter promissiones loco collocavit Propheta, vel potius divinus Spiritus, quo actus Propheta isthæc scripsit. Prior promissio his verbis comprehenditur *ŷ. 17. Et erit id est, eveniet, sicut in ultimis diebus.* In Hebræo est *postea*, post divina nimirum supplicia, quæ ante hæc verba prolixè recenserat Propheta. Petrus igitur magis ad sensum quam ad verba respexit videtur. Notatur autem his verbis tempus, quo vaticinium hoc complendum erat. *Dies* pro tempore, frequente Hebraismo, ponuntur. *Ultimum* autem tempus non simpliciter ultimum denotat, sed tempora posteriora, tempora novi foederis, quæ etiam alibi ita appellantur. Hebr. 1. 1. Imò nec ad omnia novi foederis tempora, sed ad initia ejus duntaxat, hæc promissio, si de visibili Spiritus sancti dono sermo sit, trahenda est. Illud enim tamdiu durare debebat, donec eo doctrina Christi satis esset confirmata. Postea cessavit, solo invisibili Spiritus dono adhuc permanente. Verba (*dicit Deus*) à Petro inserta sunt, ad autorem promissi significandum & fidem ab ejus dignitate ac majestate conciliandam. Sequitur promissum ipsum: *effundam de Spiritu meo*, &c. quibus verbis non tantum promissum ipsum, sed & subjecta, quibus illud præstandum sit, & demique effecta ipsius describuntur. Promissum ipsum his verbis exprimitur: *Effundam de Spiritu meo.* In vocabulo *effundam* Metaphora est ab aquis aliisque liquoribus desumpta, quæ etiam infra *ŷ. 33.* à Petro usurpatur, ad indicandum copiam & efficaciam hujus doni; fore nimirum, ut largiter atque opulenter hæc donum istud impertiatur, ad animos eorum à fordibus peccatorum abluendos, & vigore suo refocillandos alacresque ad omnia pietatis opera reddendos. Loco ejus quod hic dicitur, *de Spiritu meo*, in Hebræo est, *Spiritum meum.* Sensus idem est, cum enim pars Spiritus effunditur, totum etiam effundi opus est, cum divinus hic Spiritus similitudinem quandam habeat, cum totis, ut vocant, similibus, seu homogeneis, quorum singulæ partes & naturam & nomen sui totius habent, velut aqua aliique liquores, cum quibus hic Spiritus sanctus tacite confertur. Particula *meo* pro *eo* ponitur quemadmodum & 1 Joh. 4. 13 in loco planè simili ad indicandum, Deum non totum suum Spiritum effusurum super omnem carnem, superque servos & ancillas suas, sed illius veluti partem aliquam. Est enim apud Deum immensa illius copia, quæ in ipso velut fonte refidet, ab ipso autem quando & quatenus vult procedit ac manat, haud secus ac lumen à sole, aut calor ab igne in res ei admotas. Hinc etiam *μυστηριον* seu partitionum ac distributionum Spiritus sancti sit mentio Hebr. 2. 4. In quos verò Spiritus sanctus sit effundendus his verbis significatur & quidem generatim: *super omnem carnem* id est super omnes homines, qui sæpissimè carnis nomine in Sacris Literis intelliguntur. Quanquam verò hoc apud Prophetam nominatim de Israëlitis prædictum fuerit; nihil tamen prohibet, quò minus hæc promissio etiam ad eos extendatur, qui Israëlítico populo velut oleæ fuerunt inserti. Nec tamen hæc promissio ita latè extendenda est, ut omnibus promiscuè hominibus, qualescunque fuerint, datum iri intelligamus; sed potius ad eos restringenda, qui conditionem illam præsterint, quæ tacite sub hac promissione latent, nimirum si in Christum credant, ejus doctrinam amplectantur ac profiteantur, ac secundum eam vitam suam instituere parati sint. Unde infra cap. 5. 32 Petrus ait, Deum dedisse Spiritum sanctum ipsi ob-

temperantibus. Quod ipsum etiam in sequentibus notandum est, ubi unà cum effectis Spiritus sancti etiam subjecta seu qui eum accepturi erant, ratione tum sexus tum ætatis, tum status ac conditionis speciatim distribuuntur. Hic verò pergit Propheta. *Et prophetabunt filii vestri & filie vestrae.* Num. 12. 6 modi Prophetandi à Deo ipso recensentur. Sic enim ibi inquit: *Audite quæso, verba mea. Si fuerit propheta Domini inter vos, per visum me ei manifestabo, aut per somnium loquar ei.* Omnes isti prophetandi modi tanquam effecta Spiritus sancti hic commemorantur. Primus est propheta: *Prophetabunt*, inquit per Joëlem Deus, *filii vestri, & filie vestrae*: ubi verbo prophetandi id indicatur, eos Spiritu correptum atque ita actum iri, ut extra se velut rapti divina mysteria eloquantur. Filiorum autem filiarumque nominatim mentio fit, ut indicetur, donum hoc utrique sexui commune fore, Deum fore in promisso suo exsolvendo ita munificum ac liberalem, ut etiam sequiorem sexum tam insigni spiritus sui dono non dedignaturus sit. Hoc etiam eventus ipse comprobavit. Et quidem inf. cap. 21. 9 testatur Lucas Philippo Evangelistæ quatuor filias virgines fuisse, quæ prophetarint. Primum ergo Spiritus sancti effectum est propheta speciatim sic dicta, quatenus à visionibus ac somniis distinguitur, & sine illis etiam esse potest. Secundum sunt visiones, de quibus ita ait Propheta: *& adolescentes vestri visiones videbunt.* Per visiones intelliguntur repræsentationes mysteriorum divinarum per varias figuras ac simulacra, quæ offeruntur prophetis ecclasi quadam velut extra se raptis, & quidem vigilantibus: qualis fuit illa visio, quæ infra cap. 10. vers. 10 seqq. Petro, & Apocalypsis penè tota, quæ Johanni facta fuit. Has autem visiones visuros adolescentes propheta prædicit, quemadmodum somnia somniaturos seniores, in verbis mox sequentibus, dum inquit, *& seniores vestri somnia somniabunt*, ut ostendat cui liber etiam ætati donum Spiritus sancti datum iri. Quod autem adolescentibus nominatim visiones, senioribus autem somnia attribuit divinus spiritus, id ad illustrationem tantum spectat: cum dubium non sit etiam adolescentes non modo visiones vidisse, sed etiam somnia somniasse, quemadmodum etiam seniores vicissim. Voluit nempe spiritus divinus se cuivis ætati accommodare, & quia adolescentes alacriores esse solent, seniores autem quietem ac otia querere, illis visiones, his somnia adscribere. Per somnia autem intelliguntur somnia divinitus immissa, rerum gravissimarum prænuncia, atque inprimis ad religionis negotium spectantia: qualia fuerunt somnia Jacobi Gen. 28. 12. xxxi. 10. Josephi Gen. 37. 5 & seqq. Salomonis 1 Reg. 3. 5. Daniëlis, Dan. 7. 1 seqq. Josephi mariti Mariæ matris Domini Matth. 1. 20. 2. 13. Magorum ibid. vers. 12. & aliorum. Hæc autem somnia ultimum sunt Spiritus sancti, quæ quidem hic enumerantur, effectum: quibus etiam annu-meranda sunt reliqua, quæ speciatim recensentur à Paulo 1 Cor. 12. 8. seqq.

Tandem Propheta etiam ad discrimen status ac conditionis descendens, præcedentia quodammodo repetit ac declarat his verbis *ŷ. 18. Et quidem super servos meos, & super ancillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo.* In Hebræo est: *& etiam super servos & super ancillas* &c. Qua ratione res exaggeratur: quasi dicat Deus: non tantum super liberos atque ingenuos, verum etiam super servos ac mancipia effundam spiritum meum. Particulas *meos* & *meas* Petrus declarationis causa addidit, & quidem ut significaret, non in omnes promiscuè; sed in eos qui se Deo addixerint ad servitium, donum hoc collatum iri: quemadmodum etiam infra cap. 5. 32. expresse dicit, Deum dedisse Spiritum sanctum iis, qui obtemperaverint ipsi. Reliqua jam antè explicata sunt. Verbum *Prophetabunt* hic latius sumi videtur, ut & Prophetiam speciatim sic dictam, & somnia ac visiones in se comprehendat.

Promissioni huic subjungit Deus apud prophetam comminationem gravissimam, qua iis, qui divinæ suæ volunt-

voluntati per Christum revelata obtemperare noluerunt, gravissima denunciat supplicia, quæ comminatio verſi. 19 & 20. extat his verbis: *Et dabo prodigia in celo sursum, & signa super terram sursum* &c. Verba omnia sunt allegorica, quibus more Prophetico describuntur, atque exaggerantur gravissima illa, quæ Deus immitturus erat impiis, supplicia, indicaturque ea tanta fore, ut videantur miracula tum in cœlis tum in terris edi. Duplicis autem generis prodigia commemorantur, cœlestia & terreftria, quæ deinde per *ἱερῶν* Hebræis familiare explicantur. Terreftria sunt illa, cum dicit Deus, *sed daturum sanguinem & ignem & vaporem fumi* hoc est, omnia cœdibus atque incendiis completurum, regionisque impiorum bellis ac vastationibus puniurum.

Cœlestia recensentur verſi. 20: *Solvetur in tenebras, & Luna in sanguinem*. His verbis allegoricè, more Prophetico, significat Deus, se gravissimas calamitates inducturum, adeo ut videantur omnia densissima tenebris involuta. Simili modo calamitates ejusmodi describuntur. Esai. 13. 10. quem confer cum antecess. & seqq. 34. 4. Jerem. 15. 9. Amos 8. 9. Apoc. 6. verſi. 12. Additur verò in sequentibus hujus versiculi verbis, quo tempore calamitates istæ sint immittendæ, nimirum *antequam veniet dies Domini magna & illustris*. Per *dies Domini* literaliter sensu intelligitur tempus illud, quo Deus Israëliticum populum suum ob peccata sua vel Joëlistempore, vel paulò post, punivit; mysticè verò dies ultimi judicii, qui etiam alibi à Petro 2. Epist. 3. 12. dicitur *dies Dei*, quia nimirum Deus potentiam suam exeriturus, & peculiare quoddam atque insigne opus per Christum peracturus est. Dicitur autem dies iste *magna & illustris* propter ea quæ tum temporis contingunt valde magna atque illustra, ut sunt, resuscitatio ex mortuis, destructio cœli ac terræ per ignem, piorum immortalitate indutorum in beatas cœli sedes translatio, impiorum verò in ignem illum æternum paratum Diabolo atque angelis ejus conſectio. Unde alibi hic dies appellatur à Paulo Tit. 2. 13, *apparitio gloriæ magni Dei, & Servatoris nostri Jesu Christi*.

Postquam ita terruit impius Deus, vicissim solatur pius his verbis, verſi. 21: *Et erit, omnis qui nomen Domini invocaverit, servabitur*. Quibus verbis promissio quædam generalis ad omnia novi fœderis tempora spectans continetur: cum superior ad primordia Ecclesiæ Christianæ tantum pertinuerit. Verba, *& erit*, ex Hebræismo redundant. Sic infra Cap. 3. 23. Per *dominum* hic intelligitur Jehova, Deus ille unus ac summus. Quanquam Paulus ad Rom. 10. verſi. 13 ad Christum id accommodat, quippe qui Deo subordinatus est, & per quem Deus invocatus salutem hominibus confert. *Invocandi* verbo Synecdochicè totus cultus Deo debitus, invocatione tamen, utpote quæ multum ad salutem consequendam valet, non exclusiva, intelligitur. *Servandi* autem voce non modo ratio & immunitas à periculis, quæ comminatus fuerat divinus spiritus impiis, verum etiam collatio sempiternæ salutis notatur: quemadmodum videre est ex loco Pauli ad Rom. paulò antea citato. Adhuc primum membrum sermonis Petri.

Sequitur alterum membrum secundæ partis sermonis Petri yf. 22 & d. in quo ostendit & evincit, à Domino Jesu à mortuis resuscitato & ad dextram Dei exaltato donum istud Spiritus sancti miraculosum in ipsos effusum fuisse: ut ita majestatem ac divinitatem ipsius commendando eos adducat ad fidem in ipsum collocandam. Primo autem in sequentibus verbis Christum commendat ab iis, quæ in ipso ante mortem divina apparuerunt. Deinde mortem commemorat. Denique ea, quæ mortem ipsius sunt consecuta, nimirum resurrectionem atque exaltationem ad dextram Dei, & exinde profectam Spiritus sancti effusionem recenset & demonstrat. Antequam verò ad rem ipsam accedat, sibi deduo attentionem auditorem conciliat, idque ideo, quia verba Prophetæ Joëlis illustraturus atque de Christo intelligenda esse osten-

furus novam veluti telam orationis orditur, & quidem in re ejusmodi, quæ ad summam audientium utilitatem spectabat. Principio autem eos compellat, *Viri Israëlitiæ*, usitato, ut videre est ex aliis locis, apud Israëlitas compellendi more. Vide supra verſi. 14. Postea ipsos attentos reddere nititur Petrus dum inquit, *audite sermones hos*: quibus verbis ab ipsis verba sua non tantum auribus percipi, sed & intus animi sensibus recondi ac probè expendi cupit.

Sed ad sermonem ipsum nos convertamus. *Jesum Nazarenum*, &c. Oratio hoc versiculo pendens sequenti demum absolvitur. In his autem Petri verbis, ut diximus, divinitatem Christi commendat ab iis, quæ in ipso ante mortem fuerunt conspicua. Christus appellatur *Nazarenus* satis notum est, quia nimirum à parentibus ibidem fuit educatus, ibidemque antequam munus suum ordiretur habitavit. Porro dum eum Petrus appellat *virum à Deo demonstratum potentis & prodigis & signis*, ipsius præstantiam ante mortem exprimit. Ubi simul ab initio statim antea & causam istius præstantiæ indicat, nimirum Deum ipsius patrem. Hic enim ut alibi testatur Petrus, eum unxit Spiritu sancto & virtute. Act. 10. 38. Dum verò dicit eum fuisse *demonstratum à Deo*, vel id vult, eum insigniter à Deo fuisse commendatum; vel à Deo evidenter comprobatum fuisse, verum esse id, quod Christus sæpe asseruerat, se esse à Deo missum ad servandum mortalium genus. Addit autem; *in Vos*, id est inter vos. Indicat eos rei illius spectatores fuisse: id quod ad fidem dictis conciliandam pertinet. Subjungit postea modum, seu media quibus Christus à Deo fuerit demonstratus, dum ait: *potentis seu virtutibus, & portentis, & signis*. Omnia hæc idem significant. Particulæ enim *et* hic non connectendi, sed explicandi tantum, ut alibi sæpè, vim habet. Simili ferme modo hæc vocabula conjunguntur Hebr. 2. 4, ubi scribit divinus autor, Deum sermone evangelico testimonium præbuisse & signis, & portentis, & variis potentis, & Spiritus sancti distributionibus, secundum voluntatem suam. Est autem in vocabulo *ὑψίστου* Metonymia causæ. Ponitur enim pro stupendis illis miraculis, quæ divina virtute à Christo fuerunt patrata: quo sensu eadem vox sæpius usurpatur in sacris literis. Vide inter alia Matth. 7. 22: xi. 20, 21, 23. 1. Cor. 12, 28, 29. Idem, ut dictum vox prodigiorum & signorum significat. Ea vero Christi miracula fuere tot, ut Johannes scripserit, cap. ult. ult. mundum non fuisse comprehensurum libros, si singularim qualibet describerentur; & tanta, ut Christus ipse dixerit, Joh. 15. 24, neminem alium ea fecisse. Ut taceam, ea residente & perpetuò in ipso habitante virtute fuisse perpetrata. Unde apud Evangelistas legitur, Christum, Marc. 5. 30. Luc. 8. 46. cum mulier quædam sanguinis laborans profluvio sibiriani vestimenti ejus tetigisset, Christum cognovisse, virtutem ex se ipso exivisse: cap. 6. 19, & alibi testatur Lucas, virtutem ex ipso egressam fuisse, & sanasse omnes. Accedit denique & illud ad magnitudinem miraculorum Christi ostendendam, quod pleraque solo justu suo ediderit. Unde etiam in forma Dei fuisse Phil. 2. 6; à Paulo scribitur. Subjungit Petrus: *quæ Deus fecit per ipsum*, ut ostendat ea revera divina, quippe autore Deo patrata, fuisse. Idem de Christo asserit Petrus alibi, Act. 10. 38: dum ait, eum transiisse beneficentem & sanantem omnes, qui oppressi erant à Diabolo: quia Deus inquit, erat cum illo. Hinc etiam Christus apud Johannem manifeste sua opera Patri cap. 14. 10. adscribit. Idem etiam agnovit Nicodemus, Joh. 3. 2. neminem posse opera ista facere, nisi Deus sit cum ipso. Tandem addit Petrus, *in medio vestri*: id est in conspectu vestro, idque comprobatur proprio ipsorum testimonio: *quemadmodum & ipsi vobis*, quasi dicitur ejus rei ipsi non auriti tantum, sed & oculati testes estis, quippe in quorum oculis sua Christus miracula ediderit.

Postquam Petrus Christum ab iis, quæ mortem ejus antegressa sunt ut dictum est commendavit, ad mor-

mortem ejus describendam pergit sequenti *ψ. 23* idque non resuscitationis solum modo causa, quemadmodum alibi interdum fit, ut pote quæ sine morte non potuisset fieri, sed etiam & quidem multo magis exaggerandi sceleris in trucidando Christo commissi gratiâ, ut tanto facilius & fortius eorum animos feriret, & ad dolorem tanti facinoris permoveret: quod nimirum virum tam insigniter inter ipsos à Deo stupendis operibus demonstratum, accedente hominum impiorum opera è medio sui sustulerint. Ante omnia verò occurrit Judæorum objectioni, qui oggerere potuissent, Deum non fuisse permitturum, ut Jesus ille Nazareus, si tam insignis tamque à Deo ipso commendatus vir fuisset impiis mortalium manibus perimeretur, quin potius illud impediturum, hominumque illi malevolentium manus ita constructurum, ne eas illi injicere, in eumque tam graviter, præsertim ad necem usque favere possent. Sic vero huic objectioni occurrit: *Hunc definito consilio & voluntate Dei traditum cum accepissetis*: quibus verbis ostendit, id non temere sed Deo ita volente ac decernente factum fuisse, tantumque abesse, ut citra vel contra voluntatem ipsius factum fuerit. Particula *hunc* per Epanalepsin posita est, majoris perspicuitatis & emphaseos causa. Quasi dicat; Hunc, inquam, talem & tantum virum, &c. Vocula *consilii* pro decreto, ut alibi sæpe, ponitur, vide *Psalm. 30. ψ. 11. Esai. 46. 10. Luc. 7. 30. Infr. 4. 28. xx. 27. Eph. 1. 11. Hebr. 6. 17. Jerem. 23. 20. Definitum consilium idem est quod constitutum: quemadmodum etiam usurpatur in aliis N. T. locis, *Luc. 22. 22. Inf. 10. 42. xi. 29. xvii. 26. 31. Rom. 1. 4*, sive de constitutione quæ sit animo, sive quære ipsa, sermo sit. *πρόβουλος* seu *præcognitio* hic idem significat. Significat autem approbationem antea factam. Videt *Rom. 8. 29. xii. 2. 1 Pet. 1. 1, 20* ubi vel *προβουλος* nomen, vel verbum, à quo descendit, *προβουλομαι* reperitur. In hac autem sua præcognitione Deus non ad ipsa hominum malorum facta, quibus ad decretum suum exequendum abusus est, sed ad bonum quem inde pro sua sapientia elicit, finem respexit. Quid alias in hujusmodi Dei decretis, quæ sine peccato hominum finem suum non sortiuntur, notandum sit supra *cap. 1. ψ. 16* indicavimus. Notandum præterea est, hoc Dei decretum non tantum ad proxime sequens verbum *traditum* pertinere, sed etiam ad ea quæ sequuntur, quippe quæ non minus, quam illud, à prophetis fuerunt prædicta. Vide *Esai. 62. & Psalm. 22*. Vocula *traditum* ad conditionem Judæ sigillam referend videtur, qua factum, ut Christus à Judæis velut acceptus, postea manibus impiorum ad excarnificandum cum traditus fuerit. Verba quæ sequuntur, *per manus improborum* etiam ad participium *καταλίπας* quod antecessit, referri possent, verisimilius est ad proxime sequentia referri. *Per improbos* autem illos intelliguntur tum præfectus Judææ, Pontius Pilatus, tum improbi illius milites, & quotquot suam in exagitando, vexando, cruciando necando Domino Iesu operam navarunt. Dicit autem Judæos per improborum manus Christum *affixum* scilicet *cruci sustulisse* id est interemisse, satis manifestè eisdem mortis Christi reos peragens: quandoquidem quod quis per alium fecit ipse putetur fecisse. Licet enim infra Judæos quadantenus excusare videtur Petrus, *cap. 3. 17*, dum illos id per ignorantiam fecisse ait: sciendum tamen est, ignorantiam illam non simplicem, sed affectatam fuisse, ut ibi pluribus ostendemus. Descripta jam morte Christi, ad resuscitationem ejus ex mortuis transit Petrus, quæ primum est mortis Christi consequens. Quam ita describit, ut ejus primo causam efficientem, deinde formam, tum necessitatem, ac denique veritatem ob oculos ponat. Causam efficientem his verbis indicat dum inquit *ψ. 24: Quem Deus resuscitavit*. Deus autem ille est Pater Domini Jesu Christi, ut ex multis sacrarum literarum locis inter se collatis constat. Vide lib. de uno Deo Patre sect. 2. *cap. 29 pag. 268* seqq. Forma partim verbo *resuscitavit* quod sæpe simpliciter positum resu-*

scitationem ex mortuis denotat *inf. ψ. 32. & cap. 3. 26. xvii. 31. Ioh. 6. 39, 40, 44*, partim sequentibus verbis, quæ velut explicatio quædam sunt verbi *resuscitavit* exprimitur, *cum solvisset dolores mortis*. Quæ loquendi formula desumpta est ex *Psalm. 18. 5*. ut quidem 70 habent. Nam in Hebræo vocabulum ab illis *dolorum* voce redditum est *Cheblei*: quod & *dolores*, & *funes* significat. Quamquam si verbum solvendi respiciens funium vox magis huc quadrare videtur, quibus magis verbum illud competit quam doloribus, quo fortassis etiam ipse Petrus in sermone suo usus fuit, licet Lucas vulgatæ 70 versionis lectionem secutus fuerit. *Dolores* autem *mortis* sic dicuntur vel (ut *Pisc.* existimat) per hypallagen Hebræam, pro morte doloris, id est mortem, ad quam quis per dolorem adactus est; vel potius per Metonymiam causæ, sensu eodem. Soluti autem dicuntur dolores mortis, quia Christum à mortuis resuscitando vincula mortis ex dolore profectæ rupit Deus.

Necessitatem porò resuscitationis Christi (quæ causa impulsiva est, quæ Deum ad Christum ex mortuis resuscitandum inter alias permovit) his verbis indicat Petrus: *ed quod non erat possibile teneri ipsum ab ea*. scilicet morte. Respicit ad decretum ea de re à Deo factum, & vaticinio Davidis de Christo comprehensum. Quod etiam itam confirmationis loco subjungit ex *Psalm. 16. 8* seqq. Antequam vero testimonium ipsum Psalmi adducat, indicat se non sua, sed Davidis verba proferre, inquit: *vers. 25. David enim dixit in ipsum* id est, de ipso, in ipsum oculos quasi intendens. Postea statim verba Psalmi refert: *Prospiciebam Dominum coram me semper*, &c. Priora hujus vaticinii verba ad principale Apostoli institutum quidem non spectant: verum quia cum reliquis coherent, simul cum reliquis ad ducta fuerunt: cujusmodi exemplum etiam supra vidimus *vers. 17 & seqq.* Duplex autem est horum verborum sensus, literalis ut vocant, & mysticus. Ille ad Davidem, hic ad Christum spectat, qui quidem non tantum longè perfectior est, sed & verbis magis convenit. Verbum *prospiciebam* in Hebræo est *posui*. Dum verò inquit *Psalmista: Posui Dominum coram me jugiter*, duplex sensus esse potest. Alter æ singulari Dei timore, qui tum in Davide Christi typo, tum in Christo ipso loquitur, quasi dicat. Ita Deum revereor, ut eum mihi semper quasi præsentem ob oculos ponam, & omnes meas actiones ad nutum voluntatis ejus componam. Et hic sensus videtur esse altero melior. Alter verba illa ad spem ac fiduciam in divina providentia collocatam refert, quasi dicat; Semper spem meam in Domino desigo, fretus divina ipsius providentia, ac paterna erga me cura. Pergit *Psalmista: quia à dextris meis est*: quibus verbis causa illius vel timoris vel spei in Deum pro diversitate utriusque sensus continetur. Si priorem sequaris sensus est quasi dicat quia mihi semper præsto est, & à latere quasi adsit, paratus ad opem mihi ferendam: si posteriorem sic intelligenda sunt hæc verba; quia hucusque expertus sum illum mihi semper adesse atque opem ferre. Addit causa finalis *ne commovear* id est, ne nutet mea felicitas, aut penitus concidat, sed firma sit ac stabilis.

Vers. 26. Propter hoc letatum est cor meum, & exultavit lingua mea. Hic novum quoddam ex jam dicta causa emergens effectum commemorat David, gaudium videlicet ingens cordis ex consideratione divinæ benignitatis in ferenda ope ortum trahens, & celebrationem divini nominis, quæ ex corde tanquam fonte in linguam erumpit & foras quasi effunditur. Pro vocula *linguæ* in Hebr. est *vox gloriæ* quam non tantum hoc in loco, sed & alibi, ut *Psalm. 30. 3. Lxvii. 9* pro lingua per Meton. effecti, quod lingua gloriati soleamus, usurpari notarunt eruditi. Addit aliud effectum idque ad institutum Petri propriè pertinens, his verbis: *amplius & caro mea habitabit sub vel in spe*. Carnis vox pro corpore ponitur, usitato Hebræismo.

Sensus

Sensus autem istorum verborum si ad Christum referantur, longè est augustior, quàm si ad Davidem. Ad Davidem enim relata hoc tantùm sibi volunt, eum hac spe ductum fuisse, fore ut à periculis ipsi ratione corporis impendentibus sit immunis: ad Christum verò si referamus id volunt, eum mortuum non mansurum in sepulchro, sed quamprimum vitæ à Deo restitutum iri. Id quod etiam ex verbis mox sequentibus, quæ vel confirmationis, vel illustrationis loco subjunguntur, satis apparet.

Verf. 27. *Quoniam non dereliques animam meam in inferni sc. domum* &c. Sensu primus, si ad Davidem referas hæc verba, hic est, non permissurum Deum, ut in periculo vitæ constitutus absorbeat ab inferno, seu in statum mortuorum deveniat: secundum autem, qui Christum respicit; non relinques me ita in statu mortuorum, ut in eo detinear, ut diu in faucibus mortis atque inferni hæream. Verba *in inferno* elliptica sunt, & supplenda addendo vocabulum *domum*, aut *fimicis*, ut etiam alii notantur. Septuaginta interpp. habent *in inferno*, ut etiam nonnulla exemplaria hic legunt. In Hebræo est *in inferno*: ut sensus sit, non permittes me inferno, ut me absorbeat sc. si de Davide, vel ut me detineat, si de Christo intelligas. Dicitur potest *in inferno* etiam idem significare quod Hebræum *inferno*, tertio casu positum. Sic enim alibi quoque *in inferno* cum quarto casu constructum, (qui in loco nostro subaudiendus est) vim tertii habere. Vide Gal. 3. 14. ubi *in gentes* idem est quod *gentibus*, & 1 Petr. 1. 4. *in nos* idem quod *nobis*.

Addit Pfalter: *Neque dabis sanctum tuum videre corruptionem*. Dare hic ponitur pro permittere. Pro vocabulo *sancti* est in Hebræo *Chafid*, quod *beneficium* significat, & passivè etiam pro beneficiario usurpatur. Sic *in inferno* cap. 8. 34. pro beneficiis usurpantur in verbis à Paulo ex *1. Cor. 5. 3* citatis, ubi in fontibus est *miseriordiarum* vel *beneficentiarum* vocabulum. Idem tamen etiam pro Sancto ac pio usurpari notant lexicographi. Significat autem hic *sanctus* eum, qui Deo addictus est: quod quidem longè perfectiori sensu, ut aliunde conitat, Christo, quàm Davidi competit. *Videte* porro idem licet est, quod sentire seu experiri. Sic *videte mortem* Pfal. 89. 40. Luc. xi. 26. Joh. 8. 51. *Corruptionis* denique vocabulum de Davide usurpatum dilutionem sensum habet, quam de Christo. Nam si verba hæc de Davide intelligas, hoc sibi volent, Deum non permissurum, ut ex periculis illis mortis aliquid ad ipsum redundet infortunii, quin potius Deum ab illis immunem præstiturum salvumque atque incolumem servaturum: si verò de Christo, id indicant, quod Paulus etiam infra cap. 13. 35, 36 innuit, Christi licet vita sancti corpus putredine corruptum non iri.

Restant ultima verba Psalmi, à Petro citati, quæ continentur verf. 28. *Notas fecisti mihi vitas vitæ*. In verbo *in inferno* notat *facies* est enallage temporis. Aoristus enim pro futuro ponitur, ut ex Hebræo videre est ubi est: *notam facies fecisti mihi*. His autem verbis David spem suam exprimit, fore ut in periculis vitæ constitutus inde emergat, ratione sibi à Deo ostensa. Ad Christum verò relata verba manifestum sunt de ejus resurrectione vaticinium, indicant, ipsum ex mortuis excitatum iri, & in vitam rediturum esse. Additur: *Replebis me lætitia cum facie tua*. In fontibus ita legitur: *Satietas lætitarum cum facie tua*, sensu eodem. Continetur verò his verbis effectum vel consequens ejus, quod in proximè præcedentibus dictum erat, nimirum ingens lætitia, quæ vel in Davide è periculis mortis liberato, vel in Christo à mortuis resuscitato exoritura erat. Imò, si de Christo sermo sit, videtur omnia ea gloria, quæ resuscitationem Christi consecuta est, his verbis comprehendendi, quippe ex qua longè omnium maxima in ipsum redundavit, atque etiamnum redundat lætitia. Verba *cum facie tua* indicant talem eam fore lætitiã, qualis inde nascitur, cum Deus clementi aliquem facie respicit, id est, singulari benevolentia prosequitur: quam certè non exiguam esse lætitiã necesse est.

Testimonio hoc Psalmi in medium adducto, idem in sequentibus illustrat, & ostendit, ad rem, de qua agat, probandam, revera pertinere. Occurrit autem simul tacitæ quorundam objectioni, existimantium, verba illa in Davide solo jam olim impleta esse, ac proinde ad Jesum illum Nazarenum nihil pertinere. Quia verò magna erat Davidis apud auditores autoritas, facillè fieri poterat, ut ea, quæ dicturus erat Petrus, invidiam illi apud eos aliquam conciliarent. Insinuacione igitur utitur, & quasi cum venia ad id, quod dicturus est, accedit, ne videatur ad quandam Davidis contumeliam spectare. Sic verò inquit verf. 29. *Viri fratres licitum [est vel sit] dicere cum libertate loquendi ad vos de patriarcha David*. Dum eos *viros fratres* appellat, solita compellacione utitur, de qua supra cap. 1. 16 vidimus. Ad vocabulum *in inferno* addenda, quæ deest, vox *in inferno* vel *in inferno*: quasi dicat quandoquidem viri cordati estis, licet vel liceat mihi liberè ad vos loqui de Patriarcha Davide. Davidem patriarcham vocat propterea, quod ille primus quasi lucem in suam familiam intulerit, eandemque constituerit, ut pote primus populi divini rex ab ipso Deo electus & constitutus, cum promissione perpetui in posteritate ipsius regni. His præmissis postea rem ipsa subjicit, inquit: *quod & mortuus est, & sepultus, & monumentum ejus est in nobis* id est inter nos, usque ad diem hanc: quibus verbis rem ita exprimit, ut longè plura auditoribus colligenda relinquat, nimirum eum non de seipso, sed de alio loqui: quippe cum nihil constet eum à mortuis excitatum, quin potius cadaver ejus corruptionem expertum esse: id quod Paulus apertè asserit in concione sua Antiochiæ Pisiadiæ habita, quæ extat Act. 13. vide *1. Cor. 15. 36*. Cum ergo verba isthæc Psalmi Davidi sensu pleno ac perfectò non competant (nam certo sed dilutioni sensu eidem competere quæ dicuntur negari non potest, nec Petrus, licet videatur, simpliciter inficiatur) exinde vult colligi, ea si in quem alium, certe in Christum quadrare. Quod quidem argumentum etiam si non sit apodicticum, rem irrefragabiliter concludens, id tamen, quod arguit, valde reddit probabile.

Verf. 30. *Propheta ergo existens* &c. In his ac sequentibus verbis clarior ostendit, ad quem verba ista Psalmi pertineant. Præmittit verò ab initio quædam, quæ rem faciunt verisimilem, ac primò quidem quòd David propheta fuerit, ac proinde mirum non sit eum de rebus longè posthac eventuris, & quidem maximi momenti, ac nominatim de Messia, vaticinatum fuisse. Verum qui cogitare quis poterat eum de alio aliquo, quàm de Christo verbis istis vaticinatum fuisse, addit: *Et nosset, quod juramento jurasset ipsi Deus, ex fructu lumbi ejus secundum carnem excitare Christum*, &c. quibus verbis indicat, eum scivisse de Christo, ac proinde non esse mirandum, eum de ipso vaticinatum fuisse. Duo autem hæc notanda sunt: alterum unde, alterum quid de Christo noverit David. Unde noverit ex illis verbis constat, quod Petrus asserit *Deum jurejurando jurasse ipsi* &c. quibus indicat, notitiã illam ex singulari ipsius Dei promisso & quidem jurejurando confirmatam profectam fuisse. Hujus promissi sit mentio 2 Sam. 7. 12. 1 Chron. 22. verf. 10. juramenti autem nominatim cum promisso Psal. 132. verf. 11. Licet distendum non sit verba illius promissi primo sensu ad Salomonem, Christi typum, referenda esse. Quid verò de eo juraverit his verbis continetur, dum ait, jurasse Deum *ex fructu lumbi ipsius secundum carnem excitare Christum*: quibus indicatur, pollicitum fuisse Deum Davidi, se ex Davidis posteris aliquando producturum Messiam, populi sui regem. Dum dicitur, Christum excitatum iri *ex fructu lumborum Davidis* indicatur, eum ex posteritate Davidis originem ducturum. In lumbis enim quasi sedes est genitalis illius feminis, ex quo nascitur soboles. Quanquam id de Christo non ita intelligendum est, quasi operã viri alicujus interveniente naturali modo ex Davidis femine fuerit progenitus;

(m)

nitus; sed quia natus fuit ex istiusmodi foemina, quæ in stirpem Davidicam velut inserta, cum eo, qui ex posteris Davidis oriundus erat in unum corpus coaluerat: quod alibi fufius explicatum est. Vide Comment. in Matth. cap. 1.

Secundum carnem, quod additur, non divinæ alicui, ut vulgò volunt, in Christo naturæ; sed ei, quod in Christo fuit secundum Spiritum, opponitur. Significat autem certum respectum in Christo, quatenus nimirum consideratur in ipso quicquid carnele seu naturale, adde & civile fuit, ut quod homo humanisque infirmitatibus obnoxius fuit, inter homines conversatus humana ratione fuit, & quæ sunt similia, atque innuit ea à Davide ejusve posteris ortum traxisse. Nam cætera, ut quod filius Dei fuit, obumbratione spiritus sancti ex virgine conceptus & natus, à Patre sanctificatus & in mundum missus, Spiritu sancto & virtute unctus miracula edidit stupenda atque alia divina perfecit opera, id omne à Deo in ipsum fuit profectum. Sic ad Rom. 1. 4 dicitur Christus factus ex semine David secundum carnem, & definitus filius Dei in potentia secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, & cap. 9. 5. Esse ex patribus, secundum carnem, qui est Deus benedictus in secula. Simili quadam ratione Ismaël secundum carnem dicitur genitus, Isaac verò secundum Spiritum Gal. 4. 28. Alibi etiam fit mentio fratrum secundum carnem Rom. 9. 3 & Dominorum secundum carnem Eph. 6. 5. Col. 3. 22. Infinitivus ἀναστήσειν excitare sine casu, more apud Græcos recepto, positus ad Deum referendus est, significatque, Christum à Deo productum iri. Annectitur denique à Petro suscitationis huius seu productionis Christi finis, dum inquit: collocare super ipsius Davidis videlicet throno. Verbum *καθίστημι* quod aliàs etiam neutraliter (ut loquuntur Grammatici) ponitur, & sedere significat, hic transitivè usurpari videtur pro collocare, ponere. Sensus autem est, Christum ideo à Deo productum fuisse ex posteris Davidis, ut regium ejus thronum seu regnum occuparet, & populi divini rex esset. Quod quidem non ita intelligendum est, quasi Christus Davidi parenti suo in regno terreno successurus, & terreno more regnaturus fuerit; sed per analogiam ac similitudinem quandam. Ita nimirum, ut quemadmodum David populi divini imperium à Deo acceperit, ejusdemque rex fuerit, similiter & Christus potestate à Deo in populum ipsius accepta, eundem regis instar, verum cœlesti ac divina ratione sit gubernaturus. Quam ob causam Christus ipse dicit se habere clavem id est potestatem atque imperium David. Apoc. 3. 7.

His velur fundamenti loco substratis jam rem ipsam Petrus persequitur, ac manifestè ostendit, de quonam in verbis Psalmi locutus fuerit Propheta: *ψλ. 31. Prævidens*, inquit, *locutus est de resurrectione Christi*. Prævisionem intelligit factam in Spiritu, cujus impulsu agitur hæc verba protulit, sive ipse ea, si non plene, saltem ex parte intellexerit, sive non. Sufficit enim spiritum eò respexisse. *Per resurrectionem Christi* intelligit resurrectionem ejus ex mortuis, ut ex antecedentibus, scopo & consequentibus sermonis Petri satis apparet. Reliqua verba, quod non derelicta sit anima ipsius in inferni [domo], neque caro ejus vidit corruptionem, quæ ex Psalmo superius citato deprecata, superiusque explicata sunt, ulteriori explanatione non indigent. Id obiter notari potest præterita hæc pro futuris posita esse, more apud Prophetas frequentissimo, ad veritatem rei tanto certius afferendam.

Verf. 32. id quod supra verf. 23. de resurrectione Christi asseruerat, & prolixè in sequentibus vaticinio Davidis confirmarat, repetit inquit, *Hunc Jesum resuscitavit Deus*, idque mox suo aliorumque Apostolorum testimonio confirmat, dum ait: *cujus omnes nos sumus testes*. Particula *cujus* neque ad proximum nomen Dei, neque ad remotius, *Jesum*, sed ad rem, de qua testari Apostolos asserit, referenda est.

Verf. 33. Petrus ad rem, à qua in commemoranda Christi dignitate ac potentia ante mortem, morte ipsa, & resurrectione ipsius non nihil, ut auditores tantò facilius ad fidem Christo adhibendam pertraheret, digressus fuerat, redit manifesteque asserit, à Jesu Nazareno, donum istud miraculosum esse profectum. Qua quidem ratione iterum magnificè majestas Christi commendatur, ad percellendos auditorum animos. Quamquam jure dici potest, Petrum potius id egisse, ut Christum ejusque majestatem commendaret, quam ut ostenderet, Spir. S. ab ipso fuisse effusum, & hoc potius illius causa in medium attulisse. Scopus enim ipse in toto hoc sermone principalis hic fuit, ostendere Jesum esse Christum, ac proinde ejus doctrinam recipendam esse id quod ex conclusione illius, quæ *ψλ. 36* extat, evidenter apparet. Sic verò inquit: *Dextra igitur Dei exaltatus, & postquam promissum sancti spiritus accepit à Patre, effudit hoc, quod vos nunc videtis & auditis*. Iterum majestatem Christi commendat, antequam rem ipsam ab eo profectam exprimat. Majestas autem illa gloria & potestate continetur, quam Christus à mortuis resuscitatus à Patre fuit consecutus. Piora verba nonnulla sic vertunt, *ad dexteram igitur Dei exaltatus*. Verum licet sensus conveniat, verba tamen ejusmodi translationem non ferunt. *Dextra igitur Dei* hoc loco immensam illam Dei virtutem ac potentiam, qua in exaltando Christo usus est, significat, quam etiam mirificè commendat Paulus ad Eph. 1. 19 & d. dum illis optat, *ut scient, quæ sit supereminens magnitudo virtutis Dei in nos, qui credimus secundum operationem potentie virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominatum, & omne nomen, quod nominatur non solum in hoc seculo, verum etiam in futuro; & omnia subiecit ejus pedibus; eumque constituit caput super omnia ipsi Ecclesiæ, quæ est corpus ipsius, & plenitudo ejus, qui omnia in omnibus adimplet*. Quibus etiam verbis graphicè exaltatio ipsa Christi describitur. Et hæc Christi exaltatio est veluti Oceanus ex quo variorum donorum flumina in Ecclesiam Christi ejusque membra profuunt. Inter dona merito primum sibi locum vendicat S. S. cujus uberrimà largiendi copià potestatem Christus exaltatione sua consecutus est: quod etiam Petrus statim velut partem quandam exaltationis Christi subijcit, inquit: *& promissionem Spiritus S. accepit à Patre*. Ubi *promissionis* vocabulum Metonymicè pro promisso ponitur, quod supra etiam Cap. 1. 4 notavimus. Genitivus *Spiritus S.* speciem denotat, quasi dicat promissum, quod est Spiritus S. Promissum verò istud ita accepit Christus, ut ipse eundem effundendi potestatem acceperit: quod etiam verba mox sequentia confirmant: *effudit id, quod nunc vos videtis & auditis*; quibus effectum exaltationis Christi, & res ipsa, quam auditoribus indicare voluit, continetur. In vocabulo *effundendi* metaphora est, ab aqua ducta, quemadmodum supra notavimus. Quid autem effuderit auditoribus ex effectis, quæ videbant in Apostolis, & audiebant ex eorum ore considerandum relinquit: ex quibus facile erat perspicere, ea non aliunde, quam ex divina quadam virtute atque efficacia proficisci posse.

Confirmat Petrus quod dixit in sequentibus. Sic autem verf. 34 ait: *Non enim David ascendit in cœlum*. Ascensionis in cœlum ante hæc expresse non meminit. Latet autem illa nihilominus in voce exaltationis, ad quam veluti gradus quidam fuit. Hic autem verba ascendit in cœlum per Synecochem quandam Metonymicam ita latè sumenda sunt, ut totam Christi exaltationem in se comprehendant, quod ex oppositione, quæ est in sequentibus verbis, manifestum est. Ostendit ergo Petrus, Davidi ejusmodi gloriam non contigisse, sed Christo, de quo vaticinatus fuerit, idque in sequentibus verbis dum ait: *Dicit vero ipse, si pro illa ponitur quasi dicat sed ipse de alio, nempe de Messia ait: Postea statim verba Davidis ex Psalmo cx. desumpta subjungit Petrus: Dixit Dominus Domino meo, ubi per Dominum primo loco positum Jehova, Deus ipse sum.*

sumus, Christi pater, intelligitur; per *Dominum* verò suum intelligit David Christum, quem in Spiritu, ut Christus ipse Matth. 22. 43 testatur, Dominum suum appellavit, vocabulo *Adon* ab altero *Jehova* diverso, ut eundem ab ipso Jehova distingueret. Dominum autem suum appellat, quia id prævidit in Spiritu, eum tantum fore Dominum, cujus imperium etiam in mortuos extendatur (quemadmodum etiam Paulus Rom. 14. 9 testatur, Christum ideo mortuum esse & resurrexisse, & revivisse, ut vivis & mortuis dominaretur) vel saltem, cui etiam ipse, si viveret, parere eisque tanquam Domini sui iussa sequi teneretur. Verbum *dixit* per Enallagen pro futuro *dicit* vel potius facit ponitur. Hoc enim Dei dicere, ut & alias sæpe, facere est: quasi dicat David, effecturus est aliquando Deus, ut Messias Dominus meus sedeat à dextris ipsius. Pergit cum Davide Petrus §. 34. *Sede à dextris meis*. Phrasis hæc Metaphorica est, à terrenorum regum consuetudine ducta, qui quos primam maximamque post se autoritatem habere volunt, ad dextram suam collocare solent. Significat autem idem, quod summum post Deum dignitatis ac potestatis locum tenere, seu, ut Paulus uno verbo explicat, regnare 1 Cor. 15. 28, ubi de Christo inquit: *Oportet ipsum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedes suos*. Vide etiam Matth. 26. 64. Luc. 22. 69. Eph. 1. 20. Hebr. 1. 3, 13. VIII. 1. Addit Pfalter: *Donec postero inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Quibus verbis terminus regni Christi, seu quam diu sit regnaturus, describitur: quemadmodum ex verbis Pauli paulò antè adductis patet, *Traditurus* nimirum aliquando est Christus regnum Deo & Patri, cum aboleverit omnem principatum, & potestatem & virtutem, ut dicto cap. 15 ad 1 Corinth. §. 24 testatur Apostolus. Ubi per principatus & potestatem & virtutes intelliguntur omnes, quicunque regnanti Christo adversantur, potissimum verò Satanas cum toto suo exercitu, & quotquot Satane imperium sequuntur, ut sunt plerumque potentes hujus mundi, imò omnes impii. *Ultimus* autem Christi hostis abolebitur mors, ut testatur ibidem §. 26 Apostolus, quod fiet, cum Christus in illustri suo adventu fideles suos ex faucibus mortis ereptos sempiterna immortalitate donabit. *Præsertim ponere inimicos scabellum pedum*, ab eorum more, qui hostes suos acie victos sub jugum miserunt, vel potius supplicio affecerunt, ductam esse satis ex historia Josue constat, in qua legimus, Josuam cap. 10. 24. præcepisse omnibus ducibus belli, ut ponerent pedes suos super colla quinque regum Cananæorum in spelunca quadam captorum, & supplicio afficerentur. Indicatur ergo his verbis tam diu regnaturum, donec omnes inimicos suos sibi subiciat, ac ultimo tandem omnes ignis æterni supplicio afficiat. Etiam si verba Psalmi ita sunt comparata, ut Deo non Christo hæc inimicorum ejus subjugatio ac poena tribuatur: intelligendum tamen est, Deum istud omne per Christum efficere ac porò effecturum, tanquam cum, cui Joh. 5. omne iudicium dedit, ac proinde Deo jure merito, velut principali causæ, omnia tribui.

Concludit tandem sermonem suum Petrus vers. 36. his verbis: *Certe igitur novit omnis domus Israël &c.* ubi velut in summam colligit ea, quæ antea fusius de majestate Christi dixerat. Primò autem rem asseverat, inquit: *Certe igitur sciat omnis domus Israël*, quibus verbis auditoribus pertuadere nititur, rem ita ac non aliter se habere. *Domus Israël* pro familia Israëlita ponitur, ut *Israël* sit Genitivus speciei, nisi mavis ipsum Jacobum intelligere populi Israëliti autorem. Deinde rem ipsam edidit his verbis: *quod Dominum & Christum ipsum Deus fecerit, hunc Jesum, quem vos crucifixistis*. Dominus & Christus revera hic idem sunt; licet prius posteriori latiore habeat significationem. Intelligit autem Dominus cælestis, & rex populi divini singularis: Dominus nimirum per quem omnia, & nos per ipsum: rex cui tradita est omnis potestas in cælo & in terra, qui est arbiter vitæ ac necis nostræ, & quidem sempiternæ. Hunc autem

Deum fecisse Dominum ac Christum asserit Petrus, id est, constituisse, potestate omni in cælo atque in terra illi tradita. Nam quod alii volunt, verbo *fecit* declarationem duntaxat significari, id veritati consentaneum non est, us alibi pluribus ostendimus. Vide lib. 1. de uno Deo Patre sect. 2. cap. 18. pag. 204 seqq. Hoc loco autem non est omittendum, Ambrosium & Hilarium lib. 1. de fide c. 7. in his ipsis Petri verbis pro voce Domini legere Dei nomen, quasi Petrus dixerit: *Et Deum eum, & Christum fecit Deus hunc Jesum*, &c. Id quod etiam, si lectionem hanc repudiare velis, nihilominus ex illis verbis colligi firmiter potest. Vide lib. 1. de uno Deo Patre d. cap. pag. 214. seq. Ultima verba, *hunc Jesum, quem vos crucifixistis*, prophetæ addidit Petrus, ut illis denud peccatum ipsorum ante oculos poneret, ac gravitate ejus ostensa, serium in animis ipsorum dolorem ac respicientiam excitaret.

Adhuc sermo Petri, sequitur ejusdem effectum ac consequens, quod Lucas his verbis describit §. 37. *Postquam verò audissent compuncti sunt corde*. Ostenditur, sermonem Petri auditorum animos non prætervolasse, aut in extremis tantum eorum auribus hæsisse, sed altius in animum ipsorum penetrasse, stimuloque iis ejusmodi infixisse, ut sermo dolore percussus, atque ad agnitionem facinoris sui adacti, de eluendo isto crimine & vita in melius mutanda serid cogitarent. Id quod etiam sermo eorum, ex hac animi percussione natus docet, quem his verbis subiungit Lucas: *Dixerunt verò ad Petrum & reliquos Apostolos: quid faciemus*, vel, ut alii legunt, *faciamus, viri fratres*. Petri primo & nominatim fit mentio, quia is reliquorum omnium veluti nomine auditores affatus fuerat. Dum verò interrogant, *quid faciemus?* modum ac medium sibi ostendi petunt, qua ratione remissionem tanti sceleris, in crucifigendo Christo, Domino ac rege suo, commissi possint consequi.

Verf. 38 & 39. Subjicitur responsio Petri, in qua docet auditores, qua ratione non modò remissionem peccatorum, sed etiam donum Spiritus sancti possint consequi. Sic autem verba Lucæ habent: Petrus verò dixit ad illos, *Respicite, & baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi, in remissionem peccatorum*, &c. Duo his verbis docet Petrus: alterum est, quid faciendum sit auditoribus; alterum quem inde fructum sint habituri. Duo autem illis faciendæ proponit, quorum prius indicatur verbo *respicite*, quo id ab auditoribus exigit, ut in posterum non modò mentem, sed & totam vitam suam mutant in melius, ac secundum normam divinarum præceptorum componant. Hæc enim est usitata verbi *respicite* in sacris literis significatio: licet interdum pro animi tantum in melius mutatione usurpetur, & ab emendatione vitæ, tanquam fructu suo, distinguatur. Vide Matth. 3. 8. Act. 26. 20. Posterius quod ab Auditoribus faciendum proponit Petrus est, *ut baptizetur unusquisque eorum in nomine Jesu Christi*, quibus ab illis exigit, ut ablutione seu immersione in aquam publicè profiterentur ac itarentur, se Christum pro suo Domino ac magistro habere, ejusque imperata facturos esse. Hic enim finis erat baptismi aquæ, *in nomine Jesu Christi* hic idem est, quod *in nomine*, inf. cap. 8. 16. 1 Cor. 1. 13, 15. Fructus, quem consilium ipsum sequentes sint consecuturi, à Petro in sequentibus indicatur dum addit: *in remissionem peccatorum*. Primus hic est fructus respicientiæ ac baptismi communis. De respicientia quidem res ex aliis tum veteris, tum novi foederis locis manifesta est. Vide inter alia inf. cap. 3. 19 & 5. 31. cui geminus est locus Luc. 24. 47. & inf. cap. 26. 18. Ad baptismum verò quod attinet, sciendum est, eidem remissionem peccatorum tribui, non quidem vi ipsius ritus externi, sed professionis nominis Christi, quæ cum hoc ritu si rectè peragatur, individuo nexu, est copulata. Remissionis autem peccatorum nomine liberatio tum à reatu, tum à poena peccatorum intelligitur: cujus jus quoddam obtinent omnes, quicunque

(m 2)

in

in Christum credunt, ac nomen illius profitentur, eodemque etiam jure ipsa perfruuntur, si fidem suam omnis generis pietate contestati fuerint. Sed & alium fructum auditoribus suis offert Petrus, si monitis suis obtemperarint: *Et accipietis domum Sancti Spiritus*: quod etiam sequenti versiculo confirmat. Per *donum Sancti Spiritus* ipsum Spiritum sanctum, qui tum temporis opulenter in Apostolos effusus, ac porro in alios fideles effundendus erat, intelligit. Ut Genitivus *Spiritus S.* sit Genitivus speciei quasi dicat donum quod est Spiritus S. Sic inf. cap. 10. 45. conf. x1, 15, 17, 17. Solebat enim tum temporis donum istud fidelibus quam primum Christum per baptismum aquæ profiterentur, conferri, licet non semper. Legimus enim interdum haud paulo post, interdum etiam ante baptismum Spiritum S. in credentes fuisse effusum. Illius exemplum est infra Cap. 8. 15 seq. hujus verò Cap. 10. 44. Non enim ita alligatum fuit hoc donum baptismo, ut sine illo conferri haudquaquam posset.

Confirmat id, quod pollicitus fuerat auditoribus Petrus vers. seq. 39 dum ait: *Vobis enim [facta] est promissio, & liberis vestris &c.* Per promissionem verò illam intelligenda est promissio Spiritus sancti, cujus proximè mentionem fecerat. Videtur enim Petrus omnino digitum intendere ad verba Joëlis supra ab ipso adducta y1. 17 seqq. Ostendit autem, non esse cur auditores dubitent, se fructum, quem illis, si resipiscerent, & Christi doctrinam amplecterentur ac profiterentur, pollicitus erat, consecuturos: cum illis singulari jure, ex pacto nimirum, & promissione ipsis facta debeatur. Simul autem significat Petrus non ad ipsos tantum, sed etiam ad ipsorum posterorū promissionem illam pertinere; imo nec ad illos tantum, verum etiam ad gentes. Addit enim, *Et omnibus qui longe sunt, quoscumque advocaverit Dominus Deus noster.* Per eos enim, qui longe sunt, gentes intelligi, ex c. 2. epist. ad Eph. yf. 14 & 15 patet. Quanquam enim Petrus, cum hæc loqueretur, id non intellexisse videtur, quippe cui de vocatione gentium adhuc non constabat, ut ex Cap. 10. Act. manifestum est: dubium tamen non est, Spiritum S. linguam Petri gubernantem eo respexisse. Dicit autem Petrus eos *a Deo advocatum iri*, significans Gentibus haud secus ac Judæis Evangelii doctrinam revelatum, easque hac ratione ad communionem beneficiorum, in ea promissorum invitatum iri. Simul vero innuit hoc beneficium, non ex aliquo gentium merito sed ex singulari quadam Dei eos vocaturi gratia profecturum esse.

Vers. 40. Lucas, antequam effectum istorum, quæ nunc explicata sunt, verborum Petri subjungat, aliquid interferat, ad sermonem Petri pertinens. Sic verò scribit: *Aliis etiam sermonibus pluribus obtestabatur & hortabatur.* Ostendit Lucas, Petrum non istantantum, quæ recensuerit, sed & longè pluribus verbis usum in sermone suo ad populum habito. Dum verò dicit, eum obtestatum fuisse, auditores videlicet, hoc vult Petrum auditores gravissime, Deum velut in testimonium vocando, adhortatum fuisse. Quæ verò adhortationis illius summa fuit: statim addit Lucas, scribens Petrum dixisse: *Servamini à natione prava hac*: quibus verbis eos hortatur, ut sese se regent ac discedant à reliqua Judæorum in Christum credere nolentium, oblatamque divinam gratiam contumaciter repudiantur turba, ne eodem cum ipsis exitu involvantur, sed potius ab eodem liberati, in perpetuum serventur. Verbum *servandi* duorum verborum vim habet. Hoc enim indicare voluit Petrus, auditores ab infidelibus reliquis se segregando seipos servare debere. Per *nationem pravam* non tantum vulgus Judæorum, doctrinam Christi recipere nolentium, sed etiam, & quidem maximè, primores populi, Pharisei ac scribæ intelliguntur. Alibi etiam infideles hoc epitheto insigniuntur Phil. 2. 15.

Sequenti vers. 41. pergit Lucas describere sermonem à Petro habito effectum, his verbis: *Qui ergo libenter recipiebant sermonem ipsius &c.* Primum eos describit, in quibus effecta, quæ subjuncturus est, locum habue-

rint: quòd nimirum libenter, seu alacriter ac cum gaudio quodam non tantum verbis Petri fidem adhibuerint, sed etiam animum eò induxerint, vitam in posterum ad doctrinæ Christi præscriptum instituerunt. Deinde effecta ipsa recenset: quorum primum continetur verbo *baptizati sunt*, quo indicatur eos ritu baptismi suscepto publicè testatos ac professos fuisse, se Christum pro Domino ac magistro suo agnoscere, ad ejusque nutum ac præscriptum posthac velle vivere. Alterum effectum, quod ex priori illo veluti nascitur continetur his verbis: *Et apposita vel addita sunt die illo animæ quasi vel circiter ter mille.* His verbis indicatur eos, qui sermonem Petri receperint, idque publicè per baptismum testati fuerint corpori Ecclesiæ insertos fuisse. *Animæ* idem sunt quod homines, quos alias appellare solemus capita, per Synecdochen membri. Innuitur vero simul & circumstantia temporis, & adjunctum numeri.

Vers. 42. *Erant verò perseverantes &c.* Tertia pars capituli, in qua describitur, quænam fuerit ratio vivendi sive studia & occupationes fidelium in primitiva Ecclesia. Primo autem Lucas ea studia atque occupationes breviter recenset; Deinde eadem paulo fufius explicat. Prius facit hoc versiculo ubi diversa studia enarrans, primò inquit: *Erant verò perseverantes*, id est, perseverabant (est enim in phrasi Lucæ Græcismus, & ex parte Hebraismus) in doctrina Apostolorum. Indicatur his verbis, eos, quia doctrinam Christi nondum planè ac plenè perceperant, ejusdem addicendæ causâ Apostolis adhæsisse, sedulamque dedisse operam, ut indices majores in ea faceret progressus, eandemque quantum satis esset addicerent. Qua in re singulare eos studium adhibuisse, verbum *μεσσημαρτυρίης* significat. Addit Lucas: *Et in communione* per quam ea intelligitur bonorum omnium communio, quam postea pluribus vers. 44 & seqq. persequitur. Huic tertio loco subjicitur *Et in fractione panis* per quam non vulgaris illa, cujus yf. 46 fit mentio, sed sacra, quæ fit celebratione ritus Eucharistici, intelligenda est, cum omnino de rebus sacris hic agatur, nec verisimile sit Lucam in eorum numero vulgare aliquid collocare voluisse. Est autem in phrasi hac Synecdoche membri. Pars enim ritus Eucharistici ponitur pro integro: quemadmodum etiam fit Act. 20. 7. Ritus autem iste fractionis panis, repræsentat fractionem corporis Christi, hoc est, dolores acerbissimos ac mortem ipsam truculentissimam, qua corpus Christi attritum & veluti comminutum fuit. Unde etiam apparet, hunc ritum non esse adiaphorum, sed omnino adhibendum exemplo ipsius Christi, & Apostolorum. Vide Matth. 26. 26. 1. Cor. 10. 16. x1. 24. Quartò Lucas addit, *in precibus*, per quas publicas preces intelligit; sub quibus etiam, ut alibi quoque fit, gratiarum actio, vid. Luc. 18. 10, 11. Act. 3, 13, 16, 13. Phil. 1. 3, 4; per Synecdochen quandam comprehenditur.

Vers. 43. Lucas duo effecta commemorat: alterum generale, quod generatim ad omnes pertinet; alterum speciale, ad Apostolos solos spectans, quod quidem causa fuit illius prioris. Illud his verbis exprimit Lucas: *Factus est, vel fuit verò omni animæ timor.* Ubi per *omnem animam* omnes generatim homines, & quidem in primis Hierosolymitanos, qui erant extra numerum fidelium, intelligit. Dum verò ait illis *factum esse vel fuisse timorem* hoc indicat quòd reveriti ac quodammodo venerati fuerint Christianos, ob singularem, quem in illis cernebant pietatis & charitatis fervorem, ac stupenda, quæ inter illos fiebant, opera, ad eò ut nonnulli etiam cœperint eos magnificare, in eamque mentem venire, religionem ipsorum sacrosanctam atque à Deo ipso profectam fuisse. Hinc etiam factum, ut non auderent quicquam adversus eos moliri. Simile quid etiam infra cap. 4. 33. & 5. 13 legitur. Alterum idque speciale effectum Apostolorum sequentibus verbis continetur; *Et multa prodigia & signa per Apostolos fiebant.* Per prodigia & signa, Apostolorum miracula, quæ potissimum ac quàm creberrimè in sanandis ægrotis eluxerunt, intelli-

gun-

guntur. Hic autem non obscurè causa timoris illius in populo, cuius antè mentio facta est à Luca, indicatur, aded ut particula *et* & pro nam posita esse videatur. Omnino enim certum est, homines quam plurimos, cum viderent Apostolos non modo variis linguis magnalia Dei proferre, verùm etiam stupenda admodum miracula edere, timore ejusmodi, quem jam descripsimus, correptos fuisse.

In sequentibus pergit Lucas fidelium primæ Ecclēsia studia describere, dum ita inquit *v. 44. Omnes verò credentes erant in id ipsum id est unà.* Credibile est, in his verbis sermonem de publicis conventibus fieri, qui divini cultus peragendi gratia habebantur, sique tunc privati, domatim hinc inde habiti, tum in primis publici. Solebant enim singulis diebus unanimitè in templo confluere, ut ipse Lucas infra vers. 46. scribit, & quidem in portico Salomonis, cuius fit mentio infra cap. 5. 12. Aliud studii genus additur in sequentibus hujus versiculi verbis, quod etiam sequenti versiculo illustratur. Sic vero scribit Lucas: *Et habebant omnia communia.* Omnia nimirum, quæ salva honestate, & rei ipsius natura ferente ad vitam tuendam communia esse possent, bona nimirum & facultates, ædes, supellectilem, victum, amictum & similia: aded, ut non tantum usum ejusmodi rerum, sed etiam respicias aliis indulgerent. Ejusdem communionis etiam inf. cap. 4. 32 fit mentio, ubi ita Lucæ verba habent: *Nec quisquam aliquid [eorum] que possidebat, dicebat proprium esse: sed erant omnia illis communia.* Illustratur vero Lucas, quæ hoc loco de communione fidelium dixerat, addit *v. 45. Et possessiones & substantias vendebant, & distribuiebant illa omnibus &c.* Quibus verbis significatur fideles, non tantum bona sua, ut vocant, mobilia, verùm etiam immobilia vendidisse, ut ita illis suppeteret quod fidelibus liberalissimè largirentur ac distribuere, prout cuique opus erat, ut Lucas ait, quibus verbis significat eos non id, utrum quis domesticus, an extraneus, civis an peregrinus, cognatus an nullo cognationis vinculo junctus esset, aut alia, sed solam cuiusque indigentiam spectasse, adhibita tamen consideratione circumstantiarum personæ & conditionis cuiusque. Describitur itaque hoc versiculo cum medium ad istam communionem necessarium, tum modus ejusdem. Istud prioribus verbis, dum bona ac substantias suas vendidisse, hoc dum distribuuisse illa omnibus, prout cuique opus erat, dicuntur fideles. Laudabile autem fuit quidem hoc ipsorum institutum, non tamen necessarium, aut ex Apostolorum jussu aliquo, sed potius ex abundantia quadam charitatis erga inopes fratres profectum. Hoc quidem necessarium erat, ut fratrum inopiæ succurrerent, sed ut id tam largiter atque effuse facerent, necessarium non erat. Constat id partim ex manifesta ratione, partim ex ipsis scripturis. Ex ratione manifesta, quia ejusmodi communio diuturna ac constans esse non potest, exhaustio tandem liberalitatis fonte, præsertim si soli religioni vacent homines, quod fideles illos primos fecisse apertis indicis constat. Unde etiam credibile est hinc factum fuisse, ut tandem in angustias redacti, tempore caritatis annonæ aliorum fidelium liberalitate sublevandi fuerint. Ex scripturis verò manifestum est, arbitrio fidelium relicto fuisse, vellent ne res suas in ejusmodi usum vendere nec ne. Id quod ex verbis Petri ad Ananiam constat: inf. cap. 5. 4. ubi ait: *Nomen manens, prædium sc. tibi manebat?* quasi dicat, nonne illud, antequam venderes planctuum erat, inque arbitrio tuo positum erat utrum retinere velles an venderes? & *venditum intra potestate erat.* Quasi dicat etiam cum vendidisset, pretium in tua potestate erat, licebatque illud ad nos vel deferre vel non deferre. Ut taceam usum aliorum veterum Christianorum, & aperta documenta, ejusmodi communionem in aliis extra Hierosolymitanam Ecclēsiâ non viguisse. Ejusmodi autem communio, qualis à Luca hic describitur laxior jure merito appellari potest. Sed est alia strictior, quam omnino semper inter Christianos vigere necesse est,

quæ in eo cerni debet, ut omnes, præsertim verò ditiores aliorum inopiæ succurrant, & ex præscripto Christi etiam bona sua vendant & dent elemosynas. Luc. 12. *v. 33.* Ex quibus verbis manifestè apparet, teneri Christianos etiam cum jactura bonorum suorum aliis beneficere: id quod fit peregrinos atque exules in domum suam recipiendo, esurientes cibando ac potando, nudos vestiendo, aliisque charitatis officiis. Quod autem Communis, quos vulgò vocant, hæc, quæ à Luca scripta sunt, ad suum institutum trahunt, id nullo solido fundamento nititur. Præterquam enim quod ex re libera rem omnino necessariam faciunt; neminemque in suam societatem recipiunt, qui bona sua in commune non conferat, id neutiquam probari potest, quod multiplex est in ipsorum communione confusio: ut quod non ita, quemadmodum decebat pudori ac honestati in cubiculis præsertim consulitur; naturali parentum erga liberos affectui, dum ab eorum consortio avulsi separatim educantur, vis quodammodo inferitur; omnibus promiscuè, nulla habita ratione vel valedudinis, vel temperaturæ corporis, iidem cibi idemque potus apponitur; ac denique ut alia taceam, omnes iidem promiscuè laboribus manuum mancipentur, nulla eorum quæ ad liberalia artium ac pietatis studia adhiberi possent, ingeniorum ratione habita.

Initio *v. 46.* Lucas quodammodo explicat id, quod supra de fidelibus, quod unà fuerint, dixerat. Verba textus sic habent: *Et quotidie perdurantes unanimitè in templo:* quibus indicatur, fideles, reliquos Judæis in templum, peragendorum sacrorum causâ confluentibus, eorundem morem secutos fuisse, atque ita Judaicæ adhuc Ecclēsiæ velut adhæsisse, quam diu ab ea non repellerentur. Quanquam credibile est, fideles peculiari in loco templi congregatos; præeunte aliquo ex Apostolis, cultum divinum additu divini verbi ac fusione precum peregrisse. Postea aliud studium subiungitur, his verbis: *frangentes domatim panem:* quibus verbis ejusmodi convivium fidelium designari videntur, quæ charitatis erga pauperes exercere & gratia instituebantur, quæ in veteri Ecclēsiâ agapas appellabant. In quibus proculdubio etiam fractio panis Eucharistici fuit celebrata. Pergit Lucas: *Capiebant cibum in gaudio & simplicitate cordis.* quibus verbis describit, quibus moribus præditi fideles convivium illa celebrarent. Per *gaudium* autem illud non intelligitur gaudium aliquod carnale ac terrenum, sed spirituale, gaudium in Domino, ut appellat Apostolus ad Philipp. 4. 4: quo exultabant ac lætabantur, sibi Christum à Deo regem datum esse, ac per ipsum tot ac tanta spiritalia dona, ac beneficia contigisse, ac porrò obventura esse, qualia sunt, Spiritus sanctus, remissio peccatorum, vita æterna, &c. Sub hoc autem gaudio etiam laudes divini nominis & gratiarum actiones, velut effecta, continentur. *Simplicitas autem cordis* in eo consistebat, quod nulla in illis erat hypocrisis, sed omnia sincero corde agebant, Deum pietate colentes, proximum verò charitate non simulata complectentes.

Vers. ult. primùm novum fidelium studium, ex gaudio cuius antea mentionem injecerat Lucas, profectum commemorat, dum inquit: *Celebrantes Deum,* id est,
* * *
caelum capere, usque ad tempora restitutionis omnium &c. Quibus verbis indicatur, id, quod Christus non statim ad judicium veniat, haud temere, sed consilio Dei fieri, cum nondum venerint ea tempora, quæ Deus adventui Christi ad judicium destinavit. Simul autem his verbis indicatur ubi nunc Christus commoretur, & quam diu ibidem commoraturus ac tandem ad judicium venturus sit. Prius indicatur his verbis: *quem, videlicet Jesum Christum, oportet celum quidem capere.* Particula *oportet* consilium ac decretum Dei significat. Per *caelum* intelligitur, non istud aspectabile, sed cælum tertium, paradus, sedes ac domiciliū Dei, lux inaccessibleis in qua Deus ipse habitat. Ascendit enim supra omnes cælos, aspectabiles videlicet, & confedit ad dexteram majestatis Dei in supracelestibus, paraturus nobis
(m 3) iii

in domo Patris sui locum. Verbum *ἐξουσίαν* activam significationem habet, indicatque Christum cælo capi; non verò, quòd Christus cælum capiat, hanc enim significationem nec usus verbi *ἐξουσίαν*, nec res ipsa fert, ut dicas, quòd Christus cælum ceperit, seu receperit; quin potius dicendum, quòd cælum Christum ceperit vel receperit, non quidem veluti carcer aliquis, quemadmodum nonnulli explicationem hanc cavillantur ac suggillant; sed veluti regia sua, in & ex qua dominatur ac regnat. Quàm diu autem Christus in cælis sit commoraturus sequentibus hujus versiculi verbis significatur, dum addit Petrus: *usque ad tempora restitutionis omnium, quæ locutus est Deus per os omnium sanctorum suorum prophetarum à seculo.* Per tempora restitutionis intelliguntur ea tempora, quæ Petrus antea *ῥ. 19*, *tempora refrigerationis* appellaverat, in quibus omnia, quæ veluti collapsa sunt, restituentur vel potius in longe meliorem statum transferentur, cum nimirum Christus ad iudicium venturus suos fideles vel jam mortuos resuscitabit incorruptibiles, vel adhuc superstites immortalis corpore induet, secumque, cælis hinc aspectabilibus, terraque, atque omnibus quæ in eis sunt, igni abolitis, in novum illud cælum novamque terram, in qua habitat iustitia, transferet, eosque revera in novum ac longè meliorem statum, quàm vel olim primorum nostrorum in paradiso parentum erat, collocabit, ut illic perpetuò vivant, sempiternisque deliciis perfruantur. Quanquam non videatur nobis absurdum per vocabulum *restitutionis omnium*, intelligere complementum sive impletionem eorum, quæ Deus olim per prophetas tradiderit: quo sensu admissò, omnia plana sunt, nec quicquam difficultatis habent. Et sanè vocem istam *ἀποκατάστασις* complementi voce reddi posse vel ex Syriaco interprete constat, qui ita, si Latinam Tremelli translationem sequamur, verba Petri reddidit: *Quem oportet cælos excipere usque ad complementum temporum omnium eorum, quæ locutus est Deus per os prophetarum.* &c. Voculam omnium ad subjectam materiam referendam esse monere vix opus est. Particulam *αὖ* Beza ad vocem temporum refert, ideoque vertit *de quibus*: sed illud facere non est necesse, cum optime cum proximè præcedentè particula cohæreat, eaque notet, quæ per Christum restituenda sunt. Verba à seculo licet ad verbum *locutus est* referri possint, tamen cum proxima etiam voce quàm optimè cohærere possunt. Videtur enim omisissus esse articulus, ac si dictum fuisset, *ἡ ἀποκατάστασις τῶν αἰῶν ἀπὸ ἀρχῆς*, quemadmodum expresse in cantico Zachariæ legitur Luc. 1. 70. Significant autem voculæ istæ à seculo idem quòd olim, ex antiquis temporibus: quo sensu etiam leguntur Esai. 64. 4. Jer. 2. 20. Prov. 8. 23. Huc usque prima ratio, qua Petrus auditores ad respiscenciam incitare voluit, porrigitur.

Sequitur altera, à testimonio Mosis aliorumque Prophetarum de Christo ducta: quam primò Petrus proponit *ῥ. 22, 23, 24*: deinde ad auditores pertinere ostendit *ῥ. 28 & seqq.* Producit autem Petrus primò testimonium Mosis *ῥ. 22*, dum inquit: *Moses etenim ad patres dixit: Prophetam vobis excitabit Dominus,* &c. Particulæ *ἡ* rationem reddi quidem indicant, sed non proximè præcedentium, verum propositionis principalis, quæ principio *ῥ. 19* extat: quasi dicat Petrus; Ideo verò, præter jam dictam causam respicere debetis, quia Deus aliquando patres vestros per Mosen ita allocutus est; Prophetam, &c. Per *patres* intelliguntur Iudæorum majores, quibus Moses legem olim in deserto iussu atque autoritate Dei tradidit. Testimonium ipsum extat Deut. 18. 18. atque ita, ut in textu adducitur habet: *Prophetam vobis excitabit Dominus Deus vester,* &c. Sensus hujus vaticinii duplex est, literalis, ut vocant, & mysticus. Sensus literalis generalis est, & rationem continet, qua dehortatur Israëlitas Moses, ne gentium more ariolos aliosque divinos consulant, cum futurum sit, ut Deus illis semper Prophetam, saltem aliquem sit excitaturus, quem in rebus dubiis consulere possint.

Quemadmodum etiam semper in populo Israëlítico post Mosen Prophetæ à Deo fuerunt excitati, nisi fortassis populus peccatis suis id meritus fuisset, ut fames verbi divini, hoc est vaticiniorum propheticoꝝ penuria illis immitteretur: quemadmodum tempore Heli accidisse 1 Sam. 3. 1, & Amos prophetam populo sui temporis comminatum fuisse Amos cap. 8. *ῥ. 11, 12* legimus. Sensu autem mystico hæc verba vaticinium de Christo continent: quem sensum etiam tum temporis à Judæis ipsis admissum fuisse credibile est. Alias enim à Petro ac Stephano infra cap. 7. 37, non ita simpliciter adducta fuissent. Duo autem vaticinium istud membra habet. In priori Messias populo Judaico promittitur in posteriori officium illi præstandum describitur. Promittitur autem Messias ita, ut primò ejus officium, secundò autem tertio dignitas singularis, præter eam, quæ ex prioribus duobus elucet, describatur. Officium ejus describitur vocabulo *Prophetæ*: quo non vulgaris aliquis, sed singularis atque eximius significatur, qui nimirum hominibus latentem adhuc in mysterio divinam voluntatem annuntiaturus esset. Origo ejusdem innuitur duplex, divina, & (si ita loqui fas est) humana. Divina exprimitur his verbis, dum ait Moses: *Prophetam excitabit Dominus Deus vester.* Verbum *excitabit* hic idem est quod dabit, exhibebit, mittet. Manifestè ergo dicitur Messiam non à seipso venturum, sed à Deo summo exhibitum atque missum iri. Quod quidem multum ad conciliandam illi auctoritatem facit. Humanam originem sequentibus verbis indicat Moses, dum addit: *ex fratribus vestris*, quasi dicat non alienigenam aliquem, sed ex gente vestra, ex posteris Israëlitis natum, vobisque sanguinis vinculo conjunctum. Verba denique *sicut me* singularem quandam Christi præ aliis Prophetis dignitatem innuere videntur, eum nimirum ipsi Mose, quo cum Deus ore ad os locutus est, similem, imò superiorem. *Moses enim*, ut divinus autor Epistolæ ad Hebræos ait, cap. 3. *ῥ. 5, 6*, [fuit] *quidem fidelis in tota domo ipsius (sc. Dei) ut minister, in testimonium eorum quæ erant dicenda: Christus verò tanquam filius super domum suam.* Promissioni autem huic additur adhortatio, in qua officium Messie præstandum describitur, quæ additâ comminatione adversus officium istud detrectantes sequenti versiculo illustratur ac confirmatur. Adhortatio his verbis continetur: *Ipsam audietis secundum omnia quæcumque locutus fuerit ad vos.* Quibus verbis & officium ipsum & perfectio officii describitur. Officium quidem verbo *audietis*; quo non tantum ipse auditus, verum etiam ejusdem consequentia, fides & obedientia, per Metonymiam in Sacris Literis frequentem, qualis etiam est in illis ipsius Dei verbis, in sacro monte cælitus delatis: *Hic est filius meus,* &c. *hunc audite.* Credendum igitur est promissis Christi, & mandatis ejus parendum, si officio nostro satisficere velimus. Perfectio autem hujus obedientiæ quanta esse debeat his verbis indicatur: *secundum omnia*, hoc est, in omnibus, *quæcumque locutus fuerit ad vos.* Nihil ergo ex dictis Christi in dubium vocandum, nihil quod faciendum præcepit omittendum.

Huic adhortationi Moses confirmationis causâ annexit comminationem, quæ *ῥ. 23* extat: *Erit verò, omnis anima, quæ non audierit Prophetam illum excindetur ex populo.* Verbum *erit*, ut Piscator etiam notavit, ex Hebraismo redundat sic supra cap. 2. 21. *Omnis anima* quemvis hominem denotat. Per excidium intelligitur interitus sempiternus, qui omnibus Christo obedire nolentibus est paratus, teste Apostolo 2 Theff. 1. *ῥ. 8, 9.* Sensu autem literali intelligitur irrogatio supplicii capitalis, quo prophetarum contemtores è populo exterminandi erant.

Testimonio Mosis subnectit Petrus testimonium aliorum Prophetarum dum inquit, *ῥ. 24. Et vero omnes prophetæ à Samuele & iis qui deinceps [fuerunt], quotquot locuti sunt, etiam prænucciarunt dies hosce.* Particula *&* proleptica est, & autem pro *ἔτι* ponitur, quasi dicat non tantum Moses, sed etiam alii prophetæ

à Samuële, &c. de Christo testati fuerunt. Occurrit ergo tacitæ cogitationi auditorum, ne existimarent, Moſen ſolum de Christo locutum fuiſſe; & prætereationem ſuam magis adhuc, aſſumptis etiam aliorum prophetarum testimoniis, roborat. Quasi dicat; Non ſolum Moſes de Meſſia vaticinatus eſt, verum etiam reliqui, qui eum ſecuti ſunt, ut Samuël, alique poſt eum prophetae, itidem de rebus hiſce in nomine Domini eiderunt oracula. De voce *omnium* vide quæ ſuprà diximus ꝑ. 18. Nominatim verò & Samuëlis mentionem facit, quia propheta valde inſignis fuit, quem Deus non modò ſæpius fuit allocutus, verum etiam qui imperium in populo divino, quippe iudex, habuit. Quid verò & quomodo Samuël nominatim de Christo prædixerit, ex Scripturis ſacris non apparet; niſi huc referre velis, quæ de unctiõne Davidis tanquam typi Meſſiæ futuri, in regem populi divini electi leguntur 1 Sam. 16, aut dicere malis, ea tempore Apoſolorum adhuc extitiſſe, poſtea verò incuriã hominum intercidiſſe. Eorum verò, qui poſt tempora Samuëlis in populo Iſtaelico fuerunt, prophetarum vaticinia de Christo paſſim extant. Valde illuſtris eſt Propheſia Nathanis, quæ extat 2 Sam. 7. 12 & d. Ut taceam illas, quæ extant hinc inde in Pſalmis, Eſaiã, Jeremia, & aliorum prophetarum ſcriptis. De quibus Petrus ait, quod *locuti fuerunt*, nimirum in nomine Domini. Particula *etiam* hic ſignificat etiam vel *idem*. Per *dies hoſce* intelligit Petrus, per Metonymiam adjuncti, vel, ut alii volunt, ſubjecti, ea, quæ illis temporibus geſta ſunt. Loquitur autem de iis rebus quæ ad Chriſtum pertinent.

Verſ. 25. Et ſequentibus uſque ad finem capituli Petrus rationi ſuæ à testimoniis prophetarum petita, vim ac robur addit, offendendo, eam ad ipſos primum pertinere. Id verò non tantum offendit, ſed etiam illuſtrat ac confirmat. Offendit autem ꝑ. 25. *Vos eſtis filii prophetarum, & ſcederis, quod pepigit Deus erga patres veſtros* &c. Filios prophetarum ac ſcederis eos vocat propterea, quòd ad ipſos & prophetarum oracula, & ſcedus à Deo cum maioribus ipſorum pactum pertinet; uſitato apud Hebræos more, quo filium alicujus rei eſſe ſignificat idem, quòd ad eam pertinere, ejus participem eſſe. Sic etiam in novo ſcedere mentio fit filiorum regni, filiorum thalami, lucis, tenebrarum &c. Math. 8. 12. 1x. 15. 1 Theſſ. 5. 5. Prophetarum voce ipſorum vaticinia intelligenda ſunt, per Metonymiam cauſe. *Deus* vox, quæ proprie testamentum ſignificat, hic ut alibi ſæpe, et in verſione Græca LXX Interpretum, tum in ſcriptis novi ſcederis pro *verbis*, id eſt pacto ſeu ſcedere ponitur. Per *patres*, quemadmodum & ſuprà ꝑ. 22. intelliguntur majores. De quonam vero loquatur ſcedere Petrus ipſe explicat, dum addit: *dicens Abraham: Et in ſemine tuo benedicentur omnes familie terre*. Quibus verbis promiſſio Abraham facta continetur; quæ extat Gen. 22. 18. Particula in quibusdam exemplaribus abeſt, poſtea tamen verbo *in ſemine tuo* continetur. In *ſemine* autem eſt idem quòd *per ſemen* ut ex ſequenti verſiculo manifeſtum eſt: ex quo etiam apparet, quiſnam *ſeminis* nomine hic intelligatur, nimirum Chriſtus, quòd etiam diſertis verbis aſſerit Paulus Galat. 3. 16. Quo loco, ut ibidem dictum eſt, non modò Chriſtus veluti caput, ſed etiam fideles, tanquam illius membra intelliguntur. Verbo *benedicendi* omnis generis felicitas, qua nos Deus beavit ac beabit per Chriſtum, ut ſunt remiſſio peccatorum, vita æterna, alique cœleſtia munera, comprehenditur. Denique dum dicitur, in ſemine Abrahami benedicentur *iri omnes familie terre*, innuitur, non ſolum Judaicum populum, verum etiam gentes extraneas benedictionis illius participes fore. Plura de horum verborum ſenſu tum literalitum myſtico, vide in Comment. Epistoſa ad Galat. cap. 3. verſ. 8. & 16.

Reſtat, ut videamus quomodo Petrus id, quòd modò dixerat, illuſtret ac confirmet. Sic vero inquit ꝑ. 26. *Vobis primum Deus reſuſcitans puerum ſuum Jeſum miſit* &c. Offendat his verbis, Deum effectum ipſo

offendiſſe atque etiamnum offendere prophetarum oracula & promiſſionem ſcederis ad ipſos pertinere. Primò autem ſignificat Petrus hanc effectum *primo* ad ipſos pertinere, ad alios verò veluti ſecundario ac conſequenter. Iſtae enim Deus peculiari ſcedere ad præſtandum hunc effectum deſignatus erat, cæteris extraneis quòd ad ſcedera & promiſſiones atinet ſine Deo exiſtentibus & ſpem non habentibus. Unde etiam infra legimus cap. 13. 46. Paulum & Barabam Antiochiæ Pſidiae in Synagoga ad Juæos dixiſſe: *Vobis neceſſe erat primum dici ſermonem Dei: quandoquidem vero reſuſcitavit illum, & indignos judicatis vos ipſos vita æterna, ecce convertimus vos ad gentes*. Deinde cauſas illius effectus recenſet, tum principalem, quæ eſt Deus, pater Domini noſtri Jeſu Chriſti; tum mediã, principali ſubordinatam. Principalis eſt Deus, quem Petrus deſcribit ab effectus duobus, quæ cauſas ſunt effectus, de quo paulò poſt audiemus: Primum effectum continetur illis verbis: *reſuſcitans puerum*, hoc eſt, filium, *ſuum Jeſum* quibus verbis ſimul cauſa media Deo ſubordinata in producendo effectum principali licet oblique indicatur. *Reſuſcitans* autem verbo reſuſcitationem ex mortuis intelligendam eſſe arbitramur, & quæ eam ſubſecuta fuit ad dextram Patris exaltationem ac gloriam Chriſti. Verbo *mittendi* intelligitur effectus alter Dei, miſſio nimirum Chriſti, quæ facta eſt per Apoſtolos exaltato Chriſto, dum ejus doctrinam annunciarunt populo: quo ſenſu ad Eph. 2, Chriſtus dicitur veniſſe, & annunciaſſe pacem iis qui longè erant, id eſt gentibus, & qui propè, id eſt Judæis, quòd ſanè factum fuit per Apoſtolos. Tertio effectus ipſe exprimitur his verbis, *benedicentem vobis*, id eſt ut benediceret vobis: qui quidem finis ſeu effectus eſt proximè cohærens cum miſſione Chriſti. Qualis autem benedictio intelligenda ſit, paulò antè ꝑ. præced. diximus. Denique additur conditio, ſub qua benedictio iſta obtineri poſſit: *dum convertat [ſe] quiſque à malitiis ſuis*. Verbum *convertat* licet referri videatur poſſe ad Chriſtum, ut indicetur, eum ſua miſſione id efficere, ut deſistant homines à pravitate ſuis; tamen verifimilius eſt poni in ſignificatione reciproca, quemadmodum ſuprà verſ. 19. uſurpari vidimus, quaſi dicitur, ſi modò unusquiſque ſe convertat à peccatis ſuis, fore, ut benedictionem Chriſti conſequatur.

ſuiſſe, quòd vespere jam eſſet, ut ita conventus ſeniorum populi eò die commodè cogi, & quæſtio de Apoſtoliſ inſtitui commodè non poſſet, temporis ratione id non ferente. Hæc de effectus illatis.

Sequitur effectus ſeu eventus miraculi illius & orationis Apoſtolicæ lætus; nempe quòd multi ex illis, qui ſermonem illum audiverant, crediderint, hoc eſt doctrinam ac religionem Chriſti fuerint amplexi: quæ quidam multitudo illorum hominum ſpecialiùs explicatur, & ſic ipſius illius effectus tam læti magnitudo exprimitur, dum additur: *Et factus eſt numerus virorum quaſi millia quinque*: quorum verborum hic videtur eſſe ſenſus, à doctioribus interpretibus traditus, ad numerum trium millium, quæ ad primam Petri concionem religionem Chriſtianam fuerant amplexa, ut legimus ſuprà cap. 2. 41. acceſſiſſe nunc circiter duo millia, ita ut univerſus Chriſtianorum cœtus ad numerum 5000 virorum excreverit. Viri autem uſitato Hebraiſmo pro hominibus ſimpliciter accipi poſſunt, ita ut & mulieres comprehendantur. Niſi quis dicat, præter fœminas tot viros cœterum Chriſtianum conſtituiſſe. Sed non deſunt, qui ita hæc Lucæ verba accipiunt, ac ſi dixiſſet, ad hanc ipſam Petri concionem in templo habitam, capite ſuperiori, nempe 3. deſcriptam, circiter quinque hominum millia credidiſſe: quæ ſententia videtur fuiſſe Syriaci interpretis, qui ut Tremellius habet, ita hæc verba Lucæ convertit: *Et erant numero quaſi quinque millia virorum*, illi nempe, qui cum audiviſſent ſermonem illum, crediderunt. Verum prior interpretatio verbo Græco *virorum* eſt accommodata. Aorituſ enim hic Paſſivus non facilè reperietur poſitus pro ſimplici verbo

(m 4)

erat

erat, aut fuit; sed significat factus est vel fuit. Dico non facile: quia fieri potest, ut alicubi tamen reperiat. Hactenus prima Capitis pars.

Sequitur altera, in qua narrari diximus ea, qua posttridie acciderint, fuerintque effecta iterum eorum, quae priori die contigerant. Est autem pars illa bimestris. In priori membro narratur, quo pacto quaestio ac iudicium de Apostolis fuerit in senatu Judaeorum institutum, & tota illa actio facta esse describitur. Deinde preces fidelium caeterorum, iudicium illud consequutae, describuntur.

Prius describitur initio facto à v. 5. usque ad 22. finem: ubi primum describuntur personae ad iudicium illud pertinentes, una cum circumstantia temporis, & ut verba ferunt, etiam loci. Deinde totius illius iudicii forma ac ratio; & denique eventus. Personae ad iudicium pertinentes, a quae in primis ipsi iudices, describuntur v. 5 & 6; personae autem iudicandae hoc est, Apostoli, Petrus & Johannes, indicantur tantum initio v. 7.

Priores illae ita describuntur, ut earum ordines ac genera quaedam communi ostentent v. 5, comme morata ab ipso initio breviter circumstantia seu adjuncto temporis, cum dicitur, factum esse posttridie, ut conveniret ipsorum, nempe Judaeorum, principes, hoc est, primores, seu proceres, & seniores, & scribae in Hierusalem: quod ita à doctores quibusdam interpretibus accipitur, quasi dictum fuisset, scribas illos, qui Hierosolymis habitarent, convenisse; ut in ἱεροσολύμοις, pro οἱ ἱεροσολύμοι per ἄλλοις & ἱεράτοις, qua de re vide Piscat. Alias ita tuendum esset, circumstantiam loci sic indicari, in quo convenirent principes & seniores, & scribae illi; idque ita, ut Hierusalem opponatur loco alicui extra urbem, hoc est, quantum conjicere licet, templo, quod extra urbem quodammodo erat positum, & ab ea distingui non immerito potest. An vero per principes illos significetur eximii quidam Judaeorum proceres, qui a reliquorum seniorum ac scribarum vulgo tanquam eximii distinguantur, an contra seniorum ac scribarum nomen explicationis tantum causa addatur principum nomini, non satis liquet. Utrumque ferre videntur verba: quanquam prius est probabilius. Consent autem doctissimi quidam interpretes, intelligi hoc nomine eos, qui Synedron constituebant. Versu porro sexto specialia quaedam nomina, seu mavis personae quaedam, quae ad confessum seniorum pertinebant, exprimuntur, cum addit: *Et Annam summum sacerdotem, &c.*

Jam quod ad personas iudicandas, seu reos attinet, illi indicantur initio v. 7 dum dicitur, iudices illos, qui simul & actorum partes videntur suscepisse, eos, nempe Apostolos, Petrum & Johannem, *statisse in medio*. Qua in parte jam iudicii illius forma esse ibi incipit. Ea vero, quae in tota hac iudicii actione spectanda sunt, ad tria potissimum capita revocari possunt. Primum est quaestio Apostolis tanquam reis proposita, quae criminis objectionem seu accusationem quandam non obscure in se complectitur. Secundum est Petri ad eam quaestionem responsum, ac facti sui defensio. Tertium ad sententiam spectat, quae in Apostolos fuit lata: quod membrum pluribus iterum particulis constat, ut suo loco videbimus.

Primum continetur illis verbis v. 7, quod quaesierint iudices illi antea nominati: *In quali potentia, aut in quali nomine fecistis hoc vos?* hoc est cuiusnam viribus, & cuius iussu atque auctoritate hunc hominem sanasti? Satis autem apparet, non ideo illos hoc interrogare, quasi ignorarent. Nimis enim manifestum erat, eos in Christi nomine hoc signum edidisse, eaque ratione significasse, non tantum ejus auctoritate, sed & potentia hoc se miraculum edidisse: sed ut responsum elicerent ejusmodi, quod vel ansam illis praebere eos graviter, sed specie tamen ac praetextu juris puniendi; vel tale esset, quod hujus miraculi gloriam Christo adimeret. Etenim ita cogitabant, vel constanter eos asseveraturos, Christi auctoritate ac potentia hoc se miraculum patrasse; vel id negaturos, aut saltem, eo suppresso, Deo ipsi tam stupendi facti laudem tributuros, metu ac terrore à priori asseveratione deterritos. Si prius dicerent, putabant, se habituros egregium ad populum eos criminandi praetextum, & puniendi occasionem: quia id, quod Deo uni esset adscri-

bendum, ad Christum retulissent, & hoc pacto novum quendam Deum constituerent, ac in divinum nomen contumeliosi atque injurii fuissent. Si posterius, cogitabant, se habituros quod vellent, & hac ratione eos facile in posterum cohibituos, ne amplius de Christo quidquam predicarent, & populum etiam ipsum ab eorum doctrina depulsuros; quandoquidem per Christum jam negarent esse factum, quod antea tam audacter publice asseruissent, quoque proinde magnam hominum multitudinem impulsissent, ut in Christum crederet. Itaque non ipsi quae audierant, quaeque sciebant facta, illis objiciunt; sed ut facultatem habeant utrumvis istorum dicendi, tantoque facilius assequantur, quod volebant, ipsos hac de re interrogant, & responsum ex ipsorum ore eliciunt. Ita nimirum infidiosum est adversariorum Evangelicæ veritatis genus.

Sequitur responsum ac defensio Petri, illustrata partim à causa efficiente, partim ab effectis eam consequentibus. Nam primò omnium causam efficientem, quae Petrum ad responsum istam impulit, eamque illi suggessit, commemorat Lucas. 2. Responsum autem ad defensionem describit. 3. Effecta seu eventa illa subjicit. Causa efficiens continetur illis verbis cum ait: *Tunc Petrus repletus Spiritu S. dixit ad eos*, hoc est Petrus afflatu quodam divini spiritus commotus atque impulsus ita loquutus est. Apparet, Spiritum S. in illo habitantem, Deo ac Christo ita procurante, vim suam in ipso exeruisse, ejusque mentem atque animum penitus occupasse, ut ei orationem hanc suggereret, & tum, quid illi dicendum esset, eum doceret, tum eundem animaret, ut fortiter atque intrepidè, neminem reveritus, nec ullum periculum metuens haec proferret. Quia in re Christus promissi sui fidem implevit, quo pollicitus est Apostolis fore, ut cum adducti fuerint à praesides ac reges, aliove magistratus, detur illis in ipsa illa hora quod loquantur; seu seipsum daturum illis os & sapientiam, cui non possint contradicere neque resistere omnes ipsorum adversarii, quia non ipsi sint futuri illi, qui loquantur, sed Spiritus Patris ipsorum, qui in ipsis sit locuturus.

Quod ad orationem Petri attinet, ea quatuor potissimum rebus continetur. Primum enim ponitur honorifica auditorum seu iudicum compellatio. 2. Repetitur quaestio proposita. 3. Directa ad quaestionem responsum. 4. Ejus amplificatio. Primum est ibi: *Principes populi & seniores Israël*. Per populum & Israël'em idem significatur. De voce principum diximus antea, uti & de senioribus, per quos senatores intelliguntur populi Judaici. Nam qui Hierosolymis erant seniores, totius populi senatores ac proceres jure cenferi poterant, cum ad eos causae totius populi, & inferiorum subalterniorum tandem devolverentur, quum quippiam gravius ac difficilius occurreret. Hoc ergo pacto benevolentiam sibi conciliat Apostolus, quia licebat ac decebat, muneris ipsorum dignitatem respiciens, non factorum merita, & hoc ipso, quod aliqua ratione significat, id quod postmodum dicitur sit, veritatis vi coactum dicere, id alioqui suppressurum, si conscientia permitteret; quia ipsis, quos pro principibus ac senatoribus populi agnosceret ac veneretur, esset adversum aut ingratum.

Quaestionem postea repetit v. 9 cum ait: *Si nos hodie dijudicamur*, seu quaestio de nobis habetur, *super beneficio hominis infirmi*, hoc est in hominem infirmum collato, *in quoniam*, hoc est cuius potentia & auctoritate hic sit servatus, hoc est facultate incedendi atque in columitate donatus. Prima particula *si* posita est pro siquidem, vel quandoquidem, *si pro iura*, uti ab interpretibus est annotatum, quanquam cum adhuc oratio pendeat, demum absolvenda v. sequenti, vim illa particula suam retinere potest, subauditis quibusdam, ut alibi non semel sit, quum res, quarum manifesta est veritas, conditionaliter efferuntur, praesertim in argumentationibus; & interim tamen intelligitur, id quod conditionate efferuntur omnino verum esse. Qua de re vide inter alia Rom. xi. 24. I Cor. 15. 12 & seqq. Perinde enim est, ac si dictum fuisset: Si, uti ex interrogatione vestra apparet, hodie quaestio de nobis habetur super beneficio &c. notum sit vobis &c. De hac autem quaestione nihil est amplius necesse dicere, cum paulò ante factis sit dictum.

Di-

Directa ad quaestionem responsio continetur *ŷ. 10.* Notum sit omnibus vobis, & toti populo Israelitico, quod in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus excitavit ex mortuis, in hoc [inquam] hic assistit coram vobis sanus. Ubi primum ostendit, quam ingenuè hic agat, quamque minimè ipsum hujus responsionis atque assertionis suæ pudeat: quandoquidem & illis ipsis, qui tum adessent, viris è toto populo præcipuis, & toti etiam populo Israelitico ea de re constare velit. Simul etiam significat, non parùm interesse omnium istud scire. Ita nimirum decet *τῶν πρώτων* Christi servos in rebus ad Dei Christique gloriam atque ad hominum salutem plurimum pertinentibus. Deinde autem hujus miraculi apertè describit, non modo nomine ipsius proprio, sed & patriâ ipsius expressâ, & commemoratis præcipuis quibusdam & valde notabilibus, ac satis adhuc recentibus circa ipsum eventis: quorum prius illorum ipsorum iudicium effectum fuerat; posterius facti illius consequens, sed Dei tamen effectum. Prius indicat cum ait: *quem vos crucifixistis*: quo ipso & animum suum masculum atque intrepidum ostendit, qui audeat viris tantis, in quorum potestate esset, ipsum graviter punire, tantum facinus in os objicere, & illos, ut scelere hujus ipsos poeniteat, utque id per resipiscentiam eluant, hac ratione vult impellere, præsertim postquam audierint, quid Deus Christo ab ipsis tam crudeli, tam ignominiosa morte affecto, fecisset; id quod alterum esse diximus eventum circa Christum, qui ibi exprimitur quando ait: *quem Deus suscitavit ex mortuis*. Deum iudicibus illis, & effectum Dei illorum effectui opponens. Vos, inquit, illum morte affectistis, & morte quidem tam dira, tamque infami; at Deus illum è morte creptum vitæ restituit, & hac ratione ostendit, se vestris factis atque conatibus tam esse adversum, quam vos ipsius consilio ac voluntati fuissetis. Hac autem ratione & Christum illis commendat, & non modo, ut paulò antè diximus, illos impellere conatur, ut facinoris in eum admitti ipsos poeniteat, sed etiam ut in Christum credant, & simul tacite occurrit objectioni, quæ assertioni ipsius de ratione, qua sanatus fuisset homo ille, opponi poterat. Cum enim Christo ejusque nomini hanc sanationem tribueret; cum & aliàs constaret, eum fuisse cruci affixum atque interemptum, & ipsemet id principibus illis in memoriam modo revocasset, objici poterat, qui mortuus rem tantam præstare potuit? Respondet ergo, mortuum quidem antea fuisse, sed non amplius esse, cum sit à Deo ex mortuis resuscitatus. Cum verò ait, *in nomine Jesu Christi* id factum esse, voce *nominis* complectitur totum id, quod illi duobus expresserant vöcibus, potentiae, & nominis, & sic tum auctoritatem, tum potentiam seu vires una hac voce complectitur. Quòd verò ait, *in hoc* [inquam] non tantum ideo per quandam epanalepsin repetit id quod dixerat de auctore seu causa efficiente illius miraculi; quia quaedam de Jesu Christo interjecerat, sed etiam ut tanto magis rem inculcaret, & quam constanter id assereret, lignificet. Denique ipsum effectum, de quo agebatur, oculis ipsis subiectum proponit, atque ostendit, dum ait: *hic astat in conspectu vestro sanus*. Non tantum ait, eum sanatum esse; sed etiam rem adeò certam esse significat, ut oculis ipsis cerni possit, dum eum digito demonstrans ait, hic illum adstare in ipsorum conspectu sanum, quo ipso animos eorum tanto vehementius commovere ac percellere voluit, ne quid contra zuderent hincere.

Directa responsione absolutâ, sequitur quarta atque ultima orationis Apostolicæ pars, quæ responsionis illius amplificationem continet. Ea verò desumpta est à singulari Jesu Christi, quem miraculi illius auctorem esse affirmaverat, dignitate, *ŷ. 11 & 12.* Ea verò dignitas duplex est. Quanquam altera ex altera pendet. Prior est, quòd ad supremam dignitatem evectus caput evaserit totius divini populi. Posterior est, quòd per hunc unum salutem consequi possimus.

Prior dignitas exponitur *ŷ. 11* verbis Prophetæ ex Psal. cxviii citatis, quo ipso res tanto fit protabilior, eo præsertim jam dicto, quòd Christus post mortem tam truculentam sit à Deo excitatus, & ipsius auctoritate ac potentia tantum miraculum sit patratum, apertum divinitatis ejus documentum. Verba autem illa dignitatem illam muneris Christi regii ita expriment, ut à contrario illustrent, & occupatione quadam objectionis amplificent. Amplificatio illa præmittitur his verbis: *Hic est lapis ille pro nihilo reputatus à vobis edificantibus*. Ubi verba illa à vobis, quæ in loco Psalmi non extant, explicationis ergò sunt à Petro addita. *Lapis* vocatur Christus, quia sit quippiam ad ædificium pertinens, & ad ædificium quidem firmum ac validum; quod hoc loco est Dei populus atque Ecclesia, capite etiam illius incluso. Eum lapidem dicit *ab edificantibus pro nihilo reputatum*; hoc est ita contemptum, ac si aptus nequaquam esset ad spirituale hoc ædificium, & indignus, qui in populo divino censeretur, & vel postremum in eo locum occuparet. Quòd tunc in primis contigit, cum à primoribus Judæorum fuit etiam ad mortem damnatus. Quanquam & antea ab iisdem rejectus, contemptus ac repudiatus sæpe, imò semper fuit. *Ædificantium* autem nomine primores populi intelligi, Petrus his ipsis verbis ostendit. Causa appellationis est, quia quemadmodum architecti aedificii opus gubernare solent, atque ii sunt, qui vel in primis nosse videntur, quidnam ad ædificium sit accommodatum, quid minus: ita & hi primores populum, qui tum erat, divinum gubernabant, & maxime intelligere videbantur, quidnam in eo populo locum habere deberet, aut secus.

Huic hominum facto opponitur id, quod à Deo factum est, & contemptui humano, quem Christus fuit expertus, dignitas summa, ad quam est à Deo evectus; cum additur: *Qui factus est in caput anguli*, quasi dicat; etsi ab hominibus, iisque in divino populo præcipuis, fuerit ita repudiatus, ut pro indigno habitus fuerit, qui vel postremum in populo illo teneret locum, tamen ad tantam est à Deo dignitatem evectus, ut præcipua ejus populi pars evaserit, pars, inquam, talis, quæ totam reliquam molem sustineat ac fulciat, hoc est rex illius populi, qui quidem hoc loco eadem metaphora, qua in præcedentibus usus est divinus Spiritus, dicitur *caput anguli*, hoc est lapis angularis præcipuus. Is autem infimus est, qui reliquos super impositos sustinet, & duos parietes inter se jungit utrique communis. Unde aliàs dicitur lapis *ἀκρογωνιαίος*. Similis nempe rex est, & rex quidem potens ac sapiens, huic lapidi, quia & ipse totam regni populi molem sua virtute, potestate, auctoritate, potentia sapientiaque sustinet, & ne collabatur, néve detrimentum aliquod capiat respub. suâ curâ efficit. Ipso nempe nititur salus & incolumitas & ordinis concinnitas.

Posterior dignitas priori illi superstructa, sed ex ea pendens describitur *ŷ. 12* ubi primum exprimitur breviter; deinde uberius declaratur, ac quodammodo confirmatur. Exprimitur quando ait: *Et non est in alio ullo salus*, hoc est per neminem alium salutem consequi quisquam potest. In hoc uno salus omnium est reposita, & salus quidem sempiterna. Duo in hac assertionem continentur: alterum affirmativum, nempe quòd in hoc sit salus, hoc est quòd per Christum salutem obtinere homines possint, breviter, quòd is sit servator, & salutis sempiternæ causa mediâ; alterum negativum, quòd præter eum nemo sit alius, qui salutem illam impertiri nobis possit. Ut ita ostendatur, hanc dignitatem Christo (intellige secundum Deum) in solidum tribui debere, nec in illius societatem quenquam venire: id quod ad dignitatis illius magnitudinem pertinet. Majoris enim dignitatis est, rem præstantissimam habere vel impertiri posse solum, nec aliis eam esse cum illo communem. Declaratur autem, & aliqua ratione confirmatur ea dignitas, cum subjicitur: *neque enim nomen est ullum sub caelo datum in hominibus: in quo oporteat servari nos.*

Ratio

Ratio à causa efficiente deprompta esse videtur, quam indicata magis, quam expressa, nempe quod Deus neminem alium præter Christum, humano generi servatorem dederit. Sed ut verba, quoad necesse erit, singula consideremus, *nomen* hoc loco ponitur pro ipsa persona. *Nomen aliud* est alia persona seu alius quispiam. Nam & supra Cap. I. 15. nomen pro personis ponitur. Et hæc causa esse videtur aliqua, cur nominis vox fuerit usurpata, quam doctiores quoque interpretes notarunt, nempe, quia in periculis ac votis illi soleant appellari, & nomina eorum exprimi, à quibus opem ac salutem expectamus. Quam verò dicit, *sub cælo*, id perinde est, ac si dixisset, uspiam. Cum enim de rebus humanis loqui solemus, quod sub cælo non est nisi uspiam est; cum homines sub cælo sint, & locus hinc illorum sit latissime patens. Erit ergo hæc Synecdoche speciei pro genere, locus nimirum sub cælo pro quovis loco. Quanquam & proprie posses illa verba accipere, si vox *dandi*, quæ subjungitur, non tam de ipsa datione, quam de dationis declaratione accipere malis. Sed ea re nil est opus. Cum verò ait *datum*, intelligitur à Deo hoc esse constitutum ac propositum: quo ipso significatur, non ipsum Christum se pro servatore obruisse, aut obrudere humano generi; sed Deum ejus rei auctorem esse, & præterea in ea re donum singulare contineri, ac beneficium divinitus in homines collatum. Cum additur, *in hominibus*, perinde est atque si diceret hominibus simpliciter. Nam & alibi *in aliquo* perinde est atque alicui, ex Hebræorum idiotismo *Beth & Lamed* inter se commutantium: de quo diximus Gal. I. 16. Cum denique inquit, *in quo oportet servari nos*, significat eum, per quem nos salutem querere debeamus. Neque enim tam de eo loquitur, quid Christus facere debeat hominibus, à Deo datus, quam quid nos, ut salutem consequamur. Quanquam & ipse effectus hoc sermone includitur. Quanquam & ita possis accipere, ac si dictum fuisset, per quem necesse est salutem consequamur, si modò salvi esse debeamus.

Oratione Petri absolutâ, subjunguntur ejus eventa, eaque præcipue duo. Prius exponitur vers. 13. nempe admiratio procerum istorum; cujus causæ duæ præmittuntur procatarticae. Prima est, quod viderint *παρρησιάν*, seu loquendi libertatem atque audaciam. Posterior est, quod *compererint eos esse homines illiteratos & idiotas*: quod posterius poterat impedire audaciam illam animique præsentiam, ita ut tantò ea esset admirabilior, quod nulla esset eruditione suffulta. Posterior eventum est, quod *nihil habuerint contradicere*, hoc est nihil potuerint contradicere orationi Petri proceres illi, quod eventum exprimitur vers. 14, & illustratur à causis inter se aliqua ratione contrariis; quarum altera ad contradicendum impellebat, altera contradicere impediabat. Prior est vers. 13 extremo, quod *cognoverint illos*. hoc est; Petrum & Johannem, quod cum *Jesu fuerint*, hoc est, cum illo versari soliti fuerint, eique comites indivisi adhæserint. Hoc enim illos magis poterat reddere proceribus illis invidios, ac porro impellere, ut, si modo possent, tanto libentius illis contradicerent, eosque erroris aut criminis alicujus arguerent. Posterior est vers. 13, quod *viderint hominem illum cum ipsis stantem, qui sanatus fuerat*. Quia enim res nimis erat manifesta ipsique oculis subjecta, non durabat illis frons, ut auderent vel factum ipsum seu miraculum negare, vel facti autorem, cum illi, per quos miraculum hoc editum esse constabat, assererent, se non aliò, quam hoc auctore miraculum illud patrâsse.

Reliquum est tertium, quod in tota hac quæstione seu judiciali actione spectandum esse diximus. Id verò continetur iis rebus, quæ ad sententiam decretumque ferendum spectant; quæ quidem aliquot sunt numero. Primum enim quædam ad eam rem præparatio describitur; deinde ipsa de sententia ferenda deliberatio; tertio ejusdem sententiæ pronuntiatio; & denique protestatio Apostolorum adversus sententiam ac decretum illud procerum. Primum est initio

vers. 15. ubi dicitur, proceres illos *jussisse illos*, nempe Apostolos, *extra concilium abire*, ut nimirum tanto liberius sententias inter se conferre possent, & quippiam reperire, quod speciem aliquam haberet recti. Secundum, hoc est ipsa deliberatio de sententia ferenda, continetur postrema vers. 15 parte, & versiculis duobus seqq. Nam extremo vers. 15. res summam proponitur, dum dicitur, *eos inter sese contulisse*, nempe, quid tandem decernerent in hac causâ, & quid istis hominibus agerent. Deinde tota deliberationis ratio ac forma describitur vers. 16, 17. Ea autem tribus constat membris. Primum est propositio, seu mavis quæstio, quæ in deliberationem venit. Secundum constat causis, quæ vel rem anticipem faciunt; vel, quid statuendum ac decernendum sit, doceant. Tertium constat ipsa conclusione seu decreto. Propositio est initio vers. 16. ubi scribitur, eos dixisse: *Quid faciemus his hominibus*. Secundum est reliquo vers. 16, & 17 initio. Ubi primum ostenditur causâ, cur factum ipsum, de quo quæstio fuerat instituta, negari ab illis non posset. Deinde causa afferitur sententiæ, quam postea tulerunt, nempe, de reticendo penitus auctoris miraculi hujus nomine. Etenim cum nollent suffragio suo rem ipsam assertionemque Petri comprobare, quia hoc pacto veluti signum sustulissent omnibus in Christum credendi, vel negandum illis erat hoc factum, vel facti auctor, seu miraculum ab Apostolis Christi autoritate & potentia patratum; vel saltem curandum, ut res silentio involveretur, habita præsertim ratione auctoris istius miraculi, quare ad posterius sese convertunt. Prius ergo docent posteriori vers. 16 parte, cum ajunt: *Quia enim conspicuum signum editum esse per eos manifestum est omnibus habitantibus Hierosolyma, & non possumus negare*. Satis apparet, quis illorum fuerit animus, quam obstinatus adversus veritatem. Satis enim aperte indicant, se rem, licet sibi compertam, negaturos fuisse, nisi omnibus Hierosolymitanis fuisset comperta; sique id negare sine manifesta impudentia potuissent. Tantum valet contumacia, & ex qua hæc oriri solet, malitia & affectum improbitas. Quod ad posterius attinet, causam afferunt initio vers. 17 decreti, quod postmodum sequitur, quæ his est verbis comprehensa: *Sed ne id amplius serpat vel spargatur in populum*. Significant his verbis rem quidem jam innotuisse omnibus Hierosolymitanis, & in urbe satiate serpsisse, sed cavendum tamen esse, ne adhuc latius longiusque hujus rei fama per populum Judaicum etiam alibi habitantem spargatur. Itaque rationem hujus rei ineundam esse. Quænam verò illa sit, conclusio, eodem vers. 17 subjuncta docet, quæ sententiam ab ipsis ferendam, vel potius laram complectitur, cum ajunt: *Minaciter interminemur iis ne post hæc ulli hominum loquantur in vel de nomine isto*. Comminatione penarum adducendos censent Apostolos, ut autorem istius miraculi penitus reticeant, hoc est ut non tantum hoc Christo miraculum non ascribant, sed ne ullam etiam apud alios Christi mentionem faciant; mentionem intellige ejusmodi, quæ aliquam illius commendationem contineat, & eò facere possit, ut quippiam in ipsum credat.

Sequitur jam tertium, quod ad ferendam sententiam pertinere diximus, vers. 18. ubi decretum judicum seu senatus exprimitur, nempe quod præceperint Apostolis, *ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Jesu*. Ubi verbum *docere* censeri potest subjunctum verbo *loqui* explicandi causâ, nisi prius latius patere velis, ut illa etiam dicta comprehendantur, quibus invocato aliqua ratione nomine Christi miracula edebant Apostoli. Hoc nimirum volunt homines veritati cedere neficii, ut cum ei resistere non possint, suppriment tamen, eamque tenebris æternoque silentio obruant. Illud autem *in nomine Jesu* subjectum seu materiam doctrinæ significare videtur, quasi dicas, de nomine Jesu, seu simpliciter de Jesu, ita nimirum, ut honorifica ipsius fiat mentio, & nomen ejus tanquam Sanctum ac divinum celebretur. Nisi malis id dictum pro jussu atque autoritate Jesu, hoc est, ita ut auctoritas Jesu prætendatur, & ejus jussu quippiam promulgari dicatur.

Sequi-

Sequitur porro v. 19 & 20 protestatio Petri & Johannis adversus sententiam à senatu latam, in qua iniquitatem ejus & animosè, & prudenter, & modeste ostendunt. Nam iniquam esse sententiam illam oblique, sed satis tamen aperte asserunt illis verbis, dum ajunt: *An justum sit coram Deo vos audire magis quam Deum, judicate.* Fortiter & animosè in eo se gerunt, quòd audent aperte sententiam illam repudiare, & iniquitatis accusare, testisque se ei non obtemperaturos. Prudenter ac modeste, quòd non simpliciter dicunt, iniqua est vestra sententia, sed ita rem proponunt, ut ad ipsorum judicium ac conscientiam appellent, & argumentum ipsi quaestioni ita innectant, ut nemo non possit videre, iniquum esse id, quod illi postulent. Quæ ipsorum & fortitudo, & prudentia, & modestia nobis quoque in rebus similibus imitanda est. Diximus autem in hac oratione argumentum latere, quo iniquitas istius sententiæ evincatur. Perinde enim est, ac si dixissent, decretum hoc vestrum postulare, ut vobis magis obtemperemus quam Deo. Id autem quàm sit iniquum ipsi videretis. *Justum* hoc loco sumitur pro eo, quod rectum & æquum est. Ajunt autem, an justum sit *coram Deo*: tacite significantes fieri posse, ut hominum affectu forte aut improbitate execratorum judicio id videatur non iniquum; sed Dei judicio, & rei ipsius veritate inspecta id non posse non censeri iniquissimum. Confirmant autem orationem suam dum subjungunt v. 20; *Non possumus enim nos quod vidimus & audivimus non loqui.* Quibus verbis non probant totam sententiam v. 19 propositam, nempe iniquum esse, ut magis obtemperent senioribus, quàm Deo; sed id, quod in illis verbis tacite continetur, nempe hoc senatorum decretum postulare, ut magis obtemperetur ipsis, quàm Deo; seu, quod eodem recidit, hanc ipsorum sententiam postulare, ut id faciant, quod sibi per Dei justum ac voluntatem non liceat. Etenim perinde est ac si dixissent, id quod nos de Christo ipsis oculis vidimus, & auribus nostris audivimus, & sic verissimum esse deprehendimus, nullo modo licet nobis reticere, & in Deum gravissimè peccaremus, si silentio id vellemus involvere. Satis enim liquet, verba illa, *quæ vidimus & audivimus*, ad subjectam materiam, hoc est ad ea, quæ ad Christum pertinent, restringenda esse. Verba autem illa, *non possumus*, ponuntur pro *non licet nobis*, seu *mavis, nullo modo licet*: quomodo non semel & in veteri, & in novo fœdere ea vox accipitur. Vide inter alia Gen. 43. 32, ubi quod est in Hebræo, *non enim possunt Ægyptii comedere cum Hebræis panem*, id rectè verus Latinus interpres expressit: *illicitum est enim Ægyptiis comedere cum Hebræis*: & 1 Cor. 10. 21, ubi bis eo sensu voces *non potestis* usurpantur. Idem etiam apud Latinos auctores deprehendere licet, ut non raro commutentur inter sese verba *potest* & *licet*. Quamquam *ἡμῶν τὸ ἴδιον* esse videtur, si dicas, *non potestis*, quàm simpliciter, non licet. Possis autem, sensu vix quicquam immutato, illa verba accipere, ac si dictum esset, *Non possumus per conscientiam, seu conscientia nobis nulla ratione permittit, ut reticeamus ea, quæ vidimus & audivimus.* Dum verò id dicunt, perinde est, ac si dixissent, per Deum ejusque voluntatem id se facere non posse, seu id sibi non licere. Quare, cum senatores illi velint, ut reticeant id, quod viderant & audierant; Deus autem contra velit id nequaquam reticere; sequitur, senatores illos Judæorum velle, ut magis sibi obtemperetur, quàm Deo, hoc est eo neglecto, quod Deus velit, id ab Apostolis fieri, quod ipsi jubent. Id quod non potest non censeri valde iniquum seu pravum, atque adeo impium.

Tertiò loco sequitur quædam veluti confirmatio sententiæ latæ, & ea ratione ad expositionem eventus illius judicii transitur. Confirmatio illa exprimitur, cum dicitur, quòd *minas addiderint*. Significatur enim eos nihil hac tam æqua, tamque pia protestatione Apostolorum permotos, suum tamen decretum urisisse, & minas insuper addidisse, seu graves illis pec-

nas denunciaſſe, si secus faxint, quàm ipsi antea decreverint ac jufferint. Minis nempe veritatis adversariis qui viribus pollent, id efficere conantur, quod jure aut argumentorum robore consequi se non posse vident.

Eventus autem judicii exprimitur illustratus causa impulsivâ, cum tacita objectionis occupatione. Eventus ejus est, quod *eos dimiserint*, nulla nimirum illis poena inflictâ, causa verò adjungitur, & quidem duplex, dum addit, *nihil invenientes, quomodo eos punirent, propter populum.* Quibus verbis tacitè auditorum cogitationi aut objectioni, ut diximus, occurrunt. Cogitare enim aliquis potuisset, qui factum est, ut ii dimitterentur impune à senioribus, sibi causæque suæ adeo insensis, præsertim cum auderent ipsis in os resistere, & adversus sententiam ab ipsis latam aperte protestari? Fieriine potuit, ut tam infesti hostes, protestatione hac irritati, eos sine noxamitterent? Respondetur, hanc fuisse causam, primum quòd nullum reperirent speciosum hujus rei prætextum. Quamquam hæc causa non ita eos movisset, nisi accessisset altera causa, nempe ne populum offenderent, & sibi magnam apud plebem invidiam, atque adeo infamiam conflarent, & omnem justitiæ, æquitatis ac pietatis existimationem perderent. Non curassent nimirum, etiam si nullum prætextum juris habuissent, nisi populum ejusque judicium ac sermones fuissent veriti. Quare hæc posterior causa priori quoque vim addidit; seu mavis, hæc unica revera causa fuit, ut eos dimitterent. Ita videmus specimen quoddam animorum ac consiliorum eorum hominum, quos non Dei metus, non amor veritatis, sed ambitio & carnalis prudentia regit. Si quid recti faciunt, non æquitatis studio ducuntur, sed famæ tantum id dant & gratiæ populi, ut suæ hoc pacto existimationi atque auctoritati consulant; longe aliter facturi, si per populum liceret.

Causa verò illa, quæ effecit, ut impune dimitterentur Apostoli, amplificatur aliâ causa, & hæc rursus aliâ. Nam ostensurus Lucas, cur propter populum seniores illi dimiserint Apostolos, addit, *quia omnes glorificabant Deum super eo, quod factum fuerat.* Significat enim, si quæ poena fuisset Apostolis irrogata, eam populo non potuisse non videri iniquissimam, ac porro non potuisse non esse cum maxima populi offensione, ac invidia Seniorum apud plebem, & hujus adversus illos indignatione conjunctam. Quandoquidem tantum aberat, ut poenâ hoc factum putarent esse dignum, ut potius id habuerint pro insigni atque admirando Dei beneficio, pro quo magnæ ipsi agendæ essent gratiæ; quodque proinde non tantum obesse non deberet apud quenquam illis, per quos patratum fuerat, sed etiam plurimum profecisset, ad omnium hominum amorem ac benevolentiam, adde & auctoritatem, admirationem, venerationem illis conciliandam. Videmus hic sæpe incorruptius populum de rebus divinis judicare, quàm eos, qui primum sibi in rebus sacris vendicant, & doctorum pastorumque munere funguntur. Hic populus miraculum agnoscit, & Deum hoc nomine celebrat: Seniores, pontifices, legis doctores, non modò non agnoscunt, & laude meritâ privant, sed etiam supplicio dignum judicant. Hæc autem causa, ut diximus, aliâ iterum causa amplificatur, dum additur v. 22. *Annorum enim erat amplius 40, &c.* Quibus verbis indicat Lucas, non potuisse hoc factum alicui alii causæ præter Deum ejusque potentiam, adscribi, ac porro omnes, quos affectus aliquis non excœcasset, non potuisse non miraculosam hanc sanationem judicare: quia nimirum clauditas illa tam diuturna fuerit, & ab ipso matris utero per 40 amplius annos duravit. Itaque præterquam quod naturalis ea membrorum imbecillitas fuerat, ipsa quoque morbi longinquitas accessit, quæ cum humana ope incurabilem reddidit. Diuturna enim vitia difficulter tolluntur; & tandem, etiam si naturalia non fuerint, in naturam tamen migrant, & cum ætate crescunt atque indurantur. Et sanè in hoc claudita-

tis vitio magnum ætas momentum habet. Nam si in tenera ætate non corrigatur, cum adhuc mollia ac flexibilia sunt corporis membra; multo minus emendari potest, membris ætate induratis, & flexi ac fingi se non amplius patientibus. Jam autem planè indurata sunt in eo homine, qui quadragesimum jam annum excessit. Ex quibus intelligitur, occurri hic tacitè cuidam objectioni, seu mavis suspitioni, nequis fortè diceret, sanationem hanc non fuisse miraculosam ac supra naturæ cursum; vel saltem non satis firma ratione nixum populum, qui contra seniorum sententiam divinam hic statuerit miraculum, cum naturæ limites res illa non excederet, possetque naturali aliquo remedio morbus tolli: quanquam & modus sanationis satis suspitionem illam refellit.

Sequitur jam alterum hujus capitis membrum, ex priori aliqua ratione pendens. Refertur enim hic, quomodo, audito hoc, seniorum factò, excitatus Christianorum cœtus preces ad Deum fuderit. Continetur hoc rotum *ÿ. 23* & seqq. usque ad finem *31*. Ubi tria iterum sunt observanda. Primum enim describitur causa istarum precum impulsiva; deinde precandi modus; & denique precum eventus, seu effectus. Causa impulsiva exprimitur *ÿ. 23*. *Dimissi autem illi venerunt ad suos*, hoc est ceteros Christianos, Græcè est *proprios*: nulli enim homines magis sunt proprii Christianis, quàm Christiani. Christianus Christiano domesticus est, propinquus est, frater est. *Et narraverunt quæ principes Sacerdotum & seniores ipsis dixerant*. Ita nimirum juvat amicis ac fratribus narrare pericula, sive quibus defuncti simus, sive quæ adhuc impendant, & minas adversariorum, ut vel pro liberatione Deo agant unà nobiscum gratias, vel consilio, ope sua, aut, cum hæc defunt, precibus apud Deum nos juvent.

Quod ad precandi modum atinet, primò refertur, quam concorditer Deum fuerint precati fideles; deinde ipsa precatiois verba recensentur. Prius continetur illis verbis *ÿ. 24*: *Isti verò cum hæc audissent, concorditer susceperunt vocem ad Deum*. Hic nimirum fructus, hic effectus esse debet eorum, quæ de periculo sive communi omnium Christianorum, sive quorundam audimus, non ut lacrymis nos demus, non ut animis concidamus, & de causa bona desperantes, eam proderere cogitemus: sed ut humana desituti ope, ad divinam fugiamus, hanc persuasi tum potissimum incipere, cum illa desinit. Desinit autem ferè tunc, cum res est cum potentibus adversariis, & maximè cum ipse magistratus auctoritate viribusque suis opprimere veritatem ejusque professores nititur, quemadmodum hoc loco contigit. Nulla enim sunt Christianis, præsertim adversus magistratum, arma, præter preces: quanquam ne hæc quidem adversus magistratus reverà à piis suscipiuntur, sed potius pro magistratibus, eorumque salute; nempe ut veritati reluctari desinant, & si quid ejus professoribus fuerint interminati, id ad exitum non perducant. Multum autem roboris habet in precibus ad permovendum Deum piorum consensus, & animorum conspiratio; quam hic quoque Lucas expressit, dum ait, eos *unanimitè* vocem susceperisse ad Deum: qua de re vide quid ipse Christus dicat *Matt. 18. 19, 20*. Dum verò dicitur, *eos susceperisse vocem ad Deum*, significatur, & quem precati sunt, & indicatur fervor ac ardor animi, unde vox hæc precatiois eruperit. Quanquam statuendum est, non confusas fuisse piorum voces; sed præeunte ex Apostolis aliquo, & quidem ut credibile est, ipso Petro, re, iquam multitudinem vel voce, vel suspiciis ardentibus, vel etiàm lacrymis, quas devotio expresserit, fuisse subsecutam.

Jam quod ad preces ipsas atinet, eæ tribus constant partibus. Prima est exordium, seu mavis compellatio ac descriptio ejus, ad quem preces diriguntur. Secunda est Narratio, seu expositio rei, quæ tum temporis urgebat angebaturque fideles. Tertia est Peroratio, seu petitio auxilii divini, ad quam necessitas exposita urgebat. Prima pars continetur illis verbis: *Dominè, seu Herè, tu [es] Deus, qui fecisti celum*, &c. Deum summum describunt partim ab imperio ac potestate, quam

in res omnes, atque ad eò etiam in homines, habet, absolutà, quæ exprimitur *Dominè* seu *Herè* voce; partim ab opere atque effectu maximè insigni, quo potentia in primis ejus animis subjicitur. Quod quidem opus est *creatio rerum omnium*; quarum species, seu mavis partes insigniores latissimeque patentes recensentur. Quam descriptionem partim ideo adhibent, ut laudem atque honorem Deo dignum tribuant, & qua veneratione illum prosequantur, & nunc quoque preces ad ipsum furdant, demonstrent; partim ideo, ut significet, qua freti fiducia ad ipsius auxilium confugiant, nempe quod illum summa & potestate in res omnes, & immensa potentia ac viribus pollere nôrint.

Secunda pars continetur *ÿ. 25*, & tribus sequentibus, ubi rem ac necessitatem se urgentem non simpliciter exponunt, sed illustratam testimonio, & quadam ejus causa. Testimonium illud exponitur *ÿ. 25* & *26*, deinde ad rem ipsam applicatur *ÿ. 27* & *28*, ubi & causa rei subnectitur. Testimonium illud petitum est ex Psalmo secundo. Id verò non esse humanum, sed divinitus profectum, significatur, dum dicitur initio *ÿ. 25*: *qui per os Davidis pueri seu servi tui dixisti*. Cur autem ita loquantur, causa satis nota est. *Prior* autem seu *servus Dei* dicitur David non ea tantum ratione, quæ aliis quoque omnibus Dei cultoribus communis est; sed etiam peculiari, quatenus & propheta erat, & rex ad populum secundum Dei mentem gubernandum ac tuendum, varique ejus consilia exequenda delectus. Testimonio illi duplicem subesse sensum, literalem nimirum & mysticum, quorum ille ad Davidem, Jesu Christi typum, hic ad ipsum Christum spectet, satis jam est ab aliis observatum. Hoc tantum observandum est, conspirationem illam regum, principum ac populorum non ad Saulicæ tempora pertinere, neque ad procerum Saulis adversus Davidem coitionem; sed ad ea tempora, quibus Palæstini, Moabitæ, Syri & Ammonitæ, alique reges ac populi adversus Davidem confurrexerunt, qua de re legitur *2 Sam. 8. & 10*, & hoc quidem posteriori potissimum: quia conspiratio hæc, de qua est in Psalmo secundo, facta fuerat postquam jam essent à Davide subjugati reges ac populi illi. Subjugati autem leguntur *c. 8*. sed *cap. 10*, de quorundam saltem illorum regum ac populorum coitione adversus Davidem agitur, vide in primis *ÿ. 6*. Notari in his Psalmi verbis potest, primum quantopere consilia & affectus populorum hominumque potentium Deo soleant adversari, quamque inviti Deo pareant ac porrò etiam illi regi, quem summa cum potestate Deus illi præfecit. Impatientes nimirum sunt reges, principes, ipsique populi, jugi divini. Deinde illud notandum est, omnia illorum consilia, molitiones ac coatus contra Dominum ejusque Christum esse inanes: utut callidè consilia sua instituant; utur viribus numeroque polleant. Unde hic dicitur, *illos meditari inania*. Non est enim sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum, *Prov. 21*. Sic nec potentia adversus Deum tilla est.

Sequitur jam res ipsa, seu testimonii illius ad rem applicatio. Ubi primum significant, eventum isti vaticinio respondere. Hic occasio est de veritate oraculorum divinorum omnium differendi. Deinde speciatim ostendunt, quomodo vaticinium istud eo tempore impleatur. Nam & locum expriment, ubi id fiat, *in civitate hac*; & Christum illum Dei, adversus quem coitio fiat, describunt: *adversus sanctum puerum seu filium tuum Jesum, quem unxisti*. Tertio nomina regum principumve, seu mavis regis unius, itemque principis hominisve potentis, ac populorum adversus Christum Dei conspirantium expriment, cum ajunt: *& Herodes, & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israël*. Ubi non tantum ad rem præsentem respiciunt fideles, sed etiam ad historiam mortis Christi, ubi Herodes & Pilatus conspiraverant, & cum Pilato *gentes*, hoc est aliqui ex gentibus, saltem milites, per Synecdochen. *Populi* autem *Israël* dicuntur diverse illius tribus, quæ singulæ singulos constituere videbantur populos. Quanquam & alias ob multitudinem unus ille populus multorum instar censeri poterat, præsertim in varias regiones disper-

sus.

fus. Et denique finis istius conspirationis notatur *ŷ. 28*, ubi & causam efficientem ejus rei exponi diximus, dum dicitur; *ut facerent vel faciant quaecunque manus tua & consilium tuum prius definiit ut fierent.* Quo quidem loco duo potissimum sunt observanda ad explicationem verborum spectantia. Primum est, quomodo manus Dei dicatur antea definivisse: alterum, quomodo Deus dicatur antea definivisse ea, de quibus hic sermo est: quandoquidem illa mala fuerant, & ipsius voluntati adversa. Sermo enim est de conspiratione ac machinationibus hominum adversus Deum & Christum ejus, hoc est sanctum ipsum filium Jesum, quem unxerat, regemque caelestem constituerat. Ad prius quod attinet, *manus* sumitur pro potentate, vel simpliciter pro facultate agendi, per metonymiam subiecti, ita ut in phrasi sit *id est*, *manus tua & consilium tuum prius definiit*, hoc est tu pro tua potentate aut facultate decreto tuo definivisti, seu constituisti. *Consilium* enim pro decreto hic ponitur. *Manus* vocem pro agendi facultate Hebraica consuetudine sumi, notum est: & saepe quidem nullam peculiarem vim habet; quamquam habet elegantiam. Sic cum dicitur, cuiuspiam manum aliquid invenire, vel non invenire, perinde est, ac si diceretur, illum ipsum hominem aliquid invenire, vel non invenire. Illud interdum in mentem venit, quod decreta soleant nonnunquam ab ipsis principibus manu scribi, aut saltem, si ab aliis fuerint scripta, manus subscriptione confirmari. Unde per metaphoram cum metonymia conjunctam potuit dici manus Dei definivisse seu decrevisse id, quod Deus ipse decrevit ac constituit. Sed hoc in medio relinquimus.

Quod ad posterius attinet, duo sunt observanda. Primum est mala illa, de quibus sermo est, per accidens boni quoque rationem habere, seu boni illis aliquid adhaerere, quatenus ad finem referuntur divinae gloriae, aut humanae etiam salutis servientem. Nam quod Christo ejusque veritati ita fuerunt adversati Herodes, Pilatus cum gentibus, & populo Israelitico, id partim ad confirmationem doctrinae Evangelicae pertinuit, partim ad exercendam aut explorandam ipsorum piorum fidem, pietatem, patientiam ac constantiam: ut taceam, etiam ad poenam quorundam, ipsorum impietate ac contumacia dignam spectasse. Ea enim res scandalo illis fuit & impedimento, quod minus religionem Christianam amplecterentur, ad quam alias, licet à probitate ac virtute alieni, miraculorum magnitudine ac multitudine quodammodo adigebantur. Deus ergo res illas, non quia malae revera fuerunt, sed quia bonae, definivit ac constituit, seu mavis id, quod in illis boni esset decrevit; non id, quod malum. Hoc enim ab hominibus ipsis revera fuit profectum. Quod ut tanto rectius animadvertatur, alterum quoque addendum est, quod hic observandum esse diximus. Id autem est, Deum non simpliciter atque absolute, sed posita hypothese tacitaque conditione, ista olim decrevisse, nempe ista fieri debere, si, aut postquam extiterint homines sponte sua improbi, & digni, qui ad res tam impias, per accidens tamen utiles, adhiberentur. Itaque Deus non id revera decrevit, ut homines tam improbi essent; sed ut sponte sua improbi facti, res hujusmodi designarent. Qua de re alibi fusius dicitur. Addi potest hic duobus tertium, quod ex secundo velut nascitur; Deum non de hoc aut illo individuo nominatim, v. g. de Herode aut Pilato multis ante saeculis decrevisse, ut haec illave mala designarent; sed generatim tantum illa definivisse: Postea verò, cum exequendi tempus adfuerit, ex hominum improborum numero illos elegerit, qui ad decreta ipsius exequenda essent aptissimi.

Hic notari in singulis quaedam possunt. Primum de loco, quod in magnis urbibus, & quidem religionis etiam nomine claris, magnos soleat habere Christus ejusque veritas adversarios. Secundo differi potest de summa Jesu Christi praesentia ac majestate; quod sit *Dei filius*, quod *sanctus*, hoc est, & universa

vita innocens, & divinis donis, ac nunc divina in caelis majestate venerandus; quodque *unetus à Deo*, ubi potissimum occasio est differendi de ratione, qua ad summum in caelis imperium evectus sit. Tertio cerni potest quomodo adversus Christum consentiant principes, & populi religionem inter se alias plane discrepantes, atque adeo mutuis odiis flagrantes; ut Herodes & Pilatus, gentes & populi Israelitici. Quarto notari potest, etiam ea, quae sunt Dei voluntati maxime adversa. Dei consilio ac prudentia gubernari, & quatenus fini alicui bono inferviunt, quodammodo effici. Dicitur enim hic, adversarios illos Christi coivisse, ut facerent quae manus & consilium Dei ante definierat, ut fierent. Cavendum autem cuivis est, ne sese aptum, atque, ut ita dicam, opportunum efficiat, per quem Deus hujusmodi decreta sua exequatur, & quem per impia facinora veluti traducat, atque aeterna ignominia notet, quemque porro supplicii majoribus dignum hoc modo reddat, & talem constituat, in quo exemplum irae suae statuatur, & potentiae suae documentum edat.

Sequitur tertia precum particula, hoc est, peroratio, seu mavis auxilii divini petitio, *ŷ. 29 & 30* comprehensa. Petunt autem tria. Primum est cum ajunt: *Nunc igitur Deus intueri in minas eorum*: ubi ex antecedente intelligendum est consequens, nempe ut Deus minas illas compeecat, & ita cohibeat, ne ad exitium perducantur; vel saltem, ne quicquam veritatis Evangelicae cursui obstant. Non id orant pii, ut Deus Seniores illos propter ea puniat. Vindictae enim cupiditatem & Christianis interdictam esse norant optime, & alios ipsi docebant; norant tum pro hostibus orandum esse omnibus, tum verò nominatim pro magistratibus, in quorum numero & Seniores illi erant. Sed illud & jure poterant rogare illi, & hodie Christiani possunt, ut Deus minas magistratuum cohibeat, nec in oppressione veritatis erumpere patiantur.

Secundum quod petunt est: *Quia da servis tuis, ut cum omni libertate loquantur sermonem tuum.* Haec petitio videtur aliquo modo declarare primam. Eatenus enim videntur potissimum Deum rogare, ut adversariorum minas respiciat, ne eas tantam patiantur habere vim, ut propter eas servi ipsius, nempe Apostoli, sermonem Evangelicum sibi concreditum silentio involvant, aut timore praepediti minus liberè praedicent. Opponitur haec petitio directe Seniorum decreto. Illi enim interminati fuerant Apostolis, ne docerent, neve loquerentur cuiquam in nomine Christi. Pii ergo orant, ut Deus eum largiatur servis seu Apostolis suis animam ac fortitudinem, ut contentis illis minis liberè atque audacter sermonem Evangelicum praedicent ac promulgent. Non frustra autem hoc eos à Deo petivisse, sequentes docent historiae, atque adeo ex parte *ŷ. 33* hujus capituli. Effecit id autem Deus, partim intus pectora illorum infracto robore fulciendo, & Spiritu suo animos illis addendo; partim virtutem illis ministrando edendi miracula. Haec enim mirum in modum illos animare poterant, ut intrepidè doctrinam Evangelii praedicarent, & auctoritatem illis conciliare apud populum, ut sermonem illum tanto avidius audirent, tantoque libentius reciperent. Videmus hic multum in eo esse situm, ut Evangelii praedicones, tales praesertim, quales erant Apostoli, quibus tanquam fundamentis, aut petrae immotae, ceterorum hominum fides niti debebat, audacter atque intrepidè doctrinam Christi annunciant. Nam qui eum timidè praedicat, fidem ei derogare videtur, & speciem praefert de ejus veritate dubitantis. Nam si verus est ille sermo, si divinitus profectus; si immortalem vitam sibi credentibus offert; cur auxilio divino fretus, cur spe tanti praemii fufultus, audacter eum non profiteris? cur periculum ejus causam adire horres? Hinc Paulus orat Ephesios, Vide Eph. 6. 19, 20 ut pro se precas apud Deum interponant, quod sibi haec fiducia loquendi divinitus suppeditetur. Itaque & hodie spiritum fortitudinis à Deo petere debent praedicones Evangelii, & caeteri fideles precibus suis illos hac in parte juvare.

(n)

Tertium.

Tertium, quod petunt, est *ŷf. 30: Manu tua extensa ad sanandum, & signa & miracula edantur per nomen sancti pueri seu filii tui Jesu.* Ubi modus quidam exprimitur, quo efficere Deus debeat, ut servi ipsius sermonem Christi liberè prædicent. Ut ita tertia hæc petitio declarat quodammodo secundam, ut secunda primam. Quomodo autem miracula id efficere poterint, paulò antè est explicatum. Verba vix quicquam habent difficultatis. *Manum enim extendere* est vim ac potentiam suam exercere. Dum verò rogant, ut *per filium ipsius* miracula edantur, tacite ipsum Christum orant, ut potentiam hanc à Deo sibi concessam, ad miracula edenda exerat, quoties ipsius nomen à servis ipsius invocetur, & ut miraculum edat, rogetur. Hic modus animi fortitudinem inspirandi Christi ministris, hodie cessat; cum vis miraculorum olim per Apostolos editorum adhuc duret ac vigeat. Miraculorum loco est partim divina circa ipsos cæterosque fideles cura ac providentia; partim pietatis, quo circumfulgere debent, splendor.

Precazione ipsa absoluta, subiungit Lucas ejus effecta mox consecuta *ŷf. 31, & ea quidem numero tria.* Primum est, quòd *cum essent precati concussus est locus, in quo erant congregati.* Concussio illa loci facta videtur à Deo partim ideo, ut significaretur, quanta esset vis precum à piis modò fusarum; tanta nimirum, ut iis permotus velit potentiam suam exercere, & terrorem incutere eorum adversariis, & labefactare vim ac potentiam ipsorum, licet videretur inconcussa; partim ut esset signum ac prodromus quidam virtutis divinæ, seu Spiritus Sancti ipsos mox invasuri ac repleturi, quemadmodum statim subjicitur. Hic diffusi potest aliquid de virtute ac potentia precum à piis ad Deum fusarum; ad quam rem illustrandam egregie facit, præter alios locos innumeros illud, quod legitur Apoc. 8. 3 & seqq. ubi dicitur, Angelum, qui preces piorum cum fultu Deo quodammodo obtulerat, postea replevisse thuribulum igni altaris, & coniecisse in terram, & inde prorupisse voces & tonitrua, & fulgura, & motum terræ. Significatur enim, ex precibus sanctorum profecta fuisse effecta impiis terribilia, iisque orbem concussum commotumque fuisse.

Secundus istarum precum effectus est, cum dicitur: *& repleti sunt omnes Spiritu Sancto.* Quibus verbis significatur, tum temporis Spiritum S. eos veluti invasisse, & vim suam admirandam in illis exeruisse, ita ut arderent animis, divinæ ac cœlestes cogitationes in ipsis concitarentur, loquerentur linguis, magnifica Dei facta prædicarent, prophetarent alii. Et hodie non idem quidem, planè effectus, sed tamen similis, piorum preces sæpe consequitur; ut nimirum ardore singulari accensi, in Deum ejusque gloriam, inque virtutem unice ferantur; ut gaudio ex ipse immortalis vitæ nato exultent, ut in illis cogitationes planè divinæ ac cœlestes nascantur, & ea sæpè intelligant, quæ antea non intellexerant, & quodammodo prophetent. Et hi quidem duo effectus protinus sunt preces consecuti, neque videntur fuisse, præsertim si priorem spectes, per se diuturni, licet efficaciam etiam in sequens tempus habuerint. Sed tertius, qui nunc sequitur, effectus diuturnior fuit, & ad tempora post illum etiam diem consecuta pertinet, cum dicitur, quòd *locuti sunt sermonem Dei cum libertate.* Etsi autem hic effectus ad Apostolos potissimum spectavit, tribuitur tamen fidelibus generatim; partim quidem, quia quod fidelibus præcipuis, veluti capitibus competit, generatim fidelium coetui adscribi potest; partim verò, quia cæteri quoque fideles, pro suo quique modo ac facultate, doctrinam Christi disseminarunt ac celebrarunt, eam libere sunt professi, de ea cum aliis disseruerunt, eamque illis persuadere sunt conati. Fecerunt autem id *cum libertate*, seu liberè atque intrepidè, nullo metu abstreriti aut præpediti, contentis Seniorum aliorumque hominum potentium minis. Quia in parte jam consecuti fuerunt id, quod vel in primis à Deo paulò antè sunt precati, cum dixerunt: *da servis tuis, ut cum omni libertate loquantur sermonem tuum.* Quæ autem hinc doctrina pateat, itic est dictum.

Sequitur altera pars hujus capituli, in qua felix ac beatus illius temporis ecclesiæ status proponitur spectandus. Ille autem duobus potissimum rerum generibus continetur. Prius est earum rerum, quæ in fidelibus fuerunt sitæ, aut ab illis profectæ: posterius ea in re situm est, quæ extra ipsos fideles fuit posita, nempe in affectu hominum extraneorum erga ipsos. Et hæc quidem consequens revera fuit atque effectum rerum prioris generis, & ad illas amplificandas atque illustrandas à Luca exponitur. Quod ergo ad res prioris generis attinet, eæ rursus sunt duplices. Aliæ enim omnibus fidelibus fuerunt communes; aliæ Apostolorum propriæ, vel saltem Apostolis solis hoc loco attributæ.

Illæ exprimuntur *ŷf. 32.* Sunt autem duæ; quarum prior posterioris est causa. Prior est summa piorum concordia atque animorum conjunctio; quæ exprimitur illis verbis: *Multitudinis autem eorum, qui crederant, erat cor & anima una.* Ubi *multitudo* credentium quodammodo opponitur *unitati* cordis, seu animæ, & ad hujus concordie singularem quandam præstantiam ostendendam facit. Minus enim mirum est, paucorum, duorum v. gr. trium, quatuor, esse cor unum, animamque unam, seu, ut loqui solemus, idem velle idemque nolle: quanquam & hoc inter homines à Christo alienos rarum est: sed illud non modò rarum, & inusitatum, sed jure dixerim, antea inauditum, & ad hunc usque diem inter homines à Christo alienos invisum, *multitudinis*, hoc est aliquot millium hominum, unum esse cor, unam animam: eamque non in una tantum alteraque in re, sed in totius vitæ rationibus ita conspirare, ut nulla inter eos dissensio, nullum discordie vestigium extet. Proprius hic est Spiritus ac religionis Christianæ effectus. Hujus est dissita conjungere, inimica conciliare, diversa unire. Unde non immeritò hanc suorum discipulorum testimoniam ac notam fore Christus ipse indicat Joh. 13. 15, & Patrem rogat, ut hanc in suis concordiam efficiat, quòd cognoscat mundus, se ab ipso esse missum, cap. 17. 23. Ubi locus est de hujus conjunctionis singulari præstantia & fructu disserendi, & quam Deo sit grata, quam jucunda illis ipsis, qui eam inter se colunt, quam salutaris, quam accommodata ad divinam gloriam, ad communem piorum felicitatem, & ad aliorum hominum salutem procurandam, ostendendi. Nascetur autem in nobis, si multitudinè illi similes fuerimus fide. *Credentium* enim fuit cor atque anima una; & quidem ideo, quòd crederent. Fides enim charitatem & cætera conjunctionis spiritualis adjumenta ex se parit.

Posterior ex duabus illis rebus toti fidelium coetui communibus; quam prioris effectum esse diximus, est liberalitas aliorum erga alios: quæ exprimitur illis verbis: *Nec quisquam aliquid eorum, quæ habebat, suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia.* Apud homines cordatos, & communi saltem sensu præditos, vix est necesse commemorare, hæc verba non de rebus quibusvis, sed tantum de facultatibus, seu rebus, quæ numero æstimari solent, accipienda esse. Deinde illud etiam unicuique facile patet, usum potius, quam proprietatem, quæ ad facultates pertinent, fidelibus fuisse communes: quia nimirum ii, quorum erat proprietates, earum usum aliis quoque liberaliter indulgebant. Quamquam earum rerum, quæ ipso statim usu consumuntur, proprietatem retinere non poterant, cum usum aliis concederent, & præterea dubium non est, quin rerum quarundam, quæ non protinus consumuntur, ut vestitium aut suppellectilis proprietatem sæpe in alios quoque transferunt, res ipsas iis donantes, aut in eorum usus conferentes. Sed bonorum, ut vocant, immobiliarum proprietatem non protinus in alios contulerunt: neque id hoc sermone comprehendere ex eo apparet, quòd postmodum peculiariter commemoratur, ea fuisse à possessoribus vendita, & pecuniam in usum aliorum distributam: & infra Petrus Ananias dicit cap. 5. 4, prædium nondum venditum ipsi mansisse, hoc est in ipsius potestate fuisse. Hic locus est disserendi de communione bonorum, quæ inter fideles esse aut possit, aut debeat:

debeat: de qua vide lib. 4. de vera Relig. cap. 20. Sed illis, quæ eo loco dicuntur, nonnihil adjicere licet. Duplex constitui potest bonorum communio Christianis hominibus digna, præter eam, quæ à Moravis, quos vocant, fratribus fuit instituta: altera perfectior, de qua hæc est sermo; altera imperfectior, cum nimirum quisque fidelium ita bona sua possidet, ut utitur, ut paratus sit, cum usus ita exigit, & impertiri aliis de suis, & ad communem eorum usum eos aliqua ratione admittere, eos v. g. in ædes suas recipere, eos alere, iis suppellectilem, jumenta, servos, aliæque his similia ad usus necessarios, saltem ad tempus, commodare. Hæc communio rei naturâ inspectâ durabilior est, & ætatem magis fert; prior illa fervidior, ut ita dicam est, & majorem habet impetum, licet minus diu videatur posse durare; siquidem ipsius usus ipso quodammodo usu minuitur. Posterior ista vitæ communio est aliquanto vicinior atque accommodatior: sed prior est admirabilior & augustior. Quod vel inde apparet, quòd hoc loco tantopere commendatur, quòdque ab hominibus divino spiritu plenis, ducibus ipsis Apostolis, hoc est. divinissimis sci. viris, fuerit culta, in ipso Christianæ religionis primordio, in quo omnia eluxerunt augusta, admirabilia, divina. Unde apparet, non semper in rebus ad liberalitatem spectantibus ita necesse esse fervire ejus constantiæ ac durationi, ut non etiam fervori aliquid detur: modò ne id consequatur, ut ii, qui uno veluti impetu sua in alios contulerunt bona, vel aliis postea cogantur esse graves, vel in suos, aut etiam alienos injurii. Itaque ii, qui liberis ipsi carent, & præterea pauperatatem strenuè ferre sunt parati, laudabiliter hujusmodi liberalitatem exercent. Nisi ita se res haberet, ipse Christus malè fecisset, qui juveni diviti suavit, ut bonis suis divenditis, ea pauperibus dilargiretur: & Apostoli quoque, qui receperunt pecuniam, quam nonnulli pro prædiis suis divenditis acceperant, in usus alienos distribuendam, inter quos fuerunt etiam, qui præter ea, quæ vendiderant, nulla alia habuerunt prædia, ut inferius apparebit.

Sequitur nunc, id, quod Apostolis erat proprium, vers. 33: *Et Apostoli magna potentia edebant testimonium resurrectionis Domini Jesu.* Quibus verbis continetur effectus precum antea fusarum præcipuus, ut apparet ex collatione horum verborum cum vs. 29, & à servis tuis &c. usque ad finem vers. 30. Continetur autem hæc summa quedam prædicationis Apostolicæ, seu descriptio ejus quedam Synecdochica, nempe quòd testimonium ediderint resurrectionis Domini Jesu. Ubi resurrectionis nomine etiam gloriam consecutam intelligi debere notum est. Resurrectio autem ideo nominatim commemoratur, quia hujus in primis rei testes constituti fuerant Apostoli, eaque fundamentum est universæ religionis Christianæ, & spei nostræ in ea comprehensæ; quod proinde probè firmandum erat, ut cætera tanto facilius tantoque tutius possent superstrui: idem differi nonnihil potest de hujus doctrinæ hodieque inculcandæ & necessitate, & utilitate. Dum verò dicitur, Apostolos *magnâ potentia* edidisse ejus rei testimonium; significatur, eos non tantum fortiter ac constanter illam asseruisse verbis, sed etiam, ut antea rogaverant, insignibus ac stupendis miraculis, summa Dei virtute perfectis, confirmasse. Qua de re etiam antea nonnihil dictum.

Explicatis iis rebus, quæ in ipsis fidelibus erant sitæ, subiungitur ea, quæ extra eos in aliorum hominum animis posita erat. De ea verò disseritur à Luca in seqq. usque ad finem capituli. Et primum quidem exprimitur; deinde confirmatur atque illustratur. Exprimitur illis verbis: *Et gratia magna erat super eos omnes.* Gratiâ intelligit populis, seu favorem plebis erga Christianos. Qui quidem favor cum quadam eorum admiratione ac veneratione fuit conjunctus. Itaque non multum ab similibus esse videtur hæc sententia ab illa, quæ extat infra cap. 5. 13. cum ait: *magnificabat eos populus* hoc est, & magni faciebat, & magni-

ficè extollebat, seu prædicabat. Hic videmus, quanta sit veræ virtutis ac pietatis, ac divinatorum, quæ in Christianis elucet, donorum vis ad gratiam & auctoritatem illis conciliandam. Quare etiam ab adversariis, iisque potentibus, nonnunquam premantur Christiani, non deerit tamen illis apud alios gratia atque auctoritas, si modò rectè sese gesserint. Nam et si miracula per Apostolos edita admirationem Christianis ejus temporis magnam conciliarent: non postrema tamen ejusdem rei causa fuit Christianorum omnium virtus ac præclara facta, ut ex seqq. intelligetur.

Progrediendum nobis nunc est ad ejusdem rei confirmationem atque illustrationem. Confirmat enim id, quod dixerat, Lucas atque declarat, causa ejus allata; & hæc iterum alia causa comprobatur atque illustratur. Causa est expressa initio vers. 34. *Nullus enim erat egens inter eos:* quia in illa bonorum communione, ac liberalitate divitum, nemo necessariis destituebatur. Apparet hinc, quantam vim habeat, inter alias virtutes beneficentia, ad famam piis honestam ac laudem omniumque amorem ac gratiam conciliandam. Apparet inde porro, quid & nobis sit faciendum, non modò famæ atque ædificationis aliorum, sed & salutis ipsius causa. Nempe, ne quenkam fidelium rebus ad vitam sustentandam necessariis destitui patiamur.

Causa hujus rei partim generatim describitur; partim exemplo speciali declaratur atque amplificatur. Prius fit illis verbis: *Quotquot enim erant possessores agrorum,* &c. usque ad fin. vers. 35. Vulgò nimirum Christiani divites id fecerunt tum temporis, quod Christus præcepit apud Lucam cap. 12. 23. *Vendite bona vestra, & date elemosynam* &c. Dicitur enim *quotquot* erant possessores agrorum, aut domorum, vendentes adferbant pretia eorum &c. Hinc patet, quid & hodie divitibus sit faciendum, si suæ salutis quàm optimè consultum voluerint. Deposuerunt autem pretia illa *ad pedes Apostolorum,* quàm humillimè quamque modestissimè ipsorum potestati pecuniam permittentes, ut eam, prout ipsis commodum videretur, in usum pauperum distribuere. Nondum enim constitutus Diaconis, ipsi Apostoli hanc curam susceperunt, quæ postea fuit aliis commissa, ut infra dicitur cap. 6. Notari hæc potest divitum istorum simplicitas animi ac liberalitas cum modestia singulari conjuncta. Cum autem additur, *distributum hoc fuisse singulis prout cuique opus erat,* exprimitur effectus, liberalitatis illius divitum, & modus ostenditur, quomodo eâ factum fuerit, ut nemo inter fideles egens extaret: simul etiam ostenditur integritas & prudentia Apostolorum in pecunia illa distribuenda: quia singulis, prout opus fuerit, distribuerint. Hoc idem facere debent, & qui suam in pauperes pecuniam erogant, ut necessitati illorum impensæ rationem accommodent; & multo magis ii, qui alienam pecuniam, aut publicam, in usum pauperum collatam, distribuere debent. Cavenda nimirum illis est propolepsia, & indigentia cujusque habenda est ratio.

Subjicitur huic rei declarandæ exemplum speciale, versibus duobus ultimis, ubi primum persona illa, in qua exemplum proponitur, aliquanto luculentius describitur; deinde & factum ipsum, in quo exempli ratio consistit, subjicitur. Prius sit vs. 36. *Joses ergo, qui cognominatus est Barnabas* &c. Hic ideo tam multis describitur, quòd & tam pius vir fuerit, ut propterea etiam insigne nomen ab Apostolis retulerit; & postea in prædicatione Evangelica inter gentes extraneas ejus una cum Paulo opera potissimum enituerit. Unde tam crebrò illius fit cap. 13. & seqq. mentio. *Esaius* autem *consolationis* ideo videtur fuisse appellatus, vel quia sua pietate factisque præclaris alios subinde fuerit consolatus, iisque gaudium attulerit; vel quia ipse consolationis ac gaudii divini veluti hæres videtur fuisse, ac porro futurus esset; vel etiam utramque obcausam. Neq; verò vulgarium hominum, sed ipsorum Aposto-

lorum iudicio, hoc nomen obtinuit: id quod ad majorem ipsius laudem facit. Non caruerunt omine nomina Apostolis à Christo imposita: non caruerunt proculdubio etiam ea, quæ ab Apostolis divino Spiritu plenis fuerunt aliis imposita. Non exigua laus est, probari viris in Ecclesia & divinis muneribus & pietate insignibus. Quare omnes operam dare debent, ut ab illis, tanquam laudatissimis viris, non tam reipia laudentur, (ne forte ambitioni hic quicquam detur) quam laudari mereantur: atque inprimis, ut piis omnibus sint gaudium, factisque præclaris eos subinde recreent atque exhilarent. Fuit autem illud quoque in hoc viro notabile, quod *Levites* esset; & fortassis ideo id commemoratur, quod ad illud usque tempus vel nulli, vel pauci ex Levitis doctrinam Christi receperunt; estque credibile, Barnabæ primitias Levitarum ad Christum converterum extitisse. Infra quidem cap. 6 dicitur, magnam etiam turbam sacerdotum obtemperasse fidei; sed ante illud tempus nihil ejusmodi, nec de sacerdotibus, nec de Levitis legitur: imò quia id infra nominatim commemoratur, apparet, antea admodum rara, vel propè nulla ejus rei exempla extitisse.

Factum autem ipsius exprimitur *ŷ. 37, quod cum haberet agrum vendidit eum*, &c. Significare videtur Lucas, eum non nisi hunc unum habuisse agrum, & tamen ei non pepernisse, sed animo liberali eum in usum pauperum vendidisse. Pertinet hoc ad commendationem ejus facti, ac porro etiam ad laudem animi tam liberalis, atque amore fratrum ferventis. Similis ille hac parte fuit illi viduæ, quæ totum suum victum in gazophylacium contulit. Solet agellus istiusmodi pauperibus esse admodum charus, ita ut inviti eo careant, & vitam ei dare videantur, cui illum donent. Itaque magna est charitatis atque liberalitatis cum vendere, ut aliis tantum gratificeris. Videtur autem hoc exemplum tanto libentius hic commemorare Lucas, quod postmodum commemoraturus esset exemplum huic aliqua quidem ratione simile, sed alia rursus ex parte dissimile, nimirum Ananiæ & Sapphiræ, qui aliorum, ac fortasse hoc ipso Barnabæ exemplo incitati, eandem liberalitatis laudem, sed non eadem virtute ac simplicitate sunt secuti, & cum fallere conati essent divinum Spiritum in Apostolis habitantem, loco approbationis poenam retulerunt. Quare generali illi sermone de liberalitate divinum in egenos exemplum voluit subjicere Lucas, primum simile, deinde dissimile, ut contraria juxta se posita magis elucefcerent. Sed hæc hæcenus.

IN CAPUT V.

Capitis hujus partes sunt tres: quarum prima agit de poena Ananiæ & Sapphiræ, ob fraudem in intervenda prædii venditi pecunia commissam; Secunda de felici Ecclesiæ Hierosolymitanæ statu, de quo etiam antehac non pauca habuimus; Tertia de perfectione Apostolis à Senioribus populi Judaici illata.

Primæ partis duo sunt membra. In priori conjunctim de Ananiæ ac Sapphiræ delicto agitur: in posteriori disjunctim de utriusque poena.

Primum membrum continetur *ŷ. 1 & 2*, sic autem scribit Lucas: *Vir autem quidam Ananias nomine cum Sapphira uxore sua vendidit possessionem*. Particula *ŷ* oppositionem denotat, & primam hujus capitis partem cum sine præcedentis capitis connectit. Postquam enim liberalitatem fidelium Hierosolymitani cœtus eximiam exemplo speciali eoque insigni, Barnabæ nimirum, qui unicum agellum divididerat, preciumque in commune contulerat declarasset, eandem nunc diverso atque aliquatenus contrario exemplo, & poena divina istud consecuta illustrat: quasi dicat, alio vero animo erat præditus Ananias cum uxore sua Sapphira, qui vendito agro interverterunt aliquid de precio, &c. Personarum vero *Ananiæ ac Sapphiræ* nominatim meminit Lucas, ut historici sua constarent tum integritas tum fides. In eo autem quod *vendidit possessionem*, materia atque occasio peccandi cernitur. *ŷ. 1 & 2* cu

possessio, inferius *ŷ. 3 & 8* specialiori nomine *χῆρος*, id est, prædium, villa, seu ager cum ædificio, appellatur.

Vers. 2. Peccatum ipsum exprimitur, sic pergentem Luca: *& intervertit*, hoc est clam furripuit ac seposuit [aliquid] *ex precio*, *consciã etiam uxore sua*, id est, non tantum sciente, verum etiam contentiente, & factum veluti prudens approbante. Nam aliis eadem cum marito poena affecta à Deo non fuisset, si scivisset tantum quid moliretur maritus, id vero ipsa improbasset ac detestata fuisset. Utrumque ergo, & maritum, & uxorem eadem culpâ laborasse indicat Lucas. Quæ sequuntur ad continuandam fraudem pertinent, dum ita scribit: *& offerens Ananias*, nimirum solus, absente uxore Sapphira, ut ex sequentibus constat, *partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit*. Facile autem quivis videt, delictum non in eo fuisse, quod partem duntaxat aliquam precii ad Apostolos detulit; poterat enim totum illud sibi retinere, ut ex verbis Petri *ŷ. 4* videbimus: sed quod aliquid clam seposuerat, & præ se ferret, se integram pecuniam afferre, ratus id Apostolos, licet divino Spiritu præditos clam futurum. Non ergo tam defectu liberalitatis, quam dolo atque hypocriti peccavit.

Peccato utriusque conjunctim expresso, Lucas secundo loco disjunctim eorundem supplicium describit, & primò quidem Ananiæ; deinde etiam Sapphiræ. Ananiæ supplicium describit Lucas, ita, ut i gravissimam illius delicti reprehensionem à Petro factam recensat, 2 poenam ipsam, 3 denique ejusdem poenæ eventa. Reprehensio Petri *ŷ. 3 & 4* extat, ubi sic loquens introducit Petrus, & quidem *ŷ. 3*. *Dixit vero Petrus: Anania, cur Satanas implevit cor tuum*, &c. Ubi primò Ananiam compellat; deinde peccatum ipsius exaggerat, & quidem à causa impellente, dum inquit: *cur Satanas implevit cor tuum*, quibus verbis hoc delictum Satanæ suafui atque impulsui adscribit, eundemque velut impurum spiritum, purissimo Spiritui sancto, quo Apostoli erant impleti opponit, ad indignitatem atque atrocitatem tanto magis amplificandam. Non est verò existimandum, solum Satanam facti hujus impii autorem fuisse, nullamque in Anania culpam hæsisse. Versu enim 4 sequenti à Petro expressè dicitur, *Ananiam posuisse in corde suo negotium hoc*. Sciendum namque est, Satanam suis suasionibus aut occultis inspirationibus, aliisque modis, quibus homines ad peccandum incitat, vim hominibus afferre non posse, sed liberum cuique & in ejus potestate positum esse conatibus ejus obistere ac reluctari, imò eosdem penitus irritos reddere posse, si nimirum animum homo habeat Dei timentem, suasque cogitationis ab illecebris Diaboli, ad meditationem rerum divinarum studiumque pietatis convertat, & præsertim ad preces confugiat. Quod etiam Ananias facere potuisset, si sibi met ipsi vim facere, ac Diabolo haud obsequi voluisset. Dum verò dicit Petrus: *cur Satanas implevit cor tuum*, idem est ac si dicas, vel, quam causam, quæso, legitimam habuisti, ut Satanæ tantum loci in corde tuo permitteres? vel, qui potuisti in animum inducere, ut Satanæ suggestionibus locum dares? &c. Potest hic obiter notari, Satanam neminem, etiam si maximè vellet, vi ad peccandum cogere posse; sed id tantum in ipsius potestate ac viribus esse positum, ut vel varia hominibus objecta suggerat, vel phantasiam seu imaginationem hominis per varias rerum species moveat ad hoc illudve peccatum animo concipiendum. Qua fermè ratione e contrario Deus hominum mentes ad omnis generis pietatem impellit, eaque in re sæpè numero angelorum ministerio utitur. Multum nimirum possunt species rerum etiam absentium ad phantasiam nostram permovendam, ut viri eruditi scriptis suis ostenderunt. Quemadmodum verò Deus nomenque invitum ad pietatem vel oblatione objectorum, vel specierum menti impressarum vi cogit: ita nec Diabolus, etiam si vellet, non possit tamen, Deo nequicquam id perhibente, ipsaque voluntatis humanæ libertate obstanti. Unde etiam fideles ei resistere possunt. *Qui enim natus est ex Deo*, inquit Johannes, *conferuat*

conservat seipsum. & malus ille non tangit illum, 1 Joh. cap. 5. v. 18.

Tertio peccatum ipsum commemorat dum inquit: fallere te Spiritum Sanctum. Verbum fallere in Græco est *ψεύδω*, quod proprie mentiri significat. Verum hoc modo, ut modo à nobis reddi:um est, reddi rectè posse, doctissimi quidam inter adversarios interpretes animadvertit, * qui ita transtulit: ut falleres Spiritum sanctum: reddi autem debere manifestum est ex v. 9, ubi idem Anania & Sapphira crimen his verbis explicat Petrus: *Quid utique convenit vobis* (seu, quid est, cur convenerit inter vos) *teutare Spiritum Domini?* Unde apparet idem esse tentare Spiritum sanctum, & Spiritum sanctum *ψεύδω*. Tentari autem illi Spiritum sanctum, quia perinde egerant, ac si explorare vellent, num Spiritus S. in Apostolis habitans, seu ipsi Apostoli Spiritus S. in se habitans vi, fraudem animadverturi essent necne. Unde idem, quem superius laudavimus, interpres, qui ita reddiderat verba hæc, quæ nunc præ manibus habemus, ut falleres Spiritum sanctum, ad eum modum illa postmodum explicat: *ut fallere conareris Spiritum sanctum, id est, nos Apostolos, in quibus agit Spiritus, & quibus revelat, quæ opus est ad edificationem Ecclesie. Metonymia adjuncti.* Cui explanationi planè assentimur. Aliam quidem horum verborum explicationem tradidit Erasmus, & alii quoque secuti sunt viri docti, quod mentiri Spiritum sanctum sit simulare Spiritum sanctum: Verum hæc explicatio nobis non probatur. Præterquam enim quod factum Ananiæ, prædii nimirum venditio, ac precii ad pedes Apostolorum depositio, non erat cerum indicium, aliquem Spiritu divino præditum esse; cum istud etiam homo Spiritu divino plene carens facere possit; non videmus, quomodo Spiritum S. mentiendo Ananias ac Sapphira tentasse Spiritum Domini dici possint. Denique Petrus hoc ipso vericulo s̄ itam explicat, quomodo Ananias & Sapphira Spiritum Sanctumefellerint, dum inquit: *& intervertentes aliquid de pretio prædii;* quæ verba satis ostendunt, eum existimasse, se latere posse; nec quicquam Apostolos Spiritu, licet divino præditos, fraudis subesse deprehenturos.

Verf. 4. In exaggerando crimine Ananiæ pergit Petrus, & ostendit, primum quidem, eum nullam habuisse causam de crimine isto vel cogitandi, dum inquit: *Nomme manens, mansisti? & venditum in tua potestate erat?* Quibus verbis simul objectioni Ananiæ occurrit. Poterat enim dicere: si totam pecuniam in commune contulisset, nihil mihi ipsi reservassem. Respondet Petrus, Ananiam & prædium istud non vendere potuisse, & cum vendidisset, precium nihilominus in ipsius potestate fuisse, ut illud vel sibi servaret totum, vel partem duntaxat ejus aliquam ad Apostolos deferret, modo id sine ulla fraude factum fuisset. Ex quibus Petri verbis manifeste cernimus, communionem istam bonorum non omnino ac simpliciter necessariam, sed ex mera credentium liberalitate profectam fuisse, atque ab ipsorum arbitrio popendisse. Id quod contra communitas notandum est. In verbis autem Petri hoc quoque, quod ad explicationem eorum pertinet, observari potest, in iis mutationem aliquam rei ac precii esse, ac proinde verba alio atque alio sensu intelligenda esse. Nam priori loco, dum inquit, *nomme manens, mansisti?* de præcio, posteriori verò, cum addit, *& venditum in tua potestate erat,* de precio loquitur.

Ratione hac præmissa Petrus inde reprehensionem infert, inquiens: *quid, quod posuisti in corde tuo rem vel negotium istud?* quali dicat, cum igitur nullam justam criminis tui causam habueris, quia quæso, causæ fuit, ut de eo committendo cogitares, quid te impulit, ad istud perpetrandum? Hic aperte Ananiæ tribuit id, quod supra Satanæ tribuerat, ex quo apparet, Ananiam, modo voluisset, Satanæ suasionibus locum non dare potuisse, ac proinde criminis omnino reum esse. Hinc reprehensionem alteram rationem exaggerandicrimen Ananiæ subjungit Petrus, à fine s̄ seu scopo ultimo, in quem injuria istius peccati redundet petitam, & quidem à diverfio, per comparationem minoris il-

* Johan. Piscator.

lustratam, dum inquit: *Non es mentitus hominibus, sed Deo.* Sensus verborum est: ne existimes, hæc injuriam ac contumeliam criminis tui in nobis residere ac terminari: ulterius illa tendit, & in ipsius Dei contumeliam cedit. Ratio autem horum Petri verborum in eo consistit, quod divina illa efficacia, cujus afflatu Apostolis etiam ignota interdum revelabantur, Deo fut ordinata erat, ac proinde qui Apostolos divino Spiritu præditos conabatur fallere, perinde faciebat, ac si ipsum Deum fraude sua ludificari vellet. Similis est huic locus 1 Thessal. 4. 8: ubi cum dixisset Paulus, quæ præcepta illis dederit per Dominum Jesum, & qua conditione illos vocarit, Deus, addit: *Itaque qui spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nos.* Quasi dicat utpote qui Spiritum suum sanctum nobis cecidit, quo nos regi, & cujus impulsu nos loqui conspicuum est. Quod autem plerique ex adversariis nostris ex his verbis, cum verbis v̄i. præcedentis, *mentiri te Spiritui sancto,* collatis probare conantur, Spiritum S. esse Deum, & quidem sumum, id frustra est. Id enim neque expresse hic asseritur, quoniam nonnulli haud verentur dicere, Spiritum S. hic expresse Deum appellari, quod tamen ipsi postea, vincita sua cedentes, consequutionibus ostendere conantur neque ulla legitima sequela ex verbis istis elici potest. Simili enim ratione ex verbis Pauli, paulo ante citatis & ex verbis Christi Matt. 10. 40. Luc. 16; ad Apostolos dicentis: *Qui vos audit, me audit, &c.* colligere possent, Apostolos esse vel Christum, vel ipsum summum Deum. Sequeretur etiam fideles esse ipsum Christum, cum qui fideles persequitur ipsum Christum persequi dicatur. Præterea non dicitur à Petro, Ananiam *mentitum esse Spiritui S.* sed ut jam ante ostendimus mentitum esse, hoc est fecerit Spiritum S. Hæc autem duo multum differunt. Illud enim finem s̄ *live cui,* hoc vero objectum denotat. Denique, ut alia omittam, uno eodemque actu quis duobus mentiri potest, alteri mediate atque improprie, ut hic Spiritui S. in Apostolis habitanti; alteri mediate ac proprie, ut Deo. Hæc de reprehensione Petri, qua Ananiæ fraudem exaggeravit.

Sequitur nunc pena ipsa quæ v̄i. 5 his verbis describitur: *Audiens verò Ananias sermones hos cadens expiravit.* Significatur cum subito, ac repente dum adhuc loqueretur Petrus morte correptum animam exhalasse. Hæc enim est vis participii præsentis *αἰών.* Penam hanc virtute divina Ananiæ inflictam fuisse dubium non est, sed utrum à Petro, an verò à Deo aut Christo ipso immediate virtus ista fuerit profecta, ambigi potest. Poterius autem magis est verisimile, cum prioris nullum exet in textu vestigium. Voluit autem Deus aut Christus hoc supplicio suis fideiibus ahis terrorem incutere, ne quis auderet vel illud ipsum, vel simile quoddam, quod ad convellendam muneris Apostolici auctoritatem, diviniq; in Apostolis Spiritus habitantis contumeliam spectaret, crimen admittere. Qui etiam terror statim hoc factum fuit subsequutus, ut mox videbimus, eventa supplicium Ananiæ consecuta, considerari. Eventorum autem istorum duo commemorantur. Primum est metus aliorum, alterum sepultura Ananiæ. Metus hoc ipso vericulo commemoratur, dum scribit Lucas: *& factus est timor magnus super omnes audientes hæc.* Primo timorem hunc illustrat Lucas adjuncta magnitudine, indicatque eum non levem aut panicum aliquem terrorem fuisse, sed gravissimum, quique animos hominum consternavit adeò, ut existimarent, sibi maximo opere cavendum esse, ne ejusmodi delicto Deum aut Christum offenderent, atque ad puniendum se irritarent. Deinde eundem timorem amplificat Lucas à subiectis, dum asserit *eum factum esse super omnes,* id est, corripuisse omnes, quicumque de isto supplicio audiverint, nimirum non eos tantum, qui Ecclesie se adjunxerant, verum etiam extraneos, quod infra v̄i. 11. eventa mortis Sapphiræ describens expresse Lucas commemorat.

Sepultura Ananiæ describitur v̄i. 6 his verbis: *Surgentes verò juniores collegerunt eum, & elatum eum sepelierunt.* Primum quoniam, deinde quomodo cum

sepelierint narratur. Qui sepelierunt fuere *juniores*. Illi enim, quia robustiores erant, ad hanc rem erant aptiores, quam alii: fortassis etiam aliàs usitatum erat, ut juniores mortuos humarent. Dicuntur autem primo eum *collegisse*, hoc est corripuisse, atque è conspectu aliorum sustulisse; deinde eundem *extulisse*, extra urbem videlicet, in locum aliquem, ubi solebant sepeliri defunctorum cadavera, ac tandem *sepelisse*. Hæc de Anania disjunctim.

Idem fermè postea separatim Lucas de Sapphira narrat. Nam primo circumstantias quasdam recenset: deinde colloquium Petri cum Sapphira describit; tertio Sapphiræ poenam; & denique poenæ eventa. Circumstantias commemorat duas: primò tempus ita scribens: *Et fuit quasi seu circiter trium horarum intervallum*, id est, inter ea quæ cum Anania & cum uxore ejus gesta fuerunt, penè trium horarum intercessit intervallum: deinde describit Lucas occasionem & alitum quandam ad ea, quæ postea Sapphiræ acciderunt, his verbis: *Et uxor ipsius ignorans quid factum esset ingressa est*, nimirum in locum illum, ubi Petrus aliquæ fideles congregati erant. Id autem, quòd ignoraverit quid factum esset, nimirum ipsi, marito ipsius, propterea commemorat Lucas, ut ostendat, Deum pro sua providentia ita rem direxisse, ut ipsius quoque scelus in apertum produceretur. Nam si scivisset, quod marito suo acciderat, proculdubio vel conspectum Apostolorum effugisset, vel alia ratione, quam egit postea, egisset.

Colloquium Petri & Sapphiræ *ÿ. 8 & 9.* narratur: in quo tria occurrunt: 1. quæstio Petri, ad fraudem Ananiæ ac Sapphiræ in apertum protrahendam comparata, 2. responsio Sapphiræ. 3. Responsio Petri ad responsionem Sapphiræ. Quæstionem Petri expressurus Lucas ita præfatur, *ÿ. 8. Respondit verò ipsi Petrus*, ubi *respondere*. Idem est quod sermonem ordiri, alloqui: quo sensu frequenter in sacris literis usurpatur, ut supra etiam observavimus cap. 3. 12. Quæstio ipsa sic habet: *Dic mihi, an tanti prædium vendidistis?* Hac quæstione, ut diximus, voluit Petrus fraudem tum Ananiæ tum maximè etiam superstitis uxoris Sapphiræ in apertum producere, ut omnes viderent, justissimo supplicio Dei Ananiam affectum fuisse, ac paulò post idem de ipsius uxore judicarent. Sequitur responsio Sapphiræ, de qua Lucas: *Illam verò dixit: Etiam, tanti*. Quibus verbis apertè fraudem suam prodit, seque sceleris per maritum admissi compotem esse arguit, dum mendacium mariti suò etiam comprobatur. Superest, ut tertio loco videamus quid Petrus responderit. Id verò *ÿ. 9* extat, ubi Lucas sic scribit: *Petrus autem dixit ad ipsam: Quid [est] quòd conspiraveritis, tentare Spiritum Domini*, &c. Duo hac responsione continentur: 1. exprobratio criminis. 2. denunciatio supplicii. Exprobratio criminis est in his verbis: *Quid est quòd conspiraveritis tentare Spiritum Domini?* Uò non tantum ostendit, Sapphiram ejusdem criminis, cujus maritus fuerit, ream esse, quandoquidem confutis dolis idem dicat ac faciat; verum etiam crimen ipsum ita exprimit, ut ejus magnitudinem illi ob oculos ponat. Quid sit tentare Spiritum Domini, jam supra in explicatione *ÿ. 3* diximus, ut nihil opus sit idem repetere. Illud fortasse hic addendum est, verba hæc, non tam de Ananiæ & Sapphiræ consilio atque intentione, quam de vi facti intelligenda esse. Sperabant enim fore, ut ipsorum fraus atque hypocrisis ab Apostolis, divino licet Spiritu præditis, non deprehendatur. Exprobrationem criminis sequitur denunciatio poenæ, quæ his verbis continetur: *Ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum ad ostium [sunt], & efferent te*. Divino Spiritu afflatus hæc Sapphiræ Petrus denunciatur, prævidens, quid mox futurum esset. Indicat autem eisdem, qui maritum ipsius Ananiam sepelierant, jamjam affuturos eandemque mortuam elaturos terræque mandatos esse. Verbo enim efferendi tum mors antecessura, tum subsequens sepultura per Metonymiam hic intelligenda est. Denunciatio huic etiam mox ref-

pondit eventus: Sic enim versu 10 pergit Lucas: *Cecidit autem illicò ad pedes ejus, sci. Petri, & expiravit*. Quibus verbis supplicium Sapphiræ describitur. Idem verò illi irrogatum fuit supplicium, quod marito, quia pari ratione peccaverat.

Antequam hinc abeamus, & quæ poenam hanc Sapphiræ irrogatam subsecuta sunt, videamus, operæ pretium erit, paucis respondere iis, qui ex hoc Ananiæ & Sapphiræ supplicio hæreticidum adstruere conantur. Sciendum igitur est primo, Ananiæ & Sapphiræ crimen non fuisse hæresin; sed fraudem ac dolum in contumeliam divini Spiritus ac Dei ipsius commissum, & quidem ex mera animi malitia, quæ ab hæresi, hodie præsertim abesse potest, cum quis ex mera quadam ignorantia mentis hæresi laborare possit. Deinde non potest certò demonstrari, ab ipso Petro hanc poenam Ananiæ ac Sapphiræ inflictam esse, quin potius, ut antea quoque monuimus, statuentium videtur, eam immediatè ab ipomet Deo vel Christo illis immittam fuisse. Huic ergo etiamnum hodie hæreticos puniendos relinquere debere sequitur. Præterea & si maximè concederemus, ipsum Petrum divina virtute ac potentia armatum, Ananiam ac Sapphiram punivisse; alia tamen est ratio Petri, alia eorum, qui hodie hæreticos supplicio afficiendos putant, vel ipsi afficiunt. Petrus enim, utpote Spiritu sancto plenus, in judicando errare non potuit; illi verò possunt, etiam si quidam eorum id licet falso, diffiteantur. Hinc sæpe fit, ut quos hæreticos putant supplicio afficiant ipsi hæreticissimi. Denique etiam ipsa poena Ananiæ & Sapphiræ fuit extraordinaria ac divinitus profecta, quæ uti adversus hæreticos se posse, nemo hæreticorum audebit asserere. Imò optandum esset, eos ejusmodi poenam hæreticis infligere posse. Sic enim constaret hæreticis se hæreticos esse, statimque hæresi relicta veritatem amplecterentur; si viderent passim atque ordinariè sui similes hinc inde, ad eorum, qui ipsos accusarent hæreseos, numerum, subitanea morte peremptos, poenam delicti sui dare.

His ita ostensis ea, quæ in historia supplicii Sapphiræ sunt reliqua, videlicet ejusdem consequentia, paucis consideremus. Horum vero duo sunt. Primum est ejusdem sepultura, de qua Lucas: *Ingressi verò adolescentes invenerunt ipsam mortuam*; Ubi videmus Petrum verè prædixisse, *pedes eorum id est, illos ipsos, qui sepeliverunt virum Sapphiræ, ante ostium esse, eamque elaturos esse scilicet mortuam. Et efferentes*, pergit Lucas, *sepelierunt justa virum suum*: quibus verbis reliquorum, quæ prædixerat Petrus, eventus ex parte continetur. Eam enim elatum ac consequenter sepultum iri Petrus apertè dixerat. Alterum consequens est metus, & quidem magnus qui invasit partim totam Ecclesiam, id est, fidelium doctrinam Christi profitentium, partim omnes, qui hæc de poena nimirum Ananiæ & Sapphiræ audierant. Verba Lucæ *ÿ. 11.* hæc sunt: *Et factus est timor magnus super totam Ecclesiam, & super omnes qui audiebant hæc*. Quæ verba ulteriori explicatione non indigent, si addantur ea quæ diximus supra *ÿ. 5.* Hac de prima parte.

In secunda parte describitur à Luca felicissimus Ecclesiæ Hierosolymitanæ status, quem etiam jam ante non semel descripsit. Vide supra Cap. 2. 41 seqq. & 1v. 32, & d. Duobus autem hæc pars constat membris; quorum alterum ad Apostolos velut Ecclesiæ capita; alterum ad totam Ecclesiam ejusque membra pertinet. Ita verò in narratione harum rerum Lucas progreditur, ut secundum membrum priori veluti per parenthesis inferat, eodemque absoluto ad primum pertendendum redeat. Quod ad prius membrum attinet, in eo primum Lucas id, quod ad Apostolos spectabat, breviter exprimit: deinde fufius illustrat ac persequitur. Sic verò scribit vers. 12: *Per manus verò Apostolorum fiebant signa & prodigia in populo multa*. Hic verbis ut diximus, exprimuntur ea, quæ speciatim ad Apostolos pertinent. *Per manus Apostolorum* vel idem est,

est, quod per Apostolos, vel Apostolorum operâ ac ministerio interveniente. Frequens Hebraismus. Per signa & prodigia intelliguntur miracula. Vide supra cap. 2. 34. Facta autem dicuntur miracula ista in populo id est, publice ac palam, ipso populo præsente ac spectante, & in multis ex populo. Confer. *Yf. 15 & 16.* Exinde apparet, miracula illa non fuisse conficta, quippe quæ coram multis testibus fuerint patrata. Addit Lucas multa indicans, eorum non unum atque alterum duntaxat, sed magnum numerum eaque crebrò fieri solita fuisse. Cujus rei documentum similiter infra habebimus.

Antequam vero Lucas ad illustrationem eorum, quæ scripsit, descendat, velut in parenthesi ea, quæ ad totam Ecclesiam pertinent, commemorat. Tria verò recenset. Primum his verbis continetur: *Et erant unanimiter omnes in porticu Salomonis.* Describit fideliū studium in frequentandis congregationibus publicis, quod nimirum unus idemque non quorundam tantum, sed omnium fuerit animus, ut publicis congressibus interessent, atque ita uno ore ac corde Deum, celebrarent, invocarent, aliaque peragerent, quæ ad cultum divinum pertinent. Idem licet aliis verbis de fidelibus narravit Lucas cap. 2. 46, 47. Denotatur hic etiam conventum publicorum locus, *porticus Salomonis*: de qua vide supra cap. 3. 2.

Alterum quod ad totam Ecclesiam pertinet, describitur *Yf. 13.* ubi ita scribit Lucas: *Reliquorum verò nemo audebat adhærere illis.* Effectus hic est prioris in populo, qui Ecclesiæ se non adjunxerat, qui hoc loco reliquorum nomine intelligitur, ut ex verbis mox sequentibus videre est, ubi loco relativi est nomen *populi.* Effectus autem est, quod non aucti fuerint illis adhærere, hoc est, sese aggregare, & consortio eorum immiscere. Causa hujus rei exprimitur verbis: *sed magnificabat eos populus,* ubi *אלל* pro *ps* videtur positum. Indicatur autem populū reverentia ac veneratione quadam fidelium ductum non fuisse auctum cum illis familiariter conversari. Sic enim fieri solet, cum auctoritatem ac dignitatem alicujus suspicimus.

Tertium est incrementum Ecclesiæ, & augmentum numeri fidelium de quo Lucas *Yf. 14.* *Magis autem apponebantur credentes Domino* id est, indies augebatur numerus fidelium. Quod exaggeratur Lucas addit: *multitudines & virorum & mulierum*: quibus verbis indicat, non unum aliquem aut alterum, non aliquot tantum, sed integras veluti turmas ad Ecclesiam accessisse, & quidem non virorum tantum, verum etiam mulierum, quod rem tanto magis exaggerat. Solent enim mulieres plerumque viris timidiore esse, ac proinde non tam facile religionem pristinam mutando alicui sese cœtui adjungere. Hæc de iis quæ ad totam Ecclesiam pertinent.

Restat, ut videamus ea, quæ ad prius membrum de Apostolis declarandum atque amplificandum pertinent. Recensentur verò varia Petri miracula, per distributionem subditorum tum agentium, ut ita dicam, tum patientium, eorundemque partim effecta & finem, partim adjuncta, itemque modum sanationis peculiarem, illustrata atque amplificata. Primum autem recensentur effecta eorum, qui Hierosolymis agebant, dum ita scribit Lucas: *Ut in plateas efferrent infirmos* id est ægrotos, primum effectum cum commemoratione subiecti ab adjuncto morbo: *& ponerent super lectos & grabatos* effectum alterum. Quæ sequuntur, *ut veniente Petro, vel umbra innumbraret aliquem eorum & finem effectorum* antè commemoratorum, & modum, quo sanati fuerint ægroti, indicant, eo nimirum sine ægrotos istos in plateas elatos fuisse, ut umbra Petri prætereuntis innumbrati sanarentur; cui rei etiam, ut in fine versiculi sequentis indicatur, respondit eventus. Verè miraculosa hæc fuit sanatio, & divinæ ejusdem virtutis argumentum; quæ quidem non in ipsa umbra Petri, sed circa eam sese exeruit, sive eam ab ipso Petro divino Spiritu repleto egressam, sive immediatè à Christo profectam dicas. Perperam autem hæc trahuntur ad sanctorum

reliquias, atque ea, quæ illarum virtute fieri dicuntur, miracula. Nam præterquam, quòd multæ ejusmodi reliquæ planè sint fictitiæ, ut & miracula, quæ per illas patrata fuisse dicuntur; alia est ratio umbræ Petri viventis, alia reliquiarum mortuorum hominum. Ut taceam, non in ipsa Petri umbra virtutem aliquam fuisse, nedum in sanctorum demortuorum reliquiis. Id denique dicimus, etiam si tale quid olim circa reliquias sanctorum demortuorum accidisset, id tamen jam dudum, fatis confirmatâ miraculis Euangelii doctrina fieri cessasse.

Sed his omissis transeamus ad effecta eorum, qui circa urbem Hierosolymitanam habitabant. De his ita scribit Lucas *Yf. 15*: *Conveniebant autem & multitudo earum, quæ circa, seu vicinarum urbium Hierosolymam, ferentes.* id est advehentes *infirimos,* seu ægrotos, & *vexatos.* hoc est, obfessos, mirisque modis excarnificatos, *ab spiritibus immundis,* hoc est, dæmonibus. Quibus verbis describuntur illi, qui fuerunt ad Apostolos delati ut sanarentur, ab adjunctis morbis, & quidem ex parte à dæmonibus qui eorum corpora obfederant, velut causis efficientibus, profectis. Tandem subiungit Lucas effectum in ægrotis istis à divina virtute vel à Christo immediatè, vel à Petro divina illa virtute à Christo donato, profectum his verbis: *qui sanabantur omnes.* Quæ verba non tantum ad eos ægrotos, qui ex vicinis opidis Hierosolymam deducti erant, quorum proximè fit mentio, sed etiam ad eos, qui Hierosolymis erant, de quibus versiculo præcedente, & præterea ad modum sanationis peculiarem, innumbrante eos umbra Petri factam, referenda sunt.

Sequitur tertia pars in qua duplex Apostolorum persecutio, unà cum variis earundem adjunctis causis atque effectis describitur. Prior persecutio fuit, quod conjecti fuerint in carcerem; posterior quòd virgis cæsi. Illa ita à Luca narratur, ut primum ejus auctores seu causas efficientes, deinde persecutionem ipsam, ac denique varia ejusdem eventa describat. Auctores persecutionis istius describuntur *Yf. 17* his verbis: *Exurgens vero summus sacerdos, & omnes qui cum ipso (quæ est hæresis Sadducæorum) repleti sunt zelo vel emulatione.* Ubi non modo ipsi auctores persecutionis commemorantur, verum etiam causæ impulsivæ fit mentio, quæ eos ad persequendos Apostolos permoverit. Auctores fuerunt primò *summus sacerdos* Annas proculdubio; qui dicitur *exsurrexisset* more loquendi desumpto ab iis, qui negotium aliquod moluntur, illudque jam sunt executuri: deinde *qui cum eo,* id est reliqui sacerdotes primores qui cum ipso faciebant, qui eidem in religione sectæ erant addicti. Id quod statim indicat Lucas dum addit, *quæ est hæresis vel secta Sadducæorum,* id est, qui Sadducæorum placitis adhærebant. Quinam Sadducæi, & quæ eorum in religione fuerint dogmata jam supra diximus c. 3. 1. Causa quæ eos ad persequendum Apostolos impulit fuit *Zelus* sive *emulatio,* quo eos repletos fuisse scribit Lucas. Malè nimirum illos habebat, neque ulla ratione ferre poterant, quòd Apostoli resurrectionem Christi ex mortuis populo annunciando velut jugulum hærescos ipsorum peterent. Existimabant igitur Sadducæi, se causæ suæ quàm optimè consulturos, si Apostolos eorumque doctrinam vi opprimerent, ne ita eorum auctoritas vilesceret & hæresis tota exolesceret, populo doctrinam Apostolorum amplectente.

Persecutio ipsa *Yf. 18* describitur, ubi verba sic habent: *Et iniecerunt manus suas super Apostolos,* id est, comprehenderunt Apostolos, *& posuerunt eos in custodia publica.* Verba ita plana sunt, ut nulla explicatione indigeant. Pergamus igitur ad eventa, quæ quidem varia à Luca commemorantur. Sed inter ea generalia maximè constitui posse videntur duo, ad quæ cætera referri possint. Primum est liberatio Apostolorum à carcere; alterum judicium, sive actio in consilio Hierosolymitano de Apostolis instituta. Liberatio *Yf. 19,* 20 & parte 19 describitur, & quidem ita ut primum significetur cujus opera ac ministerio interveniente fuerint

fuerint liberati, nimirum *Angeli Domini*. Vocabulo *Angeli* in Græco non est additus articulus, ideoque verbum istud ita explicari simpliciter potest, aliquem ex angelis eos liberasse. *Domini* vox vel Deum, vel etiam Christum denotat. Licet enim & hæc vox in Græco non habeat articulum; solet tamen hac etiam ratione de Christo interdum usurpari. Deinde fit mentio temporis, quod *noctu* Apostolos liberari Angelus est carcere, quod vel dormientibus, vel vigilantibus Apostolis fieri potuit. Tertiò narratur modus, quod *aperuerit angelus fores custodiae*, nemine videlicet, ac ne vigili- bus quidem (ut ex *vs. 23* colligere est) ante fores excu- bantibus, præter Apostolos, animadvertentibus, quod- que *eos eduxerit* nimirum ex carcere in urbem. Quartò exponitur mandatum Angeli ad Apostolos, quidnam illis è carcere eductis fit faciendum; quod his verbis ex- primit Lucas: *Verf. 20. Ite, & stantes loquimini in tem- plo populo omnia verba vitæ hujus*. Dum eos jubet *stantes loqui* eos hortatur ad fiduciam ac præsentiam animi, ne- quenquam metuentes liberè loquerentur, & quidem *in templo*, non in angulo aliquo, aut domatim, sed in publico ac celeberrimo urbis loco. Jubet autem præ- terea loqui *populo*, non uni alicui, aut alteri, sed toti turbæ omnibusque promiscuè. Quidam autem illis loquendum sit tandem etiam annectit angelus, nimirum *omnia verba vitæ hujus*, nihil eos suppressere, sed omnia apertè dicere jubet. Per *verba vitæ* intelligitur sermo Evangelii, qui dicitur *verba vitæ*, vel quod de vita agat, vita nimirum sempiterna, & de ratione eam consequendi; vel quod credentibus vitam afferat. Illo sensu Genitivus vitæ esset Genitivus objecti; hoc verò effecti. Sic infra Evangelium dicitur Act. 13. 16: *sermo salutis*, & Christus *verba vitæ æternæ*, quæ videlicet vitam æternam afferant, habere, Joh. 6. 68.

Quinto denique obedientia mandato Angeli præsti- ta describitur *verf. 21*, his verbis: *Cum verò audissent, nimirum verba Angeli, ingressi sunt sub diluculum in templum, & docebant*. Summo mane dum dilucesce- ret templum ingrediendo alacritatem ac promptitudi- nem suam in exequendo mandato divino, per ange- lum illis tradito, testati fuerunt.

Hæc Apostolorum liberatione ex custodia descripta, Lucas ad alia hujus liberationis eventa recensenda pro- greditur, quæ sunt veluti *παράδειγμα* quoddam ad judi- cium de Apostolis habitum. Eventum primum his ver- bis continetur: *Accedens verò summus Sacerdos, & qui- cum ipso erant convocârunt Synædrium, & omnem*, hoc est, totum *senatum filiorum Israël*. *Synædrium* supremus erat senatus populi Israëliti, constans ex *LXXI* senio- ribus, olim à Mose in deserto, ut legimus Num. XI. jussu divino constitutus, qui gravissimis de causis ju- dicare solebat. Per *senatum* verò intelliguntur reliqui seniores populi Israëliti. Secundum eventum extat in sequentibus: *& miserunt in carcerem, ut ducerent*, id est, adducerent (simplex pro composito) *illos* nimirum Apostolos, judicii in illos exercendi gratiâ.

Tertium continetur *verf. 22 & 23*; ubi scribitur, *Ministros cum venissent non reperisse illos in custodia, rever- tentes verò annunciaffe ac dixisse: Carcerem quidem invenimus clausum in omni securitate id est quàm tutissime, quemadmodum & Beza reddidit. Quæ verba nihil difficultatis habent. Id tantum notandum est, hæc omnia quæ à ministris dicta sunt ad miraculi quod in li- beratione Apostolorum ex carcere contigerat, magnitudinem ac veritatem ostendendam spectare, & ostendere Apostolos nec sua sponte, nec aliorum hominum accedente operâ è carcere elapsos esse.*

Verf. 24. Novum eventum, quod proximi quoddam effectum est narratur, ita scribente Luca: *Cum verò au- didissent sermones hos, ministrorum videlicet, quos ad A- postolos ex carcere educendos ablegârunt, ambigebant de illis, quid hoc futurum esset* id est quorsum res evalua- ra esset, vel simpliciter, quid hoc esset, quid sibi vellet.

Verf. 25. *Adveniens autem quidam, nunciavit eis &c.* Eventum aliud, cujus effectum est illud quod sequenti *vs. 26* commemoratur: *Tunc abiens tribunus qui templi propugnaculo turri Antoniæ præerat, cum ministris du-*

xit id est adduxit (ut supra *vs. 21*) *illos*, Apostolos vide- licet, non cum vi, non ad abita violentia, qua facinorosi coram judicio comparere nolentes adduci solent, sed ea ratione, qua interdum etiam viri honesti in judicium vocantur. Causâ hujus rei statim additur: *metuebant enim populum, ne lapidarentur*. Videbant nimirum popu- lum, Apostolos ob tam multa tamque egregia miracu- la, totidemque beneficia iis, quos sanarant, exhibita, & ob singularem vitæ innocentiam magnificare. Vere- bantur igitur, ne populus eosdem Apostolos vi defen- deret, ipsis verò vim adhiberet, eoque furoris defen- deret, ut auderet eos lapidibus obruere, quippe quos existimaret summa cum injuria viris tam sanctis, tam- que divina virtute præditis, violentas manus inferre.

Verf. 27. Novum recensetur eventum, quod cum ipso judicio, quod de Apostolis instituebatur, propius coheret. Sic verò scribit Lucas: *Postquam verò illos dixissent id est adduxissent, statuerunt illos in Synædrio*. Hæc de parafceve seu præparatione ad judicium. Sequitur judicium ipsum: in quo consideranda veniunt; primò crimina Apostolis objecta; deinde Apostolorum ad ea responso; tertio eventa. Ad crimina Aposto- lis objecta quod attinet, primum Lucas commemorat, quis objecerit, dum ita scribit: *& interrogavit illos summus sacerdos, dicens*. Deinde sermonem Pontificis, quo crimina ista continentur subjicit *vs. 28*, his verbis: *Nonne denunciatione denunciavimus vobis id est nonne fe- verissimè, additisque minis gravissimis interdiximus vobis, ne doceretis de nomine isto id est de Jesu Nazare- no, quem præ odio, quo ipsum prosequeretur, & contentu ne nominare quidem vult, & ecce replevistis Hierosolymam doctrina vestra, quasi dicat tantum abest, ut interdicto nostro parueritis, ut potius ab eo tempore magis magisque doctrinam vestram disseminare stu- dueritis, eoque rem deduxeritis, ut omnes sermè totius urbis angulos doctrina ista vestra perreperit ac com- plevit. Primum hoc crimen est, quod ausi fuerint Apostoli interdictum primorum totius populi, de quo capite præced. *vs. 18*, contumaciter non tantum negli- gere, verum etiam contra niti, minis omnibus posthabitis. Alterum crimen sequentibus verbis continetur: *& vultis inducere super vos sanguinem hominis hujus*. Jesu pu- ta Nazareni, quem iterum indignum judicat pontifex, quem nominet. Verba autem ista duplicem habere pos- sunt sensum: vel quod voluerint eos omnino supplicio divino ob trucidatum Jesum Nazarenum involvere; vel quod eos omnino reos cædis illius voluerint pera- gere, atque evincere, eum ab ipsis injustè trucidatum fuisse. Et hic posterior sensus verò videtur esse similior. Hæc de criminibus quæ Apostolis objecta fuerant.*

Sequitur Apostolorum responso, *vs. 29, 30, 31, 32*, quam antequam recenset; ita scribit Lucas, *Respondens verò Petrus, & Apostoli dicebant*. Ex quibus verbis apparet Petrum reliquorum nomine, quod etiam antea tum ante effusionem Sp. S. ut videre est *Marth. 16. 16* *Joh. 6. 69*. tum post illam, ut legimus supra cap. 2 & 3. solitus fuit facere, respondisse. Eximit autem eum Lucas quodammodo ex aliorum Apostolorum numero, id quod etiam alibi fit (vide *Marc. 16. 7.*) ob singularem ejus præ cæteris eminentiam, quodque reliquis tum in sermone, tum in aliis rebus gerendis præiret. Responso ipsa duobus membris constat. In primo ad objectum crimen prius responderet; in altero eadem responso confirmatur, & quidem ita, ut Petrus id maxime dicat, quod illi dici prohibuerant. Ad crimen objectum Petrus his verbis responderet: *Obedire oportet Deo magis, quàm hominibus*. Idem responderet, quod antea cum Johanne ad- versus primorum populi sententiam protestatus fuerat, ostenditque nihil in eo esse, quod fecerint annunciando etiam contra ipsorum interdictum, reprehensione vel animadversione dignum, utpote cum interdictum istud manifestè divinæ voluntati repugnet, id verò quod ab ipsis factum fuerit, eidem planè sit consentaneum. Satis igitur aperte Petrus objectum crimen deluit, nihilque in eo criminis ostendit, justissima ejus rei causâ non obscure allata, quæ petita est à jussu divino. Confirmat autem hanc suam responsonè Petrus in sequenti-

quentibus ostenditque primum quænam testari debeant ipse ac reliqui Apostoli; deinde cur debeant. Quæ testari debebant Apostoli duplicis erant generis. Prioris sunt ea, quæ Deus in Christo fecit; posterioris quæ primores populi. In his verò exprimentis hoc ordine progreditur Petrus, ut ea quæ posterioris sunt generis, his, quæ sunt prioris, inferat. Eorum quæ Deus in Christo fecit, primum his verbis exprimitur, *ſc. 30. Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum*. Deum primò describit, & appellat *Deum patrum suorum*, Abrahami videlicet, Isaac, Jacobi, in primis, ne videatur eum vilipendere, aut ab ejusdem honore ac cultu homines avocare. Duplici autem de causâ Deus sic appellatur, partim quòd patrum Israëliti populi benefactor sit, atque etiam post mortem futurus esset; qua ratione Christus ex eo, quòd Deus fess Deum Abrahami, Isaac & Jacobi appellavit colligit, eos aliquando resurrecturos esse ex mortuis: partim quòd ab iisdem religiose cultus fuerit. Quo sensu hic potissimum accipi videtur, cum ad institutum Apostoli ejusmodi descriptio Dei in primis faciat. Deinde effectum ipsum Dei in Christo exprimit Petrus, quod *suscitaverit Jesum, videlicet ex mortuis*. Quo sensu non rarò verbum *vivum* usurpari jam antea notavimus. Huic effecto Petrus, antequam ad alia progrediatur, inferit, quid primores populi Christo fecerint: *quem vos*, inquit, *interemisistis, suspendentes in ligno*. Facto Dei ipsorum facinus opponit, ad indignitatem ejus tantò apertius ostendendam; quòd etiam spectat id, quod de mortis genere additur. Id enim maximè ignominiosum, & à Deo ipso maledictum erat. Non obscurè autem his verbis eos criminis trucidati summa cum injuria Christi reos peragit, atque ita simul ad alterum sibi objectum crimen Petrus respondet.

Verſ. 31. Pergit Petrus in commemorandis iis, quæ Deus in Christo fecerit, & quidem ita, ut quasi per gradus altius aſurgat, & præstantissimum effectum, exaltationem videlicet Christi commemoret, inquit: *Hunc Deus principem & servatorem exaltavit dextrâ suâ* &c. Duo his verbis continentur. Primò quantam dignitatem Deus Christo contulerit; deinde quam eximium illi munus imposuerit. Dignitas quam Deus Christo contulit his verbis exprimitur, quòd Deus ipsum exaltârit, dum nimirum eundem ad se in cælum assumptum gloria & honore coronavit, collocando eum ad dexteram suam in cœlestibus, omniaque ipsius pedibus subjiciendo. Dicit autem Deum exaltasse Christum *dextrâ suâ*: hoc est, virtute ac potentia sua. Eph. I. 19. d. Sic alibi dicitur Deus supereminentem magnitudinem virtutis suæ in Christo exhibuisse, dum suscitavit eum ex mortuis, & constituit ad dexteram suam in cœlestibus &c. Alii quidem aliter hæc verba Petri reddunt; nimirum ita: *Hunc [inquam] Deus dextrâ suâ evectum [constituit] principem & servatorem*: verum nihil est opus à verborum Græcorum constructione recedere, aut aliter vertere, quam nos vertimus, cum sensus eorundem etiam sit planissimus aliisque Sacrarum Literarum locis maximè consentaneus. Munus, quod Christo imposuit Deus, indicatur his verbis dum dicitur, Deum exaltasse ipsum *Principem ac Servatorem*, id est, ut esset princeps ac Servator, ad dandam *resipiscenciam Israël, & remissionem peccatorum*. Quanquam hic ipsa etiam munere Christi summa ejus dignitas continetur. Dicitur autem Christus exaltatus princeps ac Servator, non quòd antea princeps ac Servator nulla ratione fuerit, sed quòd non tam perfecte. Hinc in Epistola ad Hebræos cap. 5. 9 dicitur, quòd consummatus, id est, immortalis redditus, factus sit obedientibus ipsi omnibus causâ salutis æternæ. Antea quidem, cum nondum esset exaltatus, divinam hominibus voluntatem Dei nomine annunciavit ac confirmavit, suoque ipsi exemplo in via salutis instar ducis prævit, qua in re Prophetium ipsius munus consistit: postea verò longè præstantiori ratione princeps ac Servator evasit; dum videlicet non tantum ipse ex mortuis resuscitatus, in cælum assumpti atque immortalitate donati

exemplo ostensum est, certam esse eam salutis viam, quam nos ingredi jusserit, cum ipse veluti princeps ac dux noster eandem ingressus salutem istam consecutus fuerit; verum etiam & quidem multo magis, quia omnis salus nostra in manibus ipsius est posita, dum nimirum ea, quæ ad ipsam spectant perpetuo curat atque administrat, eamque nobis aliquando re ipsa daturus est. Additur in textu: *dare seu ut det resipiscenciam Israël, & remissionem peccatorum*. Quibus verbis declaratur, qua in re munus Christi consistat, seu quænam sint ejus effecta. Verbum *dare* licet etiam ad Deum referri verborum Græcorum patiatur constructio: rectius tamen ad Christum referri videtur. Quanquam ea, quæcunque à Christo hominibus dantur, per ipsum à Deo dentur. Dicitur autem Christus *dare resipiscenciam*, non quòd hominibus nihil planè ad eam conferentibus eam infundat: (nam quorum aliis hominibus & quidem vel sub spe præmii, vel sub comminatione pœnæ præciperetur, si studium eorundem atque opera ad ipsam non requireretur?) sed quòd illis occasionem ac media resipiscendi, qualia sunt, verbum Evangelii, donum Spiritus sancti, & alia, suppediet, ita tamen ut iis vel uti vel non uti in ipsorum relinquat arbitrio, ut ita & virtuti & vitio, ac proinde etiam præmio ac pœnæ locus esse possit. Dare autem dicitur Christus *resipiscenciam, & remissionem peccatorum*; quorum illa nostrum officium in se complectitur, hæc officii præstiti præmium. *Resipiscencia* autem nomen tam latè hîc sumendum est, ut non tantum animi mutationem in melius, quam vocabulum *ustulatio* propriè significat, denotet quo sensu à mutatione vitæ in melius, tanquam fructu suo interdum distinguitur Matth. 3. 8. Act. 26. 20. verum totum officium nostrum, hoc est, & animæ & vitæ mutationem in melius, & utriusque mutationis fundamentum ac causam fidem in Christum sub se complectatur. Quo sensu etiam supra cap. 2. 38. & III. 19. sumi vidimus. Sic etiam sumitur Luc. 24. 47 ubi Christus ipse inquit: ita scriptum esse, & ita oportuisse pati Christum, & resurgere ex mortuis tertia die, & prædicari in nomine ipsius *resipiscenciam, & remissionem peccatorum*. Remissionis autem peccatorum nomen similiter paulò latius quemadmodum in nunc citato Lucæ loco, ita etiam hic, sumendum est, ut non tantum liberationem à reatu ac pœna peccatorum, maximè ab æterna, in se comprehendat, sed etiam ipsius vitæ æternæ præmium, quod immediate ex decreto Dei cum perfecta peccatorum remissione cohæret. Unde etiam Paulus Rom. 4. 6 ex Psal. 32 dicit, beatitudinem esse hominis, cui Deus imputet justiciam sine operibus, & ad comprobandum id 7. & 8. verba Psalmi adducit: *Beati quorum remisse sunt iniquitates, & quorum testis sunt peccata. Beatus vir, cui Deus nos imputat peccatum*. Vox *Israëlitis* cui dare dicitur Christus *resipiscenciam & remissionem peccatorum*, hic propriè de Israëlitis secundum carnem intelligendæ est. Quanquam necesse fuerit eos etiam Israëlitas secundum Spiritum fieri, si re ipsa harum rerum fieri vellent participes. Nondum enim innoverat Apostolis mysterium vocationis gentium, ut videre est ex Cap. x & xi hujus ipsius libri. Præterea Christus nominatim ac propriè Israëlitis promissus ac missus erat; gentes verò postea demum ex misericordia singulari Israëlítico populo veluti nativæ oleæ ut oleaster quidam, insertæ sunt, ut docet Paulus Rom. xi. 17. Vide etiam cap. 15. 29. & Eph. 2. 11 seqq. 3. 4 seqq.

Adhuc docuit Petrus quid testari debuerint Apostoli, nunc etiam ostendit eos omnino testari debere. Id verò non tantum asserit Petrus, sed etiam testimonio suo reliquorumque Apostolorum auctoritatem ac fidem conciliat. Asserit autem verbis prioribus *ſc. 32. Et nos sumus ipsius*, Christi nimirum, *testes verborum eorum*. Verbum *sumus* non simpliciter hic accipiendum est, sed idem valet quod, esse debemus, quasi dixisset Petrus: Jam verò ea quæ dixi, non decet nos ulla ratione suppressere, cum testes eorum constituti

sumus,

simus, atque ita officii ratione nobis incumbat, ea divulgare, palamque omnibus annunciare. Dicit autem Petrus se ceterosque Apostolos esse testes Christi propterea, quia id erat ipsorum munus de Christo testari. Sic enim Christus illis præceperat supra cap. 1. 8. iniquiens & eritis mihi testes & in Jerusalem, & in tota Judæa, & in Samaria, & usque ad extremum terræ. Vide etiam Luc. 24. 48. & Joh. 15. 27. *Verborum nomine* hoc loco intelligit Petrus, Hebræorum more res ipsas, res nimirum illas, de quibus jam antea summam dixerat, quæcunque nimirum ad dignitatem munusque Christi atque exinde pendente hominum salutem pertinent. *Verbum* autem Hebraica loquendi ratione pro re poni, ex verbis Angeli Luc. 1. 37: *Non erit impossibile apud Deum omne verbum*, satis patet. Sed non contentus Petrus hoc, de quo vidimus, asserere, idem confirmat, Apostolorumque testimonio auctoritatem ac fidem conciliat, dum pergit: *Et Spiritus vero ille sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi*. Particula *si* peculiarem habet emphasim. Tacite enim Petrus testimonium Spiritus sancti tanquam merè divinum, suo reliquorumque Apostolorum testimonio, quod humanum videri poterat, præponit atque quodammodo opponit, quasi dicat. Neque vero nos Apostoli tantum his de rebus testamur, verum etiam ipse Spiritus divinus, testis omni exceptione major, cui ut ut nobis fidem habere detrectetis, jure tenemini adstipulari. Digni quidem erant soli Apostoli, ob vitæ innocentiam atque integritatem, quibus fides adhiberetur: verum ne quid haberet, quod suæ infidelitati prætexere posset hominum contumacia, Deus huic testimonio majus quoddam, sui nimirum Spiritus testimonium addere voluit. Hoc ipsum Spiritus sancti testimonium cum testimonio Apostolorum ipse Christus conjungit dicto apud Johannem loco c. 15. 26, 27. inquit: *Cum vero venerit Paracletus, &c.* Non est autem existimandum, Sp. S. separatim ab Apostolis testatum fuisse, sed per Apostolos, nimirum per eorum miracula, divinoque ex illius afflatu profectos sermones. Quæ afflatus etiam tum temporis fese in Apostolis satis superque exerebat, tanta cum animi præsentia de rebus tam sublimibus differentibus, & primorum vel auctoritatem, vel minas haud quicquam verentibus. Simili ratione dicitur Apoc. 22. 17. Spir. & Sponsa, id est, sponsa afflatu Spiritus percita dicere veni. Addit autem Petrus luculentam quandam Sp. S. descriptionem, dum inquit: *quem dedit Deus obedientibus ipsi*. Quibus verbis primum fons atque origo hujus doni indicatur, dum cum *Deus* desisse dicitur; deinde etiam exprimitur, quibus eundem dedit, nimirum ipsi obedientibus, hoc est in Christum credentibus, & ad doctrinæ ejus præscriptum vitam suam in posterum componere nitentibus. Obedientiam enim fidei hic intelligendum esse, alibi docuimus. Hæc de Apologia Petri reliquorumque Apostolorum. Restant eventa: quorum commemorantur quatuor. Priora duo sunt paulò specialiora, tertium vero generale est totius judicii eventum; ultimum denique eventum eventorum istorum omnium in Apostolis. Eventum primum & quidem triste commemoratur vs. 33 ubi sic scribit Lucas: *Illi vero audientes fremdebant* (proprie *disscebantur*) *et consultabant interire illos*. Duo hic quodammodo commemorantur eventa, quorum prius est causa posterioris. Prior est indignatio ac fremitus primorum populi, quem proculdubio satis externis gestibus, variisque murmurationibus inter se prodiderunt. Quæ quidem indignatio ac fremitus inter alia potissimum exinde fuit exortus; quo Apostoli haud obscure eos perpetrata cædis Christi reos peregrissent. Ex hoc eventu consecutus fuit alter, quod consilia inter se, præsentibus & animadvertentibus ipsis Apostolis, inierint de iisdem interimendis.

Hic eventus subjicitur inde enatus alius, & quidem lætior, quod Gamaliel reliquorum cruentis consilii intercesserit, idque effecerit, ut Apostoli dimitterentur. Antequam verò consilium ipsum Gamalielis recenseat Lucas, primum Gamalielē describit; deinde commemorat, quomodo sibi velut aditum ad consilium

proferendum struxerit. Gamalielē ita describit: *Exsurgens autem quidam in Synedrio, Phariseus, nomine Gamaliel, legis doctor, pretiosus seu honoratus omni, id est, toti populo*. Non frustra cum Lucas tam variis adjunctis describit; sed propterea, ut occurrat eorum cogitationi, qui hæsitare poterant atque ambigere, qui ille ausus fuerit, reliquorum suffragiis quodammodo resistere, Apostolosque haud obscure defendere, & qui factum ut ejus consilium, apud tam potentes tamque infensos Apostolis adversarios locum inveniret, nimirum ob magnam ejus auctoritatem, quam habebat & in senatu & apud totum populum. Fuisse enim eum & assefforem Synedrii, & Phariseum, id est, celeberrimæ inter Judæos sectæ asseffam, & præterea legis doctorem seu professorem publicum, ac denique in magno apud totum populum precio. Hujus Gamalielis etiam ipse Paulus Apostolus aliquando se fuisse discipulum testatur Act. 22. 3 ubi dicit, se enutritum fuisse Hierosolymis ad pedes Gamalielis, & institutum ad exquisitam formam patriæ legis. Quomodo autem aditum sibi ad promendū suum consilium struxerit Gamaliel, his verbis commemorat Lucas, quod *jusserit Apostolos paulisper foras abducere, seu remove a Concilio*. Id vero Gamaliel ideo fieri voluit, partim ut primorum populi auctoritati consuleret, neque quicquam, præsentibus Apostolis, detraheret; partim ut ipsos Apostolos, quos è cruentis procerum reliquorum manibus eripere nitebatur, tanto commodius defendere posset. Solet enim adversarios, præsertim potentes ac sapientiæ opinionem turgidos, vehementer offendere, si coram iis, quos adorari & è medio tollere conantur, imprudentiæ alicujus infimulentur, magisq; irritare, si viderint aliquem præsentis suos adversarios vel excusare vel defendere. Singulari igitur Gamaliel, & hic & in sequentibus prudentia usus est. Sed consilium ipsū videamus. Illud vero Gamaliel primum proponit: deinde rationibus confirmat ac munit. Proponit vero tum generatim, tum speciatim: Generatim quidem ab initio, speciatim verò in ipso rationum medio. Illud fit vs. 35 ubi Lucas verba Gamalielis ita refert: *Viri Israël, cavete vobis ipsis super hominibus his, quid sitis facturi*: q. d. Ne ita fervide agatis, quin potius sedulo cavete, ne quid ex præpropere zelo in hoc cum hominibus istis negotio faciatis, cujus vos postea pœniteat. Consilio suo ita generatim proposito, accedit ad rationes Gamaliel, quæ hoc Dilemmate comprehenduntur: Aut negotium, h. e. ex hominibus, aut ex Deo. Si ex hominibus, dissolvetur. Idque probatur duobus exemplis Theudæ, & Judæ Galilæi. Si ex Deo non potestis dissolvere, & præterea contra Deum pugnabitis. Prius membrum præmittit Gamaliel, quia id erat primorum populi gratius quàm alterum. Existimabant enim omnino totum illud, quod fiebat ab Apostolis, ex hominibus esse. Præmittit autem probationem à duobus exemplis sumtam, & quidem primo Theudæ dum ita inquit: *Ante hos enim dies surrexit Theudas dicens esse aliquem seipsum &c.* Primum notat Gamaliel tempus, ante hos dies inquit id est ante hæc tempora. Tempora enim pro diebus poni jam antea notavimus. Deinde proponit ipsum exemplum, dum inquit *surrexisset Theudam*. Theudam hunc fuisse alium ab eo, de quo Josephus lib. 22. Antiquit. Jud. cap. 2. scribit, ipsa temporis ratio ostendit. Istum enim quadragesimo demum sexto post Christum natum anno, sub Cuspido Fado præside surrexisset, ex historiæ serie constat. Hunc verò Judam Gaulonitem, quem Galilæum vocat Gamaliel, quique circa annum Christi octavum, quo tempore Archelao pulso Judæa in provinciam redacta est, exortus est, securum esse, manifeste ex ejusdem verbis constat. Porro ejusdem Theudæ tum conatum ac rerum ejus successum, tum denique eventum describit. Conatum dum inquit, *dicens esse aliquem seipsum*, id est, venditans se esse magni nominis virum, à Deo excitatum ac missum, ad liberandum è servitute Romana populum. Vox *aliquem*, quemadmodum etiam alibi *aliquid* aliquem vel aliquid magnum atque eximium significat, ut alibi notavimus in Commentario ad Gal. cap. 2. vers. 6. & vi. 3. Successus his ver-

bis describitur: cui adl. asit numerus virorum quasi vel circiter quadringentorum, hoc est, quem veluti ducem atque antesignatum secuti sunt atque ab ejus partibus steterunt viri circiter quadringenti. Sed quis tandem fuit eventus? qui, puta Theudas sublatu est, id est occisus, fortassis vel à rege Herode, vel à Romano præfide: & omnes, quocumque assenserant ei, id est, passi fuerant sibi persuaderi, ut ejus partes secuti tuerentur, dissoluti sunt, id est, dispersi, dissipati, profligati, & facti sunt in nihilum id est redacti ad incertam, omnis eorum conatus fuit vanus atque irritus. Nihilum hic non simpliciter sed rei illius de qua sermo est, respectu intelligendum est. Adhuc primum exemplum.

Alterum exemplum, quod probationis loco affert Gamaliel est Judæ Galilæi: de quo ita loquitur: Post hunc Theudam videlicet surrexit Judas Galilæus, &c. Judam hunc Galileum plerique existimant eundem esse cum Juda Gaulonite, quamquam etiam non desint qui velint fuisse diversos. Vide præterita Drusii in hunc locum. Primum verò & hic notatur circumstantia temporis, tum generalius cum dicitur post Theudam surrexisse seu exortus esse; tum specialius dum dicitur surrexisse in diebus id est, tempore descriptionis. Hæc descriptio fuit altera: prioris fit mentio Luc. 2. 2. Quamquam & hæc eruditi inter se dissentiant. Vide Scalig. in animadv. Euseb. 160. 2. & 602. 1. Sethum Calvis. in Epist. ad Keplerum, & Keplerum ipsum. Postea describitur rerum ejusdem Judæ Galilæi successus: & avertit populum multum post se id est, multos eò pertraxit, ut à Romanis decederent, inque sua castra transeuntes res novas molirentur. Denique commemoratur eventus, tum ipsius antesignani, dum inquit Gamaliel, & ille perit cruciatus videlicet; tum assecularum ejus, & omnes, quicunque assenserunt id est, eidem applaudentes adhaeserunt illi, dispersi sunt, id est, dissipati ac profligati.

Exemplis hæc probationis prioris membri dilemmatis loco adductis, speciatim Gamaliel consilium suum aperit, v. l. 38 initio, dum ita ait. Et hæc nunc dico vobis: absistite ab hominibus istis, & finite illos. Quibus verbis haud obscure, prudenter tamen Apostolis patrociniatur, idque suadet, ut primores à sanguinarijs suis consilijs abstineant, eosque missos faciant. Rationes consilii sui statim subnectit per Dilemma, ut jam supra vidimus. Cujus prius membrum his verbis continetur: Quoniam si est ex hominibus consilium hoc, aut opus hoc, dissolvetur. Ratio desumpta est partim à causa efficiente, partim ab eventu seu fine: q. d. Si negotium hoc, de quo nunc agitur, a consilio, ab hominibus originem habet, iisque solis nititur, non poterit diu subsistere, sed opinione citius evanescet, ac planè redigetur in nihilum. Quæ quidem ratio non planè apodictica est, admodum probabilis tamen, in iis præsertim rebus, quæ non alijs quibusdam, quæ jam antè extiterunt, fundamentis superstruuntur; sed ipsa suis nituntur fundamentis, atque extra ordinem sunt. Quale erat negotium prædicationis Evangelicæ, cuius tum temporis planè nova ab Apostolis post Christum ipsum jaciebantur fundamenta. Nam quod, verbi gratia, doctrina Antichristi per multa huc usque secula duravit, non ideo factum fuit quod non fuerit negotium hoc ex hominibus; sed quod fundamentis ejusmodi, quamquam malè ac perperam, fuit superstructa, quæ sunt inconcussa, doctrinæ nimirum Apostolicæ, cujus autoritatem etiam prætendunt, & speciem quandam præ se ferunt illi, qui doctrinæ Antichristianæ sunt addicti.

Huic priori Dilemmatis membro subjicit alterum Gamaliel, idque duabus rationibus munitum, dum inquit: Si verò ex Deo est, id est, Deum autorem habet, eidemque probatur, non poteris dissolvere istud. Quibus prior ratio continetur, ab inutili sumta: quod frustra se eidem sint opposituri, quòd omnes ipsorum conatus futuri sint irriti: cui adl. situr altera, ne etiam pugnare cum Deo conperiamini quæ ab inhonesto ducta est, quasi dicat. Si negotium istud à Deo est, non modo frustra illud impedire vel opprimere conabimini, verum etiam ad

versa fronte cum ipso Deo pugnabitis, eidemque reluctabimini, quod impune ferre non poteritis.

Huic Gamaliel's consilio subjicitur v. l. 40. eventus, quique simul est eventus totius rei, quo etiam ex parte pars altera persecutionis Apostolicæ continetur. Cuius quidam fuerunt veluti gradus. Primus his verbis continetur: Assenserunt vero ei id est pedibus, quod dicitur, iverunt in ipsius consilium. Secundus illis quibus exprimitur, quòd advocarint Apostolos, quos nimirum antea fecedere aut abduci è concilio jusserant. Tertius quod illos ceciderint virgis videlicet, qua in re altera pars persecutionis Apostolorum continetur. Cui obistere noluit Gamaliel, ne omnino cum Apostolis facere videretur, atque ita sibi invidiam apud reliquos conflaret; vel potius quia existimavit hac ratione reliquorum, qui fervidiores erant, populi primorum, non nihil mitiores redditum, ac quadantenus exstatiatum iri. Quartus gradus est, quod Apostolis postquam cæsi essent denunciarent, id est, severissimè prohibuerint, ne loquerentur in nomine Jesu id est, ut desisterent à prædicatione Evangelii, nec quicquam amplius ad quemquam, quod ad laudem Jesu Nazareni pertineret, dicerent. Ultimus gradus est, quòd eos dimiserint.

Tandem subjicitur duobus versiculis ultimis & 42. eventus eventuum, ubi ostenditur, quomodo Apostoli persecutiones superius commemoratas passi sese gesserint. Primum ergo scribit Lucas: Illi igitur ibant gaudentes à facie Synedrui. Significatur his verbis Apostolos persecutiones istas tanta animi constantia pertulisse, ut de iis non modo non conquesti, verum etiam vehementer lætati sibi quæ ipsi gratulati fuerint. Cuius rei causa statim additur, his verbis: quòd digni habiti fuerant pro nomine ipsius, sc. Jesu, (quod nonnulla exemplaria hoc loco pro pronomine eorum legunt, licet in vulgata neutra vox extet) contumelia affici. Significatur his verbis, Apostolos pro singulari gratiæ vel Dei vel ipsius Christi argumento habuisse, quòd Christi causa afflicti fuerant. Id enim verbum κατακλιθήσονται satis indicat. Ideoque id, quod per se ignominiosum erat, gloriam sibi etiam duxerunt. Particula ὅτι ut alias sæpe finem denotat, ita ut pro nomine Jesu idem sit, quod gloriæ Christi & regni ipsius propagandi gratiæ.

Deinde addit Lucas vers. 42. Et quotidie in templo, & domatim non cessabant docentes & evangelizantes Jesum Christum. Inde videre est Apostolos haud quidquam curasse principum populi interdictum, quin potius contra id ipsum non interdum duntaxat, sed quotidie, & quidem non privatim tantum, sed etiam publice, & quidem in celeberrimo urbis loco, in templo Evangelium Jesu Christi prædicasse. Sic nimirum patrocinio Christi freti, nequicquam adversariorum minas aut penas veriti, iussa illius voluerunt capeffere.

IN CAPUT VI.

Uæ sunt capitis hujus partes. Prior est de electione Diaconorum, seu ejusmodi ministrorum, qui necessitatis pauperum aliarumque rerum ad carnem spectantium in Ecclesia curam gererent: posterior vero est de persecutione unius ex illorum Diaconorum numero videlicet Stephani. Prior est veluti aditus ad posteriorem; hæc autem pars quædam eorum, quæ sequenti capite narrantur.

Prioris partis tria sunt membra: Primum est de causa atque occasione quadam electionis Diaconorum: Secundum de eorumdem electione: Tertium de eventu quodam generali, qui ad continuationem Historiæ pertinet. Causa atque occasio electionis Diaconorum commemoratur v. l. 7. ubi ita scribit Lucas: In diebus autem illis, cum multiplicarentur discipuli, factum est murmur &c. Primò notatur à Luca tempus, indicaturque id illo ipso tempore factum fuisse, quo illa quæ præcedenti capite descripsit. Deinde occurrit Lucas quodammodo tacite cogitationi, qui factum fuerit, ut murmur istud inter fideles oriretur, dum addit cum multiplicarentur discipuli, significans in tanto discipulorum, hoc est credentium numero facile fieri potuisse, ut tale quid

quid contingere, unde murmur ejusmodi oritur. Tertio commemoratur ipsa occasio five causa *murmur*, id est, expostulatio ac quærela videlicet quorundam inter discipulos ubi tria consideranda sunt: 1. quinquam, 2. adversus quos, & 3. qua de causa murmurarent. Qui murmurarunt fuerunt *Hellenistæ*, seu *Græcanici*, id est, fideles ex Judæis, qui inter Græcos erant nati, Græca utebantur lingua, in eademque sacras literas legebant. Isti murmurarunt *adversus Hebræos*, hoc est, fideles ex Hebræis natos, quique lingua Hebræa qualiscunque tum temporis erat, utebantur, in eaque sacras literas legebant. Et hi præ illis quodammodo eminere videbantur. Unde etiam Paulus ipse de se scribit, si vel consideret in carne se maxime habere in quo confidat, quippe qui sit circumcissus octavo die, ex gente Israël, tribu Benjaminis, Hebræus ex Hebræis &c. Phil. 3. 4, 5. Causa murmuris hæc fuit: *quod negligerentur in ministerio quotidiano viduæ illorum*. Verbum *παρολιπιδοει* hic non significat idem quod despiciere, ut nonnulli vertunt, quis enim audeat hoc Apostolis, qui toti huic negotio de quo sermo est præerant, adscribere, quod aliquorum fidelium viduas aspernati fuerint? Neque credibile est Hellenistas istos tam scdam Apostolis labem adspargere voluisse. Sed potius imprudentiam ejusmodi, quæ etiam in virum bonum cadere possit, præsertim in re ejusmodi, in qua & quamplurimis in tanta credentium multitudine satisfaciendum erat, & negotium erat cum peregrinis, qui plerumque solent esse minus noti, & præterea timidiores in petendo, ut sui habeatur ratio. Ut taceam alias, & quidem sanctissimas gravissimasque Apostolorum occupationes, quibus ita distinebantur, ut non ita accurate omnium rationem habere possent. Licet eorum, qui proculdubio Apostolis hac in re subserviebant, culpa aliqua intervenire poterit. Possent etiam dici ipsos peregrinos plerumque querulos esse, & existimare, se ab iis inter quos degunt negligi. *Ministerii* voce intelligitur distributio vel pecuniæ, vel aliarum rerum, quæ ad victum cultumque corporis erant necessariae. Dicitur autem ministerium istud *quodiduanum*, quia singulis diebus, non in mensem, trimestre, annum, aliudve longum tempus necessaria inter fideles indigentes distribuebatur. Hæc de primo mēbro.

In secundo, ut diximus, ipsa electio Diaconorum describitur & quidem ita, ut indicetur. 1. Quomodo ad eam hortati fuerint Apostoli. 2. Quomodo instituta fuerit. 3. Denique quomodo electi Diaconi fuerint confirmati. Antequam verò ipsam adhortationem Apostolorum proferat Lucas initio vers. 2. commemorat, *Duodecim* hoc est, Apostolos *convocasse multitudinem discipulorum*. Id quod ideo fecerunt, tum ut suppeteret in tanta multitudine eligendorum copia, tum ut res totius Ecclesiæ fieret suffragiis. Adhortatio porrò Apostolorum duobus membris constat. Primum enim causam suæ adhortationis afferunt, cum tacitæ cogitationis occupatione. Deinde ipsam subjiciunt adhortationem. Causa adhortationis his verbis continetur: *Non placet nos relicto sermone Dei ministrare mensis*. Respondent simul, ut diximus, his in verbis Apostoli tacitis aliorum cogitationibus, qui fiat, ut in posterum ministerio isti, in curandis viduarum aliorumque pauperum inter fideles necessitatibus ad corpus eorum spectantibus, vacare amplius nollent: nimirum ideo quia non sit laudandum, nec conveniat, & indignum sit, ut longè præstantiori digniorique ac magis necessario munere promulgandæ Evangelii doctrinæ posthabito, mensis serviant, hoc est, de rebus ad vitam tuendam necessariis fidelibus prospiciant. Est enim in his verbis Synecdoche quædam tum contentis pro contento, mensarum, pro cibis ac potu mensis imponi solitis, tum partis pro toto, id est, pro omnibus etiam iis quæ præter cibum ac potum ad cultum corporis pertinent.

Adhortatio ipsa extat vers. 3 ubi sic inquit Apostoli: *Dispicite igitur, fratres viros ex vobis testatos septem &c.* Volunt fratres ipsos dispicere atque eligere ejusmodi viros, qui apti essent ad munus istud susci-

piendum recteque gerendum, ut res omni suspitione careret, nec quisquam opinaretur, gratiæ aliquid datum fuisse. Volunt autem eisdem ex numero fratrum eligi, & quidem tales, qui bonum testimonium haberent apud omnes, & de quorum fide, atque integritate toti constaret cœtui. Id enim vox *μαρτυροεινους*, licet simpliciter posita, sibi vult. Quo sensu etiam infra cap. 10. 22. de Cornelio, & xvi. 2. verbum *μαρτυροεινους* de Timotheo usurpatur. Volunt præterea eorum septem eligi, quia tot existimabant requiri ac sufficere ad ministerium istud obeundum, ac præterea numerus iste aliàs celebris est in sacris literis, ut vel ex Apocalypsi videre est, ubi septem Spirituum, septem angelorum, septem tubarum, septem phialarum fit mentio. Denique volunt etiam *plenos esse Sp. S. & sapientia*, id est, sapientiâ spirituali seu à Spiritu sancto profecta abundè ornatos. Videtur enim in verbis Spiritu sancto & sapientia esse *in die dno*. Ejusmodi, inquit, viros se constituturos esse super necessitatem istam, ut nimirum Ecclesiæ in curandis pauperibus, viduis, aliis ad hanc vitam spectantibus negotiis serviant.

Verf. 4. Quodammodo ad id, de quo prius dixerant redeunt, dicentes: *Nos verò in precibus & ministerio sermonis perseverabimus*. Quibus verbis significant, se onere isto in curandis rebus ad temporalem fidelium vitam pertinentibus liberatos nihilo segniore fore in suo munere, quemadmodum fortasse nonnulli imprudentiores cogitare poterant, sed summo studio eisdem invigilatos. Duas autem ejus muneris veluti partes constituunt: preces, nimirum publicas, in quibus reliquis fidelibus præire solebant; & ministerium sermonis, hoc est, annunciationem doctrinæ Evangelii.

Electio vers. 5. describitur, ubi primum veluti aditus quidam ad eam, & effectus ex priori Apostolorum adhortatione natus describitur, his verbis: *Et placuit sermo coram tota multitudine* hoc est tota Ecclesia approbavit id, quod Apostoli faciendum senserant. Huic subjicitur ipsa electio, ubi exprimuntur nomina eorum qui electi fuerint. Sic enim pergit Lucas: *Et elegerunt Stephanum*, quem primo loco nominat, quia inter reliquos proculdubio eximii quibusdam dotibus eminebat, quas etiam indicat Lucas, dum eum nominat *virum plenum fide ac Sp. S.* quod etiam infra vs. 8. ad ejus commendationem repetitur. *Plenus autem fide* dicitur, quod non tantum firmiter doctrinæ Christi assensus, sed eandem etiam audafter professus fuerit, in coque totus fuerit, ut eandem & alii permulti amplecterentur. Verf. 8. loco Sp. S. ponitur potentia, additurque edidisse Stephanum miracula & signa magna in populo; unde videre est quid Spiritus Sancti nomine hic fit intelligendum, nimirum divina illa virtus atque efficacia, cujus vi miracula edere poterat. Quorum etiam pertinet divina illa sapientia cujus infra vs. 10. fit mentio. Fortassis etiam ideo Stephanum præposuit Lucas, quia ab ipso Domino Jesu eo honore dignus fuerit habitus, ut primus inter omnes suos fideles testimonium ipsi perhiberet, & ita protomartyr esset. Stephano subjicit *Philippum*, qui infra cap. 21. 8. Evangelista, & unus ex septem, puta Diaconis, fuisse dicitur. Ejusdem fit quoque mentio cap. 8. Quod primus omnium Samariæ Evangelium prædicavit populumque ejusdem urbis ad fidem in Christum prædicatione Evangelii & patratiōe miraculorum adduxerit, quodque ejusdem operâ Eunuchus dynastes Candacis reginæ Æthiopiæ ad religionem Christianam amplectendam permotus fuerit. Reliquorum, *Prochori, Nicanoris, Timonis, Parmenæ & Nicolai*, nulla alibi fit mentio. De *Nicolao* autem sigillatim commemorat Lucas, quod fuerit *prophylitus*, qui nimirum ex Ethnicis parentibus natus, Judaicam religionem fuerat amplexus, & quidem prolelytus Antiochenis, id est, Antiochiæ Syriæ, quæ *αὐτὸν ἰεροζολῶν* Antiochia dicitur, natus.

Electiōni tandem subjungitur confirmatio: cujus iterum veluti aditus quidam fuit, quod initio vs. 6. scribitur, quod *eos statuerint in conspectu Apostolorum* autoritate nimirum illorum ac benedictione confirmandos. Quæ confirmatio etiam mox describitur: & quidem ratione

tione duarum partium. Prior est, quod *precari fuerint* Apostoli, hoc est Deum rogarint, ut vellet iis in novo isto munere benedicere, & ejusmodi sapientiam largiri, qua eidem cum fructu ingenti præesse possent. Posterior, quod iis *imposuerint manus*, quæ quidem actio, Apostolorum erat propria, cum qua collatio peculiaris ejusdem gratiæ erat conjuncta. Sic infra cap. 8. 17 legimus, Samaritanos, cum imposuissent illis Apostoli manus, Spiritum sanctum accepisse. Alterius generis est impositio manuum, quæ hodieque in initiatione ministrorum in usu est, qua qui initiatur de manu seniorum velut in manu Dei precibus traditur, eique totum consecratum esse debere ostenditur.

Restat ultimum primæ partis membrum, eventus nimirum generalis, ad continuationem historici pertinet. de quo ita scribit Lucas 7. *Et sermo Dei augebatur vel crescebat* nimirum non ratione sui, sed subjectorum, seu hominum eundem amplectentium ac profitentium. Id quod etiam Lucas ipse explicat, dum addit: *Et multiplicabatur numerus discipulorum*, (qui postea Antiochiæ primùm dicti sunt Christiani, ut legimus inf. Cap. xi. 20) *Hierosolymis valde*. Fluit subnectitur aliquid peculiare atque singulari admiratione dignum, his verbis: *multaque turba*, hoc est, non unus tantum atque alter, non aliquot duntaxat, sed magnus numerus, *sacerdotum obediabant fidei*, hoc est, doctrinam Christi amplectebantur ac profitebantur. Sic alibi etiam *fides* pro doctrina Christi sumitur ad Gal. 1. 23. III. vers. 23, 25. Obediendi verbum de obedientia fidei intelligendum esse jam non semel monuimus. Hæc de priori parte Capituli.

Sequitur altera de persecutione Stephani, unius ex Diaconorum numero: in qua describenda ita progreditur Lucas, ut 1. exponat occasionem, quæ irritaverit adversarios ad Stephanum persequendum. Deinde recenset ejus adversarios. Tertio commemorat quomodo eum accusaverint adversarii judicio stiterint. Denique describitur à Luca singularis Stephani alacritas ac læticia, quæ in ejus vultu apparuit. Occasio (ut ad prioris membri explicationem accedamus) quæ adversarios ad persecutionem Stephani incitavit, duplex in textu commemoratur, remotior & propior. Remotior indicatur 7. 8. ubi ita scribit Lucas: *Stephanus vero plenus fide & virtute faciebat miracula & signa magna in populo*. Hoc nimirum male habebat adversarios, quod Stephanus tanta cum fiducia tantaque constantia doctrinam Evangelicam profitebatur, aliosque ad eam amplectendam hortabatur, atque eandem doctrinam stupendis miraculis confirmabat. *Fidei* nomine quid intelligatur jam supra 7. 5. diximus, ubi etiam cætera, quæ ad reliquorum verborum sensum pertinent attigimus.

Antequam verò Lucas propinquiores persecutionis Stephani occasionem exponat, adversarios ejusdem Stephani primùm recenset: ita scribens: *Exsurrexerunt vero quidam ex Synagoga quæ dicebatur Libertinorum, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum, qui sunt ex Cilicia, & Asia*. Hos omnes ex eadem Synagoga, quæ Hierosolymis erat, fuisse, conjunctisque viribus Stephanum adortos fuisse credibile est. Fuerunt autem proculdubio homines acutissimi, & tum in religione Judaica, tum in Philosophia etiam Græca versatissimi. In voce *Libertinorum* mutationem aliquam literarum factam fuisse suspicantur eruditi. Notant enim hos fuisse exteros illos, qui ades sacras Lebrathas, & paræcias eò pertinentes, univèrsumque conventum vocabant *Librathas*, Epiphano teste. Nam, inquit, isti omnes ad Synagagam eandem pertinentes Librathen dicebantur, & ex eò corrupte Synagoga Libertinorum dicta. *Cyrenæi* fuerunt ex Cyrene urbe Libiæ, cujus etiam supra facta est mentio cap. 2. 10. *Alexandrini* dicti sunt ab Alexandria, celeberrima Ægypti urbe, quæ etiam, ut notant eruditi, sedes erat alterius dispersionis Judæorum, quemadmodum Babylon prioris. *Cilicia* regio est Asia minoris, cujus metropolis fuit Tarsus patria Pauli. Per *Asiam* denique intelligitur regio illa quæ alias Ionia fuit dicta, cujus pars quædam fuit etiam Caria. Vide quæ supra diximus cap. 2. 9.

Hos disputasse scribit Lucas cum Stephano, dum nimirum vel ipsius argumenta refellere conati sunt, vel ipse Stephanus eorundem argutias confutavit.

Quis autem fuerit hujus disputationis eventus Lucas vers. 10 exprimit, dum scribit: *Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui Gr. quo loquebatur*. Et hæc est etiam occasio proxima persecutionis Stephani, quod adversarii ipsius non poterant illi satisfacere, neque vel ejus argumenta convellere, aut quicquam solidi contra ipsius responsiones in medium afferre. Quem ergo arte sua non poterant opprimere, calumniis & vi opprimendum sibi putabant. Particula *Et* ab initio ponitur pro *sed*, quod sæpè etiam fit alibi in sacris literis. Dum verò dicitur, eos non potuisse resistere sapientiæ & Spiritui quo loquebatur, sensus est, eos nihil solidi afferre potuisse ad ea, quæ Stephanus divini sapientiæ à Spiritu Sancto, cujus impulsu loquebatur, profecta proferebat. Est enim in his verbis *sapientiæ & Spiritui*, in *ita dicitur* ut supra jam notavimus 7. 3. & præterea Metonymia adjuncti. Non enim proprie sapientiæ aut spiritui, sed Apostolis sapientiæ & spiritui ito præditis resistere nitebantur.

Vers. 11. *Tunc summisserunt viros, qui dicerent se audivisse, eum dicentem verba blasphemie, Gr. blasphemas in Moysen & Deum*. His & sequentibus verbis describitur, quomodo Stephanum accusarint ipsius adversarii. Primum autem quod ad modum accusationis pertinet, hoc versu commemoratur, quod nimirum summisserint seu substituerint alios, qui ipsum accusarent. Nolunt ipsi ad accusandum descendere, declinandæ invidiæ causa. Id quod malevolis, & præsertim Christianæ religionis hostibus solenne est. Breviter autem simul recenset Lucas, cujus criminis ii, qui ita subornati fuerant, Stephanum reum peragere voluerint, quod nimirum *audivissent eum dicentem verba blasphemie in Moysen, & Deum* hoc est quod ea ausus fuerit proloqui, quæ Mose tanto propheta, ac proinde ipso Deo indigna sint, atque in ejus ignominiam cedant. (Hunc eorum verborum sensum esse, satis exinde apparet, quod nomen Dei ab illis propositum, quod alias præponendum erat) quænam verò blasphemia illa verba fuerint 7. 14. & 15. fallorum testimonio sermo exprimitur.

Vers. 12. *Commoventur itaque Gr. Commoventurque, plebem, seu populum, & Seniores, & Scribas &c.* Secundum hoc est quod ad modum accusationis pertinet, quod nimirum non modò plebem, sed & primores populi, Seniores nimirum ac Scribas in Stephanum concitarint, eoque pertrahere conati fuerint, ut in ipsius necem conspirarent, eumque veluti blasphemum è medio tollerent. Tertium hoc ipso versiculo additur, dum scribit Lucas: *Et concurrentes, Gr. cec in instantes* (hoc est illi imminentes, in eumque irruentes. Sic supra cap. 4. 1.) *rapuerunt Gr. corripuerunt eum, & adduxerunt in concilium*. Præparatio hæc quædam fuit ad iudicium de Stephano instituendum. Hæc autem tribui videntur non illis tantum, quos subornarant illius adversarii, verum etiam de populo, senioribus ac scribis ab illis adversus eum concitatis. Facta autem fuerunt omnia vi atque impetu quodam.

Vers. 13. *Et sicuturunt testes falsos, &c.* Quartum quod ad modum accusationis Stephani refertur. In quo insigne adversariorum ejus scelus apparet, quale etiam ab hostibus ipsius Domini Jesu admittum fuerat. In testimonio autem illorum continentur capita accusationis seu crimina Stephano objecta. Cujus pars hoc ipso versiculo, reliqua sequenti continetur. Ita verò verba testimonii habent: *Homo iste non cessat verba blasphemie loqui Gr. loquens adversus locum sanctum & legem*. Dum inquit, *homo iste non cessat loqui crimina*, quæ Stephano objiciunt, exaggerant falsi testes, quasi dicat non semel iterumque hæc, quæ testatur locutus est, sed sæpius, inique etiamnum cessat eadem subinde effutire. Crimina autem, quæ ipsum admississe, licet falso, testantur, commemorant duo. Quæ primùm obscurius proponunt hoc versu, deinde clarius exponunt 7. seq. Alterum est, quod fuerit *blasphemie verba locutus adversus locum sanctum* h. e. adversus Hierosolymam, ur-

bem sanctam divino cultui consecratam, atque inprimis adversus templum, quod in illa urbe erat. Grandis hæc erat blasphemia in auribus Judæorum; subinde, ut est apud Prophetam, ingeminantium; Templum Domini, Templum Domini, Templum Domini. Existimabant enim Deum illic sedem suam habiturum in seculum. Alterum crimen Stephano objectum est, quod verba blasphema dixerit in Legem à Mose nimirum, imò ab ipso Deo per Mosen latam. Quæ iterum grandis erat apud Judæos blasphemia, qua legem sacrosanctam habebant, & quæ contra illam dicerentur in contumeliam ipsius Dei dici arbitrabantur.

Verf. 14. *Audivimus enim eum dicentem: quoniam Jesus Nazarenus hic destruet, Gr. dissolvat, locum istum, & mutabit traditiones Gr. mores, quas vel quos tradidit nobis Moser.* His verbis ut diximus crimina Stephano objecta clarius exprimuntur, atque ostenditur, primò quidem, quomodo blasphema verba adversus locum istum id est Hierosolyam & templum locutus fuerit, nimirum dum dixerit, Jesum Nazarenum locum istum destruc-turum, seu aboliturum. Quod certe blasphemum videbatur Judæis, Jesum illum Nazarenum pro seductore habentibus. Ejusmodi enim opus ipsum & vivere, & imperio admodum magno præditum esse arguit, ut potè cum tribuatur ei demolitio ejus structuræ, quæ Deum ipsum autorem habuerat. Imò hoc ipsum in blasphemie crimen trahere poterant, & fortasse trabebant, quod au-deret Stephanus talia Jesu Nazareno tribuere, quæ arguerent ipsum Deo adversari, quippe cujus domicilium ac sedem destruc-turus, atque ita ipsius arcem ac regiam hostili impetu invasurus, eandemque expugnaturus soloque æquaturus diceretur. Deinde etiam exprimitur testes, quomodo blasphema verba locutus fuerit Stephanus adversus legem, dum pergunt asserere, Stephanum dixisse, Jesum Nazarenum mutaturum h. e. aboliturum mores, quos tradiderit ipsis Moses. Et hæc non levior Judæis visa fuit blasphemia, penitus persuasis, ne minimum quidem apicem in lege mutatum iri, sed eam perpetuò valituram esse. Non constat autem, an omnino talia & non potius similia dixerit Stephanus, ex quibus adversarii talia collegerint. Hoc quidem certum est, etiam illa ipsa quæ à falsis testibus Stephano tribuuntur ab ipso citra omnem blasphemiam dici potuisse. Nam & revera Jesus Nazarenus & Hierosolyam & templum, quippe cui Pater omne judicium tradidit, destruc-turus, atque ita hostes suos puniturus erat, imò re ipsa etiam Hierosolyam ac templum destruxit ac hostes suos punivit: & præterea mutaturus erat, imò jam mutavit mores à Mose populo divino traditos, quod quidem ad leges tum ceremoniales, tum forenses attinet, multaque legi morali addidit. Verum etiam si dicta hæc fuissent à Stephano, nihilominus tamen falsi testimonii nomine venirent, ut pote cum illi ab adversariis crimini data & blasphemie nomine traducta fuerint.

Verf. 15. *Et intuentes Gr. attendentes in eum omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem ejus tanquam faciem angeli.* His in verbis singularis Stephani alacritas atque lætitia, quam ipsi ejus adversarii judicium loco sedentes in facie ipsius deprehenderint, describitur: dum enim dicuntur *vidisse faciem ejus tanquam faciem angeli*, indicari videtur, Stephani faciem illis apparuisse humana augustiorem, ac singularem quandam lætitiæ atque alacritatem à divino spiritu profectam in ipso vultu ab iis deprehensam fuisse, ad eò ut haud quicquam ad adversariorum accusationem trepidaret, sed hilari exporrectaq; fronte omnia exciperet. Quod verò de splendore faciei illius ab aliis hæc dicitur, nobis non videtur consentaneum, quippe quod longè clarioribus verbis à Luca describi potuisset. Similis aliqua ratione loquendi formula, quamquam diluitori longè sensu extat Gen. 33. v. 9. ubi Jacobus inter alia ad fratrem Esau sic loquitur: *Ita vidi faciem tuam ac si viderem faciem Angeli*, ut quidem veritè Pagninus. Alii enim paulò aliter.

IN CAPUT VII.

IN hoc capite pertexitur historia persecutionis Stephani. Describitur autem primò Apologia, seu defensio Stephani; deinde ejusdem eventus.

Verf. 1. *Dixit autem princeps Sacerdotum: si id est an hæc ita [se] habent.* His verbis Lucas, antequam ipsam Apologiam Stephani describat, paucis ostendit, à quo, & quomodo Stephano se defendendi copia facta fuerit, ne videatur temere ad illud provolasse.

Verf. 2. *Qui. Gr. Is verò. ait: Viri fratres, &c.* Sequitur ipsa oratio apogetica Stephani: quàm antequam particulatim explicemus, prius ejus scopum paucis indicabimus. Omissis autem aliis, quæ nobis minùs probantur, sententiis, eò tendere videtur Stephanus, ut partim se defendat, diluatque ea, quæ ipsi objecta fuerant, quasi minùs honorificè de templo ac lege sentiret; partim adversarios suos acculet atque ostendat, eos planè majoribus suis esse firmes in persecutandis ac cruciandis prophetis aliisque sceleribus; partim ut doceat, plerosque in populo divino infignes Deoque inprimis charos viros per calamitates multas ad dignitatis suæ gradum emeruisse, atque à sua ipsorum gente persecuciones atque afflictiones varias passos fuisse, ac proinde Judæos mirari non debere, quòd eadem ratione Deus in filio suo Jesu ad regium fastigium evehendo usus fuerit, eumque per ignominiosam crucem ac mortem & quidem ab ipsis propria gente ipsi illatam, pervenire voluerit ad summam gloriam. Hæc autem omnia sic tractantur à Stephano, ut ab eo innuantur potius, auditoribusque ex iis, quæ dicebat, colligenda relinquuntur, quàm expresse dicantur, atque hinc inde excerpta sint potius, quàm ut continua serie ab eodem proferantur. Ut ita, quod à Christo sæpius per Parabolas factum est, Stephanus historiam majorum populi Judaici texendo, Judæos obliquè potius, quam directè atque expresse perstrinxerit, ne statim sermone ejus offenderentur, ac proinde nullum ipsi se defendendi spacium relinquerent. Interim tamen perspicuè satis proposuit omnia, ut facile præsertim cordatiores animadvertere possent, quid sibi vellet. Ut taceam illud esse ultimis orationis hujus verbis satis manifestum esse, ac longè manifestius futurum fuisse, si licuisset illi sermonem diutius protrahere ac pertexere. Nos orationem nunc perlustrabimus, singula, quæ ad scopum Stephani pertinent, suis locis annotaturi. Constat autem tota hæc oratio duabus partibus: Exordio licet brevissimo, & Narratione.

Verf. 2. *Qui Gr. Is verò ait: Viri fratres, & patres, audite.* His verbis continetur Exordium brevissimum orationis Stephani: in quibus primò auditores honorificè compellat, dum eos appellat *viros fratres & patres*, ut ostendat se honestè de iis sentire. *Fratres* appellat ætate & dignitate sibi pares, *patres* verò & ætate & dignitate se superiores. Atque hoc ad benevolentiam conciliandam pertinet. Deinde eos verbo *audite* ad attentionem excitat, taciteque hortatur, ut non tantum aures sed & animum ad sermonem ejus advertant. Reliqua hujus versiculi verba Narrationis initium continent. Duæ autem constitui possunt ejus Narrationis partes, altera obliqua, quæ hinc ad versum usque 51 extenditur; altera directæ quæ verf. 51, 52 & 53 continetur. Obliquæ autem partis iterum quinque membra constitui possunt: primum de Abrahamo: secundum de Josepho: tertium de Mose: quartum de contumacia populi in deserto: quintum de tabernaculo ac templo.

IN CAPUT VIII.

Duæ sunt capituli hujus partes. In priori narratur persecutio Ecclesie Hierosolymitanæ; quæ quidam effectus fuit persecutionis Stephani: in posteriori vero, quomodo occasione illius persecutionis latius fuerit propagata doctrina Evangelii. Describitur autem hæc à Luca secundus veluti gradus propagatæ veritatis, dum cam per Samariam quoque divulgatam esse commemorat.

Verf. 1. *Saulus autem erat consentiens neci ejus.* De persecutione Ecclesie Hierosolymitanæ acturus, statim Sauli, qui principalis ejus persecutionis causa fuit mentionem facit, simul commemorans, qua occasione is ad perse-

persecutionem fidelibus Christi, qui Hierosolymis agebant, inferendam fuerit inductus, quia nimirum *consentius fuerit neci Stephani*, vel potius, quia ut Gr. verba habent, illi unâ cum aliis eadem placebat, eandemque illi iuste illatum existimabat. Ita nimirum postquam semel degustavit fidelium sanguinem, graviori ejusdem fiti fuit inflammatus, & ad manus isdem inferendas impulsus.

Verf. 2. *Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesiam quæ erat (Gr. in) Hierosolymis.* Hic persecutio ipsa, & quidem generatim describitur, & primò quidem ab adjunctis, deinde à subiecto, & denique ab effectu. Adjuntorum duo commemorantur i. tempus, quod notatur his verbis, *in illa die*, id est, illo tempore. Dies enim pro tempore, ut alibi sæpissimè sumitur. Neque enim est credibile tam magnam persecutionem uno die excitari & peragi potuisse. Quod si tamen omnino verbis inhærere quispiam velit, necesse erit verbum *facta est* ita exponere, ut idem quod *capisse* significet, adeò ut indicetur à Luca, eo ipso die, quo trucidatus fuit Stephanus, persecutionis illius initium factum fuisse. Alterum adjunctum est, quod persecutio ista dicitur *magna*, id est, non levis non exigua, non paucorum quorundam fidelium, sed gravis admodum ac violenta, fidelium qui Hierosolymis debebant, generatim omnium. Id quod ex frequentibus manifestè apparebat. Subiectum persecutionis fuit *Ecclesia quæ erat Hierosolymis*. Verba Luca quibus hoc subiectum describit, non sunt ita intelligenda, quasi innuere voluerit, aliam quoque Ecclesiam Christi præter Hierosolymitanam, tum temporis fuisse, verum ita, quòd eandem ab illis, quæ tum cum historiâ hanc scriberet, hinc inde erant, distinguere voluerit. Effectus persecutionis illius his verbis continetur: *Et omnes dispersi sunt per regiones Judææ & Samariæ, præter Apostolos.* Indicat persecutionem fidelium exilia fidelium subsecuta, aut potius cum illa conjuncta fuisse, atque ita magnitudinem persecutionis illius ostendit. *Omnium* nomine generatim omnes intelligendi sunt. Non est enim credibile, neminem plene fidelium Hierosolymis, præsertim cum Apostoli illis subsisterent, mansisse, vel saltem latuisse. Judææ nomine intelligitur regio Hierosolymam circumjacens, sic dicta per Synædochen quendam membri, quo sensu etiam apud Johan. non uno in loco usurpatur. Aliàs enim Judææ nomine tota terra sancta, quæ & Judæam hanc speciatim sic dictam, & Samariam, & Galilæam utramque complectebatur, denotari solet. *Samaria* nomen habet à regionis metropoli, estque regio inter Judæam & Galilæam media, inquam olim Salmanassar Rex Assyriæ colonos Babyloniis, Cuthæos aliosque populos extraneos traduxit, qui partim Jehovah Deum Israël, partim deos gentium colebant, ac proinde Judæis exosi erant. Vide Joh. 4. 9. In has igitur regiones fuerunt dispersi fideles Hierosolymitani. Excipit autem ex eorum numero Apostolos Lucas, inquit, *præter Apostolos.* Hic dubitari potest, quomodo Apostoli Hierosolymis manere potuerint. Nam latere illos potuisse, vix credibile est, cum alii fideles latere vix potuerint, qui non ita erant exosi Judæis, quemadmodum Apostoli; voluisse autem latere illos neutquam est probabile. Quo enim sine latere, ac non potius cum aliis alio fugere voluissent? Si verò dicas illos apertè Hierosolymis versatos fuisse, videtur id sine periculo ipsorum fieri non potuisse. Sed respondemus, respiciendum hic esse partim ad Apostolorum consilium, partim ad ea, quæ ipsos à periculo immunes præstare poterant, & proculdubio præstiterunt. Consilium eorum fuit imbecilliores in fide animare, ac confirmare, ne sub persecutionibus labascerent, aut penitus Christum desererent: quod fieri non potuisset, si ipsi cum aliis periculum refugissent. A periculo autem eos immunes præstare poterant primò singularis Dei ac Christi circa illos providentia. Deinde adhuc inhærebat primoribus populis consilium Gamaliel, unde factum, ut Apostolis, veluti ducibus relictis, præsertim cum eorum constantiam ac fortitudinem in periculis jam per-spexissent, promiscuum fidelium gregem adorarentur, existimantes fore, ut hac ratione illis à fide absterretis,

totum negotium religionis Christianæ collaberetur. Accedit denique & hoc, quod Apostolis, qui miraculis suis apud populum inclaruerant, mirificeque illi sese commendaverant, sine tumultu ac concitatione plebis manus inferri haud posse credebant.

Verf. 2. *Curaverunt (Gr. unâ extulerunt) autem Stephanum viri timorati*, (sic vulgata, quam sequimur habet. Melius, *religiosi*) & fecerunt planctum magnum super eum. (Gr. eo) sepultura Stephani hic à Luca velut in parenthesi describitur, ut ostendat, fideles persecutione non fuisse absterritos, quòd minùs Stephano extremum charitatis officium præstarent. Describuntur autem illi qui sepelierunt Stephanum duplici ratione. Primò quidem ab adjuncto, dum dicuntur *viri religiosi*, id est, id est Deum metuentes, pii. Cujus rei argumentum satis evidens est id, quòd aut fuerint, Stephani à Judæis trucidati corpus, & quidem ingruentibus aliorum etiam fidelium persecutionibus terræ mandare. Planè simile est hoc ipsorum factum factò Josephi Arimatheensis, Domini Jesu in cruce mortui corpus à Pilato petentis, & una cum Nicodemo honorifice sepelientis. Altera religiosorum istorum virorum descriptio petita est ab effectu, dum scribit Lucas: & fecerunt planctum magnum super eum: quibus verbis significatur, eos & verbis & lacrymis uberrimis contestatos fuisse, quanto ipsum habuissent in precio, quam eximius ille Jesu Christi servus, quam utilis Ecclesiæ fuerit, & quam graviter atque acerbè illius necem ipsi planè immerenti illatam ferrent. Quod tamen illos satis moderatè fecisse dubium non est, cum præceptorum Christi quæ inter alia etiam immoderatum luctum prohibent, vid. i Theff. 4. 13. probè gnari essent.

Verf. 3. *Saulus verò devastabat Ecclesiam per domos intrans trabensque viros ac mulieres, tradebat in custodiam.* Redit Lucas ad persecutionem fidelium Hierosolymitanæ Ecclesiæ describendam, & quidem specialius primo autorem, deinde eos, qui persecutionem patiebantur, ac denique modum persecutionis describit. Autor fuit Saulus, cujus jam & præcedenti cap. yf. 58. & hoc ipso mox ab initio mentionem fecerat. De eo autem porrò scribit, quòd *devastaverit Ecclesiam* videlicet Hierosolymitanam, hoc est, dissipaverit fideles, eosque prohibuerit, quo minus vel publice, vel privatim cultus gratia convenire possent. Pertinet hoc ad modum persecutionis describendum: quemadmodum & illud, quod sequitur *per domos intrans* quo significatur, eum tanta rabie fideles ad cruciatu conculivisse, ut eos etiam domatim indagaret, atque in apertum; si quos è latebris cruisset, protraxerit. Illud verò etiam inprimis hanc ejus rabiem prodat, quòd dicitur *traxisse* nimirum ad judicia populi Judaici *viros ac mulieres*, quibus verbis indicatur eum ne infirmiori quidem sexui pepercisse, quin in eum quoque bilem suam vomeret, omnibusque modis id agere, ut religio Christiana cum omnibus suis professoribus radicitus extirparetur. Quo fine autem eos traxerit, ad judicia addit Lucas, videlicet *ut eos traderet in custodiam* seu carcerem. Quod ipsum quoque ad modum persecutionis pertinet. Non sunt autem hinc excludenda ea, quæ infra Paulus ipse præter hæc de se refert, in sermone suo ad regem Agrippam inquit Act. 26. 9. & d. *Et ego quidem existimaveram me adversus nomen Jesu Nazareni debere multa contraria agere. Quod & feci Hierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus sacerdotum potestate accepta: & cum occiderentur detuli sententiam vel tuli suffragium. Et per omnes Synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare, & amplius seu abundanter insanienti in eos persequebar usque in exteras civitates.* Tantum potest zelus qui non est secundum scientiam!

Verf. 4. *Illi igitur qui erant dispersi pertransibant, evangelizantes verbum Gr. sermonem.* Sequitur altera pars capituli, in qua describitur eventus lætus tristissimæ persecutionis Ecclesiæ Hierosolymitanæ, propagatio nimirum doctrinæ Evangelicæ. Ubi i. describitur, quomodo Ecclesia Samaritana fuerit plantata. Inde quomodo vir quidam illustis, Eunuchus videlicet reginæ Candaces dynasta ad Christum fuerit conversus.

Plantatio Ecclesiae Samaritanæ primò generatim, deinde speciatim describitur. Generatim quidem describitur hoc versu, dum dicitur eos, qui erant dispersi, nimirum ob persecutionem à Saulo Hierosolymis excitatam pertransisse, hoc est, peragrassè varia loca euangelizantes, hoc est, prædicantes sive annunciantes sermonem scilicet Dei, ut infra vers. 14 appellatur, per quem Christi intelligitur doctrina. Articulus igitur voci *ἀπὸ* additus *διασπορῆς* est. Annunciatio autem huius sermonis non fuit solennis; qualis facta per Apostolos; sed minus solennis, qua hinc inde dispersi cum aliis de doctrina Christi & Apostolorum, eorumque miraculis, quibus doctrinam suam confirmabant, fuerunt collocuti, idque operam dederunt, ut alios etiam ad eandem amplectendam perducerent. Qualis annunciatio cuius Christiano, qui doctrinæ salutaris est gnarus permissa est. Imò eandem charitas, quam aliis ab ea alienis debemus, & amor divinæ gloriæ propagandæ ab omnibus Christianis illam postulant. Atque ad hanc annunciationem Evangelii dispersi illis nulla fuit opus missione; quemadmodum neque ulli eorum, qui doctrinam Christi Apostolorumque duntaxat repetunt, aliisque inculcant: præsertim cum nemo doctores possit ad annunciandum Evangelium mittere, præter Deum ac Christum. Non est enim cuiuspiam hominis legatos regis cœlestis, Dei ac Christi, mittere, sed regis solius: quemadmodum terreni regis legatos nemo præter regem ipsum mittere potest.

Vers. 5. *Philippus autem descendens in civitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.* Hoc versu & deinceps specialiter explicatur quod generatim dictum fuerat. Ubi iterum generale aliquid, quod in pluribus locum habuit occurrit: deinde speciale quid in Simone Mago. Istud duo continet: primò, quomodo Ecclesia Samaritana plantata fuerit: deinde quomodo rigata. Hæc autem eo ordine tractantur à Luca, ut iis speciale istud de Simone Mago exemplum inferatur, ex parte, partim subjiciatur. Quod attinet ad primum quomodo Ecclesia Samaritana plantata fuerit, primùm ejus causa efficiens hoc versu describitur, dum dicitur, *Philippum descendisse in civitatem Samariæ & prædicasse illis Christum.* Philippus autem iste non fuit Apostolus, ille enim cum reliquis Apostolis Hierosolymis remanserat, neque opus fuisset postea ab Apostolis mitti Petrum & Johannem, ut Samaritanis credentibus imponerent manus accipiendi Spiritus sancti gratiâ, cum illud Philippus Apostolus præstare potuisset: sed ille qui cap. 6. v. 5, in catalogo Diaconorum recensetur. Per Genitivum *Samariæ* non indicatur regio tota, sed urbs ejus præcipua, ut sit Genitivus speciei. Dum verò dicitur *Philippum illis*, nimirum, qui Samariæ habitabant, prædicasse Christum plantationis ejusdem, medium sive instrumentum indicatur, quod fuit prædicatio Christi. Prædicasse autem dicitur Christum, hoc est doctrinam Christi, seu Christum ratione doctrinæ suæ consideratum. Ita ut in vocabulo Christi Metonymia quædam sit Synecdochica, qua ratione etiam alibi usurpatur, Ephes. 4. 20. Col. 1. 20.

Vers. 6. *Intendebant autem turbae his quæ dicebantur à Philippo unanimiter.* His verbis continetur effectus prædicationem Philippi consecutus. Dicuntur autem intendisse vel attendisse non tantum ideo, quod sermoni ejus aures adhibuerint, verum etiam quod eidem sermoni crediderint atque assensu fuerint. Quo sensu infra de Lydia dicitur, *Dominum ei aperuisse cor*, ut attenderet iis quæ dicebantur à Paulo, Act. 16. 14. Dicitur præterea attendisse *turbas*, hoc est, ingentem hominum multitudinem, id quod ad amplificationem illius effecti pertinet. Verba quæ sequuntur hoc versu, *audientes & videntes signa quæ faciebat*, causam continent, quæ eos impulserit ad fidem Philippi sermonibus adhibendam, quod nimirum & audierant ex aliis, & ipsi viderant signa, hoc est miracula quæ vel alibi ediderat, vel ipsis videntibus edebat. Quæ nam verò illa signa fuerint, Lucas mox specialiter declarat.

Vers. 7 sic scribens: *Multi enim eorum, qui habebant Spiritus immundos, clamantes voce magna, exiebant multi*

autem paralytici & claudi curati sunt. Ubi duplicis generis miracula commemorantur. Unum est, quod multi à spiritibus immundis, hoc est à dæmonibus obsessi, fuerint ab eorum tyrannide liberati. Dicuntur autem Spiritus illi *exiisse clamantes voce magna*, ut appareret eos revera, & quidem invitos egredi, neque ullus ea in re latere dolus, aut collusio cum dæmonibus. Similia de clamore Spirituum immundorum legitur in Evangelica historia, vide Marc. 1. 24, 25. & 5. v. 6, 7. Alterum miraculorum genus est, quod multi *paralytici*, h. e. soluti artubus, & *claudi*, h. e. vel manibus vel pedibus capti, sanati fuerint. Insignia hæc fuere miracula ad confirmandam doctrinam Evangelii spectantia. Quorum etiam vis non tantum in aliis multis, verum etiam in Simone Mago, homine insigniter improbo se exeruit. De quo mox, seriem verborum Lucæ secuti, videbimus.

Vers. 8. *Factum est ergo Gr. & factum est gaudium magnum in civitate illa.* Effectum hic describitur ex fide in Christum in Samaritanis profectum, gaudium videlicet de tanto beneficio quod illis per Evangelii prædicationem fide exceptam contigerat. Articulus voci civitatis additus est *ἀραφειῶν*. Refertur enim ad civitatem Samariam, cujus supra meminerat Lucas v. 5.

Vers. 8. *Vir autem quidam nomine Simon, &c.* Descripta plantatione Ecclesiae Samaritanæ, Lucas, antequam ad rigationem ejus describendam accedat, præmittit speciale quid, & valde memorabile, quod in illa plantatione contigerat, nimirum de Simone Mago ad fidem Christi perducto. Ideo verò hoc commemoratur, tum quia vir iste valde erat inter Samaritanos celebris, tum quia in ipso homine insigniter improbo vis miraculorum Philippi sese exeruerat.

Primùm autem, nomine ipsius commemorato, commemorat Lucas qualis antea fuerit, sic de eo scribens: *qui antè fuerat Gr. antè fuerat in civitate, magus, Gr. magicam exercens; & seducens gentem Samariæ, dicens aliquem se magnum.* Per civitatem intelligitur eadem, quæ superiori versiculo. Id quod indicat articulus in Græco additus. Dicitur autem fuisse magus, seu magicam exercuisse, hoc est, diabolica arte ea, quæ nec divina nec naturalis virtute efficiebantur, præstabat. Atque hac ratione factum est, ut *seduxerit*, hoc est, dementaric ac fascinaric *gentem Samariæ*, hoc est, non tantum incolas urbis Samariæ, sed etiam totius regionis sic dicitur. Tantum suis imposturis efficit. Quorum etiam pertinet quod additur à Luca: *dicens aliquem se magnum*, tribus verbis significatur, eum sibi divinam quandam auctoritatem arrogasse, seque pro insigni aliquo divina virtute prædico viro venditasse. Quædam exemplaria omittunt vocem *magnum*. Sensus nihilominus manet idem. Eadem enim est vis phrasæ simplicis, *dicens se esse aliquem*, ut supra, ubi eadem occurrit, cap. 5. 36 notavimus.

Vers. 10. *Cui auscultabant Gr. attendebant, omnes à minimo ad maximum, dicentes: Hic est virtus Dei, quæ vocatur (Gr. illa) magna.* Effectus imposturarum Simonis Magi his verbis describitur isque duplex. Prior est, quod illi attenderint, hoc est, ejus prædicationem fiderint, hoc est, ejusque ductum secuti fuerint. Dicuntur autem illi attendisse *omnes, à minimo ad maximum*, hoc est, plerique omnes non tantum vilioris tenuiorisve, verum etiam dignioris ac sublimioris conditionis homines. Non enim hic ad ætatem, sed ad statum voce minimi ac maximi respicitur. Id quod aliàs etiam in Sacerdotibus Literis usitatum est. Deut. 1. 17. Psal. 115. 13. Alter effectus est quod dixerint: *Hic est virtus Dei, quæ magna est, vel illa magna* quibus verbis testati fuerunt, quanta esset illius hominis apud ipsos auctoritas, quanti illum æstimarent, dum nimirum putabant, Deum suam per illum virtutem exerere, & tam stupenda per ipsum opera patrare. Est enim in vocabulo virtutis vel potentie Metonymia adjuncti. Virtus enim Dei pro eo sumitur, per quem Deus suam virtutem exerit. Id verò quod de Simone Mago falso dictum fuit, de Christo verissimè effertur 1 Cor. 1. 24, dum appellatur *potentia Dei*, quia nimirum Deus in eo & per eum virtutem suam exeruit.

Vers. 11.

Verf. 11. *Attendebant autem* (Gr. additur ei) *propter quod, seu ideo quiddam multo tempore magicis dementasset, seu in stuporem rapuisset eos.* Ratio vel causa hic redditur, unde factum fuerit, quod illi attenderint, quia nimirum magicis suis artibus & quidem longo tempore fascinarat, atque ita in admirationem sui rapuerat, ut ad ejus incantationes ac carmina penitus obstupescerent, ac velut extra se raperentur. Tantum, permittente interdum Deo, potest Satanas per sua instrumenta in animis hominum efficere.

Verf. 12. *Cum verò credidissent Philippo evangelizanti de regno Dei vel, ut in Græco est, ea quæ de regno Dei, & nomine Jesu Christi, baptizabantur viri ac mulieres.* Hic id quod generale est cum speciali exemplo quodammodo permiscetur. Describitur enim effectus, annunciationem Evangelii apud Samaritanos postquam crediderant subsecutus. Simul autem summa quedam eorum, quæ à Philippo illis erant enuntiata, à Luca narratur, dum scribit eum evangelizasse de *eis quæ de regno Dei*, id est, & ad salutem sempiternam & ad modum eam consequendi pertinent, ut sunt divina Christi tum promissa, tum præcepta & de nomine *Jesu Christi* (particula enim *νομι* *αυτου* *χριστι* repetenda est, id est, de persona atque officio ejus. Effectus autem ipse est, quod *baptizati fuerint*, hoc est, immersione in aquam publicè professi fuerint, se religionem Christianam amplexos, Jesum Nazarenum pro suo magistro ac Domino agnoscere, & *viri & mulieres*.

Verf. 12. *Tunc Simon Gr. Simon verò, & ipse credidit, & cum esset baptizatus, adhaerebat Philippo, &c.* Recit hic ad speciale exemplum Lucas & refert, etiam hominem istum ante hac tam perversum in Christum credidisse, hoc est, religionem ejus amplexum fuisse, & non tantum credidisse, verum etiam fidem suam publicè cum aliis baptismo aquæ testatum fuisse ac præterea Philippo sic adhaeruisse, ut eum semper affectaretur, neque unquam ab ejus latere recederet, Tandem etiam cum *videret virtutes & signa*, hoc est, miracula divina virtute patrata, maxima, seu ut in Græco est *magna stupens admiratus fuerit seu obliquiserit.* Quæ omnia effecta sunt tum sermonis tum verò imprimis operum divinatorum ad confirmationem doctrinæ Christi à Philippo editorum. Tanta nimirum est vis divini spiritus, ut etiam impiissimum hominum corda suis operibus possit percellere atque in stuporem rapere.

Verf. 14. *Cum autem audissent qui [erant] in Hierosolymis Apostoli, quia seu quod receperint Samaria verbum Gr. sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum & Johannem.* Hoc & sequentibus versiculis describit Lucas rigationem Ecclesiæ Samaritanæ, ac primò quidem commemorat, à quibus facta fuerit. Principio autem ostendit eos non proprio motu id quod fecerint fecisse, sed communi consilio omnium Apostolorum, qui eos, postquam Hierosolymis, ubi, ut supra §. I. vidimus, reliquis fidelibus inde dispersis, manserant, audiissent, Samariam, id est, urbis Samaritæ incolas, sermonem Dei, hoc est, doctrinam Evangelii recepisse, seu fide amplexos fuisse, eo alegantur, eo nimirum fine ut illis manus imponerent, atque ira Spiritus sancti donum impertirentur, ut ex sequentibus apparet. Consilium autem istud proculdubio à Spiritu sancto illis fuit suggestum.

Postea speciatim refert Lucas quinam missi fuerint, Petrus nimirum & Johannes. Quinam illi fuerint hic nihil attinet dicere. Obiter hinc videre possumus, Petrum reliquis Apostolis non fuisse majorem, quippe à quibus ipse & Johannes Samaritiam missus fuerit. Non solet enim legatus legante major vel superior esse. Neque est quod dicas, Apostolos omnes saltem pares fuisse atque ita etiam æqualem ab æquali mitti posse. Nam totum Apostolorum, ut ita dicam, collegium majus fuit uno vel altero ex eorundem numero.

Verf. 15. *Qui cum advenissent, Gr. descendissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum.* Describit

hoc versiculo itemque 16, qua ratione Petrus & Johannes legationem suam obierint. Ac primum quidem hoc versu ostenditur, quo medio usi fuerint ad impetrandum id, quod ad rigandam Ecclesiam Samaritanam erat necessarium, nimirum, quod pro Samaritanis oraverint, ut acciperent Spiritum S. Precibus ergo opus erat ad impetrandum tum divinum donum. Unde videre est facultatem dandi Spiritus sancti non in ipsorum Apostolorum, sed Dei ac Christi manibus fuisse. Aliàs enim precibus ipsorum opus non fuisset.

Verf. 16. *Nondum enim in quæquam illorum supervererat Gr. in neminem illorum illapsus erat, sed tantum baptizati erant in nomen Domini Jesu.* Occurrit hic Lucas velut in parenthesi cogitationi eorum, qui exultare poterant, Samaritanos statim simul atque in Christum crediderint ac baptizati fuerint Spiritum sanctum accepisse, ac proinde frustra Apostolos eo sine, ut Spiritu sancto donarentur ad illos missos ac profectos fuisse: Significat enim aliter se rem habere, eosque nondum Spiritus sancti donum tum temporis accepisse, licet in Christum jam credidissent, fidemque suam baptismo aquæ palàm professi fuissent. Atque hinc videre est Spiritus sancti donum non omnibus, etiam legitime baptizatis, statim contigisse, ac proinde baptismo aquæ etiam legitime suscepto alligatum esse, tantum abest, ut vi baptisimi aquæ cuiquam conferatur.

Verf. 17. *Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum.* Hic effectus precum Petri & Johannis, modumque quo Ecclesiæ Samaritana rigata fuerit, describitur. Impositio manuum erat ritus quidam, quo interveniente solebant Apostoli aliis Spiritus Sancti donum à Deo suis impetratum precibus impertiri. Non quod in ipso ritu vis aliqua fuerit, sed quia Symbolum erat indubitatum collationis Spiritus Sancti, indicans, eos, quibus imponebantur manus, tam certò Spiritum Sanctum accepturos, ac si in manibus Apostolorum positus, illisque impertendus esset. Ejusmodi autem manuum impositio solis Apostolis fuit propria. Vide quæ supra diximus cap. 6. 6. Per Spiritum vero sanctum hic intelligitur ejusmodi divina virtus & efficacia, qua donati non tantum aliis linguis loqui poterant, verum etiam vaticinina, aliaque stupenda edere opera poterant, qualia commemorantur 1. Cor. 12. Firmissimum hoc fuit fidei Samaritanorum ad Christum converterum sigillum, atque indubitatum veritatis doctrinæ Christi argumentum.

Verf. 18. *Cum vidisset vel conspiciens autem Simon &c.* Hæc & sequentia, quæ de Simone Mago narrantur, sunt velut appendicula quedam, & eventus eorum, quæ ad confirmandam Ecclesiam Samaritanam à Petro ac Johanne facta sunt. Primùm autem describitur à Luca hoc versu Simonis illius magi facinus, quod nimirum, postquam vidisset Sp. S. donum fidelibus per impositionem manuum conferri, obtulerit Petro ac Johanni pecuniam, proculdubio antehac magicis artibus, quibus populum Samaritanum sibi conciliaverat, eundemque argento emunxerat, comparatam, ut & ipsi ejusmodi potentiam concederent, ut impositis in alios manibus eisdem Spiritu S. donare posset. Quod certè facinus animi planè profani, tam in igne ac planè celeste donum, quod omni auro est carius, tam vile esse existimantis, ut pecunia comparari putaret. Quemadmodum etiam ex responsione Petri satis evidenter apparet.

Verf. 19. Petrus autem dixit ad eum: *Pecunia tua Gr. argentum tuum sit tecum in perditionem &c.* Altera hujus appendicis particula, responsum Petri, quod partim denunciatione penæ, quam isthoc suo facinore atque improbitate animi, meritus erat Simon Magus, partim adhortatione illius ad resipiscentiam constat. In denunciatione autem penæ Petrus, quodam imprecatione utitur, inquit *Pecunia tua tecum sit in perditionem.* Sensus horum verborum est: pereat pecunia tua, tantum abest, ut optatim eam in meum cedere commodum; & tu una cum pecunia ista tua peribis, sempiternoque,

nisi respicias, mactaberis interitu. Sic enim malum posteriora verba, secundum analogiam preceptorum Christi, & normam Christianæ charitatis exponere, quam per imprecationem simplicem, quam vix videtur admittere Christiana religio ac pietas. Quod si tamen omnino velis eam imprecationem esse, dicendum est, eam à divino Spiritu, quo afflatus erat Petrus profectam, atque ita extraordinariam esse, nec à quopiam Christianorum in exemplum trahendam. Quod etiam de imprecatione Pauli 2 Tim. 4. 14. sentimus. Apostoli enim hac in re Spiritus impulsu secuti errare non potuerunt, nobis autem errare ac peccare in proclivi est. Neque hic Apostolorum exemplis, sed regulis standum est.

Deinde Petrus causam affert huius five imprecationis five denunciationis, quoniam inquit, *donum Dei*, id est, Spiritum sanctum, *existimasti pecunia possideri*, vel potius te acquirere posse: vix enim verbum *κλάδου* passiva significatione usurpatum reperias.

Verf. 21. *Non est tibi pars neque sors in sermone isto*. His verbis Petrus tertio in sua denunciatione pœnæ loco, explicat, quid perditionis nomine intellexerit. *Sermonis* nomine vel simpliciter sermo Evangelii, vel per Ibraisum, negotium istud nimirum religionis Christianæ intelligitur. Dum verò dicitur Simoni à Petro, *illi non esse partem neque sortem in sermone isto*, significatur illum nulla ratione vel doctrinæ Evangelicæ vel religionis Christianæ ratione fructus participem, non esse, quod ille sibi ex doctrina vel religione Christi aliquod emolumentum polliceatur. Causam huius rei statim annectit Petrus, his verbis: *Cor enim tuum non est rectum coram Deo*: quibus indicat, eum esse hominem pravum ac perversum, non sincerum, sed hypocritam. Cor enim rectum idem est, quod sincerum atque ab omni hypocrisis alienum. Cuius ergo cor non est rectum, ille perversus est atque hypocrita. Addit Petrus, *coram Deo*, ut significet, ut ut sua perversitate ac hypocrisis non tantum hominibus, sed & ipsi Deo imponere velit, Deo tamen optimè perversitatem atque hypocrisis esse perspectam, nulloque pacto latere posse.

Verf. 22. *Pœnitentiam itaque age vel respice ab nequitia tua hac*, & *roga Deum si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui*, &c. Sequitur Petri adhortatio, qua Simonem Magum hortatur, partim ad respicientiam, hoc est, mutationem animi in melius, ut nimirum abjecta omni perversitate atque hypocrisis, rectè ac sincerè cum Deo agat, & ad præscriptum religionis Christianæ suas actiones dirigat; partim ad preces, ut Deum roget, quò ipsi perversa illa cordis cogitatio remittatur, hoc est, ne ipsum Deum propter perversitatem cordis sui puniat, vel saltem non ita graviter, ut meritis esset. Particula *si fortè* hoc loco non dubitationem aliquam significat, quasi nimirum Simoni Mago nihilominus, etiamsi revera respiceret Deumque etiam rectè rogaret, de remissione peccati sui dubitandum esset: hoc enim cum analogia novi fœderis, remissionem peccatorum etiam gravissimum (excepto peccato in Spiritum sanctum, quale Simonem Magum commississe dici non potest, & peccato ad mortem, quale itidem Simoni, si respicisset, tribui non potuisset) omnibus respicientibus offerentis non convenit: sed potius effectum certò securorum, vel ut alii volunt, rem humanitus planè impossibilem esse. Eodem, modo usurpatur Joh. 14. 12. Similis loquendi formula etiam habetur Joël. 2. 23 conf. yf. 19 seqq.

Verf. 23. *In selle enim amaritudinis, & obligatione seu vinculo aut nexu iniquitatis video te esse*. His in verbis Petrus causam ad hortationis suæ affert, ostenditque se non immeritò Simonem ad respicientiam ac preces hortari. Causa autem illa ab adjunctis Simonis Magi petita est. *In selle* Græce est *in sel us* pro *à*posito, quemadmodum etiam alibi fit. Vide Matth. 2. 23.

Act. 9. à vers. 1. ad 10.

Describitur hic iter Pauli Damascum, & memorabilis in eo Domini apparitio, eamque sequuta Pauli conversio. Partes tres. 1. Occasio & apparatus itineris. 2. Iter ipsum, & quæ in eo memorabilia contigerunt. 3. Quid Damasci Paulus egerit.

Occasio itineris Pauli fuit in Christianos malevolentia. Vocatur autem adhuc nomine Sauli. Id Hebræis postulatum significat: fortè quia à Deo precibus parentum expetitus atque postulatus esset. Solebant enim Judæi liberis nomina rem aliquam significantia indere. Cognominis ejus fuit primus Israelitarum Rex, qui Davidem Christi typum ipse quoque persequutus est, non minus quam hic noster Christianos. Quum inter Ethnicos prædicare cœpit, Paulus vocatus est, cap. 13. 9. fortasse quòd id nomen Ethnicis familiare, & Saulo tamen astant. De pueritia & educatione ejus, vide Act. 22. 3. xxxvi. 4, 5. vide etiam Philip. 3. 5.

Malevolentia ejus in Christianos mire describitur; *Spirabat adhuc minas & cædes contra discipulos Domini*. Metaphora sumta est ab animalibus ferocibus. Minabatur necem deficere nolentibus. Hæc minæ variæ fuerunt, sed illas comitabatur cædes. Vide cap. 8. yf. 3. xxxi. 4. xxvi. 10, 11. Phil. 3. 6. 1 Tim. 1. 13. Prætextum autem sæviendi sine dubio habuit eum quem & Stephani accusatores, sup. cap. 6. 13, 14.

Notandus hic mos, religionis zelo in alios sævientium. Quem frustra ex Deut. 13. 10. defendunt, nostrique temporis hæreticis accommodant: qui nec prophetas se dicunt ejusmodi, qui notà Deut. 18. 22, designatà intelligi possint, nec ad alienos Deos ducunt: quod illis potius objici posset, qui solent in hæreticos, quos vocant, maxime sævire. Religionis Christianæ non sunt arma carnalia, vide 2 Cor. 10. 4. Melior est Novi fœderis quam veteris spiritus, Luc. 9. 55, 56. Hæreticum hominem vitare Apostolus jubet. Tit. 3. 10. eumque ita describit unde facile nos ejus criminis alios convincere possimus. Porro *discipuli Domini* nomen nonnullis solet esse peculiare. Monemur autem hoc nomine, tum dignitatis Christi, tum humilitatis, docilitatis atque obsequii nostri. Antiochiæ Act. xi. 26. iidem appellati *Christiani*.

Apparatus itineris. *Adibat summum sacerdotem, & literas Damascum perferendas petebat, ad Synagogas*. Finis in sequentibus subjicitur. Non satis habebat quod Jerosolymis aut in Judæa in Christianos sæviret, in exteris quoque regnis eos persequutus est. Damascus erat olim caput Syriæ, sita ad latus Libani, quinque dierum itinere Jerosolymis distans. Regem tunc temporis habebat Aretam, 2 Cor. xi. 32. Habitarunt autem Damasci Judæi, à temporibus Benadadi, 1 Reg. 20. 34. Quanquam jam tunc illi per universum orbem terrarum dispersi vixerunt: Ut tum ex itineribus Pauli, tum ex nominibus regionum, istorum Judæorum qui Jerosolymis, ad festum conveniant, Act. 2. 9, 10. tum ex inscriptione primæ Petri epistolæ, constat. Habebant autem ut ubique ita Damasci Synagogas suas, in quibus Moïsen & prophetas legebant, cultuique divino, quoad extra templum licebat, vacabant. Jam verò magna erat summi Sacerdotis apud omnes Judæorum Synagogas auctoritas. Vide Deut. 17. 8. Malach. 2. 7. Quod enim in genere sacerdotibus, id multo magis summis sacerdotibus conveniebat. A summo igitur sacerdote literas petebat Paulus: quas non dubium est quin facile impetraverit. Summus Sacerdos supr. c. 4. 6. nominatur Ananias. An idem adhuc fuerit, haud satis constat: mea quidem non multum refert.

Nota, ipsos quoque religionis antistites, & quidem summos, religioni Christianæ adversatos. Eadem adhuc in mundo fabula agitur.

Ut quos inveniret vie hujus, viros atque feminas, ligatos Jerosolymam perduceret. Non habebant illius temporis Judæi jus vitæ & necis, ne in Judæa quidem,

dem, ut ipsi coram Pilato fatentur. Multa tamen illis licbant, per conniventiam magistratum, in fœgentis homines. Pilatus Christum Judæis judicandum permittere voluit. Job. 18. 31. Stephanum egerunt urbe, sup. cap. 7. Gallio nihil curavit Sosthenis verbera, cap. 18. v. 17. Credibile tamen est plus eos Jerosolymis potuisse, quàm Damasci. Itaque Damasco Jerosolymam eos Paulus abducere cogitabat, sine dubio, ni deficerent, occidendos. Ut non auferent in itinere, ligandi erant: quam ad rem comites secum plures duxit. Vide quid possit zelus, qui ex Saulo carnificem fratrum suorum fecerit. Et nota quòd non tantum viros, sed etiam feminas ducere cogitabat. Cui sexui alioquin & militaris ferocia parere solet. Apparet autem tunc non cessisse feminas viris in amplectenda contestandaque religione.

2. In itinere hæc acciderunt memorabilia, quum Damasco vicinus esset Saulus, fulsit circa ipsum lux de celo. Hæc autem ab ipsius Domini Jesu corpore fuit, aut ab illo saltem excitata. Splendet enim ipsius corpus supra solis splendorem. Cujus rei signum vide Matth. 17. 2. Confer. Apoc. 2. 1. 23. Solent & angeli cum luce apparere. Luc. 2. 9. Act. 12. 7. Apoc. 18. 1. Quanto magis ergo ipse Angeliorum Dominus. Act. 16. 13, lux hæc superasse dicitur solis splendorem. Ubi & hoc notandum, quòd in ipso meridie reluxerit, quo ipso magnitudo ejus arguitur. Observatu dignum est quòd hæc res contigerit quum jam Damasco vicinus esset Saulus, quippe in fervente post superatas itineris molestias nocendi desiderio. Ita Dominus novit captare temporis momenta, quòd & potentia illius sit illustrior, & gratius auxilium. Et præcedebat in terram. Ex conternatione scilicet: nec ipse tantum, sed & comites. Ut apparet ex cap. 26. 13. Ita Dominus Jesus hostes suos prostrernere novit. Vide Apoc. 6. 15, 16, 17.

Et audivit vocem dicentem, Saule, Saule, quid me persequeris? Vox Domini Jesu fuit, ut ex sequentibus apparet. Bis autem Saulum appellat, ob majorem vehementiam. Sic Angelus quum Abrahami gladium in Isaacum strictum coercere vellet, bis Abrahamum appellavit, Gen. 22. 11. Querit cur se persequatur? quippe qui nec illi, nec in genere cuiquam quicquam mali fecerit: quod certe non conveniebat homini Legis studio ferventi. Magnam verò habet emphasin, quòd se potius quàm fideles suos nominat, quos tamen Saulus proprie persequabatur. Ratio ejus loquutionis est ex arcta Christi cum suis conjunctione, qui & membra, & corpus illius alibi dicuntur. Rom. 12. vers. 4, 5. 1 Cor. 6. v. 15. xii. 12. Ephes. 4. 16. v. 30. Confer Luc. 10. vers. 16.

Ille verò dicebat, quis es Domine? Dominum vocat eum qui secum loquebatur, quamvis quis esset adhuc ignorabat. Querit verò quis esset qui de persequutionibus suis expositulabat. Lux nimia visum ejus confunderat, ut Dominum Jesum quem fortasse in carne antea viderat, jam non agnosceret. Dominus verò dicebat, Ego sum Jesus quem tu persequeris. Singula verba fulminis ictui similia Saulo sine cubio visa sunt. Ego & Tu opponuntur. Ego qui de celo tanta cum luce tibi appareo. Tu homo mortalis, & ille quidem qui legis studium professus. Jesum se nominat, non Christum, pro quo Saulus eum agnoscere nolebat, imò qui Jesu nomen summo opere contemnebat & oderat. Hunc ille persequabatur, quem amare, colere, imò & adorare debebat. Notandum ex his verbis, imò ex toto hoc loco, argumentum, quo probari potest cura Ecclesie, rerumque quæ in ea geruntur noticia, quam nonnulli Domino Jesu derogare volunt. Idem patet ex historia Stephani, aliique apparitionibus Paulo factis, Act. 18. 9. xxii. 17, 18. xxiii. 11. 2 Cor. 12. 1. & ex Apocalypsi tota. Durum est tibi contra stimulum calcitrare. Allegoria est à bobus aut ab equis sumta, illud significans, illum quanto plus Christo nocere laboraret, tanto plus sibi ipsi nociturum. vide Psal. 2. 9. Efa. 8. 14. confer cum loco Matth. 21. 44.

Tremens autem & pavens dicebat, Domine quid vis ut

faciam? Non existimarat cum ejusmodi Jesu sibi rem esse: itaque potentiam ejus jam expertus tremis, confuscus quàm graviter in illum peccarit. Jam Dominum vocat, quem antea sine dubio maleficum & imposterem vocabat. Querit quid facere debeat: videbat non faciendum quòd ceperat, querit quid faciendum? Hoc bene. Agnoscit Christi imperium, & ab illo legem expectat, offert sese ad obsequium: facere aliquid cupit, non otari sub Domino. Frustra Christum Dominum vocat qui voluntatem Patris ejus qui in celo non præstat. Imitemur Pauli exemplum, & de peccatis admoniti, ad obsequium Domini nos componamus.

Et ait Dominus, surge & abi in civitatem, & dicitur tibi quid facere debeas. Ceciderat Saulus, itaque surgere eum jubet. Noluit ipse Saulum in via docere, sed in civitatem eum ablegat. Promittit ibi docendum; & non addit à quonam, voluit fidem ejus hac ratione probare. Ita Abrahamum abire Deus jubet in terram quam ipsi sit ostensurus Gen. 12. 1. Jubet immolare filium, in monte, quem illi sit indicaturus. Gen. 22. 2. Voluit autem simul Dominus ostendere, non ex celo se nunc Evangelium prædicaturum, & frustra esse qui id requirat. Homines in terris nobis audiendos, quibus ipse sermonem suum commisit. Sic Corneliū Angelus ad Petrum ablegat, Actor. 10. 5, 6. Frustra dives ille apud Lucam 16, Lazarum ad fratres suos è sinu Abrahæ ablegare conatur, quum habeant Moïsem & Prophetas. Acquiescamus & nos eo discendi modo quem Deus nobis indulgit. Plura Domini Jesu verba ad se recitat inf. cap. 26. 16. seqq. ipse Paulus.

Viri qui unà iter faciebant, stabant muti. Ceciderant & ipsi, ut sup. vidimus, sed jam surrexerant. Stabant autem muti, ut solent admirabundi & attoniti. Vocem quidem audiebant dubium est cuius. Nam inf. cap. 22. v. 9. & 26. 13. dicitur esse vocem cum Saulo loquentis non audivisse. Nonnulli putant hinc sermonem esse de voce Sauli cum Domino Jesu loquentis, quam illi sine dubio audiebant. Posset quoque dici, eos confusam audivisse vocem Domini. non distinctam, quorum hoc hinc, illud infra affirmatur. Quod verò neminem vidisse dicuntur, ex eo colligitur Saulum vidisse eum qui secum loquutus erat, quòd & inf. clarius affirmatur vers. 17. Quomodo autem fieri potuerit, ut alius distinctam vocem Domini audierit, eumque viderit, alius verò non, quum tamen res non internâ sed externâ visione gesta sit, in scholis curiosius disputari posset. Credibile est sensum Sauli à Domino intentum fuisse: quod idem & de Stephano dici possit cap. 7. vers. 56. Agnoscamus hinc Domini prudentiam, qui rem ita temperavit, ut ejus & socii Sauli testes esse possent, & relinqueretur tamen pertinacibus obloquendi occasio.

Saulus verò surgebat è terra, apertis autem oculis, neminem videbat. Erant quippe oculi ejus velut squammis obfisi. Ita non tantum in via res miraculosa contigit, sed ejus etiam effectus in ipso Saulo per dies aliquot coram oculis omnium relinquebatur; quod faciebat ad conciliandam rei fidem. Poterat autem hæc corporis cæcitas symbolum esse illius cæcitatibus qua usque adhuc captus fuerat; sicut lux circumfusa internæ illius illuminationis.

Ducebant autem eum manu. Erat & hac de causa utile ne omnes Dominum viderent, ne & illis ex cæcitate defuisset qui cæcos duceret. Mira autem hæc est rerum conversio. Saulus antea Christi discipulos captivos Jerosolymam ducere volebat Damasco: nunc ipse cæcitate captus ducitur Damascum, ad discipulos Domini. Ita sæpe quod aliis molitur aliquis, in id ipsemet incidit: ut apparet ex Historia Hamanis & Mardochæi. Esth. 7. 9. Principum Persarum, & Daniëlis, Dan. 6. 13.

Sequitur ingressus Sauli Damascum, & quid ibi ei contigerit. Et ducebant eum Damascum & erat cæcus per dies tres, neque comedebat, neque bibebat. Interea vulgari de eo sermo poterat, & fortasse haud pauci ad eum videndum accurrebant. Jejunium tandem, par-

tim ex consternatione animi esse poterat, partim ex pietate susceptum credibile est. Jejunium quid, & qua ratione, quoque sine suscipiendum, aliis dictum. Non leve autem jejunium est quod per triduum integrum durat. Tale erat illud Estheræ, Judæorumque Esth. 4. 16, 17. &c.

Actuum 9. à vers. 36. ad 43.

De Tabitha ex mortuis à Petro suscitata.

Describitur hic miraculum revocatæ in vitam piæ cujusdam femine. In qua narratione 4. Nobis veniunt consideranda. 1. Mors illius super qua miraculum deinde editum fuit. 2. Advocatio adventusque Petri ad miraculum perpetrandum. 3. Miraculum ipsum seu resuscitatio femine. 4. Denique effectus miraculum consequutus.

Quod ad primum, circa illud notanda primò descriptio personæ mortuæ. Ea verò describitur à conditione seu statu quòd discipula fuerit, à loco habitationis, *Joppe*, à nomine *Tabitha*, à pietate denique, quòd plena fuerit bonis operibus & eleemosynis. Discipulatum vocat, Christianam intelligit. Christiani enim tum temporis in genere discipuli vocabantur. Cujus rei vel in hoc ipso capite sunt aliquot exempla: *vs. 1. 10, 19, 25, 26, 38.* Quamvis in Evangeliiis aliquot duodecim Apostoli hoc nomine fere *discipuli* denotentur. Est autem discipuli discipulæve nomen, relatum, cujus correlatum est Magister, Christus Matth. 23. vers. 8, 10. Significatur autem hoc vocabulo profectus proficiendique in doctrina Christiana studium: à quo qui abhorret is se frustra discipulum Christi seu Christianum jactat. Vox discipulæ indicat fidem, quam bonis operibus & eleemosynis approbavit. Non viris solum sed & mulieribus competit Christianismus. Discendi forma petenda à Magistro eximio Christo. Hæc primalaus, hoc sanctæ vitæ initium, & omnium virtutum radix, didicisse à filio Dei quemnam sit vivendi ratio, & quæ vera sit vita. *Joppe* quæ Hebræis Japho, oppidum à pulchritudine non en habens, ad mare in promontorio situm, portu nobili, ad quem & Salomonis, & Zorobabelis curâ ex Libano ligna ad ædificationem templi applicita fuerunt. 2. Paral. 2. vers. 16. 1. Esd. 3. 7. ex quo & Jonas in Tarsis fugere voluit, Jonæ 1. 3. Jerosolymis quinque milliibus distabat: Machabæorum tempore sæpius de hoc portu dimicatum fuit. *Tabithæ* nomen Syriacum est, ab Hebræo *Tzebi* vel *Tzebijach*, quod ipsemet Lucas hic *caprea* interpretatur. Salomon maritam caprea comparat Prov. vers. 19. vide & Cantic. 2. 17. viii. ult. de marito. Nomen non inconveniens, utpote quo & pulchritudo, & celeritas, & timor illi sexui familiaris notatur. Multum autem ad laudem hujus femine facit, quòd non tantum bonorum operum studiosa, sed eorum plena fuisse memoratur. Præcipuæ feminarum virtutes sunt, pietas erga Deum, verecundia, castitas, modestia, sobrietas, taciturnitas, prudentia rei familiaris, laboris studium, obsequium erga parentes vel maritos, & misericordia erga afflictos. In hac verò Tabitha, intet cætera illius bona opera commendatur ejus liberalitas in eleemosynis. Magna beneficentia laus, quod teste Spiritu Sancto piæ ac perfectæ vitæ fere summam in se continet. Primum locum obtinet religio erga Deum seu fides, de hinc exercitium liberalitatis. *Eleemosynæ* nomen significat quicquid opis confertur in miteros & pauperes. De officiis feminarum, vide Prov. 31. 10. seqq. 1 Tim. 2. 9. seqq. Tit. 2. 3, 4, 5. 1 Pet. 3. 1. seqq. Exemplo istius Tabithæ ad præstanda misericordie opera incitari debemus, quæ verè bona opera esse testatur Christus, Matth. 25. 34, 35, 36. Satius est viva Dei templa ornare vestiendo, quam sæxæ variis ornamentis. *Misericordiam vult Deus non sacrificium.* Caprea admodum acri oculorum acie prædita: & nostra Dorcas visus acerrimi, quæ procul à cælestibus sedibus hic in terris

agens, nihilominus æterna pervidit, ut pote quæ illa fidelibus ambierit operibus.

Sequitur causa mortis ejus, morbus. *Accidit in diebus illis ut egrotaret.* Temporis denotatio antecedentia respicit, quod Baronius in annum xl. Calvilius in xxxviii. à nato Christo refert. Morbus ipse non designatur: gravem tamen fuisse constat cum lethalis fuerit. Nota hic, nec pietate nos à morbo, imò nec à morte, quæ Tabitham à morbo excepit, defendi. *Semel enim statutum est homini mori.* Heb. 7. 27. Ipsa enim humanorum corporum temperies ad morbos porroque ad mortem nos trahit. Deinde multa nos circumstant incommoda, multi obvenerunt casus, qui vitæ nostræ cursum præcipitant: ut proinde non immeritò quis anhelet ad felicitatem novæ Jerosolymæ, in qua Apoc. 21. 4. *mors amplius non erit.* Mortem sequitur, quòd corpus defunctæ *laverint, & in cenaculo collocarint.* Mos lavandi defunctorum cadavera, & Græcis & Latinis usitatus fuit, ut ex historiis eorum constat. Hebræis etiam usitatum fuisse, ex eo colligere licet quòd ungerent corpora, quod sine prævia lotionem eos non fecisse, verisimile est. Itaque lotionis ejusmodi præter alios & hunc fuisse finem credibile est, ut corpora unctioni præpararentur. Nam aliqui & ille potuisset esse finis, ut lotionem, præsertim si calida aqua fieret, explorarent animæ reliquias, aut ut abluerent noxas in corpore admittas. Quod ad collocationem mortui attinet, circa eam is erat mos apud Romanos, ut in vestibulo ædium fieret, calcibus ad januam protensis. Hic dicitur *in cenaculo* fuisse facta, loco nimirum multorum oculis patente. Est autem hic in genere illud observandum, Christianis ritus publicos minime interdicitos, imò etiam si rationem probabilem habeant, ad exemplum aliorum non male usurpari. Vide Gen. 50. 3, 26. Joh. 19. 39, 40. Quod in *cenaculum* vel *superiorem domus partem* detulerint cadaver, & quod ad Petrum miserint, apparet aliqui eos sperasse de recuperanda vita, ut quòd *laverint* illud, eo ad sepulturam parabant. Mortuorum corpora lavabantur ut pura aliquando ad Dei tribunal siterentur. Imò & quotidianæ ablutiones movebant, non posse quenquam placere Deo, nisi qui sordibus suis purgatus esset.

Secunda contextus nostri pars sequitur, de advocatone adventusque Petri. Advocatoni occasionem dedit propinquitas, quoniam *Lydda vicina erat Joppe & audierant Petrum ibidem esse.* Lydda oppidum erat haud procul Joppe distant, iticem ad mare situm, Diospolis post vocatum. Eò venerat Petrus in visitatione Ecclesiarum, de qua sup. *vs. 32.* ibidemque sanaverat *Æneam* paralyticum. Non patitur autem viros sanctos sua virtus in obscuro latere, quæ famam circumfundit ad vicinos. Credibile est autem Joppenses fratres non tantum de adventu Petri in viciniam Joppensem, sed & de ejus in *Ænea* sanato miraculo audisse, eoque ad illum advocandum quosdam ablegasse. *Ablegarunt autem duos,* ut eo gravior honoratorque esset legatio. Ita calamitas sæpe aliqua in causa est ut viros Dei ad nos accersamus. Nos verò hos tales quocunque tempore lubenter & advocemus, & ultro venientes admittamus. In his enim Dominus Jesus excipitur. Quo affectu Paulum Galatæ excepit, vide Gal. 4. 14, 15. Cæterum obtemperat Petrus advocantibus, *surgit & proficitur cum illis.* Notanda in Apostolo facilitas obsequii. Ita Dominus Jesus ad centurionem ire voluit, qui id non modo non rogaverat, sed etiam deprecabatur. Matth. 8. 7. vide etiam exemplum Elisæi 2 Reg. 4. 25, 26, 30. Ingeniosi plerumque sunt homines in excogitandis excusationibus cur hoc illudve amicis negent. At charitas benigna est. 1 Cor. 13. 4. non querit quæ sua sunt, vers. 5. * Porro quum advenisset Petrus Joppen, *ducunt eum fratres in cenaculum,* ubi Tabithæ cadaver jacebat. Vide quam officiosa sit charitas. Ducunt Apostolum in rem præsentem, ut sensus res objecta melius moveat. Nec enim omnes ea sunt fiducia qua ille Centurio Mart. 8. *Et circumstabant eum omnes viduæ stentes, & ostendentes illi*

* Vide inf.

illi

illi tunicas & vestes quas faciebat Caprea dum cum illis erat. Duo hic notanda veniunt. Primum liberalitas atque officiositas Tabithæ, quæ tunicas atque vestes faciebat non sibi sed viduis, aliisque pauperibus. Ita enim hoc intelligendum ostendit non modo Latina atque Syriaca versio, sed & contextus ipse orationis. Quorum enim viduæ omnes hæc Tabithæ opera Petro ostentassent, si hæc ea sibi paraverat. Potuissent enim id alii ejus cognati facere: quanquam nec multum id Petri interfuisset, si artificumque non officiositas in operibus istis conspicua fuisset. Kara hæc in foeminis seculi nostri laus est, quæ manus suas potius in superbiæ fomentum quam in pauperum solitium exercere malunt. Cujus rei fortasse non longe petenda exempla sunt. Interim tamen non solum id foeminarum officium est ex quo Tabitha hic commendatur. Vide quæ Jobus de se cap. 31. vers. 16. loquitur. Quin omnes & viri & foeminae id ad animum revocent, quod causam ad missionis in regnum coelorum alleget Dominus Jesus officiositatem liberalitatemque erga indigos Matth. 25. vers. 35. Imò quæ istis facta, sibi facta interpretatur. Alterum quod hic notandum venit est quod viduæ omnes & quidem stantes, Petrum circumsteterint, eique Tabithæ opera monstraverint. Cur verò viduæ potius, quam alii? Hæc quippe liberalitatem Tabithæ expertæ inprimis fuerunt. Sunt enim viduæ præ aliis misericordia atque ope dignæ. Vide legem de benignitate in viduas, Deut. 14, 28, 29, & 24, 19, 20, 21. Exemplum Jobi vide 24, 13 & 31, 16. Jacobus purum & immaculatum Dei cultum hunc vocat, quando quis orphanos & viduas in sua calamitate visitat, cap. 1. 27. Quod autem Lucas inquit omnes viduas circumsteterint, eo & Tabithæ in omnes liberalitas, & vicissim omnium in illam studium amplificatur. Quod ait eas circumsteterint eo significatur pia quædam emulatio. & quod nulla alii concedere sed ex æquo omnes Petro rem narrare fatagerent. *Fletus* Fletus earum indicium fuit doloris quem mors foeminae tam præstantis & recordatio illius beneficiorum excitabat. Nec enim ut Stoici censebant indignum est homini mortuo flere mortem suorum. Imò potius præceptum nobis est *flere cum stentibus*. Rom. 12. 15. Imò Christus ipse suo exemplo nobis prævit Joh. 11. 34. Porro quanto gloriosius id Tabithæ fuit quod post mortem illius ostendebantur ejus in pauperes liberalitatis documenta, quam si suæ domi peritromata ac vestes pretiosas splendidumque superbiæ choragium in spectaculum reliquisset. Omne verò illud viduarum circa Petrum in commendanda Tabitha studium, eò pertinere ut illum tanto magis ad illius resuscitationem [tentandam] inflammarent. Fuit hæc gratitudo erga benefactricem. Non obstreperunt Deo, nec clamitant rem esse indignam quod talis foemina sit mortua, sed opem implorant, optando ejus vitam ad tempus prorogari, ut adhuc possit Ecclesiæ. * *Etsi* Petrus de miraculo potuerit esse dubius initio, tamen fratrum precibus indulget dum ad eos venit, sive ad levandum mororem, sive ad eos piis exhortationibus confirmandos, ne istius mulieris morte fracti deficerent, sive ad stabiliendam Ecclesiam recentem, postremò quia recusando visus fuisset superbe fratres contemnere. Nota, quoties Deus virtutem suam aliquo miraculo per Apostolos exercere statuerat arcano Spiritus impulsu eos direxisset.

Tertia pars contextus miraculum ipsum continet, in quo ista ordine sequuntur. Primum *expellit* Petrus omnes qui aderant, e concubulo. Imitatur aliquomodo magistrum, qui Jairi filiam excitaturus omnes secedere jussit, præter parentes puellæ, discipulosque suos quosdam, Marc. 5. 40. Fugit uterque turbam: quanquam ut credibile est diversam ob causam. Christus quod miraculum latere vellet, ut apparet ex versu ultimo cap. 5. Marci. Petrus autem ut in secrete tanto ardentius oraret, Distrahit enim turba animum, orationisque ardorem resinguit. Ita & Dominus Jesus oraturus secretum petiit Matth. 14. 23. & Marc. 6. 46. Secundò *procidit* Petrus in genua & oravit. Ingeniculatio demissionis animi indicium est,

qua merito erga Deum summum homo suæ sibi vilitatis conscius utitur. Orat autem Petrus Deum ut Tabitham suscitaret. Norat quippe id suæ virtutis non esse. Quanquam nihil impedit credere, orationem hanc ad Dominum Jesum fuisse conversam: utpote cujus opem paulò ante Lydæ in simili casu expertus fuerat, ut videre est yf. 34. sup. vide & cap. 3. 6. cum quo confer yf. 16. Tempus sibi sumit ad precandum, captata solitudine, quia adhuc dubius erat de eventu, quum superius ad sanandum Æneam rectè se conferret. Eodem facit quod semotis arbitris rem aggreditur: aliàs si certus fuisset, præstitisset interesse miraculo fideles. Elifæus 2 Reg. 4. 32. ne matrem quidem pueri mortui admisit, cui post orationem incubando vitam restitui volebat. Secessu isto Petrus ostendit rem hanc non fuisse in manu sua, ne fortè quis virtuti ejus divinum opus cujus tantum minister erat adscriberet. Quoties oratur in genua procumbimus, semper isti externo cultui interior cordis submissio respondeat. Tertio *conversus* Petrus ad corpus inquit, *Tabitha surge*. Magna hæc fuit Petri fiducia, imperare mortuo viventium actionem. Similia fuerunt verba Servatoris ad Jairi filiam, Marc. 5. 41. *Thalita cumi*. Credibile est Petrum hanc fiduciam ex ipsa oratione concepisisset. Solet enim Deus interdum piorum animos exauditionis fiducia implere. Alloquitio mortui Dei potentiam insuscitantis mortuis clare exprimit. Sic Ezech. 37. 4. ossa arida est alloquutus. *Sic mortui audient vocem filii Dei*. Joh. 5. 25. Sed & hic fuit Christi vox per os Petri emissæ. Cæterum exempla resuscitatorum documenta sunt possibilitatis resuscitationis nostræ. Querunt hic nonnulli, an Tabithæ resuscitatione anima in corpus e caelo an ex inferno revocata fuerit? Respondent cum Psalmista *ex inferno nullam esse redemptionem*. Nec credibile esse e caelo ubi gaudia divinis frueretur in hoc calamitosum seculum revocatam videri. Ideoque eam fuisse in purgatorio. Sed commendatio tantæ pietatis non permittit credere, ad supplicium infernali simile vel ad tempus raptam fuisse. Itaque rectius nos inde concludere possumus, nec caeli bonis adhuc gavissam, nec inferni cruciatibus vexatam, sed e loco quietis ubi sine sensu vel bonorum vel malorum fuerat, ad vitæ hujus fruitionem revocatam fuisse: qua qui mortem meliorem putat, is nescit quid sit vel vita vel mors.

Quartò, *illa aperuit oculos*. Hoc primum vitæ argumentum fuit. *Petrum intuita, resedit*, hoc alterum. Quod nondum surrexerat, id vel verecundiæ vel debilitatis, sive veræ, sive opinionis conceptæ indicium fuit. Ideo sequitur Quintò, *Et data ei manu erexit eam*. Digna fuit Apostoli sublevantis manum contingere, quæ suam pauperibus manum præbere non fuerat designata. Ita igitur Apostolus ei vel vires ad surgendum dedit, vel fiduciam sui addidit, timoremque excussit. Eodem modo & Dominus Jesus Jairi filia manum præbuit. Matth. 9. 25. Sextò, *Et vocatis sanctis & viduis, vivam eam representavit*. Hactenus secretum fuerat miraculum: jam testes ad illud advocantur. Ii sunt sancti & viduæ. Per sanctos Christiani vel fideles ejus loci intelliguntur, ut sup. yf. 13 & 32. utpote à Deo in populum peculiarem segregati, moribus sanctis divinis præditi. His Tabitham vivam representavit, utpote illius obitu vehementer contristatis. Quanta verò istorum fuerit lætitia, patet ex re ipsa. Scimus quæ jubila esse solent, ubi amicus peregre rediit, de cujus reditu aut vita desperaveramus. Quid ergo si quis à mortuis excitetur, & quidem vitæ dignissimus, imò & de nobis benemeritus, proindeque & porro meritorius? Deus pauperum miseris eorum votis sanctæ foeminae vitam concessit: & ut gloria ejus illustraretur: tum quòd ornavit Deus eo miraculo istas quæ illi inerant virtutes, tum quòd infirmos & novitios confirmationis indigentes, ad ampliorem profectus materiam invitavit. Circumstantiæ, miraculi certitudinem exhibent. Statuitio ejus ostendit eam potius aliorum causa fuisse excitatam quam suam.

Quarta

Quarta contextus pars, effectus miraculi. Is duplex memoratur. Prior, *innotuit eares per rotam Joppen*. Quid mirum? res tam magna, tam insolita. Scimus quæ fama interdum esse soleat, quum quis ope medici ex periculo aut pro incurabili habito morbo evaserit. Facit autem ea fama ad asserendam narrationis veritatem, ut pote cuius miræ recentis spectatrix, ac proinde & in posterum testis tota Joppensis civitas extiterit. Posterior ex priorè manans, & *multi crediderunt in Dominum*. Hinc quoque patere videtur, Petrum preces suas ad Dominum Jesum direxisse, illiusque virtute & nomine, Tabitham fuisse suscitatum, idque Petrum, ut alias solitus est, palam professum. Ita ergo miraculi magnitudine motos multos in Jesum Christum credidisse. Finis enim miraculorum est fides & salus hominum. Joh. 20. 31. Miraculi hujus fructus multiplex, pauperum solatium Ecclesiæ pia matrona restituta, in cuius morte magna jactura erat. Multi ad fidem vocati, quum Petrus homines ad Christum dirigeret. Miraculis Petri, ut Christi ita illius ipsius doctrina confirmata: quare de ea non est dubitandum. Quæ quidem ejus doctrina partim in hoc libro Actuum, partim in Epistolis ejus continetur. Nos quoque hujus aliorumque similitum miraculorum contestatione fidem nostram confirmemus, & credamus eadem Christi virtute etiam nos aliquando prout ipse promisit, à mortuis excitandos; atque sub ista spe tam augusta ex animo totique viribus nostris illi serviamus. Amen.

Act. cap. 16. vers. 16, 17, 18.

Locum hunc mihi explicandum sumere libuit quod narrationem illi quæ hodierno die in templis explicari solet cognatam contineat. Utroque enim dæmon è puella expellitur, in vulgato contextu à Christo, in hoc nostro à Paulo. Videamus primo occasionem miraculi; deinde ipsam miraculi patrionem. De primo: Occasio miraculi fuit occurfus Pythonissæ, Paulum & socios ejus inclamantis. Commemoratur autem Lucas tempus occurfus, & ipsam Pythonissam diligenter describit, & clamores ejus repræsentat. Tempus occurfus; *Accidit autem cum ad precationem iremus*; Significat id præter opinionem Paulo evenisse, cum inquit, *accidit*: Ne quis putet ancillam illam subornatam, fictumque miraculum fuisse, qualia multa nostro Patrumque ævo jactata fuerunt. Precatio quam Paulus frequentabat à Judæis instituta fuit, & quidem extra oppidum, ut ex collatione vers. 13. apparet. Horam precationi eandem credibile est deitatum fuisse quæ Jerosolymis in jugi sacrificio observabatur, primam puta matutinam, & tertiam vespertinam. Vide Exod. 29. 38. Numer. 28. 2. Nominatur etiam hora precationis nona in Actis cap. 3. vs. 1. Nihil tamen hæc certi definitur potest. Petrus Act. 10. vs. 9. horâ sextâ ascendit in solarium orandi causâ. Daniel cap. 6. vs. 11. ter quotidie adorare Deum consueverat: quod credibile est manè, circa meridiem, & vespere eum fecisse: ut de se expresse testatur David, Psal. 55. vers. 18. Laudabilis est ille mos quotidianarum & quidem sæpius expresso susceptarum precum, nobisque imitandus. Psalmo 119. vers. 164. inquit Psalmista se Deum quotidie sepius laudare. Ubi tamen definitus numerus pro indefinito ponitur. Illud quoque notandum, Apostolum primoque Christianos haud statim à Judæorum sacris semet se junxisse. Petrus & Johannes templum frequentabant horâ precationis, Act. 3. 1. Discipuli unanimiter in templo perseverabant. Act. 2. 46. In atrio Salomonis, Act. 5. 12. Vide ibidem quoque vs. 25. Paulus quocunque venit Judæorum synagogas ingressus est. Damasci Act. 9. 20. Salaminc Act. 13. 1. Antiochiæ, ibid vs. 14. Iconii. 14. 1. Thessaloniciæ 17. 2. ubi additur, consuetudinem hanc ejus fuisse. Berœæ 17. 10. Athenis, ibid vs. 17. Corinthi 18. 4. Ephesi, cap. 18. 19. Ibidem iterum cap. 19. vs. 8. Quin idem & dies purificationis obiit, & in templo sacrificavit, idque ex voto, de quo cap. 18. vers. 18. aliosque eodem adhibuit, idque instinctu Jacobi, aliorumque seniorum Ecclesiæ,

cap. 21. 24. . . . Hinc etiam fuit quod Timotheum circumcidit cap. 16. 3. Dandum aliquid interdum est infirmis, nec importuno secessu eorum ædificatio deferenda. Illud adhuc monendum, nonnullos *profesebam* ad quam Paulus profectus sit, de ipso orationis loco, & hæc & sup. vers. 13. interpretari, prout utroque & Syrus & Arabs verterunt. In qua acceptione vox hæc etiam ipsis Ethnicis innotuerat: ex quibus Juvenalis Sat. 3. *Cædo ubi consistas, in qua te quæro profescha?* Samaritis Judæorum æmulis extra urbes fuisse tales narrat Epiphanius, in hæresi Messalianorum. Bonum est, ubi licet, habere loca peculiariter sacris peragendis destinata, ubi plures simul tempore certo conveniant. Neque tamen religio Christiana loco adstricta est. Vide Joh. 4. 23, 24.

Pythonissa describitur primùm à conditione atque sexu quod ancilla fuerit. Muliebri sexus superstitiosior, affectibus vehementibus deditus, cui tamen vires defunt, magis credulus, & incautus, eoque Diaboli fraudibus opportunior, & ad illius artes proclivior, quod experientia docet. Saul foeminam quæ Pythonis Spiritum haberet quæri jussit, quam & Endori invenit. 1 Sam. 28. 7. Manasses 2 Reg. 21. 6. Pythonissas instituisse dicitur. Malitia hujus foeminæ notatur quod *habuerit Spiritum Pythonis*. Python dicitur fuisse serpens, nomen habens vel Græce à putredine, ex qua natus fuit, vel ab Hebræo Pethen: quem Apollo sagittis interfecisse perhibetur, qui inde dictus Pythius, cujusque templum celebre fuit in urbe Phocidis Python, quæ & Delphi. Apollini autem Ethnici futurorum prædictiones assignarunt. Quin & spiritus ipse fatidicus ex hominibus responsa dans consulentibus, Python dicitur. Hebraice Ob ab utre, quod ex ventre tumido loqueretur. Unde etiam tales *יצאין פהו* dicuntur. In sita mortalibus curiositas futura sciendi: cui sæpenumero prudente causarum five in natura five in vita civili observatione, satisfacere licet. Quin & Deus ipse per oracula prophetaque multa hominibus aperire dignatus est. Ejus simia Diabolus idem variis modis tentavit, quo & curiositati humanæ satisfaceret, & sibi auctoritatem conciliaret. Hinc apud veteres tot oracula, augures, auspices, somniorum interpretes, arioli, variaque magorum genera, & nostro ævo Cingari, sagæ, *κοκκινομαθῆς*. Nos verò sciamus nobis omnia ista, interdita. Vide Levit. 19. 26, 31. & xx. 27. Deut. 18. vs. 10, 11. Esa. 8. 19. Additur hanc ancillam *magnum questum Dominis suis attulisse*. Id facile credibile est. Videmus quid & hodie circa talia fiat. Magni sæpenumero interest ad statum hominum recte instituendum scire rerum dubiarum exitus. Quin lucri ex divinationibus magnitudo, in causa quoque fuisse videtur, ut non unius hæc esset ancilla Domini, sed plurium, qui lucrum dividerent, confer cum vs. 19. Delphici templi opes ex hoc questu apud Antiquos celebrantur. Clamores Pythonissæ ita repræsentat Lucas, ut dicat illam prosequutam his verbis inclamasse, *Isti homines servi sunt Dei altissimi qui nobis viam salutis annunciant*. Queritur meritò quid factum sit ut dæmonis ministra tam honorificum Paulo ejusque sociis testimonium perhiberit? Annon videri possit Satanæ hoc ratione regnum suum destruxisse, quod tamen non est credibile eum voluisse. Confer Matth. 12. 26. Sed cogitemus, eum etiam in Angelum se lucis transformet, ut loquitur Paulus, 2 Cor. x. 14. More tamen non mutare. Possunt autem causæ excoGITARI variæ, cur id factum sit. Nonnulli putant coactum à Deo dæmonem invitum ut veritati testimonium perhiberet. Sed id haud est verisimile, cum Paulus ea re doluisse postea legatur. Fecit ergo id dæmon volens: five quod adulari Paulo, ejusque gratiam venari voluerit, ut ne ab eodem expelleretur: five quod verum dicendo auctoritatem sibi conciliare voluerit: five quod suspectum apud bonos Pauli sermonem reddere voluerit, ut qui cum ipso colludere videretur: five quod speraret se Paulo post admittum ab eo tam honorificum ut credibile erat testimonium, tanto speciosius detrahere posse: seu denique quod

irritato hac ratione Paulo speraret se occasionem concitandæ in illum plebis adepturum. quod ultimum eventus ipse comprobavit. Nos interea testimonium tanquam ab hoste profectum æstimemus, credamurque Paulum ejusque socios, fuisse Dei altissimi servos, qui viam salutis annuñciaverint, eandemque scriptis suis ad nos transfuserint, ac proinde eam viam insitamus atque teramus. Magna est Dei bonitas ultro nos ad sese invitantis, legatosque suos eo sine ad nos mittentis, ut nobis viam designarent eamque & verbis & exemplo suo ostenderent, quam ipsam alioquin nostro Marte nunquam invenissemus. Ne repudiemus oblaram felicitatem, neque nostræ ipsorum advessemur salutem. Addit Lucas ancillam hanc per dies aliquot idem factitasse. Unde apparet dæmonis in proposito pertinacia. Porro simile testimonium Christo à dæmone est perhibitum. Vide Mar. 1. 25. Luc. 4. 34, 41.

De secundo. Ubi de miraculo ipso, ac primò quidem quid Paulus fecerit, deinde quid sequutum sit. Paulum verò id quod à dæmone fiebat, habebat pessime. Causa ægritudinis Paulinæ ut credibile est, eadem fuit quæ dæmonem ut negotium illi faceret, movit. Quæri potest, cur ergo dæmonem prius ac potius statim non expulit? Responderi potest, ab initio quidem id eum contempsisse. Deinde non semper fortasse in potestate Apostolorum fuit miraculorum editio, sed expectanda fuit Christi indulgentia, temporisque opportunitas. Dilatum autem à Christo miraculum fuisse videtur, tum ut innotesceret tanto magis hoc dæmonis de se testimonium, tum ut ipsum miraculum tanto esset insignis. Poterat hoc & ad excusationem Pauli facere, quod non nisi diuturnâ molestiâ fatigatus, lucrum quod ex ancilla heri ejus faciebant extinxerit. *Covertebat sese* ut pote ad frequentem, prout ante dictum fuit, *Et dicebat spiritui, Præcipio tibi in nomine Jesu Christi, ut ab illa exeat.* Magna res quod homo mortalis immortalis dæmoni imperabat. Videmus quantum eo nomine letari sint discipuli, Luc. 10. 17. Quando autem inquit, *In nomine Jesu Christi*, perinde est ac si diceret, ea autoritate quam Dominus Jesus in te, & ego ab illo habeo. Nota quod Dominus Jesus in perperatione miraculorum ne Patris quidem sui nomen, à quo tamen omnem potestatem, ut ipse fatetur Joh. 5. 19, habebat, ejusque nomine se opera sua facere ait Joh. 10. 25, allegat, sed simpliciter quid fieri velit præcipiat. Apostoli verò raro quid perpetrant quin addant, in nomine Domini Jesu sese id facere. Id argumento est, autoritatem operum majorem in Domino Jesu quam in illis fuisse. Causa dæmonis hujus expulsi præter illam generalem, ut destruerentur opera Diaboli, ut obsessis miseris succurreretur, ut veritas evangelica miraculo confirmaretur, hæc singularis esse potuit, quod noluerit Dominus Jesus veritatis testimonium à spiritu mendaci accipere, quod noluerit cum impuro illo amicitie societatem habere. Etiam Mar. 1. 25 & 34. Luc. 4. 35, 41, Dominus Jesus dæmones quos expulit loqui vetat, sed causa allegatur, quod ipsum Christum esse noscent, quod tunc temporis nondum Dominus volebat innotescere. * * *

Rom. 12. 20.

PRæceptum hoc antecedenti cognatum est, & quodammodo ex eo deducitur, ut ex particula ratiocinativa apparet. Sumtum est ex Prov. Salomonis, cap. 25. 21. Eo docemur quomodo nos erga inimicos gerere debeamus, & ratio subjungitur quæ nos moveat ut præcepto pareamus. Atque ita duæ sunt loci partes.

Primo præceptum ipsum ut *inimicum esurientem cibus, sitientem potioneus*. Per inimicos hæc intelliguntur, non quos ipsimet odio prosequamur: nec enim nobis odisse quemquam licet, ne inimicos quidem, Mat. 5. 44; sed qui nos odio prosequuntur, hostilibusque injuriis causam nobis dederunt ut illos odissemus, nisi interdicitum Domini obtaret. Quanquam enim Christianus pacem cum omnibus colere debeat; sunt tamen

quidam ita pertinaces, aut maligni, ut & nulla de causa odium in innoxios concipiant, Pl. 35. 7: 65. 9: 109. 3: 119. 161. Quin & hoc addo, inimicos hæc nullo nationis discrimine intelligendos, quod alioquin in Lege obtinebat. Lex enim utut beneficia quædam ejusdem gentis inimicis tribui jubebat, Exod. 23. 4. collato cum Deut. 22. 1. Levit. 19. 16, 17, 18. Eadem tamen vet. & ullum exhibere beneficium septem populis Deut. 7. 2. quibus & Amalecitis adduntur, Deut. 25. 17. & Ammonitæ atque Moabitæ Deut. 23. 6. Sublatum enim est per Christi crucem paries intermedius qui gentes antea distinguebat. Atque ita patet præceptum hoc latius apud Paulum nostrum quam apud Salomonem parere. Hos ergo tales inquit, si esuriant, cibandos, si sitiant, potioneandos. Per cibum & potum intelliguntur omnis generis subsidia quibus inimicus noster indigere potest, quæque nos illi præstare possumus, v. g. vestes, hospitium, consilium, vel auxilium, in morbo, aut periculo, vel vitæ vel fortunarum, vel honoris. Voluit autem ista duo beneficia in specie nominare, quod & maxime sint necessaria, & in promptu sita. Intelligendum autem est, hanc in inimicos beneficentiam, pro modo quum indigentia eorum, tum facultatum nostrarum, temperandam, atque exercendam: ut aliis quibus aut æque aut magis etiam obstricti sumus, quod illis debitum est non decedat. Quid enim si inimicus noster indigentiam suam malitiâ aut pigritiâ foveat? quid si de industria nostræ liberalitati gravis sit, aut etiam amplius exigit quam præstare possumus? quid si illud quod sanguine aut Spiritu junctis nobis necessario debemus, ille petat? Hæc quippe ratio ipsa docet, liberalitatis hujus vim cessare. Inquit noster Apostolus 2 Thef. 3. 10. *Qui non vult laborare, nec manducet.* Et impossibile nulla est obligatio. Ipse quoque Apostolus, benevolentia gradus suos permittit. 1 Tim. 5. 8. Gal. 6. vers. 10. Possit hæc obijci; interdicitum nobis *ne cibum capiamus cum scortatoribus, avaris, idololâtris &c. qui fratres vocantur.* 1. Cor. 5. 11. Item 2. Joh. 11. vetatur ne electa illa Domina, eos qui hanc quam ipse proposuit doctrinam, non afferant, domo recipiat, nec saluet. Possunt autem inimici nostri alicui istorum esse affines. Ad hoc responderetur: Si ita contingat, ut iidem & vitiorum istorum sint rei, & inimici nostri. Christiana prudentia ita rem temperandam, ut utriusque tamen præcepto, si non *kata partem*, saltem *kata diavolam* satisfiat. Vetatur cibum cum facinorosis fratribus capere, sed non vetatur tamen iidem in extrema necessitate cibum præbere. Satisfiat ergo necessitati, & vitetur tamen familiaritas, quod pudeat alter, & ad frugem reducat. Ita & in recipiendo eo qui doctrinam Johanni adversam attulerit, caveri poterit ne operum illius maiorum participes reddamur: si nec familiariter eum recipiamus, nec nisi necessitatis respectu compulsi, & de dissenso nostro palam protestemur. Expendamus hanc religionis sanctitatem atque perfectionem: à qua quàm longe absunt plerique, etiam eorum qui tamen Christiani audire volunt? inter quos tantum abest ut inimicis beneficiat, ut ne quidem satis honestum habeatur illis non malefacere. Nos verò cogitemus illud Servatoris nostri, Math. 5. 43.

Videamus jam & rationem adjectam, *Hoc enim si feceris, carbones ignis congregabis in caput ejus.* Disputant eruditi quid hoc in loco per carbones ignis intelligatur, & pro varietate sententiarum loci sensus variatur. In duas tamen sententias ferè abeunt: alii enim per carbones ignis intelligunt penas gravissimas quibus obruantur, qui ne beneficiis quidem emolliati ab inimicitis aut injuriis desistant. Obstat tamen huic explicationi quod non satis conveniat pietati Christianorum ut ista ratione ad beneficiendum adducantur, quod tantò graviores penas inimicis accersant. Quocirca alii putant id potius significari, futurum ut beneficentiâ nostrâ animos inimicorum conscientiamque commoveamus, ut eos malitiæ suæ pudeat: vel etiam ut emolliamus ac veluti liquefaciamus animos eorum, atque ita ab injuriis illos

ita

ita retrahentes, ad amandos nos incendamus. Possent fortasse utraque sententia conjungi, & posteriori indicato fini primo esse locum. Neque enim adeo absurdum videri debet, ea ratione Christianos ad beneficentiam erga inimicos moveri, quod eorum poena hac ratione sit augenda. Nam & antecedens præceptum simili ferme argumento confirmatur, quo affectui humano vindictæ appetenti non nihil indulgeatur. Sed ea tamen in Deum rejicitur: qui si eam in pertinaciter injurios tandem exercere velit, quis id pius ægre ferat, &c.

I Cor. 3. vers. 10 ad 16.

IN his verbis Apostolus, constituto inter se & cæteros Corinthios doctores discrimine, eosdem monet, ut singulari, in isto munere suo fide ac diligentia utantur. Primum autem rem universam proponit, deinde eandem confirmat, ac fortius urget. Proponit vs. 10. confirmat atque urget reliquis. Quod ad prius attinet, Primum discrimen illud inter se & cæteros doctores exprimit, deinde admonitionem illam, quam diximus subjungit. Discrimen istud, in illis continetur verbis *Secundum gratiam Dei quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui, alius autem superædificat.* Ubi cernimus primum Apostolum id exprimere, quod sibi esset proprium, deinde id quod aliorum Corinthiæ ecclesiæ doctorem. Proprium ipsius erat, quod *secundum gratiam Dei, quæ data ipsi fuerat, ut sapiens architectus fundamentum posuerit, & res quidem ipsa, in qua discrimen istud proprie constituitur, consistit in collocatione fundamenti.* Illa autem, quæ præmittuntur verba, ad hujus rei illustrationem pertinent. Continent enim causas rei, quam sibi uni asserit, atque vindicat Apostolus. Incipit autem à causa prima atque suprema, quæ est gratia Dei. Dicitur autem aliquid Apostolus, quod ad suam commendationem pertineret, quam modestissime ad rem accedit, & causam atque originem rei, totam ad Deum refert, & ipsius benignitati ita transcribit, ne quid sibi ipsi gloriæ inde videatur decerpere. Possimus autem per Gratiam Dei, vel ipsammet Dei benevolentiam, favoremque gratuitum, atque adeo benignitatem intelligere. Vel satis usitata in Sacris Literis metonymia, beneficium, seu bonum ex gratia Dei manans. Huic posteriori interpretationi, faveret verbum *Data est.* Etenim non ipsa Dei gratia & benignitas cuiquam datur homini; sed illius tantum effectum. Quod si tamen proprietatem vocis gratiæ servare velis, necesse erit, ut in voce Dandi metalepsin agnoscas, & intelligas eatenus datam esse divinam benignitatem Apostolo, eive obtigisse, quatenus ejus beneficentiæ fructus atque effectum, seu beneficium, ipsi obtigisset. Res eodem recidit, sive hoc, sive illo modo, verba interpreteris. *Secundum gratiam* autem est id, quod nos Latine diceremus Pro gratia. Causam enim efficientem, illa particula *Secundum*: ita significat ut simul consentum & convenientiam quandam indicet effectus cum causa, quæ subjungitur. Non semel autem Apostolus, tum ipsum munus Apostolicum, quoungebatur, tum adjumenta ad id necessaria, hoc est sapientiam, seu rerum ad religionem pertinentium scientiam, virtutemque patrandi miracula, & facultatem doctrinam Christi confirmandi, atque adeo omnia rerum harum effecta, & laborum suorum fructus, divinæ gratiæ imputat. Vide inter alia, Rom. 1. 5. & cap. 15. 15. Hac ipsa epistola I Cor. 15. 10. ubi aliquanto etiam fusius ea de re agit, & quam indignus fieri tam præstanti munere docet. vs. 8. & 9. Adde Gal. 2. 9. Ephes. 3. 7, 8. & ne alia commemoremus I Tim. 1. 12 & seq. Imitandum est hoc nobis omnibus modestiæ exemplum, Quoties enim in mentem nobis veniunt, vel dona quibus à Deo sumus ornati, vel res eorum adjumento à nobis perfectæ & præclare five in ecclesia, sive alibi gestæ, simul etiam in mentem venire debet, divina, unde hæc omnia profluxerunt benignitas, quo-

ties etiam id nobis commemorandum venit, quod ad laudem nostram pertinere possit, modestiæ memores, ita id exprimere debemus, ut id totum, ad divinam gratiam referamus, & ipsius benignitati, quidquid vel nobis, vel per nos aliis contigit, bonum ad scribamus. Quoties etiam opus aliquod aggredimur, meminerimus ad divinam benignitatem confugere, & à Deo rei feliciter conficiendæ facultatem petamus, certi nos nunquam esse imbecilliores, ac lapsi propiores, quam cum viribus nostris confidere, & ingenio nostro, plusculum tribuere incipimus, nec agnoscamus, divino nos auxilio vehementer indigere. Solet enim Deus eos, qui se non satis agnoscunt, sibi permittere, suumque illis auxilium subtrahere, ut sese agnoscant, & sine ipsius ope, nihil posse, discant.

Expressa prima supremaque rei, quam sibi in his verbis asserit Apostolis causa, subjungit aliam propiore, à priori illa pendentem, cum ait. *Ut sapiens architectus* hoc est, ut peritus architectus. Vox enim sapientiæ, ita hoc loco accipienda, ut etiam opificibus accommodari possit, ex usitata apud Græcos loquendi consuetudine, qui sapientem v. g. statuarium, aut pictorem, aut architectum vocant eum, qui artis suæ benè est gnarus ac peritus; quamquam interim sapientia, quam sibi in his verbis revera tribuit, haudquaquam vulgaris fuit & opificibus etiam communis, sed prorsus divina ac cœlestis, Apostolo cum paucis aliis communis. Esti autem particula *Ut* posuit hoc loco ita à quopiam accipi, ac si meram tantum similitudinem significaret, quasi dicat Apostolus Ego ut architecti sapientes ac periti facere solent, fundamentum posui; tamen verisimilis est, perinde eam voculam esse accipiendam, ac si dixisset, utpote peritus architectus. Vel prout conveniebat mihi, utpote sapienti architecto; quo sensu admissio, Apostolus sese & architectum & sapientem quidem architectum appellat; architectum quidem quia ad construendam Dei domum seu templum, hoc est ecclesiam, ubi vis terrarum constituendam, à Deo Christoque fuerat electus, ac missus. Metaphoræ quæ voci subest, ratio, unicuique facile patet. Sapientem autem & peritum architectum, se esse affirmat, quia singularum rerum divinarum ad ecclesiam constituendam spectantium scientia, & eximia quadam peritia, cui & prudentiam adjungere licet, fuerat donatus; unde discimus modestiæ, cujus exemplar quoddam fuit Apostolus, & cujus documentum, proximè præcedentibus verbis vidimus, haudquaquam repugnare, agnoscere dona, divinitus in se collocata, eaque cum necessitas postulat, ita commemorare, ut eorum laudem Deo adscribas. Nam, quod ad agnitionem eorum attinet, ea idèd aliquo pacto est necessaria, ne non agnita veluti situ obducantur, eorumque fructus pereat: quia fieri vix potest, ut quod te habere nescis, eo utaris, aut id aggrediaris, ad quod te non satis instructum esse arbitreris. Quare, ut rectè colloques talentum, à Deo acceptum, fenorique exponas, id te habere, fideique tuæ concreditum esse, agnoscere debes. Sed cavendum interea est, ne cum id tibi tribuis, quod habes, simul etiam id tribuas, quod non habes. Itaque si verendum sit, ne fortè mediocritatem servare possis, satis est te infra eam subsistere, quam eam supergredi. Etenim damnum illud, quod ex ignorantia tui, aut donorum divinitus tibi concessorum, fuerat metuendum, primum compensabit necessitas, deinde aliorum qui illa dona in te agnoscunt, sermones ac monita. Quas verò dotes in te non agnosces, vel non satis agnosces, in te deprenderent alii, eaque situ obsolescere ac hebescere, non patientur. Ipsa quoque necessitas, sapius te impellet, ut id aggrediaris, ad quod te, non satis aptum esse putes, cum neminem te videas aptiorem, ipsumque divinæ gloriæ, humanæ salutis consulendi studium efficiet, ut viribus tibi à Deo concessis utaris, ipseque metus industriam excitabit, ac diligentiam acuet. Quod verò ad commemorationem attinet eorum quæ nobis à Deo concessa sunt bonorum, ea non sponte quaerita, sed

fed ipsa necessitate expressa esse debet, & ea quidem necessitate, quæ ad divini nominis gloriam, aliorumque hominum salutem referatur, qualis ea est, cum cernis, auctoritate ea labefactata, facile aliorum fidem ac salutem nutare posse, idque agere homines malevolos, ut fama tui in suspicionem adducta, simul etiam sinceritatem convellant illius doctrinæ, quam tu aliis tradideras, ac commendaveras. id quod olim accidebat Apostolo, cum hæc ad Corinth. scriberet. Non deperant enim apud Corinthios homines malevoli, qui Pauli apud Corinthios auctoritatem convellere, cumque in contemptum apud eos adducere conarentur, idque agerent, ut Apostolo quodammodo excluso, ipsi vacua in aula regnarent, & sua commenta Corinthiis obruderent, præsertim cum eloquenti viribus uterentur, & sapientiam quandam spiritualem præferrent. Objiciebant autem Apostolo, quod nihil sublime, nihil quod eximiam quandam sapientiam redoleret Corinthiis tradidisset, sed prima Christianæ religionis elementa, & quod sine verborum cultu & orationis calami stris proposuisset, id illi ruditati Apostoli imputabant, quasi quæ Corinthios non docuisset, ea ipsemet ignoraret. Itaque Apostolus cum salutem ipsorum Corinthiorum in sua auctoritate agi cerneret, eam sibi censuit asserendam, & id quod vicio ipsi datum fuerat, in laudem potius ac commendationem suam convertit, quodque ruditati ipsius ac incipienti ascribebatur, id sapientiam potius, ac peritiam tribuendum esse docet. Periti enim architecti est primo omnium ac diligentissime in collocando ædificii fundamento elaborare, idque quam validissime ponere, ac munire, non verò, ima parte ædium utcumque posita, ad fastigium properare, cum fundamento non probe jacto, cætera quæ superstruuntur, facile collabuntur, & sæpe longè plus in eo negotii est, ut fundamentum rectè collocetur, quam ut reliqua construuntur, & ad suum fastigium opus perducatur, id quod sanè de collocatione fundamenti Ecclesiæ omnino statuendum est. Plus enim in eo operæ est, ut homines religionis Christianæ profus ignari atque expertes, ad Christum ejusque religionem amplectendam adducantur, & prima doctrinæ illius elementa imbibant, atque animis firmiter comprehendant, quàm ut jam Christiani effecti, ac religionis hujus rudimentis instructi, ad sublimiora ejusdem mysteria discenda, paulatim deducantur. Quibus ita explicatis, vix quidquam restat ad rem ipsam, cujus causas, ab Apostolo expressis jam vidimus, explicandam. Ea verò est, quod Apostolus ait se fundamentum posuisse, fundamentum inquam religionis Christianæ, simul & Ecclesiæ Corinth. ad hanc enim respicit, ut ex prædictis verbis patet ubi ait: *Dei ædificium estis*. Fundamento enim religionis Christianæ, in animis hominum plurimum facto, simul jactum est & Ecclesiæ fundamentum, quæ cœtus est hominum, religionem Christi sinceram, seu salutarem ipsius doctrinam profitentium. Itaque licet ex sequentibus satis appareat, fundamentum hic quodammodo opponi, aliis dogmatibus, quæ illi superstruuntur, atque adeo etiam, fundamentum, in certo quodam doctrinæ genere consistere, nihilominus tamen ipsius quoque Ecclesiæ fundamentum, id est de quo loquitur Apostolus, quia ut dictum est, ipsi etiam homines, eatenus ædificantur, ut domus Dei evadant, quatenus doctrina religionis imbuuntur, & tum quidem Ecclesiæ fundamentum collocatur, cum illi primis Christianæ religionis initiis imbuuntur, ad fastigium postea perducitur Ecclesia, cum ad mysteriorum abstrusissimorum in eadem religione comprehendendorum, notitiam instituitur. Quodnam verò illud sit fundamentum, ipsemet in sequentis versiculi initio docet Apostolus, ut nihil sit necesse à nobis explicari. Ponebat autem id fundamentum Apostolus, primum docendo, tum ea quæ docebat, valide confirmando. Postquam jam vidimus, quid Apostoli fuerit proprium, sequitur etiam videmus, quid aliis doctoribus conveniat, quod quidem ad Ecclesiæ constructionem spectat; id vero exprimitur ab Apostolo cum ait, *Alius autem superædificat*, &c. Cum singulari numero utitur, *Alius*,

non unam aliquem doctorem designat, sed quemvis alium doctorem, qui sibi in Corinth. Ecclesia successerit, & in ea jam per Apostolum constituta, docendi munere functus fuerit, quod satis indicant sequentia, ubi ait, *Quilibet autem videat, quomodo superædificat*, &c. Hujus modi enim oratio locum non habet, ubi de uno tantum aliquo sermo est; id ostendunt & cætera, præsertim quæ habentur y. 13 & seq. Superædificare autem est aliquid adhuc, ad doctrinam Apostolicam, qua salutis nostræ ratio revera continetur adjicere, & scientiam eorum, qui Christianam religionem jam amplexi fuerant, augere, & hoc solum olim, doctores illi Corinthiorum quos notat Apostolus, ibi præstabant, prætereque poterant. Id etiam ferè solum, hodie præstant ii, qui Ecclesiam docent, quamquam aliquid etiam operæ, in constituendis Ecclesiæ fundamentis, & ut ita dicam restituendis & restaurandis, insunt, dum vel eos, qui à Christiana religione sunt adhuc alieni, ad eam amplectendam adducunt, vel eos qui in rebus ad salutem necessariis adhuc erraverant, ut ut Christi nomen ac religionem fuerant professi, rectius instituunt, & ab erroribus pestiferis, plane liberant. Verùm, quia quidquid illi de rebus ad religionem Christianam pertinentibus docent, id auctoritate Apostoli nititur, & argumenta, quibus Christiana religio hodie confirmatur, iis superstruuntur fundamentis, quæ olim sunt ab Apostolis jacta, idè jure dici potest, illos, tantum superstruere. Adeo enim valide sunt olim jacta, ab Apostolis, religionis Christianæ fundamenta, ut jure possint ea ad hodiernum usque diem durare, & perpetuò duratura esse, quandoquidem stupendis Apostolorum miraculis, aliisque rebus quibus doctrinam suam confirmant, adeo altè ea animis hominum impresserunt, ut etiam si ejus notitia, denis admodum tenebris fuerit involuta, penitus tamen extingui, aut ex animis hominum evelli non potuerit: sed ex istis pristinis illis religionibus, quarum ortus ad Deum referri non poterat, ipsa adhuc usque diem persistit, & aliquam etiam apud illos populos, qui ab illa olim desciverunt, auctoritatem retinet, interim tamen, si spectetur restauratio Ecclesiæ per se, & doctores hodierni, non cum antiquis, ac imprimis cum Apostolis, sed inter se conferantur, jure dici potest, alios fundamentum Ecclesiæ, hic aut illic ponere, alios superædificare.

Posto discrimine, quid inter Apostolum ipsum & cæteros Ecclesiæ Corinthiæ doctores interesset, admonitionem illam, de qua supra diximus subjungit, dum ait: *Quisque autem videat, quomodo superædificet*, &c. Ubi quidem id velle Apostolum quisvis cernit, ut omnes illi, qui post ipsum Corinthios docere essent conati, summam ea in re fidem ac diligentiam adhibeant, ac diligenter sibi caveant, ne quid doceant à fundamento antea factò alienum. Dicit autem *quisque*, ne quis se forte exceptum putet, & nimia sui opinione fortè fascinatus exillimet se errare hac in re vel non posse, vel non facile posse, nec multum sibi in eo ponendum esse industris, ut errorem, aut lapsum effugiat. *Videat* inquit, hoc est, diligenter attendat, atque animum advertat, *Quomodo superædificet*, hoc est cujusmodi doctrinas adjiciat, illis, quæ sunt jam antea fidelibus à me traditæ, & fundamenti instar, collocatæ, an nimirum sint fundamento illi consentaneæ necne, utilesne ad pietatem, an verò minus. Quædè in sequentibus plura, ubi dogmatum illorum quæ fundamento religionis Christianæ, ab Apostolis jacto superstruuntur discrimen videmus expresse. Illud autem facile quisvis per se animadvertit, dum Apostolus attentionem requirit in illis qui superædificant, & diligenter expendi ab illis vult, cujusmodi sint ea dogmata quæ credentibus proponant, simul etiam ejus attentionis effectum velle inclusum, nempe ut caveant, ne quid falsi aut noxii tradant, imò & inutilia, ac parum frugifera vitent; contra verò id agant, ut quæ non modo vera, sed & utilia sunt proponant. Quid hinc depromi possit, vel ad docendos, vel ad admonendos auditores, eos imprimis, qui aliis docendis sunt præfecti, facile est cernere. Itaque immorari non libet.

Progrediamur, ad confirmationem & illustrationem eorum,

(p)

eorum,

eorum, quæ hucusque ab Apostolo, proposita vidimus. Cum verò duo illorum capita esse vidimus, horum etiam, quæ sequuntur ad illorum confirmationem pertinentia, duo sunt capita. Primum enim, confirmat Apostolus discrimen inter se & alios Corinthios doctores constitutum *ÿ. 10.* Deinde admonitionem, quam discrimini illi subjecerat, rationibus subiectis firmat. Discrimen ergo illud, ea ratione comprobatur, cum ait. *Fundamentum enim aliud, nemo potest ponere, præter positum, quod est Jesus Christus, &c.* ubi quædam tacita continetur objectionis occupatio. Cum enim Apostolus antea illud inter se & alios doctores discrimen constitueret, quòd ipse fundamentum jecerit, alii superædificent, satis eo ipso indicans, se aliis fundamenti facti laudem, non tribuere. Objicere quispiam ex illis doctoribus paulò arrogantior potuisset. Quid? Tune tibi soli, fundamenti positi gloriam arrogas? Nobis ne tu hanc laudem penitus adimis, nec ullam in ea partem, nobis relinquis? & nos nobis partem aliquam in tam præclaro opere, jure vindicamus, qui docuimus v. gr. Moysen quoque esse sequendum, & ceremonias illius observandas. Respondet Apostolus. Frustra alios hujus gloriæ partem decerpere, ac sibi asserere. A se enim collocatum esse, in Corinthia nempe Ecclesia illud fundamentum, præter quod nullum sit aliud, videlicet Jesum Christum; Itaque cæteris, nihil aliud fuisse relictum, quàm ut super fundamento illo, alia dogmata extruerent. Quod si quis aliud aliquod fundamentum conetur jacere, illud falsum ac suppositivum esse. Fundamenti nomine, hoc loco Paulus, doctrinam intelligit illam, sine qua fides ac pietas, atque adeò ipsa salus, consistere non potest, seu illa religionis ac pietatis rudimenta, sine quibus Christianum nomen, nemo verè tueri potest. Opponit enim hoc fundamentum, aliis quæ superstruuntur dogmatis, non quidem ad salutem cognitu prorsus necessariis, sed tamen utilibus, quantum & inutilibus, idque multò magis, opponit. Non est autem credibile, illud unum tantum aliquod dogma, seu unum ut vocant fidei articulum, fundamenti nomine intelligere. Neque enim Apostolus unum tantum aliquem fidei articulum Corinthiis tradiderat, aut tradere debuerat, sed omnia sine quibus salus eorum consistere non posset. Apostolorum erat, ex Christi mandato, discipulos facere, baptizando illos in nomen patris filii & Spiritus sancti, & docendo illos servare omnia, quæ ipse illis præcepisset. Hoc ergo & Apostolo Paulo incumberebat; illa verò non uno fidei articulo sed multis comprehenduntur, continenturque in se omnia, quæcumque sunt ad salutem prorsus necessaria. Ex quo intelligitur, quomodo intelligenda sint illa verba, quibus Apostolus explicat, quodnam sit illud fundamentum, cum ait, *Quod est Jesus ille Christus.* Satis enim apparet, non perionam ipsam Christi intelligi (quomodo enim hæc à Paulo, vel à quovis aliò doctore collocari poterat) neque etiam id solum, quòd Jesus sit ille Christus, quantum hoc primo omnium istis verbis includitur, atque intelligitur; sed vel Jesu illius Christi nomine per metonymiam causæ efficientis intelligitur doctrina Christi, quemadmodum Moysi nomine, legem intelligere solemus, quod inter alia fit 2 Cor. 3. 15 vel quod magis mihi probatur, quantum videri potest, propè idem, doctrina de Christo & ea quidem maxime parte, quæ Christus est, quæ metonymia potius est objecti, scilicet materiæ. Etenim quominus simpliciter per Jesum Christum, intelligamus doctrinam per Christum traditam, illud videtur obstare, quòd doctrina Christi, omnia in se complectatur, quæcumque sunt à Christo tradita, maxima, minima, ad salutem prorsus necessaria, non necessaria sed utilia tantum. Hoc autem loco Apostolus Jesum illum Christum, quem fundamentum esse dicit, doctrinis aliquanto sublimioribus, & ad salutem utilibus tantum, non necessariis, opponit. Adde, quod perire omnino videatur vis articuli, quem Apostolus nomine *Christus* voci Jesus postposito præfigit. Quare veri-

similius est hoc loco, doctrinam de Jesu Christo, & quidem, quatenus Christus est, intelligi. Doctrinæ autem hujus nomen complectitur non tantum primum illud fidei Christianæ caput, quòd Jesus sit Christus, seu rex cælestis, à Deo constitutus, sed etiam cætera, quæ cum eo ita sunt conjuncta, ut sine illis, nec satis intelligi queat, nec fides ei plena possit adhiberi. Ea verò sunt ipsius divinisissima promissa ac præcepta. Etenim cum ejusmodi Messiam, seu Christum Deus olim promiserit, qui novum cum hominibus fœdus, esset facturus, & novis atque inusitatis promissis allatis, quibus nova quoque præcepta adjungi par erat, insigni populum Judaicum esset aucturus felicitate. Promissis illis ac præceptis non agnitis, non satis agnoscitur Jesus pro Christo. Quare doctrina, qua docetur, primum Jesum esse Christum: deinde, quænam promissa attulerit; quænam item præcepta illis adjunxerit, rectè à nobis Jesu Christi nomine hic intelligitur, & fundamentum constituitur, quod Apostolus aliquando ipse posuerit. Satis enim jam antea vidimus Apostolorum munus omnino fuisse, hominibus persuadere, Jesum esse Christum, & ejus tum promissa insignia, tum præcepta, tradere, atque illa quidem speranda, hæc verò servanda proponere.

Ex his intelligitur, quid primò ac præcipuè populo Christiano sit inculcandum, & in Ecclesia, maxime urgendum. Id nimirum quod & Apostoli primò omnium urserunt: ubi fundamentum hoc probè factum fuerit, tum demum ad altiora progrediendum est. Sed ita tamen, ne dum altiora petimus, illa quæ sunt maxime necessaria negligere incipiamus. Vide eadem de re supra cap. 3. *ÿ. 2.* & Heb. 5. *ÿ. 12.* & seq. Transendum nunc est, ad alteram confirmationis partem, eam nempe, qua admonitionem extremo *ÿ. 10.* positam roborat; quæ quidem confirmatio, continetur *ÿ. 10.* & tribus sequentibus, ubi ostendit, quantum referat, quo quis modo superædificet fundamentum à se factò, fore enim tandem cujusque opus manifestum, & apparituum, ut ille sit an inutile, & vel mercedem reportaturum eum qui construxerit, vel operis operæque impensæ jacturam facturum. Hinc enim satis liquet, cuivis dandam esse operam, ut quam optima, quamque præclarissima, super fundamento ab Apostolis factò, construat, cavendumque ne id fortè super eo collocet, quod probationis ignem sustinere nequeat. Rem autem ita explicat Apostolus, ut primum discrimen inter ea dogmata quæ fundamento à se factò superextruantur constituat, Deinde, quis sit utrorumque futurorum eventus, effectusque doceat. Discrimen dogmatum explicatur *ÿ. 12.* cum ait. *Si verò quis superædificat, super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulas, &c.* ubi videmus duo genera poni dogmatum (de dogmatibus enim hic sermonem esse, ex supradictis satis liquet) alterum quod præclarum atque utile, alterum verò futile, atque inane. Illud genus comparat, auro, argento, lapidibus pretiosis, hoc lignis, fœno, stipulæ. Ideo autem dogmata præclara atque utilia auro argento, atque lapidibus pretiosis comparat, primum quidem, quia res illæ omnes, magni in vita communi aestimantur, suntque admodum utiles, partim etiam quia ignis vim sustinere possunt, nec in illum conjectæ consumuntur. Sic enim & dogmata intelligenda sunt, quæ admodum sunt præclara, & ignem illum quo explorantur sustinere possunt, non vero ad illum evanescent: cum contra, ut ligna fœnum stipulæ, res sunt & satis viles, & ignem sustinere nequeunt, sed ad illum, in fumum abeunt. Satis autem intelligi potest, cum Apostolus plura tum rerum pretiosarum, tum vilium genera enumeret, pretio aut vilitate inter se distincta, eum significare in utroque etiam dogmatum genere, differentiam existare, & ex utilibus alia aliis utiliora ac præstantiora esse, itemque ex futilibus, alia aliis inaniora, ut sanè in re ipsa facile cernere licet. Etenim quæ dogmata ad

ad fundamentum accedunt propius, & plus ad illud, vel confirmandum vel exornandum, atque illustrandum afferunt, cæteris sunt utilior ac præstantiora; quæ minus eò faciunt, minus etiam sunt præstantia vel utilia, ut cæteroqui sint fundamento consentanea. Atque ut breviter rem totam dicamus, quidquid majorem vim habet ad fidem nostram confirmandam, & ad spem immortalis vitæ in animis nostris, vel excitandam vel fovendam, ad pietatis denique studium in nobis alendum, id inter dogmata utilia, magis etiam eminet, quemadmodum contra inter futilia, vilius ac deterius est, quod majorem quandam ad illa convellenda vim habet, ut ut tandem ea non penitus tollat. Nam si tolleretur, jam non deberet collocari inter ea, quæ super fundamento illo construuntur, de quibus solis hic sermo est. Atque ut rem exemplis declarem, inter utilia dogmata, potius est id, quo explicatur qua ratione per mortem Christi, nobis peccatorum remissio parta, quam quo ostenditur Sacrificium Christi expiatorium, de quo autor ad Hebr. loquitur, in cælo potius fuisse perfectum quam in cruce. Utilius etiam est scire, Possit hominem, Dei ope adjutum præceptis ejus parere, quam scire, An istum ad finem amplectendum, præter verbum divinum, & confirmationes externas ei additas, requiratur interna aliqua Spiritus sancti efficacia, quam Deus simul occulta quadam ratione adhibeat, necne? Ex quibus etiam intelligi potest, quid de contrariis dogmatis sit intelligendum. Quod enim utiliori opponitur, aut ab eo longius recedit, id deterius est eo, quod minus utili opponitur, aut ab utilibus, minus longè recedit. Et ut aliis quoque exemplis utamur. Tolerabilior est sententia de precibus pro hominibus defunctis ad Deum fundendis, quam doctrina vulgaris de trinitate. Tolerabilior olim erat, quod quidam putarent, Baptisium pro defunctis susceptum, illis aliqua ratione prodesse posse, quam quod alii judicarent sibi legem ceremonialem Mosis esse servandam, si salvi fieri velint. Illud adhuc addendum est, antequam ab explicatione illorum verborum discedamus. Per lapides pretiosos, videri intelligendas esse gemmas, non verò illos tantum lapides, aliquanto præstantiores, qui ad ædificia construenda, adhiberi solent, quale est marmor, ut nonnulli videntur censere. Etenim, non eo videtur respicere Apostolus, quod omnia talia, in construendis ædificiis adhibeantur, Nam nec aurum vel argentum, adhiberi ad eam rem solet, ut nimirum tanquam partes ædificii fundamento superstruantur, est partes quædam ædificii, auro vel argento inducantur; sed quia, si tanta esset cuipiam auri vel argenti copia, natura illorum metallorum ferret, ut ædificium inde construeretur. Idem de gemmis quoque statuendum est, præsertim cum tantam earum magnitudinem concipere liceat, quantum libet. Et sanè in Sacris Literis ædificiorum ejusmodi imagines proponuntur, quæ ex gemmis quoque consistunt. Esa. 54. v. 11, 12. Apocal. 2. v. 18, &c. Neque etiam refert, quod lapides pretiosi, auro & argento postponantur, Nam auro postponantur etiam uniones 1 Tim. 2. 9, ubi eorum nomine omnes gemmæ, per synecdochen intelliguntur. Ideo autem id fieri videtur, quia aurum & argentum, inter res pretiosas, magis in communi usu versantur, & cum pretiosum quidpiam nominare volumus, primò ferè occurrit. Itaque, non est arbitrarium per lapides pretiosos apud Apostolum omnino tale dogmatum genus intelligi, quod dignitate illis cedat, quæ auri atque argenti nomine designantur. Possunt autem gemmæ aliæ quidem auro, ejusdem nempe magnitudinis ac ponderis præstare, possunt etiam cedere.

Quid porò ex his Apostoli verbis discendum sit, non est obscurum, nempe, Non tantum fugienda esse illa dogmata, quæ utilitatem nullam adferunt ad fidem ac pietatem, ac multò magis etiam, si illi aliqua ratione sint noxia; sed etiam dandam esse

operam, ut quam utilissima populo divino proponamus, & ea magis urgeamus, ac crebrius inculcemus, quæ plus emolumentum afferunt. Non est eadem ratio Theologiæ, quæ scientiarum illarum, quas theoreticas appellamus, ubi id videtur maxime laudabile, quod non nisi summo ingenio comprehendere potest. Theologia enim practica est, & ad vitam, non ad eruditionem, aut disputandi subtilitatem, omnia refert, itaque id hic maxime probandum est, quod ad vitæ sanctimoniam plus conferat. Vidimus huc usque, quomodo Apostolus discrimen constituerit, inter dogmata, fundamento à se jacto superstructa.

Nunc videamus etiam, qui sit futurus, utriusque generis dogmatum eventus. Primum autem commemoratur ab Apostolo, eventus utriusque generi communis; deinde utriusque proprius, ac peculiaris. Ille commemoratur v. 13, ubi primum exprimitur, deinde confirmatur, causa illius potissimum expressa. Exprimitur illis verbis, *Cujuslibet opus, manifestum fiet, &c.* hoc est, Apertum fiet omnibus, quale cujusque doctoris opus fuerit, seu cujus ponderis dogmata, quæ fundamento à se jacto superstruxerit, verane an falsa, utiliane an inutilia fuerint, & si utilia, magis an minus. Non est cogitandum latiturum quid quisque populum Christi docuerit, ac porò, haud negligenter in ea re est versandum, sed summa fides ac diligentia adhibenda. Segnioribus, ac negligentioribus esse liceret, Ecclesiæ doctoribus, si sufficeret nunc approbari ab auditoribus sua dogmata & magni æstimari, nec suo tempore, suis ac planè justis ponderibus, essent examinanda, aut si dogmata salutaria quæ nonnunquam etiam minus probati possunt, pretium suum non aliquando essent habitura, contraque futilia, quæ nunc magni æstimari possunt, pretium suum amissura. At cum contra omnino sit futurum, omnis negligentia ac segnitiei causa, illis subducitur. Hoc item potest extendi, ad opera cujusque Christiani hominis, quæ fidei suæ, aut doctrinæ Apostolicæ, quam est amplexus superstruit. Quare excutiendus est omnis torpor, & studium adhibendum, ut bonis operibus omnes diftescamus, mala autem, quam diligentissimè vitemus, quandoquidem nihil illo-um perpetuis erit involutum tenebris, nihilque tam occultum est, quod non sit aliquando manifestandum, quemadmodum Luc. 12. 2 ait Christus. Sequitur confirmatio rei, illis in verbis: *Dies enim aperiet, quia in igne revelabitur, & cujusque opus, quale sit, ignis probabit, &c.* ubi primum videre est, quid dies illa significet, quæ dicitur manifestatura, quale cujusque sit opus; quid item ignis ille, per quem id sit manifestandum. Si à Græco abesset articulus, voci *ἡμέρα* præfixus, credere possemus, diei nomine simpliciter significari tempus, quo pacto solemus Latine dicere dies docebit, cum significare volumus, cum tempore, rei alicujus veritatem patefactum iri. Est enim, ut itidem vulgò loquimur, Veritas temporis filia. Sed quia articulus est voci illi præfixus, consentaneum est, certum aliquem diem, seu certum quoddam tempus ea voce designari; hoc est, tempus illud, quod ei rei sit accommodatum, aut à Deo destinatum. Tempus verò illud præcipue esse videtur, tempus ultimi judicii; cum Deus omnia patefacturus est, & pro suo cuique labore, mercedem dignam redditurus; de quo tempore, inferius cap. seq. loquitur Apostolus, ubi monet Corinthios, ne quid ante tempus judicent, alium nimirum Apostolum aut doctorem, alii ratione fidei ac diligentia præferentes, antequam veniat inquit, Dominus, qui etiam illuminabit occulta tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, & tunc laus fiet seu contingerit unicuique à Deo, hoc est, talem laudem cuique Deus per Christum tribuet, quali est dignus, qui ipse locus probabile facit, etiam hunc diem, de quo in loco nostro agitur, de illo tempore esse intelligendum, quo Dominus est venturus, & omnia etiam occulta, in apertum producturus. Interim tamen nihil prohibet, quominus & ante illud tem-

pus alii sint quidem dies, ultimi illius, veluti prodromi quidam quibus Deus id in apertum producat, quod aliquando plenius est perducturus, & futuri sui de hominum operibus & variorum ecclesie doctorum laboribus iudicii, aliqua det documenta, ita ut constare omnibus animadvertentibus possit, quam sit sententiam Deus olim laturus, quænam dogmata probaturus & præmio ac mercede aliqua dignaturus, quæ contra tamquam futilia, atque inania rejecturus. Et sanè videmus, quorum dogmatum vis ac pretium, diu latuerat, ea postmodum, Deo ita volente accurrante, ita in lucem protrahi, ut cuius momenti sint, omnibus constare facile possit. Non alienum est autem à re ut existimemus Apostolum, diei quidem nomine, tempus significasse, rei de qua agitur destinatum, sed simul tamen etiam diem, nocti quodammodo opposuisse. Quasi dicat; Ut nunc opera illa, de quibus loquor, veluti cæca nocte tecta lateant, nec qualia sint, ab omnibus intelligatur, dies tamen aliquando succedet, qua pervideri queant omnia, & qualia sint, ipsis propemodum oculis cerni. Nam & I Thef. 5. 1, idem Apostolus, postquam de die Domini, hoc est adventus Christi tempore, loqui cepisset, postea diem illam tenebris, ac nocti opponit, & 4. & seq. cum inquit, vos autem fratres, non estis in tenebris, ut dies vos, tamquam fur deprehendat & c. Quare & hic intelligi potest, significare voluisse Apostolum, fore ut tenebris, aut nocti huic, qua sepulta fere latebat vis dogmatum quæ Ecclesie proponantur, succedat clara dies, quæ eam in apertum producat. Sequitur nunc, ut videamus etiam, quid per ignem significetur, & illud quidem facile est ostendere, ignem purgatorium, de quo apud Pontificios hic locus accipitur, non intelligi. Primum, quia is ad dogmatum examinationem aut probationem, nihil facit. Hic autem de ea probatione sermo est. Adde, quòd ex verbis ipsis, apparet, non mala tantum, aut inutilia dogmata, in hunc ignem ut ita dicam concijenda, eoque exploranda esse, sed etiam bona atque utilia, quæ auri argenti, ac pretiosorum lapidum nomine intelliguntur. At ignis ille purgatorius, ad peccata tantum, ut illi volunt venialia expianda, pertinet. Præterea, præcipui hujus dogmatis patroni contendunt, hic de die ultimi iudicii Sermone esse, cum dicitur, *Dies enim declarabit, quia in igne revelatur*, & c. Atqui iisdem placet, ignem purgatorium in ultimo iudicio cessaturum, vel cum infernali igne, eundem fore. Et ita quidem necesse est eos statuere. Etenim post universale illud iudicium, nemo amplius, vel in cælum recipietur, vel in infernum detrudetur, nec quisquam refuscitabitur amplius, aut cuiusquam anima corpore induetur, id quod fieri necesse esset, si post illud etiam tempus, ignis purgatorius duraret, in quo venialia peccata expiantur; siquidem animæ quæ ibi expurgari censentur, postea demum in cælum recipi creduntur, & ultimo die, corpore putantur induendæ, quod post ultimum demum iudicium futurum esset, si illo adhuc tempore purgatorius ignis durare deberet. Aliam adhuc rationem videbimus, cum ultima hujus loci verba expendemus, cum verò illud apud omnes certum sit, de igne illo id intelligi non posse, qui Diabolo & Angelis ejus, hominibusque impiis paratus est, cum non tantum priores duæ rationes id haudquaquam patiantur, sed etiam ultima hujus loci verba manifestè repugnent, quibus salus ei promittitur homini, cuius opus eo igni fuerit absumtum; satis intelligitur, nullum ignem propriè sic dictum intelligi hic posse. Nullus enim excogitari potest ignis propriè sic dictus, de quo vel suspicari liceat, eum ab Apostolo intelligi, & ad rem, qua de agitur idoneum esse: præsertim si à fictissimo purgatorii igne discesseris. Esti verò non defuerunt viri docti, qui ignem afflictionis & persecutionis, intelligi hic putarunt, nos tamen eam sententiam probare, haudquaquam possumus; nihil enim prohibet, quo-

minus etiam is, qui falsa dogmata tuetur, persecutionis ignem sustineat, id quod experientia & hoc seculo & præcis illis temporibus, satis comprobavit. Nam qui fundamenta Christianæ religionis facta tecta conservat, id quod hoc loco, de homine eo ponitur, qui ligna, fenum, stipulas superædificaverit, is vera in Christum fide subnixus, quidquid illi incumbit oneris Evangelii causa, sustinere infracto animo potest, quin etiam ipsorum falsorum dogmatum causa, si ea ipse pro verissimis habeat, extrema quæque potest sustinere: præsertim, si non propter ea sola, sed cum aliis verioribus conjuncta, periculum illi aut calamitas, ac mors denique ipsa intentetur. Experientia ut diximus, satis abundè confirmat. Ut taceam, hunc ignem, non omnes eos corripere, qui quidpiam fundamento superstruunt, & propterea iis doctoribus ferè magis metuendum, esset, qui dogmata quam maxime salutaria fundamento addunt, quam qui inania ac futilia, cum ignis hujus de quo loquitur Apostolus, diversa sit ratio. Propius autem à vera sententia abfunt, qui doctrinam Evangelicam, aut Dei verbum, per ignem hunc intelligunt. Sed ut alia quædam præteream, durum est dicere etiam aurum illud, argentum & lapides pretiosos, qui sanè etiam Dei verbum sunt, in verbo Dei manifestari. Nam si quis dicat, per verbum Dei, scriptum tantum Dei verbum intelligi, id non facile erit ad mittendum, præsertim si habeatur ratio ejus temporis, quo Apostolus hæc scripsit. Neque enim minus, per verbum Dei ab Apostolis prædicatum, literis autem non consignatum, examinari poterant doctrinæ ab aliis propohæ, quam per verbum scriptum; & præterea, cum scriptum, tum prædicatum Dei verbum, multa in se continet, quæ non tantum ad fundamentum ab Apostolis jactum spectant, sed plurimum etiam illic continetur auri argenti, lapidum pretiosorum, qui fundamento sunt superstructi, & hoc ipso igne, de quo hic sermo est, examinari debet. Sanè ipsa comparationis ratio videtur exigere, ut alius sit ignis, alia structura, & si doctrinæ intelligantur structura nomine, ignis, doctrina non sit. Taceo quòd ii qui Dei verbum ignis voce designari putant, per homines explorationem illam, quæ à Paulo intelligitur, fieri debere opinentur, cum tamen hominum iudicium sæpe erret, & in deteriorem crebrius partem vergat. At hic de ejusmodi examinatione sermo est, quæ erroris sit expers, & quæ apud Deum ipsum sit rata, ita ut cuius opus examen hoc sustinerit, præmium is à Deo referat, cuius verò opus reprobatum fuerit, ejus jacturam patiat; quæ res si expendatur, apparebit, nihil veritati magis esse consentaneum, quam ut ipsius divini iudicii, ut ita dicam ignem hic intelligamus. Eo enim iudicio tanquam igni quodam, explorabuntur, omnium doctorum opera, fundamento doctrinæ Apostolicæ superstructa, & quæ examen hoc sustinebunt, ac iudicio divino approbabitur, præmium ei qui construxerat afferent, quæ verò non sustinebunt examen illud, atque adeò improbabuntur, eorum jacturam faciet is qui ea fundamento superædificaverit. Neque verò novum est in S. L. ut exploratio divina, illi conferatur probationi, quæ igni fieri solet. Nam & Psal. 17. 3. LXVI. 10, dicitur Deus, ut habet vulgata versio igne examinasse vel Davidem, vel populum suum, ubi Græci interpretes habent verbum *πυρὸς* quod ab igni ductum est. Neque verò refert, quòd nusquam forte vox ignis, pro ipso iudicio divino sumta reperitur, modo commode & Sacrarum Literarum consuetudini convenienter sumi possit. Sæpe enim metaphoræ, aliæque figuræ, ac loquendi formulæ, non è consuetudine communi, omnino petuntur, sed sæpe etiam ex ipsa re, & occasione certa, veluti sub manu nascuntur, ubi satis est, à communi consuetudine non penitus recedi, etiam si aliàs ipsa figura, aut loquendi ratio, alibi non reperitur. Ipse enim locus & occasio, quæ

ad

ad eam invitaverat, si à communi loquendi usu, non penitus abhorreat, eam commendat, ac defendit. Invitatus autem hoc loco fuerat Apostolus ad hanc metaphoram, alia metaphora atque allegoria, qua in hoc argumento, hucusque fuerat usus. Etenim Corinth. Dei ædificium seu structuram appellaverat *vs. 9.* inde se quoque architectum sapientem vocaverat, qui fundamentum potuisset, ubi ab ecclesia ipsa ad dogmata, quibus ea quodammodo constat, transit, & metaphoram ædificii transfert, siquidem alia dogmata fundamenti nomine designat, alia illa quæ fundamento superstruuntur. Et quia in ædificiis propriè sic dictis, varia est structura, materies, ita & in hac structura spiritali, varia sunt dogmata diversi pretii atque usus, quæ ut distingueret, diversa genera enumeravit rerum, ad structuram quoquo modo aptarum. Et quia porò significabile est, fore ut dogmata illa aliquando probe examinentur, ut ex operariis, quibusque dignum opere ac labore suo fructum referat, conveniebat, ut allegoriam institutam pertexens, & à metaphora cæpta, non penitus discedens, iudicium illud, quo exploranda essent, ejus rei nomine designaret, quæ vim haberet examinandi illa materiarum genera, quibus dogmata ista comparaverat. Ea verò resignis est, quæ ita genera illa materiarum examinet atque exploret, ut ingens inter illa discrimen ostendat, & quantum alia aliis præstent, demonstraret. Etenim, alia in igne etiam præstunt, alia ab eo consumuntur, quorum illa in ædificiis, præstare cæteris, nemo nescit. Quare cum iudicio divino (divinum autem etiam ipsius Christi est) dogmata illa sint exploranda, & vel probanda, vel improbanda, ac porò vel præmium pro illis dandum, vel contrà negandum, aptè Apostolus id ignis voce expressit. Convenienter autem id consuetudini loquendi fieri, tum per se liquet, tum exemplis illis, quæ ex psalmis adduximus, satis probatur, ut non eadem prorsus vox, eodem modo posita reperitur. Quamquam non desunt viri docti, qui & hoc in locis nonnullis factum contendunt. His ita constitutis, non est difficile sensum verborum Apostoli explicare. Ait ergo diem declaraturam, vel manifestaturam, nempe, quale sit cuiusque opus, hoc est, in die iudicii & præcipuè quidem illius ultimi, manifestatum iri, quale cuiusque opus sit. Dici nempe adscribit id, quod in die accidit; quo pacto, multa vulgò temporis adscribere solemus, quæ in tempore accidunt, sicut supra etiam diximus. Dicere solemus Dies docebit, Dies diem docet. Tempus hoc vel illud asseret, & si quæ his sunt familia.

Cum verò addit, *Quia in igne revelatur*, &c. in igne, est, pro ignem, & verbum *Revelatur*, idem est, quod revelari solet; seu mavis, præiens pro quovis tempore indefinitè ponitur. Neque enim hic præiens pro futuro sumitur, quasi sensus sit, Aliquando per ignem, id de quo agitur, revelatum iri; sed oratio generalis est, & significat, Ignem vim habere patefaciendi ac demonstrandi, quale cuiusque sit opus, latetque in his verbis, comparatio quedam ac similitudo veluti contracta, quæ dicat; Quomodo ignis propriè sic dictus, demonstrat qualia sint opera, quæ ab architectis ædificiis, propriè nempe sic dictis construendis adhibentur, sintne satis stabilia, & adversus pericula munita, nec ne, ita etiam ignis quidam improprie sic dictus est, qui opera illa spiritalia de quibus loquimur, revelandi vim habet, & qualia illa sint demonstrandi. Unde postea subjungit, *Et cuiusque opus quale sit, ignis probabit.* Ubi particulam, Et pro Itaque poni consentaneum est, ut sit veluti quedam conclusio, ex proxime præcedentibus manans, quasi dicat; Itaque quale cuiusque sit opus, ignis nempe divini iudicii explorabit. Itaque particulam illam, quæ aliàs copulandi vim habet, non semel in Sacris Literis usurpari, alibi, notavimus. Quæ doctrina ex his verbis peti possit, jam in superioribus ostensum est. Etiam ad mores, quæ de dogmatibus hic disseruit Apostolus, trahi & accommodari à concionatore possunt.

* Jos. Scaliger.

Hactenus de eventu utriusque dogmatum generi, communi. Sequitur, utriusque proprius. Etenim, discrimen illorum dogmatum, quæ operum nomine designat Apostolus, allusione nimirum facta ad opera architectorum ut supra vidimus, in seq. constituit, dum alia dicit in igne isto iudicii atque explorationis manere, ac subsistere, alia verò comburi; & priorum eventum effectumque lætum fore ait, horum verò miserum ac damnosum. De priori ita ait *vs. 14.* *Si cuius opus manet, quod superædificavit, mercedem accipiet.* Ubi primum per opus, non quævis doctrina, seu quævis sententia ad religionem Christianam spectans, quæ populo divino fuerit ab aliquo tradita, intelligenda est, sed dogmatum potius universorum, in quibus tradendis atque explicandis quispiam infudaverit complexus. Neque enim credibile est, id velle Apostolum dicere, Peculiarem pro quovis vero ac salutari dogmate quod Ecclesiæ à quopiam sit aliquando propositam mercedem, illi à Deo persolutum iri. Nimirum enim foret hæc facilis atque expedita præmii olim à Deo accipiendi ratio: sed id potius significat hic Apostolus, Deum pro opera fideli, & Ecclesiæ utili, præmii cuique persoluturum esse, si nimirum multum diuque in ea re versatus fuerit, multumque laboris exantlaverit, ut Ecclesiam docendo ædificaret. Opus autem illud manere dicitur, quod examen iudicii divini sustinet, & non repudiatur, sed approbatur, utque rectum atque fructuosum pronunciat. Et hoc quidem intelligere facile est; illud difficilius, quid per mercedem sit intelligendum, quam is qui talia docuerit, sit relaturus. Vitam ipsam æternam hoc nomine accipere vix videmur posse, propterea quòd ille cuius opus non manserit, sed combustum fuerit, iacturam facturus operis ac laboris sui dicitur, cum nihilominus sit servandus, ut postea videbimus. Merces ergo hæc, non est utriusque communis, sed illi cuius opus permanferit propria. Salus autem sempiterna, utriusque communis est. Quare salus sempiterna, mercedis huius nomine, non erit intelligenda. Quid ergo? Consentaneum est, mercedis nomine hic intelligi, peculiarem aliquam dignitatis in futura vita gradum, quem illi sint adepturi, qui non tantum pie ipsi vixerint, sed alios etiam multos ad iustitiam erudierint, & fidelem utilitatemque operam Ecclesiæ constanter præstiterint. Nec injuria hæc accommodari possunt illa, apud Daniëlem verba, quæ plerique ad resurrectionem ultimam referunt, & mystico quodam sensu, non incommode referri possunt, ubi ait, multos de iis qui dormiunt in terræ pulvere, evigilatos, alios in vitam æternam, alios in opprobrium & contentum sempiternum. Qui autem inquit Dan. 12. 3, 4 docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ, in perpetuas æternitates. Neque enim absurdum est, ut multi censent, gradus quosdam præmiorum, ratione habita dignitatis ac gloriæ, in futura vita, constituere; imò id est & rationi, & non paucis S. L. testimoniis, admodum consentaneum. Nam quid rationi magis est consentaneum, & divinæ æquitati convenientius, quam pro inæquali labore, inæquale reddere præmium; nempe si in labore, non vulgaris, sed notabilis admodum & eximia reperiat inæqualitas? Nam ut hoc quoque hic statim addam, Non est verisimile, imò ne concedendum quidem, Deum minutissima etiam laborum ac pietatis virtutisque humanæ spectaturum discrimina, & sic infinita quoque mercedis ac dignitatis discrimina constituere. Hoc enim non deceret; imò statuentum potius est, Majorem piorum hominum partem inter se, præmii ac mercedis ratione, planè æquatam iri: id quod Christus videtur omnino significasse, illis apud Matth. verbis, quæ existant sub finem cap. 19 ubi inquit. *Multi autem erunt primi ultimi, & ultimi primi, &c.* quæ postea cap. 20 parabola explicat, similitudine eorum, qui cum inæquali tempore laboraverint, æqualem tamen mercedem postmodum accipiant. Unde postea similitudinem ad institutum suum accommodans, ita parabolam concludit *vs. 16.* *Sic erunt ultimi primi, & primi ultimi.*

Multi enim vocati, sed pauci electi, &c. Per vocatos illi videntur intelligi, quibus ordinarium tantum ut ita dicam primum, non verò quidpiam præ cæteris singulare datur. Per electos illi, qui è cæterorum numero veut exenti, supra communem sortem evehantur, & peculiari aliquo præmio à Deo ornandi, quo illi multi esse dicuntur, hi pauci. Atque ut res tanto rectius intelligatur, & argumentum simul afferatur, nostræ de præmiorum inæqualitate sententiæ, animadvertendum est, Christum inde in eum sermonem fuisse delatum, quod ante Apostolis peculiare constituitur præmium, quod ideo essent à Deo reportaturi, quod omnibus relictis, ipsum essent sequuti. Ait enim in illa regeneratione, quando sedebit filius hominis in throno suo glorioso, seddus & ipsos, in 12 thronis, judicantes 12 tribus Israël. Sed ne illi tamen soli viderentur, hujus suæ p. etatis fructum aliquando reportaturi, etiam cæteris, qui aliquid ipsius causa reliquerunt, præmium in hac vita centuplum, & vitam aliquando æternam, constituit; Quo dicto, addit verba superius citata. *Multi autem erunt primi ultimi, & ultimi primi, &c.* quasi dicat; Non autem existimandum est, omnino eos qui vel tempore, vel etiam laboris magnitudine primi fuerunt, ultimis prælatum iri. Omnes quidem magnam referent sua pietate ac virtute mercedem; sed multi tamen inter illos, ut tempore, ac laboris ratione imparces, in præmio æquabuntur. *Pauci* erant, respectu tantæ multitudinis, qui singulare ac præ cæteris eximium reportabunt præmium, quale nempe illud est, quod vobis est destinatum. Neque enim illis qui plus laboraverint, injuria ulla fiet, quia præmium, quod illis dabitur, illorum nihilominus labori respondebit, imò si rem uti est expendis, infinitis partibus superabit. Illis tamen major exhibebitur gratia, qui cum minus laboraverint, illis in mercede æquabuntur, quemadmodum in parabola illa, nulla fit illis injuria, qui cum totum diem laboraverint denarium quem pacti fuerant accipiant, etiam si major benignitas contingat iis, qui cum unam tantum horam laboraverint, itidem denarium accipiunt, quemadmodum ostenditur v. 12 & seq. Ex quibus jam duplex sententiæ nostræ argumentum peti potest. Alterum ex Apostolorum exemplo, quibus peculiare præmium Christus, ut vidimus promisit; neque enim illa sessio in 12, thronis & judicatio 12, tribuum Israëlitarum, omnibus fidelibus communis erit. Dignitas autem ista non exigua est, quæ in hoc promisso Christi continetur. Alterum est, quod Christus significat, multos quidem laboris ratione inæquales, præmii ratione æquatam iri, sed non omnes tamen. Ideo illic, multi, qui cum primi fuerint, ultimi sint futuri, postquam eadem verba, cap. 20. repetit, omiſſa voce multorum, paucos electos opponit. Præterea, cum ut in eodem cap. 20, legimus mater Johannis & Jacobi rogaret, ut alter ipsorum *ad dextram*, alter *ad sinistram in regno* ejus sederet, hoc est, alter secundum, alter tertium ab ipso dignitatis ac honoris locum obtineret, non dixit Christus, neminem fore, cui ea præ cæteris dignitas contingat, sed potius dicit, illis id datum iri, quibus illud destinatum sit à suo patre v. 23. Quin etiam, (quod quare rationis loco esse potest) modum postea ostendit, quemadmodum quispiam inter illos magnus evadere possit, atque adeo primus, nempe dignitate, si nimirum se quam maximè humiliaverit & aliorum minister ac servus fuerit v. 26, 27. ubi quidem id quod voce magni & primi intelligitur, non de eminentia, ratione ipsius virtutis, sed ratione dignitatis, quam per virtutem sit aliquando obtenturus, accipiendum esse patet, siquidem in eo respicit ad petitionem illam duorum Apostolorum, eorumve matris, & contentionem ea occasione inter Apostolos ortam sopit. Idem verò revera docetur superius cap. 18. v. 1 & seq. Præterea idem significatur in illa parabola de servis, quibus Dominus decem minas distribuerit, ut se absente quæstum interea facerent, Luc. 19. Non enim frustra Christus ait primo servo, qui decem mi-

nas fuerat lucratus, dixisse Dominum *sis potestatem habens, supra 10 civitates*. Illi autem qui fuerat lucratus quinque; & *rusis super quinque urbes*; neque enim credibile est, nihil illam præmiorum differentiam hic significare, sed Dominum potius indicare voluisse, eum qui diligentior, in munere sibi commissio fuerit & aliis plus laboraverit, plus etiam præmii relaturum, ut ita ad diligentiam, tanto magis eos excitaret, eorumque indutriam aceret. Certe si quis id ad omnes omnino Dei servos extendere nolerit, ad Apostolos tamen, aliosque Ecclesiæ doctores, id pertinere consentaneum omnino est. Non commemoro nunc illa in quibus iis, qui opes suas in egenos effuderint, nominatim thesaurus in cælis promittitur; aut iis qui largiter seminaverint, larga etiam messis promittitur; quemadmodum contra ii, qui parce seminaverint, parce messuri dicuntur. Quia id posterius fortasse etiam ad alia præmiorum & benedictionis genera, referri potest, quæ in hac vita locum habeant. Illud referri huc non immerito potest, quod supra hoc ipso cap. 3, de doctoribus Ecclesiæ fidelibus ait v. 8. *Et qui plantat & qui rigat unum sunt, quilibet autem propriam mercedem accipiet, secundum proprium laborem, &c.* Omnino enim significat, diversam fore mercedem, pro diversitate laboris. Facile enim patet, de mercede eadem hic agi, de qua & infra, in loco nostro v. 14, de qua etiam infra cap. 4. ait, in adventu Domini, suam cuique laudem tributum iri à Deo. Pertinet huc & illud, quod de seipso infra ait Apostolus cap. 9. 18. Hanc sibi fore mercedem (hoc est, mercedis causam) ut evangelizans, gratuitum ponat Evangelium Christi, satis apertè indicans, contra si faciat, mercedem illam, de qua loquitur se non adepturum. Itaque salutem sempiternam, etiam si id non fecisset, consequi poterat, ut ex eodem capite, satis apparet. Quare consentaneum est, cum mercedis nomine, quidpiam aliud præter salutem sempiternam intelligere, & sic præmium quoddam non omnibus fidelibus commune. Adde iis, quod haud quaquam credibile est, Paulo, qui tot Christi causa labores, tot pericula, tot afflictiones, per tot annos sustinuit, & tot gentes ac populos ad Christum convertit, plusque cæteris Apostolis omnibus laboravit, in præmio æquatam iri, latronem illum, qui in cruce pendens, atque in extrema vitæ ut ita dicam tegula hærens, in Christum credidit, nihil illius causa perpeſſus, nulloque alio, quam quod à lingua proficisci poterat opere bono perfecto, è vita migravit. Nimirum enim inter utrumque ratione pietatis bonorumque operum intervallum est, ut nequaquam sit credibile, inter quos tantum laboris est discrimen, nullum plane præmii fore. Denique cum videamus, in Angelico exercitu, magnum esse dignitatis discrimen, cum ex illis nonnulli alii præſint, summum in suo genere locum obtinentes, unde principes, aut principes Angelorum appellantur, alii his iterum inferiores, superiores tamen reliquis, vocantur potestates, nonnulli etiam virtutes, seu potentia, ob insigne quod habeant præ cæteris robur. Quis absurdum putet, simile inter pios etiam aliquando, cum Angelis pares, ut ait Christus evadent, discrimen à Deo constitutum iri. Imò quis absurdum non putet, tantum exercitum, tot inquam Myriadas, in certos ordines digestum non iri, nec ullos fore cæterorum veluti duces, ut in exercitu Angelico, qui alteram Hierarchiæ illius cælestis partem constituunt, fieri, futurumque videmus. Nam ut principibus angelorum illos subdendos statuamus, tanta quæ illis in Sacris Litteris promittitur dignitas prohibet. Tanta enim est, ut Angelis præferendi quodammodo videantur, tantum abest, ut præcipui Christianorum duces, qui per tot difficultates in cælum ad supernam felicitatem sunt eluctati, & infinitæ hominum multitudini, ad eandem capeſſendam signum sustulerunt, & merito quodam suo, ad tantam felicitatem pervenerunt, putemus subjiciendos iis, qui sine pulvere ut ita dicam ac sudore, in cælesti beatitate sunt constituti. Sed de his plus satis. Illud reliquum est, ut pro se quif-

que

que maximè labore, ut mercedem à Deo referat, quam copiosissimam, segnescere nos pudeat in munere, quod forte suscepimus docendi, quandoquidem labor noster, sine fructu non est abiturus.

Hæc de eventu, sive effectu prioris dogmatum generis, sequitur ut de effectu, alterius dogmatum generis loquamur, de quo agitur ab Apostolo vers. 16. ubi rem ipsam primum exprimit. Deinde expositione quadam & tacite objectionis occupatione illustrat. Prius facit, illis in verbis. *Si cuius opus comburetur, jacturam faciet, vel Damnum patietur.* Alicujus opus comburi igne, lo, cujus in præcedentibus facta est mentio, nihil est aliud, quam divino judicio rejici atque improbari. Quia enim ea quæ ignis vim sustinere non possunt in illum conjecta, aut illi admota comburuntur, idè quæ vim judicii, quod igni fuit comparatum, sustinere non possunt, seu in illo non possunt subsistere, comburi dicuntur. Effectus autem hujus rei est, quod damnum subeat is, qui hoc opus construxerat. Damnum verò illud consistit in eo, quod ipsius operis operæque in illud infumta præmium perdat. Neque enim verbum *ζημιώσθαι* hoc loco ita accipiendum est, quasi omnino significet multari, aut puniri. Significat enim interdum etiam simpliciter Damnum pati, aut jacturam facere, & *ζημία* ipsum damnum seu jacturam, ut Phil. 3. 7, 8. Act. 27. 10, 21. Neque vero est quod quis dicat. Omnino necesse esse, ut verbo *ζημιώσθαι*, quidpiam aliud significetur, quam operis, operæque jactura, quia hæc videatur, in ipsa combustione comprehendendi, cum opus illud pereat, quod comburitur. At verò id, quod verbo *ζημιώσθαι* significatur, pro combustionis consequente ponitur. Etenim, ut opus ipsum combustione pereat, non tamen protinus ejus pretium & merces laboris in illo construendo infumta perit. Nam ut inde capiamus hujus rei exemplum, unde ipse Apostolus similitudinem duxit, potest architectus aliquis, domum cuiuspiam construere & ipsamet materiam suppeditare, ac tam pro hac, tum pro opera, in illo construendo impensa, pretium ac mercedem jure repetere, etiam si ipsi ædium Dominus qui eas construi jusserat, vel consulto comburere velit, vel comburi permiserit, si modò ita prius eas construi jusserit, aut pro construendis præmium promiserit. Quare aliud est combustio operis, aliud jactura pretii. Quare similiter de re simili judicandum est; nempe differre jacturam operis, atque operæ, à combustione operis. Quod si is qui Dominus est ædificii, opus tale jussisset construi, etiam si id postmodum ipse improbare, & hoc pacto combureret, non tamen jure pretium operis ac laboris ipsi negaret qui construxerat. Sed quia non tale voluit opus, non ex tam vili materia, constitutum, non ex talibus rebus, quæ ignis vim sustinere non possent, ideo nullam ei debet mercedem, neque adeò persolveret, qui tam vile opus construxerat. Non debere autem verbum *ζημιώσθαι* accipi de pœna aliqua, quæ infligenda sit ei, qui tale opus construxerat, apparet ex iis, quæ sequuntur. *Ipsæ autem salvabitur* &c. Etenim quæcumque illa pœna esset futura, quæ diversa sit ab operis ac laboris jactura, ea ipsam hominis illius personam attingeret. At nunc non recte huic verbo opponerentur illa, *ipse autem salvabitur*, &c. Hæc enim verba significant, antea quidpiam dictum esse, quod ad ipsam illius hominis personam, non pertineat. Nunc autem demum significari, quid ipso illo homine, seu ipsa illius persona, sit futurum. Ea enim vis est illorum verborum, *ipse autem*, &c. Quæ sententia optimè constabit nostra verbi *ζημιώσθαι* interpretatione retenta. Jactura enim illa, ad opus operisque pretium ac mercedem laboris referetur. At salus hæc de qua in sequentibus agitur, ad ipsum hominem; quasi dicat; Opus quidem, operisque pretium, ac laboris merces, illi peribit, sed ipsamet tamen salvus erit. Et hæc est (ut ad posterius jam transeamus) illa oppositio, qua rem illustrari diximus. Ubi quidem tacita quædam est objectionis occupatio, seu mavis ad quæstionem quandam tacitam responsio.

Dicere enim quis poterat. Si ille homo operis jacturam faciet, malè cum illo agetur, peribit miser. Vel, Quid ergo cum illo ipso homine fiet? An ipse fortè simul peribit? Respondet Apostolus, Non periturum ipsum, sed saluum fore. De salute nimirum æterna, loquitur Apostolus: ubi quidem intelligendum est, tacitè hoc Apostolum ponere, quod etiam in præcedentibus posuerat; nempe hominem hujusmodi, qui ligna scænum stipulas, super fundamento Apostolico posuerit, pie interim vixisse, & in Jesu Christo factam ecclesiam conservasse, & vitæ rationem convenientem, illi instituisse.

Quod posterius etiam de illis, ut jam innuimus statuendum est, quorum opus manserit, quoque perinde mercedem relaturos Apostolus dixit. Nam aliàs, ne illi quidem salvi futuri essent, & operis constructi mercedem relaturi qui aurea ut ita dicam dogmata, fundamento superædificaverint, si vitam secundum doctrinam Christi, non instituerint. Notum est id, quod Christus dicit Matth. 7. multos dicturos ipsi in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus? & tamen iis ipsum dicturum, Numquam novi vos, discedite à me, qui operamini iniquitatem. Quanto ergo minus illi salutem sibi polliceri poterunt, qui vana ac stultitia dogmata, fundamento Apostolico superstruxerint, si cum pietate vitam non traduxerint. Verum quia salutem illis ita simpliciter pollicitus fuerat Apostolus, quorum opus utpote vanum ac futile combustum fuerit, dicere aut cogitare quis poterat, Ergo nihil illi perditur. Omnia illi habebunt, qui salutem consequentur. Quare hujusmodi cogitationi occurrit Apostolus, & ostendit, non fore id tamen, absque insigni istorum hominum detrimento. Deinde subjicit, *Ita verò ut per ignem.* Quali dicat non tamen ut paulo ante indicavi, sine jactura, & haud levi detrimento. Evadent quidem illi, sed veluti per ignem, aut ut Latini malunt loqui, velut ex incendio, hoc est, nudi atque omnibus aliis rebus, quibus antea abundare videbantur perditis, ita ut vix ipsi periculum aut interitum effugiant. Persequitur enim & hic Apostolus, metaphoram ac similitudinem, & cum ante significaverit igne ipsorum architectorum aut fabricorum, ut ita dicam opus explorandum esse, in quo aliud quidem sit permanens, aliud verò arsum, nunc significat ipsum illum hominem hoc pacto veluti per ignem transturum, & sic quia nihilo minus salvus evadat, evasurum velut ex incendio, orbatum iis, quibus antea gaudebat rebus. Adde quod hæc verba significant illum ipsum hominem quoque in periculum quidem interitus venturum esse, quemadmodum illi contingit, cui per ignem ipsum, mediasque flammæ est evadendum. Itaque & hoc intelligere possumus Apostolum significasse, singulari Dei benignitati, ipsius salutem imputandam esse: quin etiam non ita certò eum hominem, sibi salutem polliceri posse, si præsertim aliquanto negligentius in munere suo se gesserit, aut ob notabilem ipsius culpam factum fuerit, ut tam vile opus construeret. Quo quidem loco non est necesse, ut voce ignis omnino intelligamus ignem illum, de quo antea loquutus fuerat Apostolus, præsertim quia articulus voci Græcæ non est præfixus. Possunt enim verba simpliciter uti sonant per similitudinem prolata intelligi, ita ut ignis nomine etiam ignis vulgaris intelligatur, quandoquidem non dicit Apostolus, cum hominem transturum per hunc ignem, sed ita eum saluum futurum, seu evasurum *tamquam per ignem.* Hoc est, non secus ac si per ignem transtisset, atque evasisset. Sed deinde si quis omnino velit, eodem modo ignem hunc accipi, quo paulo ante*, & particulas illas similitudinis, ipsam rei uti loquuntur veritatem significare, per nos id ei licebit. Etenim, per hunc ignem divini judicii, qui etiam consumendi, ac perdendi, seu damnandi vim habet, illi transeundum erit, non sine periculo interitus, & cum certa jactura operis, rerumque earum, quas alii

* Vide Volk. lib. 5. cap. 16. pag. 510, 511.

secum, in sempiternam vitam, ut ita loquar, asportabunt. Hinc autem intelligitur, tum quanta sit Dei benignitas atque æquitas, qui nolit pietatis suæ mercedem illum perdere, qui multum tamen operæ in rebus vanis, seu futilibus dogmatibus construendis atque afferendis posuerat. Simul tamen videmus, non esse sulque deque habendum quale opus conficias; siquidem homines ii qui in vanis dogmatibus construendis fuerint occupati, ut ut salvi sint futuri, iacturam tamen non levem facturi sint, & ipsum etiam interitus periculum, quoddam adituri.

Causæ, cur bonis male sit in hac vita, cum sit divina providentia, Muretus ex Chrysolomo.

I. Ne inflentur & superbiant, sed suam humanam fragilitatem videant.

II. Ne alii ob illorum præstantiam qua à Deo sunt ornati, in errorem rapiantur, & divinitatem illis adscribant.

III. Ut se in illorum infirmitate divina potentia, magis exferat.

IV. Ne hæc bona caduca, pro mercede pietatis statuatur.

V. Ut hoc indicio sit, aliam esse vitam, in qua cuique præmia reddenda.

VI. Ne despondeamus animus, adversam fortunam experti, & Deum nos odisse statuamus, cum Deo charissimos, talia perpeffos videamus.

VII. Ut eos sine tergiverfatione imitari possimus, tamquam eos, qui diviniore naturæ non fuerint.

VIII. Ut sciamus, quibus in rebus felicitas consistat.

IX. Ut in illis pateat fortitudo & patientia Christiana. Misera enim, fortes arguit.

X. Ut sic castigentur peccata.

XI. Ut eò suavior sit illa vita, & gloria illustrior.

XII. Ut ea ratione impij, in sua nequitia exultantes, & divina judicia deridentes, excæcentur, indurentur, & iisdem iudiciis divinis, quasi laqueis quibusdam irretiti, atrocioribus suppliciis opprimantur, atque ita dignam suam nequitia mercedem reportent.

I Cor. 3. vers. 21, 22, 23.

His verbis docet Apostolus cur Corinthii non debeant ita sese diversis in Ecclesiæ Christi servis addicere, ut inde gloriolam inanem captantes, in varias scindi partes, & ab illis, posthabitis aliis denominari cupiant. Consideranda duo. I. Modus dehortandi, seu mavis ipsa dehortatio ab huiusmodi facto, 2. Rationes quibus illud dissuadet.

Prius est in illis verbis, *Nemo gloriatur in hominibus*, nempe ad eum modum quem superius expressit Apostolus cap. 1. vs. 12. nisi quod illic causam non indicaverit, ex qua huiusmodi contentiones fuerunt ortæ inter ipsos, quam hoc loco non obscure exprimit, gloriæ studium videlicet ipsos eò impulsisse. Nam proculdubio alios Doctores aliis præferebant, ut sese præ aliis efferrent, quia scilicet digniores & præstantiores magistros habuerint quam reliqui: adeo ut quidam etiam Christi nomine sint cam in rem abusi, affirmantes se esse Christi, quasi reliqui non essent, eo quod non perinde fortasse ut ipsi vivam vocem ex ore ipsius audierint. Non decet igitur, inquit Apostolus, quemquam eo nomine insolescere, & sibi plus præ aliis attribuere, quia ab aliquo magno viro sit religionem edoctus. Hic videre licet quam perniciofa sit gloriæ cupidus in Christi Ecclesia, contentionum mater. Vide Philip. 2. vs. 2 & 3. Adde etiam locum Eph. 4. 2. ubi non temere modestiam seu demissionem animi ad concordiam ineundam requirit Apostolus. Itaque qui à contentionibus abhorret, vitet ambitionem. Præterea notandum, etiam præstantissimos quoque servos Dei in terris, *homines* nihilominus esse: qua appellatione Apostolus hoc loco omnes unâ secum demittit ac deprimit, & Deo atque Christo tacite opponit.

Huius solius gloriæ studendum, in hoc gloriandum. Ita tamen ne quis Christum, servis ipsius, Corinthiorum more quasi ex adverso opponat. Dicebant enim quidam ex illis, *Ego sum Christi*, quasi scilicet non omnes essent Christi, qui sanctissimum nomen & doctrinam ipsius profitentur. Christus est omnium Dominus & Rex; servi ipsius quantum vis maximi, sunt homines mortales.

Reprehendendi Pontificii, qui se Pontificios seu Papias appellare non dubitant, denominatione sumpta ab homine mortali, suo Pontifice: vel, quod majus est, ita sese illi addixerunt, ut in ipso gloriantur, tanquam in ipso Domino Jesu. Sed & Lutherani culpâ non carent, qui se ipsos à Luthero Lutheranos appellari haud ægreferunt, imò ipsi ultro nulla necessitate cogente, se ita appellant. Est Deo gratia quod cœtus noster plus hac in parte sapiat, qui Christianorum titulo contentus, à nullis mortalium denominari sese unquam patitur. Hæc de ipsa hortatione Apostoli.

Posterior, hoc est rationes ab Apostolo ad dissuadendum hoc vitium productæ, sunt duæ: quarum altera à dignitate & imperio quodam Christianorum, altera ab eorumdem subiectione, Deo & Christo debita petitur. Dignitas & dominium Christianorum, partim in genere, partim in specie describitur. Generatim, *omnia namque vestra sunt*. Quæcunque cogitari possunt: exceptis tamen iis qui nobis imperant, aut etiam sunt nobis pares. Illi sunt Deus & Christus: hi verò Angeli: qui licet nobis quodammodo interserviant, sunt tamen nobis præstantiores: ad tempus præsertim, quum aliquando Christi personam gerant. Omnia inquam, sive temporaria, sive æterna, sive spiritualia, sive carnalia, sive bona, sive mala, sunt nostra: quatenus nostræ saluti interserviant, & in nostrum commodum vertuntur; necesse est ad omnia hominibus Christianis jus & aditum liberum patere, adeo ut omnibus nostro bono uti liceat.

Consolatio. Vide quantopere nos Deus dilexerit & extulerit, & ad quantam dignitatem Christianos elevaverit. Omnia sunt illis subjecta à Deo. Cujus rei exemplum jam extat in Christo evidentissimum. Vide Hebr. 2. 7, 8. Homines huius seculi, mancipia sunt eorum quæ possident, & quibus inhiant, & unice delectantur: Christiani sunt Domini ac Reges omnium. Omiseram servitutem, quæ in causa est, ut exigua portio terræ homines privet hæreditate totius cœli, & vitæ æternæ! Jacob. 1. 9, 10. *Glorietur pauper in sua sublimitate*, imò & dives in sui demissione, quæ in causa est tantarum divitiarum. *Quilibet in vocatione in qua vocatus est maneat*, sive liber, sive servus. I Cor. 7. 20. seqq.

Speciatim enumerat Apostolus, primùm personas, deinde res varias, quæ nobis subiungunt. Personæ sunt duplicis generis; quædam enim in cœtu, quædam extra cœtum Christi sunt, quædam fideles, quædam infideles. Illi sunt servi Domini Jesu, quorum præcipuos Paulus recenset, dum ait, *sive Paulus, sive Apollus, sive Cephus*, id est Petrus. Ex quibus duo fuerunt Apostoli, præstantissimi omnium; tertius nempe Apollus, non quidem Apostolorum munere fungebatur, sed tamen dignitate Apostolis valde fuit vicinus. Initium autem facit à seipso, non ut se præ aliis extollat, sed ut tanto magis deprimat: gradatim enim altius ascendit: adeo ut non solum Petrum, verum etiam Apollonem sibi anteponat. Unde I Cor. 1. vs. 12. Christum in ultimo id est supremo gradu collocat. Qui locus rationem ordinis quo utitur Apostolus, hanc ipsam esse quam indicavimus, docet. *Paulus*, ille qui fuit in tertio cœlo, qui tantos Christi causa labores suscepit, tot & tam gravia passus est, electum Christi organum, qui nomen Domini portabat coram gentibus & Regibus, qui plus omnibus Apostolis laboravit. *Vester est*, id est, vestri causa Ecclesiæ datus est, vestræ saluti servit. *Apollus*, tantus vir, (vide Act. 18. 24, 25, 27, 28.) itidem, unde à Deo emolumenti causa concessus est usus Ecclesiæ, cui ministrat. *Petrus* tantus Apostolus, qui ideo etiam à petra denominatus, qui

qui nominatim circumfionis Apostolus, quemadmodum ego præputi, constitutus est; nihilominus similiter atque ceteri vobis quodammodo subest, vobis ministrat, vestræ salutis studet. Quemadmodum servi non querunt quæ sua sunt, sed quæ Domino, quibus ministrant, non sibi nec suis emolumentis serviunt, sed Dominorum; ita etiam nos omnes non nostrum sed vestrum commodum querimus. Huc facit locus 2 Cor. 4. 5. & cap. 1. vers. ult. & 1 Pet. 5. 3.

Extranei voce mundi comprehensi videntur. Verisimile enim est perlonas perlonis opponi, id est homines mundanos ut sic dixerim, Christianis. Appellatur autem extranei voce mundi, partim quia ex illis potissimum mundus constat, partim quia illi mundo rebusque hujus mundi maxime addicti sunt, imò toti immerfi. Licet autem mundus Christianos maxime oderit & infestet; tamen duplici de causa Christianorum esse dici potest. 1. Quia ex tanto hoste incomparabile emolumentum in ipsos redundat. Dum enim promissa ipsius parvi æstimant, dum ipsum vincunt, nec se ab illo superari patiuntur, gloriam & coronam victoribus decretam accipiunt. Adde quòd in Christi adventu frangunt homines hujus mundi virga ferrea. 2. Quia licet non is sint maxime infensi, cogantur tamen quoties Christus vult Christianis inservire, & quæcunque faciunt sibi que faciendæ proponunt, commodo Ecclesiæ Christi, quamvis inviti, atque usui aptare. Christus enim corda illorum moderatur, nec unquam permittit, ut illorum conatus ita succedant quemadmodum ipsis libet, sed prout expedit populo ipsius. Hinc sæpe illorum consilia dissipat, bella inter ipsos excitat, ut interim pace fruantur fideles, & ut impii exterminentur plurimi: piis verò libertas major affulgeat. Reges, Cæsares, principes subsunt Christi populo. Non enim eis licet quidquam facere cum detrimento verò Ecclesiæ. Et quamvis interdum videantur mali aliquid nobis creasse, tamen *is qui Deum diligunt, hæc omnia cooperantur in bonum*, teste Apostolo, Rom. 8. 28. Ne igitur serviamus mundo, neque patiamur nos ad illum pertrahi: præstat nos esse illius Dominos quam mancipia. Quam beati sunt Christiani, si sua bona norint! Infelices & stulti, qui malunt servire quam imperare. Cæterum vox mundi potest etiam accipi, imò fortasse debet pro rebus mundanis. Adde etiam pro illo mundo futuro: non enim ille angelis subiectus, sed nobis. Hebr. 2. 5. Ea quæ sunt hujus mundi nostra sunt; quòd hæc omnia conculcent quando liber pedibus suis Christiani. Mundus futurus est ipsorum, quia jam habent jus illius hæreditatis, sanguine & potestate Christi partum. Gaudete, & iterum tertium que gaudere omnes veri Christiani. *Intelligite quæ auditis, & Dominus det vobis intellectum in omnibus.* 2 Tim. 2. 7.

Res à perlonis utilitatæ deinceps succedunt, 1. *sive vita, sive mors.* Potest autem nomine utriusque non minus æterna quam temporaria intelligi. Æterna vita est nobis promissa, inscripta, foedere divino sancita, sanguine Christi obsignata, resurrectione ejusdem ostensa, imò jam quodammodo donata. Est enim in illius manibus qui ideo mortuus est, ut ubi ipse jam est, ibi & nos sumus unà cum eo. Mors æterna necesse est ut nobis cedat, & tanquam captiva ad nostrum triumphum olim ducatur. Vita temporaria servit nostræ institutioni in fide & pietate, utilis nobis est ad incrementum in Christi cognitione, & ad comparandam spem futuræ vitæ, adeoque ipsam salutem adipiscendam. Adde quòd liceat nobis cum illa agere quod libet. Si velimus licet eam Dei causa abjicere, contemnere, deserere. Quod non sit opus ut eam deseramus, licet ea uti ad nostrum salutare commodum. Mors temporaria nostræ est, quia præterquam quòd fieri potest ut eam non experiamur, si nimirum Dominus Jesus nos vivos deprehendat; quantumvis nos attingat, nocere tamen nobis non potest, nec impedire quominus vitam æternam affequamur. Imò verò etiam ex parte nobis ad eam auxi-

lio esse potest, quatenus est materia fiduciæ in Deum, quod nos Deo præcipue commendat, credentes cum patre nostro Abrahamo quòd & à mortuis possit nos Deus excitare. Quod si sit violenta, tanto magis servit nostro commodo: Nam *qui perdidit animam suam Christi causa, vivificabit eam.* Luc. 9. 24. & 17. 33. adeò certus esse potest suæ salutis, atque si in propriis ipsius manibus esset. Taceo quòd mors naturalis sit quidam transitus ad vitam, & liberatio nostri ab omnibus malis hujus vitæ: hæc enim minoris momenti videri possunt. Eja eja quantæ delicæ, quantus honor, quantæ opes, positæ Christianis, imò nobis! Vita est nostræ, quid igitur mortem metuamus? mors æterna est nostræ, triumphemus igitur de ea. Vita temporaria est nostræ, utamur igitur eâ ad nostram salutem. Mors temporaria est nostræ, veniat igitur quando volet, non erit nobis terrori, Deo favente. Atque utinam digni censeamur à Domino, qui non tantum vitæ piæ, sed & morte innoxia quantumvis truculenta nomen ipsius glorificemus.

2. *Sive præsentia, sive futura.* Illa sunt partim spiritalia, partim ad corpus spectantia. Spiritalia sunt nostræ; Nam & verbum Dei vivum, & dona Spiritus sancti singularissima, & alia ejus generis quæ nostræ utilitati & necessitati plurimum inserviunt. Adde his, si liber, angelorum custodiam, *qui mitti solent eorum causa qui sunt futuri hæredes salutis.* Hebr. 1. ult. Quanquam hoc ad bonum temporale spectare videri potest. Quæ ad corpus pertinent, sunt nostræ, sive bona sint, sive mala. Bona, quia bene iis utimur. Mala, quia juvant nostram salutem. *Afflictio enim & res adverfæ operantur patientiam, hæc verò probationem, probatio spem, quæ non confunditur.* Rom. 5. 3, 4, 5. Omnia sunt in manibus nostris, omnia utilia nobis, modò iis rectè uti velimus. Futura sunt nostræ, quia *ea quæ oculus non vidit præparavit Deus diligentibus se.* 1 Cor. 2. 9. *Christus abiit ut locum nobis pararet.* Joh. 14. 2. Exultate iusti in Deo, atrollite corda vestra, & elevate, si fieri potest, ut vestram dignitatem cognoscatis.

Hactenus prima ratio, ab imperio: secunda ratio sequitur, à Christianorum subiectione, qua Christo; & per ipsum consequenter Deo sumus subiecti. *Vos autem Christi, Christus autem Dei.* Quemadmodum non decet nos gloriam captare mundano more ex iis qui nobis subsunt & qui servi nostri sunt; ita se quodam modo submittere alii cuiquam quam Deo & Christo qui pretio sanguinis sui Christianos emit, & suos non alienos esse vult, inconveniens est. Soli Christo sunt subiecti Christiani, & per ipsum Deo. Non igitur sese debent subicere Paulo, Apolloni, Cephæ, & addicere tanquam novis Dominis, à quibus denominari debeant. Quia ratione *simus Christi*, satis notum est. Is enim nos sibi met acquirit, & magno pretio comparavit. *Nemo nostrum sibi ipsi vivit, nemo sibi moritur, sive vivimus, sive morimur, Domini sumus.* Rom. 14. 8. In illius manibus sunt nostra corpora & animæ. Ne verò quis objiciat; Itane verò? Ergo etiam ipsius Dei imperio subesse non possumus, si Christi solius sumus. Respondet Apostolus; atqui *Christus est Dei.* Agnoscat ille patrem suum pro suo Deo, pro suo capite, pro suo benefactore. Vide Apocal. 3. 12. 1 Cor. xi. 3. & similia. Quare qui Christi est is etiam eo ipso Dei est: Deus per Christum nobis imperat. Doctrina. Quia sumus Christi, obediendum est Christo. Consolatio. Quia Christi sumus non tantum servi sed etiam amici, non possumus perire. Refutatio erroris. Ita Christum extollendus, ne Deo patri pereat ipsius prærogativa: quod nesciunt adversarii. *Constituteur omnis lingua, quòd Christus sit Dominus, in gloriam Dei patris.* Philip. 2. vers. 11. Amen.

1 Cor. 5. vers. 7, 8.

Verba hæc & instituto nostro, & disciplinæ exercendæ egregiè conveniunt. Nam & qua ratione nobis

nobis pascha celebrandum sit, ex allusione veteris ritus, & quomodo Ecclesia pura ab omnibus flagitiis tuenda sit, egregie docet. Partes constitui duae possunt; quarum una tradatur quomodo recte exordendum sit nobis pascha nostrum; altera autem quomodo deinde celebrandum.

Primo monet exordium nobis esse pascha ab expurgatione veteris fermenti: cujus admonitionis duas subiungit causas: unam finalem, alteram impulsivam. Quid fermentum sit in re domestica, notum est. Interdixerat autem Deus fermentum, tum in sacrificiis quae altari inferuntur, Levit. 2. vs. 11, 12. tum in quotianno victu singulis annis per integros dies septem, Exod. 12. 15. Item 13. 19, 20. Causa azymorum comedendorum in paschate, orta videtur ex prope- ratione Israelitarum, cum urgerentur ab Aegyptiis, primogenitorum suorum nece confertatis: ut videtur est Exod. 12. 39. Id postea Deus in legem vertit, ut memoria tam divinae liberationis apud posteros perpetuo exstaret. Credibile tamen est in utroque ritu aliquid divinius jam tum adumbratum fuisse: quod in Novo Foedere disertius nobis explicatur. Omnis quippe mixtura rerum Deo adversarum in cultu eius tacite interdici videtur. Matth. 16. 6, jubet Dominus Jesus cavere a fermento Phariseorum & Sadduceorum, id ipse vs. 12 de doctrina istorum deinde interpretatur. Luc. 12, 1. Phariseorum fermentum ipse post de eorum hypocrisis explicat. Hoc in loco quem nobis explicandum sumus per vetus fermentum mali mores, ad quos & sensus atque affectus, dicta item atque facta perversa referuntur, intelligi debent. Occasio sub fermenti nomine ista prohibendi Apostolo nata fuit ex similitudine quam precedentibus verbis innuit. Ut enim fermenti parum totam massam fermentat, ita & mali mores facile ad alios serpunt coeque inficiunt. Eadem vis etiam est in fermento pravae doctrinae: ut apparet Gal. 5. 9. Cum quo confert 2 Tim. 2. 17. & I Cor. 15. 33. Ut ne quid tale in Ecclesia Corinthiorum inoleat, jubet Paulus expurgare vetus fermentum. Ubi & epithetum vetus tacitam quandam rationem continet cur id fermentum exterminandum sit. Solent enim vetera minus esse grata, tanquam putida, & interitui proxima. Significat autem ejusmodi moribus quos cum fermento comparat, Corinthios antea deditos fuisse, quod etiam repetitur sequenti capite vers. 11. & cap. 12. 2. Miser omnino fuit status illorum, cum ante Christi agnitionem ejusmodi moribus dediti forent: quem & in Ephesius cap. 2. vers. 1. & seqq. in Colossentibus cap. 3. vers. 7. imò & communiter in omnibus ad Titum 3. vers. 3. describit. Quo tanto magis laborandum est, ut vetus illud fermentum, prout monet Apostolus, expurgemus. Potest autem expurgatio ab Apostolo praecipua dupliciter intelligi: tum ut quisque ex seipso jubeatur deponere quicquid adhuc ex veteri homine residuum est: tum ut Ecclesia tota jubeatur & sui medio ejicere ejusmodi hominem qui suo fermento alios inficere potest. Utrumque doctrinae Christi consentaneum est. Nam & quilibet in eo laborare debet, ut peccatum circumstant, ejusque fomes concupiscentia quae in carne nostra laet, plene excutatur: & si quae ovis scabiosa in grege Christi haereat, ea eliminanda est, prout hoc capite & 2 Theff. 3. docetur. Est autem in phrasia allusio ad ritum Judaeorum, apud quos antiqua expurgandi formula haec exstat; Omne fermentum quodcumque hic est in potestate mea, quod neque vidi, neque abolevi, nullum esse tanquam pulvis terrae exiltimato. Utinam nos eadem religione in vitiis non aliorum modò sed in nostris expurgandis versaremur! Ut id tanto libentius faciamus, audiamus jam & rationes quas adhortationi suae Apostolus subiungit. Earum prima finem expurgationis exprimit, quem assequi non possunt Corinthii nisi vetus fermentum expurgent. Is est ut sint nova massa. Possunt autem & sic ea verba accipi, ut non tam finem quam terminum & quousque expurgatio illa

pertingere debeat exprimant, nimirum ut nova quaedam massa fiant. Per quam intelliguntur homines quorum sensus, affectus, mores, vitaeque universa ita sit in melius mutata, ut alii à prioribus & planè novi videantur: abluti quippe, & sanctificati, & iustificati in nomine Domini Jesu, & in Spiritu Dei, ut est scriptum capite sequente 6. vers. 11. Si qui ergo fuerint antehac profani, Dei contemptores aut odores, idololatras, perjuri, injusti in proximos, aut illiberales, ebriosi, impudici, ambitiosi, si sint jam religiosi, Dei reverentes & amantes atque cultores, veraces, justi, liberales, sobrii, pudici, modesti. Si ex his talibus coalescat corpus Ecclesiae Christi, jam illi nova quaedam massa erunt, grata Deo, supra omnes panes propositionis aut libamina quae sub Veteri Foedere oblata illi fuerunt. Vide Marc. 12. 33. Ceterum ne offendant id Corinthios quòd jubeat eos fermentum expurgare, ut nova sint massa, quòd videtur eis exprobrare quasi nondum essent regenti, fermentum suum Apostolus emollit, additque sicut estis infermentati sive azymi. Concedit ergo eos quidem renovatos, & interea tamen ut renoventur hortatur, quae prope modum contradictionis species quaedam est: sed ea facile tollitur, si cogitemus quibus elogiis alios quoque efferre solet Apostolus, quos nihilominus graviter nonnunquam reprehendit. Ostendunt quippe illa elogia virtutem Christi in electis, qualesque per illam evadere debeant ac possint, ac partim quoque evaserint; interea tamen & in illis defectus quidam restare possunt, qui severa reprehensione aut admonitione corrigendi veniant.

Notemus hic Christianos non statim omnibus numeris absolutos esse. Sunt enim non modò viri, sed etiam juvenes, & pueri in Christo. Sunt in quibus pugnat adhuc cum carne Spiritus: qui damnandi non sunt, modò Spiritus in illis si non semper plerumque saltem vincat. Notemus etiam quantum nobis laborandum sit, ut proficiamus in dies, & sanctificemur toti, ac integer noster Spiritus & anima & corpus inculpate in adventum Domini nostri Jesu Christi serventur 1 Theff. 5. 23. Notemus denique quanta lenitate adhortationes instituendae sint, & laudes reprehensionum miscendae, ut animi aegri medicinam tanto facilius admittant.

Altera ratio Apostoli apertior est qua nos ad parendum adhortationi suae vult impellere: *Etenim Pascha nostrum pro nobis immolatum est*, nempe Christus. Manet in eadem allegoria. Ingressus Paschalis erat ab immolatione agni, postquam per dies septem fermentato pane Judaeis vesci non licebat: ita ait & pro nobis Pascha quoddam immolatum esse, idque interpretatur de Christo. Nam Pascha & pro festo celeberrimo accipitur, Luc. 22. 1. Act. 12. 4. Mat. 26. 2. Marc. 14. 1. Joh. 2. 13 & 23: & non minus frequenter pro agno qui in ingressu festi istius comedi solebat, ut Marc. 14. 12. bis item vs. 14 & 16. Luc. 22. 7, 11, 15. Joh. 18. 28. Nonnunquam & pro victima quae septem illis diebus immolari solebat, ut Deut. 16. 2. Omnes autem istae significationes figuratae sunt, & Paschalis nomen vel festo vel sacrificio tribuitur, quia memoriam servabant illius Phae sive transitus angeli, de quo Exod. 12. 23. Solent enim signis rerum ipsarum rerum nomina tribui. Cum autem Pascha nostrum vocat Christum, ad agnum sine dubio alludit, cum quo eleganter Christus confertur, quippe agnus & ipse aliquoties appellatus. Joh. 1. 29, 36. 1 Petr. 1. 19. & in Apocalypsi saepe: tum ob innocentiam, tum ob patientiam quam in morte praestitit: vide Esa. 53 vs. 7. Act. 8. 32: tum in primis ob fructum jugis sacrificii. Confer. Exo. 29. 38. & seqq. Num. 28. 3. Deinde quem admodum agnus olim in Aegypto mactatus fuit, & quidem eo fine, ut Aegyptiis pereuntibus Israelitae servarentur: ita & Christus in cruce mactatus fuit, quòd nos à vastatore angelo tuti essemus. Denique quem admodum illis demum agni mactatio in Aegypto profuit quorum postes & superliminare sanguine illius fuerunt irrigati: ita & Christus nonnisi illis prodest qui sanguine ipsius aspersi fuerint 1 Petr. 1. 2. Imò qui fan-

linguinem ipsius biberint, Johan. 6. 53, 54: quod fit dum in illum credimus, & per fidem sanguinis ab illo fuisi fructum haurimus.

Notetur hic quanti salus nostra Christo constiterit, ut qui vitam illi suam impenderit, qua nihil homini carius, quantumque nos ob eam causam Christo debeamus. Vide & Rom. 5. 6. & seqq. Nimirum liberatio primogenitorum Israëlitarum à morte subita, sanguine agni facienda erat. At liberatio nostrum omnium ab aeterna morte, & assertio in vitam interminabilem, in longe præstantiore sanguine procuranda erat; ipsius quippe unigeniti filii Dei. Cum itaque Pascha pro nobis ejusmodi immolatum sit, annon meritò nos ad expurgationem veteris fermenti invitavit? An verò non satis est Christum pro nobis semel immolatum esse? Numquid illum rursus crucifigemus sanguinemque ipsius conculcavimus? *Lavanini, mundi estote, auferite malum cogitationum vestrarum ab oculis Domini, quiescite agere perverse.* Ela. 1. 16. *Purificate manus vestras, peccatores, & reddite corda vestra casta, ò vos duplicis cordis.* Jac. 4. 8. *Purificemus nos ipsos ab omni inquinamento carnis & Spiritus.* 2 Cor. 7. 1. *Deponentes omnem malitiam &c.* 1 Pet. 2, 1, 2.

Satis jam de eo quomodo Pascha nostrum sit exordicendum. Videamus jam quomodo id deinde celebrandum. Jubeat nos Apostolus *festum agitare*, non utique per septem tantum dies, sed perpetuò. Vita enim hominis Christiani perpetuum est festum, quod hilariter in honorem Dei etiam inter medios labores celebrat. Omnes enim dies pariter judicat, Rom. 14. 5. Non patitur sese judicari in parte diei festi. Col. 2. 17. Laboribus corporis ita deditus est, ut interea animus Deo semper vacet. Novit & corporis laboribus, si divino cultui officiant, moderari, cum in fructu laborum istiusmodi felicitatem minime ponat. Porrò docet Apostolus primùm quomodo non sit nobis celebrandum festum hoc, deinde quomodo sit celebrandum. Non est celebrandum *in fermento veteri*. Quod quid sit explicat in sequentibus, neque in fermento *malitiae & improbitatis*, sive *nequitiae*. Sub duabus his vocibus quicquid est vitiorum complecti videtur: aliter quàm Rom. 1. 29. Ubi cum aliis pluribus eadem ponit. Videtur improbitas sive nequitia addere malitiae nocendi aliis proclivitate. Cæterum quæ superius dicta fuerunt de expurgatione fermenti veteris, eadem hic quoque eatenus referri possunt, quatenus sine fermento isto vita Christianis agenda præcipitur. Hoc tantum notandum, non sufficere quòd quis bene cœperit, nisi pergat. Non satis repurgasse semel fordes vitiorum, sed curandum est ne illis rursus unquam inquinemur. Vide 2 Pet. 2. 20. Tenenda est fides & bona conscientia, quam nonnulli repellentes, fidei naufragium fecerunt. 1 Tim. 1. 19. Vide & Hebr. 3. 12. Huc pertinent quoque omnes Epistolæ ad Ecclesiæ Asiæ in Apocalypsi: in primis cap. 2. 1. 4, 5, 16. cap. 3. 1. 23 & seqq. Caveamus igitur, & cum timore ac tremore salutem nostram operemur. Philip. 2. 12.

Sequitur quomodo sit celebrandum istud pascha. *In azymis, sinceritatis & veritatis*. Malitiae & improbitati sive nequitiae, probitas atque virtus opponitur. Sed significantius Apostolus loquitur, cum inquit, *in azymis sinceritatis*, quam si dixisset virtutis aut probitatis. Potest virtuti atque probitati adhuc aliquid admistum esse labis. Hanc verò per sinceritatem excludit. Appositè verò ad continuandam de fermento allegoriam sinceritatis mentionem facit. Est enim in fermentato compositio quædam ex vetere fermento & nova massa. Hanc sinceritatem Apostolus inculcat quoque Philip. 1. 1. 10, 11. Vide & 2 Cor. 6. 14, 15, 16. Item Matth. 5. 24. Exemplum Apostoli 2 Cor. 1. 12. Vetat Deus diversis feminibus vineam conferere, vetat bovem cum asino aratro jungere, vetat vestem ex lana atque lino induere. Deut. 22. vers. 9, 10, 11. Adumbrare quippe jam tum voluit misturam sibi molestam. Unde discimus quanta in Christiano perfectio requiritur.

Addit Apostolus, & *veritatis*. Veritas est proprie virtus sermonis cum re consentientis, ad quam & alibi nos Apostolus horrat. ut Ephes. 4. 25. Quod sumtum est ex Zachar. 8. vers. 16. Hoc in loco quia sinceritati jungitur, videtur integritatem animi quæ fuco atque simulationi opponitur significare. Ita enim veritas & alibi usurpatur. ut Heb. 10. 22. 1 Johan. 3. 18. Meritò autem Apostolus hanc integritatem nobis inculcat. Quid enim nos juvabit simulatio apud eum qui corda & renes scrutatur, quod non tantum de Deo, toto Psalmo 139, sed & de Domino Jesu, Apoc. 2. 1. 23 dicitur. Cui ibidem 1. 18 oculi instar flammarum tribuuntur. Vide Heb. 4. 13. Difficilis est evasio cum qui iudex idem testis est. *Deus major est corde nostro.* 1 Joh. 3. 20.

Potest tamen & alius esse sensus, ut veritas opponatur umbræ quæ in azymis veteris legis fuerit. Ita Christus gratia & veritate plenus, & veritas per ipsum facta dicitur. Joh. 1. 14, & 17. Sic Joh. 6. 32, *Pater meus verum vobis dat panem è caelo.* Et Hebr. 8. 1. 2, Christus dicitur ministrum veri tabernaculi. Lex enim umbram habebat futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum. Hebr. 10. 1. Hic occasio foret ampla, de significatione omnium ceremoniarum Veteris Testamenti differendi: Verbi gratiâ, circumcisionis, ablutionum variarum, sacrificiorum, festorum, templi, sacerdotii &c. Sed habenda temporis est ratio. Discamus in genere nulla nos re in pietate inferiores Hebræis esse debere, imò potiùs conniti, ut tanto illis superiores simus, quanto umbræ corpori præstant. Vide Ethicam Christianam pag. 115, & 400.

I Cor. 6. vers. 2, 3, 4.

IN his verbis considerandum est, primò quid Apostolus probare velit. Deinde qua ratione id probare velit. Quid probet, ipse satis expressit, in fine vers. 2, ubi rationis suæ conclusionem ita effert; *Num indigni estis minimis iudiciis*: quasi dicat, dignissimi estis qui de rebus tam exiguis quales sunt eæ quæ ad hanc vitam pertinent, iudicetis. Probat autem id eo, quia de rebus longe majoribus iudicaturi sumus, & olim cum mundus atque angeli damnabuntur, veluti iudices sessuri, & sententiam damnatoriam laturi. Nam vulgarem horum verborum interpretationem sequimur: Nisi quòd ea quæ ab aliis sejunguntur, conjungenda putamus. Duæ enim causæ videntur, ob quas dicitur nos mundum atque angelos iudicatuos, quas alii ita sejungunt, ut unam tantum harum ad iudicium putent sufficere: atque ita alii hanc, alii illam hoc loco tantum commemorent. Prior causa est, quòd nos pietate nostra seu nostro exemplo damnaturi quodammodo sumus impios qui *mundi* nomine intelliguntur, quia nimirum hoc pacto illis omnem excusationem suæ impietatis sumus erepturi. Qua ratione dicitur Noè fide sua omnes suæ ætatis homines damnasse, Hebr. xi. 7. Et præputium, ex natura legem servans, dicitur iudicaturum Judæum, qui per licentiam & circumcisionem sit transgressor legis, Rom. 2. 27.

Et viri Ninivitarum, & Regina Austri, dicuntur resurrecturi in iudicio cum generatione ista Judaica quæ ætate Christi vixit, & damnaturi illam: quia illi poenitentiam egerint ad prædicationem Jonæ, cum tamen hic plus fuerit quàm Jonas; hæc verò venerit ab extremis terræ ut audiret sapientiam Sa'omonis, cum tamen hic esset plus quàm Salomon, Matth. 12. 41, 42. Eodem ergo modo dici potest nos olim in iudicio damnaturus mundum, & angelos, quia cum mundus eandem ad pietatem habuerit occasionem & vires, nec tamen eam pietatem præstitit, quam nos præstitimus, omnis illi excusatio nostro exemplo adimetur, & apparebit eum sua plane culpa in Christum non credidisse, & in impietate sua perseverasse. *Angelos* autem, nempe malos, adhuc multo magis, quia illi longe majores vires ad obediendum Deo, ac longe majora incita-

incitamenta, impedimenta verò nulla revera habuerunt quominus Deo parerent: nos verò plurima, tum in corpore nostro, affectibus variis & cupiditatibus obnoxio, tum extra nos, in hoc mundo & hominibus hujus mundi, ipsisque malis angelis, adeoque exiguas ad Deo parendum vires, respectu istorum angelorum; nihilominus tamen Deo quem nunquam vidimus, parimus, & usque ad extremum vitæ spiritum adhaesimus, quem illi impie deseruerunt. Quare his quoque omnem excusandi sese occasione exemplo nostro eripiemus. Hæc ergo prior causa est, cur dici debeat nos olim mundum & angelos judicatuos. Posterior est, dignitas nostra summa, & nostra cum Christo iudice conjunctio, quæ faciat ut censeari possimus cum illo unà veluti iudices assidere, & mundum angelosque malos, quos felicitate nostra ac dignitate superabimus, damnare. Verum hæc posterior ratio, nisi prior cum illa jungatur, sufficere non videtur. Quare breviter conjunctis his duabus causis, ita iudicium hoc explicandum putamus; Nos olim cum Christo iudice mundi ac dæmonum, dignitate conjunctos, mundum & dæmones, nostro exemplo, quod sententia loco sit, damnatuos. Simili ratione, quamquam excellentiori Apostolis promittitur, eos in iudicio olim sessuros super XII thronos, & judicatuos XII tribus Israël. Matth. 19. 28. Quæ de re alibi differuimus. Diximus autem excellentiori quadam ratione id de Apostolis afferi, quia ex eorum legibus quamquam à Christo traditis populus divinus iudicabitur: id quod cum priori causa ob quam nos iudices dicimur futuri, convenientiam quandam habet. Ad posteriorem verò illustrandam illud aliquo modo pertinet, quod Christus promittit, Apoc. 2, 26, 27. *Qui vincit & servat usque ad finem opera mea, dabo illi potestatem in gentes, & pascet eas virga ferrea tanquam vasa figulina conterentur.* Quamquam hoc propterea etiam dici videtur, quia is qui vincit, & servat usque ad finem opera Christi, non tantum olim cum impiis peribunt, ipse rex quidam celestis evadet, verum etiam quia ipse in causa quodammodo erit cur isti pereant, atque à Christo qui verè illos pascet ac conteret, disperdantur; nimirum quia illi hostes ejus qui vicerit, fuerint. Verum quia verba hæc ab aliis aliter explicantur; videndum est quænam interpretatio vel verbis ipsis vel loci circumstantiis magis sit consentanea. Discrepancia autem potissimum est in verbo *judicandi*, & *angelorum*. Nam quod ad prius attinet, *judicare* ab iis accipitur pro præstantiorem esse, vel dignitate superare. Verum primò hanc sententiam non facile ullo exemplo comprobabunt. Nam quod ad illud attinet, id quidem reperias in Sacris Literis, *judicare* summi pro regere; verum ut simpliciter significet dignitate supra alium eminere, id nusquam crediderim reperiri. Ista verò significatio verbi *judicandi* quam nos supra sumus amplexi, satis jam à nobis est comprobata, & exemplis illustrata. Deinde istud obstat huic significationi hoc loco, ut ut ea alibi extaret, quòd id verbum eodem orationis complexu, & ad angelos & ad res huic vitæ servientes referatur: & quidem ita ut posterius ad prius manifestam habeat relationem, & illud ex hoc deducatur. Nam vers. 3. ita loquitur; *An nescitis quòd Angelos judicabimus? quidni ergo res ad hanc vitam pertinentes?* Nam etiam si fatendum sit paulo aliter de Angelis dici eos à nobis iudicandos, aliter de rebus ad hanc vitam pertinentibus (de illis enim Metaphorice atque improprie, de his proprie effertur) non est tamen concedendum nimis remotas esse à se mutò illas significationes; sed elegantem quandam inter se habere analogiam, quod in explicatione nostra contingit. Siquidem utrobique *iudicium* sententiæ pronuntiatio intelligitur; quamquam ibi impropria seu per similitudinem ita dicta, hic propria. At in altera illa significatione id nequaquam deprehenditur: & sic omnis sermonis concinnitas atque elegantia, quam tamen sequutus est Apostolus, perit. Talis enim erit sensus: An nescitis quòd Angelis sumus futuri præstantiores, nedum negotia ad hanc vitam pertinentia, scilicet judicabimus. Præterea ut ut minus

duriter dictum censeari debeat iudicare mundum aut Angelos, esse dignitate superare mundum aut Angelos; tamen nimis videretur durus ille loquendi modus, quo y. 2. utitur Apostolus, nempe *in vobis iudicatur mundus*. At longe concinnius & consuetudini sermonis Apostolici convenientius est, si dixeris, illis verbis significari, per vos iudicatur aut damnatur mundus. Denique ut alia omittamus, & ad alterum quod hoc loco in disputationem vocatur, nempe quid per *Angelos* hic significetur, transcamus; non videtur verisimile, Apostolum per Angelos, bonos Angelos intelligere voluisse: id quod sententia ista requirere videtur, quæ vocem *judicandi* tantum de eminentia ratione dignitatis accipit. Nam quæ aliis hic esset comparatio si id tantum significare voluisset Apostolus; Nos dæmonibus dignitate præstituros: cum sciamus quàm infelices illi nunc sint, postquam mali evalerunt. Jam verò primùm eam ob causam non videtur verisimile esse, Apostolum dixisse, nos Angelos bonos iudicatuos, quòd si verbo *judicandi*, præstantia & dignitas nostra præ angelis, ut ista sententia requirit, significetur; non quævis præstantia fuerit intelligenda: sed talis quæ cum imperio & dominio aliquo in Angelos sit conjuncta. Talis enim dignitatis eminentia hoc verbo significatur. At eo modo nos Angelis fore superiores nullus Scripturæ locus docet, & nimis foret audax id asserere: neque etiam ab iis quorum sententiam jam examinamus, asseritur. Ac præterea, etiam si id verum esset, non tamen ab Apostolo videtur hoc loco fuisse asserendum, ubi tanquam de re Corinthiis etiam vulgò nota & admodum manifesta loquitur, cum inquit: *An nescitis quòd Angelos judicabimus?* At Corinthiis vulgò notum fuisse nos imperium aliquod habituros in Angelos, haud videtur concedendum. Vix enim fieri posse videtur quin si res hæc Corinthiis generatim omnibus nota fuisset, & a viris divinis aperte ab ipso etiam initio inculcata, eadem res in Sacris Literis sæpius vel saltem alicubi aperte fuisset explicata: siquidem ea res ad omnium Christianorum consolationem & singulare gaudium pertinisset: fuissetque tale quippiam quod ab omnibus percipi haud difficulter potuisset. Eadem causa est cur etiam tandem simplicem tantummodo dignitatis præeminentiam atque ab imperio sejunctam isto verbo significari posse concedamus, non tamen facile concedendum sit, de ea hic sermonem esse. Nam nec de eo quicquam certi constat nos aliquando Angelos re ipsa dignitate superatuos, & si quid tale est, id satis obscure non tam in Sacris Literis scriptum est quàm ex illis colligitur, adeo ut eam rem tanquam admodum manifestam pro concessio hic sumere non potuerit Apostolus. Cui illud quoque addendum est, quod si qui eminentiam istam dignitatis supra Angelos intelligunt, asserere non audeant Angelos fore olim dignitate nobis inferiores, sed tantum nostram conditionem olim futuram meliorem aut præstantiorem quàm nunc sit Angelorum. Sed Apostoli verba de eo loquuntur quod olim re ipsa sit futurum: & nimis est durum, ac prorsus inusitatum talem aliquam eminentiam verbo *judicandi* significari. Maxime si quis consideret hoc loco ea ad quod idem *judicandi* verbum refertur nempe ea quæ ad vitam pertinent. Deinde illud quoque cum sententia ista parum convenit, quòd hoc loco iudicium istud Angelorum, cum iudicio mundi hoc est impiorum hominum olim futuro conjungitur: videturque plane absonum Angelos bonos cum hominibus impiis aliquando damnanis hac in parte aliquo modo conferri aut comparari. At istud longe est probabilius, & convenientius, Diabolum & ejus Angelos cum hominibus impiis ratione futuri iudicii conferri ac comparari: quum eadem sit futura illorum conditio, ut Sacræ Literæ manifestissime docent: Inter alia vide Matth. 25 ad finem. Sed urgent illi Angelorum simplici nomine nusquam in Sacris Literis angelos tantum malos intelligi. Respondendum videtur; Etiam si id nusquam prorsus factum reperitur; tamen quia hoc nomen spiritibus malis convenit, & nonnun-

nonnunquam ea voce angeli tam boni quam mali promiscue intelliguntur, ut Job. cap. 4. vers. 18. nonnunquam etiam adjecta aliqua voce aut explanatione ita appellatur mali spiritus; nil prohibet ibi ubi circumstantiæ loci suadent, & res ipsa quæ angelis tribuitur instar limitationis & adjectionis esse potest, angelos malos intelligere. Talsa enim sunt subjecta qualia à prædicatis esse permittuntur, ut vulgo in Scholis loquuntur. Ita nemo mirari debet voculas quæ alibi adjiciuntur ad spiritus malos distincte significandos, hoc loco fuisse neglectas, quia res ipsæ & circumstantiæ, earum vicem supplerent. Eodem modo Rom. cap. VIII. 38 simpliciter angelorum nomine Angeli mali videntur significari. In enim isto in loco haudquaquam erant omitteendi ubi ea recensentur quæ aliquam ad nos felicitate nostra excludendos vim habent, sed vel potissimum commemorandi, cum ii sint infensissimi salutis nostræ hostes, & id perpetuo agant ut salute nos excludant. Nam si quis dicat, Paulum tantum amplificandi & exaggerandi causa angelorum fecisse mentionem, non quod eos nostræ pernicii incumbere indicare voluerit, atque adeo bonos Angelos intelligi hoc loco posse, quemadmodum proximè antea vitæ fecerat mentionem, licet ea nullam videatur habere vim ad nos salute privandos, id haudquaquam concedendum est. Nam etiam largimur Paulum quorundam hoc loco mentionem facere quæ per se ipsa ad rem non videantur pertinere & nullam vim habeant ad salutem nobis eripiendam, (quanquam id incertum est: cum fieri possit, ut vita verbi gratiæ quæ minime omnium ad rem videtur pertinere, vita inquam hæc terrena aliquid salutis nostræ afferat remoræ) tamen id tum demum fieri censendum est, cum oppositum ejus quod ad rem per se facit antea fuit nominatum, & sic ad alterum oppositum exprimendum occasione aliquam præbuit. At quum nulla talis est occasio non est concedendum ullo pacto aliquid à Paulo nominatum quod ad rem non faciat, & frustra expressum censi debeat. Hoc autem modo angelorum hoc loco facta est mentio nulla re præcedente quæ eorum mentionem facere suadeat, nisi res ipsa de qua sermo est, id exigat ac requirat: statuendumque est, rectè Apostolum nominata morte quæ maximam ex ipsis rei natura vim habere videtur, ad nos salute excludendos, angelorum nempe malorum, tum principum ac potestatum, quæ inter angelos istos eminent, & robur ad nos salute privandos maximum habent, (nisi quis magistratus humanos quoque his vocibus velit comprehendendi,) nominasse tanquam ejus mortis efficientes causas præcipuas, cum Diabolus eorum princeps, cui cæteri omnes subserviunt, mortis seu mortiferum dicatur habere imperium. Unde necesse fuit ut per Christi mortem destrueretur, si nos morte ejusque metu liberari debeamus, ut Heb. cap. XI. vers. 14, 15. patet. Diximus autem, mortis mentione facta, angelorum subjectam esse mentionem, licet vox vitæ fuerit interjecta, quia vitæ hic exigua est habenda ratio, cum vix verisimile sit Apostolum eam fuisse nominaturum, etsi aliquam vim in hoc de quo agitur negotio habere possit, nisi mortis prius fecisset mentionem, quam per contrarium amplificare voluit: adeo ut ferè perinde censendum sit ac si vox vitæ abesset. Progreditur autem Apostolus à genere ad speciem potissimum, eo genere comprehensam: quemadmodum & Petrus facit I epistola cap. III. vers. ult. licet ibi angelorum nomine boni etiam possint & debeant comprehendendi.

Verum ut ad locum ad Corinthios redeamus quod alii in voce *angelorum* metuunt, & in sententia vulgari reprehendunt, id ipsi in *judicandi* vocabulo committunt, cujus nullum videntur afferre posse exemplum in eam significationem accepti quam

ipsi volunt, cum tamen hic aliquod sit exemplum & certa ratio quæ id fieri posse suadeat, & nulla sit causa cur ab ea significatione vocis *judicandi* quæ aliquot exemplis comprobari potest, discedatur, & inusitata eligatur; imò rationes sint quæ diversum suadent, & *angelorum* nomen pro malis accipiendum doceant.

Antequam ab his Apostoli verbis discedamus, aliorum quorundam objectio quam contra argumentum Apostoli prout à nobis explicatum est asserunt, diluenda est. Ajunt enim non sequi ex eo quod nos olim simus mundum & angelos judicaturi, nos quoque causas de rebus ad hanc vitam pertinentibus disceptare posse, adeoque ad judicia hæc apros esse: cum fieri possit, ut is qui olim mundum est judicaturus, jus civile ignoret, & sic in judicando fallatur. Qui autem hujusmodi est, idoneus controversiarum judex esse nequit. Respondeo, primò, Apostolum ex eo quod nos olim mundum & angelos simus judicaturi, non concludere simpliciter, nos idoneos esse controversiarum de rebus ad vitam pertinentibus judices: sed tantum nos haudquaquam esse indignos qui de hujusmodi rebus judicemus. Non ergo omnia idonei judicis attributa, sed dignitatem tantum judici convenientem ex judicio nostro futuro colligit Apostolus. Apparet enim eos qui apud Corinthios, ad judices infideles confugerunt, fideles ea in parte contemisse, & indigniores judicasse, quam ut eorum judicio sese subjecerent. Quia nimirum dignitas quædam atque autoritas in judice requiratur, quam piis crediderunt deesse. In Magistratu autem infideli abunde crediderunt reperiri. Huic ergo illorum opinioni occurrit Apostolus, & ea quam exposuimus ratione dignitatem ac præstantiam Christianorum asserit. Facultatem & scientiam juris ad eam rem necessariam interim præsupponens, de qua infra demum agit vers. 5. ubi ait; *Ita non est inter vos sapiens neque unus qui possit, judicare inter fratrem suum?* Præsupponit ergo illam scientiam in superioribus verbis ideo, vel ejus rationem nullam habet, quia postmodum de ea esset dicturus, vel quia non esset verisimile, ut ipsemet asserit, ne unum quidem adeo rerum peritum inter ipsos reperiri qui id præstare posset. Idque tanto magis quia in iis controversiis quæ inter Corinthios agitabantur, altera pars injuriam faciebat, altera patiebatur: quemadmodum ex vers. 7. & 8. apparet. At tales controversias judicare Christianorum est propè omnium, saltem plerumque: cum necesse sit ut Christiani ab omni genere injuriæ abstineant, & sic etiam quid justum quidve injustum scient. Quomodo enim alioqui injurias vitarent? Non est ergo verisimile Christianos ejusmodi causas disceptare non posse: præsertim si cæcus aliquis sit ex multis variisque hominibus constitutus: qualis erat cæcus Corinthiorum. Quod si nihilominus interdum incidant controversiæ difficiles, quas judicare non sit cujusvis, sed ejus demum qui singularem præ cæteris juris cognitionem habeat; non prohibet Paulus quominus Corinthii aliquos ex infidelibus jurisconsultos in consilium adhibeant, & demum judicium ferant, modo ne coram Magistratu infideli litigent. Nam illud nunc non dicam, quod non fuerit necesse, ut Paulus hujusmodi casuum qui fortasse rariores sunt, haberet rationem; cum satis sit eum generatim de judiciis ad hanc vitam pertinentibus loquutum esse. Præterea ad objectionem istam illud quoque responderi potest: Si argumenti Apostolici vis rectè expendatur, illud quoque inde colligi posse, Christianos homines rerum ad justitiam pertinentium tantam quanta hic sufficiebat, habere cognitionem; ita ut propterea ad judices infideles confugere necesse non esset: & etiam si tandem Christiani aliqua ratione vincerentur juris civilis

cognitione, ab infidelibus, cum tamen defectum ipsos iustitiæ & sanctitatis studio, quo infideles longe superant, abunde explere. Nam si Christiani, olim, infideles & injustos exemplo suo damnare debent, apparet eos iustitia & probitate, cujus in iudicando non minor videtur esse usus aut necessitas quam peritiæ rerum civilium, infideles longe superare: ac præterea, ut supra monuimus, eam juris notitiam habere, qua inter iustum & iniustum discrimen constituere queant.

Verba ψ . 4. Non eodem modo ab omnibus leguntur, & accipiuntur. Alii enim per interrogationem quandam legunt, & verbum $\kappa\alpha\tau\iota\sigma\tau\epsilon\iota\varsigma$ quod hoc loco ambiguitatem habet, pro præsentis indicativi accipiunt, & reddunt *constituistis*. Unde ejusmodi emergit sensus: Judicia ergo ad vitam hanc pertinentia cum habueritis, eos qui in Ecclesia contemti sunt, id est infideles, eos inquam constituistis? quasi dicat, Quam indignum est vos id facere? Atque in hanc sententiam sequentia potissimum verba eos videntur impulisse, quod statim sequatur; *ad pudorem vestrum hæc dico*. Quasi dicat; Ego hoc dico ideo ut hujus facti vestri vos pudeat. Alii sine interrogatione hæc verba legunt, & verbum $\kappa\alpha\tau\iota\sigma\tau\epsilon\iota\varsigma$ in imperativo sumunt, ita ut hoc præceptum sit Apostolicum, ex superioribus deductum. Quasi dicat; Quando ergo iudicia habetis ad vitam hanc pertinentia, contemtos in Ecclesia homines constituite iudices. Discrepant tamen hi ipsi inter se, quod alii aliter accipiant vocem $\epsilon\gamma\theta\epsilon\sigma\theta\iota\varsigma$ seu *contemptorum, in Ecclesia*. Alii enim omnes fideles qui in Ecclesia sunt per hoc verbum intelligunt, & eos ideo contemtos nominari arbitrantur, quia ab iis qui lites habuerunt, fuerunt antea contemti. & spreti, tanquam iudiciis hujusmodi indigni: siquidem non ad eorum, sed ad infidelium iudicium causas suas detulerunt. Alii verò contemtos in Ecclesia eos dici putant, qui sunt in Ecclesia contemtibiles & veluti in infimo loco positi. Quasi dicat Apostolus; Cum habueritis iudicia ad vitam hanc pertinentia, infimos potius & homines contemtibiles in Ecclesia iudices constituere, quam ut ad infidelium iudicium confugiatis. Priorum sententia de voce illa *contemptorum*, videtur Apostoli scopo verbisque superioribus ex quibus hæc deducuntur, valde consentanea: præsertim cum vox *contemptorum* proprie non de eo quod fieri possit, quemadmodum vox *contemtibilibus* sonat, sed de eo quod factum sit loquatur. Hoc unum, nisi fallor hic desiderari à quopiam possit, quod Apostolus dicat, *contemtos in Ecclesia*, quasi hos contemtos ab aliis in eadem Ecclesia distinguat. Sed hoc non est necessarium. Possunt enim omnes qui sunt in Ecclesia fratres hoc nomine significari: quasi dictum sit; Eos quos antea contemstis, eos nempe qui sunt in Ecclesia, hos constituite. Deinde possunt nihilominus hi contemti in Ecclesia ab aliis quibusdam qui in Ecclesia sunt, nempe ab ipsis litigantibus, seu controversas habentibus distinguui. Posteriori sententiæ illud videtur ob stare, quod Apostolus simpliciter loquatur, non verò comparatè: absurdum autem sit absolute dicere; Contemtos in Ecclesia & omnium infimos esse in Ecclesia constituendos iudices. Nam primi potius & cæterorum prudentissimi iudices constitui debent, ut sequentia etiam verba indicant. Ne id nunc repetamus quod paulò antè de voce $\epsilon\gamma\theta\epsilon\sigma\theta\iota\varsigma$ diximus. Quanquam illud quoque addi potest, vix verisimile esse Apostolum hac voce descripturum ullum ex fidelibus ut eum contemibilem, seu ut vox Græca sonat pro nihilo reputandum dicat. Quod ad illorum sententiam attinet, qui per contemtos in Ecclesia intelligunt infideles, iis obijci solet quod Apostolus si de factis Corinthiorum loqui voluisset, non videretur dicturus fuisse $\epsilon\gamma\theta\epsilon\sigma\theta\iota\varsigma$ cum habueritis, sed potius $\epsilon\chi\theta\epsilon\sigma\theta\iota\varsigma$ hoc est *habentes* seu *quando habetis*. Illud enim ad futurum potius videtur respicere quam ad præsens, aut ad id

quod jam præterit. Atqui illi volunt de re præfenti aut præterita loquutum esse Apostolum. Obijci etiam fortasse potest, quod vix dici queat, Infideles in Ecclesia Corinthiorum fuisse contemtos, sed contemnendos potius, contra quam verbi fert significatio aut potestas; à qua cum nihil cogit discedere, haud temere est discedendum. Quod verò illi qui hanc sententiam tuentur, sequentia verba pro se adducunt, id infirmum est: cum possint ea non ad præcedentia sed ad sequentia referri, hoc modo: *Ad pudorem vestrum dico; Num ne unus quidem inter vos est sapiens, qui possit inter fratrem suum dijudicare?* Quasi dicat; Pudere vos debet, quod videamini hujusmodi facto indicare, ne unum quidem inter vos esse sapientem, qui lites hujusmodi inter fratres disceptare queat. Probabiles quidem sunt hæc conjectura: sed nulla earum ita videtur firma ut non liceat quamcumque ex his sententiis amplecti: & satius sit rem in dubio relinquere; quam quippiam constanter asseverare: nisi fortè quid cupiam incidit firmius.

I Cor. 7. vers. 7.

IN his verbis explicat Apostolus ordinem qui sit inter personas divinas, & humanas, ratione imperii & subjectionis: idque tum junctim tum disjunctim. Nam primum ordinem quandam constituit inter personas quasdam humanas, & divinas. Deinde inter solas humanas; & denique inter solas divinas. Quanquam prius attentionem Corinthiorum excitat, dum ait, *Volo autem vos scire*. Deinde rem primam, quæ nimirum comparationem continet inter personas quasdam humanas & divinas, vel potius unam ex divinis, exprimit, dum ait, *quod omnis viri caput sit Christus*. Ubi per virum præcipue quidem videtur intelligere maritum; sed interea tamen etiam cæteros mares complecti censendus est, utpote à natura ita factos ut & mariti fiant, & porro capita sint uxorum suarum. Dum autem ait, *vir caput esse Christum*, nequaquam excludit fæminas, imò validius ut ita dicam, includit. Si enim Christus caput est capitis mulierum, quidni & ipsarum mulierum? Quanquam fortè dici potest, Christum, aliqua saltem ex parte, mediare mulierum esse caput, virorum ita generatim loquendo, magis immediate. Nam & per maritos illis aliqua ex parte imperat, licet alioquin multa sint officia quæ æque immediate ad uxores pertinent atque ad maritos, utpote ad peculiare officium uxorum erga maritos non spectantia. Cur autem Christus caput dicatur viri, notum est. Quorsus autem hoc dicat, postea explicari poterit, ubi secundum hujus loci membrum viderimus, ad quod statim accedimus. Continetur autem illis verbis, *Caput autem mulieris vir*. Ubi quemadmodum antea per virum intelleximus maritum primò, deinde etiam marem quemvis, utpote qui maritus esse potest, & ut fiat, a natura factus est, ita mulieris nomine intelligimus primò uxorem, deinde quamvis fæminam, utpote à natura etiam ita factam ut uxor fiat, & sic sub marito sit tanquam sub capite. Maritus actu caput est, uxor actu caput habet: quivis mas in celibatu adhuc constitutus, potentia naturali caput est, puella eadem potentia caput habet. Quid autem istud sit, itidem notum est. Quorsum verò id dicat, ex sequentibus Apostoli verbis apparet, in quibus id monet ut viri orantes, aut prophetantes capite sint aperto, ut libertatem suam ostendant, & nihil super capite habere, hoc est superiorem aliquem Dominum non agnoscere ostendant, & Dei imaginem hac in parte se gerere significant: Contra autem ut mulieres orantes aut prophetantes caput tegant, & ipso capitis tegumento se sub aliena potestate esse, non vero ab alieno imperio ac dominio in terris liberatas profitentur. Itaque media pars hujus loci ac comparationis in eo institutæ per se ad rem facit;

est; Cætera illius confirmandæ atque illustrandæ causâ adduntur. Potest autem prior loci ac comparationis Apostolicæ pars, ita accipi; ut non tam per similitudinem illustret eam quæ in medio est posita, quam ut tacitæ cuidam objectioni occurratur: præsertim quia omnino videtur subaudienda particula *in* id est quidem. Quasi dicat; Quod omnis quidem viri caput est Christus, sed caput mulieris vir: id est, Etiam viri quivis fit sub alieno imperio, nempe Christi, eo tamen nihil obstante, vir iterum est caput mulieris. Aliâ si per similitudinem id explicare velis, hujusmodi erit sensus, quod quemadmodum omnis viri caput est Christus, ita vicissim vir caput est mulieris. Verùm prior expositio ideo magis est vero consonantia, quia particula *autem*, indicat oppositionem quandam esse inter hoc & prius membrum: atque adeo ex dissentaneis, non ex consentaneis rem illustrari. Quod verò ad tertium membrum attinet, in quo comparatio instituitur inter solas personas divinas, seu divinum imperium habentes, id istis continetur verbis, *caput autem Christi Deus*, quoniam in suo imperio Christus à Deo dependet; non modò quia id à Deo totum accepit, verùm etiam quia ipsius nomine administrat, & secundum leges ipsius generales omnia disponit, idque agit ut voluntatem ejus ad exitum perducatur. Cæterò in iis quæ generalibus illis legibus, (quibus addenda sunt peculiariter de rebus singularibus decreta) definita non sunt, liberrimus. Hæc autem pars simul ad illustrandam mediam per similitudinem addita videtur, & ad primam etiam declarandam, & errori qui inde nasci fortè possit occurrendum. Neque enim hic obstat particula *verò* quæ diversitatem simpliciter hujus membri à priori indicat; quum in præcedenti itidem sit posita particula *et*. Nam quod ad proximum membrum attinet, ejusmodi institui potest, similitudo: quod quemadmodum vir mulieris est caput, ita Deus Christi: sed quod ad primum membrum attinet, cogitare aliquis possit, quia Christus viri caput esse dicatur, jam virum Dei imperio esse exemptum, & Christi imperium nulli alii prorsus esse subordinatum. Caput enim id videtur esse quod nihil supra se habeat. Ostendit ergo Paulus his verbis non esse Christi imperium simpliciter & absolute summum, sed Dei imperio subordinatum: ac porro etiam virum, licet sub Christi sit potestate, tanquam capitis sui, non tamen à Dei ipsius imperio exemptum esse. Imò vel ob id ipsum quia Christi imperio sit subiectus, etiam Dei imperio subiectum esse, quum Deus ipse Christi rursus sit caput. Qui autem caput est capitis, multo magis etiam est caput eorum quæ sunt sub illo capite. Idem denique etiam de muliere statuendum est; quæ ut sub imperio sit viri, non definit tamen esse sub imperio Christi: sed vel ob id ipsum quod imperio mariti subest, Christi imperio subest, ac porro etiam Dei, qui Christi est caput.

I Cor. 10. vers. 16, 17, ad p. 84.

IN his verbis docet Apostolus quid significet ritus Eucharistiæ à Christo institutus, seu quid aperte profiteantur ac testentur ii qui ritum hunc obeunt ac celebrant. Quia vero ritus hic duabus constat partibus, nimirum usu poculi Eucharistici, & comestione panis, ad eundem usum destinati, ideo Apostolus de utraque parte separatim agit, & quid declaret ac delignet seorsim ostendit, quanquam scopus principalis utriusque rei idem est. Initium autem facit Apostolus ab usu poculi Eucharistici, licet ea pars ritus hujus sacri ordine sit posterior, quemadmodum Domini Jesu Christi institutio ab Evangelistis sit diligenter descripta, & à Paulo repetita, ostendit, & ratio aliquomodo comprobat, quandoquidem, li-

cet hæc comestio sacra sit, tamen ad vulgares cœnas, aut cibi ac potus usum alluditur. Solent autem plerique esculentis prius uti, quam poculentis. Initium nihilominus à poculo Eucharistico facit Apostolis, vel propterea, quia de usu panis sacri, seu Eucharistici, plura, quam de poculo dicturus erat, quemadmodum apparet ex v. 17. Solent autem S. L. non rarò id de quo plura dicturi sunt, posteriori loco exprimere ac describere, licet alioquin ordine præcedat, cujus rei inter alia illustre habes exemplum Apocal. 1.5, collato cum præcedenti, ubi ob causam dictam, posterius de Christo agitur, quam de septem spiritibus: vel inquam ob causam dictam, à poculo fecit initium Apostolus, vel ideo quia poculum eucharisticum ac laudatorium, seu gratulatorium aptius responderet poculis illis, quæ in idololatricis conviviis, à quibus Corinthios hoc loco dehortatur Apostolus, diis falsis libabantur, aut in honorem istorum deorum circumferebantur, & à singulis convivis hauriebantur, maxime si homines essent affecti aliquo beneficio, ac gaudio singulari, quod illi suis diis imputabant, quibus propterea tum sacrificiis, tum epulis, post victimarum oblationem, atque imprimis poculo illo gratulatorio, seu laudatorio, honorem habebant. At in usu panis, minus apparet ea similitudo, cum non appareat in conviviis istis, pane vel cibo aliquo insignitè, honorem diis habitum, in conviviis istis. Dico insignitè idque in conviviis, quia cæterò qui & carnes apponi solebant de victimis, seu idololathyis, & de cibis etiam aliquid demi solebat, quod postea diis libaretur, ac cremaretur. Cæterò qui cibum aliquem insignitè fuisse in honorem deatri aliqujus comestum, non apparet, secus quam in poculo.

Sed misso nunc ordine, de quo plus fatis, verba ipsa consideremus. Ea verò sunt; *Poculum benedictionis, quod benedicimus, nomine communicatio vel communicatio sanguinis Christi est.* Ubi, quod etiam in sequenti parte observandum est, Primum describitur altera hujus sacri ritus pars. Deinde ostenditur quam significandi vim habeat. Descriptio alterius hujus partis, est ibi *Poculum benedictionis, quod benedicimus.* Per poculum hoc loco non tantum id quod in poculo continetur, nempe potus, sed etiam illius usus intelligitur, duplici metonymiâ. Quandoquidem, & continens pro contento, & res, pro rei usu, quam rei adjunctum, vel si mavis effectum possis statuere, sumitur. Prius, apud omnes satis manifestum est. Posterius ex eo patet, quia communicatio illa sanguinis Christi, ad homines refertur, qui sanguinem Christi percipient, ut postmodum intelligatur, cum eorum verborum sententiam examinabimus. Jam verò poculum, aut quod in poculo continetur, nisi ab hominibus usurpetur, nequaquam communicatio ejusmodi est sanguinis Christi, quocunque tandem modo, verba ista velis accipere, Quod idem etiam de pane, cujus postea fit mentio, erit intelligendum quanquam id ipsum videtur Apostolus, satis expressisse in sequentibus, cum addit:

Poculum benedictionis, quod benedicimus. Quibus verbis, quæ usum istius poculi universum revera complectuntur, non tantum discrimen exprimit hujus poculi, ab aliis prophanis, & sic amplitudinem vocis *poculi* restringere vult ad poculum Eucharisticum, sed etiam ostendere, quomodo, seu quatenus etiam poculum istud sit communicatio sanguinis Christi. Quare ut Scholastici loquuntur, formaliter hæc verba sunt accipienda, & non tantum intelligendum id poculum benedictionis, quod benedicimus esse communicationem sanguinis Christi, sed etiam eatenus, hoc poculum, esse communicationem sanguinis Christi, quatenus est poculum benedictionis quod benedicimus, quod idem statuendum est de pane quem frangimus; qua fractione, universus ille ritus, qui circa panem adhibetur, & sic ipsa quoque

quoque comestio per synecdochen quandam comprehenditur. Antequam autem ad sequentia verba progrediamur duo hoc loco possunt observari. id est quòd eucharisticum ritum describens Paulus, & quidem eatenus, quatenus ab omnibus Christi fidelibus celebratur, poculum, haud quamque omittit, sed primò etiam loco collocat, satis apertè ostendens, illud ab omnibus Christianis usurpari solere, atque adeo usurpandum. Nam ut ea hoc loco dicamus, quæ cæteris etiam à nobis postmodum explicandis, Lucem afferre possunt. Paulus hoc loco Corinthios, ab idololatria, seu ab epulis idololatricis dehortatur, idque hac ratione, quia illi sint participes mensæ Dominicæ, & poculum Domini bibant. Non potest autem fieri, seu non liceat poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum, & participem esse mensæ Domini, ac dæmoniorum. Quemadmodum ex *ys. 21.* ubi totam hanc ratiocinationem suam claudit, apparet, quod posterius propterea affirmat Apostolus, quia is qui ex poculo Domini bibit, participes sit, vel esse se profiteatur sanguinis Domini, & qui de pane isto sacro comedat, participes sit, vel participem se esse profiteatur, corporis Domini, quemadmodum contra is qui comedat idolytha ipsique adeò dæmonii sacrificata, participes sit, vel esse se profiteatur dæmoniorum. Quasi hoc pacto argumentaretur Apostolus: Qui participes est mensæ ac poculi Domini, is non debet esse participes, mensæ ac poculi dæmoniorum. At vos estis participes, mensæ ac poculi Domini. Ergo non debetis esse participes, mensæ ac poculi dæmoniorum. Majoris sententia uti diximus continetur *ys. 21;* Minor verò ipsa, vel reticetur tamquam manifesta, vel in istis de quibus nos agimus verbis, nempe *ys. 16, & 17.* aliquomodo comprehenditur. Majorem iterum hac ratione probat Paulus. Quicumque est participes, vel participem se esse profiteatur corporis & sanguinis Domini, is non debet esse participes, vel participem se profiteri dæmoniorum, atque adeò non debet esse participes mensæ & poculi dæmoniorum. At quicumque participes est mensæ & poculi Domini, is participes est, vel participem se esse profiteatur, corporis & sanguinis Domini. Ergo, qui mensæ & poculi Domini participes est, non debet participes esse, vel participem se profiteri dæmoniorum, atque adeò, nec mensæ ac poculi dæmoniorum esse participes, quandoquidem (nova enim hic later argumentatio qua major syllogismi probetur.) Is qui participes est mensæ & poculi dæmoniorum, participes etiam est, vel se participem profiteatur ipsorum dæmoniorum; ex quibus apparet Paulum hoc loco, tamquam rem manifestam ponere, & tamquam fundamentum ratiocinationis suæ universæ, collocare, quòd Corinthii non minus poculi quam panis eucharistici, sint participes, seu non minus ex illo bibant, quam ex hoc comedant; quod idem apertissime constat ex cap. xi. initio factò à vers. 25. usque ad finem 29. Quo loco rationem ritus eucharistici, à Corinthiis celebrandi, ex prima Domini institutione deducit, & ad Corinthios manifestè accommodat, ostendens id, quod Dominus ab initio Apostolis facere præcepit, cum ritum istum institueret, idem Corinthios facere oportere, nec quidquam committere, quod ei institutioni adveseretur. Qua ergo fronte auri sunt pontificii poculum eucharisticum laicis quos vocat eripere, tum contra primam institutionem, tum contra Apostolicam sententiam, tot seculorum usu in Ecclesia comprobata & corroborata cum tamen alias jactent suam Ecclesiam, ritus & consuetudinis ac moris Apostolici, adeò esse tenacem; nempe id faciunt, quia errorem suum alterum eumque longe maximum de sacro hoc ritu veri difficulter possunt, & vident vehementer suæ sententiæ, de reali corporis Christi vivi & sanguinem adhuc, ut illi credunt habentis, manducationi obviare, quòd Dominus Jesus separatim panem, de quo dixit, quòd corpus sit pro nobis traditum, aut fractum jussit comedere; separatim etiam è po-

culo, de quo dixit, quòd sit sanguis suus, pro multis effusus; Vel testamentum Novum, in sanguine suo, bibere. Nam quorsum ajunt, & non malè quidem, biberetur sanguis Christi, jam comesto corpore Christi & sic universo illo, quod in eo continetur, sanguine simul sumtum. Ita scilicet error errorem tradit, cum malunt homines in errore progredi, quam ab eo regredi: maluerunt pontificii mutilare sacrum hunc ritum, & contra apertam Domini institutionem & doctrinam, consuetudinemque Apostolicam agere ac tollere apertum erroris sui indicium, quam errorem suum damnare. Nam si hæc ratio valet, cur non valuit etiam tum, cum Christus ritum hunc suum institueret, cum Paulus eum Corinthiis traderet, cum Corinthii & Ecclesiæ cæteræ, eundem usurparent. An cornicum illi oculos confixerunt, aut sapientiores illi sunt, quam Christus & Apostoli, qui rationem hac non videbant, nec potuerunt cernere, alteram cœnæ Dominicæ partem laicis inutilem, vel eorum respectu, supervacaneam esse? ut taceam Dominum Jesum, cum de sanguine suo, in eucharistiæ institutione loquitur, non de sanguine, quatenus in corpore contineatur, & in venis diffusus sit, sed de sanguine postmodum effundendo, ac re ipsa jam effuso, loqui. Is verò cum sanguis fuerit talis, natura sua inspecta, qualis aliorum hominum è corpore effusus, atque in cruorem versus, corruptus est procul omni cubio, non verò alicubi incorruptus asservatus, quod miraculum haudquaquam tacuissent, evangelii historiarum scriptores, cum longè minora circa eandem rem referant, ut videre est apud Johannem, in historia passionis Christi, imò etiam apud alios, qui multas circumstantias passionis Christi referunt, quasque abique salutis jactura, imò etiam absque rerum ad religionem verè pertinentium scientiæ detrimento, ignorare possemus. Quid ergo est, quòd illi ad sanguinem istum, qui in corpore Domini remanserit, nec effusus ab eo fuerit, hic disputant. Quare figuram potius in verbis Domini Jesu, eamque valde usitaram, agnoscere debebant, quam temerario ausu, sacram hanc ceremoniam violare ac mutilare: præferim, cum tot sint argumenta, quæ & absurditatem insignem, & impossibilitatem sententiæ eorum, quæ illos in hanc temeritatem induxit, quot vix alia in re ulla, quantumvis absurda, apparent, de quibus alio tempore disserimus. Illud etiam hoc loco obiter notari potest, quòd ubicunque de ritu hoc Dominico disseritur, & altera ejus pars, quæ ad sanguinem Christi adumbrandum pertinet, commemoratur, semper poculi tantum fiat mentio, nusquam autem potus genus certum exprimitur. Quanquam enim plura verisimile est, Dominum Jesum in prima institutione, vinum Apostolis bibendum dedidisse, tamquam potum iis in locis usitatum ac salubrem; præterea qui egregiè adumbrare posset, salutarem istum animis nostris potum, quemadmodum ex Luca colligi potest cap. 22. 18. tam ex Matth. & Marco locis parallelis, licet eo loco, ut plurimi jam observarunt, non de poculo illo eucharistiæ Christianæ sermo sit, sed de eo, quod in paschatis celebratione, cuius apud Lucam *ys. 15 & 16,* facta fuerat mentio, usurpari solebat; credibile tamen est, non alio potus genere postmodum usum esse Christum, cum suam eucharistian, statim institueret, eidem assidens mensæ; verum tamen quia in ipsa cœnæ seu eucharistiæ Dominicæ descriptione, nusquam in Sac. Literis certum potus genus exprimitur, sed poculi tantum sit mentio, vide Mat. 26. 29. quo nomine intelligi potest, quivis potus, quo homines ad corporis sustentationem, & virium refectionem, vulgò soleant uti, jure statui potest, nullum certum potus genus esse præcise, ad ceremoniam hanc Sacram, rite celebrandam necessarium, licet interea non sit facile discedendum à consuetudine tot seculorum & initium suum, in prima ipsa eucharistia habente, præsertim ubi vini copia est, habendaque hic est ædificationis ratio,

ac cavendum ne quemquam libertatis alicujus usu offendamus; ut taceam, Non decere, ubi nulla cogit necessitas, consuetudinem per se bonam relinquere, atque ab ea discedere, cum id sine temeritatis nota, fieri vix queat. Sed de hac re, ubi nulla necessitas, apud populum, nihil attinet differere. Illi, hæc scire debent, qui res scripturasque divinas, accuratius scrutari, ac cognitias habere debent, & ad casus aliquos notitiam hanc reservare.

Sed jam tempus est, ut ad sequentia verba, quibus hoc poculum describitur, & à vulgaribus ac prophanis secretum, ad eucharisticum restringitur, ejusque usus ostenditur, accedamus, quæ sunt: *Poculum benedictionis, quod benedicimus*, de quibus verbis fusc egimus in ethic. Christianis, ubi ostendimus, hanc eorum sententiam, nobis maxime probari, quasi dixisset, Apostolus, Poculum benedictorium seu eucharisticum ac laudatorium, quod per hanc benedictionem seu laudationem, ac gratiarum actionem consecramus ac quodammodo sanctificamus. Cætera quæ ibi diximus, hoc loco nil attinet repetere, atque ita actum agere. Ideo autem nominatim vocat, poculum benedictorium, seu laudatorium, quod de pane postmodum agens, non repetit, quia ut supra monuimus, ad alia pocula gratulatoria, seu ut Psal. 116, appellantur, pocula salutum alludit. Unde colligitur, quid potissimum agere debeant Christiani homines, cum poculum istud sumunt, nempe debere eos Deo ac Domino Jesu gratias agere, pro ineffabili ipsius amore, quo impulsus, Deus quidem filii sui unigeniti ac charissimi, Christus verò suum ipsius sanguinem pro nobis, seu ad peccatorum nostrorum remissionem, salutemque nostram sempiternam, fundi voluit. Quapropter hortandi sunt auditores, ut cum ad mentem Domini accedunt, & poculum hoc sacrum sumunt, id unum agant. Ex istis etiam verbis fati colligitur quemadmodum etiam ex nomine Eucharistiæ, hoc est, gratiarum actionis, quo præfata Ecclesia ritum hunc insignivit, & recentior adhuc retinet, non esse hunc ritum institutum, præsertim ut vulgo creditur, primario ac potissimum (quemadmodum quidem necesse esset, si reliquæ eorum sententiæ, de substantia seu mavis materia hujus ceremoniæ, veræ essent) ad beneficium aliquod novum & maxime insignitum, à Deo Christoque obtinendum, sed ad beneficium, jam ante præfatum, gratiarum actione celebrandum. Nam cum à potiori fieri solet denominatio, & à potissimo proculdubio usu Apostolus poculum hoc Domini describeret, non eucharistia nominari ritus hic deberet, aut poculum benedictionis, seu gratiarum actionis appellandum, sed alio potius nomine, quod beneficii divini acceptionem significaret.

Observandum autem hoc loco illud quoque est, quod cum Paulus hoc loco dicat: Quod poculum benedicimus, quo verbo exprimere vult usum hujus poculi, seu actionem Christianorum circa poculum, non tantum se sui que similes intelligat, sed se Corinthiis conjungat. Nam cum Paulus, ut diximus ex eo, quod Corinthii usurpent unà cum alijs Christo addictis, poculum panemque eucharisticum, concludere velit, eos debere abstinere, à poculis cibique idololatricis, haud est consentaneum, eum istiusmodi actionem circa poculum eucharisticum exprimere voluisse, quæ Apostolo aut sacerdotibus, ut pontificii volunt solis conveniret, ommissa ea, quæ omnibus Christianis, atque adeò ipsis etiam Corinthiis, de quibus hic ait communis esset, nullam autem exprimit aliam, præter benedictionem. Quare benedictio etiam illa Corinthiis fratribus erat communis cum Apostolo. Quod idem ex reliquo etiam orationis cursu patet, & maxime ex vers. 17. qui conferendus est cum præcedentibus, ubi eadem orationis forma Apostolus se cum Corinthiis conjungit. Hoc admissio, concidit id totum, quicquid hinc pontificii eliciunt, ad stabilendum singularem quan-

dam sacerdotum, quos illi vocant, potestatem, quam illi benedicendo exerant, & qua ut illi loquuntur, conficiant sacramentum corporis & sanguinis Domini. Nam si benedictio hæc, communis est omnibus Christianis eucharistiam celebrantibus, satis constat, nullam potestatem, nullam vim ac potentiam, in poculum & panem eucharisticum exeri ab eo, qui benedicit, seu per ipsam benedictionem, quandoquidem ipsi volunt, vim ac potestatem illam, solis sacerdotibus competere, laicis verò id, quod illis etiam tacentibus, res ipsa monet, haudquamquam communem esse. Adde hoc loco, illud quoque, quod ex tota hac epistola & hoc imprimis loco, satis appareat, nullum apud Corinthios fuisse, vel Apostolum, vel Apostolorum successorem, qui sacerdotis munere, in toto hoc ritu fungeretur, & toti huic actioni, sustineret; aliàs vel planè opus non fuisset Paulum quidquam monere circa hunc ritum, quia id satis scivisset ille, vel Apostolus, vel sacerdos, Apostolorum ut illi volunt, in rebus hujusmodi, sufficeret; imò vix fieri potuisset, ut is permitteret adeò indigne tractari hunc ritum, ac tanta cum confusione, quemadmodum inter Corinthios factum scribit Apostolus; vel si id ignorasset, & ista fieri permisisset, hic vel solus, vel nominatim fuisset monendus ab Apostolo, ne qui huic toti actioni præfesset, ita fieri permitteret. Quod si ergo, nemo istiusmodi fuit inter Corinthios, & nihilominus quoque poculum benedictionis fuit usurpatum, apparet vana esse & futilia, quæ de hac benedictione pontificii differunt, & quæ exinde pandunt nobis miracula.

Vidimus hæcenus primam particulam, primi membri, hoc est descriptionem primæ partis eucharistiæ sacræ; sequitur altera ejus membri particula, in qua vis seu significatio, partis istius eucharistici ritus exprimitur. Id autem fit in illis verbis. *Nonne communicatio, vel communicatio sanguinis Christi est.* Interrogatione utitur Apostolus, quæ orationi, vim quandam addit, & ostendit, rem adeò manifestam esse, ut ne is quidem cum quo res est, id negare ausurus sit, sed affirmaturus, ita se rem habere. Cum verò tribus potissimum modis, verba hæc accipi soleant; Nonnulli enim ita ea explicant, quasi dixisset Paulus, in poculo hoc, ipsum Christi sanguinem propriè contineri, sive quia vinum aut potus, sunt mutatus in sanguinem Christi, sive quia sanguis Christi, in, cum, & sub potu illo contineatur, adeoque cum qui poculum hoc bibit, ipsum Christi sanguinem, verè & realiter bibere. Alii verò ita explicant, Poculo hoc sumto, spiritualiter sumi Christi sanguinem, & vim quandam atque efficaciam, inde manare ad eum, qui illum usurpet. Alii denique ideo hæc dici asserunt ab Apostolo, quia poculi hujus eucharistici usus, sit tessera, seu symbolum ac confessio, communionis quam fideles inter se habeant in sanguine Christi, id est in fructibus, ex Christi sanguine seu morte cruenta, ad nos fluentibus. Cum inquam tribus his modis, verba hæc accipiantur; Primus sensus, multis modis & absurdus est, & prorsus impossibilis, & si possibilis esset, supervacaneus atque inutilis, quemadmodum alias ostendimus. Secundus sensus, licet alias verbis his communicatio sanguinis Christi, per se sumtis, accommodari queat, si modò res rectè intelligatur, hoc est si improprie nihilominus accipiantur, participatio sanguinis Christi; nempe, pro participatione fructuum, qui ex sanguine Christi fusos, hoc est ex morte ipsius cruenta ac sanguinolenta fluunt, tamen huic loco, non convenit. Primum, quia hoc loco simpliciter, poculo huic benedictio adscribitur, quod fit communicatio seu participatio sanguinis Christi, & ut supra ostendimus Corinthiis ipsis hæc verba applicantur, ut appareat iis generatim tribui, quod participant sanguinem Christi eo quo hic intelligitur modo. Atqui,

etiam illis ipsis, qui locum hunc secundo isto modo accipiunt, fatentibus, non quibus qui poculum istud Dominicum usurpat, spiritualiter particeps est corporis & sanguinis Domini, quia ad eam rem requiratur, ut quis vivam habeat fidem, & ritè sacram hanc ceremoniam tractet, id quod hoc loco, nequam præsupponitur in iis, qui ritum hunc celebrent, cum satis aperte ac satis graviter Apostolus eosdem Corinthiis quibus hæc verba accommodantur, reprehendat, quod indignè de pane hoc edant, & de poculo bibant, & iudicium sibi ipsis comederint comedantque, rei corporis & sanguinis Domini, quemadmodum patet ex cap. xi. Quapropter, non potest hoc loco intelligi communio spiritualis, ac participatio sanguinis Christi, seu fructuum mortis Christi cruentæ. Altera ratio hæc est, quod hoc loco sermo sit de re, quæ nominatim fiat, in cœna Dominica, & ejus sit proprium, imò quæ vi istius ritus peragatur, & ex quo pendeat. Atque spiritualis illa participatio sanguinis Christi, semper sit, aut fieri debet ab iis, qui nomen Christi participantur, nec cœnæ Dominicæ est propria, aut ex ea pendet, non magis quam ipsa fides, per quam id fit; quanquam interea non negamus, etiam in hujus ritus celebratione id fieri; taceo quod quocumque in Sac. Lit. ceremoniæ alicui seu actioni corporeæ, atque externæ, de qua constat, quod sua natura, nullo modo, rem spiritualemente efficiere queat, spirituale quidpiam, atque ad salutem animæ pertinens adscribitur, nunquam id propriè intelligatur, sed tropum quendam, nempe quod rei istius spiritualis sit vel adumbratio, vel signum aut symbolum, seu professio. Quare cum ritus hujusmodi sit usus poculi eucharistici, itemque usus panis eucharistici, intelligendum est, non propriè participationem spiritualemente sanguinis aut corporis Domini, illis adscribi, sed improprie, nempe quod sit adumbratio quadam istius participationis, ejusdemque symbolum quoddam ac professio, qui tertius est modus, verba hæc Apostolica explicandi. Solent nempe figuræ & adumbrationes rerum nomina rerum ipsarum fortiri, quod in quavis lingua ita usitatum est, ut in puerorum etiam ore, istiusmodi loquendi modi verentur. Quamvis enim imaginem rei alicujus, appellare solent, nomine rei ipsius. Quapropter, cum ut alibi explicatur, potus seu mavis vinum, in poculo eucharistico contentum, adumbret sanguinem Christi effusum qui instar potus est, & panis eucharisticus (ut de hoc simul agamus) adumbret corpus Christi pro nobis fractum, atque excarnificatum, ut quemadmodum panis & potus reficiunt corpora nostra, ad vitam hanc animalem & terrenam, ita corpus Christi pro nobis traditum, & sanguis ipsius pro nobis effusus, nutriunt atque alunt animas nostras ad vitam spiritualemente atque sempiternam. Ideo quicumque participat poculo hoc, adumbrat participationem sanguinis Christi, & qui participat pane hoc, adumbrat participationem corporis Christi, & sic ista se spiritualiter facere profiteatur, omnibusque aperte testatur. Testatur inquam se, qui potum hunc, qui sanguinem Christi pro nobis effusum representat, bibit, spiritualiter quoque bibere Christi sanguinem, & ad vitam spiritualemente atque æternam, eo refici ac recreari, se etiam qui de pane hoc comedit, qui corpus Domini pro nobis fractum atque excruciatum representat, spiritualiter etiam comedere corpus Domini, idque in animæ cibum atque alimentum succumque adeo & sanguinem, ut ita loquar convertere. Hic sensus etiam loquendi usus, & scopo Apostoli, est accommodatissimus & efficacissimus ad ostendendum, eos qui ritum hunc eucharisticum celebrant, haudquaquam participes debere esse poculi dæmoniorum, & ciborum idolis consecratorum, ne hac ratione ostendant, atque adeo profiteantur, se cum idolis, ipsisque adeo dæmonibus, habere aliquid commune.

Istud adhuc addendum, ad horum verborum sententiam penitus intelligendam, vocabulum communionis, quo utitur Apostolus, significare usum aut

participationem rei alicujus, quæ aliis quoque sit communis, seu quam alii quoque, simul participant, ac proinde etiam, si improprie sumatur, significare adumbrationem & professionem participationis rei, quæ pluribus sit communis. Quare, qui poculum eucharisticum usurpat, is non tantum significat, ac proficitur hoc pacto se sanguinem Christi spiritualiter bibere, sed quia ritum hunc, unà cum aliis simul servat ac celebrat, istud bonum sibi cum aliis esse commune, seque adeo communionem habere, ac conjunctionem, cum cæteris, qui eodem bono participant, idque hac ceremonia sacra profitentur. Et huc sanè Paulum altero velut oculo respicere, idque suis verbis comprehensum velle, ex altero illius verborum membro, & declaratione illi adjecta, patet.

Ex quibus verbis jam liquet, qualem oporteat esse eum, qui rite velit ad Domini mensam accedere. Nam cum ibi profiteatur, se mortis Christi cruentæ & fructuum inde provenientium, esse participem, cavere sedulo debet ne Deo hic mentiatur, & sic iudicium sibi bibat ac comedat. Id verò fiet, si fidem salvificam non conceperit ex morte Christi cruenta atque ad foedus Novum sanguine Christi sanctum non pertineat. Qua de re fusius dictum est in ethicis, unde cætera quæ huc pertinent petantur.

Patet etiam hinc, quantopere fallantur ii, & quam graviter sæpe peccent, qui idè hunc ritum observant, atque ad Domini mensam accedunt, ut sanguinis corporis Christi fiant participes, cum nihil jam participes sint, ritè ceremoniam hanc obire non possint, quandoquidem eo ipso profiteantur, se jam corporis & sanguinis Domini participes esse, proque tanto beneficio à Deo sibi præstito, gratias ipsi agant. Quamquam id ipsum quoque vehementer in illis reprehendendum est, quod tantum bonum putant se hujus ceremoniæ ope consequi posse, quod assiduo studio, meditatione, diligentibus labore ac precibus comparatur; estque vehementer dolendum, homines hujusmodi rebus ita fidere, cum inde fieri videamus, ut pietatis studium, valde frigeat, quia tam facilis via, salutaria bona, ipsamque adeo salutem æternam, quæ cuiusvis carnis Christi edenti, & sanguinem ejus bibenti promissa est, consequi se posse sperant. Quapropter, error hic valde perniciosus est, & quanto perniciosior, tanto magis curandum optandumque est, ut ab eo revocentur homines.

Denique ex his verbis patet, eorum animos, qui sacrum hunc ritum unà obeunt (obire autem unà censentur, omnes Christiani, licet variis in locis sint dispersi, nec eodem tempore id facere queant) charitatis sincerae vinculo connexos esse debere, & instar membrorum unius corporis, inter se firmiter coherere, quandoquidem hoc ritu communionem ejusdem boni, ipsiusque adeo salutis sempiternæ, profiteantur. Qua de re, plura dicentur in explicacione alterius membri, ad quod nunc accedemus. Id verò continetur in illis verbis. *Panis quem frangimus*, De voce panis nil attinet quidquam differere, cum vocis significatio & res ipsa, adeo sit manifesta, ut sensu destitutus esse, & omnia in dubium vocare velle videatur, qui ea de re dubitet, adeo ut inexcusabilis sit pontificiorum error, qui eum non amplius panem, in ritu hoc post consecrationem esse volunt, sed ipsum Jesu Christi corpus, pro nobis in mortem traditum; cui sententiæ & verbi proprietates & sensus omnes quibus quacunque ratione judicare possumus, panem esse panem, idque constanter, atque in omnibus hominibus ritum hunc celebrantibus, repugnant, ita ut qui in dubium istud vocare audeat, non possit, de ullare, cujus omnis cognitio à sensibus incipit, certus esse, nec ulla est causa, quominus omnia miracula, omniaque dicta Christi, & Apostolorum, aliorumque divinorum virorum in dubium vocet, cum ea vel uno tantum vel duobus, vel summum tribus sensibus sint cognita. Hic autem minimum tres sensus, nempe visus, gustus, tactus; addi fortè potest etiam olfactus conspiciant, & panem, panem esse testentur. *Qua quæso ratione*

tionem Dominus Jesus, ut resurrectioni suæ fidem faceret, & se spiritum non esse ostenderet probare discipulis suis voluit, se non esse spiritum; sed carnem atque ossa habere; nonne visu & tactu? duobus nimirum tantummodo sensibus. Quod si hi duo sensus, alique his simul juncti, in re hac, ubique & perpetuo fallunt, nonne convellitur penitus Christi argumentum, & sic resurrectionis Christi certitudo, in dubium vocatur, ac porro nostra ipsorum resurrectio, in veritate religionis ac pietatis fundamentum. Johannes initio primæ epistolæ, cum vellet summam eorum, quæ aliis annuntiaret, unâ cum cæteris Apostolis, certitudinem exprimere, ait se ea audisse, vidisse oculis suis, contemplatum esse, & manu sua illas palpasse, indicans ea, quæ his modis sint cognita, fallere nullo modo posse. At fallere poterunt, si ita fallunt sensus tot. simul juncti, idque in omnibus, ubique, ac perpetuo. Quare, quod illi obijciunt, qui impropriè in verbis, quibus ritum hunc instituit Dominus Jesus, admittendum esse statuunt, eos omnia Sac. Lit. dicta, in dubium vocare, quod tamen est falsissimum, cum multa, atque ad eò infinita, ultrò agnoscant, & agnoscere jure omnes cogantur, quæ aliter atque sonant accipi nequeant, id in illos majori jure potest retorqueri. nempe illos, non quidem animo, sed vi hujus sententiæ suæ, non sensum tantum Sac. Literarum sed omnium omnino & factorum & scribtorum dictorumque veritatem, ac certitudinem convellere, atque in dubium vocare. Sed eo missò, illud adhuc breviter moneri potest, debere usurpari in hoc ritu panem, qui revera panis sit, & vulgò pro pane habeatur, atque ad nutrimentum corporis cæteroqui usurpetur, non verò istiusmodi quidpiam, quod pro pane nemo habere solet, nec ad nutriendum corpus alioqui adhiberi solet, quod tamen faciunt pontifici & Lutherani. Est enim hic spectanda, rei adumbratio. Ideo enim adhibetur panis, in sacro hoc ritu, ut designet necessarium animæ nostræ cibum, qui eam alit, nutrit, ac reficiat, qualis cibus panis est usitatus, non verò placentula, ac crustula, qualem hodie, isti quos diximus, usurpant. Quamquam enim hic error tantus non est, quanti alii, & si cæteroquin, nihil esset apud illos mali, ferri hoc facile posset; longè tamen fatius est, errore omni carere, & ceremoniam hanc ita instituisse, ut institutioni Domini primæ & fini in quem instituta est, sit quam accommodatissima.

Addit porro Apostolus verba ista, *quem frangimus*, ut usum istius panis exprimat, & eum aliquomodo à cæteris panibus distinguat, quasi dicat, Panis ille, quem nos Christiani, qua Christiani sumus, frangere solemus, & in solenni isto ritu usurpare. Nam per synecdochen quandam frangendi verbo, omnia ista complectitur Apostolus, quæ circa panem fiunt in eucharistia, quæque fractionem, vel comitari, vel consequi solent; nempe gratiarum actionem, seu benedictionem & comestionem. Utitur autem plurali numero, de se & aliis fidelibus, ut in prioribus membris jam monuimus, loquens, non quod singuli Christiani semper frangere panem illum sacrum soleant; sed quod vel singuli id faciant, vel unus aliquis aut plures, omnium nomine. Quod autem omnium sit nomine, id illis ipsis, quorum nomine fit, rectè attribuitur. Ad cujus rei confirmationem repetantur memoria illa, quæ supra de benedictione diximus, ubi ostendimus non esse necesse, ut unus aliquis nominatim poculo benedicat, ac panem frangat; quasi nimirum sit Christi ipse vices hac in parte sustineat; sed actiones has omnibus esse communes, licet conveniens sit ac decorum, ut unus aliquis cæteris hac in parte præeat, reliqui tacite subsequantur, ut in benedictione, Vel ubi non satis decorum videretur, omnes idem agere, unus aut plures cæterorum nomine, id faciant, quod factò sit opus, ut in fractione. Alia hic ratio est comestionis & bibitionis quæ singulorum debet esse propria, & adumbrare actionem uniuscujusque, in participando corpore, & sanguine Domini, seu illo comedendo, hoc verò bibendo.

Quemadmodum & gratiarum actio saltem tacita unicuique debet esse propria, licet unus fortè apertè ea in re præeat; fractio autem, quia non exprimit aliquam actionem ipsorum fidelium, sed id potius, quod infideles circa corpus Christi egerunt, idè non est necesse singulos id per se facere, sed satis est ab iis curari, ut id fiat.

Hinc autem perspicitur fractionem panis in ritu eucharistico, non esse omittendam, quandoquidem videmus & Christum in prima institutione, ex qua ratio hujus ceremoniæ, nobis potissimum est discenda, panem fregisse, & Apostolos cæterosque Christi fideles in primæva Ecclesia institutionem illam sequutos, idem facere solitos: quemadmodum ex hoc loco constat, & ex eo quod hic ipse ritus nonnunquam per fractionem tantum panis effertur, ut Act. 2. 42, 46. Quin etiam Paulus verba institutionis Dominicæ repetens, non frustra primam ritus hujus partem describens, & verba Christi quæ protulit, tum cum panem discipulis porrigeret, referens, loco vocis traditur aut Datur quod habetur apud Lucam 22. 19 ipse ponit verbum, Frangitur, rationem aliquomodo redditurus, cur per panem fractum, representetur corpus Christi pronobis traditum; nempe, quia ipsum etiam Domini corpus, aliquomodo fractum, id est ex cruciatum & excarnificatum fuerit. Ex quo patet. Eos* qui fractionis ceremoniam negligunt, ceremoniam hanc ex parte mutilare; qui illorum error, ex alio errore traxit originem; nempe quia nec finem cœnæ Dominicæ verum ac proprium, nec ejus formam, rectè intellexerunt, ac de materia illius, aliter quam par est senserunt. Quia enim putarunt, primum ac proprium hujus ceremoniæ finem esse, confirmationem fidei nostræ, & remissionem peccatorum, quam ad rem nihil fractio facit; Quia item censent, sumi ipsum corpus ac sanguinem Domini sub pane & vino; ex quo corpore nempe & sanguine Domini à nobis ritè percepto, omnis vis & efficacia quæ hic queratur, manet ac profluat, sive panis interea frangatur, sive non frangatur, atque interim non animadverterunt, adumbrari tantum in hoc ritu res illas; inde factum est, ut fractionem panis supervacaneam judicent, quemadmodum quidem revera esset, si ipsum Christi corpus substantiè aliter exederetur, ut inde vis salutaris ad homines redundaret. Atqui contra potius fieri debebat, & ex eo quod fractio, & primum à Christo, & deinde ab Apostolis, aliisque Christianis, in primæva Ecclesia, omnino fuerit usurpata, & ejus rei ratio, non obscure à Paulo expressa, concludendum illis erat, adumbrari in hoc ritu corpus Christi fractum, & sanguinem ejus pronobis effusum, & sic non rerum istarum pro nobis traditarum substantiam exhiberi, sed figuram quandam & imaginem, id quod finis & ratio, qui mediis largitur modum, satis apertè comprobatur, quandoquidem Dominus Jesus, ad sui commemorationem, atque ut Paulus interpretatur, ad annunciationem mortis suæ, ritum hunc instituit, omisso eo, quem illi tamen primum putant sine, qui tamen à Christo omitti nequaquam potuisset, si ita res haberet, ut illi volunt. Quid enim absurdius esset, quam statuere Christum in prima ritus hujus institutione, principali & maxime proprio sine prætermisso, minus principalem ac secundarium solum expressisse. Nam quod nonnulli, imò perique dicere solent, eum finem expressum esse, in verbis *Pro vobis*, vel, *In remissionem peccatorum*, in eo mirum est tantopere errare potuisse, atque in re aperta ad eò cæcutiisse, cum manifestissimum sit, verba illa non ad comestionem panis, aut bibitionem poculi referri, sed ad corporis Domini traditionem, & sanguinis effusionem, ad quod demonstrandum, nulla alia re est opus, quam verborum inspectione, ut tacitam, nullam hic confirmationis fidei, quæ à remissione peccatorum distinguitur, fieri mentionem. Quare cum finis hujus ritus verus ac proprius, sit commemoratio Christi, seu annuntiatio mortis ipsius truculentæ, cruentæque salutis

* Lutherani.

nostræ causa susceptæ, facile colligi potest, in eo non exhiberi substantiam corporis & sanguinis Domini, imò ne efficaciam quidem, sed ista tantum adumbrari. Quid enim ad commemorationem mortis Domini opus est comedere ac bibere substantiam corporis & sanguinis Christi, aut efficaciam etiam ejus, tum temporis nominatim, ac peculiari ratione sentire, quod antea factum non fuerit? sed adumbratio rei & illius veluti oculis subiectio, ad solennem rei commemorationem ac celebrationem, vehementer pertinet. Huc ergo cum pertineat etiam panis fractio, ea nequaquam omittenda est.

Quod si quis objiciat, Hac ratione sequitur, ut etiam effusio sanguinis omnino sit representanda, cum tamen nec ex verbis institutionis, nec ex verbis Pauli quidquam ea de re appareat. Respondeo, Non omnino parem esse fractionis & effusionis rationem, & nihilominus tamen quantum satis est, effusionis quoque illius veluti vestigium, in ritu isto exhiberi atque ostendi. Nam quod ad prius attinet. Si fractio omitteretur, posset, quidem panis ille Eucharisticus, representare aliqua ratione, corpus Christi, quatenus nimirum significaret corpus Christi, esse animi salutarem cibum, quemadmodum panis est corporis, sed id non significaret, quod hoc loco significandum est, corpus Christi non simpliciter sed catenus tantum, quatenus pro nobis fractum atque excruciatum est, animæ nostræ cibum esse, ac nobis ad sempiternam vitam prodesse. Quia omiſſa panis fractione, nullum fractionis istius, seu cruciatu corporis Domini extaret in pane Eucharistico vestigium; id est nil significaret, eam præcessisse. At qui contra se res habet in poculo, seu potu Eucharistico. Is enim non sanguinem in corpore Christi, per venas hinc inde diffusum representat, aut representare potest; sed eum demum qui effusus sit, & potui factus similis, ac propemodum aptus. Tum enim demum hauriri & bibi possit. Ex quo apparet, posterius etiam, quod proposuimus; nempe effusionis etiam quoddam in isto ritu extare vestigium, & animis nostris per istum potum, aliquo modo subjici. Quæ res tota, ut melius intelligatur, animadvertendum est, non tam id spectari in sancto hoc ritu, ut representetur ipsa fractio corporis Christi aut sanguinis effusio, inquam alii aliter sentiunt, quam ut representetur ipsum Domini corpus fractum, & sanguis effusus, & significetur quem usum nobis præstet corpus Domini fractum & sanguis effusus, ac quomodo rebus istis uti, ad animæ nostræ salutem possimus. Jam verò uti diximus panis ille, non representaret nobis corpus Christi fractum, seu fractionis istius, nullum in eo extaret vestigium, nisi fractio in ritu hoc sacro adhiberetur. At potus, qui in poculo continetur, representat sanguinem Christi effusum, seu effusionem istam factam esse animis nostris subjicit, etiam si fusio ista non representetur, propter causam, paulò ante allatam. Sed de hoc plus satis.

Sequitur nunc ut videamus quam significationem habeat, panis iste Eucharisticus, seu panis illius usus, atque ad eò, altera cœnæ Domini pars. Eam verò significationem primum exprimit Paulus; Deinde ex parte declarat, ac confirmat. Exprimit in illis verbis *Nonne communicatio vel communicatio corporis Christi est.* Quorum verborum duplex est sensus. Alter, isque principalis est, is qui exactè respondet, sensui verborum illorum, quibus poculi Eucharistici significatio fuit expressa, nempe, *Nonne communicatio vel communicatio sanguinis Christi est.* Nulla enim ea in re est differentia, nisi quod ibi sanguinis, nempe, pro nobis effusi, hic vero corporis scilicet pro nobis traditi ac fracti, fit mentio. Quapropter, quæcumque ibi dicta sunt, hac una tantum observata differentia, quam nunc explicuimus, huc transferuntur. Quare hoc sensu nunc misso, ad alterum accedamus, quem nobis sequentia verba imprimis suppeditant. Dissert autem is à priori, in eo vel solum, vel potissimum,

quòd in priori corpus Domini proprie accipitur; nempe pro eo Christi corpore, quod pro nobis traditum, ac cruci est affixum. In posteriori verò quem sequentia verba suppeditant, & solum urgent, improprie; nempe pro corpore Christi mystico ac spiritali, quod ipse est Ecclesia ex multis hominibus tamquam membris quibusdam conflata, ita ut quemadmodum omnes junctim sumti, respondent toti Christi corpori, ita singuli fideles singulis membris, quemadmodum ab hoc Apostolo fusissime explicatur infra hac Epistola cap. 12. 12 & seq. Quanquam alibi quoque non semel, hac metaphora corporis & membrorum de Ecclesia loquens, utitur. Vide Rom. 12. 4, 5. Ephes. 1. 22, 23, & 4. 12, 15. 16, & 5. 30. Col. 2. 19. Quare sensus hic posterior, verborum istorum quæ tractamus, hic est. Panem hunc quem frangimus, seu illius usum, esse adumbrationem & professionem quandam, communionis nostræ, ratione corporis nostri mystici, ac significare, nos corporis illius, esse participes; seu nosita de nobis sentire, idque profiteri. Ex illa autem, quam diximus, utriusque sensus differentia, alia quodammodo proficitur, quæ cernitur, in significandi modo. Nam cum profiteamur nos participes esse, corporis Christi pro nobis traditi, seu fructuum istorum, qui inde manant, ejus rei non habetur ratio, quòd non solum totus ille panis de quo singuli sumunt, qui unà mensam Domini accedunt, uni totique corpori Christi respondeat, sed etiam partes singulæ, singulis membris. Quandoquidem, quod ad priorem sensum attinet, nulla habetur ratio distinctionis inter totum & membra, cum nec fructus corporis Domini pro nobis traditi, alius sit totius, alius membrorum, aut pro membrorum ratione diversus, & alius quidem fidelium hujus membri, alius alterius fructu, participet. Itaque si priorem istam significationem spectes, panis quidem totus, qui frangitur, & inter plures distribuitur, totum Domini corpus significat; partes verò, quas singuli sumunt, id significant & adumbrant, quòd quisque participat de fructu, quem corpus Dominicum pro nobis fractum animis nostris præstat. Nam est totius corporis Domini pro nobis traditi fructum, unusquisque percipit, non tamen ita percipit ut aliis tantumdem non relinquat, totum nempe Domini corpus seu illius fructus, usu est singulorum. At verò si posteriorem significandi rationem spectes, tum totus panis, totum Domini corpus significat, singulæ verò illius partes singula membra, ad eò ut qui partem illius capit, partem etiam corporis Domini mystici ad se pertinere, seu se ipsum, corporis illius membrum esse profiteatur. Hunc verò etiam sensum verbis his de quibus hæcenus egimus contineri, ex sequentibus, quibus istorum continetur quædam explicatio, apparet. Paulus enim omisso priori sensu, utpote manifestiori, & ex membro superiori satis claro, posteriorem nobis explicat, ad quam explanationem antequam accedamus, illud adhuc notandum est, etiam in priori membro, quidpiam esse, quod huic posteriori sensui alterius membri, quodammodo respondeat, vel saltem id, unde consequitur quodammodo istud ipsum, quod posterior hæc significatio complectitur. Diximus enim Paulum in superioribus etiam verbis indicare Christianos poculum Domini unà bibentes, significare eos inter se communionem habere in sanguine Domini, seu illius fructu, tanquam in communi bono, quandoquidem de eodem poculo, quod sanguinem Christi pro nobis solum adumbrat, bibunt. At vero non possunt illi communionem habere in sanguine Christi ejusque fructu, nisi simul in unum veluti corpus coalescant, quandoquidem, qui fructu sanguinis Domini participant, illi ad N. F. sanguinem hoc confirmatum ac sanctum, atque ad eò remissionem peccatorum & vitam æternam in eo promissam pertinent. Quorum verò eadem est spes vocationis, seu ad quos eadem promissa divina, idemque foedus pertinet, illos idem corpus vel constituere,

vel saltem constituere debere, satis apertè confirmat Paulus in Epist. ad Ephes. 4. 4. ubi cum dixisset, ut idem simus corpus & idem Spiritus, primà statim rationis loco id collocat, quemadmodum etiam vocati estis, in una spe vocationis vestræ, & cætera quæ subjungit Apostolus, nempe, quòd unus Dominus, una fides, & reliqua cum hoc uno ita sunt conjuncta, ut seungi ab illo nequeant. Qua propter etiam illi, qui ex eodem Domini poculo bibunt, profitentur id, unde pateat eos unum corpus constituere, vel constituere jure debere. Verùm quia in usu poculi Domini, res non ita oculis subjicitur, nec ita adumbratur, quemadmodum in comestione panis eucharistici, qui corpus Domini adumbrat, & veluti membratim in singulos dividitur, idèd Apostolus in priori illo membro, ubi de poculo eucharistico agitur, nullam hujus adumbrationis vel significationis apertam fecit mentionem; sed in posteriori membro, in quo agitur de pane eucharistico, fecit, quod eum ut diximus, ex Apostoli verbis, priorum explicandum gratia addidisse, patet; idèd ad illa statim accedemus. Ea verò exstant vers. 17: *Quia unus panis unum corpus, multi sumus*; quæ iterum aliquomodo confirmantur cum subjungitur. *Omnes enim uno pane participamus.* Quod ad priora verba attinet, omisæ sunt in iis particulæ comparationis, quod apud Hebræos est admodum frequens, cujus rei ignorantia, obscurissimum fecit locum 1 Pet. 3. v. 20. ubi ante *is* id est cum vel quando omisæ est particula *quæ* quemadmodum vel *ut*, quod fit etiam 2 Pet. 3. 4. 5. ante verba. Ab initio creationis: & Psal. 3. 1. & xl. 1. & 14. 4. & 22. 14. & 68. 18. Ita namque accipienda videntur hæc verba, ac si dixisset, quia quemadmodum unus est panis, ita nos multi unum corpus sumus. Neque enim credibile est Paulum voluisse dicere, Nos multos, esse unum panem: partim quia id insolens, & ab omni loquendi usu remotum censeretur debet, nam de multis quidem inter sese conjunctis & arcto vinculo connexis, dicere solemus etiam vulgo, Eos unum esse corpus, & unum Reipub. corpus; sed multos unum esse panem, nemo dixerit: partim inquam ob causam dictam, id non est verisimile, partim verò idèd, quia Paulus similitudinis atque adèd adumbrationis, ac significationis hujus de qua jam nonnulla diximus, rationem explicare debuit, atque adèd voluit. Ostendere nempe debuit, quomodo iis qui de pane eucharistico participant, unum sese corpus Christi mysticum constituere profiteantur; id verò non explicuisset, si simpliciter intelligi voluisset, nos esse unum panem, seu instar unius panis. Quod si tamen quis omnino urgeat, Paulum ita verba sua intelligi voluisse, cum eo non multum pugnabimus, modò id fateatur, quod negari nequit, Paulum id dicere voluisse, nos qui multi sumus, unum esse corpus, quemadmodum etiam unus sit ille panis de quo participamus. Quasi dixisset (concessio interim eo sensu, quem omisæ comparandi particulæ, postulare videntur) nos qui multi sumus, instar unius esse panis, atque adèd instar unius corporis, quod unus ille panis adumbret seu designet. Deinde observandum est, verba posteriora, *Unum corpus multi sumus*, non tam de re ipsa, quam de rei declaratione, accipienda videri: quod itidem Hebræis est familiare, ut nimirum rem, pro rei declaratione ponant: quasi dixisset Apostolus, quia quemadmodum unus est panis, ita nos multos, unius corporis instar esse declaratur, atque ostenditur. Ita verbum *Est* pro declaratur, ostenditur, vel apparet, sumitur apud eundem Apostolum Rom. 3. 26. ut sit ipse justus, id est Appareat, vel declaretur, & 2 Cor. 4. v. 7. Ut eminentia potentie, sit Dei, id est appareat, ostendatur, non esse ex nobis. Neque enim quia unus est panis in coena Domini, nosque omnes de eodem illo pane participamus, re ipsa sumus unum corpus, sed tantum ita se rem habere declaramus. Paulus autem ut ipsa verba manifestè docent, ex eo quòd unus sit panis eucharisticus, quodque nos omnes ex uno illo pane participamus, concludit nos unum

esse corpus. Quare, nisi malè conclusisse censendus sit, non de re ipsa, seu rei veritate, sed de declaratione ejus loquutus est. Quod autem ad rem ipsam attinet, nempe quomodo nos, qui multi sumus, unum constituamus corpus seu instar membrorum unius corporis simus inter nos compacti, de eo videantur loca, bujus ejusdem Apostoli, superius à nobis indicata. Sed quia dicere quispiam posset, unum quidem panem eucharisticum esse, qui unum etiam corpus designet, sed non apparere, quomodo nos qui multi sumus, profiteamur nos, unum istud corpus mysticum quod adumbratur esse, Apostolus id amplius declarat, & quodammodo confirmat, cum ait, *omnes enim de uno illo pane participamus*: quasi dicat cum unus ille panis eucharisticus, unum Christi corpus & naturale & mysticum significet, nos qui singuli partem istius panis sumimus, significamus nos membratim quoque ad corpus istud mysticum pertinere; seu quod idem est, nos ipsos, membra corporis illius mysticis esse.

Ex his quæ de posteriori significatione alterius partem eucharistiae diximus, satis apparet, quam longè illi aberrarint à vero, qui idèd de pane eucharistico dictum putant, quòd sit communio corporis Christi pro nobis crucifixi, quia vel sub spe panis, vel unà cum illo pane, ipsum Christi corpus realiter sumi, atque oraliter manducari, vel saltem spiritualiter, aut etiam ratione efficacitæ ejusdem accipi, non verò spirituales istius corporis comestionem nobis cum aliis communem adumbrari. At si ita se res haberet, simpliciter statuendum esset in altero istorum verborum sensu, nempe nos vel ore, vel alia quapiam ratione sub specie panis, aut unà cum pane, comedere corpus Christi mysticum, illudque unà cum aliis usurpare, non verò nostram cum aliis in Christi corpore mystico conjunctionem seu communionem profiteri. At quis cernit, quàm absurda sit sententia illa, nec quisquam hæcenus existitit, qui tale quidpiam asserere audeat. Hoc autem, vel omnes, vel plerique hæcenus concesserunt, eucharistiam esse inter alia spiritualis nostræ conjunctionis symbolum, ac fraternæ, quæ inter ejusdem religionis, socios esse debeat charitatis, quanquam hic non sit principalis ritus hujus sacræ usus. Quare idem sentiendum est, de priori illa panis ac potus eucharistici significatione, nempe utrumque symbolum esse, ac tesseram quandam comestionis spiritualis. Domini corporis, & bibitionis sanguinis illius, pro nobis fusi. Deinde, cum videamus, quam arcta inter nos sit conjunctio, seu cognatio spiritualis, ita ut instar membrorum simus, unius corporis, cumque hanc conjunctionem ritus eucharistici celebratione profiteamur, danda nobis est opera, ut ita nos geramus, erga nos mutuo, quemadmodum membra ejusdem corporis solent, nempe, ut uno dolente doleamus, lætante læbemur, quemadmodum docet Apostolus infra cap. 12. utque aliis aliis opem & auxilium feramus, & curam de nobis invicem suscipiamus. Quidquid nobis virium impertitus est Christus, id vicinis nostris membris, imò toti corpori subministremus, & ad illius usum, & incrementum convertamus. Quemadmodum enim in membra, à capite, vis quædam influit, qua totum corpus vegetatur ac regitur, sed in illa membra primo, quæ capiti sunt viciniora; per ea deinde ad alia. Ita etiam à Christo, vis quædam spiritualis, in omnia membra corporis illius mystici influit, sed in alia primò, deinde per ea iterum ad alia permanat, aut permanare saltem ipsorum opera debet. Quemadmodum etiam non eadem est omnium membrorum facultas, non eadem functio. Quidquid autem facultatis, uni cuilibet membro inest, id usui debet esse, omni membrorum, compagini ita ut totius corporis utilitati ferviat, ita etiam non omnium qui in ecclesia sunt, eadem sunt facultates, eademque functiones ac munera, si quæ autem sunt illæ, omnium usui parere debent, ita ut quod unus habet, omnes habere videantur, quemadmodum item, unum,

unum membrum alteri non insultat, nec propterea spernit, aut abjiciendum putat, quia vel vilis est, vel infirmus, sed potius quæ vilia sunt, sæpe judicantur magis necessaria, illque quæ ignominiosa videntur, plus addimus ac circumponimus ornatus, & quæ infirmiora sunt, ea diligentius custodimus, ita etiam nemo debet contemnere alium, ne maximus quidem ac præstantissimus minimum & secundum carnem vilissimum, nec repudiare infirmum, sed potius aliorum vilitatem tegere, ac honorem illis conciliare, infirmitatem autem erigere ac confirmare, nemo etiam alteri dona quibus à Deo est ornatus invidere, nemo etiam quia non fitiis donis præditus, quibus alii desperare, aut suspicari debet se non esse membrum tam præstantis corporis Christi, cum non ideo membrum illud non sit de corpore, quod vel oculus non fit, vel auris non fit. Quare unusquisque locum quem in corpore Christi est nactus tueri strenue debet, & si altius ascendere nequeat, spe tamen firma teneri, fore ut una cum reliquis ejusdem corporis membris ad gloriam sempiternam, ad quam corporis hujus caput pervenit, ab eodem illo capite aliquando evehatur. Amen.

Idem locus 1 Cor. 10. vers. 16, 17, explicatus.

Celebraturi cenam Domini nostri Jesu Christi, Cutique diligenter expendere debemus quid sibi velit sacra illa symbola panis & vinum, & quo sensu facta hæc actio instituat. Id nos verbis hinc Paulus egregie docet: in quibus ostendit quid respectu Christi hæc cæremonia significet, quid item respectu nostri ipsorum. Atque hæc hujus loci partes constitui possunt. Quarum prior vs. 16, posterior vs. 17 continetur.

Cùm autem duæ sint partes in Sacra Cœna, panis & vinum, de utraque separatim quid sibi velint, nartrat; ita tamen ut eodem recidant. Communionem enim nostram ambæ cum Christo inferunt. Cæterum cùm alioquin & Christus ipse apud Evangelistas, & noster Paulus capite sequente in institutione Cœnæ Domini, panem prius, deinde vinum proponant, ordinem hic immutavit Apostolus, & de vino prius, deinde de pane agit. Cujus rei causa esse potest, quod cùm ex mentione panis, aliam hujus actionis significationem quæ nos tuod respiciat, deducturus esset, sermonem istum interpositione ejus quod de vino memorandum erat, divellere noluerit. Non nudè autem commemorat Apostolus sacræ cœnæ symbola, sed singula certa actione circa illa usitata describit, ac deinde quid sibi velint subjungit. De vino ergo sic inquit, *Poculum benedictionis quod benedicimus*. Per poculum intelligit id quod poculo inerat, vinum nimirum, (is enim erat in illis locis potus usitatus) manifesta synecdoche. Quod notandum contra eos qui præfracte negant ullum in explicatione hujus actionis quam illi testamentum vocant, tropum. Similis tropus est vers. 4. petra pro aqua. Potius autem in hac actione poculum quàm vinum nominatur, ut intelligamus non præcisè vinum requiri, si quæ sit fortassis regio in qua vinum haberi nequeat. Interea tamen fateor, non facilè hic quicquam mutandum: cùm ubi non nascitur eò tamen importari vinum & possit & soleat. *Poculum benedictionis* appellat, id est benedictum, phrasi Hebraica, Novi Fœderis scriptoribus satis usitata. Verbi gratià *vas electionis*. Act. cap. 9. vers. 15. *æconomus injustitiæ*. Luc. cap. 16. vers. 8. *Judex injustitiæ*. Luc. cap. 18. vers. 6. Additur verò explicationis causa, *quod benedicimus*. Benedictio varias habet significationes. Nam & Deus hominibus benedicit, cùm beneficium illis exhibet, & homines Deo, cùm illum laudant, & homines hominibus, cùm

bona illis precantur. Dicuntur & res benedici, cùm à profano usu segregantur, & ad sanctum finem destinantur. Sic Deus benedixit diei septimo. Genes. cap. 2. vers. 3. Sic & nos cibos quibus quotidie vescimur benedicimus, gratiarum actione & precatione, ut colligere licet 1 Tim. 4. vers. 4, 5. Nec enim frustra orationi Dominus inferuit illud, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Quod si id de cibis quibus quotidie vescimur ad corporis nostri sustentationem dicitur, quanto magis id de singulari cibo & potu in cœna Domini dici debet. Quomodo verò in cœna Domini benedictio illa peragatur, docent satis Evangelistæ: quorum alii pro eo quod alii in hac actione dicunt Dominum benedixisse, ajunt eum *gratias egisse*. Per gratiarum ergo actionem, cui & precationem adjungere par est, poculum hoc benedicitur.

Nota autem quod Apostolus benedictionem hic sicut in sequentibus verbis fractionem, non certis in Ecclesia tribuit, sed ut videtur omnibus in Ecclesia membris. Quanquam enim ordinis boni causa unus cæteris hic præire soleat, non videtur tamen id officium unius ministerio alligatum. Nam quod in prima institutione Dominus Jesus & benedixisse & panem fregisse legatur; id eam habet rationem, quod novam hanc institueret actionem, quæ quomodo peragenda esset, cæteri nisi ipso ministrante scire nequibant. Interea quod ipse fecit, nobis sine discrimine imitandum proposuit. Notetur etiam hoc quàm abjectis symbolis sæpe numero utatur Deus ad maximarum rerum mysteria. Quid enim pane & vino vulgaris? Sic agni paschalis comestio Israëlitis designabat liberationem à gladio angeli transeuntis, & ex ipsa servitute Ægyptiaca. Sic pleræque veteris testamenti cæremoniæ in speciem humiles res maximas denotabant. Sic & baptismus nostre externum notat internam animi abluionem. Notetur tamen & hoc, quod cùm Veteris Fœderis externæ cæremoniæ quædam sumtum non exiguum requirerent, ut sacrificia omnis generis, quædam & dolore magno aut saltem molestia aliqua constabant, ut circumcisio, & abluiones in aqua frigida, ad præcisum tempus alligatæ; hac quoque in parte levius nobis onus fecerit Dominus Jesus, qui parabilibus facile rebus, & dolore ac molestia vacuis, imò naturâ suâ jucundis, externum nostrum cultum constare voluit.

Sequitur quid sibi ergo velit poculum id benedictum. *Nome inquit, est Communio sanguinis Christi*? Non affirmat simpliciter, sed interrogat, ut fiduciam affirmationis ex ipsorum conscientiæ testimonio petat: sic & in sequentibus. Quod poculum dicatur communio sanguinis Christi, id non potest proprie intelligi, & hic necessariò alter tropus admittendus est. Sed vel sic capiendum est, quod sit medium communionis, vel quod sit signum & adumbratio illius. Quod sit medium communionis quamvis aliquo sensu concedi posset, quo quælibet actio à Christo nobis præcepta medium quoddam est quo communionem sanguinis illius adipiscimur; quia tamen hic poculo illi videtur singularis aliqua communionis ratio tribui, & præterea quia oportet eos qui hoc poculo bibunt, jam antea communionem sanguinis Christi habere, ut colligi potest ex cap. sequenti, vers. 27, 28, 29; magis consentaneum est ut existimemus, signum hic & quandam adumbrationem communionis cum sanguine Christi in poculo isto exhiberi. Illi enim qui bibunt ex hoc poculo, eo ipso ostendunt & profitentur se in sanguine Christi, cujus vinum solum est symbolum communionem habere, eumque spirituali illa ratione de qua Johan. 6. agitur, bibisse. Nec verò novum est in Sacra Scriptura ut signum rei quam designat nomine appelletur. Sic agni paschalis elus certa ratione comparatus dicitur transitus, Exod.

Exod. 12. 11. Quod exemplum ed convenientius est, quod paulo ante quam cenam suam institueret Dominus, agnum illum cum discipulis comederat, eoque verisimile sit, voluisse eum sermones circa agni illius esum usitatos imitari: praesertim cum haec ceremonia in illius locum successisse putetur. Sic & Ezech. 5. vers. 5, adumbratio ejus quod Jerosolymis futurum erat Jerusalem vocatur. Sic Gal. 3. 17, omnes baptizati Christi induisse dicuntur, quod de re ut verba sonant intellectum falsum est, de professione rei & verum est, & Apostoli scopo servit. Sic sepulti cum Christo in baptismo dicuntur, Coloss. cap. 2. 12. Est verò hoc argumento, signum potius quam medium communionis hic dici poculum, quod Apostolus argumentari videatur ex eo quod in omnium sensu incurritur. Poculum enim illud quatenus bibi externe cernitur, non semper est medium istius communionis, cum quidam iudicium sibi bibere illic queant, sed semper tamen est signum, quo bibentes profitentur se communionem in sanguine Christi habere. Caeterum notanda hic est Christi fidelium felicitas, quod sanguinis Christi habere communionem dicuntur. Ea verò communicio id vult, quod eorum bonorum quae sanguine suo peperit Christus & ipsi participes evaserint. Christus autem non ipse tantum propter passionem mortis, gloria & honore coronatus est, Hebr. 2. 9: Confer Philip. 2. vers. 8, 9; sed & nos ab execratione redemit factus pro nobis execratio, Gal. 3. 13: & ingressum in sancta sive caelos sanguine nobis suo dedicavit. Unde & pro nobis proque peccatis nostris mortuus, seque pro nobis redemptionis pretium tradidisse, & nostra peccata sacrificio suo ad quod mors illius pertinet: expiavit, sanguisque ejus in remissione peccatorum nostrorum fusus esse, & quae sunt ejus generis alia, dicitur. Potest haec res non exiguo nobis esse solatio, cum humanae nostrae vel infirmitatis vel indignitatis recordamur, quod in sanguine ejus communionem habemus, qui ab omni labe remotus, sine labe, separatus à peccatoribus, & sublimior caelis factus est, Heb. 7. vers. 26: qui & in ista sublimitate, ut hujus nobis communionis fidem faciat, fratres nos appellare non erubescit, Hebr. 2. vers. 11. Notetur & hoc, quanti Christo salus nostra constiterit, ut qui sanguinem ei suum impenderit: non enim per sanguinem taurorum & hircorum, sed per proprium sanguinem semel ingressus est in sancta sanctorum, aeternam redemptionem inventa. Hebr. 9. 12. 1 Petr. 1. 18, 19. Notetur & hoc, non vili loco habenda nobis ista cenae Dominicae symbola, quae nobis sanguinem & corpus Christi representant: & studiose ad illorum fruitionem esse accedendum. Ne invidemus Domino Jesu hunc honorem, quominus corporis & sanguinis illius pro nobis impensis memoriam, eo quo ipse voluit ritu obeamus atque celebremus. Nec sine causa factum est quod tam splendido nomine & Dominus ipse & Apostolus noster ornare voluerunt, id quippe facit ad majestatem hujus rei nobis commendandam. Praeterea & hoc notetur, cum per fruitionem externorum istorum symbolorum profiteamur nos communionem cum sanguine Christi habere, dandam nobis esse operam, ne falsa professione nos venditemus. Hominibus imponere possumus, at Deo & Christo non possumus. Probet unusquisque seipsum. Et Israelitae immundi non poterant comedere Pascha, Num. 9. 10. Curare tamen debebant ut id sequenti mense comedere possent. Vide ibidem.

Alterum cenae Domini symbolum ita describit Apostolus, *Panis quem frangimus*, eique tribuit quod sit *communio corporis Christi*. Multa circa explicationem horum verborum dici possent quae circa antecedentia dicta fuerunt. Sed quorundam ea repetitio apud memores? Res vili panis aequae ac vinum,

sed magni tamen mysterii index. Dicitur autem *frangi* ex more quidem Hebraeorum, quorum tenues panes ac veluti placentae, non scindebantur veluti nostri, sed frangebantur: ut apparet ex Marc. 6. vers. 11. VIII. vers. 6. Luc. 24. vs. 30. Act. 27. 35. Unde & modus loquendi manavit frangere esurienti panem, Esa. 38. vers. 7. Hic tamen ea fractio mysterio non caret: quod & ex eo apparet quod & corpori Christi, (licet id revera fractum non fuit, secundum typum agni paschalis, Exod. 12. vers. 46. Num. 9. vers. 12.) fractio tamen tribuatur, 1 Corinth. 2. 24. Adumbrantur quippe hac fractione cruciatus varii quibus corpus Christi veluti fractum & contritum fuit cum crucifigeretur. Eiusmodi enim vexationes & in Sacris Literis fractiones seu fracturae vocantur. Ut Proverb. 6. vs. 15. Esa. 30. vers. 26. & xxxviii. 13. Dan. 2. 20. Unde colligimus, fractionem illam non esse habendam pro re plane adiaphora, & quae pro arbitrio nostro vel omitti vel adhiberi possit. Quod enim ad finem hujus actionis adumbrandum pertinet, id nobis temere omittendum non est. Huc facit quod tota haec actio interdum non alio nomine vocetur quam fractio panis: ut Actor. 2. vers. 42. ubi vulgarem panis fractionem non intelligi ex eo patet, quod inter alias res sacras commemoratur. Item Actor. 20. vers. 7 & 11. ubi circumstantiae satis ostendunt sacram hanc actionem intelligi. Quod porro de pane hoc fractio dicitur, esse eum *communioem corporis Christi*, id eo modo intelligendum est quo diximus poculum esse communionem sanguinis Christi. Denotant nimirum & profitentur hac actione publice omnes qui eo pane participant, se communionem corporis Christi quod pro nobis traditum est habere, illiusque passionum fructum, per veram in illum fidem percipere. Hinc eadem quae ex antecedentibus verbis doctrinae manant. Nam nec vili loco habendus est sanctus iste panis qui Christi nobis corpus ejusque perpassiones adumbrat: Nec comedere debent ex eo quibus nulla cum Christo communicio. Ita tamen sese comparare debent omnes ut vici eo digne possint, quo vici nos Christus jussit, & cujus comestione passionum illius gloria celebratur. Discimus itidem hinc quanta sit populi divini praesentia, videlicet qui cum Christi corpore communionem habet, in quo omnium nostrum solatium consistit.

Alter hujus loci pars sequitur: qua quid respectu erga nos mutuo sancta haec ceremonia sibi velit ostenditur. Quam ita cum antecedente connectit Apostolus, ut per eam proxime dictorum reddere velle videatur rationem. Id enim significat particula *nam* vel enim. Haec ratio ita videtur explicari posse. Poterat aliquis cogitare, qui fieri posset, ut in uno Christi corpore tam multi seu potius omnes quotquot in Christum credimus communionem haberemus? Itaque contrariam assertionem firmat eo Apostolus quod nos multi si ve omnes unum sumus corpus. Id enim si admittatur, jam multitudo nostrum communicationi unius corporis Christi non obstabit. Syrus interpres illud *enim* hic reddit per *igitur*. Ut sit ratio cinativa sive illativa particula. Sicut Luc. 12 vers. 58. Actor. 8. vers. 39. Rom. 6. 19, xxi. vs. 3. & 15. vs. 2. Optime autem hoc sequitur: Si multi si ve omnes cum uno Christi corpore communionem habemus, & nos unum quodammodo corpus fieri. Sed quomodocumque sese habeat connexio, videamus rem ipsam. Afferit Apostolus nos *unum esse corpus*, idque inde deducit quod ejusdem panis omnes sumus participes. Caeterum ex priorum verborum explicatione ambiguum est, an Apostolus dicat, sicut unus sit panis, ita nos multos unum esse corpus, an verò utrumque nos esse dicat, panem scilicet & corpus unum? Priorem sensum sequutus est Syrus interpres, & Beza. Et comparatio ista certè minimè est absurda. Sicut nimirum panis unus ex multis granis coalescit,

ita

ita & unum corpus hoc mysticum ex multis variisque membris constituitur. Et convenit ratio quæ subjungitur, *omnes ex eodem pane participamus*. Itaque quemadmodum unus est panis, ita & corpus unum nos omnes fumus. Ea enim societatis ratio est. Qui eandem artem tractant unum quodammodo corpus constituunt. Sic & qui eidem in religione cultui dediti sunt: quod & per Judaicæ & per Ethnicæ religionis cultum patet.

Alteram causam amplexus est Piscator: qui duo complectitur. Primum nos esse unum panem: deinde & unum corpus. Posset paulò durius videri nos unum esse panem; sed cogitandum est nos illud quodammodo esse quo vescimur. Itaque non absurde dici potest, si omnes eodem pane vescamur nos eundem quoque panem esse, & ita sequens ratio concludere videtur. Unitati panis etiam cohæret unitas corporis. Quod enim unum corpus fuit antequam comederetur, id etiam comestores suos in unum quodammodo corpus conjungit. Uterque sensus eò recidit, ut nobis summa illa unitas quæ est & esse debet inter unius corporis membra per illius sacri panis participationem inculcetur. Unde cognoscimus sacram hanc ceremoniam, non tantum communionis nostræ cum Christo, sed etiam inter nos mutuo, symbolum ac tesseram quandam esse. Pulchre de primitiva Jerusalemorum Ecclesia scriptum est Act. 4. 32. *Multitudinis credentium erat cor unum, & anima una*. Ad hanc unitatem pertinet, primò idem sensus, si non de omnibus ac singulis minoribus Christianæ religionis partibus, saltem in omnibus illis quæ sunt ad salutem nobis scitu necessaria, & in cæteris mutua quædam atque amica tolerantia. Tolerantia enim dissensus inimica. Consensus unitatem supplet. Vide 1 Cor. cap. 1. vers. 10. Philipp. cap. 3. vers. 15, 16. Requiritur deinde voluntatis atque affectuum quædam concordia, sive in rebus erga tertium quandam, Deum præcipue, sive in rebus erga se mutuis. Nam Deum colendi eique obsequendi idem in omnibus debet esse studium, & erga alios, sive fratres, sive externos, par charitas, & inter duos ita alius aliorum affectibus subservire debet, &c.

* * *

Sanè ut ab infidelium quoque consuetudine, intellige nimiam, & non aliunde, quam ex eorum desiderio profecta, abstinemus, alibi nos monet Apostolus 2 Cor. 6. v. 14, & sequentibus.

Vers. 28. *Si verò quis vobis dixerit hoc est idolis immolatum, ne edite*. Jam docet, quando libertatis istius nostræ usus cessare debeat, nempe si quis nos moneat, hoc esse idolis immolatum: tunc enim ab ejusmodi, cibo abstinere debemus. Cur verò? *propter illum qui indicavit, & conscientiam*. Id est, ne illum qui indicavit, & conscientiam offendatis. Qui enim istud indicat, non frustra id facit, sed apparet eum credere Christiano idolothytis uti fas non esse. Nam cur alioquin istud faceret? Jam in ejusmodi hominis præsentia nihilominus idolothyta edere quid aliud est, quam si infidelis sit Christianam religionem ludibrio & contemptui exponere, si fidelis animum ejus contristare, aut ut contra conscientiam idolothytis exemplum tuum imitatus, vescatur, eum impellere?

Domini enim est terra & plenitudo ejus. Hæc verba repetita, aut librorum incuria irreperunt, cum neque ut testatur Beza in Claromontano eximie vetustatis & emendatissimo codice, neque in Syra, neque in Arabica interpretatione, imò nè in Latina quidem vulgata legantur: aut saltem eadem incuria cum in fine v. 27 scribi debuerint, huc transposita sunt: Utrique incuriæ, sed imprimis transpositioni ansam dare potuerunt, verba *propter conscientiam* aliquoties ab Apostolo repetita, quam facilis enim est in hujusmodi *improbandis* describentibus errandi occasio? aut denique, si hic quoque legi debent

hanc vim habent, quòd non minus propterea debeamus alienæ conscientie causâ à certis cibis abstinere, quòd Domini sit terra & plenitudo ejus, quam propter hanc causam nobis fas sit quibuscumque cibis per se uti. Quia enim Domini terra est & ejus plenitudo, ac proinde omnes cibi, hinc apparet nobis fas non esse in ciborum usu Deum offendere, & ejus gloriæ obtare, quemadmodum paulò post v. 6. docemur, hoc autem fieret, si cibis cum aliorum scandalò uteremur.

Vers. 29. *Conscientiam vero dico non tuam, sed alterius*. Declarat sua verba, quibus dixit nos propter conscientiam, nunc teneri nunc non teneri ab idolothytis abstinere. Docet enim se non intelligere propriam ejus qui hac in parte libertatis suæ probè gnarus est (de talibus enim hic agit Paulus) conscientiam, cum idolothytis uti per se illicitum non sit: sed conscientiam alterius, quæ idolothytorum esu turbetur & offendatur, seu ut supra Cap. 8. vers. 12. loquutus est verberetur.

Cur enim libertas mea judicatur ab alia conscientia? His verbis quemadmodum & sequenti versiculo rationem affert Paulus, cur tum demum cum quispiam monet hoc esse idolothytum, abstinendum sit ab ejus, esu conscientie alienæ causâ, quasi dicat; Cur enim aliàs cum scilicet non moneor hoc esse idolothytum, libertas mea judicatur, id est, damnatur ab alia, id est, ab alterius conscientia? Iniquè proflus, sit istud. Non debet alterius conscientiam meam damnare libertatem. Ego libertate mea cujus mihi probè sum conscius utor, eam non usurus, si hoc idolothytum esse ab aliquò fuisset monitus, nè cujusquam conscientiam offenderem. Cur ergò libertas mea ab alterius tacita conscientia qui hoc idolothytum esse novit coque uti fas non putat, vapulat? Num ego idem quod ipse sentire & libertatem Christianam æquè non agnoscere teneor? Huc pertinet id quod in Epistola ad Romanos scriptum reliquit Apostolus: *Qui edit, non edentem nè nihil pendat: & qui non edit edentem nè judicet. Deus enim illum suscepit. Tu quis es qui iudicet alienum domesticum? proprio Domino stat, aut cadit. Stabit autem. Potens enim est Deus statuere eum. Qui edit, Domino edit. (id est cum respectu ad Dominum edit) gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.*

Vers. 30. *Si verò ego gratia participo, quid blasphemor, pro quo ego gratias ago?* Aliam rationem subiungit, quæ docet iniquum esse, ut is qui non monitus idolothytum libertate sua utens, edit, reprehendatur. Ratio hæc est: quia ille pro cibo quem edit, gratias Deo agit. Unde apparet cum minimè profanum hominem esse aut ex aliquo religionis contemptu in quemvis cibum involare, licentiamque sibi sumere, sed potius singularem Dei respectum habere, ejusque reverentiæ imbutum esse.

Gratia participo. Id est, cum gratiarum actione quemadmodum ex sequenti membro constat, in quo eadem causâ reperitur, cibum capio. *Gratia* sumitur pro gratiarum actione.

Quid blasphemor. Id est, quid reprehendor, quid tanquam impius ac profanus accusor, quòd scilicet de eo participem pro quo ego gratias ago, seu quod cum gratiarum actione, & sic cum divini numinis respectu ac reverentia participo, atque hoc est quod in eadem ad Romanos Epistola prioribus verbis similiter secundæ rationis loco subiungit Apostolus: *qui edit Domino edit (id est cum respectu ad Dominum ejusque voluntatem ac gloriam) gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.*

Vers. 31. *Sive igitur editis, sive bibitis, sive quid facitis, omnia in gloriam Dei facite*. Superiori tractationi de idolothytorum esu generalem conclusionem, ac breve quoddam omnium quæ hætenus disseruit compendium subiungit, nempe, ut
sive

ne edant, sive bibant, quibus de rebus hic egit, sive denique aliud aliquid agant, omnia in gloriam Dei faciant, id est ad Dei gloriam tanquam ad scopum omnium actionum suarum respiciant, quod dupliciter fieri potest, vel ut Deus ex actionibus nostris gloriam consequatur: vel saltem ne quidquam per aliquam actionem nostram ejus gloria decedat.

Verf. 32. *Sine offendiculo estote & Judæis & Græcis, & Ecclesie Dei.* Explicat quodammodo quid sit omnia ad Dei gloriam facere, nempe ita te gerere, ut nulli homini sis offendiculo, nemini obites ad fidem in Christum, ad constantiam in fide ac pietatis incrementum, nullis sis peccandi & impingendi causa. Dividit autem homines in tria genera, sunt Judæi, sunt Græci, sub quorum nomine omnes Ethnici & tum à Judaica tum à Christianæ religione alieni comprehendi possunt, & ab Apostolo per Synecdochen quodam solent; sunt denique Christiani. Nulli istorum quantum quidem in nobis est offendiculo esse debemus, tum Judæis, tum Græcis, tum fidelibus infirmis quantum licet, quantumque res ipsa patitur obsequi debemus.

Verf. 33. *Quemadmodum & ego omnia omnibus placeo, non querens meam ipsius utilitatem, sed multorum ut servantur.* Exemplum suum hac in parte nobis proponit Apostolus, id quodammodo resumens, quod cap. 9. v. 19, & sequentibus hac de re dixit. *Omnia id est secundum omnia ratio pro vobis & illis.* Ellipsis Græcis consueta. *Omnibus id est, quibusvis hominibus.* *Placeo*, id est placere studeo. Non enim omnibus ipso effectu placebat, displicebat multis, sed in causa erat non Apostoli aliqua culpa, sed rei impossibilitas. Non enim eadem omnibus, sed sæpè contraria diversis placet. Itaque Apostolus sic omnes suas actiones moderatus est ut si non posset omnibus, saltem pluribus, aut iis quorum major ratio habenda erat, placeret. Loquitur autem Apostolus de rebus & actionibus, quæ per se à Deo nec vetitæ fuerunt, nec præceptæ. Nam in talibus soli Deo & Apostolus placere studuit & nos studere debemus. Hic illud Apostoli locum habet: *Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem.* Gal. 1. v. 10. *Non querens meam ipsius utilitatem, sed multorum.* Sux private utilitati communem multorum utilitatem opponit. Private autem utilitatis suæ nomine intelligit id quod sibi alioquin gratum ac suave esset, quò eum Christiana libertas duceret: Communis verò utilitatis nomine intelligit spirituale quoddam maximumque bonum, nempe salutem multorum: idèd addit *ut servantur*: ita ut duplici nomine alienum commodum suo opponat, tum quòd illud multorum sit commune: hoc sibi tantum proprium: tum quòd illud sit Spirituale omniumque summum; hoc carnale tantum & exiguum.

Verf. 34. *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.* Hic vericulus planè cum superioribus cohæret, ideoque cum iis atextemus. Exemplo suo proposito, monet Corinthios ut illum imitentur, quemadmodum & ipse vicissim hac in re Christum imitetur. Unde fiet ut dum se imitati fuerint ipsum Christum imitatores sint. Verè enim & Christus non suum privatim & carnale commodum quæsit, sed suorum commodorum oblitus, maximis incommodis & malis nostri boni ac salutis causa sese volens objicit. Undè idem Paulus Christi hac in parte exemplum in Epistola ad Rom. cap. 15. v. 2, 3, omnibus imitandum proponit. *Quisque nostrum, inquit, proximo placeat in bonum, ad edificationem.* *Et enim Christus non sibi ipsi placuit, sed quemadmodum scriptum est, Opprobria opprobrantium tibi ceciderunt in me.* Idem facit etiam in Epistola ad Philipp. cap. 2. Postquam enim monuisset, *ne sua quisque spectaret, sed etiam aliorum quisque.* Subjicit: *Hic enim sensus sit in vobis, qui & in Christo Jesu.* In sequentibus verbis

summam Christi Jesu humilitatem, & animi demissionem nobis describens. Hæc enim facit, ut privati nostri commodi oblitus aliorum commodis ac salutem nos mancipemus.

IN CAPUT XI.

IN hoc capite agit Paulus de duplici quodam decore in publico Ecclesie conventu observando quanquam posterius ita comparatum est, ut ejus neglectus etiam cum gravi peccato ac poena sit conjunctus. Itaque duæ sunt istius capituli partes. In priore agit de eo, ut mulieres in publico Ecclesie conventu velatis sint capitibus, quemadmodum è contrario, ut viri sint capitibus apertis dum orant aut prophetant, quanquam de mulieribus in primis ac præcipue agit Paulus, quas, ut apparet, quidam hac in parte cum viris æquare sicut consti. In altera agit, de convenienti ritus Eucharistici celebrandi modo.

Verf. 2. *Laudo verò fratres, quòd per omnia mei memores estis, & sicut tradidi vobis, traditiones retinetis.* Aditum sibi parat Apostolus ad sequens monitum de velandis mulierum capitibus proponendum, laudans eo nomine Corinthios, quòd traditionum suarum ac proinde & istius traditionis memores essent. Apparet enim Corinthios in Epistola sua ad Paulum scripta (manifestum enim est Paulum Epistola Corinthiorum provocatum, hanc iis Epistolam rescriptisse) eo nomine gloriosos fuisse, quòd in omnibus traditionum ac institutorum ejus memores essent, ideoque ut mulieres capita sua in Ecclesia velarent, quemadmodum ab ipso traditum esset, urgerent. Itaque laudat hoc eorum factum Paulus, quo laudis ostro eos incitat, ut tantò constantius ac diligentius id faciant.

Quòd per omnia mei memores estis, sic verba Græca *ὅτι πάντα με μνησθέντες* convertit vetus interpretes, ita ut in iis sit consueta Græcis ellipsis, pro *ὅτι πάντα με μνησθέντες* quemadmodum paulò antè super. cap. 13. v. 33. Istudque linguæ Græcæ convenientius est, quam si verterentur, quòd omnia mea meministis. Nam si hoc dicere voluisset, aliter loquutus fuisse videtur nempe *ὅτι πάντα με μνησθέντες*, vel *ὅτι πάντα με μνησθέντες*. Qua verò ratione per omnia, aut in omnibus Pauli memores fuerint Corinthii, statim explicat cum addit:

Et quemadmodum tradidi vobis, traditiones meas retinetis. Ea ratione Pauli in omnibus memores erant, quòd traditionum ejus essent memores, easque retinerent. Traditionum nomine hoc loco intelligit præcepta viva voce non per scripta iis tradita: quanquam etiam hæc vox ab ipso Paulo de præceptis scripto traditis usurpatur, 2 Thess. 2. 15. Non est vero cur Pontificii ullum ex hoc loco traditionibus quas illi verbum non scriptum vocant, præsidium sperent. Quomodo enim probant tales in his Apostoli verbis traditiones intelligi quæ non certi tantum temporis, aut certorum hominum respectu scriptæ non fuerunt, sed quæ nunquam sive ab ipso Paulo, sive ab alio aliquo Divino homine literis sunt consignatæ? Quid? Nonnè hæc ipsa traditio de capitibus mulierum in Ecclesia velandis, quæ antè scripta non erat, hic scripta est? Nonnè & sequens traditio de ritus Eucharistici celebrandi modo, quæ antè ab Apostolo Corinthiis ore tenus erat tradita, hic quoque in litteris est relata, v. 23. Sic infra cap. 15, ait Paulus se Corinthiis tradidisse inter prima ac præcipua, quòd Christus mortuus fuerit pro peccatis nostris, quòd post mortem & sepultus & resuscitatus, & visus tum ab Apostolis, tum ab aliis multis tum denique ab ipso Paulo fuerit, Num verò hoc quòd Corinthi à Paulo dicto primùm acceperant, scrip-

(r) tum

tum non extat? Frustra ergo Pontificii verbum illud suum non scriptum nobis obtrudere conantur, quod non solum cum scripto Dei verbo affirmativum habet, sed etiam ab eo planè diffidet. Fatemur quidem nos, multa non esse scripta, quæ vel à Christo, vel ab Apostolis aliisque divinis viris tradita fuere; (num enim putamus, aut omnes Christi, vel Apostolorum conciones fuisse descriptas; aut nihil in iis particulare vel speciale extitisse, quod in sacris quæ extant monumentis non sit expressum?) An cum nos multa ex scriptis divinorum virorum colligamus ac doceamus, quæ nusquam aperte scripta extant, credibile non est, ipsos etiam divinos viros ita sagaces & ingeniosos fuisse, ut idem quod nos & viderint & docuerint?) sed ea vel scitu factivè ad salutem necessaria non sunt: vel si sunt, ex iis quæ scripta extant, facile ab uno quoque elici ac colligi possunt. Nam ut omnes in specie doctrinæ, omniavè præcepta ad amissim nobis traderentur, nihil erat necessarium: sufficit, quod ea quæ ratio nostra per se assequi non posset, generaliaque principia ac multa etiam specialia literis sint prodita. Ex his enim facile est quid Christianæ religioni consentaneum sit, quidvè minus colligere. Ad eò autem verum est omnia ad salutem scitu factivè necessaria ea ratione qua diximus sacrarum literarum monumentis consignata esse, ut etiam valdè multa, quæ ad penitiora rerum divinarum mysteria pertinent, quæque à nobis sinè salutis jactura ignorari potuerunt scripta fuerint, ut ita Dei Patris nostri, & Domini nostri Jesu Christi singulari cura & providentia, non solum id, quod nobis necessarium est habere, sed etiam in rerum divinarum cognitione abundare possemus. Nec est, quòd quis dicat, Sacras Literas ex certis occasionebus, & de certis tantum rebus ac materiis fuisse scriptas, nec ulli divinorum virorum propositum fuisse, ut compendium quoddam, aut corpus Christianæ religionis traderet. Istud enim falsum est. Nam primùm lex Mosis, in qua Christianæ pietatis principia quædam & elementa continentur, eo consilio fuit descripta, ut populus divinus ex ea, omnia Dei instituta peteret, & regulam ejus colendi, eique serviendi haberet: Jam quæ Christus legi adjecit, nonnè Evangelistæ diligenter sunt persequuti. Num vel Christus quidquam ejusmodi non docuit ad salutem scitu factivè necessarium, vel illi omittere prorsus voluerunt, aut meminisse non potuerunt? at quàm multa vel parallela Christi dicta recenserent, vel quæ non recenserent sinè salutis discrimine poterant? Nonne Joannes etiam veluti auctarium quoddam eorum quæ Christus docuit scripsit? Num hic, si quidquam ab aliis Evangelistis fuisset omissum scitu factivè necessarium, illud literis prodere aut non potuisset, aut noluisse? Quod verò attinet ad ea, quæ vel plenius vel apertius ab ipsis Apostolis docenda & inculcanda erant, nonnè in iis memoriæ prodendis diligens fuit Lucas, qui Apostolorum post Christi exaltationem acta, persecutus est? Quid? Paulus Gentium Apostolus quàm multa scripta reliquit, de Legis ac Evangelii discrimine, seu quibus in rebus lex antiquata, & per Evangelicam Doctrinam emendata, fuerit. Et nè alia istius Divini viri hac de re monumenta commemorem, Epistola ad Romanos, nonnè hoc argumento prorsus insignis est? Jam istis Divinorum virorum monumentis, addantur aliæ Epistolæ tum ab hoc ipso Apostolo, tum ab aliis ad varias Ecclesias, aut etiam ad omnes in universum Christianos scriptæ, quæ ad manus nostras pervenerunt, in quibus tot explicata sunt Divinarum rerum mysteria, tot sanctissima præcepta tradita, ut qui ea omnia & cognitione comprehenderit, & opere compleverit, eum & sapientissimum & sanctissimum Angelisque quàm hominibus similiorem esse necesse sit.

Verf. 3. *Volo autem vos scire, quòd omnis viri Ca-*

put, Christus est. Caput autem mulieris, vir. Caput autem Christi Deus. Fundamentum in his verbis iterum Apostolus præcepti de velandis mulierum capitibus in publico Ecclesiæ conventu, quemadmodum etiam ne viri contrà capita sua obnubant. Hujus fundamentum est quòd Christus sit viri caput; illius verò quòd vir sit mulieris caput.

Christus est omnis viri caput. Quatenus in omnem virum absolutum imperium & potestatem habet, ita ut omnis vir illi dicto audiens in omnibus esse debeat, quanquam etiam capitis nomine significatur imperium & dominium absolutum quidem, sed tamen valdè benignum, & totum in curam ac bonum ejus qui subest directum, dominium tale, quale est in humano corpore capitis in sua membra, quod propter summam capitis & membrorum conjunctionem mitissimum est. Istud tamen ita intelligendum est, si vir non solum Christo adhæreat, eique per fidem conjunctus sit, sed etiam officium faciat, nec aliter quam membra capiti, Christo in omnibus obtemperet. Nam alioquin imperium illud benignum, convertitur ipsius viri vitio in imperium durum, cujus effectus est poena & perditio. Porro *omnis viri* nomine intelligitur virilis sexus in universum. Sequentia enim, quæ ex hoc fundamento educuntur de non velandis virorum capitibus, mulierum autem velandis, non ad solos viros & fæminas in matrimonio viventes, sed in universum ad virilem & fæmineum sexum pertinent, quanquam viri duplicis sunt generis. Nam vel actu ipso caput sunt mulieris, vel potestate, id est, in id nati, ut caput mulieris fiant. De illis præcipue loquitur Apostolus, qui & ipsi jam caput sunt, quemadmodum etiam sequens membrum indicat in quo caput mulieris vir esse dicitur. Manifestum enim est istud non nisi in marito & uxore actu ipso locum habere, in cæteris autem tantum potestate ac naturæ conditione perse spectata. Non idcirco autem Christus caput viri esse dicitur, quasi non simul etiam sit caput mulieris, & quidem non minus quam viri immediatè, sed quòd virilis sexus in universum nullum aliud caput in terris habeat, sed tantum Christum, & in illo Deum: Muliebris autem sexus virilem sexum vel actu ipso, vel potestate pro capite præterea habeat.

Caput verò mulieris vir. Hoc ut diximus actu locum habet in viro, qui maritus est, & muliere quæ uxor est, potestate in cæteris, quorum ea est naturæ fors ac conditio, ut mares quidem dominari, fæminæ verò sub Dominio esse debeant. Verùm quia viri rursus Christum pro capite ac Domino habent, cujus sunt mancipia, hinc apparet, nec ipsos jus habere quidquam Christo contrarium fæminis imperare, nec fæminis fas esse, ut in talibus viris suis obsequantur, quæ supremus & virorum & fæminarum Dominus verat.

Caput verò Christi Deus. Hoc adject Paulus veluti ex superfluo, & illustrationis tantum causâ, & ne quis putaret quenquam idè quod Christum pro capite habeat ab ipsis Dei dominio excipi. Nam si Deus ipsius Christi caput est, utique omnis qui Christo subjectus est etiam ipsi Deo subjectus erit.

Porro Deus Christi caput esse dicitur, non quòd nunc Deus in Christum imperium aliquod exerceat: Novimus enim, Patrem neminem judicare, sed omne judicium dedisse filio; Novimus eum omnem in cælo & in terra sibi datam habere potestatem: Novimus ei subjecta esse omnia nulla re excepta: Nam illum qui subjecti ei omnia ab hac subjectione excipiendum esse, res ipsa docet: Novimus filium olim demum Patri subjiendum: Novimus denique esse Regem nostrum & Dominum absolutum: Sed Deus caput Christi esse dicitur, quòd Christus ab ipso dependeat, quatenus omnem potestatem & robur ab ipso donatum sibi habet, & imperium suum

suum secundum generales quasdam à Deo fancitas leges administrat, quas ne Deus quidem ipse, præsertim eas quodvis alteri jus aliquod sit factum, negligeret, quod verò ad omnia specialia quæ innumera sunt, attinet, quæ generalibus illis legibus definita non sunt, aut etiam ad æquas legum relaxationes attinet, in iis omnibus liberrima potestate Christus utitur. Breviter: Ideò Deus Christi caput esse dicitur, quòd Christus non suo sed Dei Patris sui nomine, auctoritate & potestate ab ipso accepta cunctis imperet, cuncta regat & administrat, adeò ut non tam Christus quàm ipse Deus per Christum regnare dici debeat. Unde apparet, etiam si Deus caput Christi sit, nihilominus nos debere in omnibus Christo obedientes esse, quippe cujus imperium nunquam Divinæ voluntati contrarium esse queat imò ipsius Dei imperium atque voluntas sit. Notandum autem est de Christo, quatenus omnis viri caput est, id est in omnia imperium & dominium absolutum habet, ab Apostolo dicitur, quod Deus sit illius caput, & sic quod ipse etiam eatenus consideratus non absolutè summum sit caput, sed adhuc caput se superius habeat. Jam verò vel quatenus Deus est imperium istud habet, vel quatenus homo, si quatenus Deus, utique non erit summus Deus, quippe qui altius se caput eatenus habeat, si quatenus homo, aut simul etiam ipse Deus summus est, aut non est, si est, cur non dicit Paulus, Christum, qui caput omnis viri est, esse ipsum Deum summum? hoc enim si verum iderit, omnino dicere debuit, ut rationem dicitur redderet. Cur non tantum istud non dicit, sed eum tam apertè ab ipso Deo distinguit & Deo tanquam capiti supremo subicit? Si vero non est, cur id pro verò iactatur?

Verf. 4. Omnis vir orans, aut prophetans velato capite dedecorat caput suum. Superiori fundamento posito, nunc illi supertruit præceptum suum Paulus, ne viri in publico numinis cultu capita sua velent, contra autem ut mulieres velatis sint capitibus. Mos erat receptus inter Gentes, * ut non tantum mulieres, sed etiam viri Deos suos colerent velatis capitibus, quemadmodum de Romanis scribit Plutarchus, majoris humilitatis & demissionis coram iis causa, quòd scilicet sese eorum mancipia ac servos esse testarentur. Hunc morem respectu virorum abrogat Paulus in Christi Ecclesia, & publico Divini numinis cultu. *Omnis vir.* Non tantum ingenuus, sed etiam aliqui servilis conditionis. *Orans*, sive aliis in precibus præcat, & clara voce preces concipiat, sive pro se tantum, seu tacitis animi votis preces ad Deum fundat. In precibus & oratione continetur etiam gratiarum actio, & laudes Divini nominis, continentur Psalmi, hymni & cantiones Spirituales ac piæ, quibus in Ecclesia Deus & Christus colitur.

Aut Prophetans. Prophetantis nomen latius hoc loco sumi debet, quam ut significet eum tantum, qui peculiari Spiritus sancti afflatu aliquid pandat, sed una significat quemvis in Ecclesia docentem, aut populum exhortantem, quo pacto & Prophetæ nomen accipit Christus Matth. cap. 10. verf. 41. & Paulus, Prophetia. Rom. 12. verf. 6.

Velato capite, κατὰ κεφαλήν ἵκεται. Quia Paulus de tali capitis tegumento loquitur, quod sit servilis conditionis insignie, hinc apparet eum non quodvis capitis tegumentum primò intelligere. Nam & pileo tegitur caput, nec tamen pileus capiti impositus servitutis indicium fuit. Pileo enim tegitur caput non ad indicandum servilem statum, sed ad caput ab æris injuria defendendum. Verum & pileus, & alia defendendi capitis tegumenta per analogiam quandam huc reduci debent, quoties cessat causa propter quam gestantur, seu quoties ista capitis defensione non est opus: tunc enim tegumentum capitis veluti onus quoddam capitis est ac proinde pro Servitutis quoddam signo censeri potest. Homines

* Beza in hunc locum.

enim ingenui & in libertatem nati, semper nisi necessitas obstaret & corporis cura, aperto capite incedere deberent. Unde & naturæ quodam instinctu ii, qui cum audacia quadam & auctoritatè loqui volunt, detracto ac de posito pileo aut alio capitis tegumento verba faciunt. Porro non prohibet Paulus, quominus viri, qui servili sunt conditione non ingenua alio loco aut tempore capita velent & servitutis insignie gestent, si hoc sit more receptum; sed tantum ne id in Ecclesia quoties Divino cultui vacant, seu aliquid quod ad eum spectat peragunt faciant. In Ecclesia enim eoque tempore cessat istud servitutis & ingenuitatis discrimen, & uterque tum virilis, tum fæmineus sexus in suo naturali statu in quo à Deo est conditus consideratur. Ideoque cum virilis sexus nullum in terris caput, naturam suam habeat, non convenit ut servitutis insignie gestet. Atque hoc est quod subicit Apostolus: *dedecorat caput suum.* Non mysticum quod est Christus, sed suum proprium, naturam servum se esse hæc ratione indicans, cum tamen in libertatem sit natus.

Verf. 5. Omnis verò mulier orans aut prophetans relecto capite dedecorat caput suum. Nunc proponit id quod præcipuè urget, nempe ut mulieres, quoties in publico Ecclesiæ conventu apparent, & Divino cultui vacant capitibus sint velatis, seu subjectionis signum in capite gestent. *Prophetandi* verbum de mulieribus in Ecclesia prophetantibus usurpatum strictius accipi debet, quam superiori commate cum de viris loqueretur Apostolus. Neque enim mulieribus in Ecclesia simpliciter docere aut exhortari liberum est: sed tum demum quoties Divino afflatu concitæ loquuntur tum demum enim non ipsæ mulieres suam sponte; sed Deus per eas loquitur, quem quominus per eas loquatur, nemo prohibere potest. Nec dubitandum videtur, in primitiva Ecclesia sæpè, etiam mulieres Divino Spiritu concitæ, præsertim si quibus linguarum donum contigisset, in publico conventu fuisse loquutas, atque hæc ratione demum illis clara voce cæteris tacentibus & orare & loqui atque docere in Ecclesia, liberum est, quoties non ipsæ sed Deus per ipsas miraculose loquitur. Per analogiam prophetantibus tum viris, tum fæminis, adjungendi sunt alii quæ viri quæ fæminæ, qui prophetantes audiunt, cum Divini verbi auditio etiam pars quædam Divini cultus sit. Unde quidam sacrarum literarum interpretes, prophetandi verbum etiam ad auditores retulerunt, in hac verò posteriori parte cum de mulieribus prophetantibus loquitur Apostolus, non aliam, quàm Divini verbi audiendi actionem designari putarunt, quod tamen durius est. *Dedecorat caput suum.* Non virum qui caput mulieris etiam est: sed suum proprium caput id est seipsam, dum scilicet naturalem statum & conditionem non servat, quandoquidem ea forte nata est ut virum pro capite suo agnoscat.

Unum est & idem, ac si rasa esset. Probat id, quod dixit à pari quia si mulier caput non velat, perinde quodammodo esse ac si rasa prodiret in publicum. *Dico, quodammodo* quia non planè par sit ratio. Turpius enim est mulierem radi, quam non velari. Sed Paulus communi & usitato loquendi genere utitur dum illa unum & idem esse dicit, quæ inter se vicina sunt, & quandam paritatem habent.

Verf. 6. Si enim non velatur mulier, etiam tondeatur. Probat non velari mulierem, perinde quodammodo esse, ac si detonsa esset, quia si velamine non utitur nulla est causa cur non etiam tondeatur. Nam quod eam liberam facit à velamine, etiam ab alendis comis immunitatem illi concedit, quemadmodum in viris videre est, qui quia aperto capite possunt incedere, idcirco etiam caput detonsum aut rasum possunt habere.

Si verò turpe est mulieri tonderi, aut radi, veletur. Concludit argumentum suum, turpe scilicet esse mulierem non velari, cum turpe sit eam tonderi ac radi. Nam comæ, quas ipso naturæ instinctu tam studiose alunt feminæ, ut nullo modo radi fustineant, & in iis decus quoddam suum situm esse putent, nonne feminas monent capita sibi omnino velanda esse, aded ut si velamen capitis ab illis negligi possit, etiam nihil impedire quominus & comæ tonderi aut radi queant?

Verf. 7. Nam vir quidem non debet velare caput. Causam diversitatis hac in parte inter virum & feminam ostendit Apostolus, cur scilicet vir non debeat velare caput femina autem debeat.

Quia vir est imago & gloria Dei: Mulier vero gloria viri est. Vir ita dicitur hoc loco Dei imago & gloria, ut id tacite de muliere negetur, licet & illa alia ratione etiam ad Dei imaginem sit una cum viro condita. Imago enim Dei hoc loco vir dicitur, quod exactam quandam imperii ac Dominationis divinx imaginem referat, quatenus nihil est in mundo quod non ipsius imperio ac Dominationi subiectum sit, ita ut quemadmodum vir Caput & Dominus est in mundo, ita Deus in universo, ided Paulus non contentus imaginis voce, addit virum esse Dei gloriam, id est, in viri Dominio apparere quanta sit gloria ac majestas imperii Divini, quod scilicet nihil sit in universo quod non ipsius potestati ac Dominationi pareat. Hinc consequitur virum non debere Caput suum velare, nec servilis conditionis insigne in Capite gestare, & si id faciat in Deum ipsum quodammodo esse injurium. Alia ratio est mulieris quæ Viri gloria est, id est, in qua quanta sit viri gloria ac dignitas, apparet, nempe quod cum omnes alias hujus mundi creaturas dignitate longè superet, & viro similima sit, nihilominus illius potestati ac Dominio sit subiecta. Itaque, vir quidem Dei gloria est dominatione. Mulier autem viri gloria est subjectione: Unde contrarii consequuntur effectus, nempe virum quidem debere relecto capite esse, mulierem autem velato, aded ut nisi id faciat, de viri gloria detrahatur atque delibet.

Verf. 8. Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro. Rationem affert cur vir potius, quam mulier dominari & superior esse debeat, quia vir est principium mulieris. Principium autem suo principiatio cum sunt ejusdem speciei, præstantius est. Hæc Apostoli ratio includit etiam illam quam idem affert 1 ad Tim. 2. verf. 13. quod Adam prior sit formatus, deinde Eva. Quia enim prior formatus fuit tamquam omnium rerum à Deo creatarum Dominus, hinc apparet mulierem posterius creatam.

Verf. 9. Neque enim conditus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum. Novam rationem affert præstantiæ viri supra mulierem, quæ tamen simul eo pertinet cur mulier ex viro, non vir ex muliere formatus fuerit. Ideo particula *nam* & vel *Nam etiam*, Hoc enim pacto est causa superioris dicti, & simul nova ratio principalis quæstionis affertur. Nam & meritò factum est, ut cum mulier viri causa, non verò vir mulieris causa condi debuerit, illa potius virum quam vir ipsam principium suum agnosceret, & quia vir est finis mulieris, hinc apparet virum muliere longe præstantiorem esse, ac proinde illi dominium, huic subjectionem convenire. Mulierem autem viri causa conditam esse norum est ex Historia sacra.

Verf. 10. Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite propter Angelos. Propter hoc id est, propter has causas. Debet mulier potestatem habere in capite. Id est, caput velare, quod capitis velamen signum est caput à superiori premi potestate, & idcirco illud Apostolus potestatem vocat, quia est signum potestatis.

Propter Angelos. Angelos nominat Paulus ut vel Angelorum reverentia ductæ mulieres id quod convenit faciant, nec Spiritus tam sanctos offendant, qui ordinem ac decorum ab hominibus præsertim Christianis, quos pro conservis ac sociis suis agnoscunt, servari gaudent. Hinc autem apparet Angelos inter Christianos præsertim in sacris conventibus velari, iisque adesse, & eorum actiones ac facta observare. Quocirca & gaudere debemus tantis nobis comites ac defensores adesse, & cautè circumspicere, decenter ac convenienter agere, ne eos offendamus, & à nobis magno nostro damno ac incommodo alienemus.

Verf. 11. Veruntamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro in Domino. Quia mulieres depreferat Paulus, idcirco eas vicissim erigit, & viris aliqua ratione exæquat, & primum quidem respectu Domini id est Christi ejusque religionis, deinde etiam respectu ipsius naturalis conditionis. Prius hoc versiculo docet. Ait enim, neque virum absque muliere, neque mulierem absque viro, in Domino, scilicet esse; hoc est, tam virum quam mulierem ad Dominum, id est Christum pertinere, & in felicitate per eum humano generi allata æquam sortem ac societatem habere. Malumus enim hæc phrasi in Domino non ipsum Deum sed Christum perpetuo Apostoli more intelligere.

Verf. 12. Quemadmodum enim mulier ex viro, sic & vir per mulierem. Ostendit merito id fieri quod dixit cum in ipsa etiam naturæ conditione quædam sit inter virum & mulierem paritas: quandoquidem quemadmodum initio formata fuit mulier ex viro, sic postea per mulierem propagetur vir.

Omnia verò ex Deo. Id est, tum vir ac mulier, tum ea quæ ad utriusque tam spirituales quam carnales statum & conditionem pertinent, quod ipsum solatio esse debet mulieribus, quandoquidem omne id quod Deo autore sit, pro rato & grato à nobis suscipi debet.

Verf. 13. In vobis ipsis judicate, decorum est mulierem non velatam Deum orare? Post expositas rationes, ad proprium ipsorum judicium remittit Corinthios Apostolus, & vult ut ipsimet rem expendant, an deceat mulierem non velatam in publico Divini numinis cultu versari? Orationem enim pro aliis omnibus actionibus ad Dei cultum præstantibus, quæ à quovis publicè peraguntur, posuit.

Verf. 14. Annon ipsa natura docet vos, quod vir quidem si comam nutriat, ignominia illi est: mulier verò si comam alat, gloria est illi? Causam subjicere videtur cur eos ad ipsorum proprium, &c.

I Corinth. XI. vers. 7.

Vir imago & gloria Dei existit, mulier autem gloria viri.

IN his verbis Apostolus ostensus, virum orantem aut prophetantem non debere caput tegere, contra autem mulierem id debere tegere, utriusque dignitatem, sed maxime mariti explicat. Duo autem sunt loci membra; in primo enim dignitatem mariti explicat, ad Dei honorem aliquomodo relatum. In altero uxoris dignitatem, ad mariti honorem relatum.

Prius continetur illis verbis, quod vir imago & gloria Dei existat. Ubi duabus vocibus istam ut dictum est viri dignitatem explicat; quarum prior fundamentum continet ejus quod posteriori voce significatur. Primum enim virum nominat imaginem Dei, deinde ejusdem gloriam. Cur imaginem vocet, notum est. Tribuit autem hoc viro peculiariter, quia cum ratione imperii in res cæteras, homo Dei imago appellatur, perfectiori atque adeo propria quadam ratione vir imago Dei est, siquidem omnibus in terra rebus, etiam

etiam ipsi feminae. licet alioquin imperii ac potestatis in res ceteras consorti, imperet, nullumque in terris ita generatim loquendo agnoscat superiorem. Contra autem femina, ut dictum est, naturaliter viro sit subiecta: ac proinde licet ceteris rebus imperet, non tamen plenior ac perfectior Dei imaginem exhibeat. Atque hic jam differi potest de jure quod maritus habet etiam uxori imperandi, & omnia in familia pro arbitrio disponendi: modò Deum ne offendar, cujus est *imago*, & ut statim videbimus *gloria*. Nam ut jam ad hanc posteriorem quoque vocem explicandam accedamus, *gloria Dei* duplici ratione vir appellatur. Primò ob id ipsum quod sit imago Dei ejusmodi, in qua imperium ac majestas divina veluti resulget, cumque omnium oculis spectandam subjicit. Qui enim cernit quantum viro liceat in his inferioribus, inde colligere potest quantum possit Deus in universo. Deinde ea ratione, quòd cum tantum habeat in inferiora potestatis, nihilominus tamen Deo penitus sit subiectus, eumque autorem ac Dominum suum supremum agnoscat, omnibusque factis testari debeat.

Posterior horum verborum membrum illud est, *Mulier autem gloria viri est*. Non dicit feminam etiam esse imaginem viri, quemadmodum antea dixerat virum esse imaginem Dei, quia femina plusquam imago viri est, & potius una cum viro imago est Dei, tanquam ejusdem cum ipso imperii in res ceteras quæ sub Luna existunt univerfas, sociæ. Imago autem alterius id rectius dicitur quod non ejusdem planè rei sed similis tantum est participes. Appellatur autem *gloria viri*, ut simul & ipsius dignitas, & viri præ illa explicetur. Etenim gloria viri esse non posset, si nihil esset in ea ipsa dignitatis, nihil eximium, nihil præstantis: nec rursus viri gloria esset, nisi vir illa esset præstantior, & propria feminae dignitas ad ejus dignitatem non referretur. Id ergo significat Apostolus, feminam, quum una cum viro præstantissima sit terrestrium creaturarum, imperio in ceteras omnes prædita, cum potestate quæ prope nimia esse videatur, nihilominus tamen marito esse subiectam. Magna enim in eo viri dignitas est eam sibi habere subiectam quæ rerum in terris univrsarum sit Domina: quemadmodum Regis magna est in eo dignitas præstantissimos alioquin principes habere subiectos. Itaque & maritus uxoris dignitatem agnoscere debet, tanquam potestatis atque imperii sui consortis, nec eam illi eripere, quum ex ea ipsa dignitate honor ad se redundet, suæque dignitas illustretur: & rursus ita dignitatis suæ sibi conscia uxor esse debet, ut eam ad mariti honorem penitus referat. Quod fiet si ei ut capiti suo pareat, ac ita omnia in familia administret, ne mariti voluntati aliqua ex parte refragetur, multo autem minus ut ipsi viro imperare velit. Itaque & maritus si uxorem suam contumeliâ afficiat, & dignitatem ipsi suam integram non relinquat, suâ sese gloriâ privat: & contra uxor ultra modum sese effert, quum aut planè par marito esse vult, aut quod pejus, etiam superior, eaque in parte in Deum est injuria, & suam illi dignitatem eripit, qui maritum suam imaginem ac gloriam esse voluit. Jam enim eum, quantum in se est imaginem Dei esse non permittit, dum eum non sinit esse omnium rerum inferiorum Dominum absolutum ac supremum, quemadmodum Deus est in universo. Itaque imaginem illam in eo veluti delet, & majestatem Dei in eo resurgentem obscurat.

1 Corinth. 13. vers. 1, 2, 3.

Apostolus occasione de recto donorum spiritualium usu, digreditur in charitatis commendationem, quam usui illorum longe præponit. Commendat autem charitatem triplici argumentorum genere. Primò enim necessitatem illius concludit, comparatione insignium aliquarum virtutum quæ sine illa nil valcant. Secundò utilitatem illius deprædicat, varios ejus effectus recitando. Tertio denique durabilitatem ejus præ aliis quibusdam virtutibus commendat. Nos

primum illud argumentum propositum hisce tribus versibus excutiemus. Sunt autem virtutes cum quibus Apostolus hic charitatem comparat duorum generum: quædam enim prorsus sunt divinæ benignitatis, quædam humanæ facultatis. Nos autem simplicius numerum earum persequemur. Sunt autem numero septem. Prima est facultas, *linguis hominum Angelorumque loqui*. Una præstantia linguarum varietas, Gen. xi. 7, 8, 9. Credibile est autem temporis tractu magis eam in dispersione populorum crevisse. Est autem ea magnum impedimentum commerciorum remotiorum. Quum itaque in universum orbem propagandum esset Evangelium, Deus primis ejus præconibus variarum linguarum notitiam indicit. De qua vide Act. 2. 4. & seqq. & x. 46. & xix. 6. Quod & antea Dominus Jesus eis promiserat, Mar. 16. 17. vide & antecedente xii. & sequente xi v. capite hujus Epistolæ. Erat autem res miraculi plena linguas absque Magistro sciri: cum rerum vocabula non sint ex natura, eoque non ut artes ac scientiæ ingenio perveſtigari possint. Quod de Angelorum linguis loquitur id triplici modo accipi potest. Vel enim hypothesis est nuda, in qua non antecedentis sed connexionis veritas requiritur, ut in illo Gal. 1. 8. *Si vel nos vel Angelus de celo aliud Evangelium annunciet* &c. Veleſt hyperbole, qualis in illo dicto Psal. 78. v. 25. *Panem fortium* id est Angelorum, *comedit vir*, quo notare præstantissimum panem voluit. Vel denique per linguam Angelorum intelligendus est iste modus quicumque tandem fit quo Angeli animi sui sensa cum aliis communicant. Quamvis autem & hominum & Angelorum lingua loqui res præstantissima cenſeri debet, & hoc posterius tanto præstantius quantum Angeli hominibus præstant; addit tamen; *ſi charitatem non habeam, factus sum æſ resonans, aut cymbalum tinniens*. Per charitatem hoc loco affectus benevolus erga homines potissimum intelligi videtur; ut apparet tum ex descriptione proprietatum atque effectu tum ejus subjuncta, tum ex icopo totius hujus commentationis, qui est iste ut in usu spiritualium Dei donorum, charitatis mutua habeatur ratio. *Æſ resonans*, omne instrumentum Musicum ex ære factum significat; ut sunt tubæ, ſiſtra, organa preumatica, tintinnabula. *Cymbalum* erat hemisphærium cavum, tinnitum pulſu reddens. Dicere vult, non majori id sibi bono fore, quàm si æſ aut cymbalum foret; quæ nullum ipsa fructum ex suo sono capiunt. Quamquam autem ex hypothetico hoc enunciato concludi nequeat linguarum donum, ut & cætera quæ subjungit, sine charitate in quoquam esse posse, reprehensio tamen Apostoli, qua perſtringit hoc dono abutentes, capite sequente, ostendit ista aliquando separari posse. Neigitur imaginopere superbiamus linguarum variarum notitiâ; quæ ne sapientiæ quidem nomen meretur, sed illius tantum, ut & aliarum scientiarum, instrumentum est: alioquin utut famam ipsius nobis conciliet, ipsam tamen non adfert.

Secunda virtus cum qua charitas comparatur, est *Prophetia*. Per eam intelligitur propriè facultas prædicandi futura, ut nomen indicat. Qualis fuit in Paulo, vide Act. 20. 25, 29. Rom. xi. 25. 1 Cor. 15. 51. 2 Theſſ. 2. 3. 1 Tim. 4. 1. 2 Tim. 3. 1. cap. iv. 3. In Petro 2 Pet. 2. 1. cap. iii. v. 3. In Johanne, in Apocalypſi tota. In Agabo Act. xi. 28. xxi. v. 10, 11. In aliis Act. 20. 23. Significatur tamen per eandem & in genere divinam veritatem enarrandi peritia: ad quam & propheticoſum ſcriptorum enodatio pertinet: prout ſumi videtur Rom. 12. 6. Hujus Epistolæ cap. 14. v. 1. & seqq. Unde simul apparet quanta sit hujus facultatis præ ſuperiore præſtantia, quæ usum hominibus illâ majorem adfert. Potest tamen & prophetia sine charitate exiſtere. Quid enim ſi quis in prophetando, non utilitatem aliorum, utut per accidens nihilominus prophetiam conſequatur, sed ſuum commodum honoremve respiciat. Certe sine pietate eam in aliquo conſistere poſſe, atque ita nihil prodeſſe, apparet ex Matth. 7. 22. collato cum v. 23.

Erat Balaam, Propheta verax, & tamen improbus, utpote mercedem iniquitatis amans, ut apparet Num. cap. 23. vs. 24. 2 Petr. 2. vs. 15, 16. & Balacum docuit scandalum Israëlitis ponere, ut idolothytis vescerentur, & scortarentur. Apoc. 2. 14. Sic Cajaphas eodem tempore & prophetabat, & decretum supplicii capitis in Christum ferebat, Joh. xi. 50. Nos demus operam ut prophetiam si quæ nobis adest ad utilitatem populi Christiani referamus.

Tertia & quarta virtus est, *cognitio mysteriorum, omnique notitia*. Possent hæc ad prophetiam tanquam explicatio quædam ejus referri: quia tamen, I Corinth. cap. 12. vers. 8, sermo sapientiae & sermo cognitionis, & cap. xv. vers. 6, revelatio & cognitio, à prophetia distinguitur; restat ut hic ea pro distinctis à prophetia divini spiritus virtutibus capiamus. Quamquam in quo & à prophetia, & ipse inter se distinguantur, explicatu sit difficile. Cognitio mysteriorum idem esse videtur cum sapientia, cap. xii. 8. & cum revelatione cap. 14. 6. nominata, & notare eam de Deo ejusque voluntate notitiam, quæ alioqui humano ingenio pervestigari posset. Notitia verò subjuncta, eam quæ minus recondita est, & magis circa officii nostri explicationem versatur. Possit verò cognitionem à charitate seungi, apparet ex I Corinth. 8. 9, 10. Ea verò tantum abest ut nos juvet, ut potius graviorebus nos verberibus dignos reddat. Luc. 12. vs. 37. Vide etiam Jacob. 4. 14. Demus igitur operam ut nostra sapientia sit eo modo comparata quo Jacobus eam describit cap. 3. vers. 17.

Quinta virtus est *Fides*. Fidei variae sunt acceptiones. Nam & assensum in genere divino sermone præbitum, & in specie fiduciam in Deum, Dominumque Jesum, & specialius fiduciam de ope divina ad perpetranda miracula significat. Cum omnem fidem hic nominet Apostolus, videtur latissime eam intelligere, prout omnes eas significaciones in se comprehendit. Certè non solum miraculorum fidem hic notari, inde verisimile sit, quod sub finem capitis fidem cum spe atque charitate, nunc manere inquit, quod de miraculorum fide non intelligi satis constat. Interea quamvis fidem in genere hic intelligamus; ad miraculorum tamen potentiam eam potissimum referri, utpote quæ propter effectum mirabilem maximè sit insignis, & in oculos omnium incurrat, apparet ex subjuncta exaggeratione de montibus transferendis. Quis enim fidem alicujus tantam non maximopere suspiceret? Cæterum quod hic maximæ fidei montium translatio tribuatur, cum Dominus Jesus Matth. 17. 20, eam fidei quæ sit instar grani sinapis, id est minimæ tribuat; in eo Apostolus noster non tam rem ipsam quam opinionem hominum spectasse videtur, qui fidem montes transferentem pro maxima haberent. Porro fidem quæ est assensus, sine charitate nonnunquam esse, apparet ex Jac. cap. 2. 14. Ubi & dæmonibus assensum ejusmodi tribuit vers. 19. Idem & de illa, & de fiducia, quotidiana docet experientia. Sed hoc tamen intelligendum est, de assensu languido, & fiducia minus circumspècta seu stulta potius. Nam alioqui, ubi assensus est plenus, atque vividus, & fiducia prudens, charitas abesse non potest. Unde cognitioni Dei Dominique Jesu vita æterna tribuitur Joh. 17. 3. Quod idem & de confessione, quod Jesus sit Dominus, & fide quod Deus illum à mortuis excitavit, affirmatur Rom. 10. 9. Unde & Apostolus noster Tit. 1. 16, incesit quosdam confitentes quod Deum norint, quem tamen factis negent. Fidem miraculorum sine charitate esse posse, est vel ad ejectionem dæmoniorum & ad perpetrationem operum valde mirabilium procedat, apparet ex Matth. 7. 22. Sed quid fides ista sine charitate prodest? *Nihil* inquit Apostolus noster, *sum*. Demus ergo & ipsi operam, si fidem habemus, ut ea per charitatem sit efficax, Gal. 5. 6. Jac. 2. 14. ad finem, 1 Joh. 2. 3, 4.

Sexta virtus, *Omniem suam substantiam, in cibum, pauperibus distribuere*. Magna hæc profectò virtus,

præsertim si eogitetur id quod dicit de omni substantia. Videmus enim quam grave id acciderit illi juveni, Matth. 19. 21, 22. Videatur quoque exemplum Ananiæ & Sapphiræ, Act. 5. 1, 2. Erat tamen ea in Ecclesia Jerosolymitana Act. 4. vers. 32, 34. Mirum autem quomodo hæc virtus sine charitate vel concipi possit, cum usui aliorum omnia sua impendat. Docet tamen id exemplum hypocritarum, de quibus Dominus Jesus, Matth. 6. 2. Qui proinde meritò præmittit admonitionem ibid. vers. 1. Recte monet Apostolus Rom. 12. 8. Qui distribuit ut id faciat cum simplicitate. Studeamus ergo beneficentiæ in alios, prout idem ad Rom. 12. 13. & Heb. 13. 16. Imò Dominus Jesus Luc. xi. 41. xii. 33. Sed & operam demus ut ex charitate id faciamus.

Septima virtus est *dare corpus suum comburendum*. Durum hoc supplicii genus. Cui tamen Sidrachum Mesachum & Abdenagonem objicere Nabuchodonosor voluit, Dan. cap. 3. vers. 19. Eodem & Christianos olim affectos aliquando fuisse, historia Ecclesiastica docet. Tacitus de Nerone scripsit libro Histor. 15. eum Christianos flammari, & ubi dies defecisset in usum nocturni luminis urijussisse. Quid nostro ævo in Hispania, Italia, Gallia, Belgio, imò & in Germania factum sit, notum est. Quis neget autem insignem plane hanc virtutem esse, si quis corpus suum comburendum, & quidem, ut hic intelligi par est religionis causa tradat? Summum enim id sit constantiæ, patientiæ, & amoris in Deum atque Christum documentum. Mirum tamen esset quenquam tanta virtute præditum charitate destitui. Et tamen credibile est quosdam ex iis qui nostro ævo hoc supplicio affecti sunt, non immunes fuisse ab odio fratrum suorum, & idem quod sibi factum est, aliis ob dissentum circa religionem, inferendum censuisse, aut fortasse etiam dum potuerunt inferendum curasse. Heu miseri? Cur tantæ alioquin virtutis vestræ pretium, injusto fratrum odio perditis? Ait enim Apostolus sine charitate nihil eam vobis prodesse. Nos ergo fratres ne in mediis quidem afflictionibus, charitatis obliviscamur, exemplo & servatoris nostri & sancti Stephani, qui pro interfectoris suis orarunt. Luc. 23. 34. Act. 7. vers. 60. Hoc vobis injungit Dominus Jesus Matth. 5. vers. 44.

Sequitur explicatio vers. 4, 5, 6, 7, 8.

V^Isum nobis fuit pergere in charitatis commendatione quam nuper orsi sumus. Et nunc quidem illud argumentum excutiemus quod à proprietatibus atque effectibus charitatis utilissimum sumitur. Qua enim ratione jejunium nostrum Deo gratius efficiemus, quam si charitatis illarumque virtutum quæ ex charitate oriuntur, consideratione, animos nostros ad pietatem extimulemus. Sunt autem proprietates effectusque charitatis quos Apostolus hic recenset, numero 16. Nos hæc ordine excutiemus.

1. *Charitas est longanimitas*. Hæc virtus mansuetudini cognata est, & in iræ cohibitione versatur, etiam si justa causa iræ nobis sit præbita. Unde patet longanimitatem omnia quibus animus ad vindictam stimulari possit, sine affectu expendere, nec injuriam suam ducere si quid vel ab inficis vel ab invitis in se patratum sit: verasque injurias non nimium exaggerare, neque exactè numerare, ac multum humanæ infirmitati imputare, atque iis quæ excusari nequeunt benevole ignoscere, nec nisi tarde ad iram commoveri. Exemplo nobis esse possunt parentes nonnulli circa liberorum suorum peccata. Rectius tamen exemplum petere licet à Deo, qui longanimitatis nomine in Sacris Literis commendatur. Exod. 34. vers. 6. 1 Timoth. 1. 16. 1 Petr. 3. 20. 2 Petr. 3. 9. Quod exemplum eo magis nobis considerandum est, quod nisi illud imitemur nobis quoque Dei præclusa sit gratia. Porro charitatem in causa esse ut quis sit

longa-

longanimus, quilibet videt: & illo quoque Salomonis probatur, Prov. 10. vers. 12. quod i Petr. 4. vers. 5. repetitur, *Charitas operit peccatorum multitudinem.*

2. *Charitas benigna est*, sive comis. Ea benignitas suaviter quamdam significat, in vultu, gestu, verbis, imò & promptitudinem officiorum, ut apparet Luc. 6. 35. Recensetur inter fructus Spiritus, Gal. 5. vers. 22. Natura hominem homini ad officia mutua obstrinxit, quæ ut tanto libentius præstemus, charitas efficere solet.

3. *Non est æmulatrix*, sive non invidet. Zelus sive invidia dolorem significat ex alterius bono, quod potest esse varium. Vel enim est animi, vel corporis, vel fortunæ ut vocant. Animi quoddam quis sit ingeniosior, doctior, tenacioris memoriæ, disertior, prudentior. Corporis quoddam fortior, agilior, sanior, formosior. Fortunæ quoddam florentior opibus, honoribus, gratiâ hominum. Porro dolorem ex alieno bono, sequitur desiderium alios illo privandi, inque se illud transferendi, & varii ad id efficiendum conatus, sive verborum, sive factorum. Nec enim verebitur invidus detrahere, calumniari, fraudare, rapere, furari. Invidia est avaritiâ pejor. De invidia vide Prov. 4. 30. xxvii. vs. 4. Jac. 3. 16. Recensetur inter opera carnis, Gal. 5. 20, 21. Adversatur maximè charitati, ut quæ amici commodis delectatur, eumque prout potest libenter promovet.

4. *Non agit perperam*. Protervia quædam notatur, contumeliam aliorum quærens, dictis factisque petulantibus. Exemplum ejus rei in Chamo, Gen. cap. 9. vers. 22. in Semei 2 Sam. cap. 16. vers. 6. In juvenibus familiare vitium est, voluptatem ex alieno ludibrio quærentibus. Charitati maxime adversatur, ut quæ honorem ac tranquillitatem aliorum non minus quam suam ipsius amat.

5. *Non inflatur*. Metaphora est arrogantiam notans, qua quis vel ea sibi tribuit quæ non habet, vel quæ habet, ut vitia, aut etiam fortasse vitiosa, magnificat, seque ea de causa admiratur, omniumque præcomis dignum putat: quin & in gestibus atque vestibus pompam & ostentationem sectatur, laudes suas & libenter audit, & ultro ipsemet ebuccinat. Est autem hæc arrogantia conjuncta cum aliorum contemptu. Rarò enim qui se nimium æstimat, aliorum virtutes æqua lance expendit: quin cum circa sua vitia, talpâ cæcior sit, circa aliena Argus est aut lynx. Huc pertinet parabola de Pharisæo & publicano Luc. 18. 9. Vide quoque Matth. 9. 2. Hoc autem charitati vehementer adversatur, quæ alieno honore lætatur. Charitatis & arrogantix oppositionem vide i Cor. 8. 1.

6. *Non agit indecore*. Decorum in omni vitatio habenda est. Huic se plerique satisfecisse putant, cum nil in se admittunt quod personam eorum dedecet, de aliorum honore securi. Hic verò charitas eo nomine commendatur, quòd nil in alios perpetret quod eorum personam dedecet, eoque cum reverentia quadam cum aliis versatur, verbis eos gestuque honorans. Exemplum vitii illius contrarii, vide in Nabale i Sam. 25. 10, 11. Vertitur etiam hoc ita: *Non est fastidiosa*, quod & ad homines referri potest, quos vel genus, vel vitæ conditio, vel aliquid sive animi sive corporis vitium, vel infortunium aliquid deprestit; & ad officia non admodum nobis honorifica, quæ fortasse à nobis exigantur. Itaque charitas ab hominibus & officiis vilibus atque abjectis nequaquam abhorret. Exemplum de hominibus, in Christo Matth. 9. 10. Luc. 15. 1. & cap. 7. 37. De officiis in eodem Joh. 13. vs. 4. De utroque in Samaritano Luc. 10. vers. 33, 34.

7. *Non querit sua*. Natura nobis nostri amorem inseruit, qui per se culpandus non est: est enim & ad individui & ad speciei conservationem necessarius; sed raro modus in eo servatur. Plerique ita suis student commodis, ut & in immensum extendant desiderium utilitatemque suam, quo jure quaque injuria, etiam

cum aliorum læsione, prosequantur. Huc accedit quod commoda sua ultra seculi hujus ambitum extendant. Hoc ergo merito reprehenditur. Non enim habemus hic permanentem civitatem, Heb. 13. 14. Civitatis nostræ jus in caelis est. Phil. 3. 20. Quæ sursum sunt, quærenda. Col. 3. 1. Quod verò ad hujus vitæ bona attinet, hæc ita habenda sunt ac si non habeantur, i Cor. 7. 29, 30. eaque non folicite quærenda: multo minus cum aliorum neglectu & injuria, quæ charitati vehementer adversatur. Imò magis quæ aliorum sunt quam nostra nobis sunt quærenda Rom. 15. 2, 3. i Cor. 10. vers. 24. vide & Philpp. 2. 4.

8. *Non exacerbatur*. Hoc primo cognatum est. Significat enim neque facile neque vehementer ad iram aliquem provocari, etsi magna suppeditata sit causa. Id ne fiat, charitas prohibet: quæ omnia in meliorem partem interpretatur. Quin & cum exacerbatur, non hominibus irascitur, sed rei tantum indignitatem dolet. Quod de Domino Jesu ita capere par est quoties incanduisset legitur, ut Marc. cap. 3. vers. 5. & Joh. xi. 33.

9. *Non cogitat malum*. Græca verba duplicem possunt habere sensum. Primò enim significari potest charitatem nil mali suspicari, cum de suo animo omnes metiatur; neque injurias accurate considerare, prout solent homines ex variis tum eorum à quibus læsi sunt, tum sui tanquam læsorum, tum læsionis ipsius circumstantiis, iræ odiique causas accersere, easque exaggerare. Deinde & hoc significari potest charitatem nil mali cuiquam moliri aut machinari, quo vel vitæ valetudinique vel honori vel commodis alterius noceat, neque per se neque per alium, ac ne Magistratum quidem, vel Deum ipsum: eoque nec accusat verbis, nec mala cuiquam vovet, aut imprecatur. Quod si penam cuiquam irrogat, in ea non malum patientis, sed emendationem potius publicumque commodum spectat; nec lubens id exsequitur, sed cum dolore quodam. Quod in Neronis quinquennio notatur, Mallem nescire literas dicentis, quum damnationi cuiuspiam subscribere deberet.

10. *Non gaudet injustitiâ*. Duplici modo quis injuria gaudere potest; vel quod scelere alicujus delectetur, vel quod damno gaudeat, quod ex injustitia sive in lædentem sive in læsum sit redundaturum. Sunt enim quidam ita perverso ingenio, ut lætentur calamitatibus aliorum, etiam si nihil commodi ad sese redeat: præsertim si quando ab iis læsi fuerint. Sunt alii illis pejores, qui & peccatis aliorum gaudent: sive quòd innocentie gloriam illis invident, sive quod aliorum delictis suam virtutem elucescere putent. Noli lætari casu inimici, Prov. 24. 17. Gloria tua Job se id non fecisse cap. 31. 29. Pœnam talium, vide Stracid. cap. 27. vers. 30.

11. *Sed gaudet cum veritate*. Cum veritas hic justitiæ opponatur, ex more Hebræorum pro justitia accipi videtur. Ut enim veritas est conformitas verborum aut mentis cum re, ita & justitia est actionum cum jure legibusque conformitas. Porro veritas per profopopœiam gaudere dici potest, cum illi locus est in terris, cum succedunt ejus conatus, nec ei præmia desunt justa. Itaque cum veritate gaudere est delectari incolunitate & felici successu justitiæ, sive hominum justorum.

12. *Omnia tegit*. Desumptum hoc videtur ex Prov. 10. 12. quod allegatur i Petr. 4. 8. Duplici verò modo tegit quis aliorum vitia, partim non effereudo quæ latebant, partim excusando, & in meliorem partem interpretando quæ innotuerunt. Utrumque tamen charitas facit certo modo. Nam qui aliena vitia apud alios non differit, non eum tamen intermittit privatim castigare: quin etiam si privata castigatio parum proficit, alios assumit qui sua autoritate peccatorem in ordinem redigant. Vide Matth. cap. 18. vers. 15, 16. Qui excusat alios peccantes, cavere tamen debet, ne vocet malum bonum, & contra: adversus illud Esai. cap. 5. vers. 20. ne ita tum peccantes in malitia confirmetur, tum ne

(r 4)

aliis

aliis scandala exhibeant. Conniventia Heli ad flagitia filiorum graviter castigata 1 Sam. 2. 27. & seqq.

13. *Omnia credit.* Non est quidem stulta charitas, eoque non credit incredibilia, neque plane dubia pro certis habet, nec omittit explorationem rei ignotæ legitimam, secundum illud 1 Thes. 5. 20. *Omnia probate.* Et 1 Joh. 4. 1. *Non cuilibet Spiritus credite, sed probate Spiritus an ex Deo sint.* Sed tamen non existimat esse nodum in scirpo querendum ut multi solent. Circa duas verò res in credendo difficiles esse solemus; primò si de virtute alicujus affirmetur vel promittatur quippiam, quod mores seculi aut etiam illius cui credenda proponuntur captum superat. Deinde si quis de sua aliorumve injuria vel miseria queratur, & ad eam sublevandam auxilium cujuscumque implorat. Utrumque hoc charitati repugnat: quæ & de virtute aliorum honesta sentit, & ad opem miseris ferendam prona est.

14. *Omnia sperat.* Hoc eodem modo limitandum quo superius. Sperat charitas omnia quæ modo ulla ratione sperari prudenter possunt. Multi ubi quem veritati repugnantem, aut in peccatum lapsum vident, statim omnem spem de eo abiciunt. At potest ex Saulo persecutore Paulus Apostolus evadere: & Petrus qui Dominum cum jurejurando abnegaverat, pro illius Evangelio vitam suam exposuit. Vulgò ajunt, qui non est hodie, cras minus aptus erit. Charitas id invertit, qui minus est hodie, cras magis aptus erit. Videbat Paulus Judæos obduratos, & tamen nullum non mover lapidem, ut aliquos ex iis ferveret. Semper tibi pendeat hamus, quo minime reris gurgite piscis erit. Totam noctem piscati sumus, nec quicquam cepimus, ad tuum tamen verbum, inquit Petrus ad Dominum Jesum, demittam rete Luc. 5. 5.

15. *Omnia suffert.* Hoc & ad defectus atque vitia referri potest, quæ quis in aliis tolerat, & ad mala seu incommoda quæ quis ab aliis aut aliorum causa sustineat. Ad prius pertinet illud Mimi, Amici vitia noveris non oderis. Cogitanda est infirmitas humana, & quam nihil sit ab omni parte perfectum. Fortasse & nobis multa desunt, itaque ut ignosci nobis ab aliis vellemus, ita & ipsi aliis ignoscamus. Circa posterius nobis occurrit quæ matres incommoda ab infantibus aut eorum causa sustineant, quæ tamen omnia charitas quodammodo edulcat. Cogitemus etiam quæ mala Dominus Jesus nostri causa exhauferit: cujus exemplum nobis Petrus inculcat, 1 Epist. cap. 2. vers. 21. & Johannes 1 Epist. cap. 3. vers. 16.

16. *Charitas non excidit.* Potest hic esse sensus quod charitas ab officio nunquam desinat, etiam si voto successus minus sæpenuero respondeat. Ita Moses pro Israëlitis ex libro vitæ deleri sustinet Exod. 32. vs. 32. Paulus pro fratribus anathema fieri optat. Rom. 9. 3. Ita scilicet charitas nunquam sibi satisfacit. Sequentia tamen potius hunc sensum ingerunt, charitatem haud excidere dici eò, quòd durabilis sit præ maximis Spiritus sancti donis, quæ ad tempus tantum Ecclesiæ fuerunt collata: imò & præ fide atque spe, utpote quibus in altera vita non sit futurus locus: quum tamen charitas nec illic desitura sit: quamvis plurima charitatis officia indigentia seculi hujus accommodata desitura sint. Amen.

2 Corinth. I. vers. 3 ad finem 2.

IN his verbis celebrat Apostolus divinam benignitatem, sibi tum aliàs tum non multò antè in Asia præstitam, ubi ipsum Deus ex ingenti periculo liberaverat, spem sibi faciens ejusdem etiam in posterum beneficii ab eadem divina benignitate impetrandi. Duo autem potissimum sunt loci hujus membra. In priori generatim prædicat divinam benignitatem sibi in omnibus afflictionibus propter Christi nomen incumbentibus præstitam, ita quidem ut ejus rei fructum & ad alios fideles ac nominatim ad Corinthios redundare ostendat. In posteriori speciatim describit beneficium divinum quod in Asia nuper fuerat exper-

tus, ubi nimirum ex ingenti discrimine fuerat divina ope ereptus: ita quidem ut & tum cum ista scriberet eandem Dei benignitatem se exquiri significet. & spem sese habere in posterum quoque eandem se expecturum.

Quod ad primum membrum attinet, id ab initio vs. 3 ad finem usque septimi extenditur. Ubi primo autorem beneficii in se collati, nempe Deum Optimum Maximum celebrat, & insignibus quibusdam titulis ornat. Deinde veluti ulterius eum descripturus ab effectis quorundam præsertim attributorum jam in præcedentibus expressorum, explicat beneficium ab eo in se collatum, & per se in alios quoque fideles ac nominatim in Corinthios redundans.

Celebratio illa divini nominis ac descriptio auctoris beneficii in se atque alios collati continetur vs. 3. ubi ait: *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi; pater ille misericordiarum & Deus omnis consolationis.* *ἀποδείξας* præmittit Apostolus in voce *Benedictus* intellige sit, ut animum suum ostendat, beneficii divini memorem, atque in auctorem ejus gratum pietatisque plenum. Quo ipso exemplum nobis præbet, ut nos quoque acceptis à Deo beneficiis, & memori pectore ea contineamus ac recolamus, & ubicunque se offert occasio ea laudibus extollamus eorumque auctorem celebremus. Eodem modo orditur commemorationem divinorum beneficiorum in omnes fideles collatorum, Eph. 1. 3. Simili modo & Petrus 1 epist. 1. 3. Sensus autem vocis illius satis notus est: Id enim significat, celebretur Dei nomen, laudibus extollatur atque esse hatur Deus. Id nempe unum prope modum reddere possumus pro tantis beneficiis Deo, ut ejus nomen prædicemus. Impar quidem valde tantis beneficiis hostimentum: sed quod ob id ipsum Deus gratus habet, si animo alacri offeratur, quia majus præstare non possumus. Si quid præter gratiarum actionem præstamus, id in vitæ pietate consistit, quæ in honorem divini nominis cedit.

Jam quod ad descriptionem attinet auctoris beneficii in se collati cujus nomen prædicat, eum quidem primum exprimit *Dei* nomine, quod per se quidem commune est, sed illius ob summam excellentiam evasit quodammodo proprium; de quo non est hic necesse plura dicere. Deinde triplici eum ornat epitheto seu titulo. Et primo quidem magis declarat quis sit ille, cæteris duobus potius qualis ille sit, & quam in homines sit benignus. Ac licet primus etiam titulus aliquomodo ad rem præsentem hoc est ad beneficium Paulo sæpe exhibitum pertineat, siquidem de beneficio à Deo in Jesu Christi servum collato agitur; posteriores tamen duo propius ad rem pertinent: siquidem causam exponunt istius beneficii. Primus ergo titulus est quod appelletur *Pater Domini nostri Jesu Christi.* Quæ verba ita connectuntur cum præcedenti nomine *Deus*, ut quemadmodum dictum est, declarant quis Dei nomine sit intelligendus: quasi dictum esset, Deus id est Pater Domini nostri Jesu Christi, vel, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi. Ut particula *&* sit hoc loco, ut alibi sæpe, exegetica, quod etiam in locis duobus paulò antè notatis aliisque similibus observandum est. Cur autem Pater Domini nostri Jesu Christi appelletur, jam aliunde satis notum est, ut nil sit necesse his explicandis immorari. Illud tantum memoria repetendum est quod paulò antè indicavimus, hanc descriptionem Dei non ideo tantum adhiberi ab Apostolo, ut magis intelligatur quis sit ille Deus quem celebrat; sed etiam quia tum maxime illustris est, & summam Dei potestatem majestatemque exprimit, tum verò etiam non obscure indicat eum maxime illos amare ac favore suo singulari prosequi qui Jesu Christo adherent, ei confidunt, eum amant ac colunt, siquidem Jesu Christi sit Pater. Non potest autem non amare Pater eos qui filium ipsius unicum charissimumque amant ac colunt. Unde & nobis Jesum Christum complectendum amandum ac venerandum esse discimus, si summi Dei amore perfrui cupimus. Joh. 16. 27.

Quod

Quod ad reliquos duos titulos quibus Deum ornat Apostolus attinet, eorum prior est quod sit, *Pater misericordiarum*, id est, Pater misericordissimus, si ita loqui licet, seu summè misericors. Neque enim genitivus *miseriendarum* genitivus effectus est, quasi nimirum Deus misericordiarum pater ideo dicatur quod misericordiae ab illo proficiscantur, & ex eo ortum suum ducant, (quanquam id quoque, si vel de misericordiae effectibus à Deo proficiscantibus sermo sit, vel de affectu misericordiae in hominibus existente, verum est) sed Hebræorum more pro adjectivo ponitur, quemadmodum explicatum est: quo pacto verbi gratià Deus gloria id est gloriosus dicitur Actor. 7. 2. Sed hujus Hebraismi exempla passim occurrunt in Sac. Liter. Pater enim dicitur respectu nostri, quos ille & paterno amore complectitur, & sibi similes generat, atque aliquando perfecte generaturus est, simulque hereditatem donaturus iis ante secula destinatum quos hic Deus generavit filios, sanctitate nimirum ac iustitia sibi similes. *Miseriendas* autem dixit plurali numero, ad misericordiae divinae magnitudinem atque ubertatem tanto melius exprimendam. Quo pacto etiam Jacobus, cum patrem non luminis sed *luminum* appellaret cap. 1. v. 17, ut eum lucis plenissimum esse indicaret. Saepè enim pluralia apud Hebræos rei copiam magnitudinemque indicant. Quid autem sit Dei misericordia, etiam vulgè notum est, quantum quidem cuique est necesse: significatur nimirum singularis Dei promittitudo ad opem miseris atque afflictis ferendam. Quanquam enim tam late non rarè extenditur misericordiae nomen, ut universam Dei benignitatem complectatur; tamen misericordia proprie exercetur erga miseros, ut & ipsum nomen indicat, atque afflictos. Miseros autem non eos tantum appellamus, qui jam re ipsa sunt afflictus, & miseria prelli, sed etiam eos quibus malum aliquod praesertim insigne impendet: quales sunt ii qui peccatis suis poenas divinas sunt promeriti, promeriti autem sunt omnes homines, unde omnes divina misericordia indigent, ut à peccatorum poenis quibus sunt obstricti liberentur. Itaque non ii tantum qui jam poenas illas re ipsa sentiunt, misericordiae Dei fruuntur, cum ab iis liberantur, verum etiam illi qui nondum eas sentiunt, atque ex ipsius benignitate nunquam sunt senturi. Hoc enim ipsum misericordiae est quod à periculo ac reatu poenarum subeundarum reddantur immunes. Est autem duplex misericordiae hujus effectus: alter, & quidem misericordiae fere magis proprius, consistit in advertendis malis, sive jam praesentibus, sive imminutibus: alter in bonis praeterea largiendis, atque iis qui miseri antehac fuerant impertiendis. Hoc Dei attributum passim in scripturis celebratur, atque haud scio an nullum crebrius in Sacris Literis inculcetur: partim quidem quia ad nos consolandos, ad spem nostram ac fiduciam quam in Deo ponere debemus, excitandam, alendam ac firmendam, maximam vim habet, ac sine eo esset, universa spes nostra concideret; partim etiam quia nos maxime excitat ut Deum tam benignum ac misericordem patrem, toto animi affectu complectamur atque amemus, ejusque nomen predicemus. Simul autem eò quoque facit, ut ejus benignitatem nobis imitandam proponamus, si quidem ipsius filii haberi volumus, & ejus misericordiam penitus atque in omnem ævorum perennitatem experiri cupimus. Siquidem id & praecipuum nobis est, ut misericordes simus, quemadmodum pater noster coelestis misericors est, & misericordes beati praedicantur, quia & ipsi misericordiam sint experturi, & contra, iudicium sine misericordia institutum iri Jacobus minatur adversus eos qui misericordiam non exercuerint.

Possunt autem hoc loco commemorari insigniora misericordiae divinae planeque paternae tum in universum genus humanum, tum erga nos ipsos nominatim effecta ac documenta, ad animos auditorum tum consolandos, tum ad divini numinis amorem ac cultum excitandos. Et effecta quidem sive ad spiritum sive ad

corpus pertinentia. Quo ipso simul declarari potest quomodo Deus Pater noiter sit, quod quidem attinet ad affectum illius erga nos paternum. Nam de hoc quidem potius differendum est hoc loco occasione nominis Patris, quam de ratione qua Deus nos ex sese generet, sibi que similes efficiat. Quanquam & hoc ad rem facit, quatenus praesertim id divinae erga nos benignitatis est effectus, & quidem praecipuus. Unde Johannes exclamat, *videte quantam charitatem nobis dederit Deus, ut filii Dei vocaremur, & quae sequuntur.* Continet autem haec descriptio Dei quod nimirum sit pater misericordiarum causam sequentis, quae jam numero est tertia, & ad institutum Apostoli praesens maximè facit, nempe quod sit,

Deus omnis consolationis, Id est author omnis consolationis. Quo pacto Deus pacis appellatur, non uno scripturae loco, quia sit author pacis: sive pacis nomine concordia intelligatur ac tranquillitas, ut 1 Cor. 14. 33; sive felicitas, ut 1 Thess. 5. 23. Heb. 13. vers. 20. Per consolationem autem intelligere possumus tum ipsum gaudium quod miseris atque afflictis praestat, quo tristitiam ex calamitatibus ortam mitigat, imò delet; tum etiam res laetas, unde gaudium illud oritur, qualis est verbi gratià liberatio à periculo aut calamitate. Vocem autem *omnis* quae adjuncta est nomini consolationis, duplici itidem ratione interpretari possumus. Primò ut significet Deum authorem esse omnis quae in hominum animis exoritur, modò aliqui sit honesta & divinae voluntati consentanea, laetitia, rebus tristibus supervenientis (haec enim demum consolatio est) aut etiam rerum prosperarum unde laetitia ista proficiscitur. Siquidem omnia bona quae hominibus obtingunt, à Deo ejusque benignitate in genus humanum redundant. Deinde ut significet, non quidem nullam esse in animis hominum laetitiam res tristes diluunt quae à Deo non proficiscitur, sed Deum valde propensum esse ad consolandum, eumque eos quos solari velit nullo non gaudii ac laetitiae genere complere. Itaque priori sensu magis amplitudo hujus divinae benignitatis seu mavis beneficii exprimitur, & quam late id sit diffusum ostenditur: posteriori potius perfectio ejus ac magnitudo. Hinc primùm cernere licet quanta sit Dei benignitas, praesertim erga afflictos, unde animi nostri partim ad gratias Deo agendas, partim ad firmam in illo spem, cum res praesertim adverse irruunt, collocandam, excitandi sunt. Ferè enim eadem est vis hujus descriptionis Dei quae & praecedentis, à qua, ut diximus, tanquam à causa sua pender. Confer cum hoc loco inter alia locum ejusdem epistolae inf. cap. 7. vers. 7. Ubi itidem hoc epitheto insignitur Deus, quod consoletur humiles seu afflictos; & illud Psalmi 147. v. 3. & 146, licet consolationis non fiat mentio, vers. 7 & seq. ubi ejus beneficia in afflictos & ab omnibus desertos commemorantur.

Haecenus descriptus est author beneficii tum in Paulum collati, tum per eum in alios etiam dimanantis: sequitur nunc, ut videamus, quomodo explicetur illud ipsum beneficium quod in Paulum Deus hucusque descriptus contulerat, & per eum quodammodo in alios. Primùm ergo Apostolus id beneficium in se collatum exprimit. Deinde quomodo id in alios etiam redundet, docet.

Prius facit illis verbis, *qui consolatur nos in omni afflictione nostra*, initio vers. 4. id est, qui quoties affligimur toties superveniente gaudio tristitiam mitigat atque abstergit. Praestabat autem id Deus, partim laetitia per Spiritum suum in animo ipsius excitatâ, etiam tum cum ob Evangelium gravissime vexaretur, & durissimas persequutiones sustineret, partim cum calamitates illas mitigaret, ac denique penitus tolleret, & ex iis Paulum eriperet. Ad quod posterius maxime hoc loco videtur respicere Apostolus. Cum enim dicit *nos & nostra* seipsum potissimum intelligit: licet quia Timotheum in hujus epistolae inscriptione secum conjunxerat, communicatione quadam

dam

dam utatur, & quæ sibi vel solum vel saltem potissimum contingeret, etiam illi unâ secum tribuit: et si ut jam indicavimus in quibusdam etiam eum habuerit malorum ac calamitatum focium, siquidem & itineris & predicationis evangelii focium ministrumque cum habuerat.

Ex his verbis vix quicquam novi præter superiora colligi potest: siquidem hic speciale quidpiam tantum exprimitur quod sub tertio Dei epitheto seu descriptione, tanquam generali continetur, & ejus quodammodo est documentum. Apparet autem hinc quanta sit Dei in servos suos, qui se illius causâ nulli non discrimini ac calamitati promte offerunt, benignitas, quanta circa illos cura ac providentia, quod in nulla eos calamitate deserat, sed eorum tristitia lætitia superveniente temperet ac mitiget, imò tollat ac penitus exstinguat: qua de re in sequentibus audiemus, verisiculis potissimum quinto.

Nunc videamus quomodo Paulus beneficio Dei sibi toties præstito annectat beneficium in alios hoc pacto collatum. Id autem facit duplici ratione: primum in genere, deinde in specie. In genere dum docet ex beneficio in se collato fieri ut ad alios quoque afflictos, intellige fideles ac Paulo quoad afflictionum causas atinet aliqua ratione similes, simile beneficium hoc est consolatio redundet. In specie autem dum docet ad Corinthios singularem ex ea re fructum redundare: nec tantum ex beneficio in se collato, hoc est ex consolatione qua ipse in rebus tristibus Dei beniguitate fruatur, verum etiam ex ipsis calamitatibus, quarum duritiam Deus consolatione emolliat, atque asperitatem tollat. Prius ita præstat, ut & rem exprimat, & confirmet.

Exprimit dum ait, *Ad hoc ut possimus nos consolari eos qui in omni afflictione, per consolationem qua consolamur ipsi à Deo.* Annectit hoc beneficium in alios redundans beneficio in se à Deo collato tanquam finem quenquam, ostenditque quod Deus sese in omni calamitate soletur, eò pertinere, ut possit etiam aliis fidelibus in quavis calamitate constitutis consolationem præbere; spe nimirum illis facta ejusdem divinæ benignitatis, quam ipse in suis calamitatibus toties expertus esset. Exemplo enim suo illos docere poterat, fore ut & ipsos Deus simili ratione consolaretur in afflictionibus, atque illis præsentem ferret opem, atque e calamitate eos eriperet. Verba Apostoli satis sunt plana, præsertim si animadvertas illud in omni afflictione significare in quavis afflictione, seu cujusvis generis afflictione. Non enim *ὅλων* ut loquuntur, sed *διὰ παντός* id est non collective sed distributive vox *omnis* hoc loco sumitur. Deinde verba illa *per consolationem* &c. coherent cum verbo *consolari* quod paulò ante præcesserat, quemadmodum per se quis cernere potest. Paulo autem aliter sumitur consolationis vox cum fermo est de consolatione quam Deus Paulo impertiverit, aliter cum de consolatione quam Paulus aliis impertiri poterit. Illa enim fiebat à Deo non verbis aut exemplo, sed præsentem favore atque ope quam Paulo præstabat; hæc verò verbis & exempli demonstratione à Paulo peragebatur. Hinc videmus Deum dum interdum uni atque alteri in Ecclesia benefacit, exemplum simul præbere velle cæteris omnibus, & veluti signum ad bene sperandum iis erigere. Itaque & ii qui singulari aliquo Dei beneficio perfruuntur, id reticere non debent, sed ubique prædicare, ut & ad alios ejus rei fructus dimanet, hoc est, & illi spem bonam lætitiæque animo concipiant, & ad perferendas omnis generis calamitates ad eundem pericula tantò recedant alacriores: & illi qui cernunt singularem Dei beniguitatem in alios non debent esse tam incuriosi ejus rei spectatores, ut id ad se nihil pertinere arbitrentur, sed ad se quoque id beneficium pertinere existiment, ac spem colligant similis beneficii à Deo cum opus fuerit obtinendi.

Quod ad confirmationem atinet, ea continetur *vs. 5*, ubi ait, *Quia quemadmodum redundat passio; Christi in nos, ita per Christum redundat* (vel abundat)

etiam consolatio nostra. Ubi ita rationem reddit proximè præcedentium verborum, ut simul tacitè cuidam objectioni occurrat, & simul beneficium à Deo in se collatum repetat atque amplifict. Obijcere enim aliquis potuisset; Quomodo tu vel ipse consolationem à Deo percipis, vel etiam nos admodum consolari tuo exemplo potes, cum tot Christi causâ calamitates perferas? Contristare te Deus potius videtur, quàm consolari, & nos potius tristitiæ quàm consolationis exemplum à te capere possumus. Respondet Apostolus, varias quidem calamitates sibi Christi causâ esse perferendas, sed non minorem etiam esse consolationem quam in istis afflictionibus divina benignitas sentiat. Itaque tristitiam qua afficiatur, gaudium superveniente abunde pensari, atque ad eò obrui & exstingui. Videmus igitur & repeti hoc loco à Paulo divinum beneficium in se collatum, & illustrari atque amplificari: partim quidem comparatione cum afflictionibus, dum non minus abundare consolationem suam dicit quàm abundant afflicciones; partim commemoratione causæ efficientis impulsivæ istarum afflictionum, mediæ autem consolationis, nempe Christi. Vocat enim afflictiones suas Christi afflictiones, quo quidem eas ex aliis afflictionum generibus veluti eximit & ab iis dispicit. Christi enim vocat quia Christi causâ eas perferat, hoc est occasione ejus rei quod Christi evangelium prædicaret, ejusque negotium ageret, atque ad eò pro nomine ac gloria Christi: ut possit Christus hoc loco haberi non tantum pro causa impulsivâ nempe procatartica, sed etiam pro causa finali, ea nimirum quam *ὁ θεός* vocant, istarum afflictionum. Vide *Act. 5. vs. 41. Philip. 1. 29.* Significat ergo Apostolus se non loqui de afflictionibus quas vel naturæ curi, vel alia aliqua de causa quæ cum Christi negotio nihil commune haberet, perferret, quales quidem fidelibus cum infidelibus sæpe sunt communes; sed de iis se loqui quæ ob sanctissimum religionis Christianæ negotium sibi incumberent, quasque si officium Christo debitum prodere voluisset, effugere potuisset. Similis loquendi ratio est, quæ idem Apostolus de sese utitur infra cap. 4. *vs. 10*, ubi ait se mortificationem Domini Jesu in corpore suo circumferre, id est, ut ipsemet versu sequente explicat, subinde in mortem propter Dominum Jesum tradi: quo loco & vita Jesu sumitur pro vita quæ à Jesu Christo tanquam causa efficiente proficisceretur. Non absimilis est & illa loquendi ratio, cum sese *vinctum Christi* appellat, id est vinctum propter Christum. *Ephes. 3. 1. & 2. Tim. 1. 8. & ad Philem. vs. 1. & 9.* De consolatione autem dicit, eam per Christum in sese redundare, vel abundare, quia ipsius Christi opera actione ad eam rem interveniebat, & per eum Deus Paulum consolabatur. Christi enim curæ à Deo sunt omnia illa commissa quæcunque ad illius servos, maxime quatenus illius negotium agunt, pertinent. Ideo non semel liberatio Pauli ex periculis Christo adscribitur, tanquam ei qui illius esset author. Nam partim ipse Christus id Paulo promiserat, ut ipsemet Paulus refert *Act. 26, 17*, ubi inter alia ait, Christum sibi dixisse, se velle eum eripere à populo & gentibus ad quos ipsum mitteret; partim etiam in hac ipsa epistola Paulus Christo liberationis suæ beneficium adscribit, in qua, ut antea vidimus, consolatio illa maxime consistebat. Vide infra cap. 4. *vs. 10 & 11.* Ubi etiam cernimus Paulum de traditione sua in mortem seu mortis periculum dicere, eam fieri propter Christum, ut causam impulsivam ejus traditionis denotaret: de vita autem id non asserere, sed phrasi uti quæ latius pateat, & causam quoque efficientem alterius generis designare possit, dum vitam Jesu appellat, hoc est ab eo protectam. Vide etiam infra cap. 12. *vs. 9 & seqq.*

Hinc autem primò patet, quæ sit conditio servorum Christi, & maxime eorum qui sunt omnium præcipui: hæc nimirum ut in eos abundant afflicciones Christi. Itaque nobis non est expectanda in hoc mundo quies ac tranquillitas, sed potius quanto diligentius Christi negotium urserimus, tanto plures gravioresque sunt nobis expectandæ eo nomine afflicciones: sed interim etiam

etiam tantò major nobis est speranda consolatio, quandoquidem non minor esse ea solet quam afflictiones. Siquidem Paulus asserit quemadmodum abundant afflictiones Christi in sese, ita etiam abundare suam consolationem. Non est Deus prior ad calamitates servis suis imponendas, quàm ad consolationem iis præbendam: imò ad hanc quàm ad illas est longe promtior. Unde simul apparet, & Dei in Christi servos benignitas, & ipsius etiam Christi in eisdem favor, & circa eos cura ac providentia: quandoquidem per Christum, ut de se hic Paulus loquitur, abundat fidelium consolatio, qua afflictiones ipsorum mitigat earumque acerbiterat tollit. De qua Christi Domini providentia, & in auxilio fidelibus suis afflictis ferendo promittit, diserti hoc loco uberius potest: nempe non ignarus mali nostri, didicit miseris succurrere. Vide H. br. 2 & 4, circa finem utrobique, & cap. 5. confer inter sese yf. 2 & 8 cum seqq.

Hactenus generaliter explicuit Apostolus fructum ad alios ex beneficio divino in se collato redundantem: sequitur nunc ut videamus, quomodo speciatim etiam idem explicuit. Id enim quod in genere dixerat, nunc ad Corinthios nominatim applicat, ita quidem ut hoc pacto aliqua ratione tanquam exemplo confirmet id quod generalius antea dixerat, & simul non tantum consolationis sibi præstitæ fructum, sed etiam ipsarum afflictionum quas perpeffus fuerat, ad Corinthios dimanare doceat. Id autem utrumque præstat, ut non tantum quis ille sit fructus ad Corinthios dimanans doceat, verum etiam rationem explicet cur ita se res habeat, atque ad eò assertiones suas confirmet.

Incipit autem ab afflictionibus, quarum fructum ad Corinthios redundantem illis verbis complectitur yf. 6. *Sive autem affligimur, pro vestra consolatione & salute, scilicet affligimur.* Duplicem quodammodo constituit fructum ex afflictionibus suis in Corinthios proficiscentem, alterum præsentem, alterum futurum: qui quidem ita inter se sunt connexi, ut posterior ex priori, aliquomodo pendat. Prior est, consolatio; alter salus Corinthiorum. Ita autem coherere videntur hæc verba vers. 6 cum superioribus, quasi cixisset Apostolus; Non injuria autem dixi, ex consolatione quam nos ipsi percipimus à Deo, etiam ad alios consolationem redundare, eumque ipsum in finem nos consolationem à Deo percipere, ut eam præbere aliis possimus, siquidem non tantum ex consolatione quam in calamitatibus percipimus, ad vos nominatim hic fructus redundat, & redundare ex consilio Dei debet; verum etiam ex ipsis afflictionibus quas perpeffimur, & in quibus nos Deus solatur: Nam sive affligimur, affligimur pro vestra consolatione &c. sive consolationem accipimus, accipimus eam pro vestra consolatione & salute. Ita autem fructum hunc utrumque ad alios manantem afflictionibus suis annexit Apostolus, ut ostendat eum non tantum effectum, sed etiam finem esse ad quem Deus in afflictionibus illis ipsi imponendis respiciat ac collimet. Hæc enim est vis particulæ *in* pro, qua in hoc yf. 6 bis utitur: quæ vis fuit etiam antea verborum yf. 4 *ad id ut possimus nos consolari* &c. Etenim Deus cum servis Christi præcipuis, ac nominatim Apostolis, tantas tamque graves afflictiones evangelii causâ immisit, non tantum proprium ipsorum bonum & explorationem fidei ac pietatis ipsorum, indeque consecuturam felicitatem respexit, sed præcipue totius Ecclesiæ & eorum qui ad Ecclesiam aggregandi essent bonum spectavit. Unde Apostolus non hoc tantum loco testatur se aliorum fidelium causâ affligi, verum etiam alibi, præsertim cum de vinculis suis loquitur, quæ Romæ patiebatur ob evangelii negotium. Unde sese vincitum pro gentibus esse ait Ephes. 3. yf. 1 & afflictiones se pro illis perferre, ibid. vers. 13, & Col. 1. 24, ubi ait se gaudere in passionibus suis pro Colossensibus eorumve similibus, nempe fidelibus ex gentibus, & adimplere defectus afflictionum Christi in carne sua pro corpore ipsius quod est Ecclesia. Et 2. ad Timoth. cap. 2, asserit se omnia sustinere propter electos, ut & ipsi salutem conse-

quantur quæ est in Christo Jesu, cum gloria æterna. Quia enim Apostolus non suæ tantum salutis, sed totius Ecclesiæ, atque imprimis ex gentibus collectæ, quarum erat Apostolus, negotium agebat, ideo etiam eò tam graves tamque multiplices ejus calamitates quas eo nomine perferrebat, dirigebantur.

Jam ut ad utriusque illius fructus seu finis afflictionum Paulinarum considerationem veniamus, duplici potissimum ratione consolatio Corinthiorum ex afflictionibus Paulinis proficiscebatur. Primum quia inde cernere poterant verissimam esse doctrinam quam à Paulo acceperant, siquidem is ejus causa tam multa tamque grava mala perpetiatur: quod nunquam facturus fuisset, si eam verissimam esse non credidisset. Verissimam autem non credidisset, nisi etiam revera fuisset: necesse enim fuisset eam ab ipso confictam, vel saltem conficta plurima quibus se adductum esse affirmabat, ut eam doctrinam & amplecteretur; & alios ad eandem amplectendam toto passim orbe hortaretur atque permoveret. Deinde quia ex illis afflictionibus Paulinis discere poterant, non esse sibi metuendas illas afflictiones, neque in ipsorum exitium aut detrimentum aliquod cessuras, sed potius in salutem, neque divinæ adversus sese iræ argumenta esse; siquidem tantus Dei Christianique servus, ei tam clara tamque fidelis, tam dura tamque multiplicia mala Deo permittente ac volente pateretur. Id enim non fieri ex odio erga eum divino, nec id in ipsius cessurum supplicium, sed potius in summum aliquod ipsius bonum. Adde quod ipsa Pauli in afflictionibus illis perferendis constantia, eos erigere atque animare vehementer poterat. Addi potest his duabus rationibus & tertia, nisi quartam dicere malis, quod Deus eas calamitates ideo immittit Paulo, ut haberet tanto uberiores occasionem ipsum postmodum consolandi, & maximam suam in ipso benignitatem demonstrandi, eum nimirum ex illis afflictionibus eripiendo. Quo pacto consolatio hæc non proximus erit afflictionum illarum finis, sed remotior: ita ut inter eum & afflictiones, consolatio ipsius Pauli, seu ereptio ex periculo interveniat. Sed quia Paulus distincte hic de fructu atque effectu afflictionum & consolationis suæ agit, credibilis est eum distincta consolationis genera intellexisse, seu ad diversos modos respexisse, quibus consolatio illinc ex afflictionibus suis, hinc ex consolatione sibi à Deo præstita ad Corinthios manaret: ita ut ad consolationem Corinthiorum ex afflictionibus Pauli percipiendam, non intelligatur intervenire consolatio quam in suis afflictionibus Paulus ipse sentiret. Quare priores duæ rationes à nobis expositæ magis loco huic quadrant, & maxime secunda, ut ex ratione apparet quam subjungit Paulus, qua ostendit fructum suarum calamitatum ad Corinthios quoque pertinere, de qua paulo post.

Interim enim paucis nobis est considerandus alter finis seu fructus quem Paulus ex suis calamitatibus ad Corinthios proficisci asserit, qui quidem est *Salus*. Pendet autem hic ex præcedenti. Etenim consolatio illa Corinthiorum, ex afflictionibus Pauli manans, ad illorum salutem plurimum faciebat. Ea enim ratione ad doctrinam evangelicam quam ab ipso didicerant, firmiter constantique retinendam, atque ad præstandam in omnibus afflictionibus ejusdem doctrinæ causâ incumbentibus patientiam animabantur ac vehementer commovebantur. Quæ res quantopere ad salutem fidelium pertineat, quisvis facile cernit. Sed nihil est necesse nos de ratione illa inveniendi multum laborare, qua salus Corinthiorum ex Paulinis afflictionibus proficisceretur, cum eam ipsemet Apostolus sequentibus statim verbis indicaverit, cum ait; *Quæ scilicet salus, efficitur in patientia earundem passionum seu afflictionum quas & nos patimur.* Hæc enim verba licet videantur descriptionem quamdam continere salutis illius quam ex suis afflictionibus ad Corinthios manare dixerat, tamen non ad eam explicandam & ejus naturam tanto melius illustrandam revera pertinent; sed rationem tantum

tantum ut diximus continent ob quam Paulus asseruerat, salutem Corinthiorum afflictionum suarum finem quandam ac fructum esse: quasi dixisset, utpote quæ salus efficitur in patientia seu tolerantia earundem afflictionum. Itaque articulus participio *ἡμεῖς* præpositus est *ἀπολογίας*, ut & alibi accidit. Rom. 1. v. 18. & cap. 2. v. 14: quanquam hoc posteriori loco etiam excipiendi vim habere potest, quasi dicat, licet legem non habeant. Sed hoc obiter. Ad rem nostram quod attinet, ait Paulus, salutem Corinthiorum effici & velut comparari ac produci *in patientia* seu per patientiam ac tolerantiam *earundem afflictionum* id est, ejsdem generis calamitatum, quas & ipse & ejus focii perpetiebantur. Quasi dicat; idè asserui meas afflictiones ad vestram consolationem atque adè ipsam salutem æternam pertinere, quia salutem illam eadem afflictionum ac patientiæ via consequi debetis. Ad hanc autem patientiam præstandam, mearum afflictionum ac patientiæ meæ exemplum vos plurimum provocare poterit. Si Corinthiis licuisset sine afflictionibus salutem æternam consequi, non adè multum eorum salutis interfuisset Paulum tam gravia tamque multiplicia mala veritatis causâ perpeti: sed quia non alia lege ac conditione illis fuerat oblata salus, quam ut ipsi quoque ejus causâ varias calamitates, ac denique truculentissimam, si Deo ita videretur, mortem perferrent, multum referebat Paulum ex quo illam doctrinam primum didicissent, ipsis in exemplum proponi. Itaque eatenus potissimum Paulus hoc loco asseruit suas calamitates ad salutem Corinthiorum pertinere, quatenus exemplo illius erigi ac firmari poterant, ne in similibus afflictionibus animis considerent ac labascerent, animumque despondentes pedem tandem referrent atque à veritate deficerent. Quæ causâ est cur nos antea dixerimus secundam rationem à nobis propositam qua consolatio ad Corinthios ex afflictionibus Paulinis manaret, maximè nobis videri ad rem pertinere, atque ad mentem Pauli accommodatam esse: siquidem consentaneum est, eo modo salutem Corinthiorum ex illis afflictionibus profectam quo & consolationem, ac vicissim: quandoquidem salus per consolationem illam ad Corinthios manare intelligitur.

Hinc videre possumus quæ causâ fuerit cur tot tantæque afflictiones Deum tum Paulo, tum aliis fidelibus Christi servis, atque adè ipsi Christo imposuerit, & quem nos inde fructum percipiamus. Non igitur otiosi earum spectatores esse debemus: sed fidei robur inde capere, atque ad veritatem in summis etiam afflictionibus constanter tuendam animari, ac patientiam eorum imitari. Simul etiam videmus non alia nobis conditione salutem oblatam esse, quam ut ad omnis generis afflictiones justitiæ causâ porferendas sumus parati, & si ita Deo placuerit, eas re ipsa sustineamus. Quod enim de Corinthiis dicit Apostolus, id ad nos quoque transferendum est, nempe salutem nostram effici aut perficiendam esse, per patientiam ac tolerantiam afflictionum iis similibus quas Paulus aliique Christi servi olim perferiebant. A Christo enim, & præcipuis ipsius servis, orbis Doctoribus discere debemus & quid facere, & quid pati, & quid denique consequi debeamus. Quanquam à Christo potissimum, tanquam summo ac primo omnium fidelium duce ac magistro: à quo & Apostoli omnia didicerunt. Ostenditur autem hîc summus afflictionum nostrarum & patientiæ fructus, ac earum ad felicitatem nobis comparandam vis atque efficacia, cum dicitur salutem *ἡμεῖς* seu effici ac veluti produci parique in patientia seu per patientiam ac tolerantiam afflictionum. Cum quo consentit illud quod infra legitur in hac eadem epistola cap. 4. vers. 17, ubi ait Apostolus, momentaneam levitatem afflictionis nostræ operari vel comparare nobis abundantissimum æternæ gloriæ pondus. Vide etiam inter alia 2 Thess. 1. v. 5. & seqq. Est enim Deus universæ pietati salutem æternam constituerit præmium, tamen vel in primis patientiæ, quæ pictatis pars est durissima hanc mercedem proposuit.

Sequitur nunc ut videamus quomodo Apostolus fructum explicet ex consolatione, quam in afflictionibus Dei beneficio percipiat, ad Corinthios manantem. Primum autem fructum ipsum eumque duplicem exprimit. Deinde ejus certitudinem ostendit. Fructus ille duplex idem est cum eo quem ex afflictionibus suis in Corinthios proficisci dixerat, nempe consolatio & salus: quorum posteriorem ex priori pendere jam ante indicavimus. Itaque cum res hîc sit eadem, tantum de modo querendum est, quomodo uterque hic fructus ex consolatione Pauli manarit: hîc enim aliquomodo diversus est ab eo quò idem fructus ex afflictionibus ejus manabat. Facile enim est intelligere, alio modo afflictiones Pauli ad consolationem Corinthiorum pertinuisse, alio modo ipsius consolationem, & contrariâ non eodem modo eundem effectum parere. Quo autem pacto consolatio Corinthiorum, qui prior est fructus, ex consolatione Pauli ipsius, in Corinthios redundare poterit, atque adè redundarit, facile intelligi potest ex iis quæ vers. 4. jam diximus. Ubi in genere ostendimus, quomodo ex consolatione Pauli, ad alios quoque consolatio redundare poterit. Duo tantum hoc loco dictis sunt addenda. Alterum est ad hanc consolationem Corinthiorum non requiri ut ipse Paulus eos hac de re admoneat, & suum illis exemplum, ut eos in afflictionibus exhilaret, ante oculos proponat; sed satis esse Corinthiis constare quomodo Deus Paulum in afflictionibus fuerit consolatus, & opem ei præsentissimam tulerit, atque ex calamitatibus eripuerit. Inde enim vel tacente Paulo ex ipsius consolatione consolationem & ipsi percipere poterant, pollicentes nimirum sibi similem Dei benignitatem seu consolationem in simili calamitate constitutis. Alterum est quod Corinthiis peculiari adhuc ratione præter eam quæ ad omnes Christianos afflictos pertinet, & à nobis vers. 4. explicata est, consolationem ex consolatione quæ Paulo contingeret, capere poterint: quæ tamen ratio illis communis est cum aliis fidelibus, qui Evangelicam doctrinam à Paulo primum aut potissimum didicissent. Nam ex consolatione quæ Paulo toties contingeret, & miraculosa plane ex maximis periculis atque ingentibus calamitatibus liberatione, intelligere facile poterant ejus salutem atque incoluitatem Deo ac Christo curæ esse: siquidem non humanis auxiliis sed divina tantum ope eum ex tantis malis emergere, liquido appareret. Inde autem porro colligere poterant, eum verum ac fidelem esse Dei ac Christi servum, & ipsius negotium sincere agere, ac doctrinam quam tanto conatu ubique spargeret, omnino divinæ voluntati esse consentaneam, atque à Deo Christoque profectam. Quomodo enim aliis tantæ Deo ac Christo curæ esset? cur toties divinum & quidem præsentissimum auxilium in summis malis experiretur? Neglectus potius ac desitutus à Deo ac Christo fuisset in iis malis in quæ sese ipsemet, doctrinam falsam atque eumentiam disseminans conjecisset. Quare solari se meritò poterant Corinthi, uti & cæteri hujus Apostoli discipuli, conspecta divina circa ipsum in variis periculis & ærumnis providentiâ, & gaudere se verè divinum habuisse magistrum à quo religionis doctrinam accepissent, si bique de tanta felicitate gratulari, ac porro sese animare ad eam doctrinam constanter sectandam, & omni malorum patientia tuendam. Id quod ad ipsorum salutem, qui jam alter est fructus ex consolatione Pauli ad eos dimanans, plurimum faciebat. Verum enimvero magis respexisse censemus Paulum ad modum illum generaliore, v. 4. à nobis explicatum, quo consolatio ad alios ex ipsius consolatione redundaret, nempe quòd ex Pauli exemplo Corinthiis discere possent, quid sibi in similibus afflictionibus esset expectandum, & spem bonam concipere, fore ut sibi Deus opem in ærumnis pro veritate exantillans ferret, non secus ac Paulo magistro suo tulisset. Id enim apparet ex ratione v. 7. subjuncta, qua dictum suum probat Apostolus. Interim tamen quod Paulus Corinthiorum magister erat, id vim quandam exemplo Pauli Corinthio-

Corinthiorum respectu addebat. Magis enim ad Corinthios pertinere videbatur quid Paulo ipsorum magistro contigisset, & quidem in ea ipsa re quam ab eo tanquam magistro accepissent, quam ad alios. Quæ causa etiam inter alias est cur id quod in genere antea dixerat, ad Corinthios nominatim accommodet, & ipsorum causam se & affligi & consolationem à Deo percipere asserat. Quanquam enim non id intelligi vult Apostolus, non æque hunc fructum pertinere ad alios Christi fideles, atque ad Corinthios; non obscure tamen indicat magis ad suos discipulos, inter quos non postremum certè locum Corinthii obtinebant, quam ad alios pertinere. Itaque cum hoc loco dicit, *pro vestra consolatione & salute*, aut aliis verbis ad Corinthios quos alloquitur, fructum suam calamitatum simul ac liberationis accommodat, non cæteris suis discipulis, sed aliis potius Corinthios tacite opponit, vel in hac re quodammodo præfert.

Jam quod ad salutem Corinthiorum attinet, qui posterior est consolationis Pauli fructus, & ex consolatione ipsorum Corinthiorum inde profecta manabat, non est difficile animadvertere quomodo ea ex consolatione Pauli manaverit. Etenim consolatio illa quam ex ipsius Pauli consolatione percipiebant, eos ad constantiam in doctrina Evangelica atque ad tolerantiam omnium malorum quæ eo nomine sibi incumberent, excitare atque adeo armare vehementer poterant. Quis enim spe divinæ opis quam in calamitatibus sit experturus præsentissimam suffultus, omnibus periculis ac calamitatibus sese offerre horrefcat? quis eam doctrinam non constanter tueatur, ob quam qui periclitantur divino auxilio foventur, & solatia parata semper habent? Quantum verò ad salutem nostram momenti habeat in veritate constantia, & malorum omnium ejus causam incumbentium tolerantia, ex præcedentibus satis constat: ubi Apostolus docet salutem nostram effici in patientia afflictionum. Et hæc quidem de fructu ipso ex consolatione Pauli ad Corinthios dimanante.

Reliquum est ut ejus certitudinem quoque videamus. Quam quidem ita explicat Apostolus, ut primum ostendat, se de eo certo persuasum esse. Deinde rationem addat cur ita de eo sit persuasus ipsique Corinthii persuasi esse merito debeant. Prius præstat ultimis versiculi sexti verbis, *Et spes nostra firma de vobis*. Quasi dicat; Et sanè firmiter speramus ac credimus vobis hunc fructum quem diximus recipi eventurum, ac consolationem quæ nobis à Deo præbetur, cessuram esse in vestram consolationem, ac porro in salutem vestram sempiternam. Quanquam non vetamus quominus quis etiam paulò aliter hæc verba cum superioribus connectat. Possit enim quispian partem & sumere pro *nam*; non quidem ut intelligatur rationem hic reddi rei ipsius quæ ab Apostolo asseritur; sed potius cur id Apostolus ausus fuerit asserere. Jure enim id fecit Apostolus: quandoquidem de ipsorum salute (ad hanc enim potissimum videtur repositis) bene persuasus esset, nec dubitaret Deum illis felicitatem sempiternam cupere, ac porro etiam ut eam consequantur nihil non facere, ac nominatim ea quæ ipsorum magistro evenirent ad ipsorum salutem dirigere. Nihil etiam prohibet quominus contrario serè modo particula *et* sumatur pro *itaque*. Hebræorum enim more pro variis conjunctionibus usurpatur: atque inter alia nunc pro causalibus quas vocant, nunc pro conclusivis seu ratiocinativis; cujus rei exempla alibi vidimus. Neque verò id pugnat cum eo quod modò dictum est, quia hic effectus rei ipsius intelligendus esset, hoc est ejus rei quod Deus salutis Corinthiorum causa nunc affligeret, nunc iterum consolaretur: & præterea spes quædam plenior firmior ac perfectior intelligenda esset, quam foret ea quæ Paulum impelleret ut id de Corinthiis affirmaret quod in proximis verbis ab eo asseri vidimus.

Sed videamus jam etiam rationem Apostoli qua motus fuit ut sic de Corinthiis esset persuasus quemadmodum dixerat, & ipsi etiam Corinthii merito persuasi esse deberent. Ea verò exprimitur vers. 7, cum ait, *scientes quod sicut participes estis passionum, ita etiam consolationis*. Quibus in verbis consolationis tantum expressam facit mentionem, ut videatur tantum id probare velle, quomodo consolationem Corinthii ex ipsius consolatione percipere queant; sed revera tamen etiam illud probat, quomodo ex eadem Pauli consolatione salutem Corinthiorum proficisceretur: quia ut antea monuimus, salutem Corinthiorum ex consolatione Pauli eatenus manabat quatenus inde ad eos dimanabat consolatio. Itaque dum consolationem ad eos ex sua consolatione manare docet, tacite etiam salutem inde manare ostendit. Antequam autem ipsius rationis vim consideremus, prius animadvertendum est participium *videtur scientes*, quod certitudinem rationis subjunctæ exprimit, ostenditque Paulum de hac ratione minime dubitasse. Est autem in hoc participio ad præcedentia verba relato, quoddam Solæcophanes: nominativus enim pro genitivo positus est, præcessit enim in Græco pronomen *videtur*, cum quo participium hoc *videtur scientes* quod ad sensum attinet connectitur. Unde etiam nonnulli codices ut hoc Solæcophanes evitetur, totam illam particulam ultimam versiculi sexti & *spes nostra firma de vobis*, rejiciunt in medium ejusdem versiculi, & subnectunt illis verbis, *quas & nos patimur*, quemadmodum apud Bezam videre est. Sed rectius nostro judicio subicitur utriusque reliqui hujus versiculi sexti membro, in quo fructus partim afflictionum partim consolationum Pauli ad Corinthios manans fuit expressus, meliusque coheret cum fructu ex consolatione Pauli, quam ex afflictione ipsius in Corinthios profecto, ac cum ratione quæ versiculo hoc septimo quem nunc tractamus adjicitur, quo apertius certitudo fructus ad Corinthios manantis demonstratur, & sic etiam fundamentum spei de Corinthiis Pauli ostenditur. Illud autem Solæcophanes quod in enallage casuum consistit parum est curandum: Facile enim per Hebraismum excusari potest: quandoquidem Hebræi cum casus revera non habeant, participia quæ per nominativum in aliis linguis exprimi solent, subjungunt nominibus aut pronomibus quorumcumque casuum. Cujus rei exempla nec in hac ipsa epistola desunt, ut cap. 8 vs. 19 in participio *propter dominum* & cap. 10 vers. 5. Vis autem rationis Apostolicæ in eo consistit, quod pro certo habebat Apostolica in eo consistit, quod pro certo habebat Apostolica, Deum Corinthiis in afflictionibus quas veritatis causa illis imposuisset non minus operam esse laturum atque adeo eos esse consolaturum, quam ipsi semper Paulo operam tulisset, ac consolationem præbuisset.

Quam quidem rationem illustrat comparatione parium quanquam in re contraria, cum ait, *scientes quod quemadmodum participes estis afflictionum, ita etiam consolationis*, scilicet estis vel eritis. Volebat nempe Paulus illos intelligere ex eo quod sibi contigisset, eos certo colligere posse, quid sibi quoque sperandum à Deo atque expectandum esset, nec minus communionem consolationis ad eos pertinere quam pertinere communio afflictionum.

Apparet autem Corinthios tum temporis veritatis causa afflictos fuisse, siquidem ait, *quemadmodum participes seu socii estis afflictionum* intellige mei, id est similiter atque ego veritatis causa vexor & vos vexamini. Nisi quis verbum *estis* indefinite ab Apostolo elatum velit, & quodvis tempus indefinite designare existimet. Sed priori sensui favet & illud quod antea dixit versiculo sexto, salutem nempe Corinthiis effici per tolerantiam earundem afflictionum quas & ipse patitur. Tacite enim indicare videtur, & Corinthios jam tum pati. Consolatio autem quam Corinthiis hic pollicetur Apostolus, non de ea intelligenda est quam illi ex exemplo Pauli haberent, quæ etiam ante afflictiones locum habere

(1)

poterat,

poterat, sed de ea quam ipse Deus illis esset ad exemplum Pauli præstiturus, quæque non in spe liberationis à Deo obtinendæ, quemadmodum prior illa consistebat, consisteret, sed in ipsa liberatione: ita ut hæc consolatio illius alterius sit materia quædam ac fundamentum. Si enim de hac certò constet, illa altera facile inde nascitur, aut nasci certe debet. Si enim constet mihi, Deum in afflictionibus me consolaturum, id est opem mihi laturum, & à calamitate me liberaturum, statim consolationem quæ in spe hujus divini auxilii consistit, vel si mavis ex ea protinus nascitur, percipio, & animam erigo, neque afflictionibus illis promte offero.

Quæ ex his verbis excerpti possint sive doctrinæ, sive consolationes, facile per se quis cernit: & ex superioribus intelligi potest. Nempe ex ducibus ac magistris in religione Christiana primis, descendum esse nobis quæ sit & nostra & cæterorum Christianorum conditio: siquidem ex sua conditione Apostolus colligit quæ sit & Corinthiorum futura, eosque tum participes afflictionem esse asserit, & simul consolationis participes fore promittit. Unde porro ostenditur, Christianorum hoc ferè proprium esse, ut veritatis causa affligantur, simul etiam ut à Deo in ipsis afflictionibus mirifice recreentur, & opem ipsius præsentem sentiant. Et hæc quidem de prima loci hujus parte.

Sequitur altera pars quam specialiore esse diximus, utpote in qua de liberatione ex certo quodam & non ita pridem sibi oborto periculo potissimum disserit, ita quidem ut in posterum etiam eandem Dei benignitatem sibi pollicetur. Dux autem sunt hujus membri partes. Primum enim ipsum periculum ex quo ereptus fuerit explicat. Deinde de liberatione ex eo discrimine disserit. Et in priori quidem parte ita de periculo disserit, ut primò ejus magnitudinem, deinde causam ejus ob quam Deus in tantum discrimen eum incidere voluerit, exprimat. Illud præstat vers. 8, hoc autem vers. 9.

Quod ergo ad prius attinet, ita inquit: *Non enim volumus vos ignorare fratres, de afflictione nostra quæ contigit nobis in Asia, quod supra modum gravati fuimus supra vires, adeo ut etiam de vita desperaremus.* Quia hæc verba Apostolus per particulam enim cum superioribus connectit, apparet eis superiora confirmari, vel saltem illustrari. Nam cum Paulus de consolatione quam in suis afflictionibus sentiat non pauca hucusque disseruisset, poterat aliquis dicere: Cur tu ista hoc loco commemoras, & quemadmodum redundant in te afflictiones Christi ita & consolationem redundare asseris, & eandem Dei benignitatem in afflictionibus nobis quoque polliceris? Ad hanc sive questionem sive objectionum tacitam Paulus his verbis respondet, ac docet non frustra se ista hucusque dixisse. Quasi dicat; Non frustra autem tam multa hucusque disserui de consolatione divina quæ mihi in afflictionibus meis contingat. Etenim nunc nuper ingenti periculo fueram oppressus; sed ex eodem singulari Dei ope ereptus sum, ac vitæ quodammodo ipsi è præsentissima morte restitutus.

Narrationem autem de tota hac re instituturus, Corinthiorum attentionem excitat, dum ait. *Non volumus vos ignorare fratres,* nempe quia in ea re non parum erat situm quod quidem ad Corinthiorum utilitatem attinet. Consolationis enim ac salutis eorum, ut hucusque vidimus, intererat eos hoc scire: & quanto hoc periculum fuerat majus, quantoque illustrior Pauli ex eodem liberatio, quantoque res erat recentior, tanto magis afficere atque movere animos Corinthiorum poterat, & spe divinæ opis in similibus afflictionibus majori implere. Quæ res etiam nos licet à tempore Apostolorum longe absumus movere debet, ut nolimus ignorare quod divinis olim vi-

ris totius orbis doctoribus aliquando contigerit: ut inde nobis exempla capiamus, & quid sive metuedum, sive sperandum sit, cognoscamus.

Exprimit autem deinde locum ubi ea calamitas ipsi contigerit, dum ait, eam sibi evenisse in Asia. Intelligit eam Asiæ minoris partem in qua Ephesus erat sita, quæ non semel hoc nomine peculiariter designatur. Act. 6. vers. 9. cap. xvi. vers. 6. cap. xix. vers. 10. & xxii. vers. 26, 27. cap. xx. aliquoties vers. 4, 16, 18. 1 Corinth. 16. vers. 19. & 1 Petr. i. vers. 1. Quenam autem fuerit hæc calamitas atque periculum Pauli, adhuc dubitatur inter doctos. Nonnulli arbitrantur designari hic seditionem adversus Paulum à Demetrio fabro argentario excitatam, de qua legimus Act. 19. vers. 23 & seqq. Aliqui aliam afflictionem designari censent, quæ à Luca non fuerit descripta: ut sanè non paucas calamitates ac pericula Pauli ingentia esse ab eo prætermissa, vel illa docent quæ ipse Paulus infra cap. 2 hujus Epistolæ de afflictionibus ac periculis suis indicat.

Quicquid sit modò Paulo credeamus asserenti in maximo se versatum fuisse discrimine, & ab illo divina ope vindicatum, non multum nostra interest ut sciamus, quanam aut cujusmodi afflictio hæc fuerit. Satis enim ex eo quod Apostolus exprimit doctrinæ ad cautionem simul ac consolationem nostram capere possumus.

Magnitudinem porro istius periculi exprimens, ait se supra modum fuisse gravatum, supra vires, eamque ex effectu quodam in se enato illustrat, dum ait, adeo ut etiam desperaremus, vel ut alii interpretantur, animi prorsus penderemus, de vita. Ubi quidem omnia sunt satis plana, si illud primò observaveris verba supra vires, de viribus Pauli naturalibus, sive animi, sive corporis, accipienda esse. Nam si ad illas respicias vires quæ divinitus illi subministrabantur, non periculum supra vires, sed vires supra periculum erant. Itaque non pugnant hæc cum illis ejusmodi Apostoli verbis quæ existant in priori ad eisdem Corinthios epistola cap. 10. ubi ex eo quod Deus fidelis sit, spem illis facit, fore ne permittat ipsos tentari supra id quod possint, scilicet ferre, aut sustinere: sed facturum cum tentatione etiam exitum, ut possint sustinere. Patitur ergo Deus interdum servos suos sibi fidelissimos ipse fidelissimus, tentari gravarique supra vires, supra vires inquam ipsorum veluti proprias, ut suas illis postea vires inspiraret, ac efficiat ut quod non possunt possint tamen. Quamquam in eo etiam inter hunc & illum locum id interest, quòd in illo prioris epistolæ loco agatur de viribus patientiæ ac tolerantia, hic verò de viribus quibus evadere periculum ac vitam tueri sub tanti ingruentis mali onere Apostolus possit. Sunt nonnumquam pericula magna licet, talia tamen quorum impetum sustinere naturalibus viribus, eaque vel propellere, vel sine vitæ jactura sustinere, aut denique ubi vim illorum senseris evadere possis. Sed hanc calamitatem nulla ratione, nulla humana ope, vel sustinere, vel evadere se potuisse Paulus indicat. Itaque per *divinos* seu virium nomen comprehendere debemus non modò vires corporis, sed & animi ac prudentiæ humanæ, quin & amicorum auxilium, & quicquid denique extra Dei opem cadit.

Deinde & illud observandum est quod subjicit Paulus se etiam de vita desperasse, id similiter intelligendum esse ratione habita humanarum aut naturalium Pauli virium, non divinæ opis, quam supra omnem periculorum vim esse probe noverat. Cujus posterioris respectu infra cap. 4. vs. 8 eodem verbo usus ait, se dubitare quidem sed non desperare, intellige in periculis. Unde nulla est inter locum utrumque pugna. Hic enim ait, se desperasse de vita, cum nimirum ad se suasque vires oculos referret: illic se desperare in afflictionibus negat, ad divinam opem respectu habito.

Unde discimus, nobis quoque evenire posse, ut in sumi-

in similia incidamus discrimina, ex quibus evadere, nulla sine nostra, sine amicorum, aliorumve hominum ope, nullogue nos consilio explicare possimus: idque non ad verfarī divinæ in nos benignitatis ac fidei quæ se nobis obtrinxit, ex sequentibus facile dicemus, ubi cognoverimus, & quem in finem id facere soleat Deus, & quem exitum sæpe habeant ejusmodi calamitates, quarum pondere ita premimur ut humeri nostri tanto oneri sint imparces. Causam enim nos Paulus suo docet exemplo, dum finem subjicit in quem Deus collimavit, cum tam grave Apollolo onus imponeret.

Quod quidem facit versu 9, dum ita ait, *sed ipsi in nobis ipsis* (id est in animis nostris) *decretum mortis habuimus: ut ne fidentes esse in nobis ipsis, sed in Deo qui excitat mortuos.* Ubi primò animadvertenda est vis particulæ *sed*, qua hæc verba superioribus annectuntur, seu mavis opponuntur. Videtur autem comparata esse ad tacitam objectionem excludendam. Posset enim aliquis hæc dicere; Cur ergo mortem non appetiisti? qui interitum effugisti, si tantopere fuisti afflictionis onere pressus, ut etiam de vita desperares? Respondet Paulus non eò se fuisset tanto periculo pressum ut reipsa etiam opprimeretur ac mortem oppeteret; sed alio sine ita sibi divino consilio contigisse, nempe ut omni spe ac fiducia de suis viribus sequestrata, in uno Deo spes ipsius recumberet. Breviter, ita sunt hæc annectenda superioribus, ac si dixisset: Verùm non ideò id mihi contigit, ut, quemadmodum verbar, reipsa morerer; sed ut decreto mortis apud meipsum jam lato, in solo Deo spem omnem repositam haberem. Cum ergo ait; *Ipsi in nobis ipsis responsum* id est sententiam seu decretum *mortis habuimus*, id vult dicere, se jam ita apud sese conclusisse ac statuisse, sibi jam omnino moriendum esse, intellige, nisi ipse Deus sibi iucurrat, & veluti e machina quod dicitur appareat. Alludit ad judicia in quibus iudices sententiam capitis ferunt: Itaque vocat *avoxijua* sive responsum, quia iudices interrogati ac de sententia requisiti respondent, decretaque ferunt. Hoc ergo decretum ait seipsum apud se de sese statuisse. In quibus verbis repetitur aliquomodo effectus ille magnitudinis periculi Paulini sub ipsum præcedentis vericuli finem commemoratus. Idem enim revera est Paulum desperasse de vita, & in seipso decretum mortis habuisse.

Quod verò ad ipsum ejus rei finem attinet, is explicatur per oppositionem, cum inquit, *Ut ne fidentes esse in nobis ipsis*, id est ne in propriis nostris viribus ullam spem poneremus, & iis nos evasuros tantum periculum consideremus: *Sed super vel in Deo, qui excitat mortuos.* Quod quid sit unusquisque cernere potest. Describit autem Deum ab opere ipsius insigni, & uno ex præcipuis immentæ ipsius potentæ effectis: dum ait eum excitare mortuos. Ita autem describit Deum, quia hujus ipsius operis veluti specimen quoddam in se liberando tum temporis exhibuerat. Nam ex ipsa propemodum morte ereptum, vitæ restituerat, cum ex tam gravi periculo, in quo præsentem omnia mortem intentabant, eum liberaret: Unde id mortis etiam nomine describit, & quidem non vulgaris, dum ita subjicit; *qui ex tanta morte eruit nos.* Quapropter ut aliæ apud sacros scriptores Dei descriptiones, & maximè apud Paulum, alioque authores scriptorum Novi fœderis, ita & hæc Dei descriptio, rei de qua agitur accommodata est. Cum autem Deus dicitur ille esse qui excitat mortuos, quanquam id de actu ipso excitandi mortuos nulla habita ratione certi temporis, sed respectu cuiusvis temporis indefinite intelligi possit; possis tamen etiam accipere de sola vi atque efficacia, seu mavis potentia excitandi mortuos. Quasi dicat; Ut in solo Deo fiduciam collocaremus, utpote qui potest, & quidem solus, mortuos excitare. Causa ergo hæc continetur fiducia illius, quam

Paulus in Deo sibi reponendam censuit, ac porro ob quam & nos ipem nostram in Deo collocare debemus. Et hic quidem veluti summus est apex ac fastigium nostræ in Deum fiduciæ, ut credamus eum mortuos excitare & posse, & olim etiam velle, atque adeò nos quoque si ipsi paruerimus excitaturum.

Ex his discimus, cur etiam nobis aut aliis Christianis non raro tanta periculorum moles Deo permittente incumbat, ut si humana spectent auxilia, pereundum sibi esse existiment. Nempe ideo id fit ut ipem suam tum à seipsis, tum à cæteris rebus humanis omnibus abducant, eamque in Deo solo reponant. Et licet existimare nonnunquam possis, rebus tranquillis & ad animi sententiam fluentibus te nulla alia in re præter ipsum Deum ac Christum ipem tuam collocare, facile tamen fieri potest ut te ipsum decipias. Non libenter agnoscitur hoc vitium fidei nostræ, quam in Deo ponimus, aut ponere nos censemus, ut ea humanis aliqua saltem ex parte nitatur opibus atque auxiliis, quæ si subducantur, fides jam collabescere, jam nutare incipit. Itaque ut nostræ fidei ingenium ac robur tum cernamus, tum ut in uno Deo eam ponere discamus, omnia nobis nonnunquam eripit hujus vitæ præsidia, quibus sublati, si fides nostra nihilominus subsistit, apparet eam genuinam esse ac probam; si concidat, eam adulterinam esse; si vacillare incipiat, aliqua saltem ex parte aliquid adulterinæ fidei illi fuisse admistum, intelligere licet. Qua de re vide insignem quendam apud Acontium locum. Hoc loco recenseri possunt illa quibus homines ferè confidere solent, & eorum vanitas infirmitasque ostendi, ut ita dedoceantur homines in illis spem collocare. Multa huc pertinent etiam Sacram Literarum loca. Ut Psal. 62. & 146. & Jerem. 17. & Psal. 33.

Hinc etiam discimus quid de Dei potentia potissimum credere debeamus, nempe quod is sit qui excitare possit mortuos, eos præsertim quibus resurrectionis spes est facta & Christi exemplo demonstrata. Unde etiam ita fideles describuntur Rom. 4. 24, quod credant in eum qui excitavit Jesum Dominum nostrum ex mortuis. Hoc fuit culmen ad quod fides Abrahami, quam nos qui filii ipsius fieri debemus, imitari necesse est, ascendit, ut apparet ex Epist. ad Hebr. cap. 2. v. 19. Qui hoc credit, ille sit cause habet, cur in cæteris quoque rebus Deo confidat. Qui enim credit Deum mortuos quoque excitare posse, facile credit etiam ex aliis sive periculis sive calamitatibus, è quibus facilior est quam e morte exitus, eripere posse. Quare nullo in periculo licet maximo desperandum est, sed ad divinam potentiam omni periculo superiorem oculi semper sunt convertendi. Et hæc quidem de priori posterioris hujus loci membri parte: in qua periculum ac calamitatem suam nuper sibi obortam explicuit Apostolus.

Sequitur ut videamus, quomodo de liberatione ex isto periculo aliisque similibus porro differat Apostolus. Id autem facit vericulis duobus sequentibus 10 & 11. In quorum priori liberationem suam ex periculis distinguit pro diversitate temporum, eamque triplicem constituit, præteritam, præsentem ac futuram. De præterita ita loquitur, *qui ex tanta morte eripuit nos.* Mortem vocat periculum illud, quia præsentissimam videbatur mortem allaturum, adeò ut ipsa jam mors Paulo immeret. Ait autem, *ex tanta morte*, sive ut magnitudinem periculi ac discriminis, quod magis probò, sive ut acerbiter mortis ipsius ad quam periculum illud ducebar, exprimeret. Ex quo apparet, in nullo periculo quantumcumque sit, desperandum esse. De præsentem autem liberatione ita ait; *Eruiit sive eripuit*, scilicet Deus ille qui excitat mortuos. Quod vol propterea ait Apostolus, quia nondum penitus defunctus erat eo periculo, vel quia nova illi subinde subnascerentur mortis adeundæ discrimina, in quibus præsentem Dei opem experiebatur. Nam ut ipse Apostolus de se ad eundem Corinthios in priori Epistola scribit cap. 15.

vers. 30, 31, quavis hora periclitabatur, quotidie moriebatur, id est mortis discrimen adibat, & ut infra ait hac 2 Epistola cap. 4. v. 10, semper mortificationem Domini Jesu in corpore suo circumferebat. *Semper enim* (inquit) *nos qui vivimus in mortem tradimur propter Jesum.* & rursus, *mors in nobis operatur seu efficitur.* v. 10, 11, 12. Quare cum in istis periculis non destitueretur, sed salvus tamen atque incolumis conservaretur, subinde à morte eripiebatur. Unde etiam loco dicto ait, se ubique mortificationem Domini Jesu in corpore suo circumferre, semperque in mortem tradi propter Jesum, ut & vita Jesu, id est vita atque incolumitas à Jesu præstita in corpore nostro manifestetur seu appareat.

De futura autem liberatione ita agit, ut primum suam de illa spem exprimat, deinde causas ejus adjuvantes subjungat. Spem suam exprimit dum ait; *In quem scilicet Deum speravimus*, pro speramus, præteritum pro præsentis, ut 1 Tim. 4. v. 10, & cap. 5. v. 5, *quod adhuc eripiat.* Verba sunt facilia. Moneri hic possunt auditores, ut discant, ex præteritis aut etiam presentibus divinæ opis experimentis, de futuris etiam spem bonam concipere: ne similes sint vel Israëlitis olim, qui cum tot haberent circa se divinæ curæ ac providentiæ documenta, subinde tamen aliqua difficultate pressi, aut terrore aliquo percussi, aut rumore quopiam turbati, animo concidebant, & veluti consilii inopes animum despondebant, adversus Moysen & Aaronem murmurabant, & suas miseras queritabantur: vel Christi discipulis, qui de panibus solliciti erant, visis non ita pridem tot millibus hominum à Christo miraculose exiguo panum numero pascis. Gravior verò est hæc diffidentia quam ea est quæ tot firmamenta tamque evidentiæ documenta quibus niti possit non habet. Et hæc ferè intelligere solent Sacræ Literæ, cum Deum vel tentatum fuisse, vel non tentandum esse dicunt.

Quod ad causas adjuvantes atinet, eas v. 11 explicat: & quidem ita ut primum doceat quinam illi sint qui sese ea in re juvare, nempe ut à Deo ex periculis liberetur, debeant. Deinde quo pacto juvare se debeant. Et denique unde modus ille se juvandi videatur vim accepturus, ut ad eum juvandum sit tanto validior. Quod ad primum atinet, ita ait, *Adjuvantibus etiam vobis pro nobis*, id est, si & vos nobis auxilio fueritis, & unà nobiscum fueritis adnixi ut nobis hoc divinum auxilium impetretis: vel quandoquidem & vos, uti quidem mihi persuadeo, me adjuvatis. Modum deinde addit, cum ait, *precatone.* Videntur autem verba illa *pro nobis*, cum hoc posteriori nempe precatone potius jungenda esse, quam cum præcedentibus: ut quidem & vetus interpret ostendit, qui ita reddit, adjuvantibus & vobis in oratione faciendum censuerunt, qui hoc modo verba ordinaverunt, atque interpretati sunt; unà conferentibus operam etiam vobis, per preces pro nobis, ut Piscator, vel per deprecationem pro nobis, ut Erasmus. Quanquam Bezæ cum prioribus conjungere maluit, hoc modo vobis etiam unà pro nobis operam conferentibus ad deprecandum. Hinc apparet preces esse arma præcipua quibus in periculis sit pugnandum: his divinum auxilium nobis esse impetrandum. Simul etiam videmus optime eum sibi consulere, qui non modo ipse Deum oret, verum etiam aliorum hac in parte opem, atque auxilium flagitet. Quandoquidem & Apostolus auxilium Corinthiorum non obscure his in verbis implorat, & eos ut sese precibus apud Deum juvare velint incitat. Quod quidem alibi quoque aperte facit, ut legimus Rom. 15. v. 30, & ad Ephes. cap. 6. v. 19: adde etiam Philip. cap. 1. vers. 19: quanquam ibi obliqua est & indirecta ut etiam hoc loco petitio: & 2 Thes. cap. 3. vers. 1. Sic etiam ad Philemonem scribens, multum ipsius aliorumque ipsi similium precibus in se libe-

rando adscribit, cum ait; *spero enim quod per preces vestras donabor vobis.* Sic & author divinus epistolæ ad Hebræos eorum ad quos scribit preces pro se flagitat cap. 13. vers. 18. Quodsi autem & tantus Apostolus, & alii viri divinisissimi, qui in tanta fuerunt apud Deum gratia, & qui omnia apud eum non sibi modo sed & cæteris omnibus impetrare possent videbantur, aliorum pro se preces desiderarunt, itaque se juvari & cupierunt & crediderunt, quid cæteris nobisque adeo ipsis faciendum putabimus? Quare tanto magis nobis ad hæc auxilia, præsertim cum peculis undique cingimur, ac velut in media morte positi sumus, confugiendum est. Simul & illud cernimus non debere nos aliis præsertim petentibus hoc auxilii genus denegare, sed promte etiam non petentibus ferre: nec cogitare, vel non indigere alios, præsertim homines eos de quorum pietate sumus optime persuasi, hujusmodi nostro auxilio, vel nos indignos esse qui quidquam cuiquam à Deo exoremus. Refellit has cogitationis hæc Apostoli de Corinthiorum aliorumque fidelium pro se precibus persuasio, aut in iis flagitandis cura. Non rogasset enim ille omnes generatim ut pro se Deum orarent, nisi eorum preces sibi vel necessarias, vel saltem admodum utiles esse ac fore credidisset. Non ignarus erat multos atque adeo plerisque ex illis fore, qui cogitarent quam longe ab ipsius dignitate ac sanctitate abessent. Sed non tam verendum nobis est ne nos ab hoc officio aliis præstando indignitatis nostræ consideratio & cum aliena sanctitate comparatio absterreat, quam ne abducatur segnitias, & charitatis nostræ in alios languor ac defectus: huic medicandum est, huic nonnunquam nostram vilitatem frustra præteximus.

Interim & illud hac occasione monendi sunt ii qui preces aliorum pro se apud Deum interponi cupiunt, primum ne ipsi interea ociosi cessent, & alienis precibus scientes ipsi Deum pro se ipsis orare negligant. Deinde adhuc multo magis, ne aliorum preces sua impietate impediunt, earumque fructum suis factis irritum reddant. Neque verò hæc Apostolus in totos Corinthios omne precandi & divinum auxilium impetrandi onus rejicit, sed tantum cum illis quodammodo communicat, & se quoque in eo laborare significat, dum ait, *simul adjuvantibus etiam vobis*, quasi dicat; Ego in eo perpetuo laboro, id ipsemet anxius ago, ut divinum auxilium mihi impetrem, Deumque ut me liberare porro velit exorem: sed id tamen cupio, ut vos quoque me ea in re juvetis. Non boni sunt illi, & sibi-ipsis inimici qui seipsos precibus non juvant: sed deteriores ac sibi inimiciores, qui aliorum etiam pro se precibus intercedunt, earumque vim impediunt.

Sequitur tandem quid precibus illis vim apud Deum addere potuerit atque adeo additum fuerit, ad Paulum tanto magis juvandum atque ex periculis liberandum. Id autem exprimitur illis in verbis; *Ut ex multis personis profectum in nos beneficium, per multos* (seu multas scilicet personas) *gratiarum actione pro nobis celebretur.* Juvant ipsæ quoque preces per se ad divinum auxilium impetrandum, præsertim multorum. Nam multum apud Deum etiam consensus atque conspiratio bonorum in re bona valet, ut intelligitur ex illis Christi verbis Matth. cap. xviii. vers. 19. Sed vim illis addit, quod consentaneum est fore ut illas etiam gratiarum actio consequatur ab iisdem præstanda qui beneficium impetrarunt. Hoc ergo hæc vult Apostolus, fore ut preces ipsorum apud Deum multum efficiant, quia inde consequatur sit ut per eosdem, qui quidem erant multum, gratiæ agantur Deo pro beneficio in Paulum collato, ad quod obtinendum preces suas contulerant. Cohærent autem hæc verba quod ad sententiam attingit, non tantum

tantum cum proxime præcedentibus nempe primis hujus versiculi 11 verbis, sed etiam simul cum serie versiculi præcedentis, id est cum illis, *in quem speramus quod etiam adhuc eruet*. Finis ergo hic exprimitur ejus rei quod Deus intervenientibus etiam Corinthiorum precibus Paulum sit ex periculis liberaturus, nempe ut hac ratione laudem postea obtineat à pluribus, nempe ab ipsis etiam Corinthiis, & beneficium in Paulum collatum è multorum qui etiam id impetraverant gratiarum actione celebretur. Itaque quod antea diximus, hic exprimi id quod precibus Corinthiorum vim apud Deum sit additum, non tam aperte est ab Apostolo expressum, quam ex iis quæ exprimuntur colligendum. Consideratio nempe finis hujusmodi, qui quidem est gloria divini nominis, post beneficium præstitum, consequutura, movere Deum ut tanto facilius preces piorum exaudiat. Est autem animadvertenda in verbis Apostoli transpositio, quæ ea reddit obscuriora: quam interpretes recentiores ut claritati sententiæ confulerent sustulerunt, hoc modo verba ista reddentes, *Ut donum ex multis personis in nos collatum per multos celebretur gratiarum actione pro nobis*, scilicet factâ. Donum autem ex multis personis in Paulum collatum dicitur, quia ex iustarum personarum precibus ad Deum, profectum quodammodo fuerit, iisque à Deo impetratum.

Ex his autem intelligimus primùm quanta vis sit precum apud Deum, ab hominibus piis aut pietatis saltem studiosis fularum: quandoquidem Paulus hoc loco beneficium à Deo in se conferendum ipsis personis orantibus adscribit, dum ex iis id profecturum esse aut in se conferendum ait. Quod etiam videtur indicare Johannes 1 Joh. cap. 5. vers. 16, ubi ait eum qui oraverit pro fratre peccante non ad mortem, daturum ei vitam. Quanquam non ignoremus esse, qui hac posteriora verba & dabit ei vitam ad Deum licet non nominatum referenda censeant. Deinde & illud, plurimæ preces Deo esse gratiores, & ut antea dictum, conspirationem piorum multum apud Deum posse. Denique omnino debere eos qui beneficium aliquod vel sibi vel aliis à Deo impetraverint, id etiam gratiarum actione celebrare: siquidem Deus in eum finem beneficia talia præstat, ut fructus ille gratiarum actionis ac celebrationis nominis sui inde consequatur. Et sanè Paulus ita loquitur ut appareat eum persuasum fuisse, fore ut ii qui pro ipso Deum oraverint, postmodum etiam, ubi id quod voluerint impetraverint, Deo gratias pro hac benignitate persolvant. Et id quidem cuiusvis pii est officium: nec debemus esse segniores in agendis gratiis, quam in precibus fundendis fuimus. Quosii verò id in alienis beneficiis facere debemus; non minus vel etiam multo magis id faciendum est in iis quæ in nos ipsos conferuntur. Sed plerumque beneficii accepti gratia apud homines vilescit; & petere quidem à Deo scimus, gratias autem referre nescimus: nempe quia illud necessitas etiam docet, hoc verò pietas, quæ non est omnium, licet esse deberet.

2 Cor. 3. vers. 4, 5, 6.

Dixerat Apostolus paulò antè sese commendatilis literis neque apud Corinthios neque alibi egere, quandoquidem ipsimet Corinthii essent ei in iustarum commendatiliarum literarum, utpote in quibus efficacia ministerii sui manifesta esset. Ea occasione prædicat ministerium suum apud Corinthios, quod non a tramento sed spiritu viventis Dei, non in tabulis lapideis sed carnis cordium peractum sit. Ne verò arrogantior videri posset ista gloriatio, lenit eam, gloriam ejus omnem in Deum transferendo. Id quod deinde aperitius declarat, dum aptitudinem omnem sibi adimit, & divinæ liberalitati adscribit. Partes hujus contextus duæ constitui possunt. In priore ostendit Apostolus, unde habeat eam gloriandi fiduciam quam pau-

lò antè usurpaverat. In posteriore hoc ipsum amplius declarat.

De priore; *Fiduciam autem ejusmodi habemus per Christum ad Deum*. Fiducia hæc respicit vel res apud Corinthios ab Apostolo gestas, vel ejusdem de gestis gloriationem, vel utrumque potius: ut sensus sit; quod tantas res gesserit, quodque de iis gloriari aulit, id se Deo per Christum adscribere, utpote à quo non modo Apostolicum munus sed & vires ad idem rite fungendum acceperit: quemadmodum in sequentibus declarabitur. Notanda hic Apostoli modestia, qui licet circa euangelii prædicationem multos labores sustinuerit, multas molestias atque pericula exantlaverit, omnem tamen & agendi vim & gloriam actionum suarum Deo adscribit. Sic 1 Cor. cap. 15. 10 inquit, *Gratiâ Dei sum quod sum*, &c. Imitemur hanc Apostoli modestiam, & cum eodem agnoscamus *Deum esse qui operatur in nobis & velle & efficere ob beneplacitum*. Philip. cap. 2. 13. Quis enim quamvis acuto ingenio rationem hanc Deum colendi in Euangelio præscriptam suo Marte excogitare potuisset? quis ad eam observandam voluntatem animi inclinasset? quis rem tantam digne præstaret, nisi Deus primùm nobis ne cogitantibus quidem notitiam ejus obtulisset, eandemque deinde efficacibus argumentis nobis ad assensum commendasset, eaque ratione ut illi nos submitteremus impulisset, imò & vires deinceps nobis per Spiritum suum ingessisset, ad implendum opere quod ipse mandasset, inter tot & carnis obstacula, & adversitates, aliunde incurrentes?

Notandum secundò & hoc, quòd quamvis Deo actionum suarum vim & gloriam Apostolus adscribit, ex parte tamen derivet eam in Christum, tanquam mediam causam. Nimirum quemadmodum ex uno Deo qui Pater est, omnia, ita vicissim omnia per Christum in nos descenderunt 1 Cor. 8. 6. Ipse enim & Pontifex noster est, per quem nos accedimus ad Deum cum fiducia, Ephes. 3. 12. Ipse & Rex noster est, à Deo nobis præfectus; per quem ille omnem suam gratiam atque omnia sua beneficia in nos effundit. Itaque meritò non modò cum Johanne *omnia per ipsum facta* confitemur; sed & adhuc fieri, & porro faciendum esse. Ipse enim est A & a primus & novissimus, Apoc. 1. 11, 18. & xxii. 13. Porro quòd hic Apostolus circa vim atque gloriam ministerii sui, nosque illius exemplo circa rationem salutis nostræ, idem & circa omnia vitæ hujus bona merito agnoscimus. Quid enim habemus, imò quid sumus? nisi à Deo. *In ipso enim vivimus, movemur, & sumus*. Act. cap. 17. vers. 28.

In secunda parte declarat Apostolus id quod jam dixerat, amplius, partim adimendo sibi aptitudinem ad rem tantam, partim Dei beneficentiæ eam adscribendo. Inquit enim: *Non quòd idonei sumus ex nobis cogitare quippiam, tanquam ex nobis ipsis*. Minimum inter ea quæ quis agere possit, ac primum est, cogitare. Sed hoc ipsum quoque Apostolus sibi adimit. Unde quid de aliarum actionum momentiis judicet, pater. Cæterum cum cogitationum varix sint species (nam & cum ad aliorum dicta attendimus, & cum ipsi aliquid meditando invenire studemus, cogitamus) hic de illis cogitationibus sermo est quas quis ex seipso promittit, ut appareat ex verbis sequentibus. Non ergo negat Apostolus se ad divinum sermonem attendere eumque intelligere posse, nisi supernaturali lumine interius illustreretur; ut quidam interpretantur: quæ satis refellit historia Act. 9. vs. 5, 6. Sed hoc vult, se non posse ex seipso quicquam excogitare magni, ad eam rem de qua sermo fuit, opere compleendum. Interim quia & hoc tamen in dubium venire poterat, annon quid tale excogitare posset, cum certum sit illum & fatigasse animum suum in excogitando qua ratione posset gloriæ divinæ per ministerium Evangelicum prodesse, & sine dubio non rarò hoc illudve consilium invenisse quo rem divinam promotum ierit, addit: *tanquam ex nobis ipsis* quo

exerit, erit conjunctam cum hominum gloria ac splendore, quo nos ejus ministri ornemur?

9. Etenim si illud ministerium [doctrinæ illius quæ condemnationem hominibus affert] quod condemnationi ut ante diximus infervit, fuit gloriosum ac splendidum; multo certe magis ministerium [ejus doctrinæ quæ quod] justitiam seu à condemnatione liberationem hominibus affert, cum insigni gloria conjunctum esse necesse est:

10. Adeo ut Legis ministerium quod gloriosum ac splendidum à Deo redditum fuisse diximus, si conferratur cum ministerio Evangelii, ejusque splendore ac gloria, vix possit dici gloriosum fuisse ac splendidum, evanescente ejus claritate ad augustissimum hoc Solis jubar.

11. Neque verò id injuriâ: Nam præterquam quod diximus, illud fuisse condemnationis ac mortis, hoc justificationis ac vitæ ministerium; istud quoque accedit quod Lex aboleri debuerit, Evangelium verò quod nos prædicamus, perpetuo debeat durare, nec unquam ad finem usque mundi abrogari. At verò si id quod abolendum erat, fuit cum gloria conjunctum, multo gloriosius ac splendidius esse oportet id quod manere ac durare perpetuo debet.

12. Cum ergo tantam habeamus [ipem fore ut evangelium quod prædicamus, perpetuo duret,] fidendi & audacter agendi causam, magna in loquendo confidentia utimur, & libere aperteque in promulganda nostra doctrina agimus.

13. Dissimiles ea in re Moysi, qui velum imponere solebat faciei suæ, cum populo loquutus, ita ut non possent Israelitæ [in istas usque partes introspicere Legis aliquando abolendæ, atque adeo id ipsum animadvertere quod abroganda tandem esset.] videre, finem rei aliquando abolendæ, nec animadvertere legem aliquando abrogandam.

14. Unde factum, ut mentes eorum obtupecerent, & vim legis non perviderent; cujus rei etiam nunc extat experimentum: Etenim utique ad hoc tempus, cum legitur antiquum fœdus seu Lex Mosaica, idem ut ita dicam velum adhuc manet, & Judæorum oculis ac mentibus obstat, nec retegitur: quia per Christum demum ejusque religionem tollitur atque aboletur, atque adeo tunc demum patet, Legem desinere debuisse, qui hanc religionem agnoverint, cum ceteri id videre adhuc nequeant.

15. Ad hoc inquam tempus usque cum legitur Moysi doctrina, velum quoddam non tam Moysi jam ipsi ejusque doctrinæ obtenditur, quam super ipsorum Judæorum corda positum jacet, quominus rem penitus introspiciant, ac cognoscant.

16. Verum quemadmodum olim Moyses cum à populo rediret ad Dominum seu cum Angelo esset loquutus, tollebat velum faciei suæ impositum; ita etiam nunc quamprimum sese corda Israelitarum ad Dominum id est Jesum Christum ejusque sanctissimam religionem converterint, statim velum illis impositum tollitur, & clarissime cernent in Lege illud quod antea videre non poterant.

17. Etenim [religio ac doctrina Domini Jesu Christi & spiritus ille de quo supra sumus loquuti. Ubi vero &c.] Dominus Jesus Christus is est à quo Spiritus ille de quo supra diximus, & cujus nos ministros ac dispensatores professi sumus proficitur in eos qui ad ipsum se convertunt, eique sese applicant: ubi verò spiritus ille quo tum ipse Dominus fuit à Deo repletus, tum omnia ipsius membra per ipsum implentur, reperitur, ibi etiam libertas est spiritalis, [adeoque servitus ista quam Lex hominibus imponit excluditur.] ita ut cuiusque ille contingit, eidem etiam hæc contingat. Libertati verò non convenit velum istud, servituti cuiusdam signum.

18. Quapropter nos Christiani omnes recte facie omnibusque impedimentis contemplationi seu cognitioni rerum salutarium exactæ obstantibus, remotis, gloriam Domini Jesu Christi in facie ipsius veluti resplendentem, hoc est excellentissimam illam divinæ vo-

luntatis cognitionem quam in ipso Deus primò reposuit intuentes, atque instar speculorum quorundam excipientes, ipsi quoque imaginem ipsius recipimus, & ab ipsius splendore splendidi etiam ipsi reddimur, non fecus atque olim conspecto Dei angelo Moses; hoc est ejusdem divinæ voluntatis gloriosissimæ cognitionem adipiscimur; id quod efficit Spiritus ille à Domino in nos manans.

2 Cor. 5. vers. 1. usque ad vers. 10.

Paraphrasis, cum scrupulorum quorundam solutione.

I Deo autem dixi animum nos non despondere, etiam si corpus hoc nostrum corrumpatur, & momentaneam levitatem afflictionis nostræ parere nobis excellentissimæ gloriæ æternum pondus: quia certò novimus, si terreste hoc nostrum corpus in quo veluti domo quadam habitamus, quodque cujuspiam tabernaculi instar est, cum sit invalidum, & mox dissolvendum, destruat, nos habituros ædificium ab ipso Deo, nempe domum quæ non manu hominum sit constituta, quæ æterna esse non potest, sed æternam, & in ipsis cælis ubi nullus est corruptioni locus duraturam. Tantum enim adest ut in hoc terreno corpore solida possimus potiri felicitate, ut in eo semper suspiremus ad statum meliorem, id unicè desiderantes, ut corpore nostro quod ex ipsis cælis habituri sumus, tanquam habitaculo quodam superinduemur. (Dico autem ut superinduemur, si modò in adventu Domini, vivi ac corpore induti, non verò mortui, & corpore hoc exuti deprehendamus: alias enim corpore cælesti tantum induemur, non superinduemur) Nam nos qui in fragili hoc tabernaculo habitamus, dum calamitatibus & afflictionibus premimur, suspiramus: non quòd velimus corpus hoc per mortem exuere, sed potius cupimus vivi glorioso illo corpore superindui, ita ut mortale hoc corpus absorbeat ab immortalitate, seu corpore incorruptibili, huic superveniente, & illud undiquaque circumplectente. Neque enim vana hæc spes nostra esse potest, cum Deus is sit qui hunc ipsum in finem nos reformavit, & veluti condiderit, tantæque felicitati destinavit: ac præterea ne quidquam de ea re dubitarem, Spiritum suum tanquam arrham quandam dedit. Quapropter spe ac fiducia semper sumus pleni, & cum sciamus nos quamdiu habitamus in corpore, procul habitare atque abesse à Domino Jesu Christo, cum quo conjungi debemus. (Nam hæcenus quamdiu in hoc corpore sumus, fide tantum felicitatem nostram apprehendimus, non verò re ipsa cernimus & oculis usurpamus) Fiducia inquam & spe pleni sumus, & magis nobis probatur ut migremus e corpore, & sic habitatum eamus ad Dominum. Eaque de causa id studiose agimus, ut sive in corpore habitemus, sive ex eo migremus, ipsi placeamus.

Quæritur hoc loco quid intelligat Apostolus per vocem *superinduendi*. Nos in paraphrasi satis ostendimus id nihil aliud significare, quam eum qui corpore mortali adhuc sit indutus, immortalis corpore superveniente, veluti veste quadam undique circumplectente contegi, quo fiat ut corpus illud mortale quod ab immortalis veluti ambitur ac contegitur, absorbeat, & in nihilum redigatur, & sic immortale tantum remaneat. Siquidem certum est unum eundemque hominem duplici corpore præditum esse non posse. Hoc ut pateat, primum animadvertendum est, superinductionem hanc referri ad corpus nostrum quod ex cælo sumus habituri, seu cælesti illo corpore tanquam habitaculo homines certos superindutum iri. Ita enim loquitur Paulus *vs. 2*; *habitaculo nostro quod ex cælo est, superindui desiderantes*. Habitaculum autem illud esse corpus nostrum quod ex cælo sumus habituri, ex opposito *vs. 1*. satis conitat. Quanquam res ipsa per se satis est manifesta. Nec potest, ut nonnulli arbitrantur, vel potius, quia alias sententiam suam de corporibus nostris futuris defendere non possunt, dicere

(f 4)

cogun-

coguntur, ipsa tantum immortalitas abstractè sumta, eo nomine intelligi. Dico abstractè sumta; quia si pro corpore immortalis sumatur, hoc ipsum est quod quaerimus. Deinde quod plus sit *superindui* quam *indui*, patet ex collatione vs. 2 & 3. Aperte enim Apostolus, tum *nos superindutum iri, si modo induti non verò nudi reperiamur*. Indutum verò esse, & non nudum, nihil aliud significare, quam corpore mortali esse indutum, totius loci circumstantiæ, tum vox ipsa *indutionis* indicat, quam ad *habitaculum* quod corpus nostrum dicitur, referri, antea docuimus. Quare vocem *superinduendi* quoque ad habitaculum seu corpus aliud quam quo circumdati sumus referri, consentaneum est. Nullum autem restat aliud præter illud ex cælo. Idem ostendit vox opposita *exuendi*, qua in seqq. vers. Paulus utitur, quam nihil aliud significare quam corpus hoc mortale deponere, seu mori, omnes ni fallor animadverterunt. Nec sanè aliam significationem locus admittit. Quanquam verò ex his satis jam constet, *superindutionem* istam non ita esse accipiendam ut corpus illud quo jam induti sumus, & quod tanquam veste cælesti illo habitaculo seu corpore circumdari seu *superindui* debet, sub isto altero permaneat. ita ut duplici veluti veste homo seu hominis Spiritus indutus censeretur: siquidem duo diversa corpora, & quidem adeo inter se dissimilia, uni eisdemque homini convenire nequeant; tamen id præterea ex eo confirmatur quòd Paulus *superindutionis* istius modum & rationem explicans, ait; *ut mortale absorbeatur à vita*. Mortale autem nihil aliud nisi hoc corpus est. Indicat ergo Paulus *superindutionem* istam corporis ita fore, ut corpus immortale, circumplectens hoc mortale, veluti ignis cuiusdam instar statim absorbeat & consumat, ac id tantum in nobis restet quod aptum natum est ut cælesti tabernaculo indutum vivat in æternum. Ex quo apparet, metaphoram hanc quæ est in voce *superinduendi*, non in eo consistere quòd homo is qui dicitur *superindutus*, duplici veluti veste circumdatus, semper maneat; sed quòd tum cum primò immortali veste indueretur, alia jam extaret vestis quam immortalis illa circumplecteretur. Quemadmodum si fieri posset ut ignea aliqua vestis, & contactu alias statim vestes consumens, aliquis vestibus superinjiceretur, rectè dici posset, cum *superindutum* fuisse, licet interior vestis contactu igneæ superinjectæ statim fuisset consumpta, & ignea tantum porrò remansisset.

Ex vs. 6 & 8. Oritur quæstio cur Paulus asserat, *nos dum versamur in corpore, peregre abesse à Domino*, contra vs. 8 ita loquatur ac si tum cum è corpore migramus, statim habitatum eamus ad Dominum. Nam aliàs nulla erat causa cur Apostolus diceret, *sibi magis probari è corpore migrare, & habitatum ire ad Dominum*, subaudi, quam perpetuò in hoc corpore manere. Nam si ii qui moriuntur non habitant cum Domino ante ultimam illum diem, nulla est causa cur ex corpore propterea malit migrare, ut ad Dominum habitatum eat, quam in corpore perpetuò manere, siquidem mortuus, ea in re se vivum non antevertet: ac præterea beator videatur is qui vivit, ac Domino cum quo unus est Spiritus & quem perpetuò colit, cuiusquam præsentiam vicissim sentit perpetuò, propior est quam mortuus, qui nihil horum præstat. Præterea ipsemet Paulus sup. vs. 2. & 4. optatò videtur ut vivus potius immortalis corpore indueretur, quam mortuus, atque adeo ut usque ad adventum Domini vivus permaneret.

Quod ad prius attinet, responderi potest, duplici de causa eos qui in Domino moriuntur propiores Domino censendos esse quam sint illi qui in Domino vivunt. Primò quia illorum salus jam in portu est, horum adhuc in fluctuoso mari. Nam qui adhuc vivunt, ii omnes, generatim loquendo, à pietate ac fide deficere, & sic salute æterna excidere possunt; qui autem in Domino mortui sunt, nequaquam. Altera causa est ad quam Apostolus fortasse potissimum respexit, quòd cum iis qui in Domino moriuntur perinde agatur, atque si statim ad Dominum Jesum in cælos migrarent.

Nam tempus illud quod inter mortem eorum & vitam futuram intercedit, eorum respectu pro nihilo est, ejusque ratio hinc ab Apostolo habetur nulla. Nam quia tempus illud intermedium à mortuis nullo modo sentitur, perinde iis quum resurgent videbitur, atque si nunc primò obdormivissent. In iis autem quæ ad felicitatem nostram, aut miseriam ei verè contrariam pertinent, non tam ejus habenda est ratio quòd revera sit, quam quòd à nobis sentitur: quum tota felicitatis & contrariæ miseriam ratio, in sensu nostro sit posita: ita ut quod non sentitur propemodum non esse censendum sit. A mortuis autem non sentiri tempus intermedium inter mortem & vitam, adeo est manifestum, ut si quis contrarium affirmet, ei dicendum sit mortuos vivere, quod seipsum evertit. Documentum hujus rei nobis præbet imago mortis somnus: qui quòd est altior ac profundior, & sensus magis devincit quominus mutationes ullas advertant, tanto brevior videtur dormientibus. Nam tempus tum sentitur quum motus aut mutatio aliqua sentitur: ubi mutationis aliquis nullus sensus est, ibi nec temporis seu durationis. Unde Aristoteles hac de re disserens, ait: Quando in dormientibus nullus est mutationis sensus aut cogitatio, ultimum vigiliæ somnum antecedentis momentum, cum primo momento vigiliæ, somnum consequentis, ita ab illis qui dormierunt conjungi, ut unum illud faciant, & eximant tempus interjectum, quia id sensu non perceperint. Sicur igitur (inquit) si non aliud esset momentum, sed unum & idem, non esset tempus, ita etiam quando non animadvertitur esse diversum, non videtur esse tempus quòd est interjectum. Physic. 4. c. xi. ex vet. distin. secundum Pacium xvi. tex. 79. Quod igitur in somno cernimus in quo tamen phantasiæ nostræ sentimus mutationem, & imaginum mentis motum, quin etiam corporis sensus non profusus stupet, & aliqua restant sensationis reliquæ; id multo magis ad mortem ubi nulla planè relinquitur sensio, transferendum est: ita ut dicere possimus, somnum brevius reddere tempus, mortem nullum. Concludendum ergo est, perinde agi cum iis qui in Domino moriuntur, ac si statim ad Dominum migrarent, & ultimum vitæ mortalis punctum idem esset cum initio vitæ immortalis: Secus agitur cum iis qui in corpore mortali versantur, qui ut revera à Domino absunt, & loci intervallo disjunguntur, ita se abesse re ipsa sentiunt, & miseriam suam, afflictionibus præsertim ut hiæ Paulus indicat onerati, agnoscunt, & ad meliorem statum semper suspirant. Quòd verò ii qui adhuc vivunt alia quadam ratione videantur esse propiores Domino quam sint mortui, quia nimirum spiritu conjunguntur, id ad hunc locum ubi de corporali conjunctione sermo est, nihil facit. Deinde, non sunt comparandi vivi cum mortuis quatenus hi mortui sunt, & à Domino re ipsa absunt, cum jam docuerimus, hujus temporis nullam hic rationem habendam esse, sed ita sunt considerandi isti mortui atque si statim ad Dominum migrarent. Hoc autem modo si considerentur mortui, nemo non videt eorum cum Domino conjunctionem longe majorem & propiorem esse ea conjunctione, quæ est inter Dominum & eos qui hic in ipso vivunt. Hæc autem quæ de his Apostoli verbis nunc diximus, transferenda etiam sunt ad locum Phil. 1. 23. *Cupio migrare, & esse cum Christo*. Nam ibi quoque ita loquitur Paulus ac si simul atque moreretur, futurus esset apud Dominum.

Quod ad alteram objectionis partem attinet, dicendum est, non ita accipienda esse verba Pauli ac si simpliciter ac quovis modo maluerit *superindui* quam *exui*, sed eo tacitè posito, si Dom. Jesus non ita multo potest, seu intra illud spatium ad quod vitam hanc naturaliter perducere posset, venturus esset. Nam aliàs posito eo quòd Dominus Jesus post multa demum secula esset venturus, id quod Paulus futurum proculdubio prævidit, maluit is exuere hoc corpus quam ad illud usq; tempus in fragili hoc domicilio, gravissimis calamitatibus onerato perdurare, & vitam in perpetuis suspiriis exigere. Vel, si mavis, ita responderi potest, Paulum per se maluisse *superindui* quam *exui* hoc corpore aliquando tantum

tantum indui: sed per accidens (hoc est ob diuturnitatem temporis & afflictionum gravitatem quas necesse foret sustinere, si ad illud usque tempus vivere deberet, quo posset superindui, hoc est ulque ad adventum Domini Jesu) hoc illi prætulisse, & corpus hoc deponere maluisse, quam superinductionem istam expectare.

Tertio nascitur quæstio de verbis *1. 9. sive incolentes, sive peregre agentes*, an ea sint accipienda respectu corporis, an respectu Domini. Nam in superioribus utroque modo fuerunt usurpata. Respondeo, ea proculdubio respectu corporis esse accipienda. Non modo quia ordo horum verborum, qui nisi aliqua suadeat ratio non est temere negligendus; sed etiam quia sermonis Apostolici elegantia & concinnitas id requirit. Aliàs quod ad rem ipsam attinet, sententia loci eadem est, sive hoc sive illo modo sumas. Nam quod ad ordinem attinet, prius ponitur vox *incolentes*, quam *peregre agentes*. At si priori voce intelligere velis habitationem apud Dominum, posteriore absentiam à Domino, ordinem naturalem rerum verbis istis significatarum pervertes, hoc enim illo, naturæ ordine prius est. Quod ad concinnitatem ipsius orationis attinet, non satis elegans esse videtur, Apostolum dicere, se ambire, ut jam cum Domino habitantes ipsi placeant, quod tamen diceretur si hæc voces ad Dominum essent referendæ. Nam non est hoc anxie quærendum ut jam apud Dominum habitantes, ipsi placeamus, cum hoc illius sit antecedens ac conditio, adeoque isto nominato hoc jam ultro præsupponatur. At si hæc verba ad corpus referas, & ordo erit planus, & omnis inconcinnitas verborum aberit. Perinde enim erit, ac si diceres: Nos id feliciter agimus ut sive vivi sive mortui in adventu Domini reperiamur, ipsi placeamus, atque ita premium nobis destinatum donemur. Potest & hæc addi ratio, quod in his verbis contineatur portio seu consecrarium conclusionis argumenti Paulini quod in superioribus verbis extruxerat. Quæstio enim erat, An satius sit, manere in corpore quam migrare è corpore, nec ne? Concludit Paulus satius esse migrare, quam in eo manere. Medius terminus est: Quia is qui manet in corpore, peregre absit à Domino, & contra qui migrat è corpore habitatum eat ad Dominum: quod posterius conclusioni argumenti sui *1. 8* adiecit Paulus. Neque enim quæstio erat Apostolo, an satius sit habitare apud Dominum, quam ab eo peregre abesse? Quis enim hoc nescit? Quapropter cum conclusio hæc sit, si plene explicetur, satius est migrare è corpore, quam in eo manere, apparet in consecrario hujus conclusionis, in quo verba è conclusione transfumuntur, & repetuntur, vocem *manendi* seu *incolendi* & *migrandi* ad corpus non ad Dominum debere referri.

Explicatio loci 2 Cor. 5. 11, 12. &c. ad 18.

Scientes ergo &c. id est, Cum ergo sciamus causam, cur Deus sit timendus, *homines suademus*, id est hominibus proponimus doctrinam Christi, & inculcamus eis euangelium, & ad illud amplectendum illos adducere conamur. *Deo autem manifesti sumus*, id est, Hominibus quidem salutarem doctrinam inculcamus, interim Deo sumus noti, quod ita nos geramus, ut sciamus semper Deo constare nostram probitatem. *Spero autem quod &c.* id est quod & vestris conscientias nostra pietas sit nota, & si ex conscientia vestra iudicium de nobis sit faciendum, spero vos dicturos quod bene nos gesserimus. vide sup. cap. 4. vers. 2.

Non enim rursus nos ipsos commendamus &c. Quasi dicat. Ideo dixi vestris conscientias hoc patere, quia non hoc agimus ut nos ipsos vobis commendemus, quasi ignorantibus. Qui enim non novit hominem, ei commendatio est necessaria. *Sed &c.* quasi dicat sunt apud vos multi qui non ex animo gloriantur, sed externe: quorum hominum vanitatem potestis meo exemplo retundere, qui verè glorior & non facietenus.

Sive enim &c. Est occupatio. Quasi dicat. Aliis qui-

dem possunt videri infans, aliis sobrie agere. Si quis putat hoc esse infans hominis quod multa de me loquor, hic furor meus in Dei gloriam spectat, excusariq; id potest zelo Dei gloriæ; puto enim ea in re multum situm ut mea autoritas sit salva. Aut etiam sic, si ego hic aliquid pecco, Dei est non vestra injuria. *Sive sobrie agimus, vobis*, id est in vestrum commodum. Ubi-que finis, sed alter ad injuriam quasi, alter ad commodum pertinet. Quocumque modo agere me putaveritis, non est quod irascamini, præsertim si sobriè loquor: vestra enim hæc est utilitas. Dato autem me esse infans, Dei hæc sit injuria. Vide inf. cap. 11. *1. 16, Ferte meam stultitiam.* Verum erat quod dicebat, intertem etiam hoc ipsum hominis videbatur imprudentis.

Charitas enim Christi &c. Non tam videtur rationem reddere præcedentium proxime, quam superiorum & scopi totius: quanquam & hujus postremæ particulæ, quod scilicet utilitati eorum consuluit gloriamdo; maxime tamen superiorum, præcipue cum dixit se multa pati causa doctrinæ Christi, tum etiam quod suaderet euangelium. Totum caput huc spectat. Ita enim solet Apostolus agere, ut rationem afferat superiorum dictorum, quanquam addat aliquid proxime quod eadem ratione probet, ut pateat tamen esse coherentiam. Quod ad rationem attinet, ejus vis est; Ideo ego vestræ & omnium utilitati servio, non ut ad Legem Mosis adducam homines, sed ad Christum, qui nos ita dilexit, ut illi pseudapostoli se dicebant Judæos diligere. Quia charitas Christi nos ex utroque latere premit; Cum ita apud nos concludamus, & ratiocinemur, &c. Vide de his Anti-Grot. cap. 9. part. 7. Sensus est, Ita ago, nempe quod commendo religionem Christianam, mors enim Christi eò me adigit, si is est finis mortis Christi qui dicitur, omnes homines debent mori sibi, id est pristinis religionibus, & vitæ institutis. *Et pro omnibus &c.* Quasi dicat, quia vel quandoquidem pro omnibus mortuus est Christus, ut qui vivunt, id est omnes homines, non tales manent quales antea ratione morum & cultus Dei, sed ad ejus se nutum componant qui sancire morte sua voluntatem Dei voluit, & ad resurrectionem pervenit, docuitque eam religionem sequendam cujus causa fuerat mortuus.

Quare nos ab hoc tempore &c. Quasi dicat; Quia ergo omnes debent vivere ei qui pro ipsis mortuus est &c. (Descriptionem Christi posuit loco nominis: quæ descriptio causam indicat rei;) Ideo nos neminem amplius æstimamus ex iis quæ ad carnem pertinent; ut quod quis sit Israëlita, circumciscus, exinde non æstimamus ejus præstantiam, nec cultorem eum Dei verum judicamus. *Nosse* pro approbare aut censere. Hic intelligitur ratione religionis aut rerum quæ coram Deo valent: ut quod quis sit ex Abrahamo, Isaac, Jacobo, quod legem ceremonialem servavit. Vide Philip. cap. 3. vers. 4. seqq. *Si quis habeat fiduciam in carne* id est cur carne fidat, & de talibus sese jactet quæ recenset, ut est circumcisci octavo die &c.

Occupatio, sed & Christum putastis censendum ex Abrahamo, Davide; tum quod circumciscus fuit, & Legem Mosaicam servavit: hoc æstimastis dignum laude in Christo, ergo idem in Christianis censeatur. *Responsio:* Esti Christum ex iis censuerimus aliquando, nunc non amplius eum ex istis censemus. Nam est illa omnia talia fuerunt sine quibus non fuit Christus, tamen ad dignitatem Christi & munus ejus hæc nihil faciebant per te. Cur dicit, *Quod si aliquando cognoscebamus &c.* Respondetur; Paulus utitur quadam communicatione, quasi dicat, si nos Christiani, imò etiam Apostoli, censuimus Christum ex carne, tamen nunc jam amplius non censemus. Ut generatim de omnibus Christianis sumatur. Si de se Paulus dicat, sensus erit; Ego quidem de Messia antea cum essem Judæicæ religionis, hoc existimabam quod futurus esset Rex hujus mundi, carnalis, &c. Aut etiam quod Paulus ab initio Christum etiam ex carnalibus prærogativis commendatum sibi habuisset, & eundem commendasset.

mendasset. Redit jam itorum ad Christianos externos: *Quare si quis est in Christo*, &c. Quasi dicat, quemadmodum Christus non est ex carne censendus, ita & Christiani: quia *qui est in Christo*, id est qui est Christianus, *est nova creatura*, aut ex nova creatura est censendus, id est ex nova ratione cultus divini & vitæ à Christo præscriptæ. Exinde debet Christianus censeri, & talis esse. *Vetera* id est, antiqua legalia quæ ad cultum Dei olim pertinebant, & ad præstantiam aliqujus, *præterierunt*, jam abrogata sunt, pro nihilo reputata, jam negligi debent. *Ecce omnia*, id est quæ pertinent ad cultum divinum, *facta sunt nova*, renovata sunt, novam rationem Deus præscripsit per Christum, qua sit colendus.

Paraphrasis ejusdem loci, 2 Cor. 5. II. ad 18.

CUm ergo sciamus, Dominum Jesum adeo esse tremendum, ob hoc ipsius tremendum iudicium, cui nos omnes sisti oportet; [hominibus quidem nostram pietatem probare conamur, sed Deo illi omiscio ea penitus patet] in hominibus ad Christianam religionem ac fidem adducendis ita laboramus, ut Deo teste & arbitro vivamus, eique nostra pateat pietas. Quanquam spero nos & vestris conscientis ita satisfecisse, ut etiam illis nostra pietas manifeste pateat.

12. Neque enim quod hætenus nos pauca de nostra erga Deum pietate & in officio fungendo fide diximus, eam ob causam id fecimus quasi vellemus nos vobis ipsis demum commendare, eaque ratione efficeret ut qui nostras virtutes hætenus ignorassetis, in posterum sciretis: sed tantum occasione eo pacto volumus vobis dare de nobis nostraque pietate ac fide gloriandi, & sic vos impellere ad eam prædicandam, ac commemoratis virtutibus illis, quarum vos probe estis conscii, vos quodammodo instructiores reddere ad id, ut possitis aliquod opponere iis qui sese verbis quidem jactant, & speciem earum præferunt ut de quo gloriantur habeant, cum interim cor illorum reluctetur, ac reclamet conscientia.

13. Nam etsi fortè laudes nostras prædicando, videamur cupiam insanire, id tamen non ad vestram aliquam pertinet injuriam, sed si ita sese haberet, in Dei injuriam. At verò si ut arbitramur sobriè ac prudenter ea in regimus, in vestram hoc utilitatem spectat, ad eamque id à nobis fuit relatum, quam ego, ut & aliorum hominum anxie ac solícite quæro.

14. Propterea quod charitas illa Christi admiranda, qua nos, mortem pro nobis subiens complexus est, nos ad id faciendum adigit, ac plane cogit.

15. Cum ita apud nos ratiocinemur, ac iudicemus: Si unus ille mortem truculentam subit, ut omnibus salutem æternam pararet, & verum ad supremam felicitatem iter ostenderet ac muniret, omnibus hominibus moriendum quoque esse, seu causam sufficientem esse datam, ut relicta pristinis religionibus ac moribus, aliam quoque rationem Deum colendi ac vitam instituendi ineam. Quandoquidem eum in finem pro omnibus hominibus eorumque salute Christus est mortuus, ut quotquot vivunt homines, non amplius pro suo arbitrio ac pristina consuetudine vivant, sed vitam ac religionem suam penitus componant ad nuntum ac præscriptum Jesu Christi, ut potè qui ut salutem illis pararet, ac viam ad eam felicitatem illis sanxit, mortuus est: nec mortuus tantum, sed ut plenissima doctrinæ ejus fides constaret, etiam à Deo est ex mortuis excitatus, æternæque donatus gloria.

16. Quare cum sola Christi religio sit amplectenda, & cultus divinus ab ipso præscriptus in posterum omnibus sit sequendus; nos ab hoc tempore ex quo id agnovimus, neminem amplius in religionis negotio æstimamus aut præstantiam ipsius censemus ex rebus quæ ad carnem spectant, qualis est ex Abrahamo ortus, circumcisio, & reliquæ ceremoniæ Mosaicæ, quas illi vestri doctores commendant, & jactant. Quod si quis nobis objiciat ipsum Christum, omnium fidelium ac Dei cultorum caput, ex quo de membris ipsius fa-

ciendum est iudicium; ejus nos dignitatem aliquando ex hujusmodi rebus carnalibus æstimasse; ei id responsum volumus, nos aliquando quidem ita judicasse: sed nunc melius edoctos, ex istiusmodi rebus non amplius dignitatem ejus veram censere.

17. Quapropter eodem modo de iis qui Christo sunt addicti iudicandum est, & statuendum, hominem Christianum debere esse novam quandam creaturam, hoc est rationem cultus divini ac morum quam sequatur, debere esse novam atque à veteri illa seu legali diversam: ita ut res istæ carnales quæ olim in cultore Dei requirebantur, in ipso non spectentur amplius. Vetera enim ista, Dei consilio & voluntate sunt abolita atque abrogata: ecce omnia quæ ad religionem spectant facta sunt nova atque à prioribus diversa.

2 Corinth. 5. vers. 14, 15.

Explicat his verbis Apostolus, quantam in se sui que similibus vim habeat charitas Christi, eaque occasione rationem subjungit, cujus intuitu ad officium adigamur. Itaque partes verborum duæ sunt.

Vis charitatis Christi exprimitur, *Charitas Christi constringit nos*; quæ quidem accipi potest vel de ea charitate qua Christus nos complexus est, vel qua nos Christum complectimur. Quotoperc nos Christus amaverit, vel mors ejus argumento est, de qua paulò pòst. Multum autem Christi amorem commendat, quod & prior, & nil tale meritis, nos amaverit. Confer 1 Joh. 4. 10. & Rom. 5. v. 6, 7, 8.

Itaque dubium non est, quin Christi charitas hoc sensu omnes illius veros æstimatores vehementer obstringat. Jam verò quantum Paulus Christum amaverit, cui obscurum esse poterit, labores & molestias & pericula consideranti quæ ejus causâ sustinuit? Idem de aliis Paulo similibus iudicium est, utpote eandem in illum amoris causam habentibus. Itaque & ea acceptione charitati rectè tribuitur, quod nos constringat, & quidem ut causa proxima & immediata. Ad quid verò constringebatur Apostolus, ex antecedentibus petendum est, cum quibus hæc verba ita coherent, ut causa antecedentem in iis afferatur, quod indicat particula *Nam*. Dixerat verò Apostolus, se, quomodocumque sese gerat, vel Deum illiusque honorem, vel Ecclesiæ salutem spectare. Ad hoc verò sese charitate constringi innuit: quod de utraque charitatis significatione rectè accipi potest. Imitemur & nos, Pauli illiusque similibus exemplum, Christianique charitate, utroque modo accepta, incitemur, ut ad Dei honorem, Ecclesiæque ejus commodum omnia nostra consilia actionesque referamus. Illuc cogitationes, dicta, factaque nostra tendant. Sive edatis, sive bibatis, sive quid aliud faciatis, omnia in gloriam Dei facite. 1 Cor. 10. v. 31. Nemo querat quod suum est, sed quilibet quod est alterius, ibid. vers. 24. Ad hoc verò nos ducere debet charitas Christi, utpote cui patris sui honos & Ecclesiæ salus grata est, quique ut utrumque nobis curæ haberemus præcepit.

2. Videamus jam & rationem subjunctam, quam charitas ista in consilio habuit qua ad ea qua diximus ratione agendum moveamur. Ea verò est quod indicat, *si unus pro omnibus mortuus sit, omnes esse mortuos*. Non falli verò sese hoc suo iudicio, sequentibus probat. *Quis iste unus sit, qui pro omnibus mortuus sit*, quamvis hoc loco Apostolus non indicat, ex locis Scripturæ variis patet; nec obscure ex eo quod morti resurrectio paulò pòst subjicitur, colligi potest. Christum nimirum pro omnibus esse mortuum, intelligendum est. Quod quomodo accipiendum, desceperatur. Plerique putant, idem hoc esse, atque si diceretur Christum loco omnium esse mortuum: atque ita in his verbis commutationem esse personarum, Christumque, ut omnium, ita etiam nostri loco subrogatum. Nos verò commutationem hic aliquam, personarum, atque loco nostri factam commutationem Christi, vel substitutionem in sufferenda morte, concedimus: modò &

illud

illud addatur, in ipsa quoque morte commutationem factam esse, & pro æterna morte, quam nos debebamus, Christum non nisi triiduanam, quod res docuit sustinuisse. Et hinc quoque patet quo sensu vel negari vel admitti possit, Christi pro nobis satisfactio, de qua tantæ alioquin sunt lites. Merito enim negatur, si Christus ita pro nobis satisfecisse dicatur, ut pœnas peccatis nostris debitas, vel easdem, vel vi sua æquipollentes, penderit. Admitti verò potest, si ita dicatur satisfecisse, ut mortem violentam atque ignominiosam sustinendo, omne id quod illi Deus nostri causâ imposuit, quoque ut pater amans filii acquirere benigne voluit, præstiterit. Sed quicquid de re ipsa per se sit, hoc in loco tamen ad commutationem non respici, patet tum ex vi Græcæ vocis *ἀντὶ* quæ commutationem non denotat, sed fructum atque commodum eorum qui subjunguntur, tum ex eo quod paulo post Christum non modo pro nobis mortuus esse, sed & resurrexisset legitur: ubi commutatio locum non habet. Nec enim ita nos ipsi gesturamus ut resurrectioni nobis deberetur, quam Christus loco nostri occupaverit: & si eam nostri loco Christus occupasset, nos ab ea excluderemur. Itaque dubitandum non est, cum Christus pro omnibus hic mortuus dicitur, id fructum & utilitatem, quam omnes ex Christi morte capiant, respici. Fructus isti varii sunt: sed ad duo capita revocari possunt. Nam Christus nos morte sua, primum à peccatis, eorumque & reatu, & pœna, id est morte atque inferno, Diaboli quæ tyrannide liberavit. Deinde per eandem nos gratiæ amorisque Dei variorumque, in hac vita beneficiorum spiritualium, itemque resurrectionis atque immortalitatis cœlestisque gloriæ participes fecit. Quomodo verò fructus hi ex morte Christi fluant, quamquam prolixiorum tractationem requireret, breviter tamen ita concipi poterit, si consideremus triplex Christi munus, & quam connexionem cum unoquoque horum mors Christi habeat. Est enim confirmatio atque obsequio prophetici ejus muneris, est pars sacerdotalis, & est aliquid quomodo causa Regii. Itaque ratione prophetici muneris mors Christi nobis ejus universam doctrinam confirmavit & obfirmavit, atque sic eo nos adduxit ut in illum crederemus, & peccatis relictis justitiæ studeremus, quod unicum à nobis requisivit Deus, ut cætera omnia quæ superius nominavimus nobis impertiret. Ratione sacerdotalis muneris se Christus morte sua tanquam victimam præparavit ad oblationem coram Deo, eamque sequatur apparitionem continuum, per quam, immunitatem à reatu peccatorum, quam deinde immunitas à pœnis, & gratia atque beneficentia divina tum in hac tum in futura vita consequitur, adipiscimur. Ratione Regii numeris mors Christi in causa est, ut Christus qui carnis atque sanguinis nostri particeps fuit, nosque non erubescit fratres appellare, potestate à patre accepta possit ipsemet nobis omnia ista bona superius commemorata actu ipso conferre: quod eum pro amore suo erga nos, præque fide qua se nobis obstrinxit, facere velle dubium non est. Atque ita patet quomodo Christus pro hominibus in eorum utilitatem atque bonum sit mortuus.

Illud adhuc expendendum, quod Apostolus non pro paucis sed *pro omnibus mortuus esse* dicat Christum, quo universalitatem beneficii ejus prædicat, nullo vel nationum vel sexus, vel itatus discrimine coercitam. Non esse enim hanc universalitatem fructuum mortis Christi ad solos electos restringendam, ut nonnulli volunt, ex eo patet quod Apostolus ex universalitate fructus mortis Christi, universalitatem officii hominum quotquot vivunt deducit: eoque & personam commutat, cumque de quo aliorumque sui similitudinem in prima persona loquutus fuisset, ubi de officio hominum in genere subjiceret aliquid, tertium substituit. Certè nulla hic fit electorum mentio, nec ullum in verbis his vestigium apparet ea ad solos electos esse restringenda. Idem patet ex 1 Tim. 2. 6. cum quo conferat *1. 4. 5.* & ex 1 Joh. 2. 2. Multisque aliis locis, quos hic enumerare, & à pravis interpretationibus tueri, longum esset. Hoc quidem verum est, beneficiorum ex morte Christi manantium non omnes actu esse participes, ob deficientem in illis

conditionem, sub qua oblata fuerant, eoque fit ut interdum Sac. Lit. restrictius de iis loquantur. Sed quam improbitas hominum, eventum quominus in omnibus obtineat impediatur, non tollit tamen universalitatem gratiæ, quominus omnibus ex æquo pateat. Agnoscamus fratres summum hoc Christi in nos beneficium, qui pro omnibus atque ita etiam pro nobis mortuus est. Cogitemusque & genus mortis plenum doloris atque ignominie, & cruciatus qui illum antecesserunt. Unde non immerito illius memoriam in Ecclesia solenni cærenonia celebrari Christus voluit.

Expendamus jam quoque quid significet quod ex Christi morte Apostolus deducit, & quomodo id ex ea sequatur. Id verò est, *si unus pro omnibus mortuus sit, omnes esse mortuos*. Res ipsa docet, cum omnes dicit esse mortuos, id non de ea morte qua Christus sublatus est, ac ne de simili quidem, id est nec de violenta nec de naturali morte intelligendum esse. Quin ne is quidem sensus est, quem plerique tamen esse putant; Si unus pro omnibus mortuus sit id perinde esse atque si omnes mortui sint. Ea enim interpretatio nititur fallâ hypothesi, quod unum pro omnibus mortuum esse, idem significet quod loco omnium, quam nos superius referavimus. Et tamen sine ista hypothesi nulla foret in ista oratione, respectu vulgati sensus consequentia. Deinde etiam si per Christi mortem id assequeremur ut omnes eodem modo mortui censeremur, quid inde tamen commodi assequeremur? cum etsi quis vel naturali vel violenta morte tollatur, non per id tamen evadat, nisi aliud quid accesserit, pœnam peccatis maxime propriæque debitam, quæ est mors æterna. Denique sic nulla est cum antecedentibus connexio, nulla consequentia, ut quis sese charitate Christi constringi dicat ad id ut non sibi sed Deo atque Ecclesiæ Christi studio suo subserviat, quia videlicet per Christi mortem se pro verè mortuo habeat. Sed verus horum verborum sensus ex collatione sequentium satis patet, ubi Apostolus ait, eos qui vivunt non sibi sed Christo vivere debere. Ex collatione duplicis vitæ apparet duplicem quoque esse mortem, ut cum quis vel sibi vel Christo moritur: & quidem cum ex morte Christi in sequentibus concludat Apostolus, homines non sibi vivere; sic quoque intelligendum eos sibi mortuos esse. Homines verò sibi esse mortuos, nihil est aliud quam nos ad commoda nostra carnalia non esse intentos, nec cupiditatibus illis quæ nos vel ad divitias, vel ad honores vel ad voluptates persequendum rapiunt, amplius vacare. Convenit cum hoc loquendi modo id quod legitur Rom. 6. 2. Gal. 2. 19. Col. 2. 20. & cap. 3. 3. 1 Petr. 2. 24. Ubi Christiani vel simpliciter mortui, vel peccatis, aut legi, aut mundi elementis mortui dicuntur. Posset tamen obijci, Non omnes pro quibus Christus mortuus est, eo modo quo diximus mortuos esse. Sed respondeo loquutionibus actu significantibus sæpenumero tantum vim atque efficaciam quam res aliqua ad actum producendum habeat, aut quid jure debeat fieri, significari. Cujus rei exempla vide Rom. 6. 6. & cap. 7. 4. Imo & hoc ipso capite *1. 17.* Vide etiam Rom. cap. xi. *1. 26.* Heb. 8. 11. Jam autem in eo quod Christus pro omnibus mortuus sit, vim atque efficaciam esse ut omnes mori, ea quam explicuimus ratione, & possint & debeant, cuinam dubium esse potest? Quis neget illos posse qui cogitant Christum morte sua universam doctrinam suam confirmasse, atque ita nos ad illi obtemperandum obstrinxisse, memineruntque ad quantum dignitatis fastigium per mortem suam ille qui caput est nostrum pervenerit? Quis & debere illos neget, qui modò omnes illos fines ob quos Christus mortuus est probe ad animum revocarint, & aliquo æquitatis sensu sint præditi? Porro optime cum antecedentibus hic sensus convenit. Si enim ex unius Christi morte pro omnibus sequitur omnes sibi mortuos esse, aut esse saltem debere, utique qui hoc agnoscit, is charitate sese Christi constrictum sentiat, ad hoc ut non ad suum emolumentum sed ad Dei honorem Ecclesiæque Christi utilitatem consilia actionesque suas referat. Hoc restat adhuc ut ipsi nos examinemus singuli & expen-

expedamus an & eam in nobis vim habuerit Christi mors ut nobis mortui simus, nihilve adhuc nos tuiilet proprii commodi studium? an honori nostro non invigilemus plusculum? an voluptates, & quidem carnis quæ per se sæpenumero scedæ sunt, non sectemur? *Si cor nostrum non condemnat nos, &c.* 1 Joh. 3. 20, 21. Caveamus ergo à malo, & mortem Christi ad animum ita nobis revochemus ut ex ea & ipsi mortificationem veram assequamur.

Quod verò Paulus se aliosque ita judicare inquit, ex morte Christi pro omnibus omnium mortificationem recte sequi aut concludi, id argumenti vim auget, utpote quod non obscurum, sed apud nos ipsos quorum causa deducitur, in confessio est. Non falli verò sese iudicio suo, probat sequentibus, ad quæ accedimus. Ea verò non longa opus habent explicatione. Nam aut eadem quæ jam explicuimus verba in iis recurrunt, aut illis saltem similia sunt. *Et pro omnibus mortuus est.* Vocula & interdum est causalis, ac significat idem quod *nam*, ut patet ex his locis; Luc. cap. 6. 32. Joh. 3. 13. Col. 3. 25. 1 Joh. 1. 2. & alibi. Repetit vero Christum pro omnibus mortuum, mortisque ejus finem addit, ex quo probare vult id quod antea asseruerat. Quomodo intelligendum sit quod Christus pro omnibus mortuus sit, jam antè vidimus. Hujus vero mortis illius finem cum esse dicit, *ut qui vivunt, non amplius sibi vivant, sed illi qui pro iis mortuus est, & resurrexit.* Mortis Christi finem dicit esse vitam hominum; sed non communem hanc (istam enim habent jam illi quorum causa Christus mortuus est, ut ostendunt ea verba, *qui vivunt*) verum vitam certo modo comparatam. Quo modo verò? *ut non sibi amplius vivant.* Sibi vivere, est consilia actionesque suas eo referre ut sibi bene sit in iis quæ ad hujus vitæ statum pertinent. Quod à plerisque fieri videmus qui omni studio id unum agunt, ut ad opes honores dignitates emergant, aut cum voluptatibus vitam transigant. Quum verò inquit, ut non *amplius* sibi vivant, ostendit antea eos sibi vixisse. Quomodo Ethnici antehac sibi vixerint, patet ex Rom. 1. 29, 30, 31, &c. & ex 1 Petr. 4. 3. Quomodo Judæi, ex Rom. 2. 17. ad 23. Alterum ob quod Christus pro omnibus mortuus est, ut ei vivant. Id enim notatur ea phrasi, *qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit.* Christo vivere, est omnia consilia atque actiones ita instituere ut Christo placeas, ad illius voluntatem, & cogitationes & dicta & facta componere. Hoc optime præstabat iste ipse Apostolus vide Gal. 2. 20. Lit verò id æquissimum ut ii pro quibus Christus mortuus est, non sibi sed Christo vivant. Quod ut melius evinceret, non nominat Christum cui vivere debeamus, sed eum ita describit quod pro nobis mortuus sit, & resurrexit. Addit verò morti resurrectionem, ad quam *ad nos* subaudiendum, eam quoque pro nobis Christo contigisse. Quamquam enim videri posset ipsius bono eam tantum cessisse, tamen ad nos ea quoque pertinet: adeo ut 1 Cor. 15. 17, 18 dicatur; *Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, ad hæc estis in peccatis vestris, eoque & illi qui obdormierunt in Christo, perierunt.* Et Rom. cap. 4. 25, ait idem *Christum traditum esse propter peccata nostra, & resuscitatum propter justificationem nostram.* Imò verò magis etiam resurrectioni quam morti Christi Apostolus noster tribuit quod condemnationem nostram evadamus, Rom. 8. 34. Pro nobis ergo Christus resurrexisset dicitur, quia resurrectione sua plurimum nobis profuit. Nam per eam confirmata est ejus doctrina, in primis promissa, quorum ipsa nobis resurrectio ejus maximum est documentum. Itaque per eam nos ad illam amplectendam observandamque adducimur. Per eandem sacerdotale Christi munus ex quo remissio peccatorum nostrorum dependet, complementum accepit. Si enim in terris esset, ne sacerdos quidem esset, Hebr. 8. 4. Rationem vide ibidem, & 1. 2. & cap. 7. 26. Per eandem ad regiam potestatem suam in cælos transit, per quam & ab hostibus nos tuetur, & dona in nos varia diffundit, & a mortuis nos ipsos aliquando suscitabit, vitæque

æternæ & gloria inenarrabili afficiet. Causa verò cur sapius mors à Christo pro nobis suscepta quàm ejusdem resurrectio inculcatur, est, quod mors proprie ejus sit opus: resurrectio vero non ipsius sed patris ejus. Et quod mors illi maximo dolore confiterit, quum resurrectio illi cum gaudio obvenerit. Interea tamen resurrectio Christi maximam vim habet ad efficiendum in nobis ut illi vivamus. Quis illi vivere, id est omnia sua ad illius voluntatem atque arbitrium componere nolit, qui sua ei resurrectione tot commoda quot antea recensuimus attulit. Imò quia resurrectio Christo aditus ad novam vitam fuit, aliquanto concinnius ex ea nostra quoque nova vita, quàm ex morte deducitur. Porrò si Christus eo fine mortuus est ut non nobis sed ipsi vivamus, rectè sequitur nos nobis mortuos esse, id quod Apostolo propositum erat demonstrare.

Illud tantum restat excutiendum an & in nobis mors Christi eum finem assequuta sit, ut non nobis sed ipsi vivamus. Quod si nondum factum est, demus operam ut fiat. Abnegemus nos ipsos, *abnegemus impietatem & mundanas cupiditates*, ut monet idem Apostolus Tit. 2. 12. seqq. *ac temperanter juste & pie vivamus in hoc presenti seculo.* *Expectantes beatam spem & apparitionem gloriæ magni Dei, & servatoris nostri Jesu Christi. Qui dedit seipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum peculiarem zelatorem bonorum operum.* Amen.

2 Cor. 5. vers. 16, 17.

In his verbis docetur, unde seu qua ex re Apostolus putarit divini numinis cultorem sub Novo Fœdere censendum esse. Hic primum duo sunt consideranda, 1. Quomodo hanc doctrinam Apostolus proponat, vel explicet. 2. Quomodo eam confirmet. Proponit autem duplici ratione. 1. In antithesi, ut loquuntur, 2. in thesi: Hoc est primum docet unde sub Novo Fœdere Dei cultor censendus non sit: deinde unde revera sit censendus. Prius iterum duobus modis præstat, primò generatim, deinde speciatim. Vel primò sententiam hac de re suam Apostolus simpliciter proponit, deinde eam prolepsi illustrat.

Quod ad prius attinet, illud continetur 16. vox *Quapropter*, indicat hanc sententiam ex superioribus tanquam conclusionem aliquam pendere. Est autem ratio hujusmodi in superioribus verbis comprehensa, quasi dicat Apostolus: Quia Dominus Jesus in eum finem mortuus est, ut omnes viventes non sibi metipsis amplius vivant, sed illi qui pro ipsis mortuus est & resurrexit: hoc est ut non amplius eam rationem Deum colendi & vivendi sequantur, quæ ipsis placeat, aut cui hæcenus assueverunt, sed quæ Domino Jesu placeat, & quæ ab eo tum morte tum resurrectione fuit sancita & constituta; jure nos Dei cultorem non amplius censendum putamus ex iis rebus quæ ad carnem pertinent. Ut sunt v. g. ceremoniæ, & si quæ sunt hujus generis: siquidem nulla earum sit in Christi doctrina mentio, nec quicquam illis inibi tribuitur momenti, ad id ut Deo placeamus. Quamquam in hac ratione possunt, aut etiam fortasse debent adjungi prima ista verba *judicantes hoc quod si unus pro omnibus mortuus est &c.* Quinimo & illa, *charitas enim Christi constringit nos.* Præsertim quia Apostolus in sententia hac sua vers. 16. exponenda expressè addidit vocem illam *nos*, ita ut videatur in ea emphasis esse. Quasi dicat, quia *nos charitas Christi constringit, & quia ita judicamus, si Christus pro omnibus mortuus est &c.* ideo nos inquam ab hoc tempore neminem probamus secundum carnem. Secundò tempus etiam exprimit Apostolus ex quo ita sentiendum judicabit, in verbis à nunc vel ab hoc tempore. Intelligit autem tempus illud ex quo charitas Christi ipsum constringere, & ipse ut dixerat ita judicare cœperit: quemadmodum in sequentibus etiam verbis: *Et etiamsi cognoverimus secundum carnem Christum, sed nunc &c.* Quod si quis hæc verba non tam de eo quod Paulus ipse censuerit, quàm quod reipsa facien-

faciendum fuerit, præsertim à Christianis generatim, putet accipienda; tum istud *nunc* intelligendum erit de tempore Novi Fœderis; quemadmodum Rom. 8. 1. Sed prius videtur huic loco magis convenire. Apparet ergo inde, temporis præteriti aliam fuisse rationem. Tertio dicit, *neminem*, quod potest vel simpliciter accipi, quasi dicat nullum hominem, vel restrictè, quasi dicat, neminem qui Dei cultor censeretur: exprimit nempe in primis gentis discrimen: quasi dicat, sive ille Judæus, sive Ethnicus sit. Videtur autem hæc absolute potius accipi id vocabulum: nam restrictio ista in sequenti voce locum habere potest. Quartò ait *novimus* hoc est approbamus: intellige ratione cultus divini, aut omnium eorum quæ quoquomodo eo spectare videntur ut quis Deo probetur, & ab eo singulari quadam ratione ametur. Quintò *secundum carnem*, hoc est ex iis quæ carnalia sunt, 1. ortus sui natales ex Abrahamo, Isaac, Jacobo. 2. Ceremoniarum omnes, inter quas ordinem ducebat circumcisio.

Hactenus generatim sententiam hanc exposuit: speciatim proponit in verbis sequentibus, idque per quamdam prolepsin. Objectio ipsa est in his verbis; *Sed verò & cognovimus secundum carnem Christum*. Potuisset enim aliquis objicere Paulo: Atqui tu Christum, Ducem eorum omnium qui Dei cultores hodie censeretur debeant, aliquando etiam censuisti æstimandum ex iis quæ ad carnem pertinent, nempe ex nobilitate familiæ Davidicæ, unde fuerit oriundus, ex eo quoddam circumcisus fuerit, quoddam Legi & ceremoniis fuerit subiectus. Hæc autem verba duplici modo possunt accipi. Nam vel *Christi* nomen hoc loco sumitur absolute, ita ut non restringatur ad certam personam, seu subiectum illud quod Jesu Christi postea existit; vel ut certa illa persona quæ Christus est & dicitur, denotetur. Scholastici dicebant, vel formaliter sumi vocem *Christi*, atque adeo abstractè, vel materialiter & concretive. Si priori modo sumatur, exigua est difficultas. Sensus enim erit, Paulum unam cum cæteris Judæis, antequam doctrina Christi innotuisset, Messiam suum quem sperabant ex rebus ad carnem pertinentibus æstimasse, aut æstimandum censuisse: hoc est tum ex iis quæ paulò antè dicta sunt, tum ex præstantia aut potentia illius carnali, quam sibi imaginabantur, externa verborum prophetiarum specie induciti. Si posteriori modo, tum vel situendum est, Paulum aliquando etiam postquam Christum agnovisset, ac nondum doctrinam Christi & ejus religionis vim atque à Lege discrimen penitus percipisset, unam cum aliis qui à Judæis facti erant Christiani, non parum tribuisse iis quæ in Christo secundum carnem fuerunt conspecta, & eorum nonnulla vi promissorum divinarum ab ipso abesse non poterant, qualia fuerunt illa de quibus priore loco diximus. Id autem eo tempore factum fuisse, credibile est, antequam Paulus ad Gentes re ipsa esset missus, atque adhuc inter Judæos versabatur, & illorum conversioni incumberebat: quum videamus idem cæteris Apostolis contigisse, ut religionis Christianæ à Lege discrimen penitus nondum perciperent, quum adhuc intra unius gentis Judæicæ terminos Evangelii prædicatio contineretur. Vel vox illa cognoscendi hoc loco non sumitur strictè, pro voce approbandi, sed laxius pro voce censendi vel æstimandi, ita ut iudicium significetur per se indifferens, adeoque ejusmodi quod vel in hanc vel in illam partem inclinaret, & vel approbare vel reprobare posset. Quasi dicat; Etsi aliquando de Christo sensimus, aut Christum æstimavimus, ex rebus carnalibus, eamque ob causam illum repudiavimus, tanquam ea non habentem quæ in Christo seu Messia nostro existere deberent: aberat enim illa potentia & majestas ac pompa carnalis, & ejus loco summa erat infirmitas, quæ à Messia tã videbatur abesse debere quàm quod maxime.

Sequitur altera pars hujus prolepsos, nempe responsio ad objectionem, in qua revera speciatim id exprimitur quod antea in genere dictum fuerat: quum inquit; *Sed nunc non amplius cognoscimus*. Distinguit Apostolus tempus, in eoque vim responsionis collocat. Verba ipsa ex superius dictis satis intelliguntur.

Hactenus antithesis: sequitur thesis seu sententia

Apostoli affirmative proposita. Ubi duo consideranda.

1. Quomodo Dei cultorem sub Novo Fœdere existentem & Deo se approbantem describat Apostolus. 2. Deinde quomodo modum cultus divini ex quo ille sit æstimandus exprimat. Primum est ibi, *si quis est in Christo*, id est si quis est Christianus ut Rom. 16. v. 7. Gal. 1. 22. 2 Cor. 12. 2. Alterum est ibi, *nova creatura*. Hæc duplici ratione considerari possunt: vel quatenus opponuntur divino cultui legali, vel quatenus pristinae nostræ vivendi rationi adversantur. Sed prior sensus magis proprius: quanquam nec posterior est prorsus alienus, & uterque videtur hæc accipiendus, quamvis alter magis, alter minus. Nam sequentia posteriori sensui valde favent, usque ad finem capitis. Quintam etiam posteriora verba *1. 15, ut qui vivunt, non amplius sibi ipsis vivant, &c.* Quod ad priorem significationem attinet, *nova creatura* eam denotat (nam in concreto sumitur hæc vox) quæ novam & antea inauditam rationem cultus divini sequatur; qui & spiritualis sit totus, & in suo genere planè perfectus: quum vetus ille & ceremonialis esset magna ex parte, & imperfectus; quod posteriorius, nempe de imperfectione ratione moralium præceptorum in primis dicimus: de ceremonialibus nihil dicere est opus.

Quod ad moralia attinet perfectio ista cultus Evangelici præ legali in quatuor consistit officiorum ac virtutum generibus. 1. Spectat ad Deum. 2. Alterum ad proximum, seu ad homines alios. 3. Ad nos ipsos. 4. Ad patientiam. Quanquam licet hoc quartum cum tertio conjungere, & illud postea dividere, in facienda, vel patienda, seu in ea à quibus abstinere, & ea quæ sustinere debemus.

Primi generis sunt; 1. Quod Christus divino cultu, & omnibus iis quæ huc pertinent, sit afficiendus & venerandus. 2. Quod perpetuo orandum, perpetuo agenda gratiæ Eph. 5. 20. 1 Thess. 5. 3. 3. Quod juramenta voluntaria, ac de futuris, omnia prohibita. Secundi generis, 1. quod omnes, etiam inimici diligendi: ubi modus diligendi inimicos explicandus. 2. quod eoque diligendi fratres, ut animam etiam pro illis ponamus. 3. quod vindicta omnino prohibita, & affectus vindictam suadentes. Potest huc aliquomodo referri divortii prohibitio. Nam & hoc cum charitate præsertim matrimoniali pugnat. Tertii generis est, 1. ut semper gaudeamus in Domino: quod gaudium ex perpetuo amore & spe immortalitatis nascitur. 2. quod amor rerum hujus mundi sit prohibitus: & sic omnis intemperantia (ad quam refer etiam polygamiam, cum perfecta castitate, quæ altera est temperantiae pars, pugnantem) avaritia, & fastus hujus vitæ: ac virtutes contrariæ, ut perfecta temperantia, contentus divitiarum, modestia, præcepta: in quibus rebus verè cernitur Magnanimitas. Quarti generis est patientia perfecta, in afflictionibus propter justitiam, id est veritatem & pietatem. Et huc pertinet abnegatio sui ipsius atque abdicatio quædam, ac valedictio rebus omnibus nobis charissimis: de quo, Matth. 16. 24. & Luc. 14. 26. & 33. Itemque crucis portatio. Omnium autem horum consummatio & complementum est, Christi imitatio, latè sumta. Nam alia est specialior, quæ ad patientiam in primis pertinet. Hactenus novam creaturam eatenus consideravimus quatenus cultui legali opponitur. Sequitur ut videamus quomodo eadem pristinae vivendi rationi opponatur. Nam illi opponitur non ut rei male aut Dei voluntati adverse, sed tanquam sublimius humiliori, perfectius imperfectiori: at huic opponitur tanquam bonum malo. Hoc ergo posteriori modo nova creatura significat concrete sumta eum hominem cujus animus seu mens, cujus voluntas, cujus actiones denique, penitus sint reformatæ, & ad Christi præcepta compositæ, ita ut longe sint à prioribus diversæ.

Sequitur altera pars loci, confirmatio hujus doctrinæ: quæ magis est accommodata priori considerationi novæ creaturæ quàm posteriori: quia illam loci hujus diximus magis propriam. Ea duabus partibus seu antithesi quadam constat. Prior ad priorem doctrinam hujus

(t)

par-

partem, altera ad posteriorem pertinet. Prior enim docet cur non amplius secundum carnem æstimandi Dei cultores. Altera cur ex nova creatione seu novo colendi modo idem æstimandi. Prius ibi, *vetera præterierunt*, hoc est verus Dei colendi ratio, & si quæ ad eam spectant, quæ imperfectionem & humilitatem cultus divini & fœderis illius antiqui arguerent. Atque huc possunt referri non tantum præcepta, sed etiam promissæ; (habent enim inter se proportionem, ita ut imperfecta imperfectis apponantur, & perfecta perfectis) & promissorum confirmationes, quæ etiam promissis conveniunt, eorumque perfectionem vel imperfectionem sequuntur. Adde etiam Mediatorem, fœderis rationi & naturæ convenientem. Ex his etiam altera pars satis intelligi potest, nempe, *ecce facta sunt nova omnia*. Alludit ad verba prophetica, Esa. 43. 18, 19. *Ecce dicit ad majorem attentionem excitandam. Vox omnia non tantum restringenda ad certum genus, verum etiam non de singulis ejus generis rebus, seu de minimis Novi fœderis particulis est accipienda, sed generatim, vel ut ita dicam confuse de toto Novo Fœdere, ejusque partibus principalibus, quæ mutationem aliquam receperunt, ut sunt præcepta, promissæ, confirmationes, mediator.*

Quod ad alterum modum attinet confirmationem hanc superioribus accommodandi, quæ aptior est posteriori novæ creaturæ considerationi; sensus verborum hujusmodi erit, ac si dixisset Apostolus: ideo dixi hominem Christianum novam debere esse creaturam, & depositâ pristina vivendi ratione, novam plane sequi debere, quia ex Dei voluntate vetera omnia quæ ad vivendi rationem spectant, sublata sunt, id est jure cessare debent: quum plenissima sit a Deo causa hominibus præbita cur ea debeant abjicere. Contra autem omnia à Deo nova sunt constituta, omniaque ea facta quæ ad hominum vitam in melius reformandam pertinent. Verùm hic attendendum est, vocem istam *vetera* quæ Græcè est *ἀρχαία*, non debere referri ad singulorum Christianorum pristinam vitam: sed generatim ad pristinam hominum, totiusque mundi à multis jam sæculis, vel potius omnibus, vivendi rationem. Nam *ἀρχαία* non quælibet vetera denotant, sed antiqua & prisca, quasi dicat, initialia. Licet *dies antiqui* Act. 15. vers. 7. pro breviori tempore usurpentur, quasi dicatur, ab ipso initio prædicationis Apostolicæ. Nihil autem refert quòd tum temporis quum hæc scriberet Apostolus, re ipsa vetera ista magna ex parte non præterissent, nec generatim omnia nova facta fuissent. Satis enim est, id Dei consilium fuisse, & à Deo omnia ad eum finem spectantia fuisse parata: ita ut per illum non staret quominus omnia re ipsa nova fierent. Breviter, non de facto sed de jure hæc sunt accipienda: quo pacto superius dicitur, *omnes esse mortuos* nempe pro quibus Christus est mortuus. Atqui non omnes erant mortui, nempe sibi, seu pristinae vivendi ac Deum colendi rationi, sed jure tum mori omnes debebant. Hic ergo modus loquendi, non parum facit ad illustrandum illum Johannis locum, *mundus per ipsum factus est*, si id de hominibus hujus mundi generatim accipias. Et ne fortasse dicas hæc verba illum sensum non exigere, nisi eatenus quatenus ea referantur ad posteriorem novæ creaturæ considerationem, quæ hujus loci minus sit propria; animadvertendum est etiam priori sensu admissò, idem statuendum esse. Neque enim tum temporis cultus legalis re ipsa penitus cessarat: imò longe maxima Judæorum pars & totus populus Israëliticus cultum illum mordicus sectabatur, ut apparet ex cap. ix. x, xi. ad Romanos.

2 Corinth. 6. usque ad finem vers. 10.

In his verbis Apostolus muneris sui functionem commendat. Sunt autem in iis consideranda tria: 1. Quæ sit dignitas illius muneris per se considerati. 2. Quis effectus illius muneris, respectu eorum qui Evangelium jam receperunt. 3. Quibus modis Apostolus munus hoc suum ornarit.

1. Primum continetur primo verbo *Cooperantes*. In

quo Paulus laborem suum, qui ad muneris ipsius functionem pertinebat, cum alieno labore & operatione conjungit, seu comparat. Alii arbitrantur Paulum se hic conjungere ratione laboris cum ipsis fidelibus, qui salutem suam operari debeant. Sed alii rectius Paulum cum ipso Deo, qui salutem nostram curet, & circa eam laboret, se conjungere statuunt, quasi dicat; Nos verò Deo cooperantes, & nostram operam studium, ac laborem ei in humani generis salute procurandâ & perficiendâ adjungentes. Respicit enim ad ea Paulus quæ superius ad finem cap. 5 dixerat; Deum per ipsos hortari, nempe, ut homines reconcilientur Deo. Nunc asserit, se hac in parte Dei esse cooperarios; & adhortari itidem homines ne frustra gratiam Dei receperint. Simili ratione Paulus 1 ad eosdem Cor. epist. 3. v. 9. se suosque collegas Dei cooperarios appellat. Non conjungit autem se Paulus cum Deo tanquam in hoc opere ipsi parem; sed tanquam Ministrum Domino, qui summa cum potestate operi toti præsit, & ejus ministerio ad illud perficiendum utatur, ut vel ex loco modo dicto apparet, præsertim si quis incipiat v. 5, ubi ait, *Quis ergo est Paulus, quis verò Apollo? nisi Ministri*, per quos credidistis, & unicuique ut Dominus dedit: idque ipsum videtur Paulus hoc, de quo agimus vocabulo, nempe *συνεργός* aut *συνεργιστής* voluisse exprimere, in significatione quadam strictiori illud usurpans. Duplex enim significatio est: altera Generalis, quæ omnes illi, qui simul eidem labori atque operi incumbunt, sive primi sint authores in opere principes, seu ministri aut causæ sociæ atque adjuvantes *συνεργός* dicuntur: altera strictior quæ sociis tantum causis & adjuvantibus vel ministris competit, non verò etiam causæ principali: & hoc posteriori modo Apostolus utroque in loco voce hac usus est; & in priori quidem epistola satis aperte, ubi se eatenus Deo postponit, quatenus ipse cum collegis sit illius *συνεργός*. Deum autem tanquam Dominum illius agri, in quo colendo laboretur, constituit. Interea tamen indicat hæc vox cooperandi vel cooperariorum Paulum in eo, de quo agitur, negotio, non fuisse instar instrumenti alicujus inanimati, qualis est securis aut malleus respectu opificis, qui nihil ipse agit, nisi quatenus ab ipso opifice movetur; unde nullo pacto ipsius Opificis cooperarius dici potest, nisi admodum carichesticè & præter omnium loquendi consuetudinem, loqui velis: Sed se, licet autore & impulsore Deo, studium suum & voluntatem, indeque etiam operam Dei operationi adjunxisset, & suo impetu, aliquid etiam hac in parte fecisset: Ex quo jam satis apparet dignitas muneris Apostolici, si quidem in re omnium maxima, qualis est humanæ salutis & sic etiam Divinæ gloriæ negotium, Dei & ministrum & cooperarium esse, maximè est dignitatis. Itaque Paulus eadem hac voce, se partim cum Deo conjungit & dignitatem suam exprimit; partim ab eo distinguit, & quatenus in hoc negotio eo sit inferior & indignior indicat. Etiam si autem Paulus hoc loco de se potissimum loquatur, ut ex versic. 4 & seqq. satis apparebit; tamen plurali numero utitur eam potissimum ob causam, quod in Epistolæ inscriptione Timotheum secum conjunxerit; adeoque figurâ illâ, quam Communicationem vocant Rhetores, cum hic, tum alibi in hac Epistola, creberrime utitur, per quam Timotheo etiam eadem quodammodo tribuit, quæ ipsi propriè competunt. Idque tanto libentius, quod non pauca Timotheo tanquam ipsius germanio filio, cum Paulo essent communia; quæ hic de sese narrat Apostolus. Talis autem communicatio observari potest, & in aliis Pauli Epistolis: & imprimis in iis quæ ad Thessalon. Quanquam alias quoque absque ista figurâ, Paulus nonnunquam de se solo loquens, plurali utitur numero, usitata omnibus bonis scriptoribus Synecdoche, ut inter alia apparet Rom. 1. v. 5.

2. Sequitur alterum loci membrum, reliquo v. 1, & 2 toto. Ubi 1. effectum illum muneris sui, respectu eorum, qui Evangelium receperant, exprimit. 2. Deinde eundem illustrat & confirmat.

Expri-

- Exprimi tibi etiam hortamur: vel, ut alii, obsecramus ne in vanum gratiam Dei receperitis vos. Cum dicit, *Etiam hortamur*, vel id vult dicere: Non tantum Deus hortatur; sed etiam nos hortamur: Vel hanc hortationem quæ eo spectat, ne quis frustra gratiam divinam receperit, confirmat cum illa, quæ eo pertinet, ut quis cum Deo reconcilietur, & sic gratiam divinam recipiat, de qua superiori cap. erat actum. Quasi dicat; Non tantum Deus hortatur per nos, ut homines sibi reconciliantur, sed etiam nos, postquam id factum est, hortamur porro, ne ii, qui eam gratiam receperunt, frustra eam recepisse censeant. Vult ergo, si posteriorum sensum, qui magis videtur esse contentans scopo Apostoli, amplectamur, alteram partem functionis suæ Apostolicæ exprimeret. Nam prima ejus muneris pars est, hortari homines, ut cum Deo reconciliantur, & ad Deum convertantur, spe remissionis peccatorum & justitiæ obtinendæ. Altera est ut ii qui jam hoc aliquâ ex parte fecerunt, cæptum urgeant, & fructum ejus rei partim proferant, partim consequantur. Itaque prior ad illos pertinet, qui nondum crediderunt Evangelio: posterior ad eos, qui jam crediderunt, pertinet. Quod ut rectius intelligatur, considerandum est, posse verba 1. 20, cap. superioris, ubi hortatur ad reconciliationem cum Deo generatim seu absolute accipi, ita ut non restringantur proprie ad Corinthios, quos alloqui alias videtur Apostolus; sed habeantur pro ejusmodi sermone, quo Apostolus primo solet uti, in muneris sui executione, nempe tunc cum ejus rei est occasio. Est autem ea tunc, cum homines adhuc à Deo sunt alienati. Porro vox *προσκαλεσθη* duplici modo reddi potest, & ab interpretibus etiam diversis redditur. Alii enim vertunt *Hortamur*, alii verò *Obsecramus*. Et sanè utraque significatio, loco est satis conveniens, præsertim cum superiori cap. 5. vers. 20, hac eadem voce fuerit usus Apostolus, quanquam ad Deum relata; & postea de se Christi nomine legatione fungentibus vocem rogandi usurpavit. Tertio finem & scopum ejus actionis seu cohortationis, seu mavis materiam in qua versetur, exprimit Apostolus *ne in vanum*, &c. Per *gratiam Dei*, hoc loco intelligit Apostolus, Dei benignitatem per Christum & Apostolos humano generi oblatam atque exhibitam; nempe non imputationem peccatorum seu justitiam Dei, morte Christi innocentissimi confirmatam, ut apparet ex versiculo 19 & 21 cap. superioris. Aoristus *ἔλαττε* non per præsens hoc loco reddendus est, ut alias fieri potest, sed per præteritum perfectum aut plus quam perfectum, Receperitis, si infinitivum infinitivo reddere velis: vel Receperitis, si infinitivum resolvere velis in subjunctivum. Nec enim Corinthios hortatur Apostolus, ut gratiam Divinam recipere velint; sed ne frustra receperint, hoc est ne culpâ aut negligentia sua committant, ut receptio illius gratiæ frustra à illis facta fuerit. Recipere autem gratiam illam Dei, est non tantum assensum præbere gratiæ illi Divinæ oblatæ, & certum id esse, quod offertur, statuere; sed etiam ejus obtinendæ desiderio, animum ad eam reipsa consequendam adjicere, & conditiones illas, quæ ad eam rem sunt necessariæ, amplecti, tunc animo tunc professione. Idque nil est aliud quam cum Deo reconciliari, si in significatione minus perfecta, quæ alibi quoque occurrit, verbum id accipias, ut Coloss. cap. 1. v. 21, ubi pietas vitæ, reconciliationis finis statuitur. Nam reconciliationis vox, significat interdum ipsum illum actum constituendi & jungendi amicitiam, qui ab ejusdem rei continuatione & effectu distingui potest. Et hoc modo possumus accipere verbum reconciliandi, capite superiori vers. 20, si orationem Apostolicam velimus esse generalem. Nam si speciale esse velis, & ad Corinthios proprie spectantem, vox *reconciliandi* in perfecta significatione, quæ constantem in Deum pietatem complectitur, accipienda erit. Addit au-

tem vocabulo *recepisse* pronomen *vos* quò tum Corinthios, tunc omnes eos qui ejusdem sunt generis, hoc est eos omnes, qui perinde ut ipsi gratiam divinam receperunt, significat. In *vanum* autem seu *frustra* is dicitur gratiam Dei recepisse in quo effectus ac fructus ejus rei non apparet, qui quidem est duplex. Alter quem ipse proferre debet; alter quem consequi. Ille ad officium ejus pertinet; hic ad præmium & felicitatem. Si prior abest, Deus frustratur suo fine, quem quæsit; si posterior, homo: quanquam hic posterior abesse non potest, nisi prior etiam abest: & hoc quidem loco posterior, primo videtur intelligendus, prior consequenter. Quasi dicat; Ne fructu & effectu, quem in receptione istius gratiæ divinæ spectastis, frustreremini, & sic gratiam illam divinam à vobis receptam, reipsa tamen non experiamini; quod fieret, si non viveretis piè; seu, ut supra fuerat loquutus capite 5, non moreremini, & vobis ipsis viveretis, non illi qui pro vobis mortuus est & resurrexit; seu novæ creaturæ non evaderetis in Christo.

Hactenus expressit Apostolus alterum sui muneris effectum seu functionis partem: sequitur ejusdem illustratio & confirmatio. Est autem illustratio petita ex ipsius Dei per Prophetam loquentis testimonio; quod primo proponit Apostolus, deinde ad rem suam seu præsens negotium applicat. Proponit ibi. *Dicit enim, Tempore accepto exaudivi te, & in die salutis adjuvi te.* Primò Ellipsis est in verbis, quibus testimonium se divinum citare indicat Apostolus, & ad illud explicandum transit. Non enim exprimit, quis dicat. Intelligendum autem videtur, Deum aut Dominum dicere. Non modo quia is, per Spiritum suum Prophetæ ori hæc verba inferuit, & sic eum ad illa proferenda impulit; sed etiam quia ipse Deus hic introducit loquens. Similis Ellipsis extat etiam Ephes. cap. 4 & 5, licet ibi nil constet Deum ipsum in sua persona loquentem introduci, præsertim priori loco. Extant autem hæc verba Esa. cap. 49. vers. 8, ubi, ut doctioribus interpretibus placet, primò sermo est de liberatione populi Israël ex servitute & captivitate per certum quandam ducem seu servatorem qui ei negotio præficiendus sit vel præfectus: quæ res typus fuit spiritualis nostræ per Christum ex servitute Sathanæ liberationis, ita ut jure Apostolus hæc verba ad hoc negotium accommodat. Quod ad verba ipsius testimonii attinet, duobus modis eadem res explicatur, quanquam posterior majorem emphasim habet, & si ita placet, dici potest in priori causam, in posteriori effectum ipsum exprimi. Utrobique autem & gratia divina hominibus exhibita, & tempus ejus rei opportunum exprimitur. Primò ergo dicit, *Tempore accepto exaudivi te.* Quem alloquitur Deus non satis constat. Alloquitur autem Deus vel Israël seu Dei populum, vel ejus populi caput, hoc est eum per quem Deus, populum suum ex captivitate liberaturus, & felicitati restitutus erat, in cujus personâ ea proponuntur à Deo, quæ ad universum illum populum, cujus dux & caput est, pertinent; adeo ut nihil intersit sive ducem ipsum divini populi, qui nunc Christus est, sive ipsum illum populum intelligas, per eum, quem Deus alloquitur, & particula *te* designat. Vox exaudiendi si ea verba ad ducem populi divini referas, in cujus persona totus quoque populus quodammodo fuerit exauditus, proprie potest accipi de approbatione, ut ita dicam, precum ejus à Deo facta, & inclinatione voluntatis Divinæ, ad rem eam præstandam, quam is rogarat. Sed si eam referas ad ipsum divinum populum, qui in captivitate animi aliquando fuerit constitutus, improprie ea erit sumenda, hoc est tantum pro inclinatione voluntatis ad juvandum eum, cujus miseriam videas, qui tuum auxilium & opem ipsam quodam-

(t 2) modo

modo imploret. Erit ergo hic Metaphora, aut Metonymia quædam. Metaphora quidem, quia is, qui alterum in miseria & calamitate constitutum juvat, infelicitatis ipsius misertus, simile quippiam facit ei, qui alterius precibus movetur ad eum juvandum. Metonymia verò si effectum exauditionis seu auxilii præstationem, per exauditionem intelligas. Illa enim hanc consequitur. Quanquam si historicum sensum spectes, quem Propheta primò intendit, licet non potissimum, magis propriè hæc vox accipi potest etiam respectu ipsius populi divini, qui in captivitate constitutus, Deum proculdubio precibus frequenter sollicitavit, ut se se ex captivitate eriperet. Sed quod ad populum divinum sub Novo Fœdere attinet, præferim eum qui ex Gentibus erat collectus, cujus hic potissimum habet rationem Apostolus; tum cum is adhuc in captivitate sua versaretur nullæ illius preces ad Deum revera intercesserant, quibus eum ad se liberandos impellerent; sed si quid Deum in illis movit, id nihil aliud quam eorum fuit infelicitas & miseria.

Quod ad tempus attinet, utitur Apostolus voce *καίριον*, quod tempus opportunum significat. Quod ad nomen *acceptio* attinet, illud paulo aliter habetur in fonte. Exstat enim ibi vox *beneficentia* seu *benevolentia*. Quanquam eodem res recidit, utrovis modo legas. Nam tempus *benevolentia* seu *beneficentia*, significat tempus illud, quo Deo placet hominum reipsa misereri, eosque exaudire: vel tempus benevolentia ipsius hominibus exhibendæ destinationum. Idem significat Paulus, dum illud tempus vocat acceptum, nempe tum Deo tum hominibus. Deo quidem quatenus ei placet, illo tempore auxilium suis ferre: Hominibus autem, quatenus eo tempore, benevolentia & auxilium illius experiuntur, & sic tempus illud iis est lætissimum & gratissimum. Significatur autem istis verbis, Deum non semper actu ipso exaudire aut juvare; sed interdum ob justas gravesque causas auxilium suum differre & in tempus commodum rejicere.

Quod ad posteriorem loci partem attinet, in qua idem *καίριον* dicitur, seu major effectus ejus, quod priori loco dictum est exprimitur, ea est, *Et in die salutis adjuro te*. Qua in re adjumentum istud vel auxiliatio consistit, & ad quem ea proprie spectet ex dictis intelligi potest. Significatur enim utrobique liberationem ex captivitate summaque calamitate: Illic quidem corporali, hic verò spiritali. Quod idem significatur voce salutis, cujus ea vis est, ut non tantum boni alicujus præstationem significet, sed etiam (idque interdum solum ac propriè) liberationem à malo vel præsentem vel imminente; ita ut is quoque possit dici servari, cui nihil præterea boni conceditur, nisi quòd e calamitate eripitur, aut ab ejus periculo liberatur. Quanquam tamen, cum quis ex ipso malo eripitur, necessariò ejus mali contrarium seu bonum ponitur, ita rei ipsius natura ferente. Et salus quidem nobis, partim re ipsa contingit, dum ex æterni interitus periculo præsentissimo ac certissimo sumus erepti, quò non pauca Sacram. N. F. Literarum spectant loca: partim spe, quatenus nondum penitus ab eo sumus immunes, restatque adhuc ultimus illius liberationis actus, qui in adventu Domini fiet, cum ex ipsa morte & inferni faucibus eripiemur, & extra omne interitus discrimen, & ut ajunt, teli jactum constituemur. *Dies autem salutis* ut ex collatione cum præcedenti particula patet, pro tempore salutis destinato fumitur. Hactenus ipsum testimonium divinum.

Ejus accommodatio ad præsens institutum, subjecit in his verbis, *Ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies salutis*. Bis utitur voce ecce, ad attentionem tanto majorem, ut pote in re maxima & animadversione dignissima, maximeque necessarià excitandam, ne quis forte tempus tam opportunum

ad supremam felicitatem consequendam prætermitteret. Utitur & ingeminatione in particula *nunc*, ut ostendat ea verba, non tantum olim fuisse impleta, sed etiam nunc, hoc est sub Novo Fœdere, imò maximè locum habere; ita ut dici pro modum queat olim illud tempus acceptum & diem salutis non extitisse; nunc verò demum reipsa advenisse: quia si comparatio instituitur inter illud tempus & hoc, & ea quæ vel in hoc vel in illo tempore hominibus à Deo contigerint, bona, priora ista ferè pro nihilo sint censenda. Quo pacto etiam alibi viri divini verba Prophetica citantes, & ad Novi Fœderis tempora accommodantes, negare videntur, imò quòd ad verba ipsa attinet, omnino negant, ea olim fuisse impleta in aliis, in quibus tum impleta suo modo fuerant. Sed quia sensus ille primus & impletionis modus jam olim factus à Deo, fuit imperfectus aut figuratus; ut cum eo qui sub Novi Fœderis locum habet, vix debeat conferri; & Spiritus divinus, qui Christi fuit Spiritus, linguam prophetiam regens ad hunc posteriorem potissimum respexerit; ideò perinde loquuntur divini sub N. F. viri, atque se verba ista sub V. F. nullum habuissent locum. Quod idem de hoc loco statuendum est. Nam liberatio illa ex captivitate corporali, umbra tantum fuit hujus liberationis & salutis nostræ, quæ & animum spectat, & omni sine caret, ita ut inter illam & hanc comparatio vera sit nulla, similitudo autem exigua.

Addit autem aliquid Paulus verbis Prophetis, dum ea ad negotium suum accommodans non simpliciter ait, *Nunc esse tempus acceptum seu *καίριον* sed *καίριον* seu bene acceptum*. Parum nempe illi visum est tempus illud simpliciter vocare *καίριον*, licet vox hæc in perfectissimâ significatione accepta, eundem possit habere sensum, quem vox *καίριον* habet; sed voluit id apertius & significantius exprimere Apostolus. Quomodo autem nunc sit tempus salutis seu quo pacto nos salutem fuerimus jam consequuti, aut jam consequamur, paulo antè dictum est, quòd huc proprie pertinet. Ex his autem verbis jam apparet, quæ de causa Apostolus verba hæc Prophetæ adduxerit, nempe partim ad exaggerandam illam Dei gratiam, quæ populo divino contigerit sub N. Fœdere: partim verò ut tacite hortetur ac moneat, curandum nobis esse ne gratiam istam divinam, frustra receperimus: quia nimirum certum aliquod sit tempus salutis nobis conferendæ destinationum, quod si prætermittatur, frustra postea quaeretur.

III. Superest tertium loci membrum, in quo Apostolus docet, quæ ratione ipse aut etiam Deus per ipsum hanc muneris ipsius functionem ornarit atque adhuc ornet. Cujus iterum duæ sunt partes.

1. Primum enim docet Apostolus, quid viter ad dignitatem atque auctoritatem muneris sui tuendam.
2. Deinde quibus virtutibus aut dotibus civinis muneris sui functionem commendet. Vel hoc pacto locum sequentem dividere licet, ut *tria* contineantur membra. 1. Quibus virtutibus aut dotibus ipse munus suum ornet. 2. Quibus in rebus inprimis virtutes illæ eluxerint, & per quas difficultates is in suo munere fuerit eluctatus. 3. Denique quomodo iis occurrat eave diluat, quæ ipsi objici solerent & auctoritatem ac dignitatem muneris ipsius obscurare atque elevare. Primum duplici ratione præstat, in Antithesi & Thesi. Primò enim docet, quod viter, auctoritatis officii sui tuendæ gratia; deinde quod faciat ac in se demonstrat.

Quod ad prius attinet, id continetur versic. 3, ubi ait; *Nullam ulla in re dantes offensionem, ut ne reprehendatur ministerium quæ verba cohærent, si constructionem spectes, cum verbis primis hujus capituli, nempe *adhortamur*, &c. Quasi dicat; Una cum Deo laborantes in salutis humanæ negotio etiam adhortamur, &c. nemini ulla in re dantes offensionem. Unde viri Docti totum versum secundum Parenthesi includunt, & versum tertium*

tium cum decimo conjungunt. Quid per offensionem intelligat Apostolus facile est intelligere. Denotat enim ejusmodi factum, quod prohibet, quominus quis vel veritatem recipiat, vel in ea constanter pergat ac progrediatur, aut in pietate ita proficiat quemadmodum esset opus. Summa: quicquid hominem in negotio Salutis impedit, & studium ac profectum ejus remoratur: quemadmodum id, ad quod quis impingit cursum alicujus remoratur; cujus plures veluti species constituit Paulus Rom. cap. 14. *vs* 21, ex parte etiam vers. 13 & 15. Nam *vs* 21 tria ponit id in quo Frater offendit, licet alias nomen hoc generaliter sumatur, tunc eodem cap. *vs* precedente, tunc hoc nostro loco, in quorum utroque nomina sunt ab illo verbo deducta. Verum eo loco cum apertissime offensionem distinguat à scandalo & infirmitate, apparet eum specialius quiddam denotare; id nempe, cum quis alicujus facto ita offenditur, ut de veritate dubitare incipiat, aut saltem in cognitionis & pietatis cursu resistat, nec ita strenue ut coeperat aut facere debet, pergat; licet non dum penitus ab ea resiliat. 2. Id autem quo scandalizatur, frater, id esse videtur, quo ita movetur, ut à veritate etiam resistat: unde apparet hoc illo esse gravius. Nam defectionem à veritate in eundem significari voce illa *καταλιζου* apparet ex collatione verborum Christi Matt. 13. *vs* 21. Lucæ cap. 8. vers. 13. Nam quod est apud Matthæum scandalizatur, id apud Lucam est, deficientur. 3. Denique id quo Frater infirmatur id esse videtur, quo is impellitur ad idem faciendum, sed dubitante aut harente conscientia. De quo imprimis agitur 1 Corinth. cap. 8, licet ibi etiam usurpetur interdum vox offensionis & scandali. Ideo autem hoc infirmitatis nomine videtur esse ferri; partim quia id ex infirmitate conscientie alterius proficitur eamque arguit; partim quia illius pietatem & Dei metum nondum satis robustum, labefactat magis, & aliqua ex parte convellit. Hoc idem fortasse significatur verbo *iristari* eodem cap. 14 ad Rom. vers. 15, nempe ab effectu istiusmodi facti. Nam Frater is post factum dolet & tristatur id se fecisse, cum veretur, ne id Deo displiceat, & in eum hac ratione peccarit, quod expressit Paulus dicto loco 1 Cor. 8. 12, dum ait, illos qui infirmos suo exemplo ad aliquid hesitante conscientia faciendum adducunt, percutere illorum conscientiam infirmam, hoc est vulnere & dolore magno afficere. Quamquam licet id latius extendere, & alia quadam ratione explicare, ut ita offensionis late sumptæ species inde constitui queat; nempe si quis etiam in rebus liberis ita se gerat, ut id aliis fratribus valde displiceat, itaque propterea tristentur & doleant: eo quod id malè factum esse arbitrentur. Sed prior explicatio videtur loco magis consentanea, atque in primis iis quæ sequuntur: *Ne cibo tuo illum perdas, pro quo Christus mortuus est*: quæ verba iis respondent exactè, quæ scribuntur loco dicto ad Corinth. vers. 11. Ubi de eo sermonem esse diximus, quo Frater infirmatur, & ejus qui firmior est, exemplo impellitur ut id imitetur, quod istum facere videt dubiè interim conscientia. Hoc autem loco nostro duæ priores potissimum species accipiendæ sunt.

Addit autem ad perfectionem ejus rei exprimentam negationem duplicem, quarum prior universalitatem simpliciter significat; altera universalitatem materię sive rei, in qua offensus cernatur. Ait enim, *nullam in nullo vel Latine in ullo*. Prius nulla amplius explicatione habet opus. Quod ad posterius atinet, intelligendum est Apostolum hic completi omnia rerum genera, tunc per se illicitarum, tunc per se licitarum: quod non tantum in rebus per se illicitis nullam aliis damus offensionem, sed per se licitis quidem rebus illis, id quod priori particula universali non ita clare fuerat expressum: li-

cet ea tam late possit extendi, ut id quoque in ea comprehensum censetur: Sed quia ea poterat universalitatem significare in uno tantum rerum genere, v. gr. rerum per se illicitarum, ideò Apostolus posteriorem etiam adiecit, ut id quoque clarè exprimeret. Quomodo etiam ante in licitis rebus omnibus aliorum ædificationi consuluerit, de eo prolixè ait Epist. 1. cap. 9 & 10. Ait autem *dantes offensionem*. Nam fieri poterat ut quis acciperet quidem aliquod scandalum ex Apostoli factis sed quia profus injustè, ideò Apostolus ait; non quidem neminem ex suis ipsius factis offensionem accepisse; sed se non dedisse, hoc est tale quid fecisse, unde infirmus aliquis non planè immeritò offendiculum aliquod caperet. Nota est enim distinctio scandali dati & accepti.

Explicato studio suo in evitandis offendiculis, Finem etiam ejus rei explicat dum ait; *Ne reprehendatur ministerium per ministerium* ut patet, intelligens munus suum Apostolicum, quo eodem vocabulo utitur etiam suprà hac de re loquens cap. 3. *vs* 6, & seqq. & cap. 4. *vs* 1, & 1 Tim. 1. 12. Quamquam vox suã naturã latior est, & ut à latissima significatione discedas, & ad Ecclesiasticas functiones restringas, significat interdum omnis generis ministeria, seu functiones quæ in Ecclesiã obeuntur, ut 1 Corinth. 12. 5, quarum species enumerantur vers. 28, 29. Paulo specialius, de munere docendi & regendi Ecclesiam, vel si mavis, ipsa horum munerum functione & administratione sumi videtur Ephes. 4. 12. Cujus species prima ac potissima est, functio muneris Apostolici, ut ex superiori versic. & dicto loco 1 Cor. 12 satis apparet. Loquimur autem de Ministeriis fervorum Christi: Nam alias quoque de Christo vox ministri, licet ad certum subiectum, nempe ad circumcissionem seu circumcisos restricti usurpatur Rom. 15. 8. Quia in parte similis fuit Apostolis, vel potius Apostolus ipse. Alia adhuc est significatio itidem specialis, distincta tunc à munere docendi & regendi Ecclesiam, cum usurpatur de iis qui pecunias publicas Ecclesiæ habent ac in res ad Ecclesiam spectantes distribuant atque impendunt, aut iis qui ope Ecclesiæ egent ejus nomine serviunt, eorumque egestatem, infirmitatem ac morbos curant atque sublevant; quæ significatio satis nota est, & quidem Rom. 12. 7, satis apertè à munere docendi distinguitur. Quamquam non desunt, qui id ibi generatim positum arbitrantur, ita ut munus docendi & aliis ad eorum necessarios usus ministrandi, in se complectatur. Sunt ergo, ut rem breviter complectamur, significationes hujus vocis ad Ecclesiam relatæ duplices: una generalis ad omnia Ecclesiastica munera sese extendens; duæ speciales, altera ad munus docendi pertinet, quæ κατ' ἐξουσίαν de Apostolico munere esset; altera ad ea, quæ magis propriè ministeria dici queunt, spectans: Et prior quidem illa significatio ex specialibus inde orta est, quia docendi munus inter omnia excellit & eminent: posterior verò inde, quia magis propriè vox ministerii eo accommodatur, quod hic plus sit laboris atque operæ externæ, quæ hoc nomine vulgo exprimitur. Quid sit reprehensio ministerii Apostolici facile est intelligere. Reprehensionem autem ejusmodi intelligit Apostolus, quæ ullo pacto obitare possit, quo minus ita esset efficax ad animos aliorum permovendos & ad veritatem pietatemque pertrahendos & in ea retinendos ac promovendos, ut esse deberet. Ex his autem liquet Apostolum in evitandis offendiculis, non tam de sua persona, quæ reprehensionibus ferret obnoxia, & malè audire possit, fuisse sollicitum, quam de muneris sui auctoritate, quam saram tectam esse, salutis universi mundi, ad quem legatione fungebatur Apostolus, plurimum intererat. Quod ad alios quoque qui munere aliquo in Ecclesiã funguntur, præsertim munere docendi, accommodandum est. Quin etiam ad alios Christianos, quatenus

illi Christiani sunt, & personam tam gravem atque excellentem sustinent: iis enim catenus potissimum offendicula vitanda sunt, quatenus eorum munus, aut professio religioque inde malè audire possent. Hactenus vidimus quid vitaverit Apostolus.

Sequitur ut videamus, quid boni etiam Apostolus, ad commendandum suum munus attulerit. In quo si priorem huius tertii membri divisionem sequaris, tria sunt consideranda, quæ superius in explicatione secundæ divisionis dicta sunt, unde peti possunt.

Quod ad Primam particulam attinet, ea duplici ratione explicatur. 1. Generatim. 2. Speciatim. Generatim ibi: *sed in omni commendantes nos ipsos ut Dei ministri*. Illud *in omni*, vel significat in omni rerum genere, ut opponatur illis verbis versiculi 3. *in nullo*: vel significat, omni re: redundante particula *in*, quæ Hebræorum more instrumentum significat; sed apud Græcos & Latinos superflue, quum casus ipse instrumentum & modum actionis significet. Si hoc posteriori modo sumatur, significabuntur omnia virtutum & dotium spiritualium genera, quæ ministerium Apostolicum vehementer decerent & commendarent. Aliis in locis verba hæc *in omni* significant interdum, *In omni tempore*, ut inter alia 1 Thess. cap. 5. vers. 18. ubi *in omni* respondet illis, in versiculis tribus superioribus *in omni*, quod est *in* 15 & 16. & *in omni* 17. Fortasse etiam Phil. 5. 6. & infra hac Epist. 7. 5. Sensus verborum alias est perpicuus. Significat enim se in omnibus ita gessisse & approbasse, ut appareret omnibus, ipsum esse Dei ministrum. Speciatim eandem rem explicat in seq. usque ad versic. 7. finientem: Ubi numerat virtutes ac dotes varias, quibus munus suum ornarit, & omnibus se approbarit. Sunt autem numero Novem potissimum: quanquam id quod ultimo loco ponitur vers. 7 iterum distingui potest, ut numero fiant Decem, licet Decimum istud non prorsus sit speciale, sed aliquomodo generale.

1. Primo autem loco collocat *Patientiam*, quam primo exprimit, indicata simul ipsius perfectione; deinde materiam seu subjectum, in quo ea fuerit exercita, ad ejus perfectionem clarius ostendendam, & amplificandam, explicat. Prius facit in illis verbis, *In patientia multa*. In pro per sumitur, aut potius redundat, eo modo quo paulo ante diximus. Pendet enim hoc nomen à verbo Commendandi, hoc pacto, *Commendantes nos ipsos patientia multa* seu per patientiam multam. Quid sit Patientia notum est. Est enim virtus, quæ cernitur in ferendis adversis, tum omnibus, tum inprimis in iis, quæ justitiæ causâ nobis incumbunt. Unde nonnunquam in Sac. Literis N. Fœderis & fortasse sæpius pro hac Patientiæ univærsæ specie seu parte sumitur, quæ in afflictionibus justitiæ causâ nobis incumbentibus spectatur. Ejus munus est, ne afflictionum acerbitate aut magnitudine à veritate aut pietate, cujus causâ affligeris, ulla in parte te patiaris abduci, nec quicquam vel cogites vel loquaris aut facias, malorum istorum effugiendorum, aut deponendorum causâ, aut doloris impatientiâ stimulatam quod pietate tua & gravitate Christiani hominis sit indignum. Qualia essent, si Deum ipsum vel verbis ipsis vel animo saltem incusares, & illi obloquereris, tanquam injuriam tibi faceret, quod calamitates istas immisisset; vel conviciis appeteres eos aut mala imprecareris aut minareris iis qui te affligunt, vel denique aliis quibusdam dictis factisque animi tui molliem proderes, & à constantia dejectum te ostenderes; quales sunt ejulatus, querimonia perpetua, gestus & plandus muliebres, & si quæ sunt similia. Quanquam enim non potest non dolere homo, cum affligitur, & signo aliquo doloris acerbiter testari, Patientia tamen iis admodum moderatur, & ita temperat, ut in summis etiam doloribus & cruciatibus constantiam & gravitatem homine Christiano pro ejus statu, conditione, munere, ætate, ac sexu dignam retineas. Potest hoc paulò accuratius ad hunc modum explicari. Patientia generatim sumpta in omnis generis afflictionibus cernitur, ejusque effectus perpetuus est duplex.

Alter respectu Dei, alter respectu nostri ipsorum. Quod afflictiones illas, quæ per homines nobis afferuntur, atinet, ille quoque effectus, qui ad alios spectat, prioribus accedere debet. Quod si denique justitiæ causâ affligamur, ille quoque addendus est, quem primò loco collocavimus, nempe ut justitiam hanc constantem tueamur. Breviter, Effectus primus patientiæ est is, ut constantem tuearis id, cujus causâ affligeris, hoc est veritatem aut pietatem, nec ab ea te patiaris abduci, id quod ii querunt, qui te persequuntur. Deinde ut cæteroquin & officium tuum facias, tum erga Deum, tum erga eos qui te affligunt, tum denique erga te ipsum. Erga Deum, ne injuriæ illum accuses, sed animo æquissimo, tanquam à Patre benignissimo impositam tibi calamitatem, suscipias. Erga eos, qui te affligunt, ne quicquam vel animo optes, vel linguâ proloquaris, vel denique factis exequaris, quod illis sit noxium. Erga te ipsum vero, ut dignitatem, gravitatem ac constantiam, in omnibus factis externis serves ac tuearis, ne quid muliebre, molle & ignavi fractique animi indicium usquam exter; & hæc posteriora, primo excepto, quod proprium est afflictionum ob justitiam nobis incumbentium, in cæteris quoque afflictionum locum habent: quæ quidem hominum culpâ, sed alia aliqua de causâ: duo ista tamen, quæ speciatim erga Deum & erga nos ipsos præstanda esse diximus, observanda erunt. Complectitur autem hæc patientia, constantiam quoque & perseverantiam; cum Græcè sit vox *ὑπομονή*, quæ expectationem etiam, & sub onere permanentionem significat. Vox *multa*, quam Apostolus addit, ad perfectionem patientiæ suæ exprimentandam, videtur sumenda pro *magna*: quemadmodum alibi non semel, ut cum sit mentio misericordiæ Dei multæ 1 Petr. 1, aut multæ Dei longanimitatis Rom. 9. 22. Quod si quis ad varietatem patientiæ non quidem per se considerat; sed respectu variorum objectorum seu variarum afflictionum & calamitatum, ea voce expressam respici dixerit, non admodum pugnabimus. Quamquam prius magis nobis probatur, nisi quis forte utrumque hic intelligi velit.

Sequitur, ut videamus, quomodo Apostolus ab objectis eorumque varietate patientiæ suæ magnitudinem, amplificet. Id autem præstat novem vocabulis, quorum primum generale esse videtur, cætera specialiora. Primum est, dum ait *in afflictionibus*, ubi particula *in* propriam suam vim retinet, & ut jam diximus, objectum denotat. Neque enim hæc, quæ hic subjunguntur, proximè pendunt à verbo Commendantis, quemadmodum vox Patientiæ; sed potius proximè pendent à nomine Patientiæ, eique subnectuntur, tanquam ejus materia, quasi dicat; *Commendantes nos ut Dei ministri, patientiâ magnâ aut multiplici, quam ostendimus in afflictionibus, in necessitatibus*: seu *consistente in afflictionibus in necessitatibus*. Afflictiones autem sunt omnis generis mala & nocumenta, sive illa corpus ipsum vitamve lædant, sive bona externa, quæ fortunas appellare solemus, hoc est commoda aut honores famamque, aut personas nobis carissimas, quasi tandem bonis externis annumeramus, ut uxorem, liberos, & si quæ sunt similes, nobis vel eripiant vel lædant. Dicuntur autem Græcè *ἐπιβάραι* propterea, quod nos ex utraque parte premant atque urgeant. Cujus vocabuli vim cernere licet supra cap. 4. 8. Etsi autem dixerimus vocem hanc generalem esse respectu sequentium, præsertim quorundam (nam nonnulla ex sequentibus, quæ magis videntur voluntaria, quam aliunde illata, ut labores, vigiliæ, & jejunia quadam, non ita propriè nomen afflictionum merentur, quam non injuriâ ad illud genus referri queunt): tamen possent etiam paulo strictius sumi, ita ut à necessitatibus & angustiis distinguerentur, quemadmodum sit Rom. 8. 35, ut afflictiones significant, quæ nos quidem vehementer premant, urgeant, & dolorem afficiunt, non tamen in locum ita arctum cogant, ut exitus non pateat. A *necessitatibus* autem ita distinguantur,

ut

ut afflictio externum quendam dolorem afferat, qualis est ille, quando quis plagis aut vulneribus afficitur aut alias cæditur; necessitas autem cum rerum necessariarum inopia alia quadam ratione nos cruciet: Sed quicquid sit, nihilominus tamen vox hæc generis rationem habebit respectu quorundam, quæ in sequentibus ponuntur; nempe plagarum, carcerum, & exagitatio- num: Quæ de causâ facilius adducitur, ut credamus, omnium potius sequentium, quàm quorundam tantum genus ea voce exprimi: cum nulla videatur esse causâ, cur genus à suis speciebus sejungere maluerit, & nonnullorum tantum genus exprimere; non verò omnium, cum res ipsa per se id ferat. Nam etsi per se vox *ἀνάγκη* perfectionem calamitatis, qualem *συν- χροία* significat, non exprimat, ut apparet etiam ex loco superius citato cap. 4. hujus Epist. v. 8: tamen eam quoque sua latitudine comprehendit.

Quod ad specialia vocabula attinet, primo loco ponitur *Necessitates*. Quo verbo videtur significari penuria & defectus rerum necessariarum. Sic enim vulgo etiam loqui solemus, ut aliquem dicamus urgeri necessitate, aut in necessitate constitutum, cum aliqua re necessaria eget. Quo eodem propè sensu dicuntur *χρεία*, Rom. 12, 13. Nam necessitatem vel *χρεία* interdum opponimus rei ipsius copix aut possessioni vel adeptioni. Unde dicimus aliquem opus habere re aliqua, de eo inprimis, qui re illa caret, carere tamen sine damno non potest; licet alias latius extensa phrasi eâ aut vocabulo, dici potest illis quoque nobis esse opus, ve ea nobis esse necessaria, quæ ita habemus ut carere iis non possimus. Etiam si autem eadem videatur propemodum esse vis vocis *χρεία* & *ἀνάγκη* in hunc sensum acceptæ; tamen major videtur esse posterioris vocis vis, quàm prioris: quemadmodum minor etiam videtur esse vis phrasos, opus alicui esse re aliqua, quàm alicui esse necesse, vel aliquem necesse habere. Nam *χρεία* tunc esse videtur, cum quis incommodè re aliqua carere potest quâ tamen caret: *ἀνάγκη*, cum vel nullo pacto nisi cum jactura vitæ aut valetudinis, vel vix ac ne vix quidem qui ipsam re illa potest carere; qualis est vestitus ac victus necessarius.

Secundo loco ponit *Angustias* Græcè *συνχροίας*, quæ vox proprie significat aliquem in locum angustum in quo vertere se nequeat, vel ex quo effugere & exitum reperire non possit, esse coactum. Quare afflictiones aut discrimina gravissima hic intelligit Paulus, in quibus ipsi si earum vis spectetur, & aliunde auxilium non affulsisset, de vitâ fuisset desperandum, atque adeo omnino de coactum fuisset, quia nullus exitus inde pateret. De ejusmodi afflictione scribit sup. cap. 1, 8, 9. Negat quidem supra 4, 5, ubi verbo ab hoc nomine deducto utitur, se in angustum fuisse coactum, contra quàm hic asserit; sed aliter ibi, aliter hoc loco vocem hanc accipit. Ibi enim de eventu seu effectu ipso loquitur: hic tantum de vi & efficacia ipsarum afflictionum per se consideratarum. Sensus enim istius loci est; Ubique quidem vel semper prenimur & urgemur; sed tamen non ita in angustum cogimur, ut exitus non pateat, & nesciamus quò nos debeamus vertere: siquidem Domini Jesu auxilium latam nobis aperit viam & nos ex angustiis illis, quibus humanitas videtur conclusi, educit. At hoc loco significat Apostolus se ita interdum calamitatibus undique fuisse circumclusum, ut humanitas nullus pateret exitus. Sed non ait, nullum omnino paruisse, habita ratione auxilii divini.

Tertio sequuntur *Plagæ*, de quibus ipse infra, explicatus cap. xi. v. 23 & seqq. ubi Apostolus speciatim rem illam explicans, primum ait se à Judæis *quinque* accepisse *plagas* unde *quadraginta* quæ plagæ proculdubio baculo infligebantur: postea addit, se ter virgis fuisse cæsum, quod Romanorum more fuit factum, qui non baculis revera, sed virgis colligatis ea in re utebantur. Quæ de re vide Act. 16, 22 & 23.

Quarto in *carceribus* vel *custodiis*. Cujus rei exemplum, hoc loco dicto Act. 16. Sed sæpius id sibi contigisse testatur Apostolus infra xi. 23. Potest autem

vox Græca *φυλακή* latius extendi, quàm vox Latina Carceris, & alia etiam custodiæ genera significare, qualis fuit Pauli ab eotempore, ex quo Hierosolymis vincus est, & Romam deductus ibique in catena detentus. Nam non in carcerem fuit conjectus Romæ; sed dextra tantum manu catena vincus, milite illi ad latus tanquam custode appposito, cujus manus sinistra eadem catenâ constringebatur, ne usquam à vinculo discederet, licet interea liberè huc illuc commeari posset. Quanquam fieri potest, ut egressu ex ædibus fuerit prohibitus. Sed tamen hoc loco per *φυλακή* carcer revera videtur significari.

Quinto ponuntur *ἀνάστασις*, quæ à diversis diversimode accipiuntur. Alii enim *seditiones* contra Paulum excitatas intelligunt, quarum exempla habemus Act. 14, 5, 19, xix. 23 & seqq. Alii vocem hanc reddunt nomine *Exagitationum*, & intelligunt Paulum nusquam pedem figere potuisse, nec ullo loco tuto consistere; sed sæpius expulsum & urbis locisque certis ejectum fuisse: quod significavit i. epist. ad eisdem Corinth. scriptâ 4. 11, ubi ait *καὶ ἀνάστασις* id est, *incertis sedibus erramus*. Seu nullo certo loco *confissimus*, nempe quia undiqueque ejicimur, nec consistere nos paritur aliorum improbitas. Hujus ejusdem rei exempla habemus locis paulò ante citatis ex Actis. Atque huc pertinent inprimis pericula illa in urbe seu urbis, quæ partim à suis Gentilibus, partim ab Ethnicis concitabantur; de quibus infra xi. 26. Et posteriori modo nos interpretari & explicare hanc vocem malimus. *Seditiones* autem istas catenus huc pertinere credimus, quatenus harum agitationum erant causæ.

Sexto commemorat *Labores*, qui duplicis generis cenferi queunt, alii planè corporales, quibus victum sibi parabat Apostolus, quos supra commemorat Epist. i. cap. 4. 12. & Act. 20. 34, 35. & i. Theff. 2. 9. & 2. Theff. 3. 8 & seqq. Alii spirituales quodammodo erant, & in prædicando Evangelio & salute aliorum curanda infumebantur; præsertim cum Paulus domatim etiam noctu atque interdum doceret, mone- ret, & hortaretur alios, ut apparet Act. 20. 20 & 31. Cui potest addi locus i. Theff. 2. 2. Nam labor est etiam magnus in prædicando Evangelio infumendus, unde Paulus i. Tim. 5. 17. dicit ieniores, qui benè præsent duplici honore dignandos esse, maxime autem eos, qui *laborent* (ubi est verbum *κοπιᾶς*, à nomine eo, quod hinc utitur, deductum) in sermone & doctrinâ; & postea ad eos accommodat dictum Legis, Bovi trituranti ne os obstruas, &c. Huc etiam pertinere videtur locus in 2 ad eundem Epistolâ 2. 6. De hoc labore vide etiam infra cap. xi. ubi duobus vocabulis exprimitur *ἐν κίβω & μύχθω*.

Septimo ponit *Vigilias*, quas eadem etiam commemorat infra xi. 27. Istæ itidem, ut labores, constitui possunt duplices. Alias enim infumebat in labores, quibus victum sibi suisque parabat, ut commemorat i. Theff. 2. 9. Alias in prædicationem Evangelii, vel quod dies interdum non sufficerent: vel quòd interdum non semper ita tutum esset, noctu autem facilius possent convenire discipuli. Cujus rei exemplum Act. 20. 7. Vide etiam eodem cap. infra vers. 31, ubi ad Ephes. ait se noctes diesque non cessasse cum lacrymis erudire vel admonere unumquemque. Quod si quis velit, poterit etiam addere vigilias, quas in precibus infumebat: multò autem magis eas quas nonnunquam sustinere cogebatur, cum periculum aliquod sibi immineret, aut aliorum malorum acerbitas somnum negaret. Vide etiam Act. 16. 25, ubi duplicem ob causam Paulum unà cum Sylâ vigilasse apparet; partim proculdubio, quòd carceris asperitas somno non admodum esset accommodata, partim quòd orarent laudentque Deum.

Denique Octavo loco commemorat *jejunia*, quæ infra quoque commemorat xi. 27. Ubi postquam famis & sitis fecisset mentionem, jejunia crebra commemorat: hoc loco ubi separatim non commemoratur famis & sitis, licet jejunia latè extendere, ut &

(t 4)

volun-

voluntaria & involuntaria eo nomine comprehendamus. Voluntaria, cum vel Precum causa, vel ut aliis erudiendis & docendis tantò commodius vacare possit, à cibo abstinuit. Involuntaria, cum ob rerum necessariorum seu cibi ac potus inopiam jejulare coactus est. Quod commemorat etiam supra 4. 2. & Rom. 8. 36. famem quoque commemorat, inter ea mala, quæ Christi causa sustineamus. Verum cum possit famis & sitis seu cibi ac potus defectus comprehendendi in voce *ἀσκήσις* superius commemorata; possumus hoc loco voluntaria tantum jejunia intelligere; quemadmodum infra quoque fieri videtur capite XI, ubi postquam famis & sitis fecisset mentionem, peculiariter subjungit jejunia tanquam rem viciniam quidem, sed tamen diversam. Crediderim autem ea potissimum jejunia intelligenda, quæ ut aliis confuleretur, & tempus ad eos erudiendos & salutem eorum curandam suppeteret, ab eo suscipiebantur: quia hæc ad functionem ipsius muneris in primis pertinebant, & studium, ardorem, ac diligentiam in eo obeundo ostendebant. Quanquam Precum quoque assiduas magna Apostolici muneris pars erat, ut colligi potest ex Act. 6. 4. ubi Apostoli primo loco preces commemorant, tum Miniisterium sermonis, cui utrique rei constanter vacare in eaque persistere debeant. Itaque jejunia eum quoque in finem suscepta jure hic comprehendendi possunt.

2. Hactenus Primam virtutem, quæ Apostolus munus suum ornavit, vidimus sequitur Altera, dum ait *In Puritate seu castitate*. Quæ verba coherent cum illis in Patientia multa. Siquidem, ut ostendimus, intermedia illa ad Patientiam amplificationem ab Apostolo fuerunt interjecta. Itaque Præpositio *in* significat per, aut redundat, quemadmodum in verbis illis, cum quibus hæc proxime, quod ad sensum attinet, connectuntur. Etiam si autem vox *ἀσκήσις*, quæ hic utitur Apostolus, possit significare puritatem vitæ in universum, quo pacto vox *ἀσκήσις* aut *ἀσκήσις* aliquoties in Sacris Literis usurpatur, ut inter alia 1 Joh. 3. 3. & Jac. 4. & in hac ipsa Epistola 7. 1. quamquam hoc posteriori loco ad certum negotium restringitur: tamen quia hoc loco inter speciales virtutes collocatur, specialem quoque eo nomine virtutem intelligere convenit. Ea verò est *castitas*, ad quam significandam hæc vox aut conjugata adhibetur, ut intra cap. XI. 2. & 1 Tim. 4. 12, ubi est vox *ἀσκήσις* & 5. 2 & Tit. 2. 5. De qua virtute vide Ethica. Causa verò cur hanc potissimum virtutem superiori nempe Patientia proxime subjunxerit Apostolus, hæc esse videtur: quod in verbis proxime antecedentibus materiam patientia explicans, ultimo loco posuerit jejunia, quæ ad alteram Temperantia speciem, quæ est Sobrietas seu moderatio in cibo & potu pertinent, quam recte consequitur castitas: quæ altera est Temperantia species, Sobrietatis filia; ne quid de eo nunc dicam, quod cætera quoque, quæ præcesserant, hoc est, afflictiones omnes atque in primis labores assidui & vigiliae, egregie cum castitate conveniant, & voluptatum istarum, quibus castitas moderatur, non modo cupiditatem, sed etiam memoriam ferè excutiunt. Quare etsi hanc particulam In castitate arbitremur connecti potissimum cum illa, In omni patientia, tamen ea quæ ratione ordinis proxime antecedunt, hujus nexus videntur esse vinculum. Nam cum Patientia conjungitur castitas, ut virtus cum virtute; qui nexus est generalior. At cum jejuniis, ut Temperantia pars altera cum altera, vel sicut alterius partis effectus, qui nexus est specialior: Potestque inde quispiam suspicari, Paulum Apostolum cum jejunia commemoravit, duo simul facere voluisse, & partim Patientia materiam, partim novæ virtutis, hoc est, Temperantia effectum exprimere: quemadmodum ea, quæ præcesserunt nempe labores & vigiliae, non tantum Patientia objectum sunt, sed etiam effectus quidam ejus Patientia partis, quæ Tolerantia Græcis *κατὰ τὴν* dicitur. Siquidem eo differunt à cæteris quæ præcesserunt,

quod illa planè fuerint involuntaria, hæc sæpè etiam voluntaria, & sic cum optimo fine fuerint suscepta, virtutis cuiuspiam effecta. & hæc superioribus, quæ de istis vocabulis disseruimus, addi volumus.

3. Tertia virtus est *cognitio seu scientia*, nam utroque modo vox *γινώσκω* reddi potest. Quarum altera accommodatior esse videtur ad designandum inquisitionem & studium res ignotas indagandi; altera ad adeptionem potius notitiæ rei. Illa actum magis, quam habitum denotat, hæc contra. Duplici autem modo hæc vox accipi potest. Plerique interpretes & fortasse omnes pro scientia rerum Divinarum accipiunt, quo pacto non tam virtus hæc esset Apostoli, quam donum divinitus ipsi concessum, ad munus illius prorsus necessarium. Sed id nobis haud sit verisimile, non modò, quia hic ea reverè commemorari videntur, quæ ipse ex sua parte licet non absque Divina ope ad suum munus commendandum adtulit, qualis non est scientia ista rerum Divinarum seu ad salutem pertinentium; qualis hic esset intelligenda, quæ ex solâ Divini Spiritus virtute videtur profecta, non studio acquisita: Sed etiam, quòd absurdum videatur Apostolum inter castitatem & longanimitatem, scientiam hanc rerum Divinarum interjecisse. Nam etiam si non sit querendus in hac enumeratione virtutum nimis accuratus ordo; non tamen est concedendum, nimiam etiam esse confusione, & quippiam ab Apostolo dictum, quod ab ordine eo, quo plerique homines cordari in sermonibus etiam extemperaneis utuntur; multo verò magis in scripturibus, ubi meditari majus est spatium, nimis abhorreat. Hoc verò factum esse ab Apostolo, si cognitio hoc loco, pro scientiâ rerum divinarum fuisset usurpata, quæ non nisi value generalem habet cum virtutibus, quibus interjecta est, nexum; quum ipsa arctius inter se cohæreant, cum non modo virtutes sint studio acquisitæ, sed etiam morales: scientia vero ista donum tantum sit, & ad mentem & ad intelligentiam pertineat. Quare non videtur ista, quæ arctius cohærent, eo, quod ab iis longius abest, interjecto fuisse dirimenda: Querenda ergo esse videtur alia hujus vocis interpretatio. Ea verò est, ut hic intelligamus Prudentiam & dexteritatem quandam, quæ quis potissimum in aliis regendis, eorum salute curanda, & infirmitate sublevanda utatur: quæ etsi per se mentis sit virtus; tamen tota est Præctica, & ad actiones vitæ refertur, ac virtutibus iis, quæ hic sequuntur, lumen veluti præfert & monstrat, quid aliorum causa fit faciendum. Quo admisso, jam satis apparebit, egregius hujus virtutis cum antecedentibus & sequentibus nexus. Nam postquam Apostolus eas virtutes enumerasset, quæ ad nos primò & per se referuntur, qualis est Patientia & castitas una cum Sobrietate, quam antea tacitè vel ex parte commemoratam ab Apostolo fuisse diximus; jam subjungit eas virtutes, quæ ad alios potissimum spectant, inter quas ordinem ducit ea quam diximus, cognitio, quæ cæteras regit & moderatur, & quid sequendum quid fugiendum sit, monstrat. De hac vide Ethica Christiana, in voce cognitionis.

4. Quarta virtus est *Longanimitas*: quæ virtus in ira diu cohibenda cernitur, & sic quoque illa diu differre docet, quæ iræ solent esse effectus. Durantibus diu causis illis, quæ iram concitare possunt, & ad ea nos promovere, quæ alteri possunt esse noxia. Causæ autem illæ sunt offensæ quævis sive Publicæ sive Privatæ: & Publicæ quidem illæ, quæ ad totam illam Societatem, cujus nos membra sumus, spectant, quibus annumerari debent eæ, quæ ad Deum Christumque per se videntur spectare, etiam si tandem coetus aliquis Christianorum publicus non extet. Societas autem illa, quæ hic potissimum respicienda est, est Ecclesia. Ad offensas autem hujusmodi pertinent partim errores in doctrina, qui cuiuspiam non videantur in fide ferendi ac tolerandi, qui nonnunquam vehementius movent quosdam, qui Spiritu Christi non

non reguntur, ad errantem odio prosequendum & à societate cum fraternitate nostra repellendum, quam delicta & flagitia aliqua: partim alia delicta, quæ veritati Divinæ maculam aliquam aspergere, & toti Evangelio ignominiam notam inurere, atque exemplo aliis nocere possunt. Ubi non exigua opus est moderatione seu longanimitate; præsertim si diutius hujusmodi delicta durent. Tandiu autem longanimitas suadet eos ferre, qui ita vel in doctrinâ vel in vita labuntur, quam diu vera in illis est imbecillitas. Nam ubi malitia apparet & manifestis indicibus deprehenditur, virtutis est hujusmodi homines non ferre, ut apparet ex Apoc. 2. Quin etiam alias, cum quis inordinate ambulat, etiam si aliqua imbecillitas adhuc locum habere videatur; tamen *Longanimitas* moderanda est prudentiâ & amore tum erga gloriam Divinam, tum erga salutem aliorum, qui corrumpi ejus exemplo possunt, tum etiam erga illum ipsum, qui in vitio aliquo hæret, & severitate quadam decenti utendum; qua is ipse quoque ad frugem revocari possit, & longanimitati nihilominus satisfiat, si hominem non planè jam contemnas, sed eum tanquam fratrem admoneas, neque odio aliquo illius ab ejus commercio abstinere. Huc etiam pertinent offensæ extraneorum, quæ univèrsam cœtum perunt; ut calumniam convicia, aliæque infestationum genera. Quia verò Ecclesiæ membra potissima sunt seniores & Ministri, qui cæteris regendo & docendo sunt præfecti, unde offensæ publicæ ad eos privatim quoque pertinere videntur, & in eos potissimum redundant: ideo his longanimitate inprimis est opus in hujusmodi offensionum genere. Inprimis etiam Apostolo erat opus, qui Dei negotium agebat, & in ejus gloriâ promovenda totus erat, unde non poterat non offendi, si quid adversus Dei gloriam aut etiam aliorum salutem diceretur aut fieret. Quod ad eas offensas pertinet quæ planè censendæ sunt privatæ; non verò primò ad Deum aut Ecclesiam spectant, quanta hæc longanimitate sit opus, satis docet Christus Matth. cap. 18. & Luc. cap. 17. Huic opponitur ἔξουθιμία hoc est, celeritas in irascendo, & quædam impatientsia, quæ non patitur ut diu ferat eum qui offendit aut ullo pacto molestus est.

5. Quinta virtus est χρησιμία hoc est, *Benignitas*, quæ licet possit beneficentiam significare, quemadmodum vox χρησιμία de Deo elata Luc. 6. 35 sumitur; tamen si quis pleraque loca consideret, in quibus illud nomen vel ea quæ inde deducuntur, vocabula extant, perspicit, suavitatem quandam seu humanitatem, quam quis aliis exhibeat, eo significari: & libenter Apostolus eam vocem longanimitati subjungit, ut 1 Cor. 13. 4. ubi est vox χρησιμία, hujus, quæ in loco nostro, conjugata, & Galat. 5. 22. quo loco eadem distinguitur ab ἀγαπώνη, quæ cum pro speciali virtute sumatur, beneficentiam videtur significare. Unde apparet χρησιμία quippiam à beneficentia diversum denotare. Et cum videamus χρησιμία interdum, non tam id quod utile est, quam quod suave significare 1 Petr. cap. 2. vers. 3. Matth. xi. ult. vers. facile est colligere eam virtutem ibi significari, quæ facit, ut aliis simus suaves & jucundi, in iis actionibus, quæ nobis cum aliis intercedunt, id quod humanitatis & comitatis est proprium: de hac virtute vide in Ethicis. Non est tamen reticendum hanc virtutem interdum tam latè extendi, ut mansuetudinem quoque complectatur, à qua tamen loco dicto Gal. cap. 5. distinguitur. Vide Ephes. 4. ʒf. ult. ubi cum de condonandis delictis agitur, & virtutes illas commemorare voluit Apostolus, quæ iræ & vindictæ opponuntur, primo loco collocatur χρησιμία, quanquam ibi est vox concreta χρησιμί. Eodem modo sumitur, cum de Deo usurpatur Rom. cap. 2. 4. Ubi ponuntur tria, eodem fere sensu: χρησιμί, ἀνοχῆ & μακροθυμία. Ubi primo loco χρησιμί collocatur, ante μακροθυμίαν, quia ibi paulo aliter quam in locis paulo ante commemoratis, ubi ei subjungitur, usurpatur. Rom.

cap. 2. vers. 22. opponitur τῆ ἀνοχῆ severitati Divinæ: vide & Tit. 3. 4. Recte autem longanimitati subjungitur hæc virtus, quia plus videtur complecti quam illa, & nisi illa præcedat, hæc locum habere non potest. Nisi quis enim iram norit diu cohibere, humanus & comis revera esse non potest: præsertim cum hæc virtus id quoque postulet, ut illis te suavem præbeas, qui te aliquando offenderunt & ostendas nullam in te similitatem, nullas iræ reliquias hæere: ad quem effectum fortasse potissimum & hic & in locis similibus respexit Apostolus. Ex quo apparet, hanc virtutem jure interdum ita latè extendi, ut mansuetudinem quoque seu placabilitatem in se comprehendat; quum eam nisi sit similitudo & vultu tantum comitatem mentiatur, necessario præsupponat.

6. Sexto loco commemorat Apostolus *Spiritum sanctum*; quod alii interpretes ad dona Spiritus Sancti miraculosa seu aliquomodo visibilia ad munus Apostolicum exornandum spectantia referunt. Alii ad animum verè purum & sanctum & ab omni simulatione alienum; quorum neutrum probatur, & posterius minus quam prius; quod hujus significationis nullum possit proferri exemplum, nisi valde dubium: Quod ad priorem significationem attinet, cur eam non putemus admittendam causæ ferè sunt eadem, quales explicuimus antea, cum de scientia egimus, & propemodum hic videtur causâ esse major. Nam hic Spiritus sanctus in medio ponitur virtutum earum, quæ arctissime sunt inter se copulatæ, non tantum genere quòd virtutes sint, & quidem morales, quemadmodum antea erant castitas & longanimitas, sed etiam specialius, quod pertineant ad alios. Interjicitur enim inter benignitatem & charitatem non simulatam. Unde jam conicere licet, Spiritus Sancti nomine talem virtutem esse intelligendam, quæ ad alios quoque proprie pertineat, & cum charitate magnam habeat conjunctionem, per Metonymiam efficientis. Spiritus enim S. pro effectu illius spiritus ponitur, non tali tamen, qui ab eo solo absque hominis studio & ardore proficitur. Sed jam ulterius pergendum est, & considerandum, quænam hujus generis virtus, hoc loco denotari queat. Intelligi autem potest, tum ex ipsa hac appellatione & descriptione, quâ Apostolus utitur, & ex aliorum quorundam locorum, in quibus Spiritui Sancto una aliqua virtus peculiariter videtur adscribi, talem inprimis virtutem denotari, quæ nihil videtur habere (ut ita dicam) humanum aut carnale, quod naturaliter etiam ab aliis hominibus fiat & exerceatur; sed quòd planè sit spirituale, & non nisi divinitus & cœlitus nobis ingeneretur, quodque præterea in suo genere admodum sit excellens & perfectum. Tale autem in eo rerum genere, in quo versatur Apostolus, vix quicquam potest inveniri aliud, quam ferventissima quædam erga Christianos quâ Christiani sunt, charitas, in qua nihil spectetur carnale, nihil humanum, sed id tantum, quod divinum est ac spirituale, ac proinde non ab humano aut mundano quodam spiritu, sed à cœlesti ac verè sancto possit proficisci; præsertim, si quis ita ea in se gerat, ut appareat illum hac in parte totum spiritu illo S. quo sit imbutus, regi. Quare possumus hic intelligere φιλανθρωπίαν istam quam Petrus 2 Epist. cap. 1. in enumeratione virtutum Christianarum, à charitate simpliciter dictâ, distinguit, & ei præmittit; quemadmodum etiam hoc loco charitas spiritui S. postponitur. Alibi Spiritui Sancto tribuitur gaudium aut consolatio, quam quis ex rebus Divinis aut bonis istis & felicitate spirituali ac cœlesti, quæ divinitus sibi vel jam contigerit vel oblata fuerit, capiat: qua de re vide Act. 9. 30. & XIII. ʒf. ult. ubi est, implebantur discipuli gaudio & Spiritu Sancto, quod perinde esse videtur, ac si dictum fuisset, gaudio spirituali seu ex Spiritu sancto profecto, ut distinguatur à carnali seu mundano: quemadmodum superiorem locum explicant interpretes nonnulli. Vide etiam Rom. 14. vers. 17. & 1 Thess. 1. 6. licet non desint

de sint qui locum istum Rom. 14. de gaudio accipiant, quod quis aliis Christianis præbeat, & in rebus licitis illorum imbecillitati indulgens & ædificationi singulari studens. Sed prior illa interpretatio ob loca similia à nobis adducta, nunc mihi fit verisimilior, licet posterior aliquando fuerit probata. Tribuitur etiam Spiritui sancto ardor ille & fervor, qui in precibus cernitur, iis præsertim, quæ totæ ad Spiritum spectant, seu in quibus ea à Deo petuntur, quæ ad fidei & salutis negotium pertinent. Qua de re vide Judæ ÿs. 20. Jungi etiam potest locus Ephef. 6. 18. licet ibi non sit vox Sancti; sed tantum Spiritus simpliciter: Itemque locus ejusdem Epist. 5. 18, ubi vult ut impleamur in Spiritu, hoc est, Spiritu, redundante particula in ut supra vidimus, ut opponatur ei quod dixerat, Ne inebriemini vino. Quæ sit autem impletio ista nostri, ratione Spiritus, in sequentibus explicat, ubi effectus commemorat hujus rei proprios: cum ait, Loquentes vobis mutuo Psalmis & hymnis & cautionibus spiritualibus. Quæ mundanis aut carnalibus opponuntur: quod adhuc plenius explicat dum addit; Canentes & psallentes in corde vestro Domino: gratias agentes ubique vel semper pro omnibus in nomine Domini nostri Jesu Christi Deo & Patri. Ex quo loco etiam apparet, in hominis potestate esse, ut singulares quidam effectus Spiritus seu Spiritus sancti in homine appareant; cum jubeat Apostolus ut impleamur Spiritu. Qua de causa hoc nostro loco Apostolus Spiritum sanctum virtutibus inseruit, significans, proficisci quidem id, quod hoc nomine designat, ex Spiritu sancto; Sed non tamen ubique singulari hominis studio; quod in omnibus virtutibus Christianis apparet. Tum autem implemur Spiritu, & effectus Spiritus sancti in nobis singulares apparent, cum ardorem quandam in nobis excitamus, & animus noster commovetur in rebus ad Spiritum resque cælestes ac divinas pertinentibus. Unde videmus de viris Divinis, tum in primis dici eos Spiritu sancto fuisse impletos, cum vel singularis ardor illos corripuit, vel gaudium quoddam illorum animos invasit. In quo animi motu singularis quædamvis Spiritus sancti quo vel antea erant præditi, vel qui tum temporis illorum animis illabebatur, sese exeruit. Vide Luc. 8. 41. & 67 ubi de Elizabetha & Zacharia & Act. 7. 55. ubi de Stephano; quanquam id totum potest censei miraculosum & 13. 9. ubi de Paulo. Nam duplici ratione potest aliquis impleri Spiritu. Vel ut aliquis impleatur dono aliquo cælesti, quo antea carebat; vel ut donum istud, quod antea in ipso erat, sed tamen propemodum latebat, sese exerat; & animum ejus virtute suâ impleat, ac tale quippiam in ipso efficiat, quod per se nulla ratione efficere potuisset. Et prius quidem illud revera miraculosum est, quanquam hodie quoque id non raro accidere credibile est; partim privatim, cum nos ad religionem & devotionem singulari quadam ratione componimus: partim vero & crebrius quidem, in publicis piorum conventibus, ubi Dominus Jesus, qui illis interest, rorem istum gratiæ suæ vel odorem quandam suavem spargit, ac diffundit, qui ab iis tantum excipitur ac sentitur, quorum animi ad eam rem jam sunt præparati; præsertim cum sunt admodum intenti & cogitationes veluti extra nos missæ, quæ id excipiunt & ad nos deferunt, imisque sensibus insinuant, quæ extra nos quodammodo fiunt: qui Spiritus in primis docentium cogitationes & animos ferit, imbuit ac movet, cum ipsi fervent; partim natura hujus rei ita ferente, partim etiam ipsius Christi precibus omnium impulsu singulari voluntate & consilio, præsertim cum ex Ministri ore & vultu cæleste quippiam spirante, omnes Divini Spiritus rivus hauriant atque excipiant, ut satis sit interdum docentem primùm gratiæ istius ubertate perfundere, & in eo fontem quandam aquæ viventis excitare, unde sitientes auditorum animi rigentur & sæcundentur. Videtur autem non raro ita contingere, ut pro diversitate animorum aut præparationis in animis extantis, diversi etiam sint

influxus illi cælestes, ut alii quidem cognoscant ea, quæ sponte sua nunquam indagassent, alii vero ardorem tantum majorem, & gaudium ex rerum Divinarum consideratione, quia huic porissimum sunt intenti eorum animi, & ad eam rem dispositi, concipiant. Est ergo illud quoque quod per se miraculosum videtur aliquo pacto in nostra potestate; cum id ex animi nostri præparatione, accedentibus precibus pro sua bonitate Deus pendere quodammodo voluerit. Quod ad posteriorem modum atinet, is est magis ordinarius & usitatus, adeoque & magis in nostra est potestate, & à studio nostro pendet. Quo pacto jubet Apostolus 2 Tim. 1. ÿs. 6 ut Timotheus excuset donum illud Dei, quod in ipso erat per impositionem manuum ipsius, quod donum Spiritus erat, ut ipse Apostolus docet ÿs. sequenti. Potest autem dici quempiam impletum esse Spiritu aut Spiritu sancto, quo antea quoque præditus, sive is Spiritus tantum sit Eüangelicus, omnibus Christianis communis, sive ab Euangelio diversus, qui non est omnibus communis. Atque hæc scio an Euangelium, cum plerumque, Spiritus nomine simplici appelleretur, tum cum animum totum occupat, & vim singularem in eo exerit Spiritus sanctus dicatur, & sic effectus quoque ille, qui inde manat, ac causæ suæ nomen sortitur, ut hoc loco contingere videmus; licet in Paulo, cum Spiritu illo Euangelico, alia quoque peculiaris Spiritus sancti dona fuerint conjuncta, quæ vim suam cum priore illo in virtutibus præsertim certis excitandis, conjunxerunt. Id autem quod diximus idem videtur fieri, quia tum temporis in primis Spiritus ille Euangelicus hominem sanctificat, & idem propemodum præstat, quod Spiritus ille singularis ab Euangelico diversus, in iis præsertim qui cognitione veritatis cælestis singulari sunt præditi, eaque optimè uti norunt & ferventi alioqui sunt animo. Sed ut ad locum nostrum redeamus, per Spiritum sanctum ut diximus, hæc intelligimus, ardentem erga fratres, quæ tales sunt, amorem atque affectum, qui nihil carnale habet, sed totus Spiritualis ac cælestis est, & vel ex Spiritu Euangelico solo, vel ex dono Spiritus sancti singulari cum Euangelica doctrinâ conjuncto nascitur. Videturque magis actum & animi motum, quam habitum significare. Complectitur autem in primis desiderium vehementis salutis ipsorum ac felicitatis æternæ atque arctissimæ cum illis conjunctionis, quod animum nostrum penitus occupat; indeque tum verbis tum vultu quoque ipso aliisque nonnullis actionibus externis sese probat.

7. Septima est, *Charitas non simulata*, per quam videtur intelligere habitum quandam, seu virtutem ejusmodi quæ non tantum impellitur ad salutem aliorum æternam curandam, sed ad alia omnia officia, quæ à nobis proficisci possunt, ad hanc vitam pertinentia iis præstanda, aut labores ac pericula pro iis suscipienda, & siquæ sunt similia. Hæc autem exerceri à nobis potest etiam tum, cum singularis ille fervor quem Spiritus Sancti nomine intelligimus, non apparet, sed animum haud satis promptum excitamus, & ad officia aliis præstanda stimulamus. Sunt enim interdum quædam, qui vi suâ, absque peccato tamen nostro fervorem illum in nobis impediunt, ubi tum Charitati est locus, ut cum & indigno benefacimus. Hanc ut supra monuimus, Petrus quoque 2 epist. 1. cap. Charitati fraternæ subtexit, vel tanquam ejusdem generis proximi speciem ab illâ distinctam, vel tanquam genus aut totum latius suâ natura patens, quam fraterna Charitas. Quæ illius sunt officia, magna ex parte constat 1 Corinth. 13. Cur autem addat Paulus non simulata, causâ in promptu est, ideoque eam non attingo.

8. Octava virtus vel Virtutis effectus est, *sermo veritatis*, per quam alibi Euangelium intelligitur, sed hoc loco simpliciter, sermo verax intelligendus videtur. Dedit enim Apostolus operam, ut sermones ejus omnes, cum re vel saltem cum animo consentirent,

rent, neminemque vel studio falleret, vel ex levitate aliqua mendacium diceret; quæ res miram quandam gravitatem spirat, & auctoritatem homini conciliat, præsertim Doctõri cœlestis veritatis. Contrarius contrarii effectus est. De veritate vide in Ethicis.

9. Nono loco commemorat *potentiam Dei*: per quam alii intelligunt vim Spiritus Divini, per quam admiranda patrabat Apostolus opera, ad Euangelii confirmationem pertinentia, de qua vide Rom. 15. vers. 19. 1 Cor. 2. vers. 4, 5. Nobis verisimilius videtur fortitudinem divinitus Apostolo inspiratam, & Deo vehementer probatam hoc nomine intelligi, de qua Eph. 3. vers. 16. cap. vi. vers. 10. Col. 1. vers. 11; in quibus omnibus locis est vox Potentiæ, aut verbum inde deductum. Causa autem non ea tantum est, quam supra in aliis quoque hujus ordinis vocibus explicandis atulimus, quod Apostolus virtutes suas hoc loco enumerare instituerit, easque expresserit, quæ ipse ad munus suum ornandum studio suo atulerit; verum etiam quia huic potentiæ Dei fratrem subjicit: *Arma justitiæ dextra & sinistra*, quæ fortitudini aptissime adjunguntur. Fortitudinis enim est potissimum pugnare & armis uti; spiritualis quidem spiritualibus, ut carnalis carnalibus; quo pacto etiam dicto loco Ephes. 6. potentiæ vel robori, quod ad pugnam cum Sathana afferre debeamus, armatura Dei plena subjungitur. Dei autem potentia ista dicitur, tum quia a Deo præscripta perfectaque fuerit, tum quia Deo vehementer probata fuerit, ut opus Dei, ac denique quia non humana ea fuerit aut carnalis, qualis bellica, sed Divina, quæ in Divinis rebus cerneretur. Fortitudo autem hæc in periculis ac terroribus ob veritatem pietatemque nobis incumbentibus cernitur. De Fortitudine hæc vide in Ethicis.

10. Denique subjicit *arma justitiæ dextra & sinistra* quæ videntur proximè nimirum potentiæ Dei seu Fortitudini Christianæ, ac ejus illustrationem amplificationemque ab Apostolo fuisse adjecit, præsertim cum modum loquendi jam mutarit Apostolus, non enim amplius ait, in Armis justitiæ, quemadmodum superius fuerat loquutus, ubi perpetuò usus est particula *in*: sed aut per arma q. d. quam Potentiæ ac fortitudinem ostendo, dum armis justitiæ dextris ac sinistris pugno. Vel per idem valet quod cum ut sæpè alias; vide supra cap. 3. vers. 2. *Arma* autem justitiæ vocat ea, quibus justitiæ seu sanctitatis pietatisque pugnatur, seu quod idem est, quibus justitia propugnatur. Similis est loquendi modus Rom. 6. 13. Quamquam arma justitiæ aut injustitiæ videntur ibi sumi pro instrumentis, quibus justitia vel injustitia utatur.

Ait *dextra & sinistra*, quia duplicibus opus est militi armis, aliis ad excipiendos aut repellendos ictus, aliis ad insigendos. Hæc dextra sunt, illa sinistra; dextra enim gladium sinistra scutum tenere solent; quorum illo feriunt hostem, hoc tela ictusque adversarii excipiunt aut repellunt. Quinam autem sit ille gladius aut scutum, docuit Paulus Eph. 6. 16, 17. Quamquam nihil prohibet, quominus Apostolus hoc nostro loco, per *Arma dextra & sinistra*, omnem illam Armaturam spiritualem revera intellexerit, quæ partim ad repellendos ictus, partim ad inferendos ictus pertinet; licet brevitas ac concinnitatis causa tantum dextrorum ac sinistrorum armorum fecerit mentionem: cum præsertim videamus eum alibi quoque Armaturam illam ejusve partes quasdam, aliter collocare ac describere 1 Thess. 5. v. 8.

Quod si quis tamen superius per *Dei potentiam* non fortitudinem animi sed vim Spiritus Divini per quem miracula ediderit Apostolus, omnino intelligendam urgeat; *Arma* hæc eo pacto erunt accipienda, quemadmodum infra cap. 10. vers. 8. nempe pro effectis istius Divinæ potentiæ quibus Apostolus ea, quæ Euangelio obstabant, aut quibus viam obstruere Euangelio laborabant, licet

alias valde sublimia munitaque oppugnabat ac demoliebatur, eaque nullas hebere vires ad Euangelii veritatem labefactandam, aut cursum ejus impediendum, ostendebat; hominumque animos veluti captivos ducebat & Christo subjugabat; ac denique punire poterat contumaces ac refractarios. Verum non satis apparet, quomodo ea arma non tantum dextra sed etiam sinistra fuerint; cum non tam ad adversariorum tela depellenda, quam ad munitiones aliorum demolendas pertinerent. Hactenus virtutes suas, quibus ministerium suum ornavit, enumeravit Apostolus.

2. Sequitur altera, quam supra constituimus, posterioris partis secundi membri, particula, in qua explicat, per quas difficultates fuerit eluctatus in muneris sui functione Apostolus; quæ alium alique non satis animo obfirmatum ac robustum faciliè transversum abripere, & à recto cursu avertere potuissent. Sunt autem difficultates istæ inter se contrariæ, quas primò generatim opponit Apostolus, postea speciatim.

Generatim, dum ait, *per gloriam & ignominiam*. Vocula per hoc loco ita accipitur, ut cum dicere solemus, per medios hostes, per aquas, per saxa, per ignem: quasi dicat Apostolus, quas virtutes, imprimis autem animi robur, justitiæque arma expediendi, per mediam gloriam atque ignominiam; utramque hanc perrupi, mihiq; iter aperui armis, per easque sum eluctatus. Hæc autem nunc potissimum commemorat, quia si quid aliud, certè gloria ac ignominia facillimè hominem à recto pietatis tramite possunt avertere; illa hominem inflare solet, hæc deprimere. Nonnulli gloriam contemnunt, ut Cicero testatur, ignominiam ferre non possunt: contra gloria suaviter se animis hominum insinuat, eos titillat ac paulatim attollit fastuque inflat: videntur nonnulli contemptum moderatius tulisse, quam gloriam; illo non fuisse fracti, huic succubuisse.

Speciatim ea exprimuntur ibi *per bonam famam & malam famam* hoc est per laudem & vituperationem, quarum illa gloriæ, hæc ignominia species est: hæc enim duo in verbis tantum cernuntur, gloria & ignominia etiam in factis. Mirum si quem hæc duo non corrumpant; illa quia mirificè nos oblectare solet, & vanam de nobis ipsis opinionem in animis nostris excitare: hæc, quia boni viri officium esse videtur, famam malam omnibus modis vitare, sectari bonam. Sed nec bona fama magni æstimanda est, nisi rectè factis pareatur, nec mala fama nisi malis: cum præter nostrum meritum contingit, utraque spernenda & pro nihilo æstimanda est. Id autem quod de mala fama seu de vituperatione ac convitiis ait, in sequentibus explicat.

3. Restat Tertia atque ultima particula, in qua Paulus ea diluit, quæ contra ipsius auctoritatem à malevolis aut iniquis rerum æstimatoribus afferri, ipsique objici solebant. Constat autem hoc totum, septem membris, ac totidem oppositionibus: quodlibet enim membrum terminis constat oppositis, dum primum Paulus exprimit quod sibi objiciatur aut vitio vertatur, deinde quid ipse respondeat atque opponat.

Primum membrum est, *Ut seductores & Veraces*, hoc est, pro impostoribus quidem habemur ac traducimur à malevolis, & tamen veraces sumus, doctrinamque eam tradimus ac promulgamus, quæ nil verius est nil certius. Particula & interposita membris contrariis pro Adversativa sumitur quasi dicat. Et tamen vel nihilominus tamen.

Secundum membrum est, *Ut ignoti & (tamen) noti* hoc est, qui cognoscimur: quasi dicat; Objicitur mihi, quod sim homo obsecurus ac ignobilis, atque ut ajunt, terræ filius. Atqui ego satis sum notus, apertissimisque argumentis constat me Dei esse servum atque legatum. Hujus enim evidentissima sunt in doctrina moribus admirandis, factisque meis documenta.

Ter-

Tertium membrum, *Ut morientes & ecce vivimus*, quasi dicat; Objicitur mihi, quòd perpetuo in mortis verber periculo, easque sustineam calamitates, quæ mortis sunt instar, aut eam facillimè afferre queunt, quòd non videatur cadere posse in eum, qui Deo aded sit clarus & verus ipse servus, qualem ego me profitear: sed cur illi hoc quoque non considerant, quòd licet toties propemodum moriar, toties in extremo vitæ discrimine verber, nihilominus tamen adhuc vivam, & tot periculis defunctus salvus sim atque incolumis. Cur quemadmodum ex mortis periculis, in quibus verbor, colligunt me non esse Deo charum: non colligunt etiam ex liberatione ista à tot periculis ac mortibus, Deum mei singularem habere curam, qui me ex mortis faucibus ac presentissimo interitu eripuit, adeoque me ipsi charum ejusque verum esse servum? Neque enim magis ex periculis illud, quàm hoc ex liberatione colligitur. Quare jure mortibus illis, vitam meam ejusque conservationem toties repetitam oppono, quæ, quicquid illæ videntur habere offensiois, penitus tollit atque elevat. Ait *Et ecce*, quasi dicat; Atqui oculos tantum aperi & contra etiam vide, me vivere: vide supra 1. 9, 10, atque in primis 4. 9, 10, 11. Quoties Paulus à presenti mortis discrimine eripiebatur, toties è morte in vitam à Deo ac Domino Jesu videbatur revocari; quæ Dei Christique in ipsum charitas & circa eum providentia non ita apparuisset, si tot tantisque periculis non fuisset objectus. Vide & infra cap. 12. 9, 10.

Quartum membrum est, *Ut castigati & non occisi* seu, *Ut qui castigamur & non occidimur*. Ferè idem quod proximè ante, aliis verbis repetit. Castigationem sumit pro afflictione, quæ castigationi fit similis: quo pacto de Christo, Castigatio pacis nostræ super eum. Et Psal. 22, *Et castigatio mea singulis matutinis*: pro quo nonnulli viri docti, Flagellatio mea vel afflictio, ponunt. Sensus est; Objicitur mihi, quòd semper flagris plagisque subiciar ac cædar, non secus ac si subinde à Deo castiger ob peccata aut scelera aliqua. At non cogitant isti ipsi, me non occidi tamen à Deo; quod haudquaquam fieret si me odisset Deus, & tanquam seductorem puniendum censeret; potius enim me è medio tolleret, & extremo supplicio, tot præsertim occasionibus sese ultro offerentibus, me afficeret, non verò ex morte eriperet.

Quintum membrum: *Ut tristitia affecti, semper autem gaudentes*, & pro *ἀγαθῶν*, Autem, pro sed, quasi dicat; Objicitur autem, quòd in perpetuis verber doloribus, tristibus & adversis mihi subinde evenientibus: quod videtur hominis esse miseri atque infelicis, quem Deus minimè curat. At cur non animadvertunt isti, me nihilominus tamen semper gaudere etiam in afflictionibus: quod gaudium nonnihil ex singulari Dei favore ac Spiritus Sancti virtute & rectæ conscientie fiducia, aut etiam ex Divino auxilio, quod mihi affulserit, ut patet ex cap. 1. v. 4, 5 nascitur: plusque est in perpetuo hoc gaudio roboris ad ostendendum, me in itatu felicissimo versari, Deoque, à quo solo ea felicitas proficiscitur, charum esse; quàm in rebus adversis quæ me premunt, ad contrarium ostendendum.

Sextum membrum: *Ut pauperes, multos autem* (vel plenius, *sed multos*: iterum est verò pro sed) *distantes*, quasi dicat; Objicitur mihi paupertas: at non animadvertunt me nihilominus divinis, cælestibus ac spiritalibus bonis, nimirum rerum Divinarum scientiæ & consequenter ipsa salute quàm plurimos locupletare atque augere; id quod paupertatem istam abundè compensat. Estque hic animadvertenda vox *ἰσχυροὶ* quæ non semper *pauperes* simpliciter, sed mendicos etiam significat, qui rectissime opponuntur iis, qui multos locupletant: isti enim ab aliis petunt & accipiunt, hi aliis plurima largiuntur.

Septimum ultimum membrum est, *Ut nihil habentes, & omnia possidentes*, quasi dicat; Extrema egestas mihi objicitur: Atqui omnia, nimirum, quæ ad veras perennesque divitias supremamque felicitatem per-

tinent, possideo. Quare etiam si secundum carnem nihil habeam; omnia tamen secundum spiritum, quæ verè bona censer debent, possideo. Possunt etiam huc referri illa 1 Cor. 3. 21, 22. Differt hoc membrum à superiore: ibi enim aliorum potissimum habuit rationem, hinc sui ipsius: ibi dixerat se multos locupletare, seu eos divites efficere, hinc se omnia tenere ac proinde ipsum divitem esse. Fieri autem potest, ut postrema hæc objectio fuerit mora adversus proximam responcionem: Dicere enim poterat quispiam; quomodo tu multos ditas ac locupletas, cum nihil ipse habeas? Respondet Paulus; etiam si nihil habeat secundum carnem, aut ferè perinde sit ac si nihil haberet, omnia tamen vera bona possidere, quibus alios quoque abundè ditare queat.

2 Corinth. 10. à vers. 12. ad finem.

Non enim audemus vel ausimus. Dixerat antea Apostolus se non esse talem qui alius sit præsens quam absens se per Epistolam ostendat, imò eundem se futurum erga illos opere qui fuit sermone per Epistolam. Hoc idem his verbis pergit probare. *Non enim sustinemus*, aut quasi ironice, non audemus cum illi tanti sint, &c. qui se ipsos commendant: aut propriè non possumus id facere ut nos eis inferamus & comparemus qui tam magnifica de se sentiunt. Post eos reprehendit; sed non intelligunt isti homines dum id faciunt quòd non habeant rationem aliorum, sed se ipsos tantum respiciunt. Si conferent labores suos cum aliorum laboribus, viderent alios se esse præstantiores: sua intuentur, nec intelligunt tamen quod suos labores ita magnifice efferendo non comparant laboribus eorum: *Nos autem non ultra modum gloriabimur*, aut ut Beza, non gloriabimur de eo quod Deus non est ad mensus nobis: at prius præstat. *Sed gloriabimur secundum mensuram* id est pro modo & quantitate, regulæ, id est territorii illius & terræ quæ per regulam quandam fuit mihi ad mensa admetiente Deo. *Canon* enim sumitur vel pro sorte terræ per regulam attributa, vel pro ipsa mensura. Dicit ergo Apostolus, se de illis hominibus ad Christum per se adductis gloriaturum, non de alienis. Quasi dicat, quod quousque prædicaverit Evangelium Deus ei illas regiones & illos homines est ad mensus, qui ipsi etiam eas vires dedit ut id faceret. Ubi Evangelium prædicavi, ibi dicam id me fecisse. *Ut pervenirem usque & ad vos*. Quasi dicat, tantum mihi ad mensus est Deus ut etiam vos Corinthios possem mihi vindicare, ut à Deo datos, per meum laborem. Beza paulò aliter subaudit, *gloriamur*: nos autem subaudimus hoc loco ut. *Non enim tanquam non pervenerimus ad vos* &c. Id est, quandoquidem dum ego id dico me pervenisse ad vos, non ultra modum meum territorium nimis late protendo, quasi vos non lucrificissem Christo. *In Evangelio Christi*, id est prædicans Evangelium Christi. *Non in* &c. id est non gloriatur ultra modum de laboribus alienis, aut non gloriatur ultra mensuram, nec nobis tribuimas alienas ecclesias, sed nostras. *Imò spem* &c. quasi dicat; imò verò spem habeo adhuc ubi vestra fides in vobis creverit, me ratione meæ ditionis fore majorem, amplificatum iri meum territorium. Si vestra fides creverit, ut à vobis adjuvari possim, aut etiam à vobis vacare. Auxilium duplex potuit habere Paulus à Corinthiis, aut per exemplum eorum, aut etiam quod occasionem dare potuerint aliis, & ipse illis potuerit uti etiam ad Evangelium diffeminandum. *In abundantia* id est abundanter, vel ulterius. *Ad ea quæ ultra vos sunt*, ita ut etiam ad regiones quæ sunt ultra vos Christi religionem proferam aut Evangelium. Nec Paulus situm loci considerat, sed vult dicere *alibi*. Quasi dicat ut possim longius progredi. *Non in alieno* id est ne prædicem ubi alicui alii est attributa area. Alienum dicitur respectu hominum non respectu Dei.

Qui verò gloriatur. Quia de gloriacione dixerat, ego quidem non ut alii in alieno sed in meo labore glorior: id tamen in Domino, quia id & Domino totum ad-

scribo,

scribo, & tantum mihi tribuo non amplius, quantum Deus dedit. Monet igitur ne quis gloriatur de aliis rebus quam quæ à Domino sunt collatæ, & quæ revera sunt Domini, non de divitiis, aut nobilitate generis, &c. Deinde ut ad Dominum omnia referat.

Non enim qui seipsum commendat, quasi dicat; Non is qui seipsum commendat quasi multum à Domino acceperit, is est commendatus, sed in quem Dominus multa contulit. Aut etiam non rationem reddit, sed superiora amplificat. Quasi dicat; Si ego me laudarem in alienis laboribus, nihil commendationis haberem, si nimirum Deus nihil in me contulisset. Illum Deus commendat, quem multis donis cumulat, & per quem multa præstat. Is seipsum commendat, qui verbis se commendat.

*Paraphrasis ejusdem loci 2 Corinth. x.
à vers. 12 ad finem.*

Vers. 12. Non est de nobis existimandum plura nos absentes de nobis scribere quam presentes opere præstare queamus: abest enim à nobis ea vanitas ac jactantia. [Nec audeamus nos inserere nos vestris illis tam præclaris Doctoribus, & cum iis nos conferre, qui &c.] Nec possumus in animum inducere ut similes efficiamur illis vestris Doctoribus, qui sese magnifice jactant, ac laudes suas ipsimet prædicant: non animadvertentes, se dum id faciunt, seipsos tantum respicere: nec alienas dotes à Deo ipsis concessas alienosque labores æstimare ac cum suis conferre. Quod si fieret, sese illi longe inferiores esse perspicerent, & ex ipsa comparatione tenuitatem suam agnoscerent, ac supercilium ponerent. Quod quia non faciunt, & seipsos tantum respiciunt; philautia atque arrogancia tam gloriosas ipsis voces excutit.

13. Nos verò haudquaquam commitemus, [ut de iis regionibus ac locis quæ Deus nobis non est admissus, quæque per euangelii prædicationem & religionis Christianæ annunciationem nostra non fecit, gloriemur.] ut ultra modum divinarum donorum nobis concessum, quidquam gloriemur, sed [gloriabimur.] pro modo ac quantitate regionis ac territorii ut ita dicam, quod veluti regulâ quadam, ut in distribuendis ex hereditate agris fieri solet, nobis admissus est atque attribuit Deus, [ita ut etiam ad vos Corinthios perveniremus, ac terminos nostros proferremus.] nos non tantum alibi euangelium prædicasse, & eoque territorium nostrum extendisse; verum etiam ad vos Corinthios, euangelium Christi prædicando, pervenisse, & sic territorii nostri terminos protulisse.

14. Neque enim quum id dicimus, & vestræ Ecclesiæ constitutionem atque editionem primam nobis tribuimus, ultra modum nos nostrumque territorium extendimus, quasi scilicet ad vos, euangelium prædicando terminos nostros non protulissimus. Pervenimus enim etiam revera & ad vos Corinthios, euangelium Christi prædicando.

15. Quapropter non gloriamur [de iis locis, quæ Deus nobis admissus non est, nec nostræ veluti ditioris fecit.] ultra modum, hoc est de alienis laboribus, eos nobis vindicando. Imò verò spem habemus, fore, ut ubi vestra fides incrementum luserit, & penitus fuerit confirmata, in vobis, [per vos vestræque operâ.] majores adhuc acquiramus ditiones, & terminos nostros ulterius adhuc proferamus.

16. Ita nimirum ut regionibus ultra vos sitis euangelium prædicemus, nec opus habeamus ut de aliena veluti ditione aut portione regionibusque ab aliquo alio jam euangelii doctrina ex cultis gloriemur.

17. Meminisse autem debet quisque qui gloriatur, ut in Domino id faciat, ea sibi tantum tribuendo quæ Dominus revera in ipsum contulit, eaque non suis five viribus five meritis adscribendo, sed Domini potentia ac benignitati.

18. Neque enim is qui se magnifice jactat, protinus etiam laude dignus est; sed is demum quem Dominus donis ornat, ac insignem rediit.

2 Cor. 13. vers. 5. *Probate vos metipsum an sitis in fide.*

Pythagoræi singulis diebus ad vesperam examinabant vitam moreque suos, seduloque inquirebant quò progressi essent, quid fecissent, aut prætermisissent boni, quid mali perpetrassent, singulisque percentis, bene quidem gestis delectabantur, malas verò actiones suas ipsimet increpabant. Par esset, idem Christianos facere quotidie; & quidem tanto melius, quanto melius isti norunt bene vivendi rationem, & præmium virtuti propositum intelligunt. Sed quid vulgò fiat, notum est. Non tantum enim privatim omnia cura in se super habetur, sed nec examen mutuum morum, vel admittunt vel usurpant iidem amplius: quo tamen nullum ad continentios homines in officio poterat esse efficacius. De vobis fratres melius sentio. Cum verò ad disciplinam morum publicam cupide & alacriter convenieritis, expendamus verba Apostoli modò prælecta, in quibus examen nostrum tam diligenter commendat. Duo autem ista hic expendemus. 1. Adhortationem Apostoli ad examen nostrum. 2. Judicium quod Corinthii post examen de se facere debuerint. Cui etiam 3. absurdum subjungitur inde sequutum, nisi tale judicium fecerint. Circa adhortationem & examen duo iterum examinanda veniunt, 1. Circa quam rem; Deinde quomodo illud examen sit instituendum. Res circa quam examen versari debeat, est, *an sitis in fide.*

Fides non uno modo in scriptura accipitur. Interdum fidelitatem significat, ut Rom. 3. 3. ubi de *Dei fide* sermo est. Et ita quoque fortasse accipitur Gal. 5. 22. ubi aliis particularibus virtutibus maxime proximum concernentibus admiscetur. Interdum significat fiduciam in Deum, ad promissa atque benevolentiam ejus potissimum respicientem: quomodo accipi videtur quum fidei salus in Scriptura tribuitur: quod ex fidei Abrahami, qui credentium omnium pater dicitur, exemplo patet. Interdum verò doctrinam religionemque Christianam in genere significat: quomodo accipi videtur Gal. 1. 23. 111. 5. 23, 25. 2 Cor. 1. 24. Rom. 1. 5, 8. 1 Thef. 3. 10. Act. 6. 7. In ea significatione hæc quoque ea vox accipi videtur, ut sit sensus, explorete vos omnes, num sitis Christiani. Quamquam enim fide sine additione nominet, intelligit tamen sine dubio fidem Christi, sive quam Christus docuit atque præscripsit. Hæc enim per excellentiam *fides* dicitur. Quamquam enim & sub veteri Fœdere fides obrinebat, tamen neque tam eximium objectum, neque tam clarum promissum habebat: atque adco magis ex consideratione benevolentia divina, quam ex certo promisso nascebatur. Ad hanc fidem requiritur notitia omnium partium Christianæ religionis, præsertim necessariorum, itemque assensus notitiæ accommodatus: qui si verus sit, & non simulatus, pietatem necessario sibi conjunctam habet. Quum enim Christiana religio non tantum promissa, sed & præcepta, illis qui promissorum compotes evadere volunt, data, contineatur, curamque Dei ac Christi vigilem circa actiones hominum earumque remunerationem atque pœnam nobis inculcet; qui fieri potest, ut qui ista credit, pietati non studeat? Est autem loquutio magis emphatica, quum jubet Apostolus nos explorare *an sitis in fide*, quam si dixisset, an fides sit in vobis. Hæc enim loquutio præsentiam tantum fidei significat: illa verò tantam ejus abundantiam ut ea veluti contineatur. Similis loquutio est 1 Joh. 5. 20. Hinc discimus, non sufficere, ut quis obiter religionem amplectatur, sed cura atque accurratione opus esse. Non aspergi sed immergi debemus. Atque hæc quidem res est circa quam examen nostrum versari debet.

Examen autem istud quomodo tandem instituendum? Id verò duabus vocibus idem significantibus, quamquam per diversas metaphoras nobis inculcat. *Testate vos ipsos, probate vos ipsos.* Ad examen hoc duo requiruntur: Accurata legis Evangelicæ cognitio, & diligens morum atque vitæ nostræ ad illam exactio. Illa est instar regulæ atque mensuræ, quæ quo exactior tanto melior. Huic ergo rei diligenter invigilandum. Vide Psal. 1. 2. 2 Tim. 3. 15. Confer 1 Tim. 4. 13. Act. 17. 2.

(v)

Joh. 5. 39.

Joh. 5. 39. Turpe est civi ignorare leges Rēpublicæ in qua vivit. Nec est quod quis hīc aut ingenii memorieque suæ debilitatem, aut legendi imperitiam, aut temporis angustiam ac alias vitæ occupationes prætexat. Studeat quis modo ei rei, & præstet quantum potest, id quod ei sufficit. Neque enim ab omnibus eadem eruditio requiritur. Sunt pueri, sunt juvenes, sunt & viri, in Christo. Non iniquus est exactor Dominus: sed nec impotentiam nos ignavia loco prætexamus. Danda verò est opera, ne regulam legis divinæ insectamus, præjudicio pravarum opinionum affectuumque nostrorum. Queramus scripturæ sensum in scriptura, non aliunde in eam inferamus. Nota est historia de Nadabo & Abiho, qui peregrinum ignem ad rem sacram adhibebant, Levit. 10. 1. Num. 3. 4. Discipuli Christi nequiverunt intelligere quæ Dominus eis de passionibus atque morte, deque resurrectione sua prædicabat, Luc. 18. 34. Quid aliud in causa fuisse dicemus, quam quod animum opinione de terreno Christi reno habent occupatum? Ita & præcepta Evangelii, Mat. 5. 6, 7. atque alibi proposita ratis clarè, multi parum rectè intelligunt; quod affectus suos ad eorum intelligentiam in consilium adhibent, vel quod pravum eorum sensum à parentibus aut magistris suis jam antè imberent. Si hanc Evangelicæ legis regulam probe habeamus cognitam, non est cur de alia amplius sumus solliciti. Gal. 1. 8. omnīs homo mendax, P. 1. 16. 11. sive singuli loquantur, sive plures una in concilio coeant. Nec eruditio nos ab errore absolvit. Nam & seniores Judæorum & Pharisei, eructi erant, qui tamen in Dominum Jesum non credebant, Joh. 7. 48. Nec antiquitas errori patrocinari debet: siquidem jam Johannis ævo, pseudopphetæ & quidem multi, in mundum ingressi erant, 1 Joh. 4. 1. & Pauli tempore mysterium iniquitatis jam erat in opere, 2 Thes. 2. 7. Ut taceam, quam multi semper & ipsi Domino Jesu, & Apostolis resisterint, quorū posteritas semper populosa atq; cœcūda fuit.

Postquam Evangelicam legem quis scrutatus probè fuerit, oportet ut & vitam moresque suos ad illam exigat, examinetque: non modò actiones suas exteriores, quæ in oculos hominum incurrunt, itemque sermones, sed & tacitas animi cogitationes, itemq; consilia, atque studia, quam probe cum regula evangelica conveniant. Vide hortationem Jeremiae, Thren. 3. 40. Zophon. 2. 1. ubi quod in vestronibus quibusdam habetur colligite vos, est veli potest *excutate vos*. Et in hoc prævit nobis exemplo David, Psal. 119. 59. Hoc quum omni tempore sit utile, tunc in primis necesse est, quum quis sacrum Domini panem & vinum sumere vult. 1 Cor. xi. 28. Id quum & nobis nunc sit propositum, appello conscientiam vestram, fratres, an probè vos examinaveritis, dignosque mentæ Domini hospites vos exhibere possitis. Si nondum id fecistis, facite adhuc, tacitaque animi cogitatione è Sacris L. vobis ob oculos ponite, quem Deo cultum, amorem, obedientiam, quæ officia proximis debentur: qua modestia, castitate, & sobrietate, vita vobis fuerit exigenda. Simulque recogitate, an id, si non præstiteritis semper, curæ saltem vobis habueritis? Nolite blandiri vobis ipsis, nolite per amorem vestri, qui cœcus plerumque est, vobis imponere. ò Infelices, si vestrum vos cor condemnat! Sed nec exinde vos absolutos putate, etiam si cor vestrum vos non condemnet. Major est enim Deus corde nostro, 1 Joh. 3. 21. Nondum Apostolus se justificatum existimabat etiam si nullius rei sibi conscius esset. 1 Cor. 4. 4. Quod si ne nunc quidem vos tales deprehenditis, quales esse debeatis; ne tamen despondeat animum, ne cum Caino queramini, majora esse peccata vestra quam ut remitti possint Gen. 4. 13. sed cogitate apud Dominum Deum nostrum esse misericordiam, & veniam, Psal. 145. 9. Nondum finitum esse, sed quotide renovari. Thren. 3. 2, 23. Sed præterea, & apud vestrum animum id firmiter vobis proponatis velle vos in posterum salutem vestram invigilare, & Domino servire in sanctitate & justitia omnibus diebus vitæ vestræ; quo possitis in examine illo Domini tandem subsistere, de quo Matt. 25. vers. 32, 33. Porro quanquam suum cuique examen

Apostolus imperare videtur, possunt tamen ea verba ad mutuum quod inter Christianos versari debet examen trahi. Non potest quidem hoc examen tam esse plenum ut illud prius; (nam de cogitationibus nostris factisque occultis, quis judicium sibi sumere poterit?) sed tamen solet esse exactius sæpe numero, quam prius illud. Nec enim tam facile alii quam ipsi nobis blandimur. Circa mutuum verò istud examen, præter peritiam legis Evangelicæ, requiritur integritas atque candor animi; ut nec dissimulemus aliorum vitia, nec quæ nulla sint fingamus, quin ut nec majora aut minora quam revera sunt reputemus. Deinde ut benevolè affectu omnia castigemus, non vindictæ aut nocendi studio.

Veniamus jam ad alteram contextus nostri partem, & expendamus quod judicium Corinthii de se facere debuerint. Id Apostolus per interrogationem explicat: *Annon cognovistis vos ipsos, quod Jesus Christus in vobis sit?* Affirmat interrogatio talis vehementius. Quod Jesus Christus in Corinthiis fuerit, id duplici ratione intelligi potest, ordinaria atque extraordinaria. Ordinaria ratione Dominus Jesus in fidelibus suis est, quum evangelii notitiam illis indit, quum ea deinde notitia in illis est efficax per pietatem, quumque Spiritu suo complet eorum animos. Extraordinaria ratione quum miracula vel inter ipsos vel per ipsos edit: hoc enim præsentia Domini indubitatum est argumentum. Dominus Jesus in Corinthiis utraque ratione fuit; idque eos Apostolus vult agnoscere. Poterant autem utrumque non difficulter cognoscere: sed tamen magis quod extraordinaria ratione, quæ & in externos sensus incurrerebat. Notandum est autem in verbis Apostoli, quod non simpliciter interroget, *Annon cognovistis quod Jesus Christus in vobis sit?* sed *annou cognovistis vosmet ipsos, quod Jesus Christus in vobis sit?* Ex seipsis quippe ejus rei argumentum eos capere jubet, nec enim seipos ignorare poterant. Solent quidem homines sæpe vitia sua ignorare, aut voluntaria ignorantia obtinere: sed non item virtutes. In his enim nimium ferè oculati sumus. Nota est fabula de duabus mantiscis. Notanda hīc est præstantia populi Christiani, in quo Christus ipse hīc esse dicitur. Vide & Joh. 14. 20, 23. xv. 4. Notandum itidem posse Christianos de Christi in se præsentia esse certos, idque, quod virtutis eorum est, agnoscere: tantum abest ut id ambitioni aut temeritati alicui adscribi debeat. Sed hoc fortasse non est necesse tantopere inculcare, quum plus hīc sibi plerique quam par erat, arrogant. De vobis quid dicam, fratres? Annon Apostoli verbis interrogare mihi vos licet, Annon agnovistis vos ipsos, quod Christus in vobis sit? Certè si notitiam veritatis cœlestis expendamus, ea tanta est, ut cum discipulis Domini beatos prædicare liceat oculos atque aures vestras, &c. Matth. cap. 13. 16. Quin & nunc temporis, præ aliis qui tamen Christiani audiunt, ea lux vobis affulsit, ut cum Esa. 60. 2. dicere mihi liceat, *Ecce tenebræ operiunt terram, & caligo populos: sed super te Dominus exoriatur, & gloria ejus super te conspicietur*. Utinam respectu pietatis idem tam certo affirmare liceret, Dominum Jesum in nobis esse! Neminem liceret, Dominum Jesum in nobis esse! Neminem quidem, neminem quoque absolvo. Novit Dominus suos. Ego per charitatem, quæ minime suspicax est, optime de singulis sentire malo. Vestrum est dare operam, ut si fortasse ipsemet vos nondum agnoscitis, eam esse vestram pietatem, ut ejus respectu affirmare auderetis Dominum Jesum in vobis esse, id saltem in posterum consequamini. Detis quoque operam, ut Spiritus Christi in vobis habitet: siquidem *qui Christi Spiritum non habent, non sunt ejus*. Rom. 8. 9. Sumite vobis in exemplum Apostolum, Gal. 2. 20. imò verò Corinthios ipsos hoc in loco. Unde non est cur quisquam impossibilitatem ejus rei prætendar.

Sequitur ratio ab absurdo, quod infert Apostolus, nisi agnoscat Christum in se esse: *nisi si reprobi vel rejecti estis*. Quum reprobos nominat, non intelligit absolutò Dei judicio, sine ullo peccati intuitu rejectos, & ad infernales cruciatus damnatos, ut hodie nonnulli reprobos nomen interpretantur. Enervaret enim expro-

exprobrationem suam. Nec enim cuiquam jure exprobrari potest quod Deus sine illius culpa patrat. Nec verò ullibi Scriptura *reprobatorum* nomen ea significatione usurpat: utpote quod Deum justissimum iniquitatis argueret, quippe ad exitium destinantis æternum eos qui nihil adhuc mali sunt meriti. Vocantur in Sacris Literis *reprobi* quos Deus propter incredulitatem atque peccata sua rejicit, & tanquam scoriam ab argento separat. His talibus, quia culpâ suâ tales sunt, meriti id exprobrari potest, si qui sunt reprobi. Id quod ex moribus eorum constare potest: quum de occultis Dei judiciis nemini liqueat. Optionem ergo dat Apostolus Corinthiis, an agnoscere malint, Christum Jesum in se esse, an se esse reprobos. Sed quia posterius nec de se quis facile fatetur, nec de aliis presumere licet; inde inferre vult, Christum in Corinthiis esse. *Nisi reprobi estis*, id est, nisi vel ipsimet omnem in Christum fiduciam abjeceritis, & proinde à Christo rejeçti sitis, tunc demum non poteris explorare vosmetipsos, atque agnoscere Jesum in vobis esse. At in statu adhuc salutaris constituti, impossibile est ut id non agnoscaris. Nota autem hic nexum duarum sententiarum. Hinc enim concludere licet, eos in quibus Jesus Christus non sit, reprobos atque rejeçtaneos esse. Unde apparet, quantopere nobis laborandum sit, ut Christus Jesus in nobis sit, idque ipsi sine mendacio agnoscere possimus. Concludo ex 1 Thess. 5. 23, 24. *Ipsè autem Deus pacis sanctificet vos omnino perfectos, & integer vester Spiritus, & anima, & corpus, inculpate in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur. Fidelis est qui vocavit vos, qui etiam faciet. Amen.*

Galat. 3. vers. 20, 21.

Duplici modo verba hæc vs. 20, videntur posse accipi. Vel ita, ut in iis, tum objectio, tum responsio ad eandem continerentur; vel ita ut eadem habeantur, pro parte quadam objectionis, cujus conclusio quadam sit, in versu sequenti 21, ubi etiam ad eandem est responsio. Quod ad priorem explicandi rationem attinet, Objectio quidem ipsa continebitur in illis verbis: *Mediator autem unius non est*. Responsio verò in iis, Deus autem unus est. Objectionis vis, hujusmodi fuerit. Quandoquidem mediator, cujus officium est, foedus aliquod pacificè, non est tantum unius partis, sed diversarum, necesse est ut Deus qui Mose mediatore usus est (Dei enim nomine Angelos, quorum operam intervenisse ad legem ferendam vers. superiore dictum est intelligit) cum aliis quibusdam patrum aliquod constituerit, cum certa promissa, tum certas etiam conditiones ipsi proposuerit, & eandem sanxerit. Ea enim in omnibus foederibus continentur. Quod autem à quopiam, atque adeo etiam à Deo promittitur, alteri parti, præsertim tam solenni ratione, id omnino ratum ac firmum esse debet, & adeo haudquaquam mutari. Quapropter, cum lex tum temporis à Deo per mediatorem istum lata fuerit, necesse est eam, apud eum ratam firmamque esse, contra quam in superioribus disputaverat Paulus, qui ostendit rationem justificationem consequendi in lege propositam sub Evangelio haudquaquam esse ratam, sed aliam esse ab ipso humano generi promulgatam. Quod ad responsionem attinet, ejus hæc vis fuerit; Etiam si Deus legem per mediatorem tulerit, necesse esse tamen, ut Deus nil promissis suis, ante legem, jam exstantibus verè contrarium statuerit, & sic promissorum istorum vim sustulerit; quandoquidem *Deus sit unus*, intellige ratione voluntatis, hoc est semper sibi similis, & sibi usque quaque constans, qui à decretis suis ac promissis, quibus jus acquiritur aliis, nunquam recedat. Quapropter si hæc sententia admittenda est, Apostolus in vocabulo *unius* argutus esse amavit, quod alibi quoque facit, ac ne longè abeamus, hoc ipso capite vers. 13, ubi diverso sensu, maledictionem ad Judæos, diverso ad Christum refert. Illis enim maledictio, quam fuerant commiseri, erat mors æterna, maledictio cui Christus

fuit subjectus, fuit mors crucis, ut ex ipso loco satis conitat. Quare nihil videtur prohibere, quominus Apostolus aliter in prioribus verbis, aliter in posterioribus, seu aliter in objectione, aliter in responsione, vocem unius acceperit; & in illa quidem, ad essentiam seu personam, in hac verò ad voluntatem retulerit, id quod solemus sæpe facere, in responsionibus Laconicis, hoc est brevibus & argutis, ubi sæpe unius vocis in alienam flexione, responsio rota continetur, nec interim tamen, quæstionis terminos verè mutamus, aut ad rem non loquimur: sed sæpe ad rem accommodatissimè, propterea quod significationis mutatione, vel corrigimus adversari verba, tamquam fallam sententiam, ni commode, atque adeo aliter, quam adversarius velit, accipiantur, contentia, vel tantam argumenti vim non esse, ostendimus, ut id evertat, quod nos volumus: quod posterius, ad hunc locum maxime pertinet. Nam cum objectio, unitatem essentiae ac personæ divinæ urget, ad ostendendum, Deum in ferenda lege, cum aliis pactum iniisse, quod salva ipsius iustitia ac fide, mutari non possit, Paulus per quandam *analogiam*, urget unitatem seu constantiam divinæ voluntatis, quæ ostendit, tantam ejus rei quam objectio urget, vim non fuisse, ut Deus quidquam contrarium antiquis suis promissis constitueret, & rationem justificationis, qua in Abrahamo fuerat usus, quamque semini ipsius promiserat, everteret. Ea enim requirit, ut promissum istud, omnino firmiter, & quidquid postea fecit, aut promulgavit Deus, ut in speciem videatur ei adversari, re ipsa tamen, haudquaquam adversetur, alias Deus mutabilis foret, & ea in parte non unus, sed varius & multiplex. Quod ad aliam explanandi rationem attinet, ea hujusmodi est. Quandoquidem lex per mediatorem lata est; Mediator autem non unius tantum partis est, seu personæ; Deus autem cujus ille mediator fuit, unus tantum est, apparet, Deum pactum quoddam iniisse in lege ferenda cum aliis quod ratum & firmum esse debeat. Unde consequi videtur legem quæ rationem iustitiæ per opera consequendæ describit, evertere & annihilare Dei promissâ ante existantia, quæ ex fide justificationem semini Abrahamæ datum iri pollicentur. Quid Paulus ad hæc respondeat, postea breviter attingemus nunc utra explicatio alteri videatur præferenda. Quamvis igitur prior, magnos habeat auctores; & rei, de qua agit Apostolus, satis sit accommodata, duo tamen præcipuis sunt, quæ posteriorem, probabiliorē faciant. Alterum est, quod in posteriori, non ita multa sint subaudienda, atque in priori, in qua brevissimis verbis & objectio, & responsio statuitur contineri, cum in posteriori asseratur, non tantum illa, sed & proximè sequentia verba, objectionem tantum continere. Itaque simplicior, & minus quæsitæ esse videtur. Alterum est, quod si in illis verbis, *Deus autem unus est*, responsio continetur, ad objectionem propositam, eaque à constantia divinæ voluntatis ducta, non videtur, satis commode postea subungi: *Lex igitur est contra promissiones Dei*. ea enim indicant, hanc objectionem ex superioribus deduci, & quidem ex re aliqua, ab Apostolo concessa, vel saltem, nondum refuta. Atqui id non apparet, si ita illa verba priora accipias, Deus autem semper est sibi similis, nec voluntatem suam verè mutat, & aliquid suis promissis contrarium statuit. Nam ex hujusmodi verbis, tantum abest, ut iustiusmodi objectio deduci queat, aut aliqua ansa, ad eam movendam, cuiquam fuerit data, ut potius occasio ad eam movendam fuerit præcisa, quod posterius ideo dicimus, ut illis quoque respondeamus, qui dicturi fortè essent, ex antecedentibus verbis quæ objectionem contineant, hanc interrogationem vel objectionem fluere. Nam, cum objectio illa, soluta jam fuerit, non fuit amplius occasio ex eadem, alteram objectionem deducendi, nec id scriptoribus bonis, usitatum est. Ita potius concludere debuisset Apostolus, & adversarium urgere: Quomodo ergo lex est contra promissâ Dei. Id enim

(v 2) recte

rectè concluditur ex eo, quòd Deus sibi semper confert, nec voluntatem suam mutet. Cum enim & lex & promissa illa, ab eodem Deo fluxerint, necesse est, ut si Deus ipse sibi contrarius non est; lex promissa Dei non evertat, nec hæc illam. Ad hanc rationem, vix quidquam aliud videtur responderi posse, quòd probabilitatem aliquam habeat, quam Paulum hoc veluti fundamento jacto, quòd Deus sit ratione voluntatis unus & sibi semper similis, jam porrò objectionem adversarii dissolvat, & non tam objectionem ipsam, ex proximè dictis deducat, quam causam indicet, cur ad istam objectionem sibi dissolvendam accedat. Quasi dicat; Quandoquidem ergo Deus unus est, & sibi semper similis, dices ne legem esse Dei promissis contrariam? Haudquaquam. Si cui hæc placent, & non videntur coactiora, iis uti poterit, & suo frui iudicio. Quamquam verò animus nobis ab initio non fuit, quidquam dicere de sequentibus in quibus Paulus respondet ad objectionem proximè propositam, sive eam velis tantum contineri §. 21, initio, sive simul etiam toto §. 20, tamen quia res difficultate non caret, aliquid ea de re addemus, quòd lucem verbis Apostoli afferat. Primum ergo Apostolus negat legem esse *contra promissiones Dei*; hoc est promissiones Dei evertere, & earum vim atque effectum tollere, seu ea etiam Dei respectu irrita reddere. Nam licet alia, & ex parte contraria iustitiæ consequendæ ratio fuerit in lege promulgata à Deo, ei rationi, quam promissiones divinæ, fuerant pollicitæ, non tamen lex, Dei promissa, fecit irrita, propterea quòd promissiones illæ, non respiciebant illud tempus quo lex viguit, sed tempus, quòd legem esset consequuturum. Itaque non pugnant hæc inter sese, nec contradictoria sunt, siquidem respectu diversorum temporum sunt intelligenda. Contradictoriorum autem, aut eorum, quæ se mutuo evertunt, qualia *à obsequia* solemus appellare, ea est conditio, ut de eodem tempore, intelligantur.

Sed dicet quispiam, non hanc sed aliam quandam responsonem, vel rationem, ob quam lex Dei, non sit contra ipsius promissiones, asserre, hanc nimirum. *Si enim data fuisset lex, quæ posset vivificare, verè ex lege esset iustitia; Sed conclusit scriptura omnia sub peccatum, ut illa promissa, ex fide Jesu Christi, daretur credentibus, &c.* Sed si quis rectè attendat, ea quam nos atulimus responso, tacitè in his Apostoli verbis continetur. Id enim vult dicere Apostolus. Non fuisset in lege tradenda Deo id propositum, semini Abrahamæ, vel etiam universis gentibus exhibere, quòd olim ab ipso promissum fuerit; sed alia conditione, nec ideo dedidit legem, ut ea perpetuo esset, sed potius hac ratione viam sibi stravisset, ad promissa illa, hominibus tanto plenius exhibenda. Ait igitur si fuisset à Deo, ejusmodi lex data, quæ vim haberet tantam, ut iis tum piam, tum æternam vitam largiri posset, omnino ex lege hominibus datum iri justificationem, olim à Deo semini Abrahamæ promissam. Nam si homines potuissent, vi ipsius legis, eam penitus servare, & vitam æternam consequi, quid opus fuisset eam abrogare, & ejusmodi rationem, iustitiam consequendi præscribere, quæ aliqua saltem ex parte, fuisset longe imperfectior, eam nempe quæ est ex fide, quæ non requirit perpetuam, & omnibus numeris absolutam vitæ pietatem, & mandatorum divinorum obedientiam, potestque in illum etiam cadere, qui vel miles ex legis sententia, mortem sit commeritus. Itaque non modò non fuisset aliqua, legem abrogandi causa, sed etiam fuisset, eam non abrogandi magna. Neque enim Dei alius est, à perfectioribus ad imperfectiora progredi, sed contra. Imbecillitatis humanæ ratio, & veluti necessitas quedam eo adducere Deum potest, ut id faciat, quæ hic nulla fuisset, si lex potuisset homines vivificare. Verbum autem *vivificandi* ita hic accipimus, ut significet & vires ad vitæ pietatem in ea præscriptam sufficientes largiri, & vitam æternam ipso actu tribuere. Nam interdum, de excitatione ad vitam spiritualem sumitur; interdum de vi-

tæ sempiternæ datione. Illius rei exemplum habemus Ephes. 2. 5. Colof. 2. 13. Hujus verò Johan. 5. 21. 1 Cor. 15. 22, quamquam paulò aliter legi, aliter Deo aut Christo tribuitur. Huic, quòd re ipsa id faciat: Illi, quòd ipseus quandam vi fiat, vel potius non fiat. Hac utraque vi vivificandi caruisse legem, satis docuit Paulus Rom. 7, præsertim si conferas cum cap. 8 initio, ubi Christi Spiritus, ei hac in parte opponitur. Idem autem pronuntiatur etiam aperte à Paulo 2 Cor. cap. 3. vers. 6, & seq. ubi dicit *Litteram occidere, Spiritum autem vivificare*. Id vero propterea, quòd Evangelium vitam æternam aperte pollicetur, & talem obedientiæ modum & rationem præscribit, ad quam quisvis, vi hujus tam divini promissi, si ejus spem firmam concipiat, pervenire potest, ita ut ad vitam piam primò excitetur, tum ejusdem Evangelii vi, æternam consequatur; propterea, quòd Deum quodammodo obligat, hoc promisso, ad eam dandam, partim quod in homine effecerit illam conditionem, qua præstita, ei sit ex isto Dei promisso, omnino danda immortalitas, Lex nec apertam vitæ illius futuræ habeat promissionem, nec ita facilem, atque æquam, sed durum admodum obediendi modum præscribat, quem qui non observasset, ei mortem comminabatur. Itaque cum rem tam duram præciperet, vires interim hominibus ad eam præstandam admodum imbecillibus, non largiretur, quid aliud faciebat, quam homines perimebat, morti illos addicendo. Quapropter Deus legem promulgando, non id egit, ut rem Abrahamo aliquando promissam hominibus præstaret, & sic alia ratione idem non exsolveret. Lex enim non erat aptum ad hanc rem perficiendam instrumentum, ob causam dictam; unde Apostolus per oppositionem subjungit, *Sed conclusit scriptura omnia*. Quasi dicat; Lex homines non vivificavit, sed potius homines omnes peccati reos arguit, & peccati pœnæ reddidit obnoxios, eum in finem, ut promissio illa Abrahamo facta, non legem servantibus, sed credentibus potius exsolveretur, cum ipsa illa promissio fidem postularret, eam quæ Jesu Christo autore, promulgata est.

Gal. 3. à vers. 26 ad finem.

Proponitur hinc nobis felicitas Christianorum sub Novo Fœdere: neque proponitur tantum, sed & asseritur atque probatur. Partes loci duæ. 1. Declaratio felicitatis Christianorum. 2. Probatio rei tantæ. Prior est in his verbis, *Omnes enim filii Dei estis per fidem in Christum*. In his verbis consideranda primum connexio eorum cum antecedentibus. Particula enim, causalis, notat antecedentium reddi rationem. Dixit paulò antè Apostolus, *postquam venisset fides*, id est, postquam doctrina fidei publicata, eique ex fœdere justificatio promissa fuit, non amplius sumus sub pædago: id est, jam nos Judæi non amplius disciplinâ Legis quæ nos instar pædagogi & præceptis variis exercebat, & pœnarum metu terrebat, coercemur. Hoc inde probatur quòd Galatæ, & proinde etiam alii illorum similes Gentiles, filii Dei essent, & quidem per fidem. Non potest autem, nec debet deterior esse Judæorum conditio, eandem fidem amplexorum. Atque ita se habet connexio.

Felicitatem Christianorum ita declarat, ut & causam instrumentalem in ipsis existentem simul commoret. Felicitas verò hæc in eo consistit, quum inquit, *omnes estis filii Dei*. In magno habetur quum quis est alicujus divitis aut nobilis filius: quid si principis, aut Regis alicujus? Hic verò Christianis tribuitur quòd non regum hominum sed totius mundi Regis atque etiam conditoris sint filii. Est verò inter filios illud discrimen, quòd quidam adhuc impuberes sint, atque proinde sub tutoribus ac pædagogis agant, quorum itatus à servili non multum differt. Hic vero de talium filiorum statu sermonem non esse, collatio cum anteceden-

cedentibus ostendit. Intelliguntur ergo hic tales Dei filii qui eò ætatis pervenerunt, ut & intelligant bona sua, hereditatisque suæ spem claram habeant, quique non onerentur puerilibus præceptis, nec servili metu contineantur; sed tanquam consilii rationisque capaces, omnia consilio atque ratione agant, virilibusque virtutibus studeant. Ut hanc Christianorum felicitatem tanto magis æstimemus, cogitandum est hereditatem cujus spe hi filii Dei nituntur atque omnia agunt, non esse possessionem terræ Chanaan, lacte & melle fluentis, nec terrenam benedictionem, qualem Deus Israëlitis Deut. cap. 28. promissit, hæc enim instar crepundiorum, aliorumque; munusculorum tantum fuerant, qualia nos pueris donare soleamus sed cœli possessionem, quippe Deo verè dignam, omniumque bonorum quæ in eo nobis Sacre Lit. proponunt, & mens humana vel cogitando assequi potest. Est autem hoc animadvertendum, quosnam hic Apostolus alloquatur, Dei filios appeller. Gentiles nimirum, ut apparet ex cap. 4. 5. Ita ergo tantò major apparet illorum felicitas, ex prioris status collatione. Nostra eadem est ratio, qui quum ipsi ex Gentibus oriundi simus, non ex Judæis, filiorum jus apud Deum adepti sumus. Itaque gaudeamus & ipsi felicitate nostra, Deique beneficium in ea agnoscamus.

Quod autem Galatas in genere alloquens, omnes Dei filios appeller, illud benigne interpretandum est. Credibile est enim multos inter ipsos non fuisse veros ac legitimos Dei filios: præsertim quum ab integritate fidei Christianæ ad ceremonias Legis inciperent deficere; quo nomine graviter ab Apostolo reprehenduntur, præsertim in initio hujus capituli. Respicit enim Apostolus, non quid revera in illis fuerit, quod nemo exacte scire potest, sed professionem illorum, quam animi conscientie responderet charitas jubet credere. Ita alibi passim eos ad quos scribit sanctos vocat. Vide in primis 1 Cor. 6. 11.

Porrò quum filii Deo tribuuntur, satis constat non ea ratione Deum liberos gignere, qua homines, aliæque animalia, per speciem propagationem. Nec enim habet eà ipse opus, quum sit immortalis. Quo argumento Dominus Jesus probat neque nos in futura vita liberos susceperos, Luc. 20. 35. 36. Imò & ejusmodi generatio impossibilis esse censei debet: quum essentia divina nec multiplicari possit (aliàs enim & plures essent Dii) nec eadem pluribus sive tota sive per partes potest esse communis. Est alia quædam divini Deoque magis digna generatio, qua filios sibi producit. Qua ratione Dominum Jesum genuerit, qui peculiaris quidam filius Dei est, de eo nunc non est dicendi locus: Qua verò ratione alios sibi procreet, id in nostro contextu explicatur, quum additur, *per fidem in Christum Jesum*. Quid fides in genere sit, exponitur Heb. xi. 1. quod vers. 6. declaratur. Fides in Domino Jesu, quæ etiam 1 Tim. 3. 13. & 2 Tim. 3. 15, ita dicitur, vel fidem per Dominum Jesum præscriptam, vel in eodem collocatam significat: & tum assensum universæ ejus doctrinæ adhibitum, tum in primis promissorum ejus spem, in qua fiducia erga ipsum maximè cernitur, comprehendit: imò quum promissorum illius spem nemo hominum concipere possit, nisi à peccatis desistat, & justitiæ studeat, etiam pietatem eà comprehendendi existimandum est, quoties fidei soli in nobis, justificationis aut adoptionis nostræ causa tribuitur. Per hanc ergo fidem dicit Apostolus, Galatas, ac proinde omnes eorum similes, Dei filios esse, sive ad id pervenisse ut filiorum Dei jure gaudeant. Quanquam enim in Lege Deus ab illis qui filii Dei esse vellent, Legis opera requisivisse legatur, quia tamen ea opera nemo præstabat, atque adeo præstare vix poterat, propemodum inutilis erat illa declaratio, ut pote quæ effectum nullum producebat. Agnoscamus grato animo hanc Dei benignitatem, qui per fidem nos in filios suos suscipere seu adoptare voluerit, eamque fortiter amplectamur. Interea tamen caveamus, ne per fidem, imaginationem nescio quam dogmatum, aut etiam mortuam pro viva amplectamur. Mortua verò est, quæ

bonis operibus caret, ut S. Jacobus docet. Notemus & hoc, ad honorem Domini nostri Jesu Christi, quod licet olim fat esset in Deum credere, neque quicquam amplius vel de Abrahamo omnium fidelium parente, vel etiam in definitione fidei Hebr. xi. quæ fidem omnium qui ibidem postea celebrantur, respicit, legamus; nunc tamen & Jesu Christi in fide nobis nostra esse habendam rationem. Hæc enim est *vita æterna, ut non tantum cognoscamus Patrem, solum illum verum Deum, sed & quem ille misit, Jesum Christum*. Joh. 17. 3. Imò ut Petrus inquit Act. 4. 12. *In nullo alio est salus, neque ullum aliud est sub cælo nomen hominibus datum, in quo possint servari*, quàm Jesu Christi.

2. Probat jam quod dixerat, omnes esse Dei filios per fidem. In ea probatione sic progreditur. Docet ex baptismo in Christum, qui nil aliud erat quam professio fidei Christi, Galatas Christo unitos, atque ita Abrahamæ semen, ac proinde benedictionis hæredes esse. Hoc autem nil aliud erat quàm esse filios Dei. *Quoties enim in Christum baptizati estis Christum induistis*. Quid sit baptismus propriè, videatur alibi. In Christum baptizari est in eam professionem aquæ immergi quod Jesum agnoscas pro Christo atque Domino, quodque vale prioris tuæ religioni ac vitæ dicto, ad Christi legem omnia tua consilia & actiones componere velis. Atque ita est hic quædam initiatio, solenni ceremonia. Neque nova erat hæc ceremonia apud Judæos, sed ut ex libris eorum constat, jam ante ut & nunc apud illos usitata fuit, quoties Judaicæ religioni profelytos initiabant, quos non satis erat circumcidi, sed & baptizari necesse erat. Quod probè observandum, contra eos qui baptismum circumcisioni successisse putant. Unde minus mirum quod & Johanni Baptistæ eandem Deus ceremoniam præceperit, qua novæ vitæ rationi Judæos initiaret, & à discipulis Christi, tum ante mortem illius, tum post datum Spiritum sanctum usurpant. Quorum illud sine dubio Domino Jesu approbante, hoc verò spiritus illius instinctu, factum est. Quin commode hæc ceremonia illud iptum adumbrabat, quod illi qui illam suscipiebant per illam profitebantur. Immersio enim in aquam, & ex eadem emersio, erat repræsentatio quædam quod ii qui baptizabantur, cum Christo & sepeliri vellent, tanquam mortui peccato, & cum eodem resurgere, Deoque vivere, & in novitate vitæ ambulare. Vide Rom. 6. 3.

Porrò *Christum induere* non tantum est Christi sensum moreque, sed ejusdem quoque statum conditionemque in gratia filiationis apud Deum suscipere. Metaphora à vestibus sumta, quæ gestantem ubique complexæ, statum ejus conditionemque indicant. Fortasse & allusum est ad baptizandi ritum, quem nudi susceperunt, eoque suscepto vestes denuo induebant, cum quibus jam ipsum Christum induisse quodammodo videbantur. Interim & ante baptismum indui Christum poterat, atque adeo debebat: quod in domo Cornelii sine dubio factum est: cui etiam ante baptismum Spiritus sanctus collatus fuit, ut legimus Act. 10. 44. Et post eundem repeti potest, ut ex cohortatione Apostoli patet Rom. 13. 14. Quod autem Apostolus hanc Christi indutionem hoc loco tum baptismo seu potius cum baptizatis conjungit, non eum habet sensum, quod per baptismum ipsum Christus propriè induatur: sed quod baptismus argumento sit, eos qui illum susceperunt Christum induisse: quod ipsum denique tam benigne interpretandum est, non quod perpetuò ita fieret, sed quod ita fieri deberet, eoque ex charitate, nihil mali suspicante, fieri quoque, nisi quid obster, præsumeretur. Post tamen hoc etiam aliquo modo admitti, quod per baptismum quis Christum induat, quatenus baptismus est professio Christi: sine professione verò, ut quis corde credat, Christi indutio nondum sit perfecta. Vide Rom. x. 10. Hoc tamen ita concedi potest, ut interea non negentur illi quoque Christum induisse quia alià ratione quàm ista in aquam immersione Christum publicè sunt professi.

Non est Judæus Declarat id quod dixerat omnes Christum induisse, & ostendit hac in parte, nec gentis, nec status, nec sexus, ullum esse discrimen. Non sine causa verò istud tantopere inculcat. Nam gentium quædam discrimina, Judæorumque præ Ethnicis quos hic Græcos Apostolus vocat, quòd inter eos Græci excellenter, & apud plerisque Græca lingua usitata fuisset, prærogativa tanta antea fuerit, ut & Petrus post ascensionem Domini, postquam visionem illam memorabilem, tunc demum quum à Cornelio vocatus, ab eo intellexisset, per Angelum eum ad se fuisse ablegatum, cognovisse se dicat, apud Deum non esse acceptionem personarum. Dominorum quoque præ servis atque mancipiis magna erant privilegia: adeo ut servis propemodum haud aliter quàm jumentis uterentur. Ita & virorum præ fœminis inter ipsos quoque Christianos prærogativa est aliqua, de qua vide 1 Cor. xi. 7. Judaica quidem religio, & ex ea manans benedictio, ad viros primario pertinuisse videtur: unde & his solis fœderis signum impressum fuit. At ratione ejus quòd quis Christum induerit, Christianusque fit, omnia illa discrimina sublata sunt. De nationibus, Petrus, loco allegato: de statu, 1 Cor. i. 21. Ephes. 6. 8. Col. 3. 11, 25. Latentur hac æqualitate cum Judæis Gentes, cum Dominis servi, cum viris fœminæ.

Omnes enim vos unus estis in Christo, Utcunque in communi vita discrimen & prærogativa hic remaneat, habità tamen Christianæ religionis ratione, omne illud sublatum est, imò omnes instar unius hominis sunt. Notandum hic non unitatem substantiæ, sed qualitatis statuve ratione significari. Itaque malum est argumentum, quum ex unitate simpliciter nominata substantiæ seu essentiæ unitas concluditur: quod vulgò fit in illo Joh. x. 30. & 1 Joh. 5. 7. At id & hujus loci & aliorum, exemplis refutatur. Vide Joh. 17. 11, 21, 22. Act. 4. 27. 1 Cor. 3. 8. 1 Joh. 5. 8.

Si verò vos Christi. Hic concludit argumentum: quod ut intelligatur, animadvertendum est, pro eodem Apostolum habere ista tria, induisse Christum, esse unum in Christo, & esse Christi. Christi verò esse non significat hic, esse illius in dominio, sed esse membrum sive partem illius. Id qui sunt, ait: Nos esse *Abrahæ semen*. Ratio consequentiæ petenda est è vers. 10. & 16 superius. Quod si semen Abrahæ, Ergo & promissionis illius tantæ heredes. Promissio Abrahæ facta variis in locis in libro Geneleos legitur. Sed tamen ea hic spiritualiter intelligenda. Quod si fiat, jam in idem recidit, esse Christi, atque esse Abrahæ filium & hæredem. Amen.

Ephes. 2. vers. 1. ad 11.

AD calcem superioris capitis disseruit Apostolus de supereminenti magnitudine virtutis Dei, quam exeruit in Christo, dum eum suscitavit è mortuis, ut exinde colligerent Ephesii, quantam virtutem etiam in illis Deus sit exerturus. In hoc vero capite ostendit Apostolus, aliquid simile in Ephesii factum esse, quod factum est in Christo, dum ait eos olim mortuos esse à Deo resuscitados, & collocatos in cælis, idque cum Christo, id est, eadem opera ac vi, qua Christus resuscitatus & in cælis collocatus est. Summa igitur horum verborum est: quòd describat, quomodo Deus Ephesios ex miserrimo statu, in quo fuerant constituti, transfulerit in statum latissimum ac beatissimum. Itaque considerandus est:

1. Status infelix fidelium antè susceptam in Christum fidem.
2. Modus, quo ex eo erepti & in meliorem translati sunt.

Rem priorem ostendit primò Apostolus in Ethnicis: deinde in Judæis. Duplices enim erant fideles Christi: alii ex Ethnicismo ad Christianam religionem accedebant, & quibus erant etiam Ephesii; alii ex Judaismo, de quibus etiam hic loquitur Apostolus, quod iidem miserrima eorum fuerit antè Christum

conditio. De Ethnicis loquitur vers. 1, 2. *Et vos cum essetis mortui* &c. ubi Apostolus periodum non absolvit, sed vers. 5 demum, simul & Judæos completens: *Et vos cum essemus mortui* &c. In sermone de Ethnicis duo proponit. 1. Quis fuerit Ethnicorum status. 2. Quæ causa eos in hoc statu detinuerit. Status exprimitur his verbis: *Et vos cum mortui essetis in peccatis & lapsibus*. Cum dicit: *Et vos*, respicit ad superiora, in quibus de Christo egerat. Quasi dicat: sicut Christum resuscitavit, ita & vos; de quo infra. Cum dicit, eos fuisse mortuos duplici modo id potest intelligi, sicut etiam Apostolus intellexit; primùm de morte spirituali, cum quis peccatis immerfus est, & mortuus est pietati ac bonis operibus. Mortuus enim is Deo est, qui peccatis deditus est, nihil eorum faciens, quæ Deo placent. Explicat quodammodo hanc mortem Apostolus, quando addit, *in lapsibus & peccatis*: ostendens, in eo ipso fuisse sitam hanc mortem spirituales, quòd fuerint dediti lapsibus atque peccatis. Deinde possunt hæc verba Apostoli intelligi de morte æterna, quæ peccati est consequens, in quâ re ipsa Ephesii non erant, sed ei tamen erant destinati, & ad eam damnati. Mors æterna jus quasi in eos obtinebat, quam non effugissent, absque omni dubio, nisi Deus ipsorum misertus, ex illius potestate eos eximere dignatus fuisset. *Stipendium enim peccati mors est* Rom. 6. 23. Hujus mortis reatu omnes Ethnicis tenebantur, & nos, quorquod è fidelibus parentibus non sumus prognati. Primus, mortui, quoad divinam gloriam, & reseas, quæ salutem nostram spectant. Is fuit noster status, ut nos mors debuerit abforbere in æternum. Hoc ut probe consideremus interest, quo possimus meliùs intelligere magnitudinem divinæ gratiæ. Qui non novit præteritam suam miseriam, non poterit etiam nosse & pendere suam felicitatem. Qui parentibus orti sunt fidelibus, agant gratias Deo, quòd non fuerint experti hunc miserum statum; quem tamen & ipsis considerare prodest, ut suam felicitatem intelligant. Metuant quoque sibi, ne felicitate suâ excidant: sic enim conditio eorum deterior esset conditione Ethnicorum.

Causas hujus infelicitatis Ephesiorum duas profert Apostolus. 1. Seculum mundi hujus. 2. Principem potestatis æris, id est, diabolum. In quibus, id est, lapsibus & peccatis *aliquando ambulastis secundum seculum mundi hujus*, id est, secundum consuetudinem hominum hujus seculi: quasi dicat ita vixistis, prout vobis homines huic mundo dediti exemplo suo præverunt, & vos variis illecebris traxerunt: homines vulgò sunt pecudum instar, quæ sequuntur antecedentium gregem. Idem faciebant Ephesii, quod videbant alios homines mundanos vitiis corruptos facere. Ita & hodie in mundo alii alios corrumpunt, & alii alios in malo imitantur: quod bene norunt, qui olim mundo servierunt. Magna est vis exemplorum, præsertim malorum. Seculum malum est, ubi multa sunt mala exempla: ideo nunc quoque nobis metuendum est, ne corrumpamur, cum tam multa passim obvia sint mala exempla. Unum malum exemplum multum nocere potest; quid? cum multa sint talia exempla. Claudamus oculos nostros, ne mundi corruptelam videant: quæ magis nocet contagione, quàm pestis. Pestis enim non nisi propinqua inficit: at mala exempla etiam è longinquo nocent. Fugiamus ergo mundum, quantum fieri potest. Vitemus consortium hominum mundanorum, & non nisi summa necessitate coacti cum iis habeamus commercium. Jubet enim Spiritus Dei, ut exeamus ex mundo.

Altera causa est, diabolus, hostis juratus humani generis, qui fuit homicida ab initio, qui hoc unum agit, ut homines & temporaria & æterna morte perdat, ut quam plurimos habeat socios in igne illo inextinguibili. Cumque sciat, humani interitus causam esse peccatum, eo intendit omnes nervos, ut ad peccandum homines inducat. Describit autem Diabolum Apostolus dum eum appellat *principem, cui potestas est æris*, & *Spiritum qui unus operatur in filiis inobedientiæ*. Qua descriptione

scriptione exprimit, quanta sit visaque potestas diaboli, ne mirentur, se ab eo fuisse seductos, utque præterea videant turpitudinem & indignitatem prioris sui status. Primum ergo potestatem illius describit, postea effectum istius potestatis in hominibus mundanis. Potestas exprimitur appellatione *Principis*. Cum esset bonus Angelus, habuit sibi subiectam magnam angelorum multitudinem: ubi degeneravit, & hi ipsum secuti sunt, cum deberint eum deserere. Alibi vocatur *Deus hujus seculi* 2 Cor. 4. 4. Non proprie, sed quia homines se ei ultro subjecerunt ac subjiciunt, facientes voluntatem ejus. *Cui potestas est*. Quid mirum est, cum multum posse efficere? *In aëre*, id est, id est, super dæmones seu reliquos malos spiritus, & super homines hujus mundi. Est enim princeps mundi, Eph. 6. 12. ubi etiam dicitur, esse in caelestibus. Aër enim superior vocatur cælum. In sublimi habitat. Locum habet commodum & opportunum ad magna patranda. Est spiritus inconspicuus. Homo hominem videns, facile sibi ab eo cavere potest. At ille non est corporeus, sed totus spiritus: ita facile potest homines seducere, ut mirum non sit, eum habere homines sibi in malo obnoxios. Adest ille hominibus, cum sunt soli, interest & multis simul existentibus, potestque malas cogitationes hominum animis injicere, & cupiditates eorum incendere ad peccata, ad quæ eos pronos esse videt. Hic ergo fuit causa miserissimi Ephesiorum status. Idem nunc quoque agit, nunquam quiescit, sed leonis rugientis instar circuit, quærens, ut aliquem devoret. 1 Petr. 5. v. 8. Quicumque credimus in Christum, sciamus, cum esse nobis infensissimum, quia aliquando locum ejus in cælis, è quo ipse excidit, occupare debemus. Multum ille potest, sed tamen non amplius, quam ei Deus permiserit. Oportet, ut armis spiritualibus adversus hunc spiritum instructi simus: præcipue tempore persecutionis & afflictionum.

Porro describit Apostolus effecta ejus. *Qui nunc operatur in filiis inobedientie*. Quasi dicat; Sicut olim & in vobis operatus est. Sed nunc estis traducti ex tenebris in lucem. Non patitur nunc Christum eum ita regnare, ut antea. Hoc illi licet, homines variis irritamentis ad peccatum allicere, ut eorum virtus tantò fiat illustrior. Hinc de iis dicitur, quòd vicerint malignum illum, ideo, quòd verbum Dei habitat in eis viretque eis subministrat. Multa verò ademit Dominus nunc Satanæ, ut inter cætera, etiam oracula & responsa in delubris Ethnicorum. Hodie tamen adhuc multa habet talia, à quibus libera est Christi Ecclesia. *In filiis inobedientie*, seu incredulitatis: quasi dicat. In horum exemplo spectate, quales antè fueritis, quid egeritis, & ad quæ faciendâ ducti fueritis. Videtis, illos nihil boni agere (ut ait infra Apostolus cap. 4. 17.) Sed vos non decet amplius eorum more vivere. Non est difficile conjectura assequi, quomodo segerant mundani homines, & quibus rebus operam, studium ac tempus impendunt. Sed maxime si legantur historiarum, id videri potest: nec abque admiratione legi, quàm ad turpia & nefanda homines adduxerit Satan. Eminus spectemus malitiam mundi, ut nostram præsentem sortem beatam videamus, Deoque gratias agamus, quòd nos sanctificaverit, & è potestate diaboli eriperit. Etiam in hoc populo, qui Christianum se vocat, quàm multi sunt, filii inobedientie, qui veritatem Dei non agnoscunt, & Deo inobedientes sunt.

Transit ab Ethnicis Apostolus ad Judæos: *In quibus & nos omnes conversati sumus*. Et nos, id est, è Judæis oriundi. Innuimus superius, in his duobus situm fuisse infelicem statum Ephesiorum, tum quòd in peccatis fuerint, tum quòd morti sempiternæ fuerint obnoxii. Idem igitur jam de Judæis quoque affirmat Apostolus, quòd inquinati fuerint peccatis, & iræ divinæ fuerint obnoxii non minus, quàm Ethnicis. Confundit Apostolus Judæos cum Ethnicis, & rejicit illos in median horum turbam. Ait enim: *In quibus*, id est, inter quos & nos Judæi &c. Erant quidem Ethnicis suo modo deteriores, sed tamen & Judæi erant in eodem prædicamento, & quoad mores ab Ethnicis pa-

rum descerebant, nec erant separati à mundo, sicut nunc Christus separavit populum suum. Conversati sumus olim, nempe ante agnitionem veritatis. *In Cupiditatibus carnis nostræ*. Indulsumus cupiditatibus nostris. Viximus prout libuit. Et ne quis putaret, tantum fuisse in illis cupiditates otiosas, addit: *Facientes voluntatem carnis & cogitationum nostrarum*. Amabant cupiditates, quamvis foedas & detestandas, easque exequabantur, seu ductum earum sequebantur. Hoc etiam indicat Petrus 1 Epist. 4. 3. *Sufficit vos, præterito vitæ tempore voluntatem gentium perfecisse, ambulantes in luxuriis, cupiditatibus, violentiis, comestationibus, potationibus, & nefariis idolorum cultibus*. Inquit eos voluntatem Gentium fecisse, id est, idem quod Gentes voluerunt ac fecerunt, eos quoque voluisse ac fecisse. Apparet Judæos etiam idololatriam se polluisse in disperse. Namque tunc temporis in Judæa nullam exercebant idololatriam: ideo Apostolus Rom. 2. v. 22. loco idololatriæ objicit illis sacrilegium. Ibi dem etiam objicit illis furta & adulteria, & quòd Ethnicos scandalifarent; quòd gloriarentur in Deo, & interim Ethnicis essent in vitâ similes: quemadmodum & hodie multi sunt in Ecclesiâ, sed non ex normâ divinæ vocationis viventes, sunt de honestamenta nominis Christiani.

Uterius subjungit, quid consecutum sit illam morum depravationem: *Et eramus naturâ filii iræ*, id est, obnoxii fuimus pœnæ, ac rei. Per iram enim pœnâ intelligitur. Filium autem alicujus esse, phrasî Hebræa significat, jus habere ad aliquid. Ira divina habebat jus in Judæos. Ità dicuntur in Sacris Literis etiam *Filii Regni*: quanquam hic est quædam diversitas. Hic quidam putant agi de peccato originali, sed Apostolus de eo hic ne somniavit quidem. Comparat Judæos cum Ethnicis, monstrans, eos perinde peccasse, sicut Ethnicos, & non minus pœnâ dignos esse, atque illos. *Naturâ*. Non dicit, à nativitate: etsi Scriptura alibi magnitudinem humanæ malitiæ innuans, dicat, eos errasse ab utero. Ita dicebant Pharisæi cæco nato: *Tu in peccatis natus es totus*. Joh. 9. 34. sed huc non spectat Apostolus, verum hoc sibi tantum vult, eos verè tales fuisse. *Naturâ enim opponitur opinioni*: ut & Gal. 4. 8, *qui naturâ non sunt Dii*, id est, qui re ipsa non sunt Dii, sed tantum opinione hominum. Non enim loquitur de iis, qui dono Dei erant Dii; neque agnoscit, illos Galatarum Deos ullo jure Deos fuisse. Ità hic quoque opinionem Judæorum refellit, ac supercilium retundit, qui Abrahamo & Lege ceremoniali ac circumcissione gloriabantur. ideo Apostolus ait hæc omnia non obitare quominus ad eos ira Dei ac judicium ejus pertineant, vultque eos credere, quòd naturâ, id est, verè sint filii iræ. Ità Johannes Baptista imò Christus ipse quoque hanc eorum opinionem infrungebat, ne dicerent: Non est, quòd timeamus judicium Dei, quia sumus filii Abrahami. Imò, vos estis filii iræ, inquit Apostolus. Deinde ait Apostolus de fidelibus Judæis: *Eramus filii iræ naturâ, non sumus*; indicat eos jam mutatos, & non amplius esse iræ filios. Quòd autem naturale est, id non mutatur. Non ergo hic est de peccato originali sermo, quem ajunt homines isti, manere in fidelibus quoque usque ad mortem. Cogitemus & nos fuisse olim filios iræ divinæ: quin & hodie adhuc esse, si verè ac seriò non egimus poenitentiam. Sed si mutavimus animum ac vitam in melius, non amplius sumus iræ filii: idque nobis contigit summâ Dei gratiâ; absque quâ fuisset, irâ Dei in nos jus adhuc haberet.

Sequitur descriptio status felicissimi, in quem sint transpositi; ubi ostendit. 1. Quid Deum inoverit ad transmutandum statum ac conditionem eorum. 2. Exprimit ipsum statum beatum. 3. Finem & scopum monstrat, ad quem Deus respexit, & propter quem tantam gratiam Christianis exhibuerit. Rem primam expresse his verbis: *Sed Deus qui est dives misericordiâ, Deus*, inquit, ille Pater Domini nostri Jesu Christi, qui hunc suscitavit ex mortuis, (quem hoc ipso Apostolus manifestè distinguit à Christo) hoc fecit. Quid cum

eum moverit, indicat, cum dicit, eum cum esset misericordiâ dives, multa seu magna charitate dilexisse nos. Idem indicat, cum bis ait: nos gratia Dei esse servatos *yl. 5. & 8* & cum *yl. 7.* abundantes divitiis gratiæ ejus commemorat. Non meminit hic ullius meriti vel satisfactionis. Quicquid enim cum Christo actum est, totum id ex merâ gratiâ Dei factum est. Ex gratia Dei propter nostram salutem mortuus est, & postea resuscitatus est. Non mors Christi fuit causâ gratiæ Dei: sed Dei gratia fuit causâ mortis Christi. Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret, nempe in mortem. *Joh. 3. 16.* Errant, qui sentiunt, Deum tunc nobis fuisse iratum, cum Christus moreretur. Deus enim ipse per se ac ultro ira deposita misit filium suum in mundum, obtulitque nobis gratiam suam salutarem, inque ejus fidem ac testimonium tradidit filium suum in mortem. Non opus erat, ut quisquam Deum nobis placaret, sed hoc opus erat, ut nos videntes effecta divinæ erga nos gratiæ, ad eum converteremur, ipsi viveremus, sicque servaremur. Si id verum esset, quod hodiè Christiani credunt de meritis Christi, an fieri potuisset, ut id Apostolus hic omitteret? Quam facile potuisset Apostolus dicere: Deus motus merito ac satisfactione filii sui? Sed ne verbulo quidem ejus rei meminit. A Deo incipit Apostolus, in Christo desinit, per quem res ista ad exitum perducta est. *Misericordia respicit miseriam.* Quis verò potest esse inferior eo, qui in peccatis atque simul in iudiciis Dei demersus, in faucibus hæret mortis æternæ. Ex his faucibus divitiæ misericordiæ, & quidem abundantes ac supereminentes divitiæ nos eripuerunt. Non vulgaris aut exigua aliqua gratia, sed amplissima & penè infinita ac immensa nobis exhibita est. De hac gratia ac misericordiâ Dei tantum detrahunt homines, quantum meritis ac solutioni plenariæ Christi pro peccatis nostris adscribunt. Quæ enim in eo gratia foret, si Deus quod suum est, recepisset. Neque gratia, neque remissio dici meretur, quando quis solutionem pro aliquo, quamvis ab alio, accipit. Nos verò confideremus gratiam Dei, qui ultro homines nihil minus cogitantes prævenit gratia sua: cum illi facerent omnia Deo contraria, Deus nihilominus ex merito beneplacito suo, miseratusque interitus eorum, obtulit eis salutem, ideoque filium suum in mortem dedit, eundemque propter eos à mortuis suscitatum in throno suo collocavit, & media omnia suppeditavit, per quæ homines ad notitiam veritatis pervenire queant. Hæreat hæc beneficentia Dei alte animis ac memoriæ nostræ infixæ, & pro ea celebremus Deum in æternum.

Posteâ Apostolus breviter iterata miseriam nostræ mentione, exprimit summam nostram felicitatem. *Et nos,* intellige, tam Ethnici, quam Judæi. Suprà distinctè locutus est de Ethnicis & Judæis, nunc utroque conjungit. *Cum in delictis mortui essemus,* utroque scilicet modo, qui suprà indicatus est. *Una vivificavit cum Christo.* Hic est status felix, in quem translatus sumus à Deo per Christum. Quæ verba duplicem sensum habent, & duas partes nostræ felicitatis complectuntur, quemadmodum superius etiam duæ partes infelicitatis nostræ significatæ fuerunt, & ratione peccati & ratione poenæ. Ita nunc felicitas nostra primum in eo sita est, quòd sumus erepti ex morte spirituali, ut animum ac voluntatem nacti sumus ad vitandam peccata; deinde in eo, quod jus adepti sumus ad resurrectionem à mortuis & ad vitam æternam. Duobus autem modis hæc adepti sumus per Christum. 1. Dum in nobis Deus per eum effecit, ut velimus peccati jugum excutere. 2. Dum effecit, ut possimus, ut habeamus satis virium ad serviendum Deo. Sicut Christus cum mortuus est, peccato mortuus est semel, nunc autem vivit Deo, id est, vitam divinam, quam vult Deus Christum vivere, atque hæc vita ejus spectat ad gloriam Dei: Ità nos quoque peccato mortui, debemus vivere vitam talem, quæ sit cum gloria Dei conjuncta. Spiritualis ergò vita ita in nobis effecta est, ut & voluntatem pie vivendi habeamus & facul-

tatem, atque sic regenti sumus per resurrectionem Christi à mortuis. Per hanc enim Deus nobis ingeneravit spem vivam *1 Petr. 1. 3.* Spes autem ista efficit, ut sanctificemus nos ipsos, sicut ipse sanctus est. *1 Joh. cap. 3. 3.* Deinde nos etiam vivificavit cum Christo, dum aditum nobis ad vitam æternam aperuit per resurrectionem mortuorum. Nam & promissionem vitæ æternæ Christi resurrectione confirmavit, & exemplum ejus nobis in Christo exhibuit, & per eum tanquam per primitias nos consecravit. *1 Cor. 15. 20.* Per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Christus est primitiæ eorum, qui obdormierunt. Omnes qui ipsi sunt similes, idem sperare habent. Quia enim est similitudo ac proportio quædam in obedientia, vult Deus, ut etiam sit in præmio. Deus enim est benignissimus, & justissimus, quanquam benignitas hic prævalet. Christus perfecte Deo servivit; nos verò ei similes sumus, quando nullo laboramus peccati habitu. Non est paritas, sed est similitudo. Dominus Jesus etiam prior est resuscitatus, ut esset exemplum felicitatis, & ut esset noster Dominus. Similitudo præmii in eo erit, quòd sicut ille in æternum beatus est, ita & nos erimus. Nam si in hæc solum vita speramus in Christum, miserimi omnium hominum sumus. *1 Cor. 15. 19.* Oportet ergò esse resurrectionem. Dux noster jam surrexit, & nobis idem promissum est. Dei autem justitia postulat, ut quod promissum impleat. *Una cum Christo.* Non reipsa sumus cum eo spirituales & immortales effecti, sed Christi resurrectio est medium ad hoc in nobis efficiendum: & quòd cum Christo resurgere ac spiritualem vitam agere velimus, testati sumus per baptismum. *Rom. 6. 4. Col. 2. 12.* Addit Apostolus, in parenthesis, *Gratiâ estis servati.* Inculcat hanc gratiam Apostolus, vultque hoc antè omnia notari, quòd perfectissimâ Dei gratiâ id factum sit, quòd sumus servati, id est, quòd & à peccatis sumus liberi, & jus habeamus ad vitam æternam. Convertamus ergo oculos nostros ad fontem omnis gratiæ. Ipsi acceptum seramus, quod & voluntas in nobis ad pietatem excitata sit, & media suppeditata, & spes vitæ æternæ ingenerata. Reperit postea, quod *simus resuscitati cum Christo,* id est, de quo jam egimus. Sed cum dicit, quòd sumus collocati in caelestibus in Christo, ad felicitatem nostram magis pertinet, quàm ad officium. Quanquam id ita explicari posset, quod debeamus caelestem vitam agere, ea quæ in caelis sunt querere, ac sapere *Col. 3. 1, 2.* ubi sic argumentatur Apostolus: jam in vos recepistis, vos velle piè vivere, adeoque mortui estis peccato. Sicut ergò Christus resuscitatus vivit in caelo, ita & vos capita vestra ad caelum attollite. Sed melius tamen verba hæc de collocatione nostri in caelis in textu nostro sumuntur de jure & privilegio ad immortalitatem. Ubi adoleverimus, ad hæreditatem nostram caelestem admitemur. Habemus ibi Patrem nostrum, ejus hæredes erimus, & cohæredes Christi. Nunc jus nos ad hæreditatem habere satis est. Postquam maturaverit nostra pietas, reipsa adibimus hanc hæreditatem, & in caelis collocabimur tanquam filii Dei. Hanc Dei gratiam semper habeamus ante oculos. Maxime hæc nos solemur in maximis afflictionibus. Si nos terra rejiciat, paratum nobis est caelum, ad quod transferemur, ubi nullus fletus, nulla mors, nulla habitum molestia, ubi videbimus gloriam Dei & Christi, ejusque siemus participes.

Finem istius gratiæ ostendit Apostolus: *Ut ostenderet in seculis supervenientibus eminentes divitiæ gratiæ suæ* &c. id est, ideo sic nobiscum egit Deus, quia constituit non solum homines horum temporum, sed & eos qui postventuri sunt eripere ex servitute peccati, & in caelum transferre. Pepigit enim Fœdus cum universo humano genere. Voluit, in primis Christianæ religionis professoribus, quam maximè conspicua esse sua beneficia; ideoque elegit pessimos, ut posteriora secula hoc se solarentur gratiæ Dei exemplo, & tanto citius ad Deum converterentur. Ita Paulus ait de se: *Propter hoc misericordiam consecutus sum, ut in me primò*

ostend-

ostenderet Iesus Christus omnem longanimitatem, ut essem exemplar credituris in eum ad vitam æternam 1 Tim. 1. 16. ut nimirum videntes tanto peccatori gratiam exhibitam, & illi non desperarent de divina clementia. Hoc idem nunc quoque Deus feci, & talia elegit tempora, ut homines ad se adduceret, quibus homines fuerunt corruptissimi. Quales enim fuerint majores nostri, res nota est. Glorificemus Deum pro gratiâ divinâ nostris temporibus exhibita, quam & impostero exhibere paratus est, si homines non fuerint ingrati.

Pergens ulterius Apostolus in cæpta materiâ, id quod dixerat de gratia Dei, quâ translatus sumus est statu miserissimo in felicissimum, illustrat & amplificat, ostendens, adhuc in eo magnitudinem gratiæ nobis exhibitæ, quod 1. conditionem facilem & tolerabilem & æquam nobis Deus imposuerit. 2. Quod ipse nos adjuvet, ut hanc conditionem impleamus. Id enim necessario ad salutem requiritur. Primum igitur in genere gratiam proponit Apostolus, postea eam illustrat. Proponit repetens jam superius prolata verba: *Gratia vobis servati*. Ex gratiâ profecta sunt omnia, quæ ad mutandum statum nostrum per Christum facta sunt, de quibus jam dictum antea. *Vobis servati*, non reipsa: nam demum in adventu Domini continget fidelibus salus reipsa, sed sumus servati spe nunc in terris, postea in futuro seculo reipsa servabimur. Illustrat hanc gratiam Apostolus, cum addit, *per fidem*: quam opponit operibus. Fides est fiducia in Deo collocata per Christum, quæ in eo consistit, ut homo habeat firmam spem, se victurum in æternum, hacque spe impulsus pie vivat, vitiis abjectis & adscitis in eorum locum virtutibus. Fidei istius anima est pietas, ac bona opera, sine quibus fides mortua est, sicut corpus sine anima Jacob. 2. 26. In Christo Jesu tantum fides valet, per charitatem efficax, quæ utramque facit paginam. Nam & Deum nemo potest diligere, nisi diligat proximum. Alibi observatio mandatorum Dei ponitur loco fidei, vel nova creatura, quando scilicet quis in melius mutat animum ac vitam suam. Confer cum Gal. 5. 6. ejusdem epistolæ cap. 6. 15. & 1 Cor. 7. 19. Quanquam hæc tria distingui queant; tamen certum est, animam fidei esse observationem mandatorum Dei: & ubi ista est, ibi demum est fiducia illa, sine qua impossibile est Deo servire; cum præcepta Dei sint carni difficilia & molesta, nempe ut non diligamus mundum, ut omnia mala perferamus propter nomen Domini. Hoc impossibile est præstare, nisi cælesti spe fulciamur. Necessè enim est, ut homo aliquid amet tanquam summum bonum suum. Itaque qui caret spe vitæ æternæ, cum necessario oportet amare terram & bona hujus vitæ. Sed qui habet spem futurorum æternorum bonorum, is purificat se ipsum, sicut ille purus est. 1 Joh. 3. 3. Nemo potest habere salutarem fidem absque operibus, neque opera absque perfecta fide. Rem facilem & exiguam Deus à nobis exigat, ut nimirum credamus, nos in cælum translatus iri, si sub hac spe pie vivamus, etiam si forte ante hac peccatis cooperti Satanæ servierimus, dignique perditione ob flagitia nostra fuerimus. Præterita delicta etiam gravissima condonat nobis Deus, dummodo post agnitam voluntatem ejus pie vivamus. Et nunc quoque etiam aliquando cespitemus aut labamur ex fragilitate, paratus est Deus ignoscere, modo in nullo peccati habitu hæreamus, & è contrario habitum omnium virtutum contrahamus, ne excelsio brachio & ex malitia unquam peccemus. Hac fide atque obedientia, quæ ex ista fide promanat, Deus nos justificat. Ut enim Deus homines peccatis inquinatos, nec ablutos, in cælum intromitrat, neutiquam Deo convenit: & oportet esse extremæ impietatis hominem, qui tantum habens sibi propositum præmium peccatis non vult valedicere, sed cum illis vellet in cælum transferri. Nihil quidem operibus nostris meremur, sed tamen nisi opera faceremus, promisso præmio non potiremur. Gratiâ Dei non debemus abuti, ut illa nobis sit fomentum vitiarum nostrorum; sed potius no-

bis debet esse incitamento ad pietatem. Vide Rom. 6. vers. 1, 14, 15. Tit. 2. 2. Qui nimis sibi dilatat gratiam Dei, is propriis manibus sibi viam ad eam obtruit.

Ostendit deinceps, quanta sit perfectio istius gratiæ divinæ; *Et hoc non ex vobis &c.* Non est hoc ex vobis, quod credatis in Deum, fiduciam in eo collocetis, ipsique obediat. Deus enim vobis revelavit voluntatem suam, eamque validissime confirmavit, & sic effecit, ut eam reciperetis. Homines de eo non cogitarunt: sed Deus solem gratiæ suæ exoriri fecit, quem conspicientes homines probi ingenii, amplexi eum sunt. Non omnes credunt, non quod sufficientes causas credendi non habeant, sed quod propter suam improbitatem credere nolint. *Hoc est judicium &c.* Joh. 3. 19. Mali lucem fugiunt, ne cogantur opera tenebrarum abjicere. Lux enim detegit ac manifestat opera tenebrarum. Nocte latent vitia, & nuditas: interdiu honeste vestiri oportet. Itaque mali amant noctem; at probi luce gaudent, ut appareant opera eorum cum voluntate Dei consentanea. Hoc igitur modo fides est donum Dei: non eo, quo vulgo creditur, Deum infundere hominibus invitis fidem. Ille quidem donat nobis fidem: sed tanquam hominibus ratione præditis. Liberam relinquit voluntatem nostram. Satanæ nos libenter cogeret, sed non potest. Deus posset, sed non vult. Vult ut ipsi sponte serviamus: & in eo sita est gloria Dei. Quando Deus maximas & certissimas promissiones nobis proponit, tunc nos trahit ad fidem. Et hæc est illa tractio, de qua Christus Joh. 6. 44. Etiam mundus sic trahit homines ad se. Quod si quiquilivis hujus mundi tantum possunt præstare, etsi sint viles & incertæ, cur non etiam præstantissima & certissima bona cælestia possint in nobis id quod Deus vult, præstare? Id circo nos scriptura ad fidem adhortatur, quia illa est in nostra potestate. *Vobis donatum est pro Christo, non solum in eum credere, sed etiam pro illo pati.* Phil. 1. 29. Non vi id Deus effecit, sed occasionem & media & vires præbuit, ut crederent, & perferrent omnia Christi causa. Ita nobis Deus donat fidem, cum dat sufficientes causas credendi, quibus homo cordatus possit acquiescere. Non agit nobiscum, uti cum equis ac mulis. Proponit nobis vitam & mortem. Si quis mortem ac viam mortis eligat, jure perit sua culpa, quia poterat pie vivendo adipisci vitam æternam, sed noluit. Hæc conditio, quam nobis Deus imponit, est res exigua respectu præmii. Onus ejus leve est, & adhuc ipso nos in hoc onere portando juvat ac sublevat.

Ita Apostolus illustrat gratiam Dei, ostendens facilitatem conditionis nobis impostæ; quam porro opponit conditioni arduæ ac difficili, quam Deus exigebat sub veteri Fœdere. *Non ex operibus.* Sub lege Deus requirebat opera, id est, voluit, ut perfecte lex servaretur, & executioni mandaretur. Ideo dictum est: *Maledictus omnis, qui non fecerit omnia.* Talia opera erant meritoria, qualia Deus sub novo Fœdere non postulat. Illis opponit Apostolus fidem, non eò quod fides sit absque operibus, sed quod hæc fidei opera non mereantur vi sua mercedem, quodque cum imperfectione & lapsibus conjuncta sint. Atque hæc opera non tam sunt nostra, etsi etiam nostra sint, quàm Dei, qui ea in nobis efficit promissis suis. Illa opera veteris Fœderis erant hominum propria: quia cum promissa essent imperfecta, solo virtutis amore cogebantur homines Deo servire; quod tamen nemo perfecte præstitit, præter Christum. Gaudemus nos non esse sub illo Fœdere, sed sub Fœdere gratiæ. Etsi enim id per se justum ac æquum sit, ne Deum unquam offendamus, Deus tamen habuit rationem nostræ infirmitatis. Si per omnibus numeris absolutam obedientiam deberemus servari, nemo nostrum servaretur, quia omnes peccavimus. Finem postea hujus rei monstrat Apostolus: *Ne quis gloriatur.* Merita operum possent dare gloriandi ansam: sed Deus vult, ut ipsi gloria in solidum tribuatur. Quanquam & gloriatio illa non foret justa, esset tamen speciosa. *Quæ enim est proportio inter finitam rem ac infinitam?* sed tamen

ratione

ratione panarum, posset aliquis jure gloriari, qui perfectè Deo serviret. Poena enim non potest irrogari, nisi propter peccatum. Ut igitur gloriationi nullus sit locus, Deus fidem acceptare vult, in qua opera non possunt esse perfecta propter nostram imbecillitatem. Servi sumus inutiles. Deus omnium bonorum operum in nobis est auctor, etsi non sine nostro labore, qui tamen admodum est exiguus: & cogemur nihilominus hunc laborem suscipere, etiam si nobis tam amplum præmium non constituisset Deus.

Restant verba Apostoli vers. 10. in quibus illustrat & probat superiora, quòd nimirum Dei donum sit fides nostra, & quòd nos Deus ex fide justificet, non ex operibus. *Ipsius enim sumus opus, creati in Christo Jesu* &c. Non est hic sermo de veteri creatione. Hæc enim ad propositum Apostoli non facit. Sed est sermo de nova creatione, quòd indicant verba hæc addita: *In Christo Jesu*, seu per Christum. Creati autem sumus per Christum non ex toto & de integro, sed tantum ratione qualitatis cujusdam ad perfectionem nostram spectantis. Ita etiam dicitur Psal. 100. 3. *Ipsè fecit nos, & non ipsi nos*. Ubi non hoc vult dicere, nos non creasse nos ipsos. Quis enim id nescit? Sed, nos factos esse populum Dei, non nostro merito aut dignitate. Non ergo & hic loquitur de eo Apostolus, quòd nos Deus creaverit homines, quamvis id verum sit, sed quòd nos creaverit Christianos. Hoc enim ad propositum ejus pertinet. Creati sumus in Christo, id est, recreati vel reformati in animo ac moribus, quamquam animum maximè respicit Apostolus, quia addit: *Ad bona opera*. Agit Apostolus de tempore, quo nobis innòuit Evangelium. Hoc autem ad notitiam omnium Deus perduxit per Christum. Hic enim est ille Dominus, per quem omnia. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso nihil factum est, quòd factum est. Joh. 1. 3. ubi agitur de mutatione religionis, quæ facta est inter Ethnicos & Judæos. Etsi enim etiam per Apostolos multa sint facta ad hanc rem pertinentia, per Paulum inter Ethnicos, & per alios Apostolos inter Judæos: tamen nihil sine Christo factum est; ut ipse Dominus dixit eis alibi: *sine me nihil potestis efficere*. Joh. 15. 5. Christus eos corroborabat, dona ipsis largitus & miracula faciendi, & sanctè vivendi, & atrociam patiendi pro nomine suo. Creati verò hoc pacto sumus per Christum, dum nobis Deus per eum tradidit doctrinam cœlestem, promissa & præcepta, & promissorum argumenta indubitata; quibus factum est, ut crederemus, & viam pietatis ingrederemur. De hæc creatione loquitur infra quoque vers. 14, 15. Item Cap. 3. 9. ubi dicit omnia Deum creasse per Christum, id est, omnes homines reformasse, non Judæos tantum, sed & Ethnicos: quos utrosque ita immutavit, ut ex duobus unus fieret Christianus populus, atque pariter omnes uni Deo servirent. Hoc Deus fecisse dicitur, sed intelligendum est, id eum non fecisse absque hominum ipsorum operâ ac voluntate. Non enim nobiscum egit Deus, uti cum truncis, quemadmodum nonnulli asserunt, novam creationem eodem modo peragi, ut veterem: cum hic ingens sit discrimen. Nam antè primam creationem, nos nondum eramus in mundo; antè secundam, jam sumus & ratione sumus præditi, quâ flectere voluntatem & affectus nostros possumus in hanc aut illam partem. *Ad bona opera*. Ostendit, in quem finem facta sit ista nova creatio & mutatio religionis. Postea ostendit, id non ita factum esse, ut nos jam deserat; addens: *quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus*. Ità igitur ad bona opera creati sumus, ut pietatem, justitiam, charitatem aliasque virtutes nobis præscriptas servemus. Qui non dat operam bonis operibus, frustra gloriatur gratiâ Dei, vel, ut Apostolus ait, in vanum recepit gratiam Dei. 2 Cor. cap. 6. v. 1. Quicquid Deus fecit, fecit propterea, ut nos bona opera faceremus. Nihil omnia illa, quæ à Deo facta sunt ac Christo, cuiquam proderunt, si pietatem non colat. Probat autem his verbis Apostolus, ea quæ superius dixerat; quòd nos Deus non ex operibus justificet. Nam si nos Deus propterea iterum creavit, ut bona opera faceremus, sequitur, nos antea

illa non fecisse. Præterea quia Deus ea præparavit, apparet, nos iis nihil mereri. Quòd ea non præliterimus antea, ex eo liquet, quòd ea Deus in nobis deum efficere debuerit: & propterea longè absunt à merito. Aliud esset, si ipsi nostris propriis viribus ac motu ea fecissemus: etsi ne tunc quidem, ut jam dictum est, possemus iis ut pote finitum æternum adeoque infinitum præmium mereri. Quantò minus jam merito locus est, postquam peccavimus, & Deus ipse auxilium nobis ad ea perficienda largitur? *Præparavit*, id est, viam stravit, impedimenta removit, media omnia ordinavit, leges præscripsit, vires subministravit. Fugiebat nos ratio, quâ Deo serviendum sit; nescivimus, quoniam sint bona opera. Deus nos docuit per Christum. Omnia nobis donavit, quæ ad vitam & pietatem pertinent: incitamenta ac stimulos nobis subjecit ad sanctimoniam sectandam, & ne quid nos in viâ moreretur, curat. *Ut in illis ambulemus*. Vult ne parcamus pedibus. Cui via paratur, debet ipse eâ viâ ire. Itaque cum & hic Deus paraverit bona opera, ut ea faciamus, ingrediendum atque calcandum nobis est hoc iter bonorum operum. Ambulandum nobis, imò currendum in hoc itinere est, non standum. Ne simus contenti in initiis pietatis, sed subindè progrediamur ulterius, & ad altiora contendamus. Omissa initiali Christi sermone ad perfectionem feramur. Hebr. 6. 1. Eorum quæ à tergo sunt, obliviscamur, & ad ea quæ à fronte sunt totis viribus contendamus. Phil. 3. 14. Demus operam perpetuò, ne unquam Deum offendamus: si quando id accidat, ne id fiat deliberato animo, sed ex imprudentia, Deumque deprecemur assiduò, ne id nobis imputet. Ne ipsi nobis obices & impedimenta in via pietatis ponamus, imò curemus, ut quàm maxime expediti simus ad hoc stadium decurrendum. Ità ambulemus & curramus, ut ad metam pertingamus, ut brabeum accipiamus, 1 Cor. 9. 24. ut ad finem viæ nostræ ac fidei perveniamus, qui est salus animarum. 1 Petr. 1. 9. Abjecto omni onere & peccato nos facile circumcingente per patientiam propositum nobis stadium decurramus, idque faciamus intuentes in fidei nostræ ducem ac consummatorem Jesum, qui pro gaudio sibi proposito sustinuit crucem, ignominiam contentam, & ad dextram throni Dei confedit; ut nos quoque cum eo aliquandò in throno ejus confideamus & æternum regnemus Hebr. 12. 1, 2. Deus autem nobis currentibus adstitit per spiritum suum in Christo Jesu. Amen.

Ephes. 3. vers. 13.

Continetur his verbis adhortatio ad constantiam in religione & doctrina Christiana. Partes constituimus tres: In prima modum cohortationis: In secunda argumentum ejusdem. In tertia deductionem seu rationem ejus; considerabimus. De prima. Adhortationis deductio notatur vocula *Quapropter*, quæ respicit antecedentia. Commemoraverat Apostolus creditum sibi mysterium de vocatione gentium ad consortium promissionum divinarum. Hinc ergo adhortationem suam deducit. Non enim sufficebat ad salutem gentium, quòd Deus hanc illis destinaret, quandoquidem non sine ipsorum opera servare eos Deus constituerat; sed opus erat ut oblatam à Deo gratiam ipsi quoque amplecterentur, & quidem conitanter. Notandum verò hic est; primum salutis fontem esse Dei gratiam atque prædestinationem, sine ea enim frustra à nobis omnia susciperentur. Eoque tam diligenter id inculcat cum rationem salutis nostræ declarat Apostolus, sup. cap. 1. v. 4, 5. Ex ea deinde pendendus est actionum nostrarum modus, non nostro arbitrio fingendus. Inde Apostolus Judæos reprehendit, qui justificationem ex operibus legis quæ Deo non amplius allubescabant, sectabantur. Rom. 9. 30. & seqq. Modus adhortationis exprimitur, *peto*, vel rogo. Potuisset Apostolus imperare nomine Dei, ac Domini nostri Jesu Christi, quòd fecit 1 Thess. 4. 2, 11. 2 Thess.

2 Theff. 4. 6, 10, 12. 1 Tim. 6. 13. & Timotheum id facere jubet 1 Tim. 1. 3. & 4. 11. & 5. 7. & 6. 17. & Tit. 2. 15. Sed mavult jure suo non uti. Est enim amans libertatis animus humanus: cui videtur vis fieri cum quid imperatur. Itaque ad Philemonem *Yf. 8.* 9 inquit, se quamquam imperare possit, tamen malle hortari sive rogare, propter amorem. Videmus & alibi quam cautus in imperando sit Apostolus, 1 Cor. 7. 10, 25. 2 Cor. 8. 8. Ideo plerumque hortari mavult, quod & inf. facit cap. 4. vers. 1. Non raro tamen & rogat, ut 2 Cor. 5. 20. Gal. 4. 12. 1 Theff. 4. 1. & 5. 12. 2 Theff. 2. 1. Quis autem tam blande roganti non libenter obsequeretur? præsertim si cogitet, quis, & quid roget. Rogat enim Apostolus Jesu Christi, vas illud electum, de cujus præstantia vix satis dici potest. Solent magnorum virorum preces imperii vicem habere apud animos æquos & generos. Rogat quoque aliquid non quod suo sed quod nostro ipsorum bono cedit. Notandum hic qua ratione alios ad pietatem ducere debeant Ecclesiæ ministri, non imperio iuperbo, sed hortationibus & precibus blandis. Nec enim *dominari clero* debent, ut docetur 1 Pet. 5. 3. Unde conitatur quid judicandum de imperio Pontificis, qui vulgò Sanctissimus Dominus noster audit, qui non tantum superbus est, sed etiam violentiam armis exercet in Principes & Respublicas, atque his regnum suum stabilire conatur. Id quippe significatum vult illis Petri verbis, *Ece duo gladii hic.* Luc. 22. 38. Et voce illa Act. cap. 10. vers. 13. *Surge Petre, & macta, & comede.* Scilicet omnes & omnia etiam violenter ad usum tuum converte.

Argumentum adhortationis Apostolicæ ipsum est *ut ne se negatis*, vel ut alii virtutem, ne deficiatis. Quippe non satis est bene cepisse, sed & pergere & perseverare oportet, usque ad finem. Vide Col. 2. 23. 1 Tim. 4. 16. Hebr. 10. 38. Matth. 10. 22. xxviii. 13. Heb. 3. 6. Apoc. cap. 2. vers. 16. Imò non tantum pergere decet, sed & alacritatem vehementiamque bene agendi temporis progressu intendere. Quemadmodum ii qui in stadio currunt, quanto propiores sunt metæ, tantò avidius cursum intendere solent. Exercitatio atque usus ipse facilitatem operis promovet. Interea tamen fatendum est, esse non pauca quæ alacritatem in nobis infringere possunt, & solent. Remigamus ferè adverso fluvio: nam pietati nostræ & Satanas, & mundus, & caro nostra adversantur: quam si plane non subvertunt, sæpe tamen non nihil convolvunt. Sed inter cætera non exiguo nobis obstaculo sunt afflictiones variae, non nostræ tantum, sed & aliorum piorum veritatis divinæ professorum. Quilibet enim sibi bene esse vult. Itaque cum vident homines ob professionem evangelii sibi multa mala impendere, dissimulatione aut excusatione ejusdem mala ista declinare student: quum aliis eadem incumbere vident, statim ne exemplum ad se manet, metuunt. Alii etiam sic argumentantur; Non posse eam à Deo profectam esse religionem, quæ suos professores tam multis malis obijciat. Hanc occasionem sedulo ambiebat hostes Pauli evangelique ab eo prædicati, & eoque argumento veritatem doctrinæ ejus in dubium vocare conati sunt. Videbant enim, Paulum ob doctrinam de justificatione per fidem sine operibus Legis, multis periculis atque incommodis obnoxium. Hinc concludebant doctrinam illam haud esse veram, nec ipsum esse gratum Deo voluntatis suæ præconem: quippe quem tantis incommodis alioquin haud esset passurus premi. Id ergo cum non ignoraret Apostolus, Ephesios hortatur, ut ne per suas istas afflictiones adducantur ad segnitiam, aut defectionem à doctrina fideique vera. Cæterum quam multæ Apostoli nostri afflictiones fuerint, docet historia Actorum Apostolicorum. cap. 13. 45, 50. & 14. 5, 6, 19. & 16. vers. 19. & 17. 1. & 18. 12, 13. & 19. 23. & 21. 21. usque ad finem libri. Ipse quoque eas aliquoties commemorat, ut 2 Cor. cap. 4. vers. 8. & xi. 23. Et 12. 7. ait nunc sibi stumulum in carne datum, ut à Sata-

na colaphis afficiatur. Hoc tamen in loco videtur Apostolus potissimum respicere ad illam afflictionem quam sustinebat in carcere Romano, quam in hac epistola aliquoties inculcat. Vide sup. vers. 1. & inf. cap. 4. vers. 1. & 6. 20. Possimus autem hic observare ex Apostoli exemplo, afflictiones & piis viris & amicis Dei nonnunquam obtingere, easque non semper esse iræ divinæ erga afflictos argumentum. Idem patet in multis aliis piis viris, ut in Jobo, in ipsoque Servatore nostro Domina Jesu. Habet Deus nonnunquam occultas quidem semper tamen legitimas causas, cur homines tales malis etiam atrocissimis obijciat. Apostolus in descriptione suarum afflictionum finalem causam hanc commemorat quòd illæ cederent Ephesiorum bono, cum inquit, *pro vobis.* Potuisset allegare gloriam DEI atque Domini Jesu Christi, quæ non parum inde celebratur quòd vir tam eximius in illius servitio non refugeret tot mala perpeti. Potuisset dicere sese tot pericula subire ob evangelii promotionem: cujus veritas certè non parum inde confirmatur, quòd illius professores non dubitant ei vitam impendere. Potuisset quoque suum ipsius commodum spirituale salutemque ostendere, quæ Ephesius non debebat esse ingrata. Habent enim hoc afflictiones boni, ut carnis coërceant luxuriam. Vide 1 Cor. 9. 21, ut repriment superbiam 2 Cor. 12. 7, quin & peccata nostra per illas quodammodo expiantur, ut innuit Apostolus 1 Cor. cap. xi. 32. Pronunciatum quoque generale Apostoli Act. 14. 22, quòd per multas afflictiones nos in regnum cælorum ingredi oporteat, in ipso locum habere poterat. Sed loco omnium istarum causarum eam commemorat quæ ipsos Ephesios attingebat, cum inquit, *pro vobis.* Quæri autem potest, quomodo pro Ephesius Apostolus sit afflictus? Sciendum autem est verbis *pro vobis* non impulsivam sed finalem causam designari: quod etiam fit in illis loquutionibus, cum Christus pro nobis passus aut crucifixus aut mortuus dicitur. Quanquam passio Christi pro nobis in eo ab afflictione Apostoli pro Ephesius differt, quòd Christi passionem suam. Deo ordinante ultro appetebat, nostramque utilitatem quasi scopum intendebat. Apostolus verò afflictiones suas non tam appetebat, quam non fugiebat. Et utilitas Ephesiorum, non tam Apostoli consilio, quam ex eventu eas consequeretur. Interim tamen Ephesiorum bono Apostoli afflictiones cedebant; etenim cum intelligebant Ephesii Apostolum ob promulgationem evangelii inter gentes, tot ac tanta mala tam constanter subire, confirmabantur ipsi in agnita veritate, pro qua voluissent ista pati vir prudens, & qui eorum quæ predicabat fidem non ab hominibus sed à Domino se accepisse dixerat. Quin & hoc Apostoli exemplo animabantur Ephesii, ut nec ipsi reformidarent illas adversitates, quæ possent ob evangelii professionem in illos incurrere. Hunc afflictionum suarum scopum Apostolus & alibi commemorat. Vide Philip. 1. 12, 13, 14. Col. cap. 1. 24. 2 Tim. 2. 10. Maluit autem hunc afflictionum suarum scopum Apostolus hoc in loco inculcare, quod is simul & rationem causamque suggereret, cur adhortationi Apostoli, Ephesii deberent præbere locum. Quomodo enim ob istas Apostoli afflictiones segnescerent ac deficerent, quas ipsemet illorum bono subibat, ut scilicet per eas in doctrina fidei confirmarentur, & ad patientiam similium malorum exemplo animarentur.

Subjungitur tamen & altera ratio quæ movere Ephesios debebat, *quæ est gloria vestra.* Hæc verba duplicem admittunt sensum. Primò enim ad afflictiones proximè nominatas referri possunt, quas merito dixit Apostolus Ephesiorum esse gloriam, id est gloriæ causam. Erat enim hoc Ephesius gloriosum quòd Paulus Apostolus dum ipsis aliisque gentibus evangelium predicabat, mala ipsorum bono sustineret. Sic utique & Christi afflictiones utpote nostro bono susceptas gloriæ nobis ducimus. Deinde possunt hæc verba referri ad totam præcedentem sententiam;

tiam;

tiam: ut sensus sit, quòd Ephesi non se negant aut desistant ob Apostoli afflictiones, id illis gloriae cedere. Si enim aggressio rei honesta gloriosa sit, quanto magis perseverantia in illa, & quanto ei plura ponuntur obstacula, tanto ea gloriosior evadit. Nota non in solo hoc seculo seu mundo gloriam esse, sed & in Ecclesia: verum gloriam tamen alterius generis. Illa enim ut rebus temporariis comparatur, ita huius seculi finibus coarctatur. Hæc verò prout causam habet longe sublimiorem, ita etiam ad cælum & in omne ævum protenditur. Ad hanc gloriam nos perducatur Deus optimus Maximus per filium suum Jesum Christum. Amen.

Eph. 4. vers. 1.

CONTINETUR his verbis adhortatio ad vitam Christianam homine dignam. Ubi duo consideranda veniunt. 1. Modus adhortationis. 2. Res ea ad quam nos adhortatur. Eaque primum in genere proposita, deinde in specie. Circa modum adhortationis consideranda tria, 1. deductio adhortationis ex antecedentibus, 2. persona adhortantis, 3. ipsa adhortationis formula. Explicaverat Apostolus rationem salutis nostræ superius cap. 1 & 2. ex prædicatione & vocatione divina, itemque redemptione gloriosa, per Christum facta cap. 3. preces suas pro salute Ephesiorum interposuerat: Jam ad adhortationes progreditur cap. 4. quas persequitur & quinto & sexto. Deducit autem adhortationes suas ex ea salutis nostræ explanatione quam superius posuerat. Nec enim satis erat quòd nos Deus vocaverit, Christusque redemerit, sed & pietate nostra insuper opus est. Deus enim creavit quidem nos sine nobis, sed sine opera tamen nostra servare nos non vult. Unde discimus, tantum abesse, ut nos gratia, aut Dei, nos prædestinantis & vocantis, aut Christi, nos redimentis, segniores ad opera bona facere debeat, ut inde maxime nos ad pietatem colendam incitari par sit. Si enim Deus & Christus nihil quod ad nos servandos facit sua ex parte omiserunt, quid nos facere par est, quorum hic res agitur? Persona adhortantis, *Ego vincit in Domino*. Raro Apostolus in ipso orationis cursu exhortationibus suis præmittere solet sui status descriptionem. Sufficere enim potest ea descriptio quæ in omnium ferè Epistolarum initiis habetur, ut & in hac ipsa. Quis enim Christianus Apostoli Jesu Christi per Dei voluntatem constituti verba parvipendat? Cogitemus igitur rem magnam hic agi cum præter morem Apostoli status sui descriptionem exhortationi præmittat. Similiter facit, Rom. xi. 13, & hic sup. cap. 3. vs. 1. Alibi non additæ status sui descriptione solum nomen suum inculcat, ut Gal. 5. 2. Philem. vs. 19. Notatu verò dignum est, quòd cum multa de se commemorare posset, quibus adhortationi suæ autoritatem conciliaret, ut quòd esset Apostolus, quòd Spiritu sancto præditus esset, quòd multa in evangelio cum laude gessisset, quòd Ephesios in Domino genuisset, coque amore summo complecteretur, aliaque huius generis, hic vincula sua inculcare maluerit, ut & sup. cap. 3. vs. 1. Videtur autem ad carcerem suum Romanum respicere, de quo narratur sub finem Actorum Apostolicorum. In illum verò Apostolus redactus erat, non ob ullum suum flagitium, sed ob evangelium Jesu Christi, ejusque præconium, præcipue apud Gentes. Ea enim res Judæos in illum irritaverat, quorum operam in Romanorum præsidium potestatem devenerat, à quibus deinde Romam est transmissus. Hinc sese memorat vincitum *in Domino*, id est propter Dominum Jesum Christum: Is enim Domini nomine apud Paulum nostrum plerumque intelligitur. Eam autem esse hoc loco particulam *in vim*, apparet ex similibus locis, sup. cap. 3. 1. inf. cap. 6. 20. Philip. 1. 9. Eadem hæc vincula sua commemorat, Philip. 1. 7, 13. & seqq. Coloss. 4. 3. 2 Tim. 1. 8. & 2. vs. 9. Videtur autem commemoratione vinculorum autoritatem adhortationi suæ velle conciliare: quo ipso retundere

velle videtur criminationem adversariorum suorum, qui vinculorum ejus commemoratione ipsam doctrinamque ipsius gravabant. Non parum autem ponderis adhortationi alicujus accedit, cum adhortator eorum rerum causa ad quas alios impellit multa mala patienter sustinet. Hinc enim liquet illum serio agere qui ne per vincula quidem ab ea cura avertatur. Et plerumque altius in animum nostrum descendunt, quæ ab hominibus in tali statu constitutis nobis inculcantur, ut eorum pietas per afflictiones sit contestata. Discimus verò hinc quæ fortuna ferè semper maneat in hoc seculo fideles Jesu Christi servos, quippe omnis generis mala, & inter cætera carcer atque vincula. Oportet enim nos per multas afflictiones in regnum Dei intrare, Act. 14. 22. Et omnes qui volunt in Christo pie vivere persecutionem patientur. 2 Tim. cap. 2. 12. Discimus præterea, non esse cur nos afflictionum nostrarum pudeat, quas ob religionem sustinemus. Imò tantum abest, ut nosejus rei pudere debeat, ut quis inde possit & gloriari, Deoque gratias hoc nomine agere, 1 Petr. 4. 15, 16. 2 Cor. 12. 9. Et Apostolus Philip. 1. 29, gratiam id vocat. Cujus participes Apostoli Petrus atque Johannes, gravissi fuerunt. Act. 5. 40. vide & Matth. 5. 10, 11, 12. 1 Petr. cap. 2. 19. & 3. vs. 14. Formula adhortationis; Non præcipit, sed hortatur, imò ut nonnulli vertunt, rogat. Tam blanda agendi ratio fortius nos ad obtemperandum impellere debet. Qua de re dictum ad locum Eph. 3. vs. 13, ubi & exemplum hoc Apostoli diximus imitandum Ecclesiæ ministris qui pietatem cum fructu apud homines liberos & generosos prædicare cupiunt.

Res ad quam hortatur Apostolus continetur hisce verbis; *Ut ambulatis, sicut convenit vocationi qua vocati estis. Vox ambulandi in Sacris Literis certam vivendi agendique rationem significat, & tam in bonam quam in malam partem accipitur; Ut apparet vel ex hujus epistolæ locis, cap. 2. vs. 2, 10. c. 4. 17. c. 5. vs. 2, 8, 15. Est autem apta Metaphora, ab iis qui itinera faciunt sumta. In qua notandus est terminus à quo, & scopus ad quem, & directus certusque interitumque motus sine longa declinatione ad dextram vel sinistram. Hæc enim omnia in ratione vitæ quam quis sibi deligit obtinent. Quin & quemadmodum ambulare dicimus eum non qui paucis aliquot passibus, sed qui multis pedes promoveret; item ut non negamus ambulare eum qui aliquando cespit, modò surgat à lapsu, & in via pergat; Sic nec vitæ cujusquam rationem à paucis aliquot actionibus denominamus, sed ab iis quas quis plerumque exercet: Nec statim vitæ ratio alia censetur, etiam si quis paululum autet. Ut autem rectè intelligamus quid sit ambulare prout vocationi convenit, *vocatio* ipsa expendenda est. Autor ejus sine dubio Deus ipse intelligitur, qui nonnullam absolute solet isto nomine designari: ut Rom. cap. 9. 12. 1 Thess. 5. 24. interdum diserte exprimitur, ut 1 Cor. 7. 15. 2 Thess. 2. 14. 2 Tim. 1. 9, aut Christus, Gal. 1. 6. Ex quo possumus intelligere qualis hic requiratur ambulatio, ut quæ divinæ vocationi conveniens esse debeat. Quam Petrus clarius explicuit, 1 epist. cap. 1. vs. 15, 16. Et hic sup. cap. 2. vers. 5 & seqq. Erat præterea vocatio hæc ex Ethnificismo: Unde consequebatur, ambulationem illi convenientem, longe diversam esse debere à moribus gentium. Qua de re vide hic inf. cap. 4. 17. & 1 Petr. 4. 3. Erat deinde hæc vocatio ad sanctimoniam, 1 Thessal. cap. 4. vers. 7. denique ad communionem filii Dei, 1 Cor. 1. 9. ad pacem Dei Col. 3. 15. ad regnum & gloriam Dei 1 Thess. 2. 12. ad salutem, in sanctimonia spiritus & fide veritatis, 2 Thess. 2. 13, 14. ex tenebris ad mirificam Dei lucem 1 Petr. 2. 9. ad hæreditatem benedictionis, 1 Petr. 3. 9. ad æternam Dei gloriam, ibid. cap. 5. vs. 10. Cogitate fratres, an & ipsi ambulaveritis hucusque quemadmodum vocationi vestræ convenit. Si cor nostrum nos non condemnat, libertatem habemus ad Deum, & si quid peccerimus accipimus ab eo, quia mandata ejus servamus &*

quæ

quæ placent coram ipso, facimus. 1 Joh. 3. 21, 22. Cæterum discimus hinc, non ex cuiusvis arbitrio, nec ex Philosophorum placitis, sed secundum eam rationem ad quam Deus nos vocavit, vitam nostram instituendam esse. Frustra me colunt, vitam nostram docentes doctrinas & mandata hominum. Mat. 15. vers. 9. ex Esa. 29. 13. Est autem id æquissimum, ut qui à Deo pietatis suæ præmium expectant, ab eo quoque pietatis suæ leges accipiant.

Sequitur jam exhortatio specialis. Ejus scopus est ducere Ephesios ad tolerantiam mutuam, atque concordiam. Huic scopo præstruit Apostolus tres virtutes, ad illum plurimum conducentes, imò unicè necessarias, quas ordine videbimus. *Cum omni humilitate*, sive submissione animi. Ea virtus est cum quis de se suisque virtutibus moderate sentit, non arrogando sibi quæ non habet, nec ea quæ revera in se habet, ultra meritum extollendo. Gignitur hæc virtus in nobis, cum expendimus nos ipsos, quales aut fuerimus, aut adhuc simus, aut porro futuri essemus, qualesque esse debeamus. Item si aliorum qui nos superant, virtutes ex merito æstimemus: denique si cogitemus, quicquid in nobis est laudabile, id Deo acceptum esse ferendum, vide sup. cap. 2. 10. & 1 Cor. cap. 4. vers. 7. Effectus hujus virtutis exteriores sunt, & sermo, & gestus, animi nil altum de se sentientis testes, aliorumque cum quibus nobis negotium est, observantia. Porro cum *omnem* animi submissionem Apostolus requirit, vel ad species ejus respicit, quæ quidem duæ constitui possunt: interior atque exterior. Vel ad perfectionem ejus, ut *omne* pro toto dicatur: quod magis placet. Unde patet quantopere huic virtuti studere debeamus. Hinc non immerito cæteris præposita fuit. Ad hanc virtutem vocamur etiam Matth. 18. 3, 4. & xx. 1. 26, 27. Rom. 12. 3, 10, 16. Philip. 2. 3. 1 Pet. 3. 5, 6. Est autem hæc virtus magno ad tolerantiam concordiamque adminiculo. Nihil enim facilius homines inter se committit, concordiamque rumpit, quam quod alter supra alterum sese efferat, aut honorem quem alius sibi debitum putat, ipsi detrahat.

Duæ virtutes quæ subjunguntur inter se cognatæ sunt. Ambæ enim circa iram moderandam versantur. *Mansuetudinis* tamen proprium videtur, ut ne quis sine causa legitima, nec gravius quam pro merito, nec diutius irascatur. *Longanimitatis* autem ut etiam post datam causam iram tamen suspendat atque differat. Ad utramque hanc virtutem pertinet ut quis dicta atque facta aliorum dubia in meliorem partem interpretetur; ut injurias non exaggeret supra meritum, ut offensus non facile prosiliat ad vindictam, ut tractabilem sese omnibus præbeat: ut vultu, voce, gestu, animi benignitatem erga omnes teneat. Gignere hanc in nobis virtutem potest consideratio humanæ infirmitatis, per quam fit ut alii in alios facile delinquant, item cunctatio circumspècta in agendo (nil enim facilius iram frangit quam temporis mora: item æquitas naturalis, quæ jubet ut qui non tantum ab hominibus, sed & à Deo ignosci nobis multa petimus, alius vicilim & ipsi ignoscamus. Porro quàm hæc virtutes ad tolerantiam concordiamque sint utiles atque necessariae, dubitari nequit. Amen.

Ephes. 4. vers. 7, 8, 9, 10.

Hortatus fuerat Apostolus Ephesios ad unitatem atque concordiam, modumque ejus colendæ per animi submissionem, lenitatem patientiamque ostendat, argumentumque subjunctis ab eisdem corporis & Spiritus, & spæi & Domini, ac fidei & baptismatis & Dei unitate hortationum suam confirmaverat. Usus autem hujus adhortationis insignis erat in Ecclesia primitiva, dum vigerent varia in ea Spiritus sancti dona, quibus nonnulli sese præ aliis efferebant, unde dissidia in Ecclesia oriebantur. Itaque monet Apostolus, varia hæc dona à Christo in Ecclesiæ suæ

membra esse collata, quæ tamen omnia ad communem totius corporis utilitatem referenda sint, ut ex sequentibus patet, atque ita pacis studio minime debeant officere. Confirmat autem assertionem suam verbis Davidis in quibus cum ex interpretatione Apostoli ascensionis Christi mentio fit, cum quæ distributionem illam donorum conjungit, quam deinde ex contrario descensu illustrat, nos illorum quidem verborum causa potissimum hunc locum explicandum suscepimus, interea omnia isto in toto loco considerabimus. Primo videbimus admonitionem Apostoli de distributione donorum Christi. Deinde expendemus, quomodo eam ex verbis Davidis confirmat. Tertia considerabimus quomodo verba illa proposito suo aptet, & ex contrario illustret.

Primo igitur distributionem donorum in Ecclesia proponit. Deinde modum simulque auctorem eorum inculcat. *Unicuique nostrum inquit data est gratia.* Per gratiam intelligi possunt varia illa in primitiva Ecclesia usitata dona de quibus 1 Cor. 12. 13, 14, fuse agitur, ubi commemoratur distributio Spiritus, sermo sapientiæ, & cognitionis, fides, donum sanationum, operatio virtutum, prophetia. Hæc dicit Apostolus unicuique data, non quod omnia omnibus neque quoddam singula singulis, sed quod cuique vel multa vel pauca, vel unum saltem. Nam Apostolis quidem, atque aliis insignibus Christi ministris & insigniora & plura collata fuisse credere par est. Cæteri tamen iis non plane fuerunt destituti. Marc. 16. 17, in genere credentibus varias virtutes promittit Christus, & Act. cap. 19. vers. 2. Apostolus cum discipulos invenisset, statim querit an Spiritum sanctum accepissent cum creduissent, quasi debitum quodammodo omnium.

Possumus per hanc gratiam simul quoque intelligi varia munera atque officia in Ecclesia. Ira sane latius ista dona accipit Apostolus Rom. 12. 6, & in hoc cap. ad Eph. 1. 2. commemorantur Apostoli, prophætæ, Ecclesiastæ, pastores, Doctoresque. Ita & 1 Cor. 12. 1. 28, ista committet Apostolus. Atque ista quoque munera non omnia omnibus, nec singula singulis, sed aliis quidem singula, aliis vero & plura collata fuisse patet. Apostolorum enim munus sine dubio cætera quoque omnia continebat. Cæterum & dona ista Spiritus & munera in Ecclesia varia merito gratiæ nomine veniunt. Quis enim ea se meritum eici potest? id quod & seqq. innuit *de mensura domi Christi.* Quibus verbis auctor istius gratiæ innuitur. Christus, & modus ejus Mensura, quæ Christo placeat. Insignis est illa benignitas Christi in Ecclesiam, qui tam eximia in illam dona confert, officia distribuit. Est & argumentum hic simul excellentis Christi potentis atque potentis. Hæc vere sunt regalia imperii seu potentis majestatis jura de quibus Politici disputant. Est autem notatu dignum, quod pro suo arbitrio hæc unicuique Christus admetiatur. Id enim significat Apostolus cum inquit *de mensura.* Quod si igitur ab uno Christo varia illa sive dona sive officia Ecclesiæ muneribus conferuntur, non debet diversitas ea inter se collidere. Imo cum ab arbitrio Christi ea distributio pendeat, debet & is, qui exigua quædam habet, iis esse contentus, & qui majora nactus est, eis non efferri, neque alios præ se contemnere, sed uniusquisque id quod habet, in commune ad Dei Christianique gloriam Ecclesiæque ædificationem in medium conferre. Nunc quidem temporis non restant visibilia illa Spiritus sancti dona in Ecclesia quæ olim, officia quoque nonnulla ut Apostolorum, prophetur Ecclesiasticorum desiderant. Interea tamen ne nunc quidem deseruit suos Dominus Jesus, sed & nunc aliis alia dona atque officia licet non tam insignia impertit, quæ in Ecclesiæ commune bonum conferri debent. Quin & alii aliis, sive animi sive corporis sive fortunæ muneribus pollent, alii aliis in hoc ordine officiis atque dignitatibus sunt præfecti, quæ cum ab uno omnia à Deo pendent, eadem circa illa ratio est.

Secundo confirmat jam dicta verbis Davidis, quamquam eum non nominet, *Quapropter dicit* subintelligit David in Psal. 68. 19. quamquam alii ex vers. 30 in quo templi fit mentio, dubitent sit ne David Psalms author. Sed in eo parum est situm. Potest etiam subintelligi scriptura. Ceterum verba quæ hic ex psalmo allegantur in psalmo quidem de Deo manifeste loquuntur, neque tamen hinc concludendum Dominum Jesum ad quem Apostolus ea accommodat, ipsum esse Deum. Sicut enim quo tempore scriptus est Psal. Deus (qui locum alioquin non mutat) ascendere dicitur est, captivoque duxisse, quia per Davidem sive quemcunque alium gloriam suam antea veluti depressam humi extulit multosque populos sibi subiecit. Ita & in accommodatione Apostolica Deus qui erat in Christo mundum reconcilians sibi ut Apostolus 2 Cor. 5. 19. in eodem ascendisse & per eum captivos duxisse muneraque distribuisse recte dicitur. Loca sunt similia multa, quibus omnibus explicandis noteretur recte de Deo dicta ad Christum accommodari, cum per Christum illa Deus peracturus est. Sic Actor. 13. vs. 47, ad se atque Barnabam Apostolus Esaiæ verba accommodat, quæ alioquin ad Christum ipsum proprie pertinent. Sed ad rem. Probat Apostolus id quod de Domino Jesu dixerat, Christum dona Ecclesiæ suæ distribuisse iis Psal. verbis, in quibus & tempus, quo ista Psalms distributio facta est, exprimitur, & aliud ejusdem temporis effectum cum ista distributione conjungitur.

Tempus cum ascendisset in sublime. Effecta illius temporis duo. Captivam duxit captivitatem, & dedit dona hominibus. Ascensio hæc & proprie & Metaphorice intelligitur. Nam Deus quidem metaphoricè ascendere dicitur: cum veritas atque honor illius extollitur, aut cum servos suos, in quibus ipsemet honoratur, elevat: confer Psal. 47. 8, 10. XCVII. vs. 8. Et Christus è sepulchro in hæc superiora terræ loca atque ex iis in summum usque cælum ascendit. Ascensio Christi in cælos describitur Marc. 16. 19. Luc. cap. 24. vs. 51. Act. 1. 9, 10, 11. Promittit eandem Christus Joh. 20. 17. Eandem celebrat Petrus Act. 2. 34. & ad Hebr. cap. 4. 14. Pertinet vero hæc ascensio ad Christi excellentiam, qua segregatus à peccatoribus sublimior cælis factus est Hebr. 7. 26. Fuit quidem & ante diluvium Henoch translatus, ne videret mortem Hebr. 2. 5, & Elias in cælum sublatus 2 Reg. 2. 11. sed non parum tamen differt ascensio Christi ab eorum translatione: cum Christum in cælum ita translatum conficit, ut ibidem ad dexteram Dei sederit: quemadmodum apud Marc. habetur, item Act. 2. ante allegato: vide & Act. 5. 31. 1 Petr. 3. 22. vide quoque sup. cap. ad Eph. 2. 20, 21. Quantum autem ad excellentiam Christi resilla pertinet, tantum etiam ad nostram consolationem, si cogitemus non modo nostram cum Christo communionem in natura fore, sed etiam in gratia & felicitate.

Fructus ascensionis Christi prior: *Captivam duxit captivitatem.* Hoc alii sic explicant: Christum captivos duxisse eos, qui captivi fuerant antehac sub Sathanæ & mortis imperio. Quamvis enim eos liberavit potius, potest tamen & eisdem cepisse dici. Confer 2 Cor. 10. 5. Sed ex collatione Jud. 5. vs. 12. videtur potius eum hostes suos captivos duxisse. Hostis porro Christi est Sathanas. Hebr. 2. 14. ejusque angeli Col. 2. 15, quò pertinent & homines ministri Sathanæ, tyranni atque sophistæ. Item inferus atque mors Osee 13. vs. 14. 1 Cor. 15. 25. Ceperat quidem hos hostes jam ante quoque debellare Christus: Unde illud Luc. 10. 18. Exaltatione tamen Christi res omnis confecta est vide Joh. 12. vs. 31, 32. XVI. vs. 11.

Alter fructus & dedit dona hominibus in Hebræo est accepti dona in hominibus. Quæ verba bifariam cum Apostoli interpretatione conciliant. Aliqui sic accepti dona inter hostes, quæ inter tuos divideres ut solet fieri. Aliqui sic, accepti dona quæ inter homines divideres ut illud in *hominibus* fit propter homines. vide similia loca Exod. 25. 2. XXVII. vs. 20. 1 Reg.

cap. 12. vs. 10. Quænam sint illa dona jam superius dictum est. Hæc acceptio donorum si de Deo accipiatur, id ita intelligendum erit, eum ista in manus accepisse non ab alio sed à seipso. Si verò de Christo cum Apostolo nostro interpretemur, ille quidem ea à patre accepisse dicendus erit ut ipse fatetur Matth. cap. 28. 28.

Videamus jam tertio quo modo Apostolus verba psalmi scopo suo accommodat, & ex contrario illustrat. *Ceterum illud ascendit quid est nisi quod.* &c. Nec enim opus est, ut descenderit, qui ascendit, cum potuerit semper inferius fuisse. Cujus rei exemplum est in Elia. Sed aut præsupponit Apostolus Christum in cælis antea fuisse, quod sane verum est, vide Joh. cap. 3. vers. 13. VI. vers. 62. Hebr. cap. 1. vers. 6: aut ascensum Christi non ex monte olivarum, sed è sepulchro orditur, in quod eum descendisse ex hac superiore hominum civitate oportuit: id quod astruere videtur illa verba quod in inferioribus partes terræ descenderit, per quæ sepulchrum statufque mortuorum designari videtur. Notanda hic summa Christi humiliatio, de qua Philipp. 2. vers. 8. Hebr. cap. 2. vers. 9. Non frustra vero hanc humiliationem hoc loco inculcat Apostolus. Multum enim ad pacem atque concordiam colendam facit: unde & vers. 2. cap. 8. eandem requisiverat. Vide Philipp. 2. ab initio. Eodem pertinent & seqq. cum inquit, *qui descenderat ipse est qui & ascendit*: vult quippe nobis inculcare exemplum Christi, qui per humiliationem suam ad exaltationem pervenerit. De quo & Luc. 24. 26, ut & ipsi scilicet cum ipso humiliemur, si cum eodem exaltari velimus. Rom. 8. 17. Act. 14. 22. 2 Tim. 2. 12.

Exaggerat hanc Christi exaltationem cum addit: *longe supra omnes cælos.* Hunc scilicet locum opponit inferioribus terræ partibus. Intelligit autem aspectabiles illos cælos supra quos Christus evehctus sit. Penetravit enim sine dubio ad tertium illud cælum, in quod & Paulus raptus fuit 2 Cor. 12. 2. illumque lucem, in qua Deus in habitat 1 Tim. cap. 6. vers. 16. regnum illud quod moveri non potest Hebr. cap. 12. vers. 28. mundum illum futurum Hebr. cap. 1. vers. 6. confer 2. vers. 8. Cælos illos novos, novamque terram, in quibus justitia habitat 2 Petr. 3. 13. Credendum autem est vere Dominum Jesum ascendisse, non vero, quam primum è terra sublatus est, disparuisse & ubique esse cepisse, ut nonnulli interpretantur. Repugnat enim id corporis humani naturæ, repugnat tot claris sacrarum literarum locis, in quibus Christus in cælos ascendisse inque cælis esse dicitur. Nec ullus fingi potest honestus rei tam mirificæ fructus. Quo sine corpus Christi in rebus omnibus scilicet brutis atque inanimatis ponatur, aut quid hoc ad illius regnum, fideliumque consolationem faciat? Sed putant nonnulli sibi favere verba quæ sequuntur *ut omnia impleat.* Atqui si verba hæc significant Christum suo corpore omnia complere, quid opus erat ut eo sine ascenderet. Impletio enim illa & inferiora & superiora loca complectitur. Sed inquiramus veriore ascensionis Christi finem, quem his verbis Apostolus exprimit. Nonnulli putant impletionem prophetiarum intelligi, quæ quidem sæpe hoc verbo significari solet, sed si scopum Apostoli propius inspiciamus, videtur hic angustius aliquid significari: illud nimirum quod & vers. 7 & 8. jam significaverat, quodque verbo 2. deinde repetit. Implet Christus omnia donis suis, dum cuique fidelium gratiam suam impertit, implet providentia sua, dum officia in Ecclesia varia ad corporis universi bonum constituit, implet illustribus potentia suæ documentis. Confer 5. vers. 38, 39. XVI. vers. 7. Conclusio per cohortationem Apostoli Coloss. 3. vs. 1, 2, 3. & votum 1 Petr. 5. 10.

Col. cap. 3. vers. 12.

Verum jejunium non tam maceratione corporis quam sincera poenitentia ac pietate perficitur: ut constat ex illo loco Esa. cap. 58. vers. 5, 6. Quocirca cum & nos publici boni causa quo etiam cuiusque privatum continetur jejunium nobis jam indixerimus; visum mihi fuit hunc vobis locum explicare in quo Paulus a virtutes plurimas Colossenses exhortatur; quibus si studuerimus, tum demum jejunium nostrum Deo erit gratum. Duo autem nobis in hoc loco consideranda veniunt. Primum ratio generalis qua Colossenses inducere conatur, ut virtutibus subjunctis studeant. Deinde singularum virtutum ad quas eos hortatur, enumeratio, una cum rationibus particularibus quibus nonnullas earum commendat.

De primo. Ratio generalis qua Colossenses Apostolus ad virtutis studium adducere conatur, sumitur à personæ illorum qualitate, ut qui sint *electi Dei, Sancti, & dilecti*. Electi Dei sunt quos Deus ex communi numero hominum pro suo beneplacito elegit, quos vitæ & salutis æternæ participes faceret. Electio duplici modo consideratur. Primum ut fiat in destinatione, quæ olim ante conditum mundum cœpit, & pro objecto habet non homines singulares, sed in genere omnes in Christum credituros. Secundò ut est actus: quæ licet singulares homines respiciat, non tamen quæ sunt hic aut ille, sed quatenus sunt fideles Christo, considerat. Atque ita electio, quanquam ex Dei beneplacito proficiatur conditionem tamen ab hominibus requisitam includit: quæ cum intendi & remitti possit, potest etiam electio, prout patet ex 2 Pet. 1. 10.

Sancti Dei, (repetendum enim est *ἀγία κτῆν Dei* nomen) dicuntur quos Deus segregavit, ex profano hominum vulgo, sibi que per spiritum suum consecravit: quod omnibus illis obringit qui puritati vitæ Evangelium Jesu Christi amplexi student.

Dilecti Dei sunt quos Deus gratuito amore complexus, beneficiis suis cumulare vult, & in hac & in futura vita; quæ illis singulariter competit, qui & ipsi vicissim Deum Dominumque Jesum diligunt, ejusque præceptis obtemperant. Porro magnum hoc est pietatis inciramentum, quòd quis sit Dei electus, sanctus, & à Deo dilectus. Electus es, itaque ipse Dei vias elige ac sectare. Electus es sub conditione fidei; Ergo fidem tuam bonis operibus vivifica atque exorna. Electus es ad vitam æternam atque celestem; Ergo illis moribus stude qui non dedecent Angelorum concivem cœlique incolam. Vide Apoc. 21. 27. Sanctus es Dei; ergo & ipse sanctitatem Dei imitare. 1 Pet. 1. 15, 16. Segregatus es à profano hominum vulgo; ergo & à moribus ipsius discede, quibus sufficiat antehac fuisse deditum, 1 Pet. 4. 3. Noli instar canis redire ad vomitum, & instar suis ad voluabrum. 2 Pet. 2. 22. Consecratus es atque obsignatus Spiritu sancto; ergo noli eum contristare, atque ita à te expellere, Ephes. cap. 4. vers. 30. Dilectus es Dei; ergo cogita quòd similitudo morum amorem aut excitet, aut saltem foveat. Cogita Deum tibi vicissim diligendum. Id verò frustra tibi adscribes sine præceptorum ejus observazione 1 Joh. 2. 5. 3, 4, 5. Cogita quanto indignior fuisti cum te Deus diligere cœpit, tanto illius iram in te gravius exarsuram si & nunc peccatis eum tuis lædere atque exacerbare perges.

De secundo. Virtutes ad quas Apostolus Colossenses hortatur ferè ad officia quæ Christiani mutuo sibi debent respiciunt: quæ licet subtilius in classes quædam discerni possent, (sunt enim quædam inter sese maximè cognatæ) nos tamen ad numerum earum attendemus, qui est denarius. Est autem observandus modus loquendi quòd virtutibus istis velit nos Apostolus *indutos*. Metaphora est à vestibus sumta, quibus undique circumdamur contra injurias aëris,

quibus itidem exornamur. Quin & status distinctioni vestes inserviunt, adeo ut cum nova vestium forma novam quis personam induere videatur. Fortassis tamen & hac & contraria huic phrasi exuendi, allusum est ad baptismi ritum, qui nudis olim conferebatur. Ita ut baptizandi veteres mores cum veste veteri deponere, & baptizati cum nova novos induere viderentur.

Prima virtus qua Colossenses Apostolus vult esse indutos est *miseriordia*. Ea verò est commotio animi ob miseriam alterius ad eum sublevandum nos incitans. Affectio hæc naturæ humanæ maxime congrua. Excitatur ea per sensum viûs præcipue. Misericordiæ vitæ humanæ varietas sunt, & quanto quæque major tanto magis nos movere debet. Nec parum stimulat hunc affectum si quis indigne & sine sua culpa aut merito patiat. Non sufficit autem interior animi commotio, sed opera quoque sese ad sublevandos miseros jungere debet: ita demum misericordes erimus ad exemplum Dei, ad quod nos remittit Dominus Jesus Luc. 6. 36. Vide de misericordia etiam Ephes. 4. 32. 1 Pet. 3. 8. Est autem in Apostoli verbis notandum, quòd emphatice *viscera misericordiarum* à nobis requiratur. Eadem phrasis legitur Luc. 1. 78.

Secunda virtus est *benignitas* sive comitas, morositati adversa: quæ reddit nos amabiles omnibus, suavi quodam temperamento & vultûs & gestûs, & sermonis, obviisque officiis. Oritur autem ex benigno erga omnes affectu, atque eo differt ab adulatione. Numeratur inter fructus Spiritus Gal. 5. 22. Virtus hæc homini quatenus est animal civile, maxime convenit, utpote qua civilis conversatio maxime coalescit. Morositas utut per se non ita sit vitiosa atque alia quædam vitia, maximam tamen hominibus aliis molestiam exhibet. Ita muscæ magis molestæ quàm araneæ licet hæc magis nocentes.

Tertia virtus est *animi submissio*, ea requirit ut quis nec arroget sibi quod non habet, & quod habet ne nimis magni aestimet, suæ vel prudentiæ vel viribus adscribat, nec eo sese apud alios jactet, sive gestu sive voce. Juvare hanc in nobis virtutem potest consideratio sincera nostræ indignitatis, & alienæ virtutis; tum exemplum Christi, ad quod revocamur, Matth. xi. 28, 29. Johan. 13. 14, 15. Philip. 2. 3, 4, tum promissum huic virtuti propositum, Matth. cap. 18. 5. 4, & cap. 23. 5. 12. & alibi.

Quarta virtus est *mansuetudo*. Hæc virtus iræ moderatur, prohibetque nos ne irascamur cum non oportet, neque gravius quàm oportet, neque diutius quàm oportet. Multos musca offendit, aut ex musca elephantum faciunt, exaggerant injurias suas vario prætextu; inde ad vindictam profiliunt, nec modum in ea tenere sciunt. Virtutem hanc in hominibus fovere potest consideratio humanæ imbecillitatis, quæ non semper satis est circumspicua, temporis tractus post injuriam acceptam interpositus, divinæ clementiæ exemplum, ad quam in ipsa oratione Dominica provocamur, denique promissa divina, ut Matth. 5. 4.

Quinta virtus est *longanimitas*. Hæc virtus mansuetudini cognata est, eoque tantum differt quòd etiam post multas injurias, datis irarum causis, tamen ad vindictam non prorumpit. Hanc virtutem nobis Sacræ Literæ commendant, quæ nobis Deum ad iram tardum proponunt.

Sexta virtus, *ut alii alios sufferamus*. Varia sunt quæ nos in aliis offendere possunt, quæ tamen revocari queunt vel ad sensum, vel ad mores. Circa sensum & tarditas nos aliorum, & dissensus, ejusque dissensus contestatio sæpius offendit. Mores quoque aliorum nobis displicere possunt, vel quia non satis civiles, vel quia virtuti adversi. Distinguendum autem diligenter inter vitia, tum circa sensum, tum circa mores, ut rectè definiamus quousque ea toleranda sint, nec ne.

Nam in Apocal. cap. 2. vſ. 2, laudatur Angelus Eccleſiæ Epheſinæ quòd *malos tolerare non poſſet*. Circa ſenſum in fratre omnia ferenda quæ non ſubvertant penitus honorem Dei atque Chriſti, verumque pietatis cultum. Vide Rom. 14. In moribus itidem, ſi quid videamus non ex deſtinata malitia, ſed vel ex infirmitate humana, vel ex inſcitia peccari.

Septima virtus, *ut alii aliis condonemus, ſi quis querelas adverſus alios habeat*. Variæ ſunt in vita humana aliorum in alios injuriæ, & nonnullæ quidem à volentibus illatæ, quas ſi quis ſemper ad animum revocare velit, nimium habebit negotii. Has ergo alii aliis condonemus, & quantum fieri poteſt oblivione obteramus. Magno ad id incitamento nobis eſſe poteſt exemplum Chriſti, quod & Epheſ. 4. verſ. 32. & hic Apoſtolus ſubjungit cum ait: *ſicut & Chriſtus condonavit vobis, ita & vos*. Cogitemus, quot modis, quam graviter, ipſi Chriſtum offenderimus, qui tamen veniam peccatorum ab illo & petimus, & impetramus. Quid quòd & pro perſequutoribus ſuis oravit? Poſſit & ipſius Dei noſ exemplum movere, præſertim ut proponitur Matt. 18. verſ. 23. & ſeqq.

Octava virtus eſt *charitas* quam *ſuper omnia* nobis inculcat. Ea eſt affectus animi interior, concitatus boni alicujus conſideratione, & ad bonum aliorum tendens. Vulgò homines ad amandum moveri ſolent vel forma corporis, vel beneficii alicujus fruitione aut ſpe. Chriſtiana charitas ſolam pietatem aut virtutem reſpicit: imò etiam ubi nihil invenit quod amari mereatur, benevole tamen affecta eſt, & commodum omnium quærit, deque ſuo etiam impertit, & id quacunque ratione promovet, aut in ipſis, aut apud alios, aut denique apud Deum. Pulchre verò charitatem vocat *vinculum perfectionis*, per hanc enim omnia inter ſe hominum officia continentur, & perſiciuntur. Videatur elogium charitatis 1 Corinth. 13.

Nona virtus eſt *pax Dei*. Poſſet per Dei pacem intelligi pax quam cum ipſo Deo habemus, quam Chriſtus nobis peperit, de qua Rom. 5. 1. Poſſet etiam intelligi pax bonæ conſcientiæ, quam quis intra ſeſe teneat atque experiatur. Sed cum cæteræ virtutes hoc loco ad alios referantur, præſtat & hic per pacem intelligere eam quæ cum aliis nobis intercedit. Hanc Dei pacem vocat, quòd Deo ſit grata, & ab illo præcepta, atque ſecundum ipſius voluntatem colenda. Hanc vult Apoſtolus *regnare in cordibus noſtris*. In Græco eſt vox admodum ſignificans, id volens ut pax ſit inſtar agonothetæ, quæ & agendi modum præſcribat, & præmium aſſignet, atque diſtribuat. *Cordibus* autem noſtris pacem hanc inculcat: id enim ſi fiat, opere quoque ipſo lubenter exerſitur. Pax vulgò dividitur in publicam, & privatam. Publicæ bellum opponitur: privatæ, pugnæ, lites, & rixæ: quorum illud eſt manu conſertio, iſta juris, hæc verborum extra judicium. Quum pax nobis commendatur, jubemur omnia iſta vitare, quibus vel ad bellum vel ad pugnam, vel ad lites, vel ad rixas, veniri poteſt. Id aſſequemur, ſi nec ipſi cuiquam offenſæ occaſionem præbeamus, & datam ab aliis occaſionem ipſimet non arripiamus. Imò ſi ipſimet alium forte læſimus, ipſi reconciliationem quaramus, ſi læſi ſumus, injurias remittamus, ſeu potius beneficiis penſemus. Quamquam autem pax cum omnibus colenda eſt, quoad licet, quod monet Apoſtolus, Rom. 12. 18, tamen in primis inter ipſos Chriſtianos ea obtinere debet. Eo pertinet ratio quam ſubjungit Apoſtolus; *ad quam etiam vocati eſtis, in uno corpore*. Membra unius corporis optimè conveniunt inter ſe, mutuiſque ſeſe officiis ſublevant. At Chriſtiani quoque unius corporis membra ſunt, & ad hoc vocati. Vide Rom. 12. verſ. 4, 5. 1 Cor. 12. verſ. 12. & ſeqq. Vocatio autem iſta intelligenda eſt eſſe à Deo: atque ita Apoſtolus explicat cur *pacem Dei* vocaverit. Porrò *pacifici filii Dei* vocabuntur, Matt. 5. vſ. 9. Vide etiam Hebr. 12. vſ. 14.

10. Decima atque ultima virtus, *Gratitudo*. Hæc requirit agnitionem æſtimationemque legitimam ac-

cepti beneficii, ejuſque conſtatationem verbis factam, imò & remunerationem operis, ſi id ſit in noſtra poſtate. Reſpicit *gratitudo* vel Deum vel homines. Quanto majus eſt acceptum beneficium, tantò ipſa quoque major. Ad illam ipſa nos vocat æquitas (eſt enim gratitudo juſtitie ſpecies) & quomvis hominum ſenſus. Nonnemo Ethnicorum agebat, quum ingratum dixeris, omnia vitia dixeris. Quin & illud gratitudinem in nobis provocare poteſt, quòd per eam homines ad benefaciendum porò excitentur. Quilibet enim ſuum beneficium bene collocare ſtudet, nec melius id poteſt quam apud homines gratos. Amen.

Analysis verborum Pauli

2 Theſſ. cap. 1. à verſ. 3. ad capitis finem.

IN his verbis teſtatur Paulus Apoſtolus, atque una Silvanus ac Timotheus, quos ſecum in ſcribenda hac Epiftola conjunxit Paulus, ſingularem erga Theſſalonicenſes benevolentiam, & intimum charitatis affectum. Teſtatur autem tribus potiſſimum modis. Primum dum agnoſcit ſe perennes Deo debere gratias pro incremento virtutum Chriſtianarum quod in Theſſalonicenſibus cernere liceat, quodque ea de re apud alios Chriſtianos gloriari ſe proſitetur. Deinde dum eodem in afflictionibus veritatis cauſa poſitos ſolatur, & ad eas fortiter ſuſtinendas animat; & denique dum Deum orat, ut ſalutis ſempiternæ negotium in iis ceptum ad finem perducat. Primum modus atque adeo primum hujus loci membrum continetur verſic. 3 & 4. ubi uti jam innuimus, duolus modis ſuum erga Theſſalonicenſes affectum exprimit Apoſtolus, nempe tum gratiarum actione, tum de iis gloriatione. Quamquam prior modus potior eſt, ac princeps, alter prioris quodammodo amplificandi cauſa videtur additus: qua de cauſa ei inter principalia loci membra locum non dedimus. De priorè agit verſ. 3. de poſtiorè verſ. 4. Quod ad priorè attinet, iſi primo proponitur, deinde ejus redditur ratio. Proponitur in verbis illis, *gratias agere debemus Deo ſemper pro vobis fratres*. Quo loco non immorabimur voci *fratrum*, qua Theſſalonicenſes compellat ac deſignat Apoſtolus, tum honorificè tum amanter. Eſt enim appellatio hæc ut notum eſt charitatis atque affectus propenſi indicium. Id tantum unusquique ſibi inde capere debet, ut ſive coram ſive per literas abſens alloquatur homines Chriſtianos, ejuſdemque religionis particeps, eos Apoſtoli exemplo quam honorificentiffime quamque amantiffime compellet, ut ipſa etiam vox charitatem ipſiret in animo latentem. Sed rem ipſam cernamus. Ait ergo Apoſtolus, *ſe debere pro Theſſalonicenſibus perpetuo Deo gratias agere*. Quæ verba intellectu ſatis ſunt facilia; eo præſertim animadverſo quòd vox *ſemper* ſeu perpetuo, nihil aliud ſignificet quam ſubinde, & quam creberrime ac frequentiffime: nihil enim aliud quam ſummam in re de qua agit diligentiam exprimit. Quo eodem modo uſurpatur hæc vox cum jubemur ſemper orare, aut cum Apoſtolus proſitetur ſe aliquorum ſemper ſeu quod perinde eſt, abſque intermiſſione, in precibus ſuis facere mentionem: loca unicuique ſatis ſunt obvia. Iſtud adhuc animadvertendum eſt, Apoſtolum cum ait *ſeſe debere Deo ſemper agere gratias pro Theſſalonicenſibus*, non tantum id velle indicare quod aperte dicit, ſe ad id faciendum obſtrictum obligatumque eſſe, ſed etiam ſe id reiſta quoque facere. Cogitandum hoc Theſſalonicenſibus reliquit Apoſtolus: norant enim illi Apoſtolum adeo memorem adeoque tenacem eſſe officii, ut quod agnoſceret ſe facere debere id reiſta etiam faceret ac præſtaret. Quare perinde propemodum eſt, ac ſi dixiſſet Apoſtolus *ſeſe gratias ſemper agere Deo pro Theſſalonicenſibus*: quemadmodum ſuperiore Epiftola cap. 1. verſ. 2. dixerat. Niſi quod in noſtro hoc loco plus dixit quam ibi: hic enim non tantum

tantum factum ipsum expressit, sed etiam facti necessitatem. Hinc primum discimus inter alias rationes quibus nostrum vel erga divinam gloriam vel erga alios testemur amorem, hanc esse & quidem ex præcipuis unam, ut gratias agamus Deo pro beneficiis in alios collatis, & sanctissimum ejus nomen celebremus, nosque ipsum bonorum istorum quæ in alios collata cernimus, fontem agnoscere profiteamur. Quod enim ipsi gratias agimus, id honori ipsius tribuimus; quod vero pro beneficiis in alios collatis, id istorum hominum amor. Deinde ex iisdem verbis discimus, non esse hunc liberum prorsus atque arbitrium nostræ erga alios charitatis effectum, Deo nempe pro beneficiis apud eos collocatis gratias agere, ita ut id vel facere vel omittere si libeat etiam liceat: sed ut Apostolus de se ait, debere nos pro aliis Deo agere gratias. Obstringunt enim nos beneficia in alios collata ad gratias Deo reddendas, perinde atque nostra: quandoquidem beneficia in alios præsertim fratres nostros collata, pro iis habere debemus quæ in nos ipsos sunt collata. Est enim frater mecum collatus, alter ego: utpote quem perinde ac meipsum diligere debeo. Quemadmodum autem amor quem erga seipsum unicuique in sevit natura, efficit ut potius insigni aliquo bono læteris, & amori huic adjuncta pietas jubet ut ejus boni auctori gratias agas; ita etiam amor erga proximum, fratremque, qui amori sui ipsius esse debet similis, ac prout natura fert par, eique conjuncta pietas, facit ut & læteris de bono in alterum collato, & ejus auctori Deo gratias agas. Pertinet huc locus. 1 Tim. 2. v. 1. ubi non tantum orare jubemur pro omnibus hominibus, sed etiam gratias agere. Quod si pro omnibus hominibus, multo magis pro Christianis. Sed homines ita ferè comparati sunt, ut aliena nihil ad se pertinere putent: quamquam nihil humani, multo verò minus id quod ad homines Christianos pertinet, à se alienum putare debent. Sunt Christiani homines inter sese ita coagmentati sicut humani corporis membra, quorum si unum, ut Apostolus loquitur 1 Corinth. 12. v. 16. honore afficiatur, simul lætantur ac gaudent omnia membra: ad se nempe pertinere censent singula quod uni ipsorum contingit. Quod idem in tristibus quoque fieri idem testatur. Quare idem quoque Christiani sentire debent, & bona singulorum propria, communia ducere, ac pro iis divinum nomen celebrare: præsertim si ea sint insignia ac notabilia. Tertio hinc intelligimus non satis esse semel atque iterum Deo agere gratias pro beneficiis, si ve in nos sive in alios effusis, sed adhibendam etiam esse constantiam ac diligentiam. Nam Paulus non contentus dixisse se Deo gratias agere pro Theſſalonicensibus, addit se id facere *semper*. Quod pacto sit intelligendum, antea diximus. Quamquam enim non possint proprie semper aut assidue commemorari sigillatim Dei sive in nos sive in alios collata beneficia; generatim tamen recenserentur & possunt & debent quam frequentissime: atque insignite ea quæ ad salutem sempiternam spectant; quæ tamen ipsa quoque brevibus verbis concipi queunt. In his omnibus doctrinis, adhortationi quoque locus est: & si auditorum desideretur officium, reprehensionem, ac castigationem. Omnes enim doctrinæ practicæ, adhortationem castigationemque admittunt. Quod etiam in aliis quas porro tradituri sumus animadverti poterit. Hactenus rem ipsam seu effectum benevolentiae Apostolicæ erga Theſſalonicenses vidimus.

Nunc rationes & causas hujus effectus videamus. Hæ afferuntur duæ, ita inter se colligatæ, ut posterior priorem fulciat. Prior est ibi, *quemadmodum dignum est*. Ab ipsa rei honestate ac decore rationem facti reddit Apostolus. *Dignum est* ita facere, hoc est, id ita fieri convenit, seu æquum est ut id fiat, res ipsa id prorsus exigit, ac meretur.

Cur autem id asserat Apostolus, in sequentibus sta-

tim videbimus. Ad quæ antequam transeamus, illud discendum est; Maximam esse Christianis hominibus ipsius honestatis æquitatis ac decori habendam rationem: ita ut quicquid convenire ac decere videant, id ipsum etiam facere se omnino debere agnoscant, atque adeo re ipsa etiam faciant. Nam ut idem docet Apostolus Philip. 4. 8. Si quæ est virtus, si quæ laus eam meditari ac studiose consecrari debent homines Christiani. Animadverti etiam hinc potest, æstimanda esse ab hominibus Christianis divina beneficia, & diligenter ponderanda; ut quæ sit illorum dignitas, quid ea a sese exigant, intelligant: quomodo enim alias constare illis potest, dignum justumque esse ut pro illis Deo agantur gratiæ. Indignum est homines brutorum esse instar: quæ quum Dei fruantur beneficiis, autorem tamen non agnoscant, & quum ex rivulis bibant, ad scaturiginem non respiciunt, neque etiam quanti quidque sit æstimant.

Sed jam ad alteram causam veniendum est, unde effectus superius à nobis expensus, fuerat profectus, qui superiorem quoque rationem fulcit. Ea verò continetur in illis; *Quod supra modum augetur fides vestra; & abundat charitas uniuscujusque vestrum mutua*, seu in alios mutua. Causa hæc, est incrementum virtutum earum in Theſſalonicensibus quæ universonum officium Christianorum ambitu suo quodammodo complectuntur, & in quibus salutis cardo vertitur. Hoc quia Deo acceptum esse ferendum norat Apostolus, (id quod in his verbis subaudiendum est, tanquam omnibus notum) ideo æquum esse judicabat Apostolus, ut ipsemet pro tanto beneficio Deo perennes ageret gratias. Duas autem, ut liquet, virtutes, commemorat Apostolus, in quibus insignes progressus faciunt Theſſalonicenses, adeoque duplex commemorat incrementum, duplicemque gratiarum actionis causam; fidem nempe, & charitatem fraternam: quibus in rebus non semel universonum Christianorum hominum officium collocatur. Inter alia vide locum nobilem Gal. 5. 6. & 1 Joh. 3. 23. Adjungi etiam possunt loci huic nostro similes Ephes. 1. 15. & Col. 1. 4. Nam quod alibi fidei & charitati spes additur, vel interjicitur, tanquam tertia Christianarum virtutum, id cum his rectè conciliari potest: solet enim ea hujusmodi in locis fidei nomine tanquam proximus quidam illius effectus includi; aliquando etiam in charitate, tanquam ipsius causa. Quod posterius aliquomodo apparet ex loco quem ultimo citavimus, ad Coloss. 1. verſ. 4. & 5. Primum ergo ait, fidem Theſſalonicensium supra modum vel vehementer augetur, atque incrementum capere. Per fidem, licet intelligi queat fiducia ac spes solida in Deo Christoque collocata hausta ex promissis ipsius in Evangelio comprehensis; tamen si verſ. sequente consideres, ubi ejusdem fidei mentio fit, & nonnulla alia Apostoli loca huic similia, ac denique frequentiore hujus vocis in Sacris Literis Novi Fœderis usum, verisimilius est hic intelligi assensum Evangelii doctrinæ adhibitum: qui quum sincerus est ac firmus, illam quam diximus fiduciam ac spem ex se necessario parit, ac quodammodo in sese comprehendit. Fieri enim non potest ut promissis divinis per Christum propositis vere firmiterque assentiaris (assentitur autem quisquis doctrinæ Evangelii à se cognitæ assensum præbet) quin ex iis spem concipias bonorum à Deo promissorum, & sic Deo Christoque promittenti penitus confidas. Dicit autem hanc Theſſalonicensium fidem supra modum augetur, propterea quod subinde magis atque magis assensus hic eorum firmaretur, ac robustior solidiorque evaderet: id quod prodebat eorum in perferendis Evangelicæ doctrinæ causa calamitatibus ac persecutionibus constantia & invicta patientia, quemadmodum sequente versiculo patebit. Quamquam etiam alia ratione fides ista incrementum capere potest, quatenus plenius cognoscitur doctrina illa cui adjungitur: idque procul omni dubio contigerat Theſſalonicensibus.

Sed vix videtur ea esse hujus phraeos vis, nec ex mente Apostoli in hoc loco. Hoc autem fidei incrementum Deo iure adscribitur, qui eandem primam excitavit: iisdem enim quibus eam hominum animis primum inferit modis, vel saltem similibus eandem fovet, alit, auget, atque ad fastigium suum perducit: verbo nimirum suo, & ejusdem verbi confirmationibus, quas vel exterius conspiciamus, vel intus in nobis sentimus. Hinc videmus non tantum fidem esse adjungendam doctrinæ Christi, verum & progressus in eadem fide esse faciendos, ita quidem ut non tantum augmentum sumat, sed etiam, ut de Thessalonicensibus Apostolus loquitur, supra modum augetur. Sunt nempe varii virtutum Christianarum gradus, per quos homini Christiano est ascendendum ad eorum apicem: nec conquescentum est in imo gradu, sed ascendendum subinde altius, & prima semper sunt sequenda, quæ si forte ob virium imbecillitatem aut temporis brevitatem non assequaris, tum demum honestum erit in secundis aut tertiis consistere. Hinc toties Apostolus cognitionis rerum divinarum, fidei ac charitatis atque adeo universæ pietatis incrementum optat aliis. Quemadmodum inter alia loca patet, Eph. 3. 16. & seqq. Philip. 1. 9. Colof. 1. 9. & seqq. 1 Thes. 3. 12, 13. & cap. 4. 1. 1 & 9. cap. 5. 23. Accommodari huic possunt aut etiam debent illa divini Authoris ad Hebræos verba quæ existant cap. 6. 1. ubi monet ut relicto sermone Christi initiali, seu primis Christianæ doctrinæ rudimentis ad perfectionem feramur. Quod enim ibi de cognitione potissimum dicitur, id ad omnes virtutes Christianas accommodari debet, atque in primis ad eam de qua hoc in loco agimus, fidem. Potest quidem nonnulla etiam hinc consolatio peti ab iis quorum fides nondum ita robusta est, ne propterea depererent protinus, & fidem suam, quia à fide aliorum multum superetur, nullam esse, & pro nihilo apud Deum centeri arbitrentur. Nam etiam hi Thessalonicenses non iidem semper fuerant, nec eadem fuit in iis semper fidii magnitudo: quæ à parvis progressa initiis, adeo postmodum excrevit. Tribuit illis in superiore epistola Apostolus fidem, & fidem quidem veram, pro eaque gratias egit Deo, & tamen satis indicat hoc loco, eam ab illo quoque tempore mirum in modum crevisse. Quod si ipsorum salus antea incerta non fuit, licet infirmior esset ipsorum fides, idem de aliis quoque sentiendum est. Rectè dictum est à nonnullis, parvam etiam fidem, fidem nihilominus esse, si modo id addas, ut ea quoque sit efficax, & omnis generis pietatem ex sese producat, & calamitatum violentia non frangatur: hanc enim quamdiu habebis, tamdiu salus tua in tuto est. Sed hæc consolatio non est dirimenda ab ea quam præmissimus cautione ac cohortatione. Nam si quis progredi in fide nolit, ei verendum est ne regrediatur, & ne postea negligentia suæ det poenas, ingravescentibus ob veritatem periculis, quia illud fidei robur quod parere per tempus poterat non acquisierit: neque enim huic tam desidi ac salutis suæ negligenti homini sperandum est, Deum inusitata quadam ratione ignavia subventurum, & quod ipse sponte sua neglexisset, singulari aliqua & extraordinaria ope sarturum. Diligentibus ac sedulis libenter Deus subvenit.

Hæc de prioris virtutis nempe fidei incremento. Sequitur ut videamus quomodo alterius quoque virtutis nempe charitatis fraternæ augmentum Thessalonicensibus tribuat Apostolus. Id verò facit in illis verbis *Et abundat charitas uniuscujusque omnium vestrum, mutua vel in vos mutuo.* Quid sit charitas, notum est: est enim nihil aliud quàm affectus in alterum benevolus, seu ejusmodi in alios propensio ut iis optima quæque cupiamus: unde fit ut si ea ipsis obveniant, lætemur, si eveniant contraria tristemur, ac præterea ut bonis illis potiantur, precibus, consilio, operâ, ac denique si opus sit etiam sanguine efficere conemur, maximè quum de æterna illorum salute agitur, & ut illis sint perpetua ac propria sedulo laboremus, contraria verò amoliri summa ope nitamur. Hanc virtu-

tem tum in hoc tum in aliis quos paulò ante laudavimus locis, Sacra Scriptura pro omni generis pietate, quam fides doctrinæ evangelicæ adhibita in nobis efficit, ea præsertim quæ in agendo cernitur, (nam patientia afflictionum veritatis causâ incumbendum ab ea & hoc & aliis locis distinguitur) ponit: propterea quòd fieri posse non videatur ut quis hac virtute perfectè, quatenus quidem id in hominem Christianum cadere omnino debet, sit præditus, quin cæteras quoque habeat omnes: præsertim si quis consideret quàm latè ejus pateant officia. Id quod vel ex nobili illo hujus ejusdem Apostoli loco constat, qui existat 1 Cor. cap. 13. 4. & seqq. Nemo enim omnia illa charitatis officia præstabit, quin cæteris omnibus virtutibus Christiano homini præscriptis sit excultus. Quæ de causa charitas Legis divinæ complementum ac veluti compendium quoddam esse perhibetur, ab Apostolo eodem, Rom. 13. 8. seqq. Gal. 5. 14. Et ut alia præteream, vita sempiterna ei promittitur homini qui fratres dilexerit 1 Joh. 3. 14. adde etiam ejusdem capitis vers. 18 & seqq. usque ad finem capitis: in quibus eadem continetur sententia, licet aliis verbis elata, & cap. 4. 7. asseritur eum hominem qui diligit alios, ex Deo natum esse ac Deum nosse, & vers. 12. dicitur Deus in talibus manere, ex quibus sequitur, tales vitam æternam habituros. At vita æterna nemini nisi omni pietatis genere prædito vi divinæ promissionis dabitur, & ex mente S. Johannis aliorumque scriptorum sacrorum nemo ex Deo natus est, nemo Deum novit, nisi qui mandata ejus servat, ut ex universis ejus epistolis constat: inspicitur vel caput 2 & 3. primæ Epistolæ. Eidem charitati tribuitur quoddam operura sit multitudinem peccatorum, 1 Pet. 4. 8. At peccata nostra non teguntur hoc est non remittuntur, nisi in luce ambulaverimus, ut Deus est in luce, sicut testatur idem Johannes 1 epist. cap. 1. 1. 7. Quapropter etiam si reliquæ virtutes natura sua a charitate sint distinctæ, ita ut in ipsius essentia non includantur, nihilominus tamen quia cum ea individuo ac indissolubili nexu videntur esse conjunctæ, meritò ea sola nominata omnes intelliguntur, vel intelligi saltem queunt, nisi ex ipso loco aliquid aliud constat. Hoc autem loco ubi præter fidem ac charitatem, fideique prolem patientiam, nulla alia commemoratur, non tantum nihil obstat quominus cæteræ etiam omnes virtutes, charitati adjunctæ intelligantur; verum etiam magna est causa cur hoc nomine tacite comprehensæ censentur. Laxitatem autem hujus virtutis aliquo pacto restringit Apostolus ad eam quæ est erga fratres, quæque inter ipsos Christianos Thessalonicæ degentes mutuo exercebatur: non quòd iidem charitate in extraneos, & à fide in Christum alienos non essent præditi; sed quòd eam præcipuè in sese mutuo seu in omnes Christianos exerceant, & mutuis officiis certatim coleant, quodque hæc sinceri in religionem Christianam amoris, & singularis pietatis sit indicium, ac Christi discipulis maxime digna. Qui enim ob id ipsum diligit alios, & quidem præ cæteris omnibus, nempe propter communem Christi religionem ac fidem, nullarum carnalium habita ratione, is ostendit se ipsam Christi religionem maximi facere, ac sincere amplecti, & eam prope solam in aliis amare. Interea tamen quisquis ob communia sacra & ejusdem Christianæ religionis societatem alios diligit, is ejusdem religionis vi impelletur ad cæteros omnes homines diligendos, quandoquidem hoc eadem illa docet religio. Quare quum Paulus ait Thessalonicenses abundare charitate inter sese mutuo, tacite simul illis tribuit charitatem erga alios & ejusdem abundantiam. Abundabat autem Thessalonicensium amor erga sese mutuo, quatenus subinde intendebatur, & pluribus effectis pluribusque officiis quibus sese mutuo protequebantur in dies sese prodebat, & magis atque magis testatam se faciebat. His enim modis incrementum capit charitas, cum & intus & extus intenditur, atque exuberat, intus affectu extus effectu: intus effervescit, extus ebullit atque declaratur per opera. Ait autem *uniuscujusque omnium ipsorum*

ipforum charitatem in alios abundare, ut non tantum intendi charitatem illorum doceret, sed etiam latissime extendi, & non in uno tantum aut altero, sed in omnibus generatim ejus Ecclesie membris augescere doceret. Dico in omnibus generatim, quia admodum vero est simile Apostolum id de singulis atque universis pronunciasse quod de peritisque constabat: cum si quis esset in quo diversum deprehendi posset, ejus nulla esset habenda ratio: quum respectu tantæ multitudinis in qua contrarium appareret, id non compareret, ac pro nullo censeretur. Quod propterea dicimus quia vix est credibile adeo probam ac felicem fuisse illam piorum fegetem quin vel una aliqua in ea extaret spica, ut ille ait, nequam; neque credibile est ita exacte de singulis constare potuisse Apostolo, ut de unoquoque nominatim id asserere tam constanter posset, quemadmodum proprietates horum verborum postulare videtur. Neque enim prophetico aliquo Spiritu hæc enunciat Apostolus, sed ex aliorum proculdubio relatione ac constanti fama, cæterisque documentis, quibus charitas Christiana arguitur. Quare confuetus tum sacris tum profanis scriptoribus mos videtur ab Apostolo usurpatus, ut quod de longe maxima fidelium istorum parte verum esset, id de omnibus ac singulis pronunciat.

Ex his discimus, charitatem non minus quam fidem in hominibus Christianis requiri, quæ eam animet ac spiritum ei indat, & sine qua ea mortua sit atque inefficax. Unde idem Apostolus loco quem superius citavimus Gal. 5, dicit in Christo Jesu nihil valere præter fidem quæ per charitatem sit efficax. Quæ de re nihil opus est plura hæc à me dici, præsertim cum hujus rei documenta ex iis quæ paulo ante diximus peti queant: atque inter alios nobilis est locus 1 Cor. 13. v. 2, 3, qui perspicue ostendit, sine charitate nihil valere cætera omnia Christiani hominis ornamenta, factaque, & ad salutem esse inefficacia. Secundò discimus, etiam si omnes homines charitate prosequi debeamus, eam tamen primò ac præcipue à nobis deberi hominibus Christianis, & in eos potissimum exercendam esse: quam ob causam diximus hic commemorari charitatem Thessalonicensium non in cæteros homines sed in eos nominatim qui ejusdem sint Ecclesie membra, ejusdemque religionis participes. Quo pacto etiam idem Apostolus alibi, jubet in omnes beneficentiam exercere, sed maxime in domesticos fidei. Gal. 6. 10. Hac de causa idem Rom. 12, cum primum hortatus esset ad charitatem non simulatam, mox insignite præcipit v. 10, ut fraterna charitate simus alii in alios propensius, & naturale inter germanos fratres charitatem æmulemur. Et Petrus 2 epist. cap. 1. v. 7, post pietatem quæ Deum ejusque gloriam proprie respicit, proximè collocat fratrum amorem, cui demum subjungit charitatem quæ ad omnes omnino spectat, & in qua magis spectatur effectus quam affectus, seu animi fervor, licet ipsa quoque sincera esse debeat. In fratres uti jam supra monuimus major esse debet animi propensio ac fervor, majora etiam officia, quorum summum est ut animam etiam pro fratre ponas: quæ de re in Ethicis dictum. Tertio hinc perspicimus, non initia tantum charitatis in nobis existare debere, sed progressus etiam in eadem esse faciendos, horum Thessalonicensium exemplo, ad quos faciendum eos hortatus fuerat Apostolus, 1 epist. cap. 4. v. 10, ubi cum dixisset eos sese mutuo diligere, imò omnes qui essent in Macedonia fratres, addidit, *Hortamur autem vos fratres ut abundetis magis.* Hujus voti sui compotem se factum esse Apostolus his verbis quæ præ manibus habemus ostendit. Itaque cavendum est è contrario diligenter, ne illud nobis objici possit, quod Dominus Jesus objecit Ephesinæ Ecclesie angelo, Apoc. cap. 2. v. 4, nos primam dilectionem decessisse, & ab ea defecisse. Pertinent huc nonnulla ex iis quæ de fidei incremento supra diximus.

Denique cum ex his verbis perspicatur omnia generatim Ecclesie Thessalonicensium membra charitate hac excelluisse, adeoque vera vitæ pietate fuisse

conspicua, idem etiam in aliis Ecclesiis contingere posse, adeoque etiam nobis idem esse conandum, & tum quemque pro sua virili parte in id incumbere debere, tum alios exemplo suo, ac salutaribus monitis excitare, ut ad eandem pietatis laudem apud Deum adpirent, ut ita per omnia Ecclesie membra diffundatur virtus, nullum verò eorum sit morbidum aut languidum. Et hætenus quidem priorem primi membri partem, prioremque ex iis benevolentie Apostolicæ erga Thessalonicenses effectibus quos in primo illo membro explicari diximus, consideravimus: Sequitur ut ad alterum quoque effectum qui in primo illo membro exprimitur, & sic ad posteriorem membri ejus partem accedamus, quæ quidem prioris amplificandi causa adjecta videtur ab Apostolo. Explicatur enim Apostolus magnitudinem atque intrenentum earum virtutum quas hætenus expendimus, atque in primis fidei, quam priore loco collocaverat, ab effectu rem illustrat, nempe sua de Thessalonicensium patientia, quæ certissimum fidei ipsorum sit argumentum apud alias Christi Ecclesias gloriatione. Quæ in re ita progreditur Apostolus ut primò hunc effectum exprimat, deinde subjiciat ejus objectum, quod idem quoque causa ejusdem est impulsiva. Prius facit in illis verbis, *adè ut nos ipsi in vobis gloriemur, in Ecclesiis Dei.* Quæ verba ita sunt capiendæ ac si dixisset, tantum capit incrementum vestra fides, atque inde nata charitas fraterna, ut nos ipsi continere nos non possimus quin de vobis gloriemur seu vos laudemus ac celebremus passim in aliis Ecclesiis ac cœtibus Deo Christoque facris. Illud enim in vobis perinde potest accipi acti dictum fuisse de vobis: Nisi forte malis ita id capere acti dictum esse: per vos, aut propter vos; quasi nempe Paulus ipse ad honestam ac Christiano homine dignam sui ipsius laudem hoc retulerit quòd hujusmodi haberet discipulos, adè in fide constantes. Pertinet enim ad laudem ipsorum Doctorum egregios habere discipulos. Unde superius, priore Epistola cap. 2. ad finem, ita de iisdem scripsit Apostolus: *Quis enim est nostra spes aut gaudium, aut corona gloriationis, annon & vos coram Domino nostro Jesu Christo, in ipsius adventu? Vos enim estis gloria nostra & gaudium.* Porro autem Ecclesias Dei opponit Apostolus cœtibus & collegiis profanis, & quibuscunque aliarum etiam religionum Synagogis aut conciliabulis. Hinc apparet posse hominem Christianum & Ecclesie Doctorem laudibus celebrare suorum auditorum aut discipulorum virtutem, ita ut etiam illis ipsis quos laudat ea de re constet. Id verò eum in finem, partim ut alios eorum exemplo ad eandem virtutem ac pietatem incitet, eos nimirum apud quos illam prædicat; partim verò ut illi ipsi qui laudantur hac laude & approbatione Doctoris sui inflammati, tanto acrius ceptum virtutis studium urgeant, ut tanto majores in ea progressus facere nitantur. Norum enim est virtutem laudatam crescere. Id tantum cavendum est ne in adulationis crimen vel suspicionem etiam incurrat: quod fiet si aut immeritò laudet, aut nimis crebro laudet. Deinde ne forte præpropere gloriatione eos in studio pietatis segniore reddat, & in causa sit cur intumescant. Nam ut ut plerumque verum sit illud quod antea diximus, vel saltem non raro eveniat nempe ut virtus laudata crescat; non semel tamen accidit, in iis præsertim qui judicio non multum pollent, aut non ita longe sunt in virtutis studio progressi, ut opinione pietatis inflentur, & sese jam satis probos, satis officio suo functos autument. Apparet sane Paulum non quovis laudare solitum, nec nisi de robusta adultaque virtute gloriatum. Arguunt id ipsa ejus hæc verba, quandoquidem dicit, *supra modum crevit fides vestra &c. adè ut nos ipsi in vobis gloriemur &c.* Satis ostendens se de vulgari hæc ac charitate non fuisse gloriatum: sed nunc postquam tantopere creverit, facere non posse quin gloriatur. Quare laus illa moderanda est prudentiâ, atque temperanda. Quod si alter sensus verborum in vobis gloriari admittatur, perspicitur potest, posse etiam virum pium aliquid in suam laudem dicere, modò

modò eam & modeste prædicet, & non per se quærat, sed ad Dei gloriam aliorumque ædificationem ac emolumentum unice referat: quemadmodum Paulum Apostolum fecisse nihil est dubium. Apparet etiam ubinam Christianorum laudes potissimum sint prædicandæ, nempe in Dei Ecclesiis, ut inde & lætitiæ & exemplum sibi pii capiant.

Objectum porro & causam impulsivam hujus gloriationis exprimit Apostolus cum ita inquit, *de patientia vestra & fide in omnibus persecutionibus vestris & afflictionibus quas sustinetis*. Ubi duas exprimit virtutes in quibus gloratio Pauli versabatur, patientiam, & fidem: deinde eandem amplificat à materia in qua exercebantur atque elucecebant, nempe persecutiones & afflictiones. Quod ad virtutes attinet patientiam priore loco collocat, tanquam manifestiorem, & oculis ipsi subjectam, cui deinde subnectit fidem, quæ ipsa per se sub arbitrium oculorum non cadit, sed in animis hominum latet abdita: verùm à priore illa quæ hujus effectus est arguitur, & quodammodo contipua redditur. Quare ista Apostoli verba cum dicit *de patientia vestra & fide*, &c. ita sunt accipienda, ac si dixisset, gloriamur de vestra patientia, & quæ ab illa arguitur ac demonstratur fide, quam abundè comprobatis in omnibus afflictionibus vestris. Quid autem sit *patientia*, quid item *fides*, in Ethicis satis est explicatum. De eo non est opus amplius monere quomodo vox *fidei* hoc loco accipiatur: cum id superiore versu jam sit explicatum. Ex his autem verbis satis apparet, istud quod dixerat Apostolus, *Ita ut nos ipsi in vobis gloriemur* &c. Magis coherere cum illo, quia *supra modum crevit fides vestra*, quam cum isto quod sequitur *& abundat charitas* &c. Hæc autem verba vix ullum doctrinæ genus præbent, præter abhortationem ad easdem virtutes, de quibus gloriabatur Apostolus, consecretandas: cum ex his verbis appareat, quam præclaræ quamque laudabiles illæ sint, quantaque prædicatione dignæ. Istud adhuc addi potest, patientiam in afflictionibus pro veritate sustinendis, præsertim constantem, esse signum minime dubium solidæ constantisque fidei: quemadmodum impatientiam fidei dubiæ atque infirmæ, vel penitus nullius.

Quod verò attinet ad materiam in qua exercebantur istæ virtutes atque enitecebant, de ea ita loquitur Apostolus, *in omnibus persecutionibus vestris*. Hoc est quam patientiam atque adeo etiam fidem exeritis atque probatis in omnibus persecutionibus, iis nempe quæ ipsius veritatis cœlestis quam profitemini causâ vobis inferuntur. Persecutiones autem & afflictiones hoc loco pro iisdem sumuntur, & posteriora verba priorum tantum sunt explicatio. Apparet autem varias afflictiones ac multiplices sustinuisse Thessalonicenses: quandoquidem ait Apostolus *in omnibus afflictionibus*, hoc enim nonnisi de multis dicitur. Hinc quæ peti queant doctrinæ, cuius patet. Nempe virtutem atque imprimis patientiam ac fidem in Christum, argui malis ac calamitatibus, præsertim variis ac diuturnis, & ex iis penitus apparere: Ideoque eas Christiano homini ubi opus est non esse defugiendas. Deinde non aliquas tantum, sed quasvis, atque adeo multiplices ac varias sustinendas esse ei qui patientiam ac fidem suam probare Deo ac hominibus piis debet: exemplo horum Thessalonicensium, qui in omnibus persecutionibus fidem ac patientiam suam ostendebant.

Hæc de primo loci hujus membro. Sequitur alterum in quo continetur secundus ex principalibus benevolentia Apostolicæ erga Thessalonicenses effectibus, qui est, quod consoletur Thessalonicenses in hujusmodi ut vidimus afflictionibus & calamitatibus, præteris ac religionis causâ constitutos. Consolatur autem eos proposito earum afflictionum effectu, partim ad ipsos, partim ad eorum adversarios spectante. Is verò est quod persecutiones illæ

tum indicium atque argumentum essent, tum etiam causâ quædam partim felicitatis ipsorum Thessalonicensium, partim verò sempiterni supplicii atque interitus eorum qui ipsos affligerent. Et primò quidem priorem afflictionum istarum effectum exprimit, nempe quod ex sint indicium earum quas diximus rerum, ad iudicium divinum pertinentium: deinde hujus prioris aliquomodo confirmandi gratiâ, subiungit etiam alteram.

Quod ergo ad priorem attinet, is continetur illis verbis: *Indicium*, vel demonstrationem *justi iudicii Dei*, ad hoc ut digni iudicemini vos regno Dei, pro quo etiam patimini. Ubi primò generatim effectum illum exprimit: deinde speciatim declarat, expressâ alterâ earum rerum parte quas ab istis calamitatibus argui significat Apostolus, ea nempe quæ ad ipsos Thessalonicenses pertinet. Prius est ibi; *iudicium* vel *demonstrationem iusti iudicii Dei*: quæ verba antequam penitus considerentur, consideranda est eorum cum antecedentibus constructio ac contextus: non enim satis apparet quomodo cohereant; præsertim si Græca verba consideres. Poterunt ergo duplici ratione connecti: vel ita ut per appositionem vox *iudicium* seu *demonstrationem* conjungatur cum præcedentibus, hoc modo, *quas scilicet afflictiones, sustinetis. iudicium* seu *demonstrationem*, hoc est quæ sunt iudicium seu demonstratio. Nam est relativum *trās* dativi sit casus, ita ut *indignus*, quod vel est nominativi vel accusativi, non videatur cum eo connecti posse; fieri tamen potest ut Apostolus perinde loquutus fuerit, atque si ea vox esset casus accusativi: quandoquidem pro accusativo ob casum sui antecedentis per Græcismum est posita: alioquin enim dicendum fuisset *et indignus*, quas sustinetis. Unde in Latino nullum *σεκουνόφρων* apparet, cum vox *indignus* tanquam accusativo casu posita, cum relativo *quas*, rectè per appositionem connecti queat. Quod si hoc admittere nolis, dicendum est *καὶ ἰσχυρὸν* hoc loco esse, Hebræis quorum consuetudinem creberrime sequi Apostolum nemo ignorat, admodum familiarem, nempe ut subaudiatur vocula *quæ*, (scilicet afflictiones) *sunt*, iudicium vel demonstratio. Hebræi unâ particula *Ascher* exprimerent, subintellecto verbo substantivo. In veteri Testamento admodum crebra sunt ejus rei exempla. In Novo habemus Jac. i. versic. 18. initio, ubi quum præcedente versiculo dictum esset, *apud quem*, scilicet patrem luminum, *non est transmutatio, aut conversionis obumbratio*; subiicitur, *Volens genuit nos* &c. pro, qui volens genuit nos. Et hæc quidem de verborum constructione. Quod ad eorundem sensum attinet, id sibi vult Paulus, afflictiones quas veritatis causâ paterentur Thessalonicenses, argumentum esse ex quo appareat qualenam futurum sit aliquando Dei de ipsis eorumque adversariis iudicium, seu qualis sit futura sententia illa quam juste aliquando pronuncietur sit Deus. Vel, si mavis, eas esse indicium atque argumentum evidens, ex quo cernere liceat, sequutur aliquando Dei iudicium idque iustissimum, quo nimirum & ipsis præmia, & adversariis ipsorum, hominibus impiis pœnam sit decreturus. *Iudicium* enim Dei hoc loco non proprie tantum & damnatione sumitur, sed etiam eam complectitur sententiam qua præmium decernitur ac merces rectè factis, ut ex sequentibus apparet. *Iustum* autem appellat iudicium istud Dei, non modò quia iustitiæ utque quaque futurum est consentaneum, nullamque cuiquam injuriam Deus in ferenda & exsequenda sententia est illaturus, cum præter aut ultra meritum neminem sit puniturus, nemini etiam denegaturus præmium cui deberi videatur; sed etiam quia iustitia Dei, hoc est ipsius rectitudo & æquitas, postquam præsertim immutabile ipsius decretum intervenit, id ab ipso requirit. De iusto hoc Dei iudicio non uno loco in Sacris Literis legitur, atque inter alios in iis in quibus Deus aut Christus secundum uniuscujusque opera redditurus aut iudicaturus dicitur.

Ex his verbis discimus quantam vim habeant afflictiones piorum, quamque longe iudicium de iis humanum à rei veritate discrepet. Nam ita homines ferè iudicare solent, homines inquam ii quibus pietas cordi non est, afflictiones huiusmodi arguere Deum humana non curare, & omnia temere iursum deorum ferri, atque adeò Deum non esse, quòd videatur bonis malè, malis bene esse, quòdque hi illis insultare & eos affligere soleant, quum contraria utrorumque conditio videatur esse debere. Sane etiam David, vel Asaph, Psal. 73, indicat parum abfuisse quin ipsemet hìc iudicio vehementer falleretur, cernens adeò secundum ac prosperam eorum fortunam quibus pietas cordi non esset, quique securi ac sine ullo Dei metu viverent. Hujus ergo rei iudicium quoddam videntur hominibus male feriatas præbere piorum calamitates. At longe aliter se res habet; & longe etiam aliter Paulus Apostolus iudicat. Is enim ex piorum calamitatibus quas iis machinentur ac inferant impii, colligit potius sequuturum aliquando iustum Dei iudicium, quo fiat ut bonis bene, malis male sit. Nempe non semper præsentia tantum intuenda sunt, sed etiam futura, & cogitandum sequuturam aliquando rerum omnium κατὰ πρόβητι, nec passurum esse Deum ut bonis sit malè, & malis facinora ipsorum sint inulta. Quare hac spe, quoties aliquid mali ingruit, nos solemur, & argumentum inde capiamus sequuturi Dei iudicii. Deinde quum iustum sit futurum illud iudicium, non est quòd quisquam pietatis præmium speret, qui pietatem non exercuerit: aut effugitutum poenam qui digna supplicio committere non desitit. Nam ex factis suis unusquisque iudicabitur: nulla hìc erit ποινή πονηρίας & personarum acceptio, sed factorum tantum, quorum nomine etiam cogitationes includimus, ratio habebitur, & secundum eas sententia feretur. Et hæcenus in genere effectum afflictionum quas Thessalonicenses sustinebant explicuit Apostolus.

Sequitur ut videamus quomodo specialius hanc rem exprimat, atque eam iudicii divini partem, quæ est lætior, quæque ad fideles Thessalonicenses pertinebat, efferat. Id autem fit in illis, ad hoc ut digni sitis vos regno Dei, pro quo etiam patimini. Quasi dicat; Afflictiones quas suffertis demonstrant Deum ita iusto iudicaturum ut vos dignos iudicet reddatque, regno suo, cuius adipiscendi causa etiam hæc omnia patimini. Verbum καταξίωθῆναι licet significare possit dignum reddere, tamen rectius, hoc & aliis Novi Fœderis locis accipitur pro dignum iudicare, dignari: ita ut etiam si per te ipsum re aliqua dignus non sis, eamque non fueris commertus; nihilominus tamen eam ex singulari donantis bonitate adipiscaris. Regnum Dei autem sumitur pro felicitate suprema: quæ & catenus Dei esse dicitur quatenus ab ipso primum est profecta, deinde etiam quatenus vere divina est & Deo ipso digna, & ei felicitati similis qua ipsemet perfruitur. Regnum enim ut notum est, quia beatissimus in terris censetur status, & maxime sublimis, ideo in Sacris Literis sæpe pro felicitate suprema ponitur. Vox autem Dei ultimo loco collocata posita est Hebræorum more pro relativo. Ita enim dicere poterat, adhuc ut digni reddamini vos regno ipsius. Mentio enim Dei proxime hæc verba præcesserat.

Hinc primò discimus nullius hominis tantam esse pietatem ut proprie loquendo mereri queat sempiternam felicitatem: cum Thessalonicenses quoque de quorum pietate paulo ante tot habuimus testimonia, eam non meruerint, sed necesse habuerint ut Deus eos tanto bono dignos censeret, eamque illis pro sua benignitate adjudicaret. Quanquam enim res iam promissa erat, & catenus illis si in studio pietatis perrexissent, daretur; tamen si rem ipsam spectes, catenus ex gratia danda erat. Deinde expendi debet felicitatis quæ nos expectat quæque pietatis nostræ

præmium est, summa amplitudo ac sublimitas, quandoquidem regnum appellatur, & quidem Dei regnum, quod omnibus hominum imperiis regnisque terrenis catenus opponitur. Quum verò addit Paulus, pro quo etiam patimini rationem quandam aperit ob quam statuendum sit regnum hoc Thessalonicensibus à Deo adjudicatum iri. Perinde enim est ac si dixisset, utpote quum ejus obtinendi causa tanta sufferratis mala. Non solet enim Deus piorum hominum vota & conatus fure voluntati cæteroque consentaneos frustrari, & ut excellens eorum virtus præmio suo careat, perpeti. Ex his autem cognoscimus, non satis esse ad patientiæ laudem dura atque aspera ferre ac sustinere, sed id etiam requiri, ut honestum ob finem, & Dei voluntati consentaneum, ea patiaris. Is autem partim Dei Christique gloria, partim nostra ipsorum suprema felicitas. Deinde animadvertendum non tantum optima quæque esse facienda sempiternæ felicitatis causa, sed etiam extrema omnia perpetienda, dignamque esse hanc mercedem cuius gratia nihil non subeas, nihil non tolere: quum illius causa Thessalonicenses, ut vidimus, tot sustinerent persecutiones & afflictiones. Hæc de priori effectu afflictionum quem ad eas levandas, & Thessalonicensium animos erigendos, exprimit Apostolus. Sequitur alter, qui in re ipsa consistit, quemque prioris illius quodammodo confirmandi causa subjicit Apostolus: Is verò est quòd eadem afflictiones parituræ sint, inferentibus quidem poenam ac supplicium, tolerantibus autem quietem ac felicitatem sempiternam. Hunc effectum duplicem primò exprimit Apostolus, deinde illustrat & amplificat. Exprimit in illis 7. 6 & 7 verbis: Si quidem iustum est apud Deum reddere affligentibus vos afflictionem, & vobis qui affligimini quietem, unà nobiscum. Ubi videmus primò ut Thessalonicenses utrumque effectum certum esse cognoscerent, causam ejus impulsivam exprimi, quum inquit, si quidem iustum est apud Deum, utrumque nimirum illud quod sequitur. Cur autem iustum hoc esse dicatur, jam antea indicavimus cum de iusto Dei iudicio ageremus. Iustum nempe hoc loco non pro eo tantum sumitur quod jure fieri potest, & ab injuria omni est se junctum; sed pro eo quod ut fiat ipsa iustitia atque æquitas postulat, ita ut sine iniquitate aliqua omitti nequeat. Duplici enim modo iustum sumitur, vel pro eo quod jure fieri potest, vel pro eo quod jure fieri debet: illud sine iniustitiæ nota omitti nonnunquam potest, hoc nunquam: illius generis est debitum exigere, huius debitum reddere. Hoc autem loco posteriore modo vocem iusti esse accipiendam, ex eo patet, quòd his verbis demonstrat Apostolus afflictiones Thessalonicensium demonstrare, Deum iusto suo iudicio ipsos pronunciatum dignos regno suo. Id verò non demonstrasset, si id tantum dixisset, jure id fieri posse, & non id etiam fieri jure debere: quandoquidem id quod fieri jure potest, quemadmodum indicavimus, potest etiam jure non fieri, seu jure omitti: ita ut nisi aliunde constet id futurum, ex eo solo id demonstrari non possit quòd id iustum sit modo illo qui est imperfectior. Iustum autem hoc esse diximus, seu æquum ut ita omnino fiat, non tam ex rei ipsius natura, quanquam ea aliquid habet quod suadeat, quàm ex Dei decreto aut promisso. Et promisso quidem ad præmium reddendum, conditione præstita simpliciter obligat, nec sine iniustitiæ nota revocari potest: poena verò ob comminationem simplicem non necessario exigenda est, nec iustitia id per se postulat, sed tum demum si decretum intercessit, vel planè immutabile, vel saltem ideo immutabile quia nulla ejus sit relaxandi causa, quæ si præberetur, relaxari fortasse ac mitigari posset, propterea quòd non prorsus esset absolutum, aut præcisè factum. Decretum autem de puniendis iis qui non modò in contumacia & infidelitate perseverarent, verum etiam alios ob pietatem ac religionem in Deum affigerent, ac respicere tempeste nollent, factum est à Deo immutabile. Itaque eam eb causam

causam rectum est & æquitati conveniens, ut iis tandem ubi ad extremum in contumacia hac perseverarint, supplicium decretum infligatur. Quum verò hoc loco eicit Paulus, justum hoc esse non simpliciter sed *apud Deum*, vel id tantum vult, justum id esse ut à Deo fiat, Deo ipsi hoc jure convenire: vel Dei iudicium, hominum opponit iudicio: quasi dicat; etiam si forte hominibus secus videatur, qui putant rectè illos agere qui vos affligant, ut pote extrema meritis; nihilominus tamen aliud est hac de re Dei iudicium, contrarium potius ipsi videtur esse justum, nempe ut reddat iis qui vos affligunt afflictionem, vobis autem requiem. Et hic posterior sensus qui paulò est uberior ac prægnantior, priorem in se complectitur. Quo loco animadverti potest quàm sæpe Dei & hominum discrepent iudicia, ut quod his videtur iniquum, ille justum esse censeat, & contra: id quod in suppliciis aliisve malis quæ aliis religionis causa inferunt, sæpissime contingit. Vide ea de re quæ Christus dicit, Joh. 16. 2, 3. Nihil est errorum fecundius quàm superstitio. Quare cavendum est diligenter hominibus, ne falsa religionis aut pietatis specie decepti, gravissimè peccent.

Sed jam effectus illi duo propius nobis sunt considerandi. Eorum prior spectat ad Thessalonicensium aduersarios, qui est *reddere affligentibus ipsos afflictionem*. De qua afflictione fit sermo, facile peripici potest, tum ex opposito membro, tum ex reliquis quæ sequuntur: nempe de ea qua Dominus Jesus è cælis aliquando veniens illorum impietatem, & in pios immanitatem iudicabit. De qua plura postmodum dicit Apostolus *vs. 8 & 9*. De eadem disserit Rom. 2. 9. ubi coniungit afflictionem & angustiam. Ideo autem libentius *afflictionis* nomine usus est Apostolus in describenda poena quam Thessalonicensium persecutoribus inflicturus sit Deus, ut convenientiam ejus cum delicto, & sic æquitatem supplicii tanto clarius ob oculos poneret. Quam ob causam etiam *reddendi* vel retribuendi verbo est usus. Affligebant illi pios, affligendi sunt olim vicissim: qua mensura mensi sunt eadem illis remerietur. Quanquam afflictio illa diversa erit ex parte generis: afflictio enim illata Thessalonicensibus corporis tantum erat, ea verò quæ ipsis est metuenda persecutoribus animi quoque interitum involvit. Nec tamen ideo iniqua est hæc compensatio, quia afflictionem illam corporalem malitia adjuncta adeo aggravabat ut hujusmodi illis supplicium meritis posset constitui. Hoc loco supplicium etiam metus incutiendus est auditoribus, eaque ratione omnes à peccatis avocandi: atque in primis etiam ab omni crudelitate arque ab injuriis fidelium genti inferendis. Potest etiam hac occasione nonnihil disseri de æquitate divinorum iudiciorum, qui similia supplicia similibus accommodat delictis. Quæ de re videatur etiam nonnihil. Apoc. 16. *vs. 5 & 6*. collatis cum præcedentibus.

Posterior effectus qui quidem pertinet ad ipsos Thessalonicenses, est quòd Deus illis sit daturus quietem, quum nunc affligerentur, unà cum Apostolo & aliis ipsis similibus, qui exprimentur initio *vs. 7*. Quales fuerint afflictiones illæ quas tum temporis sustinebant Thessalonicenses, explicatum est supra. *Requies* autem est ab illis afflictionibus liberatio ac immunitas; cum qua conjuncta est vita sempiterna, & cælestibus affluens gaudiis. Hæc enim nonnquam requiei nomine in Sacris Literis intelligitur. Ut in illis Christi verbis Matth. xi. 29. & Hebr. 4. ubi copiosa de ea disseritur. Itemque Apoc. 14. 13. Itaque vocabulum hoc *quietis* plus habet in recessu quàm prima fronte promittit. Addit autem Apostolus *nobiscum*, vel unà nobiscum: partim ut exemplo suo illos reddat alacriores, propterea quòd ipse quoque affligeretur, sed tamen immunitatis ab hujusmodi afflictionibus aliquando futurus esset particeps: partim verò ut eos secum conjungens, & quam ipse expectaret felicitatem eandem illis communem fore indicans, magnitudinem illius felicitatis, ipsorumque apud Deum dignitatem melius exprimeret: ita ut partim

certitudinem, partim præstantiam felicitatis ipsorum his verbis indicaret. Hinc petenda est consolatio: quæ quum omnibus est necessaria, tum verò maxime iis qui affliguntur ob Christi nomen, (quanquam etiam aliis afflictis servit) fore aliquando ut ab his malis liberati, & ab omnibus vindictati doloribus, libertate gloriosa filiorum Dei gaudeant. Quæ de re vide inter alia Rom. 8. *vs. 20*. & seqq. 2 Cor. 4. 17. cap. 5. *vs. 2*. seqq. Quare adhortandi sunt omnes ne doloribus fracti succumbant ac cedant, sed potius contra eant audentius, spe melioris conditionis. Omnia enim adversa, spes, præsertim tam certa mollit atque lenit. Deinde hinc discimus Christianos generatim eandem manere felicitatem, licet cæteris dignitate sint imparcs. Unde hoc loco Apostolus in quiete Thessalonicensibus danda eos secum coniungit, licet fieri queat ut inter ipsos dignitatis gradibus aliis excellant. Unde illud quoque consequitur, non debere eos qui se aliis Christianis præstare norunt, eos præ se contemnere, sed libenter in iis quæ cum ipsis habent communia secum illos conjungere. Et hæc quidem de ipsis effectibus afflictionum. Sequitur eorum amplificatio; quæ partim utriusque eorum est communis, partim alterutri propria. Nam primò conjunctum effectum utrumque illustrat Apostolus à circumstantia temporis, quum ait: *in revelatione Domini Jesu à caelo cum angelis potentie ipsius*. Ubi simul etiam explicantur causæ efficientes istorum effectuum: quarum alia principalior est, alia verò minus principalis seu instrumentalis. Illa est, Dominus Jesus. Hæc verò Angeli Domini Jesu potentes. Quanquam etiam locus est expressus, unde comparere debeat Dominus Jesus. *Revelatio Domini Jesu* nihil est aliud, quàm illustris & conspicuus ipsius adventus: qui eodem modo appellatur 1 Petr. 1. vers. 7. forte etiam vers. 13. Simili ratione describitur, 2 Tim. 4. vers. 1. & alibi. Coloss. 3. vers. 4. Ideo autem Dominus Jesus tum tanta in majestate comparebit ut id faciat Dei nomine, quod Deum facturum modò audimus, nempe ut unicuique reddat secundum ipsius opera; & impiis ac piorum persecutoribus irroget supplicium, piis autem maxime afflictis sempiternam afferat quietem: ipsi enim traditum est à Patre omne iudicium Joh. 5. vers. 22. Ait autem à caelo ipsum apparituum, quia in cælis nunc beatus degit: in quos quemadmodum ascendit, ita etiam ex iisdem apparituum & ad nos rediturus est. Ait deinde ipsum apparituum *cum angelis potentie sue*, hoc est cum angelis suis potentibus: non modò ut tanto illustrior ac magnificentior sit ipsius adventus, & ex eorum gloria, ipsi Domino Jesu plurimum accedat honoris; verum etiam ut ipsorum utatur opera in impiis à piis separandis, ac contra in colligendis piis, & ad ipsum adducendis. Quæ de re vide Matth. 13. vers. 41, 49, 50. & XIV. 31. Ita ut quietis ac salutis piorum etiam causæ quædam sint angeli: quemadmodum quoque contra supplicii impiorum. Potentes autem Angelos ideo vocat, quia magnæ sunt illis vires, præsertim inter se conjunctis, perque eos plurima maxime præstat Dominus Jesus, & præstitit olim Deus sub Veteri Fœdere. Quanquam alioqui nonnulli iterum inter eos peculiari ratione *virtutes* appellantur, propter singulare quod præ cæteris habent robur ac vires, ut Eph. 1. 21. 1 Petr. 3. ultimo. In quo utroque loco distinguuntur ab iis qui *ignotas* seu potestates appellantur.

Ex quibus verbis apparet in quod tempus rejectum sit perfectum pietatis præmium, & requies fidelibus parata: non in tempus illud quod inter mortem uniuscujusque & adventum Jesu Christi est interjectum, sed in ipsum Domini Jesu adventum, contra quàm hodie Christiani vulgo sentiunt. Et huic accommodare solent illum Apoc. 14. 13. locum supra à nobis citatum. Quem etiam non omnes rectè distinguunt: Nam vocem *domini ipsi*, seu à modo vel ab hoc tempore, quæ præcedentibus conjungenda est, ut ipsa verba sequentia satis indicant cum sequentibus conjungere solent:

ſolent: quaſi dictum eſſet, à modo hoc eſt ab ipſo mortis tempore illi requieſcunt à laboribus ſuis. Nam eſt commodus hujusmodi verborum poſſit eſſe ſenſus, non tamen hoc à divino ſpiritu dicitur. Certe abſona admodum & dura eſſet hæc verborum conſtructio, & *improbabilior* intolerans, ſi ita eſſent ordinanda verba, à modo certe inquit ſpiritus ut requieſcant à laboribus ſuis. Neque enim communis loquendi ratio itum adverbiorum ab initio ſermonis concurſum, & quidem adverbiorum ad diverſa verba referendorum, patitur. Et ſatis liquet particulam *vel* ſeu *certè*, inchoare ibi periodum ac ſententiam. Quare ita ſunt ordinanda verba: *Beati qui in Domino moriuntur à modo*, vel ab hoc tempore; hoc eſt qui fidem in Chriſtum conſtanter retinentes, ab eo tempore quo Anrichriſtus ita ſæviter, mortem violentam opponet: nam in tuto priorus erit illorum felicitas qui tantam malorum vim conſtantia ſua ac patientia vincunt. Dixerat enim antea: *Hic eſt patientia ſanctorum. Iſte qui ſervant præcepta Dei & fidem Jeſu*. Sed de tempore quo felicitas piis promiſſa, ſit eis exhibenda, dictum eſt à nobis in explanatione loci Heb. 12. v. 23. ubi ſententiæ noſtræ veritatem multis argumentis comprobavimus. Idem etiam ſtatuumus eſt de cruciatibus quibus proſequitur Deus hominum impietatem: de cruciatibus inquam non hujus vitæ, ſed futuræ, ſi modo ea vita eſt. Satis apparet tum ex hoc tum ex aliis locis, quemadmodum requies piis eſt promiſſa illo die, ita etiam afflictio impiis. Deinde conſideranda eſt hoc loco Domini Jeſu majeſtas, qui in cælis nunc degens angelos omnes ſibi habet ſubjectos, unde dicuntur angeli ipſius potentes: cum quibus etiam aliquando ad judicium compariturus eſt, eoſque habeat ſententiæ à ſe late aliqua ex parte exequutores ac miniſtros. Quæ eadem de re videantur verba ipſius Chriſti Matth. 16. 27, & illa ejuſdem, cap. 13. v. 41, cap. 24. v. 31, ſupra à nobis citata. In quibus omnibus locis Angeli dicuntur eſſe Angeli Chriſti, nempe ſubjectione. Quodſi Sacræ Literæ veteris Fœderis inde inter alia Dei majeſtatem demonſtrant quod ſit Dominus Zebaoth hoc eſt exercituum, nempe angelicorum, quod ita Græci interpretes reddere ſolent ut eum vocent Dominum vel Deum omnipotentem, quaſi is qui dominus ſit angelicorum exercituum idem etiam omnia poſſit, omniaque imperio ſuo complectatur, quemadmodum ſane ſtatuumus eſt; Certe hinc itidem Domini Jeſu majeſtas maxime elucet, quod ipſe quoque exercituum angelicorum ſit Dominus, ſicut Pater, quodque ad dexteram Dei ſedeat, proſectus in cælum, ſubjectis ipſi angelis & potentiſſimis & virtutiſſimis, ut ait Petrus. Inde certe meritò colligi poteſt cum omnia poſſe, omniaque alia quæ angelis ſunt longe inferiora imperio ſuo continere. Dicamus inde revereri tam augetam ac tam ſplendidam Domini Jeſu ac tam ſanctorum angelorum faciem: idque cogitemus perpetuò ne in tam augeta corona, ne in conſpectu tanti Regis tantorumque ejus miniſtrorum pudeſciamus, ſed laudem potiùs à Domino Jeſu referamus, nomen noſtrum coram Patre ſuo & angelis conſitentis, & nos pro ſervis ſuis fidelibus agnoſcentis. Denique hinc diſcimus conſidere Domino Jeſu, & ipſius ope in omnibus rebus adverſis niti, cui tam potentes ſunt miniſtri, quos ad nos tutandos emittere ſemper poteſt, quique inſtar venti inſtarque flammæ celerrimè diſcurrunt, & juſſa ejus expediunt. Quare, ipſius præſidio tuti eſſe perpetuò poſſumus, & quem hoſtium ſpirituale, cui nulla vis humana reſiſtere poteſt, potentiùs inſeſtamur.

Hactenus conjunctim Apoſtolus utrumque effectum illuſtravit; nunc porro ſeparatim id præſtat. Et primò quidem priorem illuſtrat, poſtmodum poſtiorum: illum v. 8 & 9. Ubi quatuor modis pœnam eam illuſtrat quæ ſit adverſariis Theſſalonicenſium infligenda. Primò enim modum ac qualitatem ſupplicii alius exprimit, deſignato ejus inſtrumento. Deinde

ejuſdem ſupplicii objectum, hoc eſt eos quibus id ſit infligendum. Tertio ejusdem deſcribit durationem, ac denique cauſam efficientem principalem. Primum eſt illis verbis, *in igne flammæ dantis vindictam*, &c. hoc eſt, qui Dominus Jeſus vindicat vel vindicaturus eſt tum temporis per ignem flammeum ſeu flammantem in eos qui non norunt Deum. Nam vocem *dantis* ad Dominum Jeſum, non ad flammam eſſe referendam, genus ipſius indicat. Per vindictam autem intelligit pœnam ac ſupplicium: quemadmodum etiam alibi, ubi Deo vindicta tribuitur. Et ſane omnis pœna vindictæ generatim ſumtæ nomine comprehenditur: ut oſtenſum à nobis in Anti-Grotio. *Ignem autem flammantem* nominat, ut ejus vim ac vehementiam exprimat. De quo igne ſermo eſt, quum aliis locis non paucis, ubi in ignem conſiſcendi dicuntur ii qui fructum non ferunt, tum inprimis Matth. 13. 42, & 50. xxv. 41, & in cæteris locis, ubi Gehenna ignis nominatur, ut Matth. cap. 5. verſ. 18. Mar. 9. v. 43, 45, 47. Itemque 2 Pet. cap. 3. v. 7, 10, 12. Apoc. 20. 14. xxi. 8, & alibi. Intelligitur autem ille ignis, quo, ut ex Petri dictis apparet, cælum & terra exurentur. Quod ſane ſupplicium eſt graviffimum. Iamque ignis deſtinatus eſt, ut in loco Matth. 25, à nobis citato dicitur, Diabolo & angelis ejus. Apparet ergo hinc ſupplicii illius gravitas atque acerbitas: quæ meritò nos ab omni peccati genere deterrere debet, ne in tam horrendum incidamus ſupplicium. Quare animo repetamus omnia Domini Jeſu monita quibus nos hortatur, ut ignem hunc extremum eſſugere nitamur; & ea quæ nobis ſunt chariſſima relinquamus potiùs, quam ut iis uſi, ignis hujus ſupplicium luamus. Atque inprimis repetenda ſunt animo illa Petri Apoſtoli verba, quæ exſtant loco paulò antè allegato, 2 Epiſt. cap. 3. v. 11. *Cum ergo hæc omnia ſolvenda ſint, quales quantoſque oportet exiſtere nos in ſanctis converſationibus & pietatibus*, &c. Hic etiam apparet denuo majeſtas ac poteſtas ſumma Domini Jeſu, qui hoc loco dicitur daturus eſſe vindictam & ſupplicium graviffimum irrogaturus impiis. Unde ipſius metus ac reverentia tanquam iudicis ſupremi à Deo nobis dari in animis noſtris oriri debet, quæ faciat ut nulla in re ipſum offendere audeamus.

Secundum, hoc eſt deſcriptio eorum quibus hanc pœnam Dominus Jeſus ſit inflicturus, continetur in iſtis verbis; *Iſi qui non noverunt Deum & non obediunt Evangelio Domini noſtri Jeſu Chriſti*. Ubi per eos qui non noverunt Deum, & non obediunt Evangelio Domini Jeſu, iidem homines intelligi poſſunt: ita ut poſterior deſcriptio tantum ſit explicatio prioris: quaſi dicat, id eſt iſi qui non obediunt Evangelio Chriſti: vel etiam diverſi intelligi poſſunt. Si priore modo, qui quidem videtur eſſe huic loco accommodatior, & ad mentem Apoſtoli accedere propius, verba iſta accipias, per eos qui Deum non norunt quique Evangelio non obediunt, tum ii ſunt intelligendi, & quidem primò ac præcipue, qui Deum ejuſque voluntatem in evangelio revelatam agnoſcere nolunt. (Neque enim de iis ſermo eſt qui Deum noſſe non poſſunt, ſed qui non volunt) ac doctrinam evangelii proſus repudiant. Quales erant Theſſalonicenſium adverſarii, ad quos nominatim ac præcipue reſpicit Apoſtolus: ac de iis ſane vel inprimis dicitur quod non obediunt Evangelio Chriſti, quia tantum abeſt ut ei factis parere velint, ut idipſum admittere præſtate abnuant, eique ſeſe addicere nolint. Dicitur enim etiam is aliquando parere doctrinæ qui eam admittit, ei ſeſe addicit, & eandem ſequi apud ſe conſtituit, idque ore profitetur. Quo ſenſu obedire fidei, id eſt doctrinæ de fide dicitur. Hoc eodem modo videtur ſumi illud, *inobedientem eſſe Dei evangelio* 1 Pet. 4. v. 17, ubi infideles maxime notat. Sed deinde non excludendi ſunt ab hoc cenſu, ſed potiùs hac deſcriptione comprehendendi ii qui agnitæ doctrinæ evangelii ac receptæ opere ipſo non parent: qui itidem dici poſſunt Deum non noſſe. Quemadmodum

Johannes

Johannes docet non in uno loco, ubi ostendit eum non nosse DEUM, aut quod hac in re idem est, Dominum Jesum, Deumque non vidisse, qui mandatis ejus non pareret, atque inter alia qui charitate fraterna caret. Vide 1 epist. cap. 2. verſ. 3. 4. cap. 3. 6. cap. 4. 7, 8. & epist. 3. verſ. 11. Notum etiam est, alibi cognitionem Dei sumi pro pietate, causam nempe pro effectu, vel saltem eam in sese includere. Videantur loca plura apud Socinum, in solutione scrupulorum. Causa ejus rei est explicata in Ethicis Christianis. cap. 2. Ea breviter hæc est, quod cognitio Dei de qua Sacræ Literæ loqui solent in cognitione voluntatis illius potissimum consistit. Hæc autem si vera ac solida sit, & animo semper obverſetur, necessario spem vivam immortalis vitæ sub conditione pietatis promissæ parit, atque inde etiam obedientiam, ac vitæ pietatem. Quod si alterum verba hæc explicandi modum sequi velis, per eos qui Deum non norunt intelligendi erunt homines infideles, seu ii qui evangelium ipsumque adeo Deum in eo revelatum cognoscere nolunt; per eos verò qui evangelio Christi non obediunt ii qui quum illud agnoverint, vitam tamen suam ad illius normam ac præscriptum non componunt. Illud explicare non est opus, cur Jesus Christum vocet Dominum nostrum, quum id nimis sit apertum. Hic nihil aliud est faciendum quam ut moneantur homines ad prosequendam veram Dei cognitionem, & obedientiam evangelio præstandam: atque in primis illud inculcandum est, ne falsa Dei cognitione, seu cognitionis illius opinione sibi ipsis imponant, neve sibi persuadeant se Deum nosse, quum mandatis ipsius non pareant. Ostendendum etiam est, eos in primis supplicium aliquando luituros, ac penas Domino Jesu duros, qui quum possint, nolint tamen evangelio sese subicere eique parere. Nam de his dici solet quòd non pareant evangelio, quibus id est revelatum, quique causam & occasionem parendi habent, non de his qui non habent. Illi habentur pro iis servis qui domini sui voluntatem norant, sed animum suum non paraverant ad eam exsequendam ac perficiendam: hi verò pro iis qui eandem magna saltem ex parte ignorarunt. Itaque illi gravius longè, hi levius punientur.

Tertium, nempe supplicii duratio, exprimitur ibi, qui *panam* seu vindictam luent, *interitum æternum*. Quamquam enim in his verbis etiam ipsum supplicii genus est expressum, in voce *interitus* quæ extremam ejusmodi hominum perniciem significat, tamen potissimum durationem ejus infinito tempore duraturam exprimit, & hac quoque in parte gravitatem ac severitatem ejus ante oculos ponere voluit Apostolus. Res ipsa satis est manifesta, & aliis quam plurimis Sacrarum Literarum locis testata. Quare nihil hic restat aliud quam ut penæ hujus gravitas diligentius consideretur: eaque ratione moneantur omnes ne momentaneum peccati fructum sempiterna infelicitate velint redimere, & tanto proposito metu in abyssum hanc suppliciorum divinarum immensam, sponte sua ruere.

Restat quartum amplificationis genus, in quo causæ efficientes principales supplicii hæcenus explicati commemorantur. Idque fit in illis verbis, à *facie Domini* & à *gloria roboris ipsius*. Ubi duæ videntur exprimi causæ supplicii illius efficientes: altera in prioribus, altera in posterioribus verbis. In prioribus Dominus Jesus Christus, vel, quod malim, jussus ac sententia ab ipso tanquam Judice prolata. Nam Hebræa phrasi à facie alicujus id fieri vel progredi dicitur, quod vel ab eo ipso cujus facies commemoratur fit, vel, quod non multum ab illo recedit, ipso jubente, ac sententiam ferente. Jussus enim ac sententia ab ore ac à facie judicantis aut decernentis proficisci videtur. Unde David Psal. 17. verſ. 2. ait *judicium suum egressum esse à facie Domini*. Aliàs à facie Domini montes contremiscere, vel similia dicuntur, quæ sunt vel à Domino vel ob Domini adventum. Cujus rei non unum est in Sacris Literis veteris fœderis exemplum.

Hoc loco quia Dominus Jesus tanquam iudex consideratur, qui vindictam sumat de impiis, valde convenit ut à facie Domini, significet Domino jubente, sententiam ferente, & executioni mandante, vel ab ipso Domino adveniente. Potest etiam esse emphasis quædam in voce *facies* quæ nonnunquam severitatem quandam sonat, & animis audientium insinuat. Unde David Psal. 34. verſ. 17. & ex eo Petrus 1 epist. cap. 3. verſ. 12. ait, *Oculos quidem Domini esse super justos, & aures ipsius ad deprecationem ipsorum: sed faciem Domini* (hoc est vultum severum, qui iræ solet esse index) *super facientes mala*. Quare, significare videtur Paulus, sententiam profecturam à vultu ut ita loquar Domini Jesu irati, qua æterno interitui adjudicentur impii. Verum quia non satis est sententiam ferre ac pronunciare, sed necesse est eandem etiam exsequi; ideo Paulus alteram quoque causam illius penæ in Domino Jesu residentem exprimit, in illis, & à *gloria roboris ipsius* hoc est à robore ipsius glorioso. Neque enim gloria Domini Jesu robur habet, sed robur ejus gloriosum est, ac proinde non robur de gloria, sed gloria de robore prædicanda. Neque sane poena illa à gloria Domini Jesu proficiscetur, sed robore ac viribus ipsius hominibus impiis infligetur. Est, nempe observandum illud quod alibi quoque monuimus, non semper illum genitivum qui alteri substantivo subjungitur resolvendum esse in adjectivum (quamquam id aliàs est frequentius) sed interdum substantivum id quod præcesserat esse resolvendum in adjectivum, genitivum verò subjectum substantivum rationem retinere, & subjecti locum habere. Quemadmodum cum Paulus ait Rom. 7. 6. *ut serviamus non in vetustate literæ, sed in novitate spiritus*, id vult dicere, ut serviamus non in litera quæ vetus est, sed in spiritu, qui novus est. Sic *abominatio desolationis* Marth. cap. 24. v. 15, sumitur pro desolatione abominanda, hoc est pro exercitiis abominandis qui desolationem essent ac vastitatem terræ Judaicæ allaturi. Accedit ergo ad penam irrogandam impiis robur Domini Jesu divinum, quo fiet ut omnes homines impii unâ cum Diabolo & angelis ejus illo igne inextinguibili, quo cælum & terra exuretur, quem quidem Dominus Jesus divina sua potentia excitabit, & per universam hanc mundi machinam discurrere & omnia depasci jubebit, pereant, nec ab interitu illo ac suprema infelicitate in æternum revocari queant. Hinc iterum discamus metuere severam Jesu Christi sententiam, qui non tantum supplicium possit decernere, sed re ipsa etiam irrogare, ac divina sua potentia exsequi. Summam autem illius potentiam esse necesse est, qui hanc tam firmam universi molem possit igne consumere, & quicquid est impiorum hominum perdere.

Et hæcenus quidem potissimum illustravit priorem afflictionem Theſsalonicensium effectum, ad adversarios ipsorum spectantem. Sequitur ut videamus quomodo eum amplificet effectum qui lætus est, & ad ipsos pertinet Theſsalonicenses: quamquam eum ita effert ut videatur amplius illustrare priorem illum effectum, à circumstantia temporis, quam antea vidimus. Quæ amplificatio jam quinta foret numero. Sed magis id spectavit Apostolus, ut per modum amplificandi superioris, ab uno effectu ad alterum transfireret aptius ac concinnius. Illustrat autem eum quem diximus effectum tribus modis. Primum ab alio effectu felici qui quidem spectat ad Dominum Jesum. Deinde à subjecto quo ille effectus nititur, & in quo felicitas illa piis danda apparebit. Denique à tempore. Quod ad primum illustrandi modum attinet, is exprimitur duobus verbis, primum quum ait, *quum venerit ut glorificetur*, deinde quum ait & *admiratiōi sit*. Cur dicat *quum venerit* nempe Dominus, seu Christus, jam antea explicatum est. Effectus autem ille est gloria Domini Jesu, & admiratio qua percellentur ii qui tantam felicitatem tantamque gloriam ab illo in suos fideles conferri cognoscunt. Omnes enim cogentur admirari immensam atque insuperabilem Domini Jesu potentiam qui fideles suos, qui à morte absorpti

vide-

videbantur, ex inferni faucibus ac clauſtris eripiet; nec tantum eripiet, ſed etiam incorruptibiles atque immortales, glorioſos, validos, ſpiritualesque efficit, facietque ut fulgeant inſar Solis, in regno Patris ſui. Admirari etiam cogentur inexhauſtam & inexplicabilem illius bonitatem, qui tanto præmio, dignetur ſuos ſervos, aliis indignos. Res enim magnas, & nunquam alioqui viſas, eas præfertim quas ne animo quidem complecti potuimus, admirari atque obſtupeſcere ſolemus. At quid majus, quid ſublimum, quid inuſitatius, iis quas diximus rebus? Nunquam certè oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis aſcenderunt, quæ Deus præparavit diligentibus ſc. 1 Cor. 2. 9, quæ Dominus Jeſus ſuis eſt exhibiturus. Illa autem admiratio erumpet in gloriam terrenis linguis inexplicabilem, illis tantum eſſendam quas ipſe tum ſuis dabit. Quis enim tam potentem Dominum, quis tam benignum non extollar laudibus? quis ejus nomen non celebret? Indicat autem Paulus hanc quoque eſſe adventus Domini Jeſu cauſam, & hunc finem in quem collimet, quod quidem ad ipſum attinet. Ex quo ſpei noſtræ quam concipimus de immortalitate olim à Domino Jeſu nobis data, apparet firmitas ac certitudo. Cur enim putemus, Dominum Jeſum oblitum iri noſtri? Cur arbitremur eum omiſſurum id unde ſummus ipſius honor pendet? nec ipſius tantum, ſed etiam Patris ipſius, quem unice amat, & à quo unice amatur, & cujus gloriæ cauſa omnia & olim fecit, & nunc facit: ſui ergo & Patris ſui obliſſeretur ſi obliſſeretur noſtri: quare tam hoc eſt impoſſibile quam illud. Et ſane vel ex his verbis apparet Dominum Jeſum gloriam ſuam amare & quaerere, à Deo optimo Maximo ad dexteram ipſius exaltatum; quum eum in finem venire dicitur *ut glorificetur in ſanctis ſuis*. Eſtimanda etiam hoc loco eſt noſtræ felicitatis quam ſperamus magnitudo: quæ ſit effectura ut Dominum Jeſum quem venturum cum imperio & majeſtate ſublimi admiramur, magis adhuc poſtea admiremur, atque ita admiremur, ut nunc mirari non videamur, quemadmodum Apoſtoli verba inuunt. Et hæc de ipſo effectu. Subjectum verò quo nitiatur hic effectus, & à quo aliquomodo pendeat, partim generatim eſt expreſſum, partim ſpeciati. Et generatim quidem duobus modis, primùm quum dicitur *in ſanctis ſuis*, deinde dum dicitur *in omnibus credentibus*, iidem homines utrobique intelliguntur: ita ut Paulus poſtერიorem deſcriptionem prioris explicandæ cauſa addidiſſe cenſendus ſit. Per *ſanctos* ii ſunt intelligendi, qui per veritatis cognitionem ſeu doctrinæ Euangelicæ receptionem ſeparati ſunt à profano hominum vulgo, & vi ejus religionis adacti, vitæ etiam ac moribus ab iſdem ſemet ipſos ſegregarunt, & Dei ſervitio penitus addixerunt. Dicuntur autem *Sancti Chriſti* quia ipſi Chriſto etiam ſunt adacti, & quatenus ei adhaerent, eumque ſequuntur, à profanis hominibus ſepati ſunt, ac ipſi Chriſto ſacri, ipſeque eſt illorum Rex ac Dominus. Per *credentes* autem hoc loco intelliguntur ii qui doctrinam Euangelicam ſincero animo ſunt amplexi, eique verè ac firmiter aſſenſum præbuerunt: unde etiam conſequutum eſt ut vitam ſuam illi doctrinæ conformarent, ob eam cauſam quam explicuimus ſupra ad verſ. 8. Ubi oſtendimus, neminem poſſe voluntatem Dei in Euangelio revelatam vere cognoscere eique aſſentiri, quin piè ſimul vivat. Quare quemadmodum alibi *credentes* ſimpliciter poſiti ponuntur pro iis qui Euangelii doctrinam ſunt amplexi, ita etiam hoc loco: adeoque primùm intelligitur aſſenſus firmus Euangelio adjunctus, conſequenter autem, & hoc quidem loco, neceſſario, includitur etiam hac deſcriptione vera pietas, ſine qua fides illa eſt mortua, nec ſervare hominem valet. Etenim Paulus hoc loco dicit Chriſtum *admirabilem fore in omnibus credentibus*, idque ea qua explicuimus ratione, nempe ut illis immortalitatem donet. At ſi fides & aſſenſus Euangelio præbitus à vitæ pietate ſejungatur, aſſeri non poteſt in omnibus credentibus hunc effectum exſitutum, imò in multis ad-

modum diverſum apparebit: quum multi ſint vocati, pauci autem electi. Hic ergo pluribus eſt explicandum, quantum referat eſſe ſanctum & in Chriſtum credere: quum quiſquis in eorum eſt numero in eo Dominus Jeſus admirabilis potentiæ ac benignitatis ſuæ effectus ſit exhibiturus. Adhortandi etiam ſunt omnes ut verè ſancti eſſe velint, & ita in Dominum Jeſum credere, ut id verè de iis affirmari queat, ſintque in eorum numero qui non tantum ex parte ſed toti ſint ſancti, & quatenus hîc in hominem eadit, inculpati. Ex iſdem verbis apparet Domini Jeſu dignitas atque imperium, quòd ſancti dicantur eſſe ipſius, quemadmodum ſupra de Angelis diximus, jure nempe eximii domini quod ipſi tum in Angelos tum in homines conceſſum eſt. Quanquam non tantum domini jure ſancti ſunt ipſius, ſed etiam ſtudio atque affectu quem ipſi ut debent, ita etiam præſtant. Nam cæteroque non tantum ſancti verum etiam profani ipſius ſunt: omnium enim eſt Dominus. Præterea illud quoque hinc perſpicitur, in ultimo Domini Jeſu adventu non uni atque alteri ſed omnibus fidelibus datum iri felicitatem illam quæ faciat ut admirationi ſit Dominus Jeſus & glorificetur. Alioqui ſi alio tempore felicitatem illam à Domino Jeſu accipiant, non in omnibus credentibus, ut hic dicitur tum temporis fieret admirabilis & glorioſus. Et ita generatim deſcripſit Apoſtoloſ effectus illius ſubjectum. Speciati verò id facit in illis, *quòd creditum eſt teſtimonio noſtro apud vos*, &c. In quibus verbis id quod antea de omnibus credentibus generatim dixerat Apoſtoloſ, nunc nominatim ad Theſſalonicenſes accommodat, & rationem oſtendit cur ad ipſos quoque pertineat id quod generatim de omnibus piis pronunciauit. Eſt autem, ut quidem ſenſus à nobis indicatus poſtulat ellipſis quædam in his verbis, quæ parentheſi videntur incluta, eaque eſt ſupplenda poſſetque commodè ſuppleri ita, *ubi venerit*, ſcilicet Dominus, *ut admirationi ſit in omnibus credentibus* (atque adeo etiam in vobis) *quandoquidem creditum eſt teſtimonio noſtro apud vos*. Quasi dicat, Ideo id quod de omnibus credentibus dico, ad vos quoque accommodandum eſt, quia vos in iſtorum eſtis numero, ſiquidem prædicationi noſtræ fidem ex animo habuistis. Quod ſupra explicuimus. Quicquid alioqui ſuppleveris, id durius videtur. Non ſemel autem prædicatione Apoſtolica vocatur *teſtimonium* nunc Apoſtoli, nunc Dei, nunc Chriſti: nam omnium horum erat. Quemadmodum etiam Euangelium, nunc Dei, nunc Chriſti, nunc ſuum appellat Apoſtoloſ. Vocat autem ideo *teſtimonium* Apoſtoloſ, quia non tantum ſimpliciter id prædicabat, ſed etiam multis modis confirmabat, & non audita tantum ſed etiam viſa referebat. Apoſtoli enim teſtes erant Chriſti conſtituti. Unde neceſſe fuit Paulum, inter Apoſtoloſ cooprandum, non tantum edoceri doctrinam Chriſti, verum etiam Chriſtum ipſum videre, & ex eo ipſo audire quæ aliis traditurus eſſet, ut non tantum auritus ſed etiam oculus eſſet teſtis. Quemadmodum autem Paulus hoc loco id quod credentibus generatim omnibus promiſerat ad Theſſalonicenſes accommodat, ita etiam nos idem factum ad nos ipſos, ſi conſcientia nobis teſtetur vera ſolidaque fide nos præditos eſſe, partim ad alios, in quibus veræ & efficaci fidei cernimus fructus, accommodare poſſumus, eaque ratione tum nos tum alios ſolari. Additur denique vel potiùs repetitur circumſtantia temporis, in his verbis, *in die illa*, hoc eſt in die ſeu tempore extremo: quod ſimpliciter dies illa dicitur quia maxime eſt in ſignis ac præ cæteris notabilis, & operum magnitudine quæ in ipſa præſtabuntur, maximè illuſtris.

Et hæc de ſecundo totius loci membrò. Sequitur tertium atque ultimum, in quo tertius benevolentæ Apoſtolicæ erga Theſſalonicenſes effectus exprimitur. Eum verò eſſe diximus quòd affidue pro ipſis oret, ut Deus ſalutis æternæ negotium in ipſis cœptum, pro benignitate ſua perficiat. Hoc verò totum continetur verſiculis duobus ultimis. Quo loco quatuor

(y)

ſunt

nitatis. Nisi enim Deus nos salutis viam ingressos, porro manduceret, fulciret, corroboraret, & ad inctam usque duceret, deflassati itineris ac viæ tam asperæ molestiis, deficeremus animis, ac ad opratam metam non perveniremus. Itaque orandus etiam nobis est Deus, ut opus illud bonum quod in nobis cepit, perficiat, id est ut in eo perficiendo nos juvet, & ubi nostræ deficiunt vires, suas nobis indatque inspiret. Nam cætero qui nos ipsi monentur ab Apostolo, *ut salutem nostram cum timore ac tremore operemur seu perficiamus* : & quidem illo ipso loco ubi subjicit Deum esse eum qui operetur in nobis & velle & operari pro beneplacito. Quod ideo monemus, ne quis putet Deum sine nobis nostraque opera id totum perfecturum. Alter modus, quo prior explicatur, continetur in his verbis & opus fidei (scilicet impleat) in potentia. Ubi opus fidei sumit pro eo opere quod sit fides, ut omnes prope doctiores interpretes videntur quæcumque sunt ad salutem æternam necessaria. Hoc ergo est totum illud Dei beneplacitum, opus fidei arduum, quod alibi quoque, ut paulo ante vidimus vocat opus illud bonum quod in nobis cepit. Hoc si ad fastidium fuerit perductum, jam impletum & omnibus numeris absolutum est quicquid ad salutem nostram pertinet, & quicquid ex benigna sua voluntate Deus in nobis efficere voluit. Adicit autem in potentia, id est per potentiam, nempe suam, seu potenter : ut simul indicet alteram ejus rei causam efficientem, in Deo existentem : antea enim expresserat alteram nempe benevolam ejus erga Thessalonicenses voluntatem, nunc potentiam quoque eadem adjungit, quia ad opus, præsertim tam arduum tamque difficile, non modo benignitate opus est, sed etiam viribus, ut ita non tantum id velis sed etiam possis. Hanc utramque causam si junxeris, quin effectus sit sequutus non est dubium. Eleganter autem potentiam commemorat, postquam operis fecit mentionem : opus enim viribus ac robore potissimum perficitur. Requiritur autem potentia ad fidem perficiendam & opus illius ad extremum usque consummandum, quia validis admodum arietibus quatitur atque impetitur fides nostra, & tum quoque inprimis impetebatur, variis calamitatibus ac persecutionum machinis fides Thessalonicensium : quo tempore requirebatur ut suo Deus robore hoc est Spiritu suo potente eos sustentaret ac stabiliret. Quæ de re ita loquitur ad Eph. 3. v. 14. seqq. *Se flectere genua ad Deum. ut det eis secundum divitias gloriæ suæ, ut potentia corroborentur per Spiritum ipsius in interiore hominem, ut habitet id est constanter perseveret Christus id est doctrina Christi per fidem, in cordibus ipsorum.* Vide eadem de re in eadem Epistola cap. 6. vers. 10. Ubi adversus persecutiones Ephesios armans, vult ut corroborentur in Domino, & in robore virium ejus, induantque universam Dei armaturam. Et ad Coloss. 1. vers. 11. ubi iis optat, ut in omni potentia roborentur, secundum roborem gloriæ ipsius, id est Dei, ad omnem patientiam, & longanimitatem cum gaudio. Hinc videmus quæ in re nobis potissimum sit laborandum, nimirum in opere fidei perficiendo. Deinde quam rem ad id complendum sit opus, nempe divino cœlestique robore, quod precibus assiduis ac crebris est obtinendum.

Sequitur tertia particula hujus membri, quæ docet quem in finem ita petierit Apostolus. Finis autem explicatur duplex : alter ad Dominum Jesum spectans, alter ad ipsos Thessalonicenses : qui tamen posterior pro effectu magis videtur habendus. Prior est in illis, ut glorificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, hoc est per vos, seu per id quod in vobis atque à vobis fit. Videtur autem non de ea gloria hic agere de qua actum est supra vers. 10. quæ ad Dominum Jesum rediit in ultima cœdem die : sed de ea quæ in hoc seculo, perspecta fidelium ipsius constantia in fide ac

pietate, redundat. Pertinet enim hoc ad singularem laudem ac gloriam Jesu Christi, quod ii qui in ipso suam fidem collocarunt, tam constanter ei adhærent, ut nullis machinis ab eo absterri aut depelli queant, ac pietatem amare atque colere nunquam abstant. Quemadmodum contra, nomen Domini blasphematur aut contemnitur ac despicitur, quum secus sese gerunt ii qui nomen ipsi suum dederant. Sicut etiam ex pietate hominum Dei nomen profitentium, glorificatur Dei ipsius nomen : quemadmodum Christus docet Matth. 5. v. 16. & Petrus 1. epist. cap. 2. v. 12. Et contra, ob eorum impietatem, blasphematur, quemadmodum Paulus ostendit, Rom. 2. vers. 24. & 1. Tim. 6. 1. Sane ipsa quoque doctrina Dei & Christi, vel laudatur ob recte facta eorum qui illam profitentur, vel etiam blasphematur : ut apparet ex loco ad Tim. modò citato, & Tit. 2. 5. & 10. adde etiam locum hujus ejusdem epistolæ ad Thes. 3. 1. Commemorat autem Apostolus Christi tantam gloriam, tantam finem ultimum eorum quæ Thessalonicensibus à Deo precabatur, non ut excluderet gloriam ipsius Dei, quæ in gloria Domini Jesu Christi includitur : siquidem, quicquid isti tribuitur honoris & gloriæ, id cedit ad laudem Patris ejus : quod ostendit idem Apostolus Philip. 2. 11. Sed ideo solius Domini Jesu fecit mentionem, quia Jesu Christi nomen tum demum per aliorum quidem prædicationem, per aliorum vero fidem celebre reddebatur : quum Dei nomen non ita fuisset antea inauditum. Et præterea apud extraneos, atque inprimis apud Judæos, qui Christum à Deo se jungebant, & illius religionem ab hoc profectam esse negabant, multum interrerat ad Dominum Jesu laudem, vel contra etiam ignominiam, quo pacto ii se gererent quæ ipsi Jesu Christo essent addicti : non verò adeò multum ad Dei ipsius laudem sive ignominiam, ut potest quum Judæis non viderentur revera Deo addicti qui euangelium Jesu receperant. Quare hinc monendi sunt omnes, ut & in fide constantiam, & in omni vita pietatem præsentent, qui sanctissimam Jesu Christi religionem semel sunt amplexi : ne ignominia notam tam sancto ejus nomini inurant, sed potius laudem ac gloriam ei afferant. Et hic sane modus glorificandi nomen Domini non minus est insignis, imò verò etiam multo magis quam is qui verbis tantum constat : longe enim majorem vim habent facta quàm verba. Idem etiam de ipsius Dei gloria quæ cum gloria Christi est conjuncta itatuendum est. Hinc Paulus monet, ut & in corpore nostro & in Spiritu Deum glorificemus. 1. Corinth. 6. v. 1. ult. Ubi universam nostram pietatem, quæ vel corporis nostri vel Spiritus viribus atque opera perficitur, hac oratione complectitur. Quod si quis honorem dignum Deo præstare nolit, is cogitet id quod annuarii summo sacerdoti Heli voluit aliquando Deus, nempe se honoraturum quidem eum qui se honoraverit, ignominia autem affecturum eum qui se dedecore affectisset. 1. Sam. 2. 30. Et hæc quidem dicta sunt de his verbis, si ea ita accipias quemadmodum nobis magis probatur. Quod si ea quis velit capere de illa gloria quæ ad Dominum Jesum reditura sit ex eo quod immortales sit effecturus Thessalonicenses, vel saltem hæc quoque laudem putet his verbis comprehendere, cum eo non pugnabimus. Quæ verò ad ejus rei explicationem pertinent, ea dicta sunt supra ad v. 10.

Hactenus prior finis : sequitur alter, ibi, *et vos in ipso* scilicet glorificemini, hoc est, & una etiam vos laudem referatis per Dominum nostrum Jesum Christum, quod tam sanctam tamque præstantem ipsius religionem sequamini. Certe si hoc ad laudem Domini Jesu pertinet quod homines mortales religionem ipsius & amplectantur & constanter teneant, ac secundum eam vivant, non minor est ea laus ipsorum hominum quod tam præstant illis à Deo obtigerit donum, quodq; tam sancta illis religio sit à Deo patefacta, & illorum animis infusa. Plus inde ornamentis ac dignitatis ad illos redit, quàm ab illis ad Dominum Jesum. Is enim in se satis foret gloriosus, etiam si hujusmodi discipulos non haberet ; sed illi haudquaquam, si talem non haberent

rent Magiſtrum ac Dominum. Qua re commonemur ut conſtanter adhareſcamus Chriſto, ac cogitemus, non de Chriſti tantum laude ac gloria, ſed de noſtra quoque hic agi, & non tantum ipſi, verum etiam nobis tum temporis ſeri ac meri. Et propterea tanto in ea re ſtudio Chriſtiani debent uti, ut appareat eos ſuum quoque agere negotium, & quidem negotium omnium maximum, non quidem ut vanam aliquam captent gloriam, apud homines, ſed ut gloriam potius quaerant apud ſolum Deum, quam Chriſtus etiam quaeri voluit, Joh. cap. 5. verſ. 44. & cogitent, ſi nunc per euangelium ac doctrinam Chriſti evadant glorioſi, illis id olim in adventu Domini ceſſurum in laudem, gloriam, & honorem, ut Petrus ait, 1 epiſt. cap. 1. v. 7. Quanta autem illa ſit futura gloria, de eo quod potuiſmus diximus ſuperius, partim ad verſ. 5. partim ad verſ. 10.

Reſtat ultima tum hujus membri tum totius iſtius capitis particula, in qua exprimitur cauſa impuſſiva: unde tum id quod modò dictum fuerat, tum id quod paulo ante expreſſum eſt, proficiſci debuerit, nempe gratia Dei & Chriſti. Ita enim porro ait Apoſtolus, *ſecundum gratiam Dei noſtri, & Domini Jeſu Chriſti*. Verba autem hæc, ut jam indicaviſmus, connectenda videntur, non tantum cum proxime præcedentibus, nempe, *& vos in ipſo*, ſed etiam cum iis omnibus in quibus votum ſuum expreſſit Apoſtolus, & quid Theſſalonicenſibus præcicaretur docuit, nempe, *ut vos dignetur* &c. Imò ad iſta magis videntur pertinere, quàm ad illa quæ iſtorum tantum ſunt conſequens, in quo non cernitur peculiaris Dei ac Chriſti gratia, ſed in eo tantum quod primo loco eſt explicatum, quodque vovit Theſſalonicenſibus Apoſtolus. Particula *ſecundum* ita ſumitur quemadmodum interduum apud Latinos *pro*. Ut cum dicimus aliquem pro ſua humanitate, pro ſua benevolentia aut benignitate hoc vel illud feciſſe: ubi cauſam efficientem impuſſivam ea vocula exprimitur, ſed talem cui effectus egregie reſponder. Exempla hujus ſignificationis in particula *carè* non ſemel occurrunt in Sac. Lit. Inter alia vide Tit. 3. 4. 1 Pet. 1. 2, 3. Rom. 4. 16. Grauiam autem Dei & Chriſti commemorat, ut meritum omne excludat, & ex ſola benignitate ac libera voluntate proficiſci bona iſta doceat, ut notum eſt. Commemoratur autem non tantum Dei, quem Deum ſuum vocat, eandem ob cauſam ob quam ſuperius v. 11; ſed etiam Domini Jeſu Chriſti gratiam; quam in ſalutationibus etiam ſuis quas ſingulis epiſtolis præmiſit, quin etiam in earundem clauſulis commemorat, ut ipſemet ſub finem hujus epiſtolæ teſtatur: licet verſu ſuperiore à Deo tantum expreſſe ea fuerit præcatus quæ operabat Theſſalonicenſibus: quia quæ Deus hodie largitur, præſertim fidelibus ſuis, quæque ad ſalutem eorum ſpectant, ea omnia per Dominum Jeſum Chriſtum largitur. Eſt enim iſ Dominus ille per quem omnia. 1 Cor. 8. 6. & quemadmodum nihil olim ſine ipſo factum eſt, Joh. 1. 3. ita ne nunc quidem. Ita autem Deus per Chriſtum largitur bona ſuis, ut omnia iis qui in nomine ipſius Deum invocant Chriſtus faciat & præſtet. quemadmodum expreſſe teſtatur ipſemet Joh. cap. 14. verſ. 13, 14. & præſtet quidem non tanquam miniſter ac ſamulus, qui nullam habeat diſponendi ac diſpenſandi bona pro arbitrio ſuo poteſtatem, ſed tantum Domini juſſa exſequatur, unde ipſius gratiæ non eſt beneficium imputandum; verum tanquam Rex cui omnis in celo & in terra poteſtas eſt conceſſa: unde gratiâ ipſius opus eſt ad beneficia divina ab eo obtinenda atque impetranda. Eaque de cauſa Deus voluit eum ita miſericordem fieri, ut tam libera poſtmodum poteſtate donatus, ad ſuccurrendum iis qui tentantur, eſſet fidelis, Hebr. 2. 17. Qua re non fuiſſet opus, ſi ipſius arbitrio hic nihil fuiſſet permiſſum, ſed ex Dei juſſu ac præſcripto omnia perageret. Hinc quantum tribuat Paulus, & quas gratias agat Domino Jeſu, qui ſe converterit, patet ex 1 Tim. 1. 12. & ſeqq. uſque ad finem 16. Hæc nos quoque facere debemus, qui ex iis quæ in nos conferuntur bonis nihil

noſtris meritis debemus tribuere, ſed ea ſolius Dei ac Chriſti gratiæ imputare, & huic eidem Deo, ac Domino noſtro Jeſu Chriſto gratias agere immortales. Ei igitur ſit laus & gloria in omnem ævorum perennitatem. Amen.

Analysis verborum Pauli,

2 Theſſal. cap. 3. à verſ. 6. uſque ad finem 15.

IN his verbis præcipit Apoſtolus de iis qui non ita ut Chriſtianos homines decet vitam ſuam inſtituant; ac nominatim de iis qui otio indulgent, nec honeſto aliquo labore vitam tolerant. Docet autem, partim quo pacto cæteri Chriſtiani qui cum hujuſmodi hominibus vivunt erga illos quere ſe debeant, partim etiam illis ipſis hominibus quid eos facere velit præcipit, & ab otio eos inprimis revocat. Prius illud facit partim in horum verborum initio, partim in fine. Poſterius verò medio loco interſerit. Quod ad primam horum verborum partem attinet, in ea iterum tria ſunt conſideranda. Primò præceptum Apoſtoli de hominibus iſtiusmodi quos diximus vitandis. Secundò hujus præcepti rationes. Tertio ocaſio ejus Theſſalonicenſibus præſcribendi.

Præceptum continetur v. 6, ubi ait Apoſtolus, *Præcipimus autem vobis fratres in nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti, ut ſubducatis vos ab omni fratre inordinatè ambulante, & non ſecundum traditionem quam accepiſtis à nobis*. Ubi tum modus præcipiendi, tum officium quod præcipitur ac præſcribitur expendendum eſt. Modus eſt in verbis primis, *præcipimus vobis fratres in nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti*. Quo loco nihil dicemus de iſta appellatione *fratres* quæ præcepti ſeveritatem aliquantum mitigat ac mollit, cum de ea & alibi jam dixerimus, & non magnæ ſit operæ quæ ejus ſit vis explicare, & doctrinas ſalutares inde deducere. Iſtud potius conſiderabimus quod apud Apoſtolum non ita frequenter occurrit, pertinente ad ſeveritatem quandam præcepti, & ad authoritatem ei conciliandam. Ea duo ſunt, primum dum dicit *præcipimus*. Cur plurali utatur numero vix opus eſt monere: cum res ſit non obſcura. Quodſi tamen cauſam quaeras, ea duplex eſſe poteſt: altera communis huic loco cum multis aliis, nempe ut ſit enallage quædam numeri, quæ tum apud Græcos tum apud Latinos elegantia cauſa adhibetur. Qualis eſt inter alias Rom. 1. 5. 11. 9. Altera huic epiſtolæ cum iis tantum communis in quibus Apoſtolus ſecum alios quoque conjungit tanquam eorum auctores: in quibus etiam crebrius plurali utitur numero, licet interim de iis loquatur rebus quæ ad ipſum proprie pertinent. In hac autem epiſtola, ut in ſuperioris loci explicatione monuiſmus, ſecum conjunxit Silvanum & Timotheum, ut ex initio cap. 1. patet. Interim ipſius Apoſtoli revera erat tanquam veri Jeſu Chriſti legati fidelibus præcipere ac mandare. Alibi Apoſtolus fere utitur mitiori vocabulo, cum officia Chriſtiani hominibus præſcribit, nempe adhortandi ſeu admonendi. Sed hoc loco ne forte monito hæc contemneretur, & propterea inſuper haberetur quoddam non videretur eſſe magni momenti quæ hoc præcepto contineretur; ideo Apoſtolus ſeveriore paulò voce utitur, & graviore quam ſit vox monendi, quæque ipſa majorem ſtatim loquentis authoritatem præferat. Non enim cui licet monere eidem etiam licet præcipere. Monere omnibus Chriſtianiſ convenit, etiam inferioribus: præcipere nonniſi eorum eſt qui authoritatem habent in alios, & authoritatem quidem ejuſmodi quæ proficiſcatur ab imperio quod vel ipſi habeant in eos quibus præcipiunt, vel ii quorum nomine & authoritate præcipiunt: quod poſterius, ut ſtatim videbimus hic locum habet. Eſt enim præcipere proprius imperii effectus. Quam ob cauſam non facile paſtores Eccleſiæ hoc verbo uti debent, cum auditoribus ſuis agentes, ne imperium aliquod in illos ſibi

videant.

videantur arrogare, & in gregem qui divina forte sibi contigit, dominari, id quod Petrus prohibet, 1 Petr. 5. 3; vel saltem ne videantur majorem quam revera habeant auctoritatem sibi in illos arrogare. Res tamen ipsa eis convenit eatenus quatenus mandata Domini Jesu atque Apostolorum ejus repetunt, & populo Christiano inculcant, ac severe injungunt. Quo pacto Timotheo qui Evangelista erat, non tantum permittitur sed etiam præcipitur, ut aliis præcipiat ea quæ ad ipsum pertinent officium. Vide 1 Timoth. 1. 3. & cap. IV. 11. cap. V. 17. Interea id discere ex hoc verbo quo hoc loco utitur Apostolus, possumus, primum ne nos ipsi quoque præceptum hoc Apostoli parvifaciamus, quemadmodum ferè fieri solet. Plerique enim satis esse arbitrantur si ipsimet à vitiis sint immunes, etiam si interea cum vitiosis, & sicut Apostolus eos appellat, inordinate ambulantes converferent. Deinde illud quoque discimus, iis qui alios efficaciter monere volunt, nonnunquam intendendam esse vocem, & ubi verentur ne minoris momenti res esse videatur quam ut observetur, severius esse agendum, & verbis ipsis ostendendum, non esse id quod præcipitur parvi pendendum. Alterum quod auctoritatem præcepto conciliat, licet interim prioris verbi vim & severitatem quodammodo mitiget, est quod ait Apostolus se præcipere *in nomine Domini nostri Jesu Christi*, hoc est justu vel autoritate Domini nostri Jesu Christi. Partim enim id agit Apostolus, ne uti diximus præceptum hoc contemnatur, partim ne nimium etiam sibi summissè videatur, quum verbo præcipiendi est usus, utrique rei Domini Jesu autoritate interposita occurrit ac medetur. Illi quia Domini Jesu Christi sacrosancta est, & esse sane merito debet apud omnes auctoritas, ob summum quod in omnes habet imperium. Quare quicquid ipsius justu atque autoritate ab ipsis legatis præcipitur, id summa cum veneratione est recipiendum, ac summa cum diligentia præstandum. Huic vero eatenus medetur, quatenus ostendit se non propria confisum autoritate, sed autoritate aliena, hoc est Domini sui atque ipsorum communis, qui sese Apostolum ac legatum constituit, ista mandare ac præcipere: id quod eum merito & absque arrogantia nota facere potuisset, omnes ad quos scribit Apostolus facile cernebant.

Hic differi aliquid potest de summo Domini Jesu in omnes imperio, ac potestate quam in Ecclesiam habeat, indeque offendendi, quanti omnia ipsius mandata, sive ab ipso sive ab ipsis legatis nomine ejus proposita, fieri apud omnes debeant. tanti nempe ut ne latum quidem unguem audeamus ab illis discedere. Differi etiam non nihil potest de autoritate Apostolica in præscribendis Christianorum hominum officiis, deque ea quam alii iisdem in rebus habeant, ut Ecclesie pastores. Tantum nempe præcipere poterunt Apostoli Ecclesie, quantum præcipere jussi essent, & quantum nominatim illis erat demandatum. Qua de causa Apostolus, cum de virginibus & viduis & aliis quibusdam rebus similibus, non haberet præceptum Domini, non audebat etiam ipse præcipere, sed sententiam tantum suam dicere, licet interim eam contemni nolit, quandoquidem Spiritum Dei habeat, & sic salutare consilium hominibus dare possit, aperteque sententiam seu consilium suum à præceptis Domini discernit. Vide 1 Cor. 7. 1. 6, 7, 10, 12, 25. & 40. Contra quam illi faciunt hodie qui Apostolorum sese successores esse jactant.

Ianc modestiam servarunt etiam Apostoli Jerosolymis congregati præcipientes nonnulla per se *ad ad opus* & ad Christianorum pietatem proprie non pertinentia: quanquam iis etiam interseruerunt aliquid præstiti omnino necessarium. Act. 15. 1. 29. Ubi ajunt fideles benefacturos si ista vitaverint quæ præcesserant. Quanquam interea præcipere ea poterant, quatenus ad edificationem essent necessaria, licet per se necessaria non essent ea quæ ibi præscribuntur vitanda, præter scortationem, quam credibile est tum

à quibusdam licitam, nimis licentiose, fuisse habitam, & inter adiphora relatum, unde cum adiphora eam conjungunt Apostoli. Sed de his nunc differendi fufius non est locus.

Quod ad alios Ecclesie pastores attinet, quibus tanta quanta Apostolis autoritas non est, iis nil aliud convenit quam Christi & Apostolorum præcepta repetere, & tantum injungere quantum vel in illis ipsis expresse præcipitur, vel ex illis pro circumstantiarum ratione rectè colligi ac deduci potest: ita ut si quibus præcipitur videre queant ea non ipsum esse præcepta, sed Apostolorum, & ipsius adè Christi.

Sed jam videamus ipsum officium Christianis hominibus hoc loco ab Apostolo præscriptum. Id autem est, ut vitent homines non ita ut decebat viventes. Ubi consideranda duo, primum quinam sint ii homines qui vitandi sunt: deinde quomodo vitandi. Quod ad prius attinet, illi primum simpliciter describuntur, deinde descriptio ista ex parte declaratur. Vitare autem eos, est ab eorum commercio ac familiari cum iis congressu convictuque abstinere; ita ut nisi fortè gravis aliqua atque urgens causa te adegerit ut cum illo colloquaris, eumve accedas, vel ipsum monere ut in viam redire velit, ac ad frugem revocare, sit animus, id facere tibi sit religio, nec adduci te patiaris, ut cibum cum ipso capias. Qua de re vide quæ dicit Apostolus, 1 Cor. 5. 9. & 11. Quod tamen præceptum non obligat eos qui istiusmodi hominibus ceteroqui sunt ita obligati ut vitare eorum commercium salvo officio non possint: quales sunt liberi respectu parentum, conjuges, servi, ac subditi, respectu dominorum ac Magistratum. Eos ergo obligat hoc præceptum omnes, inter quos nulla ejusmodi est obligatio. Describens autem Apostolus eos qui sunt vitandi, ita dicit, *ab omni fratre inordinate ambulante* quod postea aliqua ratione declarans, addit, *Et non secundum traditionem quam accepit à nobis.* In prioribus verbis primum occurrit observandum nomen *fratris*. Neque enim dicit Apostolus, simpliciter subducere se debere Thessalonicensis ab omni homine qui inordinate ambulet, sed *ab omni fratre qui inordinate ambulet.* Quod non est frustra ab Apostolo factum: indicare enim voluit non esse necesse ut Christiani sese subducant à commercio etiam extraneorum qui non ita ut par erat vivant, sed tantum ab eorum consortio qui cum fratres appellarentur, non recto incederent talo. Qua de re videndum est quid Apostolus scripserit in priore ad Corinthios epistola, qui simile ipsius præceptum non rectè percipientes, opinati fuerant jubere Apostolum ut ab omnibus hominibus qui moribus essent corrupti sese subducerent, & eorum commercio abstinerent, quod tamen haudquaquam voluit Apostolus, qui ait se hoc restrinxisse ad eos qui fratres nominarentur, ita enim ait 1 Corinth. 5. vers. 9: *Scripti vobis in epistola, ne commisceamini cum scortatoribus, & non omnino cum scortatoribus mundi hujus, aut avaris, aut raptoribus aut idololatriis: aliqui debetis seu deberetis, ex mundo exire. Nunc verò (id est, Atqui) scripti vobis ne commisceremini si quis frater nominatus, sit scortator, aut avarus aut idololatra, aut conviviator, aut ebriosus, aut raptor, ut cum ejusmodi ne comedatis quidem. Quid enim ad me pertinet etiam extraneos judicare &c.* Quapropter hoc quoque loco aperte, ne quis errandi haberet causam ad fratres præceptum hoc suum restringit Apostolus, & eos demum hoc quo diximus pacto ceteris Christianis vitandos esse docet. Fratris autem nomine quivis hoc loco censendus est qui eandem nobiscum religionem profitetur, & communia habere Sacra creditur: quales olim erant omnes Christiani nominis homines, seu quotquot evangelii doctrinam receperant, nondum in tot tantaque sectas disceptata Ecclesia, ut alii pro aliorum fratribus non haberentur, quemadmodum hodie accidit. Hinc infra eum qui ob vitam non convenienter doctrinæ Christi institutæ à consortio fidelium fuerit exclusus, nihilominus vult admoneri *tanquam fratre.*

15. *Inordinate autem ambulare, est non vivere ad præscriptum*

ſcriptum & normam honeſtatis ac pietatis Chriſtianæ, ſeu ad præſcriptum Chriſti & Apoſtolorum ejus. Unde 1 Theſſal. cap. 5. v. 14., cum præcipere vellet ut peccantes admonerent & corrigerent Theſſalonicenſes, loco peccantium poſuit inordinatos, cum ſcripſit *admonete inordinatos*. Idem autem eſt inordinatum eſſe, & ambulare ſeu vivere inordinate.

Sed ut diximus ipſe Apoſtolus vocem *inordinate* declarat, eaque de cauſa ita ſubjicit, & *non ſecundum traditionem quam accepit à nobis*: Per traditionem intelligens doctrinam ſeu præceptum aliis propoſitum, ſive voce, ſive ſcripto. Tam latè enim ſuperiore capite hujus epistołæ vocem traditionis extendit Apoſtolus, cum ait, *Quapropter fratres ſtate, & tenete traditiones quas edoſſi eſtis ſive per ſermonem ſive per epistolam noſtram*. Reſtringit autem traditionis nomen ad ea præcepta quæ ipſemet Theſſalonicenſibus propoſuiſſet. cum ait, *quam ſcilicet traditionem, accepit à nobis*. Vox autem ambulandi nihil aliud ſignificat, quàm ut paulò antè inuimus, vivere, ſeu actiones vitæ inſtituere, ſeſe gerere: & non propriè unius actus, ſed conſuetudinis verbum eſt. Quemadmodum etiam ſumitur cum dicitur, *ambulare ſecundum carnem, ambulare ſecundum ſpiritum, ambulare in luce, ambulare ut Chriſtus ambulavit*, & ſimilia. Quanquam ad eos etiam actus tranſferri poteſt, qui non ſecus atque habitus & conſuetudo denominare hominem ſolent, & ferè habitus alicujus ſunt interni indicia, aut ſaltem indicant, eum hominem qui actus iſtiusmodi committit habitu contrario non eſſe præditum, ſed ad illum habitum cujus iſte actus eſt proprius *dispoſitionem* (diſpoſitionem) habere non exiguam. Id autem propterea eſt obſervandum, ne quis fortè putet, à quovis fratre qui vel ſemel labatur & alicubi impingat, aut ſecundum etiam & tertium, eſſe omnino ſecedendum, & ab ejus abſtinendum conſortio. Inde enim facilè conſequi poſſet, univerſæ Eccleſiæ diſſipatio, præſertim ex novitiis veritatis profeſſoribus conſtitutæ, qui inveteratam peccandi conſuetudinem nondum penitus deſeruerunt: ceſſarentque monitiones & correptiones fraternæ inter eos qui adhuc in Eccleſia verſantur. Hinc diſcimus primum quantopere ſit fugienda familiaritas hominis ejus qui cum doctrinam Chriſti profiteatur, interea tamen ex ejus præſcripto vitam ſuam non inſtituit. Etenim ea quoque commercia ac conſuetudo quæ Chriſtianis hominibus cum infidelibus permittitur, interdita eſt cum eo qui inter Chriſtianos ſeu fratres noſtros ex Chriſti præſcripto non vivat. Et tamen videmus alibi prohibere Apoſtolus, *Ne alienum trahamus jugum cum infidelibus*, 2 Cor. 6. 14., quibus in verbis archior conjunctio ac familiaritas homini Chriſtiano cum infideli non permittitur. Et nihilo minus tamen Apoſtolus, ut ex 1 Cor. 5. 10., vidimus, permittit, ut cum infidelibus nos commiſceamus, ſeu cum iis pro re nata verſemur, & familiariter vivamus: quod non permittit homini Chriſtiano reſpectu alterius Chriſtiani, qui malè interim vivat. Itaque non protinus eas ob cauſas licet adire fratrem inordinate ambulantem, ob quas licet adire hominem extraneum & à veritate evangelica alienum. Ut graviter iſti peccent qui hoc Apoſtoli præceptum negligunt, quod tamen ſit in toto prope orbe Chriſtiano. Cum autem Apoſtolus dicit ab *omni* fratre inordinate ambulante, omnem proſopolepiam omne perſonarum diſcrimen, quod jure impedire vel non queat vel non debeat effectum hujus præcepti, tollit, eandemque divitiis & pauperis rationem hic eſſe docet. Imò interdum major eſt cauſa cur divitem vites, quàm cur pauperem: ſi vel majus ab illo contagionis periculum ſit, vel pejus ob illius delicta audiat Eccleſia; ſunt enim hæ inter alias cauſæ præcipuæ cur à conſortio Chriſtianorum non rectè viventium ſit abſtinendum. Illud etiam jam monuimus, non protinus à quovis fratre qui peccet eſſe abſtinendum, ſed ab eo demum qui monitus reſiſcere nolit, & conſueverit non ita ut decet vivere: niſi fortè unum aliquid ipſius factum ita ſit enorme, ut ferri in Eccleſia nec debeat, nec ut id fiat expediat:

propterea quòd vel nimis magnam veritati cœleſti notam inurat, vel ad alios corrupendos plurimum valeat: qua in re interdum etiam communis fama, & plerorumque hominum judicium eſt conſulendum. Quod verò *traditiones* hoc loco commemorat Apoſtolus, id non eſt ita accipiendum ac ſi hodieque exiſtarent doctrinæ aliquæ ad ſalutem cognitu aut præſtitu neceſſariæ, quæ literis nunquam fuerint conſignatæ, ſed tantum per manus aliis traditæ per alios, & ſic ad nos tranſmiſſæ, quemadmodum Pontificii volunt. Nam primum videmus Apoſtolus, etiam eas doctrinas ac præcepta vocare traditiones quas per literas docuiſſet Theſſalonicenſes. Deinde etiam ſi per traditiones intelligeret quas ore tenus tantum tradidiſſet Theſſalonicenſibus, non tamen inde ſequeretur, eadem illa non eſſe vel ab hoc ipſo Apoſtolo vel ab aliis ſcripta alibi vel ad alios. Traditiones enim hoc loco Apoſtolus appellat doctrinas ſuas reſpectu Theſſalonicenſium, quibus ab initio cum præſens eſſet ore tenus præcepta Domini Jeſu explicuerat; interim tamen fieri poterat ut eadem poſtea vel ad illos ipſos ſcribens literis conſignaret atque inculcasset, vel ad alias ſcribens Eccleſias eadem ſcripto comprehenderet. Etiam ſi autem deſcriptio eorum quos vitari vult Apoſtolus generalibus ſit concepta verbis; tamen ſi ſequentia ſpectes verba, comperies ea ad certum quoddam peccatorum genus hoc loco ferè reſtringi nempe ad otium inutile atque ignaviam, quâ fiat ut quis nihil laborans alienum arrodat cibum. Rationem enim reddens Apoſtolus eorum quæ hæcenus enideravimus, ſuam diligentiam commemorat in exercendis honeſtis laboribus, quod omnes meritò imitari debeant.

Et hæc de ipſo præcepto. Sequuntur rationes, quæ duæ ſunt. Prima ut vidimus ab exemplo Apoſtoli ducta: quam & proponit, & occupatione objectionis cujuſdam illuſtrat. Prius ſit verſ. 7 & 8. ubi primum docet ſeſe imitandum Theſſalonicenſibus eſſe. Deinde cauſam ejus rei reddit, ex ipſis factis depromptam quæ imitari mereatur. Prius eſt ibi, *Ipi enim voſtis quomodo oporteat imitari nos*. Primum ad illorum ipſorum cum quibus agit, judicium, provocat Apoſtolus, cum ait, *Ipi enim ſcitis*. Vim enim majorem habent ea argumenta quæ apud ipſum adverſarium, vel eum qui docetur, ſunt in confeſſo, & quibus ipſemet aſſentitur, quàm ea quæ ipſe ſponte ſua non agnoſcit. Unde diſcimus operam dandam eſſe, ut argumenta & rationes eas potiſſimum afferamus quæ ſunt manifeſta illi ipſi cum quo nobis res eſt. Nam ut ut aliaſ eſſent firmiſſima ſi non eſſent clara notaque ei quem convincere volo, nihil effecero. Itaque non noſtro ingenio ac captui, ſed captui eorum cum quibus loquimur indulgere debemus. Quid enim prodeſt, ſi tu quidem rationibus tuis credas, is verò non credat quem velles in ſententiam tuam pertrahere? Quomodo verò ait, *quomodo oporteat imitari nos*, vel indicat ſimpliciter quòd oporteat imitari nos, vel quanto cum ſtudio ac diligentia oporteat imitari nos: hoc eſt quomodo vos debeatis vitam veſtram ad noſtram componere, idque agere ut nobis evadatis quàm ſimillimi. Neque enim imitari eſt alteri fieri omnino parem, ſed ſimilem. Unde etiam *Dei imitatores* fieri jubemur, Epheſ. 5. 1. De his etiam ipſis Theſſalonicenſibus dicit Apoſtolus 1 epistol. cap. 1. verſ. 6. *Et vos imitatores noſtri facti eſtis, & Domini*. Qua de re videantur quæ diximus in Ethicis. Ex his apparet, quanto ſtudio debeamus conſiderare ac cognoscere facta Apoſtolorum, quum tanto ſtudio etiam eos debeamus imitari: quomodo enim ejus imiteris facta, cujus vitam ignores? Deinde, hinc etiam perſpicitur, hominem Chriſtiano non in infimo pietatis gradu debere acquieſcere, ſed ad perfectionem ſemper ferri, idque perpetuo agere ut Chriſti ipſius Apoſtoliſ fit quàm ſimillimus: id enim imitatio eorum poſtulat. At quanta eorum fuit ſanctitas! quanta pietas? Et licet non de omnibus hitoriarum exiſtent, ſufficere tamen nobis poteſt hic Apoſtolus, qui & hic & alibi ſuum exemplum credentibus

propo-

proponit imitandum. Et ſane quicumque vult in re quam excellere, ei convenit illum ſibi proponere imitandum qui in ea re maximè excelluerit, & ut ipſi quàm ſimillimus evadat perpetuo conari. Quare idem in pietatis ac virtutis ſtudio faciendum eſt. Hinc etiam videmus quid ſentiendum ſit nobis de iis rebus de quibus non habemus aperta aliqua in Sacris Literis mandata, vel etiam earundem prohibitiones. Sæpe enim cum dubitamus quid de iis nobis ſit ſtatuendum, aut quid potius agendum, Apoſtolorum exemplum nos inſtruere, & dubitationem nobis eximere poteſt. Ea enim de quibus dubitamus utrum Chriſtianis hominibus conveniant, vel minus, Apoſtolorum aut ipſius etiam Chriſti perſonæ accommodemus, & expendamus utrum eam deceant, nec ne: quodſi decere videamus, nulla eſt cauſa cur nos etiam non deceant: niſi forte ipſorum præ nobis dignitas peculiaris, & officii authoritas, diſcrimen inter nos & ipſos in rebus huiusmodi faciat. Quodſi non deceant, ab iis abſtinendum potius eſt nobis, qui ipſorum imitatores eſſe debemus: ſaltem vehementer nobis debent eſſe ſuſpecta, & tantò quidem magis quanto vehementius ab ipſorum perſonis abhorrent. Huc referri debent choreæ, luſus varii, abalea, & ſi quæ ſunt ſimilia. Et hæc quidem doctrinæ capiendæ hinc ſunt omnibus: illa verò peculiariter ad eos ſpectat qui alios docent, ut non tantum ea quæ recta atque honeſta ſunt, verbis doceant, ſed etiam factis, poſſintque ſuum aliis exemplum poſtmodum in memoriam revocare, & ſeſe illis proponere imitandos. Ita nempe vivere eos decet, ut ad ipſorum auditorum iudicium ac teſtimonium provocare queant, tales nimirum ſe fuiſſe quos ii merito debeant imitari, quemadmodum hoc loco facit Apoſtolus. Longum eſt iter, ut ait ille, per præcepta; breve & efficaciſ per exempla: firmius credimus iis quæ videmus, quàm quæ tantum audimus; Magis nos movet viſa virtutis pulchritudo, quàm audita tantum: & certius credo præſtari poſſe id quod præſtitum eſſe video, quàm quod tantum rationibus docetur præſtari poſſe. Illud autem præſtari Doctōris exemplum: ut taceam, ipſi doctrinæ magnam conciliari à docentis virtute ac pietate autoritatem.

Sed jam videamus quomodo Apoſtolus ratione ex ipſiſmet factis deprompta doceat ſe merito imitandum Theſſalonicenſibus eſſe. Proponit autem id partim negative partim affirmative: hoc eſt partim oſtendendo ſe ab iis rebus fuiſſe immunem quæ reprehendi jure debeant, nedum ut ſint imitanda, partim exprimendo quid reſp̄a fecerit quod imitari Theſſalonicenſes merito debeant. Prius tum generatim tum ſpeciaticum præſtat. Generatim dum ait, *quid non inordinate ſuimus* vel in ordinate viximus, *in vobis*, id eſt inter vos. Quæ verba quomodo ſint capienda, ex ſuperioribus ſatis conſtat. De re ipſa vide 1 epiſt. ad Theſſal. cap. 2. & nominatim verſ. 10. Id tantum inde diſcere debent, tum ii qui docent, ut ea in re Apoſtolus imitentur: tum ii qui docentur, ut & Apoſtolus & ſuos etiam doctōres qui Apoſtolo ſunt ſimiles eadem in re ſequantur. Speciaticum id facit Apoſtolus cum ait, *Neque gratis panem comedimus à quopiam*. Ubi panis nomine omnia alimenta intelligi debent: imò per comentionem panis omnia quæ ad vitæ præſidium ac ſuſtentionem pertinent, etiam amictus. Id quod melius adhuc cognoscitur ex membro oppoſito, ubi affirmate docet quid fecerit Theſſalonicenſibus merito imitandum, *ibi, ſed in labore & moleſtia dies & noctes opus facientes*, ſcilicet comedimus panem, *ne quem veſtrum gravavimus*. Quo loco non tantum quid fecerit, ſed & quem in finem fecerit exponit Apoſtolus. Oſtendit enim primò ſe aſſidue laboraſſe, nec ſibi peperciſſe, eum in finem ne cuiquam ex fidelibus oneri eſſet, & ab aliquo res ad vitam ſuſtentandam neceſſarias petere & accipere cogeret; ſed p̄ctius ut proprio labore vitam toleraret. Idem ſcribit etiam ſuperiore Epiſtola cap. 2. verſ. 9. Vid. etiam A. C. 20. 32. & ſeqq. Hanc laborum tolerantiam in Apoſtolo imitari debent omnes Chriſtiani: quanquam diverſi diverſimode. Omne ſqui-

dem laborare debent in victu honeſtè acquirendo, ſed ii qui alia honeſta ratione vitam tolerare non poſſunt quàm manu labore, manus etiam operi debent admoliri, quemadmodum Apoſtolus fecit, & ita quidem ut noctes & dies quàm diligentiffimè & quantum ejus fieri poteſt laborent: dummodo interea ea quæ ad regnum Dei & juſtitiam ejus pertinent non modò non negligant, ſed etiam primò & potiſſimum quaerant. Neque verò quenquam ejus rei pudere debet, cujus non puduit Apoſtolus, civem Romanum, & genere nobilem. Quod autem opificii genus exercuerit, patet ex A. C. 18. 3. Hoc idem præcepit Apoſtolus epiſtola ſuperiore cap. 4. verſ. 11. Nominatim autem huiusmodi præceptum traditur iis qui aliquando ex raptō ut dicitur vixerunt, Ephēſ. 14. 28. Ubi additur eos id quoque agere debere ut etiam homini egeno impertiri de ſuo queant. Apparet etiam hinc hominem liberaliter inſtitutum atque adeo quævis Chriſtianum cavere debere ne cui ſit oneri, quod ipſum quoque curavit Apoſtolus. Itaque ſi quis doctōris fungi munere queat, nullo accepto ab auditoribus ſtipendio, id ut faciat, valde decet. Alioqui ſi vel munere iſto fungi proſus nequeat ſi privato labore victum cogatur quaerere, vel non ita commode queat omnes officii partes obire, ita ut neceſſe ſit eum non ſemel muneri ſuo deſſe, fatius eſt ut accipiat ab auditoribus ſtipendium, & aliquantulum oneris eis imponat, quàm ut ſaluti ipſorum deſit. Quantulum enim eſt, ut Apoſtoli verbis quodammodo utamur, quum aliis ſeras ſpiritualia, ab iis metere temporalia? 1 Cor. cap. 9. v. 11; & quidem parce ac modeſte: qua de re non nihil in ſequentibus, ad quæ nunc progredimur. In iis autem ut antea jam diximus, objectionem tacitam occupat ac diſſolvit. Poterat enim quiſpiam cogitare, ideo Apoſtolus labore manuum ſibi meritum acquiſiſſe, quia ipſi non licuerit auditoribus eſſe oneri. Apoſtolus hanc cauſam removet, & aliam poſtea ſubſtituit, huc maxime pertinentem, id eſt eam quæ cogat alios ipſum hac in parte imitari. Amoveret autem falſam cauſam, dum ait, *Non quod non habeamus poteſtatem*, ſcilicet vos gravandi, ſeu res ad vitam ſuſtentandam neceſſarias à vobis exigere. Habuit ſane hanc poteſtatem Apoſtolus, ut copioſe demonſtrat 1 Cor. 9. v. 6. & ſeqq. Cum quo conjungendi ſunt etiam illi loci, Matth. 10. 10. & 1 Tim. 5. 17, 18. Ubi hæc ratio aſſertur, quod dignus ſit operarius ſua mercede, quodque Deus ne bovi quidem trituranti voluerit os obligari, tantum abest ut Eccleſiæ Doctōri velit denegari victum ex hoc ipſius labore. Vide etiam Gal. 6. 6. & ſeqq. Unde apparet non peccare eum Eccleſiæ doctōrem aut paſtorem qui aliquid ab Eccleſia accipiat mercedis, modò id fiat non avare ac fordide, nec cum ullius pauperioris oppreſſione, & ut nihil aliud quaerat doctōr, quàm ut fine moleſtia ſe ſuoſque ſuſtentare queat, non ut ſumtuose ac luxurioſe vivat. Quanquam interea ut pauld ante jam monuimus libertate hac ſua uti non debet, ſi videat eam præbituram eſſe aliis ſcandalum, & aliorum ſaluti obſtutam. Quam ob cauſam Paulus ait, ſe Corinthi nihil accipit, nec accipere velle, dicto 1 Cor. epiſt. cap. 9. v. 12 & 18. Vide & A. C. 20. 35, ubi oſtendit, infirmitati aliorum eſſe hoc pacto ſuccurrendum: præterquam quòd beatius ſit dare quàm accipere. Hinc autem apparet quàm non rectè faciant ii qui nihil aliud quàm libertatem ſuam crepant, & cum ob aliquod factum reprehenduntur, liberum illud ſibi ac licitum fuiſſe dicunt. Qui præterquam quòd illicita ſepe pro licitis habeant, etiam in eo non raro peccant quòd libertate ſua abutantur ad aliorum detrimentum, & alios intempertivo ejus uſu offendant, quo tempore ea quæ per ſe licita erant ſunt illicita. Non enim ſolum rei ipſius, ſed & circumſtantiarum accurata eſt in actionibus habenda ratio: utpote quæ rem vel honeſtam vel turpem, licitam vel illicitam faciant, arguantque. Videmus hinc Apoſtolum libertate ac poteſtate ſua non fuiſſe uſum, idque non tam ſcandali evitandi cauſa, (id quod majorem ei impoſuiſſet neceſſi-

tatem, à libertate sua abstinendi) quam ædificandi, & exemplo suo aliorum diligentiam excitandi causa, ut statim subiungit Apostolus. Postquam enim falsam laboris ac diligentiae suæ causam amovisset, veram subiungit, dum inquit, *sed ut nos ipsos typum seu formam, demus vobis, ut nos imitemini.* Vidit nempe Apostolus esse non paucos in ea Ecclesia, qui otio indulgerent: huic eorum morbo, exemplo suo mederi, & pudorem eis incutere voluit: si quidem cum ipse potuisset gratis adipisci res necessarias, noluit tamen id facere, ut necessitatem quandam imponeret laborandi, & victum comparandi, iis qui aliter vivere honeste non potuerunt. & quibus prorsus non licebat aliis esse oneri. Verisimile autem est, cum Thessalonicensis essent nobiliores, & præcipuum Macedoniæ urbem incolerent, ad otium fuisse proniores, nec libenter manus operi fuisse admolitos. Hoc enim vitii libenter huic hominum generi soler agnoscere. Hinc verò apparet Christianis hominibus, & præcipue doctoribus convenire, ut suscipiant interdum labores & negotia quibus superfedere per se potuissent, ut aliis sint exemplo, & sibi non necessaria agere, ut alios doceant necessaria, & suo eos qui contra faciunt exemplo pudefaciant, nec ullum eis peccati prætextum atque obtentum ullo pacto præbeant: quemadmodum hinc Paulum fecisse vidimus. Patet etiam id quod superius jam vidimus, doctorem ac pastorem Ecclesiæ exemplar debere esse gregis, & vicissim auditores debere illos sequi atque imitari. Qua de re constat, & ex 1 Petr. 5. 3. & ex hoc nostro Apostolo, 1 Tim. 4. 12. & Tit. 2. 7, 8.

Hactenus primam vidimus rationem, sequitur altera, quæ est petita ab antegresso Apostoli præcepto, quod facit ut jam excusationem non mereantur qui contra fecerint, & ceteri Christiani meritò illorum vitent consortium. Id autem exprimit illis verbis, *Nam & cum essemus apud vos, hoc præcepimus vobis, quod si quis nolit laborare, neque edat.* Ubi verba illa neque edat, (cetera enim per se plana sunt) vel ita sunt accipienda, ne ei cibus suppeditetur, ut edere queat, quo pacto revera hoc erit præceptum; vel saltem, dignus est qui non edat, nec requirere debet ut sibi cibus suppeditetur; quod itidem vel præceptum revera est, vel id tacite in se complectitur. Ubi tamen si priore modo verba hæc accipiantur, non est intelligendum cibum non esse suppeditandum homini illi qui otiosus fuerat, cum jam eò redactus est ut nunc etiam maxime velit, victum tamen amplius parere nequeat: contrarium enim præcipiet Apostolus infra vs. 13. ut suo loco videbimus: sed quòd si possit labore manuum victum acquirere, cibus ei non fit suppeditandus, ne hoc pacto desidia ipsius alatur ac foveatur, sed potius ut inopià ad laborandum adigatur. Et tum sane indignum est otiosus cibum suppeditare, cum vix sufficere potest Ecclesia oneribus necessariis, & verè pauperes ac ope aliena indigentes sustentare. Cujus rei rationem haberi vult Apostolus in viduis ut legitur 1 Tim. 5. 16. ubi non vult onerari Ecclesiam, ut verè viduis sufficiat: idem multo magis hic observandum est ubi otiosi ventres id requirunt ut alantur. Unde apparet nihil in eo peccari si nonnullis Ecclesiæ cibum subducatur, & vel nihil vel parum admodum eis suppeditet, quamvis pauperibus, propterea quòd ipsimet sua culpa hanc paupertatem sibi immet ipsi accersant, ac suæ fortunæ ut dicitur sint fabri.

Hactenus rationes vidimus quibus Apostolus præceptum suum communicavit, nunc tertio loco occasionem ejus tradendi aperit, dum ait, *Audimus enim aliquos ambulare in vobis inordinate nihil operantes, sed curiose agentes, seu aliud agentes.* Dicit solet vulgò, Ex malis moribus bonas nasci leges, id hoc loco accidit. Mali enim mores quorundam Thessalonicensium occasionem præbuerunt Apostolo hanc legem tradendi & inculcandi Thessalonicensibus. Explicat autem malos illos mores seu vitium quorundam hominum primò generatim, dum ait eos *inordinate ambulare,*

quod quid sit, supra vidimus. Deinde speciatim, dum id explanans subiungit, eos *nihil agere, sed aliena agere.* Nam etiam si aliena agere videatur esse aliquid agere, tamen id nihil est aliud quàm operose nihil agere: quanquam interdum ne operose quidem id fit; aliena enim agere perfunctorie facile possunt. Indicat autem Apostolus id quod vetus dictum est, homines dum nihil agunt, male agere dicunt. Nam quia mens nostra prorsus conquirere non potest, inde fit ut si non agamus ea quæ fieri oportet, ea cogitemus ac moliamur quæ non oportet: ita ut ad vitiorum fugam vel inprimis pertineat otii fuga. Idem notavit Apostolus in viduis junioribus, de quibus ait 1 Tim. 5. 13. *simul autem etiam otiose, discunt circuire domos: non solum autem otiose, verum etiam garrule & curiose, loquentes ea quæ non oportet.* Ubi est vox *οἰοῦνται*, à qua est *οἰοῦμαι*, quo in loco nostro utitur Apostolus. Aliena autem agere, vel *οἰοῦμαι* agere censendi sunt ii qui vel rebus sese immiscent atque ingerunt ad se nihil pertinentibus, vel ea agunt quæ nullam illis vel aliis utilitatem veram afferant. Et hujusmodi sunt illi qui dum otiantur hinc inde discurrentes aliorum famæ obtreçant, rumores varios spargunt: interdum tum apud hunc de illo tum apud illum de hoc loquuntur, & quidem ad gratiam, animos hominum inter sese irritant, odia atque inimicitias ferunt: nonnunquam etiam sese ministris præbent rerum aut turpium aut noxiarum. Referri huc etiam possunt illi qui rebus ludicris & nullum verum in vita usum habentibus, quæque animo dissoluto solent perferi, victum sibi quærent. Ex his apparet homines etiam otiosos & nihil in vita utile agentes, inter homines inordinatè & non ex doctrinâ Christi præscripto viventes, numerandos esse, & ad eos pertinere Apostoli præcepta, qui ceteros Christianos ab ipsorum consortio jubet abstinere. Deinde etiam illud videmus quantopere sit fugiendum otium iis qui pie atque honeste vitam volunt traducere, cum ut paulò ante diximus, qui nihil agunt male agere discant.

Hactenus prima pars hujus loci, atque adeo primum Apostoli præceptum. Sequitur altera, in qua ipsis hominibus otiosis quid facere ipsis necesse sit præcipit; in illis verbis, *Iis autem qui sunt hujusmodi præcipimus, & hortamur [eos] per Dominum nostrum Jesum Christum, ut cum quiete operantes vel laborantes, suum panem comedant.* Ubi & modus præcipiendi & ipsum præceptum, seu officium hominibus hujusmodi præscriptum, potissimum est considerandum. Nam primò dicit se *præcipere*: de cuius verbi vi, in initio hujus loci diximus. Addit etiam se *adhortari*, ut rem magis inculcet, & quàm serio hæc inculcet, quamque diligenter hæc velit observari, ostendat. Addit præterea, *per Dominum nostrum Jesum Christum*, hoc est auctoritate Domini nostri Jesu Christi interposita, seu ipsius jussu ac nomine: quemadmodum in priore præcepto proponendo loquutus fuerat, supra vs. 6. Similem loquendi modum habemus superiore Epistola, cap. 4. vs. 2, ubi ait, *Nostis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Jesum*: hoc est jussu & auctoritate seu nomine Domini Jesu. Quid hinc observari possit aut debeat, dictum jam est vs. 6. Ipsum officium in eo consistit dum ait, *ut cum quiete, vel tranquillitate operantes, suum panem comedant.* Quietem seu tranquillitatem istam opponit curiositati illi & nimis odiosæque diligentiae, qua fit ut aliis molestiam facebant, & turbas nonnunquam excitent. Vocem *operantes* opponit illi otio quod expresserat vs. 11. illis verbis, *nihil operantes, seu laborantes.* Panem suum opponit alieno. Panis autem comestione tam late extendit, quàm late extenderat supra vs. 8. Vult ergo Apostolus ut ab omni curiositate & inquietudine homines hujusmodi abstinentes, labore honesto victum sibi quærant, nec alienas sectentur mentas, seu aliis sint oneri: qua de re jam non semel dictum est. Sed quia tam prolixè hac de re agit Apostolus, nobis etiam grave non debet esse id diligenter inculcare ac repetere.

Id

Id in his verbis prope novum est, (nisi quatenus sub finem yf. 11 aliquomodo videtur præceptum) *ut quietam ac tranquillam vitam degamus*, id est, ut ne vel in turbido libenter versetur, vel aliorum quietem turbemus, quam diligentissime caveamus. Id autem facile præstabimus, si alienis negotiis absque necessitate nos non ingeramus. Quod tamen non ita latè extendendum est, ut putemus omittendas etiam esse monitiones & reprehensiones salutares quibus videmus aliorum salutem indigere: eas enim omittere nobis non licet, cum ab ipso Deo nobis sint præceptæ: quia tamen fieri potest ut dum nostro officio ea in parte satisfacimus irritentur ii cum quibus nobis est negotium, ideo adhibenda est prudentia, ac dexteritas, & singularis mansuetudo ac modestia, ut non exasperare vulnus, sed medicinam ei adhibere voluisse, testemur, & quicquid secus acciderit, id nulla nostra sed aliena culpa contigisse appareat. Non sunt ergo tum audienti homines, qui ne fortè aliorum incurrant iras aut odia, ad eorum peccata connivent, ea potissimum ratione se excusantes, quia ad se id nihil pertineat quomodo alii vivant, satis esse sibi sibi ipsis caveant, tantum sibi otii non superesse aliena ut curent. Tum demum alienorum negotiorum cura est relinquenda, quum nostra opera aliis non est necessaria, vel etiam inutilis, nos autem interea utile aliquid in vita facere possumus, quemadmodum sanctè semper possumus. Et hæc de secundo Apostoli præcepto, ac loci hujus membro.

Sequitur tertium loci istius membrum, in quo Apostolus triplex Thessalonicensibus ab eo quod hæc tenus culpavit vitio alienis, præceptum tradit: yf. 13 & duobus seqq. Quorum trium præceptorum primum, & ultimum, cæterorum quæ vel antea tradita sunt vel postea tradentur severitatem mitigat, medium autem severitatem quandam docet in eos utriusque, qui modo proposito præcepto non paruerint. Primum est ibi, *vos autem fratres ne defatigemini benefacientes*. Ubi nisi quis ita verba hæc accipere velit, ac si præcipiat Apostolus ut cum cæteri Thessalonicenses honeste se hæc agere gerant, atque adeo labore suo victum sibi querant, ea in re porro pergant, nec in hoc studio rectè agendi delassentur; itatuendum est ita verba hæc esse capienda, ut ad liberalitatis ac charitatis Christianæ constantiam Thessalonicenses hortetur, quam exercere debeant, non tantum in alios, verum etiam si ita videant necesse esse, in eos qui aliquando otiosi fuerant, & se ipsos in eas rerum angustias coniecerant. Videtur enim in istis verbis non tantum ad proximè præcedentia respexisse, ubi jubet homines otiosos labore proprio victum parare, & suum panem comedere, sed etiam ad id quod huic consentaneum est vers. 10, ubi dixit Apostolus se præcepisse, *quod si quis laborare nolit, ne comederet*, in quibus verbis videtur prohibuisse liberalitatem in homines otiosos, & negasse iis suppeditandum esse victum: verum quia in hac ipsa re aliquis tamen est modus, & nonnunquam miserandum est hominis, cum jam eo redactus est ut etiam si maxime velit non possit tamen victum sibi suis parare; ideo severitatem orationis superioris aliquantum mitigans hæc verba addit, ne videatur omnem prorsus in hujusmodi homines liberalitatem prohibuisse, & à beneficentia Thessalonicenses abstertere voluisse. Etiam si autem vox benefacienti per se pateat latissime, & ad omne officium ac virtutis genus extendi queat; nihilominus tamen, tum in Græca tum in Latina lingua ad liberalitatem restringi sapissime solet. Similis plane locus est Gal. 6. vers. 9, & 10. Ubi ait, *bonum autem facientes seu benefacientes, ne defatigemur: tempore enim proprio metemus non deficientes. Quapropter cum tempus habebis operemur bonum adversus omnes: maxime autem adversus domesticos fidei*. Ubi de beneficentia seu liberalitate ac benignitate in alios exercenda sermonem esse, quis per se videt. Eodem modo sumitur benefacere, & distendere in bonis operibus. 1 Tim. 6. 18. Sic etiam fructus boni sumuntur, Jac. 3. 17. Quod

verò monet Apostolus ne defatigentur benefacientes, seu benefacendo, subindicat facile tædium aliquod subreperere iis qui aliis benefacere cœperunt, & initia liberalitatis sæpe fervere, postea paulatim frigidescere: vel quod avaritiam non penitus dediderint, vel quod sibi metuere incipiant, decrepescens per beneficentiam facultatibus, ne sibi aliquando desit unde commode vivant. Ex quibus verbis discimus, primum indignitatem ipsorum hominum non debere nostram erga ipsos beneficentiam prorsus impedire; sed tantum aliquamdiu ad ipsorum emendationem ac correctionem restringere: maxime cum eorum miseriam & calamitatem præsentem cernimus, & eo videamus devenisse, ut sibi jam consulere nequaquam possint. Magna nempe est charitatis Christianæ vis, quæ facit ut Deum imitemur qui indignis etiam benefacit. Prima ac potissima benefacienti causa est aliena indigentia & calamitas, ea vel sola ad benefacendum impellere Christianos, imò homines, & potest & debet. Secunda & accessoria magis est, eorum quibus benefacendum est dignitas: quemadmodum etiam conjunctio quæ iis nobiscum intercedit. Secundò hinc discimus quanta sit liberalitatis dignitas, quum ea sibi peculiariter beneficentiæ nomen vindicet, quod aliàs generale est. Quanquam fatendum interim est, cum benefacere de iis insignite dicitur qui in alios sunt benigni, vocem *boni* pro eo potissimum sumi quod aliis afferat commodum & emolumentum: quanquam interea honestatem quoque non minus quam cæteræ virtutes in se comprehendit. Itaque duplici ratione bene facit qui in alios benevolens est: nam tum eatenus bene facit quatenus honestè agit, tum eatenus quatenus aliis utilitatem affert. Ut taceam quantum fibimet ipsis tales profint, quum eo pacto sibi thesaurizent, ut ait Paulus 1 Tim. 6. 19, fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant vitam æternam. Denique hinc discimus cavendum esse in primis, cum in aliis virtutibus tum in beneficentia ne defatigemur, & à cœpto earum cursu desistamus. Multos virtutis & honestatis pulchritudo ad se allicit, sed postea deprehensa ejus asperitate quadam ac duritie, non pauci ab ea resiliunt. Difficillima est in quaque re præclara, constantia.

Sequitur secundum Apostoli præceptum, quod docet qua severitate uti debeant Christiani homines adversus illos qui non paruerint præceptis illius superioribus traditis, seu qui inordinate ambularint, & nominatim qui otio indullerint, nec de victu honestè sibi parando fuerint solliciti. Id autem facit yf. 14, cum ait, *Si quis autem non. &c.* Ubi tria sunt observanda. 1. adversus quosnam homines hac severitate sit utendum. 2. qua in re illa severitas consistat, seu quo pacto castigare ejusmodi homines cæteri debeant. 3. Denique quem in finem seu quorsum ista severitas sit adhibenda. Primum continetur istis verbis, *Si verò quis non obedit sermone nostro per epistolam*. Verba per epistolam conjugimus non cum sequentibus ut quidam faciunt, sed potius cum præcedentibus, ut recentiores ac doctiores nonnulli interpretes censent. Præsertim quia non videtur satis commodus fore sensus si cum sequentibus verba ista conjungantur: qua de re paulò post. Vult ergo dicere Apostolus, si ea interpunctio admittatur quam nunc expressimus quæque nobis magis probatur; si quis suo sermone seu præcepto de vitando otio aliis peccatis, quod in epistola hac expresserat, obtemperare noluerit, sed deses atque otiosus esse perrexerit, aut quippiam aliud quod ipsum non decussisset fecerit, eum notandum esse. Quibus ex verbis discere possumus diligenter attendendum esse in Ecclesia, utrum omnes doctrinæ Christi & Apostolorum parent nec ne: aliàs enim non facile eos correxeris, & ad frugem revocaveris. Sed nihil est cur his diutius immoremur. Qua in re autem severitas Christianorum erga eos qui non rectè vixerint exercenda, consistat, exprimit Paulus illis verbis, *hunc notate. & ne commisceamini ei*. Ubi *notate*, videtur esse in aliquem animadvertere, & sententiam adversus

sus

ſus illum ferre : quo pacto Cenſores notare quem-
piam ſolent. Videtur nempe velle Apoſtolus ut Ec-
cleſia de huiusmodi homine examen ac iudicium infi-
tuet, & ſi delicti ſit convictus, ſententiam in illum
ferat, ut pro tali ab omnibus agnoſcatur. Quibus ver-
bis notatur publica Eccleſiæ iſtis temporibus diſci-
plina, quæ fiebat ut inſtitueretur examen morum :
& qui peccaſſe deprehenſi eſſent, notarentur, &
culpabiles ab omnibus agnoſcerentur. Quæ res ho-
die in univerſa prope Chriſti Eccleſia exolevit : ma-
gno cum gloriæ divinæ & ſalutis humanæ detrimen-
to. Huiusmodi autem inſtituendum eſſe iudicium ac
diſciplinam Eccleſiaſticam, non modo hic locus ſed
etiam alii docent. Atque inter eos Matth. 18. v. 17.
1 Cor. cap. 5. v. 11. 2 Cor. cap. 2. v. 6. Hac ſtan-
te ſtat bonus Eccleſiæ ſtatus, cadente cadit. Verùm
jam antea inuimus ab aliis verba hæc conjungi cum
præcedentibus, *per epistolam*, quaſi mandaret Apo-
ſtolus ut Theſſaloniceſes talium nomina ad Pau-
lum deferrent, atque per epistolam ipſi ſignificarent.
Id quod vix eſt probabile : Quid enim erat opus am-
bagibus ? cum ii ipſi homines poſſent ejuſmodi ho-
minem coërcere, & in ipſum pro dignitate facti
animadvertere. Hoc primum eſt. Sequitur alterum
ſeveritatis effectum in verbis, & *ne commiſceamini
iſiſi* : hoc eſt ne cum ipſo familiariſſime verſemini :
quia de re ſuperius non nihil dictum eſt. Eodem modo
loquitur 1 Cor. cap. 5. v. 11. Itaque magis vitanda eſt
familiaritas hominis Chriſtiani cum eo qui ex Chri-
ſti præſcripto non vivat, quàm cum homine extra-
neo. Quam late autem id ſit extendendum viden-
dum eſt ſup. vers. 6. Hoc præceptum qui violant,
diſciplinæ Eccleſiaſticæ nervos omnes ſolvunt, &
rectum turbant ordinem, & nihil faciunt aliud
quàm ut aliorum impediunt emendationem, &
ut ipſiſmet vitiorum contagione inſiciantur in cau-
ſa ſunt.

Sequitur finis huius ſeveritatis, ac cenſuræ Ec-
cleſiaſticæ, in illis verbis *ut pudeſcat* : nempe ſi qui inor-
dinate vixerit, & præcepto Apoſtolico non parue-
rit. In hoc autem pudore continetur huiusmodi ho-
minis emendatio ac correctio. Quem enim rei ali-
cujus pudet, eum verſimile eſt ab ea deſistere vel de-
ſtiturum : cur enim in eo perſeveret quod ſibi dede-
cus & ignominiam videat aſſerre, & cuius ipſum
jam poeniteat. Sunt quidem & alii fines huius cen-
ſuræ ac caſtigationis Eccleſiaſticæ, nempe ne alii
exemplo & familiariſſime conſuetudine hominis huius-
modi inſiciantur, ideo ab eo arcendi ſunt cæteri
omnes : quum videamus nulla re facilis alios aliiſ
ſua vitia affricare quàm per colloquia & familiarem
congreſſum. Præterea etiam ille finis ſpectari ſolet,
ut gloria divina & veritas cæleſtis, & Eccleſiæ fama
à malevolorum hominum obreſcationibus & crimi-
nationibus vindicetur, ne habeant quo honeſtum
Chriſtianorum hominum nomen diſſament & tra-
ducant, ſi videant ea inter ipſos committi quæ ne-
quaquam deceant ; Itaque malevolis ipſorum ſer-
monibus omnis anſa eſt præcidenda, ſecluſo ab Ec-
cleſiæ conſortio, homine eo qui peccaverit. Cum
enim vident alii non ferri eos in Eccleſia qui pec-
cent, non habent quod jure in ea deſiderent. Sed non
tantùm hæc ſunt cauſæ huiusmodi cenſuræ Ec-
cleſiaſticæ : verùm etiam illius ipſius qui peccaverat
emendatio in ea ſpectanda eſt. Unde apparet hoc ex-
communicationis ut vocant genus, de quo hic lo-
quitur Apoſtolus, etiamſi in eos vel tantùm vel
potiſſimum ſit extendendum qui habitum vitii ali-
cujus contraxerint ; non tamen in eos ſolum qui ſunt
inſaniabiles uſurpandum eſſe, ſed etiam in eos qui
ad frugem adhuc queant revocari, & quibus pudor
hac caſtigacione incuti poteſt, qui ipſos à peccato
abluat. Videmus hinc etiam non tantùm licere
hominibus Chriſtianiſ id dicere aut facere quod pud-
orem incutiat aliis, ſed etiam id ipſum interdum
eos facere debere, & id quaerere ut in ruborem dent
alios : non quidem per ſe quaſi ipſo aliorum pudore

delectentur, ſed ut eos hoc pacto emendent. Qua
ratione Apoſtolus etiam reprehentione ſua contri-
ſtaverat Corinthios, ut emendarentur. Vide 2 Cor.
cap. 7. vers. 8, ubi teſtatur ſe ejus rei non poenitere,
cùm tam bene res ceſſerit. Sed de ipſo etiam pudore
legimus in priorē ad eodem Corinthios episto-
la cap. 6. ubi vers. 5. ait, *ad pudorem vobis dico*, quod
itidem fecit ut eos indignitate rei avocaret à litibus
coram infidelibus inſtituendis. Vide etiam cap. 15.
vers. 34. Patet etiam hinc quàm diligenter cavend-
um ſit, ne quiſquam ex fidelibus audeat cum eo qui
hac cenſura Eccleſiaſtica ſit notatus familiariter ver-
ſari, ne ſi unius illius conſortio contentus, non ma-
gni æſtimet, cæteros congreſſum ſuum ac convi-
ctum vitare : præſertim cùm læpe ſiat ut quidam in-
ter Chriſtianos aliis quoque cum pauciſſimis actio-
nem quandam amicitiam ac familiaritatem colant,
ita ut niſi omnes ab eorum conſuetudine abſtraxe-
ris, non magis eos à conſortio fidelium arceas
quàm ſi id nunquam prohibuiſſes. Id ergo cùm acci-
dit, fructus ille impeditur, qui hac cenſura quaeritur.

Reliquum eſt ultimum præceptum ad eos Chri-
ſtianos ſpectans qui ipſi rectè vitam ſuam inſtituunt,
quod quidem prioris ſeveritatem aliquatenus miti-
gat, & in quo proponendo tacite cuidam objectioni
occurrit Apoſtolus. Id autem continetur in illis ver-
bis : *Et non ut inimicum cenſete, ſed admonete* ut *fra-
trem*. Potuiſſet enim quiſquam cogitare, hominem
ab Eccleſiæ conſortio ita excluſum, jam hominis à
fide alieni, atque adeo quales plerique infideles eſſe
ſolent, inimici loco ducendum eſſe, & pro tali eum
habendum cum quo nulla amplius cæteris Chriſtiani-
ſis intercedat conjunctio ac neceſſitudo, nec ullum
ei præſtandum eſſe officium, quod fratribus pro-
pria præſtari debeat ac ſoleat. Hoc ne crederetur,
neve à fidelibus fieret, nunc cavet Apoſtolus, dum
monet primùm ne pro inimico habeatur ſi qui cen-
ſura hac eſt notatus. Inimici nomine complectens
omnes eos qui ſunt à fide alieni, propterea quòd ii
plerumque inimici ac hoſtes Chriſtianorum eſſe ſo-
leant. Quamquam interea fieri poteſt ut Apoſtolus
ideo inimici potiùs fecerit mentionem quàm alie-
ni vel extranei, quia qui à conſortio Chriſtiano-
rum ita jubetur arceri ut minus cum ipſo liceat
verſari ac familiariſſime colloqui quàm cum homi-
ne extraneo, ſi poteſt videri inter inimicos re-
legandus, & pejore loco quàm quivis alius extra-
neus habendus. Deinde monet, qua potiſſimum
ratione debeat ab extraneis diſcerni, & meliore
inter Chriſtianos loco eſſe debere, dum ait *ſed
admonete* ſeu caſtigate, *tanquam fratrem*. Quia enim
per veritatis agnitionem a prophano hominum vul-
go ſeparatus & Chriſtianiſ eſt adjunctus, eſtque in
iſto adhuc aliquod pietatis ſemen reliquum, quod ſi
foveatur fructum virtutis proferre poteſt, ideo eate-
nus adhuc pro fratre habendus eſt, fraternoque jure
gaudet, & meliore quàm extraneus eſt loco ; danda-
que cæteris Chriſtianiſ eſt opera, ut crebris admoni-
tionibus cum ſingulari manuſuetudine & charitate con-
junctis, ipſum ad virtutis ſtadium excitent, nec patian-
tur veritatis ſemen in ipſius peccatore ſparſum ſuffocari ;
ſed potiùs illud rigent, excitent, foveant, ut fructus
proferat, & ſic ipſemet Chriſtianiſ hominibus penitus
conſocietur, atque ad illorum conſortium denuo re-
deat. Benigna nempe eſt ac humana Chriſtiana reli-
gio : non fera, non atrox, non vindictæ cupida : ſed
cupida ſalutis omnium etiam eorum quos caſtigare ju-
bet. Vide quo pacto Paulus velit ſublevari hominem
à pluribus reprehenuſum ac caſtigatum, & delictum ei
condonari, ne ob vehementiorem triſtitiã abſorbeat-
tur, ac deſperet. 2 Cor. 2. 6, 7, 8. cum tamen videatur
ibi fermo eſſe de homine inſulto, de quo fermo eſt
1 Cor. 5.

Ex his autem verbis patet non liberari penitus hos
Chriſtianos labore ac moleſtia corrigendi eum quem à
conſortio ſuo removerint : cum eum nihilominus
tanquam fratrem admonere jubeantur. Cum læpe fiat

ut

ut nonnulli ideo quærant ut quispiam qui sæpius peccaverit excludatur ab Ecclesia, ne ipsi toties eum monere cogantur; qui non tam hominem illum quam seipsum spectant, & sæpe vindictam etiam quærunt: quod hic vehementer est cavendum. Deus & Christus nobis est hic imitandus, qui omnium salutem quærunt, & summa utitur in nos longanimitate. Cui fit laus & honor in secula. Amen.

Habes hic amice lector, Commentarii in priorum ad Timotheum S. Pauli Epistolam fragmenta, & emendationes quasdam, quæ in priori volumine desiderantur.

ARGUMENTUM EPISTOLÆ.

Scopum Epistolæ hujus aperit Apostolus ipse sub finem capituli tertii ejusdem Epistolæ, vers. 14, 15. cum ait, *Hæc tibi scribo, sperans ad te venire cito. Si autem tardaverero, ut scias quomodo oporteat in domo Dei versari.* Quocirca hoc quasi argumentum & summa hujus Epistolæ constitui poterit, quod in ea Timotheum Ephesinæ tum temporis Ecclesiæ antistitem, seu mavis Ecclesiastæ munere illic fungentem, qui non solum cæteris auditoribus, sed ipsis etiam sive urbis, sive aliis circumcirca Episcopis ac senioribus Episcopis & inspector ab Apostolo erat relictus, salutaribus monitis & præceptis instruit, quibus ille informatus, cum sibi ipsi tum alijs, quæ auditoribus quæ Episcopis attenderet, hoc est, & seipsum & alios in officio retineret: quod ut ad finem capituli quarti vs. 16 Apostolus ait, & semet ipsum servaret, & alios qui ipsum audirent. Cæterum Epistolæ hujus, eadem sunt, quæ & aliarum, partes generales. Quarum prima continet ea quæ Epistolæ fore semper præmitti solent: ut sunt, subscriptio, seu mavis Autoris descriptio, & inscriptio, & saluatio. Secunda complectitur tractationem rerum ipsarum, in varia membra divisam, quæ ad duo hæc capita facile revocari possent, quod in ea præscribit Timotheo, tum faciendâ, tum docendâ, sive quid & ipse & alii quibus præerat, facere deberent; nisi essent ita mistim ab Apostolo posita, ut jam hujus generis aliquid jam illius proponat, nec ordine alias usitato, uno penitus absoluto ad aliud transeat, sed prout occasio hujus vel illi præcepto inferendo se daret. Tertia Epilogus est, seu conclusio Epistolæ.

IN CAPUT I.

Hujus capituli duæ sunt partes. Nam primò præmittuntur illa quæ pro exordio epistolæ haberi possunt: videlicet, nomen ac descriptio ejus à quo missa epistola, quæ more nostro, nomen autoris epistolæ subjicientium non præmittentium, subscriptio est, tum inscriptio, seu descriptio ejus ad quem epistola sit missa, & denique saluatio, seu votum. Deinde incipit principalis Epistolæ tractatio, cujus cum sint varia ut diximus membra, hic primum pertractat Apostolus, quo hortatur Timotheum, ut coërceat falsos quosdam doctores, qui legem cum evangelio imperitè misceant & confundant; cum necessitatem hujus moniti exprimens, tum verò regulam illi proponens qua salutaris ac genuina Evangelii doctrina ab inutili aut aliena dignoscenda sit, simulque in quo legitimus legis usus consistat docens.

Verf. 1. *Paulus Apostolus.* Hoc versiculo continetur subscriptio & describitur is à quo conscripta est epistola. Is autem est Paulus, qui cum ut alias sæpe, autoritati sibi doctrinæque suæ adstruendæ Apostolum se vocasset, quò illa evidentior esset, subjicit hujus muneris sui efficientes causas, cum principalem tum mediam. Illa est, *secundum ordinationem seu mandatum Dei servatoris nostri.* Mandatum videlicet Dei Patris, qui separavit ipsum ab utero matris ejus, & vocavit per gratiam suam, ut revelaret in ipso filium suum &c. ut

ipsemet ait Gal. 1. Vocat autem illum *servatorem nostrum* quia ille est fons & origo, ex quo tanquam prima causâ defluxit salus nostra: qua descriptione Dei Patris utitur etiam hac ipsa epistola cap. 2. vers. 3, & cap. 4. vers. 10, & Judæ vers. 25.

Et Domini Jesu Christi. Posterior causa efficiens media Apostolatus Pauli, Jesus Christus, quem hic verbis licet à Patris descriptione diversis, idem tamen aliqua ratione spirantibus, describit, cum ait *spei nostræ.* Dicitur enim Christus spes nostra per metonymiam causâ efficientis, ea videlicet ratione, qua & *resurrectio & vita nostra* appellatur, Joh. xi. 25: cap. 14. 6. Col. 3. 4. Quia nimirum ille est causa ac fundamentum quoddam spei nostræ quam fovemus degloriosa immortalitate obtinenda. Non planè ab simili ratione Deus dicitur spes afflictæ, hoc est is quo spes afflictæ nititur, seu mavis in quo spem suam collocat afflictus, quo pacto foret metonymia subjecti.

Verf. 2. *Timotheo germano filio.* Hic continetur inscriptio, & exprimitur is ad quem directâ epistola: Timotheus videlicet Evangelista, Ephesi pro Episcopo quodam ab Apostolo in Macedoniam discedente relictus. *Quem patris* id est genuinum vocat filium, quia esset expressâ effigies atque imago fidei ac pietatis Paulinæ, quem animo ac moribus non secus referret atque filii parentes suos externis corporis lineamentis & indole. Ideoque addit, *in fide,* rationem itius filiationis exprimens: quasi dicat; non quidem secundum carnem à me genitus, sed secundum spiritum, dum meâ operâ fuit ad fidem perductus, qua me æmulatur, & quodammodo exprimit. Fides hic ponitur cujus consequens est pietas & sanctimonia vitæ. Voluit hoc pacto Apostolus & commendare Timotheum, & renerrimum quo in eum ferretur affectum exprimere, descriptione ætatis etiam utriusque conveniente: cum ille jam in ætatis esset flexu, hic verò in *etate* ac vigore. *Quem affectum sicut erga ipsum non semel expressit, & in hac epistola 1 Tim. cap. 1. vs. 18, & in posteriori, 2 Tim. 1. 2. & cap. 2. 1. & 1 Cor. 4. 17. itemque Philip. 2. 22; sicut erga Titum, Tit. 1. vs. 4. &c.*

IN CAPUT VI.

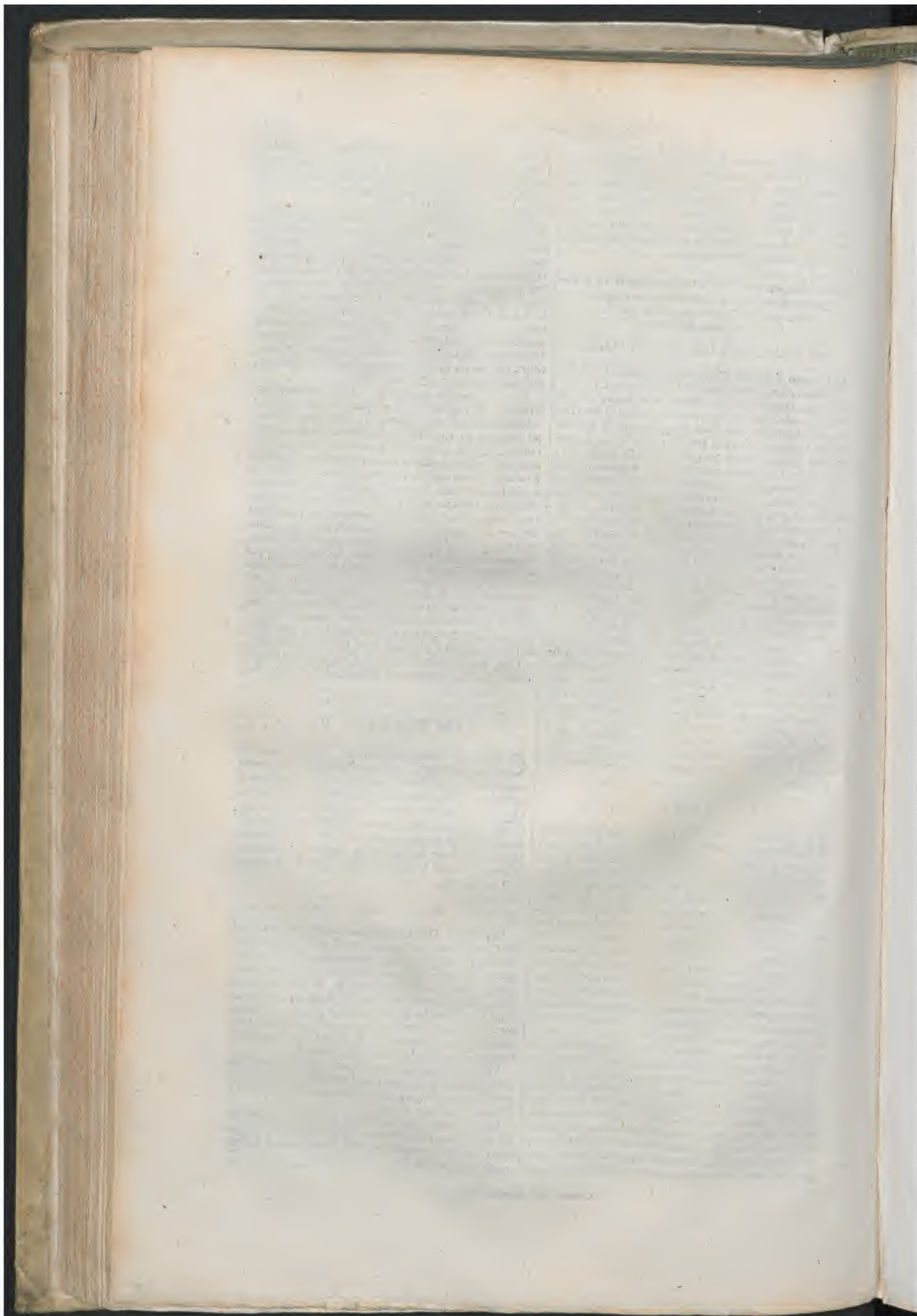
Capituli hujus particulæ sunt sex. Prima fervorum officia exprimit. Altera præmunit Timotheum adversus malos doctores, quorum mores & adjuncta describit. Tertia dehortatur Timotheum ab avaritia. Quarta commendat contrarias avaritiæ virtutes, cumque ad varia ipsius officia ducit. Quinta instruit de quibus divites speciatim moniturus esset. Sexta velut in fasciculum ea de quibus ipsum monuerat colligans, breviter id quod ipsius erat officii repetit, & epistolam concludit.

Hoc verò: *Devotans profanas vocum inanitates* id est doctrinas illas impostorum, quæ & nihil in se religiosi continent, mereque sunt mundanæ, & rerum sunt vacuæ, ac circa verborum tantum apices, aut his similes nugæ & affanias occupatæ. Id quòd explicat, cum addit, *Et oppositiones illius falso nominatæ scientiæ,* id est quæ scientiæ quidem aliquo prætextu velarentur, illiusque colorem mentirentur, nil tamen veræ scientiæ in se continerent, & solis rixis ac concertationibus sese ostentarent ac gloriarentur.

Verf. 21. *Quam quidam profitentes* &c. Ratio addita, cur ejusmodi doctrinas vitare debebat, ab effectu earum perniciosissimo sumta: de quo ut de his verbis vidimus supra cap. 1. vs. 6.

Gratia tecum. id est, adsit tibi favore & benevolentia sua Deus, vel Dominus Jesus. Epistolæ epilogus seu conclusio, omnibus Apostolicis epistolis usitata. *Amen* id est ita fiat.

Gratia tibi Domine Jesu.

JOHANNIS CRELLII FRANCI
Commentarius
in
II. Epistolam Pauli
ad
TIMOTHEUM.
Nec non
in
alia loca Epistolarum
APOSTOLICARUM
&
Apocalypsis
JOHANNIS APOSTOLI.

I. R E N O P O L I
Post annum Domini 1656.

JOHANNES GARNERII PASTORIS
CORINTHIENSIS
II
DE DOCTRINA
ET
MORIBUS
CORINTHIENSIS
L. I. N. O. T. H. E. U. M.
Londae
apud J. B. de W. de W.
MDCCLXXXIII
LONDÆ
JOHANNES APOSTOLICUS

COMMENTARIUS
IN
POSTERIOREM S. PAULI
AD
TIMOTHEUM EPISTOLAM.

ARGUMENTUM.

Nfruit Timotheum Apostolus, quò munerì à se imposto respondere illudque rectè administrare possit. In primis autem & præcipue hortatur ad ea quæ ipsius personam & officium concernebant, viam quæ illi esset premeunda ostendens. Deinde inculcat ea de quibus auditores suos commonefacere, & in quorum tum notitiam tum executionem eos introducere deberet. Denique quia non nisi per arduam & confragosam persecutionem & afflictionem semitam ad illam justitiæ coronam pateat aditus, subinde interferit ejusmodi monita quibus illum ad constantiam & fortitudinem, in doctrina Christi tum proficenda tum promovenda animaret ac excitaret. Et ad hæc tria quasi summa capita Epistola ipsa revocari potest: nisi quod illa ita inter se mista sunt, & sine usitato alias ordine, modò hoc modò illud positum, sæpeque alterum alterius occasione tantum insertum est ab Apostolo: ut longe difficilior sit in ista quàm in superiori ordinis rationem ostendere, & in cert. quasdam sese methodice subsequentes particulas illam dispescere. Cæterum quod in omnibus fieri assollet & in aliis etiam Apostoli observavimus Epistolis, idem hic quoque observandum est, tres quasi generalissimas hujus Epistolæ partes constitui posse. Quarum prima subscriptionem ut vocant, inscriptionem, & salutationem seu votum contineat. Altera ea quæ ipsius sunt propria Epistolæ, quæque ad tria summa capita revocari supra diximus. Tertia denique sit Epilogus, seu conclusio Epistolæ.

IN CAPUT PRIMUM.

Capitis hujus duæ sunt partes. Quarum priori subscriptionem, inscriptio & salutatio continetur. Posteriori postquam ea quæ ad conciliandum Timothei animum pertinebant præmississet, ad ea quæ ipsius proprie erant officii & munus doctoratus respiciebant ipsum hortatur, subjungens narrationem nonnullorum quæ sibi in Asia contigissent.

Verf. 1. Paulus Apostolus Jesu Christi. Hoc versu continetur subscriptio ut vocant, seu describitur author Epistolæ. Is autem est Paulus, qui ut & alibi dictum est, ita solite seipsum describit, ut obviam iret perveris malevolorum sermonibus, qui auctoritatem ipsius elevabant, fidemque ipsius doctrinæ derogabant, quia sine legalium ceremoniarum observatione homines servari posse gentibus annunciabat, unde & desertor legis ab ipsis audiebat. Inde igitur nomini proprio adjungit dignitatis nomen, cum se Jesu Christi Apostolum id est legatum vocat. Quod ipsum munus etiam illustrat, & cause ipsius efficientis primariæ, & objecti in quo simul finis insinuetur commemoratione.

Per voluntatem Dei nempe Patris: ut ostendat non se istam legationem temere licet sibi non esset demandata arripuisse, sed eam ita volente Deo suscepisse, quod & in aliis exprimit Epistolis. In superiori autem dicit, **per mandatum** seu ordinationem. Voluntatis autem istius voce tum decretum de illo ab utero matris ejus factum, tum etiam actualis, ut ita dicam, muneris istius per Dominum Jesum injunctio intelligitur.

Secundum promissionem. Vocula *κατά* vix est ut hoc

loco vim suam retineat; nisi dicamus illam esse determinativam objecti muneris Paulini, ut simul in illo includatur finis. Quasi dicat; Qui ita jubente & volente Deo sum legatus Christi; quatenus hominibus vitam esse promissam (puta illam æternam) annunciare debeo: vel ut vitam illam esse promissam annunciem: aut simpliciter ut illam hominibus nomine Dei promittam. Ita Tit. 1. 5. 1. *Secundum fidem electorum Dei*, id est ut fidem eam quæ est electorum Dei annunciem.

Vita quæ in Christo Jesu. Id est quæ ut primitus ab ipso Christo hominibus nomine Dei promissa & oblata est, ita non nisi per illum ipsi olim obventura est, ut qui nunc etiam vires hominibus ad illam apprehendendam inspiret. Neque enim voces istas *in Christo Jesu* propterea addidit ut quid vitæ nomine intellexerit explicaret, eamque vitæ huic temporariæ opponeret; sed ne quis arbitraretur vitam, cujus simplici nomine æternam intellexit, à Paulo extra Evangelium religionemque Christianam promitti, Paulumque adeò diversam à Christo rationem vitam æternam consequendi tradere. Id quod subolere nonnullis poterat ex eo quod monuimus superius, quia secus atque alii, aperto videlicet vertice contra legalium ceremoniarum observationes præliaretur. Dicit igitur se esse legatum Christi ex Dei voluntate constitutum, ad idem illud urgendum, eandemque vitæ promissionem annunciandam, quæ olim à Christo hominibus ut annunciata, ita danda etiam est.

Verf. 2. Timotheo dilecto filio. Inscripção, de qua egimus superius. Filium, & quidem dilectum vocat ea qua in priori Epistola ratione, quia, ut inibi diximus, cum esset per fidem à Paulo genitus, viva & spirans imago fuit pietatis Paulinæ, eoque ut ipse dignus qui à tanto viro diligeretur, & ab ipso tenerrimè amaretur, ita ipsum vicissim redamans, eundem affectum & promereretur & augetur.

Gratia, misericordia. Ipsa salutatio iisdem verbis concepta quibus & in priori Epistola ex qua istorum explicatio peti poterit. Nisi quòd hic Deum simpliciter vocat Patrem, ibi autem cum additione Patrem nostrum. Quod notandum propter quosdam impostores Judaico spiritu laborantes, qui ne cogerentur agnoscere, Paulum in locis ejusmodi gratiam & pacem à Christo quoque optare, occasione additionis hujus ita verba interpretabantur quasi à Deo solo ista precaretur Apostolus, quem describeret quod esset Pater noster & Domini nostri Jesu Christi. Quod effugium perit in hoc quem præ manibus habemus, & ei similibus locis.

Verf. 3. Gratiam habeo. Incipit ipsa Epistola, & altera capitis pars. Cujus tria sunt membra. Primum enim benevolentiam sibi Timothei conciliat, aut potius quam habebat retinere studet, eoque viam sibi ad subsequentem adhortationem sternit. Deinde eum hortatur ad ea quæ ipsius erant munera ac officii. Et denique quid ipsi tum boni tum mali in Asia contigerit, indicat: quod ipsius intererat scire, quia ex ipsius si forte auditorum censu erant de quibus illa refert. Benevolentiam autem Timothei provocat, vel potius fovere & augere studet, dum ardentissimi erga ipsum amoris sui locupletissima documenta exponit. Ex quibus præcipua duo in fronte collocat, hoc versiculo 3, indefinentem videlicet cum gratiarum actionem pro ipso donisque quibus abunde fuit

(2) instructus

instructus à Deo, tum precationem, ut illa ipsi Deus perpetua esse veller. Quorum utrumque, cum tanta præsertim ut hic prædicat contentione & assiduitate, non potest nisi ab animo alterius bonorum cupientissimi moeque amicissimo proficisci. *Gratiam habeo* nempe pro te istque donis quæ in te benignissimus ille omnium nostrum Pater abunde contulit. Nam quod quidam ita hæc verba accipiunt quasi pro eo gratias agere se hic dicat Apostolus, quod assiduo ipsius mentionem faciat, particulam *ut* per quod interpretantes, idque exundantia quadam amoris in Timotheum Paulini excusant, nimis coactum & duriusculum est. Sed neque illa Piscatoris conjectura usquequaque bona est, qui cum ex simili huic loco, Rom. 1. 8, 9, 10, subintelligendas esse voces *in te* agnovisset, addendas etiam insuper censet ex illo loco voces istas, *Te quis enim mihi Deus*, quasi dicat, gratiam habeo pro te: Tectis enim mihi est Deus, cui servo à majoribus cum pura conscientia quod assiduum tui memoriam teneam, &c. Nimis enim multa subintelligi vult, nulla cogente necessitate. Nam quod ait, abique hoc supplemento non liquere unde pendeat conjunctio *ut*, is scrupulus ea ratione quam supra innuimus eximitur, si illam idem valere dicamus atque *prout*, duoque hic à Paulo benevolentia ipsius erga Timotheum argumenta exprimi dicamus, quorum posterius declaretur priori, ut mox explanabitur.

Cui servo. Adjungit hanc descriptionem Dei, non ad differentiam ejus de quo hic loquitur, ab alio aliquo qui Deus etiam sit, sed ut quo ipse erga Deum animo esset exprimens, in sinuaret quo animo etiam Deum erga ipsum esse credi par esset, simulque precum apud illum suarum valorem, & propter eas benevolentia erga Timotheum suæ pondus tacite innueret. *Cui servo à majoribus* id est, quem colo & revereor, quasi hæreditario id à majoribus meis accipiens, qui etiam ipsi Deo fervierunt. Serviendi vox latius hic sumitur, ut non eam tantum cultus divini partem complectatur, quæ ipsum proprie Deum respiciat, sed omnia omnino pietatis à Deo præscriptæ officia. Facit videlicet multum ad aliein gratiosorem coram oculis Dei reddendum, si nimirum iis prognatus sit majoribus à quibus velut hæreditario jure Deum piè pureque colendi rationem acceperit. Sed quod unumquemque in gratia Dei ponit, est si ipsi serviat *in pura conscientia*, quod de se hic affirmat Apostolus, quia videlicet nunquam per simulationem & tergiversationem aliquid contra interioris conscientia dictantem designaverit, sed semper & in omnibus ejus ductum ac regimen sequutus sit. Multo autem illustrioribus verbis loquitur de seipso alibi.

Prout sine intermissione de te mentionem habeo. Subjungit aliud profusi erga Timotheum affectus sui documentum, quo simul illud superius quodammodo illustratur, dum ex hujus exuberantia illius amplitudo ostenditur: quod indicat conjunctio *ut* prout. Quasi dicat; Toties pro te Deo gratias ago quoties oro, id verò facio sine intermissione, nullaque preces abeunt in quibus non pro te gratias agam, prout sine intermissione de te mentionem habeo, non tantum generaliter cum pro omnibus preces ad Deum fundo, sed speciatim te, sive ore, sive mente exprimens, *in precibus meis*, videlicet orans ut Deus dona illa tibi conferret, imò adaugeat, omnique benedictionis genere te prosequatur. *Nocte ac die.* Id ad precum ipsarum assiduitatem indicandam additur, ut superius ad gratiarum actionis & precum pro ipso frequentiam. Possit enim aliquis sine intermissione alieujus meminisse in precibus, nihilominus tamen raro, quia in precibus negligentior esset, rariusque eas ad Deum funderet. Est igitur hic extra amoris erga Timotheum fervorem, animi insuper à Deo semper pendens, in Paulo ejusque in precibus pervigili cura locupletissimum documentum.

Verf. 4. Desiderans te videre. Tertium amoris erga Timotheum Paulini documentum, quo sibi animum ipsius pigneratur: desiderium videlicet ipsius videndi. Quod illustratur & causis impellentibus, & finali. Im-

pellentium procatreica est ibi, *memor tuarum lacrymarum*, quibus videlicet ille genas suas cum à Paulo distraheretur inundaverat, vel largius iis indulserat. Quod ut signum mutui erga Paulum amoris erat, ita non postremum animi erga Timotheum Paulini auctoramentum. Finis exprimitur ibi, *ut gaudio implear*, ubi scilicet oculos animumque meum tam cari capitis conspectu recreavero, atque ita desiderii sitim restinxero.

Verf. 5. Recordationem accipiens. Id est ante oculos ponens. Causa impellens interior, ut cupiditatis Timotheum videndi, ita illius in precibus & gratiarum pro ipso actione assiduitatis, fides Timothei, quam illustrat ad duplici adjuncto. Prius est *illius quæ in te est non simulata fidei*, id est sinceræ & nulla hypocrisis incuritata: quod scilicet non solum ex animo Christi religionem fuerit amplexus, sed etiam ei pro virili paruerit in omnibus. Ita enim late vox *fidei* hic videtur extendenda, ut non assensum tantum sed & pietatem quæ ejus consequens est, in se complectatur. Posterius, *quæ habitavit prius in avia tua Loide, & matre tua Eunice.* Id est qua etiam avia & mater tua prædita fuit, ut quoties te intueor, toties expressam quandam virtutis & fidei ipsorum imaginem videre mihi videar. Gratior videlicet nescio quomodo solet esse illa virtus quam conspicimus in posteris majorum suorum orbitam anxio pede prementibus, & non tantum corporis sed animi etiam probitatisque illorum ut ita dicam lineamenta referentibus. Possit autem quis suspicari, ideo hæc verba addita, ut ostenderet Apostolus unde conjecturam sumeret de fide Timothei, quia statim subjungat; *persuasus sum autem quod in te quoque.* Quasi dicat; Ardeo incredibili cupiditate videndi tui, quam excitant in me non solum lacrymæ tuæ, quibus cum à te discederem largius indulseras, ut dulcissimo conspectu & alloquio tuo recreari possem, sed etiam fides tua in Dominum Jesum, quam nulla hypocrisios & simulationis æruginè infectam, sed puram & candidam esse, idque animo tuo penitus infusus quod præterfers, ex eo mihi persuadens, quod sis iis prognatus majoribus apud quos fides ista veluti domicilium quoddam sibi fixisse videbatur.

Verf. 6. Quam ob causam. Alterum posterioris capitis partis membrum. In quo ex superioribus deducit adhortationem ad urgendum munus doctoratus quod in se sustinebat, in eoque si quid gravius ei propterea ingruisset, patientiam ac constantiam. Quasi dicat; Tanto igitur erga te amore cum flagrem, tantasque ejus causas habeam, *suggero tibi* continere me non possum quin illud tibi ante oculos ponam quod in rem maxime tuam est. *Excites donum Dei quod in te est.* Id est studium alios docendi facultatemque ad id strenue præstandum, quod hæcenus in te relanguisse videtur, intende, in eoque graviter perge. *Donum* istud non aliud erat quam ut & supra innuimus quod donum cognitionis alibi vocat Apostolus, Doctoribus & Evangelistis peculiare, per quod illi non solum notitiam rerum celestium exactiorem consequerentur, sed etiam ad ea quæ mente ipsi conceperant alijs dextre explicanda habiles reddebantur. Potest autem doni nomine simul etiam id propter quod illud conferebatur, munus videlicet ipsum doctoratus & Evangelistæ intelligi. Quod quia excitare jubet Apostolus, suspicio est Timotheum vel difficultate, vel quod magis crederim, verbaque posteriora innuere videntur, afflictionum illius nomine ingruentium metu, de illius studio remittere cœpisse, si non penitus ab illo superfedere cogitasse. Metaphora sumta est à scintilla cineribus sepulta quæ leni flatu excitatur ac flammam concipit; cui elegantissime comparatur donum illud Spiritus Sancti, qui igni etiam in S. L. assimilatur. Excitatur autem & velut augetur cum jurgi & assidua meditatione ac in usum quoties res poicit revocatione: tum etiam ardentissimis precibus & oratione. Ex quo consequitur, quod & alibi diximus, non eam videlicet illorum donorum fuisse rationem ut otiosis & osecitantibus illis in quibus ipsa erant vim suam exferrent; sed ut illa exercere

exercere possent industriâ etiam & contentione illorum opus fuisse. Aliâ enim cur istud donum excitari juberet Apostolus?

Per impositionem manuum mearum. In priori epistola cap. 4. vers. 14. dixit, cum impositione manuum presbyterii, sed ibi ad ipsum potius munus respexit in quod à senatu illo Ecclesiastico fuit ordinatus: hic verò ad donum Spiritus sancti, quod ex ipsius Apostoli manuum impositione sequebatur. Diximus enim Paulum in ordinatione Timothei senatu Ecclesiastico cujus ipse velut princeps erat prævisse. Ita eadem plurium actio diversos peperit effectus, quorum unus, munus videlicet ipsum Apostolo cum presbyteris communis fuit, alter, donum videlicet Spiritus sancti, illi proprius & peculiaris.

Vers. 7. Non enim dedit nobis Deus. Occurrit tacite Timothei cogitationi, ex consideratione periculorum cum omnibus Christianis, tum vel maxime præconibus verbi divini impendentium proficicenti: quæ ut remissioem fortè ipsum in munere administrando reddiderat, ita porò ab eo revocatura videbatur: simulque hæc indirectè adhortationem suam roborat. Quali dicat; Nec est quod dum hæc à me audis animum tuum ea subeat cogitatio; Ut quid hoc in me donum augere studeam, quod potius deponere mallem, cum tot tam acerba tamque gravia cervicibus prædicantium euangelium immineant, & sicut corpus umbra ita munus hoc omnia molestiarum & calamitarum genera, ipsaque adeò mors, eaque non rarè trulentissima consequatur. Spiritus enim is quem Deus celestem ipsius doctrinam amplectentibus, & præcipue illorum antesignanis accoryphæis, qualem te in Ecclesia sua esse voluit, contulit & infudit, non est Spiritus timiditatis, non ejusmodi est Spiritus qui metum & formidinem in animis nostris operetur, eosque in quorum pectoribus hospitat ur meticulosos reddat, & à professione doctrinæ Evangelicæ propter discriminis horrorem avocet. Similis loquutio Rom. 8. 15. Sed roboris scilicet Spiritus, id est, qui in nobis operatur fortitudinem, & inconcussum ac invictum animi robor, omniumque præsentissimorum etiam & gravissimorum periculorum contemptum. Vocem *δυναμίας* pro animi robore & fortitudine sumi habes exempla Ephes. cap. 3. 16. Colos. 1. 11. 2. Cor. 5. 7. & in primis Esa. cap. 41. 10. ubi de Christo loquens, Spiritui roboris, consilii spiritum addit, quem hic spiritum prudentiæ mox vocat. *Et charitatis* videlicet spiritum, qui charitatem erga proximum in nobis operatur: quæ sicut in superiori vult epistola, est ex puro corde, & conscientia bona, fideque non ficta, minime est in ejus quem possedit animo otiosa, sed summis etiam pro salute proximi periculis objicere se adeò non dubitat, ut propriam etiam vitam per se vilem habeat, dummodo illi proficit. *Et prudentiæ* vocem veteris interpretis reddidit *sobrietatem* quidam frugalitatem, alii sanitatem animi vel moderationem: sed simpliciter est, si, ut alibi quoque solet, per vocem prudentiæ explicetur, fitque idem Spiritus prudentiæ hoc loco quod Spiritus consilii in loco Esaiæ paulò ante laudato. Et sanè perquam appositè rei de qua agit Spiritum subjunxit prudentiæ. Nam ut Spiritus fortitudinis omnem ex animo timiditatem fugat, audaciamque ad subeunda atrocissima quæque ingenerat, neve illorum gravitati succumbas fulcit & adminiculatur: Spiritus verò charitatis ut illis propter proximi salutem objicere & exponere te velis efficit; ita Spiritus prudentiæ est quasi quidam rector & moderator omnium actionum, prospiciens ne quid temere & inconsultè facias, aut improvido aliquo zelo in discrimen te conjicias, sed suo quæque modo & ordine administras.

Vers. 8. Ne igitur tepudeat. Ex superiori assertione educit adhortationem ad constantiam in demandato sibi munere & patientiam in afflictionibus ob illud imminetibus. Elegantissime autem effecta utriusque Spiritus subjicit: illius quidem quem fidelibus inesse negabat, ab ipso removendo, horum autem instillando & insinuando. Quali dicat; Quod cum ita

sit, id est, cum Spiritus ille quo omnes doctrinam Evangelii amplexos afflavit Deus, non timorem aliquem in nobis pariat, sed animi fortitudinem, charitatem, & prudentiam, ne committas & tu ut sine propter metum, sine etiam ob extraneorum contemptum & vilipendium erubescas illud munus quod humeris tuis impositum est, id enim esset Spiritu timiditatis & imprudentiæ agi. *Testimonii Domini nostri* id est Evangelii, ejusque aliis annunciationis & promulgationis. Quod ita periphraستice describere quam propriis verbis exprimere maluit, ut simul tacitè rationem adhortationi includeret. Testimonium enim Domini nostri dicitur Evangelium, vel quia testatur de eo qui est Dominus noster, nempe de Domino Jesu, vel quia is qui Dominus noster est, primus illud annuntiavit atque promulgavit, neque ipsius illum puduit. Priori interpretationi favent ipsa Domini ad Apostolos verba Act. 1. 8. Posteriori id quod legitur apud ipsum Apostolum superiori Epistola, cap. 6. 13. Utrumque autem simul consistere & hic intelligi potest.

Neque (scilicet te pudeat) mei. Subjunxit hæc verba Apostolus excludendæ penitus omni tergiversationi, & illi etiam Timothei cogitationi, qua utur propter majestatem Domini Jesu, euangelium ipsum non erubesceret, Pauli tamen unici ejus inter gentes promulgatoris & tanti promotoris vincula intendo, eo deduci facile poterat, ut cum ipsa illius persona, tum verò illius monita apud ipsum vilescerent. Quali dicat; sed nec illud te turbare, aut ab eo quod tibi tantopere injungo dimovere debet, quod me qui hoc Evangelium urgeo, ad quod prædicandum te quoque duco, propterea vinculum esse audis. Non sunt enim vincula hæc ejusmodi ob quæ aut ego ipse rubore suffundi, aut aliquem mei ob illa jure pudere debeat.

Qui sum vinculus ipsius nempe Christi, id est ejus causa. Nam non sum ob aliquid meum scelus aut culpam catenis oneratus, sed propter ipsum Dominum Jesum cujus negotium urgeo. Vocibus autem istis *erubescendi* quibus & alibi utitur Spiritus Sanctus, indicatur subesse aliquid illis rebus à quibus remouentur, quod in ruborem alquem ob illa dare posset, si aut summo jure agere velit, aut certe rem exteriori tantum cortice intueatur. Prius in illis verbis locum habet, cum de Christo asseritur, quòd non pudeat eum nos fratres suos vocare, posterius in aliis huic nostro similibus locis. Porò de vinculis Pauli dictum alibi: ubi ostensum fuit alligatum fuisse catena dextra manu ad sinistram militis, qui illum comitabatur quoque iret. Id enim ipsi concessum erat. Vide Act. 28. 16.

Sed compatere afflictiones euangelio. Effectui Spiritus timiditatis à quo dehortatus fuerat, opponit effectum Spiritus roboris ad quem hortatur. Eleganti autem tropo afflictiones quas propter euangelium perferent Christiani tribuit ipsi euangelio, quasi quod illi patiuntur ipsum pateretur: ut tantò promptior esset ad omnia mala perferenda. Fit enim nescio quo modo ut focii in calamitate dignitas ipsam calamitatem nobis faciat levioiorem. Quali dicat; cum quicquid duri & asperi perferant illi qui nomen Christo dederunt, & in primis qui aliis religionem ipsius commendare student, non alio nomine patiantur & perferant, quam propter id quod urgent negotium, euangelium videlicet, adeo ut ipsum quodammodo euangelium in ipsorum persona pati & affligi videatur; ne recuses venire in societatem cum tanta re que ipsum Deum habet auctorem, simulque quasi cum illo quicquid evenit duri & asperi patere ac invictò animi robore perfer.

Secundum virtutem Dei. Verba hæc vel vocem *κατα δύναμιν* compatere respiciunt, ut medium exprimat Apostolus, sine potius causam istius compassionis vel procreantem, vel certè adjuvantem, quasi dicat; compatere fretus potentia Dei, eumque redoleant sensum qui est 1. Timoth. 1. vers. 12, cum gratias habere se dicit ei qui ipsum robustum efficit nempe Christo. Vel respiciunt ad vocem *Euangelii*, ut ante vocu-

lam *ad* subaudiatur vocula *ita*, quasi de ipso euangelio dicatur illud esse secundum potentiam Dei, id est in eo maxime potentiam suam Deum exercuisse, ex hacque ejus præstantia & commendatione ratio tacita sumatur, cur illi compati, & simul cum illo persecutiones defugere non debeat. Atque huic sensui favere videtur & ipsa quam subjungit Apostolus descriptio Dei, ab iis operibus quæ ille in euangelio exercuit, & ex quibus commendationem & dignitatem suam euangelium fortitur.

Verf. 9. *Qui servavit nos.* Est descriptio Dei Patris, ad institutum Pauli maxime accommodata: rationem quippe exprimit potissimam quæ nos ad atrocissima quæq; propter euangelium intrepide subeunda excitare & impellere debet: cum illustria ista nosque in veræ felicitatis apice collocantia opera Dei non nisi in euangelio nobis referentur: nec quisquam contumeliosus euangelii sese subtrahere possit, nisi illa quoque simul contemnat ac despiciat. Contemnere vero ista nequit nisi hominem penitus exuat, nullumque eorum gustum habeat ad quæ omnium vota & suspiria anhelant. Primo autem generali vocabulo utitur, cum ait, *qui servavit nos*, voce servandi intelligens ea omnia quæcunque sub Euangelio Deus in eum finem fecit ut nos ad se adduceret, atque ita nos de salute illa animarum nobis olim danda, dirisque teterrimæ servitutis compedibus quibus implicati tenebamur liberandis certos redderet. Deinde id quod generali voce expresserat, explicat specialiori, rationem ostendens qua nos servaverit, cum ait, *et vocavit*, id est, dum videlicet nobis illam æternam salutem per filium suum legatosque ipsius obtulit. Quasi dicat; qui nos in extrema miseria constitutos & in explicabilibus tristissimæ servitutis vinculis irretitos, amplissima felicitate cumulavit, & in lætissimam libertatem asseruit, adeoque pereuntibus vitam contulit, dum per dilectissimum unigenam suum legatosque ipsius, nos ad servandum sibi liberaliter invitavit, & si mandatis ejus parere velimus, vitam illam æternam obtulit & promisit. Vocationis enim nomine in Sacris Literis oblatio salutis hominumque ad Deo parendum invitatio intelligitur. Quam nobis ulterius velut delineaturus, primò commendat, & qualisnam ea sit exprimit, cum ait, *vocatione sancta*, id est, eximia, singulari, Deo digna, ab aliis omnibus separata; tum ratione eorum quæ nobis in Euangelio offeruntur, tum quia finis illius sanctus est. i Thess. 4. verf. 7. Possis autem suspicari, sanctam etiam hanc vocationem dici respectu Judæorum vocationis, quæ cum non nisi vulgaria hominibus offerret, nec tam perfectam sanctitatem argueret, non ita commode sancta dici potuit. Deinde originem ejus & causam quæ Deum ad illam moverit indicat, idque, falsam de qua forte aliquis suspicari posset removendo, & veram aperiendo. Illud est, *non secundum opera nostra*, quæ videlicet vocationem nostram antecesserint. Ita Tit. 3. verf. 5. Quod intelligendum generaliter de universo genere humano. Quod si verò etiam specialiter aliquando legatur Deum ad aliquem vocandum impulsus alicujus precibus & eleemosynis, quod de Cornelio tentatur Sacra Litera, id ita accipiendum, non quòd illa meritoria ut vocant, & interna causa vocationis fuerint, quas hic excludit Apostolus, sed tantum exterior cum qua optime cohareat ista quam hic veram vocationis nostræ causam ponit Apostolus, gratia nempe Dei, imò illam aliquando præexigat.

Secundum proprium propositum Exprimitur vera causa quæ Deum ad nos vocandos moverit, nempe propositum ejus, & gratia, id est decretum ejus gratiosum, ex gratia proficiens, seu ut alibi loquitur, beneplacitum ipsius. Nam vox gratiæ fontem aperit ex quo decretum hoc ejus promanavit, ex sola videlicet, ut alibi loquitur, *gratiæ*. Porro propositi hujusce divini, ut quidem illud à Paulo accipi solet, tres

quasi quædam sunt partes. Prima est quatenus Deus constituit finem ad quem hominem perduciturus esset, salutem videlicet, & propriè Paulo prædestinatio dicitur. Secunda, quatenus decrevit quo medio ad illum finem hominem ducturus esset, nempe per vocationem, & hoc propriè propositum dicitur. Tertia, quatenus illud quod antea concluderat ad effectum perduxit, & hoc vocatio atque electio in latiori significatione dici solet. Media significatio, ut innuimus, hujus est loci.

Datum nobis id est dari decretam ac constitutam. *In Christo Jesu*, per Christum Jesum ejusque doctrinam. *Ante tempora secularia* id est ante facta mundi fundamenta. Tertiò œconomiam & quasi dispensationem istius gratiæ Dei nobis explicat, ut tantò magis eam nobis commendet, dignamque esse ostendat propter quam euangelio compatiatur: quòd videlicet non repente eam aut ipse Deus hominibus obtulerit, aut etiam Paulus quasi à se confictam temerè urserit, sed quod jam inde ante constitutionem mundi ea sit fidelibus decreta & constituta. Est autem hic duplex tropus animadvertendus. Unus in voce *data* quem jam aperuimus, alter in voce *gratiæ*, quæ duplicem hic necessario significationem subit. Nam ad vocem *propositi* relata, illam qualitatem quæ Deum ad decretum de nobis faciendum impulerit significat, ad vocem verò *data* non nisi effectum ipsius significare potest, ut cuius pater: neque enim illa ipsa propriè gratia nobis aut data est, aut dari potuit. Duplex autem, vocis unius significationis, pro diversa ad priora & posteriora relatione, exempla notavimus supra i Tim. cap. 6. verf. 10.

Verf. 10. *Manifestatam autem nunc.* Explicat quomodo gratiosum illud Dei propositum olim de hominibus factum, ipsis innotuerit. Et primò quidem generaliter, dum exprimit eum per quem Deus homines ad se vocaverit, deque suo decreto illos certiores fecerit. Deinde specialius, cum viam & rationem qua ille fuerat usus exprimit. Illud est, *per apparitionem* id est adventum, *Salvatoris nostri Jesu Christi.* Quod hoc loco exprimit, ut ostendat non nisi per ipsum & in ipso hanc gratiam nobis contingere posse, adeoque omnia mala illius religionis ergo perferenda esse. Hic servator noster appellatur, quia & primus nomine Dei salutem nobis annuntiavit atque confirmavit, & nunc in se eam ostendit ac procurat, porroque eam daturus est. Hoc verò, *destruens quidem mortem* nempe æternam, quæ fuit ille tyrannus cujus teterrima servitute constructi tenebamur. Hanc destruxit ille, dum vires & aculeos omnes ei ademit, viamque qua ex illa eluctari possimus ostendit. *Illuminantis autem vitam*, nempe æternam, quippe ipse explanationis causa addit & *incorruptionem*, quæ illa felicitas est ad quam vocati sumus. Illuminantis autem eam dicitur, tanquam olim nobis incognitam, & in pectoris divini recessu latentem; quatenus videlicet eam revelavit, ac viam ad illam ducentem aperuit, & patere iter atque accessum ad illam hominibus, nomine Dei ostendit.

Per euangelium. Hæc est illa via & ratio per quam Christus, postquam apparuit, mortem quidem destruxit, vitam autem illuminavit, lætum videlicet illud nuncium, cum quo à Deo Patre suo ad homines missus fuit. In quo ille decretum de hominibus olim factum annuntiavit, exuberantemque illam Dei gratiam, si à mortuis operibus cessare velint, ipsis obtulit, adeoque rationem ostendit, quomodo æternæ servitutis jugo erepti, in veram libertatem & gloriam asserere se possent. Atque hinc etiam patet illud quod superius monuimus, ad commendandum videlicet euangelium hanc descriptionem Dei positam esse, ut nimirum tantam ejus præstantiam cernens & undique quasi contractus Timotheus, videret omnino compatiendum esse euangelio quod tanti nos boni compotes fecit.

Verf. 11.

Verf. 11. *In quod positus sum ego.* Dicta confirmaturus, ad personam suam sensim delabitur, ut & eorum quæ de evangelii præstantia disseruit certitudinem ostendat, & exemplo suo Timotheum ad constantiam in afflictionibus hortetur. Vis argumenti in eo est, quod in id positus fuerit, puta, à Deo per Christum, id est, ad id esset vocatus, idque ei fuerit divinitus mandatum, ut eorum de quibus hæcenus differuit esset *predicator* & annunciator, isque non unus è multis, sed *Apostolus*, id est, ipsius Dei & Christi legatus, quod illo priori præstantius est, & ad fidem rei de qua agit accommodatius. Potest sane aliquis rem aliquam cuiuspiam annunciare, licet ad illam annunciandam non fuerit peculiariter missus & destitutus: sed longe majorem fidem meruit is cuius id munus & officii esse scimus. Jam quia illi quibus præerat Timotheus, gentiles erant, & verò licet certa essent omnia illa quæ de beneficio Dei hominibus per evangelium oblato disseruerat, quia tamen poterant suspicari, id ad se non pertinere, Paulumque utut Dei legatus esset, non ad se tamen à Deo esse missum, ideo subiungit, *Et magister gentium.* Quasi dicat; Hæc autem omnia quæ de evangelii cui te compati volo, præstantia dixi, non aliter se habere, vel id vobis fidem fecerit, quia ego Paulus ad id ipsum sum à Deo constitutus & electus, ut hanc admirandam Dei gratiam hominibus nomine ipsius annunciem, & in ea gentes præcipue erudiam ac instruan.

Verf. 12. *Ob quam causam etiam hæc,* nempe vincula & probra ac contumelias patior. Quia dictorum certitudo sola Pauli fide nudaque ipsius idque de se ipso asseveratione nitetur, quæ æque incerta videri poterant atque priora illa, ideo annexit rationem quæ & huic illius de se ipso asseverationi, & per illam iis quæ de gratia divina differuerat fidem conciliat. Ut enim fidem dictorum elevat gloriosa de seipso prædicatio, ita eandem invidis etiam exprimit earum de se rerum constans asseveratio ob quas non modo nulla gloria aut commodi alicujus spes affulgeat, sed etiam gravissima quæque sibi propterea perferenda videat, nec tamen ullis probris & contumeliis, ullis vinculis, & sanguinis denique ipsius profusione ab ea dimoveri se patiatur: ab istis omnibus malis liber & immunis, fortè etiam & præstantiori conditione futurus, si silentium sibi imperaverit, & ab iis quæ tantum sibi malorum conciverint spargendis superfederit.

Sed non confundor, id est, minimè propterea aut me infelicem esse deputo, aut etiam prædicationem evangelii tanquam rei probrosæ defugio animoque concido. Hic jam exemplo suo animat Timotheum ad id quod hucusque rationibus persuadere voluerat, expresserat autem versu 8. Ubi eadem vox in ipsa adhortatione ponitur: quam etiam habemus Rom. cap. 1. verf. 16. *Scio enim cui credidi,* id est, notum enim & exploratum mihi probe est qualis quantusque sit quem in hoc negotio autorem sequutus sum, cui assensum meum commodavi, & in quo spem fiduciamque meam reposui. Causam subiungit patientiæ & invicti in afflictionibus animi, quem ut rubore suffundere, de statuque suo deicere poterat illarum durities (unde etiam voce tali usus est quæ subindicat esse aliquid in evangelii prædicatione propter quod illam quis erubescere possit, nempe afflictiones) ita rursus erigebat, & in sua quali sede reponebat inconcussumque & infractum reddebat dum author illius propter quam patiebatur doctrinæ considerabatur.

Et persuasus sum quia potens est. Quod generalius adeoque obcurius dixerat, explicat nunc dilucidius: vocem *potens* potens, ita sumens, ut bonitatem etiam & ex ea promanantem voluntatem servandi complectatur. Neque enim ad ingenerandum imperterritum in afflictionibus animum sufficit de viribus & omnipotentia Dei persuasio nisi velle idem ipsum

quod potest nostri causa facere perspectum habeamus. Vocis hujus eam quam diximus significationem habes Rom. 4. *Yf. 21,* & *XI Yf. 23,* & *XIV Yf. 4,* qui omnes loci volunt Deum omnino id velle facere quod posse in illis asseritur.

Depositum meum id est, ut quidam volunt, vitam æternam: quam depositum Pauli, adeoque fidelium volunt dici quia eam à Deo sese obligante velut acceptam, apud eum rursus per spem & fidem deponant. Sed præterquam quod paulò durior est ista depositi de vita æterna interpretatio, nonnisi duriuscule etiam voci servandi aut custodiendi accommodari posse videtur. Ideo simplicior & verior est illorum interpretatio, qui depositum pro anima & spiritu accipiunt, quem apud Deum fideles deponunt quum morituri in manus Domini Spiritus suos commendant. Unde etiam voce eadem utitur Christus moriens Luc. cap. 23. *Yf. 46,* & Petrus i epist. cap. 4. verf. 19, sensus est: *Ideo sub afflictionum pondere quo propter evangelii prædicationem premor, non fatisco, neque propter vincula illud hominibus annunciare erubescio, quia qualis quantusque sit is qui hoc munus iniecit humeris meis, quemque ego vocantem sequutus, omnes in eo spes opesque meas reposui, exploratum probe habeo, novique illum non solum posse, quia vires habeat immensas, sed etiam velle, quia bonitate præditus est inexplicabilis; Spiritum meum quem ego ipsi tanquam depositum committo, custodire & conservare, in illum diem nempe judicii ultimi, ut illum mihi iterum restituat, meque cum filio suo, cum quo nunc patior, æternæ illius felicitatis partem faciat. Est autem hæc causa animositatis Pauli ita comparata, ut simul ipsum Timotheum contra pericula & calamitates ob evangelium impendentes armet, mediumque insinuet quo ille vires ad patientiam & audaciam ad munus suum intrepide obeundum colligere poterat.*

Verf. 13. *Exemplar habe sanorum verborum.* Id est habeto velut brevem quandam synopsis & delineationem eorum quæ hominibus annunciaturus & in quibus illos instructurus es, ad quæ omnia verba tua quasi ad regulam & amissim revoces. Postquam ad animositatem in prædicando, & constantiam in patiendo hortatus esset Timotheum, de fundamento ipso super quo ista ædificanda essent admonet ipsum, nempe de conservatione puritatis doctrinæ evangelicæ, quò & ipse eam animo fovet doctrinam quæ nihil falsi ac perniciosi in se contineret, & aliis eam intillaret. Sanorum autem verborum nomine doctrina evangelica nullo commenti furo adulterata intelligitur: quæ cur sana vocetur, diximus ad I Tim. cap. 6. verf. 3. *quæ à me audisti.* Quædam illa sint verba sana explicat, duplicemque quasi notam illorum ipse proponit. Quarum prior est, ut omnia dicta sua ad illa revocaret quæ à Paulo audiverat, omnia quæ ab illis diffident suspecta habens. Quæ quia sola Timothei memoriâ nitentur, & verò facile evenire possit, ut non solum ea quæ audivimus subtrahat nobis fugitiva oblivio, sed etiam ea nos audivisse imaginemur quæ nunquam audivimus, unde proclivis ad lapsum via; ideo subiungit aliam certiore delineationem, & veluti cynosuram ac regulam ad cuius amissim exigi deberent omnes doctrinæ, cum ait, *in fide & dilectione.* In priori epistola cap. 1. verf. 5, solam charitatem finem esse mandati divini dicit, fidem tanquam requisitum quoddam ejus ponens: sed nimirum hic paulò distinctius loqui videtur, fidei nomine complectens ea quæ ad cultum numinis divini, dilectionis verò quæ ad officia proximo debita spectant. *Quæ in Christo Jesu.* Determinatio est vel utriusque, tam fidei quam dilectionis, vel quod verius est solius dilectionis (cum fides proprie nonnisi is tribuatur qui normam Evangelii sequuntur) addita ad ostendendum eas tantum doctrinas esse verè Evangelicas quæ ita dilectionem urgerent ut eam

Christus præcepit, quæque illius doctrinæ & religioni tanquam fundamento cuidam inniteretur; adeoque omnes illas pro minime salutaribus agnoscebas quæ licet charitatem suadere viderentur, à doctrina tamen & religione Christi abducerent, aut certe illam absque hac infinuarent.

Verf. 14. *Bonum depositum custodi.* Præcipit diligentiam in conservatione puritatis doctrinæ Evangelicæ ad quam superius ipsum hortatus fuerat. Depositum autem nomine intelligit Evangelium, quia ipsi à Deo (quod de superiori Epistola asserit Apostolus) prædicandum, & tanquam pretiosissimum quidam thesaurus in hominum usus effundendus, concredidit erat. Quod etiam bonum vocat, ad insignem ejus præstantiam ostendendam, simulque causam indicandam cur tantò sollicitius ipsi fuerit custodiendum. Custoditur autem depositum, si non modò totum non pereat, atque in usum aliquem extra mentem deponentis convertatur, neque aliud in ipsius locum substituat, sed etiam ne quicquam de eo deperat, salvumque adeò atque inviolatum permaneat, & quasi sacrosanctum nullius manu artectetur & inquinetur. Quæ omnia apprimè sunt custodienda ei cui augustum illud doctrinæ evangelicæ depositum est concredidit. Per spiritum sanctum medium & adiutorem exprimit, cuius viribus velut subnixus doctrinam evangelii factam rectam & sine ulla labe conservare possit. De quo ne diceret; illum autem unde indispicatur, subjungit. *Inhabitantem in nobis* id est in me & te omnibusque adeò Christi fidelibus. Quasi dicat; Ne autem diligentia tua in hoc deposito asservando frustranea sit, præsto erit auxilium spiritus sancti, de quo dubitare non potes, cum inhabitet cordibus omnium qui nomen suum Christo dederunt, præcipue verò eorum qui aliorum sunt velut duces & antesignani, qualis est tu atque ego.

Verf. 15. *Scis hoc quod averfati sunt me* id est deseruerunt me, & erubuerunt vincula mea. Tertium posterioris capitis membrum, quo narrat nonnulla tum bona tum mala quæ sibi evenierint à quibusdam doctrinam evangelicam professis, qui proculdubio ad ipsius Timothei curam pertinebant. Utraque eo fine, ne quia & multi erant & fortè etiam alicuius inter suos nominis, qui Paulum averfati fuerant, ipse animo concideret, illorumque exemplum susceperet, sed potius Paulum ab ipsis derelictum, aliosque qui ipsum non erubuisse, respiceret, & ab iis exemplum caperet. Etsi dici possit, eò quoque id commemorare Paulum, ne illi Pauli desertores, more omnibus derelictis & officii rationes negligentibus usitato, suam culpam aut extenuarent, & aliquo specioso velo obtegerent, aut etiam in ipsum Paulum ejus rei crimen conferrent, & sui purgandi causa apud alios traderent. Sed prius verisimilius est: præsertim cum nihil addat, sed simpliciter tantum illorum factum exprimat, subjiciens id tam fervidis ad constantiam adhortationibus. *Omnis* puta, qui me præfente Romæ fuerunt. *Qui in Asia* voce Asiæ strictissimè sumpta pro ea nimirum ejus parte in qua erat Ephesus, ut in Actis sæpe. *Quorum est Phygellus* inter quos præcipui, & quasi reliquorum capita sunt. Apparet hos & dignitate præ aliis eminuisse, ut illorum exemplum facile reliqui sequi possent, & facem aliis ad averfandum Paulum præluxisse, adeoque longè insigniora cæteris documenta mentis à Paulo alienæ exhibuisse.

Verf. 16. *Det misericordiam Dominus.* Priori facto contrarium subjungit, singulariter illud commendans; cum illud prius, ob notoriam ejus ac insignitam turpitudinem, simpliciter tantum expressisset. Antequam autem exprimat hoc ipsum factum, primùm quantam laudem mereretur voto indicat, cum misericordiam à Domino non ipsi tantum qui illud fecerat, sed etiam omnibus illius domesticis precatur, deinde illud ab effectu illustrat. *Quia sæpe me refrigeravit*, id est meas afflictiones mitigavit, & frigidam ut ita dicam animo tot calamitatum aestu languenti affudit. Tertio à remotione causa quæ ab illo facto arce-
re poterat. *Et catenam meam non erubuit*, qua scilicet

ego Romæ vincus detineor. Cujus hanc fuisse rationem testantur historiarum, ut captivi quidem dextram militis verò ei additi sinistram illa haberet devinctam: catena verò longiuscula erat, quò simul uterque incedere possit, & hic vinculorum modus erat inter honestiores. Id ipsum causa fuit illius quam initio indicavit refrigerationis & solatii.

Verf. 17. Denique ipsum factum exprimit, quod evidens illius ipsius quod solatii causam fuisse diximus, documentum erat. *Sed cum Romam venisset, studiosius quæsit me, & invenit.* Et sane ut non vulgaris ansa videtur homini famæ & exultationi suæ consulenti non misceri cum eo qui notatus elogio turpitudinis videtur, signumque criminis secum circumfert; ita eximia virtus non refugere ab eo quem propter causam bonam durius tractari noris, neque ejus vincula erubescere cum quo animus tuus adamantino nexu compulsus esse deberet, præsertim si tibi se offerat, aut etiam sermo de illo te audiente incidat. Jam verò aliquem catenis oneratum, & publica opinione criminis nefandi reum, studiosè insuper quærere, nec finem quærendi donec inveneris facere, sæpiusque eum convenire, & in publico velut orbis theatro quantum illum facias testari, imò velut invidiæ quæ ipse flagrat aliquam in se partem derivare, id verò omnes vulgari laudum titulos supergreditur, utraque usitate virtutis mensuram affurgit: maxime si is fuerit ab omnibus eandem animo causam foventibus penitus derelictus, nihilque adeò ipsi exterius adstipit quod ad eum homines illicere & invitare possit, nisi ipsius forte vilipendii & infamiae quæ premitur, contagium.

Verf. 18. Ideoque iterum huic facto subjungit precationem ac votum. *Det illi Dominus invenire.* Voce Domini priore loco Christum intelligens, qui solet voce *κύριε* cum articulo posita sæpius denotari: posteriore, Deum Patrem, qui voce eadem sine articulo præsertim ubi subjective ponitur exprimi solet. *In illa die* iudicii videlicet ultimi. Precatur id Onesiphoro ut quemadmodum in maxima necessitate sua non deseruerat se, ita nec Deus illum tunc deserat, sed potius misericordiam ei suam conferat, cum ea ipsi maxime opus erit, videlicet cum veniet Christus unicuique reddere secundum opera ipsius, & ut uno verbo dicam, ut ipsi vitam largiatur æternam. *Et quæcumque in Epheso.* Ut tanto magis illud factum exaggeret, dignumque ut laude ita & misericordia Domini ostendat, addit illud non fuisse ex temeritate ortum, & sine antegressa deliberatione ac consilio, ex actis ipsius erga fideles, id quod *missi* verbum indicat, actionibus, quarum testem ipsum Timotheum citat.

IN CAP. II.

Pergit in instituta Timothei exhortatione ad munus doctoris & evangelicæ studiose implendum. Quod facit, tum ad ea quæ præcipere deberet aliis ipsum ducendo, tum etiam quæ prohibere & limine Ecclesiæ arcere deberet, indicando, & simul qualem se ipse quoad personam suam in isto munere præfatur teneretur sensim instillando.

Verf. 1. *Tu igitur fili mi.* Prior capitis pars, ad v. 14 porrecta. In qua intruit Timotheum in iis quæ aliis præcepturus esset, cujus iterum duo sunt membra. Nam primò quæ privatim quibusdam tradi, deinde quæ omnibus & singulis promiscue annunciari ab ipso vellet exponit. Prius membrum ad verf. 8 extenditur. In quo ita exhortationem ad ea quæ illum privatim quibusdam annunciare jubet instituit, ut non simpliciter & initio statim illam exprimat, sed & à fronte & à tergo quasi communiat, eaque media exprimat quibus ille instructus tanto ad eam implendam esset aptior & alacrior futurus. Ac primò hortatur ad fortitudinem animumque virilem capessendum, ut audeat, deinde ad tolerantiam in labore, ne sub onere concidat, ne tardium ipsi citò oboriat. Illud est hoc versiculo, cujus hic est sensus, quati dicat; Cum igitur tanta

piunt alii, quasi dicere vellet Apostolus, agricolam qui sedulo laboraverit, primum & ante omnes alios fructus ex agro provenientes percipere. Verum & hæc interpretatio suis difficultatibus non caret. Nam præterquam quod non usquequaque simpliciter vera est, videtur præsupponere sensum à vero alienum, quasi scilicet alius præter agricolam jus ad fructus ex agro suo provenientes habeat. Nos lite partium in medio relicta, tantum dicimus non omnino absurdum videri debere, si quis putet Apostolum consulto ejusmodi loquendi ratione usum, ut uterque sensuum doctorum illi subesse possit: ideoque etiam ipsum Timotheum admonet, ut etiam atque etiam videat & cum animo suo perpendat atque intelligat quid dicatur.

Verf. 7. *Intellige quæ dico.* Id est, etiam atque etiam cogita & examina. Quia tribus similitudinibus adductis, protases tantum earum sine apodosis expresserat, ideo adjicit hanc exhortationem, ut sedulo consideret, quo sine ea à se adducta & prolata sint. *Intellige pro considera: metonymia effecti. Det enim tibi Dominus.* Votum per quamdam correctionem, cum tacita insinuatione, futurum id quod ipsi voverat ac comprecatur.

Verf. 8. *Memor esto.* Posterius prioris partis membrum, in quo exponit illi quæ omnibus præcipere & inculcare debebat, ut apparet ex v. 14. Præcipit autem revera duo, licet illa ita inter se jungat & devinciatur, ut tanquam unum esse videantur, quin & verba ipsa ita concipit, ut non ad alios solum, quid videlicet illis annunciaturus esset, sed ad ipsum etiam, quid ante oculos semper esset illi habendum, hac præceptione respexisse videatur Apostolus. Ut sensus sit; Memor esto, & quoad te ipsum, ut id semper ante oculos habeas, coque ad constantiam in officio tuo animeris, & quo ad alios, ut id ipsis identidem inculces, quod Christi castra sequuti ad illius obsequium sese componere velint. *Jesum Christum excitatum ex mortuis,* nempe à Deo. Est enim Jesu Christi à mortuis excitatio, eamque subsequuta à dextris Dei sessio, totius fidei salutisque nostræ spei caput ac fundamentum: nec fieri potest, ut quis illam pectori (cum antegressa passione) infixam habens, durissima quæque in gratiam Christi subire detrectet, aut etiam vitæ dissolutiori & omnino improbitati renunciare nolit. *Ex semine David.* Addit hæc verba ut ostendat Jesum à mortuis excitatum, illum regem fuisse qui olim Davidi promissus fuerat, ex ejusque lumbis proditisse, licet minimè ex semine virili conceptus fuisset. Quod ab iis qui Jesum negabant esse illum à Deo promissum Messiam, in dubium fuisse vocatum, in ipsis Christianæ religionis incunabilis, verisimile est. Confirmat autem id auctoritate sui testimonii, cum ait, *secundum evangelium meum,* id est prout ego & tibi & gentibus annunciavi. Evangelium suum vocat, quatenus ejus inter gentes unicus promulgator & propagator fuit. Vide Gal. 2. v. 2.

Verf. 9. *In quo.* Id est propter quod, nempe evangelium, ejusque veritatis confirmationem. Quia nudi testimonii auctoritas ad rei tantæ comprobationem minus suffectura videbatur, ideo illam alio insuper tibicine fulcit, imo velut immotum ei fundamentum subsistit, super quo quicquid ipse superædificaret inconcussum erat, fidemque omni exceptione majorem merebatur. Id autem erat afflictiones & vincula Pauli Apostoli, de quorum vi diximus superius. *Malum patrio usque ad vincula,* ist est omnis generis contumelias, probra, afflictiones perfero, usque eo, ut res ad vincula deveniret, egoque propterea catena oneratus sim. *Quasi maleficus,* id est tanquam qui maleficiis & sceleribus meis id meruerim: cum tamen non aliud crimen mihi objici jure possit, quam quod hoc Evangelium annunciem. Est enim vocola à similitudinis, ut ajunt, non veritatis. Et verisimile est variis fuisse Paulum calumniis oneratum, quo aliquid speciose vinculis ipsius prætexi posset: qua etiam invidia omnes olim Christianos deflagrante contat. Unde & Tacitus ipsam quidem religionem execrabilem superstitionem, Chri-

stianos verò per flagitia invisos, & novissima exempla meritos vocat.

Sed verbum Dei non est vinculum. Interim tamen verbum divinum est liberum, per multorum mentes & pectora diffunditur, qui illud certatim recipiunt. Ne quis vincula ista abrogere potius fidem Evangelio aut certe cursum ejus remorari cogitaret, occurrit his verbis Apostolus, ostendens illa cursum ejus adjuvare, necum illi aliqua ratione officerent, verbumque divinum esse liberum licet ille præco ipsius ligatus sit.

Verf. 10. *Propter hoc omnia suscepo.* Amplius vincula sua illustrat, eorumque eximiam utilitatem ostendit, à sine eoque duplici: tum eo qui vocatur cui, *propter electos,* id est eos qui fidem Christi doctrinæ adjecerint, Deoque vocanti paruerint, propter quod electi, id est quasi è reliquorum numero ac censu exempti dicuntur; tum eo qui ejus gratia dicitur, *ut & ipsi* id est quemadmodum ego ita & ipsi alii electi salutem consequantur, vitam videlicet æternam. Consequi autem salutem ex vinculis Pauli poterant, quatenus in illis velut in speculo quodam certitudinem Evangelicæ doctrinæ perspicientes, & simul exemplum Pauli ante oculos positum habentes, augusta ejus majestate, & eximia quam proponit felicitate, ad illam & avidè amplectendam & constanter in patientia retinendam illici & animari poterant, ex quibus demum per gratiam Dei salus promanat. Quam porrò describit & ab ejus primo inter homines promulgatore, *quæ in Christo Jesu,* id est ejus ut primus annunciator & procurator est Dominus Jesus, ita olim dator futurus est. Et ab excellentibus adjunctis, *cum gloria æterna,* ut indicaret videlicet gravia licet & acerba essent quæ propter illam paterentur, esse tamen tanti propter illam pati.

Verf. 11. *Fidelis sermo.* Id est verus, & nihil falsi admittum habens, dignusque cui omnes assensum præbeant. Hic alterum videtur contineri dogma quod vult omnibus à Timotheo inculcari, est ita priori annexum tanquam eorum quæ dicta sunt confirmatio quædam. Porrò verba ista ita sunt comparata, ut & antecedentia & sequentia respicere possint: nisi quod si cum sequentibus cohærerent, annexenda eis viderentur per particulam *ut,* ut 1 Tim. 1. 15. Subjiciuntur igitur superioribus per Epiphonema, quod ita in sequentibus confirmatur, ut simul omnia quæ hucusque disseruit corroborentur, & quasi novum quoddam dogma Timotheo proponatur, quo ille adversus calamitates & afflictiones in obeundo munere Ecclesiastico perferendas armetur & muniatur. *Si enim commortui sumus* puta cum Christo, ejus à mortuis excitati memorem esse vericulo octavo jufferat, ad quem hic respicit. Id est si propter Christum ejusque nomen & gloriam, eamque omnino doctrinam quam ipse truculenta morte obsignavit, asperimas molestias, gravissimas afflictiones, dirissimos cruciatus patienter & intrepide subeamus, vitamque aded ipsam si res ita poscat cum truculentissima & detestabilissima morte commutare simus parati, atque ita quasi cum illo commoriamur. Præteriterum pro præfenti, more Hebræis usitato; ideoque in sequentibus præfenti in futurum respiciente utitur. Jam simili huic loquendi formula dixit superius *compatri evangelio. Et convivemus,* puta cum Christo, id est non secus atque ille omnium miseriarum & ipsius denique mortis jugo liberatus & ad vitam revocatus est, nos etiam dirissimæ mortis faucibus erepti vitæ restituemur, & simul cum illo vivemus.

Verf. 12. *Si toleramus,* Puta cum Christo. Nam id subaudiendum esse indicat oppositio. Id est si non secus atque ille animo mafculo & præfenti omnes variarum calamitatum & acerbis afflictiis sustinuit & pertulit, nos etiam similiter propter illum faciamus. Expolitio & priorum illustratio: nisi quod vox sustinendi priori est generalior, & ad afflictiones potius respicit, illa verò magis est emphatica. *Et convivemus,* cum Christo videlicet. Id est, quemadmodum

dum ille à mortuis excitatus in folio Dei confedit ibique regnat, ita nos vità per illum recuperatà in ipsius folio confidebimus, simulque cum illo regnabimus. Voce hac vità illius augusta dignitas indicatur, simulque prior illa vox illustratur.

Si negaverimus puta Christum, idque vel ore, vel etiam factis: non solum si palam religionem illius abjuremus, & in castra adversariorum ipsius publice sededamus, sed etiam si ore illum pro Domino nostro agnoscetes provincie tamen ab illo nobis impositæ onus detrectemus, periculaque & afflictiones illius nomine subire recusantes, illis nos cum dedecore glorie divinæ subtrahamus, & denique vità nostrà cum illius hostibus conspirantes, vel etiam illis aliquomodo applaudentes, minus nobis cum Domino convenire testemur. Expolitio à contrario, qua hujus præcepti necessitas etiam exaggeratur. *Et ille negabit nos.* Id est non agnoscat nos pro suis in adventu videlicet suo illo glorioso & terribili, hostiumque suorum numero aggregabit.

Verf. 13. Si infidus sumus. id est, si tefferam fidei fregimus, nec in data semel ipsi fide ad mortem usque perstiterimus. Eandem rem exaggerat & amplificat, in nos omnem culpam derivans, à Deo verò & Christo penitus amolians, si nos celesti glorià excidere contingat. Ut simul tacitæ cuidam cogitationi occurrat, ne quis propter similem in superioribus loquendi rationem colligeret, si nos infidus sumus, Dominus etiam infidus erit. *Ille fidelis permanet.* Deus videlicet & Christus, id est, promissorum nihilominus tenax permanebit, nec quia nos in fide non permanferimus, deo ille etiam mentem animumque suum mutare, aut decreta sua rescindere putandus erit. *Negare seipsum non potest.* Id est, Non potest enim eorum quæ semel pollicitus est oblivisci, & promissà sua revocare. Non enim id ad essentiam, sed potius ad voluntatem ipsius referendum est. Quasi dicat; Non potest enim non fidelis esse, & non meminisse eorum quæ semel pollicitus est. Contraria isti negationi esse videtur illa phras quæ de se usurpat ipse Deus, *Ero qui ero.* Similis autem huic nostro loco, imò geminus ac germanus est ille Rom. 3. verf. 3, 4.

Verf. 14. Hæc commune, omnes videlicet qui tuæ fidei commissi & concrediti sunt. Conclusio prioris hujus capituli partis: in qua quanta cum diligentia & ardore id facere deberet ad quod ipsum hortatur, exprimit, cum ait, *testificans coram Domino,* id est, velut in testimonium advocato Domino, nempe Christo, qui voce Domini, præsertim cum articulo ferè semper intelligi solet sub Novo Fœdere: quò tanti testis majestate & velut præsentia perterriti, tanto religiosiores sint horum cultores & observatores. *Coram Domino* Hebraismus.

Non contendere verbis, vel de verbis. Utramque enim significationem vox *λογωμαχίας* recipit, hanc tamen potius. Nisi nimiam verborum contentionem, & sine fine verbis disceptandi studium intelligas: quod tamen ab Apostoli instituto remotius est: qui, ut ex frequentibus liquidius apparebit, de ejusmodi concertationibus loquitur quæ de verbis inanibus & lana caprina, non autem rebus instituerentur, & præter sonum ac strepitum verborum, nihil magnæ rei aut boni succi revera in se continerent. Est alia capitis hujus pars, priori ita annexa, ut principium hujus versiculi quo conclusionem prioris partis contineri diximus, ad illam etiam commodissime referri possit, imò & debeat. In qua explicat ea quæ à limine Ecclesiæ arcere debebat, hortaturque ut illis vigilantissime obsistat. Sed ita ut subinde huic hortationi, ad finem usque capitis sese porrigenti, pro occasione alias interferat adhortationes, ad personam moreque ipsius immediate spectantes. *Ad nihil utile* subaudiendum quod, vel simile quid. Rationem reddit cur ejusmodi verborum rixas, Ecclesiæ finibus exterminare debebat, ab adjunctis simul & effectis. Adjunctum est, quod sint steriles boni, nullaque ex iis prorsus utilitas redundare queat, puta quæ serviat ad ædificationem Dei, ut prioris E-

pistolæ capite primo dixit: nisi id quoque ad effecta referre malis. *ad subversionem audientium.* Id est ad eos qui aures illis suas commodant supplantandos, & de statu veritatis ac fidei dejiciendos. Metaphora. Subaudienda autem ante particulam *in* vocula *nisi*. Effectum exprimit ex istis logomachis pullulantem, qui ostendat quantopere illas aditu Ecclesiæ arcere debebat Timotheus.

Verf. 15. Stude te ipsum probatum sferre Deo. Id est; Ipse vero in id serid incumbatque diligenter elabora quò à Deo approbari merearis, ut si te sistere coram tribunali Dei debeas, vel quando tibi coram illo comparandum erit, rectè administratæ provincie fideique constantissime servatè laudem reportare, adoque gratiam & approbationem Dei consequi possis. Interferit hanc parænesin inchoatæ doctrinæ, quo ipsum tantò magis præmuniat circumspicioremque reddat; ne per oisitantiam suam aut ipse ab istis quos hic cohibere jubet illaqueetur, aut etiam alios minus illis obstitendo illaqueari sinat. Non contentus autem verbis generalibus, ut quid sibi his vellet tanto meliùs enuclearet, subjicit specialiora, quæ mentem ejus explicant planius. Primò cum ait, *operarium inconfusibilem,* id est ut sis ejusmodi vineæ Domini cultor, & tam industrius ac sedulus commissæ tibi provincie administrator, ne aut tui Dominum qui te ipsi præfecit pudeat, aut tu ubi tibi coram illo comparandum erit, conscientia non impleti muneris confundare, atque ita rubore suffusus non audeas oculos ad conspectum Domini tui attollere. Utroque enim modo vox hæc explicari potest. Sed posterior sensus ex priorum verborum collatione, hujus loci magis proprius esse videtur. Deinde quia & illud adhuc paulò generalius erat, addit, *rectè sferentem verbum veritatis.* Id est, verbum Dei prudenter & ordine dispensantem, usibus videlicet audientium sese accommodando & inserviando. Allusum quidam putant ad sacerdotes certo ritu victimas secantes, earumque partes cuique secundum præscriptum reddentes. Sed simplicius est si ad demensum & quotidiani victus unicuique assignationem & distributionem referatur: cum ipse Christus Pastores & seniores Ecclesiarum comparet servo quem constituerit Dominus super familiam suam, ut daret illis cibum in tempore Math. 24. v. 45. Ut rectè is secare dicatur verbum veritatis, qui & tantum ex isto cibo unicuique det quantum ipsi debetur, non verò minus, & id plane quod ipsi debetur, non verò aliud. Ita quæ omnibus sunt inculcanda, inculcabit omnibus, quæ paucis, paucis, qui egebunt instructionem, erudiet, qui confirmatione, fulciet, qui consolatione, solabitur, qui correptione, castigabit, & breviter prout unicuique sitatus, conditio, locus, & tempus postulabit, ita eos hoc salutaris pastu cibabit, & suum unicuique demensum ac diarium, sine fraude & circumscriptioe assignabit. Verbum veritatis genitivus ut vocat speciei, id est verbum quod est veritas. Cujus nomine, & quidem cum articulo positæ, simpliciter intelligitur euangelium, quod κατ' ἰσχυρὸν dicitur veritas: non tantum quia nihil ei falsi admistum est, quomodo omnibus doctrinis humanis & ipsi Philosophiæ opponitur, aut etiam quia non umbras rerum, sed ipsas res complectitur, quomodo Legi; sed etiam quia res divinissimas in se complectitur, ut in ipsa etiam materia ejus sit ἰσχυρὸν.

Verf. 16. Profanas autem vocum inanitates *κατανοήσας,* vel novitates *κατανοήσας* id est logomachias illas, quæ & profanæ sunt, quia nihil religiosi spirant, & inanitates vocum, quia ut antè diximus, nil aliud sunt nisi torrens concitata in rerum inopia verborum copiar, adèd ut cum restibilis sit ejusmodi aliarum ex aliis subinde succrescentium nugarum seges, voces etiam, sed quibus res non subsist in gratiam illarum fabricandæ sint. Postquam satis Timotheum superiori versiculo præmunuit & ad diligenter providendum ne istæ logomachia in arum Ecclesiæ irreperant, arxit, nunc plenius iterum in illas invehitur. Primò autem ipsam qua illis obsistere jubet hortationem repetit. Deinde

Deinde illam rationibus roborat. Tertio id quod dixerat exemplis illustrat. Quarto id quod pro exemplo attulerat, refutat. Et denique causam aperit cur tam enormia scelera in Ecclesia reperiantur, simulque ex eo orituræ tacitæ cogitationi occurrit. *Cobibe arce* *invisas* quasi circumfiste, ne in Ecclesiam furrim irrepant provide. *Ad majorem enim procedent impietatem* id est, non ea enim fini stabit malum istud, sed indies magis ac magis vires acquirere, ut in impiorum dogmatum portenta sensim delabatur & desinat. Ratio prior ab effectu, quem in sui cultoribus istæ logomachia producit, & qui non contemnendas esse latentes hujus mali vires ostendit, ut ut nihil impium prima specie præ se ferant, quia tandem impietate terminentur. Non apparet autem de ipsi sine logomachia, an de istis qui illis occupantur ista protulerit Apostolus. Hos tamen potius respexisse, cum ratio loquendi, tum inferiora indicant.

Verf. 17. *Et sermo eorum ut gangræna partem habebit.* Ratio posterior itidem ab effectu, sed quem exferant in iis quos nondum ista labes pervasit, idque per similitudinem istas vocum inanitates gangræna comparans: quod sicut illa non conquiescit in illa corporis parte quam semel occupavit, sed paulatim longius serpit, novas subinde corporis partes comprehendens, easque quasi depascens, donec totum sensim corpus inficiat, & ubi se in ipsa ossa insinuavit conficiat & absumat; ita istius mali lues minime se eorum quos jam sui juris fecit finibus continet, sed vires suas explicans & diffundens alios atque alios subinde corripit, nec grassandi finem facit donec totam Ecclesiam depascatur & inficiat. Porro notandum hic poni relativum pro antecedente *veritas*, quod & alibi observavimus.

Quorum est Hymenæus & Philetus. Id est, de quorum censu & numero sunt, vel inter quos sunt præcipui, Hymenæus & Philetus. Dicta exemplis confirmat, duos cæterorum quasi antesignanos & coriphæos nominans, qui ab istis dem carceribus progressi in impiissimarum opinionum scopulos impegunt. Id quod ostendit primò generaliter.

Verf. 18. *Qui circa veritatem aberraverunt*, scilicet tanquam à scopo, ut diximus ad 1 Tim. 1. v. 6, id est, qui evangelii, quod hic veritatem vocat, lineam ac orbem exciderunt. Hujus autem erroris hoc exemplum producit, *dicentes resurrectionem jam esse factam*, ac proinde non esse aliam expectandam. Qui error quam sit pestifer, satis abunde liquet ex iis quæ de illo disserit Apostolus 1 Cor. 15, ostendens aded resurrectione nostram salutem & felicitatem niti, ut hujus spe sublatâ, religioni etiam omnino renunciandum, neque Christo adhærescendum sit. Quare etiam hic subjungit, *& subvertunt quorundam fidem*, dum videlicet resurrectionem jam esse factam asserentes, illam in qua caro rei vertitur negant, quæque non caput solum & exordium, sed medium etiam sit, & pedes, omniaque adeo fidei spique nostræ. Apparet autem hinc, quod & alibi monuimus, multos olim ex gentilibus, qui nondum crapulam opinionum Philosophicarum penitus edormierant, Christianismum esse excellentissimam quandam Philosophorum sectam somniasse: ad quam postea cum angusta ipsius majestate, donorumque in ea regnantium amplitudine illecti accessissent, & inter Christi cultores nomen suum professi essent, omnia ad rationis suæ calculum atque captum revocare, fumisque adhuc veterum nugarum animo observantibus, ad eorum amissim complura examinare voluisse: unde mox illi monstri & ridiculi errores pullularunt, de quibus veteris historiæ monumenta testantur. Atque utinam neque hodie tantas similibus errorum in domo Dei reliquias cerneremus. Quare & quod ad resurrectionem attinet, cum ea captum rationis nostræ superet, nec verò rationis lumine quomodo id fieri possit assequi possent, ut ex illorum rationibus, quas 1 Cor. cap. 15.

vers. 35, indicat Apostolus, conspicitur, omnia Spiritus sancti de ea promissa ad spirituales tantum resurrectionem reitinerunt, resurrectionemque jam factam fuisse asseruerunt, tum videlicet cum veteri cultu abdicato novum auspici sumus, & per eum peccatis mortui, ad vitam in sanctitate transigendam velut revocati sumus.

Verf. 19. *Solidum tamen fundamentum Dei stat.* Refutatur hoc exitiosissimum dogma, contrarium ejus stabilit, futuramque omnino resurrectionem ostendit, idque sumtâ metaphorâ ab ædificiis, à qua postea transit ad metaphoram à sigillis. Quod sicut quæ firmum & immotum habent fundamentum, ruinam non metuunt, neque labefactari super illud bene structa possunt, & sicut sigillum appressum certitudinis rei index ac nota est; ita immota est resurrectio nostra, nec ullis subruui machinis & circulis potest ista spes nostra, super quam tota religio Christiana fundatur, quæque ideo fundamentum Dei dicitur quia illam animis nostris Deus ingeneravit, cum omnibus sui cultoribus vitam æternam repromisit, solidum quiddam est & immotum, neque in dubium ejus certitudo vocari potest: quia appensum habet hoc sigillum, novit Dominus qui sint sui, id est, approbat & diligit Deus eos qui in ipso spes optimeque suas reposuerunt, quique fide vera ac vitæ suæ innocentia & sanctitate, ut pro suis ab ipso per ejus gratiam agnoscerentur obtinuerunt. Hanc vocis noscendi significationem habes Amos 3. vers. 2. Psal. 1. vers. ult. Matth. cap. 7. vers. 23. Rom. cap. 8. vers. 29. Est autem hoc argumentum simile illi quo Christus usus est contra Sadducæos in re eadem: ubi similiter ex eo quod Deus se Deum nominat suorum fervorum, non sit autem Deus mortuorum, colligit illos olim victuros; ita hic Paulus idem ex tenerimo amore quo Deus Optimus Maximus cultores sui prosequitur, colligit fieri non posse ut eos in terra derelinquat: quia paterno aliquem amore complecti, & miserum eum sinere, pugnant. Jam voce *Domini* Deum Patrem hic intelligi, ex eo apparet, quia voci *veritas* articulus non est additus. Possit verò quis suspicari non tam hic transitum facere Apostolum ab una metaphora ad aliam, quam in una potius persistendo, ad illud alludere quod vulgò fieri solet, quando fundamenta magno alicui ædificio jaciuntur, ut numismata & signa aliqua cum inscriptionibus conditoris, loci, temporis, & votis, fundamentis subferantur: ut tale sit sigillum hoc, *Novit Dominus qui sint ejus*. Verum hoc cogitandum aliis in medio relinquimus.

Et abscedat *veritas* pro itaque, ut notavimus supra 1 Tim. 1. 12. Neque enim hæc vocula hoc loco est copulativa, quasi aliud sigillum priori annectat, ut quidam opinati sunt, cum nec vis consequentiæ inde appareat, & præterea in futuro ista enunciatio elata sit. Sed potius est illativa, tanquam necessarium consequens, ex priori conclusione scaturiens. Quasi dicat; Cum igitur tenerimus in omnes suos omnipotentis Dei amor loquatur planeque clamet, veros Dei fideles ex morte esse resurrecturos, *abscedat itaque ab injustitia* id est, valedicat omni impietati & vitæ impuritati, *quisquis nominat nomen Christi*, id est, quisquis ore suo illum pro Domino agnoscit, & qui doctrinam ejus pro vera & cœlesti est amplexus. Non enim de sola vocis istius usurpatione ipsum loqui, palam est ex eo quia etiam hostes Christi acerrimi, acerbissimo eum odio prosequentes id nomen nominare possunt & solent, sed in contumeliam. Non obscure autem illos resurrectionis iniciatores injustitiæ notat.

Verf. 20. *Ceterum in magna domo.* Occurrit tacitæ cogitationi, ex iis quæ hucusque de illarum doctrinarum fœditate disseruit, pullulanti. Poterat enim quis non injuriâ mirari, tam enormia scelera & tanta opinionum monstra locum inter eos qui purissimum Dei cultum profitentur reperire potuisse. Causam

Causam igitur tanti mali aperit, simulque scandolo inde orituro obviat, aliter fieri non posse ostendens, sumta similitudine ab amplis heri locupletis œdibus. Quæ similitudo contracte ab Apostolo ponitur, cum protasis tantum ejus exprimat, apodosis autem subintelligenda relinquatur. Si autem omnibus suis partibus explicetur, talis erit: Quemadmodum in vasta & opulenta divitis alicujus patrifamilias domo, varia necesse est esse vasa, variis illius usibus destinata, & alia quidem aurea ac argentea, alia verò lignea & testacea, item alia honestis usibus dicata, alia inhonestis; Ita etiam in hac spatiosa omnium ditissimi heri domo, Ecclesia videlicet, necesse est esse, non solum vasa aurea, id est insignes & excellentissimos Dei cultores, aureo sanctimonie fulgore coruscantes, ut sunt Apostoli, Evangelistæ, doctores, & argentea id est, eos qui his proximi sunt, eximia vitæ integritate visendi; sed & lignea & testacea, id est qui nondum ex cœno vitiatorum evaserunt, & cum illis adhuc luctantur, suntque inter postremæ notæ harum ædium vasa. Et quedam quidem puta inter ista posteriora (nam in prioribus quamdiu talia sunt non invenit locum ista distinctio) in honorem quorum usus est honestus, propter quem ipsa in precio & nunc sint, & maxime olim futura sint. Honoris enim nomine primariò intelligitur immarcescibilis ista piorum hæreditas, illeque honor quem collaturus est olim cœlestis pater familias omnibus quos mensæ suæ cœlesti adhibebit: etsi etiam non excludantur omnia alia hujus seculi dona, ex quibus fidelium dignitas & præstantia conspicitur. Non tam quippe ad illum honorem respicit qui ex illis illorumque recte factis ad Deum ipsum, quam qui ad illos ipsos à Deo propter ipsorum pietatem redundat. Sicut in contrario cum dicit, *quedam autem in dedecus*, non ejus hinc rationem habet quod illi vivant ad dedecus religioni divinæ ipsique Deo cujus tamen se cultores profentur; quam ad illorum ipsorum contumeliam ac dedecus, in quod suismet actionibus justo Dei judicio incurrunt. Esse igitur in dedecus significat esse dedecoris & infamie plenum eaque cooperum: Dedecoris inquam illius & exitii æterni, destinati diabolo & angelis ejus: quamvis nec alia omnia hujus seculi mala & dedecora excluduntur, quibus Deus impios aggravat & cœno pejus inquinat ac collutular. Locus huic simillimus exitat Rom. cap. 9. v. 22 & 23. Nisi quod ibi expressis destinatio ista & in honorem & in dedecus ascribitur ipsi Deo, hic verò istud non exprimitur, & additur ut ex versu sequente apparebit, aliquid ex quo appareat, destinationem istam nec omnino absolutam & immutabilem esse, & omnino opera actioneque præexigere. Res nimirum ita habet. Ut præcivit Deus tam bonos quam malos in Ecclesia sua futuros, ita & prædestinavit hos quidem ad dedecus, illos ad honorem. Sed quia præsentia ista habet fundamentum in re non omnino naturâ suâ immutabili, libertate videlicet arbitrii humani; ut ipsa ita etiam prædestinatio esse illa orta tacitam conditionem sibi adjunctam habuit, ex qua immutabilitas utriusque pendebat, si nimirum vim, ut ita dicam, quandam sibi homines adhibere, & Deo auxiliatrices manus subinde porrigit obsequi vellent. Verum quia id etiam ipsum libertate arbitrii humani nititur, iterum ut præsentia ita & prædestinationi isti ratio constare poterat. Unde sicut quosdam in genere ita neminem in specie vel ad hoc vel ad illud ut præscitum ita prædestinatum esse sequitur. Quod si quis hodie vel ad hoc vel ad illud in specie destinatio colligitur, id & non nisi antegressis actionibus his vel illis, & cum adjuncta tacita conditione fieri intelligendum, ex qua non omnino immutabilis esse ista destinatio colligitur: nisi si (quod in improbis justo Dei judicio evenire potest) ob antegressorum scelerum enormitatem simpliciter ad dedecus destinatur. Quæ autem superius diximus ea fidem à sequentibus Pauli verbis sumunt. Si enim ista destinatio omnino est immutabilis, si nullam additam habet tacitam conditionem, imò si non respicitur in illa ad antegressas actiones, quomodo

emundare seipsum, imò quomodo evadere vas in honorem, in potestate nostra esse, innuere potuit Apollolus? Sed de his plenius alibi.

Verf. 21. *Siergo quis*. Quia ex superiori discursu poterat nonnemo colligere actum jam esse de iis qui essent vasa in dedecus, & in tam misero ac luctuoso esse statu eos, ut ex illo eluctari nequaquam possint, subjungit hæc verba Apostolus, ostendens superesse viam his angustiis evadendi, simulque in unoquoque causam hujus aut illius status subesse insinuans, ut quisque sit post Dei gratiam suæ fortunæ faber. Via ista est, si quis emundaverit seipsum ab istis, doctrinarum videlicet profanarum & improbitatis fordibus: hæc enim reddunt aliquem vas in dedecus (etsi quòd vox istis respiciat, non expressit Apostolus.) Quali dicat; Neque verò animo itatim concidere debent, si qui sunt ejusmodi ut de illis quod sint vasa in dedecus affirmari possit, aut etiam alii exilitmare illos nunquam dedecoris istius vortices superaturos. Ut enim sese monstris dogmatibus & impietate vitæ his cassibus implicarunt, eamque personam volentes sibi induerunt, ita eandem abjicere possint, si perniciosos dogmatibus & impietati vitæ vale dicto, pristinam suam sordes abluerint, eoque tandem pervenire satergerint, ut sint *vas in honorem sanctificatum*, id est ad id ipsum quasi à Deo separatam, seicctum, & è censu ac numero reliquorum exemptum, usibusque divinis penitus destinatum atque consecratum. & *accommodatum Domino seu hero*, id est quod utilitatem adferat suo patrifamilias. Quod etiam illustrat à causa, *ad omne opus bonum paratum*.

Verf. 22. *At juvenilia*. Superioris dissertationis occasione, ad personam ipsius Timothei convertitur, ostendens ipsi viam qua ille id effugere posset, ne esset vas in dedecus, & id consequi ut esset vas in honorem. Jubet autem illa que in illud infortunium unumquemque præcipitare possunt, *fugere* id est averfari atque strenue evitare, nempe *juveniles cupiditates*, in primis illas quæ sunt libidinis incentiva, & deinde honoris atque gloriæ sitim, quæ maxime in juvenili animo exætuant, regnumque suum possident, adeo ut illis velut discordibus ventis actus in ea sæpe breviter & sirtes impingat, quibus sese explicare non facile possit.

In locum verò istorum jubet sectari illa per quæ quilibet eò pervenire potest ut sit vas in honorem. Respicit autem præcipue ad adjuncta & effecta illarum logomachiarum, his quæ ipsum sectari jubet contraria. *Justitiam* id est vitæ integritatem. Generalissime enim vox ista hinc usurpatur ut omnem omnino pietatem complectatur. *Fidem* nempe in Dominum Jesum, sive ea pro solo assensu accipiatur, sive simul cum fiducia in illo collocata, quam subvertere illarum doctrinarum promotores dixerat superius versu 18. *Charitatem* erga proximum, quam superius cap. 1. v. 13, regulam esse indicavit, ad quam doctrinæ omnes sint exigendæ. *Pacem* id est concordiam, ac animorum conjunctionem, quæ charitatis effectus est, ab iis exfulans qui contentiosis illis vocum inanitatibus delectabantur. A quibus cum inferius abhorere jubet Timotheum, talesque averfari, ideo determinat cum quibus illum pacem colere velit; *Cum iis qui invocant Dominum ex puro corde*, id est qui sunt sinceri Christi cultores. Per invocationem autem tanquam partem, totum nempe cultus Christo debitus intelligitur: quia ubi ista adest tanquam ejus præcipua pars, illum etiam adesse est necesse. Verum quia non omnis qui invocat adeoque colit Christum, verus illius cultor est, & poterant illi etiam quos hic fugere jubet idem præ se ferre, ideo adjungit illa verba *ex puro corde*, id est, sincere, sine ulla hypocrisis, quorum animis & pectoribus nihil interius ab isto cultu alieni admittum est, propter quod illum exterius exhibeant, sed quorum pectus contemplatione bonitatis & potentie Dei atque Christi, ex iisque promanante amore & fiducia, scerum hunc velut prolem ex se producit.

Verf. 23. *Stultas autem*. Hucusque hortatus fuerat ipsum

ipsum ut caveret ne doctrinæ illæ vanæ in Ecclesiam admitterentur, neque aures illis à quoquam fidelium commodari pateretur; hæc amplius quid præcipit, nempe ut & ipse fugiat ac vitet ejusmodi *quæstiones* sive problemata ab illis doctoribus erroneis proposita, sive omnes cum illis sermones & disceptationes quæ illius essent coloris quem hæc ante oculos positum habemus. Vocat autem eas *stultas* id est ratione carentes, & cique profusus contrarias, licet fortè illa vel maxime niti illiusque soboles esse suis parentibus viderentur. Et *meruditas*, id est eruditionis profusus vacuas, licet ab eruditione proficisci viderentur, illisque sibi isti placerent adè ut veræ scientiæ apicem se contigisse arbitrarentur. Apparet autem Apostolum notare pseudophilosophicas tententias, quarum uberrimus proventus erat iis in locis quibus præerat Timotheus. Atque utinam nos etiam cætera sterilem avorum nostramque ætatem non hæc justo fecundiorum vidissemus! Sane non est quod ad illius seculi Philosophorum somnia & deliramenta eamus, ut quibus hæc elogia tribuenda sint intelligamus. Reperies his haud meliora, non modio aut trimodio, sed horreo quod ajunt toto congesta, apud Magistros nostros &c. Cæterum argumentatur hæc Apostolus, ut integrum Syllogismum ponat. Conclusionem quidem in illis verbis quæ jam examinavimus. Assumptionem sequentibus, cum ait; *sciens eas gignere pugnas* nempe verborum, id est rixas & jurgia. Vix enim aliter fieri potest quin primò ad aculeata dicta ac scommata, indeque ad contentiones & jurgia deveniatur, ubi aliquis eruditionis opinione tumens, mordicus ructur aliquid quod est falsum, aliquando autem & ridiculum est, speciem tamen eruditionis mentitur, & præsertim si eum habeat patronum qui tantum de sua exultatione decessurum credit quantum ipse de clamore & contentione remisit. Id verò est ubique cum res est inter sciolos & saperdas locum habet; maxime tamen ubi de iis digladiantur quæ subtilitatis prætextu futilitatem suam velant: tum enim per sæpe evenire necesse est ut ne se ipsi quidem ne dum alterum intelligere possit.

Verf. 24. *Servum autem Domini non oportet pugnare*, id est contendere, rixari. Non solum ne ipse jurgetur cum aliquo, aut dictis aculeatis aliquem perstringat, sed ne occasionem quidem ad ista subministret. In voce *servi* est emphasis: intelligit enim non quemvis Christianum, sed Ecclesiæ præeuntem, qui ob peculiarem rationem qua Christo obstrictus est servus Christi dicitur. Est enunciatio ista ad omnes etiam Christianos extendi non tantum possit, sed & debeat, quia pastores & Doctores sunt typi gregis. Est hæc sententia propositio: quam illustrat, vel potius probat, à contrariis servi Dei qualitatibus & adjunctis, cum quibus stultarum istarum quæstionum patronis minime convenit. *Placidum esse* id est lenem, mitem, carentem aculeis, nulla verborum asperitate & acrimonia eos cum quibus agit à se absterrentem, nedum contra se iritantem, sed potius suavitate compositæ & modestæ orationis colore spem animi sibi optime cupientis unicuique facientem. Vocem hanc in eodem significatu usurpat de se Apostolus 1 Theff. 2. verf. 7. Addit autem, *erga omnes*, ne quis tum tantum teneri placidum esse pastorem opinetur ubi ipsi cum placidis res est, licere autem in eos insurgere & verbis ipsos durioribus excipere, qui ipsi ore adversus illum infrunito fuerint. *Adversarios*, id est non tam qui aptus & habilis, quam qui pronus ad docendum sit, libenterque alios oblata occasione instruat & erudiat, ut diximus ad 1 Tim. 3. verf. 2. Hoc verò frustra requiras ab illarum quæstionum vendicatoribus. *Tolerantem malos*. Ita rectius, quam ut alii *tolerantem mala*, est hoc quoque in illo includatur. Vult videlicet ut patienter ferat omnia quæcunque homines mali ipsi in-

tulerint, sive ore petulantiori ipsum proscindentes, sive aliquo damno, molestia, contumelia afficientes, ut talia omnia Christianè concoquat, neque illorum importunitate & malitia ad aliquod impatientiæ signum ostendendum moveatur. Et his limitibus tolerantia ista malorum circumscribenda, nec ulterius extendenda: ne quis putet illum malos in Ecclesia etiam pati & tolerare perpetuo debere. Contrarium enim hujus apertè laudat Christus in illo pastore Ephesino Apoc. cap. 2. verf. 2. Cui tamen inferus verf. 3, tolerantiam etiam proculdubio malorum tribuit. Verum in posteriori loco de priori tolerantia, in priori de posteriori loquitur.

Verf. 25. *Cum lenitate erudientem*, id est cum summa non verborum tantum sed & animi placiditate ac modestia, ne aut insultare illis, aut se quidem efferre illos autem fastidire & despiciere, sed tantum id ipsum quærere videatur, quo illi ad rectum veritatis callem illius colloquiis traducantur. *Adversarios*, id est qui logomachiis illis & nugivendis quæstionibus fascinati sunt ab illo averfi, & velut contrario animo affecti, ut Piscator vertit. Esti possis hac voce simpliciter intelligere eos qui contradicunt, quos *adversarios* Tit. 1. verf. 9 vocat. Est velut explicatio superiorum, & in fasciculum quendam collectio, opposita illis vocum inanitatibus quæ neque erudiunt, & pro lenitate ac mansuetudine rabiosos clamores & infinita jurgia comites individuos habent. *num aliquando pro nonis* pro *in terra* ut Luc. 3. verf. 15. *Finalem causam* subjungit, propter quam enumeratis adjunctis conspicuum esse oportet cum qui Ecclesiæ gubernacula tenet, *det illis Deus penitentiam* id est ut ista morum Episcopi lenitate, secumque agendi facilitate invitati, serid inducant animum Deo sibi gratiam porrigenti obsecundare, mentemque in melius mutare velint. Est loquendi modus, ut dicitur religiosus, quo primaria ejus quem intenderat, effectus causa exprimitur, licet ad secundariam & instrumentalem inprimis respiciatur, Deoque in solidum id adscribitur, quod tamen non nisi voluntate hominum tanquam necessaria media causa interveniente provenit. Neque enim de simplici voluntate aut extraordinaria aliqua datione Dei loquitur, per quam innuatur Deum quos antea penitentiam agere noluerit, postea ut id faciant velle: (ut sensus sit, si quando Deus velit ut penitentiam agant) cum id ordinaria voluntate semper velit Deus, ut indicat locus 2 Petr. 3. 9; sed de ejusmodi, quæ non Dei solum conatum sed efficaciam etiam includit, quæ ab humana voluntate pender, adeoque de ipso eventu dandæque à Deo penitentia effectus. Lucem huic loco fænerari potest insignis ille Deut. 29. 3. 4. locus in quo cum ab ipso capitis initio recensuisset stupenda illa miracula quæ in gratiam populi Deus fecerat, subjungit, *& non dedit vobis sermone cor ad intelligendum, & oculos ad videndum atque aures ad audiendum, usque in presentem diem*, id est, nec tamen vos à Deo hæc tanta beneficia promississime vobis offerente grato animo accipere voluistis, ac licet vos tam variis & tam mirabilibus modis erudire, atque ad sui sincerum cultum pellicere conatus est, vos tamen & stupidi ac contumaces & increduli ad hunc usque diem persististis. Neque enim dedisse munus proprie alicui dici potest is cuius licet promississime & ex animo illud offerentis gratia ab ipso sprete & repudiata est.

Ad agnitionem veritatis nempe evangelicæ eamque pleniorum & ut vulgò dici solet efficacem, id est quæ se in operibus bonis & innocentia vitæ exerit. Finem *pastoris* ad quem illa tendit exprimit Apostolus. Est enim propriè mentis in melius mutatio, ut ipsa verbi notio indicat. Hæc autem licet aliquam cognitionem veritatis evangelicæ præexigat, non tamen illam perfectam omnibusque numeris

numeris absolutam, ex qua perfectionem etiam suam acquirit ipsa poenitentia: quæ non in animi tantum sed vitæ etiam in melius mutatione sita est. Cum itaque vitæ in melius mutatio ipsaque ad eam pietas ex plenissima veritatis euangelicæ cognitione oriatur, in eo ipsius nomine non raro in sacris literis veniat; ideo ipsam *πενιτιαν* tanquam finem quandam posuit Apostolus.

Verf. 26. *Et ad sobrietatem redituri sint.* Repetendum *ἐπι κωνι*, si forte. Expolitio. Illustrat à contrario quid per poenitentiam in cognitionem veritatis intellexerit. Vox *ἐπι κωνι* non magis verti potest *respicant* ut habet vulgata versio, quam *ad sobrietatem redituri sint*, ut habent alii. Homines enim dissoluti & in vitiorum ceno sese voluntates sunt peccati temeto velut onusti, eujus crapulam tum dormiunt ubi illius illecebrarum vaporibus velut liberati, in odium Dei se incurrisse & a recti semita deviasse animadvertunt. Videtur autem hæc vox esse, ut vulgò dici solet, prægnans, eamque animi sobrietatem denotare, quam peccatorum nexu exsolutio & ab omni improbitate immunitas necessario consequatur. Addit enim, in aliam metaphoram sed non adeo remotam transiens, à diabolo laqueo qui non alius est quam durissima peccati vararumque cupiditatum servitus. Ut autem hominibus ebriis & vino madidis cadere, quod pedes officio suo probe fungi nequeant, atque ita in aliquam foveam se precipitare, & laqueum aut plagam induere, in proclivi est; ita ex illis sese expedire & explicare, non nisi sobriis datur. Cujus servitutis non solum duritiam sed etiam occasionem ex qua illius potiti sint, expressisse videtur voce *ἐπι κωνι*, quasi dicat vivi capti id est scientes prudentes. Denique & finem ipsius indicavit, *ad ipsius voluntatem* nempe Diaboli: id est, ut in manifestissima cupiditatum & peccatorum servitute oppressi, ad ejus nutum & imperium omnes vitæ suæ rationes componerent, eique quæ ipsi collibuisse patrarant & designarent. Nisi quis vocem *κωνι* ad Deum remotius nominarum referat, ut Pileator facit, quem vide. Porro est hic elegantissima oppositio inter hunc & priorem versiculum. Opponit enim Diabolo Deum, laqueo ipsius poenitentiam & respicientiam, voluntati agnitionem veritatis, transitum ad poenitentiam, captivitati Diaboli. Ex quo etiam consequitur, quemadmodum vivos capit Diabolus & in sua potestate detinet, id est ipsorummet vitio & culpa, ita Deum etiam malis dare poenitentiam non nisi volentibus, id est illos poenitentiam tum demum verè & realiter agere, ubi ad studium voluntatemque Dei qui omnes ex æquo poenitentiam agere vult, suos etiam conatus induitiamque & laborem adjunxerint.

IN CAP. III.

Predicit corruptionem morum quæ non ita multo post invasura erat Ecclesiam eujusque jam tum femina quædam apparet. Deinde Timotheum adversus ea quæ prædixerat præmunit, & quomodo isti corruptioni sit obstitendum docet.

Verf. 1. *Hoc autem scito.* Prima capitis pars ad *ψ. 10.* Quasi dicat; Ne autem mireris, me tam anxie & solite ad fugiendas ejusmodi futilitates te hortari, quasi non esset aut tibi aut cuiquam ab illis tantopere metuendum, illud insuper tibi notum facio, ex quo non temere id me, sed maxima necessitate cogente facere colligere potes. Hæc est hujus cum superiori capite connexio. Cæterum prædictionem quod atinet; Primò tempus quo implenda esset indicat. Deinde cum in genere, tum etiam in specie depingit corruptionem qua Ecclesiam infectam iri prædicit. Tertio exemplum istius corruptionis, Ecclesiam jam tum licet occulte invadentis subjicit. Et denique quartò quæ hujus exempli vis & quis exitus esset futurus aperit. Tempus est, *in novissimis diebus*

non quidem absolute quoad mundi durationem; jubet enim hic ut Timotheus istos averteret, & cap. sequente obtestatur ut eandem ob causam tantò diligentius muneri suo insistat. Quæ duo, ut illius ærare si non omnino; magna saltem ex parte implendam fuisse istam prædictionem indicant, ita nullum locum haberent, si quæ hic prædicuntur ad illius ætatem nihil omnino pertinuisent. Erit igitur id intelligendum respectivè, quoad rationem prædicationis euangelii: cujus novissimi dies dicuntur illi quibus deficiente sacro Apostolorum choro, gubernacula tenebant Ecclesie illi qui in ipsorum locum successerant. Quorum tempore, ut ipsa prædicationis euangelii (utpote jam confirmati, & ad omnium notitiam perlati) proprie cessavit, ita conspiratio nefarii erroris, aperto, ut Hegefippus ait vertice, præliari & Ecclesiam turbare cæpit. Et hoc sensu S. Johannes qui reliquis Apostolis supervixit, tempus illud quo Epistolam suam exaravit, horam ultimam vocat 1. epist. cap. 2. verf. 18. Ita hora prima erit initium promulgationis euangelii ipsaque ut ita dicam incunabula ipsius. Media, progressus & per orbem terrarum Apostolorum operâ diffusio ac disseminatio. Ultima ita quam hic novissimorum, & epistola priori cap. 4. posteriorum temporum nomine designari diximus. *Insabunt tempora difficilia.* Id est, quibus haud facile erit in medium consulere, viamque adeo ac rationem consiliorum rectorum tenere, nempe propter exundantem in Ecclesia perverforum hominum improbitatem; ut generalem istam phrasin explicat ipse Apostolus, cum rationem hujus dicti explicare volens, subjicit;

Verf. 2. *Erunt enim homines seipfos amantes.* Specialis explicatio morum corruptionis quæ in Ecclesia esset exortura, & magna sui parte jam tum ipsam populari incipiebat. In qua ita progreditur Apostolus, ut primò illud vitium nominet quod est quasi fons omnis morum corruptelæ, tum vitia ex eo scaturientia sibi que adeo vicina recenscat. Et si ad finem properans hunc postea ordinem non videatur servare: Nisi quis in fine versiculi quarti alio item fonte vitiorum agmen clausisse existimet ad quod illa referantur, inter quæ non ita ratio coherentie apparere videtur. Sed nec illud prætereundum, non semper in ejusmodi conservationibus ordinem attendi, & præsertim ubi ad finem properat oratio. Si cui tamen illud quod prius diximus allubescat, vox *φιλαυτος* generalissima erit, in qua continebitur & scaturigo omnium vitiorum. *φιλαυτος* enim nomine veniunt omnes qui sibi sibi tribuunt in pecuniis, honoribus, & voluptatibus corporeis, ut ait Aristoteles, libro Ethic. 9. cap. 8. Et *φιλαυτος* est excessus in nobis ipsis adamandis, tum quoad ipsam vitam, ejusque conservatorem, tum quoad ipsius splendorem. Ex priori ipsius vena profluunt *φιλαυτος* pecunie cupidi, qui unicum vitæ commode traducendæ nervum existimantes esse pecuniam, non solum accumulandarum opum siti inexhausta tenentur, sed etiam in earum dispensatione nimium sunt adstricti & sordidi. Ex posteriori *φιλαυτος* & *υπερηφανος*, gloriosi & superbi. Quoniam illi nimia suarum laudum prædicatione modum excedunt, sive falsa sibi affingentes ut Terentianus ille Thraso, aut Plautinus Pyrgopolynices, sive vera quidem de se commemorantes, sed nec loco nec tempore conveniente, & sine fine plenoque ore talia declamantes. Isti, autem in cultu, gestu, incessu, & externis cæremoniis, quantopere sibi placeant seque æstimant ostendunt, licet alios infra se non despiciant, sed sibi aut ea quibus carent arrogant, aut si ipsis adsunt, majus tamen illis pretium quam revera merentur ponunt, eoque nomine seipfos magnificiunt & suspiciunt.

Blasphemus, id est maledici, qui lingua sunt effreni, & ore virulento alios profcindere amant, sive illis mala quæque imprecantes, sive naturæ

(aa) corum

eorum vitia contumeliose exprobrantes. Vitium ex eodem malorum fonte imò Oceano, ex nimia videlicet æstimatione sui profluens. Non facile enim ad verba petulantia properabit, aut etiam proximum dente maledico rodet, cui cor modeste situm est, nec pestiferæ philantiæ litavit.

Superbiæ furculus est etiam *parentibus immorigeri*, eadem cum illa incunabula agnoscens. Neque enim aliunde provenit debita parentibus pietatis ac obsequii denegatio quam ex præsumptione seu arrogantia, nimiaque de se persuasionem. Hos recte sequuntur *ingrati*, etsi latius pateant accepti beneficii immemores iis qui debitum parentibus obsequium & reverentiam exuerunt. Tandem *abotati*, id est profani, prioribus longe deteriores, cum illis tamen cognatione quadam devincti: quia ut parentibus immorigeri debitam parentibus pro illorum inexhaustis in sui educatione susceptis curis pietatem, ingrati verò omnibus qui de ipsis sunt benemeriti animum memorem cœgant; ita profani cultum & reverentiam illi qui omnes omnium charitates omnia claudere voluit, ut tanto magis depravationem illius temporis ob oculos poneret. Quasi dicat; in summa, tales erunt illorum temporum homines, qui de percolandis potius & deglutendis cibis, corporeque suo voluptatibus variis titillando, quam de Deo & religione sint solliciti, magisque sibi cordi habeant animo cupidatibus suis obsequi quam Dei gratiam ullo modo sibi conciliare. Possit autem quis dicere, ultimo loco hæc verba posita, tanquam alium fontem ex quo aliqua superius nominata vitia prominent quæ ad priorem non ita commode referri posse videntur.

Verf. 3. Αἰσχροί Sine affectione, id est qui carent naturali illa affectione (*σέβας* Græci vocant) qua unus ad alterum tenerius amandum propendet, ut parentes erga liberos, & vice versa: imò omnes vinculo sanguinis inter se copulati. Vitium superiori vicinum, in eoque cum priori conspirans, quòd utrumque id exuat ad quod occulta naturæ vi unusquisque nostrum trahitur, solo tantum objecto ab illo discretum.

Αἰσχροί id est, implacabiles, propriè nescii fœderis, qui nunquam cum aliis in fœdera cœunt, nulla cum proximis ratione jungi atque sociari volunt. Ab *ἀσυνθιτοί* quos Rom. cap. i. verf. 31, commemorat Apostolus, hoc distincti quòd illi fœdere quidem cum aliis coalescere possunt, sed citò & temere illud violant; isti autem nullas pacis & concordiae seu conjunctionis leges agnoscunt, implacabilique ab aliis odio dissidentes, iras immortales gerunt. Superioribus jure annexi, quia omnes homines ad societatem mutuò inter se colendam deponendasque offensas ab ipsa quodammodo natura invitari videntur: ut qui nullo pacto & ratione cum altero convenire potest, *μεισθήσονται* esse, hominemque quodammodo exuisse videatur. His jure optimo subjiciuntur *calumniatores*, id est, qui falsis criminibus famam alterius arrodunt, teterrima societatis humanæ pestis, ex animo sociari nescio pullulans.

Incontinentes, id est, qui in impurissimarum voluptatum cœno volutantur: cum intemperantibus fere iidem: Nisi quòd ut *σφοδρότεροι* ad solam persæpe sobrietatem quæ appetitum bibendi coërcet, sacri scriptores restringunt, ita *ἰσχυρότεροι* ad castitatem. Quare & hic *ἀσπύλιος* nomine rectè intelliguntur ii qui in venerem putrent, qui que sese illicita libidine polluunt. Hic jam ordinis ratio inter ista crimina cessat.

Immites, id est, duri, asperi, intractabiles, in omnibus suis negotiis & actionibus morosi, quandam morum feritatem præ se ferentes, & qui plumbeas adversus eos qui ipsos offenderunt iras gerunt, nec conquiescunt donec animum vindictæ cupidum expleant. *Bonos non amantes*, qui nullo bonorum hominum desiderio atque amore ducuntur, neque illos conspecta in ipsis virtus afficit, ut ob ipsam eos animo suo caros habeant.

Verf. 4. Προδότες Ex proxime nominato vitio facile sequitur istud, cui obnoxii sunt tum ii qui bonos in casu necessitatis deserunt, nec eos operâ aut consilio juvant, tum inprimis ii qui illos

in discrimen famæ, facultatum, imò & vitæ quoadque conjiciunt.

Præcipites id est, cum in capiendis consiliis & actionibus omnibus temerarii, tum in iram cœco impetu proni: ab *ἀνήμεροι* ita discreti quòd illi iram animo diu foveant, isti autem citissime exardescant, nullâ videlicet præviâ deliberatione & consilio.

Inflati. Id est, qui superbiæ typho turgidi alios præ se despiciunt: ab *ὑπερήφανοις* eo distantes quod istorum tumor interius lateat; illorum autem magis ut diximus exterius sese prodit: iste cum aliorum contentu sit conjunctus, ille persæpe humilitatis specie & externorum officiorum ostentatione aliis imponat, eorumque honorem & obliantiam mentiarum & præ se ferat.

Voluptatum amatores magis quam amatores Dei. Paronomalia in vocibus *φιλοδουλοῦ* & *φιλοθεοῦ*, sed cui res ipsa subest. Generalibus vocibus agmen hoc perditiorum illius seculi morum claudere voluit, ut tanto magis depravationem illius temporis ob oculos poneret. Quasi dicat; in summa, tales erunt illorum temporum homines, qui de percolandis potius & deglutendis cibis, corporeque suo voluptatibus variis titillando, quam de Deo & religione sint solliciti, magisque sibi cordi habeant animo cupidatibus suis obsequi quam Dei gratiam ullo modo sibi conciliare. Possit autem quis dicere, ultimo loco hæc verba posita, tanquam alium fontem ex quo aliqua superius nominata vitia prominent quæ ad priorem non ita commode referri posse videntur.

Verf. 5. Habentes formam pietatis. id est, exterioribus nonnullis actionibus ut voce, gestu, ceremoniis & aliis levioribus pietatem significantibus officiis, cultum & honorem Dei præ se ferentes, & ipsius nomen religionemque adeò maxime sibi cordi atque curæ esse ostentantes, & qui ut Ethnicus ille ait, imaginem tantum & solam, ut sic dixerim, cutem virtutis effingunt, non autem illam in medullas immittunt. *Pietatis* vox strictius hæc videretur accipi, ut eam virtutis partem complectatur tantum quæ Deum ipsum ejusque majestatem immediate concernit. Explicat enim hic illud quod antecediti versu dixerat, ostendens non eos quidem voce sermoneque id testaturos ac palam declaraturos, in majori apud se pretio esse corporis voluptates quam Deum, ejusque gratiam: (tales enim oppidè quam pauci fuerunt; etsi ejusmodi etiam monstra reperiri utinam non audiremus aut non videremus ipsi;) quinimo exteriori specie adeò numinis reverentiam præ se laturos, oreque Deum subinde crepaturos, & variis ceremoniis se demerendæ ipsius gratiæ unicè devotos esse ostensuros, ut illos cum Deo tercia quaque die, quod vulgari proverbio dicitur, loqui credas, interim tamen *virtutem ejus* nempe pietatis, *abnegantes*, id est, id in quo cultus & reverentia majestatis divinæ revera sita est, ne attingentes quidem, & cum Curios simulent, Bachanaliam victuros, ventremque suum ac ejus fœditissimas voluptates, re & effectu pro Deo habituros.

Et vos aversare. Vocula *οὐ* & posita est pro *igitur*, ut factum esse etiam superius monuimus, ad capitis secundi versum 19. Prædictioni subjungit jam adhortationem: à qua possit quis alteram hujus capitis partem inchoare: nisi quòd sequentia verba, quæ rationem hujus paraneseos continent, simul etiam ad ampliore superis morum depravatorum descriptionis illustrationem faciunt.

Verf. 6. Ex his enim sunt. Dicta comprobatur exemplo. Quod occasione superioris adhortationis videtur adduxisse, ut tacitæ Timothei cogitationi occurreret, qua prædictionem quidem istam ut pote rei post suum obitum demum exorturæ, minus ad se pertinere, adhortationem verò circa illam prorsus supervacaneam esse poterat arbitrari. Quasi dicat;

cat; non enim est quod securior sis, ad teque minus quæ hucusque differui pertinere existimes, quia novissimis demum temporibus ista futura esse dixi. Jam enim malum istud præ foribus cubat, & cujus uberrimus olim proventus futurus erat, & cujus femina quædam in Ecclesia paulatim sese exlentia conspicimus. Ex eorum quippe numero ac seminio sunt & isti qui &c. Quorum hæc & modum agendi atque alios illaqueandi, & mores graphice depingit Apostolus, quo Timotheus iis perceptis, tanto facilius ab eorum artibus sibi & Ecclesie cavere posset. Ut autem in superioribus verbis magis de auditoribus videbatur loqui, & ea morum pravitate quæ passim in hominibus erat futura, ita hæc de quibus doctoribus pravis & impostoribus. Artes autem illorum & modum agendi exprimit initio, dum ait, *qui irrepunt in domos*, id est qui sensum sese insuuant in notitiam & amorem hominum, aditusque ad eos & tempora captando, animos eorum sicte quam præ se ferunt religionis ostentatione venantur, atque *captivas ducunt mulierculas*, id est, inprimis autem arem suam experiuntur circa mulierculas, tanquam eas quæ solent esse magis credulæ, & ad fallendum, ut incautiores, magis expositæ. Illis retia tendunt, illas orationis devotæ, & cultus religiosi, corporisque in observantiam numinis flexi ac compositi illicio in castes suas pertrahunt; quo facilius postea per illas viris imponere eosque illaqueare queant. Mulierculas autem istas, & quoad mores, & quoad intellectum describit. Illud facit hoc versu: istud sequenti. *Overtas peccatis*, id est, & in hoc ipso arte utentes quod non eas aggrediantur quæ vitæ integritate sunt conspicuæ, sed quæ sub peccatorum quibus sese implicarunt pondere gemunt, & conscientia torminosa sentiunt, promittendo videlicet illis peccatorum remissionem liberaliter, & rationem ostendendo qua illis secure indulgeant, neu ullam ipsorum conscientiam habeant, aut poenæ metu propter illa angantur. *Actas desideris variis*, id est, quæ non solum olim vitis deditæ fuerunt, sed nunc etiam variis cupiditatibus in animis earum regnantibus expostæ sunt, & quæ libenter sibi genioque suo indulgerent, atque ita vitam dissolutiorem cum gratiæ Evangelicæ spe conciliare vellent.

Verf. 7. *Semper discentes*, id est, quæ semper varia libenter scilicetantur & exquirunt quasi rerum religiosarum cognitione ducantur; & *nunquam ad scientiam veritatis venire valentes*, id est, illud tamen quod maxime sciendum & tenendum est nunquam recte dicere possunt, nempe veritatem Evangelicam.

Verf. 8. *Quemadmodum autem James & Jambres*. Alii habent Mambres. Descendit ad descriptionem morum istorum seductorum, ut simul, quemadmodum monuimus superius, insinuet Timotheo rationes ob quas illos averfari & fugere debeat; ut vel hinc possit quis auspiciari partem capitis aliam, qua præmoneri diximus Timotheum adversus corruptionem ab Apostolo prædictam. Initio autem istorum impudentiam notat, cum eos comparat Janni & Mambri; quæ nomina Magorum fuerunt, ut notarunt alii, Mofi in Ægypto impudentissime resistentium, & miraculis cum Mose certare audientium. *Ita & heresunt veritati*, nempe evangelicæ, impudentissime adversus eos qui illius sunt præcones insurgentes. *Homines corrupti mentem*, id est, stolidi & mentis vitio laborantes: alterum illorum quod habuimus i epist. cap. 5. verf. 5, *reprobi circa fidem*. In illo loco prioris ad Timotheum dixit, *privatorum veritate*, id est, qui circa fidem sunt rejeclanei.

Verf. 9. *Sed non proficient ultra*. Id est, sed non diu i his artes suæ succedent, non diu in Ecclesiam Dei grassabuntur, neque adeo multos sui sectatores invenient, ut metuendum sit ne mali vis torum Ecclesie corpus occupet. Exitum denique ac suc-

cessum illorum subjicit, & consolatur simul ac præmonet Timotheum. *Nam amentia eorum nota erit omnibus*. Nam artes illorum ab omnibus deprehendentur, illorumque stoliditas omnibus liquido apparebit. *Causam adjicit cur illos ætatem non laturos dixerat. Sicut & illorum facta est*, nempe illius Iannis, & Mambri, quibus ut in impudentia & amentia similes esse istos dixerat, ita successum eventumque rerum suarum cum illis eundem habituros pronunciat.

Verf. 10. *Tu autem*. Hinc jam aperte incipit alia capitis hujus pars, in qua diximus præmoneri Timotheum adversus illam corruptionem jam tum in Ecclesia pullulantem, & ipsius authores, ne vide licet ab illis seduceretur, sed potius illis sese opponens omni virium contentione, videret ne quid detrimenti res Christiana caperet: quemadmodum hoc capite sequenti apertius, hic vero per quandam ex illo priori consequentiam tractatur ab Apostolo. Præmunit autem cum & exemplo suo, & Sacrarum Literarum autoritate. Exemplum verf. 10 & 11 exprimitur. *Tu autem assequutus es*, id est, perspectam & accurate cognitam habes *μαθησιασθησας* ut Luc. cap. 1. verf. 3. *meam doctrinam*, id est, ea omnia quæ ego hominibus nomine Dei & Christi annunciavi, doctrinam videlicet Evangelicam, à se inter Gentes disseminatam. *Institutionem*, id est, vitæ tenorem, omnesque actiones meas, quomodo me gesserim, & vitam meam traduxerim. *Propositum*, id est, quo sine & intentione ita omnes meas actiones, mea dicta & consilia dirigam & componam, quid hæc & doctrina & vivendi ratione propositum mihi habeam. *Fidem*, firmissimum Evangelicæ doctrinæ assensum, vel potius inconcussam fiduciam in Deum, spemque in ejus potentia & bonitate altissimè defixam. *Longanimitatem*, id est, in tolerandis variis hominum moribus minime præcipitem animum, sed omnia sperantem, omnibus credentem, à nemine penitus averfam voluntatem, verum omnibus sese accommodantem, propter eorum utilitatem spiritualem. *Dilectionem* quæ jam priori ardentior, cum, etsi difficulter, possit tamen illa absque hac esse, præsertim si in summo gradu, ut par est, dilectio intelligatur, & *μακροθυμια* tantum pro ea tolerantia accipiatur per quam fiat ne penitus ab aliquo averfimus, animumque citò de ilius fanitate despondeamus. *Patientiam* in rebus adversis videlicet, quæ sibi ob evangelium evenerant. Quæ quanta fuerit, ex afflictionum hæc enumeratis generibus, quorum & exempla hæc producit, vult intelligi.

Verf. 11. *Persecutiones sustulisti*. Est autem *διωξις* proprie cum quis vel ejicitur aliquo loco & in exilium pellitur, vel etiam crudelitatem hostium videns sponte se persequentium manibus subdeat: quo sensu videtur usurpari Rom. 8. verf. 35, & Matth. 13. verf. 50.

Passiones afflictiones quas in corpore proprio perferret, ut sunt verbera, vincula, carcer. *qualia mihi facta sunt in Antiochia, Pisdia videlicet, quæ vicina fuit Iconio, & Lystris*, hæc commemoratis. Quorum omnium historiam habes, Act. 13, & 14. Exemplis dicta comprobatur. Quæ afflictiones quia, ut ex historia sacra apparet, insignes erant, ideo repetit, *quales persecutiones sustulisti*, id est, quàm ego dira & atrocias perpuli, quàm in extremum vitæ discrimen adductus fui. & *ex omnibus eripuit me Dominus*, id est, non tamen illis succubi, aut in ipsis perii, sed in omnibus præsentem Christi opem expertus sum, qui non passus est me supra id quod portare possem tentari, sed procuravit ex tentatione prosperum & exoptatum exitum. Subjungit id, ut soletur cum Timotheum tum alios etiam, spe similibus auxilii divini in afflictionibus, quæ ipsis propter justitiam obvenire possent. Vide 2. Cor. 1. 3 & seqq.

Verf. 12. *Et omnes autem*. Quia poterat Timotheus aut mirari talia tanto Dei servo contigisse, aut minus ad se forte id pertinere arbitrari, obviam it utriusque cogitationi his verbis Apostolus, eandem omnium Christianorum hac in parte fortem & conditionem esse dicens: quasi dicat; ne autem mireris talia mihi evenisse,

evenisse, aut etiam tua id nihil interesse cogites: nemo enim ab eo quod ego in persona mea exhibui, potest esse exfors & immunis. Omnes intellige generaliter, non quod nullus omnino posset esse extra persecutionis periculum, sed quod ei plerique omnes subiaceant. Jam particula *na* juncta cum *si*, disjuncta copulat ac auget, ut Joh. 6. v. 51: paulo aliter 1 Joh. cap. 1. v. 3. *Qui pie vivere volunt*, id est qui pie vixerint, Hebraismus: non de solo videlicet conatu pie vivendi loquitur. In Christo Jesu id est secundum doctrinam Christi. *Persecutionem patientur*, per multas enim angustias & afflictiones oportet ingredi regnum celorum.

Verf. 13. *Mali autem homines*. Suo exemplo opponit impios illos perversarum doctrinarum patronos & buccinatores, suisque moribus illorum mores. *Proficient in pejus*, in graviora quotidie scelera ruent, in extremamque improbitatem prolaberentur. *Seducentes & seducti* alios in erroris anam pertrahentes, sed nec ipsi plus sapientes, imò eundem errorem quem aliis fudent ipsi quoque errantes: cœci cœcorum duces.

Verf. 14. *Tu verò permane in iis quæ didicisti*, id est constanter in ea quam semel hausisti doctrina persevera, neque ab illa te à seductoribus istis dimoveri patiaris. Ex exemplo suo, quod priorem esse rationem diximus, qua præmonet Timotheum, ne seduci se patiatur, infert conclusionem, vimque hujus argumenti plenius exprimit; sed ita ut simul ei annexat aliud argumentum: ita ut verba ista & priora re piciant. & posteriora. *quæ in iis didicisti*, & quorum facta est tibi fides, quæ non solum prædicari tibi audivisti, sed etiam ad uberiorem eorum notitiam pervenisti, verissimaque & minime fucata esse deprehendisti. Alii vertunt *quæ credita sunt tibi*, id est quæ sunt velut in sinum tuæ notitiæ deposita, ut illa fideliter tuerere, & nihil ex iis deperderes. Priori interpretationi magis videtur favere vocis Græcæ notio, posteriori autem id quod statim sequitur. *Sciens à quo didicisti*, id est gnarus quo magistro & auctore ad ejus doctrinæ notitiam perveneris, me videlicet, cujus perfectam probe habes non solum dicendi sed etiam vivendi rationem, ut supra dixerat. Vis argumenti tota est in his verbis, quorum pondus versic 10 & 11. fatis superque ostendit Apostolus.

Verf. 15. *Et quia à puero*, id est jam inde à teneris unguiculis. Hyperbole. Infantiam posuit pro ea pueritiæ parte quæ cognitionis esset capax. Est alterum argumentum quo Timotheum munis adversus illos seductores, ab autoritate Sacrarum Literarum veteris Testamenti petito. *Sacras literas*, veteris nempe testamenti. Erat quippe Timotheus matre Judæa natus, cujus ductu facile poterat ut in legibus patriis institui, ita ad Sacrarum Literarum lectionem accendi. *Quæ possunt te sapientem reddere ad salutem*, id est, quæ possunt te sufficientissime instruere & earum rerum scientia complere quæ ad salutem consequendam pertinent. *Per fidem quæ est in Christo Jesu*, si nimirum ad illas fidem quæ ut à Christo Jesu hominibus tanquam medium salutis adipiscendæ monstrata est, ita in illo est collocanda, ad junxeris, vel si ad illas principis religionis Christianæ instructus accesseris. Rationem consequentiæ assertit ab effectis, ex quibus ut commendatio ipsius scripturæ, ita vis argumenti Paulini pendet.

Verf. 16. *Omnis scriptura*, nempe de qua loquor. *Omnis* pro tota, id est quilibet ex illius libris & instrumentis. Quod in genere de Scripturæ Sacre effecto dixerat, id apertius explicat & comprobat, tum ab auctore illius, tum ab enumeratione specialium ejus effectorum, qui sunt velut partes ex quibus ille superius expressus resultat. Ita autem hæc verba dispescenda esse, ut vox *divinus* ad prædicatum pertineat, & non subjecti determinativa sit, indicat particula *na* illam subsequens. *Divinitus inspirata scilicet est*, quia Dei Spiritu afflatus illius auctores monumenta sua ad posteritatem

transmiserunt: non quod singulos verborum apices omniaque verba prorsus Spiritus Sanctus illis dictaret; sed quod perfectam eorum & numeris omnibus absolutam sententiam completeret: quod ipsi ab illo velut impulsus monumentis literarum confignarunt. Etsi quod ad Prophetas, & præsertim in rebus magni momenti attinet, linguas etiam ipsorum rexisset, & verba ipsa illis instillasse videatur: sed ita ut se ad aptitudinem & dispositionem temperamentum uniuscujusque accommodaret, & idque dicendi genus unicuique inspiraret ad quod ille natura propenderet. Inde nimirum Esaiæ sublimior stylus, quàm verbi gratia Amosi. Quæ diversitas etiam in Sacris novi testamenti scriptoribus conspicitur.

Utilis ad doctrinam, qua generalis eorum quæ in religionis negotio scienda faciendaque sunt notitia continetur. *Ad redargutionem*, quæ in convincendis hominum erroribus, & falsæ doctrinæ à vera, discretionem, conspicitur. *Ad correctionem*, per quam hominum mores à recti tramite devii corrigantur & ad frugem reducantur. *Ad eruditionem quæ in justitia*, per quam ad uniuscujusque personam generales Doctrinæ quoad ea quæ unicuique faciendae sunt applicantur. Justitiæ enim nomine, ut alias sæpe, omnium virtutum complexus ipsaque adeo pietas ac sanctimonia intelligitur.

Verf. 17. *Ut perfectus sit Dei homo*, id est, ut in suo perfectionis gradu consistat, *Dei homo*, id est qui habenas Ecclesie moderatur, servus Dei 1 Timoth. 6. verf. 11. *Ad omne opus bonum instructus*, docendorum faciendorumque uberrima notitia sit præditus. Quod per species recensuerat, iterum velut in fasciculum colligit, & aliis verbis eundem quem versu superiori expresserat Sacrarum Literarum effectum repetit. Jam quod de Doctore Ecclesie hæc asseritur, ad quovis speciatim Christianos extendi debet. Si enim illi qui reliquis omnibus & rerum divinarum notitia & vitæ integritate præire debet, Sacre Literæ ad eum salutari sapientia complendum, perfectumque & ad omne opus bonum instructum reddendum sufficient, quanto magis sufficient illis in quibus non aded absoluta solet exigi sapientia.

C A P. I V.

Pergit in adhortatione ad munus doctoratus strenue obeundum, patientiamque ob ipsum in afflictionibus. Deinde subjicit privata quædam, tum ad se tum ad alios pertinentia, & denique epistolam concludit.

Verf. 1. *Testificor igitur*. Prima capituli pars ad v. 9. extensa, qua hortatur ad diligenter obeundas omnes muneris ipsius partes, patientiamque in afflictionibus. Quæ ut tanto tenacius ipsi hærerent, initio obtestatione pondus adhortationi conciliat, tum ipsam adhortationem ponit, & denique rationes illius subnequit. *Testificor igitur ego*. Quasi dicat; cum igitur ista quæ hucusque disserui ita se habeant; ego Paulus, Doctor & Pater in Christo tuus, obtestor te coram Deo Patre, & Domino Jesu Christo id est velut in conspectu illorum, illique quasi testibus advocatis, te hortor & moneo, ne postea ignorantia excusationem prætereundere possis, qui testes erunt mihi quod tibi hoc præceperim. Est enim obtestatio quasi testibus adhibitis gravissima alterius admonitio, ne ille velamen postea ab ignorantia, desidia suæ querere possit. Deo autem simpliciter nominato, Dominum Jesum describit, ab opere ipsius omnium gloriosissimo, & suæ hortationi accommodatissimo, ostendens eundem fore judicem quem sui moniti testem ciebat. *Qui judicaturus est vivos & mortuos*, qui sententiam laturus est de vivis & mortuis omnibus, ac secundum opera ipsorum redditurus, iis quidem qui ipsi fideles fuerint vitam æternam, immortales autem & refractariis ignem inextinguibilem.

bilem. *Secundum apparitionem ipsius*, id est in illo adventu suo. *καὶ* quippe tempus hoc loco significat, *et regnum ejus*, cum videlicet maxima ipsius regni majestas & amplitudo eluceat, cum quantus & quam gloriosus potensque rex ille sit, liquido omnibus apparebit. Regnare enim tum dicitur Deus cum maiestatem & gloriam suam aliquo notabili facto conspiciendam præbet. Ut Apoc. 19. 6, regnasse dicitur Deus, quando ut supra vs. 1, exprimitur, virtus & gloria ipsius maxime enituit; & venisse dicitur Christus in regno suo Matth. 16. 38, quando se transformatum exhibuit Apostolis, quia videlicet tum, ut Petrus ait, acciperat à Deo patre honorem & gloriam, quandamque velut imaginem futuræ maiestatis suæ in regno suo illis representavit.

Verf. 2. *Prædica verbum*, id est, annuncia euangelium. Est ipsa adhortatio qua monet ipsum ut diligenter muneris suo incumbat. Videtur autem eandem muneris ipsius partes constituere, quas fructus esse sacrarum litterarum superiori capite asseruerat. Ita hoc primum generale quasi erit cuius complexu reliqua coëreantur: nisi quis illud ad *διδασκαλίαν* tantum referre velit. *Insta tempore sive intempore*, id est doce ac etiam mone captatis omnibus temporum articulis, sive videris aptum esse tempus accessumque & aditum facilem ad eum quem instruere vis, sive minus: si nimium metus sit, ne frustra tempus expectes, omnisque occasio tibi veram doctrinam spargendi peritura sit. Alias enim satius est molles aditus quærere, & tum cælestem alicui doctrinam instillare, cum ille ipsi vacaturus, ad ipsamque avida aure combibendam aptior futurus videtur. Diligentiam in ipsa prædicatione & cælestis doctrinæ propagatione videtur requirere. Sequitur enim illi affine, *argue* falsarum doctrinarum patronos cum suis figmentis convince, atque ita veritatem doctrinæ tuæ asserere; id antea vocavit *ἐλεγχο*. *Increpa* id est eos qui vitæ fuerint dissolutionis moribusque depravatis obijurga, & ad frugem revoca: Id *ἐπιτιμώσω* supra vocavit. *Exhortare* id est pietatis & sanctimonie amorem illis instilla, vocique tuæ classico ad eam excita atque anima. *in omni longanimitate* id est non statim definendo si forte quis non statim aut perceperit, aut etiam assensus fuerit sermonibus tuis, neque ab exhortatione desistendo, si forte initio acrius resisterit, aut etiam in te acerbius fuerit. *et doctrinam*, id est, omnia religionis capita aperiendo, eorumque explicationem cum admonitione ad virtutis stadium strenue decurrendum jungendo. Hæc est illa *πειθαρχία* in *δικαιοσύνη*.

Verf. 3. *Erit enim tempus* id est, neque enim id tibi facere semper integrum erit, venietque tempus *cum sanam doctrinam*, id est, doctrinam euangelicam à corruptione liberam, *non sustinebunt*, id est, averfabuntur. Quare nunc cum tempus est muneri tuo insta, quo huic malo occurrere possis, ne etiam citò Ecclesiam invadat, & ubi invaluerit ne adeo multos sui sectatores inveniat. Cum enim istius mali fundamentum sit in voluntate humana, quæ per se libera est, non fuit ipsius prædictio adeo immutabilis, quia & tempus ipsius differri & ipsum mitigari possit. Est ratio à summa necessitate sumpta, ob quam hortationis illius memor esse debeat. *Sed secundum desideria sua sibi ipsis concervabunt magistros*, id est, non erunt tunc quidem homines sine magistris & doctoribus, imò habebunt illos magno numero, verum tales sibi deligent qui sint ad ipsorum gustum, qui cupiditatibus illorum blandiantur, & voluptatis ac deliciarum hujus mundi, non pietatis & afflictionum viâ ad vitæ futuræ gaudia ducant, atque ita ipsis placentia loquantur. Unde subjungit Apostolus, *prurientes auditum*, id est, qui & semper nova audire velint, & non nisi iis accommodent aures quæ ipsorum animos titillent & subscalpent voluptatis illecebra demulceant.

Verf. 4. *Et à veritate quidem nempe euangelica, auditum avertent*. Expolitio sive *ἐπιμύση*, qua elarius explicatur id quod versu superiori dixerat. *Fabulas* autem vocat ut supra vidimus omnes doctrinas quibus

cum euangelica veritate minus convénit, quia & veri sunt steriles & anilibus puerilibusque nugis perfimiles.

Verf. 5. *Tu verò* superiorem adhortationem repetit, sed auctam duabus virtutibus quæ velut individui solent esse comites doctoratus: quarum una est vigilantia. *Vigila in omnibus*, sis circumspectus, etiam atque etiam provide ne quæ per tuam incuriam hostis latent irrepant. Altera patientia, *mala patere*, id est, quicquid adversi propter nomen Domini evenerit maledulo & inconcusso animi robore perfer. *Opus fac Evangelistæ*, id est negotio munerique tuo quod est Evangelistæ diligenter & naviter incumbere. Evangelistæ autem fuerunt adjutores & veluti cooperarii Apostolorum: quorum munus erat ut ab Apostolis relictis vel etiam Apostolis suo muneri intentis, illi quæ ad ordinem in Ecclesia bonum pertinebant ordinarent, & si quæ obscurius Apostoli protulerant illi explicatius enarrarent, & in erudiendo grege Domini elaborarent. *Ministerium tuum impletum reddito*, id est, in id scilicet incumbere, ut munere tuo ita defungaris quò & tibi ipsi & aliis satisfacias, Deoque in primis illud approbes. Est expolitio qua perfectio in Doctoratus munere significatur.

Verf. 6. *Ego enim*. Ratio adhortationis itidem à summa necessitate ducta, mortis videlicet Pauli vicinitate, ex qua totum istud quod Paulus sustinebat onus in humeros Timothei reclinatur esset. Quasi dicat; Tanto autem magis id providere debes, quia ego *jam delibor*, id est morti vicinus sum, unde id quod ego obeo murus, jam tuis lacertis incumbet: quare nunc jam illi acrius insiste, & utraque quod ajunt manu illud capeffe. *στυβήματα*, vox à sacrificiis translata quibus libamina adjungebantur, mortem violentam per metonymiam adjuncti, eamque Deo longe gratissimam innuens. Ratio translationis ex locis huic geminis apparet, ut Philip. cap. 2. verf. 17, & Rom. 15. 16. *et tempus meæ migrationis instat*, verbis planioribus quod ante paulo obscurius dixerat explicat. Migrationis voce mortem describens, ut significaret mortem Christi fidelibus esse transitum quandam alio, nempe ad Christum, ut ait 2 Cor. 5. 6 & 8. Migrationis autem voce reddendam esse vocem *ἀναίτητος* indicat locus Luc. cap. 12. verf. 36. Vide & Philipp. cap. 1. verf. 23.

Verf. 7. *Certamen bonum certavi*, id est stipendia meo imperatori cujus sacramento rogatus eram debita penitus absolvi, sive atletico quod mihi demandatum erat munere defunctus sum. Utriusque enim tam militiæ videlicet quam atleticæ notionem vox *ἀγών* subire potest. Cujus nomine nil aliud quam fides nostra per Dominum Jesum in Deo firmissime defixa intelligitur, ut explicat Apostolus ipse, 1 Tim. 6. vs. 12. Cujus *πληροφόριαν* ad extremum retinere volentes non ludandum tantum sed etiam cruenta quandoque acie idque sine missione cum Satana, mundo, carne, decertandum. Subjungit autem ista & sequentis versus verba, sive ut rationem reddat cur tam augustis libationis videlicet & migrationis vocabis mortem suam descripserit, sive quod potius est, ut tacite Timothei aliorumque cogitationi occurrat, simulque ad sua vestigia premenda eos animet, à quibus facile absterreri poterant, miserimum esse illum arbitantes, ut cui asperissima quæque ob nomen Domini perperisso, ad extremum in vinculis tanquam scelerato latroni mors cruenta oppetenda esset, atque propterea instructio pietatis & patientiæ relanguescere. Felicem igitur imò & beatum nedum miserum eo nomine se prædicat Apostolus, quia videlicet mortem illam utcumque dura & acerba futura sit, interminabilis summi gaudii possessio sequatur. Verum quia id ipsum in dubium vocari poterat, ideo licet hoc primario intendisset, initio tamen illud expressit quod eam fiduciam illi ingenerearet, spemque illi futuræ cælestis lætitiæ firmam faceret, id autem est fides ad extremum Domino Jesu servata, ut ipsa vox ostendit, quam addit. Sed prius rem eandem metaphoricis vocabis exprimere voluit, quòd ex rem vividius exprimerent, & animo triumphi

spe gestienti aptiores essent. Quasi dicat; Neque vero est quod quisquam vestrum audita mortis meae vicinitate, quam ex meo sermone violentam futuram conjicitis animo concidat, & sive me cui in tantis angustiis transacta vita tam luctuoso sine claudenda sit, miserum ac infelicem esse putet, sive ipse in stadio pietatis subsistat & interjungat. Tantum enim abest ut eo nomine miserum & infortunatum esse arbitretur, ut potius gestiam prae lætitia & sereno triumphem, quantoque migrationis meae tempus vicinius est, tanto meam felicitatem propiorem, meque triumpho qui me manet, viciniorem esse compertum habeam.

Cursum consummavi, id est, jam ad metam propositi mihi cursus perveni, quem indefesso spiritu totum peregi. Metaphora à curforibus, rem eandem exprimens, quam plenius persequitur 1 Cor. 9. 24 & 26, item Philip. 3. 13, 14. Ad eandem alludit & Hebr. cap. 12. vs. 1, 2. *fidem servavi* id est, vel fidelis in omnibus Domino fui, tanquam dispensator Dei & minister Christi, 1 Cor. 4. 1, 2, vel fidem quam semel Domino dedi, spem meam in illo unice collocans, ad extremum illibatam & integram conservavi.

Verf. 8. *Reliquum*. Id est, Hoc igitur quod mearum erat partium cum satis cumulate præsterim, atque officii mei rationes impleverim, nil aliud restat, quam ut caelestis illius gloriae particeps evadam; quæ est illud quod me nunc animo concidere non finit, imo lætium & erectum esse jubet. Ea intuto est, nec ulla ratione in dubium vocari potest. *Reposita* quippe *est mihi*, nempe à Deo Patre, id est destinata & assignata. Non solum magnitudinem ipsius sed & certitudinem exprimit. Illud enim eam vocat *justitiæ coronam* nempe coronam quæ est justitia, ut Jac. 1. vers. 12, *coronam vitæ*, & Apoc. 2. vers. 10, & 1 Pet. 5. vers. 4 *corona gloriæ*, pro corona quæ est vita & gloria. Genitivus speciei. Alludit autem ut jam innuimus ad athletas, & quia certamen fecerat asseveravit, ideo coronam se expectare ait, victoribus athletis curforibusve dari solitam: nisi quod illa fuit marcescibilis & peritura, ut ipse Apostolus 1 Cor. 9. vers. 25 eam vocat, ista vero quam sibi repositam dicit, sit æterna corruptibilis, ut ibidem appellat, nempe ipsa immortalis gloria. Quam *justitiæ* nomine appellat, quia tum vere patebit, nos pro justis à Domino habitos, tumque nos non secus atque si justii fuissetus tractatos ab illo fuisse, peccataque nostra omnia deleta esse, gloriari poterimus, cum vinculis mortis æternæ liberati, ad vitæ in caelis æternæ transigendæ libertatem fuerimus affecti. Hoc verò, cum & datorem illius nominat ac describit, & tempus quo sibi esset obventura exprimit. Et dator quidem exprimitur his verbis, *quam reddet mihi Dominus*, nempe Jesus, ille enim est qui redditurus est nomine Dei patris sui unicuique secundum opera ejus, ut qui est judex vivorum & mortuorum ab illo constitutus. Itemque cum addit statim, *justus judex*; quorum est hoc solum magnam vim ad certitudinem præmii demonstrandam habeat, cum scio in illius manu esse repositum qui mihi illud promisit, eumque me habiturum judicem qui meæ causæ impensus favet; longe tamen majorem cum audio illum esse justum, ita verò justum qui nec per malitiam, nec per ignorantiam quidquam injusti committat, ut cui remotissima & intricatissima quæque aperta & manifesta sunt, quæque ab omni cuiquam inferendæ injuriæ suspicione est remotissimus. A quorum utroque non sunt usquequaque tuti judices mundi hujus: multique licet non per malitiam & perversitatem, tamen per ignorantiam juris, quando ipsis imponitur, inferunt aliis injuriam. Tempus verò expressit his verbis, *in illa die* nempe extremi judicii, de quo habetur, Act. 17, *non solum autem mihi*. Subjecit hæc verba, occurrens tacite aliorum cogitationi, ne quis putaret aliam sui esse rationem quam Pauli, ac proinde nec mirum esse si ille tanti præmii tam liquida spe suffultus mortem expectaret: sibi id animi non ad futurum, quia forte non eadem se præmii spes maneat. Quasi dicat; Quod autem de me dico, id non ita accipiendum est quasi ad

me solum pertineat, nec cujusquam mecum commune esse possit. Eadem quippe est aliorum quæ & mei ratio, nec solum mihi est destinata ista iustitiæ corona, sed omnibus etiam fidelibus. *Sed & omnibus diligentiibus apparitionem ejus*, id est, qui fidem etiam ipsi non secus atque ego ad extremum servaverunt. Ii enim soli diligunt & expectant anxie apparitionem Christi, id est adventum ejus ad extremum judicium. Effectum seu consequens ponit pro causa, seu antecedente. Unde Dominus signa extremi judicii prædicens, jubet suos attollere & erigere capita, & Paulus ad Rom. 8 ait, creaturam novam anxie expectare revelationem filiorum Dei: quin & Johannes in Apocalypsi dicit sponfam & Spiritum domine venire Domine: ut indubitata sit veri Christiani nota, anxia & spe plena expectatio adventus Domini Jesu in judicium.

Verf. 9. *Stude venire ad me cito*. Altera capituli pars, in qua familiaria quædam tractat, & eaque trium generum. Nam quædam præcipit quæ ab illo fieri velit: quædam quæ sibi evenerant indicat, & eorum occasione ipsum monet aut instruit, & denique salutationes varias subjungit. Ab illo fieri vult tria, quorum hoc unum est, ut quamprimum ad illum venire maturaret.

Verf. 10. *Demas me reliquit*. Rationem ejus quod versiculo præcedenti præceperat exprimit, quia videlicet alii ipsum reliquerint, alios ipse à se amandavit. Ac reliquisse se quidem dicit Demas istum quem ex epistola ad Philemonem apparet fuisse cooperarium Pauli & adjutorem in sacro ministerio. Causam etiam expressit, *diligens nunc seculum*, id est consortio meo præferens negotia mundi hujus, & prædicationi euangelii, rerum hujus mundi procuracionem, & rei familiaris promotionem. Non enim ita dilexisset mundum hunc putandus est ut ab ipsa etiam Christiana profus deficeret, & ad pristinæ superstitionis sordes relaberetur, sed quia animum adjuerat ad rem struendam, cui in sacro opere vacare minime poterat, ideoque hoc potius omittit, quam occasiones rei amplificandæ amittere maluit. Hanc vocis hujus mundi significationem, ut res ad vitam hanc necessarias complectatur, habes 1 Cor. 7. vers. 31 seqq. Jacob. 2. vers. 5. 1 Joh. cap. 3. 17. Hoc tamen ingens crimen fuisse in eo qui se Deo penitus addixerat & consecraverat, apparet ex eo quod Apostolus ait 2 Tim. cap. 2. vs. 4. Cæterum rediisse Demam ad officium, verisimile est, si posterius eam quæ est ad Philemonem scripsit quàm hanc: ut quidem videtur, quia in ea Timothei tanquam sibi præsentis facit mentionem, Philemonem autem, à Dema tanquam suo cooperario salutat. Quanquam & hoc ipsi obitare videtur, quod hic de morte sua tanquam jamjam instante disserat, ibi verò se sperare quod evasurus adhuc è vinculis esset asserat. Ut tandem quid certi hac in re statuendum sit, non planè liqueat. Commemoratur autem Demam istum & epist. ad Col. 4. 14. *& abiit Thessalonicam*, ut ibi videlicet rem augeat, negotiaque sua tanto melius procuret.

* * *

1 Tim. 2. 4, ad 7.

Postquam Apostolus ab initio hujus Capituli ad monuisset fideles, ut preces ad Deum fundant pro omnibus hominibus, & pro beneficiis divinis ei gratias agant, utque fausta quoque atque inprimis salutem æternam omnibus exoptent: jam affert rationem istius admonitionis suæ, defumtam summâ benevolentia Dei & desiderio salutis humanæ, quod per Christum testatus est. Si enim Deus, quem imitari debemus, tanto flagrat salutis hominum studio, utique & nobis filiis ejus incumbit, ut hoc opus humanæ salutis votis ac studio omni promoveamus. Perpendenda igitur in his verbis Apostoli sunt duo.

1. Quomodo exprimat Dei desiderium ac studium erga salutem hominum.
2. Quibus argumentis probet, tale ac tantum esse Dei studium.

Primum continetur verf. 4. Ubi tria occurrunt notanda.

da. 1. Quid boni Deus hominibus velit. 2. Quam late pateat ista Dei benevolentia. 3. Quomodo id Deus velit fieri. Quid Deus velit exprimens, duo nominat Apostolus: salutem & agnitionem veritatis. Quorum illud est bonum principale, hoc secundarium, & medium ad illud consequendum. Cum dicit, Deus vult homines *servari*, de aeterna salute loquitur. Etsi enim Deus quoque velit, ut homines in his terris & in hac vita conferventur, tamen rationes additae monstrant, Apostolum hic de coelesti ac immortalis vitae agere. Desiderat ergo Deus & finem, & media ad eum ducentia. Quasi dicat: Deus vult homines aeternam servari, ac propterea etiam cupit ut veritatem agnoscant. Sine hoc medio enim servari non possent. Salus duo in se complectitur. 1. Liberationem ex miserâ conditione. 2. Translationem in statum beatissimum, quo nihil melius atque sublimius excogitari aut optari potest. Cum autem morte aeternâ nihil sit horrendius, & vitae aeternae gaudii nihil sit beatius: significat Apostolus, Deum velle, ut homines eripiantur ex morte atque interitu sempiterno, & in caelestia palatia transferantur, ac vitae aeternae, omniumque gaudiorum divinatorum comites reddantur. Status iste caelestis conjunctus est cum summâ gloriâ, cum summis delictis. Videbimus enim ibi Deum sicut est: & divinae ejus naturae erimus participes. Nullius hominis lingua sufficiens est ad explicandas illius vitae voluptates. Quia oculus non vidit, auris non audivit, & in mentem hominis non descendit, quid Deus paraverit diligentibus se. 1 Cor. 2. 9. Hoc igitur primum est, quod Deus desiderat, quod & nos omnibus optare atque precari debemus, & pro quo tenemur semper Deo agere gratias. Si pro omnibus donis ac bonis gratiae Deo agenda sunt, multo magis pro dono tam augusto, & excellenti. Hujus doni spes in terris est maximum omnium bonorum, quae habemus in mundo. Dicamus ergo cum Apostolo Petro 1 Pet. 1. 3. *Beneficentia sit Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui secundum magnam misericordiam suam regeneravit nos in spem vitam, per resurrectionem Christi ex mortuis, in hereditatem incorruptibilem, & incontaminatam, & immarcescibilem, conservatam in caelis propter nos. Ad hanc autem hereditatem ac salutem ut perveniamus mediis opus est. Itaque ostendit Apostolus, Deum velle, ut homines etiam medium salutis assequantur: id autem est agnitione veritatis. Per veritatem intelligitur Evangelium, seu doctrina Christi: ut ipse Apostolus explicat Eph. 1. 13. Ita & Christus Joh. 1. 17. *Gratia & veritas per Christum facta est*; ubi per veritatem designat Evangelium quod opponit Legi. Jure autem Evangelium veritas vocatur, non tantum quia in ea nihil est falsi; sed etiam quia est omni ex parte perfecta, sive praecepta spectes, sive promissa. Nulla doctrina quo ad perfectionem cum ea comparari potest. Lex quidem etiam nihil falsi continebat, & eo respectu etiam fuit veritas: sed ratione perfectionis solum Evangelium est veritas, & hoc respectu Evangelium Legi oppositum veritas appellatur. In lege umbrae fuerunt rerum futurarum. Sub Evangelio est ipsa veritas; omnium umbrarum ac figurarum impletio facta est. Hanc veritatem cupit Deus ut homines agnoscant. Non simpliciter vult, ut homines serventur, absque omni labore ac cura sua, sed vult ut aliquid faciant, vult ut in Christum credant, ac per eum in Deum, ut fidem bonis operibus probent ac demonstrant, quae sunt anima fidei. Nemo autem potest habere fidem, nisi habeat cognitionem veritatis de Deo, de ejus attributis, voluntate atque operibus, nec non de Christo ejusque doctrinâ. Deum cognoscere debemus per Christum, qui nobis perfectam Dei voluntatem revelavit, quid nimirum nobis promittat, & sub quâ conditione. Haec omnia in ista veritate comprehenduntur. Qui hanc veritatem non novit, nescit medium ad diligendam salutem. Cognitione verò ista non debet esse theoretica, sed practica: non tantum animo ac mente eam tenere, sed & factis atque effectu ipso eam demonstrare debemus. *Non omnis**

*qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in caelis est. Matth. 7. 21. Qui vult habere promissâ, debet facere praecepta. Hinc 2 Petr. 3. 17. 9 dicitur, Deum nolle, ut aliqui pereant, sed ut omnes ad poenitentiam convertantur. Oportet ergo ut qui salvus fieri cupit, prius poenitentiam agat, id est, mutet animum ac vitam suam in melius, ut animum à peccatis convertat ad pietatem, ut etiam re ipsa peccata abjiciat, & faciat fructus dignos poenitentiae. Peccata extirpanda sunt per poenitentiam. Poenitentia autem acquiritur per agnitionem veritatis. Qui dicit, se nosse Deum, & mandata ejus non custodit, mendax est, & veritas in eo non est. 1 Joh. 2. 4. Cognitione sine pietate est inanis tantum persuasio, & magis nocet, quam prodest. *Melius enim erat non cognoscere viam justitiae, quam post agnitionem regredi à sancto praecepto sibi tradito. Talium conditio ultima facta est deterior priore; acciditque eis, quod vera proverbio dici solet: canis reversus est ad suum ipsius vomitum, & suscita ad volutabrum canis.* 2 Petr. 2. 20, 21, 22. Qui novit promissâ Dei & credit eis, is seipsum purificat, sicut Deus purus ac sanctus est. Si hanc cognitionem veritatis ut habeamus, Deus desiderat, desideremus & nos: sed ita desideremus, ut eam omni studio ac diligentia quaeramus. Non difficulter autem eam inveniemus, si probo simus animo. *Si quis voluerit voluntatem ejus facere, qui me misit, ait Christus Joh. 7. 17. Cognoscat de doctrinâ, utrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.* Nos qui eam jam cognovimus, gaudeamus & amemus eam, dantes operam, ut in nobis sit efficax & bonorum operum fecunda. *Qui beneficit, ex Deo est; qui malefacit, non vidit Deum.* id est, non cognovit. 3 Joh. vers. 11.*

Quam late pateat divina voluntas, quâ vult homines servari, indicat Apostolus, cum ait, eum velle omnes homines servari. Non Judaeos tantum, non unam tantum nationem aliquam, sed omnes gentes ac nationes Deus cupit servari. *Non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet eum, & operatur justitiam, acceptus illi est. Act. 10. 34. Non est Judaeus, neque Graecus, non est servus, neque liber, non est masculus, neque femina, sed omnes sunt unus in Christo Jesu.* Gal. 3. 28. Olim David gloriabatur: *Non fecit sic ulli nationi, ut manifestaret ei judicia sua, sicut manifestaverat populo Israëlitico. Psal. 147. 20.* Christus etiam ad solos Judaeos venerat, & Apostolis interdixit, initio, ne irent in viam gentium. Sed postea iussit eos ire in universoni orbem, & Evangelium praedicare omni creaturae: praecipue autem Paulum constituit doctorem gentium. Praeterea non habet nunc Deus rationem status ullius, non spectat vilitatem, non dignitatem, non paupertatem, non divitias, non sapientiam, non ruditatem, non denique respicit antea factae vitae mores. Invitat ad se omnes laborantes, & oneratos: omnibus requiem aeternam ac salutem offert. Est quod gaudeamus & Deo gratias agamus. Nam si Deus sic agere perrexisset, ut cepit, id est, si discrimen nationum nunc faceret, nos perissemus. Nunc Deus obduravit Judaeos, Ethnicos ad mensam suam collocavit. *O altitudo divitiarum, & sapientiae, & scientiae Dei! quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, & impervestigabiles viae ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in secula. Amen.* Rom. xi. 33. Continetur autem his verbis Apostoli argumentum validum contra aeternam reprobationem & damnationem ad interitum sempiternum maximae partis hominum: quam hodie non pauci à Christianis urgent ac defendunt. Vult Deus ut pro omnibus hominibus oremus & gratias agamus, nemine excepto, ne inimicis quidem. Ratio est, quia vult omnes homines salvos fieri. Si homines damnavit permultos ad interitum ab aeterno: utique non vult omnes homines servari. Et cui bono forent orationes pro reprobis & immutabili decreto damnatis?

Considerandum tandem, quomodo Deus homines omnes velit servari. Non vi irresistibili; non ita, ut humana malitia atque improbitas voluntatem Dei non possit immutare: sed vult ita, ut & homines velint, vult sub conditione, vult ut probitas & improbitas humana possit habere locum. Itaque offert salutem, ad eam invitat, juvat, media subministrat: sed in hominum potestate est ista media recipere vel rejicere. Proponit hominibus aquam & ignem; liberum est unicuique alterutrum eligere. Hinc dicit Dominus: *Quoties volui congregare vos, sicut congregat gallina pullos suos sub alas suas, & voluistis.* Matth. 23. 37. Pharisæis & legisperitis objicit, quod *consilium Dei aspernati sint adversus semetipsos.* Luc. 7. 30. Apostolus Paulus similiter Judæis exprobrat, quod *seipos indignos judicaverint vitam æternam.* Act. 13. 46. Voluit igitur Deus sincere, sed non ita voluit Judæos, & hodie vult omnes homines servari, sicut vult servare credentes in Christum eique obedientes: quod faciet ipse sine fidelium operâ; nempe excitabit eos à mortuis transferet eos in cœlum, immortalitate donabit; non accedente eorum ulla operâ Deus erit solus agens hæc in re; fideles merè passivè se habebunt. At non sic Deus vult homines ex infidelibus fideles facere & ex malis bonos. Oportet ut ipsi etiam voluntatem & operam ac laborem suum adhibeant. Satis est quod vires suggerere velit, si nostræ vires deficiant. Sed quando homines viribus uti nolunt, ipsi sibi obstacula multa objiciunt, se Deo excusant, tum non vult homines ejusmodi servari, sed decretum fert ejusmodi: *Nemo vitiorum istorum gustabit meam cœnam.* Luc. 14. 24. Propterea tot monita & adhortationes ad nos fiunt in scripturâ, ne nobis ipsis defimus. *Hodie si audieritis vocem Domini, ne obdurate corda vestra.* Hebr. 3. 7. *Adhortamini vosmetipsos singulis diebus, quoad cognominatur hodie, ne quis obduretur ex vobis fallaciâ peccati.* Hebr. 3. 13. Cum habemus occasionem ad salutem, aperiamus corda nostra, non induremus, ne Deus ea justo judicio suo magis adhuc induret: quemadmodum solet facere hominibus contumacibus & voluntarie improbis. Nemo igitur seducat semetipsum hoc dicto Apostolico, quod Deus velit omnes homines servari. Vult enim, & suo modo etiam non vult. Vult ab initio, hominesque vocat, invitat. & omni illecebrarum genere trahit, sed frustra tentatis omnibus mediis eos ad sanitatem revocandi, cum homines nolunt obedire, ipse quoque non vult eos servari, sed gaudet eorum pernicie, & iratus jurat, eos non ingressuros in requiem ipsius. Verum tunc non est quod homines Deum accusent, cum ipsi in causâ & culpâ sint.

Probat deinde Apostolus talem, ut descripsit hæcenus, esse Dei voluntatem erga salutem hominum. Duobus autem id probat argumentis. Primum est: *Unus est Deus.* Unus non tantum eatenus, quod non sint plures, sed etiam quod sit uniusmodi. Omnibus idem est tam Ethnicis quam Judæis, divitibus quam pauperibus: ut ait Apostolus Rom. 3. 29. *An Judæorum Deus solus? annon etiam Gentium? Imò & Gentium.* Siquidem *Deus unus est, qui justificabit circumcisionem ex fide, & præputium per fidem.* Omnes ergo homines æqualiter Deus cupit servari. Quis verò sit iste Deus, docet Apostolus 1 Cor. 8. 6. *Nobis unus est Deus, Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum,* id est, ille est primus auctor religionis Christianæ, & ultimus finis, ad quem dirigitur fides nostra, ad quem omnis gloria redundat. A quo uno Deo ibidem Apostolus Christum manifestè distinguit, dum addit: *Et unum Dominum Jesum Christum, per quem omnia & nos per ipsum, id est, qui est media causâ salutis nostræ, & per quem nos ad Deum accedimus, Deo servimus, eique sacrificia laudum offerimus. Itâ Christus quoque se ipsum ab uno solo vero Deo distinguit aperte Joh. 17. 3. Hæc est vita æterna, ut cognoscant te (Pater) illum solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.* Similiter Apostolus facit Eph. 4. 5, 6. ubi postquam dixisset: *Unus Dominus, nempe Christus, una fides, unum baptismum,*

mox addit: *Unus Deus & Pater omnium qui est super omnes & per omnia & in omnibus nobis.* Sed & hoc loco Apostolus evidentem distinctionem facit inter Deum & Christum, cum post verba, *Unus est Deus,* subjungit: *Unus & mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus.* Quibus verbis continetur altera ratio seu argumentum, quo Apostolus superiorem thesin seu assertionem suam probat. Sicut unus est Deus, ita etiam unus est mediator Christus: quem describit ab officio & à naturâ. Ab officio, quod sit Mediator Dei & hominum: à naturâ, quod sit homo. Mediator vocatur, quia Fœdus sancivit inter Deum & homines. Ob eandem causam Moses vocatur Mediator Veteris Fœderis. Gal. 3. vers. 19. Non quod Deum placaverit iratum: ut hodie putant multi id circò Christum mediatorem dici; sed quod fuerit hominibus interpret divinx voluntatis. Ut autem Moses fuit Veteris, itâ Christus est Novi Fœderis Mediator, quod est longè melius ac præstantius, quia in melioribus promissionibus sancitum est: Hebr. 8. 6. Ideo etiam ibidem dicitur Christus excellentius ministerium sortitus esse. Perfectissimam voluntatem Dei nobis Christus revelavit, & annuntiavit res in Deo absconditas à seculo. *Deum nemo vidit unquam: unigenitus filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Joh. 1. 18. Hæc mediatio potissimum Prophetico Christi munere continetur: quanquam & nunc est Mediator, quatenus est Pontifex noster misericors ac fidelis, quatenus se medium interponit inter Deum & nos, namque Dei à nobis avertit. Simul tamen est Rex noster cœlestis, in cujus manu sunt præmia & poenæ. Cum ergo Christus sit omnium hominum Mediator, à Deo constitutus, quicumque tandem sint illi homines, sequitur Deum omnium hominum salutem cupere, ac proinde pro omnium hominum salutem erandum esse. *Homo Christus Jesus.* Hinc apparet, non habere Christum aliam naturam, quam humanam. Quam minus honorificè & quam contumeliose is de Rege loqueretur, qui eum respectu Ducatus alicujus Ducem tantum ac Principem vocaret, nullâ Regiæ dignitatis mentione factâ? Itâ & Apostolus non sine præjudicio divinx Christi gloriæ eum hominem tantum simpliciter nominasset, si non homo solum, sed & Deus summus esset: præsertim cum vulgò statueretur, eum Mediatorem esse secundum personam suam divinam. Est quidem Christus etiam Deus, sed non quoad naturam, verum quoad officium: est enim Deus idem, quod sit ab illo uno Deo, uti olim Judices ac Reges sub Veteri Fœdere, sanctificatus, id est, Spiritu Sancto, atque adeo virtute & sapientia divina repletus, inque mundum missus Joh. 10. 35, 36. Si Regibus competit titulus Dei propter officium: multo magis Christo, cujus munus & officium est multo sublimius? qui est Rex Regum, & Dominus dominantium, cujus pedibus omnia subjecta sunt, præter eum qui ipsi subjecit omnia 1 Cor. 15. 27. Donavit illi Deus nomen, quod est supra omne nomen: Phil. 2. 9. Quod nomen nihil aliud est quam divinitas, seu divina potestas. Ergo Deus ipsi donavit divinitatem. Christus proinde est Deus, non à natura, sed ex dono Dei summi. Porro Apostolus posterius hoc argumentum de Christo amplificat, & confirmat. *Qui dedit semetipsum redemptionis pretium pro omnibus.* Pro omnibus hominibus Christus æque est mortuus, ut omnibus hominibus causâ salutis existeret. *Dedit seipsum, scilicet in mortem, subiit ac suscepit in se mortem.* Sic sumitur & alibi verbum *Dare* simpliciter positum, pro, dare in mortem. Vide Joh. 3. 16 & alibi. Homines hodie dicunt, Christum dedisse sanguinem Deo, & persolvisse illi pretium morte sua pro omnibus peccatis nostris. Atqui scriptura testatur, Deum ipsum dedisse Christum in mortem Joh. 3. 16. Rom. 8. 32. Ergo non ipse accepit pretium, qui dedit. Deus fuit prima causâ dationis filii in mortem. Nihil hic factum est Dei causâ, ut is placaretur, vel ut ei pretium aliquid solveretur. Cum ergo Christus dicitur dedisse pretium redemptionis pro nobis, impropria est locutio, qua significatur, eum liberasse nos è servitute spirituali moriendo, non se-

cus atque homines è captivitate liberantur, qui pretio redimuntur. *Pro omnibus*, non significat loco omnium: quasi scilicet id ipsum sit passus, quod nos pati debueramus. Nusquam id dicitur in Sacris Literis. Sed pro omnibus significat propter omnes, omnium bono, propter omnium salutem. Ità quod Apostolus Rom. cap. 14. v. 15. dixerat, *pro quo Christus mortuus est*, id alibi nempe 1 Cor. 8. 11. dicit: *propter quem Christus mortuus est*. Ita quod semel dicitur Christum pro peccatis nostris mortuum, id alibi dicitur, propter peccata nostra esse factum. Ex quo patet, non posse ex voce *redemptionis* vel *pretii* colligi talem satisfactionem pro peccatis nostris, qualem hodie credunt Christiani. Non habet hinc locum propriè dicta redemptio. Deus nos emittit & redemit. Emtori autem aut redemptori nihil solet solvi. Christus emittit nos Deo. Apoc. 5. 9. Ei autem cui res emittit, non competit solutionis pretium. Sed pretium dandum est ei, qui captivos detinet. At hinc in nostrà redemptione fieri id non potuit. Res enim illæ, apud quas fuimus captivi, non sunt personæ. Fuimus enim capti & mancipati peccato: venundati sub peccato: ut à Apostolo in personâ sua loquitur de homine nondum renato Rom. 7. 14. & de Achabo simile quid legitur 1 Reg. 21. 20. Fuimus mancipia mortis æternæ. Potest quidem dici, nos etiam factam fuisse captivos; sed illi certum est, nullum pretium esse solutum: etsi Augustinus & Ambrosius, Diabolum accepisse sanguinem Christi, ausi sint dicere. Indignus enim fuit diabolus, ut ipse sanguinem Christi aut ullum pretium acciperet. Voce redemptionis amat scriptura uti in impropria significatione. Ità dicitur Deus redemisse populum suum ex Ægypto Exod. 15. 13. & Moses vocatur Redemptor Act. 7. 35. Quamvis nec Deus, nec Moses ullum verum pretium solverit pro populo, sed eos, quorum captivi erant Israëlitarum, perdidit. Hoc modo & Christus nos redimit, dum perdit hostes nostros. Esai. 43. 3. dicit Deus: *Dedi in redemptionem tui Ægyptum, Æthiopiâ & Sebam pro te*. Quis non videt esse impropria locutionem. Sic Luc. 21. 28, inquit Christus: *Levate capita vestra, quia appropinquat redemptio vestra*. Et Apostolus: *Nolite contristare Spiritum sanctum, quo signati estis in diem redemptionis*, id est, resurrectionis à mortuis, & perfectæ liberationis ab omni malo. Eph. 4. 30. Vide etiam Rom. cap. 8. v. 23. ubi mentio est *redemptionis corporis nostri*, id est liberationis à corruptione ac morte. 1 Cor. 1. 30. Christus dicitur *factus esse nobis redemptio*, quia nos liberabit ab interitu. *Redemptionem* Apostolus ipse explicat, nihil aliud esse quam *remissionem peccatorum* Eph. cap. 1. vers. 7. Col. 1. 14. Si remissio est facta: ergo non opus erat pro nobis solvere; præsertim ubi remissio facta est *secundum divitiâs gratiæ*, ut ait Apostolus. Per sanguinem itaque Christi cum dicimur redempti, nihil aliud significatur, quam morte ac sanguine Christi interveniente factum esse, ut liberemur à morte sempiternâ. Idque factum est primò eatenus, quòd morte Christi confirmatum & obfirmatum sit Novum Fœdus, in quo continetur promissio remissionis peccatorum & vitæ æternæ. Atque idèd sanguis Christi vocatur sanguis Novi Testamenti seu Fœderis: idèd assimilatur effusio sanguis ejus asperzioni illi sanguinis, quo confirmatum fuit Vetus Fœdus; quod totum umbra duntaxat fuit ejus rei, quæ per mortem Christi effecta est. Christus confirmando Fœdus sanguine suo, dedit nobis jus ad remissionem peccatorum: Deus seipsum quodammodo obligavit, ut nos certos redderet de promissorum suorum infallibilitate. Hinc dicitur sanguis Christi clamare, & quasi in memoriam Deo revocare promissâ ejus Heb. cap. 12. 24. Christus annuntiavit nobis voluntatem divinam de nobis servandis, & sic fuit mediator: postea ut annunciationi suæ fidem faceret, fudit sanguinem suum propterea, atque ità ipsâ morte suâ testatus est de promissorum Dei veritate. Secundò Christus eatenus nos liberavit morte suâ à morte æternâ, quia Christus mortuus est, ut nos redimeret, id est, liberaret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem,

sectatorem bonorum operum: Tit. 2. 14, ut nos liberaret è vana conversatione 1 Petr. 1. 18, è præsentis seculo malo: Gal. 1. 4. Hoc autem factum est, dum spem certam promissorum in animis nostris excitavit Christus, morte sua sanctificans seipsum 1 Joh. 3. 3. Deinde dum Christus hac conditione mortuus est, ut peccatis mortui vivamus justitiæ 1 Petr. 2. 24. *Si in luce ambulamus*, &c. 1 Joh. 1. 7. Præterea dum mors Christi est testimonium & argumentum summi amoris erga nos Dei & Christi: quam obrem & nos vicissim eos amare debemus, id est, mandata eorum servare. Denique dum in morte suâ nobis Christus exemplum perfectissimarum virtutum reliquit, ut dilectionis, patientiæ, humilitatis, &c. ut sequamur vestigia ejus.

Tertia Christus nos liberavit per mortem suam eatenus, quod fuso sanguine suo adeptus sit potestatem omnem in cælo & in terra, quâ nos aliquando è faucibus mortis & inferni eripiet. *In hoc Christus & mortuus est & resurrexit*, &c. Rom. 14. 9. Vide quoque Esai. 53. 2. Non tantum autem Rex factus est Christus & potestatem adeptus per mortem, sed etiam per eandem factus est misericors ac fidelis Pontifex, ut ipse passus & tentatus in omnibus, potens sit & iis qui tentantur auxiliari. Hebr. 2. 17, 18. Hisce tribus modis, quos explicavimus, Christus dedit seipsum redemptionis pretium pro nobis.

Illustrat, quod modo dixerat, Apostolus, ostendens etiam ad Ethnicos spectare salutem, & mortem Christi: *Quod fuit testimonium temporibus propriis*. Non ipse Christus pro omnibus in redemptionem datus fuit testimonium, sed actio ista, quòd seipsum dedit redemptionem pro omnibus, testimonium seu argumentum fuit divinæ benevolentiæ, quâ omnium hominum etiam Ethnicorum salutem desiderat. *Temporibus propriis*, id est, certis & quibus hoc testimonium competeat, atque à Deo destinatum erat. Intelligit hic tempora illa, quæ consecuta sunt exaltationem Christi. Tunc enim intellectum est, omnibus hominibus promiscue patefactum esse ostium salutis. Mors Christi fuit testimonium & pignus, quod Deus velit omnes homines servari. Si enim filio suo non pepercit propter nos, quomodo non etiam omnia cum illo donabit nobis? Rom. 8. 32. Vide etiam Rom. 5. 6, 10. Facilius est salutem dare hominibus, quàm Filium unigenitum dare in mortem. Hoc erat cum ignominia Dei & Christi conjunctum, illud cum utriusque æternâ gloriâ. Dicamus ergo cum Johanne Apoc. cap. 1. 5. *Ei qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo, & fecit nos Reges & sacerdotes Deo & Patri suo, gloria & imperium in secula seculorum. Amen.*

In Hebr. 10. vers. 26, ad 32.

IN his verbis, docet autor divinus, quam miserâ, quamque infœlix conditio sit Apostatarum, hoc est eorum qui Christianam religionem, quam fuerant amplexi contemnunt atque deserunt. Quo loco, tria sunt consideranda. 1. Quomodo autor divinus describat Apostasiam, seu desertionem ac contemtum Christianæ religionis. 2. Quomodo describat, miseram illam atque infœlicem conditionem apostatarum. 3. Quomodo eandem demonstret ac comprobet. Primum est ibi *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam cognitionem veritatis*. Ubi primò vox peccandi *voluntarie* sumitur, pro peccato omnium maximo quod est Non credere in Christum, de quo vide Joh. 16. 9. 2. Verum, quia quis potest, duplici ratione Non credere in Christum, vel quia illius sanctissimam doctrinam & religionem nunquam fuerit amplexus. Vel quia postquam eandem amplexus fuerat, repudiavit atque abjecerit, quod posterius peccatum, propriè apostasia dicitur, ideoque autor, ad hoc peccatum propius clariusque designandum addidit, *Post acceptam cognitionem veritatis*. Per veritatem ut notum est doctrinam euangelicam intelligens, ut Joh. 1. 17. & alibi sæpe, in Sac. Liter. N. F. idque patet ex oppositione: opponitur enim veritati

Lex,

Lex, vers. 28, 29. Causæ appellationis etiam notæ sunt. Ideo vero hoc addit auctor divinus; partim quia ii ad quos scribebat, Christianam religionem jam erant amplexi, nec amplius monendi, ut eam reciperent, sed ne receptam abjicerent, partim quia tam infelix conditio eorum, qui evangelium nondum sunt amplexi, esse non videtur, atque illorum est, qui receptam deseruerunt, licet illorum quoque sit miserissima. Nam quod de conditione illorum ait Petrus, qui pietatem quam amplexi fuerant deserunt, posteriorem illorum statum, esse deteriore priori, & fatius fuisse, eos viam iustitiæ non cognovisse, quam postquam cognoverant, recessisse à sanctissimo mandato sibi tradito 2 Pet. 2; Id etiam huc rectissime accommodatur: qua de re non nihil dicemus infra explicatius.

3. Sed quia potest quis, à Christiana religione præferri, ad breve tempus deficere, vel ex quadam infirmitate, haudquaquam tamen excusabili, vel etiam ex quadam iudicii imbecillitate, ac præcipiti lapsu, itidem non excusando, vel denique ultro, sponte ac voluntariè, ubi nec fragilitas, nec incogitantia iudicii, que imbecillitas revera, locum habet ullum; sed summus sanctissimæ religionis cernitur contemptus, & obstinata animi malitia; hunc postremum modum, qui in istis Hebræis, si Christum deseruissent, locum fuisset habiturus, designare voluit, divinus auctor, voce, *voluntariè*. Voluntariè autem is peccare censendus est, qui sciens prudens, à religione Christiana, quam probe cognoverat, vel nulla, vel non magna vi adhibita resistit, vel cum aliam ob causam antea resiliisset, tum cum ad eam se recipere potuisset ac debuisset, suo arbitrio ac voluntate non redit; qua in re, summa cernitur malitia & maximus sanctissimæ religionis, ipsiusque Dei ac Christi contemptus. Ex imbecillitate verò aliqua is videtur Christianam religionem deserere, qui violentia tormentorum ac cruciatum abreptus, aut terrore ingenti percussus ac perturbatus, eam abnegaret, cujus rei tamen ipsum mox pæniteret; qua in re, tantus Christianæ religionis contemptus non est, quantum ibi cernitur, cum quis id sponte ac ultro facit, ac tandem, quamdiu imbecillitatem in re, locus esse potest, non videtur eo in statu versari homo ejusmodi, ut respicere nequeat & sic veniam delicti sui impetrare. Quamquam interim, illud quoque certum est, eum hominem, nisi se recolligat quamprimum, & majori hac in re constantia utatur, omniaque Christi causa ferenda, ferat, atque ad extremum usque spiritum sustineat, in æternum periturum. *Qua de re, vide Matth. 10. 21, 22, 28, 32, 38, 39 & cap. 16. à vs. 24 ad 27. Joh. 12. 24, 25.* Reponendus enim est inter timidos illos, quorum pars est in stagno ardente igni & sulphure Apoc. 21. 8. Quod si etiam tum cum malorum violentia cessavit & animus à metu sese potest recolligere, nihilominus in ista apostasia perseverat, jam iis etiam annumerandus est, de quibus divinus auctor, hoc loco differit; hoc est censendus est sponte peccare, post acceptam notitiam veritatis, nullusque illi ex vi fœderis datur ad Christum receptus. Idem statuendum videtur de iis, qui aliquibus ratiunculis ac sophismatis decepti, & præcipiti quodam lapsu, aut temeritate abrepti, veritatem abnegarint. Nam si postea, ubi meditandi spacium habuerint, & re accuratius perpensa errorem agnoverint, licet illis ad Christum redire, & sic peccati sui veniam consequi, non enim eodem modo errorem puniunt Deus, & malitiam contumaciamque præfractam; licet haud facile fieri possit videatur, ut quis sola iudicii imbecillitate, à Christiana religione deficiat, præsertim si eam probe cognoverit, quod propterea addo, quia si quis eam leviter attigerit tantum, aut multis erroribus conspurcatam cognoverit, quemadmodum ea hodie ubi vis errarum trahitur, non esset mirandum, si quis putans errores doctrinæ Christi astutos, esse ipsissimam Christi doctrinam, eam propterea abjiceret, iudicii quod unum imbecillitate. Quamquam & illud verisimile est, nisi aliud peccatum, aut ipsius hominis negligentia, que in re tanti momenti, veniam haud meretur

accedat, non permissuram Dominum Jesu benignitatem, ut cuiquam iudicii imbecillitas, sit fraudi, & vel non concessuram, ut sanctissimam hanc religionem falsam esse arbitretur, vel eum facile in viam reducturum & erroris causam ostensurum. Dictis, illud addi potest, etsi hæc divini auctoris verba, proprie ad eos pertineant, qui Christianam religionem profus abjiciunt ac damnant, posse quoque ad eos tamen non incommode extendi, qui cum Christum alias profiteantur, ita tamen peccant, ut licet probe sciant peccatum istud à Christo prohibitum, & si in eo hæserint, vi N. F. vitam æternam sese haud adepturos, id tamen susque deque habeant, nec ab eo recedere cogitent. Ea enim res magnum Christianæ religionis contemptum, ac N. F. & apertam in Deum ac Christum impietatem ac hostilitatem spirat. Simili ratione id accipi potest, quod de abrogatione legis postea dicitur. Hactenus prima loci pars. Sequitur altera. In qua, misera & in felix apostatarum conditio exprimitur, quæ continetur illis vs. 26, 27, verbis. *Non amplius, &c. utque ad verbum adversarios.* Duobus autem modis infelicitatem istam exprimit. Primò ostendit, nullum apostatis reliquum esse modum, præsertim ordinarium, atque in fœdere divino comprehensum, quo divina supplicia effugiant. 2. Ostendit quam grave atque acerbum supplicium, illis sit metuendum. Prius facit ibi non *amplius pro peccatis relinquatur hostia* &c. Id est nullum existat sacrificium ad peccata apostatarum delenda, eorumque reatum ac pœnam auferendam comparatum. Verba enim *Pro peccatis* significare ad tollenda peccata, eorumque reatum ac pœnam auferendam. tum alias notum est, tum oppositio docet. Sequitur enim *sed terribilis expectatio.* Causa verò, cur ita loquutus fuerit divinus auctor, hæc est, quia quemadmodum Deus sub Vet. Fœd. certis quibusdam sacrificiis intervenientibus, solebat peccata ea, quorum remissio vi fœderis dabatur, condonare, ita hodie quoque omnia peccata, quæ vi N. F. condonantur, vi sacrificii Christi expiantur. Quare, cum divinus auctor, significare vellet, Apostatas ex vi fœderis remissionem peccatorum non consequi, dixit, Non amplius relinqui pro peccatis hostiam, quasi dicat: Nullus amplius reliquus est modus ordinarius, atque in F. N. comprehensus, qui possit peccatum hoc apostasiæ expiare, & ejus condonationem impetrare. Sacrificium Christi, quo omnia peccata, quibus in N. F. proposita est remissio expiantur, non amplius illis prodest, quemadmodum profuerat antea, ad expiationem peccatorum, ante veritatis agnitionem admissorum, aliorumque lapsuum, in quos postmodum inciderant. Interim tamen non negat divinus auctor, posse fieri, ut extraordinariè, ac præter vim F. N. talibus hominibus peccatorum contingat remissio. Verum, quam dubium illud sit, vel exinde patet, quod Deus divitiis gratiæ suæ, N. F. inclusit, & per viscera misericordiæ suæ, remissionem peccatorum nobis obtulit. Quod si apostata viscera misericordiæ divini, & divitiæ gratiæ ejus non sufficiunt, ad obtinendam peccatorum remissionem, quomodo aliquid amplius sperare potest? Ei ne Deum majorem exhibiturum misericordiam quam quispian audebit asserere, qui per summam malitiam, Deum ipsum repudiasset, ac contempsisse censendus est, eumque mendacii arguisset? ut patet ex hujus epistolæ cap. 3. 12. & 12. 25. 1 Joh. 5. 10. Quamquam hoc loco *adversarius* seu *hostis* nempe Dei ac Christi, *κατ' ἐχθρὸν* appellatur. Intelligendum autem est hoc loco, cum dicitur, Non relinqui amplius pro peccatis hostiam, non hoc revera velle divinum auctorem, istiusmodi apostatas, si ad Deum iterum forent, istiusmodi apostatas, si ad Deum crediderint, non reperturos peccatorum remissionem. Hoc enim repugnat F. N. conditionibus ac promissis, cum in eo omnibus penitentibus ac in Christum credentibus, peccatorum remissio offeratur, nec illum existat exemplum, ubi Deus aliquem qui vere resipuerit, præsertim sub N. Fœd. à se repulerit, eumque in gratiam non receperit; Sed hoc vult divinus auctor, Non existare ullam rationem in fœdere divino cum hominibus factò comprehensam, qua istiusmodi homines, qui

petu-

petulanter à Christo desciverint, possint ac debeant, ad frugem, melioremque mentem revocari, & sic veram peccatorum suorum remissionem adipisci; sed potius Deum, eo ipso punire huiusmodi apostatas, salvo suo foedere, ne possint amplius (ut cap. 6 in re simili loquitur hic divinus autor) renovari ad poenitentiam, eosque hoc pacto, ad gravissimam poenam reservare. Fieri quidem potest, ut dolore aliquo facti sui tangantur, ex terrore divinorum suppliciorum orto, sed ut verè respiciant, id est animum ac vitam mutant, fieri non potest. Neque enim respicientia, sine aliqua gratiæ divinæ spe, quam huiusmodi hominibus eripit Deus existit. Dolor ille, quia ex desperatione quadam oritur, iis ad respicientiam non prodest, sed ut de tristitia mundi ait Paulus 2 Cor. 7, mortem operatur, estque illi similis, quem in Juda exstitisse legimus. Nam cum Deus adeo sit misericors, ut nullum verè respicientem à se rejiciat, idque ipsum, ut paulò ante monuimus sub N. F. promiserit, ideo si quem profusus nolit in gratiam recipere, ei solet aditum ad respicientiam præcludere, eumque indurare, atque excæcare, cujus rei inter alia, habemus testimonium, in verbis Esaiæ, quæ repetuntur Matt. cap. 13, 14, 15. *Auditum audietis, & nequaquam intellexeritis vel intelligetis, & videntes videbitis, & nequaquam conspexeritis, vel conspicietis. Incrassatum est enim, &c. Quem verò in finem, ita cum eis egit Deus, hoc exprimit propheta, dum addit. Ne quando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertantur, & sanem eos, quasi nimirum omnino futurum fuisset, ut Deus eos sanaret, si fuissent ad ipsum conversi, itaque ne id fieret, conversionis viam, iusto suo iudicio, illis præclaudit.*

Quod si Deus alicui respicientiæ locum relinquat, imò occasionem ipsi & auxilium ad eam rem præbeat, eo ipso censeri debet, initium quoddam remissionis peccatorum ejusmodi homini dandæ fecisse; & tum porrò istiusmodi homo, vi Fœderis Novi, ac per sacrificium Christi, expiari à peccato suo censendus est, ac veniam scelerum suorum obtinere. Nam tùm ad N. F. is pertinet. Sacrificii enim vis, non in eo videtur consistere, ut hominem ad respicientiam perducat; sed ut respicienti, ac in Christum jam credenti, remissionis peccatorum adipiscendæ sit causa.

Respondendum est Sacrificium Christi, eam quoque vim habere, ut à peccatis revocet homines, eorum conscientias repurget à mortuis operibus, ad servandum Deo viventi, ut dicitur supra cap. 9. §. 14, & hoc ipso cap. 10, ab initio, ubi ostendit divinus autor sacrificia legalia hæc vi caruisse, ac proinde sacrificio Christi quod hanc vim habeat, adeoque illis sit longè perfectius, cedere debuisse. Nam cum sacrificiorum sit expiare peccata, eorumque reatum, ac poenam auferre, hoc verò nemini contingat, nisi respiciat; contra verò omnibus qui respiciunt contingat, illud demum sacrificium, perfectè expiat peccata, quod non modo postquam homines respuerunt, reatum auferit, sed etiam ipsa peccata tollit, & respicientiam efficit; præsertim, cum tanta sit Dei misericordia, & foedus tam gratiosum, ut nemini respicienti, denegari jam possit remissio, idque unum tantum requiratur revera, ad eam obtinendam, ut homines ipsi respiciant.

Adde, quòd hoc ipsum, cum alicui datur spaciolum & occasio, ad respicientiam, non tantum via sit ad remissionem peccatorum obtinendam, sed etiam initium & pars quædam ipsius remissionis. Si enim illum Deus pro meritis punire vellet, præcluderet ei aditum ad id, unde perfecta peccatorum remissio, ex vi fœderis, consequitur, eumque prout merebatur, excæcicaret, & induraret, ut modo dictum. Patet id, quòd de vi sacrificii Christi in expiandis peccatis diximus, vel ex mortis Christi, quæ illius sacrificii, quoddam initium est, vi & efficacia, quanquam vim ac robur, ex iis quæ eam sunt consequuta, maximè verò ex Christi exaltatione, quæ sacrificii nomine potissimum comprehenditur, accipit. Confirmat enim mors

Christi, divina promissa, eorumque spem nobis inserit firmam, quam qui habet, purificat seipsum, sicut & Deus purus est, 1 Joh. 3.

Accedit, quòd oblatio Christi, non eatenus nos tantum à peccando retrahit quatenus promissa divina nobis confirmat, sed etiam quatenus per suam oblationem, id est in caelos ingressum, & coram vultu Dei apparitionem, Dominus Jesus tantam est adeptus pietatem, ut curam omnium eorum, qui ad novum foedus quoquo modo pertinent suscipere, & eos qui sunt animo probo, atque ita ipsius oves, ad suum ovile, tamquam bonus pastor adducere, eos porrò, cura sua fovere, omniamque ad veram respicientiam pertinentia, iis suppeditare queat, quem in finem illi tanta est à Deo concessa potestas. Atque hæc ipsius cura, quam de nostra salute coram Deo in caelis degens suscipit, ipsius oblatione latius extensa, comprehenditur. Est enim oblatio Christi exequutio quædam eorum, quæ in N. F. continentur. Foedus autem novum, non tantum eam vim habet, ut respicientibus veniam concedat, sed hoc ipsum quoque efficit, ut homines respiciant, cum ut hic divinus autor supra cap. 8, & hoc ipso cap. 10. §. 15, 16 ait, hoc sit foedus novum, quòd Deus det leges suas, in corda nostra, & in mentibus nostris scribat, mentibus inquam eorum, qui animi sunt probi, nec veritatem oblatam contempnunt, ac repudiant, vel acceptam, ultrò abijciunt. Et propter hanc sacrificii Christi cum foedere novo conjunctionem ac nexum, autor hic divinus, à sacrificio Christi, his duobus capit. 8 & 10, ad foedus novum transit, & vicissim ab hoc ad illud, vel à sacerdotio, ad mediatoris officium; vel contra. Quia nimirum illud, hujus est exequutio, ac perfectio quædam. Quare, si cui ex N. F. vi, pateat via ad respicientiam, ei sacrificium Christi prodest, vel prodesse potest. Si non patet, nec sacrificium Christi illi prodest, nec Dominus Jesus, illius curam suscipit, ut eum ad respicientiam vocet, sed potius ex Dei voluntate tamquam severus iudex cum eo agit, eumque tamquam hostem suum punit, ac scabellum pedum suorum ponit. Vide supra §. 13. Luc. 19. 27, quem confer cum §. 12, 14. Qua de re, mox plura.

Ut igitur ad rem redeamus, Rectissimè divinus autor, cum docere vellet, huiusmodi hominem, qui sponte Christum deserit, non amplius posse renovari ad respicientiam vi Novi Fœderis, nec ullum restare modum à Deo propositum, quo possit hoc scelus suum expiare, & veniam adipisci, ait non amplius relinqui pro peccatis hostiam. Sub lege, cum non restaret pro peccato hostia aliqua, jam vi Fœderis, remissionem adipisci non poterat, ut David, qua de re vide Psal. 51. Sed necesse erat extraordinarie id expiari. Sic sub N. F. cum sacrificium Christi, alicui ad expiationem peccati sui, non prodest, vi fœderis expiari non potest. Et longè difficilius est, extra foedus hodie impetrare remissionem peccatorum, quam olim. Quia olim, foedus erat rigidum, & nonnunquam æquitas aliqua videbatur postulare, ut illius severitas relaxaretur. At quia in N. F. summa Dei benignitas continetur, & omnia quæ ad pietatem pertinent, abunde nobis data sunt, non facile potest quis fœderis, jam per se æquitatis plenissimi relaxationem sperare. Relaxatio enim ac mitigatio, ibi demum locum habere solet, ubi est aliqua se veritas. At novum foedus, gratia est, & dicitur, Joh. 1. 17, & Rom. 6. Ex dictis patet jam, quanta sit infelicitas eorum, qui Christum agnitum ac receptum, petulanter repudiant, quòd nimirum novum foedus ac Christi sacrificium, quo homines sanctificari & expiari, remissionemque scelerum suorum adipisci solent, jam ad illos non pertineat, eorumque Christus, non misericors sacerdos, sed severissimus iudex sit constitutus. Dererior ergo est longe illorum conditio, quam si veritatem non fuissent amplexi. *Bonus est sal* inquit Dominus Jesus (id est, bonum ac præclarum est, esse meum discipulum) *at si sal infatuatus fuerit* (id est, si vim suam amiserit, quòd fit si pietatem ac multo magis, si ipsam quoque

quoque veritatem agnitam abjicias) *quoniam ipse condietur?* (id est qua ratione vim suam priorem recipiet? qua ratione hujusmodi homo, denuo meus verus discipulus evadet) *neque ad terram, neque ad sterquilium, utilis est, foras ipsum eiciunt* & ut est Mart. 5, conculcatur ab hominibus. Nulli amplius usui est, desertor Christianæ religionis ac pietatis, tantum ad judicia divina, quibus conteratur ac perdat, reservatur. Ubi notanda verba, *Quoniam ipse (s)l) condietur*: quæ verba, id quod modo diximus, de Apostatarum infelicitate, aperte confirmant, nimirum eos ad pristinum statum reverti, ac discipulos Christi, denuo fieri non posse. Unde Dominus Jesus ibidem apud Lucam monet, ut si quis velit ipsius fieri discipulus, prius tamen rationes subducatur, tantumne habeat animi ac virium, ut possit ad extremum usque perdurare. Idem indicavit Joh. 15. 6. *Siquis non manserit in me*. Nam cum Deus ejusque nomine Dominus Jesus, frustra infumferit laborum, in eo ad veritatem perducendo, siquidem eam agnitam, improprie repudiavit, non amplius laborem hac in parte, circa ipsum suscipit, quemadmodum si quis agrum aliquem diu frustra se coluisse cernit, ab eo colendo potèrò definit, eumque execratur. Quia similitudine utitur hic divinus autor supra cap. 6, 7, 8, in resimili. Apparet ergo, posteriorem hujusmodi hominum conditionem, longe esse deteriorem priori, & fatius futurum fuisse, si veritatem nunquam agnovissent. Nam sic ad eam tamen pateret aditus iis, & cura Domini Jesu, ejusque oblatio, ad eos pertineret. Omnes enim homines animi probi, sunt Domino Jesu, à Deo traditi, ejusque curæ commissi, ut ipsemet apud Joh. non uno in loco docet, & eorum neminem ad se venientem, eicit foras cap. 6. v. 37, imò ipse, ut antea monuimus, oves suas, quas ipsi commisit pater, hinc inde dispersas, voce sua colligit, & in ovile suum congregat, cap. 10, & in illis oblatio Christi, vim suam exerece incipit, quia incipiunt jam ipsius, & sic Dei populus esse Act. 18. 18. At Christus est constitutus sacerdos, ad expianda peccata populi, intellige sui, ac divini. Quantò autem illi magis, populus Dei ac Christi evadunt, tanto plenius eorum peccata expiantur, omniaque illis ministrantur à Christo, ad plenam remissionem peccatorum pertinentia. Verum enimvero, hoc ipsum quoque est cautè accipiendum, quod dicitur, deteriorem esse apostatarum conditionem posteriorem priori, & fatius futurum fuisse, si veritatem nunquam agnovissent. Nam fieri nonnunquam potest, ut æquè magna sit improbitas in eo, qui oblatam veritatem respuit, & in eo, qui acceptam abjicit, atque adeo uterque eadem poena sit dignus. Nam si quis habeat, plenissimam agnoscendæ veritatis occasionem, eaque illi clarè, ac sine errore proponatur, apertis documentis demonstratur, ac præterea vel non multa, vel non magna sint obstacula, quominus eam recipiat, spatium ac tempus cogitandi detur, & lenitas Dei ac Christi diu expectet, ut eam recipiat, summæ improbitatis, ac obstinæ malitiæ est, eam non recipere, imò istiusmodi homo pro eo censendus est, qui eam agnovit, sed abiecerit. Fieri enim non potest, quin ratio, sive mens, quæ veritatem maximè amat, eum convicerit, & sic veritati fuerit assensus, nisi quatenus obstitit improbitas. Et ad hoc pertinet illa Christi parabola Luc. 11, de spiritu malo, ab homine egresso, sed ipse incuria, ad eum unà cum aliis septem deterioribus, reverso, cujus posterior conditio priori fiat deterior. Ea enim parabola, respectu Judaicæ gentis, atque imprimis pharisæorum fuit prolata, qui occasionem amplissimam habuerunt à Satanæ potestate vindicandi, veritate Evangelii recepta; imò si Dei & Christi consilium, & susceptam circa illos operam respicias, jam fuerunt ab ejus vi liberati; sed quia veritatem oblatam repudiaverunt, & spiritum divinum blasphemaverunt, deterior fuit eorum posterior conditio, priori; & quia in malitia sua perseveraverunt, tandem fuerunt prorsus excæcati, indurati, atque à Deo magna ex parte rejecti, poenæque suæ pervicaciæ de-

derunt gravissimas. Sunt enim hi verè inter Christi hostes, qui nolunt, ut is supra sese habeat imperium. Qua de re, loco supra allegato, Luc. 19. Quapropter eatenus intelligendum est, eorum esse conditionem, qui veritatem nondum agnoverunt; meliorem, quatenus hi occasionem, vel nullam, vel exiguam habuerunt, eam amplectendi; possunt eam adhuc postea occasione oblata amplecti; deinde quatenus Deus, paulò diutius solet eorum resipiscenciam expectare; Quod partim eam ob causam facit, quia cum difficile sit admodum religionem Christianam amplecti, æquitate quadam utitur, nec statim eum repudiat, qui rem difficillimam, non statim præstat. Omnia præclara sunt difficillima (proindeque & constantia est difficillima) unde qui cepit, dimidium facti dicitur habere, & omne principium grave esse vulgo perhibetur. At religio Christiana, res est, omnium præclarissima, & sic difficillima. Difficillimum igitur ejus principium. Requirit enim ad id, ut fias discipulus Christi, ut rationes tecum subducas, antequam hanc turrim ædificare incipias, ut omnibus rebus tuis valedicas, & charissimos parentes, fratres, sorores, uxorem, liberos, pro Christo oderis, tuamque ipsius animam. Breviter, Te ipsum ab neques, ac crucem tollas, veluti ad supplicium jam iturus, & sic sequaris Christum. Deinde quia fere fit, ut ii, qui Christianam religionem nondum sunt amplexi, non ita bene eam habeant cognitam, nec suavitatem ejus adeo gustarint, unde non mirum, si tanto ejus desiderio non teneantur, Utrumque jam cessat in iis, qui veritatem divinam jam sunt amplexi. Nam primum ii, jam glaciem primam fregerunt, majoraque indies subsidia, ad pietatem pertinentia, sperare poterant, ac indies res ipsis facta fuisset facilior. Deinde, illi jam gustarunt itud bonum Dei verbum, ut auctor hic loquitur cap. 6, & virtutes futuri sæculi, &c. Itaque tanto majori lactis hujus sinceri desiderio debebant teneri, & Dominum quem gustarunt, quam suavis esset, amare. Sed ut diximus, si eò progressa fuerit eorum improbitas, qui ad vocem Dei corda sua obdurant, donec præterierit istud horreum quo ingressus in requiem Dei patet, jam it excæcantur peccati fallacia, jam de iis juravit Dominus, quòd non sint ingressuri in requiem suam. Et hic sane locus Psalmi, Hodie, si vocem ejus audieritis, ne obduretis corda vestra, ad utrosque ex mente auctoris, est accommodandus, tum ad eos, qui veritatem oblatam repudiant, tum ad eos, qui acceptam abjiciunt. Sed de his plus satis.

Sequitur aliter modus, quo tam in foelicem hujusmodi apostatarum statum exprimit, dum ostendit quam grave illis sit metuendum supplicium. *Sed terribilis quadam*, &c. Tria hic imprimis consideranda sunt, quæ infelicitatem istiusmodi hominum, ob oculos ponunt. 1. Metus poenæ gravissimus, vel id unde metus ille, verè debet proficisci. 2. Ipsa poena. 3. Descriptio istorum apostatarum, ex qua cuilibet patet, cur istiusmodi poena meritò hominibus hujusmodi, sit metuenda. Primum est: *Terribilis quadam expectatio iudicii*. Expectationis vox catachrittice hic sumitur. Nam aliàs expectamus rem bonam, vel saltem, non malam. At hoc loco in re mala usurpatur & pro metu sumitur. Deinde, non tam de ipso actu expectandi, vel metuendi videtur usurpari, quam de causa metus, per metonymiam effecti; id est pro obligatione ad poenam, seu pro statu ejusmodi, quo in poena homini semper sit metuenda: quasi dicat; Istiusmodi hominem, certò manet poena, eique imminet, itaque nihil certius istiusmodi homo expectare debet, quam supplicium. Cur autem ita videatur hæc vox accipienda hoc loco, causa est, quia interdum fieri potest, ut is qui Christum deserit, optimè secum agi putet, & nihil minus, quàm divinum supplicium expectet, præsertim ad tempus. Quanquam verisimile est, in plerisque nisi excæcati sint prorsus & mens illis non crepta, secus fieri. Conscientia enim proculdubio, illos tandem redarguit, & metus divinæ iræ terret, succeditque desperatio & dolor, qualem in Juda fuisse diximus, non ad resipiscenciam

tiam sed ad pœnam. Tropus similis, quanquam in re bona, est in eadem expectandi voce, supra hoc cap. v. 13. Improprie enim dicitur Christus expectare id, quod ipse facturus est. Cur autem ita de eo loquatur scriptura, non est nunc explicandi tempus. Addit *terribilis* quia terrorem incutiendi vim habet maximam, ac sæpe etiam re ipsa incutit, tum ob gravitatem, tum ob certitudinem supplicii: Additur vox *quædam*. Quæ si propter vocem expectationis fuit adita, improprietas in illa quædam arguit, ut Jac. 1. 18, *primitiæ quædam*: si propter vocem *terribilis* singularem quendam terrorem, videtur indicare. Hæcenus, de metu supplicii. Ipsum supplicium describitur duobus modis. Primo, voce *judicii* id est damnationis seu supplicii, qua ratione vox hæc, sæpe usurpatur, præsertim cum de supplicii iis est sermo quæ ad hominem perdendum sunt comparata, nec gratiæ locum relinquunt. Potest autem hoc accipi non tantum de iudicio ultimo, sed etiam de temporariis, atque adeo pro serie quadam pœnarum divinarum. 2. In verbis *Et ignis fervor, qui devoraturus est* hujusmodi apostatas. *Ignis* ille non tantum de igne propriè sic dicto potest accipi, de igni inquam illo æterno & inextinguibili, quo Deus olim puniturus est impios, qui paratus dicitur diabolo & angelis ejus, & quo Petrus ait celum & terram conflaturam in die iudicii & perditionis impiorum hominum verum etiam pro aliis gravioribus suppliciorum divinarum generibus, quæ tum ingentem afferunt homini cruciatum, tum ad eundem omnino perdendum sunt comparata. Nam inter alia suppliciorum genera, quæ miris modis hominem excruciant, eumque facillimè perdunt, ignis est, ac prope principem locum obtinet. Unde Deus iratus ac punire volens infra cap. 12, dicitur ignis consumens. Addit autem hoc loco divinus autor vocem *fervoris* ad nomen *ignis*, ut suppliciorum divinarum, quæ apostatis imminet, summam ostendat violentiam. Nonnunquam ignis aliquid corripit sed lente & miti quodam calore id de peccator paulatim, vel ejusmodi est, ut extingui non magno negotio possit; sed nonnunquam etiam celerrimè exurgit, vicina omnia, momento citius comprehendit, & magna cum violentia absumit. Hujusmodi supplicium apostatas manet, quod illis haudquaquam parcat, celerrimè eos comprehendit, nec desinet, donec planè perdidit, quod indicavit apertius divinus autor, dum subjicit. *Qui* (fervor ignis) *devoraturus est adversarios*. Nonnunquam ignis aliquid corripit, sed extinguitur, & res incensa, flammæ hoc modo eripitur. Hic contra accidet. Nam ut Christus ait, Ignis illorum non extinguetur, obflare nemo poterit, quominus Dei ac Christi hostes, prorsus consumat. Tertio, illos ipsos homines, quos supplicium istud divinum manet, denotat voce *adversariorum*: intelligit autem adversarios, seu hostes Dei & Christi, quos ille aliquando scabellum pedum suorum ponet, ac perdet, in quorum numero imprimis sunt Apostatæ; ex qua descriptione, facile est colligere, quantopere illis divina supplicia, & imprimis æternus ille ignis sit metuendus, cum Dei illius summi & Christi, ejus, sint hostes, quibus David quoque gravissimis verbis minatur Ps. 2. Jam verò cum in omnes hostes graviter animadverti solet, tum imprimis in desertores, qui ex amicis inimici sunt facti, atque hostes, & sua spontè planè, in adversario- rum castra transierunt. Tales autem sunt apostatæ, respectu Dei ac Christi.

Hæcenus secunda loci nostri pars. Sequitur tertia, in qua divinus autor, id quod dixerat de infelicitate Apostatarum comprobat, quod præstat in reliquis verbis omnibus. Comprobatur autem partim ratione, partim autoritate, sive divinis testimoniis. Ratione demonstrat v. 21 & 29. Testimoniis v. 30, 31. Quod ad rationem attinet, in ea tria sunt observanda 1. Unde ducatur, 2. Quid ex ea concludatur. 3. Quomodo fulciatur, & robur ejus ostentari ratio. Primum illis continetur: *Qui abrogavit vel contempsit legem Moysis, absque misericordia in duorum aut trium testimonio moritur*. Ductum est, ut quilibet vi-

det argumentum, ab ea severitate, qua Deus sub lege urebatur, in ejus contemptores. Quatuor autem in his verbis sunt observanda. 1. Quale fuerit peccatum illud, quod Deum tum temporis adeo severè voluerit puniri. 2. Quæ fuerit istius peccati pœna. 3. Quanta in ea exigenda adhibita fuerit severitas. 4. Quanta nihilominus æquitas. Primum explicatur verbis *Qui abrogavit seu contempsit legem Moysis*. Vox quæ reddita est abrogatio, vel contemptus, utramque hanc significationem in S.L. habet, priorem in hac epistola cap. 7. 18. Posterio- rem inter alia loca 1 Thess. 4. 8. Quodsi priori modo velis sumere, non plane propriè, ea fuerit accipienda. Non enim in alicujus privati hominis potestate erat, legem abrogare, id est efficere, ne illa quemquam amplius obstringat (id enim propriè vox illa significat) sed in ipsius potestate erat, eam contemnere, repudiare, atque adeo etiam apud alios in contemptum adducere. Non satis autem constat, an de abrogatione, seu contemtu universæ legis, quæ apostasia seu defectio propriè dicitur, quam Paulum docere olim, à Judæis crede- batur, Act. 2. 21; An verò de contemtu unius alicujus, aut alterius legis tantum, hoc loco sit sermo. Non alienum videtur à scopo autoris, utrumque legis contem- tam accipere, magis tamen priorem, cum & verba ipsa, ei sensui magis favent, & in eo consentiant interpre- res doctissimi, hic de iis esse sermonem, qui à Christiana religione deficiunt, quam qui unam tantum, aut alteram legem per contemptum violant. Hujusmodi apostasia erat, cum quis è Judæis atheismum, aut gentilismum amplectebatur, aut alia ratione ostendebat, nul- lam apud se legis Moysiæ esse autoritatem. Quo loco observandum est, fieri potuisse, ut apostasia ista, unam aliquam legem à Mose latam potissimum peteret, sed talem, qua convulsa universæ legis autoritas prorsus corrueret; qualis erat illa, de uno tantum Deo habendo ac colendo, Deut. 17. 2, quam si quis violasset, & alieno alicui Deo servisset, jam à lege jure defecisse censetur. De hujusmodi loquitur Moses Deut. 17, initio factò à v. 2 ubi ita legitur: *Cum inventus fuerit in medio tui, &c. vir sive mulier, qui fecerit malum in oculis Domini Dei tui, ita ut transgrediantur fœdus ejus* (hic apostasia illa notatur) *iveritque & coluerit Deos alios, & adoraverit eos, & solem vel lunam, vel quemcumque exercitum cœlorum, quod non præcepi, illudque indicatum tibi fuerit, & audieris & inquisieris, & verum ac certum repereris, factam esse istam abominationem in Israël, educes virum hujusmodi, aut mulierem etiam, & obrues eos lapidibus, ita ut moriantur. In ore duorum aut trium testi- fimum interficiatur, qui moriturus est, &c. exterminabis- que malum (id est mali autorem) è medio tui. Vide etiam Deut. 13, ubi de iis sermo, qui ad defectionem à Deo, alios sollicitarent, qui sine misericordia jubentur interfici. Ipsa autoris nostri verba, cum his collata, præsertim de duobus aut tribus testibus, ac severitate, in mortis pœna exigenda, satis indicant, ad hujusmodi peccatum, atque adeo ad hanc ipsam Dei constitutionem, cum hoc in loco respexisse. Quodsi quis tamen latius extendere voluerit, hæc autoris divini verba poterit includere nomine abrogationis legis, quodvis peccatum elato brachio, seu per super- biam, ac contemptum legis, atque adeo etiam divinæ majestatis, unde legis pendebat autoritas, commissum. Qui enim eo modo, unam aliquam violabat legem, omnium jure censetur reus. Nam qui cæteras tulerat, istam quoque tulerat, ita ut eadem esset illius ac cæ- terarum autoritas. Quare, qui illam spernit, cæteras eadem opera sprevisse, vel facile etiam si res ferat, spre- turus videtur. Quam in sententiam differit nonnulla Jac. 2. 10, 11. Pro hujusmodi autem peccatis cen- sabantur, primò omnia facinora gravia atque enormia, in decalogo prohibita. Nam præter id, quod jam expres- simus, de aliorum Deorum cultu in eo casu, erat idolo- latria quævis, quæ possit admitti Deo interim vero non prorsus deserto; blasphemia, violatio sabbati (quod peccatum ideò tam grave videbatur, quia Sabbata, si- gnum erant fœderis), quod Deus cum populo pepige- rat, qua de causa, etiam decalogo principi legis parti,*

(bb) præcep-

præceptum de iis observandis inferum est, unde qui Sabbata negligebat, Dei foedus videbatur (preville) parricidium, homicidium quodvis spontaneum, adulterium, plagium, falsum testimonium in crimine capitali, & alia quæ ipsa natura refugit, quorum aliqua commemorantur Deut. 27, inter execrationes quæ pronuntiari debuerunt in monte Hebal. Deinde huc pertinebat, contemptus legum, de expiationibus latorum, maxime illius solennis de qua Levit. 16, & cap. 23 ejusdem libri y. 27, & sequent. qua omnia peccata per ignorantiam, aut humanam aliquam fragilitatem admittunt, si quæ forte aliis sacrificiis non fuissent expiata, tollebantur, & maculae impuritatesque carnales eluebantur, quam qui negligebat. is contemptor legis divinæ poterat cenferi, utpote qui non curasset expiari ea, quæ adversus Dei legem, forte ignorans commisit, aut quam pro immunditia aliqua, lex declarasset, cum expiandi proposita ac præcepta esset ratio facillima. Sunt & alia nonnulla ad ceremoniam pertinentia, quæ nullam sub lege habebant expiationem, ut pollutio quædam templi, rerumque sanctarum, quia Dei majestatem propius videbantur attingere, & contemptum aliquem divini numinis arguere. Deus enim suam ac legis auctoritatem, etiam in rebus non magni, si earum natura spectetur, momenti, factam testam volebat, ideoque sui numinis, ac legis suæ contemptum, non nisi mortis pœna, volebat expiari, quo pertinent imprimis illa Dei verba Num. 15. 30, 31. *Anima illa, que commiserit elat a manu, sive ex indigenis, sive ex peregrinis, Jehovan afficit isto probro omnino excindetur anima illa, & medio populi sui, quia verbum Jehovæ sprevit, & mandatum ejus irritum fecit. Omnino excindetur anima illa. Iniquitas ejus in ea est.* De hujusmodi transgressionibus loquutus est autor noster supra cap. 2. y. 2. Cætera delicta, per incogitantiam, aut fragilitatem hominibus usitata admittunt, sacrificiis certis expiabantur, ut tum ex lege constat, tum ex hoc nostro autore, qui pontificem legalem, pro ignorantis obulisse ait cap. 5 & 9: unde interdum in lege dicitur, Expiabit cum sacerdos, & remittetur ei, quia error est. Vide hoc eodem loco Num. 15. 25, qua de re Socin. part. 2, de Ser. cap. 12. Legis ergo Mosaicæ, licet terrenæ, licet in multis imperfectæ, licet æterni boni promissione destituta, licet aliquando destitutæ, contemptus, tam graviter à Deo puniebatur, quid de contemptu euangelii dicemus? quæ doctrina prorsus, & omnibus numeris absoluta, æternæ felicitatis promissio nobilitata, & in æternum duratura est.

Observari autem hoc loco potest, non tam graviter offendere Deum peccatum ipsum, quam contemptum verbi majestatis divinæ qui peccato est adjunctus. Unde grave peccatum, per incogitantiam admissum, nonnunquam facilius à Deo condonatur, quam leve, sed cum contemptu quodam præcepti alicujus divini admittitur. Quanquam nonnulla peccata sunt, quæ à contemptu divini numinis, seungi nequeunt, quæ gravissimè etiam ulcisci Deus solet.

Hactenus prima particula horum verborum quæ peccatum ipsum exprimit. Sequitur altera, in qua pœna istius peccati exprimitur, continetur id vocè *mori-tur* per quam mors violenta, quæ ab hominibus delinquenti possit infligi, est intelligenda patet id verbis partim ex Deut. partim ex Num. paulò ante adductis, patet etiam ex ipsius nostri autoris verbis, dum ait id fieri debuisse *in ore duorum aut trium testium*. Nam si de morte æterna sermo esset, quid opus fuisset, duorum aut trium testimonio. Ea nimirum à Deo ipso, & ipsius nomine à Christo infligitur. Huic verò, humano testimonio, non est opus. Omnia vindæ Dei ac Christi cernit oculus, eaque etiam videt, quæ sub aspectum nostrum non cadunt; notitiamque nostram penitus effugiunt. Quod si mors æterna consequeretur, ea non pro pœna, sed pro naturali quodam mortis violentæ, aut alterius cujusvis consequente, debet haberi, quod tamen per divinam benignitatem adhuc tolli potest. Pœnæ enim sub lege constitutæ, præsertim si literalem verborum sensum sequaris, non nisi

temporariæ erant, quemadmodum & obedientiæ præmia, in eadem proposita. Quapropter facile fieri potest, ut Deus cum, quem lex ob unum aliquod delictum, capitis supplicio affecit, ex mortis æternæ vinculis eximat, si alias fidem habuerit. Poterat æternæ pœnæ is, qui Sabbatum v. g. semel violasset, ut ille, qui lignorum aliquid eo die collegerat, aut etiam qui adulterium semel commisit, vel homicidium, ut David, eamque ob causam, mortis pœnam incurrisset, Deo antea pro viribus paruisse, & multos alios, qui eam pœnam non subiissent, pietate ac religione vicisse, quem non est verisimile, in æternum periturum, cum videamus, Deum semper ex fide, homines justificasse, licet id non semper hominibus revelarit. Ex dictis autem, illud etiam patet, cum de remissione peccatorum sub V. Fœd. concessa, sermo est, de remissione tantum pœnarum temporalium, esse sermonem. Sub N. Fœd. æternæ potissimum pœnæ condonatio, intelligenda est. Ut enim pietatis præmium, æternum est, ita etiam impietatis pœna, quam remissio tollit. Non est autem prætermittendum, quod divinus autor dicit, in præsentia *mori-tur* causa est, vel quod id tum temporis adhuc fieri solet, urgentibus Mosaicæ legis auctoritatem Judæis, vel quod *Mori-tur* accepit, pro mori debet. Tertiò, Severitas in illa pœna exigenda exprimitur illic *sine misericordia*. Nulla enim doloris, aut respicientiæ habebatur ratio. Nullus expiandi peccati restabat modus, ex vi fœderis. Omnino istiusmodi homo tollendus erat. Et Deut. 13 mandatur, ut si te vel frater germanus, vel filius, vel filia, vel uxor, vel amicus, quem ut animam tuam diligas, ad aliorum deorum cultum sollicitaris, ne parcat ei oculus tuus nec miserearis, sed omnino occidas; manus tua prima sit in eo, ut eum interficias, tum manus totius populi, &c. Vide ibidem alia, de urbe excindenda, in qua scelus ejusmodi fuerit reperit. Quod si iudices aut populus officium facere negligenter, ipse Deus faciem suam contra ejusmodi hominem ponebat, eumque ut dignus erat, plectebat, quemadmodum se in lege profitebatur facturum. Quod si tamen pœna alicui remittebatur, id extra ordinem, & præter fœderis rationem, singulari aliqua Dei gratia contingebat. Unde interdum apostasia, id est cultus aliorum Deorum condonatio populo, per prophetas fuit oblata à Deo, ex singulari ipsius benignitate, imprimis tum, cum vel universus populus, vel major ejus pars, illo peccato se contaminasset, ne populum univertum, aut magnam illius partem, cogere periret. Deo nimirum qui supra legem est, legem relaxare pro arbitrio licebat, iudicibus ac populo sub lege constituto, non licebat.

Ex his autem patet, Misericordiam, non esse proprietatem in Deo naturaliter ac proprie residentem. Nam quædam sunt actiones Dei, in quibus nulla utitur misericordia, sed ejus contrarium, nimirum ira & severitas. At à naturalibus Dei proprietatibus & perpetuo in ipso residentibus nulla ejus actio recedere potest, & quando earum objectum extat, necessario exeruntur, & nunquam earum contrarium potest in Deo existere. Quartò, *Æquitas* est in eo *in duorum aut trium testimonio*. Noluit Deus, tam leve, ut supplicium permitti, vel solius magistratus, vel privati cujusquam libidini, ne etiam innocentes, qui invidiæ malorum, plerumque sunt obnoxii, hoc modo facile opprimerentur, sed voluit, Testibus, minimum duobus, aut tribus convincerentur, & ea quidem lege, ut in falsos testes, jure rationis animadverteretur, ut quam pœnam alteri intenterent, eam ipsi perferrent. Vidimus id supra præceptum, Deut. 17, ubi de apostasia agitur, & alibi, ubi de peccatis ac criminibus in genere, Deut 19. 15 & seq. *Ne surgat testis unus contra aliquem, in quocunque iniquitate, in quocunque peccato, & in quocunque scelere, in quo peccatum fuerit, sed in ore duorum testium, aut in ore trium, stabit accusatio.* & postea, de pœna falsi testis, loquitur, quam ita vult exigi, ne parcat istiusmodi homini,

homini, oculus magistratus. Eadem lex etiam à Christo, ecclesiae, fratris in fratrem delictum vindicatorum, est constituta, Matt. 18. Ea se usum proficitur Paulus 2 Cor. 13. 1. Unde apparet, legem hanc esse æquissimam, cum nihil nisi æquissimum à Christo sit Ecclesiae præscriptum, & ab Apostolis usurpatum. Ex eo autem patet, occulta crimina, olim sub lege, per tormenta exquiri non solita, sed testibus vel argumentis aperitissimis, fuisse in apertum producta. Quo iniquiores sunt hodie Christiani, qui, ne scilicet innocentem puniant, eum prius crudelissimis tormentis, quæ ipsa morte nonnunquam sunt acerbiora subijciunt, ut rem explorent. Nonne id ipsum quod fugiunt, faciunt? Nolunt innocentem punire. At ne id faciant, gravissimè jam puniunt, ne quidquam de eo dicamus, tormentorum vim, non semper veritatem, sed sæpe mendacia expressisse, & multos maluisse mori, quam ea subire. At lex Mosaica, severissima fuit. Cur ergo Christiani, sunt non dico severiores, sed planè crudeles, qui mansuetissimi esse deberent. & quibus charitas, omnibus aliis rebus, debet esse antiquior? Sequitur alterum, in hac ratiocinatione auctoris divini. Supplicio dignus censetur qui filium Dei conculcarit. Illorum ipsorum ad quos scribit, iudicium appellat, tamquam in re admodum manifesta, dum ait; *Quanto peius deterior.* Deterius, id est acerbius & gravius supplicium ei debet imminere, qui Christum repudiavit, quam qui Moysen. 1. Quia huic mors tantum violenta infligebatur, illi mors aeterna. Quis autem nescit, hanc illa, longe esse graviores? Violenta mors, etiam ob delictum aliquod inflicta, non necessario mortem aeternam, secum trahit, ut supra docuimus, si Dei voluntatem respicias, licet naturæ vi, omnino secum esset tractura, nec prorsus hominem excludat aeterna felicitate, contra quam in aeterna accidit. Adde quòd etiam si tandem is, qui mortem violentam sustinuit vi legis, etiam in morte aeterna maneret, tamen id pro illius poena, non esset habendum, sed pro naturali quodam mortis violentæ consequente. Nam ei demum mors aeterna poena est, qui licuisset eam effugere, & cui ad vitam aeternam, ac beatam immortalitatem patebat aditus. Hec nimirum demum summa poena est, cui licuisset eam effugere, à summa felicitate, quæ tibi oblata fuerat, & ad quam pervenire potuisses, in aeternum excludi. Deinde, ideo etiam gravior defertori Christianæ religionis imminet poena, quam legis; quia antequam ultima illa poena infligatur, aliæ quæ mortis violentæ acerbitatem superant ei imponuntur. Nam omnis ei spes gratiæ divinæ, quam antea habuerat, admittitur, reditus ad pristinum statum negatur, quod inter acerbitissima Dei supplicia, numerandum est, conscientiae vermis, qui vel mille mortes superat, ejus animum subinde rodit, ac lancinat, imminetque terror perpetuus divinorum suppliciorum, cum aliqua tempestas, aut periculum ingruit, omnia illi infesta videntur, nihil tutum, nihil securum, restant multi corporis dolores, omne damnorum, luctuum, contumeliæ, tormentorum, mortis denique acerbitissimæ genus. Quot sunt suppliciorum divinorum genera, quæ in eundem hominem possunt effundi, tot ei sunt metuenda, qui Christum deserit. At mors violenta, brevi momento peracta, longe levior erat his suppliciis, præsertim simul junctis. Non ait autem simpliciter divinus auctor, ejusmodi apostatam, gravius supplicium laturum, sed dignum iudicium iri, acerbiore supplicio, simul cogitandum relinquens, eum etiam ipsa itam poenam subiturum. Nam in antecedente, intelligitur consequens. Si quis dignus iudicetur, præsertim peculiari, ac perfecta quadam ratione, ut hoc loco accidit, aliquo supplicio, quid facilius cogitatu, quam eundem, etiam istud supplicium subiturum. Dignus enim censetur istiusmodi supplicio, non eo modo, quo omnes qui peccant supplicio digni iudicantur. Etiam ii qui in ignorantia divinæ voluntatis versantes, peccant, aut ii qui olim semel in legem deliquerant, elato brachio, sine misericordia, etiam factum dolentes, ad supplicium rapiantur (nam

cum punirentur ex divino mandato, necesse est illos, ea poena dignos fuisse iudicatos) sed ita, ut tum decreta divina in N. F. proposita, tum rei ipsius æquitas, videantur poenam istiusmodi hominis postulare. Et hæc videtur esse causa, cur divinus auctor maluerit dicere, istiusmodi hominem, graviore supplicio, dignum iudicatum, quam simpliciter, cum acerbiorem poenam laturum, ut simul hujus rei æquitatem indicaret, & ostenderet, istiusmodi hominem poenam hanc planè commeritum, quod non expressisset, si simpliciter dixisset, eum acerbiorem laturum poenam. Nam non protinus qui poenam luit, etiam iuste luit, eo præsertim modo, quo hic intelligendum est. Quare si divinus auctor, hoc posteriori modo loquutus fuisset, æquitatem poenæ, non expressisset. Certum quidem est, Deum non nisi iuste unumquemque punire; sed aliud est iuste aliquid fieri, aliud indicari etiam verbis id iuste fieri. Quod si quis velit ideo etiam divinum auctorem, hoc pacto quo loquutus est loqui maluisse, quòd non planè sit impossibile, unum aut alterum, ex istiusmodi hominibus propter certam aliquam causam, tam gravi supplicio eximi, etiam si eo dignus censetur (nam cum de poena agitur, potest quis ea dignus censeri, & interea tamen, nisi quid obstat aliud, re ipsa non puniri, sed remissionem peccati, seu delicti impetrare, & quidem salva iustitia) licet id ex vi fœderis novi non fiat, non admodum repugnaverim. Alias in Sacris Literis dignum aliqua re censeri, præsertim eum de re bona, seu præmio aliquo sermo est, solet non tantum significare, statutum iri de aliquo, eum jure quodam, præsertim ex promisso divino, posse id repetere, sed etiam eum omnino id consequuturum, quo dignus censetur, ut Luc. 21. 36. 2 Thess. 1. 5.

Sequitur tertium in hac Apostolica argumentatione considerandum. Nimirum quomodo rationem suam, ex severitate sub lege usitata ductam fulciat; seu quæ ratio sit consequentiæ in argumento. Possit nimirum aliquis quaerere, Quomodo ex eo, quòd Deus tam graviter transgressores aut desertores legis punivit, consequitur longe graviore supplicio Christianæ religionis desertores, dignos iudicatum iri? Hoc ostendit Apostolus, in illis verbis: Qui filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis, per quem fuerat sanctificatus communem duxerit, & spiritum gratiæ contumelia affecterit. In quibus verbis, gravitatem sceleris, quod ii admittunt, qui à Christo deficiunt explicat, atque adeò ostendit hos apostatas dignos esse longe graviore poena, quam fuerint desertores, aut transgressores legis Mosaicæ. Quo nimirum gravius est scelus aliud, tanto majori ac graviore dignum est supplicio. Tria autem assert ad gravitatem hujus impietatis ostendendam; quæ omnia eo redeunt, ut ostendat Apostatam, res sanctissimas, per quas ad notitiam veritatis, & divinæ gratiæ in ea comprehensæ pervenerat, atque ad felicissimum quandam statum perductus fuerat summa afficere ignominia. Itaque in singulis istis tribus particulis duo consideranda sunt. 1. Præstantia rerum quam apostata contumelia afficit. 2. Facti ipsius indignitas; seu ignominia, qua Apostata ipsam afficit. Primum, quòd ejusmodi homo, *filium Dei conculcet*; ubi ut jam diximus, & dignitas personæ & indignitas facti, seu contumelia istius personæ spectanda est. Dignitas, dum ait *Filium Dei*; quasi dicat, non Moysen, quo se legis sectatores jactant. Huic nimirum hic imprimis, opponitur hoc loco filius Dei, ut ex versu præcedenti apparet; non alium aliquem prophetam, legis interpretem contemnit, ac contumelia afficit, imò etiam, non ex angelis aliquem, quorum opera, lex fuit Mosis tradita Act. 7. Gal. 3 & sup. Hebr. 2, sed eum, qui secundum Deum, primum autoritatis ac potestatis obtinet locum, estque ipsi Deo, omnium charissimus contemnit, ac contumelia afficit. Quo loco explicandum est, quid sit esse filium Dei; nimirum illum singularem, qui hoc nomine simpliciter posito, hic & alibi intelligitur, & quantam id in se dignitatem, divinitatemque contineat, idque partim simpliciter atque per se, partim comparatè, ut facit

(b b 2)

hic

hic divinus auctor, quem cap. 1, primum prophetis in genere, per quos Deus olim cum patribus loquutus est, partim angelis, per quos legerat tradita Moysi, opponit, quo pertinet etiam particula cap. 2, ab initio. Sed cap. 3. Moysi imprimis longissime præfert, tamquam filium servo ac famulo, tamquam eum qui domui præsit, Illi, qui eidem infervit, quæ comparatio huc imprimis spectat. Simili modo ait Christus Joh. 3, vel ipse Johannes, dum ostendit causam, cur is jam judicatus seu condemnatus sit, qui in filium Dei non credit; quia inquit non credit, in nomen unigeniti filii Dei. Quasi dicat; Non prophetam aliquem vulgarem, non aliquem ex Dei servis, sed unigenitum ac charissimum Dei filium, quem talem esse, multis documentis constabat, vel constare cuivis poterat, repudiavit ac rejecit. Contumelia autem ac contemptus, tanto gravior est, quanto major dignior ac præstantior est is, qui contumelia afficitur.

Facti indignitas, ipsaque contumelia, exprimitur verbo *conculcaverit*. Vix cogitari potest major contumelia, quam est ea, si quem pedibus conculces. Ea enim pedibus calcamus, quæ pro rebus vilissimis habemus. Quanta ergo rei indignitas, quanta contumelia, si charissimum Dei filium conculces pedibus, eum qui honore summo post Deum, est dignissimus, indignissimis modis tractes, ac summa quæ ferè cogitari potest contumelia afficias. Ipsam Dei pupillam tangit, qui unctos ejus tangit. Quid dicendum est de eo, qui non vulgarem aliquem Dei unctum, sed filium Dei unicum & charissimum, & illum Christum, seu unctum Dei, perfectissima ratione sic dictum, non tangit, sed conculcat? Annon ipsum Deum, ejus patrem, contumelia summa dicitur affecisse? Qua ratione, cum Christus confixus fuit ipse Deus cenietur confixus, & verba de Deo apud prophetam elata, ad hanc rem accommodantur, videbunt in quem pupugerunt. Supra cap. 6, in re simili dixerat auctor, quod ii qui post veritatem agnitam relabuntur, sibimet ipsis crucifigant filium Dei, & publica infamia afficiant, quod huc quoque rectè accommodatur. Ideo autem tanti sceleris immanitas, jure tribuitur, Christianæ religionis desertori, atque hosti; quia cum is sanctissimam doctrina cujus annunciator atque auctor Christus exiit, falsam atque erroneam dicit (qua enim ratione aliàs eam deserere, aut abnegare censendus esset) eo ipso, non modo Christum, filium illum Dei singularem, atque unigenitum esse negat, sed ne vulgarem quidem Dei filium esse statuit, ac clamat. Siquidem ejus nomen tamquam seductoris, ac falsi prophetae, traducit, eumque hoc suo facto, dignissimum judicat, qui tanquam impostor, divino nomine, per summum scelus ad falsam religionem populo persuadendam abusus, cruci fuerit affixus, itaque quantum in se est, illum denuo cruci affigit, eumque pedibus conculcat; siquidem de Christo affirmat, ob quod Christus, si id verum esset, foret crucis supplicio dignissimus, dignissimusque qui pedibus conculcetur. Merito ergo Spiritus sanctus gravitatem sceleris, non ex eventu, sed vi ipsius facti, quemadmodum etiam dicitur aliquos Deum irridere, aut Dominum provocare, non quod id re ipsa faciant, seu effectu ipso, sed quod vis factorum, quæ reprehendit Apostolus, sit ejusmodi. Eodem modo, dicuntur aliqui, mutare gloriam incorruptibilis Dei, in similitudine imaginis hominis corruptibilis, aut veritatem in mendacio, vel mendacium. Vis facti est hujusmodi, non effectus. Hoc primum est, quod ad gravitatem hujus sceleris ostendam pertinet. Alterum est, quod hujusmodi Apostata sanguinem foederis, per quem fuerit sanctificatus, communem duxerit. Ubi iterum, tum rei, quæ ignominiose ab apostata tractatur, præstantia, tum facti indignitas, est consideranda. Res ipsa est sanguis Christi, id est mors ipsius cruenta, licet Christum ipsum non nomines, sed ex re ipsa, & descriptione addita, satis intelligitur. Præstantia ejus sanguinis, primum eo exprimitur, quod sanguis foederis dicitur; foederis inquam novi & æterni Matth. 26. 28, infra Hebr. 13. 20. Quia nimirum Deus sanguine usus

est, ad foedus hoc cum hominibus stabiliendum, ac faciendum, id est ad promissa sua in eo proposita confirmanda, & pignus quoddam eorum nobis dandum; atque ad eod (quod ex priori consequitur) ad homines impellendos, ut foedus illud amplecti, & conditiones in eo sibi impositas exsequi velint, ac denique ad promissiones, hominibus conditiones istas præstantibus, re ipsa exhibendas; quanquam primæ causæ respectu, ex qua ob foederis rationem, secunda tertiaque consequitur, potissimum sanguis foederis, dici videtur, eaque ratione confertur cum sanguine antiqui foederis, id est sanguine ejus animalis, quo foedus antiquum fuit sancitum, aperte quidem sup. cap. 9. 18, & seq. quæ confer cum præcedentibus. Obscurius paulò infra cap. 12. 24. 1 Pet. 1. 2, quæ omnia confer cum Exod. 24. Qua verò ratione sanguis Christi, novum foedus confirmavit, aliunde petatur.

Sequitur ut videamus, alterum modum, quo sanguinis hujus præstantiam exprimit. 1. Auctor, quod eisdem à priori, tamquam effectus à sua causa pendet, estque comprehensus in illis verbis. *Per quem fuerat sanctificatus*, nimirum antea cum Christianam religionem amplecteretur. Sanctificatio consistit in quadam emendatione, ac repurgatione ab impuritate, præsertim spirituali, & ad conscientiam pertinente; quin etiam in separatione quadam à rebus vulgaribus ac prophanis, & consecratione rei vel personæ, in usus divinos. Hoc loco licet vocem quam latissime extendere, ita tamen, ut sanctificatio hæc ad animum hominis ac conscientiam, non ad carnem quemadmodum sub lege accidebat, referatur. Nam ut auctor hic divinus supra dixit cap. 9. Si sanguis taurorum & hircorum & cinis juvenæ, aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem, quanto magis sanguis Christi qui per spiritum æternum seipsum obtulit inculpatum Deo, purgabit conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo vivo? Sed tamen etiam hoc sanctificationis vocabulo, omnis emundatio, quæ ad conscientiam animumque pertinet, intelligi possit, maxime tamen intelligenda est hac voce expiatio peccatorum, seu liberatio ab eorum reatu ac poena, quatenus quidem eam in hac vita adipisci possumus. Includitur tamen, etiam emundatio ab ipsa peccatorum labe, atque ad eod separatio nostri, à prophano hominum vulgo, quæ fit per veritatis agnitionem ac professionem pietatis; sed eatenus potissimum, quatenus hæc emundatio & sanctificatio, ad purgationem nostri à reatu peccatorum refertur, atque ad eam via quædam est, & medium ejusmodi, quod remissio peccatorum ex decreto Dei necessario consequitur. Hujusmodi repurgatio, quæ tum in repurgatione peccatorum, tum in emundatione nostri, ab ipsis eorundem fordibus consistit intelligitur, ac sanguini Christi adscribitur, in verbis paulò ante add. ctis cap. 9. 14. Quæ de re vide Socinum de Serv. part. 2. cap. 14. pag. 146, 147. Cur autem hoc modo sanctificationis vocabulum putemus accipiendum, causa est, quod ut diximus, effectus hic sanguinis Christi ex eo pendet, quod idem sit, sanguis foederis. Quare, sanctificatio ea est intelligenda, quam sanguis Christi, homini mortali præstat eatenus, quatenus foederis sanguis est; & is etiam sanctificationis modus imprimis accipiendus est, qui congruit ei rationi, ob quam sanguis Christi, potissimum sanguis foederis dicitur. Diximus autem, eum idè potissimum dici sanguinem foederis, quia id confirmat ac faciat, & promissorum in eo contentorum, veluti pignus quoddam sit; unde, cum tanta sit promissorum istorum dignitas, ut nemo ea contemnere queat, consequitur, ut nos etiam ad foedus illud amplectendum & conditiones, ejus præstandas adducat; qua in re si perseveremus, ejusdem sanguinis Christi vi, ac foederis in eo confirmati, plenam peccatorum remissionem, re ipsa adipiscimur. His vero in rebus consistit ea sanctificatio, quam hic intelligi diximus. Hoc divinus auctor vult dicere; Hominem istum, qui à Christo tam turpiter deficit, antea sanguinis Christi vi, ad amplectendum divinum foedus,

foedus, ac promissiones in eo comprehensas, fuisse adductum, eaque re, à vulgo hominum profano separatum, ac Deo viventi, ejusque, servitio consecratum fuisse, quo in statu si perseverasset, ejusdem sanguinis Christi vi, à poenis peccatorum non modò tutus, sed & securus fuisset, atque adeò etiam fuit, quamdiu in foedere isto perseveravit. Tutum dico re ipsa quia nullum divinum iudicium ipsi imminet, obstante nimirum divino promisso, in foedere comprehenso, & sanguine Christi, quo tamquam sigillo, hoc Dei diploma confirmabatur; qua ratione meliora dicitur clamare, quam sanguis Abel, quia non ut ille vindictam ab eo flagitat; sed potius, ut is promissionis sua memor, remissionem peccatorum nobis largiatur, ad quam confirmandam ex ipsius voluntate, fuit suffus. Itaque pignoris cujusdam instar est, quo Deus ad eam si in foedere perseveremus præstandam, obstringitur. Adde, quòd Christus, per sanguinem suum tantam adeptus est potestatem, ut remissionem illam, ipsemet nobis præstare possit, effectusque est misericors ac fidus pontifex in iis, quæ apud Deum, ad expianda peccata populi, sup. cap. 2. Securum dico fuisse, quod ad animum ipsius attinet, quia eodem Christi sanguine fredo, nunquam illi metuenda fuit peccati poena. Breviter, spe certa, jam obtinebat peccatorum remissionem; re ipsa etiam aliquo pacto fruebatur, quatenus ea in hanc vitam cadit, eratque in eum statum, vi sanguinis Christi traductus, ut eam planè ac perfectè alioquin, si in eo perdurasset, fuisset adepturus. Hic ergo est præstantissimus, ac omnium maximus sanguinis Christi effectus, ex quo apparet, eum sanctissimum esse, atque ab omnibus haberi debere, non vero nullo pacto profanum esse censendum, qui enim alias tam divinum potuisset præstare effectum?

Sequitur ut postea quam istius sanguinis præstantiam vidimus, videamus etiam indignitatem sceleris, quod in eum ab apostata admittitur. Ea vero explicatur illis verbis qui sanguinem istum *communem duxerit*. Commune opponitur sancto, & significat rem profanam ac vulgarem, vel etiam impuram, quæ duo ferè concurrunt. Sic, communibus manibus edere, est illocis ac impuris manibus id facere. Sic supra cap. 9. 13. ubi Latine est Inquinatos in Græco est vox, ab eo deducta nomine, quod commune significat, ita ut reddere possis communes factos, eique opponitur sanctificatio, ac puritas. Vide & Act. 21. 28. Hoc ergo vult dicere, divinus autor; Hominem ejusmodi, qui Christianam religionem, atque adeò foedus illud novum deserit, & mendacii fallitacique arguit, sanguinem Christi, quo foedus illud fuit confirmatum, quoque ipse fuerat, à profano hominum vulgo per veritatis notitiam separatus, peccatis eorumque poenis repurgatus, pro sancto minimè habere, sed pro vulgari ac profano, qui ad tam sanctum usum, à Deo minimè fuerit adhibitus, imò pro planè impuro: siquidem is fuerit, sanguis impostoris, & in eum finem ab ipso profusus, ut falsæ doctrinæ auctoritatem aliquam conciliaret, qua nulla potest major esse illius sanguinis contumelia. Estque hic elegans quedam contrariorum commutatio; Sed quæ magnam apostatarum arguit impietatem. Sanguis foederis ipsos sanctificat, & ex profanis, sanctos ac puros effecerat, ipsi contra sanguine hunc, profanum atque impurum iudicant, atque adeò quantum in se est, polluunt. Hæc de secundo, quo gravitatem atque impietatem apostatæ, divinus autor ostendit.

Sequitur tertium, quod in illis verbis continetur. *Et spiritum gratiæ contumelia affecerit*, dignitas rei, in quam injuria fertur est, quòd sit spiritus gratiæ, per spiritum hunc divinus autor intelligit, eam Dei virtutem & efficaciam, quam Deus ad confirmandum evangelium, ac demonstrandam novi foederis veritatem adhibuit, unde à Johanne 1. epist. 5, inter testes divinos numeratur, & hoc ei elogium peculiariter tribuitur, quod sit illa veritas, quia ejus testimonium de Domino Jesu, ejusque evangelio adeò sit manifestum, tamque apertè veritatis, ut is ipsa veritas censeretur debeat, licet alias etiam aqua, id est vitæ ac doctrinæ Christi puritas, quæ hoc ad Hebr. loco tacite tantum

in voce filii Dei commemoratur, & sanguis (id est mors cruenta Christi) qui hic aperte est expressus, & foederis sanguis appellatur, magnam vim habeant, ad evangelii veritatem demonstrandam, & sanguis isaliqua ex parte, ob specialem suam cum promissis foederis conjunctionem, in iis confirmandis, majorem etiam vim habeat, quam spiritus; sed tamen si evidentiam, quæ aliquomodo hominum sensus perstringit respicias, habet spiritus ille divinus aliquid præ sanguine, & sanguinis vim etiam fulcit. Hinc autor ille divinus supra cap. 2, cum de confirmatione evangelii & salutis æternæ in eo comprehensæ ageret, solius divini spiritus, & effectuum ejus miraculorum meminit, dum ait, Quomodo nos effugiemus (quòminus scilicet puniamur) si tantam neglexerimus salutem; quæ cum incipisset annunciari per Dominum, ab iis qui audierant, in nos confirmata fuit, attestante Deo, cum signis & miraculis, tum virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, secundum suam voluntatem. Ubi, tum Spiritus sancti distributionum facit mentionem, ea proculdubio intelligens dona, quæ evangelicæ doctrinæ auditoribus quoque, tum eam essent amplexi distribuuntur; qua de re non semel in actis legitur; imprimis verò 1 Cor. 12 & 14. tum signorum miraculorum ac virtutum, quæ spiritus etiam divini sunt effecta, ut ex multis Sac. Lit. locis perspicitur, & per eos imprimis exerebantur, qui doctrinam evangelicam annuntiabant. Quod si velis huc etiam referre effecta istius spiritus, quæ Deus in ipso Christo excitando, & ad dexteram suam collocando exeruit. (Ut patet Rom. 14. 1 Petr. 3. 18, quæ confer cum 2 Cor. 13. 4.) multò major istius spiritus præstantia, & ad confirmandum evangelium vis apparebit. Qua de re vide Socin. in 1 Joh. 5, ubi de spiritus testimonio. Vocat autem hunc spiritum, divinus autor, spiritum gratiæ, ad illius vim ac præstantiam tanto magis illustrandam. Duplici autem id modo videtur accipi posse. Sic Piscator Joh. 1. 17. 1 Petr. 5. 12. 1. ut vox gratiæ, denotet objectum circa quod versetur, quasi dicat; Quod de gratia nempe Dei, in evangelio revelata testatur. Vel si mavis, de ipsa doctrina evangelii, quæ gratia dicitur, quod gratiam Dei omnium maxime, nobis offerat, atque annunciet; Eodem pacto accipi potest 1 Joh. 4. *Spiritus erroris, & spiritus veritatis*, id est spiritus, qui errorem aut veritatem docet, inspirat, atque urget, ut sit genitivus objecti, nisi malis ab effectu dici spiritum erroneum vel veracem: res eodem recidit. Sic spiritus Christi apud Petrum 1 epist. 1. 10, pro spiritu qui de Christo testatur, & totus ut ita dixerim Christum spirat, si ejus præcipuam intentionem spectes, sumitur. Isto, quo diximus modo, si hoc loco accipiantur verba *spiritus gratiæ* elegans erit sensus; nimirum istiusmodi hominem qui evangelium, quod ipsa gratia esse videtur, ob promissa benignissima ac longe maxima, in eo comprehensa, respuit, spiritum illum divinum, qui de gratia ita apertissimum præbet testimonium, summa afficere contumelia: quæ descriptio hujus spiritus est, ad rem de qua agimus accommodatissima. Sed potest tamen fortasse, alius quoque sensus esse verbi gratiæ spiritui adjuncti ut nimirum sumatur adjective, quasi dicat, Sp. gratiosum, seu ex singulari Dei gratia donatum. Est enim singularissimum ac præstantissimum Dei donum, & excepta vita æterna quæ mortali homini nondum datur, nullum est eo majus. Quæ descriptio, itidem satis accommodata ad rem de qua agitur, censenda est, præsertim si statuatur, divinum autorem pro concessio sumere, istiusmodi hominem, qui veritatem evangelii, tam turpiter deserit, ipsum quoque cum evangelium esset amplexus, Spir. S. fuisse participem quemadmodum in re simili, videtur ponere supra cap. 6. 4. Hoc enim pacto, evidentiissime apparet istius hominis scelus, qui eam doctrinam repudiasset, ex cujus auditu, ut Paulus loquitur Gal. 3, spiritum, tam præstans Dei donum, ex singulari ipsius benignitate profectum, accepisset, quod in ipsius animo, apertissimum divinitatis ac veritatis doctrinæ istius perhiberet testimonium, adeò ut non sine summa impietate, & quada-

dam in Deum hostilitate, posset ejus testimonium spernere, & doctrinam eo confirmatam repudiare. Verum tutius esse videtur Spiritus vocem latissimè accipere, pro universa Dei virtute, qua Deus evangelium, seu sermonem gratiæ suæ, ut in Sac. Lit. appellatur confirmat, sive is in ipso Christo, sive in Apostolis, aliisque evangelii præconibus, sive in ipsis ejus auditoribus, ac professoribus, fuerit conspectus, & statuere, Gratiæ Spiritum dici, quia de ea apertum tulerit testimonium, sive exterius, sive interius in illius animo, qui veritatem evangelicam fuerat amplexus.

Hactenus rei dignitas ac præstantia; sequitur indignitas sceleris, qui in eam admittitur ab apostatis, qui exprimitur verbo *contumelia affecerit* verbum Græcum, admodum est prægnans, & significat injuriam cum contumelia conjunctam, ex destinata voluntate profectam, ac cum aliqua animi voluptate, ac delectatione, alteri illatam. Hæc verò contumelia in eo consistit, quod Spiritus ille, qui ipsa veritas est, mendacii ac imposturæ, ab istiusmodi homine, qui Christianam religionem abjicit, arguitur, atque adeo accusatur, & diabolo, qui mendacii parens est adscribitur, cum tamen sit divinissimus, divinitatemque suam, apertè unicuique ostendat. Nam ut dictum est, spiritus ille de gratia evangelica, quam istiusmodi homo, tamquam falsam abjicit, apertissimum præbet testimonium. Quod si evangelium illud falsum esset, mendax foret ille spiritus, atque erroneus, qui ejus veritatem, tantopere urget. Committunt ergo apostatæ peccatum ejusmodi, quod blasphemia Spiritus, seu in Spiritum sanctum, nec in hoc, nec in futuro seculo remittitur, contra quam in aliis omnibus delictis accidit. Unde Dominus Jesus Luc. 12, cum v. 9, dixisset: *Qui abnegaverit me coram hominibus abnegabitur coram angelis Dei*, subjungit statim v. 10. *Et omnis qui dixerit verbum, vel sermonem, contra filium hominis, remittetur ei; sed ei qui contra Spiritum sanctum blasphemaverit, non remittetur.* Quia nimirum ista abnegatio filii Dei, à blasphemia Spiritus sancti sejuncta esse non potest, imò illius species quædam est. Si quidem is, qui Christum abnegat, sciens prudens, doctrinam illius, Spiritus sancti testimonio confirmatam ob quod ipse quoque eam fuerat amplexus, falsitatis arguit. Alia quidem nonnunquam dici possunt in filium hominis, quæ majestatem ipsius lædunt, præsertim ab eo, qui veritatem doctrinæ ejus non agnovit, qualia eorum erant dicta, qui ipsum olim vini potorem ac comedonem, contumeliose nominabant, quæ sine blasphemia vera Spiritus fieri possunt; sed abnegatio Christi, non potest. Nam hæc propius petit ipsum divinum Spiritum, doctrinæ Domini Jesu, testimonium perhibente, ac propterea à sciente veritatem ejus doctrinæ, proficiscitur, quæ demum proprie dicta blasphemia est, licet etiam ignorans possit quispiam dici blasphemare, ut Paulus; sed minus proprie. Itaque ita videtur velle dicere Christus, non tantum is qui me abnegaverit, tantam incurret pœnam, sed omnes etiam reliqui, qui blasphemaverint Spiritum sanctum, tam gravem incurrunnt pœnam, ut illis remissio nulla sit speranda. Vel particula *&* sumi potest pro nam ut apud Hebræos sæpe accidit, qui particula *&* pro variis conjunctionibus utuntur. Exempla hujus significationis habes, si consulas Hebræum textum Gen. 4. 1. 2. Et aspectus. Exod. 2. 10. Et dixit, id est, dixit enim 1 Reg. 18. 4. Et fuit, & alibi non semel in Vet. Test. In novo, notavit Beza Joh. 2. 13. Et erat prope, id est, Nam: & cap. 3. 12. Rom. 1. 23. 1 Joh. 1. 2, & cap. 3. 4. Quare sensus erit, Nam omnis qui dixerit.

Ex his autem patet veritas eorum, quæ antea de gravitate supplicii, quod apostatas manet, dicta sunt. Nimirum illis, nullam amplius restare pro peccatis hostiam, sed terribilem quandam expectationem judicii, siquidem ipse Christus testatur, hujus generis peccata, remissionem non habere, & quidem ut est, apud Matthæum, neque in hoc, neque in futuro se-

culo; seu ut est apud Marcum in æternum. Hos enim tanquam hostes suos, ut eos hic vocat divinus autor, ac perduelles, à gratia sua repellit Deus, nec eorum curam ut respiciant amplius suscipit, si quidem id quod in Deo est divinissimum, & ex quo ejus potentiam ac majestatem apertissimè licet cognoscere, nimirum ejus Spiritum blasphemant, ac contumelia afficiunt. His adjunge illa etiam, quæ hic præcesserunt, nimirum eos filium Dei, quo nihil est Deo conjunctius, quo nihil divinius Deus humano generi dedit, qui in ipsius olim forma fuit, & nunc multò magis divinæ majestatis imaginem in se exhibet, cum in dextra throni ejus collocatus, omne ab eo judicium accepit; Hunc inquam eos pedibus conculcare, atque indignissimis modis ei insultare, eos sanguinem fœderis novi, quo ipsi profani atque impuri, à scelerum sordibus, eorumque reatu fuerant purgati, ac sancti effecti, pro vulgari, profano, atque adeo impuro habere. Quid majus hujusmodi scelere atque impietate fingi potest? Nonne jure in hostium ac perduellium numero haberi debent, & tamquam ii, qui in ipsam Dei majestatem involarunt, gravissime ac sine ulla misericordia puniri merentur?

Hactenus prius argumentum vidimus, quo divinus autor demonstrat, quam grave supplicium maneat eos, qui à Christiana religione deficiunt. Sequitur alterum, quod à testimonio divinis imprimis est petitum, in quibus Deus proficitur semetipsum pœnam ac vindictam, de hostibus populi sui sumturum, quod majori jure ad pœnas, quas Deus de iis qui à populo suo electo, sub N. Fœd. deficiunt, deque suis ac filii sui hostibus, ac perduellis, futururus sit referatur. Hoc vero argumentum, continetur vers. 30, 31. in quo tria sunt consideranda. 1. Quomodo testimonio istis auctoritatem conciliet, & ejus, qui illa est effatus, potentiam, atque in dictis constantiam, animis legentium aliquomodo subjiciat. 2. Ipsa illa testimonia divina, quæ ad rem suam citat, divinus autor. 3. Epiphonema, seu conclusio brevis, qua Divinus autor, supplicii divini magnitudinem illustrat, ut tanto magis Hebræos, ab apostasia deterreat. Primum est ibi. *Novimus enim eum qui dixit*, quasi dicat; Ego atque vos una mecum, partim ex lege, cujus olim auditores sectatoresque fuimus, partim ex doctrina evangelica docti, probe scimus, qualis quantaque sit is qui dixit mihi &c. Is vero est Deus ille summus. Vult autem duo in Deo ad hoc negotium de quo agitur pertinentia considerari, Potentiam ac constantiam seu veritatem. Potentiam, propterea, ut cogitent, neminem esse, qui ejus manus quæ longæ sunt, & quemcunque in locum pertingunt, effugere; neminem qui fontem ex ejus manibus eripere, atque extorquere possit, ac præterea posse Deum, longe majores ac graviore pœnas alicui infligere, quam homines possint, per quos olim Deus solebat exigere pœnas defensionis à lege Moysi, mortem nempe violentam. Constantiam autem seu veritatem, ideo, ne putent Deum frustra fuisse ista comminatum. Nam non est Deus ejusmodi, quem dictorum ac decretorum suorum pœniteat. Decretum est Deo punire eos qui à Christo deficiunt, estque id decretum, tum natura sua æquissimum, ac relictudini admodum consentaneum, ut satis est ostensum ex gravitate hujus sceleris, & juramentum quoddam Dei intercessit, quo ad pœnam ejusmodi obligantur ii, qui gratiam sub N. Fœd. revelatam repudiant, ne in regnum Dei ingredientur, quæ pœna, etiamsi alia absint, est omnium gravissima; qua de re hic autor supra cap. 3. & 4. At juramentum, est signum immutabilis Dei voluntatis sup. cap. 6. 17, 18, nec salva relictudine potest violari. Quam ad rem pertinet etiam id, quod dicitur eo in loco, unde divinus hic autor, testimonia sua hic defumit, nimirum Deut. 32. *Ego occido & rursus vivifico; ego vulnus infligo. & ego medeor. nec est qui ex manibus meis eripere possit. cum elevavero manum meam in cælum. & dixerero, Vivo ego in æternum, cum exaltavero fulgorem gladii mei, tum manus mea ap-*

preben-

prebendet iudicium, rependamque ultionem hostibus meis, simulque odientibus me rependam. Intelligendum tamen est, Etiam si definitum ac immutabile Dei decretum intercesserit, quo apostatae quamdiu tales sunt, ad poenam obligantur, non tamen proinde certum esse, tale quoque decretum, id est definitum ac prorsus immutabile existere, de iis ita puniendis, ne respicere ullo pacto queant. Generatim id fieri, æquitate id suadente, certum esse debet, & eatenus, hanc quoque poenam immutabilem esse, statuendum videtur, sed non in universum, ac sine ulla prorsus exceptione, præsertim si alicujus apostasia, non adeo longe ab incogitantia, aut imbecillitate absit, ut æquitati non videatur esse præclusa via. Ubi autem æquitas aliqua locum habet, ibi nisi aperte constet immutabile prorsus decretum intercessisse; non licet nobis adeo aucter asserere, contrarium prorsus esse impossibile; licet illud quoque hic addi possit, sine precum alienarum ope, ac piorum interpellatione, vix ulli apostatae reditum ad respicientiam aperiri, etiam si tandem hic æquitatem aliquam, locum habere velimus. Ut autem tota hæc res melius intelligatur, considerandum est, Esse quædam Dei decreta, vel effata, minas continentia, quæ Deus nonnunquam salva sua justitia mutat, nimirum cum homines facti poenitent, aut metu divinæ iræ percelluntur, ut inter alia apparet ex comminatione Achabo, per Eliam denunciata, & Nivivitis per Jonam, cujus poenituisse Deum dicitur Jonæ 3 ad finem. Vide etiam Hier. 18. *Repente loquar.* & Ezech. 33. 14 & alibi. Alia est ratio promissionum divinarum. Nam dum aliquid promittitur, eo ipso acquiritur jus alteri, quod ab eo auferri sine injuria non potest. Omne promissum cadit in debitam, recte ajunt vulgo. Itaque etiam si promittere est liberum, tamen liberum non est promissa frangere; sed in comminationibus aliter accidit, ubi non de alieno jure agitur, sed de jure ipsius Dei de quo remittere, nisi quid aliud obstat potest, quantum vult, nec illi fit ea in re injuria. Non enim alicui admittitur bonum, quod ei debebatur, sed malum, quo dignus erat, auferitur, vel non infligitur. Sed si tamen delinquentes tales sint, ut ipsa rectitudo omnino suadeat, eos esse puniendos, idque vel ex rei ipsius natura, seu ipsa sceleris gravitate inspecta, ut accidit in iis, qui Dei majestatem aperte ac constanter violant, & ipsius perduellesse se perseverant; vel ob decretum definitum, non pendens ab aliqua conditione, quod de iis puniendis existit; quale illud esse videtur de quo egimus, nimirum de apostatis, saltem generatim ita puniendis, ne ad respicientiam possint redire; Comminationes ejusmodi, quatenus plane definitæ sunt, non mutantur à Deo. Hactenus vidimus, quomodo auctoritatem quandam conciliat testimoniis adducendis, Divinus scriptor.

Sequitur alterum, id est, ipsa testimonia, divinaeque effata, de poenis, quas Deus ipse hostibus suis ac fuorum, sit inflicturus. Sunt autem duo licet ex eodem scripturæ loco desumpta, nimirum ex Deut. 32. Prius exstat vers. 35. Posterius vers. 36. exemtis verbis intermedium. Prius est, *Mibi ultio, ego rependam dicit Dominus.* Verbis prioribus non tantum significatur jus ad puniendum, vel potentia ac robor, sed & decretum ac voluntas, quasi dicat; Ad me pertinet punire. Ego eam rem mihi reservavi, atque ad me ipsum pertinere volui. Unde addit, *Ego rependam*, id est, Ego vindicabo scelera hostium populi mei, qui effectus est ejus, quod in verbis prioribus est expressum. Dum vero subjungit *At Dominus*, auctoritatem orationi huic conciliat, quia eam protulerit Dominus seu Jehova. (hoc enim Dei nomen à Græcis, voce *κύριος*, reddi solere, notum est) qui nomen hoc à constantia voluntatis imprimis est adeptus, atque adeo à certitudine eorum, quæ se facturum dixit, quamquam potissimum in promissis. Trahi quidem id nomen potest etiam ad constantiam ac perennitatem essentiae, sed ad voluntatem magis proprie pertinet, ut patet ex Exod. 3 & 6. Est ergo in hoc testimonio emphasis

maxima, in vocibus *Mibi & Ego*: opponuntur enim eæ voces hominibus, ac significant poenæ genus, non humanum sed prorsus divinum; sive quod non ab hominibus infligitur sed à Deo, & ut Paulus de se simili loquitur, de caelo revelatur super hominum impietatem Rom. 1. 18. Poena illa, quæ defertoribus legis infligebatur per magistratum, humana erat, atque usitata. Poena apostatarum divina erit, ac minime vulgaris. Licet enim Deus & hominum operâ nonnunquam utatur in poenis de apostatis sumendis, tamen maximam partem, seu id quod gravissimum in illo supplicio est, mortem nimirum æternam, & à suprema felicitate depulsionem, ipsemet per filium suum, quem judicem constituit divinum, & tanta, quantam ipse exerturus esset, ea in re instruxit potentia, exigit, ac præterea poenas, quas per homines exigit, ita gubernat, ut à divina manu pondus accipiant, sentiaturque Deum esse qui puniat. Non parum enim refert, à qua manu ictus veniat. Novit Deus, quo tempore, quave ratione punire hominem, quam gravissimè licet per homines possit. Est autem olim quoque sub lege, Deus hæc verba protulerit, de Judæorum hostibus, tamen quemadmodum ea omnia quæ sub lege fiebant, umbræ quædam erant eorum quæ sub evangelio, ita & illa poena hujus. Quemadmodum gravius est scelus, deficere à populo Dei sanctissimo, sub N. Fœd. quam ab illo antiquo, qui hujus figura tantum erat. Gravius item filium Dei conculcare, quam Mosen; gravius sanguinem fœderis novi, quam veteris; gravius spiritum gratiæ, quam spiritum servitutis ac timoris, contumeliâ afficere; ita & poena sceleris istius gravior est, quam hujus.

Ex his autem verbis patet, Deum sibi vindictam defectionis ab evangelio reservasse, nec ordinarie hominibus mandasse. Sub V. Fœdere ubi terrena erant omnia, & lex tota, ad disciplinam quandam politicam, in qua divinus aliquis culus, à terrena felicitate non abhorrens vigeret, ac vi retineretur, erat composita; Deus per magistratum poenas solebat ordinarie exigere. Nunc cum divina sint omnia, per seipsum. Nullo prætextu excusant se ii, qui hæreticos quos ipsi pro talibus sæpius immerito habent, occidunt, & magistratui id politico, à Deo mandatum afferunt, nullo scripturæ dicto. Producant ex lege præceptum de apostatis è medio per magistratum tollendis. At ex hoc loco satis apparet, aliam hac in parte novi; aliam antiqui fœderis esse rationem. Adde, quod alius sit hæreticus, alius apostata; hic religionem Christianam prorsus abjicit, ille eam adhuc profiteatur, licet in uno alterove capite ejus, ad salutem necessario, erret. Quare, non prorsus ea, quæ de apostatis dicta sunt, ad hæreticos sunt protrahenda. Neque verò divinam sapientiam videtur decuisse, ut poenam hæreticis infligendam commendaret magistratibus. Nam cum religio Christiana ita sit comparata, ut potentibus secundum carnem, non arrideat, 1 Cor. 1. Jacob 2. si pure annuncietur; contra verò pauperes hujus mundi, elegerit Deus, ut sint divites in fide, & hæredes illius regni: quia nimirum religio hæc, statui ac moribus pauperum melius congruit, cum ea jubeat mundum, & ea quæ in mundo sunt non diligere, sed spernere, ac præterea crucem tollere, & ad omnis generis calamitates contumelias, tormenta, temetipsum semper parare, quæ homines potentes, vix ac ne vix quidem à se impetrant; hinc non facile accidit, ut magistratus, qui inter homines secundum carnem sunt potentissimi, eam amplectantur, vel saltem ut puram ac sinceram amplectantur, sed multis erroribus permixtam, idque in rebus ad pietatem vitæ spectantibus, quod nihil aliud est, quam hæreticos eos facilius amplecti, si Christiani fiant, quam sinceram doctrinam. Quia tamen nihilominus illis sua doctrina videtur esse optima, verissimaque, illa verò quæ contrarium docet, estque pietati convenientior hæretica, hinc accidit, ut si persuasi sint Hæreticos esse puniendos, atque è medio tollendos, vi hujus

jus sententiae suae adigantur, ad eos qui puriorem doctrinam amplectuntur, verosque à Deo Christianos persequendos ac tollendos. Quare hoc præceptum divinum, nihil aliud effecisset, quam ut magistratus, plerumque ac fere semper, veros Christianos vexarent, atque occiderent; rarissime verò Christiani veri, hæreticos tollerent, cum ut dictum est, ii plerumque & minus potentes, & numero pauciores, ac præterea mitiores, atque à vi cæde, sanguineque alieniores esse soleant. At si Deus hoc præceptum dedisset, proculdubio ideo dedisset, ut hac ratione hæretici, ipsæque adeo hæreses, tollerentur, Christiana verò religio, fines suos indies latius protenderet, cujus contrarium tamen accidisset, natura religionis Christianæ, inspectis hominum plerorumque moribus, ita ferente. Non solet Deus illis executionem suorum mandatorum præsertim in tanta re, tamque gravi, committere, quæ & ad vitam hominum, & ad infinitorum salutem æternam pertinet, quos ea in re plerumque erraturos perspicit. Alia est aliorum scelorum ratio, quæ dignosci à quovis facillime possunt, ratione ipsa ac communi sensu hac in re præcunte, & usu ipso quemvis docente, qualia sunt, homicidia, adulteria, furta, falsa testimonia, & si quæ sunt similia, quæ in iis quoque rebus pub. quæ vel nullam, vel exiguam veri Dei cognitionem habuerunt, aut habent, legibus fuerunt prohibita, & ad huc caventur puniunturque, & quidem ab iis nonnunquam, qui iisdem vitiis laborant. Nam turpitudinem eorum manifesta, facit, ut ea in aliis damnent, licet ipsi ob affectum aliquem, ob lucrum, voluptatem, honoremque vanum, ea admittunt, neque hinc iudicii est imbecillitas, sed defectus probitatis.

Ex iis etiam quæ diximus, patet, rectissime hæc verba à Paulo adduci Rom. 12. ad ostendendum non debere nos malum pro malo reddere, nec hostes nostros ulcisci, si quidem Deus in his verbis sibi vindictam hostium populi sui vindicat, sibi que reservat, non verò hominibus permittit, multo minus certis aliquibus hominibus perpetuo mandat.

Hactenus prius testimonium, sequitur aliterum, quod exprimit autor Divinus dum ait, *Et rursum Dominus iudicabit populum suum.* Emphasis iterum maxima, vel saltem magna est, in voce Dominus, cujus vim jam vidimus, quasi dicat; Non homines sed ipse Jehova, Deus ille summus, ac in decretis suis exequentis constantissimus iudicabit suum populum, atque adeo suo, ut ita loquar more, ac ratione suæ majestati ac potentiae convenienti hostes suos populique sui ulciscetur. Non eodem autem modo accipiuntur ab interpretibus verba ista, *iudicabit populum suum*, adeoque nec eodem modo, ad scopum autoris accommodantur, sed potissimum tribus. Simplificissimus, & loco, unde testimonium hoc deproptum est convenientissimus esse videtur sensus, quem Vatablus vidit & notavit, ut vox *iudicabit* sumatur pro vindicabit, quasi dicat; Dominus ulciscetur populum suum de inimicis suis, seu de hostibus populi sui poenas sumet. Nam dum quis hostem alicujus plectit, alterum illum cujus is hostis est, vindicare dicitur, atque adeo ex quodam Hebraismo Judicare.

Neque est, quod quis dicat hunc sensum, ad auctoris propositum nihil facere, cum hic non de hostibus populi divini, sed de desertoribus Christianæ religionis, adeoque de Dei ac Christi ipsius hostibus, eorumque poena, sit sermo. Responderi enim potest. Primò, Fieri vix posse, nec facile contingere, ut quis Dei ac Christi hostis sit, præsertim *κατ' ἑξῆς*, ut hoc loco contingit, nec tamen idem quoque populi Dei ac Christi interea fiat hostis, propter summam quæ est inter populum hunc & Deum Christumque conjunctionem. Ita enim fieri solet, ut qui regis alicujus hostis est, subditorum quoque ejus, summa fide regem colentium, etique obsequentium, sit hostis, & ubi potest iis noceat. Hinc Christus Joh. 15, cum non pauca dixisset de odio mundi, adversus suos discipulos, addit vers. 24. *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non noverunt eum, qui me misit*, hoc est non approbant,

non diligunt. Non norunt autem, id est non diligunt, approbantque Deum ii imprimis, qui Christum deserunt & conculcant. & cap. 16. Veniet hora, ut omnis qui vos occiderit, putet se cultum præstare Deo, hoc verò facient vobis, quia non norunt patrem, neque me; id est ut supra cap. 15, 24 dixerat, oderunt & me & patrem, & 1 Joh. 3. Ideo mundus non novit nos, quia non novit eum, id est Deum & patrem nostrum. Adde, quod apostatæ seu desertores, hoc habere soleant proprium, ac fere perpetuum, ut oderint eos ac vexent, quos deseruere. Unde vulgare ortum est proverbium; Omnis apostata, est persecutor sui ordinis. Solent enim ii, qui aliquos deseruere eo imprimis fidem facere, se sincero animo id fecisse, dum eos à quibus desciverunt persequuntur, præsertim cum improbus est animus, ut in omnibus apostatis accidit, de quibus divinus autor loquitur. Deinde responderi potest, etiam si tandem is, qui Christianam religionem, populumque adeo Dei deseruit, non sit hostili in Christianos animo, vere tamen eum hostibus populi Dei annumerari, ad quos transfugit. Transfuga, etiam si hostili non sit animo, adversus eos à quibus descivit, tamen hostibus annumeratur, & eadem, imò plerumque majori poena afficitur. Denique etiam si concedatur nullo pacto dici posse, Apostatas esse hostes populi divini, jure tamen optimo, verba illa Dei apud Moysen, ad apostatas possent accommodari. Nam non tantum par scelus est, sed etiam majus, esse ipsius Dei ac Christi apertissimum hostem, idque scientem ac prudentem, quam esse hostem ipsius populi divini, ac Christiani primò ac per se, Dei verò ac Christi, non nisi consequenter. Nam qui majestatem Dei ac Christi recta petit, in eamque involat, deterior est eo, qui mediate tantum & per alienum ut ita dicam latus, præsertim si ipsum Deum se eo pacto petere ignoret, Dei ac Christi populum hostiliter aggreditur, ideo tam grave est scelus, quia hac ratione Deus ac Christus vehementer leduntur. Quod si ergo quis Christum ipsum conculcet, & hostili animo in eum feratur, & sic ipsam majestatem Dei contemnat, cum Deus ac Christus ita sint conjuncti, ut sint unum, & filius lædi non possit, quin pater, cujus illum esse filium charissimum apertis patet argumentis, lædatur, ac gravissimè offendatur, quid inquam de hujus impietate est statuendum? Quod si illius scelus, tanti æstimat Deus, ut non humana aliqua poena expiari debeat, sed dignum sit sua ipsius animadversione ac poena, certè non modò pariter, sed etiam multo magis credendum est, hujus, id est apostatæ scelus, dignum illi visum iri, in quod ipse ultricem stringat gladium & vindices admoveat flammam, manumque sua corpeum fontem ad supplicium trahat, ac diversis cruciatibus subjiciat. Hic primus est, verborum istorum sensus.

Alter sensus est, ut vox *Judicabit* sumatur proprie, pro sententiam feret Deus, de populo suo, eamque exsequetur, his tribuet præmia, illis poenas irrogabit. Hoc enim iudicium proprie est. Jam si Dominus hoc facturus est, certe imprimis desertoribus & apostatis, qui poena sunt dignissimi, inter eos qui populus Dei, vel sunt, vel fuerunt, poenas meritas infliget. Populus Dei in hoc sensu, sumetur, pro omnibus iis qui Dei cognitionem habent, & ejus nomen, vel ad huc proficitur, vel professi sunt. Possunt enim etiam hi, qui re ipsa populus Dei esse deserunt, populi Dei nomen, ea ratione adhuc fortiri, quia fuerunt. Sic servi Christi ii dicuntur, qui videntur esse desisse Apoc. 2. vers. 20. Relinquuntur sæpe nomina rebus amissis. Sic cœcus dicitur, qui esse desierat Joh. 9. 17. Possent etiam admitti hac vocem Populi Dei significatione, vox *Judicabit*, sumi strictius pro Puniet, quæ pars est tantum iudicii, proprie sic dicti, vel alterum effectorem ejus genus; & tum subaudiendum foret, Deum iudicaturum populum suum, si nimirum non ita se gerat, ac decet; pessimè autem se gerunt apostatæ. Dicitur autem populum suum iudicaturus, peculiari quadam ratione, quia hi cum divinæ voluntatis notitiam

notitiam habeant, judicio verè sunt obnoxii atque ad poenam optimo jure obstringuntur, cum quid adversus Dei voluntatem delinquant. Ubi non est lex, ibi non est transgressio. At ubi lex est, ibi vires acquirit peccatum. Potentia enim peccati lex. Hinc servus qui voluntatem Domini novit nec facit, multis plagis mulcabitur; qui non novit, paucis. Qui novit facere bonum & non facit, peccatum ei est, id est peccati reus est. Jac. 4. ult. Vide etiam Joh. 9, vers. ult. & 15, 22, 24. Confid. Rom. 1, v. ult. & cap. 2, 12. ubi ii qui sine lege peccarunt, simpliciter dicuntur peccaturi, sed qui in lege peccarunt, per legem dicuntur judicandi seu damnandi. Unde apparet, quanta religione ac timore nominis divini, eos oporteat uti, qui divinæ veritatis notitiam habent, præsertim plenam ac singularem. Qui verò propiores sunt felicitati si pareant, tanto propiores sunt supplicio, si non obtemperent: Quo propiores deo tanto propiores interitui, nisi cum timore ac tremore, salutem suam operentur, vel ut hic divinus autor infra cap. 12 loquitur, nisi serviant deo, cum pudore ac metu, quia Deus noster est ignis consumens, nempe cum irritatus exarscit. Ignis autem tanto facilis quemque corripit, quo sibi est propior.

Tertius istorum verborum sensus est quem Beza tradit: *Domini judicabit* id est reget ac gubernabit populum suum. Nam judicare, pro Regere, Hebraica consuetudine, non semel in Sacris Literis dicitur. Ad gubernationem autem istam pertinet, tum bonos præmiis afficere, tum fontes ac imprimis transfugas & populi divini desertores, punire. Hæc de altero testimonio.

Sequitur Epiphonema, in quo autor Divinus gravitatem suppliciorum divinatorum exaggerat, vel potius exprimit tantum; id verò continetur, in illis verbis *Horrendum est incidere in manus Dei viventis* &c. Incidere in manus Dei viventis, id est incurere in ipsius Dei manus. Ab ipso ad supplicium destinari, imò corripri, constringi, atque ad poenam rapi, quemadmodum dicuntur malefici ac fontes, in manus regis, aut principis, aut hostium incidere, cum ab illis comprehenduntur, ita ut jam vindictam de illis sumere præceptum sit, atque adeò jam supplicio destinentur. Describit autem Deum, addita voce *viventis*, ut ejus vim, efficaciam ac robur, animo lætoris subjiciat, atque eo pacto cogitandum relinquat, supplicia ipsius, haudquaquam spernenda esse. Vivens autem cum dicitur Deus, non tantum significatur simpliciter eum vitam habere, sed habere *κατὰ ἰσχύος*, quemadmodum alia multa, quæ de Deo & quidem solo dicuntur sunt accipienda, ut qui solus habeat immortalitatem, solus sit potens, solus sapiens, solus bonus. Nimirum eum habere vitam illam à seipso, & quidem perpetuam, & si quid uspiam sit vitæ, ac roboris, id ab ipso manasse ac manare. Eodem modo cætera quoque soli Deo, per excellentiam adscribuntur, sunt intelligenda. Diximus autem vitæ nomine, cum de Deo dicitur, hoc præsertim loco, etiam vires ipsius, seu vim & efficaciam, debere intelligi, quia alias hæc descriptio Dei parum ad rem de qua agitur, id est ad poenarum inflictionem videretur pertinere. Eleganter autem, vitæ nomine ista quoque intelliguntur. Nam ea quæ vitam habent, vim quoque aliquam & efficaciam, & sic motum operationemque habere solent; unde viva, pro efficacibus, ac motum operationemque habentibus, mortua pro invalidis & inefficacibus sumi solent. Sic supra hic autor dixerat cap. 4, Vivum esse sermonem Dei & efficacem; & sic panis vivus Joh. cap. 6 dicitur. Quanquam ea voce peculiaris efficacia intelligenda est, & vivus sumitur pro vivificante, seu vitam largiente. Viva aqua, quæ vivificat, apud eundem cap. 4. & 7. & ea quæ naturalem suam vim retinet, qualis ea est, quæ origini suæ est propior. *Viva oracula* Actor. 7. *Vivus lapis* 1 Pet. 2. Contra. Fides mortua, quæ veram suam vim & efficaciam, non habet, aut perdidit. Dicitur ergo Deus vivens, tum ob vitam, tum ob robur, vires & efficaciam vitæ con-

junctam, quæ à seipso perpetuè habet, & omnibus aliis sufficit ac suppeditat. Ex quo apparet, non languidè eum puniendum eos, quos corripit, nec quemquam se ex ipsius manibus extricaturum, quem semel corripuerit, aut corrumpere voluerit, non fore poenas eas similes poenis, ab hominibus inflictis, aut infligendis, qui cum mortales sint, supplicia quæ animo moliebantur, morte præventi sæpe non possunt exequi; vel viribus destituti, coguntur omittere, aut minora quam vellent, infligere. Nonnunquam è manibus elabuntur, aut extorquentur vi illi, quos suppliciiis destinant. Nihil tale in Deum illum viventem cadit. Et vita & robur illi perpetuè suppetit. Nemo sibi impunitatem polliceri potest, qui in ejus inciderit manus. At autem *Horrendum* esse, seu rem terribilem admodum *incidere in manus Dei viventis*, duplicem potissimum ob causam, quam & hic & supra jam attigimus, quæ ex ipsius divina potentia imprimis pendet, cum ipse aliquem corripit, nec jam amplius humana, sed sua poena, id est sibi conveniente, dignum judicat, gravissimo eum mactare supplicio, facile est colligere, quo major est Deus, ac potentior homine, tanto graviora esse statuendum est supplicia Dei ipsiusque majestati convenientia, quam humana, observata tamen æquitate ac justitia, quam Deus ubique servat, nec in poenis irrogandis unquam deserit. Neque enim prorsus, pro virium suarum ratione, sed etiam pro justitiæ suæ modo, quæ ex merito ac gravitate sceleris pendet, punit Deus. Solet autem Deus cum quis cum recta petit, & ipsius majestatem lædit, poenam se suæque majestate dignam adhibere. Altera causa est, Quia ex Dei manibus, nemo vel seipsum, vel alium aliquem potest eripere. Potest quidem homo, respicientia, precibus, humilitate Spiritus, & cordis contritione, eleemosynis, jejuniis, poenas divinas effugere, ac redimere, sed nec hoc est Eripi ex Dei manibus, sed exorari, & præterea hæc omnia, justo Dei judicio eripiuntur apostatis, qui hoc ipso puniuntur, quod poenam effugiendi, omnis illis præcludatur via. Nulla, ut dixit divinus autor, relinquatur pro peccatis victima. Restant aliorum deprecationes, sed hæc in delicto ejusmodi saltem plerumque invalidæ censeferi debent, & dubii admodum roboris. Nam preces, quas efficaces fore spes est, debent esse comparatæ secundum Dei voluntatem. At si voluntatem Dei, nobis de hoc negotio revelatam consideres, ea precibus hujusmodi adverfatur. Siquidem apertissime Dominus Jesus testatur, hujusmodi peccatum, in æternum remissum non iri, cum omnia cætera peccata remittantur. Sapienter Divinus Johannes, cum loquitur de eo qui ad mortem peccat (quo nomine hi quoque jure comprehenduntur, de quibus hic divinus autor loquitur) id est qui ea ratione peccat, ut hoc peccatum illi omnino non tantum possit, sed etiam vi comminationum divinarum, sub N. Fœd. propositarum, debeat afferre mortem, non jubet, ut pro illo quisquam oret. Non prohibet quidem prorsus ne oret, sed nec jubet, imò ita loquitur ut videatur satis indicare, vix pro illo esse orandum, cum nulla sit spes, nos exaudiri. Quorsum enim oret, nisi spes sit aliqua, ut tuas preces, saltem non contrarias decretis divinis, fore arbitreris. Itaque ne decere quidem adeo videtur pro istius modi homine orare; præsertim si aperte constet, eum malitia sua prorsus excecaturum esse, isque diutius in sua impietate perseveret, singularemque pertinaciam in eo liceat deprehendere. In initiis, cum res videtur adhuc aliquo modo integra, nec ad summum jam pervenit, vel hominis malitia, vel Dei judicium, plus licere, docemur exemplo Pauli pro Judæis jam magna ex parte rejectis, ex cæcatis, atque induratis, orantis Rom. 10. 1. & salutem ipsorum curantis cap. 2. 14. Sed cum malitia hominum, & sic judicium quoque divinum longius progressum est, ac robur videtur acquisivisse, vix videtur decere, pro hostibus Dei orare, ne cum ipso Deo, pugnare velle videamur; præsertim cum tam apertum existet decretum Dei, aut comminatio, hujusmodi peccatum rem-

missum

missum non iri. Hic autem non immeritò quaesierit aliquis, cur divinus hic autor dixerit, Horrendum esse in manus Dei incidere, & quidem ita, ut non obscure indicet, gravius ac horribilius esse, in manus Dei viventis incidere, quam in manus hominum, cum David contra olim videatur judicasse, 2 Sam. 24. 14. 1 Par. 21. 17. 12, & fatius duxisse, in manus Dei incidere, quam in manus hominum. Nam cum tria illi proposita essent poenarum genera; fames septennalis, bellum ac fuga coram hoste trimestris, pestis tridua; quarum prima & ultima, divinae erant seu ab ipso Deo infligendae; quamquam prima etiam variis hominum injuriis poterat facere obnoxios, Media vero humana; David eam maluit eligere, quae ab ipso tantum Deo infligeretur, idque his verbis, Incidamus obsecro in manum Domini, quia multa miserationes ejus, & in manus hominis ne incidam. Itaque pestis est postea immissa populo. Hoc sane non frustra David ita sensit, nec spe sua, quam de misericordia Dei conceperat, est frustratus. Nam pro tribus diebus, unius tantum diei pestem immisit populo, ut constat ex vers. 15, 16, 18, 27. Dicendum videtur; Non dixisse Davidem, semper aut quovis modo incidere in manus Domini, fatius esse, quam in manus hominum, (nec sane id verè dici potest, ut supra abunde demonstratum est; ubi docuimus posse ac solere Deum ipsum, praesertim sub novo foedere graviore poenas exigere, quam homines infligant) sed verba ejus referenda esse ad illa poenarum genera, quae ipsi tum proponebantur, & ad ea quae ejusdem sunt generis. Ea verò temporaria erant omnia, nec ad ipsum profusus perdendum, sed potius castigandum pertinebant, ita ut misericordiae divinae, magnus relinqueretur locus. Quo tempore fatius longe videretur, in manus Dominum incidere, qui ut benignus pater, modum in castigando servare novit, quemque facile poenitet mali, quemadmodum sanè eo tempore poenituit, ut legimus vers. 16. quàm incidere in manus hominum, qui vindictae cupiditate incensum, nullum crudelitati modum sciunt ponere. Sed divinus autor, ad singularem quandam modum minimeque vulgarem, incidendi in manus Dei viventis, est loquutus, ad quem nec respexit David, nec ullo pacto verba ipsius ad eum pertrahi possunt, aut debent: nimirum ad eum modum, quum alicujus scelus non poenam aliquam humanam atque usitatum videtur postulare, sed talem quam nemo nisi Deus possit infligere, sitque divinae ipsius potentiae ac majestati conveniens, qualis est in primis aeterna. quae non ad hominem castigandum, ut illae Davidis, sed ad eum penitus perdendum, comparata est. Hoc pacto in manus Dei incidere, non tantum non levius censei debet quàm incidere in manus hominis, sed, ut ratio unumquemque docet, nihil ea re potest excogitari gravius ac terribilius. Quod si quis nolit agnoscere, ei statuendum est, vel Deum minus posse in homine puniendo quam homines, vel eum semper minori poena velle esse contentum, etiam in extreme contumacibus, ac impiis, quàm sint poenae quas homines hominibus infligant: quorum utrumque est absurdum. Addi potest, si verba Authoris simpliciter considerentur, non habita ratione comparationis tacitae, quae in illis latet, dici posse, nullam esse inter illa & Davidis verba contrarietatem, etiam si utrobique de iidem poenis esset sermo. Potest enim aliquid horrendum esse, & tamen aliquid aliud eo esse horribilius: dantur enim inter horrenda gradus. Verum de hoc satis. Nos operam demus, ne in manus Dei viventis incidamus, sed aliquando in amplexus ac sinum patris nostri benignissimum recipiamur, in quo suavissime in omnem aevorum perennitatem conquiescamus. Amen, Amen, Amen.

Hebr. 10. vers. 23, 24, 25.

Teneamus confessionem, &c.

Adhortatur divinus scriptor Hebraeos ad solennem religionis Christianae cultum. Nam & confessionem illis spei suae inculcat, & mutuam observationem, sive aggregationem: & suam hanc admoni-

tionem rationibus breviter ita munit, ut nemo illi refragari debeat. Nos verò ista ordine tractabimus, ductum Authoris sequuti. Et 1. quidem agemus de confessione, 2. de observatione mutua. 3. de aggregatione fidelium.

Confessio fit & publice & privatim, ab interrogatis, & non interrogatis, verbis, & factis. Nam ut Deum factis abnegare possumus, Tit. 1. 16, ita & factis confiteri. Credendum verò est, de omnibus confitendi modis scriptorem hunc loqui, eosque à nobis exigere: sic tamen ut prudentiae Christianae fit locus, quae personarum cum quibus nobis res est, locique & temporis discrimine actiones nostras variat. Cur verò non contentus interno animi nostri cultu, externam quoque nostram professionem & confessionem Deus a nobis exigit, haec est causa, quod externa ista confessio, ac confessio ad honorem ejus plurimum conferat. Internum enim cultum nostrum, alii homines qui cordium cognitores non sunt, intelligere atque aestimare nequeunt: externum possunt. Hinc in lingua Hebraea, confiteri Deo, idem est quod Deum laudare. Hunc ergo honorem, nemo Deo, nemo Domino Jesu invidere debet, qui illum sibi praestitum tam splendide compensaturi sunt. Ore, inquit Paulus Rom. 10. 10, fit confessio ad salutem. Vide & 1. 9. Et Dominus Jesus dixit, Matth. 10. 32. *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui est in caelis.* Notanda est autem Emphasis in phrasi, *Teneamus sive retineamus.* Sic & sup. loquitur, cap. 4. 14. Eodem pertinet, quum additur, *indocinabilem sive nos vacillantem confessionem retinendam esse.* Nimirum significatur multa saepe pericula conf. scribis creati, inf. 17. 32, quod nostra tempora satis docuerunt: quibus labefactari possunt homines instabiles. Sed nobis contra obnitendum. Tu ne cede malis, sed contra audentior ito. Habet hic humana caro multas excusationes, multosque praetextus; sed *Deum memo fallit, quod seminaverit homo id & metet.* Possem hic allegare exempla multorum Judaeorum, qui constantiter Deum confessi, in maximas calamitates inciderunt: Sidrachum, Melachum, & Abednego, ipsum Danièlem, aliosque. Sed sufficiat nobis, Apostolus & summus sacerdos confessionis nostrae, Jesus Christus, ut vocatur Hebr. 3. 1. qui sub Pontio Pilato bonam illam confessionem confessus est, 1 Tim. 6. 13. ut discipulos & Apostolos illius taceam, Paulum in primis. Ceterum confessionem hanc divinus scriptor appellat *spei*, inquit, *confessionem spei.* Non sine causa est quod spem potius quàm fidem nominavit. Nimirum eo ipso persuadere magis confessionem nobis voluit. Spes enim ad bonum aliquid futurum tendit, quod ad sese pertinere, quisnam confiteri nolit? Fides quamvis & ipsa futurum illud bonum respicit, tamen non tam in ipsum bonum, quàm in boni datorem tendit: ac praeterea, ad praeterita quoque reflectitur, & praesentia comprehendit. Simili prudentia Petrus dixit, 1 epist. cap. 3. 15. *Esote parati semper ad respondendum cuilibet petenti rationem ejus spei quae in vobis est.* Ceterum illud bonum in quod spes Christianorum tendit, varium quidem & multiplex est, prout multa & in hac & in futura vita Deus illis promisit; (*pietas enim promissionem & hujus & futurae vitae habet* 1 Tim. 4. 8.) Interea tamen non est dubitandum, quin ad futurae vitae felicitatem, tanquam illorum omnium quae speramus praestantissimum, praecipue scriptor noster respiciat. Sed ne quis possit obtendere, spes hominum saepe fallere, eoque stultum esse hujus spei causa periculis sese objicere; divinus scriptor certitudinem spei nostrae in sequentibus deducit, atque ita valida ratione suam admonitionem suffulcit, inquit, *Fidelis est qui promisit.* Homines multa saepe sperant, de quibus nullum habent promissum, imò etiam contra recusationem eorum in quorum manu sua bona vident, saepe obnituntur: sic eos spe sua falli, quid mirum est? Alii promissis quidem innituntur, sed saepe fit, ut promissiores quod promiserant, praestare aut non possint, propter impotentiam, aut nolint, propter infidelitatem. Hic

osten-

videtur & esse qui promiserit quod speramus, & eum quod promisit prestare velle, quum sit fidelis. Quod possit, id recitetur, quia de eo minus poterat esse dubium. Per promissorem enim hunc, vel Christus, vel potius Deus ipse intelligitur: cujus potentiam ignorare Hebraei homines non poterunt, tot maximis operibus contestatam. At dubitare poterant, an eam curam Deus suorum gerat, eisque bonum illud quod sperarent praestari vellet. In quam dubitationem adducere eos poterat, quod tot calamitatibus propter Christianitatem subjecti, deserti à Deo videri poterant. Sic enim miseri plerumque iudicamus. Unde & servator ipse dixit, *Deus meus, Deus meus, cur me dereliquisti?* Non quod ipse sese vere à Deo desertum existimaret, sed quod cum in statum esset redactus in quo derelictus à Deo videbatur. Huic autem dubitationi Scriptor noster opponit promissoris fidelitatem. Ad hanc fidelitatem sive Dei sive Christi alibi quoque remittitur. 1 Cor. cap. 1. vs. 9. *Fidelis est Deus, per quem vocati estis ad communionem filii sui Jesu Christi.* 1 Thes. cap. 5. vers. 24. *Fidelis est ille qui vos vocavit, qui & faciet illud.* 2 Tim. 2. vers. 13. *Si nos infidi sumus, ipse Christus, fidelis manet, abnegare semet ipsum nequit.* Huic ergo tam firmo fundamento quum possimus inniti, concipiamus utique spem certam futurorum bonorum, non secus ac si ipsum jam ea teneamus. confer. 1 Corinth. cap. XI. vers. 1. Sed hanc spem ne habeamus occultam, verum libere coram mundo profiteamur, quicquid etiam eo nomine malorum nobis obtingere possit. *Adhuc enim pusillum, quantumvisque is qui venturus est veniet, neque tardabit.* Inf. vers. 37.

Hactenus prima admonitio, ad confessionem spei nostrae. Sequitur altera: *Et observemus alii alios.* Cujus finis est ut nos amemus, ad charitatem, & bona opera. Hac observatio & ad mores, & ad fortunas referri potest. Nam ut à posteriori prius incipiam, debent utique Christiani alii aliorum fortunas respicere, ita ut si quis in egestate, aut alia quaque calamitate constitutus sit, alii ei consilio sive auxilio adfint, eumque expediant: idque eo studio ut alius alium provocet ad charitatem erga afflictum exercendam, atque ei subveniendum piis atque benignis operibus. Hanc ad rem & inferius nos hortatur is scriptor, cap. XIII. vers. 16. *Beneficentiae & communicationis ne obliviscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.* Et Rom. cap. XII. vers. 13. *usibus sanctorum communicantes.* Est autem haec observatio eo magis necessaria, quod quidam in suis malis ita saepe sint verecundi, ut opem aliorum implorare non audeant, quibus ultro occurrendum est obvia benignitate. Observetur hinc similitudo membrorum ejusdem corporis, ipsi Sacris Literis usitata, quorum quodlibet sponte ad alterius opem advolat. Rom. XII. vers. 4. 1 Corinth. XII. vers. 24 &c. Potest deinde & ad mores haec observatio pertinere, & eos quidem vel bonos vel malos. Nam si boni sint aliorum mores, ita illi sunt observandi, ut eorum respectu incitemur ad charitatem erga eos, & ad opera bona exemplo eorum patranda. Debet enim aemulatio & sancta quadam invidia inter Christianos versari, ut alius alium vincere pietate cogitet. *Affectate dona priora* 1 Cor. 12. 31. Mali vero aliorum mores actione observari debent, non ut eis obtemperemus, aut convitiemur, sed ut eos corrigamus. Magnus est hac in parte defectus in plerisque Christianorum cecibus, equibus mutua ejusmodi observatio omnique disciplina sublata est. Quum ea tamen non hic modo sed & alibi nobis serio sit praecipita. Matth. 18. 15, inquit Servator, *Si peccaverit in te frater tuus, vade, & argue eum inter te, & ipsum solum. Si te audiverit lucratus es fratrem tuum &c.* Gal. 6. 1. *Fratres, si praecipitatus fuerit homo in aliquo delicto, vos spirituales corrigite talem, in spiritu lenitatis, &c.* Vulgo meum ne hac ratione dissidium & odium excitetur: at scriptor noster vult id tendere ad acuendam charitatem, atque bona opera. Et certe quid magis chari-

tatem in nobis accendere, bonaque opera promovere potest, quam si alter alterius emendationi invigilemus, & mutuo nos in officio contineamus? Sumus enim amore nostri plerumque in rebus nostris caeci, & vitia nostra non ita animadvertimus tanquam in anteriori, sed tanquam in posteriori & à tergo pendente mantica, polita. Quam facile autem in tanto malorum morum contagio etiam sanctis alioqui hominibus defectus aliquis obrepere potest? Quam vero utile, si statim adfint viri boni & prudentes, qui & defectus nobis nostros ostendant, & ad eosdem excutiendos hortentur? Si gratiam iis habemus, qui nobis ab itinere forte aberrantibus rectam viam ultro ostendunt; quanto magis iis obstricti sumus, qui nos à recta virtutis via descedentes ad officium revocant? Quin & cautius vitam instituimus, quum scimus aliorum nos censuram obnoxios, & alacrius bonis operibus incumbimus, quum scimus nunquam nobis testes & approbatores virtutis nostrae deesse. Hoc ergo ne negligamus alter alteri praestare officii. Neque nos turbet, quod quidam curiositatem hanc vocent: dummodo id non displiceat ei qui dixit, *Ne sua quisque spectare, sed unusquisque etiam quae sunt aliorum.* Hoc modo caveamus, ne videamur odio aliorum vitii eorum esse intenti: sed ex amore, nec cum acerbitate sermonis, sed ut ait Apostolus, *lenitatis cum spiritu* reprehendamus. Contra, illi quoque qui reprehenduntur, ne sint suspicaces, nec in deteriorem partem rapiant aliorum reprehensiones, etiam si tandem falsas: sed cogitent, ex bono sui studio animo eas proficisci. Potest quidem objici, habere unumquemque quod agat in seipso, eoque non posse in aliis observandis occupari. Sed responderi potest, observationem aliorum non obstare observationi nostri ipsorum: quin contra haec potius per illam promovetur. Fit enim interdum, ut quae ipsi in nobis non animadverteramus, ea nobis in aliis innotescant, in quibus pro mendis agnoscerimus ad quae in nobis ipsis amore nostri connivebamus: aut etiam per alios, quod nostrae reprehensionis libertate excitati vicem nobis reddant. Est verò & hoc notandum, quod singulis in Ecclesia hanc observandi curam imponat divinus scriptor, non solis Antistitibus, quos vulgo suarum animarum curatores appellare solent: quanquam quod omnibus convenit, his multo magis. Unde 2 Tim. 4. 2. *Pradica sermonem, in saepe, tempestive intempestive, argue, objurga cum omni patientia, & doctrina.* Tit. 1. 13. *Redargue eos acriter, ut sani sint in fide.* Et ad presbyteros Ephesinos, *Attendite ad vos ipsos & totum gregem.* Act. cap. 20. vs. 28.

Sed jam ad tertium. *Non desertes* &c. Et hic primò animadvertendum, quid facere non debeamus, deinde quid faciendum, denique ratio cur ita sit agendum. Quid non agendum; *Non desertes aggregationem nostri mutua.* Quam adhortationem ne quis supervacua existimet, exemplum contra agentium allegat; *sicut mos est quibusdam.* Fieri potest quod hi quum Hebraei essent, offensi fuerint quod videbant Gentibus quoque ad Ecclesiam Christi aditum dari, nec eos tamen ad ceremonias Legis cogi, quas Hebraeis haece valde cordi fuisse ex tota hac epistola apparet. Quantum enim ea res alios quoque Judaeos ad Christianismum conversos offenderit, apparet ex Act. XI. 2, 3. xv. 2. XXI. 20. De non conversis fati id patet Act. cap. 22. vs. 21, 22. Apparet quoque ex hac ipsa epistola, & ex hoc ipso quidem capite, vs. 32. & seqq. istos Hebraeos ob evangelii professionem variis calamitatibus obnoxios fuisse: itaque fieri potest ut earum effugiendarum causa congregationem Christianorum deseruerint. Quid enim afflictionis hic possint, docet egregie servator Matt. 13. 31, in parabola. Exempla nostro evo nimis sunt obvia. Quin & fieri potuit, ut illa ipsa observatio mutua, de qua superiore versiculo dictum, & cum qua in Graeco hic versiculus modo loquendi cohaeret, non satis eis grata fuerit. Nam sive observati-

tionem

tionem illam ad fortunam referamus, poterat diviti-
bus molestum esse quod aliorum indigentia ipsorum
bona patere debebant: sive ad mores, poterant alii hanc
molestiam alios monendi atque castigandi subterfuge-
re; aliis etiam ipsa ab aliis censura molesta esse poterat.
Quid hodie hic fiat, notum est. Sed quaecunque illis sese
subducendi causa fuerit, vetat divinus Author ne ag-
gregationem mutuam deseramus. Causa verò cur Ec-
clesiam deserere non debeamus, triplex allegari potest.
Prima ad Deum, secunda ad nos, tertia ad alios respicit.
Nam & Dei honor est major, si illum non solum in
angulo aliquo, sed cum aliis in congregatione multo-
rum colamus. Et nos ipsi in coetu aliorum rectius ædifi-
cari possumus, partim sermone, sive publice ad om-
nes, sive privatim ad nos directo, partim exemplis.
Denique aliis hoc debemus, ut eos & sermone &
exemplo nostro, atque in primis illa observatione de
qua versu antecedente, ædificemus. Cui ergo Dei
honos, suaque ipsius salus, aliorumque ædificatio
cordi est, is sese à cœtu fidelium subducere non debet.

Jam quid agendum? *sed adhortantes* subintelligit alii
alios. Exponuntur hæc verba præcedentibus. Signifi-
ficatur hæc una ex illis tribus causis quas paulò antè
diximus, cur populus Christianus coire debeat: quam
præ cæteris memorat, quia superiori versiculo subser-
vit. Non dubium est quin adhortatio ista ad virtutem
& pietatem colendam instituta esse debeat. Sunt au-
tem hujusmodi adhortationes in populo Christiano
admodum necessariæ. Facile enim torpemus sine il-
lis, aut etiam relabimur ad pristinos mores, affecti-
bus nos nostris intus, & tot occasionebus extus, in-
vitantibus. Notandum verò quòd non uni alicui, v. g.
concionatori, sed in genere omnibus hanc adhortan-
di provinciam imponit. Credibile autem est scripto-
rem respexisse ad morem primitivæ Ecclesiæ, in qua
non unus tantum verba faciebat, sed plures, idque
per vices: ut apparet 1 Cor. 14. 26 &c. Et optandum
sanè esse vigere ea spiritus dona in pluribus, ut idem
mos etiam nunc in Ecclesia possit conservari. Interea
servandum est omnibus hoc divini scriptoris præcep-
tum: & si singuli concionari aut non possumus aut
nolumus, alios tamen pro re nata adhortari ad piete-
tem & publice & privatim debemus. Nemo enim
talentum sibi à Domino concreditum sub terra defo-
dere debet, nemo lumen suum sub modio absconde-
re. Math. 25. 35. 5. 15. Sunt Christiani fermento
similes, qui & alios fermentare debent. Simile Apo-
stoli præceptum. 1 Thef. 5. 11. &c. & sup. Heb. cap. 3.
vers. 13.

Ratio adjuncta, *idque eo magis quòd videtis illum diem
appropinquare*. Videtur tempus aliquod designare quo
judicium grave imminet illis qui officium in Christiani-
tate non fecerint. Id quod & seq. vers. 27. indicat;
& vers. 29, 30, 31. Scimus autem solempne ad hoc tem-
pus esse diem adventus Domini in mundi hujus fine.
*Deus constituit diem in qua judicaturus est mundum in ju-
sticia*, &c. Act. 17. 37. vide & 2 Pet. 3. 10. & 2 Theff.
cap. 1. 6. &c. Nec obstat quod dicitur jam tum
eum diem appropinquasse, idque Hebræos illius ævi
vidisse. Quum enim sapiente Dei consilio occultus
sit ille dies, etiam angelis, in celo, Marc. cap. 13. 32,
etiam ipsimet Domino Jesu, quamdiu in terris versa-
tus fuit; quid mirum est illum huic Scriptori, atque
aliis illius temporis propinquum visum fuisse? Hinc
nimirum est, quod Apostolus Paulus ita interdum de
se atque aliis sui temporis loquitur, quasi possent &
ipsi tempore adventus Domini superesse. 1 Thef. 4.
vers. 17. 1 Cor. 15. 52. Pro judiciis quibus hanc pro-
pinqum colligerent, haberi poterant nonnulla à
Domino Jesu designata indicia, quæ quanquam die
illo jamjam adventante insigniora futura sint, tamen
& aliis temporibus aliquomodo videntur. Deinde utut à
scripta hac epistola sesqui mille anni jam intercesserint,
id tamen tempus non tollit propinqum, si collatio
cum universo tempore à mundi exordio instituat. *U-
nus dies apud Dominum ut mille anni, & vicissim*. 2 Pet. 3. 8.
Præterea & hoc observandum, non dici hic illum diem

propinquum, sed appropinquantem: quod dicere po-
tuit hic scriptor etiam si scivisset eum nondum esse
propinquum. Interea nobis cogitandum venit, quanto
jam ille dies nunc sit propinquior, & quanto nos stu-
dio præparare debeamus, ut in illo possimus consistere.
Nolim autem dissimulare, posse etiam hic in allegan-
da propinqum respectum esse ad diem illum desola-
tæ Jerosolymæ, totiusque politia Judaicæ sublaræ.
Id enim & ad Hebræos illos præcipue pertinebat, &
ut eventus docuit, temporibus illis vicinior fuit.
Non minimum autem argumentum hinc peti pote-
rat, ad persuadendum Hebræis ut cum aliis ad Chris-
tianæ religionis cultum coirent. Nobis familia judi-
cia Dei ob oculos versantur.

Intellexistis triplicem Authoris admonitionem,
ad confessionem spei, ad observationem, atque ad ag-
gregationem mutuam. Ex iis quæ dicta sunt, ipsimet
jam vestra sponte colligere potestis, quam rectè à no-
bis fiat, quòd hunc in locum sacrorum causa conveni-
mus: idque nobis in posterum quoque curæ habend-
um. Quum enim confessio non tantum singularim,
sed etiam junctim cum aliis, nec tantum privatim sed
etiam publice edenda sit; id autem in Ecclesiis aliis
nobis non liceat; utique rectè factum est quòd ipsimet
inter nos coierimus, ad edendam atque contestandam
coram omnibus ejus spei confessionem quæ in nobis
est. Deinde & observatio ista mutua, qui fieri potest,
nisi alicubi inter nos conveniamus, ubi colloquium
super iis quæ observavimus, instituumus? Denique
expressè jubemur, & aggregare nos, & mutuo nos
adhortari: quod ubi alioquin nobis nunc liceat non
video. Ab omnibus enim aliis Ecclesiis excludimur,
& in plerisque non viget illud institutum cujus potis-
simum causa nos scriptor hic Christianos conveni-
re jubet. Non est ergo hæc nostra secessio habenda
pro schismate: quum omne schisma sit voluntarium:
Nos autem necessitate coacti secessionem faciamus.
Interim protestamur, nos hac nostra secessione alias
Ecclesias non damnare, aut ita ab illis secedere ut qui
novam aliquam sectam condamus: sed hoc tantum
agimus, ut & ipsi Deo cultum exhibeamus debitum,
& ipsimet nos in iis quæ ad salutem nostram pertinent
eo modo quem censemus optimum exerceamus. In
hoc sancto instituto ut nobis Deus benedicat, ille jam
orandus nobis venit. Amen.

Hebr. 12. vers. 22. ad finem.

IN his verbis id agit divinus scriptor, ut Hebræos
ad quos scribit permoveat ad constantiam in Chris-
tiana religione, & pietatem ex ejus præscripto colen-
dam. Prætat autem id duobus modis, quibus prope
perpetuo sacri scriptores uti solent. Hoc est partim
rationibus seu argumentis, partim monitionibus, hoc
est & dehortationibus, & adhortationibus, quibus partim
quid fugiendum, partim quid sequendum sit ex-
primit. Duas autem hac partes, quemadmodum alibi
quoque fit in Sacris Literis, miscet divinus autor. Ete-
nim à ratione exorsus, mediis & monitionibus, ratio-
nem aliam interjicit, ac denique eadem ratione clau-
dit. Ita ut dehortationes & adhortationes argumentis
undique, atque ut ita dixerim, tum a fronte, tum à
tergo communiat. Quod si velis rationes illas, in bre-
vem quandam summam colligere, omnes ad duo pos-
sunt referri capita. Alia enim alliciunt, alia terrent.
Illa præstantiam nobis proponunt status ac conditi-
onis nostræ, atque adeo felicitatis tum ejus cujus jam
sumus facti participes, tum ejus quam adhuc expecta-
mus, atque adeo monent, ne tanta felicitate, culpa
nostra, nos ipsos privemus, sed potius, quod adepti
sumus, firmiter retineamus, ad id verò, quod adhuc
reliquum est, vera pietate in Deum contendamus, ac
grassemur. Hæc verò suppliciorum metum nobis in-
curiunt, insignendorum illis, qui divinam gratiam
sibi oblatam, aut jam exhibitam asperrari, vel eam ir-
reverenter habere audeant.

Alia

ALIA LOCI HUIUS DIVISIO.

Totum autem illud præstat partim dehortando, partim hortando, quamquam nec dehortatio, nec hortatio simplex est, sed rationibus utrinque communita. Nam primum rationibus adductis dehortatur ab obstinatione animi aut contumacia adversus evangelium, quæ cernitur in iis, qui vel auditum cognitumve repudiant, vel ei alioqui non obediunt. Deinde itidem rationibus allatis, hortatur ad retinendam firmiter evangelii doctrinam & pietatem in Deum, quam ea postulat. Rationes autem, quibus tum dehortationem, tum adhortationem suam communit hic autor, ad duo referri possunt capita, & utrinque sibi mutuo respondent. Primum enim collocat, eas, quæ alliciunt, quæque præstantiam conditionis illius, ad quam vocati sumus, nobis ante oculos ponunt, tum interjecta vel dehortatione, vel exhortatione, eas collocat quæ terrent, ac divinorum suppliciorum metum iis qui secus fecerint proponunt. Sed jam ad ipsa divini auctoris verba accedamus eorumque sequamur filium.

Primum ergo rationem proponit autor, & dehortationi quam subjuncturus est, instar validi fundamenti subternit, ductam à singulari præstantia conditionis illius, in quam translati fuerant Hebræi isti, quibus hæc epistola est scripta, cum evangelium Christi receperunt, quamque adèd adipiscuntur omnes, quicumque Evangelium recipiunt, ac Christo suum dant nomen. Ea verò conditionis nostræ præstantia explicatur enumeratione ac descriptione earum rerum ac personarum, ad quarum communionem admitti fuerant olim Hebræi, ad quos infuturus est hic sermo, & admittuntur omnes, qui Christianæ religioni sese consecrant. Ea verò enumeratio ac descriptio, constat allusione quadam perpetua, ad ea, quæ in promulgatione legis Mosaicæ olim contigerunt, & conditionem admodum duram populi Israëliti, cui lex illa ferebatur, de qua superioribus quatuor versiculis egerat divinus scriptor. In qua tamen allusione, non tantum spectanda est similitudo sive rerum sive personarum, quæ in utroque comparationis membro occurrunt; sed etiam, idque multò magis, dissimilitudo, & harum præ illis præstantia, vel saltem arctior cum illis conjunctio, quam olim fuit, in legis promulgatione. Et primò quidem divinus hic scriptor communionem cum rebus aut personis enumerandis, quam adepti essent Hebræi illi Christiani, uno verbo exprimit. Deinde res personæque ipsas, quarum participes facti, vel ad quarum communionem & amicitiam quandam admitti fuerant. Communionem istam exprimit illo verbo.

Accessus quo alludit ad accessum Israëlitarum ad radices montis Sina, cum lex inibi promulgaretur, cujus facta fuit mentio supra vers. 18, ubi ait, *Nov enim accessus palpabili monti* &c. Accessus autem ille, quemadmodum jam innuimus, paulo aliter cum ad res refertur, aliter cum ad personas intelligendus est. Cum ad res, significat communionem, seu participationem rerum istarum, cum ad personas, conjunctionem cum illis, atque amicitiam, atque adeo communionem felicitatis, qua vel fruuntur, vel fruituræ sunt personæ illæ, vel etiam quam promittunt, quod ob Christum mediatorem N. F. qui inter personas ultimo loco commemoratur, addimus. Accessus autem ille, olim quidem in populo Israëliti, officii potius erat, quam felicitatis, & præceptus potius, quam permittus. At in nobis felicitatis potius est, quam officii, & permittus, vel magis vel saltem æquæ, ac præceptus. Præceptus est eatenus, quatenus non nisi religionem Christianam amplectendo, ad rerum ac personarum enumerationem communionem pervenire licet; amplecti autem eam religionem omnes jubemur, cæteroqui nil nisi felicitatem ac benignitatem accessus hic continet, atque adèd admittit potius est, quam accessus. Hoc ergo loco, partim explicanda est divina benignitas, qui aditum hunc ad res tam

præclaras, atque adeo ad seipsum nobis patefecerit, quæ tamen plene explicari non potest, nisi sequentia etiam considerentur, ideoque breviter tantum hoc loco perfringenda est; partim monendi omnes, ut postquam aditus hic nobis à Deo patefactus est, adire etiam velint. Sed jam veniendum est ad considerationem rerum ac personarum, ad quarum communionem admitti sunt Christiani, in quarum enumeratione, non admodum requirendus est ordo, quem ob id ipsum neglexisse videtur magna ex parte autor, quod in eo parum aut nihil esset situm. Primo tamen locum felicitatis nostræ commemorat, ut tanto elegantius accessum Christianorum opponat accessus Judæorum. Nam cum hi accesserint ad montem palpabilem, hoc est Sina, illos dicit accessisse ad *Sion montem*. Qua in re duplex est oppositio, quarum utraque ostendit, meliorem esse nostram, quam Judæorum cum legem acciperent, conditionem. Nam monti Sina, qui situs erat in deserto, loco aspero atque horrido, opponit Sionem montem, qui situs erat in terra Chanaanæ, populo Israëliti promissa, eratque adeo celeberrimus, & maximè illustris, in tota illa regione locus, ut facile appareat, longè melius esse ad hunc accedere, quam ad illum. Deinde, quod multò est majus, per Sionem montem, intelligit hic divinus autor montem quandam spiritualem, quem Sion mons terrestris, olim adumbrabat. Opponit enim eum monti palpabili, seu ei, qui manibus posset contrectari. Unde colligi potest, spiritualem quandam montem, qui manibus contrectari hæud potest, hic intelligi. Sed jam porò videndum est, quidnam illud sit, quod per montem illum Sionem intelligitur. Neque enim id usquequaque liquet, præsertim quia non satis apparet, utrum divinus auctor per montem Sion idem intellexerit, quod postea per civitatem Dei viventis, nempe Hierusalem cœlestem, quemadmodum quidem plerique interpretes videntur sentire; an verò aliquid diversi. Neutra sanè sententia quidquam habet absurdi, sed tamen posterior, quæ duo ista distinguit, videtur probabilior, & proprietatis verborum, quatenus quidem ea in mystico sensu habet locum, ei favet. Nam aliud Sion mons est, aliud urbs seu civitas ad eam sita. Nec frustra sanè auctor hic, addidisse videtur Sioni nomen montis, ac postea Jerusalem adjuncturus, eam appellasse urbem, seu civitatem, ut ita vocibus ipsis distingueret, atque ostenderet, quemadmodum olim alius fuerit mons Sion, alia urbs Hierosolymitana, ad eum montem sita, ita etiam hic aliud à se intelligi per montem Sion, aliud per urbem, seu civitatem Dei viventis, quæ est Hierusalem. Adde, quod hac ratione, elegantius opponitur Sion Sina, tamquam mons monti. Quapropter videndum nunc est, quid per Sionem, à civitate Dei viventis distinctum, intelligi queat. Nam quid per eum sit intelligendum, si idem sit, quod civitas illa Dei viventis, postea intelligetur, ubi consideraverimus, quid per civitatem istam indicare voluerit divinus auctor. Omnia autem diligenter circumspectantibus, nihil apparet, quod per Sionem, ab Hierosolyma cœlesti distinctum, intelligi queat, præter eolum ipsum: idque duplicem ob causam hoc pacto describitur, partim, quia maximè est sublimè, ita ut per montem præalium representari queat, partim quia in monte Sionis, olim fuit regia Davidis, aliorumque regum Judæ; quin etiam tempore Davidis, arca fœderis ibi fuit sita, & tabernaculum, ibidem fuit fixum: ubi autem arca erat, ibi Deus ipse censebatur habitare, inter Cherubim nempe; unde Deus dicebatur habitare in Sion, aut mittere auxilium de Sion, quia nimirum ibi, peculiari ratione præsens, preces exaudire, & auxilium hinc inde dimittere censebatur; in cujusmodi locis, Sion pro ipso cœlo, à quibusdam interpretibus, sumi solet. Qui tamen sensus, non literalis est, sed mysticus, qui hic nobis spectandus est. Quare, ut de hac posteriori causa, quæ potior est priori (prior enim, omnibus

omnibus montibus est communis) aliquid dicamus, ideo cœlum respondet Sioni, quia ibi sedes est regis nostri cœlestis, nempe Christi, qui sedet super throno Davidis patris sui, & regnat super populo Jacob, hoc est, Ecclesiæ cum summo imperio præfidet, eodemque in loco, residet etiam ipse Deus, indeque auxilium mittit, ibi illius est tabernaculum. Accessus autem ad cœlum, nunc quidem animo ac spe, olim reipsa montem hunc conscensuri. Qua ex re, quanta appareat Christianorum felicitas, lingua exprimi non potest, tamque longe id superat captum nostrum, quanto sublimius est cœlum, hac terra: interea id inculcandum est, quod Paulus monet ut ea quæ sursum sunt quaeramus ac sapiamus, ubi Christus est, in dextera Dei sedens. Verumtamen, si quis propiorem similitudinem hic quaerat, & accessum ejusmodi ad cœlum, qui aliquanto magis respondeat accessui populi Judaici, ad montem Sina, eum in finem divinitus præcepto atque instituto, ut vocem Dei loquentis ibi audiret, & legem inde acciperet, dici potest Christianos homines, ad montem hunc Sionem, hoc est cœlum accessisse, quatenus Deum ex ipso cœlo, euangelium suum, & ut ita dicam legem novam promulgantem audiverunt, siquidem infra y. 25, de hac promulgatione euangelii loquens divinus auctor ait, Deum ex cœlo oracula edere; itaque monet, ne nos eum, qui de cœlo loquitur, vel oracula sua promittit aversemur, opponens eum Deo, super terra loquenti, seu oracula & præcepta sua promulganti. Quodsi admittatur, alludere videtur divinus auctor, ad illud Esai. cap. 2. vers. 2, 3. ubi ait: Et erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini, in vertice montium, & elevabitur super colles, & confluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent, venite, ascendemus ad montem Domini, & ad domum Dei Jacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis ejus; quia de Sion exibit lex, & verbum Domini, de Jerusalem. Licet enim hæc verba, possunt accipi, de terrestri etiam Sione, & Hierusalem, unde primum promulgari cœpit euangelium, tamen ad Sionem & Hierusalem cœlestem, accommodari per allegoriam, non ineleganter potest. Sed jam ulterius est progrediendum, & considerandum, quid per civitatem Dei viventis, seu Hierusalem cœlestem intelligendum sit, unde simul intelligitur, quid de Sione monte sit intelligendum, si statuatur, eum cum hac civitate Dei viventis, eundem esse. Quod licet, ut supra vidimus, durius sit, & verbis ipsis, minus sit consentaneum, tamen ferri aliqua ratione potest, propterea, quod in ipsis etiam Sacris Literis, Sion nonnunquam capiatur pro Hierosolyma, per Meton. subjecti pro adjuncto. Si quidem pars quædam urbis, in monte Sion, fuit posita. Intelligenda igitur videtur, per civitatem hanc Dei viventis, seu Hierosolymam cœlestem, ecclesia, seu mavis Respublica ac politia populi divini, eaque tum in terris adhuc degens, tum in cœlos, unde originem ducit, aliquando transferenda. Nam si dicas, eam intelligi propterea hic non posse, quod hi, ad quos hæc epistola fuit scripta, dicantur ad eam accessisse, cum tamen illi ipsi ecclesiam constituerent. Animadvertendum est, ecclesiam solere in Sacris Literis considerari, instar loci alicujus, & ab iis qui in Ecclesia sunt, præsertim à singulis separatim sumtis, distingui, ut pote qui in ea versentur, aut ad illam accesserint, idque propterea, quia ordo & forma illius ecclesiæ, à subjecto suo seu materia, hoc est ab ipsis personis, quæ ecclesiam illam constituunt abstrahi, & instar civitatis, vel urbis alicujus considerari potest. Et hoc sanè pacto sumitur nova illa Hierusalem seu civitas à Deo descendens in Apoc. 21, & 22. Nam quod per eam Ecclesia seu Respub. populi divini sit intelligenda vel ex eo satis apparet, quod ea appelletur sponsa, agni uxor Apocal. 19. 7, 9, 10, quod consecratur cum sequenti. Hæc enim, nulla est alia

præter Ecclesiam. Quodsi quis putet intelligi posse ipsum cœlum, is vel ex eo refutabitur, quod civitas illa dicatur descendere è cœlo à Deo, ibidem, & hoc etiam loco, quem præ manibus habemus, non obscure indicatur, ipsum cœlum, per hanc urbem, non esse intelligendum, quod Hierusalem cœlestis appelletur. Aliud enim est id, quod cœlestis est, aliud ipsum cœlum; quamquam haud negaverimus posse etiam ipsum cœlum, præmissa aliqua appellatione alia cœlestis dici, ut si habitaculum cœlestis dixeris; sed probabilius tamen est id, quod cœlestis dicitur, à cœlo ipso distingui. Adde, quod hac ratione, facilius erit distinguere hanc civitatem à Sione monte, quod faciendum esse, probabilibus rationibus supra docuimus, & elegantior erit allusio ad Sionem montem & Hierosolymam illi subjectam, vel adjectam.

Sed jam, hoc ita posito, videndum est, cur Ecclesia, *civitas Dei viventis*, & *Hierusalem cœlestis* appelletur. Nemo non videt, allusionem hic esse, ad urbem Hierosolymitanam terrestrem, quæ itidem urbs Dei viventis fuit appellata, ut videre est Psal. 46, cui adde Matth. cap. 5. y. 35, ubi dicitur, urbs magni regis; nempe Dei. Urbs autem sumi potest, vel pro structura ædificiorum ac murorum, quam urbis nomine interdum solemus significare, vel potius pro Repub. ordine ac communione, hominum, eum locum seu urbem incolentium. Ecclesia autem ideo urbs appellari potest, quod sit quædam etiam Respub. & communitas multorum, eodem jure, isdemque privilegiis, ac commodis utentium, & convenienti quodam ordine, inter sese junctorum, qui ordo facit, ut & structuræ urbis alicujus, elegantior respondeat, quæ, & multò magis ipsi Reipub. seu societati hominum, eandem urbem incolentium. *Dei viventis* autem *civitas* olim dicebatur Hierosolyma, quia hanc urbem sibi peculiariter delegerat Deus, in qua, ut S. L. loquuntur nomen suum poneret, in qua perpetuo, id est, quamdiu legalis cultus duraturus esset, habitaret, tabernaculo suo terrestri, ibi collocat, in quo peculiari quadam ratione Deus præfens aderat, unde etiam, eo in loco publicis ac solennibus sacrificiis, ac ceremoniis coli volebat, eamque constituerat metropolin, & caput universe Reipub. Israëliticæ, ac primariam etiam sedem felicitatis, populo illi promissæ; qua de re paulò post, plura. Jam verò multò magis Ecclesia civitas est, Dei viventis, quandoquidem in ea sola Deus præfens adest, hic quidem favore ac gratia sua singulari, aliquando verò, ubi hæc Respub. in cœlum transferetur, ipsemet præfens ei aderit, vel potius nos illi conjungemur, in ea sola, Deus ritè celebratur, in ea felicitatis veræ ac solidæ sedes est. Non multum diverso sensu, appellatur etiam templum Dei viventis 1 Corinth. 3. y. 16. 2 Corinth. 6. y. 16. Ephes. 2. y. 21. Deum autem viventem, opponere solet S. S. idolis mortuis, vel potius inanibus, ac prorsus omni vita carentibus, adeoque vita ac facultate juvandi, vitam, aut salutem concedendi, destitutis. Deus autem verus ac summus, non modò vitam habet, eamque sempiternam, omnique tum principio, tum fine carentem, sed etiam ipse, omnibus vitæ fons est atque auctor, & cum ipse vitam à nemine habeat, eam omnibus aliis largitur, ita ut nulla uspiam sit vita, sive temporaria, sive æterna, quæ ab ipso tota non proficiatur.

Appellat eam porrò D. auctor *Hierusalem cœlestem*, quemadmodum etiam facit in Apoc. loco superius dicto, & ad Galat. cap. 4. y. 26, quæ verba per appositionem superioribus sunt addita, ut explicetur, quamnam sit illa urbs, vel civitas Dei viventis, ideo conjunctio nulla est interjecta. Significat autem *Hierusalem*, Visionem pacis, vel civitatem pacis, hoc est felicitatis, quietis ac tranquillitatis. Ita enim pacis nomine, apud

Hebræos

Hebraeos creberrimè intelligi solere, nemo est qui ignoret. Jam verò ecclesia, quemadmodum jam nominimus, sedes est ac civitas felicitatis, quietis ac tranquillitatis perfectæ ac solidæ, seu locus, in quo omnes, quotquot in eo versantur, pacem ac beatitatem vident, hoc est sentiunt & experiuntur. Addit autem vocem *caelestis*, ut à terrestri Hierosolyma, ad quam Judæi quoque, qui legem acceperant, tandem pervenerunt distinguat, quo pacto, dicto paulò ante loco Hierosolymam supernam opponit eidem Hierosolymæ, quæ tunc exitabat. Dicitur autem *caelestis Ecclesia*, partim quia ex cælo originem ducit, partim verò, idque multò magis, quia non terrena est, non materialis, aut carnalis, aut mundana quadam civitas, sed spiritualis, ÷ivina, atque ut ita dicam, cælo ipso digna, utpote, cuius vinculum cælestè divinum sit, ac spirituale, jura cælestia, privilegia etiam cælestia. Non enim ad hujus vitæ commoditatem colligitur ecclesia, quemadmodum omnes urbes terrestres, quæ ideo colliguntur, ac construuntur, ut in majore hominum copia, major etiam sit rerum ad usus communes necessariorum copia, utque sese tanto facilius, adversus hostes atque injurias externas, defendere queant. Sed non id spectat Ecclesia Christi, præferim per se; sed potius, ut eodem Spiritu Deum laudent omnes, alii aliis ad pietatem vitæ, sicut subsidio, & communibus viribus hostes spirituales debellent, atque à se arceant. *Caelestis* denique dicitur, quia & nunc cælo destinata, & in eo aliquando resipiscenda est. De hac autem civitate, videnda sunt etiam loca, apud eundem hunc autorem cap. xi. vs. 10, 16. Quanquam iis locis, de Repub. ea, quæ in cælis parata est fidelibus, si myiticum sensum spectes, quem divinus hic autor solum ibi respicere videtur, sermo est, non verò de Ecclesia, quæ in terris versetur. Quod si literalem etiam quandam illis verbis subesse sensum putaveris, Hierosolyma terrestris erit intelligenda. De magnificentia autem ac splendore ejus urbis, adeoque felicitate eorum, qui ejus sunt cives atque incolæ, vide ultimo Apocalypseo caput, ubi ejus imago quædam, nobis depicta est.

Hinc doctrinæ excerpti possunt istæ. 1. Cum Ecclesia dicatur urbs, seu civitas, indicatur conjunctionem debere esse, ac societatem, inter Ecclesiæ membra, non verò quemquam fidelium, sibi tantum vivere. Præterea, in ea etiam, certum ordinem esse, certis eam legibus gubernari. Præterea, cum urbs dicatur Dei viventis, præstantia Ecclesiæ summa apparet, & ejus ut ita dicam incolarum, summa felicitas. Quæ enim in urbe, Deus habitat, idque favore ac gratia sua, ea non potest non esse beatissima, & omnium bonorum divinarum copia redundare. Sed simul etiam inde perspicitur potest, eam debere esse sanctissimam, ejusque incolæ, vera pietate esse debere exornatos, tamquam Dei cives, & in ejus oculis, semper versantes, eique proximos; quin etiam, Deum severe vindicaturum in eos, qui civitatem hanc turbare, vastare, aut demoliri, sive vi, sive fraude, sive scandalis, aut dissidiis audeat. Quo pacto Paulus minatur etiam iis, qui templum Dei violare ac corrumpere, non verentur. Deus enim ille, qui illi præsidet, vivens est ac validus, longè dissimilis idolis, ac inanissimis simulacris, falsisque gentium diis. Amplius, Cum urbs ea sit, sedes pacis ac felicitatis, inde etiam beatitudo eorum, qui eam incolunt, perspicitur potest. Sed præterea etiam, pacem & concordiam in ea regnare convenit, & in cælis quidem, ea sponte sua futura est, cum autem adhuc in terris sita est, ut pax ea vigeat, omnibus ejus civibus, est curandum. Denique cum ea sit cælestis, cælestem civium ejus vitam esse oportet, cælestesque spes ac curas, quæ de re supra, cum de Sione ageremus. Sequitur

etiam, terrestrem ac mundanum splendorem in ea urbe, non esse requirendum, nec ex eo æstimari eam ulla ratione posse. Sed hæc doctrinæ possunt fortasse commodius, singularium vocum explicacioni subjici, ut ita cognitioni rerum, exhortationes subinde interspergantur, & oratio hoc pacto, veluti animetur, & non tantum mens auditoris detineatur, sed etiam affectus & religio in eo excitetur.

Sequuntur nunc, apud auctorem D. personæ, ad quarum conjunctionem, & amicitiam, admitti olim fuerunt, & nunc admittuntur Christiani. Sunt autem eæ, omnium quæ uspiam sunt excellentissimæ, atque præstantissimæ. Partim enim commemorantur personæ divinæ, hoc est Deus & Christus, partim angelicæ, partim denique humanæ, hoc est, homines pii ac fideles, sique partim vivi, partim vitæ defuncti, eorumque Spiritus. Quanquam non eo quo nunc nos fecimus ordine, eæ proponuntur à divino auctore. Illud autem observatione dignum est, ab auctore hoc, cum personas omnes cælestes ac terrestres, commemoraret divinus auctor, nullam inter eas factam esse mentionem Spiritus Sancti, qui tamen vel imprimis fuisset commemorandus, si persona esset divina. Certè multò magis, quam personæ angelicæ, aut humanæ; sed non in hoc tantum loco, ejus mentio præmittitur, verum etiam in aliis non paucis, in quibus ejus mentio, omnino fuisset facienda, si ut creditur, persona esset divina, & quidem patri & filio, per omnia æqualis. Qualia sunt Matthæi xi. 27. Marc. 13. 32. Job. 17. 3. Apoc. 5. 13: quibus adde salutationes Apostolicas, ubi gratia & pax à Deo Patre, & à Christo flagitur. 1 Thess. 3. vs. 11. 1 Tim. 5. 21, & Apoc. 3. 5, ubi angelorum fit mentio, cum multò magis deberet fieri, Spiritus sancti, si vera esset vulgaris de eo sententia. Adde etiam illa 1 Tim. 6. 13, & 2 Tim. 4. 1. Ephes. 5. 5. Coloss. 2. 2. 2 Thess. 1. 12.

Sed ad verba auctoris revertamur, qui inter personas, primo loco collocat angelos, dum ait. *Et myriadibus angelorum.* Non exprimit numerum myriadum, ut intelligi possint myriades quam plurimæ, atque aded illud, quod est apud Danielem cap. 7. vers. 10, ubi ait, Deo ministrasse millia millium, & decies millies centena millia adfuisse ei, hoc est mille milliones. Nam alias myrias una, continet dena millia. Sumitur nempe numerus definitus, sed is ingens, pro numero indefinito, & nostri respectu, innumerabili. Ideo autem tantam angelorum commemorat multitudinem, ut tanto angustiorum & admirabiliorem hunc cælestem exercitum esse cognoscamus, tantoque magis gaudeamus, nos, tot sanctissimorum ac beatissimorum Spirituum socios esse effectos. Quod, quæ ratione fiat, mox videbimus.

Interea illud animadvertendum est, videri hunc divinum auctorem, alludere etiam in his verbis ad ea quæ olim in monte Sina contigerunt. Nam etiam ibi angeli quam plurimi, præsentibus adfuerunt, unà cum angelo illo, qui Dei personam singulari quadam ratione, tum sustinebat, & in quo nomen suum Deus (ut ipse loquitur) posuerat, atque in hunc sensum ait David Psal. 68. Currus Dei viginti millia, millia angelorum. Dominus inter eos (sicut in) Sinai in sanctitate, vel ut vulgata habet simpliciter, Dominus in eis in Sinai, in sancto. Quo spectat etiam illud quod Stephanus asserit, Judæos accepisse legem ad, id est, per dispositiones angelorum Actor. cap. 7. vers. 58, & Paulus, Legem esse ordinatam per angelos. Gal. 3. Unde etiam Judæi, legem suam extollebant eamque euangelio Christi præferbant, quod ea per angelos esset Mosis tradita, qua de causâ, hic divinus auctor, cap. 1, & initio secundi necessè habuit ostendere, excellentiam Christi, per quem euangelium est revelatum, præ angelis,

angelis, ut inde pateret, magis esse attendendum evangelio, quam olim legi. Quamquam hoc, quem tractamus loco, divinus auctor, angelos non tam videtur considerare, tamquam promulgatores alicujus doctrinæ, quam ut eos, qui promulgationi assistant, & ad quos populus doctrinam primum accipiens, quodammodo accesserit. Verùm etiam inter populum Israëliticum & Christianum, hac in re, aliqua intercesserit similitudo, magna tamen iterum in ea ipsa est dissimilitudo. Nam omnes angelorum myriadas in monte Sina adfuisse, haudquam est credibile, ideoque non ad omnes accesserunt Israëlitzæ, Christiani verò ad omnes. Deinde ita Israëlitzæ ad angelos accesserunt, ut tamen eorum aditu prohiberentur, & ne propius accederent, tum severitate edicti, tum ipsa terribili rerum specie acriterentur. At nunc Christianus populus, ita accessit ad myriadas angelorum, ut cum illis ætiffimè sit conjunctus & in eorum societatem cooperatus, ac veluti receptus; id verò duplici potissimum ratione. Primo, quia pax per Christum est constituta inter cœlestia & terrestria, hoc est angelos & homines, & fœdus quoddam sanguine ipsius sancitum, ita ut angeli, qui antea ab hominibus, ob eorum scelera aversi fuerant, postea, conspecto Dei patris, ac principis sui in eos amore, quem morte filii sui pro ipsis impensit, fuerat contestatus, eodem postea, Dei sui exemplum sequuti, amare cœperunt, maxime, postquam dux salutis nostræ, ejusdem nobiscum naturæ particeps, ipsorum angelorum caput, ac Dominus, eis effectus; ex quo ipso, necesse fuit, ut nos quoque, qui eidem capiti, tamquam membra adheremus, pro suis agnosceret. Quare nunc angelorum quodammodo effecti sumus locii, ipsique nostri evaserunt amici; & qui olim instar Deorum cum hominibus agerent, seque ab illis adorari paterentur, ii nunc conservi sanctorum piorumque, se profiteri non erubescunt, & cultum adorationemque ab illis sibi exhiberi nolunt. Qua de re nota sunt illa Apocal. 19, 10 & cap. 22. v. 9. Qua de re videatur Ribera, ad ista loca. Deinde ea quoque ratione ad angelos accessimus, quod spes nobis facta est, ejusdem cum illis beatitudinis, gloriæ, atque immortalitatis; unde etiam Christus ait, Eos qui resurrecturi sunt, fore similes, vel æquales angelis Dei cœlestibus Matth. cap. 22. vers. 30, & Luc. cap. 20. vers. 36. Sed hæc conjunctio nostra cum angelis, tum demum verè ac perfectè apparebit, in adventu Domini Jesu cum angelis gloriæ ac potentiæ ipsius. Hinc primum æstimanda est iterum nostra felicitas, præsertim considerato eo, quod posteriori loco diximus; quamquam etiam id, non in postrema felicitatis parte ponendum est, quod priori loco est explicatum; nempe amicitiam inter nos & angelos constitutam esse. Nam si vel regum aliorumve potentum, vel hominum, virtute aut sapientia clarorum, aut aliorum, qui nobis utiles esse queant, amicitia gaudemus, cur non multo magis angelorum, quia potentes sunt, atque aded dii in Sacris Literis appellantur, & Dei filii & sancti, & sapientes, & immortales ac beati, quique solent ad nos juvandos mitti, & pusillitiam etiam inter fideles adjungi, quemadmodum apparet ex cap. 1, hujus epistolæ. Matth. cap. 18. v. 10, quibus adjungi etiam potest locus Psal. 34. Hinc etiam tanto majorem spem concipere possumus, fore ut ab illis juvemur, quandoquidem amici nostri & conservi effecti sunt. Sed præterea, cum ad tam sanctorum Spirituum societatem, eandemque cum illis beatitatem sumus admitti, par est omnino, ut sanctitate quoque illis evadamus similes, & eodem quo illi modo Deum, laudemus, colamus, eique serviamus, nec committamus ut nostra culpa, tam sanctæ amicitie vinculum rumpatur.

Consideranda etiam est hoc loco, majestas Dei

& Christi, cujus ministrorum ac satellitum, ad ejus iussa semper paratorum, tot sunt myriades, quam non esse postremam eminentiæ divinæ partem, vel illud indicat, quod toties in Veteri Fœdere hanc ob causam, dicitur, Dominus exercituum, cum ea in re, fastigium potentiæ, & imperii illius, ob quod Deus appellatur, consistat, indeque non obscure colligitur, Deum promptum esse, auxilium hominibus ferre, cui tot, tam fortes, tamque agiles ministri, semper sint ad manum; quod idem ad Christum, nunc est transferendum, qui etiam nunc eorum utitur ministerio, ad juvandos fideles suos, supra cap. 1. vers. ultimo; & olim cum ad iudicium venturus est, illis in re omnium maxima, est usus, nempe ut colligant fideles, atque in aërem attollant, & ruinæ orbis eximant. Qua de re, vide inter alia. Matt. 13.

Refutanda hic etiam est prophanonum hominum impia vox, qui nili ipsi ipsorumque similes, in cœlum admittantur, cœlum vacuum, desertumque fore dicitant, sed hæc nota sunt.

Vers. 23. Pergit auctor divinus, & ab angelis progreditur ad homines, eosque omnium præstantissimos, ac divinissimos, inter quos, eos priori loco commemorat, qui tunc magna ex parte, in vivis erant, cum ait, Illos ad quos scribit, accessisse ad panegyrium, seu conventum solennem, & Ecclesiam primogenitorum, in cœlis descriptorum, per quos licet alii quidam, intelligant patriarchas aliosque pios, qui sub V. Fœdere vixerant, tamen id haud consentaneum est, cum ii potius intelligendi sint, sub eorum nomine, ad quorum Spiritus, eisdem Christianos, paulo post dixit accessisse divinus auctor. Ibi enim complectitur mortuos, qui antea Deo confisi fuerant, ac paruerant, ut postea videbimus. Qua re per hos primogenitos, alios intelligi patet. Adde, quod vox primogenitorum, præsertim cum collatio fit, cum iis, qui sub Novo Fœdere vixerunt, illis qui sub V. Fœdere vixerunt, haud conveniat. Nam sub N. demum Fœdere, homines, revera effecti sunt Dei filii: Primogeniti autem illi sunt, qui inter filios, nempe Dei, primi sunt ac præcipui. Quare longè rectius, eos hic intellexeris, qui sub Novo Fœdere primi fuerunt, tum tempore, tum etiam dignitate, ac prærogativa, inter cæteros Christianos, ac Dei filios, quales censendi sunt apostoli, & prophetæ, nempe N. Fœd. evangelistæ, pastores ac doctores, & cæteri qui primitias Spiritus, ut loquitur Paulus, acceperunt, & in primitiva Ecclesia, præ cæteris omnibus, divinorum donorum copia, muneris dignitate, ac pietate eminerunt; quorum quidem magnus fuit eo tempore numerus, cum fundamenta Ecclesiæ jacerentur; & initia evangelii, reddenda essent insigniora. Nam non paucos aliquos, v. g. solos apostolos, esse intelligendos, illud docet, quod eorum *παντοφω* quædam, hoc loco, constituitur, *παντοφω* autem sunt, solennes ac celebres, magnæ alicujus multitudinis, seu ut vox ipsa sonat, universonum conventus, quemadmodum notum est.

Dicit autem divinus auctor, eos esse in cœlis descriptos, quod nihil aliud significat, quam eos à Deo cœlestibus sedibus, esse destinatos. Quod enim ait in cœlis eos descriptos, id non tantum significat, à Deo, vel apud Deum esse descriptos, qui in cœlis sit, sed etiam, eos ibi, tamquam cives recensitos, ac descriptos esse. Quomodo etiam Dominus ait, apud Lucam cap. 10. v. 20, discipulorum suorum nomina, esse conscripta in cœlis, cui explanationi, hoc quidem loco, vehementer favet vox *ἀπογραφῆς*, quæ non simplicem scriptionem, sed recensitionem, seu censum civium, significare solet. Quo pacto usurpatur apud Lucam cap. 2, ubi de censu, sub Augusto factio, sermo est vers. 1, 2, 3, 5. In aliis locis, ubi asseritur, aliquos esse scriptos, in libro vitæ, aut non scriptos, simplex est vox.

vox $\gamma\epsilon\gamma\epsilon\gamma\epsilon\gamma\epsilon$. Quare hic sermo esse videtur, de re-
 censione primogenitorum, tamquam coelestium ci-
 vium, qua in re, quorsum alludatur, postea videbimus.
 Nunc illud tantum adjicere libet, si quis nolit hanc si-
 gnificationem vocis $\epsilon\pi\alpha\gamma\gamma\epsilon\gamma\epsilon\gamma\epsilon$ admittere, censet-
 que hunc locum similem esse illis, ubi simpliciter di-
 cuntur esse aliqui scripti in caelis, aut in libro vitae, ne-
 cesse est, ut hic aliquid subaudiatur; nempe illud ip-
 sum; quod nunc diximus, eos in libro vitae fuisse ac-
 scriptos. Nemini enim dubium est, quin id voluerit
 dicere divinus auctor eos de quibus est sermo, ad coe-
 lestem felicitatem fuisse destinatos, adeoque idem vo-
 luisse exprimere, quod alibi scriptura solet exprimere
 per scriptionem in libro vitae. Quare hoc ipsum, nempe
 in libro vitae descriptionem hanc esse factam, sub-
 audiendum hic erit, si priorem explicandi rationem
 admittere nolis. Nam ceteroqui posset quis scribi
 in caelis, nempe à Deo, idque in bonam partem ac-
 cepta hac phrasi, nec tamen protinus vitae coelesti des-
 tinari. Nam per se, nihil aliud hæc phrasis signifi-
 cat, quam Deum, alicujus ita esse memorem. &
 præmium ei aliquid destinare, non secus ac si li-
 bro, vel pugillaribus aliquibus, ejus nomen habe-
 ret descriptum, ducta ab hominibus diligentioribus
 similitudine, qui quorum meminisse volunt, eo-
 rum nomina in codicillos, aut pugillares referre so-
 lent, ne forte excidant: quemadmodum olim Mor-
 dochai fides erga regem, fuit in acta regia rela-
 ta, quibus perlectis, rex ad eum remunerandum
 fuit excitatus. Et his quidem vocibus, summam
 dignitatem eorum, quos intelligit divinus auctor,
 expressit, ut inde etiam, eorum, qui ad illos ac-
 cederent, dignitas ac felicitas sit tanto magis conspici-
 va. Eorum autem multitudinem, ac simul etiam
 conjunctionem inter sese, duabus vocibus expres-
 sit; quam altera est $\pi\alpha\alpha\gamma\gamma\epsilon\gamma\epsilon$, cujus vocis vis,
 jam antea est explicata. Altera verò Ecclesia, hoc
 est concio, quæ hoc in loco idem significat,
 quod $\pi\alpha\alpha\gamma\gamma\epsilon\gamma\epsilon$. Utraque enim vox, multitudinem
 & frequentiam haud vulgarem; maximè prior,
 significat; sed multitudinem in unum locum, si-
 ve propriè, si ve etiam impropriè collectam. Quæ
 omnia, ut tanto rectius intelligantur, & elegantia
 verborum, divini auctoris, tanto magis pateat,
 considerandum est, quorsum hic respiciat, atque
 alludat. Nullum autem esse potest dubium, quin
 respexerit, ad illam panegyrim, seu congregatio-
 nem populi Israëliti, ad montem Sina, quæ
 peculiari quadam ratione seu $\alpha\alpha\delta\ \iota\epsilon\gamma\gamma\epsilon\gamma\epsilon$, Ecclesia
 in Sacris Literis appellatur, cujus rei exemplum
 habemus Act. 7. v. 38, ubi ait Stephanus: Hic
 scilicet Moses est, qui fuit in Ecclesia, in deserte-
 to, cum angelo, qui loquutus est illi, in monte
 Sina, & patribus nostris. De qua congregatione,
 vide Exod. 19, & Deut. 4. 10, ubi Græci V. T.
 interpretes habent $\epsilon\pi\ \eta\mu\sigma\upsilon\kappa\ \tau\alpha\epsilon\ \iota\epsilon\kappa\kappa\lambda\omicron\sigma\iota\alpha\iota$, id est Dic,
 solennis illius concionis, seu panegyrici conven-
 tus, populi Israëliti. Etiam vero primogeniti
 illi, de quibus hic est sermo, nunquam ut credi-
 bile est, in unum locum omnes convenierint,
 quemadmodum olim populus Israëliticus, nihilo-
 minus tamen, ut ut corporibus distiti, animo ac
 Spiritu, fuerunt inter se conjuncti, ita ut unam
 quandam panegyrim & Ecclesiam constituerent.
 Nec mirum videri debet, eam vocem, quæ ad
 carnalem populum relata corporis conjunctionem
 significet, ad spiritualem Dei populum translata,
 spiritualem conjunctionem significare. Quod verò
 atinet ad nomen primogenitorum, dubitari po-
 test, utrum divinus auctor, ad typum aliquem in
 V. T. respexerit. Est enim quod suadeat, est etiam,
 quod dissuadeat. Suadet illud, quòd in cæteris, vi-
 deamus divinum auctorem alluisse, ad umbras le-
 gales, & non frustra is videatur usus esse, in-
 solita aliàs descriptione fidelium Christi primario-
 rum, dum eos primogenitos appellavit. Unde su-
 spicari licet, eum concinnitati allusionis, aliquid

hic indulisse. Et sanè habemus aliquid de pri-
 mogenitis in V. Fed. quod ad eos de quibus ter-
 mo est, non malè quadrat. Etenim ex eo tempo-
 re ex quo Deus Ægypti univeria primogenita;
 per angelum suum delevit, primogenita Israëlita-
 rum autem conservavit, omnia eorum primoge-
 nita, sibi consecrari voluit, quemadmodum le-
 gemus Exod. 13, & Num. 3, ac postea cum in
 deserto esset populus, voluit, præter censum to-
 tius populi, peculiariter etiam institui censum,
 omnium primogenitorum. Eorum autem postea
 loco, voluit sibi consecrari, & in usum suum ad-
 dici Levitas; quos rebus sacris operari, & cultui
 suo, voluit inservire; quorum præcipui sacerdotes
 erant, cæteri sacerdotibus proximi, inter quos cer-
 ti iterum gradus erant, & singuli aliquam habe-
 bant circa sacra functionem. Qua de re legatur
 dicto loco cap. 3, Num. vers. 12, & seq. 40 &
 seq. His ergo primogenitis Israëlitarum vel Levi-
 tis, qui in eorum locum fuerunt repositi, & in
 usus divinos consecrati, non malè respondent præ-
 cipui inter Christianos, qui sacris imprimis ope-
 rabantur, & Deo penitus erant consecrati. Quo
 accedit, quòd illi primogeniti fuerint, ut loco di-
 cto legimus, recentis, & numerus eorum certus,
 in libros relatus. Hic verò ad censum à divino
 autore respici, supra diximus; quamquam aliàs
 hæc ratio postrema, nihil prohibet, quominus ad
 universum Israëlitarum populum, cujus census tum
 temporis fuit actus, respici queat. Et illa quidem
 sunt, quæ allusionem hanc suadent. Sed ne quid
 diffiteamur, illud non satis ei favet, quòd hic re-
 spiciatur ad panegyrim istam, totius populi Israëliti-
 citi, non verò ad conventum aliquem, primo-
 genitorum tantum. Nec sanè, cum populus ad
 montem Sina accederet, separati erant primoge-
 niti, à reliqui populi Israëliti turba, cum cen-
 sus populi, secundo demum anno fuerit factus,
 ex quo egressi fuerant ex Ægypto. Lex verò fuit
 lata, aliquot septimanis post egressum. Quare, ni-
 si quis dicere velit, in hac allusione ac similitu-
 dine, iterum esse dissimilitudinem non exiguam,
 non poterit sustineri, alludi hic, ab autore, ad
 primogenitos filiorum Israël. Et quamquam nos
 hic, nihil certi affirmare audemus; dici tamen
 non absurdè potest, id voluisse divinum auctorem:
 Accessistis vos ad panegyrim, non quidem pro-
 miscue plebis, qualis fuit olim ad radices montis
 Sina, sed filiorum Dei primogenitorum, ac præ-
 stantissimorum, quorum typum gesserunt primo-
 geniti Israëlitarum à Deo peculiariter selecti, &
 ipsi consecrati, eorumque census, non in terris fa-
 ctus est, in libroque aliquos ab homine, nominaque
 ipsorum conjecta, sed Deus ipse in caelis, eorum
 nomina in librum vitae retulit, eorumque censum
 quandam egit. Quo pacto autem Hebræi isti, ad
 hanc panegyrim accesserint, statim in doctrinarum
 explicatione dicemus.

Quæ ex his verbis doctrinæ excerptæ queant, facile
 patet. Nam primum satis patet id, quod divinus auctor
 imprimis spectavit. Quanta sit dignitas, quantaque
 felicitas eorum, qui ad divinißimos, qui umquam fue-
 runt homines, si Christum excipias, accesserunt, &
 cum iis fuerunt conjuncti, tum quòd unam cum illis
 Ecclesiam constituent, eorumque fratres, ex eodem
 patre coelesti, geniti sint, ejusdemque cum illis gloriæ;
 aliquando futuri sint participes; quo pertinet, locus
 ille insignis Pauli 2 Tim. 4. 8. Inde porrò consequi-
 tur, nos etiam, moribus ac sanctitate, iis debere esse
 similes.

Præterea, hic aliquid differi potest, de conjun-
 ctione fidelium, quam inter se colere debeant, ob
 nomen panegyris & Ecclesiæ, tum de modo, quo
 homines pii, ad supremam felicitatem destinantur,
 ob particulam istam in caelis descriptorum,
 ubi & vera sententia explicari, & falsa refutari
 potest.

Antequam verò, divinus autor à præcipuis divini hominis cultoribus, qui sub Novo Fœdere exstiterunt, ad eos transeat, qui fuerunt sub veteri, eorumque spiritus, Deum ipsum interjicit medium, & hos ab illis, hoc pacto dispeicit, cujus ordinis, aliam quoque rationem, si modò ejus certa constat ratio, postea videbimus.

Ita autem de Deo loquitur, divinus hic scriptor. *Et scilicet accessistis, ad judicem Deum omnium*, quo loco, non satis constat, utrum eo modo ordinanda & construenda sint verba, quo apud ipsum autorem collocata sunt, an verò transpositio quædam sit verborum. Etenim, si prout posita sunt, ab autore verba ea, construas, vox judicis, crit instar subjecti, de qua per appositionem dicitur, quod sit Deus omnium. Sed longe probabilis est, transposita esse verba, atque adeò ita ordinanda; Accessistis ad Deum judicem omnium. Verisimilius enim est, autorem divinum voluisse, cum subjectum ipsum, quod Deus est, nomine aliquo denotare veller, consueto Dei vocabulo, uti voluisse, quam nomine judicis, quod nunquam simpliciter positum, pro Deo usurpari crediderim. Adde, quòd nisi transpositio hæc admittatur, vix ullus esse possit, horum verborum sensus, quam, eos accessisse ad Deum tamquam judicem, seu cum, qui pro ipsorum factis, sit laturus sententiam, ac mercedem redditurus. Hæc enim, cum vox judicis absolute ponitur, ejus vis esse solet. At hæc sententia, loco huic, non videtur quadrare, partim quòd plus videatur terroris habere, quam favoris aut lætitiæ, cum tamen cætera, quæ hic commemorat divinus autor, merum Dei spirent favorem, tum quòd Hebræi isti, nondum videantur accessisse ad Deum tamquam ad judicem, quòd sensus tamen ille postulat, cum hic respiciat, ad accessum illum, qui fit tum temporis, quo veritatem evangelii quispiam est amplexus. Quare, satis est statuere, transposita fuisse à divino autore verba, eaque ita construenda, ac si dixisset, Et ad Deum, judicem omnium. Et de voce quidem Dei, nihil est opus hic disserere, sed illud considerandum restat, cur Deum hic judicem, & judicem quidem omnium appellarit. Potest autem vox judicis, duplici ratione sumi, vel propriè, vel impropiè. Propriè quid significet, notum est omnibus. Impropiè significat eum, qui gubernat ac regit, propterea, quòd ejus inter alia officium, idque unum ex præcipuis est, judicare; hoc est sententiam de aliorum factis ac negotiis, tum ferre, tum exequi, unde judices dicebantur olim rectores populi Judaici, ab una eaque præcipua officii sui parte; & hac ratione verisimile est, accessisse hoc verbum Abrahamum, cum dixit de Deo, illum esse judicem universæ terræ, qui locus, huc imprimis pertinet. Eo modo intelligunt verbum hoc judicandi, viri quidam docti Psal. 110. vers. 6. ubi de Christo dicitur, Potenter regnabit, seu judicium ac potentiam inter illos exercebit. Et Zachar. 3. vers. 7. ubi ita angelus Dei nomine, dixit ad Jesum, seu Josuam. Si in viis meis ambulaveris, judicabis domum meam; id est, fungeris officio, summi sacerdotis, & sic in templo, quòd est domus mea, gubernabis. Hic sensus, si hoc loco admittatur, id censebitur dicere voluisse divinus autor. Accessistis ad Deum, qui summus est omnium hominum rector ac monarcha, cum quo amicitiam qui contrahit, & ad eum accedit, ejus beatissima est conditio. Quid enim ei deesse potest, qui tantum monarcham sibi habet propitium ac faventem, quid illo sælicius, qui eam quam ipse Deus habet vitam, aliquando est adepturus. Voce autem *Omnium* hoc loco, quemadmodum jam indicavimus, homines sunt intelligendi. Cum autem dicit *Omnis*, excludi vult discrimen imprimis populorum, quasi dicat; Non tantum, vester est moderator ac rector, sed etiam omnium aliorum populorum, atque hominum, quæ descriptio, licet semper Deo convenerit, tamen imprimis sub Novo Fœdere, ubi Deus, maximo documento ostendit, se rectorem esse omnium, dum

præcepta sua, suamque voluntatem, omnibus omnino hominibus patefecit, & ut sibi parere vellent, multis modis impulit, quòd sub lege non fecerat. Itaque hic quoque allusio esse potest ad id, quòd olim tempore Moïsi, atque adeò universi antiqui fœderis factum. In qua, tum similitudo, tum dissimilitudo quædam apparet. Nam & Judæi, olim ad Deum accesserunt, legem ab ipso accepturi, & cum eo fœdus pacturi; sed accesserant tamquam ad judicem ac gubernatorem unius populi, non verò universorum; siquidem ipsis solis, tum legem ferebat, non jubens interim ac curans, ut ea ad alios etiam populos propagaretur; ex quo ipso etiam satis patuit, legem illam, non esse utique perfectam, alias enim cur non potius omnibus populis fuisset revelata. Quapropter, tacite divinus autor, præfert hac in parte, conditionem Christianorum, conditioni Judæorum veterum, & evangelicam doctrinam ac religionem legi. Non abimilis foret sensus, si ordinem verborum simpliciter sequutus legas, Deum omnium, nisi quòd vox Dei, hoc modo constructa, magis videatur significare, Dei in omnes benevolam affectum, ac benignitatem, quasi dicat, accessistis ad illum judicem, qui omnium peræque, Deus est, in omnes peræque benignus ac munificus; quo pacto etiam Paulus dicit, unum esse Deum, tum Judæorum, tum gentium Rom. 3. circa finem. Quo ipso vult ostendere, justificationem assequendæ rationem, non tantum ad Judæos, sed ad omnes populos promiscue pertinere debere; cui similis alter locus, apud eundem Apostolum 1 Tim. 2. 5.

Sed jam tempus est, ut videamus, quæ sit futura, verborum divini autoris vis, si vox judicis propriè sumatur; ea verò hæc esse videtur. Accessistis ad Deum, amicitiamque cum illo, ut ita dicam injistis. Quid verò eo vobis posset contingere optatius. Is enim cum sit iudex omnium hominum, itaque non tantum vivorum sed etiam mortuorum, quòd nunc demum revera ac perspicue per evangelium revelatum est, non potestis non ab eo absolvi, si in hac cum ipso amicitia ac fœdere, permanseritis. Magnum reo periculum est, in favore judicis, præsertim si is sit simul liberrimus, ac si de ipsius revera jure agatur, de quo remittere illi liceat, quantum velit; unde Paulus ita disserit Rom. 8. *Quis accusabit electos Dei?* quasi dicat: Quis id audebit facere, cum apertum sit, neminem quidquam profecturum. Addit enim, Deus est, qui justificat. Quasi dicat, Deus, qui supremus est, iudex, is electos à reatu omni absoluit. Diximus autem, omnium nomine, non tantum viventes homines debere intelligi, verum etiam mortuos, quòd & rationi per se est admodum consentaneum. Siquidem, discrimen piorum & impiorum omnium, in hac vita, non nisi ex parte apparet; imò, ferè melior impiorum, quam piorum videtur esse conditio, adeò ut necesse sit aliquod restare, etiam post mortem, judicium & per evangelium, inter cujus rudimenta, judicium æternum à divino autore collocatur supra cap. 6. 2, manifeste demum fuit declaratum. Huic autem postremæ interpretationi, videntur favere sequentia, ut postea intelligetur.

Ad doctrinas quòd attinet, quæ ex his verbis deduci queant. Primum, quanta hinc pateat Christianorum sælicitas, in ipsa eorum explicatione dictum est. Deinde, hinc Dei imperium ac majestas summa patet, qui Deus est ac iudex omnium tum vivorum, tum mortuorum; unde porro perspicitur, quanta cum reverentia ipsum adire, eique servire oporteat. Præterea ex eo, quòd judicium sit exerciturus etiam post mortem; tum spem concipere debemus celestis præmii, si ipsi paruerimus, tum metum supplicii, si contumaces fuerimus.

Subjungit porò autor, Hebræos illos, Accessisse etiam ad Spiritus justorum consumatorum, idque quantum suspicari licet hac occasione, quòd Deum judicem omnium, hoc est & viventium & mortuorum vocasset. Nam si Deus etiam mortuos judicabit, & dignum ipsorum factis præmium eis reddet, consequens est, ut illi,

illi, qui antehac etiam vitam cum pietate finierunt, præmium aliquando à iusto hoc iudice accipiant, atque adeo etiam Christiani cum illis conjungantur. Quare, quia illi eandem felicitatem cum illis expectant, & ejusdem quodammodo censendi sunt esse fortis ac conditionis, merito ad illos eorumque Spiritus, accessisse dicuntur. Sed paulò propius, verba auctoris consideremus. Vocat eos, de quibus loquitur iustus, nomine scilicet generali, quod illis quoque jure tribuitur, qui ante Christum, piè vixerunt. Quo pacto supra cap. xi, idem auctor Abelem, quem primo inter fideles loco collocat, iustum appellat y. 4. At paulò ante, cum de iis loqui vellet, qui sub N. Foed. vixerunt, præsertim si spectes ea, quæ Deus illis manifestè revelavit. Iusti autem dicuntur ille qui vel ab ineunte ætate, ad finem usque vitæ, pro viribus Deo paruerunt, & nec peccati alicujus habitum contraxerunt, nec forte enorme quippiam in Deum admiserunt; vel saltem, etiam si in peccato aliquo hæserint, scie tamen postea emendarunt, & ex utrisque moribus, eam vitæ rationem inierunt, quæ divinæ voluntati, quatenus eam, vel per naturam, vel per revelationem aliquam habuerunt cognitam, conveniret, ac pristinorum suorum delictorum, aut enormium quorundam factorum ac lapsuum, pietatis cursui intervenientium, veniam à Deo sunt consequuti, & pro iustis à Deo habiti. Eo modo Lot dicitur etiam iustus, 2 Pet. 2, & Zacharias atque Elisabet, & Josephus & Simeon, & alii similes, Luc. i. Mat. i. Dicit autem eos esse consummatos, seu perfectos redditos; vel quòd pietatis cursum jam absoluerint; vel quia immortalitati, perfectam rationem sint destinati. Nam utroque modo, vox perfectionis usurpatur in S. L. qua de re dictum est Phil. 3. 12. Utraque significatio, loco satis apta est, sed aptior tamen posterior. Hac enim ratione exprimitur etiam felicitas eorum, de quibus est sermo, atque adeo etiam eorum, qui ad illos accesserint, & in eundem quodammodo statum fuerint transfati: accedit, quod hic auctor, libenter hanc vocem usurpet de immortalitate, quemadmodum à nobis explicatum est dicto loco. Verum enim verò intelligi non potest immortalitas, quam actu ac re ipsa habeant; siquidem eo sensu dictum est supra sub finem cap. præcedentis, illos nondum retulisse promissionem, hoc est beatitudinem, seu immortalitatem nobis promissam, Deo aliquid melius pro nobis providente, ne sine nobis consummarentur. Nondum ergo actu ipso, eos fuisse consummatos, seu immortales effectos, indicat divinus auctor. Quare si nihilominus immortalitas, consummationis voce, hoc loco est intelligenda, necesse est eam non de actu, sed de jure immortalitatem consequendi, seu destinatione ad immortalitatem accipere, & de destinatione quidem ejusmodi quæ jam prorsus sit immutabilis, nec sub conditione aliqua incerta adhuc pendeat; sed quæ jam sit absoluta, ut potest, quæ conditionem jam præstitam ponat. Dicit autem divinus auctor Hebræos illos accessisse, non ad ipsos illos iustos consummatos, sed ad eorum Spiritus, ut indicet, Eorum temporis, non amplius fuisse in vivis, & nihil eorum existitisse, præter Spiritus. Est enim vox hæc Spiritus, apta admodum ad significandum, eos qui mortui sunt, cum Spiritus ut jam indicavimus solus post mortem superstit; & ut Salomon loquitur, ad Deum redeat, redieritque: quemadmodum vox animæ libentius usurpatur de hominibus vivis, propterea quòd anima ea demum revera sit, quæ corpus animat, & vitam ei præbet; unde etiam creberrime pro ipsa vita ponitur, nonnunquam etiam pro Spiritu vitali, qui per corpus diffusus illud vivificat ac vegetat; unde in Sacris Literis legitur, Dominum Jesum ac Stephanum, Spiritus suos commendasse, illum quidem Deo, hunc verò Christo. Quamquam eadem significatione Petrus ait, Eos qui patiuntur secundum voluntatem Dei, debere Deo commendare animas suas, qui locus in Sacris Literis, dici potest, esse sine exemplo, quatenus de morituris est sermo. Sic etiam dicitur, Dominum Jesum, emisisse Spiritum,

tum, cum moreretur. Huc potest etiam referri jure locus ille 1 Cor. 5. 5. Nam indicare videtur Paulus eum hominem adeò affligi debere à Satana, ob tam enorme flagitium, ut tandem etiam moriatur, sed nihilominus tamen ipsius Spiritus, si interea temporis, dum ad mortem paulatim duceretur respiceret, in ultimo die servetur, id est glorioso corpore, gaudiis cælestibus perfruatur. Nec refert, quod eventus, non responderit. Potuit enim postea, severitas decreti illius, interveniente singulari quadam poenitentia significatione ac dolore, mitigari ac relaxari, quemadmodum quidem factum esse patet, si in posteriore epist. cap. 2, de eodem homine est sermo. Sed ad locum nostrum revertamur. Quando accesserint Hebræi isti, ad Spiritus hosce sanctorum consummatorum, jam satis est explicatum. Eatenus enim accesserant, quatenus in eundem statum quodammodo fuerunt translati, iisque annumerati, quia ad eandem felicitatem, quæ iustos illos viros manebat, erant per euangelium vocati, eique postquam id amplexi fuerant, destinati, quanquam ea conditione si perseverarent in fide Jesu Christi, & istorum de quibus sermo est justitiam, in ea, usque ad finem vitæ perseverantiam, imitarentur. Breviter: Nulla alia in re accessus ille ad Spiritus istos consistit, quam quòd, ut hunc auctorem divinum loquentem audivimus, Deus de nobis, vel pro nobis providerit, ne iusti illi viri, sine nobis consummarentur, seu immortales evaderent. Hæc autem particula, nihil videtur habere, quod ei in accessu Israëlitarum ad montem Sinai respondeat. Cum enim terrena tantum, ibi proponerentur promissa, iis qui accedebant, non poterant dici accessisse ad Spiritus eorum, qui rebus humanis exempti, immortalitatem tantum expectarent.

Hic primum, iterum excitandi sunt homines Christiani, ad considerationem felicitatis suæ, quæ illis cum præstantissimis omnium seculorum viris futura est communis. Deinde, Hominem posse esse iustum. Denique disputari potest, de statu eorum, qui cum pietate mortui sunt eorumque spiritibus, utrum nunc felicitate fruuntur, necne.

Potest autem his potissimum argumentis ostendi, mortuos, seu eorum Spiritus, actu ipso, gaudiis cælestibus, non potiri. 1. Quia Paulus 1 Cor. 15. 32. Satis aperte docet, Si mortui non resurgunt, valituram illam vocem impiorum hominum *edamus, bibamus, cras enim morimur*. & nullum fore fructum, suorum periculorum & afflictionum, quas sustinuerat y. 30, & seq. & nos fore miserimos omnium hominum y. 19. At si Spiritus piorum hominum, etiam ante resurrectionem perfruere gaudiis cælestibus, causa esset maxima, imò talis, qua nulla major, cur à voluptatibus illis abstinere, & pietatem duram atque asperam sequi, omniaque mala, Christi causa perpeti debeamus, nec miserimi omnium hominum, sed potius felicissimi censeudi simus, cum gaudio illo Spiritus, nil possit fingi majus, neque optatius.

Eodem pertinet 2, quod Paulus, ideo omnia se pro nihilo reputare, eorumque iacturam pati, & Christi etiam morti conformari optat Phil. 3, ut ad resurrectionem mortuorum perveniat. At si Spiritus nostri, atque adeo nos ipsi cælestibus diviniisque gaudiis, absque resurrectione perfrui possumus, nil erat, cur ejus causa, rerum suarum iacturam faceret, & mortem suscipere vellet, tam diram, atque ignominiosam, quam fuerat mors Christi.

Et sane, quod tertie rationis loco esse potest, planè nulla potest excogitari causa justa, cur resurrectio sit expectanda, aut nobis à Deo fuerit promissa, si Spiritus noster, potest & Deum per se videre, & gaudiis cælestibus potiri, atque in æternum hoc pacto, cum Deo & Christo, & sanctis angelis versari. Nam in gaudio ipso ac lætitia, beatitudo nostra, revera consistit. At gaudium istud, corporis accessu, non augebitur, si Spiritus ipse per se, gaudere potest, & divinis voluptatibus perfrui. Gaudium enim omne per se, in Spiritu residet, non in corpore, quod tam

men medium quoddam est ad voluptatem in spiritu excitandam. At si spiritus perse, illa percipere potest, absque isto medio. quorsum illi additur corpus; imo, corpus impedit potius. illam functionem spiritus. Quo enim est liberior, tanto actionibus suis incumbere poterit expeditius ac constantius, si agere, & munere aliquo fungi perse potest: quod magis adhuc urgendum est adversus eos, qui putant, hæc carnea & ossa corpora, spiritibus nostris adjunctum iri, quæ sine nonnisi inutilia forent spirituum nostrorum onera. Quid? An putas beatiores fore angelos, si iis corpora ejusmodi agglutinantur, quam nunc sunt sine iis, quandoquidem spiritus nostri, corpore penitus soluti, angelicæ substantiæ creduntur similes: quod tamen, quatenus ea similitudo, ad rem præsentem spectat, falsum est.

Præterea 4, cum Dominus Jesus Matth. 22. & Luc. cap. 20. ex eo concludit Abrahamum, Isaacum & Iacobum resurrecturum, quia Deus post eorum mortem, eorum se Deum appellaverit, hac usus ratione, quia Deus non fit Deus mortuorum, sed viventium. Constat, de mortuis non posse dici, eos actu vivere, aut etiam eorum spiritus, qui proprie & accurate loquendo, nec mori nec vivere dici possunt. Nam aliqui planè everteretur Domini Jesu argumentum. Potuisset enim dici Deum nulla habita ratione resurrectionis sequituræ, potuisse se vocare, Deum Abrahami, Isaaci en Iacobi, tamquam viventium, quia illorum spiritus, qui soli revera vivere queant, nunc actu apud Deum vivunt, & Deum benefactorem suum esse perfectæ ratione experiantur. At Dominus Jesus resurrectionem ipsorum, hac ratione ostendere volebat, & debebat. Ubi id insignite animadvertendum est, quod jam aliquando innuimus, in eo revera sitam esse vim argumenti Domini Jesu, quod cum Deus, vocat se Deum Abrahami, Isaaci, & Iacobi, id velit dicere, se esse singularem ipsorum fautorem ac benefactorem, quæ hujus phrasæ frequens in Sacris Literis vis est. Benefactorem autem mortui alicujus, quamdiu is est mortuus, neminem esse posse, quod tamen falsissimum foret, si spiritus humani, perse, & atque actu ipso, post mortem viverent, & gaudiis celestibus perfrui possent. Hoc enim pacto Deus perfectæ ratione benefactor, atque adeo etiam Deus foret, eorum hominum, quorum spiritus ad celestia gaudia admissi sunt, ac proinde Abrahami etiam, Isaaci & Iacobi fuisset jam olim Deus, ex quo fuissent mortui, ita ut ad veritatem dicti illius divini, nulla sit opus resurrectione, quod tamen Dominus Jesus ponit; ac tanquam firmamentum suæ rationis, pro concessio sumit. Quare, cum Dominus Jesus subjungit, omnes Deo vivere, non vult dicere, eos vivere actu, ac reipsa; sed vitæ, à Deo, qui id efficere possit, destinatos esse, unde is jure se appellare possit, illorum Deum; atque hanc ipsam ob causam, non dixit simpliciter, illos vivere, quod tamen dicere poterat, ac debebat, si illorum spiritus revera vixissent, sed vivere Deo, eo, quo nunc est explicatum modo.

Denique 5. Si pietatis præmium, tam perfectum, tam divinum, atque omni cogitatione majus, ante resurrectionem hominibus contingeret, cur Sac. Lit. ad pietatem nos excitaturæ dicerent, pietatis præmium verum in resurrectione nobis datum iri, ut cum Christus dicit ad Phariseum illum, Rependetur tibi in resurrectione justorum: & Paulus, tum de se, tum de aliis, qui diligunt adventum Christi, sibi atque illis datum iri coronam justitiæ, in die illa, hoc est, die judicii: Et Petrus Senioribus fideliter sanctis officio suo, promittit immarcescibilem coronam gloriæ, tum, ubi apparuerit princeps pastorum, qui idem etiam ait, salutem paratam esse revelari, in tempore ultimo cap. 1. ut alia similia, hic omittam. Nam longè majorem vim habiturum esset præmium illud in nobis, si statim post mortem, nobis daretur, & dandum esse diceretur. Plurimum enim valet, tum præmii magnitudo, tum dandi celeritas; unde vulgo, Qui cito dat, bis dat. Quare, dixisset potius, Dominus Jesus, Statim tibi,

rependetur post mortem, spiritu tuo in caelos recepto, & sic in cæteris, si vera esset vulgaris sententia. Certe id & creditu fuisset facilius, cum etiam inter ethnicos, similis quædam viguerit opinio, de animabus, quæ post mortem, vel gaudiis perfruuntur, vel cruciatus sustineant, & ad virtutem pietatemque excitandam efficacius.

Amplius 6. Cum Dominus Jesus Lazarum à mortuis excitavit, Petrus Tabitham, viduam piam, & alii Apostoli proculdubio etiam alios, cum iis hæc fuerit à Domino data potestas, certè nullo eos affecissent beneficio, sed potius eos, ad summam miseriam retraxissent, spiritibus eorum è caelis revocatis, ubi æternis & summis gaudiis fuissent perfruituri. Jam illi perfuncti fuerant vitæ miseris, ac cruciatibus, mortem antecedentibus. Jam, si vulgari illi sententiæ credimus, conspectu divino, ac caelesti confortio perfruebantur, certè invidiæ fuisset, eos in hanc vitam revocare, ubi denuo & calamitatibus & morti subjicerentur. Certè, si ullum est maleficium, hoc est, privare alicum summis voluptatibus, & efficere, ut cogatur commutare felicitatem summam, cum miseria, & præterea subeat pereundi periculum. At illi, beneficium præsterunt, hominibus à se excitatis, non maleficium.

Sequeretur etiam 7, nobis esse præparandum ad mortem, & stulte nunc facturum alicum, qui ea ratione Deum roget, ne mori sese patiatur, quia mortui non sint laudaturi Deum, quemadmodum David orat, quem illi in eodem beatorum numero collocant. Nam & falsa esset illa ratio, quia spiritus illi beati, longe magis laudarent Deum, non secus atque angeli, quam viventes, & præpostera esset, ac stulta illa petitio, quæ maxima nos voluptate prohiberet. Neque enim (ne quis hoc forte objiciat) purgatorii alicujus, à Davide habita fuit ratio, sed mortis simpliciter, unde interdum dicit, Pulverem non laudaturum Deum, eodem sensu, quia nimirum homines, cum in pulverem rediguntur, id præstare nequeant; quo ipso ponit, corpore in pulverem redacto, functiones hominis, nullas esse, quamdiu nimirum alio corpore, non induuntur, cujus David, nullam habuit in istiusmodi locis rationem.

Claudat tandem 8, rationum agmen, locus jam bis à nobis commemoratus sup. cap. 2. sub finem, ubi ait divinus auctor, justos sub Vet. Fœd. homines promissionem nondum esse adeptos, Deumque id providisse, ne sine nobis perficiantur.

Progreditur divinus autor ulterius, & personam eam commemorat, quæ ad hoc negotium vel imprimis pertinet, cum inquit: Et scilicet accessistis ad Fœd. Novi mediatorum Jesum, quibus verbis alludit ad Moysen, antiqui Fœd. mediatorem, qui ad montem Sina, inter Deum & homines, veluti medius intervenit, & Dei fuit in lege ferenda, ac foedere illo pangendo interpres, atque internuncius, quemadmodum constat ex Deut. 5. 5. Levit. 26. ad finem. Gal. 3. 19, quibus adde Hebr. 8. 6, ex quo idem non obscure colligi potest. Huic ergo respondet Christus, qui Dei fuit interpres ac internuncius ad Novum Fœd. quod in melioribus promissis sancitum est, quam vetus, nobiscum feriendum. Hanc enim esse vim, vocis mediatoris, satis perspicue ostendit Socinus par. 1. de Ser. cap. 7, & Antigrot. cap. 8. Quare mediator, mediatore, foedus foederi, novum nempe veteri, hic opponitur. Quantum autem præstet Novum Fœd. veteri, aliunde notum est, & explicuit hic autor, imprimis cap. 8, verbis Hierem. eam in rem adductis, ex quo patet, quanto præstantior sit Christus, ratione officii hujus, quam Moyses. Quanto enim excellentius est foedus, tanto excellentior etiam mediator. Excellentia autem foederis imprimis spectatur in promissis, quæ etiam hic auctor imprimis commemorat. Officium hoc Christi, nihil aliud est, quam officium propheticum, eo tantum differunt hæc appellationes, quod prophætæ nomen fit generalius, mediatoris specialius. Nam mediator omnis Dei & hominum (de hujusmodi enim mediatore loquitur) est propheta. sed

non

non contra. Non enim omnis propheta, ad foedus pangendum mittitur, quemadmodum apparet in omnibus prophetis Ver. Foed. Mose solo excepto. Mediator autem non quisvis est propheta, aut voluntatis divinae interpres ad homines missus; sed is demum, qui ad foedus percutiendum, atque à Deo stabilem inter Deum & homines concordiam constituendam mittitur, qualis praefer Mosen & Christum, est nullus. Solet quidem Christus, ea etiam ratione mediator dici, quatenus etiam nunc, veluti medius inter Deum & homines intervenit, & pontifex noster est, apud Deum pro hominibus intercedens; sed id non est ex usu Sacrarum Literarum, & huic loco, ubi apponitur foederis mentio, non est accommodatum, quemadmodum etiam ex sequentibus verbis apparebit. Accessio autem ad hunc mediatorem, in eo consistit, quod quis ex ipso ore, foederis istius condiciones, ac promissa audiat, atque amplectatur, eaque ratione ab eo foederi ascribatur; quo pacto etiam Israëlitarum ad Mosen accesserunt, foederis antiqui promissiones ac leges promulgantem, ac Dei nomine facientem. Possit etiam illud adungere, quod Christiani homines, in ipsa felicitatis ratione, cum ipso Christo, Novi Foed. mediatore conjungantur, & quemadmodum ab eo primum felicitatis aeternae promissum acceperunt, ita eadem ex ipso exemplo primum didicerunt, & ad se quoque pertinere deprehenderunt, tamque praestanti foederi tunc ascribiti, tum quod in felicitate, non cum Mose, qui felicitatem quam promissit non adiit, sed cum Christo, qui beatitatem, quam aliis Dei nomine pollicitus est, ipse primus fuit adeptus, conjungitur. Haec illustrari possunt amplius, oppositione Ver. & Novi Foederis.

Concludi etiam ex hoc loco potest, Christum non esse Deum illum summum, cum ejus sit mediator, & ad homines internuncius, nec suo, sed alieno nomine foedus pepigerit, cui rei illustrandae servit imprimis locus 1 Tim. 2. 5. Refutari etiam potest hoc loco, error eorum, qui Christum mediatorem ideo dictum putant, quod Deum nobis placavit, qua de re vide Socinum dicto supra loco.

Deduci etiam hinc potest illud, cum Novum nunc foedus sit inter nos & Deum constitutum, vetus eo ipso fuisse abrogatum, ut docet hic idem auctor sup. cap. 8. 1. ult. adeoque instituta Ver. Foed. non amplius nos obligare, nisi eatenus quatenus approbantur, ea denuo veluti sanciantur in Novo. Sanciantur autem ea demum, quae ad mores pertinent, & ex natura rei, ad pietatem spectant, caetera omnia pro antiquitatis habenda sunt. Eodem modo, nec comminationes legales nos obligant, quae cum N. Foed. ejusque summa aequitate ac benignitate, non possunt consistere.

Tandem divinus auctor subjicit rem cum persona, quam ultimo loco commemorat, adeo conjunctam, ut ad illius declarationem tantum pertinere videatur, dum addit: *Et scilicet accessistis, ad sanguinem aspersio- nis meliora loquentem quam Abel.* Ex quo loco (ut intransitu hoc indicemus) patet, posse eleganter res personis adjungi, & res quidem, personis conjunctissimas, ac per quas illae quidpiam operentur, quemadmodum est hic sanguis conjunctus Christo. Quare mirum non est, spiritum sanctum licet persona non sit, Deo ac Christo conjungi, cum sit virtus ipsius, per quam ea operatur quae ad salutem nostram spectant. Per sanguinem autem hunc, significari Christi sanguinem, nemo est qui dubitet. Vocatur autem *sanguis aspersio- nis*, quia per ipsum fiat asperio, seu, eo conspergantur quodammodo homines, ad Christum mediatorem N. Foed. accedentes, eaque ratione N. Foed. ascribantur, quod quo pacto fiat, paulo post, quantum opus erit, declarabimus.

Dicitur ergo *sanguis aspersio- nis*, per Hebraismum. Quasi dicat: Sanguinem aspergentem, vel quo quis conspergitur. Alluditur autem in his verbis, ad sanguinem illum foederis antiqui, quo Moses consperxit populum Israëliticum, ad radicem montis Sinai stantem, eumque hac ratione foederi illi, quod tunc pan-

gebat ascribit, & ostendit, tum demum ratum habiturum id, quod eis promississet, ipsos vero vicissim obstrictos fore, conditionibus foederis illius servandis. Qua de re, vide Exod. 24. 8. & apud hunc ipsum autorem sup. cap. 9. 18 & seq. ubi prolixè totam hanc ceremoniam explicat divinus scribtor. Ad eandem asperionem, alluisse videtur Petrus 1 epist. 1. 2. ubi ait nos electos, ad obedientiam & ad asperionem sanguinis Jesu Christi, quamquam fieri potest, ut ad alias asperiones legales, seu ad sanguinem quarundam victimarum, quo peccatores ac contaminati sub lege, aspergebantur, & expiabantur, alluserit. Asperio autem haec sanguinis Christi, tum re ipsa fit, cum homines ex fusione sanguinis Christi, seu morte ipsius cruenta, & illorum quae eam sunt consequuta, veritatem promissorum N. Foed. perspiciant, eaque ratione ad foedus illud amplectendum & condiciones ejus servandas, adducuntur, quo quo pacto fiat, est à nobis explicatum initio Antigrot. Quamquam in loco Petri, si ad asperionem hanc alluisse censendus est, per asperionem illam sanguinis Christi, non tam id fuerit intelligendum, quod ad hominum officium pertinet, quam quod ad illorum felicitatem ex N. Foed. pacto- ne pendente, hoc est jus remissionis peccatorum, quod ii adipiscuntur, qui foedus hoc cum Deo ineunt, atque adeo ipsa peccatorum remissio, quam consequuntur ii, qui Deo ex praescripto illius foederis obediunt. Duo enim videtur exprimere velle Apostolus, quorum alterum ad nostrum spectet officium, alterum ad felicitatem in N. Foed. promissam, illud obedientiae nomine complectitur, hoc asperionis sanguinis Christi. Verum divinus auctor, hoc non contentus, addit quidpiam ad commendationem hujus sanguinis, mirum in modum pertinens, ut ita ostendat, quanta sit eorum felicitas, qui ad hunc sanguinem accedunt, & eo veluti conspergantur, dum ait:

Meliora loquentem prae Abel. Ubi videmus auctorem hunc, ab una allusione ac similitudine transiisse ad aliam, sed ita, ut priorem non prorsus deseruerit. Nam cum vellet dicere sanguinem hunc Christi, quo conspergamur, & quo N. Foedus fuerit à Deo sancitum, de longe melioribus Dei promissis, nos certos reddere, quam sanguis ille, quo Moses consperxit olim populum Israëliticum, & antiquum foedus sancit, ait cum meliora loqui, quam Abel, tacitè interrim id adimens sanguini illi V. Test. quod meliora loquatur, quam Abel. Quid autem illud sit, quod Abel, hoc est ipsius sanguis ut Gen. 4, legimus, olim fuit loquutus, ex ipsa historia factis patet. Clamavit enim ad Deum, ut vindicare vellet in Cainum, fratricidam, tam grande scelus. Hoc est, effusio illa sanguinis Abelis Deum ad vindictam de Caino fratricida sumendam excitulabat & provocabat, non secus ac si sanguis ipse effusus, è terra ad Deum clamaret, & Cainum accusando, ultionem postularet. Hoc sanguine vix quidquam melius & hominibus utilius jucundiusque clamavit sanguis ille Ver. Foed. quandoquidem idem sanguis Israëlitas omnes perpetuo ad legi parendum obstringebat, atque adeo ob quamvis ejus, transgressionem, poenae atque execrationi sub- jiciebat, adeo ut cum nemo legem servavit, sanguis ille vindictam videatur clamasse, atque adeo adversus omnes postulasse. At verò sanguis Christi, quo benignissimae Dei promissiones in Novo Foed. comprehen- sae, & sub aequissimis conditionibus nobis oblatae, fuerunt sancitae atque confirmatae, atque imprimis remissio peccatorum omnium, etiam gravissimorum, quemadmodum paulo ante diximus, censendus est ad Deum perpetuo clamare, ut promissorum suorum memor, quorum confirmandorum causa eum fundi ipsemet voluit, nobis qui in Christum credimus, atque à Deo etiam ipsis Christi parricidis, peccata con- donare velit. Etenim obligant Deum, tum ipsae promissiones, tum ea, quae illarum confirmandarum ac faciendarum causa fieri voluit, inter quae praecipuum est mors Christi cruenta, qua propter haec Deum quodammodo obligat ad promissiones illas praestandas.

Quae

Qua de re videatur Antigrot. cap. 1. Meliora ergo, hoc est nobis jucundiora, suaviora atque utiliora loquitur sanguis Christi, quam Abel, illiusve sanguis. Ex quo tamen non est colligendum, quasi etiam sanguis Abelis, aliquid boni, hoc est, jucundi, atque commodi fuerit loquutus nempe aliis, seu Caino (vindicta enim in hoc genere non est) sed potius ut in huiusmodi comparationibus, non semel fieri solet, contrarium de Abelis sanguine est statuendum; quomodo loquitur etiam Petrus 1 epist. cap. 3. 17: *Melius est, ut benefacientes patiamur, quam male facientes.* Atqui istud haudquaquam bonum est, ob male facta pati, ipsi praefertim patienti; maxime, si ut hic intelligitur, ejus correctio non spectetur, & extremum forte de eo sumatur supplicium. Hinc insignis iterum patet Christianorum hominum felicitas, pro quibus sanguis Christi ad Deum clamat, atque ut ita dicam intercedit, atque à suppliciis divinis liberat. Et licet Deus, decreto suo satis impellatur ad id quod decrevit, nobis praestandum, ipsius tamen promissiones, ac Christi sanguis, qui id quod Deus decrevit, nobis aperte ante oculos ponit, securos nos reddit, à divinatorum suppliciorum metu.

Ex hoc etiam loco colligi potest, concedi aliqua ratione posse, Deum ad remissionem peccatorum actu ipso nobis dandam, à morte Christi crucenta moveri; Qua de re videatur etiam Hebr. XI. 4. Sic, quamquam paulo alia ratione, tribuitur sermo Sacrae Scripturae, legi, aliisque rebus, clamor etiam tribuitur, ei similis, qui sanguini Abelis, animabus eorum, qui fuerunt occisi, propter Dei sermonem Apoc. 6. 10. qui locus ex hoc nostro intelligi potest. Non mirum ergo, si spiritui etiam sancto, per profopocian interdum tribuitur, quod loquatur.

Denique hinc dici potest, profopocian non esse in Sac. Lit. infrequentem, qua rebus, quae personae non sunt, personarum tamen tribuuntur propria. Si quidem hoc loco, sermo, seu loquutio, tum sanguini Christi tribuitur, tum Abelis, nempe post mortem. Qua de re, vide etiam Hebr. XI. 4. Sic, quamquam paulo alia ratione, tribuitur sermo Sacrae Scripturae, legi, aliisque rebus, clamor etiam tribuitur, ei similis, qui sanguini Abelis, animabus eorum, qui fuerunt occisi, propter Dei sermonem Apoc. 6. 10. qui locus ex hoc nostro intelligi potest. Non mirum ergo, si spiritui etiam sancto, per profopocian interdum tribuitur, quod loquatur.

Hactenus vidimus primam rationem, qua divinus auctor, eos ad quos scribit, ad constantiam in Christiana religione, voluit compellere. Sequitur nunc, ut ipsam adhortationem, vel potius dehortationem, qua monet, ne Christianam religionem repudiare audeant, videamus. Ea verò continetur illis verbis: *Videte ne recusetis illum qui loquitur.* Videte inquit, hoc est cavete, quo verbo ideo utitur, ne forte rem hanc parvi pendant, & pro levi delicto habeant recusationem ejusmodi; hoc est religionis Christianae defectionem. Per loquentem autem, quis hoc loco sit intelligendus, dubitari potest, quanquam apud nos res dubia esse nequit; sed quia in proximè praecedentibus mentio facta est loquentis Christi sanguinis, ideo plerique interpretes aliarum ecclesiarum intelligunt Christum, non animadvertentes, sanguini loquutionem, vel sermonem illum fuisse tributum, idque per profopocian: hic verò sermonem esse de eo, qui vel per se, vel per alium oracula propriae fundat, non vero per profopocian aliquam loqui dicatur, quemadmodum sequentia satis ostendunt; ex quibus intelligitur, Deum hic intelligi, qui è caelis nobiscum loquatur & qui olim cum lex ferretur, terram commovit, nunc verò promittit, se non tantum terram, sed etiam caelum commoturum, quem nullum esse praeter Deum, satis constat. Christum verò non debere intelligi, ex eo satis constat, quòd is nec olim in lege ferenda, terram commoverit, neque ejus opera, ad eam rem intervenerit, ut tum ex re ipsa satis intelligitur, tam imprimis, ex epistola Hebr. cap. 2. ubi euangelium eatenus legi praefertur, quod hæc per angelos, illud per Christum, qui Dominus nunc & caput angelorum est, fuerit traditum; quo pertinent etiam alia lo-

ca, in quibus asseritur Deum per angelos, ministerio Moysi interveniente, legem tulisse. Adde, quod hoc loco Christus, non obscure confertur cum Mose. Vet. Fœd. mediatore, & populum conspergente, non verò cum angelo, Dei personam sustinente, & populum alloquente, qui idem terram tum temporis commovit, cum in montem descenderet; potentia ac jussu fecit, ideo Deo hæc actio jure attribuitur; interea tamen non negamus, tacite Christum nomine loquentis, esse comprehendendum, ut pote per quem seu in quo, ut divinus hic autor loquitur, Deus nobis ultimis his temporibus est loquutus, ac cuius vox, ipsius Dei vox fuit. Deus enim non fuit ipse cum hominibus loquutus, sed filium suum, qui omnia nobis enarravit, audiri iussit, quem qui audivit, audivit illum, qui ipsum misit. *Recusare autem loquentem*, est nolle amplius attendere sermone, nempe euangelico, ab eoque aures, animumque avertere, quod quidem duplici ratione fit; vel cum quis nunquam audivit vel audire voluit; vel cum quis amplius audire desinit, seu amplius audire non vult, quod posterius hic locum habet. Hebraei nimirum hi hæctenus quidem attenderant divino sermone, nempe euangelico, sed verendum erat, ne in posterum audire abnuerent. Videtur autem autor divinus alludere ad recusationem Israelitarum, qui cum adeo terribili voce Deus, ejusque angelus, eos è monte alloqueretur, omniaque illis metum incuterent, rogarunt Moysen, ne ipsosmet Deus alloqueretur amplius, sed ut Moyses, verba Dei accepta, postmodum ad se referret, quod expressit supra divinus autor vs. 19, ubi ait eos qui audierant vocem illam verborum recusasse (est nimirum hic verbum *αποστρέψασθε*, quo etiam hoc loco, utitur divinus scribtor) ne amplius sibi fieret sermo, hoc est, ne Deus sese alloqui pergeret, quamquam recusationis illius alia fuit ratio, quam hujus, & illam quidem approbavit Deus, cum nec quidquam haberet in sese absurdi, & tota ex terrore proficisceretur. Ab hac verò, graviter dehortatur divinus autor, cum absurdi plena sit, nec ex terrore, cum vox illa divina, sit omnium suavissima, proficiscatur, sed ex malitia, ac divinæ gratiæ contemptu; quanquam præterea fieri potest, ut divinus autor, non tantum respexerit, ad istam recusationem quam diximus, sed etiam ad eam, quae postea fuit consequuta; quamquam in illa prima quodammodo adumbrabatur, & veluti præludio quodam subsequutura significabatur; nempe, quod eam Dei vocem audire, hoc est, ei obtemperare recusarint, quam ob causam, divinam incurrerunt poenam. Sed in hoc negotio nostro, non tantum scelus est, obtemperare nolle, sed etiam, nolle amplius aures arrire, ad tam suavem Dei vocem, quod fit, cum quis euangelium spernit, & jam alio cogitat.

Quanam hinc petendæ doctrinæ, univique satis patet. Excurre hic potest, ad auditionem verbi divini commendandam, & ostendi, quantopere peccetur ab iis, qui vel penitus avertunt ab eo aures, vel ut hic divinus autor loquitur supra cap. 5. 11, segnes fiunt auribus, aut ut propheta, auribus graviter audiunt, & quibus manna hæc caelestis, est fastidio. Urgendum etiam est verbum illud, *Videte* quod quam vim habeat, supra dictum est. Plerique enim, parvi aestimant, contemptum verbi divini, & hoc ægrotantis stomachi fastidium est. Ita proposita dehortatione, subjunguntur duæ rationes, quibus ea fulciatur. Prima est ducta ab effectu perniciosissimo, seu poena gravissima, quæ fit consequutura eos, qui secus fecerint, quam hæctenus docuit, divinus autor. Primo ergo, id quod minus est, hoc est, exemplum populi Israelitici, ob violatam ac contemptam legem puniti ponitur; tum subjungitur, [Si quis velit paulò accurariis de his verbis agere, poterit ista tria ordine consideranda proponere. 1. Quisnam intelligatur, per eum qui in terris oracula edidit. 2. Quisnam sit eundem recusare, & denique quid sit non effugere.] id quod majus est, hoc est comminatio poenæ, nobis metuendæ, si

euang-

euangelium repudiaverimus, aut violaverimus. Illud sit, in istis verbis. Si nimirum illi non effugerunt, qui recularunt eum, qui oracula in terra edebat; quorum verborum idem est sensus, qui illorum cap. 2, ejusdem epistolæ *ŷ. 2.* ubi ait divinus autor: Si enim sermo ille per angelos pronuntiatus factus est firmus, & omnis transgressio atque inobedientia acceptit justam mercedis retributionem &c. Et illorum cap. 10. 28. Qui repudiaverit legem Moſis, sine misericordia in duobus aut tribus testibus, moritur. Quamquam est nonnulla inter hæc & illa verba, discrepantia. Hæc enim de Apostasia à lege leguntur, illa de quavis transgressione legis, elato brachio facta. Hoc, capitis 12 loco, nil prohibet, quominus utrumque significetur, quamquam alias scopis postulare videtur, ut de priore verba hæc, accipiamus. Videtur enim Apostasian à lege, conferre cum apostasia ab euangelio. Præterea, is magis proprie dicitur reculare loquentem & oracula edentem, qui ne audire quidem vult, amplius, ejusque sermonem penitus repudiat, quam qui tantum aliquid contra ejus mandata, licet forte grave flagitium admittit. Uritur autem hic divinus autor, eodem verbo *ἠκούσαντες* in describendo hoc peccato, quo ante fuerat usus, cum historiam latæ legis exponeret, & dicere vellet, populum noluisse, ut Deus sese amplius alloqueretur vers. 19. quemadmodum jam antea innuimus, non quod illud ipsum factum Israëlitarum fuerit hac poena, quam ob recusationem, vel repudiationem illam, populo infligendum fuisse, hic indicat, dignum, sed quod huic repudiationi fuerit simile, & ejus veluti quoddam præludium, atque imago, licet non eadem sit meriti ut ita dicam, in utroque facto, ratio, quemadmodum superius exposuimus.

Sed hoc loco, illud imprimis considerandum est, quis intelligatur per eum, qui super terram, oracula edidit. Interpretes quidam intelligunt Moſen, sed male, partim quia vox *ἠκούσαντες* seu oracula edere, non solet usurpari de prophetis; sed vel de Deo, vel de angelis, Dei nomine loquentibus Matth. 2. vers. 12. Rom. 10. vers. 4. Deinde, quod satis manifeste hic respiciatur ad angelum, qui è monte, populum alloquebatur, seu mavis ipsum Deum cujus personam sustinebat, quem audire amplius noluerant Israëlitar, non verò ad Moſen, quem illi non repudiarent, imò potius rogabant, ut ipse Deum adiret, & postea mandata ipsius ad se deferret. Denique est plane verisimile, eum hoc loco appellari *ἠκούσαντες* in *ἡσυχία*, cujus vox tum temporis terram concussit *ŷ. 26.* Hic verò Deus ipse fuit, vel angelus, Dei personam gestans, cujus actiones, Deo, cujus nomine ac voluntate omnia faciebat, adscribuntur. Neque est, quod quisquam dicat, auctorem hunc, omnino duas diversas personas describere, quarum altera, olim super terram, vel in terra, oracula ediderit: altera nunc è cælo. Non enim duas diversas personas, sed ejusdem potius personæ, diversam agendi, & oracula edendi rationem modumque describit. Quasi dicat si illi non effugerunt, nempe poenam ac supplicium, qui repudiaverunt Deum super terram oracula edentem, atque adeo humilia & terrena quodammodo loquentem, quanto magis graviusque nos puniemur, qui Deum non super terram, sed ex ipsis cælis nobis loquentem, ac cælestia nobis oracula fundentem, fuerimus avertati, quo pacto etiam possis dicere; Si eorum Apostolorum magna est dignitas, quos Christus in terris adhuc mortalis versans, elegit, quanto major ejus quem jam immortalis ex ipso cælo, ad hoc munus vocavit.

Cum ergo jam sit constitutum, quisnam sit intelligendus per eum, qui oracula super terram ediderit, nunc porro videndum est, cur dicatur oracula super terram edidisse. Si verborum proprietatem respicias, nil aliud videtur significari, quam locus actionis, verum non est dubium, quin aliquid amplius voluerit significare divinus autor, quod ostenderet, legem euangelio, quod è cælis ipsis fuerit proditum longissime cedere, & præstantia superari. Quia tamen haud videtur negari posse, ad locum etiam, in quo fuerint

edita hæc oracula, respici, cum id verba aperte præseferant, utrumque his verbis comprehendere licet; nempe, tum locum, in quo lex fuerit edita à Deo, tum ejusdem si cum euangelio cælestis sublimitate conferatur, humilitas, terrenum quid sapiens ac spirans, ita ut illud quidem primo & aperte verbis autoris significetur, hoc verò tacite, tamquam prioris consequens quoddam. Etenim eam ob causam in terris, Deus legem illam videtur tulisse, quia ipsa quoque terrena erat, atque ad cælestia haud pertingebat. Euangelium verò è cælo, quia ipsum quoque totum cæleste, ac sublime est.

Sed dicit aliquis; Ipsum quoque euangelium, in terra promulgatum est, non verò ex ipsis cælis, à Deo pronuntiatum: aded ut hac in parte, nulla possit constitui inter legem & euangelium differentia, imò cum angelus Dei nomine loquens, montis fastigium, tamquam locum quandam altiorem, cæloque propiorem, de industria occupaverit, è quo legem pronuntiaret, cujusmodi nil factum est à Christo, videtur lex potius è cælo pronuntiata, euangelium in terris.

Respondemus Angelum illum, qui legem è monte Sinai promulgavit, non secus fuisse loquentem, ac si ipsemet Deus immus esset, qui pro sua auctoritate legem illam ferret, & eo quoque pacto, de angelo illo loquitur Moſes, nec eum tanquam legatum, distinguit à legante; sed ipsius legantis nomen ei tribuit, cujus etiam majestatem, tum verbis tum factis referebat. Itaque videbatur Deus ipse de cælis in terram sese demisisset. Quæ re significabatur; Deum, non cælestia tum temporis cum hominibus loqui, sed terrena, & quodammodo humana. At euangelium promulgaturus aliter egit, aut agi voluit Deus. Etenim ipse, ita promulgavit doctrinam hanc, ut constaret ipsum non in terras descendisse, sed in cælis residentem, misisse legatum, qui ipsius nomine, doctrinam hanc promulgaret, qui quidem ita egit, loquutusque est, ut sese manifeste à Deo, qui se misisset, atque de cælis ablegasset, verbis factisque distingueret, & externa ipsius speciem, ipsaque natura, apertissime id etiam docebat, nec ea circum illum resurgebat majestas oculis exposta, ut olim circa angelum, quæ efficere posset, ut crederetur, esse ipsemet Deus summus, licet alias operibus divinis, satis ostenderet, se non vulgarem, sed eximum esse Dei legatum, atque ut Paulus ait, in forma Dei esset. Itaque, Deus è cælis, non modo re ipsa promulgavit, sed etiam promulgasse visus est euangelium, ut ostenderet, se non ad terras, sese nunc demittere, & humana terrenaque loqui, sed cælestia, & sublimi sua majestate digna.

Restat ut consideremus, quid sit, quod dicit autor, Eos qui recularerint oracula super terram edentem, non effugisse, id verò non est obscurum nihil enim vult aliud, quam eos poenam, non effugisse; sed supplicium illis fuisse à Deo infligendum, quemadmodum jam supra monuimus, cum atulimus loca similia ex cap. 2. & 10, hujus epistolæ. Ideo autem dicit eos non effugisse, pro eo quod dicere poterat, eos supplicium luisse, quia credi poterat, eos fuisse evasuros, vel quosdam etiam evasisse poenam. Ex his jam satis patet, quomodo intelligenda sint, verba illa, in quibus est argumentationis hujus conclusio, seu comminatio poenæ illis propositæ, qui Christi euangelium deserunt, quæ quidem sunt illa: *Multo magis nos* scilicet non effugiemus, qui illum, qui è cælis scilicet oracula edit avertetur. Poruisset etiam illa loqui, & quidem ex consuetudine sermonis Latini clarius, multo minus nos scilicet effugiemus, ita ut non sit opus repetere particulam negativam *ἀπό τοῦ*, una cum verbo effugiendi. Potest enim eadem argumentatio etiam ceteri esse, à majori ad minus, hoc est, ab eo quod magis est probabile, ad id quod minus est credibile. Credibilius enim est, eos evitare poenam, qui reculant averti illum, qui in terris, terrenaque loquitur, quam illum qui è cælis ac cælestia. *Avertari*, hoc loco, respondet verbo superiori reculare, & nihil aliud videtur significare, quam sese ab aliquo avertere, vel aures ab aliquo

aliquo avertere. Non multo alia ratione usurpat hoc verbum 2 Tim. 1. 15, ubi ait: *Omnēs qui in Asia, me sunt averfati*, quod non videtur intelligendum, quasi odio illum fuerint persequuti, sed potius, quod cum ante visi essent ipsi favere, aut etiam re ipsa favissent, ipsum deseruerint, quippe quod eos pude- ret Pauli, propter vincula: unde doctiores inter- pretes non reddunt verbum istud averfari, sed aver- tere se, nempe à Paulo. Quod si quis tamen malit hoc loco, vocem ἀποστρέφω reddere per averfari, hoc est, abhorre ab aliquo, id ei per nos li- cet.

Quænam hinc sint eruendæ doctrinæ, vix opus est dicere. Patent enim per se: differendum enim hic est de summa ac plane cœlesti euangelii præstantia, præ lege, cœlesti inquam. Quia quantum cœlum abest à terra, tantum videtur euangelium à lege, si historicum ac literalem ejus sensum respicias, differre; maxime quia illud cœlestem promittit felicitatem, hæc terre- stem; unde etiam illud præcepit cœlesti felicitati consentanea, & quatenus per rei naturam fieri potest, analogæ. Hæc etiam terrena quodammodo & humana, atque ad civilem quandam societatem accommodata. Inde exaggeranda est eorum improbitas, qui euangelium Christi deserunt, ac denique, quæ quantæque poenæ maneat hujusmodi deserte- res. Quot autem sint earum genera, alias notum est, & hoc loco explicare, prolixum foret.

Hactenus primam rationem vidimus, qua dehortationem suam firmavit divinus autor. Sequitur altera, priori quodammodo affinis, in qua tacite cuidam objectioni occurrens, majorem euangelio, quam lex olim habuerit auctoritatem conciliat, & eo pacto, maximum supplicii metum incutit iis, qui euange- lio deserto, ad legem transferunt, simul tamen rationem istam explicans, seu verba prophetica, quibus ea continetur, aliquo modo declarans, viam sibi sternit ad rationem adhortationis subsequaturæ, à præ- stantia felicitatis nobis oblatae petitam. Quare hæc tria nobis hic ordine erunt consideranda. 1. Quæ sit objectio illa, cui occurrat Divinus autor, seu quid- nam sit illud, quod legi magnam potuerit conciliare auctoritatem, & eos qui illam deserere vellent, ter- rere, aut si forte jam deseruissent, ad eandem revoca- re. 2. Quid huic objectioni respondeat, atque ex ad- verso opponat; seu quidnam sit illud, quod majorem adhuc euangelio auctoritatem conciliare possit, aut debeat, majoremque terrorem incutere illius, quam legis desertoribus. Tertio denique. Quomodo res- ponsionem hanc suam, prophetis verbis conceptam declarans & longius deducens, sequentibus viam sternat; seu ad felicitatis in euangelio nobis propositæ excellentiam demonstrandam, gradum sibi muniat. Primum est ibi *cujus vox terram commovit tunc* hoc est, cum legem ferret, & super terra oracula ederet; qua de re scriptum est nonnihil Exod. 19, ubi dicitur to- tum montem Sinai vehementer contremuisse, vel ut Hebraicum verbum sonat, expavisse, eo tamen sen- su, quo dictum est. Quia enim ii homines qui expa- vescent, contremiscere solent, ideo mons cum tre- muit, visus fuit expavescere. Hoc autem ideo Dei voluntate ac virtute factum est, ut ipse quoque popu- lus, ad montis illius radices stans, & tremorem il- lum, non tantum oculis videns, verum etiam in terra cui insisteret sentiens (fieri nimirum non potest, quin monte tremente terra quoque contigua tremere) con- tremisceret atque expavesceret ad vocem Dei loquen- tis, eamque magna cum veneratione exciperet, cre- deretque gravissima se incursum supplicia, si vocem hanc Dei ullo pacto aspernaretur, Deumque id haud- quaquam impune laturum esse. Hoc ergo Judæos fa- cile retinere poterat, ne legis disciplinam desererent, ad euangeliumque transfrent; quin etiam Hebræos istos, qui id jam fecerant, ab euangelio ad legem re- vocare. Quapropter huic nodo, fortiore adhuc cuneum reperit divinus autor, & terrorem oppo- nit terrori, majorem minori, majoremque Dei vir-

tutem sub euangelio exertum iri docet, quam olim exeruerit in lege ferenda, aded ut longe magis nunc sit metuenda euangelii desertoribus poena, quam olim legis desertoribus. Id verò in iis verbis:

Nunc verò promissit dicens. Adhuc semel ego concutio, non tantum terram, sed etiam cœlum; quæ verba existant Agg. 2. 7, 22; quamquam posteriori loco non habentur verba illa *adhuc semel*, & in priori addita sunt post illud *adhuc semel* hæc voculæ *puffillum ipsum*. Ita enim habetur ibi. *Sic dixit Dominus exercituum. Adhuc unum (id est semel) puffillum ipsum;* id est non multum ad id restat temporis, & ego tremere facio cœlos & terram, & mare & aridam. Sequitur est autor hic divinus Græcam Ver. Test. interpretationem, tum temporis passim inter Judæos receptam. Ea ve- ro, non exprimit verba illa puffillum ipsum; sed tantum simpliciter, ut hic habemus, habet *ἔτι ἀπαξ*, quan- quam non desunt viri Hebræicæ linguæ periti, qui verba illa ita interpretantur, ac si dictum esset: *Ad- huc unum exiguum;* id est adhuc parum temporis restat, cum ego commovebo &c. Sed quia etiam illam interpretationem Hebræica verba permittunt, quam Græci interpretes olim fuerunt sequuti, ideo divinus hic autor, ne videretur verba Sacrosanctæ depravare, si aliter ea citasset, quam vulgo ex Græca translatione citabantur, ac præterea versio hujus- modi, aliquid in se egregium continebat, quod ipse postmodum hinc eruit, ideo hanc potius, quam aliam quampiam interpretationem sequi maluit. Et licet ipsum non fugeret, adhuc aliquid in Hebræo extare, quod in hac Græca translatione non conti- netur, nempe verba ista *Puffillum ipsum*, tamen partim, quia id ad propositum ipsius non pertine- bat, partim verò propter causam jam dictam, ne videretur scilicet Sacra Scripturæ dicta depravare, si quid Græcorum versioni adderet, ea omisit. Quod verba illa prophetæ, concutio, seu tre- mere facio cœlum & terram ita proponit, ad- ditis comparationis imparium notis, ac si dixisset, non solum terram sed etiam cœlum, in eo unicuique constare poterat, nil profus addi sensui prophético. Res enim eadem in verbis proph- etæ, & vulgari Græca interpretatione continetur. Maluit tamen ita loqui, quemadmodum lo- quutus est, ut tanto elegantior esset oppositio, vel si mavis comparatio, inter id quod olim fe- cit Deus, cum legem ferret, & inter id, quod nunc se facturum pollicitus est: Cum enim dixisset, Dei vocem olim commovisse terram, re- cte subjicit, eundem Deum, nunc, non tantum terram ut olim fecerat commoturum, sed etiam quod olim non fecerat, cœlum. Antequam ve- ro de sensu horum verborum ex propheta ci- tatorum aliquid dicamus plenius, non est negli- genda particula *nunc* in verbis illis. *Nunc autem promissit*, quæ opponuntur voci *tunc* in superiori- bus positæ. Significat autem vocula hæc nunc, tem- pus euangelii seu novi foederis, late hoc nomine ex- tenso, ita ut complectatur omne id tempus, quod ab initio hujus foederis, ad ejus usque finem, hoc est, usque ad resurrectionis nostræ tempus extenditur; quo pacto sumitur hæc vocula, inter alia. 1 Cor. 13, *ἔτι ἔσται*, imo etiam duobus precedentibus, quan- quam in illis est particula *ἔτι*, quæ eandem ibi vim continet. Non est intelligendum tempus, quo Deus, hæc promissionis verba protulerit, licet id verba pri- ma fronte præ se ferant; sed tempus ad quod verba promissionis respiciant, seu tempus quo res promiss- a sit exhibenda, quasi dixisset, hoc verò tempore com- moturum se promissit Deus, non tantum terram, sed etiam cœlum, ut ita rem, quæ sub euangelio fieri de- beat, opponat ei, quæ sub lege, vel in ejus promul- gatione fuerat facta. Nam aliqui promissio hæc facta fuit sub lege, aliquot ante euangelium promulgarum seculis: & parum fanè retulisset, si id tantum voluisset dicere divinus autor, sub euan- gelio, hoc Deum promississe, nisi etiam sub euan- gelio,

gelio, id præstandum dixisset. Neque enim hoc pacto ostendisset, quod tamen eum voluisse ostendere, nemo non videt, majorem hac in parte evangelii, seu Novi Fœd. quam legis esse præstantiam, quod ibi Deus, terram tantum commoverit, hoc verò tempore promiserit, etiam cœlum se commoturum. Majus enim est reipsa commovere terram, quam promittere tantum, se commoturum non solum terram sed etiam cœlum. Nec enim promissio hujusmodi potentia est, quemadmodum illud factum. Atque haud scio, an D. autor, voluerit hac particula nobis quodammodo exprimere vim vocularum, quas à Græcis interpretibus omittas diximus; nempe *πυσθλὸν ἰψὺν*. Id enim jure potuit D. autor dicere, Deum, id nunc sese facturum, esse pollicitum, quia dixerit parum adhuc temporis restare. Nam etsi satis longum videatur intercessisse, atque adhuc intercessurum tempus, inter promissionem hanc, & ejus exhibitionem, tamen si mysticum, ac reconditum verborum sensum spectemus, quem quidem spectavit D. autor, pro exiguo admodum tempore habendum est, quidquid ad mundi finem usque fuit.

Atque ut jam ad ipsam verborum propheticorum explicationem accedamus, duplex eorum est sensus. Alter literalis seu historicus ut vocant, alter mysticus, quem hic spectavit autor, qui verborum proprietati longe magis est consentaneus, quam ille, imo is solus ei consentaneus est, cum alter ille, quem literalis solemus appellare, prorsus sit allegoricus. Nam quod ad priorem illum sensum attinet, significatur illis verbis, insignis quædam rerum mutatio, & tanta omnium populorum commotio, ut cœlum ac terra videantur tremere, & ut Latini etiam solent loqui universus orbis concuti. Etenim de ejusmodi re, loquitur propheta, quæ adventum Christi eum, qui jam præterit, antecedere debuerit. Additur enim apud prophetam: *Et movebo omnes gentes* (hæc nempe est illa commotio cœli, terræ, maris & aridæ) *& veniet desideratus omnibus gentibus* (hoc est Christus) *& implebo domum istam* (nempe templum secundum postreductum è servitute Babylonica constructum) *gloriâ, dicit Dominus exercituum*. Quod ad posteriore sensum attinet, quem divinus autor, hoc loco spectavit, id sibi volunt hæc verba, Deum aliquando reipsa concussurum cœlum, & aliquando etiam terram, ita ut è cœlo, etiam stellæ sint casuræ, ac denique cœlum ipsum ac terra peritura, quemadmodum in sequentibus, in quibus verba hæc sua explicat, indicabit. Ea de re vide Mat. 24. 29, & Luc. 21. 26.

Sed jam ipsum D. autorem verba hæc quodammodo explicantem, atque illustrantem audiamus. Ita autem inquit; *Istud verò adhuc semel, significat eorum quæ concutiuntur transpositionem, utpote factorum, ut maneat ea, quæ non concutiuntur*; in quibus tria facit autor. 1. Vim explicat sub oculis *adhuc semel* quodammodo latentem, atque ostendit, cujusmodi illa cœli ac terræ commotio sit futura. 2. Quænam hujus rei causa; & denique, à contrario rem illustrat. Quod ad 1. attinet, ita inquit; *Istud verò adhuc semel, significat eorum quæ concutiuntur transpositionem*. Ubi meritò queri potest; Utrum autor divinus, verba illa tantum explicet, an verò ex iis, id quod asserit, concludat, seu utrum sensum hunc, ex illis ipsis vocabulis exprimat, an verò aliunde sibi revelatum iis inferat. Illud suadere videtur, quod autor dicat, *Istud adhuc semel* hoc significare. Hoc verò, quod non appareat, quomodo ex istiusmodi particula, id colligi queat, aut quomodo etiam in ea, id omnino significatum fiterit. Nobis media sententia inter has duas, vel potius ex utraque quodammodo conflata placet; nempe ut partim ex vi istarum vocularum id asserat autor, partim tamquam aliunde notum addat, & loco inferat. Nam nisi aliunde constaret, rem ita se habere, ex his solum verbis, necessàrio colligi haud posset, imò vix, etiam conjectura aliqua deprehendi. Sed cum jam

aliunde id constet, haud difficulter conjici potest, eo Deum in his verbis respexisse, cum dixit *adhuc semel*. Nam si post illam commotionem cœlum ac terra, diutius adhuc durare deberet, quæ causa esset, cur semel tantum Deus, ea se commoturum ac concussurum diceret, sive ea aliquando penitus vellet tollere, sive in æternum consistere. Nam si tollere vellet, eo ipso etiam vellet concutere. Si verò ea in æternum essent constituta, qui fieri posset; ut in æterno tempore, non contingeret illud, quod antehac contigerat; nempe ut ea concuterentur aliquando. Quare postquam res hæc fuit divinitus revelata, & aliunde nobis innotuit, non obscurè ex his voculis colligi potest, Deum eo tempore, quo se adhuc semel, concussurum dicit cœlum & terram; velle illa transferre, hoc est delere, unde consequitur, ea postmodum, non amplius commotum iri. Et hoc pacto, jure potuit dicere, divinus autor, *Istud adhuc semel*, significare rerum istarum transpositionem seu translationem. Cum verò ait, *Ea quæ concutiuntur*. Præsenti utitur pro futuro, hoc est pro iis, quæ concutienda sunt, ut *τῶν συνθροιστῶν* positum sit pro *τῶν καταθροιστῶν*, quæ enallage temporum etiam alibi occurrit, atque inter alia 1 Cor. 1. 18, & 2 Corinth. 2. 15. Quo utroque loco *ἡ συνθροιστῶν* ponuntur, quemadmodum etiam sit Luc. 13. 23, & *οἱ ἀποκλιπτοί*, pro *ἀποκλιπτοί*; id est perituri, seu iis qui perire ob malitiam debent. Vox verò transpositionis (Græcè *μετάθεσις*) seu translationis, hoc loco significat amotionem, atque è medio ut ita dicam sublationem, hoc est interitum & abolitionem. Quia enim ea, quæ proprie transponuntur seu transferuntur, desinunt esse in eo loco, ubi antea fuerunt, ideo etiam ea quæ tolluntur penitus seu aboleantur, transponi, seu transferri dicuntur, quia desinant esse ibi, ubi antea fuerant. Non multo dissimilis est Latino-rum loquendi ratio, cum res aliqua dicitur tolli, vel etiam è medio tolli. Quæ enim propriè loquendo tolluntur, aut tolluntur è medio, ea non simpliciter esse desinunt, sed tantum desinunt esse, ubi fuerunt antea. Simili ratione usurpat hic autor, vocabulum hoc transponendi seu transferendi cap. 7. 12, ubi ait. Translato enim sacerdotio, ex necessitate etiam legis translatio sit, hoc est legis abrogatio & extinctio quædam. Nam in priori horum verborum membro, possis forte proprietatem verbi aliquando servare. Videtur autem hæc verbi significatio orta esse, ex Hebræorum consuetudine, ubi verbunt *Hebabit* hoc est fecit transire seu transulit & transposuit, idem significat, quod abstulit, quando usurpat in istis locis, Fac transire à me opprobrium. Vel, transire fecit peccatum, hoc est abstulit. Quo etiam modo Christus rogavit, ut transiret, vel transferretur à secali, vel poculum. De hac loquendi ratione, vide Antigrot. cap. 5. partic. 14. Ac ne à re, de qua hic agimus longius discedamus, huic simili ratione dicitur, cœlum & terram præterituram Luc. 21, cui loco adde Mat. 5. 18. Luc. 16. 17. Quod autem verbum hoc transpositionis, seu translationis, non possit propriè accipi, satis unicuique liquet. Alias enim significaret D. autor. Deum cœlum & terram, alium in locum translaturum, quod vanum esse, nemo non videt, ac præterea Sac. Lit. satis aperte indicant, qualis sit futura hæc translatio, atque imprimis Petrus 2 Epit. cap. 3, qui ostendit cœlum ac terram, omniaque elementa, igni consumtum iri. Quo tamen ipso loco, simili utitur verbo cum ait. Cœlos cum impetu transitorios; & in verbis Psal. 102, ab hoc auctore nostro citatis supra cap. 1 dicitur, cœlos perituros. Adde, quod hæc transpositio eorum quæ commovenda sunt, opponitur permanenti eorum, quæ non commovebuntur. Unde apparet, translationem istam, pro corruptione & consumptione earum rerum poni, quandoquidem permanens illa, nil significat aliud, quam durationem existentia rerum istarum, quæ non commovebuntur. Quare translatio illa significat

(d d)

significat

significat res eas, quæ commovebuntur, non permanuras, nec amplius duraturas. Denique ratio quam auctor subiungit, cur res illæ aliquando concutiendæ, sint transferendæ, quia nimirum sint factæ, idem suadet. Neque enim inde quod res illæ factæ sint, intelligi ulla probabili ratione potest, eas in alium locum transferendas esse, sed eas, quemadmodum aliquando factæ sunt, ita aliquando corruptum iri, & ut aliquando non fuerunt, ita porro, non amplius futuras esse. Ex quibus jam facile patet, quanto illustrius sit hoc Dei factum eo, quod in lege ferenda apparuit, patet & longè magis esse metuendum iis, qui euangelium deseruerint, live non paruerint, quam iis qui legem Mosaicam spreverint. Illa enim commotio exiguæ partis terræ, seu unius montis, terrorem quidem incutiebat, sed poenam non inferebat: verum è longinquo tantum ostentabat. At hæc commotio, de qua in his prophetæ verbis loquitur Deus, poenam ipsam contumacibus, impiisque hominibus afferet, & omnem effugiendi locum, nodumque eripiet. Quis enim interitum effugiet, universo hoc nostro domicilio pereunte, nisi quem Deus ea dignabitur gratia, ut ruinæ eum subtrahat, & in novas sedes, de quibus postea audiemus, ante transferat.

Hoc etiam loco refutari potest illorum sententia, qui putant cælum & terram, non conflagratura, aut peritura, sed in meliorem potius statum translata iri. Differi autem hoc loco potest, de summa Dei potentia, quæ ut in rebus his omnibus construendis ac creandis fuit conspicua, ita etiam in illis destruendis; quanquam hoc per se minoris videtur operæ, quam prius, simul etiam cerni potest, potentia Jesu Christi, per quem Deus id efficiet, ut appareat ex loco illo Heb. 1, supra à nobis citato.

Sequitur ut videamus alterum, in hac explicatione D. auctoris comprehensum; id verò est ratio, seu causa quædam, cur ea quæ aliquando sunt concutienda, etiam debeant transferri, atque è medio tolli. Ea verò continetur in illis verbis, *utpote factorum*. Quæ verba, difficultate sua non carent; unde factum, ut doctissimi quique interpretes, per ea quæ concutienda sunt, ac transferenda, intelligant instrumenta ferventia ceremoniis legalibus, atque adeò ipsas ceremonias legales. Unde verba hæc *Ut pote factorum*, ita explicant, utpote effectorum manibus hominum ex caducis materiis, quasi dixisset *ὡς χειρὸς ἀνθρώπων* hoc est, utpote manufacturum, quo pacto auctor hic appellat tabernaculum illud vetus suprâ cap. 9. vers. 11, 24. Qui id tamen interim non animadvertunt, auctorem hunc, per ea quæ commoventur intellexisse cælum & terram; quod licet ipsi explicent de angelis & hominibus, tamen ut mittam explicationem istam consistere non posse, idem nihilominus illis obstat. Quo enim pacto ostendent, non tantum homines, sed etiam angelos, translatum, hoc est abolitum iri, idque idèo, quia sunt facti, ac præterea nulla est inter hæc & illa cohærentia. Homines hæc & angeli commovebuntur. Ergo instrumenta illa ceremoniarum illarum legalium abolebuntur. Quapropter, à proprietate verborum antecedentium, nihil discedentes, aliam inibimus rationem, nodum hunc expediendi. Id verò fiet, si mediam ingressi viam, nec nimis latè extenderimus, verbum *factorum*, nec nimis, ut alii fecerunt, restringemus. Etenim, si nimis latè extenderis, comprehendes etiam res incorruptibiles à Deo productas; quæ tamen eorum numero, quæ abolebuntur, comprehendi nequeunt. Cur verò ita restringi, ut alii volunt, non debeat, causas jam vidimus. Est autem ratio ista, quam nobis in eundem diximus, quodammodo duplex, licet eodem ferè redeat. Prima est, ut illa demum facta dicantur, quorum materia aliquando rudis, formam substantialem, quam nunc habet adepta est, formam inquam materialem, ut vocant, seu à materia inseparabilem. Est enim vox hæc fa-

ciendi propria artificum, qui ex rudi aliqua materia, opus efformant ac producunt, quod proinde etiam deformari, ac corrumpi denuo potest, seu pristinam formam amittere. Quare cum Deus quoque res omnes, quas oculis cernimus, tamquam opifex quidam, ex rudi atque informi materia, quemadmodum scriptum est supra vers. 32 effinxerit, ac formaverit, eæ natura sua corruptibiles sunt & formam pristinam amittere, ac in primum fere statum relabi queunt. At quæ incorruptibilia sunt à Deo producta, ea non videntur producta ex materia rudi atque informi, nec producenda, sed ex materia jam in sese perfecta, & qualitativis iis jam prædita, quæ ex sese parte requiruntur ad substantiam, quæ ex ea componi debet constitucndam, ita ut nihil aliud restet, quam ut ei detur forma quædam separabilis, ac spiritalis, quæque adeò ipsamet, substantia quædam est incorruptibilis, sed nondum completa, & ad operationem, quam Deus per eam querit ex sese sufficiens. Ex cujus cum materia conjunctione, substantia divina admodum, & natura sua incorruptibilis oritur, ita tamen incorruptibilis, ut si supremus rerum omnium architectus, qui eam composuit veller, dissolvere possit. Est enim hoc divinæ potentia, ut nihil non destruere possit, quod putuit construere, & eminentiæ supra omnia, ut ipse solus sit necessario, cætera tamdiu, quamdiu ipse voluit. Quanquam voluntatem suam ita obstringere libere potest, ut aliqua velit esse perpetua, nec salva fide ac iustitia, quæ in ipso est naturalis, ac immutabilis, ea destruere queat, licet aliàs vires in ipso ad destruendum sint sufficientes, id quod de hominibus Christianis, à Deo ad vitam æternam electis ac destinatis dici debet, idemque de angelis bonis, rectè statuitur; interim tamen ea, quæ hoc modo à Deo destitui possent, meritò dicuntur, natura sua incorruptibilia; partim, quod naturâ suâ ad interitum & corruptionem nullo modo vergant, atque inclinent, quemadmodum res sublunares, quas etiam si externæ causæ non corrumpere, tamen cum ex contrariis consent, & quidem inæqualiter inter sese contemperatis, ipsamet paulatim sese labefactant, & consumunt, partim verò, quod nil sit extra supremum rerum omnium auctorem, quod ea destruere queat. At omnia, quæ oculus noster videt, ignis aliquando consumet. Et hæc quidem prior est responsio, seu explicatio difficultatis ante propositæ. Altera, quam priori non multum dissimilem esse diximus est, ut ea dicantur facta, quæ ex materia variabili, & ad originem suam semper vergente, producta sunt, adeò ut invita quodammodo & reluctante earum materia, in eo statu, in quem per creationem perducta sunt, conserventur, formamque suam retineant, qualia sunt, maximè sublunaria; sed nec cœlestia corpora, quæ oculis cernimus, longè ab illis absunt. Quare non mirum est, ea aliquando destitui. Potest enim huc quodammodo accommodari istud vulgatum. Nullum violentum, diuturnum. At quamdiu res, ex huiusmodi materia constantes in suo statu conservantur, vis quædam adhibetur materiæ; quare eæ res diuturnæ, vel saltem æternæ esse non possunt, seu, mirum non est, eas aliquando à Deo, qui illas produxit, destitui. Hoc autem ad res incorruptibiles à Deo productas, accommodari nequit, siquidem hæc non constant ex huiusmodi materia, quæ ad pristinum suum statum propendat, & totius compositi corruptionem quodammodo appetat.

Hoc loco differi potest, de fragilitate rerum omnium à Deo productarum, maximè sublunarium, quarum nos pars potissima sumus, earumque rerum, quæ in nostra sunt potestate, & quibus vita nostra nititur, ut ita discamus ea omnia contemnere, & relicti fluxu & caducis, æterna ac stabilia queramus, ad quæ nos statim hic perducit auctor, dum id quod dixerat à contrario illustrat, dum addit. Ut
mancant

maneat ea, quæ non commoventur. Particula *ut* hoc loco, non finem revera significat (quid enim ad permanſionem ſeu perpetuam durationem eorum, quæ non commoventur facit, quod ea quæ commoventur, amoveantur ac deſtruantur) ſed eventum, ſeu ut loquuntur conſequentiam, quaſi dicat; ita hæc deſtruentur, ut ſola poſtmodum reſtent ea, quæ non concutiuntur. Qua ratione dicere poſſis, ædificium ruinoſum fuiſſe deſtructum, ut fundamentum, quod ſolidum & firmum erat maneret, ubi non hnis ſed eventus, ſeu, quid conſequitur fuerit indicatur. Manere autem hoc loco, eſt durare, ac porro perſiſtere atque adeo perpetuò ac æternum, ut res ipſa fatiſ indicat. Cum verò dicit, ea quæ non concutiuntur, præſens, ut ante quoque factum fuerat, poſitum eſt pro futuro; quaſi dicat, Non concutienda, videnturque impotentiam naturalem ad concutiendum, verba hæc ſignificare, perinde ac ſi dixiſſet, ea qua concuti non poſſunt, aut non poterunt: cur autem non poſſint, ex iis aliquando conſtare poteſt, quæ hæctenus de eorum contrariis diximus. Quia nimirum illa facta ſunt, hæc verò non facta, ea nempe ratione, quam explicuimus; quanquam aliqua inter ea eſſe, quæ nullo planè modo ſunt facta, nec negare auſimus, nec aſſeverare. Quæ nam verò illa ſint in ſpecie, quæ ab autore verbis hiſ generatim includuntur, id non eſt difficile conſpicere; ſed quia ea de re, in ſequentibus, quorum fundamentum quoddam hic ponit autor, nobis erit dicendum, ideo ad illa ſtatim tranſibimus, ut jam prælibemus felicitatem iſtam, ad quam nos paulatim D. autor, adducit, & cujus dulcedine nos allicit, ad præſtandum hominum Chriſtianorum officium. Nil nempe felicitati noſtræ oberit, mundum hunc univerſum deſtrui, & habitaculum hoc noſtrum removeri, reſtabit nihilominus nobis locus, in quo perenni felicitate perſui nobis licebit. Manobunt enim aliæ, quæ concuti non poſſunt ſedes, ad quas nos Deus tranſferet. Atque hic eo planè modo, videtur agere, D. autor, quo divus Petrus, qui cum in tertio poſt. epiſt. ſuæ cap. ſatis fuſe diſcruſſet, de horribili, totiùs huius mundi interitu, ne nos ad deſperationem aliquam adigeret, ita cogitantes: Quo verò nos tum temporis, vertemus, ubi noſ poſthac manſuri ſumus, domo hæc noſtra penitus deſtructa; hæc ſubjicit conſolationem, & alias nobis ſedes commonſtrat: Novos autem cœlos inquit & terram novam ſecundum promiſſum ipſius exſpectamus in quibus juſtitia habitat. Quare jam animo ſedes iſtas luſtrems, ad ſequentia autoris verba conſideranda tranſeunt, in quibus, ut ſupra jam monuimus, partim rationes exponit, quibus ad officium noſtrum faciendum adducamur, partim id ipſum, quod officii noſtri ſit explicat, & cum duas, ut itidem jam monuimus rationes proponat, eam quæ ſpe præmii nos allicit, adhortationi ſeu officii noſtri præſcriptioni præmittit. Eam verò, quæ metu pœnæ terret, poſtponit. Priorem, illis verbis complectitur. Quapropter regnum quod concuti non poteſt accipientes. Quæ verba cum ſint conjuncta cum verbo *habeamus*, ſeu *teneamus*, poſſunt ipſa quoque per modum exhortationis prolata cenſeri, quaſi dictum fuiſſet; Quare regnum quod concuti non poteſt, accipiamus (hoc eſt fide firma complectamur, eique veluti manum injiciamus) & teneamus gratiam: & hæc quidem prima pars eſt officii noſtri, quæ ſimul tamen cauſam continet, cur cæteras quæ ſubjunguntur officii noſtri partes, exequi debeamus. Sed deinceps, hoc quoque modo accipi poſſunt, acſi dictum eſſet; Quapropter cum regnum quod concuti non poteſt, nobis oblatum ſit, atque adeo nos illud recipiamus, vel ſi ita mavis, accepturi ſimus, ut præſens poſitum, ſit pro futuro, teneamus gratiam. Si prior explicatio retineatur, quæ ſanè neutiquam abſurda cenſeri debet, animadverti hic poteſt. S. ſcripturam, etiam ad id recipiendum, quod ad

noſtrum bonum propriè pertinet, quodque ſponte noſtra, ac ſummo cum gaudio amplecti deberemus, hortari, propterea, quod nonnulli in eo amplectendo, ſint legiores, vel quia bonum illud, tanti, quanti fieri debet, non æſtimant, idque propterea, quia id non perpendunt, neque conſiderant, atque à labore, qui in eo adipiſcendo cernitur abhorrent, vel fidem rei promiſſæ non habent. Quod ſi poſterior ſentus admittatur, tum vel conſequens ponitur pro antecedente; aut etiam illud in ſe includit; hoc eſt, ita accipitur, ac ſi dictum eſſet; Cum regnum huiusmodi, nobis ſit à Deo oblatum, idque nos jam ſpe ac fide, quodammodo apprehenderimus, vel præſens pro futuro ſumitur, quemadmodum paulò antè explicuimus. Per regnum autem iſtud, tum locus felicitatis noſtræ futuræ, tum ipſa felicitas, qua ibi perfruimur ſumus, videtur intelligenda. Hæc, quia id nomen regni, ejuſque in Sacris Literis uſus requirere videtur, ac præterea, ita revera eſt, quam nos accipimus, vel accepturi ſumus. Ille, tum quia rectius illi videtur convenire epitheton *ἀσώτῳ*, quod regno adjungitur (nam de rebus corporeis, rectè videtur dici, quod vel concuti, vel non concuti queant; de ſtatu verò & conditione rei, vel minus eleganter, vel ſaltem improprie, tum quia id aliquando videtur poſtulare oppoſitio quæ eſt inter res concutiendas & abolendas, quæ ſunt cœlum, terra & ea quæ in illis continentur, & inter eas, quæ non ſunt concutiendæ. Et ſanè regni nomen identidem etiam locum ſignificat, in quo quis regnat, vel ſaltem, eum in ſe complectitur, ut ſi dicam; In toto Poloniæ regno, hoc aut illud fieri, vel non fieri. Cur autem regni nomen, in hoc negotio uſurpet cum aliis, hic D. ſcriptor, notum eſt, nempe quia tum locus, tum ſtatuſ ille, verè regius, hoc eſt ſublimis admodum eſt, & beatitate ſolida circumfluat. Regnum enim, pro ſtatu feliciffimo in terris, habere ſolemus, in quo omnia ſunt, quæ homines expetere, ac magno labore, quærere ſolent, honor, voluptas, opes. Quapropter, terrena ad cœleſtia tranſferentes, cum ſtatum illum feliciffimum exprimeret volumus, regnum appellamus: ſed in re nota, morari nil opus eſt. Rem ipſam potiùs intueamur, quæ non perinde nota eſt, imò cujus minor pars eſt id quidquid animo concipimus. Hanc nec oculus vidit, nec audivit auris, nec in cor hominis aſcendit. Sed hæc quique pro ſuo iudicio amplificabit, & auditoribus commendabit. Cur autem dicat autor, regnum hoc concuti non poſſe, aut concuſſum non iri, ex ſuperioribus ſatis conſtat, hoc nempe, nec locum illum felicitatis, nec felicitatem ipſam, ullo pacto labefactum, multo minus ſubiutum iri; ſed & hanc & illum ſtabilem, immortumque manſurum, ubi comparatio inſtituenda eſt, inter regna terrena, quæ & nunc multis modis concutiuntur, bellis ac tumultibus, ac variis calamitatibus, quibus etiam reges de ſolio deturbantur, & omnia aliquando, cum totus orbis concutietur, abolebuntur. Unum hoc regnum, quod nos adipiſcemur, quodque ab æterno poſſedit Deus, & à multis jam ſeculis Chriſtus, inconcuſſum eſt, eritque ſemper. Hinc inferenda adhortatio, ad regni huius poſſeſſionem acquirendam. Quodſi regni cauſa, nihil non faciendum putant homines, quod facili momento concuti poſſe, ipſiſmet vident, quid huius regni cauſa faciendum eſſe putabimus?

Sequitur nunc adhortatio, ſeu officii noſtri præſcriptio, cujus duæ conſtituantur partes. Prior eſt, conſtantia in religione Chriſtiana. Altera eſt, vera in Deum pietas ac religio quæ omnis generis bona opera, vel in ſe includit, vel ſecum trahit. Prior continetur in hiſ verbis *teneamus gratiam*. Nam quod alii putant id velle dicere autorem *grati ſumus*, id non admodum probatur, maxime quia ſequitur, per quam ſerviamus acceptè Deo, cum pudore & metu, id quod gratiarum actioni, parum convenit. Et licet tandem *per* velis accipere pro *cum*, quod tamen

vix hic faciendum est, tamen ne sic quidem satis concinna videbitur autoris oratio. Interim tamen dignum est id homine Christiano, ut Deo perpetuo agat gratias, pro tanto in se immerentem collato beneficio, eamque ad rem, nos non semel hortantur Sacrae Literæ, atque imprimis Paulus Col. cap. 1. vers. 12. & cap. 3. 15, 17. Qua in re, suo nobis exemplo etiam præsit, tum alibi, tum imprimis, in prima parte cap. 1. initio factò à vs. 3. Nam cum Deo nihil aliud reddere queamus, saltem id quod possumus, reddere debemus, nempe gratiarum actionem & laudem, quod sacrificium Deo est admodum gratum, ut apparet, tum aliunde, tum imprimis ex Psal. 50, tum ex ipso autore cap. 13. vers. 15. Sed verior horum verborum sensus, is esse videtur, quem supra, interpretatione nostra non semel expressimus, quæ est, *Teneamus gratiam* ubi per *gratiam* intelligenda videtur, vel ipsa Dei benignitas, in religione Christiana declarata, ac nobis oblata; vel quod magis nobis probatur, ipsa Christi religio divinæ benignitatis ac clementiæ plenissima, ut ita eam legi, quæ Dei severitatem nobis proposuit, opponat, adeoque Hebræis illis cogitandum relinquat, annon longè sit fatiùs, hanc religionem tam benignam tenere, quam ad legem Mosaicam, adeò duram ac severam redire. Hoc pacto Joh. cap. 1, evangelicæ historiæ, gratiam & veritatem legi opponens, ait eam per Christum esse factam, & gratiam nobis esse datam, pro gratia. Paulus quoque gratiam legi opponit Rom. 6. Sed insignis præ aliis locus est 1 Pet. 5. 12 ubi ait se testari, hanc esse veram gratiam Dei, in qua, vel ut est in Græco in quam illi ad quos scribit, steterint, hoc est hanc esse veram illam, ac divinæ benignitatis plenissimam religionem, quam isti fuerint amplexi, & hæc tunc constanter retinuerint. Nec alienum à vero videtur, eandem quoque, nomine gratiæ intelligi, in ejusdem Apostoli posteriore epistola, sub ipsum finem, ubi ait crescite in gratia & cognitione domini nostri, & servatoris Jesu Christi: Qua ipsa religionis hujus descriptione, causam complectitur magnam, cur eam retinere, & constanter ei adherere omnes velit. Quis enim divinam gratiam, arctè complectendam, ac retinendam non putet? Verbum autem tenendi quam vim habeat, & per se patet, & jam non semel à nobis indicatum est. Atque hoc loco differendum est aliquid, de constantia in Christiana religione, ad quam omnium malorum tolerantia, necessaria est, ad eamque auditores sunt adhortandi. Quod ad alteram officii nostri partem attinet, ea continetur in illis verbis: Per quam, scilicet gratiam, serviamus acceptè Deo, cum pudore & metu. Ubi duo imprimis consideranda sunt; tum quid facere jubeamur, tum quo pacto. Illud est, cum jubemur servire Deo, in Græco est verbum *λατρεύωμεν*, quod servitutem quidem quamvis simpliciter significare potest, atque adeò totum id, quod Deo ex ipsius præscripto debemus, complecti; sed tamen usus Sac. Lit. hoc verbum ad ea peculiariter accommodavit, quæ ad cultum ac honorem divini nominis præcipuè spectant, unde etiam tum demum ad reliquas pietatis nostræ partes transfertur, cum eæ instar victimæ cujusdam Deo oblatæ considerantur, ut fit Rom. 12, ab initio qua de re, videatur in ethicis. Nec quidquam prohibet, quominus strictè hic verbum istud accipias, ut ita *λατρεία* hæc opponatur cultui legali seu ceremoniali, & sic ostendatur, etiam si quis deserat cultum istum legalem seu Mosaicum, non tamen simpliciter à cultu divino, ejusque servitio discedere. Ubi monendi sunt auditores, ne sibi in religione Christiana, absolutam quandam libertatem polliceantur, sed Deo se debere servire, ac cultum exhibere meminerint; ubi potest vox hæc serviendi, latius extendi, ad omnia ministeria, quæ Deo sunt à nobis præstanda, & ostendi, nos quanti quanti sumus, Deo servos ac mancipia esse, tum creationis, tum redemptionis jure; de quo posteriore, vide inter alia 1 Cor. 6, vers. ult. & cap. 7.

vers. 23, ubi tamen Christi fit mentio, cujus servi sumus. Is enim cum Deo hac in parte unum est. Et ut hoc quoque nunc addamus, cum hoc loco vult divinus autor, ut Deo serviamus, Christum haudquam excludit, sed potius includit, quandoquidem non nisi per eum, Deo debemus offerre victimam laudis perpetuo, ut infra idem monet & Petrus 1 Ep. cap. 2. vs. 5, & alibi S. L. pluribus in locis, ubi in nomine Christi, Deo gratias agere jubemur, qua de re, quantum opus erit, differi poterit ad populum. Deus autem ideo solus nominatur, quia huic primò cultus debetur, isque est ultimus honoris, quem Christo etiam exhibemus, finis ac scopus: quod quia notum est, ideo ei non immoramur. Quod ad modum attinet seu rationem, qua Deo servire debeamus, is non uno modo exprimitur. Primum in istis voculis, *Per quam scilicet gratiam*, serviamus. Quod licet ita accipi possit, ac si dictum esset, *Quam tenentes*, serviamus Deo, tamen probabilis est, ut ita accipiantur, ac si dictum esset; Ex cujus præscripto, seu secundum quam, Deo serviamus, & prope eodem modo illud sumitur, quod ante adduximus ex eodem autore infra cap. 13, ubi jubemur per Christum Deo laudes semper offerre; hoc est ex Christi præscripto, seu tamquam ipsius discipuli, atque adeo per Christi, tamquam sacerdotis nostri manus, victimam hanc Deo afferamus. Quod idem de loco Petri. & aliis quibusdam ad quos respeximus, statui potest, licet interea, pars aliqua istius laudis, imò laus universa, sed alio quodammodo, ad Christum redundare debeat.

Monemur his verbis, non quemvis cultum, hodie Deo gratum esse, sed eum demum, qui per Christum exhibetur Deo, atque ex ejus præscripto.

Alter modus serviendi Deo, seu mavis, altera modi descriptio est in voce *accepte* Græcè *ὑπακούω*. Quasi dicat; beneplacenter: quæ vox duplici ratione, cum iis quæ præcesserunt conjungi potest; vel ita, ut novum quendam modum complectatur, seu novam qualitatem servitii Deo præstandi, diversam ab ea, quam proximè expendimus, vel ut ejus tantum consequens quoddam tantummodo contineat, non secus, ac si per quandam appositionem, fuisset verbis illis *per quam* adjecta, quasi dicat; D. autor; Cultum exhibeamus Deo secundum religionis Christianæ præscriptum, quæ res vehementer Deo placebit; seu, Quod si fecerimus, tum demum gratum erit Deo servitium ac cultus hic noster, ipsi exhibitus. Et hic quidem sensus, haudquaquam mihi displicet, propterea, quod hoc pacto, cultus divinus, evangelicæ doctrinæ conformis, tacitè præfertur legali, ita quidem ut ille solus revera, Deo placere dicatur, hic non item. Id quod eò pertinet, ut Hebræi isti, ad quos scribitur, tantò constantius evangelicam doctrinam, & cultum divinum in ea præscriptum retineant, ad legalem verò illum redire nunquam cogitent. Cur enim relicto eo Dei cultu, qui ipsi est gratissimus, ad eum redire velis, qui ipsi haud placet, imò ne olim quidem per se placuit, quemadmodum non pauca, etiam V. Fced. dicta testantur. Videatur inter alia Psal. 50. Esai. 1. Hic sensus si retineatur, doctrina inde depromi potest, de cultu spirituali, qui ceremoniali longè sit antefrendus, tum etiam exhortatio ad ejusdem studium, quandoquidem Deo admodum sit gratus, cui placere, summa est hominis felicitas, seu felicitatis causa. Verum si priorem sensum malis sequi, & arbitrari, novum quendam & à priori diversum servitii Deo præstandi modum hic exprimi, perinde accipienda fuerint autoris verba, ac si dixisset; *Quam*, scilicet gratiam, seu religionem Christianam tenentes, ita serviamus Deo, ut ei officium hoc nostrum ac cultus placeat, vel, ita secundum evangelicæ doctrinæ præscriptum Deo serviamus, quemadmodum Deo gratum & acceptum est. Itaque minus jam continebitur in vocibus illis *per quam*, scilicet gratiam; quam in hac voce *ὑπακούω*. Illæ enim simpliciter tantum significabunt servitium Deo præstitum, secundum

CUANT-

euangelii præscriptum, seu ab eo, qui euangelium proficitur, sive interea usquequaque & exacte præscriptum illius sequatur, sive minus. Hæc verò, perfectionem ejus rei includat, quæ in eo consistit, ut quis quantum in ipso est, & omni ex parte id faciat, quod Deus in Euangelio præscripsit, & sibi ab hominibus exhiberi voluit; quod si fiat, tum demum in ejus servitio penitus acquiescit Deus, & eo delectatur. Multi enim sunt, qui ita Deo serviunt, licet euangelicam doctrinam sequantur, ut interea, vel unum, vel plura eorum omittant, quæ Deus in eo præscripsit, adeò ut haudquaquam dici possit, eos *ivapivac* seu acceptè Deo servire. Unde, quamvis adhortatio peti possit, unicuique patet, omnes nempe pietatis partes observandæ sunt, cum qui unum omittit, universæ operæ, perdat precium, ac, quod quidem ad salutem æternam attinet, perinde sit, ac si Deo non servivisset. Quid autem stultius, quam cum ferè omnia præstititeris, uno ferè neglecto efficere, ut nil præstitisse videare.

Denique, modus istius servitii Deo præstandi, exprimitur in illis verbis, *Cum pudore & metu*, ubi tamen simul, media duo continentur, quorum ope id possimus consequi, ut serviamus Deo *ivapivac*, adeò ut hæc propemodum, vocis illius tantummodo explicandæ causâ, videantur addita: quasi dictum esset, nempe cum pudore & metu. Vel, id quod consequemini, si cum pudore & metu, Deo servieritis. Videtur autem vox pudoris, pro reverentia, quam in divino cultu adhibere debeamus positâ, nihilque videtur significare aliud, quam ut ita in divinis oculis versetur, & muneris nostri partes, ab ipso nobis demandati exequamur, ne vel minima in re, ipsum offendamus, eive displiceamus, & ut ita dicam, existimationem nostram, apud ipsum, quacunque ratione delibemus, aliqua turpitudinis nota, in nobis apparente. Hoc enim pudoris est ingenium, cavere, ne quid aliorum oculis in te appareat turpe, atque occultandum, atque inde animis aliorum obversetur id, quod tu, vel nesciri, vel tegi omnino velles. Quapropter effice, ut quam cautissime in aliorum, quos optimè de te persuasos esse velis, & à quibus contemni nolis oculis, te geras; & quidquid turpe est, quidquid indecorum, quam potes maxime, vites. Hoc si quis ad divina referat, nil id erit aliud, quam reverentia summa, divini numinis. Et sane, quid magis decet, hominem coram Deo versantem, atque imprimis tum, cum in cultu ipsius, est occupatus, (quamquam in eo semper esse debemus) quam ut eum summopere reveretur, & nil vel facere, vel cogitare etiam audeat turpe & indecorum. Quod si homines reveremur, & peccare in eorum oculis erubescimus, cavemusque quam diligentissimè, ne existimationem apud illos nostram lædamus, & ne quidquam in nobis appareat indecori, cur non Deum potius ejusque sanctissimos oculos revereamur, qui mediis etiam cogitationibus interest, in cujus gratia ac benevolentia erga nos, omnis nostra sita est beatitas. Quod ad metum seu timorem attinet, is pudori vicinus est, sed ad pœnas proprie spectat. Pudor tenerior est, metus vehementior; sed hic, à gravioribus potissimum delictis homines arceat; ille, etiam à levioribus. Et si inter hos affectus comparatio sit instituenda, melioris est, pudore duci potius, quam metu; sed potest uterque affectus conjungi, imò nihil est quod veter, utramque vocem pro eadem re accipere. Cur autem cum metu, coram Deo versari debeamus, ex sequentibus satis patebit, ad quæ, antequam accedamus, hoc addere libet, quod etiam in his duobus requisitis, nempe pudore & metu, quæ in cultu divino sint à nobis adhibenda, videatur alluisse divinus autor, ad cultum illum legalem, in quo eadem etiam aliquando requirebantur, atque imprimis à sacerdotibus, qui ad Deum, ut scriptura loquitur accedere, & sacrificia illi offerre debebant. Id enim illi facere debebant cum pudore, ac reverentia singulari, metuque divini

numinis. Item si quid turpiter, aut parum verè recunde in ministerio suo, atque adeò in oculis ipsius Dei admiserint, verendum illis erat, ne morte id luere cogerentur. Et de pudore quidem conservando, eo potissimum tempore, cum ad aram essent accessuri sacerdotes, monitum exstat, Exod. cap. 20 & 28, utrobique circa finem capituli. In quorum locorum posteriori, comminatio additur, fore ut si sacerdotes contra egerint, iniquitatis rei moriantur. Requirebat enim Deus tum ab omnibus singularem majestatis suæ reverentiam, tum verò maxime in sacerdotibus, præsertim tum, cum ut diximus ad ipsum accederent, ministraturi, atque in conspectu ipsius versarentur. Unde legimus Levit. 10, postquam filii duo Aaronis, ignem alienum, seu prohibitum in aram intulissent, Domino sacrificaturi, eamque ob causam egressus ignis à Domino, eos devorasset, ita ut morentur, dixisse Moïsen ad Aaronem; Hoc est, quod loquutus est Dominus, sanctificabor in iis, qui appropinquant mihi, hoc est, in sacerdotibus ad me accedentibus, sanctum me & venerandum exhibebo, seu ostendam, quam sanctè, quantaque cum reverentia ego coli debeam, ad quam rem, tantò credibilis est auctorem respexisse, quod postea, ejusdem Moïsi verba, quæ exstant Deut. 4. v. 24, citans hanc rationem afferat, cur tanto cum pudore ac metu, Deo sit servendum, seu cultus exhibendus, quia is sit ignis consumens. Alludens aliquomodo ad hanc consumptionem filiorum Aaron, qui ideo quod incautus in cultu divino sese gessissent, igne à Domino egresso fuerint consumpti, quanquam nihil est necesse, ut Moïses etiam ad hanc historiam respexerit. Moïsi autem verba hæc sunt: Dominus Deus tuus, ignis consumens est, Deus æmulator. Afferat autem hoc propterea, ut moneat Israëlitas, caveant sibi, ne quando obliviscantur pacti, cum Deo initi, & faciant sibi sculptam similitudinem eorum quæ fieri Dominus prohibuit. Ratio autem hæc est. Quia Deus id ferre non poterit, sed ira accensus, instar magni alicujus ignis, te consumet ac perdet. Divinus hic autor, personam hoc loco mutat. Nam loco ejus quod ibi est Deus tuus, ipse habet, Deus noster, quia in re, hæc vis est, ut significet, hunc esse illum, qui à nobis sit colendus, tum solus, tum ea ratione, qua ipse præceperit, quanquam etiam hoc intelligi potest, quòd is sit summus noster benefactor, qui suam potentiam ac potestatem, ad utilitatem nostram veram convertat. His autem modis, solet dici, Deum, esse Deum alicujus. Quod autem dicitur ignis consumens, id explicatur apud Moïsen, cum dicitur, Deus æmulator, id est qui ferre non potest rivalem, & indignetur, cultum alii cuiquam præter se exhiberi, atque adeò puniat ac perdat eos, qui id facere audeant. Non ergo dicitur ignis consumens, quòd actu semper sit talis, sed quòd, si causa illi detur, hoc est, si irriteretur, talis esse solear. Alludit autem fortassis Moïses, eò, quòd Deus legem ferens, in igne apparuerit, & ex eo fuerit populum alloquutus, non modò majestatem suam ostensurus, verum etiam severitatem, atque adeò terrorem, populo incussurus. Quam autem varia, quamque gravia soleant esse supplicia divina, imprimis adversus desertores, alias explicatum est. Vide inter alia Heb. cap. 10. vers. 27, ubi etiam commemoratur fervor, seu æmulatio ignis, qui consumpturus sit adversarios, nempe Dei, per quos apostatae ibi intelliguntur, quem locum peculiari analysi illustravimus. Quæ hinc doctrinæ peti possint, ita notum est, ut nihil sit opus, id à nobis explicari.

In Iacob. I. vers. 1, ad 5.

Epistola ista Jacobi complectitur in se monita pietatis varia & apprimè utilia. Scripta enim est ad Judæos, qui susceperant Euangelium, sed ut ex ipsa Epistola liquet, minus consentaneam Euangelio vitam instituebant, contenti notitia divinæ voluntatis, negligentes autem officiorum suorum, libertate quoque sua Christiana abutentes, eamque in licentiam vertentes. In verbis prælectis spectandus est 1. Adirusad monita. 2. Primum hujus Epistolæ monitum. In aditu consideranda 1. subscriptio seu nomen Auctoris. 2. Inscriptio, seu descriptio eorum, ad quos exarata est Epistola. 3. Votum seu salutatio.

Jacobus Dei ac Domini Jesu Christi servus. Non utique quaque convenit inter scriptores, quinam fuerit hic Iacobus. Duo enim fuere Apostoli hoc nomine dicti: quorum alter fuit Iacobus Alphæi, alter Iacobus Zebedæi filius. Quidam existimant, præter hos duos fuisse tertium, qui fuerit Episcopus Hierosolymitanus; quanquam alii sentiant, Episcopum hunc Hierosolymitanum fuisse Iacobum Alphæi filium, seu Iacobum minorem. Ideo autem Iacobo Zebedæi non adscribunt hanc Epistolam, quia is ferme in ipsis primordiis nascentis Ecclesiæ occisus fuit ab Herode. Sed quicquid sit, sive Auctor hujus Epistolæ Apostolus fuerit, sive Episcopus Hierosolymitanæ Ecclesiæ, parum refert. Magnus tamen & divinus vir fuit. Sunt qui hinc colligant, eum non fuisse Apostolum, quod sibi nomen Apostoli non præscribat: sed cum se appellat servum Dei & Domini Jesu Christi, perinde id accipi potest, quam si se Apostolum vocasset; cum Apostoli fuerint præstantissimi servi Christi. Quinegant, Iacobum hunc fuisse Apostolum, statuunt tamen eum proximum fuisse Apostolis. Fuerunt enim præter Apostolos plurimi alii insignes viri à Christo adhuc in terris versante missi ad prædicandum Euangelium, è quorum numero hunc Episcopum putant fuisse præcipuum. In eo itaque cum se *servum Dei & Domini Jesu* vocat, aut Apostolatus ejus aut Episcopatus includitur.

Ad quos scripta sit Epistola, inscriptio indicat: *Duodecim tribubus dispersis.* In terra Judæa tunc tantum erant duæ tribus Judæ & Benjaminis, reliquæ non redierant in Judæam, & ex his duabus non omnes reversi sunt. Ad dispersos etiam Judæos scribit Petrus 1. Epist. 1. 1. Ad eosdem eisque similes dirigit hanc Epistolam suam Iacobus. Non scribit autem ad eos, quos persecutio ob nomen Christi ubique dispererat ac disjecerat, ut quidam existimant: sed tamen scribit ad Christianos ac fideles, quia & se servum Christi vocat, & illos fratres suos vers. 2.

Votum ac salutationem absolvit uno verbo more Græcorum: *salvatus*, id est, gaudere, vel bene agere ac valere, subintellige, optat aut precatur. Ista salutatione potissimum bona valetudo optatur: & hanc fas nobis est hodie quoque populo Dei à Deo precari. Etsi enim Apostoli gratiam & pacem plerumque precantur fidelibus, quibus verbis spiritualia dona potissimum intelligunt: tamen non insolens est etiam Apostolis sanitatem corporis precari. Vide Actor. 15. 29. 3. Joh. 2. Quod si quis tamen potius voce hac à Iacobo gaudium in genere optari statuat, per me quidem licet; & tum verbo hoc omnia quæ tam quoad Spiritum quam quoad corpus læta sunt, comprehenduntur.

Jam sequitur ipsum monitum: *Summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tentationes varias incideritis.* Adhortatur ad patientiam afflictionum propter Christum. Ubi 1. Vult, ut cum gaudio patiantur fideles, quicquid obvenerit. 2. Ut patientia eorum sit perfecta & constans. Postea & media acquirendæ patientiæ monstrabit: sed in hoc nostro prælecto textu duæ tantum illæ partes modo dictæ continentur.

Quoad primam partem, monet eos, & monitionem suam confirmat. *Summo gaudio ducite.* Proprie ex Græco sonant verba: Omne gaudium ducite. Omne,

id est, summum & maximum gaudium esse reputate. Ita Paulus Apostolus quoque ait: *In omni oratione Eph. cap. 6. vs. 18.* ubi non intelligit varios modos orationum, sed vult orationem esse perfectam & coram Deo efficacem. Pro magno gaudio ducendas esse afflictiones propter Dominum Jesum, etiam ipse Dominus docuit Matth. 5. 12. & Petrus 1. Epist. 4. 13. *In tentationes.* Id est, afflictiones propter Christum & justitiam; quæ ita vocantur, partim propterea quod tunc Satanas tentet nos & quærat subvertere atque à fide aut pietate abducere; partim quod nos Deus tentet, sed alio fine, ut nimirum exploret fidem nostram, uti subjungit statim: *scientes, explorationem fidei vestræ efficere patientiam.* Cum dicitur Deus tentare homines, non est id eodem sumendum sensu, quo diabolus dicitur eosdem tentare, quod scilicet cupiat eos ad peccatum inducere ac sollicitare. Sed intelligendum est Deum occasionem tantum ad peccatum aperire. Id verò hoc fine, ut homo fidei ac virtutis suæ edere quædam specimen, utque à Deo non desciscat, etiam si possit. Talem ergo occasionem si habeamus, gaudere debemus, eamque nobis in materiam virtutis convertere.

Ratio monitum confirmans est: *scientes, explorationem fidei &c.* Ratio hæc sunt: ta est ab utili. Ostendit enim, quod afflictiones, quæ explorant fidem nostram efficiant patientiam: quæ sine magna utilitas est. Videtur Iacobus hic contrarium dicere Paulo, qui Rom. cap. 5. vers. 4. ait: *patientiam operari probationem.* Sed non sunt ista sibi contraria. Aliter enim sumitur apud Iacobum vox *explorationis*, & aliter apud Paulum vox probationis. Vox explorationis sumitur à Iacobo, pro afflictione, per quam fides nostra in apricum producit. Probatio autem ab Apostolo Paulo ponitur pro effectu afflictionis. Post toleratas enim à nobis afflictiones, & Deus videt nostram constantiam & probatam fidem nostram, & nos ipsi videmus, quantum in fide profecerimus. Hinc dicitur fides efficere patientiam. Qui enim habet fiduciam in Deo repositam, illa eum patientem reddet. Nam etsi habeat occasionem abjiciendi fidem, tamen eam non rejiciat, & sic fiet patientis. Fidens promissis Dei erit ipsi obediens, omniaque perferet non coactus, sed spontè ad id adductus per fidem. Inde nascitur probatio, ut homo sit jam probatus & coram Deo & apud seipsum. Ex quo tandem oritur spes. Non enim jam sic secum ratiocinari potest homo: si habuero fidem; servabor; sed hoc modo: Quandoquidem habeo fidem, prout ostendi afflictiones sustinendo, & ipse jam expertus sum, certò servabor. Non addit hic Iacobus alias utilitates afflictionum, sicut Paulus præcipuum hanc utilitatem earum exprimit 2. Cor. 4. 17, quod pariant excellentis gloriæ æternum pondus. Sed & Iacobus eandem utilitatem paulò infra commemorat y. 12. *Beatus vir, qui sustinet tentationem, quoniam cum fuerit probatus, accipiet coronam vitæ, quam promissit Dominus diligentibus se.* Magna igitur est causa gaudendi, & ut Christus ait, exultandi. Fieri quidem non potest, ut nos afflictiones istæ initio non contristent ac conturbent. Caro enim sumus & sanguis. Sed tamen modò quis credat promissis Dei, rationis ductum sequens, cum gaudio etiam mortem subibit, nedum minora mala. Firme animus ad suscipiendas Christi causæ omnis generis afflictiones. Ne putemus, nos felices esse, quia non patimur. Benè quidem nobis consultum est secundum spiritum, quia nondum sumus parati, nondum armati sumus universa armaturâ Dei, ut interea hæc arma nobis comparemus; & in veritate corroboremur: sed major foret felicitas si parati essemus & pateremur propter nomen Domini. Patientiam autem nostram exerceamus & exploremus nunc in afflictionibus, quæ non propter Christum nobis accidunt, quando nimirum vel verbis, vel factis aliquo ex aliâ quàm religionis causâ lædimur. Si enim hoc ferre nequeamus, multo minus ferremus, si quid Christi causâ contingeret.

Porrò admonet Iacobus ad constantiam in patientia vers. 4: *Patientia autem opus perfectum habet, ut sitis perfecta*

perfecti & integri, in nullo deficientes. Vult ut re ipsa appareat nos esse patientes, ut non incipiamus tantum pati, sed etiam, usque ad finem perduremus. Magna est imperfectio, postquam bene ceperis definire, & à veritate deficere. Qui perseveraverit ad finem, salvus erit Matth. 24. 13. Præterea vult, ne quid mali admisceatur patientiæ. Fit enim aliquando, ut quis fit adeo veritatis amans, ut quidvis potius sustinere malit, quam eam abnegare; sed interim in illis afflictionibus impatienter se gerit & non Christianè. Etiam historiæ testantur, quosdam in persecutionibus constitutos acriter infectatos esse suos adversarios, eis maledixisse, ac dira imprecatos esse, minas & convitia ingressisse. At hic Christi exemplum imitandum est, qui passus est pro nobis, relinquens nobis exemplar, ut sequamur ipsius vestigia, qui convitiis affectus, non vicissim convitiatus est, cum malis afficeretur, non minabatur. 1 Petr. 2. 21, 23. Qui ut ovis ad maculationem ductus est, & ut agnus coram tonfore suo mutus, ita non aperuit os suum Act. 8. 32. Etiam hoc pertinet ad perfectionem patientiæ, quo etiam respicere videtur Iacobus, ut sciamus, cur & quam ob causam patiamur, ut veritatem recte teneamus, & tueri queamus. Patientia nostra cum gloria Dei debet esse conjuncta: itaque dare debemus operam, ut sciamus rationem reddere nostræ patientiæ, quo etiam respicere videtur Iacobus, ut sciamus, cur & quam ob causam patiamur, ut veritatem recte teneamus, & tueri queamus. Patientia nostra cum gloria Dei debet esse conjuncta: itaque dare debemus operam, ut sciamus rationem reddere nostræ patientiæ, quo etiam respicere videtur Iacobus, ut sciamus, cur & quam ob causam patiamur, ut veritatem recte teneamus, & tueri queamus.

Aliqui interdum sibi malum accersunt ea defendendo, quæ non erant defendenda. Sciendum est, quomodo unicuique prudenter & competenter respondendum sit, maxime autem magistratui. Ideo Petrus monet 1 Petr. 3. 15. ut unicuique respondeamus *cum mansuetudine & timore*. Neminem debemus irritare, nemini dare ansam, ut nos iuste malo afficiat. Vult enim Deus, ut manifeste pateat, populum ejus innocenter pati. Caute de veritate loquendum est; qui incaute loquitur, videtur blasphemare. Vult Iacobus, ne ullus sit in patientia defectus. Christianus enim ad perfectionem omnem aspirare debet, & eo pervenire potest, ne quid ei desit. Patientia cum sit virtus eximia, requirit etiam perfectionem. Dum ergo tempus nobis suppetit, enitatur, ut in scientia & prudentia proficiamus, & nos in patientia exerceamus, ut cum ad rem ventum fuerit, ut afflictiones ferendæ sint Christi causa, id quam convenientissime facere possimus. Nam hic multi peccant, dum ad finem non perseverant, bona initia malo sine corruptentes: & cum re non possint, verbis semet ulciscuntur. Alii sunt reconciliari nescii, & plumbeas iras ad mortem usque gerunt. Caveamus hæc vitia, & memores sumus illius moniti Apostolici: 1 Petr. 4. 19. *Qui malis afficiuntur ex voluntate Dei, tanquam fidei conditori commendent animas suas, benefaciendo*: id est, nihil mali perpetrando, ob quod puniantur, sed potius ita se gerendo, ut par est, atque inprimis, ut juxta Christi præscriptum etiam eo ipso tempore quo patiuntur, benedicant maledicentibus sibi, benefaciant iis qui oderunt ipsos, orentque pro iis qui ipsis infesti sunt, & persequuntur eos. Matth. 5. 44. Deus hæc in scriptione omnium nostrum cordibus. Amen.

* * *

Primò, Quomodo, facillimam istam patientiam assequendi rationem præscribat. 2. Quomodo etiam eam rationem commendet, simulque nos ad eam arripiendam tacite stimulet, ac urgeat. Prius continetur in verbis, *Si quis vestrum*. Quibus in verbis & causam impellentem, ad viam hanc tantò avidius capeendam exprimit, & unde ac quo pacto eam assequi debeamus docet. Causa impellens est sapientiæ defectus, de quo ita, *si quis vestrum*. Ubi imprimis, quid sit ista, de qua loquitur sapientia, videndum est; unde facile patebit, quid per defectum ejus intelligat autor divinus. Sapientia, quam quidem S. Literæ N. Fœd. hoc nomine dignari solent, nihil aliud est, quam ea mentis virtus, qua mysteria ad religionem pertinentia, atque imprimis ea, quæ ad salutem sunt necessaria compre-

hendimus. Quemadmodum enim quævis rectè constituta Respub. mundana, suis olim constabat, & nunc etiam conitat legibus, quibus & præmia & poenæ solent ad juri; ita etiam nostra Respub. Christiana, quam celestem vocat Apostolus, habet certas leges, quarum summus nomotheta, est ipse Deus; habet præmia divinissima, earum observantibus propofita, habet & poenas transgressoribus constitutas, licet illa magis, quam has inculcet. Ea verò omnia Deus per filium suum, toti mundo revelavit. Erat nimirum antea hominibus profus incognita, & nisi eam nobis servator noster patefecisset, nulla ratione cognovissemus, naturæ nimirum nostræ conditionem, multis modis supergredientia, ideoque pro summis mysteriis jure haberi possunt, quæ qui habet cognita, sapiens meritò censetur, & quo melius, quoque perfectius, tantò sapientior. Unde etiam Christus, propter revelatam nobis Dei voluntatem, factus nobis à Deo sapientia in Sacris Literis dicitur. Et hæc quidem sapientia à Jacobo hic intelligitur, sed non sola, verum juncta cum quadam prudentiæ parte, id quod ex circumstantiis loci patet. Loquutus est enim proxime præcedentibus verbis de patientia, ad quam illos ad quos scribit hortatur, ostendens eam esse aptissimum medium, ad salutis opus, quod erant aggregati perficiendum, & omnibus numeris absolvendum. Sed quia dicere quis posset, hic quoque sapientia opus esse, quomodo se quis in tentationibus & periculis justitiæ causa subeundis gerere debeat, propterea jam ejus quoque assequendæ rationem præscribit. Quod quilibet jam videt, quomodo limites prudentiæ ingrediatur; quæ nihil aliud est, quam nosse quam optimè, tum sibi tum aliis consulere, in assequendo bono, quod tibi propotueris, quia tamen nemo cuiquam rectum consilium suppeditare potest, quin idem notitiam rerum ad assequendum summum bonum pertinentium habeat, sapientia cum prudentia ita connexa est, ut hæc sine illius ope consistere non possit. Hinc jam satis patet, quid sit sapientia destitui. Nihil nimirum est id aliud, quam ignorare, aut quantum patientia conferat, ad assequendam, totius vitæ nostræ Christianæ supremam felicitatem, aut quomodo tuas actiones in periculis & afflictionibus Christi causa subeundis, moderari debeas, ne tanto bono excidas, quod tibi propotuit animadvertis; cujus rei ignoratio, quam sit noxia, ex adverso autem ejus notitia quam utilis, quam necessaria, quis videt: quare nulla præmissa ejus ampliori commendatione, jam ad hujus sapientie comparandæ medium considerandum, veniamus. Id in verbis istis, *postulet à Domino*; exprimit Apostolus. Quia sapientia hæc, naturam longe superat, ideo eam precibus vult à Deo efflagitari, quanquam interim, haudquaquam studium uniuscujusque in ea, ex diligenti verbi divini meditatione comparanda excludit, sed tantum, si quid studio ac labore nostro consequi nondum potuerimus, id ut coelitus suppleatur, petendum esse monet. Oratio ergo, seu precatio est, qua id, quod viribus nostris perfici non potest compleatur, sed ea non quævis, verum eo quo S. L. docent modo, ad Deum suscipi. Certæ nimirum conditiones nobis in iis proponuntur, quæ in precibus, sunt adhibendæ. Prima est, quam hic statim ipse autor subjungit, ut petamus in fide, seu cum fide, hoc est ut ferè omnes, ea verba capere solent, cum firma quadam persuasione de Dei potentia & benignitate, ob quam futurum sit, ut vel omnino id impetres, quod petis, vel saltem tum, si id tibi sit utile, aut aliis aliquibus Dei consiliis & decretis non repugnet; de quali fide loquitur Christus apud Matth. cap. 21. v. 21, 22, ubi cum dixisset discipulis, *Si habueritis fidem*, &c. postea addit. *Et omnia quæcumque*, &c. hoc est: si credideritis vos id obtenturos, ut ex verbis iisdem à Marco descriptis apertius patet, quæ sunt cap. 2. 24, ubi ita ea efferuntur, *Omnia quæ orantes petitis*, &c. Alia precum conditio est, ut eæ sint fervidæ, id quod significavit idem autor cap. 5, dum dicit, Multum valere: hoc est cum quadam virium

(dd 4)

atque

atque animi contentione, & quodammodo laboriose peractam, quod fit, cum animus in eo est totus, ut Deum exoret, & vehemens est rei quæ petitur, desiderium. Tertia precum conditio, Constantia. Quamquam vero ea duplici ratione considerari possit, vel nimirum cernitur in eadem re, quam à Deo velimus impetrare, vel licet res sint diversæ, quas precamur, tamen in ista precatione adhibetur constantia, atque assiduitas, constantiæ nomine comprehensa; tamen prior illa, huc maximè pertinet, qualis ea est, quæ nobis exprimitur à Domino Jesu, in exemplo viduæ pertinacis, impium istum iudicem urgentis, donec id impetraret, quod vellet, ut legimus Luc. 18. Quamquam alias posterior quoque adhibenda est omnibus secundum Apostoli sententiam 1 Theff. 5, ubi monet, ut sine intermissione precemur. Atque hæc de informatione precum ipsarum sufficiant. Nihil nunc de eo dico, quid petendum sit. Id nimirum quod ad rem præsentem pertinet, satis est à Jacobo hic expressum. Sapientiam nimirum hic petendam monet. Nihil etiam de eo dico, qualis ille esse debeat, qui aliquid impetrare velit. Satis nimirum manifestum est, neminem nisi probum & iustum spem certam habere, se impetraturum, quod petit. Peccatores nimirum à Deo, non exaudiri, sed facientes voluntatem ipsius, etiam ille cæcus abortu, notum sibi habuit, ac perspicuum. Quare habeamus nobis preces, quæ sunt optima quæque à Deo impetrandi, singulare medium, quam commendatissimas, conditionum istarum non immemores, quæ ad exorandum eum, omnino requiruntur. Ad quod faciendum, quia nos invitat in his verbis, ipse divinus scriptor, ideo jam porro sequentia eisdem verba examinemus, in quibus singularis ab eo precum commendatio continetur, dum inquit: *Petat à Deo, dante omnibus simpliciter.* Commendat autem duplici potissimum ratione. Primum cum docet nos in vanum non laborare, sed preces nostras suum finem assequi; idque exprimit, tum in descriptione Dei, cum inquit Dante omnibus, tum sub finem, satis lucide, & dabitur ei. Prioribus illis, ingentem Dei liberalitatem exprimit, dum inquit eum dare omnibus. Qualitas ista, est solius Dei propria. Atque ut hic de Deo dicitur illum omnibus dare simpliciter, ita 1 Tim. 6. 17, dicitur, dare aut largiri omnia ad fruendum & quidem copiose, in quo etiam nemo Deo æquiparari potest. Homines quidem Deum etiam in eo aliqua ratione referunt, sed quam paucis, aut qualia dare possunt? Ille est, qui omnibus benefacit, fons tamen liberalitatis ejus nunquam arefcit nunquam exsiccat. Deinde à modo dandi singulari, quem & proponit & à contrario illustrat. Proponit, dum inquit dat simpliciter, contrario exornat, inquitens & non exprobrat; quasi dicat divinus autor, Non est Deus similis mortalium hominum, qui sunt valde difficiles ac tardi ad dandum. Vel ubi dederint, plerumque beneficia sua exprobrant, quo ipso mire confundunt, & in ruborem dant accipientes. Sed summus ille universi architectus, facilem se humanos præbet in usus nec cuiquam beneficia sua exprobrat, imò in eos qui sunt grati, subinde plura ac majora congerit accumulata. Quare tanto jam nobis sint commendatiores preces, per quas nobis ad Deum tam munificum, tam benignum, aditus patet, à quo sapientia & præstantissima quæque bona sine ullo metu ruboris, consequi possumus, ei pro hoc tanto beneficio, gratias agamus. Cui nunc etiam ut pro aliis infinitis, ita pro hoc etiam peculiariter, sit laus & gloria in perpetua sæcula. Amen.

Iacob. 1. vers. 5, ad 9.

Monitum suum de patientia superius traditum continuans Jacobus, monstrat his verbis modum, quo ad perfectam patientiam pervenire queamus. Occurritque hic quodammodo tacite objectioni. Possit enim aliquis dicere: *Quid ego faciam in afflictionibus constitutus? requiritur ad eas ferendas patientia, & quidem perfecta, requiritur singularis sa-*

piencia & prudentia, qua ego sum destitutus. Quomodo ergo vertam? Respondet Jacobus: *Si cui vestrum deest sapientia, petat à Deo, qui dat eam omnibus simpliciter, & non exprobrat: & dabitur ei.* Ostendit quid faciendum sit homini afflictionibus patienti, nempe orandum. Hic est modus perveniendi ad patientiam perfectam & sapientiam.

1. Hunc modum Jacobus proponit. 2. Eundem confirmat ab effectu. 3. Quomodo orandum sit, seu quales debeant esse preces, docet.

Sapientia in omni vita & actionibus Christiani hominis est necessaria, sed maxime in afflictionibus, ut noris observare circumstantias, & verbis moderari. *Si quis in sermone non impingit, hic perfectus est vir, qui possit freno moderari etiam totum corpus.* Jac. 3. 2. Potissimum cum superioribus & in eminentia constitutis, sed & cum omnibus hominibus, caute agendum est. Sapientiam hanc comparare jubet Jacobus precibus. Etsi enim Christianus debeat etiam sapientiam acquirere per exercitium, legendo, meditando, audiendo verbum Dei, per observationem exemplorum, per colloquia cum peritis. Sed hæc media sunt secundaria. Præmarium est, quod hic tradit Jacobus, ut oremus. Sine hoc enim priora nihil valent. Hoc verò sine illis etiam aliquando solum omnia potest præstare: ut videmus factum in Apostolis, quibus promissa fuit sapientia & os, cui resistere non possent adversarii, idque citra ipsorum laborem, non tamen sine precibus. Illi debebant esse fundamentum: itaque debebant esse omni ex parte sapientes. Verum dictum illis est: *Cum tradent vos, ne sitis solliciti, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis illa hora, quod loquamini.* Non enim vos estis, qui loquamini, sed Spiritus Patris vestri est, qui loquitur in vobis. Matth. 10. 19, 20. Hodie autem labore nostro & diligentia opus est. Dat tamen & nunc Christus fidelibus suis, quando necesse est, spiritum suum, ut prudenter & animose loqui sciant, ac unicuique prout decet respondere; etiam idiotis & indoctis sæpe largitur eum, dum modo discant veritatem & in ea se exercent, dum tempus est. Non dabit enim Dominus ei, qui pacis tempore occasiones discendi negligit. Qui tempore opportuno rerum divinarum cognitionem colligit acconquirat, ei Deus per spiritum suum ea quæ didicit, revocabit in memoriam, & addet etiam plura, quam didicit. Qui est sedulus verbi Dei auditor, experietur, quod aliquando talia ipsi in mentem venient, de quibus alias non cogitasset. Sed studio nostro non potest comparari perfecta sapientia: à Deo illa petenda est. Facit autem spem obtinendæ sapientiæ, cum ait: *Et dabitur ei.* Idque confirmat describens Dei bonitatem: *Qui dat omnibus simpliciter,* &c. Simpliciter, id est, liberaliter. Alii sic exponunt, quod det omnibus simpliciter, id est, nemine excepto, non faciens delectum inter homines, non respiciens, an quis sit pauper, abjectus, & vilis conditionis. Sed melius videtur esse, ut simplicitas hic pro liberalitate sumatur: ut & alibi in Sacris Literis accipitur. Fit enim plerumque, ut homines parci & avari, cum est occasio dandi, distractum gerant animum: vident quidem dandi necessitatem, & ratio eos ad dandum stimulat, sed rursus eos retrahit avaritia, dum cogitant, sibi decessurum, quicquid aliis dederint. At qui dat ita, ut sui respectum non habeat, simplex est. Ita simpliciter esse, est vere liberalem esse. Hinc Apostolus monet Rom. 12. *Qui distribuit, faciat id in simplicitate.* Et 2 Cor. 8. 2. laudat Macedonicas Ecclesias, quod profunda eorum paupertas exundaverit in divitiis simplicitatis eorum, id est, liberalitatis. Quo major fuit eorum paupertas, eo major fuit eorum liberalitas.

Et non exprobrat. Exprobrationem opponit simplicitati. Qui enim illiberales sunt, & ad dandum difficiles, solent data semel, commemorare sæpius cum acerbitate, & exprobrare accipientibus, etiam sine causa ingratitudinem objicere: aut si in minima re dolinant, protinus beneficia sua crepant & illis inculcant. Deus multo aliter facit. Beneficia beneficiis cumulat

mulat sine discrimine, ne ingratis quidem ea denegans.

Subjicit postea doctrinam de eo, quales debeant esse preces. *Petat autem in fide*, id est, cum fide. Ubi considerandum 1. quid per fidem hic intelligatur, & quid sit orare cum fide. 2. Cur cum fide orandum sit. Fides quæ cum oratione conjuncta esse debet, dupliciter potest intelligi: quanquam alter ab altero non multum est diversus. Primum ita, ut qui orat, sit certus, Deum & posse & velle id facere, quod petit. Certitudo tamen ista non eodem modo se in omnibus habere debet. De Omnipotentia Dei nulla ratione dubitandum est. Si de ea dubitas, quid oras? Voluntatis Dei alia est ratio. De eo quidem etiam, quod Deus promittit, nequaquam dubitare licet. Sed tamen cum promissa ista non sint facta nisi piis, quod sciebat etiam ille cæcus ab ipsa nativitate Joh. 9. 31. Vide etiam 1 Joh. 3. 21, potest hic locum interdum habere dubitatio, non de bonitate aut veracitate Dei, sed de eo dubitare possum, an sim dignus exauditione, an talis sim, qualem me esse oportet, an ad me pertineant promissiones divinæ. Qui se talem esse sentit, is fidere ac credere potest, se certò exauditum iri. De ejusmodi dubitatione hic non loquitur Iacobus, cum quis de sua pietate dubitat. Cum enim illa proficiatur ex animo humili ac modesto, interdum etiam ex infirmitate iudicii, quod quis se indignum beneficii iudicet, Deus eo non offenditur: modò ne quis de Deo dubitet. Postea si quis oret aliquid, quod à Deo promissum non est, hic etiam merito dubitari potest, an Deus id velit facere. Propterea & Christus cum quadam dubitatione oravit: sed non quod ego volo, fiat, sed quod tu vis Pater. De tali quoque dubitatione Iacobus non agit. Nam & Christus dubitavit quodammodo, & tamen exauditus est. Sed loquitur Iacobus de dubitatione, illa, quæ aliquid detrahunt vel omnipotentiam, vel sapientiam, vel bonitatem, vel fidelitatem seu veracitatem divinam. Talis dubitatio est vehementer reprehendenda. Qui sic dubitat, est vir duplicis animi. At illa dubitatio, qua quis de se & de rebus non promissis à Deo dubitat, reprehensionem non meretur. Habet Deus suas rationes & causas, cur non semper ea largiri velit, quæ petimus. Petimus interdum sanitatem, rerum nostrarum prosperum statum; Deus tamen denegat, quia videt nobis esse melius; ut sanitatem corporis vel prosperitatem careamus. Pater non caritulum petenti filio suo tenello. Habet etiam Deus decreta sua, quibus non vult quicquam facere contrarium. Ita Samuëli dixit: Noli orare pro Saule, quia eum rejeci. Ita Deus dixit ad Jeremiam: *Eriam si staret Moyses & Samuël coram me, non est anima mea ad populum istum.* Jerem. 15. 1. Ita & Paulus ab initio cum ipse esset aliqua conversionis, oravit pro Israël ac salute ejus; sed quod effectum optatum non sit sortita oratio ejus, sine dubio id culpa Judæorum factum est. Potest aliquis etiam spiritalia bona non semper impetrare: ut si quis hodiè dari sibi postulet Spiritus sancti miraculosa dona atque effecta. Decreta enim Dei non ferunt, ut nunc talibus documentis veritatem confirmet, qualibus nunc non est opus. In ejusmodi igitur rebus potest locum habere dubitatio, dum modo non sit cum imminutione Dei gloriæ vel attributorum ejus conjuncta. Imo qui in ejusmodi rebus Deo confidit, de se autem diffidit, sapientiam Deo tribuit, eumque debito honore afficit. Hanc fiduciam in Deum semper nos habere oportet, quia semper nobis orandum est. Argumenta quibus fiducia nostra erigatur & nitatur, ex verbo Dei petenda sunt. Considerandum, Deum posse nos juvare etiam in extremis positos, eum scire nostras necessitates, & intelligere nostra vota ac desideria. Consideranda etiam Dei benignitas ac fides in promissis. Danda quoque opera, ne de pietate nostra dubitemus, si faciamus quod nostri est officii. Alioqui si sumus impii, merito dubitamus, utrum impetraturi simus: imò credere ac certi esse debemus, Deum non facturum voluntatem nostram, quia nos quoque ejus voluntatem non facimus.

Deus facit voluntatem timentium se. & orationem eorum exaudit. Psal. 145. 19. Si fiducia adit in Deum, omnia obtinebimus, quæ ipse nobis promittit, multa quoque quæ non promittit. Multum enim in talibus potest oratio iusti efficax, inquit Iacobus, loquens de oratione pro ægrotis. Denique non agit hic Iacobus de fide infirma aut parva, sed tantum de mala dubitatione. Potest esse parva fides, & tamen esse vera. Si habeatis fidem sicut granum sinapis, &c. Matth. 17. 20. Etiam debilis fides, dummodo non dividat cor, non illico est mala, aut nulla. Altera significatio vocis *Fidei* est, ut accipiatur pro certa perturbatione de veritate religionis Christianæ. Qui enim patitur & orat sapientiam à Deo, debet de religione Christiana non dubitare, animumque suum ista obfirmare, ut doctrinæ Christi adhareat. & ne morte quidem truculentissima se ab ea dimoveri patiatur. Sed fortassis Iacobus magis ad priorem *fidei* significationem in verbis hisce suis respexit.

Rationem deinde affert, cur tali cum fide conjuncta debeat esse oratio: quia nisi ad fideles, oratio non exauditur. Hoc iterum probat: quia homo dubitans ac fide carens est inconstans, similis fluctibus marinis, qui huc illuc jaçantur; Secundo, quia talis est duplex animo, *fluctuans*. Nam qui dubitat de promissis Dei, vel de bonitate ejus, is animum modo huc, modo illic vertit, & modo credit, modo non credit: Non adhaeret Deo firmiter, sed nunc ad mundi, nunc ad Dei partes se inclinat. Claudicat modo in hanc, modo in illam partem. *Inconstans est in omnibus viis suis*, id est, in omni vita sua, in omnibus actionibus suis, ad religionem ac pietatem spectantibus, vel etiam in genere, in omnibus rebus etiam extra religionem. Qui enim in religione inconstans est, etiam in aliis rebus non est constans. Homines oderunt inconstantes, quanto magis Deus? Si quis ergo talis est in precibus, non inveniet gratiam in oculis Dei. Discamus fidere Deo. In religione simus bene radicati, ne de ea vel minimum dubitemus. Ne simus similes femini, quod cecidit, in loca petrosa, ubi non habet altitudinem terræ, ideoque etiam profunde radices agere non potest, & quamvis cito exoritur, tamen fervente sole exurit & exarescit. Applicemus animum ad percipiendam Christianæ fidei documenta: neque hac in parte tempori aut labori parcamus. Ne occupemur circa ea, quæ mundo placent, Deo displicent. Deo cor nostrum totum consecremus. Diligamus eum ex toto corde nostro, & ex tota anima. Ne dividamus cor nostrum inter Deum & mundum. Nemo potest duobus Dominis servire. Nemo potest oculos ad cælum habere obversos, ac sublatos, & simul ad terram demissos. In omni actione nostra ad Deum respiciamus, ut ipsi placeamus, & ab eo salutis æternæ aliquando compotes reddamur. Quod faxit per Dominum nostrum Jesum Christum. Amen.

Iacob. 1. vers. 9, ad 12.

TAmetsi Iacobus in hac sua Epistola non adeo accurate servet ordinem in tradendis præceptis ac monitis: potest tamen monitum ejus, quod hisce prælectis verbis continetur, cum antecedentibus ita connecti. Monuerat superius fideles, ut animo forti sustineant afflictiones, quibus cum ut plurimum egeni ac tenuioris sortis homines sint obnoxii, ita tamen ut nec ditiores sint ab iis immunes, utrumque hunc statum tam pauperum quam divitum movendum sibi duxit, ut hac sua humiliatione gloriarentur, id est, ut eam æquissimo serant animo. Monitum hoc Jacobi est monitis hominibus paradoxon seu opinioni ac sententiæ carnalium hominum adversum. 1. Monet humiles ac pauperes. 2. Divites. Ad pauperes spectant hæc verba: *Glorietur autem frater humilis in sublimitate sua.* Qui humiles seu viles sunt, non habent quo gloriarentur, quia nullam habent dignitatem & præstantiam. At qui frater est, etsi humilis atque abjectus secundum carnem, habet tamen quo gloriatur: quia

in sublimem dignitatem euectus est à Deo per Christum. Deus elegit ignobilia mundi & contempta, & ea quæ non sunt 1 Cor. 1. 28. Elegit pauperes hujus mundi, divites in fide, & hæredes regni sui Jac. 2. 5. Qui autem est hæres regni Dei, habet utique quo gloriatur. Nulla enim præstantia, nulla dignitas hac major potest hominibus contingere. Alibi nobis Spiritus sanctus gloriari prohibet, sed tamen commendat nobis gloriationem in Domino. Et hæc gloriatio potissimum competit humilibus & contemptis in mundo Christianis. Nam sic ait Apostolus: *Videte vocationem vestram, fratres, quod non multi sint sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles. Verum quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, ut pudesfaciat sapientes: & quæ infirma sunt mundi elegit Deus ut pudesfaciat valida* &c. ne gloriatur caro ulla in conspectu ejus, id est, ne homines suis ornamentis carnalibus gloriarentur, quod nimirum sint sapientes, nobiles ac potentes, quodque aded aliquid ipsis infit, quamobrem eos Deus elegerit. Ne igitur illi cristas erigerent, & pauperes viliorisque conditionis homines contemnerent, propterea Deus elegit pauperes, talemque viam ad vitam æternam hominibus proposuit, quam facilius ingrediuntur pauperes, quam divites, & magni in mundo, qui plerumque alta spirant, mundum hunc ejusque voluptates ac splendorem amant. Addit vero Apostolus: *Sed ex eo, id est, ex Deo vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, & justitia, & sanctificatio, & redemptio*, id est, Deus per Christum vos fecit sapientes, ac justos, id est, ita Deus vobiscum vult agere tanquam cum justis ac prorsus innocentibus; fecit vos sanctos, & olim vos redimet seu liberabit à morte & omni mali genere. Hoc autem quo sine factum est? *Ut, sicut scriptum est, qui gloriatur, in Domino gloriatur.* 1 Cor. cap. 1. vers. 26, ad finem. Licet igitur gloriari, sed ita ut Deo omnia adscribamus, Deo debitam laudem tribuamus. Ita Hebr. cap. 3. vers. 6. monemur, ut *fiduciam & gloriationem spei usque ad finem firmam retineamus*, ut nimirum habentes spem celestium bonorum, gloriemur idcirco, quod jus ad ea habeamus, quod ad ea pertineamus. Gaudium istud & gloriatio in Domino efficit, ut Deo agamus gratias, eumque meritis laudibus semper evehamus. Apostolus ait Rom. cap. 5. vers. 2. *Gloriamur in spe gloriæ Dei, & non hoc solum, sed etiam gloriamur in afflictionibus: & in Deo ipso, per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem reconciliationem accepimus.* yf. 11. Jam Deum ipsum habemus, quem qui habet, omnia habet. Latemur ergo omnes, & maxime humiles & egeni, qui non habent aliam gloriandi causam. Ne judicemus de rebus secundum carnem; ne efferamur animo, quod sumus aliis in rebus hujus mundi præstantiores. Ante omnia spectemus in hominibus pietatem, rerum divinarum scientiam. Nemo talem despiciat ac floccipendat, qui ex Deo natus est, imo quacunque ratione potest tali inferviat. Gloriemur omnes, nos esse ex Dei gratiâ Reges celestes. Consideremus magnitudinem & certitudinem hæreditatis gloriose in cælis nobis repositæ. Tranfit porro Iacobus ad divites, quos monet, ut magnificiant suam conditionem in quam per fidem in Jesum Christum redacti sunt. Hoc monitum 1. Proponit. 2. Confirmat. Proponit his verbis: *Dives autem gloriatur in humilitate sua. Dives opponitur humili: divites enim tantum sunt in pretio in mundo, & sine divitiis nemo est præstans. Pauper ubique jacet, ac spernitur: ideoque merito humiles ac viles sumuntur pro pauperibus. Esti quis sit splendido genere ortus, si careat nummis, pro nihilo habetur. Vult ergo Iacobus, ut dives gloriatur in humilitate sua. Quod videtur esse sibi contrarium: nam præstantia opponitur humilitati, ex humilitate autem gloriari, videtur esse absurdum. Sed ut in superiori membro, ita & hic pulchre omnia congruunt. Divites solent gloriari rebus terrenis: Iacobus aliam viam mon-*

strat eis, quam insistere debeant; quæ stultitia est hominibus mundo deditis, qui nihil nisi terram spirant. Cum ergo quod hic docet, Iacobus non sit conjunctum cum quæstu & emolumentis eorum carnalibus, ad quæ omnes cogitationes eorum directæ sunt, ut in mundo summis perfruantur delictis; propterea hoc pro stultitia reputant. Itaque hic Iacobus proponit particulam illius sapientiæ, veræ, quæ stultitia est mundo. 1 Cor. cap. 1. yf. 18, 23, 24. Loquitur autem Iacobus de humilitate divitum tali, quam nos docet doctrina Christi, quamque in se suscipere tenentur omnes divites in Ecclesia. De Christianis enim hæc verba intelligenda esse, res ipsa docet, & appellatio fratris. Itaque hominibus illustribus ac opulentis admittit spiritum elatum, & fastum, quo se aliquid majus esse cæteris hominibus putant: vultque ut se humiliant, ac submittant, ut sint similes hominibus pauperibus & abjectis, ut non amplius desiderent quam ad vitam sustentandam necessarium est, ne ambiant honores, splendores hujus mundi, ac voluptates, ne imitentur exemplum illius divitis, ante cuius fores derelictus ab omnibus jacebat Lazarus. Hoc est quod præscribit Evangelium divitibus; ut exuant superbiam, quam modicissime de se sentiant, ut divitias suas in beneficentiam convertant, etiam vendentes bona sua, si ita necessitas postulet, dentque elemosynam, ne quandoquam in Ecclesia etiam egentissimum dum modo sit pius, superciliosè despiciant, sed potius humilibus se attemperent Rom. cap. 12. 16. ut suscipiant pauperem fratrem tanquam fratrem, cum eo colloqui ac familiariter agere non dedignentur. Cœquavit omnes doctrina Christi & divites & pauperes. Hos extulit, illos depressit ac humiliavit: in ista humilitate nihilominus est magna sublimitas; & debent divites eadem sublimitate gloriari, quæ & pauperes, sed Iacobus ejus nunc non meminit, & de eo non loquitur, quia vult nos docere rem, quæ displicet mundo. Idco, inquit, debent gloriari, quod sint humiles facti, quia per hanc humilitatem evadent gloriosi. Divites ni se humiliant, peribunt; quodsi se humiliaverint, ad sublime fatigium dignitatis promovebuntur. Qui habet divitias & dignitates secundum carnem, ne gloriatur iis, sed eo gloriatur, quod propter doctrinam Christi sit minus splendidus, minus honoratus apud homines, quod gratiam hominum Christi causa amiserit. Nihil autem revera amittit: quia dignitas spiritualis major est carnali. Deinde rebus carnalibus hujus mundi bene uti discet, quibus hodie omnes divites vulgo abutuntur.

Confirmat monitum suum addita ratione, quæ ducitur à damno & incommodo: *Quia sicut flos herbe transibit, scilicet dives. Similitudine utitur. Flos est res pulchra, sed non diu durans & caduca. Et hanc similitudinem postea latius explicat: Exortus enim est sol cum ardore, & exaruit herba, &c. Dives nisi se reformari per doctrinam Christi & ad humilitatem redigi patiatur, tanquam flos interibit. Divites Christiani non debent ea via incedere, quam vulgo omnes divites mundani calcant ac terunt. Habent enim illi peculiare vias suas; insolenter se gerunt, ambitiosi sunt, pleni ostentationis ac vanæ gloriæ, voluptates sectantur, ac impatientes sunt. Quicunque hac via incedunt, peribunt in æternum cum mundo & hominibus mundanis. E contrario si se dives submittat & fiat humilis, potest consequi illam sublimitatem, quæ humilibus destinata est, quia & ipse humilis factus est. Qui mordicus retinens est sublimitatis mundanæ, perdet eam, & simul æternam ac celestem, quam assequi poterat. Qui de mundana sublimitate se demittit, nec ipsam in totum amittet, & sempiternæ fiet sublimitatis compos. Exortus est enim sol cum ardore, & exaruit herba, & flos ejus decidit, &c. Quasi dicat, Quemadmodum cum exoritur solis æstus, exarefcit herbae flos ac decidit, ita etiam agetur cum divi-*

tibus,

tibus, qui divitiis suis nolunt ex præscripto Christi uti. Nam & casus sunt innumeri, qui possunt divitem spoliare divitiis; & multo magis, si accedant iudicia Dei, & tandem mors, omnia interire necesse est. Hinc Petrus in eandem sententiam, quam hinc Jacobus expressit, loquitur 1 Petr. 1. 24: *Omnis caro sicut fenum, & omnis gloria hominis sicut flos feni; exaruit fenum. & flos ejus decidit.* Homo omnis levi ex casu potest interire, & quicquid in mundo habet eximii ac pretiosi, id est simile flori herbæ, ut sapientia carnalis, opes, iisque similia, quæ una cum homine pereunt; interdum verò etiam adhuc ante mortem, vivo homini auferuntur. Divites igitur ne gloriantur istis rebus terrenis ac perituris, sed gloriantur sua humilitate, ac proinde sint humiles, non statim ac conditione, sed animo atque in actionibus suis. Coronas suas debent homines illustres in cordibus suis subjicere pedibus Christi, ut ab eo coronam vitæ æternæ obtineant. Ratio ipsa dicat, non esse res istas mundanas amandas, nisi forte ratio sit corrupta vel occæcata cupiditatis carnis. At rationi illustrata notitia veritatis ac doctrinæ Christi terrena omnia sordent, & vilescunt præ æternis ac inestimabilibus bonis futuræ vitæ. Ne fidamus igitur divitiis neque nostris, neque alienis. Memores simus illius moniti Davidici: *Nolite confidere principibus, nec fiduciam habere in filiis hominum, in quibus non est salus. Exibit spiritus eorum, & revertetur in terram suam; die eodem peribunt cogitationes eorum* Psal. 146. 3. Faxit Deus, ut non spectemus ea quæ cernuntur, sed ea quæ non cernuntur: nam quæ cernuntur temporaria sunt; at quæ non cernuntur, æterna 2 Cor. 4. ult. Amen.

Iacob. 1. vers. 25.

Superius descriperat Jacobus ingens damnum, quod subeunt ii, qui verbum Dei audiunt & non student id executioni mandare; ostendens, eos seducere seiplos, dum existimant se placituros Deo ejusque gratiam ac favorem consecuturos, quia verbum ejus audiunt, & interim non obtinebunt, quod sperant, id est quod non faciant voluntatem Dei: non faciant autem propterea quod postquam audierint, obliviscantur. Cum quis faciem suam videt in speculo, non potest illa imprimi memoriæ ejus tam fideliter, quam si alterius vultum intueatur absque speculo. Ita & auditorum istorum, non facientium voluntatem Dei, memoriæ non insigunt alitè verbum Dei; si quid adhæreat, parvum id est admodum, & non diu manet, sed excidit; adeoque illi ad cognitionem illam non perveniunt, quam consequitur salus. Videntur sibi aliquid scire, cum revera nihil sciunt. Jam ex adverso ostendit Jacobus utilitatem eorum, qui verbum Dei ita audiunt, ut etiam id faciant; docetque quid facere debeat is, qui velit consequi optatam felicitatem ex auditione verbi Dei. Ubi tria consideranda. 1. Quomodo audiendum & considerandum sit verbum Dei. 2. Quid auditioni verbi Dei debeamus adungere. 3. Quæ utilitas ex eo fluat.

Primum exprimitur his verbis. *Qui verò introspexerit in perfectam legem libertatis.* Quandoquidem supra auditorem verbi Dei comparaverat cum homine sese contemplante in speculo, continuat hanc similitudinem, inque ea persistit, eum qui cum fructu audit verbum Dei assimilans homini in speculum diligenter inspicienti. Dicitque illum loco speculi introspicere in perfectam legem libertatis. Lex libertatis est Evangelium: quod vocatur Lex, quia nobis aliquid mandat ac præcipit. Qui velit inspicere libros Novi Testamenti, inveniunt eos esse plenos præceptorum variorum; nonnulla quoque inveniunt in Veteri Testamento ad mores spectantia, præcepta, etsi brevius posita. Legis proprium est mandare ac præcipere. Multa sunt in Novo Testamento nova præcepta tradita, quæ sunt addita ad præcepta Mosis; prout cuivis patet ex Matth. 5, & aliis locis. Paulus Apostolus quoque Evangelium appellat legem Gal. 6. 2, ubi mandatum

de charitate vocat *legem Christi*. Et Jac. 2. 12 dicitur: *sic loquimini, & sic facite, ut per legem libertatis judicandi.* Quæ verba de lege Mosaica intelligi nequeunt, sed de Evangelio. Non enim judicabimur secundum Mosis legem. Male sane ageretur nobiscum, si nos Deus juxta Mosis legem judicare veller. Scriptum enim in ea est: *Maledictus omnis, qui non cuncta, quæ scripta sunt in Lege fecerit.* At nos non fecimus cuncta. Indicat autem Jacobus discrimen, quod est inter Legem Mosis & legem Evangelii: & quidem duplex. Primò cum Evangelium vocat *perfectam legem*. Differt valde Evangelium perfectione a lege Mosis. Multa enim Christus addidit, ut esset perfectior nostra sanctitas in terris. Fuit quidem & Mosaica lex suo modo perfecta; Sed quia ibi erant bona terrestria promissa, Deus pro iustitia & æquitate sua minus etiam perfecta præcepta præscripsit: Nunc cum promissa sunt perfectissima, merito etiam præcepta perfectiora data sunt. Ne quis autem voce legis terreatur, & rigorem aliquem ac severitatem præceptorumque difficultatem sub Evangelio pertimeat, qualis sub Mosis lege fuerat, addit alterum discrimen Jacobus, appellans Evangelium perfectam legem *libertatis*, indicans, non tanquam servos ac mancipia nos esse tractandos sub Evangelio. *Non accepistis*, inquit Paulus Apostolus, *spiritum servitutis iterum in timorem, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, pater* Rom. 8. 15. Et si igitur perfecta sit lex Evangelii; quia perfecta continet præcepta, ita ut nulla virtus omnia sit; perfectum quoque exemplar Christi nobis sit propositum, ad quod quam proximè debemus accedere, tamen lex nostra est lex libertatis. Quæ libertas duabus in rebus consistit, quemadmodum etiam sub Veteri Fœdere servitus in duabus rebus sita erat. Primò quia Evangelium liberavit nos à maledictione, ac porro à timore mortis. Illic vi Fœderis si quis grave delictum commisset, puta idololatriam, homicidium, adulterium, &c. protinus excidebat Fœdere, maledictus erat, nec poterat justificari, omnis ejus pietas præterita nihil ipsi proderat, nihilque erat reliquum, quam ut esset perpetuo in timore mortis, tanquam mancipium aliquod. At nunc Deus præterita peccata nobis omnia sub Evangelio condonat, ut propter ea nobis non sit metuenda maledictio, & mors æterna; & quamvis obedientiam à nobis postulet, non tam exactam tamen requirit, & omnibus numeris absolutam; vult acquiescere, si faciamus quantum possumus; possumus autem multa, Deo auxiliante; qui etiam auxilium suum nobis diserte promittit. Possumus igitur nullo teneri habitu peccati, possumus secundum carnem non ambulare, sed secundum spiritum vivere, possumus ea non admittere, quæ pugnant cum fide in Deum & cum timore ac reverentia ejus. Non habet nunc caro nostra tantum roboris ac virium, ut possit spiritum nostrum vincere, dum modo animus sit probus & omni malitia ac perveritate vacuus. De hac libertate vide Gal. 5. 13. Secundo libertatis lex est Evangelium, quia non sumus amplius subiecti jugo inhumitarum ceremoniarum. Plura erant mandata Mosaica quam sexcenta, eorumque maximam & potissimam partem constituebant partim ceremonialia, partim forensia & ad politiam Judaicam spectantia. Moralia præcepta, quæ ad virtutem ducebant, paucissima erant. Soli igitur moralia tantum nobis nunc sunt observanda; illa reliqua duo genera præceptorum ad nos nihil pertinent. Fuerunt illa grave jugum, quod nec ipsi, nec patres eorum ferre poterant, ut inquit Apostolus Act. 15. 10. Semper erant in metu, & si quid minimi admiserant ex ignorantia vel fragilitate, statim opus erat sacrificiis. Præterea magna fuit servitus, id facere, quod naturalis ratio non jubet, cujusque æquitatem non perspicit animus. Licuit quidem Deo talia præscribere; non enim illa erant per se inhonesta acturpia. Usus est Deus herili potestate sua talia præcipiendo. At nunc præcepta talia sustulit Christus, ea solum præscribens, quæ homines liberos decent, & cum ratione sunt consentanea;

noa;

nea. Deus, & Christus, & Angeli sunt liberrima agentia, ultro faciunt ea quæ decora sunt: tali libertate & nos Deus sub Novo Fœdere vult gaudere, non tamen licentia. Magnum enim est inter libertatem & licentiam discrimen atque intervallum. Sapientissime & iustissime Deus hac in parte egit nobiscum. Perfecta dedit promissa, perfecta quoque præcepta; sed interim habet etiam infirmitatis liberorum suorum rationem: vult ut non servili animo ipsi serviamus, sed filiali, sponte non coacte, non inviti, sed alacriter & cum gaudio, non tam formidine poenæ, quam amore Patris nostri cœlestis, & spe gratiæ atque amoris ejus. In hanc legem libertatis nobis inspiciendum est, consideranda perfectio præceptorum, consideranda & sapientia Dei & benignitas in promissis. Non est quod de difficultate præceptorum Christi conquæramur. Sumus homines liberi, sed non debemus libertatem quasi velamen malitiæ habere. Utrumque attendamus, & legem hic esse, & libertatem. Legem timeamus & à malo absterreamur: libertate nos solemur, quando labimur ex infirmitate. Hactenus fuit pars prima.

In altera parte ostendit Iacobus, quid auditioni verbi Dei debeamus adungere. *Et permanserit.* Permanserit hanc opponit Iacobus illi inspectioni in speculum, qua quis contemplatus est quidem se ipsum, sed mox abit: de quo supra *vs. 24.* Hic verò dicit de bono auditore verbi Dei, quod is introspiciat, quasi pronus atque inclinato corpore, & poltea non abit, sed permanet, quasi ante speculum. Semper gerit legem ante oculos, id est, semper ejus memor est, ne quid contra eam faciat. Quæ videntur in speculo, simulacremotum fuerit speculum, evanescent. At quæ semper in oculis habemus, ea animo imprimuntur ac tenaciter adhærescunt. Ita igitur & nos audire debemus verbum Dei, non tanquam in transcurso, non obiter ac perfunctorie, sed attente, & efficaciter, ne id animis nostris unquam excidat.

Tertia pars, ubi utilitas verorum ac proborum auditorum verbi divini explicatur, sic habet: *Hic non auditor obliviosus existens, sed factor operis, beatus in opere suo erit.* Æquitatem rei videns talis auditor, studet verbum Dei ad effectum perducere. Hoc & nobis faciendum est; ut quæ nunc sunt verba, ea postea fiant opera, ubi hinc abierimus. *Beatus erit*, non propterea, quod audivit, quia & prior audivit, sed quod audiens fecerit. Itaque *in opere suo* beatus erit, significat propter opus suum, supposita tamen gratia divina, quæ est causa beatitudinis. Etiam per opera nostra debemus servari, ac beati evadere, quæ scilicet nituntur fide ac fiducia in Deum. Opera cum fide non pugnant. *Jac. 2. 14.* usque ad finem. Interdum fides sola ponitur, tanquam causa bonorum operum. *In Christo Jesu nihil valet, nisi fides per charitatem efficax Gal. 5. 6.* NB. efficax, ergo non mortua esse debet, non sine bonis operibus. Aliquando effectum fidei ponitur opera, inque eis fides includitur, ut hic, & *1 Cor. 7. vs. 19.* Ita etiam cum dicitur, Deum redditurum unicuique secundum opera *Rom. 2. 6.* & pietatem ad omnia esse utilem *1 Tim. 4. 8.* & sine sanctimonia neminem visurum esse Dominum: *Hebr. 12. 14.* in pietate & sanctimonia fides continetur, quia hac est illius fons, & hanc potissimum Deus respicit. Ita etiam dicit Apostolus: *Qui talia faciunt, non possidebunt regnum Dei.* Fructus autem spiritus sunt, charitas, gaudium, &c. adversus ista nulla est lex. *Gal. 5. 21.* & seqq. Si secundum carnem vixeritis, moriemini. Sin spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. *Rom. 8. 13.* Nimirum ubi est pietas ac bona opera, ibi etiam est fides: ubi non est pietas nec fides vera esse potest, sed tantum est fides diabolica, ad salutem inutilis. *Jac. 2. 19.* Ne decipiamus igitur nos ipsos. Non satis est nosse voluntatem Dei, & multa verba de Deo facere: ad iudicium majus hoc tantum prodest. *Qui scit bene facere & non facit, peccatum ei est. Jac. 4. ult.* Introspectamus ergo in legem libertatis: non in legem solam desigamus oculos, neque in solam libertatem,

sed in utramque. *Vos in libertatem vocati estis, fratres, modo ne libertatem detis occasionem carni. Gal. 5. 13.* Deus quidem bonus est, sed simul quoque sapiens; cum impuris vivere non vult. Quis ex hominibus honestis fetidam & immundam tuam admitteret in suum conclave? & creditis, Deum admissurum in cœlestia palatia sua hominem pollutum ac inquinatum cœno peccatorum. Coram Deo turpior & foedior est homo peccatis deditus, quam sus uto maculata. Magno æstimat Deus suum palatium. Nec mirum: quia est excellentius, quam si palatium aliquod ex mero auro in terris exstrueretur. Ajunt quidam, posse quidem fidem cum operibus conjungi, sed opera non esse necessaria ad salutem. Sed qui sic credit, quomodo erit pius? Hæc est vera fides, credere, quod opera sint necessaria: ex tali fide sequetur pietas. Et quid magis potest necessitatem operum ad salutem ostendere, quam quod absque iis salus nequeat contingere? Sine sanctimonia enim nemo videbit Dominum. *Heb. 12. 14.* Ad hanc faxit Deus, ut perveniamus, & per eam ad salutem. Amen.

Iacob. 1. vers. 26.

IN superioribus Iacobus monuit, ut non auditores tantum, sed & factores verbi divini simus: porro addit cautionem, ne quis se factorem verbi putet, cum non sit; seu, genus quoddam auditorum producit in medium, qui non sunt factores verbi, quamque in pessimo statu versentur, ostendit. In sequentibus etiam docet, quænam sit vera religio, quæ omnia, quæ ad faciendam voluntatem Dei pertinent, in se complectatur. Sed nos nunc tantum agemus de *vs. 26.* in quo continetur cautio de iis qui se factores verbi putant, cum non sint. Ubi considerandum 1. Ad quos hæc cautela potissimum spectet. 2. Quidnam sit istud, quod cavere maxime debeant. 3. Damnum, quod incurrent, nisi caverint.

Primum quos sibi velit inprimis cavere exprimit: *Si quis videtur religiosus esse inter vos.* Religiosus est, qui Deum reveretur, cum libenter colit, & quæ ad gloriam ac cultum ejus spectant, facit. Hæc est pietas strictè sumpta, quæ officia ad Deum directe spectantia complectitur. Officia enim Christianorum trifariam dividuntur. Alia spectant ad Deum, & sita sunt in religioso cultu Dei. Alia ad proximum nostrum, & sita sunt in justitia & dilectione proximi. Alia denique ad nos ipsos, & sita sunt in modestia ac temperantia. Hæc tria officiorum genera videtur Apostolus expressisse *Tit. 2. 12.* monens, *ut sobrii, & iuste, & pie vivamus in hoc seculo.* Ubi per sobrietatem intelligit virtutem, quæ nos ipsos respicit, & modum in usu voluptatum corporis præscribit: iustitia habet respectum ad proximum, jubetque reddere unicuique quod suum est, ac simul charitatem comprehendit, quæ etiam de nostro aliis largiri jubet: pietas tandem Deum cultumque ejus respicit. Non loquitur autem Iacobus hic de iis, qui sunt verè religiosi, sed ait: *Si quis videtur sibi esse religiosus.* Nam verè religiosi ac pii, neque Deum, neque hominum quenquam lædunt: itaque ad eos hoc monitum Jacobi minus pertinet. Sed illi qui speciem tantum religionis ac pietatis in se habent, hoc monito maxime indigent. Eos ergo admonet, qui sibi opinionione pietatis blandiuntur & imponunt. Opinio vero ista oportet, ut aliquam habeat originem. Oritur proinde ex initiis nonnullis pietatis, vel ex aliqua ejus specie. Qui enim nulla ex parte pius est, vel religiosus, is sibi talis esse videri non potest. Sed cum quis libenter frequentat, sacros cœtus, aures præbet verbo Dei, orat devote ac submisit in publico, is præbet speciem religiositatis, & ex parte etiam facit quod pius est: itaque mirum non est eum sibi pius ac religiosum videri. At is interim si negligat alia pietatis officia, misere seipsum decipit, una manu ædificans & altera mox idem diruens. Hoc ipsum igitur & nos observemus. Audire verbum Dei est via ad felicitatem: est optima pars, quam qui sibi cum Maria elegerit,

rit, non auferetur ab eo Luc. 10. ult. Officium quoque nostrum est laudare Deum, idque nunquam est omit- tendum. Hoc enim aliis omnibus officiis nostris præ- stat, quia directe fertur in Deum, tametsi alia officia possint esse majora ac difficiliora; ut cum quis cura & aduersa patitur, vel abinet à rebus illicitis propter Deum. Sed caveamus, ne contenti simus hac pietatis parte, ut religiosi simus in conventu fidelium, vel ut extra eum aliquid boni loquamur, & oremus. In aliis quoque omnibus rebus Deum vereamur: ne de nobis dici possit, quod olim de Judæis dictum est: *Propinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat, cor autem eorum longe abest à me. Frustra proinde colunt me.* Esai. 29. 13. Matth. 15. 8.

Quid illud sit, quod hic potissimum caveri vult Ja- cobus, & à quo fideles dehortatur, exprimit: *Non refrenans linguam suam.* Unum vitium nominat, quod familiare est his, qui alioqui verbo Dei delectan- tur: quamquam & alia in eis multa esse possint. Sed plerumque tamen homines isti cultui divino dediti, cavent sibi à turpibus & flagitiosis factis: at linguæ intemperanti peccare minoris ducunt. Alios enim carere ac fugillare amant; si quem admonent; nimia verborum asperitate utuntur, & delinquen- tes in eo; in quo ipsi non delinquant, procius damnant & atrum calculum in eos ferunt. Videnturque sibi tum inprimis esse religiosi, & zelo quodam pietatis duci; cum interim zelus iste sit amarus, quem Jacobus infra cap. 3. vers. 14, acriter reprehendit: *Si zelum amarum habetis & contentionem in corde vestro, ne gloriamini, neque men- surimini aduersus veritatem. Non est ista sapientia superne descendens; sed terrena, animalis, diabolica. Ubi enim zelus est & contentio, ibi est inquietudo, & omne opus prauum.* Ubi etiam docet, quam pacifi- ca, & quam mansueta sit vera sapientia. Oportet igitur, ut qui volunt non videri tantum, sed esse quoque reipti pii ac religiosi, scriptos bene excutiant, ne in alienis vitiis lyncæ sint, in suis talpæ, ne dum aliorum peccata acriter perstringunt, ipsi in peccatis suis tibi blandiantur. Memorie debent moniti il- lius Apostolici: *Fratres si etiam preoccupatus homo fue- rit in aliquo delicto, vos spirituales torrite talem in spiritu lenitatis; considerans teipsum, ne & tu tenteris. Alii aliorum onera portate, & sic implete legem Christi.* Gal. cap. 6. 1. Qui sibi videntur esse religiosi, delin- quentes etiam ex fragilitate, terre nolunt, sed ad vi- vum omnia reiecant. At qui vere pius est, tolerat tales, miseretur eorum, non ad desperationem adig- it, sed erigit ac solatur, atque ita oneris eorum par- tem portat, metuens sibi, ne ipse eodem vel simili morbo corripatur, tantoque diligentius sibi cavet, memor suæ imbecillitatis. Qui ipse tantum pii sunt, existimant se esse perfectos, obliuiscuntur se esse homines & lapsivos æque obnoxios, ac sunt alii. Ve- rum revera pii, norunt se esse homines & humani à se nihil alienum ducunt. *Charitas omnia tegit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.* 1 Cor. 13. 7. Possunt autem etiam alia esse linguæ vitia, tam Deum, quam proximum ledentia. Potest quis in- temperantia linguæ aduersus Deum peccare, quando Deum blasphematur, aut talia de Deo loquitur; quæ ipsius bonitati, sapientiæ ac perfectioni aduersantur: ut cum quis dicit, se cum tentatur, à Deo tentari. Quod dictum impium Jacobus ipse supra graviter re- darguit ac profligavit 1 Petri 4. 13, & seqq. Linguæ etiam peccatur aduersus Deum, quando quis nomine ejus sanctissimo abutitur, vel in rebus falsis jurans, vel sine necessitate etiam in veris. Aduersus proximum autem varie linguæ delinquitur. Huc enim spectant ca- lumniæ; convitiæ; mendaciæ; contentiones; obre- cationes; obscenæ sermones, & alia permulta. Mundus iniquitatis inest linguæ, & quasi Ilias ma- lorum, si eam non refrenes. Cæterum hic ea pot- tissimum linguæ vitia intelligenda sunt, quæ com- mittere solent, qui sempii sunt, non plane impii ac irreligiosi.

Postea Jacobus ostendit, quo damno afficietur is, qui linguam tuam freno non coercet: *Sed seducens cor suum, hujus vana est religio.* Seducit seipsum, quia putat se pium esse, cum non sit; se Deum religiose colendo ei gratum & acceptum esse, cum pro- pter linguæ intemperantiam non sit. Vana est ejus religio, quia nullum præmium, saltem perfectum, quod est vita æterna, reportabit à Deo pro sua religio- sitate, quod fuerit diligens verbi Dei auditor, quod crimina in aliis odio summo sit persecutus, quod sedulus in laudando & orando Deo fuerit. Vi- deamus & nos, ne nos ipsos decipiamus: ne imi- temur Pharisæos, qui propter iniria quædam piete- tis nimis multum sibi tribuebant. Ita Deum colamus, ut etiam ea omnia vitemus, quæ ipsi dispi- cent. Nullus inter præcepta ejus delectus faciendus est; sed omnia sunt observanda. Forte alicui pos- set exiguum peccatum videri, *non refrenare linguam:* Sed hic videmus doceri à Jacobo, illud tam grave esse, ut omnem religionem ac pietatem hominis irri- tam & inanem reddat. Non sunt ea quæ loquimur, parvi pendenda. *Ex sermonibus tuis, inquit Christus, justificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.* Matth. 12. Et Jacobus infra cap. 2. 12. monet: *Ita loquimini & ita facite, ut per legem libertatis judicandi.* Actum esset de nobis, si Deus vellet imputare nobis ea omnia, quæ verbis peccamus: sed non imputabit, dummodo habitum male loquendo non contrahamus, neque ex malitia peccemus. *Qui vult vitam diligere, & videre dies bonos, cobibeat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum. Declinet à malo, & faciat bonum; quarat pacem, & persequatur eam. Nam oculi Domini sunt intenti in justos, & aures ejus ad preces eorum; vultus vero Domini aduersum eos, qui faciunt mala.* 1 Petri. cap. 3. vers. 10, 11, 12. Largiatur nobis Deus gratiam suam, ut & linguam & omnia mem- bra corporis nostri possimus exhibere & facere non arma iniustitiæ peccato, sed arma seu instrumenta jus- titiæ Deo, per Dominum nostrum Jesum Christum. Amen.

1 Petri. 3. vers. 18, usque ad finem Capit.

Argumentum & Partitio Loci.

IN his verbis duo continentur Primo commenda- tur singularis, patientia & longanimitas Domini Jesu deinde explicatur ratio evadendi divina judicia quæ immorigeros manent.

Primum caput continetur 1 Petri 18, 19, 20. Cujus ite- rum sunt Duo membra 1. enim commendatur ejus pa- tientia, quam exercuit adhuc mortalis seu ante resur- rectionem & glorificationem suam 2. laudatur illa ejus Patientia, & longanimitas, quam exercuit immortalis effectus. Prius fit in postrema parte 1 Petri 18. *Mortifi- catus quidem carne, spiritu autem vivificatus.* Ubi ite- rum sauo afferuntur ad illam rationem illustrandam; primum quid passus sit Christus, seu quæ in re patien- tiam illam ostenderit; secundum quid per eam sit con- sequutus, seu quis patientiæ illius fructus fuerit. Prius in istis verbis *Mortificatus quidem carne*, posterius ibi; *Vivificatus autem spiritu*: quorum verborum sensus hic est, Christum licet propter infirmitatem carnis neca- tus fuerit, divina tamen vi ac potentia, ad immorta- lem vitam postmodum esse restitutum. Patet hoc ex loco Parallelo 2 Cor. 13. 4, quem huic nostro respon- dere alii quoque animadverterunt; *Etiamsi crucifixus fuerit ex infirmitate, sed vivit ex potentia Dei.* Beza to- tum hunc locum (nempe Petri) quasi exproffesso ita explicat Paulus, 2 Cor. 13. 4. *1 Petri 4. his verbis, ἰσαυρόν ἐξ ἀδυναμίας, ἀλλὰ ἐξ ἐκ δυνάμεως θεοῦ.* Hæc ille, licet per spi- ritum divinum, intelligat Christi naturam. Ex eodem autem loco patet, Primum carnem non tam significare corpus, ipsum passionis subiectum, quam imbecillita- tem illius. [De qua re vide Esa. 3. 13. xl. 6. 1 Tim. 3. 16, ubi itidem est oppositio, inter carnem & spiri- tum.]

tum, quem locum confer cum 2 Cor. 4. 7. Item Hebr. cap. 2. 14. 5. 7. v. 16 & 28, inter se collatis.] Quæ fuit causâ quædam efficiens, licet secundaria, istius mortificationis, & ita spiritui seu potentie Divinæ quæ vivificationis causâ efficiens fuit, tanto elegantius potuit opponi. Secundo nihil in eo absurdi esse, quod per carnem caro quidem Christi intelligatur, per spiritum autem, Dei spiritus; cum Paulus dicto loco 2 Cor. 13. infirmitati ipsius Christi, ex qua fuerit crucifixus, opponat virtutem non ipsius Christi sed Dei, quem à Christo manifeste distinguit. Similis quædam oppositio est in loco ante citato 2 Cor. 4. 7, quanquam hic idem spiritus, Christi quoque spiritus ab eo præsertim tempore evasit, ex quo illius vi est vivificatus; qua de re paulò post. Notandum etiam de voce vivificatus, eam non tantum significare Christum in vitam fuisse revocatum, quod factum est tertia, postquam mortuus fuerat die, sed etiam quod immortalam vitam fuerit adeptus, quod significatur hoc verbo Joh. 5. 21. Rom. 8. 2, & voce *Reviviscere* Rom. 14. 9, ubi de ipso Christo sermo. Verum etiam hoc ex collatione cum loco 2 Cor. 13 patere potest, non tantum vitam ipsam immortalam nudè consideratam intelligi, sed etiam virtutem illius omniaque cum ea esse conjuncta, quæ immortalis exerat. Nam Paulus istis verbis; *Licet crucifixus sit ex infirmitate, tamen vivit ex potentia Dei*, probare vult vel declarare illud, Christum erga Corinthios non esse infirmum, sed potentem esse in ipsos, vel in ipsis magnam virtutem exercere: hoc verò non satis rectè illustrasset, si tantum vitam Christi immortalam, quam ex Divinâ potentia habeat, commemorasset, & non etiam vim quandam efficiendi Divina & admiranda fuisset complexus *Vita* nomine; quæ vox aut quæ illi sunt junctæ alias etiam aptæ sunt ad significandum aliquid, quod agendi & operandi vim habeat; imo quia re ipsa agat & exerceat aliud; quod cuius S. literas legenti fiet manifestum. Vide inter alia Hebr. cap. 4. vers. 12. quanquam hoc etiam vocibus *ex potentia Dei* apud Paulum, aut voce *spiritu* apud Petrum contineri potest: quasi dicat Paulus, nunc vivit immortalam vitam, tantaque operatur, quibus sese vivere ostendit, ex divina potentia, cujus factus est particeps, ut antea fuerat imbecillitatis: sic Petrus; Vivificatus, atque adeo potens effectus spiritu divino, cujus factus est particeps, quique ejus veluti proprius evasit.

Sequitur Secundum Primi capitis membrum, in quo ostendit Apostolus, quanta usus sit Christus patientia & longanimitate, postquam immortalis jam evasisset. Id vero continetur v. 19 & 20, ubi consideranda hæc Quatuor. 1. Quomodo Apostolus exprimat tempus ac modum, quo Dominus Jesus usus est ista lenitate. 2. Quomodo describat eos, erga quos ea lenitate est usus. 3. Quia in re illa lenitas seu benignitas Christi consistat, seu mavis, ostensa fuerit. 4. Quomodo Apostolus hanc rem exemplo è Veteri Testamento petito, illustret.

Primum est ibi in quo (spiritu) *profectus prædicavit*. Vocem *profectus* licet etiam ad Tertium membrum referre. Quid per illum spiritum intelligatur dictum est. nempe Divina Potentia, qua ex mortuis resuscitatus & immortalis factus est, quaque ipsa virtute à Deo fuit donatus, ita ut ejus propria quodammodo evaserit, in eoque habitet, cujus vi omnia nunc quæ ad salutem humanam pertinent moderatur ac gubernat: ob quam causam etiam hoc loco Petrus, eam carni Christi in qua fuit mortificatus, opponit, & Paulus I. d. infirmitati Christi, tanquam quippiam in ipso Christo existens; non quòd jam tum cum mortuus esset ac nondum à Deo vivificatus, in ipso existerit, sed quod tum cum vivificaretur, hoc est, ex mortuis resuscitatus immortalis evaderet, ita in eo vim suam exseruerit ut in eum transfunderetur inque eo habitare inciperet, quod significavit etiam Paulus Rom. 1. 4, cum ait Christum, *qui factus fuerat ex femine David secundum carnem* (id est, si humanam ac

carnalem ipsius ortum, ad quem vulgo respicimus; & ex quo quemque censemus, spectes) constitutum esse Dei Filium in potentia seu potentem; Secundum Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum. Verbis *secundum spiritum* non tantum causam efficientem exprimens, quæ extrinsecus existens, eum Filium Dei adeò potentem effecerit, cum à mortuis esset resuscitatus: quo enim spiritu ipse fuit resuscitatus, eo fuit à Deo tum temporis donatus ac sanctificatus, & à cæteris creaturis se junctus, Deoque evasit similis potentia ac virtute, ita ut ipse quoque alios resuscitare ac Dei filios constituere potuerit, adeoque etiam cætera efficere, quæ ad eum finem referuntur [sunt forte hi septem illi Dei & Christi spiritus, per quos Christus Ecclesiam suam gubernat, confer Voc. Apoc. cap. 1. vers. 4. III. 1. 5. 6.] In hoc ergo spiritu dicitur Christus venisse & prædicasse, id est, vel cum hoc spiritu, vel per hunc spiritum; nam utrumque patitur vocatione per Hebraismum, cujus exempla crebra in Sacris Literis & Novo Testamento. Si priori modo sumas significabitur Christum hoc tum fecisse cum à mortuis resuscitatus ac immortalis factus Divinaque potentia donatus esset; quod pertinet ad ostendendam summam Christi lenitatem, ac mansuetudinem, & patientiæ ipsius, quam nobis imitandam proponit Apostolus, perfectionem: quod non tantum justus pro injustis passus tum cum adhuc caro esset & infirmitate circumdatus: sed quod tum etiam, cum virtute divina vivificatus esset, eaque donatus tam potens evasisset; ut posset pro meritis parricidas suos pœnis dignissimis ulcisci; tamen id haudquam fecerit, sed potius ultro eos per legatos suos veluti adierit; & gratiam illis suam liberationemque, ab omnibus pœnis obtulerit. Exemplo, ut nos quoque non modo cum infirmi sumus, patienter injurias feramus, verum & eam adepti vel potentiam ac vires, vel occasionem, ut possimus nos vindicare, ulcisci tamen injurias nostras ne audeamus; sed potius inimicorum nostrorum saluti studeamus, idque agamus ut exitio eripiantur. Si accipias pro per eum spiritum; significabitur Christum non quidem ipsum, seu, ut loquimur, in persona sua eos adiiisse & iis prædicasse, sed virtute sua id fecisse, dum nimirum legatos suos Apostolos virtute ex alto induit, sapientia ac miraculosa virtute instruxit, eosque ad homines refractarios misit. Nam, quod dicitur, *profectus*, vel ut interdum sumitur vox Græca, *veniens*, non ita accipienda est, ac si Christus ipse, seu (ut loquuntur) in propria persona venisset; sed quòd per Apostolos seu Legatos suos venerit, qui ipsius personam sustinebant, quemadmodum olim Deus in Christo venit: confer Malach. cap. 3. vers. 1. & Matth. cap. 21. vers. 10. Marci cap. 1. vers. 2. 3. Talis loquendi modus Ephef. cap. 2. vers. 17, ubi etiam agitur de re huc pertinente, quatenus sermo est de Evangelio Judæis post Christi exaltationem annunciatum, ubi ait, *Et veniens annuntiavit pacem*; ipse enim per se ipsum non annuntiavit pacem iis, qui sunt longè, hoc est, Ethnicis, sed per Apostolos; quare dicitur venisse in Legatis suis. Sed in primis huc pertinet locus Act. cap. 3. vers. ult. *Vobis (Judæis) primum Deus resuscitato filio suo, misit eum benedictentem vobis, si quisque conversus fuerit ab improbitatibus vestris*. Ubi dicitur Deus Christum post resuscitationem primum misisse Judæis, idque ita ut illis benediceret si reverterentur à suis peccatis: Non quòd eum ipsum miserit, sed quod ipsius nomine penitentiam & remissionem peccatorum offerri jussisset: non secus ac si ipsum Christum misisset. Est autem in hac voce *profectus* vel *veniens* vis aliqua, quæ pertinet ad ostendendam summam Christi mansuetudinem, nimirum quod non expectarit, donec hostes sui ad se conversi gratiam suam ambirent & priores quærerent, sed quod ipse sese veluti demiserit, eos ultro adierit, iis gratiam suam prior obtulerit, id quod summe est in tanto principe ac rege clementiæ: quod adhuc magis patebit, si consideraverimus, quales isti fuerint; quos

quos adiit. [Ex quibus patet, hanc vocem posse omnino ad tertium membrum referri, nempe ad explicationem illius benignitatis Christi, quam hostibus suis exhibuit.] Hoc potest etiam supra dici. Ex his autem patet non esse hic sermonem de re, quam Christus fecerit antequam à mortuis resuscitaretur (ut Pontificii contendunt) nec de descensu ipsius ad inferos, quod factum esse putant isto triduo, quo fuit sepultus, sed de re quæ facta fuerit ab eo tempore, quo spiritu illo fuerat præditus, quo fuit vivificatus. Patet etiam divina Christi potentia & imperium, quod spiritus divini vi exercet, per quem ad homines venit, ilque præfens adest. Quodsi dura cui hæc videatur vocis *professus* explicatio, quamquam revera elegans ac concinna censeri debet, potest ita eam accipere, ac si dixisset, *Professus in cælum* ut infra *1. 22.* seu ad *Patrem*; qua ratione tempus tantum describitur, quo hæc Christi lenitas fuit exserta, & voces *in quo spiritu*, magis cum voce *prædicavit* cohærent; quam cum voce *professus*; quamquam idem fieri potest priori explicatione retenta.

Secundum membrum, hoc est, descriptio eorum, quibus exhibita est ita Christi longanimitas & clementia, est ibi: *Etiã iis qui in carcere spiritibus, qui aliquando immorgeri fuerant.* Particula *etiã* licet possit jungi cum voce *ab iis* vel *prædicavit*, quasi dicat isto spiritu non tantum vivificatum fuisse Christum, sed etiam ejus vi abiisse, ac prædicasse spiritibus istis: tamen rectè videtur connecti cum proxime sequentibus, hoc est, *iis in carcere spiritibus*, quali dicat, non iis tantum prædicavit qui poenam non videntur tanto opere commeriti, sed his etiam spiritibus iudicio divino dignissimis: quod pertinet ad exaggerandam hanc Christi benignitatem: Quod verò eos describit voce spirituum, id duplici ratione potest accipi, primo, ut vox ea sumatur simpliciter pro hominibus, quemadmodum *1. 12.* sequenti animæ ponuntur pro hominibus, pars nimirum pro toto, qua de re infra plus. Sed deinde etiam sumi id potest pro hominibus tum, cum hæc Petrus scriberet, *mortuis*, per anticipationem sive prolepsin. Solemus enim res sæpe nominare non quales tum fuerint cum id fieret de quo sermo est, sed quales tum sunt cum nos loquimur. Sic ait Noëmi ad nurus suas Ruth. *1. 9.* Dominus vobiscum faciat misericordiam, quemadmodum vos cum mortuis, (hoc est, filiis meis qui nunc sunt mortui) & mecum fecistis. Sic etiam hoc loco tribuitur his spiritibus quod aliquando fuerint immorgeri, quemadmodum omnes interpretes accipiunt, & accipere coguntur: non de Spiritibus postquam corpore exuti fuissent, sed de ipsis hominibus, quorum fuerint spiritus, cum viverent. Usurpant autem Sac. Lit. spirituum vocem libenter, cum de mortuis aut morituris loquuntur, animæ cum de vivis. Animæ nomine vel vita ipsa solet denominari vel facultas, ex qua actiones ad animalem hanc vitam pertinentes erumpunt: raro pro spiritu, qui post mortem manet superstes, & propter hanc causam, cum de mortuis aut morituris sermo est, crebro spiritus vox usurpatur, inter alia vide Hebr. *12. 23.* sic spiritum suum Christus Deo, Stephanus Christo commendavit. Sic apud Salomonem, spiritus redit ad illum qui dedit eum. Spiritibus ergo hoc est, hominibus majorem partem (nam quod de majori parte verum est, id indefinite aut generatim de omnibus dicitur) tum temporis mortuis prædicavit. Qua descriptione videtur idèo usus, ut eos speciatim indicaret, qui Christi mortis, de qua paulo ante loquutus fuerat, auctores fuerunt. Valde enim credibile est, non parum temporis inter descriptionem hujus Epistolæ & mortem Christi intercessisse. Cum appareat hanc Epistolam scriptam esse tum, cum jam multis in regionibus, ut ex capite *r. liquer*, Evangelium obtinuisset, adeo ut multi aut etiam plerique eorum, qui mortis Christi veri fuerant auctores essent mortui, quos ipsos videtur voluisse designare Petrus, ut tanto clarius ostenderet quantam fuerit clementia Christi, qui non tantum ejusdem nationis hominibus, aut etiam posteris parricida-

rum suorum sed his etiam ipsis gratiam suam annuñciari iusserit; quod fecit in primis per hunc ipsum Apostolum Petrum ut apparet ex Act. *2. 23. 111. 13, 14, 15, 17 & seq. 26. 1V. 10. VIII. 30, &c.*

Hoc adhuc addi posse videtur, posse etiam priorem significationem vocis *spiritus* hic retineri, ut nimirum *spiritus* simpliciter sumatur pro hominibus, quemadmodum vox anima, non habita ratione ejus, quod tum, cum Petrus hæc scriberet, re ipsa fuerint mortui. Potuit verò vel idèo *spiritus* voce, hic uti Petrus, quod prædicatio hæc Christi ad spiritum & mentes istorum hominum revera pertineret (quod videtur Socinus voluisse indicare, in hujus loci paraphrasi) quemadmodum etiam in primis ratione spiritus in carcere quodam tum detinebantur, vel quod tum cum Dominus Jesus illis prædicaret, mortuis essent similes, seu spiritualiter mortui: qua ratione dicitur de hominibus hujusmodi, eos esse in monumentis, ut Joh. *5.* sic etiam de iis, qui in misera sunt conditione positi loquitur Sanctus spiritus tanquam de mortuis; ut de iis qui in captivitate Babylonis apud Ezechiëlem cap. *37.* & Daniël *12.* quod in pulvere dormiant. Potuit ergo hic Petrus voce *spiritus* alludere ad vocem *mortuos*, cum alias voce *animarum* fuisset usus; utpote in hac significatione Synecdochica in Sacris Literis frequentissima. Itud denique addi potest in multis imò correctioribus vulgatae editionis codicibus pro *spiritibus* legi *Spiritu*; sic in Bibliis Vatabli legitur; notata tamen in margine diversa lectione, ut notat Lucas Brugensis in variis suis lectionibus Biblicis; ut significentur ii, qui quoad spiritum fuerint in carcere, seu in quadam captivitate, quæ animum concerneret.

Secundo, eosdem erga quos tanta lenitate Christus usus est, describens ait; *Qui in carcere*, hic subaudiri potest erant vel sunt. (quamquam prius videtur magis probandum) Hic carcerem accipiunt Pontificii, pro nescio quo, Limbo, in quo Patrum seu Patriarcharum animæ fuerint conclusæ: sed Spiritus sanctus testatur spiritum redire ad Deum, & ipsi alias contendunt sanctos statim post mortem in cælum abire, alios purgatorio expiatis eodem migrare. Sed præterea nulla ratione ostendunt, locum esse aliquem, qui carcer dici mereatur, in quo piorum sint animæ post mortem. Quod si accipere id velint (ut quidem nonnunquam videntur, cum locum hunc ad descensum Christi in infernum & ad expugnationem claustrorum infernalium accommodant) de inferno, id est, ut illi accipiunt de loco, ubi impiorum animæ cruciantur; itidem erroris convincuntur, cum ipsi fateantur ex isto suo inferno non esse redemptionem; at hi Spiritus, qui ibi fuerunt, ex hoc carcere redimi potuerunt; cur enim alias illis prædicasset Christus: Deinde infernus ille Pontificius non tam carcer dici meretur quam ultimi supplicii locus: Denique in isto Pontificio inferno non fuerunt animæ Patrum, de quibus, licet falso, loqui hic credunt Apostolum Pontificii.

Restat ut nostram sententiam explicemus: Ea verò est, quod isti homines quibus Christus benignitatem istam exhibuit, vel, ut Socinus, malitiæ & ignorantia vi, quodam quasi carcere, tanquam iræ Dei captivi detinerentur, vel extrema supplicia fuerint meriti, eamque ob causam morti jam à Deo destinati, & veluti in carcerem quandam conjecti, ex quo deinde ad supplicium raperentur seu educerentur. Subest enim similitudo quadam his verbis, Magistratus enim maleficos, quos supplicii destinat, in carcerem prius solet conjicere & ibi vindictos detinere, donec commodum videatur eos inde ad supplicium rapere. Eadem metaphora vel similitudine utitur Petrus 2 Epist. *2. 4.* ubi de Angelis, qui peccaverunt, ait, quod eos Deus cætenis caliginis in tartarum (quasi carcerem quandam subterraneum, ut solet accidere iis, qui gravia scelera perpetrarunt) detrusos tradiderit ad damnationem servandos: quamquam in eo est differentia inter hunc carcerem spirituum illorum, & inter vincula hæc & carcerem Dæmonum, quod hi immutabili prorsus decreto Dei sint supplicio destinati; isti vero homines desti-

(cc 2)

nati

nati quidem, sed sub penitentiae conditione, ut olim mundus cui diluivum minatus erat Deus, quo exemplo mox utitur Petrus, & Ninivitarum (potest enim etiam is qui in carcerem est coniectus & supplicio destinatus, imò etiam is cui sententia mortis jam est destinata, postea vel gratia principis vel ob preces alicujus pro ipso liberari à supplicio) & propter hanc causam etiam Christus illis praedicavit, ut nimirum si resipiscerent eximerentur ex hoc carcere & libertati restituerentur, essentque à suppliciis divinis immunes. Talis, ut antea indicavimus, est Judaicus ille populus qui Christum Evangelium annunciantem repudiavit & occidit; cui Dominus Jesus non semel exitum & excidium urbis extremamque vastationem & ablationem ab illis Agri Dei minatus est, ita tamen ut daret penitentiae locum: qua de re postea. Ex quo apparet lenitas, summa ut Dei ita etiam Christi, de quo hic expressè est sermo, qui etiam is gratiam suam offert, qui extrema sunt supplicia meriti, & eorum resipiscantiam expectat.

Quod si verò malis subaudire vocem sunt, quasi dicat Petrus: qui jam sunt in carcere; tum haec verba accipienda sunt, de immutabili profus decreto de is supplicium sumendi, ut de Dæmonibus modo diximus: ii enim qui mortui sunt nec resipuerunt, iudicio reservantur. Nam licet multi eorum vix effugerint poenam, tamen partim de illis etiam supplicium sumptum est, cum in illorum popularibus ac posteris de ipsis fuit sumpta poena; partim extremo interitui aservantur, & quod illorum similibus continget, idem de illis fiet iudicium. Ita enim de hac materia deque ipso Judaeorum exitu loquitur Sa. Lit. Ex quo patet severitas Dei in extreme contumaces. Tandem enim omnis spes gratiae intercipitur immortigeris & tantum restat terribilis expectatio iudicii, ceterisque constringuntur istiusmodi homines, & supplicio aservantur.

Tertio ait: *Qui aliquando inobedientes fuerant vel fuerunt.* Istud aliquando accipiendum videtur de tempore quo Christus ipse is Evangelium praedicavit: inobedientes autem fuerunt adeò, ut non tantum ejus doctrinam non recipere, sed etiam euncem occiderent: quare meriti sunt, ut veluti in carcere quodam ad divina supplicia aservarentur. Quod si placet etiam de tempore quod sequutum est, accipere (quod tum fieri poterit commodius, si legas, qui sunt in carcere) adhuc aucta est illorum improbitas vide Rom. 10. 16, 21 & 1 Thes. 2. 15, 16. Ex his autem verbis apparet quantopere fallantur Pontificii, qui hoc referunt ad spiritus Patrum istorum piorum, qui olim vixerunt, eorumque ex nescio quo limbo liberationem; cum Perus expressè loquatur de spiritibus immortigeris & contumacibus.

Sequitur Tertium membrum, nimirum qua in re ista, Christi clementia & longanimitas consistat; *Praedicavit* vel si id etiam huc velis referre *veniens vel profectus praedicavit.* De voce *veniens*, quanta ejus vis sit, quod ad illustrandam Christi benignitatem pertinet, jam antea dictum est. Voce praedicationis id nos intelligere par est, quod hac voce in Sacris Literis Novi Foederis plerumque solet significari; nimirum, praedicationem Evangelii, praedicationem remissionis peccatorum sub conditione poenitentiae; qua de re vide Lucae 24. 47. Quomodo autem id factum fuerit abunde testantur acta Apostolorum; ex quibus nos supra loca nonnulla adduximus. Quod vero Pontificii hic intelligunt, quasi Christus istis Patribus in limbo nescio quo conculis, dixerit ecce ego adsum, quem expectaveratis; praeterquam quòd jam ostendimus, de spiritibus istorum Patrum nullo modo loqui Apostolum, sed impiorum; nec ullo loco Scripturae ostendunt tale aliquid illis spiritibus dixisse Christum, nec id simplici Praedicationis nomine intelligi posse ostenditur: ac praeterea, cum Spiritus redeat ad Deum, quid opus est Christum spiritibus ibi praedicare. Adde quod spiritus illi post mortem non intelligunt, nec ita vivunt, ut illis aliquid praedicari queat. Nam si viverent, enervaretur argumentum Christi Matth. 22, & Lucae cap. 20, qui ex eo quòd Deus se vocavit Deum Abrahami Isaaci & Jacobi, non sit autem Deus mortuorum

sed vivorum, concludit eos omnino resuscitari, atque adeò in vitam revocari oportere. Si enim jam sunt vivi illorum Spiritus, ita ut audire praedicantem & intelligere possint, quid opus est resurrectione ad hoc, ut Deus illorum Deus dici possit? nam etiam non posita resurrectione Deus, quatenus eorum Deus est, vivorum Deus erit, non mortuorum. Deinde quorum illis praedicaretur? Deus enim ideò solet curare ut hominibus praedicetur, ut si illi credant ac resipiscant, virtutis suae edant specimina: At illi, si credere possunt (ponamus enim) si Christus illis in carcere illo praedicavit, non poruerunt non credere propter rei certitudinem & evidentiam: quod virtutis ibi opus?

Sequitur Quartum membrum; hoc est, amplificatio (quemadmodum) *cum semel expectaret.* Nemini mirum videri debet suppleri vocem comparationis. Nam hujusmodi voces non semel subaudiuntur in Sac. Literis. Et haec ipsa quidem particula subauditur 2 Pet. 3. 4. *Nam ex quo &c. omnia ita permanent sicut ab initio creationis:* nam quominus simpliciter accipias obstant verba praecedentia, ex quo Patris. Sic Psal. XI. 1. *Quomodo dicitis, anima mea Fuge, in montes* (sicut) *avis,* ubi Graeci interpretes suppleverunt particulam *et*, quae hic etiam subauditur. Nam si hoc referas ad eòdem de quibus antea sermo, quid haec ad scopum Apostoli? qui vult commendare Christi lenitatem, & patientiam adversus illos qui ipsum morti tradiderant, ut nobis quoque eandem commendat: quid verò hoc ad illum mundum antiquum, qui de Christo ne audivit quidem, nedum ut patientia adversus illos opus fuerit uti Christo. Deinde cur his potissimum diceretur Christus hic praedictasse post mortem (nam ita hoc foret accipiendum, si hoc ad illos spiritus esset referendum) hominibus tam improbis, tam extreme contumacibus, cum eos Deus per tantum temporis spatium ad poenitentiam vivos jam vocasset, cum antea tales essent, ut Deum poeniteret, quòd homines creasset? Cur non potius aliis aliquibus minus improbis & contumacibus Christus praedicaret, quos Deus non expectat illorum resipiscantiam sustulit? Ac praeterea ne ipsi quidem Pontificii volunt his esse praedicatum Evangelium, sed Patribus. Est ergo comparatio qua Petrus, tum Christi erga suos paritatem lenitatem ac longanimitatem, tum illorum contumaciam illustrat & ostendit, non mirum videri debere Christum tam parum apud illos profecisse; cum idem olim acciderit. Ad amplificandam quidem Christi lenitatem, hoc modo referuntur haec verba: *Quemadmodum Deus olim summa lenitate usus est erga mundum adeò sceleratum, ut eum poeniteret, quòd creasset homines; cum illis decit sat longum poenitentiae spatium, nimirum 120 Annum, & jussit Arcam aedificare in iudicii futuri super contumaces argumentum, solatium autem & auxilium resipiscantium, quòd tamen paucis profuit: ita Christus non minori nunc usus est lenitate, cum hominibus tam contumacibus gratiam adnuc obtulit; cum velut in carcere conclusi ad iudicia divina aservarentur, tum eos adiit, & ad resipiscantiam vocavit. Vel si malis hoc ad exaggerandam istorum contumaciam dictum; hoc modo ruerint haec verba accipienda quasi dicat: *Quemadmodum olim cum Deus delere vellet genus humanum propter scelera, certum tamen illis resipiscantiae tempus praefigeret, & longanimitate singulari uteretur, atque in certum signum futuri Diluvii arcam juberet aedificare, quòd essent salvi evadere ii qui resipiscerent; & tamen generatim omnes manserunt contumaces, & octo tantum animae fuerunt servate in arca, a quibus eam subvehentibus ac ferentibus: ita etiam isti homines, cum illis Deus per Christum scelorum remissionem offerret, & ad resipiscantiam omnes revocaret, licet supplicii divini indicia certa extarent, contra autem, ea evadendi spes certa ostenderetur; generatim tamen omnes contumaces fuerunt, eamque divinam gratiam spreverunt, paucique omnino divina supplicia evaserunt. Cum dicit *semel*, duplici ratione id potest accipi. 1. Ut opponatur hoc factum Dei huic facto Christi, atque adeò ipsius Dei per ipsum q. d. Ibi Deus**

id

id semel fecit; nunc Christus iterum. 2. vel significat. Deum semel usum lenitate ista, quia determinavit certum tempus, quousque vellet uti misericordia, quo elapso jam noluerit repetere lenitatem suam, eamque ulterius producere. *Cum appareretur Arca* potest hoc fortasse intelligi de toto tempore illo, quo Dei longanimitas expectavit, sed crediderim probabilius esse intra istud temporis spatium id factum: paratam quidem Arcam paulò longiori tempore verisimile est, & forte postquam parata esset, aliquamdiu stersisse in signum futuri Diluvii. Verba *per aquam*, alii putant tantum significare, in media aqua seu per medias aquas, ita ut undique aqua esset infra arcam & desuper deplueret: tali ratione accipitur particula *per aquam* infra 2. Epist. cap. 3. 5. Nam Græci *δις* sumunt pro *διε* ut notat Beza ad 2. Tim. 22. Sed rectius accipitur pro causa media, nempe, quod ipsa etiam aqua fuerit aliquod huius salutis vel liberationis à suffocatione adjumentum; quia nimirum Arcam sustulit ac sustinuit: vide notas in Bibl. Vat. Hoc verò idèò probabilis est, quod postea hæc res, quod nimirum per aquam servatæ sint istæ paucæ animæ, comparatur cum baptismo, tanquam antitypo qui nos servet & à iudiciis divinis liberet, adeoque est causa instrumentalis salutis nostræ.

Secundum caput est *ψλ. 21. 22.* Ubi duo consideranda 1. quæ sit ista salus, de qua Petrus loquitur & ejus consequendæ rationem exponit, quæ res facilis est. Hic nota vocem salutis significare semper liberationem aliquam vel è malo vel salutem è periculo. 2. quæ sit via ista. De hac vero via ita agit. Primo illam comparatione illustrat; Secundo eam exprimit & explicat: Tertio ostendit unde ea proficitur, vel unde ea tantam vim habeat, ut possit nos servare.

Primum est ibi. *Cujus (rei) antitypon*, per id cuius antitypus est Baptisma, intelligit Apostolus id, quod præstitit aqua in allevatione arcæ, adeoque in conseruatione istarum animarum, quæ erant in arca: hujus enim rei antitypus est baptisma. Antitypon qui alibi sumitur pro typo. ut Hebr. 9. 24. Apostolus hic vocat corpus figuræ seu typo respondens, & veluti è regione oppositum, seu rem eam, quæ figura illa fuerit adumbrata. Ex quo ipso jam facile intelligitur, per baptisma, hoc loco, non externam illam ceremoniam, quæ aqua elementari peragitur, intelligi; sed quippiam spirituale, quod corporis habeat rationem, & isti figuræ opponi meritò possit: nam ceremonia ista externa, ipsa figura est & adumbratio rei spiritualis, ut explicat Paulus Rom. 6. nec plus in se habet veritatis, quam olim illa allevatio arcæ & sustentatio per aquam: imò hæc quia non adumbravit illam liberationem è diluvio, sed reipsa, divina ope accedente eam tribuit, plus videtur habuisse in se veritatis, quam hæc externa ceremonia.

Respondere autem baptisma noster dicitur ei rei, quæ per aquam facta, & eum ea similitudinem aliquam habere; non tantum quia hic baptisma fit per aquam quandam spiritualem in verbo Ephes. 5, quemadmodum isthic aqua intervenit ad allevationem arcæ, quæ servatæ sunt animæ; sed etiam quia hic baptisma salutem tribuit animabus nostris, secundum divinam gratiam, quemadmodum id quod olim aqua præstabat, causa quædam fuit media, quæ divina accedente ope, animas istas servavit. Rectè autem potest baptisma ei quod olim factum, opponi tanquam veritas figuræ, corpus umbræ: Nam hoc longe præstantius est, quam id quod olim factum est. Baptismus enim noster spiritualis est, & ad animam pertingit, estque res vere divina: allevatio ista per aquam facta, res externa & ad corpus pertinens, & per se considerata, res naturalis fuit ac terrena: præterea illa salutem præstitit corporis seu ad hanc vitam pertinentem ac temporariam; hæc salutem præstat animæ æternam.

Secundum. Sed videamus, quomodo tum exprimat, tum explicet istam rationem adipiscendi salutem Apostolus.

Exprimit voce *baptismi* impropria, ut tanto commodius possit eam opponere ei, quod per aquam olim est factum, & hoc istius facere antitypon. Intelligit autem baptisma, ut mox videbimus, spiritualement quo animi abluuntur fordes seu peccata; sive illa in corde tantum lateant, sive etiam externo actu se prodant, & corpus ea ratione polluant: nam hac ratione dici potest, hunc *baptisma esse abluionem sordium ac pollutionum corporis* sed spiritualium vide 2. Cor. 7. 1. & Hebr. 10. 22. Sed audiamus ipsum Apostolum sua verba explicantem.

In explicatione autem ista duo præstat. 1. docet, quid non sit iste baptisma 2. quid sit.

Prius continetur ibi: *Non depositio sordium carnis.* Res est facilis: quo magis reprehendendi sunt illi, qui cum baptisma in Sacris Literis hinc inde nominari audiunt, & quidem tanquam rem ad salutem nostram pertinentem, etiam si nullum additum sit indicium baptismi aquæ, qui externus est, & fordes corporis abluit: tamen hunc protinus intelligunt. Cur non potius Spiritum sanctum vel spiritualement baptismum quem Petrus nobis explicat, & salutem nobis per Dei gratiam præstare asserit intelligunt, & tutius ac minore cum erroris, atque adeò salutis suæ periculo? Vel etiam cur Spiritus baptismum, si res alias ferat, non intelligunt potius; cum hic baptisma Christi sit proprius, & aquæ baptismo, quo Johannes discipulos suos initiare solitus est, opponatur? Vel cur non intelligunt baptismum doctrinæ, cum & hujus mentio fiat in Sacris Literis, isque sit ad salutem necessarius? Vel denique, si aquæ baptisma omnino alicubi videatur intelligendus, videaturque de re ejusmodi sermo esse, quæ ad salutem sit necessaria, cur non potissimum professionem istam apertam nominis Christi & receptionem doctrinæ ipsius, quæ isto baptismo peragitur, estque ad salutem per se considerata necessaria, intelligunt?

Posterior præstat his verbis: *Sed interrogatio bonæ conscientie in Deum seu erga Deum.* Sat obscure videtur Apostolus explicasse, quid sit iste baptisma, qui nos servet: sed si conferamus hæc explicationem partim cum voce ea, quam explicat Apostolus, partim cum membro explicationis opposito, hoc est, cum eo quod Apostolus dixerat, non esse hunc baptismum abluionem sordium corporis; res melius intelligetur. Vox quam explicat est baptisma seu immersio quædam abluionis faciendæ causa, seu mavis ablutio quædam. De abluione ergo seu repurgatione quadam sermo est: Sed quia addit Apostolus, hujus rei explicandi causa non intelligi à se repurgationem sordium carnis; facile intelligitur eum, cum addit *sed bonæ conscientie interrogatio* hoc velle dicere; Sed ablutio seu repurgatio ac depositio sordium animi. De qua abluione vide Ephes. 5. Tit. 3. Hebr. 10. 22. Hoc ergo considerandum restat ut rem ipsam videamus; cur hanc repurgationem sordium animi hoc modo descripserit, & quænam istorum verborum propria vis sit. Videtur ergo Apostolus consequens posuisse pro antecedente, seu effectum pro causa. Interrogatio enim illa bonæ conscientie erga Deum, ex abluione illa ad fastigium suum (illud nimirum ad quod necessarium est homini suæ salutis amanti pervenire) perducta efflorescit. Itaque cum ad eam perventum est, homo id habet quod ex ipsius parte ad salutem consequendam, & ad effugienda divina judicicia est necessarium. Hoc ut rectius intelligatur, consideremus primum quid sit bona illa conscientia, tum quid sit illa interrogatio in Deum bonæ istius conscientie. Conscientia tum in communi sermone, tum in Sac. Literis, non tantum significat memoriam factorum nostrorum, sed etiam idque multo magis, iudicium de factis nostris, quatenus ea vel honesta sunt vel inhonesti; laude præmiòve digna, aut vituperatione atque poena: ex quo iudicio vel spes vel metus, lætitia vel tristitia consequitur, quæ omnia interdum conscientie nomine comprehendimus, hoc est, tum iudicium illius antecedentia tum consequentia. Nam conscientia

(et 3)

revera

revera in iudicio isto, hoc est in approbatione & improbatione factorum nostrorum consistit: eam antecedit memoria in præteritis (nam & in præsentibus conscientia habet locum, in futuris eatenus quatenus ea jam omnino agitur) consequuntur lætitia, si bona; tristitia, si mala; itemque spes ac metus, præsertim in illis qui Deum ejusque voluntatem de compensandis hominum factis norunt. Ex his facile est intelligere, quid sit bona conscientia, quam Johannes 1 epist. 3. describit breviter, si cor nostrum nos non condemnet, (quod quid sit potest fufius explicari) jam quod attinet ad istam interrogationem bonæ conscientia in Deum, ea nihil videtur esse aliud, quam id quod Johannes quoque subjungit tanquam effectum, bonæ conscientia, nempe parrhesia, quam habemus erga Deum, quæ significat quandam fiduciam adversus Deum, eamque tantam, ut libere & audacter sine ullo repulsa metu audeamus omnia, quæ promissis piis, bona ab eo postulare, nec ab eo pudè facti discedamus. Ac sanè verba quoque aliquomodo sunt vicina. Parrhesia enim illa ad Deum & veluti audacia quædam Deum alloquendi vicina est interrogationi ad Deum, de qua hic Petrus. Atque ut tandem rem expediamus, talis fiducia animi erga Deum significatur, ut illum audeas stipulari & verbis veluti conceptis obstringere ad præstanda tibi promissa sua, resurrectione, & exaltatione Christi confirmata, itaque eum interrogare; Jam ne mihi, Deus dabis vitam illam quam iis promissisti, qui respicerent, & qui tibi puro corde fervirent, & quæ resuscitato & exaltato tuo filio nobis demonstrati? Ecce peccatis nuncium remisit: ecce animum ab omnibus fordibus repurgavi: quid restat, quam ut mihi id præstes, quod promissisti? Quare interrogatio ad Deum, est interrogatio, qua utimur illum veluti alloquentes. Videtur autem modus loquendi petitus, ex consuetudine antiqua stipulandi, ubi certis verbis ac interrogationibus alter alterum obligabat, ad aliquid sibi præstandum: vel ex Hebræa loquendi consuetudine, ut vult Beza, qui ita scribit: *ἰσχυρισμὸν* vocat *ἡν ἰσχυρὸν* sive *ἀίσθησιν*, postulationem & interpellationem, quæ ab Hebræis *Scheela* dicitur. Additur autem *ἡν ἰσχυρὸν* apud Deum ex ratione constructionis apud Hebræos ulitæ. Sic enim dicunt *Schaal be Elohim* id est, postulavit apud Deum, pro. postulavit à Deo, sive quæsitit ex Deo. Hoc ergo vult Petrus dicere (ut breviter rem totam repetamus.) Hic baptismus nos servat, cum nos ita repurgamus animum ab omnibus fordibus, ut cor nostrum conscientiaque nostra nos haudquaquam condemnet, sed potius hanc ipsam inspiret fiduciam, ut ad Deum libere atque audacter, audeamus accedere, & promissorum ipsius fidem implorare, eorumque impletionem flagitare. Hæc enim est spes illa, quæ non confundit, ut ait Apostolus Rom. cap. 5. de ea spe loquens, quæ ex probatione nostri nascitur. Est enim duplex spes nostra, altera generalis, quæ antecedit officium atque aded approbationem nostram, de qua loquitur Petrus cap. 1. v. 13, & quæ requiritur ad nos ad pietatem excitandos, ut patet ex Joh. 3. 3, qui habet hanc spem in eo, &c. Sed hæc est generalis, & quod ad me attinet, à futura conditione pendens, estque talis: Deus omnibus respicientibus vitam æternam certo dabit, atque aded & mihi, si respicero. Altera spes perfectior, quæ sequitur probationem nostram, hæc est: Deus mihi dabit vitam æternam, quia jam respici, & talis sum qualem esse me voluit: & hæc non confundit. De tali spe ac fiducia exindeque nata alloquendi Dei ut ita dicam, audacia, loquitur Petrus. Unde apparet, quousque hic Christianus in ablutione animi spiritali progredi debeat, si salutem certè velit consequi: Et hoc ipsum docere voluit Apostolus, ac propterea loco ablutionis fordium animi, reposuit hanc bonæ conscientia interrogationem erga Deum. Ab hac explicatione, quod ad rem ipsam attinet, non videtur discedere Socinus, & auctor annot. in Bibl. Varabli, qui *ἰσχυρισμὸν* volunt esse testimonium ac responsum quoddam bo-

næ conscientia erga Deum, ut antecedens ponatur pro consequente hoc est, interrogatio pro Responso; quod etiam vult Castellio sed alio forte sensu. Sic Socinus de aquæ baptismo. Fir, ut animi fordibus ablutionis atque depositis, bonæ conscientia nostra erga Deum testimonium in nobis ipsis ferri sentiamus. Ubi ut apparet, voces in Deum cum voce conscientia non cum voce interrogationis conjungit; ut in eo sit sensu quem explicuimus.

Restant adhuc (præter alias) duæ explicationes 1. ut significet stipulationem quandam, qua utimur erga Deum, cum veluti cum eo paciscimur & eum stipulamur, ut nobis velit promissam illam vitam largiri, si animum à fordibus abluamus, & bonam conscientiam præstemus: quod potest dici esse bonæ conscientia causa, cum eam comprehendat, & eam ex se pariat, & hæc stipulatio quia est causa ablutionis fordium animi apte responderi baptismo. 2. Altera explicatio, ut significetur exploratio conscientia nostra assidua, conscientia, inquam, bona coram Deo, quæ fiat, ut ab omni labe animus repurgetur.

Sequitur Tertium, hoc est, unde proficiatur hæc salutis ratio, vel etiam, unde & qua ratione vim ea habeat, nos servandi. Per resurrectionem Jesu Christi. Duplici ratione possunt, ut jam innuimus, connecti hæc verba præcedentibus 1. ut neclantur cum verbo servandi, quasi dicat; Baptismus hic servandi vim habet, quia resurrectio & exaltatio Christi intercessit, qua se Deus primo veluti pignore dato obstrinxit ad salutem nobis dandam. Deinde cum Deus Christum ad tantam sublimitatem evexerit, ut is sit in dextra Dei, subiectis ipsi Angelis, Deus certe id jam fecit, unde salus nostra, si modo repurgati fuerimus à fordibus animi, necessario consequatur, aded ut eam jam quodammodo nobis præstitisse censeari debeat. Est autem salus nostra posita in manibus ejus, qui non erubescit nos fratres suos appellare, &c. Atque hæc poterunt latius diduci. Et hæc est veluti Arca qua subvehimur per aquam seu baptismum spiritualem, atque aded enatamus ex omnibus divinis iudiciis ipsaque morte æterna. 2. Sed & possunt hæc verba conjungi cum voce baptismi (si cætera quæ sequuntur, legas in parenthesis) vel cum explicatione ejus, hoc est, interrogatione bonæ conscientia. Si cum voce baptismi immediate jungas, simplex erit sensus: si cum explicatione ejus seu interrogatione bonæ conscientia, propemodum duplex. Si cum baptismi voce; sensus erit nos istam ablutionem consequi per resurrectionem Domini Jesu Christi ejusque exaltationem; quia hæc spem certam in Deo positam salutis æternæ immortalitatisque nobis ingenerat: qua de re eleganter Petrus in hac eadem epist. cap. 1. v. 1 & 2; quæ loca afferenda. At qui habet hanc spem in Deo, purificat seipsum sicut ille purus est. 1 Joh. 3. & 2 Corinth. cap. 7. 1. Si verò connectas cum interrogatione conscientia in Deum, duplex quodammodo est sensus. Alter is quem modo diximus, unde habeamus istam bonam conscientiam; seu unde fiat, ut conscientia nostra repurgetur, & cor nostrum, nos non condemnet; nimirum quia spem ex resurrectione Christi concipiamus vitæ æternæ, unde liberatio à peccatis ac bona conscientia nascitur.

Alter sensus est, ut significetur his verbis unde fiat ut nos cum bonam habemus conscientiam audeamus ita Deum interrogare de nostra salute eamque ab illo postulare. Quasi dicat; At qua fiducia nos ita interrogamus & flagitamus Deum? quid hanc spem nostram ita erigit, & animos istos nobis facit? Resurrectio Domini Jesu Christi: hac nitimur, hæc facit ut audeamus cum tanta fiducia promissorum ejus fidem implorare, cum eorum tam certum ac evidens dederit pignus. Largitur enim resurrectio Christi duplicem istam spem, de qua antè diximus, & illam generalem, quæ antecedit nostrum officium, & eam quæ sequitur. Sicut & mors Christi spem remissionis peccatorum; nam & antequam pareamus Deo, spem hanc præstat, & postea. De posteriore loquitur Joh. 1. Epist. cap. 1. Si in Luce, &c.

Resur-

Resurrectio Domini Jesu poterit hic duplici modo sumi. 1. Latè, pro omnibus iis, quæ eam consequuta, adèd ut ea quæ subjiçuntur à Petro ad explicationem & amplificationem ejus pertineant simul ad ostendendum, quomodo perfecta ea sit, & quanta in se contineat. Sed 2 fortasse rectius hic accipitur magis strictè, ac propriè nempe pro revocationem ad vitam eamque immortalem. Qua ratione videtur accipi supra cap. 1. §. 21, ubi præter resurrectionem gloriæ ejus meminit. Sed evidenter ita sumitur Rom. 14. 9, ubi imperium ejus divinum pro fine resurrectionis & vivificationis ejus ponitur. Maximè autem hic pertinet locus Rom. 8. 34, ubi agit & de certitudine salutis electorum, ubi quædam habet Paulus cum Petro communia, quædam peculiaria; ut & Petrus hic sua. Videatur locus & explicetur gradatio. Ex eodem autem loco etiam explicetur, cur mortis hic non sit facta mentio: nimirum, quia resurrectio ejusque consequentia plus faciunt ad salutem nostram ejusque spem nobis parandam; & mors, idèd maximè (licet non solum) huc faciat, quia ista eam sunt consequuta. Cætera hic non explico, tanquam alias nostris nota & familiaria. Hoc tamen addo, cum facit mentionem Angelorum, possunt intelligi & boni & mali, sed maximè boni: deinde per potestates & virtutes intelliguntur, illi, qui inter hos eminent, ne quis putet, tantum vulgares Angelos Christo subiectos; sed etiam principes eorum, de quibus pluribus verbis Paulus Eph. 1. §. 21. Coloss. 1. 16. & xi. 16. Omnium ministerio Christus pro arbitrio utitur, omnes ei parent, omnium ille caput est. Possunt autem per potestates & virtutes iidem Angelorum principes intelligi, propter diversas qualitates ad eundem tamen finem pertinentes; possunt etiam diversi intelligi. Si iidem, intelliguntur Angeli præcipui seu Archangeli, qui velut sunt duces quidam cæterorum. Ut malorum Angelorum unus dux est, qui dicitur Diabolus, cujus cæteri dicuntur Angeli atque emissarii, quorum opera ille utitur: ita etiam in bonis Angelis ordo est & dignitatum gradus; non quòd illi suis veluti legionariis militibus absolute imperent, sed ex mandato Dei, & nunc Christi, illi cætera disponunt, & vel mandata regis sui ad illos deferunt, vel per illos exsequuntur. Dicuntur ergò potestates propter quandam imperii vel gubernationis speciem, quam habent in cæteros Angelos, sed limitatam & restrictam, & superiori subiectam, non *autèd*. Virtutes propter robur & vires adjunctas, quibus possent imperata exequi & cæteris veluti præesse. Quodsi malis diversos intelligi, tum per potestates ii eorum intelligendi tantum, qui veluti sunt duces, qui regi Christo parent, & propter quandam imperii particulam ita dicuntur. Virtutes autem sunt alii, qui magno robore polent, & ad res arduas ac magnas exsequendas à Deo ac Christo adhibentur. Vult ergo Petrus significare divinum Christi imperium ejusque magnitudinem, cum ei Spiritus omnium potentissimi ac rolustissimi, quibus Deo excepto nihil majus est, parent: atque inde ostendere, spei nostræ certitudinem, cum ea sit potestas ejus, cui omnia parent, cujus imperio cum hi potentissimi Spiritus subsint, nihil est quod resistere possit; imò qui horum etiam spirituum operam suos olim congregabit ad se, & ex incendio illo, quod mundum manet (quemadmodum olim diluvio) ereptos in ærem transferet, indeque in cæleste palatium: à malorum verò Spirituum vi, (quos aliquin debet) & nunc imperio suo coeret, hic quidem custodit, aliquando autem plenissimè vindicabit.

De verbis Christi *Johan. 3. 7. 8.* Verborum istorum Christi hunc arbitror simplicem esse sensum: Non tibi mirum absurdumve videatur quod dixi, denudò nos debere nasci, etiam si qua ratione id fieri queat, non videas. Ecce ventus passim spirat, tuque ipsius sonum auribus clarissimè percipis, ita ut de re dubitare nequaquam possis; nec tamen scis unde omninò proficiatur, aut quorsum tendat. Quemad-

modum (intelligitur) res certa est de vento, nec de illo dubitas, quamvis originem & locum in quem tendat, ignores; ita etiam se res habet, cum quovis, qui ex Deo generatur, seu cum generatione ex Spiritu, de qua tibi dixi. Res nempe, certa est, & de qua haudquaquam dubitare debes, etiam si rationem ac modum, quo id fiat, non accipias.

Ad locum Jeremiæ 23. §. 5, 6, in quo arbitraris nomen Jehovæ Christo tribui, unde consequatur eum esse Deum illum unum: Responsum habes in libro contra Wujekum, Classe 4. Argum. 2. Quod verò tu ajis, *De Christo prophetam loqui monstrare subiectum, quod sit Germen Davidis, quod appelletur rex benè regnaturus, quod dicatur ille Jehova, qui & nostra est justitia, quorum nullum de Israëliti dici possit.* Non enim advertis primùm, à te pro concessio iumi subiectum enunciationis ejus, quæ continetur in posteriori vers. 6 parte, esse Germen illud Davidicum, de quo versu 5 dictum fuerat, quod sit futurus, rex benè regnaturus, &c. Atqui initio vers. 6 novum interjicitur subiectum, nempe Juda & Israël, ad quod tanquam propius, rectè referrì queunt, atque adèd debent, postrema illa ejusdem versic. verba, de quibus est controversia. Consentaneum enim est, prædicatum quodvis ad propius potius subiectum referrì, quàm ad remotius, nisi forte gravis obstat ratio, quæ an hic sit aliqua, partim ex d. l. contr. Wujekum animadvertere, poteris, partim mox videbimus. Itaque dum tu duo diversa prædicata, inter quæ novum subiectum interponitur, conjungis, & ad unum subiectum refers, in compositionis, ut dixi, fallaciam incurris. Deinde illud te unà cum aliis decipit, quòd verba ista postrema §. 6 ita resolvenda statuis, ac si dictum esset, eum de quo sermo est, vocatum iri Jehovam, qui nostra est justitia: quod quia in Judam & Israëlè non cadat, arbitratus es, id de germine Davidis esse intelligendum. Atqui, ut alia quædam hic mittam, tum ex loco simillimo apud eundem Prophetam, ubi eadem verba secundum Hæbraicam veritatem, quam nonnulli interpretes fideliter expresserunt, manifestè ad Hierosolymam referuntur; tum ex aliis similibus Scripturæ locis, quorum aliquos in d. l. contra Wujekum habes annotatos, videre potes; nihil esse, quòd cogat isto modo verba Prophetæ resolvere: imò esse quod distuadeat. Est enim animadvertendum, verba hæc, *Jehova justitia nostra*, conjunctim sumenda esse, & instar unius nominis, quod materiale nonnulli vocant, habenda, quod etiam de ea re efferrì possit, quæ Jehova simpliciter haudquaquam appellari possit: quòd si verò nomen hoc resolvere velis in voces illas ex quibus componitur, non per appositionem verba *Justitia nostra* cum nomine *Jehova* conjungenda fuerint, ut tu aliique omnes faciunt, sed integra ex nomine hoc enunciatio constituenda, subaudita vocula est. Hoc pacto, Jehova est justitia nostra. Quare nec subiectum aliquod aliunde fuerit assumendum, de quo tum vox Jehova tum Justitia nostra prædicatur; si quidem ipsa Jehovæ vox subiecti locum obtineat. Exemplis, quid velim, intelligetur melius: si quis vexillum hodie aliquod, cujus inscriptio sit, Deus fortitudo mea, dicat, hoc eodem nomine vocari, aut id re ipsa ita vocet (ut si dicat, vexillum istud Deus fortitudo mea esse ab hostibus captum, aut aciem præcessisse) non significabit, vexillum istud esse Deum, qui sit fortitudo ipsius, sed totum hoc complexum, quod integram sententiam seu enunciationem in se continet (nempe Deus est fortitudo mea) pro nomine illius, vexilli usurpabit. Solent nempe Symbola istiusmodi, integram sententiam breviter enunciantia, quæ quis libenter vel de se vel de alia aliqua re aut personâ usurpat, migrare in nomen aliquod istius sive rei sive personæ, de qua usurpantur, aut quæ eorum quæ inibi dicuntur, monumentum aliquod exhibeat: cujus rei vel in Germanicâ nostra lingua exempla licet reperire. Sed ne intra profana tantum consistamus, aut aliunde potius quàm ex

(cc 4)

Scripturâ

Scripturâ linguâque sancta petamus exempla, deprehendentes idem in nominibus Hebraicis, quæ in Sacris Literis leguntur; Inspice tantum interpretationem nominum istorum, quæ ad calcem Latinæ Bibliorum Versionis adjici solet, aut ab aliis peculiari libello, atque adeo fufius est pertractata. Inprimis autem ea vide Nomina, quæ ab El incipiunt, quam vocem Deum significare nosti. Sic Elcana significat Deus Zelotes, Elias Deus Dominus, sive Jehova: Elimelech Deus meus Rex. In quibus omnibus subauditur vocula *est*. Elnathan Deus dedit, quod integram sententiam seu enunciationem manifeste continet. Quare si voces illas ex quibus nomina hæc constant, dirimere à se invicem velis, non debes nomen Dei aut Domini seu Jehovæ enunciare de homine illo, de quo nomen ex hac voce compositum efferebatur; sed eo debet intelligi unus ille Deus, de quo dicitur, quod sit Zelotes aut Dominus (vel contra de Domino, quod sit Deus) vel Rex, vel quod dederit eam nempe personam, aut rem: quæ subauditur. Sic nomen *Immanuel*, quod ut notum est, significat *Nobiscum Deus*, ab hominibus Christianis pro nomine proprio usurpatur (hinc Immanuel Chrysoloras, Immanuel Tremellius; Imperatores etiam quidam Constantinopolitani & Reges Lusitanie hoc nomine fuerunt appellati) non quod quicumque corum (sit Deus ille qui nobiscum esse dicitur, sed quod voces istæ in unum nomen coalescent, continent in se vim integræ orationis, nempe *Deus est nobiscum*, seu nobis propitius adest. Exemplum etiam habes luculentum Genes. 22. 14. Et vocavit Abraham nomen loci illius (ubi immolare voluit filium) *Jehova videbit*, ubi nemo non videt, non Jehovam fuisse appellatum locum istum, sed totam hanc enunciationem pro uno nomine sumptam, loco isti fuisse instar appellationis propriæ attributam. Sic Exodi 17. 15. Et ædificavit Moses altare, & vocavit nomen ejus, Jehova vexillum meum scilicet est, & Judic. 6. 24. Et ædificavit ibi Gedeon altare Domino, & vocavit illud Jehova pax (ita enim est in Hebræo) hoc est pacis est auctor: quanquam est legere velis Jehovæ pax, ut nonnulli faciunt, subauditur itidem vocula est, ut sensus sit, Domini seu Jehovæ est pax, hoc est, ab ipso proficiscitur pax seu salus ac felicitas. Vide versic. præced. Sic Ezech. 48. 35. Et nomen urbis [erit] ex eo die Jehova illic scilicet est. Mitto alia quædam ad hujus rei illustrationem pertinentia; qualia sunt nomina integram interrogationem continentia, ut Michaël quod significat, quis sicut Deus? & illa quæ ex eventu sequuturo desumuntur, & orationem continent imperativo modo elatam: quale istud Esa. 8. 3, ubi jubetur propheta vocare filium suum, *Accelera spoliū detrahere, festina prædare*: quæ Hebraicè paucioribus Syllabis longèque rotundius efferuntur, ut nemo mirari debeat, plura verba integram orationem complectentia, pro uno quopiam nomine in dicto Jeremiæ loco, pro Judæ & Israël nomine sumi, licet enunciationis illius subjectum de eo efferi ac prædicari per se nequeat. Illud autem ex allatis à me exemplis observari velim, rebus illis, quibus aliquid contingit novi, aut ut contingat, optamus, itemque locis, in quibus quippiam evenit insolitum, quin etiam rebus ac personis, per quas id contingit, signis denique sive antecedentibus sive consequentibus rerumve inusitatatum monumentis, nomina hujusmodi indifolere composita, eventum illum aut ejus votum significentia. Quare ut ad locum nostrum dicta commodemus, quia eo tempore quo Germen istud Davidicum esset ex oriturum, & benè regnaturum in terra Judaica & Israëlita, ipsaque ad eam urbem Hierosolymitana quæ gentis caput erat, Deus justificaturus esset populum suum, & ablatis, ex mera sua benignitate, illius peccatis, eum tanquam justum at infontem tractaturus; idèd populus ille, cui tanta felicitas contingeret, vocandus erat *Jehova justitia nostra*; nempe ex oratione, quam ipse populus de felicitate hac sibi gratulans, & ejus gloriam uni Deo adscribens, frequenter in ore esset habiturus, & instar proverbii

ac Symboli cuiuspiam usurpaturus, vel saltem usurpare deberet. Hæc enim per mimesin, ex ipsius populi personâ dicuntur, & ejus professionem de divina erga se benignitate continent. Similiter intelligendum est de Hierosolyma, hoc est, de populo Hierosolymitano cap. 33, ejusdem prophetia. Neque verò necesse est ut itatuamus, hoc ipso nomine postea populum aut vulgo urbem fuisse appellatum, præsertim ab aliis extra populum istum existentibus. Sed satis est causam sufficientem datam fuisse hominibus ita loquendi & nomen hoc usurpandi: quemadmodum nec Hierosolyma vulgo dicta est Jehova illic, quomodo nominanda apud Ezechielem dicitur: nec ut est apud Esaiam civitas justæ, urbs fidelis, nec de Christo vulgo usurpata, & ne nunc quidem usurpantur ea nomina, quibus insigniendus dicitur Esaiæ 7. 9, nec illud ipsum quod hoc loco extat, quodque vultus de Christo intelligendum. Ex dictis illud etiam apparet, etiam si tandem de Christo hæc intelligerentur, non tamen inde sequuturum Christum seu germen istud Davidicum esse ipsum Jehovam, non magis sanè quam Hierusalem, vel Juda & Israël. Id tantum significaretur, Germen illud Davidicum causam fore mediam ejus rei, quæ nomine isto *Jehova justitia nostra* [est] exprimitur. Hoc est Jehovam per ipsum justificatum populum suum, ut proinde ipsi hoc est germini illi, ex tanto beneficio à Deo per ipsum in populum collato, jure potuerit hoc nomen imponi. Quo pacto etiam Immanuel debuit appellari hoc est nobiscum Deus, non quia ipsemet is esset Deus, qui sit nobiscum futurus, sed quia per eum & cum eo Deus esset, nobis adfuturus, seque nobis propitium ac maxime benignum exhibiturus. Quia verò hujusmodi nomina ex eventu, ut vidimus, solent imponi, quod de hac appellatione, qua de agimus, ex eo ipso, quem citasti, loco constat; ex eo facile est intelligere, ea non desumi solere ex re, quæ cuiuspiam naturaliter ac necessariò insit; quod tamen hoc loco fieret, si germen illud Davidicum diceretur Jehova; quia nimirum essentiam ipsius Jehovæ in se haberet. Quin etiam illud inde non obscurè colligitur, verba illa potius ita esse resolvenda, ut totam enunciationem continent, quam ut per appositionem tantum elata intelligantur. Illo enim modo eventus quidam certus, nempe quod Jehova populum suum justificet, primò ac potissimum significatur: hoc vero modo, non principaliter sed veluti accessorie tantum; principaliter enim significaretur, eum esse Jehovam, id quod personæ contingeret commendationem, non vero eventum exprimeret: id vero quod additur, justitia nostra, prior tantum illustrandi causa adhiberetur.

Quod attinet ad Spiritus sancti, ut ajis, personam, quam conaris ostendere: nullum est dubium, quin de eo Spiritu loquaris, qui in ipso Deo ejusve essentia naturaliter residet, non vero de quodam ejus effectu hoc est de virtute atque efficacia ab eo in homines manante, quam Spiritus sancti nomine in Sacris Literis creberrime appellari, omnes videntur agnoscere. Cum ergo primum argumentaris à requisitis personæ, quæ omnia Sp. S. vis competere, & eorum primum facis esse substantiam: Vel substantiam sumis pro re substantiali atque ad substantiam constituentem pertinentem: quo pacto differentias substantiarum, essentielles, substantias appellant, ut rationem v. gr. hominis, vel eam accipis pro subjecto quodam, hoc est, pro ne ejusmodi quæ per se ac separatim subsistat, aut subsistere apta sit. Si priori modo, concedimus Spiritum illum, qui in Deo naturaliter inest, substantiam esse. Sed id te nihil in hac causâ juvat, ut ex seqq. apparebit. Personam enim necesse est substantiam esse, ut subjectum (subjecti nomen absolute accipio, nulla habita ratione accidentium, quæ ei insunt: quo pacto etiam ex eorum sententia, qui nullum planè in Deo agnoscunt accidens, Deum subjectum dices) quod per se subsistere aptum sit vel potius actu ipso subsistat. Quanquam enim Tu id fortasse in ultimo requisito, quod est, esse ens completum:

ram, complexus es: tamen quia hic primus ferè late error, ex ambiguitate vocis substantiæ natus, ideo hic statim detegendus fuit. Unde jam intelligis, si posteriori modo substantiæ nomen accipias, à nobis negari idque jure, Spiritum sanctum esse substantiam; est enim in alio naturaliter, nempe in Deo ejusque substantia, nec ab ea separatim ullo pacto consistere potest. Ex quo jam statim etiam apparet, quid de altero requisito, nimirum quòd sit substantia prima, sentiendum sit. Id enim nulla alia ratione concedi potest, quàm quatenus intelligitur, Spiritum S. esse rem quandam substantialem, singularem atque individuum, non genus aut speciem: quo pacto etiam diceres hanc rationem Petri aut Pauli v. gr. esse substantiam primam. Patet etiam aliquomodo, quid de tercio sit statuendum; nempe quòd Spiritus S. sit rationalis. Neque enim Spiritus S. rationalis est, ut quòd, sed ut quo (utor usitata scholarum distinctione) qua ratione ipsam quoque rationem seu intellectum rationalem diceres, non quòd ipsamet propriè ratiocinetur aut ratiocinandi atque intelligendi vim habeat: sed quòd homo ratione atque intellectu ratiocinetur atque intelligat, aut intelligere possit. Respondet enim Spiritus sanctus, de quo sermo est, facultati ac potentie, non subiecto facultatem habenti atque utenti. Usitatissimum autem est ut facultati actiones tribuantur, quæ propriè conveniunt subiecto facultatem illam habenti. Sic intellectus dicitur aliquid percipere aut cognoscere; Mens judicare ac discernere: Voluntas velle (ut 1 Petr. 3. y. 17) aut decerner e quippiam: Anima hominis scribit, gaudere, &c. cum tamen hæc omnia compositio propriè conveniant, seu homini animam habenti, ut docent Philosophi. Hoc autem, quo diximus, modo, aut simili quoque, qui personæ non sit proprius (ut de eo simul loquamur spiritu, qui à Deo manat, & in homines effunditur; estque spiritus in ipso Deo naturaliter residens effectus quidam, ei per analogiam respondens, deque actionibus quæ illi in S. L. attribuantur) vel ex eo, quem primum adduxisti, loco 1 Cor. 2. discernere licet. Nam vers. 11, in quo confirmatio quædam vel illustratio continetur ejus, quòd vers. 10 à te citato dictum fuerat, ait Apostolus; quis enim novit hominum, quæ sunt hominis; nisi Spiritus hominis qui in ipso est: ita etiam ea quæ sunt Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei. Neque enim spiritus hominis ipse cognoscit aut novit quippiam propriè, sed eo cognoscit aut novit quippiam propriè, quòd Marcus de Christo loquitur 2. vers. 8. Quare similiter de Spiritu Dei statueret licet, vel saltem nihil aliud vi illius comparationis concludere atque in præcedentibus asserere voluit Apostolus, quàm Spiritu Dei cognosci, ea de quibus sermo est. Quanquam ea ipsa quoque verba, quæ adducis vers. 10, satis ostendunt, Spiritui Divino hic non propriè, sed metonymicè cognitionem tribui. Dicitur enim ibi Spiritus (nimirum Dei) omnia scrutatur, etiam profunditates Dei; hoc est consilia & decreta ipsius maxime arcana, & in ipso veluti profundo abdita ac reclusa. Nam si de illo Spiritu loquaris, qui in ipso inest naturaliter, is nequaquam scrutatur atque explorat ea, quæ in Deo latent abdita. Sed is ipse est, in quo ea primò insunt, & abdita latent: quemadmodum profunda (ut ita Apostoli sermonem imiter) hominis, hoc est abdita ejus consilia, in Spiritu ac mente ipsius latent, nec Spiritus illius ea dicitur scrutari, sed scire ac tenere. Necessè enim est diversum esse id, quòd scrutatur, ab eo in quo id primò latet, quòd scrutari quispiam dicitur: præterquam quòd verba illa, etiam profunditates Dei, satis indicant, quo pacto Spiritus Dei hoc loco consideretur. Quod si de illo Dei spiritu sermonem esse velis, qui à naturali, de quo hæcenus egimus, Dei spiritu manat & hominibus communicatur, originis autem ac fontis sui naturam quodammodo retinet, & quæ in eo latent, humanis mentibus imprimit, seu, ut ea cognoscant, efficit: quem vis videre arbitror, cum propriè loquendo, haudquam scrutari aut cognoscere, quum persona non sit,

cojus id est proprium. Neque enim est, quòd quis dicat, cum esse tertiam illam, quæ creditur, divinitatis personam. Quandoquidem effectus quidam est Spiritus in Deo naturaliter residentis. Hic autem Divinitatis persona atque adeo Deus summus esse nequit; cum hic prorsus sit *divinus*, nec ab ulla causâ dependeat: adde, quòd tertia illa, quæ statuitur, Divinitatis persona, essentiam Divinam, nunquam egreditur; ille autem, quem diximus, Spiritus egreditur. Animadvertunt improprietatem hanc in verbis Apostoli, quidam Sac. Lit. interpretes, licet aliquin acerrimi ejus, quam tueris, sententiæ defensores. Beza enim vult ideo dici Spiritum scrutari profunda Dei, quia per illum doceamur etiam abditissima, sicut Rom. 8. vers. 26, dicitur postulare, quòd nos ad postulandum impellat. Quanquam verò postea addit, si Spiritum hoc loco malimus non pro ipso Spiritu sancto, sed pro ipsius vi & afflatu accipere, simpliciter hoc esse accipiendum. Non video tamen, quomodo metonymiam queat effugere. Quandoquidem ille Spiritus sancti afflatus, quem admodum paulò ante ostendimus, propriè scrutari aut cognoscere non potest, sed tantum efficere, ut in quibus existit, scrutentur ac cognoscant. Plura quidem dici possent, ad intelligentiam loci hujus pertinentia; sed ne & Epistolæ modum & munus respondentis nimis excedam, ad secundum transeo ex Testimoniis tuis, quibus probare conatus es Spiritum sanctum esse rationalem: id verò exstat 1 Corinth. cap. 12. Versiculum tu non annotasti: arbitror autem te potissimum respexisse ad vers. 11, qui ab aliis quoque in primis urgeri solet, ubi dicitur, quòd Spiritus ille distribuat privatim cuilibet prout vult. Hujusmodi enim actio rationem & intellectum in eo Spiritu omnino videtur præsupponere. Quæ ratio si firma est, multæ res aliæ, quæ personæ nequaquam sunt, rationales atque adeo personæ erunt. Nam ex iis singulis, quæ charitati tribuuntur cap. sequent. ejusdem Epistolæ, liceret concludere, eam esse rationalem: cum unum quodque eorum rationem præsupponat in eo, cui propriè tribuuntur; atque illa in primis, *Charitas non cogitat malum* (id quòd tacitam contrariè affirmationem continet, & cogitandi facultatem omnino postulat) omnia credit, omnia sperat. Scriptura dicitur prævidisse Deum ex fide gentes justificaturum Galat. 3. 8. Sermo Christi dicitur judicaturus eum, qui verba ejus non recipit Johan. 12. 48. Atqui hæc non minus rationem atque intellectum requirunt, quàm id, quòd Spiritui sancto loco à te citato tribuitur. Ac ne aliunde petamus exempla, habes in hoc eodem cap. 1 Cor. 12. 25. Ubi de membris corporis humani, quòd postea vers. 27 & seqq. ad membra Mystici corporis Christi accommodatur, asseritur, alia pro aliis curam gerere, quæ omnia figurate dici nemo ignorat. Ac de ipso Dei Spiritu figuratam ejusmodi loquutionem habes, eo, quem Beza superius citaverat, loco Rom. cap. 8, ubi emphaticè admodum ipse Spiritus dicitur interpellare pro nobis suspiriis inenarrabilibus, additurque eum, qui scrutatur corda, scire, quis sit sensus Spiritus (hoc est quid Spiritus spectet ac desideret) quòd secundum Deum interpellat pro sanctis. Ubi si spectes verba, videbitur ipsamet Dei Spiritus, qui ibi tum à Deo, apud quem interpellat, quique ejus sensum intelligit, tum à Sanctis, pro quibus interpellat, distinguitur, propriè Deum orare, ad eum suspirare, & aliquid ab eo desiderare: quæ actiones non sunt nisi rei rationalis: & tamen res ipsa unumquemque monet, id de Spiritu S. propriè dici non posse. Nam si Spiritum sanctum pro persona divina velis accipere, quo pacto dici potest, eum orare aut pro aliquo interpellare, nempe apud Deum; cum ponatur eum esse ipsummet Deum, ex se ipso dona omnibus distribuentem? quomodo dici potest, eum suspirare? Deum ipsius sensum intelligere? Si vero pro effectu

illius

illius Spiritus, seu afflatu divino sumas, cum is persona nequaquam sit, quomodo ei has actiones proprie tribues? quamquam etiam si persona esset, non protinus ei proprie tribui possent. Quare restat, ut quemadmodum supra Beza dicentem audivimus, metonymice id de Spiritu Sancti dictum intelligamus, quia enim is in hominibus ea efficiat, quæ illi hic tribuuntur, & tunc cum homines Christiani afflictionum & periculorum magnitudine perturbati, nesciunt quid, quoque pacto orare debeant, illis id suggerat, & suspiria in illorum cordibus excitet, quæ licet verbis exprimi nequeant, à Deo tamen qui corda scrutatur, intelliguntur, & voluntati ipsius consentanea esse agnoscentur. Quare cum hæc actio à Spiritu divino tanquam causa præcipua oriatur, ideo Spiritui S. tribuitur. Hæc cum alibi agnoscantur, cur non agnoscentur in locis similibus, atque adeo in eo, de quo agimus, 1 Cor. 12: qui eo tantum à priori differt, quod in illo actio hominis, in hoc verò actio Dei propria Spiritui tribuitur. Est enim Spiritus divinus partim in ipso Deo, partim in hominibus, quibus donari dicitur, & quidem partim dependentiæ ratione, partim etiam ratione analogiæ, idem. Quemadmodum ergo, quatenus in hominibus est, actiones hominum ei tribuuntur, quæ illius virtute & efficacia peraguntur: ita etiam, quatenus in Deo est, Dei actiones ei adscribuntur, quæ ipsius vi perficiuntur. Et hoc quidem 1 Cor. 12, loco, facilius id quod dixi, agnoscere poterat, nisi præconcepta obstaret opinio, quam in aliis quibusdam locis à nobis adductis. Nam d.l. Rom. 8 preces, quæ Spiritui Sancto adscribuntur, satis aperte sanctis, quibus etiam proprie conveniunt, adimuntur: & Joh. 12. 47, 48, iudicium illud, quod sermone Christi tribuitur, Christo ipsi, cui tamen id proprie competit, certam ob causam (nempe quia ipse prima damnationis illius causa non esset) adimitur. At in loco nostro, ea donorum distributio, quæ Spiritui S. tribuitur, haudquaquam adimitur ei, cui proprie competit, nempe Deo, cuius is est Spiritus, imò potius paulò superius aperte satis adscribitur, dum ita inquit Apostolus: & divisiones operationum seu facultatum sunt, (loquitur autem de facultatibus seu donis illis spiritualibus, quæ Spiritum inferius ait distribuere) sed idem est Deus qui operatur illa omnia in omnibus: cum quo consentit præter alia locus Hebr. 2. v. 4. Simul attestante Deo signis, &c. & Spiritus Sancti distributionibus secundum suam voluntatem. Neque enim hoc loco Spiritus sanctus (quod fortasse quispiam non satis locum considerans arbitrari posset) spectatur, tanquam distributor, sed tanquam donum (quod cæteroquin expressum non foret) distributum à Deo, Evangelicæ doctrinæ ea ratione attestante. Dicit autem eum id fecisse secundum suam voluntatem, quod ad Corinth. Spiritui ipsi tribuitur: quia aliud donum spirituale huic, aliud alii, & rursus, alia mensura huic alia alteri dedit: quod alibi Christo, qui acceptum à Patre spiritum ipsius nomine effudit, quique ea ratione muneribus diversis in Ecclesiâ obeundis diversos præfecit (hoc autem est unius illius Domini, hoc eodem loco 1 Cor. 12. 5) adscribitur. Confer inter se 1 Cor. 12. 28 & seqq. & Ephes. 4. v. 7, 8, 11. Quia verò id vi Spiritus divini factum est, ideo id Spiritui ipsi metonymicè tribuitur. Vide adhuc nonnulla de hoc loco, præsertim quod ad superiora verba attinet, in anti Wujeko pag. 489, & contra Eutropium locis in catalogo notatis.

Sed jam tempus est, ut tertium locum videamus, qui extat Actor. 13. 2. Dixit Spiritus S. separate mihi Barnabam & Saulum ad opus ad quod eos vocavi. Ubi vel ex eo probas, Spiritum Sanctum esse rationalem quia dixerit, simpliciter, vel quia ista, quæ vidimus, dixerit: vel ex utroque. Prior ratio nulla est, nisi etiam concludere velis legem aut Scripturam esse ratione præditam, atque adeo personam, quia non semel loqui aut dicere quippiam in Sacris Literis legitur. Eodem modo oraculum dicit Rom. xi. 4. Adhortatio differit Hebr. 12. 5; sanguis Christi loqui-

tur ibid. v. 24. Vox Abelis clamat ad Deum Genes. 4. v. 10. Cæli enarrant gloriam Dei & opus manuum ejus annunciat firmamentum, dies diei eructat verbum, &c. Ps. 19 & alia similia. Quid usitatus, quam quod vulgo dicimus, res ipsa loquitur? Quod ad posteriorem rationem attinet, nec illa robor aliquod habet. Alioquin enim similiter concludere liceret, oraculum esse ratione præditum, esse personam, esse ipsum denique Deum, siquidem id loco paulò ante citato Rom. xi. 4. dixisse legitur, reliqui seu reservavi mihi septem millia virorum, &c. quisenim alius eos sibi reservaverat præter Deum? Eodem modo cum dicitur loco itidem paulò ante allegato Hebr. 12. 5. Exhortationem nobiscum tanquam cum filiis differere: fili mi, ne contemas, &c. an protinus concludes, exhortationem habere filios, seu nos instar filiorum amare & alloqui? Atque ut propiore utamur exemplo, & ei de quo agimus, viciniore: Cum ad finem singularum Epistolarum Domini Jesu ad Ecclesias Asiaticas mittendarum Apoc. cap. 2 & 3 legis: qui habet aures, audiat, quid Spiritus dicat Ecclesiis: num inde concludes, ea quæ in illis Epistolis dicuntur, ex Spiritus illius divini persona dici: seu ad eum tanquam ad personam aliquam verè referenda esse? Annon liquet, omnia illa ex persona Christi dici, & cum ipsum esse, qui ibi loquatur? Inspice tantum inscriptiones. Quid ergo dices? Spiritum hunc ipsum Christum esse? haudquaquam: sed respondebis arbitrator, quemadmodum ea, quæ oraculum dixisse legitur, non ad oraculum ipsum proprie referenda sint, sed ad illum, qui illud edidit, aut edi suavit; quemadmodum item ea, quæ exhortatio differere legitur, non ad ipsam exhortationem revera, sed ad exhortantem sint referenda: ita etiam, quæ Spiritus ibi dixisse Ecclesiis scribitur, ad eum referenda esse, cuius is fuerit Spiritus, quique per eum Ecclesiis fuerit loquutus, nempe Christum. Tribui autem illa oraculo, quia ista per oraculum fuerint prolata: exhortationi, quia per modum exhortationis: Spiritui, quia per Spiritum seu Spiritualem afflatum ac revelationem ea fuerint revelata, ac velut pronunciata. Hoc idem ergo responsum tibi puta ad illum, Actor. 13, locum, ac rationem posteriorem inde petitam. Verba nempe illa: Separate mihi, &c. referenda esse ad eum, ex cuius persona Spiritus sanctus loquutus censetur, & à quo is fuit viris divinis inspiratus. Is verò est Deus ac Christus. Hunc enim Paulum ejusque collegas ad munus Evangelii gentibus prædicandi delegisse ac misisse, adeo notum est, ut lumen in meridie accendere velle viderer, si id probare conarer. Tribuitur autem hæc oratio Spiritui sancto: quia ejus instinctu atque afflatu prolata fuerit: quemadmodum eandem ob causam, omnia alia Prophetarum dicta Spiritui sancto tribuuntur, licet ea ex aliena persona fuerint prolata, nec Spiritus sanctus tanquam persona aliqua, ea fuerit proloquutus. Sic infra 20. v. 23 dicit Paulus; Spiritus sanctus per [singulas] civitates testatur dicens, quod vincula, &c. nempe quia Prophetæ per Spiritum S. seu afflatu divino impulsus, id dicerent ac testarentur: ut quodammodo declaratur infra 21. v. 4 ubi dicitur, discipulos quosdam Paulo dixisse per Spiritum, ne ascenderet Hierosolimam, hoc est (ut explicant viri docti, idem de Spiritu sancto vobiscum sentientes) divina Spiritus revelatione. Vide etiam ea quæ de Agabo leguntur eod. cap. v. 11. Simili ergo ratione Spiritus S. illa quæ Act. 13 legimus, dixisse censendus est: quia nimirum Prophetis, qui Antiochiæ tum temporis fuisset v. 1, non frustra dicuntur, Deus ea per Spiritum sanctum revelavit, ac per illos aliis annunciari voluit. Repentino enim ut verisimile est, afflatu correpti Prophetæ illi ista pronunciarunt, nisi malis alia quadam ratione vocem quampiam, quæ ista pronunciarer, extitisse. Quanquam verò plura adhuc ad hujus rei declarationem addi possent, tamen modum mihi aliquem ponendum censeo. Id unum tantum addo, quod ad plura loca Scripturæ accommodari queat. Si omnino velis Tertiam quandam Divinitatis

vinitatis Personam à Patre & Filio distinctam, ista prouillie: quæro, unde constare poterit, illam ipsam Personam, non verò Primam aut Secundam verba hujusmodi pronunciaffe? An forte dixit; Ego Spiritus hoc pronuncio? Haudquaquam. Necesse ergo fuisse, effectum aliquem aut signum extitisse, quod id ostenderet? At quale id esse potuit, quod non Patri aut Filio, aut utriusque posset accommodari? An non satis apparet, Divinos viros non id voluisse exprimere, quænam persona Divina id dixerit; sed eo, tanquam re manifesta inter Christianos, posito (norunt enim omnes neminem nisi Deum per Christum, seu Christum Dei nomine istud facere: cum Deus Pater sit ille ex quo omnia, Christus is per quem omnia) indicare tantum velle, quo pacto ea Deus & Christus pronunciarit, & unde constare poterit, Deum ita revera velle ac præcipere, ut ita hominibus his auctoritas sua constaret. Id autem breviter simul & emphaticè significarunt, cum dixerunt, Spiritum Sanctum ita locutum; si ea admittatur explicatio, quam nos attulimus, nimirum, quòd ea viri divini, celestis affectu correpti pronunciarint. Sic Apostoli, cum constare vellent præcepta sua, non sua revera, sed à Deo Christoque sibi inspirata esse. Actor. 15. 28 dixerunt, *Videtur est Spiritui Sancto & Nobis*, hoc est, ut viri docti explicant vestrarum partium, nobis ex Spiritu S. instinctu; cum alias nulla causa esset, cur non potius dicerent; Deo aut Christo id visum est & nobis. Nec minus Dei aut Christi censenda fuissent illa præcepta, quam Spiritus Sancti: etiam si vestra sententia foret admittenda: sed de hoc loco plus satis.

Ex dictis intelligi etiam potest quæritus locus, quem citare prouillie voluisti, 2 Sam. 23 (tu habes 33) v. 2, ubi ita ait David: Spiritus Domini loquutus est per me, & sermo ejus per linguam meam. Nihil enim id aliud est, quam si dixisset; Ego Spiritus Divini impulsu loquutus sum, eo linguam meam regente atque impellente prophetas ac psalmos eidi. Nam quod postea additur: Dixit Deus Israël mihi &c. in quo nonnulli præsidium aliquod causæ suæ collocant, probare inde volentes, Spiritum sanctum esse Deum Israël, quò tu tamen, vix videris respexisse, cum idè tantum locum hunc attuleris, ut ostenderes Spiritum sanctum esse rationalem: hoc, inquam, aliud est Davidis elogium, non verò prioris tantum repetitio. Aliud enim est Divinum Spiritum per Davidem loquutum esse, nempe aliis: aliud verò, Deum ipsimet Davidi loquutum. Quare ex horum verborum collatione inter se, haudquaquam colligi potest Spiritum Domini esse ipsum Deum Israël: quod per se ipsum quoque absurdum censei debet. Deinde etiam sensus utrorumque verborum, si rem ipsam spectes, idem foret, non tamen protinus sequeretur, Spiritum sanctum esse illum Deum Israël, qui postea nominatur: sed tantum Deum Israël per Spiritum suum vel Davidi vel per Davidem aliis loquutum esse; & Spiritum illum Deo hac in re fuisse subordinatum, ita ut ejus sermo, pro ipsius Dei sermone sit habendus. Nam si ita, ut isti faciunt, concludere liceret, probari etiam posset, Spiritum sanctum esse Deum Patrem: Deus Pater loquutus est per Davidem (Actor. 4. confer versic. 25 cum 27) Spiritus sanctus loquutus est per Davidem. Ergo Spiritus sanctus est Deus Pater: vitium hujus argumentationis quis non videt? Hæc de Tertio Personæ requisito à te constituto.

Quartum Personæ requisitum facis esse ens completum, ens autem completum à Scholasticis, quorum hic terminus est proprius, id dicitur, quod non est in alio, nec tanquam pars, nec tanquam proprietas vel accidens aliquod: estque adeò ultimum subjectum, quod de nullo alio dicitur sed de ipso omnia: quod alio nomine suppositum vocant. At Spiritus sanctus in potiore significationem acceptus in Deo est ejusve substantiæ. Cumque ex vestra sententia nec pars sit substantiæ Divinæ, nec proprietas, ut nos volumus; quid aliud vobis erit, quam accidens? Quomodo ergo ens completum? Sed probas tu eum esse ens comple-

tum: quia, inquis, est alius à Patre & Filio. Joh. 15. (fortasse scribere voluisti cap. 14 cum in hoc solo legatur vox alius de Spiritu S. usurpata.) Atqui r. non dicitur ibi Spiritum S. esse alium à Patre, quod tamen hoc loco, ubi probandum est, Spiritum sanctum esse ens completum, hoc est separatim ab aliis rebus omnibus subsistere, non verò ineffe in alio quopiam, potissimum ostendendum erat, ei præsertim qui contra nostram sententiam esset disputaturus. Quandoquidem nos censemus. (id quod per se quoque unicuique probabile videri debet) Spiritum sanctum, qui Dei Spiritus ac virtus dicitur, in Deo, qui Pater est, residere, & ejus proprietatem quandam esse. Distinguitur quidem ibi Spiritus Sanctus à Patre satis manifestè: sed tamen alius ab eo, qua in re tu præsidium causæ tuæ collocas, non dicitur, sed tantum alius à Christo, idque non simpliciter, sed paracletus. Se enim paracletum etiam tacite vocat, quia discipulis suis, quamdiu illis præsens adfuerat, singulari fuerit solatio, cujus habitu jam inistente, quia vehementer contristabantur, veriti, ne gaudio, quod ex ipso hætenus ceperant, penitus sibi esset in posterum cadendum, idè suo loco ac vice alium illis paracletum, seu consolatorem pollicetur; revera autem id illis pollicetur, seipsum alia in posterum ratione ipsos consolaturum, quàm hætenus fecisset. Quasi dicat; Nolite tristari habitu meo, nec arbitrari defuturum vobis, post discessum meum Consolatorem, rogabo enim Patrem, ut alium vobis consolatorem meo loco mittat: hoc est ego ipse alio in posterum modo vos consolabor, non ore ut hætenus, sed spiritu, quem à Patre acceptum vobis mittam, vos alloquens non corpore sed virtute Divinâ, quam in vos effundam, vobis præsens. At cur Spiritum S. alium à Patre paracletum vocaret, nulla erat causa. Sed deinde mirum est, non animadverti in hoc sermone Christi, qui infra ipsemet 16. 25, eundem adhuc persequens, ait, se in patrem hæc loqui, & tempus istud opponit illi quo jam aperte discipulis de Patre, seu rebus ad Patrem spectantibus, sit annuntiaturus; non animadverti inquam, usitatissimam alioqui Sacris Literis profopociam, qua fit ut Spiritus sanctus cum Christo tanquam Dei legato & discipulorum, suorum, ut dixi, consolatore comparatus, inque ipsius locum veluti successurus, ipse quoque tanquam Dei legatus, ac discipulorum Christi consolator consideretur. Animadvertenter enim viri docti, & quivis tum in sacris tum in profanis auctoribus observare per se facile potest, comparationes parere figuras multas solere: comparationem autem rei cum persona, profopociam libenter parere. Hoc pacto Christus loco superius citato Joh. 12 sermonem suum secum ipso comparans, & sibi quodammodo opponens, eum tanquam judicem quandam considerat, & de eo non secus ac de persona quapiam loquitur. Nam cum dixisset: si quis audierit verba mea & non crediderit, ego non judico ipsum; &c. subjicit: qui spernit me, & non recipit verba mea habet eum qui ipsum judicet. Sermo quem loquutus sum, is judicabit eum in extremo die. Etenim verba illa, habet eum qui ipsum judicet, omninò de persona aliqua loqui videntur. Neque enim idè masculino genere est usus, quia *is* seu sermo esset masculini generis, cum eo nomine nondum fuisset usus, nec ad id in constructione posset respicere, sed quia sui ipsius, qui persona erat, loco Sermonem illum tanquam judicem quandam constituere vellet, eique incredulorum hominum damnationem adscribere; idè adhuc generatim, & indistinctè de eo agens, tanquam de persona judicaturâ loquitur, potuissetque Christus non minus, quàm infra, ubi de Spiritu sancto agit, addere vocem alium hoc pacto: Ego non judicabo illum, sed alius erit qui ipsum judicabit, nempe sermo ille quem ego loquutus sum. Quis enim negarit Christum rectè & eleganter ita loqui potuisse? Nec tamen quisquam adeò fuisset imprudens, qui colligere inde voluisset, Sermonem illum esse ens completum, esse Personam aliquam à Christo distinctam.

Et

Et ne nunc cōmmemorem etiam loquendi modum seu exemplum à Socino contra Eutropium allatum, huic sanè rei aptissimum: Annon David qui Psal. 119. 24. præcepta Divina vocat viros consilii sui (hoc est consiliarios suos) ut Hebræa veritas habet, quam Lutherus cum receptoribus quibusdam interpretibus expressit, ita potuisset cuiuspiam, consiliarios ipsius laudanti dicere; Ego verò habeo alios adhuc eoque longè sapientiores consiliarios, Divina nempe præcepta. Illi me consiliis salutaribus semper instruunt. Hoc pacto posset quis Libros, vivis eos præceptoribus opponens, appellare eos, alios ab istis Magistros. Plura adhuc exempla afferri possent, sed his contentus nuncero. Cuperem te hac occasione inspicere commentarium sanè perquam doctum Cornelii Jansenii Profef. olim Lovaniensis in Salomonis Proverbia cap. 8, ubi causam reddit cur per profopopœiam ibi de sapientia loquatur Salomon, eamque tanquam mulierem, quandam introducat, omnes homines ad se invitentem, ut inde agnoscas, unde in profopopœias hujusmodi Sacri scriptores delabantur. Et quia forte liber non est ad manum, initium verborum viri illius adscribam. Quoniam, inquit, jam introduxerat Salomon, (nim. cap. 7) mulierem procacem, invitentem, ad se juvenes sermone blando & petulantem: è regione ejus convenienter jam introducit sapientiam velut alteram, mulierem, invitentem ad se homines sermone, qui meritò efficacior esse deberet, &c. Inferius autem dicit. Per profopopœiam de Sapientia sic in genere comprehensâ (nim. Divina & humana) loquitur, ei tribuens nunc ea, quæ in hominibus operatur, nunc ea, quæ cum Deo & ipsa divinitate operatur, quasi persona aliqua esset, & res à Deo & hominibus distincta, &c. Eadem profopopœia jam cœpta fuerat 7. y. 4, ubi pulchra quædam idem auctor habet, ex quo loco possit itidem loquendi modum eruere, ei similem, de quo agimus. Nam si quis juveni cuiuspiam formam ac pulchritudinem fœminæ alicujus laudare vellet, eumque in amorem illius pellicere, dicere is ex Salomonis præcepto posset: Ego verò aliam habeo amicam, illa, quam tu laudas, longè pulchriorem, Sapientiam inquam, hæc Soror mea est, hæc cognata, hæc sponsa mea. Sed exemplorum satis. Ad illud redeo, quod antea dixeram: vehementer me mirari, hanc profopopœiam ab iis non fuisse animadvertam, qui quocunque se vertant, figuram in hoc sermone Christi, & quidem ex profopopœia manantem agnoscere, & misere se torquere coguntur. Nam cum infra cap. 16. 13. Christus in eadem orationis forma persistens, de Spiritu illo paraclito dicat: *Non loquetur à semetipso sed quæcumque audivit loquetur*. & vers. 14. *Ex meo accipiet & annuntiabit vobis*, quod repetit vers. 15; quo pacto hæc ad tertiam illam Divinitatis personam, hoc est ad ipsum Deum altissimum, cujus est ex se ipso omnia scire, & à nemine quicquam accipere, accommodari queant? Annon manifestum est, idèd hæc de Spiritu sancto dici, quia ei persona fuerit imposta Legati à Deo ad homines mittendi, & in locum ac munus Christi veluti successuri, ut quæ discipuli ex Christi ore nondum satis didicissent, ea ipsis plenè patefaceret? neque sanè commodior ei persona hic imponi poterat. Quia verò legatus, si verax esse velit, & munere suo fideliter perfungi, non à se excogitata, sed à mandante audita aliis annunciare debet: idèd Christus, ut Spiritum hunc veracem esse & indubitata fidei doceret, ac nil nisi quod Deus eos de sua voluntate scire vellet, ipsis patefacturum significaret, idèd dixit eum quæ audivit loquuturum, non vero loquuturum à semetipso. Sed ne videretur folius Patris & non ipsius quoque Christi dicta ac mandata patefacturum, aliamque adeo ab ipsius religione doctrinam tradiderat, addit, eum de suo sumpturum ac discipulis annunciaturum: si quidem omnia quæ Pater habet, ipse quoque habet, ut pote cui Pater omnia, ut alibi legimus, tradidit. Vides elegantissimam simul ac sapientissimam Christi, ut ipse dicta sua appellat, *παρηγορίαν*, quam postea

re ipsa satis explicuit, ubi tempus advenit, quo jam perspicue de Patre, rebusque ad eum spectantibus (inter quas sanè est ipsius spiritus) erat discipulis annunciaturus, quod tunc fieri cœpit, cum hunc ipsum Spiritum in illos effudit. Annon enim eatenus illa omnia fuerunt impleta, quatenus dono illo spirituali ac cœlesti virtute induti Apostoli, divina mysteria ad Christianam religionem spectantia plenè cognoverunt, res futuras sciverunt & prædixerunt, ac denique ex spe futuræ felicitatis & Divini erga se amoris sensu summam ceperunt consolationem, ac lætitiā, cum hæreditatis suæ arrham, qua ob signabantur in diem redemptionis, in pectoribus suis gestarent? Nihil certè horum Spiritus sanctus, ut persona solet, peragere postea visus ac deprehensus est: quam ergo meliorem horum verborum interpretationem quaerimus?

Ex his jam aliquomodo patet Responso ad secundum Argumentum, quo probare niteris Spiritum sanctum esse personam, ex Notis Grammaticis petitum: quarum primam facis vocem *alius* Joh. 14. 3 (tu iterum habes 15) secundam, generis variationem. Per hanc enim (inquis) Scripturæ usitatum est personas designare, ita verò, quando præcedit in Græco textu nomen substantivum Neutrius generis, & subiungitur pro nomen Masculini generis, ut Genes. 3. 15. *σπέρμα αὐτοῦ*. Matt. 28. 19. *πάντα αὐτοῦ*. Similiter Galat. 3. 16 & alibi. At talis variatio generum interdum fit, quando S. Scriptura de Spiritu sancto loquitur Joh. 14. Pater dabit vobis *τὸ πνεῦμα ἅγιον*. Joh. 15. *τὸ πνεῦμα ἅγιον*. At enim si Scriptura per Profopopœiam de Spiritu sancto loquitur, quid mirum si ea sermonis ratione, de ipso verba faciens utitur, qua uti solet tunc, cum de personis propriè sermo est. Si quidem Profopopœia hoc est personæ fictio in eo ipso consistit, ut de eo, quod Persona non est, ita loquamur ut de persona. Sunt ergo notæ illæ Grammaticæ, profopopœiæ illius pars quædam, vel, si ita mavis, ejus consequens, nec magis negari potest, eas posse usurari pari de re, quæ persona non sit, quam posse nos de eadem per profopopœiam loqui. Ac præterea, quod ad primam notam à te constitutam attinet, non usurpatur usquam vox alius de Spiritu sancto absolute, id quod, nisi figura aliqua subit, personæ solet esse indicium: sed conjuncta cum voce paraclitus, à qua divelli non debet, adeoque vox ista *alius* per se vim, non habet personam significandi; sed eatenus tantum habere videtur, quatenus vox Paraclitus cui adiungitur, eam videatur significare. Nam cæteroque dicere quoque possis, *ἄλλος λόγος, ἄλλος φωνή, ἄλλος διημαίος*, & alia infinita, quæ tamen nequaquam personam significant. Atqui ex voce Paracliti id concludi non posse, Socinus jam docuit, & ex iis quæ supra diximus, intelligi potest; atque imprimis si exempla spectes, ex eo Psalmi loco, ubi David præcepta Dei consiliarios suos vocat, vel, quod apertius etiam personam videtur exprimere, vivos consilii sui. Quanquam & ille Salomonis locus, si præjudicium absit, satis manifestus est, ubi sapientia, soror, sponsa, amica, appellatur, suæque puellas habere & emittere dicitur. Nam qui ad Christum priora illa accommodant, non animadvertunt eum nusquam instar mulieris in S. L. introduci, nec eum sorore, sed cum Fratre primogenito; non cum sponsa sed cum sponso comparari, nec respectu quorumvis, sed Christianorum tantum. Quod ad alterum indicium attinet, præter id quod generatim responsum est, animadvertendum est, jure negari posse, eam, quam tu ponis, mutationem generis de Spiritu S. usurpatam esse. Nam quando pronomen *ἅγιον* de Spiritu S. usurpatur, vel nulla alia vox, ad quam referri debeat, proximè præcesserit, sed ad ea, respicitur, quæ aliquantò antè dicta fuerant, atque adeo, ut statim dicemus, ad vocem *παράκλητος*, quod fit Joh. 16. 13, vel expressè præcesserit vox ista *παράκλητος*, aut ejus loco eadem vox *ἅγιον*, & quidem tanquam subjectum principale, seu principalis descriptio subjecti, unde fit, ut licet postea per appositionem,

ad

ad rem magis declarandam, addatur *ὅτι πάλιν ὁ αὐτὸς*, vel *ὅτι πάλιν ὁ αὐτὸς*, tamen pronomen relativum, non cum hoc propiore, ut pote accessorio, conveniat ratione generis; sed cum remotiori tanquam cum subiecto seu antecedente, ut diximus, principali. Vide cap. 14. 26. xv. 26. xvi. 14., quam loquendi rationem haud sanè inusitatam, nos superius imitati sumus cum de loco Psal. 119 ageremus, & exinde exemplum formaremus ei loquendi rationi simile, qua Christus hic utitur; quod nemo, ut arbitror, reprehenderit. Quod verò etiam scripti cap. 15, scriptum esse, *ὅτι πάλιν ὁ αὐτὸς*: quali nimirum articulus masculini generis præpositivus vocem *πάλιν* sequeretur, in eo memoria lapsus est. Nam *ψ. 26.*, qui solus est in eo cap. locus, ad quem respicere potuisti, articulus præpositionis *ὁ*, masculino genere sequitur proximè vocem *πάλιν*, & post vocem *πάλιν* ponitur articulus postpositivus *ὁ* neutrius generis, quod etiam fit cap. 14. 26. Mirum autem est, si propterea hæc generis mutatio accidit, quia Spiritus S. persona sit, quæ ratio ubique locum haberet, atque ibi inprimis, ubi proprietas sermonis alias maximè servatur, nec paravia aliqua cernitur, eam tamen variationem, cum de Spiritu S. sermo est, nonnisi in hoc uno sermone Christi, tribus his capp. comprehenso, in quo parcmiis, ut diximus, se usum ipse testatur, deprehendi; cum tamen ea toties occurrat in voce *ὁ*, quæ existat in duobus locis à te citatis Mat. 28, ex quo tu tantum vocem *πάλιν* commemoras, & Gal. 3, idque non tantum apud unum Sacrum Scriptorem, sed apud varios. Annon inde apparet, non eam ob causam id factum, quia Spiritus S. persona sit, sed quia, cum Dominus Jesus parcmiis uti vellet & non aperte sed figuratè atque allegoricè loqui, profopoziam à se semel cceptam, usque ad orationis finem persequi, eidemque sermonis figuræ pressius infiltrare voluit, quæ causa cum alibi locum non habeat, idèd variatio illa generis in eadem re alibi non deprehenditur. At in voce *ὁ* passim, atque ibi vel inprimis, ubi nulla profopozie suspicio, ea variatio accidit; propterea quod ea dictio personarum certarum multitudinem significet, quæ causa ubique locum habet; licet ea interim non cogat, ut semper effectus hic, nempe generis mutatio, sequatur, sed suadeat tantum ut id sæpius fiat. Istud obiter notandum arbitror de loco Genes. 3. 15, à te adducto, istam mutationem generis, non tam ideo ibi factam videri, quod per vocem *ὁ* persona intelligatur (alioqui enim debuisset potius plurale masculinum usurpari, ut in voce *ὁ* contingit. Si quidem vox feminis, ibi est nomen collectivum, & progeniem significat, quemadmodum ex opposito serpentis semen liquet) quin quod pronomen relativum Hebr. *hu* & nomen *zava* id est semen, ad quod refertur, masculini sit generis. Accidit enim interdum interpretibus, ut linguæ illius, ex qua aliquid transferunt, vestigia ita sequantur, ut idem genus in altera lingua retineant, quod in illa repererint, unde transferunt: Similiter & calum; quod utrumque Veteri Latino Bibliorum interpreti non semel contigit. Quanquam aliam rationem asserit Vatablus postquam enim dixisset, *70* verterunt *ipse* Christum intelligentes, addit: aut *alibi* non refert *πάλιν*, sed *ὅτι πάλιν*, quod sit ejusdem, cum dictione *πάλιν* significationis, idque Hebraico more. Sed hac de re non multum tecum contenderim: cum eo etiam, quod vis, concessio, satis ad rationem tuam fuerit à me responsum.

Illud non puto prætereundum, quod tamen addis: Ea argumenta quæ ex ratione sumuntur, pro nihilo te habere, in hoc arduo negotio. Et si Scriptura tibi diceret, quæ rationi impossibilia vel contraria videntur, te crediturum. In quo mihi videris tua ipsius vineta cædere. Nam unde quæso principale tuum argumentum, quo probare niteris, Spiritum S. esse personam, depromptum est? Unde ista attributa personæ? Substantia, substantia prima, rationalis, ens completum. Annon ex ratione, atque adèd ex media Philosophia? Unde colligitis in divina essentia esse personas? an quia id Scriptura aperte dicat? haudquaquam: sed quia

ex iis quæ Scriptura de Deo, Christo & Spiritu S. dicit, definitione, ut arbitramini, personæ adjuti, ita colligitis, atque ita altera saltem ratiocinationis vestrae propositio, personæ nimirum definitio, aut quippiam simile, ex ratione est. Deinde ipse argumentandi ac concludendi modus, quem tum in hoc, tum in aliis omnibus religionis mysteriis adhibetis, unde nisi ex ratione est? Quodsi argumenta ex ratione sumpta, in arduis hujusmodi negotiis pro nihilo apud te habentur; unde scis, etiam argumentandi modum in hujusmodi rebus te non fallere? Ubinam in Sacris Scriptum est, quod liber esse aut non esse; de qualibet re veram esse affirmationem aut negationem, quibus principiis omnis omnino disputatio ac veritatis assertio nititur. Annon manifesto tu alique omnes factio ipso ostenditis, tale esse rationis lumen, ut non possit non cum veritate, & quæ hoc nomen maxime meretur, doctrinam Christi consentire, ut ut eam per se invenire & cognoscere non poterit? certe Deus in iis omnibus, quæ nobis in verbo suo revelavit, rationis lumen rectumque iudicium, & communem, ut vocant, sensum præsupponit, sine quo nihil eorum, quæ in S. L. continentur, intelligere possumus, præsertim ubi figurati occurrunt loquendi modi, aut res per consequentiam aliquam ex S. L. est deducenda. Nisi ita se res haberet, cogere ab absurdis quæque statuere, & contradictoria etiam admittere, atque, ut alia quam plurima præteream, Deo corpoream tribuere figuram, membraque non hominum tantum sed & brutorum; cum ea illi in S. L. sexcenties, idque apertissimis verbis tribuantur, expresse verò nusquam adimantur: ita ut nonnisi per argumentationem, cujus altera saltem propositio ex ratione petitur, contrarium demonstrari possit. Quodsi argumentatio ea firma esse potest in negotiis maximè arduis, cujus altera propositio ex ratione est; cur non etiam si utraque? Cur quæso non creditis cum pontificiis, panem Eucharisticum esse corpus Christi? poculum esse sanguinem ipsum Christi, aut ipsum N. Test. quod nemo credit? An fortè alicubi S. L. dicunt, panem non esse corpus Christi? aut poculum non esse sanguinem vel testamentum? an apertiora sunt testimonia, quibus vos Trinitatem personarum divinarum probatis, quàm illa institutionis verba, quibus Pontificii nituntur? Annon idèd ab illa Pontificiorum sententia recedis, quia res ipsa statim appareat absurda? quid verò absurditatem illam deprehendit ac monstrat, præter rationem? Annon vestri etiam in isto negotio illo utuntur argumento contra Pontificios asserentes panis substantiam abesse, remanere tantum accidentia; quòd accidentia non possint consistere sine suo subiecto, eaque de causa nec de subiecto in subiectum transire. Quanquam dum tu ita, ut vidimus, loqueris, tacite pro concessio sumis, contrarium ejus, quod nostrum argumentis à ratione ductis convellere soleant, in S. L. dici, & sic ipsa nos S. L. dicta oppugnare, non verò ex illis potissimum earumque apertissimis testimoniis argumentari. Vestri potius hoc nomine sunt accusandi, quòd tam aperta S. L. verba simpliciter non admittant, Nobis unus est Deus Pater ille ex quo omnia, & nos in illum &c. 1 Cor. 8. Unus est Deus, unus etiam mediator Dei & hominum, homo Jesus Christus 1 Tim. 2. Unus Deus & Pater omnium Eph. 4. Hæc est vita æterna, ut cognoscant te (Pater) illum solum verum Deum, & quem misisti, Jesum Christum Joh. 17. Quid his locis apertius? cur non saltem aliqua æque aperta verba hic opponunt, & contentione facta (quod quidem rationis fiet lumine) statuatur, utra eligi debeat sententia? Cur non ostendunt similiter alicubi scriptum, Deus est trinus in personis? cum toties sit scriptum, Deum esse unum: cumque hoc sine illo credere ad salutem nequaquam putetis sufficere? Cur non ostendunt similiter scriptum, Christum aut Spiritum S. esse illum unum Deum, aut solum esse Deum illum verum, quemadmodum de Patre scriptum, de quo minor esse poterat dubitatio.

Cur publicè fiant Copulæ Matrimoniales?

Quia vinculo conjugii nullum est arctius? Nam ut una tantum uxore contentum esse oportet hominem Christianum, & cum ea perpetuò vivere; ideo verisimile est antiquitatem Christianam, non satis habuisse initia istius conjugii fieri simplici & privato utriusque conjugis promisso; sed etiam insuper evidens hujus rei, idque publicum & solenne & multiplex extare voluit testimonium: quale est hoc, quod quotidie inter Christianos celebrari videmus. Rectè itaque faciunt ii, qui jure in differenti quæ ad honestatem & politiam conservandam pertinet, & ab hominibus prudentibus antiquitus inventa est, id observant, quod maxima pars Christianorum, inter quos degunt, observat. Nempe publica promissio & quasi votum: Dextræ porrectio: Annulorum & Munulculorum donatio.

Præterea quantumvis satis interdum habeant S. L. si præcipiant viro, ut amet uxorem suam, perinde ac se ipsum: Uxori verò, ut virum vel metuat vel eidem obediat. (Nam in re manifesta simplex oratio sufficit: & pietatis studiosos sic monuisse est eis proluxa oratione rem persuasisse.) Tamen quia tempora mutantur, mutantur autem in deterius, & cum illis etiam homines, consultum est publico commodo, si omnia, quæ ad eum, quem debet uxori vir, amorem spectant quasi enumerentur; & vicissim ea etiam, quæ ad eam, quam viro debet uxor, obedientiam pertinent, recenscantur. Ad Amorem autem quem vir uxori suæ debet, pertinere videtur omnium primum ut salutis illius quantum ejus per eum fieri potest, sit studiosus vel saltem nulla in re eidem obstitit aut noceat. Deinde ut honorem eidem exhibeat. Quia non tantum viro subdita sit, sed etiam ita subdita, ut simul omnium sociæ & proxima à Rege Viro. Et non habet hæc conjugalis conjunctio aliquid sibi simile inter omnes quæ sunt in hoc mundo conjunctioes. Honor autem ita exhibetur; si non tractetur, ut alius qui nobis simpliciter subditus est: sed semper ratio ejus habeatur, quod sit sociæ & nobiscum una caro. Hujus rei contrarium est servare in uxores; quod nominatim prohibitum est, ne faciant viri Christiani. Tum ut castitati ita studeat, ne thalamus conjugalis unquam polluatur: ut omnium quæ habet vir, bonorum participem uxorem faciat, eamque nulla in re adversa deserat.

Ad obedientiam quam uxor viro debet, pertinet primum generaliter, ut in omnibus quæcunque Christi Evangelio non contraveniunt, absolute illi parere, & ex illius arbitrio vivere velit. Cum quo pugnat, Autoritatem in Maritum quoquomodo sibi sumere i Tim. 2. Deinde ut & Mentis & Corporis Castitatem sacrosanctæ viro servet i Petr. 3. 2. Tum ut eundem vereatur & revereatur. Ephes. 5. 7. ult. Tandem ut pariter nulla in re adversa virum deserat.

Interrogandi sunt itaque utrique coram Deo ipso & Jesu Christo, coram ipsis Angelis & facie omnium, qui adsunt, hominum Christianorum & honestorum (qui testes sint futuri eorum quæ ibi fiant.) An alter alteri sponte sua & ex animo hæc promittat & spondeat.

Tum adjuvandum: Est igitur hujus rei præter hæc omnia, quæ sunt maxima; hæc etiam externa Dextræ porrectionis & Annulorum donationis ceremonia vel consuetudo: ultimum testimonium. Conclusio sit Orazio.

* * *

Responsio ad M. Cornelii Marci argumenta, quibus probare nititur, Christum esse Deum illum unum, & Spiritum sanctum esse personam.

Postquam Literas tuas vidi, vir Reverende juxta ac doctissime, quem ego patris loco semper tum propter alias animi doctes, tum imprimis propter sin-

gularem illam modestiam & mores ad religionem ac pietatem compositos dilexi, & adhuc, licet in negotio religionis dissentientem, diligo, dici vix potest quantopere fuerim gravisus. Ex iis enim deprehendi, & salvum te esse, & referre illum tuum erga me affectum, & (quod longè majoris æstimo) in pietatis amore viritalique divinæ studio, haudquaquam refrixisse. Quæ res effecit, ut & Deo tum pro tua incolumitate, tum pro egregio hoc erga ipsum animo gratias agerem, & quod antehac quoque feceram, ut ea bona tibi vellet esse propria, vota conciperem. De ea quoque felicitate multum zelo vel amantibus vel amorem ejus ostentantibus. Faxit Deus, ut ea animi moderatio apud omnes tandem obtineat: quod si fiat, spes me tenet fore, ut veritatis jubar, quod hæcenus opinionum variarum nube tegitur, omnium oculis illucescat, & suo splendore tenebrarum opera fuget ac dispellat. Vestrum est, quos Deus hanc moderationem animi docuit, eandem aliis, qua potestis, ratione, instillare, & veritatis ac pietatis iter, quod ingressi estis, strenue persequi; rati felices vos fore, si aliis quoque ad eandem rationem incundam auctores, extiteritis: & tanto quidem magis, quanto pauciores in eare laborant, & quanto plura vel obstacula vel pericula vobis objiciuntur. Eluctandum enim est, per angustum illum pietatis tramitem ad supremæ felicitatis fastigium, & ad gloriæ coronam non otiosis certantiam spectatoribus sed victoribus propositionem.

Ne responsio mea epistolæ modum nimium excedat, in plerorumque argumentorum tuorum, præsertim de Christo allatorum, solutione ad eos nostrorum libros te remittam, quorum tibi copiam esse novi, additis iis, quæ præterea ad rationes tuas convellendas, vel rem clarius explicandam pertinere videbuntur. Ad locum igitur Jerem. 23. 5, 6, responsionem habes in libro contra Wujekum, &c. &c.

* * *

I Petr. 4. vers. 1.

In his verbis adhortatur nos Petrus ad pietatem Christianis hominibus dignam. Ita autem hortatur; ut partim pietatem illam describat, atque explicet, partim rationes afferat cur eam sequi debeamus, partim denique impedimentum quoddam quod hominibus Christianis ad pietatem aspirantibus objici solet amoliat. Quanquam non eo ordine quo nunc nos uti sumus ea proponit Apostolus. Nam primam partem cum secunda ita miscet, ut à ratione quæ ad pietatem nos impellere debeat exorsus, eidem pietatis descriptionem aliqua ex parte tum intextat, tum aliam rationem subjungat quæ pietatem illam nobis persuadere debeat. Etenim cum Apostolus duas vellet constituere pietatis partes, alteram internam seu in animo consistentem, alteram externam atque in factis ipsis sitam; ita rationem primam huic partitioni accommodat, ut primam argumenti sui partem priori pietatis membro accomodet, ac præmittat, alteram vero alteri. Quapropter primo videbimus primam rationis Apostolicæ partem ac veluti fundamentum, tum descriptionem primi pietatis membri quod alterius quoddam veluti membrum est, tum secundam rationis Apostolicæ partem priori aliquomodo innixam, ac denique alteram pietatis partem ex priori proficiscentem.

Quod ergo ad primum attinet, id continetur illis in verbis, *Christo ergo passo pro nobis carne*. Argumentum, ut patet, ductum est ex Christi morte pro nobis suscepta, cujus in superiori capite facta fuerat mentio 7. 18. Unde reliqua postea quæ ibidem subjunguntur fluxerunt.

fluxerunt. Ad superiora enim Apostolum respicere, satis indicat particula *igitur*, qua hic utitur Apostolus. *Pati ergo carne* hoc loco idem est atque mortificari seu occidi carne; quo loquendi modo usus est dicto loco Apostolus: adeoque vox passionis in perfecta significatione, caro autem, ut notum est, pro corpore sumitur. Maluit autem illa voce quam hac uti Apostolus, ut id quod de Christo dictum fuerat, per similitudinem ad carnis nostræ seu appetitus mortem quandam tacite transferret, eaque in re nos Christo similes esse debere ostenderet, ut postea videbimus. Non dicit autem Apostolus simpliciter Christum esse passum, sed addit, *pro nobis*. Quas voces alii ita accipiunt quasi dictum esset loco nostri, quod ita rursus expli- cant, ut velint Christum pro omnibus nostris peccatis demeritis nostris æquales pependisse pœnas. Id quod vel ex hoc ipso loco, ne aliunde rationes advo- cemus, refellitur. Etenim Petrus ex morte Christi pro nobis suscepta concludit nos quoque mori debere, & peccatis vale dicto, Dei voluntati in reliquum vitæ tempus obtemperare. At si illa esset istorum verborum sententia, quam volunt alii, nihil hic nostra pietate esset opus: actantum abest ut id quod Petrus colligit inde queat deduci, ut contrarium multo facilius inde concludi queat. Quare alia, & pietati & scopo consilioque Apostoli vers. 2, magis consentanea nobis querenda est interpretatio. Eam verò nobis suppeditat Paulus: qui quod ad Rom. 14. 15, dixerat, *pro quo Christus mortuus est*, id 1 Cor. 8. 11, in eadem materia verians ita effert, *propter quem Christus mortuus est*. Quare *pro nobis* idem est quod *propter nos*. Propter nos autem ille perfectissima ratione moritur, qui salutis nostræ causa moritur, ut nos à morte liberati vitam adipiscamur eamque æternam. Quo vero pacto id factum fuerit à Christo, id explicatum habes ab initio Anti Grotii. Quomodo autem ex morte Christi pro nobis suscepta sequatur, ad eam vitæ pietatem quam commendat Apostolus aspirandum esse, partim ibidem explicatum habes, partim paulò post dicemus, ubi videbimus quid ex hac ratione colligat Apostolus. Nunc antequam alio abeamus, diligenter nobis expendenda est summa Christi erga nos charitas, propter quos mortem eamque tam diram atque infamem adiit: ac ipsius etiam Dei erga nos charitas, ex cuius voluntate ea fuit à Christo pro nobis suscepta. Quæ res fiduciam erga ipsum nostram excitare, nosque ad laudes ei perpetuo pro tanto beneficio dicendas, eumque vicissim ardentissime amandum existimare debet. Amor verò iste erga Deum & Christum in observatione mandatorum eius consistit. Joh. cap. 14. v. 21, 23. 1 Joh. 5. 3. Præterea cum res ipsa monstrat, mortem Christi nobis de ea non ritè cogitantibus pietatem quam nobis persuadere vult Apostolus haudquaquam inferere, neminerimus diligenti meditatione mortis Christi fructum participare, ac ut Christus Johan. 6 loquitur, carneri ipsius comedere & sanguinem bibere. Hac enim demum ratione pietatem in nobis mors Christi gignet. Neque verò cogitemus, mortem à Christo ideo susceptam, ut nos eam tantum peractam esse credamus; sed ut inde ad officium nostrum, quemadmodum Petrus hic facit, nos excitemus.

Hac prioris rationis parte exposita, infert Apostolus admonitionem, qua primam pietatis partem in animo consistentem nobis commendat, dum ait, *Etiā vos eadem cogitatione armemini*. Id est id animo penitus infigite, & firmiter apud vos decernite, vos quoque carne passuros, seu mortem quandam carnis subituros. Vult enim Apostolus nos mortem meditari morti Christi similem, quamquam diversi generis, quæ eodem tamen nomine, eademve loquendi formula exprimi potest, sed diversa ratione sumta. Utrobique enim passio seu mors carnis est: sed illa quam Christum sustinuit mors est corporis proprie, hæc autem appetitus seu carnalium affectuum. Vult autem Apostolus armari nos hac cogitatione ad mundi varias illecebras, & firmari aut decreto fanciri id quod nos facere jubet.

Hinc discimus primò veram pietatem ab animo esse ordiendam: & plurimum, imò propè dixerim post Dei gratiam totum in eo situm esse, ut velis piè vivere: Rectè huc accommodari potest illud vetus, *Animus hominis quicquid sibi imperat obtinet*: Præsertim quum volentibus & laborantibus auxilium divinum nunquam desit, si ardentibus precibus id implorent. Quandoquidem Deus promissit se facturum quicquid secundum ejus voluntatem petierimus. Quid autem magis est secundum ejus voluntatem, quam ut peccatis mortui ipsi vivamus? Rom. 6. v. 11. Sed deinde animadvertendum est, non quodvis animi decretum ad pietatem sufficere, sed firmum ac penitus animo infixum. Qua de causa Petrus armandi verbo est usus. Denique rem esse duram ac molestiæ plenam appetitum subigere, & carnales coercere affectus: quandoquidem ea morti in Sacris Literis comparatur, & morti quidem violentæ, qualem Christus subiit. Unde alibi jubemur crucifigere carnem cum concupiscentiis. Gal. 5, & Coloss. 3, mortificare membra nostra quæ sunt supra terram. Hic autem, antequam ulterius progrediamur, considerandum est quo pacto hoc quod modò consideravimus ex morte Christi pro nobis suscepta concludat Apostolus; alias deductionis hujus rationes exposuimus alibi. Apostoli deductio eo videtur niti, quòd Christiani homines etiam ratione vitæ ac morum, quo nomine affectus quoque nunc complectimur, Christi morti conformari debeant. Id quod vel in baptismate olim profiteri solebant, immersione in aquam, & quadam sepultura, quæ mortis est consequens, imagine. Quam rationem explicat Paulus Rom. 6, ubi eadem quæ hic Petrus, sed fusius persequitur.

Hæc de priori pietatis parte. Ad posteriorem accessurus, rationem quemadmodum supra diximus iterum præmittit, sed rationi priori innixam. Ea verò continetur in istis verbis, *quia qui passus est in carne cessavit à peccatis*. Quanquam non distemur, hæc rationem posse etiam ut quidam vulgò censent, & verba prima fronte videntur postulare, haberi pro confirmatione præcedentium. Quasi dicat Apostolus; ideo debetis eadem cogitatione armari, ut nimirum pati velitis in carne, quia hoc pacto eum consequemini fructum, ut à peccatis cessetis. Siquidem quisquis in carne passus est, à peccatis cessavit. Magna autem felicitas est, à peccatis esse immunem: hæc enim sunt quæ conscientiam inquietam reddunt, hæc quæ divinis suppliciis nos objiciunt, hæc quæ spem salutis adimunt. Verum si rem penitus consideres, apparebit hæc verba propemodum in parenthesi esse legenda, & sequentia cum superioribus coherere, ac veluti consequentia rationem reddere. Quasi dicat Apostolus; vos quoque eadem cogitatione, nimirum ut in carne pati velitis, armemini; & quandoquidem quisquis passus est in carne cessavit à peccatis, vos reliquum vitæ tempus non ex hominum cupiditatibus transigatis, sed peccatis jam vale dicto, Deo ejusque voluntati totum hoc tempus consecratis. Causa autem cur ita censeamus hæc inter alias est, quia verba versiculi 2 quæ omnino cum superioribus coherere, non bene coherere cum proxime præcedentibus, de quibus nunc agimus. Etenim ex loquuntur etiam de illis qui verè ac propriè sunt mortui, atque adeò etiam de Christo, peccatorum nomine improprie accepto. Estque in illis generalis oratio, qualis est apud Paulum dicto jam ante loco Rom. 6. vers. 7, ubi ait; *qui enim mortuus est, justificatus est à peccato*, id est à jure ac imperio peccati est liberatus. Jam verò ad illos qui propriè mortui sunt, ac multo minus ad Christum accommodari possunt verba hujus vers. 2, *ut non amplius hominum cupiditatibus, sed voluntati Dei reliquum in carne tempus vivatis*. Ne de ratione sequenti v. 3 comprehensa, quæ idem comprobabat, quicquam hic dicamus. Quod si hanc interpretationem sequi velis, nostra versio Polonica aliquantulum est mutanda, idque si Græcismum retinere velis, una tantum litera mutata. Nec quisquam hic moveri debet quòd nos tum numerum tum personam verbi

(ff 2)

mutemus.

metemus : siquidem infinitivus Græcus nec personam neque numerum habet, itaque pro ratione nunc hanc nunc illam personam itemque numerum recipit. Sed nunc tempus est ut rem ipsam consideremus, & summam verborum expendamus. Diximus jam verba hæc generalem continere sententiam, quæ tum ad illos qui proprie loquendo in carne sunt passi, hoc est mortui, adeoque ad Christum, peccati nomine improprie sumto, pertineant, tum ad eos qui improprie loquendo in carne sunt passi seu mortui, id est ad eos qui appetitum, ejusque motus seu affectus compresferunt, & vim eis quam habebant ademerunt. Nam primò, certum est, eum qui verè sit mortuus à peccato jam cessasse, cum nihil amplius jam agere, & sic nec peccare queat. Quod ad Christum attinet, ille eatenus à peccatis cessavit, improprie dictis, quatenus ab afflictionibus ipsaque morte qualem peccatores sustinere morerentur ac solent; jam porrò liberatus est. Quo pacto Paulus quoque eo quem huic simillimum esse diximus loco, nos admoniturus ut moriamur peccatis, & quidem semel, ita ut ad ea nunquam revertamur, eodem utitur exemplo, atque ait vers. 9 & seqq. *Christus excitatus ex mortuis non amplius moritur. mors ei non amplius dominatur; quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel*, id est semel peccato seu morte atque afflictionibus peccatum consequi solitis, defunctus, atque ab iis porrò liberatus est; quod autem vivit, vivit Deo. Ita & vos reputate vos ipsos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo, in Christo Jesu Domino vostro. Quod denique attinet ad eos qui improprie passi vel mortui sunt, carne, hoc est, appetitum suum edomuerunt, illi quoque à peccatis cessarunt. Omnia enim peccata ab affectibus & internis animi moribus oriuntur: quemadmodum Christus docet Matth. 15, ubi ait v. 18 & seqq. *Quæ egrediuntur ex ore, ex corde egrediuntur, & illa communem, hoc est pollutum reddunt hominem. Nam ex corde egrediuntur cogitationes male.* Quapropter in id incumbendum est Christiano homini atque id conanti ut à peccatis sit immunis, ut appetitum & affectus suos primò coëreat, iisque vim adferat. Ita enim fiet ut sponte sua peccata cessent, & voluntati locum relinquunt. Agnosceatur etiam hinc posse hominem cessare à peccatis, quod nonnulli constanter vel potius pertinaciter pernegant. Est autem ut locus satis ostendit, non de cogitatione hic sermo, sed de effectu, siquidem hic cogitationis illius de qua superius fuit sermo effectus explicatur.

Sed jam tempus est ut ad alteram pietatis Christianæ partem quæ in opere ipso consistit accedamus. Ea verò est explicata v. 2. Ejus autem, ut alibi sæpe fit, duo constituuntur membra: alterum est peccata pristina vitare, alterum, id quod rectum est ac Dei voluntati consentaneum facere. Ait enim primò, *ut non amplius cupiditatibus hominum*, nempe reliquum in carne tempus vivatis. Cum ait, non amplius id faciant, indicat eos antea id fecisse. Tales enim omnes generatim fuerunt Christiani, antequam Christiani fierent: sed alia debet esse vitæ ratio post veritatem agnitam, alia ante acta: quod supra Petrus indicavit cap. 1. v. 14, & seqq. Cupiditates hominum Petrus opponit Dei voluntati, & sic quoque vitam secundum illas traductam, vitæ ex Dei voluntate actæ: Homines intelligens carnales, quales quidem sunt plerique: eaque de causa Apostolus simpliciter loquitur, eisque non ut Deo voluntatem tribuit, sed cupiditates, propterea quod ex affectu vivant, non ex voluntate, quam ratio gubernat ac sapientia. Hinc monemur ut diligenter caveamus quicquid hominibus vehementer placet, & iis quidem maximè qui à Deo longius absunt. Alia hominum esse solet cupiditas, alia Dei voluntas: quod huic placet, illis plerumque displicet, & contra. Audire Apostoli dictum atque attendere ii inprimis debent qui hominum hujus mundi favorem nimis amant, iisque unice placere satagunt, & sæpe conscientiam illis suam gratificantur. Invidiosa est

hominum amicitia, & magno sæpe emitur impendio, ipsius nempe salutis. Quare valeant illæ excutiuntulæ, quibusdam nimis familiares, Gratificandum fuit amico, indulgendum est & aliis. Sed his jam mitis, vel potius animo penitus jam infixis, aliam pietatis partem in opere consistentem consideremus, quæ est, *ut Dei voluntati reliquum vitæ tempus transigamus*, id est quicquid superest vitæ hujus caducæ, id Deo consecremus, & illius nutui in omnibus nos attemperemus. Quæ res quia facilis est intellectu, & quæ inde peti debeant doctrinæ omnibus est perspicuum, ideo ei non immorabimur.

Explicatis pietatis partibus, & prima ratione quæ nos ad eam hortatur Apostolus vita, nunc ad alteram rationem accedendum est, quæ ad eandem nos excitat Apostolus. Quam quidem jam innuit verbis præcedentibus, dum *reliquum vitæ tempus commemoravit*: sed eam latius deducit, dum ita subjicit: *Sufficit enim nobis præcedens*, &c. ubi ex eo quod tantum jam temporis in peccatis variis contriverimus, colligit jam tandem Deo esse vivendum, & reliquum ei vitæ tempus impendendum. Præteritæ autem vitæ improbitatem tum generatim explanat, tum speciatim, enumeratis certis peccatorum generibus, in quibus hætenus vixissent ii ad quos scribit. Primum facit in verbis prioribus, dum ait; *Sufficit enim nobis præcedens vitæ tempus voluntatem gentium patrasse*. Loquitur autem Apostolus accomodate ad vulgi sententiam, quod credit aliquid esse in peccato boni: quasi dicat; si putatis suave esse peccare, & aliquid ei rei ideo impendendum esse temporis, cogitate, jam factis ei esse datum, sufficit tempus illud satis longum quod peccando contrivistis. Cum si rem suo pondere examines, dicendum fuisset, Dolendum vehementer est tantum temporis vos dedisse gentium cupiditatibus, & illorum voluntati tamdiu fuisse obsequiosos. Quamquam Petrus per communicationem quandam non vos dicit, sed nos, se quodammodo includens, ad asperitatem orationis emolliendam. Hoc autem loco gentes reponit pro hominibus, propterea quod his indulgendo potissimum peccassent ii ad quos scripsit Petrus, utpote inter quos vixerant, & à quibus plurimum labis traxerant, utpote corruptissimis. Scripsit enim Petrus ad Judæos origine, sed Christianos factos, per varias gentes quas ab initio enumerat cap. 1 dispersos. Cogitandum nempe unicuique est, quantum temporis, vel aliud vel male agendo perdidit, eaque cogitatione veluti calcaribus quibusdam incitandus est animus ad reliquum temporis, tanquam naufragas tabulas, colligendum, & quicquid adhuc reliquum est vitæ tanto majori cum pietate transigendum. Quotus verò quique est qui non plurimum tempus & quidem florentissimam ætatem dicaverit suis cupiditatibus & hominum studiis. Rectè hic usurpaverit illud quamquam Ethnicum, Magnam vitæ partem elabi male agentibus, majorem nihil agentibus, totam aliud agentibus. Cogitandum ergo nobis est illud Pauli, tempus in posterum esse contractum, punctum esse quod vivimus, & puncto nos minus Deo dare, qui immensum illud beatissimi ævi sibi parentibus desinavit.

Hætenus in genere vitæ pristina improbitatem descripsit Petrus; sequuntur vitia specialia in quibus hæserunt ii ad quos scripsit Apostolus. Ea verò sunt duplicis generis, partim ad voluptates corporis beluinas quibus vulgo indulgent homines, spectant, partim ad honores divini violationem. Voluptates porrò illæ sunt duplices: Aliæ sunt ex quas honeste nominare non licet, aliæ in cibo & potu potissimum versantur. Prioris generis vitia enumerat duo, alterum externum & in factis consistens, alterum internum seu in animo situm. Illud exprimitur in voce *lasciviarum*, hoc est libidinum & impurarum voluptatum, quo nomine omnes comprehendit voluptates venereas, quæ sunt extra legitimum ac verendum matrimonium: quarum varix quidem species

enu-

enumerantur in Sacris Literis, quia vulgo tum nimis erant notæ ac plerisque familiares; sed quas optandum esset perpetuis obrui tenebris, & à piis omnibus ignorari. Ad illas autem evitandas, id sâ est quod diximus. Qui enim scit nil aliud licere quàm quod legitimi ac verecundi matrimonii cancellis est circumscriptum, is reliquis omnes hujus generis voluptates qualescunque tandem sint evitandas esse sciet, & si volet, certabit. Hoc vero quod in animo diximus consistere, exprimitur voce *cupiditatum*; quæ licet sua natura latius pateat, hoc tamen loco ad earum voluptatum de quibus hic agitur desideria restringenda est: quemadmodum etiam fit Coloss. 3. v. 5, in voce *cupiditatis male*: quanquam & aliæ sint malæ, ut nimia honorum aut opum cupiditas. Est autem cupiditas hæc non pro primo appetitu motu & ad rem turpem inclinatione cui voluntas non assentitur intelligenda; sed de ea quam voluntas vel decreto suo approbet, ut tandem ad effectum non perducatur, vel in animo foveat eaque sese oblectet atque titillet, ut decretum de ea perficienda non accesserit: id quod ad alias quoque cupiditates turpes transferendum est. Primus ille appetitus motus qui nonnunquam nolentibus obrepit & subito excutitur, quanquam mali quidam est fomes, peccatum tamen nondum est, sed virtutis exercendæ materia: quanquam danda est opera ut animus aliis honestis curis aut meditationibus distentus ab illis quam minimum sollicitetur. Quam ad rem temperantia victus, divinarum rerum tractatio, & precum assiduitas plurimum valet.

Quod ad alterum vitiorum genus attinet, in voluptatibus corporis occupatorum, tria enumerat Apostolus, quorum primum & ultimum cernitur in potu, medium etiam in cibo aliisque rebus cum hoc voluptatum genere conjunctis. Primum grave admodum est ac crassum: tertium paulo subtilius & viris cæteris honestis familiare. Primum est expressum nomine *vinolentiarum*, quo intelligit vini bibendi libidinem, quæ cerebrum turbat, & rationem ad tempus excutit. Quanquam cum vino jungenda sunt omnia reliqua potus genera quæ singularem inebriandi & cerebrum mutandi vim habent. Ex specie enim nobilitati totum genus est intelligendum. De altero quod in potu nominatim cernitur, postea docebimus. Prius enim id quod his interjecit Petrus, quodque tum in cibo tum in potu veriatu considerandum est: illud verò *comestationum* nomine significatur ab Apostolo. Sunt autem comestationes convivia, non illa in quibus ad necessitatem editur, jucundis ac honestis admittis sermonibus, qualia etiam inter Christianos esse possunt, & nonnunquam etiam necesse est; sed in quibus omnia ad voluptatem corporis referuntur, idque tantum zgitur, ut edatur ac bibatur quantum gulæ placet: luditur præterea, saltatur, aut alia fiunt similia, quibus se homines carnales oblectare solent, quanquam ita ut etiam forte saltatio absit, nihilominus tamen comestatio fit. Quod ad alterum eorum vitiorum attinet quæ in potu tantum cernuntur, id exprimitur voce *potationum*: quod quia Apostolus à vinolentis interjecto comestationum nomine disjunct, diversum id à priori licet alias cognato vitium esse apparet. Cum verò vinolentia eam ut diximus significet ebrietatem quæ rationem turbat, & mentem ad tempuseripit, potationis nomen quod lenius est, ejusmodi vitium significare apparet quod minus sit priori turpe, hoc est potationem ejusmodi quæ etsi mentem non eripiat, modum tamen justum qui in potu observandus est supergreditur. Modus autem ille est, ut ad valetudinem ac necessitatem potum adtemperes, non ad voluptatem, quæ expleta jam naturæ necessitate quæeratur. Atque hoc illud est quod dicere solent, quempiam plusculum abibisse. Quanquam verò is qui hoc vitio laborat, aut peccatum hoc aliquando, admittit, non ita sese

obruat poculis, ut neque mens, neque lingua, neque pes, officio suo fungi valeat; fieri tamen non potest quin animus illius tum temporis gravetur, & etiam si sese atollere velit ad rerum graviorum cogitationem ac meditationem, ad eam tamen rem fit ineptior: nisi fortè longa bibendi consuetudine id fuerit affectus, ut multum etiam vini ferre queat. Quibus tamen quicumque est moribus, cum temulento ferè ingenio esse necesse est: adeo ut simpliciter dici queat, hoc vitium semper, ut Dominus Jesus loquitur, cor gravare. Solent autem hoc vitio laborare ii qui voluptatibus carnalibus sunt dediti: quales quidem sunt plerique omnes qui divinam veritatem ignorant, honestiores tamen videri volunt, atque ex parte etiam sunt. Vinolentia enim illa, sua turpitudine viros honestiores à se absterret: hæc autem potatio hilaritatis & suavitatis specie se commendat. Sed quo ea est infidiosior, & quo facilior est in eam lapsus, tanto est ab ea cavendum diutius: præsertim cum ob causam jam dictam tot repererit ubique sectatores tum defensores. Quid, inquit, obest, aliquantulum sese exhilarare, & genio nonnihil indulgere? Exigit id humanitas erga alios, maxime hospites. Ita nempe virtutis nomen prætextitur vitio: sed velum hoc ei detrahit Petrus, & proprium ei reddit nomen atque ordinem, dum potationes constituit partem vitæ ejus quæ gentium voluntati sit consentanea, divinæ vero adversa.

Ultimo loco commemorat Petrus illud peccati genus quod Dei honorem aperte lædit, dum commemorat *nefarias idololatrias*. Duo nempe sunt peccatorum genera ad quæ homines inprimis sunt procliviores, & quæ in illis maxime vigent qui divinæ voluntatis notitiâ carent, ac fere impune inter illos perpetrantur. Ea nimirum quæ ad voluptates corporis pertinent, & Idololatria: quemadmodum experientia nimis (proh dolor!) aperte docuit, hodieque docet. Est autem Idololatria vitium ejusmodi quo fit ut quis colat id quod civinam potestatem non habet: quanquam proprie simulacrorum imaginum que cultus est. Qua de re satis prolixè egimus in E hicis, ex quibus ea quæ hic dici possent petantur. Vocat autem idololatrias illas *nefarias*, non tantum quod per se grande scelus sit honorem numini debitum ad res alias ac nominatim ad simulacra transferre, verum etiam ideo, quod Deus tam severe eò peccato interdixisset Judæis, quales hi fuerant ad quos scripsit Petrus. Mirum autem cupiam videri posset, Petrum hoc scelus tribuere Judæis, cum videatur ea natio ab eo ferè tempore ex quo è captivitate Babylonica rediit, ab hoc peccato fuisse immanis: nisi fortè sub Antiochi persecutione, quæ tunc non adeò diu duravit. Verumtamen quia Petrus hoc Judæis crimen impingit, dubium non est quin ejus peccati rei fuerint non pauci hinc inde Judæi, per extraneas rationes habitantes; idque sane est verisimile. Nam etsi Judæi in sua regione, hoc est in ipsa Judæa, idololatriam nec exercerent nec ferrent, est tamen plusquam credibile eos Judæos qui in medio idololatriarum habitabant, exemplo eorum, & partim metu, partim etiam quorundam amore inductos fuisse, ut idololatriam nonnunquam saltem committerent, atque inter alia epulis idololatricis interessent, & sic ejus sceleris participes fierent. Adde quod verisimile est Magistratus in quibusdam locis vim illis intentasse, eosque metu suppliciorum atque injuriarum ad impia sacra adigere voluisse. Judæos autem ut pacem redderent, illis sæpe fuisse gratificatos. Quo accedit quod eo jam tempore nimis magnus soleret haberi honos Principum Romanorum seu Cæsarum statuis, quem provinciarum præfides quo quisque vellet esse Principi gratior, tanto magis urgebant. Quare fieri vix potuit ut Judæi ubique tam forti essent animo ut non aliquid facerent religioni suæ ac præceptis divinis adversum.

Vidimus hæcenas duas priores hujus loci partes, sequitur tertia, in qua Apostolus objectionem

quandam occupat, seu, quod perinde est, impedimentum quoddam pietatis hætenus à se præscriptæ removet. Primo ergo videndum est quomodo impedimentum istud ab Apostolo exprimitur, deinde illud removeatur. Prius fit *vs. 4.*, dum ait, *In quo peregrinantur non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ profusionem, blasphemantes.* Ex quibus apparet illud obstaculum solere objici illis, qui cum antea aliorum hominum cupiditatibus fuissent obsequuti, & una cum iis variis peccatis atque sceleribus indulgissent, postea ab iis eorumque consuetudine sese abstrahant, & à pristinis sceleribus recedentes, virtuti ac pietati reliquam vitam consecrent; quòd eorum cum quibus antea impietati incuberant primò admirationem excitent, tum indignationem linguarum & convitia in sese concitent. Solent enim homines ii qui vitia jam adamarunt, illis vehementius irasci qui scelera, ut ita dicam, societatem antea secum coluerant, si pietati se postea dedant, quam iis qui semper pie vixerant. Quòd ad verba atinet, verbum *peregrinari* hoc loco idem est quod admirari quippiam tanquam rem novam: quomodo infra *vers. 12.* Apostolus eandem vocem usurpat. Quòd enim peregrinum est novum est atque inusitatum: nova autem & inusitata mirari solemus. Per *profusionem* autem luxuriæ, profutam luxuriam, seu vitam luxui ac omnis generis voluptatibus deditam intelligit Apostolus. *Blasphemare* autem est hoc loco convitari, ut alibi sæpe. Adhortandi sunt hoc loco omnes quotquot in Christo volunt pie vivere, ac mundum relinquere, ut animum obfirmant adversus vitia & convitia hominum male feriatorem, quæ illos ob pietatem excipiant. Est enim pietas impietati semper invisa. Cui infirmior est animus quàm ut veterum suorum sodalium atque amicorum iras sustinere ac convitia spernere queat, is pietatem constanter colere non potest. Atque imprimis omnes machinas pietati nostræ expugnandæ adhibet Satanas, & qui in illius castris militant, tunc cum ab illis ad Deum Christumque transimus, & pristinis signis relicti, pietati nomen damus. Nam cum mutatio est recens, novitate sua magis percillit aliorum animos, & nisi ipsorum cupiditatibus gratificari velis, vehementer irritat. Furit Satanas bolum sibi hunc eripi è faucibus, indignatur mundus se improbitatis atque impietatis ab eo qui se deserit damnari. Admonendi sunt etiam ii quos mundus nimium amat, colit, laudat, ut sibi ipsis eo nomine fiant suspecti, & de pietate sua vehementer sint solliciti. Cum enim mundus tantopere soleat irasci hominibus cum pietate viventibus, & eos convitiis incessere, non est admodum credibile, eos veram illam & rigidam pietatem colere, qui contraria omnia experiuntur, & propitio fruuntur mundo. Sed jam videamus quomodo Apostolus impedimentum hoc pietatis amoliat, & animos eorum ad quos scripsit adversus hunc arietem muniat. Prior ad eos imprimis spectat qui convitiis incessere audent homines Christianos pietati studentes: Altera ad ipsos potius Christianos. Illa perita est ab effectu pernicioso istiusmodi convitiatorum in Christianos homines conjectorum: hæc autem à sine annunciati nobis evangelii. Quòd ad priorem atinet, ea continetur illis *vers. 5.* verbis; *qui reddent rationem illi qui in promptu habet judicare vivos & mortuos:* hoc est punientur à Deo aut Christo gravissime, atque æternum damnabuntur: non modò ob alia sua peccata ac flagitia, verum etiam ob huiusmodi in vos ob pietatem odia ac convitia. Reddere rationem, hoc loco & Metaphora est, & metonymia. Metaphora omnibus patet. Metonymia in eo est quòd antecedens ponatur pro consequente. Quia enim ab illis ratio exigeretur huiusmodi factorum aut dictorum quam illi re ipsa reddere ac præstare nequibunt, consequens est ut puniantur. Nam cum dicitur eos rationem reddituros, non est intelligendum eos justam factorum rationem reddituros; sed illos coactum iri rationem reddere, & ipso jure incumbere illis ut id faciant; verùm cum id facere nequeant, eos, ut jam diximus, penas da-

turos. Usurpatur autem hæc phrasia eodem sensu Matth. 12. 36. Sed Rom. 14. 12, & Heb. 13. 17, vel laxius sumitur, ac penam quam quis persolvere debeat in se non complectitur necessario, vel subaudiendum est, si quid deliquerit, & aliquid poena dignum admiserit. Non nominat autem hoc loco Apostolus eum, cui homines isti de quibus sermo est rationem sint reddituri, sed circumloquutione quadam describit, dum ait, eos reddituros rationem ei qui in promptu habet seu paratus est judicare vivos & mortuos. Quæ descriptio tum Deo tum Christo accommodari potest, & parum refert, sive hunc, sive illum, sive denique utrumque, unius personæ seu iudicis instar consideres; eaque ipsa de causa Apostolus nec Dei nec Christi nomen videtur expressisse, sed ea descriptione esse usus, quæ ad utrumque eorum accommodari possit. Significat autem ea phrasia Deum Christumve non tantùm posse, sed etiam velle iudicium exercere. Iudicium autem non modò in viventibus, qualia humana esse solent, sed & mortuos: in quos hominibus nulla est amplius potestas, nisi quedam imaginaria. Adde quòd viventibus & mortuis expressis, omnes in univèrsum homines intelligi soleant. Judicare autem, est de iis sententiam ferre & exsequi, imò exsequendo ut ita dicam ferre, hoc est vel præmium illis impertire virtutis, vel penas peccata infligere. Vis autem ratiocinationis Apostolicæ, ad objectionem allatam, seu impedimentum pietatis amovendum, hæc est, quòd improborum hominum iudicia, pietatem nostram convitiis incessentium haudquaquam sint curanda, cum illi ob hæc ipsa gravissimè sint à Deo puniendi. Si quid esset in iis laudabile, meritò homo Christianus commoveri deberet: sed quia ea adeò sunt perversa atque improba, ut iram ac supplicia Dei provocent, & damnationem illam extremam mereantur, itulissimum esset iis quicquam moveri. Quòd vero de iudiciis hominum ac calumniis & convitiis docet Apostolus, id de omnibus reliquis factis quæ ad piorum injuriam spectant iudicandum est. Insultant quidem hic impij; sed vindicta præforibus excubat: imminet ultor scelerum omnium Deus, qui per Christum eos etiam inprimis persequetur qui sanctos ipsius, hoc est pupillam oculi ipsius attigerunt. Sed nobis quoque cogitandum est, listendos nos esse aliquando coram tribunali divino Christi, sive vivos, sive mortuos, & omnium factorum dictorumque rationem nobis esse reddendam iustissimo iudici. Quare cum terrorem hunc Domini, ut Paulus ait, norimus, id agere debemus semper ut Domino nostra facta probemus. Probabimus autem si ea conscientia nostræ cui leges Domini sunt insculptæ, probaverimus, & nos in oculis ipsius qui omnia pervident semper versari crediderimus.

Hæc de priori ratione qua Petrus impedimentum istud pietatis amovet: sequitur altera quæ continetur *vers. 6.* ubi ait Apostolus; *In hoc enim etiam mortuis evangelium est annunciatum, ut iudicentur* (vel iudicarentur) *quidem secundum homines carne; vivunt vel viverent autem secundum Deum Spiritu.* De quo quia alibi satis fuscè à nobis actum est, ideo tantùm breviter hic ea delibabimus quæ ad ejus intelligentiam pertinent. Primum autem in eo considerandum venit nomen *mortuorum*, quod vel proprie vel improprie hic sumitur. Si proprie, quemadmodum in sine versiculi superioris, intelligendum est, non id Petrum dicere, mortuis eo tempore quo mortui fuerunt fuisse prædicatum evangelium. Quis enim hoc unquam fardò audivit? aut quis illius prædicationis foret finis Deo dignus, etsi tandem id rerum natura ferret? aut quomodo denique in mortuos quamdiu tales sunt, cadere potest illa distinctio carnis & Spiritus, qua postea utitur Apostolus; scilicet qua ratione illi ob evangelium prædicatum secundum homines carne iudicantur? Nam etsi illis evangelium esset prædicatum, id tamen quia hominibus ignotum esset, haudquaquam ab iis qui hominum nomine intelliguntur. crederetur ullo modo

modo id efficere ut hominum judicio mortui isti judicarentur. Non inquam ita intelligenda Petri verba esse: Sed ea ratione potius, quasi dicat Petrus, iis qui nunc sunt mortui evangelium aliquando fuit annunciatum. Aded ut descriptio hæc istorum quibus evangelium fuit annunciatum, non intelligatur esse sumta ex illorum conditione & statu in quo fuerint positi tum cum illis evangelium annuncietur; sed ex eo in quo fuerint collocati tunc cum hæc Petrus scriberet. Cujus rei exemplum habes in eadem mortuorum voce, Ruth. I. vers. 8. Quis autem sensus sit futurus, aut quæ vis orationis Apostolicæ, si alteruter horum sensuum vocis *mortuorum* sumatur, postea videbimus, ubi sequentia verba explicaverimus, ad quæ nunc accedemus. Inter ea primò considerandæ sunt voces *carnis* ac *Spiritus*. Caro hoc loco significare videtur ut alibi in Sacris Literis, tum vim appetitus, ex quo varia peccata quæ per corpus exercentur manant, tum ipsa hæc ejus effecta seu opera quæ hominibus solent esse grata: & Spiritus contra significare videtur mentem seu rationem, præsertim evangelio Christi collustratam, & quæ eam sequuntur opera. Quæ utraque de re vide ad Gal. 5. ubi non pauca de carne & spiritu, & utriusque operibus seu fructibus, dicuntur. Deinde considerandæ sunt voces *judicandi*, & *vivendi*: quæ itidem inter se opponuntur. Est enim hic trimembris ut postea plenius apparebit, oppositio. Vox *judicandi* etiam non videtur plane amittere nativam suam significationem; tamen quia opponitur verbo *vivendi*, ideo consentaneum est eam mortem quandam in se comprehendere, mortem inquam carnis, (dicitur enim, *ut judicentur carne*) de qua supra sermo fuit, cum dictum est de passione in carne improprie sic dicta vers. 1. Interim tamen quia & nativa ejus significatio, & verba ista *secundum homines* id postulare videntur, non est excludenda penitus propria ejus vocis significatio, vel saltem illa sumenda quæ a nativa significatione non ita longe recedit. Ea verò est ut significet damnationem quandam: adeo ut verbis istis *judicari carne* causa simul & effectus comprehendatur. Causa est mors illa carnis, effectus est damnatio; sed damnatio *secundum homines* (hoc est ut jam tertio loco hanc quoque phrasin explicemus) quod attinet ad hominum sententiam, seu mavis ab hominibus. Quæ condemnatio antea expressa fuerat à Petro vers. 4. cum dixit homines à virtute alienos blasphemare eos qui ad eandem luxuriæ profusionem una cum illis non concurrant. Quod attinet ad verbum *vivendi* quod opponitur voci *damnandi*, quemadmodum illud efficit ut vox *judicandi* significet & mortem quandam, ita contra vox *judicandi* vel *damnandi* efficit ut vox *vivendi* comprehendat etiam judicium quod jam seu approbationem damnationi illi contrariam: quasi dicat; & vivant quoad spiritum suum, ideoque approbentur Dei ipsius judicio ac sententia. Quanquam, ut hoc quoque nunc addamus, illud *secundum homines*, & *secundum Deum*, non tantum de sententia aut judicio sive hominum sive Dei, sed etiam de voluntate intelligi potest, seu ut Petrus superius fuerat loquutus, de illorum cupiditatibus, hujus autem voluntate, vers. 2. Ac forte utrumque simul intelligitur: & quemadmodum vocum utarum *judicandi* & *vivendi* duplex est sententia, sed inter se apta, ita ut altera alterius sit consequens; sic quoque credibile est esse illorum verborum quæ illis adjiciuntur, *secundum homines* & *secundum Deum*.

Jam tandem videndum est quæ sit vis orationis Apostolicæ, sive proprie sive improprie vox *mortuorum* sumatur. Si proprie sumatur, hic erit sensus, quasi dixisset Apostolus; Non debetis cogitare novum id esse quod vobis dixi contingere pietatem sequi volentibus, & inexpectatum. Nam non tantum vobis sed etiam iis qui ante vos vixerunt at nunc mortui sunt, ab ipso initio eum in finem eaque conditione evangelium est annunciatum, ut quoad carnem, quam homines hujus mundi solum spectant, quæque est illorum sensibus obvia, mortui, ab hominibus eam ob

causam damnarentur ac blasphemarentur, tanquam ipsis jam profus inutilis, ac sibi ipsis quoque quasi inutilis ac mortui. Sed nihilominus tamen spiritu, cujus vis occulta est, & ab hominibus hujus mundi non spectatur, viverent secundum Dei voluntatem, eoque judicio approbarentur. Quod si malis nomen mortuorum improprie sumere, hic erit sensus; Non tantum hominibus probioribus, sed etiam illis qui Deo ac virtuti penitus mortui fuerant, & cum cæteris hujus mundi hominibus in sceleribus plane demersi, annunciatum fuisse evangelium, eo sine eaque conditione & lege, ut quoad carnem &c. [repetantur superiora] Itaque his verbis Apostolus partim amolitur scandalum illud seu pietatis obstaculum quod hominibus pietatem sequi volentibus objicitur, partim breviter id totum complectitur quod antea ab initio hujus loci dixerat de eo quod nos quoque in carne pati seu mori debeamus, & non amplius secundum hominum cupiditates vivere, sed Dei voluntati reliquum vitæ tempus consecrare debeamus, nil morati hominum judicia ac contumeliosas illorum voces quibus pietatem nostram insectentur.

Quænam verò hinc possint peti doctrinæ, partim ex superioribus colligi, partim per se unicuique constare potest.

I Petr. 4. vers. 17, 18.

IN his verbis Apostolus, ex afflictionibus quibus Christiani tum temporis deberent subijci, concludit gravissimam poenam manere impios. Duæ ergo sunt partes loci. In priore de afflictionibus agit quibus homines Christiani subijci debeant. In altera, deducit inde, quàm gravia supplicia impios maneat. Quod ad prius attinet, id continetur verbis prioribus vers. 17. Quæ antequam pressius consideremus, prius illud videndum est, quomodo cum superioribus, quorum rationem continent, ut particula *quia* indicat, connectantur, & qua ratione illa confirmant. Videntur autem non tam ad proxima referri, quam ad totum id quod præcesserat, initio factò a vers. 12. ubi monuerat Petrus Christianos, ne commoverentur novitate afflictionum quas Christi causa perferre cogentur. Id quod postea rationibus confirmatur, in primis verò eo quod felices illi sint, qui hujusmodi afflictiones perferunt, adeoque Deum laudare debeant eam ob causam. Jam ergo in his verbis causam quandam videtur asserere, cur Deus eo tempore iis ad quos scribit hoc est Christianis ex Judaico populo istas afflictiones imponat, & simul docet eos quodammodo gaudere debere, quod nunc statim affligantur. Causa autem hæc est, quia jam tempus esset à Deo destinatum afflictioni populi Judaici. Constitutum autem fuerat à Deo, ut docet Christus Luc. 21. ut Christiani homines prius à cæteris Judæis Evangelio refractariis affligerentur, ut ita mensura iniquitatis impiorum istorum impleretur, & justissimam Deus haberet causam, cur illos postmodum perderet: quia nimirum nec ignorantiam suam excusare poterant, quum causas habuissent & occasionem maximam veritatem discendi & amplectendi, & eorum improbitas quæ in piis affligendis apparuisset, apertissimo documento argueretur. Quapropter ii qui tum temporis affligebantur, eam ob causam lætari quodammodo poterant; quod ipsi in eorum essent numero qui non ad finem istius divini judicii relerentur, sed qui primi veluti ad judicium raperentur. Eos enim Deo charos esse oportebat.

Jam ut ad verba ipsa enucleatius consideranda nos convertamus, tria hic potissimum sunt consideranda. 1. Quomodo describantur homines Christiani. 2. Quomodo illorum afflictiones. 3. Quæ causa cur ab illis initium afflictionum fieri debeat. Primum est in verbis, *domus Dei*. Ita autem appellantur, vel quia familia sunt Dei, vel quia habitaculum quoddam Dei, ejusque Spiritus. Ad quam posteriorem rationem multi

(ff 4)

sunt

sunt loci. 1 Cor. 3. 16. VI. 19. 2 Cor. 6. 16. 1 Tim. 3. vers. 15. & Hebr. 3. 6.

Secundò afflictionum descriptio exprimitur voce *judicii*. Vocantur autem *judicium*, quia iudicio propriè dicto, de quo postea loquutus est Apostolus, afflictiones illæ sunt similes. Quare ut Apostolus tanto facilius eas Christianorum afflictiones, quas veritatis causa perpetiuntur (de his enim sermonem esse hæc verba cum præcedentibus collata manifestè ostendunt) cum impiorum pœnis conferret, eas iudicii nomine appellavit. Simili ratione Paulus, Gal. 3. 13. *Christus factus est execratio*. Vide & Hebr. 6. 8. in eadem voce execrationis, quæ vox magis respicit ad homines quàm ad terram. Item 2 Cor. 4. 9. in voce *misericordias*, seu castigationis, quum loquatur de afflictione propter Christum. Tertio, causa illa est, quia jam *tempus sit*, Græcè *καιρος* hoc est tempus opportunum, & ei rei destinatum. Quomodo destinatum jam est explicatum. Causa ista partim respicit ad ipsos fideles, partim ad infideles. Ad fideles, quia jam satis habuerunt temporis ad veritatem plenius addiscendam, & se in ea confirmandos, atque ad patientiam armandos, ita ut jam tempus esset, eorum constantiam & fidem explorandi. Quod ad infideles, ii duplices constitui possunt, alii sanabiles, alii insanabiles. Sanabiles ut sequuturo iudicio eriperentur, hæc ratione poterant ad veritatis amorem pertrahi, ob constantiam Christianam in afflictionibus perseverandis. Insanabilibus autem occasio præbebatur ad impietatem & crudelitatem suam in apertum proferendum. Quæ de re superius dictum.

Doctrina 1. De dignitate Christianorum quod sint domus Dei, & officio simul quo dignitatem istam tueri debent: de quo fere in omnibus locis supra citatis, sed maxime in epistola ad Corinthios utraque.

Doctrina 2. De gravitate afflictionum populi Christiani, & simul reprehendum perversum iudicium illorum qui Christianos ob eas censent infelices.

Doctrina 3. Solere Deum quum vult aliquam regionem punire, prius permittere ut Christiani affligantur: partim in bonum, partim in malum aliorum. In bonum, si sanabiles, in malum, si insanabiles.

Doctrina 4. Non semper Deum solere immittere afflictiones propter veritatem. Unde Petrus, *si vult voluntas Dei, si necesse est*. 1 Petr. 1. 6. cap. III. 17. Solere Deus opportunitatem captare, & præter infideles quos spectat, solet etiam fidelium habere rationem, & tum potissimum eos subijcere afflictionibus quum satis virium habent. Quamquam nonnullos ab ipso initio affligit, ut Thesalonicensis.

Alteram partem bis exponit. 1. In posteriore parte vers. 17. Utraque verba integram argumentationem continent. Antecedens est, & si prius à nobis, scilicet incipit iudicium Dei: quod postea ita exprimit, & si iustus vix servatur. Iustus pro pio: nam opponitur impio & peccatori. Istud *vix servatur* nihil aliud est, quam magna cum difficultate, seu non sine afflictionibus servatur. Eadem enim sententia horum verborum quæ illorum quod à nobis incipiat iudicium hoc est afflictiones, ut superius declaratum. Qui autem has afflictiones subit, vix videtur servari; hoc est ægre, siquidem partem aliquam iudicii divini experitur, & prope videtur, si humanum sensum spectemus, ut planè pereat. Consequens istius argumentationis est ibi, *quoniam finis* &c. Ubi duo consideranda. 1. Descriptio istorum quos pœnæ manent gravissimæ. 2. Quomodo gravitas istarum pœnarum indicetur, & cogitanda relinquatur. Illud qui non obediunt Dei evangelio. Ubi duplex hominum genus intelligitur. 1. Hi qui planè repudiant Christi doctrinam, & hi quidem potissimum videntur intelligi. 2. qui licèt receperint, non tamen secundum illam vivunt. Amplificat autem rem dum vocat Dei evangelium; quasi dicat, non hominis alicujus, ut isti putant, sed ipsius Dei vocem spernunt, & spernunt quidem non vocem quamlibet, sed evangelium hoc est lætissimum ac felicissimum nuncium. Deinde descri-

bit eosdem duabus verbis, *impius, & peccator*. Quæ verba hoc loco videntur pro iisdem accipi: licet alias ita distingui possint, ut prius ad contumeliam in Deum, & religionis contemptum, alterum ad alia peccatorum genera referatur. Gravitas pœnarum indicatur, 1. ibi *quis finis* id est quis finis tandem accidit iis qui non obediunt &c. 2. ibi, *ubi comparebit?* quasi dicat, coram iudicio Dei ne comparere quidem audebit, non est quod ullo modo speret se pœnam evasurum.

Consequentia autem ratio satis facilis est. Nam si Deus ne iis quidem parci qui ei parent ex animo, adeoque ei sunt charissimi, sed illis gravissimum imponit afflictionem, & quidem priusquam ad cæteros transeat; quis non videt, multo minus eum parurum impiis, sed potius gravissima supplicia iis inflicurum.

Hinc doctrinæ. 1. Potest esse quispiam iustus seu pius, & tamen iudicia Dei seu afflictiones subire.

2. Singularis pietas requiritur ad salutem: siquidem iustus vix servetur, & iudicium divinum sit veluti proximus.

Nota, hæc quidem de temporalibus iudiciis sermonem esse, sed talibus quæ æternum iudicium erat consequuturum.

Doctrina. Quo diutius differtur pœna, eo gravior esse solet: quum Deus impios ad extremum reservet.

Doctrina, ex voce *impii*. Qui evangelium repudiant, quantumvis Deo adhæreant, ut Judæi, pro impiis censendi.

2 Petr. 1. vers. 5, ad 8.

CONTINENT hæc verba Apostoli adhortationem ad Christianam sanctitatem: ubi consideranda 1. Adhortatio Apostolica. 2. Descriptio pietatis ac sanctitatis Christianæ: quæ continet in se auream catenam virtutum Christianarum, quæ si à nobis in collo semper gestabitur, maximo nobis ornamento erit coram Deo & hominibus minime malis.

Adhortatur Apostolus his verbis: *Ad hoc ipsum verò vos, omni studio collato, adjicite fidei vestræ virtutem*. Superius dixerat omnia nobis donasse Dei potentiam; hæc vero addit, nobis quoque omne studium esse adhibendum: subindicans, etsi Deus fecerit ex parte ea quæ ad pietatem & vitam æternam faciunt, nihilominus adhuc nostrum proprium studium ac laborem requiri. Ita enim Deo placuit temperare ac dirigere salutis nostræ negotium, ut non proflus à nostra cura ac labore pendeat, sed potissimum & maxima parte ex ipsius divina gratia: sed noluit etiam, ut gratia ipsius totum efficeret, nostrumque studium & operam excluderet, ut esset locus virtuti, nec non præmio & pœnæ. Virtus ac pietas in eo est, si cum possis non facere aliquid, tamen facias, quod bonum est; & cum possis facere, quod malum est, tamen non facias. Deus nobis salutem æternam obtulit, viam quoque, quæ ad eam ducit, monstravit: docuit nos rationem, quæ ipsi serviamus. Spem summi & excellentissimi boni nobis posuit ob oculos. Quid non propter spem boni alicujus faciunt homines? Miles, in exemplo, spe inductus stipendii, vel prædæ, vel gloriæ objicit se hostium pilis ac telis, & in præsentissimam ruit mortem: cum tamen spes illa incerta sit valde, & multo incertior, quàm mors cruenta; præterea etsi eum spes non fallat, etsi assequatur, quod speravit ac tanto labore quæsit, quantum id est, quam vile, quam tanto labori ac discrimini minime respondens? At hæc præmium est præstantissimum, quo majus nullum sperari atque optari potest: nihil item est eo certius. Deus enim fallere nescius id promisit, morteque Christi confirmavit, quæ de Deo summo ac immenso erga nos amore testatur, nec non resurrectione ejusdem & exaltatione; cujus etiam in manu Deus omnia reposuit, quæ speramus. Deus nobis revelavit veritatem, tenebras mentis nostræ discussit, obstacula pietatis remo-

removet, Spiritum sanctum nobis largitur. Ita omnia nobis ex sua parte donavit, quæ ad vitam & pietatem sunt necessaria; sed nondum est finis. Quid adhuc requiritur? Ecce ait Petrus nostrum studium requiri: & quidem omne. Ubi autem est omne studium, ibi nihil superest amplius, quod quis facere possit. Videamus verò, an nos omne studium nostrum huc conferamus. Alius nihil agendo & genio suo indulgendo, vel ad vitia sua connivendo putat se assequi posse vitam æternam; sed misere se ipsum deludit. Si in rebus terrenis opus est labore & industria, quanto magis in cœlestibus. Homines tamen vulgo terram magis ferunt in oculis, & terrena curant, cœlestium plane incuriosus; ideo etiam paucissimi ea habent. Angusta est via quæ ducit in cœlum, & pauci inveniunt eam; pauciores etiam qui in ea perseveranter perdurent, & ad metam usque perveniant: idcirco monet, Christus, ut contendamus, & enitumur, alique alios prævenire studemus. Mirum verò est, quod cum homines terræ plurimum, cœlo minimum studii ac laboris impendant, nihilominus sibi cœlum certo despondeant. Sed fortassis aliqui, si optio daretur, aliquot florenorum millia malleat sibi contingere quam cœlum. Adeo quid cœlum sit ignorant: adeo terrenis affixi ac dediti sunt. O cæcos homines ac miseros! Christus dicit: primum quærite regnum Dei, & iustitiam ejus, & hæc omnia adjicientur vobis. Matth. 6. 33. Videamus, ne nos contra & inverso ordine agamus, ne primum & ante omnia quæramus terram & res terrenas, & postea credamus nobis cœlestia adjectum iri. Quisque attendat, quantum temporis salutis suæ studio impendat. Utinam eadem cura quæreremus salutem, qua res hujus mundi! Somnus hujus vindicat magnam partem vitæ nostræ; quid curæ de victu, de re familiari? Aliis etiam peccata multum temporis auferunt: quantum id est, quod insumimus in res divinas. Atqui unum est necessarium. Luc. 10. 42. Panis quidem est necessarius: sed magis necessaria est salus æterna. Panis interibit, sed cœlestis bona manebunt in æternum. Non prohibet quidem Deus, quominus & panem quæramus, modo ne omne tempus ejus quærendo insumamus, ut cogitationibus de pietate, de rebus divinis, de præceptis ac promissis Dei eorumque confirmationibus nullus sit locus. Nullus dominorum terrenorum servo aut famulo solvit mercedem pro eo quod dormiat, multo minus pro eo, si quid contrarium voluntati suæ faciat. Semel itaque ad motus ad aratum Domini manibus, strenue laboremus. Ipsa brevitatis vitæ nos soletur, quod labor noster non sit diuturnus tuturus: brevi nos solvet è jugo, & post temporarium laborem in sempiternam requiem nos introducet. Esti verò omne studium confetre jubemur in salutis curam, non est tamen, quod quis putet nos labore nostro posse vitæ æternæ præmia mereri. Nimis enim exiguus est labor noster, est maximum esset, si cum salute æterna compararetur. Finiti ad infinitum nulla est proportio. Stultus merito censeretur, qui ut regnum conquireretur, nollet assem impendere: at multo stultior est, qui non vult vitam suam impendere studio regni cœlorum. Regnum enim cœlorum melius est ac præstantius quam infiniti mundi, & vita nostra temporaria ejus respectu ne assem quidem valet.

Sequitur descriptio virtutum Christianarum, in quibus sita est pietas & sanctitas vera: earumque septem recenset, quarum fundamentum prius ponit Apostolus, & postea fundamentum prius ponit virtutes superstruere jubet. Fundamentum est fides. Adjecit, inquit, *fidei virtutem* &c. Potest & hæc fides pro virtute numerari, ut ita octo virtutes hic in universum ab Apostolo nominatæ sint. Sed ad fidem hic Apostolus non hortatur eos ad quos scribit: præsupponit enim eos jam habere fidem; nam ad fideles scribit. Itaque fidem quam jam habebant, pro fundamento quali ponit, & ad septem virtutes eos hortatur. Intelligit autem per fidem Apostolus assensum doctrinæ Christi. Hic est primus gradus ad salutem, ut sciatur, quid Deus pro-

mittat, & quid ab hominibus requirat, utque fides promissis & præceptis ejus præbeatur. Si quis enim iis non credat, quomodo Deo serviet? aut si quis ignoret voluntatem Dei, quomodo eam faciet aut exequetur? Quantum igitur ad salutem necessarium est, ut sciat & credat quisque, dare tenetur operam, ut quàm perfectissimè Deo servire possit. Nos quoque hoc fundamentum jam posuimus. Deus nobis revelavit arcana sua & doctrinam cœlestem, eique jam sumus assensu. Est quod exultemus in Domino, eique gratias agamus: tantum videamus ut fides ista in nobis vera sit & firma; ne tantum opinemur nos credere, sed re ipsa credamus. Multi in ore tantum fidem habent: at ejus sedes propria est in animo. Alii assensu sunt religioni Christianæ, & fidem hanc profitentur, quia ita à parentibus, vel magistris suis in pueritiâ edocti ac instituti sunt: interim firmamenta ipsa & rationes ac confirmationes, quibus docti in Christi nititur, ignorant. Hæc non est vera fides, sed tantum opinio.

Propterea non potest esse durabilis & constans, præsertim persecutionis tempore. Oportet ut bene radicata sit fides, utque validissimis nitatur argumentis, tanquam petraë inconcussæ, quam nulli adversitatum turbines, nullæ humanarum argutationum machinæ queant subvertere. Præterea ex eo vera fides cognoscitur, si viva sit, si efficax, ita ut peccata exstirpet e nobis, ut affectus nostros ac cupiditates refrenare possit. Alioqui si ita credimus, ut simul peccatum foveamus in animis, ut cupiditates regnent in corporibus nostris, non fidem habemus, sed cadaver tantum fidei, quod nulli est usui. Sit ergo nobis curæ, ut vera fide simus præditi, ut ex animo credamus, Deum vel nos fervare, si ipsi obediamus. Atque hujusmodi fidem habentes, adjungamus ei *virtutem*. Alibi hæc vox significat complexum eorum omnium, quæ honesta sunt. Hic verò peculiaris virtus intelligitur, quia eam ab aliis sequentibus virtutibus Apostolus distinguit. Intelligi igitur debet hoc loco per virtutem virilitas seu fortitudo. A viro virtus est mutuata nomen: & hoc sensu apud Græcos & Latinos scriptores sæpe usurpatur. Insignis & illustris est hæc virtus, & militi Christi omnino necessaria, ne se abduci vel absterri patiatur à via salutis. Hæc primum fidei adjungenda est, tanquam custos ejus: nisi enim hæc addit, Satanas, mundus, alique adversarii facile fidem ex animo pelent. Opus ergo est animo forti & magno, ut nullas adversitates, nullos hostiles impetus ac impressiones Deo freti timeamus. Hanc fortitudinem Christus ab omnibus statim requirit, qui ad eum accedunt, & discipuli ejus fieri volunt. *Si quis vult post me venire, inquit, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Matth. 16. 24. *Si quis venit ad me, & non odit patrem suum & matrem suam, & uxorem, & liberos, & fratres, & sorores, adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus. Et qui non valedicit omnibus possessionibus suis, non potest meus esse discipulus.* Luc. 14. 26, 33. Ita ostendit Christus, tam necessariam esse hanc virtutem, ut sine ea nemo possit esse Christianus. Ergo & nos hac virtute armemus animum. *Quotidie portemus crucem Christi vel nostram*, ut monet Christus apud Lucam cap. 9. 23. id est, paratum geramus animum ad adeunda quævis pericula, ad sustinendas afflictiones, etiam gravissimas, & mortem denique ignominiosissimam Christi causa: idque Christi exemplo, qui etiam crucem suam portavit, & re ipsa deinde in crucem se agi passus est. Sic nos quoque animo debemus nunc ferre crucem, & postea, si ita Deus voluerit, re ipsa subire ob nomen Christi quaecunque genus acerbissimæ mortis. Qui ad hoc non habet obfirmatum animum, & dolorem, ignominiam, mortem nimis perhorrescit, is facile fidei patietur naufragium. Sed vix ei, qui fidem abjicit, & placat invidiam virtute relicta. *Quicumque abnegaverit me coram hominibus, & quemcunque puduerit sermonum meorum, ait Dominus, eum & ego abnegabo coram Patre meo, qui in cælis est, & ejus me pudebit, cum veniam in gloria Patris mei cum sanctis Angelis.* Matth. 10. 33. Marc. 8. 38. *Nolite timere eos qui*

eos qui

eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest & animam & corpus perdere in Gehenna.

Virtuti modo dictæ subjungit Apostolus scientiam: quæ est perfectior cognitio doctrinæ Christi, quam ea est, quæ ad fidem seu assensum doctrinæ Christi adhibendum requiritur. Ut enim credamus in Christum, & religionem Christianam amplectamur, sufficit nosse necessaria ad salutem, & argumenta percepisse animo, quibus illa nituntur. Sed postea ubi virtute ac fortitudine, concepta in animo fides, fuerit circumsecta ac circumvallata, pleniori subinde cognitioni rerum divinarum studendum est. Ita Apostoli precati sunt jam fidelibus hanc cognitionem. Ut Eph. 1. 17. precatur Apostolus Paulus Ephesiis, ut eis Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ, de Spiritu sapientiæ & revelationis, in agnitione ejus, illuminatos oculos cordis ipsorum ad sciendum, quæ sit spes vocationis ejus &c. Et cap. 3. 18. precatur, ut possint comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & profunditas, & altitudo, atque cognoscere charitatem Christi pleniori subinde cognitionem Dei. Colossensibus quoque idem precatur, ut impleantur agnitione voluntatis divinæ, in omni sapientia & intellectu spirituali, utque crescant in scientia Dei. Coloss. 1. 9, 10. Auctor verò Epistolæ ad Hebræos vitio vertit illis, ad quos scribit, fidelibus, quod cum pro temporis ratione oportuerit eos jam doctores esse, rursus opus fuerit doceri eos, quæ sint elementa in initio eloquiorum Dei, factique sint indigentes lacte, & non solido cibo. Hebr. 5. 12. Etiam Petrus ipse in fine hujus Epistolæ ait: *Crescite in gratia & notitia Domini nostri & servatoris Jesu Christi.* Non semper alphabeto tantum inhærendum, sed altius subinde scandendum est. Qui non proficit in scientia rerum divinarum, ne in pietate quidem proficiet. Pari passu ambulant, cognitio & pietas. Quanto illa est perfectior, tanto hæc quoque altius potest ascendere. Præterea quo major est scientia, eo magis non nostræ solum, sed & aliorum salutem consulere possumus. Quomodo enim alioqui veritatem aliis commendare, errores vero confutare possemus? Hanc ergo cognitionem pleniorum ut acquiramus, sedulo incumbamus: eamque hauriamus ex Sacris Literis eas nocturna & diurna manu versantes. In iis enim continetur via ad salutem perfecte descripta. Non satis est, quod audiamus verbum Dei in Ecclesia, sed ipsi legere & evolere sacrum codicem debemus. Si quis legere nesciat, curet eum sibi ab alio legendum. Quid prodest thesaurus sapientiæ & intelligentiæ divinæ inæstimabiles contineri in Sacris libris, si nos iis non utamur? Quid prodest etiam alios abundare in Ecclesia istis thesauris, si in nostris animis magna sit eorum inopia? Quisque eo contendere & aspirare debet, ut possit evadere aliorum in rebus divinis magister. Eri enim eo non perveniat, neque id assequatur, in magnis tamen & voluisse sat est. Ad prima tendentem honestum est in secundis aut tertiis consistere. Verum potest etiam hic per scientiam intelligi prudentia, quæ apte fortitudini subjungitur: ne nos temere in periculum conjiciamus, sed sciamus, ubi fuga declinare liceat periculum, ubi non. Non frustra Jacobus quoque ad patientiam & constantiam fideles adhortans, sapientiam seu prudentiam vult cum patientia conjungi. Cum enim dixisset: *Patientia perfectum opus habeat, ut sitis perfecti & integri, nulla in re deficientes;* addit: *si quis vestrum autem destituatur sapientia, petat à Deo, qui dat omnibus simpliciter.* Jac. 1. 4, 5. Prudentia in afflictionibus opus est, ut veritatem sciamus defendere, ut rationem fidei nostræ reddere queamus quam dexterrime, neminem offendentes vel perstringentes; maxime quando coram magistratu veritatis causa agenda est. Imprudens & intemptivus zelus non raro homines irritat, & à veritate facit alieniores. Temperandus itaque zelus est prudentia. Idem Apostolus quoque utiliter monet: *sapienter ambulate erga extraneos, tem-*

pus redimentes. Sermo vester semper sit cum gratia, sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. Coloss. 4. 5, 6. Post scientiam nominat Petrus & commendat temperantiam, quæ versatur circa voluptates carnis. Non omnes voluptates corporis sunt illicitæ: sunt aliquæ concessæ etiam sub Euangelio; sed iis moderate utendum est: alioqui propter abusum sunt illicitæ. Virtus ista habet duas filias, sobrietatem & castitatem. Illa docet servare modum in cibo & potu capiendi, ne prægraventur corda crapula & ebrietate, ut semper apti simus ad sacras meditationes & preces ad Deum fundendas. Hæc vero refrenat libidinem, & resistit impudicitiam. Videtur Apostolus hic temperantiam conjungens cum scientia, eo potissimum respicere, ne scientia nostra etiam in rebus indifferenteribus & alioqui licitis abutatur ad offensionem infirmorum fratrum. Quod tunc in initiis evangelii sæpius contingebat, cum Ethnici cum Judæis in unam Ecclesiam Christi coaluissent. Ethnici enim edocti ab Apostolo idolum nihil esse, promiscue utebantur idolothytis: qua re offendebantur vehementer Judæi, qui ab idolothytis abhorrebant, iisque vesci conscientiosum sibi ducebant. Multumque eas res negotii accessit Apostolis, in primis autem Paulus plurimum laboravit, quo huic scandalo mederetur, præcipiens iis qui scientiam habebant, ut etiam à re alioqui licita abstinerent, propter ædificationem infirmiorum. Quæ de re agit non uno in loco. Vide Rom. 14. totum. Cap. 15. 1, 2. 1 Cor. 8. totum. Cap. 9. 19. ad finem. Cap. 10. 23. ad finem. Discamus & nos hanc temperantiam. Si licitis etiam aliquando abstinendum est, multo magis ab illicitis. In omni vita servemus sobrietatem & castitatem: ne transiliamus limites nobis hac in parte præscriptos. Satis multa nobis concessit Deus: potuisset nos arctioribus multo limitibus circumscribere, non tantum pro jure domini, sed etiam propter summam promissorum sublimitatem. Benignitate igitur ista divina acquiescamus, & debitum in omnibus modum servemus. Ne nos corrumpant exempla hominum mundanorum intemperanter viventium: no concurramus cum iis ad eandem luxuriæ profusionem. 1 Petr. 4. 4. Ne communicemus operibus infructuosis tenebrarum, sed ea potius redargnamus. Ephes. 5. vers. 11.

Temperantiæ jubet Apostolus adiacere Patientiam. Jam olim ista duo conjunxit Ethnicus Philosophus: sustine & abstine. Abstineret temperantiæ, sustinere patientiæ. Versantur autem duæ istæ virtutes circa res sibi invicem contrarias. Temperantia enim versatur circa voluptates, patientia circa dolores. Illa facit, ne rebus carni gratis ac jucundis abducatur à via pietatis & veritatis: hæc, ne molestis, asperis ac duris ab eadem deterreamur. Est autem patientia virtus diversa ac distincta à fortitudine, de qua actum superius. Fortitudo enim cernitur in periculis & malis imminuentibus ac demum venturis: patientia verò in malis jam præsentibus. Malum adventans non pertimescere fortis est: in malis ipsis & afflictionibus prementibus perdurare, patientis. Complementum igitur fortitudinis & perfectio est, patientia. Fit enim non raro, ut quis sit fortis ante periculum, vel antequam malis afficiatur, in ipsis verò afflictionibus strepidare incipiat, aut sustinendo deficiat. Ut ergo fortitudo perfecta sit, patientia opus est, sustinendaque frigora, ætus, exilia, inopia, nuditas, verbera, ignominie, carceres, mortes. Et in his omnibus nihil committendum est, quod sit contra conscientiam, quod impatientiam, vel desperationem ac diffidentiam erga Deum redoleat. Neque solum in persecutionibus ob veritatem patientia ista habet locum, sed etiam in aliis omnibus injuriis.

Hactenus Apostolus recensuit virtutes, quæ nos ipsos spectant. Nunc affert in medium virtutem, quæ Deum respicit; dum monet, ut patientiæ adiciamus pietatem: per quam non intelligit totam sanctimoniam Christianam, quemadmodum alibi non uno loco vox hæc sumitur, sed hic strictius accipitur pro particulari

ticulari quadam virtute; quandoquidem hic Apostolus eam distinguit ab aliis virtutibus. Nihilque aliud ea designatur, quam religiositas, seu virtus Dei Christianique honorem, cultum, & amorem unice urgens. Reverentia & amor erga Deum debet esse filialis. *Filius honorat patrem suum*, ait Deus apud Prophetam, & *servus dominum suum. Quod si pater sum, ubi est honor meus? Et si dominus sum, ubi est reverentia mei?* Malach. 1. 6. Et Petrus 1 Epist. 1. 17. monet: *si Patrem cognominatis eum, qui circa personarum respectum iudicat ex cuiusque opere, cum timore tempus commorationis vestrae agite.* Ad hanc virtutem etiam pertinet, ut libenter oremus, Dei laudes celebremus, de rebus sacris meditetur, quæcunque ad promovendam ac conservandam gloriam Dei faciunt, ea libenter curemus. Exigit id Dei majestas, bonitas & ineffabilis *charitas*, ut quicquid possumus & habemus, gloriæ ejus consecremus.

Virtutem quæ versatur circa cultum Dei, excipiant adhuc duæ virtutes ad proximum spectantes. Prior est *amor fraternus*. Post Deum ac Christum, proximum in amore nostro locum habere debent fratres, nempe in Christo, qui sunt eodem nobiscum Patre coelesti nati, non è femine corruptibili, sed ex incorruptibili, per sermonem Dei vivum & manentem in secula. His ergo bene velle, & optare optima, atque in primis æternam salutem debemus: unde sequitur, ut quod optamus, etiam ipsa, ubi opus est, & possumus, faciamus. Amor iste eousque debet extendi, ut etiam animam seu vitam nostram pro fratre ponere parati simus, maxime ubi de æterna ejus salute agitur. Sicut Christus pro nobis non dubitavit animam ponere, ita debemus & nos pro fratribus animas ponere 1 Joh. 3. 16. Et si animam fratris causa debemus impendere, multo minus ipsi denegare debemus res minoris pretii. Summa debet esse inter fratres concordia, & unitas animorum: qualis fuit in Ecclesia Hierosolymitana, ubi *omnium fuit cor unum, & anima una.* Act. 4. 32. Hæc est tessera Christianismi. *Ex hoc cognoscent omnes, vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alii erga alios.* Joh. 13. 35. Neminem etiam è fratribus debemus contemnere. Est enim ratione variorum donorum ac officiorum, inter nos sit inæqualitas: eatenus tamen omnes pares sumus, quod sumus Filii Dei, Christi servi, quod pari spe omnes gaudeamus beatæ immortalitatis ac gloriæ coelestis. Quem ergo Deus in caelis olim honoraturus est, cur nos eum contemnamus?

Restat ultima virtus, *charitas*; quæ non ad fratres solum, sed ad omnes homines porrigitur. Amor habet gradus. Primo ac summo loco Deum debemus diligere, in qua dilectione etiam Christus includitur; postea fratres seu ejusdem religionis Christianæ confortes: post hos etiam alios homines: & tandem quoque inimicos, qui nobis male volunt. In eo situs est Christianismus noster, ut hos omnes diligamus. Qui hos diligit, seipsum diligit: sibi enim & saluti suæ optime consulit. Magis quidem fratres ac domesticos fidei diligere debemus, quam alienos: sed major virtus est, etiam eos diligere propter Deum, qui nobiscum non tam arcte juncti sunt, imo qui nobis etiam causas se non diligendi præbent. Quanto minus enim hic est carnalis respectus, tanto virtus est Deo gravior.

En habemus auream catenam ex præstantissimis virtutibus Christianis constatam. Hac nos ornemus coram Deo, qui aliquando quoque capitibus nostris coronam vitæ æternæ imponat in illustri adventu Domini nostri Jesu Christi, cui cum Deo Patre sit laus, & gloria in omnia secula. Amen.

Iudæ vers. 22. & seqq.

Horum verborum duæ sunt partes. Prior continet admonitionem ad curam alienæ potissimum salutis habendam, atque eripiendos interitui eos qui ei sunt admodum vicini: sed ea cautione adhibita, ne dum alienam salutem curamus nostram ipsorum ne-

gligamus. Altera continet celebrationem divini nominis, atque adeo hujus epistolæ ultimam clausulam. Quod ergo ad priorem loci partem attinet, ea ut jam indicavimus, duobus iterum constat membris: quorum alterum, quod quidem potius est, ad alienæ salutis curam revera spectat, alterum ad nostram. Quia verò cura salutis alienæ postulat ut cum diversis diversimode agatur, primum medium quoddam præscribit, quo sit utendum, ut conveniens cuiusque morbo remedium adhibeatur. Deinde diversos modos quibus cum diversis sit agendum exprimit.

Medium illud continetur verbo *dijudicantes*, quasi dicat, iudicio ac discrimine inter eos qui in magno interitus periculo versantur, adhibito. Non enim eodem modo omnes sunt tractandi, non idem omnium morbis remedium convenit. Quod verò ad modos illos diversos attinet, qui quidem sunt duo tantum numero; prior ille est dum ait, & *aliorum quidem miseremini.* Quia Judas hæc verba opponit illis, *alios vero in timore servate*; apparet aliquanto strictius verbum *miserendi* esse accipiendum, quam alias ejus fert natura. Nam cæteroque & eorum miseremur quos in timore servamus. Nonne enim eorum interitum dolemus, & eo dolore impulsus, ad eos juvandos, & exitiali flammæ eripiendos accurrimus? Quid verò id aliud est quam misereri? Cum ergo hujusmodi alios servandi modo divinus vir misericordiam opponat, apparet strictius ut diximus, miserendi verbum accipiendum esse, nempe ut significet nos leniter cum quibusdam agere debere: ita ut eos solemur potius, quam terreamus, & erigamus potius quam deprimamus. Quia nimirum ita sunt comparati, ut desperatione potius à respicientia avocentur, quam animi quadam contumacia ac ferocia. Nonnulli enim cum peccarunt, ita anguntur animo, ut vix sibi receptum ad gratiam divinam patere putent, ob delictorum magnitudinem, aut tantum virium sibi non fore credant, ut peccati iugum penitus excutiant, & pietatis curriculum constantiter absolvant. Hi ergo solatio ac spe sunt erigendi; id quod misericordiae magis est consentaneum, quam id quod in altero illo lapsos servandi modo præscribendo S. Judas præcipit. Nam misericordia ab omni duritie, quoad ejus fieri potest, abhorret, & non tantum id spectat ut aliis profit, atque ex calamitate aut pernicie eripiat, verum etiam ut quam mollissimis possit ad eum finem perveniat mediis. Itaque qui alios servat eisdem terrendo, ratione tantum finis habita misericors est, ratione autem medii quo ad illum finem pervenit, per se misericors non est. At qui lenibus mediis ad finem eundem pervenit, alterique commodum parat, is & finis & mediorum ratione habita misericors est. Itaque is qui hoc modo agit quia perfectiori quadam ratione aliorum miseretur, ei quodammodo opponi potest qui priori modo agit. Quo autem pacto desperatio aliis sit eximenda, & quænam solatia eorum ægritudini sint adhibenda, ex iis quæ paulo ante diximus constare facile potest. Quidam enim desperant aut dubitant de remissione peccatorum à Deo obtinenda, quidam de viribus quibus ad vitam penitus emendandam, atque ad pietatis constantiam est opus, vel etiam de re utraque. Piores illi de fine dubitant, ut tandem media ad sint, posteriores de mediis. Itaque utrique petita è Sacrarum Literarum myrotheici medicina refocillandi sunt. Ita ut prioribus ostendatur spes veniæ, si respiciant; posterioribus spes auxilii divini, si modo ipsi conatum quem debent adhibeant. Utrumque solatii genus constat maxime promissionibus divinis, & exemplis, sive in Sacra scriptura expressis, sive etiam alias notis, aut ante oculos versantibus; præsertim quod attinet ad eos qui de viribus dubitant quibus ad pietatem colendam est opus.

Alter modus alii hominum peccantium generi conveniens, exprimitur in illis verbis, *alios in timore servate*, & similitudine quadam illustratur, dum additur, *ex igne rapientes*. Modus in eo consistit, ut eos quos ista re indigere iudicio adhibito deprehenderimus, terreamus, ac terróre incusso, eos ad frugem revocemus, atque

atque ita servemus, seu ab interitu vindicemus. Voces enim *in timore* hoc loco non videntur significare ut nos cum timore ac metu id faciamus, quali nimirum ille metus ac timor ad nos ipsos referri debeat, sed ut per timorem ac metum aliis incussum id præstemus. Hoc enim modo, ut vidimus, miserationi hic servandi modus recte opponitur. Sunt enim nonnulli aliquanto ferociores, ac petulantiores, qui nimis secure vitis suis indormiunt. Hi suppliciorum divinorum metu & interitus vicini terrore e somno sunt excitandi: eorumque forte contumacia ac durities duriore hoc maleo frangenda est. Etiam si autem terror hic maxime oriatur ex vicinitate, ut diximus, interitus, ac suppliciorum divinorum, duos tamen quodam modo fontes habet. Alter est quod ipsa per se peccata grave supplicium atque interitum mereantur, ac porro nisi respicias, eo omnino te sunt involutura. Alterum est quod verendum sit, ne respiciendi tempus atque occasio, aut vires ad eam rem necessariae justo Dei iudicio tibi eripiantur. Quod utrumque itidem divinis potissimum comminationibus, & exemplis doceri potest. Occasione autem verbi *servandi* differi hoc loco potest de præstantia huius quod nobis Judas hic commendat officii, quod nimirum salutem, salutem inquam sempiternam aliis hoc modo præstare possimus. Qua de re vide etiam locum Jacobi, qui existat in ipso Epistolæ eius fine. Aliquid etiam conjunctum habet cum his verbis ille Johannis locus, 1. Epist. cap. 5. 16. ubi de precibus agitur quas pro iis fundere debeamus qui peccant peccatum non ad mortem.

Jam quod attinet ad declarationem huius modi per quamdam similitudinem, dum addit Judas *exiguè rapientes*, ea ita videtur esse comparata, ut non injuria sentiri possit, aliquid adhuc addi, quod ad modum pertineat homines contumacius aliquanto peccantes, servandi, nempe ut quam celerrime id faciamus, quemadmodum fieri solet quando ex incendio aliquem rapimus. Sed nihilominus tamen etiam modum illum in præcedentibus jam expressum, quod nimirum terrorem incutiendo aliquos servare debeamus, illustrat aliquomodo; & ejus sive æquitatem, sive necessitatem quamdam declarat. Nam quemadmodum dum exigue aliquem rapimus, non semper molliter illum tractamus, no dum ipsi parcere volumus, eum perdamus; ita etiam dum aliquem exito ita vicinum videmus, ut nisi suppliciorum divinorum metu revocetur, mox sit periturus, non debemus mollia remedia adhibere, ne nimia lenitate illum perdamus, & crudele quoddam misericordie genus in eum exerceamus. Indicat ergo Judas his verbis periculi magnitudinem, dum perinde cum quibusdam agi significat, atque si in media propemodum flamma versarentur: & porro etiam ostendit quanta cura quanta celeritate illi sint ex hoc periculo eripiendi: necesse esse ut non ea erga ipsos utamur lenitate qua erga alios, quorum morbus leniora ac lentiora remedia admittit.

Et hætenus quidem ad curam alienæ salutis, salutis inquam eorum qui ob peccata sua in magno interitus discrimine versantur, nos hortatus est Judas. Subjicit jam etiam id quod ad nostræ ipsorum salutis curam pertinet; Cui tum alias semper incumbere debemus, tum etiam eo inprimis tempore, cum in aliis emendandis versamur, dum addit, *odio habentes & tunicam à carne maculatam*. Ubi jam alio metaphora aut similitudinis genere utitur Judas, id nos docturus, ut quam diligentissime caveamus, ne aliorum peccatis ipsimet inficiamur, eorumque exemplo ad simile aliquod peccati genus inducamur. Similitudinem autem petit ab iis, qui ne pestilentia aut alia quapiam lue per contagionem inficiantur, quam diligentissime sibi cavent à vestibus rebusque similibus quæ contactu corporis lue infecti & ipsa pollutæ sunt seu infectæ. Earum enim contactu facile & ipsi infici possunt; Itaque dum alios lue infectos curant, & eos ab interitu vindicare conantur, res hujusmodi vitant, ne eodem malo corripiantur. Similiter ergo & nobis faciendum esse monet Judas, ut dum alios spectamus peccantes, cof-

que corrigere atque emendare conamur, diligenter nobis à peccati contagione caveamus. Neque enim minus contagiosa sunt peccata quam pestilentia, aut aliæ quædam lues. Et quod mireris, nonnunquam dum peccata aliorum reprehenduntur, ipsa cogitatione se nobis insinuant, & carni facile adlubescunt: ejus præsertim generis peccata de quibus Judas superius egerat, inprimis nempe quæ ad voluptates carnales pertinent. Satis jam apparet, non esse hic singula verba ad rem propositam applicanda, & quid pertunicam nominatim significetur, ad rem nostram pertinens, quid item per carnem, inquirendum; sed sententiam verborum omnium simul junctorum spectandam, & per similitudinem ad propositum accommodandam esse. Hac occasione differi potest de vitando improborum consortio. De vi exemplorum quanta ea sit, præsertim malorum. Similem autem cautionem addit Paulus de re simili agens, in epist. ad Galat. 6. ab initio. Cum enim monuisset, ut *si quispiam in aliquo delicto præoccupetur, spirituales eum emendent, cum spiritu lenitatis*, subjicit, *spectans teipsum, ne & tu tentaris*. Quanquam alio ex parte scopo, nempe ut nos ipsos quoque similibus lapsibus obnoxios esse cernentes, tanto majori cura, tantoque majori lenitate in aliis corrigendis utamur. Et hæc de priori parte.

Sequitur pars altera, nempe Doxologia seu celebratio divini nominis. Ubi duo sunt iterum consideranda. 1. Descriptio ejus cujus nomen celebrat. 2. Modus quo celebrat.

Descriptio continetur illis verbis, *ei autem qui potest &c.* In quibus 1. à proprietatibus admirabilibus eum describit quem laudat. 2. Deinde nomine ejus expresso, ab effectu etiam præstantissimo & nobis omnium suavissimo commendat. Quanquam etiam in descriptione prioris proprietatis, effectus ejus simul commemoratur. Sunt autem proprietates illæ duæ, potentia, & sapientia. Quanquam potentia hic ad certum effectum nobis maxime salutarem refertur, dum inquit: *Illi autem qui potest custodire vos inoffensos, & statueret in conspectu gloriæ suæ irreprehensibiles in gaudio*. Cum potentiam ipsius commemorat, tacite videtur etiam complecti ejus voluntatem, seu ad rem quæ commemoratur propensionem: quasi dicat; qui & potest id præstare, & porro, si modo vos quoque officio vestro non deeritis, id etiam præstabit. Atque hoc modo alibi quoque verbum *posse* de Deo usurpari solere, ab aliis est animadvertendum. Effectus autem illius potentie est *custodire fideles inoffensos &c.* Id est efficere ne in peccatum, præsertim ejusmodi quod salutem illis adimat, incidant. Unde porro sequitur ut eos coram se sistat, præsertim in Christi adventu, coram gloria sua irreprehensibiles cum gaudio. Nam etiam vox *inoffensi* possit etiam ita accipi, ut significet pietatis consequens, hoc est immunitatem à suppliciis divinis; tamen & verbi vis magis isti interpretationi favet quam attulimus, & magis videtur scopo Judæ consentaneum esse, ut dicat Deum posse illos à lapsibus & peccatis custodire, quam ab ipsis suppliciis divinis: si consideres quid illos proxime monuerit, nempe ut sibi à contagione peccati quam diligentissime caveant. Consentaneum enim est Judas Dei descriptione illis spem facere, fore ut Deus ipse ea in parte auxilium iis ferat, & nisi ipsimet sibi defuerint, eos à peccatis immunes conservet. Hinc autem porro consequitur, ut eos in conspectu gloriæ suæ irreprehensibiles statuatur. Potest autem id intelligi, vel de quovis tempore, vel nominatim de eo quo homines est judicaturus: præsertim si verba ista, *in conspectu gloriæ suæ* non cum sequenti voce *irreprehensibiles* sed cum præcedenti *statuendi* verbo, connectas. Valde enim hæc sententia quod Deus sit constitutus fideles in conspectu gloriæ suæ, convenit cum eo quod aliquando Deus fideles suos ad tribunal suum sit constituturus, quando Christus ipsius nomine judicaturus est, & in gloria ipsius appariturus. Licet non negemus etiam in hoc seculo Deum sistere fideles coram conspectu gloriæ suæ, hoc est in conspectu sui ipsius qui gloriosus

gloriosus est, irreprehensibilis. Diximus autem posse illa verba in conspectu gloriæ suæ conjungi etiam cum sequenti voce irreprehensibilis, ut ita ea opponantur hominum iudicio. Potest enim quispiam in conspectu hominum esse irreprehensibilis, qui non sit in conspectu Dei. Vide similem locum Col. 1. 22 & 1 Thes. cap. 5. v. 23. Licet ibi alia sit phrasîs. Et Apocal. 14. vers. 5. Esse autem irreprehensibilem, est naturale consequens ejus quod antea positum fuit, nempe immunem esse à lapsu vel offensione. Rursus autem antecedens quoddam est justificationis. Qui enim irreprehensibilis est, ille justificandus est, licet forte nondum sit justificatus. Addit autem in exultatione, hoc est cum summa lætitia ac gaudio, fructum ejus rei iterum exprimens. Nam & hic gaudet pii recta conscientia, & spe immortalitatis, inde concepta freti: sed eo maxime tempore id fiet, cum fructum pietatis suæ mentent, & in quanta apud Deum sint gratia, quantamque felicitatem ex ejus benignitate adepti, re ipsa sentient. Nec est negandum, hunc effectum etiam in præsentî seculo aliquomodo habere locum: quanquam longe perfectius in futuro, cum pietas illorum inoffensa, & ut ita dicam irreprehensibilis plane perfecta erit; & fideles coram Deo vere statuentur, & irreprehensibilis agnoscentur.

Est hic occasio differendi, tam de eo quousque in pietate divina ope progredi possimus, quam etiam de eo à quibus lapsibus immunem esse debeamus, ut aliquando irreprehensibilis coram oculis Dei constituamur: & denique quantus sit pietatis fructus: ubi de gaudio quod oritur ex recte factorum conscientia, differi potest. Inprimis autem agendum est de modo quo Deus nos custodiat irreprehensibilis, seu nos juvet ut pietatem constanter colamus.

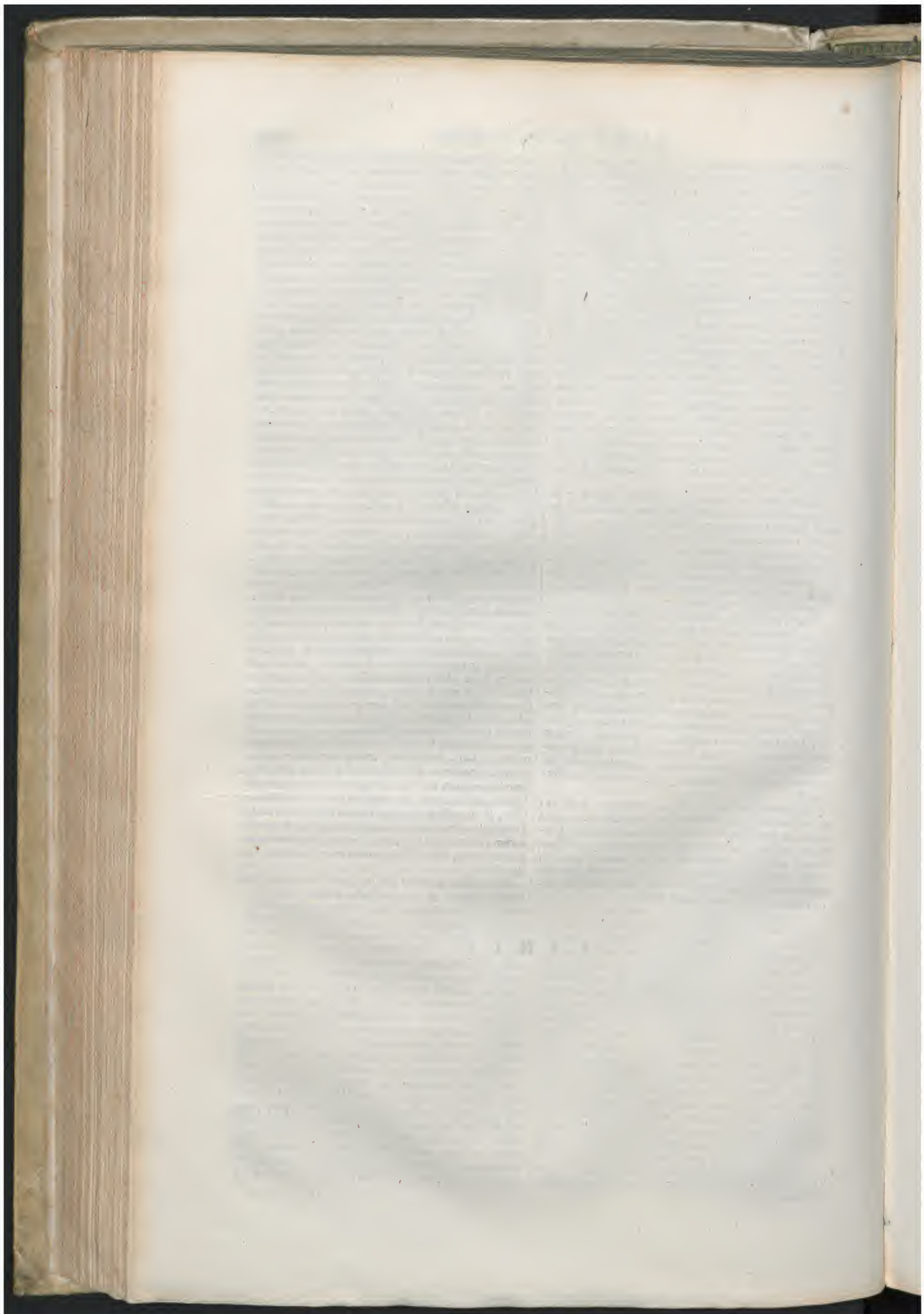
Altera proprietas est sapientia, quæ ita Deo asseritur, ut soli competere dicatur, quia nimirum solus ex seipso, & quidem perfectissima sapientia est præditus. Fieri potest ut propterea hanc proprietatem commemorarit Judas, ut ostenderet non tantum vires esse Deo ad id quod dixerat præstandum, sed etiam rationem illum ac modum nosse id efficiendi, ut nos illum ignoremus. Fieri etiam potest, ut non tam ideo hanc Dei proprietatem commemorarit, quia ad præfens ipsius institutum peculiariter pertineat, quam quia admirabilis sit hæc Dei proprietas, tum aliis omnibus in rebus, tum inprimis in tota salutis nostræ ratione perspicue elucens. Qua de re etiam hic differi potest.

Hactenus proprietates Dei expendimus, sequitur, ut videamus descriptionem Dei ab effectu desumptam omnium suavissimo, qui comprehenditur vocibus servatoris nostri. Nam ut de ipso nomine Dei hic discernamus, nihil est necessè. Servatorem autem nostrum vocat, quia & ipsa salus, & omnia ejus adipiscendæ media ab eo primo proficiuntur. Hæc de descriptione illius cujus nomen celebrat Judas.

Sequitur modus ejus celebrandi, quum inquit, *Gloria & majestas, robur & potestas, & nunc & in omnia secula, Amen.* Ubi & quid Deo tribuendum sit, exprimit, & quamdiu: ita ut non tantum gloriæ divinæ rationem, sed & constantiam ac perpetuitatem verbis suis complectatur. Possit autem quis non injuria statuere, duo tantum hic esse quæ Deo tribui velit Judas. Idem enim esse gloriam & majestatem, idem etiam *κράτις & ἰσχυρία*, præsertim quia priora duo vocabula particula copulativa inter se connexuit, similiter & posteriora duo. Sed possunt tamen illa inter se distinguî, & quatuor fieri membra, uti sunt & verba. Hoc modo, gloria sumi poterit pro laude quæ à nobis hominibus aliisve creaturis in Deum proficitur, hoc est pro celebratione & prædicatione tum admirabilium ipsius proprietatum, tum effectuum præstantissimorum. *Majestas* autem sumi potest pro splendore quodam qui in Deo refulget, summaque excellentia, quæ ei venerationem apud omnes conciliat. Rursus vox *κράτις* significare potest robur, vires, ac potentiam insuperabilem, qua omnia quæ vult efficere potest: licet etiam imperium aliqui denotare possit aut soleat. *ἰσχυρία* significat imperium, atque imperandi ac regnandi jus, quod Deus in res omnes exercet. Diversimode autem hæc Deo tribui vult Judas: gloriam enim vult à nobis in Deum re ipsa profici, eique exhiberi, majestatem autem, robur & potestatem, ita vult tribui, ut in eo agnoscat, & ei inesse verbis affirmetur, atque oratione ubiq; celebretur. Quæ differentia etiam alibi in similibus *δύναμις* animadvertitur. Vide Apocal. 5. vers. 13. & 7. v. 12. Ubi benedictio vel generale quippiam est, respectu sequentium, vel significat etiam votum quoddam ab hominibus profectum, quo optent ut omnes in perpetuum Deum laudent. *Gloria* autem id est quod paulo ante expressimus, nempe prædicatione divinorum attributorum, aut effectuum. Quanquam hic ad effectuum celebrationem restringenda videtur: siquidem peculiariter commemoratur sapientia, potentia, & robur, quod Deo sit tribuendum. Potest autem celebratio illa & verbis peragi, quibus quidem omnium frequentissime solet; sed potest tamen etiam alia re fieri, quæ verborum sit loco, hoc est factorum divinorum repræsentatione & adumbratione quadam: sive ea ad nos ipsos sive ad alios pertineant, sive ceteroquin læta sint, sive minus, modo sint eximia ac præstantia. *Gratiarum actio* autem est tantum celebratio beneficiorum in nos aut alios quibus bene cupere debemus, profectorum. *Honor* autem in veneratione consistit, & demissione quadam animi & corporis coram Deo etiam sine omni sermone peragi potest. *Δυναμις* autem videtur poni pro *ἰσχυρία*, hoc est pro potestate atque imperio, cum distinguatur à voce *ἰσχύς*: quæ *ῥόβυρ* significat.

Supereest perpetuitas laudis, quam Deo tribui Judas cupit, & nunc, & in omnia secula. Amen.

F I N I S.

COMMENTARIUS

in maximam partem

A P O C A L Y P S E O S
J O H A N N I S.

* * *

Olendum. *Et voces* sive tubæ clangor, sive voces articulatae sed terribiles, *et tonitrua* in sua sibi, pro tonitruorum. Par. *et septem lampades*. Ista lampades verisimile est esse angelos qui sint tanquam oculi Dei quia quasi luceant Deo & per eos videat Deus, cum illos ad ministeria adhibet, & providentiam per eos tanquam oculos suos administrat, ut sint velut exterius medium visus, quemadmodum lampas.

Verf. 6. *Tanquam mare vitreum*. Significatur mundus, qui tam sit coram Deo pellucidus, ut ipsius oculis pateat, & nihil sit in eo quod ipsum effugere queat. *in medio throni* id est intra thronum, sed tamen ita ut circumstarent: vel simpliciter in medio spatii inter thronos viginti quatuor & illum unum. *quatuor animalia plena oculis ante et retro*. Animalia ista homines esse patet ex cap. 5. verf. 9. videntur autem illis significari pastores Ecclesiarum, qui debent esse velut Argi oculi, & in omnes partes intenti ut nihil illos ex auditorum factis fugiat. Numeri hujus ratio videtur peti ex numero animalium Ezechielis. Describitur autem in singulis per partes quod omnibus competeat, quia per illa communitas velut pastorum designatur.

Verf. 7. *Leoni* quia debent esse fortes & animosi. *vituli* quia & laboriosi, & macerationi ad victimam parati. *habens faciem quasi homo*, quia debent esse humani, mansueti, & prudentes. *aquila* ob alacritatem & in exequendo celeritatem. Alii, ob perspicacitatem. Denique & potissimum, quia illorum animi non debent humi serpere, terrena sapere, sed ad coelestia evolare, illis delectari.

Verf. 8. *Singula alas habebant*. Alas habere dicuntur, quia debent esse prompti ad munia sua obeunda. *Sex* autem, ut tanto velocius in omnes partes se hactere possint, non sint segetes, cunctatores. *In circuitu et intus plena sunt oculis* id est & intus sub alis, quia debent esse in omnibus circumspicere, oculati, providi, vigilantes. *die ac nocte dicentia*. Officium pastorum, perpetuo versari in laudibus Dei, & suo exemplo alios ad numen Dei concelebrandum incitare. Per syncedochen universum illorum officium adumbratur.

Verf. 10. *Prociderebant* sunt incitamento senioribus ad Deum laudandum, quia cum sint ab illis plantati, illi videntes istos suum officium implere, & recte sibi ipsorum institutionem cessasse, laudant etiam pro ipsis Deum.

Verf. 11. *Accipere* vox acceptionis improprie ut patet sumitur.

IN CAP. V.

Hoc capite indicat per quem revelatio decretorum Dei latentium circa res Ecclesiae contigerit, describitque secundam cui hodie cultus à Christianis debetur personam.

Verf. 1. *Librum scriptum intus et foris*. Librum videlicet occultorum Dei decretorum. Nam ideo dicitur obfignatus. Fuerunt autem ista quae hic revelantur Johannis, scripta *intus et foris*, id est, ante & retro, seu ex utraque parte. Alluditur ad Ezech. 2. verf. 10. Vide Bezae. *Obfignatum*, quia fuerunt secreta, nec illa Deus ante sciri volebat. *Sigillis septem*, quia veluti diversae partes diversis sigillis erant obfignatae.

Verf. 2. *Et vidi angelum fortem*. Aditus ad ostenden-

dum per quem illa decreta sint patefacta: neminem videlicet inventum qui id facere potuerit, praeter Christum. Et est plane explicatio tituli hujus libri, cap. 1. verf. 1. expressi.

Verf. 5. *Vicit*, id est, vincendo dignus evasit, vel obtinuit, ut aperiret. Verbum praegnans. Vide explicationem verf. 9. *Leo* propter fortitudinem & robur. Alludit ad Gen. 49. *et 9. Radix* pro virgulto enato ex radice. Metonymia efficientis. Consuetum Hebraeis ut radix appelleretur etiam virga quae succrexit ex radice. Vide Esa. cap. xi. *et 1. et 53. et 2. Ose. 14. et 6. 1 Macchab. cap. 1. verf. 11. infra cap. 22. et 16.*

Verf. 6. *Agnum* & quia innocens, & quia victima fuit. *Tanquam occisum*, quia apparebant in eo signa macerationis, & vulneris alicujus. *Habentem cornua septem*. Intellige multiplex robor & potentiam Christi, quae & suos tuetur, & hostes ferit. *Oculos* providentiae & sapientiae, quia per eos videt. Respicit ad cap. 4. *et 5. ubi lampades* vocantur. *Spiritus* id est angeli. Nisi quis malit potentiam Dei multiplicem intelligi. *Missi*. Allusio ad verba Zachariae: quod velut percurrant univerfam terram.

Verf. 7. *Et accipit*, id est, cognovit illa decreta Dei. Factum id cum Christus in caelum ascendens ad dexteram Dei confedit.

Verf. 8. *Et cum accepisset*. Id est, postquam illi data est facultas cognoscendi illa Dei secreta. *Ceciderunt* permoti videlicet tanta ejus potentia. *Habentes citharas et psalteria*. Per ista significatur promptitudo ad laudes & gratias Deo agendum. Acceperunt igitur illas, quia ad laudes Deo gratas erant apti, illisque occupati.

Verf. 9. *Dignus es accipere et aperire*. Id est qui cognoscas & reveles mysteria. *Et redemisti Deo nos in sanguine tuo*, id est effecisti ut nos Deo mancipemur, quod tibi sanguinis tui impendio constitit.

Verf. 10. *Et fecisti nos Deo nostro reges*. Id est fecisti ut essemus coram Deo quasi reges quidam, ratione rerum spiritualium: puta quia sumus & mundo & hominibus & Satana superiores. *Et sacerdotes*, quia officium Christianorum est sacrificia spiritualia Deo offerre.

Verf. 12. *Accipere virtutem* id est ut illi tribuatur praedictio potentiae, ut videlicet praediceretur ipsius potentia, &c.

Verf. 13. *Et omnem creaturam*. Allegoria. Non quod omnes res creatae id dicant, sed quod omnes dicerent si sensum ac sermonem haberent. Nisi quis ad rationales tantum creaturas ista restringat. Ita in caelo erunt angeli, in terra homines viventes, sub terra mortui, in mari insulani.

IN CAP. VI.

Incipiunt jam revelationes, in quibus ita procedit Spir. S. ut primo in genere velut summam omnia colligens aperiat: deinde quae obscurius ante & velut carptim indicavit postea apertius & per partes explicet. Id quod instar cujusdam regulae observandum est volenti assequi aliquem nexum istorum, & sensum eorum quae hic dicuntur.

Verf. 1. Primi sigilli apertio indicat felicia primitivae Ecclesiae Christianae tempora. Praedicationem videlicet evangelii, & conversionem multorum. *Tanquam vox tonitruum* quia vox Ecclesiae terribilis & late sonat.

Verf. 2. *Equus*. Ad celeritatem denotandam. *Albus* quod laetum quiddam nunciet. Triumphantium enim

(gg 2) is co-

is color. *Sedens super illum*, vel ipse Christus tanquam princeps prædicantium euangelium, vel in una persona omnes euangelii prædicatores. *arcum* ut animos hominum confingeret. *coronam* quia victoriam erat obtenturus.

Verf. 3, 4. Alterius sigilli apertio, vel persequutionem quæ subsequuta est statim, ut plerique volunt, denotat; vel potius poenam quam Deus immittere decreverat euangelii sui contemptoribus. Dicitur enim, *ut alii alios interficiant*, quod non ita recte ad persequutionem accommodatur. Ideo *equus rufus* nominatur qui sanguinem colorem referret. Bellum igitur denotat.

Verf. 5. Prædicat famem. Ideo *nigrum equum* nominat, quia funus est triste quiddam, & quia homines famelici nigrescunt. *Stateram* quia appensus veluti erat cibum & ad mensuram daturus.

Verf. 6. *Vocem*, alloquentem videlicet sefforem illum. *Chenix* id est mensuram istam tanti vendi, & frumenti caritatem induci curabis. At ne homines penitus intereant, sed habeant pro refocillentur, vino & oleo parces, nec illa ut frumentum corrumpes.

Verf. 8. Novum supplicii genus, & quidem multiplex, superioribus comitatum. *Pallidus* viridis quasi color, sed ad pallorem inclinans, luridus mortis color, similis colori foliorum quæ jamjam casura sunt. *Mors* quia morte puniturus erat, & quidem multiplici. *Infernus* quia infernus id est status mortuorum excipit mortem. *eis* id est morti & inferno. *morte* id est pestilentia. Vult significare varios modos quibus Deus homines è vita tollere solet. Alluditur ad Ezech. 14. 21.

Verf. 9. *Sub altari*. Vel illo ipso tempore fuisse occisos intelligit: vel occisos passim cum prædicaretur euangelium. Et hoc posterius potius significari videtur. Ait enim *quousque*. Significatur autem multos esse occisos propter euangelium. Ait verò *sub altari*, cum tamen victimæ supra altare poni debeant. Alludi enim videtur ad id quod cineres victimarum sub altare caderent. Erant videlicet isti mortui & velut in cineres redacti. Ut hic *anima* pro cineribus è corporibus illarum ponantur. *testimonium*, quod videlicet de Jesu ediderunt illi martyres. Doctrinam intelligit quam fuerant professi. Jam *anima* introducuntur tanquam viverent, quemadmodum sanguis Abelis clamare dicitur.

Verf. 10. *Clamasse* dicit, quia perinde esset ac si clamarent: re ipsa videlicet id postulante, quia multi jam erant occisi. *Sanctus*, vel summa maiestate verendus.

Verf. 11. *Data sunt singulis*. Videtur denotare voluisse, multos quidem ab Ethnicis propter euangelium fuisse occisos, non tamen Deum tum voluisse fieri finem persequutionum. Interim tamen id dedisse ut agnosceretur passim illos fuisse innocentes, doctrinam verò propter quam occisi erant verissimam & divinitus profectam, ipsos denique olim immortalitate donatum iri. *dicitur* est, quasi dicat, veniet tempus cum vindicabimini, nunc paulum quiescite; testimonio quod vos manet contenti: debent enim interea alii etiam occidi.

Verf. 12. *Terræ motus magnus*. Insignis rerum commutatio, & tristis rerum facies. Ita enim loqui solent prophetæ, cum lugubrem regionis alicujus statum tristemque faciem prædicunt. Vide Joël. 2. 10. Esai. cap. 9. verf. 10. & cap. 34. verf. 4. Respicitur ad illam imperii Romani faciem cum colliderentur inter se, Maxentius, Gallienus, Constantinus. [Exodium describi videtur orbis Ethnici & supplicium illius, cui alia orbis facies sub Christianismo successit.] Alii ad defectionem sub Antichristo ista referunt. *Et solis* quidem voce intelligi volunt Deum Patrem, *Lunæ* filium, *stellarum*, doctores Ecclesiæ *cali* Ecclesiam ipsam & cultum Dei.

IN CAP. VII.

Videtur hucusque finis factus fuisse orbi Ethnico. Nunc porrò quid fieri debuere postquam orbis factus est Christianus, enarrabit. Quia verò narratur erat plagas orbi Christiano infligendas, primo præ-

mittit quædam de protectione Dei erga cultores suos, quam obfignationis voce adumbrat.

Verf. 1. *Et post hæc* ergo non de ultimo iudicio in proxime præcedentibus egit. *quatuor angelos* videlicet malos, qui voluerunt prohibere ne *ventus* salutaris doctrinæ Christi flaret, & sic oriretur corruptio inter homines: ut videlicet præ æstu flaccescerent, & sic inficerentur omnes. Ventorum quippe est & reficere suo flatu & ærem repurgare. *super quatuor angulos terræ*, id est, ut penitus prohiberent doctrinæ salutaris prædicationem. Ideo addit, *neque super mare* licet in mari facillime venti exitentur. *Neque in arborem ullam* quamvis levissimum etiam venti flatum facillime summa arborum cacumina sentiunt. Significatur videlicet isto versu, statim post orbis Ethnici finem incubuisse orbi Christiano verbi divini amorem, sed Deum obtulisse. Quasi dicat; & mox atra nox, atque densissima ignorantia rerum divinarum caligo incubabat hominibus: sed Deus tamen pro sua singulari providentia & paterno favore voluit primo quosdam custodire, & ex aliorum numero eximere, ne illis noceretur neu seducerentur, ut videlicet essent qui doctrinam ipsius amplecterentur.

Verf. 2. *Ab oriente Sole* quia videlicet lætum nuncium afferebat, & velut salutare sidus affulsit.

Verf. 3. *Quoad usque signem*. Colliguntur simul quasi jam exitierint, cum tamen fuerint sparsi per totum illud tempus regni Anti-Christi. *Servos* nempe & qui jam tales essent, & qui apti essent ut Deo fervirent, quos Deus voluit luce sua signare. *in frontibus*, quali visibile signum gesserint, ne illis angeli illi nocere possent. Allusio ad illam signaturam in Ægypto, & Ezech. 9. vide infra cap. 14. verf. 1. Quasi dicat, non est permittendus Deus ut omnes supplicium luan.

Verf. 4. *Centum quadraginta quatuor*, id est, aliquam multa millia. Numerus certus pro incerto. *ex omni tribu filiorum Israël*. Populus Israëliticus repræsentat populum Christianum. Inde hoc numero infra cap. 14. omnes Christiani significantur. Cæterum tribus Dan hic omittitur, fortassis quia novissima castrorum vel colligens castra dicebatur, unde tanquam minima & contempta omittitur, 1 Chronic. Tribus autem ista maxime idololatriam promovit, & prima defecit à puritate religionis. At Deut. 33 Simeon omittitur.

Verf. 8. *Joseph* id est Ephraim.

Verf. 9. *Post hæc vidi*. Videntur hic jam illi fideles describi qui post tempora Antichristi, vel potius illo ruente & veritate rursum hominibus exoriente, futuri erant. Quasi dicat; Non in eo tantum statu rem Christianam futuram, sed post illos jam nominatos 144,000, existuros etiam alios, & quidem ingentem eorum numerum, tristemque illam Antichristiani regni tragediam lætissima catastrophe conclusam iri. *ex omnibus gentibus* Synecdoche. Simili ratione euangelium omni creaturæ prædicari jubetur. *coram throno*. thronus pro insidente in throno id est Deo, ut peccavi in cælum. q. d. serviebant Deo tanquam ministri, & quidem honorati. *Stole albe* sanctitatis vitæ ut vs. 14 explicatur. *palme* ob victoriam in afflictionibus: ex afflictione quippe magna venisse dicuntur vs. 14. Id verò non ad singulos referendum, sed ad totam communitatem.

Verf. 10. Describit quæ re occupati fuerint illi. *Salus Deo*, quasi dicant, salus nostra est accepta referenda Deo, & agno id est Christo. Vel, Deo sit laus, & agno, qui salutem nobis dedit.

Verf. 13. *Hi qui amicti*. Quia mirum erat, posse post tam infelicia tempora exoriri tot Christianos, interrogat, unde nam illi? quasi dicat, unde tot eruperunt, tam cito, tam inopinato.

Verf. 14. *Ex afflictione magna*. Dum videlicet Antichristo repugnant. *Et laverunt stolas*, id est comparaverunt sibi vitæ sanctimoniam, per sanguinem Christi.

Verf. 15. *Ideo sunt ante thronum Dei*, id est, Deus eis opportunitatem sui colendi, & pacem largitur. Quamquam verba hæc, & maxime sequentia futuro magis seculo conveniunt. Ita vero ista describit, ac si hæc vita sit futuræ illi continuata.

Verf. 17.

Verf. 17. *Agnus qui in medio throni* id est tantus Dominus tantusque Rex, qui est in ipso Dei throno. *ad vivos fontes* id est fontes aquarum viventium & vegetarum.

IN CAP. VIII.

EXequutio illius quod moliebantur illi quatuor angeli, sed sub alia imagine.

Verf. 1. *Silentium* Paula ut in dramate, ut Johannes requiesceret & se aptaret ad meliorem sequentium attentionem.

Verf. 2. *Septem angelos* id est præcipuos. Forte sunt illi septem spiritus de quibus supra. *septem tubæ* quia cum principum decreta pronunciantur tuba cani solet, ut populus convocetur; ideo ad promulganda Dei iudicia angeli cum tubis inducuntur.

Verf. 3. *Et alius angelus venit.* Aliqui Christum intelligunt, quia fit pontifex qui consecret preces nostras. Sed potest hic sola tantum actio attendi, nempe quod divinitus aliquid concedi solet fidelibus, ut preces illorum sint gratiores Deo: *omniâ quæ* enim non sunt hic preces, ut supra, sed id quod divinitus conceditur (quemadmodum olim aris addebatur thus ut fumus earum esset gratior) dum nimirum id efficit ut preces nostræ sint ardentiores in spiritu, & Dei majestati convenientes. *ante altare* videlicet super gradus altaris. *& data sunt ei incensa multa* id est illa quæ faciunt ut gratia concilietur precibus; quemadmodum si res fragrantiores addantur rebus igni confundendis, fragrantem spargunt odorem. *de orationibus sanctorum super altare*, id est ut ea precibus sanctorum adderet quæ erant politæ ad aram, ut ita sufficit fieret ad thronum precibus sanctorum.

Verf. 4. *Fumus incensorum de precibus*, id est datorum seu additorum precibus sanctorum.

Verf. 5. *Et facta sunt tonitrua.* Effectus precum terribilis hominibus impiis. Significat etiam preces fidelium fuisse causam minarum & suppliciorum Dei: non quod illi ista petierint, sed quod hic solet effectus sequi. Quia ratione Luc. 18. dicitur, nonne Deus faciet vindictam electorum suorum clamantium ad eum die & nocte, & longanimitate utetur adversum eos? *in terram* ubi videlicet indicia iræ Dei emanerunt.

Verf. 7. *Et facta est grandis.* Credibile est hac allegoria penas spirituales intelligi. Nam videtur ostendi quomodo corrupta fuerit doctrina Christi, cujus corruptio pervaserit in totum mundum, nec tamen penitus tota fuerit corrupta, sed tantum præluserit Antichristo. Progressiva autem est à terra ad mare, ad flumina, tandem ad ipsum cælum, ita ut nulla hominum pars hac corruptione vacaret: homines enim hac allegoria significantur. *grandis & ignis* ut Psal. 78. 48. Alludio ad plagas Ægyptiacas: quia verò poenam ista denotant, ideo istis quæ poena sunt ad similit. *super terram* quia in hac maxima pars habitantium. *arbores* qui in doctrina Christi adoleverunt. *gramen* juvenus, vel qui recens Christum receperunt. Vide hic Napeirum.

Verf. 8. *Mons magnus igne ardens*, id est doctor ingens, vel error magnus. Uterius progressiva corruptio ad insulanos, ad quos à mediterraneis pervasit.

Verf. 12. Gradus obfcuratæ postmodum penitus veritatis. vide cap. 9. verf. 2.

IN CAP. IX.

Hic continetur historia omnium eorum quæ ad descriptionem Antichristi generalem pertinent.

Verf. 1. *Stellam de cælo cecidisse.* Vel Machometum intelligit, quod Napeiro placet, vel Anti-Christum. Uterque certe à Christi doctrina defecit, & ita de cælo decidit. [*De cælo, in terram,* celeritas cadendi intelligitur] *& data est ei clavis* id est, ut haberet potestatem abyssi.

Verf. 2. *Et ascendit fumus.* id est errores crassissimos, tristissimumque rerum statum in orbem Christianum invenit.

Verf. 3. *Et de fumo putei exierunt locustæ.* Saraceni, Arabes, Turcæ, susceptis erroribus Machometis, & Tartari sub imperio Othomano.

Verf. 4. *Ne læderent solum terræ, neque omne vivides* id est Christianos salutarem Christi doctrinam retinentes. *qui non habent signum Dei* id est, sectatores Anti-Christi.

Verf. 5. *Ut cruciarent* nempe in servitute abducendo, & remis addicendo. *menses quinque* nam & locustæ quinque mensibus caliginosius durare solent. Centum quinquaginta annos Napeirus intelligit: quem toto hoc capite vide. *ut cruciatus scorpionum* id est indices augetur, & crudelior evadit.

Verf. 6. *Querent homines mortem.* De iis videtur dictum qui ad naves seu triremes sunt ablegati. Eligent potius mori quam vivere. Jerem. 8. 3.

Verf. 7. *Tanquam corona similes auro,* propter victoriam insignem ac dominationem. *& facies earum tanquam facies hominum.* Ab initio in Europam ab Imperatore vocati, humanos se præbebant.

Verf. 8. *Dentes quasi leonum* quia omnia vastabant.

Verf. 9. *Et sonitus alarum* ob celeritatem & impetum victoriæ.

Verf. 10. *Et aculei erant in caudis.* In recessu venenum fovent, ut hominibus doctrinæ Machometanæ virus instillent. *menses quinque.* Ut sit res notabilior, ideo hoc iterum exprimit.

Verf. 11. *Et habent super se regem* &c. Turca & Machometes ex interpretatione significat vastatorem.

Verf. 14. *Solve quatuor angelos.* Coërcebat enim eos Deus: Saraceni, Arabes, Turcas, Tartaros intelligit, sub imperatore Othomano, Anno Christi 1296: plane sexto seculo, in uno 245 annos, ut Napeirus facit, computando.

Verf. 15. *Qui parati erant in horam.* id est quocunque tempore illis volet Deus uti & quamdiu. *ut occiderent tertiam partem.* Tertiam enim orbis Christiani partem occuparunt.

Verf. 16. *Numerus exercitus equestris.* Equitatu enim pollent, coque in numero.

Verf. 17. *Habebant thoraces igneos.* Ferocia notatur & crudelitas: quasi dicat; igneis pectoribus pro gravi armatura utuntur. *Ignis* ira adversus Christianos, *fumus* superbia animusque elatus. *Sulphur* fœtor doctrinæ Machometanæ. Fieri potest ut etiam tormenta bellica his significantur:

Nam Verf. 18 addit, occisam esse illis tertiam hominum partem.

Verf. 19. *In ore ipsorum & in caudis.* Quasi dicat; Invidiosi sunt, nec tantum aperto Marte nocent, etiam fugientes pugnant, & obverso tergo, ac si in tergo quoque & in caudis capita habent. Vel etiam caudarum nomine falsi doctores in occupatis provinciis ab iis relictis significantur.

Verf. 20. *Et ceteri homines.* Quasi dicat. Non tantum Antichristianus orbis regnavit, & idololatriam aliaque scelera deposuit.

IN CAP. X.

TRansitus à præcedentibus ad sequentia. Quia ut primo ipse Christus apparuit, ita hic aliquis nomine ipsius, qui futura Johanni esset enarraturus.

Verf. 1. *Et vidi alium angelum.* Angelus iste representat quidem Christum, id est majestatem illius sustinet, non tamen est ipse Christus, ideoque se distinguit à Christo, tanquam ipse legatus. Dicit autem fuisse *septem nube* vel quod non fuerit omnino agnitus, vel ad majestatem ipsius indicandam. Nam quod Christus in nube sit venturus, majestatis est. Quo pertinet etiam *iridis* mentio, quanquam possit nihilominus significare singularem Christi benignitatem & clementiam hominibus ab illo oblatam, si modo recipere vellent. *Facies ut Sol.* Et hoc ad majestatem facit: quanquam possit dici, faciem ejus Solis æmulam fuisse, quia lectum aliquid annuntiaverit. Nam lumen læti aliquid habet. *Pedes sicut columnæ ignis,* partim ad splendorem & majestatem quod in simæ etiam ejus partes sint splendidissime, partim ad significandum robur, quod longe possit ponere pedem, quemadmodum de regibus dicitur illos longas habere manus, quod is omnia sub pedibus habeat. *Ignei* vero ad

terrorem hostibus incutiendum, quos pedibus suis premat & velut exurat calcando. Indicat eum cujus hic imaginem angelus iste representat, nempe Christum, totius orbis Dominum esse.

Verf. 2. *Et habebat* veluti traditurus, ideo mox dicit accipe, libellum mysteria videlicet sequentia & prophetias continentem. Est ut initio monuimus transitus à præcedentibus ad sequentia, quorum hic velut exordium ponitur. Ideo dicit versu ultimo, oportet te iterum prophetare id est alias prophetias enarrabis. *posuit*, quia nempe voluit docere, Dominum suum cujus imaginem gerbat esse totius orbis Dominum. *dextrum in mari* quia majoris potentiae documentum dominari in mari.

Verf. 3. *Et clamavit voce magna*. Id est provocavit tonitrua ut loquerentur & enunciarent terribilia nempe iudicia Dei. *sicut leo*, quia tremenda vox erat, & quæ executioni debebat statim mandari. *loquebantur septem tonitrua*, id est velut tonando vocem ediderunt. Tonando autem, quia non suave quiddam sed terribile dixissent. Videntur autem eloquuta illa supplicia quæ postea effusione phialarum significantur: quæ quia aperte tonitrua ista dicerent, ideo ne statim intelligerentur obignare jubetur.

Verf. 4. *Obsigna* id est occulta apud te & contine. Synedochæ speciei pro genere.

Verf. 5. *Et Angelus*. Alludit ad Dan. cap. 12. v. 7.

Verf. 6. *Tempus non erit*. Vel tempus tale quale nunc est, ut sunt anni tempestates, dies & nox; tempus istud formatum qualitatibus physicis, ut Gen. 8. 22. Vide Riberam. Vel nulla amplius intercedet mora (nam *etiam* moram significat, unde *etiam* morari, & morbi chronici id est diuturni) sed in fine septimæ tubæ complebitur mysterium Dei.

Verf. 7. *Vocis* quæ videlicet continget in fine earum rerum quas eloquuta sunt tonitrua. *implebitur mysterium Dei*. Id est secretum illud Dei decretum, de gaudio cœlesti piis dando, in cuius initium quoddam futurum est extinctio Antichristi.

Verf. 8. *Et vox*. Cujus supra verf. 4. fecit mentionem. *Vade accipe*, symbolum quod Deus velit ipsi amplius patefacere mysteria sua.

Verf. 9. *Et faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore*. Id est cognitio quidem mysteriorum te delectabit, sed interim re penitus inspecta affliget cor tuum, quia multatristia & funesta in se continet: tyrannidem videlicet & persecutionem Antichristi. Alludit ad Ezech. 2. verf. 8. & deinceps verf. 10. & cap. 3. verf. 1. & deinceps verf. 14.

Verf. 10. *Oportet te iterum*. Id est, ea quæ dixi haætenus, sunt prophetica, sed necesse est adhuc te plura & scire & dicere. *Iterum* respectu antecedentium prophetiarum. *in gentibus* id est, de gentibus, vel contra gentes &c.

I N C A P. X I.

Totum negotium Antichristianum breviter exponitur: quod per particulas in sequentibus planius explicabitur. Initio autem videtur ostendere quam pauci futuri essent veri Christiani & qui veritati adhererent, toto tempore regni Antichristi.

Verf. 1. *Et datus est mihi calamus*, mensorius, videlicet, & longiusculus. *surge & metire*, id est metiendo velut determina, quantum spatii sint occupaturi, seu quam multi aut pauci veri cultores Dei futuri: ut cognoscas quam late patere tunc deberent limites Ecclesiæ. Jam autem angustum erat templi spatium præ atrio, quod hic ejicere jubetur.

Verf. 2. *Atrium ejice foras* id est, non metiendo velut rejice, & ostende ad templum non pertinere: ne conjungas illud cum templo: ab Antichristo enim occupabitur. *datum est gentibus*, id est, hominibus profanis, Antichristi cultoribus, qui Gentes hic vocantur, utut Christi doctrinam ore profiterentur: quæ ratione etiam Judæi impii gentes vocantur: Psal. 10. v. 16. & Psal. 9. verf. ult. Psal. 59. verf. 6, 9. Docet

illos ad templum & Ecclesiam Dei veram non pertinere, utut pro ea se gerant.

Apocalyps. cap. 12. usque ad vers. 12.

IN hoc capite duæ continentur visiones Johannis, quibus significatum fuit, fore ut divina veritas, ejusque professores, gravissime à Satana oppugnati, victoriam de illo reportent gloriosam: sed ita ut ingrato orbi veritas ista ad tempus non exiguum eripiat. Primum autem res tota proponitur: Deinde plenius ex parte illustratur atque explicatur. Prius fit per 6. primos hujus capituli versiculos. Ubi tria nobis proponuntur spectanda. Primum imago veritatis euangelicæ, ejusque vis ac conatus in hominibus ad se pertrahendis, & veluti formandis atque ad arbitrium suum fingendis. Deinde imago Satanæ ejusque conatus in veritatis professoribus perdendis, hoc est à veritate abducendis, & sempiterna salute privandis. Denique eventus utriusque conatus, hoc est tum veritatis, tum Satanæ.

Primum continetur v. 1. & 2. Etenim v. 1. ipsa veritas euangelica, in pulcherrima & maxime illustri imagine nobis spectanda proponitur. In verf. autem 2. ipse vis & conatus in hominibus ad se pertrahendis visque formandis, & Deo quodammodo pariendis. Ait ergo primum Johannes, aditum sibi ad rem narrandam parans, vel potius, rem specialius mox exponendam generalibus verbis proponens: *Et signum magnum apparuit in caelo*. Signum fumit pro imagine aliquid significante, uti & pauld post v. 3. *magnum* autem dicit, quia valde illustris ac conspicua valdeque splendida imago illa fuerit. Ita enim malumus hanc vocem accipere quam de quantitate simpliciter interpretari: Quanquam & hanc non exiguum fuisse, credibile est; ut res tanto magis fieret conspicua, & animum Johannis magis feriret. *In caelo* autem dicitur apparuisse, non modo propter id quod sequitur ad ornatum hujus sceminae pertinens, quod nimirum Sole circumdata, lunam habuerit sub pedibus, & capiti impositam coronam, 12 stellis constantem; sed etiam ut significetur de re hic agi cœlesti, sive originem sive naturam spectes. Ita ergo re generatim indicata, specialius postea eandem explicat, dum docet, quale id signum fuerit. Ita inquit; *Mulier amicta Sole*, scilicet apparuit: & *luna sub pedibus ipsius*, &c. Per mulierem istam, non intelligi Mariam virginem, Riberam etiam docuit. Quanquam ratione utitur valde infirma, vel potius nulla. Sed ratio satis apparet ex eo quod infra dicitur, Mulierem istam fugisse in desertum, ubi ali debeat per dies mille ducentos sexaginta, quod Mariæ non convenire, ubi ad eum locum ventum fuerit, satis apparebit. Adde, quod filius qui ex ea natus dicitur, significet omnes veritatis professores; ut tum ex aliis quæ hoc capite dicentur apparebit, tum in primis ex iis quæ dicuntur verf. 17, ubi semen istius mulieris dicuntur ii qui servant mandata Dei, & habent testimonium Jesu Christi. Taceo, quod non appareat quo pacto Maria habeat super capite suo coronam 12 stellarum, per quas 12 Apostolos intelligi, ne Pontificii quidem doctiores ignorant. Taceo & illud quod quum in his capitibus de rebus futuris agatur, plane absurdum sit statuere de Maria hic agi quomodo illa Christum pepererit, & Christus in caelum translatus fuerit, ipsa autem Herodem verbi gratia fugerit. Hæc enim omnia jam dudum præterierant: nec necesse erat ea in hac prophetia Johannis exhiberi. Interim tamen non est negandum, ad Mariam ejusque partum quo Christum est enixa hic alludi, & ad ea simul quæ paulo post partum ipsi contigerunt, & filio ab ipsa in lucem edito. Etenim & hæc scemina quæ hic describitur, utut prægnanstanquam virgo spectata proponitur, utpote quæ solum habeat capiti impositum; & scetui ipsius simulac in lucem fuisset editus inhiasse dicitur draco, ut olim Satanas per Herodem infidatus est Christo. Unde consequutum fuit ut Maria cum marito & puero fugere cogeretur. Præterea

terea filius dicitur ex hac muliere natus, ut Maria filium peperit: & hic filius dicitur esse pasturus gentes virga ferrea, quod Christo convenire nemo ignorat. Adde, quod idem ille filius dicitur fuisse raptus ad Deum, & ipse thronum, quod Christo maxime proprie, quatenus quidem proprietatem habere locum hinc potest, convenire nemo ignorat. In tempore quo hæc contigerunt differentia est aliqua, ex qua ipsa intelligitur de Maria hic sermonem revera non esse: quandoquidem ipsa narrationis series, & quæ infra leguntur vers. 13. usque ad finem capitis, satis docet, prius raptum fuisse illum filium ad Deum ejusque thronum, quam scemina hæc in desertum egeret: quum Maria una cum filio in Ægyptum olim fugerit, & postea deum Christum in cœlum receptus, in Dei throno fuerit collocatus. Allusio ergo ad Mariam & Christi ex ea nativatem, & eorum quæ utriusque contigerunt historiam agnoscenda est, non proprietatem. Quum verò alii per hanc sceminam intelligant Ecclesiam, id licet cæteris absurdum non sit, loco tamen isti non videtur congruere; propterea quod satis intelligitur infra per semen hujus mulieris intelligi Christianos homines, qui Ecclesiam constituunt, qui ab hac scemina tanquam matre sua, etiam cum unius instar hominis considerantur, (nam alias singulos fideles Ecclesie filios dici nihil prohiberet: sed cum omnes unius hominis instar considerantur id fieri absurdum esset) aperte distinguuntur. Accedit quod plerisque fidelibus ob professionem veritatis occisis, aliis autem hinc inde adhuc inter homines dispersis, dicitur hæc scemina in desertum fugisse, ut ibi aleretur. Jam verò quo pacto Ecclesia professoribus veritatis interemptis superest, aut iis inter homines versantibus, ipsa in deserto est, ibique alitur? Adde quod non de scemina illa dicitur, sed tantum de scemina illius prole seu filio quod pasturus seu rector sit gentes virga ferrea. Si enim scemina hæc ipsam Ecclesiam significat, cur ei quoque id non tribuitur? Convenientius ergo est, ut aliud quippiam intelligamus, cui hæc omnia quæ in hac de scemina ista narratione continentur, egregie conveniant. Id verò est celestis illa veritas, quæ homines Christianos veluti parit ac fingit: cui quomodo ea omnia conveniant quæ in hoc capite de ista muliere narrantur, in ipsius totius visionis explicatione apparebit. Hoc patet & Novum Testamentum apud Paulum ad Gal. 4. vers. 22. & sequentibus comparatur Saræ, matri Isaac, quamquam una cum loco unde hoc fœdus quodammodo prodiit, & in quo receptum hujus fœderis filii habent, ut in commentario ad eum locum est explicatum. Sic & apud Solomonem Proverb. 8. & ix. illic sapientia, hic stulticia, fœminarum quarundam instar introducuntur loquentes.

Hujus deinde scemina ornatus ac splendor insignis describitur, luminibus cœli splendidissimis constans. In quibus recensendis, non positum sed magnitudinem ac splendorem quem terris impertit, sequitur. Quum enim inter luminaria celestia maximum ac splendidissimum sit nobisve appareat Sol, huic proximum Luna: quæ licet stellarum apparentium minima fere sit, tamen ob viciniam nobis post Solem apparet maxima, & plurimum lucis impertit. Unde magnum etiam luminare una cum Sole, à Mose Gen. 1. appellatur. Post Lunam reliquæ stellæ apparent, loco quidem superiores, sed luminis ratione quod nobis præbent minores: inde hunc in iis etiam recensendis ordinem sequitur Johannes.

Per Solem intelligendus videtur Deus ille summus; utpote inter celestes personas & majestate splendidissimus, & fons omnis lucis qua mortales collustrantur, hoc est & sapientia & sanctitatis & beatitatis. Unde & pater luminum hoc est summa luce circumfulgens eamque aliis impertiens à Jacobo dicitur, nec obscure cum Sole hac in parte comparatur, qui cum sit astrorum omnium maximus ac splendidissimus, terram maxime omnium collustrat, & ceteris etiam stellis lumen impertit. Sole hoc amicta vel circum-

data dicitur illa scemina, si imaginem propositam spectes, ideo, quia cum Sol ut diximus sit inter celestia lumina maximus, ac præterea medio inter stellas & Lunam loco positus, omnium commodissime ad mulieris ornatum ita referri potuit, ut eam amicare ac instar cuiusdam stolæ circumdare videretur, & corpus ipsius, præter caput & pedes forte & manus contegens, maximam ornatus hujus mulieris partem constitueret. Si rem hac imagine designatam spectes, ideo Deo veluti amicta est divina veritas, quia Deus optimus maximus veritati Evangelicæ splendorem de sua majestate maxime omnium largitur, & suam illi majestatem quodammodo circumdat, hoc est ei auctoritatem ac venerationem conciliat: propterea quod ipse sit illius autor, ipse eam sua olim potentia confirmaverit, & adhuc confirmet. Ita ut Evangelica veritas ideo sit à nobis maxime facienda, & magna cum reverentia tum recipienda, tum tractanda, quia plane sit divina. Hæc ergo prima ac præcipua ornatus hujus mulieris pars est. Altera est luna quam dicitur habuisse sub pedibus suis. Cur secundo eam loco posuerit, & stellis quibus caput hujus mulieris fuit insignitum præposuerit, causa jam paulò antè dicta est, nempe quia Luna ratione ut loquuntur apparentiæ & lucis quam nobis sceneratur, Soli est proxima, & luminare stellis majus. Infimo autem loco ideo eam collocat, quia & positus Lunæ, licet maxime post Solem luminaris in cœlo infimus est, & terris maxime vicinus. Itaque non dignitatis in eo habita est ratio, quod imo loco collocata est: quandoquidem dignitatis habita ratione secundo loco recensetur, & præterea si ob positum Lunam contenderis esse ex luminaribus his dignitate infimum; necesse etiam erit ut stellas ipsi Soli præferas, quandoquidem stellæ hæc fuerunt supra caput positæ, atque adeo supra ipsum Solem, qui stolæ loco fuit: quum tamen quisque videat, sive Deum, ut nos volumus, sive Christum ut alii contendunt, intelligas, solem stellis illis præstantiorem esse. Quare non est quod quisquam ex positu hoc arguat Lunam quippiam designare inter hæc luminaria, dignitate postremum, atque adeo Christum per eam intelligi non posse. Accommodavit sese nempe divinus spiritus in his luminaribus mulieri huic veluti applicandis atque adjungendis, ordini horum astrorum in ipsis cœlis, quum in cœlo hæc mulier Johanni apparuerit. Itaque cum isthic Luna infimum locum teneat, medium Sol, supremum stellæ, eodem ordine ac positu luminaria hæc mulieri adjuncta atque applicata Johanni ostendit. Quanquam interea hic Lunæ positus aliam quoque habere possit sive causam sive vim significandi, ut paulò post dicemus. Nunc enim nobis explicandum est, & cur Christus Lunæ comparari recte queat, & quomodo possit dici mulier illa eum habere sub pedibus. Lunæ propterea comparatur Christus, quia quemadmodum Luna post Solem luminare est ut ante explicuimus maximum, quod accepto lumine à Sole veluti alter quidam Sol efficitur, & plurimum lucis terris impertit, estque ita comparata, ut eam mortales contueri facilius quam Solem queant; sic Christus secundum Deum in cœlis maxima circumfulgens majestatem quum illi sit potentia & sapientia & bonitate & imperio proximus: sed ita ut hanc majestatem splendoremque suum Deo totum referat acceptum, & acceptam à Deo lucem nobis mortalibus impertiat, & nos ad ipsius majestatem oculos facilius attollere, & in ipso majestatem ipsius Dei veluti blandius resurgentem conspiciamus. Accedit & alia ratio quæ ad Lunæ positum pertinet, nempe quod Luna inter magna cœli luminaria sit terris vicinior, imò inter omnia luminaria: id quod Christo respectu Dei qui solis instar est, apte accommodari potest. Est enim nobis naturæ ratione conjunctus, & ita celestis naturæ est, ut nobis tamen etiam natura sit conjunctus. Quare non mirum, si divinus spiritus in Christo locum tribuendum putavit. Respectu stellarum ratio

hæc locum non habet. Unde jam intelligi poteft, cur hæc mulier dicatur habuiffe fub pedibus Lunam, habita præfertim ratione imaginis. Quod autem ad rem fignificatam attinet, poffet quifpiam arbitrari hoc non effe Chrifto dignum, propterea quod id dicamur habere fub pedibus quod nobis eft fubjectum, quodque etiam conculcare nobis eft proterere liceat, aut etiam quod proterere vel vilipendere foieamus. Sed nihil prohibet aliam etiam huic phrafi vim inefse, feu alia quadam ratione hunc loquendi modum mulieri huic refpectu Chrifto accommodari. Primum enim fieri poteft, ut nihil aliud fignificare voluerit divinus fpiritus, quàm Lunam quoque huic mulieri fuiiffe adjunctam ac veluti applicatam, ita ut ipfi de fuo lumine splendorem impertiretur, eamque colluftraret. Quemadmodum etiam id quod Sol corpus contexit, non caput aut pedes, rurfus ftellæ caput ornarint non aliam partem corporis, in ricipfa nihil fignificat, fed fola applicatio, atque ut ita dicam adjunctio hic fpectatur, & fignificatur veritatem Evangelicam fplendoris ac majestatis divinæ, itemque fplendoris ut poftea videbimus Apoftolici, fieri participem: & illius quidem majestatem, horum verò auctoritatem ipfi quoque veritati auctoritatem ac venerationem conciliare. Poftus tamen datus fuit ipfi nature atrorum quibus Deus aut Apoftoli exprimentur conveniens. Quare nihil prohibet quominus idem in Chrifto factum effe cenfeas. Quum enim Luna effet huic mulieri applicanda, atque adjuncta, nullusque ei alius reftaret locus fatis aptus, habita præfertim ratione poftus Lunæ in coelo, eam pedibus ipfius fupponi oportuit. Capiti quidem non debebat applicari: nam alias non modò fuiffet fupra solem, planè ineptè & contra nature ordinem ponenda, fed & faciem non minus contexitiffet ac Sol corpus, atque ita imago mulieris non apparuiffet. Supra pedes etiam non potuiffet poni, quia fic cum Sole fuiffet quodammodo confufa. Quare pedibus fubjecta fuit. Sed deinde & ea potuit accedere ratio, quòd Chrifto quem per Lunam designari cenfemus, fit veritatis evangelicæ fundamentum, ac firmamentum, cui illa valide innititur. Is eft qui eam & olim ftabilivit, & adhuc ftabilis. Tanto autem minus hæc res abfurditatis habet, quòd non Ecclefiam ex hominibus constantem, fed ipfam veritatem Evangelicam per hanc foeminam designari credimus, quam fupra Chrifto ftatui, ita nimirum ut ipfi innitatur, facilius dici poteft, quam fi de Ecclefia id dicas, de qua tamen nihil prohibet idem pronunciar. Ut ergo breviter fententiam horum Iohannis verborum Lunam fub pedibus hujus mulieris poftitam fuiiffe afferentis explicemus, vel potiùs repetamus, id fignificat, Chrifto quoque cui veritas Evangelica penitus innitatur ei de fua majestate auctoritatem ac venerationem largiri: quandoquidem ideo veritas Evangelica tanti æftimanda eft, quod eam Chrifto, tantus non modò olim propheta, fed nunc etiam Rex cœleftis, fumma fecundum Deum majestatae gloria circumfulgens, & tradiderit olim primus, & confirmaverit, eamque perpetuo foveat, fulciat, ac ftabiliat. [Obiter notetur diverfa ratione Chrifto, diverfa autem ipfius Ecclefiam firmamentum veritatis effe 1 Tim. 3. v. 15, Chrifto eatenus quatenus & veritatis illius inter homines auctor eft, & caufa fecundum Deum primaria auctoritatis illius ac fidei quam ea meretur. Ecclefia verò eatenus quatenus ejus auctoritatem ac veritatem agnofcendo, eamque veritatem profitendo, quandam veluti fedem præbet, & auctoritatem illam veritatis quodammodo fovens, eam hominibus aliis in fe confpiciendam exhibet, tanquam in illuftri quodam loco ac columna poftitam. Quare fi auctoritas Chrifto, quod tamen impoffibile eft, concideret, auctoritas etiam evangelicæ doctrinæ penitus concideret atque evanefceret. At fi concidat Ecclefia, non quidem auctoritas doctrinæ Chrifto plane perit, fed fepe non ita confpiciendam præbet, & veluti de ftabili ac

illuftri fede dejecta, humi jacet, prostrata, contempta, atque abjecta. Quamquam ita ut ab hominibus oculatis ac prudentibus agnofci nihilominus, & à contemtu vindicari iterum poffit. Perinde ut aurea ftatua quæ antea firma quadam in fede atque in columna aliqua valida præaltaque fuerat pofta, fi dejiciatur, contempta quodammodo jacet, præfertim fi luto confperfa ac pulvere foedata fit; pretium tamen revera non perdit, utut fortaffe non ab omnibus, aut denique à nemine agnofcatur: Sed fieri tamen poteft ut quis diligentius eam contemplans auream effe & meliore loco dignam agnofcat, & fuo iterum loco reponat. Alia autem ratione hic Chrifto fundamentum veritatis dicimus, alia Paulus eum fundamentum appellavit 1 Corinth. 3. v. 11. Etenim hoc loco Chrifto non confideratur ut pars iftius veritatis, quemadmodum fundamentum eft pars domus totius; fed tanquam auctor veritatis Evangelicæ, quatenus nimirum ea ab hominibus agnofcitur agnofcive poteft, & ut caufa efficiens auctoritatis quam ea doctrina habet. At Paulus in illo ad Corinthios loco Chrifto metonymice fumi pro ea veritatis feu doctrinæ Chrifto parte quæ fundamentalia ut loquuntur ejus capita, feu dogmata ad falutem omnino neceffaria complectitur: ita ut Chrifto illic confideretur ut pars divinæ veritatis, fed pars ejusmodi quæ reliquarum fit veluti fundamentum, hoc eft cui alia dogmata ad falutem per fe non neceffaria veluti fuperfruantur. Itaque triplex inter eam qua nos hic utimur fundamenti fignificationem & inter illam Apoftoli dicto loco apparet difcrimen. 1. Quod nos Chrifto proprie hic accipimus, Paulus illic impropiè, & quidem per metonymiam caufe efficientis, aliqua etiam ex parte, fubjecti. 2. Quòd nos hic Chrifto fundamentum dicimus quia fit caufa efficiens tum doctrinæ Evangelicæ tum auctoritatis quam ea habet: Paulus vero dicto loco Chrifto fundamentum dicit, quia fit pars prima ac præcipua veritatis evangelicæ, ac primo omnium tum proponenda, tum dicenda. 3. Unde & tertium protinus difcrimen patet, quod nos Chrifto non ut partem veritatis Evangelicæ fpectamus; Paulus autem tanquam partem.]

Sequitur nunc tertia ornatus hujus mulieris pars, cum dicitur fuiiffe *fupra caput ipfius coronam* hoc eft fertum, *ftellarum duodecim*, hoc eft ex ftellis 12 constantem. Per ftellas 12, intelligi 12 Chrifto Apoftolos, vel numerus ipfe fatis indicat. Etiamfi enim ad Apoftolorum illorum præcipuorum numerum poftea decimus tertius accessit Paulus; numerus tamen à Chrifto primum inftitutus, tum propterea, quòd rotundior fit, & præterea ob 12 tribus Ifraëliticas magis in rebus facris celebratus, & quia primo omnium inter Christianos innotuit, etiam poftea fuit retentus, Paulo cum ipfis veluti computato: qui prope unus omnium illorum vices apud Gentes obit, eas Judaicæ genti feu 12 illis tribubus veluti inferens, ut ejus gentis bonorum à Deo illi deftinatorum participes fierent. Unde & infra cap. 21, videmus muri urbis illius cœleftis fundamenta numerari 12, in quibus fcripta fuerint nomina 12 Apoftolorum Agni. Comparantur autem Apoftoli ftellis, quia quemadmodum poft Solem & Lunam nulla alia funt illuftriora luminaria quam ftellæ, & in numero funt non terreftrium luminarium fed cœleftium; ita poft Deum ac Chrifto nulla funt illuftriora in religione lumina, nobis aliqua ratione confpicua quam Apoftoli: & illi de fua auctoritate ac splendore, auctoritatem quoque ac splendorem venerationemque veritati cœlefti conciliant: quam ob caufam etiam dicuntur inftar coronæ alicujus capiti hujus mulieris impofiti. Etenim quia tum ex miraculis Apoftolorum, aliisque divini fpiritus donis, quæ in ipfis eluxerunt, itemque ex fingulari illorum fanctitate, & in afflictionibus ob veritatem perferendis constantia ac patientia, eorum eluxit auctoritas; eo ipfo doctrinæ quoque quam inter homines promulgantur quamque iftis rationibus ftabilam

litam voluerunt, effulsi auctoritas, atque adhuc effulget; ideo inquam inter alia fidem ac venerationem apud omnes meretur Christi doctrina, quia tam divinos viros quorum auctoritas undique effulsi, habuit præcones ac defensores. Itaque hæc veluti corona sese jactat divina veritas, & de iis meritis gloriatur. Apostoli hic considerantur ratione habita muneris & rerum istarum quæ illis auctoritatem muneris ipsorum convenientem conciliantur: quales fuerunt ipsorum miracula, & reliqua divini spiritus dona quæ in ipsis eluxerunt, sanctitas vitæ, constantia & patientia in afflictionibus. Doctrina autem ipsorum hinc animo sejungenda est: continetur enim hæc in ipsa illa femina quam hæc stellæ ornarunt. Auctoritas enim Apostolorum quæ in eo consistit quod pro Dei Christianique legatis habendos esse apparuit, conciliavit & doctrinæ ipsi auctoritatem, quæ in eo consistit quod & ipsa pro divina sit agnoscenda, & summa cum veneratione recipienda, retinenda, exsequenda. Depositu harum stellarum, jam ante factis est dictum. Quod autem coronam quandam confecerint, id & concinnitas rei, & significatio aliquomodo requirebat. Concinnitas rei, quod stellæ illæ, cum plures essent, instar pulcherrimorum florum inter se nexæ, fertum quoddam elegantissimum conficere possent, quodque cum nulla amplius restaret hujus mulieris pars quæ ornatu indigeret, cumve admitteret, præter caput, fertum seu corona ei ornando fuit omnium accommodatissima. Præsertim cum & virgini, licet divina virtute veluti prægnanti conveniat, & corona eximii ornamenti generis sit. Quæ duo postrema, etiam ad rem hæc stellarum imagine significatam pertinent. Apostoli enim ut vidimus insignes sunt veritatis evangelicæ ornamentum, hoc est insignem ei conciliant dignitatem ac venerationem; & puritatem atque integritatem ejus intemeratam illibatamque arguunt. De quo posteriori supra nonnihil diximus, quum docuimus allusionem quandam hic esse ad Mariam virginem, quæ illibata pudicitia Christum fuit enixa.

Ornatu ac splendore istius feminae id est veritatis evangelicæ, viso, jam porro etiam videndum est quomodo sit descripta illius etiam vis ac conatus in hominibus ad se pertrahendis, iisque veluti parientis. Quæ res describitur vers. 2. his verbis: *Et in utero habens clamat, parturiens & cruciatus patiens, ut enitatur.* Significatur his verbis veritatem evangelicam non esse nec debuisse esse sterilem, ita ut nemo esset qui ei adhereret, & ab ea veluti formatus, Dei evaderet proles; sed & hanc vim habuisse veritatem evangelicam ut homines ad se pertraheret, & sic Christianos efficeret. ac morum sanctitate ornatos dignos Dei filios redderet: nec efficaciam tantum hanc illi fuisse, sed eam ideo etiam hominibus fuisse propositam, & in id illius & authorem Deum ac Christum, & præcones post Christum Apostolos incubuisse, ut quàm plurimi ad ejus cognitionem, & porro ad vitæ rationem ei consentaneam adducerentur. Dolor autem ille ac cruciatus, & ab illo expressus clamor, significat quanta id cum difficultate, quanto cum labore, ac contentione, imò etiam doloribus summisque molestiis eorum fuerit conjunctum qui Deo ita jubente in hanc rem incubuerunt. In quo numero primus fuit Christus, deinde ipsius Apostoli, alique viri divini qui eorum fuerunt in veritate promovenda adjutores: quorum summa exstitit & in docendo fides ac diligentia, & in ea ubique spargenda hominibusque inculcanda labor, anxietate cura ac sollicitudo, & in illa tuenda ac propugnanda constantia, patientia, milleque molestiæ, pericula, tormenta, ac mortes denique acerbissimæ. Sanè vel unus Paulus documento esse potest: de cujus laboribus, noctes ac dies exantlatis, anxia salutis alienæ cura, periculis innumeris, atque immensis, satis & Acta Apostolorum, & ipsius Epistolæ loquuntur. Atque inter alia insignis est & huc aptissime quadrans in epistola ad Galatas locus, ubi ita eos affatur, cap. 4. vers. 19: *Filii mei quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus,* hoc est donec Christi veluti for-

ma in vobis exprimat, jam propemodum fraude quorundam deleta. Tribuitur autem hoc torum veritati evangelicæ quia ipsa sub feminae imagine fuerat Johanni ostensa: feminarum autem solarum est parere: cumque partus sine dolore fieri non solet; quicquid doloris fuit exhaustum in hominibus ad veritatem pertrahendis, & eis veluti refrigerandis ac formandis, id veritati attribuitur. Potestque id fieri per metonymiam effecti, seu metalepsin nominare malis: nempe quia illi qui veritatis evangelicæ fuerunt secundum Deum ac Christum sive auctores, sive promotores, ac patroni, istos labores molestias doloresque ea in re pertulerunt. Quanquam non injuria dici potest, hoc quod de dolore istius feminae & clamore inde orto dicitur, emblemata tantum esse: hoc est, nihil habere quod ei in re quam divinus spiritus denotare voluit omnino respondeat: sed tantum servire concinnitati figuræ seu imaginis quæ ad rem significandam adhibetur. Voluisse enim divinum spiritum id tantum significare, veritatem evangelicam, & eam habuisse vim, & ideo à Deo propositam esse, ut homines ad se pertraheret, eorumque animos ac mores refingeret: Id quod eo significatur quod prægnans fuerit & parturierit. Quia verò partus propriè dictus sine dolore perfici non solet, è dolore autem oritur clamor, ideo etiam hæc mulieri illi attribui potuerunt. Præsertim quia vix alia ratione in imagine hæc cernere potuit Johannes eam parere velle: quum cæteroquin esset amicta Sole, nec videatur ipsi apparuisse aliquis uteri tumor.

Accedendum nunc est ad alterum primæ partis membrum, in quo describitur veritatis evangelicæ adversarius Satan, ejusque vis ac conatus in veritatis professoribus perdendis, ac salute sempiterna privandis. Descriptio ipsius continetur vers. 3, & parte prioris quarti. Primum autem ut vers. 1, ita & hoc, generalibus verbis rem proponit Johannes, dum ait: *Et apparuit aliud signum in caelo.* Deinde in sequentibus rem specialius explicat. De voce *signi*, dictum est satis vers. 1. Quod autem dicitur id in caelo apparuisse, id primò quidem simplicem habet sensum, nempe quod Johanni hæc imago in caelo seu sublimi illo loco in quo astra sunt posita apparuerit; sed in re quoque significata videtur habere quod respondeat, nempe Satanam qui per istam imaginem designatur, cum veritas evangelica primum appareret, in rebus ad religionem pertinentibus locum adhuc suum tenuisse, & velut in sublimi positum fuisse, antequam inde deiceretur, & à Christianis devictus, sede sua quodammodo exturbaretur. Etenim regnum quoddam videtur inter homines antea obtinuisse, præsertim inter gentes extraneas, quarum sacra, si modò hoc nomen merentur, Satanus gubernavit, & quæ fuerunt ab illis sacrificia oblata, ea dæmoniis immolata fuisse, Paulus testatur, 1 Cor. 10. 20. Necesse autem etiam ob eam causam fuit ut Draco hic mulieri insidians, in caelo collocaretur. Etenim cum mulier illa plane cœlestis esset cœlestique sede dignissima, Draco quoque illius foetui in primis quem enixura esset, insidians, & deglutire eum volens, fuit in caelo ponendus. Nam alioquin si interris aut non longe à terris fuisset collocatus, longe ab illa muliere, insidiari ejus foetui non potuisset, nec ullam ejus devorandi spem concipere.

Jam ut ad specialem ejus imaginis descriptionem accedamus, ita depingitur Satan, ut ejus in primis crudelitatem ac potentiam, addere licet & astum, oculis quodammodo ipsis cernere possimus. Etenim draconis eum imagine nobis ante oculos ponit, cujus adjuncta, deinde etiam partes, earumque sive adjuncta sive etiam effecta quædam enarrantur. Quæ singula antequam videamus, illud animadvertendum est hoc loco, non solum principem dæmoniorum videri nobis sub hæc draconis imagine depictum, sed una cum aliis quoque principibus qui sunt imperii illius socii atque administri, quemadmodum paulo post apparebit. Draconi autem ideo divinus spiritus comparavit Satanam, quia draco crudelissimum

ac venentiffimum fimul eft animal, ac maxime terribile: cumque in ferpente fit genere, aut etiam ex ferpente veluti natum, etiam aftu valet. Quæ omnia in Satanam apprime quadrant. Eft enim crudeliffimus, ac in perniciem noftram femper intentus, habetque in fe exitiale ac letiferum plane venenum: hoc eft vires atque artes quibus nobis extremam perniciem, nifi Deus prohibeat, & nos ipfi nobis caveamus, comparet; Et aftus illi ineft, qui ad venenum quoque illius referri, aut cum eo conferri non immerito poteft. Unde etiam iure nobis eft metuendus, & diligentiffime ab illo cavendum. Adjuncta porro ejus duo exprimuntur, nempe quod fuerit & *magnus & rufus*; quæ res, illas quas diximus qualitates ob quas Draconi Satan comparatur magis augment. Et primum vires illi inflignes quibus ille ad nocendum nobis utitur eſſe demonſtrat. Quamquam enim & ipſa *draconis* vox aliquid ſerpente grandius denotat; ſunt nihilominus & dracones alii aliis majores, grandiores, ac porro etiam validiores, magiſque metuendi. Itaque oftenditur Satanæ magnas admodum ad nocendum vires eſſe. Quod vero *rufus* dicitur, id majorem ipſius crudelitatem ac nocendi cupiditatem ſignificat. Nam quum natura ſua omnis draco crudelis ſit, non eſt tamen dubium, alios aliis eſſe crudeliores, & nocentiores. Rufus autem iſte color crudelitatem majorem, & vim veneni igneam videtur indicare.

Jam porro ut ad partes ejus accedamus, earumque adjuncta vel effecta; primum capita cum ſuis adjunctis deſcribuntur, deinde cauda, ejuſque adjuncta effectaque. *Capita* dicuntur illi fuiſſe *ſeptem*. Adjuncta capitum iſtorum ſunt, *cornua decem*, (quamquam hæc quoque pro partibus draconis haberi debent) & *diademata ſeptem*, capitibus illis impoſita. Per capita illa intelligi videntur principes ac ſuprema capita exercitus illius malignorum ſpirituum: præſertim cum poſtea dicatur, ſingula capita habuiſſe ſingula diademata, quæ ſunt regni ſupremæve poteſtatis indicia: quamquam & aliaſ capitum nomen ac figura ſignificationem iſtam habere poteſt. Commemorantur autem *ἀρχαὶ* ſeu principatus malorum illorum ſpirituum in primis ad Eph. 6. v. 12. & Col. 2. verſ. 15. Quibus locis adjungi poteſt & ille 1 Cor. 15. verſ. 24. Ubi dicitur Chriſtus aboliturus omnem principatum: qua de re in Commentario. Adde & ad Rom. cap. 8. v. 38. Neque enim eſt quod quis dicat, cum Sacræ Literæ ſignificent, unum eſſe malignorum ſpirituum principem, cujus cæteri dicuntur eſſe angeli, ut Matth. 25. 41. dicitur, & verſ. 7. hujus capitis, de quo poſtea agetur, & Paulus ad Eph. 2, commemorat principem poteſtatis aëris, unum aliquem qui cæteris omnibus ſumma cum poteſtate præſit denotans; non poſſe plures eſſe illorum ſpirituum principes, ſeu ſumma capita, ſupremæve in ſuo genere poteſtatem habentia. Etenim fieri poteſt, ut plures quidem ſint qui ſupremam poteſtatem in eo exercitu habeant, & interim tamen unum eorum prærogativa quadam præ cæteris gaudeat, & autoritate, uti & angelorum ſubjectorum multitudine, ac robore, cæteris omnibus antecellat: qui proinde interdum ſimpliciter princeps malorum ſpirituum appellatur. Fieri enim vix poteſt quin inter plures eodem cæteroqui poteſtatis ac imperii genere præditos unus aliquis emineat, & ſi inter illos ſit ſocietas, aliquis eorum ſit foederis princeps. Quid quod ex hoc ipſo loco aliquomodo colligi poteſt, neceſſe omnino eſſe ut aliqua ſaltem ſit virium inter illa capita imparitas. Etenim cum *capita* tantum fuerint *ſeptem*, *cornua* autem *decem*; neceſſe omnino eſt ut quædam tantum ſingula habuerint cornua, & minimum quidem quatuor, reliqua tria, bina: vel ut nobis verifiſimilius videtur, unum ex illis habuerit 4. reliqua verò ſingula tantum. Niſi quis dicere velit, unum habuiſſe tria, alterum duo, cætera quinque ſingula. Sed ut dixi, credibile valde eſt, unum ex illis capitibus cæterorum ſingula viribus admodum ſuperare. Quod fiet, ſi unum ex illis capitibus dicatur habuiſſe cornua 4. Sic enim unus ex

illis principibus habebit duas tertias partes exercitus cæterorum principum omnium ſimul junctorum. Unde non injuria ille interdum unus totius illius ſocietatis atque exercitus princeps dici poteſt. Sic olim Romani Latinos in foedus, adſciverunt, ut Latini quidem non ſub imperio Romanorum revera eſſent, ſeu eorum evaderent ſubditi; ſed Romani tamen foederis eſſent principes, & ſub eorum vexillis ac ſignis Latini quoque militarent, & imperatorem in bello à Romanis conſtitutum, quamquam non ſine ipſorum quoque ſuffragiis, & ipſi agnoſcerent. Cauſa autem cur non videatur hic unus aliquis imperium habere in cæteros omnes, ita ut hi ſint illius ſubditi, hæc eſt. 1. Quod nomen principatus, quod quibuſdam ex malis ſpiribus tribui vidimus, id ſerre non videatur: cum ea vox ſupremum in ſuo genere imperium ac poteſtatem denotet: præſertim cum ab *ἡσίοται* ſeu poteſtatibus in locis ſuprà annotatis diſtinguatur. 2. Quia capita hæc Draconis 7, quæ hoc loco enumerantur, dicuntur habere etiam 7 *diademata*. Diadema autem regni ſeu ſupremæ poteſtatis ſignum eſt: quæ non cadit in eum qui alteri ſui generis ſubelt.

Jam ut de *cornibus* dicamus, quæ capitum ſunt adjuncta, per illa vel ipſum robur ac vires ſignificantur Satanæ, quibus ad feriendos ac proſternendos eos utitur, quos ſuſcepit impugnandos, vel ii qui vires illas in ſe quodammodo habent, quibuſque Satanæ ad feriendos ac proſternendos hoſtes ſuos utitur. Sic Agnus dicitur habere ſeptem cornua, ſuperius cap. 5. verſ. 6, quibus denotatur robur ſeptemplex ſeu mavis robuſti ſeptem ſpiritus Chriſti, per quos ille hoſtes ſuos ferit. Infra cap. 13, introducitur ſimilis huic Draconi beſtia, quæ dicitur habuiſſe capita 7, & cornua 10, & ſuprà cornua ejus decem diademata: quæ poſtea explicantur, cap. 17. verſ. 12, ubi dicitur, decem cornua quæ vidisti, decem reges ſunt, qui regnum nondum acceperunt, ſed poteſtatem ut reges unam horam accipiunt cum beſtia. Sed hoc loco non cornua ipſa dicuntur habuiſſe diademata, verum capita: cornua autem capitibus regio diademate inſignitis addita ſtatuuntur, ut vel miniſtri quidam horum capitum præcipui, ac valde robuſti, quibus principes illi ad feriendos inimicos ſuos utantur, intelligendi ſint, vel, quod nobis magis probatur, robur ac vires iſtorum capitum ſive principum in iſtorum exercitibus ſeu legionibus ſubjectis conſiſtentes, quibus hoſtes ſuos, impetant, oppugnant, ac proſternant, vel proſternere ſaltem conentur. Unde iterum apparet, quam metuenda ſit hæc beſtia, tam immanis tamque crudelis, vel potiùs iſi qui per hanc belluam ſeu draconem deſignatur, Diabolus.

De altero capitum iſtorum adjuncto, nempe de *diadematis ſeptem*, quid ſignificent, jam dictum eſt, ut id repetere nihil ſit opus. Sane cap. 13, videmus cornua diadematis inſignita reges ſignificare, quod id regium fuerit apud veteres inſigne. Non idem planè eſt diadema quod corona, ſed ſarcia quædam qua caput redimiebatur ſeu circumligabatur.

A capitibus porro ad caudam progreditur Johannes, verſ. 14. *Et cauda ipſius trahit tertium ſtellarum cæli, & projecit illas in terram*. Ubi non ſatis conſtat, utrum cauda etiam per ſe aliquam ſignificandi vim habeat, an verò tantum ideo commemoretur, ut ſimpliciter ſignificetur Satanam multos admodum qui ſtellis cæleſtibus fuerint ſimiles in partes ſuas pertraxiſſe, & effeciſſe ut ſefe ſequerentur, non ſecus ac draco hic cauda viſus eſſet traxiſſe poſt ſe tertiam ſtellarum partem. Poſſis & ita rem explicare, ſignificare Johannem, Satanam omni ex parte viribus valere, & caudam quoque illius, licet mollior eſſe videatur ac flexibilior, adeo tamen eſſe validam ut tertiam partem ſtellarum trahere potuerit, atque adeo ſecum traxerit, & in terram projecerit: Ita ut non quidem res aliqua certa huic caudæ reſpondeat,

deat, sed simpliciter significetur, quàm sit ab omni parte ad nocendum potens. Et hoc posterius magis nobis probatur quàm prius. Quod verò de actu à nonnullis dicitur, qui per caudam significetur, id propterea nobis non probatur, quòd non videantur illi homines qui per stellas significantur, actu circumventi, vel saltem non tam actu, quàm vi ac persecutionum gravitate, ut paulò post dicitur. Minus autem adhuc illorum probanda est sententia, qui per caudam Antichristum nominatim intelligunt. Apparet enim Satanam & caudam hanc habuisse, & ea ad stellas trahendas deiciendasque usum fuisse, antequam Antichristus exoriretur: hoc est ante illos dies 1260, quibus mulier ista in deserto vivere cœpit. Adde quòd quum cauda infimum ac vilissimum abjectissimumque in re quapiam significare soleat, non satis video cur Antichristus pro omnium infimo Satanæ instrumento censeri debeat. Sanè apud Esaiam cap. 9. vs. 15. qui locus à nonnullis ei rei probandæ citatur, propheta quidem docens falsitatem, dicitur esse cauda, non quòd cauda semper prophetam falsum significet, sed quòd tum temporis contingeret, ut nulli alii essent viliores, coram Deo præferent, in populo Israëlítico, quàm falsi prophetæ. Id potius hoc Esaiæ testimonio comprobatur, caudam sumi pro re vilissima atque abjectissima: Uti & apud Moysen, Deut. 28. vers. 13. & 44. Ut iure statuere possimus, id significare velle divinum Spiritum, Satanam undiquaque esse ad nocendum fati instructum, ut nihil sit in ipso tam vile tam abjectum, quin ad nocendum, & quidem etiam iis qui stellarum celestium instar sunt, valeat. Unde apparet quantopere hic hostis sit metuendus, quamque miraculosum censeri debeat quòd hæc mulier & ejus proles vim illius effugerint, imò etiam, ut infra videbimus ejus proles ipsum vicerit. Jam ut ad effectum hujus caudæ progrediamur, is exprimitur illis verbis, quod traxerit, (præfens enim *trahit* pro præterito traxit, positum videtur) tertiam stellarum cœli partem, easque in terram projecit. Qua in re manifesta est allusio ad verba quæ apud Danielelem existant, cap. 8. vers. 10. de Antiocho Epiphane pronunciata. Dicitur enim ibi eum sese magnificasse contra exercitum cœli, hoc est populum Judaicum, adeo ut dejecerit in terram de exercitu illo, & de stellis ipsis, easque conculcarer. Ubi per stellas intelliguntur illius populi principes, ac viri maxime inter cœteros illustres, qui in Republica, vel inter eos qui Sacris fungebantur instar stellarum quarundam effulserint, quos Epiphanes ille partim sustulit, devictos, partim etiam à verò Dei cultu ad idololatriam, à Lege Dei ad profanam gentium superstitionem pertraxit. His viris inter Judæos illustribus, aut nominis ac dignitatis splendore quodam, aut sapientiæ fama claris, respondent in hac Johannis prophetia viri in Ecclesia Christi insignes, atque in primis Ecclesiarum, ut eos Christus vocavit Angeli, hoc est custodes illis divinitus apposti, hoc est Episcopi ac Doctores. Hos enim Christus supra cap. 1. vs. 20. per stellas significari asseruit. Quare id hoc loco vult significare divinus spiritus, Satanam effecturum ut magnus pastorum ac Doctorem Ecclesiæ numerus, cui & aliorum in Ecclesia insignium virorum multitudo adjungi potest, ab ipso devictus, partes ipsius sequatur, & à celestibus curis ad terrenas, seu majoris è celestis statu in infimam terribilissimamque sortem deici se patiat. Quod argumento est, quantopere cæteris hostis hujus potentia sit metuenda.

Hoc pacto cum descripsisset Satanam divinus spiritus, ipsius quoque conatum in Christianis hominibus perdendis & salute æterna privandis describit, his verbis: *Et draco ille stetit coram muliere quæ esset paritura, ut ubi peperisset, prolem ejus devoraret.* Quod dicitur stetit draco ille coram muliere, id non tam per se quidpiam significat, quam cum eo quod sequitur conjunctum, nempe quod inhiaverit fœtui

hujus mulieris Draco, hoc est quod Satan id egerit ut simulatque veritas Evangelica homines aliquos ad seipsam pertraxisset, eosque reformasset, eos ipse sua crudelitate à fide ac pietate abductos æternum perderet, seu devictos exitio sempiterno involveret. Neque enim absorbere aut devorare illam prolem, hoc loco est vitam ei temporalem eripere, sed perniciem sempiternam afferre: quod tum demum fit quum quempiam Satanus vincit, & sua crudelitate à Christo abductum in suas partes pertrahit.

Sequitur jam tertia pars primi membri, nempe qui fuerit illius conatus eventus, tum veritatis evangelicæ, tum adversarii ipsius nempe Satanæ, hucusque descripti. Primo autem exponitur eventus illius conatus quem veritas Evangelica in hominibus ad se perducendis ac reformandis adhibuit. Secundo de eventu conatum Satanæ agitur. Ille lætus ac felix est, & his verbis exprimitur vers. 5. *Et peperit scilicet foemina illa, filium masculum, qui pasturus est omnes gentes virga ferrea.* Significatur autem, veritatem Evangelicam id perfecisse quod quærebat ac conabatur, vel potius quod quærebat Deus ac Christus, & veritatis Evangelicæ præcones: pertraxisse nimirum homines ad veritatem amplectendam, & mores ad ejus præscriptum componendos: quod cum sit, homines è veritate illa veluti nascuntur. Ut autem tanto magis ostendatur, quam felix ille conatus, seu majoris conatus illius eventus fuerit, proles veritatis describitur ac commendatur. Primo dicitur eam peperisse *filium, masculum.* Quod non multos memorat, sed *filium* tantum singulari numero, id datum est similitudini, seu rei sub cujus imagine parrus spiritualis exprimitur: quandoquidem foemina ut plurimum singulos tantum fœtus uno partu eniti solent. Adde alteram causam, quod hoc pacto elegantior ac concinnior est allusio ad Mariæ virginis partum, ac Christi unius nativitatem. Satis enim ex sequentibus apparebit ad Christum virginis filium hic alludi, & hanc prolem cum illo conferri. Cæteroque satis apparet ex vers. 17. hujus capituli, semen hujus mulieris non unum aliquem hominem fuisse, sed multos: quandoquidem dicitur draco bellum gessisse cum reliquis de semine ejus mulieris qui observant mandata DEI & testimonium habent Jesu Christi. Quod vero dicitur peperisse *filium masculum*, ubi vox alterutra videtur quodammodo redundare, in eo partim allusio est ad Christum, quem Maria peperit, partim masculus proles evangelicæ veritatis animus ac robor significatur. Quod verò subjungitur, *qui pasturus est omnes gentes virga ferrea*, id ad eandem rem melius declarandam pertinet, ac summam illius proles dignitatem ostendit, in certo quodam ac valde insigni illius effectu positam. Allusionem hic iterum est ad Christum Mariæ vel potius ipsius DEI filium, de quo Psal. 2. dicitur, quod pascere debeat gentes virga ferrea, hoc est duro eas imperio coercere, & si contumaces ac rebelles esse pergant, instar vasorum fictilium confringere ac perdere. Sed idem tamen superius cap. 2. vers. 26 & 27, promittitur illi qui vicerit & servaverit usque ad finem opera Christi. Ait enim Christus, *Dabo illi potestatem super gentes, & pascet eas in virga ferrea, tanquam vasa figulina conteruntur*, id est conterentur. Ubi dubium non est quin ad futurum demum sæculum respiciat, quandoquidem de eo sermo est, qui usque ad finem, hoc est ad mortem usque opera Christi servaverit. Huic præmii loco promittitur potestas tanta in gentes ut eas virga ferrea pascat, & vasorum figulinorum instar confringat. Sed hoc nostro loco nihil prohibet Christianis etiam ad hoc sæculum id referatur. In quo præludium atque imago quædam cernitur futuræ illius supra gentes potestatis & victoriæ quam de iis pii referent, atque interitus quem illis afferent. Etenim cum pii de gentibus omnibus hoc est omnibus terrarum populis idem Christi non habentibus, victoriam referunt,

nec

nec fe ab illis, à fide ac pietate variis licet armis omnique machinarum genere oppugnati, depelli patiuntur, hac ipfa ratione, ut ut ipfi occidantur, gentes tamen profternant, & interitus ipforum caufa funt: non fecus atque fi eos virga non molli aut fragili, fed ferrea ac duriffima caftigaret ac contunderent. Sed longe pleniori fenfu hæc promiffio implebitur in futuro feculo, cum pii ad immortalem vitam ac gloriam tranflati, cum Chrifto regnabunt, gentibus omnibus ipforum caufa profteratis ac perditis, & ipforum poteflatis quodammodo fubjectis. Quia enim pii interitus ipforum caufa quædam erunt, quanquam per accidens, partim quod exemplo eas fuo fummx contumaciæ atque impietatis arguent, & omnem excufationem illis adiment, quod non crediderint piis illis facem præferentibus & exemplo præcuntibus: partim quia ab illis fuerunt oppugnati, & varie afflicti: quæ afflictio piorum, æternum affligentium interitum meretur; hinc recte dicitur, quanquam non fine tropo, pios poteflatem quandam habituros in gentes, & eas effe pafuros, feu mavis coërcituros virga ferrea, & vaforum fctilium inftar contrafturos. Præfertim quia illi è morte erepti, cum Chrifto capite fuo, qui id revera potentia fua effeéturus, penitus conjungentur, & iudicium una cum illo quodammodo exercebunt. Unde Paulus ait nos mundum & angelos denique, nempe malos, iudicatuos, feu damnatuos, 1 Cor. 6. Metaphorâ hic effe ductam à pafioribus qui pecus virga aliquando coërcent & petulantiam ac contumaciam reprimunt, fati unicuique apparet. Sed in eo à metaphora difceditur, & in fimilitudine difsimilitudo oftenditur, quod illi non ferreo baculo fed ligneo. qui quidem verè baculus feu virga eft, utuntur. Ea quæ proxime fequuntur, poffunt quidem non minus quam ea quæ modò explicuimus ad dignitatem huius prolis oftendam referri (uti fane magnam demonftrant) & fic ad eventum pertinere conatus fcemina illius, feu veritatis euangelicæ; tamen iure haberi poffunt pro parte aliqua eorum quæ fpectant ad declarandum eventum conatum Satanæ, de quo etiam *ÿf.* fequente agitur. Eft autem eventus conatum Satanæ quodammodo ambiguus: partim enim ipfius defiderio refpondet, partim verò haudquaquam, & quidem magis ipfius cupiditati adverfus cenferi debet, quam ei contentaneus. Eft autem eventus ille duplex: prior vertitur circa prolem iftius mulieris, qui Satanæ conatui valde fuit adverfus; posterior autem circa huius prolis parentem, veritatem. Prior exprimitur illis verbis; *Et rapta fuit proles ipfius ad Deum & ad thronum ejus.* Irritus fuit Satanæ, & ipfi valde ingratus, quia non tantum abforbere ac perdere hunc mulieris filium non potuit, fed in locum longe feliciorum atque ad beatiorum ftatum proles illa veritatis fuit tranflata. Verumtamen id illi nihilominus gratum fuit, quod cedere ille filius fuerit coactus. Significat autem ifte raptus ad Deum & ad ipfius thronum, quod pii quibus infidias, fruxerat Satanæ, quosque fuis artibus atque inprimis violentia, à fide ac pietate deterrere, & fempiterno exitio involvere voluit, ut ut per mortem ex oculis hominum fe fe fubducere, & hoc pacto violentiæ Satanæ cedere cogantur, interea tamen haudquaquam pereant, & fic à Satana veluti abforbeantur; fed potius ad Deum tranferantur, & in ipfius throno cum Chrifto collocentur. Cedit enim ipfis mors veritatis ac iuftitiæ caufa fufcepta in tantum apud Deum præmium ac felicitatem, ut Deus eos propterea in cælum aliquando fit recepturus, & in throno fuo collocaturus, quandoquidem Chrifto throno Dei thronus eft. His autem qui vicerint promittit Chriflus fe eos collocaturum fecum in throno fuo, quemadmodum & ipfe vicerit, & confederit cum patre fuo in throno ipfius. *ſup. cap. 3. verf. 21.* Regnabunt enim una cum Deo ac Chrifto, hoc eft fuma felicitate ac gloria una cum Deo ac Chrifto in beatis ipfius fedibus perfuerunt. Dicitur autem *rapta effe* hæc proles ad thronum Dei propterea quod è periculo celeriter eripi vifa fuit Iohanni, cum ei inhiaret draco. Ne-

que enim refert quod non protinus fideles in cælum ita tranferantur ut in Dei Chrifto throno confideant, & regno, hoc eft regia quadam felicitate ac gloria divinæ fimili fruantur. Nam nihilominus aliquomodo perinde eft, atque fi ftatim eo tranferentur à morte: propterea quod & certo atque immutabiliter hæc illis felicitas fit deftinata, eosque maneat, & tempus quod interjectum eft, eorum fenfum planè effugiat, ac pro nihilo fit cenfendum. Adde quod hoc loco imaginis concinnitati fuit aliquid tribuendum. Etenim ut proles illa recens nata, fauces atque hiatus draconis ipfi imminentis effugeret, necesse fuit fimulatque effet in lucem edita, celeriter inde abripi, & in locum tutiorem tranferri. Nullus autem tutior eft locus quàm Dei fedes ac thronus, ad quem nullus patet cuiquam hoftium aditus. Effet autem hic iterum allufionem ad Chriflum, Mariæ & ipfius Dei filium, nemo non videt. Is enim non modò tum fuit ereptus ex infidiis Satanæ vitam ipfi eripere volentis, cum Herodes ipfum inquiri atque interimi iuffit, fed multo magis tunc cum è morte ereptus, in cælum tranflatus fuit, & in ipfo Dei throno collocatus, imperium in omnia obtinuit. Itaque fi Chrifto refpiciamus, hic raptus ipfius ad Deum & thronum ejus antecedens eft ejus quod præcefferat, quod nimirum pafcere debuert virga ferrea.

Sequitur altera pars eventus conatum Satanæ, quæ circa veritatem, prolis illius parentem vertitur *verf. 6.* Succellum catenus habuit conatus Satanæ circa mulierem, quatenus eam fugere coëgit, & è focietate hominum exterminavit eorumque oculis eripuit. Sed eatenus irritus atque inanis fuit, quatenus eam non fuffulit penitus è medio ac perdidit, verum ea nihilominus ipfius infidias effugit, & in tutum locum fe fe contulit, ubi per multos dies atatur atque fuffentetur. Cur illa mulier fugerit, aut quo pacto, inferius explicabitur plenius *verf. 13 & feqq.* ubi hæc visionis iftius pars uberius defcribetur. Fuga autem illa *mulieris in defertum*, nihil aliud fignificat quam quod veritatis euangelicæ notitia inter homines paulatim fuerit extinéta, ita ut perinde fuerit ac fi ex hominum oculis in locum quandam defertum atque ab hominum focietate ac confpectu remotum abiiffet, ita ut difficulter etiam inveniri ac confpici à quoquam poffet. Nam & hoc ad fugam illam veritatis pertinet, quod non tantum evanuerit veritatis euangelicæ inter homines notitia, fed ita etiam obfcurata fuerit veritas ut non facile à quoquam cerni poffet. Quum verò dicitur mulierem illam *habuiffe illic*, nempe in deferto *locum paratum à Deo, ut ibi alerent eam*, hoc eft ut ibi alatur, *dies mille ducentos ſexaginta*; id fignificat non penitus extingui debuiffe veritatem, fed ita à Deo confervari ac custodiri, ut mille quidem ducentos ac ſexaginta annos in hominum confpectum ut ita dicam non prodiret, fed obfcurata ac fepulta maneret; poftea tamen iterum confpiciendam fe fe hominibus præberet, illifque innotefceret. Id verò è ratione factum eft, quod in iftis ignorantia tenebris, poftquam Christianum quoque orbem errores peftiferi occupaverint; nihilominus Sac. Lit. manferunt falvæ atque incorruptæ, ac fingulari Dei providentia farræ teætæ ad manus tandem noſtras pervenerunt, in quibus veritas euangelica continetur, & inde difci à nobis poteft. Adde quod non tantum illæ Sacræ paginæ fuerint confervatæ, fed & earum autoritas extingui haudquaquam potuit. Semper enim pro facris ac divinis & fidem apud omnes merentibus fuerunt habitæ, duravitque ad noſtra ufque tempora vis earum rerum quibus veritas euangelica Sacris Literis comprehenſa olim fuit confirmata. Itaque perinde eft ac fi veritas quæ in folitudinem remotam profuiffet, illic fuiffet fingulari Dei providentia atque cura fuffentata, ne moreretur, fed ut tandem reverti ad homines poffet, & in ipforum confpectum prodire. Manfit enim veritas, fed manfit ita ut ab hominibus tamen tum non agnofce-

retur.

retur, donec tandem Dei benignitate illis iterum fuit patefacta. De diebus istis jam diximus, per illos significari, annos, ut fit apud Daniele in 70 illis hebdomadibus, quæ inter sermonem illum Angeli cum Daniele, & inter Christi mortem, ac quæ eam mox fequuta est, unctiõnem seu euectionem ad regnum, intervenire deberent. cap. 9. *yl. 24. & feqq.* Docuit id ipse eventus. Etenim si quis rem recte æstimet, tamdiu sepulta fuit falutaris veritas, si à temporibus Concilii Nicæni vel non multo post fequitis initium facias. Circa ea enim tempora reliquum quidem fuit aliquid de femine istius veritatis (nam infra etiam post fugam mulieris, reliquias feminis illius remansuras fuisse significatur *verf. 17.*) licet ea jam hominum oculos effugere & vehementer obscurari cœperit, traditionibus humanis subinde crescentibus, & auctoritate humana magis magisque invalescente, & veritatem ejusque assertores opprimente, donec nullæ amplius reliquæ ejus feminis quod veritas Evangelica peperisset, superessent.

Hucusque primam hujus capituli partem, & reliquæ etiam partis summam vidimus. Sequitur nunc altera pars capituli, in qua prior uberius explicatur. Id autem fit duplici ratione. Primò nova quadam visione interfertur. Secundò postremâ visionis prioris parte fuis descriptâ atque expositâ. Visio illa nova describitur à *verf. 7.* usque ad finem *verf. 12.* In qua illud inprimis declaratur quod in priori visione dictum fuerat de conatu Satanæ in prole veritatis seu veritatis professoribus perendis, & de infelici ejus conatus successu seu eventu, quanquam piis admodum læto atque optato. Ostenditur enim quomodo fidem ac pietatem professorum veritatis evangelicæ frustra oppugnaverit, & ab iis masculæ repulsus cladem ingentem acceperit. Res autem ista nobis instat belli seu mavis prælii, & eorum quæ prælium consequi solent, depingitur. Et primum quidem rei summam breviter complectitur Johannes, deinde eam fusius ac specialius explicat. Illud præstat initio *verf. 7.* ubi dicit, *factum esse bellum*, seu prælium *in celo*. Dum dicitur hoc prælium in celo esse commissum, significatur sacrum hoc bellum fuisse, & circa religionem resque divinas occupatum, non vero terrenum ac vulgare, qualia in orbe terrarum multa ab hominibus geruntur. Rem deinde uberius explicans, primum exercitus duos adversos una cum suis ducibus describit. Deinde eventum pugnæ, seu cladem alterius partis exprimit: & denique *invisus* seu prædicationem illius piorum victoriæ de hoste teterrimo reportatæ, ac veluti triumphum quandam describit, & pugnæ breviter mentionem facit.

Primum ibi fit, *Michaël & angeli ipsius bellum gesserunt*, seu pugnaverunt *cum Dracone, & Draco bellum gessit* seu pugnavit, *& angeli ipsius*. Dux alterius partis dicitur fuisse Michaël, milites, angeli ipsius. Alterius autem partis dux, dicitur fuisse Draco, milites, ipsius angeli. Videtur autem omnino esse hic allusio ad id quod olim factum fuit, cum Satanas ob suum in Deum peccatum ac contumaciam, una cum angelis sibi adherentibus, è celo fuit detrusus. Est enim credibile Deum ad eam rem adhibere voluisse Angelorum quoque exercitum, ut princeps angelorum alium principem, & exercitus angelicus alium exercitum angelicum sed contumacem atque impium, Dei virtute ac potentia fretus vinceret, & de beatissimis sedibus pelleret. Et si quid hic divinare licet, videtur vel ob id ipsum, princeps angelorum qui Satanæ fuit oppositus, nomen Michaëlis fuisse adeptus, quod Satanæ pro Deo se quodammodo ferenti, & ipsi sese aliqua ratione æquantis, semet opposuerit, atque hanc ipsius arrogantiam represserit. Significat enim nomen *Michaël* Hebræis, *Quis sicut Deus?* quasi dicatur, *Quis sese Deo æquare audeat?* Videtur enim Satanas illius mali exercitus dux, reliquorum angelorum consortium veluti designatus, eoque pares ferre nolens, à cæteris secessisse, & peculiare sibi regnum instituire voluisse, seque hac in parte Deo quodammodo æquare cona-

tum fuisse. Quod verba Judæ *verf. 6.* aliqua ratione significant, quum dicit eos *non servasse suum initium* hoc est statum primævum, seu in quo fuerant ab initio à Deo collocati, *sed reliquisse proprium habitaculum*. Videntur itaque mali illi angeli ita se gessisse, ac si pars exercitus è castris discederet, & peculiariter sibi castra constitueret, suoque ductu rem gerere vellet, spreto imperatore qui toti exercitui præsit, e jusque potestate contemta. Cujus factionis dux merito censetur sese velle summo imperatori æquare: quandoquidem suo arbitrio non ex imperatoris illius voluntate rem gerere velit, utut tandem aliqua ratione ipsius majestatem agnoscere velle videatur, nec se pro hoste protinus gerat. Sed ut ad locum nostrum revertamur, allusionem quidem hic censemus esse ad id quod olim in cœlis fuit inter angelos gestum; at non id hic nobis narrari statuimus, verum quippiam aliud sub illius pugnæ imagine nobis describi. Infra enim in epinicio satis manifeste ostenditur, exercitum hunc Michaëlis, non angelos revera sed homines Christianos fuisse, quandoquidem dicitur, eos vicisse draconem seu Satanam propter sanguinem agni, & propter sermonem testimonii ipsius, & non dilexisse animam suam usque ad mortem: ne de præcedentibus verbis quicquam dicam, quibus ostenditur, auspicio non Dei tantum sed & Christi hanc victoriam fuisse reportatam, & Satanam ibi considerari, non ut angelorum sed ut hominum piorum adversarium. Quapropter dubium non est quin angeli illi Michaëlis significant non proprie dictos Angelos, sed homines pios Angelis similes. Quod si angelorum nomine non proprie dicti Angeli intelligantur, jam non tantum verisimile sed prope necessarium est ut per *Michaëlem* quoque non ipse Michaël Archangelus proprie intelligatur, sed is qui illi similis est, & non minus dux est hominum Christianorum, eorumque imperator à Deo constitutus quam Michaël est suorum angelorum. Is autem est Christus, suorum fidelium Dux atque Imperator summus, à supremo rerum Monarcha datus. Unde non immerito infra verbis Paulo ante citatis dicitur, eos propter sanguinem Agni vicisse: quasi dicat, illos ducem hac in parte habuisse ipsum Christum, qui sanguinem suum veritatis causa olim profuderit, & ejus constantia ac fortitudine simul ac victoria quam sanguine fuso reportavit, fretos, pugnam hanc cum Satana fortiter commississe, & palmam sanguine suo impensis vitæque projecta obtinuisse. Duplicem autem ob causam *Michaëlis* potius nomine quam alterius alicujus Archangelii Christus hujus exercitus Dux fuit descriptus. Prima causa jam indicata est, nempe quia olim quoque, uti fert conjectura, Satanæ ejusque Angelis oppositus à Deo fuit dux Michaël, una cum Angelis sibi attributis, & hostem illum impium debellavit ac profligavit. Sic enim & Christus nunc cum suis fidelibus Satanæ ejusque exercitui est oppositus, ut cum eo pugnant illum iterum quodammodo celo dejiciat, & regno quod circarem religionis habuerat inter homines, dejectum, proculcet. Quo accedit quod etiam alibi Michaëli cum Satana certamen fuisse legitur Judæ *verf. 9.* Quasi hic Archangelus Satanæ inprimis à Deo fuisset oppositus. Altera causa esse videtur, quod Michaëli olim cura populi divini nempe Judaici peculiariter fuerit demandata. Unde apud Daniele cap. 10. *yl. 21.* princeps ejus populi dicitur, ut alii Angeli principes, vel Græcorum vel Persarum. Quare cum Christus sit princeps populi divini cui cura illius peculiarissima ratione est à Deo demandata; nullius Angeli nomine aptius quam Michaëlis fuit descriptus. Hæc ergo de Duce melioris partis deque ejus exercitu dicta sunt. Pugnæ autem ipsius mentionem ita facit, ut tantum commemoret quemnam oppugnarint illi, cum dicitur eos *cum Dracone belligervisse*, seu pugnavisse. Ubi nomine Ducis etiam exercitus ipsius intelligitur, usitata in vulgari etiam sermone loquendi ratione, qua solemus Duce nominato simul etiam exercitum ejus

(h h) intelli-

intelligere. Ut cum dicitur hunc aut illum Imperatorem cum altero pugnasse, eum profligasse, & si quæ sunt his similia. Est nempe pugna Christianis hominibus, quos per Michaëlis angelos intelligi diximus, non cum carne & sanguine, sed cum principibus & potestatibus illis malignis; ut fufius docetur, Eph. 6. v. 12. propterea quod Satanæ ipsorum quoque maximus, ac quodammodo proprius est aduersarius: quod & Petrus indicavit 1 Epist. cap. 5. verf. 8. Quo verò armorum genere pugnent Christiani cum isto Dracone seu Satana, dicto ad Ephesios loco fufe docetur. Est autem utrobique sermo de illa pugna quæ committitur inter Satanam & homines Christianos tunc cum ille persequutiones aduersus eos excitat ut ex verf. 11. satis apparet.

Jam quod ad alterius partis tum ducem tum exercitum atinet, id exprimitur illis verbis, & draco belligeravit, & angeli ipsius, intellige, cum Michaële & ipsius angelis. Quis sit iste Draco, jam antea diximus. Per angelos ipsius omnino videntur intelligendi demones illi subiecti. Hi enim Draconi isti tanquam imperatori suo militant, eique in oppugnandis Christianis hominibus. & persequutionibus aduersus eos excitandis, ne de aliarum infidiarum atque certaminum generibus nunc quidquam dicam, atque certaminum huc Duci oppositum Christus, per ipsius angelos Christiani intelliguntur, uti ostendimus, similiter per Draconem seu Diabolum Michaëli oppositum, aliquem hominum impiorum antesignanum, per ipsius angelos, affectus illius antesignani intelligi debere; præsertim cum Satanæ non per seipsum sed per homines soleat nos oppugnare, & persequutiones aduersum nos excitare; Animadvertendum est Sac. Lit. solere nobis nihilominus constituere Satanam hac in parte aduersarium: uti in illis tum Pauli ad Ephesios, tum Petri locis est manifestum. Idque propterea, quod Satanæ homines malos ad fideles persequendos atque oppugnandos incitat, & totum hoc certaminum genus quæ mouentur aduersus Christianorum fidem ac pietatem, gubernat. Quamquam & alia quæ Mundus facit ad nos à pietate abducendos, Satanæ adscribi solent. Quo accedit quod nimis aperte v. 9. per Draconem hunc Satanæ describitur, & ea illi tribuuntur quæ nulli hominum competunt. Jam si per Draconem intelligitur Satanæ, omnino verisimile est per angelos ipsius demones illi subiectos intelligi, ut utrobique eisdem sint generis & Dux & milites. Præsertim cum, ut jam ante indicavimus, Angeli illi mali, Satanæ strenuam in Christianis oppugnandis operam præstent: nec tam ipse per se quam per hos suos emissarios, ipsos adoriatur. Interim haud negamus intelligi posse, aut etiam debere, Satanam & ejus angelos per homines impios nos oppugnare; licet hi ipsius Satanæ aut angelorum ejus nomine hic non intelligantur. Id enim pertinet ad ipsum modum pugnae hic non expressum. Pugnam autem ipsam ac certamen uno iterum verbo expressit, dicens etiam Draconem pugnasse seu belligerasse, uti & angelos ipsius. De pugnae vero genere ac modo jam satis est dictum.

Sequitur nunc alterum quod in hoc bello considerandum diximus, nempe pugnae eventus, seu alterius partis clades, quæ exponitur v. 8. & 9. Ubi primum ostenditur Draconem cum suo exercitu victoriam non obtinuisse; deinde etiam toto ut ita loquar campo, imo uniuersa regione cœli in qua pugnaverant, pulsum esse. Prius est ibi quum dicitur; & non potuerunt, hoc est non prevaluerunt aduersus Michaëlem ejusque angelos, vincere Christum ejusque sectatores non potuerunt, ut pote Christi divina virtute confirmatos: non magis quam olim Michaëlem & Angelos ejus, cum Deus cœlo illos spiritus malignos pelli vellet. Posterior, primo proponitur, deinde uberius explicatur. Proponitur cum dicitur, neque locus eorum repertus est amplius in cœlo. Quod nos simpliciter diceremus, neque eos amplius in cœlo locum habuisse, seu eos cœlo prorsus fuisse pulsos atque ejectos. Quia in re quæ sit

alio ad ejectionem primam Satanæ & Angelorum ipsius e cœlo, satis jam est à nobis indicatum. Significari autem videtur Satanæ jam fuisse vim illam ademptam qua antea homines sibi quodammodo seruire cogit, & tanquam Deo cuidam sacrificare, & suum in religione præscriptum sequi. Etsi enim postea quoque per satis longum tempus denuo regnum videtur occupasse; id tamen summa quadam hominum ipsorum desidia atque improbitate contigit: non quod vires illis desissent sese à Satanæ imperio ac jugo sibi imposito penitus vindicandi, aut quod Satanæ vires haberet tantas, ut vel inuitos sibi seruire cogeret. Quales aliqua ratione antea habuisse dici potest; præsertim inter Gentes, cum Deus eas per tot secula veluti neglectas, suis viis ire permisisset. Cæteroque non frustra dixit Christus morti jam vicinus, Satanam jam judicatum esse, eumque ejectum iri foras. Joh. 12. 31. & 16. 11. Et Paulus pronunciauit, DEUM exuisse principatus & potestates, & eas ostendisse palam, triumpho de iis ducto, per ipsum, nempe Christum, vel per ipsam, hoc est crucem Christi. Col. 2. 15. Antea igitur vires tantas habuit Satanæ, ut homines vix ac ne vix quidem ex ejus seruitute vindicare se possent. At postquam illæ per Christum ejusque crucem illi fuisse ademptæ, homines ei ipse vires ad sese constringendos præbent. Adde quod etsi videatur Satanæ aliqua ratione erexisse thronum suum dejectum ac proculcatum; eo tamen sublimitatis ascendere non potuit, quod ante Christum inter gentes ascenderat. Neque enim illam tam nefariam a nobis gentium restituere potuit quin unus tantum DEUS agnosceretur, ac Christus pro unico Seruatore haberetur; licet veteris illius polytheiæ & idololatriæ imaginem restituerit. Itaque antea in cœlo tanquam Deus quispiam videtur habitasse, postea autem ubi vires suas aliquantulum recollegit in imagine tantum cœli.

Superior hujus rei explicatio continetur verf. 9. Ubi distinctius describuntur ii qui cœlo fuerant ejecti, & locus exprimitur in quem fuerunt coniecti. Etenim expresse & Dux exercitus impii nominatur, & non uno modo describitur, & ipsius Angeli expresse commemorantur, una cum ipso dejecti, & locus nempe terra nominatur, in quam ille dejectus fuerit, & hi una cum illo. Dux exercitus impii describitur, primum metaphoricè, deinde proprie, expressis illius nominibus quibus in Sacris Literis appellatur, & à perpetuo quodam effectu ac ipsi proprio designatur. Descriptio metaphoricè duplex est. Altera ea est quam jam superius vidimus, cum appellatur, Draco ille magnus. Cujus denominationis ratio jam est à nobis antea explicata. Altera descriptio metaphoricè, illi vicina, & jam aliquid tamen de proprietate retinet, cum dicitur serpens ille antiquus. Ubi serpentis nomine, ipsius astutia ac fraus pestifera venenataque designatur. Et haud dubie alluditur ad historiam primorum parentum, quos serpens, & in serpente hic ipse fraudum ac dolorum architectus seduxit. Quæ causa etiam est inter alias vel præcipua cur dicatur serpens ille antiquus: nempe, quia jam olim, atque adeo ab ipsis mundi generisque humani primordiis serpentina sua astutia fuit ad homines perdendos usus, & primos nostros parentes in fraudem inductos una cum omni posteritate mortis æternæ seruituti subiecit. Eo autem ipso significatur quantopere hic hostis sit metuendus, qui veterum has artes per tot secula jam exercuit. [Serpentum astus in eo videtur consistere quod pericula evitare solertissime norint, & sibi vitæque suæ optime prospicere. Et valde mihi sit verisimile, nisi tantas Deus inter homines & serpentes inimicitias posuisset, facile fieri potuisset ut & sermones hominum addiscere atque intelligere, præsertim de rebus sensui subiectis possent, seu de iis quæ concipi non adeo difficulter etiam à rudibus possunt. Cum videamus etiam alia quadam animalia quadam hominum voces intelligere, & exinde actiones quadam suas gubernare: quin etiam voces humanas imitari. Jam vero diuinus spiritus in Genesi docet, cap. 3. v. 1. Serpentem fuisse animalium

malium vel bestiarum terrestrium ingeniosissimum. Quanta sit vis ingenii in Elephanto, grandi cæteroquin animali, in epitola quadam docuit Liplius. Vide & horas succisivas Camerarii. Similia de canibus & equis Liplium scribentem vide. Similiter ergo de serpentibus censendum erit, si illi omnium animalium sunt astutissimi: Sed nunc ea ingenii ipsorum vis non ita apparet, seu non ita sese exlerere potest, sublato inter illos & homines commercio.]

Propriis deinde nominibus illum hostem describens, ait, *qui vocatur Diabolus & Satanas*. Quamquam enim per synecdochen generis, quam nonnulli antonomastiam appellant, hoc nomen attribuitur dæmoniorum principi; tamen iam ipse proprium quodammodo evasit, & non dubium est quin propria nomen istorum significatio ipsi maxime conveniat. Tribuitur autem illi utrumque *καὶ ἔχον*, quia utraque in re excellit; & si qui sunt calumniatores, aut adversarii, nempe *Δεῖ*, iis spiritus iste malignus & exemplo prævit, & oculto hortatu atque consilio. *Diaboli* hoc est calumniatoris nomen, duplicem ob causam videtur sortitus. Prior est quod ipsum Deum jam inde ab initio mundi generique humani calumniari est ausus, apud primos parentes: quasi invidia Deum impulsisset, ad interdicendum illis usu arboris scientiæ boni & mali, quia nimirum veritas sit ne illi similes ipsi cæterisque coelestibus spiritibus evaderent, quod futurum cerneret si de arbore illa scientiæ edenter parentes nostri. Quæ ipsius calumnia tanto fuit notabilior atque insignior, quod hac ratione interitum parentibus nostris primis totique humano generi attulit. Ut merito propterea diaboli seu calumniatoris nomen invenit: præsertim cum nec postea hanc improbitatem nocendique artem dediderit: & huc respiciens Christus dixit eum esse mendacem ab initio: Joh. 8. 44. Altera causa est, quod ut paulò post *ἔσθ* dicitur, sit accusator piorum, & quidem talis qui quacunque arte possit eos velut evertere, & à divina gratia excludere, quos accuset. Solet autem interdum voce *διδάσκων* significari accusare, ut verum sit crimen quod quis objecit: ut apparet ex Luca 16. *ἔσθ* 1. At tanto magis accusatori calumniatoris nomen convenit, si varias artes ut reum peragat alterum adhibeat, quod Diabolum facere paulò post videbimus. Alterum verò nomen nempe *Satanas* Hebræum esse, & adversarium significare eruditissimum est. Quia verò adversarium nomen est relatum, hoc loco cum pessimum quippiam denotat, Dei adversarium atque hostem, & eorum omnium qui Deo adhærent designat: ita ut quo quis Deo est propior, quantoque charior ac conjunctior, tanto magis Diabolum experiatur hostem. Conjunctissimus autem Deo est Christus, post Christum Angeli boni, ac homines Christiani, quos peculiari quodam odio ille prosequitur. Unde ipsorum nominatum adversarium dici à Petro, supra vidimus. Sequitur tertio loco descriptio illius ducis impii, à proprio & perpetuo ipsius effectu, nempe quod *seducat orbem totum*, hoc est in eo totus sit ut universum hominum genus in errores, & multò magis in peccata ac scelera impellat, utque & ipsi Deo fiant rebelles efficiat. Eo enim illum & concepta jam olim impietas, atque in Deum odium, desperatione gratiæ recuperandæ confirmatum atque existimatum impellit. Ex quo iterum apparet, quam metuendus sit, quamque diligenter cavendus hic hostis.

Descripto ad eum modum impii exercitus duce, commemoratur & locus in quem fuerit dejectus, dum dicitur *projectus est* (inquam) *in terram*. Ubi per Epianepin repetitur vox *ἐβλήθη*, initio hujus versiculi posita; ob hyperbaton longius, inserta proluxiore draconis illius descriptione. Quod autem dicitur in terram fuisse dejectus, id nostro judicio nihil significat aliud quam quod ex sublimi quodam statu in humilem admodum fuerit præcipitatus, ita ut jam humi quodammodo serpere cogatur, habita ratione tantæ tamque sublimis potestatis atque imperii quod antea in homines Deo ita permittente ac veluti connivente sibi u-

surpaverat: Quandoquidem terra respectu cœli, humilis vel potius humillimus est locus. Unde & apud Latinos humi serpere aut serpere, est humili loco ac conditione esse: tollere autem sese humo, est ad meliorem conditionem adspirare, ac contendere. Quomodo autem id factum fuerit, jam antea est explicatum, cum egimus de illis verbis *ἔσθ* 8. *Neque locus ipsorum repertus est amplius in cœlo*. Quamquam non nihil adhuc forte dici poterit, ubi pervenimus ad illa *ἔσθ* 12. verba, *Vae illis qui habitant in terra & mari, quia descendit Diabolus ad vos &c.* Non habet nunc Satanas locum amplius ubi vires suas fractas exercere possit, nisi apud homines nisi terram spirantes, & seipsum humo ut ita dicam tollere atque in cœlum erigere nolentes. Ex his jam sequentia quoque facile intelligi possunt, ubi quod de Duce impii exercitus dictum fuerat, de ipso exercitu quoque pronuntiatur, dum dicitur, *& angeli ipsius projecti sunt*, intellige, in terram. Nam ut antea imperii ac dominatus principis sui fuerunt participes, ita postea etiam ignominia ac contemptus, ejusdem sui Ducis. Antea illi inter homines quodammodo regnabant, & tanquam minores quidam ceteris hominibus Ethnicis ubi vis terrarum colebantur: devicto autem ipsorum principe & de fastigio regni sui deturbato, etiam ipsi sunt deturbati, nec amplius tantis honoribus afficiuntur, sed contenti ac viles quodammodo jacent.

Sequitur tertia visionis secundæ pars, nempe Epinicion, quo victoria tam præclara tamque salutaris fidelibus, infidelibus autem noxia, celebratur. Ad quod recensendum, primo aditum sibi parat, & quo pacto quove ex loco illud cani audiverit, indicat. Deinde ipsum nobis Epinicion à se auditum refert. Aditum sibi parat illis verbis *ἔσθ* 10, quum ait, *Et audivi vocem magnam dicentem in cœlo*. Quia & plena voluptate ac lætitia, & digna omnium mortalium notitia hæc victoria erat, ideo voce magna seu admodum clara quæque audiri undique posset, fuit pronunciata. Pronunciata autem fuit *in cœlo*, atque adeo ab iis quorum status esset quodammodo coelestis, quique cœli possent ceteri incolæ, hoc est ab hominibus ut apparet piis: quandoquidem illi qui hoc epinicion canunt appellant Christianos qui Diabolum devicerunt fratres suos. Non angeli, quia hi nunquam homines fratres appellant. Fuerunt autem illi qui ita cecinerunt vel reliqui ex femine istius mulieris, quos post istam pugnam superfuisset, infra vers. 17 legimus: vel, quod magis aliquanto nobis probatur, illi ex Christianis qui 24. seniorum, & 4. animalium nominibus atque imaginibus in eadem Apocalypsi describuntur. Nam & hæc animalia homines designare, & quidem Christianos, patet ex cap. 5. *ἔσθ* 9. Designantur autem per seniores illos & per animalia, Christianorum primi ac præcipui, qui proinde à cætero Christianorum aliorum, ut ut piorum, ut ut martyrum, censu distingui possunt, atque adeo in hoc ipso libro distinguuntur, ut apparet ex cap. 7. *ἔσθ* 13 & sequentibus, & cap. 14. *ἔσθ* 3. præsertim si & antecedentia & consequentia inter se conferantur. Et seniores quidem illi significare videntur tum Apostolos Christi 12, tum prophetas Novi Fœderis, Apostolis proximis: quibus numerus certus ad similitudinem Apostolorum, concinnitatis causa tribuitur. Per animalia autem Episcopi ac curatores Ecclesiarum; præsertim qui in primitiva Ecclesia vixerunt, & uberioribus divini spiritus donis fuerunt perfusi. Hi aliquoties coram Dei throno cecinisse, Deumve adorasse, aut laudasse dicuntur: ut nihil sit absurdum, si status eosdem vel aliquem ex illis hanc vocem pronunciasse, de qua nunc agimus. Neque vero huic interpretationi obstat, quod Apostoli ac prophetae alique divini viri quos hic præcipue intelligendos putamus, cum hæc pugna committeretur mortui fuerint. Etenim per proiopopeiam nihilominus ipsi loquentes introduci poterunt: quia hæc oratio, ipsorum personæ, animo, ac conditioni esset accomodata, ita ut si adfuissent, ejusque pugnae fuissent inspectores, id fuissent omnino dicturi. Eo sane pacto & seniores illi introducuntur loquentes etiam iis de rebus quæ longe post ipsorum mortem contingere debuerunt, suntque

(hh 2)

in hoc

in hoc libro descripta; ut in loco superius indicato cap. 7. vers. 13 & seqq. Qua de re nonnulla adhuc dicturi sumus inferius vers. 12.

Sequitur ipsum Epinicion, cuius tres sunt partes. In prima & ultima effecta commemorantur tam præclaræ victoriæ: in secunda ejus victoriæ ratio ac causæ explicantur. Prima est in illis verbis: *Nunc facta est salus, & potentia, & regnum Dei nostri, & potestas Christi ejus.* Ubi effectus exprimitur hujus victoriæ, ad Dei Christianique gloriam imprimis spectans. Est autem hic, quod tum temporis apparuerit salus Dei, hoc est auxilium divinum quod Deus hominibus sibi addictis præstitit, ut eos ab interitu sempiterno, quo illos involvere conabatur Satanas, vindicaret. Quamquam etiam ita possis, sensu vix quidquam mutato, exponere, ac si dixisset divinus spiritus: Nunc Deus salutem revera hominibus præstitit, & se præstare quoque velle docuit. Deinde & potentia ipsius seu robor summum apparuit, quandoquidem Dei virtute factum est ut Christiani homines cæteroqui tam infirmi, tam validum tam potentem tamque astutum hostem vicerint. Apparuit etiam regnum Dei, hoc est ipsius imperium ac jus quod in omnia habet: quandoquidem non passus est sibi velut à manibus extorqueri homines sibi addictos, & se homines eorumque animos sibi vindicare, ac suo sibi jure asserere demonstravit. Tum imprimis Deus regnare censetur cum adversarios atque æmulos suos submovet, & ne illi in hominum animis quodammodo regnent, efficit. Hostes autem isti sunt Satanas & fictitii Dii omnes atque idola. Hi enim tanquam rivales quidam Dei censentur, qui Dei imperium & honorem veluti invadunt, seu ad quos Dei imperium atque honor illi imperio conveniens præter jus fasque defertur. Appellat autem illi qui loquuntur Deum suum, hoc est benignissimum suum parentem, summumque benefactorem, quemque proinde ipsi vicissim ut tanto benefactore dignum est, colant. Addit deinde, & *potestas Christi ejus.* Quasi dicat; Simul etiam apparuit Christum imperare ac regnare in caelis, & sibi quoque eo jure quod à Deo obtinuit homines vindicare, nec pari velle ut sibi eripiantur. Vocant autem Christum, Dei sui Christum, quæ phrasis & alibi in Novo Testamento de Domino Jesu existat, & in Veteri Fœdere de regibus à Deo unctis crebrius usurpatur. Significatur autem hac ratione manifestius Jesum fuisse à Deo unctum seu Regem divini populi constitutum. Unde non mirum est eum & cum Deo conjungi, & simul apparuisse dici tum Dei regnum tum Christi potestatem, atque ad utriusque gloriam pertinuisse hanc tam præclaram Christianorum victoriam: quandoquidem Deus per Christum à se constitutum regnat, & dum hujus potestas elucet, simul & Dei elucet imperium, imo etiam ab eo tempore quo Christus est ad dexteram Dei collocatus, vicissim: præsertim cum de rebus agitur ad religionem pertinentibus.

Sequitur pars epinicii altera, ubi ratio illius victoriæ, seu mavis propior ipsius effectus, qui prioris illius causa est, & victoriæ ipsius causæ referuntur. Quorum illud fit istis vers. 10. verbis, *quia dejectus est accusator fratrum nostrorum qui accusabat eos coram Deo nostro dies ac noctes.* Hæc inquam restant opere pertinuit ad demonstrandam salutem quæ à Deo hominibus præstetur, & patefaciendam ipsius potentiam ac regnum, & potestatem Christi ostendam. Significatur enim his verbis quantum bonum consequuti sint hac victoria Christiani, seu mavis à quanto malo fuerint hoc pacto liberati. Arguit enim id descriptio hostis illius qui profigatus ac de caelo in terram dejectus fuerit, quod una voce κατηβιβησθαι significatur. Descriptio autem est quod appellatur acculator fratrum eorum qui hincloquentes introducuntur, & ratio illius accusationis atque asiduitas exprimitur. Quinam sint illi fratres facile cernitur ex sequente versu, dum dicitur eos non dilexisse animas suas usque ad mortem. Ubi de illis qui mortem veritatis causa opterierunt sermonem esse quivis cernit. Sed illud

non satis liquet, quo pacto Satanas ipsorum accusator dicatur, aut cur hac potius ratione quam alia hoc loco describatur: quum magis rei propositæ ac similitudinis concinnitati convenire videatur, ut hostis vel adversarii nominetur, cum de pugna & victoria hic agatur. Rationem qua Diabolus accusator hominum Christianorum dicatur, attigerunt nonnulli ex interpretibus, eaque cognita facile etiam intelligitur alterum de quo dubitari poterat, cur nimirum hoc pacto Satanas hic describatur. Intelligendum igitur est metaphorice potius quam proprie Satanam accusatorem nostrum aliorumque Christianorum dici, quia similis sit accusatori. Accusator enim id agit ut reum quempiam apud judicem peragat, atque ut damnetur puniaturque efficiat. Satanas quoque in id perpetuo incumbit ut homines reos apud Deum peragat, atque ut ab eo damnetur & supplicio æterno afficiantur, efficiat. Sed in eo differentia est, quod accusator id faciat verbis, crimen quod à reo sit commissum demonstrando atque exaggerando: at Satanas homines ad ipsum crimen seu delictum adducendo, & variis artibus efficiendo ut in Deum peccent, & sic damnationem ac supplicium sempiternum mereantur. Possit fortè & illud addi, quod Satanas suo quodammodo exemplo seu damnatione ac supplicio quod sustineat, videatur accusare homines, ac Deum incitare ut ipsos quoque puniat, quemadmodum ipsum puniverit. Sed utraque accusationis ratio cessat, devicto à nobis Satana. Etenim cum à nobis vincitur Satan cessat prior accusandi ratio, quandoquidem ea quæ nos reos apud Deum peragere, & supplicio sempiterno reddere nos possent obnoxios, hoc pacto cessarunt. Neque enim vincit Satanam sed ab eo vincitur qui peccare pergit. Altera quoque accusationis ratio cessat victo Satana, ea præsertim ratione quæ hic intelligitur, ut nimirum quispiam non piè tantum vivat, sed & truculentissimam mortem veritatis causa appetat. Etenim tum temporis justa apparet causa, cur Deus Satana punito homines Christianos in gratiam recipiat, eosque à pœna absolutos beatissimis sedibus dignari velit unde ipsum detruserit. Quandoquidem tunc apparet quantum superent pii homines Satanam, & quanto leviora ipsorum peccata censeri debeant, præ ipsius contumacia atque impietate, ob quam irrevocabili Dei decreto è caelo fuit eliminatus: quoniam ipse quum spiritus esset, & non modò vires ad parendum Deo haberet sufficientissimas, sed & incitamenta ad eam rem longè maxima atque efficacissima, impius tamen in Deum existiterit, nullo hoste qui ab obedientia Deo præstanda ipsum depelleret, proposito, nullis ipse fraudibus, nulla arte circumventus, sed sua planè sponte rebellis Deo factus. At homines & naturâ adeo infirmi, atque ad peccandum proni, carne circumdati, Deo nunquam viso, nec felicitate illa cœlesti unquam conspecta, Deum tamen esse, & supremæ felicitatis præmium pios manere, credentes, Deo constanter paruerunt, & excusso peccati jugo, ipsius fetotos servitio manciparunt, quum perpetuò variis hujusmodi illecebris ad peccata sollicitarentur, & variis armorum generibus ab ipso Satana, tam potente tamque astuto hoste oppugnarentur. Hæc inquam causa existit magna cur Deus Christianos absolveret hodieque absolvat, & in eum locum collocet unde Satan exciderat, etiam si ipsi graviter aliquando à Satana incitati peccaverint & Dei iram promeruerint. Animadvertendum autem, non dici Satanam accusatorem Christianorum respectu ejus temporis quo jam revera Christiani sunt, non professione tantum sed & moribus: vel saltem non respectu ejus temporis quo illi victoria de Satana reportata officio suo penitus sunt defuncti. Ita enim verba hæc sunt reddenda ut factum est ab interpretibus, qui accusabat illos coram Deo, non qui accusat, ut alias participium κατηβιβησθαι quod & presentis est temporis, & præteriti imperfecti, ferret. Significatur enim hac victoriâ de Satana relata, ejusque è caelo ejectione factum esse

ut

ut jam non amplius eos accuset quos antea perpetuo accusaverat. Ex quibus jam intelligitur causa cur hoc loco Satanus ad istum modum fuerit descriptus. Etenim licet divinus spiritus hoc loco ab una metaphora seu ab una similitudine ad aliam transferat, rem tamen ipsam non deseruit: quandoquidem ratio qua Christianos ille antea solitus fuit oppugnare, & eorum saluti inhare, eo est comprehensa quod sit ipsorum accusator, vel aliquando fuerit. Illud adhuc antea dictis de ratione accusandi addendum est, non esse necesse ut verba illa de ipso effectu accusandi accipiantur; cum possint de solo conatu Satanæ quem hæc in re adhibeat, intelligi: nec tantum id heri potest, sed etiam fieri est verumile. Præsertim cum divinus spiritus id explicans quomodo Satanus sit accusator Christianorum, addat illa verba qui accusabat illos *coram Deo nostro, dies & noctes* ostendens, non tantum apud quem Satanus eos accusaverit, nempe apud illum qui cæterorum summus est eorum benefactor, & in cuius gratia omnis nostra felicitas est posita; sed etiam ejus hac in parte assiduitatem ac diligentiam summam exprimens, cum addit. *dies & noctes*, hoc est perpetuo, assiduo. Etenim non est credibile id velle Johannem dicere, Satanam effecisse re ipsa ut homines illi de quibus sermo est, dies ac noctes peccarent, & sic damnationem sempiternam assidue promererentur; sed tantum eum hanc in rem assidue incubuisse, nec ulli operæ ulli labori pepercisse. Quo ipso significatur quam metuendus hic fuerit hostis, quantumque bonum hac victoria fuerint consequuti homines Christiani qui eum de cælo deiecerint, & accusatorem suum a iudicis ut ita dicam conspectu atque aditu submoverint, effecerintque ne acculare ipsos amplius possit. Ex iisdem autem verbis haud obscure intelligitur non proprie istam accusationem esse accipiendam. Etenim si ea consideremus quæ in Sacris Literis leguntur de Satana, atque adeo hoc ipso capite nobis describuntur, haudquam apparere in eo dies ac noctes occupatum esse Satanam ut homines proprie loquendo apud Deum accuset, & delicta nostra ad eum deferat; quod etiam non magnum habiturum esse usum, satis pro sua astutia cernit: sed illud potius videmus, in eo assidue versari Satanam, ut homines seducat, ut ad peccata incitet, ut à veritate ac pietate abducatur depellat. Hoc illi studium paulo ante quoque fuerat tributum, cum dictus fuit non modo serpens ille antiquus, qui veterariis suis artibus jam ab initio mundi homines circumvenire ac perdere fatergerit, sed etiam dicatur quod *seducat orbem universum*; quasi hæc sit perpetua illius occupatio: qui ipse locus cum hoc collatus, eum quodammodo interpretatur, & ostendit eatenus Satanam esse accusatorem hominum perpetuum quatenus in eo perpetuo sit ut universum humanum genus in fraudem pelliciat, atque in errores ac peccata impellat. Interea tamen nolimus negare, Satanam nonnunquam etiam proprie loquendo homines accusare, & eorum crimina ad Deum ita deferre ut eum ad vindictam ac supplicium de iis sumendum incitet: cum videamus eum Jobi quoque pietati detractare apud Deum fuisse ausum, conatumque efficere ut ejus virtutem ac pietatem aliquomodo suspectam haberet, aut non tanti faceret, quanti eam hucusque aestimavit. Quare nihil prohibet eum interdum etiam verbis coram Deo facta eorum carpere, & vel delicta eorum exaggerare, vel eorum pietatem maligne rodere quos Deo cæterorumque charos esse videat. Quam ob causam, ab ipso statim initio, cum de ratione ageremus qua Satanus accusator Christianorum dicatur, diximus metaphoricè potius quam proprie Satanam accusatorem nostrum aliorumve Christianorum dici: eo ipso significantes, nos haudquamquam negare Satanam etiam proprie loquendo nos accusare apud Deum.

Sed jam progrediendum est ad causas hujus victoriae considerandas, quæ exponuntur vers. 11. & ipse

hoc est fratres illi nostri, *vicerunt ipsum* hoc est accusatorem illum, *propter sanguinem agni, & propter sermonem testimonii sui, & non dilexerunt animam suam usque ad mortem.* Ubi duplices exponuntur ejus victoriae causæ: duæ fidelibus aliunde suppeditatæ, & propemodum extra ipsos positæ, una autem in ipsis sita, & ad ipsorum officium ac pietatem pertinens, & ex prioribus illis pendens; quæ possit etiam haberi pro ipsa victoriae ratione, seu ipso vincendi actu. Prioribus illæ sunt, sanguis agni, & sermo testimonii ipsorum. Per *sanguinem agni* quid intelligatur, liquet: intelligi enim mortem Christi cruentam cuius apparet. Qui cur *agnus* appelletur, vulgo etiam notum est: partim enim ob innocentiam ac mansuetudinem ita appellari constat, partim propterea, quod instar victimæ mactatus fuerit, ac porro etiam Deo oblatas. Quam autem vim habuerit sanguis Christi in victoria hac fidelibus comparanda, id licet non æque sit vulgo notum, non obsecrum tamen est iis qui in Sacris Literis sunt exercitatiores. Duplicem autem in primis vim habet mors Christi cruenta, ad victoriam de qua hic sermo est, Christianis parandam, seu mavis ipsos ut fortiter pugnent adversus Satanam, eumque vincant, animandos armandosque. Primum quia spem illis firmam largitur remissionis peccatorum ac vitæ sempiternæ: partim quod universæ doctrinæ Christi confirmatio est, partim quod exemplo est, posse homines per mortem ad sempiternam vitam perque dolores ac tormenta ad summam beatitatem æternaque gaudia, per ignominiam ad summam gloriam, pervenire. Nam quod resurrectio gloriosa & exaltatio Christi mortem fuerit consequuta, id tanquam aliunde satis notum intelligitur, etiam si mors sola aperte hic significetur, cujus causæ alibi explicantur. Secundo quia ipsius quoque patientiæ ac constantiæ exemplum nobis præbet, in morte etiam truculentissima perferenda: quod tanto illustrius est quia exemplum istud existat & in magistro nostro & in Rege nostro. Quæ ratio differt à posteriore parte prioris, quia hic nulla habetur ejus rei ratio, quod mortem Christi cruentam præmium tam amplum fuerit sequutum, quodque hoc pacto promissio divina de resurrectione ac felicitate nostra fuerit comprobata; sed simpliciter tantum habetur ratio, Christi virtutis ac patientiæ, & afflictionum tam gravium in quibus ejus patientia enituit.

Jam quod ad alteram causam attinet quæ est *sermo testimonii ipsorum*, nempe Christianorum, ea est, nostra quidem sententia, doctrina evangelica, de qua Christiani homines testari seu quam profiteri debent, atque adeo profiterentur. Quæ doctrina quantum vim habeat ad homines animandos atque ad omnem patientiam armandos, satis liquet: quandoquidem patientiam illam non tantum præcipit ac commendat, sed & præmium illius longe maximum proponit, & spem illius certam facit. Hæc autem duæ causæ aliquomodo id explicant quod supra figuratis licet verbis dictum fuit, Christum quem Michaelis nomine designatum docuimus, hujus exercitus & pugnae fuisse ducem, & Christianos, ipsius esse angelos, ac sub ejus signis militare, ejusque auspiciis victoriam obtinuisse. Nam quod Christus hujus pugnae dux fuerit id in primis indicat, quod illi de quibus sermo est, propter sanguinem ipsius vicisse dicuntur, & exemplo Christi, qui aliquando sanguine suo fuso pulcherrimum certamen certavit, Satanamque devicit freti atque incitati fortiter & ipsi pugnasce. Adde quod propter sermonem evangelicum quem profiterentur, dicantur victoriam illam reportasse: quæ tessera est eorum qui sub signis Christi merent.

Jam ut de illa victoriae causa agamus, quæ in ipsis hominibus Christianis est posita, & ex prioribus illis enata, ea exponitur illis verbis, *& non dilexerunt animam suam usque ad mortem.* Quasi dicat; Non tanti aestimarunt vitam suam, nec tam habuerunt charam, quin eam profundere & mortem etiam violentam subire parati essent. Id quod Christus requirit, dum vult ut abnegemus nos ipsos, utque crucem nostram tollamus. Quanquam hæc divini spiritus verba etiam

(hh 3) ita

ita possunt sumi, ut ipsum effectum seu victoriæ modum significant, quasi dictum esset, eos non dubitasse animam suam seu vitam reipsa profundere, ac mortem subire, nec ita de vita retinenda fuisse sollicitos, quin eam veritatis causa impenderent. Sic solemus dicere, aliquem non renuisse mortem oppetere, quum reipsa usu ita ferente, oppetit. Itaque virtutem illorum ac pietatem singularem his verbis complectitur, quod rem charissimam projicere, & contra acerbissimam, nempe mortem, subire, Deo ac Christo ita iubente honestissimam ob causam, non dubitaverint.

Sequitur tertia hujus Epinicii pars. Ubi iterum effecta hujus victoriæ explicantur, & quidem ad alios potius quam ad illos ipsos qui vicerant, pertinentia. *Et* autem partim læta sunt, partim tristia ac luctuosa. Læta ad cœlestes pertinent, tristia ad terrestres, seu terræ atque insularum incolæ. Illa exponuntur initio vers. 12, idque per modum exhortationis, propter hoc lætamini cœli, & qui in ipsis habitatis. Ubi posteriora verba sunt priorum explicatio. Ideo enim cœli iubentur lætari, quia lætari iubentur illi qui in cœlis habitant. Nisi quis hoc putet datum abundantia lætitiæ & gaudii quo fuerint elati illi qui hoc epinicion cecinerunt, ut etiam ipsos cœlos licet vita atque intelligentia carentes lætari iusserint. Quo pacto & David sæpe res inanitas aut intelligentia carentes ad laudes Deo dicendas, ob exundantiam lætitiæ, & ardorem sui erga gloriam divinam studii, hortatur. Intelligi autem possunt per eos qui in cœlis habitant & Angeli, & homines etiam pii, illorum veluti socii, qui hanc victoriam obtinuerunt, quique in cœlo quodammodo versari censendi sunt, propterea quod hæc illis sedes sit à Deo destinata, & quamdiu vitam degunt cœlo dignam in cœlo jam propemodum esse videntur. Sed de Angelis quod diximus res dubia esse non videtur, quandoquidem novimus eos tantopere lætari cum vel unus peccator respicit, ut docet Christus Lucæ cap. 15. Quanto ergo magis cum tantæ Christianorum copię servitutis ac tyrannidis Satanicæ jugo penitus excusso, hostem hunc suum à quo antea victi fuerant vincunt ac prosternunt, & ea victoria sibi ad supremam felicitatem iter aperiunt. Verum ut putemus hoc loco alios quoque cœli ut ita dicam incolæ intelligendos, facit quædam similitudo hujus loci cum illis verbis quæ infra habentur cap. 18. vers. 20. Ubi cum de supplicio Babylonis esset actum, additur, *Lætare super ipsa cælum, & sancti Apostoli ac propheta.* Itaque posses hoc loco per eos qui in cœlis habitant, sanctos, inprimis Apostolos ac prophetas, aliosque illis dignitate ac sanctitate vicinos intelligere: præsertim eos qui jam cursu pietatis expleto vel in cœlos migrarant. Neque vero his quicquam obstat quod putemus vel ipsos illos seniores & 4 animalia, vel aliquem, aut aliquos ex illis hæc verba pronunsiasse. Etenim nihil prohibet cœtum aliquem hominum se ipsum mutua quadam cohortatione ad gaudium excitare: & multo magis id convenit, si unus tantum ex cœtu aliquo loquatur, vel ut ut plures loquantur, si nihilominus sint & alii ad quos gaudium idem pertineat: ut hoc loco præter Apostolos ac prophetas sunt & Angeli & alii homines pii, qui pro cœlorum incolis, ut diximus, haberi possunt.

Sequitur nunc effectus tristis ac luctuosus, ad terræ ac maris incolæ spectans. his verbis denunciatus, *Vae illis qui habitant, vel vobis qui habitatis terram & mare, quia descendit Diabolus ad vos, habens iram magnam, sciens quod exiguum tempus habeat.* Ubi infelicitas quæ illos homines maneat primum indicatur particula *væ.* Deinde describuntur illi ad quos infelicitas hæc pertinet, & denique ipsa infelicitas ejusve causa explicatur. Particula illa *væ* significat male cum illis actum iri, & aliquid valde triste, cumque ipsorum perniciæ conjunctum iis imminere, quod quid sit in tertia particula videbimus. Descriptio illorum ad quos hæc infelicitas pertineat, est quum dicuntur *habitantes ter-*

ram vel in terra, & in mari. Mare hoc loco pro locis maritimis seu insulis in mari positis sumitur. Intelliguntur autem nomine horum qui terram continentem ac maritima loca incolunt, omnes de cœlo non solliciti, sed terræ rebusque terrenis addicti atque immerfi. Ratio autem infelicitatis ipsorum in eo consistit, quod descendit ad ipsos Diabolus, habens iram magnam &c. Ubi rationis etiam ratio exponitur quæ incitet Satanam, ut terrarum & maris incolis valde noceat, non tantum ipsius ira seu indignatio, sed etiam iræ illius irritamentum, quod sciat sibi *parum temporis superesse.* Ira autem illa intelligitur quam concepit Satanus ex clade tam ignominiosa sibi illata à Christi exercitu, ac tam turpi & tristi è cœlis lapsu. Hac autem ira commemorata qua incensus descendit ad incolæ terræ ac maris Satanus, simul intelligendus relinquitur ejus rei effectus hominibus illis valde perniciosus quem ipsis imminere dixerat. Qui enim fieri potest, ut iram suam tantam tam validus ac crudelis Draco non exfatiet illorum perniciæ atque interitu, cum nemo jam ipsius violentiæ sit obstrictus, hominesque terreni effugere ipsius hiatus nequeant. Intelligitur autem Satanam post illam cladem quam accepit ab hominibus cœlestibus curis addictis, hoc est Christianam religionem profitentibus ac sequentibus, & in cœlo quodammodo versantibus, omnem suam vim conversurum fuisse in perniciem cœterorum mortaliū, qui non habuerunt perniciæ amorem et servarentur. Servari tamen postea potuissent, nisi Satanæ odium in perniciem illorum accensum ac variæ ipsius artes intervenissent. Nam postquam tantam de ipso victoriam obtinuerunt Christiani, ut multæ eorum myriades non tantum alia persecutionum genera fortissime sustinerent, sed & mortes acerbissimas atque exquisitissima tormenta patientissime ferrent, nec se à professione doctrinæ Evangelicæ abstrahi ulla ratione paterentur; non potuit fieri ut Gentium impietas hunc Christianorum impetum amplius sustineret: sed necesse fuit veterem illam superstitionem atque idololatriam Christianæ religioni cedere. Hinc factum videmus ut post tot tamque diras persecutiones religio Christiana mirum in modum creverit, & ipsos persequutores suos tandem in suas partes pertraxerit, effeceritque ut homines præstantissimi ac denique ipsi Imperatores Christianæ religioni faces suos submitterent. Jam si Satanus non incubuisset in perniciem hominum, & passus fuisset religionem Christianam vigere incorruptam, totus orbis facillimum jam olim habuisset ad sempiternam vitam aditum, omnibus in eandem religionem ac pietatem conspirantibus, omni prope in terris adversario omnibusque impedimentis maximam partem sublati. Quare cum non potuerit efficere ut illi Christiani qui salutarem adhuc Christi doctrinam tenebant, eam ob persecutiones desererent, hæc re incitatus tanto diligentius in hominum cœterorum qui ob terrenas auras veritatem antea spreverant atque contemserant, eamque non tantum recipere noluerant, sed ejus etiam professores vexaverant, perniciem incubuit, & in illis acerbiter odii sui quantum licuit explevit.

Tanto autem ardentius ea in re laboravit, quod vidit parum sibi jam porro temporis superesse, ac fore ut post tempus non adeo magnum, & veritas rursus innotesceret, & ipse Satanus penitus tandem deleteretur. Et si enim tempus illud satis magnum esse videatur nempe 1260 annorum, tamen ut raceam id Satanæ potuisse adhuc esse ignotum, cupiditati ipsius id nimis breve est, & propemodum tantundem est, ac si dies illi, ut ita dicam, annui, essent revera tantum ut sic dicam diurni, & tres tantum annos ac dimidium abfolverent.

Visione hac absolutâ, in qua illud inprimis fuit explicatum quod vers. 4. & 5. dictum fuerat, de conatu Satanæ in fidelibus Christi perdendis, & irritato ejus conatu eventu, jam revertitur ad ultimam prioris visionis particulam vers. 6. descriptam. In qua ostenditur quomodo eidem Satanæ conatus ejus successerit, quem

quem adhibuit ad ipsam veritatem Evangelicam extinguentiam. Ad quam rem aditum sibi jam struxit Johannes, versu præcedente, 12, ubi minatus fuit grande malum incolis terræ ac locorum maritimorum propterea quod ad ipsos descendisset Diabolus, magna ira atque indignatione accensus. Etenim in istis quæ sequuntur ratio exponitur qua incubuerit Satanas in perniciem istorum hominum, & simul quid quantumque ea in re profecerit ostenditur. Id autem duplici ratione. Primò quod in eo fuerit ut veritatem penitus extingueret. Secundo quòd ejus etiam profectores si qui adhuc superessent, e medio tollere laboraverit.

Prius exponitur à verf. 13, usque ad finem 16. Ubi & conatus Satanæ describitur in veritate extinguentiam, & conatus illius eventus. Conatus ipsius exprimitur partim verf. 13, partim 15. Eventus itidem partim 14, partim 16 versiculis. In verf. 13 istis verbis describitur conatus ille Satanæ. *Et cum vidisset vel videret Draco quòd conjectus esset in terram, persequutus est mulierem quæ pepererat masculum illum.* Ubi etiam istius conatus causæ exponuntur. Conatus ipse extinguentiam veritatem, continetur his verbis *persequutus est mulierem.* Id verbum potest vel latius extendi, ut significet quòd vis aduersitatis aut violentiæ genus quòd adhibuerit Satanas ad eam penitus tollendam: Ita ut quòd postea narratur verf. 16, quòd nimirum ex ore sua aquam instar fluvii emisit, ut eam rapi à flumine faceret, sit specialior quædam hujus persequutionis explicatio. Vel *persequi* hoc loco est insequi, idque hostili animo, ut nimirum noceat alicui ac comprehensum affligat. Fieri enim potest ut Johanni apparuerit imago Draconis magno impetu mulierem insequentis, eamque devorare aut discernere volentis. Quo pacto significabitur variis modis Satanam veritatem perdere conatum fuisse eique insidias struxisse, atque in ejus perniciem incubuisse. Causæ autem quæ illum ad hanc rem impulerunt, fuerunt duæ. Prima in ipso exstitit, quòd viderit atque apud se expendere se e tam sublimi loco in terram fuisse dejectum, & ex tam alto dignitatis gradu veluti deturbatum. Usit nimirum illum ignominia & pudor acceptæ cladis. Altera causa est in ipsa muliere, utpote quæ pepererit illum masculum, à quo nimirum ille tam pudendam tamque dolendam accepisset cladem. Etenim cum animadvertit Satanas tantam veritatis Evangelicæ vim inesse, ut ejus affectus nullo machinarum nullo acerbium genere expugnare, & à pietate colenda abducere possit, non potuit non ipsi illi veritati vehementer indignari, & eam existimam cupere, ac porro in eam rem omnibus viribus omnique conatu incumbere.

Sequitur jam conatu ita primum descripto, prima quoque descriptio eventus istius conatus, vs. 14. ubi dicitur, *Et datae sunt mulieri duæ alæ aquilæ magnæ, ut volaret in desertum, in locum suum, ubi alatur ibi, tempus & tempora & dimidium temporis, à facie serpentis.* Ubi quædam sunt de verbis notanda. Primum articulus in Græco voci *aquilæ* & *magnæ* præpositus, non est *διὰ τὴν ἰσχύος* nec ullam excellentiam significat, sed indefinite ponitur; cuius rei alibi quoque exempla annotavimus. In Libro de Deo in voce *ibi*. Deinde cum dicitur *in desertum, in locum suum*, posteriora verba explicatio sunt quædam præcedentium. Nisi malis posteriora quippiam specialius denotare, quasi dicat, in desertum ubi certus quidam locus ei fuit assignatus à Deo. Præterea verbum *alatur*, sumitur pro ali debet, seu ut Castellio sensum sequutus verit, alenda. Actus nimirum ponitur pro officio, seu eo quòd fieri debeat. Est etiam redundantia unius particulæ locum designantis, cum dicitur *ubi alatur ibi*, quæ redundantia non est Hebræis inusitata. Porro nomen *temporis* per Synedochem generis sumitur pro certa temporis specie sive parte, & quidem perfectione quadam inter cæteras eminente, hoc est pro anno. *Tempora* autem plurali numero posita duos annos significant. Id enim quòd inter plura minimum

est, hoc loco est sumendum, ut postea videbimus. Unde porro etiam intelligitur, *dimidium temporis* significare dimidium annum, seu semestre. Nam ut breviter hanc explicationem confirmemus, tota hæc descriptio temporis eadem est cum illis diebus mille ducentis & sexaginta, quibus mulier illa in deserto alenda dicitur sup. verf. 6. nec quiquam dubitat idem tempus utrobique designari, & res ipsa satis indicat. Jam verò tot dies efficiunt annos tres & dimidium; si cuilibet anno attribueris 360, utpote qui consistit 12 mensibus, quorum singuli consistunt diebus 30. Quæ ratio olim veteribus fuit usitata, cum nondum esset accurata ratio anni constituendi, seu mavis solaris cursus per Zodiacum inventa, aut publice constituta. Denique verba illa *à facie serpentis* transposita sunt, & dirempta, vel ab illis *ut volat in desertum in locum suum*, ut intelligendum sit eam volasse à facie serpentis, hoc est à conspectu serpentis, ne nimirum serpens ei nocere possit, vel à verbo *alatur*, quasi dictum esset ali debet ita ne serpens illam cernere multo autem minus illi nocere possit. Jam ut ad rem ipsam veniamus, ea superius à nobis satis est exposita verf. 6. unde ea quæ diximus repeti possunt: hoc loco quædam tantum adduntur ad rem aliquanto melius ante oculos ponendam. Quanquam ea propemodum pro emblematis magis quam pro veris hujus picturæ partibus quæ aliquid per se significant, haberi possunt. Etenim hoc loco describitur fuga illius mulieris in desertum, hoc est, ut antea diximus occultatio seu obscuratio divinæ veritatis, per tempus sat longum. Et primo quidem media huic mulieri ad fugam suppeditata describuntur, secundo modus fugæ, tertio terminus, quarto finis. In quibus verbis etiam tempus seu duratio istius fugæ vel potius exilii definitur. Primum est illis in verbis cum dicuntur *datae esse mulieri duæ alæ aquilæ magnæ.* Id quòd duo significat. Primo quòd indicetur, aliena cura atque auxilio nempe divina ope factum esse ut mulier tum illa subducere sese possit, ne à Satana perimeretur, hoc est ut veritas divina penitus extingueretur, sed in Sacris Literis descripta conferretur, & ea fundamenta manerent facta testibus salutaris veritatis noticia superstrui potest: non secus atque si mulieri cui Draco ingens ac sævus immineret, alæ aptarentur, quibus illa adjuta avolare atque aufugere possit. Alterum quòd hic significatur est quòd & celeriter & in locum longe distitum aufugere debuerit, id quòd tamen postea melius in ipso fugiendi modo ejusque termino significatur. Indicatur tamen etiam commemoratione istorum mediolorum quæ mulieri huic ad fugam sunt suppeditata, nempe duæ alæ aquilæ magnæ. Hæc enim media ad fugam, non quam vis, non ad cursum, sed ad volatum sunt accommodata: qui motus ipse per se & sat pernix est, & ad longinqua itinera, perque loca avia institui potest. Dicuntur autem alæ fuisse duæ, propterea quòd duæ singulis volatilibus sint alæ; una volatus perfici non potest. Additur autem ad facultatem avolandi tanto majorem significantam quòd datae sint foeminæ illi alæ non alterius alicujus avis, sed *aquilæ*, cujus volatus valde pernix est, & sublimis: qua de re videantur quæ Ribera ex Sacris Literis hac ipsa de re ad locum hunc notat. Quo accedit quòd non qualiscunque aquilæ, sed *magnæ* dicuntur datae fuisse alæ, ut significetur eam ad fugam celerissime atque in locum valde longinquam capeffendam redditam fuisse aptissimam. Quanquam simul & imagini illius mulieris quam satis grandem fuisse apparet, alas accommodare, & modum earum ac quantitatem, illius staturæ convenientem exhibere necesse fuit. Jam verò modus istius fugæ mediis istis accommodatus significatur, dum dicitur, *ut volaret*, de quo jam dictum est. Quia verò hic motus ut diximus est valde pernix, unde etiam quem celeriter iter conficere videmus, eum volare dicimus, vel avolare; significatur veritatem evangelicam post illas Christianorum persequutiones, celeriter ex oculis hominum subduci atque occultari, hoc est obscurari debuisse. De termino autem istius viæ, qui tertio loco commemoratur,

tur, qui est *desertum*, & locus ei illic destinatus, jam supra satis diximus. Uti & de eo quod quarto loco commemoratur, nempe de fine istius fugæ qui est ut alatur illa mulier per certum tempus: quod si verba respicias, trium annorum esse diximus & dimidii, si sensum, tot annorum quot diebus hi anni cum semelstri constant. Illud tantum superius expressum non fuit quod hic additur, à *facie serpentis*: quod significat veritatem euangelicam ita se debuisse ex oculis hominum subducere ne Satanas ei nocere eamve extinguere posset. Qui cur serpentis nomine describatur, superius vers. 9, visum est.

Sequitur jam altera descriptio conatus Satanic in veritate divina extinguenda, quam vers. 15 contineri antea diximus. Ubi specialis quidam modus explicatur quo Satanas eam tollere voluerit: cui postea v. 16 eventus subjicitur. Modus ille est, quod ejecerit, seu emisit aut evomuerit serpens ille post mulierem ex ore suo aquam ut fluvium, ut eam rapi à flumine faceret. Cum mulier illa fugeret, ut ei tamen noceret, neque interitum effugeret, tantum aquæ Draco ille ingens ex ore suo effudit, ut mulierem impetu suo & assequeretur, & abriperet atque submergeret. Quæ quidem aqua à plerisque creditur significare persecutiones ingentes, quas Satanas excitaverit adversus Christianos, ut veritatem Euangelicam, vel ut illi censent Ecclesiam, penitus tollerent atque extingueret. Sed si consideremus & superiora quæ in secunda hujus capituli visione dicta fuerunt, & quæ v. 17, adhuc dicuntur, apparet persecutiones adversus fideles excitatas, atque ad opprimendum comparatas, distinguuntur ab hujus aquæ ex ore Draconis emissionem: Neque hic de ea ratione veritatem divinam opprimendi agi quæ consistat in oppugnandis veritatis professoribus, per quorum veluti latus veritas petatur; sed qua ipsa veritas euangelica quam per hanc mulierem designari supra vidimus, directè oppugnetur. Ea vero nulla est alia quàm quum variis erroribus veritatem obruere atque extinguere nititur Satanas. Quare per aquas illas & quidem tam copiosas, ex ore Draconis erumpentes, & flumen quoddam rapax conficientes, intelligimus multiplices errores pestiferasque doctrinas quas Satan veluti ex ore suo evomuit, ut veritatem cælestem hoc pacto penitus tollerent: qui quidem errores celeri impetu diffusi fuerunt, & nisi Deus singulari ratione eorum vim impediisset, facile veritatem submergere penitus potuissent.

Videmus nunc etiam eventum hujus conatus, qui v. 16 his verbis exprimitur: *Et hoc est sed, per Hebraicum, juvit terra mulierem seu auxilium illi tulit, & aperuit terra os suum, & absorpsit fluvium quem ejecit vel evomuit, Draco ex ore suo.* Ubi significatur conatum hunc Satanz, si id respiciamus quod imprimis querebat, irritum quidem fuisse, sed alia tamen ratione non irritum. Quandoquidem terra fluvium illum absorpsit, ita ut mulierem fugientem attingere non posset. Interim tamen quia terra dicitur absorpsisse illum fluvium, significari videtur, fuisse tamen eos qui errores illos tam multiplices tamque pestilentis quos aquæ istius nomine significari diximus, imbiberint, ac receperint, nempe homines terrenos, de quibus actum superius v. 12. Quanquam id quod dicitur de terra, quæ ore suo aperte, hoc est dehiscens, fluvium illum absorpsit, potest tantum pro emblemate haberi; ita ut nihil aliud toto hoc versu significetur, quàm aquam illam, hoc est errores, veritatem euangelicam non attigisse, neque obruisse, aut perdere potuisse. Deum enim effecisse, ut impetus ille errorum veritatem non attingeret, sed alio converteretur. Quod ut significaretur, necesse aliquomodo fuit, ut ostenderetur in hac imagine quorum tamen illa aqua tam copiosa è Draconis faucibus emissæ fluxerit, aut qui factum fuerit, ut in mulierem à Dracone directus ipsius impetus, ab ea tamen abluserit, seu ad eam non pervenerit. Modus autem huic rei depingendæ aptissimus fuit, ut statueretur hiatus terræ fuisse apertum, in quem fluvius ille elaberetur,

& sic penitus absorberetur. Sed si quis tamen hanc quoque imaginis illius partem peculiarem significationem habere contendat, jam diximus quid intelligi possit. Posset autem quispiam hoc loco dubitare quo pacto dicatur terra adjuvante foeminam illam, absorpto fluvio è faucibus Draconis emissæ, quandoquidem mulier illa dicitur alis fuisse instructa, ut in desertum avolaret. Nam si illa per aërem avolasse statuitur, etiamsi tandem terra non absorpsisset illud flumen, non videtur tamen id mulierem attingere, eive nocere potuisse: siquidem credibile non est, tantam vim aquæ ex faucibus Draconis erupisse, ut per terram manans etiam illam aëris partem attingeret, per quam mulier volaret. Hic ex duobus quæ dicemus alterum respondendum est. Primum est anticipationem quandam fuisse in præcedentibus, in quibus actum fuit de fuga illius mulieris, alis jam acceptis, & hoc quod de fluvio isto narratur præcessisse; ideo tamen subjunctum fuisse, ut redderetur quædam ratio ejus quod dictum fuerat ultima parte versiculi 14, eam nimirum foeminam avolasse à facie serpentis. Unde talis erit connexio vers. 15, cum præcedente: Nam ejecerat serpens post mulierem ex ore suo flumen &c. quasi dicat Johannes: Causa enim fuit magna cur ea esset subducta ex oculis serpentis illius: quandoquidem ille aqua copiosissime è faucibus suis emissæ, voluit eam submergere: quanquam divina providentia factum est ut terra aquæ illi dehisceret, & sic mulierem illam periculo liberaret. Anticipationes sanè non sunt in Sacris Litteris inusitatæ; & exemplum habuimus hoc ipso capite vers. 6. quod enim ibi de mulieris fuga narratur in desertum, id sequutum fuit revera pugnam quæ postea narratur, & dejectionem Satanz è caelo, uti manifeste apparet ex vers. 13 & seqq. Necesse autem hic est statuere, mulierem illam antequam in desertum fugeret, jam in terram se aliquomodo demisisse. Alterum quod dici hic potest, est, quod nihil videatur prohibere, quominus statuatur Satanz postea demum emissæ illam aquam ad submergendam mulierem postquam illa in desertum jam aufugisset, & sic e caelo se in terram demisisset: quemadmodum series narrationis, si anticipationem nullam hic agnoscere velis, postulat. Desertum autem nonnisi in terra fuisse statuitur. Sed illud tamen durum est, quod hoc pacto statuendum sit, potuisse serpentem videre illum locum; quum tamen videatur ideo subducta fuisse mulier, ut ab eo ne cerneretur quidem: & Satanz potuisse flumen in tam longinquum locum è faucibus emittere, cum tamen locus longe distans hic pingi videatur. Quanquam vero nonnihil ad hæc dici potest, amplius tamen cogitandum.

Supereit alter modus quo veritatem euangelicam oppugnare, & eam quodammodo ulcisci voluit Satanz, nempe per latus eorum quos ipsa ad se perduxisset, si qui adhuc essent in terris reliqui. Is autem modus exprimitur vers. 17: *Et iratus fuit Draco super mulierem, & abiit ut faceret bellum cum reliquis seminibus ipsius, servantibus mandata DEI, & bobentibus testimonium Jesu Christi.* Ubi primum exprimitur causa impulsiva hujus conatus. Deinde ipse conatus hoc est oppugnatio fidelium Christi, per quorum latus petit Satanz ipsam veritatem euangelicam. Causa est quod *iratus fuerit super muliere illa* hoc est ipsi mulieri, quod nimirum non tantum masculum illum peperisset, sed postea quoque dentes suos vimque in se directam effugisset. Molestissimum enim fuit Satanz veritatem euangelicam & tot homines ad se pertraxisset atque invictos adversus omnem ipsius vim & astum reddidisse, & cum eorum plerisque per acerbissimas mortes sustulisset, ipsam tamen veritatem extinguere penitus non posse. Quare in iram versus, de veritate euangelica alia qua posset ratione vindicare se voluit, & cum ipsam veritatem interimere non posset, ad ejus prolem seu ejus professores pios, perpetuo oppugnandos atque interimendos se convertit. Hoc enim unum superesse vidit, quo ulcisci quodammodo veritatem

veritatem divinam poffet. Conatum autem illum Satanæ exprimens, dicit eum abiiffe ut faceret bellum, feu ut pugnaret cum reliquis feminis illius. Ubi quid per bellum illud aut pugnam significetur, ex verf. 7 fati apparet. Significatur autem persequutiones quas excitavit fubinde Satanus adverfus eos qui poff obfcuratam veritatem euangelicam adhuc hinc inde fupereffent qui illam tenerent, aut hinc inde forte exorientur. Ubi duobus modis homines Christiani defcribuntur. Primò dum dicuntur reliqui effe ex femine iftius mulieris. De femine feu prole iftius mulieris dictum eft *Yf. 5. fati*. Reliqui autem hi dicuntur refpectu eorum de quibus actum fuit *Yf. 7. & feqq.* de quibus dictum fuit eos non dilexiffe animam fuam ufque ad mortem verf. 11. Poffunt autem, imò etiam notro iudicio, debent per reliquias has feminis illius intelligi non tantum ii qui ex veteribus Christianis acceptam à majoribus veritatem falutarem adhuc retinerent, & pie fecundum eam viverent; fed etiam illi qui licet nemine quem ipfi quidem vidiffent præeunte, eandem veritatem falutarem amplectentur ac profiterentur quam primævi illi Christiani tenuiffent quamque fanguine fuo obfignaffent. Nam & hi pro reliquiis iftius feminis haberi iure poffunt. Semper autem, durantibus etiam illis 1260 diebus myfticis hoc eft annis, persequutiones graviffimas excitavit in eos Satanus qui ex ignorantia tenebris emergere vellent, & veritatem puriorem amplexi eam profiteri auderent. Quales quidem hinc inde non pauci exfiterunt, quorum alii ad veritatis falutaris cognitionem propius accefferunt, alii abfuerunt longius: in quos tanta exarfit Satanæ ira, ut eos in primo ferè ortu per Anti-Chriftum ejuſque aſſeclas vel penitus opprimeret, vel graviffime oppugnaret. Altera autem defcriptio illorum veritatis profeforum conſtat duabus eorum proprietatibus feu qualitatibus in quibus vera Chriftianiffimi natura conſiſtit. *Eæ ſunt quod ſervent mandata DEI, & habeant teſtimonium Jeſu Chriſti.* In priore vitæ pietas, in poſtiori eorum religionis profefſio feu profefſionis conſtantia ſignificatur. Hoc loco enim teſtimonium habere Jeſu Chriſti videtur ſignificare, conſtanter retinere teſtimonium feu profefſionem Jeſu Chriſti feu mavis doctrinam Jeſu Chriſti. Eſt enim alioqui habere teſtimonium, ſignificare ſolet, alium vel alios de quopiam teſtari; tamen id ad hunc locum quadrare non videtur: cum nec fati apparet quomodo illi habuerint teſtimonium à Jeſu Chriſto, & vix reperias hanc phraſin ita ut modo diximus uſurpatam, ut dicatur quis habere teſtimonium alicujus, ut hoc loco teſtimonium Jeſu, quod Jeſus de illo teſtetur: Sed potiùs habere teſtimonium ab aliquo, ut i Tim. 3. 7. Ac præterea omnino videtur hic aliquid de Chriſtianis pronunciarum, quod ad ipſorum officium pertineat; illud autem eſt quod retineant firmiter teſtimonium Jeſu Chriſti. Poſt eſt autem *teſtimonium* illud dici *Jeſu Chriſti*, vel quia de Jeſu Chriſto ſit, ut Jeſu Chriſti nomen ſit genitivus objecti, vel ut denotet teſtimonium à Jeſu Chriſto profectum, feu id quod reſtatur eſt Jeſus Chriſtus, ut *Jeſu Chriſti* ſit genitivus cauſe efficientis, quo pacto teſtimonium iſtud ſumèretur pro doctrina Chriſti. Eodem pacto infra eadem phraſis uſurpatur cap. 19. verf. 10. *Quamquam ibi paulò ſpecialius ſumitur*, quia ſolis prophetis ibi revera tribuitur, ut tum ex illo ipſo loco, tum ex collatione verf. 9. cap. 22. apparet. Cauſa verò cur hæc proprietas alteri illi nempe obſervationi mandatorum DEI poſtponatur, licet ſua naturâ videatur præcedere (prior enim eſſe videtur veritatis profefſio quam obſervatio mandatorum DEI) duplex eſt. Primò quia cum in prioribus verbis Dei facere voluerit mentionem, mandatis iplius commemoratis, hic verò Jeſu Chriſti, cujus teſtimonium commemorat, conveniens videbatur Dei mentionem mentioni Chriſti præponere, ut & ſuperius videmus verf. 10, & alibi in hoc libro ſat crebro. Secundo quod cum obſervatio mandatorum Dei ſim-

placiter ſpectata latius pateat, & illis etiam fuerit communis qui ſub veteri Foedere Deo paruerunt, & præſcripta Legis Moſaicæ obſervarunt, poſterius verò Chriſtianis tantum hominibus conveniat, maluit quod generalius cenſeri poſſet præponere, & id quod ſpecialius eſſet poſtponere, & hac differentia ut ita dicam ſpecifica, Chriſtianos ab aliis hominibus piis qui Ante-Chriſtum ab initio mundi vixiffent, diſtinguere.

APPENDICULA.

Nihil hic Johannes addit de læto infelicitum illorum temporum eventu, feu de reſtitutione veritatis, & ex deſerto ad homines reditu. Id enim facturus eſt demum capite 14. Interea plenius cap. 13 deſcripfit quomodo ſibi divinitus fuerit oſtenſa conditio illorum temporum quibus mulier illa in deſerto abdita latuit. Quemadmodum apparet ex iſtius cap. 13. 5. ubi dicitur bellæ illi quæ Johanni apparuiſſe illic narrantur, datam fuiſſe.

* * *

Verf. 5. *Et datum eſt illi &c.* effecta beſtiæ deſcribuntur. *Os loquens magna*, jaçantia, & blaſphemia. *potestas*, rerum gerendarum videlicet. *bellum facere*. quædam exemplaria verbum *belli* non habent.

Verf. 6. *Et aperuit &c.* Declaratio præcedentium. *Menſes 42. ſuprà Yf. 9. & tabernaculum ejus* Eccleſiam, vel cælum iplum, & *eos qui in cælis habitant*. pios, qui animis ſuis velut in cælis habitant.

Verf. 7. *Vincere*, trucidare, opprimere. *Super omnem familiam &c.* Synecdoche hyperbolica.

Verf. 8. *Adorabunt eam omnes &c.* generatim omnes, quam pauciſſimis exceptis. *quorum nomina non ſunt ſcripta &c.* homines improbi. *agni maſtati*, ab origine mundi. Metatheſis, qualis i Cor. 9. 10. xv. 2, 19.

Verf. 9. *Si quis habet aurem &c.* Diligenter attendendum monet.

Verf. 10. *Si quis in captivitatem ducit*. Rib. quaſi dicat, Sinite ita graſſari beſtiam ejuſque aſſeclas, dabunt illi aliquando poenas graviffimas. *Hic eſt patientia &c.* Rib. Hic ſpectabitur patientia &c. Nap. Hic cauſam habebunt ſancti patientiæ &c.

Verf. 11. *Aliam beſtiam*. Antichriſtum, qui idem cum falſo Propheta, inf. 19. 20. *aſcendentem è terra*, quia triſte & dirum quid denotatur. *cornu poteſtatem*. Agno Chriſto. Nec refert quod in Græco non ſit articulus. Sic enim infra quoque 14. 1. ponitur. *Loquebatur ut draco*, vox ejus eſt venenata, crudelis, & ad perdendum comparata: *Draco* vel draconem ſimpliciter, vel Satanam denotat.

Verf. 12. *Coram illa*, illa ſpectante. *Et facit &c.* Quia vidit ſuam potentiam ſine imperio prioris beſtiæ non poſſe conſiſtere, dedit operam, ut iplius imperium haberetur ſacrum.

Verf. 13. *Et facit ſigna &c.* vel per Synecdochen inſigne aliquid miraculum intelligitur, quale eſſet, ſi ignis delaberetur è cælo; vel quia efficit, ut illi, qui ipſi nocere velint, peſſumeant non ſecus, ac ſi fulmine percuſſi eſſent; vel denotantur anathemata cum effecto, quod ſortia ſunt.

Verf. 14. *Facere imaginem*, &c. Ut imperium prioris ſimile conſtituatur, & *vixit*, in Carolo M.

Verf. 15. *Et datum eſt illi*, beſtiæ ſecundæ. *Spiritum vim & facultatem*, ut vegetum eſſet. & *ut loqueretur*, juberet, mandaret, imperaret. *qui non adoravit* id eſt qui ſe ei non ſubmiſerint, ac conſcientias ſubjecerint; ut religionem imperii amplecterentur.

Verf. 16. *Charactere in manu &c.* Aperta profefſio, quod ad imperium iſtud pertinerent, denotari videtur.

Verf. 17. *Emerere aut vendere*, negotiari tractare negotia. Vide Bullam Mart. 5. ſubjectam Concilio Conſtant. Tom. 2. Concil.

Verf. 18. *Hic ſapientia*, materia ſapientiæ. *Numerus*

rus hominis, humanus, quo homines ita solent; omnino propheticus. Sic inf. 21. 17. mensura hominis.

IN CAP. XIV.

Indicatur solatii loco in hoc capite, fore quosdam sub ipso Antichristo, qui Deum ac Christum culturi sint.

Verf. 1. *In monte Sion.* In loco, ubi Ecclesia esse debebat, & ante fuerat. *Habentes nomen patris sui* qui sunt Dei, & illum aperte profitentur.

Verf. 3. *Tanquam cantionem novam,* non planè novam; sed tanquam novam: quia tum temporis erat insolita &c. *Et nemo poterat.* Conf. sup. xi. 19. inf. cap. 15. 8.

Verf. 4. *Qui mulieribus se non polluerunt.* Castitas eorum describitur, qui tum temporis, ubi rara erat, ista virtus, vixerunt. *Qui sequuntur agnum,* qui sequuntur Christi mandatum & exemplum, ab hominibus, ex hominum numero, & pro ipso, primitiæ Deo. Ut instar primitiarum Deo & Christo consecrentur.

Verf. 6. *Et vidi &c.* Tempora labentis Antichristi describuntur in seqq. *alium Angelum.* Respici videtur ad cap. xi. 15. Describuntur autem illi, qui dehortantur homines ab idololatria, post tenebras Antichristianas.

Verf. 7. *Date illi gloriam,* illi, non idolis. *Judicii,* supplicii Antichristi, & quæ consequentur.

Verf. 8. *Et alius angelus.* Effectus priorum describitur. *Babylon, urbs magna.* Inf. cap. 18. ult. *Vino excavæ descendentis.* Id est fervidissimo, Hebr. Chama. Alluditur ad philtra. Vinum est doctrina pestilens, scortatio, idololatria, & scelera quæ eam sequuntur.

Verf. 9. *Et tertius Angelus.* Vel ad totum tempus Antichristi, vel ad tempora casui illius proxima hæc referri possunt.

Verf. 10. *Misti,* Rib. infusi. Solebant enim olim, cum vinum infunderent miscere. *Meri.* Non enim erunt supplicia illa clementia temperata. *Et cruciabitur &c.* Explicatio priorum, facta allusione ad extremum iudicium, cujus initium est interitus Antichristi.

Verf. 11. *Fumus cruciatus* id est, ignis quo cruciabitur.

Verf. 12. *Hic patientia.* Hic spectabitur patientia &c.

Verf. 13. *scribe,* quia res notatu dignissima. *Qui in Domino moriuntur.* Id est, ut etiam in morte ipsorum appareat fides in Dominum. *A nunc* id est, ab hoc tempore, quo Antichristus caderet.

Dicit spiritus, ut &c. Ellips. [fore] ut &c. ex laboribus, molestiis opera vero eorum, & pro ipso. Opera comitum & stipatorum instar introducuntur.

Verf. 14. *Et vidi & ecce* iudicium describitur casum Antichristi secutum: per quod intelligi videtur & extremum, & ejus prælium. *Coronam auream,* quia rex est: & in manu ejus falx &c. id est, accinctus est ad perfolvendum præmium piis.

Verf. 15. *Ex templo,* ex loco ubi Deus residet. *Mitte falcem &c.* Pars prima iudicii: quasi dicat collige pios in horreum cælestem, quia jam tempus est.

Verf. 16. *Projecit falcem;* quia non ipse, sed per angelos facturus erat.

Verf. 17. *Et alius angelus &c.* Iudicii pars altera, supplicia impiorum.

Verf. 18. *Habens potestatem ignis.* Infra cap. 16. 5. fit mentio Angeli aquarum. Potest autem intelligi angelus iste, per quem Deus exequitur sua supplicia. *Vindemia uvæ,* corripe ad supplicia. Est præterea hic allusio ad Esa. 63. 1. Thren. 1. 5. Jud. 3. 13.

IN CAP. XV.

Verf. 1. *Signum* hæc vox pro imaginibus aliquid præsentantibus ponitur. *Quia in ipsis consummabitur &c.* Ratio redditur, cur dixerit ultimas: quia tunc finem habitura sint divina in hominum genus supplicia.

Verf. 2. *Et vidi.* In seqq. describitur iudicium co-

rum, qui fuerunt liberati ex tyrannide Antichristi; allusione facta ad liberationem populi Israëliti ex servitute Ægyptiaca. *Mare vitreum &c.* Alii genus hominum intelligunt, qui pios persequuntur. Ignis enim persecutiones notare solet in Sacris Lit. Alii intelligunt supplicia divina, maxime vero lacum ardentem igni & sulphure, inf. 19. 20. Quod posterius magis est verisimile. Postquam enim ea effugerant pii, laudes Deo canunt &c. *Ex numero,* [nempe] *ex numero.* Piscat.

Super mare, in littore. *Citharas Dei* id est, à Deo ipsis datas, vel ad honorem Dei pertinentes, sacras, non profanas.

Verf. 3. *Cantionem Moysi* similem cantico Moysi, sed ita conformatam, ut merito canticum agni possit dici. *Vere* [sunt] *vire tuæ* id est rectæ, ab omni pravitate alienæ sunt actiones tuæ.

Verf. 4. *Quia solus sanctus,* & augustus, venerabilis. *Quia omnes gentes venient,* &c. Particula hæc referenda videtur ad totam orationem præcedentem. Quasi dicat; *Quis te non timeret,* &c. Nam omnes gentes ad templum tuum venient, &c. *δικαίωμα* iusta iudicia, seu facta.

Verf. 5. *Apertum est templum,* aperta janua, explicantur iusta Dei facta, quæ in epinio celebrantur. *Templum tabernaculi.* Genit. Speciei Pisc. *Tabernaculi testimonii:* vel quod ibi tabulæ testimoniorum divinatorum, id est legis, asservabantur; vel potius quia tabernaculum congregationis alia punctandi ratione ita appellari poterat; propterea videlicet quod Deus ibi testabatur de sua voluntate. Intelligitur autem per tabernaculum Ecclesia. Illa enim in causa fuit, ut ii, qui veritatem spreverant, punirentur.

Verf. 6. *Habentes* ab eventu sic appellat; nondum enim habebant phialas. *Zonas aureas,* quæ faciunt ad splendorem & ornatum. Quod autem cincti fuerunt, indicat, eos paratos fuisse ad opus perficiendum.

Verf. 7. *Et unum ex 4 animalibus,* &c. Indicatur, homines fideles in causa fuisse, ut punirentur impij. *Septem angelis,* &c. Confer hæc cum cap. 8, verf. 2 & seqq. & ix. 1, seqq.

Verf. 8. *Et repletum est templum fumo &c.* Allusio ad consecrationem templi à Salomone factam, 1 Reg. 8. v. 10, 11, item ad historiam Ef. 6. 4, videt etiam ad descensum Dei in montem Sinai. Indicare etiam videtur, Deum præclusisse istis suppliciis viam quasi quominus in Ecclesiam ingrederentur, antequam finirentur divina supplicia.

IN CAP. XVI.

Verf. 1. *Et audivi vocem.* A Deo supplicia ista profecta esse ostenditur. *Phialas.* Allusio esse videtur ad plagas Ægyptiacas. Non est autem necesse has plagas Apocalypicas ratione temporis planè distinctas esse; sed fieri potuit, ut una adhuc durante, accesserit altera.

Verf. 2. *Primus &c.* Napeirus Imperatores Ethnicos, qui persecuti fuerant Ecclesiam, intelligit. Possunt fortasse intelligi exulcerati hominum animi, qui muris in sese bellis sævierunt.

Verf. 3. *Secundus.* Napeirus intelligit de incurfionibus Gothorum & Vandalorum in Italian. Forte effusio sanguinis, id est, cædes intelliguntur.

Verf. 4. *Tertius.* Corruptionem orbis per Mahometum intelligit Napeirus. *Angelum aquarum* qui potestas aquarum fuit tradita.

Verf. 5. *Καὶ ἡ θάλασσα,* BEZA, ἰσχυρὸς. *Τὰ ὕδατα ἕρπονται,* Rib. *Sanguinem illis dedisti bibere.* Similis phrasia Esai. 49. ult.

Verf. 7. *Alium,* ex angelis iis, qui medijs sacris interfunt.

Verf. 8. *Quartus.* Napeirus intelligit incrementum errorum in oriente per Mahometum, in occidente per Antichristum. Fortè augmentum malorum denotatur.

Verf. 10. *Quinti.* Napeirus intelligit de incremento Maho-

Mahometis per Turcas; unde factum fuerit, ut mala ingentia in imperio orientis & occidentis orta fuerint. *Et manducabant linguas* &c. molestia intelligitur gravissima.

Verf. 11. *Et blasphemarunt* &c. quasi dicat. Tantum abest ut respuerint, ut potius in sua idololatria perrexerint.

Verf. 12. *Regum ab ortu solis*. Sup. cap. 9. 14. appellatur quatuor angeli.

Verf. 13. *Et vidi* &c. Nap. intelligit incitamenta Diabolica; vel potius homines, qui incitarunt reges ad bella, fortasse sacra. *Similia ranis*. Allusio ad ranas Ægyptiacas.

Verf. 14. *Die illa magna* &c. Dies suppliciiis divinis destinatus intelligitur.

Verf. 15. *Ecco venio* &c. Hortatur Christus homines ad sanctitatem vitæ, ne involvantur divinis suppliciis.

Verf. 16. *Armageddon*. Pifc. intelligit montem Megiddo, cuius fit mentio 4 Reg. 23. 29, 30. 2 Chron. cap. 35. 22. Zach. 12. 11. Drusus habet *Hormageddon*, excidium exercitus eorum.

Verf. 17. *Septimus*. Interitus regni Antichristi hac plaga describitur. *Factum est* id est, instat finis, peracta sunt omnia.

Verf. 18. *Et facta sunt voces* &c. Deus immisit sua supplicia, homineque terruit. *Et terramotus*, &c. magna rerum mutatio ac perturbatio.

Verf. 19. *In tres partes*, factiones.

Verf. 20. *Omnis insula fugit*, id est insulæ defece- runt. *Et montes*, Nap. majora regna.

Verf. 21. *Grando magna*, Deus insignibus suppliciis homines perdidit, haud fecus ac si grandio talentaria cecidisset.

I N C A P. XVII.

SUMMA hujus & seqq. duorum capp. ab ipso Ange- lo hic exponitur; iudicium sci. meretricis Babylo- nicæ: quod breviter antea cap. præced. yf. 19 descri- ptum est.

Verf. 1. *Meretricis magna* &c. Romam intelligi patet ex yf. ult. Est præterea hic allusio ad Jer. 51. 13. d. *Super aquas multas*. Vide inf. yf. 15.

Verf. 2. *Scortati sunt*. Idololatriam & alia scelera exercuerunt.

Verf. 3. *In spiritu*, animo, imaginatione &c. *Super bestiam*, imperium R. *coccineum*: quia nimirum sanguine insontium rubet, & alias crudelissima est, *ple- nam nominibus blasphemie* id est blasphemorum: quasi dicat ubique religio blasphemæ viguit. *Capita septem* inf. yf. 9. *cornua decem* inf. yf. 12.

Verf. 4. *Et mulier* &c. Splendor urbis describitur. *Habens aureum poculum* &c. more meretricum philtra propinantium. *Abominationum* vel doctrina abomi- nanda; vel flagitiis inde ortis, & *impuritatium* idem hoc est cum præced.

Verf. 5. *Mysterium*. Vox hæc vel per appositionem ad vocem *nominis* referenda est, vel seorsim scripta facit ad indicandum, illa esse mystica. *Babylon*, ob similitudinem imperii ac tyrannidis in populum Dei &c. *Mater scortationum* quia scortationes & spirituales & proprie dictas in orbem inexit. In Græca est vox *πορνία*, quod recentiores vertunt scortationem, ac si scriptum esset *πορνία*.

Verf. 6. *Ebriam sanguine* id est crudelem, quæ trucidavit fideles, & quidem valde multos. Inde enim ebria est. *Sancitorum & martyrum* Ambo videntur esse idem.

Verf. 7. *Cur miratus es*. Hebr. Præteritum pro Præf. yf. 8. *Bestia*, quæ descripta fuit cap. 13. Vide Jan- sonium: reliqua supra. *Erat*, ita loquitur, ac si res jam extaret. *Et non est*, ad Augustuli tempora refert Nap. & *ascendet ex abyssu* in Carolo M. & Ottonibus. *Ad- mirabuntur* cum veneratione sci. & observatione. *Eo- rum nomina omnino sunt scripta* &c. homines improbi, qui ne apti quidem fuerunt, ut scriberentur in nume- rum electorum.

Verf. 9. *Hic mens* &c. Sup. 13. 18. quasi dicat. Hic campum habebit mens sapientiam ostendendi.

Verf. 10. *Reges 7. sunt*. Vide Tacit. 1 Annal. *Reges* pro imperiis Dan. 7. 23. conf. yf. 23. VIII. 21. d. *unus est*. Imperium R. *alius P. R.* *Exiguum* [tempus] oportet ipsum manere. Ad hujus loci explicationem servire potest locus cap. 12. 12. Respici autem videtur ad numerum supra à Johanne descriptum, & ad tempora regnan- tium fidelium.

Verf. 11. *Et bestia quæ erat* &c. Corpus cum capite quasi confunditur.

Verf. 12. *Decem reges* &c. Isti ex ruina R. imperii fuerunt orti, si sequamur Nap.

Verf. 13. *Unam sententiam habent*: Præf. pro fut. *dabunt potestatem suam bestiæ*. quatenus videlicet à P. R. regentur, ac potestatem suam tradent R. imperio ad juvandum P. R.

Verf. 14. *Belligerabunt* &c. Latè hæc extendi pos- sunt ad totum tempus regnantis Antichristi. *Et qui cum illo*, Christo sci. id est ipsorum causâ sua judicicia exeret Christus.

Verf. 16. *Et carnes ipsius commedent* &c. Huc per- tinet cap. 19. 18.

Verf. 17. *Deus enim dedit in cor* &c. Duo hic dicitur Deus dedisse in corda ipsorum: prius ad proxima refer- tur; posterius ad remotiora. Quasi dicat; Quemad- modum robur suum dederunt bestiæ &c. ita etiam &c.

I N C A P. XVIII.

VERF. 1. *Habentem potestatem magnam*. Unde Johanni de hac potestate constitit, dubium est. An quia princeps aliquis angelici exercitus fuit? an quia peculiari aliqua potestate ad judicicia Dei in excidio ur- bis exequenda fuerit ornatus?

Verf. 2. *Clamavit in robore*, id est fortiter. *Cecidit & cecidit*. Geminationes ejusmodi in rebus & lætis, & admirandis adhiberi solent. *Et facta est domicilium dæ- monum* &c. Nihil prohibet hæc proprie intelligi, cum soliti fuerint olim dæmones in desertis ejusmodi locis habitare, ad terrorem hominibus injiciendum, & eos ad idololatriam alliciendum. Forte etiam coguntur illic interdum penæ causa commorari. *Et custodia*, receptaculum.

Verf. 3. *Quoniam ex vino* &c. Causa supplicii, & *negotiatores terræ* &c. id est ita luxuriam dedita, ut inde negotiatores fuerint ditati.

Verf. 4. *Exite* &c. Docetur, quomodo fideles sese gerere debeant. Exundum est autem proprie, ut Loth exivit e Sodom. Gen. 19. 15. *ne participes fiat* peccatorum ejus. Rib. recte per peccata poenas intelligit.

Verf. 5. *Secuta sunt ejus peccata usque in cælum*. Multa ac gravia fuerunt. Sic Jerem. 51. 9.

Verf. 6. *Reddite illi*. Id est vos in causa estis, ut red- datur illi. Similis loquendi ratio Psal. 84. 7. *ipsa reddi- dit*. Compositum pro simplici. Sic Hebr. *Gamar*, re- tribuit. *Duplicate illi dupla*, satis abunde poenarum rependite. *Duplum* non ratione meriti; sed earum re- rum, quæ aliis injuste intulit.

Verf. 7. *Quantum se glorificavit*, quam insolenter se gessit. *Sedeo regina* tanquam Domina mundi. *Vidua non sum*, populosa sum, color ab omnibus. Thren. 1. 1.

Verf. 8. *Una hora* id est repente, Esa. 47. 9. *mors*, cædes, *luctus*, qui ex orbitate nascitur.

Verf. 10. *A longè stabunt* &c. vel non audebunt, vel non poterunt illi opem ferre. *Urbs firma* propter opes, potentiam, multitudinem hominum.

Verf. 12. *Lignum thyinum*, ex thya arbore, Rib. thynum potius dicendum existimat.

Verf. 13. *Corporum. quadrata* mancipia denotant; 40x4 gladiatores, quia animas veluti venales habebant. Rib.

Verf. 20. *Lætare super illum cælum* &c. *περὶ αὐτὸν*: & allusio ad Jer. 51. 48. Notetur & in seqq. mutatio personæ.

Verf. 21. *Et sustulit angelus* &c. Celeritas supplicii significatur, quodque inde non fit emerfura indica- tur. Allusio ad Jerem. 51. 63 seqq.

Verf. 22.

Verf. 22. *Et vox citharædorum* &c. Illustratio interitus per consequens.

Verf. 23. *Negotiatores tui* &c. Luxus indicatur, quod ita ditati fuerint mercatores, ut magnatibus fuerint similes. *Veneficio*, erroribus, suasionibus, promissis, &c.

Verf. 24. *Et omnium illius enim instinctu omnia sunt. mactatorum* veritatis causa occisorum.

IN CAP. XIX.

IN prima parte cap. congratulationes piorum de excidio urbis magnæ describuntur; in secunda supplicium Antichristi; & qui eum secuti fuerint.

Verf. 1. *Vocem*. Lugubribus fatatorum vocibus lætæ piorum voces opponuntur. *Salus*, Laus salutis. *Et potentia*, prædicatio virtutis & potentie.

Verf. 2. *Quoniam vera* supra 15. 3. XVI. 7. *judicia supplicia*. In *fortatione*. In redundat per Hebr.

Verf. 3. *Et fumus*. *Et pro nam*. Allusio præterea ad Esai. 34. 10.

Verf. 4. *Amen*, ita fiat.

Verf. 5. *Et vox è throno* &c. Non apparuit, quis vocem ediderit; interea tamen divinitus profectam fuisse indicatur. Verisimile autem est fuisse vocem alicujus ex 4 animalibus. Illa enim dicuntur fuisse in throno.

Verf. 6. *Parvi & magni viles & excellentes*. Deut. cap. 1. 17. inf. yf. 18. *Et audivi* &c. effectus vocis. *tantumquam vocem populi multi*: Quia non vidit illos & præterea non fuit humana, sed grandior; quorsum & similitudo spectat. *Regnavit Dominus* regem se esse ostendit, Pisc.

Verf. 7. *Venerunt nuptiæ agni* id est, instat festivum illud tempus, quo florebit, deleto Antichristo, ecclesia hic in terris, & olim in cælis. Initia ejus sunt in terris, complementum erit in cælis.

Verf. 8. *Et datam est illi* &c. Ostenditur, ornatum illum aliunde fuisse profectum. *Byssinum enim* particula 3 explicandi vim habet. *divinitus* recte facta Rom. 5. 18.

Verf. 9. *Et dicit mihi*. Angelus sci. *scribe*. Scribi voluit, quia res magna & certa est. *Vocati ii idem sunt cum sponfa*.

Verf. 10. *Hi sermones*. maximè respici videtur ad felicitatem piorum. Quamquam etiam referri possint ad interitum Anti-Christi. *Veri irrevocabiles*. *Testimonium enim Jesu* &c. Quia testimonium illud ex spiritu prophetico proficitur. *Prophetiæ Genitiv. effectus*.

Verf. 11. *Calum apertum*: quia proditurus erat, dux cælestis cum suo exercitu. *Egus albus* victoriam denotat. Sic supra cap. 6. 2, 3. *Vocatus*. id est qui est. Hebr. *fidelis & verax*. Hæc propterea videntur addita, quia hoc ipsum in causa fuisse videtur, cur illum fuerit secutus fidelium exercitus. Fidelis & verax ratione doctrinæ dicitur, justus præterea est in præmiis & poenis dispensandis. *Et belligerabit* cum hostibus scilicet suis eos debellaturus. Instar ducis enim hic introducitur.

Verf. 12. *Oculi ejus sicut flamma* &c. Significatur eum esse perspicacissimum valdeque terribilem. *Diademata multa*. Rex enim regum est, & omnia regna illi sunt subjecta. *Habens nomen* &c. Fortè nomen sermo Dei, Rex regum &c. Confer verf. seqq. & 16. Credibile autem est alicubi in vestibus scriptum fuisse, *quod nemo novit*, perfecte scilicet. Sic supra de fidelibus cap. 2. 17.

Verf. 13. *Et indutus veste* &c. Allusio ad Esai. cap. 63. verf. 1. vide supra cap. 14. verf. 18, 19. *Sermo Dei*, quia veluti os Dei est.

Verf. 14. *Et exercitus* &c. fideles. Confer supra cap. 17. verf. 14. *Induti* &c. Introducuntur incermes: quia fide tantum & innocentia vitæ punnant.

Verf. 15. *Gladus acutus*. Vide cap. 1. 16. & 2. 12. *Gentes* homines improbi gentibus similes. sup. XI. 2. & 17. 14. Plal. 9. 26. & 10. 16. & 59. 6, 9.

Calcet torcular, executor est divinorum judiciorum.

Verf. 16. *Et habet super vestem* &c. Titulis aliis insignitur, ut constet, eum certo victurum hostes.

Verf. 17. *Angelum unum* id est quendam. In sole id est in loco illustrissimo, ut ab omnibus conspici atque audiri possit. *Dicens omnibus volucris* &c. Allusio ad loca Ezech. 39. 7. Zeph. 1. 7.

Verf. 19. *Et vidi Altera* producitur acies, *bestiam* sub qua etiam imago ejus intelligenda est, *reges terræ*, Decem cornua.

IN CAP. XX.

Continentur in capp. seqq. vaticinia de temporibus interitum Antichristi fecuturus.

In hoc autem cap. narratur 1. lætum aliquid, de mille annis; 2. triste de bello Gogi & Magogi; 3. de judicio ultimo, sub quo etiam ejus initia comprehenduntur.

In prima parte 1. ostenditur, quomodo Diabolus, persecutionum sub Antichristo autor, fuerit coercitus; 2. effectum ejus rei.

Et vidi. Non singula hic spectanda sunt; sed potius res tota.

Verf. 2. *Draconem*, sub quo, tanquam capite, etiam membra comprehenduntur.

Verf. 3. *Et obsignavit*, Dan. 6. 17. Matth. 27. 66. *ne seduceret*. Per seductionem hanc maximè intelligitur incitatio ad bella. Conf. yf. 8. *gentes*, impii sed maximè extranei sunt intelligendi.

Verf. 4. *Et vidi thronos* &c. Effectus Satanæ coercionem consequens. Indicatur, homines similes iis, qui sunt ab Antichristo oppressi, emerfuros. More judicii res describitur, quia hoc veluti præmium est quoddam eorum, qui antea tam gravia sub Antichristo erant perpassi. *Et judicium* &c. id est, facultas judicandi. *Animas securi percussorum*: vel simile quoddam hominum genus intelligitur; vel ii, qui simili spiritu, cum illis qui sub Antichristo fuerunt oppressi, sunt præditi. *propter testimonium*: potest active & passive accipi. *Et vixerunt*; Piscat. revixerunt. *regnavit cum Christo*. Erit similitudo inter ipsos & Christum. Nam & ipsi gloriosi ac felices erunt.

Verf. 5. *Ceteri verò mortui* &c. Intelliguntur homines reliqui præter illos, de quibus jam dictum. Quæ dicuntur non revixisse, quia non erit tantus eorum numerus, quantus fuit sub Antichristo. Nec tamen ejusmodi judicium instituetur, ut videntur penitus damnandi. *Non revixerunt*. Reviviscunt quidem, sed non ut regnent, sed ut puniantur.

Verf. 8. *Gog & Magog*. Magog filius Japheti fuit, vide Gen. 9. per Magog autem certum est Scythas intelligi. Per Gogum autem possunt intelligi populi feri, qui à Scythis originem traxerunt, ut Parthi, Turcæ, alique barbari.

Verf. 9. *Et ascenderunt* &c. Ex angulis terræ in medium terræ prodibunt. *Castra sanctorum* id est Ecclesiam Christi. Allusio ad castra Israëlitiçi populi; quibus postea respondit Hierosolyma. Similem locum vide Hebr. cap. 13. verf. 12, 13. *civitatem dilectam* [Deo scilicet]. *Et descendit ignis* &c. Supplicia divina. Allusio ad Ezech. cap. 38. verf. 22. cap. xxxix. verf. 6. Fieri poterit, ut Deus ipsos inter se committat, aut pestem illis immitat, ut colligi potest ex Ezech. cap. 38. verf. 21.

Verf. 11. *Et vidi thronum*. Judicium universale describitur post gentes barbaras deletas. *album*, ob splendorem & lucem. *Sedentem super ipsum* id est, Deum yf. seq. ita tamen uti Christus in Deo intelligatur Confer cap. 21. verf. 5. à *cujus facie fugit terra* &c. Novam rerum faciem fecuturam indicatur, si ad initia eorum, quæ hic describuntur, respicias.

Verf. 12. *Libri aperti sunt*. Videntur libri intelligi, in

in quibus impiorum hominum nomina & facta sunt scripta. Opponuntur enim libro vitæ.

Verf. 13. *Et mors & infernus.* Terræ mors & infernus tribui videntur, quia plerique in terra moriuntur.

Verf. 14. *Hæc est altera mors.* Partic. *iteros* videtur referenda ad verbum *apum*. Ponitur autem in genere Mas. more Sac. Lit. usitato, quo relativum sequenti substantivo respondet. Quanquam alii ad vocem *iteros* vel *iteros* referunt.

I N C A P. XXI.

Describitur in hoc capite, & in initio seq. felicitas, quæ supplicium Dei in præced. commemoratum sequetur, non tantum in hoc, sed etiam in futuro seculo.

Verf. 1. *Et vidi cælum &c.* Mutatio ingens describitur. Cum enim insignis est aliqua mutatio, etiam loca, & alia mutari videntur.

Verf. 2. *Et ego Iohannes.* Nominis sui meminit, ad faciendum rei fidem. *Vidi.* Dubium est, an bis viderit; an verò brevier id, quod postea uberius describitur est, innuat. Neutrum absurdum est. *Civitatem.* Ecclesiam militantem, si hoc seculum respicias, saltem ratione conditionis ejus; sempiternam verò felicitatem, si futurum. *Jerusalem sanctam.* Suprà cap. 3. 12. Gal. 4. 26. *Paratam.* omnibus instructam: quod simili sponæ illustratur. Est autem allusio ad locum Esai. 61. 10.

Verf. 3. *Tabernaculum Dei.* Allusio ad tabernaculum V. T. & ad locum Levit. 26. 10, 12. *Et ipsi populi ejus erunt.* Deus illorum curam geret. *populi.* quia multi eorum erunt. *Deus ipsorum.* Quidam vertunt (ut) *Deus ipsorum.* Sed simpliciter etiam legi possunt verba, Deum fore Deum ipsorum.

Verf. 4. *Et absterget Deus.* Compare hæc intelligenda sunt. Si ad hoc seculum referatur, cessaturas esse persecutiones indicatur. *neque luctus, dolor animi, neque clamor* injuria felicitat oppressorum.

Verf. 5. *Scribe &c.* Hæc ad præced. vs. 3 & 4. pertinent.

Verf. 6. *Facta sunt.* Suprà 16. 17. vel certò fiet. *scienti,* cuius cupienti. *et aqua vitæ,* quia vigorem habet ac refocillat. *gratis* ut aqua dari solet.

Verf. 7. *Qui vincit &c.* Suprà 2. 26. *ero illi Deus,* bene factor.

Verf. 8. *Timidis autem.* Qui timore supplicii non audent veritatem profiteri. *infidelibus,* qui credere nolunt. *abominabilibus,* qui execranda faciunt. Denotatur sequentium genus. *& homicidis* id est homicidiis. *sortatoribus.* Tam latè extendenda hæc vox ut omnes impunitati deditos significet. Sic Matth. 5. 32. adulteros denotat. *ipsorum pars.* ipsorum hæc fors & conditio opponitur hæreditati.

Verf. 10. *Et sustulit me &c.* Simile supra cap. 17. vers. 1, 3.

Verf. 11. *Habentem gloriam Dei,* id est, Divino splendore refulgentem. Deus enim ipse eam illuminat. Inf. vers. 23. *Et luminare ejus,* Deus & Christus. Si de hoc seculo intelligas, providentiam & gratiam divinam indicat; *simile lapidi pretiosissimo,* propterea quod oculos non lædit, sed gratissimus est. *Jaspidi crystallizanti* crystallum referent.

Verf. 12. *Habentem murum magnum,* significatur urbem fore tutam, & neminem posse irrepere aliunde, si de hoc seculo intelligamus; summa vero securitas, si de futuro.

Apocalyps. Ioh. cap. 21. vers. 1 ad 9.

IN verbis his, describit Iohannes, quo pacto sibi fuerit patefactum quæ sit futura rerum facies, & quæ sive piorum, sive impiorum conditio, partim post sublatam, non tantum Antichristi tyrannidem, sed aliarum gentium, quæ Christi religionem penitus deseruerant, infidelitatem; partim denique, post hujus mundi finem. Nam isdem verbis, conjunctim hæc

describuntur, ita quidem, ut nonnulla magis quædrent, ad illa tempora, quæ finem mundi adhuc sint antegressura, nonnulla verò magis futuro seculo conveniant, cujus initium erit, ab hujus mundi fine. Primo autem describitur felicitissimus piorum status. Deinde, miserimus impiorum. Prior describitur, per 7. primos versiculos, in quibus Iohannes aiferit; partim visibili quadam specie sibi adumbratum fuisse felicem illum piorum statum; partim oratione; seu voce cœlitus missa explicatum, quæ eadem posterior quoque, hoc est status impiorum infelicitissimus hoc loco, fuit Iohanni patefactus; quamquam, nec species illa visibilis, nec vox illa, quantum ex aliis prophetiæ hujus locis conjicere licet, fuit ejusmodi, ut corporeis oculis atque auribus perciperetur, sed internis animi sensibus objiceretur; Iohanne, ut alibi loquitur, in spiritu existente, & extra se raptò.

Quod igitur ad specialem illam visionem attinet, in ea depictus fuit piorum status, specie loci pulcherrimi, amoenissimi ac splendidissimi, in quem pii sint aliquando immigraturi, & æternum hæreditaturi, ut inibi beato ævo fruantur. Locus autem describitur duplex. 1. Communis; deinde proprius; quorum ille laxior est, & hunc in se comprehendit; ille per cœlum & terram novam, hic per urbem Hierosolymam novam describitur. De priori agitur verf. 1. cum utique natura sua præcedat. De posteriori verf. 2. ubi primum, res ipsa simpliciter exprimitur; deinde aliquomodo declaratur, ac confirmatur. Exprimitur simpliciter ibi: *Et vidi cælum novum & terram novam.* Primo ait se vidisse cælum istud ac terram, explicans quo pacto ea perceperit, & in eorum notitiam pervenerit, nempe, quod species quædam eorum interno ejus sensui, seu mavis visui fuerit objecta, atque ita à sese percepta. Qua de re nil opus est plura differere, cum præter nudam cognitionem, parum fructus, ad rudiorum auditorem, possit inde pervenire. Quod verò attinet ad rem ipsam, à Iohanne perceptam ac cognitam, quæ est loci aliquando existituri imaginem ac speciem, ea describitur cœli ac terræ nomine. Habitaculum enim hominum commune, & latissime patens, est mundus hic, cœlo & terra constans, & reliqua omnia ambitu suo complectens. Qua in re explicanda, si ad ea respiciamus tempora, quæ finem mundi adhuc sunt antecessura, nulla est difficultas, sed in eo tantum quomodo tunc, & cælum novum & terra nova sit existitura, quemadmodum hoc loco prædicitur. Intelligendum igitur est prophetico more, cujus est res novas & inusitatas, easque insignes, insigni etiam ratione, ac magnifice describere, Cœlum novum & terram novam, tunc dici posse, cum rerum prope omnium status mutatur, vel in genere humano, quod in hoc universo, patet latissime, & cui totus hic mundus subservit, insignis quædam existit variatio. Itaque si post durissimam servitutem, qua genus humanum fuit oppressum, sequatur aurea libertas; si post densissimas ignorantiae tenebras, lux veritatis clarissima oboritur; si post ingentem luctum, ac infinitas calamitates, ingens succedat lætitia, & beatissimus hominum status, tota rerum omnium facies, videtur mutata, & cum omnia ante viderentur lugere, postea ridere videntur, atque adeo cœlum & terra, mutari, & vultum alium induere. Solemus enim mutationem, quæ in nobis accidit, quæque intus apparet, loco etiam in quo versamur tribuere. & cum nunc lætum, nunc tristem dicere, quodque intus apparet, in rebus etiam extra nos positis imaginari, ita ut statu nostro mutato, locus quoque ipse extra nos mutatus videatur. Hoc pacto apud Esa. cap. 65. & 66. legimus, Deum promississe, se creaturum cœlum novum & novam terram. Hierosolymam etiam, ut in priori loco habetur, creaturum lætitiarum, id est effecturum ut ea, nil aliud esse videatur, quam merum gaudium, cum ante tristis, desolata, ac luctuosa fuerit; quibus verbis, si literalem eorum sensum spectes, nil aliud significatur, quam Deum insignem fa-

eturam esse, hominum, ac nominatim etiam populi sui Iudaici & urbis Hierosol. mutationem, eorumque miseriam versuram in felicitatem ac latitiam; atque ad eum locum hic proculdubio respicitur, & majorijure, verba ista, ad hanc rerum mutationem, de qua apud Johan. sermo est, accommodantur, quam olim de illa, quam diximus Iudaici potissimum populi status mutatione, fuerant intellecta. Nam mutatio illa, nec tam insignis fuit, & ad carnem tantum, seu terrenæ vitæ statum pertinuit, nec tam late patuit, quam late hæc, de qua in Apoc. est sermo. Hæc enim ad spirituale potissimum vitam pertinet, quamquam interim etiam terrenam hanc vitam, non nihil contingit, & non ad unum populum, sed ad omnes spectat; quamquam interea, tanto libentius hujusmodi verbis, usus est Spiritus divinus, ut alia adhuc longe major atque insignior rerum mutatio, ea nempe, quæ finem hujus mundi subsequutura est, simul exprimi possit, ea nimirum, qua fiet, ut huic mundo succedat alius, plane novus mundus nempe ille futurus, qui à Petro quoque posteriori epist. 3. 13. Eodem pacto describitur, dum ait, explicato hujus mundi interitu ac dissolutione, *Novos autem cælos & terram novam, secundum promissum eius expectamus, in quibus justitia habitat.* Vocatur autem locus illæ *cælum & terra* per similitudinem quandam cum præsentis hoc nostro habitaculo, in cujus locum quodammodo succedit, nobis ex hoc in illud translatis. Quia enim præsens hoc nostrum habitaculum, cælo & terra constat, ideo futurum illud habitaculum, cæli & terræ nomine describitur, licet alias totum nihil sit aliud, quam cælum, Satis enim, non ex uno, sed ex multis scripturæ locis patet, nos in cælis aliquando habituros; quare cum proprie cælum tantum sit, non proprie sed improprie cælum ac terra simul, appellatur. Novum autem cælum & nova terra dicitur eo pacto, quo etiam dicitur mundus, seu habitabilis futura Heb. 2. Nempe respectu nostri, & respectu præsentis hujus, quod nunc incolimus habitaculi. Nobis enim, ille mundus futurus est, qui nunc præens est Deo & Christo, & beatis angelis. Nobis novus, qui hæctenus, hunc tantum mundum incolimus, illum oculis nondum cernimus.

Reliqua vers. 1. verba, ut diximus, explicationis & confirmationis cujusdam causâ, adjecta sunt, cum inquit, *Primum enim cælum & prima terra præterit, & mare non est amplius.* Ubi si priorem sensum hujus loci spectes, nil aliud vult dicere, divinus spiritus, quam statum illum rerum, qui ante fuerit, sublatum esse, quemadmodum ex iis, quæ jam diximus de prioribus verbis, intelligi potest. Ubi tamen observandum est, adjectum esse à Johanne etiam mare propterea quod hoc unum sit ex præcipuis mundi universi partibus, unde nonnunquam præter cælum & terram, peculiariter commemoratur, alias terræ nomine, cui incumbit, comprehendit solet, ut in prioribus hujus loci verbis contingit. Interim tamen illud quoque notandum est, si priorem hujus loci sensum sequamur, subaudiendam esse vocem Primum, quæ adjecta fuit reliquis partibus, cælo nempe & terræ, quasi nempe dictum fuisset, Et prius mare, non amplius est. Non est autem hoc loco, curiose inquirendum, quænam in singulis his partibus nominatim facta sit, vel fieri debeat mutatio. Neque enim singula seorsim, sed omnia simul ac conjunctim sumpta, consideranda sunt, in priori hujus loci sensu, hoc est, intelligendum est, universum quodammodo mundum esse mutatum, vel mutari aliquando debere, mutato hominum omnium statu; de qua mutatione, aut equam desinamus dicere, illud adhuc adiciendum est, eam non futuram ejusmodi, ut vim cuiuspiam sit facturus Deus, & eum coacturus, ut statum ac conditionem suam in melius mutet, sed tantum causam sufficientem, & occasionem præbiturum esse Deum, ut ea mutatio recipi fiat, adeo ut probabile sit, eam etiam, vel in multis, vel in plerisque etiam consequuturam,

quemadmodum sane consequetur in omnibus qui non prorsus sunt improbo futuri animo, nec oculos suos, ad veritatis jubar claudant. Ad quod enim efficiendum, omnia facit Deus, quæ salvo hominum arbitrio fieri queunt, ea ita in prophetis prædicantur, atque si reipsa, atque effectu essent futura. Cujus rei exemplum habemus, inter alia, in verbis Hierem. quæ citantur Heb. 8. 11. Quin etiam in verbis Pauli Rom. 2. 26, cum ait omnem seu totum Israël servatum iri. Non pauca hujusmodi exstant apud Esai. cum de Christi temporibus vaticinatur. Et hæc de priori horum verborum sensu. Quod ad alterum sensum attinet, intelligendum est, hoc quod spectamus cælum ac terram, quæ prima dicuntur, respectu eorum quæ successura sunt, seu in quæ nos successuri, prius destructum iri, & mare jam plane non futurum. Et sane, admodum sapienter Dei spiritus, maris mentionem facturus, omisit vocem *primum* quam adiecit cælo & terræ, eamque ad priorem sensum complendum, subaudiri maluit, quam expresse ponere, ne posteriorem sensum excluderet. Nam si dixisset expresse, prius mare abiisse, tacite etiam indicasset, aliud mare, in hujus locum successurum, seu fore aliquid in cælis, quod mari huic respondeat, quale nihil proculdubio futurum est. Cælo & terræ, erit tamen quod respondeat, erit enim aliquid quod supra nos, & quod infra nos; illud quod tegat, hoc aliqua ratione fulciat; quorum illud cælo, hoc terræ responderet. Mari vero quod fluidum est, & non nisi navigantibus locum usumque sui concedit, quid erit quod respondeat? Quapropter simpliciter dicit divinus spiritus, *Mare non esse*, seu non fore *amplius*. Ex his verbis hunc primum percipimus fructum, ne desperemus, felicitiora aliquando successura tempora, & majus veritatis incrementum, propterea, quod angustis adhuc terminis ea videatur contineri, & à potentioribus premi. Speremus potius, aliam rerum faciem inducturum Deum, effecturumque ut iis etiam, qui in umbra mortis sedent, & in densissima ignorantie caligine, sol veritatis oriatur, & per totum orbem, radios suos spargat ac diffundat.

Nos spe quadam jucunda, hanc futurorum seculorum felicitatem percipiamus, & tamquam præsentem cum Johanne quodammodo videremus, lætemur (quidquid enim Deus promisit, id ad eum certum esse apud nos debet, tamquam reipsa jam extaret) & posteris ea de re gratulemur. Quin etiam, cum non exigua jam ejus felicitatis fundamenta collocet Deus, & per eos qui veritatem agnoverunt, & ex tenebris Anti-Christi emerferunt, præparet ea, quæ reliquarum etiam gentium conversioni, futura sunt usui, nos officio nostro, & posterorum felicitati, ne desimus, demusque operam, ut veritas ab omnibus erroribus repurgata ita nitescat, ut non possit non esse admirationi infidelibus: eandem præterea, vitæ pietate ornemus, ut inde verbis ac rationibus, hinc factis, alios ad Christianæ religionis societatem pertrahamus. Sed deinde, quod ad alterum verborum sensum spectat, sumum inde ad nos redit gaudium, quod novas nobis easque beatissimas Deus paraverit sedes, in quas nos aliquando transferet. Quare, nil metuamus orbis hujus incendium, cum restet nobis novum cælum, & nova terra. Pereat sanè hic mundus, & in eo & cum eo impii, piorum sedes in corruptibilis est, & ut auctor ad Hebr. cap. 12 sub finem ait, concuti nullo pacto potest. Verum hæc spes, tum demum ad nos pertinebit, si felicitatem nostram, in terris non reposuerimus, nec terrena, ut Paulus loquitur, fauerimus, sed illa, quæ sunt sursum, ubi Christus est in dextera Dei sedens. Quisquis enim spes suas, hoc seculo terminavit, ejus etiam omnis felicitas, tum cum mundus hic exuretur, in fumum abibit. Quapropter ita nunc in terris versari debemus, ut cogitemus, nos cælorum esse cives, ac municipes, hic peregrinos & exules, & cælestem quæramus patriam. Discimus etiam ex his verbis, posteriori sensu acceptis, quem ex Petro

Petro rectissime intelligimus, re ipsa, totum hunc mundum destructum iri. Non enim ut alii volunt, tantum repurgatum, & in meliorem formam mutatum. Sed de hoc alias.

Hactenus vidimus descriptionem loci communis; sequitur descriptio loci proprii vers. 2, ad quam accedens Joh. veluti fidem narratione suæ conciliaturus ait: *Et ego Job. vidi urbem*, &c. Nam dum partim suum ipsius nomen exprimit, tamquam testis, minime fallacis, partim modum, quo rem, quam narrare instituit, cognoverit, nempe visionem commemorat, veritatem eorum quæ subjicit, nobis persuadet. Duo enim sunt imprimis, quæ fidem orationi ac testimonio alicujus conciliant. Primum, si constet, hominem illum ceteroqui fide dignum esse, de quo suspicio sit nulla, eum scientem prudentem, mendacia cuiquam obtrudere velle. Deinde si constet, eum rem optimè nosse, atque imprimis si constet, eum spectatorem eorum quæ narrat, fuisse, & sic non auritum ut dicitur, sed oculatum esse testem. Prius, ut jam indicavimus, docet Joh. dum seipsum, suumque nomen aperit, qui ea fretus autoritate, qua inter Christianos tum pollebat, & apud omnes merito polleere debebat, ita de se scribit, quamquam in tertia persona ac veluti de altero loquens, cap. 19 historię suæ evangelicæ vers. 35. *Et qui vidit testatus est, & verum est ejus testimonium, & ille novit, quod vera dicat, ut vos credatis.* Et rursum cap. ultimo §. 24. *Hic est discipulus ille, qui testatur de his, & scripsit hæc, & novimus, quod verum sit testimonium ejus.* De posteriore jam dictum est satis. Quare, nihil jam restat aliud, quam ut plenam narrationi ipsius, præsertim tam lætæ, fidem adjungamus; quod si fiat, & summum inde percipiemus gaudium, & ad ea faciendam compellemur, quæ nos ex Dei benignitate, cœlestis illius urbis, de qua audiemus, cives atque municipales efficiant. Hæc paucula præfatus Johannes, ipsum illum locum describit his verbis: *Vidi inquit urbem sanctam Hier. novam descendentem à Deo, è celo, paratam, tanquam sponsam ornatam, viro suo.* Ubi primum diligenter considerandum est, quid per urbem istam intelligatur; neque enim omnes inter se consentiunt. Sunt qui cœlum ipsum, æternæ felicitatis sedem, per eam intelligunt, cui sententiæ, illud primum obstat, quod vers. 10, cœlum ipsum, seu beatorum sedes, fuerit descripta, per cœlum novum, & terram novam, quemadmodum ibi vidimus. Et sanè quemadmodum Hierosol. vetus, diversa fuit, ab hoc præfenti terrarum orbe, in quo fuit constructa, ita & Hierosol. hæc nova, ab orbe illo futuro, quod nihil est aliud, quam cœlum. Denique, illud quoque huic sententiæ obstat, quod tum hoc loco, tum infra vers. 10, quemadmodum etiam supra cap. 3. §. 12, de hac urbe dicitur, eam descendere à Deo, ex cœlo, cœlum autem ipsum, quomodo è cœlo descendere diceretur? Nam est illud, non satis prophète dicatur, nihilominus tamen, si cœlum ipsum intelligere voluisset, divinus Spiritus, haudquaquam ita videretur loquutus, ut & probabilitati, & elegantię narrationis consuleret.

Sunt alii, qui statuunt, hanc urbem, nil esse aliud, quam Christi Ecclesiam: quibus illud imprimis favere videtur, quod ea infra vers. 9 dicitur sponsa, agni uxor; confer cum vers. 10. Jam verò, nulla alia sponsa, aut uxor agni est, præter ecclesiam; ne commemorem id, quod §. 14, narratur ejus urbis murum 12. habere fundamenta, quibus inscripta sunt, 12 nomina Apostolorum agni; quæ verba significant fundamenta ejus urbis esse 12 Christi Apostolos. Hi vero Ecclesiæ sunt fundamenta, quemadmodum indicat Apostolus qui ad Ephes. scribens, ait ipsos superædificatos esse, super fundamentum Apostolorum & prophetarum; hoc est, quod fundamentum sit Apostoli & prophetæ, existente summo lapide angulari, ipso Jesu Christo, cap. 3. 20. Neque sanè, hæc sententia prorsus rejicienda est, sed rectius tantum atque accuratius explicanda. Ecclesia, duobus accipi potest modis: vel pro ipsis hominibus Ecclesiam consti-

tuentibus, vel pro eorum inter se conjunctorum ut ita loquar, forma seu statu, conditione, ordine. Urbs hæc de qua, tum hic, tum alibi loquitur Joh. Ecclesia est, non priori, sed posteriori modo accepta. Nam ipsi homines, Ecclesiam sive in terris, sive olim in cœlis constituentes, non pro ipsa urbe, sed pro incolis ejus urbis, in tota hac narratione sumuntur, ut tum ex vers. 3, tum ex aliis 24, 26, 27, apparet. Neque enim quod quis fortè cogitare posset, urbs hoc locos, significat ipsos cives, inter sese junctos, seu ipsam Rempub. sed structuram urbis, ex ædificiis constitutam, quemadmodum ejus descriptio, quæ infra hoc cap. exiit, unum quemque docere potest. Quæ e cum hoc loco Ecclesia quidem sit intelligenda, nec tamen intelligi debeant illi homines, qui Ecclesiam constituunt, quos possis ecclesiæ materiam appellare, restat ut ejus intelligatur forma, status, conditio, atque ordo, quanquam interim non est prorsus excludendus locus ille, qui splendorem ac dignitatem singularem ecclesiæ huic conciliare queat, quatenus id facit, sed tamen ipse locus per se, minimè intelligendus est. Hoc ita constituto, nova suboritur quæstio, ac difficultas, utrum nimirum intelligenda sit tantum Ecclesia in cœlis triumphans, an verò etiam hæc quæ in terris, militans dici solet; alii hæc, alii illam sequuntur sententiam. Nos secundum ea, quæ ab initio constitutum, utramque sententiam putamus conjungendam, ita tamen, ut quod ad ecclesiam in terris existentem atinet, ea intelligatur, quæ prope perfecta jam militia triumphare incipiat, & cœlesti sit similima. Nam cœlestem omnino intelligendam esse, præter alia maxime insignia, quæ ei hoc & seq. cap. tribuuntur, illud quoque docet, quod viginti, ejus promittatur hæreditas infra vers. 7, & supra cap. 3. 10. Jam verò illi præcipuè victorum nomen merentur, qui ad finem usque vitæ, strenue depugnantes, servaverunt opera Christi, ut ipse superius loquutus est cap. 2. §. 26; & animas etiam suas, pro sanctissimo ejus nomine profuderunt, quibus non amplius, hujus quæ in terris degit Ecclesiæ sed ejus quæ in cœlis est exitura hæreditas, convenit, ac præmii loco promittitur. Quod verò ecclesia in terris adhuc versans, non sit penitus excludenda, sed etiam includenda, planum facient quædam, quæ in hac ipsius descriptione videbimus, & nonnulla etiam, quæ infra leguntur: quale illud, quod antea quoque commemoravimus; nempe, hujus urbis fundamenta esse 12 Apostolos agni, quod magis ad ecclesiæ in terris adhuc degentis statum, quadrat, quam illius, quæ in cœlis olim existura. Adde etiam illud, quod dicitur, reges terræ, illaturos gloriam & honorem suum in ipsam, quasi ipsi nempe dignitatem sunt conciliaturi sua majestate, ac dignitate, quam habent regia. At illa, in futuro regno cessabit, & tamquam obicium lumen, ad cœlestis gloriæ fulgorem, penitus evanescet, nec quidquam ei gloriæ, proprie loquendo conciliabit, quod idem etiam statuendum est de eo, quod dicitur vers. 26. *Et ferent gloriam & honorem gentium in eam.* Adde his illud quod legitur cap. 22. vers. 2, quod folia arboris vitæ; in platea seu foro illius urbis plantatæ, pertinent ad sanationem gentium, quod ægre ad solam ecclesiam in cœlis triumphantem, accommodari potest. Non negamus hujusmodi verba, ad eam quoque suo modo, accommodari posse; sed nimis duriter loquutum fuisse Spiritum Sanctum si ad eam solam respexisset. At, si sententia nostra admittatur; quæ utramque ecclesiam conjungat, nil est censendum absoni, & à consuetudine divini Spiritus alieni, si de re duplici loquens, quanquam inter sese simili, ejusmodi usus est verbis, quorum alia magis ad hanc, alia magis ad illam, queant accommodari; & sic alia magis huic, alia illi sensui magis quadrent; quod etiam alibi in Sacris Literis deprehendi potest, ubi duplex eorundem verborum est sensus; qua de re, nunc non est fufius differendi locus. Illud adhuc addi potest, quod ad intelligentiam illorum quæ de hac urbe dicuntur, non parum videtur

videtur facere, ita de hac urbe loqui Spiritum sanctum, ut Judaico populo imprimis videatur parata unde 12 portis ejus, nomina 12 tribuum filiorum Israël etiam dicuntur inscripta verf. 12; quinetiam, gentium & regum terræ, peculiariter sit mentio, non tamquam indigenarum, sed tamquam inquilinorum seu advenarum infra verf. 24 & 26. Ne illud nunc commemorem, quod 12 tantum agni Apostoli, qui Judaico populo nominatim erant destinati, fundamenta muri ejus urbis constituuntur, cum decimus tertius, nempe Paulus, peculiariter fuerit Apostolus gentium. Horum autem omnium, quanquam ea quoque est causa, quod ad ver. Hierof. & populum Israël. cujus ea præcipua erat sedes, vel saltem Rempub. ejus populi, in Ecclesia describenda alludatur, quodque gentes, illi populo fuerit veluti insertæ, & in illorum propria venerint, veniantque bona, ipsi à Deo primo destinati; tamen hæc quoque vel præcipua hic videtur esse causa, quod si respiciamus ad Ecclesiam hujus seculi, de iis credibile sit Spiritum divinum vaticinari temporibus, quibus Judæis ostium fidei aperitur, & totus Israël, ut Paulus loquitur, servabitur, quo tempore Judæi, tamquam proprii hujus urbis cives atque hæredes, primas in ea tenebunt. (Est enim euangelium potentia Dei in salutem omni quidem credenti; sed Judæo primum, deinde etiam Græco, seu ethnico) & sic gentes reliquæ credentium inibi quidem habitabunt, sed aliquomodo inquilinis & advenis similes erunt. Similes dico advenis, non advenæ, quia id alioqui negat Apostolus Ephes. 2. v. 19. Sed de hoc, uniuscujusque sit judicium. Nunc illud restat considerandum, cur formam ac statum Ecclesiæ, hic quidem aliquatenus triumphare incipientis, ibi verò perfectè triumphaturæ, urbis nomine describat, & sub figura structuræ magnificæ, atque amplissimæ, Joh. ante oculos posuerit, id quod locum proprie dictum, magis quam statum & conditionem rei, videtur significare. Causa hujus rei, ea esse videtur, quod cum Deus Johanni vellet demonstrare, summam fidelium Christi felicitatem, iis quæ superius diximus temporibus exstituram, noluerit ea tantum verbis describere, sed etiam imagine quadam propofita, veluti repræsentare, ac depingere, cum magis afficiant, magisque animis imprimantur visa, quam audita tantum. Cum verò posset ipsos homines magnificè ornatos depingere, ut majori involucro res regeretur, locum sumit amplissimum, magnificentissimum, splendidissimum, & iis rebus quæ ad jucunditatem & amantatem pertinent; abundantissimum, in quo felicissimum Ecclesiæ statum delinearet, & videndum exhiberet, præsertim, cum jam alibi, personas ipsas Joh. ante oculos posuisset. Urbem autem sumit potius, quam aliam minorem ædificiorum conjunctionem, propterea quod urbes splendore, reliqua omnia ejus generis antecellant, quemadmodum etiam capacitate & amplitudine, itemque firmitate, & ab hostium incurfionibus securitate, quæ omnia in ista Ecclesiæ felicitate, sunt necessaria. Status enim ille, & splendidissimus est, & omnes admittit, & capit, & omnes quidem simul; & denique adversus vim hostium atque imperum, securus est. De hac urbe possit etiam illa accipere loca Gal. 4. 26. Heb. xi. 12, & 12. 22. Quanquam alia de cœlesti illa urbe, vel potissimum loquantur, alia potius de ecclesia, quæ licet origine sua cœlestis sit, in terris tamen adhuc existit.

Vocat autem Joh. urbem hanc *Sanctam*, opponens eam aliis omnibus urbibus prophanis, & multi modo contaminatis, ac pollutis. Sancta enim dicitur, quod nequaquam sit labe aliqua contaminata, sed à rebus omnibus prophanis ac vulgaribus segregata, ac Deo ejusque cultui, penitus dedicata. Hoc enim modo res dici sanctas, alibi * à nobis est explicatum. Simili ratione fuit appellata, urbis hujus umbra, Hierosolyma terrestris, quemadmodum in-

* In Ethic. & Paraphrasibus.

ter alia legimus etiam in N. Test. cap. 4. Mat. v. 5, & 27. v. 53. Verum nominis seu appellationis causa ita differt, ut ab umbra corpus. Sanctitas enim illa externa erat, ac terrena; hæc quæ in loco nostro intelligitur, interna, spiritualis, ac cœlestis. *Sancta* enim ideo dicitur, quod nil in se admittat pollutum impietate, ac morum improbitate; quodque ipse Deus ac Christus, ibi sit futurus præfens, & ibi perpetuè colendus, quemadmodum apparet partim ex iis quæ hic sequuntur; partim ex verf. ultimo. Vide etiam cap. sequentis verf. 3 & 15. Quanquam rursus, hæc eadem sanctitas, pro temporum ratione, ad quæ refertur, ipsa quoque diversa est, & perfectionis gradu à se ipsa differt. Major enim proculdubio erit, ac perfectior sanctitas ecclesiæ, in cœlis olim exstituræ, quam ejus quæ in terris, licet cæteroqui, pro humanæ conditionis ac imbecillitatis ratione, optimæ atque perfectissimæ.

Ex his jam apparet, quales eos esse oporteat, qui tam sanctum locum incolere volent, sanctos nempe eos esse, & moribus inculpati oportet. Qua de re; postmodum plura. Videatur etiam Psal. 14. Itaque exhortandi sunt omnes, ut sanctitatem, eamque non vulgarem, sed cœlestem sectentur, si hujus ubi cives aliquando velint evadere.

Pergit Johannes, & urbem hanc sanctam, alia ratione describit, & paulo specialius, quæ ea sit, explicat, dum ait, *Hierosolymam novam*, Hierosolymam vocat, propter similitudinem & analogiam, quam habet cum umbra, seu figura sua Hierosolyma terrestris. quæ in eo potissimum consistit, quod urbs hæc, præcipua esset populi divini, hoc est Judaici sedes, quodque ea cultui divino peculiariter, esset destinata, utpote in qua unicum Dei templum esset situm, in quo Deus habitare dicebatur. Hæc enim urbs, de qua hoc loco sermo est, populi divini sub N. Fœd. qui Israël Dei est, & cum populo antiquo, in hac visione comparatur, sedes propria est, atque unica, divino cultui destinata, ita ut extra eam Deus rite coli nequeat. Ipse denique Deus, ut infra dicitur, in ea habitat. Alia nonnulla, de nomine hujus urbis, & de ratione, cur Ecclesia ita appellari queat, & quas inde doctrinas, debemus capere, dictum est in explic. loci Heb. 12. 22. Vocat autem eam novam ad distinctionem veteris in terra Palæstina existentis.

Addit præterea, unde illa profecta fuerit, dum ait, *Descendentem à Deo à cælo*, quibus verbis etiam si id tantum indicare videatur Johannes, sibi visum fuerit (visum autem fuit, urbem aliquam magnificentissimam, ex ipsis cœlis in terram descendere) tamen si causam spectes, cur ita Johanni species ejus urbis fuerit objecta, ut è cœlis videretur descendere, ea fuit illius rei causa, quod si Ecclesiæ sive in terris, sive in cœlis existentis formam ac conditionem intuearis, illa primum à Deo constituta, & in ipsius ut ita loquar mente formata, postea ab ipso hominibus patefacta est, & iisdem oblata, ita ut videatur à Deo, ex ipsis cœlis, ubi ille habitat descendisse ad homines, & cum antea ab eorum oculis remota, iisque penitus incognita esset, postea cœlitus innotuisse, & aditu in eam patefacto, ad eos veluti sese demisisse. Deus nempe, urbis hujus opifex & architectus est. Heb. xi. v. 10, & cap. 3. v. 4. is eam primum construxit, is eam hominibus patefecit, is aperuit ac publicavit, tum ipsi omnis ejus rei gloria, reddenda est. Ex iisdem autem apparet, nil vulgare; nil terrenum, in hac urbe esse, utpote quæ è cælo descenderit. Quare, nec cives ejus, terrestres, sed cœlestibus moribus, præditos esse oportet.

Addit denique Johannes, Illius splendorem & magnificentiam, dum ait, *Paratam, tanquam sponsam ornatum viro suo*; id est, Ita erat condecorata, & omni ornamentorum genere instructa, quemadmodum sponsa solet ornari, cum viro seu sponso jungenda, & in ipsius domum deducenda est. Solent autem sponsæ, ut notum est, quam splendidissime, quamque pulcherrime

cherrimè ornari, ac vestiri. Ex quibus verbis, id potissimum discimus, tum ecclesiam, quæ aliquando in terris adhuc exitura est, omni donorum cœlestium copia, omniumque virtutum ornamentis fore clarissimam, tum verò multò magis eam, quæ in cœlis olim triumphatura est, non virtutibus tantum, sed multò magis etiam divina quadam gloria, circumfulsuram, ita ut nihil ei desit, quod ad summam dignitatem, splendorem, ac magnificentiam pertineat. Splendebunt enim iusti tamquam sol, in regno patris sui, ut habetur Mat. 13. 43, vocavitque nos Deus in regnum suum, suamque gloriam 1 Theff. 2. 12. Vel ut Petrus 1 Epist. 5. 10 ait, in æternam suam gloriam, cuius spe nos gloriarì dicit Apostolus Rom. 5. 2. Qui idem affirmat corpora quæ aliquando adepturi sumus, futura in gloria, seu cum gloria 1 Cor. 15. 43, cum nunc sint decoris expertia & prope ignominiosa. Christus enim è cœlis veniens, transformabit corpus nostrum humile, seu abjectum, ut fiat conforme corpori suo glorioso Phil. 3. 21. Hic autem ornatus, nemini contingit, nisi prius etiam induat ornatum sponse Christi, seque ab omni labe repurget, quod quidem Christus ipse, quantum in se est facit. Repurgat enim ecclesiam suam, lavacro aquæ in verbo, ut constituat eam sibi ipsi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut quidpiam ejusmodi, sed ut sit sancta & inculpata. Quanquam autem hoc loco non dicit Johan. hanc urbem esse sponfam, ornatam viro suo, sed tantum ejus ornatum comparat, cum ornatu sponse, generalius sumtæ, unde nec articulos in textu apponit, quos apponit infra vers. 9, cum eam sponfam agni appellat, tamen hac metaphora usus esse videtur, quia ea urbs, ejusque ornatu, ornatum exhibet sponse Christi, sponso huic suo, vel jam, vel mox exhibendæ, & in thalamum ejus deducendæ, vel jam deductæ atque exhibitæ. Quare liceret, nonnihil hoc loco differere, de ornatu sponse Christi, tum eo, quem ipsa secum ad sponsum afferre debeat, quamquam sponsi opera paratum, de quo supra cap. 19. v. 7, 8, tum eo, quo postea ab ipso sponso induetur ac conabitur, quamquam res eadem, potest etiam illo modo explicari, qui verbis Iohannis, est accommodator.

Hactenus retulit Joh. quomodo sibi ecclesiæ futuræ status per spiritualem quindam visionem, fuerit expressus, nunc quomodo idem, verbis quoque cœlitus demissis fuerit explicatus, subjicit à vers. 3, usque ad finem septimi. In quibus verbis, est id potissimum agit Johan. ut doceat, quanta sit piorum beatitas, nihilominus tamen, alia etiam quædam quæ huc pertineant, sibi indicata asserit, aded ut tria possint constitui verborum istorum membra. In primo, ipsa illa felicitas Ecclesiæ, exprimitur. In secundo, ejus certitudo demonstratur, tum aliis modis, tum imprimis, ostenso ejus autore; in tertio docetur, quibusnam hæc felicitas sit destinata.

Antequam autem ipsa verba referat, ostendit primum, quo pacto & unde ea cognoverit, & sic aliquomodo præfatur aditum sibi ad narrationem sequentem struens, dum ait: *Et audivi vocem magnam ex cœlo dicentem.* Simplex verborum sensus, & rem uti gesta est, seu geri aut fieri Iohanni visa est significans, facilis est. Quod si aliquid mysterii hic subesse putes, statui potest, vocem magnam ideo à Johanne auditam, quod res hæc clarissime proponi, atque omnibus innotescere debeat, utpote quæ ad homines Christianos, mirum in modum consolandos pertineat. Vox enim clara seu magna, exaudiri ac cognosci, tum à pluribus, tum facilius potest. Ex cœlo vero, partim eandem ob causam, cum cœlum is sit locus, unde vox missa, ad omnium aures pervenire potest; partim verò ad faciendam, verbis inde auditis, fidem. Quod enim è cœlo emittitur, à Deo proficiscitur, à quo nihil nisi quod certissimum, verissimumque sit, proficisci potest. Quæ omnia eo pertinent ut tanto diligentius, verbis his auscultemus, ea perpendamus, ac denique fidem illis tanto majorem adhibeamus.

Sed jam ipsa verba è cœlo pronunciata, quibus florentissimus piorum status exprimitur, videamus. Quorum quidem duæ sunt partes, in quarum priori explicatur, quid boni piis debeat contingere, in posteriori, à quibus malis ii sunt liberandi docetur. Illud fit iis in verbis. *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum ipsis, & ipsi populi ipsius erunt, & ipse Deus erit cum illis, Deus ipsorum.* Quibus in verbis partim excitatur attentio, voce ecce qua veluti digitum intendit, divinus spiritus, in rem Iohannis oculis subjectam, hoc est in urbem, quæ ipsi fuerat exhibitæ. Rem ipsam quod attinet, totum id, quod piis hoc loco promittitur, continetur arctissima, ac jucundissima, Dei cum hominibus conjunctione; ex qua quidquid est felicitatis, in homines redundat.

Aitigitur; *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus*, id est: Hæc urbs, quam vides, est tabernaculum, seu habitatio Dei simul atque hominum, quod statim explicat, dum addit. *Et habitabit cum illis.* Quasi dicit; In quo tabernaculo Deus una cum hominibus, commorabitur. Videtur autem in his verbis divinus Spiritus alludere ad vetus illud tabernaculum, per Mosen olim constructum. Nam in eo quoque Deus habitare dicebatur, & aliquo quidem modo, etiam cum hominibus. Nam in exteriorem quidem ejus partem, admittebantur omnes qui erant ex populo, divino cultui vacantes; in interiori verò subinde verfabantur sacerdotibus. In intima, quam semel in anno pontifex ingrediebatur, Deus super propitiatorio residere censebatur. In hujus tabernaculi locum, successit Christi Ecclesia, tum præsentis tum futuri seculi. Quamquam ipsum quoque cœlum; tabernaculo interiori responderet. Quare, perinde videtur loqui divinus Spiritus, ac si dixisset; *Ecce, loco veteris istius ac terreni tabernaculi, in quo Deus inter homines, ac propemodum una cum illis habitavit, habetis aliud, idque cœlestis tabernaculum. Locus ad quem videtur alluisse divinus spiritus exstat Levit. 26. 11, 12. ubi ait Deus: Pona tabernaculum meum in medio vestri, & non abjiciet vos anima mea. Ambulabo inter vos, & ero Deus vester, vosque eritis populus meus; quamquam tabernaculum Dei, eo loco, non materiale illud, Mosis jussu constructum significare videtur, sed habitaculum simpliciter metaphorica loquendi ratione, quasi dicat; Habitabo inter vos, non secus ac si tabernaculum meum, in medio vestri fixissem.*

Addit porò: *Et ipsi populi ipsius erunt, & ipse Deus, &c.* Id est: Ita inter se conjunguntur Deus & homines, ut hi quidem sint proprius ipsius populus, ipsi penitus addictus, ipse verò cum illis maneat, ac conjunctus sit, tamquam Deus, hoc est benefactor ac protector ipsorum. Quæ verba, magis videntur accommodata, ad Ecclesiæ in terris adhuc degentis statum, quam ad cœlestis, seu ejus, quæ in cœlis aliquando exitura est. Nam de hac rectius diceretur, ejus habitaculum fore cum Deo, & ipsam cum Deo habitaturam, non verò Deum cum ipsa; quin etiam illa verba, *Et ipsi populi ipsius erunt*, ex usu S. L. magis videntur referenda ad homines, cultui ac servitio divino, adhuc incumbentes, quam exantlatis jam omnibus laboribus, eorum mercede tantum perfruentibus. Sed tantem possunt hæc omnia, ad ecclesiam in cœlis degentem referri, cum nihilominus dici queat, Dei ibi fore habitaculum cum hominibus & cum ipsis habitaturum. Nam si homines habitabunt una cum Deo, & Deus habitabit cum hominibus & commune utrisque erit tabernaculum. Præterea, populus divinus, non definit esse populus divinus, aut ipsi penitus addictus, quin imo cultui quoque ipsius, qui tenent minimè laboriosus sit addictus. Ut taceam verba illa, *& ipsi populi ipsius erunt* ita posse accipi, ut significarent homines fore Deo charos, & ipsi conjunctos, ita ut sequentia verba, rem eandem aliis verbis explicent. Quanta verò hæc sit felicitas, quæ his verbis explicatur, facile à quovis intelligente perspici potest. Nam sive ad hoc seculum referas, illam Dei cum hominibus conjunctionem atque habita-

habitationem, five ad futurum, summam ea in fe completur hominum felicitatem. Nam quod ad hoc feculum attinet, tum Deus nobis præfens adeffe, tum nobifcum habitare dicitur, cum fuo nobis favore, fuo ope & auxilio præfens adeffe, nos curat, nos protegit, & omni bonorum copia ditat. Bonorum autem illa copia, hoc quidem loco, non tam de terrenarum rerum, quam de cœleftium affluentia, intelligenda erit. Quid ergo illis poteft effe in terris beatus cum quibus Deus habitat? hi vero funt illi, qui in ecclefia Chrifti vivunt, quæ templum eft, ac domus Dei viventis, quemadmodum docet inter alia Paulus 1 Cor. 3. v. 16, 17, cum quo loco conferatur cap. 6. v. 19. 2 Cor. 6. v. 16. Ephef. 2. v. 21, 22. 1 Tim. 3. v. 15. Hebr. 3. v. 6. 1 Pet. 4. v. 17. Quod vero ad futurum feculum attinet, quid auguftius, quid optatius eft, quam in cœlefti tabernaculo, una cum ipfo Deo, fupremo rerum omnium monarcha habitare, ac perpetuo vivere? Nam primum ipfe locus tam auguftus, tam fplendidus, magnam conciliabit habitantibus voluptatem, fed multo magis is, qui in eo refidet, nempe Deus, cujus confpectu infatiabiliter perfuerunt, & à quo perpetui voluptatis ac lætitiæ rivi manabunt. Quod fi felicitatis loco duci folet, fi cui perpetuo contingat, cum principe aliquo habitare, & ejus confpectu ac confortio perfui; quid de iis cenfebimus hominibus qui cum rege regum, ac Domino dominantium, æterno conjunguntur tempore, & ejus confpectu gaudebunt. Quare nil refat aliud, quam ut tantæ felicitatis defiderio capti, omnibus viribus eo conntamur, ut in hoc Dei tabernaculum recipiamur, quod quidem fiet, fi in hoc tabernaculo Dei, quod in terris exiftit, ita nos gesserimus, ut digni fuerimus ejus incolæ, & fpeciali cum reverentia, in confpectu Dei, fuerimus verfat. Deinde, quanta fit piorum felicitas, ex eo quoque patet, quod Deus ille fummus, ipforum Deus fore dicatur, hoc eft, quod fit fururum illorum fummus benefactor ac protector, ita ut quidquid poteft bonorum à Deo in ipfos proficiat, id reipfa etiam fit profecturum. Quid autem non poteft præftare Deus? Quapropter pii, merito in Deo gloriari poffunt, ut loquitur Apoftolus Rom. cap. 5. verf. 11. hoc eft, gloriari cum effe fuum, ad fe fe proprie pertinere. Sed ex eodem hoc loco, illud quoque difcere debemus, tum denium Deum fore noftrum Deum, & nobis adfore, fi nos quoque populus ipfius fuerimus, & ita nos gesserimus quemadmodum populo illius dignum eft. Promiffa enim Dei nobis propofita, omnia conditionata funt, & fi ad effectum debeant perduc, noftrum officium poftulant. Hæc de priori felicitatis noftræ parte. Sequitur altera, quæ confiftit, in immunitate ab iis malis ac calamitatibus, quibus pii antea fuerint fubjecti, quæ quidem prioris partis eft confequens. Ex eo enim quod Deus præfens fit adfuturus hominibus tamquam ipforum Deus, confequetur, ut ab omnibus calamitatibus liberentur.

Hæc autem immunitas, primo generatim explicatur, deinde fpecialim. Generatim, cum ait: *Et delebit, vel abfterget Deus, omnem lachrymam ab oculis eorum.* hoc eft quidquid eft lachrymabile, quidquid fletum ciere poteft, & hætenus quidem lachrymas ciere confuevit, id ab hominibus tollit, atque avertit Deus. Comparat divinus Spiritus Deum tacite cum matre, quæ lachrymas filio fui, aut filiolæ, abftergere folet, & ut flere definat, hortari ac folari. Summa ergo Dei in homines charitas, & paterna planè benignitas, his verbis infinuatur, & fpecialitè de manans, hominum beatitas. Verumtamen, quemadmodum cætera hujus loci verba, ita etiam hæc, duplici ratione funt accipienda, pro diverfitate temporum ad quæ referuntur. Nam de futuro quidem feculo, absolute funt accipienda, cum nihil prorfus in cœlis fit futurum, lachrymabile, nihil flebile, fed læta omnia, & gaudii plena. Sed fi verba hæc, ad hujus adhuc feculi Ecclefiam referas, ea funt reftrin-

genda, ad ea mala, quæ præter naturæ curfum, feu naturalem noftram conditionem, nobis eveniunt, & ab improbitate hominum, eorum imprimis, qui à veritate divina funt alieni, proficiuntur. Effecturus enim eft Deus, ut poft illam humani generis reformationem, pace ac tranquillitate fruatur Ecclefia. Quanquam nimirum vix umquam, in hoc feculo eft fperandum, ut nil prorfus homines pii patiantur mali, nec ulla ex parte infeftentur ab improbis, qui nunquam penitus deerunt, tamen id quod patum eft, pro nihilo cenferur. Et cum nil gravius perpetientur Chriftiani generatim omnes, nil lachrymabile, nil flebile pati cenfebuntur. Simili etiam ratione explicanda funt fequentia, in quibus fpecialim explicat divinus Spiritus illa mala à quibus immunes funt futuri homines pii, quæ quidem funt ifta. *Et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque labor erit amplius.* id quod aliqua ratione confirmatur, vel illustratur: *Quia priora abierunt.* Absolute inquam hæc omnia funt accipienda, fi hæc ad futurum feculum, & ftatum Ecclefie in cœlis degentis referas. Nil enim iftorum prorfus locum ibi habebit, vel habere poteft, cum ea funt infelicitatis hujus feculi propria; fed fi ea, ad Ecclefiam, in terris adhuc verfantis ftatum licet alias felicitiffimum referas, ea ita ut ante diximus, funt reftringenda, & ad ea mala, quæ ab hominibus improbis, veritatis maxime cauta inferuntur, coarctanda: Quapropter mors accipienda fuerit, pro morte violenta, luctus autem & clamor, pro eo luctu ac clamore, qui oriri folet, ex aliis calamitatibus, quæ nobis ob hominum improbitatem, incumbunt, qualis eft, cum aliorum mortes lugemus: aut cum cæteroqui graviffimè vexamur, in exilium agimur, bonis ac fortunis omnibus exuti in paupertatem conjicimur extremam, liberorum & amicorum egeftatem, aliaque mala cernimus, & fi quæ funt his fimilia. *Labor* denique fumi poteft, pro cruciatu, qui corporibus noftris admoveatur. Ita enim fumitur hæc vox, in hoc ipfo libro, fupra cap. 16. v. 10, 11. Et hæc funt illa priora, quæ tunc funt abitura; illa nempe, quæ priori ftatu, & eorum temporum conditioni, quibus tum Antichrifti reliquæ adhuc extiterunt, tum aliarum gentium duravit infidelitas, & à doctrina Chrifti averfio, fuerunt consentanea; alius tum rerum ftatus, alia rerum facies erit, cum tam illustris, tam ampla dabitur omnibus hominibus in Chriftum credendi facultas atque occafio. Sed longe laxius hæc verba extendenda erunt, fi prima ifta referantur ad omnia ea, quæ in hoc feculo funt. Omnia enim luctuofa, omnia quæ ex mortali ac corruptibili conditione noftra nafcuntur, hæc voce comprehendenda erunt. Hinc jam facile eft æftimare, quanta fit piorum in cœlis aliquando victorum beatitudo. Remove nimirum has calamitates, remove mortem, remove luctum & clamorem, remove dolorem ac cruciatum, quid eft, quod gaudium ac lætitiâ eorum, turbare queat. Hæc sane funt, quæ terrenam hanc vitam, licet alias cum cœlefti haudquaquam comparandam, triftem atque inſuavem reddunt. Hæc fi abeffent, perpetua quædam voluptate, circumfluere. Sed nunc quia hæc vitam noftram perpetuo infeftant, efficiunt etiam, ut ejus propemodum pertæfi, minus eam amemus, nec de ea retinenda tantopere fimus folliciti. Sed ad meliorem felicioremque aspiremus, & præfentis jactura, futuram redimere, in lucro ponamus.

Sequitur nunc, ut fecundo loco videamus, certitudinem eorum quæ hætenus dicta funt, quæ partim nude exprimitur, partim aliqua ratione confirmatur: quæ eatenus potiffimum ofenditur, quatenus, caufa effectuum eorum omnium certiffima, demonstratur. Quatuor enim funt hujus membri particule; quarum prima & ultima, de caufa efficiente, iftorum omnium loquitur, duæ mediæ apertius, de veritate iftorum omnium loquuntur.

Prima

Prima particula est ibi: *Et dixit sedens super thronum. Ecce nova omnia facio.* Quis per eum, qui super throno sedet, intelligendus sit, facile unus quisque perspiciat; nempe Deus ille summus, Pater Domini nostri Jesu Christi, ut constat ex cap. 4. & 5. in quo posteriori, manifeste is distinguitur à Christo vers. 7. & 13. Ideo autem hoc pacto describitur, quia Johanni ita fuit per visionem adumbratus. Adumbratus autem fuit ideo, quia Deus imperium summum in omnia obtinet, & res omnes suo nutu gubernat. Nam in thronis sedere, regum est, ac principum potentium, quorum non est, instar famulorum ac fervorum, discurrere, sed majoris autoritatis gratia, in splendidis, confidere thronis, & iussu, imperio, nutuque suo, omnia quæ ad regnum pertinent, administrare ac disponere. Hoc quoties nos cogitamus (cogitare autem debemus semper) roties divinam hanc majestatem adorare, & animi nostri, ut ita dicam genua, coram tanto rege ac monarcha flectere debemus, itaque nos comparare, ut eum revereamur, ejus dicto semper audientes simus, ejusque nutibus omnibus obsequamur. Quod autem ad locum nostrum atinet, id in nobis efficere rei hujus consideratio debet, ut firmiter iis credamus, quæ tantus rerum monarcha pronunciaffe hoc loco dicitur. Quodsi enim regibus facilius adhibetur fides, quam hominibus vulgaribus, quidni summo rerum principi ac monarchæ, summa à nobis adhibeatur fides? Quid verò is pronunciaffe à Johanne scribitur? *Ecce (inquit) nova omnia facio.* Vox omnia pro diversitate temporum ad quæ respicitur, diversimode capienda est. Nam si referatur ad hoc seculum, restringenda est ad ea omnia, quæ statum ecclesiæ Christi concernunt, ad quam omnibus hominibus tum patebit aditus; quamquam fieri potest, ut figurata loquendi ratione, vox ea complectatur, omnia aspectabilia, non quod omnia profus innovanda sint, sed quod perinde futurum sit, ac si omnia innovarentur. Mutato enim statu ac conditione hominum, præsertim universorum, mutari omnia, ac locus denique ipse, aliam faciem inducere videtur, quemadmodum supra diximus de celo novo, & terra nova differentes. Quænam autem sint res illæ, quæ vere mutabuntur, constare potest, ex duobus superioribus versiculis præsertim verò ex quarto, ubi cum enumerata fuissent quedam mala; additum est, *Quia priora abierunt.* At, si hæc verba referas ad futurum seculum, latius hæc sunt extendenda, quemadmodum etiam diximus, de verbis superioris versiculi: quamquam non tantum ista mutabuntur, verum etiam alia; locus nempe ipse, ut vidimus vers. 1. non tantum quia alius atque alius appariturus sit, sed quia alius rei ipsa futurus; quin etiam ipsa hominum materia mutabitur, ex qua mutatione illud consequetur, quod vers. 4. est expressum. Hic animo repetenda sunt doctrinæ, quas versiculis nunc allegatis proposuimus, cogitandumque, Si cupimus, ut status noster aliquando penitus innovetur, debere nos hic mores nostros renovare, eo pacto, quo Apostolus docet Rom. 12. vers. 2. Ephes. 4. vers. 22. & seqq. Coloss. 3. vers. 9, 10.

Sequitur altera hujus membri particula, quæ continetur ibi: *Et dixit mihi.* id est præterea dicit, seu dixit mihi. *Scribe quia hi sermones, veri & fideles sunt.* Scribere hæc Johannem iussit, in perpetuam rei memoriam & certiorum ejus fidem; addita ratione, quia sermones illi quos hæcenus explicuimus veri sunt ac fideles, seu fide digni ac certi, suppressa interim alia ejus rei causa, sine qua hæc vim tantam non haberet, nempe, quod sermones ii contineant res, scitu vehementer utiles, imò necessarias humano generi, ac jucundissimas. Ex quo primum id colligi debet, quod ad rem præsentem pertinet, nempe cum Deus hæc scribi à Johanne voluerit, & posteritatis etiam memoriz prodi, eadem à nobis legi quoque, ac

diligenter considerari debere. Quorum enim alias fuissent scribita? Deinde, si sermones hi veri sunt ac fide digni, à nobis etiam indubitata fides illis est adhibenda. Quod si quis putet, supervacaneum esse monere propterea quod omnes fidem iis adhibeant, is non considerat, facilius id esse dictum, quam præstitum. Nam si omnes his dictis, fidem vere adjungerent, etiam id omnibus viribus contenderent, ut ea felicitate potirentur, de qua sermo fuit hæcenus, cum ea sperni à sciente prudente, nequeat. Atqui videmus, pro dolor, perpaucos esse, qui eo vere aspirent, qui ea faciant, quæ ad felicitatem hanc consequendam sunt necessaria. Is enim demum vere eo adspirat, qui nihil eorum omittit, quæ ad tantum bonum adipiscendum spectant. Sed præterea, illud quoque hinc animadverti potest. Si Deus ea, quæ modo audivimus quia certa sint ac vera, ac simul scitu necessaria, Literis consignari à Johanne voluit, nullam esse causam, cur non cætera omnia, quæ ad salutem sunt necessaria, quæque is per Christum, aliosque divinos viros pronunciavit, scribi, ac Literis prodi voluerit. Certe par hic est omnino ratio. Quapropter, vehementer illi errant, qui putant existare aliquod verbum Dei non scriptum, quod in se contineat res ad salutem omnino necessarias, quæ in verbo Dei scripto non comprehendantur, nec ex eo, sanæ rationis adhibito judicio colligi clare, ac perspicue queant. Hoc si obtineatur, quam multa coincident religionis ipsorum capita, quæ ipsimet farentur in Sacris Literis clare haudquaquam contineri?

Sed ad tertiam particulam pergamus, quæ quidem est ibi. *Et dixit mihi. Factum est.* hoc est amplius seu Adhæc dixit mihi verbum autem istud factum est, duplici ratione potest accipi, vel ut summam rei certitudinem tantummodo denotet, quasi dicat; Adeo certo id, quod modo dixi futurum est, nempe omnia me facturum nova, ut perinde censei debeat, atque si id jam factum esset. Novum non est in Sacris Literis, & maxime in sermonibus prophetis, de rebus certo futuris, ita loqui divinum spiritum, atque si jam facta essent, & præterito de illis uti tempore. Hoc pacto, si verbum istud accipiatur, quid inde nobis sit discendum jam vidimus, cum de certitudine sermonum divinatorum, locuti sumus. Apud Deum nempe, non facilius est dicere, quam facere. Quare non minus dictis ipsius credere debemus, quam factis esse credituri: quamquam credituri non essemus, sed visuri. Altera, verbum istud accipiendi ratio est, ut perinde sit ac si dictum fuisset, iis quæ ante dixi præactis, omnia fuerint facta. Nihil enim porro restabit faciendum, quod ad homines suprema felicitate donandos pertineat. Potuit autem vel propterea hoc verbo uti Deus per spiritum suum in ista visione loquens, quia ita res ob oculos tum ponebatur, ac si re ipsa fieret, ac gereretur. Quare novo celo, & nova terra introducta, & Hierosolyma illa è caelis in terras digressa, potuit Deus dicere factum est: Jam finis est eorum, quæ vel in terris ad felicitatem ecclesiæ pertinent, vel in caelis aliquando existitura sunt. Sed huic rei non immorabimur.

Sequitur quarta particula, quæ cum prima, eodem contextu sunt pronuncia, quæ quidem est illa: *Ego sum a & a, principium & finis.* posteriora verba, priora explicant, & alpha pro initio, omega pro fine poni docent: propterea, quod illa initialis, hæc finalis alphabeti apud Græcos sit litera. Sed id ipsum, quod explicationis causa afferunt, explicatione quadam indiget. Vulgaris est sententia; ideo Deum (nam de hoc sermonem esse, omnes animadvertunt) appellari initium, quia ab æterno existit, & omnes res antecesserit; sed

ii non animadvertunt, non eadem ratione, Deum posse dici finem, quod post omnes sit existurus, cum velit & angelos & homines secum æternum vivere. Quare, ita potius statuendum est, Deum dici a & principium & finem quia res eas de quibus sermo est, hoc est omnia, quæ ad salutem nostram pertinent, quod idem ad alia quoque universa extendi potest, & cœperit, & ad finem sit perducturus, ita ut solus utramque ut ita loquar paginam, in toto hoc negotio faciat. Non ita orsus est Deus salutis nostræ rationem, ut alius quis absolveret, & succederet, ipsi hac in parte, minime subordinatus, nec ita ad finem perducet, ut alius ante ipsum negotium hoc fuerit orsus. Ipse in ea re primus fuit, idem etiam ultimus est. Quo pacto etiam apud Esaiam Deus de rebus similibus loquitur. Simili ratione, de Christo quoque dicitur supra cap. 1. verf. 11. quod sit a & primus & ultimus; quæ posteriora verba existant etiam verf. 17. nempe quia ipse primus salutis nostræ rationem orsus est, ipse ultimus eam perficiet, nec cuiquam ulli hac in parte, munere semel suscepto cedit. Quamquam alia aliquatenus ratione, Deus summus, alia ratione Christus Dominus, primus & ultimus est, in re eadem. Deus, tamquam suprema causa, Christus, tamquam media, & suprema isti subordinata. Neque ea in re, vel Deus, cum primus & ultimus nominatur, Christo opponitur, vel Christus Deo; sed potius alter alteri conjungitur. Opponitur autem uterque iis, qui ipsi minime sunt subordinati. Deus quidem, omnibus simpliciter, Christus autem præter Deum omnibus, cui ipse est subordinatus. Et & alia quædam verba hæc explicandi ratio, ut Deus ideo dicatur principium, quia sit prima efficiens causa; finis verò, quia sit causa finalis ultima, ad quam universa salutis nostræ ratio tendat; sed prior quam attulimus interpretatio, divini spiritus menti, longe magis videtur consentanea. Itarum alteri rerum consideratio eo pertinet, ut tanto firmius credamus id fore, quod hoc loco prædicitur. Deus enim qui semel rem hanc cœpit, institutum suum nequaquam deseret; sed quemadmodum id ad finem perducere potest, ita etiam re ipsa perducet. Itaque quemadmodum Dominus Jesus supra Johannem, timere vetuit, ac bono esse animo iussit, propterea, quod ipse sit primus & ultimus, qui salutis nostræ opus & cœperit & ad finem sit perducturus; ita etiam hic nobis faciendum est, cum idem de Deo audimus salutis nostræ cupidissimo, qui quidquid hac in parte facturum se dicit, per Jesum Christum efficiet. Ad id etiam huius rei consideratio prodesse debet, ut omnem felicitatis acceptæ laudem, ad Deum, tamquam primum illius auctorem, ac supremum consummatorem referamus, & ei pro tanto beneficio gratias agamus.

Hæc de secundo membro. Sequitur tertium, in quo exprimitur. Quibusnam, tanta, quantam hæcenus vidimus felicitas contingere debeat. Id verò duobus modis exprimitur. I. Illis verbis, quæ superiori etiam membro, annexi possent, cum in iis quoque causa huius beatitatis efficiens, exprimitur. Ego inquit, Deus, *sitienti dabo ex fonte aqua vitæ gratis.* Seipsum Deus ait daturum aquam illam vitæ, quia ab ipso primum hoc beneficium manat, licet per Dominum Jesum, seu Dominum Jesus, Dei nomine id sit facturum. Unde supra cap. 7. dicitur; quod agnus qui est in medio throni, sit parturus fideles suos, & deducetur eos, ad viventes fontes aquarum. Alter, nempe alterum, ut paulo ante diximus, non excludit, sed potius propter subordinationem includit. Ait autem se, sitienti, hoc est, vehementer cupienti, ac desideranti, daturum. Vehemens enim est potus sitientie desiderium. Unde alibi Dominus Jesus, hac metaphora usus, dicit. Beatos esse eos, qui esuriant, ac sitiant, iustitiam, id est vehementer eam desiderant. Er sane, si recte rem expendas, nil prope dixerim aliud requiritur ad id, ut gaudiis celestibus perfruaris, quam ut ea vehem-

enter desideres. Desiderium enim illud te conquiescere non patietur prius, quam id totum feceris, quod ad sitim illam restinguendam, tua ex parte requiritur. Hic ergo primus est, ad felicitatem supremam aditus, & omnis officii nostri fons atque origo. Accommodavit autem divinus spiritus, descriptionem eorum, qui tanto bono, de quo hic sermo est, potituri sint, descriptioni illius ipsius boni. Describit enim illud, per aquam vitæ. Aqua autem desiderium, sitis est. Quod porro ad bonum istud, id exprimitur his verbis: *Dabo scilicet sitienti ex fonte aqua vitæ:* ubi non tam singula verba, quam lenius verborum, simul junctorum considerandus videtur. Neque enim separatim aliquid videtur dicendum, de fonte, illius aquæ, separatim de aqua; quasi aliud sit, ex fonte illius aquæ bibere, aliud ex illa ipsa aqua quæ de fonte isto manet; sed perinde censendum est, ac si dixisset; *Dabo illi de aqua vitæ, ex fonte suo manante;* quæ aqua fuit ostensa Johanni, ut legitur infra, cap. 22. *¶* I. ubi ita ait; *Et ostendit mihi, scilicet angelus, purum flumen aquæ vitæ, splendidum, seu clarum tamquam crysallum, egrediens ex throno Dei & agni; unde apparet, fontem illius aquæ, quodammodo constitui thronum Dei & agni, vel ipsum Deum atque agnum.* Quod verò ad illam ipsam aquam attinet, ea dicitur aqua vitæ, propterea quod vitam pariat, quasi vivificam dicas, quemadmodum panis vitæ Joh. 6. pro pane vivifico. Quid autem per hanc aquam vivificam intelligendum sit, non satis liquet. Quod si ad hoc seculum, verba hæc referas, poteris per eam intelligere Spiritum sanctum: quandoquidem de eo expresso legimus, quod aqua vivens, seu vivifica, sit appellatus, ut apparet ex illis Christi Ioh. 7. 37. &c. verbis: *Si quis sitiat, veniat ad me & bibat. Qui credit in me, quemadmodum dixit Scriptura, flumina ex ventre ipsius fluent, aqua viventis.* Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in ipsum. Nondum enim erat Spiritus Sanctus, quia Jesus nondum fuerat glorificatus. Cum hoc autem spiritu conjuncta est etiam doctrina Christi, & ex utroque manans spes immortalis vitæ, quæ mirifice animos hominum recreat, & reficit, ac desiderium illorum restringit. De qua aqua disserit Christus apud eundem Ioh. cap. 4. Sed si ad futurum seculum verba hæc referas, verba hæc, non tantum metaphoricè sunt accipienda, sed etiam metonymicè, & intelligendum ei datum iri, ex fonte aquæ vivificæ, cui ipsa dabitur immortalitas, & ex ea perpetuo manans gaudium. Quo eodem modo dicitur, vincenti daturus Dominus Iesus edere de ligno vitæ, supra cap. 2. *¶* 7. quia nimirum illi dabitur vita perennis, atque immortalis, ei similis, quam aliquando arbor vitæ in medio paradisi Dei plantata, gignere poterat: nisi quis subtilius velit hæc considerare, & per fructum illius arboris, quemadmodum etiam hoc loco per aquam illam vivificam, intelligere causam, quæ in nobis perpetuam illam vitam pariat ac sustentet, & unde jugiter celestia fluunt gaudia. Quemadmodum enim aliquid in nobis est, quod vitam hanc temporariam pariat, & jugiter sustentet, ita etiam aliquid olim erit, quod immortalem vitam in nobis efficiat, ac perpetuo conservet, quanquam illud, non extra nos positum erit, nec externo revera auxilio indigebit, alias immortales revera non foremus, sed semel nobis datum, æternum in nobis perdurabit, nec auferri à nobis poterit. Placuit aliquando, & ne nunc quidem prorsus displicet, ut per aquam illam vivificam, sive ea ad hoc, sive ad futurum seculum referatur, intelligatur immortalis vita, & cum ea conjuncta gaudia, sed in hoc quidem seculo, spectantur percepta, & partim per spiritum illum sanctum, partim per evangelium Christi, animis nostris influens. In futuro autem, re ipsa nobis data. Addit denique divinus spiritus, Deum daturum ex fonte illius aquæ *gratis*; id est absque ullo pretio, alludens simul ad id, quod vulgo fieri videmus, ut aqua publica sit, & absque precio unicuique concedatur. Idem dicitur inf. c. 22. 12. Contra, cum Dominus Jesus loquitur, de

auro

auto igni probato, consulit nobis, ut illud ab ipso emanatum sup. cap. 3. 18. cum tamen non minus pretiosa sit hæc aqua, quam illud aurum, similitudini hac in parte aliquid tribuens, sed ita, ut, utriusque metaphoræ, sit aliquid in re ipsa, de qua agitur fundamentum. Et hoc quidem plane proprie dicitur, quod gratis ea nobis Deus largiatur, quia nullum vel à nobis ipsis, vel ab alio, nostro loco ac nomine precium ullum revera accepit. Rursus autem emitur aurum à Domino Jesu, quia aliquid saltem, quod precio cuiuspiam respondet, ad id comparandum requiritur. Studium nempe, ac labor noster.

Ex his discimus 1. Qua re nobis imprimis sit opus, si sempiterna vita & gaudiis celestibus, perfrui velimus, nempe ut quam maximum tanti boni desiderium, in nobis excitemus, & instar sitientium ad illud anhelemus. Ita enim facile futurum est, ut instar cervæ siti ardentis, curramus ad illum fontem aquæ vivæ, nec conquiescamus, priusque sitim illam nostram restinxerimus: non restinguemus autem plene, priusquam suprema illa felicitate potiamur. Desiderium autem tanti boni, in nobis excitabimus, si hanc vitæ aquam, velut prægustaverimus, & prælibaverimus, hoc est, summam ejus suavitatem animis nostris perceperimus; quod fiet, si de ea dies noctesque cogitabimus. Plerique quidem sibi persuadent, se cupere tanto bono potiri; sed non omnes, imò perpauci, revera sitiunt hanc aquam, cum ita languide cupiant, & levisimam etiam voluptatem suavitati hujus aquæ vivificæ, ante ponant; arque hinc sit, quod tam pauci ad celestem vitam, ut par est, aspirent, atque contendunt, ac proinde etiam, eo perventuri sint. Urinam tantum in animis nostris, aquæ hujus desiderium excitare possemus, quanto sæpe tenemur, aquæ hujus terrenæ, è qua ut Domini Jesus loquitur, qui biberit, iterum sitiet, cum ex illa, quam ipse dare solet, qui biberit, sititurus non sit in æternum, sed aqua illa, futura sit in ipso, fons aquæ salientis, in vitam æternam Joh. 4. vers. 13, 14. Sed nos corpori magis addicti sumus, quam animo, ea causa est, cur magis de aqua ea simus solliciti, quæ corpori reficiendo servit, quam, quæ animæ, cum fieri contra debet. Deberet ante oculos nobis esse id, quod de pane vitæ, idem Christus apud Johannem docet, eum nempe, qui illum comederit, in æternum victurum, cum contra Patres Judæorum, qui manna illud è caelis lapsum comederunt, mortui fuerint, & nil illis cibus tam præstans ad vitæ perpetuitatem profuerit.

Denique, consideranda est hoc loco, summa Dei benignitas, quæ gratis nobis tantum bonum largitur, seu absque ullo nostro merito, imò etiam absque alieno. Nam si alius quispiam, nostro nomine, vere fuisset meritus, gratis eam Deus non daret. Quicumque enim pretium, à quocunque tandem acceperit, is quod dat, gratis nondat. Hac occasione potest aliquid differi, de merito Christi ejusque satisfactione, sed breviter.

Alter modus, quo describuntur ii, quibus tanta felicitas destinata, continetur iis verbis, *Qui vincit, hæreditabit omnia. Et ero illi Deus, & ipse erit mihi filius.* Quibus tamen verbis, quemadmodum & superioribus ipsa quoque felicitas, quæ superius fuit explicata, exprimitur. Homines verò ii, quos felicitas ea maneat, describuntur nomine vincientium, quæ vox iterum prodiversitate temporum, aliter atque aliter est accipienda, hoc est, nunc perfectiori, nunc imperfectiori ratione, & perfectiori quidem, si ad futurum seculum referatur, & imperfectiori vero, si ad præsens. Nam si de præsentis seculo accipiatur, is victor appellabitur, qui ita superaverit hostes suos spirituales, atque imprimis hunc mundum, & calamitates, quas homines hujus mundi, ipsi opposuerant, ut eum à veritate divina, abstererent, ut nullo modo passus fuerit sese ab ejus amore ac professione abduci. Qui enim talis fue-

rit, is eo tempore, cum sublatis Anti-Christi erroribus & aliarum gentium infidelitate, ecclesia Christi illustris constituetur, acibit hæreditatem sanctæ illius urbis, omniumque bonorum spirituum, quibus ea affluer. At si per hæreditatem omnium, possessionem celestis felicitatis, quæ futuri seculi est propria; intellexeris, is demum victoris nomen merebitur, qui hostes suos penitus vicerit, neque usque ad mortem, iis succubuerit; sed potius si res tulerit, fortiter pro nomine Christi, occubuerit; & mortem acerbam ferendo, vicerit. Nam cum omnes, qui peccati jugum excusserunt, & sic carnem cum concupiscentiis edomuerunt, atque ut Paulus ait, crucifixæ sunt, mundi hujus illecebras omnes spreverunt, & omnes Satanæ machinas, quibus animum ipsorum expugnare tentaverat, eluserunt, victores appellari merebuntur; præsertim si usque ad finem vitæ, palmam hanc sibi eripi non patiantur, tum verò si imprimis victores censentur, qui ne mortem quidem violentam justitiæ causa, subire detrectaverint, sed eam alacri animo, pro Domini sui nomine ac gloria adierint. Unde facile est intelligere, quid nostri sit officii, quidque perpetuo meditari, & opere ipso præstare nos oporteat, si celestium bonorum hæredes fieri cupiamus. Pugnandum nempe est cum hostibus nostris, & primo quidem nobiscum ipsis; hoc est, cum carne nostra, quæ nos externis nostris hostibus prodit. Nihil enim vel Saranas, vel mundus adversum nos posset, nisi caro cum illis colluderet, ac conspiraret. Difficillima autem unicuique secum pugna est: propterea, quod nosmet ipsos, vehementer amamus, & durius in nos consulere horremus. Sed quo difficilior pugna est, tanto gloriosior est de seipso parta victoria, nec ullus præclarior triumphus, est eo, quem quis de seipso subjugato reportat: quare, contundendum est, ut Paulus de seipso loquitur corpus, & in servitute redigendum. Quod quidem fiet, si spiritus Christi in nobis habitabit. Nam, si quidem Christus in nobis habitat, corpus quidem mortuum erit peccato, spiritus autem vivet justitiæ, ut docet idem Apostolus Rom. 8. Similiter etiam, si fides in nobis habitabit, mundum vincemus. Hæc enim est ea victoria, quæ vincit mundum seu ejus victoriæ causa 1 Joh. 5. si Dei sermo in nobis habitabit, validi erimus & vincemus illum malignum, seu Satanam. 1 Joh. 2. 14. Nil est difficile credenti, & certaminis hujus brabeum, quod Christus agonotheta nobis ostentat, semper ante oculos habenti. Quantum in hac victoria, de qua hic sermo est; situm sit, si quis plenius velit cognoscere, perlegat conclusiones singularum epistolarum Domini Jesu, quas ad ecclesias Asiæ scripsit Dominus Jesus, quæ describuntur supra cap. 2. & 3.

Quod ad descriptionem felicitatis, quæ hoc loco annexa est, attinet, ea duplex est. Prior ibi: *Qui vincit hæreditabit omnia.* Per omnia ista, intelligenda sunt, tum urbs illa, superius descripta, tum ea omnia quibus illa abundat bona, quæ qualia sint, ex hæcenus dictis, satis apparet, quamquam uberius id totum describitur, relicto hoc capite, initio facto à vers. 10. quinetiam initio cap. sequentis, per aliquot versiculos, quæ omnia quatenus tempus tulerit ac necessitas postularit, perlegi, ac breviter percurrere poterunt. Cum vero dicitur, victorem hæreditaturum omnia, significatur eum, pleno stabilique jure, ea adepturum, ac possessurum, qua voce, non semel utitur spiritus divinus, cum de futura nostra felicitate ait; quam in ea simul, respici eo solet, quod nos Dei filii sumus, à Deo adoptati, ac proinde etiam hæredes, ut Paulus disputat Rom. 8.

Hic denuo possunt excitari auditores, ad desiderium & spem tantæ felicitatis, potestque contentio fieri, inter bona cælestia & terrestria, interque stabilitatem possessionis illorum, & instabilitatem, atque incertitudinem possessionis horum.

Illud

Illud etiam non est prætermittendum, quod cuiusvis vincenti promittatur, quod sit hærediturus omnia, cum tamen omnes sint hæredituri. Nempe, ita bona illa cœlestia comparata sunt, ut perinde sit, ac si singuli omnia tenerent, cum unius cuiusque tanta sit futura felicitas, ut majorem capere non possit, nec ideo, quod hic omnibus perfruatur, alteri quidpiam inde sit decessurum. Ita enim exuberat cœlestium bonitas, ut omnes expleat, & tamen redundent, contra quam in terris accidit, ubi si unus possidet omnia, cæteri eorum possessione excluduntur. Altera descriptio illius felicitatis est, vel si mavis illius quædam causa, cum porro addit divinus spiritus, *Et ero illi Deus, & ipse erit mihi filius.* Ideo enim is qui vicerit hæreditabit omnia, quia Deus; illius erit Deus, & ipse Dei filius, quemadmodum jam ex parte monuimus. Sed tamen si hæc de effectu ipso intelliguntur, idem quod priora verba, in sese complectentur. Deum enim alicui esse Deum significat, ut supra vidimus, Deum, esse summum illius benefactorem, & sua ad illum beandum potentia uti. Rursum, quempiam esse Dei filium, & hoc & non paucis aliis scripturæ locis, significat, Deo instar filii, charum esse & eo esse loco ac conditione, qua filium esse oporteat. Neque enim hoc loco sermo est, de re, ad officium nostrum pertinente, qualis est similitudo, quam ratione sanctitatis cum Deo habere debemus, quæ nos Dei filios constituit; sed de re, quæ ad conditionem, felicitatemque nostram spectet, & præmium sit laboris, atque officii nostri. Quantum hinc solatii fiat, quisvis videre facile potest. Quanta autem dignitas est, adeo Deo esse charum, ut Deus, tibi sit Deus, & tu ipse filius, ut jure cum Johanne exclames. Videte, quam charitatem nobis dederit pater, ut filii Dei dicamur 1 Joh. 3. vers. 1. Atque hæc multis modis amplificari pro concione queunt; sed quanto plus est hac in re gaudii, tanto plus etiam esse debet virium, ad nos monendis, ut vincere velimus, cum non nisi victori, hæc sint promissa, atque ut cum Deus nos pro filiis suis agnoscere, atque habere velit, nos quoque ita nos geramus, ut filii ipsius, merito dici possimus, hoc est, sanctitate ipsi evadamus similes, & tamquam benignissimum nostrum patrem, ardentissime amemus; quod fiet si mandata ejus observemus. Hæc enim vera in Deum charitas est 1 Joh. 5. vers. 3. Obiter hic observari potest, in Græco, voci filii, præpositum esse articulum, cum tamen hoc loco, generale sit vocabulum. Similis esse videtur usus articuli Matt. 18. vers. 15. in voce *ὁ ἀδελφός*, atque imprimis vers. 17. in nominibus *ὁ υἱός*, ὁ πατήρ.

Abolvimus hæcenus priorem, majoremque hujus loci partem, quæ est, de felicissimo piorum statu, partim in hoc, partim in futuro seculo. Sequitur nunc miserimus impiorum status ac conditio vers. 8. ubi tum aliquot impiorum genera enumerantur, tum miserimus illorum status describitur. Quod ad prius attinet, tria potissimum eorum videntur exprimi genera, quorum tertium in alias iterum species seu genera distribuitur. Primum est, hominum *timidorum*, per quos non ii sunt intelligendi, qui natura sunt meticulosi, & in periculis trepidare solent; sed ii qui tantum valere sinunt metum calamitatum, tormentorum & mortis acerbissimæ veritatis causa propositæ, ut vel veritatem amplecti eam ob causam nunquam audeant, vel ubi amplexi fuerint, ab ea deficiant, eamque profiteri non audeant, à quo timore Christus discipulos suos dehortatur Matth. 10. ubi ait. Ne timueritis ab iis, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, & 1 Petr. 3. vers. 14. nam quod alias, ad naturalem illum timorem ac trepidationem attinet, quæ tamen haudquaquam tantarum est virium, ut quis à recto desiscat, videmus eam, in ipsum quoque Dominum Jesum cecidisse qui ipsemet de se ait. Animam suam turbatam esse Joh. 12. 27. imo etiam turbatam esse, usque ad mortem, & alia his similia, de ipso testantur evangelistæ. Unde facile perspici potest, nihil id constantiæ

ac fortitudini Christianæ, demere laudis apud Deum, si quis periculi magnitudine terreatur, imo ita obfirmet animum, ut à veritate aut pietate, nulla ex parte dimoveri se propterea patiat; imò propemodum laude dignior est, ejus constantia, qui licet ob naturalem quandam imbecillitatem, vehementer percellatur, imminente periculo, nihilominus tamen perduret, & nil se, religioneque sua indignum committat, quam qui ob naturalem quandam animi magnitudinem, nullo in periculo trepidet, & absque ullo metu, mortis discrimen adeat. 1. Ille enim nihil naturæ imputat, hic multum. 2. Illius constantia, validioribus arietibus concutitur, quam hujus, & tamen non minus, quam hæc perstat. 3. Quamquam & illud animadvertere licet, viros nonnunquam majores, & cæteroque validiores, magis in hujusmodi certamine trepidasse, quam imbecilliores, quales alias sunt plerumque homines imbecillioris, aut sexus, aut ætatis, propterea quòd horum imbecillitatem Deus, majori quodam fulsit ac firmavit robore. Virtus enim Christi, in imbecillitate perficitur. 2 Cor. 12, & in iis magis apparet, divina id fieri virtute, quòd tam alacri, atque imperterrito animo, extrema subeant discrimina, quam in firmioribus. His autem, minus est opus subsidio, & satius est tum, eos sibi quodammodo relinquere, & præter id, quodante ex Christiana religione comparant robur, alio extraordinario, non armari. Ita enim melius illorum apparet fides, constantia, atque in Deum pietas, melius etiam, quantum doctrina, ac religio Christi sanctissima, in hominibus efficere queat. Quare ut ad rem nostram redeamus, ii demum timidi ex mente divini spiritus, hoc loco censendi sunt, quos metus transversos agit, & à recto tramite abducit. Ideo autem horum mentionem hoc loco fecit Joh. & quidem initio, quia non pauci proculdubio tales fuerint, sintque existuri ecclesiæ renascentis tempore, & ex Antichristi tyrannide exeuntis, aut infidelitatem gentilem abjicientis. Eo enim tempore, gravissimæ, ut tum res ipsa unumquemque monet, tum hic Apoc. liber abunde docet, existere debuerunt, & ex parte adhuc existuræ sunt aliquando persecutiones, adversus eos, qui Antichristi jugum vel excusserunt, vel adhuc excutunt, quive gentilibus erroribus relicti, Christianam religionem amplectentur. Nam Antichristum tyrannidem suam stabilire velle, nec posse pati, ut ab eo tot hominum millia desiscant, eos etiam qui errores veteres adamaverint, eos ferro & igni velle defensas, & Satanam ægerrime ferre, hunc ut ita dicam, bolum sibi è faucibus eripi, quisvis facile perspicit. Quare cum non omnium is sit animus, eaque fortitudo ac constantia, ut persecutiones, calamitates ac mortem denique acerbam, veritatis causa sustinere velint, quis non videt, illius mutationis de qua diximus, tempore, multos existuros fuisset, atque adhuc existuros esse timidos, atque ignavos, quos hic divinus spiritus designat, & hos quidem ab initio colloca, ne quis fortè putet rem levem esse, timore victum cedere, & tantum iis, qui profus nolint veritatem amplecti, aut in apertis sceleribus hæreant, sempiternam perniciem, repositam esse arbitretur. Quapropter adversus timorem perpetuo obfirmandus est animus, & fortitudo ac constantia Christiana comparanda, quæ in eo cernitur, ut nosmetipsos abnegemus, id est vitam ac corpus nostrum, pro alieno quodammodo ducamus, ejusque nullam habere rationem decernamus, tamquam si ad nos haudquaquam pertineret. Quinetiam crucem tollamus, & quidem quotidie, id est ita animum comparemus, ut non tantum ad aliud aliquod levius vel calamitatis vel mortis genus; sed ad genus mortis acerbissimum, simul & ignominiosissimum, quale crucis olim fuit, parati simus, idque ita, ut mortem non è longinquo prospiciamus, sed tamquam præsentem intueamur, non secus atque si instat maleficorum, crucem in humeros tolleremus, ad supplicii locum eam deportaturi, eaque

eaque in re, Christi ducis nostri vestigia fequamur, qui tum cum hæc diceret animo, poftea etiam corpore, ac reipfa, crucem fufultit, eamque in locum, morti ipsius deftinatam detulit, & ei fuit affixus. Si quis eum animum, nondum fibi comparavit, is Christi difcipulus effe non poteft, id eft, talis non eft, qualem effe eum oportet, qui Christi difcipulus fieri velit. Nam vel Christi difcipulus, nulla ex parte evadet, vel effe definet, ejuſque conditio, deterior erit conditione ejus qui nunquam veritatem agnovit. Quare de re vide ultimam partem Luc. 14. 26, 33, 34.

Sed jam tempus eft, ut ad alterum impiorum genus accedamus, quod continetur, nomine *infidelium* quo intelliguntur ii, qui veritati divinæ, in lucem denuo productæ, & ex Antichristi, ac gentilitatis tenebris eruatæ, fidem adhibere noluerint, quomodo hoc nomen, tum in Sacris Literis tum in communi fermone, apud Christianorum vulgus accipi, nemo ignorat. Diftinguuntur enim hi, tum à timidis, qui fidem adhibuerant veritati, fed ab ejus professione, ob metum fuerant abduci, tum ab execrabilibus, feu iis, qui variis ſceleribus fuerint polluti. Hic oftendi poteft, ex Sacris Literis, quantum fuerit opus, quam grave fit peccatum, veritati non credere. Nam cæteroqui in piorum cætu, minus de hoc, quam de prioribus, id eft, de timiditate, id dicendum, niſi forte eatenus, ut gaudeant, fe in eorum numero non effe. Indicat ergo hoc loco, non ita veritatem tum temporis patefactum iri, ut omnes prorsus cogantur ei fidem habere, eamque amplecti, fed perfeveraturos nihilominus in infidelitate eos, in quibus Deus hujus feculi, excæcaverit mentes, ut loquitur Paulus, ne illis ſplendeat illuminatio euangelii, gloriæ Christi 2 Cor. cap. 4. 4. Quos enim excæcat amor peccati, cujus auctor eft Diabolus, ii lucem veritatis, peccato cuiusvis, vehementer adverſantis, cernere nequeunt; ſuntque inſtar veſperilionum, ad lucem ſolis meridiani.

Sequitur impiorum genus, quod continetur voce *Execrabiliū* vel *Abominandorum* quod quia, tum à timidis tum ab infidelibus diſtinguitur, facile eft intelligere, id de iis effe intelligendum, qui opere ac factis impietatem exercent, ut quemadmodum priora duo vitia ad veritatis cognitionem ac professionem ſpectabant, ita hoc ad vitam & mores. Verum, quia execrabilem effe, non certum aliquod impietatis genus designat; fed conſequens quoddam omnium ſcelerum ac flagitiorum eft (omnes enim qui aliquid impietatis genus exercent, Deo ſunt abominabiles, & hominibus effe debent) ideo recte ſtatuitur, genus eorum quæ ſequuntur ſcelerum, vel potius ſcleratorum nempe homicidarum, ſcortatorum, veneficorum, & idololatrarum; poſſis etiam dicere, mendacium, quod poteſt confirmari collatione verborum, ultimum hujus cap. ubi ſcleratorum genera illa, quæ hic enumerantur non recenſentur, fed generali nomine eorum, qui aliquid faciunt commune ſeu pollutum, quique faciunt abominationem, ſeu execrationem includuntur, quibus nominatim adduntur ii, qui faciunt mendacium, forteſt propterea, quod potuiſſet quiſpiam arbitrari, peccatum hoc, quod verbis tantum committitur, levius effe, quam ut nomine execrationis, ſeu abominationis comprehendatur. Quare, ne forteſt quiſpiam putaret, id à poſſeſſione aut ingreſſu futuræ Hieroſol. homines minime arcere, nominatim id exprimere maluit ſpiritus divinus, quam generali illa oratione includere, ne præteritum putaretur, quod vel propterea minime prætereundum erat, quod ibi, ubi veritas divina locum non invenit, veritas prope omnis exultare ſoleat, & mendacia paſſim regnare. Quare, illud jam ſit à nobis conſtitutum, per execrabiles homines eos intelligi, quorum vita eſt ſclerata, ita ut eos Deus & pii omnes merito averſentur. Quamquam autem hoc non de quibusvis, qui aliqua in re peccare conſueverunt, hoc loco videatur dici, tamen ad quosvis, aut cujuſvis generis peccatores, extendi non injuria poteſt. Omne enim peccatum, Deo eſt abominabile, & hominem etiam ipſum, præſertim ſi

peccatum ipſum agnoſcendi & reſiſcendi occaſionem habeat, eidem abominabilem reddit, alium quidem magis, alium minus, pro ipſorum delictorum gravitate, ita tamen omnes averſatur Deus, ut nolit illos, in cæleſte illud domicilium intrmittere, fed velit eos æternum perire. Quo loco diſſeri poſſunt quædam, ad peccatorum odium conciliandum, & oftendi, quam ſœda, quamque inviſa ſit res Deo, peccatum, ac proinde quantopere hominis animus ab eo debeat abhorreſcere. Inquinamenta nempe carnis, aut ſpiritus, ſunt peccata, ut ea Paulus appellat, quare quemadmodum abhorreſcere ſolemus à rebus ſœdis, & turpiter conſpurcatis, ita multò magis à peccatis; & quanto ea graviora ſunt, eo magis; quamquam nullum leve, nullum contemnendum cenſeri debet. Nihil enim parvum, vel contemnendum, quod ſempiternæ vitæ poſſeſſione, te excludere, & in æternum interitum, conſpicere te poſſit. Sequuntur jam ſpecies, quas vocant, ſeu genera iſtorum execrabiliū, ſeu hominum ſcleratorum, eaque ſi mendaces etiam, hoc nomine complecti velis. numero quinque. Primum eſt *homicidarum*, ubi primò animadvertendum eſt, particulam *Et* quæ interjicitur vocibus execrabiliū & homicidarum, perinde eſſe accipiendam, ac ſi dictum eſſet, id eſt. *Vel nempe, hoc pacto, Et execrabilibus, hoc eſt homicidis & ſcortatoribus &c.* Quinam autem ſint homicidæ, vulgò notum eſt, ii nempe, qui homines præter jus ſaque occidunt. Neque enim hoc nomine magiſtratus v. g. qui maleficos capitis ſupplicio afficiunt, quos ita Dei lex punire jubet, comprehenduntur: licet de eo nihil nunc dicamus, utrum id ex Chriſti diſciplina facere liceat, nec ne; hoc tantum aſſerimus eos homicidarum nomine non comprehendendos; quatenus jure, quod vel lege divina, vel natura ipſa nititur, id faciunt, ſed ſi ii injuria id faciunt, ut cum eos qui divinam veritatem profitentur, eamque negare nolunt, publica licet autoritate, è medio tolli curant, quod idem multo magis de privatis ſtatuum eſt, quibus ne alias quidem quempiam occidendi poteſtas, præſertim ordinarie permittitur. Et ſanè, non injuria quiſpiam id ſuſpicari poteſt, ideo homicidas primo loco commemorari, inter execrabiliū hominum genera, quòd inter eos qui Hieroſolymam cæleſtem ingreſſuri non ſunt, plurimi ſemper exiſterint. & porrò etiam exiſturi ſunt, qui veritatis divinæ profeſſoribus necem moliantur, atque ad eò afferrant; quemadmodum tum Sac. Lit. dicta, tum experientia ipſa, abunde docet. Nam qui veritatem ac pietatem oderunt, facile etiam oderunt veritatis ac pietatis ſtudioſos, imò aliter fieri vix poteſt, quemadmodum etiam intelligitur ex cap. 2. Sapient. & Joh. 7. 7. & 15. 19, 21. & 16. 2, 3. 1 Joh. 3. 12, ut rectiſſime dictum ſit à Paulo, omnes, qui in Chriſto Jeſu, pie vivere volunt, perſequutionem paſſuros 2 Tim. 3. 12, ſed non ſunt tamen hinc excludendi cæteri etiam homicidæ, qui alia quavis de cauſa, alios è medio tollunt, aut tollere etiam è mediò conantur, quod peccatum ſub lege, imò & ante legem, non niſi ſanguine homicidæ, expiari voluit Deus, & terram ſanguine hominis effuſo, pollui aſſeruit. Graviſſimum ſanè ſcelus eſt, cum qui ad imaginem Dei ſit conditus, & ejus majeſtatem ac gloriam quodammodo repreſentet, è vita rollere, eaque de cauſa inter ſcelera quæ Deus in decalogo prohibuit, ad proximum ſpectantia, primo loco homicidium eſt collocatum. Dico inter ſcelera quæ prohibuit, ſeu inter peccata ut vocant negativa, & latiffime patentia. Nam id quod præceſſit affirmativum eſt, & ad liberos tantum ſpectat. Hinc ergo moneri poſſunt omnes, ut ſibi quam diligentiffimè caveant tum ab ipſa cæde, tum ab iis omnibus quæ ad eadem tendunt, qualia ſunt vulnera, plagæ, aut quæ hæc ipſa etiam antecedunt, ut ſunt rixæ, indignatio, atque ira exæſtuans, atque odium, quod ipſum pro homicidio in Sac. Lit. reputantur, cum ut ait Johannes, qui odit fratrem ſuum homicida ſit 1 Epift. cap. 3. verf. 15. ubi ait: Et noſtis, quòd omnis homicida non habet vitam æternam in ſeipſo

seipso manentem, id est, spem illius vitæ nullam habet, nec eam adipisci potest.

Sequitur alterum execrabiliū genus, nempe *Scortatores* per quos hoc loco adulteri etiam atque adeo omnes, qui impuram libidinem exercent, intelligendi sunt. Neque enim adulteros præsertim postquam homicidarum fecisset mentionem, omisisset divinus spiritus. Simili ratione, accipitur hæc vox 1 Tim. 1. vers. 10. ubi etiam homicidis subjunguntur scortatores, & quidem ita, ut ad decalogi præcepta, in quibus adulterium nominatim prohibetur, manifesta quædam sit relatio. Videatur etiam Mat. 5. 32, & 19, 9 ubi simili ratione, vocabulum scortationis sumitur, Adde & Rom. 1. 29. Quamquam nonnunquam, ut in locis ad Rom. & ad Timor. à nobis citatis, videtur hoc vitium distingui ab illis libidinum generibus quæ naturæ fines, prorsus excedunt; sed hoc loco nihil prohibet, etiam illa comprehendere, cum nihil hic sit, quod ea excludi, aut à scortatoribus distingui arguat; quemadmodum in duobus illis locis contingit, in quibus vel antea, vel postea demum eorum fit mentio. Est autem hoc scelus, Deo admodum abominandum. Unde Petrus posteriori epistola cap. 2. cum dixisset 1. 9. Dominum nosse, pios quidem ex tentatione eruere, injustos autem, ad diem iudicii puniendos servare, addit, *maxime autem eos, qui post carnem in cupiditate pollutionis ambulant;* id est, qui libidines impuras sectantur. Testatur id primus mundus, diluvio ob simile peccati genus immisso deletus. Testatur Sodoma & Gomorra igne cœlesti hausta. Testatur populus Israëliticus in deserto punitus 1 Cor. 10. 8. His adde scripturæ dicta, in quibus nominatim, hominibus impuris, scortatoribus, adulteris, divina supplicia proposita esse docetur. Vide Ephes. 5. 5, 6. 1 Thes. 4. 3. & seq. usque ad fin. 7. & ad Heb. 13. 4. ubi nominatim dicitur, *Scortatores autem & adulteros judicabit;* hoc est puniet Deus. Nusquam autem magis hoc peccati genus regnare solet, quam ubi falsa regnat religio, vel superstitio potius, atque idololatria, quemadmodum liber Sapientiæ docet, qui afferit huiusmodi scelera ex idololatria quodammodo manasse. Monendi ergo hic sunt omnes, atque imprimis ii, quibus integer est sanguis, & quorum ætas juvenilis est ac florens, quique proinde variis jactari solent cupiditatibus, & ad voluptates illicitas accendi, ut sibi ad hoc scelus generem, quam diligentissime caveant, corpus affiduis laboribus coercent ac doment. Temperantia ac victus moderatione, vigiliis, piis meditationibus ac precibus, illud ita subigant ne luxuriet, idque adeo faciant, quod monet Paulus (sub finem cap. 13. ad Rom. ut carnis curam non faciant, vel habeant ad concupiscentias. Nam si scelus ipsum vitandum est, irritamenta etiam vitii, quin etiam & occasio cavenda est. Utamur etiam eo Domini Jesu consilio, imo præcepto, quod iis tradidit, qui ne in corde quidem suo, aut oculo libidinoso, adulterium committere velint, ut si oculus ipsorum dexter, eos scandalizet, eum eruant, & à se projiciant, itemque dexteram si eos scandalizet abscondant, & à se projiciant; hoc est, eorum membrorum usu, licet alias jucundissimo, sese privent, si ille ad peccatum aut libidinem illis sit futurus in citamento, & similiter aliis etiam rebus, licet charissimis, earumve usu potius abstineant, quam in peccatum incidant. Quæ de re in Ethic. dictum est.

Sequitur tertium execrabiliū genus, nempe *Veneficorum* id est eorum qui diabolica ope, ad quidpiam efficiendum utuntur, de quo est à nobis satis dictum in Ethic. unde quisque tantum ad populum proferre poterit, quantum viderit esse necessarium, & ad ædificationem atque instructionem populi Christiani, utile. Hoc quoque peccatum, libenter cum idololatria, ac falso Dei cultu conjungitur. Nam & vicina sunt hæc peccata, & ubi idololatria regnat, dæmones imperium quoddam exercent. Ubi autem hi regnant, quid mirum homines impios, aut curiosos eorum, ope multa efficere velle, eosque in auxilium vocare; unde etiam videmus, ibi hoc impie:atis genus, maxime vigere, ubi superstitio & idololatria, maxime viget. Potest hic pau-

cis ostendi, quam execrabile hoc sit scelus, quamque Deo invisum, quod quidem ostendere est facile. Quid enim potest excogitari abominabilius, quam cum Dei ac pietatis omni hoste, commercium ullum habere? Et hic monendi sunt auditores, non tantum ut ab ipso veneficio abstineant, quod impetrare facile est, cum vix fieri queat, ut quispiam qui veritatem divinam fuerit amplexus, tanto se scelere contaminet, sed etiam ne umquam ejusmodi hominum operâ, vel in rebus occultis investigandis, vel in rebus ullis sanandis, utantur, & ne vim etiam aliquam tribuant rebus iis, in quibus nullo modo apparet, naturalem virtutem, atque efficaciam inesse, ad morbum, v. gr. aliquem curandum. Hæc enim ad alia pejora viam sternunt. Et illud quidem in lege, gravissimè fuit prohibitum, mortis etiam pena constituta, tum venefico, tum veneficorum consultori.

Quartum hominum execrabiliū genus constituunt *idololatrye* quales quam plurimos eorum, qui veritatem salutarem amplecti nolunt, esse, plusquam credibile est. complectitur autem idololatria, non modo simulachrorum, sed etiam quorumvis numinum falsorum cultum. Breviter, quidquid primo & secundo decalogi præcepto, prohibetur; Quæ de re, uberrime a nobis explicatum est in Ethic. unde ea peti possunt, quæ populo Christiano utiliter proponantur. Hortandi hic sunt auditores, ut à peccato hoc, sint quam alienissimi. Quem in finem, hæc pauca Sac. Lit. tum Veteris, tum novi testamenti loca, congeri possunt, in quibus, ab hoc peccati genere, divinus spiritus nos dehortatur, supplicia idololatris comminatur, aut istiusmodi peccatorum exempla proponit. Videantur inter alia, ea quæ habet Paulus 1 Cor. 10, ubi non tantum ab ipso simulachrorum cultu nos avocatur, verum etiam ab omnibus iis, quæ arguere possent, nobis cum idolis, eorumve cultu, esse quidpiam commune.

Restat ultimum, hominum impiorum, ac Deo execrabiliū genus, qui sunt *Mendaces*. Mendaces ii censendi sunt, qui contra animi sui sententiam loquantur, & sic scientes prudentes fallunt: quanquam etiam illi accenseri mendacibus solent, qui tum, cum quidpiam promiserunt, fallere non cogitant, & sic quod verbis expresserunt, animo quoque cogitarunt; sed postea fidem non servant, ac promissi sui, nulla habita ratione, animum mutant, atque id quod polliciti sunt, præstare nolunt. Nam quamdiu quispiam promisso suo obstringitur, si animum mutet, verba sua, mendacii arguit, quibus se id facturum dixerit, quod ubi tempus advenit, facere nolit, atque adeo non sit facturum. Itaque alii quidem mendaces sunt qui tum cum quidpiam proloquuntur, aliter sentiunt, alii verò, qui postea aliter sentiunt, ac faciunt, quam se futuros ac facturos dixerant. Sed hæc quoque de re in Ethic. dictum est. Ait autem Iohannes, non simpliciter mendacibus repositam esse partem, in stagno ardente igne & sulphure, sed omnibus mendacibus, ne quis forte aliquod mendacii genus, ita leve æstimet, ut arbitretur, vel se, vel alios propterea haudquaquam perituros, quia verò ita vulgare est inter homines mendacium, plerumque vili penditur, & pro nihilo ferre habetur; quamquam in aliis id quisque solet reprehendere gravissime, & sibi objectum molestissime ferre. Huic igitur errori occurrit divinus spiritus, ut intelligamus, neminem ex iis, qui mentiendi libidine teneantur, supplicium illud sempiternum effugituros, & sic tanto magis illud caveamus, atque inter alia, ut fidem potissimum in promissis servemus, quæ pars est veracitatis, quam vocant, non postrema. Proponi hic etiam possunt comminationes quædam ex Vet. Fœd. qualis est illa, quæ est Psal. 5. ubi Deus ostendit dicitur omnes eos, qui mendacium loquantur. Sed nihil est opus, aliunde comminationes conquirere, cum hic gravissima proponatur. Enumeratis enim impiorum generibus, supplicium etiam ipsum subjungitur, quod illis proponitur seu infelicitas, qua aliquando sunt damnandi, idque in illis verbis:

Pars illorum in stagno ardente igne & sulphure. Ubi duplicem ejusmodi supplicii descriptionem habemus, quæ

quarum posterior, prioris est quædam explicatio. Quod ad priorem attinet, per stagnum illud ardens igne & sulphure, id est igne sulphureo, qui videtur esse omnium ardentissimus & vehementissimus, & ad extinguendum difficillimus, videtur intelligi ignis ille ultimus, quo impii sunt comburendi ac cruciandi, & quo etiam mundus hic consumetur. Ita ut hic ipse mundus, igni succensus, sit stagnum illud ardens igni sulphureo. Nam & stagni nomen & sulphuris, metaphorice hic esse, facile quis potest intelligere. Ignem autem quo hic mundus consumetur, eundem esse cum illo, quo impii cruciabuntur, non obscure patet ex 2 Pet. 3. 7, itemque 10 & seq. Satis enim inde apparet, istum ignem, eos demum effuturos, qui cum pietate ac sanctitate vixerint, ceteros vero, eo consumtum iri. De hoc stagno vide supra cap. 19. v. 20, & 20. 10. Cum verò ait Johan. partem istorum hominum impiorum, fore in illo stagno, nil aliud significat, quam hoc stagnum, illis repositum esse, eosque manere; & quemadmodum paulò ante dictum fuerat, Victorem, hæreditaturum omnia, nempe Hierosol. illam celestem, & quæcunque sunt in ea bona; ita contra hæreditatem, ut ita loquar, & partem impiorum destinatam, fore stagnum istud. Quod enim alicui assignatur, vel destinatur, id *pars*, vel portio illius in S. L. dicitur, metaphora ducta, vel ab hæreditatum distributionibus, ad quas hoc loco videtur respicere, vel à distributione ciborum, quos patresfamilias, singulis suis domesticis assignant, ac tribuunt. Quam verò grave hoc sit supplicium, quamque horrendum, facile quis æstimare potest, præsertim, cum id æternum sit futurum, nec ulla resitutæ sit liberationis spes, quæ cæteris miseris etiam solatur. Quare, monendi hic sunt omnes, ut si supplicium hoc effugere velint, fugiant etiam vitia, ac impietatum genera, tum paulò ante commemorata, tum etiam omnia. Infani hominis est, momentaneum peccati fructum non modo sempiternæ felicitatis iactura, sed etiam nunquam finiendum supplicio redimere.

Quod ad alteram supplicii huius descriptionem attinet, nempe quod hæc sit *mors secunda*; Animadvertendum est, in hac prophetia, duplicem tum mortem, tum resurrectionem indicari. Indicari dico, non expressè commemorari. Nam resurrectionis quidem prima sit mentio, sed secunde expressis verbis nusquam. Contra secunda mors commemoratur, sed prima *resurrectio* nusquam; re tamen ipsa, satis indicatur. Nam cum mors, resurrectionem necessario præcedat, necesse est, ut si resurrectio quædam prima est, mors etiam sit aliqua prima, quam per resurrectionem evadas. Quamquam hoc ipsum etiam satis est, quod secunda mors commemoratur. Secundam enim qui dicit, primam præsupponit, ut loquuntur. Quemadmodum etiam qui primam resurrectionem commemorat, ille etiam secundam minimum existere posse, vel etiam omnino existuram significat. Quamquam autem hoc loco non foret necesse explicare, quæ sit mors prima, sed tantum quæ secunda, operæ pretium tamen est, etiam illud cognoscere. Colligi autem id potest, ex superiori cap. v. 4 & seq. ubi de prima resurrectione, quæ primam mortem sequitur, verba fiunt. Dicuntur autem ibi, animæ securi cætorum propter testimonium Jesu; & propter sermonem Dei, & qui non adorarunt bestiam, neque imaginem ejus &c. revixisse & regnasse cum Christo 1000 annos. Reliquos autem mortuos; non revixisse donec finirentur mille anni; & additur,

Hæc est resurrectio prima, ubi si resurrectionis vocabulum proprie acciperetur, & intelligeretur, eos ipsos qui aliquando sub Antichristo fuerant occisi in vitam rediisse, mors illa quæ præcessit, quam primam esse diximus, nil aliud foret, quam mors temporaria, quam subeunt etiam homines pii; & mors quidem corporis. Verum cum satis constare videatur præsertim ex iis quæ apud Paulum, de resurrectione nostra leguntur, 1 Cor. 15, unam fore omnium qui Christi sunt resurrectionem, & nimis hoc foret, evidens Dei miracu-

lum, quo vim faceret hominibus & eos ad credendum adigeret, si tanta hominum jam olim occisorum multitudo, idque eodem tempore è morte resurgeret, & mille annos regnaret, nisi quis forte, id putet occultum fore. & hominum oculis inconspicuum, cum tamen appareat, eos in terris victuros. Hinc inquam colligi potest, resurrectionem hanc, improprie esse accipiendam. Probabile autem est, nil aliud significari quam fore, ut cum ab Antichristo, ob veritatis divinæ professionem, multæ hominum myriades fuerint occisæ, indeque acciderit, ut nemo propemodum extaret, qui salutarem veritatem profiteretur, post tempus non exiguum ex Antichristi tenebris emergant alii, priorum similes, qui eandem quam illi doctrinam amplectantur ac profiteantur, ita ut priores illi, qui olim fuerant occisi, propemodum videantur revixisse. Ita enim interdum solemus loqui, cum videmus post mortem alicujus, alium ei similem exurgere, ut dicamus, illum qui mortuus fuerit, revixisse; quæ sanè loquendi ratio, à prophetico sermone, haudquaquam est aliena. Quapropter mors illa, quæ hanc resurrectionem antecessit, respectu priorum quidem, corporalis est ac temporanea; respectu verò eorum qui in illorum locum postea successerunt, spiritualis. Sed quia hi posteriores, cum prioribus quodammodo confunduntur, & pro iisdem censentur, ita mors prior consideratur, quasi nihil aliud fuisset, quam violentus ille, atque ad tempus durans, priorum ab Antichristo occisorum interitus, quanquam interea nil prohibet, quominus etiam aliorum piorum, qui sub Antichristo non vixerant extinctio ad tempus durans, mortis primæ nomine censetur; quin etiam interitus impiorum, usque ad iudicii diem durans, seu mors eorum temporaria, à sempiterno interitu disjuncta, præsertim si velis mortem secundam, de qua nobis agendum est, etiam respectu horum, secundam dici. Ita enim omnino poneretur præcessisse in iisdem, mortem primam. Et possis sanè, huc referre illum impiorum interitum, de quo supra non uno loco actum est, ubi iudicia divina in impiis effusa, fuerunt explicata, initio factò, à cap. 6, usque ad hunc ipsum locum. Nam & cap. præcedente, fit mentio gentium, ex quatuor terræ angulis congregatarum, adversus sanctorum civitatem & igni celesti consumtarum. Et cap. etiam 19 fit mentio, eorum regum, atque exercituum, qui fuerint occisi à Domino Jesu, gladio, cum nihilominus tamen distinguatur hoc supplicium, à coniectione in lacum ignitum, ardentem sulphure, vide v. 20, 21. Hæc autem mors impiorum, cum interruptur ea resurrectione, cujus fit mentio cap. 20. 20 & seq. quæ proculdubio Johanni est secunda resurrectio, mors secunda illa est, quæ hanc resurrectionem consequitur, quemadmodum sanè apparet ex eodem loco, atque imprimis, ex tribus ultimis versiculis, inter se collatis, adeò ut mors prima sit omnis ille sive piorum, sive impiorum interitus, qui secundam hanc resurrectionem eorundem præcessit. Neque enim necesse est, ut quemadmodum primam resurrectionem, prima etiam mors præcessit, ita secunda secundam propterea quòd ita loquatur divinus spiritus, ut appareat, non ad eosdem homines, sed ad diversos referri resurrectionem primam & secundam. Nam qui primam resurrectionis, facti fuerunt participes, illi vixisse statuantur, usque ad resurrectionem secundam; nempe per mille annos, quibus reliqui mortui, non debuerunt resurgere, quemadmodum apparet ex v. 4. 5, & seq. capitis præcedentis. Quare, qui secundæ resurrectionis censentur fieri participes, ii ante, non bis, sed semel, quemadmodum & illi qui primo resurrexerant, statuantur fuisse mortui.

Sed hic non exigua oritur difficultas. Nam cum secunda illa resurrectio ejusdem generis esse videatur cum prima, quemadmodum indicare omnino videntur verba modò citata cap. præcedentis v. 4. 5, prior autem illa resurrectio spiritualis fuerit, etiam hanc secundam spirituales ac improprie dictam fore, necesse erit, quòd admittatur, nec verba ipsa Joh. sub finem præcedentis cap. scripta, satis ei videbuntur congruere, nec

(kk) facile

facile intelligi poterit, quid sit illa mors secunda. Quæ difficultas, ita videtur tolli posse, ut dicamus Johannem in descriptione illa secundæ resurrectionis alluisse ad resurrectionem proprie dictam, quam omnes pii expectant, imo etiam impii, quatenus post mortem corporis, ad judicium sitentur, quemadmodum etiam alibi facit in re simili, ut apparet vel è cap. 6, ubi ita describit tempus quoddam judicii divini, cui tamen finis mundi, non statim sit successurus, quemadmodum ex cap. 7 & seq. apparet, non secus ac si ultimum judicium describeretur. Idem in aliis quoque rebus, hoc libro descriptis accidit. Itaque nihil prohibet, quominus Johannes cum describere vellet resurrectionem quandam improprie dictam, reliquorum hominum, præter eos, qui sub Antichristo vixerant, & ab eo occisi fuerant, ad ultimam illam resurrectionem alluserit, imo etiam hanc cum illa quodammodo conjunxerit, quod sanè omnino videtur esse statuendum, & nos in totius loci hujus explicatione, pro concessio sumimus, cum diximus describi hic statum tum piorum tum impiorum, sequentium post collustratas evangelii luce omnes terras, & restitutos quodammodo omnes homines, qui vixerunt antea, quam in illis partibus, lux veritatis exstingueretur; simul etiam describit statum eorundem post hujus mundi finem atque adeo, post ultimum judicium, consequentium. Quare, per mortem secundam, intelligendus erit, infelicissimus ille status, atque interitus hominum impiorum, qui post illatam omnibus terris evangelii lucem, impie vixerunt, æternum duraturus, ita ut possis hoc nomine comprehendere, miseriam hominum impiorum, & supplicia divina omnia, etiam in hac vita, illis immissa, sed maxime, ignem illum extremum, quem sempiternus eorum interitus consequitur. Nam hic ignis omnino comprehendendus est, cum quo conjungendæ sunt istæ impiorum poenæ, quæ vel ignis illius loco sunt, vel ad eum quodammodo ducunt; nec sanè quisquam hæcenus fuit, qui dubitavit, æternam mortem hoc nomine comprehendendi, quam ignis ille afferet, quo impii sunt puniendi, sed nihil prohibere, quominus alia quoque supplicia, quæ æternus interitus sit consequuturus, intelligantur, apparere videtur ex eo, quod ante illum ultimum diem, & sic ante ignem istum, quo conflagraturus est hic mundus, dicatur conjicienda esse bestia & pseudo propheta, qui seduxerat homines, nempe Antichristus in stagnum istud ignitum itemq; Satanas. Hinc discimus, quantum opere nobis sit cavendum ab omni impietatis genere, cum tam grave supplicium ei sit constitutum. Gaudeamus nos, qui partem habemus in prima resurrectione, quandoquidem super eos, non habet mors secunda potestatem seu imperium, ut dicitur sup. c. 2. o. 6. h. e. eos subicere non potest, nisi fortè sponte sese ei vellent mancipare, hoc est vincere nolint hostes suos spirituales. Nam ut ait Christus sup. cap. 2. 11. Qui vicerit, non lædetur à morte secunda. Pugnemus igitur strenue ac vincamus, ut à morte secunda liberati, vitæ corona denemur. Amen.

CONCIO JOH. CRELLII

Ex Rom. 8. vers. 28, usque ad 33.

PRÆFATIUNCULA.

Memoriæ nostræ infixæ hæere debent illa Domini Jesu Servatoris nostri verba, sancto ore ipsius ad solatium discipulorum ejus dilectorum pronunciata, quæ nobis descripsit S. Johannes cap. 15. v. 15. *Fam non amplius vos dico servos. Nam servus nescit quid faciat Dominus ejus. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audivi à Patre meo nota feci vobis.*

His enim verbis significat quæ sit dignitas eorum quibus ipse revelat ea quæ à Patre suo audivit: jam quippe non agit cum illis sicut cum servis, sed sicut cum amicis. Debemus nos æstimare magnopere felices, quod nobis manifestaverit verbum suum sanctum, quod nos ita dilexerit. Magnum hoc solatium nostrum esse debet, quod nos eo sine congreget, ut ex verbo ejus doctrinas & admonitiones & consolationes nobis uti-

lissimas audiamus. Debemus illi eo nomine gratias agere, ejusque laudes celebrare, invocantes nomen ejus, ut nobis in tali negotio opem ferat. Et nunc in hunc locum congregati ad talia tractanda, oremus eum ut nobis auxilio suo adesse dignetur, ut de istis sacris oraculis partim ita ut oportet ad ædificationem loqui, partim commode audire queamus, ad ejus sanctam gloriam & nostram salutem æternam, &c.

Sicut caput istud totum est in hac ad Romanos epistola quasi pretiosorum unionum contextus, ita hæc verba nunc prælecta possunt in hoc capite, præcipui unionis instar haberi. In quibus Apostolus disserit de consilio Dei circa felicitatem hominum eorum qui ex præscripto Jesu Christi vitam agunt, & propter ejus nomen patiuntur. Quemadmodum autem officium ipsorum est bipartitum, ita ut una pars ejus spectet ad omnem vitam atque actiones, altera autem ad perfectiones; ita etiam felicitas potest considerari ut bipartita, aliqua enim pars ejus contingit Christianis in hoc seculo, altera verò eos manet in illo seculo futuro: sicut etiam alibi Apostolus ait *pietatem habere promissionem vitæ præsentis & future.* 1 Tim. 4.

Considerabimus autem primum quomodo proponat doctrinam de felicitate Christianorum. Secundo quomodo eam doctrinam probet.

Doctrinam istam proponit hæc verbis: *Scimus autem diligentibus Deum omnia cooperari in bonam, iis qui secundum propositum vocati sunt.* In quibus verbis rursum spectabimus tria. Primo quomodo conciliet auctoritatem isti suæ doctrinæ, per quod ejus certitudinem indicat. Secundo quomodo nobis describat eos quibus ista felicitas convenit. Tertio quomodo exprimat ipsam felicitatem.

Auctoritatem istius doctrinæ suæ ejusque certitudinem inclusit Apostolus isto verbo, *Scimus*: quasi dicat, certo persuasus sum ea de re, quod ita & non aliter sit eventura. Tali modo loquendi solent uti Apostoli quando volunt alicujus rei certitudinem exprimere. Sicut etiam quondam Dominus Jesus habuit peculiarem loquendi modum quo doctrinarum suarum certitudinem asseverabat, *Amen amen dico vobis*: hoc est verè seu pro certo dico vobis. Hoc porro verbum *scimus* non tantum respectu solius Pauli Apostoli scientiæ debet intelligi, sed etiam respectu aliorum Christi Apostolorum: & denique respectu quoque cæterorum fidelium Christi certitudinis accipi potest. Artamen perfectius certitudo ista accipitur respectu Apostolorum, quam cæterorum fidelium. Etenim Apostoli sancti non tantum eatenus habuerunt certam de hac felicitate scientiam, quod illis datæ fuerunt primitiæ Spiritus S. sicut dictum est superius v. 23, qui eos introduxit in omnem veritatem, sicut eis ipse Dominus Jesus promiserat Joh. 16. 13; sed etiam eatenus quatenus ex ipso ore Domini talia affatim audiverunt, & spectarunt. Vide 1 Joh. 1. v. 1 & 5. 2 Pet. 1. 16, 17. Respectu autem ipsius Pauli Apostoli ista certa scientia eo nititur, quod ei Dominus Jesus id singulari modo revelarit, quem etiam singulari modo vocavit ad munus Apostolicum, jam in cœlum exaltatus: quo superabat alios Domini Apostolos, quos D. Jesus in terra habitans vocavit ad Apostolatam. Sed Paulus de se scripsit, se evangelium quod prædicabat non accepisse ab homine, sed id didicisse per revelationem Jesu Christi. Gal. 1. 11, 12. Qui Christus Dominus eum è terra in cœlum assumpsit, & ibi eum informavit de eo quid hominibus esset prædicaturus, ac voluit eum è proximo videre & gustare cœlestem felicitatem. Id Paulus habuit præ aliis Apostolis, ideoque etiam Dominus plura ei quam aliis imposuit. Sicut ipse de se scripsit 1 Cor. 15. 10, quod plus aliis Apostolis laboraverit: & plus etiam passus est aliis, sicut ipse hac de re gloriatur, 2 Cor. x1. 22, 23, ad finem. Nihil verò ei ad gratiam Domini obfuit quod tam multa passus fuerit, omnia ista spectarunt ad ejus Apostolici muneris præstantiam.

Miræ sunt viæ Domini, mire sapiens consilium Christi circa istum Paulum, qui cum esset magnopere blasphemus, contra ipsum Christum, & Ecclesiam ejus crudeliter

crudeliter persequeretur, nihilominus eum Dominus ad se vocatum & conversum, mysteriis doctrinae suae coelestis implevit, eamque illi gratiam exhibuit ut ipsum Dominum Jesum jam in caelis regnantem videret, de quo ipse gloriatur. Quilibet nunc qui illius scripta mysteriorum coelestium plena legit, mirari ista cogitur: ac celebrare potentiam sapientiam atque bonitatem Domini Jesu, qui ex inimico suo capitali fecit eximium servum suum. Quapropter de nemine desperemus: potest enim Dom. etiam ex iis qui ejus veritatem ipsiusque confessores maxime oppugnant, non tantum communes veritatis suae confessores efficere, verum etiam selecta & eximia vasa ad gloriam suam constituere.

Deinde istud ex hoc loco discamus; Doctrinam Apostolicam non inniti quibusvis humanis documentis & subtiliter deductis argumentis, sed auctoritati certe revelationis divinae, atque Script. Sacrae: quae non obnoxia sunt errori sicut sunt doctrinae humanae. Bonis ac firmis fundamentis superstructa sunt ista quae nobis in S. Lit. Apostoli reliquerunt. In caelo haec nata sunt, non in humanis cerebris. Ideoque relictis humanis commentis ac dogmatibus erroneis, hae doctrinis contenti simus quas Apostoli certa scientia cognitas, nobis reliquerunt.

Sed & nos ipsos scire ista oportet, ac certo esse persuasos de certitudine istius doctrinae Apostolicae, de qua hic potissimum agitur, quod nobis omnia quae Dei causa servientes ei agimus, & quae propter eum patimur, sint in bonum convertenda. Id verum tum fiet si nobis comparaverimus hoc quod in nobis debet ad talia excitare alacritatem. Quod indicat Apostolus Eph. 6. *praeincti lumbos veritate.* Nempe ut certo persuasi simus verissima esse ea quae nobis Dominus Jesus servator noster in sancta Evangelii sui doctrina proposuit. Tum etiam ob oculos nobis ponamus ipsum Dominum Jesum, & exemplum vitae ejus sanctae, atque etiam ejusdem patientiae, & eam consequutae beatitatis. *Qui sustinuit crucem, & ignominiam contempsit, & in dextera solii Dei sededit.* Hebr. 12. Consideremus etiam illud quod S. Petrus scripsit. 1 Petr. 1. 13. *Ideo praeincti lumbos mentis vestrae, sobrii existentes, perfecte sperate in eam gratiam quae allata est vobis in revelatione Jesu Christi.* Qui hanc certam persuasionem non habet, is non potest recte vivere secundum praecipua Domini, & tempore afflictionum atque persecutionis facile a veritate divina deficere. Debemus autem pacis tempore hoc nobis comparare, ut possimus subsistere tempore cujuslibet afflictionis. Sumamus scutum fidei id est habeamus certam fiduciam de vita aeterna ex gratia Dei obtinenda: quam nobis excutere conatur Satanas ad oriens nos tentationibus, & gravibus afflictionibus, volens nos adducere ad dubitationem de promissis Dei. Qui etiam ipsum Dominum Jesum aggressus est, non tantum cum eum tentaret in deserto, sed etiam postea. Ut igitur possimus tales à Satana immixtas oppugnationes sustinere, comparemus nobis dum tempus habemus istam certam persuasionem atque fiduciam: & comparemus eam ex Sacra Scriptura. Consideremus dicta Apostolica, & praecipue istius ipsius Pauli, qui inter alia precatur fidelibus Eph. 1. 16, 18, ut habeant illuminatos oculos mentis suae, ut sciant quae sit spes vocationis Dei, & quae divitiae gloriae hereditatis ejus in sanctis. Idem eadem scientia & fiducia animum suum firmabat atque in afflictionibus solabatur. ut 2 Tim. 1. 12. *Propter quam causam etiam ista patior, & non pudeo. Scio enim cui crediderim, & persuasus sum quod potens sit depositum meum custodire in illam diem.* Si militet nos cum Paulo Apostolo dicamus.

Sed jam consideremus hujus primae partis secundam particulam, id est quomodo nobis describat eos qui volunt & debent esse comotes vere felicitatis. Describit autem eos duplici modo: unus modus descriptionis sumtus est ab illorum officio, alter vero modus ab ea Dei actione quam cum iis facere est dignatus.

Prima descriptio continetur in istis verbis, *diligentibus Deum*, in quibus expressit nobis medium consequendae vere felicitatis, quod in eo situm est ut quis Deum diligat. Dilectio verò Dei sita est in observatione & executione mandatorum Dei. Sicut nos ipse

Dominus Jesus docuit, Joh. 14. 21. *Qui habet praecipua mea, & servat ea, is est qui diligit me.* Et deinde ibidem vers. 23. *Si quis me diligit, sermonem meum servat, & 24. qui me non diligit, sermones meos non servat.* Ita etiam dicitur 1 Joh. 2. 5. *Qui servaverit ejus sermonem, vere in eo charitas Dei perficitur.* Et ejusdem epistolae cap. 5. vers. 3. *Haec enim est charitas Dei, ut praecipua ejus servemus.* Quippe dilectio alicujus in eo operaret si quis id quod illi placet faciat. Ergo etiam is Deum diligit qui voluntatem ejus praecipis ipsius comprehensam facit atque exsequitur. Qui verò diligit Deum, is debet etiam diligere Dominum Jesum, filium Dei unigenitum, atque ita cum diligere sicut ipsum Deum. Nam si quis non diligit Dominum Jesum Christum, sit anathema, inquit Apostolus, 1 Cor. 16. 22. *Qui nunc Deum diligere se diceret, & non diligeret Dominum Jesum, hujus dilectio nullius est apud Deum valoris.* Praeterea debemus diligere proximos & fratres nostros, sicut nobis ipse Dominus mandatum dedit, quod etiam novum praecipuum suum vocavit, & testamur atque signum discipulorum suorum verorum nuncupavit. Joh. 13. 34, 35. *Qui autem non diligit fratrem & proximum suum, is nec Deum diligit, 1 Joh. 4. 20.* Omnis enim qui diligit eum qui genuit, diligit etiam debet & diligit eum qui ex isto genitus est. Cognoscamus igitur dilectionem nostram erga Deum ex dilectione fratrum nostrorum, si eos diligimus. Quod si istos non diligimus, etiam Deum non diligimus. Nam quomodo fieri potest ut diligamus Deum quem non videmus, cum fratrem nostrum quem videmus, non diligamus? Qui hic diligit parentes, diligit etiam eorum liberos, sed qui non diligit imo odit liberos alicujus, non diligit etiam parentes. Igitur indicium & argumentum quo probari potest an nos Deum diligamus, est dilectio nostra erga fratres ex eodem Deo genitos. Exploremus igitur per id nosmetipsos. Non solum autem amicos nostros, sed & inimicos diligere debemus, si volumus esse filii Dei altissimi, sicut nos docuit Dominus Jesus Mat. 5. 44, 45. quoniam & Deus Pater noster, tales quoque diligit. Quod si inimicos nostros diligere propter Christi praecipuum tenemur, quomodo fratres nostros non diligere aut etiam odisse nobis licebit?

Descendamus hic in nos ipsos, & cum nostra conscientia, rationem ineamus, num in nobis sit vera erga Deum dilectio. Num Deum nostrum ex toto corde, ex tota anima amamus? An habemus in eo unicam voluntatem & delectationem cordis nostri, ut cogitemus & consideremus Dei potentiam, sapientiam, atque bonitatem? Et contra an cum videmus aliquid fieri ad probro faciendam Dei gloriam, id nos dolore afficit atque affligit animas nostras? & quando aegre procedunt negotia ad gloriam Dei spectantia, an inde dolorem capimus? Et num oramus Deum ut gloriam suam purget ab omnibus maculis quibus eam Satana adspexit, & ut strenue procedat veritatis divinae notitia, ad Dei gloriam & populi ejus salutem? Num porro cernentes aliquid cum propagatione veritatis divinae atque gloriae ejus conjunctum, inde gaudemus atque letamur, & Deum pro eo celebramus? Num desideramus Deum & gloriam ejus, sicut cervus fatigatus sitiens desiderat rivum aquarum, sicut de se testatur David Ps. 42. ? Num de eo diligenter cogitamus ut Deo placeamus? Num in id possessiones & valetudinem & vitam nostram impendere parati sumus? Quod si aliter sese res habet, expergiscamus, & ne nos ipsos falsa opinione dilectionis erga Deum decipiamus. Excitemus nos ipsos ad diligendum Deum, ponentes nobis ob oculos subinde magnam ejus dilectionem, qua nos indignos dilexit. Omnia propter nos fecit, quaerens nos & salutem nostram. Dedit nobis verbum suum sanctum, in quo nobis revelavit promissum vitae aeternae, & ut tum promissum istud tum suam erga nos dilectionem confirmaret, tradidit in tormenta atrocissima & morte ignominiosam filium suum dilectissimum. Eidem ad dexteram suam collocato, dedit in manus felicitatem nostram & temporariam & aeternam. Sp. S. qui est donum Dei singularare, nemini denegat qui eum ambit, ad confirmandam beatam spem vitae aeternae. Muro providentiae suae nos circum-

(k k 2)

circum-

circumdat, tuetur nos ab inimicis nostris & a casibus miserandis atque luctuosis. Ecce & nunc argumentum ejus erga nos dilectionis experimur omnes qui hic affidemus audientes ex verbo ejus doctrinas, monita, & solatia. Jam propter peccata nostra incideramus in fauces Satanæ atque mortis æternæ, ille autem nos eripuit, ex potestate tenebrarum, & transtulit ad lucem suam admirandam. Et hodieque quamvis ei non ita ut oportet serviamus, ille tamen nobis parcit, & benigne nobiscum agit, & in nostris infirmitatibus nos fulcit, nobisque opitulatur. Non inficiamur nos servi salutis vestræ apparere in vobis aliquam erga Deum charitatem; cujus argumentum est & hoc ipsum quod conveneritis & congregati sitis ad peragenda ea quæ spectant ad gloriam Dei. Tum etiam quod à mundo isto specioso discederitis (& faxit Deus ut serio discedatis) atque ad Ecclesiam hanc vitem & contemtam vos adjuxeritis: quod pro corona & ornamento capitis vestri habeatis quando vobis aliquid ad verbi eventum propter hanc veritatem divinam, quam confitemini. Credo quod de ea nonnunquam colloquamini, & Sacras Scripturas legatis, & non nihil ad promovendam istam veritatem divinam impendatis. Metuimus tamen ne in præceptis divinis delectum quandam habeatis, interdum facientes quod Deo placet, interdum autem carni vestræ gratificantes, quodque ei molestum est agere & sustinere detrectantes. Non esset hoc diligere Deum ex toto corde & totis viribus. Perentemus & exploremus in nobis omnia, forsitan deprehendemus facile quid nobis desit ad perfectam Dei & Domini Jesu dilectionem. Probemus quoque & examinemus corda nostra, num in iis sit debita charitas erga proximos & fratres nostros? quorum causa etiam vitam nostram quando opus est impendere debemus: quod si vitam, quanto magis partem facultatum atque possessionum? Num donis quæ à Deo habemus libenter fratribus inferriamus? Num non nostra solum spectemus atque curemus, sed etiam ea quæ sunt aliorum, etiam in rebus quæ aliqui licent sed non ædificant, de libertate nostra cedentes, etiam vilissima ministeria fratribus præstare non detrectantes? Denique num etiam inimicos nostros ut Dominus præcepit, diligamus? Num injurias ab iis illatas toleranter perferamus, Deum pro illis oremus, in quo nobis Dominus noster prævit, sique pro malefactis benefacta reddamus? Dubito an talia præstemus. Et tamen hæc facere necesse est eum quicumque Deo placere atque gratiæ ipsius salutaris compos fieri cupit.

Jam nobis progrediendum esset ad considerandum alterum modum quo populus Dei sub Novo Fœdere describitur. Sed ut ab ordine verborum Apostoli non discedamus, videamus quomodo nobis expresserit id quod ad istius populi divini felicitatem pertinet. Hoc autem continetur in his verbis, *omnia cooperantur in bonum*. Eximia est ista descriptio, tum populi divini, tum eidem convenientis felicitatis. Quis est qui non optet ut ei omnia in bonum convertantur? Considerandum autem huc est nobis primum quænam sint omnia ista de quibus hoc loco dicitur. Deinde quomodo ista cooperentur in bonum. Per *omnia* ista intelliguntur non tam ea quæ corpori læta & cum voluptate conjuncta sunt; nam talia Deus populo suo sub Novo Fœdere non promisit, quin potius afflictiones & mærores propter nomen divinum, plerumque populum istum committantur. Quamquam & læta interdum Deus populo suo largitur; quæ etiam ei debent in bonum verti, ut his utantur ad bonos usus, Deo ejusque gloriæ his ministrantes, eique pro his gratias agentes; non autem abutantur ad malum, nam sic hæc eis conferrent ad plagas eis à Deo inferendas, & ad ipsorum exitium. Sed hic debent intelligi maxime ea omnia quæ ad religionem Domini Jesu, & ad afflictiones propter nomen ejus pertinent. Ita alibi de ejusmodi rebus loquitur idem Apostolus 1 Cor. 3. sub finem. Omnia sunt vestra, sive Paulus, sive Apollus, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive præsentia, sive futura, omnia sunt vestra. Consideremus jam quomodo ista cooperantur in

bonum. Primum videnda læta, deinde tristitia. Læta sunt duplicia, vel ad spiritum, vel ad corpus spectantia. Ad spiritum pertinent ista; quando Dominus fidelibus suis id largitur per spiritum suum sanctum in corda eorum missum & cum spiritu eorum conjunctum, ut habeant certam & firmam spem vitæ æternæ: quando eis tribuit per eundem eximiam mysteriorum suorum notitiam: atque per hæc efficit in eis pietatem insignem, & bonam conscientiam, corroboratque eos in homine interiori. Unde percipiunt magnam lætitiâ in cordibus suis, superantem omnia terrena oblectamenta. Ea porrò quæ spectant ad solatia hujus vitæ & ad corpus nostrum, sunt hæc; quando Deus concedit populo suo pacem corporalem, & varia hujus mundi commoda, quamvis ea non promiserit: quod homines Deo obligat ad præstanda officia, ut operam dent gloriæ divinæ, eique serviant; & edificantes se ipsos in domum spiritualem. Quem admodum id faciebant illi sancti antecessores nostri, sicut nobis descriptum est Act. 9. 31. Illæ igitur Ecclesiæ per totam Judæam & Galilæam, & Samariam, habuerunt pacem, ædificantes & ambulantes in timore Domini, & in consolatione Spiritus sancti replebantur. Eo sine enim Deus hominibus largitur pacem, ut ii pro ea gratias ipsi agentes, bene & pie ea utantur.

Quomodo autem res adversæ cooperentur in bonum populo Dei, jam videamus. Eæ verò quædam nobis eveniunt ut confessoribus nominis Domini Jesu, propter quem patimur: quædam autem nobis accidunt ita ut aliis etiam hominibus. Per quas Deus aut explorat patientiam aliasque virtutes nostras, aut nos pro peccatis nostris punit. Quando per adversa & afflictiones exploratur virtus nostra, tum hæc nobis ea ratione cooperantur ad bonum, quod nobis per ea offeratur occasio ostendendæ nostræ erga Deum fidei, & patientiæ. Cum enim quispiam afflictiones tolerat, habet quo gaudeat, & gloriatur. Unde S. Jacobus ait cap. 1. Beatus vir qui sustinet tentationem, nam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam promisit Dominus diligentibus eum. Sicut etiam inquit S. Paulus Rom. 5. nos gloriarî in afflictionibus, scientes quod afflictio tolerantiam operetur, tolerantiam autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non pudefacit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui nobis est datus. Difficile est ut quispiam acquirat tolerantiam ac perseverantiam, nisi fuerit exercitatus per afflictiones, ex tolerantia autem provenit probatio seu virtutis exploratio. Dicit ulterius probationem operari spem. Quamvis homines Christiani capiant spem suæ felicitatis ex auditione verbi divini, tamen nisi alia accesserint, eam spem potest eis quilibet auferre, ideoque eatenus non possunt esse certi de sua felicitate. Sed postquam fuerint explorati, per varia adversa, vel quoad possessiones, vel pacem, vel famam bonam, vel valetudinem, vel vitam, si hæc patienter toleraverint, jam concipiunt spem firmam atque certam. Deum eis salutem collaturum, quando jam id quod eis à Deo est impositum sustinuerunt. Porro dicit, hanc spem non pudefacere, nempe eum non iri frustratum, sed certo potiturum eo quod Deus ei promisit. Nam ejus rei specimen jam spectat in ipso Domino Jesu Christo, qui postquam sustinuit crucem, & ignominiam contempsit, in dextera throni Dei confedit. Ita hic Apostolus ait, ista fidelibus Dei cooperari ad bonum, ac præcipue ad vitam illam æternam, quando non tantum superato peccato pie vivunt, sed etiam quando superatis atrocibus Satanæ oppugnationibus victores evadunt, pro quo accipient destinatam victoribus coronam æternæ felicitatis. Ne igitur animos nostros angant & contritent ea quæ nobis propter nomen Domini eveniunt adversa. Non fortuito hæc nobis eveniunt, sed ex Dei permissione: non patimur ista propter aliud nisi propter Deum & nostram salutem. Convertuntur hæc nobis in gloriam & honorem. Sicut inquit S. Petrus, 1 Pet. 1. 7. Ut exploratio fidei vestræ multo pretiosior auro percunte, quod etiam per ignem exploratur, inveniatur in laudem, & honorem, & gloriam, in revelatione J. Christi. Ne igitur Deo nobis

id

id imponente ut adversa patiamur, ea pati detrectemus. Non sunt hæc vere mala, quia non obstant ad beatitatem veram atque summam consequendam, imò potiùs adjuvant. Sicut non obfuerunt Domino Iesu, sed profuerunt. Imò verò Deo agamus gratias ea ex parte, quod hæc sit gratia ejus, quando nobis contingit pati afflictiones immeritò, 1 Pet. 2. 19. Donum hoc est Dei ut ait S. Paulus Philip. 1. 27, ut non tantùm in Christum credamus, sed etiam pro eo patiamur. Nam hoc totum in nostrum bonum exitum convertetur. Eatenus quoque res adversæ atque afflictiones conferunt fidelibus ad bonum, quod eo tempore quando ii in afflictionibus deseruntur ab aliis, Deus eis assistit, ad eos appropinquans. Sicut assistebat ipsi Domino Iesu, & aliis servis suis. Sicut & ipse Dominus Iesus adfuit Stephano martyri suo. Actor. vi. & vii. Experti sunt id & alii discipuli Iesu Christi. Expertus est & iste ipse Paulus, quando fuit ab omnibus derelictus. 2 Tim. cap. 4. vers. 16, 27. Expertus est & in mari, naufragio imminente, Actor. 27. vers. 23. quando angelus Domini ei adfuit. Ostendit se Dominus Iesus & Iohanni in exilium pulso & deportato in insulam Patmon, propter sermonem Dei, & testimonium Iesu Christi. Apoc. 1. 9, 10. revelavit ei tunc ibi sua secreta, per vocem è caelo demissam. Magis insignis evadit proventura, quando fideles ejus incidunt in afflictiones, Deus autem eis auxiliatur, quam quando in pace degunt. Proinde non continuo male est quando nobis dolenda eveniunt: semper etiam in mediis malis bene est quando Deus vult, in eoque vertitur & magna gloria Dei, & nostra magna felicitas. Igitur affuescamus in tempore huic doctrinæ: & præsertim quando ista veritas divina quam profitemur magis expolitur, quando videmus Satanam in id esse intentum cum sua caterva infernali, & cum omnibus instrumentis suis hominibus malis, ut nobis ob confessionem nostram varias immittant afflictiones, ut simus ad talia parati. Induamus armaturam spirituales quam nobis descripsit idem Apostolus Ephes. 6. ut possimus sustinere omnes hostium nostrorum impetus. De quo qui non cogitant, ii ad Ecclesiam Christi non pertinent. Nihil per hanc præparationem perdemus: nam si pax nobis continetur, Deo ejus autori gratias reddemus; sin autem pace disturbata certamen ingruerit, nos erimus parati ut certemus audacter, & Dominus nobis opem feret ad victoriam feliciter obtinendam. Plura sæpe homines perdunt propter res terrenas, & dolores perpetuantur, pro quibus postquam mortui fuerint nullam accipient compensationem. Sed is qui Dei & Christi causam sustinuit afflictionem, & in Domino est mortuus, accipiet coronam victoriæ, quam Dominus promisit iis qui ipsum diligunt.

Res autem luctuosæ quæ hominibus Christianis eveniunt, aut propter explorandam eorum virtutem ac patientiam, aut quas Deus immitit propter eos ob peccata castigandos, quomodo eis ad bonum opitulatur? Primo, quando Deus eos explorat, quando aliquid incommodi eos urget, illi verò id patienter ferunt, non forsuito casu id ascribunt, sed Deo, ei gratias agentes, cum Jobo dicente, Dominus dedit, Dominus recepit, sit nomen ejus benedictum: pro iis quæ hic adimuntur meliora se in caelis apud Patrem suum reposita habere cogitantes. Si talem homo quispian malignis verbis mordacibus insectetur, famam ejus aut domesticorum ejus lacerans, is verò cum Davide servo Dei, dicit, Obmutui, non aperui os meum, quia tu hoc fecisti. Ps. 39. Id verò in nobis spectare debemus, annon vel Deo vel hominibus causam dederimus ut tali modo tractemur: ut & Deus pro peccato nostro nos puniens talia nobis immitteret, & homines injurias sibi à nobis illatas ulciscerentur. Quod si causam vel ansam talium præbuimus, ne pro injuriâ reputemus quod nobis talia eveniant, sed dicamus illud quod est apud Prophetam Mich. 7. 9. iram Domini perferam, nam peccavi contra eum. Si autem quis conscientia attestante sentiat sibi innocenti instar Jobi adversa immitti à Deo, ita sibi moderatur

ut nullatenus Deum offendant, nec in officio suo Christiano exorbitet, dicens, immerito quidem hæc mihi eveniunt, sed Dominus explorat meam patientiam, ego verò id ab eo suscipio, rogans, ne me finat in pietate vacillare. Ita omnia quæcunque homini pio eveniunt, etiam quæ mala videntur, in bonum ei convertuntur.

Videamus jam alteram piorum hominum descriptionem; quæ est sumta à magna gratia Dei quam hominibus exhibuit. Continetur autem in his verbis; *qui secundum propositum vocati sunt*. Ubi primum videndum est quid sit ista vocatio, deinde quid sit eam fieri secundum propositum. Vocatio ista notat id quod Deus homines servare volens, per vocem evangelii annunciatam ad se atque ad veram fidem suscipiendam invitavit, illi autem id susceperint. Hi dicuntur vocati. Ad quos enim Deus misit evangelium suum, ii autem id non susceperunt, ad eos non spectant ea de quibus hic Apostolus loquitur. Tales vocati alibi in Sacra Scriptura dicuntur etiam electi, ut 2 Theff. 2. 13, 14. elegit vos Deus ab initio ad salutem, &c. ad quod vocavit vos per evangelium nostrum, ad adeptionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi. Quod autem dicitur eos esse secundum propositum vocatos, significatur, Deum cum proposuisset atque constituisset ut homines servaret, simul constituisse quonam modo & medio id perficere velit, nempe, si homines fecerint ea quæ Deus antea ut facerent constituit, eisque imposuit faciendum si salvi velint esse. Similiter loquitur idem Apostolus Eph. 2. 10; ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu, ad opera bona quæ antea præparavit Deus, ut in eis ambularemus. Hæc autem opera bona sunt ea quæ fides in Dominum Jesum Christum, & per eum in Deum, producit. Sicut nos ipse Dominus docuit, in sermone suo ad illas turbas quæ eum interrogarunt quid faciendum ipsis esset ut operarentur opera Dei? Respondit Iesus & dixit eis, Hoc est opus Dei ut credatis in eum quem ipse misit. Joh. 6. 28, 29. Proinde quicumque non est secundum propositum Dei vocatus, qui vocationem & electionem suam non efficit firmam [per bona opera] 2 Petr. 1. 10. Is non pertinet ad tales vocatos quibus omnia cooperantur in bonum, ut sint conformes imagini filii Dei. Voce ista *vocationis* utuntur Apostoli, ut expriment magnam Dei gratiam, & magnam hominum indignitatem. Nam quando homines ea de re non cogitarunt, quando in tenebris & in umbra mortis sederunt, ut dicitur Matth. 4. 16, exorta est eis lux magna: tunc eos Deus è tenebris evocavit ad lucem suam admirandam, 1 Pet. 2. 9. Quid verò Deum impulit ad eam gratiam offerendam? Num nostra dignitas? num Christi meritum? ut vulgo statuitur. Non nostra dignitas, nec meritum. Nam in eo statu fuimus quem describit Apostolus Eph. 2, ut essemus mortui in delictis, & filii iræ, natura, sicut & reliqui. Non etiam meritum Christi: Nam gratia Dei erat parata ante omnia secula, promissa & data est ante tempora secularia Tit. 1. 2. 2 Tim. 1. 9. secundum proprium propositum & gratiam. Atque ut idem Apostolus scripsit Tit. 3. 5. secundum misericordiam suam servavit nos, per lavacrum regenerationis &c. Tam magnam gratiam & dilectionem Deus hominibus ostendit, quam non ostendit angelis, qui postquam peccaverunt, mox à Deo deturbati sunt in tenebras æternas ad exitum. Hominibus autem tantam dilectionem exhibuit ideo, ut quo sunt ea indigniores tanto velint esse gratiores, & ut Deum laudibus celebrent, pro tam magna præstantia quæ eis est eventura in futuro seculo, supra angelos etiam sanctos. Nam non tantum Angelos judicabunt, ut dicitur 1 Cor. 6. 3, sed etiam eatenus præstantiores Angelis sunt futuri, quatenus sunt sessuri in throno Dom. Iesu, cum ipso, Apo. 3. 21. & coheredes regni illius cum eo existuri in æternum. Angeli autem sunt servi qui adsunt ante faciem Dei & Christi. Porrò servus non manet in domo in æternum, filius autem manet. Homines verò Deo dilecti sunt filii Dei, qui manebunt in domo ejus sicut heredes, in æternum. Admiremur tam magnam Dei gratiam, dicentes cum Davide, Psal. 8. Quid est homo? Deus, quod eum tanto

honore affecteris? Quilibet nostrum dicere debet, Mi DEUS, num ego dignus fui tanta gratia tua, ut me tantopere diligeres? DEUS verò quid ad hæc? Ego sum Pater vester, vos estis liberi mei, ego vobis paravi hereditatem æterni regni mei. Nos autem dicamus, Nos sumus servi tui indigni, & mancipia tua. Debet in nobis magna animi submissio reperiri, ut agnoscamus, nihil in nobis fuisse quod Deum ad tantam erga nos charitatem excitaret; non tantum ex Adamo qui factus est servus peccati prodiimus, sed etiam ipsi Deum sepe offendimus. Qui hæc considerabit, is sese coram Deo humiliabit, & semper Deum hanc ob causam laudabit. Laudemus igitur & nos nomen Dei sanctum, quòd nos fecerit tam magnæ gratiæ suæ participes, & secundum ejus propositum vivamus. Nam qui ita ut debet non vivit, is non est secundum Dei propositum vocatus. Oportet ut vocationem & electionem nostram per bona opera firmam efficiamus.

Jam consideremus quomodo Apostolus probet atque confirmet iis qui secundum Dei propositum sunt vocati, quique Deum diligunt, omnia ad bonum cooperari. Id vero exprimitur vers. 29, 30, 31, 32. Ubi primò ipsam probationem ostendit. Secundo eandem declarat. Tertio denique eam probationem urget. Quòd ad ipsam probationem attinet, ea continentur vers. 29. Ubi vult ostendere omnia ad bonum cooperari iis qui sunt secundum ejus propositum vocati. Quia Deus eos vocavit quos præcognovit, quos autem præcognovit, id est dilexit, eos etiam prædestinavit, prædestinavit autem servare, & quidem ita servare ut sint conformes imagini filii ejus. Quem autem Deus ita dilexit ei non potest male esse, is non potest non esse felix. Ergo iis quos Deus diligit omnia in bonum convertentur. Verbum istud præcognoscendi non significat Deum nos prius quam in mundo esse minus jam cognovisse, ut quidam volunt, quod est contra rationem. Sed id significat quòd Deus homines quos è terræ pulvere producturus & creaturus erat, ita diligere constituerit, ut eos voluerit ex ista valle terrena ad cœli excelsa perducere; quod efficere decrevit per filium suum, quem etiam in hoc præcognovit ante conditum mundum, 1 Petr. 1. 20. ut iis tum viam eò spectantem ostenderet, tum eodem ipsos deduceret. Ita igitur verbum istud sumi debet, sicut etiam alibi apud Sacros scriptores sumitur. Sicut & ipse Dominus Jesus id sumit, quando dicit, Joh. 10. vers. 14, quod cognoscat oves suas, id est diligit eas, sicut eum pater cognoscit, id est diligit. At contra homines impios non novit, id est non diligit, non habet eos pro suis, quibus dicit, nunquam novi vos. Matth. 7. 23. & 25. 12. Et 2 Tim. 2. 19, dicitur, Firmum stat fundamentum Dei, novit Dominus qui sint sui. Ita etiam Rom. xi. 2. Non rejecit Deus populum suum quem præcognovit, id est antea dilexit. Et 1 Cor. 8. 3. Si quis diligit Deum is cognitus est ab eo: Id est dilectus, seu eum Deus quoque diligit. Sic etiam Deus dixit Prophetæ Jerem. 1. 5. Priusquam te crearem in utero cognovi te: id est dilexi te. Sic per Oseam cap. 13. 5. Deus dixit de illo populo Israëlítico, Ego te cognovi in deserto, in terra valde sicca; id est ego te dilexi, nam ibi beneficia Dei quæ isti populo exhibuit, commemorat.

Dicit hic porro Apostolus de Deo, quos præcognovit, eos etiam prædestinavit ut sint conformes imagini filii ejus. Quod intelligendum est tum de felicitate fidelium Christi in futuro seculo, tum etiam de sanctitate eximia, qua debent esse similes Domino Jesu Christo, debent induere Jesum Christum, debent eum sequi atque imitari, & ambulare sicut ille ambulavit. Sed intelligendum est quoque de similitudine afflictionum Jesu Christi. Sicut in suo exemplo ostendit idem Apostolus, Philip. 3. 10. Ut cognoscam eum, & vim resurrectionis ejus, & communionem perfectionum ejus, conformis morti ejus. Sicut Dominus Jesus mortuus est semel, ita nos debemus mori peccato, ut docet idem Apostolus Rom. 6. 4. ad vers. 12. Et 2 Cor. 5. 14, 15. Charitas Christi confringit nos, judicantes hoc, quod

si unus pro omnibus mortuus est, utique omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est ut qui vivunt non amplius sibiipsis vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resuscitatus. Quod autem respectu illius futuri seculi debeamus esse similes Domino Jesu, de eo loquitur idem Apostolus, Philip. 3. 21. Qui transformabit corpus humilitatis nostræ ad id ut fiat conforme corpori ejus glorioso &c. Et sicut portavimus imaginem illius primi Adami terreni, ita portabimus & imaginem illius cœlestis 1 Cor. 15. 49. Qui factus est in spiritum vivificantem, ibid. 45.

Sed occurrens Apostolus, ne quis existimet in omnibus penitus nos similes fore Domino Jesu, addit ista verba, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quibus verbis ostendere vult, quod Dominus Jesus qui sicut perfectissimus filius Dei perfectissime etiam divinam voluntatem implevit, ideo quoque perfectissimam felicitatem divinam hereditate obtinuerit. Nam is & in hoc seculo fuit primogenitus inter multos fratres, cum Deus eum primum filium suum perfectiorem aliis filiis Dei genuerit. Deinde is primus legem Dei perfecte implevit, vivens pie & sancte, in quo aliis fidelibus prævit. Nam nullus hominum æque sanctus fuit ut ille, & æque Deo obediens: quia etiam nullus tantam tanti præmii cœlestis spem, quantum ille, habuit. Præterea eminuit & in eo sicut primogenito, quod eximias divinas qualitates in se habuerit, ut sapientiam perfectam, & potentiam atque potestatem præcellentem, per quam miracula divina patrabat, ideoque in forma Dei jam tunc fuisse dicitur. Quod autem attinet ad tempus ab ejus resurrectione, tunc vero perfectus ejus primogenitura apparuit, sicut de eo dicitur Apoc. 1. 5. Quod sit primogenitus ex mortuis. Ita etiam Paulus dicit 1 Cor. 15. vers. 20, & 23. Christum primitivum eorum qui dormierant, seu mortui erant, esse factum, cum est è mortuis excitatus; & primitias (nempe resurgentium) esse Christum, deinde sequuturos eos qui sunt Christi, in illo adventu ipsius. Similiter etiam Col. 1. 15. dicit, eum esse primogenitum omnis creaturæ. Quod tunc præcipue effectum est quum Deus altissimus ei vitam dedit immortalem, eumque ad dexteram solii sui collocavit, & omnia pedibus ejus subjecit, ut is omnes judicet, regat, eisque quibus vult vitam æternam largiatur. Atque eo modo is est primogenitus inter multos fratres. Isti porro fratres Domini Jesu Christi, quos ita ipse nominat, quamvis ii hoc titulo sint indigni, cujus rei omnes pudere debet, quamvis illum ejus rei non pudeat, sunt omnes ii qui piè vivunt, imitantes Dominum Jesum, quamquam ille eis multum præcellit. Propterea dicuntur ejus fratres, quod sint ex eodem Deo nati, per sanctum ejus verbum.

Ii autem ex Deo nati sunt censendi, qui in omnibus quantum possunt faciunt voluntatem istius patris sui; quod nos in hoc seculo tam perfecte ut oporteret facere non possumus. Quamquam perfectiore modo fient fratres in illo futuro seculo, quando evadent re ipsa hæredes regni Dei, & cohæredes Christi, sicut dictum est superius vers. 17. In omnibus tamen primatum obtinebit Christus, sicut noster Dux & Rex. Hic autem istius sermonis occasione cognoscere possumus quas ob causas Jesus sit filius Dei. Non ob id quod, ut hodie plerique ajunt, natus sit ex essentia Patris ante omnia secula. Sed quod (præter conceptionem è Spiritu Sancto) Deo similis fuerit præ cæteris filiis ejusdem, vitæ sanctitate, & deinde quod eum Deus ante omnes primum à mortuis ita resuscitavit, ut eum in cœlum assumserit, ac immortalem efficeret, & regni sui participem atque possessorem, præ aliis omnibus, quorum ille frater nominatur. An verò possent alii homines esse Jesu Christi fratres eo modo, cum ex Dei essentia generari nequeant, sicut Iesus Christus generatus esse vulgo asseritur? Quapropter etiam hinc apparet Iesum non esse talem Dei filium qualis passim esse existimatur.

Consideremus verò nostram magnam felicitatem, ejusque

eiusque certitudinem, quæ in eo consistit, quod is quem non pudet nos pro fratribus suis agnoscere, factus sit æternæ felicitatis & compos & largitor. Quapropter & nos certi esse possumus nos eandem ex gratia ejus, per manus ejusdem accepturos: quandoquidem id in manibus habet is qui est primogenitus inter multos fratres, nempe Dominus Jesus. Quod si nos tantum terrenis bonis contenti esse deberemus, Domino Jesu cœlesti beatitate perfructuente, non esset conveniens inter Dominum Jesum & nos respectu felicitatis comparatio. Num enim sic ille posset recte dici primogenitus inter multos fratres? cum mortalis conditio non sit immortalitati comparanda. Quoniam vero Deus altissimus hoc posuit in manibus ejus qui nos ita dilexit, ut pro nobis animam suam poneret, ut habeat plenam super omnia potestatem in cœlo & in terra, ita ut omnibus quibus vult quosque gratia sua dignos judicet, vitam æternam largiri possit; ô quantum est istud solatium nobis mortalibus, servis ipsius? Ne simus solliciti, sed bene speremus & confidamus, quando in cœlo regnantem habemus eum qui nos eximie dilexit & diligit. Quemadmodum fratres Josephi, postquam resciverunt tempore famis, esse in Ægypto fratrem ipsorum germanum, illis opibus & frugum copiarum præpositum, spem bonam conceperunt. Tuebitur iste & conservabit nos tempore cujuslibet periculi, sed præcipue tempore illius maximi tumultus atque turbationis, toti orbi terrarum superventis, &c.

Sed jam consideremus, quomodo istam suam confirmationem Apostolus declarat. Id verò continetur *Yf. 30.* dum ait, *Quos autem prædestinavit, hos & vocavit.* &c. Id est, Quos antea constituit servare, & salvos efficere, eos etiam ad id vocare decrevit. Hoc autem intelligendum est, non de unoquoque homine nominatim esse decretum, sed de genere humano, quod DEUS ad cœlestem felicitatem ducit per veram fidem ac vitæ sanctimoniam, & per varias afflictiones. Dicit primum quod DEUS homines vocet. Id verò facit per evangelium & verbum suum sanctum, præcipiens excellentem pietatem, & promittens hominibus peccatoribus peccatorum remissionem, si eorum egerint poenitentiam, & jam porro peccare destiterint, ita ut eis polliceatur omnium judiciorum atque penarum averisionem, tum in hoc seculo tum in futuro, & donationem vitæ æternæ in regno suo cœlesti. *Quos autem vocavit, hos & justificavit.* Hoc est istos vocatos & vocationem suscipientes eique obedientes, ita recipit in gratiam suam, ac si ipsi essent homines justissimi, qui ne semel quidem unquam peccaverint: adeo ut si in ista sua vocatione constanter perseveraverint, camque vitæ pietate condecoraverint, possint confidere Deum eos ut justos in æternum tractaturum. Quandoquidem justificatio ista in futuro demum seculo complementum & finem assequetur. Hic autem in terris quidvis eam homini auferre potest, nisi sit valde cautus & circumspexus. Tunc autem fiet justificationis complementum, quando Deus homines ab omnibus poenis re ipsa liberabit, & vitam eis æternam donabit. Progreditur Apostolus in argumenti istius declaratione, & per gradus ascendens, gradum gratiæ Dei erga fideles supremum exprimit in his verbis, *hos & glorificavit.* Id autem potest referri & ad hoc seculum, & ad futurum. In hoc præfenti seculo Deus suos glorificat, quando eos certos reddit per spiritum suum sanctum quod sint evasuri participes vitæ illius & gloriæ æternæ, cujus spem in cordibus suorum gignit, eoque spiritu fideles obnignat, & dat eis arrhabonem æternæ felicitatis. *2 Cor. 1. 22.* *Eph. 1. 13, 14.* Per quem spiritum Deus in cordibus fidelium habitat. Ita enim ait Dominus Jesus, Qui habet mandata mea, & servat ea, is est qui me diligit. Qui autem me diligit, & ego diligam eum, & diligetur à Patre meo, & ad eum veniemus, & habitatio- nem apud eum faciemus. *Joh. 14. 21, 23.* Sed perfectò modo intelligi debet ista glorificatio in illo seculo futuro, quando fideles admittentur ad gloriam di-

vinam, cœlestem, æternam: quando eos Dominus Jesus collocabit in folio suo, *Apoc. 3. 21.* atque ad mensam suam, ita ut transiens ministret eis *Luc 12. vers. 37.* Sessuri sunt in duodecim thronis, judicantes duodecim tribus Israël. *Matth. 19. 28.* Quod quamvis primario sumi debeat de Apostolis, tamen aliquomodo potest referri ad omnes Christi fideles. Comedent fructum ex arbore vitæ, quæ est in medio paradisi Dei, & ex illo manna abscondito, & habebunt potestatem super gentes, ut eas pascant virga ferrea, &c. *Apoc. 2. 7. XVII. 26, 27.* Sed quis enumeraverit omnia ista eximia præmia, quorum magnus numerus à spiritu divino relictus est in Sacris Literis ad solatium fidelium? Juvat tamen aliqua talia adhuc memorare, præsertim quæ in Apocalypsi Johannis indicantur. Ubi designatur & locus istius felicitatis, civitas illa excellens Jerosolyma è cœlo descendens *Apoc. cap. 21.* videatur caput istud totum. Ubi etiam exprimitur, à quibus malis ibi liberi sint futuri *Yf. 4. ut & cap. 7. 16.* Deinde exprimitur quoque gaudia quibus ibi sint perfructuri. *Cap. 22. Yf. 2, 3, 4, 5.* Talia cogitantes consolemur nos in afflictionibus, & gaudeamus quod nobis Deus talia promiserit, & jam in Domino Jesu exhibuerit. Consideremus hanc quæ nos expectat excellentem felicitatem, & serviamus Deo in novitate vitæ, prout ipse proposuit & constituit, ut etiam participes fiamus secundum ejus propositum atque constitutionem, istorum bonorum quæ nobis est pollicitus. Et quoniam ille nos tantopere dilexit, nos quoque eum diligamus, atque ita omnia quæ ejus causa faciemus & patiemur in bonum nobis convertentur.

Videamus jam istorum verborum partem ultimam, in qua illud argumentum suum ita declaratum Apostolus urget, quod facit *Yf. 31 & 32.* Postquam disseruit de magna præstantia populi Dei, vocati ad vitam æternam, & de ejus præstantiæ certitudine, jam ita exclamat: *Quid igitur dicemus ad ista? Quasi dicat, Num adhuc dubitabimus ista nobis ex gratia Dei esse eventura? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Quom dicit si non loquitur cum dubitatione, sed hoc vult indicare; Quoniam Deus ita constituit, ut nos quos ad se vocavit, peccatis præteritis nobis condonatis atque remissis glorificet, quisnam Deo nos servare volenti adversabitur? Non ideo hoc dicit quasi nullus sit talis adversarius, & nihil tale quod nobis bonum illud summum eripere conetur: sunt enim multi qui nostræ salutis adversantur; Sed quod nihil nobis obitare possit, quominus salutem, si Deus nos & gratia sua dignos ea censuerit, re ipsa consequamur. Neque mors, etiam violenta, neque homines hujus mundi, neque Satanas cum suo exercitu &c. si modò nos Deum verè diligamus. Nam quando Deus omnipotens nobis adest atque favet, quisnam nos è manibus ejus eripiet? Dominus Jesus *Joh. 10. 28, 29.* dixit, suos non perituros in æternum, & neminem eos ex manu ipsius erepturum, quia pater ejus qui illos ipsi dedit, major est omnibus, ita ut è manu Patris nemo eripere possit. Quasi dicat; Quoniam Deus pater mihi dedit oves meas, ut earum curam atque tutelam geram, & dem eis vitam æternam, idcirco nemo eas potest è manibus meis eripere. Nam qui è meis manibus eas eripere vellet, oporteret ut is è manibus Patris mei eriperet. At quoniam fieri non potest ut ex Patris mei manibus quisquam eripiat, ideo etiam ex meis manibus non eripiet. Nam ego & Pater unum sumus.*

Audiamus verò quomodo Apostolus certitudinem felicitatis populi Dei urgeat atque comprobet, *Yf. 32.* Ubi confirmationem sumit, à maxima Dei quam populo suo ostendit, charitate. Tria autem hic exprimit. Primò in quo nobis Deus charitatem suam testatus fuerit. Secundò quomodo eam sit testatus. Tertio denique qua ratione hinc Apostolus id quod vult concludat. In quo nobis eam charitatem testatus sit, expressit hæc verbis, *qui etiam proprio filio non peperit.* Fecit id Deus in filio charitatis suæ, sicut eum vocat idem Apostolus *Col. 1. 13.* id est in filio charissimo, Domino nostro Jesu Christo. Quem filium ejus præ-

primum appellat, non ob id quod hodie vulgo existimatur, quia sit natus ex ipsa Dei essentia ante omnia secula. Sed dictione ista *proprios* indicatur eum esse non alienum sed omnino suum: & opponitur etiam aliis Dei filiis, quoniam iste perfectissimo modo fuit & est filius Dei. Id autem ideo, quia singulari modo à Deo fuit genitus, dum per spiritum Dei sanctum in utero virginali est conceptus. Deinde quia Spiritu sancto in ipsum demisso fuit præditus, per eumque sanctificatus, atque Deo quam hominibus in qualitatibus eximiiis similior factus, ut in potentia admiranda, & sapientia, & sanctimonia. Denique, quia Deus eum mortuum à mortuis resuscitavit, atque hæredem & possessorem omnium in cælo & in terra existentium effecit, dum eum ad dexteram suam divinam in cælo collocavit, ut eum omnes in cælo & in terra existentes adorarent. Quod Dominus Jesus potuisset alio modo quam per tam ignominiosam atque atrocem mortem suam consequi, potuisset eum Deus simpliciter absque morte in cælum assumere, ut pote eum qui nullum peccatum admisit. Sed factum id est consilio Dei, propter hominum commodum, propter fidem & spem nostram firmandam, propter exhibendum nobis in eo exemplum & afflictionum ac patientiæ, & resuscitationis atque glorificationis consequutæ: quia quæ illi adversa Deo permittente evenerunt, etiam nobis evenire possunt, ut videamus quemadmodum illi ista nihil ad felicitatem obstituerunt, ita neque nobis obstitura.

Quoniam autem modo Deus id egit? *sed pro nobis omnibus eum tradidit*, nempe in mortem. Permisit ut ita in filium ejus sævitia exerceretur, ut crudeliter necaretur. Quod Deus altissimus fecit propter nos & nostram salutem, non ob nostram dignitatem, sed ut suam erga homines charitatem ostenderet. Qua ratione vero hoc sit intelligendum, quod eum *pro nobis* tradiderit, ita paucis explicari potest. Primum ut foedus novum quod ipse Deus nobiscum per istum filium suum Dominum Jesum pepigit, ita per sanguinem Domini Jesu confirmaretur. In quo nobis promisit, se omnia peccata præterita remissurum, ablati à nobis eorum pœnis, & daturum nobis vitam æternam. Hoc Dominus Jesus attulit atque Dei nomine spondit, & ad hujus promissi confirmationem vitam suam impendit, ac mortem diram subiit. Jam vero cujus rei ita assertæ causa quispiam mortem sustinet atrocem, eam veram esse oportet. Nam propter mendacium à se confectum nemo sanæ mentis mortem horrendam pertulerit. Deinde per istam mortem diram Jesu Christi filii Dei quam is Deo Patre volente nostri causa sustinuit, declarata est nobis magna tum Dei patris tum ipsius filii charitas: ut nos ea agnita mutua erga eum charitate flagremus. Charitas autem nostra erga Deum & Dominum Jesum in eo sita est ut præcepta ejus faciamus, atque à peccatis desistentes pie vivamus. Quoniam talibus tantum Deus in euangelio Domini Jesu, se peccata remissurum ac vitam æternam donaturum promisit, qui peccatorum pœnitentia acta ab eis destiterint, & in posterum sancte vixerint. Hinc S. Johannes Apostolus epist. 1. cap. 1. v. 7. scripsit, si in luce ambulaverimus, sicut Deus est in luce, communionem habemus inter nos, & sanguis filii ejus Jesu Christi purificat nos ab omni peccato. Denique, quia filius Dei per istam mortem suam, atque eam consequentem resuscitationem, acquisivit & adeptus est tantam potestatem, ut nos à pœnis divinis quas peccatis nostris commeriti sumus liberare, easque & inprimis mortem æternam à nobis avertere, atque vitam æternam nobis donare possit. In hoc enim Deus eum è morte resuscitatum, primum ducem & servatorem exaltavit dextera sua, ut det respicientiam Israël, & peccatorum remissionem. Act. 5. v. 31. Ita etiam ipse Dominus Jesus dixit, Joh. 17. 2. rogans Deum ut eum glorificaret, ut omnibus quos ei Pater dedit ipse daret vitam æternam. Et per hoc nobis Deus dedit ad fidem adjumentum, quando id quod nobis promisit, non tantum in exemplo ducis nostri Domini Jesu exhibuit, sed etiam ut id nobis conferat in ejusdem manu collocavit. Unde S. Petrus ait 1. Pet. 1. 21.

quod Deus Christum è mortuis excitaverit & gloriam ei dederit, ut fides nostra & spes esset in Deum.

Tandem consideremus qua ratione Apostolus inde nostræ felicitatis certitudinem evincat. Id autem facit in his verbis, *quomodo non etiam cum eo omnia nobis donabit?* Per ista autem *omnia* non intelligit omnes omnino res qualescunque tandem sint, sed eas quæ ad salutem nostram spectant. Has enim Dominus Jesus Dei munere est adeptus, has etiam nobis cum eo & per eum donabit. Ita vero argumentatur S. Paulus; Si Deus propter nos id fecit ut ad cruciatum atrocem traderet filium suum dilectissimum ei que non parceret, ut nobis per id charitatem suam testaretur, quomodo nobis non donabit ea quorum causa eum ad tam sævos cruciatum & mortem ignominiosam tradidit? Si propter nos Deus id fecit quod cum dolore (ut ita dicam) cordis ejus Paterni conjunctum fuit, quomodo non faciet illud quod cum ipsius æterna gloria & nominis ejus honore conjunctum erit? Proinde certa atque indubitabilis est nostra salus & æterna beatitudo. Quapropter inde solatium capientes, agamus pro eo subinde gratias Deo & Domino Jesu, ac vivamus in novitate vitæ secundum ejus voluntatem, ut postea cum eo in æternum vivere atque in cælis regnare queamus. Amen.

Concio ex loco Hebr. 12. vers. 1, 2.

Di-
ci solet vulgato adagio, Non minor est virtus quam quærere, parta tueri: Seu, Magnam quidem prudentiam esse si quis quidpiam magnum ac eximium sciat acquirere, sed multo majorem esse sapientiam rem acquisitam nosse retinere. Idem dici potest de sanctissima ista veritate, quam nos ex gratia divina non sine magna difficultate cognovimus ac recepimus, in quo magna cujusque Christiani hominis apparet sapientia; Sed multo major in eo cujuslibet non solum sapientia sed etiam virtus agnoscere potest, quando gratiam divinam in hac sancta veritate acquisitam retinet, atque in ea non absque magno negotio agnita, atque cum vitæ periculo suscepta, ad mortem usque perseverat: atque is tantum qui hoc perficit, salvabitur. Ad hanc verò perseverantiam, atque in ista Sancta quam recepimus fide constantiam, nos ducit atque hortatur Spiritus divinus, in istis verbis. In quibus duo considerabimus. Primum causas, quibus nos spiritus Dei ad hoc adducere studet. Secundò ipsam adhortationem.

Primum illud describitur nobis horum verborum initio: *Ideoque & nos tantam habentes circumjacentem nobis nubem testium.* Et deinde v. 2. Adhortatio autem ipsa in medio est interjecta. Causæ sunt duæ: Una sumpta est ab exemplis illorum antiquorum cultorum Dei celeberrimorum, antecessorum nostrorum. Altera vero sumpta est ab exemplo ipsius Domini Jesu. Itaque eo ordine quo nobis iste Author hoc descripsit considerabimus, eumque sequentes, causam priorem prius, tum deinde ipsam adhortationem, & denique causam alteram expendemus. Quod ad priorem causam attinet, ea nobis indicata est hinc verbis: *Ideoque & nos tantam habentes circa nos jacentem nubem testium.* Quæ causa petita est ab exemplo illorum antiquorum Dei cultorum, qui priscis illis seculis ante nos fuerunt, quique ab exordio mundi fiduciam in Deo collocaverunt. Initio factò ab Abele justo, ut cum Sacra Scriptura appellat, usque ad tempora Domini Jesu, & postea. Qui propter hanc fidem atque fiduciam, quam in Deo collocatam habuerunt, multa sunt perpessi. Quorum hic magnum catalogum Author divinus superius capite undecimo commemoravit. Quos propterea vocat *testes*, quia illi testati sunt, de sua erga Deum fidelitate, in officiis suis Deo ex fiducia in ipsum præstandis; sed etiam testimonia perhibuerunt de magna Dei erga se fidelitate: quod ea quæ promisit sit præstiturus: quam obrem etiam omnia eo volente ac jubente & fecerunt, & facere erant parati. Quod nobis persuadere volens spiritus Domini, in personis istorum fidelium Hebræorum, ad quos scripta est ista Epistola, exempla illorum antiquorum nobis ob oculos ponit; ut nos quoque

quoque tali modo sumus Deo fideles, ei fidentes quod ipse sit remunerator eorum qui ipsum quaerunt: quodque non solum in hac vita, sed etiam post hanc vitam & post mortem, paratus sit donare illam felicitatem aeternam iis qui propter ipsum non tantum alia patiuntur sed etiam sanguinem suum effundi sinunt. *Nubem* autem appellat istos testes, idco quod eorum esset valde magna ac densa multitudo: quibus superius scripsit, quod tam multi fuerint, ut si omnes essent memorandi, tempus eum deficeret. Sic ipse Deus peccatorum multitudinem nubi assimilavit. *Esa. 44. 22.* Porro illi antiqui cultores Dei quamvis non habent tam magnas causas ad id impellentes, sicut nos habemus, tantum promissa temporaria, felicitatem terrenam, vitam longevam; tamen ita constanter Deo servierunt, & tam multa idcirco sustinuerunt, afflicti & in exilium pulsi fuerunt, ut in ovinis & caprisin pellibus per speluncas oberrare coacti fuerint, sicut dictum est superius, & possessionem suam direptionem cum gaudio susceperint. Nonne multo magis nos talia perpeti debemus? qui non terram Chanaanam, sed illam novam terram caelestem in qua habitat iustitia, non vitam diurnam, sed aeternam, non delicias & fortunas terrenas, sed voluptates caelestes & beatitatem vere divinam promissam habemus. Hinc nobis capienda est doctrina. Exemplis hominum piorum & sanctorum, debemus nos ipsos in spiritu aedificare, eos in fide, spe, pietate, & patientia imitari. Nam si illi ista potuerunt facere & pati, multo magis nos talia similiter exsequi possumus, qui perfectiora quam illi habuerunt promissa habemus. Quicquid bonum, cum Sacris Dei oraculis consentiens antiqui illi homines fecerunt, idem nos omnino facere tenemur. Sed non omnia quaecumque illi fecerunt nos facere debemus. Nam multa fuerunt quae illi egerunt & dixerunt, quibus adversatur doctrina Domini Jesu Christi: quae si quis Christianus hodie faceret, periret in aeternum. Ideo tutissimum est imitari Dominum Iesum, & ejus sanctos Apostolos. Hi quod fecerunt & dixerunt, quod etiam nobis ut faciamus mandatum, hoc est officium perfectissimum, hoc neminem fallere potest.

Jam consideremus ipsam Spiritus divini adhortationem, quae in his verbis est comprehensa, *pondus deponentes omne, & circumstantes nos peccatum, per patientiam curramus propositum nobis agonem.* Proponens nobis iste Sanctus Author, admonitionem ad constantiam in religione Christiana, & volens eam constantiam optime exprimere, duo exsequitur. Nam primum nobis ostendit media per quae eam obtinere debeamus, deinde ipsam constantiam seu perseverantiam exprimit. Nempe duo nobis praecipit, primum quid relinquere debeamus, deinde quid facere teneamus. Primum medium quo ad id uti debeamus, in his verbis expressit, *pondus deponentes omne, & circumstantes nos peccatum.* Atque hoc est quod debemus relinquere, quod nobis posset esse impedimento. Sumit hic similitudinem ab iis qui in stadio propter brabeum decurrunt: qui ideo ut possint eo expeditius currere, onere sese levant, abjicientes omnia quae eos gravant, etiam ea quae aliis eis posset prodesse, ut possint optatam cursu contingere metam, & brabeum accipere propositum. Ita nobis hic proponit doctrinam, ut istorum cursorum exemplo curriculum istud Christianum exsequamur, & perseveranter decurramus. Jubet nos deponere omne pondus seu onus. Per verbum *deponendi* docet ut non tantum ad tempus aliquod id ponamus, sed in perpetuum abjiciamus & abnegemus, atque ad id referendum non revertamur. Hoc est illud quod dicitur Rom. 13. *vs. 12. abjiciamus igitur opera tenebrarum.* Et Tit. 2. *12. ut abnegemus omnem impietatem, & mundanas concupiscentias.* Pondus istud seu onus est peccatum omne, quod nobis hic descripsit primum improprie, deinde etiam proprie. Improprie per onus potest intelligi peccatum, propterea quia hominem in hoc curriculo nihil magis potest inhibere, quam peccata, quae sunt velut sarcinae quaedam quae nos premunt, ut expedite in hoc curriculo currere nequeamus, neque hanc sanctam fidem Christianam suscipere, nec eam retine-

re. Nam sicut inquit Dominus Iesus Joh. 3. 19. *quia mala erant hominum opera, ideo dilexerunt magis tenebras quam lucem.* Deinde jam magis proprie loquens iste Author quasi dictum suum exponit, dum addit, *& circumstantes nos peccatum.* Qui peccata abjicere nolunt, ii finem fidei Christianae non consequentur. Non autem tantum quaedam peccata sunt abjicienda, magna & enormia, quae etiam Mundus punire solet, sed etiam minima: non tantum quae factis perpetrantur, sed etiam dictis, ut maledicta, convitia, execrationes, mendacia &c. quae nobis spiritus Domini vetat: nec tantum quae ore sed etiam quae corde & animo committuntur, ut irae, odia, invidiae, hypocrifes, doli, &c. quae nobis in doctrina Christi factis indicantur. Breviter loquendo, quoniam religio Christiana nihil aliud est nisi ipsa pietas, cui peccatum sapit & suave est, is non facile in hac religione perseverat. Dicitur autem peccatum nos circumstare, quo indicatur multas nos ad peccandum habere causas & occasiones, undique. Capitalis ille inimicus noster Satanas, circumambulat nos perpetuo sicut leo rugiens, ut nos perdat. Habet praeterea servos suos qui simul cum eo nostrum exitium machinantur, ut sunt mundus, & caro nostra propria. Mundus nos ad se allicit, illecebris suis: nos autem non debemus diligere hunc mundum. Nam mundus iste in malo jacet. Nostra quoque caro excitat in nobis varias cupiditates ad peccandum; quas nos debemus comprimere, mortificare, & crucifigere. Haec quamdiu in aliquo vigent, eique dominantur, nondum is abjecit a se onera, proinde difficile est ut is cursu metam assignatam contingat & brabeum a Christo propositum accipiat. Potest etiam hoc aliter intelligi respectu propositi hujus Authoris & negotii ejus cum illis ex Hebraeis novis Christianis, qui ad Legem Moisaicam a qua jam discesserant, rursus reverti volebant. Circa quod hic iste Author plurimum laborat, volens eos in religione Christiana retinere: exhibens eis tum ejus per quem ista religio est tradita, nempe Jesu Christi praesentiam, tum ipsius hujus religionis certitudinem atque perfectionem, & ex altera parte imperfectionem illius legis antiquae, studens eos ab illa avertere. Cum igitur ait, *omne omni deposito* videtur intelligere illa omnia dogmata trivialia in Lege descripta: quae tam multa fuerunt & tam gravia, ut ea nemo posset exsequi. Unde etiam Apostolus scripsit Rom. 3. *ex operibus Legis non posse ullam carnem iustificari.* Fuit ibi labor gravis & praemium exiguum. Fuit ibi onus quod nemo potuit ferre; unde ait S. Petrus Act. 15. 10. hoc fuisse jugum, quod non potuerint ferre neque illi antiqui Patres, neque Apostoli, & alii ex Judaeis discipuli Christi. Quamobrem etiam Dominus Iesus dixit, *venite ad me omnes laborantes, & onerati, & ego faciam ut requiescatis.* Matth. 11. 28. Quoniam igitur isti Hebraei rursus volebant ad illam legem reverti, voluit illis iste Author indicare ibi nihil fuisse nisi laborem irritum totius vitae, & onus quod non possent ferre, quum tamen hoc mente agerent ut eo reverterentur, & abjicerent religionem Christi, quod est magnum peccatum. De quo scribit idem c. 6. 4. & c. 10. 26. Talibus nihil aliud erat expectandum quam horrenda judicia Dei. Proinde & ii omnes qui etiam si non abjiciant prorsus doctrinam Christi, tamen ex ejus praescripto non vivunt, sunt perituri. Unde habemus doctrinam: hominem quemvis modo ipse velit posse, divina ope accedente, efficere ea omnia quae Deus ipsi praecipit. Nam impossibilia Deus nemini imponit, neque ab hominibus requirit. Nemo etiam debet causari se non posse aliter facere, ideo quod talem habeat naturam & consuetudinem. Sed tu debes mores istos malos, & carnis tuae cupiditates crucifigere ac mortificare. Potuerunt id facere alii, & tu potes.

Sed jam videamus alterum medium quod hic nobis proponitur, in quo praecipitur quid sit faciendum: *per perseverantiam seu patientiam, curramus in proposito nobis curriculo.* Istud alterum medium est perseverantia in religione Christiana. Haec est via ducens ad caelum, perseverare in fide vera, & fiducia, etiam in perpersionibus afflictionum propter Christum. Ipse nobis praevit

ac ut ipsum sequeremur præcepit; *Qui vult post me venire* (inquit) *abneget semetipsum, & accipiat crucem suam, & sequatur me.* Mat. 16. 24. *Christus passus est pro nobis, reliquens nobis exemplum ut sequamur vestigia ejus.* 1 Pet. cap. 2. 21. Ad talia debet se præparare & accingere quisque, qui Deo servire studet. Nam *per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum colorum.* Act. 14. 22. *Omnes qui volunt pie vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.* 2 Tim. 3. 12. Specialis hæc est gratia Dei quando pacem largitur populo suo: sed semper ita fore non habemus ullum privilegium. Habemus autem præceptum ut omnia adversa perpetiamur, & denique mortem quoque acerbam lustineamus.

Ipsam constantiam exprimit, dum ait, *curramus in proposito nobis agone seu stadio.* Sicut qui in stadio currunt, in id unum intenti sunt, nihil aliud tunc spectant, non parcent valetudini suæ, dummodo cursum conficiant, & ad calcem decurrant, non respectant retro quantum jam spatium cursu cemeni fuerint, sed prospectant quantum adhuc sit emetiendum. Ita homines Christiani, qui stadiodromis comparantur, debent sibi non parcere, nihil aliud spectare, sed currere, etiam si vitam hanc perdant, ut aliam vitam lucentur. Non sufficit incipere currere, & postea subsistere, sed cursus est continuandus, ex uno loco in alium est strenue progrediendum, ab una virtute ad aliam virtutem est ascendendum, & in eo studio ad mortem usque perseverandum. Danda est opera ut ex bonis subinde fiamus meliores, & similes quantum fieri potest efficiamur Domino Jesu, ut possimus crescere in virum perfectum, ad mensuram statuti & completæ Christi. Eph. 4. 13. Ne in ullius peccati habitu hæreamus, & omnium virtutum habitus contrahamus, in iisq; per gradus ad perfectionem contendamus. Quamvis autem videamur jam nobis esse perfecti, tamen non debemus nobis ipsis confidere, neque in pietatis studio subsistere. Imitemur S. Paulum, qui etiam propter Dominum multa passus fuit, complens perfectiones Christi pro Ecclesia Col. 1. 24. & omnia quæ ei lucro erant in mundo, propter Christum damni loco reputavit, ut posset occurrere resurrectioni à mortuis; tamen de seipso dixit se nondum comprehendisse, neq; perfectum evasisse, sed insequor (inquit) ut comprehendam, sicut etiam comprehensus sum à Christo Jesu, id unum ago, ut eorum quæ retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ ante sunt me extendens, secundum scopum insequar ad illud brabeum supernæ vocationis Dei in Christo Jesu. Phil. 3. Idcirco & nos ita debemus currere ut contingamus metam. Meta autem nobis hæc est, ut in pietate permanentes deveniamus ad mortem, vel ad adventum Christi. Ut possimus bona conscientia attestante dicere de nobis quod etiam dixit S. Paulus 2 Tim. 4. Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi. Quod restat, reposita est mihi justitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illa die ille justus iudex &c. Quapropter nunquam cessemus, sed perpetuo quod opus est agamus, laboremus in vinea Domini usq; ad vesperam, rolerantes onus diei & æstus, ut possimus accipere illum denarium vitæ æternæ laborantibus promissum.

Jam succedit altera causa qua nobis idem ad quod hic hortatur persuadere conatur, petita ab exemplo Domini Jesu, quæ exprimitur vs. 2. *Aspicientes illum fidei primarium ducem & consummatorem, Jesum, qui pro gaudio sibi proposito sustinuit crucem, contenta ignominia, atque in dextera throni Dei sededit.* Consideremus hic primo quomodo nos hac causa velit ad id adducere. Secundo quomodo nobis describat Dominum Jesum, & ejus magnam dignitatem. Tertio in quo eum imitari debeamus. Primum est ibi, *Aspicientes illum.* Debemus hoc exemplar semper aspicere & intueri, atque considerare quid Dominus fecerit & passus sit. Nam hæc nostri causa sustinuit, ut nobis exemplum atque specimen relinqueret. Quæ si non consideremus, nihil in nobis efficient ea quæ in nostri causa est perpeffus. Secundum nempe quomodo nobis descriperit Dominum Jesum continetur in his vocibus dum eum vocat, *primarium ducem & consummatorem fidei.* Nominat autem eum ita, primum ideo quia ille primus nos docuit fi-

dem perfectam in Deum, deinde, quia non tantum docuit, sed etiam prævit nobis in fiducia erga Deum perfecta, & ex ea manante eximia vitæ sanctimoniam: docuit nos factis ipsis quomodo Deo perfecte servire debeamus, & ex ejus mandato perfecte pie vivere, ut ei complaceamus. Quamvis autem etiam olim ante legem & sub lege fuerit fides; tamen non fuit ita perfecta: propterea quia etiam non fuerunt tunc tam perfecta promissa. Non solum autem prævit nobis Jesus in doctrina, & in pietate, sed prævit etiam nobis in ea ad quam nos in doctrina sua ducit, afflictionum perpeffione: vadum istud sanguinolentum pervasit, & fortiter pugnans per horrendas hostium suorum acies permeavit.

Porro *consummatorem fidei* vocat eundem Dominum Jesum, ideo quia non tantum ipse fidei suæ finem est consequutus, sed etiam in eo est, idque peragat ut fides in nobis effectum fortiat, & auxiliium nobis ad id suppeditat per spiritum suum, & eo tendit ut fidei nostræ finem id est salutem animarum & vitam æternam nobis tribuat. Id curat ut populum suum, cujus ductor est, introducat in illam terram novam, ubi Deus habitationem suam habet, ubi & iste ipse dux noster sedet in illo excelso monte Sionis cœlestis, in gloriosa majestate sua, & ibi nostrum negotium agit coram Deo altissimo, ut nos eripiat ex poenis divinis horrendis. Hæc est ejus cura. Sicut Diabolus nominatus est *accusator fratrum* propterea quod id perpetuo curet ut homines in peccatum inducat, atque inde eos suppliciis divinis obnoxios reddat & in æternum perdat. Ita contra Christus Dominus in eo est ut simus liberi ab omnibus peccatis, & ut à iudiciis divinis liberemur, atque consequamur finem fidei nostræ salutem animarum. In eo perfectissima Domini Jesu circa populum ejus cura continetur, & maxima ejus dignitas apparet. Quod si ille est tantus & talis noster Dominus, nostrum officium est eum colere & venerari. Si ille nobis in fide ac pietate prævit, nos eum debemus imitari. Nam ita ipse ore suo dixit: Si ego Dominus vester & Magister pedes vestros lavi, & vos debetis alii aliorum pedes lavare. Joh. 13. Debemus ab omnibus viris sanctis discere fidem, pietatem, aliaque virtutes: sed præcipue à Domino nostro Jesu Christo & ab ejus sanctis Apostolis.

Jam consideremus quid hoc loco nobis in Domino Jesu proponatur imitandum. Id vero expressum est nobis in hisce verbis: *Qui pro gaudio sibi proposito, sustinuit crucem, ignominia contenta, & in dextera throni Dei sededit.* Ubi primum docetur, quid permoverit Dominum Jesum, ut hæc adversa sustineret. Secundo, quomodo in eo quod patiebatur constans fuerit. Tertio qualis fuerit finis & exitus hujus ipsius constantiæ, vel quomodo ea ipsi bene cesserit. Primum quid eum ad id adduxerit, exprimitur, *qui pro gaudio sibi proposito.* Gaudium ei fuit à Deo propositum, quod deberet evadere perfectus Dominus cœlestis, & non tantum possessor sed etiam largitor vitæ æternæ: ideo omnia contempsit, & dedit animam suam redemptionis pretium pro multis. Hoc enim ita fuit in Dei consilio constitutum, & ob id Jesus à Deo missus fuit. De quo ita scriptum est Esa. 53. *Si posuerit pro delicto animam suam, videbit semen prolongabit dies, & voluntas Domini prosperabitur in manu ejus &c.* Hoc est ita Deus de illo apud se constituit atque decrevit, ut si hoc quod Deus ei mandavit, ac non tantum faciendum sed & patiendum commisit, atque assignavit, sustinuerit, per id consequi debuisset talem ac tantam excellentiam atque potestatem, ut posset omnes qui in ipsum crediderint, liberare ab omnibus suppliciis divinis, & compotes eos facere felicitatis æternæ, in regno Patris sui, ea potentia quam ab ipso accepit. Vide Phil. cap. 3. 21. Atque propterea libenter suscepit istas afflictiones, per quas tale præmium erat obtenturus. Igitur & nos hæc consideremus, tale gaudium semper ob oculos habeamus, ejusque meditatione velut condimento quodam suavi edulcemus nobis omnes amaritudines quæ nobis istam sanctam Christi religionem sectantibus eveniunt. Ipse Dominus Jesus Christus fuit, onus suum esse leve, & jugum suum esse suave, Matth. cap. 11. 30. maxime respectu præmii consequentis.

Et

Et Apostolus ejus scripsit Rom. 8. 18. non esse dignas perfectiones temporis præsentis illa gloria quæ est erga nos revelanda. Et 2 Cor. 4. 17. Momentanea levitas afflictionis nostræ excellenter excellens æternum pondus gloriæ nobis operatur. Illi sancti viri Dei qui nos olim antecesserunt, qui per fidem operosam Deo placuerunt, quorum prolixus superius recensetur catalogus, tam magna & tam multa gravia sustinere non recusarunt, propter spem boni cuiusdam magni quod à Deo expectabant, etiam si promissiones eximii præmii expressas non haberent. Nos verò, cum habeamus promissionem expressam illius supremæ beatitudinis, quam nobis Deus per Dominum Jesum fecit, atque in eo ipso nobis exhibuit & demonstravit, atque per eum nobis eandem se daturum est pollicitus, erimusne Deo refractarii, nec divinis ejus mandatis obtemperabimus?

In quonam autem Dominus Jesus Deo ita obsequens fuit? Ecce exprimitur, *sustinuit crucem, ignominia contenta*. Per crucem, quamvis possint intelligi omnigenæ afflictiones, vexationes, & contumelia, quas Jesus munere suo in terris fungens sustinebat, tamen nominatim significatur illud crudele tormentum, & mors ejus atrocissima, quam cum esset, vivus, sanus, & vegetus, tam sævo modo passus est, & ita inter immanes dolores vitam suam finit. De qua afflictione imminente sciens, dixit suis, *Tristis est anima mea usque ad mortem*: ac Deum oravit cum clamore valido & cum lacrymis ut ipsum liberaret. Et in cruce pendens, voce lamentabili vociferatus est, *Deus mi Deus mi cur me dereliquisti?* Quid his potuit evenire atrocius? Quid altera ex parte ignominiosius? Ut prætereamus alia, quam contumeliose tractabatur, cum ut latro comprehenderetur, ac vinciretur, huc illuc duceretur; cum facies ejus sancta conspueretur, colaphis percuteretur, cum ipse virgis & flagris cæderetur, ex urbe educeretur, inter duos latrones suspenderetur, & cum jam in cruce penderet, ludibriis scurrilibus exagretaretur, felle potionaretur? Quid talibus fuit contumeliosius? Præterea si quis tali morte crucis tolleretur, execrabilis non tantum hominibus sed & Deo dicebatur sub Lege. Sicut inquit Apostolus Gal. 3. 13. ex Deut. 21. 23. *Execrabilis omnis suspensus in ligno*. Hanc autem execrationem Dominus noster sustinuit. Quamobrem & nos cum huic Domino serviamus, nihil nobis melius in terra polliceamur. Passus est ista Dominus noster, & nos similia pati simus parati, etiam mortem sævissimam atque ignominiosissimam. Examinemus nos ipsos num ad talia perpetiendam promissi sumus atque parati. Num apud nos locum habeant illa Domini verba, *qui vult post me venire, abneget semetipsum, & sumat crucem suam quotidie, & sequatur me*. Simus tali animo armati si volumus ejus esse discipuli. Transit Dominus noster ante nos vadum istud sanguinolentum, & istud ut sic dicam mare rubrum, expandit vexillum suum rubeum sanguine tinctum. Nos autem sub hoc ejus vexillo militaturi, *prodeamus ad eum extra castra, opprobrium ejus ferentes*, quod interdum est aliquibus ipsa morte acerbius atque gravius. Mallent non pauci mortem potius oppetere quam honore omni spoliati, in infamia ac in contumeliis vitam ducere. Sed ad talia omnia perpetienda paratus esse debet is qui vult eo pervenire quo Dominus noster Jesus Christus pervenit.

Videamus jam quod restat tertium, quomodo ista Domino Jesu successerint. De hoc ita dicitur, *& in dextera solii Dei sedet*. Ex tam magna ignominia pervenit ad magnam honoris excellentiam, atque sublimem gloriam, dum confedit in throno regali Dei patris sui, ad ejus dexteram, cum eximia majestate. Jam obtinet dominium super omnia, & super omnes inimicos suos, habet in manibus suis *claves inferni & mortis*, habet datam sibi potestatem omnis judicii vivorum & mortuorum. Cum ante solus Deus unicus populo suo ita dominaretur ut negotium salutis ejus gereret; nunc loco ejus id gerit Christus Dominus, ita regens atque gubernans populum suum ut in hoc regimine non expectet subinde sicut alii servi Dei, ipsius mandata. Hæc autem Jesus propterea obtinuit quia fuit

Deo obediens usque ad mortem, *mortem autem crucis*, ut scriptum est Phil. 2. Quod si & nos similem honorem atque gloriam consequi volumus, simus Deo & ipsi Domino Jesu fideles atque obediens, usque ad mortem & quidem etiam atrocissimam, ut nobis obveniat id quod Dominus iste suis promisit. Dixit Apostolus, *vos estis qui permanistis mecum in tentationibus meis. Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnare. Ut edatis & bibatis ad mensam meam in regno meo &c.* Luc. 22. 28, 29, 30. Similem verò beatitudinem pollicitus est etiam aliis servis suis semet sequentibus, ac præsertim adversa ejus causa perpetentibus. Matth. 5. 10. & alibi. Curramus igitur patienter atque perseveranter in proposito nobis studio, simus Deo in omnibus fideles usque ad mortem. In quo Deus nobis opem ferat per spiritum suum sanctum. Amen.

Iacobi cap. 3. vers. 17, 18.

IN his verbis S. Jacobus commendat nobis rerum divinarum scientiam quæ debet inveniri in omnibus Christianis, & præcipue in iis qui alios docent. Ubi duo consideranda. Primò quomodo nobis describat istam scientiam seu sapientiam. Secundò quatione eam commendat. Describit istam sapientiam his verbis, *Illa quæ de sursum [est] sapientia*. Sapientiæ nomine nuncupat scientiam rerum divinarum, quæ spectat nostrum summum bonum. Ut & 1 Cor. 2. 16. seqq. Ubi etiam vocat eam sapientiam Dei; sicut & Eph. 3. 10. Hæc est eximia & perfecta sapientia, scire quid sit summum bonum, & viam ad id ducentem nosse. Summum bonum est vita æterna: via autem eo ducens est vera pietas. Dicit autem quod hæc sapientia sit *de sursum* seu superne, id est ex cælo, à Deo. Ut superius c. 1. 17. *Omne datum bonum, & omne donum perfectum superne est, descendens à Patre luminum*. Ita etiam de Jesu Christo dicitur quod sit *superne veniens*, Joh. 3. 31. id est, ut ibidem declaratur, *ex cælo*. Opponit ita hanc sapientiam veram illi falsæ, de qua superius 17. 15 dixit quod non sit superne adveniens, sed *terrena, animalis, dæmoniaca*. Idque dicit contra illos qui vane jactabant se esse sapientes, & opinabantur se posse merito aliorum esse doctores. At ipsorum sapientia non erat divina, sed terrena, conveniens iis qui tantum terrenas res cogitant & spirant, ac profecta à Satana. Hæc autem de qua hic sermo est, sapientia, dicitur esse *superne*, id est ex cælo: quod si ex cælo, ergo non ex terra. Non suis viribus eam homines sunt assequuti, sed data est eis à cælo, per spiritum Dei, ut dicitur 1 Cor. 2. 10. Quia vero ex spiritu Dei prodiit, ideo etiam ad spiritus nostros pertinet, & quia à Deo profecta est, ideo ad veritatem fatanæ. Hanc sapientiam cœlestem ut adipiscamur, debemus curare omnes, & nominatim ii qui docent, ut possint bene aliis præire, & dum alios in cœlum ducunt, ipsi eo pervenire. Quo spectat etiam prudentia, ut norint quomodo alii sint ad felicitatem istam ducendi. Curemus igitur hanc sapientiam: & quamvis habeamus ejus principia, tamen demus operam ut in ea subinde proficiamus, & sciamus quomodo nos recte gerere debeamus, & quomodo perveniendū sit ad cœlum, ubi habitat Pater noster cœlestis: qui orandus est ut nobis hanc sapientiam donet, sicut eam donavit olim Apostolus & aliis viris sanctis.

Sed ut eam tanto magis curemus, jam consideremus quomodo eam hic nobis S. Jacobus commendat. Commendat autem eam duplici modo. Primum ex ejus qualitatibus seu effectibus, deinde vero ex ejus fructibus seu commodis ex ea prodeuntibus. Quod attinet ad effectus, ea septem hic expressa sunt à spiritu divino. Primum est quod ea sapientia sit *casta*, seu pura, id est immunis ab illo peccato quod nominatim appellatur impuritas, seu à libidine, quæ hominem præcipue polluit, atque per temperantiam & abstinentiam, cohibens impurarum voluptatum cupiditates. Sed sæpe hac voce notatur id quando homo est liber ab omni generis peccato. Hinc de variis peccatorum quæ ex corde prodeunt speciebus dicitur quod hominem polluant coram Deo. Is igitur est istius sapientiæ à Deo profectæ effectus, quod hominem ab omnigeni peccati macula purum reddat: quoniam ipsa

ipsa sit pura, & non possit quidquam impurum tolerare. Eius ope homines sese purificant seu mundant à maculis peccatorum. Quod indicatur, 1 Joh. 3. vs. 3. & 2 Cor. 7. 1. & 2 Tim. 2. 21. Is tantum à peccato liber est qui sapientiam istam à Deo profectam bene considerat eaque est præditus. Dicitur ergo esse pura, quia purum efficit hominem. Sicut etiam de charitate dicitur, 1 Cor. 13. quod sit longanimis seu patiens, quod omnia sufferat, quia charitas est causa istius patientiæ ac tolerantæ. In quo sapientia id non efficit ut sit purus, is stultus est & non novit Deum. Verum is sapiens est qui ita purus est ut sit liber à peccato, is bene sibi consulit, quando in eo hæc sapientia genuit puram ac bonam conscientiam, is bene sperare potest de vita æterna, & de visione Dei, iis qui puro corde sunt promissa.

Secundus hujus sapientiæ effectus indicatur quod sit *pacifica*: id est efficiat hominem pacificum, ad pacis & concordie studium ducat. Hoc opponit ei quod scripsit supra vers. 13. & 14. contra zelum amarum & contentionem ponit è regione pacis studium. Quod in eo situm est ut pacem queramus atque sectemur. Id autem intelligendum est duplici modo. Nam primum est pax quedam communis, ad quam nos spiritus divinus hortatur, dum vult ut quantum ex nobis est cum omnibus hominibus pacate vivamus Rom. 12. 18. & Hebr. 12. 14. cum omnibus, non tantum cum bonis, sed & cum malis. Non tantum ut eos non inquietemus, nec rixarum ac turbarum causam præbeamus, sed etiam ut eis beneficiamus, ac pro iis Deum oramus. Sed præter hanc pacem communem, est singularis pax Christiana, ut ii qui Deum & Christum norunt, cum aliis talibus vivant conjuncte, in unitate spiritus, in vinculo pacis. Ephes. 4. 3. Etiam si aliquis habeat diversam sententiam in iis rebus quæ non tollunt fundamentum fidei atque religionis, ut pacifice toleretur. Rom. 14. 19. Ad quod requiruntur homines animi submissi atque modesti, tum etiam aliis virtutibus eo spectantibus præditi, de quibus postea dicitur. Testera Christi discipulorum est charitas & concordia, ut ipse Christus dixit ad hanc suos magnopere & sæpe cohortans. Ubi hæc abest, ibi locum habet contentio & tumultuatio, & omnis prava actio. Daræ sunt nobis multæ & magnæ causæ quæ nos ad vivendum in pace mutua atque concordia debent impellere. Nam vocati sumus una vocatione, omnes debemus confidere simul in folio Domini Jesu. Quod si quis non curat concordiam in terris, non est dignus qui fruatur illa concordia in cœlis. Habemus etiam unam fidem, unum Dominum, Jesum Christum, unum Deum patrem, Ephes. 4. qui est Deus pacis 1 Cor. 14. Quidni igitur in pace, in unitate & concordia vivamus? caveamus discordias, rixas, easque fugiamus, contra verò pacem etiam fugientem sectemur.

Tertius effectus, *modesta*, quamvis vox ista possit etiam merito exponi *æqua* seu observans æquitatis. Eo significatur animus moderatus, ut etiam si aliquid adversi eveniat homini, tamen animo non confertetur, sed moderate omnia ferat. Sicut etiam Phil. 4. postquam Apostolus monuit ut gaudeamus in Domino semper, etiam tum cum adversa multa nobis eveniunt, subjicit ut modestia seu æquitas nostra nota sit omnibus hominibus, nempe ne etiam si mala nos vexent, animum despondeamus, nec nos ipsos anxie afflictemus. Eximia hæc est virtus quando aliquis æquo ac moderato animo tolerat, etiam si grave videatur, quod Deus in eum immitit, sive ei valetudo, sive possessio bonorum fortunæ, sive honor, adimatur. Sed potest etiam hac voce notari æquitas, quæ cernitur in eo quando quis pacis causa de jure suo decedit, nec id stricte persequitur, aut mordicus retinet, paratus potius injuriam pati, ut monet Paulus 1 Cor. 6. 7. Eodem pertinet, ut quis in dijudicandis causis, cum peccantibus ac delinquentibus non admodum dure agat, sed moderate; parcendo eorum infirmitati. Vide Gal. 6. 1.

Quartus effectus est, *suadibilis*, voce ista significatur, cum in quo illa cœlestis sapientia habitat, non esse in opinionibus suis retinendis pertinacem, atque pervicacem, sed finire sibi sententiam meliorem persuaderi; ita ut quod justis rationibus probatur, ei fidem adhibeat. Ita debent agere inter alios ii qui alios reprehendunt & verbis castigant, ut si accusati sese justis rationibus excusent, dent locum eorum excusationibus, nec obstinate & pervicaciter advenentur. Sicut charitas omnia credit 1 Cor. 13. 7. ita & hæc sapientia.

Quintus effectus, *plena misericordie*, & *fructuum bonorum*. Videntur hæc duo exprimi. Primum fons factorum, deinde ex hoc fonte manantia facta. Fons iste est misericordia. Hoc nomine notatur affectus ille quo quis alterius afflictionem cernens commoveatur ad opem ei ferendam, ut eum vel ex malo in quod jam incidit eripiat, vel ne in id incidat, inhibeat. Debent Christiani, electi Dei sancti & dilecti induere viscera misericordie. Col. 3. 12. Misericordia autem habet locum tum in iis quæ ad spiritum tum quæ ad corpus pertinent. Hic videtur præcipue respectus haberi ejus rei quæ ad spiritum spectat. Nempe ii qui alios docent ac monent, debent super eos qui in peccatum incidunt, habere misericordiam. Sicut docet S. Judas, vs. 22. *Hos quidem misereamini dijudicantes*. Tum etiam ut respicientibus & sese convertentibus, misericordiam exhibeant. Sicut fecit Dominus Jesus & Apostoli ejus. Hoc quoque ad misericordiam pertinet ut quis injuria affectus non ulciscatur, etiam si posset, verum ignoscat, & paratus sit offensas remittere. Deinde ex hac misericordia ut ex fonte promanant fructus boni. Nempe quando quis egentibus beneficit: ut esurienti dat cibum, sitienti potum, hospitem suscipit, nudum vestit &c. Matth. 25. 35, 36. Qui ita agit, is sapiens est. Ita Luc. 10. affectus misericordie cum effectis exprimitur in illo Samaritano, qui illius vulnerati misertus accessit ad eum, & non sine molestia atque impendio effecta misericordie ei exhibuit. Oportet ut ditescant Christiani in operibus bonis: 1 Tim. 6. 18. Dicitur autem ista sapientia esse *plena fructuum bonorum*, nempe quod ea in homine qui ipsa præditus est efficiat quasi puteum inexhaustum beneficentie.

Sextus effectus, *non dijudicans*, nempe quod ista sapientia non faciat discrimen inter personas, seu non habeat respectum personarum. Sicut dicitur supra cap. 2. *Fratres mei ne in prosopoleptis habete fidem Domini nostri Jesu Christi gloriosi*. Id est, ne cum hac fide habeatis simul respectum personarum: ut hominem præ homine non contemnatis. Ibidem vs. 4. dixit, *Amon dijudicatis*, seu discrimen fecistis, *in vobis ipsis, & facti estis iudices cogitationum malarum*? id est in cogitationibus vestris decretum malum fecistis, pauperes præ divitibus contemntes: cum Deus elegerit pauperes, ut mox addit. Hoc requiritur maxime in iis qui alios docent, ne aliter judicent divitem aliter pauperem, sed simile peccatum simili modo castigent tam in divitibus quam in pauperibus; ne vel pauperes vilipendant, & injuriam eis faciant propter paupertatem, nec divitibus propter divitias parcant. Alias plus licet Domino aliquatenus quam servo, licet Domino servum delinquentem punire, non autem vice versa. Sed non de eo hic agitur. Huc pertinet quod sicut charitas ita sapientia ista non facile condemnet proximum propter quilibet. *Tu quis es qui iudicas seu damnas, alienum domesticum*? seu famulum. Rom. cap. 14. vers. 4. Non raro fit ut aliquis alium judicet hominem malum, indignum gratia Dei, cum non sit talis, sed tantum illi videatur. Nichil autem delinquit is qui ex manifestis operibus dijudicat aliquem secundum leges Domini Jesu, si videat illum non pie vivere. Sed si ex affectu, secundum suum proprium arbitrium judicet proximum, cum contemtu, is non est sapiens secundum Deum. Proinde etiam hunc sapientiæ supernæ effectum observemus, ne externas qualitates in hominibus spectemus, neque secundum eas temere judicemus.

Septi-

Septimus effectus, & sine simulatione. Significat hominem ista sapientia præditum, non simulare, ut aliud corde premat aliud verò ore promat, & factis præ se ferat, non gestare larvam pietatis. Sed nominatim circa proximum debet esse *charitas non simulata*, ut non aliud simuletur aliud agatur: Ne quis fingat se diligere alterum cum revera non diligit. Oportet ut homines Christiani abjiciant omnem malitiam, & omnem dolum & hypocritas seu simulationes, & invidias, & omnes obtrecciones, sicut monet S. Petrus Epist. 1. cap. 2. v. 1. Qui non habent veram sapientiam, ii cum videant charitatem commendari, & tamen esse difficilem, quamvis eam revera non habeant, nihilominus speciem ejus præferunt; quæ est turpis hypocritis, Deo & hominibus abominabilis, ac talium pars erit cum hypocritis.

Sed jam consideremus alterum modum quo sapientia ista commendatur. *Fructus autem justitiæ in pace feritur*, &c. Non recenset multos ex ea prodeuntes fructus seu multa comoda, sed tantum unum, nempe pacem. Volens magis inculcare pacem atque concordiam inter fideles Christianos esse conservandam, cum jam dixisset sapientiam istam esse pacificam, hic rursus de pace loquitur. Tria autem hic dicit. Nam primo exprimit ipsum commodum seu emolumentum. Deinde indicat qua ratione id eveniat. Denique cui conveniat. Commodum istud seu operæ pretium est *fructus justitiæ*. Significatur tale præmium quod consequitur justitiam seu pietatem: quæ justitiæ nomine insignitur & alibi, & Ephes. 5. 9. Hoc verò præmium est immortalitas. Sicut etiam S. Paulus loquitur de corona justitiæ 2 Tim. 4. 8. In qua continetur summa felicitas. Dicit autem *in pace* indicans illam felicitatem esse cum pace conjunctam. Qui nunc hic in pace libenter vivunt, ii etiam tunc ibi erunt participes pacis, id est felicitatis quæ sæpe pacis nomine designatur. Quomodo autem hæc felicitas comparatur, atque acquiritur? *In pace feritur*. Nempe ii qui pacem sectantur & colunt, ferunt sibi felicitatem æternam, velut semina ejus per pacem spargentes. Ubi duo indicantur verbo ferendi seu seminandi. Primum quod felicitas ista fidelibus non statim dabitur; sed sicut aratores semina spargunt & postea provenientes ex eis fructum diu expectant, ita etiam isti. De hac agriculturalium expectatione patiente, & de exemplo ab eis capiendum loquitur etiam inferius cap. 5. v. 7. Ita debent fideles Christiani sementem facere, suorum erga Deum officiorum ac bonorum operum, & expectare aliquamdiu patienter ut metant fructum suo tempore in cælis. Secundum quod hoc verbo seminandi indicatur, est, nos multo plus quam seminamus accepturos: sicut arator postquam sevit, non tantum id ipsum quod terræ commisit recipit, sed fructum inde enatum multo uberiores atque copiosiores. Ita que seramus hanc pacem, bona operantes, & quidem non parce, ut possimus tempore proprio metere abundanter. Vide Gal. 6. 8, 9, 10. Tertium quod hic indicari diximus, est, cui id emolumentum sit eventurum, *is qui faciunt pacem*. Dominus Jesus olim discipulis suis dixit, alios laborasse circa sementem, ipsos autem in laborem eorum ingressos esse messuros, Joh. 4. 38. Sed hic qui sementem faciunt iidem sunt messuri, atque ex illa semente fructum accepturi. Qui pacem colunt & pacifice agunt, ii sunt felicitatem eximiam consequuturi, ut Christus ipse ait, *Beati pacifici, quia ii filii Dei vocabuntur*; id est erunt. Mat. 5. 9. Quicumque ea quæ ad pacem veram spectant curat atque agit, is evadet particeps eximie ac perpetuæ pacis, id est æternæ felicitatis. Itaque sectemur pacem, & ea quæ sunt pacis, Rom. 14. 19, & cum aliis, & maxime cum his qui invocant Dominum ex puro corde 2 Tim. 2. v. 22. Et Deus pacis largiatur nobis ex gratia sua pacem in æternum. Amen.

Concio in 1 Corinth. 10. vers. 31.

Pro tempore hoc præfenti & commodo nostro spiritali sumemus consideranda verba Pauli, 1 Epistolæ ad Cor. 10. 31. *Quicquid facitis, omnia in gloriam Dei facite*. Quam præclara quam eximia sint verba ista divini Apostoli, præclara, quibus facile perspicit, qui modo novit, quantum in eo momenti sit positum, ut quis finem ac scopum omnium suarum actionum propositum habeat, quo tota ipsius vita tendat ac collimet. Hoc certe quanti sit æstimandum, vel inde quibus cordatus animadvertere potest, quod miseram gentium olim conditionem nobis Sac. Lit. delineare volentes, satis habuerint dixisse, eos in ignoracione versatos fuisse, nescivisse nimirum, quid agerent se dignum, quo se ex hac misera conditione & mortis imperio in feliciorum statum vindicare possent. Sed quid opus est commendatione verborum Apostoli? qui ea benè perceperit, omnia officia sua nosse, jure merito dici poterit: qui præstiterit, vitam æternam procul omni dubio possidebit. Dicam parvis eorum summam & argumentum. Ea est, ut ex jam dictis cuius patet, quod nobis Apostolus noster, in iis canonem & regulam certam præscribat, ad quam omnes vitæ nostræ actiones componere & dirigere debeamus. Quamvis enim proxime præcedentia consideranti, cum non ita generale præceptum dare, quod ad omnes actiones sit extendendum, videri possit, quia tamen verba præ se considerata, hunc uberiore sensum admittunt, & alias verissima est hæc eorum interpretatio, operæ pretium erit, ita generatim hæc ejus verba considerare. Duo autem præcipue in iis consideranda veniunt. Primo quomodo totam vitam nostram describat Apostolus. 2. Quomodo scopum & regulam etiam totius nostræ vitæ proponat.

Totam vitam nostram prima Apostoli verba continent. *Quicquid agitis*, generatim actionis verbo omnia vitæ nostræ officia complectitur. Licet ea, aliàs in cogitationes, dicta, & facta distinguere soleamus; vel ut alibi facit Apostolus, in dicta & facta. Hic facta sola nominat, verum ea ita late extendit, ut dicta quoque complectantur; quod etiam ibi facit ubi tamen statim dicta à factis distinguit, Col. 3. 17. Cogitationum autem hoc loco non meminit, quia de externis factis ipsi propriè sermo est, quod si eas tamen hic comprehensas velis, dicendum erit: Cogitationes, quas apud nos plenè decrevimus, pro factis apud Deum censeri & reputari. Ut igitur paulò distinctius de factis hæc nostris loqui, simulque officia nostra pervidere melius possimus; sciendum est, ea duplicis esse generis: vel enim vitam hanc nostram temporariam, omnibus communem respiciunt: vel vitam illam cœlestem, ad quam soli Christiani aspirare, sibi pro scopo proposuerunt. Vitæ hujus caducæ actiones rursus sunt multiplices, ad tria tamen potissimum capita revocari possunt, ratione finis, ad quem diriguntur: vel enim ad bona fortunæ, vel ad honores & dignitates, vel denique ad voluptates carnales referuntur; & in tria ista hac ratione, quicquid est in mundo à Divino scriptore Johanne, dividitur. Vitam vero Christianam nec putet se quispian melius distinguere posse, quam eam divinus Apostolus distinxerit, dum inquit: *Nunc manet Fides, Spes, Charitas*, per fidem intelligit, quæ firmiter credimus ea omnia, quæ nobis Deus revelavit, ad religionem quoquomodo spectantia, atque in primis ad salutem prorsus necessaria. Spes nihil aliud est, quam desiderium boni futuri, cujus potiundi rationem vel ex Dei promisso, vel ex consideratione ejus potentie, vel exemplorum quorundam habeas. Ad extremum Charitas omnium Dei mandatorum summam apèx ac fastigium cæteras Christianorum actiones in fide ac spe non comprehensas complectitur, & ad vitæ quoque omnis actiones extenditur quæ Christi discipulorum indicium est infallibile. Hæc sunt totius vitæ nostræ actiones, quarum quia plerumque non eum quem debemus, scopum proponimus, sed vel putamus nos in vita pri-

vata seu communi à legibus Christi doctrinæ exemptos, vel religione ad alium finem, quàm deceat, abutimur, quod futurum prædixerat Apostolus, nos autem eventu ipso satis comprobati fati cernimus, religionem Christianam in mercatum conversam: propterea inquam longe ultissima est ista regula, quam hic præscribit Apostolus, ut sciamus, omnium nostrarum actionum ultimum scopum longè alium esse debere. Ad eam igitur considerandam jam cum Deo bono accedamus. Ea continetur in verbis. *Omnia*. &c. Nullam omnino vitæ nostræ partem exceptam vult, sed omnium eundem scopum ac finem gloriam nimirum illius summi architecti proponit. Ea quippe est religionis Christianæ natura, idque loco doctrinæ nobis esse potest, ut vitæ etiam hujus temporariæ actiones disponat, agenda & omittenda demonstrat, per ancipitia fluctuantium dirigat cursum. Atque hoc est quod de se Apostolus inquit Gal. 2. 20: *Vivo autem non amplius ego. vivit autem in me Christus: quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo filii Dei.* Tum quod in aliis postulat in Epistola ad Tit. cap. 2. 18. *Illuxit gratia Dei. exercens nos, ut abnegata impietate. & mundanis concupiscentiis, sobrie, juste & pie vivamus in presenti seculo.* Sed ut ad rem ipsam accedamus regula ista, quam hic totæ vitæ nostræ præscribit Apostolus, non tam est intellectu quam factu difficilis, quo autem difficilior, tanto præstantior, tanto pulchrior: vult nempe totius vitæ nostræ, gloriam divinam, scopum ultimum esse propositum, ut huc omnes conatus, omnes vires nostras conferamus, quo nomen Dei nostri celebretur. Verum ut in specie id ad actionum nostrarum supra factam divisionem accommodemus; vitam hanc terrenam, ejusque omnes actiones ita moderari tenemur, ut & nobis & aliis non modo nullo sint impedimento ad consequendum hunc scopum actionum nostrarum ultimum, verum etiam adjumento. Atque hoc est, quod à nobis Dominus Jesus postulat, dum inquit: *Ita luceat lux vestra coram hominibus, ut videntes homines vestras actiones* &c. Quæres qua ratione id fieri possit, ut homines ex actionibus nostris causam Deo gloriam tribuendi sumant? Duplex potissimum esse videtur ratio: Prima, cum consideratis nostris actionibus usquequaque divinæ voluntati consentaneis; apud animum suum decernunt, non posse esse malam arborum, quæ tales edat fructus, in causam hujus rei diligenter inquirunt, cumque humanam industriam & prudentiam non sufficere videant, multo minus Dæmonem qui omnia ad Dei ignominiam facit, ejus autorem esse, fit ut in agnitionem Dei ipsius virtutum veniant, coram eo se demittant, virtutemque amplectantur. Et certe tanta vis est pietatis, ut Petrus Apostolus foeminas non adhibito ullo sermone, exemplo tantum solo maritos suos lucrari posse asserat. Alter, ex bonis operibus nostris in aliis effectus ad Dei gloriam redundans, est, quod etiam si varias ob causas non statim homines aliæ divinam veritatem accedant: eam tamen saltem agnoscant & approbent in quibusdam, quandoque etiam imitentur: quæ cum à Deo iusta sint, iis præstandis necessario divinatorum præceptorum obedientia, & porro ipsius Dei glorificatio continetur. Nam ut paulò uberius de iis quæ jam dicta sunt, differamus; homines isti, qui bona opera nostra animadvertunt, quæ satis constet Deo primo autore primaque causa esse facta, fieri non potest quin simul etiam in admirationem summæ ejus sapientiæ & ineffabilis benignitatis rapiantur. Sapientiæ quidem quod animadvertant nullum iudicii humani acumen tale quid ad invenire potuisse, quod homines tam sanctos redderet, quod à Deo mortalibus injungitur. Inexplicabilis verò benignitatis: quod homines aliis, si naturæ conditionem spectes, nihilo fortiores, & à vitiis alieniores, longè tamen præstant, iis virtutibus, quæ ipsam humanam conditionem superare videntur, & Angelicum quippiam & divinum omnino sapere videntur. Sed hæc de actionum nostrarum ad terrenam hanc vitam spectantium informatione dicta sufficiant. Quod ad actiones vitam illam immortalem pro scopo habentes attinet, de iis nihil ne-

cesse est quidpiam dicere, cum cuique sit per se manifestum, ea quæ alta petunt, nil terreni etiam sapere debere. Unicum hoc addam, pro conclusione totius hujus tractatus; Æquissimum esse ut ad Deum fontem & originem omnium rerum, omnis laus & gloria ex iisdem tanquam ad scopum suum redundet & feratur. Prout Apostolus inquit: Ille enim est ex quo omnia: in Actis autem, in Deo vivimus, movemur & sumus, ipsius enim & genus sumus, ille in nos summum jus potestatemque obtinet. Glorificemus igitur Deum in corpore nostro, & anima nostra, quæ sunt Dei. Eidem, nunc etiam pro insigni hoc, quo nos per hoc tempus afficit beneficio, sit laus & gloria in secula. Amen.

Concio in Epist. ad Phil. cap. 4. vers. 13.

UT ex verbo divino singulare solatium capiamus verba divini Apostoli in Epist. ad Phil. c. 4. v. 13, extantia, consideranda sumemus, quæ sic habent. *Omnia possum in eo qui me corroborat Christo.* Ea est religionis Christianæ natura, ut sit admodum ardua & difficilis, carnique nostræ valde insuavis & inimica. Quod ipse Christus, noster in via salutis dux, palam omnibus, statim ab initio doctrinæ suæ, faciebat: inprimis verò Matth. cap. 7. *Quam angusta inquit est porta & stricta via ducens ad vitam.* Qua de causa idem aliquo modo repetens apud Lucam cap. 13 hortatur, *ut evitamus. intrare per angustam portam.* Angustam autem vocat duplicem ob causam, primò quod omnibus nos carnalibus cupiditatibus spoliat & exuat, quæ cum propemodum à natura nobis sint insitæ, naturam hac ratione ipsam edomare ac frangere jubemur, quod quam arduum quam difficile sit, qui modo rationem adhibet in consilium, facile percipit: Altera causa est, quod non tantum pie vivere sed & acerbissima quæque justitiæ causa pati debeamus. Christum nimirum ducem sequentes, qui nosmetipsos abnegare, crucem nostram quotidie portare & se sequi iussit, Lucæ 9. vers. 23. Et satis clarum est Apostoli dictum 2 Epist. ad Timoth. cap. 3. v. 12. *Qui volunt pie vivere in Christo Jesu persecutionem patientur.* Hæc est Dei voluntas, hoc consilium, ut per angustam ad angusta veniamus: summæ ejus æquitatis, & sapientiæ argumentum. Quod cum ita sit, nisi nos variis in hac via salutis tam ardua & difficili, solatiis ex verbo divino petitis, & subsidiis sublevaremus, facile vel in desperationem supremæ felicitatis, consequenda incideremus, vel difficultate ac molestia deterriti, omnem ejus curam abjiceremus. Atque in eum sane finem verba ista Apostoli, brevia quidem at satis ad consolandum efficacia, summi consideranda, ut quod sibi olim fuisse auxilio profectur Apostolus, idem nos ad nostri consolationem trahamus. *Omnia possum* inquit, &c. In quibus verbis ostendit, unde tantas ipse fuerit consequutus vires, ut omnes pietatis atque officii partes explere possit. Duo autem potissimum in iis sunt consideranda. 1. Quomodo vires suas describat, quas habeat ad omnes pietatis atque officii partes explendas. 2. Quomodo etiam fontem & autorem earum ostendat. Prius facit, dum inquit: *Omnia possum* ubi & quam late se vox *omnium* extendat, & quid per hoc suum posse, intelligat Apostolus diligenter est videndum. Ac primum quidem, quid voce *omnium* denotare velit divinus scriptor, qui modo præcedentia verba diligenter perpendit, facile animadvertere potest. Nam ut ea, quæ speciatim ab eo enumerata sunt, in pauca contraham, omnia ea intelligit Apostolus, quæ admodum ardua videbantur factu, necessaria tamen aut vehementer utilia ad munus Apostolicum sibi à Christo impostum rite peragendum, & ad finem felicem perducendum. Ea sunt, ut in specie aliquid de iis dicamus, spernere generis nobilitatem, natalium splendorem, quæ Paulo ad fundendam hanc provinciam quod ad carnem attinet, vilem admodum, humilem, maximeque contemptui obnoxiam,

obnoxiam, impedimento poterat esse; moderate utramque fortunam ferre, nec ob rerum omnium abundantiam luxuriare, nec inopiâ frangi, suaque forte contentum esse, quod hic insigniter commemorat Apostolus: pertinaci rem ac improbo labori non cedere, omnium vero maxime, afflictiones varias; cruciatus, ipsumque adeo periculum mortis non defugere, quæ omnia non secus ac umbra corpus, hoc ejus munus comitabantur, quæ efficere poterant, ut animum desponderet, munusque adeo ipsum abjiceret, vel segenius obiret. Quæ omnia in hac sua quidem ad Philip. Epistola sparsum enumerat, dum de generis quidem nobilitate sic loquitur cap. 3. *Si quis videtur considerare in carne ego magis.* De suis calamitatibus partim in cap. 1, ubi vinculorum suorum injicit mentionem, partim in hoc ipso cap. 4. 12. Sed nescio an alibi plenius & uberius ista contineantur, quam in posteriori ad Cor. Epistola cap. x1, à v. 22. *Hebraei sunt.* &c. ð magnanimum Dei servum; ð strenuum Christi militem, ð invictum laborem, ð pericula inexhausta! quis unquam mortaliū tot labores Christi causa pertulit? quis tot molestias, tot calamitates ac pericula devoravit? Ille ille verissime *omnia potuit* id est, ut una eademque opera phrasin ipsam explicemus, omnia adversa, Christi causa fortiter sustinuit, labores verò ac difficultates omnes perripuit, munusque suum strenue gessit, animose administavit. Quod tum in prælecto ad Cor. loco tum in hac sua ad Phil. Epistola ipse de se disertè sapienter testatur.

DOCTRINA I.

His ita consideratis, videndum est, si quas inde doctrinas eruere possimus. Primum autem considerandæ nobis nostræ, quo ad carnem conditionis, singularis occasio præberetur. Quod via salutis, quam sumus ingressi, sit variis laboribus, difficultatibus, molestiis, calamitatibus, periculis, obfita, ipsam adeo mortem cruentam, & horribilem; eum, qui hanc viam instituit, si opus sit, subire cogens. Hoc est Dei consilium, hæc voluntas, ut per labores ad regnum, per cruciatus, ad voluptates, per mortem ad vitam pervadamus: quo tanto manifestiorem suam faciat omnibus sapientiam & benignitatem, nostræque in se fiducia, luculentius capiat argumentum.

Hoc quoque ex istis Apostoli verbis videre possumus; Quod etiam ista omnia quæ nobis Christi salutisque nostræ causa perferenda sunt, admodum sint ardua, admodum inluciva, non sint tamen omnino præstita impossibilia. Hanc enim viam plenam calamitatis, non tantum Christus ipse, per omnia nobis assimilatus, ingressus est, & felicissime est emensus; sed etiam omnes propemodum Apostoli ejus sequuti, opus suum diris mortibus coronarunt. Hac infiniti alii post eos martyres, quorum pleni sunt Historiarum libri, iter sibi ad cælum patefecerunt. Adeo ut quod Poëta quidam de suo Hercule, id nos de Christianis meliori jure prædicare possimus. Perrupit Acheronta Christianus labor. Nihil mortalibus arduum est.

Sed an propriis viribus nixi tam ardua tamque præclara gerere possumus? minime verò, nisi vires & auxilium cœlestis accedat. Ipse dux noster Christus, antequam mortem pertulit, ab angelo recreari & sublevari necesse habuit.

Quare nunc quoque est ita erga genus humanum benignus, ut nemini ex sui obedientibus auxilium suum divinum denegat. Quæ quot & quanta sint, quia nobis sequentia Apostoli verba considerandi occasionem præbent, ideo jam ad eorum examinationem veniamus: quorum summa est, quòd nobis Apostolus quibus viribus nixus, omnia possit, demonstret: verba ejus sic habent. *In eo qui me corroborat Christo.* Ubi autorem virium suarum primum exprimit. Post etiam quomodo sit autor suarum virium docet. Autorem virium suarum, nominat *Christum.* Ille enim est, qui quemadmodum salutis nostræ negotium in terris orsus est, ita nunc quoque cœlis sublimior factus, ejus curam gerit, idque unice agit, ut illud ad exitum perducatur. Il-

le imbecillitatis nostræ non immemor, variis nos auxiliis, in via hac salutis ardua, fulcit ac sublevat: in quo eo majorem fiduciam collocare possumus, quod sciarius, ipsum quoque quamdiu in terris degit, isdem calamitatibus obnoxium divinis auxiliis egisse & sublevatum fuisse. Quo etiam nos autor Epistolæ ad Hebr. solatur cap. 2. v. 17. *Christus debuit per omnia fratribus assimilari, ut misericors fieret & fidelis.* &c. Sed jam porro quomodo Christus virium Apostoli autor fuerit videamus, hoc continetur in verbis *qui me corroborat.* cœlitus vires suas Christus immittit, quibus fideles suos in hac via admodum ardua fulcit ac corroborat, pro diversitate personarum ac muneris eorum, diversas. Nam primos olim legatos suos, quia & munus adeo præstans gerebant, & primis, ut ita dicam, odiis hominum erant expositi, majorem etiam in modum armat ac instruxerat iis subsidiis, quibus subnixi toti mundo Euang. ipsius prædicarent, nulla cruciatuum creberrimorum mortisque adeo ipsius violentæ habitatione; in primis verò Apostolum Paulum, utpote qui in prædicando gentibus Euangelio, quod munus cæteri divisit inter se operis omnes in populo Judaico obibant, solus in universo fere orbe in se sustinere debebat. Quare & quæ illi, olim à Christo fuerint auxilia, & quæ nunc mortalibus communiter contingant, operæ pretium erit paucis considerare. Nam ne nunc conversionem ipsius ad Christum, quæ & ipsa plane miraculosa fuit ac divina commemorem, quis non cernit vel in eo, eum ad munus suum ritè administrandum auxilii Christi divini satis habuisse, quod, ut ipse de se satis aperte testatur, 2 Cor. 12. 12, in tertium usque cælum ab eo fuerit raptus, ibi divinam voluntatem edoctus, viderit ea, quæ eloqui fas non erat mortalibus: sed & postea varia divinæ ejus in se benevolentia & benignitatis cujusdam incredibilis infallibilia ceperit signa, evidentiaque experimenta. Cum aliquando à se secessum Satanæ, qui eum assidue expalmaret, oraret, à Christo tale se responsum tulisse affirmat, ibid. v. 9. *Sufficit tibi gratia mea.* O vocem vere benignam! quæ quid non in corde sincero præstare valeat? Sed cum longè sit alia nostri ratio, neque talia subsidia nobis & auxilia à Deo speranda sint, sufficiunt enim ea, quæ communiter nunc mortalibus, obringunt, ideo ad eorum diligentem considerationem animum nostrum convertamus. Ea sunt primum quæ jam nobis in Euangelio contigerunt, & quæ subinde ex consideratione verbi Dei petere possumus; qui enim novit his subsidiis uti, ille & mentem cognitione voluntatis divinæ collustratam habebit, adversus densam ignorantia caliginem quæ tætris dogmatibus animum ejus distingere poterat, & animum divinis præceptis subactum ad præstanda omnia Deo grata, quæ ipsum æternæ felicitatis hæredem efficiunt. Deinde sunt etiam varia Dei ac Christi promissa, in primis autem vitæ æternæ spes, quæ & ipsa plurimum habet virium ad imbecillitatem nostram sublevandam, ac omnis generis pietatem vitæ, ac sanctimoniam in nobis ingerendam. Quis enim omnes in vita Christiana labores ac molestias devorare nolit, quis sancte ac pie vivere, ad breve tempus recuset, ut æternum quietus, ac beatissimus esse possit? Quare verissimum est illud Johannis, *Qui habet hanc in eo spem,* loquitur autem de immortalitate, *sanctificat,* &c. Ad extremum maxime proprium Novi Fœderis auxilium est donum Spiritus Sancti: quod quia est longe præstantissimum ac plane divini, rarius etiam, & non nisi tum, cum eo plurimum egemus, ubi vires nostræ fatiscunt, nobis eo Christus succurrere solet, in primis in variis calamitatibus, afflictionibus, ac periculis conscientia causa subeundis, tum enim de summa nostræ religionis ac salutis agitur, ne malorum mole deterriti vel veritatem divinam prorsus abnegemus, vel aliquid in officium nostrum peccemus, sicque ad interitum præcipitemur. Succurrente autem nobis hoc auxilio divino fit ut animose pericula adeamus, patienter etiam ea ad extremum usque perferamus. Nam, ut inquit

(112)

Apostol.

Apostolus Rom. 8. 26, *similiter spiritus simul adiuvat &c.* Quare etiam si ea, quæ nobis in hoc vitæ nostræ Christianæ cursu, optatam metam contingere cupientibus, perferenda sunt, admodum ardua difficilia, ac propemodum impossibilia, prima specie appareant, quia tamen accedentibus his Dei subsidiis levia & facilia præstita redduntur, resumamus vires animosque, *corroboremus nos in Domino & potesta virtutis ejus*, ut inquit idem Apostolus Eph. 6. 10, quò viam salutis ingressi, animose progredi & constanter ad extremum usque vitæ nostræ habitum in ea perstare possimus. Efficiat id dux & consummator salutis nostræ Jesus Christus, ad suam & Patris sui cœlestis gloriam & nostram æternam salutem. Amen.

Concio in Iac. 4. vers. 5.

Pro tempore hoc præsentis, sumemus consideranda verba Iacob. cap. 1. v. 5. *Si quis vestrum destituitur sapientia, postulet à Deo dante omnibus simpliciter & non exprobrante.* Cœleste quiddam esse ac plane divinum sapientiam, tum sapientissimum mortalium Solomon, qui eam in cœlo natam, altissimi illius pro em vocat, aperte docet, tum ordinata omnium ten porum ab origine prima series comprobatur. Magni enim ab omnibus fuerunt æstimati, qui ante tempora Christi sapientia veræ fontis, ejus nomine clarebant, illi præstantissimi mortalium, illi lumina quædam toti is orbis vocabantur. Sed quam etiam arduum, quam difficile fuerit, ad fastigium sapientia pervadere, itatim jam tum cuius constat; & sola eorum paucitas qui ea præditi essent, clarè testatur. Quod si hominum mortalium, qui rationis faciem sibi præferentis ductum sequebantur, sapientia, tam præstans, idèoque simul, tam ardua paratu tamque difficilis erat, secundum illud vulgare, difficilia quæ pulchra: quanto præstantior quanto sublimior erit ista, quæ ipso Deo autore, cœlestis delapsa, per filium ipsius, ultimis hæc temporibus, est mortalibus revelata: quanto magis ad eam aspirandum, quæ non terrenum aliquod bonum, quemadmodum prior illa, sed divinum plane ac cœleste, sibi propositum habet. Verum quia quanto supra terrenam illam, hæc præstantia & dignitate excellit, tanto etiam natura propemodum ipsa ita ferente, difficultate eandem superat, idèo multum ille mihi sapere videtur, qui quoad ipsius rei natura patitur, facillimam ejus assequendæ rationem diligenter inquirat. Et hoc etiam unicum est, quod me ad sumendum hunc locum impulit, quia in eo author hujus Epistolæ divinus docet, quæ viâ & ratione facillimo negotio sapientiam nobis comparare & assequi possimus. Verba autem ipsius penitus inspicienti, duo potissimum in iis consideranda veniunt.

Primo quomodo facillimam istam sapientiam assequendi rationem præscribat. 2. Quomodo etiam eam commendet, sicque nos ad eam arripiendam tacitè stimulet ac urgeat. Prius continetur in verbis *si quis vestrum*, &c. quibus in verbis & causam impellentem, ad viam hanc tanto avidius capefendam exprimit, & unde ac quo pacto eam assequi debeamus, docet. Causa impellens est sapientia defectus, de quo ita *si quis vestrum* &c. Ubi in primis quid sit ista, de qua loquitur, sapientia, videndum est: unde facile patebit quid per defectum ejus intelligat autor divinus. Sapientia quam quidem Sac. Lit. N. F. hoc nomine dignari solent, nihil aliud est, quam ea mentis virtus, quæ mysteria ad religionem pertinentia, atque in primis ea, quæ ad salutem sint necessaria, comprehendimus. Quemadmodum enim quævis recte constituta Respub. mundana, suis olim constabat & nunc etiam constat, legibus; quibus & præmia & poenæ solent adjici, ita nostra etiam Respub. Christiana, quam cœlestem vocat Apostolus, habet certas leges, quarum summus Nomotheta, est ipse Deus, habet præmia divinissima earum observantibus propolita, habet & poenas transgressoribus constitutas, licet illa magis quam has inculcet, ea verò omnia Deus, per filium suum toti mundo revela-

vit. Erat enim antea hominibus prorsus incognita, & nisi eam nobis servator noster patefecisset, nulla ratione cognovissemus, nostræ nimirum natura conditionem multis modis supergredientia; ideoque pro summis mysteriis jure haberi possunt, quæ qui habet cognita, sapiens merito censetur, & quò melius, quoque perfectius, tanto sapientior. Undè etiam Christus, propter revelatam Dei nobis voluntatem, factus nobis à Deo sapientia in S. L. dicitur. Et hæc quidem sapientia à Jacobo hic intelligitur, sed non sola, verum juncta cum quadam prudentia parte. Id quod ex circumstantiis loci patet. Loquutus est enim quod ex circumstantiis verbis de patientia, ad quam illos, ad quos scribit hortatur, ostendens eam esse aptissimum medium ad salutis opus quod erant aggressi perficiendum & omnibus numeris absolvendum. Sed quia dicere quis posset, hic quoque sapientia opus esse, quomodo se quis in tentationibus & periculis justitia causa subeundis gerere debeat, propterea jam ejus quoque assequendæ rationem præscribit. Quod quilibet jam videt, quomodo limites prudentia ingrediatur, quæ nihil aliud est, quam nosse quam optime tum sibi tum aliis consulere, in assequendo bono, quod tibi proposueris: quia tamen nemo cuiquam rectum consilium suppeditare potest, quin idem notitiam rerum ad assequendum summum bonum pertinentium habeat, sapientia cum prudentia ita connexa est, ut hæc sine illius ope consistere non possit. Hinc jam satis patet, quid sit sapientia destitui. Nihil enim est id aliud, quam ignorare, aut quantum patientia conferat ad assequendum totius vitæ nostræ Christianæ supremam felicitatem, aut quomodo tuas actiones in periculis & afflictionibus Christi causa subeundis moderari debeas, ne tanto bono excidas, quod tibi propositum animadvertis. Cujus rei ignorantia quam sit noxia, ex adverso autem ejus notitia quam utilis quam necessaria, quivis videt. Quare nulla præmissa ejus ampliori commendatione, jam ad hujus sapientia comparandæ medium considerandum venimus. Id in verbis istis postulet à Deo exprimit Apostolus. Quia sapientia hæc naturam longè superat, idèo eam precibus vult à Deo efflagitari, quamquam interim baudquam studium uniuscujusque in ea, ex diligenti verbi divini meditatione comparanda excludit: sed tantum, si quid studio ac labore nostro consequi nondum potuerimus, id ut cœlitus suppleatur, petendum esse monet. Oratio ergo seu precatio est, qua id, quod viribus nostris perfici non potest, compleatur: sed ea non quævis, verum eo, quo S. L. docent, modo, ad Deum fusa. Certæ enim conditiones nobis in iis proponuntur, quæ in precibus sint adhibendæ. Prima est quam hic statim ipse autor subjungit, ut petamus in fide seu cum fide hoc est ut ferè omnes ea verba capere solent, cum firma quadam persuasione de Dei potentia & benignitate, ob quam futurum sit, ut vel omnino id impetres, quod petis, vel saltem tum, si id tibi sit utile, aut aliis aliquibus Dei consiliis & decretis non repugnet: de quali fide loquitur Christus apud Mat. 21. 21, & 22. ubi cum dixisset discipulis, *si habueritis fidem &c.* postea addit: *Et omnia quæcumque &c.* hoc est si credideritis vos id obtenturos, ut ex verbis ipsidem autem Mar. descriptis apertius patet quæ sunt cap. xi. 24. ubi ita ea effertur *omnia quæ orantes petitis &c.* Alia precum conditio est, ut ex sint fervidæ: id quod significavit idem autor c. 5, dum dicit: *multum valere &c.* hoc est cum quadam virium atque animi contentione, & quodammodo laboriose peractam, quod fit cum animis in eo est totus, ut Deum exoret, & vehemens est rei, quæ petitur, desiderium. Tertia precum conditio est, constantia: quanquam vero ea duplici ratione considerari possit (vel enim cernitur in eadem re, quam à Deo velimus impetrare, vel licet res sint diversæ, quas precamur, tamen in ista precatone adhibetur constantia atque assiduitas, constantia nomine comprehensa) tamen prior illa huc maximè pertinet, qualis ea est, quæ nobis exprimitur à Domino Jesu in exemplo viduæ pertinacis impium istum judicem urgentis, donec id impetraret, quod vellet, ut legimus Luc. 18. Quantum
alias

alias posterior quoque adhibenda est omnibus, secundum Apostoli sententiam ad Tess. 5. ubi monet ut *sine intermissione precemur*: Atque hæc de informatione precum ipsarum sufficiant, nihil nunc de eo dico, quid petendum sit, id enim quod ad rem præsentem attinet, factum est à Iacobo hic expressum. Sapientiam enim petendam esse monet. Nihil etiam de eo dico qualis ille esse debeat, qui aliquid impetrare velit, satis enim manifestum est, neminem nisi probum ac rustum spem certam habere se impetrarum quod petit. Peccatores enim à Deo non exaudiri, sed facientes voluntatem ipsius, etiam ille cæcus ab ortu, notum sibi habuit ac perceptum. Quare habeamus nobis preces, quæ sunt optima quæquæ à Deo impetrandi, singulare medium, quam commendatissimas, conditionum istarum non immemores, quæ ad exorandum eum omnino requiruntur. Ad quod faciendum quia nos invitat in his verbis ipse divinus scriptor, ideo jam porro sequentia ejusdem verba examinemus. In quibus singularis ab eo precum commendatio continetur, dum inquit *petite à Deo dante omnibus simpliciter*. Commendat autem duplici potissimum ratione: primum cum docet, nos in vanum non laborare, sed preces nostras suum finem assequi, idque exprimit, tum in descriptione Dei, cum inquit, *Dante omnibus*, tum sub finè fat. *alucide, Et dabitur ei*. Prioribus illis ingentè Dei liberalitate, exprimit, dum inquit: *eum dare omnibus*. Qualitas ista est solius Dei propria: homines quidam Deum etiam in eo aliqua ratione referunt, sed quæ paucis aut qualia dare possunt? ille est qui omnibus benefacit, fons tamen liberalitatis ejus nunquam exsiccat. Deinde à modo dandi singulari, quem & proponit, & à contrario illustrat. Proponit dum inquit: *Dat simpliciter*, contrario exornat inquit: *non exprobrat*. q. d. divinus autor non est Deus similis mortalium hominum, qui sunt valde difficiles ac tardi ad dandum, vel ubi dederint, plærumque beneficia sua exprobrant, quo ipso mire confundunt & in ruborè dant accipientes. Sed summus ille universi architectus, facile se humanos præbet in usus, nec cuiquam beneficia sua exprobrat, imo in eos qui sunt grati, subinde plura ac majora congerit ac cumulat. Quare tanto jam nobis sint commendatiores preces, per quas nobis ad Deum tam munificum tam benignum aditus patet, à quo sapientia & præstantissima quæque bona sine ullo metu ruboris, consequi possimus: ei pro hoc tanto beneficio gratias agamus. Cui nunc etiam ut pro aliis infinitis ita pro hoc etiam peculiariter sit laus & gloria in perpetua secula.

Concio in 2 Corinth. 4. vers. 17.

Sumemus consideranda verba Pauli 2 Cor. 4. 17. *Momentanea levitas* &c. Tota vita nostra Christianiana, à servatore nostro Domino Jesu Christo confertur cum via quadam stricta & impedita: tum alias ob causas: tum ideo inprimis, quia iter hoc veluti salebræ quædam ac sentes obident, afflictiones varæ ac pericula, quæ nobis justitiæ causa subeunda sunt, & nobis potissimum viam hanc difficilem arduam ac impeditam reddunt. Quare sapientis est, quales nos esse omnes vult Apostolus, id inprimis operari dare, ut quicquid est, quod nos in via salutis moretur & sistat, vel amoliamur, vel vincamus, sicque recto tramite ad propositam metam feramur. Hoc facit multis in locis ipse Christus, hoc dum suum in eo sequuti Apostoli, inprimis etiam divinus iste Apostolus Paulus, cum alibi singulariter, tum verò insignite in hoc à nobis præcèdo loco, ad quem quo ad quisque potest optime intelligendum, & animo comprehendendum, tanto magis excitetur, quanto præstantior, quanto utilior est. Ego, quod mearum est parvum, quantum viribus admodum adhuc infirmis, polleo, tantum ad eum illustrandum afferam. Ut autem jam exordiar ejus explicationem, nihil aliud in eo autesignanus iste Apostolo rum agere videtur, quam asperitatem afflictionum, quas Christi causa subeat, emollire, & sic causam ostendere, ob quam infracto eas animo suscipiat ac perferat. Quo loco duo sunt consideranda. 1. Quomodo rem hanc proponat Apostolus. 2. Quomodo eandem illustret ac confirmet. Prius facit 7. 17 toto. Ubi duobus modis afflictiones

illas, quas diximus, emollit. 1. Dum earum ipsarum vim elevat, & admodum tolerabiles esse ostendit: deinde dum incomparabilem earum fructum proponit. De priori ibi: *Momentanea levitas*, &c. Ubi & mala ipsa exprimit, & eadem nimium extenuat. Mala exprimit dum inquit, *afflictionis nostræ*, id est tum meæ, tum mei similitum, quales inprimis erant ipsius in munere Evangelium prædicandi collegæ ac socii, quamquam id ad omnes Christianos extendi potest. Omnium enim Christianorum, quo ad carnem eadem fere est ratio, & quemadmodum ipse servator noster recte concludit, non esse discipulum supra magistrum, si ansegnani in hac expeditione, hoc ad cælum iter, variarum afflictionum plenum; ingressi sunt, consentaneum est nobis eandem ad cælum viam esse propositam. Sed videamus quo pacto horum malorum vim elevet Apostolus, verba ejus sic se habent: *Momentanea*, &c. Quanto melius quam antiqui Philosophi! Illi enim præterquam quod ea spe præmii, quæ maximam hic vim habet, carebant, in ad versus alterutro horum se solabantur, dum persuasum sibi esse dicerent, dolores si maximi fuerint, breves, sin diuturni, leves futuros. At enim brevitatem temporis, malorum gravitas ibi supplebat, hic levitatem doloris, tedium moræ pensabat. Ubi autem levitas simul & brevitatem, in afflictione concurrunt, ubi præmium omnium maximum consequuturum speratur, perfectum solatium & ad perferenda mala omnia incitamentum est. Utrumque autem horum in malis justitiæ, causa subeundis, locum habere docet Apostolus, quamquam comparatis ad futuræ gloriæ durationem & pondus: Primum afflictiones istas vocat *momentaneas*. Etiam si enim universam vitam durarent, nihilominus momentaneæ cum æternitate gloriæ futuræ comparatæ rectè dici possent. Sed nunquam continuas fidelium fuisse calamitates, in sacris legimus, nec unquam futuras, est credibile, sed per intervalla hostes nostri nos impetunt, & non nisi tum cum eis à Deo permillum fuerit: sed etiam si nunquam intermitterent, nonne momentum est, quod vivimus, quid ergo si adhuc aliquid momenti hujus, calamitatibus decedat! Jure igitur hac ratione ab Apostolo describuntur. Quod si consideres id, quod in istis afflictionibus maxime horremus, & ultra quod crudelissimum tyrannorum sævitia progredi non potest, mortem nimirum ipsam, quis non videt æquissimo jure id momentaneum dici posse. Puncto temporis enim advenit, & dum advenit transit: quo semel defuncti, æterna quiete ac pace fruimur. Quare etiam si tandem gravissimæ essent calamitates istæ, quæ nobis æternam hæreditatem adire volentibus, sustinendæ sunt, perferendæ tamen essent tanti boni causæ, quia momentanea sunt, quid cum insuper sciamus *leves* etiam esse? hoc enim quoque de iis docet fallere nescius Apostolus. Et certe, licet prima fronte intuenti, ardua ea videantur, si tamen rem ipsam penitus consideres, & omnia divina quæ nostræ hac in parte imbecillitati succurrunt, auxilia, perpendas, levia esse ac mollia, fateberis. Ac primum in nobis ad patientiam corroborandis ac muniendis non parum valet nosse, hanc esse Dei voluntatem, ut recte agentes varia patiamur, ab hominibus impiis mala; plus roboris ad nos adversus quævis mala communiendos, spes immortalitatis habet, quam Deus nobis ingenerat, & sic animos nostros per contemptum horum terrenorum totos ad cælestia erigit & avocet. At verò omnium maximum subsidium, & quod omnibus etiam summis cruciatibus prævaleat, est donum Spiritus Sanctus quo præstantissimo bono in afflictionibus peculiari quadam ratione & omnium uberrime nos communit, & non secus ac quidam aliis robustos suos athletas, hoc cælesti oleo, non dicam perunctos, sed penitus imbutos, cum variis afflictionibus committit. Quis igitur his ita consideratis non facile admittet, non tantum breves verum etiam leves esse istas Christianorum afflictiones, ad quas perferendas tantis subsidiis, à benignissimo Deo instruemur? Verùm antequam hinc longius abeamus, duo se nobis potissimum ex præcedentibus consideran-

sideranda offerunt, alterum nos conditionis nostræ admonens, alterum ad consolationem pertinens. Condicio nostra in terris quod ad carnem, ea est, quod sumus odiis mundanorum hominum subiecti; calumniis, obtreptionibus, variis etiam periculis, morti denique adeo ipsi, quæ nobis veritatis causa subeunda sit, obnoxii. Hæc Dei est erga nos voluntas, hoc consilium, à quo cum nec suum unigenitum, quem impensissime amabat, exemptum voluerit, sed eum per hoc iter durum & asperum ad immortalitatem perduxerit, longè minus aliam viam nobis eodem perveniendi eum patefacturum, sperandum est. Quod cum ita sit, non ut rescindatur divinum hoc decretum, quærendum est, sed cogitandum quibus nos modis solemus. In hoc autem Apostoli loco ad manum est insignis solatium, quod respectu futuri præmii afflictiones istæ momentaneæ sint, & præsertim si accedant ea subsidia, quæ modo enumerata fuerunt, quæque Deus nemini ex suis denegat, leves atque ad perferendum faciles. Robustus aliquis athleta facile onus sustinebit, cui ferendo infirmus alter par non esset: Ita etiam coelestis viribus instructi, sine molestia perferemus ea in quibus fortasse viribus propriis nixi succumberemus. Sed tempus monet, ut jam porrò alteram membri primi partem videamus, in qua nobis divinus hic Apostolus præmium istarum afflictionum mirum in modum exaggerat, dum inquit: *secundum excellentiam*, &c. Cum verba satis commoda ad exprimendam rei magnitudinem habere non posset, usus est phrasi insolita, tali tamen, ex qua quisvis rei istius, qua de agitur excellentiam & dignitatem colligere possit. Videre autem est in verbis Apostoli egregiam quandam oppositionem qua contraria de summa nostra felicitate, iis quæ de afflictione dixerat, enunciat. Primum autem afflictioni ipsi opponit gloriam, quam appositè, quis non videt? quia enim in calamitatibus deprimimur, quodammodo, & dedecore afficimur, futurum asserit Apostolus, ut quicquid nobis honoris, in hac mortalitate decedit ac detrahitur, totum id abundè nobis in cœlis suppleatur ac recompensetur. Sed quis mortalium summum illud bonum verbis exprimat? aut explicet adjunctam rei gloriam ac dignitatem? infinita est ista bona, qua re non mirum est, si ea mens humana finita capere, & multo minus si lingua elinguis effari non possit. *Quæ oculus non vidit, quæ auris non audivit*, &c. inquit Apostolus, & Johannes ait, *nondum apparuit quid aut quales futuri sumus*. Quia tamen id quantum imbecillitas ingeni nostri capere posset, servator noster, interpres maximus divinorum mysteriorum, nobis patefecit, & scriptis consignari voluit, quæ ad illustrandam hanc nostram futuram gloriam faciunt, aliqua ex iis afferre non pigebit & fortassis erit operæ precium. Quis mortalium non obstupescat, illud audiens, quod servator noster diligentibus se promittit, dum inquit Joh. 12. 26. *Qui mihi servit, me sequatur, & ubi ego ero, ibi & servus meus erit, & servientem mihi honorabit Pater*. O præstantem fidelium gloriam! ô inauditam & insperatam dignitatem! quis unquam mortalium hoc non dicam sperare, sed votis etiam tacitis optare ausus fuisset? quia tamen ab eo cujus in ore dolus non est inventur promissa sunt, pro certissimis habenda sunt. Simile quiddam se etiam facturum quod ad honorem fidelium pertineat, pollicetur Luc. 12. 37. Sed quis aut illius quod nobis Pater noster coelestis exhibiturus est, splendorem & gloriam, aut hujus quod dux & consummator salutis nostræ Jesus nobis præstiturus, præstantiam ac dignitatem exprimat?

Secundo *momentaneo æternum* opponit Apostolus, sine ulla comparatione. Quid enim finito magis aduersum, quam infinitum, quid magis ab eo diffitum? Æterna est ista gloria, quam pro momentaneis afflictionibus sumus reportaturi. Quod si vitam hanc variis calamitatibus obnoxiam, optamus quàm diutissime prolongari, in bonis quidem constituti, perennis & constantis felicitatis avidi, in adversis autem spe melioris fortunæ erecti; quantò major erit

illa felicitas, quæ & præstantissimis bonis erit cumulatissima, & nunquam fundum est ac finem habitura. Præterea ut lancem istam, in qua felicitatem collocarat, magis adhuc deprimat, afflictionem autem elevet, *grave pondus* opposuit, *levitati* illi, (de qua superius) contrarium. Per quod, ut ut allegorizè in qua hic perdurat ab Apostolo consulatur, multum tamen hoc valet ad ostendendam rei præstantiam, & dignitatem: quæ enim eximia sunt, habere pondus dicuntur, & è contra quæ exigua sunt, levia vocamus. Jam autem coelesti illo bono quid præstantius? omnia bona terrena etiam maxima, indigna sunt, quæ cum minimis illius vitæ in comparationem veniant, nedum ut ea superare videatur. Tantum bonum omnibus constanter Deo servientibus est propositum. *Denique in illis verbis*, quæ apud Apostolum prima sunt, oppositio est elegans, si ea ita distinguantur, ut verba *secundum excellentiam*, ad afflictionum momentaneam levitatem pertineant: illa vero *in excellentiam*, ad gloriæ pondus. Addit Apostolus: *Operatur nobis*, non quod patientia nostra sit causa sufficientis hujus tanti boni, aut illud promereatur, sed quod eam ex Dei benigna voluntate suprema felicitas certissimo consequatur, adeo ut is qui in afflictionibus Christi causâ ad extremum perdurat; jus, nihilo ad eam infirmus, quam si operis mercedem exigeret, habere videatur. Et hæc hæctenus, alia in aliud tempus differemus.

Concio in 2 Cor. 4. 17.

IN loco quem præ manibus habemus Pauli Apostoli: *Momentanea levitas*, &c. vidimus, & quænam sit ejus summa, & primam ejus partem absolvimus. Summa fuit, quod asperitatem afflictionum justitiæ causâ suscepturam emolliat Apostolus, tacite causam ingrens, cur eas tam invictò sustineat animo. Divisio hujus loci fuit bipartita. In cujus parte priori, quomodo rem hanc proponat Apostolus jam vidimus, eam quæ hæctenus absolvimus. Restat altera hujus loci pars, quam nunc, cum Deo bono considerandam aggrediamur, in qua divinus Apostolus, quod de fructu afflictionum suarum, prorsus infinito atque incomparabili dixerat, magis adhuc illustrat & confirmat in verbis: *Non contemplantibus nobis*, &c. quibus in verbis objectionem tacitam, quæ contra proximè dicta poterat afferri, occupat, atque ad eam responderet. Dicere enim quis poterat: quo pacto asserere tu audes, afflictiones illas, quas perfers infinitam æternamque gloriam parere? cum manifesto cernamus, ipsisque oculis conspiciamus, eas ignominiam contumeliamque multiplicem afferre. Ad quam objectionem primo respondet Apostolus: deinde responsionis rationem offert. Responsio est comprehensa in illis verbis: *Non contemplantibus*, &c. quasi dicat; si spectes ea quæ oculis sunt subiecta, haud sum nefcius, afflictiones illas, de quibus loquor, ignominiam potius parere, quam gloriam. Verum nos non spectamus ea, quæ oculis his cernuntur, sed ea quæ oculis corporeis cerni non possunt. Per antithesin rem explicat, ut cernitis, Apostolus, & primum docet quid non spectet: deinde quid spectet. Illud facit cum de se & aliis sui similibus inquit: *Non contemplantibus nobis*, ea quæ videntur. Per *visibilia* intelligit præsentia, terrena, quæ oculis usurpare, manibus etiam palpate possumus, bona nempe ea, quæ homines animales, mundani, carnales pro summis ducunt, in iisque veram felicitatem suam collocant. Cum enim nos ad patientiam suo exemplo incitet, facile intelligitur eum de talibus hic bonis loqui, quæ incautos deterrere valeant, quæ nulla alia sunt, præter ea, quæ in pretio ab hominibus mundanis habentur. Talia sunt dignitates & honores, qui imbecillum hominum infirmos adhuc mentis oculos suo fulgore perstringunt, divitiæ, quæ homines insatiabiles cupidine habendi inescant, & voluptates quæ blanda sui dulcedine non bene contra dura & aspera armatis se infnuant, & teneros adhuc pertentant animos. Et ista prout vulgaris sententia est, intelligit divinus scriptor

Scriptor Johannes, dum docet, *in mundo tria ista esse, cupiditatem carnis id est voluptatem; cupiditatem oculorum; id est divitias, & fastum vitæ* i. e. honores & vanam hujus mundi gloriam. Hæc sunt quasi idola quædam hujus mundi, quæ homines carnales adorant, & venerantur, quæque maximo ipsis sunt ad vitam æternam impedimento. *Facilius esse* inquit servator noiter *camelum per foramen acus transire, quam divitem in regnum celorum ingredi*. Idem etiam Pharisæis & primoribus populi inprimis ad se recipiendum fuisse impedimento, quò gloriam hujus mundi, divinâ magis admaffent, clarissime testatur. Voluptatem quoque ejusdem esse farinæ, in parabola de seminante Luc. cap. 8. vers. 14. aperte prohtetur. Sed quid opus est multis? Quotidiana id experientia clamat & testatur. Sed hæc intra fortasse commodius dicentur. Nunc quid sit *visibilia ista contemplari* paucis expendemus. Quod ex jam dictis cuivis patet. Est enim nihil aliud quam quod perique mortalium faciunt, ut terrena ista bona sibi pro scopo ad fine totius vitæ proponant, ea sequantur, in his pienè acquiescant, quòd in ea non secus ac visus noiter in suum objectum cæca quadam cupiditate ferantur. Sed hæc plana sunt: quin potius, relicto eo quòd mundanorum est, quid nostri sit officii, quidque hic adversâ Christi causâ perferre volentibus, faciendum esse doceat, in sui persona Apostolus, videamus. Id continetur in verbis, *Sed invisibilia, ubi refumendum ex antecedentibus contemplantibus*. Per quæ quid intelligat quivis sensatus Christianus facile perpexerit: intelligit enim supremam illam felicitatem, quæ in cœlis est fidelibus reposita, divitias regni illius celestis, divinam gloriam, & voluptates stables ac perennaturas. Invisibilia autem vocat ista bona [non tam quòd nullius unquam hominis etiam perspicacissimi mentis oculus ea videre, aut animus conjectare posset, nisi ea Deus nobis revelasset, quanquam & hoc alias verum est: quam quòd ne nunc quidem] quòd ea oculis hinc terrenis usurpare non liceat, sed in futuro demum seculo, quis sit eorum splendor, quæque præstantia, visuri sumus & agniture. Unde illa quæ nuper audivistis, Apostoli verba: *Quæ oculus non vidit &c.* Jam quid sit *ininspecta ista contemplari*, facile ex eo, quòd de visibiliu contemplatione dictum est, quivis colliget. Est enim nihil aliud quam beatam illam immortalitatem cum omnibus ejus, ut ita dicam, ornamentis, sibi pro scopo totius vitæ proponere, ad eam collimare, & supremam felicitatem ducere: quòd quanto melius quanto prudentius faciant, isti, quam priores illi, quibus in mundanis hinc rebus posita fors est, quia sequentia Apostoli verba indicant, his missis est, porro jam ad eorum considerationem veniamus. In quibus responsonem suam ad objectionem antè allatam firmat Apostolus, & rationem æquissimam reddit. cur ita fuerit animatus ut nihil duri & asperi vitæ æternæ causâ perferre abnueret, nec ulla terrenorum bonorum ratione habita, vitam etiam prodigere esset paratus, idque in verbis: *Nam contemplata*. Firmissima profecto ratio qua & terrenorum bonorum vilitatem summam ostendit, & celestium illorum dignitatem ac præstantiam asserit ac tuetur, dum illa vocat caduca, fluxa, & ad tempus, & hoc brevissimum, duratura, hæc stabilia firma & æternum perennatura. *Visibilia* inquit sunt *temporaria*, etiam si quàm maxima, quam plurima sint, ita ut nec ad fastigium eorum nec ad copiam quicquam amplius desit, omnibus tamen, mors, illa ultima linea humanarum rerum, finem imponit, quandoque etiam, ne dicam seipsum in media felicitate, possidentem, inter sollicitudinem & egestatem desituunt. Non est inauditum, diademate, sceptris & coronis claros, fulgentes ac potentes, in imam sortem, suæ miseræ, infelicitati, calamitatibusque superflites, devenisse. Verum ut urbana ista cum vita ipsa extendantur, quid interest? cum pallida mors æquo pede pulset, pauperum tabernas, regumque turres, ac scepra lignonibus æquet. Audiamus Principis sapientum hujus seculi Solomonis de terre-

nis hinc bonis sententiam, audiamus, inquam, & ejus dictis firmiter credamus, tanto magis quod errare hac in parte non potuerit: nam neque de ignotis tulit sententiam, opulentissimus sui ævi, mortalium, neque defectu judicii laboravit, sapientissimus. Iste, ut Sacra Historia testatur; sua sapientia, & Paterna hæreditariaque dignitate ac potentia, quicquid mundus hic dignitatum ac honorum, utilitatum & divitiarum quicquid illecebrarum, aut voluptatum habuit aut habere potuit, in summa, quicquid erat fulgens, præstans ac eximium ad se traxit & derivavit, quanta maxima voluptate potuit, est usus, & se se indes oblectavit, copiam bonorum & peritiam ad exquilitas voluptatis illa convertendi, suppeditante, solertia. Hic medio bonorum omnium mundanorum pelago innatans ac immerius, exitum horum omnium trutinans ac perpendens, animadvertens quod idem scepra & coronas, qui mendicos atque calamitosissimos quoque, idem doctos & sapientes, qui imperitissimos & stolidissimos, maneret, cum maxime, inquam, fulgeret, cum in mediis ut ita dicam deliciis ac voluptatibus versaretur, tamen in protrita illa, vulgi etiam ore, verba prorupit, & omnium temporum ac ætatum memoria dignissimam, de terrenis hinc bonis, tulit sententiam. *Vanitas vanitatum & omnia vanitas*. Majorum bonorum firmiterum ac itabiliorum ignarus Rex, de terrenis hinc rectissimum pronunciatum iudicium. Nos autem quibus longè augustior felicitas ac solidior est revelata, humilia ista & abjecta sprevisse ne simus contenti, verum ad celestia illa mentes animosque noitros erigamus, quæ hic etiam insignite commendat Apostolus dum inquit *ininspecta æterna*. Homines mortales inter bona ista terrena vitam placidam ac quietam in maximo pretio habent, illam quam longissimam, unice exoptant. Quod si tam caducum & fragile bonum, tanti tamen sit ab hominibus; quanto majoris est faciendâ beata immortalitas, qua bonis omnibus iisque præstantissimis cumulatis, nullum finem unquam nec terminum est habitura, adeò ut longè meliori consilio Paulus Apostolus ista bona sibi elegerit, quam faciant ii, qui terrenis hinc bonis fluxis incertis & mutabilibus acquiescunt. Sed hæc de verborum ipsius explicatione dicta sufficiant. Doctrina, quæ inde peti possit, prima est, quid sentiendum sit de terrenis hinc bonis, quæ incautorum animis ob suam præsentem jucunditatem blandiuntur & se insinuant: Id nimirum, quod sint temporaria, in quæ nobis adhuc superstitibus, varii casus & infortunia jus habent ac potestatem, ut autem hoc non sit, mors omnibus voluptatibus & deliciis humanis, certissimum malum, supremam manum injicit, & omnibus nos spoliât ac exuit. Alterum quod ex verbis Apostoli discere possumus est; Maxime prudentis esse bonis hinc fluxis & mutabilibus, contemptis & ad solam tantum necessitatem relatis, longe solidiora bona, longe certiora, quæ sint extra omnem fortunæ aleam, & extra, ut ajunt, teli jactum posita, firmiter amplecti, huc vires omnes, omnia studia ac conatus conferre, ut aliquando eis potiaris. Neminem generosi animi delectant humilia & fordida, magnarum rerum species ad se trahit. Quid autem majus, celesti illo regno ac vita sempiterna? quid præstantius, quid sublimius, Dei illius & filii ipsius, ad quem vocamur, felicitate? Quare in eam curam sedulo incumbamus, imo hoc unice agamus; ut aliquando in possessionem hujus tanti boni veniamus. Deus autem pro infinita sua misericordia, favore suo divino, conatus & labores nostros pervehat, ad sui nominis gloriam & nostram æternam salutem. Amen.

Concio in Philipp. cap. 3. vers. 7.

Verba Pauli Apostoli ad Phil. 3. vs. 7. sumemus consideranda. *Quæ erant mihi lucro hæc arbitratus sum, propter Christum, damnum &c.* Quantum in rebus arduis & difficilibus perferendis virium nobis ad-

dere possint, magnorum virorum exempla, qui pares aut etiam majores labores invicto animo sustinuerint, non nescius, locum istum Pauli Apostoli in quo nobis suam, quam in Christiana religione amplectenda ostendit, magnanimitatem describit, consulto excerpti considerandum, ut nos quoque pari in sorte constituti, ejus animo rebus in arduis sublimi ac infracto perspecto, ad eandem fortitudinem ac constantiam incitemur. Quia vero magnanimitas in rebus humanis certa ratione & cum judicio contemnendis cernitur; ideo Apostolus, ut virtutis hujus specimen, in se nobis exhibeat, primum docet, se res alioqui magnas contempsisse. 2. se id gravissimam ob causam fecisse. Prius facit, dum inquit: *Sed quæ erant mihi lucro &c.* Ubi duo iterum sunt videnda. Primum quænam sint ista quæ contempserit Apostolus 2. quomodo eorum contemptum describat. Contempsit ea omnia, quæ in prælectis verbis sibi fuisse lucro asserit, quæ quænam sint, in superioribus verbis expresserat *ſi. 4. Si quis videtur alius considerare in &c.* Bona talia, quibus ante Christum cognitum nulla propemodum majora cuiquam accidere possent. Ab Israël carissimo Dei servo, genus suum ducere. Esse de tribu una ex præstantissimis, in cujus territorio templum situm, Hebræis avis & parentibus oriundum esse, denique circumcidi legitime, Judæis valde gloriosum erat, & quoad carnem nihil videbatur magis exoptandum. Quid dicam Pharisæum esse, zelo fervere erga religionem patriam à Deo olim traditam; & secundum legalem justitiam, inculpate vivere! Unde in hoc eodem sacro codice, quibusdam ad Christum recipiendum carnalem generationem quâ superbirent, impedimento fuisse, legere licet, quosdam autem ita mordicus Moyse, vitæ suæ pristinae institutis, ceremoniis, legis denique operibus adhæsisse, ut ægerime ab eis divellerentur, vel iterum ad ea relaberentur, vel saltem cum Christi doctrina ea jungerent ac conciliarent. Paulus Apostolus hæc omnia animose spernit, dum inquit, *Quæ erant mihi lucro, hæc arbitratus sum propter Christum damnare.* Ac iteratò, *Sed profecto & exilimo omnia damnare esse propter eminentiam cognitionis Christi:* ne quis putaret ei hoc incogitanti excidisse, aut factum ei suum nunc displicere, idque tanquam temerarium damnare. Deinde cum ipsi hoc adhuc levius videretur, ita ea deprimit, ut magis jam non possit, dum ait ea *se pro sordibus reputare.* Ea quæ ipsi lucro fuerunt, sibi præ Christo damna fuisse dicit, eleganti quadam oppositione, id eo proculdubio, quod quicquid bonorum sub lege vel à majoribus acceptisset, vel studio acquisivisset, ad bona Evangelii collatum, damni cujusdam potius quam lucrationem haberet, & dignum esset, quod pro detrimento à quovis cordato reputaretur; Vel potius perendum ac projiciendum existimaretur. Quemadmodum eadem etiam *sordes* vocat, non aliam, crediderim, ob causam, quam quod quicquid erat, inter ea bona speciosum & eximium, luce & splendore Evangelii accensa, ita evulserit, ut sordium loco ducendum videretur, ac pro nihilo reputandum. Ut autem ostenderet Apostolus, se non temerario quodam impulsu, ut id faceret, sed gravibus causis inductum fuisse, jam eas enumerat, id quod secundo loco nobis considerandum proposuimus. Id continetur in verbis, non continue subsequenter, sed prioribus interseritis, dum primum quidem generaliter inquit, *Quæ erant mihi lucro, hæc arbitratus sum propter Christum damnare;* postea paulo enucleatius, *Sed profecto propter eminentiam cognitionis Christi Jesu Domini mei:* ad extremum iisdem propemodum iteratis concludit: *propter quem omnia damnare sibi & existimo, ut Christum lucrifaciam.* Per quæ quid intelligat Apostolus, facile quivis colligit. Primo ergo & ultimo loco *Christum* ponit, quem ut lucrifaceret, ista omnia se contempsisse ait; quod quid sit, ex eo apparet, quod secundo loco dixit, cum *eminentiam cognitionis Christi Domini sui* commemorat. Per quam eum doctrinam servatoris nostri, in qua divina voluntas hominibus patefacta est, in-

telligere, circumstantiæ loci monent: accedit quod hac ratione Christi doctrinæ Moisaicæ illi Legali elegans oppositio constabit, ad quam omnino respexisse videtur Apostolus. Quod si quis per Christum in verbis ultimis præmia quæ sibi habet proposita doctrina Christi, intelligere velit, ei non repugnari. Ista autem quanti fecerit Apostolus, tum ex hoc loco, tum ex aliis clarissime patet, in primis autem in Epistola ad Ephesios. Ubi duobus in locis cognitionem Christi mire celebrat, & eam illis ad quos scribit, unice optat. Primo quidem cap. 2. *ſi. 16. Non cesso gratias agens pro vobis.* Tum cap. 3. *ſi. 16. Ut det vobis secundum divitias gloriæ suæ virtute corroborari.* Non potuit satis multa atque emphatica verba congerere Apostolus, quibus summam rei, qua de agebat, dignitatem ac præstantiam ostenderet: Quemadmodum David, ille Psaltes, ad exprimendum judiciorum Dei vim immensam, abyssum eorum, profundam esse dicit: quemadmodum idem justitiam ac veritatem Dei volens laudibus altissime evehere, dicit illam quidem nubes contingere, hanc vero montes superasse, quemadmodum beneficiorum Dei mare immensum vocat; ita etiam Paulus Apostolus ad exprimendam cognitionis Christi dignitatem ac præstantiam ei longitudinem, latitudinem, profunditatem, & altitudinem tribuit. [Verum etiam cum sciamus, eum non semel Christi doctrinam ratione Legis, instar cujusdam corporis respectu umbræ, considerare, non video quid in eo sit absurdum, si eum ad ostendam hujus suæ collationis veritatem, quatuor istas corporibus proprias dimensiones de ea enunciaſſe credamus.] Sed ut ut sit, voluit tamen Apostolus summam quandam doctrinæ Christi præstantiam ac dignitatem & immensam quandam amplitudinem designare. Quæ cum ita sint, quis non videat, valde prudenter ab Apostolo factum, qui umbras corporibus, sordes margaritis preciosissimis commutarit. Sapientia vera, inquam, & cœlestis, quod bonum in terris præstantius aut divinius? Ejus umbram antiqui illi Philosophi tantopere adamarunt, ut quidam quo ei tanto commodius vacarent, omnibus se corporis & fortunæ bonis exuerint, quidam autem ea præ sua sapientia, contempserint. Quod si illi terrenam istam sapientiam, cujus ipsi autores erant, quæ circa res viles versabatur, quæque temporarium aliquod bonum sibi propositum habebat, tanti tamen faciebant; quanto æquiori jure Paulus Apostolus cætera omnia præ sua ista sapientia, contemnere potuit, quæ à Deo ipso autore profecta, circa cœlestia versatur, & cœlestem sibi ac divinam propositam habet felicitatem, quæ non tantum super antiquam illam Philosophorum, cujus autores erant homines, verum etiam super Legalem, cujus inventor fuit ipse Deus, se effert dignitate ac præstantia. Umbræ tantum quædam sub Lege ac imagines conspiciuntur futurorum. In Christo Jesu omnes thesauri sapientiæ & scientiæ sunt reconditi, in Christo Jesu omnis plenitudo Deitatis habitat corporaliter: ille est splendor gloriæ & character substantiæ Dei, ut inquit Sac. Lit. Sola igitur doctrina Christi, comprehensæ sapientiæ dignitas ac præstantia, cur cætera omnia vili penderet, movere potuit Apostolum. Quid si adhuc felicitas, ad quam iter demonstrat, in considerationem veniat, cujus etiam ipse proculdubio rationem habuit; quod bonum illi comparari poterit? Sed jam vos, qui magnanimum hoc Apostoli factum proculdubio mecum tacitis animi sententiis approbatis, appello, qui non tantum veritatem hanc divini approbatis, appello, qui ejus misericordia revelatam, cum cæteris pariter estis amplexi, quo pacto multorum hominum odium & injuriis confessioni hujus infensis vos exposuistis, verum etiam ejus esse præcones, ac defensores conamini, quo ipso majorem in modum hostium ejus infestis animos in vos concitastis, qui ut tanto commodius muneri huic, cui vos consecrastis, vacaretis, mundo huic & ejus variis illecebris ac delinimentis, quibus incautos homines inest, renunciastis. Erigite, inquam, mecum mentes animosque vestros, ut quid aut quam ob causam fecerit:

feceritis, perpendatis. Ne putetis vos magnum aliquid Dei causa fecisse, fordes & quilibet abiecit, imo quid dico abiecit; bonis omnium maxime, omnium præstantissimis permutatis. Quare ne uquam ita conturbemini, aut animo dejiciamini, ut vos cepti vestri aut consilii poeniteat. Verissima sunt promissa ex ipsius Christi ore, fallere nescio, profecta, quibus se illis, qui aliquid ejus causa prodegerint, centuplum recompenfarum, in terris, in caelo autem vitam æternam daturum obstrinxit. Ei nos totos devoveamus & consecremus: in eo spem nostram omnem & fiduciam collocemus. Tu autem benignissime Jesu, adauge fidem nostram, luce tua divina mentes nostras collustra, sapientia celesti animos imbue, ut doctrina tua præstantiam ac dignitatem, tanto melius pervidere, eam firmiter amplecti, ex ejus præscripto vivere, hic in terris; in caelis autem æternæ illius felicitatis, hæredes esse possimus, ad nominis tui sacrosancti gloriam, & Patris illius tui celestis, cum quo vivis & regnas, in perpetua secula. Amen.

Concio in 1 ad Corinb. cap. 14. vers. 20.

Pauli Apostoli verba considerabimus: *Frates ne pueri efficiamini sensibus, sed malitia puerasce, at sensibus perfecti estote.* In his verbis singulare quiddam Pauli Apostoli monitum continetur, quo Corinthios ad perfectionem in prudentia ac pietate Christiana hortatur. Quemadmodum autem prudens medicus, per se ingrata & insuavia pharmaca edulcat prius, quam ægro proponat; Ita etiam prudens hic animarum curator, Apostolus, monitum hoc ob admixtam reprehensionem aliquanto insuavius, lenit ac commendat, dum eos quibus illud præscribit, *fratres* appellat, quo & arcuissimam suam, cum ipsis conjunctionem, & ardens quoddam in eos studium ac amorem exprimit, nobisque imitandum hoc suum exemplum proponit, si velimus nostris apud alios monitis & adhortationibus aliquid perficere. Præceptum suum Apostolus in duobus constituit. Docet enim primo à quo sit abstinendum. Deinde quid sit faciendum: prius facit, dum inquit, *Ne pueri efficiamini.* &c. Per quæ verba quid intelligat, qui totius hujus capituli contextum considerat, facile animadvertit. Varia quippe in eo officia ad rectum & salutarem donorum spiritualium in Ecclesia usum pertinentia, præscribit, quæ ut tanto rectius præstentur, prudentiam Corinthiis, commendat, monetque, ne sensibus fiant pueri. Autor enim Epistolæ ad Hebr. eos ad quos scribit, cum potuissent aliorum esse magistri per ætatem, pueros lacte opus habentes fuisse conqueritur: quibus verbis eos parvos admodum in cognitione Christi progressus fecisse indicat, simulque stimulat, ut non contenti his initiis, ad solidiorem rerum divinarum cognitionem progrediantur, sicque in virum perfectum, qui est Christus Jesus, adoleant, prout alibi Paulus Apostolus optat suis discipulis. Sed de his infra commodius dicetur. Quare jam ad ipsum Apostoli præceptum considerandum venio. Illud autem duplex est. Primum ad nostræ voluntatis mutationem pertinens. Alterum ad mentis nostræ perfectionem refertur. Prius continetur in verbis, *Sed malitia puerasce.* Quasi diceret Apostolus, si tamen pueri vultis esse, est in quo vos pueros esse oporteat, nempe in malitia, per hanc autem cum omnis gravia peccata intelligit Apostolus; tum in primis habitus peccandi. Hos enim scimus prohiberi potissimum in Sacris Literis, & vel maxime cavendos esse, æternam hæreditatem adire volentibus. Vult nos in malitia puerasce, id est admodum esse rudes ac ineptos ad peccandum, & perinde nos gerere ac si nesciremus peccare. Quemadmodum tenera adhuc puerorum ætata, nativa quadam est munita contra peccatum innocentia, ita ut etiam si velit, peccare tamen non possit; ita etiam nos crebris actionibus & exercitatione, virtutis acquisito habitu, contra peccatum ad eum nos armare debemus, ut cum pos-

simus peccare, nolimus tamen, honestatis amore & spe beatæ immortalitatis à vitiiis nos retrahente. Alterum præceptum Pauli Apostoli renovationem mentis nostræ concernens, continetur in verbis, *At sensibus &c.* In perpetua quadam allegoria perdurat Apostolus. Et jam sensibus perfectos nos esse cupit. Sensus autem est; Enitamina ut quam maxime judicio ac prudentia polleatis: seu virili quadam prudentia sitis præditi. Perfectos enim hoc loco pueris opponit, & adultos sive viros intelligit. Rectissime autem Apostolus iis officiis, quæ in Ecclesia Christi servanda præscripsit, prudentiam connexit, quia ea his omnibus quasi naucerus quidam præest, actiones disponit, agenda & omittenda demonstrat. Perfectos ergo nos esse, vult sensibus atque adultos, nec esse contentos, qualicumque in rebus ad religionem spectantibus judicio, sed ad majorem indies perfectionem aspirare. Quemadmodum puer non desinit crescere, donec ad justam magnitudinem perveniat, vel si deserit, turpe est & dolendum: Ita quoque nos quod ad mentis ac rationis usum attinet, indies majus ac majus sumere incrementum debemus, donec in virum perfectum excreverimus, si æternam adire hæreditatem velimus. Prudentia, ad quam nos hic hortatur Apostolus proprium munus est, nosse actiones vitæ recte gubernare, & tum sibi tum aliis, in rebus ad salutem spectantibus, rectum dare consilium. Quare si volumus dicto Apostoli obedientes esse, prout omnino debemus, danda est opera, ut tum diligenti verbi divini meditatione, tum exercitatione variamentem nostram ea informemus, erudiamus ac perficiamus, ut quicquid ad vitam cum pietate traducendum pertinet, norimus, omnesque nostras actiones, præsertim cum in Ecclesia aliquid est negotii, recto judicio moderemur, quin etiam alios salutari consilio instituire queamus. Sed his ita ad explanationem verborum Apostoli allatis; videre jam ex iis primum licet, quam arduum ac difficile sit religioni Christianæ conformiter vivere. Peccatorum habitum exuere, ad quæ à natura proni sumus, durum & asperum est: non exiguitiam laboris est caute ac prudenter in rebus ad salutem religionemque pertinentibus versari. Utrumque tamen faciendum est, nisi nostra felicitate excidere malimus. Magna tamen inde secundo religionis Christianæ præstantia, ac dignitas elucescit, ad quam nemini, nisi virtutibus instructo, quibus nihil sub sole clarius, patet aditus, in qua nemo, nisi divina ac celesti prudentia præditus digne versari potest. Quare hanc nobis unice commendatam habeamus, hanc amemus. Deus autem nobis opituletur pro infinita sua misericordia, cui laus, honos, & gloria, in sempiterna secula. Amen.

Supplementum, hujus Analyseos: Reprehendendi 1. ii qui cum in prudentia Christiana proficendi tempus habuerint, in ea tamen parum profecerint: itidemque in cognitione divinarum mysteriorum. 2. Ii qui in Ecclesia quicquid affectus iusserit effutiant, nihil pensi habentes, an ad ædificationem ac concordiam id faciat, nec ne. 3. Denique ii, qui in peccatorum defensione plusquam viros se præstant, in virtute exercenda plusquam pueros. Hic scientiam sibi de esse conquerentes: ibi astutia abundant.

Concio in 1 Epist. Iob. cap. 5. vers. 4.

Summa esse videtur: unde fiat, ut homines Christiani pietatem tam duram ac tot difficultatibus septam colant. Partes constitui possunt tres. 1. quomodo describantur homines Christiani. 2. quomodo describatur eorum pietas tam dura ac tot difficultatibus implicita. 3. quomodo ejus pietatis causa efferratur. 1. est ibi *omne quod natum est ex Deo*, quanquam in iisdem verbis aliquo modo jam continetur etiam pietatis illius de qua sermo est causa, vid. supra cap. 3. vers. 9. 2. est ibi: *vincit mundum*. 3. ibi: *Et hæc est victoria*. Quod ad primum attinet, homines Christiani describuntur *quod ex Deo nati sint*. Mundani homines

fi a

si à regibus aut Principibus terrenis ortum ducant, non habent majores præstantiores ac sublimiores, ad quos ortum suum referant: homines Christiani ad Deum ipsum Monarcham illum cœlestem omnipotentem originem suam revocant. Sunt enim prout vocantur ab Apostolo, nati ex Deo, altissimi illius eximia quædam propago. Quod non esse propriè accipiendum, quivis, cui sana est ratio, videt; nihilominus tamen ita sumendum est, ut singularis inde nostra dignitas, ac præstantia clucescat. Generatio nempe ex semine Dei incorruptibili, quod est verbum ejus, qualem generationem nobis describit imprimis Petr. I Epistola cap. I. v. 13: *Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei vivi & permanentis in æternum*; non quod semen istud divinum nos regeneret invitos, aut parum admodum id curantes, quemadmodum falso à quibusdam putatur, sed quod, ubi in animos nostros excultos ac faciles tanquam in terram fertilem incidit, tantarum sit virium, ut nos, voluntatemque nostram fingere ac refringere possit, atque ita subigere, ut ex peccatoribus cultores Dei, ex inimicis ejus, filii ejus accepti existamus. Hic potius quam infra commendanda est dignitas hæc, tum ex sua sublimitate, tum ex fructu, nempe hæreditate bonorum divinorum ac cœlestium; hortandique omnes, ut ad eam aspirent, quæ quidem in medio est posita. Altera quam hoc loco describit Apostolus qualitas Christianorum, ab eorum præclarissimo opere desumpta est, quod de iis dicat eos *vincere mundum*, quod quid sit, ubi quid per mundum sibi voluerit explicuerimus, patebit. Mundi nomine intelligit Johannes, omnia quæcumque in hoc mundo occurrunt, ad nos à pietate abducendos vim aliquam habentia, sive grata carni, sive ingrata; sive adversa, sive secunda. Et illa quidem quæ carni grata sunt, ut pluresque homines à pietate abducunt, Johannes in hac eadem sua Epistola tripartito dividit, dum inquit: *In mundo esse cupiditatem carnis, oculorum, & fastum vitæ*. Hoc est volupta carnis &c. Hæc tria sunt scæ & incantamenta totius pene orbis, quæ homo Christianus, progenies Deo digna, vincere debet, hoc est, quatenus ab officio ac pietate illum abducunt, proculcare, contemnere, atque ita se ex eis reducere, ita sibi temperare, ut omnino præcidat amputanda, cæteris autem ita moderate utatur, ut ea ad solam necessitatem referat, aut quatenus ei in beata illa sede adeunda possunt esse adjumento. Quæ vero carni ingrata sunt & à pietate adducendi atque absterrendi vim habent, varia sunt: minæ, ipsaque incommoda ac damna, sive bonorum ac facultatum nostrorum, sive honoris ac famæ sive corporis ac vitæ; adde etiam eas, quæ in conjugibus, liberis amicis, nobis inferri possunt injuriæ. Hic contemptus bonorum terrenorum inferendus animis auditorum: & animandi iidem ad omnium malorum tolerantiam. Quæ cum ita sint, quis nisi plane vecors, cum videat utrumque horum, ut & Dei sumus proles, & de mundo victoriam reportemus, magnam partem in nostra esse situm potestate, non summo studio nitatur, ut & tantæ dignitatis ac præstantiæ cujus sunt filii Dei, & tam gloriosi facinoris, quod victores mundi patrant, particeps esse possit? quis usque aded in se injurius esse velit, qui sibi felicitatem illam, ut sic dicam invidet, quæ hæredes Dei manet, & coronam victoribus in cœlis repositam, incorruptibilem, incontaminatam, & immarcescibilem negligat?

Sed jam tempus monet, ut secundam concionis nostræ partem videamus, in qua causa efficiens, operis fidelium gloriosissimi ab Apostolo asertur, dum inquit: *Et hæc est victoria*. Ubi modus loquendi Sacris Literis non infuetus observandus est. *Victoriam* sumi pro causa efficiente victoriæ: quod huic imprimis auctori usitatum esse deprehendere licet. Ita enim in descriptione Evangelii Jesu Christi Domini nostri *Hæc est vita æterna ut cognoscatur &c.* cum tamen hæc sit causa potius & medium vitam æternam adipiscendi. Ita alibi: *Hoc est judicium*, cum tamen causam tan-

tum judicii seu pœnæ divini impellentem id esse sciamus. Plane eadem ratione hic etiam inquit, *Hæc est victoria*, hoc est id quod efficit ut victoria, omnium pulcherrima, omnium gloriosissima potiamur, & mundo huic omnes in suas partes pertrahenti obitamus. *Fides nostra*, quæ cum multas habeat in Sacris Literis significationes, tres tamen sunt, quantum observare hæcenus licuit, præcipuæ. Nam primum pro assensu tantum, qui in mente consistit, divinis potissimum promissis adhibito sumitur. I Cor. cap. 13. Deinde sumitur pro assensu illo cum desiderio rerum promissarum conjuncto, & sic spem tanquam partem quandam in se continente, ut Gal. 5. Denique sumitur pro assensu ac desiderio rerum à Deo promissarum cum obedientia mandatorum, sine qua promissâ desiderata, consequi non licet, conjuncto, & sic charitatem quoque ac pietatem universam in se complectitur ut in locis plerisque Epistolæ ad Rom. & Gal. ubi de justificationis ratione disputatur. Sunt autem diversa hæc fidei genera vel potius gradus quidam, ita inter se connexi, ut si primus sit firmus, cæteri duo illi necessario superstruantur. Hoc loco prima illa fidei significatio accipienda est, ut docent verba sequentis v. sic, ubi Apostolus fidem hanc explicans, ita ait: *Quis est qui vincit &c.* Rectè autem pronuntiavit Apostolus hanc fidem esse victoriam quæ vincit mundum, seu victoriæ hujus causam: quia qui credit Jesum esse Dei filium, is necessario etiam omnibus illius promissis fidem adhibet, ac spem immortalitatis vitæ concipit, quam qui habet, is purificat seipsum sicut & Deus purus est, sup. cap. 3. v. 3. Hic hortandi sunt auditores ad vitæ pietatem, ut hoc pacto fidem hanc suam probent omnibus, ac demonstrant, se vere credere. Jesum esse Dei filium: ostendendum etiam, fide illum vera carere, in quo effectus hic non reperitur. Sed nihil errorem hunc aliorum morati, quantum in nobis est, demus operam ut veræ fidei participes existamus, qua probe instructi, mundo hoc perverso & mutabili superiores evadamus, tandemque in cœlis tanquam victores beata illa immortalitatis gloria coronemur. Quo in proposito nostro nobis opituletur Deus, per unigenam suam. Cui una cum patre debetur honos & gloria in sempiterna sæcula. Amen.

Concio in Ioh. I Epistola cap. 3. vers. 3.

Sumemus consideranda verba, *Et omnis habens spem hanc &c.* Cum sciamus ex Dei decreto, attestante auctore Epist. ad Hebr. Sine sanctimonia neminem Deum visurum, nihil tam necessarium est, quam de eo instituire sermonem quod nos subinde sanctiores & probiores reddere valeat. Cujus rei hæc verba Apostoli præcæta insignem nobis præbent occasionem, ut pote in quibus nil aliud quam modus quidam ac ratio nobis inferendæ & augendæ indies pietatis describatur. Quare duo ista imprimis se in eis consideranda offerunt. Primo via & ratio assequendæ pietatis 2. ipsius pietatis descriptio. Prius continetur, *Quis habet hanc spem &c.* Verba ex superioribus supplenda, ad quæ referuntur ibi: *Dilecti nunc nati Dei &c.* quare perinde est ac si dixisset Apostolus, qui sperat se Deo aliquando similem futurum, purificat seipsum. Est autem Apostoli non vulgaris loquendi modus diligenter notandus, firmitatem & certitudinem spei istius omnimodam postulans. Vult enim nos habere spem, & quidem in Deo, tanquam fonte & auctore boni ilitus sperandi. Ex quo apparet, spem cum in perfectiori quadam significatione quam alias Sacris Literis moris est, capere, pro ea fiducia promissis divinis adhibita quæ certis argumentis & fulcris nitatur. Quod innuunt voces istæ, *In Deo*: perinde enim est ac si dixisset, qui habet spem divinis promissis, & variis eorum confirmationibus ac argumentis superstructam. Non tantum enim nobis à Deo promissam vitam æternam habemus, quod ipsum cuius cordato suffecisset, verum etiam truculentissima ac ignominiosissima

fima unigeniti filii ejus morte confirmata, cujus innocentissimo sanguine N. hoc quod cum hominum genere per eum foedus pepigit, sanxit & comprobavit, qui etiam ideo sanguis Novi Foederis in Sac. Lit. appellatur. Neque hoc solum fecit, quo nostram fidem erigeret, verum etiam à mortuis eo suscitato, ad dexteram suam evexit, & in oculis collocavit, omnibus ejus pedibus subjectis, ut legere est in Sac. Lit. Unde tum imaginem & exemplar futuræ nostræ felicitatis capere possumus: cum sciamus id nos manere, quod antesignano nostro jam contigit: & indubitata ejus promissis, fidem adjungere, quod eum, qui per omnia nostri similis fuit, ad tantam potentiam, in eum finem ut nos salutis æternæ compotes reddat, evectum esse credamus. Quæ cum ita sint, firmis satis, quod ad Deum atinet, nostræ spes nititur argumentis. Ut pii evadamus, eo præterea opus est, ut nos nobis eam nostram efficiamus, & ut inquit Joh. spem istam habeamus, quod nulla alia ratione fit, quam divinis istis fulcris ac rationibus, quibus, hanc spem nostram confirmavit, considerandis, & præceptis etiam sanctissimis ejus implendis, sine quo æternam adire hæreditatem nequaquam possumus. Alterum quod ex dictis colligere licet, est certissimum esse præmium nobis destinatum, non tantum enim est à Deo promissum, quod ipsum cuius qui modo quid esset Deus, novit, sufficeret, verum etiam ita morte Christi sanctum ac confirmatum, ita resurrectione & à dexteris Dei collocatione comprobatum, ut nullus dubitationi amplius locus relinquatur. Atque hæc de prima parte dicta sufficiant. In secunda parte jam ipsa pietas, cujus confessione prior medium erat, exprimitur. Ea continetur in verbis, *Sanctificat seipsum* ubi duo item consideranda sunt. Primo enim ipsa ab Apostolo pietas exprimitur, postea etiam ejus innuitur summa quædam perfectio. Pietas ibi: *Sanctificat seipsum*. Hoc est ab omni labe & macula peccatorum, quibus se antehac five unius five plurium coinquinat, sese repurgat & qui antehac Satanæ, mundo huic, carni suæ se mancipat, receptis Dei promissionibus, totum se ei confert, & voluntati ejus permittit, & non amplius sibi ipsi, sed ei à quo est, ex vana mundi conversatione redemptus, vivit. Ex quo videre est primum, quales plerique homines ad novum Foedus recipiendum accedant, quod impuri & variis peccatorum maculis aspersi ac irretiti. Nam ne nunc de gentibus quicquam dicamus, quos omnes propemodum tales fuisse nimis est clarum, ipsi etiam Judæi plerique tales fuere, neque enim in lege Moisaica ulla vis fuit, quæ eos à peccatis retraheret: aut præmia tantarum virium, ut ad conditiones Legis præstandas allicerent ac pertraherent. Solius N. F. proprium est, imprimis vero promissorum ejus, homines ex servitute peccati, & quæ ea comitatur mortis, in libertatem vitæ pietatis, ac proinde etiam beatæ illius immortalitatis vindicandi ac asserendi. Ex his etiam, quæ dicta sunt crassum quorundam è Christianis nostris errorem deprehendere licet, existimantium sub N. F. vitæ pietatem ac sanctimoniam ex parte nostri ad salutem necessariam non esse, imo impossibilem, sufficereque voluntatem tantum ac studium ad exequenda Dei mandata propensum afferre, pietatem aliunde advenientem, nobis applicandam esse: atque & alibi creberrime, & hoc in loco apertissime, actiones nos à peccato retrahendi, & piæ vivendi, nobis ipsis Sac. Literæ tribuunt, imo jure quodam suo à nobis exigunt. Sed hoc gravi errore, non tantum Sac. Lit. manifesto sed etiam ipsi sanæ ratione repugnante, misso, antequam ad sequentium considerationem abeamus, qua ratione spes ista, de qua hic loquitur Apostolus, beatæ immortalitatis, sanctimoniam istam ac pietatem nobis ingeneret, videamus, simulque quam vera sit, ejus sententia perpendamus. Videtur autem idè vel imprimis hoc ei tribuendum esse, quod cum bonum istud, cujus spem à Deo habemus, sit adeo præstans ac sublimè, qui modo illud firmiter credit, si sit ceteroqui sanus, nulla ratione illud spernere possit; dubium non sit, quin

idem sit piæ victurus, cum sciat se illud bonum absque pietate nullatenus consequi posse. Hoc tantum diligenter curandum est, ne spes ista levi aliquo impulsu sit in nobis excitata, sed quæ firmis, & quoad ejus fieri potest, perfectissimis nitatur argumentis. Norma quædam ac perfectio nostræ pietatis continetur in verbis, *Quemadmodum ille sanctus est*. Ici, Deus, de eo enim in proxime præcedentibus verbis fuerat locutus. Summa quidem perfectio & prima fronte rem intuenti propemodum præstitum nobis mortalibus impossibile videtur. At si penitus consideremus, & cum divina voluntate expendamus, satis æqua & facilis conditio invenietur. Ac ne nos verborum splendor terreat, quibus ita sancti esse quemadmodum Deus est jubemur, memoria nostra idem præceptum fuisse Judæis illis sub Lege repetamus, qui quidem varias sibi à Deo ceremonias ac ritus externos, per quos Deo sanctificarentur præscriptos haberent, eo ipsis, quemadmodum Deum, sanctis esse licebat: quanto magis nos idem præstare poterimus, quorum pietas ac sanctimonia multis partibus illorum præstat ceremoniis. Quare ut verborum ipsorum vim jam intueamur, non assequi sanctimonia Deum, hoc enim impossibile, sed imitari jubemur, quæ imitatio nostra hodie sub N. F. in eo consistit, ut nullius peccati amplius habitu nos obstringamus, sed potius omnium virtutum habitum nobis comparemus, & ut ab ipsis etiam peccatorum actibus, quoad ejus fieri possit, nos liberemus; sicque ad extremum vitæ nostræ persistamus: quod si interim per imprudentiam & fragilitatem nobis labi contingat, Deus ista omnia, si alioquin cor sincerum ipsi probemus, imbecillitati humanæ condonat. Quibus ita consideratis, primum præstantiam, N. F. promissorum præ Legis pollicitationibus videre possumus: cum enim hæc neminem vi sua ad Legis præstandas condiciones adducere potuerint, hodierna promissa id abunde possunt, eo tantum opus est, quod sæpius inculcare non nocet, ut eis firmiter credamus & assentiamur. Ex jam dictis etiam insignis nostra sub N. F. consolatio fluit: Quod varii lapsus, infirmitates, multosque imperfectationes, nulla ratione justificationem nostram coram Deo impediant: tantum nihilominus danda est opera, ut ab illis nobis sedulo caveamus, & quoad possumus liberemur: alioquin enim fragilitas in malitiam, ignorantia in studium & datam operam versa, nequaquam nos coram Deo excusabit. Spes beatæ immortalitatis immota, viva & efficax, nos in hac via salutis, quam sumus ingressi, soletur & erigat, & ab omnibus peccatis & maculis liberet, ac repurget. Deus autem auxilio suo cælesti nostræ succurrat imbecillitati, ad nominis sui gloriam & nostram æternam salutem. Amen.

Verba Petri in 1 Epist. 5. 5. explicanda suscipiemus.

Deus humilibus dat gratiam. Prudens ac solers architectus ædificium aliquod aut turrim sublimem extructurus, ante omnia de fundamento est sollicitus, quod tanto firmitus, tanto profundius facit, quanto ipsa in eo erigenda structura celsior ac sublimior est futura, quantoque pluri interest, quibus tanta res nitatur radicibus ac firmamentis. Est cur nos quoque solers hoc hominum genus imitemur: Paulus siquidem Apostolus nos tabernaculum esse Dei viventis. Petrus autem nos in domum sanctam, Deo acceptam, vult exædificari. Quid hæc structura magnificentius, quid sublimius? Ejus materia non ligna, lapides, tegulæ, elementa, non ipsum denique aurum ac lapides preciosissimi; Sed Christianæ virtutes, quibus nihil sub sole speciosius, omnino esse debent, nec aliis partibus, quam ipsis hominibus his virtutibus profectis & absolutis, constare potest. Quare si volumus, præclarum hoc opus rite aggredi ac perficere, (prout certe cuius Christiano faciendum est, imprimis à nobis qui aliorum in via salutis duces & antesignani, esse adlaboramus) prima de fundamento cura est suscipienda. Hoc nullum fore aliud quicquam hætenus cordatus esse voluit, nedum ut ego ad invenire debeam, præter virtutem eam, quæ non satis Latinè, ex usu tamen satis, humilitas nuncupatur, alii modestiam appellant. Dignum tam

tam sublimi structura fundamentum, quod quò firmior illa futura est, tanto altius defigi debet. Ab hac virtute primus, ut ita dicam, in hac salutis nostræ via dux, Dominus Jesus, muneris sui exordium duxit, & cum primum in prædicandum hominibus Evangelium ora resolvit, beatos pauperes spiritu, hoc est animo demisso ac humili præditos pronunciavit, prout Matth. 5. legere licet. Hanc prout idem alibi scribit, primis illis suis discipulis, se duces sequi volentibus præcipue commendavit, & ad imitandum in se proposuit: *Discite à me, inquit quod mitis sim, & humilis corde.* O præclarum & omnibus numeris absolutissimum exemplar: quod quisvis videre potest, qui modo, qua ratione hic in terris servator noster munus suum peregerit, considerat. In opere hoc Dei, cujus voluntatem exequi, cibus ipsi erat & pastus animæ suavissimus, alimento sibi ducebat, non modo indefessa cura ac studio fuit usus, verum etiam indignissima quæque æquo animo suscepit ac pertulit, in hostes alioqui sibi infensissimos, mitissimus ac clementissimus, pro quorum æterna salute, se tandem ad contumeliosissimam & atrocissimam mortem demisit: adeo ut optimo jure Esaiæ illam in ipso prophetiam fuisse impletam Evang. potuerit dicere, *Eccce &c.* Sed ne in exemplo hoc servatoris nostri de humilitate hac uberius postmodum nobis dicenda, nunc quodam modo præcipiamus, aliquid tantum de ejus præstantia ac utilitate, delibasse suffecerit. Jam ad verba Apostoli consideranda descendamus, in quibus nobis hanc eandem virtutem fructu ejus insigni nobis proposito commendat. Ubi duo in considerationem revocabimus. Primum quæ sit virtutis hujus, quam humilitatem animi vocat Apostolus, natura atque ingenium: deinde quodnam præmium qui fructus. Quod ad prius attinet, ut virtutis hujus vim tanto relictius ac majori cum utilitate pervidere possimus, quid sit hæc virtus, & quam late se diffundat, quæque ejus partes, perspicacius expendamus, adjuti ope & auxilio servatoris Dei, & Christi Domini nostri.

Humilitas igitur nihil aliud est, quàm ea virtus, quæ & modestè de nostra ipsorum dignitate sentimus, & honores ab aliis nobis deferendos moderatè appetimus. Cui enim alterutrum horum nos inflare soleat, vel quod aliquid nobis eximia laude dignum inesse putemus, vel quod honores appetamus, qui utrumque moderari novit, is modestus censendus est. Ex quo quasi quodam stipite, duo veluti rami pro germinant, diversa hujus virtutis officia producentes, quorum alterum Deum, alterum homines ipsos respiciat. Coram Deo, ut creaturam coram suo creatore facere par est, curandum est, ut nos quam submississimè geramus, & non tantum nihil nobis quod ejus dignitati ac gloriæ deroget vendicemus, verum etiam nihil non faciamus, quod ad amplificandam nominis ejus gloriæ pertinere videatur. Quod ut tantò facilis à nobis impetremus, summa ejus majestas, supremumque in omnia imperium diligenter considerandum, simulque nostræ fortis ac conditionis vilitas sedulo est inspicienda. Ille est summus cunctorum. Monarcha, qui suo opte nutu ac libera voluntate omnium rerum molitus habenas, quicquid bonorum aut felicitatis est, sive sublimia illa loca ætheris intolentium, sive in humilioribus hinc sedibus degentium, tanquam ex vasto mari flumina ac fontes omnes derivantur, ita ab hoc supremo Parente promanat ac exundat. Summa igitur ejus potestas ac tremendum imperium facile nos ab iis omnibus, quæ mandatis ipsius adversantur, & elati animi sunt indicia, retrahet, quod sciamus severe eum in præfactos ac contumaces vindicaturum; quemadmodum ejus bonitas ac providentia ad obsequium ipsi præstandum alliciet ac instigabit, quod certò persuasi sumus eum virtutem, ministeria nostra, & quicquid in ea colenda laboris insumperimus, abunde nobis compensaturum. Sed ut spes ista futuri boni abesset, nonne jam satis habentes causarum, cur Deo nostro morigeros ac obsequentes nos præbeamus? Ille nobis vitam hanc non tantum dedit: sed

etiam tuctur ac prorogat; ille vires ac valetudinem largitur, ille omnia quæ vitæ usus postulat, abunde suppeditat, at majora longèque præstantiora animi bona: ille lumen limpidissimum rationis in nobis accendit, ille ingenium acre & acutum, judicium dextrum ac perspicax, memoriam facilem ac fidam in sevit. Quare longè æquissimum est, ut ad eum tantam horum omnium authorem ac largitorem maximus etiam ex iis fructus ac utilitas redundet ac referatur. Jam qui talem erga Deum animum gerit, haud difficulter etiam ad homines eundem derivabit. Nec incommodè mihi hic illud Joh. Apostoli quadrare videtur, dicentis, qui diligit Patrem, eum etiam ejus progeniem amore complexurum: ita qui Deum colit ac veneratur, non est dubium quin idem sit submissione ac modestia erga præstantissimum in terris opus ejus ac creaturam usus. De qua paulò accuratius dicturis, ejus vim ac naturam in eo potissimum consistere asserimus, ut honore alios prove-niamus, & si res & necessitas postulet, ad vilissimam etiam ministeria illis exhibenda nos demittamus. Non enim, ne quis forte decipiatur quod moris & vulgo est hominibus, in externo corporis habitu & gestibus ad modestiam hypocriticè compositis hæc virtus consistit, sed in ipso animo sedem suam ac domicilium defigit; unde postea per ita externa se prodit indicia, ut si usus & necessitas exigat, vilissima etiam aliis præstare ministeria non defugiamus; & quod præclarissimè quidem Ethnicus, ut quanto majores sumus, tanto nos submissius geramus. Cujus rei; ut & aliorum exemplum se nobis perfectissimum præbuit; dux salutis nostræ Christus, dum servorum suorum Apostolorum pedes lavit, seque ad vilissimum ministerium abiecit. Non deposuit ille eam; quam præ cæteris habet; dignitatem ac præstantiam, sed perinde se gessit, ac si omnibus inferior esset. Qua in re se imitari Apostolos eo in loco nominatim iussit. Alibi autem eis de primatu inter se contendentibus eumque sollicitè ambientibus memoratu dignissimum dat consilium, inquit: *Maximus vestri cupiens esse: fiat omnium servus.* Deus te supra alios extulit, honore, dignitate aliis facile antecellis; cave ne propterea eos contemtu habebas aut alto supercilio despiciendos putes, sed in dolens potius eorum calamitati, quod non tam benigne cum eis actum fuerit, nec tam quo pervenerint, quam quo potuerint pervenire, consideres, interim tantum Dei ipsius altissimi, quam in se omnes exhibent, imaginem in iis colas, suspicias, ac venereris, eis quaquaratione succurras ac opituleris, non dubius, quicquid in te bonorum dignitatis atque honoris collatum sit, te id non tuum proprium ducere debere; sed ut tanto magis ad Dei gloriam cedat, in ejus partem alios etiam inferioris conditionis oportere admitti. Sed jam nos verborum Apostoli series & ordo, ad considerandum modestiæ fructum ducit. Is continetur in verbis, *Deus humilibus dat gratiam.* Hoc adeo verum esse ipsa docuit experientia, ut olim jam apud Ethnicos etiam fidem meruerit: fama enim vulgavit, quendam inter hos propriam Dei in coelis actionem designare volentem, dixisse, nihil eum facere aliud quam ut alta premat, humilia evehat. Et verò quantam hoc in se felicitatem contineat, nemo est qui ignoret. Ab hominibus in terris dignitate ac magnitudine super alios sese efferentibus, vulgaria in alios descendere beneficia non solent. Indignum quippe hoc magnificentia sua ducunt, suamque liberalitatem ad suæ gloriæ fastigium attemperant. Quanto ergo majora illa bona sunt existimanda, quæ à Monarcha illo cælesti ad nos deveniunt? non est dubium, quin quanto altius super omnes potentes, majestas ipsius se extulit, tanto etiam sint majora, tantoque augustiora. Juvat tamen in latum hunc diviniæ benignitatis campum aliquantum expatiari, & per singula ejus beneficia modestis & demittis in primis promta, jucunda contemplatione ire, quæ quia generali & indefinito gratiæ nomine autor hic complexus est, non incommode ad

omnia

omnia Dei promissa ex vi Nov. Fœd. fluentia, extendi potest. Quæ quia quo ad vitam hanc terrenam sustentandam strictissima & angustissima sunt, eorum sufficientem tantum, & necessariam ad vitam hanc tuendam copiam in se continent; imprimis autem ad animum & futurum illud seculum referuntur: quæ bona cum sint longe prioribus illis præstantiora ac sublimiora, ideo illis ommissis ad horum considerationem animum ac mentem advertamus. Est primo loco perfectissima ac plenissima voluntatis divinæ ac mysteriorum ea contentorum cognitio, qua quis in abdita Dei consilia inquirere, ea scrutari ac rimari potest, quæ in primis humilibus & contritis corde, Dei spiritu patent. 2. Est suprema illius felicitatis nostræ spes, quam ex consideratione potentiæ ac bonitatis in nos divinæ simulque promissorum in Novo Fœdere nobis præstitorum, firmissimam concipere possumus, eaque omnia hic in terris nobis adversa, dura, aspera, molesta vincere ac superare. Tertio est cœlestis ille ac plane divinus Spiritus sanctus, qui & cognitionem illam sacratissimæ voluntatis divinæ auget, & promissa ejus in primis vitæ immortalis, in cordibus nostris obfignat, quique in calamitatibus ac periculis nobis justitiæ causâ subeundis potissimum succurrit. Quarto est læta ac hilaris conscientia, ex vita ad nutum & voluntatem Dei altissimi composita, quæ cujus animum infedit, perrenni gaudio implet, quæ omnia mala, & insuavia facile extinguit, ac penitus exterminat. Denique fastidium his omnibus imponit, suprema illa ad quam sumus vocati, beatitas, quæ ipsa, ut si cætera absint, satis magnum momentaneæ hujus demissionis præmium esset. Quæ major dignitas, quæ præstantior felicitas cogitari etiam potest, quam ad supremam illis seculis fastidium evehit ac pervadere, & perennibus perfruere voluptatibus? Quæ quia non tantum desiderium nostrum infinities superant, verum etiam super humanum sunt captum, ideo de illis dicere nunc superfedo. Verum istud nequaquam præterire visum est, non injuria omnem felicitatem nostram huic uni virtuti tribui posse, cum ejus ambitu omnium virtutum chorus, quodammodo contineatur, vel saltem eam consequatur. Quare sublimem ac eximiam illam virtutem esse necesse est, quæ & cæterarum omnium fons quidam est ac origo, & felicitatis supremæ mortalibus causa: adeoque summa ope ablaborandum est, ut ejus participes esse possimus. Deus autem nos juvet pro infinita sua gratia & misericordia, per unigenitum suum Dominum & servatorem nostrum. Amen.

Concio in Matth. cap. 16. vers. 24.

Uangelii servatoris nostri Domini Jesu particula à Matth. cap. 16. v. 24. descripta sic se habet: *Qui vult me sequi* &c. Cum cognitio Dei & Christi Domini salvifica, in primis in notitia voluntatis utriusque consistat, nullam in rem æquius est, tempus & operam insumere, quam in eam, quæ nobis divinam voluntatem considerandi, occasionem præbet. Quod cum de verbis prælectis jure dicatur, ad eorum diligentem examinationem animum advertamus. In iis autem Christus docet, quo animo quisque doctrinam ac religionem ipsius amplecti debeat, & quo pacto se ad eam firmiter retinendam ab ipso initio munire. Ubi consideranda duo. 1. Quibusnam hominibus hoc præceptum præscribat Christus: deinde quidnam iis præcipiat. 1. Est ibi: *Si quis vult me sequi*, hoc est, si quis meus vult fieri discipulus: si quis meus in doctrina ac vita vult fieri affecta, meque ducem à Deo sibi datum agnoscere, atque amplecti. Ducem se nimirum in via salutis servator noster præbens, iis qui sub suis signis mereri vellent, præcepta quædam præscribit, vide Luc. 14. v. 26, & seqq. Quorum primum est, ut Abneget seipsum, hoc est vitam hanc corpulque suam Christi causa spernant, itaque se componant, ut etiam si ob sanctissimam ejus religionem vita

hæc perdenda sit, id haudquaquam abnuant, & de ea veluti aliena non sint amplius solliciti. Quod enim abnegamus id non amplius pro nostro agnoscimus, idque extra curam nostram ponere solemus, nec retinere laboramus. Quod si vulgariorem sententiam horum verborum sequi malis, ita ea erunt, accipienda ut illa Apostoli Tit. 2, ubi jubet abnegare, impietatem & mundanas concupiscentias, hoc est ut eas penitus abiciamus ac vitemus, & nihil cum illis amplius commune habere velimus. Quod enim abnegamus cum eo nihil nobis amplius volumus esse commune. Quia enim antequam clara lux Evangelii per servatorem Dominum Jesum hominibus affluisset, lex non erat tantarum virium, ut homines à peccatis retrahere possent, eaque de causa, plerique hominum sub ea viventium gravibus vitiis ac flagitiis cooperti, erant: ac præterea & longe perfectior & absolutior Deo serviendi modus à Domino Jesu debet institui, propterea jure ab omnibus requirere potuit, ut semetipsos abnegarent, qui antehac mundo ac ejus illecebris variisque delinimentis dediti fuissent, qui cupiditatibus carnalibus serviissent, qui denique nil nisi terrenum & carnale habentis saperent, & vitam hanc terrenam cum ejus oblectamentis felicitatis loco haberent, ut his omnibus spretis & abjectis seipsum quodammodo segarent & exuerent. Quare non immerito alibi quoque servator noster, hunc vivendi sub Euang. modum, vocat Regenerationem. Apostolus autem dicit: *In Christo Jesu neque circumcisionem neque præputium valere quicquam, præter novam creaturam.*

Unde liquet quanta in eo difficultas sita sit. Oportet quippe nos vel ipsam expugnare naturam, quæ semper ad vitia prioris assuetudine peccandi confirmata, non minus hominibus ad voluntatem Dei se componentibus negotium facecit, non leviozem molestiam exhibet, quam si corpore nos isto exuere & novo circumponere vellemus. At non sunt leviora reliqua Servatoris nostri, quæ nobis hoc loco tradit, præcepta. Quorum secundum est in verbis *Tollat crucem suam*. Fortitudinis nostræ Christianæ perfectionem quandam gradum nobis præscribit. Quæ virtus quia non minus ceteras difficultate quam præstantia superat; ideo etiam hanc insignite nobis Sacræ Literæ commendant. Ita Servator noster statim jam tum in exordiis prædicationis suæ inculcat; *Beati persecutionem*, &c. Et alibi sui causa omnia relinquens præmium proponens, cum centuplum amissorum bonorum eos hic in terris recuperaturos dixisset, conditionem hanc Novi Fœderis cum afflictione addere non omisit. Ita Paulus Apostolus: *Qui volunt pie vivere* &c. alibi verò; *Per multas nos afflictiones*. Hoc loco autem quem tractamus utitur Christus, impropria loquutione, valde tamen rei accommodata: *Tollat crucem suam*. Hoc enim antiquis moris erat, ut ad hoc grave pœnæ genus damnati, crucem suam in locum supplicii humeris suis deportarent, hoc onus in ipso mortis confinio cruci suffigendis imponebatur. Quare loquutio ista ex prisco more desumpta, ad denotandum, nos ad quasvis afflictiones, atque adeo ad truculentissimæ & ignominiosissimæ mortis genus, promptissimos & paratissimos esse debere, plurimum valer, idemque omnino denotat, ac si Christus dixisset, non alter vos ad varia mei causa mala sustinenda expeditos esse volo, quam si crux vobis esset assidue circumferenda, cum fides vestra, justitia, gloria mea postulat, eique essetis affigendi. Vel potius: ita jam animum componat, quisquis discipulus meus fieri vult, ac si jam ad ignominiosissimam & truculentissimam mortem, qualis est mors crucis, esset rapiendus, & ut ii facere coguntur, qui ad supplicium istiusmodi ducuntur, crucem sibi impositam animo jam saltem ferat, quasi jamjam eam mortem laturus. Per gradus enim quosdam ascendit Christus, & fortitudinis Christianæ perfectionem gradum superiori addit. Posset enim quispiam ita vitam suam contemnere, ut

(m m) tanea

tamen non ad quodvis mortis genus paratus; esset: posset etiam mortem eam longe prospicere, & animum ad vitam multo demum tempore post relinquendam præparare. Cui rei his verbis occurrens Christus vult ut parati simus tum ad teterrimum mortis genus, subeundum, tum statim subeundum, si ita res postuler. Ut ergo paulò fufius de hac virtute loquar, ejus vis est, ut parati simus Christi causa non tantum varia mala, molestias & afflictiones innumeras, sed ipsam etiam cruentam, eamque acerbissimam mortem sustinere, & ubi necessitas exegerit, patienter etiam omnia ista perferamus: cum enim tantum ac tam præstantius nec sublimius, cogitari posset, parerat. ut nos quoque illi nostram probitatem ac constantiam quam maxime probaremus. Ea autem nullibi magis quam in afflictionibus, potissimum in morte Dei causa subeunda elucescit. Dum autem vita superest, etiam si eam inter varias afflictiones exigas, habes aliunde semper aliquid, quo te soleris & erigas, at nihil in terris reliquum est spei, quem torrens iste afflictionum & malorum ducit ad mortem; soli Deo fidat, in eo spem suam collocaet oportet. Unde quanta etiam ad Deum laus & gloria redundet, & equis non videt? quam ille læto ac hilari vultu intruetur tam magnanimos ac fortes suos milites? Qui ad nutum sui imperatoris, cum gravissimo ac maximo hoste congredi non dubitant, atrocissimis malis oblectari non recusant, imò lubenti animo vitam ipsam profundunt. Unde jam major adhuc quam antea in Deum pietatis ac religionis difficultas patet. Non enim tantum abnegare nosmet ipsos, id est naturam propemodum ipsam frangere jubemur; verum etiam hostili quodammodo ac inimico in nosmet ipsos esse animo, ut mori etiam; cum fides, cum justitia postulat, nequaquam dubitemus. At tertio discipulis suis Christus se sequi jubet. Quæ verba licet ita accipi queant, ac si dixisset Christus: atque in ea re nempe in ferenda cruce; me sequatur, qui idem nunc facio animo, aliquando re ipsa facturus: tamen latius etiam extendi queunt, prout quidem vulgaris fert sententia, in qua satis aptis officiorum, quæ præscribi videantur, apparet ordo. Primo enim quid eos abjicere voluerit, docuit; secundo ad virtutem eximiam præstandam animavit: nunc jam ad alia eorum officia eos extimulat. Idque in verbis sequatur me. Quæ impropria esse nemo non videt. Sententia eorum receptor est, ut Christi discipuli ejus vitæ innocentissimæ ac sanctissimæ se quam maxime accomodent. Quemadmodum enim proprie loquendo alterum sequi volens, ejus vestigia quam maxime premat necesse est: ita nos ducem salutis nostræ sequuturos, ejus vitæ actionum viam insistere omnino necesse est. At verò ut vita servatoris nostri inter cæteras mortalium sanctissimorum facillime emicuit: ita in ipsa ejus vita singulares quedam virtutes eminerunt, quas etiam in eo inprimis nos sequi decet. Digna est, quæ à nobis primo loco donetur, cum etiam ab ipso Christo eundem obtinuerit, singularis ejus humilitas. Eam enim nominatim in se imitandam suis discipulis proposuit. Ea tam sublimis tam excellens fuit in Christo, ut nulla jam celsior reperiri posse videatur: Patri suo cœlesti (quod etiam inter singularia ejus humilitatis documenta collocat Apostolus) fuit obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Cum vitam satis longam inter convitia & calumnias, labores varios, & angustiam, Deo suo morem gerens, exegisset, eam tandem longe gravissimis cruciatibus ac tormentis clausit. Idem etiam nos nostri esse officii ducamus: obedientia Deo Patri nostro cœlesti præstanda, nihil nobis sit antiquius; coram eo nos quam maxime submittamus: ejus voluntari nostram plane ad dicamus: mortem denique ipsam eamque truculentissimam ac ignominiosissimam, si necesse sit, sustinere illius causâ non recusamus: salutis hu-

manæ, præcipue fratrum causa, nihil non faciamus: quam modestissime de nostra dignitate sentiamus: & ubi res & tempus postulat, ad vilissima etiam ministeria eis præstanda nos demittamus. Cujus rei servator noster se nobis insignè præbuit exemplum, dum servorum suorum hoc est, Apostolorum pedes lavit. Sed in eo etiam non minus, quam prior ista virtus, relucet singularis eximia in Deum fiducia, cujus ne alia penne innumera documenta commemorem, duo tantum haud scio an præcipua, in præsentia promerere constitui, ejus præstantem in deserto constantiam, & memoratu dignissimam in morte fortitudinem ac patientiam: ubi duos potissimos ad hominum animos expugnandos arctes fortiter excepit, & à se depulit servator noster. Primum enim à mille technarum artifice instructas in deserto insidias, blandicias, fallacias, ita fortiter & animose sustinuit, itaque se ei opposuit, ut etiam eum à se abegerit, nedum ut minima in se Patri suo cœlesti dissidentia signa exhibuerit. Cum vidisset veterator ille sibi artes has malo cessisse, contulit se ad alia duriora remedia, & jam minas afflictionum gravissimarum intentare, mortemque crucis ignominiosissimam primum animò subjicere, deinde propius advovere, & re ipsa denique permisso altissimi inferre cepit. Sed quantum profecit? In angore gravissimam mortem præcedente, insignè fiducia in Deum argumentum elicit, dum ardentibus ad Deum precibus, consolationem servator noster, impetrat. In mediis cruciatibus etiam quid aliud quam vocem singularem ejus in Deum fiduciam spirantem extorsit? qua etiam præsens numinis divini auxilium sibi magister noster impetravit, & hanc veluti ultimam in terris suæ in Deum fidei tesseram & argumentum reliquit.

Hanc quoque virtutem ejus ad nos transferamus. Ea se imprimis in omnibus periculis exercere debet, ut ad Deum solum confugiamus: quod si differat auxilium, non statim animum despondeamus, sed firmam spem in eo collocantes, patienter ejus opem expectemus. Magis adhuc se exhibere debet, in variis in quæ incidimus calamitatibus ac afflictionibus, ut non aliunde, quam ab eo solo pendeamus, & liberationem ardentem cum summa patientiâ efflagitemus: omnium verò maxime, elucet, in morte cruenta, quam quis Dei ac justitiæ causâ suscipit. Egessati nostræ interdum ope & auxilio humano succurritur: periculis etiam nos aliquibus eripere possunt amici, at qui fidei causâ morte defungitur, nihil habet in hominum auxiliis, reliquum spei: Deo soli confidat, in ejus bonitate & misericordiâ spem collocaet oportet. Quare in eo nostræ fidei anchoram desigamus, illum præsidium ac perfugium nostrum unicum ducamus ac profiteamur. Ex hac servatoris nostri eximia in Deum fiducia fluxit etiam alia non postrema virtus, ejus indefessum in precibus ad Deum fundendis studium ac cura. Unde etiam nobis certam rationem ac modum orationis præscripsit, & præterea tum suo exemplo, tum admonitione ad preces quam creberrime ad Patrem nostrum cœlestem fundendas; author nobis fuit & incitator. Ille prout Euangelistæ de eo testantur, loca sola & secëssus amavit, quo tantò commodius precibus vacare posset: noctes etiam integras in iis exegit, hancquæ suam in virtute hac omnium pulcherrimam juxta ac difficillimam, constantiam, ultimam illa sua ferè in terris ante obitum ardentissima, pro mortibus præcatione pulcherrimè clausit. Eam nos in duce & antesignano nostro imitari debemus, & quidem tanto magis, quanto difficilior est, quantoque majotis nobis commodi ac utilitatis est causa. Difficile est corpus hoc nostrum, humile & ad terram abjectum ad cœlestia erigere ac tollere: sua mole premit animum, ut se exetere non sine molestia queat. Sed cum tantopere id expediât, vis etiam quedam adhibenda est; ne nos tanto commodo, per nostram ipsorum incuriam defraudemus. Fastidium omni-

omnibus in eo imitandis virtutibus summa ejus ac perfectissima fortitudo ac patientia imposuit, qua omnia mala dura ac adversa, sibi ex Dei patris voluntate per homines sceleratos immissa, æquissimo ac mansuetissimo animo sustinuit. Ille prout omnes Evangelistæ sancti in eo conspirant, variis eorum injuriis divexatus, convitiis, calumniis, blasphemis nefandis appetitus, ad mortem denique omnium atrocissimam ac contumeliosissimam per summum eorum scelus adactus, non modo nihil, quod aliquam redoleret impatientiam admisit, aut in nefarios suos parricidas, asperioribus verbis aut durioribus minis horribilia Dei judicia, ob id ipsum commertis, invectus est: verum etiam (inauditum antehac factum & admirandum) Deum pro illis deprecatus est utque hoc ipsis Pater suus cœlestis non imputaret, enixis ab eo precibus contendit, in gravissimis & exquisitissimis tormentis ad Deum solum repperit, ei se suamque animam ultimo, quem duxit, spiritu commendavit. O perfectissimam fortitudinem! ô inauditam & prope inimitabilem patientiam! Danda tamen est opera, ut quoad ejus fieri potest, eum hac etiam in parte imitemur. Ea est nostra, quo ad carnem in terris conditio, ut pie aliqui viventes, multa mala & adversa patiamur. Mansuetudine inprimis opus habemus. Eam enim facile dolores ac calamitates, nobis per summam injuriam ab aliis illata excutere possunt. Si tamen animum intenderimus, quemadmodum Deus filio suo, auxilium imploranti, in hoc malorum terrenorum maximo, non defuit: ita hic per suos cruciatus edoctus nobis in iisdem calamitatibus constitutis promptissime succurrit. Et hæc de imitatione servatoris nostri dicta sufficiant: ille ipse pro infinita sua gratia & misericordia efficiat, ut ejus virtutes hic in terris representantes, ejus etiam cujus nunc pariceps est, felicitatis aliquando confortes esse possimus, ad nominis sui gloriam, & Dei Patris sui, cum quo ei sit laus & gloria. Amen.

* * *

IN verbis Euang. nuper prælectis, succedunt rationes validæ, quas superioribus præceptis servator noster subjungit, quibus voluntatem nostram tentat & urget, ut ad ea servanda animum nostrum inducamus. Ac si vulgarem priorum verborum sensum spectes, solius de cruce ferenda præcepti rationes firmas affert, sin peculiarem illam cordationum interpretum attendas, rationes istæ toti loco serviunt. Ita enim inquit Servator noster: *Qui enim voluerit animam suam* &c. Hoc in seqq. magis adhuc amplificat ac ducit. A summo nimirum vitam Christi causa ponere recusantium incommodo, ex adverso, à præcepto ejus parentium ingenti commodo ac felicitate, firmum satis ducit argumentum. Primum autem diversum hoc hominum genus deseribit, tum utriusque longè diversissimum eventum proponit, ac priores prius, dum inquit, *Qui voluerit animam suam servare.* Hoc est, qui ad mortem cruentam, mei causa sustinendam perductus, eam subire renuerit ac recusavit, putans se hac ratione animæ suæ optime consulturum, sed vehementer fallitur, ita enim inquit Servator noster *perdet eam.* hoc est loco mortis temporariæ, in quam omnes mortales necessario incurrunt; quamque qui Christi causa vitam profundunt, animosè occupant, in grave judicium Dei, mortis æternæ, omnibus voluntati ejus inobedientibus propositum, incident: qua ratione verissime animam suam perdent, quam se servaturos opinabantur. Unde jam singularis cautio peti potest. In rebus divinis ad salutem nostram pertinentibus, non semper esse humano judicio standum, quam proclive enim est mortalibus

labi, & in errorem incidere? vitam hæc, quam diutissime tueri ac conservare velle, videtur aliquid in se continere rationis, quanquam ne hoc quidem est nostrum, in ejusdem enim vita hæc nostra momentanea manu ac potestate est, in cujus sempiterna illa ac immortalis; sed ut ita sit, quid tamen intereat, vitæ huic comparcere, eamque aliquouque prorogare velle, cum id sit quandoque æterno exitio ac interitu pensandum? Longe prudentius sibi consulunt, qui vitam suam Christi causa profundunt. De quibus ita servator noster: *qui autem perdidit*, hoc est, qui ita in vilipendium animam suam adduxit, ut eam prodigat, qua ratione ad tempus ea destituatur vel ex opinione malorum, eam perdat, idque faciat quatenus est meus discipulus, & sanctissimæ Christianæ religionis professor, pro hac vita misera & momentanea, beatam illam ac immortalem reportabit. Quanto melius ac consultius est, divinæ voluntati ac consiliis ejus, quam humanis adherere? quanto felicior horum hominum, quam priorum illorum, ut ut prima fronte deterior videatur, fors est? Quis non libenter velit vitam temporariam ac caducam, sempiterna ac stabili commutare? quis divitias ac voluptates incertas ac multo luendas, certissimas ac perennibus atque cum sempiterna gloria conjunctis? Talem commutationem insitunt, qui vitæ huic suæ caducæ non parcunt, hac tamen conditione; si id non suo aliquo merito sustineant, sed Christi ac justitiæ causa ipsis contingat. Quia in præcedentibus servator noster, servare volentem animam suam, eam perditurum dixerat, ne forte quis hanc jacturam levi sibi duceret, ideo nunc summam ejus magnitudinem ac gravitatem ostendit; dum eam cum bono, maximi apud homines mundanos momenti comparat, idque jacturæ animæ longè posthabendum docet, inquit; *Quid enim prodest homini* &c. Felicem illum ac fortunatum homines prædicant, cui magna aliqua terrenorum bonorum portio obtigit, quantoque major, tanto beatior, tanto felicior, quod si aliquem eo usque fortuna provexit, ut totius mundi habenas molitur, inter rari exempli felicitatem id connumerari solet. Ac de Magno quidem Alexandro, fide digni autores perhibent, eum ad hoc usque fastigium velis fortunæ fuisse subvectum, ut totum sibi mundum (orientalem quidam volunt) subjungarit. De Romanis quoque eos toti mundo imperasse, comperit habemus. Sed quid aut illi profuit ultra oceanum possidere, aut his terra marique dominari? Quamdiu ipsi steterunt, gloria eorum viguit, fortuna eorum omnium admirationi fuit, post mortem, nomen etiam & fama eorum intercederunt. Quare prudenter admodum, sapientissimus ac opulentissimus Rex Salomon, hanc hominum conditione expendens, ac eundem omnium etiam nescio quibus non ornamentis præditorum exitum cernens, vanitatis omnes, etiam maximas voluptates ac divitias damnavit. Etenim si vel ipsam sanam rationem in consilium adhibeas, nullam aliam de bonis istis sententiam audies; caduca sunt, fluxa aut volubilia. Fortuna dum maxime splendet, frangitur, in hoc eos, qui se ejus potestate permiserunt attollit, ut casu graviore ruant: summis enim negatum est stare diu. Quare prudenter sane servator inquit, *Quid prodest homini si totum mundum* &c. idemque quodammodo repetit, aut potius urget & amplificat, dum inquit, *aut quam dabit homo commutationem* &c. quasi diceret, si posset aliqua inter bona ista terrena & animam humanam commutatio institui, alicujus esset usus, sed cum hæc non detur, nullo plane in precio ratione hujus tantæ jacturæ sunt habenda. Etiam si nescio quot auri tonnas possideas, etiam si opulentia divitias Ægypti, aut Croesi opulentissimi Regum, aut Alexandri superes, non tamen idèo vivacior eris, non animam tuam ab interitu vindicabis. Quare tanto ma-

(m m 2)

jor

jor tanto sollicitior cura animæ est habenda, qua nihil
 carius est & preciosius, quamque nullo terreno ab in-
 teritu æterno, redimas impendio. *Venturus enim est
 filius hominis in gloria*, &c. possunt enim verba hæc vel
 cum proxime præcedentibus connecti, ac si Christus
 diceret, neminem impiorum divitiis suis æternum
 interitum effugiturum, quandoquidem futurum sit
 tempus judicii ejusmodi, ubi nulla talium habenda sit
 ratio, sed solarum vitæ actionum, pro quibus dignum
 quisque relaturus sit præmium: vel ad ea referri, in
 quibus Christus tum de conservatione animarum hor-
 rum qui eas perdidit, tum de abolitione, servare
 volentium dixerat. Poterat enim quis fidem dictis ejus
 derogare, judicii præsertim ultimi ignarus, & cum
 idem omnes homines mortis exitus maneat, quando
 discrimen hoc piorum & impiorum sit futurum me-
 ritò quærere. Respondet igitur in his verbis servator
 noster, docetque judicium futurum, discrimen illud
 allaturum. Ubi tria nobis veniunt consideranda: primo
 quis futurus sit, judicii illius extremi admini-
 strator. 2. Quali cum apparatu & gloria. Tandem
 quomodo illud administraturus. Prius exprimitur ibi
venturus enim est filius hominis, &c. Eum alibi Pau-
 lus vocat virum, dum de hoc eodem extremo judicio
 ita inquit Act. 17. 31. *Statuit diem* &c. Quod de Jesu illo
 Nazareno, mediatore N. F. Domino ac Rege nostro
 intelligendum esse, quia nemo est qui dubitet, ideo
 nunc ejus rei demonstrationi supersedeo. Illud prætere-
 rre silentio nequaquam possum, vel ex ea etiam ejus
 descriptione posse nos quid de essentia ejus sentien-
 dum sit colligere. Cur enim si verum est quod quidam
 statuunt eum esse naturam Deum, ubi de præclarissimo,
 suo opere loquitur, se filium hominis nominat,
 cur aliunde qualis onamentis, adventus sui splendo-
 rem describit? suffecisset dixisse se Deum verum es-
 sentiam ac naturam venturum: Eum enim omnis splen-
 dor, honor ac gloria necessario comitaretur. At tan-
 tum abest ut id dicat, ut potius se in gloria Patris sui
 venturum asseverare non erubescat. Is igitur qui est
 natura verus homo venturus est, eum nos pro Rege,
 Domino ac Judice nostro agnoscere, ac firmiter cre-
 dere debemus. Jam quanta cum gloria ac splendore
 venturus sit videamus. *In gloria Patris sui cum*, &c.
 Ubi & singularis Christi majestas, & ejus comitatus
 describitur. Prius per gloriam patris Domini nostri
 Jesu Christi, Patris illius celestis, qui lumen habitat
 inaccessibilem, quemque oculus humanus non vidit un-
 quam, nec quamdiu est mortalis, videre potest. Qua-
 re omnium illius gloriam amplissimam & augustissi-
 mam esse necesse est: verum quæ illa sit, aut quanta
 eloqui & enarrare volenti, celestis & plus quam An-
 gelica lingua opus est, terrena mortalium nihil
 hic præstare valet. Quare jam ad comitatum ser-
 vatoris nostri progrediar. De hoc ita inquit: *cum
 Angelis suis*. Suos vocat, quia simularque cele-
 stis regni potius est, regimini etiam ejus ac do-
 minio statim subiecti sunt, quemadmodum multis
 in locis 55. testatur, quorumque opera cum nunc
 ad opem & auxilium ferendum salutem hæredita-
 re debentium utatur, tum vel inprimis eam ad
 exitum perducitur eos ministros & adiutores est
 adhibiturus. Prout aliquid hac de re habes diser-
 tius in Epistola 1 ad Thess. 4. vers. 15. *Hoc enim vobis
 dicimus*. Et in Apoc. aliquid adhuc planius quivis lege-
 re potest. Propero ad normam judicii instituendi vi-
 dendam, si quidem in ea plus situm est, ea continetur,
 in verbis, *Et tunc reddet unicuique*. Actionum nostrarum
 in judicio suo ferendo singularem index noster
 habiturus est rationem, quod multis in locis testan-
 tur Sacre Literæ. Præclare Paulus Rom. 2. vers. 6.
Deus reddet unicuique secundum, &c. Sed nescio an
 usquam præclarior magisque graphice nobis tota hæc
 materia describatur, quam eam ipse servator noster
 in Euang. apud Matth. cap. 25. depinxit vers. 31. *Cum
 venerit filius hominis in gloria sua* &c. Magnum igitur
 hoc nostrum omnium ad virtutem ac pietatem colen-
 dam incentivum esse potest, simulque insigne repa-

gulum vitiorum, quod sciamus judicem illum no-
 strum ex singulorum actionibus ad sententiam de
 ipsorum suprema felicitate vel extremo infortunio
 ferendam, normam ac regulam sumturum. Simul vi-
 dere possumus non exiguum eorum errorem, qui pie-
 tatem ac virtutem adeo vili loco habent, ut nullius
 in salutis nostræ negotio, precii eam esse velint,
 eam servator noster secundum Dei gratiam ac mise-
 ricordiam, causam esse salutis nostræ dignatur. Nos
 apud quos magni semper fuit, & esse debet pietas,
 hunc aliorum errorem nihil morati, ut ea etiam,
 potissimum autem effectibus ex charitate manantibus,
 qui tum inprimis habituri sunt locum, ut vidimus,
 præditi simus, diligenter curemus. In quo studio no-
 stro nos Deus noster juvet ad gloriam suam, nostram
 autem æternam salutem. Amen.

Concio in Rom. 4. vers. 25 ultimo.

Christus traditus est propter. Præclare admodum
 servator noster apud Johan. euang. cap. 6. vers. 48.
 seipsum panem vitæ vocat: id quod non de ipsius per-
 sona revera intelligendum esse, sed de iis, quæ vel do-
 cuit Christus, vel salutis nostræ causa fecit, passus, aut
 consequutus est, nemo ignorat eorum, qui pleni-
 rem paulò divinæ veritatis notitiam sunt adepti. Ea
 enim si quis assiduo in animo voluit acveriat, dili-
 genti consideratione digerit & in succum quodam-
 modo ac sanguinem convertit, mirum est quemad-
 modum ipsum alant, reficiant ac recreent in vita spi-
 rituali, mirum quanto sint ad beatam illam & immor-
 talem consequendam adjumento. At verò cum san-
 ctissimæ ac perfectissimæ Christi doctrinæ considera-
 tio, una cum iis quæ ad ejus confirmationem ad mor-
 tem usque servatoris nostri facta sunt, plurimum hac
 in parte valeat: haud scio tamen an inter alimentum,
 hoc ac pastum animæ nostræ principem locum diligens
 mortis Christi, & consequentæ post eam gloriæ medi-
 tatio obtineat: Unde etiam eodem loco Dominus
 Jesus, carnem & sanguinem suum verum cibum &
 potum appellat, innuere proculdubio volens, mortem
 suam una cum iis, quæ eam sunt consequuta, ejusque
 accuratam considerationem, ac ut ita dicam, dige-
 stionem nos in vita spirituali perfectissima ratione
 alere ac reficere. Quare haud dubie nobis laboris im-
 pensæ ratio constabit, si in consideratione mortis Chri-
 sti ac gloriæ resurrectionis aliquid temporis & operæ
 infuserimus; sumta ex verbis Pauli prælectis occa-
 sione: in quibus nobis singulares duarum istarum
 maxime illustrium Dei cum Christo, in salutis nostræ
 negotio actionum, mortis nimirum & resurrectionis
 causam atque inprimis fructum ac utilitatem expri-
 mit. Ac prioris prius, dum inquit *Christus traditus
 est* &c. per hanc enim traditionem eum nihil aliud,
 quam in mortem traditionem intelligere, tum alia
 apud eundem Apostolum loca, in quibus eodem lo-
 quendi modo utitur, quæ quidem omnibus sunt
 obvia, tum opposita huic traditioni resurrectio, cu-
 jus fructum posterius horum verborum membrum
 explicat, docet. Quod igitur Christus mortem dir-
 rissimam & ignominiosissimam subierit, dicit Apo-
 stolus *id factum esse propter peccata nostra*, quæ verba non
 sunt ita accipienda, quemadmodum ea à nostris alii
 cæcibus dissidentes capere solent, ac si significarent
 Christum ideo mortuum esse, ut pro peccatis nostris
 iraro Deo satisfaceret, & ad extremum usque terun-
 cium, debita nostra persolveret: sed quemadmodum
 ipsa vox propter indicat, Christum causa vel occasio-
 ne peccatorum nostrorum mortuum esse, nimirum.
 Vox autem peccati prout cuius facile est observatu, du-
 plicem in Sac Lit. patitur sensum: vel enim significat
 actus habitusve ipsos peccatorum, hoc est, voluntatis
 divinæ transgressiones, vel effectum peccatorum,
 penam nimirum ea subsequenter. Hoc loco
 etiam si utramque significationem non incommode
 sustinere possit, in priori tamen potissimum signifi-
 catione videtur sumenda. Nam si peccatorum nomen

fumeretur pro eorum poenis, sensus vix possit esse alius, quam Christum mortuum esse, ut nos à peccatorum poenis liberaret, quod nihil foret aliud quam id, quod resurrectioni adscribitur, hoc est Christum mortuum esse propter justificationem nostram. Etenim justificatio illa nihil est aliud, quam à poenis peccatorum liberatio. At verisimilius est Paulum aliud velle dicere in prioribus verbis, aliud in posterioribus. Quare consentaneum est, vocem peccatorum proprie sumi, ac pro ipsis divinæ voluntatis transgressionibus poni. Verum nihilominus duplex poterit esse horum verborum sensus: quia duplici modo particula *propter* accipi potest, vel de causa impulsiva traditionis Christi in mortem, vel de causa finali. Si priorem sensum sequi velis, iter erunt verba Apostoli capienda ac si dixisset: Christum ideo in mortem traditum, quia id peccata nostra, posito divino de salute nobis offerenda dandaque decreto, quodammodo requisierint, si quidem nec spem salutis firmam alioqui concipere, nec eandem consequi potuissimus. Si posteriorem sententiam amplecti malis ea erit: Christum ideo in mortem esse traditum, ut à peccatorum jugo liberemur, eaque in nobis extinguerentur, eaque ratione nos ad sanctitatem veram, sine qua nemo Dominum videbit, traduceremur. Nam ut de utroque nonnihil adhuc dicamus; Quia ante Novum Fœdus in quo se benignissimum toti mundo Pater noster cœlestis exhibuit, gravibus se mortale genus sceleribus obstrinxerat, qua ratione iram divinam & supplicia ejus jure merito horrere cogebatur, si benigno huic Fœderi fidem adicere debebamus, in quo se Deus omnium peccatorum nostrorum clementissime obliturum pollicetur, simulque sub conditione emendationis vitæ postmodum vitam æternam promittit, necesse fuit Deum tale aliquid facere, quod insperatissimam hanc divini gratiam nobis peccatoribus confirmaret, & quia per imbecillitatem nostram metus erat ne conditionibus Fœd. non satisfaceremus, sed iterum in peccata relapsis nobis, gratia hæc divina in irritum caderet, vis etiam quædam & robur nobis erat indendum, quo à peccatis impofterum abstineremus. Utrumque hoc Pater noster clementissimus, nobis in morte sui filii præstitit. Primum enim Christus Dominus, morte sua præsertim tam atroci ac ignominiosissima, qualem sustinuisse credimus, Novum Fœd. hoc quod cum mortalibus Dei nomine pepigit, mirum in modum confirmavit. Quis enim verissima esse omnia dubitabit, quæ is, qui sapientia cœlesti inter mortales emittit, vitæ innocentia omnes quotquot etiam futuri sunt superavit, in cujus ore dolus non est inventus, non tantum, quoad vixit constante asseveratione, & multorum malorum à perveris hominibus hoc nomine sibi illatorum perpeffione confirmavit, verum etiam cum ex Dei voluntate eo usque malitia eorum progrediretur, ut truculentissima ac ignominiosissima crucis morte ejus constantiam expugnare tentaret, eam etiam, quo nobis omnes de suæ doctrinæ veritate dubitandi anfas præcideret, habenti animo sustineret. Quare cum ita morte Christi, universa ipsius doctrina, adeoque etiam singularis illa de remissione peccatorum nostrorum, Dei gratia in doctrina illa comprehensa, nobis sit confirmata, & spes vitæ illius immortalis, quæ revera cum priori beneficio idem est, (Tum enim perfectam peccatorum remissionem, cum & vitam æternam consequemur) ingenerata sit, simul etiam magna nobis est data causa, cur nos à peccatis ad serviendum Deo nostro abducamus. Quis enim jam spe tanti præmii, concepta, quod sine vitæ sanctimonia nequaquam se adepturum novit, audebit in peccatis diutius perseverare? Præclare Joh. Apostolus, qui habet spem hanc in Deo (quod nimirum eum sit aliquando visurus & futurus ei similis,) purificat seipsum quemadmodum ille purus est. Quis enim nisi plane sit rationis expertus, tantum bonum spernere audeat? non spernere autem est per vitæ pietatem ac sanctimonia dignè se tam sublimes vocatione gerere.

Deinde morte Christi singularis nobis tum Dei Patris nostri, tum etiam ipsius servatoris in mortales charitas est contestata ac comprobata. Dei quidem, quod dilectissimum filium suum, quo nihil unquam carius habuit, nec est habiturus, nostri causâ qui gravium peccatorum ac divinatorum judiciorum mancipia eramus, quo nos ab æterno interitu vindicaret, immortalitati autem assereret, diris cruciatus, ac morti ignominiosissimæ objicere non recusat: Christi vero quod huic voluntati divinæ obsequutus, animam suam nostri boni & emolumenti causâ posuerit. Unde Paulus inquit: *Deus suam nobis charitatem commendat, quod cum essemus adhuc peccatores, Christus pro nobis est mortuus.* Quare licet cum eodem Apostolo in alio loco argumentari, qui proprio suo filio non peperit, sed eum pro nobis tradidit, quomodo nobis cum eo non donabit omnia? Si præpotens ille Deus, tantopere peccatores inimicos suos dilexit, ut eorum salutem unigeniti sui impendio redimere non dubitavit: quomodo eis ad se conversis sibi que penitus jam addictis, gratiam hanc in Novo Fœd. oblatam, subtrahet, quam nullo suo cum detrimento, imo cum magna sui nominis gloria ad exitum est perducturus? quomodo Jesus Christus, qui per mortem factus est Pontifex ad expiandum peccata populi, nunc exaltatus, & sine malorum suorum nostra causâ susceptorum potitus, pristinæ suæ in nos charitatis immemor, huic suo muneri deerit, aut nostri oblivisceretur? Quæ cum ita sint, magnum sane est in morte Christi, remissionis peccatorum nostrorum certitudinis argumentum: sed non minor etiam eadem mors Christi est aries ad expugnanda corda nostra ut à peccato liberi, Deo nostro qui nos tantopere dilexit, serviamus, & sic peccatorum jugum excutiamus. Quid enim aliud ita præventi gratia divina, quid ita undique ut sic dicam circumsepti ac circumdati beneficiis ejus divinis facere debemus, quàm ut exclamemus: *charitas Christi comprimit nos ut ita disjudicemus, quod si unus pro omnibus mortuus est, utique omnes mortui sumus. Mortuus autem est, ut nos non amplius vivamus, sed ei qui pro nobis est mortuus, quædam, ut ajunt, amoris est amor, quare nisi impiè ingrati in Deum nostrum esse malimus, redamabimus amantem: redamare autem alia ratione, quam voluntati ejus parendo non possumus. Hæc est charitas Dei, inquit Joh. 1. cap. 5. 3. ut mandata ejus custodiamus. Christus eodem pacto etiam inquit: *Qui mandata mea habet & ea custodit is est qui me diligit.* Quis autem non libenter tantos Monarchas, summos suos benefactores aliqua ratione demereatur? quis non amore prosequatur? cum autem prosequi non possumus, quin mandatis eorum pareamus, par est, ut in id totis viribus incumbamus. Præterea mors Christi Domini hac ratione etiam singulare est contra vitia amuletum, quod cum sciamus Christum, ut nos à peccatis abstraheret, morti tam atroci à Deo objectum fuisse, vel ex eo constat, quam res tetra sit & abominanda coram Deo vitium omne ac turpitud, quam ut è nobis extirparet, tantum ejus rei causa facere impendium non dubitavit. Quare quis tam contumax in suum creatorem erit, qui in eo quod tantopere odit, ac aversatur perseverare audeat? imo quomodo omnes non accendemur, ut virtuti potius incumbamus, quæ est gratissima in oculis ejus & præmium nobis est allatura sempiternum. Denique mors Christi hac ratione nobis est ad vitam piam & sanctam singulari adjumento, quod circa eam & in ea celsissimæ quædam juxta ac difficillimæ virtutes, quibus nos, ad cœlum contendentes, insignitos esse oporteat, reluceant, inprimis autem eximia ejus tolerantia ac patientia, qua dolores crucis acerrimos, & mortem omnium ignominiosissimam constanter sustinuit ac pertulit, iter hoc grave & molestum, variis difficultatibus ac periculis circumseptum felicissimè emensus est. Quare cum longe facilius sit sequi, quam præire, nobis hac rationi viam commonstravit, & vere decem se salutis*

(m m 3) æter-

æternæ præbuit, ut eundem tramitem ingressi virtutum difficillimarum, ipsiusque adeo si res exigat, mortis violentæ, tandem gratia & misericordia Patris nostri cœlestis adjuti, in optatissimo illo cœlestis felicitatis portu, conquiscescere possimus. Quid ergo restat amplius, quam ut eum strenue sequamur ducem, & deposito peccatorum onere, citato gradu stadium nobis propositum decurramus? Si Deus id morte charissimi filii sui, quo impendio nihil majus, quæsit, ut à peccatorum jugo liberemur, cur ejus consilium non sequimur? cur Deo nos tanto auctoramento invitati, vel potius nobis ipsis desumus? Agite igitur [exhortatio addenda & fortasse amplificanda, remotis iis quæ vitia nobis solent commendare.]

Superest ut aliquid de postremis Apostoli verbis dicamus; quæ sunt: *resurrexit propter justificationem nostram*. Ubi primum resurrectionis nomen omnia illa complectitur, quæ eam sunt consequuta, seu universam Christi gloriam, quæ ipsi ex mortuus in vitam revocato contigit. Deinde vox justificationis ex more Sac. Literarum accepta, nihil revera diversum à remissione peccatorum nostrorum significat. Est enim justificatio nostra tam benigna Dei nobiscum transactio, ut nos qui injusti sumus, ac nocentes, tanquam justos ac innocentes tractet, peccata nostra clementer condonando, ac vitam æternam conferendo. Quare cum Apostolus dicit *Christum resurrexisse propter justificationem nostram*, sensus est; Hunc finem esse resurrectionis Christi, ut nos beneficiorum divinorum Fœd. Novo inclusorum, in primis autem omnium maximi, vitæ nostræ sempiternæ, participes per ipsum fieremus. Propterea autem Apostolus hunc effectum peculiariter hoc loco resurrectioni Christi attribuit, quod per resurrectionem revera Christus, imperium ac potestatem in omnia consequutus est, adeoque tunc demum re ipsa nos salvandi adeptus est potestatem: mors ipsius conditio tantum quædam fuit ipsi à Deo imposita, qua præstita potestate hanc acquisivit ac per resurrectionem actu ipso obtinuit. In quo ipso etiam summam Dei in nos charitatem, ac benignitatem agnoscere debemus, quod non semet ipsum hujus tantæ suæ, quam nobis obtulit, gratiæ esse largitorem, sed Christum suum esse voluerit, in eo enim imbecillitati humanæ singulariter consuluit: erga eos enim quibus major nobiscum intercedit cognatio nescio quo majori semper fiducia ducimur, quam erga eos cum quibus ingens aliqua nobis dissimilitudo intercedit.

Si à Deo ipso esset nobis felicitas nostra obtinenda, etiam si non possemus ipsi non credere, fortasse tamen comparatione summæ ipsius majestatis cum vilitate nostra, an illi tantopere res humanæ curæ sint futuræ, addubitarem: sed postquam is unum è medio nostri naturæ nostræ participem, per varios dolores, cruciatus afflictiones, mortemque adeo truculentissimam, ad tantum fastigium evexit, ut eum Regem nobis & servatorem præfereat, fidem in nobis erexit, ac ut cum Paulo loquar, nos cum eo excitavit: quomodo enim de auxilio ejus in calamitatibus nostris dubitabimus, quomodo æ futurum salutem nostram vel suspicabimur, qui ipse non ignarus mali, per has suas calamitates, miseris succurrere didicit? quem finem etiam afflictionum ejus fuisse, non obscure Sac. Lit. in primis author Epistolæ ad Hebr. divini docet, dum inquit: Christus debuit fratribus per omnia assimilari. Quare ex his omnibus, quæ jam dicta sunt, clare perspicere possemus, Deum nihil plane eorum amisisse, quæ ex parte ipsius ad confirmandam divitem hanc ejus in nos collatam gratiam N. Fœderi insertam pertinent, nihil non quod incredulitatem ac infirmitatem nostram mirum in modum fulciret ac stabiliret fecisse. Unde etiam gratos nos ac memores hujus tanti beneficii præstare est necesse, nulla autem alia ratione possumus, quam si obsequentes nos ac morigeros divinæ ejus voluntati præbeamus: ad quod sedulo faciendum, cum aliis rationibus nos excitare debemus, tum vel im-

mis diligenti mortis Christi meditatione, ac ut ita dicam, ruminatione omnium ex ea manantium fructuum & insignium utilitatum. In resurrectione autem Christi Domini tanquam in vivo quodam exemplari ac speculo, nostram futuram felicitatem intueri, magnamque ex potestate ipsi data in cœlis ac in terra fiduciam capere, fore, sperantes, ut ille nos æternum salvet, si nos quoque firmam ac stabilem vocationem nostram ad extremum usque perduxerimus. Qua ex parte cum dubia sit admodum salus nostra (si enim nos nostro officio non defuerimus, nequaquam de Deo & Christo Domino dubitandum est) in eam curam sedulo incumbamus, ut eam ex parte nostra, quam optime ac firmissime communiemus. Hic murus aeneus esto, nil conscire sibi nulla pallefcere culpa. Deus autem ille summus, qui filium suum pro nobis tradidit &c. Spem immortalitatis in animis nostris spiritu suo obignet &c. Cui cum filio & per filium gloria in secula. Amen.

Concio in Epist. ad Coloss. cap. 3. ab initio.

Verba Pauli Apostoli in Epistola ad Coloss. cap. 3. ab initio sumemus consideranda. *Si igitur consurrexeritis Christo* &c. Qui scopus est totius sermone Sacri Codicis, ut nos ad vitæ pietatem ac sanctimoniam passim hortetur ac incendat, idem etiam est norum Pauli verborum, quemadmodum etiam eandem formam exhortandi hoc in loco retinet, quam in plerisque aliis servare videtur, ut nimirum suam admonitionem validis rationibus fulciat ac corroboret. Quemadmodum enim in tota vita nostra Christiana nihil est tam necessarium, quam pietas ac sanctimonia, ita nihil tam difficile, & quod nobiscum non nascatur, sed summo studio acquiratur, ac indefessâ cura retineatur. Quare jure merito nos Sac. Lit. quam creberime ad eam extimulant, optimoque consilio hujus modi exhortationes validis communiunt ac firmant, rationibus. Hoc in loco à fronte & à tergo suæ admonitioni Apostolus robur addit: quare nos quoque ductum verborum ejus sequuti, primam rationem videamus. Ea continetur in verbis; *Si consurrexeritis* per quam cum Christo resurrectionem quid Apostolus intelligat, ex aliis Sacrarum Literarum clarioribus locis in quibus de eodem agitur, in primis autem ex iis, quæ idem Paulus Rom. cap. 6. ab initio hac eadem de re differit, facile est percipere, cum inquit: *Quid ergo dicemus* &c. *ut quomodo excitatus est Christus* &c. Ubi quemadmodum per mortem in qua etiam nos Christo conformatos asserit, intelligit abstinentiam à peccato, ut similes mortuis omni sensu carentibus, ad omnem iniquitatem ac malitiam veluti obtorpeamus, sicque animum nostrum obfirmemus ne ullis ullis illecebris ac delinimentis capiatur aut ducatur: ita etiam resurgere nihil est aliud, quam ut verbis ipsius Apostoli plenissimis utar, in novitate vitæ ambulare, seu ad vitam piæ ac sanctæ resurgere, ut quemadmodum idem Apostolus alibi inquit, amplius non nobis ipsis vivamus, sed ei qui pro nobis mortuus est & resurrexit 2 Cor. 5. 15. Potest etiam resuscitatio ista intelligi de resurrectione ad eandem cum Christo vitam, nempe cœlestem illam ac immortalem, non quidem quæ re ipsa jam in nobis fuerit perfecta, sed quæ in spe ejus rei firmæ, & veluti jure, quod ad eam adipiscendam habeamus, consistat: de qua Paulus satis disertè alibi loquitur, dum inquit: nos jam esse per Christi resurrectionem in cœlum illatos. Verum ex præcedenti cap. hujus Epistolæ, ex quo verba nostra videntur, vel ejus quædam esse quasi conclusio, apparere videtur priori potius modo resuscitandi verbum esse hoc loco accipiendum. Ita enim ait 1. 13. *Vos mortuos existentes*, quod non esse proprie accipiendum ac si jam re ipsa id ac effectu ipso fuerimus consequuti; nemo est opinor qui ambigat: sed de effici-

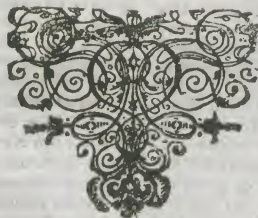
cacit ac virtute, quam nobis Christi resurrectio largitur ad hoc ut & nunc p̄i vivamus, & aliquando beatam immortalitatem consequamur: vel etiam de professione tantum, qua professi sumus, nos velle imposterum totos Christo consecrare, ac celestem vitæ rationem sequi, quemadmodum Christus à mortuis resuscitatus, celestem nunc vivit vitam ac vere divinam, quæ in immortalitate consistit. Quæ de hic idem Apostolus Rom. 6. Christus inquit resurgens ex mortuis non amplius moritur, morsilli non ultra dominatur, quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel, quod autem vivit, vivit Deo: Ita etiam vos &c. addito vers. 11. Dicimur ergo non resurrexissē simpliciter, sed *in Christo* partim quia similis est nostra resurrectio spiritalis, resurrectio Christi, partim quia virtute resurrectionis Christi; nos ad vitam piam sumus excitati; ita ut tum cum Christus resuscitaretur, nostra quoque resurrectio quodammodo fuerit perfecta. Etenim per Christi resurrectionem, indicit nobis Deus virtutem & efficaciam, qua nos à peccatis retrahere possimus, promissis divinis nobis abunde confirmatis, eorumque sp̄e animis nostris inserta, efficit etiam in nobis ut piam vitam ac sanctam profereremur, & sic à mortuis operibus tenebrarum nos resurrecturos restaremur, quo beatam illam immortalitatem reipsa aliquando consequi possimus. Utrumque hoc, quod diximus, nempe quod resurrectionis Christi tanta sit vis ad nos à morte spirituali ad pietatem vitæ excitandos; eaque à nobis agnoscat, & quod nos professi fuerimus, nos ad vitam piam resurrecturos & vitam Christi eam quàm per resuscitationem adeptus est, æmulaturos; magni est ad exhortationem Apostoli confirmationem, de qua postea acturi sumus, momenti. Si enim tanta vis est resurrectionis Christi, ad pietatem in nobis efficiendam; decet etiam nos ex parte nostræ officio nobis imposito satisfacere, & adjumento illo pietatis, quod à Deo nobis suppeditatum est uti: præsertim si nos id facturos jam fuerimus professi, nisi aut fatui, qui divinam gratiam superbè contemnamus, aut levissimi ac temperarissimi, qui à tam præclaro proposito consilio discedamus, audire malimus. Quod quia non cadit in homines sana ratione præditos, satis firmiter Apostolus suam exhortationem infert. Ad quam priusquam accedamus; ex hoc Apostoli exemplo videre possumus, maxime Ministrorum ac in verbo divino præsentium munus esse, ut tum sibi ipsis tum aliis vitam piam ac sanctam, quaqua via ac ratione id tentantes, in primis reddant commendatissimam, in qua cum summa salutis nostræ vertatur, ita tamen ad eam tardi sumus, ut nunquam satis doceri possit; nunquam autem satis dicitur, quod nunquam satis dicitur, inquit Seneca Philosophus. Hic addenda esset etiam exhortatio ad considerandam quam devotissime ac creberrimè Christi resuscitationem, siquidem tanta illius, sit vis ad pietatem in nobis generandam &c. Item, ut subinde memores simus promissorum, nostrorum quibus nos, Christo obstrinximus, & status ac conditionis nostræ, in quam translati sumus, quid ea possit, quam vitæ rationem exigit. Exhortatio ipsa Apostoli continetur in verbis illis, *quæ sursum querite*. Ubi 1. quid faciendum sit monet: deinde à contrario rem illustrans, quid omittendum sit docet, & utramque admonitionis partem rationibus munit. Priorem bis proponit, id est dum ait *ea quæ sursum querite* deinde cum ait: *ea quæ sursum sapite*. Ubi primum quid per ea, quæ sursum intelligat videamus: tum quid sit illa querere aut sapere. Per ea quæ sursum sunt, tum beata illa ac immortalis, ad quam vocati sumus, vita in primis intelligi debet, tum etiam vita pia ac sancta, sine qua nequaquam priorem illam assequi licet, intelligi potest. Nam celestem illam nostram felicitatem commodè ita ab Apostolo describi potuisse, nemo est qui ambigat. Vitam etiam nostram piam jure optimo ita ab Apostolo describi potuisse, apparet,

inde quod tam præclara sit ac sublimis, ut jure divina ac celestis censeretur. Quemadmodum contra, peccata, huic vivendi rationi ad quam nos hoc loco vocat Apostolus, adversa, vocat *membra nostra quæ sunt super terram*. vers. 5. Sed jam videamus quid sit *quæ sursum querere aut sapere*. Bis enim idem divertis verbis exprimit. Magnam hujus rei necessitatem, hac sua iterata adhortatione ostendit Apostolus: imprimis autem vocabulo *querendi* indefessam ejus curam ac studium significavit. Cum enim quippiam querimus, si præsertim magni sit momenti, ab hac cura non prius abcedimus, quàm inveniamus, aut nulla spes amplius restet inveniendi. Sed est tanti curam istam ac sollicitudinem subire tantorum bonorum causa, quæ & perfectissima sunt, quibusque nulla majora ac sublimiora vel cogitari possunt. Vita celestis ac divina, beata illa ac immortalis gloria, quid celsius, quid sublimius esse potest? vita pia ac sancta quid præclarior? Quare cum omnibus per Christi resurrectionem ad beatas illas sedes aditus est patefactus; qui omnem pietatem ac sanctimoniam professi sumus, hanc imposterum quoque queramus necesse est, si reipsa tantum bonum consequi velimus. Verbum autem *sapite* ut alibi ita etiam hoc loco significat *desiderate, spirate*, superna illa unice cogitate. Hanc suam exhortationem magis adhuc confirmat Apostolus, dum in prioribus verbis, ea, quæ sursum esse dixerat, magis adhuc declarat, in posterioribus autem exhortationem suam à contrario illustrat, ubi dicit: *Ubi Christus est in dextera Dei*. Insignis sane loci illius commendatio, simulque magni momenti ratio, cur ea quæ ibi sunt, sectari summo studio debeamus: singularem quippe nostræ illius felicitatis, ad quam aspiramus, certitudinem exhibet, quod ibi habemus nostrum Messiam, servatorem ac Regem nostrum, qui nobis latum hoc de remissione peccatorum nostrorum nuncium, & nostra in cælis hereditate, annuntiavit, qui variis rationibus confirmavit, qui tanto amore mortale genus est profectus, ut hujus rei tanto magis confirmandæ gratia, mortem etiam dirissimam subire non recularit, is ad cælos ipso evehctus est. Dixit autem ipse, ubi futurus sit ipsemet, ibi servos quoque suos fore. Sed præterea, non solum in cælis degit nunc Christus, verum etiam sedet in dextera Dei, hoc est sublimem in omnia tenet potestatem, ac imperium: verba enim ista *sedet in dextera* &c. de regimine ipsius intelligenda esse, docet Apostolus, quod ita explicat 1 Cor. 15. pro eo enim quod Psal. habet *sedet &c.* reponit, oportet enim eum *regnare &c.* Is igitur qui caput nostrum est, nos illius corpus, qui sponsus est, nos illius sponsa, qui ut auctor Epistolæ ad Hebr. inquit, nobis fuit per omnia assimilatus, is inquam in divino solio collocatus omnia nutu suo temperat. Quæ cum ita sint, magnum inde nobis oritur solatium, ac singulare incitamentum, ut exhortationi Paulinæ obsecundemus, & ea queramus, quæ & tam excelsa sunt ac eximia ut in cælis sint, ubi Rex noster est, & tam certa, ut in manibus misericordis nostri Pontificis sint reposita. Sed jam videamus quomodo adhortationem istam à contrario illustret, & quid omittendum sit hominibus Christianis, doceat, postquam quid iis sit faciendum monuit. *Quæ sursum* inquit *sapite, non quæ super terram*: quasi dicat antequam cælestis per resurrectionem Christi ad vitam celestem veluti excitati, licuit quodammodo terra occupari, at nunc longe alia est ratio, postquam felicitas nobis cælestis promissa, & resuscitatione Christi atque in cælis thronoque Dei collocatione confirmata: quare decet ut tam sublimi vocatione vos digne geratis, ac cælum spiretis ac sectemini. Sequitur hujus rei ratio: *mortui estis enim*: per quam mortem quid intelligat, supra jam innuimus: nihil enim aliud, quam ut omni peccato ac injustitiæ seu pristinæ rationi vivendi moriamur, mundo & cupiditatibus ejus renunciamus, ut de nobis id vere dicere possimus, quod

quod Paulus Apostolus de se dixit *mundum sibi & se mundo esse crucifixum*: quibus verbis nihil aliud denotare voluit Apostolus, quam nihil se amplius cum mundo commune habere, nec mundo quicquam se-cum commercii esse, idem etiam nos esse profectos docet Apostolus, dum inquit *mortui estis*, hoc est ad omnes peccatorum illecebras vos mortuis similes fore, quasi eas non sentiat, nec illis tangamini, receptis, seu Christi doctrina quam receperitis una cum iis, quæ eam confirmant, tantarum est virium, ut vos à vita terrena bona spectante, revocare & abstrahere possit. Ne quis tamen ex eo colligeret, eos hac ratione omni prorsus vita destitutos esse debere, subiicit Apostolus, *Et vita vestra abscondita* &c. ubi quid per vitam ejusque in Deo occultationem intelligat videamus. Per *vitam* de qua Apostolus, tum futura nostra felicitas, quæ hoc nomine frequenter in Sacris Literis, venit, tum vita pia ac sancta intelligi potest: de utraque enim jure dici potest, *eam esse cum Christo in Deo absconditam*: hoc est quemadmodum Christus quamdiu in cælis residet, ab oculis nostris remotus in Deo occultatur; ita etiam utraque hæc vita nostra est in Deo abscondita: ac prior quidem quod in eo tanquam in suo autore resideat, ex ejusque consilio tam diu in manibus Christi sit futura, donec ejus revelandæ nobisque ex ingenti ejus gratia conferendæ præstitutum tempus veniat. Vita autem nostra, quam ducere debemus, spiritualis, in Deo abscondita jure optimo, vel ideo dici potest, quod caligantes mortalium oculos fugit & in paucorum admodum sensum incurrit, qui ei aliquod pretium ponant: Quia igitur quæ in cælis sunt apud Deum à nostris oculis quam longissimè removentur: ideo vita nostra in Deo esse jure merito dici potest, cum ad eò ab humanis oculis sit remota ut paucissimi splendore ejus capiantur. Propterea inquit Johannes Apostolus, *mundus non novit nos, quia Deum non novit*. Petrus autem prima Epistola cap. 4. Ethnicorum vitâ, eis ad quos scribit graphice depicta, cum eos ad

sanctiorem, vitam exhortatus fuisset, subiungit *in quo admirantur non concurrentibus*, &c. Ita nimirum pauci esse solent veræ pietatis ac sanctimonie cultores, ut eorum respectu vix ac ne vix quidem in terris esse dici mereantur. Nos cum sciamus vitam nostram absconditam esse in Deo, par est, ut in eo etiam cor nostrum defigamus, eam quoad fieri potest hic in terris representemus, & oculis hominum aliorum visendam præbeamus, ad Dei gloriam, nostram autem æternam salutem. Ad extremum quando tandem vita nostra sit apparitura docet Apostolus, dum inquit *cum Christus revelabitur*, &c. Poterat enim quis querere, quando tandem, vita illa æterna simus perfruituri & pietatis nostræ dignitas apparitura. Objectioni huic occurrens, tempus vitæ nostræ manifestationis cum Christi manifestatione conjungit. Ubi valde apposite ad rem, qua de agitur, Christum describit, & apparitionis ipsius in nobis effectum. Priusibi *vita nostra*. Id est causa vitæ nostræ, seu qui ejus est primus secundum Deum autor, quique eam habet in manibus suis repositam, qui eam nobis est aliquando, inprimis autem beatam illam ac immortalem redditurus. Posterius ibi: *Tunc & nos*, &c. *gloriosi* qui nunc ignoramur, ab omnibus passim contemnimur, & flocci pendimur, tunc gloriosi conspiciemur. Deus enim per filium suum collata in nos suprema felicitate, quantum vitæ huic nostræ, quam hic duxerimus, præ pretium ponat, manifesto declarabit. Quare nihil moremur, aliorum de nobis judicia, qui quod ex æternis sententiam de nobis ferunt, cum satis humilem hac ex parte nostram sortem videant, miserimos nos & abjectissimos reputant, veniet tempus, quo optatissimo fine omnium nostrorum laborum, contemptuum, calamitatum, potiemur, abducamus tantummodo animum à terrenis ad cœlestia, in his omne nostrum studium & animos nostros defigamus. In quo proposito nos Deus noster juvet pro infanti sua gratia & misericordia. Amen.

F I N I S.

INDEX RERUM,

Phrasiumque S. Scripturæ memorabilium.

In hoc Tertio JOHANNIS CRELLII operum
Tomo comprehensarum.

In quo a. primam, b. secundam paginæ columnam denotat.

A.

Abrahamo quomodo benedicendæ dicantur omnes gentes? 139 a.
Accipere pro captare 65 a.
Accusare improprie 65 b.
Acontius citatur 207 b.
Actus pro facultate 215 b.
Adhortari nos mutuo debemus quotidie donec hodie cognominatur 300 a.
Adoratio quid proprie significet? 98 a. pro omni cultu Dei externo sumitur 59 a. 117 a.
Adventus Domini cur prope fuisse dictus sit 300 a. quomodo describatur a Paulo? 250 b. cur dicatur illustris? ibid. ejus expectatio nota Christiani veri 282 b.
Adversarii veritatis etiam convicti non fatentur errorem 55 a.
Afflictio quid? 222 b.
Afflictiones: ob eas nemo commoveri debet, cum in hoc positi sint Christiani, & prædictum quoque sit ab Apostolis 239 b. sed sunt argumentum futuri judicii Dei 249 a. ex perpetuandæ salutis causa 204 a. 240 b.
Agricola quid? 234 a.
Agricolæ similis Christianus 271 b.
Agricoltura justissimus acquirendi victus, modus 51 a.
Angustia quid? 223 b.
Aliquis pro eximio 154 b.
Ambulare quomodo sumatur? 240 b. 258 a.
Amor sui non culpandus sed moderandus 199 a. b.
Ananias pro migratione 281 b.
Ananias hypocrisis 148 b. ejus poenam à Petro in flicam esse non constat 149 b.
Angeli qualis naturæ 49 a. cogitationes bonas hominibus possunt inicere 17 a. certi, singulis ecclesiis præfecti esse videntur, qui eas curant ibid.
Angelorum myriades quænam sint ad quas Hebræi accessisse dicuntur? 303 b. cæteribus Christianorum intersunt 196 b. Christo subiecti 250 b. 251 a.
Angustia quid? & quomodo ab afflictione differat? 223 a.
Anima, Tabithæ mortuæ unde revocata 165 b.
Antichristi doctrina cur diu duret? 155 a.
Antiquiora non semper meliora 6 b. 59 a. b.
Aoristus cum verbo præterito vim præsentis habens 126 b.
Apollo: ejus in Ecclesia dignitas 176 b.
Apostasia est vel plena ac voluntaria, vel nondum consummata 286 a.
Apostatæ annon conversionis & gratiæ divinæ spem habere possint? 286 b.
Apostolorum exemplum an in omnibus sequi liceat? 162 a. eorum munus quale fuerit? 126 b. eorum autoritas in operibus mirandis minor quam Domini Jesu 167 a.
Appetitus à voluntate differentia 41 b.
Argumenta afferenda manifesta 258 b.

Aristoteles citatur 212 b.
Arma justitiæ quid 227 a.
Arrogantiæ vitium charitati adversum 199 a.
Articulus *ἀλλοθενος* 204 a.
Ascensio Christi 242 a. b.
Asia strictius accepta, pro Epheso 128 b. 206 b.
Ἀσπίδου qui? 270 a.
Ἀσπίδος qui? 278 a.
Ἀσπίδος qui? 278 a.
Avaritia quid? 50 b. 52 a. in divitibus magis conspicua: etsi non iniquis mediis ditescant 51 a. id vitium fallax, habens prætextus speciosos 50 a.
Avarus etiam non parcus in hoc vitio esse potest 51 a. b.

B.

Baptismus fiebat immersione, in flumine 3 b. ei remissio peccatorum quatenus attribuitur? 35 b.
Baptismus Johannis ponitur pro ejus munere toto 126 b.
Baptismi varii apud Judæos ante Johannem fuerant & quales? 4 a. baptizabantur ab eis profelyti circumcisi 233 b.
Baptismus aquæ per se non magni faciendus 5 a.
Baptizare in Spiritu S. quid? 4 b. baptizabantur olim nudi 233 b. 243 b.
Baptizati in Christum in mortem ejus sunt baptizati, Christumque induisse dicuntur 233 b.
Barnabas vir pietate insignis 147 b.
Benedixisse panes & pisces quomodo Christus legatur 67 a. quomodo de Deo sumatur? qui dicitur nos benedixisse in omni benedictione spirituali insuper cælestibus in Christo 190 a. b.
Beneficenti vox ad liberalitatem restringitur sæpe 261 b.
Beneficia quomodo danda? 52 a.
Beneficentiæ vis 147 b. 164 a.
Beneplacitum bonitatis, quid? 254 b.
Benignitas pro comitate 199 a. 225 a. 243 b.
Bethlehem dicitur terra Judæ, & Ephrata, & quare 2 b.
Beza citatur 88 b. 97 a. 101 a. 114 b. 115 b. 123 a. 128 a. 195 a. 294 a. 297 a. 325 a.
corrigitur 124 b.
Blasphemare, quomodo sumatur, & unde dicatur 10 b.
Blasphemi qui? 277 b.
Bonis cur male sit in hac vita, cause 176 a.

(na)

Cælestis

Index Rerum Phrasiumque.

- C**elestis cur vocetur Jerosolyma? 303 a.
 E Cœlo Christus quomodo descendit? 71 b.
 Captivam ducere captivitatem, quid? 242 a.
 Caput viri Christus quomodo? 194 b. Christi Deus
 ibid. & 195 a.
 Capitis velamen quatenus servitutis indicium 195
 a, b.
 Caro opponitur spiritui 325 a, b.
 Castitatem servavit Paulus 224 a.
 Ceremoniæ, dilectioni & aliis moralibus cedere
 debent 54 b.
 Cur eas Deus aliquando vigere voluerit? 61 a.
Certantes se in omnibus continent, continereque
 debent, eis similes Christiani 271 b.
Χαίρει quid? 318 a.
 Charitas sine simulatione esse debet: ea quid? 226 b.
 246 a. ejus commendatio ibid. b. & quid sit?
 244 a. ejus effecta 198 b. & d.
Χριστός quid? 225 a.
 Christus quomodo sapientia implebatur & in ea
 proficiebat? 22 a. b. benedicendi formulas aliis
 Judæis iniuratas habuit 47 a. impetum Judæo-
 rum ante tempus mortis declinabat 78 b. ejus
 sapientia 86 a. fuit Dominus adhuc in terra ali-
 quatenus, postea perfectius 120 a. omnia per
 ipsum quomodo? 209 b. Legibus Dei circa sa-
 lutem hominibus dandam quatenus adstrictus, vel
 non 61 a. & d. ejus acta pueritiæ & adolescentiæ
 cur non descripta? 19 b. & 20 a. discipulus vere
 quis? 90 a. Christi afflictiones id est propter
 Christum 202 b.
 Christiani non statim absoluti 178 b.
 Christiani in periculo præsertim a Magistratu consti-
 tuti, preces ad Deum adhibere debent 144 a.
 145 b. ab eis ritus publici rationem probabilem
 habentes non male usurpantur 164 b.
 Christiana Religio pauperum statui melius conve-
 nit 295 b.
 Cicero citatur 227 b.
 Clamor, quis culpandus 12 b.
 Cœpit facere, profecit 123 a.
 Coactio carnalis in religione locum non habet 58 a.
 Cogitare quidpiam ex nobis ipsis, quomodo non
 minus idonei 209 b.
 Cognitio 198 a. pro prudentia 224 b. cur sumat-
 ur pro pietate? 252 a.
 Cognitio sui 230 b. veritatis qualis requiratur ad
 salutem? 283 a, b.
 Commune pro immundo 293 a.
 Communio omnium rerum sequitur ex omnimoda
 æqualitate amoris erga proximum: qualis ieroso-
 lymis olim fuit, non absolute necessaria 137 a.
 qualis nunc inter Christianos esse possit aut debeat
 146 b. 147 a.
 Communistarum institutum reprehenditur 137 b.
 Concilia quædam Pontificum non bono animo con-
 gregata 109 b.
 Concordia Christianorum qualis? 146 b.
 Condonare alii aliis debemus 244 a.
 Confessio Christi sit in salutem: ejus diversi modi
 298 b.
 Congregatio nostra non deferenda dicitur, sicut
 consuetudinis sit quibusdam, sed admonere nos
 jubetur 299 b. 300 a.
 Congregationis Christianorum causa 16 a, b. &
 17 a, b.
 Conjugium licitum etiam Episcopis 48 a.
 Consilium pro decreto 132 a.
 Consolationis Deus, scilicet author 201 b.
 Consummati quomodo dicantur justii mortui? 307 a.
 Controversiis litigantium de terrenis dijudicandis
 Ecclesiæ Pastores non facile se immiscere debent
 49 b.
 Conversantes non recte cum peccatoribus exemplo
 Christi se defendere nequeunt 32 b.
 Conversionis requisita 1.
 Conviviis extraneorum interesse quomodo liceat
 Christianis 54 a, b.
 Cooperarii Dei dicuntur Apostoli & ministri Eccle-
 siæ 218 b.
 Corona in corruptibilis Christianorum quæ sit? 282 a.
 Creatio nova 238 a.
 Credere omnia charitas quatenus jubeat? 200 a.
 Cultus religiosi locus fixus sub Novo Fœdere nullus
 16 a.
 Cymbalum quid 197 b.
- D.**
- D**æmon Paulo Apostolo testimonium honorifi-
 cum cur dederit? 166 b.
 Damascus urbs & sedes regis Syriæ 162 b.
 Dare, rogatur Deus Ephesiis, spiritum sapientiæ ac
 revelationis 276 b. 277 a.
 Dari aliquem Christo à Patre, quid significet? 71 b.
 David cur Patriarcha dictus 133 b.
 Davidis regnum Christo datum quomodo? 134 a.
 Decretorum Dei circa hominum peccata modus
 125 a. 145 a. ea minas continentia mutantur in-
 terdum salva justitia 295 a.
 Definitum pro constitutum 132 a.
 Demas quomodo Paulum reliquerit, seculo præfenti
 dilecto 282 b.
 Depositum custodire jubetur Timotheus, & quale
 270 a. depositum Pauli custodiendum à Deo
 quodnam? 269 b.
 Descensus Christi Eph. 4. 9, quis? 242 b.
 Deum amare quinam maxime debeant 28 a. Deus
 Pater, quomodo connectatur 200 b.
 pacis, quomodo Deus dicatur? 201 b. ei pro
 beneficiis benedicendum 200 b. ejus potentia
 eximia in mortuis excitandis 207 b. quomodo
 velit omnes homines servari 284 a.
 Diabolus cogitationes malas hominibus potest inji-
 cere, & quomodo? 119 a. 148 b. ejus potentia
 in hominibus seducendis 234 b. 235 a.
 Diaconi, eligendi, quales esse debeant 156
 Dialectus pro lingua sumitur 126 a. 128 a.
Διακόνος quid significet? 139 a.
Διδάσκων, quid? 176 a.
 Dies Domini, quis peculiariter dicatur? 131 a.
 Dies seculi, tempora significant antiqua 3 b.
 Dies novissimi qui? 277 a, b.
 Dignum esse supplicio quid significet? 291 a, b.
 Dilectio Dei in quo consistat 41 a. sub Novo Fœ-
 dere fidem in Christum comprehendit 42 a, b.
 perfectior quam sub Vetere 109 b.
 Disciplina Ecclesiastica quis sit finis aut scopus?
 262 a.
 Discipulorum Christi nomine quid notetur? 162 b.
 164 a.
 Divites non altum sapere debent, neque sperare in
 divitiarum incertitudine, sed in Deo illo vivente,
 præbente nobis abunde omnia ad fruendum, bene
 item agere, distecere in bonis operibus, faciles
 esse ad impertiendum, & pronos ad communi-
 candum, thesaurizantes sibi fundamentum bonum,
 ut apprehendant vitam æternam 51 b.
 Divitum mundanorum moies 322 b.
 Divitiarum studium Deo servire non permittit 40 a.
 vide Mammonas.

Docto.

Index Rerum Phrasiumque.

- Doctores auditoribus scrupulos publice proponenti-
bus respondere debent 20 b.
- Doctrina fictam pro divina venditans potest coar-
gui 90 b.
- Dogmata post Apostolos exorta, quo loco habenda,
& eorum differentia 171 a.
- Dominus cum articulo in Græco, Christum designat
more Paulino 270 b. Jesus quomodo factus Do-
minus? 135 a, b.
- Donum Timotheus negligere non debebat, quod da-
tum ipsi erat per prophetiam, cum impositione
manuum ministerii 266 b.
- Drusus citatur 97 b. 155 a.
- Dubitatio in precando quænam non reprehenda?
321
- In dubiis argumentis veritas præponderans eligenda
45 b.
- Δύσπρος* quid sit? 131 b. 267 a.
- E.**
- E** Bria noctu inebriantur 129 b.
- Ecclesia à Christo quibus modis gubernetur 62 b.
& d.
- In Ecclesia primitiva non unus verba faciebat, sed
plures per vices 300 a.
- Efudisse dicitur Deus Spiritum Sanctum copiose in
homines per Jesum Christum, ut iustificati illius
gratiâ hæredes efficerentur secundum spem vitæ
æternæ 130 a.
- Et* pro *et* 95 b. 162 a. pro *et* 108 a. cum casu
quarto, habet vim tertii 132 a.
- Electi qui? vide 243 a.
- Ellipsis figuræ exempla 219 b. 248 b.
- Erasmus citatur, & refutatur 149 a.
- Et* pro *sed* 227 b. pro *nam* 216 a. 294 a. pro, id
est 127 a. 200 b. pro particula illativa 274 b.
278 b.
- Euangelica lex, cognoscenda accurate 229 b. 230 a.
- Euangelistæ quinam dicantur, quomodo differant?
281 b.
- Euangelium suum cur vocat Paulus 272 a. cur di-
ctum verba vitæ 152 a. ejus doctrina aucta
annuncianda cur 145 b. non de cælo nunc ex-
spectanda 163 b.
- Euangelici cultus moralis præ legali perfectior, in
quibus officiis consistat 217 b.
- Eucharistico in ritu poculum ab omnibus Christia-
nis usurpandum. 184 a, b. eum usurpando non si-
mus participes corporis & sanguinis Christi 186 b.
- Evidentia* 15 b.
- Examen sui Christianis instituendum 229 b. 230 a.
- Exemplorum vis magna 234 b.
- Expiatio solennis quo sine constituta? 290 a.
- Externa facta non omnia sunt adiaphora 60 b.
- F.**
- A** Facie Domine quid significet? 252 a, b.
- Facta quomodo omnia per Christum dicantur &
quæ dicantur abolenda 314 a, b.
- Fama quatenus spernenda? 227 b.
- Fœminarum virtutes præcipuæ quæ? 164 a.
- In fœminis cur præcipue vitium scortationis note-
tur 26 a.
- Fermentum expurgandum quodnam? 178 a.
- Festum Christianorum quale? 179 a.
- Fides* pro assensu in doctrina 245 b. juncta cogni-
tioni 78 a. in precante quæ requiratur? 321 a, b.
pro doctrina Christi 157 a.
- Fidei significationes diversæ 6 a. 198 a. 229 b.
- Fides à sanandis requisita qualis 9 b. talis quod
Christus absens miracula patrare posset, non
Israëlitis sed Ethnicis peculiaris 105 b.
- Fides in Deum & Christum quid in se complectatur
233 a. 237 a. donum Dei quomodo esse dicatur
237 b.
- Fides incrementum capere potest & debet 246 a.
- Fiduciæ nostræ in Deum specimen spectandum
quum humana auxilia subducuntur 207 b.
- Filius Dei quis in Scripturis dicatur? minor titulus
quam Deus 104 b. filius Dei & Christus idem
denotant, & quid inde sequatur, ejus præstantia
291 b. 292 a.
- Filii Dei homines quomodo 49 a, b.
- Filii incredulitatis, inobedientiæ, iræ, regni, tes-
tamenti, &c. dicuntur 235 b.
- Filii Prophetarum & Fœderis qui? 139 a.
- Filii hujus seculi apud Lucam diversâ significatione
48 a.
- Fletus jejuniis jungendus 2 a.
- Fluctuatio in fide aut religione, vide Dubitatio.
- Fœdus novum: extra id remissio peccatorum diffi-
cilior quam extra vetus 287 b.
- In Forma alia quomodo se Christus manifestaverit
45 b. & 47 a.
- Fraçtio panis quid notet 136 b. 137 b. non omit-
tenda 187 b. 191 b.
- Fratres Domini qui 124 b. fratres nominati Chri-
stiani 244 b.
- Fundamentum qui habet, ab Ecclesiæ societate jure
arceri nequit 170 a, b.
- G.**
- G** Amaliel quis? 154 b.
- Gangranæ similes sermones vani 274 a.
- gæ*, quomodo usurpetur 191 b.
- Gaudium ex malis alienis improbum 199 b.
- Generatio in æternis locum non habet 49 a. quo-
modo generet Deus filios 233 a.
- Genitivus substantivo subjunctus non semper in ad-
jectivum resolvendus 252 b.
- Gloria* pro lingua 132 b.
- Gloriæ* cupido perniciosa contentionum mater 176
a. ea facile hominem à pietate avertit 227 b.
- Gloriatio* qualis conveniat Christianis? 322 a.
- Glorificatio Dei quid denotet 255 b.
- Gradus præmii in futura vita fore probabile est 173
b. 174 a, b.
- Græci* pro Ethnicis 116 b. & d. 234 a.
- Gratia divina*, pro donis Christi & muneribus in
Ecclesia 241 b. cur etiam Christi dicatur 256 a.
pro doctrina Christi, gratia divina plena 316 a.
- Gratia Dei tum generalis tum specialis præveniens
fidem nostram requiritur ad eam, non absque
studii nostri ad istam gratiam applicatione 73 a.
Paulo data quæ? 168 a. ad eam referenda nostra
bona & benefacta 168 a, b. 209 b. 236 b. ea non
abutendum 237 a, b.
- Gratitudo quid? 244 a, b.
- Gratiæ agendæ Deo pro aliis 245 a.
- H.**
- H**æresis quid, ejus prætextu sævire in alios Chri-
stianis non convenit 162 b. 295 b. 296 a.
- Hæreticorum pœna capitalis ab hominibus infe-
renda, (N n 2)

Index Rerum Phrasumque.

renda, ex Ananiz & Sapphiræ poena non recte probatur	150 b.	De Judiciis Dei differtatio	7 b. & seq.
Hellenistæ qui ?	156 a.	Judicans alios ipse crimine vacare debet	86 b.
Hendiaduo figura	157 b.	Iusti respicientia non indigentes, qui ?	33 b.
Horæ olim quomodo distributæ ?	129 b.	Iusti consummati, ad quorum spiritus Hebræi accessisse dicuntur, quinam sint ? & quinam eorum spiritus esse dicantur 307 a. quibus prærium à Christo promittitur, qui ?	56 a.
Humilitas est medium ad concordiam 55 b. vide Modestia. quid sit & unde gignatur 241 a. 243 b.	128 a.	Justificare seipsum quid ?	42 b. & 43 a.
Hyperbole figura	128 a.	Justitiæ corona quid ?	282 a.
Hypocritis seu justitiæ coram hominibus ostentatio, vana	40 b.	Justum dupliciter accipitur	249 b.
		Juveniles cupiditates quæ ?	275 b.
I.			
Iacobus, qui scripsit Epistolam quis ?	318 a.		
Idololatria quid ?	341 b.		
Iehovæ nomen quid notet ?	295 a.		
Ieiunium quotuplex, & quale religiosum ?	2 b.		
Jerusalem pro Ecclesia	302 a. b.		
Jesus Christus dominator in Israël quomodo ?	3 a.		
Ecclesiæ curam gerit	163 a.		
Ignis quo baptizandi dicuntur homines, quid denotet ?	4 b.		
Ignis nomine cur Spiritus Sanctus significatus ? 7 a. & Deus	317 b.		
Ignis probationis non est ignis purgatorii 172 a. igne quomodo omnis homo faciendus dicitur	14 a. b.		
Ignis infernalis poena manet impios	251. 289 a.		
Ignorantia in rebus religionis reprehendenda	60 a.		
Imago Deo non ponenda cur ?	61 a.		
Imago Dei vir quatenus ?	196 a.		
Imitari quos debeamus	258 b.		
Implet Christus omnia quomodo ?	242 b.		
Imprecari an hæreticis liceat, exemplo Pauli & Petri	162 a.		
In redundat	222 a.		
In aliquo pro alicui	142 a.		
In omni quid significet ?	222 a.		
Incontinentes qui ?	278 a.		
Incorruptibilitas quid ?	314 b.		
Induisse Christum quomodo baptizati in eum dicantur ? 233 b. induere virtutes	243 a. b.		
Infantes qui dicantur ?	280 a.		
Infirmis interdum aliquid indulgendum	166 a. b.		
Inflati quinam dicantur ?	278 b.		
Ingressi & egressi quid ?	126 b.		
Inimicus etiam cibandus potan Jusque	167 a. b.		
Insidiæ adversariorum veritatis Evangelicæ	140 a. b.		
Invidia quid ?	199 a.		
Joannes Baptista non id præcepit quod Legis disciplinam admodum superaret	5 b.		
Joppe quid ?	164 a.		
Josephus in Ægypto typus Christi	57 a.		
Ira quatenus prohibeatur	199 b.		
Judæorum Pontifices Christo insensu sibi ab ejus doctrina metuentes alia prætexerunt, sed consilia eorum callida Deus contra ipsos vertit	110 a. b.		
ii ab Ethnicis parum diversi moribus	235 a. b.		
eorum ad Christianismum conversio futura qualis ?	58 a.		
Judæ Iscariotis proditoris præcognitio à Christo qualis fuerit ? 77 a. de ea prædictio non nominatim facta à Davide	125 a. b.		
Judex pro Rectore 306 a. omnium Deus	ibid.		
Judicare quid ? 87 b. 296 a. b. 297 a. Sancti quomodo mundum judicaturi dicantur, & Angelos ?	199 b. 180 a. pro vindicare		
Judicium pro jure seu legibus	12 a. & 13 a.		
Judicium extremum: ejus dies in Dei Patris potestate, non excluso nunc Christo	123 b.		
K.			
		Ka vide & pro est 71 a. pro quia	75 b.
		Kavequias quid	273 b.
L.			
		Laborandum est Christianis 52 a. 259 b. labores duplices	223 b.
		Lapides pretiosi à Paulo intelliguntur gemmæ 171 a.	
		Lavatio, quid ?	316 a.
		Lavit nos Christus sanguine suo cujus lotionis figura fuit lotio pedum discipulorum	119 b.
		Laudanda virtus aliorum quatenus ?	247 b.
		Levitæ à Sacerdotibus quomodo distincti	43 b.
		Sub Lege dona Dei hominibus data minora quam sub Novo Fœdere	36 a.
		Legis observatio per Christum non abolita, tantum rigor ei detractus	42 b.
		Lex libertatis perfecta Evangelium	323 a. b.
		Libertate sua quomodo non usus sit Apostolus 259 b.	
		Lingua Angelica, quid Paulo dicatur,	197 b.
		Lingua peregrina ex Spiritu Sancti afflatu, quatenus locuti	127 b.
		Linguarum notitia cur data 197 b. sapientiam non affert	ibid.
		Linguae vitia	325 a.
		Litera quid significet ?	210 a.
		Logomachia, quid ? Et quæ mala ex iis nascantur ?	273 a.
		Longanimitas quid ?	198 b. 224 b. 241 a. 243 b.
		Lotio mortuorum usitata	279 b.
		Lutherani à Luthero se denominantes reprehenduntur	164 b.
		Lux insignis à Christo refulgens	176 b.
			163 a.
M.			
		M Aldonatus citatur 12 b. 14 a. 89 a. 98 b. 106 a. b.	
		Mammonas injustus cur dicatur	39 a.
		Manufactudo quid	241 a. 243 b.
		Manus pro agendi facultate	145 a.
		Manuum impositione consecratio	157 a. 161 b.
		Super Mare ambulatio Christi quonam modo facta videatur ?	68 b.
		Maria virgo: eam in Christum autoritatem etiam nunc habere, male statuitur à Pontificiis	21 b.
		Matrimonium vide conjugium.	
		Mediator, Dei & hominum, quomodo Christus homo dicatur	284 b.
		Mediatoris munus, in quo consistat ?	308 b.
		Mens quid significet	41 b.
		Mercatura vix absque peccato exercetur	51 a.
		Meritum proprie dictum ad vitam æternam nullum	48 b. 238 b.

Index Rerum Phrasiumque.

- Metaphora* quid? 135 b.
 Metaphora 281 b. 282 a.
 Militi similis Christianus 271 b.
 Ministerii Ecclesiastici significationes 221 b.
 Miracula. eorum loco nunc Christianis quid? 146 a.
 Miracula olim doctrinæ Christi fulcra 54 b. Christi qualia? 64 a. 131 b. non probant Christum esse Deum altissimum 67 b.
 Misericordia Dei quæ & qualis? 201 a. non proprietates Dei naturalis 290 b. misericordia quid? 243 b.
 Missione non opus iis qui Apostolorum doctrinam repetunt 160 a.
 Modestæ indoles 55 a, b. 120 a, b.
 A Morbis ut & morte non exempti etiam pii 164 b.
 Mors quomodo Corinthiorum esse dicatur? 177 a, b. propter Christum etiam acerbissima subeunda 58 b. non est interitus sed transitus ad vitam æternam 118 b.
 Mors vere quænam 92 a. violenta non necessario inferebat æternam 209 a, b. 291 a.
 Mortis Christi fines & effectus 214 b. 215 a. ea pro omnibus suscepta quomodo? 215 a, b.
 Mortui delictis & peccatis, quomodo Ephesi iuisse dicantur 234 b. cum Christo, quinam dicantur? 215 b. quomodo eis Euangelium dicatur 349. in Domino, cur propiores Domino censeantur, quam illi, qui in Domino vivunt? 212 a, b. eorum Spiritus ante resurrectionem gaudiis celestibus non frui probatur 307 b, & d.
 Moses de Christo quatenus scripsit 65 b.
 Mulieres Diaboli fraudibus opportuniore 166 b. & Doctorum salforum 279 a.
 Mulus pro magnus 222 b.
 Mundus quomodo Corinthiorum esse dicatur? 177 a.
 Mundanarum rerum amor obest ad vitam æternam 57 b.
- N.
- Natura Dei* pro revera & re ipsa tales, non opinione tantum 235 b.
 Necessitates quid 223 a.
 Negare Christum quid? 273 a.
 Neronis quinquennium laudabile 199 b.
 Neutrum pro masculino 71 a. & 72 a.
 Nihil ad subjectam materiam restrictum 97 b.
 Nomen pro persona 142 a.
 In nomine Christi agere, quid? 167 a.
 Non possumus pro non licet nobis 143 a.
 Nosse pro approbare 274 b.
 Non nosse Deum qui dicantur 251 b. 252 a.
 Novum Testamentum seu Fœdus quid? 210 a.
 Nunc, quomodo sumatur 312 b.
- O.
- Observare* debent Christiani alii alios quomodo 299 a.
 Odisse, pro minus amare quam Christum 58 b.
 Offendiculum quid? Et quomodo à scandalo differat 221 a.
 Omnis distributive 202 b.
 Omne pro maximo 318 b.
 Omnes pro plerisque 280 a.
 Omnes homines servari quomodo Deus velit 283 b.
 Per Opera legis quænam aut qualia opera Paulus intelligat 237 b. ad beatitatem quatenus faciant 324 a.
- Opera Dei* id est Deo grata 70 a.
 Oratio obliqua mutata in rectam 123 b.
 Otium vitandum 260 b.
 Ovium Christi diversa significatio 103 a.
- P.
- Paragras*, quid? 304 b. 305 a.
 Panis fractus, communio corporis Christi dictus non definit esse panis 186 b.
 Panes à Christo turbis dati ubi creverint 67 a.
 Parentum impiorum causa prolem piam Deus non punit 26 a.
 Pascha nostrum quid? 178 b.
 Patientia quid & quæ ejus effecta? 222 a, b. 319 a.
 Pauli afflictionum fructus 203 b.
 Pauperes pro afflictis 25 a.
 Pax inter fructus Spiritus numeratur, & quid sit? 244 a. colenda cum quibus præcipue? 275 b.
 Pro Peccantead mortem non orandum cur? 297 b.
 Peccatores quatenus Deus non exaudiat? 97 b.
 Peccatrix pro meretrice cur ponatur? 26 a.
 Peccatum maximum non credere in Christum 285 b.
 Peccata post fidem commissa, an itidem remittantur à Deo, prout ea quæ fidem præcessere? 25 a, b.
 In peccatis nasci quid significet? 97 b.
 Peccatorum remissio quibus mediis obtinenda? 26 a.
 Pentecoste quid? 127 a.
 Per quid significet 2 Cor. 6. 8. 227 b.
 Persecutio, vide crux, & afflictiones, quid? 279 b. 280 a.
 Petrus cur nomine reliquorum discipulorum Christo responderit? 77 b. cur primo loco inter Apostolos? 124 b. 152 b. non major aliis Apostolis 161 a.
 Pietatis forma quæ? 278 b.
 Philippus diaconus 156 b. 160 a.
 Piscator Joh. citatur 149 a. 192 a. 266 a. 276 b. 277 a. 293 b.
 Placita quæ leges appellantur 19 b.
 Planctus quid? 2 b.
 Plenus spiritu dicitur etiam is cui adhuc spiritus addi potest 22 b. 23 a.
 Plurarchus citatur 195 a.
 In pena quid spectandum 199 b.
 Pena impiorum interitus æternus 152 a.
 Pœnitentia vera & plena quid? 276 b. perfectior vel imperfectior 6 a.
 Populus interdum rectius judicatur de rebus divinis quam primores 143 b.
 Possè quomodo intelligatur 65 a. 269 a, b.
 Potentia Dei in Paulo 2 Cor. 6. 7 quid? 227 a.
 Præceptorum aliquorum divinorum neglectus quatenus veniam à Christo obtinere possit 62 a.
 Præcipere est eorum qui habent auctoritatem cum imperio 256 b.
 Prædestinatio non sine conditione 275 a, b.
 Præsens pro futuro 313 b.
 Præteritum pro futuro 134 a. 208 a. 272 b.
 Preces. earum à piis fusarum potentia 146 a. 208 a, b. eæ suscipiendæ quotidie sæpius 166 a. earum conditiones 319 b. 320 a.
 Primogeniti in coelis descripti qui? 304 b.
 Quod Principes alicui doctrinæ non adhæreant, ideo eam esse falsam, argumentum vanum 83 a, b.
 Principium principiatio præstantius quatenus 196 a.
 Pro non significat vice seu loco alicujus 74 b. 155 b. 203 a. 285 a. (n n 3) Probitas

Index Rerum Phrasiumque.

Probitas quænam ad Christi doctrinam suscipiendam requiritur 6 a. 80 b.
 Proditores qui? 278 a, b.
Promissio pro promisso 123 a.
 Propheta, quis dicatur? 96 b. 195 a.
 Propheta Israëlitis promissus quis? 138 a. b.
 Prophetandi modi 130 b.
 Prophetia, ejus species 197 b. potest esse sine pietate ibid. & 198 a.
 Prophetiarum dictorum certitudo, unde pendeat? 24 a.
 Profelyti qui dicti? 128 b.
 Profopocæ exempla 310 a.
 Proximus quis in V. & Novo Testamento, & quomodo diligendus? significat amicum 45 a.
 Prudentia vulgi more etiam vafriem complectitur 38 b.
 Prudentia quid? 319 b. Apostolorum 143 a.
 Pudorem incutere aliquibus interdum licet & decet 262 a, b.
 Pudor quid notet? 317 a.
 Pythagoræorum examen sui 229 b.
 Python quid? & Pythoniæ 166 b.

R.

Reconciliationis cum Deo significatio duplex 219 a.
 Redemptio per Christum qualis & quomodo facta sit, & quid voce redemptionis denotetur? 284 b. 285 a.
 Regnum Dei quid? 249 a.
 Regnum quod concuti non potest 315 b.
 Relativum pro antecedente positum 274 a.
 Religionis anastites religioni Christi adversari 162 b.
 Religiosus opinione quis? 324 b.
 Reliquiarum Sanctorum miraculosa effecta, ex umbra Petri per quam ægri sanati, non recte probantur 151 a, b.
 Remissio peccatorum quid, & quotuplex? 10 a, b. 153 b. nostram erga Deum charitatem quatenus præcedat vel sequatur 29 a. non sit absoluta nisi post absolutam respicientiam 35 a.
 Reprobi qui? 230 b. 231 a.
Resipiscencia, pro vitæ quoque mutatione in melius 135 b. quid complectatur 4 a. 153 b. eam quomodo Christus det? ibid. ejus nomine in Sacris Literis quid proprie notetur 33 b. ejus progressus 34 a, b.
 Restitutio omnium quid significet? 138 a.
 Resurrectio, per resurrectionem in S. Scriptura intelligi solet ea quæ est ad statum beatum 48 b. ea non esset opus mortuis si animæ piorum absque corporibus possent frui voluptatibus 272 a. ejus spem o'im subvertentes 274 a.
 Resurrectio Christi magnam vim ad fidem accendendam habet 56 a. majus robur habet quam mors ejus 216 a. ejus patefactionis gradus diversi 121 a.
 Requies pro gaudiis cælestibus 250 a. non ante adventum Christi piis dabitur ibid.
 Ribera citatur 304 a.
 Rixæ quid? 12 a.
 Rogat Paulus Christianos adhortans ad officia 238 b. 239 a.

S.

Abbatii violatio cur grave peccatum habita? 289 b. 290 a.
 Sale omnis oblatio seu victima salienda dicitur, & quomodo? 14 a, b. salem quomodo Discipuli habere jubeantur ibid.
 Sal Christianus quatenus 59 a.
 Salus quid significet? 220 a. 283 a. ea tota pendet à Dei benignitate 254 b.
 Samaritæ qui & quomodo à Judæis alieni 43 b. 59 a. 91 b. 124 a. 159 a.
 Sanctificatio quomodo sumatur? 292 b.
 Sancti cur Christiani dicantur? 165 b. 243 a. 253 a.
 Sanguis Christi cur sanguis fœderis 292 a, b. asperfusionis, ad quem Hebræi accessisse dicantur, meliora loquens quam Abel, quid? & quomodo sanguine Christi aspergamur? 309 a, b.
 Sapientia Christiana quæ 319 a, b. ejus acquirendæ media 320 b.
 Satan Deo permittente multum potest 161 a.
 Saulus quis 162 b.
 Scandalum quid & quotuplex sit? 221 a, b.
 Scientia requiritur ad facta, sed sine factis non valet 121 a.
 Scriptura S. Veteris T. sæpe etiam ad alias res vel personas in N. Testamento, accommodatur, cum literalis sensu de longe aliis rebus vel personis egerit 242 a. quomodo divinitus inspirata, & quis ejus usus 280 a, b.
 Seculum, mundi hujus, quid? 234 b.
 Seculum futurum quid & quod erit absque matrimonio 48 b. & cur? 49 a.
Secundum carnem quid limitet, & cui opponatur? 134 a.
 Sedere ad dextram Dei, quid 135 a.
 Semper pro creberrime 244 b.
 Septenarius numerus celebris 156 b.
 Sequi pastorem Christum quid significet? 100 a.
 Sermo veritatis quid? 226 b.
 Servator Christus dicitur præstantiori ratione post exaltationem 153 a, b.
 Servus à Christo quis intelligatur 90 b.
 Servus Dei Christus excellenter 11 b.
 Si non semper dubitationem indicat 140 b. *si forte* quid significet? 162 a.
 Signum signati nomine appellatur 190 b. 191 a.
 Similitudinis particulæ sæpe omituntur 189 a.
 Simplicitas pro liberalitate 320 b.
 Simulatio Christi qualis 46 b. & 47 a.
 Sinceritas in Christianis requiritur 179 a.
 Sion, pro coelo 301 b.
 Sobrietas animi quæ 273 a.
 Solis obtenebratione notantur calamitates gravissimæ 131 a.
 Solitudinem quam Christus prohibeat 52 a, b.
 Solæcophanes, 205 b.
 Somnia divinitus immissa 130 b.
 Sortibus uti quatenus liceat 127 a.
 Sperat charitas omnia quatenus 208 a.
 Spes à fide quomodo differat? 298 b. ejus confessio ibid.
 Spiritualis cultus Dei quis? 60 b.
 Spiritus oppositus literæ, quid sit 210 a, b. spiritus gratiæ quid? 293 a, b.
 Post mortem superstes, distinctus ab anima 307 a. 327 a. 61 a.
 Spiritus Deus, quomodo 83 b. 267 a.
 Spiritus Sanctus cur aqua viva vocetur cur Christo in terris versante non conferebatur hominibus? 83 b. Igni similis quatenus? 127 b. cff.

Index Rerum Phrasiumque. I

<p>est totum homogeneum 130 a. ejus partitio ibid. eo repleti quid significet? 143 b. 136 a. 226 a, b. ejus donum non alligatum baptismo 136 a. 161 b. non in manibus Apostolorum 161 b. ad pietatem quomodo excitet? 5 b. quomodo testatus de Christo cum Apostolis 154 a. ejus significationes diversæ 6 b. 225 b.</p> <p>Spiritus Sancti dono continentur omnia in oratione Dominica comprehensa 32 a. quod Spiritui Sancto mentitus sit Ananias & simul mentitus Deo, inde non evincitur Spiritum Sanctum esse Deum 147 b.</p> <p>Spiritus Sancti blasphemia in Apostatis 294 a. is inter personas celestes omisus 303 b.</p> <p>Spiritus in carcere quinam sint? 1 Petr. 3. 19. 327 a. de personalitate Spiritus Sancti 332 b.</p> <p>Stephanus Diaconus eximius 156 b.</p> <p>Superbi quinam sint? omnibus in vitiis 277 b. probris afficiuntur 55 a.</p> <p>Superbia hominum Deo exosa 210 a.</p> <p>Superindui quid sit? 211 b. & d.</p> <p>Synedrium quid? 152 a.</p> <p>Synodorum utilitas 19 a.</p>	<p style="text-align: center;">Translatio pro abolitione 313 b.</p> <p style="text-align: center;">V.</p> <p>Vocabulus citatur 296 a.</p> <p>Venire quomodo Christus post Joannem dica- tur 4 a.</p> <p>Venire in mundum quid notet? 67 b.</p> <p>Verbum Dei ad pietatem quomodo excitet? 5 b.</p> <p>Verbum pro re 154 a. idem non eodem modo in eadem oratione usurpatum 94 a. 100 b. 231 a, b.</p> <p>Vide vocalulum. Verba citata non omnia ad pro- positum spectantia 130 a. veritatis quomodo re- cte secandum? 273 b.</p> <p>Veritas pro Evangelio 283 a. ejus cognitio qualis requiritur ad salutem? ibid. a, b. pro notitia rerum ad religionem spectantium, & pro sincer- itate, vide 179 b. 199 b.</p> <p>Verum, quomodo sumatur? 87 a.</p> <p>Viduae curandæ 165 a.</p> <p>Vigilie Pauli diversæ 223 b.</p> <p>Vincti quomodo alligari soliti 270 b.</p> <p>Vindicta pro peccata 251 b.</p> <p>Vir gloria Dei, quomodo? 197 a.</p> <p>Virtus 2 Petr. 1. 5. quid significet? 340 b.</p> <p>In Virtutibus progressus faciendus 246 a.</p> <p>Visiones Prophetiæ quales? 130 b.</p> <p>Vita æterna ut quis abutatur & ea excidat, non pro- fus impossibile 40 a. ea an in Veteri Fœdere pro- missa 64 b.</p> <p>Vitandi inordinate ambulantes Christiani 257 b.</p> <p>Vitia aliorum tegenda quatenus? 199 b.</p> <p>Vivere Deo, quid? 216 a.</p> <p>Vivus quomodo dicatur Deus? 297 a. 302 b.</p> <p>Vivificare quid? 232 a, b.</p> <p>Per Umbram Petri quomodo ægri sanati? 151 a, b.</p> <p>Unitas non significat essentiæ unitatem 234 a.</p> <p>Unus quomodo Deus? 284 a.</p> <p>Vocatio nostra quid & quæ ejus circumstantiæ 240 b. 268 a. sumitur pro eo ad quod vocati sumus 254 a.</p> <p>Voluptatum amor turpis 278 b.</p> <p>Ut relatum non ad consilium sed ad eventum 127 a. 315 a.</p> <p>Uxorum officium erga viros 197 a.</p>
<p style="text-align: center;">T.</p>	
<p>Tactus historicus citatur 198 b. 272 a, b.</p> <p>Tangi se à Maria Christus quatenus noluerit? 122 b.</p> <p>Tempus ultimum, quid significet? 130 a.</p> <p>Tentare pro elicere quod carpat 41 a. & 85 b.</p> <p>Tentationes, vide etiam afflictiones, pro afflictio- nibus enim non raro sumuntur 318 b.</p> <p>Testes cur requisiti 290 b.</p> <p>Testimonium Dei, pro Evangelio & testimonium Domini 267 b.</p> <p>Θεοιδουλος, qui? 111 a.</p> <p>In Theologia maxime probandum quod ad sancti- moniam maxime confert. 171 b.</p> <p>Tolerantia aliorum 243 b. 244 a. malorum qua- lis 276 a, b.</p> <p>Tormenta ad crimina exquirenda sub Lege Mosaica non fuisse 291</p> <p>Traditiones Pontificii inepte stabiliunt 193 b. & an traditionum non scripturarum necessitas con- firmari queat? 258 b.</p> <p>Trahi à Deo Patre, quid significet? 72 b. & 73 a, b.</p> <p>Trajectio verborum, sensum reddit obscuriorem: ejus exempla 209 a.</p> <p>Tranquilla vita Christianis degenda quomodo 261 a.</p>	<p style="text-align: center;">Y.</p> <p>Υπερβολος, quid denotet? 203 a. 215 a.</p> <p style="text-align: center;">Z.</p> <p>Zelus quid? 175 a.</p>

INDEX ALTER

Locorum S. Scripturæ qui in hoc opere explicantur, illustrantur vel
cursum attinguntur.

<p style="text-align: center;">GENESIS.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">Caput.</td> <td style="text-align: center;">Vers.</td> <td style="text-align: left;">Pag.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">XXII.</td> <td style="text-align: center;">18</td> <td style="text-align: left;">139. a.</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">DEUTERONOMIUM.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">XVII.</td> <td style="text-align: center;">2 & d.</td> <td style="text-align: left;">289. b.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">XVIII.</td> <td style="text-align: center;">18</td> <td style="text-align: left;">138. a, b.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">XXIX.</td> <td style="text-align: center;">4</td> <td style="text-align: left;">276. b.</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">1. SAMUELIS.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">VII.</td> <td style="text-align: center;">6</td> <td style="text-align: left;">2. a.</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">2. SAMUELIS.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">XXIII.</td> <td style="text-align: center;">2</td> <td style="text-align: left;">335. a.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">XXIV.</td> <td style="text-align: center;">14</td> <td style="text-align: left;">298. a.</td> </tr> </table>	Caput.	Vers.	Pag.	XXII.	18	139. a.	XVII.	2 & d.	289. b.	XVIII.	18	138. a, b.	XXIX.	4	276. b.	VII.	6	2. a.	XXIII.	2	335. a.	XXIV.	14	298. a.	<p style="text-align: center;">PSALMI.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">Caput.</td> <td style="text-align: center;">Vers.</td> <td style="text-align: left;">Pag.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">II.</td> <td style="text-align: center;">1</td> <td style="text-align: left;">144. b.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">XVI.</td> <td style="text-align: center;">8</td> <td style="text-align: left;">132. b.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">XLI.</td> <td style="text-align: center;">10</td> <td style="text-align: left;">125. b.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">CIX.</td> <td style="text-align: center;">39</td> <td style="text-align: left;">126. a.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">CX.</td> <td style="text-align: center;">1</td> <td style="text-align: left;">134. b. 135. a.</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">ESAIAS.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">II.</td> <td style="text-align: center;">2</td> <td style="text-align: left;">302. a.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">XLIX.</td> <td style="text-align: center;">8</td> <td style="text-align: left;">219. b.</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">JEREMIAS.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">XXIII.</td> <td style="text-align: center;">5, 6</td> <td style="text-align: left;">331. b.</td> </tr> </table>	Caput.	Vers.	Pag.	II.	1	144. b.	XVI.	8	132. b.	XLI.	10	125. b.	CIX.	39	126. a.	CX.	1	134. b. 135. a.	II.	2	302. a.	XLIX.	8	219. b.	XXIII.	5, 6	331. b.	<p style="text-align: center;">JOEL.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">Caput.</td> <td style="text-align: center;">Vers.</td> <td style="text-align: left;">Pag.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">II.</td> <td style="text-align: center;">12</td> <td style="text-align: left;">1.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;"></td> <td style="text-align: center;">28</td> <td style="text-align: left;">129. b. & d.</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">MICHAËS.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">V.</td> <td style="text-align: center;">6</td> <td style="text-align: left;">2. b.</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">AGGÆUS.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">II.</td> <td style="text-align: center;">7</td> <td style="text-align: left;">312. b.</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">MATTHÆUS.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: right;">II.</td> <td style="text-align: center;">6</td> <td style="text-align: left;">2. b.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">III.</td> <td style="text-align: center;">11</td> <td style="text-align: left;">3. b.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">IV.</td> <td style="text-align: center;">11, 12</td> <td style="text-align: left;">4. b.</td> </tr> </table> <p style="text-align: right;">VI. 33</p>	Caput.	Vers.	Pag.	II.	12	1.		28	129. b. & d.	V.	6	2. b.	II.	7	312. b.	II.	6	2. b.	III.	11	3. b.	IV.	11, 12	4. b.
Caput.	Vers.	Pag.																																																																											
XXII.	18	139. a.																																																																											
XVII.	2 & d.	289. b.																																																																											
XVIII.	18	138. a, b.																																																																											
XXIX.	4	276. b.																																																																											
VII.	6	2. a.																																																																											
XXIII.	2	335. a.																																																																											
XXIV.	14	298. a.																																																																											
Caput.	Vers.	Pag.																																																																											
II.	1	144. b.																																																																											
XVI.	8	132. b.																																																																											
XLI.	10	125. b.																																																																											
CIX.	39	126. a.																																																																											
CX.	1	134. b. 135. a.																																																																											
II.	2	302. a.																																																																											
XLIX.	8	219. b.																																																																											
XXIII.	5, 6	331. b.																																																																											
Caput.	Vers.	Pag.																																																																											
II.	12	1.																																																																											
	28	129. b. & d.																																																																											
V.	6	2. b.																																																																											
II.	7	312. b.																																																																											
II.	6	2. b.																																																																											
III.	11	3. b.																																																																											
IV.	11, 12	4. b.																																																																											

Index Locorum S. Scripturæ.

<table border="0"> <tr><td>Caput</td><td>Verf.</td><td>Pag.</td></tr> <tr><td>VI.</td><td>33</td><td>53. a.</td></tr> <tr><td>IX.</td><td>1 & d. ad 9.</td><td>9. a.</td></tr> <tr><td>XII.</td><td>18 & d.</td><td>11. a.</td></tr> <tr><td>XIII.</td><td>15</td><td>287. a.</td></tr> <tr><td>XVI.</td><td>28</td><td>281. a.</td></tr> <tr><td>XX.</td><td>16</td><td>173. b. & 174. a.</td></tr> <tr><td></td><td>26</td><td>174. a.</td></tr> </table>	Caput	Verf.	Pag.	VI.	33	53. a.	IX.	1 & d. ad 9.	9. a.	XII.	18 & d.	11. a.	XIII.	15	287. a.	XVI.	28	281. a.	XX.	16	173. b. & 174. a.		26	174. a.	<p style="text-align: center;">MARCUS.</p> <table border="0"> <tr><td>IX.</td><td>49</td><td>13. b.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">LUCAS.</p> <table border="0"> <tr><td>II.</td><td>14</td><td>15. a, b.</td></tr> <tr><td></td><td>41 & d.</td><td>15. b.</td></tr> <tr><td>IV.</td><td>18, 19</td><td>24. a.</td></tr> <tr><td>VII.</td><td>36 & d.</td><td>25. b.</td></tr> <tr><td>X.</td><td>25 & d.</td><td>40. b. & d.</td></tr> <tr><td>XI.</td><td>5 & d.</td><td>30. b.</td></tr> <tr><td>XII.</td><td>10</td><td>294. a.</td></tr> <tr><td></td><td>13 & d.</td><td>49. b.</td></tr> <tr><td>XIV.</td><td>1 & d.</td><td>54. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>16 & d.</td><td>56. a. & d.</td></tr> <tr><td>XV.</td><td>totum</td><td>32. & d.</td></tr> <tr><td>XVI.</td><td>1 & d.</td><td>37. a. & d.</td></tr> <tr><td>XX.</td><td>34 & d.</td><td>48. a.</td></tr> <tr><td>XXIV.</td><td>13 & d.</td><td>45. & d.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">JOHANNES.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>3</td><td>238. a.</td></tr> <tr><td>III.</td><td>7, 8</td><td>331. a.</td></tr> <tr><td></td><td>19</td><td>237. b.</td></tr> <tr><td></td><td>34</td><td>7. a.</td></tr> <tr><td>IV.</td><td>20 & d.</td><td>59.</td></tr> <tr><td>V.</td><td>31</td><td>61. b.</td></tr> <tr><td></td><td>35 & d.</td><td>63. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>39</td><td>64. a.</td></tr> <tr><td>VI.</td><td>totum</td><td>66. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>37, 38, 39</td><td>110. b. & d.</td></tr> <tr><td>VII.</td><td>totum</td><td>78. & d.</td></tr> <tr><td>VIII.</td><td>totum</td><td>84. & d.</td></tr> <tr><td>IX.</td><td>totum</td><td>94. b. & d.</td></tr> <tr><td>X.</td><td>totum</td><td>99. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>1 & d.</td><td>112.</td></tr> <tr><td>XI.</td><td>totum ferè</td><td>105. a. & d.</td></tr> <tr><td>XII.</td><td>2 & d. fere dim.</td><td>114. b. & d.</td></tr> <tr><td>XIII.</td><td>1 & d.</td><td>118. b. & d.</td></tr> <tr><td>XX.</td><td>1 & d.</td><td>121. a. & d.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">ACTA APOSTOL.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>totum</td><td>123. & d.</td></tr> <tr><td>II.</td><td>totum</td><td>127. & d.</td></tr> <tr><td>III.</td><td>21 & d.</td><td>137. b. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>ult.</td><td>326. b.</td></tr> <tr><td>IV.</td><td>à 1. 4. ad fin.</td><td>139. & d.</td></tr> <tr><td>V.</td><td>totum</td><td>145. & d.</td></tr> <tr><td>VI.</td><td>totum</td><td>155. & d.</td></tr> <tr><td>VII.</td><td>1, 2</td><td>158.</td></tr> <tr><td>VIII.</td><td>1 & d.</td><td>158. b. & d.</td></tr> </table>	IX.	49	13. b.	II.	14	15. a, b.		41 & d.	15. b.	IV.	18, 19	24. a.	VII.	36 & d.	25. b.	X.	25 & d.	40. b. & d.	XI.	5 & d.	30. b.	XII.	10	294. a.		13 & d.	49. b.	XIV.	1 & d.	54. a. & d.		16 & d.	56. a. & d.	XV.	totum	32. & d.	XVI.	1 & d.	37. a. & d.	XX.	34 & d.	48. a.	XXIV.	13 & d.	45. & d.	I.	3	238. a.	III.	7, 8	331. a.		19	237. b.		34	7. a.	IV.	20 & d.	59.	V.	31	61. b.		35 & d.	63. & d.		39	64. a.	VI.	totum	66. a. & d.		37, 38, 39	110. b. & d.	VII.	totum	78. & d.	VIII.	totum	84. & d.	IX.	totum	94. b. & d.	X.	totum	99. a. & d.		1 & d.	112.	XI.	totum ferè	105. a. & d.	XII.	2 & d. fere dim.	114. b. & d.	XIII.	1 & d.	118. b. & d.	XX.	1 & d.	121. a. & d.	I.	totum	123. & d.	II.	totum	127. & d.	III.	21 & d.	137. b. & d.		ult.	326. b.	IV.	à 1. 4. ad fin.	139. & d.	V.	totum	145. & d.	VI.	totum	155. & d.	VII.	1, 2	158.	VIII.	1 & d.	158. b. & d.	<table border="0"> <tr><td>Caput</td><td>Verf.</td><td>Pag.</td></tr> <tr><td>IX.</td><td>1 & d.</td><td>162. b.</td></tr> <tr><td></td><td>36 & d.</td><td>164. & d.</td></tr> <tr><td>XIII.</td><td>2</td><td>334. b.</td></tr> <tr><td>XV.</td><td>7</td><td>218. a.</td></tr> <tr><td></td><td>28</td><td>335. a.</td></tr> <tr><td>XVI.</td><td>16 & d.</td><td>166.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">Ad ROMANOS.</p> <table border="0"> <tr><td>VI.</td><td>13</td><td>227. a.</td></tr> <tr><td>VII.</td><td>10</td><td>210. b.</td></tr> <tr><td>VIII.</td><td>38</td><td>181. a.</td></tr> <tr><td>IX.</td><td>22 & d.</td><td>275.</td></tr> <tr><td>XII.</td><td>20</td><td>167. a. & d.</td></tr> <tr><td>XIV.</td><td>17</td><td>225. b. 226. a.</td></tr> <tr><td></td><td>21</td><td>221. a.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">1. ad CORINTHIOS.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>26 & d.</td><td>322. a.</td></tr> <tr><td>III.</td><td>9</td><td>218. b.</td></tr> <tr><td></td><td>10 & d.</td><td>168. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>21 & d.</td><td>176. & d.</td></tr> <tr><td>V.</td><td>5</td><td>307. b.</td></tr> <tr><td></td><td>7 & 8</td><td>177. b. & d.</td></tr> <tr><td>VI.</td><td>2 & d.</td><td>179. b. & d.</td></tr> <tr><td>VIII.</td><td>6</td><td>284. a.</td></tr> <tr><td>X.</td><td>13</td><td>206. b.</td></tr> <tr><td></td><td>16, 17</td><td>183. & d. & 190. & d.</td></tr> <tr><td>XI.</td><td>28 & d.</td><td>192. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>1 & d.</td><td>193. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>3</td><td>182. b.</td></tr> <tr><td></td><td>7</td><td>196. b. & d.</td></tr> <tr><td>XIII.</td><td>1 & d.</td><td>197. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>4 & d.</td><td>198. b. & d.</td></tr> <tr><td>XIV.</td><td>26 & d.</td><td>300. a.</td></tr> <tr><td>XV.</td><td>24</td><td>135. a.</td></tr> <tr><td></td><td>26</td><td>135. a.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">2. ad CORINTHIOS.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>3 & d.</td><td>200. a. & d.</td></tr> <tr><td>III.</td><td>4 & d.</td><td>209. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>6 & d.</td><td>210. b. & d.</td></tr> <tr><td>IV.</td><td>4</td><td>235. a.</td></tr> <tr><td></td><td>8</td><td>206. b.</td></tr> <tr><td></td><td>10</td><td>202. b.</td></tr> <tr><td>V.</td><td>1 & d.</td><td>211. b. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>9</td><td>213. a.</td></tr> <tr><td></td><td>11 & d.</td><td>213. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>14 & 15</td><td>214. b. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>16 & 17</td><td>216. b. & d.</td></tr> <tr><td>VI.</td><td>1 & d.</td><td>218. a. & d.</td></tr> <tr><td>X.</td><td>11 & d.</td><td>229. b. & d.</td></tr> <tr><td>XIII.</td><td>5</td><td>229. & d.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">Ad GALATAS.</p> <table border="0"> <tr><td>III.</td><td>20, 21</td><td>231. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>26 & d.</td><td>232. b. & d.</td></tr> <tr><td>IV.</td><td>8</td><td>235. b.</td></tr> </table>	Caput	Verf.	Pag.	IX.	1 & d.	162. b.		36 & d.	164. & d.	XIII.	2	334. b.	XV.	7	218. a.		28	335. a.	XVI.	16 & d.	166.	VI.	13	227. a.	VII.	10	210. b.	VIII.	38	181. a.	IX.	22 & d.	275.	XII.	20	167. a. & d.	XIV.	17	225. b. 226. a.		21	221. a.	I.	26 & d.	322. a.	III.	9	218. b.		10 & d.	168. & d.		21 & d.	176. & d.	V.	5	307. b.		7 & 8	177. b. & d.	VI.	2 & d.	179. b. & d.	VIII.	6	284. a.	X.	13	206. b.		16, 17	183. & d. & 190. & d.	XI.	28 & d.	192. & d.		1 & d.	193. & d.		3	182. b.		7	196. b. & d.	XIII.	1 & d.	197. a. & d.		4 & d.	198. b. & d.	XIV.	26 & d.	300. a.	XV.	24	135. a.		26	135. a.	I.	3 & d.	200. a. & d.	III.	4 & d.	209. a. & d.		6 & d.	210. b. & d.	IV.	4	235. a.		8	206. b.		10	202. b.	V.	1 & d.	211. b. & d.		9	213. a.		11 & d.	213. & d.		14 & 15	214. b. & d.		16 & 17	216. b. & d.	VI.	1 & d.	218. a. & d.	X.	11 & d.	229. b. & d.	XIII.	5	229. & d.	III.	20, 21	231. a. & d.		26 & d.	232. b. & d.	IV.	8	235. b.	<p style="text-align: center;">Ad EPHESIOS.</p> <table border="0"> <tr><td>Caput</td><td>Verf.</td><td>Pag.</td></tr> <tr><td>II.</td><td>1 & d.</td><td>234. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>3</td><td>235. b.</td></tr> <tr><td>III.</td><td>13</td><td>238. b.</td></tr> <tr><td>IV.</td><td>1</td><td>240. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>7 & d.</td><td>241. & d.</td></tr> <tr><td>V.</td><td>18</td><td>226. a.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">Ad PHILIPPENSES.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>23</td><td>212. b.</td></tr> <tr><td></td><td>29</td><td>237. b.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">Ad COLOSSENSES.</p> <table border="0"> <tr><td>III.</td><td>12</td><td>243. & d.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">2. ad THESSALON.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>3 & d.</td><td>244. & d.</td></tr> <tr><td>III.</td><td>6 & d.</td><td>256. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>10</td><td>260. a.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">1. ad TIMOTHEUM.</p> <table border="0"> <tr><td>II.</td><td>4 & d.</td><td>282. b. & d.</td></tr> <tr><td>VI.</td><td>20</td><td>263. b.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">Ad TITUM.</p> <table border="0"> <tr><td>II.</td><td>12</td><td>324. b.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">Ad HEBRÆOS.</p> <table border="0"> <tr><td>X.</td><td>23 & d.</td><td>298. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>26 & d.</td><td>285. & d.</td></tr> <tr><td>XII.</td><td>22 & d.</td><td>300. b. & d.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">JACOBI.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>1 & d.</td><td>318. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>5</td><td>319. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>5 & d.</td><td>320. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>9 & d.</td><td>321. b.</td></tr> <tr><td></td><td>25</td><td>323. a. & d.</td></tr> <tr><td></td><td>26</td><td>324. b. & d.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">1. PETRI.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>10</td><td>203. b.</td></tr> <tr><td>III.</td><td>18 & d.</td><td>325. & d.</td></tr> <tr><td>IV.</td><td>1</td><td>338. b.</td></tr> <tr><td></td><td>17, 8</td><td>343. b.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">2. PETRI.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>5 & d.</td><td>344. b.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">1. JOANNIS.</p> <table border="0"> <tr><td>V.</td><td>16</td><td>209. a.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">JUDÆ.</p> <table border="0"> <tr><td>I.</td><td>22</td><td>347. a.</td></tr> </table> <p style="text-align: center;">APOCALYPSIS.</p> <table border="0"> <tr><td>II.</td><td>26</td><td>180. a.</td></tr> <tr><td>XIV.</td><td>13</td><td>250. b. 251. a.</td></tr> </table>	Caput	Verf.	Pag.	II.	1 & d.	234. a. & d.		3	235. b.	III.	13	238. b.	IV.	1	240. a. & d.		7 & d.	241. & d.	V.	18	226. a.	I.	23	212. b.		29	237. b.	III.	12	243. & d.	I.	3 & d.	244. & d.	III.	6 & d.	256. & d.		10	260. a.	II.	4 & d.	282. b. & d.	VI.	20	263. b.	II.	12	324. b.	X.	23 & d.	298. a. & d.		26 & d.	285. & d.	XII.	22 & d.	300. b. & d.	I.	1 & d.	318. a. & d.		5	319. a. & d.		5 & d.	320. a. & d.		9 & d.	321. b.		25	323. a. & d.		26	324. b. & d.	I.	10	203. b.	III.	18 & d.	325. & d.	IV.	1	338. b.		17, 8	343. b.	I.	5 & d.	344. b.	V.	16	209. a.	I.	22	347. a.	II.	26	180. a.	XIV.	13	250. b. 251. a.
Caput	Verf.	Pag.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VI.	33	53. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IX.	1 & d. ad 9.	9. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XII.	18 & d.	11. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIII.	15	287. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XVI.	28	281. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XX.	16	173. b. & 174. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	26	174. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IX.	49	13. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
II.	14	15. a, b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	41 & d.	15. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IV.	18, 19	24. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VII.	36 & d.	25. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
X.	25 & d.	40. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XI.	5 & d.	30. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XII.	10	294. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	13 & d.	49. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIV.	1 & d.	54. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	16 & d.	56. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XV.	totum	32. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XVI.	1 & d.	37. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XX.	34 & d.	48. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XXIV.	13 & d.	45. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	3	238. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	7, 8	331. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	19	237. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	34	7. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IV.	20 & d.	59.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
V.	31	61. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	35 & d.	63. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	39	64. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VI.	totum	66. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	37, 38, 39	110. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VII.	totum	78. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VIII.	totum	84. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IX.	totum	94. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
X.	totum	99. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	1 & d.	112.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XI.	totum ferè	105. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XII.	2 & d. fere dim.	114. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIII.	1 & d.	118. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XX.	1 & d.	121. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	totum	123. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
II.	totum	127. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	21 & d.	137. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	ult.	326. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IV.	à 1. 4. ad fin.	139. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
V.	totum	145. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VI.	totum	155. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VII.	1, 2	158.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VIII.	1 & d.	158. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
Caput	Verf.	Pag.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IX.	1 & d.	162. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	36 & d.	164. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIII.	2	334. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XV.	7	218. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	28	335. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XVI.	16 & d.	166.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VI.	13	227. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VII.	10	210. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VIII.	38	181. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IX.	22 & d.	275.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XII.	20	167. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIV.	17	225. b. 226. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	21	221. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	26 & d.	322. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	9	218. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	10 & d.	168. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	21 & d.	176. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
V.	5	307. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	7 & 8	177. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VI.	2 & d.	179. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VIII.	6	284. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
X.	13	206. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	16, 17	183. & d. & 190. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XI.	28 & d.	192. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	1 & d.	193. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	3	182. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	7	196. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIII.	1 & d.	197. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	4 & d.	198. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIV.	26 & d.	300. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XV.	24	135. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	26	135. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	3 & d.	200. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	4 & d.	209. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	6 & d.	210. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IV.	4	235. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	8	206. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	10	202. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
V.	1 & d.	211. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	9	213. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	11 & d.	213. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	14 & 15	214. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	16 & 17	216. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VI.	1 & d.	218. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
X.	11 & d.	229. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIII.	5	229. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	20, 21	231. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	26 & d.	232. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IV.	8	235. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
Caput	Verf.	Pag.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
II.	1 & d.	234. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	3	235. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	13	238. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IV.	1	240. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	7 & d.	241. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
V.	18	226. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	23	212. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	29	237. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	12	243. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	3 & d.	244. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	6 & d.	256. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	10	260. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
II.	4 & d.	282. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
VI.	20	263. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
II.	12	324. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
X.	23 & d.	298. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	26 & d.	285. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XII.	22 & d.	300. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	1 & d.	318. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	5	319. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	5 & d.	320. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	9 & d.	321. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	25	323. a. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	26	324. b. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	10	203. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
III.	18 & d.	325. & d.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
IV.	1	338. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
	17, 8	343. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	5 & d.	344. b.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
V.	16	209. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
I.	22	347. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
II.	26	180. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
XIV.	13	250. b. 251. a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						

Errata in Tomo Tertio operum Exegeticorum Joh. Crellii.

Pag.	linea	error	correctio.	Pag.	linea	error	correctio.
3. b.	32 à fine	Quid	Quis	141.	2 13	protabilior	probabilior
	22 à fine	Noc	Nec	162.	4 a fine	preus	preces
7. b.	24 à fine	politus	postremis	169. a.	25 a f. & b. 24 a f.	facto	facto
9. a.	14 à fine	evibus	quibus	182. b.	23	1 Cor. 7. 7.	1 Cor. 2. 3.
16. a.	28	que	æque	183. a.	6	haudquamque	haudquamquam
18. a.	29	cum	ca	189. b.	25	spe	specie
19. b.	29	He	fe	206. a.	13	accipi	accipi putant.
21. b.	45	nunquam	potestatis	212. a.	17 a fine	neque	neque
23. a.	28 à fine	Etenim.	Etenim respectu ætatis propriæ	214. b.	17	cujuquam	cujuque
	29 à fine	non tam	non tantum	226. a.	31	meritus	meritos
39. b.	8 à fine	evaditis	evanidis	234. b.	29	ubique	abique
41. b.	24 a fine	impellere	impellere	241. b.	9	frimus	frimus
45. a.	34	Luce 15.	Luce 14.	266. & d.	pro 2 ad Tim.	prophetarum	prophetarum
	31	lapso	rapto	311. a.	11	positum est supra paginas.	1 ad Timoth.
128.	18 à fine	cordationibus	cordationibus	287. b.	9	Matth. 16. 38.	Matth. 16. 28.
131.	20	antea	authorem	296. a.	2	potestatem	potestatem
232.	29	figillam referenda	figillatim referenda	312. b.	26	a Deo	ad eod
337.	16 a fine	pro asterismo.	pone. in cap. 3. v. 21	314. b.	6	ponuntur pro ev. & ap. 1016	supra vs. 32.
339.	46	codem modo	In cap. 4. v. 4.			Sup. xi. 17.	

JOHANNIS CRELLII
FRANCI
Operum
TOMUS QUARTUS
Scripta ejusdem
DIDACTICA & POLEMICA
Complectens.

Accesserunt nonnulla
antehac inedita,

N E M P E

- 1 Problemata N. cum solutionibus CRELLII.
- 2 Solutio trium quaestionum a Stoinio propositarum.
- 3 Excerpta ex Epistolis.
- 4 Responsio ad quaestionem Gittichii, an Christus in caelis sublatus,
idem sit numero qui in terris degens fuerat.
- 5 Discursus de Pietate.
- 6 Discursus de Felicitate.

I R E N O P O L I
Post annum Domini 1656.

TO THE HONORABLE SENATE
OF THE UNIVERSITY OF HARVARD
PRESENTED BY
THE HARVARD-YENCHING-KANG
INSTITUTE OF CHINESE STUDIES
AND THE
HARVARD-ASIAN MUSEUM

CHINA

AND

THE EAST

BY

THE HARVARD-YENCHING-KANG
INSTITUTE OF CHINESE STUDIES

AND THE HARVARD-ASIAN MUSEUM

1957

THE HARVARD-YENCHING-KANG
INSTITUTE OF CHINESE STUDIES

AND THE HARVARD-ASIAN MUSEUM

1957

THE HARVARD-YENCHING-KANG
INSTITUTE OF CHINESE STUDIES

AND THE HARVARD-ASIAN MUSEUM

1957

THE HARVARD-YENCHING-KANG
INSTITUTE OF CHINESE STUDIES

AND THE HARVARD-ASIAN MUSEUM

1957